CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE JESU

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

EDITIO RECENS

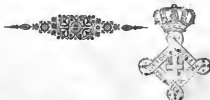
ANTUERPIENSI, OMNIUM CASTIGATISSIMÆ, COLLATA.

TOMUS VI.

PARS I.

COMPLECTENS COMMENTARIA

IN QUATUOR PROPHETAS MAJORES.

MELITÆ,

TYPIS SOCIETATIS BIBLIOGRAPHICÆ.

M.DCCC.XLVII.

SANCTISSIMÆ TRINITATI

DEO UNI ET TRINO.

Tibi, o sacrosancta Trinitas, et trina Unitas, offero meum, imo ex asse tuum refero reddoque tertium hoc trinumque in Prophetas opus. A te principium, tibi desinet. Tuus sum ab utero; ubi me formasti ad imaginem et similitudinem tuam. Tuus ab ortu; ubi in nomine tuo baptizatus et renatus sum. Tuus a primo rationis usu; ubi te fide, spe et charitate, quas mihi in baptismo indideras, colere cœpi. Tuus ab adolescentia; ubi tuo instinctu, tribus Religionis votis me tibi volens lubensque astrinxi. Tuus a juventute; ubi sacerdos tuo munere consecratus, unam trinamque Christi victimam, tibi quotidie ad hanc usque diem quasi juge sacrificium immolavi. Tuus a viro; ubi hosce meos labores et fructus quos mihi donasti, tibi dicavi; omnia studia, omnem doctrinam, omnem commentationem, tuæ gloriæ consecravi, optavique, ut omnis mea actio, omnis passio, totaque vita non esset aliud, quam continua laus tua. Te enim decet hymnus in Sion, et tibi reddetur votum meum in Jerusalem, Psal. 64. imo vero tibi silet hymnus in Sion, ut ait Psaltes: quia omnis laus nostra, præ te tuaque majestate, merum mutumque est silentium. Accipe trinam tui in meis hisce Commentariis imaginem, meuti manuique meæ a te impressam. Edidi Pentateuchum, Paulum, Prophetas; puta legem, Evangelium (hujus enim præco est Paulus) prophetiam. Lex te Patrem legislatorem repræsentat: Evangelium te Filium incarnatum: prophetia te Spiritum Sanctum, qui locutus est per Prophetas. Trimembre pariter est opus: Isaias refert te, o Pater æterne, quem vidit sedentem in celso et augusto divinitatis throno: Jeremias calamitosissimus, ut ait Isidorus Pelusiota, te, o Christe, patientem adumbrat: Ezechiel te, o Spiritus alme, in Apostolos et fideles effundendum vaticinatur. Tua sunt, tua sunt, o sanctissima Trinitas, quæ es Pater luminum, fons omnis triadis, origo et causa omnium quæ fuerunt, sunt, erunt, et esse possunt. Tu menti meæ ab olim ta revelasti, ut te unum æstimarem et quærerem, cætera omnia velut exilia, inania et fugacia flocci ducerem et fastidirem. Talia enim ea reperit rex, mortalium Deo judice sapientissimus, qualia et pronuntiavit, dicens, *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*, Eccle. 1. Docuit me Doctor Gentium omnia arbitrari ut stercora, ut Christum lucrifaciam. Auribus meis intonat Isaias: *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est fœnum, et cecidit flos, etc. verbum autem Domini nostri manet in æternum*, Isaiæ 40. 6. Insonat mihi crebro illud Psaltis regii: *Vacate, et videte quoniam ego sum Deus: exaltabor in gentibus, et exaltabor in terra*, Psal. 45. 11. Quocirca aulas et auras fugio, silentium et secessum mihi jucundum, aliisque non inutilem sequor cum S. Basilio, Gregorio, Hieronymo, cujus sanctam Bethlehem ab eo in Palæstina sollicite quæsitam, ego Romæ inveni. Olim junior egi Martham, nunc in devexa ætate magis Magdalenam ago et adamo, memor brevis ævi, memor Dei, memor instantis æternitatis. Cellæ (quæ mihi fida amica, tota terra est charior, adeoque cœlum terrestre videtur, qualc S. Bernardo visa est) silentis et solus sum incola: cellicola et musæi sacri assecla, cœlicola esse contendo; sanctæ contemplationis, lectionis, scriptionis otium, imo negotium persequor; Deo uni et trino, ejusque oraculis et inspirationibus excipiendis, meditandis, celebrandis incumbo ad Christi pedes sedeo, ut ab ore ejus pendulus verba vitæ hauriam, quæ deinde in alios effundam. Quid enim dignius, quid salubrius, quid sapientius, quid divinius, quam illi uni intendere, a quo omnia, ut dicas sapiasque cum Psalte: *Mihi autem adhærere Deo bonum est?* Psal. 72. 28. illi totum vacare, illi placere, illum cogitare, imitari, sequi; illum diligere, illum sonare more, ore et amore; illum unum vita, lingua et corde laudare; illum manu, calamo et mente celebrare? Hoc Angelorum continuum est opus, hic vitæ cœlestis prægustus, hæc æternæ beatitudinis inchoatio; nimirum Deo uni et trino contemplando fruendoque insistere, atque cum Seraphinis præ stupore et veneratione oculos pedesque velantibus, jugiter concinere: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus sabaoth: plena est omnis terra gloria ejus;* atque cum Apostolo exclamare, *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* o sacra Trinitas, et trina unaque deitas, quam incomprehensibilis, quam investigabilis es, ut in confessione veræ sempiternæque deitatis, et in personis proprietas, et in essentia unitas, et in majestate adoretur æqualitas. Ex te, per te, in te sunt omnia: *Totus Pater*, ait S. Augustinus, *in Filio et Spiritu Sancto est: totus Filius in Patre et Spiritu Sancto est: totus quoque Spiritus Sanctus in Patre est et Filio: nullus eorum extra quemlibet ipsorum est: quia nemo alium aut præcedit æternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate. Sed Patris, et Filii, et Spiritus Sancti una est divinitas, æqualis gloria, coæterna majestas*, S. Aug. de Fide ad Petrum, lib. 1. c. 1. S. Athan. in Symb. Tanti enim est Filio gigni, quanti Patris gignere: tam augustum Spiritui Sancto spirari, quam Patri et Filio spirare: spirando enim eamdem numero accipit essentiam et majestatem, quam habet Pater et Filius. *Te ergo unum in substantia, Trinitatem in personis, confitemur.* Te invocamus, te laudamus, te adoramus, spes nostra, salus nostra, honor noster, o beata Trinitas. Tibi laus, tibi gloria, tibi gratiarum actio, in sempiterna sæcula. Te Deum Patrem ingenitum, te Filium unigenitum, te Spiritum Sanctum paraclitum, sanctam et individuam Trinitatem, toto corde et ore confitemur et benedicimus. Verum quibus te elogiis celebrem, quibus nominibus compellem? conceptus vocesque hominum et Angelorum in immensum transcendis, et caliginem habitas inaccessibilem, ideoque magis casto, ut ait S. Dionysius, es veneranda silentio, quam exili depressæ mentis celebranda eloquio. Tu numen τριπρόσωπον, Triformis relatio, Divinitatis triangulus, Natura trigemina, Majestas trisagia, Trias τρισμακαρία, Tripartita hypostasis, Personarum ternio, Triumviratus (ut ita dicam) Homousii. Quibus ideis, parabolis, similitudinibus te repræsentem? Omne nostrum simile, tuo multum est dissimile. Omne tui in terris vestigium, tantum a te distat, quantum creatura a Creatore, umbra a corpore, nihilum ab ente, finitum ab infinito. Si infantibus balbutire licet, adeoque congruit; si ima summis, humana divinis componere; si nostris mentibus te per nostros conceptus, species, formas, licet admodum difformes, aliquatenus effingere; tu Tridigitus παντοκράτωρ, Deus trismegistus, Speculum trifaciale, Mens tripotens, Parelius trilustris, Sol trifulgidus, Anima tricorpor, Fulmen trisulcum, Gladius

triceps, Arbor trifida, Triphyllum paradisi, Ignis triflammeus, Lampas trilucens, Dioptra triquetra, Concentus τρίφωνος, Triglyphum elegantiæ, Tricolon pulchritudinis, Trigonum alpha, Triglotton eloquentiæ, Tribrachium potentiæ, Trivium sapientiæ, Trioculus providentiæ, Ars τριεμβολα, Triclinium ambrosiæ, Triremis abyssi, Tripodium æternitatis, Trivertex celsitudinis, Tricuimen gloriæ, Tridens creationis, Tripes substantiæ, Tristegum cœlorum, Triradius lucis, Iris tricolor, Manus τριδάκτυλος, Fons τρίστομος, Frons tricornis, Hasta tricuspis, Adamas trigemmis, Funis trinodis, Licium trilix, Trimodium entis, Tristrophon essentiæ, Trimetrum latriæ, Tricorona imperii, Tripolis universi, Tricosmus magnificentiæ, Trinus Jehova, Trinum α et ω.

Tu rerum, tu principium, tu terminus idem;
Filius, æterno proles æquæva parenti;
Amborum communis amor, cœli aurea flamma,
Spiritus ignipotens, implens ardoribus orbem.
Unum numen idem tribus, et tribus una voluntas,
Majestas, natura eadem, tribus una potestas.

Alius enim est Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus; non tamen aliud. Et vice versa, hi tres unum sunt; non tamen unus. Quælibet enim persona, per se una est, ideoque unus: sed unum, sive unitas essentiæ est in tribus personis, et in singulis integra. Explosus est jampridem, et in seipsum illisus sponte dissiliit Abailardi error, qui in SS. Trinitate ponebat gradus personarum, contra quem sublimiter S. Bernardus: *Ille*, inquit, *digne, pro sua possibilitate divinam æstimat magnificentiam, qui nil in ea cogitat dispar, ubi totum est summum; nil distans, ubi totum est unum; nil hians, ubi totum est integrum; nil denique imperfectum vel egens, ubi totum est totum. Totum nempe est Pater, quod Filius et Spiritus Sanctus. Totum Filius, quod et ipse et Pater et Spiritus Sanctus. Totum Spiritus Sanctus, quod et ipse et Pater et Filius. Et totum, unum est totum, nec superabundans in tribus, nec imminutum in singulis: nec enim verum summumque bonum quod sunt, inter se particulariter dividunt; quoniam nec participaliter id possident, sed hoc ipsum essentialiter sunt*, Ep. 19. ad Innoc. Pontif. Quod admirans et profunde venerans S. Augustinus: *Soli tibi*, inquit, *o Trinitas, integre nota es; Trinitas sancta, Trinitas supermirabilis et superinenarrabilis, et superinaccessibilis, superincomprehensibilis, superintelligibilis, superessentialis, superessentialiter exsuperans omnem sensum, omnem rationem, omnem intellectum, omnem essentiam supercœlestium animorum: quam neque dicere, neque cogitare, neque intelligere, neque cognoscere possibile est, etiam oculis Angelorum*, In Soliloq. cap. 31.

Porro licet SS. Triadis opera, æque ac natura, potentia, mens et voluntas sint indivisa, tamen ob affinitatem proprietati personæ cujusque congruentem, recte Patri, ait D. Thomas 1. p. q. 45. a. 6. attribuitur omnipotentia; Filio omniscientia, quia ipse est Verbum et idea Patris, Spiritui Sancto summa et immensa bonitas, quia ipse est notionalis amor Patris et Filii. Rursum: *In Patre*, ait S. Augustinus, *est unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu Sancto unitatis æqualitatisque concordia. Et tria hæc unum omnia propter Patrem, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum Sanctum*, Lib. 1. de Doctrina Christ. c. 5. Insuper Patri ascribitur æternitas, Filio veritas, Spiritui Sancto charitas; Patri providentia, Filio sapientia, Spiritui Sancto ordo et unio; Patri creatio, Filio gubernatio, Spiritui Sancto conservatio; Patri prædestinatio, Filio redemptio, Spiritui Sancto sanctificatio; Patri vocatio, Filio justificatio, Spiritui Sancto glorificatio; Patri purgatio, Filio illuminatio, Spiritui Sancto perfectio; Patri præterita, Filio præsentia, Spiritui Sancto futura; Patri principium, Filio medium, Spiritui Sancto finis et terminus. Nam, ut ait S. Bernardus ser. 80. in Cant. *Sanctissima Trinitas loca omnia continet, et quæque suis ordinat locis, nusquam contenta locorum; tempora sub ea transeunt, non ei: futura non expectat, præterita non recogitat, præsentia non experitur.* SS. Trinitas enim est immensitas, cui omnis locus, summus, medius, imus; et æternitas, cui omne tempus, præsens est et coexistit; ac consequenter præteritum ei non præteritum, sed præsens est; futurum ei non futurum, sed præsens est. Quocirca perfecta Trinitatis cognitio, plena sapientia et vita æterna est: cui proinde suspirans S. Gregorius Nazianzenus in hymno ad Deum, ita canit:

O viva Trinitas, te unum canam Monarcham,
Origo cui nec ulla est, versio nec ulla.

Idem orat. 40. SS. Trinitatem vocat *trium infinitorum infinitam conjunctionem: Vix unum*, inquit, *animo concepi, cum tribus circumfulgeo. Vix tria distinguere incipio, cum ad unum statim sublimis feror, etc. Unum splendorem cerno, utpote qui lumen unitum distinguere aut dimetiri nequeam.* Nam, ut idem ait in carmine de Spiritu Sancto, in SS. Triade est monas, ideoque monarchia, quæ concordiam; non polyarchia, quæ discordiam, lites et bella gignit. Toto ergo corde et ore celebremus triadem, adoremus monadem, benedicamus Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, laudemus et superexaltemus eum in sæcula.

Jam vero SS. Trinitas seipsam Christo et nobis multipliciter communicavit, et trinitatem quamdam operata est, ac in dies operatur et communicat. *Tres sunt*, ait S. Joannes, *qui testimonium dant in cœlo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt. Et tres sunt, qui testimonium dant in terra: Spiritus, et aqua, et sanguis: et hi tres unum sunt*, Epist. 1. c. 5. v. 7. et S. Bernardus: *Sicut in illa singulari divinitate, trinitas est in personis, unitas in substantia: sic in ista speciali commixtione* (in Christo) *trinitas est in substantiis, in persona unitas. Et sicut ibi personæ non scindunt unitatem, unitas non minuit trinitatem: ita et hic persona non confundit substantias, nec substantiæ ipsæ personæ dissipant unitatem. Summa illa Trinitas hanc nobis exhibuit trinitatem, opus mirabile, opus singulare inter omnia, et super omnia opera sua. Verbum enim, et anima, et caro, in unam convenere personam; et hæc tria unum, et hoc unum tria, non confusione substantiæ, sed unitate personæ*, Serm. 3. in Vigil. Nat. Benedicta sit ergo sancta Trinitas, atque indivisa unitas, confitebimur ei, quia in Christo magnam fecit nobiscum misericordiam suam.

Creaturæ vero pendent a SS. Trinitate, sicut radius a sole. Pater enim est, ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra nominatur. Filius, ex quo omnis filiatio, progenies et propagatio: Spiritus Sanctus, ex quo omnis amor, omnis gratia, omnis liberalitas, omne donum. In homine autem, ait S. Bernardus, *est Trinitas creatrix, Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus, ex qua cecidit creata trinitas, memoria, ratio et voluntas. Et est trinitas, in quam cecidit impotentia, cæcitas, immunditia. Est trinitas, per quam resurgit, fides spes, charitas. Quæ trimembres habent subdivisiones. Est enim fides præceptorum, signorum, promissorum: est et spes veniæ, gratiæ et gloriæ: est et charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Ser. 1. inter parvos. Pari modo S. Augustinus l. 11. de Trin. sub finem, docet SS. Trinitatem sui imaginem expressisse in anima et tribus ejus potentiis: *Hæc*, inquit, *tria, memoria, intelligentia, voluntas, quoniam non sunt tres vitæ, sed una vita; nec tres mentes, sed una mens; consequenter utique nec tres substantiæ sunt, sed una substantia. Quocirca hæc tria eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia:* Sicut in Deo tres personæ, sunt

una vita, una mens, una essentia divina. Idem initio l. 12. ostendit vestigium SS. Trinitatis esse in corpore et in quolibet sensu, v. g. in visu, inquit, sunt tria, scilicet res visa, ipsa visio, et animi intentio. Et c. 5. et 20. docet in solis justis esse perfectam Dei imaginem. *Hi enim soli*, ait, *vivunt secundum Trinitatem interioris hominis*, quæ sita est in fide, spe et charitate. Jam sicut memoria parit intellectionem, intellectio amorem; et sicut fides parit spem, spes charitatem: ita Pater generat Filium, Filius cum Patre spirat Spiritum Sanctum. Rursum, imago aut vestigium SS. Trinitatis ab ea impressum est Soli; nam sicut sol spargit radios, radii calorem: ita Pater ex se spargit Filium, Filius cum Patre Spiritum Sanctum. Insuper arbori: sicut enim arbor ex radice profert ramum, ramus cum radice profert fructum: sic Pater profert Filium et per Filium ac cum Filio Spiritum Sanctum. Imago est in Adamo, uti insinuat Nazianzenus orat. 39. Adam enim fuit ingenitus, quia formatus a solo Deo, qui mox ex Adamo plasmavit Evam: Adam deinde ex Eva procreavit Seth. Ita Pater est ingenitus, Filius ab eo genitus, per quem et cum quo producit Spiritum Sanctum. Imago est in anima, quæ eadem est in capite, collo et pectore; et ex capite per collum influit, et spiritus animales traducit in pectus: similiter anim eadem divinitas est in Patre, Filio et Spiritu Sancto, quæ ex Patre per Filium influit et communicat se Spiritui Sancto. Imago est in oculo et speculo. Sicut enim idem objectum, v. g. idem numero homo, per sui speciem est et apparet quasi triplex in tribus speculis, et in tribus oculis: ita eadem deitas est et apparet trina in tribus personis. Imago, eaque clarissima et præclarissima, est in Venerabili Eucharistia. Sicut enim idem numero Christus existit in tribus hostiis consecratis, et hostiæ realiter a se invicem distinguuntur; cum tamen essentiam habeant plane eamdem nimirum idem corpus Christi: ita eadem essentia divina existit in tribus personis, quæ in ratione personæ realiter differunt, cum essentiam habeant eamdem et individuam. Imago est in catena, ait S. Basilius ep. 43. ad Greg. Nyssen. *Sicut enim, qui unius annuli summitatem apprehendit, hoc ipso simul et alterum insertum attrahit: ita et his qui Spiritum trahit, ut Propheta inquit, per ipsum, et Filium, et Patrem, una simul attraxerit. Hic enim nova et insolita est conjuncta discretio* notionum et proprietatum personalium, *ac discreta conjunctio* personarum in eadem numero essentia. Imago, ait idem ibidem, est in iride: sicut tres colores faciunt in circulo cœlesti iridem: ita tres personæ in deitate faciunt Triadem, puta unum Trinumque Deum. Denique SS. Trinitatis imago est quilibet spiritus, et quodlibet corpus; in spiritu enim trinitas est, natura, potentia, operatio: in corpore, materia, forma, proprietas. Vis amplius? Omnia in trinitate, puta in numero, pondere et mensura, creavit et ordinavit Deus. Quocirca Plato in Timæo censuit mundum factum esse per cubum ternarii, puta per viginti septem (cubus numerorum est, cum numerus primum in se deinde in productum ducitur et multiplicatur, ut ter tria sunt novem, ter novem sunt viginti septem) in quo omnis harmonia et consonantia consistit. Hinc et primitus Angelos trinis ordinibus distinctos, in trinis æque hierarchiis creavit, ut in eis primam sui puta SS. Triadis, imaginem exprimeret. Nam ter tria sunt novem, ter novem sunt viginti septem, qui est cubus ternarii.

Da, Domine, ut in hisce tui vestigiis, ac præsertim in tui imagine, quam animæ nostræ impressisti, jugiter te intueamur. Da, ut in memoria nostra, semper præsentem habeamus nostrum prototypum, Patrem æternum, ut ubique ejus recordemur et memoremur. Da ut in intellectu, verbo mentis nostræ, Verbum primævum, a quo omne verbum nostrum, cogitemus et sapiamus. Da ut in voluntate et amore nostro, Spiritum Sanctum, qui fontalis noster est amor, perenniter diligamus, ut in ea ipse quasi in templo suo sancto habitare, eamque ad omne bonum agere et impellere dignetur.

Hæc ineffabilia tua, o SS. Trinitas, mysteria Prophetæ a te revelante primi didicerunt, primi enuntiarunt, primi scripto posteris tradiderunt. Vidit Isaias Deum, non tantum qua unum, sed et qua trinum, visione illa admirabili et inexplicabili, in augusto solio residentem, ideoque pariter Seraphinos trisagio eum salutantes et adorantes audivit. Idem crebro discit docetque, Patrem Filio incarnato communicasse Spiritum Sanctum: *Ecce*, inquit, *servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea: dedi Spiritum meum super eum*, cap. 42. 1. *Et nunc Dominus Deus misit me, et Spiritus ejus*, cap. 48. 16. Et: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me, ad annuntiandum mansuetis misit me*, cap. 61. 1. Jeremias ab eodem sua, quæ prolocuturus oracula, accipiens, obstupescens suam, trina suspirio et lamento, SS. Trinitati confitetur infantiam: *A, a, a, Domine Deus: ecce nescio loqui, quia puer ego sum*, cap. 1. 6. Idem, trina terræ objurgatione monet eam, ut trini Dei sui vocem audiat: *Terra, terra, terra, audi sermonem Domini*, cap. 22. 29. Idem: *Creavit Dominus novum super terram: fœmina circumdabit virum*, cap. 31. 22. Et mox de Spiritu Sancto: *Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam* (quod est opus Spiritus Sancti) *et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum*, v. 33. Ezechiel vidit SS. Trinitatem in curru gloriæ, quatuor Cherubinis stipatam, super throno sapphirino residentem, trina specie, hominis electri et ignis. *Statura quoque erat rotis et altitudo, et horribilis aspectus: et totum corpus oculis plenum, etc. Spiritus enim vitæ erat in rotis*, cap. 1. 18. Idem assidue a Deo audit: *Fili hominis, hæc loqueris*, hæc vaticinaberis; ut repræsentet Filium Dei quasi legatum a Patre missum ad homines. Spiritus Sancti vero meminit, cum ait: *Et spiritus levavit me, adduxitque in Chaldæam*, cap. 11. 24. Et: *Dabo eis cor unum, et spiritum novum tribuam in visceribus eorum*, v. 19. Et: *Dabo vobis cor novum, et spiritum novum ponam in medio vestri*, c. 36. 26. Daniel tribus pueris in fornace Babylonica, repræsentat SS. Triadem, cujus ope in igne illæsi manserunt, cap. 3. quocirca eidem hymnum insignem concinuerunt, cap. 7. 9. Idem: *Aspiciebam*, inquit, *donec throni positi sunt, et antiquus dierum sedit: vestimentum ejus candidum quasi nix, et capilli capitis ejus quasi lana munda: thronus ejus flammæ ignis: rotæ ejus ignis accensus. Fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie ejus. Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei, etc. Et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, et usque ad antiquum dierum pervenit. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum: et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient: potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur;* et *regnum ejus, quod non corrumpetur. Horruit spiritus meus*, v. 9. 14. Et rursum: *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super urbem sanctam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, et ungatur Spiritus Sanctorum*, c. 9. 24. Ungens enim est Pater; unctus, puta Christus est Filius, unctio et oleum est Spiritus Sanctus. Tua ergo, imo de te sunt, o SS. Trinitas, hæc oracula, quibus tu Prophetis revelasti, teque per eosdem nobis depinxisti. Da, ut te in iis cognoscamus, revereamur, amemus, colamus. Da, ut quicumque hasce in eos commentationes lecturi sunt, ex iis in tui amorem et venerationem accendantur. Te negant et lacerant Saraceni et Turcæ in Asia, schismatici in Africa, hæretici in Europa, pagani in India. Eia Domine, tua virtute et gratia finem accipiant hæresis, schisma, mahometismus, paganismus: adveniat regnum tuum, sanctificetur nomen tuum sanctum tota Asia, Africa, Europa, India; ut totus orbis te confiteatur, te laudet, te celebret; ut omnes in idipsum uno ore parique concentu, jugiter tibi modulemur *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto: sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.* Gloria Patri, qui nos creavit: gloria Filio, qui nos suo sanguine redemit: gloria Spiritui Sancto, qui nos sua gratia sanctificavit. Gloria Patri, qui nos prædestinavit: gloria Filio, qui nos justificavit: gloria Spiritui Sancto, qui nos beabit et glorificabit. Atque hac fide et laude, mereamur te frui in cœlo, et in te vitam regnum et gloriam æternam (quæ utique tu es) possidere tibique cum hierarchiis cœlestium spirituum, cum myriadibus, inquam, Angelorum, in omnes æternitates jubilemus. Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor, et virtus, et fortitudo Deo nostro, uni et trino, in sæcula sæculorum. O sacra Trinitas, o trina unitas o una immensitas, immensa charitas, chara veritas, vera suavitas, suavis felicitas, felix æternitas, Deus noster, amor et honor noster, jubilus noster, et omnia. Amen.

HIEROGLYPHICA

ET SACRA SYMBOLA

EX IV. PROPHETIS COLLECTA,

ORDINE DIGESTA ET BREVITER EXPLICATA.

EX ISAIA.

1. Cap. 2. Vers. 2. Erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes: quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non levabit gens contra gentem gladium. *Mons hic hieroglyphicum est Ecclesiæ, quæ quasi mons omnibus collibus humanæ politiæ, sapientiæ, religionis eminet, ad quam confluxerunt gentes ex toto orbe: quia de Sion monte, ubi cœpit Ecclesia, exiit lex Christi, et verbum Evangelii, id est læti nuntii de pace hominum cum Deo, et inter se: Christus enim nos Deo reconciliavit, ac sua lege docuit, et induxit homines ad pacem, ut positis armis unionem colerent et servarent. Vide dicta Isaiæ 2.*

2. Vers. 22. Quiescite ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, quia excelsus reputatus est ipse. *Est hoc hieroglyphicum Christi, in quo ejus humanitas et ira significatur per hoc quod dicitur,* cujus spiritus in naribus ejus est, *q. d. Qui mors cæterorum hominum per nares halitum attrahit, et respirat, ac iras naribus efflat: deitas vero per hoc quod vocatur* Excelsus, *id est ipsa celsitudo (ut habent Hebræi) et majestas summa ac divina.*

3 Cap. 4. v. 2 In die illa erit germen Domini in magnificentia et gloria, et fructus terræ sublimis, et exsultatio his qui salvati fuerint de Israel. *Hoc germen est hieroglyphicum Christianorum, et propaginis Ecclesiæ, quæ magnifice non tantum totum terræ orbem, sed et cœlum occupavit.*

4. Vers. 5. Et creabit Dominus super omnem locum Montis Sion, et ubi invocatus est, nubem per diem, et fumum et splendorem ignis flammantis in nocte, *q. d. Sicut Deus Hebræos per desertum in Chanaan deduxit, eisque præivit in columna nubis per diem, et ignis per noctem, tutando eos ab æstu, pluvia et hostibus; ita pariter ipse Christianos e terra in cœlum deducet, tutans eos ab omnibus adversis die et nocte. Unde explicans subdit.* Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab æstu, et in securitatem, et absconsionem a turbine, et a pluvia. *Columna enim ignis et nubis fuit hieroglyphicum Spiritus Sancti, ejusque gratiæ et protectionis.*

5. Cap. 5. v. 1. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei, *id est, oleato, pingui et fertili.* Et sepivit eam, et lapides elegit ex illa, et plantavit eam electam, et ædificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea: et exspectavit ut faceret uvas, et fecit labruscas. *Vinea hæc hieroglyphicum est Synagogæ Judæorum, quæ plantata et exculta a Deo protulit, non uvas, sed labruscas, id est opera iniqua et impia.* Cornu olei *est Judæa robusta ut cornu, fertilis et pinguis ut oleum: sepes est lex: turris est templum: torcular altare, etc.*

6. Cap. 6. v. 1. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum: et ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud: sex alæ uni, et sex alæ alteri: duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant; Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria ejus. *Thronus hic fuit hieroglyphicum majestatis sanctissimæ Trinitatis. Unde Seraphim velant ejus faciem, id est, deitatem; et pedes, id est, humanitatem Verbi, puta mysterium incarnationis Christi, quod operata est tota SS. Trinitas, ideoque ei jugiter acclamant ter Sanctus. Porro Isaias hic a Deo per Seraphinos consecratur Propheta ut utrumque hoc mysterium, scilicet tam Trinitatis, quam incarnationis prædicet: illudque non tam Judæis, utpote excæcandis et reprobandis, quam Gentibus, puta Christianis, annuntiet. Unde subdit:*

7. Vers. 6. Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur. Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam? et quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Et dixit: Vade, et dices populo huic, etc. *Seraphini ardentes repræsentant Deum qui est ignis consumens, et amor ardorque increatus et immensus, quem maxime patefecit in incarnatione Verbi. Rursum significant Isaiam, et quemlibet prædicatorem debere purum esse a labe peccati, ac ardere charitate, et verbo vitaque spirare ignes et flammas amoris divini, quibus algentia peccatorum corda calefaciat et accendat.*

8. Cap. 7. v. 14. Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. *Hæc virgo pariens, ejusque filius Emmanuel, id est, nobiscum Deus, sunt signum et hieroglyphicum divinæ opis et redemptionis tum Judæorum a minis Rasin et Phacee, tum generis humani e manu et potestate diaboli,*

peccati et inferni. Emmanuel comedit butyrum et mel, quia infantilibus hisce cibis quasi infans pascetur, crescet et adolescet ad ætatem, qua infantes sapere, et bonum a malo discernere solent: et quia totus erit placidus et suavis, ac si butyraceus esset et melleus.

9. Vers. 18. Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et api, quæ est in terra Assur, et venient, et requiescent, etc. in omnibus fructetis *Judææ. Musca symbolum est Ægyptiorum, ob eorum copiam, impudentiam, strepitum ac jactantiam inanem;* opis *Assyriorum, ob eorum aculeum, id est, noxas et clades, ac variegaturam vestium et armorum: utrosque enim Deus quasi apes et muscas, sibilo evocavit ad depascendo arva Judææ.*

10. Vers. 20. Radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput et pilos pedum, et barbam universam. *Tonsor hic hieroglyphicum est Dei, qui per Assyrios quasi per novaculam totondit barbam et pilos pedum, id est, principes ac plebejos Judæorum.*

11. Cap. 8. v. 1. Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis: Velociter spolia detrahe, cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiæ: et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahere: Festina prædari. *Prophetissa hæc hieroglyphicum est B. Virginis, quæ peperit Christum, cujus nomen est Velox spoliator, festinus prædator: quia Christus brevi tempore spoliavit mortem et infernum, magnamque ex eo prædam abstulit. Porro jubetur hoc scribere Isaias in libro, adhibitis testibus Uria et Zacharia, ut Judæi et Gentes sciant certo id futurum; et cum factum fuerit, agnoscant hanc Isaiæ de Christo prophetiam fuisse veram, ac in Christo esse adimpletam.*

12. Vers. 6. Pro eo quod abjecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, *id est, regiam Davidis stirpem, puta regem Achaz;* et assumpsit magis Rasin, et filium Romeliæ: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum, etc. et ibit per Judam, inundans, et transiens usque ad collum veniet. Et erit extensio alarum ejus, implens latitudinem terræ tuæ (*Judææ, in qua quasi rex Israel nasciturus es*) o Emmanuel. *Aquæ Siloe quæ vadunt cum silentio, symbolum sunt regni et stirpis Davidis, ob ejus humilitatem, modestiam, pietatem, et quia ex ea prognatus est Christus rex mansuetissimus et modestissimus; quem qui abjicit, incidit in aquas fluminis fortes, id est, in manus violentos et truculentos regis Assyriorum, id est, Luciferi.*

13. Vers. 13. Dominum exercituum ipsum sanctificate; ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem. In lapidem autem offensionis, et in petram scandali, duabus domibus Israel; in laqueum et in ruinam habitantibus Jerusalem, *q. d. Deus credentibus et fidelibus suis, ac timentibus et colentibus, erit sanctificatio, sanctaque tutela et protectio: incredulis vero impiisque Judæis erit quasi petra scandali, in quam impingentes corruant; et quasi laqueus, quo capiantur.*

14. Vers. 18. Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, et in portentum Israel. *Isaias et Christus, eorumque discipuli, id est Prophetæ et Apostoli, eorumque sequaces, fuerunt portentum doctrinæ et vitæ Israeli, totique orbi. Prædicarunt enim verbo et vita, beatos esse pauperes, humiles, patientes, Martyres, etc. quæ mundo videntur esse paradoxa et portenta.*

15. Cap. 9. v. 6. Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus: et vocabitur nomen ejus, Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. *Hæc omnia elogia sunt hieroglyphica Emmanuelis, id est, Christi: ipse enim primo, natus est parvulus et filius Virginis. Secundo, datus est nobis. Tertio, crucem, quasi insigne sui principatus, gestat humero. Quarto, est et vocatur admirabilis, consiliarius, Deus, etc.*

16. Cap. 16. v. 1. Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ, de Petra deserti ad montem filiæ Sion, *q. d. Fac, o Domine, ut ex Ruth Moabitide, quæ olim ex Arabia Petræa commigravit in Judæam, puta ex ejus posteris, tandem aliquando nascatur Christus: Christus enim est agnus, qui orbem Deo et sibi subiget.*

17. Cap. 19. v. 1. Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Ægyptum, et commovebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, *q. d. Deus per castra Assyriorum, quasi per nubem levem, vectus debellabit Ægyptum, ejusque idola. Allegorice Christus vectus ulnis sanctæ matris suæ, delatusque in Ægyptum, prostravit idola.*

18. Cap. 20. v. 2. Locutus est Dominus (ad Isaiam) Vade, et solve saccum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens nudus, et discalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus, et discalceatus, trium annorum signum et portentum erit super Ægyptum, et super Æthiopiam: sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiæ, juvenum et senum, nudam et discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti, *q. d. Jussu Dei, per triduum Isaias ambulavit nudus, ut significaret per tres annos Ægyptios et Æthiopes a Sennacherib suis opibus et vestibus nudandos esse et despoliandos.*

19. Cap. 22. v. 22. Dabo clavem domus David super humerum ejus (*Eliacim*) et aperiet, et non erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat, *q. d. Constituam Eliacim pontificem et principem templi.* Et figam illum paxillum in loco fideli, et erit in solium gloriæ domus patris ejus. Et suspendent super eum vasorum diversa genera, etc. *Idem dicit, alio paxilli symbolo, scilicet Eliacim fore principem templi.*

20. Cap. 25. v. 6. Faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ. *Convivium hoc est, quod Christus nobis exhibet in Evangelio, et Sacramentis, præsertim Eucharistia.*

21. Vers. 7. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. Præcipitabit Dominus mortem in sempiternum: et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie. *Vinculum hoc est peccatum originale cum suis asseclis, scilicet concupiscentia, peccato actuali, morte, etc.*

22. Cap. 26. v. 1. Urbs fortitudinis nostræ Sion Salvator, ponetur in ea murus et antemurale. *Sion nostra fortitudo, est Ecclesia; cujus murus et antemu-*

rale est Christus, in quem ingrediuntur justi. Unde subdit: Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Vetus error *idololatriæ, errorum et vitiorum*, abiit: servabis pacem; pacem quia in te speravimus.

23. Vers. 19. Expergiscimini, et laudate qui habitatis in pulvere: quia ros lucis ros tuus, et terram gigantum detrahes in ruinam, *q. d. Sicut ros noster lucem et vitam affert plantis, sic tua gratia, o Domine, affert mortuis vitam, et resurrectionem gloriosam.*

24. Vers. 20. Vade, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicum ad momentum: donec pertranseat indignatio, *q. d. Ite, o Martyres, o justi, ad sepulcra, modicum ibi dormite, donec puniam impios: se enim facto, vos a somno mortis, excitabo ad beatam vitam.*

25. Cap. 27. v. 2. In die illa vinea meri cantabit ei, *q. d. Ecclesia, cæso Leviathan, id est diabolo, cantabit et gratulabitur ei, id est sibi.*

26. Cap. 28. v. 1. Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, et flori decidenti, gloriæ exsultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes a vino, *q. d. Væ superbis, ebriosis et gloriosis Samaritis, illos enim excindet Deus per Assyrios.*

27. Vers. 5. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, et sertum exsultationis residuo populi sui: et spiritus judicii sedenti super judicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam, *puta militibus Ezechiæ, cæso Sennacherib, cum triumpho redeuntibus in Jerusalem.*

28. Vers. 16. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum: qui crediderit, non festinet. *Hic lapis angularis Sionis, id est Ecclesiæ, est Christus, qui in ea quasi in angulo et fundamento, nectit Judæos et Gentes, ut unam domum, id est Ecclesiam, constituant.*

29. Cap. 31. v. 9. Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem, *q. d. Dixit Dominus se percussurum castra Sennacherib, ac ab ejus manu liberaturum Jerusalem, et templum; quia in eo est ejus ignis et caminus, quo jugiter colitur, dum eo ipsius sacrificia et victimæ concremantur. Quocirca Deus hunc suum ignem ac caminum, templum et urbem a vi Assyriorum tutabitur, eosque disperdet.*

30. Cap. 33. v. 20. Respice Sion civitatem solemnitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit: nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur. *Sion hæc est hieroglyphicum cœlestis patriæ, et æternæ beatitudinis.*

31. Cap. 34. v. 6. Victima Domini in Bosra, *q. d. Impii Idumæi quasi victimæ mactabuntur et immolabuntur Deo, Deique justitiæ et vindictæ: unde explicans subdit:* Et interfectio magna in terra Edom.

32. Vers. 9. Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. *Hæc verum fuit in excidio Idumææ, sed verius erit in excidio orbis et in gehenna.*

33. Vers. 11. et 14. Et possidebunt illam onocrotalus et ericius ibis et corvus habitabunt in ea. Et occurrent dæmonia onocentauris, et pilosus clamabit alter ad alterum, *q. d. Ita desolabitur Idumæa, ut sit habitaculum, non hominum, sed dæmonum et ferarum.*

34. Cap. 35. v. 1. Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans: gloria Libani data est ei: decor Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini, et decorem Dei nostri. *Hæc solitudo hieroglyphicum est gentilitatis, quæ viso et audito Christo, ejusque Apostolis, protulit lilia castitatis, et germina virtutum omnium. Unde subdit:* Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci. Et erit ibi semita et via, et via sancta vocabitur: non transibit per eam pollutus. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude: et lætitia sempiterna super caput eorum.

35. Cap. 38. v. 7. Hoc tibi erit signum *sanitatis recuperandæ*: Ecce ego reverti faciam umbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz in sole retrorsum decem lineis. *Regressus ergo hic umbræ et solis fuit hieroglyphicum regressus sanitatis, annorum et vitæ Ezechiæ regis.*

36. Cap. 40. v. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas. *Hæc vox fuit hieroglyphicum S. Joannis Baptistæ; cujus concio, victus, vestitus, totaque vita non fuit aliud quam contenta et continua vox pœnitentiæ et contemptus mundi, præparans homines ad gratiam et salutem accipiendam a Messia.*

37. Vers. 6. Vox dicentis: Clama: et dixi: Quid clamabo? *cui respondit Deus, Clama:* Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est fœnum, et cecidit flos: Verbum autem Domini nostri manet in æternum. Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, die, etc. Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur.

38. Cap. 41. v. 18. Aperiam in supinis collibus flumina, et in medio camporum fontes: ponam desertum in stagna aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ: ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc et sanctus Israel creavit illud. *Omnes hæ arbores et flumina sunt hieroglyphicum virtutis, et copiæ gratiarum et virtutum, quæ per Christum in solitudine Gentium succreverunt.*

39. Cap. 42. v. 1. Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea: dedi spiritum meum super eum. *Hic servus hieroglyphicum est Christi, unde de eo subdit:*

40. Vers. 2. et 3. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris. Calamum quassatum non conteret, et linum fumigans non exstinguet, *q. d. Christus erit tam mansuetus et patiens, ut infirmos in fide et charitate non abjiciat, sed sustentet, foveat, sanet et accendat.*

VERS. 6. Dedi te in fœdus populi, *ut conderes et sancires novum testamentum, sive novum fœdus inter Christianos et Deum*, in lucem Gentium: ut aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris.

41. VERS. 11. Sublevetur desertum, et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar: laudate, habitatores Petræ: de vertice montium clamabunt. *Desertum hoc est symbolum gentilitatis, quam desertam et barbarum excoluit et cicuravit Christus, ut Gentiles et Cedareni antea vagabundi, jam in domibus et urbibus civiliter habitent, ibique non blasphement, uti olim, sed laudent et glorificent Deum.*

42. CAP. 44. v. 27. Qui dico profundo: Desolare. Dico, *id est, facio et reipsa desolo: Dei enim dicere est efficax, idemque quod facere; unde explicans subdit:* Et flumina tua arefaciam.

Qui dico Cyro: Pastor meus es, *q. d. Qui constituo Cyrum regem, ut quasi pastor regat populum meum, eumque in patriam reducat.*

Qui dico Jerusalem: Ædificaberis; et templo: Fundaberis, *q. d. Ego sum qui Jerusalem per Zorubabel reædificabo, et templum concrematum a Chaldæis restaurabo.*

43. CAP. 45. v. 8. Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet Salvatorem. *Nubes et germen sunt hieroglyphicum Christi nascentis ex Virgine: sicut enim nubes e cœlo, et germina e terra virgine prodeunt; sic B. Virgo concepit Christum non ex viro, sed obnubilante et obumbrante eam Spiritu Sancto e cœlo.*

44. CAP. 46. v. 11. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ. *Avis symbolum est Cyri, qui, Deo vocante, celeriter e Perside advolavit contra Babylonem, eaque eversa inde Judæos juxta Dei voluntatem liberavit: unde vocatur vir voluntatis Dei.*

45. CAP. 47. v. 1. Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylon. Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. *Hæc omnia sunt hieroglyphica captivitatis, et servitutis, q. d. O Babylon, rerum domina, descendes de solio tuo regali, ad terram prosterneris, quasi ancilla seminuda in cœlis, damnata ad pistrinum; unde subdit:* Venient tibi duo hæc subito in die uno, sterilitas et viduitas.

46. CAP. 49. v. 2. et 6. Posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me, et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me. *Gladius, quo cominus pugnatur; et sagitta, qua eminus, significant efficaciam prædicationis Christi, qua et Judæos vicinos, et remotas gentes sibi subegit; unde ait.* Parum est ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et fæces Israel convertendas. Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.

47. CAP. 50. v. 1. Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? *Liber repudii hieroglyphicum est repudii Synagogæ, creditor diaboli, q. d. Ego prior non repudiavi Synagogam, nec reprobavi Judæos, nec tradidi eos diabolo; sed ipsi sponte sua hoc repudium petierunt, imo a me tacito extorserunt, atque per scelera sua tradiderunt ipsi se diabolo. Unde sequitur.* Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram.

48. VERS. 3. Induam cœlos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum, *q. d. Inducam cœlis tenebrosum et atrum, id est, lugubrem, habitum, faciam eos lugere: saccus enim, et pulla vestis sunt symbola luctus.*

49. VERS. 5. Dominus Deus aperuit mihi aurem, *id est, docuit me, revelavit et indicavit mihi suam voluntatem; unde et se subdens, Christus subdit:* Ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus: faciem meam non averti ab increpantibus, et conspuentibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam.

50. CAP. 51. v. 16. Posui verba mea in ore tuo (*o Christe*) et in umbra manus meæ protexi te, ut plantes cœlos, et fundes terram: et dicas ad Sion: Populus meus es tu. *Novi cœli et terra, quæ Christus condidit, est Ecclesia, tam militans quam triumphans. Sionidæ, et populus ejus sunt Christiani, puta sancti Martyres, Virgines, Confessores, etc.*

51. VERS. 17 et 19. Consurge, Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ ejus, usque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad fæces. *Calix significat mensuram pœnæ mensuræ culpæ commensam et adæquatam; unde subdit:* Duo sunt quæ occurrerunt tibi: quis contristabitur super te? vastitas, et contritio, et fames, et gladius; quis consolabitur te? Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum sicut oryx illaqueatus: Idcirco audi hoc paupercula, et ebria non a vino. Ecce tuli de manu tua calicem soporis, etc. et ponam illum in manu eorum qui te humiliaverunt, et dixerunt animæ tuæ, Incurvare, ut transeamus.

52. CAP. 52. v. 1. Induere vestimentis gloriæ tuæ Jerusalem, civitas sancti: quia non adjiciet ultra ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. Excutere de pulvere, consurge, sede, Jerusalem: solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini. *Jerusalem hieroglyphicum est Ecclesiæ, quam Deus gratis per merita Christi liberavit a statu servitutis, quo quasi mancipium serviebat Chaldæis, id est, peccato et dæmoni, eamque transtulit in libertatem, gloriam et regnum filii dilectionis suæ.*

53. VERS. 7. et 10. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit Deus tuus! *Hi pedes sunt symbolum Apostolorum toto orbe discurrentium, et evangelizantium regnum Dei. Unde subdit:* Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.

54. CAP. 53. v. 2. Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum: despectum, et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem. *Hoc est hieroglyphicum, imo viva imago Christi, in virgulto crucis crucifixi et deformati.*

55. CAP. 54. v. 1. Lauda, sterilis quæ non paris: decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum,

dicit Dominus. *Vidua et sterilis pariens hieroglyphicum est Ecclesiæ Gentium: conjugata et habens virum, Synagogæ Judæorum, cujus maritus erat lex. Sed Christus viduam sibi despondit, eamque fœcundam effecit, ut plures Deo pararet filios quam Synagoga, antea Deo conjugata et copulata. Unde explicans subdit*: Dilata (*o Ecclesia olim vidua*) locum tentorii tui, etc. ad dexteram enim et ad lævam penetrabis: et semen tuum Gentes hæreditabit. *Vide ad Galat. 4. 27.*

56. Vers. 11. et 12. Fundabo te in sapphiris, et ponam jaspidem propugnacula tua: et portas tuas in lapides sculptos et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. *Sapphirus symbolum est cœlestis conversationis, jaspis fortitudinis, lapides sculpti mortificationis et charitatis, lapides desiderabiles insignium virtutum et gratiarum Ecclesiæ et fidelium. Unde explicans subdit:* Universos filios tuos doctos a Domino, etc. in justitia fundaberis, etc.

57. Cap. 55. v. 1. et 4. Omnes sitientes, venite ad aquas: et qui non habetis argentum, properate, emite et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. *Aqua, vinum et lac, sunt symbolum doctrinæ Evangelicæ, qua Christus animas suorum cibat et potat, unde de Christo sequitur:* Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus.

58. Vers. 12. In lætitia egrediemini e *captivitate, non tam Babylonis quam dæmonis et peccati*, et in pace deducemini: montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manu, *q. d. Tanta erit fidelium, orbisque lætitia sub Christo, ut montes jubilare, et arbores eis applaudere videantur.*

59. Cap. 56. v. 3. Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum, etc. Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum. *Hi eunuchi sunt symbolum virginum, qui se castraverunt propter regnum cœlorum. hi enim in eo habebunt locum separatum, gloriam et nomen æternum.*

60. Cap. 57. v. 15. Hæc dicit Excelsus, et sublimis habitans æternitatem: et sanctum nomen ejus in excelso et in sancto habitans, et cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium, et vivificet cor contritorum. *Hoc est hieroglyphicum Dei, qui est excelsus, rex sæculorum, rex æternitatis et tamen humilia respicit, et alta de longe cognoscit.*

61. Cap. 58. v. 10. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris, *primo*, orietur in tenebris lux tua; *secundo*, requiem tibi dabit Dominus semper; *tertio*, implebit splendoribus animam tuam; *quarto*, ossa tua liberabit; *quinto*, eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ; *sexto*, ædificabuntur in te deserta sæculorum, fundamenta generationis et generationis suscitabis; *septimo*, vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem. *Est hoc hieroglyphicum pietatis, et eleemosynæ, pondens septem ejus fructus per totidem elogia.*

62. Vers. 13. Si averteris a sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, *q. d. Si sabbata et festa rite colas, quiescendo non tantum ab operis, sed a sequendo tua voluntate, ejusque cupidinibus, ut ejus loco meam unius expleas voluntatem, atque hac ratione*, vocaberis sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, etc. Tunc delectaberis super Domino: et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui, *q. d. Tunc Deus delicias tibi divinas præbebit, ac te majorem terra efficiet, ut in cœlo consistens Deoque unitus despicias totum hoc terræ punctum; ibi enim longe majori et meliori hæreditate, Jacobo et Abrahæ, ejusque semini promissa, cibabit te.*

63. Cap. 59. v. 17. Indutus est *(Deus)* justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus: indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli. *Est hoc hieroglyphicum et panoplia Dei, procedentis ad duellum contra dæmonem et peccatum, ut ea per Christum debellet. Ergo Dei lorica est justitia, galea solus, vestes ultio, pallium zelus.*

64. Vers. 21. Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: *fœdus scilicet novum, quo per Christum contulit nobis suum spiritum et salutem:* Spiritus meus, qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore seminis tui, etc. amodo et usque in sempiternum.

65. Cap. 60. v. 1. et 14. Surge, illuminare, Jerusalem: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Et ambulabunt Gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha, omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. *Est hieroglyphicum Ecclesiæ, cui tres Magi, aliique principes et populi ea, suaque dona et bona obtulerunt. Unde subdit:* Et venient ad te curvi filii eorum qui humiliaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, et vocabunt te Civitatem Domini, Sion sancti Israel. Ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem et generationem: et suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis.

66. Vers. 19. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te (*o Ecclesia tum militans, tum magis triumphans*) sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam.

67. Cap. 61. v. 1. Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me (*Christum*) etc. ut prædicarem annum placabilem Domino, *puta tempus gratiæ, salutis et christianismi: hic enim est jugis et continuus nobis annus jubilæi:* et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris: et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. *Hi sunt fideles Christiani: hi enim sunt milites fortes pro justitia decertantes, et arbores fructiferæ plantatæ a Domino, eumque glorificantes.*

68. Vers. 10. Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis: et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. *Hæc sunt symbola ornatus sponsæ Christi, puta Ecclesiæ, quæ non auro, non bysso, non gemmis, sed fide, spe, charitate, patientia, fortitudine, aliisque Dei donis et virtutibus ornatur.*

69. Cap. 62. v. 3. Eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Non voca-

beris ultra Derelicta, etc. sed vocaberis Voluntas mea in ea. *Corona gloriæ et diadema Dei est Ecclesia, et fidelis sanctaque omnia, quæ est in manu, id est in cura et tutela Dei.*

Vers. 6. Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt. *Hi custodes sunt Ecclesiæ pastores: item sancti Angeli.*

Vers. 12. Et vocabunt eos (*fideles, Ecclesiæ Christique filios*) Populus sanctus, redempti a Domino. Tu autem (*o Ecclesia*) vocaberis Quæsita civitas, et non Derelicta.

70. Cap. 65. v. 17. Ecce ergo creo cœlos novos, et terram novam, *puta Ecclesiam. Unde de ea subdit:* Ecce ego creo Jerusalem exsultationem, et populum ejus gaudium. Et exsultabo in Jerusalem, et gaudebo in populo meo: et non audietur ultra in eo vox fletus.

71. Cap. 66. v. 23. Et erit mensis, *hebr. neomenia,* ex mense, et sabbatum ex sabbato, *q. d. In cœlo erit continuum et perpetuum festum ac lætitia.*

EX JEREMIA.

1. Cap. 1. v. 9. Et misit Dominus manum suam, et tetigit os meum: et dixit Dominus ad me: Ecce dedi verba mea in ore tuo: ecce constitui te hodie super Gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes. *Hic tactus manus Dei fuit hieroglyphicum, quo Jeremias a Deo primo, consecratus fuit Propheta; secundo, roboratus, ne manus et plagas Judæorum pertimesceret; tertio, os ejus apertum, dispositum et formatum est ad verba Dei rite enuntianda: ut nimirum sincere et libere prædicaret, has gentes a Deo evellendas esse et destruendas, illas ædificandas ac stabiliendas.*

2. Vers. 11. Quid tu vides, Jeremia? Et dixi: Virgam vigilantem ego video. *Virga hæc vigilans fuit hieroglyphicum vigilantiæ Dei, ejusque vigiliis et celeris ultionis, quod nimirum ipso per Chaldæos, quasi per virgam, Judæos perculeret et flagellaret; unde explicans subdit:* Et dixit Dominus ad me: Bene vidisti, quia vigilabo ego super verbo meo ut faciam illud.

3. Vers. 13. Quid tu vides? Et dixi: Ollam succensam ego video, et faciem ejus a facie Aquilonis. *Olla hæc succensa fuit hieroglyphicum Nabuchodonosoris qui quasi olla succensa ignem furoris ebullit et effovit in Judæos; unde explicans subdit:* Ab Aquilone (*a Chaldæa, quæ est ad Aquilonem Judææ*) pandetur omne malum super habitatores terræ.

4. Cap. 2. v. 2. Recordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam et charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto. *Adolescentiam vocat ætatem juvenilem Synagogæ, qua sub Mose desponsata fuit Deo, quasi ejus Ecclesia et sponsa.*

5. Vers. 3. Sanctus Israel Domino, primitiæ frugum ejus. *Quod primitiæ sunt in frugibus, hoc in Gentibus fuit Israel: præ omnibus enim, et pro omnibus quasi primitiæ oblatus et consecratus fuit Deo.*

6. Vers. 21. Ego plantavi te vineam electam, omne semen verum: quomodo ergo conversa es mihi in pravum, vinea aliena? *Vinea hieroglyphicum est Synagogæ, et Ecclesiæ. Vide Isaiæ 5. 1.*

7. Cap. 6. v. 27. Probatorem dedi te in populo meo robustum: et scies, et probabis vias eorum. Omnes isti principes declinantes, ambulantes fraudulenter, æs et ferrum: universi corrupti sunt. Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflavit conflator: malitiæ enim eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit eos. *Jeremias est probator, id est, argentarius conflator: argentum purgandum et conflandum sunt Judæi, qui ita fuere moribus corrupti, ut in fornace correptionis Jeremiæ excocti, non argentum, sed æs, ferrum et scoriam dederint: consuptæ enim omnibus, eorum malitia non est consumpta. Quocirca Deus eos, quasi argentum reprobum, projecit et reprobavit.*

8. Cap. 7. v. 29. Tonde capillum tuum, et projice, et sume in directum planctum, *q. d. Tu, o Jeremia, tonde capillum more lugentium, ut Judæorum luctum portendas; et crines abs te projice, ut portendas eorum dispersionem et exilium,* quia projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui, *puta gentem Judaicam in quam sævire, et quasi furere decrevit.*

9. Vers. 31. Ædificaverunt excelsa Tophet, quæ est in valle filii Ennom: ut incenderent filios suos, et filias suas igni. Ideo ecce dies venient, dicit Dominus, et non dicetur amplius, Tophet, et Vallis filii Ennom; sed Vallis interfectionis, et sepelient in Tophet, eo quod non sit locus, *q. d. Quia in Tophet cremarunt filios idolo Moloch cum gaudio et tympanis; idcirco eos in Tophet per Chaldæos occidam et sepeliam, itaque faciam, ut vallis hæc non vocetur Tophet, id est pulchra vel tympani, sed vallis interfectionis.*

10. Cap. 11. v. 16. Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam, vocavit Dominus nomen tuum: ad vocem loquelæ, grandis exarsit ignis in ea, et combusta sunt fruteta ejus. *Oliva hæc hieroglyphicum est Synagogæ et Jerusalem: sicut enim dum fulmine per tonitrua vibrato, afflantur olivæ, mox earum frondes et fructus exuruntur; sic Jerusalem a Chaldæis, quasi a fulmine, subito percussa, omnes suos cives, opes et gloriam vel igne vel gladio hostium perdidit.*

11. Vers. 19. Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam: et non cognovi, quia cogitaverunt super me consilia, dicentes: Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium. *Agnus hic fuit symbolum patientiæ Jeremiæ, Jeremias Christi: unde lignum hic typus est crucis.*

12. Cap. 12. v. 7. Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manu inimicorum ejus, *q. d. Jerusalem et templum, quæ dilexi ut animam meam, tradidi Chaldæis. Causam subdit:* Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylva: dedit contra me vocem suam.

13. Vers. 9. Numquid avis discolor hæreditas mea mihi? numquid avis tincta per totum? venite, congregamini, omnis bestiæ terræ, properate ad devorandum, *q. d. Chaldæi persequentur et devorabant Judæos, sicut aves persequuntur et devorant avem peregrinam et invisam, s. g. noctuam. Unde eos incitat et vocat ad hanc prædam, dicens:* Venite congregamini etc.

14. Cap. 13. v. 4. Tolle lumbare, quod possedisti quod est circa lumbos tuos, et surgens vade ad Euphratem, et absconde ibi illud in foramine petræ. Et

abil, et abscondi illud in Euphrate. Et factum est post dies plurimos, tuli lumbare de loco, ubi absconderam illud: et ecce computruerat. *Hieroglyphicum hoc explicat subdens*: Hæc dicit Dominus: Sic putrescere faciam superbiam Juda, et superbiam Jerusalem. *Lumbare enim, sive cingulum lumborum, symbolum est Judæ et Jerusalem. Causam dat v. 11.* Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinavi mihi omnem domum Israel, ut essent mihi in populum, et in nomen, et in laudem, et in gloriam: at non audierunt.

15. Vers. 12. Omnis laguncula implebitur vino: *sic* ecce ego implebo reges, sacerdotes, et Prophetas, et omnes habitatores Jerusalem, ebrietate: et dispergam eos, neque miserebor ut non disperdam eos, *q. d. Propinabo eis calicem ultionis et vindictæ tam acris, ut eo hausto quasi ebrii, et mentis impotes furere videantur.*

16. Cap. 14. v. 8. Expectatio Israel, salvator ejus in tempore tribulationis: quare quasi colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum? Quare futurus es velut vir vagus, ut fortis qui non potest salvare? *q. d. Cur, o Domine, Israelem tuum negligis, eum quasi viator pertransis, ac permittis eum a Chaldæis opprimi? unde orans subdit.* Tu autem in nobis es, Domine, et nomen tuum invocatum est super nos, ne derelinquas nos, *q. d. Licet nos negligere videaris, revera tamen in nobis, et nobiscum es. Nos enim sumus populus tuus, ergo ne derelinquas nos.*

17. Cap. 16. v. 16. Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et piscabuntur eos: et post hæc mittam eis multos venatores, et venabuntur eos de omni monte, et de omni colle, et de cavernis petrarum. *Piscatores sunt Apostoli, venatores viri Apostolici, ut qui hodie Indos et Barbaros, quasi feras in cavernis scrutantur, cicurant, et Christianos efficiunt.*

18. Cap. 18. v. 1. Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: Surge, et descende in domum figuli, et ibi audies verba mea. Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus super rotam. Et dissipatum est vas, quod ipse faciebat e luto manibus suis: conversusque fecit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis ejus ut faceret. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Numquid sicut figulus iste, non potero vobis facere, domus Israel, ait Dominus? ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea: *ac proinde ego vos, quasi vaso in captivitate fracto et dissipata, refingere, et in libertatem patriamque reducere, ibique ditare et dotare possum.*

19. Cap. 19. v. 1. Vade, et accipe lagunculam figuli testeam a senioribus populi, et egredere ad vallem filii Ennom. Et conteres lagunculam in oculis virorum, qui ibunt tecum. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Sic conteram populum istum, et civitatem istam, sicut conteritur vas figuli. *Ecce hieroglyphicum a Deo explicatum.*

20. Cap. 22. v. 23. Quæ sedes in Libano, et nidificas in cedris, quomodo congemuisti, cum venissent tibi dolores, quasi parturientis? *q. d. O Jerusalem, decore et gloria par Libano, quæ quasi aquila in præcelsa e cedro domibus habitas, quomodo gemes cum excinderis a Chaldæis?*

21. Vers. 24. Vivo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Jechonias, etc. annulus in manu dextera mea, inde evellam eum. *Hieroglyphicum hoc clare hic explicatur, uti et sequens.*

22. Vers. 29. Terra, terra, terra, audi verbum Domini. Scribe virum istum (*Jechoniam*) sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur; nec enim erit de semine ejus vir, qui sedeat super solium David.

23. Cap. 23. v. 5. Suscitabo David germen justum et regnabit rex, et sapiens erit: et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter; et hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus justus noster. *Hoc Davidicum justitiæ germen, est Christus Salvator.*

24. Vers. 33. Si interrogaverit te populus iste, etc. dicens: Quod est onus Domini? dices ad eos: Vos estis onus: projiciam quippe vos.

25. Cap. 24. v. 3. Quid tu vides, Jeremia? Et dixi: Ficus, ficus bonas, bonas valde, et malas, malas valde. *Ficus bonæ valde repræsentant Joachin, ejusque asseclas, qui obedientes Deo et Jeremiæ, tradiderunt se Chaldæis, de quibus dicit v. 5.* Sicut ficus hæ bonæ: sic cognoscam transmigrationem Juda, quam emisi de loco isto in terram Chaldæorum, in bonum, *q. d. Bonus et beneficus eis ero; faciam ut hæc eorum transmigratio cedat eis in bonum. Ficus malæ valde repræsentant Sedeciam et socios, qui contra jussum Domini rebellarunt Chaldæis, ideoque perierunt, de quibus ait, v. 8.* Sicut ficus pessimæ, quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ: hæc dicit Dominus: Sic dabo Sedeciam regem Juda, et principes ejus, etc. et dabo eos in vexationem, in opprobrium, et in maledictionem.

26. Cap. 25. v. 15. Sume calicem vini furoris hujus de manu mea: et propinabis de illo cunctis gentibus ad quas ego mittam te. *Calix hic est mensura vindictæ et excidii, quam cuique genti pro mensura culpæ, per Jeremiam intentat Deus. Unde sequitur:* Et bibent, et turbabuntur, et insanient a facie gladii, quem ego mittam inter eos.

27. Cap. 27. v. 2. et 6. Fac tibi vincula, et catenas: et pones eas in collo tuo. Et mittes eas ad regem Edom, Moab, Tyri, Sidonis, etc. *Hæc vincula significant jugum Nabuchodonosoris, et catenas, quibus ab eo vinciendi erant Judæi, et aliæ gentes; unde ea explicans subdit:* Itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor, etc. Et servient ei omnes gentes, etc. Quicumque non curvaverit collum suum sub jugo regis Babylonis: in gladio, et in fame, et in peste visitabo super gentem illam.

28. Cap. 28. v. 10. Et tulit Hananias Propheta (*pseudopropheta*) catenam de collo Jeremiæ, et confregit eam, dicens: Hæc dicit Dominus: Sic confringam jugum Nabuchodonosor. Et factum est verbum Domini ad Jeremiam: Vade, et dices Hananiæ: Hæc dicit Dominus: Catenas ligneas contrivisti: et facies pro eis catenas ferreas, quia, etc. jugum ferreum posui super collum cunctarum gentium istarum, ut serviant Nabuchodonosor. Audi, Hanania: Hoc anno morieris. Et mortuus est in anno illo.

29. Cap. 31. v. 15. Vox in excelso audita est lamentationis, luctus, et fletus Rachel plorantis filios suos, et nolentis consolari super eis, quia non sunt. *Hæc vox est matrum plorantium stragem filiorum, in infanticidio Herodis nato Christo.*

30. Vers. 31. Feriam domui Israel et domui Juda fœdus novum, etc. dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. *Lex vetus scripta fuit in lapide, nova in corde.*

31. Vers 38. Ædificabitur civitas Domino, a turre Hananeel usque ad portam anguli, etc. *Significatur ædificatio et propagatio Ecclesiæ.*

32. Cap. 32. v. 9. et 15. Emi (*jubente Deo*) agrum ab Hanameel filio patrui mei. Hæc enim dicit Dominus, etc. Adhuc possidebuntur domus, et agri, et vineæ in terra ista, *q. d. In obsidio Jerusalem emi agrum mei patruelis, ut hoc facto repræsentarem, et Judæis spem darem, quod post 70. annos captivitatis quisque ad suos agros in Judæam rediret. Unde caput hoc claudit, dicens:* Convertam captivitatem eorum.

33. Cap. 43. v. 9. Sume lapides grandes, et abscondes eos in crypta, quæ est sub muro lateritio in porta domus Pharaonis in Taphnis, cernentibus viris Judæis: et dices ad eos: Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Ecce ego mittam, et assumam Nabuchodonosor, etc. et ponam thronum ejus super lapides istos, quos abscondi, et statuet solium suum super eos veniensque percutiet terram Ægypti. *Jubetur hic Jeremias prophetare victoriam Nabuchodonosoris de Ægypto, atque ibidem symbolicum solium struere.*

34. Cap. 48. v. 40. Ecce quasi aquila volabit, et extendet alas suas ad Moab. *Aquila hieroglyphicum est Nabuchodonosoris, ob ejus celeritatem, rapacitatem, fortitudinem. Hæc enim alas equitum et peditum contra Moab expandit.*

35. Cap. 49. v. 19. Ecce quasi leo ascendet de superbia Jordanis ad pulchritudinem robustam, *q. d. Sicut leo irruit in prædam: sic Nabuchodonosor, transito tumido Jordane, irruet in Idumæam, quam ejus incolæ putant esse pulcherrimam et robustissimam.*

36. Cap. 50. v. 17. Grex dispersus Israel, leones ejecerunt eum: primus comedit eum rex Assur (*Salmanasar*) iste novissimus exossavit eum (*id est, Jerusalem, et templum, quæ erant fulcra, et quasi ossa Israelis, evertit*) Nabuchodonosor.

EX THRENIS.

1. Cap. 4. v. 7. Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores. Denigrata est super carbones facies eorum, non sunt cogniti in plateis, *q. d. Nazaræi Judæorum speciosi olim, et candore roseo perfusi, jam fame et mœrie squalidi sunt et atri, ut non agnoscantur. Hi Nazaræi hieroglyphicum sunt Clericorum et Religiosorum, cum e sua sanctitate et gloria in vitia et probra Dei hominumque corruunt.*

2. Vers. 20. Spiritus oris nostri (*non Josias, non Sedecias, sed Salvator Jesus, qui est halitus, anima et vita nostra*) Christus Dominus in peccatis nostris captus est, cui diximus: In umbra tua vivemus in gentibus.

EX EZECHIELE.

1. Cap. 1. v. 4. Et vidi, et ecce ventus turbinis veniebat ab Aquilone, et nubes magna, et ignis involvens, et splendor in circuitu ejus quasi species electri. *Est totum hoc sap. hieroglyphicum currus Cherubici, qui est symbolum majestatis, fortitudinis et gloriæ Dei properantis ad bellum, et excidium Judæorum, aliarumque gentium. Turbo ergo symbolum est iræ, item tempestatis et cladis Judææ a Deo imminentis: nubes significat densa castra Chaldæorum; ignis involvens, mox futurum urbis et templi incendium.*

2. Vers. 5. Et in medio similitudo quatuor animalium: quatuor facies uni, et quatuor pennæ uni: pedes eorum, pedes recti, et planta eorum quasi planta pedis vituli, et scintillæ quasi aspectus æris candentis. *Quatuor animalia repræsentant quatuor Cherubinos, id est, principes Angelos, qui sunt quasi stipatores Dei; unde et quatuor ejus insignia gestant, de quibus subdit:*

Vers. 10. Similitudo autem vultus eorum: facies hominis, et facies leonis a dextris ipsorum quatuor: facies autem bovis a sinistris ipsorum quatuor: et facies aquilæ desuper ipsorum quatuor. *Facies hominis insigne est repræsentans Dei bonitatem, et mansuetudinem: facies leonis repræsentat Dei fortitudinem: facies aquilæ, ejusdem sapientiam et providentiam: bovis, ejusdem justitiam, religionem et cultum. Alleg. homo repræsentat Christi incarnationem, bos immolationem, leo resurrectionem, aquila ascensionem in cœlum.*

Vers. 12. et 14. Ubi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur, nec revertebantur cum ambularent. Et animalia ibant, et revertebantur in similitudinem fulguris coruscantis. *Significatur hoc symbolo Angelos esse agillimos, et promptissimos ad omnem Dei nutum.*

3. Vers. 15. Cumque aspicerem animalia, apparuit rota una super terram juxta animalia, habens quatuor facies etc. quasi sit rota in medio rotæ. Per quatuor partes earum euntes ibant, et totum corpus oculis plenum; cumque ambularent animalia, ambulabant pariter et rotæ. Spiritus enim vitæ erat in rotis. *Rotæ hæ significant Dei æternitatem, efficacitatem, vigilantiam, et celeritatem in operando, puta in mundi et Ecclesiæ gubernatione.*

4. Vers. 22. Et similitudo super capita animalium firmamenti, quasi aspectus crystalli horribilis.

Vers. 26. Et super firmamentum quasi aspectus lapidis sapphiri similitudo throni, et super similitudinem throni similitudo quasi aspectus hominis desuper.

Et vidi quasi speciem electri, velut aspectum ignis intrinsecus ejus per circuitum a lumbis ejus et desuper: et a lumbis ejus usque deorsum vidi quasi speciem ignis splendentis in circuitu; velut aspectum arcus cum fuerit in nube in die pluviæ. *Firmamentum significat cœlum empyreum, quod est quasi scabellum Dei. Thronus significat Dei, primo, majestatem et celsitudinem; secundo, regiam dignitatem; tertio, judiciariam potestatem. In hoc solio visus est sedere Deus specie humana, habens quasi corpus superne ex electro, sive aurichalco; inferne ex igne, puto habens pedes igneos. Electrum significat præstantiam deitatis; pedes ignei iram et vindictam in Judæos, aliosque ejus hostes. Iris in ejus circuitu significat clementiam, quæ temperat ejus iram et vindictam.*

5. Cap. 2. v. 9. Et vidi, et ecce manus missa ad me, in qua erat involutus liber, et expandit illum coram me: qui erat scriptus intus et foris, et scriptæ erant in eo lamentationes, et carmen, et væ. *Liber*

Liber hic continebat minas Dei, et clades Judæis imminentes, quas Ezechiel in hac sua Prophetia conscripsit.

Cap. 3. v. 1. Fili hominis, comede volumen istud. Et aperui os meum, et cibavit me volumine illo. Et comedi illud: et factum est in ore meo sicut mel dulce. *Quia cognoscere consilia et judicia Dei Prophetæ erat dulce et jucundum: at ubi per ea diro suis intentare cognovit, eaque ruminavit, amaricatus est venter ejus, indoluit et ingemuit.*

6. Vers. 25. Et tu, fili hominis, ecce data sunt super te vincula, et ligabunt te in eis. Et linguam tuam adhærere faciam palato tuo, et eris mutus, nec quasi vir objurgans: quia domus exasperans est. Cum autem locutus ero tibi, aperiam os tuum. *Ligavit Deus manus et linguam Ezechielis ad tempus, ut hoc silentio quasi perculsus et obstupescens commoveret dura Judæorum corda. Inde enim conjicere debebant, eum mira et horrendo audisse a Deo, ac proinde iis credere, similique metu et horrore percelli, ac vitam mutare.*

7. Cap. 4. v. 1. Fili hominis, sume tibi laterem: et describes in eo civitatem Jerusalem. Et ordinabis adversus eam obsidionem, munitiones, castra, et pones arietes in gyro. Et tu, sume tibi sartaginem ferream, et pones eam in murum ferreum inter te, et civitatem: et obfirmabis faciem tuam ad eam. Et tu dormies super latus tuum sinistrum, et pones iniquitates domus Israel super eo numero dierum, quibus dormies super illud. Ego autem dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos et nonaginta dies. Et cum compleveris hæc, dormies super latus tuum dextrum: et assumes iniquitatem domus Juda quadraginta diebus; diem pro anno dedi tibi. Cibus autem tuus quo vesceris, erit in pondere viginti stateres in die. Et aquam in mensura bibes, sextam partem hin. Et quasi subcinericium hordeaceum comedes illud: et stercore, quod egreditur de homine, operies illud in oculis eorum. Et dixit Dominus: Sic comedent filii Israel panem suum pollutum inter Gentes, ad quas ejiciam eos. Et dixi: A a a, Domine Deus, ab infantia usque nunc non est ingressa in os meum omnis caro immunda. Et dixit ad me: Ecce dedi tibi fimum boum pro stercoribus humanis: et facies panem tuum in eo.

Hoc hieroglyphico ad vivum repræsentavit Ezechiel Hierosolymæ per Chaldæos obsidionem et excidium. Nam **390.** *diebus decumbens in latus sinistrum, repræsentavit urbis obsidionem (ea enim totidem diebus duravit.)* **40.** *vero diebus decumbens in latus sinistrum repræsentavit ejusdem excidium. Unde comedens fimum boum, repræsentavit tantam fore in obsidione famem, ut et stercora comederent. Hoc enim est quod explicans Deus ait v.* **16.** Ecce ego conteram baculum panis in Jerusalem: et comedent panem in pondere, et in sollicitudine: et aquam in mensura, et in angustia bibent.

8. Cap. 5. v. 1. et 3. Fili hominis, sume tibi gladium (*novaculam*) acutum, radentem pilos: et duces per caput tuum, et per barbam tuam: et assumes tibi stateram ponderis, et divides eos. Tertiam partem igni combures: tertiam partem concides gladio: tertiam vero aliam disperges in ventum. *Novacula Dei fuit Nabuchodonosor: hic rasit barbam: id est principes et sacerdotes; et pilos, id est, populum Judæorum. Unde uno eorum pars peste, secunda gladio interiit, tertia capta est et dispersa in Babylone. Hinc explicans subdit v.* **12.** Tertia pars tui peste morietur et fame, et tertia pars tui in gladio cadet: tertiam vero partem tuam in omnem ventum dispergam, et gladium evaginabo post eos. *Porro de reliquiis quæ eisdem evadent, addit:* Et sumes inde parvum numerum: et ligabis eos in summitate pallii tui. Et ex eis rursum tolles, et projicies eos in medio ignis, et combures eos igni: et ex eo egredietur ignis in omnem domum Israel. *Hi sunt Judæi, qui post reditum e Babylone, ob nova peccata, ab Antiocho Epiphane instar ignis grassante, et postea a Tito occisi sunt.*

9. Cap. 8. v. 3. Et emissa similitudo manus apprehendit me in cincinno capitis mei: et elevavit me spiritus inter terram et cœlum: et adduxit me in Jerusalem in visione Dei, juxta ostium interius, quod respiciebat ad Aquilonem, ubi erat statutum idolum zeli ad provocandam æmulationem. *Ezechiel in Babylone degens inde spiritu hic rapitur in Jerusalem, ut videat idololatriam, et abominationes quas Judæi faciebant in templo. Porro vocatur idolum zeli: quia Deum provocabat ad zelum et æmulationem. Deus enim zelotes non patitur alium Deum, præsertim in suo templo collocari et coli. Unde indignans subdit:* Fili hominis, etc. adhuc conversus videbis abominationes majores. Et ecce ibi mulieres sedebant plangentes Adonidem, vers. 14.

10. Cap. 9. v. 2. Ecce sex viri veniebant: et uniuscujusque vas interfectionis in manu ejus: vir quoque unus in medio eorum vestitus erat lineis, et atramentarium scriptoris ad renes ejus. Et dixit Dominus ad eum (*virum qui vestitus erat lineis*) Transi per mediam civitatem in medio Jerusalem: et signa thau super frontes virorum gementium, et dolentium super cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio ejus. Et illis (*sex viris*) dixit, audiente me: Transite per civitatem sequentes eum, et percutite: non parcat oculus vester, neque misereamini. Senem, adolescentem, et virginem, parvulos et mulieres interficite usque ad internecionem: omnem autem, super quem videritis thau, ne occidatis, et a sanctuario meo incipite. *Jubet hic Deus Angelo, ut Hierosolymæ signet pios, lugentes peccata populi, signo thau, id est, crucis; unde gestat atramentarium, ut quasi notarius atramento litteram thau frontibus piorum inscribat. Deinde jubet sex aliis Angelis, ut signatis parcant, reliquos omnes non signatos per Chaldæos occidant, et urbem incendant; unde subdit:*

Cap. 10. v. 2. Et dixit ad virum, qui indutus erat lineis, et ait: Ingredere in medio rotarum, quæ sunt subtus Cherubim, et imple manum tuam prunis ignis, quæ sunt inter Cherubim, et effunde super civitatem. *Jubet hic Deus Angelo, ut ex sua curru Cherubim ignem, quo comburenda est Jerusalem, accipiat, ut significet urbis incendium non casu, non Chaldæorum consilio et fortitudine, sed Dei providentia et decreto eventurum.*

11. Cap. 11. v. 2. Dixitque ad me: Fili hominis, hi sunt viri qui cogitant iniquitatem, et tractant consilium pessimum in urbe ista, dicentes: Nonne dudum ædificatæ sunt domus? hæc est lebes, nos autem carnes. *q. d. Domus et muri Jerusalem instar lebetis*

sunt ferrei et fortissimi: nos ergo, esto simus carnei, tamen quia ea continemur et munimur, non timemus Chaldæos. Hisce respondet Propheta subdens: Propterea hæc dicit Dominus Deus: Interfecti vestri, quos posuistis in medio ejus, hi sunt carnes, et hæc est lebes, *q. d. Non vos, o Judæi, estis carnes in Jerusalem; sed carnes sunt Prophetæ, quos quasi victimas Deo mactastis.* Et educam vos de medio ejus. Gladium metuistis, et gladium inducam super vos. Hæc non erit vobis in lebetem, et vos non eritis in medio ejus in carnes; in finibus Israel judicabo: *id est puniam et occidam, vos, q. d. Educam eos ex Jerusalem ad Nabuchodonosor in Reblatha, ut ibi ab eo occidamini. Quocirca Jerusalem non erit vobis lebes et tutamen; nec vos in ea eritis quasi carnes ab hostibus intactæ et illæsæ.*

12. Cap. 12. v. 3. et 11. Fili hominis fac tibi vasa transmigrationis, et transmigrabis coram eis. Ante oculos eorum perfode tibi parietem: et egredieris per eum. In conspectu eorum in humeris portaberis, in caligine efferèris: faciem tuam velabis et non videbis, terram: quia portentum dedi te domui Israel. *Jubetur hic in se ad vivum repræsentare Ezechiel fugam Sedeciæ et Judæorum capta urbe noctu, ejusque excæcationem. Unde explicans subdit:* Quomodo feci, sic fiet illis: in transmigrationem, et in captivitatem ibunt. Et dux (*rex Sedecias*) qui est in medio eorum, in humeris portabitur, in caligine egredietur: parietem perfodient ut educant eum: facies ejus operietur ut non videat oculo terram. Adducam eum in Babylonem: et ipsam non videbit (*utpote excæcatus a Nabuchodonosor*) ibique morietur.

Vers. 18. Fili hominis, panem tuum in conturbatione (*in pavore et trepidatione*) comede: sed et aquam tuam in festinatione et mœrore bibe: *Causam et significationem subdit.* Et dices ad populum terræ: Panem suum in sollicitudine comedent, et aquam suam in desolatione bibent.

13. Cap. 15. v. 2 Fili hominis, quid fiet de ligno vitis *a vite præciso?* Ecce igni datum est in escam: sic tradam habitatores Jerusalem *igni et gladio.*

14. Cap. 16. v. 4. Quando nata es (*o Jerusalem, o Synagoga*) in die ortus tui non est præcisus umbilicus tuus, et aqua non es lota in salutem, nec sale salita, nec involuta pannis. Transiens autem per te, vidi te conculcari in sanguine tuo; et dixi: Vive, etc. et lavi te aqua, et emundavi sanguinem tuum ex te: et unxi te oleo. Et vestivi te discoloribus, et calceavi te janthino: et cinxi te bysso, et indui te subtilibus, et dedi armillas in manibus tuis, et torquem circa collum tuum, et coronam decoris in capite tuo. Et sumens de vestimentis tuis fecisti tibi excelsa: oleum meum et thymiama meum posuisti coram eis, et fornicata es cum filiis Ægypti et Assyriorum, et cum Chaldæis. Propterea, meretrix, audi verbum Domini: Judicabo te judiciis adulterarum, et dabo te in manus eorum, et destruent lupanar tuum, et lapidabunt te lapidibus, et trucidabunt te gladiis suis. *Est hieroglyphicum Israelis, sive Synagogæ, quæ in deserto pauper et misera, a Deo per Mosen collecta, eique quasi matrimonio copulata, bonisque omnibus dotata, mox quasi meretrix ab eo ad idola descivit; quocirca juste a Deo per Chaldæos punita et vastata est. Vide dicta Ezechielis 16.*

15. Vers. 45. Mater vestra Cethæa, et pater vester Amorrhæus. Et soror tua major, Samaria: soror autem tua minor Sodoma. Vivo ego, dicit Dominus Deus, quia non fecit Sodoma soror tua sicut tu: et Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccavit. *Vocantur hæ sorores Jerusalem, quia ei vicinæ, et quia æque sceleratæ; unde et ei in pœna et excidio similes fuere.*

Vers. 52. Ergo et tu porta confusionem tuam quæ vicisti sorores tuas peccatis tuis; porta ignominiam tuam quæ justificasti sorores tuas, *ut illæ te videantur meliores, et justiores, id est minus malæ, minus iniquæ et impiæ quam tu, adeoque, si tecum, et cum tua impietate comparentur, videantur esse justæ et piæ.*

16. Cap. 19. v. 1. Et tu, assume planctum super principes Israel, et dices: Quare mater tua leæna inter leones cubavit? et eduxit unum de leunculis suis et leo factus est: et didicit capere prædam, hominemque comedere. Et audierunt de eo Gentes, et non absque vulneribus suis ceperunt eum: et adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti. *Leæna est Synagoga, leunculus Joachaz rex, quem Pharao captivum duxit in Ægyptum.*

Vers. 5. Quæ (*leæna, puta Synagoga, sive Jerusalem*) cum vidisset quoniam infirmata est et periit exspectatio ejus: tulit unum de leunculis suis, leonem constituit eum. Et didicit prædam capere, et homines devorare, viduas facere, etc. Et convenerunt adversus eum Gentes, et expanderunt super eum rete suum, et miserunt eum in caveam, in catenis adduxerunt eum ad regem Babylonis. *Hic leunculus est Joachin rex, aut potius tyrannus; quem proinde Chaldæi ceperunt, et abduxerunt.*

17. Vers. 10. Mater tua quasi vinea in sanguine tuo super aquam plantata est: fructus ejus et frondes ejus creverunt ex aquis multis Et factæ sunt ei virgæ solidæ in sceptra dominantium, etc. Et evulsa est in ira, in terramque projecta: ignis comedit eam. Et nunc transplantata est in desertum. Planctus est, et erit in planctum. *Vinea hæc est Jerusalem: sanguis regius enim est quasi liquor uvæ rubeæ. Hæc vinea quasi plantata ad aquas, crevit opibus et gloria, sed ob peccata ab ira Dei eradicata est, incensa, et translata in Chaldæam.*

18 Cap. 23. v. 2. Fili hominis, duæ mulieres filiæ matris unius erant, et fornicatæ sunt in Ægypto. Nomina autem earum, Oolla major, et Ooliba soror ejus minor: *Quænam sint hæ, explicat dicens:* Porro earum nomina, Samaria Oolla, et Jerusalem Ooliba; *Oolla enim hebr. significat.* tabernaculum ejus: scilicet *Samariæ, est in Dan et Bethel, continens vitulos aureos, quos pro Deo colit. Ooliba vero significat* tabernaculum meum in ea: *Deus enim suum tabernaculum habebat in Jerusalem Fornicationem vocat idololatriam utriusque de qua subdit:* Fornicata est igitur super me Oolla, et insanivit in amatores suos, in Assyrios: *Quia Samaria coluit deos Assyriorum.* Propterea tradam eam in manus amatorum suorum, in manus filiorum Assur. *Samaria enim eversa est a Salmanasar Assyrio, anno 6. Ezechiæ.* Quod cum vidisset soror ejus Ooliba (*Jerusalem*) plus quam illa insanivit libidine: *Quia ut sequitur, coluit deos Chaldæorum et Ægyptiorum.* Propterea, Ooliba, hæc dicit Dominus Deus: Ecce

ego suscitabo omnes amatores tuos contra te, filios Babylonis, et universos Chaldæos: nasum tuum et aures tuas præcident: et quæ remanserint, gladio concident: et ipsi filios tuos et filias tuas capient: et novissimum tuum devorabunt igni. Calicem sororis tuæ bibes profundum et latum. Ebrietate, et dolore repleberis. Et bibes illum, et epotabis usque ad fæces, et fragmenta ejus devorabis. Ubera tua lacerabis: tu quoque porta scelus tuum, et fornicationes tuas: *Calix hic est mortis et excidii, puta mensura suppliciorum peccatis Judæorum commensa, quam eis miscuit et propinavit vindex Deus.*

19. Cap. 24. v. 3. Filii hominis, pone ollam, et mitte in eam aquam. Congere frusta ejus in eam, omnem partem bonam, femur et armum, electa et ossibus plena. Pinguissimum pecus assume compone quoque strues ossium sub ea. Efferbuit coctio ejus, et discocta sunt ossa illius in medio ejus: *Olla est Jerusalem, in qua carnes, id est, cives a Chaldæis coquendi et consumendi sunt. Unde explicans, subdit:* Væ civitati sanguinum, ollæ, cujus rubigo in ea est, et rubigo ejus non exivit de ea. Væ civitati sanguinum, cujus ego grandem faciam pyram. Congere ossa, quæ igne succendam: consumentur carnes, et coquetur universa compositio, et ossa tabescent.

20. Vers. 16. et 21. Fili hominis, ecce ego tollo a te desiderabile oculorum tuorum in plaga (*q. d. Faciam ut ex morbo moriatur uxor tua dilecta*) et non plangea neque plorabis: *ut hac re portendas excidium urbis et templi, in qua tanta erit strages, ut nemo fratrem, patrem, vel uxorem sit plancturus.* Et mortua est uxor mea vespere fecique mane sicut præceperat mihi: *Porro hæc explicans subdit:* Hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego polluam sanctuarium meum, superbiam imperii vestri, et desiderabile oculorum vestrorum, et super quo pavet anima vestra: et filii vestri gladio cadent. Et facietis sicut feci, *q. d. Non plangetis eos.* Eritque Ezechiel vobis in portentum.

21. Cap. 28. v. 2 Fili hominis, dic principi (*regi*) Tyri: Dixisti: Deus ego sum, et in cathedra Dei sedi in corde maris: cum sis homo, et non Deus, et dedisti cor tuum quasi cor Dei: *Tantos habuisti animos ac spiritus, ac si esses Deus.* Idcirco morte incircumcisorum morieris in manu alienorum. *q. d. Incircumcisi, puta Gentiles Chaldæi, accident te pariter incircumcisum.* Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia, et perfectus decore; in deliciis paradisi Dei fuisti: omnis lapis pretiosus operimentum tuum. Tu cherub extentus, et protegens, et posui te in monte sancto Dei, in medio lapidum ignitorum ambulasti, donec inventa est iniquitas in te, et peccasti. Et ejeci te de monte Dei, et perdidi te, o cherub protegens, de medio lapidum ignitorum. Omnes, qui viderint te in Gentibus obstupescent super te nihili factus es, et non eris in perpetuum: *Regem Tyri ob sapientiam, opes et gloriam comparat Cherubino, quem ob superbiam per Chaldæos regno bonisque omnibus privavit. Vide dicta Ezech. 28.*

22. Cap. 29. v. 3. Ecce ego ad te Pharao, rex Ægypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum (*rivorum Nili*) tuorum, et dicis: Meus est fluvius, et ego feci memetipsum. Et ponam frænum in maxillis tuis: et extraham te de medio fluminum tuorum; bestiis terræ, et volatilibus cœli, dedi te ad devorandum: *Sicut c. 28. prædixit superbo regi Tyri excidium, ita hic idem prædicit superbo Pharaoni. Causam subdit:* Pro eo quod fuisti baculus arundineus domui Israel: *Fulcivisti enim eorum rebellionem contra Chaldæos ideoque quasi arundo cum iis a Chaldæis es confractus et contritus.*

23. 18. Fili hominis, Nabuchodonosor servire fecit exercitum suum servitute magna adversus Tyrum (*per tredecim annos eam obsidendo*) omne caput (*militum ejus comportantium saxa, ligna et terram ad implendum mare cingens Tyrum*) decalvatum, et omnis humerus depilatus est: et merces non est reddita ei. Propterea hæc dicit Dominus Deus. Ecce ego dabo Nabuchodonosor regem Babylonis in terra Ægypti: et diripiet spolia ejus, et erit merces exercitui illius, pro eo quod laboraverit mihi; *ut meam vindictam contra Tyrum exsequerentur, q. d. Chaldæis pro expugnata Tyro dabo spolia Ægypti, quasi pro mercede. Unde subdit:*

Cap. 30 v. 2. Ululate (*o Ægyptii*) væ, væ diei: quia juxta est dies, et appropinquat dies Domini (*qua eos excindet*) dies nubis, tempus Gentium erit.

24. Cap. 31. v. 3. Fili hominis, dic Pharaoni: Ecce Assur quasi cedrus in Libano, pulcher ramis, et frondibus nemorosus, excelsusque altitudine, et inter condensas frondes elevatum est cacumen ejus. *Pharao vocatur Assur; quia opibus, potentia et gloria comparabat se cum Sennacherib, aliisque monarchis Assyriorum: hinc et vocatur cedrus.* Cedri, *inquit,* non fuerunt altiores illo in paradiso Dei. Propterea hæc dicit Dominus: Pro eo quod sublimatus est, etc. tradidi eum in manus fortissimi Gentium (*Nabuchodonosoris.*) Et succident eum alieni, et crudelissimi nationum. Ipse est Pharao, et omnis multitudo ejus, dicit Dominus Deus.

25. Cap. 32. v. 2. Leoni Gentium assimilatus es (*o Pharao*) et draconi qui est in mari: et ventilabas cornu in fluminibus tuis. Expandam super te rete meum, et projiciam te in terram. Et operiam cum exstinctus fueris, cœlum, et nigrescere faciam stellas ejus: solem nube tegam, et luna non dabit lumen suum. Omnia luminaria cœli mœrere faciam super te. *q. d. Tanta erit strages tua et tuorum, o Pharao, ut hominibus cœli obscurari et mœrere videantur. Est hyperbole. Unde de eodem subdit:*

Vers. 19. Descende, et dormi cum incircumcisis, cum his qui descendunt in lacum. Ibi Assur, et omnis multitudo ejus, qui dederant quondam formidinem in terra viventium. Ibi Ælam, ibi Mosoch, et Thubal. Ibi Idumæa, et reges ejus. Ibi principes Aquilonis omnes, et universi venatores: qui dormierunt incircumcisi cum interfectis gladio: et portaverunt confusionem suam cum his qui descenderunt in lacum.

26. Cap. 36. v. 25. Effundam super vos aquam mundam (*in baptismo Christi*) et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. Et dabo vobis cor novum, et spiritum novum ponam in medio vestri: et auferam cor lapideum de carne vestra et dabo vobis cor carneum. Et spiritum meum ponam in medio vestri: et faciam ut in præceptis meis ambuletis. *Vide cap.* 11. v. 19.

27. Cap. 37. v. 1. Facta est super me manus Domini et dimisit me in medio campi, qui erat plenus

ossibus. Et dixit ad me: Fili hominis, putasne vivent ossa ista? Et dixi: Domine Deus, tu nosti. Et dixit ad me: Vaticinare de ossibus istis: et dices eis: Ossa arida, audite verbum Domini. Ecce ego intromittam in vos spiritum, et vivetis. Et dabo super vos nervos, et succrescere faciam super vos carnes, et superextendam in vobis cutem, et vivetis. *Subjungit Ezechiel se eis id vaticinatum, eaque mox cute, carne, et nervis, ac spiritu et vita fuisse donata. Erat hoc schema resurrectionis; sed sub eo significat, Judæos qui in Babylone erant quasi mortui, et velut ossa arida, ad libertatem et patriam, itaque quasi ad vitam redituros. Hoc est enim quod explicans subdit:*

Vers. 11. Fili hominis, ossa hæc universa domus Israel est: ipsi dicunt: Aruerunt ossa nostra, et periit spes nostra (*liberationis ex Babylone et reditus in patriam*) ecce ego aperiam tumulos vestros, et educam vos de sepulcris vestris, et reducam in terram Israel.

28. Vers. 16. Fili hominis, sume tibi lignum unum et scribe super illud: Judæ, et filiorum Israel sociorum ejus: et tolle lignum alterum, et scribe super illud: Joseph ligno Ephraim, et cunctæ domui Israel, sociorumque ejus. Et adjunge illa unum ad alterum tibi in lignum unum: et erunt in unionem in manu tua. *Hoc symbolo significat Deus, et Judæos et Israelitas, sive Samaritas, jam inter se contrarios, uniturum in Ecclesia per fidem et gratiam Christi. Unde explicans subdit:* Ecce ego assumam filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt, etc. Et faciam eos in gentem unam in terra in montibus Israel. Et servus meus David (*Christus Davidis filius*) rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum. Et percutiam illis fœdus pacis. Et erit tabernaculum meum in eis: et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus.

EX DANIELE.

1. Cap. 2. v. 31. Tu rex, videbas, et ecce quasi statua una grandis: caput ex auro optimo erat, pectus autem et brachia de argento, porro venter et femora ex ære; tibiæ autem ferreæ, pedum quædam pars erat ferrea, quædam autem fictilis. Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus: et percussit statuam in pedibus ejus ferreis, et comminuit eos. Hoc est somnium: Interpretationem quoque ejus dicemus coram te. Tu rex regum es, tu es ergo caput aureum. Et post te consurget regnum aliud minus te argenteum: et regnum tertium aliud æreum, quod imperabit universæ terræ. Et regnum quartum erit velut ferrum; quomodo ferrum comminuit et domat omnia, sic comminuet et conteret omnia hæc. Porro quia vidisti pedum, et digitorum partem testæ figuli, et partem ferream: regnum divisum erit. In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur: comminuet autem et consumet universa regna hæc: et ipsum stabit in æternum. Secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et æs, et argentum, et aurum. *Caput aureum fuit monarchia Nabuchodonosoris; pectus argenteum, regnum Cyri et Persarum; venter æreus, regnum Alexandri et Græcorum; tibiæ ferreæ, regnum Romanorum; sed hæc omnia comminuit lapis sine manibus de monte abscissus, id est, Christus ex virgine natus, cujus regnum gloriosum erit et æternum.*

2. Cap. 4. v. 7. et 22. Videbam, et ecce arbor in medio terræ: et proceritas ejus contingens cœlum. Folia ejus pulcherrima, et fructus ejus nimius: et ex ea vescebatur omnis caro. Et ecce vigil et sanctus de cœlo clamavit: Succidite arborem cor ejus ab humano commutetur, et cor feræ detur ei, et septem tempora mutentur super eum. *Arbor hæc est Nabuchodonosor, vigil est Angelus intentans ei ejectionem e regno, et commutationem in bestiam. Ita explicat Daniel.* Ejicient te, *inquit*, ab hominibus et cum bestiis ferisque erit habitatio tua, et fœnum ut bos comedes et rore cœli infunderis, septem quoque tempora (*id est, septem anni*) mutabuntur super te, donec scias quod dominetur Excelsus super regnum hominum, et cuicumque voluerit, det illud. Quamobrem, rex consilium meum placeat tibi et peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiis pauperum.

3. Cap. 5. v. 25. Mane, Thekel, Phares. Mane: numeravit Deus regnum tuum, et complevit illud. Thekel: appensus es in statera et inventus es minus habens. Phares: divisum est regnum tuum, et datum est Medis et Persis. Eadem nocte interfectus est Baltassar, et Darius Medus successit in regnum. *Hic eventus clare visionem explicat.*

4. Cap. 7. v. 3. Quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari. Prima quasi leæna, et alas habebat aquilæ, et cor hominis datum est ei. Et ecce bestia alia similis urso: et tres ordines erant in ore ejus, et in dentibus ejus, et sic dicebant ei: Surge, comede carnes plurimas. Et ecce alia quasi pardus, et alas habebat quasi avis, quatuor super se, et quatuor capita erant in bestia. Et ecce bestia quarta terribilis, atque mirabilis, et fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedens atque comminuens, et reliqua pedibus suis conculcans: et habebat cornua decem. Et ecce cornu aliud parvulum ortum est de medio eorum: et tria de cornibus primis evulsa sunt a facie ejus: et ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu, et os loquens ingentia. *Hæc quatuor animalia sunt quatuor monarchiæ: leæna sunt Assyrii, ursus Persæ, pardus Græci, quarta bestia sunt Romani. Ex quarta orientur decem cornua, id est, decem reges in fine mundi. et cornu parvulum, id est Antichristus, qui tres reges debellabit; unde mox reliqui septem ei sponte se subdent.*

5. Vers. 9. Aspiciebam donec throni positi sunt, et antiquus dierum sedit: vestimentum ejus candidum quasi nix, et capilli capitis ejus quasi lana munda: thronus ejus flammæ ignis: rotæ ejus ignis accensus. Fluvius igneus, rapidusque egrediebatur a facie ejus: millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei. *Hic est Pater æternus, qui regnum Antichristi adjudicabit Christo et Christianis, unde subdit:* Judicium sedit, *id est judices sederunt*, et libri aperti sunt et vidi quoniam interfecta esset bestia (*Antichristus*) et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, et usque ad antiquum dierum pervenit. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum.

6. Cap. 8. v. 3. Ecce aries unus stabat ante paludem, habens cornua excelsa, et unum excelsius altero: ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente, et non tangebat terram: et percussit arietem. *Aries est Darius, quem percussit hircus, id est, Alexander Magnus.*

Vers. 8. Hircus autem caprarum magnus factus est nimis: cumque crevisset, fractum est cornu magnum, et orta sunt quatuor cornua: de uno autem ex eis egressum est cornu unum modicum: et factum est grande, et magnificatum est usque ad cœlum: et dejecit de fortitudine, et de stellis, et conculcavit eas. *Cornu magnum est Alexander: eo fracto, id est mortuo, regnum ejus divisum est in quatuor cornua, id est, primorios ejus duces: e quorum uno prognatus est Antiochus Epiphanes, qui Judæam, denique templum vastavit, ejusque cultores occidit.*

7. Cap. 9. v. 24. Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum. *Hæ 70. hebdomades annorum sunt faciuntque 490. annos, q. d. 490. anni fluent usque ad Christum.*

8. Cap. 10. v. 5. Et ecce vir unus vestitus lineis, et renes ejus accincti auro obrizo: et corpus ejus quasi chrysolithus, et facies ejus velut species fulguris, et oculi ejus ut lampas ardens; et brachia ejus; et quæ deorsum sunt usque ad pedes, quasi species æris candentis: et vox sermonum ejus ut vox multitudinis. *Hic vir est Archangelus Gabriel, qui c. seq. victorias Machabæorum, Christi et Christianorum Danieli enarrat: quacirca augustam hic formam assumit, ut per eam illas repræsentet. Primo ergo linea vestis significat sacerdotium Machabæorum et labores. Secundo, zona aurea significat eorumdem charitatem, bella et regnum. Tertio, chrysolitus, eorumdem gloriam et triumphum. Quarto, facies fulgurans eorumdem zelum violentum in hostes. Quinto oculi, ut lampas ardens, eorumdem prudentiam et vigilantiam. Sexto, brachia et crura ænea, eorumdem fortitudinem, et armorum splendorem. Septimo, vox multitudinis, exercitum et phalanges tam Machabæorum quam Angelorum pro eis pugnantium.*

PARABOLÆ ET SIMILITUDINES.

EX ISAIA.

1. Cap. 1. v. 3. Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui: Israel autem me non cognovit: *magis ergo ingratus et stolidus est, quam bos vel asinus.*

2. Vers. 5. Omne caput languidum, et omne cor mœrens. A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas: vulnus et livor, et plaga tumens, *q. d. tota respublica Judæorum, eorumque corpus politicum totum; puta tam principes et sacerdotes quam laici sceleribus corrupti sunt, saucii et putridi.*

3. Vers. 8. Derelinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, *q. d. Desolabitur Jerusalem, fietque quasi vinea, aut hortus, collectis uvis et fructibus, deserta et squalida.*

4. Vers. 9. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorra similes essemus. *Semen vocat paucos ex excidio reliquos, quos Deus servavit in semen et propaginem gentis. Nisi enim Deus gentem servare voluisset, omnes Judæi periissent, uti perierunt omnes Sodomitæ et Gomorrhæi.*

5. Vers. 10. Audite verbum Domini, principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ, *q. d. Judæa in impietate par fuit Sodomæ et Gomorrhæ; fuisset ergo et par in pœna et excidio, ni Deus semen gentis servasset, propter Christum ex ea nasciturum, juxta promissa Davidi et Abrahæ facta.*

6. Vers. 18. Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur: et si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt, *q. d. Si pœnitent vos, moresque mutetis, ego conscientiam vestram tot sceleribus vulneratam et cruentam emundabo, ut fiat pura et candida quasi nix, et lana alba.*

7. Vers. 21. Quomodo facta est meretrix civitas fidelis? *q. d. Quomodo Jerusalem, olim sponsa Deo fidelis, nunc quasi meretrix fornicata est cum idolis?*

8. Vers. 29. Erubescetis super hortis, quos elegeratis, cum fueritis velut quercus defluentibus foliis, et velut hortus absque aqua, *q. d. In hortis sub quercubus erexistis aras, et sacrificastis idolis: ideo desolabimini uti quercus in hieme, cum defluunt folia; et sicuti hortus in æstate arescens ex siccitate ob defectum aquæ.*

9. Vers. 31. Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ, et opus vestrum quasi scintilla: et succendetur utrumque simul, et non erit qui extinguat, *q. d. Ego vestra idola, quæ putatis fortissima et invicta, ac vestra opera opesque delebo, et comburam instar stupæ, quæ levi flamma absumitur.*

10. Cap. 5. v. 28. Ungulæ equorum ejus (*Nabuchodonosoris erunt validæ et duræ*) ut silex: et rotæ ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, etc. aspiciemus in terram, et ecce tenebræ tribulationis, et lux obtenebrata est in caligine ejus. *Parabolæ hæ claræ sunt.*

11. Cap. 9. v. 3. Lætabuntur (*Gentes, accepta prædicatione Evangelii, gratia et solatiis*) coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exsultant victores capta præda, quando dividunt spolia. Jugum enim oneris ejus, et virgam humeri ejus et sceptrum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian, *q. d. Sicut olim in die conflictus cum Madianitis, tu, Domine, per Gedeonem eorum superasti, et profligasti, itaque eorum jugum, virgam et sceptrum abstulisti a cervicibus Judæorum: ita in die quo verus Gedeon, id est, excisor iniquitatis et peccati, puta Christus, confliget cum dæmonibus, principibus, Judæis et gentibus impiis tu, Domine, aderis Christo, ut hostes hosce suos et nostros profliget, eorumque quasi exactorum et tyrannorum jugum et sceptrum a fidelium cervicibus excutiat.*

12. Vers. 18. Succensa est quasi ignis impietas, veprem et spinam vorabit, et succendetur in densitate

saltus, et convolvetur superbia fumi. *q. d. Sicut ignis in sylva succensus, primo vepres et sentes corripit, deinde sylvam totam depascitur, ut tota densitas saltus convolvatur in superbia, id est, in elatione et altitudine fumi: ita impietas sensim pervasit populum, ut totum Israel convolverit, ac proinde convolvet eumdem quoque sua pœna.*

13 Cap. 10. v. 14. Et invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum: et sicut colliguntur ova quæ derelicta sunt, sic universam terram ego congregavi: et non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, et ganniret, *q. d. Ego Sennacherib tam facile cœpi gentes et regna, quam facile auceps capit ova et pullos avis in nido, cui avis ipsa obstrepere et oggannire, aut potius obgarrire non audet. Sed hanc regis barbari arrogantiam retundit Deus, dicens:*

14. Vers. 15. Numquid gloriabitur securis contra eum qui secat in ea? aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? quomodo si elevetur virga contra elevantem se, et exaltetur baculus, qui utique lignum est. *Sic et tu, o Sennacherib, non debes gloriari nec mihi adimere, et tibi ascribere tot victorias, et gentium excidia: quia tu fuisti tantum securis, et quasi serra, qua ego gentes quasi ligna dissecui et serravi: atque quasi baculus et virga, qua easdem flagellavi.*

15. Vers. 16. Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem: et subter gloriam ejus succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, et sanctus ejus in flamma: et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres in die una. *q. d. Deus percutiet milites Sennacherib ardore et peste, qui eos ita arefaciet et aduret, sicut ignis solet afflare et adurere spinas et vepres in sylva.*

16. Cap. 14. v. 4. et 8. Quomodo cessavit exactor (*rex Babylonis*) quievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium. Abietes quoque lætatæ sunt super te et cedri Libani, ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos. Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui, suscitavi tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis: et dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut et nos, nostri similis effectus es. Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum. *Figurate inducit hic reges et principes in inferna, suscipientes et subsannantes regem Babylonis occisum.*

17. Cap. 16. v. 2. Sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes: sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. *Sensus est clarus.*

18. Vers. 8. Vineam Sabama Domini gentium exciderunt, flagella (*ita vocantur propagines vitis*) ejus usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto, propagines ejus relictæ sunt, transierunt mare. *q. d. Populus Moab vastatus a Chaldæis, ac ab iis captivus trans aquas ducetur in Babylonem.*

19. Cap. 17. v. 6. Et relinquentur in eo (*in Israele*) sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum vel trium olivarum in summitate rami. *q. d. In excidio Samariæ et decem tribuum, tam pauci relinquentur Israelitæ, quam pauci relinquuntur racemi in vinea post vindemiam, et quam paucæ relinquuntur olivæ in olea, dum ea excutitur. Sic allegor. multi sunt vocati, pauci electi et salvandi.*

20. Cap. 18. v. 4. Quiescam et considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. *q. d. Ego Deus clare contemplabor, quasi in luce meridiana, stragem Ægyptiorum eraque serenus in pace et refrigerio, cum ipsos uret sol et æstus excidii.*

21. Vers. 5. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præcidentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerunt abscindentur et excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terræ. *q. d. Ægyptii florebant, et magnam quasi messem opum et gloriæ promittebant; sed quasi fructus præcoces ab Assyriis sunt excisi, nec ad maturitatem pervenerunt.*

22. Cap 22 v. 17. Ecce Dominus asportari te (*o Sobna*) faciet (*in Babylonem*) sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevabit te. *q. d. Tam facile quam amictus et vestis attollitur et effertur, tollet et efferet te ex Judæa Deus.*

23. Vers. 18. Coronans coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam et spatiosam. *Sensus patet.*

24. Cap. 24. v. 2. Et erit sicut populus, sic sacerdos: et sicut servus, sic dominus ejus: sicut ancilla, sic domina ejus. sicut emens, sic ille qui vendit. *q. d. Excidium orbis erit universale et commune, nec discernet servum vel ancillam ab hero vel hera, sed omnes quasi pares pari clade involvet.*

25. Vers. 20. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis: et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet ut resurgat. *q. d. Tanto terræ motu concutietur terra, ut tota a fundamentis convelli et everti videatur, idque propter scelera, quæ incolæ ejus in ea perpetrarunt.*

26. Vers 23. Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion. *q. d. Sol et luna obtenebrescent, itaque quasi pallescere, et pudore suffundi videbuntur ob scelera incolarum terræ, quæ in die judicii Deus toti orbi patefaciet, et puniet. Unde præcessit v.* 22. Et congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum, et claudentur in carcere, et post multos dies visitabuntur. *q. d. Scelerati colligati quasi in fascem projicientur in ignem gehennæ, ut in eo jugiter claudantur, et ardeant: nam* post multos dies visitabuntur, *id est, punientur per omnia sæcula in æternum.*

27. Cap. 25. v. 5. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: et quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies. *q. d. Sicut nubes æstuans torret vineas, ita Christus in die judicii exuret omnes impiorum delicias, quibus ipsi se oblectabant.*

28. Vers. 10. Triturabitur Moab sub eo (*Deo*) sicut teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus suas sub eo sicut extendit natans ad natandum. *q. d. Dæmones, omnesque impii ita a Christo vindice calcabuntur, ut dent speciem hominis plane victi et desperati, qualis est species naufragi in naufragio natantis.*

29. Cap. 28. v. 2. Ecce validus et fortis Dominus, sicut impetus grandinis; turbo confringens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, et emissarum super terram spatiosam. *q. d. Deus fortiter sternet per Assyrios agros Samariæ sicut grando, turbo et fluvius exundans solent sternere sata læta, boumque labores.*

30. Vers. 24. Numquid tota die arabit arans ut

serst, proscindet et sarriat humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem? Et erudiet illum in judicio: Deus suus docebit illum. *q. d. Impii dicunt: Non est Deus; quia ipse sæpe scelera dissimulat, nec statim ea punit. Hisce respondeo: Sicut agricola non semper arat, sed jam arat, jam serit, jam metit, jam triturat, et quodlibet agit suo tempore: sic et Deus suas habet opportunitates; et scit quando dissimulare, quando punire debeat. Deus enim agit, non satagit, nec tumultuatur; sed tempora novit, et opportunitates rei gerendæ.*

31. Cap. 29. v. 5. et 7. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te: et sicut favilla pertransiens: et sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel. *q. d. Hostes qui vastaverunt Jerusalem, conterentur, et evanescent instar pulveris, favillæ et somnii; unde subdit:*

32. v. 8. Et sicut somniat esuriens, et comedit; cum autem fuerit expergefactus, vacua est anima ejus: et sicut somniat sitiens, et bibit, et postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit; et anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium, qui dimicaverunt contra montem Sion.

33. Cap. 31. v. 4. Quomodo si rugiat leo et catulus leonis super prædam suam, et cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine eorum non pavebit: sic descendet Dominus exercituum, ut prælietur super montem Sion.

34. Vers. 5. Sicut aves volantes *protegunt pullos suos, pugnantque pro eis rostro et alis contra accipitrem:* sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens et liberans, transiens et salvans.

35. Cap. 32. v. 2. Et erit vir *sub umbra et alis pii regis Ezechiæ absconditus et protectus ita securus,* sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate, sicut rivi aquarum in siti, et umbra petræ prominentis in terra deserta.

36. Cap. 38. v. 12. Generatio mea *(ætas vitæ meæ)* ablata est, et convoluta est a me, quasi tabernaculum pastorum.

Præcisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordirer, succidit me: quasi leo, sic contrivit omnia ossa mea.

37. Vers. 14. Sicut pullus hirundinis, sic clamabo; meditabor, *id est, meditabundus gemam,* ut columba.

38. Cap. 40. v. 11. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fœtas ipse portabit. *Pastor hic est Christus, agni Christiani: fœtæ, sive gravidæ, quæ pariunt agnos, sunt Apostoli virique Apostolici: hos omnes pascit, portat et dirigit Christus.*

39. Vers. 12. Quis mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera? quis adjuvit spiritum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi? *q. d. Deus tam potens est, ut cœlum et terram tribus digitis sustineat; ac tam sapiens, ut nullus ei consilium dare possit, quin imo omnes sapientes ab eo suam sapientiam et consilium accipiant et emendicent.*

40. Vers. 15. Ecce gentes quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt, *si cum Dei magnitudine et majestate immensa conferantur:* ecce insulæ quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficiet ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad holocaustum, *si illud Deo pro ejus excellentia et dignitate offerendum sit.* Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihilum et inane reputatæ sunt ei.

41. Vers. 22. Qui sedet super gyrum terræ, et habitatores ejus sunt quasi locustæ, qui extendit velut nihilum cœlos.

42. Vers. 23. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint, judices terræ velut inane fecit.

43. Vers. 26. Qui educit in numero militiam eorum *(castrorum et cæterorum creatorum)* et omnes ex nomine vocat.

44. Vers. 27. Quare dicis, Jacob; Abscondita est via mea a Domino, et a Deo meo judicium meum transivit? numquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creavit terminos terræ: non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus.

45. Vers. 29. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt fortitudinem et robur multiplicat.

46. Vers. 30. et 31. Deficient pueri, et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent: qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ; current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient.

47. Cap. 41. v. 14. et 15. Noli timere, vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel: ego auxiliatus sum tibi, dicit Dominus, et redemptor tuus sanctus Israel. *Israelitas abjectos comparat vermi et mortuis.* Ego posuite quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia; triturabis montes, et comminues: et colles quasi pulverem pones: ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exultabis in Domino, in sancto Israel lætaberis. *Israelem a Deo adjutum et roboratum comparat plaustris terentibus segetes, item plaustris, quæ serratis dentibus armata, obvia quæque secant.*

48. Cap. 43. v. 2. Cum transieris per aquas, tecum ero, et flumina non operient te: cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te. *q. d. In mediis periculis, angustiis et tormentis adero tibi, teque tutabor et protegam.* Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua. *Sicut enim nubes et nebulæ a sole ita dissipantur, deleantur et evanescunt, ut nullum earum vestigium supersit: ita et Deus condonando peccata, ea plane delet et abolet, ut nihil eorum supersit.*

49 Cap. 46. v. 3. Audite me, domus Jacob, etc. qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva, *q. d. Quos quasi mater pario, formo, educo et foveo.* Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo. *q. d. Ab utero usque ad ultimum vitæ vos ego tueor, rego et curo.*

50. Cap. 48. v. 18. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen *(copiosum et redundans)* pax tua et justitia tua *(ingens)* sicut gurgites maris: et fuisset quasi arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus, non interisset.

51. Cap. 49. v. 15. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te. Et dices in corde

tuo: Quis genuit mihi istos? ego sterilis et non pariens. *Ecclesiam Gentium comparat mulieri prius sterili, postea fœcundæ.*

52. Vers. 22 Et afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. *Eidem Ecclesiæ tam feustu et augusto pollicetur Deus.*

53. Cap. 50. v. 9. Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. *Hostes Christi ita perdendos asserit, ut vestis atteritur et exeditur a tinea.*

54. Cap. 51. v. 3. Consolabitur Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus: et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiarum actio et vox laudis. *Ecclesiæ gloriam et delicias comparat paradiso terrestri.*

55. Vers. 6. Cœli sicut fumus liquescent, et terra sicut vestimentum atteretur, et habitatores ejus sicut hæc interibunt, *per ignem conflagrationis in fine mundi*; salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea non deficiet.

56. Vers. 8. Sicut vestimentum, sic comedet eos (*homines*) vermis; et sicut lanam, sic devorabit eos tinea: salus autem mea in sempiternum erit.

57. Vers. 12. Ego, ego ipse consolabor vos: quis tu ut timeres ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet ?

58. Cap. 53. v. 6. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in viam suam declinavit: et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum. Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum. *Christum patientem comparat agno, et ovi quæ ducitur ad lanienam.*

59. Cap. 54. v. 9. Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi ne inducerem aquas Noe ultra supra terram: sic juravi ut non irascar tibi (*o Ecclesia*) et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te. *q. d. Sicut cum Noe inii fœdus æternum de prohibendo deinceps diluvio; sic tecum, o Ecclesia, unum fœdus æternum ineo, quod numquam derelinquam te, nec sinam te ab hostibus obrui.*

60. Cap. 55. v. 9. Sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris.

61. Et quomodo descendit imber et nix de cœlo, et illuc ultra non revertitur, sed inebriat terram, etc. sic erit verbum meum, etc. non revertetur ad me vacuum, sed faciet quæcumque volui.

62. Cap. 59. v. 9. Exspectavimus lucem, et ecce tenebræ: splendorem, et in tenebris ambulavimus, *Lux sunt prospera, tenebræ adversa.*

Palpavimus sicut cæci parietem: impegimus meridie quasi in tenebris, in caliginosis quasi mortui.

63. Rugiemus quasi ursi omnes, et quasi columbæ meditantes gememus.

64. Cap. 62. v. 1. Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam *orare, et obsecrare Deum*, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. *Splendor et lampas Sionis, id est, Ecclesiæ, est Salvator Jesus: pro illius ergo ortu et adventu assidue oravit Isaias et Prophetæ.*

65. Cap. 66. v. 3. Qui immolat bovem, quasi qui interficit virum; qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem; qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat; qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. *Judæorum impiorum victimas comparat Deus mactationi hominis, canis et suis, imo idolothytis.*

66. Vers. 15. Dominus in igne veniet, et quasi turbo quadrigæ ejus, reddere in indignatione furorem suum, et increpationem in flamma ignis, *præsertim conflagrationis mundi: nam Christo veniente ad judicium ignis ante ipsum præcedet, et inflammabit in circuitu inimicos ejus. Unde sequitur*

67. Vers. 18. Ego autem opera eorum, et cogitationes eorum, *supple, acriter puniam. Nam* venio ut congregem opera, et operantes impie cum omnibus gentibus et linguis: et venient, et videbunt gloriam meam, *puta potentem et acrem meam justitiam et vindictam in impios in die judicii.*

68. Vers 19. Et ponam in eis signum, *tum signum crucis, tum ignem Spiritus Sancti, quibus Apostoli signati sunt in Pentecoste.* Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad Gentes.

69. Vers. 20. Et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino in equis, et in quadrigis, et in lecticis, etc. *q. d. Tam facile, læte et alacriter venient Gentes ad Ecclesiam, ac si equis et lecticis veherentur. Adde: Evangelium esse vehiculum quo nos ad cœlum vehit Christus.*

70. Vers. 22. Sicut cœli novi, et terra nova, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. *Significat Ecclesiæ per Christum tum innovationem, tum perpetuitatem.*

EX JEREMIA.

1. Cap. 1. v. 18. Ego dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æreum super omnem terram, *q. d. Faciam te, o Jeremia, fortem, ut sis quasi urbs inexpugnabilis, quasi columna immobilis, quasi murus æreus, omnium Judæorum maledictis impenetrabilis et invincibilis.*

2. Cap. 2. v. 11. Si mutavit gens deos suos, et certe ipsi non sunt dii: populus vero meus mutavit gloriam suam (*Dei sui: Deus enim est Israelis gloria*) in idolum.

Vers. 12. Obstupescite, cœli, super hoc, et portæ ejus, desolamini vehementer, dicit Dominus. Duo enim mala fecit populus meus: Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. *Idola comparat cisternis rimosis et vacuis, quæ opem et aquam sitienti præbere nequeunt.*

3. Vers. 20. In omni colle sublimi, et sub omni ligno frondoso tu prosternaberis, meretrix, *colendo et adorando idola.*

4. Vers. 22. Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua coram me. *q. d. Tantæ ac tam pertinaces sunt in te idololatriæ et scelerum maculæ, ut nullo nitro, nullo sapone elui possint.*

5. Vers. 26. Quomodo confunditur fur, quando deprehenditur: sic confusi sunt domus Israel etc.

dicentes ligno: Pater meus es tu; et lapidi: Tu me genuisti.

6. Vers. 30. Quasi leo vastator generatio vestra, *q. d. Vestri cives sæviunt in Prophetas, sicut leo sævit in transeuntes.*

7. Vers. 32. Numquid obliviscetur virgo ornamenti sui, aut sponsa fasciæ pectoralis suæ? populus vero meus oblitus est mei diebus innumeris.

8. Cap. 4. vers. 11. Ventus urens in viis quæ sunt in deserto viæ filiæ populi mei, non ad ventilandum et ad purgandum, *q. d. Chaldæus hostis imminet, qui quasi ventus urens non ventilabit et purgabit, sed concremabit Jerusalem et templum : unde subdit de eodem:*

9. Vers. 13. Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus: velociores aquilis equi illius: væ nobis quoniam vastati sumus.

10 Vers. 31. Vocem quasi parturientis audivi, angustias ut puerperæ: Vox filiæ Sion intermorientis, expandentisque manus suas: væ mihi, quia defecit anima mea propter interfectos, *q. d. Jerusalem videns suos filios et cives a Chaldæis trucidari, instar puerperæ ex dolore partus emorientis, dolore deficiet et corruet.*

11. Cap. 5. v. 27. Sicut decipula plena avibus, sic domus eorum plenæ dolo, *q. d. Sicut aucupes decipiunt aves, captasque mittunt in caveam sive decipulam, ita Judæorum domus plenæ sunt opibus per fraudes et dolos partis.*

12. Cap. 6. v. 7. Sicut frigidam fecit cisterna aquam suam, sic (*Jerusalem*) frigidam fecit malitiam suam, *q. d. Sicut aqua frigore conglaciatur in crystallum, sic cor Judæorum sua malignitate obduruit quasi lapis.* Idcirco furore Domini plenus sum, laboravi sustinens, *q. d. Zelo æstuo, non possum me cohibere, quin eis Domini furorem et excidium denuntiem.*

13. Cap. 17. v. 5. Maledictus homo, qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. Erit enim quasi myricæ in deserto, et non videbit cum venerit bonum: sed habitabit in terra salsuginis, et inhabitabili, *q. d. Sterilis et inanis est spes defixa in hominem, spes vero in Deo est solida et fœcunda. Unde subdit:*

14. Vers. 7. Benedictus vir, qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia ejus. Et erit quasi lignum quod transplantatur super aquas, quod ad humorem mittit radices suas: et non timebit cum venerit æstus. Et erit folium ejus viride, et in tempore siccitatis non erit sollicitum, nec aliquando desinet facere fructum. *Sperantem in Deo comparat arbori humectæ, frondenti semper et fructificanti.*

15. Cap. 23. v. 29. Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, et quasi malleus conterens petram? *q. d. Verba hominum frigida sunt et evanida: at verba Prophetarum spiritu Dei animata, ignita sunt et fortia, ut instar mallei saxeo hominum corda confringant, et confracta igniant.*

16. Cap. 26. v. 18. Sion quasi ager arabitur: et Jerusalem in acervum lapidum erit: et mons domus in excelsa sylvarum, *q. d. Sion et mons templi ita vastabitur, ut ex urbe fiat sylva, et ager arabilis.*

17. Cap. 33. v. 22. Sicut enumerari non possunt stellæ cœli, et metiri arena maris: sic multiplicabo semen David servi mei, et Levitas ministros meos, *ut scilicet præ multitudine numerari nequeant.*

18. Cap. 34. v. 17. Vos non audistis me, ut prædicaretis libertatem unusquisque fratri suo, et unusquisque amico suo (*ut septimo anno remissionis, liberos dimitteretis servos vestros, juxta legem Exodi* 21. 2.) *Hac de causa*, Ecce ego prædico vobis libertatem, ait Dominus, ad gladium, ad pestem, et ad famem, *q. d. Ego pariter vos a meo imperio liberos dimittam, trodamque gladio, fami et pesti.*

19. Cap. 35. v. 5. Posui coram filiis domus Rechabitarum scyphos plenos vino, et calices: et dixi ad eos: Bibite vinum. Qui responderunt: Non bibemus vinum: quia Jonadab filius Rechab, pater noster, præcepit nobis, dicens: Non bibetis vinum, etc.

Vers. 13. Numquid non recipietis disciplinam ut obediatis verbis meis, dicit Dominus? *q. d. Filii Rechab obediunt patri in re libera et dura: at vos Judæi in re facili et necessaria, ut scilicet me colatis, non idola, obedire non vultis. Idcirco vobis exitium intento.* Domui autem Rechabitarum hæc dicit Dominus etc. Non deficiet vir de stirpe Jonadab, filii Rechab, stans in conspectu meo cunctis diebus.

20. Cap. 46. v. 7. Quis est iste (*Pharao*) qui quasi flumen ascendit: et veluti fluviorum intumescunt gurgites ejus? *Castra Pharaonis comparat fluminis tumido et exundanti, quod vicinis ingentem stragem minatur.*

21. Cap. 51. v. 33. Filia Babylonis quasi area, tempus trituræ ejus: adhuc modicum, et veniet tempus messionis ejus, *q. d. Babylon est quasi area, in qua mox cives et gentes, quasi segetes in messe collectas et constipatas, triturabo et affligam, partem occidendo, partem ventilando, et in omnem plagam dispergendo.*

EX THRENIS.

1. Cap. 1. v. 1. Quomodo sedet sola civitas (*Jerusalem, alleg. Ecclesia afflicta, tropol. anima pœnitens*) plena populo: facta est quasi vidua domina Gentium: princeps provinciarum facta est sub tributo.

2. Cap. 2. v. 1. Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion: projecit de cœlo in terram (*de summo culmine felicitatis et gloriæ, ad imam voraginem miseriæ et ignominiæ*) inclytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum (*id est, arcæ et propitiatorii*) in die furoris sui, *q. d. Quomodo Deus permisit vastari, non tantum urbem, sed et templum suum? unde subdit:*

Vers. 7. Repulit Dominus altare suum, maledixit sanctificationi suæ, *id est, sanctum suum templum male a Chaldæis tractari et comburi permisit.*

Cap. 3. v. 5. Ædificavit in gyro meo (*vallum ærumnarum et angorum, q. d. Deus undique afflictionibus me obvallavit*) et circumdedit me felle, et labore.

4. Vers. 6 In tenebrosis collocavit me, quasi mortuos sempiternos.

5. Vers. 10. Ursus insidians factus est mihi; leo in absconditis.

6. Vers. 12. Tetendit arcum suum, et posuit me quasi signum ad sagittam. Misit in renibus meis filias pharetræ suæ, *puto per sagittas et plagas suas, intimo meo confixit.*

7. Vers. 16. Et fregit ad numerum dentes meos, cibavit me cinere, *dedit mihi manducandum panem cinereum, durum et lapidosum, qui dentes meos confringit.*

8. Cap. 4. v. 1. Quomodo obscuratum est aurum (*quo templum erat obductum*) mutatus est color optimus, *in ignis, quo combustum est, fuliginem*: dispersi sunt lapides sanctuarii (*sancti templi*) in capite omnium platearum?

9 Vers. 2. Filii Sion inclyti, et amicti auro primo quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli? *q. d. Juvenes Judæorum olim nobiles et gloriosi, jam facti sunt viles et inglorii: olim erant vasa aurea, nunc testea et lutea.*

10. Vers. 3. Sed et lamiæ nudaverunt mammam: lactaverunt catulos suos: filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto, *q. d. Feræ et monstra, licet immania, tamen catulos suos lactant: at tanta est Hierosolymæ fames, afflictio et perturbatio, ut matres Sioëides filios fame hiantes deserant, et emori sinant, instar struthionis, avis stolidæ et crudelis, quæ sua ova, et pullos derelinquit.*

11. Vers. 5. Qui vescebantur voluptuose, interierunt in viis: qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora, *q. d. Qui vestiebantur et dormiebant in vestibus croceis et sericis, jam dormire coguntur in sterquilinio et stercore se operire.*

12. Vers. 19. Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli: super montes persecuti sunt nos, in deserto insidiati sunt nobis.

EX EZECHIELE.

1. Cap. 7. v. 16. Salvabuntur qui fugerint ex eis (*Judæis vastatis a Chaldæis*) et erunt in montibus quasi columbæ convallium omnes trepidi, unusquisque in iniquitate sua.

2 Cap. 11. v. 19 Dabo eis cor novum, et spiritum novum tribuam in visceribus eorum: et auferam cor lapideum de carne eorum, et dabo eis cor carneum: ut in præceptis meis ambulent, et judicia mea custodiant, faciantque ea: et sint mihi in populum, et ego sim eis in Deum. *Promittit et sancit Deus hic novum testamentum, in quo per Christi gratiam aufertur a Christianis cor lapideum, et datur cor carneum, id est, molle, flexile, obediens ad omnem Dei nutum.*

3. Cap. 14. v. 4. Quasi vulpes in desertis, Prophetæ tui, Israel, erant. Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini, *ut vos per preces Deo, pro Chaldæis pugnanti, opponeretis, ejusque iram mitigaretis*: vident vana, et divinant mendacium.

4. Vers. 9. Et erit manus mea super Prophetas, qui vident vana, et divinant mendacium: in consilio populi mei non erunt, et in scriptura domus Israel non scribentur, *q. d. Non redibunt e captivitate, nec in catalogo redeuntium et viventium scribentur.*

5. Vers. 10. Eo quod deceperint populum meum, dicentes, Pax, et non est pax: et ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto absque paleis. Dic ad eos, qui liniunt absque temperatura, quod casurus sit: erit enim imber inundans, et dabo lapides prægrandes desuper irruentes, et ventum procellæ dissipantem, *q. d. Pseudoprophetæ temere, et sine fundamento prophetant Judæis prospera; sed hæc eorum falso oraculo instar parietis luto absque paleis illiti, imbre, vento et grandine divinæ vindictæ prosternentur.*

6. Vers. 18. Væ qui consuunt pulvillos sub omni cubito manus: et faciunt cervicalia sub capite universæ ætatis ad capiendas animas. *Hi sunt, qui peccatoribus in peccatis adulantur, eaque excusant et fovent, metum Dei et divinæ vindictæ hominibus eximendo. Unde Deus v. 20. de pulvillis hisce dicit:* Dirumpam eos de brachiis vestris: at dirumpam cervicalia vestra.

7. Cap. 34. v. 2. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Lac comedebatis, et lanis operiebamini, et quod crassum erat occidebatis: gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod ægrotum non sanastis, quod confractum est non alligastis, et quod abjectum est, non reduxistis, et quod perierat non quæsistis: sed cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia.

8. Vers. 10. Ecce ego ipse super pastores requiram gregem meum de manu eorum; ecce ego ipse requiram oves meas, et visitabo eas sicut visitat pastor gregem suum. In pascuis uberrimis pascam eas. Quod perierat requiram, et quod abjectum erat reducam, et quod confractum fuerat alligabo, et quod infirmum fuerat consolidabo, et quod pingue et forte custodiam.

9. Vers. 23. Et suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, servum meum David (*puta Christum filium Davidis*) ipse pascet eas, et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum.

EX DANIELE.

1. Cap. 12. v. 3. Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.

ADAGIA ET GNOMÆ.

EX ISAIA.

1. Cap. 1. v. 22. Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mixtum est aqua, *q d. Pura Dei religio in te, o Jerusalem, versa est in impuras superstitiones; atque justitia tua mixta est cum avaritia et injustitia.*

2. Vers. 25. Excoquam ad purum scoriam tuam, et auferam omne stannum tuum, *q. d. Igne tribulationum, puta vastitate Chaldæorum, abstergam a te idololatriam, injustitiam, omnesque peccatorum sordes.*

3. Cap. 2. v. 4. Conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces, *q. d. Christiani bella in porem, et instrumenta belli in instrumenta agriculturæ convertent.*

4. Cap. 3. v. 7. Non sum medicus, *q. d. Non possum mederi tantis malis et cladibus reipublicæ.*

5. Vers. 9. Agnitio vultus eorum respondit eis, *q. d. Vultus loquitur scelera eorum, ac si rogetur de causa tantarum cladium, respondebit causam veram esse, scelera Judæorum.*

6. Cap. 5. v. 14. Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino.

7. Vers. 18. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustri peccatum, *Væ qui peccatum peccato additis, et implectitis quasi funem quo trahamini ad tartara.*

8. Vers. 20. Væ qui dicitis malum bonum et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum.

9. Cap. 7. v. 4. Noli timere (o *Achaz*) et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ. *Duæ caudæ titionum fumigantium vocantur Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Samariæ, eo quod fumos minarum spirarent, et intentarent Judæis; sed fumos tantum, non ignes, id est vanas sine viribus iras. Nam ambo mox evertendi erant a rege Assyriorum, unde vocantur caudæ.*

10. Cap. 8. v. 16. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis, *id est conscribe et consigna hæc oracula pro futuris meis discipulis, puta Christianis qui eis fidem habituri sunt.*

11. Vers. 19. Numquid non populus a Deo suo requiret, pro vivis a mortuis? *q. d. Quæ est ista stoliditas, ut viventes et sapientes homines a mortuis et inanimis idolis veritatem et consilium in rebus dubiis quærant et sciscitentur?*

12. Vers. 20. Ad legem magis, et ad testimonium, *q. d. Consulite potius legem Dei, Deumque in testimonia, id est in arca et propitiatorio residentem.*

13. Non erit eis matutina lux, *q. d. Nil eis erit prosperum, nil lætum, nil lucidum; sed omnia obscura, tristia, adversa.*

14. Cap. 9. v. 2. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis, *q. d. Gentilibus degentibus in tenebris infidelitatis, in statu peccati et damnationis, per prædicationem Evangelii oborta est lux fidei, gratiæ et salutis.*

15. Vers. 8. Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel, *q. d. Quod Dominus promisit Jacobo sive Israeli, hoc reipsa præstitit et ut fieret effecit.*

16. Vers. 10. Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus, *q. d. Hostes diruerunt et incenderunt domos nostras lateritias et sycomorinas; parvi id facimus; nam pro eis meliores, puta lapideas et cedrinas ædificabimus.*

17. Vers. 14. Disperdet Dominus ab Israel caput et caudam, incurvantem et refrænantem, *id est principem, Prophetam, nobiles et plebem.*

18. Vers. 20. Unusquisque carnem brachii sui vorabit, *q. d. Quisque suum proximum et cognatum carne et sanguine ita conjunctum, ac si esset brachium ejus, occidet et lacerabit tanto furore, ac si eum vellet devorare.*

19. Cap. 10. v. 5. Væ Assur, virga furoris mei et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea, *q. d. Væ Assyriis, qui sunt virga et baculus furoris mei per quorum manum indignationem meam exero et exerceo; nam peracta hac indignatione, virgam et baculum in ignem projiciam, hoc est, Assyrios ipsos disperdam. Ergo væ eis.*

20. Cap. 11. v. 5. Erit justitia cingulum lumborum ejus: et fides cinctorium renum ejus, *q. d. Justitia et fidelitas ita cingent et ornabunt Christum, ac si ei cohærerent instar cinguli.*

21. Cap. 13. v. 12. Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo, *q. d. Pluris facient Persæ vitam Babyloniorum, quam eorum aurum et opes; unde eam illis adiment, nec pro ea aurum inclytum acceptabunt; quia malent eos occidere, quam eorum aurum possidere.*

Vers. 21. Habitabunt ibi (*in Babylone jam everso et excisa*) struthiones et pilosi saltabunt ibi: et respondebunt ibi ululæ in ædibus ejus, et sirenes in delubris voluptatis, *q. d. Ita desolabitur Babylon ut deficientibus hominibus qui eam incolant, habitent in ea ululæ, struthiones, dracones, aliæque feræ.*

22. Cap. 14. v. 11. Subter te sternetur tinea et operimentum tuum erunt vermes, *q. d. Cadaver tuum operietur vermibus qui te rodent, et usque ad ossa depascentur o Baltassar rex Babylonis.*

Vers. 32. Et quid respondebitur nuntiis gentis *inquirentibus, unde tanta victoria Judæorum de Philistinis? utique respondebitur causam victoriæ esse;* quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus.

23. Cap. 15. v. 5. Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem, *q. d. Vectes, id est fortes Moab in excidio ejus fugient usque ad Segor, quæ olim fuit dives, potens et lasciviens, instar vitulæ triennis.*

Vers. 7. Ad torrentem salicum ducent eos, *q. d. Ad Euphratem qui abundat salicibus, id est, in Babylonem Chaldæi captivos ducent Moabitas.*

24. Cap. 16. v. 3. Pone quasi noctem umbram tuam in meridie, *q. d. Refrigera et solare vastatos et afflictos. æstus enim meridiei symbolum est afflictionis, umbra et nox refrigerii et consolationis.*

25. Vers. 6. Arrogantia ejus, et indignatio ejus (*Moab*) plusquam fortitudo ejus, *q. d. Jactavit se plus posse quam reipsa posset.*

26. Vers. 11. Super hoc (*super clade Moab*) venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, *q. d. Super clade Moab intime doleo et compatior, ut præ compassione viscera mea instar citharæ distendi et resonare videantur, vel potius audiantur.*

27. Cap. 17. v. 10. Plantabis plantationem fidelem et germen alienum seminabis. *Plantatio fidelis est, quæ fideliter satisfacit colono, eique exspectatos reddit fructus: germen alienum, est fallax et spurium.*

Vers. 11. In die plantationis tuæ labrusca, *q. d. Cum plantaveris vineam, invenies non vineam, sed labruscam;* et mane semen tuum florebit: ablata est messis in die hæreditatis et dolebit graviter, *q. d. Vinea tua, agerque ante tempus florebit, ac proinde præcox erit, nec maturescet.*

28. Cap. 19. v. 11. Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharaonis, dederunt consilium insipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum, *q. d. Vos vestra adulatione decepistis Pharaonem; persuasistis enim ei quod ob suam sapientiam et antiquitatem, firmus consisteret, et esset inexpugnabilis; cum ecce a Chaldæis debellatus et*

prostratus sit. Ægyptii enim ob sapientiam a scriptoribus Ethnicis vocantur eruditi (sicut Judæi superstitiosi) et ipsa Ægyptus dicta est mater artium.

29. Cap. 22. v. 12. Vocabit Dominus in die illa ad fletum, et ad planctum, ad calvitium, et ad cingulum sacci: et ecce gaudium et lætitia, occidere vitulos et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: Comedamus, et bibamus: cras enim moriemur. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus. *Adagium hoc clarum est, et hodie crebro illud a voluptuariis occini audimus.*

30. Cap. 23. v. 8. Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam, cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti terræ? Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriæ et ad ignominiam deduceret universos inclytos terræ.

31. Vers. 16. Sume citharam, circui civitatem, meretrix oblivioni tradita: bene cane, frequenta canticum, *q. d. Uti meretrix omnes illecebras adhibet, ut amasios ad se alliciat: ita Tyrus omnia adhibebit invitamenta, ut mercatores in sui excidio dilapsos ad se revocet.*

32. Cap. 24. v. 8. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum, attrita est civitas vanitatis. *Adagium hoc audiant et ruminent epulones.*

33. Vers. 17. Formido, et fovea, et laqueus super te, qui habitator es terræ. Et erit: Qui fugerit a voce formidinis, cadet in foveam: et qui se explicaverit de fovea, tenebitur laqueo, *q. d. Qui unum periculum et cladem effugerit, incidet in aliam.*

34. Cap. 26. v. 10. In terra sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini. *Terra sanctorum est Ecclesia, præsertim clerus. Unde S. Bernardus in declamation.* In clero, *ait, quasi* in cœlo existens iniqua gessit; ideo inventa est iniquitas ejus ad odium, nec remittetur.

35. Vers. 18. Salutes non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ, *q. d. Quia non fecimus opera salutis, tum nostræ, tum proximorum, ideo non ceciderunt a sua superbia et malitia incolæ terræ. Dicunt hæc Pastores, etiam sancti.*

Cap. 27. v. 9. Iste omnis fructus ut auferatur peccatum ejus.

36. Cap. 28. v. 15. Dixistis: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus, *q. d. Sic vivitis, et sic secure futuram Dei ultionem ridetis, ut ipsa vestra securitate clamare videamini: Percussimus fœdus cum morte, etc. hoc est securi sumus a morte et inferno, ac si cum eis fœdus iniissemus; hinc nullas Prophetarum, ea nobis intentantium, minas timemus.*

Vers. 17. Idcirco, etc. subvertet grando spem mendacii: et protectionem aquæ inundabunt. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum inundans cum transierit eritis ei in conculcationem; et tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.

37. Cap. 29. v. 4. Humiliaberis (*o Ariel, o Jerusalem*) de terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum: et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit, *q. d. Ad terram prosterneris; indeque tenui et lugubri voce mussitabis, et gemes. Cessabit, o Ariel, leoninus tuus rugitus, ac desinet in mussitationem omnium timidissimam. Magnæ enim et abjectæ timiditatis et depressionis animi argumentum est, vox humilis, submissa et mussitans.*

38. Vers. 10. Miscuit vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, Prophetas, etc. Et *erit* vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti litteras, dicent: Lege istum: et respondebit: Non possum, signatus est enim. *Minatur Deus Judæis excæcationem, ut non intelligant litteras sacras, nec oracula Prophetarum.* Unde subdit:

Vers. 14. Peribit sapientia a sapientibus ejus, et intellectus prudentium ejus abscondetur.

39. Vers. 15. Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis (*abscondere putatis*) consilium: quorum sunt in tenebris opera, et dicunt: Quis videt nos? et quis novit nos? Perversa est hæc vestra cogitatio: quasi lutum contra figulum cogitet, et dicat opus factori suo: Non fecisti me: et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis. *Adagia hæc sunt politicorum et atheorum.*

40. Cap. 30. v. 3. Erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbræ Ægypti in ignominiam, *q. d. Spes, quam in hominibus, puta Ægyptiis, ponitis, vos fallet et confundet: spem ergo ponite in Deo non in homine.*

41. Vers. 10. Qui dicunt videntibus: Nolite videre: et aspicientibus: Nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt: loquimini nobis placentia, videte nobis errores. Auferte a me viam, declinate a me semitam, cesset a facie nostra sanctus Israel. *Voces sunt libertinorum.*

42. Vers. 13. Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio (*muri fissi*) cadens, et requisita in muro excelso, quoniam subito, dum non speratur, veniet contritio ejus, *q. d. Sicut murus interruptus, et minans ruinam, subito cadit, et ex insperato sub se degentes obruit: ita et vos, o Judæi, qui Ægypto quasi muro ruinoso incumbitis, eo ruente opprimemini. Unde subdit:* Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione prævalida.

43. Vers. 15. In silentio et in spe erit fortitudo vestra, *q. d. Si, o Judæi, quiescentis in Judæa, ac speretis in Deo, ipse fortiter vos proteget ac a Chaldæis tutabitur.*

44. Vers. 16. Et dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus: ideo fugietis. Et super veloces ascendemus ideo velociores erunt, qui persequentur vos etc. Donec relinquamini quasi malus in vertice montis, et quasi signum *naufragii et syrtium, ut eas prænavigantes hoc signo moniti devitent, q. d. O Judæi, si ad Ægyptios fugietis, cum eis occidemini tantumque ex vobis pauci superstites relinquentur, qui sint quasi signum divinæ vindictæ toti orbi, ut eam homines hoc exemplo moniti caveant, et sapiant.*

45. Vers. 20. Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem, *id est paucam et modicam, q. d. Affliget vos fame et siti. Panis enim arctus, sive angoris et angustiæ; atque aqua brevis, sive tribulationis, ut vertunt alii, id est parca et putida, cibus et potus est eorum, qui carcere includuntur, ibique macerantur et castigantur.*

46. Vers. 21. Aures tuæ audient verbum (*Dei quasi pædagogi*) post tergum monentis: Hæc est via, ambulate in ea.

47. Vers. 26. Et erit lux lunæ sicut lux solis, et lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum. *Nimirum post diem judicii, mundique innovationem.*

48. Cap. 31. v. 3. Ægyptus, homo, et non Deus: et equi eorum, caro, et non spiritus, *q. d. Vana est ergo et fragilis spes vestra, o Judæi, et confugium ad Ægyptios.*

49. Cap. 32. v. 6. Stultus fatua loquetur.

50. Vers. 7. Fraudulentis vasa pessima sunt.

51. Vers. 9. Princeps ea, quæ digna sunt principe, cogitabit.

52. Cap. 33. v. 1. Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis, nonne et ipse sperneris? cum consummaveris deprædationem, deprædaberis: cum fatigatus desieris contemnere, contemneris.

53. Vers. 6. Et erit fides in temporibus tuis: divitiæ salutis sapientia et scientia: timor Domini ipse est thesaurus ejus, *q. d. Tempore Messiæ fideliter Deus præstabit bona, quæ per eum promisit, nimirum opes spirituales, puta sapientiam et scientiam salutis, ac timorem Domini.*

54. Vers. 11. Concipietis ardorem, parietis stipulam; spiritus vester ut ignis vorabit vos, *q. d. Vanæ erunt spes vestræ, et conatus vestri, irrito spiritu et molimine vestro peribitis, et comburemini, quasi spinæ collectæ, ut vertamini in cineres.*

55. Vers 14. Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? *Adagium hoc damnatis nimis clarum est, et voluptuariis mox damnandis nimis clarum erit.*

56. Cap. 36. v. 6 Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, *id est*, super Ægyptum cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo.

57. Vers. 12. Misit me Dominus meus, ut loquerer, etc. ad viros, qui sedent in muro, ut *præ fame* comedant stercora sua, et *præ siti* bibant urinam pedum suorum.

58. Cap. 37. v. 3 Venerunt filii usque ad partum et virtus non est pariendi, *q. d Molimur, et parturimus bellum contra Sennacherib; sed illud eniti et parere non possumus.*

59. Vers. 26. Et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum, *q. d. Deus justo suo judicio permisit, et fecit, ut colles, id est principes, qui ante inter se pugnabant, eradicarentur, et exscinderentur multæ urbes munitæ.*

60. Vers. 29. Ponam circulum in naribus tuis, et frænum in labiis tuis, et reducam te in viam, per quam venisti, *q. d Ego Deus te, o Sennacherib, quasi bubalum circulo in nares adacto circumagam, et quasi equum fræno in os immisso reflectam, et ex Judæa reducam, id est, redire cogam in Assyriam.* Zelus Domini exercituum *ergo populum suum, ut eum salvet*, faciat istud.

61 Cap. 38. v. 1. Dispone domui tuæ (*o Ezechia rex*) quia morieris tu, et non vives,

62. Vers. 17. Ecce in pace amaritudo mea amarissima, *q. d. Ego Ezechias ægrotans in flore ætatis et regni mei, patior amarissima.*

63. Vers. 18. Quia non infernus confitebitur tibi neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam, *q. d. Non mortui, sed viventes expectant, ut promissum Messiam mihi, meoque parenti Davidi, vere præstes, faciasque eum ex semine meo nasci, ut ita laudemus publice tuam fidelitatem et misericordiam.*

64. Cap. 39. v. 8. Bonum verbum Domini quod locutus est, *de rapina thesaurorum meorum*; fiat tantum pax et veritas in diebus meis, *q. d. Tantum peto, ut vivam incolumis, quod mihi Deus promisit; me vita functo, Deus cladem et rapinam hanc immittat.*

65. Cap. 40. v. 2. Loquimini ad cor (*id est blandimini*) Jerusalem, et advocate eam: quoniam completa est malitia (*id est, miseria et afflictio*) ejus: suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.

66. Cap. 41. v. 23. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, et sciemus quia dii estis vos: *Divinatio enim est testimonium divinitatis, ait Tertull.*

67. Vers. 24. Ecce vos, *o idola, o dii Gentium*, estis ex nihilo, et opus vestrum ex eo quod non est: abominatio est qui elegit vos.

68 Cap. 42. v. 8. Ego Dominus, hoc est nomen meum: gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus.

69. Vers. 18 Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum. Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? Qui vides multa, nonne custodies? qui apertas habes aures, nonne audies?

70. Cap. 42 v 22. Ipse autem populus direptus et vastatus, laqueus juvenum omnes, *q. d Israel ita Deo dilectus, ob sua peccata fecit se prædam tum dæmonibus, tum Romanis; unde in juvenum fortissimorum laqueum incidit, et in carcere detinetur.*

Vers. 24. Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus? nonne Dominus ipse, cui peccavimus?

71. Cap. 43 v 24 Servire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis: *Peccator quasi cogit Deum servire, id est, obsequi, et concursu suo generali cooperari suis concupiscentiis et peccatis. Rursum laborat, et quasi servit Deus in tot tantisque hominum peccatis tum sufferendis, tum corrigendis. Multi enim peccatis suis patientiam Dei quotidie fatigant.*

72. Cap. 45. v. 9. Numquid dicet lutum figulo suo. Quid facis, et opus tuum absque manibus est? Væ qui dicit patri, Quid generas? et mulieri, Quid parturis? *q. d Sic nec homines Deo, ob datam sibi ab eo sortem, esto ea sit vilis, pauper et misera, obstrepere debent, vel obmurmurare. Ipse enim nobis est pater et mater: ipse figulus, nos lutum.*

73. Vers. 15. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator.

74. Vers. 24 Mihi curvabitur omne genu, et jurabit (*id est, colet me*) omnis lingua.

Vers. 26. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.

75. Cap. 46 v. 13. Dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam, *q. d. Ego Deus gloriam meam ostendam in Sione, id est, in Ecclesia; et in Israele, id est, in fidelibus.*

76 Cap. 48. v. 4. Scivi quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua ærea.

77. VERS. 6. Laude mea infrænabo te, ne intereas. *q. d. Fræno meæ castigationis revocabo te, ne ruas in scelera, et in interitum. Unde subdit*: Ecce excoxi te, sed non (*plane et pure*) quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.

78. VERS. 22. Non est pax impiis, dicit Dominus.

79. CAP. 50. v. 8. Juxta est (*Deus*) qui justificat me. (*Christum*) quis contradicet mihi?

80. CAP. 51. v. 9. Consurge, consurge, induere fortitudinem brachium Domini, etc. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? *Puta Pharaonem, qui quasi draco, id est, crocodilus, innatabat suis Nili rivis et aggeribus, et quasi balæna in mari rubro insecutus est Hebræos.* Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis? *Puta maris rubri, ut transirent ex Ægypto Hebræi. Pari brachio et fortitudine percuties draconem, id est diabolum, et electos tuos per mare hujus sæculi salvos deduces in cœlum. Unde sequitur:* Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur, et venient in Sion laudantes, et lætitia sempiterna super capite eorum.

81. CAP. 55. v. 6. Quærite Dominum, dum inveniri potest: invocate eum, dum prope est.

82. CAP. 56. v. 7. Domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis.

83. CAP. 57. v. 1. Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat: a facie enim malitiæ collectus est justus.

84. VERS. 13. Omnes eos (*qui sperant in idolis*) auferet ventus, tollet aura: Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, et possidebit montem sanctum meum.

85. VERS. 17. Propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus sum, et percussi eum: et abscondi a te faciem meam, et indignatus sum: et abiit vagus in via cordis sui. *Pœna ingens irati Dei est, quod sinat peccatores vagari, et explere suas concupiscentias ad libitum; ita enim ruunt in omnia scelera, et tandem in gehennam.*

86. CAP. 58. v. 3. Quare jejunavimus, et non aspexisti: humiliavimus animas nostras, et nescisti? *Respondet Deus, datque causam*: Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra, et omnes debitores vestros repetitis. Numquid tale est jejunium quod elegi, per diem affligere (*jejunando*) hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem sternere? Nonne hoc est magis jejunium quod elegi? dissolve colligationes impietatis, etc. frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam: cum videris nudum, operi eum.

87. CAP. 59. v. 4. Conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem. *q. d. Concipiunt nocendi consilia, ut deinde ea pariant et exsequantur, ac simplices inique divexent.*

88. VERS. 14. Corruit in platea veritas, et æquitas non potuit ingredi. *q. d. Tota urbs plena est iniquitate et dolis, nullus est veritati et justitiæ locus, nullus aditus.*

89. CAP. 60. v. 22. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam, *q. d. Fidelis, præsertim prædicator, plurimos fideles, sibique similes procreabit, uti S. Franciscus humilitate parvulus et minimus, crevit in familiam numerosissimam.*

90. CAP. 61. v. 8. Ego Dominus diligens judicium, et odio habens rapinam in holocausto.

91. VERS. 9. Omnes qui viderint eos (*fideles meos*) cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus.

92. CAP. 64. v. 4. Oculus non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti exspectantibus te.

93. VERS. 6. Facti sumus ut immundus omnes nos, et quasi pannus menstruatæ universæ justitiæ nostræ, *scilicet justificationes legis veteris, sive justitiæ quas quæsivimus ex aspersionibus et sacrificiis Aaronicis. Est enim vox Judæorum. Tales quoque erant justitiæ Gentium, quas sibi ob philosophiam, et virtutes morales arrogabant.*

94. VERS. 8. Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: et fictor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos.

95. VERS. 11. Domus sanctificationis nostræ et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis. Numquid super his continebis te, Domine, tacebis, et affliges nos vehementer?

96. CAP. 65. v. 2. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum. Qui dicunt, Recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es: isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die.

97. VERS. 13. Ecce servi mei comedent, et vos esurietis: ecce servi mei bibent, et vos sitietis: ecce servi mei lætabuntur, et vos confundemini: ecce servi mei laudabunt præ exsultatione cordis, et vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis.

98. VERS. 23. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt (*spiritualiter, faciendo fideles et sanctos*) in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est: et nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam: adhuc illis loquentibus, ego audiam.

99. CAP. 66. v. 2. Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum, et contritum spiritu, et trementem sermones meos?

100. VERS. 4. Eligam illusiones eorum: et quæ timebant, adducam eis: quia vocavi, et non erat qui responderet, locutus sum, et non audierunt.

101. VERS. 6. Vox populi de civitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. *q. d. Videor mihi audire vocem populi ejulantis, ob urbis et templi excidium; ac ex adverso vocem Domini sævientis per ora hostium conclamantium, ac de victoria exsultantium, et populo capto insultantium.*

102. VERS. 9. Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus?

103. VERS. 10. Lætamini cum Jerusalem, et exsultate in ea, omnes qui diligitis eam, etc. ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus: ut mulgeatis, et deliciis affluatis ab omnimoda gloria ejus.

104. VERS. 12. Ecce ego declinabo super eam (*Jerusalem, id est, Ecclesiam*) quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis: ad ubera portabimini, et super genua blandientur vobis.

VERS. 13. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini.

105. VERS. 14. Ossa vestra quasi herba germina-

bunt. *q. d. Ossa vestra in captivitate Babylonis, et potius peccati, ac dæmonis, tabida, sicca et emortua præ tristitia et ærumnis, hac nova libertate et lætitia reviviscent et reflorescent, sicut herba in hieme emortua, in vere revirescit et reviviscit.*

EX JEREMIA.

1. Cap. 2. v. 16. Filii quoque Mempheos et Taphnes constupraverunt te usque ad verticem, *q. d. Ægypti qui te tutum, o Israel, a capite ad pedes sua idololatria et vitiis polluerunt et inquinarunt.*

2. Vers. 18. Et nunc quid tibi vis in via Ægypti, ut bibas aquam turbidam (*Nili*) et quid tibi vis cum via Assyriorum, ut bibas aquam fluminis (*Euphratis*) *q. d. Ut quid curritas nunc ad Assyrios, nunc ad Ægyptios, ut eorum auxilium implores, eorumque deos colas, qui uti aquam, ita et opem turbidam, tibique tristem et exitialem afferent.*

3. Vers. 19. Arguet te malitia tua, et aversio tua increpabit te. Scito, et vide, quia malum et amarum est reliquisse te Dominum Deum tuum.

4. Vers. 20. A sæculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea, et dixisti: Non serviam.

5. Vers. 25. Prohibe pedem tuum a nuditate, et guttur tuum a siti. *q. d. Parce canis et noxiis tuis laboribus, quibus pedes tuos nudas, ut per flumina transeas in Ægyptum vel Assyriam, itaque te labore et siti conficis, idque frustra; nec enim illi te juvare, et ob hostibus liberare poterunt. Unde subdit:* Ab Ægypto confunderis, sicut confusa es ab Assur.

6. Cap. 3. v. 1. Vulgo dicitur: Si dimiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo (*uxor*) duxerit virum alterum: numquid revertetur ad eum ultra? numquid non polluta et contaminata erit mulier illa, *ut ad virum priorem redire nec possit, nec audeat?* tu autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen revertere ad me, dicit Dominus.

7. Vers. 3. Frons meretricis facta est, tibi, noluisti erubescere. Ergo saltem amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ es tu. *q. d. Voca me: Vir meus primus, et legitimus sponsus meus ab initio es tu, tumine. Sunt verba Synagogæ. Hanc enim, cum nasceretur in Ægypto, mox sibi per Mosen in Sina copulavit, et in sponsam assumpsit Deus.*

8. Cap. 4. v. 2. Et jurabis: Vivit Dominus in veritate, et in judicio, et in justitia. *Has tres dotes requirit juramentum: primo, veritatem, ne jures falsum; secundo, judicium, ne temere, sed circumspecte, præmeditate et reverenter fiat: tertio, justitiam, ne eo promittas, vel mineris aliquid injustum.*

9. Vers. 9. Peribit, *veniente hoste Chaldæo*, cor regis, et cor principum, *Cor symbolum est: primo, animi et fortitudinis; secundo, consilii et prudentiæ.*

10. Vers. 10. Ecce pervenit gladius usque ad animam. *Ad intima, ut animam, id est, vitam, a corpore dividat et discindat.*

11. Vers. 15. Vox annuntiantis a Dan, et notum facientis idolum de monte Ephraim, *q. d. Excubitores ex Dan et Ephraim clamant adventare hostem Chaldæum; vident enim ejus idolum, puta ignem, quem tamquam Deum et belli ducem, castris præferunt Chaldæi.*

12. Vers. 18. Viæ tuæ, et cogitationes tuæ fecerunt tibi hæc: ista malitia tua, quia amara, quia tetigit cor tuum. *q. d. Mali tui mores accesserunt tibi hoc fel et absynthium, ipsi gladium hostilem in cor et viscera tua adegerunt. Ecce enim.*

13. Vers. 19. Ventrem meum, ventrem meum doleo. *q. d. Dum in spiritu prævideo clades Judæis a Chaldæis inferendas, ipsum mihi cor et viscera amaritudine et dolore findi rumpique videntur; multo ergo magis idipsum eis continget, qui clades istas reipsa excipient et sentient.*

14. Vers. 22. Quia stultus populus meus me non cognovit: sapientes sunt ut faciant mala, bonum autem facere nescierunt.

15. Cap. 5. v. 3. Percussisti eos, et non doluerunt, attrivisti eos, et renuerunt suscipere disciplinam: induraverunt facies suas supra petram.

16. Vers. 21. Audi, popule stulte, qui non habes cor: qui habentes oculos, non videtis; et aures, et non auditis.

17. Vers. 30. Stupor et mirabilia facta sunt in terra: Prophetæ prophetabant mendacium, et sacerdotes applaudebant manibus suis: et populus ejus dilexit talia: quid ergo fiet in novissimo ejus?

18. Cap. 6. v. 4. Sanctificate super eam bellum. *Sanctum bellum Judææ indicite, o Chaldæi, sanctum inquam; quia nocentes et reos, Deique hostes ipsi mactabitis, eosque quasi victimas divinæ justitiæ immolabitis.*

19. Vers. 6. Hæc est civitas visitationis. *Visitationi id est, punitioni et excidio, a Deo destinata et devota:* quia omnis calumnia in medio ejus.

20. Vers. 13. A minore usque ad majorem omnes avaritiæ student: et a Propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum.

21. Vers. 16. State super vias, et videte, et interrogate de semitis antiquis *patrum et Patriarcharum vestrorum*, quæ sit via bona, et ambulate in ea.

22. Cap. 7. v. 4. Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.

23. Cap. 8. v. 4. Numquid qui cadit, non resurget? et qui aversus est, non revertetur? Quare ergo aversus est populus iste in Jerusalem aversione contentiosa?

24. Vers. 7. Milvus in cœlo cognovit tempus suum turtur et hirundo, et ciconia, custodierunt tempus adventus sui: *In vere enim redeunt et nidificant:* populus autem meus non cognovit judicium Domini.

25. Vers. 8. Vere mendacium operatus est stylus mendax scribarum. *q. d. Nostri doctores non tam veritatem et sacram Scripturam; quam sui cerebri figmenta nobis enuntiant.*

26. Vers. 11. Et sanabant contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, pax, cum non esset pax.

27. Vers. 15. Expectavimus pacem, et non erat bonum: tempus medelæ, et ecce formido.

28. Vers. 22. Numquid resina non est in Galaad? aut medicus non est ibi? quare igitur non est obducta cicatrix filiæ populi mei? *Resina Synagogæ et unimæ ægræ est pœnitentia; medicus est sacerdos et pastor: sed qui utrumque respuunt, curari nequeunt.*

29. Cap. 9. v. 4. Unusquisque se a proximo suo custodiat, et in omni fratre suo non habeat fiduciam:

quia omnis frater supplantans supplantabit, et omnis amicus fraudulenter incedet. *Quocirca* habitatio tua in medio doli, *q. d. Habitas, o Jeremia, in urbe tam dolosa, ut videatur esse ipse dolus: dolosi enim simulat se colere Deum, cum colat idola; hinc et dolose simulat amicitiam cum proximis, cum eorum moechiatur uxoribus: Unde subdit:* Sagitta vulnerans lingua eorum, dolum locuta est, in ore suo pacem cum amico suo loquitur, et occulte ponit ei insidias.

30. Vers. 15. Ecce ego cibabo populum istum absynthio, et potum dabo eis aquam fellis. *Fel et absynthium afflictionis et amaritudinis sunt symbola.*

31. Vers. 23. Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis, sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire et nosse me. *Non speculative, sed practice, ut scilicet me colat mihique obediat, agnoscens et sperans meam misericordiam, ac timens meam justitiam.*

32. Vers 26 Omnes gentes habent præputium, omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde, *q d. Gentes sunt incircumcisæ carne, sed Israel incircumcisus est corde et mente.*

33 Cap 10. v. 2. Juxta vias Gentium nolite discere: et a signis cœli nolite metuere, quæ timent Gentes, *q d. Nolite timere et colere quasi Deum solem, lunam, stellas, ut Gentes faciunt.*

34. Vers. 7 Quis non timebit te, o Rex gentium? tuum est enim decus.

35. Vers. 11 Dii, qui cœlos et terram non fecerunt, pereant de terra, et de his quæ sub cœlo sunt.

36. Vers. 16. Non est his similis pars (*Deus, quem ut suam partem et sortem colit*) Jacob: qui enim formavit omnia, ipse est, et Israel virga hæreditatis ejus: Dominus exercituum nomen illi.

37. Vers. 19. Ego autem dixi: Plane hæc infirmitas mea est, et portabo illam.

38. Vers 23. Scio, Domine, quia non est hominis via ejus; nec viri est ut ambulet, et dirigat gressus suos, *q d Non hominis, sed Dei est, dirigere actus gressusque hominum.*

39 Cap. 11 v. 15. Quid est, quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? *Inducens in templum idola, aliaque ibi scelera perpetrans.* Numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas in quibus gloriata es?

40 Cap. 12 v. 1. Justus quidem tu es, Domine, si disputem tecum: verumtamen justa loquar ad te: Quare via impiorum prosperatur? bene est omnibus qui prævaricantur et inique agunt?

41. Vers. 3. Congrega eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis, *q. d. Macta impios quasi victimas, et quasi cathormata et piacula mundi immola eos tuæ justitiæ et vindictæ.*

42. Cap. 13. v. 18. Dic regi (*Joachin*) et dominatrici (*reginæ*) Humiliamini, sedete: quoniam descendet de capite vestro corona gloriæ vestræ.

43. Vers. 23. Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas; et vos poteritis benefacere; cum didiceritis malum.

44. Cap. 15. v. 1. Si steterit Moses et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum. Ejice illos a facie mea, et egrediantur. Quod si dixerint: Quo egrediemur? dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Qui ad mortem (*a me destinati sunt, eant*) ad mortem et qui ad gladium, ad gladium: et qui ad famem, ad famem: et qui ad captivitatem, ad captivitatem.

45. Vers. 9 Occidit ei sol, cum adhuc esset dies, *q. d. In plena lætitia et prosperitate, corruit in extremam oderrsitatem et tristitiam, perinde ac si sol in meridie subito deficeret.*

46. Cap. 17. v. 1. Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum, et in cornibus ararum eorum, *q. d. Peccatum Judæorum est indelebile, ac quasi in adamante, puta in corde eorum adamantino, æque ac in aris idolorum ipsorum incisum et insculptum.*

47. Vers. 5. Maledictus homo, qui confidit in homine, et ponit carnem (*hominem carneum, non Deum*) brachium suum.

48. Vers. 9. Pravum est cor hominis et inscrutabile: quis cognoscet illud? Ego Dominus, scrutans cor et probans renes?

49. Vers. 13. Exspectatio Israel, Domine, omnes qui te dereliinquunt, confundentur: recedentes a te, in terra scribentur (*oblivioni tradentur, interibunt, evanescent*) quoniam dereliquerunt venam aquarum viventium.

50. Vers. 14. Sana me, Domine, et sanabor: salvum me fac, et salvus ero: quoniam laus mea tu es, *q. d. Quoniam tu me salvando felicem et laudabilem efficis.*

51. Vers. 16. Et ego non sum turbatus, *quasi ovis* te pastorem sequens, et diem hominis (*laudem, plausum et gloriam hominum*) non desideravi, tu scis.

52. Cap. 22. v. 22. Omnes pastores tuos pascet ventus, *q. d. Spes cana, quam principes Judæorum ponunt in Ægyptiis, eos inaniter lactat et pascit, ac si esset ventus: nec enim Ægyptii Judæos a Chaldæis liberare poterunt.*

53. Cap. 23. v. 19. Ecce turbo Dominicæ indignationis egredietur, et tempestas erumpens super caput impiorum veniet.

54. Cap. 31. v. 2. Vadet ad requiem suam Israel. *Scilicet a captivitate Babylonica redibit in patriam, ac potius spiritalis Israel, id est fideles, e captivitate dæmonis vadet ad Ecclesiam, et quietem æternam.*

55. Vers. 3 et 7. In charitate perpetua dilexi te: ideo attraxi te miserans. *Sunt verba Dei ad Israel; unde subdit:* Exsultate in lætitia, Jacob, et hinnite contra caput Gentium: personate, et canite, et dicite; Salva, Domine populum tuum reliquias Israel, etc.

Vers. 9. Factus sum Israeli pater, et Ephraim primogenitus meus est. *Loquitur de conversione Israelis, id est, Samariæ ad Christum. Samaria enim prima præ aliis gentibus conversa est per Petrum, Joannem et Philippum, Actor 8.*

56. Vers. 19. Postquam convertisti me, egi pœnitentiam: et postquam ostendisti mihi *peccata mea, statumque damnationis in quo versabar,* percussi femur meum, *ex admiratione et dolore.*

57. Cap. 45. v. 2. Hæc dicit Dominus Deus Israel ad te, Baruch· Ecce quos ædificavi, ego destruo: et quos plantavi, ego evello, et universam terram hanc. Et tu quæris tibi grandia? *q. d. Tota Jerusalem est in*

labore et dolore: et tu, o Baruch, solus quæris quietem, omniaque mollia et blanda?

58. Cap. 46. v. 12. Fortis impegit in fortem, *scilicet Pharao cum Nabuchodonosore conflixit*: et ambo pariter conciderunt

59 Vers 17 Vocate nomen Pharaonis, tumultum adduxit tempus, *q. d Vocate Pharaonem tumultum: quia tempus tumultus perturbationis et excidii ejus instat.*

60. Cap. 47. v 5. Venit calvitium super Gazam. Calvitium, *id est luctus et servitus. Lugentes enim, æque ac servi, solebant decalvari.*

61. Vers 6 O mucro Domini, usquequo non quiesces? ingredere in vaginam tuam, refrigerare, et sile

Quomodo quiescet, cum Dominus præceperit ei adversus Ascalonem, etc. ibique condixerit illi?

62 Cap. 48. vers 9 Date florem Moab, quia florens egredietur: et civitates ejus desertæ erunt. *Est sarcasmus, q. d. Opibus et gloria floret Moab; sed hunc florem carpent Chaldæi, eumque facient desertam.*

63 Vers 10 Maledictus, qui facit opus Domini fraudulenter Opus Domini *vocat vindictam Domini de Moab. Unde explicans subdit:* Maledictus qui prohibet gladium suum a sanguine

64 Vers. 17. Quomodo confracta est virga fortis baculus gloriosus? Descende de gloria, et sede in siti, *q. d. O Moab, olim domina tenebas sceptrum, et quasi virgo percutiebas Judæos; nunc quasi ancilla captiva descende, et sede in terra arida.*

65 Vers 28. Relinquite civitates, et habitate in petra, habitatores Moab: et estote quasi columba nidificans in summo ore foraminis, *q. d. Fugite o Moabitæ, Chaldæos, et urbium vestrorum excidium: fugite, inquam, quasi columbæ timidæ ad cavernas montium et petrarum; unde subdit:*

66 Vers 43. et 46 Pavor, et fovea, et laqueus super te, o habitator Moab. *Et*, Væ tibi, Moab, periisti, popule Chamos

67 Cap 49 v 16. Arrogantia tua decepit te *(o Idumæa)* et superbia cordis tui: qui habitas in cavernis petræ, et apprehendere niteris altitudinem collis; cum exaltaveris quasi aquila nidum tuum, inde detraham te. *Idumæi enim, habitantes in montibus et petris, putabant se esse inexpugnabiles: sed inde per Chaldæos detraxit eos Deus.*

68 Cap. 50 v. 2. Capta est Babylon, confusus est Bel, victus est Merodach, confusa sunt sculptilia ejus, superata sunt idola eorum

69 Vers 23 Quomodo confractus est, et contritus malleus universæ terræ? quomodo versa est in desertum Babylon in Gentibus? *Chaldæi enim quasi mallei percusserunt Judæos omnesque gentes.*

70 Vers. 35 Gladius ad Chaldæos, ait Dominus, etc. gladius ad divinos ejus qui stulti erunt: gladius ad fortes illius, qui timebunt. Gladius ad equos ejus et ad currus ejus, et ad omne vulgus etc gladius ad thesauros ejus, qui diripientur. *Hic gladius est Cyri et Persarum, qui Babylonem everterunt.*

71. Cap. 51 v. 20. Collidis tu mihi vasa belli, et ego collidam in te gentes, *q. d. Sicut tu, o Babylon, collisisti armo aliarum gentium: ita ego jam te tuosque cives et incolas per Persas collidam et conteram.*

72 Vers. 39, In calore eorum ponam potus eorum, et inebriabo eos ut sopiantur, et dormiant somnum sempiternum, *q. d. Faciam ut Cyrus Babylonem et Baltasarem convivio agitantem invadat civesque somno vinoque sepultos trucidet ut æternum dormiant somnum; unde sequitur:*

73. Vers. 40. Deducam eos quasi agnos ad victimam, et quasi arietes cum hædis.

74. Vers. 50. Qui fugistis gladium, venite, nolite stare: recordamini procul Domini, et Jerusalem ascendat super cor vestrum, *q. d. O Judæi in Babylone captivi, qui ejus excidium vidistis et effugistis, pergite, properate in avitam patriam, tot annis et votis exoptatam: jugiter Domiuus, ejusque templum, et urbs Jerusalem menti vestræ obversetur.*

EX THRENIS.

1. Cap. 1. v. 4. Viæ Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem. Lugent, *id est squalidæ sunt et desertæ. Est catachresis.*

2. Vers. v. 6. Egressus est a filia Sion omnis decor ejus.

3. Vers. 8. Peccatum peccavit Jerusalem, propterea instabilis facta est. *Stabilis est virtus, quæ stabili lege, ratione et Deo utitur: instabilis peccatum et peccatores, qui instabili concupiscentia, mundo et dæmone aguntur.*

4. Vers. 12. O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, et videte si est dolor sicut dolor meus. *Vox est Hierosolymæ a Chaldæis vastatæ.*

5. Vers. 13. De excelso misit ignem *(iræ et vindictæ suæ fulmen)* in ossibus meis; expandit rete pedibus meis, *ut a Chaldæis caperer, vincirer, et illaquearer.*

6. Vers 20. Foris interficit gladius, et domi mors similis est, *q. d. Nec domi, nec foris mihi est salus et quies: utrobique enim Chaldæi filios et cives meos trucidant.*

7. Cap. 2. v. 11. Effusum est in terra jecur meum, *q. d. Præ dolore quasi effudi viscera mea. Jecur enim sedes est amoris et concupiscentiæ, ac consequenter et doloris oppositi et commiserationis.*

8. Vers. 13. Magna est velut mare contritio tua: *venisti, o Sion, in fluctus et mare dolorum et malorum.*

9. Vers. 15. Sibilaverunt, et moverunt caput super filiam Jerusalem: Hæccine est urbs, dicentes, perfecti decoris, gaudium universæ terræ?

10. Vers. 18. Deduc quasi torrentem lacrymas, per diem et noctem: non des requiem tibi, neque taceat *(non quiescat a ploratu)* pupilla oculi tui.

11. Vers. 19. Consurge, lauda *(laudando invoca Deum)* in nocte, in principio vigiliarum: effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum Domini.

12. Vers. 20. Ergone comedent mulieres fructum suum, parvulus ad mensuram palmæ? si occiditur in sanctuario Domini sacerdos et Propheta.

13. Cap. 3. v. 17. Repulsa est a pace anima mea, oblitus sum bonorum. Et dixi, Periit finis meus, *q d. Non erit finis malorum meorum*, et spes mea a Domino.

14. Vers 22. Misericordiæ Domini quia non sumus consumpti.

Novi diluculo (*beneficiorum soles quotidie exoriuntur et a Deo nobis proveniunt*) multa est fides (*fidelitas in iis, utpote nobis promissis, præstandis*) tua.

15 Vers. 24 Pars mea Dominus, dixit anima mea: propterea exspectabo eum.

16. Vers 25 Bonus est Dominus, sperantibus in eum, animæ quærenti illum. Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

17 Vers 27. Bonum est viro, cum portaverit jugum (*disciplinæ et tribulationum*) ab adolescentia sua.

18. Vers. 28. Sedebit solitarius et tacebit: quia levavit super se, *q. d. Vir pius silenter assumet in humeros, feretque onus tribulationum sibi a Deo immissum et impositum.*

Vers. 30 Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Quis non repellet in sempiternum Dominus.

19. Vers. 37. Quis est iste, qui dixit ut fieret, Domino non jubente? *Quis atheus dicat hasce cruces nobis non a Dei providentia immitti, sed casu, fato aut a natura obvenire?*

20. Vers. 39. Quid murmuravit homo vivens, vir pro peccatis suis? Scrutemur vias nostras, et quæramus et revertamur ad Dominum. Levemus corda nostra cum manibus ad Dominum in cœlos.

21. Vers. 44. Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.

22. Vers. 45. Eradicationem et abjectionem posuisti me in medio populorum.

23. Vers 51. Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus urbis meæ. *Oculus meus videns filios Sion capi, illudi, violari, animam quasi et vitam mihi eripuit, ut præ dolore inciderem in deliquium, et quasi exanimarer.*

24 Cap. 4. v. 10. Manus mulierum (*alias*) misericordium (*sed præ fame crudelium*) coxerunt filios suos facti sunt cibus earum, in contritione filiæ populi mei.

Vers. 11. Complevit Dominus furorem suum.

25. Vers 18. Completi sunt dies nostri, quia venit finis noster.

26. Cap. 5. v. 1. Recordare Domine quid acciderit nobis: intuere et respice opprobrium nostrum.

Hæreditas nostra versa est ad alienos, domus nostræ ad extraneos. Pupilli facti sumus absque patre, matres nostræ quasi viduæ; aquam nostram pecunia bibimus: cervicibus nostris minabamur: lassis non dabatur requies: servi dominati sunt nostri: mulieres in Sion humiliaverunt: principes manu suspensi sunt: pueri in ligno corruerunt.

27. Vers. 16. Cecidit corona capitis nostri: væ nobis, quia peccavimus. Quare in perpetuum oblivisceris nostri? Converte nos, Domine, ad te, et convertemur: innova dies nostros, sicut a principio.

EX BARUCH.

1. Cap. 2. v. 6. Domino Deo nostro justitia: nobis autem, et patribus nostris confusio faciei, sicut est dies hæc, *sicut hodie apparet.*

2. Vers. 17. Aperi oculos tuos (*Domine*) quis non mortui, etc. sed anima, quæ tristis est super magnitudine mali, et incedit curva, et infirma et oculi deficientes, et anima esuriens dat tibi gloriam et justitiam Domino.

3. Cap. 3. v. 2. Audi Domine, quia tu sedes in sempiternum, et nos peribimus in ævum. *Semel enim mortui, semper manebimus mortui, nec ad vitam præsentem redibimus.*

4. Vers. 9. Audi, Israel, mandata vitæ: auribus percipe, ut scias prudentiam. Quid est Israel, quod in terra inimicorum es? inveterasti in terra aliena, coinquinatus es cum mortuis: deputatus es cum descendentibus in infernum, Dereliquisti fontem sapientiæ; nam si in via Dei ambulasses, habitasses utique in pace sempiterna. Disce ubi si prudentia, ubi sit virtus, ubi sit intellectus: ut scias simul ubi sit longiturnitas vitæ et victus, ubi sit lumen oculorum, et pax.

5. Vers. 24 O Israel, quam magna est domus Dei et ingens locus possessionis ejus!

Magnus est, et non habet finem, excelsus et immensus.

6. Cap. 4. v. 4. Beati sumus, Israel quia quæ Deo placent, manifesta sunt nobis.

7. Vers. 20. Exui me stola pacis, indui me sacco obsecrationis, et clamabo ad Deum altissimum in diebus meis. *Sunt verba Jerusalem excisæ, quæ pro filiis et civibus suis Deum obsecrat; unde subdit:*

8. Vers. 23. Emisi vos (*in Babylonem*) cum luctu et ploratu: reducet autem vos Dominus cum gaudio et jucunditate in sempiternum.

9. Vers. 28. Sicut enim fuit sensus vester ut erraretis a Deo: decies tantum iterum convertentes requiretis eum.

10. Vers. 36. Circumspice, Jerusalem, ad Orientem at vide jucunditatem a Deo tibi venientem. Ecce enim veniunt filii tui, quos dimisisti dispersos veniunt collecti ab Oriente usque ad Occidentem, in verbo sancti gaudentes in honorem Dei.

11. Cap. 5. v. 4. Nominabitur enim tibi nomen tuum a Deo in sempiternum: Pax justitiæ, et honor pietatis. *Loquitur de Jerusalem, ut dixi; sed assurgit ad spiritualem puta ad Ecclesiam, tum militantem, tum triumphantem, cui hæc optime conveniunt.*

EX EZECHIELE.

1. Cap. 3. v. 8. Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus ipsorum, et frontem tuam duriorem frontibus eorum. Ut adamantem, et ut silicem dedi faciem tuam

2. Vers. 17. Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel. Si dicentem me ad impium Morte morieris: non annuntiaveris ei, ut avertatur a via sua impia, et vivat: ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem ejus de manu tua requiram.

3. Cap. 7. v. 19 Argentum eorum, et aurum eorum non valebit liberare eos in die furoris Domini.

4. Cap. 12. v 22 Fili hominis, quod est proverbium istud vobis in terra Israel, dicentium: In longum differeutur dies, et peribit omnis visio? *q. d. Minæ Prophetarum differuntur, nec reipsa explentur; ergo peribunt, et cassæ erunt et vanidæ.* Ideo dic ad eos: Quiescere faciam proverbium istud: Non enim erit ultra omnis visio cassa, neque divinatio ambigua: quodcumque locutus fuero verbum, fiet, et non prolongabitur amplius.

5. Cap. 14. v. 14. Si fuerint tres viri isti in medio ejus (*Hierosolymæ*) Noe, Daniel et Job: ipsi justitia sua liberabunt animas suas, etc. sed nec filios, nec filias liberabunt.

6. Cap. 16. v. 3. Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa, *q. d. O Israel, tu es impius, ut non Abrahæ, sed Amorrhæorum et Cethæorum filius esse videaris.*

7. Vers. 49. Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis et abundantia, et otium ipsius et filiarum ejus: et manum egeno et pauperi non porrigebant.

8. Cap. 18. v. 2. Quid est quod inter vos parabolam vertitis in proverbium istud in terra Israel? dicentes: Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt, *q. d. Patres nostri peccaverunt, et nos eorum peccata luimus, pro iisque punimur. Hæcs respondet Deus*: Vivo ego, dicit Dominus Deus, si erit ultra vobis parabola hæc in proverbium in Israel. Ecce omnes animæ, meæ sunt: anima, quæ peccaverit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii: justitia justi super eum erit, et impietas impii erit super eum.

9. Vers. 21. Si autem impius egerit pœnitentiam, etc. omnium iniquitatum ejus, quas operatus est, non recordabor.

Vers. 24. Si autem averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniquitatem, etc. omnes justitiæ ejus, quas fecerat, non recordabuntur.

10. Vers. 31. Quare moriemini, domus Israel? Quia nolo mortem morientis, dicit Dominus Deus, revertimini et vivite.

11. Cap. 21. v. 9 Gladius, gladius exacutus est, et limatus. Ut cædat victimas, exacutus est: ut splendeat, limatus est.

Vers. 16. Exacuere, vade ad dexteram, sive ad sinistram, quocumque faciei tuæ est appetitus.

Vers. 28. Mucro, mucro, evagina te ad occidendum, lima te ut interficias et fulgeas.

12. Cap. 22. v. 18. Fili hominis, versa est mihi domus Israel in scoriam: omnes isti æs, et stannum, et ferrum, et plumbum in medio fornacis: scoria argenti facti sunt. Propterea ecce ego congregabo vos in medio Jerusalem, et succendam in eo ignem ad conflandum.

13. Vers. 24. Fili hominis, dic ei: Tu es terra immunda, et non compluta in die furoris. Conjuratio Prophetarum in medio ejus, sicut leo rugiens rapiensque prædam, animas devoraverunt, opes et pretium acceperunt, viduas ejus multiplicaverunt.

Principes ejus in medio illius, quasi lupi rapientes prædam.

14. Vers 20. Et quæsivi de eis virum, qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me pro terra, ne dissiparem eam, et non inveni.

15. Cap. 33. v. 11. Vivo ego, dicit Dominus Deus: nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua, et vivat.

16 Vers 32 Et tu (fili hominis) es eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur: et audiunt verba tua, et non faciunt ea.

EX DANIELE

1. Cap. 3 vers. 16. Non oportet nos de hac respondere tibi. Ecce enim Deus noster, quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis et de manibus tuis, o rex, liberare. Quod si noluerit, notum sit tibi, rex quia deos tuos non colimus, et statuam auream quam erexisti, non adoramus.

2. Vers 40 Sicut in holocausto arietum et taurorum, et sicut in millibus agnorum pinguium: sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, ut placeat tibi: quoniam non est confusio confidentibus in te.

3. Cap 6 v. 22. Deus meus misit Angelum suum, et conclusit ora leonum, et non nocuerunt mihi: quia coram eo justitia inventa est in me.

4 Cap. 9. v. 7. Tibi, Domine, justitia: nobis autem confusio, sicut est hodie

5. Cap. 13. v. 22. Angustiæ sunt mihi undique: si enim hoc egero, mors mihi est: si autem non egero, non effugiam manus vestras. Sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini. *Aurea hæc vox est Susannæ.*

6. Vers. 56. Semen Chanaan, et non Juda, species decepit te, et concupiscentia subvertit cor tuum sic faciebatis filiabus Israel, et illæ timentes loquebantur vobis: sed filia Juda non sustinuit iniquitatem vestram.

7. Vers. 59 Recte mentitus es et tu in caput tuum: manet enim Angelus Domini, gladium habens, ut secet te medium.

ÆNIGMATA.

EX ISAIA.

1. Cap. 10 v 22 Consummatio abbreviata inundabit justitiam, *q. d. Paucitas Judæorum a Deo abbreviata adeo, ut videatur esse consummatio, id est, consumptio et interitus eorumdem, faciet ut justitia et solus Dei se propaget et diffundat per omnes gentes, easque quasi inundet: vide dicta Isaiæ 10.*

2 Vers 27 Computrescet jugum a facie olei, *q. d. Omnis servitus evanescet a facie gratiæ et consolationis Dei*

3 Cap. 11 v. 1 Egredietur virga de radice Jesse et flos de radice ejus ascendet. Et requiescet super eum spiritus Domini. *Virga Jesseæ est Beata Virgo, de qua germinavit flos Christus, super quem requiescit septuplex spiritus Domini*

4 Vers. 6 Habitabit lupus cum agno: et pardus cum hædo accubabit: vitulus, et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. *Lupi par-*

di, leones sunt gentes barbaræ, quæ ad fidem Christi conversæ feroeiam posuerunt, et cum vitulo, et ove, id est, cum fidelibus Christianis, pacifice et amice versantur sinuntque se a puero, id est, o simplici pastore, regi

5. Vers 10. In die illa (*erit*) radix Jesse, *puta Christus gloriosus*, qui stat in signum, *id est vexillum*, populorum, ipsum Gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum

6. Cap. 12 v 3 Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris, *q d Uti Judæi olim sitientes de petra quasi de fonte biberunt, ita Christiani de Christi fontibus bibent aquas doctrinæ et gratiæ ad satietatem.*

7 Cap 13 v. 1 Onus Babylonis, *q d. Minæ et oracula tristia contra Babylonem.* Super montem caliginosum, *q. d. Contra Babylonem, quæ caligine vaporum Euphratis et fumi prodeuntis ex tot ejus domibus et focis obtegitur, vos, o Persæ, levate signum, id est, vexillum militare.* Ego mandavi sanctificatis meis, *puta Persis, qui quasi milites et sacerdotes mihi consecrati sunt, ut meæ justitiæ mactent et immolent impios Babylonios.*

8. Cap. 14 v. 12. Quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris, in profundum laci, *q. d. Quomodo, o Balsasar monarcha, qui splendore et gloria videbaris esse quasi lucifer stella, ac in fastu quasi Lucifer, Angelorum olim princeps de throno monarchiæ tuæ, quasi de cœlo, corruisti spoliatus regno et vita, ac dejectus in tartaro?*

9. Vers. 29. De radice colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem, *q d Ex Davide et Ozia nascetur Ezechias, qui gravius quam ipsi vos, o Philisthæi, affliget, ut videatur vobis esse basiliscus, qui suo aspectu et afflatu etiam aves volantes necat et ab orbet.*

10. Cap 16. v. 14. In tribus annis, quasi anni mercenarii, auferetur gloria Moab, *q. d Post tres annos vastabitur Moab a Chaldæis, qui ejus opes quasi pro mercede a Deo accipient, quia ei servierunt in expugnatione Jerusalem, et punitione aliarum gentium*

11. Cap 18. v. 1 Væ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopiæ, qui mittit in mare legatos, et in vasis papyri super aquas Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius; ad gentem exspectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus, *q d. Væ Æthiopiæ, quæ superbe ostentat suas copias; cum eæ nihil habeant præter inanem ostentationem, strepitum, et velut cymbali tinnitum; quæ sita est trans Nilum, et per illum in navibus ex papyro mittit suos legatos et milites in Ægyptum: nam vastabitur per Sennacherib, et postea per Nabuchodonosor. Vos ergo, o Sennacherib et Nabuchodonosor, quasi angeli mei, ita et vastate Æthiopes, qui sunt gens convulsa, id est, a me per vos convellenda et dilaceranda, esto videantur esse terribiles.*

12. Cap. 19 v. 18. In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum Civitas solis vocabitur una, *q. d. Quinque metropoles Ægypti, id est, tota Ægyptus suscipiet fidem Christi, Deumque verum colet et laudabit.*

13. Vers. 19. In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus Domini juxta terminum ejus erit in signum, et in testimonium Domino *Titulum vocat crucem, statuas, columnas, et templa, quæ Ægyptii conversi ad Christum ipsi erexerunt.*

14. Vers. 24. In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas autem mea Israel, *q. d. Ægyptii et Assyrii jam inter se inimici, sub Christo conspirabunt in unam Ecclesiam, ac cum Israelitis colent verum Deum, ideoque ab eo benedicentur: Dei enim hæreditas est Israel, id est, populus Christianus in Israele ortus.*

15. Cap. 21. v. 1. Onus deserti maris, *q. d. Prophetia minax contra Babylonem, quæ cum fuerit mare gentium, nunc a Deo per Cyrum desolabitur, et redigetur in desertum.* Sicut turbines ab Africo veniunt, ita de deserto venit *turba et turbo Persarum et Medorum contra Babylonem.*

16. Vers. 6. Vade, et pone speculatorem. Et vidit *speculator* currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli. *Ascensor asini, id est, Persarum vilium et servilium rex, est Cyrus; ascensor cameli, id est, Medorum nobilium rex, est Darius: hosce duos speculatus est hic Isaias, viditque eos junctis curribus et copiis invadere Babylonem.*

17. Vers. 8. Et clamavit leo Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem, *q. d. Ego Isaias, quasi leo vigil, jugiter excubo, ut futura ex revelatione Dei discam et aliis prænuntiem.*

18. Vers. 10. Tritura mea, et filii areæ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis, *q. d. O Judæi, qui in Babylone fuistis, quasi in tritura, annuntiabo vobis ea quæ a Deo audivi de Babylonis excidio, et vestra liberatione.*

19. Vers. 11. Ad me clamat ex Seir: Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit mane et nox: si quæritis quærite: convertimini, venite, *q. d. Ego Isaias videor audire Idumæos, obsecrantibus Chaldæis pavidos, dicere excubitori: O excubitor, quid vidisti, quid sensisti noctis de Chaldæis? Quibus ipse respondet:* Venit mane et nox, *q. d. Instat aurora, et tamen adhuc est nox; quare si quo vultis excurrere, si quid foris quærere, festinate et quærite, ac mox in urbem redite, antequam hostis evigilans persentiscat, vobisque reditum præcludat.*

20. Vers. 16. Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, et auferetur omnis gloria Cedar. *Vide dicta superius cap. 16. v. 14.*

21. Cap. 22 v. 1. Onus vallis visionis. *Jerusalem vocatur vallis visionis, id est Prophetiæ erat enim sedes Prophetarum. Alludit ad montem Moria, id est, visionis.*

22 Cap. 23. v. 1. Onus Tyri Ululate, naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant.

Vers. 3. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges ejus, *q d. Ægyptus ex aquis Nili exundantis fit fertilis, et copiosam dat messem ac fruges.*

23. Vers. 4. Erubesce, Sidon, *quia tua colonia, et quasi filia, puta Tyrus, vastata est.* Ait enim mare: Non parturivi, et non peperi, et non enutrivi juvenes: *mare, id est, Tyrus maris domina ita incolis et filiis per hanc cladem orbata est, ac si numquam eos peperisset vel aluisset.*

24. Vers. 10. Transi terram tuam quasi flumen, filia maris, non est cingulum ultra tibi, *q. d. O filia maris, id est, o Tyre, Chaldæus cingulum maris undique te ambientis tibi ademit: illud enim terra implevit: atque te expugnavit; transi ergo quasi captiva, non per flumen, sed per terram in Babylonem.*

25. Cap. 24. v. 16. Secretum meum mihi, secretum meum mihi, væ mihi, *q. d. Væ mihi, quia explicare nequeo horrenda supplicia peccatoribus a Deo decreta, quæ mihi secreto ab eo revelata sunt.*

26. Cap. 26. v. 14. Morientes non vivant, gigantes non resurgant, *q. d. Superbi et tyranni, quales fuerunt gigantes, moriantur morte æterna in gehenna, nec ad vitam beatam resurgant.*

27. Cap. 27. v. 1. In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro et grandi et forti super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum qui in mari est. *Leviathan, sive cetus, hic est ænigma diaboli, qui est serpens antiquus, fortis ut vectis: hunc occidet Deus, cum in die judicii eum omni sua potestate, quam in hoc mundo exercuit, privabit, eumque detrudet in tartara ad mortem æternam.*

28. Vers. 6. Qui ingrediuntur impetu ad Jacob, florebit et germinabit Israel, et implebunt faciem orbis semine, *q. d. Apostoli, qui magno spiritus impetu concionabuntur Jacobæis, id est, Judæis, facient eos florere virtutibus, ac implebunt orbem semine Evangelii.*

29. Vers. 8. In mensura contra mensuram, cum abjecta fuerit, judicabis eam, *q. d. Æqua mensura punies eam, ut magnitudo pœnæ adæquet magnitudinem culpæ.*

30. Vers. 11. In siccitate messes illius conterentur, mulieres venientes, et docentes eam: non est enim populus sapiens, *q. d. Judæi ita fame affligentur, ut inopes consilii ab uxoribus suis docendi sint, quid in tanta afflictione facto sit opus.*

31. Cap. 28. v. 9. Quem docebit scientiam? et quem intelligere faciet auditum? ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus, *q. d. Deus dat scientiam iis, qui se avellunt a deliciis carnalibus.*

32. Vers. 10. Quia manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi. *Sunt verba sannionum, qui per irrisionem repetunt verba Prophetarum.* Manda remanda, etc.

33. Vers. 11. In loquela enim labii, et lingua altera loquetur ad populum istum, *q. d. Sicut Hebræi subsannant lingua blæsa Prophetas, ita subsannabunt eos Chaldæi loquentes chaldaice, non hebraice; unde subdit:*

Vers. 13. Et erit eis verbum Domini: Manda remanda, manda remanda; exspecta reexspecta, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi: ut vadant, et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur, et capiantur, *q. d. Quia illuserunt verbum Domini, ejusque præcones dicendo,* Manda remanda, etc. *idcirco prosternentur et capientur.*

34. Vers. 20. Coangustatum est stratum, ita ut alter decidat; et pallium breve utrumque operire non potest, *q. d. Non potestis me colere cum idolis, nec me cum iis in eodem templo collocare: templum enim meum, meaque religio angusta est, et me solum capit, non idola.*

35. Vers. 21. Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus: sicut in valle, quæ est in Gabaon, irascetur: ut faciat opus suum, alienum opus ejus: ut operetur opus suum, peregrinum est opus ejus ab eo, *q. d. Sicut Deus in Baal Pharasim, id est, in monte divisionum, pugnans pro Davide divisit et dispersit Philisthæos; et sicut in Gabaon pro Josue stitit solem, ut cæderentur Chananæi, ita et nunc suos hostes disperget et cædet, esto hoc opus vindictæ ab eo sit quasi alienum: invitus enim punit is, cujus proprium est misereri.*

36. Cap. 29. v. 1. Væ Ariel, Ariel, civitas, quam expugnavit David. *Ariel, id est, lea, vel aries Dei, est Jerusalem; quia in ea erat altare, in quo arietes Deo immolabantur: quocirca ipsa defensa a Deo, erat gentibus terribilis ut leo: at jam ab eo deserta et vastata, erit quasi aries jugulatus et immolatus divinæ vindictæ.*

Vers. 2. Et circumvallabo Ariel, et erit tristis et mœrens, et erit mihi quasi Ariel, *puta quasi aries meæ justitiæ immolatus.*

37. Vers. 17. Nonne adhuc in modico et in brevi convertetur Libanus in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur? *Libanus pars Phœniciæ, ænigma est Gentilium, Charmel Judæorum, q. d. Phœnices, hoc est Gentiles per Christum florebunt fide et gratia, Judæi vero ipsi rebelles arescent et sylvescent.*

38. Cap. 30. v. 6. Onus jumentorum Austri, *q. d. Minæ Dei contra Judæos, qui quasi jumenta suis bonis onusta fugiunt in Ægyptum, quæ Judææ est ad Austrum: in itinere enim, puta in deserto, occurrent eis leones, viperæ et reguli, qui eos laniabunt. Hoc est enim quod subdit:* In terra tribulationis et angustiæ leæna, et leo ex eis, vipera, et regulus volans, portantes super humeros jumentorum divitias suas, et super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit.

39. Vers. 33. Præparata est ab heri Tophet, a rege præparata, profunda, et dilatata. Nutrimenta ejus ignis, et ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam. *Tophet est ænigma inferni, quia sicut in Tophet infantes cremabantur in honorem Moloch, ita in gehenna cremantur damnati ad libitum diaboli.*

40. Cap. 32. v. 14. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso, *q. d. Durabit Judææ vastitas, ut in ea non homines, sed onagri pascantur, donec Christus in eos mittat spiritum fidei et gratiæ, qui eos ad Deum et salutem convertant.*

Vers. 17. Et erit opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum, *q. d. Merces fidelium erit, ut justificati a Christo consequantur primo, pacem conscientiæ; secundo, silentium, id est, quietem et tranquillitatem summam; tertio, securam fiduciam beatitudinis æternæ.*

41. Vers. 19. Grando autem in descensione saltus. *Id est, q. d. Ira Dei grandinabit, et percutiet Judæos, qui a vero Dei cultu, suaque gloria desciverunt et*

descenderunt, factique sunt instar agri deserti et sylvescentis.

42 Vers. 20. Beati, qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bovis et asini, *q. d. O vos beatos, Apostoli, qui in omnes aquas, id est in omnes populos, immittitis boves et asinos, id est, operarios et prædicatores Evangelii.*

43 Cap. 34. v. 4 Et tabescet omnis militia cœlorum, et complicabuntur sicut liber cœli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu, *q. d. In fine mundi stellæ de cœlo cadent, cœlique ita obscurabuntur, ut tabescere et evanescere videantur.*

44. Cap. 41 v. 2. Quis suscitavit ab oriente justum (*Abrahamum*) vocavit eum ut sequeretur se? dabit (*id est dedit*) in conspectu ejus Gentes, et reges obtinebit: dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus, *q. d. Quis vocavit Abrahamum, eumque gloriosum effecit et triumphatorem de quatuor regibus, Genes. 14 nonne ego Deus?*

Vers. 4. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. *Deus enim est rex sæculorum, ea constituens, disponens et ordinans.*

45. Vers. 27 Primus ad Sion dicet: Ecce adsunt *Apostoli, et præcones Evangelii*, et Jerusalem Evangelistam, *id est Evangelistas et prædicatores Christi et salutis*, dabo.

46. Cap. 43 v 8 Educ foras populum cæcum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt, *q. d. Populus meus habet oculos, et tamen est cæcus; quia eos claudit: atque habet aures, et tamen est surdus; quia eas obturat monitis Dei. Rursum videns non videt, audiens non audit; quia non vult visa et audita intelligere, et opere complere.*

47. Vers. 20. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones: quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo, electo meo, *q. d. Gentiles, qui in gentilismo vixerunt ut bestiæ et dracones, jam per Christum facti homines, imo Angeli, glorificabunt Deum; quia dedi eis flumina gratiarum.*

48. Cap. 44. v. 5. Hic scribet manu sua, Domino, *id est, Domini ego sum servus*: et in nomine Israel assimilabitur, *id est, cognominabitur Israel, sive Israelita.*

49. Cap. 46. v. 1. Confractus est Bel, contritus est Nabo, *q. d. Babylon cum suis diis, Bel et Nabo, eversa est et contrita.*

50. Cap. 50. v. 11. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis. *Peccator per peccata quasi per folia et ligna arida, accendit sibi ignem iræ Dei, vindictæ et gehennæ; unde fit id quod sequitur*: In doloribus dormietis.

51. Cap. 51. v. 1. Attendite ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci de qua præcisi estis. *Excisio e petra et caverna, ænigma est generationis Abrahæ et Saræ sterilium, uti petra est sterilis. Hebræi enim generare vocant ædificare domum, et filios vocant* banim, *quasi* abanim, *id est, lapides, ex quibus quisque domum construit.*

52 Cap. 52. v. 11. Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. *q. d. Exite e Babylone, o Israelitæ, ne ejus sceleribus, æque ac clade et strage polluamini.*

53. Vers. 14 Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. *Est ænigma Christi, qui inglorius fuit in nativitate, vita et morte, sed sanguine suo aspersit et abluit gentes omnes, ideoque et ipsæ cum regibus suis se subdiderunt. Unde sequitur*: Quia quibus non est narratum de eo, audierunt; et qui non audierunt, contemplati sunt, *q. d. Gentiles ignorantes Deum et salutem, per Christum eam exasperunt.*

54. Cap. 53. v. 9. Dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua, *q. d. Deus impios et divites Christo subdet, in præmium suæ mortis et sepulturæ, ac nominatim faciet ut Joseph ab Arimathia, vir nobilis et dives, eum honorifice sepeliat.*

55. Cap. 55. v. 13 Pro saliunca ascendet abies, et pro urtica crescet myrtus, *q. d. In Ecclesia pro vitiis crescent virtutes.*

56. Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur, *q. d. Deus in Ecclesia habebit nomen et laudem et monumentum perpetuum.*

57. Cap. 56. v. 10. Speculatores ejus cæci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia: et canes impudentissimi nescierunt saturitatem. *Hi canes speculatores et excubitores sunt ænigma pravorum pastorum, qui non saluti gregis, sed suæ gulæ, acediæ, avaritiæ student. Unde explicans subdit*: Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum: venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate.

58. Cap. 57. v. 3. Vos autem accedite huc, filii auguratricis; semen adulteri et fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam, numquid non vos filii, scelesti, semen mendax? *Hæc sunt ænigmata et tituli idololatrarum et impiorum, qui auguriis et superstitionibus dediti, non Dei, sed dæmonis et impietatis sunt filii. Unde de iis subdit*: Suscepisti adulterum (*Deum alienum*) dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis fœdus. dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regi (*Moloch idolo*) unguento, et multiplicasti pigmenta tua.

59. Vers. 16. Spiritus a facie mea egredietur, et flatus ego faciam. *Est ænigma Dei, qui solus creat animas hominum, eisque spiritum vitalem, tum naturalem halitus, tum supernaturalem gratiæ indit et inspirat.*

60. Vers. 19. Creavi fructum labiorum pacem, *q. d. Pietatis et orationis fructus est pax. Num impii sunt* quasi mare fervens, quod quiescere non potest.

61 Cap. 59 v 5 Ova aspidum ruperunt, et telas araneæ texuerunt: qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet in regulum. *Est ænigma improborum, qui alios sua improbitate inficiunt, q. d. Sicut aspis ovum ponere nequit, nisi aspidum et venenatum; ita hi improbi adeo improbitate referti sunt, ut nil nisi improbum et noxium emittant: qui ergo iis se sociaverit, ab ipsis et cum ipsis non nisi exitium et pestem hauriet. Eosdem comparat telis ara-*

nearum futilibus, q. d. Improbi suis actibus semper nacent, prasunt numquam.

62. Cap 60 v. 8 Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? *Nubes et columbæ sunt ænigmo fidelium, qui prædicantibus Apostolis turmatim ad Ecclesiam convolarunt, sicut flante vento densæ per aera volant nubes, ac imminente pluvia gregatim columbæ ad nidum recolant.*

63 Vers. 17. Pro ære afferam aurum, et pro ferro afferam argentum; et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos justitiam. *Alludit ad templum Judæorum, illique Ecclesiam comparat et præfert, q. d. Synogogæ succedet Ecclesia, in qua omnia augustiora erunt, magisque magnifica quam fuerint in templo. In ea enim adducam pro figura veritatem, pro umbra lucem, pro spiritu timoris et servitutis spiritum amoris et libertotis, pro paucis Judæis gentes omnes, pro bonis corporalibus charismata spirituolia, pro terrenis cœlestia, pro temporalibus æterna, pro humonis divina.*

64. Cap. 61. v. 5. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra: et filii peregrinarum agricolæ et vinitores vestri erunt Vos autem, Sacerdotes Domini, vocabimini, Ministri Dei nostri. *Pastores, agricolæ et vinitores sunt Episcopi, et pastores Gentium: sacerdotes sunt apostoli et hierarchæ.*

65. Cap 61. 1. Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra? iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ. *Hoc ænigmo Angeli proponunt de Christo decertonte, et debellonte dæmones, omnesque principes et populos Gentium, eis per idololatriam et scelera subditos, quibus Christus id resolvens respondet*: Ego, qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. *Instant Angeli*: Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? *respondet Christus.* Torcular calcavi solus, etc. coaculcavi eos in ira mea et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, *q. d. Rubricatus sum tum sanguine proprio, in passione mea effuso; tum potius sanguine hostium, quos per passionem et mortem meam debellavi.*

66 Vers. 16. Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos: tu, Domine pater noster, redemptor noster; a sæcula nomen tuum, *q. d. Abraham nos curare et salvare nequit; unde videtur nos nescire et ignorare: et tu, Christe, nos curas et salvas: tu ergo es pater et redemptor noster.*

67. Cap 64 v. 1. Utinam dirumperes cœlos, et descenderes: a facie tua montes defluerent. Sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderent igne. *Est ænigma adventus Christi summe desiderati. Alludit ad adventum Dei in Sina, cum legem dedit Moysi: tunc enim præter morem imbribus violentis ignes et fulgura permixta fuerunt, q. d. Utinam similiter nunc ad nos, o Christe, in carnem descenderes, et gelu cordis nostri igne amoris tui divini liquefaceres, aquasque torporis et vitiorum nostrorum in flammas fervoris et zeli converteres.*

68. Cap 65 v. 10. Erunt campestria in caulas gregum, et vallis Achar in cubile armentorum, populo meo qui requisierunt me. *Pro* campestria *hebr. est* Saron, *qui fuit lasus Judææ laudatissimus ob pascua. Similis fuit* vallis Achar. *Uterque locus est ænigma et symbolum Ecclesiæ. Illi ergo promittit hic Deus, quod instar Saron, et vallis Achor, erit compascua; quia nimirum in ea fideles pascentur verbo Dei, Sacramentis, aliisque Dei charismatibus. Armento sunt pii robustiores in fide, qui apti sunt ad docendum et regendum: greges sunt infirmiores et subditi.*

69. Vers. 16. In quo (*Domino*) qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo amen: et qui jurat in terra, jurabit in Deo amen, *q. d. In Ecclesia Christi fideles jurabunt, et colent Deum amen, id est verum, non falsum, puta idolo quæ antea coluerunt, ideoque pariter vere a Deo amen, id est vero, benedicentur.*

70. Vers. 20. Non erit ibi amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos, *q. d. Veri Christiani erunt perfecti in fide et virtutibus*; quoniam puer centum annorum morietur, et (*id est*) peccator centum annorum maledictus erit.

71. Vers. 22. Secundum dies ligni *vitæ*, erunt dies populi mei, *q. d. Christiani vivent in æternum, ac si ex ligno vitæ in paradiso comederent.*

72. Cap. 66. v. 24. Egredientur, et videbunt cadavera virorum, qui prævaricati sunt in me: vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur: et erunt usque ad satietatem visionis omni carni. *Est ænigma inferni et damnatorum; horum enim corpora erunt quasi cæsorum cadavera, pabulum ignis et vermis, spectaculum et probrum æternum Dei, Angelorum, et Sanctorum omnium.*

EX JEREMIA.

1. Cap. 2. v. 23. Cursor levis explicans vias suas. *Cursor levis et velox, est ænigma camelæ, quæ a cursu veloci dicitur dromedaria, q. d. Sicut camela, dum æstro libidinis agitatur et furit, procurrit ad marem: ita tu, a Jerusalem, insana superstitione agitata procurristi ad idola.*

2. Vers. 24. Onager assuetus in solitudine, et in desideria animæ suæ attraxit ventum amoris sui: nullus avertet eam: omnis qui quærunt eam non deficient, in menstruis ejus invenient eam, *q. d. Sicut onager æstuans libidine auram attrahit, ut æstum refrigeret, ac æstuans procurrit ad onagram: ita tu tota contento animo et cursu procurris ad idola. Si quis te quærat ibi in menstruis et sordibus tuis fornicationis, id est, idololatriæ, te inveniet.*

3. Vers. 31. Numquid solitudo factus sum Israeli, aut terra serotina? *q. d. Numquid inutilis et sterilis fui Israeli uti est solitudo, aut terra quæ extra se nihil producit, vel sero? q. d. Minime: ego enim dedi eis terram lactis et melle manantem.* Quare ergo dixit populus meus: Recessimus, non veniemus ultra ad te?

4. Vers. 34. In alis tuis inventus est sanguis animarum pauperum et innocentum: non in fossis inveni eos, sed in omnibus quæ supra memoravi. *Est ænigma occipitris, qui dum prædam occidit, ejus sanguine alas suas inficit, q. d. Tu, o Israel, instar occipitris involans in pauperes et innocentes, eorum sanguine vestes tuos cruentasti: idque non in fossis more furum et latronum, sed in lucis et sylvis idolorum, quibus eos quasi victimas immolasti.*

5. Cap. 4. v. 3. Novate vobis novale, et nolite serere super spinas, *q. d. Sicuti in agro, ut is sit copax seminis, spinæ prius evellendæ sunt, et ager arandus, ut fiat novale: ita et vos a spinis vitiorum agrum cordis*

vestri expurgate, eumque humilitate et contritione arate; ut fiat novale capax seminis divini, puta gratiæ et virtutum. Unde explicans subdit: Circumcidimini Domino, et auferte præputia, non *carnis sed* cordium vestrorum.

6. Vers. 7. Ascendit leo de cubili suo, et prædo Gentium se levavit. *Hic prædo et leo est Nabuchodonosor, et quivis tyrannus; cubile ejus est Chaldæa.*

7. Vers. 23. Aspexi terram, et ecce vacua erat, et nihili; et cœlos; et non erat lux in eis Vidi montes, et ecce movebantur, *q. d. Tantus erit in excidio Judæorum pavor et consternatio, ut eis cælum et terra concuti, perire et interire videantur.*

8. Cap. 5. v. 1. Circuite vias Jerusalem, etc. et quærite in plateis ejus, an inveniatis virum facientem judicium, et quærentem fidem: et propitius ero ei, *scilicet Hierosolymæ propter unum virum. Virum, qui virtute solida sit vir, quærit Deus: hunc pluris facit quam centum fœminas: fœminæ sunt in virtute molles et instabiles. Similem virum Athenis quærebat Diogenes.*

9. Vers 6. Idcirco percussit eos leo de sylva, lupus ad vesperam vastavit eos, pardus vigilans super civitates eorum. *Triplex hic est ænigma Nabuchodonosoris. Ipse enim primo, vocatur leo, ob terrorem et fortitudinem; secundo, lupus, ob voracitatem; tertio, pardus ob celeritatem et vigilantiam.*

10 Vers. 14. Ecce ego do verba mea in ore tuo in ignem, et populum istum in ligna, et vorabit eos, *q. d. Faciam ut oracula tua et minæ tuæ sint efficacia; et reipsa compleantur, ut quasi ignis comburant Judæas tamquam arida ligna.*

11. Vers. 16. Pharetra ejus (*gentis Chaldæorum*) quasi sepulcrum patens, *q. d. Chaldæi suis sagittis validis configendo Judæos, mittent omnes ad mortem et sepulcrum.*

12 Cap. 9. v. 21. Ascendit mors per fenestras nostras, ingressa est domos nostras, disperdere parvulos deforis, juvenes de plateis: *Mors est ænigma Chaldæorum, ac tropologice dæmonum et illecebrarum, qui non nisi cædes spirant et mortes.*

13. Cap. 12. vers. 5 si cum peditibus currens laborasti, quomodo contendere poteris cum equitibus? *Si non potes minora, quomodo poteris majora? si, o Jeremia, persecutiones civium tuorum Anathothitarum ferre non voles, quomodo feres vim et furorem Hierosolymitanorum? Tropologice, si verba mendacia sustinere nequis, quomodo sustinebis verbera et martyrium?*

14. Vers. 13. Seminaverunt triticum, et spinas messuerunt, *q. d. Judæi prospera sperant, sed adversa sentient: felicitas eorum in miseriam, copia in inopiam, sementis in spinas convertetur.*

15. Cap. 13. 16. Date Domino Deo vestro gloriam, *Deum colite, illique obedite,* antequam contenebrescat, et antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos, *ad quos diffugietis in excidio urbis:* exspectabitis lucem, et ponet eam in umbram mortis, et in caliginem. *Umbra mortis ænigma est rerum tristissimarum, summique angoris et periculi. Unde subdit:*

Vers. 25. Hæc sors tua, parsque mensuræ tuæ a me, dicit Dominus, quia oblita es mei, et confisa es in mendacio.

16. Cap. 15. v. 12. Numquid fœderabitur ferrum ferro ab Aquilone, et æs? *q. d. Duri et ænei sunt Judæi, æque ac Aquilonares Chaldæi; ergo sociari non poterunt, nec fœdus inter eos initum durabit.*

17. Vers. 19 Si separaveris pretiosum a vili quasi os meum eris, *q. d. Si te, o Jeremia, a ludentibus, impiis et incredulis Judæis separaveris, et mentem tuam et os mihi meoque verbo, non nugis, nec vanitatibus, consecraveris, eris os meum: quia iisdem quibus ego conceptibus et sermonibus uteris, egoque per te, quasi per os meum, verba mea eis totique orbi enuntiabo; ejusque efficacia et fructus erit quem subdit:* Convertentur ipsi ad te, et tu non converteris ad eos.

18. Cap. 17. v. 11. Perdix fovit quæ non peperit: fecit divitias, et non in judicio: in dimidio dierum suorum derelinquet eas et in novissimo erit (*id est, apparebit*) insipiens, *q. d. Sicut perdix furans ova aliena, hæc incubans pullos excludit; sed hi dum adolescunt, et vocem veræ matris audiunt, ad eam avolant; ita et opes furto et fraudibus partæ, et furibus et fraudulentis ad alios veros dominos avolabunt.*

19 Vers 12 Solium gloriæ altitudinis a principio locus sanctificationis nostræ, *q. d Spem meam non defigo in homine, sed in Deo, ad ejusque solium preces meas transmitto: inde enim exspecto sanctitatem, libertatem, et omne bonum.*

20. Cap. 18 v. 14. Numquid deficiet de petra agri nix Libani? aut evelli possunt aquæ erumpentes frigidæ et defluentes? Quia oblitus est mei populus meus, *q. d. Sicut nix et aquæ de Libano deficere nequeunt, sic neque in me, qui sum fons aquæ vivæ, bonorum et beneficiorum fluxus in homines, præsertim fideles, ut sunt Judæi, deficere potest. Quomodo ergo ipsi earum et mei oblivisci possunt?*

21. Cap. 20. v. 3. Non Phassur vocavit Dominus nomen tuum sed pavorem undique. Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo te in pavorem, te et omnes amicos tuos: et corruent gladio.

22 Vers. 14. Maledicta dies, in qua natus sum: dies in qua peperit me mater mea, non sit benedicta. *Maledictio hæc est ænigma malorum et miseriarum, in quæ per nativitatem quasi per januam ingredimur. Unde mox subdit:* Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei?

23 Cap. 21. v. 8. Ecce ego do coram vobis viam vitæ, et viam mortis. *Via mortis est:* Qui habitaverit in urbe hac morietur gladio et fame, et peste. *Via vitæ est:* Qui autem egressus fuerit, et transfugerit ad Chaldæos, qui obsident vos, vivet, et erit ei anima sua, quasi spolium, *q. d Si resistatis Chaldæo, accidemini; sin vos ei dedatis, vivetis: vult enim Deus ut vos ei subjiciatis, hancque subjectionis et captivitatis pœnitentiam, pro peccatis vestris sponte subeatis.*

24 Cap. 22. v. 6. Galaad tu mihi caput Libani, *q. d. Sicut Galaad caput est Libani, sic domus regia Davidis caput est Hierosolymæ.*

25. Vers. 19. Sepultura asini sepelietur (*puta in sterquilinio, rex Joakim occisus a Chaldæis*) putrefactus et projectus extra portas Jerusalem.

26. Cap. 31. v. 22 Fœmina circumdabit virum. *Puta beata Virgo concipiet et pariet Christum.*

27. Vers. 23. Benedicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons sanctus, *q. d. Benedicat tibi*

Deus, o Ecclesia, quæ decorata es omni justitia et sanctitate.

28. Cap. 46. v. 20. Vitula elegans atque formosa, stimulator ab Aquilone veniet ei, *q. d. Ægyptus opibus et deliciis instar vitulæ lasciuientis exsultat; at mox cohibebit eam Nabuchodonosor veniens e Chaldæa, qui suis stimulis ita punget eam, ut nesciat quo se vertat.*

29. Cap. 48. v. 11. Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, et requievit in fæcibus suis: nec transfusus est de vase in vas, et in transmigrationem non abiit: idcirco permansit gustus ejus in eo, et odor ejus non est immutatus, *q. d. Moab vicina Sodomæ, ex ea traxit malos sapores et odores, id est malos mores et amores, quibus quasi fæcibus semper insedit; quia nunquam fuit translatus de vase in vas, id est quia nunquam suam sedem et viciniam Sodomæ reliquit, nec unquam abiit in captivitatem. Quocirca ut hos mores mutet, transferam eam in Babylonem; sicut enim in fæcibus suis sapidum ut saporem et odorem mutet et emendet, ex eis in aliud vas transfunditur. Unde subdit:*

30. Vers. 12. Mittam ei ordinatores et stratores laguncularum et sternent eam, et vasa ejus exhaurient, et lagunculas eorum collident, *q. d. Mittam ei Chaldæos, qui sicut viatores sternent lagunculas, quasi vinum ex una in aliam transfusuri; sed revera vinum exhaurient, et lagunculas conterent, id est cives et opes Moab diripient et absument.*

31. Cap. 51. v. 7. Calix aureus Babylon in manu Domini, inebrians omnem terram: de vino ejus biberunt Gentes, et ideo commotæ sunt, *q. d. Deus calicem iræ et vindictæ suæ, licet extrinsecus aureum et fulgidum, propinavit Judæis et aliis Gentibus, quem haurientes turbati sunt, et præ doloris quasi ebrii et mentis amotæ effecti. Calix hic est bellum et strages, quam omnibus intulit Nabuchodonosor.*

32. Vers. 9. Curavimus Babylonem, et non est sanata: derelinquamus eam, et eamus unusquisque in terram suam: quoniam pervenit usque ad cœlos judicium (*id est supplicium et vulnus*) ejus. *Est vox angelorum, vel potius gentium vicinarum, quæ quasi medici curare volebant Babylonem, eamque contra Cyrum defendere; sed videntes ejus cladem et excidium, diffugerunt et ad suo redierunt.*

33. Vers. 13. Quæ habitas super aquas multas, locuplex in thesauris, venit finis tuus pedalis præcisionis tuæ. *Est ænigma Babylonis ejusque excidii, q. d. O Babylon quæ Euphrate circumdaris, et opibus affluis, venit clades quæ tibi finem afferet, itque excindet, eaque pedalis, id est æqua, et quasi ad pedem ejus tuis sceleribus commensa.*

34. Vers 41. Quomodo capta est Sesac, et comprehensa est inclyta universæ terræ? Sesac *est ænigma Babylonis; si enim primas alphabeti Hebraici litteras cum ultimis ordine retrogrado commutes,* Sesac, *idem est quod* Babel. *Unde explicans subdit:* Quomodo facta est in stuporem Babylon inter Gentes?

35. Vers. 60. Scripsit Jeremias omne malum quod venturum erat super Babylonem, in libro uno, et dixit ad Saraiam: Cum veneris in Babylonem, et videris et legeris omnia verba hæc, dices: Domine tu locutus es contra locum istum, ut disperderes eum. Cumque compleveris legere librum istum ligabis ad eum lapidem, et projicies illum in medium Euphratem. *Hoc symbolum et ænigma explicat, dum subdit:* Et dices: Sic submergetur Babylon, et non consurget a facie afflictionis, quam ego adduco super eam, et dissolvetur.

EX THRENIS.

1. Cap. 1. v. 14. Vigilavit jugum iniquitatum mearum: in manu ejus convolutæ sunt et impositæ collo meo. *Peccata sunt quasi funis et catenæ, ex quibus fit jugum implexum, quod collo peccatoris imponitur. Hoc vigilat, quia Dei vigilantis oculis semper objicitur eumque stimulat ut stato tempore, puta impleto peccatorum mensura, eo puniat et ulciscatur. Unde sequitur:*

2. Vers. 15. Vocavit adversum me tempus (*vindemiæ, id est vindictæ*) ut me contereret; torcular calcavit Dominus virgini filiæ Juda, *cum eam in excidio quasi in torculari, per Chaldæos pressit et oppressit.*

3. Cap. 3. v. 63. Sessionem eorum et resurrectionem eorum vide: ego sum psalmus eorum, *q. d. Vide ut in omnibus locis, actibus et conventibus me irrideant, in me psallant, et dicteria jactent.* Reddens eis vicem, Domine, juxta opera manuum suarum: dabis eis scutum cordis laborem tuum; *ut labore et dolore quasi scuto undique tegantur et cingantur.*

EX BARUCH.

1. Cap. 3. v. 15. Quis invenit locum ejus (*sapientiæ et prudentiæ*) et quis intravit in thesauros ejus? *Est ænigma de vera sapientia, practica scilicet, quæ beat; non speculativa, quæ inflat: quærit enim locum ejus ac modum, et eiam eam consequendi, docetque eam non apud philosophos, sed apud angelos; non in terra, sed in cœlo: non apud homines, sed apud Deum degere, indeque accersendam esse. Unde subdit:*

2. Vers. 16 Ubi sunt principes Gentium, qui in avibus cœli ludunt, qui argentum thesaurizant et aurum? exterminati sunt, et ad inferos descenderunt: viam autem disciplinæ ignoraverunt. Non est audita in terra Chanaan, neque visa est in Theman. Filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam quæ de terra est, fabulatores, et exquisitores prudentiæ et intelligentiæ: viam autem sapientiæ nescierunt.

Vers. 26. Ibi fuerunt gigantes scientes bellum. Non hos elegit Dominus Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam. *Subdit deinde, eam esse in cœlo apud Deum.* Quis ascendit in cœlum, et accepit eam, et eduxit eam de nubibus? Non est qui possit scire vias ejus: sed qui scit universa, novit eam, et adinvenit eam prudentia sua. Qui emittit lumen, et vadit, et vocavit illud, et obedit illi in tremore.

Vers. 34. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatæ sunt: vocatæ sunt, et dixerunt: Adsumus: et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic est Deus noster. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ et tradidit illam Jacob (*et Jacobæis, puta Mosi et Hebræis*) puero suo, et Israel dilecto suo.

3. Vers. 38. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. *Ibique nos docuit ore suo veram et perfectam sapientiam, viamque ad cœlum et*

beatitudinem. Subdit deinde sapientiam consistere in observatione mandatorum Dei, dum ait: Hic liber mandatorum Dei, et lex quæ est in æternum: omnes qui tenent eam, pervenient ad vitam; qui autem dereliquerunt eam, in mortem.

EX EZECHIELE.

1. Cap. 7. v. 5. et 7. Afflictio una, afflictio ecce venit: finis venit, venit finis, evigilavit adversum te: ecce venit, *q. d. Tuum, o Jerusalem, excidium imminet, instat tibi finis et ultima dies. Unde subdit:* Venit contritio super te, qui habitas in terra: venit tempus, prope est dies occisionis, et non gloriæ montium, *hebr.* non celeusmatis vindemiatorum, *q. d. Nuper vindemiantes in montibus lætum consonabant celeusma, nunc canunt threnos, plangentque in iis suorum stragem.*

2. Vers. 10. Ecce dies, ecce venit: egressa est contractio (*id est germen primum, puta folliculus contractus*) floruit virga, germinavit superbia, *q. d. Superbia et impietas Judæorum prima quasi gemma, sive folliculus contractus, egressa est, mox floruit, et germinavit in virgam, qua Deus eos flagellabat. Hoc est enim quod subdit* Iniquitas surrexit in virga (*id est excrevit in virgam*) impietatis.

3. Vers. 23. Fac conclusionem (*minos hosce omnes brevi sermone, quasi summo conclude*) quoniam terra plena est judicio (*id est damnatione*) sanguinum (*puta sanguinibus injusto judicio ob ea damnatis, et effusis*) et civitas plena iniquitate.

Vers. 26. Conturbatio super conturbationem veniet, et auditus super auditum, *q. d. Calamitas una super aliam veniet, rumor unus et nuntius tristis mox alium adducet et excipiet.*

4. Cap. 17. v. 2. Fili hominis, propone ænigma. Aquila grandis magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, venit ad Libanum, et tulit medullam cedri. *Hæc aquila est Nabuchodonosor, potens copiis, et late dominans, qui ex Judæa cepit Joachin regem, eumque transtulit in Babylonem.*

Vers. 7. Et facta est aquila altera grandis, magnis alis, multisque plumis: et ecce vinea ista quasi mittens radices suas ad eam, palmites suos extendit ad illam, ut irrigaret eam de areolis germinis sui. *Hæc aquila est Pharao, vinea est Sedecias et Judæa, quæ contra Chaldæos imploravit opem Pharaonis, sed frustra: nam uterque a Chaldæis cæsus est. Ita explicat Propheta v. 12.*

5. Cap. 21. v. 21. Stetit rex Babylonis in bivio, in capite duarum viarum, divinationem quærens, commiscens sagittas: interrogavit idola, exta consuluit. Ad dextram ejus facta est divinatio super Jerusalem. *Nabuchodonosor omen cepit per duas sagittas, an contra Ammonitas, an contra Judæos pergere deberet; cumque sagitta et sors caderet versus Jerusalem, contra eam perrexit.*

6. Vers. 25. Tu autem, profane, impie dux Israel cujus venit dies in tempore iniquitatis præfinita: Hæc dicit Dominus Deus: Aufer cidarim, tolle coronam, nonne hæc est quæ humilem sublevavit, et sublimem humiliavit? *Loquitur Sedeciæ, impio et fœdifrago, q. d. Cum humilis esses, corona regni te erexit: nunc cum superbis, eadem te humiliabit et regno dejiciet. Unde subdit:*

7. Iniquitatem, iniquitatem, iniquitatem ponam eam. *Pro* iniquitatem, *hebr.* est eurvitatem, obliquitatem, *q. d. Curvabo et deprimam secundo et tertio coronam Sedeciæ.*

8. Cap. 38. v. 3. Ecce ego super te, Gog, principem capitis Mosoch et Thubal, et circumagam te, et educam te, et ascendere te faciam de lateribus Aquilonis: et adducam te super montes Israel. *Gog et Magog erunt reges et gentes feræ ac barbaræ, quæ pugnabunt pro Antichristo in Judæa residenti. Unde ibidem a Christo cædentur, et sepelientur in loco, qui inde vocabitur vallis multitudinis Gog, juxta urbem Amona, ut ait v. 11. et 16.*

9. Cap. 40. v. 3. Ecce vir, cujus erat species quasi species æris, et funiculus lineus in manu ejus, et calamus mensuræ in manu ejus: stabat autem in porta. Et mensus est latitudinem ædificii calamo uno, etc. *Vir hic est angelus repræsentans Christum, qui metitur et designat fabricam novi templi, omnesque ejus partes. Hæc est ideo fabrica Christi, puta novæ Ecclesiæ Christianæ, tam militantis quam triumphantis. Vide dicta c. 40.*

10. Cap. 44. v. 1. Et convertit me ad viam portæ sanctuarii exterioris, quæ respiciebat ad Orientem: et erat clausa. Et dixit Dominus: Porta hæc clausa erit: non aperietur, et vir non transibit per eam: quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principi. Princeps ipse sedebit in ea. *Porta clausa est B. Virgo, ex qua sine viri copula conceptus est Christus, in eaque habitavit novem mensibus, ac per eam clausam transiit, et salvit in mundum. Deus Israel ingressus est per eam, puta S. Trinitas, scilicet Deus Pater, eam sibi desponsans et maritans: Deus Spiritus Sanctus, eam obumbrans et fœcundans: Deus Filius, in ea carnem assumens.*

11. Cap. 47. v. 1. Ecce aquæ egrediebantur subter limen domus ad Orientem, et ecce aquæ redundantes et traduxit me per aquam usque ad talos. Rursumque mensus est mille, et traduxit me per aquam usque ad renes. Et mensus est mille, torrentem quem non potui pertransire: quoniam intumuerant aquæ profundi torrentis, qui non potest transvadari. *Hæ aquæ et hic torrens est sapientia et doctrina Evangelica et S. Scriptura, quæ abyssus est impenetrabilis.*

12. Vers. 12. Et super torrentem oritur in ripis ejus ex utraque parte omne lignum pomiferum: non defluet folium ex eo, et non deficiet fructus ejus per singulos menses afferet primitiva, quia aquæ ejus de sanctuario egredientur: et erunt fructus ejus in cibum, et folia ejus ad medicinam. *Hæc ligna, id est arbores, sunt Christiani, qui rigati aquis Evangelii, et sacræ Scripturæ, semper virtutibus frondent et fructificant. Fructus ergo sunt opera virtutum, quibus animus pascitur; folia sunt cæremoniæ, quæ salutarem conferunt instructionem et medicinam. Anagog hæ arbores et fructus sunt dotes beatitudinis, puta visionis Dei, quibus Beati fruuntur in cœlo, ut patet Apocal 22. v. 1. Unde et Ezechiel concludens hanc totam novi templi et urbis fabricam c. ult. v. ult. ait:* Et nomen civitatis, Dominus ibidem.

EX DANIELE.

1. Cap. 9. v. 25. Ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades 62. erunt, *id est universim hebdomades* 69. Et post hebdomades 62. (*additis septem jam dictis, id est, post 483 annos*) occidatur Christus.

2. Vers. 27. Confirmabit autem pactum multis hebdomada una (*q. d. Christus prædicabit, novumque testamentum instituet tribus annis cum dimidio*) et in dimidio hebdomadæ deficiet hostia et sacrificium. *Christus enim suo morte et sacrificio abolebit omnes Judæorum victimas.*

3. Et erit in templo abominatio desolationis: et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio, *q. d. Post, et ob necem Christi, Jernsolem ejusque templnm a Tito et Romanis desolabitur, hæcque desolatio durabit usque ad finem mundi.*

4. Cap. 11. v. 5. Et confortabitur rex Austri, etc. et post finem annorum fœderabuntur: filiaque regis Austri veniet ad regem Aquilonis facere amicitiam, etc. *Recenset Daniel hoc capite toto usque ad v. 36. bella gesta per 140. annos inter reges Austri, id est, Ægypti, et reges Aquilonis, id est, Syriæ; puta inter Ptolemæos et Seleucidas, sive Antiochos: vide dicta Daniel 11. Totnm ergo hoc caput est continnnm ænigma.*

5. Vers. 37. Et Deum patrum suorum non reputabit (*rex Aquilonis, puta non tam Antiochus Epiphanes, quam Antichristus, cujus ille fuit typus et prodromus*) et erit in concupiscentiis fœminarum, nec quemquam deorum curabit, quia adversum universa consurget. Deum autem Maozim (*id est fortitudinis*) in loco suo venerabitur.

6. Vers. 45. Et figet tabernaculum suum Apadno inter maria, super montem inclytum et sanctum: et veniet usque ad summitatem ejus, et nemo auxiliabitur ei, *q. d. In Apadno in monte sancto cædetnr Antichristus.*

7. Cap. 12. v. 6. Usquequo finis horum mirabilium? Et audivi virum qui indutus erat lineis, qui stabat super aquas fluminis, cum elevasset dextram et sinistram suam in cœlum, et jurasset per viventem in æternum, quia in tempus, et tempora, et dimidium temporis, *q. d. Per annum, et duos annos, et dimidinm anni puta per tres annos cum dimidio, durabit persecutio Antichristi. Unde subdit:*

8. Vers. 11. Et a tempore cum ablatum fuerit juge sacrificium (*ab Antichristo*) et posita fuerit abominatio in desolationem, dies 1290. *q. d. Persecutio Antichristi durabit dies 1290. id est, tres annos cum dimidio.*

9. Beatus qui exspectat, et pervenit usque ad dies 1335. *nam post mortem Antichristi dabuntur fidelibus sub eo lapsis, ut minimum 45. dies ad pœnitendum.*

10. Vers. 13. Tu autem (*Daniel*) vade ad præfinitum (*ad mortem quæ omnibus statuta et præfinita est*) et requiesces et stabis in sorte tua (*inter electos et Beatos*) in finem dierum *in die judicii.*

IN PROPHETAS MAJORES

COMMENTARIUS.

IN PROPHETAS

PROŒMIUM.

Post Pentateuchum, aggredior Prophetas, qui totius veteris testamenti pars sunt nobilissima et utilissima, æque ac difficillima et obscurissima. Hebræi, et ex iis S. Hieronymus, vetus testamentum faciunt tripartitum: *Thora*, sive legem aut Pentateuchum; *Nebiim*, id est Prophetas; *Ketubim*, id est hagiographa. Prophetæ ergo proxime legi associantur; uti et Christus et Apostoli ea associarunt, Matth. 7. 12 *Hæc est enim lex, et Prophetæ*; et c. 11. 13. *Omnes enim Prophetæ et lex, usque ad Joannem prophetaverunt*: et c. 22. 40. *In his duobus mandatis universa lex pendet, et Prophetæ*; et Lucæ 24. 44. *Necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Moysi et Prophetis, et Psalmis de me*; et alibi.

Itaque quæ Christus conjunxit, ego non divellam. Post Pentateuchum ergo Prophetas do, atque hos illi associo; præsertim, cum valetudo a triginta annis infirma et dubia, viresque debiles sensim mihi atterantur et imminuantur; ut, si cæteros S. Scripturæ libros qui faciliores sunt et a multis explicati, commentando pertexere non valeam, Prophetas saltem, quasi tertium opus, tertio loco et ordine SS. Trinitati, eorum auctori, offeram et consignem; imo reddam ei, cujus in solidum est, utpote a quo totum quantum quantum est accepi; ut, sicut obtuli nuper aurum Paulinum, et thus Leviticum, ita nunc cum tribus Magis offeram myrrham Propheticam, quæ vere myrrha, per minas et onera lacrymas ciet, omnesque ad pœnitentiam provocat. Equidem hic mihi dicere liceat, id quod in hac eadem causa æque ac argumento olim sensit et dixit S. Hieron. proœm. in lib. 14. comment. in Isaiam: *Dominus qui respicit terram, et facit eam tremere; qui tangit montes, et fumigant; qui loquitur in Deuteron. Ego occidam, et ego vivificabo; percutiam, et ego sanabo: frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: Terra es, et in terram ibis: et oblitum conditionis humanæ crebro admonet, ut hominem et senem etiam, jamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: Quid gloriatur terra et cinis? Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit, ut terreret potius quam affligeret; et emendaret magis quam verberaret. Itaque sciens cujus sit omne quod vivo, et quod idcirco forsan dormitio mea differatur, ut cœptum in Prophetas opus expleam; totum me huic trado studio, et quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu et dolore contemplor; neque jam præsentia cogitans, sed futura; nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens*.

Prophetas ergo pertractabo, non meis, sed Dei viribus qui infirma mundi eligit, ut divina ejus virtus in nostra infirmitate perficiatur, Prophetas dico majores, Isaiam, Jeremiam, Ezechielem et Danielem, quatuor Synagogæ Evangelistas currum et quadrigam Cherubim, cui Dei majestatem insidentem, eumque aurigantem vidit Ezechiel. Hi veteres Ecclesiæ principes et doctores orbem illuminarunt, Christo et Ecclesiæ facem prætulerunt: hæc organa Spiritus Sancti mirabili harmonia Dei sapientiam, et fidei mysteria nobis præcinuerunt. Hoc est quod Symbolo perenniter profitemur: *Credo in Spiritum Sanctum, qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas*. In his studuit S. Paulus edoctus ad pedes Gamalielis, ab his omnem suam sapientiam et spiritum hausit. Idem Timotheum discipulum suum, pastorem, Episcopum et Apostolum commendat, quod ab infantia sacras litteras didicisset, veteris utique testamenti quod solum tunc exstabat; et maxime Prophetas, qui omnibus veteris testamenti libris longe sublimitate, varietate, profunditate sapientiæ æque ac patho et efficacia dicendi movendique antecellunt, suntque quasi pala et smaragdus in annulo aureo: atque eum ut in cœpto pergat hortatur. *Dum venio*, inquit 1. Timoth 4 vers. 13. et 16. *attende lectioni, exhortationi, et doctrinæ: Attende tibi, et doctrinæ et insta in illis Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt*: et Tim. 2. 15. *Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis*, scilicet verba Sancti Spiritus, verba Prophetarum. Quocirca jampridem damnata, et oblivione sepulta est blasphemia et hæresis Ebionis, qui teste Epiphanio hæresi 30. post Abraham, Isaac, Jacob, et Mosen nullos alios admittebat Prophetas, nisi solum Christum Hunc enim solum fuisse Prophetam veritatis; Isaiam vero, Jeremiam, Danielem et Ezechielem fuisse *Prophetas intelligentiæ, non veritatis*.

Prophetæ ergo fuerunt magistri orthodoxæ fidei,

doctores veritatis, qui arcana Dei consilia hominibus enuntiarent quique Ecclesiam Dei a synagoga Satanæ secernerent, et dono prophetiæ, quasi certissimo veræ Ecclesiæ indicio et signo, interstinguerent totique mundo ostenderent. Hoc est quod ait Gentium doctor et propheta: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores, et doctores, ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi: donec occurramus omnes in unitatem fidei etc.* Ephes. 4. 11.

Quinimo ipse Deus cum idolis et idololatrarum synagoga de divinitate veraque religione contendens, hoc quasi indubitato invictoque argumento eam illis adimit, sibi vero astruit. *Annuntiate*, inquit, *quæ ventura sunt in futurum, et sciamus quia dii estis vos*, Isaiæ 41. 23. *Testimonium* enim *divinitatis est veritas divinationis*, ait Tertul. Apolog c. 20. et c. 18. *Voces*, ait, *eorum* (Prophetarum) *et virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant, in thesauris litterarum manent.* Hac de causa omni sæculo Deus Ecclesiam suam Prophetis illustravit, per eosque illam manifestavit, obsignavit et confirmavit, ut nemo inter tot errorum et hæresum caligines et labyrinthos, de veritate, veraque Ecclesia dubitare posset.

In lege naturæ vera Dei Ecclesia habuit Prophetas: Primo. Adamum, qui Genes. 2. v. 21. et 23. in ecstasi præcognovit connubium Christi cum Ecclesia, illud quoque suo cum Eva conjugio præsignavit. Ergo cum Ecclesia, imo cum mundo cœpit prophetia. Secundo Abel, cujus sanguis et martyrium etiamnum clamat et prophetat, Heb. 11. 4. Tertio, Henoch, qui cum Deo ambulavit, et raptus est in paradisum, ut det Gentibus pœnitentiam. *Prophetavit autem*, inquit Judas in sua epist. v. 14. *et de his septimus ab Adam Henoch, dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis facere judicium, etc.* Quarto, Noe, qui prædixit diluvium, ideoque arcam fabricavit, qua illud evasit. Quinto, Abraham, qui multas a Deo prophetias de Isaac et Christo ex se nascituris, de stirpis suæ multiplicatione, de possessione Chananææ, et Gentibus per Christum benedicendis, etc. accepit, Gen. 12 et seq. Abraham secuti sunt Isaac et Jacob, quorum prophetiæ enarrantur Gen. 26. 4. et c. 27. 27. et cap. 49. toto.

In lege Mosaica Prophetæ fuerunt Moses, Aaron, Josue, Samuel, David, Elias, Eliseus, et nostri hi canonici scriptores. Quin et voluit Deus in veteri Ecclesia et templo perenne extare oraculum. Pontifex enim urim et tummim, id est, pontificalibus indutus, consulensque Deum de quacumque re, audiebat vocem ejus respondentis, et loquentis ex propitiatorio, Exodi 25. 22. Quocirca Sanctum sanctorum, in quo erat propitiatorium, hebr. vocabatur רביר *debir*, quod Aquila et Symmachus vertunt, χρηματιστηριον, id est oraculum, uti vertit Noster et alii.

In novo testamento Prophetæ fuerunt Christus, Apostoli, eorumque sequaces. Testis est Sanctus Justinus Martyr. dial. contra Tryphonem, usque ad sua tempora continua quasi successione extitisse Prophetas in Dei Ecclesia. Idem de suo sæculo astruit S. Aug. l. 5. de Civit. c. 26 ubi inter alia, oracula S. Joannis Anachoretæ recenset, qui illustrem illam contra Eugenium tyrannum victoriam, qua tela hostium a Deo in ipsosmet hostes retorta et repulsa sunt prædixit quam Claudianus, Gentilis licet, admirans ita celebrat in Panegyr. ad Honorium Imper.

Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit adversas acies revolutaque tela
Vertit in auctures, et turbine reppulit hastas.

Idem de aliis sæculis demonstrat Thom. Bozius lib. de Notis Ecclesiæ, signo 19. Nostro hoc sæculo prophetiæ spiritu claruisse S. Carolum Borromæum, S. Franciscum de Paula, B Ludovicum Bertrandum, S. Ignatium, S. Xaverium, Gasparem Beigam, Aloysium Gonzagam, Teresiam, pluresque alios, ex Vita eorum a viris fide dignis conscripta liquet.

Hoc viderunt, et inviderunt hæresiarchæ, ideoque ut sibi suæque hæresi fidem arrogarent, prophetiæ donum ambierunt. Verum uti Magi Pharaonis, Mosis miraculorum æmuli, cum eo concertantes ab eo victi et confusi sunt: ita et hi a veris Ecclesiæ Prophetis mendacii convicti, nil nisi pseudoprophetæ nomen et famam retulerunt: itaque suo se gladio jugulantes, sua vaticinandi falsitate et probro, magis Ecclesiæ fidem et gloriam illustrarunt et corroborarunt. Ita *Montanus* hæresiarcha sub annum Domini 182. Prophetam imo Paracletum a Patre missum se esse jactavit: quin et Priscam et Maximillam, nobiles duas meretrices, eodem fanatico spiritu imbuit, ac prophetare docuit. Prædixit inter alia, sub Commodo Imperatore (quod ex moribus ejus præsagiebat) fore bella, seditiones et immanem in Christianos persecutionem: sed eventus eum mendacii coarguit: sub Commodo enim pax fuit Imperio, pax Ecclesiæ et Christianis, adeoque Commodus ipse quasi ultor sanguinis Christiani, sæviit in eos qui Christianos afflixerant; eo quod Martia ipsius concubina Christianorum esset studiosissima, inquit Dio in Commodo. Sed quis ejus cum suis fuit exitus? ipse Montanus eodem vesano spiritu impulsus laqueo sibi mortem conscivit: idem fecerunt ejus prophetissæ. Testis est Eusebius lib. 5. histor. c. 5.

Curbicus, qui se *Manichæum*, quasi mannæ effusorem et datorem, vere autem *Manem*, hoc est insanum appellabat, Paracletum se esse, ac futura scire mentitus est. Prædixit et promisit, se per orationem curaturum filium regis Persarum ægrotantem; sed cum pro vivo eum mortuum exhiberet, a rege vivus excoriatus est. Testis est Cyrillus Hierosolymitanus catech 6.

Sub annum Domini 700. Hebræus quidam maleficus Ezidi Arabum regi Mahumetano prædixit et promisit triginta annos vitæ et regni, si in suo imperio juberet imagines Christi et Sanctorum ex Christianorum ecclesiis auferri et comburi. Jussit ille; sed, cum Christiani non parerent, immisit Arabes et Hebræos in ecclesias, qui id impigre perfecerunt. Atque hic primus fuit iconoclasta, sed Sarracenus, quem mox secutus est Leo Isaurus Christianus Imp. qui pariter a Judæis seductus, imagines e templis tolli et aboleri jussit, unde Iconomachi cognomen accepit. Sed quid? verane fuit Hebræi prophetia? minime gentium. Nam rex Ezides anno seq. mortuus est, ejusque filius et successor Hebræum pseudoprophetam

turpissima morte mulctavit, uti narratur in Synodo VII atque a Cedreno, Zonara, et Niceta in Vita Leonis Isauri.

Fredericus II. Imp. Ecclesiæ hostis et flagellum, circa aooum Domini 1240. quasi Prepheta prædixit et intentavit Ecclesiæ Romanæ, ipsique Gregorio IX. ac post eum Innocentio IV. aliisque Pontificibus, a quibus exaucturatus fuerat excidium, scribens ei hoc carmine:

Fata volunt, stellæque docent, aviumque volatus,
Quod Fredericus ego malleus orbis ero.

Rescripsit ei totidem autistrophis Pontifex:

Fata volunt, Scriptura docet peccata loquuntur,
Quod tibi vita brevis, pœna perennis erit.

Uter fuit Propheta? Utique Pootifex; stetit enim ipse, stat stabitque Ecclesia Romana et orthodoxa: Fredericus vero anuo Domini 1250. a proprio filio Manfredo strangulatus fuit: ita ex Alberico refert Cuspinianus, Pontificum licet hostis, atque ex iis Buziua signo 19. et alii.

Hoc sæculo Germaniæ fax *Martinus Lutherus*, quintus, si diis placet Propheta, quintus novi Evangelii, hoc est cacangelii, non Dei, sed cacodæmonia Evangelista, Cerbero fastu prædixit interitum Papæ, seque Papatum eversurum: sic enim fatidicus ipsa cecinit:

Pestis eram vivens, moriens tua mors ero, Papa.

At mortuus est pseudopropheta, descenditque ad inferos: vivit, et vivet Papa et Papatus, firma consistet petra, super quam Christus ædificavit Ecclesiam adeoque nec portæ inferi prævalebuut adversus eam.

Michael Stifelius Lutheri discipulus, et verbi ejns minister, dignum patella operculum, ex sua credo Algebra, suis parochianis ex cathedra asseveranter et constanter prædixit anno 1533. certo die, quem ipse nominabat, fore finem mundi, et sæculi consummationem. Credidere suo Parocho miselli; alii gemere; rustici nolle laborare, nec agros colere; alii potare, et sua, quasi eis deinceps opus non foret, largiter consumere; alii Eucharistia quasi morituri se communire: pavida exspectare omnes. Venit dies, et quid tandem? parturiunt moutes, nascetur ridiculus mus. Fanaticum vatem explosit populus, eumque accusavit apud Lutherum, orsitque ut eum quasi impostorem puniret, ac ministerio abdicaret. Lutherus cum Stifelio, quasi augur cum augure, colludens, errore dissimulato, populum increpavit, jussitque ut suum reciperent Ministrum, illique parerent, ab eo verbum Dei audireut. Vere poeta:

Plures triobolos, paucos est cernere vates.

Hic competit vetus dictum: *Multi qui boves stimulant, sed pauci aratores.*

Auno Domini 1535. *Joannes Leidanus* sartor, fanatica audacia cum suis Anabaptistis Monasteriam urbem Westphaliæ invasit et occupavit: regem se imo Messiam novi templi in Sion indigitavit: instar Christi duodecim Apostolos et Prophetas ac vicinas urbes quaquaversum legavit, qui cunctos ad novum hunc Messiam, quasi solem a Deo datum, audiendum colendumque invitarent, imo Dei nomine citarent, eum recipientibus aurea sæcula promittentes, respuentibus Dei iras et diras omnes intentantes. Ibant illi enthusiastæ furore, imo dæmone pleni, fundebant oracula, minas, diras. Ac ne deesset altera Judith Holofernem obtruncans, Hilla, mulier Frisia, auro gemmisque gravis, urbe ab Episcopo urbis domino obsessa, egressa, Episcopum in sui amorem illicere, ac veneno necare destinabat; sed prodita temeritatis scelerisque pœnas capite luit. Accessit et novus Samson *Joannes Mathissen* Harlemius, qui ipso Paschatis festo, a cœlesti Patre sibi nuntiatum dixit, exiret in obsidentis Episcopi castra, futurum ut ipse solus hostes omnes funderet cæderetque. Approbarunt Prophetæ omnes: et ille bipenni instructus egreditur, statimque hasta transverberatus corruit. At quis hujus prophetæ, et entusiasmi exitus? Episcopus armata manu urbem in potestatem redegit, hæreticos subjugavit, novos Prophetas trucidavit, regem et Messiam Leidauum, vivum ex alta turri, crati vimineæ alligatum, suspendit, eumque soli torrendum, muscis et avibus laniandum exposuit, vorandumque in prædam dedit. Historia toti orbi nota a Surio, aliisque præcedentis sæculi chronologis tragice enarratur, uti et a P. Serario præfatiune in Judith.

Calvinus, teste Hieron. Bolseco, ejus discipulo, in Calvini Vita, prædixit et spopondit se in suæ hæraseos sectæque confirmationem defunctum a morte suscitaturum. Quid agit? audi strophas. Bruleum quemdam tenuis fortunæ hominem magnis promissis inducit, ut se mortuum simulet, ac a morte publice evocatus a Calvino, ab ea se resorgere fingat. Dictum, factum. Evocat eum Calvinus, jubetque si vera sit fides quam prædicat, Dei nomine ab inferis ad vitam redeat. Sed quid? non erat in Bruleo vox, non sensus, non vita. O efficacem Calvini vocem et fidem, quæ ex vivo mortuum effecit, novo et a sæculis inaudito miraculo! Hic scilicet est alter Elias: alter Eliseus.

Quis neget Æneæ magna de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Talia oracula, talia miracula tales decent Prophetas: scilicet hi sunt qui purum putum verbum Dei, qui primas veritates docent, hi nugivenduli quibus orbis animas suas credit, quorum dicta sunt irrefragabilia, quibus applauditur αυτος εφα. Hi impostores, qui pro vita mortem, pro cœlo tartarum, pro salute gehennam suis accersunt: qui hæc audent, quid non audebunt?

Certum ergo clarumque est, prophetiam fidei, veræque religionis esse notam et tesseram indubitatam illi a Deo datam, uti pseudoprophetia nota est hæraseos et synagogæ Satanæ, qui pater est mendacii. Idipsum diserte asserit Deus Deuter. 18. 21. et 22. *Si*, inquit, *responderis: Quomodo possum intelligere verbum, quod Dominus non est locutus? hoc habebis signum: Quod in nomine Domini propheta ille prædixerit, et non evenerit: hoc Dominus non est locutus, sed per tumorem animi sui Propheta confinxit.*

Quocirca hosce quatuor Prophetas per quatuor Ezechielis Cherubinos, stipatores primæ Veritatis et Sapientiæ increatæ repræsentari mystice (nam ad litteram alios intelligi suo loco docebo) facile est ostendere. Leo enim congruit Isaiæ, bos Jeremiæ, homo Ezechieli, aquila Danieli.

Leonem esse Isaiam liquet ex ejus c. 21. 6. ubi audit a Domino: *Hæc*, inquit, *dixit mihi Dominus: Vade, et pone speculatorem: et quodcumque viderit*, an-

nuntiet. Et mox v. 8. *Et clamavit leo: Super speculum Domini ego sum, stans jugiter per diem: et super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus.* Leo enim quia vigilans, symbolum est vigiliæ et speculatoris. Hac de causa Isaias rugit, tonat et fulminat, ut leo. *Audite,* inquit c. 1. 1. *cœli, et auribus percipe, terra. Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt Sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum.* Et v. 10. *Audite verbum Domini, principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ.* Et v. 21. *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii? justitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ. Principes tui infideles, socii furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributiones.*

Jeremiam esse bovem, patet ex assiduis ejus laboribus, quibus agrum Domini excoluit, et ex jugibus ejus afflictionibus, quibus eum Judæi exagitarunt, ac tandem quasi victimam Deo mactarunt, et lapidibus obrutum Martyrem auctorarunt. Audi eum cap. 11. 19. *Et ego quasi agnus mansuetus* (hebr. *alluph,* id est, *bos,* ut vertit Vatabl. Pagnin. et alii, q. d. *Ego quasi agnus, et quasi bos*) *qui portatur ad victimam: et non cognovi quia cogitaverunt super me consilia, dicentes: Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium.*

Ezechielem per hominem denotari, docet ipse Deus, qui ei revelans oracula jugiter vocat eum filium hominis. Ita cap. 2. 1. *Et dixit,* inquit, *ad me: Fili hominis, sta super pedes tuos, et loquar tecum.* Et v. 3. *Fili hominis, mitto ego te ad filios Israel, ad gentes apostatrices.* Et c. 3. 1. *Fili hominis, quodcumque inveneris comede.* Et c. 4. 1. *Fili hominis, sume tibi laterem.*

Danielem per aquilam repræsentari, liquet ex eo, quod Daniel omnium mortalium isto sæculo fuerit sapientissimus: quocirca Deus regem Tyri, qui sibi sapientissimus videbatur, per ironiam irridens: *Ecce,* inquit, *sapientior es tu Daniele: omne secretum non est absconditum a te,* Ezech. 28. 3. Daniel enim vir abstemius et vir desideriorum, in cœlum quasi aquila se librans, et cum Deo jugiter colloquens, ex alta illa æternitatis specula, quasi aquilinis oculis clare conspexit sæculorum omnium seriem, iisdemque ipsa mundi novissima penetravit: nimirum ipse unus quatuor monarchiarum decursum, revolutionem, successionem: ipse gesta Darii et Alexandri: ipse bella Antiochi cum Scipione et Romanis: ipse prælia inter Seleucidas et Ptolemæos, inter Antiochos et Judæos: ipse Christi ortum et necem in fine septuaginta hebdomadum: ipse Antichristi vitam, mores, persecutionem, interitum: ipse resurrectionem, Beatorum gloriam, regnumque Christi felix et æternum ita ad vivum depingit, ut cominus illud spectare, aliisque spectandum exhibere videatur. Ac tandem hac aurea sententia concludit: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Porro Prophetis optime congruit, quod de his animalibus ait Ezechiel, ea fuisse oculis plena. Prophetæ enim fuerunt oculi Synagogæ, æque ac Ecclesiæ. Et illud: *Ubi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur;* et: *Animalia ibant et revertebantur, in similitudinem fulguris coruscantis.*

Verum ne longius excurram, ad rem propositam, puta ad prophetiam et Prophetas, accedo: sed antequam eos loquentes et ratiocinantes audiamus, quinque de iis quæstiones præmittendæ sunt. Prima, quid sit prophetia. Secunda, quotuplex. Tertia, quæ Prophetarum causa, materia, modus dicendi, argumentum, quæ munia et officia. Quarta, quando ordine, de qua re singuli Prophetæ vaticinati sint. Quinta, de eorum obscuritate et difficultate, ac qua via et ratione ea superanda sit.

I. QUÆRITUR ergo PRIMO. Quid est prophetia? quæ ejus est natura et essentia? Cassiodorus præfat. in Psalmos: *Prophetia,* inquit, *est divina inspiratio, rerum a nobis procul distantium eventa immobili veritate et maxima cum certitudine prænoscens atque prænuntians.* Ex hac definitione docet sanctus Gregorius homil. 1. in Ezech. Prophetiam amplecti trinum et omne tempus, scilicet præteritum, præsens et futurum: horum enim omnium eventa procul distantia esse possunt; ideoque triplicem esse prophetiam.

Prophetia, inquit, *de futuro est: Ecce virgo concipiet et pariet filium. Prophetia de præterito: In principio creavit Deus cœlum et terram; de illo enim tempore dixit homo, quo non erat homo.* Sic et Daniel ex prophetiæ spiritu regi somnium, quod oblitus erat, enarravit, illudque deinde interpretatus est, Daniel. c. 2. *Prophetia de præsenti est, quando Paulus Apostolus dicit* 1. Cor. 14. *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: occulta* enim *cordis ejus manifesta fiunt. Ergo recte prophetia dicitur, non quia prædicit futura, sed quia prodit occulta. Sic Giezi longe a Propheta recesserat, cum Naaman Syri munera percipiebat; cui tamen Propheta dicit: Nonne cor meum in præsenti erat, quando reversus est homo de curru suo in occursum tibi?* 4. Reg. 5. Sic Joannes Baptista Propheta fuit, quia Christum incognitum mundo ostendit, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi,* Joan. 1. Sic Abias cœcus prophetavit, cum uxorem Jeroboam aliam se esse simulantem ex Dei inspiratione agnovit dixitque: *Ingredere, uxor Jeroboam: quare aliam te esse simulas? ego autem missus sum ad te durus nuntius,* 3. Reg. 14. 6. Sic Elisabeth per prophetiæ spiritum, Verbum in beatæ Mariæ utero incarnatum agnovit, dum ei dixit: *Unde mihi hoc ut veniat mater Domini mei ad me?* Lucæ 1. Æqualis enim difficultatis et potentiæ ac sapientiæ est, revelare occulta, v. g. arcanas hominum cogitationes, ac prædicere futura: ad utrumque enim lumen supernaturale et divinum, puta revelatio Dei, requiritur, uti docet sanctus Thomas 2. 2. q. 171. art. 3. Idem docet sanctus Chrysost. proœmio in Psalmos, tom. 1. *Universum,* ait, *prophetiæ genus tripliciter dividitur, in futurum, præsens et præteritum. Quoniam prophetia est ejus quod est occultum, revelatio: ut a Petro factum est qui furtum Ananiæ et Sapphiræ detexit,* Actor. 5.

Dico *occulta,* quæ scilicet occulta: fieri enim potest ut quæ uni sunt aperta, visa aut scita, alteri sint occulta: tunc enim huic prophetice revelari possunt ea quæ alii sciunt per sensum vel demonstrationem; uti uxorem Jeroboam alii ex forma cognoscebant, Abias vero cæcus non nisi ex prophetia eam agnovit. Ita D. Thomas.

Verum recte ibidem admonet sanctus Gregorius dicens: *In duabus temporis prophetia etymologiam perdit; quia cum ideo prophetia dicta sit, quod futura prædicat, quando de præterito aut præsenti loquitur, rationem sui nominis amittit.* Et Tertull. Apolog. 18. *Prophetia*, inquit, *de officio præfandi vocatur.* Ergo prophetia propria tantum est de futuris: *Omnis prophetia imago est futurorum. Domus ergo Dei futura in imagine prophetiæ prædicata est*, ait S. August. in Ps. 131. Quocirca cum D. Thoma et Scholast. 2. 2. q. 171. a. 3 ita proprie prophetiam definiemus: *Prophetia est divina inspiratio vel revelatio, futurorum contingentium eventus certa et immobili veritate prævidens et prænuntians.* Hinc prophetia hebraice vocatur subinde חזון *chason*, id est, visio; prophetæ חוזים *chosim*, id est, videntes, id est, prospectores et prævisores. Erant enim ipsi quasi os Domini, et oculi Ecclesiæ: quia visiones a Deo ostensas videbant communicandas toti Ecclesiæ. Unde sanctus Basilius præfat. in Isaiam: *Prophetæ, ait, dicti sunt Videntes, quia futura tamquam præsentia conspiciunt.*

Dico in definitione *Divina*: quia solus Deus futura contingentia certo præscire et præsignificare potest. Soli enim Deo, quia æternus est, omniscius et immensæ virtutis, tam futura quam præterita et præsentia omnia jugiter objiciuntur, et objectiva ob oculos versantur, etiam cum non existunt in rerum natura. Infinita enim mentis ejus acies, visque cognoscendi superat rerum existentiam, atque pervadit et penetrat omnia tempora, æque ac loca, et adæquat, imo transcendit omne verum. Omne enim verum, sive existens, sive non existens; sive præsens, sive præteritum, sive futurum; sive absolutum, sive conditionatum, sive possibile, ab infinita illa mente, Deique oculo attingitur et pervidetur. Quocirca recte nonnulli dixerunt: *Prophetas æternitatis a Deo participes fieri.* Prophetia ergo non est aliud, quam revelatio et locutio divina, menti Prophetæ a Deo objecta, et immissa eo modo et lumine, ut illam non aliunde quam a Deo sibi immitti certo sciret. Deus enim sive per se, sive per Angelos loquatur, menti potest dare sui signa certissima, licet ea inexpertis sint incognita, ut anima sciat hæc Deum in se loqui, non dæmonem, non naturam.

Hoc est quod ait S. Gregorius lib. 4. Dialog. c. 48. *Sancti viri inter illusiones atque revelationes, ipsas visionum voces aut imagines quodam intimo sapore discernunt, ut sciant vel quid a bono spiritu percipiant, vel quid ab illusore patiantur.* Sic de matre sua prodidit sanctus Augustinus in Confessionibus eam certo quodam spirituali gustu solitam dignoscere et distinguere inspirationes et revelationes Dei ab aliis naturæ, vel dæmonum suggestionibus. Hac de causa Prophetæ fide divina tenebantur credere sua oracula, sive quæcumque audiebant a Deo, utpote a prima veritate revelata. Hæc enim sunt proprium et adæquatum fidei objectum materiale, cujus formale est ipsa revelatio divina, sive prima Veritas revelans: Deus enim Prophetis ita certo demonstrabat, tam ipsa vaticinia a se revelata, quam se esse qui ea revelaret, ut ipsi fide divina utrumque crederent: alioqui enim ipsi et se Deum falsitatis et ludibrii periculo exposuissent; quod, præter infamiam, ingens fuisset sacrilegii crimen. Quando vero Prophetæ tantum per instinctum aliquem (quem, ut ait S. August. aliquando etiam nescientes mentes humanæ patiuntur) locuti sunt, non fuerunt plane certi eum esse a Deo: unde tunc eum, quasi Dei oraculum populo proponere non sunt ausi. Cæterum jam per Ecclesiæ declarationem certum est, nostros hos Prophetas omnia quæ hisce libris conscribunt, ex Deo locutos esse. Hæ enim eorum prophetiæ et libri sunt canonicæ Script.

Quocirca solerter annotat sanctus Gregorius hom. 1. in Ezech. *Sciendum*, inquit, *est, quod aliquando Prophetæ sancti dum consuluntur, ex magno usu prophetandi, quædam ex suo spiritu proferunt, et se hæc ex prophetia dicere suspicantur; sed quia sancti sunt, per Spiritum Sanctum citius correcti, ab eo quæ vera sunt audiunt, et semetipsos quia falsa dixerint reprehendunt.* Sic Nathan probavit consilium Davidis de ædificando templo; sed mox a Deo contrarium edoctus, dictum suum retractavit, 2 Reg. 7. 5. Atque in hoc Prophetæ veri distant a falsis: *Falsi* enim, inquit S. Gregor. *et falsa denuntiant, et alieni a Sancto Spiritu in sua falsitate perdurant.* Si ergo solerter advertant Prophetæ, facile sentiunt an Deus in se loquatur, an dæmon, vel ratio, aut cupiditas propria: Deus enim certis signis se manifestat, certosque eos facit quod hæc audiant a Deo. Hoc est quod ait sanctus Petrus epistola 2. cap. 1. v. ult. *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed Spiritu Sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines.* Vide D. Thom. 2. 2. q. 171. a. 5. Hac de causa Prophetæ initio sermonis nomen Dei præferebant: *Ne quid viderentur suopte ingenio loqui; sed quia, quæ a se dicerentur, divina essent quædam oracula, ac litteræ e cœlis delatæ*, ait S. Chrysost. in c. 1. Isaiæ v. 1.

Atque hac ratione prophetia secernitur ab augurio et necromantia, v. g. qua pythonissa suscitavit Sauli Samuelem, 1. Reg. 28. omnique alia divinatione quæ ope dæmonum, vel etiam Angelorum naturali sagacitate depromitur. Multa enim naturaliter præscire posse dæmonem et prædicere, quæ homo non potest, docet S. Aug. lib. de Divinat. dæmonum, ubi quinque modos, quibus dæmones naturaliter futura prædicunt recenset.

Eadem ratione secernitur prophetia a sortibus consultoriis, etiam licitis: *Sortes*, inquit Sapiens Prov. 16. 33. *mittuntur in sinum, sed a Domino temperantur: temperantur*, inquam sive ordinaria Dei gubernatione et providentia, uti res aliæ; sive extraordinario Dei se miscentis concursu et dispositione, uti per sortes Deus designavit Mathiam Apostolum, Actor. 1.

Eadem ratione distinguitur prophetia a conjectatione, quæ fit solertia naturali ex signis sive physiognomicis, sive aliis naturalibus, quorum etiam exempla videre est in sacris Litteris, imo de chiromantia, non magica, sed naturali multi et bene exponunt illud Job 37. 7. *Qui in manu omnium hominum signat, ut noverint singuli opera sua*, ut ibidem ostendi. Addunt ei nonnulli Astrologicam divinationem, ex Judicum 5. 20. ubi dicitur: *De cælo dimicatum est contra eos: stellæ manentes in ordine et cursu suo, adversus Sisaram pugnaverunt.* Sed hoc superstitionem olet et Rabbinorum commentum. Nam locus ille Judicum 5 longe aliam habet intelligentiam, uti ibidem demonstravi. Ita S. Chrysost. in cap. 3. Isaiæ t. 1. Pro-

pheta, ait, distinguitur a conjectore, sicut Eliseus a Salomone: ille revelatione, hic ratiocinationis discursu ex signis et ex experientia arcanas res detegit et pervidet. Sic enim Salomon litigium duarum meretricum de prole diremit, tentans utramque, utra prolem plus diligeret. Eliseus vero Giezi avaritiam et auri acceptionem nullo signo, nullo discursu, sed sola Dei revelatione cognovit.

Dixi Secundo, in definitione prophetiæ, eam esse *Futurorum contingentium*, id est, actuum liberorum, vel ab iis dependentium, quæ scilicet a libera hominis vel angeli voluntate futura, vel immediate vel mediate dependeant, ut libera ab ea emanent, ac suo tempore in actum exeant. Hæc enim sola proprie sunt contingentia. Alia enim naturalia quæ Physici contingentia vocant, uti futuræ pluviæ, æstus, frigora, tempestates, etc. cum pendeant a causis naturalibus, vapore scilicet, cœlo, ventis, etc. quæ determinatæ sunt; hinc et ipsa determinata sunt et necessaria, ac determinate ab Angelis et dæmonibus; qui causarum naturalium, Physicos et Astronomiæ sunt peritissimi, determinati præsciri et prævideri possunt, nisi libera alicujus voluntas se misceat, causarumque secundarum combinationem et cursum invertat et immutet. Soli ergo actus liberi futuri sunt contingentes, quia indeterminati, donec liberum arbitrium libere se in hanc illamve partem determinet, prout libere se determinabit in tempore futuro, cum existet et operabitur; eos ergo nec angelus, nec dæmon præscire potest; sed solus Deus, qui infinita sua intelligendi vi penetrat et comprehendit libertatem omnium creaturarum videtque ex immensitate suæ intelligentiæ clare et distincte, quid ipsa quolibet tempore, loco et circumstantiis libera sit determinatura, factura vel non factura.

Dixi Tertio: *Certa et immobili veritate*; quod aliqui arctant ad prophetiam præscientiæ sive absolutam, ut excludant prophetiam comminationis, vel promissionis, sive conditionatam: hanc enim censent non esse immobilis veritatis: quia non semper adimpletur. Ubi nota. D. Thom. 2. 2. q. 174. a. 2. triplicem ponit prophetiam: primam prædestinationis, qua Deus præscit et prænuntiat quæ ipse facere decrevit et prædestinavit, ideoque certissimo evenient. Secundam præscientiæ, qua præscit actus bonos et malos futuros tam ab homine quam ab angelo. Tertiam comminationis, qua comminatur, v. g. Ninivitis per Jonam excidium. Duæ priores sunt certæ, immobilis et absolutæ veritatis; tertia non item: patet enim Ninivitas per pœnitentiam evasisse excidium sibi comminatum; ac proinde hanc prophetiam et comminationem non fuisse reipsa completam. Verum rectius dicitur, duas priores prophetiæ species esse absolutas ac proinde habere veritatem absolutam, tertiam vero cum sit conditionata, habere quoque suam veritatem sed conditionatam sibi commensuratam: nec enim absolutam habere potest, cum ipsa in se non sit absoluta, sed conditionata. Comminatio enim Ninivitis facta a Jona hæc erat: Nisi pœnitentiam egeritis, subvertemini. Hæc propositio conditionata erat, at vera conditionate; sed quia Ninivitæ pœnitendo hanc conditionem sustulerunt hinc et sustulerunt ei annexum excidium, feceruntque ut absoluta non esset futurum, quod Deus eis comminabatur; quia præstiterunt quod Deus per hanc comminationem intendebat, nimirum pœnitentiam et morum mutationem, ut per eam evaderent intentatam ab eo cladem, uti pœnitendo eam re ipsa evaserunt.

Dixi Quarto: *Prævidens et prænuntians.* Nam, ut ait S. Athanas. de passione Domini: *Sicut nos conspicientes ea quæ sunt sub oculis nostris, videndo non fallimur, nec aliter videmus quam sunt, sed sicut fiunt ita videmus: sic et Prophetæ futura tamquam præsentia videbant, et quæ videbant fieri erat necesse. Namque quæ fiebant* (in futuro, id est, quæ futura erant) *omnino videbant: verum quæ prævidebant, aliter fieri non poterant: si enim aliter facta fuissent, non fuissent Prophetæ*: quia non vidissent futura, sed ea quæ non erant futura, ideoque in sua visione falsi et decepti fuissent.

Addidi *Prænuntians.* Propheta enim proprie est, non qui futura cognoscit, sed qui ea prænuntiat. Inde enim græce προφήτης, latine Propheta dicitur, a πρόφημι, id est, præfor, præloquor, prædico. Hebraice vero vocatur נביא *nabi*, q. d. præfator, vel potius præfactor, a rad. בוא *bo* (huc enim potius alludit etymon *nabi*, ut patet ex littera א utrique addita, quam ad radicem נוב *nub*, id est, locutus est, vel בין *bin*, id est, intellexit) id est, venit. Inde enim dicitur נבא *naba*, id est, venire fecit, venturum prædixit quia Prophetæ suo verbo et oraculo, utpote certo et indubitato, ex phrasi Hebræorum, et ex more loquendi hominum, quasi venire faciebant ea quæ nondum erant, eaque sua prædictione quasi advocabant ut venirent, ac ut certo evenirent quasi efficiebant. Sic Prophetæ dicebantur adducere pluviam, siccitatem, pestem, gladium, mortificare, vivificare, etc. quia ea certo et infallibiliter eventura prædicebant.

Hæc ergo propria est prophetiæ ratio, significatio et essentia. Verum quia Isaias, Jeremias, aliique Prophetæ non tantum futura prædicebant, sed et docebant, concionabantur, orabant, psallebant, faciebant miracula; hinc prophetare et Propheta per catachresin varia significat. Primo, prophetare idem est quod ex afflatu Spiritus Sancti docere, et exhortari ad pietatem. Sic sumit *prophetare* sanctus Paulus 1. Corinth. 14. ubi doctores et hortatores vocat Prophetas, asseritque melius esse prophetare quam loqui linguis. Secundo, prophetare idem est quod ex instinctu Spiritus Sancti divinas laudes insolentius canere. Sic Saul inter Prophetas psallentes correptus spiritu Dei, dicitur fuisse Propheta, et prophetasse, id est, cum psallentibus psalmos Deique laudes, quasi entusiasmo actus cecinisse, 1. Reg. 19. 24. Hinc Tertio, prophetare simpliciter est canere et psallere. Sic omnes cantores vocantur Prophetæ, 1. Paralip. 25. 1. *David*, inquit, *et magistratus segregaverunt filios Asaph, et Heman, et Idithun: qui prophetarent* (id est, psallerent et pulsarent instrumenta) *in citharis, et psalteriis, et cymbalis*. Quarto, prophetare per antiphrasin sumitur pro delirare, et ex afflatu maligni spiritus delira et insane proloqui. Sic rursum Saul correptus a spiritu malo et melancholico dicitur prophetasse, id est, aliene a ratione et delira proloculus, 1. Reg. 18. 10. Quinto, prophetare significat miracula facere, iisque sua oracula confirmare. Sic Eccli. 48. 14. dicitur Elisei cor-

pus mortuum prophetasse, id est suscitasse cadaver mortui in suum sepulcrum injecti, 4. Reg. 13. 21. Hisce de causis *omnes Prophetæ ante faciem Christi transmissi sunt, et angeli sunt vocati, sicut scriptum est: Qui accepistis legem in præceptis angelorum, et non custodistis*, ait S. Chrysost. in 11. Matth. hom. 27.

11. QUÆRITUR SECUNDO. Quotuplex est prophetia? D. Thomas 2. 2. q. 174. art. 2. et 3. et ex eo Franc. Suarez 3. p. q. 30. art. 4. disp. 9. sect. 2. respondet esse duplicem, intellectualem et sensilem sive imaginariam. Intellectualis est, quæ non ducit originem a sensu vel imaginatione, sed oritur immediate per lumen infusum intellectui, et per species intellectuales de novo inditas, vel præexistentes, sed divina virtute ad supernaturalem aliquam apprehensionem vel conceptionem faciendam applicatas. Porro id dupliciter contingit: Primo, quando intellectus sic illustratur et elevatur, ut sine operatione phantasiæ rem cognoscat, quod rarum est: videtur tamen id concessum sancto Paulo, quando raptus est in tertium cœlum; tunc enim audivit arcana verba quæ non licet homini loqui, 2. Cor. 12. 2. Hunc etiam modum concessum fuisse B. Virgini post Verbi in ea incarnationem ut mysterium hoc clare per intellectum cognoverit et viderit, censet noster Suarez loco citato in fine.

Secundus modus est, quando phantasia intellectui cooperatur, non quidem intellecto primum a phantasia moto, sed ipsa phantasia mota et applicata ab intellectu, ut secum operetur et concurrat ad intellectionem et visionem propheticam. Talis videtur fuisse visio Isaiæ c. 6. ut docet ibidem S. Hieronym. Ibi enim vidit tres personas divinas in una essentia, ut ibi ostendam; et si quæ aliæ fuerunt ei similes et æque sublimes. Porro uterque hic modus fieri nequit ab angelo, sed a solo Deo. Solus enim Deus illabi potest menti et intellectui, atque immediate lumen et species infundere, atque intellectionem et visionem in ea operari. Quocirca hæc Dei revelatio et locutio est actus vitalis intellectus, in illo a Deo elicitus.

Sensilis vero, sive imaginaria prophetia dicitur non quod ad intellectum non pertingat, sed quia fit primo et primario per sensibilem, vel imaginariam aliquam repræsentationem, ex qua oritur mentis conceptio, illique quodammodo commensuratur. Prior intellectualis hac sensili perfectior est, quia est abstractior et spiritualior unde a solo Deo fit: sensilis vero ab angelo fieri potest et solet.

Porro Prophetarum visiones et revelationes communiter fuerunt sensiles, tum quia viderunt objecta quædam sensibilia, uti Jeremias vidit ollam succensam, virgam vigilantem, canistrum ficuum: Daniel vidit arborem, somnium regis, quatuor bestias, etc. Ezechiel vidit currum, rotas, animalia, etc. Tum quia per angelos eas communiter esse factas, censent S. Dionys. de Cœlesti Hierarchia c. 4. et S. Aug lib. 3. de Trinitate c. ult et Damascenus lib. 2. de Fide 3. Porro angelus Prophetis communiter non in sua sed in Dei persona loquebatur, eamque repræsentabat. Unde passim dicunt Prophetæ: *Hæc dicit Dominus*, non angelus. Hic enim est ordo suavis et congruus divinæ providentiæ, ut per angelos illuminet Prophetas aliosque homines. Unde et Moses, qui fuit primus et princeps Prophetarum, legem a Deo accepit in Sina per angelum, teste Apostolo Galat. cap. 3. v. 19.

Ideoque communiter censent Patres, omnes apparitiones Dei exhibitas patribus in veteri testamento, factas esse per angelos, uti dixi can. 17 in Pentateuc. Fateor tamen, angelo in phantasia Prophetæ loquente, eique visa vel verba ei proponente, Deum subinde in intellectu Prophetæ lumen divinum et supernaturale solito clarius et sublimius infudisse, cum rei sublimitas id poscebat, ut eam digne, hoc est solito plenius et altius, conciperet et intelligeret: sicut ad concionem externam hominis, solet Deus interius in mente audientis idipsum clarius loqui et repræsentare, per gratiam quæ intellectum illuminat, et affectum commovet, sine qua frustranea esset omnis concio exterior.

Ut plurimum ergo Deus revelabat prophetiam et voluntatem suam angelo, angelus deinde eamdem revelabat, et loquebatur in imaginatione Prophetæ, idque variis modis. Varii enim sunt gradus visionum harum propheticarum, quorum alii aliis sunt perfectiores. Primus et infimus est, ait D. Thomas a. 3. loco citato, cum aliquis, ex interiori arcano instinctu et impulsu, sine expressa revelatione, movetur ad aliqua exterius facienda, sicut de Samsone dicitur Judicum 15. quod irruit spiritus in eum, cum vincula sua dissolvit. Hoc modo multi Eremitæ et Sancti præsagiarunt, et etiamnum præsagiunt et præsentiunt futura.

Secundus est, cum prophetantes prophetias diserte concipiebant et enuntiabant, sed ignorabant se prophetare, quomodo prophetavit asina Balaam, et Caiphas pontifex prædixit mortem et redemptionem Christi, quam tamen non cognovit: quia ad suam malitiam et sævitiam in Christum eam detorsit, Joan. 11. 51.

Tertio, alii solo viso prophetias excipiebant, ita ut uni tantum fieret apparitio symbolorum vel imaginum, alteri vero revelaretur eorumdem significatio. Tales fuere imagines spicarum et vaccarum visæ Pharaoni, Gen. 41. 1. et arboris proceræ visa Nabuchodonosori, Daniel 2. quarum significatio aliis scilicet Josepho et Danieli a Deo est revelata. Rursum alii dormiendo, alii vigilando videbant visionem: posterius priore erat clarius et sublimius.

Quarto, alii prophetiam hauriebant solo externo auditu vocis loquentis, uti Samuel dicens: *Loquere, Domine, quia audit servus tuus*, 1. Reg. 3. 10.

Quinto, alii viderunt per imaginationem visa quædam portendentia futura, alii vero audiebant vocem interius loquentem, et futura enuntiantem. Hoc posterius frequentius accidit Prophetis, fuitque perfectius. Auditus enim sermo distinctius et clarius enuntiat rem, quam symbolum aut signum ejus visum. Perfectissimus vero modus fuit, cum simul viderent visionem, et audirent vocem illam explicantem, sicuti c. 1. Jeremias vidit ollam succensam, et mox audivit, quod illa portenderet incendium et excidium Hierosolymæ, et aliarum gentium per Nabuchodonosorem.

Sexto, alii audierunt res naturales, ut eventa et successus bellorum, regum, monarchiarum: alii res supernaturales, ut vocationem Gentium, reprobationem Judæorum, mysteria Trinitatis, incarnationis, passionis Christi: hoc illo fuit perfectius.

Septimo, aliquando jussi sunt a Deo non tantum verbis, sed et factis prophetare et portendere futura, ut cum Isaias nudus incessit cap. 20. portendit spoliationem et nuditatem Ægypti et Æthiopiæ: cum Jeremias cap. 27. 2. vincula et compedes collo gestavit, portendit captivitatem Babylonicam: cum Ezechiel trecentis nonaginta diebus in uno latero cubavit, ac fimum boum comedit, portendit obsidionem et famem Hierosolymæ, Ezech. 4. v. 4. et 11.

Octavo, non tantum rem videbant, et verba audiebant, sed et subinde videbant personam loquentem et res demonstrantem, idque erat perfectissimum; quia per hoc ostendebatur, quod mens Prophetæ magis appropinquabat ad causam revelantem. Rursum perfectius erat, si persona loquens videretur in specie angeli, quomodo visa est passim a S. Joanne in Apocalypsi: quam si videretur in specie hominis, quomodo Jeremias et Onias apparuerunt Judæ Machabæo, 2. Machab. 15. 15. dicente Jeremia: *Accipe sanctum gladium munus a Deo, in quo dejicies adversarios populi mei Israel.* Denique utroque perfectius erat, si persona loquens videretur in specie Dei, quomodo vidit Isaias c. 6. Deum sedentem in solio, indeque secum colloquentem. Ita D Thomas a. 3. citato.

Huic divisioni similis et subalterna est divisio Isidori lib. 7. Etymol. c. 8 et ex eo D. Thomæ 2. 2. q. 174. a. 1. ad 3. *Prophetiæ*, inquit, *genera sunt septem. Primum est ecstasis, quod est mentis excessus, sicut vidit Petrus vas submissum de cœlo cum variis animalibus. Secundum est visio, sicut apud Isaiam dicitur: Vidi Dominum sedentem. Tertium est somnium, sicut Jacob scalam dormiens vidit, Genes. 28. 12. Quartum genus est per nubem, sicut ad Moysen loquebatur Dominus. Quintum est vox de cœlis, sicut ad Abraham sonuit Deus dicens: Ne mittas manum in puerum, Genes. 22. 12. Sextum est accepta parabola, uti contigit Balaam, Num. 23. 7. Septimum est repletio Spiritus Sancti, sicut pene apud omnes Prophetas.*

Hæc divisio sumitur ex varietate tum modorum, tum objectorum et formarum imaginabilium vel sensibilium prophetiæ. Tria enim prima, puta ecstasis, visio et somnium, sunt tres modi prophetandi; tria vero sequentia sunt objecta et signa sensibilia, quæ perceperunt Prophetæ. Inter quæ primum est, res quædam corporea exterius apparens visui, quam ponit quarto loco. Secundum est, vox formata, exterius ad auditum hominis delata, quam ponit quinto loco. Tertium est, vox per hominem formata cum similitudine alicujus rei, quod pertinet ad parabolam, quam ponit sexto loco.

Rursum quoad modos prophetandi, Isidorus ibidem et S. August. lib. 12. de Genesi ad litter. c. 7. et seq. ponunt tria genera visionum : primum secundum oculos corporis, alterum secundum spiritum imaginarium, tertium per intuitum mentis. Hæc divisio petitur a potentiis cognoscitivis in homine, quæ sunt tres, sensus, imaginatio et intellectio, uti explicat D. Thom. 2. 2. q. 174. a. 1. ad 3.

Denique S. Aug. l. 19. contra Faustum c. 2. triplices distinguit Prophetas: primos Gentilium, uti Balaam et Sibyllæ; secundos Judæorum, uti fuerunt hi nostri vates; tertios Christianorum, sive novi testamenti, uti est S. Joannes in Apocalypsi, Paulus, Apostoli et post eos alii multi. Ubi nota discrimen Sibyllarum, et aliorum Gentilium Prophetarum a fidelibus sive nostris hisce: illi enim mente abalienati quasi coacti, et subinde inviti, utpote quasi enthusiasmo abrepti, aut furiis perciti prophetabant, quod idem contigit Montani prophetissis, et dæmoniacis aliis. Hinc Cicero lib. 1. de Divinat. *Negat*, inquit, *Democritus sine furore poetam magnum esse posse*, et rursum: *Inest igitur animis præsagitio extrinsecus injecta, atque inclusa divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus, divino instinctu concitatur.* Horum vero mens sibi constabat; sciebant quid dicerent, sponte loquebantur, non in ecstasi, ne illa quidem quæ prius in ecstasi acceperant, uti docet S. Hier. præfatione in Isaiam, et S. Paulus: *Spiritus*, ait, *Prophetarum Prophetis subjecti sunt*, 1. Cor. 14. 32. Porro Sibyllæ, non dæmonia, sed Dei fuerunt prophetissæ, quæ merito virginitatis, uti asserit S. Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum, donum prophetiæ adeptæ de futuris, ac præsertim de Christo, tanta prænotionis certitudine ac claritate vaticinantur, ut præterita magis scribere videantur quam futura. Fuerunt illæ decem, quarum cognomina patria sunt hæc: Cumæa, Cumana, Persica, Hellespontica, Libya, Samia, Delphica, Phrygia, Tiburtina, Erythræa. Hinc nonnulli Sibyllam dictam volunt quasi σιοςβουλην, id est, Dei consilium, quod nimirum illud ipsæ hominibus enuntiarent. Æolice enim Deus vocatur σιος pro θεος. Unde S. Hier. l. 1. contra Jovinian. post tertiam libri partem: *Quid*, inquit, *referam Sibyllas, etc. quarum insigne virginitas est, et virginitatis præmium divinatio? Quod si Æolici sermonis genere Sibylla θεοβουλη appellatur, recte consilium Dei sola scribitur nosse virginitas.* Sic et Epiphanius hæresi 78. *Philippo*, ait, *Evangelistæ quatuor fuerunt filiæ prophetantes.* Actor. 21. 8. *prophetabant autem propter virginitatem, quam habere dignæ factæ erant.* Hinc et Virgil. lib. 6. Æneid Sibyllam Cumæam Æneæ fata, puta casus ei obventuros, vaticinantem ita depingit:

Magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.

Et inferius:

Ventum erat ad limen, cum virgo: Poscere fata
Tempus, ait, Deus, ecce Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument, majorque videri;
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Jam propiore Dei.

Et inferius:

Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans fingitque premendo

Vide de Sibyllis earumque oraculis, tum carmina earum apud S. August. Euseb. et alios, tum Suidam verbo *Sibylla*, et Sixtum Senensem lib. 2. Biblioth. verbo *Sibylla*.

Rogabis, an Prophetæ prophetias suas omnes intellexerint, hoc est, an semper oraculorum, tum auditorum, tum potius visorum, hoc est symbolorum suorum significationem et explicationem a Deo acceperint? Respond. Id incertum est; certum est illos eam accepisse cum eam scribunt et enarrant; cum autem eam non scribunt, nec enarrant, an eam acceperint

ignoramus. Credibile est subinde accepisse, subinde non. Voluit enim Deus eos, utpote Prophetas, secretorum suorum conscios facere præ aliis hominibus, ac plura scire quam scribere; ex alia tamen parte voluit et quædam secreta sibi servare, nec ipsis communicare. Perinde ac rex quædam secreta sibi servat, quæ nulli consiliario patefacit. Sic et Christus parabolarum quarumdam, et aliarum rerum secreta sibi servavit quæ nec Apostolis, nec ulli alteri reseravit. Ita Ezechielis cap. 1. cum vidit Ezechiel currum, Dei, Cherubim, rotas, firmamentum, ignem, ventum, sedentem in solio specie electri, etc. credibile est eum intellexisse omnia significare currum bellicum Dei, Deumque cum Cherubinis, et copiis Angelorum properare ad excidium Hierosolymæ: hoc enim ipse in sequentibus clare prædicit. Verum non est necesse dicere, eum in particulari intellexisse, quid singula illa jam dicta (cum ipse ea non explicet) portenderent aut repræsentarent. Pari modo c. 40. et octo sequentibus describit fabricam templi et urbis, minutim per singularum ejus partium descriptionem et dimensionem; credibile est, eum non intellexisse, quid hæc omnia symbolice significarent; vix enim quidquam horum explicat. Sic Daniel c. 7. vidit visionem quatuor bestiarum, sed eam non intellexit. Unde v. 16. ab angelo petiit ejus explicationem, et accepit. Idem ei contigit c. 8. in visione arietis et hirci: nam quærens ejus intelligentiam v. 15. eam accepit a Gabriele v. 17. Idem accidit ei cap. 10. ubi jejunans et orans v. 2. visionis explicationem accepit ab angelo v. 11. et 19. Rursum c. 12. diserte ait Daniel v. 8. *Et ego audivi, et non intellexi. Et dixi: Domine mi, quid erit post hæc? Et ait? Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones, usque ad præfinitum tempus* Unde liquet Danieli quoque fuisse clausos, nec cum illorum explicationem accepisse. Sic Zacharias c. 4. vidit candelabrum cum septem lucernis, et duas olivas; nec tamen intellexit, quid hæc significarent. Unde dixit angelo v. 5. *Quid sunt hæc, Domine mi?* Cui respondens angelus eadem explicuit. Sic c. 6. videns quatuor quadrigas variorum colorum dixit angelo v. 5. *Quid sunt hæc, Domine mi?* Et ab eo audivit: *Isti sunt quatuor venti*. Porro qui et quales sint hi venti, an litterales, an potius parabolici et mystici non audivit. Sic capite 9. vers. 11. quasi ex abrupto inquit: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Et vers. 17. *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* An intellexerit ipse hæc dici de Christo et Eucharistia incertum est: nec enim ea explicat. Similis sunt cap. 14. Talia quoque sunt Jeremiæ 31. vers. 15. *Vox in excelso audita est lamentationis, luctus, et fletus Rachel plorantis filios suos, et nolentis consolari, quia non sunt*. Et v. 22. *Creavit Dominus novum super terram: mulier circumdabit virum*. Et v. 33. ad finem describit terminos civitatis novæ ædificandæ. An hæc intellexerit dici de Innocentibus martyribus, de conceptu Deiparæ, de fabrica Ecclesiæ, ejusque partibus et mensuris in particulari, non constat. Nihil enim horum ipse reserat aut enarrat. Similiter S. Joannes in Apocalypsi, licet majores et clariores aliis Prophetis acceperit revelationes, utpote existens Propheta novi testamenti, isque ultimus inter scriptores hagiographos, atque discipulus ille quem diligebat Jesus; tamen an omnia symbola quæ vidit intellexerit dubium est; v. g. an intellexerit c. 4. præcise et clare, quid significarent viginti quatuor seniores, et quatuor animalia, quorum primum simile erat leoni, secundum vitulo, tertium homini, quartum aquilæ. Rursum c. 6. quatuor equos et equites, scilicet album, rufum, nigrum et pallidum. Adhæc c. 8. plagas septem Angelorum. Et cap. 9. quid significent locustæ habentes in capite coronas aureas, facies hominum, capillos mulierum, dentes leonum, loricas ferreas, caudas scorpionum. Et c. 10. septem tonitrua. Et c. 11. quid significet divisio templi, altaris, etc. Cap. 12. mulier amicta sole, habens lunam sub pedibus et duodecim stellas in capite, pariens masculum; ac prælium Michaelis cum dracone, etc. Cap. 13. bestia habens capita septem, cornua decem, et numerus ejus 666. Cap. 15. mare vitreum mixtum igne. Cap. 16. quid significent septem phialæ, et plagæ septem Angelorum. Cap. 17. et 18. mysterium Babylonis. An hæc, inquam, aliaque his similia plane intellexerit S. Joannes, non constat. Nihil enim horum explicat, quæ causa est, cur tam obscura sit Apocalypsis, adeoque interpretes in ejus explicatione et conjectent et varient. Quocirca S. Hier. in prologo Galeato, de Apocalypsi scribit, *eam tot habere sacramenta, quot verba*, quæ sane omnia non intellexisse Joannem, nec quemquam mortalium credibile est. Denique Prophetas non intellexisse omnia sua oracula, docent S. Ambr. l. 1. de Abraham c. 8. Cyrill. (vel potius Clicthovæus, Doctor Parisiensis: hic enim octo medios S. Cyrilli libr. in Joan. deperditos supplevit) lib. 8. in Joan. c. 3. et S. Aug. l. 7. de Civit. c. 33. *Prophetæ*, ait, *quædam intelligebant, quædam non intelligebant*. Et D. Thom. 2. 2. q. 173. a. 4. Porro cum Prophetæ sua visa viderunt, nec intellexerunt, non fuerunt perfecti et proprie dicti prophetæ, sed imperfecti, dimidiati et inchoati, uti fuit Caiphas, dum nescius mortem Christi prædixit, Joan. 11. 49. Et Pharao ac Nabuchodonosor videntes somnia, nec intelligentes, Genes. 41. Daniel. 2. 1. Ita S. Aug. lib. 12. de Genesi ad litter. c. 9. *Non est*, inquit, *Propheta, qui signa videt, nisi ea intelligat: ideo Videntes Prophetæ appellati, quia magis spiritui quam corpori visio congruit*. Idem docet lib. contra Adimantum c. 28. Et S. Gregor. lib. 11. Mor. c. 12. *Cum aliquid*, inquit, *vel ostenditur vel auditur, si intellectus non tribuitur, Propheta non est*. Idem sentiunt S. Basil. in proœmio Isaiæ, Origen. 3. Periarch. c. 3. S. Chrysost. homil. 29. in 1. ad Corinth. Ubi contra Montanistas docent, Prophetas non fuisse enthusiasmo actos, nec extra se raptos (uti sunt arreptitii et Prophetæ Gentilium) sed sui mentisque compotes, intellexisse ea quæ vaticinabantur, juxta illud 1. Corinth. 14. *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt.*

III. Quæritur tertio, quænam fuerit causa, argumentum et munia Prophetarum?

Resp. Causa mittendi Isaiam aliosque Prophetas fuit varia et multiplex, sed maxime illa quam sæpe tangunt Prophetæ, præsertim Osee, ac diserte enarrat lib. 3. Reg. cap. 12. scilicet Jeroboam cum Dei nutu, et justa Salomonis et Roboami punitione et

vindicta, decem tribus a duabus et a stirpe regia Davidis immani scelere dissecuisset, veritus ne, si populus de more verum Dei templum Hierosolymis adiret, paulatim ad pristinam unitatem gentis, regni et regiæ stirpis rediret. Apin Ægyptium idolum conflavit, quod tum in Ægypto, tum in deserto coluerant Hebræi: duos, inquam, vitulos aureos, quorum unum in Dan, alterum in Bethel, duobus regni sui limitibus sullocavit. Hic auctor et choragus idololatriæ, ex qua velut lerna omnia deinceps vitiorum genera promanarunt, quæ omnia cum sua matrice decem tribus in duas vicinas sibi gentiles pari impietate proseminarunt. Subinde resecta hæc matrix: velut hydra in alia et alia capita prorupit. His Deus suos hos Prophetas quasi antagonistas immittit, ut idololatriam tollant, plebem ad avitam religionem revocent: ni pareant, Assyriacam, et magis Babylonicam, captivitatem denuntient, atque Babyloniis contra Judæos classicum canant. Atque hoc est quod ait S. Chrys. in c. 8. Isaiæ: *Prophetia est medicamentum a Dei clementia confectum, delinquentes erudiens ex præscientia pœnarum, ut earum experientiam pœnitendo evaderent.*

Ubi adverte, Prophetas hosce omnes raro decem tribubus, sæpe et passim duabus, nota Judæ et Benjamin, prophetari et concionari. Causa fuit, quod decem tribus per impios reges vitulis aureis addictæ, et quasi mancipatæ, incorrigibiles essent: unde et paulo post, puta anno 6. Ezechiæ Salmanassar capta Samaria, eas abduxit in Assyriam, 4. Reg. 18. 10.

Atque hinc patet Prophetarum argumentum multiplex, et dicendi methodus modusque varius. Nam primo, arguunt peccata, tum idololatriæ, tum superbiæ, avaritiæ, gulæ, injustitiæ, etc. ac Judæos ad pœnitentiam vocant, pœnas intentant, pulsant Judæorum obstinationem, eisque Dei repudium et reprobationem comminantur, tandemque certo prædicunt. Secundo, comminationes leniunt, atque afflictos spe veniæ et promissionis boni futuri, Messiæ dico, consolantur. Tertio, simpliciter futura prænuntiant, tum Judæis, tum aliis gentibus: id passim et sæpe faciunt. Quarto, pro populo precantur, Deoque preces nuncupant. Quinto, quid faciendum omittendumve sit docendo, præcipiendo, vetando, tum ore et verbis, tum opere et factis docent.

Hinc rursum sequitur, tria maxima fuisse munia et officia Prophetarum. Primum, docere populum, tum credenda, tum agenda; tum res fidei, tum viam virtutis et salutis: fuerunt enim Prophetæ Theologi doctissimi, non ab homine, sed a Deo instructi, ideoque θεοδίδακτοι. Quocirca S. Chrys. hom 10. in c. 7. Matthæi: *Sicut*, inquit, *nubes bajulant pluviam, ita et Prophetæ et Apostoli verbo accipiunt a Deo, et effundunt super rationalem terram.* Idem procemio in Psal. 50, hom. 1. *Prophetæ*, inquit, *pictores quidem sunt virtutis et malitiæ: describunt illi peccatorem, justum, pœnitentem, stantem, surgentem, titubantem.* Hac de causa Ecclesiasticus cap. 39. 1. sapientem et Theologum pingens, indefessum ejus in prophetis studium cum pia prece deposcit: *Sapientiam*, inquit, *omnium antiquorum exquiret sapiens, et in prophetis* (græce ἐν προφητείαις, in prophetiis) *vacabit: Narrationem*, græce διήγησιν, enarrationem, explicationem, *virorum nominatorum conservabit, et in versutias*, in acumina abdita et intorta, *parabolarum simul introibit. Occulta proverbiorum exquiret, et in absconditis parabolarum conversabitur. Aperiet os suum in oratione, et pro delictis suis deprecabitur. Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum: et ipse tamquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ, ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ et in lege testamenti Domini gloriabitur.* Hoc est quod tribus verbis complexus, Theologo suasit et sanxit S. Basilius: *Orationi succedat lectio et lectioni oratio*; et S. Cyprianus lib. 2. epist. 2. ad Donatum sub finem: *Sit tibi oratio assidua vel lectio; nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum:* in oratione enim loquimur Deo, in lectione Deus loquitur nobis: lectio docet, oratio impetrat lectionis intelligentiam, saporem et fructum. Ut alios hic præteream instar omnium sit S. Hieron. qui præfat. in Isaiam ista de eo scribit: *Quidquid sanctarum est Scripturarum, quidquid Logica, Physica, Ethica, quidquid humana potest lingua proferre et mortalium sensus accipere ista volumine continetur.*

Vidit hoc Cardin. Hosius Concilii Tridentini Præses, et hæreticorum terror, magni illius Hosii Cordubensis in Concilio Niceno contra Arianos dimicantis assecla, qui quotidie creber erat in Prophetis et Script. etsi in publicis Ecclesiæ et Concilii Tridentini negotiis esset occupatissimus, adeo ut Hieronymi Osorii paraphrasim in Isaiam, quæ tunc prodierat, plus triginta vicibus perdiligenter volverit; maxime quod istum Prophetam Augustino ut legeret, commendatum ab Ambrosio commeminisset. Ita ipse suam Theologiam, et cœlestem sapientiam gestiebat haurire a Prophetis; ita pectus suum bibliothecam Christi efficere satagebat. Auctor est Protonotarius Reschius αὐτόπτης et illius συνεργὸς in ejus Vita.

Porro non solum Theologum aut Præsulem, sed et quemvis fidelem ac Christianum docent Prophetæ. Quid enim sunt aliud S. Litteræ, ac præsertim prophetiæ, nisi oracula fidei, oracula sanæ doctrinæ, oracula orthodoxæ veritatis, quam Prophetæ, Christus, Apostoli toto mundo tum voce tum scripto prædicarunt? Quid sunt Prophetæ, nisi Philosophi divini, secretarii Altissimi, cœlestes fistulæ, organa Spiritus Sancti? quæ ipsa arcana SS. Trinitatis ad nos derivant, quæ ipsummet verbum Dei nobis enuntiant, quo prima illa et increata Veritas fideles omnes erudit quid credere, quid sperare, quid timere, quid colere et amare debeant. *Multifariam*, ait Paulus Hebr. 1. 1. *multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula.* Prophetæ ergo sunt liber ipsius Dei, liber Spiritus Sancti, liber SS. Trinitatis, liber, inquam, a Patre et Filio et Spiritu Sancto compositus et dictatus, quo se suaque attributa, mysteria Trinitatis, Incarnationis Verbi, prædestinationis, providentiæ, gratiæ, vocationis Gentium, sua Sacramenta, suas leges æternas, suam voluntatem, suam beatitudinem et bona immensa, quæ diligentibus sibique obedientibus præparavit, viam, inquam, rectam in cœlum ad beatam æternitatem, quasi in viva imagine descripsit et depinxit; ut quod Sapiens de tota S. Scriptura dixit Eccli. 24. 32. quod sit liber mandatorum Dei, et *liber vitæ*, hoc imprimis Prophetis competat.

Refert S. Justinus Philosophus et Martyr, initio Dialog. contra Tryphonem, de seipso, suaque ad Christi fidem et cultum conversione, quod tientitis existens, Philosophiæ veræque illius sapientiæ quæ ad Deum ducit, avidus, mirabili circo sectas quasque Philosophorum illustriores, velut Odyssæam errorum pervagatus frustra, in Prophetis teudem, et in Christiana S. Litterarum philosophia, tamquam sola solida conquieverit. Primum, inquit, Stoico cuidam me discipulum addixi, a quo cum nil de Deo audirem, Peripateticum delegi magistrum; quem mercede sapientiam nundinantem despiciens, in Pythagoricum sum devolutus; sed quod neque Musicus, neque Astronomus, neque Geometra essem, quas ille artes uti ad beatam vitam præambulas exigebat, ab hoc in Platonicum sum delapsus, subventance et inani ab omnibus sapientiæ spe delusus; donec inopinato in divinum quemdam Philosophum, sive homo, sive angelus is fuerit, incidi: qui protinus suasit, abdicata omni illa circulari disciplina, SS. Prophetarum legere libros, utpote quorum auctoritas omni demonstratione major, et sapientia foret saluberrima, in his omne meum sciendi desiderium acuerem. Atque abiit ille, neque amplius Justino est visus; sed tanta tamque incensa studii hujus, lectionisque sacræ injecta ei cupiditate, ut protinus omni aliorum doctrina valere jussa, unam hanc ambiret avidissime, et constantissime retineret, ubere adeo fructu, ut ipsa nobis Justinum et Christianum, et Philosophum, et Martyrem pepererit. Vere ergo dixit S. Gregorius l. 4. ep. 84. *Quid est sacra Scriptura, nisi quædam epistola omnipotentis Dei ad suam creaturam?* qua scilicet Deus ei sua placita, quidque ab eo credi et agi velit, præscripsit. Epistola enim hæc sensa Spiritus Sancti, sapientiamque æterni Verbi enuntiat et explicat. *Deum nemo vidit umquam: Unigenitus, qui est in sinu Patris, enarravit nobis*, arcana utique et abscondita a constitutione mundi. Cum ergo Prophetas legis, audis, non Aristotelem, non Platonem, non regem, non pontificem, non angelum, non Seraphim; sed Deum ipsum omnibus hominibus, tibique et tuæ conscientiæ sigillatim loquentem, docentem, monentem, exhortantem, bona æterna pollicentem, terrentem, et, ni ejus legi pareas, pœnas æternas minitantem audis.

Secundum munus Prophetarum, ad quod a Deo missi et destinati sunt, fuit concionari: hinc eorum scripta videntur esse perennes et perpetuæ conciones, eæque ardentes et efficaces quasi mallei conterentes petras: agebant enim cum petris, hoc est, cum duris, rebellibus et obstinatis Judæorum cordibus; ad quæ frangendum et emolliendum quanta putas dicendi vi, quo animo, quo spiritu fuit opus? Jure ergo dixeris Prophetas non tantum Theologos doctissimos, sed et præcones esse facundissimos, æquo ac efficacissimos, imo igneos; utpote qui non suo, sed Dei spiritu et afflatu, non suas, sed Dei ipsius conciones promant et enuntient, imo per quos quasi per ora sua Deus ipse concionetur.

Quamobrem S. Carolus Borromæus, priscæ doctrinæ et sanctitatis exemplar, alter Ambrosius, Mediolanensis Archiepiscopus et Cardinalis; tum in omni S. Scriptura (quam cum divo Thoma, præmissa oratione quotidie, et sex annos ante mortem numquam nisi genuflexus legere consueverat) tum maxime in Prophetis, quos quasi cœlestes oratores habebat, multum ac diu versabatur, ex iisque locos difficiliores et pulchriores pro concione pertractabat, eo fructu quem etiamnum Mediolani in Cleri et civium prisca patrum pietate et religione quasi postliminio revocata conspicimus et suspicimus. Prophetæ ergo Borromæum antea Jurisperitum, Theologum et concionatorem effecerunt. Testis est ejus familiaris August. Valerius Veronensis Episcopus in ejus Vita.

Franciscus Forerius e S. Dominici familia illustris regum Lusitaniæ Ecclesiastes, proœmio Comment. in Isaiam, Tridenti in Concilio Tridentino conscripto, palam profitetur se omnem illam suam concionandi vim et gratiam, quam tota Lusitania celebrabat, Prophetis et sacris litteris ac Hebræis fontibus acceptam referre.

Edmundus Augerius e nostra Societate, ob concionandi efficaciam vulgo Tuba Franciæ appellatus, adeo ut populi frequentiam templa non caperent, sed in campos et agros ei verba facturo egrediendum esset; populus enim ab ejus ore, perinde ac infans a matre pendebat; quem proinde ipse sua mira dicendi persuadendique vi et energia quocumque volebat impellebat; hic, inquam, non alios terebat, quam Isaiam et S. Paulum, singulisque concionibus unum Isaiæ, alterum Pauli locum pertractabat fuse et nervose: quare ita suis placuit, ut omnes primum in sui admirationem, deinde in sententiam suam traheret, imo raperet. Ferunt Franci ipsum ad quadraginta hominum millia ad frugem et sanctimoniam convertisse.

Hoc ipsum vidit et sensit S. Augustinus lib. 18. Civit. 41. cum ait: *Ipsi* (Prophetæ) *eis* (Israelitis) *erant philosophi: hoc est amatores sapientiæ, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi Prophetæ, ipsi doctores probitatis ac pietatis. Quicumque secundum illos sapuit et vixit, non secundum hominem sed secundum Deum, qui per eos locutus est, sapuit et vixit. Ibi si prohibitum est sacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum est: Honora patrem tuum et matrem tuam, Deus jussit. Si dictum est: Non mœchaberis, non homicidium facies, non furaberis, etc.* non *hæc ora humana, sed oracula divina fuderunt.*

Prophetæ ergo vitia carpendo dedocent, virtutes exhortando docent et inserunt. Hæc ipsorum sparta, hoc opus est, ut pietatem, verum Dei cultum, humilitatem, patientiam, charitatem, zelum, omnemque sanctimoniam animis legentium et audientium instillent et afflent; non enim nuda præcepta nudas exhortationes, aut verba tantum sonantia auribus, sed et energiam, spiritum, et impulsum mirificum mentibus suggerunt, quo eas pulsant, et pene cogunt ad vitam justam et sanctam. Deus enim, qui potentissimus et perfectissimus est concionator, per illorum voces animæ illabitur, atque quod ipsi suadent exterius, ipse interius in anima loquitur et persuadet, cœlestes illuminationes intellectui, piasque affectiones voluntati immittendo, ut quod foris percipit, intus capiat, sapiat, amet, amplectatur, et opere exsequatur. Hinc orat Psaltes: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua*; et Paulus Hebr. 4. 12 *Vivus*, ait, *est sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem medullorum.*

Atque hæc est causa, cur S. Scripturam et Prophetarum oracula non tantum Theologis, sed et fi-

delibus omnibus assidue prædicari velit Deus. Omnis enim prædicatio et concio humana, nisi divina, puta verbo Dei ac Prophetis (qui fuerunt præcones Dei) nitatur, illaque populo proponat et exponat, frigida est, theatralis et evanida, uti demonstrat S. Gregorius lib. 18 Moral. c. 14. Viderunt hoc Patres omnes, prisci Ecclesiæ doctores ac præcones: S. August. S. Ambros. Hieron. Cyprian. Athanasius, Chrysostomus et cæteri, qui Prophetis et sacræ Scripturæ omne pene tempus, omnem operam impenderunt, indeque fervidas et efficaces ad populum homilias, tractatus, conciones habuerunt, quibus vitia sustulerunt, mores Christianos et sanctos inseruerunt. Certe S. Thomas, Scholasticæ Theologiæ auctor et princeps, impense cum ea S. Scripturæ et Prophetis incubuit, indeque insignis æque concionator ac doctor evasit, atque eruditos in Prophetas commentarios posteritati reliquit.

Porro Prophetæ primo ipsum concionatorem docent et movent, ut ipse deinde iisdem populum doceat et moveat, quæ sane est efficax et optima concionandi ratio. Quis enim alteri det quod in se non habet? quis frigidus alios frigentes accendat? quis cor habens durum aut terrenum alios ad compunctionem et lacrymas moveat? *Si vis me flere, dolendum primum est ipsi tibi*, ait poeta.

Hac de causa veteres Sancti Prophetas semper coluerunt, non tam ut alios, quam ut seipsos sapientia, virtute et spiritu divino imbuerent. Legite Vitas Patrum: invenietis Antonios, Hilariones, Paulos, Bernardos, Dominicos, Franciscos, et quotquot ad insignem sanctimoniam pervenerunt, non aliud fere quam sacram Scripturam, et præsertim Prophetas lectitasse, ex iisque mores suos ad eorum normam, ac Dei legem et voluntatem iis expressam, composuisse, itaque ad perfectionis apicem conscendisse. *Omnis* enim *Scriptura*, inquit Apostolus, et per Apostolum Spiritus Sanctus, 1. Timoth. 3. 16. *divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia: ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* Nimirum Deus in hisce suis Libris docet terrena contemnere, amare cœlestia, honores et mundi pompas uti fumos statim evanescentes fastidire, opes, divitias, et quidquid sub sole blanditur, vanum æstimare. *Vanitas vanitatum*, inquit Dei Ecclesiastes, et *omnia vanitas*, præter amare Deum et illi soli servire. Nil enim magnum, altum, sublime in orbe, nisi Deus, et in Deo defixa mens. *Sustollam te*, ait Isaias c. 58. 14 *super altitudines terræ*, ut in cœlo habitans nil terrenum metuas, nil concupiscas; et *cibabo te hæreditate Jacob patris tui*, ut cœlestia sapiens et gustans, despicias hoc terræ punctum, quod inter mortales ferro et igne dividitur; ut æternorum bonorum spe, animo excelso et prospera et adversa superes, ac Dei amore nullum laborem, nullam disciplinam, nullum periculum, nullam mortem aut martyrium defugias, sed ambias; ut Angelorum societati adscriptus, quasi civis Sanctorum et domesticus Dei, velut Angelus inter homines vivas, et in terra cœlestem Angelorum vitam æmuleris; quin et alios ad tantorum bonorum participationem incites et impellas; atque animas, præsertim pauperum et rudium, Christi sanguine redemptas docere, curare, et ad salutem ac beatitudinem æternam perducere satagas: pauperes enim evangelizantur, ait Christus. Denique ut brevitatis vitæ novissimorum et æternitatis memoriam tibi aliisque semper ob oculos ponas, vivasque non tempori huic modico et exili, sed ÆTERNITATI, dicasque cum Paulo: *Momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis*; ut vita tua non sit aliud quam continuus amor, continua laus Dei, ut instar Seraphim jugiter sancta vita, sanctisque eloquiis laudes et celebres Deum, aliosque omnes ad Dei cultum, amorem et laudem incites et impellas. Hoc est enim omnis homo. *Virtus*, ait S. Chrysostomus homilia 72. ad Populum, *est omnia humana despicere, et per omnes horas futuro cogitare, nulli inhiare præsentium, sed scire quod omnia humana umbra sunt et somnium. Virtus quasi mortuum ad hujus vitæ res efficit; ad spiritualia vero sola vivere et operari, sicut et Paulus dicebat: Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus.* Atque seria hac cogitatione, quasi acri stimulo, non ad vulgaria et communia, sed ad ardua, rara et heroica virtutum excelsarum opera, ac præsertim ad plenam tui tuarumque passionum et rerum omnium victoriam ad omnimodam animi in Deum Deique voluntatem resignationem, ad ardens divinæ gloriæ promovendæ studium quotidie te excites et extimules, ideoque in tuis actibus non hominum, sed Dei jugiter te intuentis oculos semper aspicias; non pompam, non speciem externam, non vanam rerum tuarum ostentationem, non instabilis vulgi plausum; sed Dei et Angelorum gratiam, æque ac honorem, in omni tuo opere veneris et ambias. Spectaculum enim facti sumus Deo, Angelis et hominibus. Uni ergo Deo in omnibus placere satagas, illique pura conscientia servias in sanctitate et justitia coram ipso, omnibus diebus vitæ tuæ: ille efficiet, ut et Angelis et hominibus placeas. Quid enim? præterit figura hujus mundi, et sine Christo vanum omne quod vivimus. Ipsam rerum omnium vicissitudinem, ipsam sagacitatem, ipsam mortem quotidie ante oculos nostros aspicimus; dum nunc hunc, nunc illum a latere nostro abripi et emori videmus; imo vero mortem in visceribus nostris habitantem quotidie sentimus, et manu tangimus. Quid enim sunt continua pituitæ rheumata, et tot humorum sordiumque defluxus, nisi initium corruptionis, nisi inchoatio mortis? quæ jugiter muta voce nobis inclamant: Vive Deo, vive Æternitati. Hæc causa impulit olim viros sapientes et religiosos, et etiamnum impellit ad frequentem, diligentem et assiduam S. Scripturæ et Prophetarum lectionem et commentationem. Videmus enim in Clero, in monasteriis, in societatibus, in collegiis, ubicumque ea viguit et viget, ibi pariter viguisse et vigere divinam sapientiam, et hunc spiritum, hosce animos; ubi ea languit, languisse pariter cœlestem sapientiam et spiritum, homiuesque in humanis suis studiis et conceptionibus evanuisse, quin et in mundanis variisque desideriis, ambitionibus, vexationibus, murmurationibus, humi repentes, vitam inquietam, molestam, abjectam et miseram, quin et irreligiosam ac periculosam, transegisse ac transigere.

Quapropter S. Hieronymus mira celebrat Pammachium generum S. Paulæ, quod, mortua uxore, mo-

nachum professus, suas opes in pauperes erogarit, domum suam in ecclesiam converterit (quæ etiamnum exstat, estque Ecclesia S. Joannis et Pauli, juxta ædes et templum S. Gregorii; ibi enim in tribuna S. Pammachium habitu monachi depictum cernimus, cum hac inscriptione: *S. Pammachius hujus Ecclesiæ conditor*) totumque se Deo consecrarit: atque hortatur eum ad lectionem et studium Prophetarum, ut hac ratione culmen perfectionis Christianæ conscendat. *Nobis*, ait, *post dormitionem somnumque Paulinæ* (fuerat hæc filia S. Paulæ, uxor Pammachii) *Pammachium monachum Ecclesia peperit posthumum, et patris et conjugis nobilitate patricum, eleemosynis divitem, humilitate sublimem. Nostris temporibus Roma possidet, quod mundus ante nescivit. Tunc rari sapientes, potentes, nobiles christiani: nunc multi monachi sapientes, potentes, nobiles, quibus cunctis Pammachius meus sapientior, potentior, nobilior, magnus in magnis, primus in primis, ἀρχιστράτηγος monachorum, munerarius pauperum, et egentium candidatus, sic festinat ad cœlum.* Et inferius: *Prophetarum quotidie medullas bibas, Christi mystes, patriarcharum symmystes.* Fructum mox subjungit: *Sive legas, sive scribas; sive vigiles, sive dormias; amor tibi semper buccina in auribus sonet; hic lituus excitet animam tuam; hoc amore furibundus, quære in lectulo tuo quem desiderat anima tua, et loquere confidenter: Ego dormio et cor meum vigilat: cumque inveneris eum, et tenueris ne dimittas.*

Tertium munus Prophetarum eisque proprium fuit vaticinari et prædicere futura, tum Judæis, tum Gentibus, præsertim Ecclesiæ et Christianis. Christus enim est finis legis et Prophetarum, et in Christum quasi in scopum collimant lex et Prophetæ. Vere Theodoret. de Curand. Græcor. affect. *Sicut*, ait, *in regiam viam reliqui calles a pagis agrisque conveniunt: ita Prophetæ* (qui etiam viæ sunt ad cœlum et salutem) *hunc Christum viam esse credentibus ostenderunt.* Christus enim est via, veritas et vita. Manichæus olim et Marcion impugnabant legem et Prophetas, hoc est Vetus Testamentum, quasi imperfectum et Evangelio contrarium, ideoque ab alio et contrario deo traditum. Deum enim bonum Novi Testamenti, deum malum Veteris esse auctorem; ac proinde Prophetas esse rejiciendos, Apostolos amplectendos, fanatici homines somniabant, imo blasphemabant. Verum hosce fuse et exacte refellit Augustinus lib. 33. quos contra Faustum Manichæorum principem elaboravit, et libris duobus quos contra adversarium legis et Prophetarum erudite conscripsit: quibus clare demonstrat Vetus Testamentum cum Novo per omnia consentire et cohærere, tamquam umbram cum corpore; Vetus Novo prælusisse, illique fidem conciliasse, Novum vicissim Veteris typos et oracula explicuisse et implesse; itaque ejus fidem sanxisse et confirmasse. *Vetus* enim *Testamentum in Novo revelatum, et Novum in Vetere velatum vides*, ait S. Augustinus in Psalmum 105. Rursum, *in Veteri Testamento est occultatio Novi, in Novo Testamento est manifestatio Veteris*, ait idem S. August. lib. de Catechizandis rudibus, c. 4. Quocirca nihil aliud est prophetia, quam Evangelium signatum: nihil vicissim aliud est Evangelium nisi prophetia resignata et completa per Christum. Prophetæ ergo Christi incarnationem, nativitatem, vitam, passionem, mortem, crucem, redemptionem, totamque ejus œconomiam, ac præsertim Synagogæ Judæorum reprobationem, ac Ecclesiæ Christi successionem, et Gentium vocationem, alii sexcentis, alii septingentis, alii octingentis annis ante prædixerunt. Quæ sane prædictio Judæos omnesque Gentes convincit, ut, si oculos aperire velint, videre possint, et credere debeant Jesum esse Messiam a Deo per Prophetas tot sæculis ante promissum. Ipsi enim Judæi hostes nostri, invicti nobis sunt testes apud Gentiles, hæc oracula Prophetarum a Christianis non esse conficta, sed ante Christum ab ipsis edita, uti recte argumentatur S. Augustinus, tractatu 35. in Joan. Rursum, non unus Isaias, aut Osee id prædixit, sed omnes simul et sigillatim, idque uno et consono ore, ut ne in hilo unus ab alio discrepet, quod sane evidens est argumentum, unum eumdemque Spiritum veritatis per singulorum ora esse locutum. Hoc est quod canit Zacharias pater S. Joannis Baptistæ: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit, et fecit redemptionem plebis suæ, et erexit cornu salutis nobis* (puta Jesum Christum) *in domo David pueri sui: sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, Prophetarum ejus.* Deinde conversus ad filium Joannem quasi coronidem Prophetarum (fuit enim S. Joannes horizon Novi et Veteris Testamenti, atque Veteris terminus, Novi initium) subjungit: *Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus, ad dandam scientiam salutis*, Lucæ 1.

Rursum voluit Deus eminus per tot sæcula Christum mundo ostendere, ut per figuras et oracula adumbrare, ut homines ejus magnitudinem, dignitatem, utilitatem et necessitatem animo conciperent, atque ad eum, ejusque salutem anhelando congruo se compararent. *Habemus*, inquit S. Petrus ep. 2. c. 1. v. 19. *firmiorem* ipsa gloria et majestate Christi, quam vidimus in ejus transfiguratione, *propheticum sermonem: cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.* Nam, ut ait S. August. in serm. 26. de Tempore: *Præbentes ei* (Christo) *obsequium et testimonium tamquam lucernæ venturæ diei, omnes Prophetæ prænuntiantes, et ante ipsum nascendo venerunt, post credendo adhæserunt. Oportebat enim ut prænuntiaretur venturus, facturus miracula: quibus miraculis bene intelligentibus appareret homo parvus ad parvos, sed humilis ad superbos, parvitatem suam docens hominem, ut se agnosceret parvum.* Idem in Psalm. 142. *Ipse* (Christus) *se in prophetis prædicabat, quoniam ipse est verbum Dei: nec illi tale aliquid dicebant, nisi pleni verbo Dei. Annuntiabant ergo Christum pleni Christo, et illi eum venturum præcedebant, quos præcedentes non deserebat.*

Constituit Marcion, inquit Tertull. lib. 4. contra eum c. 6. *alium esse Christum qui Tiberianis temporibus a Deo quodam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium: alium qui a Deo creatore in restitutionem Judaici status sit destinatus, quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem differentiam scindit, quantam inter justum et bonum, quantam inter legem et Evangelium, quantam inter judaismum et christianismum.*

Quocirca Prophetæ omnes quasi typi et figuræ prælusarunt Christo, unusque in se suisque dictis et fa-

etis qeasi in imagine describentes, repræsentarunt, ac vicissim Christus in iis apersbatur, Christus in iis patiebatur, Christus in iis se per umbram priscis patribus videndum et spectsndum exhibebat. *Quis snim olius in Isaac lignum sibi portabat ad victimam, nisi qui crucem sibi ad passionem ipse portobat? Quis alius aries immolandus in sepre cornibus adhærsbat, nisi qui crucis patibulo pra nobis offerendus affigebatur? Quis alius in angelo cum Jacob luctatus, etc. nisi qui prævalere adversus se passus populum Israel, quosdam qui crediderunt benedixit in sis? latitudo autem femoris Jacob in multitudine carnalis populi claudicarit*, sit S. August. l. 12. contra Faustum c. 26 Et c. 31. *Videat*, ait, *Jesum introducentem populum in terram promissionis. Videat botrum de terra pramissionis in ligno pendentem. Videat in Jericho tomquam in hoc mortoli sæcula, meretricem per fenestram domus suæ, tamquam per os corporis sui coccum mittentem; quod est utique sanguinis signum propter remissionem peccatorum confiteri od salutsm.* Et cap. 32. *Videat tempora, primo Judicum, postea Regum, sicut erit primo judicium, deinde postea regnum: inque ipsis temporibus Judicum et Regum multis et variis modis Christum et Ecclesiam figurari. Quis erat in Samson obvium leonem necans, cum petendæ uxoris causa ad alienigenos tenderet, nisi qui Ecclesiam vocaturus ex Gentibus dixit: Gaudete, ego vici mundum? Quid sibi vult in ore ipsius leonis occisi favus extrusus, nisi quia ecce conspicimus leges ipsas regni terreni, quæ adversus Christum ante fremuerant, nunc perempta feritate, dulcedini Evangelicæ prædicandæ etiam munimenta præbere? Quæ est illa mulier plena fiduciæ, hostis tempora ligno transfigens, nisi fides Ecclesiæ cruce Christi regna diaboli perimens? Quid vellus compluium in area sicca, et postea compluta area sicca sicco vellere, nisi primo una gens Hebræorum habens occulte in sanctis mysterium Dei, quod est Christus, quo mysterio totus orbis vacuus erat? nunc autem in manifestatione totus orbis id habet, illa vacuata est?* Et paulo inferius: *Mittitur Elias pascendus ad alienigenam viduam, quæ volebat duo ligna colligere priusquam moreretur: non hic solo ligni nomine, sed etiam lignorum numero signum crucis exprimitur. Benedicitur farina ejus et oleum, fructus et hilaritas charitatis, quæ cum impenditur non deficit. Hilarem enim datorem diligit Deus.* Et c. 35. *Eliseo pueros insultantes et clamantes: Calve, calve, bestiæ comedunt pueriliter stultitia deridentes Christum in loco Calvariæ crucifixum intus a dæmonibus pereunt. Mittit Eliseus per servum baculum super mortuum, et non reviviscit: venit ipse, conjungit et coaptat se morti ejus, et reviviscit: misit sermo Dei legem per servum suum, nec profuit in peccatis mortuo generi humano: venit ipse, conformavit se nobis, factus particeps mortis nostræ, et vivificati sumus.* Hæc et plura S. August. Quocirca *satores fuerunt Prophetæ, messores Apostoli*, ait Chrysost. hom. 34. in Joan. 4. imo Christus ipse Joan. 4. 38 Testatur Clemens Alexand. lib. 6. Strom. S. Petrum in suis concionibus professum esse, se prophetas perlustrasse, ex iisque didicisse Christi ortum, necem, crucem, resurrectionem, ascensionem; atque per ea Deo et Christo credidisse: ideoque se nil sine Scriptura docere et prædicare. Hinc rursum S. Petrus ep. 1. c. 1. v. 10. ait, de hac salute exquisiisse atque scrutatas esse Prophetas. Et S. Joan. Apoc. 19 10 *Testimonium*, inquit, *Jesu est spiritus prophetiæ.* Quocirca testimonia hæc prophetarum de Christo congesserunt S. Cyprian. ad Quirinum, Prosper l. de prædic. et promiss. Galatinus, Finus, Josephus Acosta l. de Christo revelato, ex iisque convincunt Judæos. Præclare Lactant. l. 4. Instit. *Non idcirco*, ait, *a nobis Deus creditur Christus quia mirabilia fecit, sed quia in eo vidimus facta esse omnia, quæ nobis annuntiata sunt vaticinio Prophetarum, etc. Agnoscamus itaque fructum prophetiæ, et tantam partem Christianæ professionis ne negligamus.* Et S. Ignatius epistola ad Philadelphios scribit, se Evangelio non crediturum, nisi id prædictum videret in antiquis. Denique de Christo ait S. Petrus Actor. 10. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum.*

IV. Quæritur quarto, quando, quo ordine, et de qua re singuli Prophetæ prophetarint? Sanctus Augustinus lib. 18. de Civitate c. 37. docet, Prophetas hosce antiquiores esse Pythagora (hic enim, ait, floruit sub Cyro, qui solvit captivitatem Judæorum Babylonicam) et multo magis Socrate ac Platone, quin et Thalete (qui sub Romulo floruit) Anaximandro, Anaximene, Anaxagora, et aliis, qui Pythagoram præcesserunt: posteriores vero eos fuisse Orpheo, Lino et Musæo, sed his omnibus priorem et antiquiorem esse Mosen, et multo magis Abrahamum. Hucusque S. Augustinus. Sapientia ergo fidelium prior fuit sapientia Gentilium; imo hi suam ab illis mutuati sunt.

Hoc est quod Gentibus in faciem objicit Tertullianus in Apolog. c. 19. *Cæteri quoque Prophetæ etsi Mosi posthumant; extremissimi tamen eorum non retrociores* (id est posteriores) *deprehenduntur primoribus vestris sapientibus et legiferis et historicis.*

Sic et Euseb. l. 10. de Præpar. in fine, et Lactant. lib. 4. Divin. instit. c. 5. docent Prophetas nostros septem Græciæ sapientibus, et cunctis Philosophis, imo Olympiadibus, fuisse vetustiores, indeque docent canam et vetustam fuisse sapientiam apud Hebræos, cum apud Græcos et Gentiles nasceretur, essetque infans. *Temporibus Achaz* (aut potius sub finem Oziæ qui fuit avus Achaz) inquit Euseb. *Olympiades cæperunt, primusque Olympica stadio victor Argivus Corylus fuit declaratus. Olympiade quinquagesima sub Cyro floruit Thales præceptor Anaximandri, hic Anaximenis, hic Anaxagoræ, hic Periclis: Anaxagoræ vero temporibus Xenophanes et Pythagoras fuerunt.* Discrepat hic nonnihil Eusebius a S. Augustino: nam Thaletem ponit sub Cyro, quem Augustinus ponit sub Romulo. Licet enim Thales in multam ætatem vixerit, scilicet a 35. Olympiade usque ad 58. uti ait Euseb. in Chronico, tamen non potuit pertingere a Romulo ad Cyrum: inter utrumque enim interfluxerunt pene 200. anni, quot annis nemo ea ætate vixit.

Porro primus horum Prophetarum fuit Osee. Hoc est enim quod cap. ejus 1. 2. dicitur, *Principium loquendi Domino in Osee.* Osee autem cœpit prophetare sub Ozia vel Azaria rege Juda, puta sub initio regni Oziæ: ultimus fuit Malachias, qui prophetavit post reditum e Babylone, et restauratum templum sub Dario Hystaspis rege Persarum. Unde sequitur, Prophetas omnes spatio trecentorum annorum vixisse

et floruisse: tot enim anni effluxerunt ab Ozia ad Darii tempora. Jam singulos suo ordine consignemus, singulorumque argumentum brevi quasi hypotyposi oculis subjiciamus, imo non tam periocham, quam mellilegium quoddam ex omnium horum vatum encyclopœdia libemus.

Tempus et ordo cujusque Prophetæ petendus ex ipso prophetiæ ejus initio; ibi enim indicare solent reges sub quibus prophetarunt. Sic primus Osee ait se prophetasse sub Ozia: mox sub eodem regn secutus est Joel, Amos et Isaias, qui ad tempora Manassis pervenit. Deinde sub Joathan filio Oziæ prophetarunt Abdias, Jonas et Michæas. Quocirca Osee, Isaias, Amos, Joel, Abdias et Michæas σύγχρονοι, sive contemporanei fuerunt, ait S. Hieron. in Osea c. 1. Consequenter sub Ezechias floruit Nahom, et sub Manasse Habacuc. Deinde sub Josia Sophonias, mox Jeremias, qui paulo ante captivitatem et in ipsa captivitate, quæ contigit sub Sedecia, prophetavit. Post eum in ipsa captivitate anno transmigrationis Joachin quinto Ezechiel; deinde post Jerusalem a Chaldæis eversam anno quinto Baruch; anno octavo Daniel. Demum post reditum e captivitate anno 18. prophetarunt Aggæus, Zacharias et ultimus Malachias.

Primus ergo tempore et ætate fuit Osee. Hic fornicariam ducere, et ex ea fornicationis filios procreare jussus, magnæ obedientiæ specimen dans, suo hoc conjugio idololatras Judæos religionis et fidei cum Deo initæ violatæ arguit: et in tribus trium ex ea prolium nominibus; primo, *Jezrahel*, id est, semen Dei; secundo, *Lo rochamo*, id est, absque misericordia; tertio, *Lo ommi*, id est, non populus meus, Judæorum et Synagogæ repudium, ac Gentium surrogationem velut in quotidiana imagine Judæis objicit, ut proles has compellantes, seipsos suo nomine compellent. Tractat ex Osee hoc prædestinationis et reprobationis argumentum Apostolus profunda epist. ad Romanos, maxime c. 9. 10. 11. quæ epistola sine hoc Osee intelligi nequit.

Secundus Joel, ait S. Hieron. in prologo galeato, describit terram duodecim tribuum eruca, erucæ residuum brucho, bruchi residuum locusta, locustæ residuum rubigine vastante consumptam; et post eversionem prioris populi, effusum iri Spiritum Sanctum super servos Dei et ancillas, id est, super centum viginti credentium nomina in cœnaculo Sion in Pentecoste. Idem judicii extremi diem in valle Josaphat adeo graphice depingit, ut horridius illum quis mente concipere, aut verbis populo ob oculos ponere non possit.

Tertius *Amos, pastor et rusticus* (pergit S. Hieron.) *et ruborum mora distringens, sed a Spiritu Sancto Propheta factus, paucis verbis explicari non potest. Quis enim digne explicet tria et quatuor scelera Damasci, et Gazæ, et Tyri, et Idumææ, et filiorum Ammon et Moab, et in septimo et octavo gradu Judæ et Israel? Hic loquitur ad vaccas pingues, quæ sunt in Samariæ monte, et ruituram domum majorem minoremque testatur. Ipse cernit fictorem locustæ, et stantem Dominum super murum litum vel adamantinum, et uncinum pomorum, attrahentem supplicio peccatoribus, et famem in terram, non famem panis, nec sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei.*

Quartus Isaias sacrorum vatum Homerus, et Talthybius ille cœlestis, præconio urbano et eleganti se figuris illuminato adventantia sapientiæ et veritatis sacramentum vociferans, sacrisque, ut ita dicam, leporibus et divinis salibus conditos et jucundus, a quo tandem satis explicari per totam vitam potest? Nec opus parerga rhapsodum asciscere. Fecit hoc Thomas Hasselbachius, Viennæ S. Theologiæ Professor anno Domini 1410. qui cum 21. annis necdum primum Isaiæ caput absolvisset, demum reliquit in idem caput libros 24. inquit Sixtus Senensis l. 4. Bibliot. littera T. Si doctrinam Isaiæ et vaticinia spectes, non tam prophetiam videtur texere, ait S. Hieron. quam Evangelium: de Virginis partu, de Emmanuele, de puero qui natus est nobis parvulus, quam pie dissuaviatur! vocationem Gentium, Ecclesiæ ortum, auroram, meridiem, victoriam, quam canoris tibiis occinit! quam hic gestit! quam spiritu exsultat! Videor mihi hic chorum Ecclesiæ, et tripudium Sanctorum cernere Isaia præcentore. Denique admirabili sua providentia ad æternum veritatis et Christi testimonium, voluit Dnus Judæis et omnibus Gentibus, quæcumque habent Evangelia, idque sæpe verbo tenus, ab Isaia ipsos octingentos annos ante Christum prædici. Collegit Leo Castrius harmoniam singulorum capitum Evangeliorum quæ Isaiæ respondent, ut omnia Evangelia ex Isaia petita videantur. Atque hæc est nova et hactenus inaudita dicendi et concionandi ratio, quam qui inire et tentare volent, admirationi erunt; ut videlicet dum Evangelium tractant, ostendant illud ipsum ab Isaia prædictum et pertractatum esse locis a Castrio annotatis. Si dictionis leporem et elegantiam, si concionis vim spectes, qui nervi, quod pondus? ex uno discite omnes; ita orditur: *Audite, cœli: auribus percipe, terra, quoniam Dominus locutus est. Filios enutrivi, et exaltavi: ipsi autem spreverunt me. Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit. Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt Sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos ultra addentes prævaricationem? Audite verbum Domini, principes Sodomorum, populus Gomorrhæ*, et quæ sequuntur: quot hic verba, tot tonitrua, tot fulmina ac animam que pervadunt.

Et cap. 14. quam forti ardore superbo non angelo, sed Babylonio regi insultat! *Quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui, suscitocit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis, omnes principes nationum. Universi respondebunt, et dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut et nos, nostri similis effectus es. Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum: subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes.*

E contrario quam pauperes, mites, pœnitentes, humiles consolatur! Cap. 40. *Consolamini, consolamini,*

ait, *populu meus. Loquimini ad cor Jerusalem. Super montem excelsum ascende tu qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam, exalta, noli timere. Dic civitatibus Judæ: Ecce Deus vester venit, et brachium ejus dominabitur: ecce merces ejus cum eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fœtos ipse portabit.* Cap. 61. *Spiritus Domini super me, etc. ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, annum placabilem Domino, ut consolarer omnes lugentes, et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris.* Cap. 58. 12. *Ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob.* Cap. 60. 15. *Ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem et generationem.*

Quintus Abdias, id est, servus Dei: *Pertonat*, inquit S. Hieron. *contra Edom, sanguineum terrenumque hominem: fratris quoque Jacob semper æmulum percutit hasta spiritali.* Parvus ipse quem suaviter superbiam premit, ut recte de eo dicas: *Brevis in volatilibus apis, initium dulcoris habet fructus illius*; dulcaris, sed et aculei.

Sextus Jonas, *columba pulcherrima, naufragio suo passionem Domini præfigurans*, a ceto absorptus, et tertio die e ventre ceti eductus Christum e sepulcro resurgentem adumbrans, *mundum ad pœnitentiam revocat, et sub nomine Ninive gentibus salutem nuntiat.*

Septimus *Michæas de Morasthi, cohæres Christi, vastationem annuntiat filiæ latronis, et obsidionem ponit contra eam: quia maxillam percusserat Judicis Israel.* Idem Bethlehem de Christo filio gratulatur: *Et tu, Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis.*

Octavus *Nahum, consolator fortis, increpat civitatem sanguinum, et post eversionem illius loquitur. Ecce super montes pedes evangelizantis et annuntiantis pacem.*

Nonus Habacuc, luctator fortis et rigidus, stat super custodiam suam ut Christum in cruce contempletur, et dicat: *Operuit cœlos gloria ejus, et laudis ejus plena est terra. Splendor ejus ut lux erit, cornua in manibus ejus: ibi abscondita est fortitudo ejus, ante faciem ejus ibit mors.*

Decimus Sophonias, *speculator et arcanorum Dei cognitor*, magno clamore et ululatu rugit vastitatem Hierosolymæ urbis, et orbis universi in fine mundi: *Quia conticuit omnis populus Chanaan, disperierunt universi qui involuti erant argento.*

Undecimus Jeremias, sacerdos, in matris utero a Spiritu Sancto initiatus et consecratus Propheta quasi alter Idæus Trojæ, Hierosolymorum captivitatem fatidico præconio atque lamentabili muuicipibus suis prænuntians videt virgam vigilantem, et ollam succensam a facie Aquilonis et pardum spoliat suis coloribus, et quadruplex diversis metris nectit alphabetum: exitii imminentis threnodus gemit passim. Exprimit Christum et vace et vita, carcere et nulle opprobriis a Judæis divexatus quod Jerusalem vastandam ediceret: *Mittamus, ait, lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium. Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam: et non cognovi.* Alias hortatur, minatur, orat, exsecratur.

> Necnon Threicius longa cum veste sacerdos,
> Proloquitur numeris septem discrimina vocum.

In omnes sese partes verus Dei præco versat, ut populum ad pœnitentiam et meliorem vitam impellet. *Et dixit*, inquit cap. 14. 11. *Dominus ad me: Noli orare pro populo isto. Et dixi: A, a, a, Domine Deus*; mox: *Deducant oculi mei lacrymam per noctem et diem; et non taceant: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga pessima vehementer*; et c. 22. 29. *Terra, terra, terra, audi verbum Domini*; et c. 15. 2. *Qui ad mortem, ad mortem: et qui ad gladium, ad gladium; et qui ad famem, ad famem: et qui ad captivitatem, ad captivitatem.*

Duodecimus Baruch, a calamo et commentariis Jeremiæ, captivos in Babyloniam abeuntes præmonet ne gentium illarum idola et vitia sequantur. Veram sapientiam docet e non Philosophis, nou a terra, sed e cœlo accersendam: *Disce*, ait c. 3. 14. *Israel, ubi sit prudentia, ubi sit virtus, ubi sit intellectus: ut scias simul ubi sit longiturnitas vitæ et victus, ubi sit lumen oculorum, et pax. Ubi sunt principes gentium, qui in avibus cœli ludunt, qui argentum thesaurizant, et aurum? ad inferos descenderunt: viam autem disciplinæ ignoraverunt: non est audita in Chanaan, neque in universa terra. Hic est Deus noster, cui stellæ luxerunt cum jucunditate, et vocatæ, dixerunt, Adsumus: hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.*

Decimus tertius Ezechiel initio videt Deum curru Cherubim inequitantem; in fine architecturam templi; quare principia et finem, ait S. Hieron. tantis habet obscuritatibus involuta, ut apud Hebræos istæ partes cum exordio Geneseos a nemine ante annum trigesimum legantur: in cæteris Jeremiæ et Isaiæ similis est. Ezechielem in multis imitatur, et sequitur sanctus Joannes in Apocalypsi.

Decimus quartus Daniel, temporum conscius, et totius mundi polyhistor, monarchiarum omnium ex ordine seriem ortum et occasum; et denique Christi regnum, quasi lapidem præcisum de monte sine manibus, et regna omnia subvertentem, claro sermone prænuntiat. Mox percurrens Machabæorum tempora, regum Syriæ, et maxime Antiochi impiissimi, gesta ejus antitypi Antichristi tyrannide et desolatione concludit. Isaias erga mente et stylo exsultat, Jeremias lamentatur, Ezechiel minatur, Daniel visionibus abripitur. Its suus cuique Prophetæ est genius, suus spiritus et stylus aspiratus a Deo, qui sua dona partitur et dividit cuique prout vult. Ecquid mirum? Ita suus cuique Philosopho, oratori, doctori est, fuitque semper, et erit genius ac spiritus. Audi Sidonium Apollinarem lib. 4. ep. 3. suum cuique solerter assignantem: *Nemo, ait, affirmat, ut Claudianus: sentit, ut Pythagoras: dividit, ut Socrates: explicat, ut Plato: implicat, ut Aristoteles: blanditur, ut Æschines: irascitur, ut Demosthenes: vernat, ut Hortensius: moratur, ut Fabius: simulat, ut Crassus: dissimulat, ut Cæsar: suadet, ut Cato: dissuadet, ut Appius: persuadet, ut Tullius. Jam si ad sacrosanctos Patres pro comparatione veniatur, nemo instruit, ut Hieronymus: destruit ut Lactantius astruit ut*

Augustinus : *attollitur, ut Hilarius : submittitur, ut Joannes; corrigit, ut Basilius: consolatur, ut Gregorius: affluit, ut Orosius: stringit, ut Ruffinus: ut Eusebius, narrat: ut Paulinus, provocat: ut Ambrosius, perseverat.* Idem epist. 1. ad Probum, cuique in genere suum assignans stylum: *Si quid*, ait, *Heroicus orduum, Comicus lepidum, Lyricus contilenosum, Orator motuum, Historicus rerum, Satyricus figuratum, Grammaticus regulare, Panegyrista plausibile, Sophista serium, Epigrammatista lascivum, Commentator lucidum, Jurisconsultus obscurum, multiforiam cond derunt, id te omnifariam tradidisse quis nesciat?*

Decimus quintus Aggæus, festivus et lætus, destructum templum ædificat, Christi doctrina celebrandum: *Adhuc*, ait c. 2. 7. *unum modicum, et ego commovebo cælum et terram, et mare, et aridam, et movebo omnes gentes, et veniet Desideratus cunctis gentibus.*

Decimus sextus, *Zacharias, memor Domini sui, multiplex in prophetia, impietatem ore occluso in amphora inclusam, o duabus alatis mulieribus in terram Sennaar transferri vidit: Jesum vestibus sordidis indutum, et lapidem oculorum septem; candelabrumque aureum cum totidem lucernis quot oculis cernit: ut post equos nigros, rufos, albos, et varios, et dissipatos quadrigas ex Ephraim, pauperem regem vaticinetur, sedentem super pullum filium asinæ subjugalis*, nobis frumentum electorum, et vinum germinans virgines propinantem.

Decimus septimus, et ultimus, Malachias, sacerdotum digitatem et sacrificium Eucharistiæ celebrat: *In omni*, ait c. 1. 11. *loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda.* Eliam Theshiten, Christi Judicis prænuntium, ex paradiso redeuntem videt.

V. QUÆRITUR QUINTO de obscuritate Prophetarum, ac modo et methodo eam superandi. Sane eos obscuros et difficiles esse liquet, tum quia de rebus arcanis et abditis, præsertim futuris, vaticinantur, tum quia futura per symbola sæpe ac hieroglyphica significant; unde et phrasin propriam habent, symbolicam sæpe, parabolicam et ænigmaticam: quin et plura, pulchra æque ac recondita, apud eos æuigmata vera invenies. Ut hisce difficultatibus occurram, Canones præmittam, qui quasi in tenebris faces præferant, et præluceant. Vero S. Hieron. in Nabum c. 3. sub medium: *Et dicemus*, ait, *ideo sacram Scripturam hisce difficultatibus esse contextam, et maxime Prophetas qui ænigmatibus pleni sunt, ut difficultatem sensuum difficultas quoque sermonis involvat: ut non facile pateat sanctum canibus, et margaritæ porcis, et prufanis sancta sanctorum.*

Narrat de se S. August. l. 9. Confessionum 5. quod cum recens conversus, deserta Rhetoricæ professione ad sacra studia totum animum transtulisset, consuluerit sanctum Ambrosium, quid potissimum sibi legendum esset: at ille suasit Isaiam. Verumtamen ego ait primam hujus lectionem non intelligens, totumque talem arbitrans, distuli repetendum, dum exercitatior forem in Dominico eloquio. Hæc sanctus Augustinus, Augustinus inquam, illud acumen, qui per se Porphyrium legens, Aristotelis Prædicamenta, multaque talia, ea suopte ingenio intellexisse se confitetur; vir in omni humana litteratura et Philosophia excultus: quid ergo nos pusiones præ illo Atlante, si desit magister, si desit qui lumen præferat? *Divinatio enim in ore doctoris, in doctrina non errabit os ejus.* Sic S. Thomas, cum in Isaiæ locum quemdam difficilem incidisset, nec eum expedire posset, de more jejuniis per complures dies preces miscuit: tandem missi ad eum SS. Petrus et Paulus locum explicarunt; ut ille accito mox suo Reginaldo loci commentationem faciliter, quasi ex libro legens dictaret. Idem Aug. epist. 2 ad Volus. tantam hic agnoscit altitudinem sapientiæ, ut annosissimis, acutissimis, flagrantissimis cupiditate discendi hoc contingat, quod eadem Scriptura quodam loco habet: *Cum consummaverit homo, tunc incipiet.*

Gregorius magnus, et Pontifex et doctor, in Ezechielem commentans, tot tamque abdita in his libris agnoscit mysteria, ut asseveret quædam mortalibus necdum reserata, solis cœlestibus patere spiritibus. Sane vix quemquam mortalium ultima Ezechielis capita plane intelligere arbitror: tentet qui volet. Credo, ubi omnes vires intenderit, solam referet mentis defatigationem. Ego de me illud possum dicere, quod Ezechiel de se c. 47. et post eum ducti interpretes: *Torrentem non potui pertransire, quoniam intumuerunt aquæ profundi torrentis quæ non possunt transvadari.* Sed hac appendice omissa, quæ rari forsan est usus; age, Isaiæ, aut Minorum Prophetarum caput quodlibet, tractatum, vel librum quemlibet evolve; ni nebulas, ni labyrinthum, ni vel dubitationum Iliada, vel tenebrarum Odysseam repereris, animoque conceperis, faxo quod voles. Quare S. Clemens lib. 1. Constit. Apost. cap. 4. 5. et 6. ex Apostolorum doctrina ita sancit; *Scripturas sanctas assidua memoria meditare. Scriptum est enim: In lege ejus meditaberis die ac nocte, deambulans in agro, et domi sedens, cubans et expergrectus, ut in omnibus sis intelligens*; et mox *Lege legem, libros de Regibus, Prophetas: cane psalmos David: percurre diligenter Evangelium, in quo sunt hæc consummata*; subdit: *Abstine ab omnibus libris Gentilium. Num quid in lege Dei desideras, ut ad illa Gentilium scripta animum velis appellere? sive enim historias legere cupis, habes libros de Regibus: sive sophistico, id est, quæ arguta ad sapientiam referuntur, et poetica, habes Prophetas, Job, Proverbia; in quibus plus acuminis, quam in omni poesi, et sapientia sophistarum reperies: quod is qui solus sapiens est, illa effatus est*; et lib. 2. cap. 5. ita sancit de Episcopo: *Meditetur de libris Domini, et studeat eis. Sit multus in lectione, ut Scripturas accurate interpretetur: Evangelium, ut Prophetis et legi consonet; legem et Prophetas, ut Evangelio. Ait enim Dominus: Scrutamini Scripturas.*

Illud vero non parum difficultatem auget, quod in hosce libros non perinde ut in Evangelia, aliosque similes, commentatores exsteut. Scripserunt, fateor, plurimi in aliquos, Origenes, Apollinaris, Didymus, Pierius, Eusebius; sed hi intercideruut; hisce tamen usus est S. Hieronymus: post hos S. Hieron. Cyrillus, Theodor. Greg. Basilius, sed horum fere aliqui mysticum sensum: alii nunc mysticum, nunc litteralem sine discrimine proferunt, ut nescias quænam expositio litteralis sit, quænam mystica. Scripsit et D. Thomas, de quo quid sentiam in Isaia dicam, Lyranus, Hugo, Dionysius. E recentioribus Leo Castrius, Adamus Sasbout, Guevara, Arias Montanus, Vatablus, Andreas Capella. Franc. Forerius et qui nulli cedit, mea

sententiis, noster Franc. Ribera in Minores Prophetas, Bened. Pererius Hieron. Prado et Joan. Bapt. Villalpando, qui in Ezechiele elucidando sumptu Regis Hispaniæ sedecim annos strenue laborarunt, et tres ingentes tomos nuper Romæ ediderunt. Ex hæreticis Calvinus, OEcolampadius, Musculus, et alii. Verum ex hisce recentioribus singuli in unum alterumve tantum Prophetam commentantur: at qui breviter ac methodice ex Patribus et Græcis Hebræisque fontibus, sensum duntaxat litteralem nostræ versionis Latinæ pertractet, hactenus vidi neminem: Noster Emmanuel Sa brevis est; sed doctioribus, et qui ex verbo totam quasi ex usu conjectent sententiam, fere servit: subinde quidem lucem perstringit, sed alias sæpe incipientem in salebris deserit, et fere verborum sensum verbo reddit, non rerum aut quæstionum incidentium difficultatem persequitur. Consulat qui velet eum uno altero ve capite in Prophetas Minores, maxime ubi latet difficultas; et statim hærere se videbit. Unus hic nobis lucifer tædam præfert noster S. Hieronymus phœnix ille sui ævi, vir græce, hebraice, latine peritissimus, et Ecclesiæ calculo in expendendis sacris Scripturis doctor maximus: quippe qui in hisce ad extremam canitiem consenuerit, et teste S. August. veteres omnes Græcos et Latinos commentatores legerit; qui sane nisi hic primus glaciem perfregisset, posteris omnibus Prophetarum invia fuisset via; sed Dei benefica providentia in hoc toto opere ita labor et doctrina Hieronymi constitit, ut hæc lauream ejus doctoralis et scriptorum gemma præ omnibus emicet: opus dico operum ejus præstantissimum, in quo ipse seipsum vicit.

Verum ne quis in eo erret, unum alterumve advertat. Solet S. Hieronymus litteralem sensum primo paucis perstringere, uti ab Hebræis eum accepit: in quibus si quid falsum putat, rejicere continuo solet; quod autem non rejicit, probat. Hunc sensum litteralem subinde Judaicum vocat, quod Judæi huic soli insistant. Deinde ad allegoriam et tropologiam transit, et fusius evagatur, ut et alii Patres, qui sæpe litteralem omittunt, eo quod elegantior et pientior eis videatur allegoria aut tropologia, quodque Christum in omnibus quærant, qui ut superius ostendi, fructus et scopus est legis et Prophetarum.

Alterum est. Solet S. Hieronymus aliorum tantum sententias referre: unde singulorum Prophetarum proœmiis Origenem, Apollinarem, Didymum, aliosve quos secuturus est, recenset. Hinc eorum etiam errores subinde adfert, nec rejicit, quasi relator, non judex, judicium lectori relinquens. Sic ipse se contra Ruffinum, errores Origenis, Apollinaris et aliorum ei objectantem, purgat. Videat ergo non oscitans lector; quos proœmio quoque secuturum se spondeat Hieronymus, et si quid falsi deinde afferat, illis tribuat, non S. Hieronymo.

Ego igitur, licet plurimos volverim, unum tamen maxime sequar S. Hieronymum, qui, ut dixi, ætatem vitamque suam longævam in S. Scriptura contrivit, ultimamque Prophetis consignavit, atque iis immortuus est: unde in Jeremiam commentarium imperfectum morte præventus reliquit. Audiemus hic ergo cycneam ejus vocem: de quo illud legimus, quod, licet variis morbis doloribusque tentaretur, tamen corporis incommoda solitus sit piis laboribus, et perpetua lectione aut scriptione superare. Eadem mihi causa, et valetudo cum ipso communis; quocirca et eodem cum ipso remedio ad eam leniendam et superandam utar. Ad eum, quasi ad oraculum, ex omnibus orbis terræ partibus S. Scripturæ quæstiones explicandæ referebantur: illum de talibus sæpe Damasus Pontifex consuluit, sæpe S. Augustinus, aliique Ecclesiæ pastores et doctores: illum et ego assidue consulo et consulam, ita tamen, ut, si quis aliud quid melius afferat, aut Deus suggerat, aut ratio evincat, bona Hieronymi pace dicam. *Amicus S. Hieronymus, magis amica veritas*; nam ipsi S. Hieronymo semper fuit, et nunc maxime veritas ipsa magis amica est seipso suoque sensu. Ter et viginti et pluribus annis, in Belgio Lovanii publice Prophetas explicui; Romæ jam quarto eosdem decui et pertractavi, ultimamque manum et limam adjeci. Verum est illud Afranii de sapientia: *Usus me genuit, mater peperit memoria*; et Plinii l. 26. *Usus efficacissimus rerum omnium magister*. Porro usum adfert ætas et ut ait Ovid. 6. Metam. *seris venit usus ab annis*. Hinc illud Solonis: *Assidue addiscens ad senium propero*. Multa ex interpretibus, aliisque auctoribus ab olim seniam collecta, exactius discussi et digessi: multa ex meipso, vel potius suggerente auctore luminum, ipsaque æterna Sapientia, addidi. Ubi tamen alios semitam et interpretationem veram quæ menti satisfaceret capessentes vidi, præeuntes sequi malui, quam novam, incertam, et de proprio sensu (cuique enim placent plus æquo propriæ inventiones mentisque fœtus, æque ac matribus suæ proles, quas licet deformes, putant esse formosissimas) suspectam viam inire. Veritas enim ubique eadem est, veraque interpretatio sanctæ Scripturæ apud omnes eadem esse debet. Quocirca sapienter monet Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra profanas hæresum novitates: *Nove dicas non nova*. Nam veritas cum sit publica, et juris communis, perinde ac sol, cana est et prisca eademque omnium sæculorum, æque ac doctorum hominum. Quapropter ingens testimonium est veritatis, veræque fidei, expositionis et doctrinæ, doctorum et interpretum in ea consensus, et verbis licet ac methodo discors, re tamen et sensu consona concordia. Atque hæc talis est in Ecclesia insignem, mireque gratam parit harmoniam, adinstar harmoniæ tetraphonæ Evangelistarum qui quatuor vocibus dispariter pares, et pariter dispares, idem, sed alio modo et quasi tono dicentes unam eamque divinam edunt Evangelii melodiam et concentum.

Mea methodus hæc est, ut quoscumque illustriores nancisci possum interpretes, legam, ex eisque medullam exsugam, eorumque dicta in pauca contraham. Quare quæ alii fuse, alii etiam confuse aut obscure dicunt, ego breviter, methodice et clare dicere conor; ut qui hæc legerit, omnes sibi legisse videatur, ac rursus neminem. Præter enim propriam methodum, multa in sensu et litterali et morali inveniet propria quæ apud neminem alium. Quocirca brevitatis causa discursibus prolixis abstineo, et multo magis iis qui ad speciem et pompam compositi sunt, aut anfractuosi, et per varias sermonis ambages et flexus more Rhetorum deducti et circumducti: atque illico ipsum rei punctum quasi acu tango; sapienti enim pauca.

Insuper verbis quoad possum parco, ut quod uno dicere queo, non dicam duobus, sciens de omni verbo superfluo et otioso Deo reddendam esse rationem: ac secutus S. August. lib. 1. Retract. in prologo, qui citans hanc Christi de verbo otioso sententiam, et alteram Sapientis: *Illud etiam*, inquit, *quod scriptum est, Ex multiloquio non effugies peccatum, terret me plurimum: quia de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quæ si non falsa, at certe videantur, sive etiam convincantur non necessaria.* Unde subdit se hac de causa scripsisse libros Retractationum, dicens: *Restat igitur ut me ipse judicem sub magistro uno, cujus de offensionibus meis judicium evadere cupio. Et* anterius : *Jamdiu istud facere cogito, quod nunc aggredior, ut opuscula mea judiciaria severitate recenseam, et quod me offendit, velut censorio stylo denotem: ut qui primas non potuit habere sapientiæ, secundas habeat modestiæ; ut qui non valuit omnia impœnitendo dicere, saltem pœniteat, quæ cognoverit dicenda non fuisse.* Accedit, quod alii et varii in varias Scripturæ partes prolixe scripserint, quos consulat qui prolixitate gaudet. Meus enim scopus est, breviter potiorem vel totam, si Deus dederit, S.Scripturam pertractare, ejusque sensum litteralem et genuinum paucis assignare, ne, si prolixior sim, tomi et numero et mole ita excrescant, ut vix a quoquam omnes evolvi et perlegi possint; quin vero propositum meum est ea de causa studere brevitati, ut S. Scripturæ avidi commentarios meos a capite ad calcem evolvere, totamque S. Scripturam penetrare et intelligere queant. Scio enim breve esse tempus vitæ nostræ, illudque multis aliis tum studiis, tum negotiis distineri et distringi, ut pauci sint, qui vel otium vel animum habeant prolixos in S. Scripturam commentarios evolvendi. Horum ergo desiderio et studio, perinde ac occupationibus brevitate hac occurrere, et quantum licet satisfacere statui, æque ac eorum, qui celeri et perspicaci ingenio præditi, præsertim Itali, non ferunt moras et flexus verborum, sed rem in ictu verbi et oculi sibi exhiberi cupiunt: alioqui mihi, uti et aliis passim, facilius esset conceptus meos per multa verba explicare et amplificare, quam eos, eorumque vim, succum et nervum in pauca quasi distillando, rejectis minus necessariis, contrahere, et ut ajunt, purum cribratumque dare pollinem rejectis furfuribus. Hic enim facile addita aqua sermonis inflari, distendi et amplificari potest ab eo cui nec cerebrum, nec facundia deest. Denique malunt omnes arborem onustam fructibus, quam frondibus et floribus: ita pariter et malunt commentarium rebus sensibusque densum, quam verborum foliis floribusque luxuriantem.

Verum enim vero uti alii interpretes mihi non sunt obstaculo, nec incommodo, sed potius commodo et adjumento: ita velim ut hæc mea brevitas nulli sit remoræ, quin, si quos fusiores in Prophetas commentarios paratos habeat aut paret, illos in lucem det, et ad publicam Ecclesiæ utilitatem edat. Sentio enim, dicoque ex animo illud Mosis ad Josue, cupientem vetari Eldad et Medad ne prophetarent: *Quid æmularis pro me? quis tribuat ut omnis populus prophetet, et det eis Dominus Spiritum suum?* Numer. 11. 29. Quid enim aliud spectamus et quærimus omnes, nisi illustrare Dei gloriam, et Ecclesiæ commodare, non tantum per nos ipsos, sed et per quosvis alios? Charitas enim non quærit quæ sua sunt, sed quæ Dei, quæ Ecclesiæ: de qua canit Psaltes: *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate*; nimirum Ecclesia ornatur cyclade variegata varietate et diversitate tot statuum, ordinum, graduum, Sacramentorum Sanctorum, virtutum, gratiarum (hic est ejus decor, hæc species et pulchritudo) quidni et doctorum ac scriptorum? Prophetæ enim non unum: sed centum merentur commentatores et commentarios: quin da quotquot voles, numquam dabis qui eorum sensa fundumque exhaurient, sed posteris multa eruenda, commentanda, scribenda, relinquent. Profundum est hoc mare, profundi sermones Spiritus Sancti, qui exhauriri nequeunt.

Jam vero in hac commentatione, uti alibi feci, ita hic quam possum exactissime insisto sensui litterali rimando et vestigando tum ex Patribus, tum ex Hebræo fonte, tum ex Sept. et aliis interpretibus, tum ex antecedentibus, et sequentibus, tum ex usu S. Script. et variorum ejus locorum mutua inter se collatione. Ad phrasis enim et vocis notionem genuinam percipiendam, via et ratio optima est conferre loca S. Scripturæ, in quibus illæ aut similes voces aut phrases iterantur. In iis quæ facilia sunt, non immoror, sed levi manu pertranseo. Sequor S. Augustinum lib. 18. de Civit. cap. 28. ubi cum citasset sententiam claram et apertam Oseæ, subdit: *Hoc si velimus exponere adhuc, aliquid prophetici obtundetur saporis*; et S. Hieron. in proœm. lib. 3. comment. in Epist. ad Galatas dicentem: *Officii mei est obscura disserere, manifesta perstringere, et in dubiis immorari.*

Locos morales ipsi Prophetæ copiosos et pathetticos habent, ut, si eos ad litteram intelligas, aliisque proponas et urgeas, vix alios requiras: subinde tamen eos interseram, breves tamen et nervosos ex Patrum aut veterum sententiis, exemplis historiis, apophthegmatibus, sicuti feci in Pentateucho, ut iis et legentes animum suum pie et fructuose pascere, ac concionatores iisdem ad populum pascendum et permovendum uti possint. Qua in re duo monenda occurrunt: prius, me in S. Gregorio, epistolis S. Cypriani, et S. Ambrosii, aliisque nonnullis Patribus Romæ ex editione Vaticana aut simili, aliam invenisse distinctionem epistolarum et capitum, quam viderim Lovanii. Quocirca nec Itali, nec Transalpini errorem in citatione admissum cogitent, si in suo codice alibi edito, aliterque distincto locum capite a me citato non inveniant. Rursum, non mirentur dispariter juxta diversas editiones me loca Patrum citare. Nam partem operis hujus conscripsi Lovanii, partem Romæ, ubi aliis et aliis editionibus uti me oportuit. Quamquam non diffiteor in numero facillime errari, sive a descriptore, sive a typographo, sive ab ipso auctore: cum enim cifræ sint variæ minutæque, ac multoties occurrant, totque oculos ac manus transire debeant, quam facile est aliquem aliis intentum in una alterave hallucinari? Condonandum hoc est humanæ imbecillitati. Ita se excusat S. Hieronymus ad Lucinium epist. 28. *Si*, inquit, *paragrammata ita repereris, vel minus aliqua descripta sint, quæ sensum legentis impediant; non mihi debes imputare, sed tuis, et imperitiæ*

notariorum, librariorumque incuriæ, qui scribunt non quod inveniunt, sed quod intelligunt; et dum alienos errores emendare nituntur, ostendunt suos.

Posterius, ut lector commentarium hunc non mutilatur ex intuitu unius alteriusve luci, sed totum et perfectum opus (quale tantum a rudibus spectari merito volebat Apelles) perlustret et consideret, videatque quam ultima primis, media primis et ultimis respondeant; quam Daniel et Ezechiel cum Isaia et Jeremia consentiant. Ita enim quadrigam hanc, an æquo, pari et concinno pessu incedat, dijudicare poterit. Hæc forma operis nostri, ut inspecta magis placitura sit quam aspecta: *Quæ enim cito placent, non diu placent.* Plato apud Stobæum in Ethic. Eclog. *Pleraque scriptorum cum Adonidis hortis comparabat, qui subito uno die nati celerrime pereunt.* Spero id nuo eventurum huic nostro, quod per multos annos elaboratum et satum, vires magis a tempore capiet ac *crescet occulto velut arbor ævo,* ut futuris sæculis robustius, meliores et maturiores in legentium animis fructus edat. *Ingenii præclara facinora, sicut anima, immortalia sunt,* ait Sallust. in Jugurth. Idcirco bombyces imitatus sum, qui prius dies nucleos que comesunt, et comessando grandescunt et crassescunt: deinde sericum nere, globumque conficere incipiunt, dum ex eodem ore et ventre assidue filando texendoque tenuum educunt, quantum comederunt: nimirum quod per multos annos legendo, meditando, docendo collegi, et in mente recondidi, hic ovolvo, et depromo, aliisque communico. Secutus quoque sum illud S Bernardi ser. 18. in Cant. *Si sapis, concham te exhibebis, non canalem. Implere prius, et sic curato effundere. Ipse fons vitæ prius interno repletus, et sic exundans in multis miserationibus visitavit terram, et inebriavit eam.*

Porro duplex hic reperio interpretum genus invicem adversum. Unum Judaicum, eorum scilicet qui omnia quæ a Prophetis de Juda, Jerusalem, Sione, Babylone, Chaldæis, Moab, Edom et similibus dicuntur plane et crasse uti sonant, accipiunt. Alterum allegoricum, eorum qui e contrario omnia ista de Ecclesia, de Christo, de Gentium vocatione, de lege nova, de bonis spiritualibus accipiunt. Tertii proinde sunt, qui tutius inter hos medii incedunt, atque uunc his, nunc illis se conjungunt. Primi generis auctores sunt Rabbini, judaismi propugnatores, et Christi ac christianismi hostes, quos incaute nimis sequuntur subinde Hugo, Lyranus, commentar. S. Thomæ adscriptus, et aliqui alii orthodoxi. Hi enim clarissima de Christo et Ecclesia prophetias, ad Cyrum et Judæorum synagogam detorquent. Exempli sit instar, quæ Isaias cap. 8. de prophetissa concipiente et pariente filium, cui nomen, *Accelera, spolia detrahere, festina prædari,* scribit prophetatque de B. Virgine pariente Christum: ipsi ad uxorem vel Isaiæ, vel Achaz regis Judæ, ejusque filium referunt. Nonnulli alii eo usque progressi sunt, ut illud c. 7. *Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, etc.* pari modo litteraliter dictum velint de uxore Isaiæ, cum tota Ecclesia et S. Matthæus c. 1. 23. diserte doceant, id non nisi de Virgine Deipara intelligendum esse. Illud Isaiæ c. 60. 1. *Surge illuminare, Jerusalem, etc. Et ambulabunt Gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi, etc.* ad litteram de Jerusalem terrena reflorescente, allegorice tantum de Ecclesia Christiana, interpretantur. Illud Zachariæ c. 9. 11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua,* ad litteram de Judæorum e Babylone liberatione, allegorice tantum de patrum e limbo, per Christi descensum, redemptione exponunt; multaque talia, quæ passim in decursu operis occurrent. Indignantur biseo non pauci interpretes et Doctores, atque acriter eos perstringunt, nec immerito. Quid enim hoc est aliud, quam prophetias illustres et sublimes deprimere, abjicere et enervare? quam clare de Christo et christianismo oracula si non elidere, certe refrangere et debilitare, aut etiam detorquere? quam Judæorum cæcitatem fovere, iisque arma suggerere quibus Christianos oppugnent? Esto enim fateantur ipsi, allegorice saltem hæc vaticinia ad Christum et Ecclesiam pertinere: tamen litteram et litteralem sensum, qui S. Scripturæ basis est et fundamentum, Christianis eripiunt; quo erepto quam facile allegoricum eludent Judæi? illum enim sensum esse sacræ Scripturæ pernegabunt, dicentque eum humani cerebri esse commentum, et a Christianis confictum. Qui in alio extremo sunt, hi ea quæ passim de Sennacherib, Nabuchodonosor, Ezechia, Sedecia, etc. ad litteram dicuntur historice, de diabolo de Christo, de Apostolis accipi volunt. Ita Leo Castrius totum Isaiem ad Christum torquet, ut eum quantus quantus est, Judæis extorqueat. Hi quoque licet minus periculosi sint, effectui tamen suo præter rationem indulgent, ideoque a veritate veroque sensu aberrant.

Media ergo hic via sinceris interpretibus ineunda, ut ex circumstantiis solerter indagent, quid historice Synagogæ, quid Ecclesiæ; quid Cyro, quid Christo; quid Judæis, quid Christianis conveniat: quod quia implexum est et difficile vestigatu, hac de causa ad illud explicandum et vestigandum aliquot canones dabo, causamque assignabo.

Concludo: quod S. Hieronymus, quod S. August. quod S. Thomas aliique sacræ Scripturæ et Ecclesiæ doctores propalam confitentur, lumine cœlesti hic opus esse, certum est. *Omnis enim prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit,* ait S. Petrus 2. epist. 1. 20. ut Deus ipse verba sua tam obscura et implicata nobis illustret, ut intellectui nostro ipse irradiet, judicium dirigat, memoriam confirmet. Itaque invocemus nostrum Isaiam, Jeremiam, Ezechielem et Danielem, ut suum prophetiæ lumen nobis communicent, faciant nos Prophetas, doctores, præcones, æternitatis satores, ut cum Isaia Seraphim aliquis ad nos advolet, calculoque ignito os vaticinaturum tangat, purget, aperiat. Cum Jeremia exclamemus: *A, a, a, Domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum.* Cum Ezechiele a facie Cherubim cadamus proni in terram, petamusque a spiritu erigi, et hos nobis pandi. Cum Daniele verbum Dei in corde conservemus, et stupeamus ad visionem, eo quod desit interpres, atque ab angelo interpretationem demisse flagitemus.

Sane Deo sim ingratus et injurius, si vicennales hasce meas lucubrationes quantulascumque ingenio

potius, studio, aut labore meo, cui tamen per Dei gratiam numquam defui, quam divinæ beneficentiæ et liberalitati, immeritæque opi et illustrationi tribuam. Quam sæpe pelagus hoc exhorrui, portum desperavi, viribus meis diffisus sum, dixi Quis introibit in potentias Domini? quis scrutabitur secreta Altissimi, ut cognoscat sensum Domini? quis aperiet librum signatum, scriptumque intus et foris? Non ego, quia omnia in me pusilla novi, et tu, Domine, melius nosti, qui me penitus in veritate cognoscis, et tamen tacere non licet, quia loqui me jubes. Da quod jubes, tu qui linguas infantium facis disertas et juba quod vis. Minor sum cunctis miserationibus et veritate tua, quam explevisti servo tuo. Tibi gloria, nobis autem confusio et gratiarum actio. In baculo meo transivi, non Jordanem, sed oceanum, et ecce cum duabus, imo tribus turmis codicum utriusque Testamenti regredior. Tu solus nosti, et direxisti viam aquilæ in cœlo, viam colubri super terram, viam navis in medio maris, et viam viri in adolescentia. Da mihi ergo sedium tuarum assistricem sapientiam, et noli me reprobare a pueris tuis: quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ, homo infirmus et exigui temporis, et minor ad intellectum judicii et legum. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit et mecum laboret. Sensum enim tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis? Confirma, et perfice, Domine, quod operatus es in nobis, ut Prophetarum arcana nobis patefacias, qui solus habes clavem David, claudis et nemo aperit, aperis et nemo claudit: ut coronidem hanc triplicis coronæ sacris tuis libris imponam, atque eam tibi, o sacratissima Trinitas, offeram ad tuam gloriam meam consolationem, et eorum quos tibi per hæc mea scripta docere placuerit, instructionem et fructum. Da ergo tantum te diligere, quantum cognoscere, itque alii per nos te cognoscant et diligant. Da insuper, ut quando tibi visum fuerit e misera hac peregrinatione dimittere servum tuum in pace, videant oculi mei salutare tuum, a Videntibus hisce nostris prævisum et prænuntiatum, quod ipsi jam coram vident, eoque fruuntur facie ad faciem: utque sim minimus eorum, qui cum ad justitiam erudierint multos, jam fulgent quasi stellæ in perpetuas æternitates: atque cum Daniele, Isaia, Jeremia et Ezechiele, ante thronum tuum consistens, cum illorum coronis coronidem hanc etiam offerens (tua enim est, non mea) æternis hymnis concinam tibi sedenti in throno, et Agno: *Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor et virtus, et fortitudo Deo nostro in sæcula sæculorum. Amen.*

CANONES QUI FACEM

PRÆFERUNT PROPHETIS.

Canon I. Prophetæ aliquando per voces, aliquando per visiones oculis, aut potius imaginationi objectas, quasi per symbola erudiebantur de rebus futuris. Sic Daniel cap. 7. vers. 3. vidit quatuor animalia portendentia quatuor Monarchias. Ezechiel cap. 1. vidit currum Cheruhim, portendentem Dei magnificentiam, magnamque victoriam et vindictam, tum de Judæis aliisque gentibus per Chaldæos, tum de peccato et dæmone per Christum. Visiones omnes propheticas collegit et explicuit uno tomo nuper noster Antonius Fernandius. Sæpius tamen et passim prophetis et lumen propheticum erat revelatio, et vox sive locutio divina, imaginationi et menti Prophetæ a Deo objecta et immissa. Unde sæpius vocatur *verbum*, quam *visio*: ubi tamen hunc canonem accipe et observa.

Cum de Dei locutione agunt Prophetæ, sæpe quæ rerum sunt verbis, et quæ verborum sunt rebus tribuunt, ut dicant se vidisse verbum, visionem audivisse, imo idem verbum vel visionem nunc se vidisse, nunc audisse asserunt, ut patet Isaiæ 1. v. 1. et c. 2. v. 1. cum tamen sola visio videatur, solum verbum audiatur.

Ratio phrasis hujus est, quia Deus loquebatur Prophetis non lingua, nec voce, ut homines; sed rebus et factis, per species rerum aut vocum, quæ rerum erant significativæ, imaginationi aut menti eorum objectas: quare verba Dei sunt non tam ipsæ voces, quam ipsa facta et res gestæ. Rebus autem et gestis quando geruntur, magis proprium est videri, quam audiri. Deum ergo sic loquentem audiebant Prophetæ, quasi res ipsas coram se geri cernerent. Simili modo S. Joannes in Evangelio sæpe ait, Filium videre et audire omnia a Patre: quia in simplicissima deitate, idem est videre et audire. *Deus*, inquit Cicero in Somn. Scipion. *est qui videt, qui sentit, qui meminit, qui regit et moderatur.* Idem suo modo participat mens humana in Christo, æque ac in nobis, dum revelationem accipit. Sicut enim mens Dei eminenter continet visum, auditum, omnemque sensum et sensationem: sic et suo modo mens creata hominis et angeli. Est enim ipsa imago mentis divinæ, facta ad ejus exemplar et similitudinem Mens ergo nostra dum rem quampiam percipit et clare cognoscit, dicitur eamdem videre et audire. Hæc ergo causa est, cur prophetis, sive locutio et revelatio divina, puta res a Deo revelata, modo vocetur *verbum*, modo *visio*. Ita S. Basilius in Isaiæ c. 1. v. 1. qua de re plura ibid. dicam.

Secundo, prophetiæ vocantur *verbum*: quia passim non visiones, sed verba Dei loquentis audiebant Prophetæ; et quia auditus, cujus est percipere verbum magistri, est sensus disciplinæ, ut ait Aristotel. Eædem vocantur *visio*: quia videre, et visus, cum omnium sensuum sit nobilissimus et certissimus, capitur

sæpe pro anditu, gustu, tactu, omnique sensu et sensatione, uti ostendi Exodi 20. 18. ut idem sit videre, quod certo percipere et cognoscere, sive videndo, sive audiendo. Ita S. Joannes in Apocalypsi, c. 5. et deinceps, ait se vidisse librum signatum septem sigillis, eoque ab Agno reserato, narrat c. 12. et sequent. se vidisse, non autem audisse et legisse visiones in libro hoc descriptas: quia scilicet apud Prophetas idem sunt visio, lectio, auditio, tantumque significant revelationem, et cognitionem spiritalem mentis, uti ibidem docui.

Canon 2. Prophetæ habebant spiritum propheticum, non quasi habitum permanentem, sed per modum cujusdam divinæ motionis, afflatus et illuminationis brevi transeuntis, ac per intervalla eos corripientis et illuminantis. Quocirca S. Chrysost. in Evangelium S. Marci homil. 3. quærit, cur toties dicant et repetant Prophetæ τo *hæc dicit Dominus*, ac respondet: Quia, inquit, Sanctus Spiritus, qui ab eis antea recesserat, tunc ad eos redibat. De solo enim Christo dicitur: *Super quem videris Spiritum descendentem et manentem.* In Prophetis ergo verum est illud S. Augustini, *Mentium rex Deus est.* Hinc prophetiæ eorum, licet consequenter in eodem libro scribantur, tamen diverso tempore sunt factæ et dictæ, imo sub diversis regibus, ut patet ex Isaiæ c. 1. v. 1. Ita S. Hieron. ibidem. Hinc rursum mirum non est eos idem iterum et sæpius repetere et inculcare; hoc enim boni concionatores suggerente Spiritu Sancto facere solent. Hinc tertio, statim eodem capite ad aliam prophetiam et materiam non raro transeunt. Hinc quarto, posteriores Prophetæ subinde priorum verba repetunt et confirmant. Sic Michæas c. 4. 1. dictum Isaiæ c. 2. v. 2. Sic onera Babylonis, Ægypti, Moab, Ammon, Idumææ, Tyri, etc. quæ Isaias c. 13. et sequent. assignat, Jeremias iterat et confirmat c. 46 et sequentibus.

Canon 3. In Prophetis, et præsertim in Jeremia et Ezechiele (ut patebit in Chronotaxi, quam eis præfigam) sæpe non servatur ordo regum et temporum; sed præponitur prophetia quæ posterius contigit, et e contrario. Rationem assignat S. Hieron. in c. 25. Jeremiæ sub initium: *Non enim, ait, Prophetis curæ erat tempora conservare, quæ historiæ leges desiderant, sed scribere utcumque audientibus atque lecturis utilia noverant. Unde et in Psalterio male quidam juxta textum historiæ psalmorum requirunt ordinem, qui in Hebræo carmine non observatur.* Adde, videri prophetias aliquas diverso tempore dictas, et diversis schedis a Prophetis conscriptas, postea ab aliquo alio in ordinem quem jam habemus, esse compilatas et digestas, ordinis tamen neglectu: ita in Jeremia fecisse videtur Baruch. Atque inde videntur emanasse illa ultima fragmenta Danielis, puta historiæ Susannæ cap. 13. et Belis ac draconis cap. 14. Sic Proverbia Salomonis non ab ipso, sed ab ejus viris esse digesta, patet Proverb. 25. 1.

Ubi Nota, Prophetas ordinarie suas revelationes quas a Deo accipiebant, primo viva voce instar præconum, vel concionatorum populo enuntiasse et promulgasse. Unde toties dicit eis Deus: *Dic populo huic: Dices ad eos, etc.* Rursum: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum*, Isaiæ 58. 1. Deinde post concionem, hanc eamdem, aut ejus summam conscribebant, atque, ut censent nonnulli, scriptam valvis templi affigebant, ut omnibus etiam iis qui eam non audierant, pateret; utque iis qui audierant, ejus memoriam refricarent, et ad ei obtemperandum exstimularent. Quæ cum per aliquot dies satis patuisset, auferebatur a ministris templi, atque reponebatur in exedris templi, ut perpetuum ejus monumentum exstaret. Hinc confectos esse libros Prophetarum verosimile est. Id innuit Habacuc c. 2. 2. dicens: *Et respondit mihi Dominus, et dixit: Scribe visum, et explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit eum.* Et Isaias c. 8. 16. dicens: *Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.* Singulari autem Dei providentia effectum est, ut sacerdotum opera, quorum officium erat hæc scripta conservare, et ad posteros transmittere, hæc ad nos pervenerint. Erant enim ipsi sæpe Prophetis infensissimi, eo quod a Prophetis eorum scelera detegerentur, et acriter perstringerentur. Deus ergo ad hoc præstandum eos impulit et direxit. Esto enim Prophetæ domi quoque eadem scripta conservarent, tamen pontifices ea eripere illis et abolere potuissent. Adhæc illa apud posteros auctoritate sua caruissent, nisi pontificum et Synagogæ testimonio et calculo communita fuissent; perinde ut jam libri hagiographi Ecclesiæ testimonio indigent. Unde enim sciremus hæc esse ipsissima oracula Isaiæ, nisi id Synagoga nobis tradidisset?

Canon 4. Prophetæ quia amplum habebant lumen, ad plures, et plura diversis temporibus futura sua oracula extendunt: cupiunt enim pluribus prodesse: qua de causa et sua oracula, quæ prius quasi concionantes voce pronuntiarunt, postea vel per se, vel per alios conscripserunt, ut omnibus sæculis concionentur et vaticinentur. Quocirca Isaias, Jeremias, et alii, eum Judæos sui ævi arguunt, arguunt etiam Judæos postea futuros, præsertim tempore Christi avos suos imitantes, ut patet Isaiæ 1. 7. Hinc cum eis comminantur captivitatem Babylonicam, sub ea posteris eorum comminantur similem captivitatem Romanorum per Titum et Vespasianum; similis enim fuit utraque captivitas, tum quia eidem genti, tum quia ob similia peccata, tum quia simili modo, crudelitate et vastitate inflicta est. Rursum in excidio urbis Jerusalem dant speciem et typum excidii orbis in fine mundi; unde Christus Matth. 24. sub illo hoc depingit, et ab illo ad hoc transit v. 29. Simili modo transeunt a captivitate Assyriaca decem tribuum, ad captivitatem Babylonicam duarum tribuum, Judæ scilicet et Benjamin, atque hæc omnia faciunt citissime, saliendo a priore ad posteriorem, et statim ad priorem resiliendo: subinde vero id faciunt post longam orationem, et quasi parenthesin. Denique Prophetæ sæpe transeunt ab historia, et concione ad Christum; eum enim habent pro scopo: et a Christo rursus redeunt ad historiam, et res sui temporis. Porro id faciunt tribus de causis. Prima est, ut videantur esse prophetia, non ordinata narratio aut historia: unde in ea quasi in cyclade variegata et auro intertexta præcidunt sæpe historiæ filum, ut Christum historiæ attexant et intertexant. Ita S. Hieron. in Osee cap. 1. Secun-

da est, quia Prophetæ elevati lumine prophetico et divino, omnia (quæ nobis remota et longe dissita videntur) sub se quasi exilia, coram et conjuncta intuebantur, uti revera sunt si cum æternitate Dei (in qua hæc videbant Prophetæ) conferentur. Quomodo S. Benedictus in Deum elevatus, vidit totum mundum collectum quasi in parvo globo, uti narrat S. Gregorius 2. Dialog. cap. 35. Tertia, quia, ut ait S. Chrysost. mos Prophetarum est diversorum temporum conjungere prophetias, ut ex eo quod ipsimet audientes, vel eorum successores viderent impletum, etiam crederent quod in posterius tempus differtur, v. g. de Christo et Ecclesia fore implendum. Tradit hunc canonem sanctus Hieronymus sub initium commentar. in cap. 2. Nahum. *Hinc*, ait, *vel maxime obscuri sunt Prophetæ, quia repente dum aliud agitur, ad alios persona mutatur*; et in cap. 1. Malachiæ canonem hunc figit: *Prophetæ futurorum texunt vaticinium, ut præsens tempus non deserant; nam utriusque miscent sermonem, et ex occasione hujus felicitatem Christi prædicunt*. Vide Driedonem lib. 3. de Dogmat. Eccles. c. 5. tract. 2. Crebræ ergo, ait S. Cyrillus in cap. 16. Isaiæ v. 3. et 4. apud Prophetas sunt metabases, sive transgressiones, idque ad velanda prophetiæ sacramenta.

Ubi tamen adverte, Prophetas has metabases facere non importune, nec ex abrupto, sed commode, congrua occasione, lenique et molli transitione, præsertim cum historia fuit typus Christi aut Ecclesiæ. Sic Isaias cap. 7. a liberatione Judæorum et Achaz de manu Rasin regis Syriæ, et Phacee regis Samariæ, subito transit ad partum Virginis, et Emmanuelis ortum, ac liberationem hominum e potestate diaboli per Christum, cujus illa erat typus. Sic sæpe vastitatem urbis (quasi allegoriam litteræ) miscent cum excidio orbis, et die judicii, cujus illa fuit speculum et præludium. Ita S. Hieron in Osee cap. 1.

Hinc rursum, cum aliqua umbra sese ostendit Messiæ, aut aliquid quod ipsius memoriam excitare possit, excitatur Propheta, et affectu magno in eum rapitur, ac in figura illa latentem explicat, salutat, et omnibus agnoscendum proponit. Deinde, quasi de stupore et exstasi se ipsum recipit, ac ad institutam narrationem sese refert. Itaque data occasione, repente quasi per suspirium Propheta avolat ad Christum, quasi ad scopum, amorem et delicias suas, moxque redit ad historiam, vel materiam cœptam. Exempla sunt Isaiæ c. 16. vers. 1. ubi cum prædiceret excidium Moab per Chaldæos, prævidens Christum ex Moab per Ruth Moabitidem nasciturum, subito ad eum avolat, dicens: *Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ, de Petra deserti ad montem filiæ Sion*; moxque post hoc suum suspirium, quasi per parenthesin insertum, redit ad vaticinandam cladem Moab. Sic Isaias cap. 45. vaticinans de Cyro liberatore Hebræorum ex Babylone, prævidens Cyrum fore typum Christi redemptoris mundi, mox ad eum abripitur, atque v. 9. *Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant Justum: aperiatur terra, et germinet Salvatorem*. Deinde statim ad Cyrum et Judæos redit. Sic Jacob benedicens filio Dan, prævidensque ex eo nasciturum Antichristum, suspirat ad Christum ejus debellatorem, dicens: *Salutare tuum exspectabo, Domine*, Genes. 49. 18. Sic Zacharias c. 13. 7. cum tenuis umbra Christi pastoris præcessisset, ad Christum avolat dicens: *Framea, suscitare super pastorem meum, etc. Percute pastorem, et dispergentur oves*. Ita solent amantes visa imagine, aut re quæ amati memoriam eis refricat, mox de eo cogitare, loqui, ad eum anhelare. Hæc enim est natura amoris.

Canon 5. Dubium sæpe est an Prophetæ loquantur de typo, an de antitypo: hoc est, an de historia, an de allegoria per historiam significata. Ut hoc secernas, duplicem hunc canonem observa. Prior est, cum Prophetæ aliquid enuntiant aut prædicunt de Sione, de Judæis, de Jerusalem, de Cyro, de Zorobabel, etc. si verba nihil habeant sanæ doctrinæ fidei aut morum contrarium, sique omnia recte cum præcedentibus et sequentibus cohæreant; tunc ipsa proprie de illis ipsis sicut sonant accipienda sunt, hicque est sensus litteralis. Ita S. Augustin. lib. 3. de Doctrina Christiana c. 10. et 11. et S. Hieron. prologo in Isaiam, et commentans passim in Isaiam; ubi ipse primo sensum litteralem de Sione et Judæis, deinde mysticum de Christo et Ecclesia, aut tropologicum ad morum conformationem tradit et prosequitur. Sin autem promissiones, aut ea quæ dicuntur a Prophetis, majora sint quam ut possint convenire Jerusalem, Judæis, Cyro, etc. tunc certum est eos ad litteram de iis non loqui, sed ad eorum antitypa avolare, v. g. Si loquantur de Jerusalem, non terrenam, sed spiritalem intelligunt, id est, Ecclesiam, quam terrena figurabat. Ita S. Hieron. in cap. 30. Isaiæ.

Posterior est, Prophetæ subinde in sensu litterali simul complectuntur et rem quam verba proprie significant, et simul allegoriam quam res illa repræsentat: tuncque duplex est sensus litterales, prior quasi historicus, posterior quasi propheticus. Sic ingeniosi adolescentes sæpe ludunt et rident socios, dicendo v. g. Tu es Plato, id est, Philosophus, et simul planis magnisque pedibus: inde enim vocatus est Plato. Tu es longis naribus, id est, tu habes longas nares, et simul es curiosus ac sagax; tu es bene nasatus æquo ac nasutus. Ita ludit Cicero act. 3. in Verrem: *Homines*, inquit, *negabant mirandum esse, jus tam nequam esse verrinum*. Nam verres et hominem et suem significat; ac jus, tam civile est quam suillum. Rursum act. 6. *Siculi*, inquit, *Sacerdotem execrabantur, qui Verrem tam nequam reliquisset*. Nam C. Sacerdos prætor Sicilia abiens successorem reliquerat Verrem: et sacerdos, id est, mactator, reliquit verrem, id est, suem victimam, quam non mactavit. Rursum: *Nam ut Verres*, ait, *prætor factus est, qui cum auspicato a Chelidone surrexisset, sortem nactus est urbanæ provinciæ*. Ludit in voce *Chelidon*: nam ita vocabatur meretrix Verris, quæ in prætura ipsius omnia transigebat: et ex Chelidonis, id est, hirundinis, volatu et garritu novi prætores captabant auguria et auspicia sui officii.

Quidni ergo Spiritus Sanctus uno conceptu et oratione complecti possit signum et signatum, typum et antitypum? Sic 2. Reg. 7. 12. loquitur Deus de Salomone, eique multa bona promittit: sed quædam attexit quæ ei non nisi per hyperbolem, Christo autem, qui verus est Salomon, propria et adæquata ad litteram conveniunt. Sic Isaiæ 14. describitur ca-

sus Balsassaris ultimi regis Chaldæorum, per schema casus Luciferi. Fuit enim ipse quasi alter Lucifer. Sic Ezech. 28. 14. describitur rex Tyri quasi alter Cherub. Ubi multa sunt quæ proprie non nisi Balsasari et regi Tyri conveniant; quædam tamen intexuntur quæ magis typo, id est, Lucifero et Cherubim, conveniant; ut quod dicitur: *Dixisti: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, etc. similis ero Altissimo.* Quocirca hic et aliis similibus locis est quasi parabola, in qua duplex est sensus litteralis: primus ipsius parabolæ, secundus rei per parabolam significatæ: ubi quædam parabolæ proprie, quædam hyperbolice vel figurate tantum conveniunt: hæc vero ipsa proprie competunt rei per parabolam significatæ: uti ex adverso illa quæ proprie parabolæ conveniunt, subinde non nisi figurate rei per eam significatæ competunt.

Rursum, Prophetæ aliquando assurgentes sensim a typo ad antitypum (v. g. e Cyro ad Christum, a Sione ad Ecclesiam) initio utrumque sensu litterali complectuntur. Mox pergentes hærent litteraliter in suo ascensu, puta in antitypo, alludentes tantum ad typum, demum ad typum redeunt. Quocirca difficile est judicare an unum litteraliter intendant, et ad alterum tantum alludant; an vero utrumque litteraliter significare velint. Quare hoc solerter ex scopo, ex phrasi, ex rei quæ dicitur majestate, ex argumento, et ex aliis circumstantiis investigandum est et secernendum. Unde Franciscus Forerius in Isaiæ 45. 8. *Quotiescumque*, ait, *Prophetæ inserunt historiæ rerum gestarum aut gerendarum, verba talia, quæ optius rei figuratæ quam historiæ conveniunt: totiss eam interpretandi rationem tamquam a Spiritu Sancto amplectendam puto, quæ simul cum historia mysterium enarrat.* Ita nimirum, ut aliquando utrumque sensu litterali significare intendant, uti dixi; aliquando vero unum tantum significent, ad alterum tantum alludant, aut illud obiter tantum quasi typum vel umbram perstringant; quod maxime fit cum increvit oratio, jamque quasi in sui culmine versatur. Tunc enim figura vel parabola seposita, aut potius præsupposita, toti feruntur in rem figuratam, eamque graphice et magnifice depingunt. Res hæc Isaiæ 14. Ezechiel 28. et aliis exemplis in ipso decursu evadet clarissima.

Canon 6. Quidquid repromissionum talium majorum, Sion vel Jerusalem factarum, legimus, non generaliter ad omnes Judæos, sed ad eos tantum, qui in Apostolis et per Apostolos electi sunt ex Israel, et Christo crediderunt, referre, deque iis specialiter intelligere debemus. Ita S. Hier. in c. 59. Isaiæ in fine. Ubi Nota, Prophetas de Sion et Jerusalem proprie dicta, id est urbe Judaica; et mystica, id est, Ecclesia, quasi de una eademque loqui, et ab illa ad hanc assurgere; ut Isaiæ 2. 3. et c. 60. 1. et cap. 62. 1. et alibi sæpe; tum quia una eademque est Ecclesia vetus Judæorum et nova Christianorum; tum quia nova cœpit in Jerusalem, et veteri labenti ibidem surrogata est; tum denique quia Jerusalem prius Judaica, postea per prædicationem Apostolorum Christiana facta est. Sic enim eadem est Roma olim Gentilis, nunc Christiana. Sic eædem vocantur Gentes olim idololatræ, nunc fideles.

Canon 7. Prophetæ per Sion et Jerusalem, nunc Judæos in judaismo manentes, et Christo incredulos; nunc vero Judæos ad Christum conversos intelligunt: et statim ab his ad illos transeunt, et e contrario: hoc enim patitur, imo exigit raptus propheticus. Exemplum est Isaiæ c. 51. v. 17. et 21. Sic S. Joannes in Evangelio per Judæos, nunc solos principes, Scribas et Pharisæos, Christi æmulos; nunc solum populum, et turbam Christi sequacem intelligit; ideoque Judæos nunc Christo adversos, nunc faventes inducit; nunc eos increpat, nunc laudat, ut patet cap. 7. v. 11. et 13. c. 8. v. 31. c. 9. 13. et alibi.

Canon 8. Solent Prophetæ felicitatem honorum spiritualium, et gratiam Evangelii Christi comparare cum ubertate terrena legis veteris et priorum temporum, illamque per hanc significare, ut dicant Deum per Christum daturum abundantiam olei et vini, et copiam pecorum ac pascuorum, aurum et argentum, domos et palatia; per quæ non hæc ipsa materialia, sed spiritualia bona et charismata intelligunt, idque faciunt, tum quia illa horum erant typus, tum quia Judæi quibus loquebantur Prophetæ, fere alia bona non norant, nec æstimabant. Id patet Joel. 2. 23. Isaiæ 35. 1. et sequent. Jerem. 31. 38. et alibi.

Canon 9. Hæ prophetiæ et promissiones incipiunt impleri in Ecclesia præsenti, sed perfecte implebuntur in Ecclesia cœlesti. Rursum pertinent tantum ad genuinos Ecclesiæ filios, qui ex ejus fide et legibus sancte vivunt, non autem ad degeneres, puta ad impios, inobedientes et sceleratos, qui fidem sanctam improbis moribus dedecorant et corrumpunt. Sic Isaias cap. 2. vers. 4. ait, quod fideles tempore Christi conflabunt gladios in vomeres, nec exercebuntur ultra ad prælium. Idem dicit cap. 11. 6. Quod clarum est ad bonos tantum sanctosque Christianos pertinere; nam inter superbos et impios videmus esse jurgia et bella eosque quasi lupos et pardos grassari innocentes et pauperes. Simili modo prophetiæ de Judæorum conversione ad Christum cœperunt impleri tempore Christi et Apostolorum, atque quotidie pergunt impleri: sed perfecte implebuntur in fine sæculi, cum omnis Israel salvus fiet, Rom. 11. 26.

Canon 10. Prophetiæ de œconomia Christi, et de salute parta per Christum, quasi de acri certamine loquuntur: unde inducunt Christum quasi militem armatum, pugnantem, vincentem et triumphantem, dicuntque eum orbem calcasse, hostes necasse, etc. tum quia typus Christi fuit David bellator et victor; tum quia Judæi talem Messiam exspectabant, qui bello eos vindicet, et ab hostibus liberet; tum denique quia Christus acre gessit bellum, imo duellum contra hostes suos et nostros. Hisce ergo phrasibus significant, primo, Christum conflixisse cum diabolo et peccato, eosque vel fugasse vel interemisse. Secundo, quod infideles, impios et reprobos hostes suos, tum in hac vita, tum maxime in die judicii profligabit, punietque morte æterna, ut patet Isaiæ 63. 3. uti ibi explicat S. Hieron. Tertio, quod Christus, cum impias gentes suæ fidei subiget, in eis impietatem et vitia necabit, de quo plura can. 46.

Canon 11. Per familiaria nomina gentium barbararum, quæ populo Dei, id est, Judæis, erant vicinæ et hostiles, puta per Philisthinos, Arabes, Ægyptios, Moab, Ammon, Idumæos, significant synecdochice omnes gentes impias subigendas a Christo, totumque

mundum ad eum fore convertendum. Ita S. Hieron. in c. 60. Isaiæ. Sic et alibi ex una persona aut gente omnes alias similes intelligunt. Ita S. August. lib. 4. de Doctrina Christ. c. 7. in fine.

Canon 12. Solent Prophetæ auditores suos primo terrere, deinde quos terruerunt consolari, in spem erigere, et ad pœnitentiam excitare: et e contrario desides et obduratos nimis percellere. Hoc enim est munus boni concionatoris. *Moris est S. Scripturarum*, ait S. Hieron. l. 6. in Isaiam in fine, *ut postquam desperationem mentis humanæ læto animo sublevaverint, rursum negligentes et nolentes agere pœnitentiam, comminatione deterreant, ne bonitas Dei induret cor eorum.* Adhæc, solent adversis læta subjungere, ut cum imminentia supplicia populo prædixerunt, continuo Deum quasi placatum ostendant; quin et beneficia promittant Dei, quasi certantis et ulciscentis malefacta suis beneficiis, quibus afflictos præteritis suppliciis consolantur. Cor enim humanum ita in medio spei et timoris librandum est, ut nec nimia lætitia infletur, nec nimio metu aut tristitia absorbeatur et desperet. Porro hæc beneficia fere non temporaria sunt, nec tunc accipienda; sed spiritualia, et tempore Evangelii implenda: hoc enim intelligunt cum dicunt, *In tempore illo, in diebus illis.* Unum enim idemque erat illis omne tempus futurum, idque eis modicum videbatur et exiguum respectu luminis prophetici, quo intuebantur immensam Dei præscientiam et æternitatem. Nam, ut ait Psaltes, *Mille anni ante oculos tuos, tamquam dies hesterna quæ præteriit.* Exempla sunt Jerem. 31. Daniel. 9. Osee 13.

Canon 13. Hebræi sæpe commutant tempora, ut præteritum capiant pro futuro aut præsenti; rursum futurum pro præterito, ut cum narrant rem factam. Id patet Habacuc 3. v. 7. 9. 11. Prophetis autem peculiare est, ut præteritis utantur pro futuris, ac res futuras quasi jam factas prædicent et narrent, idque ob prophetiæ certitudinem, scilicet ut significent eas ita certo futuras, ac si jam factæ essent. Porro hæc enallage temporum maxime locum habet, quando simile tempus præcessit, v. g. quando præteritum antecessit, et sequuntur futura cum copula *et*: hæc enim copula cum tempora copulet, significat in eodem tempore præterito, futura esse exponenda, et connectenda. Vice versa si futurum antecessit, et sequantur præterita cum copula *et*, illa per futurum exponenda sunt. Eadem est ratio, si præsens antecessit, et sequantur futura vel præterita: tunc enim illa per præsens verti debent. Vide Pagninum lib. 3. Instit. c. 12. Exempla passim sunt obvia. Vide Psal. 106. et 107. ubi sæpissime futurum quod est in Hebræo, Noster vertit per præteritum, quia præteritum antecessit, ut Psal. 105. v. 12. *Et laudaverunt*; v. 17. *Aperta est terra*; v. 18. *Combussit*; v. 19. *Fecerunt vitulum.* Et Psal. 106. v. 6. *Eripuit eos*; v. 13. *Liberavit*; v. 14. *Eduxit eos*; v. 18. *Abominata est.* Sic et v. 19. 20. 27. 28. 29. 30. 33. 35. quibus omnibus locis in Hebræo sunt futura.

Rursum usitatum est in Scripturis, ut unum tempus quodcumque illud sit, pro omnium temporum differentia usurpetur, quando significatur rei perduratio et permanentia, ut Psal. 1. 1. *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit. Non abiit*, id est, non abit, nec abiit, nec abibit: *non stetit*, id est, non stat, non stetit, nec stabit. Sic Joan. 1. 1. *In principio erat Verbum: erat*, id est semper erat, ab æterno erat. Peculiare autem est Hebræis, ut per futurum significent rei naturam, morem, consuetudinem, perdurationem, ut Eccli. 8. 17. *Quanto plus laboraverit*, hebraice *laborabit*, id est, laborare solet. Isaiæ 6. 2. *Duabus volabant*, hebraice *volabunt*, id est, volare solebant. Sic explicamus difficilem locum Isaiæ 24. 22. ubi de damnandis dicit: *Et post multos dies visitabuntur*; vo enim *visitabuntur* non significat liberationem et consolationem, uti voluit Origenes, sed continuationem punitionis, et perdurationem in supplicio. Sensus enim est, q. d. Quantamcumque durationem animo concipias post diem judicii evolvendam, vel evolutam, adhuc manebit eorum visitatio, id est, punitio et supplicium.

Canon 14. Prophetæ sæpe mutant personas quasi per dialogismum. Jam enim se, jam Deum, jam populum, jam hostes inducunt loquentes, nec tamen personas hasce exprimunt. Hinc magna obscuritas oritur, quæ ex adjunctis solvenda est, ut quidque suis locis, causis, temporibus et personis reddatur. Ita Jeremias ad pathos movendum, jam Deum, jam populum, mox Chaldæos alloquitur: atque jam in sua, jam in Dei, jam in populi, jam in Chaldæorum persona loquendo terret, agitatque populum ad pœnitentiam: sicut boni concionatores nunc ad Deum, nunc ad animam, nunc ad Sanctos, nunc ad Christum crucifixum faciunt apostrophen, seque in omnes partes vertunt, versantque populum, ut eum commoveant et compungant. Ita Hieron. in Jeremiæ c. 8. et S. Chrysost. in Psal. 136. tom. 1.

Canon 15. Mimesis, id est, imitatio verborum quæ ab alio dicuntur tacito nomine dicentis, frequens est in Scriptura. Sic enim Prophetæ sæpe loquuntur in persona impiorum, eorumque verba usurpant. Ita Isaias c. 28. v. 13. usurpat verba Judæorum subsannantium et irridentium Prophetas, ac dicentium: *Manda remanda, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi.* Ita Jeremias c. 8. 14. usurpat verba Judæorum ab hoste afflictorum et vastatorum, ac dicentium: *Quare sedemus? convenite, et ingrediamur civitatem munitam, et sileamus ibi: quia Dominus silere nos fecit, et potum dedit nobis aquam fellis.* Sic Psaltes Psal. 2. 3. usurpat verba regum obluctantium Deo et Christo, ac dicentium: *Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis, jugum ipsorum.* Sic S. Paulus I. Corinth. 15. 32 ex Isaia c. 22. 13. usurpat verba Epicureorum: *Manducemus, et bibamus, cras enim moriemur.* Sic Jeremias c. 10. 11. imitatur verba chaldaizantium, loquiturque chaldaice: *Elahaia discemaio, searka la abadu, iebadu meara umin techot scemaia*, id est, *Dii, qui cælos et terram non fecerunt, pereant de terra, et de his quæ sub cælo sunt.* Simili modo per mimesin sancta Scriptura alludit, et citat subinde fabulas Gentilium, uti dicam in fine can. 56. Rursum ad opiniones vulgo creditas, licet fabulosas, quales sunt de viribus hyacinthi, sapphiri, carbunculi, etc. fugandi melancholiam, morbos, dæmones, etc. uti ostendi Apoc. 21. 19. Non enim asserit Scriptura has opiniones esse veras de gemmis in se, sed esse veras in Apostolis, qui ibidem sigillatim per gemmas hasce

designantur, uti recte ibidem annotavit noster Alcazar.

CANON 16. Prophetæ utuntur multiplici enallage. Primo, personæ, ut licet de eadem loquantur, tamen a secunda in tertiam, et vicissim a tertia in secundam transeant, imo de se ipsis loquantur in tertia persona.

Secundo, numeri, ut a singulari transeant in pluralem, et e contrario, præsertim cum agunt de populo, vel cœtu hominum: hic enim collectiva qua populus, est singularis; distributive vero qua multos complectitur, est pluralis. Quocirca tunc singulare nomen aut verbum accipitur collective, et significat *quisque*.

Tertio, generis et suppositi, ut de eadem re loquentes, nunc masculino genere utantur, subaudientes v. g. populum; nunc fœminino, subaudientes vinesm vel Synagogam: Ita enim sæpe populum appellant. Exemplum clarum est Isaiæ 27. v. 3. 5. 6. Rursum viris qui non viriles, sed molles sunt, aut timidi, aut concupiscentes, tribuunt genus fœmininum, eosque vocant fœminas. Sic ait Isaias c. 3. 12. *Et mulieres* (id est muliarosi principes, et *effœminati*, ut dixit v. 4) *dominatæ sunt sis*. Simile est c. 51. 12. et 2. Reg. 13. 37. In Heb. Sic Poeta dixit:

O vere Phrygiæ, neque enim Phryges.

Quarto, nominis et verbi: nomen enim verbale sæpe sumunt pro verbo, adeoque ipsum construunt cum casu verbi, ut Osee 13. 1. In Hebr. *secundum dilectionem Dei filiis Israel*, id est, sicut dilexit Deus filios Israel. Simili enallaga et Hebraismo utitur subinde S. Paulus, ut Rom. 2. 7. *Iis qui secundum patientiam boni operis*, id est, iis qui patienter perseverant in bonis operibus, et mox: *Iis autem qui sunt ex contentione*, id est qui sunt contentiosi, qui contendunt et rixantur. Sic cap. 8. 5. ait: *Qui secundum carnem sunt*, id est qui carnales sunt, qui carnaliter vivunt, *quæ carnis sunt sapiunt: qui vero secundum spiritum sunt*, id est, spiritales qui Spiritus Sancti ductum sequuntur et spiritaliter vivunt, *quæ sunt spiritus sentiunt*. Simili enallage utuntur et Græci.

Quinto, verbi pro adverbio, ut Jerem. 4. 5. Hebræa habent, *Clamate, implete*, id est, clamate plene et fortiter, ut vertit Noster, omnis clamoribus implete. Isaiæ 31. 6. *Convertimini sicut in profundum recesserotis, filii Israel*, hebraice est, *sicut profundastis*, vel profundum fecistis, hoc est, sicut longe et profunda recessistis ac descendistis Osee 9. 9. *Profunde peccaverunt, sicut in diebus Gabaa*. Hebr. est: *Profundarunt, corrupti sunt sicut in diebus Gabaa*. Jonæ 4. 9. *Putasne bene irasceris tu?* Hebraice: *Putasne bene fecit, venit ira tibi?* Ubi *bene fecit* idem est quod bene.

CANON 17. Hebræi sæpe subticent suppositum verbi, illudque quasi notum et circumstantiis supplendum lectori relinquunt. Sic Amos c. 5. 6. ait: *Extinguat Bethel*, id est ignem Bethel. Sic Joan. 19. 14. *Erat Parasceve Paschæ*, id est, sabbati paschæ vel hebdomadæ paschæ. Sic Isaiæ 1. 28. *Conteret*, scilicet Deus *peccatores*.

CANON 18. S. Scriptura de provinciis et civitatibus loquitur, ac si viri, aut potius mulieres essent et filiæ; ob earum pulchritudinem et luxum. Hinc quando urbibus idololatriam exprobrat, vocat eas *meretrices*. Notum est enim Prophetas idololatriam vocare *fornicationem* vel *adulterium*: quia scilicet, per eam anima, vel urbs, relicto Deo sponso suo, adhæret idolo, quasi adultero. Alias urbes vocant *virgines*, idque primo, ob earum opes et decorem. Secundo, quod urbs quasi virgo domi studiosa servata, numquam hostium libidini, id est potentiæ et armis, succubuerit, nec eorum gladio fuerit violata, excisa, aut in captivitatem ducta, sed suum quasi Imperii et libertatis florem ac speciem illibatam servaverit. Sic enim mel virgineum vocamus, quod proxime ab apibus venit, nec ab humana manu subactum est, tinctum et fucatum: sic terra vocatur virgo, quæ vomere non est aperta, aut conscissa, ad semen accipiendum. Tertio, quod quasi virgo tenere et molliter a Deo, aut rege vel accolis fuerit habita, nutrita et custodita. Sicut enim mares filias suas virgines tenere amant, delicate tractant, et quidquid ad earum ornatum spectat, tota urbe et subinde toto orbe conquirunt: ita ad eas urbes quas Prophetæ vocant *virgines*, convehebatur quidquid in aliis locis pulchrum erat, deliciosum et pretiosum. Ita Babylon vocatur *virgo* Isaiæ 47. v. 1. quia orbis deliciæ, opes et merces eo confluebant; unde mox subdit: *Ultra non vocaberis mollis et tenera*. Sic sæpe Jerusalem et mystice Ecclesia vocatur *virgo filia Sion*, q. d. O Sion, o Jerusalem, o Ecclesia, tenere a Deo adamata, quasi virgo, quæ recens desponsata nobili juveni, eidem in amore et deliciis est.

CANON 19. Prophetæ gaudent metaphoris et allegoriis, ac parabolicis phrasibus, idque tum ob obscuritatem, ut videatur esse stylus propheticus, non historialis; tum ad elegantiam. Hinc Gentes vocant lupos, serpentes, leones, dracones, eosque dicunt per Christum cicurandos, et quasi vertendos in agnos. *Habitabit*, ait Isaias c. 11. 6. *lupus cum agno: et pardus cum hædo accubabit: vitulus et leo et ovis simul morabuntur*. Ubi nomine leonis, lupi et pardi significat barbaras et efferas nationes, quæ ad Christum conversæ, deposita pristina sævitia et barbarie, sancto studio conspiraturæ erant in unitatem fidei eum simplici et humili populo Christiano, et hic est sensus ejus loci litteralis.

Ex adverso de animalibus, plantis et rebus inanimis subinde loquuntur ac si homines essent, cum per prosopopœiam dant eis sermonem, sensum, lætitiam, dolorem, etc. Ut cum dicunt: *Exultet cælum, jubilet terra, lætabitur deserto, et exultabit solitudo*, Isaiæ 35. 1. Sic idolis et simulacris lapideis dant animam: *Anima eorum in captivitatem ibit*, ait Isaias c. 46. 2.

Simili tropo homines hominumque vitia aut virtutes comparant deserto arido, et campo vernanti et fœcundo arboribus, vineis, montibus, fluminibus, urbibus, incolis. Exemplum clarum est toto c. 35. Isaiæ.

CANON 20. Solet Scriptura ab una metaphora ad aliam transire, ac subinde redire ad priorem. Sic Osee 2. in fine, Synagoga vocatur mulier, deinde vinea. Sic Isaiæ 27. 1. diabolus vocatur *Leviathan*, id est balena, mox *vectis*, mox rursum *draco sive balena*. Sic Isaiæ 45. 7. Cyrus comparatur luci et soli; et mox c. 46. 11. avi et aquilæ. Solent etiam a metaphora ad rem ipsam divertere, indeque iterum ad camdem metaphoram redire. Sic Joel c. 2. de Chal-

dæis loquitur quasi de locustis, et nunc epitheta locustarum, nunc hominum usurpat. Hoc imitatur S. Joan. in Apoc. c. 9. 7. ubi innumerabilem exercitum barbarorum in fine mundi a dæmone immittendum in impios, ut eos per quinque menses cruciet, vocat locustas, eisque tribuit coronas similes auro, id est galeas micantes ut aurum; faciem hominum, capillos mulierum, dentes leonum, loricas ferreas, et sonitum curruum bellicorum.

Canon 21. Nomen figuræ tribuitur rei figuratæ. Sic festa Christianorum vocantur *sabbata*, Isaiæ 56. 4. eadem vocantur festum tabernaculorum Zach. 14. 16. quia hæc festa Judaica fuerunt typus festorum Christianorum. Sic Christus vocatur *David*, ut Ezech. 34. v. 23. *Suscitabo super eas pastorem unum servum meum David*, id est Christum. Osee 3. 5. *Post hæc revertentur filii Israel, et quærent Dominum Deum suum, et David regem suum*, id est, Christum. Ita S. Aug. l. de octo quæst. Dulcitii q. 5. Sic Christus vocatur *Zorobabel*, Aggæi 2. 24. cujus ratio est duplex: prior, quia David et Zorobabel duces populi fuerunt typus Christi, ducis fidelium; posterior quia ex iis prognatus est Christus: solet enim nomen parentis patronymico pro ejus filiis et posteris accipi, ut cum Israel, Jacob, Abraham capitur pro Israelitis, Jacobæis, et Abrahæ posteris. Rursum nomen viri in aliqua re illustris, pro alio quovis in eadem re excellenti accipiunt. Sic Samson capitur pro forti, Daniel pro sapiente, Salomon pro potento et opulento, rex Assur pro quovis monarcha et tyranno, uti ostendam Isaiæ 8. ver. 4. Ita apud profanos *Achilles* capitur pro bellicoso et robusto, *Cicero* pro eloquenti, *Cæsar* pro imperatore et monarcha. Sic Virgil. Æneid. 6. ait: *Alius Latio jam portus Achilles*, id est Turnus. Sic Juvenalis Domitianum cujus uxor a Paride mimo fuerat corrupta, vocat *Atridem*, et ipsam adulteram vocat *Clytemnestram quadrantariam*, id est diabolarem, quod quasi quadrante prostaret. Sic apud Plautum *homo trium litterarum* est fur.

Canon 22. Simili schemate nomina propria gentium pro moribus vel morum similitudine et imitatione commutant, ut verum Israel vocant homines fideles et probos, infideles vero et impios vocant Chananæos, Amorrhæos, Sodomitas, Gomorrhæos. Sic Isaias 1. 10. loquens Judæis, ait: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum; percipite auribus legem Dei nostri populus Gomorrhæ.* Sic Ezechiel cap. 16. 45. iisdem concionans: *Mater*, ait, *vestra Cethæa, et pater vester Amorrhæus.* Sic et Daniel senem Susannæ insidiantem compellans c. 13. 56. ait: *Semen Chanaan, et non Juda, species decepit te, et concupiscentia subvertit cor tuum.* Sic S. Joannes Apoc. c. 18. 2. et S. Petrus epist. 1. c. ult. v. 13. Romam vocat *Babylonem*. Sic mundus a Prophetis nunc vocatur *Ægyptus*, ob superstitionis tenebras; nunc *Edom*, ob feritatis et maledictionis similitudinem. Ita Euseb. l. 7. Demonst. Evangelic. c. 4. et Tertull. l. 3. contra Marcion. ubi et subdit: *Neque enim novum est Creatori figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum.* Sic quorumdam gentium nomina in convitium transierunt, ut Lacones, Lesbii, Ambrones, Osci, Opici, Cilices, Sibaritæ, etc.

Canon 23. *In* præpositio generalis est, et pene sola frequens Hebræis: hanc enim semper fere in ore habent. Itaque *in* usurpant jam pro *per*, jam pro *cum*, jam pro *apud*, jam pro *propter*, jam pro aliis præpositionibus. Sic dicitur, *Factum est verbum in manu Isaiæ, Aggæi, Zachariæ Prophetæ*, id est, per Isaiam, Aggæum, Zachariam Prophetam. Manus enim est organum organorum, ait Aristoteles: hinc sæpe causam instrumentalem significat. Prophetæ enim fuerunt organa et instrumenta Dei.

Canon 24. Hebræi sæpe omittunt notas similitudinis, *sic, sicut, veluti*: eæ ergo supplendæ sunt ut patet Isaiæ 54. 9. Subinde etiam alterum tantum membrum similitudinis ponunt, alterum omittunt, ut patet Osee 11. 2. Sic sæpe omittunt litteras serviles, *beth, lamed*, et alias quæ significant conjunctiones, vel adverbia, *cum, tamen, etc.* Rursum unam cum alia commutant, ut *eo quod* sumunt pro *ita ut*; *propterea* pro *verumtamen*, ut patet Jerem. 30. 16. Sic *quia* sæpe non causam, sed connexionem vel appositionem significat, idemque valet quod *at vero verumtamen*, ut Psal. 36. 20. cum dixisset de justis: *Non confundentur in tempore malo, et in diebus famis saturabuntur*; opponens eis peccatores, subdit, *Quia* (id est, *at vero*) *peccatores peribunt.* Idem Ps. 13. 5. cum dixisset de impiis: *Trepidaverunt timore, ubi non erat timor*; de piis subdit, *Quoniam* (id est *at vero*) *Dominus in generatione justa est.* Isaiæ 66. 8. cum dixisset: *Numquid parturiet terra in die una? aut parietur gens simul?* q. d. *Non*; subdit. *Quia* (id est *at vero*) *parturivit et peperit Sion filios suos.* Insuper *quia* et *quoniam* capiuntur subinde pro *quamvis*, ut Ps. 43. 19. *Non recessit retro cor nostrum, etc. quoniam humiliasti* (id est, quamvis humiliaveris) *nos in loco afflictionis*; et Psal. 77. 20. *Quoniam percussit petram, et fluxerunt aquæ etc. numquid et panem poterit dare?* id est, quamvis Deus percusserit petram, ex eaque dederit aquas, num idcirco etiam panem dare poterit in deserto? Pari modo *ut* sæpe non causam, nec finem, sed eventum et consecutionem significat. Hinc toties in novo testamento dicitur, *Ut* (id est *unde consecutum est ut*) *adimpleretur quod dictum est per Prophetas.* Sic Rom. 5. 20. dicitur: *Lex subintravit ut abundaret delictum.* Et Psal. 50. 6. *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci: ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.* Joan. 9. 39. *In judicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident videant, et qui vident cæci fiant.*

Canon 25. Prophetæ, præsertim Isaias, quia elegans est et rhythmicus, more poetarum Hebræorum, sæpe idem, aut pene idem, dicunt posteriori hemistichio et versu, quod aliis verbis dixerunt in priori: quod pariter creberrimum est in Psalmis, utpote carminibus rhythmo et metro conscriptis. Ut, *Deus, in adjutorium meum intende*, idem est cum eo quod sequitur, *Domine ad adjuvandum me festina.* Et Ps. 50. *Amplius lava me ab iniquitate mea*, idem est cum eo quod subdit, *Et a peccato meo munda me.* Sic, *Quoniam iniquitatem meam ego cognosco*, idem pene est quod, *Et peccatum meum contra me est semper.* Sic, *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum*, idem est quod, *Et in peccatis concepit me mater mea.* Idem videre est in Isaia c. 13. v. 2. 3. 4. et seq. et c. 14. v. 13. 14. 15. et sequent.

CANON 26. Quidquid, ait S. Hier. in c. ult. Isaiæ, pungit, percutit, torquet, cruciat, S. Scriptura vocat *gladium*, quo vulnerabuntur, vel interficientur qui non fecerint Dei voluntatem. Idem intelligunt per ignem, tempestatem, turbinem, grandinem, procellam, etc. significant enim hæc per catachresim quodvis tormentum, aut cladem vel stragem.

CANON 27. Prophetæ sæpe dicunt Deum Judæos, aliosque impios excæcasse, obdurasse, miscuisse spiritum vertiginis, quod intelligendum est non positive, directe et causaliter, quasi Deus proprie causarit et produxerit in iis duritiem vel cæcitatem, uti blasphemat Calvinus, sed permissive, indirecte et occasionaliter, ut fusius explicui Exodi 7. v. 3.

CANON 28. Prophetæ cum decem tribus a duabus distinguunt, duas vocant *regnum Juda, domum David Jerusalem* vel *Sion;* decem vero vocant primo, *Israel*, vel *Jacob*, appropriando eis, utpote pluribus, nomen primi parentis sive patriarchæ Jacob: secundo, *Samariam*, quia urbs hæc erat caput regni Israel; tertio, *Joseph* vel *Ephraim*, quia ex Ephraim filio Joseph ortus est Jeroboam, qui primus fecit schisma, et decem tribus a domo David abduxit, sibique ascivit, juxta vaticinium Abiæ, 3 Reg. 12. 19.

CANON 29. Prophetæ verba mentalia vel vocalia subinde pro realibus accipiunt. Sic *vocari* capiunt pro *esse*. Ut cum Christus Isaiæ 7. 14. dicitur vocandus *Emmanuel*; et c. 8. 3. vocandus *Accelera spolia detrahere, Festina prædari*; et c. 9. 6. vocandus *Admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis*; non significatur quod revero tale nomen proprium habebit, eoque vocandus sit; sed quod talis sit futurus, ut res significatæ his nominibus ei conveniant, q. d. *Vocabitur Emmanuel*, id est, erit nobiscum Deus: vocabitur *Accelera spolia detrahere*, id est, erit celer spoliator hostium, et festinus eorum præda. Sic Jerem. 4. 12. dicitur: *Loquar judicia mea cum eis*, id est, infligam eis justas pœnas. Vide P. Salmeron. proleg. 10. quinquagena 2. can. 6.

Ex adverso sæpius verba activa realia pro mentalibus aut vocalibus accipiuntur v. g. *facio* pro *cogito*, prævideo, destino facere. Sic Jerem. 1. 10. dicitur: *Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes*, id est, ut prædicas et prophetes has gentes et hæc regna fore evellenda, destruenda, disperdenda et dissipanda; illa vero ædificanda et plantanda. Et Daniel c. 2. 23. ait: *Fortitudinem dedisti* (id est, declarasti) *mihi*. Et sæpe alibi Prophetæ dicuntur futuras clades aut prosperitates afferre et adducere: quia eas ita certo prædicebant, eæque ita certo, uti ab eis prædictæ erant, eveniebant, ac si ab iisdem illatæ et adductæ fuissent. Unde Propheta hebraice dicitur נביא *nabi*, id est, præfator, ut dixi quæst. 1. Hinc et prophetia vocatur *oraculum* aut *fatum*. Fatum autem est sanctio, vel vox divinæ mentis, uti docet S. Aug. lib. 5. de Civit. c. 9. nimirum, ut ait Statius 1. Theb.

Grave et immutabile sanctis
Pondus adest verbis, et vocem fata sequuntur.

CANON 30. Notandæ phrases variæ Hebræis et Prophetis propriæ; ut, *sicut est dies hæc*, id est sicut hodie apparet, liquet, cernitur. Sic *omnes*, id est, multi, plerique: unde mox nonnullos excipiunt, ut patet Michææ, 1. 7. Osee 9. 15. Sic *mandare, præcipere, jubere* Hebræis valde generalia sunt: unde Deus dicitur mandare nubibus, bestiis, *gladio*, id est, mandato et imperio suo illa evocare et producere, aut movere et ordinare quo ei libuerit, v. g. ad vindictam hominum et castigationem impiorum. Sic dicunt, urbs vel populus *super quem invocatum est nomen tuum*, id est qui vocatur nomine tuo, scilicet, urbs templum, aut populus Dei, Deo addictus, Deum colens, non idola, ut aliæ gentes. Est hypallage, ut patet Eccli. c. 36. v. 14. nam ubi Vulgatus habet, *miserere plebi tuæ, super quam invocatum est nomen tuum*; Græca habent, *miserere populi vocati nomine tuo*. Sicut enim olim uxores vocabantur nomine maritorum, ut a Cajo vocabatur Caja, a Julio, Julia a Titio Titia, a Tullio Tullia, a Salomone Salamitis, quasi dicas Salomonia, Cantic. 6. v. 12. sic Ecclesia, quasi sponsa Dei, ab eo sortiebatur suum nomen, decus et gloriam, æque ac tutelam et præsidium.

CANON 31. Nomina apud Hebræos aliquando simul ut propria, et simul ut appellativa sumuntur: quia Scriptura alludit ad eorum etymon et significationem, quæ personæ præsenti apte congruit et convenit. Sic Osee c. 1. 6. jubetur filiam suam vocare *Lo ruchama*, id est, *Absque misericordia*: et filium vocare v. 9. *Lo ammi*, id est, *Non populus meus*; quia hæ ejus proles portendebant repudium et reprobationem Judæorum. Sic Michæas c. 1. 10. ait, *In domo* עפרה *ophra*, id est, Pulveris, עפר *aphar*, id est *pulvere vos conspergite*. Sic Sophon. c. 2. 13. ait: *Ponet speciosam in solitudinem, et in invium, et quasi desertum*. Pro *speciosam* Hebræa, Chaldæa et Sept. habent *Niniven*, quæ hebraice speciosam significat, et huc alludit Propheta, q. d. omnis Ninive species, decor et gloria ab ea auferetur, ipsaque convertetur in solitudinem et desertum. Sic Esau ait de fratre suo Jacob Genes. cap. 27. vers. 36. *Juste vocatum est nomen ejus Jacob*, id est, supplantator, *supplantavit enim me in altera vice*.

Atque hæc est causa, cur interpres subinde loco nominis proprii ponit ejus interpretationem, uti facit in Osee, Sophonia, Michæa, locis jam citatis. Hinc S. Hier. (si tamen is est auctor) in Tradition. in libro Paralipom. ait: *Ingentia sæpe mysteriorum arcana in ipsis nominibus continentur*. Quocirca omnia Hebræorum nomina sunt significativa. Hinc Isaiæ 10. 21. hebraice est: *Voca nomen ejus Scear Iasub*; quod Noster vertit: *voca nomen ejus, Reliquiæ convertentur* (hoc enim significat *sear iasub*) ob mysterium quod ibidem explicabo. Sic Psal. 75. 3. *Factus est in salem locus ejus, et habitatio ejus in Sion*, Noster pro in *Salem*, vertit in *pace*, ob mysterium.

CANON 32. Excidium Babylonis, Jerusalem et aliarum urbium Prophetæ ita describunt, ut dicant solem, lunam, stellas tunc obscuratas fuisse, aut cecidisse de cœlo, ut patet Isaiæ 13. 9. Joel 3. 15. Ezech. 32. v. 7. Non quod vere ceciderint, sed primo, ut significent acerbitatem cladis et excidii, quæ tanta fuit ut Babyloniis, Hierosolymitis, aliisque nimio metu et anxietate attonitis, sol, luna et stellæ obscurari aut

cadere viderentur, ut sit hyperbolica hypallage. Causa cur ita mœstis et perculsis videatur est quod iis qui ægro sunt animo, omnia apparent amara et tristia, ex eo quod animus res omnes concipiat non ut in se sunt, sed ut ipse est affectus, æger et afflictus. Quod enim in aliquo recipitur, id ad modum recipientis recipitur, ait Philosophus: v. g. si vas est putidum eique vinum etiam optimum infundas, fiet putidum: ita quoque se res habet in anima. Illud vere dixit Poeta: *Pessimus in dubiis augur timor*: omnia enim pessima auguratur. Quocirca vere Theod. in Jerem. 4. *Mœstis*, ait, *et afflictis lux non videtur esse lux, nec dies videtur esse dies, nec dulcia habere dulcedinem; sed omnia mutantur eis in contrarium. Adeo enim doloris anxietas oculos obnubilat, ut serenum cœlum tenebris offusum videatur, stabiles montes collesque moveri.* Vehemens enim dolor et anxietas vertiginem capiti inducit, qua omnia eis verti et gyrari videntur; non quod in se gyrentur, sed quod species et phantasmata, ex turbatione spirituum, in capite eorum vertantur et gyrentur; quod cum ipsi non videant, putant res ipsas gyrari: perinde ac qui navigant, cum ipsi navim, seque cum navi moveri et progredi non sentiant, et tamen revera moveantur, videntur sibi videre arbores, et omnia quæ in littore sunt moveri et progredi.

Secundo, quia excidium Babylonis, Jerusalem, Samariæ, etc fuit typus excidii orbis, in quo vere sol et luna obscurabuntur, ac stellæ de cœlo cadent, Matth. 24. v. 25. Itaque hæ phrases non tam in typo quam in antitypo, quem allegoriæ respiciunt, proprie et plene verificantur.

Canon 33. Solet Scriptura vel interpres pro genere ponere certam speciem, pro specie individuum aut exemplum, vel claritatis, vel auxesis causa. Sic Aggæi 2. 17. *viginti modios et lagenas* vertit, ubi in Hebræo tantum, habetur *viginti*; intelligitur enim *mensura*, puta modii in segete, lagenæ in vino. Sic peccatum quodvis vocatur *sanguis et homicidium*. Isaiæ 1. 15. quia inter peccata humano generi noxia primum et gravissimum est homicidium. Sic quævis clades vocatur pestis aut gladius, ut dixi canon. 26. Sic quævis virtus et sanctimonia vocatur nunc *justitia*, nunc *misericordia*, ut Psal. 111. 9. *Dispersit dedit pauperibus, justitia* (id est eleemosyna) *ejus manet in sæculum sæculi*. Sic rursum omnes justi et sancti vocantur hebraice חסדים *chasidim*, id est, pii, misericordes, quia propria Sanctorum virtus et index est pietas et misericordia.

Canon 34. Solet Scriptura promittere quædam, quæ non in eo cui promittuntur, sed in posteris ejus, implenda sunt. Sic Genes. 13. 15. Deus promittit Abrahæ terram Chanaan, quam tamen non ipse, sed posteri ejus post 400. annos sub Josue occuparunt. Sic Zorobabeli Aggæi 2. 24. promittitur non in se, sed in Christo ex eo nascituro regnum æternum. Sic illud Noe maledicentis filio suo Cham, patri Chanaan, *Sit Chanaan servus ejus*, Gen. 9. 26. in posteris ejus, puta in Chananæis, qui sub Josue servierunt Hebræis, impletum est. Sic illud Isaaci ad Jacobum Genes. 27. 29. *Esto dominus fratrum tuorum*, non in Esau, qui non servivit, sed potius dominatus est Jacobo, verum in Idumæis posteris ejus, qui tempore Davidis ab eo subacti servierunt Hebræis, effectum habuit. Ita S. Chrysost. hom. 8 in Matth. et Euthym. in Matth. 2. Denique nomina propria sæpe patronymice sumuntur pro filiis et posteris, ut Isaac est Isacides, David est Davidides, puta Christus ex Isaaci et Davidis stirpe progenitus. Sic *Israel* vocantur Israelitæ, id est, posteri Israelis, sive Jacobi.

Canon 35. Scriptura potest habere varias versiones et sensus canonicos etiam litterales, uti docet S. August. Addit Leo Castrius proœmio in Isaiam, eam habere subinde varias lectiones etiam in originali Hebræo, intentas a Spiritu Sancto, uti fusius explicui can. 8. in S. Paulum. Nota. Difficile, imo impossibile est subinde versionem Septuag. conciliare cum Nostra, aut cum Hebræo; sive quia ipsi aliter in Hebræo legerunt, sive quia corrupti sunt eorum codices, sive quia Spiritu Sancto aliud suggerente, alio rapti sunt: interpretatio enim eorum laxior est et liberior, et subinde textu uberior.

Canon 36. Nabuchodonosor, Chaldæi, Assyrii aliique tyranni vocantur servi, milites et sacerdotes consecrati et missi a Deo ad vindictam scelerum et impiorum, ut Judæos, Idumæos, Moabitas, Ægyptios aliasque gentes spolient, subigant, exscindant: non quod ipsi Dei jussu et revelatione id fecerint, ut vult Abulens. in Isaiæ 5. 26. et in c. 10. 5. sed quod illis Deus arma, opes, vires animos, prosperos successos et victoriam dederit, quibus tamen illi inique et injuste contra Judæos aliasque gentes sunt abusi; sed Deus hunc eorum abusum permisit, eoque usus est ad Judæos et gentes juste puniendum. Ita S. Aug. l. de Gratia et libr. arbit. cap. 20. et 21. ubi docet Deum iis nescientibus, et aliud intendentibus, scilicet imperium et spolia, usum esse ad suam vindictam.

Prior pars, quod scilicet Dei jussu hæc non fecerint, patet ex eo quod Deus non miserit ad eos Prophetam aliquem, qui eos crearet imperatores, eisque jus daret in alios reges et gentes, uti misit Prophetam ad Jeroboam, qui ei deferret regnum decem tribuum, et ad Jehu, qui eum ungeret in regem; uterque ergo propriis dominis rebellando, et regnum occupando juste fecit, uti docet S. August. 17. Civit. 21. et patet 3. Reg. 11. Secus est de aliis, uti dixi. Secundo, patet ex eo, quod ipsi vel non sciverint, vel non curarint hanc Dei voluntatem, sed suæ ambitioni servierint. Hoc enim est quod de Sennacherib ait Isaias c. 10. v. 5. et 7. *Assur, virga furoris mei; ad gentem fallacem mittam eum, ut auferat spolia, etc. ipse autem non sic arbitrabitur, et cor ejus non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor ejus, et ad internecionem gentium non paucarum.* Et Cyro ait Isaias 45. 3. et 4. *Dabo tibi thesauros, etc. et non cognovisti me.* Tertio, quia eos vocat *prædones et latrones*; Jeremia 4. 7. *Prædo gentium*, scilicet Nabuchodonosor, *levavit se*: et c. 18. 22. *Adduces super eos latronem repente.* Quarto, quia Script. eos tyrannidis et ambitionis arguit, prædicitque statim eorum perditionem, idque quia alias gentes, maxime Judæos, invaserunt et vastarunt, ut de Babyloniis ait Deus Jerem. 51. 24. *Reddam* (eis) *omne malum quod fecerunt in Sion*; et c. 50. 29. *Quia contra Dominum erecta est, adversum Sanctum Israel.* Idem patet de Moabitis, Ammonitis et

Idumæis Jerem. 48. 27. Quinto, quia pari modo Attila, Totila, et jam Turcæ fuerunt et sunt flagellum Dei, quo castigat Christianos; et tamen certum est Deum eis non dedisse imperium in Christianos; imo Lutherus hoc ipsum fatetur, este docuerit Turcæ non esse resistendum, eo quod Dei voluntate ad nos veniat ad nos castigandum; Sicut, inquit, virgæ patris filius resistere non debet. Qua in re turpiter errat; aliud est enim virga inanima, aliud tyrannus: huic resistere licet, illi non, cum a patre aliove jus habente infligitur.

Posterior pars, quod scilicet tyranni dicantur servi Dei, eo quod Deus iis usus sit, et ordinarit eorum tyrannidem ad punienda Judæorum et aliarum gentium peccata, patet primo, ex eo quod Deus se facturum dicit, id quod Chaldæi et Assyrii facturi erant: quod enim quis facit per alium, perinde est ac si ipse faciat, ut habet regula Juris.

Secundo hac de causa Deus dicitur præcepisse Persis, ut invadant Babylonem, Jerem. 50. 21. utque omnes interficiant, et nihil in ea relinquant ibid. v. 26.

Tertio, quia Jerem. 27. 6. dicitur Deus dedisse Nabuchodonosori omnes gentes, ut serviant ei septuaginta annis.

Quarto, quia excidium Babylonis vocatur opus Dei, id est, divinæ justitiæ et vindictæ, Jerem. 50. v. 25.

Quinto, quia Deus pro opere hoc suo, in quo ei materialiter servierat Nabuchodonosor, tredecim annis obsidendo et expugnando Tyrum, quasi in præmium et mercedem materialem promittit ei Ægyptum, Ezech. 29. 19. Dico materialiter: non enim fuit hic formale et intentum meritum: ergo nec formalis merces.

Sexto, quia benedicuntur, et benedicti dicuntur qui Deo in hoc opere sancto justitiæ subserviunt, esto materialiter id tantum faciant, cum formaliter non Deo, sed suæ ambitioni et avaritiæ servire intenderent. Sic Psal. 136. 8. dicitur: *Beatus* (Cyrus) *qui retribuet tibi* (o Babylon) *retributionem, quam retribuisti nobis: beatus, qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram.* Sic benedictum dicitur lignum (arcæ Noe) per quod facta est justitia, Sapient. 14. 7. Arca enim servans justum Noe, laxavit quasi manus Dei, ut cæteros peccatores perderet diluvio. Sicut enim opus justitiæ sanctum et beatum est, ita qui ei quoquo modo cooperantur, etiamsi materaliter tantum, sancti et beati vocantur; sed eatenus dumtaxat, quatenus illi operi sancto cooperantur.

E contrario de Babyloniis punientibus et vastantibus Moabitas dicitur Jerem. 48. 10. *Maledictus, qui prohibet gladium suum a sanguine*, q. d. Infelix sit ille et male illi cedat qui opus hoc justitiæ divinæ remisse peragit, qui reos Moabitas non occidit, sed iis parcit: nimirum loquendo in genere et abstrahendo ab hoc vel illo qui tyrannice eos vel injuste invadit, tantumque spectando opus hoc prout est opus justitiæ et vindictæ divinæ, quam Deus vult peragi. Sic enim lictor vel carnifex, qui in hoc opere ejusque executione negligens est, maledici et puniri meretur. Opus ergo hoc, puta excidium Moabitarum, prout erat opus justitiæ divinæ ab eaque decretum, justum et sanctum erat; et quicumque ei cooperabantur, juste et sancte agebant, erantque benedicti: quatenus vero idem opus peractum est a Chaldæis, suas opes et imperium augere volentibus, eatenus fuit opus tyrannidis et rapinæ, ideoque injustum et maledictum.

Canon 37. Deus Chaldæis, Assyriis, aliisque tyrannis dicitur præcepisse, et evocasse, excitasse, immisisse eos ad invadendam Judæam, aliasque gentes, non quod positive et directe eos excitarit ad hanc tyrannidem, sed quod tyrannidem eorum prævisam sua providentia ita rexerit et flexerit ut non nisi in Judæos et gentes puniendas a se destinatas erumperet. Omnis enim Dei providentia et ordinatio in Scriptura vocatur præceptum, evocatio, suscitatio. Deus enim præsidet ipsis voluntatibus malis, easque regit et gubernat, ut, licet vitio proprio malæ sint, tamen Dei providentia ad unum potius malum quam ad aliud ferri sinantur. Docet id S. Aug. in Psal. 73. *Impietas*, inquit, *eorum tamquam securis Dei facta est: fuit instrumentum iræ, non regnum placati.* Adducit deinde S. Aug. exemplum virgæ, qua pater castigat filium, deinde ipsam virgam in ignem conjicit. Impii enim sunt virga qua Deus pios castigat; sed iis castigatis impios in gehennam conjicit. Clarius idipsum docet Hugo Victorin. lib. 1. de Sacram. p. 5. c. 29. *Deus*, inquit, *malis voluntatibus non dat corruptionem, sed ordinem. Velle enim malum, malum est, et a mala voluntate est: quod autem potius ad hoc quam ad illud est, bonum est; quia ordo est, et ex bene disponente* (Deo) *est. Potest ergo voluntas mala in se corrumpi, et resolvi per proprium vitium, quod et aliunde non datur: sed non potest per velle extra se præcipitari, nisi qua ei via aperitur. Et qui præcipiti qua vult, ad ruinam viam aperit, quodammodo ipsam inclinat non impellendo, sed permittendo et non tenendo; nec auctor illi est ruendi, sed incedendi ordinator.* Sicut ergo qui leonem vel canem furiosum manu ligatum tenet, et nunc eum continet, ne hunc illumve amicum mordeat, nunc hoste transeunte eum laxat et dimittit dicitur in eum leonem vel canem immisisse: ita Deus omnipotentiæ suæ manu ligatas tenet omnes impiorum voluntates: et cum eas laxat, atque in hoc malum, non in aliud ferri sinit dicitur eas ad hoc excitare, vel immittere: quia sine ejus laxatione, et quasi consensu sive venia imo concursu, in hoc malum erumpere non potuissent. Ita ergo laxavit Chaldæos, permisitque eos invadere Judæos non Indus.

Adde, Deum dici eos excitasse. Primo, quia, ut dixi canone præcedenti, eis ingentes animos, vires, opes et victorias dedit. Animos, inquam, ad magna audendum, et ad imperium longe lateque propagandum. Secundo, quia menti eorum objecit Judæos et alias gentes, quasi opulentas et facile subjugabiles. Tertio, quia per Jeremiam aliosque Prophetas prædixit, Nabuchodonosorem illas subjugaturum, seque velle ut omnes ei serviant septuaginta annis. Quid hoc erat aliud, quam illi classicum canere, illumque quasi evocare ad invadendas alias gentes? nec enim dubium est, quin Nabuchodonosor partim ex nuntiis et legatis, partim ex transfugis, partim ex communi rumore et fama id cognoverit; ideoque ipse præcepit Nabuzardan in expugnatione Hierosolymæ, ut Jeremiæ, quasi sibi faventis curam gereret, eumque benigne tractaret cap. 39. v. 11. Quarto, quia exterius objiciebat impedimenta, quæ diverterent Nabuchodono-

sorem ne invaderet alias gentes, et amovebat impedimenta quæ planam quasi viam ei facerent ad invadendum Judæos, et gentes quas per eum punire volebat. Sic Ezechiel 21. 21. cum Nabuchodonosor jaceret sortem per duas sagittas, ex eaque quæreret omen, an contra Ammonitas, an contra Jerusalem pergere deberet; Deus fecit ut sors caderet contra Judæos, itaque eum quasi impulit ad invadendam Jerusalem. *Sortes* enim, ait Sapiens, *in sinum mittuntur, sed a Domino temperantur* et dispenuutur. Porro quomodo Deus hoc bellum ad quod convocat Chaldæos, vocet *sanctum*, dicam Jerem. 6. 4.

CANON 38. Nomina abstracta pro concretis poni solent, tum active, ut *formido* vocatur Nabuchodonosor terribilis, qui formidinem incutiebat Judæis totique orbi, Isaiæ 2. v. 19. Sic Priapus in hortis vocatur ab Horatio *avium formido*. Tum passive, præsertim cum actus aut potentia ponitur pro objecto. Sic Deus dicitur *amor*, *spes*, *timor noster*, id est a nobis summe amandus, sperandus, timendus. Sic. Psal. 70. 5. dicitur: *Tu es patientia mea, Domine*, id est, tu es propter quem patior. Sic Ecclesia, et S. Paulus Ephes. 3. 10. et Coloss. 1. 16. angelos vocat alios *Dominationes*, id est dominantes; alios *Potestates*, id est potentes; alios *principatus*, id est principes, etc. Sic Isaias c. 60. 17. ait: *Ponam visitationem* (id est visitatores) *tuam pacem* (id est pacificos) *et præpositos tuos justitiam*, id est justissimos ita ut videantur esse norma justitiæ, ipsaque justitia.

CANON 39. Climata, seu plagæ orbis in Scriptura consignantur juxta situm Jerusalem et templi, inquit S. Hieron. in illud Zachar. 2. 6. *De terra Aquilonis*. Hinc Ægyptus dicitur esse ad Austrum, scilicet respectu Hierosolymæ. Ita Daniel c. 11. prædicit *reges Austri*, id est reges Ægypti conflicturos cum regibus Aquilonis, id est Syriæ, puta Ptolemæos cum Antiochis. Sic Assyrii et Chaldæi vocantur Aquilonares, scilicet respectu Judææ. Unde Jeremiæ cap. 1. 14. ait: *Ab Aquilone*, id est a Babylone, *pandetur malum*. Hinc et per *mare* communiter significant Occidentem: quia mare Mediterraneum majori ex parte est ad occidentem Judææ; quia tamen idem ex parte eidem est ad Austrum, hinc subinde *mare* significat Australem plagam, ut Psal. 88. 13. *Aquilonem et mare*, id est Austrum sive Meridiem, *tu creasti*: et Psal. 106. 3. *A solis ortu et occasu, ab Aquilone et mari*, id est Austro; nominantur enim hic quatuor plagæ mundi.

CANON 40. Quæ de Christo dicuntur in Scriptura, aliquando de solo capite, id est Christo ipso; aliquando de solo corpore, id est Ecclesia; aliquando de utroque dicuntur; et solerter dispiciendum, quid de quo dicatur: Scriptura enim latenter ab uno transit ad aliud. Ita S. Aug. ex Tichonio, lib. 3. de Doctrina Christ. c. 31. et seqq.

CANON 41. Multa prædicunt Prophetæ quæ certum est impleri debuisse, etiamsi quomodo et quando impleta sint, nec sacra Scriptura, nec historiæ profanæ narrent. Sic Isaias c. 23 17. prædicit Tyrum vastandam a Chaldæis, et post 70 annos redituram ad pristinum splendorem. Idem de Ammonitis prædicit Jeremias cap. 49 6. Simile de Ægypto a Chaldæis vastata, at post 40. annos restauranda prædicit Ezechiel c. 29. v. 12. et 13. Quæ quando impleta sint, nescimus. Sic Aggæus, Zacharias, Abdias et Malachias multa a regressu Judæorum ex Babylone usque ad Christum futura prædicunt, quæ nec Esdras, nec libri Machabæorum, nec alii historici facta esse commemorant.

CANON 42. Solent Prophetæ postquam contra Judæos prophetarunt, ad inimicas Judæis nationes sermonem et minas convertere, ad Judæorum consolationem, et ad ipsarum gentium tum justam punitionem, tum consolationem, ex salute afferenda per Christum. Sic Sophonias postquam c. 1. 4. prædixit cladem Judæ et Jerusalem, mox c. 2. prædicit excidium Gazæ, Ascalonis, Moab, Æthiopiæ, Ninives et Assyriorum. Sic Isaias post onus Judææ transit c. 13. et seq. usque ad 24. ad onera Babylonis, Moab, Ammon, Idumææ, Tyri, et aliarum gentium, quæ Judæos afflixerant. Idem facit Jeremias c. 46. et seq.

CANON 43. Quod ad sensum allegoricum attinet, notant S. Basilius in Isaiæ cap. 2. et S. August. epist. 99. ad Evodium, unam rem in Scriptura simul esse figuram duorum etiam contrariorum; ut diluvium fidelibus fuit typus baptismi, infidelibus mortis et gehennæ. Sic Christus credentibus fuit lapis salutis, non credentibus vero lapis offensionis, et petra scandali. Sic vir fortis vocatur leo, et aquila, itidem et tyrannus, ait S. Hieron. in Ezech. 17.

CANON 44. In sacra Scriptura omnes sententiæ, omniaque verba debent applicari rei significatæ in sensu litterali, non autem allegorico. Ita S. Hieron. in c. 5. Osee. Vide can. 40. in Pentateuch.

CANON 45. Quoad tropologiam, facile est ea quæ Prophetæ prædicunt, promittunt, comminantur, præcipiunt, suadent, exprobrant Judæis, aliisque gentibus, mutato nomine transferre ad Christianos. Rursum ea quæ de Synagoga, quasi muliere una ab iis dicuntur, facile est per tropologiam applicare ad animam fidelis cujusque. Unde recte S. Hieron. in cap. 23. Jerem. *Quidquid*, inquit, *de terra Judææ dicitur ad litteram, refer tropologice ad congregationem fidelium, quoniam propter sorum adulteria, mendacia, perjuria, etc. virtutum et donotionum Dei sterilitas in Ecclesia fit.*

Sic per regem Babylonis tropologice accipe diabolum; per Philistinos, Idumæos, Moabitas, aliosque hostes Judæorum, accipe infideles, hæreticos et impios, ac vitia et vitiosos; per Cyrum accipe Christum.

CANON 46. Solent Prophetæ redemptionem Christi describere quasi bellicam victoriam, in qua hostes cæduntur, subditi liberantur et salvantur. Hinc eam simul vocant stragem et salutem, ultionem et redemptionem, indignationem et pacem. Hinc rursum Christum inducunt quasi militem cataphractum cædentem et proterentem omnia; tum quia Christus protrivit hostes suos, puta dæmonem, peccatum, carnem, mortem; tum quia homines infideles et impios sibi subegit, itaque occidit in eis impietatem et scelera, atque ex eis novos homines, pios, sobrios, castos suscitavit. Vide canon. 42. in Pentateuch. Hoc est quod ait Isaias c. 59. 17. *Indutus est justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus: indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli; sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis suis: insulis vicem reddet.* Et c. 63. 1. *Quis est iste,*

qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ. Quare ergo rubrum est indumentum tuum? Torcular calcavi solus, etc. calcavi eos in furore meo, etc. Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meæ venit. Nimirum, ut ait Claudianus in 6. consul. Honorii:

Nulla est victoria major,
Quam quæ confessos animo quoque subjugat hostes.

Sic explicat S. Augustin. illud Ps. 149. 6. *Gladii ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, etc. Pagani*, ait, *occiduntur, cum Christiani fiunt: quia quæro Paganum, et non invenio: ergo mortuus est Paganus. Nam si non occiduntur, unde dictum est Petro, Macta et manduca? Sic occisus est Paulus persecutor, et erectus est Paulus prædicator.*

Canon 47. Prophetæ anthropopathως, sive humano more loquuntur de Deo. Hinc tribuunt ei humanam figuram, os, oculos, manus, pedes, etc. item iram, indignationem, amorem, gaudium, exsultationem, aliasque passiones hominis. Harum enim affectus naturales et boni sunt in Deo, si ab eis demas quod vitiosum, excessivum, turbidum, et præter rationem est. Affectus enim amoris et gaudii circa bonum, æque ac odii ac detestationis circa malum, vere sunt in Deo.

Canon 48. Deus dicitur non pluere, sed stillare suas plagas, quia iram suam misericordia temperat. Hinc Ezech. c. 20. 46. dicitur, *Stilla ad Africum*; ut non tota Dei ira videatur effusa, sed stilla quædam et pars. *Si autem stilla tantæ sævitiæ est, quid in totis imbribus æstimandum erit?* inquit S. Hieron. ibid. Sic et Ezechiel c. 21. v. 2. et Daniel c. 9. v. 11. *Stillavit super nos maledictio, et detestatio, quæ scripta est in libro Moysis servi Dei, quia peccavimus ei.* Hinc etiam Apocal. 15. ira Dei dicitur phialis contineri, et ex iis effundi: phialæ enim angusto sunt ore, unde ex iis ira non potest nisi guttatim fluere. Misericordia enim divina judicia comprimit et constringit, ne fundant, sed stillent iram, juxta illud Psalm. 77. 38. *Ipse autem est misericors, et propitius fiet peccatis eorum: et non disperdet eos. Et abundavit* (Dei misericordia) *ut averteret iram: et non accendit omnem iram suam: et recordatus est quia caro sunt.*

Canon 49. Prophetæ utuntur metalepsi, ut ex antecedentibus intelligant ea quæ naturaliter consequi solent. Sic *audire* sumunt pro audita facere, et obedire: *nescire* pro scita non agere; qui enim quæ agenda sunt scit, et non agit, perinde est ac si nesciat. Sic Isaiæ 30. 2. Judæis fugientibus in Ægyptum dicitur: *Os* (Domini) *non interrogastis*, id est interrogationem et responsionem Domini non estis secuti: vere enim interrogaverant audierantque a Jeremia responsum Dei ne fugerent in Ægyptum, sed illud sequi noluerant. Sic poetæ sæpe utuntur metalepsi; ut Virgil. eclog. 1. *Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas.* Per *aristas* enim segetes, per segetes æstates, per æstates annos intelligit. Sic, *Speluncis abdidit atris*, id est profundis: profunda enim umbrosa sunt, umbrosa atra videntur.

Similiter, tam Prophetæ quam poetæ sæpe utuntur catachresi, sive usurpatione nominis alieni, v. g. cum parricida vocatur is qui fratrem occidit, piscina quæ pisces non habet. Sic Virgil. 7. Æneid. ait: *Aut acres tendunt arcus.* Ubi Servius, *acres*, id est, fortes per catachresin; nam acrimonia proprie mentis est. Ita Prophetæ *apertum* vocant, quod transeunti nullam adfert remoram, etiamsi sit clausum. Sic Stephanus vidit cœlos sibi apertos, Act. 7. 55. Sic Christus solus dicitur aperuisse uterum matris, id est, per eum clausum penetrasse, et in lucem ac orbem exsiliisse ac si apertus fuisset. Ita loquuntur S. Hieron. S. Ambros. S. Chrysost. Origen. et Theophyl. quos citavi Exodi 13. 1. sicque ipsi de Christo explicant illud Lucæ 2. v. 23. *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.*

Canon 50. Oracula Prophetarum singulis sæpe capitibus sunt alia et alia, ac novo et diverso tempore edita: unde et subinde diversos habent titulos, ut patet Isaiæ 14. 28. etc. 21. v. 11. et 13. Quocirca capita (imo partes ejusdem capitis subinde) sæpe non habent inter se connexionem et continuationem, nec servant seriem temporum: sed singula capita singulæ sunt prophetiæ, et quasi singuli libri diverso tempore dictati et scripti, qui postea fuerunt in unum volumen collecti. Hac de causa crebra hic est hysterologia.

Canon 51. Vocula *si* Hebræis est nota jurantis, estque aposiopesis ad euphemismum boni ominis causa. Verbi gratia: *Vivit Dominus si veniat hostis*, id est, juro quod non veniat hostis, adeoque si veniat, non habear Deus aut verax. Potest secundo, sine aposiopesi *si* pro *non* accipi. Ubi Nota, cum post verba jurandi sequitur dictio *si*, tunc *si* orationem affirmantem vertit in negantem, orationem vero negantem vertit in affirmantem: ut Ps. 94. 11. *Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam*, id est, quod non introibunt. Vice versa Isaiæ 14. 24. *Juravit Dominus: Si non, ut putavi, ita erit*, id est, juravit quod uti ipse putavit, ita erit. Ita Maldon. in Ezech. cap. 18. v. 3.

Canon 52. Hebræi cum in genere aliquo significare volunt omnia, genus fœmininum jungunt masculino, ut Isaiæ 3. 1. *Auferet a Jerusalem validum et fortem*; Hebr. est, *sustentantem et sustentatricem*; Septuaginta, *validum et validam*; id est, omnes fortes tam viros quam fœminas, qui urbem tueri et sustentare poterant. Sic Eccles. 2. 8. *Feci mihi cantores, et cantatrices*, id est, omne musicorum genus. Jerem. 7. 34. *Quiescere faciam vocem sponsi et vocem sponsæ*, id est, omnis nuptialis plausus. Simile est Isaiæ 22. 16. et c. 38. 16. et alibi in Hebræo.

Canon 53. Relativum aliquando refertur non ad id quod expressum est, sed ad id quod quis tacite secum cogitat. Ut Cantic. 1. 1. *Osculetur me osculo oris sui*; ubi illud *sui*, refert *sponsum*, qui prius non expressus, sed cordi sponsæ alte erat infixus. Psal. 86. 1. *Fundamenta ejus in montibus sanctis*; ubi *ejus*, refert *Jerusalem*: quam licet non nominasset Propheta, animo tamen volvebat. Psal. 113. 2. *Facta est Judæa sanctificatio ejus*, nempe *Dei*, cujus opera secum admirabatur David. Threnor. 3. 1. *Ego vir videns paupertatem meam in virga indignationis ejus*, scilicet *Dei*: illius enim indignationem animo pertractabat. Joan. 20. 15. ait Magdalena Christo quem non agnoscebat, putans esse hortulanum: *Domine, si tu sustulisti eum*, nempe *Christum*, in quo erat tota, et de quo credebat hortulanum cogitare.

Canon 54. Ludunt subinde Prophetæ in eadem voce contrarie accepta, ut Isaiæ 29. 1. *Væ Ariel, Ariel*; et v. 2. *Erit mihi quasi Ariel*, q. d. Jerusalem, quæ erat ariel, id est leo Dei, prædando alias gentes, erit mihi prædæ quasi ariel, id est, quasi ariel maledictionis. Sic Apostolus ludit in voce *peccatum*: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum* (id est hostiam pro peccato) *fecit*, 2. Corinth. 5. 21.

Sic *benedicere* capiunt pro maledicere per euphemismum, ut *Naboth benedixit*, id est maledixit, *Deum*, 3. Reg. 21. 13. Sic *sanctificare* capiunt pro polluere; ut Deuter. 22. 9. Sic קדש *kodes*, id est sanctus, vocatur cinædus, et *kedesca* scortum, quasi dicas minime sanctum. Sic *sacer* Latinis capitur pro exsecrando, ut apud Horat. ode 7. *Sacer nepotibus cruor*; et Virgil. 3. Æneid *Auri sacra*, id est exsecranda, *fames*. Sic *anathema* vocatur donum Deo oblatum, item res exsecranda, morti et diris devota.

Rursum ludunt eleganter in eadem voce per antiphrasin, ut videatur ænigma proponere. Sic ludit Isaias c. 26. 11. *Domine, exaltetur manus tua, et non videant: videant, et confundantur*. Et Osee 1. 10. *Et erit in loco ubi dicetur eis: Non populus meus vos: dicetur eis. Filii Dei viventis*. Et c. 2. 24. *Dicam non populo meo: Populus meus es tu*, sive, ut Apostolus citat Rom. 9. 25. *Vocabo non plebem meam, plebem meam: et non dilectam, dilectam: et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam*. Sic Gentiles et sæculares per antiphrasin elegantia formant ænigmata, quale est illud Platonis lib. 5. de Legib. et apud Athenæum lib. 10. Dipnosophist. *Vir non vir, videns non videns, lapide non lapide, percussit avem non avem, sedentem super arborem non arborem*, hoc est, eunuchus luscus pumice percussit vespertilionem sedentem super sambucum.

Tale antiphrasticum ænigma est Bononiense apud Franciscum Schotti cent. 2 ænigm.

Ælia Lælia Crispis, nec vir, nec mulier,
Nec androgyna, nec puella, nec juvenis,
Nec anus, nec meretrix nec pudica,
Sed omnia:
Sublata neque fame, nec ferro, nec veneno,
Sed omnibus:
Nec cælo, nec aquis, nec terris,
Sed ubique jacet.
Lucius Agatho Priscius, nec maritus,
Nec amator, nec necessarius, neque
Moerens, neque gaudens, neque flens,
Hanc neque molem, nec pyramidem,
Nec sepulcrum,
Sed omnia.
Scit et nescit cui posuerit.
Hoc est sepulcrum intus cadaver non habens,
Hoc est cadaver sepulcrum extra non habens;
Sed cadaver idem est et sepulcrum sibi.

Quod multi de anima hominis, alii de cupidine, alii de aqua nubium, alii (et forte verius) de Niobe filia Tantali, quæ vi oppressa ex dolore in saxum a poetis dicitur versa, interpretantur.

Tale est et illud Alexidis Poetæ in ὕπνῳ: *Non mortalis, neque immortalis, sed habens quoddam utriusque temperamentum, ut neque hominis parte vivat, neque Dei, sed nascatur semper*. Hic est Somnus.

Canon 55. Est apud Hebræos εὐφημισμός; honestis enim verbis rem inhonestam declarant. Sic *cognoscere uxorem* apud eos significat actum conjugii; sic *aquam pedum* vocant urinam quæ ad pedes solet defluere. Sic Ezech. c. 7. 17. ait: *Omnia genua fluent aquis*, id est urina, q. d. Præ metu commingent se. Sic *mingentem ad parietem* vocant canem. *Canis* enim nomen Hebræis vile est et inhonestum, ac pessime sonat, ut 1. Reg. 25. 34. ait David ad Abigail: *Nisi cito venisses in occursum mihi, non remansisset Nabal, etc. mingens ad parietem*, q. d. Ex domo Nabal omnes necidissem, et ne vel canem superstitem reliquissem, nisi tu mihi occurrisses, meque tua blandiloquentia et humilitate placasses. Sic *magnas carnes* Ezechiel. 16. 26. et *carnes asinorum* Ezech. 23. 20. vocant magna genitalia. Sic ibidem et sæpe alibi dicunt Prophetæ, *divisit pedes suas*, id est, prostituit se.

Canon 56. Gaudent Prophetæ, præsertim Ezechiel et Daniel, ænigmatibus, emblematibus, proverbiis. Ita Daniel per ænigma arboris c. 4. describit imperium Nabuchodonosoris. Et c. 2. per ænigma statuæ quadrifidæ repræsentat quatuor monarchias, easdem repræsentat per quatuor bestias c. 7. Cap. 5. per *mane, tekel, phares*, portendit excidium regis et regni Babylonici. Cap. 8. per emblema hirci pugnantis et debellantis arietem, prædicit pugnam et victoriam Alexandri Magni contra Darium. Ezechiel. c. 1. per quatuor animalia et currum Cherubim, depingit Dei magnificentiam, potentiam et vindictam. Cap. 5. per ænigma novaculæ radentis pilos et barbam, Chaldæos occidentes tum plebem, tum principes Judæorum. Cap. 9. per signum thau repræsentat crucem, et patientiam Christi et Sanctorum. Cap. 16. per fornicationem sponsæ redarguit idololatriam Jerusalem. Cap. 17. per pugnam duarum aquilarum, oculis subjicit pugnam Nabuchodonosoris et Pharaonis. Cap. 19. per leones et leunculos, depingit regnum et tyrannidem Joachaz, Joakim, et Sedeciæ. Cap. 23. per meretricium Oollæ et Oolibæ, describit idololatriam Samariæ et Jerusalem, etc. Sic c. 18. 2. dicunt Judæi: *Patres nostri comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt*; hoc est, patres peccaverunt, filii puniuntur. Sic Jerem. c. 6. 29. de pertinacibus Judæis ait: *Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflavit conflator: malitiæ enim eorum non sunt consumptæ*. Tale est et Threo. 4. 7. *Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores*. Talibus et gaudet Isaias, ut c. 1. 22. *Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mixtum est aqua*. Et c. 5. 18. *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis*. Et c. 14. 29. *De radice colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem*. Et c. 16. 1. *Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ, de Petra deserti ad montem filiæ Sion*. Et c. 18. 1. *Væ terræ cymbalo alarum, etc. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam*. Et c. 29. 1. *Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David: et circumvallabo Ariel, et erit mihi quasi Ariel*.

Causæ sunt duæ: prior, quia prophetia cum sit arcana et obscura, gaudet stylo arcano et obscuro: posterior, quia prisci sapientes suam sapientiam tradebant per ænigmata, ut ejus desiderium et studium in discipulis acuerent. Ita Ægyptii sua dogmata celabant, et tradebant per figuras hieroglyphicas. Ita So-

phista regis Ægyptii Nectensho hoc ænigma Æsopo proposuit: *Est*, inquit, *templum magnum, et in ipso columna duodecim habens urbes, quarum quælibet triginta trabibus sustinetur, has vero trabes duæ circumeunt mulieres.* Cui Æsopus: *Templum*, ait, *est mundus, columna annus, urbes menses, trabes dies, at mulieres ipsæ duæ dies et nox.* Porro Æsopus ipse per fabulas, id est emblemata, ingeniose et facete suam mythologiam, id est Philosophiam moralem, conscripsit. Cratetis Thebani dogma fuit, teste Plutarcho: *Pro lente olla non est augenda, ne in seditionem conjiciamur*, hoc est, cibis non est opplendum aut gravandum corpus, ne in perturbationem profluviumque deducatur. Amphion apud Pacuvium hoc de testudine ænigma proposuit: *Quadrupes, domiporta, tardigrada, agrestis, humilis, aspera, capite brevi cervice anguina, aspectu truci, eviscerata, inanimo cum animali sono.* Tale est illud medici ægro imperantis, ut sumeret *terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam*, id est cochleam. Tale fuit oraculum istum Philippo: *Omnia tu vinces, fuerint si argentea tela.* Docuit enim eum lanceis argenteis, id est pecunia, expugnandas esse urbes, præsidiariis argento corruptis.

Tale fuit illud Virgilii in Bucolic. ecloga 3. quo se crucem Grammaticis fixisse asserebat:

> Dic quibus in terris inscripti nomina regum
> Nascantur flores.

Quod de flore hyacintho passim interpretantur: de quo duplex narratur fabula, Hyacinthi scilicet OEbali adolescentis ab Apolline amati, et Ajacis Telamonii, qui ambo in eumdem florem conversi feruntur. In quo quidem flore flebilis illa Græcorum vox αι, αι a natura efformata et inscripta invenitur. Noster tamen Joan. Cerda hoc ænigma exponit de Augusto Cæsare, cujus effigies et nomen in nummis cudebatur inter flores; atque inde videri ortum nomen Florinorum in re nummaria. Tale est hoc ejusdem:

> Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
> Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.

Quod de puteo in Syene facto interpretantur, quem Mathematici ea ratione effuderant, ut solstitium indicaret: eo enim tempore nusquam umbras sol ibi flectere dicitur. Tale fuit et Sphingis ænigma de homine: *Mane quadrupes, meridie bipes, vespere tripes.* Atque hæc est causa, cur Scriptura subinde per mimesim citet μυθους, apologos, et fabulas Gentilium, ut fabulam Titanum Judith 16. 8. cornu Amaltheæ Job 42. 14. juxta Septuag. fabulam Centaurorum Isaiæ 34. 14. uti ibi pluribus dicam.

Canon 57. Pari modo utuntur symbolis, et symbolicis figuris, ideis, ac phrasibus, præsertim in rebus divinis. Idem fecerunt prisci Gentium Theologi, et divini, ut ipsi censebant, legumlatores, ut Zoroastres, Zamolxis, Zaleucus, Dardanus, Charondas, Numa. Idem fecit et impostor Mahomet in suo Alcorano. Idem fecit et Christus docens per parabolas et symbola, Matth. 13. 34. Nam ut sancte, impius licet ipse, Julianus Cæsar ait: *Amat divina natura celari, et abdita ejus substantia non patitur nudis verbis in aures introire pollutas.* Et ut Macrobius ait: Deus, sicuti vulgaribus hominum sensibus, intellectum sui varia rerum tegmine operimentoque subtraxit; ita a prudentibus arcana sua voluit per arcana tractari, ut scilicet figuris et involucris tecta, a vilitate sint secreta ac debitam obtineant venerationem. Quare Numenium philosophum offensam pertulisse numinis ferunt, quod Eleusinia sacra interpretando vulgasset. Vidit enim in somnis deas ipsas habitu meretricio, in fornice prostantes; id cum admirans quid hoc esset percunctaretur, ei responsum fuit ipsas deas iratas ab ipso pudicitiæ adyto vi abstractas, passimque ab eo prostitutas. Theodectem oculis, Theopompum mente fuisse captum, quod quædam dicta Mosis et S. Scripturæ carmina publicassent et profanassent, scribit Aristæas. Quocirca S. Dionysius hæc sacra symbola vocat, eademque de causa a Theologis nonnullis triplex Theologia dicitur symbolica, mystica et telestica.

Ubi Nota. S. Dionysius l. de Divin. nom. et lib. de Mystica Theolog. S. Thom. 1. p. qu. 12. et 13. ac passim Scholastici docent, Deum et divina tripliciter a nobis cognosci. Primo, per viam ascensus a creaturis ad creatorem, quasi ad eorum originem et auctorem. Nam, ut ait Apost. Rom. 1. 20. *Invisibilia ipsius* (Dei) *a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Secundo, per viam negationis, v. g. cogitando et dicendo: Deus non est lapis, non cœlum, non homo, non angelus, sed essentia et majestas hæc omnia in infinitum transcendens, de quo S. Dionysius c. 2. et 4. Cœlest. hierarc. Tertio per figuras et symbola corporalia, quæ incorpoream ejus naturam corporeis nobis repræsentant, quasi per umbram et imaginem. Hic tertius modus facilior est et suavior; suavius enim et jucundius Deum per symbola quasi per speculum intuemur. Quocirca tertio hoc modo Scripturæ, et præsertim Prophetæ crebrius utuntur.

E Gentilibus hac in re excelluit Pythagoras, qui sacra sua de Deo, deque moribus et virtutibus dogmata per symbola tradidit et conscripsit, eaque eum a Mose et Prophetis didicisse, docet Eusebius lib. 10. de Præpar. Evang. c. 2. Theodor. l. 2. de Principiis. Origen. lib. 1. contra Celsum, S. Ambros. lib. 3. epist. 20. ad Irenæum, Clemens Alexandr. lib. 1. Stromat. Josephus lib. contra Apionem. Lilius Gyraldus in præfat. Symbolorum Pythagoræ, ac aperte ostendit Hermippus lib. 1. de Pythagora: unde et nonnulli Pythagoram circumcisum imo eumdem fuisse cum Ezechielem Propheta (qui symbolis abundat) censuerunt, ut ostendam præfat. in Ezech. Eum secuti non tantum Græci, sed et Romani, sua habuere symbola, quibus papaver fertilitatis et urbis symbolum fuit, malum cydonium connubii, Adon fructuum, Liber pater libertatis, Atys florum, spuma genituræ, Satyrus libidinis, teste Eusebio et Plutarcho.

Porro Pythagoræ triplicia fuere symbola: primo, theologica et divina; secundo, ethica; tertio, politica. Divina sive de Deo, hæc præcipue fuere. Primo, *Ne coacerva ligna cupressina*, id est, Deo consecrata in proprios usus ne converte: ex cupresso enim fiebat Jovis sceptrum, ait Hermippus. Secundo, *Ignem gladio ne scalpas*, id est, Deo linguæ acumine ne maledicas. Ita aliqui: licet alii aliter, et forte melius de quo mox. Tertio, *Dei figuram in annulo ne insculpas*,

id est, sententiam et sermonem de Deo ne facile manifestes et divulges, ne abeat in contemptum. Ita Cyrillus, aut, ut Gyraldus, ne in deliciis, vel in propatulo Dei effigiem et memoriam habeas. Quarto, *Gallum nutrias, ne tamen sacrifices*, id est, milites alas qui urbem custodiant, sed sacris eos ne admisceas. Quinto, *In sacrificio ungues ne seca*, id est in sacris ne te rebus supervacaneis aut sordidis occupes. Sexto, *Surgens a lecto stragula complicato*, id est, mane erigens te ad rerum divinarum contemplationem, corporeos sensus deserito. Septimo, *Injussu imperatoris* (id est, Dei) *ex statione*, id est vita, *ne decedas*, hoc est, vitam temere ne perde sive prodige. Octavo, *Ex amputatis vitibus Diis ne libo*, id est, actiones et victimas tuas puras, id est putatas et purgatas, Deo offer; Deus enim odit omne impurum. Nono, *Nudis pedibus rem divinam facito*, id est, purgatis affectibus (horum enim symbolum sunt pedes) rem sacram facito. Decimo, *Adoraturus sede*, id est, dum oras, pacato et tranquillo animo sis, ut eum totum in Deum colligas et transfundas. Undecimo, *Cum veneris in templum adora, nec interea aliud facias*. Duodecimo, *Ex itinere præter propositum in templum non ingreditor*, id est, rebus profanis et irreligiosis sacra et divina ne commisceas. Decimo tertio, *ne absque lumine de rebus divinis loquare*, id est, ne sine cœlesti illustratione, puta sine fide et sapientia divina, de Deo loquere. Decimo quarto, *Cum tonat terram tange*, id est, cum instant signa iræ Dei, te humilia memor tuæ originis, itaque Deum obsecra. Decimo quinto, *Linguam coerceto Deum imitans*: nam *proximus ille Deo qui scit ratione tacere*. Unde Pythagoras primo discipulos suos quinquennio silere jubebat. Decimo sexto, *Inter cætera colenda est perfectissima trinitas*. Videtur Pythagoras ab Ægyptiis et Hebræis hausisse tenuem aliquam notitiam Sanctissimæ Trinitatis, aut certe ternarium numerum, utpote primum perfectum, Deo dicandum censuit. Vere enim dixit Theodor. lib. 2. de Principiis: *Anaxagoras, Pythagoras, Plato, ænigmata quædam de Deo ab Ægyptiis Hebræisque collegerunt*.

Secundo, ethica Pythagoræ insignia sunt, quæ ab Hebræis et Chaldæis hausit. Nam et Salomon suam Ethicam per symbola tradidit; unde et eamdem Proverbia et parabolas inscripsit. Illustriora ergo in hoc genere Pythagoræ hæc sunt. Primo, *Jugum stateramve ne transilito*, id est, æquitatis et justitiæ normam ne transgreditor. Ita S. Hieronym. et Plutarch. licet aliter exponat Cyrill. Alexand. Stateram, ait, ne transilito: id est, avarus ne esto. Secundo, *Hirundines familiares non habe*, id est, cum garrulis et nugacibus non conversare, silentes et silentium cole. Tertio, *Cum profectus fueris ne redeas, ne reflectas*, id est, cum vitam mutaveris in melius noli reverti ad tuas cupiditates. Quarto, *Per viam publicam ne vadas*, id est, vulgi errores et mores ne sequere. Quinto, *Ignem igni ne addas, et ignem gladio ne scalpas*, id est, cum irato, præsertim divite, ne contendas, ne ei bilem acuas. Ita Clemens Alexand. l. 6. ἀναγνωστῶν. Sexto, *Animalia unguicurva ne nutrias*, id est, cave ne domi fures aut rapaces habeas. Septimo, *Annulum angustum ne feras*, id est, ne anxie vivas, ne servituti alicque obligationi te implices, ex qua explicare deinde te non possis. Ita S. Hieron. Octavo, *A fabis abstineto*, id est, a suffragio ferendo (hoc enim fiebat per fabas) et a judiciis, id est, a magistratu, abstine; aut, ut Cicero lib. de Divinat. *Fabas suis vetuit Pythagoras, quia faba habet inflammationem magnam* (unde et fertur incitare ad libidinem) *ac proinde his cibus tranquillitatem mentis quærentibus contrarius est*. Nono, *Cor ne edito*, id est, ne te anges, ne te curis conficias. Ita Cyrillus. Decimo, *Sal appone*, id est, ubique utere discretione et prudentia. Undecimo, *Ne frangas dentes*, id est, ne detrahas cuipiam aut maledicas. Duodecimo, *Coronam ne carpito*, id est, principes et magistratus ne carpas aut lacessas. Decimo tertio, *In cinere ollæ vestigium confundito*, hoc est, post inimicitiam nullum iræ vestigium serva, sed omnem ejus memoriam abole. Decimo quarto, *Adversus solem ne mingas*, id est, omni loco pudorem et verecundiam serva. Decimo quinto, *Adversus solem ne loquere*, id est, veritati manifestæ ne obstrepas. Decimo sexto, *In via ne ligna seces*, id est, quæ communia et publica sunt noli turbare. Decimo septimo, *Elixum ne assa*, id est, mansuetos ne irrita; est enim eorum ira tarda: sed longa et implacabilis. Decimo octavo, *Gladium acutum averte*, id est, a periculo abstine. Decimo nono. *Quæ ceciderunt ne colligito*, id est, ne sis tuarum rerum amator ardentior. Vigesimo, *Non propter opes ducenda est uxor*: magis enim morum et virtutis habenda est ratio. Vigesimo primo, *Adoranda est Echo cum flant venti*, id est, occasioni et tempori serviendum est, neque ventis reflandum. Vigesimo secundo, *Mitem arborem ne viola nec cæde*, id est, innocentes et mansuetos ne inquieta, ne vexa. Vigesimo tertio, *Super modium ne consistas*, id est, otium fuge. Vigesimo quarto, *Oleo sedem ne commacula*, id est nihil agas quod cujusquam quietem turbet. Vigesimo quinto, *Sepiam piscem ne edas*, id est, res implicatas ne suscipe. Vigesimo sexto, *In astrum nunquam digitum intende*, id est, de supremis viris nihil temere loquere. Vigesimo septimo. *In arundineta non confabulare*, id est, cum levissimis hominibus familiaritatem non habe. Vigesimo octavo, *Candelam ad parietem non applica*, id est, tardis et frigidis hominibus sapientiæ laudes non commoda. Vigesimo nono, *In nive non scribe*, id est stupidis et mollibus animis nihil committe. Trigesimo, *Vulturem avem in augurio esse infelicissimam*, id est, noxios homines facile esse infelices. Trigesimo primo, *Facilius amori hominem cui oculi claudantur*, id est, hominem ipsum ex negligentia facile in miseriam cadere.

Tertio, symbola Pythagoræ politica, sive partim politica, partim œconomica, partim ethica hæc sunt. Primo, *Extra publicam viam ne eas*, id est consuetudines et publica instituta serva. Secundo, *Progredienti gregi de via decede*, id est, multitudini te non oppone. Tertio, *A mustela a transverso retrocede*, id est, homines delatores fuge; nam mustelam ore parere affirmant. Quarto, *Arma a muliere subministrata rejice*, id est, non sume animos a fraude vel effœminato aliqua consuetudine. Quinto, *In tenebris absque vestitu aliquo non cade*, id est, nudam et apertam sententiam in obscuris rebus non profer. Sexto, *Rectum pede promove*, id est, recta et juxta profer. Septimo, *In poculi fundo residuum non relinque*, id est, artes quas cœ-

peris, funditus exhauriri. Octavo, *Colubrum intra ædes collapsum non perime*, id est, hospitem quamvis nocivum perhumaniter tracta. Nono, *Offensa in vestibulo obscœna catulu, non egredere*, id est, res quarum turpia sunt principia, non prosequere. Decimo, *Noctu in tenebris deambulare cave*, id est, enitere, ut fuisse in vita videaris. Undecimo, *Sola collucente ignem non defer*, id est, rebus claris et perspicuis rationem non affer. Duodecimo, *Lapidem in fontem jacere scelus*, id est, in eum qui det operam utilitati publicæ, durum aliquod injicere, scelus. Decimo tertio, *Pede in limine illiso retrocede*, id est, quæ in ipso principio noxia sunt, non prosequere. Decimo quarto, *Lumen post caput appensum non detine*, id est, industriam et providentiam non in postremis habe. Decimo quinto, *Sinistra manu cibum ne sumito*, id est, non nisi recto et legitimo lucro vive. Decimo sexto, *In sacrato sepulcro non dormi*, id est, res consecratas suporis ad voluptatem et socordiam non substerne. Decimo septimo, *Minuta panis pedibus non calca*, id est, quamvis minimam degendæ vitæ rationem non possumda. Decimo octavo, *Egrediens introiensque, valvas exosculare*, id est initia et fines actionum et institutorum complectere. Decimo nono, *Lyrum illotis manibus non attinge*, id est, purissimum eum qui dicat esse oportet. Vigesimo, *Sudorem ferro non abstarge*, id est, labore parta nemini vi et viribus eripe. Vigesimo primo, *In solitudine sine baculo non ambula*, id est, cum amicis in necessitatibus confer, et consule. Vigesimo secundo, *Apud quadrupedem poema non cane*, id est, apud ignaros seria non profer. Vigesimo tertio, *Faciem in fluvio non lava, vel specta*, id est, ex labili re, et penitus instabili specimen non appete. Vigesimo quarto, *Hominis vestigia ferro non confige*, id est, hominis memoriam non lacera. Vigesimo quinto, *Integrum fasciculum in igne non pone*, id est, non una opes omnes in unum discrimen pone. Vigesimo sexto, *Egrediens a laribus sinciput, rediens occiput scalpe*, id est, præcautionem et diligentiam ad res agendas excita, bis peractis memoriter examina. Vigesimo septimo, *De rheda junctis pedibus non exili*, id est, de statu in quo sis, in alium nisi sensim transi. Vigesimo octavo, *Puerum aut fœminam stricto vagari gladio, omen malum*, id est, non defuturum malum, si gubernatio ineptis et levibus tradatur hominibus. Vigesimo nono, *In chœnice non sede*, id est, non tantum præsentis, sed et futuri curam habe: est enim chœnix diurna esca. Trigesimo, *Duorum temporum quam maxime habe curam, matutini et vespertini*, id est, eorum quæ acturi sumus, et eorum quæ gesserimus.

Porro hieroglyphica, parabolas, adagia et ænigmata singulorum Prophetarum collegi et ordine digesta assignavi initio hujus operis; unde liquebit, ex hisce fontibus sua hausisse Pythagoram, Platonem, aliosque Philosophos.

Canon 58. *Sciat Lector*, ait S. Hier. in Ezech. 40. *omnia prope verba Hebraica et nomina, quæ in Græca et Latina translatione posita, nimia vetustate corrupta, scriptorumque vitia depravata, et dum de inemendatis scribuntur inemendatiora, de verbis Hebraicis facta esse Sarmatica, imo nullius gentis; dum et Hebræa esse desierint, et aliena esse non cœperint.* Ita Ezech. 40. v. 7. et seq. pro Hebræo האים *taim*, id est, thalami, corrupte in Sept. legitur Θεε. Gen. 41. 45. pro Hebræo, aut potius Ægyptio, *tsophnath paneach*, id est, salvator mundi (quod nomen Pharao imposuit Josepho) corrupte in Sept. legitur ψονθομφανηχ. Ita pro Hebræo חוה *chava*, latine et græce dicimus *Eva*; pro *pesach pascha*, pro *Jescua* vel *Jehoscua Jesus*, pro *Maschiach Messias*, pro *Tsor Tyrus*, pro *Casdim Chaldæi*.

HARMONIA CHRONOLOGICA
PROPHETARUM.

Hoc est, tabula chronologica, per annos mundi et Christi consignans singula oracula Isaiæ, et aliorum Prophetarum, conformis illi quam quasi probabilem Genesi præfixi. Scio varios varie hæc consignare, sed paucis annis, quibus una chronologia ab alia distat, additis vel demptis hæc tabula cuilibet illarum serviet.

Reges Juda *sibi continuo succedentes, sub quibus prophetarunt Prophetæ.*

Ozias vel Azarias regnavit annis	52
Joathan	16
Achaz	16
Ezechias	29
Manasses	55
Amon	2
Josias	31
Joachaz mensibus	3
Joachim annis	11

A Joachim anno 11. finito, puta ab ejus cæde, et filii ejus Joachin transmigratione in Babylonem, incipiunt anni 70. captivitatis Babylonicæ, de quibus Jeremias cap. 25. 11. Unde hinc annos prophetiæ suæ inchoat et consignat Ezechiel in tota sua prophetia.

Jachin mensibus	3
Sedecias annis	11

Anno 11. Sedeciæ Nabuchodonosor regnum Juda et Jerusalem evertit, anno regni sui 18.

Regnavit post excisam Jerusalem Nabuchodonosor annis 26. Universim enim regnavit annis 44.

Ei successit filius Evilmerodach sive Balasar, qui regnavit annis 34. Balsasarem capta Babylone occidit Darius et Cyrus.

Itaque post Balsasarem in Babylone regnavit Darius anno uno, post Darium Cyrus annis 3.

In anno 3. Cyri finiuntur prophetiæ Danielis qui ultimus omnium quatuor prophetarum prophetavit.

Anno mundi 3136. ante Christum 814.

qui fuit a diluvio annus 1479. a nativitate Abrahæ annus 1187. ab exitu Hebræorum ex Ægypto annus 682. ante Christi nativitatem annus 814. cœpit regnare Ozias, sive Azarias, rex Juda regnavitque per annos 52. Sub quo Prophetavit Osee, Joel, Amos et

Isaias, qui, si credimus Eusebio, præcise cœpit prophetare anno 17. Oziæ, qui fuit annos ante Christum 797. Rursus sub Ozia cœperunt olympiades. Annus enim 40. Oziæ, qui fuit ante Christum 774. fuit annos 1. primæ olympiadis.

Anno mundi 3187. ante Christum 762.
qui fuit Oziæ 52. et ultimus, vidit Isaias c. 6. Dominum sedentem super solium excelsum, et duos Seraphim clamantes: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum*: a quo per Seraphim carbone ignito purgatus, mittitur ad prophetandum, ac ad prædicendam futuram tempore Christi Judæorum incredulitatem et desolationem, Gentium vero vocationem, fidem et multiplicationem.

Anno mundi 3198. ante Christum 751.
qui fuit Joatham filii Oziæ 11. Roma condita est a Romulo, qui in ea regnare cœpit, regnavitque 39 annis.

Anno mundi 3207. ante Christum 742
qui fuit Achaz filii Joathem 4. regnante apud Medos Dejoce, prædixit Isaias Christi ex Virgine ortum dicens c. 7. *Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel*. Additque, regnum Israel æque ac Syriæ brevi fore destruendum, quod et contigit: nam eodem anno Phacee rex Israel cum regnasset 20. annis, occisus est a duce equitum suorum, puta ab Osee, qui ei in regno successit. Rursum Teglath Phalaser rex Assyriorum vastavit eodem anno regnum Israel, et regnum Syriæ, ejusque regem Rasin, qui cum Phacee contra Achaz et Judæos conjuraverat occidit.

Sub hoc tempus floruit Sibylla Erithræa, cujus de Christi nativitate, judicio et resurrectione versus recenset S. August. l. 8. de Civit. c. 23.

Anno mundi 3219. ante Christum 730.
quo moriente Achaz successit ei filius Ezechias, puta anno 1. Ezechiæ prophetavit Isaias c. 14. 28 Ezechiæ victoriam et triumphum de Philisthiim. Sub idem tempus idem prophetavit c. 13. et sequ. onus, id est, excidium, Babylonis per Cyrum, atque Moab, Damasci, Ægypti, Æthiopiæ, Idumææ, Arabiæ et Tyri per Nabuchodonosorem.

Anno mundi 3224. ante Christum 725.
qui fuit Ezechiæ regis Juda sextus, Osee regis Israel nonus et ultimus, Salmanasar capit Samariam cum rege Osee, regnum Israel evertit, decem tribus abducit in Assyriam, juxta omnis et vaticinium Isaiæ c. 7. et 8.

Tunc contigit historia Tobiæ. Nam inter alios Tobias cum Anna uxore, et Tobia filio suo unico, ex tribu et civitate Nephthalim a Salmanasar abductus fuit in Ninivem: qui cum ab infantia idola fugiens Deum sedulo coluisset, etiam in captivitate a lege et timore Dei non recessit: quocirca nactus gratiam Salmanasar, accepit potestatem ut quocumque vellet iret: unde circumiens Israelitas concaptivos consolatus est, egentibus succurrit, Gabelo mutuavit decem talenta argenti.

Anno mundi 3232. ante Christum 717.
qui fuit Ezechiæ 14. Isaias cap. 20. incedens nudus per triduum, hoc suo facto portendit, et reipsa prophetavit spoliationem Ægypti et Æthiopiæ, quæ eodem anno facta est a Sennacherib, duravitque ad triennium

Quocirca eodem anno Sennacherib obsidens Jerusalem, blasphemans contra eam et Deum minas per Rabsacen evomuit; sed ad preces Ezechiæ et Isaiæ Deus ejus arma ab ea avertit, alioque divertit. Excivit enim contra eum Taraca regem Æthiopiæ, de cujus adventu audiens Sennacherib, coactus est copias a Jerusalem contra Taraca abducere; ac cum eo confligens victor vastavit Ægyptum et Æthiopiam, uti jam dixi, Isaiæ 36. et 37

Eodem anno ægrotavit Ezechias, mortemque ei denuntiavit Isaias: flet ille Deumque pœnitens precatur: preces exaudit Deus, quindecimque annos se vitæ ejus adjecturum per Isaiam promittit. Ezechiæ petenti signum dat portentum regressus solis et umbræ in horologio Achaz per decem lineas. Ergo Isaias admovens ulceri Ezechiæ cataplasma ficuum, illum curavit, qui sanatus die tertio ingressus templum, canticum eucharisticum Deo cecinit, Isaiæ 38.

Eodem anno Merodach rex Babylonis solem retrocessisse obstupescens, mittit legatos et munera ad Ezechiam, ut quærerent quomodo et quare tale portentum accidisset: unde elatus Ezechias ostentat eis omnes thesauros domus suæ; ob quod ab Isaia increpitus, ab eo audit eosdem thesauros filiosque suos futuro tempore auferendos in Babylonem. Excipit patienter sententiam Prophetæ humilis rex, tantumque precatur: *Fiat pax et veritas in diebus meis*; illudque impetravit: cum enim feliciter 29 annos regnasset, in pace obdormivit, Isaiæ cap. 39.

Anno mundi 3234. ante Christum 715.
qui fuit Ezechiæ 16. et 3. Sennacherib ab invasione Judææ, Sennacherib victor rediens ex Ægypto et Æthiopia, obsidensque rursum Jerusalem, plagam accipit ab angelo, cæsis 185. millibus Assyriorum, juxta oraculum et promissa Isaiæ c. 37. v. 30. et 36 Quocirca fugit ipse, reditque in Niniven, iramque suam evomit in Israelitas ea nuper abductos. Sic enim habet Tobias c. 1. 21 *Cum reversus esset rex Sennacherib, fugiens a Judæa plagam, quam circa eum fecerat Deus propter blasphemiam suam; et iratus multos occideret ex filiis Israel, Tobias sepeliebat corpora eorum. At ubi nuntiatum est regi, jussit eum occidi, et tulit omnem substantiam ejus. Tobias vero cum filio suo et cum uxore fugiens, nudus latuit, quia multi diligebant eum. Post dies vero quadraginta quinque occiderunt regem filii ipsius, et reversus est Tobias in domum suam, omnisque facultas ejus restituta est ei.*

Ab hoc anno 16 usque ad 29 et ultimum Ezechiæ, Isaiam edidisse omnes reliquas prophetias, quas a c. 40. ad finem libri describit, censet S. Hier. in c. 1. Isaiæ. Has enim post cladem Assyriorum c. 37. receptam subjungit Isaias. Porro illæ sunt de Christo et Ecclesia. Nam obiter prædicit Cyrum relaxaturum Judæos e captivitate Babylonica; prolixe autem prophetat Christum Cyri antitypum omnes homines redempturum e servitute peccati et diaboli, ac, relictis Judæis, vocaturum Gentes ad salutem, pro eis passurum, moriturum, ascensurum in cœlum, daturum abundantiam bonorum spiritualium et temporalium: omnes enim Gentes Christo et Ecclesiæ se subdituras, ac reges et reginas fore ejus nutritios et nutrices, omnesque suas opes et gloriam in illam illaturos, eamque vultu in terram demisso adoraturos. Denique Christum retributurum fidelibus et piis felicitatem ineffabilem; infidelibus vero et impiis ignem inexstinguibilem.

ANNO MUNDI 3247. ante Christum 702.
cœpit regnare Manasses filius Ezechiæ, impius et idololatra, regnatque per 55. annos, qui proinde Isaiam sua scelere increpantem, licet cognatum suum, serra lignea medium serrat, et secat in duas partes, juxta fontem Siloe. Insuper et sanguinem innocentium fudit multum nimis, donec impleret Jerusalem usque ad os. Quocirca immisit Deus principes regis Assyriorum, qui Manassem vinctum catenis ducerent in Babylonem, ubi ipse agens pœnitentiam, Deumque precans exauditur, ac post 10. annos ab eo restituitur regno: qui restitutus idola et aras aufert, altare cultumque Dei restaurat, eique totus servit, subditosque servire jubet, 4. Reg. 21. et 2. Paral. c. 33.

ANNO MUNDI 3317. ante Christum 632.
qui fuit annus 13. Josiæ pii regis, Jeremias sacerdos in utero matris sanctificatus, etiamnum puer mittitur a Deo ad prophetandum; cumque causaretur pueritiam, manu Domini tactus ad os accipit donum prophetiæ, audaciam ac robur invincibile ad libere prophetandum et concionandum. Hoc ergo anno 13. Josiæ videt cap. 1. ollam succensam, et virgam vigilantem venientem a facie Aquilonis, per quæ portendi enuntiat adventum Nabuchodonosor e Babylone, qui Judæam et Hierosolymam ob ejus scelera evertat, populum aut trucidet, aut captivum abducat terramque desolet.

ANNO MUNDI 3335. ante Christum 614.
qui fuit Josiæ 31. et ultimus, ascendit Nechao rex Ægypti contra regem Assyriorum. Josias autem volens impedire transitum ejus per Judæam pergit ad resistendum. Cui Nechao ait: *Non adversum te hodie venio, sed contra aliam pugna domum, ad quam me Deus festinato ire præcepit: desine adversum Deum facere, qui mecum est, ne interficiat te.* Noluit Josias acquiescere Dei verba loquenti; sed pugna congressus, in campo Mageddo a sagittariis vulneratur, ac relatus in Jerusalem moritur, lugetque eum universus populus, Jeremias maxime, cujus lamentationes super Josiam in exsequiis cantatæ, longo deinceps tempore replicatæ sunt.

Joachaz, qui et Sellum, filius Josiæ, vigesimus rex Juda, inique crudeliterque regnat 3. mensibus. Interim Nechao potitus victoria venit in Jerusalem, Joachaz vinctum mittit in Ægyptum, et tributo Judæis imposito, fratrem ejus Eliakim, qui et Jechonias, regem constituit, vertitque nomen ejus Joachim. Hic regnat annis 11. occidit Uriam prophetam, eo quod prædicarat Jerusalem destruendam, et projecit cadaver ejus in sepulcris vulgi ignobilis. Hunc et Joachaz prædictum Leones vocat Ezechiel, quia populum violenter oppresserunt.

Tunc Dei jussu Jeremias intrans domum regis Juda, ait de primogenito Josiæ: *Nolite flere mortuum.* Mox de Joachaz subdit: *Plangite eum qui egreditur; quia hæc dicit Dominus ad* (eum) *Non revertetur huc amplius: sed in loco, ad quem transtuli eum, ibi morietur.* Deinde ait de Joakim: *Hæc dicit Dominus ad Joakim: Non plangent eum, sed sepultura asini sepelietur, projectus extra portas Jerusalem.* Ac demum ad filium ejus Joachin, sive Jechoniam adjecit: *Vivo ego, dicit Dominus: quia si fuerit Jechonias annulus in manu dextera mea, inde evellam eum. Et dabo te in manu regis Babylonis, et mittam te et matrem tuam in terram alienam, ibique moriemini.*

Sub hæc Jeremias prædicans in templo omni populo, nisi resipiscant, templum urbemque destructum iri, apprehenditur a sacerdotibus et pseudoprophetis, ac coram principibus accusatur ut occidatur: quibus respondet se a Deo missum, ut ista nuntiaret: unde per principes et seniores absolvitur; Abicam enim filius Saphan eum liberavit, Jerem. 26. v. ult.

Sub idem tempus jubetur Jeremias a Deo facere vincula et catenas, easque gestare et imponere collo suo, ac postea sub Sedecia eadem mittere ad reges Tyri, Sidonis, Edom, Moab, Ammon, ut per illa significet et portendat, eis vincula et captivitatem imminere a Nabuchodonosor, ut patet Jerem. 27. v. 1 et seq.

ANNO MUNDI 3338. ante Christum 611.
anno 3. regni Joakim ascendit Nabuchodonosor rex Babylonis, obsidet Jerusalem, capit Joakim regem cum multis nobilibus, inter quos erat et Daniel adhuc puer, et Ananias, Misael et Azarias. Regem vinctum catenis cum aliis, partemque vasorum templi quam celerrime potuit, abducit in Babylonem, ubi vasa ponit in templo Dei sui. Danielem autem, et tres socios ejus, eo quod semine regio prognati, cæteros forma et ingenio præcellerent, ibi cibis regiis nutriri, ac lingua et litteris Chaldæorum erudiri facit, ut post triennium starent coram rege, qui consensu præpositi eunuchorum abstinentes a dapibus regiis, et solis leguminibus et aqua victitantes, vultus corpulentiam, ac sapientiam supra cæteros coævos suos, qui cibo regio vescebantur, a Deo obtinent: et Daniel præterea intelligentiam somniorum: trienioque expleto, stant coram rege decuplum omnes magos Chaldæorum superantes.

ANNO MUNDI 339. ante Christum 610.
qui fuit 4. Joakim, prophetat Jeremias c. 46. v. 2 et seq. quod Chaldæi profligabunt Ægyptios cum suo rege Pharaone Nechao. Nechao enim ex victoria et strage Josiæ Judæos sibi subjugaverat. Collecta ergo multitudine Egyptiorum, Libyum et Lydorum, venit vindicaturus se de Chaldæis quod vectigales suos Judæos abegissent in Babylonem. Anno igitur 4. regni Joakim Babylonia captivitate detenti, commissum est prælium juxta flumen Euphraten in Charcamis; ubi rex uterque cecidit, inquit Adrichomius in Chronico, scilicet Nechao senior, et Nabuchodonosor senior: (sed de hoc alias). Ægyptii cæsi: Chaldæi vero superiores effecti, tollunt ab Ægyptiis quidquid illi abstulerant Assyriis, ab Euphrate Ægyptum usque: tunc restitutus Joakim regno suo fit tributarius regi Babylonis, serviitque ei suo tributo 3. annis. Et hic primus annus est regni Nabuchodonosor junioris, cognomento Magni, regis Babylonis, qui deinde regnavit annis 45.

Hoc eodem anno 4. Joakim, clamat Jeremias ad Judæos, se jam per annos 23. prophetasse: at quia nec se, nec reliquos Prophetas hortantes ad pœnitentiam audire voluerunt, prænuntiat ipsos a rege Babylonis, capiendos, eique servituros 70. annis. Jerem. capitibus 25. 46 47. 48. 49. 50. et 51.

Prophetatque omnes in circuitu gentes, Ægyptios, Philisthæos, Moabitas, Ammonitas, Idumæos, etc. bibituras de calice Babylonis vinum furoris Domini et

post 70. annos ipsam etiam Babylonem bibituram et a Medis penitus subvertendam, ac in perpetuam solitudinem redigendam, et tum demum Israelem reversurum in terram suam, atque ibi bene beateque victurum.

Eodem anno 4. rex Joakim claudit Jeremiam in carcere: ubi anno 5. Joakim, mense Novembri, Dei jussu Baruch scriba et notarius Jeremiæ scribit in libro ex ore Jeremiæ, omnes prophetias ejus contra Judam et Gentes. Inde missus a Jeremia cum libro ad populum in templo congregatum, atque jejunia celebrantem, ibi legit eum coram omni populo, ut resipiscant. Deinde accersitus ad principes, legit eumdem coram omnibus principibus in domo regis: qui obstupescentes, dicunt ad Baruch: *Vade, et abscondere tu et Jeremias.* Solvunt ergo Prophetam, et ingressi ad regem nuntiant ei verba libri: quem rex statim legit, et paucis in eo lectis, cultro scindi, et in igne comburi facit, Jeremiam et Baruch quærit ad mortem, sed abscondit eos Dominus. Cujus jussu mox Baruch ex ore Jeremiæ easdem prophetias in alio libro scribit; et insuper addit, quod ob combustionem prioris libri, cadaver Joakim projicietur ad æstum per diem, et gelu per noctem. Jerem. 36.

Tunc Jeremias arguit Baruch pusillanimitatis, quod quereretur se dolorem habere, non requiem; cui tamen in cæterorum vastatione promittit animæ salutem.

Anno mundi 3342. ante Christum 607.

qui fuit annus 7. Joakim. Joakim, Ægyptiorum fisus auxilio, rebellans contra Nabuchodonosorem, negat ei tributum, nolens ultra servire Chaldæis: unde missi a Deo exercitus Chaldæorum, Syriæ, Moab, Ammon, disperdunt Judam propter peccata Manassis. Tunc Jeremias Dei mandato accedit ad Rechabitas, qui ex præcepto patris sui religiose vivebant, non bibentes vinum, nec habentes agros aut vineas, in tabernaculis pro domibus habitantes; jamque necessitate belli in urbe habitantes: et propinat eis vinum; quod cum bibere nollent, exemplo obedientiæ ipsorum arguit pertinacem Judæorum inobedientiam, Dei præceptum negligentium: quapropter his supplicium, illis autem præmium prænuntiat.

Erant tunc in Babylone duo senes presbyteri, judices Judæi, Achab et Sedechias, qui castissimam Susannam Judæam, clam in horto se lavantem, ad libidinem seu stuprum concupiscentes, cum ejus concubitu frui non possent, ipsam coram populo falso adulterii accusant; quæ cum damnata duceretur ad mortem, Deumque oraret, Dei spiritu suscitatus puer Daniel c. 13. retractat judicium, ipseque senes separatim interrogatos, proprio ipsorum ore de falso testimonio convincit: quos lege talionis populus lapidare properabat; sed jussu Nabuchodonosor igne combusti sunt, sicut prædixerat Jeremias c. 29. v. 23.

Anno mundi 3346. ante Christum 603.

anno 11. regni Joakim, Nabuchodonosor veniens Hierosolymam, occisum Joakim projicit extra Jerusalem, a bestiis avibusque lacerandum, regem constituit filium ejus Joachin, qui et Jechonias. Hic regnat menses tres, dies 10. malitia patri similis, nomine dissimilis. 4. Reg. 24. 2. Par. 36. 3. Esd. 1.

Anno mundi 3347. ante Christum 602.

Post tres autem menses verno tempore, Nabuchodonosor reversus obsidet Jerusalem; ad quem exiens de consilio Jeremiæ, rex Joachin et mater, uxores et principes ejus, omnesque nobiles et optimates Juda, inter quos erat et juvenis Ezechiel, et Mardochæus, et Josedec pontifex, ultro se tradunt regi Babylonis, qui eos una cum cæteris vasis ac thesauris templi ac palatii, ac ditioribus, robustis et optimis quibusque artificibus transfert in Babylonem, ubi Joachin carceri traditur: regem autem constituit ejus patruum Mathaniam, filium Josiæ, facitque eum jurare per Deum, quod fideliter sub tributo serviet Chaldæis; in signum cujus vertit nomen ejus, vocatque eum Sedeciam, quod justitiam Domini sonat. Hic impie regnat annis 11. faciens malum, ut Joakim, nec obediens consilio Jeremiæ. Hier. super Matth. et Danielem. 4. Reg. 24. 2. Par. 36. 3. Esd. 1. Jer. 37. et 52.

Anno 1. regni ejus videt Jeremias (cap. 24) ficus optimas et pessimas, divinitus positas ante templum, auditque priores significare Judæos jam pridem translatos in Babylonem, eosque a Domino reducendos in Judæam; posteriores vero designare eos qui manserant in Jerusalem, eosque gladio, fame et peste perdendos. Statimque scribit Jeremias, et mittit litteras ad eos qui traducti erant in Babylonem, quod post 70. annos reversuri sint in terram suam: eos vero qui Hierosolymis remanserant, gladio, fame et peste consumendos. Prophetat et veram populi liberationem per Christum futuram, novamque legem in cordibus scribendam, ac Jerusalem reædificandam, ubi libere, secure, et læte in cunctorum affluentia bonorum serviant Domino. Jerem. capit. 29. 30 et 31.

Sub idem tempus mense Julio, Ananias pseudopropheta tollens in templo coram sacerdotibus et omni populo catenam ligneam de collo Jeremiæ, quam jussu Dei in signum futuræ captivitatis portabat, eamque confringens ait: Sic conteret Deus post duos annos jugum regis Babylonis de collo omnium gentium, et rex Jechonias omnesque transmigrati cum vasis templi huc revertentur: sed Jeremias jussu Dei pro lignea catena ferream portans, Ananiam falsa vaticinari, ideoque brevi moriturum denuntiat, qui secundo post mense obiit. Jeremiæ 23.

Tunc quoque Jeremias misit catenas ad quinque reges, Edom, Moab, Ammon, Tyri et Sidonis per legatos ipsorum, qui venerant ad Sedeciam, quibus monet illos, simul ac regem Juda, si servire velint regi Babylonis, permansuros in terra sua, alioqui perituros gladio, fame, peste: prædicit etiam sacra vasa, quæ reliqua sunt Hierosolymis, transferenda in Babylonem, et tandem referenda Hierosolymam.

Anno mundi 3350. ante Christum 599.

qui fuit quartus Sedeciæ, Jeremiæ c. 19. conterit lagunculam in atrio templi, ut ostendat populum sic esse conterendum. Hinc c. 20. incarceratus a Phassur minatur ei interitum, atque ex tædio vitæ, et ærumnarum acerbitate maledicit diei nativitatis suæ.

Eodem anno prophetat (c. 50. et 51.) excidium Babylonis per Cyrum: unde v. 50. scribit in libro omnia mala quæ imminebant Babyloni, atque librum tradit Saraiæ oratori Sedeciæ, eunti cum eo in Babylonem, eique præcipit, ut coram Judæis eum legat, deinde alligatum lapidi projiciat in Euphratem, ac dicat: *Sic submergetur Babylon.* Jerem. 51. 59.

Eodem anno Jeremias c. 13. 18. mittitur a Deo ad Sedeciam rebellantem Chaldæis, et ad reginam, ut nuntiet eis regni eversionem, ut patebit ex chronotaxi Jeremiæ.

Anno mundi 3351. ante Christum 598.
qui fuit transmigrationis Joachim in Babylonem 5. et regni Sedeciæ quintus, die 5. Junii, Ezechiel sacerdos Judæus in Babylone anno 30. ætatis suæ, vidit in nube ac igne similitudinem quatuor animalium, nempe hominis, leonis, bovis et aquilæ, impetu spiritus recta incedentium, et effigiem hominis sedentis in throno gloriæ Dei, mystice repræsentantes Christum ac quatuor Evangelistas: jussusque comedit librum cœlitus missum, scriptum intus et foris, continentem lamentationes, carmen et væ: atque ita constantia spiritus accepta, divinitus mittitur ut prophetet Judæis concaptivis suis in Babylone: cumque per septem dies taceret, visa rursum in campo gloria Domini jubetur in domo sua includi quasi vinctus ac mutus, et figurare ac depingere in tabula obsidionem Jerusalem, et inter se et civitatem sartaginem ferream ponere pro muro, qui remedium cœlestis auxilii capiendis excluderet: atque assumptis iniquitatibus Israel dormire super latus suum sinistrum 390. diebus, deinde super latus dextrum 40. diebus, assumptis iniquitatibus Juda, et quotidie comedere panem in pondere, cibum vilem, modicum, confectum stercore boum, et bibere exiguum aquæ in mensura. Jubetur et pilos capitis et barbæ sibi detondere, detonsos tripartitim consumere. Atque his omnibus designabat et denuntiabat, propter perpetratas iniquitates futuram arctissimam civitatis Jerusalem obsidionem, famem, pestem, cædem atque afflictionem totiusque Judææ extremam ac inevitabilem vastationem ac desolationem. Ezech. capitibus 1. 2. 3. 4. 5. 6. et 7.

Anno 6. transmigrationis, die 5. Augusti, Ezechiel raptus in spiritu et ductus in Jerusalem, videt ibi in templo pessimas Judæorum abominationes idololatriæ, et ob eas, variaque scelera quibus Sodomam et Samariam superabant, etiamsi Noe, Daniel et Job pro ipsis orarent, omnes et singulos, qui a viro lineis vestito non essent signo thau in fronte notati, occidendos, urbemque exurendam: Sedeciam autem regem, eo quod confœderatus regi Ægypti, rupto ac fracto juramento rebellaret contra Nabuchodonosor, capiendum et abducendum in Babylonem, ipsum tamen eam non visurum, ibique moriturum; eos vero qui se dedentes Chaldæis transmigrarent in Babylonem, reversuros in patriam.

Anno 7. transmigrationis die 10. Julii, Ezechiel Judæis a se responsum divinum quærentibus, replicat beneficia Dei Israelitis in Ægypto, in deserto, et in terra promissionis exhibita; semperque tamen eos fuisse rebelles imperio ideoque Hierosolymæ irrevocabilem minatur gladium, cladem et excidium. Ezech. capitibus 20. 21. 22. et 23.

Anno mundi 3355. ante Christum 594.
anno 9. Sedeciæ, die 10. Decembris, venit Nabuchodonosor cum exercitu arctissimeque obsidet Jerusalem sesquianno, nisi quod medio tempore duobus mensibus propter Ægyptios abfuerit, interea fames tanta in civitate obsessas pressit ut parentes comederent liberos suos et liberi parentes. 4. Reg. 25. Jerem. 39. 52. et 19. Ezech. 5.

Eodem die, mane Ezechiel per ollam electis carnibus et ossibus plenam, ignibus admotam et liquefactam, significat transmigratis fore incendium Jerusalem, populique excidium. Vespere ejusdem diei obiit dilecta uxor ejus, pro qua prohibetur a Deo lugere, in signum futuræ desolationis templi; prophetatque immiuere etiam Ammonitis, Moabitis, Idumæis et Palæstinis seu Philisthæis exitium, quod de afflictione Jerusalem exsultaverint. Ezechiel. 24. et 25.

Tunc mittit Sedecias rex nuntios ad consulendum Jeremiam: quibus respondet Propheta Sedeciam regem capiendum, urbemque exurendam; qui vero o populo manserint in urbe, fame, peste ac gladio morituros; qui autem profugerint ad Chaldæos, victuros. Jerem. 21.

Anno mundi 3356. ante Christum 593.
anno 10. Sedeciæ, Jeremias missus a Domino ad Sedeciam, dicit ei, quod civitas caperetur ac incenderetur et rex non effugeret, sed captus visibiliter coram cum Nabuchodonosore loqueretur, non tamen gladio occideretur, sed ductus in Babylonem, ibi in pace morte naturali moreretur: quam ob causam claudit rex Prophetam in carcere ad dies aliquot. Jeremiæ 32. et 34.

Jeremias autem positus in carcere, jussu Domini emit a patruele suo agrum qui erat in Anathot, præcipitque ipsi Baruch, ut curet litteras emptionis sigillatas poni in vase fictili et servari; testificans Jerusalem quidem destruendam, populumque captivandum; sed iterum reversurum ac secure possessurum agros suos in prosperitate. Prophetat etiam Christum nasciturum, factaque redemptione, feliciter in omni gaudio super domum Jacob et David regnaturum sine fine. Jerem. cap. 32. 23. et 33.

Post hæc Sedecias in arcto positus ob imminens periculum, eo quod adesset septimus annus, hoc est sabbatum terræ, dimittit Prophetam, et convocat populum in templum: feriunt pactum coram Domino, ut unusquisque dimitteret servos suos liberos: et in signum firmitatis parti, inter partes conscissi vituli transeunt, imprecantes sibi novissimas pœnas, nisi pacta servarent; itaque servos dimittunt. Jerem. 34.

Interea exercitus regis Ægypti venit in Judæam, promissum Judæis allaturus auxilium: quo audito Chaldæi solventes, obsidionem Jerusalem, pergunt obviam Ægyptiis eosque retrocedere compellunt. Jerem. 37.

Eodem anno 10. in Decembri prophetat Ezechiel, eo quod rex Ægypti auxilium præstitisset Judæis, Ægyptum per Nabuchodonosor esse vastandam, destruendam et in solitudinem redigendam: post 40. autem annos restituendam, licet non ad pristinam gloriam. Ezechiel. 29. et 30.

Cum recessissent autem Chaldæi, Judæi rati se omnino esse liberatos, statim servos dimissos retrahunt in servitutem. Unde Dominus per Jeremiam fœdifragos increpans dicit ipsos gladio, peste et fame perituros. Jerem. 34.

Quin etiam Jeremias Sedeciæ regi ab ipso divinum responsum petenti respondet: Ægyptios reversuros in terram suam, et Chaldæos redituros Hierosolymam urbemque exusturos. Jerem. 37.

Tunc Jeremias volens exire in Anathot viculum, unde fuit uriundus, ad possidendum agrum, quem emerat, comprehenditur in porta a custodibus falso accusantibus, quod ad Chaldæos transfugeret, ac jussu principum cæsus mittitur in carcerem, seditque ibi diebus multis. Inde adductus a rege Sedecia, et abscondite veritatem interrogatus, ait ipsum vera capiendum. Itaque reponitur in carcere, assignata ipsi quotidie torta panis, donec consumerentur omnes panes civitatis obsessæ. Jerem. 37.

Interea fugatis Ægyptus, continuatur obsidio Jerusalem. Jeremias autem incessanter prædicabat e carcere omni populo urbem capiendam, ac manentes in ea gladio fame et peste morituros; qui vero ad Chaldæos transfugissent, mortem evasuros; quare principes petunt a rege Prophetam occidi, ejusque consensu exemptum e carcere fune demittunt in lacum lutosum, ut ibi moreretur fame; sed connivente rege extrahit eum Abdemelech Æthiops eunuchus, ac reponit et recludit in carcere: qui Abdemelech propter hoc beneficium, et maxime quia semper confidebat in Deo, audit a Jeremia se divinitus a captivitate et morte liberandum. Jerem. 38. et 39.

Post hæc Jeremia iterum clam ductus ad regem, ac secreto interrogatus, ausdet ac consulit ei, ut se dedat Chaldæis, sic ipsum urbemque salvos fore: alioquin urbem ab eis comburendam, ipsumque non effugiturum: quo dicto reducitur, ac recluditur in carcere, manetque ibi usque dum capiatur Jerusalem. 38.

Anno mundi 3357. ante Christum 592.

Anno autem 11. prima mensis Martii, prophetat Ezechiel Tyrum, urbem maris inclytam, ac frequentia negotiatorum opulentissimam a Nabuchodonosor evertendam, eo quod super afflictione et destructione Jerusalem exsultaverit: regem autem Tyri ob ejus superbiam qua se Deum, ac sapientiorem Daniele, viro jam tunc magni nominis et famæ, propter interpretationem somniorum regis liberationemque Susannæ, jactabat occidendum: Judæos vero reducendos in terram suam Ezechiel. capitibus 26. 27. et 28.

Eodem anno 11. die 5. Maii, comparat Ezechiel Pharaonem cum rege Assyriorum: quod sicut Assur sublimis dejectus est, ita dejiceretur et regnum Ægyptium. Ezech. 32.

Eodem anno 11. Sedeciæ, qui erat 19. Nabuchodonosor, die 5. Junii. (Genebrar. anno mundi 3568.) Chaldæi perrumpunt exteriorem murum Jerusalem, et intrant usque ad portam interiorem secundi muri: quo viso rex Sedecias nocte per viam subterraneam cum suis principibus fugiens, a Chaldæis comprehenditur in campo Jericho, et ducitur ad Nabochodonosor in Reblata; qui objurgato eo de infidelitate et perjurio, filios ejus principes Juda in conspectu ejus occidit; deinde eruit oculos ejus, et vinctum catenis mittit et abducit in Babylonem, ubi mancipat eum carceri usque ad mortem; 4. Reg. 25. Jerem. 39. et 52. impletumque est verbum Domini quod dixerat: *Adducam eum in Babylonem et ipsum non videbit.* Ezech. 12.

Die 9. Junii Chaldæi capiunt urbem Jerusalem, populum occidunt, non parcentes adolescenti, virgini, seni. Die 7. Julii venit Nabuzardan princeps exercitus, et comburit, palatium regis, omnesque domos Jerusalem. Porro die 10 Julii incendit templum Domini, cum stetisset annis 440. simulque combusti sunt libri sacri, qui passim in Scriptura citati jam non exstant. Insuper universas turres, et muros urbis Jerusalem per circuitum, et reliqua ædificia destruit: populum residuum cum transfugis ac vasis templi abducit in Babylonem: reliquit Hierosolymæ tantum pauperes aliquot rusticos ad colendam terram, quibus præficit Godoliam. Jeremiam vero Nabuzardan ex mandato Nabuchodonosor solvit a catenis, et educit e carcere, datque ei libertatem, facultatem et optionem vel proficiscendi in Babylonem, promittens se eum ibi honorifice habiturum, vel habitandi ubicumque voluerit. At Propheta malens in patria residere, multis cibariis ac muneribus ab eo donatus, ac Godoliæ commendatus, una cum Godolia habitat in Maspbat: ubi Godolias Judæos passim dispersos benigne recipit, eisque securitatem promittit, dummodo servire velint regi Babylonis: a quibus monetur, ut caveat sibi ab Ismaele intentante ei mortem; qui tamen non credit, nec audit bene monentes, 4. Reg. 25. 2. Par. 36. Jerem. 39. et 52. 3. Esdr. 1.

Porro Jeremias amaro animo sedens, dolens, ac flens quadruplici alphabeto metrico lamentatur destructionem Jerusalem, ac in sua afflictione antitype plangit Christi passionem, mortem et sepulturam, ac Ecclesiæ desolationem, oratque Deum pro desolatis. Thren. capitibus 2. 3. 4. et 5.

Tertia autem Septembris Ismael Judæus proditorie occidit in Maspbat Godoliam, aliosque complures Judæos ac Chaldæos qui cum eo erant. Unde cum et ipse a reliquis Judæorum quæreretur ad necem, fugit cum octo viris ad Ammonitas. Jerem 41. 4. Reg 25.

At reliquiæ Judæorum timentes a Chaldæis facti ultionem, statuunt fugere in Ægyptum, rogant Jeremiam, ut oret ac consulat Dominum quid facere debeant, jurantes facturos se quidquid ille jusserit. Decima post die respondet Dominus per Jeremiam, ipsos Dei præsidio fore salvos, si in Judæa maneant: sin autem in Ægyptum fugiant, protestatur eos omnes ibi gladio, fame et peste morituros. At illi spreto Dei oraculo, cogentes Jeremiam et Baruch secum proficisci, simul abeunt ac proficiscuntur in Ægyptum, habitantque juxta Taphnis. Ubi Jeremias prædicit illis, Naburhodonosor venturum, et vastaturum Ægyptum cum idolis suis, eique dominaturum. Jerem. 42. et 43.

Anno mundi 3358. ante Christum 591.

Post hæc Judæi in Ægypto reprehensi a Jeremia super idololatria, quod ibi sacrificarent idolis, obstinate respondent una cum multitudine mulierum, permansurus se in idololatria inveterata, ac sacrificaturos reginæ cœli, id est lunæ, quos Jeremias prædicit universos gladio et fame penitus consumendos, regemque Ægypti Pharaonem capiendum: et quia non destitit ipsos arguere, lapidaverunt eum ibidem; quem honorantes Ægyptii, ob fugatos ipsius oratione serpentes ab eodem loco, sepelierunt eum juxta sepulcrum regum suorum, magnaque eum ibi religione venerantur. Jerem. 44.

Post hæc emergunt alii Judæi de locis vicinis, ad quæ profugerant, et dicunt: Unus erat Abraham, et possedit terram: nos autem multi sumus, nobis data

est terra in possessionem; itaque eontes habitant ibi in ruinis et maceriis urbis. Ezechiel. 33.

Anno 1. desolationis Jerusalem, qui erat transmigrationis 12. die 5. Decembris, venit quidam fugitivus de Jerusalem in Babylonem ad Ezechielem, dicens: Vastata est eivitas: quo tempore prophetat Ezechiel, quod reliquiæ Judæorum, qui habitabant in ruinosis, propter iniquitates suas, a bestiis, et gladio ac peste perderentur, et terra in solitudinem redigeretur. Ezech. 33.

Eodem anno, die 1. Februarii, Ezechiel plangit super futura Pharaonis e Naburhodonosor occisione, ejusque ac plurium nationum ad inferos descensu: eo quod dederint terrorem suum in terra viventium, hoc est Judæorum et Patriarcharum: quos propter notitiam et cultum Dei, Dominus in Evangelio viventes appellat, Matth. 22. Describit etiam Ezechiel prædicatoris officium, ac pro pastoribus Judæorum neglecto grege seipsos pascentibus promittit verum pastorem Christum, qui suas oves congregabit, sanabit, et pascet in pace et ubertate. Adhæc prædicit Idumæam vastandam et destruendam, eo quod populum Dei afflixerit; Israelem vero a captivitate reducendum, ac restituendum in terram suam, ubi uniti sub uno rege ac pastore Christo in felicitate habitabunt, et in præreptis Dei ambulabunt. Cujus restitutio ostenditur Prophetæ in campo per ossa arida reviviscentia, mystice etiam resurrectionem generalem mortuorum præfigurantia. Postremo vaticinatur Gog et Magog in novissimis diebus cum instructo ingentique exercitu, ab Aquilone venturos in terram Israel: ibique perituros. Ezechielis capitibus 32. 33. 34. 35. 36. 37. et 38.

Anno mundi 3362. ante Christum 587.
qui fuit ab excidio et desolatione Jerusalem 5. Nabuchodonosor juxta vaticinia Isaiæ c. 31. et Jeremiæ c. 46. 13. invasit et occupavit Cœlesyriam, Ammonitas et Moabitas; ita Joseph 10. Antiq. 11. ac cœpit obsidere Tyrum, quam 13 annis obsedit, tandemque expugnavit. Ita Ezechiel. c. 29 18 et Josephus. Eodem anno, qui fuit Nabuchodonosoris 24. die 17. mensis quinti, Baruch librum a se conscriptum legit Babylone coram Jerbonia, et toto populo, quo Judæis in Babylone dat monita salutis, eos nimirum ob peccata abductos in captivitatem, sed cum gloria reducendos in Jerusalem. Rursum per Christum Deum, hominem futurum, ac in terra cum hominibus conversaturum, plenius et perfectius homines fere docendos viam sapientiæ ac salutis, ab eoque redimendos, ac æterno honore, splendore ac jucunditate exhilarandos, et condecorandos in lumine majestatis Dei. Baruch c. 1. et seq.

Anno mundi 3371. ante Christum 578.
anno 14. ab excidio Jerusalem, qui est 25. transmigrationis, die 10. Martii, Ezechiel in spiritu ductus in terram Israel: angelo ei ostendente, videt sub figura civitatis (Jerusalem) et templi, certa mensura ac dimensione super montem reædificandi, ac gloria Dei replendi, Ecclesiæ Christi sacrosancta mysteria. Ezech. capitibus 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. et 48.

Anno mundi 3373. ante Christum 576.
qui fuit ab excisa Jerusalem 16. a transmigratione Joachin 27. Nabuchodonosoris 35. post longam et molestam obsidionem 13. annorum Tyrus capta est Nabuchodonosore: quocirca Deus ipsi, ejusque exercitui promittit quasi pro mercede, se daturum ei Ægyptum in prædam, eo quod tot annis servierat ei in oppugnando et vastando Tyrum, Ezech. 29. 17. Quapropter Nabuchodonosor hoc eodem anno invasit et occupavit Ægyptum, eaque subacta factus est monarcha.

Tandem Ezechiel apud Babylonem a judice populi Israel, quod eum de cultu idolorum arguerat, interfectus ac martyrio laureatus, sepultus est in sepulcro Sem et Arphaxad, Abrahæ progenitorum: ad quod multi orationis causa confluere consueverunt, uti habet Martyrol. Roman. quarto Idus Aprilis.

Anno mundi 3375. ante Christum 574.
qui fuit a vastata Ægypto, et consequenter a monarchia Nabuchodonosoris 2. regni vero ejus 37. Nabuchodonosor jam superbus, et gloriosus triumphator reversus in Babylonem vidit in somnio statuam quadriformem, scilicet capite aureo, pectore argenteo, ventre æreo, tibiis ferreis, portendentem quatuor imperia mundi, quæ a lapide de monte abscisso, id est, a Christo, contrita est, prout et explicuit Daniel c. 2. ideoque a rege honoratus fuit, et toti Babyloniæ præpositus. Mox insolescens rex, eo quod audiret a Daniele se suumque regnum esse caput aureum, statuam suam auream erigit, atque in ea ab omnibus se adorari facit: quam cum, cæteris adorantibus, Ananias, Azarias et Misael adorare nollent, jussu regis conjiciuntur in fornacem ignis ardentis; at injectoribus a flamma combustis, illi in medio ignis cum angelo Dei illæsi et intacti ambulantes, cantico benedicunt Domino, atque ad laudem ejus omnem creaturam exhortantur: quod Nabuchodonosor animadvertens obstupescit, ac illis de fornace evocatis, benedicit Deum ipsorum, jubens ac mandans edicte, ut occidatur quisquis eum blasphemaverit.

Post hæc vidit Nabuchodonosor somnium de excelsa arbore succidenda, quod solus Daniel interpretatur de futura septenni regis ejectione, et habitatione eum bestiis, ejusque tandem in regnum restitutione, quæ propter eleemosynas regis, monitu Danielis factas, ad annum dilata est. Deinde rex ob suam superbiam versus in dementiam, regnoque pulsus tamquam bestia cum bestiis sylvas incolens, annis septem gramen ut bos comedit, ac rore coeli perfunditur. Deinde precibus ac oratione Danielis menti regnoque restitutus, Deum cœli recognoscit ac glorificat; hæcque omnia per epistolas suis subditis divulgat.

Anno mundi 3383. ante Christum 566.
qui fuit regni Nabuchodonosoris 45. monarchiæ ejus 10. excisæ Jerusalem 26. transmigrationis Joachin 37. moritur Nabuchodonosor, eique in regno succedit filius Evilmerodach, qui et Balsasar vocatus est; qui eodem anno 1. regni sui elevat et educit Joachin regem Juda de carcere, et exaltat eum super omnes principes Babylonis, adeo ut deinceps tota vita in mensa regis cum eo vesceretur. Jerem. c. ult. v. 31.

Eodem anno 1. regni Balsasar, videt Daniel c. 7. in somno quatuor bestias, leonem, ursum, pardum, et quartam terribilem innominatam, e cujus capite cornu parvum exoriens crescebat, multosque debel-

labat: quæ designabant quatuor monarchias, Chaldæorum, Persarum, Græcorum et Romanorum, e qua orietur Antichristus sanctos persequens,et quasi monarcha toti orbi dominans per tres annos cum dimidio: quam filius hominis accepta ab antique dierum potestate disperdet et conteret, ipseque regnabit in æternum.

Sub idem tempus contigit historia Belis et draconis, quæ Daniel contrivit. Daniel. c. 14.

Anno mundi 3385. ante Christum 564.
qui fuit Balsasar tertius, videt Daniel hircum pugnare contra arietem, ipsumque devincere; deinde cornu modicum ex hirco prognatum multam in populum templumque Dei exercere tyrannidem; auditque a Gabriele, ita regem Persarum olim prælio vincendum a rege Græcorum, atque ex eo oriturum regem impudentem (nempe Antiochum Epiphanem figuram Antichristi) qui sanctos interficiet, templum violabit, sacrificia cultumque Dei auferet et abolebit, tandemque sine manibus conteretur. Dan. 8.

Anno mundi 3417. ante Christum 532.
qui fuit Balsasaris 34. et ultimus, Cyrus rex Persarum, et Darius rex Medorum avunculus ejus obsident Babylonem. Balsasar autem rex urbis munitione fretus, vacans conviviis bibit vinum cum suis principibus, uxoribus et concubinis, ex vasis templi Jerusalem, laudando idola sua; quapropter videt manum scribentem in pariete, *Mane, thekel, phares*: quam scripturam cum magi Babylonis neque legere, neque interpretari valerent, solus Daniel eam perturbato regi et legit, et interpretatur significare ipsum regno deturbandum, idque a Deo dandum Medis et Persis. Unde Daniel terque aurea et purpura honoratur, ac tertius regni constituitur. Daniel. 5.

Eadem nocte Medi et Persæ fluxu Euphratis alio decto, per siccum alveum Babylonem ingressi, Balsasar regem, populumque interficiunt, urbem turremque destruunt, regnum suscipit Darius Medus annos natus 62 Jerem. 51. Cyrumque præcessit, quia senior, quia avunculus, quia potentioris regni dominus: hanc enim triplicem rationem assignat S. Hieron.

Daniel autem assumptus a Dario in Mediam, constituitur princeps super satrapas regni. Cumque ob sapientiam præ cæteris regi charus esset, invidia principum ejus accusator apud regem, quod contra regium edictum quotidie ter Deum cœli oraret. Unde renitente licet multum rege, projicitur in lacum leonum, advolutaque lapide, os lacus obsignatur. Primo diluculo rex Danielem a Deo servatum, et a leonibus illæsum inveniens, ipsum educit, et accusatores ejus leonibus objicit, quibus subito deveratis, decreti publicatione per totum regnum Deum Danielis timendum prædicat. Danielis c. 6.

Eodem anno 1. imperii Darii Medi super Chaldæos, an. 69. transmigrationis, Daniel, 9. intelligens ex libro Jeremiæ appropinquare terminum 70. annorum desolationis Jerusalem, et captivitatis Babylonicæ, prostratus coram Domino in jejunio, sacco et cinere, confitetur Judæos propter peccata sua juste captivatos, oratque ut juxta suum promissum misericorditer reducere dignetur eos in terram suam. Cui apparens angelus Gabriel respondet, et indicat orationem ejus exauditam esse, et insuper revelat ei, quando templum, quando urbs et civitas Jerusalem rursum ædificanda sint; quodque majus erat omnibus, prædicit ei tempus, quando vera libertas Christus venturus esset, nempe 70. hebdomades (quarum unaquæque juxta Scripturæ consuetudinem 7. annos continet: faciunt ergo illæ annos 490.) a Deo determinatas et definitas esse usque ad Christum; quando abolito et expiato peccato, Deus veram adduceret libertatem justitiamque sempiternam. Itaque ab exitu sermonis regis permissuri ut iterum ædificetur Jerusalem, hoc est ab anno 7. Artaxerxis Longimani regis Persarum, quando misit Nehemiam reædificare Jerusalem, usque ad illum diem, quo Christus Sanctus sanctorum, in suo baptismate cœlitus a Deo Patre per Spiritum Sanctum ungeretur dux ac doctor Christianorum, fore hebdomadas 69. annuas, id est, annos 483. hebdomada vero septuagesima, id est, ultima ac postrema, Christum confirmaturum pactum, id est, legem Evangelicam, novum testamentum, suumque Evangelium multis miraculis: in medio autem ejusdem hebdomadæ Christum occidendum, et cessaturum sacrificium veteris legis: populum qui eum Christum negaret, abjiciendum; abominationem desolationis in templo futuram, seu collocandam (*quæ dicta est*, inquit Christus Matthæi c. 24. *a Daniele Propheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat*) urbem vere ac templum dissipandum et devastandum a duce et populo venturo, eorumque desolationem duraturam usque ad finem mundi.

Anno mundi 3418. ante Christum 531.
anno 70. desolationis Jerusalem, peracto jam sabbato terræ, mortuo Dario Medo, Cyrus rex Persarum monarchiam adeptus, statim monarchiæ suæ anno 1. divinitus inspiratus, publicato ubique per totum regnum edicto, dat Judæis licentiam redeundi in Jerusalem et Judæam patriam ac terram suam, atque impensis regiis jubet ædificari ibi templum Deo Israel, reddens eis 5400. aurea et argentea vasa templi, quæ abstulerat Nabuchodonosor de Jerusalem. 2. Par. 36. 1. 3. Esd. 2.

Anno mundi 3420. ante Christum 529.
qui fuit tertius et ultimus monarchiæ et vitæ Cyri, ubi Daniel se luctu, jejunio et oratione per tres hebdomadas afflixisset, videt die 24. Martii juxta fluvium Tigrim virum lineis vestitum, fulgentemque; unde timens et tremens ab eo confortatur, et docetur de Michaele principe Synagogæ Judæis auxiliante, et de variis bellis futuris inter reges Persarum et Græcorum, et inter reges Austri, id est Ægypti, et Aquilonis, id est, Syriæ: item de Antiocho Epiphane, ejusque antitypo Antichristo se contra Deum deorum elaturo, et ablato jugi sacrificio, Judæos per annos tres et semis persecuturo. Denique post magnam afflictionem mortuos resurrecturos, quosdam ad opprobrium sempiternum, quosdam ad vitam æternam: ubi docti ac doctores ut stellæ fulgebunt. Dan. capitibus 10. 11. et 12.

COMMENTARIUS
IN ISAIAM.

ARGUMENTUM.

Quæres primo, Quis fuit Isaias? Resp. Fuit Filius Amos, ut patet c. 1. 1. non Amos minoris Prophetæ, uti putavit S. Epipban. in Vita Amos, et Clemens Alexandr. lib. 1. Strom. et Cedrenus in Compend. histor. ille enim scribitur per *ain* initio, et per *samech* in fine; fuitque armentarius et rusticus, vellens sycomoros; sed alterius Amos, qui initio per *oleph*, et in fine per *tsode* scribitur, atque hebr. significat firmamentum, virtutem, fortitudinem; radix eum אמץ *omots* significat firmare, roborare.

Porro hic Amos Isaiæ pater fuit e regio sanguine; unde in stylo Isaiæ tanta est urbanitas, nitor, decor et gratia, ut vel ex eo solo eum in aula regiis moribus educatum fuisse colligere liceat. Creditur ab Hebræis Amos hic fuisse frater Amasiæ regis Juda, qui fuit pater Azariæ vel Oziæ regis, sub quo cœpit prophetare Isaias. Nec desunt qui addant Isaiam fuisse etiam socerum (id est prosocerum sive patrem soceri; nam Isaias erat tunc 126. annorum, ut mox ostendam) Manassis, ut testatur S. Hieron. lib. 3. comment. in Isaiæ c. 20. quod etiam sentit Isidorus lib. de Vita et morte Sanct. cap. 28. Imo S. Hieronymus in Quæstion. in 2. Paralipomenon c. 33. refert Hebræos tradere, Manassem fuisse filium filiæ Isaiæ, ergo Manassis avum fuisse Isaiam. Hinc patet Isaiam cœpisse prophetare fere eodem tempore quo Oseo et Joel, anno 17. Oziæ, inquit Eusebius: Ozias autem regnare cœpit anno mundi 3137. quod fuit ante initium Olympiadum: hæ enim numerari cœperunt sub annum 40. Oziæ, ideoque ante conditam Romam: hæc enim juxta chronologiam quam Genesi præfixi, condita est circiter anno 11 Joatham. Olympiades enim Romam antecesserunt 23. annis. Quare Romulus juvenis erat cum senesceret Isaias, adeoque Roma condita est sub annum vitæ Isaiæ 76. Favet Clemens Alexandr. lib. 1. Strom. dicens: *Isaias a regno Salomonis, cujus tempore ostensum est Menelaum venisse in Phæniciam, ducentesimo anno adhuc prophetasse cernitur.* Nam 200. annus a morte et regno Salomonis incidit in annum 34. Oziæ, vel Azariæ, quo adhuc prophetabat Isaias: quia scilicet multis jam senis anteactis cœperat, puta anno 17. Oziæ, et deinceps. Cœpit ergo prophetare Isaias ante Christum pene annis 800. nam a 1. anno regni Oziæ usque ad Christum fluxerunt anni 813. Porro Isaias fuit conjugatus, habuitque uxorem, et filium nomine Jasub, ut patet c. 7. 3.

Quæres secundo, Quanta sit prophetæ Isaiæ dignitas, excellentia et obscuritas præ aliis Prophetis? Resp. Pulchre ea hic describit S. Hieron. eaque patent ex multis. Primo, quia, sicut S. Paulus raptus fuit in tertium cœlum, ibique doctor et Apostolus creatus missus est ad Gentes: ita Isaias vidit Deum, ab eoque creatus est Propheta, ut dicetur c. 6. unde Eccli. 48. 1. 25. Isaias vocatur *Propheta magnus, sanctus et fidelis*; quia quæ Deus illi revelarat, alacriter, libere, constanter et fideliter nuntiavit: alacritatis testimonium est c. 6. 8. ubi Deo quasi hærenti quem mitteret ad duros Judæos, fidens ipse et lætus se offert. Secundo, quia a Seraphim accensus calculo ignito consecratus est Propheta, factusque quasi Seraphinus et ordinis Seraphici, c. 6. 6. Destinabatur enim a Deo ad hoc, ut frigida et gelida hominum corda ardenti sua concione, vita et charitate, Dei cognitione et amore inflammaret. Tertio, quia in Hebræo est eloquentissimus, teste S. Hieron. Unde et S. Thomas, (vel quisquis est Auctor) prologo in Isaiam: Isaias, inquit, tripliciter excellit alios Prophetas, scilicet pulchris similitudinibus, expressione sententiæ, venustate verborum; quia nobilis erat et eloquens. Solet enim Spiritus Sanctus organis suis se attemperare, ut in urbanis urbanus, in rusticis rusticanus, in eloquentibus videatur eloquens: perinde ac tibicen in tibiis subtiliter subtilibus modulatur, in crassioribus crassius, inquit noster Antonius Fernandius prologo in visiones Isaiæ. Quarto, quia amplissimum, sublimissimum et clarissimum habuit lumen propheticum. Nihil enim fere est quod ad Hebræorum aliarumque Gentium statum pertineat, atque ab aliis Prophetis prædictum sit quod non multo luculentius et gravius in Isaia reperias. *Isaias*, ait Nazian. orat. 3. in princip. *vocis sublimitate Prophetas omnes antecellens*; unde alibi eum vocat Grandiloquum. Quinto, quia de Christo et Christianis ita prophetat, ut non videatur de futuris vaticinari, sed de præteritis historiam texere, ait S. Hieron. ut qui Isaiam legerit, versari se putet in Evangelio. Quare in Evangeliis totoque novo Testamento unus Isaias sæpius citatur et auditur, quam omnes reliqui Prophetæ simul juncti. Isaiæ enim testimoniis quasi stellis ita interpunctum et irradiatum est Evangelium, ut qui illud exponere voluerit, simul Isaiam; et qui hunc simul Evangelium interpretari debeat. Hic enim Virginem parientem, Christum conceptum, natum, quæsitum et adoratum a Magis, fugientem in Ægyptum, docentem, concionantem, miracula patrantem, patientem, morientem, resurgentem, venientem ad judicium, judicantem et triumphantem, non tam in Scriptura descriptum legimus, quam in viva imagine expressum intuemur, ut merito hæc prophetia præ reliquis vocetur et inscribatur Visio. Certe parvulum Emmanuelem nobis natum, ejusque dolores,

cruciatus et tormenta tam graphice et pathetice depingit Isaias, ut tam passio Jesu Christi secundum Isaiam, quam secundum Matthæum aut Marcum legi et indigitari possit. Quapropter Isaias plenus est spiritu, non tantum prophetico, sed et Christiano atque Apostolico, ejusque prophetia, non tantum prophetia est, sed et Evangelium. Sexto, quia non tantum prævidit et prædixit ea quæ paulo post, nec tantum ea quæ ultimis sæculis Christi; sed etiam quæ tempore Antichristi in fine mundi eventura sunt: hoc est enim quod ait Eccli. cap. 48. vers. 27. *Spiritu magno vidit ultima, et consolatus est lugentes in Sion usque in sempiternum.* Septimo, quia fuit thaumaturgus, et sua oracula miraculis confirmavit: nam per suas preces evocavit angelum, qui cecidit in exercitu Sennacherib una nocte 185. millia Assyriorum. Rursum reduxit solem, ejusque umbram in horologio Achaz, eoque signo Ezechiæ regi sanitatem restituit, et quindecim annos vitæ addidit, Isaiæ 36. et seq. Octavo, quia plurimis annis prophetavit, videlicet sub Ozia, qui 52. annis regnavit; sub Joatham, qui 16. sub Achaz, qui 16. sub Ezechia, qui 29. pervenitque ad regnum Manassis filii Ezechiæ. Jam pone illum cœpisse prophetare anno 17. Oziæ, uti tradit Euseb. in Chronico, restabunt ex regno Oziæ anni 36. his adde 16. Joatham, 16. Achaz, et 29. Ezechiæ, colliges annos 96. quibus prophetavit Isaias. Quare si dicamus eum instar Christi et Joannis Baptistæ, ex more Hebræorum non cœpisse prophetare ante annum ætatis trigesimum; hinc sequatur eum ad decrepitam ætatem vixisse, usque ad annum ætatis 126. et ulterius: occidit enim eum Manasses idque non statim initio regni (cœpit enim ipse regnare puer anno 12 ætatis) sed cum jam grandior et nequior esset effectus. Nono, quia Isaias non tantum Propheta fuit et Evangelista, sed et Apostolus, inquit Cyrillus et Chrys. hom. de S. Joanne Baptista tom. 3. nam mitti petens missus est a Deo ad Judæos c. 6. 8. Merito ergo Isaias in Synagoga Judæorum præ cæteris Prophetis maximi semper est habitus. Decimo, quia insignis fuit vitæ sanctitate et sui contemptu: totus enim nudus plena luce in ipsa sua patria et Judææ metropoli, puta Hierosolymis, vir nobilissimus, et fama ac auctoritate clarissimus, per triduum Dei jussu ambulavit, uti patebit c. 20. Rursum illustris fuit ejus pietas et misericordia: nam maximam operam posuit in consolando populo et Ecclesia: *Consolatus est* enim *lugentes in Sion*, ait Ecclesiastic, adeo ut ipse omnem respueret consolationem, quia intimo sensu tangebatur et sentiebat afflictionem sui populi, c. 22. 4. Denique enituit Isaiæ fortitudo, constantia et libertas dicendi ac carpendi vitia regum et principum, iisque comminandi et prædicendi pœnas a Deo infligendas, ut patet c. 1. 10. et c. 39. 3. et alibi. Illustrior fuit hæc libertas in Isaia, ex eo quod ipse haberet uxorem et familiam ac filium: quos omnes intrepide odiis regum et principum pro Deo et veritate objecit. Atque hac de causa Isaias martyrio coronari meruit. Unde S. Paulus Rom. 10. 20. ait: *Isaias autem audet, et dicit:* ubi Origenes, Audet, inquit, et libere prædicat, cum sciret sibi ex eo imminere mortem. Unde

QUÆRES tertio, An Isaias sit Martyr? Resp. esse: nam communis Hebræorum et Patrum, ut Origenis hic homil. 1. Dorothei, Isidori, Epiphanii in Vita Isaiæ, Chrysost. epist. ad Cyriac. Justini contra Tryphon. August. 18. Civit. 24. et aliorum, traditio est, Isaiam sub Manasse rege serra dissectum esse. Quam traditionem S. Hieron. lib. 15. in Isaiam in fine certissimam vocat, ubi et illud Hebr. 11. *secti sunt*, vel ut ipse legit, *serrati sunt*, intelligit de Isaia. Audi Tertull. in Scorpiaco c. 8. *David*, inquit, *exagitatur, Elias fugatur, Jeremias lapidatur, Isaias secatur, Zacharias inter ædem et altare trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus assignans.* Unde Rom. Martyrolog. 6. Julii de Isaia sic habet: *In Judæa sancti Isaiæ Prophetæ, qui sub Manasse rege sectus in duas partes occubuit.* Et Chronicum Alexandrinum, sive Fasti Siculi sic habent: *Isaias Vates a Manasse serra divisus occubuit; vaticinatus est annis nonaginta: tumulatus subter quercum Rogel.* Et S. Ambros. in c. 20. Lucæ: *Quis ille*, inquit, *in capite vulneratus? Nimirum Isaias cujus facilius compagem corporis serra divisit, quam fidem inclinavit, constantiamque detrivit aut vigorem mentis excussit.* Audi et S. Zenonem Episcopum Veronens. et Martyrem serm. de Isaiæ martyrio mira, sed obscura dicentem: *Isaias, ait, cum Christum prædiceret, vel cum futuræ damnationis elogium Israelitico populo nuntiasset, atroci feritate blasphemantium commota barbaries, sectum a capite duabus eum violento supplicio quasi offulis bifidavit; jussitque a capite per nares usque ad scapulas secari cervicem.* Et inferius: *Cum in capite, hoc est collectæ sensualitatis umbilico, serra viam faceret, et stridore reciproco sulcos dentium duceret, labebatur cruda lamina* (serræ) *dum dentes infigit. Mox se ut ad cubile cordis concinnamenti nisu sector sollicitus defixisset, fontis fluenta purpureis laxatis venarum lapsibus, ne venas vermiculati pollice profanus intenderet, croceus se affatim imber infundit.* Et mox: *Patuerunt quippe internorum viscerum castidici juvenis loquenta commercia, sonus buccinæ ferientis, profunda vivacitas, et sicca jejunia voluptatum. Sed Belial filius Ezechiæ* (Manasses) *vir cruentus et prodigus genealogiæ, pythonicorum antistes, intra loricam sacri pectoris fidei comitium, prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat.* Quare temere hanc traditionem negat Abulens. in 4. Reg. 21. quæst. 17. Argumentum Abulensis est hoc: Isaias in procemio non nominavit Manassem, sed tantum Oziam, Joatham, Achaz et Ezechiam; ergo sub Manasse non prophetavit, ergo sub eo non est passus. Sed hoc argumentum infirmum est: utraque enim consequentia negari potest; nam cur non nominarit Manassem causæ variæ esse potuerunt, ut, quod Manasses jam tum esset puer, quodque non diu sub eo prophetarit, imo forte non prophetarit, sed tantum eum docere et redarguere voluerit, ideoque ab eo sit occisus; nam ab eo occisum esse affirmant communiter Patres. Audi et Auctorem operis imperfecti in Matth. hom. 46. in illa verba: *Jerusalem quæ occidis Prophetas, et lapidas eos;* inquit: *Misi ad te Isaiam et serrasti eum; misi ad te Jeremiam, et lapidasti eum, misi Ezechielem, et tractum super lapides excerebrasti eum.* Vide hic quæ sit merces Prophetarum, doctorum et concionatorum, scilicet persecutio, passio et martyrium. Hanc lauream sectati et adepti sunt Prophetæ, Christus, Apostoli omnes,

S. Joannes Baptista, S. Stephanus, S. Chrysostomus, et alii. Idem hodie exspectent boni Pastores et prædicatores puntentque hanc suæ libertatis, constantiæ et laborum mercedem esse magnam nimis. Imo Justinus supra, et Tertul. lib. 3. carm. contra Marcion. docent serram hanc ligneam fuisse: loquens enim Tertull. de Isaia sic canit:

> Quem populus sectum ligno, sine labe repertum,
> Immeritum demens crudeli morte peremit.

Quod sane atrox fuit tormentum, præsertim in homine sene 126. annorum. Unde patet Isaiam morte sua per lignum præfigurasse mortem Christi in ligno crucis, perinde ut vita sua vitam Christi, imo nomine suo nomen Jesu præfiguravit. Isaias enim hebr. idem est quod *salus*, vel *Salvator Domini*, aut *Jesus Deus*, ut vult Leo Castrius. Quod enim nos dicimus Isaias, Hebræi dicunt Jessias, quod exponi potest ישוע יה *Iescuo Ia*, id est, Jesus Deus: totus enim Isaias id unum spectat, ut Jesum Christum Redemptorem et doctorem nostrum aut annuntiet verbis, aut moribus exprimat. Merito ergo ait hic S. Hieron. *Ignoratio Scripturarum* (præsertim Isaiæ) *ignoratio Christi est.*

Porro mortis et martyrii Isaiæ causa fuit duplex. Prior vera, quod videlicet tam libere Manassem regem, principes et populum increpasset, ut dixi, ac præsertim quod c. I. 10. eos vocasset principes Sodomorum et populum Gomorrhæ. Rursum quod dixisset Deum Judæos excæcaturum et reprobaturum, ac pro eis vocaturum Gentes; hoc enim innuit Paulus Rom. 10. 20. *Isaias autem audet, et dicit: Inventus sum a non quærentibus me: palam apparui iis, qui me non interrogabant:* hoc enim summe pupugit corda Judæorum. Simili ratione captavit martyrium S. Stephanus, dicens Judæis: *Dura cervice, et incircumcisis cordibus et auribus, vos semper Spiritui Sancto restitistis*; et S. Paulus Actor. 21. v. 21. Dicens: *Et dixit Dominus ad me: Vade, quoniam ego in nationes longe mittam te, audiebant autem Judæi eum usque ad hoc verbum, et levaverunt vocem dicentes: Tolle de terra hujusmodi: non enim fas est eum vivere.* Simili modo Joas reprehensus a Zacharia filio Joiadæ eum occidi curavit in templo, 2. Paral. 24. 22. et Amasias rex alteri Prophetæ se increpanti minatus est mortem, ibidem c. 25. 16. et Asa rex Hanani Prophetam, a quo stultitiæ arguebatur, in nervum: id est, in durum carcerem, conjecit, ibidem c. 16. 10. Posterior colorata et quæsita ad prætextum, quod scilicet cum Mosi dixerit Dominus Exodi 33. 20. *Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, et vivet*; Isaias contrarium dixerit et scripserit c. 6. I. scilicet se vidisse Deum sedentem super solium excelsum: itaque crimen blasphemiæ Isaiæ impegerunt, ob illudque eum ad mortem damnarunt. Ita S. Hieron. S. Basil. Haymo et alii, quin et Hebræi apud Galatin. l. 4. c. 23. qui tamen more suo fabulas admiscent de cedro quæ Isaiam, dum Manassem fugeret, se aperiens exceperit, in qua et cum qua a Manasse dissectus sit.

Dices: illæ Isaiæ increpationes principum et prophetiæ jam præterierant sexaginta annis. Resp. Ita est, sed eam principes refricarunt novo regi Manassi, qui homo impius et sanguinolentus cum rursum simili modo corriperetur ab Isaia, tum ob suas recentes, tum ob alias præteritas principum increpationes ab Isaia factas, et scriptis mandatas vulgatasque, quæ quotidie a multis legebantur, eum occidit.

Audi S. Hier. enarrantem in Isaiam calumnias, aliaque ad ipsum et Manassem spectantia l. q. in l. 2. Paral. sub finem. *Tradunt Hebræi*, ait, *eumdem Manassen filium fuisse filiæ Isaiæ? et ideo in hoc loco, quamquam nomen matris scribatur, patris tamen illius non scribitur; quia indignus erat profanus rex tanto avo. Tradunt Hebræi idcirco occisum Isaiam, eo quod eos appellaverit principes Sodomorum et Gomorrhæ. Et quia dixit: Vidi Dominum sedentem; cum per Moysen dixerit: Non enim videbit me homo, et vivet. Et quia dixit: Addet Deus ad dies tuos quindecim annos; eo quod per Moysen dixerit: Et numerum dierum tuorum implebis. Et quia dixerit: Quærite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est: cum dicatur: Quis est tam propinquus, quomodo Dominus Deus noster, quando eum invocamus? Et cognovit Manasses quod Dominus ipse est Deus. Dum enim in Babylonem ductus fuisset, et in vase æneo perforato missus, admota igni, invocavit omnia nomina idolorum quæ colebat: et cum non fuisset ab eis exauditus, neque liberatus, recordatum fuisse, quod a patre crebro audierat. Cum invocaveris me in tribulatione et conversus fueris, exaudiam te, ut in Deuteronomio scribitur; exauditum esse a Domino, et liberatum et reductum in regnum suum, et in modum Habacuc reductum, sicut ille deductus fuerat in Babylonem.*

Tradunt S. Epiphan. et Dorotheus in Vita Isaiæ eum suis precibus impetrasse fontem et aquas Siloe, additque; cum hostes Hierosolymam occuparent, Judæis advenientibus fontem hunc aquas dedisse; cum vero hostes venirent, aquas suas subduxisse: ideoque Judæos Isaiam sepeliisse juxta Siloam, ut aquas ejus suis precibus in finem usque mundi perennaret. Addit Dorotheus Isaiam antequam secaretur petiisse aquam eamque divinitus ex hoc fonte missam esse: unde eum vocatum esse Siloe, quod interpretatur Missus. Alii rem hanc sic narrant, scilicet Isaiam sub morte postulasse a carnifice aquam, quam cum negaret carnifex, in os Isaiæ cœlestem aquam divinitus influxisse, indeque aquam illam dictam esse Siloe, quia missa erat e cœlo: ut Isaias serratus fuerit typus Christi, cui pariter in cruce distento et sitienti vinum et aquam negarunt Judæi et pro iis fel præbuerunt. Verum horum fides sit penes ipsos. Denique tradit Cedrenus anno 35. Theodosii junioris reliquias Isaiæ Paneadem translatas, in templo S. Laurentii fuisse repositas. Denique audi elogia Isaiæ in unum congesta ab Ecclesiastico c. 48. 23. *Purgavit eos* (Judæos) *in manu Isaiæ sancti Prophetæ. Dejecit castra Assyriorum, et contrivit illos Angelus Domini. Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, et fortiter ivit in via David patris sui, quam mandavit illi Isaias Propheta magnus, et fidelis in conspectu Dei. In diebus ejus retro rediit sol, et addidit regi vitam. Spiritu magno vidit ultima, et consolatus est lugentes in Sion: Usque in sempiternum ostendit futura, et abscondita antequam evenirent.*

Quæres quarto, Quodnam sit totius hujus operis et libri Isaiæ argumentum? Resp. Operis quasi compendium est ipsum ejus caput primum. Nam tam cap. I. quam toto deinceps opere reprehendit peccata populi sui temporis, puta ignorantiam et neglectum Dei

superbiam, fiduciam suarum virium et operum, contemptum fratrum miserorum, fraudes in judiciis publicis, sodomiam, et maxime idololatriam. Inde secundo, transit sæpe ad Judæorum rejectionem, vocationem Gentium, aliaque Christi et Ecclesiæ mysteria: idque sæpe facit latenter et subito quasi avolans a typo ad antitypum a Judæis ad Christum et Christianos: hic enim est mos et raptus Prophetarum, maxime Isaiæ, qua de causa ipse obscurior est. Quare duæ operis hujus sunt partes principales: prior habet oraculum triste, objurgatorium et comminatorium; continetque quinque sectiones, et porrigitur a cap. 1. usque ad 40. Prima sectio est a cap. 1. ad 7. qua Judæorum scelera arguit, eisque minatur cladem tum Assyriacam per Sennacherib, tum Babylonicam per Nabuchodonosor, tum Romanam per Titum, ac denique cap. 6. eorum excæcationem et reprobationem tempore Christi. Secunda sectio a cap. 7. ad 13. extenditur, qua Emmanuelis ex virgine ortum victoriam, nomina, imperium, gratiam, prædicationem, conversionem Gentium, septem dona Spiritus Sancti, crucem, sepulcrum gloriosum, et triumphum per epinicium graphice depingit. Tertia sectio a c. 13. ad 24. continet onera, id est, prophetias de excidio Babylonis, philisthinorum, Moab, Damasci, Æthiopiæ, Ægypti, Idumææ, Arabiæ, Judææ, et Tyri per Nabuchodonosor. Quarta a c. 24. ad 28. continet onus, id est, prophetiam de excidio orbis ob impietatem hominum, in fine mundi; de gehenna reproborum, de gloria paucorum salvandorum: eorumque canticis et hymnis Eucharisticis, deque vindicta et excidio regni Leviathan, id est, diaboli. Quinta a c. 28. ad 40. redit ad onera temporis præsentis, eaque varia mixtim pertractat, puta de excidio decem tribuum, deinde duarum, mox Sennacherib, mox totius orbis, mox infidelitatis et impietatis per adventum Christi usque ad c. 36. ibi enim usque ad c. 40. a prophetia transit ad historiam Sennacherib et Ezechiæ, narratque ea quæ de iis prædixerat, reipsa fuisse impleta.

Posterior principalis Isaiæ pars habet oraculum suave et lætum de Christo et Ecclesia, constans adhortationibus, consolationibus, promissis; atque licet hæc pars cum priore sæpe commisceatur, proprio tamen incipit a c. 40. et porrigitur usque ad finem libri. In ea sæpe gestit et exsultat Isaias præsertim ubi (quod sæpius facit) agit de vocatione Gentium ad Christi fidem, gratiam et salutem.

Porro Isaiæ stylus et facundia in hoc tam multiplici argumento multiplex et admirabilis est: nunc enim sublimis assurgit, nunc supplex se demittit; nunc stylum hilarat effuse, nunc stringit et acuit, nunc tardat et incitat; nunc minatur, nunc blande solatur; nunc dociles benigne excitat, nunc renitentes violenter exagitat et quasi detonans sternit. Unde Isaias a S. Chrysost. homil. 8. in Genes. vocatur *Propheta vocalissimus*, et hom. 40. in 1. ad Corinth. *Magniloquentissimus*.

Nota primo. Præter hunc librum Isaias scripsit alium de gestis regis Oziæ, ut patet 2. Paralip. 26. v. 22.

Secundo, hæretici commenti sunt librum Isaiæ, qui dicitur ἀνάβασις, id est, ascensio, quo utuntur Archontici, teste S. Hieronymo et Epiphan. Hic liber præter alia docet Melchisedech fuisse Spiritum Sanctum, cui exploratus est error et hæresis.

Tertio, Venetiis prodiit liber sive visio Isaiæ hoc titulo: *Visio admirabilis Isaiæ Prophetæ in raptu mentis, quæ divinæ Trinitatis arcana, et lapsi generis humani redemptionem continet.* Testis est Sixtus Senensis in Isaia.

Denique putant Judæi, teste R. David Kimchi, Isaiam scripsisse Proverbia, Ecclesiasten et Cantica Canticorum. Verum hæc non Isaiæ, sed Salomonis esse communis Catholicorum est sententia.

Quæres quinto, Qui et quales hic sint commentatores? Resp. Scripsit, inquit S. Hieronymus, primo, Origenes in Isaiam 30. volumina, et 25. homilias (jam tamen tantum exstant novem, eæque fere in caput 6.) Secundo, Eusebius Pamphili scripsit volumina 15. Tertio, Didymus 18. Quarto, Apollinaris etiam punctim, et quasi per intervalla. Quinto, Martyr Victorinus latina: sed nec ipse, nec cæteri hucusque recensiti jam exstant. Sexto, præ his omnibus docte commentatus est Cyrillus. Septimo, scripsit S. Basilius in 16. prima capita, atque hinc inde egregios quosdam morales locos interserit. Notat Leo Castrius pag. 68. Latinam versionem Cyrilli et Basilii videri Judaicis traditionibus, vel fabulis ab aliquo hinc inde inspersam; eo quod illæ in Græco exemplari desiderentur. Octavo, S. Chrysostomus in fine tom. 1. habet 8. homilias in Isaiam, e quibus quinque sunt in caput 6. Scripsit et Procopius Gazensis more suo breviter, nervose et erudite. Inter Latinos primas jam et tempore et doctrina, in sensu præsertim litterali vestigando, obtinet S. Hieronymus, cujus laus vel maxima exstat in comment. hisce in Isaiam aliosque Prophetas. S. Hieronymum quasi abbreviator sequitur Haymo Episcopus Halberstadiensis, qui breviter et dilucide Isaiam et Prophetas explicat. Post Haymonem scripsit Rupertus, qui maxime allegoriam tractat. et omnia pene de Christo interpretatur: more suo est moralis. Post Rupertum scripsit Joachim Abbas Florensis, qui novo miroque modo explicat Isaiam et Jeremiam, nimirum prophetice. Nam prophetias de gentibus priscis ante Christum explicat de gentibus fidelibus post Christum. Tam ergo Prophetam agit quam Isaias vel Jeremias, iisque sæpe obscurior est: v. g. onera Babylonis, Philisthiim, aliarumque gentium, de quibus agit Isaias c. 13. et seq. sic generatim explicat et adaptat: *Onus*, inquit, *Babylonis secundum concordiam tangit Romam, sicut Chaldæa Alemanniam* (Cur non potius Italiam? sicut enim Babylon erat metropolis Chaldææ, sic Roma est Italiæ.) *Onus Philisthiim secundum concordiam Lombardos et alios Italos; Onus Moab et filiorum Amman, Principes Latinos et Græcos; Onus deserti maris, Africanos et alias Saracenos; Onus Duma vel Idumææ, tangit negotiotiores Judæos, sapientes, et Legistos, et Græcos; Onus in Arabia, Hispanos et Marchionos; Onus vallis visionis, cujuscumque Ordinis Regulares; Onus Tyri, Siculos et regnicolas sibi subjacentes; Onus Ægypti, Judæos, Danos et Francos; Onus Damasci tangit Thuscos et Ligures, in gladio verbi Domini, et ferro effundendos et canterendos.* Similiter scribens in c. 4. Jeremiæ, et in c. 14. Apocal. prophetat duos fore Ordines qui reformaturi sint Ecclesiam, eosque adumbratos fuisse

per corvum et columbam, quos Noe emisit ex arca Gen. 8. Quin et ferunt ejus jussu depictos fuisse S. Dominicum et S. Franciscum cum stigmatibus, et habitibus suis, supra fores veteris sacristiæ S. Marci Venetiis, qui usque in præsentem diem manent, cum constet Joachim ætate præcessisse S. Dominicum et S. Franciscum, sed modica. Nam jam tum vivebant S. Dominicus et S. Franciscus, qui paulo post Ordines suos instituerunt, ut notat P. Possevinus in Biblioth. verbo *Joachim.* Multa alia prophetat de Friderico Imper. Henrico, et aliis, sed sæpe tam obscure et ænigmatice, ut OEdipo sit opus: de quibus quid sentiendum sit, dicam Proœmio in Apocalypsin, quam post Prophetas edere destino. Videtur ipse prophetias S. Scripturæ, suæ ætati, suisque temporibus, puta sæculo XII. et XIII. post Christum (floruit enim ipse anno Domini 1200.) accommodare voluisse; sed quam concinne et vere, non satis liquet; præsertim quia indefinite et generaliter loquitur, nec certum designat tempus, quo ea quæ prophetat implenda sint. Jam ergo ejus prophetiæ parum utiles sunt, tum quia generales, tum quia obscuræ, tum quia præteritæ, tum quia ambiguæ. Plerumque enim per parabolas prophetat de septem Ecclesiæ temporibus, et de oneribus sexti temporis: eumque proinde hac in re secuti videntur Petrus Galatinus, Ubertinus de Casalis, et similes scribentes in Apocalypsin, eamque adaptantes septem futuris Ecclesiæ statibus. Fundamentum eorum est, quod censeant nihil in veteri testamento gestum esse, quod in novo pariter non geratur aut gerendum sit; qua de re scripsit Joachim libro de Concordia novi et veteris testamenti. Post Joachimum scripsit D. Thomas in Isaiam et Jeremiam: hunc tamen commentarium non esse S. Thomæ Aquinatis, aut certe multa ei infarta esse censent Sixtus Senensis, Adamus Sasbout, et noster Delrio: nam in multis judaizat. Exempli instar sit illud cap. 8. 2. *Accede ad prophetissam,* hoc est, inquit, accede ad uxorem tuam, o Isaia: qui sensus Judaicus est. Antonius tamen Senensis in Bibliotheca Ordin. Prædicat. cum aliis contendit hoc opus esse S. Thomæ Aquin. quia ejus doctrinam et stylum redolet: more enim D. Thomæ sæpe terminis Scholasticis utitur, atque hinc inde quæstiones Scholasticas immiscet. Verius est hæc comment. esse S. Thomæ Doctoris non Angelici, sed Anglici, qui ex Ord. Prædicat. Theol. Scholasticæ Professor floruit sub annum Christi 1400. Ejusdem enim sunt comment. in Genesin, quæ hisce similia sunt, et falso S. Thomæ Aquinati ascribuntur; plane enim videtur hic auctor R. Salomone et Lyrano esse posterior, ab iisque Judaicas hasce traditiones accepisse.

Ex recentioribus scripserunt multi. Eminent Franciscus Forerius Ulyssiponensis ex Ordine S. Dominici, et Regum Lusitaniæ concionator, qui ex Hebræo textu reconditos rimatur et affert sensus; item Adamus Sasbout e S. Francisci familia, olim Lovanii Professor, qui litteram docte et pie, apteque ad mores expendit. Leo Castrius ingens scripsit volumen: hic totus est in versione Septuag. explananda, estque in Patribus versatissimus, ac hostis acerrimus Judæorum, contra quos omnia pene Isaiæ dicta torquet. Vatablus brevi scholio suam, id est, Leonis Hebræi Ligurini, ex Hebræo versionem de more illustrat. Scripsit et Hector Pintus luculente: sæpe enim ad moralia excurrit. Hieron. Osorius bonam Isaiæ paraphrasim edidit. Denique scripsit fuse et eloquenter Arias Montanus; qui hic tamen brevior et doctior est quam sit alibi: item Didacus Alvarez, et Paulus a Palatio. Novissime scripsit justum volumen in Isaiam noster P. Gaspar Sanchez, illudque doctum æque ac elegans, cum insigni paraphrasi singulorum capitum. Noster Martinus Delrio in Adagia lib. multas obscuriores Isaiæ et cæterorum Prophetarum sententias et phrases accurate docteque explicat.

Ex hæreticis scripserunt OEcolampadius, Zuinglius, Lutherus, Calvinus, Pellicanus, Musculus: ex quibus Catenam suam consarcinavit Augustin. Marloratus, quam totam evolvi. Sane tædet cacodoxos et verbosos hosce spermologos legere; sed pro veritate orthodoxa firmanda legendi et refellendi sunt: inter quæ, quod Ennium lectitans dixit Cicero, subinde *de stercore gemmas colligo.* Quidni enim *et in mala segete bonum aliquod spicum?*

Denique exstat Romæ in Bibliotheca Vaticana et Medicea, versio Bibliorum Syriaca: item Arabica anonymi auctoris, utraque vetusta. Arabicæ duplex est exemplar, unum Antiochia allatum, quod Antiochenum vocant; alterum ex Ægypto, quod Alexandrinum nuncupant. Utramque in Latinum convertit Reverendissim. Dom. Sergius Risus Maronita, Archiepiscopus Damascenus, cui Arabica lingua materna est. Syriaca familiaris: Syriaca enim utuntur Damasceni et Maronitæ in sacris. In Syriaca operam ei strenuam navat R. P. Joan. Baptista Ferrarius, Societatis nostræ, publicus linguæ Syriacæ in Collegio Romano Professor. Citabo utramque in locis illustrioribus, ubi vel lucem afferunt, vel novum sensum, ad copiam. Illis auctoribus attribuat et accepta referat lector.

CAPUT PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, PECCATA POPULI EXAGGERAT ET COARGUIT. SECUNDO, POENAM COMMINATUR, SCILICET GENTIS EXCIDIUM, CUM AIT V. 7. TERRA VESTRA DESERTA, ETC. TERTIO, OSTENDIT QUOMODO PER POENITENTIAM DEUM PLACARE POSSINT, CUM AIT V. 16. LAVAMINI, MUNDI ESTOTE, ETC. HUC USQUE CONCIONATOREM AGIT ISAIAS, DOCETQUE MODUM ET ORDINEM CONCIONANDI, QUEM NOSTRI CONCIONATORES IMITENTUR. QUARTO, PROPRIE PROPHETAM AGIT, CUM V. 26. AVOLAT AD CHRISTUM ET APOSTOLOS, ET V. 31. AD IGNEM GEHENNÆ.

1 Visio Isaiæ filii Amos, quam vidit super Judam et Jerusalem in diebus Oziæ, Joatham, A-
chaz, et Ezechiæ, regum Juda. 2. Audite, cœli, et auribus percipe, terra, quoniam Domi-
nus locutus est. Filios enutrivi, et exaltavi: ipsi autem spreverunt me. 3. Cognovit bos pos-
sessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus meus non
intellexit. 4. Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereli-
querunt Dominum, blasphemaverunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. 5. Super quo per-
cutiam vos ultra, addentes prævaricationem? omne caput languidum, et omne cor mœrens. 6. A
planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas: vulnus, et livor, et plaga tumens, non est
circumligata, nec curata medicamine, neque fota oleo. 7. Terra vestra deserta, civitates vestræ
succensæ igni: regionem vestram coram vobis alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate ho-
stili. 8. Et derelinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, et
sicut civitas quæ vastatur. 9. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma
fuissemus, et quasi Gomorrha similes essemus. 10. Audite verbum Domini, principes Sodomorum,
percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ. 11. Quo mihi multitudinem victimarum
vestrarum, dicit Dominus? plenus sum, holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem
vitulorum, et agnorum, et hircorum, nolui. 12. Cum veniretis ante conspectum meum, quis quæ-
sivit hæc de manibus vestris, ut ambularetis in atriis meis? 13. ne offeratis ultra sacrificium fru-
stra: incensum abominatio est mihi. Neomeniam, et sabbatum, et festivitates alias non feram, ini-
qui sunt cœtus vestri: 14. calendas vestras et solemnitates vestras, odivit anima mea: facta sunt
mihi molesta, laboravi sustinens. 15. Et cum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a
vobis: et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.
16. Lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis: quiescite agere
perverse, 17. discite benefacere: quærite judicium, subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite vi-
duam. 18. Et venite, et arguite me, dicit Dominus: si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix
dealbabuntur: et si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt. 19. Si volueritis, et au-
dieritis me, bona terræ comedetis. 20. Quod si nolueritis, et me ad iracundiam provocaveritis: gla-
dius devorabit vos, quia os Domini locutum est. 21. Quomodo facta est meretrix civitas fidelis,
plena judicii? justitia habitavit in ea; nunc autem homicidæ. 22. Argentum tuum versum est in
scoriam: vinum tuum mixtum est aqua. 23. Principes tui infideles, socii furum: omnes diligunt mu-
nera, sequuntur retributiones. Pupillo non judicant: et causa viduæ non ingreditur ad illos. 24. Pro-
pter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israel: Heu, consolabor super hostibus meis, et vin-
dicabor de inimicis meis. 25. Et convertam manum meam ad te, et excoquam ad purum scoriam
tuam, et auferam omne stannum tuum. 26. Et restituam judices tuos ut fuerunt prius, et consilia-
rios tuos sicut antiquitus: post hæc vocaberis civitas justi, urbs fidelis. 27. Sion in judicio redimetur,

et reducent eam in justitia: 28. et conteret scelestos, et peccatores simul: et qui dereliquerunt Dominum, consumentur. 29. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt: et erubescetis super hortis, quos elegeratis, 30. cum fueritis velut quercus defluentibus foliis, et velut hortus absque aqua. 31. Et erit fortitudo vestra, ut favilla stuppæ, et opus vestrum quasi scintilla: et succendetur utrumque simul, et non erit qui exstinguat.

VERS. 1. VISIO ISAIÆ FILII AMOS, QUAM VIDIT SUPER JUDAM ET JERUSALEM IN DIEBUS OZIÆ, etc.] Est hic titulus libri continens nomen ipsius auctoris sive Prophetæ, et populi cui ipse prophetat, et tempus quo prophetavit, videlicet sub Ozia sive Azaria Joatham, Achaz et Ezechia regibus Juda.

Nota primo, *visio*, id est visum sive res visa, puta prophetia, quam vidit Isaias oculis non corporis, sed phantasiæ, aut potius mentis et intellectus: ubi *videre* et *audire* sæpe idem sunt, puta clare rem cognoscere. Licet enim Isaias quandoque viderit symbola quædam, ut cap. 6. vidit Deum in throno cum Seraphinis; tamen communiter tantum audiebat Deum sibi loquentem.

Secundo, dicit *visio* potius quam prophetia, tum ut indicet certitudinem suæ prophetiæ; quia, ut ait S. Basil. visus est sensuum certissimus: tum ut sciamus Isaiam in hac illuminatione Dei non quasi futuræ rei prænotionem, sed quasi præsentis claram inspectionem accepisse: in Dei enim præscientia et prævisione omnia, etiam futura, sunt quasi præsentia. Ita Cyrill. Refert S. Gregorius l. 2. Dialog. c. 35. de S. Benedicto, quod ipse in oratione ita mente in Deum elevatus fuerit, ut sub eo viderit mundum totum quasi parvum globum in radiis Solis collectum. Quærenti quomodo id fieri potuerit, respondet, causamque et modum assignat, dicens: *Quia videnti Deum angusta est omnis creatura*, et mens S. Benedicti in Deo dilatata sub eo mundum quasi globulum vidit. Simili modo nostri Prophetæ ita spiritu elevabantur in Deum, ut res etiam remotas quasi coram se positas cernerent, ideoque eorum prophetia vocatur Visio, ipsique vocantur Videntes, ut liber Addo Videntis, id est Prophetæ, et Saul ad Samuelem: *Ubi est domus Videntis?* cui Samuel: *Ego sum Videns*, id est Propheta, 1. Reg. 9. 18. Hanc prævisionem Deus Prophetis, sed maxime Isaiæ, communicavit. Isaias enim ea quæ prædicit, ita distincte et dilucide proponit, ut qui ea legit, cernere se potius putet præsentia, quam sperare futura. Ita Thales rogatus, *quantum a mendacio distaret veritas?* respondit, *Quantum oculi ab auribus*. Sensit vir sapiens, ea demum esse indubitatæ fidei quæ hominum oculis cernuntur, non quæ auribus audiuntur.

Tertio, Prophetæ sæpe pro eodem accipiunt hæc tria, scilicet, *visio*, *verbum*, *onus*, nimirum pro prophetia, de quo c. 13. 1. Vide can. 1.

Quarto, dicit *visio*, non mea, sed *Isaiæ:* non tam modestiæ quam historiæ causa, scilicet ut sequentibus sæculis sciatur hunc esse librum Isaiæ, non alterius: hac enim de causa scriptores libris quos edunt suum nomen præfigunt.

FILII AMOS.] Alius est hic Amos ab Amos qui est tertius inter minores Prophetas, ut dixi in Proœmio. Utrumque Prophetam fuisse censent Hebræi; tradunt enim ipsi hanc regulam: quoties in titulo Prophetarum nominatur pater Prophetæ, vel avus, vel abavus, significatur singulos eorum fuisse Prophetas: sed hæc regula dubia et eruditis falsa videtur, de qua re alibi agam.

QUAM VIDIT (id est audivit a Deo) SUPER JUDAM ET JERUSALEM.] Septuag. *quam vidit contra Judam et Jerusalem*. Hebræum enim אל *al* et *super* et *contra* significat; hic melius vertas *super*. Isaias enim non tantum adversa, sed et læta Judæ prænuntiat. Sub *Juda* accipe et tribum Benjamin: hæc enim in schismate decem tribuum sub Jeroboam cum Juda adhæsit Roboam, et domui Davidis, q. d. Hic liber Isaiæ continet tam prospera quam adversa, quæ ipse in spiritu prævidit in diebus Oziæ, Joatham, Achaz, et Ezechiæ, posteris Judæ et Benjamin, ac maxime Hierosolymitis obventura, partim sub illis ipsis regibus, partim post eos. To enim *in diebus Oziæ* referendum, est ad *vidit*, ut patet: nam licet Isaias cap. 13. et seq. prophetet etiam contra Babylonios, Medos, Syros, Ægyptios, etc. tamen præcipue et communissime prophetat Judæis. Unde eis suam prophetiam inscribit.

Notat S. Hieronymus, aitque: *Quod in titulo ponitur Isaiam prophetasse sub Ozia, Joatham, Achaz et Ezechia, non ut in aliis Prophetis, confuse intelligendum est, ut nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit; sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia*, scilicet dicta a c. 1. ad c. 6. v. 1. *et quid sub Joatham*, scilicet dicta cap. 6. *et quid sub Achaz*, scilicet dicta a c. 7. v. 1. ad 14. 28. *et quid sub Ezechia sit a Domino revelatum sit*, scilicet reliqua a c. 14. 28. ad finem libri. Ita ipse. Hoc generaliter verum est; patitur tamen exceptionem, ut patebit cap. 17. 1.

2. AUDITE, COELI, ET AURIBUS PERCIPE TERRA, QUONIAM DOMINUS LOCUTUS EST.] Attentionem sibi conciliat Isaias per pathos invocando cœlum et terram ut audiant verba, non sua, sed Domini. Jam Haymo per *cœlum* intelligit viros probos, spirituales et cœlestes: per *terram* homines rudiores et terrenos, vel etiam pravos et incredulos. Verum hic sensus est tropologicus.

Ad litteram ergo S. Basil. Hieron. et Cyrillus per *cœlos* accipiunt cœli incolas, puta angelos: per *terram* terrigenas, puta homines, ut sit metonymia.

Secundo, magis litteraliter et genuine idem Cyrillus et Rupertus proprie ipsos cœlos et terram accipiunt: utitur enim Isaias prosopopœia ad inanimes creaturas, ut oratio sit gravior et plena indignationis, idque primo, ut significet Judæos omnis sua bona a cœlo et terra accepisse per Deum, cui jam adeo fuerunt ingrati; secundo, eo quod Judæi adorarint solem, lunam, sidera in cœlo, et in terra bestias ac

lapides, ideo ea ipsa nunc quasi eorum judices invocat; tertio, et maxime, quia cum homines rationales puta Judæi, nollent audire Deum et Prophetas, hinc Isaias invocat creaturas inanimes quæ semper obediunt Deo, ut gravissima sit querela et exprobratio; invocat, inquam, eas quasi testes mutos et æternos, ut nimirum cœlum et terra testes sint tum pacti præteriti a Deo cum Judæis initi Deuter. 30. 19. *Testes invoce hodie cœlum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et maledictionem*; tum præsentis Judæorum perfidiæ, qua pactum hoc violarunt: hæc enim verba Isaiæ illis Mosis jam citatis ad amussim respondent; tum futuri eorum supplicii, ut nimirum cœlum et terra non tantum testes sint, sed et vindices creatoris sui. Nam *pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos*, Sapient. 5. 21. Similia sunt Psal. 49. 4. et Deuter. 32. 1. *Audite*, ait, *cœli, quæ loquor, audiat terra verba oris mei*. Ita S. Ambrosius in Psal. 118. ser. 14. *Testetur*, ait, *elementa Deus ad redarguendos eos, qui nolunt præcepta divina servare; ut refugio omnis excusationis obsepiat*. Et S. Chrysostomus hic, qui et exempla addit: *Eam ob rem*, ait, *missus ad Jeroboam Propheta, omisso rege ad quem mittebatur, scite admodum sermonem ad altare convertebat*, 3. Reg. 13. *Et Jeremias terram ipsam advocabat dicens: Terra, terra, terra, scribe virum hunc, virum excommunicatum, sive ejectitium*, Jerem. 22. Dicit itaque: quoniam tanta est hominum impietas, ut ad verba Dei obdurescant, loquar cœlo et terræ. Cœlum quamvis sit remotissimum, audiet: terra, quamvis lapidosa et crassa, auscultabit. Surdæ autem sunt hominum aures.

Sensus ergo est, q. d. Vos, cœli insensiles et inanimes, tu, terra bruta et surda, audite ea a me quæ populus meus audire non vult, audite justam meam de eo querimoniam: ut, sicut muti et æterni testes fuistis pacti mei cum Judæis initi, legisque eis a me datæ, sic et nunc sitis testes tum eorum inobedientiæ, ingratitudinis et rebellionis; tum justæ meæ de eis querelæ et comminationis, atque in futurum sitis testes meæ vindictæ, qua mala quæ eis hic comminor exsequar, eisque infligam: nec testes tantum sitis, sed et lictores ac vindices, scilicet tu, terra, impiis Judæis præbe te ferream: tu, cœlum, esto eis æneum. Rursum et magis, in die judicii tu, cœlum, vibra in eos tonitrua et fulmina, tu terra: iis dehisce. Ita Rupert. vide dicta Deuter. 4. v. 26. Idem concionator dicat nomine Dei cuilibet peccatori: Audite, cœli, audite, elementa, audite, saxa, audite, bruta, rem vobis novam, audite facinus inauditum, audite portentum sæculorum. Hic peccator quem cresvi, redemi, gratia mea bonisque omnibus dotavi, sprevit me, blasphemavit me, mihi Venerem, mihi Bacchum anteposuit: ventrem pro Deo habuit, itaque me divinitate mea spoliavit, eamque in venerem et ventrem suum transtulit: quin ergo, o cœli o fulmina, in scelestum hunc irruitis? quin injuriam hanc creatoris vestri ulciscimini? quin reum læsæ majestatis divinæ afflatis, percutitis, excruciatis, perimitis?

Allegorice, *hæc res est impleta in Domini passione, quo cœlum in medio die perdidit diem, terra tremore nimio firmitatem. Hinc æstimare licet, quid eis sit reservatum, quorum in causa funerei luctus pœnæ pertulit notare supplicium*, inquit Zeno Episc. Veronens. serm. 5. de Isaia, qui doctrina, sanctitate, miraculis et martyrio clarus floruit sub Galieno Imper. cujus et meminit sanctus Gregor. lib. 3. Dialogor. cap. 19. Exstant ejus scripta tom. 2. Biblioth. SS. Patrum.

Quoniam Dominus locutus est.] Parat attentionem a dignitate loquentis, q. d. Non ego, sed sacra et divina majestas hæc edicit per me: lingua enim mea est calamus scribæ divini, puta Spiritus Sancti, et guttur meum est tuba divino inflata et clangens anhelitu.

Filios enutrivi, et exaltavi: ipsi autem spreverunt me.] *Filios* proprie et primo, intelligit Judæos sui temporis, non autem eos qui fuerunt tempore Christi, ut vult Hieron. licet ad eos, imo ad omnes homines, a simili hæc verba extendi et applicari possint: omnium enim ingratitudo hic taxatur. Te ergo, o popule mi, quasi filium *enutrivi*, ot, ut Theodot. vertit, *educavi*; Septuag. vertunt, *genui*, cum scilicet te creatione servum per vocationem et adoptionem mihi in filium adoptavi, Exodi 4. v. 22. Hebraice est הגדלתי *higdalti*, id est *magnificavi*, hoc est alui crescere, adolescere te feci. Alui enim te cum parvulus et paucus esses, per Joseph in terra Gessen, ut cresceres in immensam multitudinem. Rursum alui te manna in deserto, atque lacte et melle in Chanaan. Secundo, et potius, alui te spirituali cibo, scilicet data lege in Sina, tot prophetiis, tot sacris libris, tot monitis, tot promissis. Hoc est quod ait Osee c. 11. v. 3. *Ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis:* Et Isaias c. 46. 3. *Qui portamini a meo utero*. Denique *exaltavi*, hoc est, præ aliis omnibus gentibus te opibus, miraculis, victoriis, regno, templo, aliisque donis cumulavi et excelsum ac gloriosum, aliisque gentium formidabilem effeci.

Ipsi autem spreverunt me.] Non ait, Obliti sunt, neglexerunt, sed positive, *spreverunt me*, quasi directe me meaque jussa contemnentes, aspernantes, violantes et prævaricantes, ut habent Hebræa, ac tandem me crucifigentes, inquit Zeno Veron. ser. 1. de Isaia. Quanta est hæc, o Judæe, o Christiane, impudentia tua, quanta ingratitudo, quanta superbia? Hæc verba Isaiæ rursum quasi antistropha respondent verbis Mosi Deuter. 32. 6. *Hæccine reddis Domino, popule stulte et insipiens? numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit, et creavit te? etc.* Lycurgus contra ingratos legem ferre noluit, qood prodigiosa res esset beneficium non agnoscere. Duplex ergo portentum est ingrati filii erga patrem: triplex vero erga liberalem et beneficum patrem.

3. Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit.] Est argumentum a minori ad majus, scilicet a brutis ad homines, idque ad pathos. Notat S. Hieron. Judæos rebelles et ingratos hic assimilari non equo generoso, aut cani sagaci et grato, sed stolido bovi et asino; quid enim stolidius est bove? quid stupidius asino? his tamen stolidiores sunt Judæi et ingrati omnes. Sic e converso Plato Aristotelem vocabat mulum: mulus enim cum saturatus est lacte materno, matrem calcibus petit: sic et Aristoteles optimis quibusque Platonis dogmatibus suffarcius, scholam contra eum in

Peripalo aparuit eique perpetuus adversarius esse cupivit. Ita Ælian. lib. 4.

Nota secundo, *bos cognovit*, id est, cognoscere solet, *possessorem suum*, eique blandum et gratum se exhibere arando, triturando et vehendo ejus onera. Sic et *asinus præsepe domini sui*, id est, dominum præsepis sui, seu dominum qui se in præsepio alit (est hypallage) agnoscit; eique servit et obedit, scilicet vel arando, vel eum ejusque clitellas portando. Pro *bos* hebr. est שׁוֹר *scor*, chald. תּוֹר *tor*, (Chaldæi enim *schin* mutant in *tau*) unde Latinum taurus. Hinc Franc. Forerius per *schor*, accipit taurum admissarium, qui armenta præit velut dux, ferusque est et jugi impatiens, q. d. Taurus hic licet ferus dominum suum agnoscit, et gregem vaccarum quam præit, in caulas domini sui reducit. At Israel me Dominum suum non cognoscit, imo meos greges, puta populum meum, a me ad idola abducit. Verum Hebræum *schor* non tantum taurum, sed et bovem, quemlibet domitum et mansuetum significat, et de eo magis videtur loqui Isaias.

Vis exemplum rarum feræ agnoscentis et rependentis beneficium homini? Accipe quod ex Appione oculato teste narrat Gellius lib. 5. 14. suis verbis, quæ ego ut vitarem prolixitatem, abbreviavi. Romæ in circo dabatur pugna hominum cum bestiis: erat leo inter alios vastus et terribilis. *Introductus erat inter complures cæteros ad pugnam bestiarum Docus, servus viri consularis. Ei servo Androdus* (vel potius Androcles, uti scribit Ælianus) *nomen fuit. Hunc ille leo ubi vidit procul, repente, inquit, quasi admirans stetit: ac deinde sensim atque placide, tamquam noscitabundus, ad hominem accedit. Tum, caudam, more atque ritu adulantium canum, clementer et blande movet; hominisque sese corpori adjungit, cruraque ejus et manus prope jam exanimati metu, linguo leniter demulcet. Androdus inter illa tam atrocis feræ blandimenta omissum animum recuperat, paulatimque oculos ad contuendum leonem refert. Tum quasi mutuo recognitione facta, lætos, inquit, et gratulabundos videres hominem et leonem. Ea re prorsus tam admirabili, maximos populi clamores excitatos dicit; accersitumque Cæsare Androdum, quæsitamque causam, cur ille atrocissimus leonum uni pareiset.* Androdus rem narravit admirandam: *Fugi, inquit, herum sæcum, venique in speluncam ubi leonem offendi pedem ostendentem, et opem petentem: ibi ego spinam ingentem ex pede ejus revulsi, saniem expressi, vulnus siccavi: ille levatus pede in manibus meis recubuit et requievit. Atque ex eo die triennium totum ego et leo in eodem specu eodemque victu viximus. Nam quas venabatur feras membra opimiora ad specum mihi suggerebat, quæ ego, ignis copiam non habens, sole meridiano torrens edebam. Sed ubi me, inquit, vitæ illius feriæ jam pertæsum est, leone in venatum profecto, reliqui specum, et viam ferme tridui permensus a militibus visus apprehensusque sum, et ad dominum ex Africa Romam deductus. Is me statim rei capitalis damnandum, dandumque ad bestias curavit. Intelligo autem, inquit, hunc quoque leonem me tunc separato captum, gratiam nunc mihi beneficii et medicinæ referre.* Hæc Appion dixisse Androdum tradit; eaque omnia scripta circumlataque tabello populo declarat; atque ideo cunctis petentibus dimissum Androdum, et pœna solutum: leonemque ei suffragiis populi donatum. Postea, inquit, videbamus Androdum, et leonem loro tenui revinctum, urbe tota circum tabernas ira, donari ære Androdum, floribus spargi leonem, omnesque fere ubique obvios dicere: *Hic est leo hospes hominis; hic est homo medicus leonis*. Leo brutus et ferus agnoscit beneficum, ei parcit, blanditur et servit: et homo rationalis non agnoscit creatorem suum, ei non obedit, non servit, cui animam debet?

Non minus rarum et mirabile est quod scribit Democritus, et ex eo Lilius Giraldus l. de Ingratis, draconem servasse Thoantem in Arcadia: Thoas, inquit, draconem puer nutriverat, qui cum adolevisset, veritus draconis naturam magnitudinemque in solitudinem detulit: digressus inde, cum in latronum insidias incidisset, exclamavit; cujus vocem audiens draco, eamque educatoris sui Thoantis esse cognoscens, accurrit illico, et eum e latronum manibus eripuit.

Simile ibidem narrat ex Demetrio Physico de panthera, quæ ferocissimum est animal: cum enim ejus catuli in foveam incidissent, nec eos inde educere per se sola sufficeret, tamdiu ibi moram traxit, quamdiu hominem prætereuntem conspiciens, eum leniter unguibus per vestem trahens, nutuque et gestibus lapsum catulorum innuens, ejusque opem postulans, eo adjuvante catulos e fovea exemit. Quare panthera gestiens, et gratiam referens, hominem eousque per sylvarum et nemorum devia cum catulis comitata est, quousque eum in viam tutamque reduxit.

Verum omnia superat, quod ex Philarcho commemorat de aspide. Aspis, ait, ab Ægyptio homine educata, cum in hospitis ædibus peparisset, accidit, ut ex catulis unus hospitis filium venenato morsu peremerit. Aspis tum domo forte aberat: reversa, iniquum rata hospitis filium a catulo necatum; præsente hospite, ne ingrata videretur, imo ut ingratum puniret, proprium catulum homicidam interemit.

Huc refert leonem S. Gerasimi Abbatis (errat vulgus, putans fuisse S. Hieronymum, cui ex hoc errore pictores leonem appinguut) cui ob exemptam sibi ab eo spinam, viventi per omnem vitam sedulo servivit, et morienti ex luctu commortuus, eidem sua morte parentavit, uti refert Sophronius in Prato spirit.

Nota tertio. Locus hic generatim loquitur de quibusvis bobus, asinis et dominis. Veteres tamen, ut S. August. contra Judæos cap. 13. S. Ambros. lib. 2 in Lucam cap. 2. Origen. hom. 13. et alii quos citat hic Leo Castrius (quos petulanter nimis et arroganter Calvinus hic subsannat, vocatque fabulones et asinos: ita nimirum vitulus ipse vitulatur) hæc adaptant Christo puero et Domino in præsepi inter bovem et asinum reclinato, et ab eis vel ordinaria et naturali obedientia, vel forte etiam extraordinaria et miraculosa aliqua (ut vult S. Bonavent.) reverentia agnito et adorato. Si enim agnus S. Francisci flexit genua ad S. Eucharistiam; si alaudæ et aves suo silentio et applausu S. Franciscum sibi concionantem reveritæ sunt et honorarunt; si feræ Antonium, Paulum, Hilarionem, aliosque ad primævam Adæ innocentiam accedentes coluerunt; si apes non semel S. Eucharistiam tutatæ sunt: quidni bos et asinus in præsepio

præsentem et recens natum Christum innocentissimum, Dominum suum et nostrum, peculiari aliquo cultu honorasse, eique se inclinando, fœnu eum tegendo, halitu suo eum calefaciendo, aliusque modis servisse credantur? præsertim cum non tantum Angeli et pastores, sed et stella eidem servierit tunc, vocans et præiens Magos ad eum in Bethlehem. Certe ita ad litteram Sanctos Christi reveriti sunt et honorarunt boves, equi et asini. Illustre est quod legimus in Vita S.Kiliani Franconiæ Apostoli: cum enim a Gaila uxore Gosberti Ducis Franconiæ, quod illicitum ejus conjugium reprehenderet, in eum immissi essent carnifices, dixit: *Vos implebitis præceptum, nos cursum consummabimus.* Ergo ab eis cæsus, cum Geila ad tegendum scelus, stabulum equorum ubi Martyr sepultus fuerat, fieri jussisset; jumenta eo in stabulo manentia, super sepulcrum Martyris nec stercora, nec urinam reddiderunt, quasi honorem Martyri exhibentia; ut quod de capite Prophetæ vaticinatus est, in ejus membris quoque cerneretur. *Cognovit* (inquit Isaias) *bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit,* inquit auctor Vitæ S. Kiliani, quam edidit noster Serarius, et ex eo Baron. anno Christi 689.

Hic sensus accommodatitius est. Ad litteram enim loquitur Isaias de bobus et asinis, æque ac de Judæis sui temporis, uti docent S. Hier. Basil. Cyril. et S. Thom. vel potius Thom. Anglicus.

Israel autem me non cognovit.] Ita et Septuag. Sed Hebræa omittunt pronomen *me*, tumque aptius et vehementius est pathos: repetendum enim ex antithesi præcedenti τo *possessorem suum et præsepe domini sui*, hunc enim cognovit bos: Israel autem eum non cognovit, q. d. Israel, quo est stupor, non cognovit Deum suum Dominum, et se pascentem in Chananæa quasi in opimo quodam præsepio, cum tamen bos et asinus ibidem agnoscant suum herum se alentem.

Et populus meus non intellexit,] scilicet linguam et vocem meam, q. d. Bos et asinus intelligunt vocem heri sui, et per eam in omnem partem ad heri nutum se flectunt: Israel autem me pascentem, vocantem, jubentem, minantem, obsecrantem non intellexit, quasi illi essem barbarus, vel importunus et tyrannus, quasi illi japonice aut turcice aut tartarice loquerer.

4. Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis.] Est hic Propheta in tertio tono concionis. Pro *væ* hebr. est הוי *hoi*, quod Vatabl. vertit, *heu*: est enim *hoi*, inquit, vox commiserantis et deplorantis alienam miseriam et calamitatem. Sed melius alii passim *hoi* vertunt, *væ*: est enim hic sermo Dei minantis et indignantis. *Væ* significat minas, decretum et sententiam, tum vastationis temporalis, tum æternæ damnationis, inquit S. Gregor. homil. 9. in Ezech. Vocatur hic Israel primo, *gravis iniquitate*, id est, scelerum pondere et multitudine degravatus, et incurvatus quasi ad terram Secundo, *semen nequam*, quia Judæi gratiæ Dei, quasi ejus filii facti fuerant, degeneres exstiterunt, et volutatis pravitatem quasi in naturam verterunt, inquit S. August. lib. 7. contra advers. legis et Proph. c. 22. Est hic climax sive gradatio: sensim enim increscit, fitque gravior et vehementior oratio. Sunt enim hic quinque gradus impietatis et impiorum. Primus, cum dicitur. *Væ genti peccatrici*, id est, a lege Dei aberranti: hoc enim est חטא *chote*. Secundus, cum ait, *populo gravi iniquitate*, qui scilicet jam occalluit ad scelera, eorumque pondere ad solum usque deprimitur. Tertius, cum ait, *semini nequam*, q. d. Pessimorum parentum sunt pessimi filii, qui scilicet quasi ex parentibus ipsoque genere et natura suxerunt et hæreditarunt idololatriam et malitiam, eamque quasi in suam indolem et naturam commutarunt. Quartus, cum ait, *filiis sceleratis*, qui scilicet peccatis parentum addiderunt atrociora flagitia et non nisi flagitia ac scelera cogitant et moliuntur. Unde Vatablus vertit, *filiis perditissimis*, hebr. est בנים משחיתים *bonim moschitim*, id est, *filiis excisis*, q. d. Similes sunt arbori excisæ, quæ nequit reviviscere et repullulare, actum est de eis, nulla spes frugis reliqua in eis est. Secundo et magis genuine, *maschitim* utpote benoni activum in hiphil, vertas, exscindentes, vastantes corrumpentes, q. d. Hi se et alios, omniaque corrumpunt, vastant et perdunt. Ita Vatabl. Quintus esse potest, cum subdit: *Dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum*, q. d. Judæi nostri relinquentes, blasphemantes et exsecrantes Dominum, atque in ejus præsentia ad summam ejus injuriam et contumeliam ei terga vertentes, addixerunt se idolis, ut patet 4. Reg. 17. v. 8. et 13.

Blasphemaverunt sanctum Israel.] Hebr. est נאצו *niatsu*, id est, abjecerunt, contempserunt, irritaverunt. Summus autem Dei contemptus est blasphemia. Rursum idololatria eorum est blasphemia, tum realis, tum verbalis. Idololatræ enim hoc ipso quo pro Deo colunt idola, Deum reipsa blasphemant, et verbis ac hymnis celebrantes idola, Deumque spernentes, verbaliter eum blasphemant. Loquitur Isaias primario Judæis sui temporis: S. Basil. tamen, Hieronym. et Cyrill. hæc referunt ad Judæos tempore Christi: idem enim eorum, utpote patrissantium, fuit genius: eumque prævidit et prædixit hic Spiritus Sanctus per Isaiam: hi enim proprio Christum blasphemarunt, vocantes eum vini potorem, dæmoniacum, et quod in nomine Beelzebub ejiceret dæmonia.

Sanctum Israel.] Est emphasis, q. d. Blasphemaverunt Deum, qui est Sanctus sanctorum, ipsaque sanctitas adoranda, summeque reverenda et glorificanda, præsertim ab Israele, utpote quem sibi populum peculiarem et sanctum elegit, cuique suam sanctam legem, sanctam fidem, sanctas victimas et cæremonias tradidit. *Israel* enim hic est genitivi casus: *sanctus* ergo *Israel* est Deus Israelis, cujus sanctitatem impii profanarunt et polluerunt. Blasphemia omnium directe violat sanctitatem Dei: unde summum est peccatum.

5. Super quo percutiam vos ultra, addentes prævaricationem?] Est hic triplex sensus, isque commodus. Primo, *super quo*, id est, ad quid, quorsum, percutiam vos, cum sitis in malo obstinati, ita ut non sperem vestri emendationem? Ita Vatabl.

Secundo, *super quo*, id est, quo membro, qua corporis parte? q. d. Nullum invenio in corpore vestro reliquum membrum, in quo pateat novæ plagæ locus. Omnia enim sunt unum vulnus, unus livor et tumor,

ut sequitur. Ita S. Hieron. et Nazianz. orat. de plaga grandinis. Sic ait Ovid. l. 4. de Ponto:

> Quid juvat exstinctos ferrum demittere in artus?
> Non habet in nobis jam nova plaga locum.

Tertio, *super quo*, id est, qua plaga percutiam vos? Ita S. Hieron. q. d. Frustra vos percutiam deinceps: nam omne genus plagarum in vos immisi, frustraque consumpsi, nec ullo facti estis meliores: afflixi vos fame, bello, peste, servitute, totamque meam hoplothecam in vos quasi exhausi; non habeo ulterius quo vos percutiam: restat ergo ut vos deseram, et a me omnino projiciam. Ita Cyrillus. Hæc derelictio et abjectio est gravissima Dei plaga, de qua Psalm. 80. 13. *Dimisi eos secundum desideria cordis eorum: ibunt in adinventionibus suis*; et Ezech. 16. v. 42. *Auferetur zelus meus a te, nec irascar amplius*; et Rom. I. 24. *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.*

OMNE CAPUT LANGUIDUM, ET OMNE COR MOERENS. 6. A PLANTA PEDIS USQUE AD VERTICEM NON EST IN EO SANITAS.] Ecce hic est effectus defectionis a Deo, sive ejus quod dixit: *Abalienati sunt retrorsum.* Deus enim est fortitudo, sanitas et lætitia animæ ac reip. Si ergo a Deo deficis, fies languidus et tristis. Audi S. Cyprianum, vel potius Origenem (uti ex stylo aliisque colligit Pamelius) lib. de Singul. Cleric. *Sicut*, ait, *modica aquæ gutta multo vino infusa a se tota deficit, vinique colorem et saporem induit; ferrum candens pristina propriaque forma exuitur, et igni simillimum efficitur; solis radio aer perfusus in eamdem transformatur luminis claritatem; speculum radiis solaribus directe irradiatum solis in se recipit similitudinem, idque putares alterum esse solem: ita et Sancti in intimis suis totaliter Dei charitate penetrantur, sicque deiformes effecti in Dei similitudinem transformantur.* Mystice in hæc Isaiæ verba Richard. Victor. scripsit tractatum de Statu interioris hominis.

Nota. Isaias hic loquitur non tam de morbis, vulnere et plagis corporis, quam animi, puta de vitiis et peccatis: transit enim ab effectu ad causam, scilicet a plaga ad culpam, q. d. Totum corpus vestrum plagis meis saucium est; quia idem totum culpa et peccatis infectum et languidum est. Ita S. Hieron. et Basil. Hinc secundo, per caput et cor quasi primarias corporis partes, synecdochice intelligenda reliquit cætera membra, adeoque totum corpus politicum Synagogæ, puta totum populum Israel, male se habere, vitiis esse corruptum: nam ad litteram Isaiam loqui de corpore sui populi, non autem de corpore Christi in passione flagellis et plagis undique laniati et afflicti (cui hæc applicant concionatores plerique) patet ex antecedent. et seqq. Tertio, per enallagen *omne* sumitur pro toto, ut patet ex sequent. dicit tamen *omne*, quia caput accommodari potest principibus, pedes populo eis subdito, cor sacerdotibus. Primo, quia sicut in capite sensus viget, ita in principe vigere debet sapientia et provida gubernatio. Secundo, sicut cor est principium motus et directionis in homine; cor enim primo recipit vitam ab anima, eamque per spiritus vitales diffundit in totum corpus, unde cor in animali est primum vivens et ultimum moriens (sicut ex adverso oculi, quia remotissimi a corde, sunt ultimum vivens et primum moriens) ita sacerdos medius est inter Deum et homines, ac spiritualia charismata et motus quos a Deo recipit, transfundit in populum : itaque eum in vir Dei movet et dirigit. Tertio, moriente corde moritur corpus, eo vivente vivit : ita vigente sacerdote viget populus, eo languente languet et emoritur in spiritu. Ita Cyrillus, Haymo, D. Thom. et alii. Unde et Chald. vertit: *A populo usque ad principes omnes rebelles sunt* Nam, ut ait Seneca ad Neronem: *A capite bona valetudo in omnes vegeta est atque erecta, aut languore demissa.* Et Eccli. c. 10. 3. *Rex insipiens perdet populum suum.* Et Hesiodus: *Unius ob crimen pœnas urbs tota rependit.* Nominat ergo cor et caput, quia sicut corpus naturale a capite animales, a corde vitales spiritus accipit : sic corpus politicum, puta respubl. a regio et sacerdotali ordine suum vigorem viresque accipit, eoque languente languet et emoritur. Suspicatur non male Sanchez Isaiam, cum ait, *Omne caput languidum*, notare et perstringere Oziam regem qui arrogans sibi jus sacerdotii in adolendo incenso, in capite et fronte percussus fuit lepra, idque forte sub idem tempus quo hæc dixit Isaias. Denique ait, *omne*, vel totum, hoc est multi, major pars, non omnes vel totum omnino. Nam semper mansit Ecclesia sancta, id est, cœtus aliquis fidelium, piorum et sanctorum, licet exiguus, et ut Christus ait, pusillus grex. Ita S. August. lib. de Unitate Ecclesiæ cap. 12. Similia Gentilium adagia citat Delrio adagio 133.

VULNUS, ET LIVOR, ET PLAGA TUMENS,] ob saniem scilicet et pus: unde pro *tumens* hebraice est טריה *teria*, id est, plaga saniosa, purulenta et putrida. Ita Pagninus, q. d. Totum corpus hujus populi vitiis ita infectum est et morbidum, ut non videatur esse aliud quam unum continuum vulnus, ulcus, livor et plaga peccati. Alii speciatim hæc adaptant, ut *vulnus* sit intimum peccatum cordis, *livor* sit peccatum externum oris, *plaga* sit peccatum publicum operis. Alii per *vulnus* intelligunt apertam malitiam, per *livorem* latentem invidiam, per *plagam tumentem* animi tumorem et superbiam, inquit Sasbout. Huc accedit noster Sanchez: *In vulnere*, inquit, *quod est divisio continui, et quod quasi aperto ore hiat et clamat, intelligitur peccatum publicum; per livorem, qui est humor putris intra cutem collectus, peccatum occultum; per plagam tumentem, peccatum diuturnum*, quod jam putet et fœtet.

NON EST CIRCUMLIGATA (plaga jam dicta) NEC CURATA MEDICAMINE, NEQUE FOTA OLEO.] q. d. Nemo fuit qui hanc plagam peccati vestri curaret. Secundo et genuine, q. d. Vos obstinati in morbis peccatorum vestrorum noluistis ullam medici manum et curationem admittere: unde Sept. vertunt: *Non est malagma imponere*, q. d. Defectus curationis provenit ex obstinatione vestra, qua medicinam omnem respuitis: non autem ex defectu medici; quia Prophetæ, qui quasi medici animæ vos ad pœnitentiam adhortantur, vobis non desunt: sed vos eorum monita contemnitis. Longe verius hoc dicetur jam Christianis, qui tot habent Sacramenta, gratias, aliaque salutis media, et tamen ea negligunt vel respuunt.

7. TERRA VESTRA DESERTA, CIVITATES VESTRÆ SUC-

CENSÆ IGNI: REGIONEM VESTRAM CORAM VOBIS (vobis spectantibus, famentibus, gementibus et frendentibus) ALIENI DEVORANT.] Hucusque Isaias proposuit populi scelera, in iisque obstinationem: jam culpa dignam pœnam intentat. Sanchez et aliqui alii τὸ *deserta, succensæ*, proprie accipiunt, ut præterita vel præsentia, uti sonant: sæpe enim Judæi vastati sunt ab Ægyptiis, Ammonitis, Moabitis, Palæstinis, Madianitis et Syriis tempore Amasiæ, et ab Assyriis tempore Achaz et Ezechiæ. Verum quia hæc prima (uti hic ponitur) videtur fuisse prophetia Isaiæ, facta sub Ozia rege, quando florebant res Judæorum, et quia sequuntur futura *desolabitur, derelinquetur, etc.* hinc melius dicemus in Hebræo non esse præterita, sed participia; quæ tam per futurum quam per præteritum aut præsens exponi possunt: quod ergo Noster ait, *Terra vestra deserta*, supple *erit*; *civitates vestræ succensæ*, supple *erunt*; *regionem vestram alieni devorant*, hebraice *devorantes*, supple *erunt*, id est, devorabunt: aut Interpres posuit participia præterita (quæ in Hebr. sunt præsentia) pro futuris: *deserta*, id est, certo deseretur: *succensæ*, id est, certo succendentur: *devorant*, id est, certo devorabunt, scilicet Babylonii sub Nabuchodonosor, ait Basilius, et multo magis Romani sub Tito et Vespasiano: hi enim in Jerusalem non reliquerunt lapidem super lapidem. Ita Cyrill. Hieron. Haymo et alii, idque magis patebit v. 9.

Ubi Nota. Isaias et Prophetæ licet præsentibus loquantur Judæis sui sæculi, tamen spiritu prophetico extendunt se et loquuntur etiam futuris, qui parentum suorum scelera, ac consequenter et pœnam eorum erant participaturi, maxime tempore Christi. Unde veteres passim (videre est eos apud Leon. Castrium) hæc omnia ab Isaia dicta populo sui ævi, accipiunt etiam quasi dicta Judæis tempore Christi: hic enim fuit Sanctus Israel, quem ipsi blasphemaverunt, ideoque a Tito excisi et desolati sunt.

Tropolog. S. Clemens l. 4. Constitut. Apost. c. 1. hæc recte adaptat divitibus, qui cum liberis careant, non suscipiunt pupillos, quos loco filiorum habeant, quibus accidere solet justo Dei judicio, ut alieni bona eorum fruantur. *Si quem divitem*, inquit, *pudet pupilli, pupillo quidem prospiciet pater orphanorum, et judex viduarum; ipse vero dives incidet in eum, qui bona, quibus ille pepercit, et quibus abstinuit, consumet; evenietque ei quod dictum est: Quæ non comederunt sancti, comedent Assyrii, sicut ait Isaias: Regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant.* Huc spectat illud S. Aug. *Quod non capit Christus, rapit fiscus.*

ET DESOLABITUR SICUT IN VASTITATE HOSTILI.] *Sicut* hic est nota veritatis, non similitudinis, significatque vere, plane, et plene, q. d. Vera et plena vastitate, qualis solet esse hostilis, ab hostibus Chaldæis desolabitur Judæa. Sic Joan. 1. 14. dicitur: *Vidimus gloriam ejus quasi unigeniti a Patre*, q. d. Vidimus gloriam Christi tantam, quantam decebat habere eum, qui vere erat unigenitus Dei Patris.

8. ET DERELINQUETUR FILIA SION UT UMBRACULUM (Tertullianus lib. contra Judæos cap. 3. legit *sicut casa*, et l. 3. contra Marcion. cap. 23. *tamquam specula*, ut alludat ad etymon Sion, quod speculam significat) IN VINEA, ET SICUT TUGURIUM IN CUCUMERARIO.] Sion sive Jerusalem vocatur *filia*, tum ob causas dictas canon. 18. tum speciatim quia urbs Jerusalem monti Sion subjecta est, ut ex eo quasi filia descendere et nasci videatur; et quia Deus eam singulariter quasi filiam diligebat et protegebat. Jam sensus est, q. d. Jerusalem a Chaldæis, et deinde a Romanis, desolabitur, fietque deserta, perinde ac facta vindemia solet deseri et everti umbraculum aut teges, in quo ante vindemiam vineæ custos degebat, ut uvas et fructus a furibus et bestiis tutaretur: ita ut, sicut ex umbraculo hoc disjecto nihil superest præter tigna et statumina hinc inde projecta, ita ex Hierosolyma vastata et incensa, præter ruinas, et dispersos hinc inde sanctuarii lapides, nihil supersit antiquæ gloriæ: imo succendetur ipsa, sicut lectis et ablatis uvis et fructibus succenduntur turguriola custodum in cucumerariis. Secundo, apposite Sanchez per *filiam Sion* accipit arcem Sion, quæ urbi Jerusalem imminebat ut propugnaculum, eratque ei quod tugurium est cucumerario, aut tabernaculum vineæ, q. d. Ubi hostis urbem, quasi vineam vindemiavit, arx Sion et templum sicut tugurium pariter dissipata sunt.

Nota. *Cucumerarium* est hortus vel locus in quo crescunt cucumeres, sub quibus citrulos, pepones, melones et cucurbitas intellige: magna enim horum est copia in Palæstina, utpote regione calida. Unde solent ibi custodes in locis hisce cucumerariis tuguria construere, et in iis contra fures excubare. Idem vel simile tugurium in pomariis ad poma custodienda erectum intelligunt Septuag. hic et alibi per ὀπωροφυλάκιον, id est, pomorum custodiam: quam vocem ipsi crebro et libenter usurpant. Tertull. et Cyprian. contra Judæos vertunt, *custodiarum*.

ET SICUT CIVITAS QUÆ VASTATUR.] Hebraice, *et sicut civitas obsessa*, id est, obsidendo capta et vastata; est metalepsis. Ita Vatablus.

9. NISI DOMINUS EXERCITUUM RELIQUISSET NOBIS SEMEN, QUASI SODOMA FUISSEMUS.] Hebraice est, *nisi Dominus* צבאות *sabaoth*, id est, exercituum: *sabaoth* enim nomen, vel potius epithetum est Dei, significans Dei potentiam instructam copiis maximis, promptissimis et invictissimis exercituum cœlestium et terrestrium, puta Angelorum, stellarum, fulminum, grandinum, tonitruorum, ursorum, leonum, vesparum, omniumque creaturarum, quibus nemo resistere potest, q. d. Cur ergo vos, o Judæi, audetis resistere Deo sabaoth? Prima Deum sabaoth nominasse et invocasse legitur Anna mater Samuelis, 1. Reg. 12. Vide de decem Dei nominibus dicta Exodi 6. 3.

Nota. Pro *semen* Hebr. est שריד *sarid*, id est, reliquum, paucæ reliquiæ, q. d. Nisi Deus ex illa communi et universali vastitate hostili paucos aliquos, quasi reliquias et semen gentis (uti Noe fuit semen generis humani) conservasset, fecissetque superstites; nos omnes Judæi fuissemus omnino ut Sodoma deleti: tanta enim fuit impietas Hierosolymæ æque ac Sodomæ, ut Josephus l. 6. Belli c. 16. dicat: *Puto, si Romani contra noxios venire tardassent, aut hiatu terræ devorandam fuisse civitatem, aut diluvio perituram, aut fulminum ac Sodomæ incendia passuram: multo enim magis impiam progeniem tulit, quam illa protulerat.* Ad litteram loquitur Isaias tum de paucissimis Judæis, qui superfuerunt captivitati Babylonicæ, et cum

Zorobabel ac Jesu filius Josedec reversi sunt Hierosolymam; tum de paucioribus, qui superfuerunt cladi Romanæ per Titum. Judæi ergo, quia æque, imo magis peccarunt, quam Sodomitæ, hinc et magis quam illi puniti sunt: hoc enim est quod ait Jeremias Thren. 4. 6. *Major effecta est iniquitas* (id est, pœna iniquitatis) *filiæ populi mei peccato* (id est, pœna peccati) *Sodomorum.* Hic sensus respondet Hebræo *surid*, estque planissimus et simplicissimus, ideoque genuinus. Paulo aliter explicat Sanchez, q. d. Propter paucos justos, ut Oseam, Amos, Joel, Jonam, Michæam, qui fuerunt verum Dei semen, id est, viri sancti, Deus non funditus delevit urbem et gentem Judæorum: sicut non delevisset Sodomam si in ea inventi fuissent decem justi.

Allegorice, Apostolus Rom. 9. 29. hæc transfert ad Christum, q. d. Nisi Deus ex Judæis parum reliquiarum, videlicet B. Virginem, Apostolos, et paucos alios in Christum credentes selegisset et reservasset, reprobatus fuisset totus Israel ob infidelitatem, et periisset ut Sodoma et Gomorrha. Ita S. Hier. Cyrill. Rupert. et Haymo. Huc accedunt Origen. et OEcum. in Rom. 9. qui per *semen* accipiunt Christum, vel doctrinam Christi. Sic et S. Basil. et Hugo exponunt, q. d. Nisi Deus ex Judæis suum semen, id est, Christum nasciturum, decrevisset, ideoque aliquos Judæos, ex quibus nasceretur, in hoc excidio servasset, omnes fuissent deleti. Christo ergo debent Judæi quod non plane fuerint excisi. Sic de Fabio Maximo dixit Ovidius lib. 1. de Ponto elegia 2.

Qui nasci ut posses, quamvis cecidere trecenti,
Non omnes Fabios abstulit una dies.

q. d. In tanta clade Fabiorum per Hannibalem facta, Deus servavit unum, ex quo nasceretur Fabius Maximus reip. columen.

Quocirca soleter S. Chrys. hom. 5. de Pœnitentia, docet Deum magnos etiam peccatores tolerare non raro, ob sanctas proles quas ex eis vel prævidet, vel prædestinat nascituras. *Thare,* ait, *pater Abraham, idolorum et cultor et factor, impietatis tamen pœnam non dedit; et merito. Si enim Deus radicem amputasset, unde tantus fidei fructus* (Abraham) *germinasset? Quid Esau nequius? sed si excisus fuisset, maximum justitiæ fructum mundus amisisset, et qualem audi. Esau genuit Raguelem, Raguel Zaram, Zara Job. Cernis quantus elanguisset patientiæ flos, si præveniens Deus a radice pœnas exegisset. Eo quoque usus est providentia supra Ægyptios ultra fidem blasphemos: expectavit enim quousque ibi essent monasteria, in quibus florerent qui angelicam imitarentur vitam. Sed et humanæ leges matrem gravidam, etsi peccatricem, ad partum usque servant illæsam, ne fœtum innoxium tollant. Denique si velox fuisset ad pœnam Deus, Paulum Ecclesia non possedisset: distulit ergo blasphemantem, ut pœnitentem ostenderet Dei longanimitas. Et quod proles Deo Paulus genuit?* Hæc et plura Chrysost.

Tropolog. dicat hoc sibi pœnitens anima: Nisi Dominus in corde meo reliquisset semen bonæ inspirationis, timoris, compunctionis et pœnitentiæ, periissem ut Sodoma: *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti; misericordias Domini in æternum cantabo.* Hoc sensit, hoc dixit S. Maria Ægyptiaca.

10 Audite verbum Domini, principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ.] Nota. Judæi hic vocantur *populus Gomorrhæ*: sicuti *principes Sodomorum* vocantur principes Judæorum, tum qui fuerunt tempore Isaiæ, tum, ut Basil. et Hier. qui fuerunt tempore Christi, puta Annas, Caiphas, Scribæ, Pharisæi, ipsique magistratus: idque primo, quia peccata Sodomæ fuerunt *superbia, saturitas panis et abundantia, et otium ipsius, et filiarum ejus: et manum egeno et pauperi non porrigebant*, ut ait Ezech. c. 16. v. 49. inde enim in omnia scelera se immerserunt, factique sunt pessimi. Eadem fuerunt peccata Judæorum. Unde diserte Deus per Ezechielem ibid. v. 48. per vitam suam jurat dicens: *Vivo ego, quia non fecit Sodoma, et filiæ ejus, sicut tu; vicisti eas sceleribus tuis.* Secundo, quia ipsi nefando vitio sodomiæ Judæi fuerunt obnoxii, ut patet c. 2. 6. Ita Cyrill. Tertio, quia in suis sceleribus fuerunt effrontes et impudentes æque ac Sodomitæ: hoc enim est quod dicitur c. 3. 9. *Peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt.* Quarto, quia, uti in Sodomis pauci inventi sunt justi, puta Lot cum suis; ita et in Judæa, inquit Cyrillus. Quinto, quia, *Sedom* sive *Sodoma*, hebraice, inquit Basilius, significat declinationem, Gomorrha: rebellionem: hi autem principes cum populo Judæorum erant prævaricatores Deoque *rebelles.* Vide cap. 22. q. d. Audite verbum Domini olim Israelitæ, nunc Sodomitæ; olim Abrahæi et Jacobæi, nunc Gomorrhæi. Alludit ad Deuter. 32. 32. *De vinea Sodomorum, vinea eorum, et de suburbanis Gomorrhæ: uva eorum uva fellis, et botri amarissimi.* Sic ait Ezech. cap. 16. v. 3. *Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa*; et Daniel ad senem incestum cap. 13. vers. 56. *Semen Chanaan, et non Juda.*

Eadem libertate Agapetus Pontifex missus a Theodato rege Gothorum ad Justinianum Imp. cum pace inter utrumque confecta, a Justiniano premeretur, etiam additis minis, ut Eutychianam hæresim confirmaret, respondit: *Ego ad Justinianum Christianissimum principem venire optavi, sed Diocletianum inveni*, Christianorum hostem acerrimum; testis est Cedrenus et alii. Idem eidem Justiniano postea dixit Vigilius Papa. Ita Constantium Imp. Christianos persequentem S. Hilarius vocat *tyrannum et Christi hostem*; Lucifer Calaritanus vocat eumdem *Judam proditorem*, et Arii vermem; S. Athanasius vocat eumdem *Antiochum, Herodem*, imo *Antichristum.* Ita Leoni Isauro Imp. qui primus fuit Iconomachus, S. Germanus Constant. Patriarcha in faciem dixit: *Tu es Antichristus*, ut habent ejus Acta, et ex iis Baronius.

11. Quo (quorsum) mihi (offertis) multitudinem victimarum vestrarum? plenus sum.] Refutat hic Judæorum inanem et noxiam confidentiam in suis victimis et cæremoniis, q. d. *Plenus*, id est, ut hebr. *satur sum* victimis vestris. Illæ tam crebro repetitæ mihi nauseam pariunt: quia licet in se bonæ sint, et a me præceptæ, tamen quod a vobis offerantur, mihi displicent. Primo, quia vos impuro corde plenoque peccatis eas offertis. *Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt*, ut sequitur: nam *victimæ impiorum abominabiles Domino: vota justorum placabilia*, Proverb. 15. v. 8. Secundo, quia in externis illis sacrificiis omnem

sanctitatem ponitis, atque internam, quæ vera est, negligitis: imo putatis vobis impune licere rapere, inebriari, fornicari, etc. eo quod peccata hæc victimis vestris expiare cogitetis: hoc enim est quod eis improperat Jeremias c. 7. 4. *Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, etc. Furari, occidere, adulterari, jurare mendaciter, libare Baalim; et dixistis: Liberati sumus, eo quod* (id est quamvis) *fecerimus omnes abominationes istas.* Qua in re gravissime erratis. Deus enim externis vestris sacrificiis non pascitur, sed internis, adeoque per externa quasi per imaginem et umbram tantum vult vos excitare ad interna, puta ad actus religionis, pietatis, amoris, obedientiæ legis divinæ, quibus ipse delectatur. Vos ergo in sacrificiis et inanibus umbris vestris ambitiose hærentes, eaque sola Deo offerentes, perinde facitis, ac si quis invitans amicos ad prandium eis famelicis lepores et carnes non veras, sed pictas et adumbratas apponeret: quomodo Heliogabalum ludificasse suos convivas docet Lampridius, idem de Caligula docet Suetonius cap. 37. Ita exponunt hunc locum Iren. lib. 4. cap. 32. Theodoret. lib. de Sacrificiis ante medium, S. Chrysost. in hunc locum, tom. 1. Haymo, S. Thom. Hugo, Adamus, Forerius; et clare S. Hier. *Hostiæ,* inquit, *non principaliter a Deo quæsitæ sunt, sed ne idolis offerrentur, et ut de carnalibus victimis quasi per typum et imaginem ad spirituales hostias transiremus.* Tertio, hæc vetera sacrificia tempore Christi Deo displicebant: quia per Christum a Judæis occisum omnino abolita, reprobata et mortifera effecta sunt. Ad Christum enim Isaiam quoque respicere docet S. Cyprian. lib. 1. contra Judæos c. 16. Cyrillus, Basilius, Procop. Dionys. et Leo Castrius, qui id negantes pœna Judaicæ perfidiæ arguit.

Holocausta arietum, etc. noluі.] Ob causas jam dictas: quibus aliam addunt S. Hier. Cyrill. Rupert. quod videlicet vetera sacrificia per se noluerit Deus quia ea non placuerunt illi ex opere operato, uti placent sacrificia legis novæ, sed ex opere operantis, quod hic deerat. erant enim ipsi operantes sive offerentes impii. Adduntque vetera sacrificia a Deo Judæis fuisse præscripta, quod illa grata essent Deo, quodque Deus illa appeteret, sed ut per ea populum tis occupatum avocaret a sacrificiis Gentilium et idolorum: qua de re dixi in Levitico in Proœmio.

12. Quis quæsivit hæc de manibus vestris? (egone ea quæsivi? minime) ut ambularetis in atriis meis.] Repete τὸ *quis quæsivit, Ut ambularetis,* hebraice *ut calcaretis atria mea?* q. d. In templo meo non facitis aliud, quam calcare atria, et terere pavimentum: hoc ego non quæro, imo censeo hac ratione calcari potius et pollui sacra, quam ornari et coli: atrium enim ante Sanctum et Sanctum sanctorum erat templum tam populi quam sacerdotum: hi enim in atrio sub dio cremabant suas victimas.

13. Incensum abominatio est mihi.] *Incensum,* id est, victimæ mihi incensæ et crematæ; de iis enim fuit sermo, illæque vocantur incensum, vel ignitio aut ignitum; quia per ignem offerebantur Deo, ut dixi in Levit. Secundo, tamen proprie *incensum* capi potest pro thymiamate: hoc enim æque ut victimas sacrificabant et adolebant in altari thymiamatis; quod licet in se aromaticum esset et gratum naribus, tamen ex eo quod ex sordidis impiorum manibus fœtorem contrahebat, grave aliquid et putidum Dei naribus aspirabat. Quare inepte et impie Wolfgandus Musculus hic hæc Isaiæ verba torquet contra thurificationes quæ fiunt in Missa, et contra thuribula Ecclesiæ aurea et argentea, quæ ipse vocat abominabilia, cum sint angelica. Angeli enim S. Joanni Apocal. 8. 4. et alibi sæpius visi sunt cum thuribulis, in iisque adolere thymiama Deo.

Neomeniam, et sabbatum, et festivitates alias non feram.] Hebr. חדש *chodes,* græce *neomenia,* latine est novilunium, sive calendæ, ut sequitur: puta prima dies cujusque mensis (utebantur enim Hebræi mensibus lunaribus, eosque computabant ab uno novilunio ad aliud) quæ celebris et festa erat tum sacrificiis, tum clangore tubarum, uti dixi Num. 28. v. 11. Festa alia erant Paschæ, Pentecostes, Tabernaculorum, Tubarum, Expiationis, de quibus dixi Levit. 23. Eadem de causa respuit Deus festa Judæorum, qua sacrificia, nimirum quia, ut sequitur:

Iniqui sunt cœtus vestri.] Hebr. עצרה *atsara,* id est, *congregatio vestra et iniquitas,* id est, pariter est iniquitas, id est, iniquissima est æque ac numerosissima; cœtus vestri iniquissimi sunt quia scilicet sunt cœtus hominum impiorum et in peccatis obstinatorum. Rursum quia convenitis non tam ad sacrificandum quam ad epulandum, potandum et luxuriandum: in atrio enim epulabantur laici ex victimis pacificis. Hinc pulchre S. Chrysost. *Festa,* ait, *in lasciviam traducere, est propitiationem in risum vertere*; et S. August. lib. de 10. chordis: *Melius, ait, faceret Judæus in agro suo aliquid utile, quam in theatro otiosus existeret; et melius fœminæ eorum die sabbati lanam nerent, quam toto die in neomeniis suis impudice saltarent.*

Proprie *atsara,* id est, festum cœtus et collectæ, erat octava et ultima dies azymorum sive Paschæ, et octava festi Tabernaculorum: illo enim die populus domum rediturus, quasi festis jam peractis, prius in templo Deo gratias acturus et vale dicturus conveniebat, indeque vocabatur hic dies cœtus sive collectæ, ut dixi Levit. 23. 36.

Septuag. vertunt, *jejunium et otium,* quod S. Hier. explicat, q. d. Illud jejunium non placet Deo, quod otium bonorum operum habet, id est, quod ab operibus bonis vacuum est. Sanchez vero sic, q. d. Jejunium vestrum otiosum est, quia licet laboriosum est, tamen inutile: quæ autem honesta utilitate carent, quantumvis operantem fatigationem conficiant, otiosa sunt.

14. Calendas (neomenias) vestras, etc. odivit anima mea.] Deus proprie non habet animam, uti nec corpus. Sed anthropopathos deitas ejus, quæ purissimus est spiritus, vocatur *anima.*

Facta sunt mihi molesta.] Septuag. vertunt: *Facti estis mihi in satietatem, non amplius remittam peccata vestra,* q. d. Excutiam seu evomam vos cum peccatis vestris, sicut stomachus noxio cibo plenus vomitione levatur.

15. Et cum extenderitis manus vestras (cum extensis manibus in tribulatione ad me confugeritis, meamque opem imploraveritis) avertam oculos meos a vobis.] Preces enim vestræ olent fœten-

tam animam, a qua formatæ et profusæ sunt. Causa sequitur :

MANUS ENIM VESTRÆ SANGUINE PLENÆ SUNT.] *Sanguine*, id est, sanguinis effusione et homicidiis, q. d. Estis sanguinarii, crudeles ad vindictam, acres ad odia, ad vim et rapinam: hæc enim omnia sunt initium et inchoatio homicidii, ideoque recte per sanguinem significantur.

Secundo, *sanguine*, id est, sceleribus. Ubi Nota, sanguinem in Prophetis esse symbolum peccati, ut patet v. 18. et Osee 4. v. 2. *Sanguis sanguinem tetigit*, id est, peccata peccatis cumulant, uti explicat Chaldæus et S. Hieronym. et Greg. l. 13. Moral. c. 6. *Sanguis, ait, sanguinem tangit, cum culpa culpam cumulaverit*. Tum quia sanguinis effusio sive homicidium gravissimum est peccatum; tum quia sanguinis esus Judæis erat vetitus et detestabilis, Levit. 7. 27. tum denique quia sanguine menstruo nihil est immundius et virulentius, uti dixi Lev. 15. 25. Pari modo peccata hominum, maxime carnalia, ut gula et libido, immundissima sunt, et mentem æque ac sanguinem et carnem corrumpunt. Merito ergo sanxit Christus: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*; quia hæc in se per peccatum originale corrupta sunt, et in dies per peccata actualia magis corrumpuntur.

Denique Tertullianus et Cyprianus ac Leo Castrius referunt hæc ad Judæos crucifigentes Christum et clamantes, *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros*.

16. LAVAMINI, MUNDI ESTOTE, etc.] Hactenus per minas terruit Judæos impios: nunc ne desperent invitat ad pœnitentiam, spemque dat reconciliationis, et ejus modum edocet; ait ergo, *Lavamini*, non aqua, nun baptismalibus vestris crebris: hæc enim sordes legales corporis, non autem mentis abstergunt: sed lavate et depurate cor vestrum a superbia, crapula, ira, odio, invidia, aliisque pravis cogitationibus, desideriis et machinationibus; ideo enim sacrificaturi tam Judæi et Gentiles quam Christiani manus lavant, ut monerentur prius animæ vitia abluere. Qua de re vide dicta 1. Timoth. 2. 8. Hæc verba et has adhortationes Isaiæ, *Lavamini, mundi estote, etc.* audiens legi in ecclesia fornicator quidam, compunctus conversus est, planeque vitam incestam in castam commutavit. Unde S. Paulus discipulus S. Antonii cum prius ingredientem in ecclesiam vidisset nigrum et nebulosum a dæmonibus fræno in os misso trahi et regi, et angelum sanctum ejus a longe sequentem tristem: jam egredientem vidit eum clara facie et candido corpore, ac dæmones a longe sequentes eum; sanctum autem angelum ejus prope eum hilarem et gaudentem nimis, uti refert Ruffin. l. 3. in Vitis Patrum, n. 167.

Tropolog. iis qui baptismo initiantur dicitur, Lavamini, mundi estote, ait S. Clem. l. 8. Constit. Apost. c. 8.

QUIESCITE AGERE PERVERSE: consuetudines pessimas induistis, assuevistis ebrietati, rixis, odiis, fraudibus, rapinis, etc. nunc illa dediscite, desuescite, et contrarias consuetudines bonas sensim induite, DISCITE BENEFACERE.] *Christianorum omnis religio est, sine scelere et sine macula vivere*, ait Lactant. l. 5. c. 9. et Mercurius Trismeg. *Unicus Dei cultus est, non esse malum.*

17. QUÆRITE JUDICIUM.] Disquirite utrius litigantium causa justa sit; nolite ob munera, favores aut metus præcipitare aut pervertere sententiam. Hic versus pertinet ad judices, advocatos, procuratores et similes: hi enim si avari et iniqui sint, jura omnia ipsamque remp. pervertunt. Unde sequitur:

SUBVENITE OPPRESSO, JUDICATE PUPILLO, DEFENDITE VIDUAM. ET VENITE, ET ARGUITE ME, DICIT DOMINUS.] Ecce hic ad reconciliationem et justificationem non solam fidem, ut volunt hæretici, sed et opera quibus ad eamdem se disponant, requirit Deus, q. d. Si hæc opera præstiteritis, iisque serio veram contritionem, pœnitentiam et emendationem vestram testemini, arguite me infidelitatis et inconstantiæ, nisi vos in gratiam recepero, nisi vobis benefecero, nisi præstitero id quod sequitur. Pro *arguite* hebraice est נוכחה *nochecha*, id est, *disceptemus*, ut vertunt Sept. Vatablus et alii, q. d. Arguamus nos vicissim, ego vos impietatis et violatæ fidei, si in peccatis perseveretis; vos me perfidiæ, nisi promissis stetero.

Nota hic humanitatem Dei, qui ad judicia nostra descendit, et quasi par cum pari disceptat. Hinc ait Isaiæ cap. 43. vers. 26. *Judicemur simul: narra si quid habes.*

18. SI FUERINT PECCATA VESTRA UT COCCINUM, QUASI NIX DEALBABUNTUR: ET SI FUERINT RUBRA SICUT VERMICULUS, VELUT LANA ALBA ERUNT.] Si fuerint peccata vestra in modum coccini sanguinea, id est valde enormia et horrenda, plane diluentur. Alludit ad habitum meretricium. Jerusalem enim vocat *meretricem* v. 21. nam meretrices olim cocco se ornabant. Unde Martialis:

Coccina famosæ donas adulterina mœchæ.

Aut purpura. Unde Plautus in Penulo:

Meretricem pudorem gerere magis decet quam porporam.
Pulchrum ornatum turpes mores pejus cœno colliunnt.

Hinc et Babylon, ait S. Hieron. vocatur purpurata meretrix, Apocal. 17. v. 4. Comparat peccata cocco et purpuræ ob ruborem sanguineum, non ob ejusdem splendorem, ait S. Cyril. Haymo, Rupert. et alii. Longius abit Cajet. qui putat per rubedinem significari vindictam Dei, per albedinem gloriam. Scorram hic agit Wolfgang. Musculus, dum sic explicat: *Si fuerint peccata vestra rubra sicut peccata Cardinalium.* Non enim peccata peccatis, sed pannis cocco tinctis hic comparantur: sed ludiones isti in Scriptura non nisi nugari et conviciari norunt.

Nota hebraismum. Peccata enim proprie non possunt dealbari: quod ergo ait, *Peccata vestra dealbabuntur*, idem est ac si dicat, Vos peccatores a peccatis vestris emundabimini et dealbabimini. Est metonymia, qua qualitas pro persona, cui qualitas inhæret ponitur. Sic Levitici 14. sæpe dicitur lepram mundari, id est leprosum mundari a lepra; et 3. Regum 14. *Sicut mundari solet fimus*, id est domus a fimo. Sanctus Basilius legit ex Septuaginta: *Si fuerint peccata vestra ut phœniceum*, putatque peccata comparari hic elephantiasi et lepræ; hi enim morbi græca vocantur φοινικα, quod sint colore rufo instar palmæ,

quæ ψώρα, dicitur, inquit Galenus; peccatum enim est lepra animæ, ait S. Basil. Verum Hebræum שני scani, non lepram; sed coccinum significet. Unde

Nota. Coccus est granum tinctorium, quod arbusto cuidam innascitur, de quo Plinius l. 9. 41. et l. 16. 8. et Dioscorid. l. 4. 43. in hoc grano innascitur vermiculus quidam parvus rubicundus et odoratus, qui e grano prodiens vino albo forti inspergitur, arefit et confunditur in pulverem infectorium et rubricantem pannos, qui inde coccinum vel coccinei dicuntur: sicut sanguine piscis, qui purpura dicitur, panni tincti sunt et dicuntur purpura vel purpurei. Porro color hic, præsertim iteratus, sive dibaptus et bis tinctus, pertinax est, fulgidus et radiens. Unde Silius l. 17.

At contra ardenti radiabat Scipio cocco.

q. d. Si peccatis vestris primam candidam innocentiæ stolam quasi rubeis cruoris maculis fœdaveritis, quin et alios quasi vermiculus cocci iisdem infeceritis; pœnitentiam agite, vitam commutate, bona opera facite, et mox peccata omnia velut nix et lana candescent, id est, prorsus eluentur et condonabuntur, vosque pro tinctura nequitiæ, inquit Chrysost. recipietis primam vestem gratiæ et justitiæ, stolam candidam et splendidam. Adverte hic. Lana si semel coccineum succum biberit, elui et dealbari naturaliter non potest: Deus autem animam quæ peccata ebibit, ab iis plane purificat, ita ut nullam peccati cicatricem aut vestigium relinquat, quod in vulnere curando nullus facere potest medicus, inquit S. Chrysost. hom. 80. ad popul.

Aliter hæc explicat Tertul. in Scorpiaco c. 11. et ex eo mordicus Leo Castrius: Maculæ, inquit, animæ cocco (Tertul. legit roseo) et vermiculo, id est martyrio aut sanguine Christi, candidantur, juxta illud Apoc. 7. 14. *Hi sunt, qui laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine Agni.* Verum hic sensus non convenit huic loco et litteræ: hic enim ipsa peccata comparantur coccino et vermiculo, non autem sanguis Christi vel martyrium.

19. et 20. SI VOLUERITIS, ET AUDIERITIS ME, BONA TERRÆ (Chanaan; loquitur enim Judæis, per hanc tamen anagogice terram viventium in cœlis accipe. Unde Tertul. l. de Resurrect. carn. c. 26. hæc explicat de dotibus corporis gloriosi, et (ut ipse loquitur) angelificati) COMEDETIS. QUOD SI NOLUERITIS, GLADIUS Babyloniorum, et postea Romanorum, ait S. Hieron.) DEVORABIT VOS.] Cur ergo hæretici negant in peccatore esse liberum arbitrium? potest enim peccator pro arbitrio velle et nolle obedire Deo, ut sit hic Isaias. Respondent Musculus et Calvinus, peccatorem non quidem libere, sed tamen sponte, non coacte, male agere, ideoque a Deo argui et plecti. Sed et asini ac bruta sponte agunt; quis tamen tam stolidus sit, qui asino præcipiens dicat: Si volueris et obedieris jussis heri tui, lauto pasceris ab eo? quis eum jussis non parentem minis ac morte plectat? Pro *gladius* hebr. est חרב *chereb*: quod si aliis punctis legas חרב *chereb*, erit siccitas et sterilitas, quæ directe opponitur bonorum terræ fertilitati et copiæ. Ita Sanchez.

Symbol. S. Justin. orat. ad Antonin. Pium illud Isaiæ 1. *gladius devorabit vos*, sic explicat: Gladius, inquit, est ignis gehennæ, cujus esca fiunt qui perpetrant mala: hinc ait, gladius, id est, ignis, devorabit vos: alioquin dixisset, Gladius secabit vos: devorare enim est ignis, non gladii.

21. QUOMODO (nota est admirantis et cum admiratione deplorantis) FACTA EST MERETRIX CIVITAS FIDELIS? Jerusalem scilicet, quæ antea fidelis Deo, ac quasi marito fidem pudice servavit, eique soli adhæsit, indeque fuit PLENA JUDICII, id est, pios et justos habuit judices, justaque tribunalia: nunc *facta meretrix* ad idola quasi ad adulteros, indeque ad fraudes et injustitias deflexit: unde JUSTITIA HABITAVIT IN EA, NUNC AUTEM HOMICIDÆ.] Pro *meretrix* hebr. est זונה *zona*, quod verti potest cauponaria, stabularia, quæstuaria, quæ undecumque quæstum facit; ideoque quosvis hospitio recipit. Talis enim fuit Jerusalem, quæ omnes Gentes earumque vitia et mores, præsertim fraudes et injustitias, ut sequitur, in se recepit, ita ut omnium nationum scelera quasi proluvies quædam, in illud commune diversorium influerent. Ita Sanchez. Secundo, pro *habitavit*, hebr. est ילין *talin*, id est pernoctavit: Septuag. ἐκοιμήθη, id est dormivit, q. d. Antea justitia molliter quievit et secure dormivit in Jerusalem, quasi in lecto suo: nunc in ea quieti et sine metu dormiunt latrones et homicidæ. Tertio, Duo, inquit Hieron. Prado in Ezech. cap. 9. sub finem, vitia capitalia improperat hic Isaias Judæis: primum meretricium et defectionem a Deo viro suo; secundum, homicidium. Primum contra primam tabulam decalogi, secundum contra secundam: primo opponit fidem, secundo justitiam quæ duo floruerunt in nobili civitate, dum illa utramque tabulam, id est, totam legem custodivit.

Nota hic. Fidei et veræ religionis comes et effectus est justitia, sicut infidelitatis et impietatis comes et effectus est injustitia: qui enim fidem Deo non servant, quomodo servabunt eam hominibus? Apud hæreticos ergo fidei prodigos non potest esse vera justitia, uti nec vera castitas.

22. ARGENTUM TUUM VERSUM EST IN SCORIAM: VINUM TUUM MIXTUM EST AQUA.] Fidem, inquit Prado, hic vocat *argentum*, justitiam *vinum*: quæ duo cum scoria et aqua mixta et corrupta esse deplorat, succedente scilicet primo, pro fidelitate in Deum spurcitia idolorum, pro religione superstitione; secundo, pro vino fervidæ charitatis et justitiæ in proximum, succedente aqua effusæ libertatis et audaciæ ad omne genus fraudis et flagitii. Est ergo adagium, q. d. *Argentum tuum versum est in scoriam*, sive in fæces et spumam, hoc est, pura Dei religio versa est in impuras superstitiones; *vinum tuum mixtum est aqua*, id est justitia tua mixta est cum avaritia et injustitia.

Secundo, Sasbout et alii: Argentum, inquiunt, hic et Psal. 11. 7. *Eloquia Domini, eloquia casta* (sicut, *argentum igne examinatum*; et alibi significat eloquia, legem et doctrinam puram Domini. Idem denotat vox *vinum* hic, uti, et Prov. 9. 5. Apoc. 6. 6. Per *scoriam* vero et *aquam* significatur ipsa legis depravatio, per traditiones quas induxerunt Scribæ et Pharisæi, inquit S. Hier. Cyrill. et Basil.

Tertio, Leo Castrius, per *argentum* accipit ipsos doctores et sapientes Judæorum, additque: Plato, in-

quit, lib. 3. de Repub. ex Isaia et Jeremia mutuatus est, ut aureos homines nominet viros cœlesti sapientia et virtute præditos; argentum vero cœleste ait illorum animis insitum esse, qui sapientia communi et virtutibus communibus sunt insignes; reliquis hominibus pro varietate morum aut æs, aut ferrum, aut stannum animis inditum esse. Pari modo apud Judæos Isaias aliique Prophetæ cœlestes et incorruptibiles erant quasi aurum, scribæ et sacerdotes erant quasi argentum. Sensus ergo est, q. d. Isaias: Tui doctores et sacerdotes, o Jerusalem, doctrina et moribus depravati sunt, aliosque depravant.

Favent S. Hier. Cyrill. Basil. qui tropologice hæc referunt ad hæreticos, Basil. etiam ad concionatores qui hominum gratiam blanditiis suis adulando caupónantur, faciuntque Evangelium servire suæ cupiditati, avaritiæ et ambitioni. Hi enim sunt argentum et vinum adulteratum et vilistum, de quibus dici possit quod Ennius dixit in dolosos milites et duces: *Cauponantes bellum, non belligerantes.* Sic enim hi sunt cauponantes Evangelium (ut ait Apostolus 2. Cor. 2. 17.) non evangelizantes. Vide Ambrosium in Ps. 118. serm. 12. Hi tres sensus appositi sunt et fere eadem tendunt.

Vinum tuum mixtum est aqua.] Idem dicit alio adagio. Septuag. vertunt: *Caupones tui miscent vino aquam.* Eos sequitur S. Hieron. in comment. Caupones sunt Scribæ et Pharisæi, qui Pharisaicis suis expositionibus legem depravarunt. Ubi Nota. S. Hieron. subinde aliter vertit in commentar. quam verterit in Bibliis; sed Ecclesia recepit ejus Bibliorum versionem: illa ergo præ commentariis sequenda est, cum ab iis dissentit.

Secundo. Hector Pintus sic exponit: *Vinum tuum mixtum est aqua,* hoc est, nulla est in te mera atque germana virtus: justitia tua mixta est crudelitate, ultione, et malitiosa quadam juris interpretatione: fortitudo mixta est temeritate et animi elatione: temperantia conjuncta est cum negligentia et ignavia: prudentia malitiam sibi et calliditatem copulavit. Religiosus miscet vinum aqua, quando cum obedientia miscet propriam voluntatem et judicium, cum oratione curiosa et sæcularia colloquia, cum cœlestibus cogitationibus et delectationibus consolationes viles et humanas. Concionatores vinum aqua miscent, si cum verbo Dei jungant lenocinia verborum, cum reprehensionibus assentationes, cum Dei gloria gloriam hominum. Hic sensus accommodus est, sed moralis.

Perperam ergo ex hoc Isaiæ loco Lutherus in scripto contra regem Angliæ anno 1522. edito, probare nititur aquam non esse miscendam vino in calice Eucharistiæ. *Habet enim,* ait ipse, *hoc pessimam significationem, dicente Isaia: Vinum tuum mixtum est aqua.* Respondet enim ei recte Bellarm. l. 4. de Eucharist. c. 11. pessimam habere significationem, si caupones (de quibus agit hic Isaias) vinum aqua misceant: hoc enim significat eorum avaritiam, fraudulentiam et injustitiam. Non autem, si ipsi bibentes ea misceant: hoc enim arguit eorum temperantiam. Sed helluo Lutherus merum bibere vult, non mistum; hinc mixtum ei pessimam habet significationem, quod scilicet per illud gulæ suæ et ebrietati satisfacere nequeat.

23. Principes tui infideles.] Hebraice est paronomasia inter שרים sarim, id est, principes et סוררים sorerim, id est, infideles, perinde ac si dicas, *primi sunt pravi.* Sic voces, inquit Calvinus apud Marloratum, Episcopos Episcotos vel Aposcopos, Cardinales Carnales vel Carpinales, Canonicos Cenonicos, Præpositos Præposteros. Ita sannio iste virulenta lingua non nisi calumniari et maledicere a patre suo diabolo didicit: sed abest stigmaticus, et sui stigmatis memor sileat.

Socii furum: quia, ut sequitur, omnes diligunt munera,] et propterea, jura omnia pervertunt. Volo quam judices munera contemnere debeant, exempla et sententias veterum, quas citavi Exodi 18. 21. et Exodi 23. 8. Porro admirabilis hac in re fuit hoc sæculo B. Thomas Morus, qui cum Angliæ totius supremus esset judex et Cancellarius, invenissetque suum tribunal plenum causis et litibus, spatio biennii omnes expedivit et decidit, ut ne unam quidem reliquam fecerit, idque ea fide ut nemo de ea queri posset: tantus vero fuit avaritiæ hostis et munerum contemptor, ut, cum a puero in repub. usque ad annum ætatis quinquagesimum, esset versatus, summisque muneris perfunctus, annuum tamen censuum suum toto hoc tempore non auxerit ultra septuaginta aureos. Quot hodie videmus tenues, qui cum ad dignitates evehuntur, paucis annis per multa millia censum suum adaugent. Hi sunt meri, non sunt Mori.

Hunc locum Prælatis avaris adaptat B. Petrus Damiani epist. 2. l. 2. quam scripsit ad S. R. E. Episcopos Cardinales, in qua docet omnes Ecclesiæ clades promanare ex vitio avaritiæ, præsertim in accipiendis muneribus. Sic ergo incipit: *Vir sapiens ait,* Eccli. 20. *Xenia et dona excæcant oculos judicum, et quasi mutus in ore avertit correptiones eorum. Armat enim muneribus adventantes, et per eos expugnat, ac cæcat eorum corda, qui suggerendi locum apud aures obtinent principales, de quibus per Isaiam Dominus conqueritur dicens: Principes tui infideles, socii furonum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Dicet aliquis: Ego quidem nihil quæro, sed si quid gratis offertur, accipere non recuso. Ecce hic non notantur ii qui munera quærunt, sed qui tantummodo diligunt. Qui etiam socii furonum* (italice enim fur vocatur *furbo* quasi furo) *non immerito dicuntur: quia dum furtiva dona suscipiunt, etiam a comministris suis et sodalibus deprehendi velut in furti crimine perhorrescunt. Et notandum quod dicitur: Sequuntur retributiones; quia quamvis munificis suis auxilium, quod postulantur, impendunt, reatus tamen maculas non caedunt; quia dum beneficii cui talionem recipiunt, fructus æternæ mercedis amittunt. De quibus et paulo post dicit: Heu, consolabor super hostibus meis, et vindicabor de inimicis meis.* Causam subdit: *Acceptis quippe muneribus, si contra datorem quid agere volumus, mox in ore nostro verba mollescunt; locutionis acumen obtunditur, lingua quodam pudoris erubescentia præpeditur. Mens quippe percepti muneris conscia, debilitat judicialis censuræ vigorem, reprimit eloquentiæ libertatem. Nam et si judicii rectitudo funditus non adimitur, judicandi tamen auctoritas enervatur. Juxta Prophetam ergo* (Isaiam c. 33.) *excutiamus manus nostras ab omni munere, et secundi, sive furondi servemus nobis ingenuam libertatem: ut non litiga-*

mus sub servitute pecuniæ, sed serviamus in libertate justitiæ.

Nota. Pro *infideles* hebr. est סוררים *sorerim*, a rad. סור *sur*, id est, declinavit, recessit, perversus et rebellis fuit. Unde Aquila vertit, *recedentes*; Pagninus, *declinantes*; Pintus *perversi*; Septuag. et S. Hieron. in comment. *inobedientes*; obedientia enim non tantum est subditorum, sed et boni principis. Ut enim populus principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi lex. Hinc Deuter. 17. 18. præcipit Deus ut rex habeat legem secum, eamque legat cunctis diebus vitæ suæ. Unde 4. Reg. 11. 12. de Joiada pontifice dicitur: *Produxitque filium regis* (Joas puerum) *et posuit super eum diadema, et testimonium: feceruntque eum regem.* Per *testimonium* lex intelligitur, quæ regi simul cum regis corona dabatur ut juxta eam gubernaret. Idem senserunt Gentiles. Bias rogatus *quisnam esset vere princeps?* Resp. *Ille qui primus se legi subjicit.* Pindarus ait: *Lex est omnium mortalium regina.* Ratio est, quia, cum justitia sit finis legis, contempta lege fieri non potest quin princeps justitia contemnat; quo facto sequitur seditiosus ac turbulentus reipublicæ status, indeque ejus pernicies et interitus. Recte ergo dixit Justinianus: *Principe digna vox est legibus se subditum profiteri.* Perperam vero adulator ille Alexandro Magno ingemiscenti quod temulentus Clitum amicum occidisset, dixit, justitiam pingi assidentem Jovi, eo quod justum sit quidquid Jupiter sive rex præcipit.

Denique hæc congrue adaptat S. Bernardus, ser. 1. de Adventu, protoplastis nostris: *Princeps, sit, ut infideles, vel, ut alia translatio habet, inobedientes, socii furum. Revera enim principes nostri Adam et Eva, principia propaginis nostræ, inobedientes et socii furum: qui quod filii Dei est, serpentis, imo diaboli per serpentem, consilio surripere tentant. Nec dissimulat injuriam filii pater, sed continuo in ipsum hominem vindictam retribuit, et aggravat super nos manum suam. Omnes enim in Adam peccavimus, et in eo sententiam damnationis accepimus.*

Causa viduæ non ingreditur ad illos.] Quia e viduis pauperculis non sperant munera, aut favores, hinc earum causas non suscipiunt defendendas aut judicandas, sed eas semper ditioribus postponunt; aut si cogantur judicare causam non eis, sed parti adversæ, quia dives est vel amica, adjudicant.

Nota, hic et vers. 17. quam Deus curam habeat viduarum et pupillorum, jubeatque eis jus suum reddi, easque opprimentes puniat. Illustris hac in parte fuit Theophilus Imp. nam, ut narrat Cedrenus et Zonaras tom. 3. in ejus Vita: Dux quidam militem equo insigni spoliaverat, hic miles in prælio occubuit, dux equum hunc Theophilo Imp. donavit: uxor militis occisi Theophilum Imper. ad templum Blachernense equitantem de more conspicata mariti sui equo vehi, concitato cursu aggressa, frænum equi apprehendit, suum hunc esse vociferans, et non alius; sed ipsum Imperatorem cœdi mariti sui causam præbuisse. Perterritus Imperator manere eam jubet, dum in palatium ipse rediret; ac reversus statim eam ad se vocat, ac de re tota accuratius inquirit. Quam cum ea a principio ad finem usque recitaret, illico etiam dux iste sistitur, et muliere jussu Imperatoris occultata, de equo acriter interrogatur. Quem cum asseverarat suum fuisse, neque raptu paratum; producitur extra velum mulier, reum de vi peractura. Qua is conspecta diriguit, et aliquamdiu mutus adstitit, tandemque ad se reversus, supplex pedibus Imperatoris sese advolvit lacrymans, ac peccatum confitens. Ergo Imperator ejus facultates viduæ ejusque liberis jure hæreditario addicit; ipsumque dignitate spoliatum exsilio perpetuo damnat.

Ibidem de eodem narrat Zonaras: mulierem adiisse Theophilum, et accusasse Petronam Augustæ fratrem, quod in vicinis suis ædes ita alte exstrueret, ut suis luminibus officeret. Petronas ab Imperatore accersitus, et quid mulier diceret, interrogatus, nugas eam agere dixit. Tum Imperator: Cave, inquit, ne denuo eadem de re me appellet, quod tibi bono non est futurum; ac mulierem ad Petronam abire jussit, et, nisi ei damnum resarciretur, ad se redire. Quod cum illa fecisset, neque a Petrona quidquam impetrasset, re desperata rursus Imperatorem interpellavit: is statim quibusdam senatoribus mandavit, ut viderent num damnum mulieri daretur. Abiere illi statim, damnumque cognitum Imperatori renuntiarunt: qui in forum progressus, atque ibi certo loco stans, Petronam vestibus direptis, et in tergo et in peccatore verberari jussit, et quæ in fraudem mulieris struxeret, destrui, materiamque et solum ipsum mulieri attribui.

24. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum.] Hic incipit Isaias proprie Prophetam agere, æternæ viam ad Christum, qui malis omnibus hactenus enarratis remedium dabit. Est ergo hæc pars capitis læta et consolatoria.

Heu, consolabor super hostibus meis, et vindicabor.] Forerius putat τὸ *heu*, vel הוי *hoi*, esse interjectionem non dolentis, sed insultantis, q. d. Deus: Exsulto, quia consolationem accipiam in Judæorum hostium meorum vindicta et interitu. Simili enim modo ait ipse Ezech. 5. 13. *Complebo furorem meum, et requiescere faciam indignationem meam in eis, et consolabor*, et Deuteron. 28. *Sicut ante lætatus est Dominus super vos, bene vobis faciens, vosque multiplicans: sic lætabitur disperdens vos atque subvertens.* Verum proprie Hebr. *hoi*, et Latinum *heu*, dolentis est, non insultantis. Significat ergo Deus hac voce, primo, se dolentem et invitum punire peccatores, ut a sua indole et a seipso abire videatur. Secundo, pœnam fore gravem. Sic enim medicus gemit eum quem videt ita ægrum, ut uri vel secari debeat. *Vir fortis tunc ingemiscit, quando se componit ad firmitatem*, ait Cicero in Tuscul. Ita fissores ligoorum gravem daturi ictum, cum gemitu et suspirio eum eliciunt. *Heu* ergo dolentis est, *consolabor* gaudentis: *consolabor*, id est, vindicabor: prius enim hemistichium, *consolabor de hostibus meis*, more hebræo explicatur per posterius, dum subdit, *et vindicabor de inimicis meis.* Solent enim homines injuria affecti gaudere et consulari: si se ulcisci de hostibus possint: ita hic de se loquitur Deus humano more, ita tamen ut significet se, quia benignissimus est, longe secus quam homines contra voluntatem lugentem et gementem ad vindictam descendere, licet illa ejus justitiæ sit consolationi. Sic ergo vindicta ejus et justitia mixta est cum clementia et misericordia, adeoque vindicta ipsa non tam pec-

calorem quam Deum ipsum affligit anthropopathos; quia Deus, nolens, et quasi dolens peccatorem punit et affligit: quin imo idem in Deo est affectus quo vindicat punitque et quo punito condolet et compatitur. Unde Hebræum *hoi*, tam dolentis quam gaudentis est et tam *heu* quam *væ*, ut vertunt Septuag. significat; quia Deus solatium quod vindicta afferre solet cum dolore percipit, vere pius pater etiam in judicio et castigatione. Addo, hæc Dei vindicta summa est misericordia: per hanc enim castigationem peccatorem convertit et emendat, eumque ex inimico facit amicum, ex injusto justum, ex mancipio diaboli et inferni servum Dei, et hæredem cœli. Vide can. 46. Unde sequitur.

25. Et convertam manum meam ad te, et excoquam ad purum scoriam tuam, et auferam omne stannum tuum.] Vatablus vertit: *Purgabo instar saponis scorias tuas.* Verum scoria non solet sapone purgari, et Hebræum בור *bor* non tantum saponem, sed omnem rem quæ vim habet purgandi, significat: *bor* etiam purum significat uti aperte vertit Noster. Rursum Vatabl. et Hebræi referunt hæc ad Sennacherib, qui obsedit Jerusalem anno 14. Ezechiæ. Verum hæ tantum fuerunt minæ Dei: nec enim Sennacherib cepit aut vastavit urbem, quin imo per preces Isaiæ et Ezechiæ ipse cum suis ab angelo contritus est; quare melius hæc referas ad captivitatem tum Babylonicam, tum Romanam, idque patebit v. 27. Porro verba hæc sunt Dei irati peccatis, sed propitii peccatoribus: hæc enim est mira Dei vindicta, qua peccata in homine persequitur, occidit et abolet; sed mira sua clementia peccatorem immutat, in aliam vitam transfert, eique gratias et dona sua confert: facit animum ut, v. g. moriatur Petrus impurus, ebrius, incestus, superbus, et resurgat Petrus purus, sobrius, castus, humilis, etc. Estque metaphora ab aurifabris et argentariis, qui per ignem argentum liquant; a scoria, stanno, aliisque metallis secernunt et expurgant, q. d. Sicut argentarius argenti massam impuram igne liquat et excoquit, idque diu et sæpius (unde hebr. pro *convertam* est אשיבה *asib*, id est, *reducam et reversabo manum*, uti facit aurifaber ut opus expurget, elimet et expoliat) donec purum argentum a stanno et scoria secernatur: ita et ego igne tribulationum, plagarum, et hostium Chaldæorum et Romanorum tamdiu vos, o Judæi, excoquam et affligam, donec idololatria, injustitia, traditiones Pharisaicæ, aliæque sordes peccatorum a vobis plene secretæ et expurgatæ fuerint; et ex plumbeis, stanneis ac ferreis hominibus fiatis argentei et aurei. Rursum puniam, et e medio tollam impios judices, principes, Pontifices, Scribas et Pharisæos. Hi enim per scoriam et stannum accipi possunt, ut dixi v. 22. Unde simili metaphora conflatoris et argenti reprobi utitur Jeremias c. 6. in fine.

Nota. Hic tribulatio est fornax et conflatorium, quo purgantur electi, improbi comburuntur. Vide dicta Threnor. 1. v. 13. et Daniel. 11. v. 35.

26. Et restituam judices tuos ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus.] Priores Hebræorum boni judices fuerunt Moses, Josue, Gedeon et alii in libris Judicum, ac post eos David, Salomon, Josaphat, etc. Restituit vero Deus tales post captivitatem Babylonicam, cum dedit eis Esdram, Nehemiam, Jesum filium Josedec, Machabæos, etc. Ita S. Hieronymus, Chrysostom. Haymo, Hugo, Sanchez.

Rursum et magis, post captivitatem Romanam cujus illa Babylonica præambulum fuit et typus, tempore Christi restituit Deus Judæis pro Scribis et Pharisæis impiis pios et sanctos Apostolos, aliosque Ecclesiæ Principes, qui primos illos judices tum sapientia, tum diligentia tum docendi regendique facilitate et felicitate superantur. De Apostolis enim hæc accipiunt S. Hieron. Cyrillus, Hugo, Haymo, Dionys. et Forer. unde sequitur.

Post hæc vocaberis civitas justi.] Septuag. et Hebr. *civitas justitiæ*, ut scilicet justi principes, Esdras, Nehemias et alii habitent in Jerusalem, eamque juste regant et judicent, utque justitia et justus Deus in ea dominentur: illi enim principes regent populum juxta justa Dei leges ab eo præscriptas et sancitas. Alludit ad priscum regem Solymorum, qui a probitate dictus est Melchisedec, id est, rex justitiæ. Secundo, et magis vere, *vocaberis civitas justi*, scilicet Christi, cum is nascetur, teque docebit et sanctificabit; maxime cum in Pentecoste in te mittet Spiritum Sanctum. Ita S. Hier. Christus enim antonomastice in Scriptura vocatur Justus et Sanctus sanctorum, adeoque omnes justificans: unde effecit ut Apostoli et eorum successores regerent Ecclesiam, non ad sua commoda vel gloriam, sed unam justissimam et sanctissimam Christi Domini voluntatem et gloriam in ea gubernanda intuendo.

Urbs fidelis,] scilicet Deo, in ejus unius fide, cultu et obedientia persistens: hoc ergo spectat custodiam primæ tabulæ decalogi; sicut *civitas justitiæ* spectat secundam, ut dixi v. 21. Ecclesia enim fuit Deo fidelis, quia fidem conjugalem Deo datam constanter servavit cum Synagoga eam sæpe violarit, et quasi adultera iterum iterumque ad idola defluxerit.

27. Sion in judicio redimetur.] q. d. Israel per Cyrum liberabitur e Babylone post justam satisfactionem, scilicet pœnam 70. annorum captivitatis toleratam: illa enim hic vocatur *judicium*, quia justo Dei judicio eis fuit inflicta. Hinc Septuag. vertunt: *Cum judicio salvabitur captivitas ejus.* Unde tunc Esdras, Nehemias, aliique justi judices et principes *reducent regentque eam in justitia*, uti explicuit v. præcedenti. Aliter Sanchez, *in judicio*, inquit, id est, non temere, sed cum delectu; quia scilicet illi reducentur, qui erunt timentes Deum, ut ait Tobias c. ult. v. 7. et quorum spiritum Deus suscitavit, ut dicitur 1. Esdræ. 1. v. 1. Secundo, plenius et verius hoc factum est per Christum (ad quem de more hic avolat Propheta, juxta can. 6. et 12) qui *in judicio*, id est ex rigida justitia, redemit Sion, id est, Ecclesiam Judæorum et Gentium, quæ cœpit in Sion et Jerusalem.

Ubi Nota. Hæc Christi redemptio licet fuerit opus summæ clementiæ et misericordiæ, hic tamen vocatur *judicium et justitia*. Primo, quia Christus ex justitia soluto lytro, puta pretio sanguinis sui, nos redemit. Secundo, quia dæmon, utpote tyrannus, injuste captivos tenebat Judæos, aliosque homines licet peccatores, agens eos pro suo libito ad omne scelus: unde juste hac tyrannide a Christo privatus est. Tertio, quia licet dæmon a Deo potestatem tortoris in peccatores acceperit, ut eos occideret morte præ-

senti et æterna: tamen non accepit potestatem in Christum justum et Dei filium. Unde quia ipse hac potestate sua abusus est, dum eum per Judæos curavit occidi, hinc juste meruit eadem in totum privari: Christus etiam morte sua tam iniqua et indigna hoc ipsum meruit: et hoc est quod ait Christus Joan. 12. v. 31. *Nunc judicium est mundi: nunc princeps hujus mundi ejicietur foras*. Ita S. Hieronymus et Rupert. Quarto, quia Christus Ecclesiæ et peccatoribus dat et infundit justitiam, dum eos a peccato redimit et justificat.

Anagog. Christus perfectissime redimet Sionem, id est, Ecclesiam, ab omni malo tam culpæ quam pœnæ in resurrectione novissima, idque ob meritum pœnitentiæ et patientiæ Sionis in hac vita.

28. Et conteret (scilicet Deus, vide cap. 17.) scelestos, et peccatores simul: et qui dereliquerunt Dominum, consumentur.] Hic a tempore Christi revolat Propheta ad suum suorumque supplicia; hæc ergo connecte cum v. 24. *Vindicabor de inimicis meis*. Secundo, tamen possunt hæc quoque ad tempus Christi referri, q. d. Deus redimet Sion, id est, fideles et pios Sionis, qui Christo credent et obedient; alios vero Sionis filios secundum carnem, puta Judæos, qui Christo credere et obedire noleut, *conteret* tamquam scelestos vel peccatores (plus enim est esse scelestum quam peccatorem) ideoque non tam filios quam spurios, imo hostes Sionis. Vide cap. 7. Conteret, inquam, illos partim in hac vita per Titum et Vespasianum, partim in judicio tum particulari, tum universali, eos ad gehennam condemnando: tunc enim omnes *qui dereliquerunt Dominum*, id est Deum, et Christum, *consumentur*.

Et qui dereliquerunt Dominum consumentur] paupertate et ærumnis captivitatis in Babylona: sicut enim ex tot Hebræorum millibus qui ex Ægypto sunt egressi, ob eorum murmur pauci, scilicet Josue et Caleb, ingressi sunt terram promissam, ita et pauci e Babylone in Judæam redibunt. Ita Sanchez.

29. Confundentur enim ab idolis.] Perfide Castalion vertit, *a diis*, ut insimulet invocationem Sanctorum. *Confundentur* ergo *ab idolis*, id est, propter idola (sic sumitur *a* vel *ob* pro *propter*, Jerem. 22. 22. et 7. 16.) quia scilicet videbunt idola sua quæ coluerunt, et in quibus speraverunt, non posse se neo nos ab hac Dei clade liberare. Hæc verba proprie pertinent ad tempus captivitatis Babylonicæ, non Romanæ tempore Christi, quia tunc Judæi non coluerunt idola; sed in fine mundi sub Antichristo rursum ea colent. Unde tunc rursum in iis confundentur, quando eorum dux Antichristus cum suis cædetur, et detrudetur ad tartara.

Et erubescetis super hortis quos elegeratis.] in quibus lascive et impudice colebatis idola, maxime obscœnum Beelphegor, sive Priapum. Vide 2. Paralip. 15. 16. Sub *hortis* intellige et nemora idolis consecrata. Est enallage personæ: transit enim a tertia ad secundam, significans hanc cladem non esse remotam sed imminere, et præsentibus quibus loquitur obventuram. Vide cap. 16.

30. Cum fueritis velut quercus defluentibus foliis,] quæ quondam florens jam in hieme aut senio defrondescens marcescit, arescit, emoritur: ita fiet et vobis: in hortis peccastis, ut horti marcescetis et puniemini.

Et velut hortus absque aqua,] qui sine humore aret et squallet, nullumque virens producit, ita et vos fame et ærumnis in corpore tabescetis: in anima vero aqua gratiæ destituti absque fructu bonorum operum vitam agetis, non angelicam, non humanam, sed brutalem, sed diabolicam, sed infernalem.

31. Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ (hebraice, *ut stupa* scilicet accensa quæ mox in favillam abit) et opus vestrum quasi scintilla: et succendentur utrumque simul: et non erit qui exstinguat.] *Utrumque*, scilicet *opus* et *fortitudo*. Jam *fortitudinem* Judæorum vocat tum eorum urbes, muros, arma, arces; tum potius idola, in quibus ipsi omnem suam spem et robur ponebant: unde pro חסן *chosen*, jam alii punctis legunt חסון *chason*, id est fortis. Unde Vatablus vertit, *erit fortissimus* (deorum vestrorum) *ut stupa*. Per *opus* intelligit ornatum, pompam et cultum quem exhibebant idolis: rursum opes, fundos, palatia opa idolorum et dæmonum per fraudes, injustitias et rapinas parta; ac consequenter ipsas fraudes, injustitias et rapinas aliaque impietatis opera, q. d. Hæc omnia putabatis esse fortissima foreque perpetua; at ego per Judææ excidium illa delebo et comburam instar stupæ, quæ levi flamma absumitur; comburam, inquam, tum per Babylonios, tum potius per ignem inferni: hic enim propria erit inexstinguibilis, in quo opera impiorum, omnisque eorum gloria, opes et fortitudo in ipso impio exurentur. Ita S. Basil. quem sequitur S. Hieron. et Haymo, qui utrumque incendium, scilicet temporale et æternum, terrenum et gehennale, hic permiscent. Unde et Chald. vertit: *Comburentur impii et eorum opera prava*. Aliter hæc accipit Sanchez. Fortitudo, inquit, sunt mœnia et turres, ignis sunt peccata, q. d. Mœnia, quæ alias riderent suos hostes, jam erunt stupæ: quia etiamsi nullus hostis ea invaderet, peccata tamen vestra quasi hostes intus grassantes ea consumerent, et in cinerem redigerent, sicut ignis consumit aridam stipulam sed hoc videtur esse mysticum.

CAPUT SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Avolat ad Christum, prædicitque Ecclesiam quasi montem a Christo erigendam, quodque ad eam confluent omnes gentes, quæ bella in pacem, gladios in ligones convertent. Secundo, v. 6. redit ad sua tempora, suorumque scelera arguit. Tertio v. 10. prædicit cladem et vastationem Judæis a Chaldæis inferendam. Denique, v. ultimu avolat ad Christum, monetque ne eum, utpote Deum, lacessant et exacerbent.

1 Verbum, quod vidit Isaias filius Amos, super Juda et Jerusalem. 2. Et erit in novissimis
diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et
fluent ad eum omnes gentes. 3. Et ibunt populi multi, et dicent: Veuite, et ascendamus ad
montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis e-
jus: quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. 4. Et judicabit Gentes, et arguet
populos multos: et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non levabit gens
contra gentem gladium, nec exercebuntur ultra ad prælium. 5. Domus Jacob, venite et ambulemus
in lumine Domini. 6. Projecisti enim populum tuum, domum Jacob: quia repleti sunt ut olim et au-
gures habuerunt ut Philisthiim, et pueris alienis adhæserunt. 7. Repleta est terra argento et auro:
et non est finis thesaurorum ejus, 8. et repleta est terra ejus equis, et innumerabiles quadrigæ ejus.
Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum. 9. Et
incurvavit se homo, et humiliatus est vir: ne ergo dimittas eis. 10. Ingredere in petram, et abscon-
dere in fossa humo a facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus. 11. Oculi sublimes hominis
humiliati sunt, et incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa. 12. Quia
dies Domini exercituum super omnem superbum, et excelsum, et super omnem arrogantem: et humi-
liabitur. 13. Et super omnes cedros Libani sublimes, et erectas, et super omnes quercus Basan
14. Et super omnes montes excelsos, et super omnes colles elevatos. 15 Et super omnem turrim
excelsam, et super omnem murum munitum, 16. et super omnes naves Tharsis, et super omne
quod visu pulchrum est. 17. Et incurvabitur sublimitas hominum et humiliabitur altitudo virorum,
et elevabitur Dominus solus in die illa. 18. et idola penitus conterentur: 19. et introibunt in spe-
luncas petrarum et in voragines terræ, e facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus, cum
surrexerit percutere terram. 20. In die illa projiciat homo idola argenti sui, et simulacra auri
sui, quæ fecerat sibi ut adoraret, talpas et vespertilinnes. 21. Et ingredietur scissuras petrarum,
et in cavernas saxorum a facie formidinis Domini et a gloria majestatis ejus, cum surrexerit per-
cutere terram. 22. Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, quia excelsus re-
putatus est ipse.

1. Verbum, quod vidit Isaias filius Amos, super Juda et Jerusalem,] eventurum non jam, sed tempore Messiæ, quando scilicet ex Juda nascetur Christus, Apostoli, et Ecclesia nova. De ea enim hic agi patet ex v. seq. cum ait: *Et erit in novissimis diebus, etc.* et de eadem egit in fine cap. præced. vers. 26. et 27. eo ergo hæc pertinent. Unde Septuag. pro *et erit*, vertunt, *quia erit*, quasi causam dantes dictorum in fine c. præced. Nota *verbum*, id est, visio, puta visum, sive res visa. Vide can. 1.

Rursum symbolice S. Hieron. *Hic*, inquit, potius *verbum* dicitur quam *visio*, eo quod priori capite *Isaias videat visionem, hic vero Verbum quod erat in principio apud Deum* (non in se, sed ut caro factum nos docuit in Ecclesia) *et in illa Judæis comminans ad Gentium veniat salutem: in ista a Gentium salute incipiens, punito Israele, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.*

2. Et erit] To *et* per hebraismum redundat, estque prophetiæ exordium: solent enim Hebræi librum vel orationem ordiri per ו *ve*, id est, *et*.

In novissimis diebus,] in novissimo tempore, puta

Messiæ. Est synecdoche. Dies enim, et, ut S. Joan. vocat, *hora novissima*, ponitur pro tempore ultimo legis Christi satis prolixo. Ita S. Augustin. epist. 80. ad Hesychium.

Nota. Christi tempus dicitur *novissimum*, id est, posterius aut sequens (hoc enim tantum significat Hebr. אחרית *acharit*) etiamsi proprie non sit ultimum et novissimum. Sic Jacob moriens filiis ait Genes. 49. 1. *Congregamini, ut annuntiem quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis*, id est, temporibus sequentibus, puta post meam mortem. Secundo, proprie tempus Christi vocatur *novissimum*, tum quia Christus est finis legis et Prophetarum, tum quia est novissimum respectu originis et durationis mundi, ac præcedentium ætatum et statuum: puta si tempus omne ab origine mundi dividas in primum, medium, et novissimum; sive in legem naturæ, Moysis, et gratiæ: tum enim lex gratiæ est ultima, nec alia lex aut status ei succedet. Frustra ergo argutantur Judæi: Necdum est tempus novissimum, ergo Messias necdum venit.

Præparatus mons domus Domini.] Hebræum נכון *nachon* significat non tantum præparatus, erectus, directus, sed etiam fundatus, munitus, instructus, firmatus et stabilitus; ut nullæ vires, imo nec portæ inferi ei possint prævalere. Sic et alibi sæpe *præparare* capitur pro *firmare*, ut Proverb. 8. 27. *Quando præparabat*, id est, fundabat, *cœlos, aderam*. Psalm. 23. 2. *Super flumina præparavit*, id est, firmavit, *eam*, scilicet terram.

Quæres, Quisnam est iste mons? Respondent primo, Judæi, esse Sion, qui sub Messia, inquiunt, imponetur monti Carmelo et Thabori, atque per tres leucas sursum attolletur. Sed hæ eorum solitæ sunt næniæ. Vide Galatin l. 5. c. 3.

Secundo, aliqui Catholici per montem accipiunt Sionis gloriam, quam scilicet ipse accepit quando Christus in templo est præsentatus, docuit anno duodecimo, multa fecit miracula, et tandem Spiritum Sanctum in Apostolos e cœlo misit. Verum hic sensus symbolicus est.

Tertio, S. Cyprianus, vel quisquis est auctor libri de Sina et Sion, montem hunc ajunt esse crucem Christi. Rursum S. Gregorius l. 1. in 1. Regum ait, montem hunc esse Beatam Virginem: ejus enim sanctitas super omnes Sanctos et Angelos effulsit, et instar montis eminuit. Ipsa enim *meritorum verticem supra omnes Angelorum choros usque ad solium deitatis erexit*, inquit S. Gregorius in lib. 1. Regum c. 1. sub initium. Verum etiam hæc symbolica et mystica sunt.

Quarto, S. Hieron. Basil. Rupert. et multi alii veterum censent montem hunc esse Christum. Hic enim est mons in vertice montium, id est, Apostolorum et Prophetarum, quos sua doctrina et gratia superat et excellit. Hic sensus cum sequenti cohæret: Christus enim est Ecclesiæ caput; unde Christus et Ecclesia unum quid censentur, juxta regulas Ticonii apud S. Augustin. Quidquid ergo de Ecclesia dicitur, dicitur etiam de Christo; et e converso.

Quinto, et aptissime, Cyrill. hic, et Euseb. lib. 2. Demonstr. c. 32. Athanasius initio epist. ad Epictetum, per montem intelligunt Ecclesiam: hæc enim est domus Domini altissima, et maxime conspicua, perinde ac si in monte esset sita. Est catachresis. Vide can. 6. Unde Septuag. pro *præparatus* vertunt ἐμφανής, id est, *manifestus*. Alludit tum ad veterum templa et altaria, quæ in montibus erigebantur, ibi enim sacrificabant, indeque vocabantur Excelsa; tum ad montes Sion et Moria, ut mox dicam, q. d. Excelsum sive altare Domini, puta Ecclesia, longe se attollet supra aliorum excelsorum cacumina. Hinc patet Ecclesiam Christi esse visibilem, illamque Novantium quæ lucem fugit, atque se esse invisibilem, non Christi, sed Antichristi esse Ecclesiam.

Anagogice, mons hic est regnum cœlorum, puta Ecclesia triumphans, inquit sanctus Bernardus serm. in illud, *Quis ascendit in montem Domini? Erit enim*, ait, *ibi mons pacis, mons gaudii, mons vitæ, mons gloriæ. Et hi omnes montes unus mons consummatæ felicitatis.*

In vertice montium.] Ecclesia est in vertice montium. Primo, quia sua altitudine, dignitate et gloria superat Judæorum montes, scilicet Sion, in quo erat arx Davidis, et Moria, in quo erectum erat templum; adeoque Sion et Moria subsunt Ecclesiæ, quasi vertici et capiti suo, et a se adumbrato: sicut in ichnographia exemplar domus subest fabricæ et domui quam delineat, adumbrat et repræsentat. Sic enim umbra subest suo corpori, et imago subest suo exemplari. Ita Sanchez. Secundo, quia iisdem superat omnia templa, et sacra Judæorum et Gentium. Tertio, quia ejus doctrina, vita et mores omni philosophia et sapientia, omni ingenio, omni veterum religione et cœtu, omnibus etiam locis et montibus cultu aliquo sacris longe eminet et excellit; utpote e cœlo profecta, supernaturalis et divina. Ita Cyrill. Hieron. Basilius et alii. Quarto, ex S. August. et Procopio Leo Castrius, Montes, inquit, vocantur Patriarchæ, Prophetæ, Apostoli et alii Sancti illustres; quia licet corpore degant in terra, mente tamen, conversatione et virtutibus transcendunt sidera: super hos montes ædificata est Ecclesia, quasi mons altissimus: colles sunt minores Sancti.

Et fluent ad eum omnes gentes.] Nota miraculum: flumina enim deorsum fluunt, hic vero fluunt sursum in altissimum montem ascendendo. Hoc facit gratia Christi, quæ sursum corda rapit. Rursum per *fluent* significatur affluentia et ad morem fluminis rapidus cursus gentium omnium ad Ecclesiam. Tertio, *fluent* significat cursum hunc fore spontaneum, q. d. Ad Ecclesiam quasi montem sapientiæ et virtutum, contra naturam sursum, vi gratiæ cœlestis, ex omnibus orbis nationibus plurimi aggregabunt se, ea animi propensione, contentione ac impetu, quo solent flumina in imas valles e montibus defluere. Hoc est quod Christus ait Joan. 4. se daturum aquam salientem sursum, puta in vitam æternam; et Joan. 12. *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum.* Quin et Euripides in Medea: *Sursum*, inquit, *sacrorum fluviorum feruntur fontes omnes.* Jam *fluent*, non simul, sed successive: primo enim ad Christum accesserunt Judæi, deinde Samaritæ, mox Syri, inde Græci, Latini; nunc Indi, Japones et Sinenses.

3. Et dicent: Venite, et ascendamus ad montem Domini (ad Christum et Ecclesiam) et ad domum

Dei Jacob.] Est mimesis. Alludit ad Bethel, ubi Jacob vidit Deum scalæ innixum Genes. 28. 17. dixitque: *Non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli*, indeque locum vocavit Bethel. Hinc Ecclesia vocatur *cœlum*, et a Christo *regnum cœlorum*; in cœlo enim quasi in domo sua habitat Deus. Nam, ut ait S. Bernard. serm. 27. in Cant. *Ecclesia in suo universitate est ingens quoddam cœlum: extentum a mari usque ad mare; et a flumine usque ad terminos orbis terrarum*, Psal. 71. In hoc cœlo luna est fides, hesperus est spes, sol est charitas: astra sunt singulæ virtutes, singulique Sancti. Bethel enim significat domum Dei, puta Ecclesiam. Sensus ergo est, q. d. Apostoli Christi prædicant nobis non ignotum aliquem Deum, sed illum ipsum quem coluit pater noster Jacob. Rursum invitant nos ad eamdem Ecclesiam, in qua vixit Jacob, quamque sua Bethel præfiguravit. Ergo cum Deus jam figuram hanc impleverit, Christumque in carne revelarit, accurramus ad eum ejusque Ecclesiam; quod uti olim in type fecit Jacob, ita jam reipsa faceret si viveret. Domus ergo Dei Jacob jam est Ecclesia, v. g. templum S. Petri, et S. Pauli, S. Joannis etc. Ita cum Galatine lib. 5. c. 5. respondendum Judæis objicientibus, Christianos non dicere, Ascendamus ad domum Dei Jacob, sed ad Ecclesiam S. Petri, S. Pauli, etc. nimirum hæc ipsa jam unum idemque esse.

Et docebit (Deus Jacob) nos vias suas.] Est vox Gentium confluentium ad Christum et Ecclesiam, q. d. Docuit nos Plato, docuit nos Socrates, docuit Aristoteles, Diogenes, Pythagoras et alii, promiserunt nobis veram sapientiam et viam ad virtutem et salutem, sed falso; nam, ut ait Psaltes Psal. 118. 85. *Narraverunt mihi iniqui fabulationes: sed non ut lex tua.* Et Baruch c. 3. 22. Sapientia vera *non est audita in terra Chanaan, nec visa est in Theman.* Rursum docuit nos Abraham, docuit Jacob, docuit Moyses; sed nos perficere, Christianam et plenam sapientiam docere, cœlum aperire, gratiam et robur ad ea quæ docebant opere præstanda conferre non potuerunt. *Lex enim per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est*, Joan. 1. Hi ergo quasi indices et duces nos ad Christum transmiserunt. Eia ergo, agite, sine hæsitatione, sine mora venite, læti et alacres ascendamus cum Jacob patre nostro ad Bethel, ad montem Domini, domum Dei, ascendamus ad Messiam nostrum, ad Christum, verum orbis doctorem: ille nos in Ecclesia docebit vias Dei, vias in cœlum, scientiam Sanctorum; ille gratiam simul conferet, ut facile hanc viam ineamus, imo curramus, non passibus corporis, sed mentis, puta credendo, sperando, pœnitendo, amando, obediendo, et pie casteque vivendo, utque alios ad eadem præstanda invitemus: hoc enim est *venite ascendamus.* Christiani enim est non tantum suam, sed et aliorum salutem curare; et ad hoc nos prævenit et incitat gratia Christi.

Moraliter Christiani est semper ascendere ad majora et meliora. Unde S. August. in Psalm. 45. ad illa verba: *Venite et videte opera Domini; Quid est*, inquit, *Venite, ascendamus? ascite, id est, credite; ascendamus, id est, proficiamus, et ad perfectionem enitamur.*

Quia de Sion exibit lex (non Judaica, sed Christiana; puta lex gratiæ, lex vivificans, data tam Gentibus quam Judæis) et verbum Domini (Evangelium et Evangelii prædicatio) de Jerusalem:] quando nimirum Apostoli recepto Spiritu Sancto in Pentecoste ex Jerusalem et Judæa exibunt, seque divident et dispergent per omnes orbis regiones, ut impleant præceptum Christi Matth. 28. *Euntes ergo docete omnes gentes*, q. d. Venite, ascendamus ad Sion, id est ad Ecclesiam natam in Sion, quia inde prodibit lex gratiæ et salutis. Frivolum ergo est cavillum Musculi: non dici, de Tarpeia rupe, non, de Capitolio et Roma, sed, de Sion exibit lex. Nam certum est primos Evangelii præcones, puta Apostolos de Sion exisse in totum orbem, non de Roma: sed ubi relicta Sion caput Ecclesiæ statuerunt Romæ, deinceps de Roma exierunt prædicatores, missi a Rom. Pontifice in omnes gentes, uti C. Baronius, omnesque omnium gentium Annales docent. Sion enim Christiana est Roma.

4. Et judicabit Gentes,] scilicet Deus Jacob (de quo v. 3.) per Christum ejusque Apostolos et eorum successores.

Vox *judicabit* quadrupliciter hic accipi potest. Primo, q. d. Christus justam sententiam proferet pro Gentibus contra calumniatorem diabolum et eas absolvet justo suo judicio. Ita Sasbout. Hoc enim subinde significat *judicare*, non tantum cum jungitur dativo, sed etiam cum accusativo, ut Psal. 42. 1. *Judica me* (id est, justam sententiam pro me profer) *et discerne causam meam de gente non sancta*; et Psal. 71. 4. *Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum.* Ubi obiter nota, in psalmis quasi in rhythmis sæpe posterius hemistichium explicare prius, imo idem vel quasi idem dicere quod dixit prius, sed aliis verbis, ut, *Deus in adjutorium meum intende*, idem est cum eo quod sequitur, *Domine ad adjuvandum me festina. Cor mundum crea in me, Deus*, idem est cum eo quod sequitur, *et spiritum rectum innova in visceribus meis. Redde mihi lætitiam salutaris tui*, pene idem est cum eo quod sequitur, *et spiritu principali confirma me.* Spiritus enim lætus confirmat Sanctos, et animat ad constantiam, omneque bonum; sicut ex adverso spiritus tristis animum dejicit, ut in opere perdurare nequeat.

Secundo, *judicabit*, id est, vindicabit Gentes a tyrannide diaboli. Sic enim Gedeon, Samson, Jephta et alii vocantur judices, id est vindices, *Israelis.* Sic dicitur Psalm. 34. 1. *Judica* (id est vindica) *Domine, nocentes me, expugna impugnantes me.*

Tertio, et simplicius, *judicabit*, id est, reget et dominabitur; sic rursum Gedeon, Jephte, Samson et alii vocantur judices, id est, principes et rectores Israel. Per *judicare* ergo hic significatur plenum imperium Christi in omnes gentes, uti et Ps. 71. 1. *Deus, judicium tuum regi da, etc. judicare populum tuum in justitia.* Unde sequitur: *Et arguet populos multos*, scilicet Scribas, Pharisæos, aliosque quosvis infideles et inobedientes sibi, etiam Philosophos et sapientes. Hos enim arguet Christus tum hic per se et Apostolos, aliosque præcones, vel ut convertantur, vel ut confundantur: hoc est enim quod ait Christus de Spiritu Sancto a se mittendo: *Cum venerit ille, arguet mundum de peccato*, Joan. 16. 8. tum in judicio generali cum eos condemnabit. Ita S. Basil. et alii.

Quarto, et sublimius, *judicabit Gentes*, id est lites

et odia Gentium justo judicio dirimet et componet, eosque qui lites et bella movent *arguet* et compescet. Unde Sept. vertunt, *judicabit inter gentes*. Ita Tert. l. 3. contra Marcion. 21. et Athanas. lib. 1. de Incarnat. Verbi, q. d. Christus per legem Evangelicam charitatis, modestiæ, justitiæ, mansuetudinis et patientiæ, unitus Gentium rixas et dissidia compunet, odia et antipathias evellet, rixosos et feroces compescet, faciet que ut in eadem Ecclesia amice versentur quasi fratres, Romani et Græci, Judæi et Gentiles, Hispani et Franci, Germani et Galli, Angli et Scoti, etc. quia pro spiritu iræ, superbiæ, aversionis et vindictæ, indet eis spiritum lenitatis, humilitatis, amoris et concordiæ. quo fiet id quod ait Isaias c. 11. 6. *Habitabit lupus cum agno: et pardus cum hædo accubabit: vitulus et leo et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. Vitulus et ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum: et leo quasi bos comedet paleas.* Rursum hoc spiritu fiet id quod sequitur:

Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces.] Cessantibus discordiis et bellis ex militibus fient agricolæ, armaque sua convertent in ligones, in vomeres et falces: quia omnes studebunt concordiæ et paci, atque in pace terram agrosque colent. *Unde enim bella et lites in vobis? Nonne hinc? ex concupiscentiis vestris, quæ militant in membris vestris?* ait S. Jacobus c. 4. Sic de ense conflato in falcem tempore pacis canit Martial. lib. 14. epigr. 34.

> Pax me certa ducis placidos conflavit in usus:
> Agricolæ nunc sum; militis ante fui.

E contrario de falce conflata in ensem tempore belli canit Virgil. lib. 1. Georg.

> Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.

et Ovidius 1. Fastor.

> Sarcula cessabant, versique in pila ligones,
> Factaque de rastri pondere cassis erat.

Et Joel c. 3. *Concidite aratra vestra in gladios, et ligones vestros in lanceas.* Hujus pacis Christianæ præambula et quasi inchoatio fuit pax totius orbis, quæ fuit in nativitate Christi. *Revolvamus*, inquit S. Hieron. *veterum historias, et inveniemus usque ad vigesimum octavum annum Augusti Cæsaris, cujus quadragesimo primo anno natus est Christus in Judæa, in toto orbe terrarum fuisse discordiam, et singulas nationes contra vicinos gentes arsisse studio præliandi ita ut cæderent et cæderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub præside Syriæ Cyrino primo est in orbe terrarum facta descriptio, et Evangelicæ doctrinæ pax Romani Imperii præparata, tunc omnia bella cessaverunt, et nequaquam per oppida et vicos ad prælia, sed ad agrorum cultus exercebantur.* Hinc de tempore Augusti canit Virgil. lib. 1. Æneid.

> Aspera tunc positis mitescent sæcula bellis,
> Claudentur belli portæ. etc.

Non diu post Augustum Romæ a Vespasiano Imper. instauratum fuit templum pacis, cujus magnificentiam hodiernæ ruinæ testantur. De eo ita scribit S. Hier. in Joelem. *Vespasianus et Titus, Romæ templo pacis ædificato, vasa templi Hierosolymitani, et universa donaria in delubro illius constituerunt, quæ Græca et Romana narrat historia.*

Porro id inter alios fecisse Paulum docet Tertull. contra Gnosticos c. 13. *Paulus*, ait, *Apostolus de persecutore, qui prius Ecclesiæ sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans, et convertens machæram in aratrum, lupus rapax Benjamin deinde offerens ipse etiam escam.*

Symbolice hæc Paulus: Apostolus, ait Rom. 6. 13. asserit membra hominis flagitiosi esse gladios et arma iniquitatis, quibus animam suam saucist et vulnerat, cum deberent esse arma justitiæ, quibus adversus vitia pugnaret, et in quibus Deum portaret, juxta illud 1. Cor. 6. 20 *Glorificate et portate Deum in corpore vestro.* Nihil igitur aliud est gladios in vomeres converti, et bastas in falces, quam sensus et membra omnia, quæ erant arma diaboli, effici vomeres agrum Domini operibus charitatis scindentes et arantes, vertique in falces fructus pietatis Deo gratissimos metentes.

Nec exercebuntur ultra ad prælium.] Quæres, Quomodo id sit verum? nam post Christum non tantum inter Christianos, et infideles; sed etiam inter ipsos Christianos fuerunt et sunt bella.

Respondent primo, Anabaptistæ, Erasmus, Agryppa, et olim Manichæi, bellum in se esse malum; unde Judæis quidem, utpote imperfectis, fuisse permissum, sed a Christo et Apostolis esse vetitum et sublatum. Stolidior et impudentior, vel potius impientior, fuit Lutherus, qui non tantum bellum offensivum, sed et defensivum sustulit. Ejus enim hoc est paradoxum: *Turcæ Christianos invadenti resistere non licet.* Ratio est: *quia Turca est flagellum Dei: qui ergo ei resistit, Deo resistit.* Sed pari ratione conclusisset, nec diabolo, nec scelerato ulli esse resistendum, quos tamen Deus jubet compesci, imo occidi. Deus ergo sicut vult permittere ut Turcæ nos bello lacessant, ut dæmon et impii nos tentent et vexent: sic ex adverso vult nos iis resistere, nisi contrarium expresse revelet, uti revelavit Judæis velle se ut dederent Jerusalem Nabuchodonosori. Sic Deus reliquit Chananæos aliquos in Judæa, ut in iis erudiret et exerceret Israelem, eumque cogeret ad sui cultum, æque ac ad jugem militiam, Judic. 3. v. 11. Hic ergo est error et hæresis, quæ satis refellitur ex bellis Machabæorum, Josue, Constantini, et aliorum, Dei non tantum permissu, sed etiam jussu susceptis.

Unde secundo, magis catholice et vere respondet Cyrillus, post Christum in lege nova bella non esse tot, nec tanta, nec in ipsis visceribus orbis, uti erant ante Christum. Sic 4. Reg. 6. 23 dicuntur Syri non ultra venisse in fines Israel, quia rarius venerunt quam ante: nam venisse aliquando constat. Verum ut hoc sit verum, non tamen satisfacit, nec exhaurit vim et fundum sententiæ propheticæ.

Tertio, S. Hieron. et Eusebius lib. 1. de Præparat. 1. respondent hæc accipi de ortu Christi, quando Jano tertium clauso diu in orbe altissima fuit pax. Sed nec hæc explicatio verba Isaiæ adæquat: iis enim videtur non diuturna, sed absoluta et æterna pax promitti. Hoc enim significat τὸ *nec ultra*. Adde, quod hæc pax hic non insinuetur non præcessura Christum, sed invehenda per redargutionem et increpationem, id est, prædicationem Christi jam nati. ait enim: *Et*

judicabit (Christus) *Gentes, et arguet populos multos*, qui ab eo redarguti et conversi *conflabunt gladios suos in vomeres, etc. nec exercebuntur ultra ad prælium.*

Dico ergo ex cap. 6. cum Deus aliquid Synagogæ vel Ecclesiæ promittit, quantumvis amplis et universalibus verbis, id tamen de bonis et probis tantum, qui fœdus et amicitiam cum Deo promittente et paciscente servant, intelligendum esse. Hæc ergo pax hic promissa, et ab Angelo in Christi ortu decantata, universalis et perpetua viget inter veres Christi fideles, qui Christi regis et doctoris sui institutionem, doctrinam et leges (hæ enim ubique pacem, concordiam et charitatem inculcant) sequuntur, de quibus hactenus hic egit Isaias. Hi enim ex Christi sancta disciplina, superbiæ, avaritiæ, aliisque pravis animi motibus et cupiditatibus edomitis, et secum, et cum Deo, et cum aliis hominibus perpetuam agunt pacem, et, si ex necessitate alicui injuste se vel sua invadenti litem, vel bellum justum moveant, odio abstinent, non alium lædere, sed suum recipere cupiunt: itaque non bellum in se, sed per bellum pacem et justitiam quærunt. Ita Tertullianus et Athanas. supra, et Irenæus lib. 4. c. 67. et Origen. lib. 5. contra Celsum.

Non ergo bella vera et justa, qualia gesserunt etiam piissimi Imperatores, sed ambitiosa, injusta et tyrannica, quibus ex libidine dominandi invadebantur innocentes, hic per Christum Christique legem elidenda et abolenda prædicit Isaias, qualia ante Christum gesserunt Nemrod, Nabuchodonosor, Alexander, Cæsar, aliique Assyrii, Chaldæi, Persæ, Græci et Romani: quorum bella non tam bella quam latrocinia fuere, uti docet S. August. lib. 3. de Civit. c. 13. et sequent. Christiani ergo, qui ex libidine dominandi vel ditescendi, aut ex invidia, ne scilicet princeps vicinus nimis magnus et potens fiat, ai bellum iniquum movent, non tam Christiani sunt quam Pagani.

Moraliter, disce hic quantum bonum sit pax et concordia, utpote ob quam Christus in hunc mundum venit. Hoc est quod Angeli Christo nato cecinerunt: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Ubi τὸ *bonæ voluntatis*, S. Ambros. et alii nonnulli referunt ad τὸ *hominibus*, hoc sensu, q. d. Pax sit hominibus, non omnibus, sed iis qui sunt bonæ voluntatis; vel ut S. Leo (ser. de nativit. Domini.) pax sit hominibus, quæ scilicet eos faciat esse bonæ voluntatis. Verum quia Græcum εὐδοκία et Hebr. רצון *ratson*, in Sacra Script. fere non hominibus, sed Deo tribuitur, et significat Dei gratiam, benevolentiam, beneplacitum erga homines; hinc melius Theoph. Euthym. Nyssen. et alii hunc dant sensum: Pax sit hominibus, hominibus inquam, quos Deus hac gratia, et bona voluntate ac benavolentia sine eorum merito prosequitur, ut det eis Salvatorem talem et reconciliatorem, qui pacem inter homines, Deum et Angelos, inter cœlum et terram componat. Sic homines bonæ voluntatis alibi vocantur filii dilectionis, id est, filii voliti et dilecti a Deo. Vide dicta Ephes. 1. 9. Hac de causa rursum Christus abiens e mundo pacem nobis testamento reliquit, nosque ie ea sibi suorumque bonorum omnium hæredes instituit, dicens: *Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis:* hoc est quod ait Apostolus: *Pax Christi exultet in cordibus vestris*, Coloss. 3. 15. Vide ibi dicta. Ita Barnagasius Præfectus exercitus regis Abyssinorum, cum Prætore Lusitano fœdus initurus, apprehensa cruce nixus genibus: *Quam*, inquit, *pacem Jesus Christus generis humani redemptor discipulis reliquit, eadem esto inter nos, qui ejusdem profitemur cultum et fidem.* Ita noster Maffeius Historiæ Indicæ l. 7. Alphonsus Aragonum rex dicebat: *Pacem ego dare, non vendere sum solitus:* nolebat scilicet pro pace pecuniam magnam, quam poterat extorquere, a Venetis accipere; sed eam gratis dare. Fredericus III. Saxoniæ Dux pacis amans, nullas arces aut munitiones condidit, imo conditas ab aliis solo æquavit; nec pecunias congregabat, sed in usus utiles et pios expendebat. Rogatus cur id faceret? Respondit: *Ne ego leniter offensus aliquando, arcibus et pecuniis meis confisus, nimis facile vicinos me inferiores bello lacessam, et pacem cum eis eiciam.* Quod utique facturus non erat arcibus et pecunia, qui belli est nervus, destitutus: sciebat nimirum, quod

Pax optima rerum,
Quas homini novisse datum est: pax una triumphis
Innumeris potior: pax custodire salutem,
Et cives æquare potens.

Jovianus Imper. *Odi*, inquit, *omne contentionum genus, concordiam autem unice amplector et amo.* Ita Socrat. l. 3. c. 21. nimirum

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Ita B. Nazianzenus ob æmulos pacis causa cessit Archiepiscopatu Constantinopolitano: *Si*, inquit, *propter me orta hæc est tempestas, projicite me in mare*; et ad Theodosium Imp. *Non pecunias*, ait, *non dignitates ambio, sed ut liberer Episcopatu obsecro; cesset invidia, pacem colant Episcopi, tu maxime in eam rem annitere: sacerdotum bellum comprime, qui barbarorum audaciam compescuisti, maxima Imperii tui trophæo uno re exorna, nimirum Episcoporum concordia; hoc ego donum a te peto, hoc beneficium ultimum porrige.* Ita Grgor. presb. in ejus Vita.

Marcus et Marcellianus fratres stipitibus infixi Ps. illum alternis decantarunt: *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum!* cumque irriderent tormenta, erubuit Diocletianus, et ambos lanceis confodi jussit. Dicant idem Christiani, hacque concordia et pace Turcas, hæreticos, omnesque hostes superabunt.

Vis etiam Gentiles? Probus Imper. dicebat: *Brevi milites necessarios non habebimus.* Sperabat tantam pacem, ut nihil opus esset exercitu. Hanc mentem utinam Deus immittat omnibus nostri sæculi principibus! Ita Vopiscus.

Crœsus a Cyro captus hoc argumento bello pacem prætulit, quod *pacis tempore filii sepelirent patres, in bello contra patres sepelirent filios.* Philo, *Pax*, ait, *vel cum magno damno conjuncta, melior est bello. Pax maximum bonum est et divinum, quod nullus mortalium præstare potest.* Antoninus Pius acclamabat illam Scipionis sententiam: *Malo servare unum civem, quam mille hostes occidere*; pacem videlicet bello præferens, et in ipso bello sentiens hanc primam oportere esse ducis curam, ut quam minima civium jactura comparetur victoria. Ita Jul. Capitolin.

Otho Imp. cum videret aut deponendum imperium, aut magna civium strage tuendum, statuerat sponte mori, ac amicis et militibus hortantibus ne tam cito de belli eventu desperarent, negavit sibi vitam suam esse tanti, ut hac de causa bellum civile nasceretur. Quis non miretur hunc animum in Ethnico principe, eoque triginta tres annos nato? Cicero lib. 7. ad Attic. epist. 14. *Pax vel injusta*, inquit, *utilior est justissimo bello*. Livius l. 30. *Melior*, ait, *tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. Illa in tuo, hæc in deorum manu est.* Quocirca: *non ita alieno appetes, ut de tuis dimiess.* Nam, ut ait Homerus Iliad. 6. *Mars communis interimit quoque jam perimentem.*

Antisthenes *fratrum inter se concordiam dixit quovis muro firmius esse munimentum.*

Musonius dicebat nullas nuptias sine concordia esse honestas, nec ullam societatem utilem. Improbos vero concordiam inter se alere non posse: sicut lignum rectum cum curvo, aut duo ligna curva inter se convenire nequeunt.

Isæus, cum Spartani de civitate mœnibus cingenda cogitarent, illud Homeri recitavit: *Scutum hæsit scuto, galeæ galea, atque viro vir.* Et adjecit: *Sic mihi state, Lacedæmonii, et muris cincti sumus.* Ita Philostr. in Sophist.

Scilurus octoginta habens filios masculos, moriturus fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Id cum singuli quasi impossibile recusassent, ipse singula jacula exemit, atque facile confregit omnia, filios admonens his verbis: *Si concordes eritis, validi invictique manebitis; contra si dissidiis et seditione, distrahemini, imbecilles eritis et expugnatu faciles.* Ita Plutarch. in Apophthegm.

Micipsa rex moriturus filios ad concordiam hortatus est hac aurea sententia: *Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur.* Ita Sallust. in Jugurtham.

Severus Imper. moriturus vocavit filios M. Antoninum et Getam, aitque: *Facite ut conveniat inter vos, locupletate milites, cæteros omnes contemnite.* Recte monuit: nam alter alterum postea interemit, ipsumque et se cum familia perdidit. Ita Dion. et Xiphil. in Vita Severi.

5. DOMUS JACOB, VENITE, ET AMBULEMUS IN LUMINE DOMINI.] Est vox Gentium conversarum et Christianarum ad Judæos: illa enim cœpit v. 3. et hic finitur, ut vult Rupert. aut potius est vox ipsius Prophetæ Isaiæ, posteros suos Judæos futuros tempore Christi invitantis ad lumen fidei Christianæ, q. d. O Jacobæi, o posteri fideles et sancti patriarchæ Jacob, recipite lumen, id est, Evangelium Christi: nolite in eo cedere Gentibus barbaris et idololatris: quin potius cum eis et pro eis Messiam vestrum adite, ut ab eo lumine fidei, gratiæ et salutis, æque ac illi, illuminemini.

6. PROJECISTI ENIM POPULUM TUUM, DOMUM JACOB.] Vatabl. vertit, *projecisti autem*; sed Hebr. כי *ki* significat *enim*, non *autem*. Quæres, cujus rei causam det *τo enim*. Respond. aliqui; succensionis et eversionis Hierosolymæ, de qua egit in fine cap. præcedentis, eo enim hæc pertinere. Verum hoc nimis remotum et durum est: sequitur enim cap. 2. 1. *Verbum Domini, etc.* Dico ergo, sensus est, q. d. Nemo miretur quod ego Isaias, aut Gentes, quæ antea Deum ignorabant, Judæos quibus solus notus erat Deus ad agnitionem veri luminis, puta Christi, adhortentur dicentes: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini*, quia tu, Domine, eos, licet populum tuum, projecisti, id est, jam projicere cœpisti, et plane projicies tempore captivitatis Babylonicæ, et omnino tempore Christi: redit enim hic Isaias ad sua tempora, et suo populo de more concionatur. Causam subdit, scilicet multitudinem peccatorum, puta augurium, obscœnitatem, avaritiam, superbiam, idololatriam. Ita Forer. Unde sequitur.

QUIA REPLETI SUNT UT OLIM.] q. d. Uti Judæorum majores et parentes, ita et hi eorum posteri repleti sunt opibus, et consequenter peccatis, quæ opes consequi solent, puta idolis, ut vertit Chaldæus (hæc enim sunt olitana et antiqua Judæorum peccata, ut patet ex vitulo aureo, quem adorarunt in Sina) et auguriis, ut vertunt Septuag. aliique quæ sequuntur. Ita S. Hieron. et alii, et patet ex sequentibus. Pro *ut olim* hebr. est מקדם *mickedem*, id est, ab Oriente, inquit Lyran. et Vatablus, q. d. Repleti sunt magis, divinis et auguribus: augurio enim Orientales erant dediti. Unde Balaam ariolus dicitur habitasse in partibus Orientis, Numer. 24. Verum nostro Interpreti consentiunt Septuag. et Chaldæus, qui *mickedem* vertunt, *sicut ab initio*. *Kedem* enim significat prius, initium; et quia talis est Oriens, hinc quoque Orientem significat.

ET AUGURES HABUERUNT UT PHILISTHIIM.] Augurium est divinatio, quæ fit ex garritu aut gestu avium; dicitur enim augurium quasi avigerium: inde augurium extensum est ut significet quamlibet magiam et divinationem, imo et conjectationem: unde ait Cicero Philipp. 4. *O mea semper frustra, verissima rerum futurarum auguria*, id est, conjectationes.

PUERIS ALIENIS ADHÆSERUNT.] Primo, q. d. Gentibus alienigenis se conjunxerunt in cultu idolorum: ita aliqui. Verum hoc obscurius et alienius est, præsertim cum mox clare eorum idololatriam arguat, vers. 8.

Secundo ergo et melius, Cyrillus cum Septuag. hæc accipit de matrimoniis, quæ Judæi cum alienigenis contra legem Exodi 34. 16. contraxerant, indeque pueros semijudæos et semigentiles procrearant: hi enim pueri erant alieni, id est, alienigenæ, quia ex matre alienigena, quibus quasi prolibus suis adhærebant Judæi.

Tertio, proprie et genuine S. Hieron. Rupert. Haymo, et S. Thomas, vel potius Thomas Anglicus, putant Judæos hic reprehendi de nefaria pæderastia, sive sodomia cum pueris: quod peccatum Judæi a vicinis Gentibus didicerunt, illudque apud eos ita invaluit, ut ad hoc mancipia peregrina coemerent, inquit Haymo, idque significat vox *alienis*. Sic Augustus Cæsar, Adrianus, Trajanus, aliique fuerunt pæderastæ. Audi S. Hieron. hic: *In tantum*, inquit, *Græci et Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi Philosophorum Græciæ haberent publice concubinos: et Adrianus Philosophiæ artibus eruditus, Antinoum consecrarit in deum* (uti Jupiter suum Ganymedem) *templumque ei ac victimas et sacerdotes instituerit, et ex eo Ægypti civitas* (Antinopolis) *et religio nomen acceperit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi: donec sub*

Constantino Imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium et turpitudo deleta est.

Hæc expositio probatur primo, quia sæpe in Scriptura legimus de ephebeorum apud Judæos prostitutione; deque effœminatis, quibus ædiculæ non tantum in urbe, sed et juxta templum ædificatæ sunt a Menelao impio pontifice, ita ut templum quasi in lupanar verterint, ut patet 2. Mach. 4. v. 9. et 12. Secundo, quia hac de causa c. 1. 10. vocavit eos principes Sodomorum et populum Gomorrhæ. Tertio, quia habr. est *conglutinati sunt*; et Symmachus vertit, *opplauserunt pueris alienis*.

7. Repleta est terra argento et auro.] Primum Judæorum peccatum, ob quod a Deo projecti sunt, fuit augurium; secundum, pæderastia; tertium est hoc scilicet avaritia et habendi cupido insatiabilis, quæ nusquam opum finem et terminum figit, sed quo plus habet, eo plus habere et accumulare studet.

Moraliter nota. Non dicit, Repletum est cor, sed terra, auro; fieri enim potest ut terra impleatur auro, sed cor avari eo repleri nequit. Non sine causa Plato et Archytas Tarentinus animum hominis cupidi vasi perforato compararunt, ob insatiabilem et infinitam voraginem appetendi. Totus mundus cor hominis non implet: hujus rei symbolo mundus figuram habet rotundam, cor pyramidalem; figura autem sphærica pyramidali quadrare nequit. Tunc satiabimur, cum Deo fruemur in gloria. *Satiabor*, ait Vates Psal. 16. *cum apparuerit gloria tua*. Cum igitur exiles et caducæ divitiæ animum non expleant, sed potius irritent et accendant, cur eas tantopere concupiscis? cur quæris thesauros in terra, cum sortem habeas in cœlo? pereunt Christi pauperes fame et nuditate, et tu pecuniam, qua illi poterant vivere, in arca recondis. Nonne intelligis te in arca habere inclusam vitam pauperum? Quid dico inclusam, imo sepultam. Quid est arca avari nisi sepulcrum, ubi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis eorum vitam, imo tuam et teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tui ipsius. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum. Non hoc ego dico, sed Christus Matth. 6. 21. Ita Hector Pintus. Vere dixit Apostolus, quod avaritia sit idolorum servitus, et cupiditas omnium malorum radix.

8. Et repleta est terra ejus equis, et innumerabiles (id est plurimæ, est hyperbole) quadrigæ ejus.] Quartum est hoc peccatum fastus. Vetuerat enim Deus Judæorum regibus, at magis populo, Deut. 17. v. 16. et 18. ne sibi equos et quadrigas multiplicarent, tum ne iis superbirent ad pompam, tum ne in iis, sed in Deo victoriæ spem tempore belli reponerent. Ita S. Hieron. Basilius et alii. Vide dicta Deuter. 17. et Exodi cap. 13. vers. 13. Aliter hæc exponunt Forerius et Sanchez, q. d. Ego Deus dedi Judæis copiam auri, argenti, equorum; cur ergo confugiunt ad idola, eaque ab eis expetunt, imo ea in eorum usum convertunt, et ex auro quod eis dedi, idola conflant?

Et repleta est terra ejus idolis.] Quintum est hoc peccatum Judæorum: scilicet idololatria.

9. Et incurvavit se (idolis) homo plebejus, et humiliatus est vir,] scilicet primarius et princeps, q. d. Tam proceres quam plebs colunt idola humiliando se coram illis. Hæc spectant tempora non Christi, sed Isaiæ. Jam enim ab uno ad aliud avolat, jam utrumque miscet Propheta, juxta can. 4. Notat enim S. Hieron. Judæos post reditum ex Babylone numquam, ac consequenter nec tempore Christi, sponte et communi consensu idola coluisse, idque prædixit Tobias cap. ult. v. 8. itaque reipsa eveuisse testatur Talmud Hierosolymitanum apud Galat. lib. 4. cap. 23. et R. Samuel Marochianus ex Judæo Christianus lib. de Adventu Messiæ cap. 1. qui inde concludit, non idololatriam, uti olim, sed cædem Christi causam esse ruinæ et desolationis, quam Judæi in hanc usque diem ubique patiuntur. Calvinus hæc torquet contra cultum SS. imaginum. Censet enim hic damnari omne reverentiæ signum, quod operibus manuum, id est, statuis et imaginibus defertur. Sed errat et fallit impostor. Nam idola hic tantum damnantur, non imagines: quia non hæ, sed illa sunt Gentium dii manibus eorum facti. Ait enim, *Repleta est terra idolis*. Idola enim sunt opera manuum hominum, non tantum materialiter, sed et formaliter: quia non tantum sculpturam vel picturam materiæ, sed et formam, scilicet Dei nomen et numen, ab hominibus acceperunt, cum ex se et in rei veritate nihil sint, ut ait Apost. 1. Cor. 8. v. 4. Hisce ergo incurvari, id est, ea adorare latria, nefas est.

Ne ergo dimittas eis.] Ex zelo hoc ait Isaias, q. d. Perde, Domine, tam scelestos, excinde idololatras. Rursum τὸ *dimittas*, pro *dimittes*, prophetico accipi potest. Unde Septuag. personam commutant, itaque vertunt: *Non ergo dimittam eis*. Quasi Deus hic loquatur, et minetur, ac prædicat futuram ultionem, eamque irrevocabilem.

10. Ingredere in petram, et abscondere.] Est sarcasmus, q. d. Ob hæc scelera tua, et quia mea monita contemnis, nec pœnitere vis, carta et terribilis te, o Israel, manet Dei vindicta, certum excidium: hoc enim in te vibrabit et fulminabit Deus ut tuum fastum sternat, ut duram cervicem tuam frangat; quod ut evadas, fugies in cavernas, speluncas et fossas, ibique latitabis, sed non effugies: ibi enim hostes te scrutabuntur, teque trucidabunt, ut si salus ipsa (quod vulgo dicitur) te servare velit, non possit.

Nota. Loquitur de excidio Chaldaico, et captivitate Babylonica, ejusque terrorem, et in ea pavorem Judæorum, graphica hypotyposi hoc versu et sequentibus usque ad 22. describit. Ulterius quoque, scilicet ad excidium Romanorum, et ad excidium futurum in die judicii, quorum illud Chaldaicum fuit typus (qua de causa hæc excidia sæpe permiscent Prophetæ) acies Prophetæ pervasit. Vide can. 4. Tunc enim diu latuisse Simonem et alios in fossa humo, testis est Joseph. lib. 7. Belli c. 16. qui et lib. 1. c. 12. docet Judæam, utpote confragosam, abundasse speluncis, ad easque Judæos in extrema fortuna confugere solitos, utpote quæ vix ab hoste adiri aut expugnari possent; ubi et earum formam situmque describit: unde et ipse Josephus capta Jotapata in puteum et speluncam se abdidit, ex qua ad Vespasianum avocatus et abductus est, ut ipse refert lib. 3. Belli, c. 14. Sic

vidua Hectoris filium abdens in latebres monumenti, ait ei:

> Fata si miseros juvant,
> Habes salutem: fata si vitam negant,
> Habes sepulcrum.

A FACIE TIMORIS, id est a facie terroris, hoc est terribili, DOMINI, quæ formidinem vobis et toti orbi incutiet: ET A GLORIA MAJESTATIS EJUS,] quæ scilicet gloriosam suam justitiam ostendet in Judæos, cum eos persequetur et occidet per Chaldæos tam fortes, pugnaces et gloriosos milites. Chaldæi ergo hic vocantur *timor* sive terror, et *gloria Domini*, metonymice; quia a Deo missi terrorem incutient Judæis, in eosque gloriosam Dei vindictam exercebunt.

Posset secundo, *timor* hic proprie accipi, q. d. Fugite a facie timoris, id est ob timorem et pavorem conceptum ex gloria plena majestatis quam facies Dei, id est Deus præsens et persequens vos, ostendet in punitione vestri per Chaldæos. Nam *pessimus in dubiis augur timor*, ait Plautus in Mostellar. Unde et Ovidius lib. 2. de Amore:

> Multa miser timeo, quia feci multa proterve,
> Exemplique metu torqueor ipse mei.

Sed prior sensus aptior est, magisque convenit cum τῷ *facie*.

11. OCULI SUBLIMES HOMINIS HUMILIATI SUNT,] id est humiliabuntur: prophetice enim præteritum ponitur pro futuro ob futuri certitudinem: patet ex seq. Sensus est, q. d. Chaldæi humiliabunt, dejicient, calcabunt omnes Judæos tam plebejos quam nobiles et proceres (hi enim vocantur *viri*, sicut plebei vocantur *homines*) excidium hoc et calamitas omnes tam parvos quam magnos et elatos comprehendet, tumque solus Deus hanc vindictam exercens apparebit potens, terribilis et gloriosus, ipsique antea tumidi et cervicosi Deum ultorem agnoscent, et ante illum supplices incurvabuntur. Unde Septuag. vertunt: *Nam oculi Domini sublimes et homo humilis*. Verum vox *Domini* uti non est in Latino, ita nec in Hebræo aut Chaldæo. Causam subdit:

12. QUIA DIES DOMINI.] *Dies Domini* vocatur dies judicii et vindictæ, quam Deus exercebit per Chaldæos: et allegorice dies extremi judicii; tum Deus per Christum severissime et acerrime vindicabit hæc scelera Judæorum, aliorumque impiorum omnesque superbos prosternet et proteret.

13. ET SUPER OMNES CEDROS LIBANI.] Lyran. plane hæc ad litteram accipit de armis aliisque machinis Judæorum factis ex cedris Libani, et ex quercubus Basan, quæ per Chaldæos disjectæ et confractæ sunt. Verum melius alii cedros, quercus, montes et colles figurate et symbolice accipiunt; ut significent regem, proceres et principes, qui honoribus et opibus cæteris eminebant: sic enim hæc accipiuntur Ezech. 17. 3. et alibi. Unde.

Nota cum Cyrillo, Chaldæo et Eusebio l. 8. Demon. 4. per *Libanum* accipi urbem Hierosolymam, non autem templum, ut vult S. Hier. in Zachar. 11. idque primo, quia Hierosolyma in vertice montis Sion et Moria, qui est instar Libani, erat posita. Secundo, quia in ea multæ erant domus magnificæ, factæ ex cedris Libani. Tertio, quia urbs ipsa candido structa lapide, murorum et ædificiorum albicatione nivosi montis Libani speciem a longe spectantibus præbebat. Jam rex et principes in ea quasi in Libano vocantur *cedri* et *montes*, eo quod gloria dignitate, æque ac superbia et fastu cæteris eminebant, perinde ac montes vallibus, et cedri aliis arboribus eminent.

ET SUPER OMNES QUERCUS BASAN.] *Basan* fuit regnum Og gigantis, quo occiso Moyses illud dedit Gaditis, Rubenitis, et dimidiæ tribui Manasse, Josue 12. 4. continebat autem partem Galaaditis, Trachonitidem et Gaulanitidem, fuitque uberrima et lætissima pascuis. Hinc Hebræi Basan et Carmelum proverbialiter usurpant, pro ubere et divite terra: unde arietes, tauri, vaccæ Basan, vocantur arietes, tauri, vaccæ bene saginatæ et pingues, uti vertit S. Hieron. et Symmachus. Per *quercus Basan* ergo intellige homines in Judæa, primo fortes, militares et superbos. Ita S. Basilius. Secundo, divites et opibus ac deliciis abundantes. Tertio, luxui et libidini ignominiose deditos. Unde Basan hebr. significat ignominiam, ex opibus enim et deliciis itur in gulam et venerem pudendam. Vide cap. 19. Hosce ergo omnes Deus per Chaldæos dejiciet et conteret.

15. ET SUPER OMNEM TURRIM EXCELSAM.] Chaldæi enim turres et muros urbis dejecerunt.

16. ET SUPER OMNES NAVES THARSIS.] *Tharsis*, id est, maris. Ita Septuag. S. Hieron. et Chaldæus. Nam a Tharsis nepote Japhet Genes. 10. orti sunt Cilices, indeque eorum metropolis dicta est Tharsus. Ita S. Hieron. in Quæst. Hebraic. in Genesi, et Josephus lib. 1. Antiq. cap. 7. Inde quia Tharsenses et Cilices potentes erant in navibus, et maris domini, hinc et Tyrus Isaiæ 23. in Hebræo vocatur *filia Tharsis*, quod Noster vertit *filia maris*. Late enim olim dominatos fuisse Tharsenses, patet ex eo, quod de Holoferne dicitur Judith 2. *Prædavitque omnes filios Tharsis*; et Solinus c. 41. *Ciliria*, inquit, *anteo ad Pelusium Ægypti pertingebat*. Ulterius a parte totum ipsum mare Mediterraneum, tandemque Oceanus et vastum quodvis mare dictum est Tharsis. Sic Jonas fugit in Tharsis, id est ad mare. Sic dicuntur naves et reges Tharsis, id est maris et insularum. Sic classes Salomonis dicuntur navigasse in Tharsis: id est in mare Indicum. Denique hinc chrysolithus lapis hebraice dicitur Tharsis, quia est coloris marini, puta cærulei. Significat ergo hic Isaias classes Ægyptiorum et Tyriorum, aliorumque Judæis obsessis opitulari volentium, a Chaldæis fundendas et evertendas fore. Ita Cyrillus. Notat Sanchez, naves Tharsis vocari naves magnas, robustas, et validas, quæ mare vastum ventisque frementibus obnoxium sulcare possunt. Dici enim *Tharsis*, ut distinguantur a phaselis papyri, quibus abundat Nilus et Ægyptus, et a navibus piscatoriis, quæ erant in Judæa et Genezareth. Hinc enim dicitur Psalm. 47. *In spiritu vehementi conteres naves Tharsis*, q. d. Naves, quamtumvis fortes et firmæ, non sustinebunt ultricem et infensam manum Dei. Addit Sanchez per naves Tharsis significari naves magnas regum Judæorum, quæ, ut olim tempore Salomonis, magnam auri vim in eorum ærarium comportarint. Verum cum hæc spectent tempora Sedeciæ et Hierosolymæ obsessæ, quando Judæi fuerunt pauperrimi, ut non vi-

dicuntur habuisse classes tantas: hinc potius ad classes vicinorum Tyriorum et Phœnicum hæc referenda videntur, uti dixi.

18. Et idola penitus conterentur.] Hoc factum est primo, et propriè post vastationem Chaldæorum, et captivitatem Babylonicam, ut dixi vers. 9. Secundo, id factum est post Christum sub Theodosio seniore Imperatore, qui edicto publico non tantum Judæis, de quibus hic propriè agitur, sed et Gentibus per totum orbem idololatriam sustulit, ut patet lib. 10. 11. 12. de Paganis Cod. Theodos.

Tertio, et plenissime id fiet in die judicii: tunc enim impii fugient in speluncas et cavernas a facie iræ Dei, ut sequitur, dicentque *montibus: Cadite super nos; et collibus: Operite nos.*

20 Quæ fecerat sibi ut adoraret talpas et vespertiliones.] Ita Ægyptii aliique stolidi homines olim crocodilos, simias, feles, scarabæos, talpas, muras, id est, eorum imagines et idola, pro diis coluerunt, ut fuse docet S. August. de Civitate Dei lib. 4. c. 8. et 11. Aliter S. Hieron. Idola, inquit, metaphorice, et per sarcasmum vocantur talpæ et vespertiliones: quia æque ut talpæ et vespertiliones oculis et sensu ac mente carent. Forerius quoque per talpas et vespertiliones, qui sunt quasi alati talpæ, ideoque lucifugi et tenebrarum amantes significari putat diabolum, qui est princeps tenebrarum, ut sagittet in obscuro rectos corde.

Moraliter, talpæ sunt homines in terrena et in ventrem abjecti, quales sæpe erant idololatræ idola sua imitantes. Scriptum est enim: *Similes illis fiant qui faciunt ea.* Vidi in Collegio Lovaniensi hortulanum sæcularem, qui vocabatur talpa horti nostri, eo quod perpetuo terræ prono pectore et corpore ince mberet, eam fodiendo, serendo, sarriendo, veliendo, rigando, etc. Pari modo qui bonis terrenis semper inhiant, talpæ sunt.

Vespertiliones sunt qui amant tenebras, quique sunt amphibii, id est, aliquid a spiritalibus, aliquid a carnalibus participant. Sic Varro: *Factus sum*, inquit, *vespertilio; neque in muribus plane, in volucribus sum.* Vespertilio enim dicitur quod vespere evolet: unde alas habet et volat, quod ei cum muribus non convenit; sed animalia parit, non ova, in qua re non cum volucrum, sed cum murium natura congruit. Secundo, vespertilio fœtus admotus uberibus lacte nutrit, cum volucres cibum in os pullorum inserant. Tertio, habet dentes; quibus carent volucres. Quarto caput habet simile muri, atque alas non ex plumis, sed ex membranis: est ergo mus alatus. Hæc adapta hominibus vagis et variis, qui nec pisces sunt nec caro, nec cœlestes nec terreni, sed participium ex utroque.

Quocirca pulchre S. Basilius hic dæmonem ejusque assecias comparat vespertilioni. Nam hic lucem, inquit, fugit, et dæmon est lucifuga. Secundo, hic pro alis membranulam habet carneam, et dæmon incorporeus quidem est, sed nullo Dei accensus desiderio alis provolat: rerum materialium rerum affixus desiderio et intabescens, carnis instar concretioris obduruit. Tertio, hic est volatile et quadrupes, infirmus pedibus et volatu: sic et dæmon neque angelus est, neque homo, qui vires mentis et animi peccando debilitavit. Quarto, hic habet dentes, quibus carent aves: et dæmon appetens est vindictæ, qua carent Angeli. Quinto, hic fœtum parit, non ova: et dæmon ocissime malignæ suæ operationi finem imponit. Qui igitur venerabundi procidunt dæmonibus, allegorice dici possunt vespertiliones. Hucusque S. Basilius

21. Et ingredietur scissuras petrarum.] Repetit et inculcat id quod dixit v. 10. quia terribile est, ut percellat auditores. Ita sæpe vindictam Dei, et memoriam novissimorum concionatores inculcent populo.

22. Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est.] Pro *spiritus* hebr. est נשמה *neschama*, id est, *halitus*. Est conclusio et epiphonema totius capitis, estque prophetia de Christo, inquit Origen. et Hieron. et veteres Rabbini. Ad Christum enim quasi ad scopum avolat et revolat Propheta, juxta eam. 4. q. d. Cum hoc cap. vaticinatus sim Christum erecturum Ecclesiam, quasi montem et domum Domini; quodque ipse subvertet omnem Judæorum statum et Synagogam: hac de causa serio vos moneo et præcipio, ut quiescatis a vexando et occidendo Christo, qui secundum carnem quidem est homo fragilis, ait S. Hier. animamque humanam et halitum habet, quæ naribus respirat (ut habent Septuag.) æque ac alii homines (hinc Threnor. 4. 20. Christus vocatur *spiritus*, id est, halitus *oris nostri*) sed secundum divinam naturam et majestatem excelsus, vel, ut hebr. est, ipsa celsitudo est et sublimitas (de quo mox.) Christus enim maxime est is, qui, ut dicitur v. 19. surget *percutere terram*, scilicet in die judicii: ipse etiam, qua Deus, omnem illam vastitatem quam prædixi a v. 10. ad 22. per Chaldæos Judæis inducet. Hunc sensum indicat versio Arabica Alexandrina, quæ sic habet: *A facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus, cum surrexerit ut arguat terram de homine* (id est, pro homine, propter hominem) *qui olfacit ventum* (odorem, aerem, flatum) *naribus suis: quia cum quo* (vel in quo) *mensuratur?*

Nota τὸ *cujus spiritus in naribus ejus est*, non tantum significat Christi humanitatem, itemque longanimitatem, et patientiam, sed etiam magnanimitatem, iram, indignationem et vindictam. Hebræum enim אף *aph*, id est, *nasus* et *furor*, id sæpe significat: furor enim naso flammante sæpe se prodit. Hinc dicitur 2. Reg. 22. *Ascendet fumus de naribus ejus*; et Martial. ne

Fumantem nasum vivi tentaveris ursi:

et de equo Virgil. lib. 3. Georgic.

Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.

Quod S. Job cap. 39. 20. ait: *Gloria narium ejus terror*; sic et Plautus ait: *Fames et mora bilem in nasum conciunt.* Sic et *spiritus* sæpe furorem significat, ut Isaiæ 30. *Spiritus ejus velut torrens inundans*; et Judic. 8. 3. *Et requievit spiritus eorum, quo tumebant contra eum.* Sensus ergo est, q. d. Nolite persequi Christum, quia esto sit mitis et humilis, est tamen et magnanimus, læsaque ejus patientia fiet furor. Idem ait Psal. 2. *Apprehendite disciplinam* (hebr. *osculamini*, vel *adorate filium*) *nequando irascatur Dominus, et pereatis.* Ita Sanchez, et Delrio adagio 139. et Luisius Legion.

in Cant. 7. *Quiescite*, inquit, *ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, hoc est, ab homine magni multique spiritus, qui præditus est animo magno et excelso. Nam ut sequitur, Excelsus est ipse. Nasus enim significat excandescentiam, item gravitatem majestatemque vultus quæ oritur ex spirituum fervore et multitudine. Creber enim et multus spiritus magni animi indicium est*, ut patet in equo. Hoc valde appositum est.

Alii aliter vertunt. Chaldæus prorsur contrarie ita vertit: *Cessate vobis, ne subjiciamini homini cum factus fuerit terribilis, cujus spiraculum in naribus ejus est; quia hodie est vivus, et cras non est, et quasi nihilum reputatus est ipse*. Et versio Arabica Antiochena: *Abstinete vos ab homine, cujus halitus in naribus ejus: ipse autem est velut vas.*

Arias Montanus vertit: *Quiescite ab Adam*, scilicet veteri imitando, ut novum et cœlestem Adamum, scilicet Christum, induatis, *quia in quo reputatus est ipse*, q. d. Quia Adam vetus apud Deum et Sanctos nullius est pretii.

Leo Castrius vertit: *Nolite fidere homini*, scilicet Cæsari, dicentes: Non habemus regem nisi Cæsarem: quia ille, utpote homo, nullius est pretii, ille etiam habet spiritum in naribus, id est, iram: quis vos puniet et evertet. Sic etiam exponunt Judæi, nisi quod ipsi per hominem non Cæsarem, sed regem Assyriorum aut Ægyptiorum intelligant.

Quia excelsus reputatus est ipse] Pro *excelsus*, hebr. est במה quod per *dages* et *segol* jam legunt במה *bamme*, id est, *in quo*. Ita et Chaldæus vertit et Aquila (idque fecit in odium Christi, ait S. Hieron.) quin et Septuag. Verum, ut recte docet S. Hieron. tunc sensus non cohæret; quid enim est dicere, Quiescite ab homine, quia in quo reputatus est ipse? id est, quia nullius est pretii. Nemo enim sic aliquem laudat: Cave ne offendas eum, quia ipse omnino nihil est. Hoc enim insulse diceretur; unde infert S. Hieron. non esse legendum *bamme*, sed במה *bamo*, id est, excelsum, altitudo, sublimitas: Christus enim qua Deus est ipse celsitudo et majestas divina.

Symbolice, S. Gregorius 31. Moral. cap. 12. *Redemptoris*, inquit, *nostri spiritus esse in ejus naribus dicitur; ut videlicet scientia illius in præscientia designetur: quia quæcumque se scire in natura humanitatis innotuit, hæc nimirum ante sæcula ex divinitate præscivit*. Unde subdit: *Quia excelsus reputatus est ipse, ac si diceret: In inferioribus ventura desuper præscivit: quia ad ima de cœlestibus venit.*

CAPUT TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prophetat excidium Judæorum per Titum et Vespasianum ob occisum ab eis Christum, ita tamen ut pleraque quæ hic dicit, adaptare sibi possint Judæi qui erant tempore Isaiæ, hæcque ab eo audiebant. Secundo, v. 8. causam excidii assignat, scilicet peccata populi, et principum stuporem ac fraudem. Tertio, v. 16. aliam dat excidii causam, scilicet procacem et superbum ornatum fœminarum, quas proinde decalvandas, ac funibus et ciliciis vestiendas prædixit.

1 Ecce enim Dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem, et a Juda validum et for-
tem, omne robur panis, et omne robur aquæ; 2. fortem et virum bellatorem, judicem, et
prophetam, et ariolum, et senem; 3. Principem super quinquaginta, et honorabilem vultu,
et consiliarium, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici. 4. Et dabo pueros prin-
cipes eorum, et effœminati dominabuntur eis. 5. Et irruet populus, vir ad virum; et unusquisque
ad proximum suum: tumultuabitur puer contra senem, et ignobilis contra nobilem. 6. Apprehen-
det enim vir fratrem suum domesticum patris sui: Vestimentum tibi est, princeps esto noster;
ruina autem hæc sub manu tua. 7. Respondebit in die illa, dicens: Non sum medicus, et in domo
mea non est panis, neque vestimentum: nolite constituere me principem populi. 8. Ruit enim Je-
rusalem, et Judas concidit: quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum, ut pro-
vocarent oculos majestatis ejus. 9. Agnitio vultus eorum respondit eis: et peccatum suum quasi
Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt: væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala. 10. Di-
cite justo quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet. 11. Væ impio in ma-
lum: retributio enim manuum ejus fiet ei. 12. Populum meum exactores sui spoliaverunt, et mu-
lieres dominatæ sunt eis. Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum

tuorum dissipant. 13. Stat ad judicandum Dominus, et stat ad judicandos populos. 14. Dominus ad judicium veniet cum senibus populi sui, et principibus ejus: vos enim depasti estis vineam, et rapina pauperis in domo vestra. 15. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum. 16. Et dixit Dominus: Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, ambulabant pedibus suis, et composito gradu incedebant: 17. Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et Dominus crinem earum nudabit. 18. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, et lunulas, 19. et torques, et monilia, et armillas, et mitras, 20. et discriminalia, et periscelidas, et murenulas, et olfactoriola, et inaures, 21. et annulos, et gemmas in fronte pendentes, 22. et mutatoria, et palliola, et linteamina, et acus, 23. et specula, et sindones, et vittas, et theristra. 24. Et erit pro suavi odore fœtor, et pro zona funiculus, et pro crispanti crine calvitium, et pro fascia pectorali cilicium. 25. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, et fortes tui in prælio. 26. Et mœrebunt atque lugebunt portæ ejus, et desolata in terra sedebit.

1. Ecce enim.] Vox *enim* significat, hæc pendere et connecti præcedentibus, q. d. Monui ut quiescatis a Christo, eumque non vexetis, nec occidatis: sed scio vos contrarium facturos, Christumque occisuros; quare prædico vobis quod Titus et Vespasianus in ultionem sanguinis Christi evertent et succendent Jerusalem. Ita S. Basilius, Hieron. Cyrill. Rupert. et passim veteres. Non ergo loquitur Isaias de excidio Judæorum per Babylonios, uti vult Haymo, sed per Romanos, idque usque ad cap. 6. ut patet ex toto Isaiæ discursu et connexione: quæ enim c. seq. ait de germine Domini magnifico, de libro vitæ, de ablutione peccatorum in spiritu judicii et ardoris: et cap. 5. de cantico dilecti et patruelis; manifestum est ex communi interpretum sententia ad Christum, Christique et Ecclesiæ tempora pertinere. Prædicit itaque hoc cap. quod Deus a Judæis ob cædem Christi auferet primo, omne robur, omnesque validos milites; secundo, omnem annonam, ut fame tabescant; tertio, prophetiam et Prophetas: quarto, senes et principes; quinto, consiliarios; sexto, architectos; septimo, viros pios et spirituales; denique omne lumen S. Scripturæ, omnem religionis cultum, omnem gratiam et favorem Dei. Ex quibus fiet ut Dei ope destituti Judæi cæci et miseri inopesque consilii in suum exitium ruant, utque diro bello, fame et peste vexentur, cædantur et in servitutem abripiantur. Ita Patres jam citati.

Dominus exercituum auferet, etc. validum et fortem.] Hebr. *validum et valido*, aut sustentatorem et sustentatricem: το ergo *fortem* est fœmininum, q. d. Deus auferet a Juda validos duces, quales olim fuerunt Moses, Josue, Gedeon; et validas ducissas, quales fuerunt Debora, Jahel, Judith. Ita S. Basil. Secundo, solet Scriptura per utrumque genus, scilicet masculinum et fœmininum, significare universitatem rei, ut Eccles. 2. *Cantores et cantatrices*, id est, omne musicorum genus; Jer. 7. *Vox sponsi et sponsæ*, id est omnis nuptialis plausus: sic hic *validum et validam*, id est omne præsidium, omne firmamentum. Ita Sanchez. Per *fortem*, animosum æque ac robustum et potentem intellige. Recte enim dixit Lampridius: *Nemo provocare audet, aut facere injuriam ei regno aut populo, quem intelligit expeditum ac promptum ad vindicandum.*

Auferet, etc. omne robur panis, et omne robur aquæ.] q. d. Deus auferet a vobis omnem commeatum ut famæ et siti pereatis; auferet a vobis quidquid alimento aut munimento esse poterat; inducet sterilitatem et famem. Quam id verum fuerit, patet ex Josepho et Hegesippo, qui docent in obsidione Hierosolymæ per Titum matres præ fame devorasse suos filios.

Nota hebraismum. Hebræi enim *robur*, et ut, hebr. est מִשְׁעָן *misan*, id est fulcrum, baculum, scipionem, vocant panem, cibum, et omne id quod hominem in vita sustentat et fulcit; hinc panis vocatur virga vel baculus Levit. 26. 26. Ezech. 4. 16. et c. 5. 16. et 14. 13. Sicut enim baculus senile corpus incurvum et pendulum, ita panis vitam nutantem et deficientem sustentat. Alii Patres hæc aliter explicant q. d. *Auferam robur panis*, id est faciam ut panis vester careat robore succo, vi alendi, sitque evanidus et exsuccus, nec famem expleat; sic et faciam ut aqua sitim non restinguat. Sic enim Deus etiamnum evanida facit poma et fructus nascentes in Sodoma. Et sic segetes sæpe immissa aurugine facit intus aridas et evanidas.

Allegorice, in eadem obsidione et deinceps usque nunc abstulit Deus a Judæis panem spiritualem, id est primo, veram intelligentiam S. Script. Ita S. Hieron. Cyril. Haymo. Unde Philo Carpathius in Cant. c. 4. *Notandum*, inquit, *quod robur panis prius dicitur et postea robur aquæ auferetur: quia dum gravia dicta S. Scripturæ non perquiruntur, nec fiunt ut mandantur paulatim a scientia decidet mens, ut aliquando vel levia non intelligat.* Secundo, panem Eucharisticum et aquam baptismi. Ita Cyrill. et Basil. quem vide: pulchre enim docet quomodo Deus in pœnam peccatorum auferat usum sacramentorum. Tertio, omnia charismata spiritualia. Ita Chrysost. oratione 3. contra Judæos. Sic jam eadem magna ex parte abstulit a Græcis, Afris, Syris, etc. olim sanctitate et doctrina florentissimis, quos ob peccata posterorum permisit in manus Turcarum et Saracenorum tradi.

2. Prophetam.] In excidio enim Hierosolymæ per Chaldæos, inquit Sanchez, pauci fuerunt prophetæ, scilicet solus Jeremias. Unde Azarias ait: *Non est in tempore hoc princeps, et dux, et Propheta*, Daniel. 3. 38. Addit Sanchez, dici quod deerant Prophetæ, quia licet futuri essent, tamen populus eos non erat audi-

turus aut curaturus, perinde ac si non fuissent. Dicitur enim non fuisse, quod frustra fuit, quod inutile fuit. Si enim medicina non sanet, dicimus nullam medicinam fuisse; si nullum consilium utile fuit, consiliarium defuisse; si rex sit puer aut stultus, regem non esse. Verum dico Isaiam loqui de excidio Judæorum, non per Babylonios, sed per Romanos: tunc enim nullos habuerunt Prophetas: neque enim Jesus ille clamans continue, *Væ Hierosolymis*, teste Josepho lib. 7. Belli c. 12. Propheta fuit, sed omen potius et portentum.

3. Et ariolum.] Hebræum קוסם *cosem*, tam in bonam partem capi potest, ut significet conjectorem, sagacem et prognosticum, qui ex observatione præterita caussarum, effectuum et signorum de futuris vel arcanis conjectat, ita accipiunt Septuag. vertentes στοχαστὴν, Vatablus et alii recentiores, quam in malam, ut significet ariolum vel divinum, ita S. Hieron. et alii veteres, q. d. Deus aufert a Judæis omnem prophetiam, tam veram quam falsam, omnesque Prophetas tam veros quam mendaces.

Principem supra quinquaginta,] qui quinquaginta militibus præest. Habebant enim Judæi pentacontarchos, sicut nos habemus hecatontarchos sive centuriones, qui centum militibus præsunt, q. d. Auferet Deus a Judæis duces et capitaneos, ut non sit inter eos qui possit ducere bellum, et aciem instruere. Hinc Epaminondas, teste Plutarcho, dux Thebanorum et Bœotorum, moriens suis suasit quavis conditione cum hostibus pacem componere: videbat enim inter Bœotos nullum esse, qui quasi dux sapienter bello præesse posset; cum eo ergo cœpit et desiit imperium Thebanorum. Verum est illud: *Formidabilior est exercitus cervorum, duce leone, quam leonum duce cerva*, uti inquiebat Chabrias, et ex eo Philippus rex apud Plutarch.

Et honorabilem vultu,] qui sua maturitate, gravitate et auctoritate aliis præsit, easque dirigat, q. d. Non erit qui possit labenti patriæ succurrere ullo modo, scilicet nec oraculo divino, ut Propheta; nec sua auctoritate, ut vir honoratus; nec humano consilio, ut senex; nec bellico stratagemate, ut quinquagenarius; nec machina mathematica, ut solent architecti; nec sua eloquentia, ut prudens eloquii mystici: licet enim Judæi a Romanis obsessi contra eorum machinas et consilia eruptiones crebras, vix tamen machinas moliti sunt, teste Josepho. Rursum machinæ inutiles eis fuerunt, nec excidium avertere potuerunt, quin urbe et arce Sion munitissima potiti sint Romani. Unde non ait, architectum, sed, *sapientem de architectis* auferam.

Et prudentem eloquii mystici.] *Prudens eloquii mystici*, ait Hieron. Primo, est vir pius et pollens dono orationis, qui suis laudibus quasi incantationibus divinum furorem sopire et mansuefacere possit.

Secundo et aptius, est is, qui pollet facundia, gratia et efficacia persuadendi, verbi gratia discordes conciliandi, iratos leniendi, refractarios flectendi, improbos emendandi: tales enim in repub. sunt necessarii, ut tumultus et seditiones plebis imminente bestes dissipent et sedent. Unde S. Hier. *Prudens*, ait, *eloquii mystici, sive, ut Theodotion vertit, prudens incantator; et, ut Aquila, prudens susurrator, est vir eruditus et exercitatus tam in lege et Prophetis, quam in Evangelio et Apostolis: qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, et ad integrum mentis statum reducere, dum et scortator recipit castitatem, et ganeo frugalitatem, et quondam avarus dat eleemosynam.* Hoc eloquium vocatur *mysticum*, tum ex modo, quia mystice, id est arcane et latenter, in animam irrepit eamque flectit: tum ex fine et fructu, quia mysticum id est spiritualem, motum et conversionem, ac mystica dona et virtutes in anima operatur. Septuag. vertunt, *prudentem auditorem*, id est prudentem censorem, qui scilicet auditis consiliariis aut Prophetis, possit inter bonos et malos, inter veros et falsos discernere. Sic enim Propheta uno dicente, alii audiebant et censebant, 1. Corinth. 14. 29. et hic etiam censor posset intelligi per prudentem eloquii mystici, id est prophetiæ, qui scilicet habet donum discretionis spirituum, ut quasi expertus et peritus prophetiæ, possit genuinam a spuriis internoscere.

Nota hic modum quo ruunt respubl. puniente Deo, scilicet deficientibus sensim Præfectis civilibus et Ecclesiasticis, atque viris probis et sapientibus, qui alios verbo et exemplo dirigant. Sagaciter dixit auctor Politicus: *Quinque declarant remp. bene aut male habere, 1. Ædes precum, 2. curia, 3. schola, 4. forum, 5. horologium: prout hæc bene aut male habent et reguntur, ita et respubl.* Sic Carolus V. Imp. dum urbes lustraret, solebat respicere ad horologium, num illud bene dirigeretur, ad templum, et ad plateas, an mundæ essent et compositæ. Idem tria P. quærere solebat: *Ecquis in urbe esset Prætor, Pastor et Præceptor?*

Porro viros sapientes et prudentes esse aurigas reipubl. atque prudentiam esse columen vitæ humanæ censuerunt etiam Gentiles. Plato dixit *beatas fore respubl. si aut philosophi eas regerent, aut reges philospharentur*. Philosophiam intellexit non speculativam et aridam, sed practicam, puta politicam, et œconomicam et ethicam. Euripides dictitabat: *Unum consilium rectum magnam militum manum vincere.* Antisthenes: *Prudentia*, ait, *est murus tutissimus, qui nec collabitur, nec proditur*; Architas: *Sicut*, ait, *exercitum ducit imperator, gubernator navigia, mundum Deus, animam ipsa mens: sic ipsam felicitatem præsentis vitæ temperat regitque prudentia.* Nam ut docet Isocrates: *Prudentis est præteritorum meminisse, caute agere præsentia, futura prospicere et cavere.* Hæc enim sunt tria munia prudentiæ, quibus servatis, felix erit tam resp. quam vita humana. Quod ergo oculus est in corpore, hoc est prudentia et vir prudens in republ. Quocirca *rex* vel *princeps carens prudentia est quasi cyclops excoculatus*, qui nihil ex judicio, sed omnia facit ex phantasia et libito cum tumultu, ideoque infelicitatem reip. et sibi conciliat. Ita Plut. Vere dixit Polit. *Plura in summa fortunæ auspiciis et consiliis, quam telis et manibus geruntur.* Ex adverso: *Omnia*, inquit Tacitus, *inconsulti impetus cœpto initiis valida spatio languescunt*; et, *Consilia callida et audacia prima specie læta, tractu dura, eventu tristia sunt.*

4. Et dabo pueros principes.] q. d. Non tantum auferam senes, Prophetas, et prudentes principes, sed pro eis dabo principes pueros, non tam ætate, quam imprudentia, stultitia et moribus, puta temerarios, fatuos, imbelles, lascivos, dissolutos. Hæc enim in-

gens reip. est pœna, ut patet Eccles. 10. 16. Romæ in porticu tabernæ meritoriæ (ex qua sub nativitatem Christi miraculose oleum fluxit) in qua olim veterani et emeriti milites alebantur, hæc carmina litteris aureis inscripta erant:

> Roma vetus, veteres dum te rexere Quirites,
> Nec bonus immunis, nec malus ullus erat :
> Defunctis patribus successit prava juventus,
> Cujus consilio præcipitata ruis.

De talibus ait Lucan. lib. 8.

> Ætas Niliaci nobis suspecta tyranni est :
> Ardua quippe fides robustos exigit annos.

Nichomachus Vopiscus apud Vopiscum in Tacito Imper. *Dii*, ait, *avertant principes pueros, et patres patriæ dici impuberes, quos ad consulatus dandos dulcia, et circuli, et quæcumque voluptas puerilis invitet.* Fingunt Poetæ Phaetontem puerum a patre Sole petiisse currus ejus aurigationem. Cui pater: *Magna petis, Phaeton, et quæ non viribus istis conveniunt.* Extorsit tamen: at quantum orbi dedit imperitus incendium! Verissime Eccles. c. 10. 16. *Væ tibi, terra, cujus rex puer est*: nimirum *Hæroum filii noxæ*. Tales pueri fuerunt insipientes et indocti Scribæ et principes sacerdotum ac populi: rursum factiosi illi Zelotæ, qui suis temerariis seditionibus et cædibus magis urbem et cives suos perdiderunt, quam Romani, teste Josepho lib. 5. et 6. Belli. Idque Judæis contigit justo Dei judicio, eo quod ipsi Barabbam seditiosum Christo regi gloriæ prætulisseut, ut ait S. Athanas. serm. de passione et cruce. Sic hoc sæculo Angli schismatici, quia Pontifici subesse noluerunt, justo Dei judicio caput non tantum reip. sed et Ecclesiæ habuerunt, primo, hominem laicum Henricum VIII. secundo, non virum, sed puerum Eduardum; tertio, non marem, sed fœminam Elisabetham. Annon hæc monstra sunt quæ mirabitur posteritas? annon propediem ævi nostri?

Secundo, per *pueros* hos accipi possunt Titus et Romani pæderastæ, ut mox dicam: his enim Deus dedit, id est, puniendos tradidit, Judæos, sicut rei dantur carnifici: licet Sanchez exponat *dabo*, id est prædico dandos esse.

Et effœminati dominabuntur eis.] Notat libidinem et pæderastiam principum tam Judæorum, quam Romanorum: puta Titi Judæorum domitoris, quem Suetonius inter exoletorum greges ponit, et Adriani Imper. qui scortum masculum (ut vertit hic Aquila) fuit Trajano; uti eidem Adriano fuit Antinous, ut patet ex Dione et Xiphilino in Vita Adriani. Rursum Romanos eo tempore fuisse effœminatissimos, patet ex Juvenali satyra 6. et 7.

> Turpi fregerunt sæcula luxu
> Divitiæ molles, etc.

Hinc consequenter et animo fuerunt non virili, sed effœminato, id est, muliebri, timido, infirmo et pusillanimi.

Secundo, LXX. et Theodotion pro *pueros* vertunt, ἐμπαῖκτας, id est, illusores: Hebr. enim עולל *olel*, venit ab עלל *alal*, id est, illudere, deturpare. Judæi enim capti a Romanis fuerunt illusi, sicut ipsi Christum illuserant. Ita ex S. Athanasio et Procopio Leo Castrius. Denique *effœminati* sunt γυναικοκρατούμενοι, id est, fœminarum imperio subditi, qui ab iis et a filiis reguntur. Celebre est illud de puero Diophanto dictum, *Diophantus Græciæ imperat*: quia ejus pater Græciæ imperabat, mater patri, filius matri.

5. Et irruet populus, vir ad virum.] q. d. Ex eo quod pueros et effœminatos habeant principes, sequetur quod nec ætatis, nec gradus ullus servabitur ordo, sed sine respectu puer contra senem, plebejus contra nobilem, quisque contra proximum suum consurget. Ita factum est sub Tito: nam, ut docet Joseph. urbs Jerusalem a factiosis illis Zelotis, de quibus v. 4. in tres partes fuit divisa: quidam enim arcem et templum, secundi inferiorem, tertii superiorem urbis partem occuparunt. Ita S. Hier. Hæc discordia est certa ruina imperii; sicut e contrario unio ejusdem est conservatio. *Nulla enim vel minima natio potest ab adversariis perdeleri, nisi propriis simultatibus se ipsa consumpserit*, ait Vegetius.

6. et 7. Vestimentum tibi est; princeps esto noster, q. d. Singuli dicent ad singulos ditiores, vel honestius vestitos: Tu vestimentum habes pulchrum, et splendidam togam; ergo opes et annonam habes; sis itaque princeps noster. Ruina autem hæc sub manu tua. Est hypallage, q. d. Manus tua sit sub hac ruina, id est, fulci manu rempubl. nostram labantem ac desperatam, ne corruat; at ille dicet; Non sum medicus, non possum mederi tanto malo: morbus hic et infirmitas reipublicæ meam artem, ruina hæc meas vires et opes superat, non possum eam fulcire aut restituere. Ita fere Cyrill. Hoc est quod prudenter monuit Adrianus Imper. *In caducum parietem ne inclina*. Et in domo mea non est panis,] quam in populum fasciculum distribuam, ut ejus fami succurram, eumque sustentem. Pro *medicus* hebr. est חובש *chobes*, id est, chirurgus, qui vulnus obligat. Alludit ad illud c. 1. *Plaga tumens non est circumligata*, q. d. Civitas hæc non tam est resp. quam nosodochium; magis ergo indiget chirurgo (qualis ego non sum) quam principe et gubernatore: nolite ergo me eligere principem. Ita Sanchez. Pro *non sum medicus*, Septuag. vertunt. *non ero princeps*; Pagninus, *non ero dominus*; alius, *non ero curator*; Piotus, *non ero ligans*, sumpta translatione a chirurgis: Chaldæus, *non sum dignus ut sim caput aut princeps*. Hinc collige principem sive Præsulem esse caput et medicum, et chirurgum; ac debere non solum subditos justis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus et animi languoribus mederi. Quocirca rex a Græcis vocatur ἄναξ ab ἄκος, id est, medela, pharmacum et sanitas, ut notant Plutarch. et Eustat. et ex his Lexicon.

Alciatus emblema 143. depingit principem subditorum incolumitati studentem, specie anchoræ circumvoluto delphino, qui teste Plinio l. 18. tempestatem præsagit, et mari a ventis agitato, ac navi anchoram humano quasi instinctu dirigit, ut tutius figatur. Sic enim studere debet princeps, ne turbetur resp. tempestate bellica.

Monet hic S. Hieron. vulgus fere ditiores in pastores et principes deligere, non sapientiores, nec aptiores; ac proinde ab eo electos non debere acquiescere ejus judicio, nisi se pares oneri cognoscant.

8. Ruit enim Jerusalem. Verba sunt non excu-

santis se a principatu, sed Prophetæ, q. d. Ideo nemo volet suscipere regimen Judæ et Jerusalem, quia ipsa ruet et exscindetur. Causam excidii subdit: QUIA LINGUA EORUM ET ADINVENTIONES EORUM CONTRA DOMINUM,] q. d. Quia suis verbis maledicis et blasphemis, suisque pravis machinationibus et operibus Deum irritarunt. Nam Christum vocarunt dæmoniacum, vini potorem, Samaritanum, eumque æque ac Apostolos ejus persecuti sunt, et occiderunt.

9. AGNITIO VULTUS EORUM RESPONDIT EIS.] q. d. Apertio et intuitus vultus contestatur ipsos hanc ruinam, hoc excidium meritos esse. Quæruntur ipsi, rogantque. Quomodo tantum supplicium obvenit nobis? cur tantis malis obruimur? quod tantum peccatum nostrum cladem hanc meruit? Respondet Propheta: Non longe eant, intueantur tantum invicem vultus suos, ibi agnoscent scriptamque legent causam et culpam suam: perfricta enim et explicata impudensque frons respondebit, dabitque luculentum procacitatis et nequitiæ eorum testimonium: nam vultus loquitur scelera, aliis licet omnibus tacentibus: in vultu enim eorum videtur lascivia, arrogantia, fastus, etc. facies eorum clamat eos turgere superbia, ira, odio, libidine. Unde explicans subdit: *Peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt.* Idem ait Jerem. cap. 3. *Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.* Id de fœminis clare explicat v. 16. dicens: *Elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant*, q. d. Explicata frons illis dat procacitatis testimonium. Viros similes fuisse fœminis hic significat, nec est dubium: scelera ergo in facie lucentia significant eos hanc cladem esse promeritos. Unde S. Hier. non tam phrasim quam sensum reddens, explicat dicens: *Ipsi sua recepere peccata.* Simili modo ait Jerem. c. 14. *Peccata nostra responderunt nobis.* Et Osee c. 5. *Respondebit arrogantia Israel in faciem ejus*, Hebræum הכרת *haccarat* verti potest primo, agnitio, apertio, denudatio, uti vertit Noster, a rad. נכר *nachar*, id est, agnovit, cognovit. Secundo, alienatio, q. d. Alienatio et exterminatio vultus, sive facies eorum pallida et lurida significat fraudes et scelera eorum. Unde Septuag. vertunt, *confusio vultus eorum restitit eis.* Tertio, simulatio, fictio, fucatio vultus eorum respondit eis: *nachar* enim in hitpael, התנכר scilicet *hitnacker*, significat alium se fingere, ignotum se simulare, alienum se gerere: tam enim viri quam fœminæ vers. 16. fucant facies suas, et quasi larvam faciei inducunt: nam se bonos, amicos, justos, castos esse simulant, cum sint toti alii, scilicet mali, inimici, fraudulenti, incesti: hæ ergo scelerum larvæ testantur eorum reatum, vocantque eos ad merita supplicia. Quarto, valde apte *haccarat* verti potest *durities, asperitas, impudentia*; hanc enim vultu præferebant. Unde R. Iona ait, arabice *haccar*, significare duritiem, a rad. Hebræa הכר *hachar*, id est, ostendit se asperum, durum, impudentem; vultu fuit effronte, et quasi stupente. Ita recentiores aliqui.

Nota hebraismum, quo abstracta ponuntur pro concretis: *agnitio vultus*, id est, peccata agnita in vultu, quæ Sept. vocant confusionem; quia pudorem præsentem et æternum pariunt: sic timor vocatur res timenda, laus, res laudanda; custodia vocatur præceptum custodiendum; auditio, res audita; visio, res visa.

Tropolog. disce vultum esse simulacrum mentis, idque non tantum naturale, sed et supernaturale. Ita sanctus ille Episcopus in Vitis Patrum l. 3. n. 166. in sacra communione per facies singulorum accedentium videbat et eorum animos: facies enim peccatorum videbat esse nigras ut carbones, et sanguine repletas: facies vero justorum videbat candidas et claras. Idem vidit B. Paulus Simplex ibidem n. 167. sequor editionem ultimam nostri P. Heriberti. Vere dixit Sapiens Eccles. 8. 1. *Sapientia hominis lucet in vultu ejus.* Ratio est, quia mens et sensus vigent in capite et vultu.

Vere Ovidius :

> Heu! quam difficile est crimen non prodere vultu!

Et Claudianus:

> Frons expirantis præportat pectoris ignes.

Et Seneca:

> Vultusque ipsi scelera truculenti ferunt.

Et:

> Vultus loquitur quodcumque negas.

10. DICITE JUSTO QUONIAM BENE.] Ab injustis eorumque pœna, per antithesin convertit se ad justos, eorumque præmium: sicut enim illi eam ex malorum operum; ita hi ex bonorum operum semine metunt fructus gaudii, gloriæ et exultationis, tum in hac vita, tum maxime in futura. Unde pro *quoniam bene* hebræum est כי טוב *ki tob*, quod verti potest, *quoniam bonum*, id est, jucundum et suavissimum fructum adinventionum suarum comedet. Adinventiones in Scriptura vocantur studia, machinationes et opera tam piorum, quam impiorum. Sicut enim pii student adinveniendis novis modis beneagendi, vivendi, et placendi Deo: ita impii student adinveniendis novis voluptatibus novisque modis se ditandi, se extollendi et placendi mundo.

Septuag. pro אמרו *imru*, id est, dicite, legerunt אסרו *isru*, id est, ligate: unde vertunt, *alligemus justum, quoniam inutilis nobis est*, quasi sint verba Judæorum volentium Christum capere, ligare et occidere.

Pro *comedet* hebr. est *comedent*: unde S. Hieron. sic exponit, q. d. Vos qui lecturi estis hanc prophetiam dicite justo, scilicet Christo, hoc est, laudate Christum, quod bene Judæos everterit, feceritque eos comedere fructum suarum iniquitatum. Verum hic sensus arctior et alienior est. Primus ergo sensus genuinus est, et Hebræum *comedent* per syllepsin Hebræis usitatam distributive exponendum est, q. d. Singuli comedent, quisque eorum comedet. Ita Vatabl.

11. VÆ IMPIO IN MALUM,] id est in malitiam omnem effuso: unde hebr. est, *væ impio malo*, vel *maligno*. Ita Vatabl. *væ* in Scriptura interitum significat tum præsentem, tum æternum, q. d. Et præsens et æterna damnatio manet omnes impios. Secundo, Adamus sic exponit: *Væ impio in malum*, scilicet destinato; quia nimirum a Deo destinatur ad gravia tormenta; ut idem sit cum eo quod præcessit, *Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.*

RETRIBUTIO ENIM MANUUM, id est operum quæ fiunt manibus, FIET EI.] Est metonymia.

12. POPULUM MEUM EXACTORES SUI SPOLIAVERUNT.] Dedit iterum ruinæ reip. causam, scilicet peccata

populi; nunc dat externam, quam meruerunt eadem peccata populi, scilicet principes et Prælatos avaros, rapaces, imbelles et incurios.

Per *exactores* ergo intelligit principes et magistratus qui non tam prætores erant quam prædatores populi; item Prælatos et doctores, puta Scribas et Pharisæos; hi enim avari exigebant plurima a populo, adeo ut juberent filiis negare alimoniam parentibus, dicereque *corban*, id est munus hoc dedicatum est Deo, dandum est Scribis et sacerdotibus, Marci 7. vers. 11.

Pro *spoliaverunt* hebr. est מעולל *meolel*, id est racemarunt, id est, usque ad ultimum pene obolum spoliarunt: racematur enim vinea, cum, peracta vindemia, pauculæ uvæ, quæ hinc inde remanserunt, studioso rursum perquiruntur et colliguntur: sic enim hi populi opes compilabant et deglubebant.

MULIERES, id est, mulierosi scribæ, et effœminati Romani, DOMINATÆ SUNT EIS.] Vide dicta vers. 4. Sic ait poeta, αχαιδες, ουκ ετ' αχαιοι, Achivæ estis, non Achivi, et Virgil. lib. 9. Æneid. *O veræ Phrygiæ, neque enim Phryges*, q. d. Ex viris degenerastis in fœminas.

Secundo, proprie *mulieres*, id est, uxores Scribarum et Pharisæorum dominatæ sunt eis, puta Scribis, maritis suis, utpote mulierosis, et consequenter Judæis cæteris. Sic Cato dixit: *Mulieres regunt nos, nos autem, senatus Romam, Roma orbem*. Est hæc ingens plaga. Mulier enim in suo dominatu est impotens, insipiens, avara, exactionesque magnas imperat ad sui et familiæ ornatum: suaque agit non tam ex ratione ac judicio, quam ex affectu et libidine, vel ex impetu et præcipitatione. Ita Adamus.

POPULE MEUS, QUI TE BEATUM DICUNT, IPSI TE DECIPIUNT.] Monet populum ex sinceræ compassionis affectu, ut agnoscat se decipi a suis Scribis, q. d. Sacerdotes et Scribæ, ob dona et oblationes templo sibique factas, dicunt te beatum et benedictum a Deo: sed fallunt, teque a lege, a virtute, a Deo, a benedictione et salute avertunt et abducunt: non enim student tuis, sed suis commodis et avaritiæ; utque suas bursas impleant, docent te vana et impia, tuisque peccatis adulantur, omniaque per tua dona et sacrificia se expiaturos pollicentur; sed falso. Deo enim hæc dona et ceremoniæ non placent, neque eum placant; sed id facit contritio et charitas ex corde puro, ac fides, quæ per dilectionem operatur.

Moral. Nota hic quantum malum sit adulatio. Vere dixit Sapiens Proverb. 27. 6. *Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis*. Plato in Phædro *adulatorem* vocat *bestiam humano generi pestilentem*; et in Menexeno eum ait esse *similem præstigiatori*, quippe qui quocumque latrone deterior, a nobis rationem et judicium abripiat, imo ipsa Circe crudelior sit et perniciosior: ea enim exteriora hominum in bruta transformabat; at adulator suis lenociniis interna transmutat. Secundo, ut umbra quidquid facis imitatur; si stas, stat; si curris, currit: sic adulator quocumque te vertas sequitur; si taces, laudat tuum silentium; si loquaris, celebrat et admiratur tuam orationem; si gaudes, fingit se gaudere; si doles, se dolere. Rursum sicut accrescente umbra, aut decrescente, corpus ipsum nec augetur, nec minuitur; sic nec laudibus meliores sumus, nec detractione deteriores. Hinc Antisthenes teste Laertio cuidam dicenti: *Multi te laudant*; respondit. *Quid mali feci?* Censebat philosophus ille turpe esse a turpibus laudari, atque a cæca et temeraria multitudine celebrari. Tertio, Plutarch. opusc. de discret. adulator. et amici, *adulatorem* vocat *patriæ et virtutis inimicum*; Diogenes *adulationem* vocat *mellitum laqueum*; Epictetus in Enchirid. adulatores comparat corvis. Nam *ut illi mortuorum oculos, sic adulatores vivorum animas ac mentes perdunt et excæcant*. Quarto, adulatores similes sunt heliotropio herbæ, cujus est tantus amor solis, ut cum ipso circumagatur, et quocumque se verterit sol, eodem flectat ex cumen; nocte etiam tamquam desiderio solis, contrahat florem: sic gnathones se regibus et populo per omnia accommodant, eorumque vitiis applaudunt. Quare Agesilaus rex Lacedæmoniorum dicebat eos insectandos esse, non secus quam propriæ vitæ insidiatores.

ET VIAM GRESSUUM TUORUM (vitæ tuæ rationem, statum, salutem, et felicitatem tum privatam, tum publicam) DISSIPANT.] Omnem enim metum mali, hostis et excidii tibi adimunt, ut securius obdormias in peccatis, et obruaris ab hoste imminente: dicunt enim ait Jerem. c. 6. *Pax, pax: et non erat pax*. Hæc enim est causa, cur Judæi traditi sint Chaldæis, scilicet quia ut dicitur Thren. 2. *Prophetæ tui viderunt tibi falsa, et stulta, nec operiebant iniquitatem tuam, ut te ad pœnitentiam provocarent*. Sic moraliter peccator, qui omnem metum seponit, qui misericordem tantum Deum agnoscit, et non timet eumdem malorum vindicem, nec se suppliciis æternis obnoxium cogitat; hic plane dissipat gressus suos, et pronus in omnia mala tam pœnæ quam culpæ ruit: qui enim Deum timet, in via salutis pedes ponit, juxta illud Psal. 127. *Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambulant in viis ejus. Qui sine timore est, non poterit justificari*, Ecclesiastici cap. 1. vers. 28. Unde, ut tam proceres quam populum ad timorem excitet, dat stimulum dicens:

13. et 14. STAT AD JUDICANDUM DOMINUS. Loquitur proprie de judicio, non extremo et universali, sed Judæorum proprio, quod exercuit in excidio per Romanos, etiam CUM SENIBUS POPULI,] id est, contra senes sive senatores populi, quos ante vocavit *exactores*, eos scilicet juste puniendo, et occidendo, vel captivando, eo quod injuste oppresserint populum, eumque deceperint. Ita S. Hier.

Nota. Senatores vocantur *senes*, quia senes esse debent maturitate, sapientia et probitate; ideoque senes ætate solebant et solent deligi in senatores: senes enim juvenibus sunt maturiores et sapientiores.

Alii exponunt, q. d. *Cum senibus*, id est, cum Patriarchis, Prophetis et Apostolis veniet Dominus ad judicandum populos.

VOS ENIM DEPASTI ESTIS VINEAM MEAM.] Vos, o Scribæ et Pharisæi, qui debebatis esse custodes vineæ, id est, Synagogæ, sive populi mei, eam depasti estis, spoliando eam bonis suis, Septuag. vertunt, *combussistis*: utrumque enim significat Hebræum בער *bier*,

q. d. Vos causa fuistis, cur Jerusalem exscinderetur et combureretur a Romanis.

15. Quare atteritis (sensim absumitis) populum meum, et facies pauperum commolitis?] id est, macie et inedia attenuatis et deficere facitis, ut ait Amos c. 8. v. 4. Secundo, pro *commolitis* Vatablus vertit, *colaphis ceditis*; alii, *contunditis*; Septuag. *confunditis*, q. d. Ignominia, verbis asperis, quin et pugnis afflicitis et affligitis pauperes. Pauperes hic tum quosvis accipe, tum maxime pauperes Christi, puta Christi discipulos et Apostolos; de his enim cæsis a concilio ait Lucas Actor. 5. 41. *Ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.*

Hæc sibi etiamnum dicta putent principes et Prælati; quin et Ecclesiastici, qui bona Ecclesiæ in suos luxus aut veneres absumunt.

16. Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion.] A viris et principibus transit ad uxores et filias, quæ ut pretiose se ornarent, viros fecerunt exactores compilatoresque pauperum, quorum ipsæ sudore ac sanguine ad lasciviam comptæ luxuriabantur et splendebant. Taxat tria mulierum, maxime puellarum, vitia: primum, est superbia; secundum, procacia; tertium, libido. Superbiam significat *to elevatæ*, q. d. Ut viris eminerent, et ab omnibus spectarentur, subjiciebant sibi cothurnos; ut iis proceræ incederent, et quasi reginæ aut deæ quædam esse viderentur.

Et ambulaverunt extento collo.] Superbissime cervicem extenderunt, instar gruum, vel cycnorum; habitus hic est insolentis et procacis.

Et nutibus oculorum ibant.] obliquando oculos, oblique scilicet oculum jaciendo in juvenes et amasios, et petulanter eis annictando, quod illicis et meretricis certissimum est signum, ait S. Chrysost. *Tactus, joci, nutus, sibili morituræ virginitatis sunt principia*, inquit S. Hier. in Vita S. Hilarionis. Recte S. Basil. hasce fœmioas comparat basilisco; quis uterque suo aspectu viros inficit et necat. Vide S. Chrysost. hom. 27. in illud Matth. *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, etc.* Chald. vertit, *stibio linitis oculis ibant, et crinibus circumvolutis, et pedibus suis provocantes*, quod Noster vertit, *et plaudebant*.

Et plaudebant.] id est, vestibus sericis inter se, et ad pavimentum allisis sonitum edebant; ut significarent se sericis vestiri. Hebræum enim טפף *taphaph* videtur significare concussum et strepitum vestium, qualis esse solet ab eo textu serico, quem indo vulgo *tofeta* vocant.

Secundo, alii Hebr. *tophoph* vertunt, tympanizabant, ibant pulsando tympanum; uti faciunt pueri in dedicatione at nuptiis. Hebræum enim תוף *toph* significat tympanum. Ita Vatabl.

Tertio et proprie, *plaudebant*, id est incedebant molli motu, fracto incessu, et supplosione, quasi tripudiantium; ut in choris fieri solet. Unde Virgil. *Pars pedibus plaudunt choreas.* Item puerorum, quorum proinde gressus hebr. vocatur טף *taph*, Ezech. 9. v. 6.

Quarto, *plaudebant*, id est, excitabant sonitum crepitaculorum, inquit Vatabl. sic enim compti juvenes et puellæ novis et crepitantibus calceis et crepidis incedentes sese ostentant; et forte hæ calceis addebant crepitacula et cymbala; hæc enim mollem Gabinium calceis suis addidisse testatur Cicero in Pisonem.

Quinto, *plaudebant*, inquit Sanchez, id est, margaritarum in calceis collisione, sonitum edebant: nam id fieri solitum docet Plinius lib. 9. c. 35. *Tunc*, inquit, *crotalia appellant, ceu sono quoque gaudeant, et collisu ipso margaritarum, affectantque jam et pauperes, lictorem fœminæ in publico unionem esse dictitantes.* Ubi dicit sonantes has margaritas fœminis esse pro lictoribus; quia sicut lictores præcedentes submovent turbam, significantes adesse consulem: sic margaritarum sonus significabat adventare nobilem heroinam; ut ipsi ab omnibus de via decederetur.

Et composito gradu incedebant,] pompatice ad majestatem et elegantiam concinnatu gressu incedebant: forte etiam ad calceorum seu cothurnorum soleas gerebant clavos capitatos interpunctos eo ordine, ut terræ cum sonitu impressi signa quædam amatoria relinquerent. Ita ex Clemente Alexandr. l. 2. Pædag. c. 11. Sanchez.

17. Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion.] q. d. Hanc superbam Sionitarum libidinem puniet Deus maxima earum ignominia, ut scilicet præcipuum earum ornamentum, puta capillitium, tollat et decalvet; idque primo et potissimum, per hostes Chaldæos; hostes enim solent captivos decalvare. Unde Septuag. pro שפח *sippach* per *sin*, id est, *decalvabit*, legentes שפח *scippach* per *schin*, id est, ancillabit, ancillas faciet, vertunt, *humiliabit dominatrices*. Rasura enim et decalvatio erat habitus debellatorum, indeque servorum et servarum, etiam apud Gentiles. Ita de Scipionibus dictum:

> Sub quorum titulis Africa tonsa jacet.

Secundo, a Deo, qui caput hoc gloriosum superbarum percutiet justa pœna, scilicet alopecia, tinea et lepra, quæ non modo capillis, sed et carnibus caput nudabit: hoc est enim *sippach*, per sin.

Addunt alii tertio, eas decalvandas ab onere et pondere, quod assidue in capite gestabunt captivæ: sic enim milites Nabuchodonosor comportantes onera ad expugnationem Tyri habuerunt caput decalvatum, et humeros depilatos, ut ait Ezech. c. 29. Quantum fœminæ ornamentum (in quo proinde ita sibi placent) sit capillitium, et quanta deformitas calvitium, docet Apulejus l. 2. Metamorph. et ex eo S. Ambros. lib. 6. Hexam. 9. *Si*, inquit Apulejus, *cujuslibet eximiæ et pulcherrimæ fœminæ caput capillo spoliaveris; licet illa cœlo dejecta, licet omni gratiarum choro stipata, et toto cupidinum populo comitata, et balteo suo cincta, cinnamo fragrans, et balsamo rorans, calva processerit, placere non poterit.* Huc spectat illud Ovidii:

> Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,
> Et sine fronde frutex, et sine crine caput.

Et Dominus crinem earum nudabit.] Pro *crinem* hebr. est פת *pat*, id est angulum, puta comam; quæ ad angulos frontis est, et artificiose crispatur, in qua maxime superbiunt juvenes et puellæ. Alii *pot* vertunt *nates*, q. d. Quæ longis vestibus incedebant, suo-

que syrmate vertebant humum, jam quasi ancillæ et servæ curtis incedent vestibus, ut partes verendas via contegant. Sic ait Isaias c. 20. 4. *Minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, etc. discalceatam, discoopertis natibus, ad ignominiam Ægypti*. Sic filii Ammon servis David vestes usque ad nates præciderunt.

Tertio, alii *pot* vertunt *partes pudendas*. Unde Septuag. vertunt ἀποκαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν, *revelabit ignominiam earum*, q. d. Deus filias Sion per Chaldæos nudabit, nudasque exponet iis ad ludibrium irridendas et violandas: hoc est enim quod lamentatur Jeremias Threnor. 5. *Mulieres in Sion humiliaverunt*. Aut, ut alii, q. d. Faciet Deus, ut filiæ hæ patiantur menstrua, et sanguinis profluvium; ut obscœna illa sanguinis illuvie fœdent calceorum ornamenta.

18. ORNAMENTUM CALCEAMENTORUM.] Septuag. ea Hebræo addunt, καὶ τοὺς κοσυμβους, quod alii fimbriatas vestes, alii reticulos et cincinnos vertunt. Cum Sanchez sequor S. Basilium, qui, κοσυμβοι, ait, sunt ea ornamenta, quæ assuta sunt extremæ oræ vestium, aut ex ea pendent, qualia sunt tintinnabula, et mala punica, quæ ex tunica pontificis pendebant; eaque forte hæ superbæ fœminæ sacrilege in sua veste imitari voluerunt.

LUNULAS.] Erant monilia corniculata instar lunæ; hæc vel in capite, quasi diademata, vel in collo, vel in veste gestabant.

19. MONILIA.] *Monile* ornamentum gutturis est, quod ex collo pendet; ita dictum, quod admoneat virtutis: olim enim ob aliquod insigne facinus donabantur monilia.

ARMILLAS.] Sunt brachialia, sive circuli et catenulæ ornantes brachia: dicuntur armillæ ab armis; quia olim humeri cum brachiis vocabantur *armi*.

MITRAS.] Sunt vela, vel fasciæ byssinæ capillis, gemmis et bracteolis aureis tremulisque collucentes. Hebr. רעלות *realot*, significat quoque *venena*, idque apposite: nam, ut ait S. Hieron. *si vir aut mulier se ornaverit, et vultus hominum ad se provocaverit; et si nullum inde sequatur damnum, judicium tamen patietur æternum; quia venenum obtulit, si fuisset qui biberet*.

20. DISCRIMINALIA.] Sunt instrumenta ad discernendos et segregandos capillos, itemque ad eos torquendos et crispandos, puta calamistra; aut, ut Lyran. pectines. Secundo, Sanchez, discriminalia, ait, sunt vittæ, fasciæ et teniæ; quæ capillos in cirros et procamos discriminant, et ita discriminatos conservant, sustentant et illuminant, quæ vulgo crinalis vocantur: quod genus excolendi cæsariem Juvenalis appellat *ædificare caput*, et Nazianz. πυργοῦν κεφαλήν, id est, *turrificare caput*, seu in turris similitudinem attollere. Tertio, S. Hier. Ezech. cap. 24. 17. Hebr. פארים *pearim* vertit coronas: illis nobiles et divites a plebeis discriminabantur.

PERISCELIDAS.] Sunt armillæ tibiarum sive pedum, inquit Chald. Dicuntur *Periscelides* a περι, et σκέλος, q. d. *Circa tibiam*.

MURENULAS.] *Murenulæ* sunt torques sive catenæ flexuosæ ex auro; cum scilicet ex eo in virgulas lentescente, quædam ordinis flexuosi catena contexitur, inquit S. Hier. ad Marcell. Hebr. vocantur קשורים *kasurim*, id est, colligationes. Vocantur *murenulæ* a murena pisce, quia ejus adinstar ex auro et argento virgatæ et variegatæ orbiculantur, et cingunt collum; vel potius imum brachium, sive carcum. Ita S. Basil. et Pollux interpretantur Græcum ψέλλια, quod habent Septuag. Vide et de iis Clement. Alexand. l. 2. Pædag. c. 12.

OLFACTORIOLA.] Sunt myrothecia, sive pyxides perforatæ et ocellatæ, quæ odores suos, et suaves halitus per foramina sua exspirant. Unde hebr. vocantur *domus animæ*, id est, halitus. Sanchez per *domus animæ*, intelligit vasa, in quibus fœminæ domi servabant unguenta, quibus mensam, lectum aut vestes aspergebant: quale fuit alabastrum S. Magdalenæ, quæ eo fracto effudit unguentum super caput Christi: quale et habuit meretrix illa dicens Proverb. 7. 17. *Aspersi cubile meum myrrha, et aloe, et cinnamomo*.

INAURES.] Sunt circuli aurei, vel argentei, qui cum gemma ex aure dependent. Inaures primo adhibitæ sunt, ut essent amuleta aurium, contra incantationes. Inde enim hebr. vocantur לחשים *lachosim*, a mussitando: sed exinde in ornatum et delicias abierunt. Sic et annuli, qui primum a Prometheo ignominiæ, ut est in fabulis: nunc honoris causa gestantur. Ita Hyginius in Prometheo, et ex eo noster Sanchez.

21. GEMMAS IN FRONTE PENDENTES.] *Usque hodie*, inquit S. Hieron. in Ezech. 16. *inter cætera ornamenta mulierum solent aurei circuli in os ex fronte pendere, et imminere naribus*. Unde Theodot. vertit ἐπίῤῥινον, id est, ornamentum nasi: et hoc significat Hebr. נזם *nezem*. Alii proprie intelligunt gemmam, vel annulum nasum perforantem; et ea ex pendentem, qualem gestant nonnulli Indi. Sed hoc barbarum est et invenustum.

22. MUTATORIA.] Nobiles et divites sæpe vestes mutant, unde varias habent vestes mutatorias, estque hoc opulentiæ et lautitiæ signum. Adde, *mutatoria* esse vestes pretiosiores, quæ raro ad pompam induuntur, ut foris se ostentent, ac statim ut domum quis redit, exuuntur. Sic enim Romanorum vestis domi erat synthesis, foris toga. Unde Septuag. has vestes mutatorias vocant περιπόρφυρα, id est, prætexta purpura, quæ Romanis laticlaviæ vocabantur.

PALLIOLA.] Palliolis hisce etiamnum nobiles matronæ utuntur præsertim in itineribus; hæc Judæarum erant pretiosa et superba.

LINTEAMINA.] Erant vela candida et pellucida, quibus pectus, vel femur, vel totum corpus lascive ostentabant in conviviis et tripudiis. Unde Septuag. vertunt, *Laconico pellucido*. Laconicæ enim virgines dictæ sunt φαινομηρίδες, quod nudum femur in incedendo ostenderent. Ita S. Basilius.

ACUS.] scilicet crinales aureæ et argenteæ, quæ ad speciem gestabantur in capite, quibus capilli dividebantur, et ne rursum diffluerent fibulabantur. Audi Martial.

Tenuia ne madidos violent bombycina crines,
Figat acus madidas suslineatque comas.

Acus ergo hæ non erant calamistra, quibus crispabantur capilli, sed longæ et crassæ erant acus, quibus crines et caput ornabantur. Ita S. Hieron. et Isidorus lib. 19. cap. 31.

23. SINDONES.] Hebraice est סדינים *sedinim*, unde Latinum *sindones*, inquit Forer. Ita vocat lintea velamina, vel pepla extima delicatissima et subtilissima,

qualia apud nos gerunt viduæ nobiles ex tela Camaracensi. Septuag. significant has sindones fuisse tinctas purpurea, violaceo et coccineo colore. Causam reddit S. Basilius, quod scilicet hæ fœminæ superbæ sicut in aliis, sic in hoc quoque habitum sacerdotalem sacrilege imitari vellent. Pontifex enim pro toto universo oraturus induebat tunicam ex purpura, hyacintho, bysso et cocco contextam, ut hisce coloribus quatuor elementa mundi, pro quo orabat, repræsentaret, ut dixi Exod. 28. 5. Fuit etiam hyanthinus iste color, uti et coccineus, famosarum fere mulierum, puta impudicarum: uti jam est conjugatarum, et amoris conjugalis symbolum.

Vittas.] Hebraice צניפות *tseniphot*, id est, cidares et tiaras. Ita Forerius et Hebræi. Cidaris, seu tiara erat pileolum capitis rotundum, non acuminatum, quo sacerdotes et pontifices utebantur. Vide hic rursum simias ornatus pontificii.

Theristra.] Vestes æstivæ, ita dictæ, quod ἐν θέρει, id est, in æstate, ab æstu et caumate protegebant corpora fœminarum. S. Hieron. ait fuisse palliola, quale habuit Rebecca, et nunc habent fœminæ in Arabia; palliola, inquam, sine villis levia et subtilia, quæ non gravant, nec calefaciunt, uti sunt nostra bombycina. Forerius tamen putat theristra fuisse vela capitis: hæc enim hebraice vocantur רדידים *redidim*, quam vocem S. Paulus, 1. Cor. 11. 10. vertit, ἐξουσίαν, id est, potestatem; quia velamen in capite fœminæ signum est eam subesse potestati et dominio viri. Unde per *theristra* possunt quoque accipi galeri quibus mulieres contra solem utebantur, uti nunc peregrinæ et itinerantes galeris latioribus ex stipula utuntur.

24. Et erit pro suavi odore (ex musco et aliis aromatibus) foetor,] ex illuvie et sordibus captivitatis et carceris. Rursum Judæis post Christi mortem naturalis et peculiaris inest fœtor; unde Ammianus Marcellinus l. 2. vocat *fœtentes Judæos*, additque eos idcirco Marco Imper. gravi fuisse fastidio; et Martialis lib. 4. epigram. ad Bassam: *Oles*, inquit, o Bassa, *quod jejunia sabbatariorum*, id est, Judæorum: dicit *jejunia*, quia jejunus stomachus gravem emittit anhelitum. Hunc hæreditarium Judæorum fœtorem baptismo elui asseruit Fortunat. lib. 5.

Abluitur Judæus odor baptismate divo.

Ita Sanchez. Unde et Saraceni olim suos infantes curabant baptizari, ut per baptismum fœtorem ab eis depellerent; uti patet ex vi. Synodo in Trullo can. 85. et Baronio tom. 12. anno Christi 1148.

Et pro zona aurea et gemmea erit funiculus,] qua quasi jumenta captivæ trahebantur in Babylonem.

Et pro crispanti crine calvitium,] quod vel ipsæ in signum luctus, vel hostes, vel Deus per morbum eis inducet. Vide dicta v. 17.

Et pro fascia pectorali, qua constringuntur mamillæ ne turpitudinem ingerant sua magnitudine, erit cilicium,] Hebr. *cingulum sacci*, sive *ex sacco*, Hebræi jam addunt hic כי תחת יפי *ki tochat iophi*, id est, *quia pro pulchritudine*, in qua lasciviebant, hæc scilicet deformitas reddita est eis, ut sit epiphonema.

Forerius vero vertit, *adustio pro pulchritudine*. Ki enim vertit adustionem, a radice כוה *cova*; id est adussit, q. d. Facies earum, et corpora olim ita pulchra, nunc exesa, consumpta et quasi combusta sunt. Sic enim dicitur Thren. 5. v. 10. *Pellis nostra quasi clibanus exusta est*; et Isaiæ 13. 8. *Facies combustæ vultus eorum*. Unde Chaldæus hic clare vertit: *Hæc vindicta sumetur ex eis, quia fornicata sunt in pulchritudine sua.*

26. Et mœrebunt atque lugebunt portæ ejus.] *Ejus*, scilicet Hierosolymæ, de qua mihi dilectissima est omnis hic sermo meus, æque ac cogitatio et sollicitudo mea. Sic Sponsa ait Cantic. 1. 1. *Osculetur me osculo oris sui*, quis? sponsus, quem amo, et mente revolvo. In verbo *mœrebunt* et *lugebunt*, est catachresis: sicut enim prata florida dicuntur ridere; ita portæ combustæ, vel desolatæ, at civibus vacuæ, ipsaque urbs mœrere et lugere dicitur.

Desolata in terra sedebit.] Est prosopopœia; loquitur enim de Jerusalem, quasi de matrona afflicta: hæc enim in terra mœrens, et dolore oppressa sedet. Hinc Thren. 1. v. 1. de ea dicitur: *Quomodo sedet sola civitas?* sic et Vespasiani nummus exstat, in quo Judæa quasi mulier sedens ad palmæ radices pingitur, cum hac epigraphe: *Judæa capta*.

Est hic locus illustris contra ornatum muliebrem et luxum vestium: si enim in Judæis olim ille ita Deo displicuit, punitusque fuit totius gentis excidio; quomodo jam displicebit et punietur in Christianis? Audi et disce idipsum primo, ex S. Cypriani lib. de Habitu virginum, idipsum docentis ex hoc Isaiæ loco: *Virgines*, inquit, *compta turpitudinem fœditatemque meruerunt; sericum et purpuram indutæ, Christum induere non possunt; auro, margaritis et monilibus adornatæ, ornamenta cordis et pectoris perdiderunt.*

Secundo, S. Basilius serm. in divites avaros, qui opes non in pauperes, sed in luxum uxorum impendunt, sic ait: *Prima, dum nugas mulier superba et delicias ardet, voluptatis illecebras marito augebit; circa margaritas, smaragdos, hyacinthos, aurum, ejus cura noctes atque dies versatur. Secundo, mille assentatores adsunt adducentes fullones, aurifices, unguentarios, textores, discriminatores, qui ex illius imperiis nullo tempore virum respirare sinunt. Tertio, nullus muliebri concupiscentiæ sufficiens thesaurus, non si e fluminibus fluxerit; gemmæ aliæ cervici, aliæ collo, aliæ zonæ, aliæ manibus et pedibus ornandis adaptantur. Quarto, vir ergo muliebrem sequens appetitum, quando animo curam gerat? sicut enim procellæ dispergunt debiles naves; ita pravi uxorum affectus virorum debiles animas sorrumpunt et perimunt.*

Tertio, S. Nazianz. adversus mulieres ambitiosius se ornantes: *Nobilibus*, ait, *fœminis non aurum, non purpura, non pigmenta ornamentum afferant: sed earum ornatus est morum probitas et elegantia, domi ut plurimum manere, colloqui cum divinis oraculis, fuso ac lanæ operam dare, ancillis opera mandare, etc.*

Quarto, S. Ambr. Exhort. ad virg. citat hunc Isaiæ locum, addidque: *Unde et S. Petrus dixit, non in plicatu capillorum, neque in tortis crinibus, aut auro et argento vel veste pretioso: sed magis interioris hominis ornamenta fœminis esse requirenda, quoniam absconditus ille cordis homo qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo*; et in 1. ad Timoth. 2. *Quanto fœmina hominibus splendidior videtur, tanto magis despicitur a Deo.*

Quinto, S. Hier. epist de vitando contubernio, mi-

mis ornantes se et ostentantes comparat lupanaribus. *Caliga (calceus)* inquit, *ambulantis nigella, ac nitens stridore ad se juvenes vocat; papillæ fasciolis comprimuntur; et crispanti angulo angustius pectus arctatur; capilli vel in frontem, vel in aures defluunt; palliolum interdum endit, ut candidos nudet humeros; et quasi videri noluerit, celare festinat quod volens detexerat. Et quando in publico, quasi per verecundiam aperit faciem, lupanarium arte id solum ostendit, quod aperte ostensum magis placere potest.*

Sexto, S. August. serm. 18. de verbis Apostoli sic ait: *Exterioris hominis ornamenta quanto magis appetuntur, tanto sunt interioris majora detrimenta quanto autem minus appetuntur, tanto magis moribus pulchris homo adornatur.*

Septimo, S. Chrysost. hom. 30 in epist. ad Rom. *Deposito*, ait, *aulis fæni onere (hoc enim est vestium sumptus) ornatum accipe cœlestem virtutum. Hic est Ecclesiæ ornatus, ille theatrorum; hic cœlis dignus, ille equis et mulis; ille et mortuorum corporibus circumdatur, hic in sola splendet anima, in qua habitat Christus.* Idem hom. 18. in 1. ad Cor. *An non censes*, ait, *cum avaris et aliis, quos Paulus enumerat 1. Corint. 6. diabolum simul accumbere? mulieres autem ornatas ad libidinem non censes cum eo coire? si quis contradicat, exuat animam mulierum, quæ se adeo indecore gerunt, et videbit plane scelestum illum dæmonem vehementer cum eis conjungi et commisceri.* Idem lib. de Virgin. c. 62. *Mulier si formosa est, nimius ornatus ejus venustatem obscurat; si deformis, eo turpiorem reddit ornatus; deformitas enim semper emicat et apparet, ut spectatores mulierem rideant, et ornatum mirentur.*

Octavo, S. Petrus eremita ad matrem Theodoreti comptam ait: *Si pictor egregius pinxisset imaginem, et alius plebejus et alios colores injiceret, pictor sane excandesceret; ita et Deus naturæ nostræ opifex et pictor jure irascitur, quod ejus naturam et sapientiam accusetis inscitiæ, ipsumque creatorem damnetis imbecillitatis. Nolite ergo Dei corrumpere imaginem, neque tentatis ea addere, quæ sapienter non dedit; neque hanc adulterinam excogitare pulchritudinem, quæ vel pudicis affert excidium, vel videntibus insidias.* Ita refert Theodor. in Vitis SS. Patrum, Vita 9.

Nono, acerrime hunc vestium luxum insectatur Tertul. l. de Habitu mulierum, ex quo pauca illustriora decerpam. *Tu*, ait, *es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix, tu hominem elisisti: propter tuum meritum, id est, mortem, etiam Filius Dei mori habuit, et adornari tibi in mente est super pellicens tuas tunicas?*

Secundo, *Duplex est cultus fœminæ: scilicet mundus muliebris in auro, gemmis et vestibus; et ornatus quem immundum muliebrem convenit dici: in cura capilli, cutis, et earum partium corporis, quæ oculos trahunt, illi crimen ambitionis intendimus, huic prostitutionis.*

Tertio, *Lapides et gemmæ sunt terræ minutalia, qui non domos, non tecta, sed solum hunc mulierum stuporem ædificare noverunt.*

Quarto, *Ajunt de frontibus draconum gemmas erui. Hoc quoque deerit Christianæ, ut de serpente cultior fiat: sic calcabit diaboli caput, dum de capite ejus suis cervicibus ornamenta struit.*

Quinto, *Semper abundantia contumeliosa in se ipsa est.*

Sexto, *Quis est vestium honor justus de adulterio colorum injustorum? non placet Deo, quod non ipse produxit; nisi si non potuit purpureas et hyacinthinas oves nasci jubere.*

Idem Tertullianus l. de Cultu fœminarum.

Primo, hunc ornatum ait esse Ethnicorum.

Secundo, *Non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatorem libidinis scimus.*

Tertio, *Perit simul vir in tua forma, o mulier; et facta es tu gladius illi.*

Quarto, *Vos solis maritis vestris placere debetis: in tantum autem placebitis eis, in quantum alteris placere non curaveritis.*

Quinto, *Indignum est Christiano faciem fictam gestare, cui simplicitas indicitur; effigiem mentiri, cui linguam non licet: appetere quod datum non sit, cui studium pudicitiæ est: quomodo præcepta Dei custodietis, lineamenta Dei non custodientes?*

Sexto, *Utinam miserrimus ego in illo die Christianæ exsultationis, vel inter calcanea vestra caput elevans videam; an cum cerussa et purpurisso, et croco, et in illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expictas angeli in nubila sublevent obviam Christo?*

Septimo, *Ubi Deus, ibi pudicitia, ibi gravitas adjutrix et socia ejus: quo pacto ergo pudicitiam sine instrumento ejus, id est sine gravitate et severitate cultus, tractabimus?*

Octavo, *Tempus hoc breve est*, ait *Apostolus, quid ergo illud das vanitati?*

Nono, *Jubet Apostolus ut magnificetur Deus in corpore nostro; magnificatur autem per pudicitiam, et per pudicitiæ habitum competentem.*

Decimo, *Liceat videri pudicam, certe impudicam non licet.*

Undecimo, *Pudicitiæ Christianæ satis non est esse, verum et videri; ut emanet ab animo in habitum, et ructet a conscientia in superficiem.*

Duodecimo, *Projiciamus ornamenta terrena spei nostræ retinacula, si cœlestia optamus.*

Decimo tertio, *Tempora Christianorum semper, et nunc vel maxime, non auro, sed ferro transiguntur stolæ Martyrum præparantur, angelis bajulis sustinentur. Prodite jam vos mulieres ornamentis instructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi: caput maritis subjicite, et satis ornatæ eritis: manus lanis occupate, pedes domi figite, et plus quam in auro placebitis: vestite vos serica probitatis, byssina sanctitatis, purpura pudicitiæ; taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.*

Decimo, Tertullianum sequitur S. Cyprian qui nervose et eleganter idem agit l. de Disciplina et habitu virginum.

Primo, *Continentia*, ait, *et pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus et ornatus honore pariter ac pudore.*

Secundo, *Nefas est virginem ad speciem formæ suæ comi, aut de carne, et de ejus pulchritudine gloriari, cum nulla sit illis magis quam adversus carnem colluctatio, et vincendi corporis ac domandi obstinata certatio.*

Tertio, *Dicit Paulus; Qui sunt Christi, carnem*

suam crucifixerunt; et quæ se concupiscentiis carnis et vitiis renuntiasse profitetur, quomodo in iisdem quibus renuntiaverat invenitur?

Quarto, *Neminem Christianum decet, et maxime virginem non decet, claritatem ullam computare carnis, et honorem; sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando in nominis confessione gloriatur, quando fortior fœmina viris torquentibus invenitur, quando ignes, aut cruces, aut ferrum vel bestias patitur, ut coronetur: illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora.*

Quinto, *Ornamentorum ac vestium insignia, et lenocinia formarum non nisi prostitutis et impudicis fœminis congruunt; et nullarum fere pretiosior cultus est, quam quarum pudor vilis est. In Apocalypsi c. 17. describitur meretrix illa perdita, cum qua fornicati sunt reges terræ, amicta pallio purpureo et coccino, adornata auro, et lapidibus pretiosis, tenens poculum aureum in manu suo.*

Sexto, *An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, et mali sæcularis ignara, crucietur, ut postea de aurium cicatricibus et cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium quantitate?*

Septimo, *Angeli apostatæ oculos circumducto nigrore fucare, et genas mendacio ruboris inficere, et mutare adulterinis coloribus crinem, et expugnare omnem oris et capitis veritatem, corruptelæ suæ impugnatione docuerunt.*

Octavo, *Fœminæ manus Deo inferunt, quando id quod ille formavit reformare et transfigurare contendunt: nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodcumque mutatur.*

Nono, *Dominus tuus dicit: Non potes facere capillum unum album, aut nigrum: et tu ad vincendam Domini tui vocem, vis te esse potiorem? Audaci conatu et sacrilego contemptu crines tuos inficis, etc.*

Decimo, *Non metuis, oro, quæ talis es, ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat, et ad sua præmia et promissa venientem removeat et excludat? increpans vigore censoris et judicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago hæc nostra est: cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti; expugnata est mendacio facies; figura corrupta est; vultus alienus est; Deum videre non poteris; quando oculi tui non sunt, quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit.*

Undecimo, *Vince vestem, quæ virgo es, quæ Deo servis: vince aurum, quæ carnem vincis et sæculum: nec monilium aut vestium quære ornamenta, sed morum.*

Merito ergo B. Nonnus Episcopus videns Pelagiam tanto vestium luxu et pompa totius urbis oculos ad se rapientem et illicientem, ubertim flevit: rogatus causam dixit: *Duæ res sunt quæ me movent: una quidem hujus mulieris perditio; altera, quod ego qui nomen Christianum profiteor, non tantum studeo placere Deo vitæ innocentia, quantum hæc mulier turpibus placere cupit hominibus.* Verum orans pro ea, et concionans ita pupugit cor ejus, ut ex ea alteram Magdalenam effecerit, videlicet Pelagiam pœnitentem, cujus vitam et actus mirabiles conscripsit magna fide oculatus testis, Jacobus Diaconus ejusdem Nonni: exstat apud Surium, 8. Octobris.

Et S. Bernardus sororem splendidius ornatam ad se venientem videre noluit: unde ipsa compuncta ex ejus præscripto luxum omnem vestium deposuit, quin et consentiente marito monasterium ingressa est, ut habet auctor Vitæ S. Bern. l. 1. c. 6.

Sed audi exemplum horribile Prætextatæ, quod refert S. Hieron. epist. ad Lætam: *Prætextata quondam nobilissima fœmina, jubente viro Hymettio, qui patruus Eustochii virginis fuit, habitum ejus cultumque mutavit, et neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens et virginis propositum, et matris desiderium. Et ecce tibi, eadem nocte cernit in somnis venisse ad se angelum terribili voce minitantem pœnas, et hæc verba frangentem: Tune ausa es viri imperium præferre Christo? tu caput virginis Dei tui sacrilegis attrectare manibus? quæ jam nunc arescent, ut sentiant excruciatæ quid feceris: et finito mense quinto ad inferna duceris: sin autem perseveraveris in scelere, et marito simul orbaberis et filiis. Omnia per ordinem expleta sunt, et seram miseræ pœnitentiam significavit interitus.*

Audi et Gentiles. Lycurgus fucandi artificium Sparta ejecit, idque primo, eo quod malis artibus urbem corrumperet: unde tanta tunc Spartæ fuit mulierum pudicitia, ut adulterium pro incredibili haberetur. Secundo, ut quivis in mores puellæ intuens, virtutem in delectu sequeretur, cum uxorem quæreret; non vero fuco illiceretur. Eadem de causa voluit eas accipi sine dote: item exerceri cursu, lucta, disci et jaculi jactu, ut validæ fierent, validasque gignerent proles. Unde Gorgo Leonidæ uxor cuidam objicienti, *Vos solæ Spartanæ maritis imperatis*; respondit: *Solæ enim viros parimus.* Testis est Plutarch. in Lycurgo.

Diogenes ad juvenem quemdam se nimis ornantem: *Siquidem*, inquit, *ob viros, infelix es; sin ob mulieres, injurius.*

Theophrastus, *Mulier*, inquit, *nec alios videre, nec ipsa videri debet, præsertim quæ eleganter ornata fuerit: utrumque enim ad res inhonestas incitamentum est.*

Hyperides, *Domi*, inquit, *coram viro liceat uxori ornare se, ut lubet: ornamenta autem quæ sumit egressura domum, non ad maritum, sed ad alios spectant.*

Crates, *Ornat*, inquit, *mulierem quod honestiorem facit: talem vero præstat non aurum, non smaragdus, non coccus; sed quæcumque gravitatis, moderationis et pudoris specimen habent.*

Democritus, *Sermo*, inquit, *parcus ornat mulierem, et ipsius ornamenti parcitas et decora est.* Testis est Stobæus serm. 32.

Audi et poetas. Terentius:

> Nosti mores mulierum;
> Dum moliuntur, dum comuntur, annus est,

Ovidius:

> Auferimur cultu, gemmis auroque teguntur
> Omnia; pars minima est ipsa puella sui.

Propertius:

> Quid juvat ornato procedere vita capillo,
> Teque peregrinis vendere muneribus,

Naturæque decus mercato perdere vultu?
Nudus amor formæ non amat artificem.

Plautus:

Nequaquam exornata est bene, si morata est male, etc.
Magis meretricem pudorem, quam aurum gerere condecet;
Pulchrum ornatum turpes mores pejus cœno collinunt.

Audi reges et imperatores. Aurelianus Imp. petenti uxori, ut se unico pallio serico uti sineret, respondit: *Absit, ut auro fila pensentur*; libra enim auri tunc libra serici fuit.

Alphonsus rex Aragonum vestiebatur ut populares: monitus ut regio ornatu incederet, respondit: *Malo moribus et auctoritate meos excellere, quam diademate et purpura.*

Aristoteles præfat. ad Alexand. Magnum ita eum docet: *Multo pulchrius magisque regium, animum præferre cultum et compositum, quam corporis vestem.*

Alexander Severus ait, *Imperatoriam majestatem constare virtute, non corporis cultu.* Idem censuit regias matronas contentas esse debere unico pallio auro sparso, et cyclade, quæ plus sex unciis auri non haberet, teste Lampridio. Hic cultus hodie vix sufficit uxoribus negotiatorum.

Augustus Cæsar teste Suetonio dicebat: *Vestitus insignis ac mollis superbiæ vexillum est, nidusque luxuriæ.* Idem pro concione videns multos palliatos, indignans: *En*, inquit, *Romanos rerum dominos gentemque togatam.* Adeo studebat priscos renovare mores et vestitum.

Dionysius Siciliæ tyrannus filiabus Archidami vestes splendidas dono misit. Recusavit eas accipere Archidamus, dicens: *Vereor ne hoc amictu puellæ mihi turpes videantur.* Denique vere dixit Cæsar Augustus: *Conviviorum et vestium luxus ægrotantis ac labentis reipubl. signa et prænuntia sunt.* Testis sit Belgium, quod luxum hunc luit bello et cladibus assiduis per quinquaginta pene annos; et quod antea erat paradisus terrestris deliciarum, nunc est vallis miseriarum. E contrario prisca simplicitas et modestia vestitus viget in Germania, quæ eorum resp. in pace et flore conservat. Vidi Norimbergæ matronas nobiles et prædivites simplici pallio et ocreis indutas, quasi viragines et masculas priscorum ducum uxores incedere. Vidi Herbipoli matronas omnes, etiam nobilissimas, pallia sive boucas habere non sericas aut laneas, sed ligneas. Omnes enim pro bouca gestant bottam (qualem Leodii gestant carbonariæ) magis vel minus pulchram pro conditione personæ; adeo ut quæ bottam non gestat, non censeatur honesta. Bottas has ingressuræ templum ante illud deponunt, egredientes recipiunt et dorso adaptant. Credo in vitifera regione olim omnes uvas bottis exportasse, uti etiamnum faciunt, ideoque bottarum usum conservasse.

CAPUT QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit in minis excidii, docetque tantam fore virorum stragem, ut septem mulieres unius viri nuptias ambiant. Deinde v. 2. residuos solatur, promittens eis Christum salvatorem, per quem Deus eos illuminabit, deducet et proteget instar columnæ ignis et nubis, quæ fuit dux Hebræorum in deserto, et instar tabernaculi, quod suos incolas quasi umbraculum ab æstu et pluvia tutatur.

1 Et apprehendent septem mulieres virum unum in die illa, dicentes: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur: tantummodo invocetur nomen tuum super nos,
aufer opprobrium nostrum. 2. In die illa erit germen Domini in magnificentia et gloria, et
fructus terræ sublimis, et exsultatio his qui salvati fuerint de Israel. 3. Et erit: Omnis qui relictus
fuerit in Sion, et residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem. 4. Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem laverit de medio ejus
in spiritu Judicii, et spiritu ardoris. 5. Et creabit Dominus super omnem locum Montis Sion, et
ubi invocatus est, nubem per diem, et fumum et splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem
enim gloriam protectio. 6. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab æstu, et in securitatem,
et absconsionem a turbine, et a pluvia.

1. Et apprehendent septem mulieres.] Hæc pertinent ad caput præced. q. d. In excidio Jerusalem per Romanos, de quo a c. 3. huc usque egi, tanta erit virorum cædes, fames et tabes, ut ob eorum pau-

civitatem septem, id est, multæ mulieres vix unum maritum acquirere possint, atque de eo certaturæ sint. Ita S. Hieron. et Cyrill.

Allegorice, S. Hieronym. *Septem mulieres*, id est, septem dona Spiritus Sancti, *apprehendent virum unum*, scilicet Christum. Sed hanc allegoriam suggillat S. Cyrillus quasi parum aptam et congruam sensui litterali, præsertim in iis quæ sequuntur. Secundo aptius S. Basilius, *Septem*, inquit, *mulieres*, id est, tota Synagoga, suo pane, id est sua lege, vivens, apprehendet virum unum, scilicet Christum, petens ab eo liberari ab opprobrio sterilitatis spiritualis.

Tropologice, S. Cyrillus: *Septem mulieres* sunt multæ animæ, quæ per fidem Christum receperunt quæque ipsum ut panem et vestem salutis requirunt; et ab ipso prolem et fructum virtutum et bonorum operum postulant.

TANTUMMODO INVOCETUR NOMEN TUUM SUPER NOS.] q. d. Ne prætendas inopiam, quodque non possis nos alere, nos ipsæ nos alemus et vestiemus: tantum esto noster maritus, nosque vocemur uxores tuæ; ut auferatur a nobis opprobrium sterilitatis, quod ingens erat in lege veteri. Tenentur mariti dare uxoribus suis victum, vestitum, et debitum conjugale: at unum tantum petimus, nempe debitum; alia labore aut ære nostro comparabimus. Sic Romanæ fœminæ assumebant nomen maritorum: dicebatur enim Caja, Tullia, Cornelia, Lucia, Publia; a marito Cajo, Tullio, Cornelio, Lucio, Publio, teste Valerio lib. 10. Sic apud Hebræos vocatur Maria Cleophæ, Maria Jacobi, Zebedæi, etc. scilicet uxor: et in Canticis sponsa vocatur *Sulamitis*, q. d. Salomonia, a Salomone marito. Ita Sanchez. Sic Martia redire volens ad Catonem maritum, ait apud Lucan. l. 2.

> Da tantum nomen inane
> Connubii; liceat tumulo scripsisse, Catonis
> Martia.

Hactenus tristis, nunc sequitur læta prophetia.

2. IN DIE ILLA ERIT GERMEN DOMINI IN MAGNIFICENTIA.] Sanchez hæc accipit de restitutione populi ex captivitate Babylonica per Esdram et Zorobabel, q. d. Germinare ac pullulare faciet Dominus Judaicum populum arentem, et pene putrem in alieno solo, facietque eum redire ad pristinam ubertatem et gloriam. Verum Patres et interpretes passim hæc accipiunt de Christo et Ecclesia; unde pro *germen* hebr. est צמח *tsemach*, quo nomine Christus vocatur a Jeremia c. 23. 5. et a Zacharia c. 6. 12. in Hebræo. Rursum Christus ab Isaia c. 11. vocatur terræ fructus et germen.

Sensus ergo est, q. d. Christus virginis Mariæ filius in terra natus, gloriosus et sublimis erit eo tempore, quo Romani vastabunt Judæam; quia per eum ejusque Apostolos Ecclesia Christiana propagabitur; adeo ut etiam principes, aliique primores et viri insignes cum gaudio ad Christi Ecclesiam accurrant, Christoque credant: præsertim reliquiæ Israelis et Judæorum. Ita S. Hieron.

Vocat Christum *germen* Judææ, quia Judæa quasi arbor excisa per Christum repullulare et reflorescere cœpit, de quo plura c. 11. Vocat magnificum: quid enim gloriosius, quid sublimius quam cæcis visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam revocare, aliaque clarissima miracula suo nomine et virtute efficere, quibus Christus suum numen ostendebat? Quid magnificentius quam genus humanum a diaboli potestate eripere, et ad æternam beatitudinem vocare et perducere? quam superbos humiles, incestos castos, divites spiritu pauperes, virgines et pueros Martyres efficere, ut ignibus et tyrannis insultent? Audi S. Bern. serm. 2. de Pentecoste: *Istud germen quod de virga Jesse virore virgineo pullulavit, in magnificentia fuit, cum resurrexisset a mortuis; quia tunc, Domine Deus meus, magnificatus es vehementer, confessionem et decorem induens, amictus lumine sicut vestimento. Quanta autem ascendentis gloria, cum medius Angelorum et animarum sanctarum ad Patrem deduceris, et triumphatrice palma cœlis invectus, susceptum hominem in ipsa divinitatis claudis identitate? Quis cogitet, nedum loquatur, quam sit fructus terræ sublimis in consessu ad dextram Patris, quod utique cœlestium oculos reverberat naturarum, quod angelicus intuitus contremit, non attingit? Veniat ergo exsultatio, Domine Jesu, his qui salvati sunt de Israel, Apostolis tuis, quos elegisti ante mundi constitutionem. Veniat spiritus tuus bonus, qui sordes abluat, et infundat virtutes in spiritu judicii, et spiritu ardoris Dei.*

Rursum sicut Christus vocatur *germen*, ita Ecclesia Christi vocatur *germen*, id est, germinans, et pullulans, crescensque in magnam arborem, puta in pristinam Synagogæ magnificentiam et gloriam: imo longe eam superans: crescente enim Christo crescit Ecclesia; et contra.

ET EXULTATIO,] q. d. Magna erit lætitia Israelitis, qui Christum quasi Messiam suum recipient, ab eoque justificabuntur, et salvabuntur. Christus enim suis ingens affert gaudium, ex pace et fiducia justæ et sanctæ conscientiæ, et ex spe salutis vitæque æternæ, quam eis largitur. Unde *fructus Spiritus est gaudium, pax, etc.* Galat. 6. Christiani ergo est cum S. Laurentio aliisque Martyribus semper exsultare, etiam in crucibus et tormentis; hæc enim æternitati beatæ eos transcribunt.

HIS QUI SALVATI FUERINT DE ISRAEL.] Hebræum ליפלטת ישראל *liphletat Israel*, id est, evasioni Israelis, id est, qui communem gentis suæ cladem et ruinam evaserint, reliquiæ quas Deus excidio superstites conservavit; excidio, inquam, tum corporali, tum spiritali, puta incredulitati et reprobationi Judæorum, q. d. His qui e Judæis vel occisis, vel incredulis, ideoque a Deo rejectis, fuerint servati a Deo ut in Christum crederent, et salvarentur.

3. ET ERIT: OMNIS QUI RELICTUS FUERIT IN SION, etc. SANCTUS VOCABITUR.] P. Hier. Prado in Ezechielis 13. sic exponit, q. d. Quisquis Judæorum ex captivitate Babylonica superfuerit, indeque redierit, erit sanctus; id est, rarus et admirationi futurus, scribeturque in catalogo viventium, puta civium Hierosolymæ. Verum loquitur Propheta, ut dixi, de tempore Christi, et Titi Imp. alluditque ad semen, de quo dixit c. 1. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen.* Per Sion ergo et Jerusalem intelligit spiritualem, puta Ecclesiam Christi, quæ cœpit in Jerusalem, juxta cap. 5. et 6. q. d. Qui cladi et excidio Judæorum superstes relictus fuerit in Sion, non tam carnali quam spirituali, hoc est, qui a Synagoga trans-

ferit ad Ecclesiam Christi, eique fuerit ascriptus, puta omnis Christianus, sanctus vocabitur; omnis inquam, qui scriptus est in vita, puta in præscientia et prædestinatione Dei, qua ipse suos conscripsit ad vitam æternam: si tamen prius Deus ejus sordes, et sanguinem, id est homicidia, aliaque crassa et gravia peccata abluerit, ut sequitur. Omnes Christiani a Paulo et aliis vocantur *sancti*, quia vocati sunt ad sanctitatem, et quia baptismo et gratia Christi sunt sanctificati. *Sanctus* ergo, id est Christianus, vocabitur. Et hi omnes scripti sunt in libro vitæ, quasi cives futuri cœlestis Jerusalem; scripti, inquam, inchoate, quia ordinantur ad vitam æternam, a qua tamen multi sua negligentia excidunt: unde cumplete solum scripti sunt in hoc libro ii, qui in sanctitate perseverarunt et mortui a Deo prævisi sunt. Vide canonem 13 in Paulinas.

Nota. Sancti et electi scribuntur in cœlis, impii et reprobi in terra ut gehenna. Jerem. 17 vers. 13. *Recedentes a te in terra scribentur.* Vide ibi dicta. Alludit ad censum populi redeuntis e Babylone: singuli enim redeuntes numerati sunt, et scripti in catalogo quasi cives Hierosolymæ: ut patet 1. Esdræ 8. et Nehem. 7. et Ezech. 13. v. 9. qui ait: *In consilio populi mei non erunt, et in scriptura domus Israel non scribentur.* Atque hinc analogice sumptus est liber vitæ, sive Jerusalem cœlestis. Sicut enim soli viventes scribebantur in catalogo Hierosolymæ, mortui vero delebantur; ita soli Beati victuri in æternum, scribuntur in libro Jerusalem cœlestis, qui proinde est et dicitur liber vitæ. Ita Sixtus Senensis lib. 2. c. 2. in voce *thau* testatur, Gentiles, eos qui in acie et prælio fuissent superstites, notasse littera *thau* sive signo crucis: eos vero qui cecidissent, in censu aut catalogo militum proposita littera mortifera *thita* (hæc enim initialis est vocis θάνατος, id est, mors, habetque in sua figura infaustum quasi jaculum mortis) prænotasse, quasi qui de vita et de libro viventium deleti essent. Eadem usi sunt judices: cum reum damnarent ad mortem. Unde Poeta:

O nimium ante alias infelix littera thita.

4. Si (id est cum) ABLUERIT, etc. IN SPIRITU JUDICII, ET SPIRITU ARDORIS.] Sanchez, *Spiritus*, inquit, *judicii et ardoris* significat acrem punitionem, qua Deus per Babylonios judicavit, id est, punivit, et instar ignis lustravit, id est purgavit et expiavit, Judæos a scoria peccatorum, de quo Malachias c. 3. *Ipse enim quasi ignis conflans*; et Isaias cap. 1. *Excoquam ad purum scoriam tuam.*

Secundo et genuine, Spiritus Sanctus et spiritus judicii, quia facit primo, ut nostra videamus, judicemus et damnemus peccata. Secundo, quia judicat, id est discernit, fidelem ab infideli, pium ab impio. Tertio, quia mentem illuminat per fidem tribuens remissionem peccatorum, faciensque ut pia, sancta, cœlestia judicemus, id est æstimemus, discernamus et amplectamur præ vanis, fœdis et terrestribus opibus et voluptatibus.

Idem dicitur *spiritus ardoris*, vel, ut Vatablus vertit, *incendii*, id est, charitatis, tum divinæ, tum nostræ nobisque infusæ, qua nos ipse accendit, carnisque vitia et carcinomata adurit. Unde de hoc spiritu ait Joannes Baptista: *Qui post me venit ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto, et igne.* Ita Cyrillus et Chrysostomus hom. de Spiritu Sancto. Unde ait Christus: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Domine Jesu, accende et inflamma hunc divinum charitatis ignem in nobis, eoque frigus cordis nostri exure.

Tertio, *pro spiritu ardoris* alii vertunt, *spiritu ejectionis*, q. d. Potestatem abluendi peccata habebit Christus cum spiritu judicii, et ejectionis, id est, ita ut etiam habeat potestatem judicandi incredulos, sitque eos damnaturus et ejecturus cum principe hujus mundi. Ita Vatablus.

Quarto, Pagnin. vertit, *in spiritu excisionis*: Christus enim tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, juxta illud Osee 13. *Ero mors tua, o mors.* Denique H. Pintus vertit, *in spiritu pascuæ.* Christus enim de se ait Joan. 10. *Ego sum pastor bonus*; et de eo dicitur Ps. 22. *Dominus regit* (hebr. *pascit*) *me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit.* Nam Hebr. בער *baer* significat, primo, ardorem et incendium; secundo, pastionem et pascua; tertio, excisionem; quarto, ejectionem et separationem. Denique aliqui per hypallagen exponunt, *In spiritu judicii et ardoris*, id est in judicio, sive rectitudine et ardore spiritus; ad quæ nimirum impellit spiritus Dei, et Spiritus Sanctus animam excitans et æstimulans.

Anagogice, S. August. 10. Civit. 25. refert hæc ad diem judicii, et ad ignem purgatorium: illo enim Deus judicat, id est, punit et expiat, sordes animarum sanctarum in spiritu judicii, et igne ardoris, id est, ardente.

5. ET CREABIT DOMINUS, etc. NUBEM PER DIEM, ET FUMUM ET SPLENDOREM IGNIS.] Sanchez exponit, q. d. In monte Sion Deus ita amanter amplectetur suos reduces ex Babylone, sicut olim, cum nube per diem et igne per noctem, illorum cursum ex Ægypto in Chanaan moderatus est. Verum hic sensus aliis exilior et frigidior videtur: neo enim legimus Deum columnam ignis de nubis, aut simile quid illustre præstitisse Judæis e Babylone redeuntibus, sicut præstitit venientibus ex Ægypto in Chanaan. Hæc ergo tam augusta spectant ad tempora Christi. Unde

Nota. Alludit Isaias clare ad columnam, quæ Hebræorum castra præibat in deserto, quasi dux viæ in terram promissam; eaque de nocte instar ignis illuminabat, et hunc vocat *fumum* (id est ut Chaldæus, *caliginem*) et *splendorem ignis flammantis in nocte*: Erat enim hæc nubes fumosa, id est caliginosa, habens in se splendorem ignis instar faculæ de nocte: rursum flamma ignis non est aliud quam fumus accensus. Per diem vero eadem erat ut nubes, quæ obumbrabat castra, eaque præiens deducebat, et simul ab æstu protegebat, de qua dixi Exodi 13. 21. et c. 14. 19. ubi hæc columna interposuit se inter castra Hebræorum, ea illuminando; et castra Ægyptiorum, ea obtenebrando.

Secundo, per *nubem*, *fumum*, id est, caliginem, et splendorem, symbolice significatur singulare Dei auxilium, gratia et beneficia; per diem significantur res

prosperæ, per noctem adversæ per montem Sion Ecclesia. Sensus ergo est, q. d. Faciet Deus cum Christianis per Christum spiritualiter, quod olim cum Judæis fecit corporaliter et typice, eosque omni ope ac gratia præveniet, diriget, deducet, et proteget ab omni hostium et adversorum incursu; ut eos secure et recto itinere per desertum hujus vitæ in patriam cœlestem perducat: hoc enim significabat columna ducens Hebræos per desertum in Chanaan. Deus enim quasi columna ignis præfulget, et ostendit suis viam salutis: idem quasi nubes caliginosa obumbrat, refrigerat et protegit eos ab æstu tentationis, ut dixi Exodi capite 13. Ita sanctus Hieronymus, Basilius, Cyrillus, item Theodoretus et Procop. apud Leon. Castrium.

Quare recte S. Ambr. in Ser. *Omnia*, ait, *habemus in Christo, et omnia in nobis Christus: et a vulnere curari desideras, medicus est; si febribus æstuas, fons est; si gravaris iniquitate, justitia est; si indiges auxilio, virtus est; si mortem times, vita est; si tenebras fugis, lux est; si cœlum desideras, via est; si cibum quæris, alimentum est.* Et S. Bern. ser. 15. in Cant. *Nomen Jesu*, inquit, *lucet prædicatum, pascit recogitatum, lenit et ungit invocatum. Quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat bonos mores, castos fovet affectiones? Nihil ita sicut hoc nomen Jesu iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, livoris vulnus sanat, luxuriæ fluxum restringit, libidinis flammam exstinguit, sitim avaritiæ temperat, ac totius dedecoris pruriginem fugat.* Et rursum: *Ne mundi gloria seu cornis voluptatibus obducaris, dulcescat tibi pro his sapientia Christus: ne seducaris spiritu mendacii et erroris, lucescat tibi veritas Christus: ne adversitatibus fatigeris, confortet te virtus Dei Christus.*

Symbolice, nubes hæc in nocte lucens significat divinam consolationem, qua Christus Sanctis tenebras et calamitates mitigat et lenit. Contra vero nubes per diem est afflictio, qua Deus justorum prosperitatem et mundi gloriam (ne ea capiantur et insolescant) temperat et moderatur. Itaque Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, et in nocte afflictionis visitat eos igne divinæ oblectationis et lætitiæ. Tam enim nocet nimia prosperitas quam adversitas. Natura enim nostra in hoc exsilio nec magnum ferre potest dolorem, nec magnam lætitiam; illo enim percellimur, et in desperationem labimur; hac vero superbimus et evanescimus. Quare oportet ut mœror oblectatione aliqua spiritali temperetur, et oblectatio mœrore. Non ergo semper lætitiam quæramus, nec dolorem detestemur. Nam utraque, scilicet lætitia in afflictione, et afflictio in lætitia, columna dicitur, sine qua ruet ædificium nostrum. Rursum hæc lux in nocte, hoc est interna consolatio in afflictione, mixta est cum fumo lacrymas movente, hoc est cum compunctione. Nam Beatis in cœlo purum erit gaudium, et lumen absque fumo, et requies absque labore. Ita H. Pintus.

Super omnem enim gloriam protectio. 6. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab æstu.] Alludit ad tabernaculum Mosaicum, et arcam testimonii quæ erat gloria Israel, et cui maxime incubabat columna nubis, indeque se spargebat circumquaque per omnia castra ea obumbrans et ab æstu protegens: hæc autem arca significabat Ecclesiam, omnesque fideles, ut dixi Exodi 25. 10. q. d. *Super omnem gloriam*, id est super omnem Ecclesiam, vel super omnem locum, in quo fuerint viri gloriosi et sancti, id est, in Christum credentes, erit divina protectio, et gratia Spiritus Sancti (cujus columna illa nubis erat typus, uti S. Ambros. et veteres docent) et qua velut tabernaculo et umbraculo ab æstu ardoris et concupiscentiæ, et ab omni pluvia ac turbine tentationum, persecutionum et adversitatum protegentur et abscondentur, eruntque tuti et securi. Ita S. Hieron. et Cyrill. Hicque sensus est genuinus: hæc enim omnia spectant ad gloriam Christi et Ecclesiæ.

Nota. Arca dicitur *gloria* Israel, primo, quia in area erant tabulæ legis, quas Moses a Deo acceperat, et juxta eas virga Aaron, et urna cum manna; quæ erant gloria Israel. Secundo, quia supra eorum erant Cherubim et propitiatorium quasi thronus Dei, ex quo responsa dabat pontifici induto Urim et Tummim. Tertio, quia arca duxit Hebræos per Jordanem et per desertum 40. annis, fuitque terror hostium, et scutum ac victoria Hebræorum. Unde capta a Philisthæis arca tempore Heli, uxor Phinees ait: *Translata est gloria de Israel, quia capta est arca Dei*, ideoque filium enixa vocavit eum *Ichabod*, id est ubi est gloria? q. d. Fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens gloria. Teucrorum, puta Isacidum et Israelitarum, 1. Reg. cap. 4. 21.

Aliter Sanchez: putat enim hic alludi ad sponsalia et nuptias Synagogæ; hæc enim vocari gloriam, q. d. Super illam gloriam, id est super sponsam ita gloriose ornatam, puta super Synagogam Judæorum, erit divina protectio instar umbellæ, quæ olim in nuptiis novæ sponsæ obtendi solebat; aut instar vestimenti, quo olim sponsus initurus conjugium sponsam tegebat: uti Booz ducturus Ruth texit eam pallio suo, Ruth 3. atque in tabernaculo suo hoc est in templo quasi thalamo suo, Deus sponsam hanc suam amplectetur, et ab omni malo proteget.

Moraliter Nota, viros pios a mundo deseri, sed a Deo protegi. Mundani et voluptuarii non capiunt quam suavis, secura ac tranquilla sit vita eorum qui veram pietatem colunt. Hoc est, quod canit Psaltes Psal. 30. 21. *Abscondes eos in abscondito faciei tuæ a conturbatione hominum*: et Psal. 26. 5. *Quoniam abscondit me in tabernaculo suo: in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui.* Alludit ad principem qui eum quem tutissimum esse vult, in suum cubiculum recipit, ne a persequentibus lædatur. Sic enim pro justo se objicit Deus, ut qui eum lædere velit, prius Deum ferire et lædere debeat. Hinc rursum ait Psaltes Psal. 90. 1. *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur*: et Paulus Coloss. 3. *Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Idem ergo est esse sanctum et esse a Deo absconditum et protectum.

Quocirca Pintus τὸ *super omnem enim gloriam protectio*, sic exponit, q. d. Hæc divina protectio, qua Dominus justos tuetur, excedit omnem hujus mundi gloriam: illa enim brevi hominum interitu, et oblivione posteritatis exstinguitur. Unde ait Isaias c. 40. 6.

Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Hinc et Euripides apud Plutarchum ait, eam unum tantum diem durare, et statim extingui. Quo in loco reprehensus fuit a Demetrio Phalereo, quod non unum diem debuisset dicere, sed unum temporis punctum. At divina protectio et gloria æterna est.

CAPUT QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Queritur de Synagoga quasi de vinea, quæ rite exculta pro uvis dedit labruscas, scilicet avaritiam, crapulam, injustitiam, aliaque vitia, quæ a v. 8. usque ad 24. enumerat. Unde, v. 24. ei minatur excidium per Romanos, quorum vires et robur describit. Porro utitur hic sæpe carmine et rhythmo lugubri, tum ut concinnius Deum laudet, tum ut suavius influat in animum populi, eumque efficacius moveat, et ingratitudinis erga Deum coarguat.

1 Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. 2. Et sepivit eam, et lapides elegit ex illa, et plantavit eam electam, et ædificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea: et exspectavit ut faceret uvas, et fecit labruscas. 3. Nunc ergo, habitatores Jerusalem, et viri Juda, judicate inter me et vineam meam. 4. Quid est quod debui ultra facere vineæ meæ, et non feci ei? an quod exspectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas? 5. Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineæ meæ: auferam sepem ejus, et erit in direptionem: diruam maceriam ejus, et erit in conculcationem. 6. Et ponam eam desertam: non putabitur, et non fodietur: et ascendent vepres et spinæ: et nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. 7. Vinea enim Domini exercituum, domus Israel est: et vir Juda, germen ejus delectabile: et expectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas; et justitiam, et ecce clamor. 8. Væ qui conjungitis domum ad domum, et agrum agro copulatis usque ad terminum loci: numquid habitabitis vos soli in medio terræ? 9. In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum: Nisi domus multæ desertæ fuerint, grandes et pulchræ, absque habitatore. 10. Decem enim jugera vinearum facient laguncułam unam, et triginta modii sementis facient modios tres. 11. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis. 12. Cythara, et lyra, et tympanum, et tibia, et vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis. 13. Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, et nobiles ejus interierunt famæ, et multitudo ejus siti exaruit. 14. Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino: et descendent fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus, ad eum. 15. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur. 16. Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio, et Deus sanctus sanctificabitur in justitia. 17. Et pascentur agni juxta ordinem suum, et deserta in uberlatem versa advenæ comedent. 18. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustri peccatum. 19. Qui dicitis: Festinet, et cito veniat opus ejus, ut videamus: et appropiet, et veniat consilium sancti Israel, et sciemus illud. 20. Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. 21. Væ qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes. 22. Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem. 23. Qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justi aufertis ab eo. 24. Propter hoc, sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit; sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et eloquium sancti Israel blasphemaverunt.

25. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, et extendit manum suam super eum, et percussit eum: et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum, quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. 26. Et elevabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ: et ecce festinus velociter veniet. 27. Non est deficiens: neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet, neque solvetur cingulum renum ejus, nec rumpetur corrigia calceamenti ejus. 28. Sagittæ ejus acutæ, et omnes arcus ejus extenti. Ungulæ equorum ejus ut silex, et rotæ ejus quasi impetus tempestatis. 29. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum: et frendet, et tenebit prædam: et amplexabitur, et non erit qui eruat. 30. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, et ecce tenebræ tribulationis, et lux obtenebrata est in caligine ejus.

1. Cantabo (hebr. אשירה oscira, id est, præcinam, præibo quasi præceptor et præcentor, ita Forerius) dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ.] Per *patruelem*, vel, ut Vatabl. vertit, *patruum*, Forerius intelligit avunculum Isaiæ, puta Amasiam regem, aut ejus fratrem: qui hoc dicterium sæpe in ore habebat, ut cum vellet significare aliquem in re quapiam oleum et operam perdidisse, diceret: Amicus meus habuit vineam in loco uberi, etc. exspectavit ut faceret uvas, et fecit labruscas, q. d. Isaias: Ego canam dilecto meo hoc canticum de vinea ipsius, quod patruus meus solet canere de amici sui vinea, quodque jam abiit in proverbium.

Verum hic sensus frigidior videtur et Judaicus: unde S. Hieron. et alii passim per *patruelem* accipiunt Christum. Pro quo Nota. Idem est *patruelis* et *dilectus*. Unde Vatablus vertit: *Canam dilecto meo cantilenam patrui mei vineæ ejus*: pro *dilectus* enim hebr. est ידיד *iedid*; unde Salomon a Deo vocatus fuit *Jedidia*, id est, dilectus Domini vel amabilis Domino, 2. Reg. 12. 25. Pro *patruelis*, vel, ut Vatabl. vertit, *patruus*, est דוד *dod*. Idem ergo quasi est utrumque hoc nomen, et ab eadem radice descendit. Unde Septuag. hic, et S. Hieron. in Canticis Cantic. sæpe *dod* vertunt *dilectum*; hic tamen Hieron. secutus Aquilam vertit πατραδέλφου, id est, patruelem, idque est optius: vocat enim Isaias Christum patruelem, sive cognatum suum eo quod ex eadem gente secum, scilicet Judaica, esset nasciturus. Tertio, *dod* verti potest, *amator*. Unde H. Pintus vertit: *Cantabo dilecto meo canticum, amatori, inquam, meo*. Quarto, *dod* significat amorem et charitatem; quinto ubera. Unde illud Cant. 1. *Meliora sunt ubera tua vino*, verti potest, *meliores sunt amores tui vino*. Unde colligas, Christum esse dilectum a viris justis, et ipsorum amatorem, et ipsum amorem ac charitatem, juxta illud 1. Joan. 4. *Deus charitas est: et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo*.

Nota secundo. More Hebræo ponitur hic antecedens loco relativi. Christum enim, quem *dilectum* vocavit, mox vocat *patruelem*: dicit ergo, *Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei*; pro eo quod nos diceremus, Cantabo dilecto meo canticum ejusdem, scilicet dilecti mei, qui est et patruelis meus. Sensus ergo est, q. d. Lubet canere, imo præcinere meo dilecto, et patrueli, sive cognato, quem unice diligo, puta Christo, carmen ipsiusmet Christi quod scilicet ipse cantabit vineæ suæ, id est, populo Judaico, dicens Matth. 21. *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et sepem circumdedit ei*.

Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.] Nota. Synagoga et Judæa vocatur *cornu*, primo, quia cornu symbolum est potentiæ et roboris, ac consequenter regiæ potestatis et magnificentiæ, quam Deus dederat Davidi, Salomoni et Judæis; secundo, quia Judæa in cornu, id est, in alto loco, est sita: unde Pagninus pro *in cornu*, vertit, *in colle*: cornu enim est locus excelsus et montosus; quia cornu acutum est, et altissimam partem animalis, puta caput, obtinet. Ita Vatablus, Arias et Sanchez. Vineæ enim plantari debent in monte conversæ ad Austrum, clausæ vero ad Aquilonem; nam *Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora sylvæ*, etc. tertio, quia Judææ situs speciem habet cornu, ait Forerius, sicut Belgii situs speciem habet leonis: unde vocatur leo Belgicus. Unde Syriaca versio habet: *Vinea fuit dilecto meo in angulo loci*, vel *regionis*; vel, ut Arabica, *in extremitate terræ*.

Allegor. S. Basil. Judæa, inquit, habet cornu, id est contra inimicos arma tutelaris, puta crucem Christi: hinc ait Habac. 3. 4. *Cornua in manibus ejus*.

Nota secundo. Hoc cornu vocatur *filius olei*, id est, oleatum, olei ferax, oleo abundans et plenum: sic dicitur *filius iniquitatis*, id est, iniquitate plenus, iniquissimus. Vel potius *filius olei*, id est, pinguis, hoc est, fertilis ac si natus esset ex oleo. Unde Septuag. et Chaldæus vertunt, *in cornu in loco pingui*, q. d. Vinea hæc plantata est in loco sublimi, in monte non sterili, sed fertili, cujus gleba felix est et uber, ac copiosum dans proventum. Rursum *cornu* significat robur; *oleum*, abundantiam, q. d. Ego Deus Israelem et Judæam evexi ad potens et forte regnum, simul et pingue: fluit enim melle et lacte; ut videatur esse Amaltheæ cornu. Ita S. Hieron. Unde Symmachus vertit, *in cornu in medio olivarum*; Arabica et Syriaca, *vinea culta et pinguis*. Aliqui ergo putant Judæam vocari *filium olei* ob olivarum copiam, ut dixi. R. Joseph putat eam ita vocari ob regem et sacerdotem, qui erant in ea, et oleo ungebantur. Unde Zach. 4. dicitur: *Isti sunt duo filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ*, ubi per *filios olei* intelligitur princeps et sacerdos, hoc est Zorobabel, et Jesus filius Josedec. Rursum H. Pintus censet Jerusalem vocari montem pinguem et oleatum, quia ibi Christus docuit, et inde exivit Evangelium, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus et macilentus erat.

Secundo, Sanchez, Oleum, inquit, quia mollit, le-

nit, fovet, at titillat sensus, capitur pre deliciis, indulgentia at blandimentis, Psal. 140. 5. Proverb. 5. 3. q. d. Populus Judaicus Deo, et per Deum fuit fortis instar cornu, simulque fuit ei filius olei, id est, filius dilectionis et deliciarum, cui scilicet Deus proliixam liberalitatem suam ostendit, nec solum necessaria ad victum at vitam, sed et oblectamenta ac delicias effudit.

Mystice, H. Pintus, Judæa, ait, vocatur *filius olei*: quia sicut oleum in lampade est materia ignis et splendoris, sic Hebræi multis gaudibus clarum notitiæ Dei lumen præbuerunt.

Notat S. Basil. traditionem esse antiquissimam, quod Adam exclusus paradiso amœnissimo, ut dolorem leniret, occuparit Judæam omnium terrarum fertilissimam; unde Pentapolis, quæ fuit pars ejus, vocatur *Paradisus Dei*, Genes. 13. 10 Hinc et communis Patrum traditio est, cranium Adæ sepultum esse in mente Calvariæ, ubi Christus crucifixus est, indeque nomen Calvariæ accepisse.

Allegorice, vinea, id est, Ecclesia, facta est Christo in cornu filio olei, id est, in hæreditatem, et regnum potens et fertile æque ac misericors; utriusque enim symbolum est oleum. Christus enim qui nobis fuit filius olei, id est, summo misericors, voluit et Ecclesiam esse filium, vel potius filiam olei, ut scilicet regimen Ecclesiæ esset benignum, clemens et gratiosum, cum Synagogæ regnum fuisset minax at terribile. Hac de causa paulo aute Christi nativitatem Romæ in Transtiberina regione, ex taberna meriteria fontem olei (qui erat instar cornu filii olei) voluit scaturire, qui integrum diem sine intermissione manavit: ut portenderet Christum mox nasciturum, ubi primum in terris pedem posuisset, simul dexterum misericordiæ pedem mox ostentaturum, eoque suæ clementiæ et misericordiæ fontem aperturum, ex quo omnia beneficiorum genera in Ecclesiam continenter dimanarent. Hujus fontis testes sunt Eusebius in Chren. Orosius lib. 6. cap. 19. et alii. Locus nunc in Ecclesiam B. Virginis conversus est, in qua ipsissimus fontis olei locus mihi ostensus est: cui intrersum hæc inscripta sunt prisca carmina:

> Hinc oleum fluxit, cum Christus Virgine luxit;
> Hic et donatur venia quodcumque rogatur.

Fuit enim olim in eo loco sedes Pœnitentiariæ.

2. Sepivit eam, et lapides elegit ex illa, etc.] Solent enim ex sole lapidoso lapides colligi et auferri, ut in eo vites serantur. Hac parabola pene ad verbum usus est Christus, Matth. 21. uti prædixit Isaias v. 1. Tam Isaias, uti ipse explicat v. 7. quam Christus per vineam intelligunt Ecclesiam, sive Synagogam, uti et Psaltes Psal. 79. v. 9. *Vineam*, inquit, *de Ægypto transtulisti: ejecisti Gentes* ex Chananæa, ibique *plantasti eam*. Sepes, torcular, turris, elapidatio, etc. significant in genera, Deum Ecclesiam per omnia excoluisse, eique de omnibus necessariis providisse. Particulatim tamen et distincte sepes primo, fuit murus Hierosolymæ, ait S. Hieron. secundo, et aptius, sepes fuit lex et præcepta quæ quasi seps data sunt populo, ut eum munirent, et in officio ac pietate continerent. Ita auctor imperfecti, Theophyl. at Euthym. in Matth. 21. et Irenæus lib. 4. c. 70. Rursum tertio, sepes fuit custodia Dei et Angelorum, inquit S. Ambros. Hieron. et Origenes, qui homil. 19. in Joan. sic ait: *Custodia Dei fuit sepes vineæ, turris templum, torcular locus libationum.* Hoc est quod ait Zachar. c. 2. *Absque muro habitabitur Jerusalem*, id est, Synagoga et Ecclesia: nam *ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.* Sic dicitur Isaiæ 26. 1. *Urbs fortitudinis nostræ Sion, salvator ponetur in ea murus et antemurale.* Rursum Psal. 33. v. 28. *Immittet* (hebr. חונה *chone*, id est, *castrametabitur*) *Angelus Domini in circuitu timentium eum: et eripiet eos.* Denique Zach. 9. *Circumdabo*, ait, *domum meam ex his qui militant mihi euntes et revertentes*: ubi hebr. est חניתי *chaniti*, id est, *castrametabar domui meæ ex milite transeunte*, scilicet per Angelos. Quarto, H. Pintus per sepem accipit viros sanctos, qui populo pro muro sunt apud Deum, quibus ablatis conculcatur populus; uti exeunte Lot, Sodoma conflagravit; Hebræis exeuntibus, Ægyptus periit.

Torcular autem est altare, quo victimarum sanguis exprimebatur, inquit Origenes, S. Hieronym. Beda, Euthym. Theophyl. in Matth. 21. Mystice, torcular est crux Christi, cujus prælo premuntur martyres, virgines, omnesque Christi sequaces: indeque vinum gaudii exprimitur.

Lapides ques abstulit ex vinea sunt idola, peccata, omniaque divini cultus ac religionis impedimenta.

Turris primo, accipi potest regia dignitas; secundo, sacra Scriptura, ait H. Pintus: ad eam enim quasi ad turrim et arcem in nostris tentationibus et periculis confugere debemus, et sicut ex turri conspicimus longinqua, ita ex lege et Prophetis prospiciebant Christum post tot sæcula venturum. Nota. In vineis solent erigi turres, tum ut ad eas se recipiant vinitores, tum ut uvæ et vinearum instrumenta ibi tuto asserventur, tum maxime ad excubias, uti scilicet in iis quasi specula excubent custodes, et circumquaque prospiciant ne qui fures vel bestiæ vineam invadant et populentur. Tales turres vidi in locis vitiferis, ut juxta Romam et in Germania, præsertim juxta Herbipolim: ibi enim vineta abundant, adeo ut viri graves, imo principes, ibidem mihi asseverarint, in urbe Herbipolensi plus esse vini quam aquæ. Unde ibidem spectavi ingentia vini dolia, quorum quodque plusquam centum vini vasa, sive amas continebat, habebatque ostia, per quæ vinitores in dolia (perinde ut Diogenes in suum) ingrediebantur ad ea concinnanda et expurganda. Quocirca tertio, aptius per turrim accipias doctores et pastores speculatoresque populi, aut templum Hierosolymitanum, Deique cultum et religionem, uti explicant Chald. hic, Origenes, S. Hieron. Beda, Euthym. Theoph. supra: ex templo enim quasi turri et arce Deus auxilio erat et perfugio laboranti populo.

Et plantavit eam electam.] Pro *electam* hebr. est שורק *sorec*: quod Hebræi dicunt esse genus vitis optimæ, quæ nullos, id est, paucos et exiguos, habet acinos: forte dicta est *sorra*, a Sorec regione, generosis vitibus abundante; ubi Samson vidit et adamavit Dalilam, Judic. 16. 4. Ita Sanchez.

Talis optima Dei vinea fuit Synagoga tempore Patriarcharum, Abrahæ, Isaac, Jacob, qui sanctissimi fuerunt, uvasque et fructus sanctorum operum Deo reddiderunt.

Fecit labruscas.] Nota. *Labrusca* hic ponitur pro fructu labruscæ: est enim labrusca vitis agrestis, cujus flos, teste Dioscor. lib. 5. cap. 5. œnanthe, q. d. Vini vel vitis flos, vocatur: est ergo labrusca uva immatura, acerba et vilis. Unde Septuag. pro *labruscas*, vertunt, *spinas*; Symmachus, ἀτελῆ, id est, *imperfectas*, id est, immaturas. Est enim, ait Plinius lib. 16. c. 27. agrestis vitis, quam ipse insonom vocat, quæ trifero proventu, sed evanido luxuriat: nam in ea eodem tempore alia maturescunt, alia turgent, alia florent; sed nihil maturum est et utile: ostentant enim fructum potius quam porrigunt; hebr. est באושים *beusrim*, id est, *fœtentes*, unde Aquila vertit, σαπρὰς, id est, *putres*; nam, ut ex Varrone tradit Casius Dionysius: *Sunt quædam vites, quæ fructum recens productum putrefaciunt, priusquam racemi concnutriantur et maturescant.* Jam sensus est, q. d. Dilectus meus, puta Deus Pater, ejusque Filius et hæres Jesus Christus, exspectavit ex vinea ita a se culta uvas suaves et stomacho suo gratas et jucundas, sed ecce invenit insuaves et amaras, quæ molestiam ei movent et nauseam: nimirum a populo Judaico exspectabat lætum et dulce vinum virtutum, fidei et bonorum operum: at ille omphacium et acetum infidelitatis, injustitiæ (uti ait v. 7.) superbiæ, libidinis, etc. reddidit ei, ipsumque acetum pro vino vere in cruce Christo Domino propinavit: eo enim sigillatim respicere aciem Prophetæ docet S. Chrysost. homil. 2. de cruce et latrone; et passim Patres hæc referunt ad passionem Christi.

Tropologice, fœtentes uvas parit qui a fide et pietate, quam præstare Deo debuit, ad insanias falsas et stultas cogitationes animum et studium convertit, ait Sanchez, de quo Eccles. 11. 32. *Sicut eructant præcordia fœtentium, etc. sic et cor superborum.*

Rursum luxuriantes, sed imperfectæ et immaturæ uvæ sunt Religiosi, aliique qui magno fervore viam virtutis inchoant; sed mox intepescunt, nec cœpta perficiunt. Item qui ex levitate et inconstantia nunc hoc vitæ, virtutis et studii genus, nunc illud amplectuntur, dumque omnia tentant ab omnibus excidunt, et, ut ait Sanchez, in illo non tam labore, quam multiplici ludo nihil maturum proferunt, quod Dominus carpat et capiat: nihil enim ita progressum in via spirituali impedit, atque hæc inconstantia, et crebra mutatio consiliorum et studiorum.

3. Nunc ergo, etc. viri Juda judicate.] Deus hic ex humanitate permittit se judicio populi; ut ipse Deum in causa tam evidenti justificere, et seipsum suo testimonio et gladio jugulare cogatur.

4. Quid est quod debui ultra facere, etc. an quod exspectavi.] Est gravis exprobratio, q. d. Ecquod vinitoris officium omisi? quid in vinea colenda neglexi? quid ei facere debui quod non feci? Anne in hoc peccavi quod exspectavi uvas? hæccine est culpa, hoc peccatum meum, scilicet longa exspectatio fructuum, et nimia mea longanimitas? hæccine ex uvis fecit labruscas? longa mora et tempus maturat uvas; meane ergo sola mora fecit immaturas? Ita Deus. E contrario homo vere dicere potest, et debet: *Quid debui facere Domino meo quod fecerim? quis ego, qualis ego, quid non mali egi?* ait S. August. homo enim sanctus se servum Deo inutilem reputare debet. Simili modo queritur Deus per Jeremiam cap. 2. 21. *Ego plantavi te vineam electam, omne semen verum: quomodo ergo conversa es in pravum, vinea aliena?*

5. Auferam sepem ejus.] q. d. Nudabo populum Judaicum lege æque ac protectione mea, et Angelorum custodia, ut vastetur a Romanis, eaque transferam ad Gentes. Unde Josephus libr. 7. Belli c. 12. ait, paulo ante excidium Hierosolymæ portam templi gravissimam sponte reseratam fuisse, et vocem auditam (Angelorum) in templo: *Migremus hinc.* Tale est et illud Angelorum aut militum, Jeremiæ cap. 51. 9. *Curavimus Babylonem, et non est sanata, derelinquamus eam.*

6. Non putabitur, et non fodietur.] Solet enim vinea luxurians putari et secari, item fodi, sive ablaqueari, hoc est, effodi terra quæ ad radices ejus erat ut illæ aerem, cœlestemque humorem sugant, quod ad fertilitatem vitium et arborum necessarium esse docent omnes rei rusticæ periti. Unde S. Ambros. lib. 3. Hexam. cap. 12. *Circumfodit*, ait, *vineam, quando eam exoneravit terrenarum mole curarum.* Rursum solet fodi terra viti vicina, sicut foditur ager, ut semen ex terra effossa et subruta majorem et mediocrem succum trahat. Unde Forerius vertit, *non sarrulabitur*, vel *non coacervabitur*; nam עדר *adar* in passiva conjugatione est congeri, cogi et congregari in unum, verbi gratia, cumulum, ut sit circa vites, ad quas terra sarculo contrahitur: sicut etiam fit arando in sulcis agrorum. Perpetuam enim eamque variam et continuam culturam requirit vinea: unde merito dicunt Itali, *Vino est tinea.*

Sensus est, q. d. Deus deseret hanc suam vineam, non resecabit, nec compescet luxuriantem populi sui malitiam; rursum eor eorum non suffodiet, non tanget, nou compunget, non excolet; sed sinet illud vepribus et spinis peccatorum oppleri, abscondi et suffocari. Ingens hæc est pœna, cum peccator a Deo derelinquitur, et impune sinitur sequi suas libidines, ac volutari in concupiscentiis. Nam, ut ait S. Gregorius hom. 12. in Ezech. *Qui a Deo avertitur, et prosperatur; tanto perditioni fit proximus, quanto a zelo disciplinæ invenitur alienus.*

Tropologice, anima putanda et excolenda est tam præceptis Dei, quam adversitatibus, ait S. Basil. hic.

Nubibus mandabo ne pluant.] Pluvia, quæ vineæ a Deo rejectæ, id est, Synagogæ, negatur, est cœlestis doctrina: unde ab eadem radice apud Hebræos utraque vox deducitur. Nam a ירה *iara*, id est, emisit, demisit, projecit, deducitur מורה *more*, id est, doctor suam emittens doctrinam; et יורה *iore*, id est pluvia cœlo demissa; et תורה *thora*, id est, lex, sive doctrina in aures et animum discipuli a doctore immissa, unde Apostoli virique Apostolici vocantur *nubes*; quia per hos Deus cœlestem hunc imbrem in Ecclesiam depluit, Isaiæ 60. 8. *Qui sunt isti, qui ut nubes volant?* et Joel. 2. 23. *Quia dedit vobis doctorem justitiæ, et descendere faciet ad vos imbrem matutinum et serotinum.* Ita sanctus Hier. Sensus ergo est, q. d. Ego Deus vetabo Apostolis eorumque asseclis, ne Judæos rigent imbre sanctæ doctrinæ et Evangelii, sed eo Gentes perfundant. Ita S. Hieron. Cyrill. et fuse Basil.

7. Vinea Domini exercituum, domus Israel est.]

Hic explicat canticum et parabolam vineæ, q. d. Vinea hæc est populus Israel.

ET VIA JUDA, GERMEN EJUS DELECTABILE.] Septuag. *germen ejus dilectum*; Chaldæus, *plantatio lætitiæ ejus*; alii, *germen ejus deliciosum*, q. d. Tribus Juda (sub qua et Benjamin, quæ Judæ adhæsit in schismate Jeroboam, intellige) in hac totius Israelis vinea est germen, sive vitis, quæ Deo unice placuit, eique fuit in deliciis. To enim *ejus* refert, non vineam, sed Dominum exercituum, qui præcessit. Causa fuit, quia Juda retinuit Dei fidem, cultum et templum; et quia ex Juda nasciturus erat Christus, qui est desiderium collium æternorum.

EXSPECTAVI UT FACERET JUDICIUM, ET ECCE INIQUITAS; ET JUSTITIAM, ET ECCE CLAMOR.] q. d. Ex hac vinea ita a me elaborata exspectavi uvas, scilicet judicium et justitiam; sed illa dedit labruscas, scilicet iniquitatem et clamorem. *Judicium* vocat justitiam, sive id quod justum est: noster tamen Prado hæc distinguit. *Judicium*, inquit, significat potestatem judiciariam, quatenus reos punit: *justitia* significat eamdem, quatenus insontes absolvit et vindicat, q. d. Espectabam a Judæis judicium; *et ecce iniquitas*, quia absolvunt reos: et justitiam; *et ecce clamor*, *quia* damnant innoxios, qui proinde clamant et ejulant propter hanc injuriam.

Verum per *clamorem*, utpote justitiæ oppositum, aptius intelligas clamorem ipsorum injustorum, iratorum et violentorum: qualis solet esse latronum, dum vi et clamosis minis ac vocibus viatores percellunt, ut spolient, vel obtruncent. Rursum hac voce respicit proprie Isaias ad clamorem Judæorum contra Christum. *Crucifige, crucifige.* Ita S. Hieron. et Cyril. Simili modo ait Jerem. c. 12. 8. *Facta est mihi hæreditas mea, quasi leo in sylva: dedit contra me vocem* (clamorem) *ideo odivi eam.*

Aliter Sanchez: *clamor*, inquit, est omne peccatum, quod clamat in auribus Dei, eumque excitat, ut evigilet ad vindictam; ac præsertim quatuor illa enormia, quæ proinde vocantur peccata in cœlum clamantia, scilicet primo, oppressio pauperum, viduarum et pupillorum; secundo, homicidium et parricidium voluntarium; tertio, merces operariorum defraudata; quarto, peccatum Sodomiticum.

Nota. In Hebræo est elegans paronomasia: *exspectavi* משפט *mispat*, id est, *judicium*; *et ecce* משפח *mispach*, id est, *iniquitas: exspectavi* צדקה *tsedaka*, id est, *justitiam*; *et ecce* צעקה *tseaka*, id est *clamor*, q. d. Exspectavi æquitatem et ecce iniquitas: justitiam, et ecce injustitia: exspectavi justitiæ dispensationem, et ecce dissipatio.

8. VÆ QUI CONJUNGITIS DOMUS AD DOMUM, etc. USQUE AD TERMINUM LOCI,] usque ad finem loci, puta agri vel urbis, q. d. Væ avaris vobis, qui omnia per fas et nefas vultis occupare, qui agros agris, domos domibus copulatis, donec totum possideatis urbis aut regionis spatium, quod vestræ cupiditati vel ambitioni præfinistis. Hic particulatim explicat acerbitatem harum labruscarum, scilicet iniquitatis et clamoris; unde hoc versu Judæorum, maxime opulentorum et potentiorum, taxat fastum et avaritiam; versu vero 11. eorumdem ebrietatem; vers. 18. eorum obstinationem perstringit.

Hic ergo ambitionem et cupiditatem redarguit quasi injuriæ et violentiæ principium, quæ ut supra alios emineat, alios expoliat, et ex aliorum præda suam pompam et statum sustentat: uti fecit Nero, qui totam Romam suis deliciis aut ambitioni servire fecit, inquit Martiolis. Cupiditas enim insatiabilis est, ideoque omnium malorum mater est et origo, teste Apostolo: ac proinde tam Christus, quam Isaias væ æternæ damnationis divitibus et cupidis intentat: hæc ergo prima est labrusca.

NUMQUID HABITABITIS VOS SOLI IN MEDIO TERRÆ?] q. d. Tanta vestra est cupiditas, ut videamini velle soli occupare, imo habitare totam terram, esseque reges mundi universi. To enim *in medio terræ*, idem est quod in tota terra, ut tota terra sit quasi una domus vestra; in cujus medio vos resideatis, sicut rex residet in medio regni, circumquaque imperans et dominans.

Ita Nero Romæ tam vastum ædificavit palatium (adhuc hodie ejus muros et macerias ingentes videmus) ut magnam urbis partem occuparet: unde in eum et eam luserunt hoc carmine:

Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupet ista domus.

Quid facies, o infelix avare? Nonne tres cubiti terræ solum te exspectant? nonne parvus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? cur ergo tot fundos et opes tam ardenter quæris, et impedimenta æternæ beatitudinis concupiscis et accumulas? Vere dixit poeta: *Unus Pellæo juveni* (Alexandro magno) *non sufficit orbis: Sarcophago contentus erit.* Nimirum *heri totus mundus non capiebat Alexandrum: hodie defunctum terra sex pedum capiet et sepeliet.* S. Bernard. epist. 51. ad Henricum Senon Archiepisc. hanc Isaiæ sententiam intorquet in avaros Ecclesiasticos, qui beneficia et dignitates accumulant. *O*, inquit, *infinita semper ambitio, et insatiabilis avaritia! Cum factus quis fuerit in quacumque Ecclesia Decanus, Præpositus, Archidiaconus, etc. non contentus uno in uno, plures sibi, imo quotquot valet, conquirere honores satagit tam in una quam in pluribus. Sed numquid sic satiabitur? Factus Episcopus, Archiepiscopus esse desiderat. Quo forte adepto, rursum nescio quid altius somnians, laboriosis itineribus et sumptuosis familiaritatibus Romanum statuit frequentare palatium. Væ qui conjungitis domum ad domum, etc.*

Præclare S. Ambros. lib. de Naboth et Achab c. 1. tom. 1. *Quousque, ait, divites, extenditis insanas cupiditates vestras? Numquid soli habitabitis super terram? Cur ejicitis consortem naturæ, et vendicatis possessionem? In commune omnibus divitibus atque pauperibus terra fundata est, cur vobis jus proprium soli, divites, arrogatis? Nescit natura divites, quæ omnes pauperes generat. Nudos fudit in lucem, egentes cibo, amictu, poculo: nudos recipit terra quos edidit, nescit fines possessionum sepulcro includere. Cespes angustus æque pauperi abundat et diviti: et terra quæ viventis non cepit affectum, totum jam divitem capit.* Et cap. 3. *Avis avibus se associat, pecus pecori adjungitur, piscis piscibus: nec damnum ducunt, sed commercium vivendi, cum plurimum comitatum capessunt, et quoddam munimentum solatio frequentioris societatis affectant. Solus tu, homo, consortem excludis: includis feras, struis ha-*

bitacula bestiarum, destruis hominum. Et cap. 6. *Ditem dicunt Gentiles inferorum præsulem, arbitrum mortis. Ditem appellant et divitem, quod nisi mortem dives inferre non noverit, cui regnum de mortuis, cui sedes inferi sunt. Quid est enim dives, nisi quidam inexplebilis gurges divitiarum? inexplebilis auri fames? quo plus hauserit, plus inardescit.* Et c. 12. *Pauperiorem enim se judicat omnis abundans, quia sibi deesse arbitratur quidquid ab aliis possidetur. Toto mundo eget, cujus non capit mundus cupiditates; ejus autem qui fidelis est, totus mundus divitiarum est.*

Quin et Gentilis Seneca epist. 90. Olim, inquit, juxta Virgil. 1. Georgic.

> nulli subigebant arva coloni,
> Nec signare quidem, aut partiri limite campum
> Fas erat: in medium quærebant. ipsaque tellus
> Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.

At nunc, ait, *irrupit in res optime positas avaritia; et dum seducere aliquid cupit, atque in suum vertere, omnia fecit aliena; et in angustum res reducta, paupertatem intulit, et multa concupiscendo omnia amisit. Licet agros agris adjicias, nulla nos finium propagatio eo reducet, unde discessimus: multum habebimus, universum habebamus.*

9. In auribus meis sunt hæc.] q. d. Audio clamores vestras lites, fraudes, rapinas, oppressiones pauperum, eorumque vicissim lamenta et clamores; nec surdas, sed patulas eis aures præbeo: ut vindictam meam excitent, eaque in vos furibunda prosiliat.

Nisi domus multæ desertæ fuerint.] *Nisi* apud Hebræos est vox juramenti execratorii, in quo per aposiopesin subaudire oportet, *Alias non habear Deus aut verax*; sicut Latini dicunt, *Dispeream nisi hoc fecero*: sed Hebræi ad euphemismum, quasi boni ominis causa, subticent illam imprecationem, quæ tanta est tamque horrenda, ut ne jurans quidem ex reverentia divinæ majestatis eam exprimere audeat, q. d. Juro per deitatem et veracitatem meam, quod domos et agros vestros, quos tam cupide et avare sine mensura et termino accumulatis, excindam, redigamque in solitudinem et sterilitatem; ita ut ex decem vinearum jugeribus tam paucas colligatis uvas, ut ex iis unam tantum vini lagenam exprimere possitis; et ex copiosa trigiota modiorum sementa vix tres modios, id est, decimam sementis partem, in messe colligatis: hæc est congrua avaritiæ merces, scilicet sterilitas et paupertas, quam Judæis obvenisse non est dubium, præsertim in bellis, obsidione et excidio per Romanos.

Moraliter disce hic, quam vanæ et perniciosæ sint divitiæ et possessiones, si quis avare eas concervet, in iisque spem et cor suum defigat. Id ipsum veteres docent. Primo, David Psal. 41. a v. 7. usque ad ultimum: *Ne timueris*, inquit, *cum dives factus fuerit homo: quoniam cum interierit, non sumet omnia: neque descendet cum eo gloria ejus*; et Psal. 61. v. 10. et 11. *Verumtamen vani filii hominum, mendaces filii hominum in stateris: ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum. Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere: divitiæ si affluant, nolite cor apponere.*

Secundo, Salomon Eccles. 5. v. 9. 10. 14. *Qui amat divitias, fructum non capiet ex eis: et hoc ergo vanitas. Ubi multæ sunt opes, multi et qui comedunt eas. Et quid prodest possessori, nisi quod cernit divitias oculis suis. Sicut egressus est nudus de utero matris suæ, sic revertetur, et nihil auferet secum de labore suo*; et Sapient. 5. *Quid nobis profuit superbia? aut divitiarum jactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra etc.*

Tertio, Christus Matthæi c. 6. v. 19. et seq. *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra ubi ærugo et tinea demolitur; et ubi fures effodiunt, et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, etc. Non potestis Deo servire et mammonæ.* Idem Matth. 19. 24. *Facilius*, ait, *est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum.* Vide et historiam de divite Epulone Lucæ 16.

Quarto, S. Paulus 1. Timoth. 6. 6. et seq. *Est quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quod nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, etc. Radix enim omnium malorum est cupiditas*; et v. 17. *Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, etc.*

Quinto S. Jacobus c. 1. v. 9. *Glorietur*, ait, *frater humilis in exaltatione sua; dives autem in humilitate sua, quoniam sicut flos fœni transibit, etc.* et cap. 5. 1. *Agite nunc, divites, plorate ululantes in miseriis vestris quæ advenient vobis. Divitiæ vestræ putrefactæ sunt: et vestimenta vestra a tineis comesta sunt. Thesaurizastis vobis iram in novissimis diebus, etc.*

Sexto, S. Cyprianus de Disciplina et habitu virginum: *Sciant*, inquit, *primo divitem esse, quæ Deo dives est. Terrena, et in sæculo accepta, et hic cum sæculo remansura tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur, cujus pompis et deliciis jam tunc renuntiavimus, cum meliore transgressu ad Deum venimus.* Et infra: *Divitem te sentiant pauperes, patrimonium tuum Deo fœnera, Christum, ciba, possessiones tibi cœlestes compara. Tentatio est patrimonium grande nisi ad bonos usus impendatur: quo enim quisque est locupletior, magis redimere debet quam augere delicta.* Idem alibi: *Cur*, ait, *de crastino cogitamus, et quærimus in sæculo diu vivere, qui petimus regnum Dei velociter advenire?*

Septimo, S. Basil. ser. de divitiis: *Fluxa*, ait, *divitiarum natura torrente celerius possidentes prætermeat et alias alium præterlabi solet: dispensator tantum earum es.*

Octavo, S. Nazianz. orat. 16. divitias impiorum vocat calamitatis arrhabonem, vitiorum magistras, idola, perditionis instrumenta: harum cupiditatem vocat rem fœdissimam et exitialem. Idem, *Utinam*, ait, *pereant divitiæ, nisi pauperibus subveniant: quid enim opus est multa reponere latronibus, et furibus, et mutationibus temporum, quæ ea in alios transferant?*

Nono, S. Chrysost. apud Antonium in Melissa serm. 131. de divitibus. *Pauper*, ait, *non tam necessaria desiderat, quam dives superflua: nec rursum tantam vim aut facultatem habet pauper ad exercendam improbitatem, quantam dives; periculosa divitum vita est, et intractabilis mutatio; nihil ex iis habent nisi juges curas, sollicitudines, iras, perturbationes; neque enim dives multos implet ventres, pauper vero unum solum; sed unum hic et ille; verum hic sine metu et anxietate; ille tremens, et timens adversitates.* Scripsit S. Chrysost.

homilias de avaritia, beneficentia, charitate, dilectione, divitiis, eleemosyna, misericordia; ex quibus hæc collige axiomata: *Divitiæ non sunt peccatum, sed peccatum est, eas non distribuere pauperibus, et sic male uti. Non sunt monimentum gloriæ, sed avaritiæ; sunt gravia vincula, et sævi tyranni male utentibus immanes item belluæ, corruptionis adjutrices hostes continentiæ, inimicæ temperantiæ, occultæ prædatrices virtutum, similes feris et servis fugitivis; bonos morse numquam fecerunt; reconditæ sunt belluis reclusis similes; occultant viperas et scorpios; multos habent fructus et perturbationes; sunt abundantibus opprobrium; non sunt cum eo qui habet illas; suffocant mentem; suis dominis sunt periculosæ et lethales; dum includuntur, acrius rugiunt quam leones, ac omnia perturbant; reddunt homines insanos, conjiciunt in tentationes, contumelias verborum in Deum pariunt; sunt omnis absurditatis parentes, sunt instabiles, fugaces, fallaces, homicidæ, probrosæ. Divitiæ non sunt bonum, sed voluntas nostra: sunt feræ: si contineantur, fugiunt, si sparguntur, manent: sparge igitur, ut maneant; ne occultes et defodias, ne fugiant. Tum demum nostræ sunt, cum dantur pauperibus. Ei sunt bonæ, cui peccatum non est conjunctum. Divitias qui male expendunt, avaris sunt pejores. Divitiæ maximæ sunt non egere divitiis. Cupiditas divitiarum est omnium vitiorum arx et metropolis; opera bona facere non sinit, est tyrannus per totum terrarum orbem diffusus, est soboles Satanæ, qui eas congregat, cum peccato spem suam ponit in terra, inflant, et nocendi virtutem præstant. Divitiæ inferorum tormenta suscipiunt, non sunt filiis relinquendæ, ut relinquant ipsi virtutem, in divitiis defuncti sunt deflendi, quia nullam ex divitiis sibi comparaverunt consolationem.*

Decimo, S. August. serm. 13. de verbis Domini: *Quales, ait, sunt divitiæ, propter quas times servum tuum ne te occidat, auferat, et fugiat? si veræ divitiæ essent, securitatem tibi præstarent; illæ ergo veræ divitiæ sunt quas cum habemus, perdere non possumus.* Et serm. 33. *Amor*, inquit, *temporalium est viscus spiritualium pœnarum.* Idem libr. 1. de Civit. cap. 10. *Paulinus*, inquit, *Nolæ Episcopus ex opulentissimo divite voluntate pauperrimus, cum a barbaris teneretur, precabatur: Domine, non excrucier propter aurum et argentum; ubi enim sunt omnia mea tu scis.*

Undecimo, S. Ambros. lib. 8. in Lucam: *Divitiæ*, inquit, *uti impedimenta sunt improbis, ita bonis sunt adjumenta virtutum.* Idem tract. de Nabuchodonosor: *Nescit natura divites, quæ omnes pauperes generat, et nudos fundit in lucem, nudosque recipit sepulchro.* Idem in Hexam. *Nulla, ait, est distinctio inter cadavera mortuorum, nisi quia gravius fœtent corpora divitum distenta luxuria.*

Duodecimo, S. Hieron. epist. 69. *Omnis, ait, dives aut iniquus est, aut iniqui hæres.* Idem in Matth. 6. *Qui divitiarum servus est, eas custodit, ut servus: qui autem servitutis jugum discusserit, distribuit eas ut dominus.* Idem ad Paulinum: *Crates*, inquit, *Thebanus ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abjecit, neque putavit se posse et virtutem et divitias simul possidere, nos suffarcinati auro Christum pauperem sequimur, etc.* Sic et Diogenes: *Nobilitas, ait, gloria, divitiæ, malitiæ sunt velamenta.*

Decimo tertio, S. Gregor. hom. 15. in Lucæ c. 8. *Solæ, ait, divitiæ veræ sunt, quæ nos divites virtutibus efficiunt. Si ergo, fratres, divites esse cupitis, veras divitias amate: si culmen veri honoris quæritis, ad cœleste regnum tendite: si gloriam dignitatum diligitis, in illa superna Angelorum curia ascribi festinate.* Idem lib. 18. Mor. c. 9. *Dives, ait, cum dormierit, nihil secum auferet: res suas cum moritur secum effert, qui eas petenti contulit: nam terrena omnia, quæ servando amittimus, largienda servamus; patrimoniumque nostrum retentum perditur, manet erogatum; diu enim cum rebus nostris durare non possumus: quia nos aut illas deserimus, aut illæ nos viventes quasi deserunt pereundo. Agendum est ergo nobis, ut res absolute perituras in non pereuntem cogamus transire mercedem.* Vide sequentia, ubi divitias somno comparat, post quem divites superbi a diabolo impellentur in incendia tormentorum.

Decimo quarto, S. Bernard. de Convers. ad Clericos, c. 12. *Divitiarum*, inquit, *amor insatiabilis longiore amplius desiderio torquet animum, quam refrigeret usu suo, utpote quarum acquisitio laboris, possessio vero timoris, amissio plena doloris invenitur.* Quid ergo concupiscitis es, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant? Et cap. 14. *Stulte, hac nocte repetent animam tuam a te; et quæ parasti cujus erunt?* Idem serm. 4. de Adventu: *Filii Adam, genus avarum, quid vobis cum terrenis divitiis, quæ nec veræ, nec vestræ sunt? aurum et argentum vere est terra rubea et alba, quam solus error hominum facit, aut magis reputat pretiosam. Denique si vestra sunt tollite ea vobiscum.* Et lib. de Consider. *Aurum, argentum, etc. nec bona sunt, nec mala: usus horum bonus, abusus malus, sollicitudo pejor, quæstus turpior.*

Denique sapientissimus mortalium rex Salomon hoc Deo votum nuncupat: *Mendicitatem, et divitias ne dederis mihi: tribus tantum victui meo necessaria.* Caussamque subdit: *Ne forte satiatus illiciar ad negandum et dicam; Quis est Dominus? aut egestate compulsus furer, et perjurem nomen Dei mei*, Proverb. 30. v. 8. Fuerant Sigismundo Cæsari ex Hungaria allata quadraginta millia aureorum, quæ ubi nocte adventante in quos converteret usus sollicite cogitaret, per cubicularios ocius consiliarios omnes ac militum duces ad se vocat: *Ecce*, ait, *crudelissimi hi hostes ac carnifices* (nummos ostendens) *somnum mihi eripuerunt: accipite et inter vos dividite, ut mihi tranquille dormire liceat.* Distributa itaque pecunia inter eos, cum exirent viri a consiliis, dixit, *Recedit jam a me tortor ille qui me flagellavit: securius jam quiescam.* Refert hoc Æneas Sylvius lib. 4. comment. in Alphonsum.

Poeta Anacreon cum a rege quinque auri talenta accepisset, noctu dormire non potuit: anceps enim cogitatio et cura eum discruciabat, qua in re illa impenderet, et ne fures illa surriperent: quare orto mane reddit ad regem, aurumque reddit dicens, *malle se esse pauperem cum quiete, quam opulentum cum inquietudine.*

11. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam.] Secunda est hæc vineæ, id est Judæorum, labrusca, scilicet ebrietas, eaque intempestiva, puta

matutina. Nam, ut ait Apostolus 1. Thessal. 5. *Qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.*

UT VINO AESTUETIS.] Septuag. vertunt, *einum enim succendet* vel *comburet eos*, scilicet tum spirituum et vaporum, tum affectuum flammis et incendio. Nam uti hunc locum explicat S. Basilius homil. de ebrietate: *Vini fervor corpori infusus, incendium fit ignitorum iniositi vinculorum: rationem enim ac mentem deprimit, voluptates et cæteros animi affectus malos, velut apum examen excitat. Quis currus equorum indomitorum ita præceps fertur dominum suum excutiens? quod navigium ita gubernatore destitutum, ita fluctibus exagitatum et concussum quod non sit securius ebrio?* Et inferius: *Ebrietas est dæmon voluntarius, ex voluptate animabus inditus, malitiæ mater, virtutis inimica.* De ebrietate plura dicam Daniel. 5. 2. Insuper vide de ea S. Chrysost. hom. 71. ad pop. et S. Ambr. lib. de Elia et jejunio c. 15. Hinc Græci Poetæ vinum vocarunt *Bacchum ignigenam*, tum quia juxta Vesuvium et Ætnam montes incendiis notissimos, præstans et ardens quasique ignitum nascitur vinum, tum quia ignes rixarum, libidinum et scelerum omnium suscitat, ut quasi ignitum et ex igne natum videatur. Alexander Magnus vinositate omnes suas virtutes obscuravit: ea enim accensus amicos occidit. Quod si Androciden sapientem audisset, regum fuisset maximus. Scribebat enim ipse ad Alexandrum: *Vinum potature rex, memento te bibere sanguinem terræ. Cicuta homini venenum est, cicutæ vinum.*

Secundo, *succendet*, quia vinum, quod immoderate hauserunt, fax erit et naphtha incendii gehennæ, quo aliquando conflagrabunt. Vere dixit Pythagoras, *primum luxum civitates ingredi, deinde saturitatem, postea contumeliam, postremo exitium.* Quocirca Bacchus ipsa tres crateres convivio præfinivit, quorum tertium dixit esse Jovis Servatoris. Audi eum apud Eubulum ita loquentem:

Tres tantum ego sanis crateras misceo;
Unum valetudinis, secundum amoris, saporis tertium:
Quo qui sapere solent eunt hausto domum.
Nam quartus haud est amplius crater meus,
Sed contumeliæ. Velut huic proximus,
Clamoris. Hunc sequitur comessandi furor.
Ils septimus habet vulnera, octavus forum,
Nonusque stomachum. At decimus est insaniæ.

12. CITHARA.] Nota. Tam Hebræi et Gentiles quam Christiani olim in conviviis adhibebant musicam ad exhilarandum convivas, ut dixi Ephes. 5. 19.

ET OPUS DOMINI NON RESPICITIS.] *Opus Domini* est duplex. Primum creationis, q. d. Vos ebrietatibus dediti non respicitis cœlum, terram, et quæ in eis creata sunt, ut ex illis Deum creatorem agnoscatis et laudetis. Ideo enim Deus homini vultum excelsum præ pecoribus, quæ terram prona spectant, dedit, ut cœlum cœlique præsidem intueretur, amaret et coleret, q. d. Vos excelsum illum animum ad pastum et ebrietatem abjicitis; ut bestiarum more, quæ mane ad pascua egrediuntur, totoque die vorant, a mane in vesperam potetis, nec habeatis tempus quod operibus Dei contemplandis impendatis. Recte Claudianus lib. 3. de Raptu:

Quid mentem traxisse polo, quid profuit altum
Erexisse caput, pecudum si more pererrant
Avia?

Opera ergo *Dei* sunt creaturæ, quæ ad Creatorem nos ducunt, sicut rivuli ad fontem. Unde Trismegistus dixit, *sæculum esse speculum rerum invisibilium.* Et Anaxagoras dixit *se natum esse ut videret solem*, et ex astro tam admirabili mirabilem ejus opificem contemplaretur. *Cœli enim enarrant gloriam Dei.* Et, *Invisibilia* (Dei) *a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus, et divinitas*, Rom. 1. Maxime autem *opus Domini* vocat providam et beneficam Dei gubernationem, qua tum animalia, tum homines, præsertim Judæos in Chanaan, annua messe et frugibus, quasi novo opera creationis quotannis pascebat; quæ proinde in mensa recoli volebat, ut ex iis datorem Deum agnoscerent, eique gratias agerent: *Cum comederis*, inquit, *et satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terra optimo, quam dedit tibi.* Deut. 8. 10. At Judæi hic in escam et ventrem projecti, Deique obliti, ejus creaturis ad suam gulam et crapulam contra Dei voluntatem abutebantur. Unde inculcans et explicans subdit: *Et opera manuum ejus non consideratis.*

Secundum *opus Dei* est opus redemptionis per Christum, de quo Habacuc 3. 2. juxta Septuag. *Consideravi opera tua, et expavi*, q. d. Vos, o Judæi, o bibones, non consideratis mysterium redemptionis Christi, sanguinem pro vobis effusum, Christum in cruce patientem, sitientem, aceto et felle potatum. Prior sensus magis est genuinus.

Tertio, non male Forerius et Sanchez, *opus Dei*, non præteritum, nec præsens, sed futurum intelligunt; scilicet vindictam Dei eis imminentem. Sic enim accipitur *opus* v. 19. q. d. Indulgetis citharæ, tympano ac vino; nec consideratis quantum vobis ab irato Deo impendeat exitium.

13. PROPTEREA CAPTIVUS DUCTUS EST POPULUS MEUS.] Nota, hic et in sequent. præterita pro futuris scripi ob certitudinem prophetiæ: nam ita certo futura sunt quæ prædicit, ac si jam facta essent: *ductus est* ergo, id est ducetur; *interierunt*, id est interibunt; *exaruit*, id est exarescet; *dilatavit*, id est dilatabit; *aperuit*, id est aperiet. Vide can. 13.

QUIA NON HABUIT SCIENTIAM.] Quia abdomini suo serviens, non respexit opus Domini, de quo v. 12. quasi nesciret se ad cœleste et æternum, non ad carnale et periturum pabulum creatum esse. Unde Septuag. vertunt: *Quia non cognoverunt ipsi Dominum* se pascentem et alentem: sed projecti in escam mancipaturt se suæ gulæ; nec Deum creatorem suum, et largitorem tam munificum agnoverunt.

ET NOBILES EJUS INTERIERUNT FAME.] Tanta fuit fames Hierosolymæ obsessæ a Tito, ut matres coxerint et comederint filios, teste Josepho. Hebræa habent: *Et gloria ejus viri famis*, hoc est, *viri gloriæ ejus*, id est, gloriosi, *viri famis*, q. d. Quos olim celebrabat gloria, nunc celebres facit fames.

14. PROPTEREA DILATAVIT INFERNUS ANIMAM SUAM.] Id est, sinum et capacitatem suam; vel *animam suam*, id est, seipsum (vide can. 19.) q. d. Hac de causa infernus dilatavit se in immensum, ut innumeros absorberet. Est hyperbole et prosopopœia, qua inferno

datur anima, os, aviditas et ingluvies ad vorandum: sicut homo famelicus et gulosus assidens opiparæ mensæ, dilatat gulam et rictum oris sui; sic a Poetis orcus vocatur rapax et vorax, et trifauci Cerbero dantur ora hiantia: et Salomon Prov. 30. 16. infernum vocat *insatiabilem*, nam

Inferus insatiabiliter cava guttura pandit.

Secundo, Sanchez, *dilatavit infernus animam*, id est os suum: dilatatur enim anima, id est spiritus sive anhelitus, cum maxime aperitur os, ut posterius hemistichium sit explicatio prioris more Hebræo, q. d. Avari, potentes et rapaces inhiant opibus pauperum sine fine et termino, eosque devorant, ac si essent infernus, et *pauperum sepulcra*, inquit S. Ambrosius. Merito ergo et congrue paratur eis infernus alius qui pariter aperto semper ore hiet, et in immensum se dilatet, ipsosque avidissime devoret. Volunt esse inexplebiles bestiæ; ergo aperiam illis insatiabilis inferni (quasi voracissimæ bestiæ) venirem et gulam, ac tradam eos illi in cibum.

Tertio, idem Sanchez per *infernum* accipit sepulcrum commune Judæorum, quod erat in valle Cedron, in ea parte, quæ Gehenna seu Topheth appellatur, ut patet 4. Reg. 23. v. 6. q. d. Tanta erit Judæorum nobilium æque ac plebejorum strages, tanta cadaverum multitudo, ut commune illud Judæorum sepulcrum, puta Gehenna, eam capere non possit, sed sese latissime dilatare debeat: sic et Jeremias c. 7. v. 31. prædicit Judæos sepeliendos in Topheth, quia ibi infantes suos immolarunt idolo Moloch. Verum duo priores sensus magis sunt genuini.

Tropol. hæc faciie est adaptare cum S. Hier. peccatoribus, qui scientiam Dei non habent, quasi abdomini suo nati essent, non Deo: hi insipientes sunt quia funibus peccatorum suorum constricti, ad infernum hiantem vincti rapiuntur, quorum cum ingens sit numerus, infernus ad eos absorbendos dilatat os et animam suam sine termino.

15. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir.] Notat Haymo, cum jungitur *homo* cum *viro*, per *hominem* plebejos, per *virum* nobiles et primarios significari, q. d. Omnes tam nobiles quam ignobiles sine discrimine punientur et humiliabuntur, descendentque in infernum: sicque Deus justus vindex ab omnibus laudabitur, *et exaltabitur in* hoc suo *judicio* justoque vindicta; et *sanctificabitur*, id est, sanctus esse declarabitur, et ut sanctus ab omnibus celebrabitur, *in* hac sua *justitia*.

17. Et pascentur agni juxta ordinem suum, et deserta in ubertatem versa advenæ comedent.] q. d. *Agni*, id est pauperes et mansueti ante a potentioribus oppressi, nunc iis cæsis vel captis, spatiose pascentur. Nabuzardan enim reliquit de pauperibus terræ vinitores et agricolas, 4. Reg. 25. et possessiones desertæ a suis heris, jam uberem ferentes messem, venient in manus advenarum, puta Chaldæorum vel Romanorum. Ita Sanchez.

Secundo, S. Thom. sic exponit: *Agni pascentur*, id est comedentur ab hostibus vestris, *juxta ordinem suum*, quia meliores prius comedentur. Verum *pascentur* hic idem est quod comedent, non, comedentur, ut patet ex Hebræo רעה roa.

Verum tertio Nota. Pro *juxto ordinem suum*, hebraice est כדברם *kedaberom*, quod S. Hieron. Michææ 2. v. 12. vertit, *juxta caulas suas*; Pagnin. et Vatablus, *juxta morem suum*. Jam per *agnos* et *advenas*, intelligit justos et innocentes e Gentibus, in Christo per baptismum renatos, quos S. Petrus vocat *modo genitos infantes: deserto* vero vocat pascua Ecclesiæ, puta pascua fidei, Evangelii, Sacramentorum, et cœlestium charismatum promissa Abrahamo ejusque posteris Judæis, quæ cuncta ipsi Judæi deseruerunt et Gentes occuparunt, q. d. Cum Judæi non haberent scientiam Dei et Christi, occisi a Tito descendent in infernum; tunc Gentiles Christiani quasi advenæ, et quasi novelli agni, pascentur in uberrimis Hierosolymæ et Sionis spiritualis, id est Ecclesiæ, pascuis, et fruentur magnificis illis promissis Abrahæ, Isaac et Jacobo factis, a quibus Judæi ob suam impietatem exciderunt.

Aliter vertunt Septuag. scilicet *pascentur direpti quasi tauri, et deserta eorum qui capti sunt, agni comedent*. Quod Sanchez sic explicat, q. d. Potentes illi pauperum prædatores, qui direpti, id est diripiendi sunt ab hominibus, quasi aris et cædi destinati, pascentur, eruntque tamquam in sagina, dum alienis opibus pinguescant, ut pingues effecti mactentur: sicut pecudes destinatæ macello, quo magis incrassantur, eo jugulationi propiores sunt. Et *agni*: id est pauperes, per vim et contumeliam ab illis vexati eorum imo suis possessionibus utentur, quasi postliminio in illas restituti. Aliter Septuag. explicat H. Pintus: Christiani, inquit, qui innocentia sunt agni, animi fortitudine sunt tauri, præsertim Martyres qui quasi tauri in circis et theatris a tyrannis exagitabantur usque ad martyrium; uti hic Romæ in amphiteatro, S. Ignatius et plurima Martyrum millia a feris agitata et occisa sunt.

Aliter quoque ex Hebræo vertit Forerius, sic: *Pascentur agni juxta ordinem suum, et siccitates* vel *gladii ruminantia medullata devorabunt*, q. d. Pauperes a potentibus expilati ditescent; potentes vero saginati et crassi a gladio et fame vorabuntur; tuncque apparebit tam in pauperibus, quam in eorum oppressoribus, justum Dei judicium, quod his justam pœnam, illis justum præmium retribuet.

18. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.] Hæc est tertia labrusca pertinaciæ, vel impœnitentiæ, q. d. Væ vobis quibus plane insedit ambitio, cupiditas, ebrietas, libido, etc. quique illis quasi funibus astricti estis, et callum obduxistis, ut ex ea per longam moram et consuetudinem roborata vos extricare non possitis. Sicut boves loris assueti plaustrum trahunt assidue, sic ambitiosi, cupidi, ebriosi, etc. assidue trahunt longum funem, et plaustrum peccatorum; ut enim obtineant id quod suæ ambitioni aut cupidini præfixerunt, alia ex aliis peccata accumulant, eaque ob res inanes et vanissimas, uti pulchre ostendit S. Basil.

Ubi Nota. Peccatum vocat *vanitatem*: *quia facientibus peccatum facile texitur, et adeo inane in se est ac futile, uti aranearum telæ; sed cum inde exire voluerimus, solidissimis vinculis nectimur*, inquit S. Hieronymus. Sicut ergo aranea e suis visceribus longa ducit fila, et inutilem orditur telam; quæ postea densata

quasi fune et reti seipsam implicat: ita peccator sese eviscerat vanis laboribus et curis, in iisque vires, spiritus, succum et sanguinem suum impendit et exhaurit, ut suæ voluptati satisfaciat; iisque tandem ita se implicat, ut quasi laqueo et funibus constrictus videatur, ut ait sapiens Prov. 5. 22. Peccata ergo sunt funes, primo, quia fiunt ex filis, id est, ex rebus et voluptatibus vanissimis at lavissimis; secundo, quia distorta sunt, ut funes; tertio, quia fortia sunt ut funes; quarto, quia invicem connexa et implicata sunt ut funes. Hoc repræsentavit Samson, qui cedens suæ Dalilæ, eique revelans secretum, scilicet robur suum esse in crinibus, ab ea tonsus indeque enervis et imbellis a Philistinis funibus vinctus et excæcatus est. Quid enim est Dalila, nisi concupiscentia? quid sunt Philisthiim, nisi impetus animæ? Cum ergo homo se concupiscentiæ tradit, mox diabolus, mundus et caro animi ejus oculos eruunt, et peccatorum vinculis astringunt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolvi, conteratur et confiteatur, audiatque sacerdotem dicentem: *Ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis*, uti præcepit Christus Joan. 20. 23.

Secundo, S. Cyrill. et Sanchez per *iniquitatem* et peccatum: metonymice accipiunt peccati pœnam et supplicium, q. d. Væ peccatoribus, quia post se trahunt peccatorum suorum supplicium, quasi plaustralia vincula, quibus instar boum alligati sunt ut ea abrumpere nequeant. Sic dicitur Thren. 1. 14. *Vigilavit jugum iniquitatum mearum: in manu ejus convolutæ sunt, et impositæ collo meo.* Hic sensus appositus et priori connexus est; pœna enim individuus est comes culpæ: unde peccatores quibus funibus culpæ, iisdem et pœnæ obstricti sunt.

Et quasi vinculum plaustri peccatum.] Sicut plaustrum a bobus trahitur vinculo vel loro, non aliter vos trahitis peccatum, quod quasi plaustrum onustum et gravissimum animam mergit in infernum. Simile est Psal. 37. 5. et Zachar. 5. v. 7. ubi pulchrum est emblema et hieroglyphicum iniquitatis, quæ quasi mulier amphoræ inclusa proponitur, et exire nequit, quia talento plumbeo os amphoræ occlusum est: captiva ergo in Babylonem trahitur.

Hinc Chaldæus hic vertit; *Væ qui incipiunt paulotim peccata, augentque ut crescant, et fortia fiant ut vinculum plaustri*; Syriaca: *Væ qui protrahunt peccata sua tamquam funem oblongum, et quasi vinculum currus peccatum suum*; Arabica Antiochena: *Væ qui multiplicant peccata sua, et ea prolongant* (vel continuant et in longum protendunt) *sicut funis longus, et circula revolvunt peccata sua, sicut circumit rota*; Arabica Alexandrina: *Væ quos sequuntur peccata sua velut funis longus, et iniquitates sicuti incessus curruum.*

Tropologice, hic tria hominum genera reprehenduntur. Primo, qui peccatum prius, altero alterius speciei nituntur obtegere: verbi gratia, est aliquis malus Religiosus, peccavit; negat peccatum, ecce, additur mendacium; respuit correctionem, accedit contumacia; quæritur ad carcerem, aufugit, ecce apostasiam; excommunicetur, fit Minister Calvinianorum, ecce hæresis. Ita sanctus Augustinus tract. 10. in Joan.

Secundo, qui ad unum magnum perficiendum, quod sibi præstituerunt, alia plurima præmittunt quasi media; ut qui proposuit ditari mentitur, calumniatur, fœnus exercet, furatur: qui cogitat virginem corrumpere, se ornat superflue, adhibet musicam, convivia, tripudia, mittit litterulas, lenas et conciliatrices, sæpe etiam ad magica dilabitur. Ita S. Basil.

Tertio, qui, ut ait S. Gregorius 33. Moralium cap. 12. per augmentum culpam protelant, id est, eam augent continuatione et extensione ejusdem peccati, puta ebrietatis, luxuriæ, usuræ, etc. nam consuetudine paratur habitus, et quasi vertitur in naturam. Sicut enim virgula facile potest revelli; sed si sinatur crescere, fit arbor vasta et robusta, quæ securi vix exscindi potest; sic et peccatum ejusque concupiscentia initio est instar fili; sed si ei indulgeatur, crassescit instar lori aut rudentis. Ita Basil. Recte ergo poeta:

Principiis obsta: sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras

Ita Delrio adagio 693 Quam valida fuerint hæc vincula malæ consuetudinis, puta concubinatus, in S. August. ante conversionem, docet ipse lib. 8. Confess. c. 5. *Suspirabam*, ait, *ligatus non ferro aliena, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde mihi catenam fecerat, ac constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa facta est libido; et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur facta est necessitas. Quibus quasi ansulis quibusdam sibimet innexis (unde catenam appellavi) tenebat me obstrictum dura servitus.* Vide dicta Jerem. 13. 23. Sicut ergo bos vel equus dum primum curru adhibetur alligaturque, salit, recalcitrat, jugumque conatur excutere, et manere liber: at ubi jugum subiit eique assuetus est, sponte illum subit, imo ex habitu eum adit, mox ut e præsepio solvitor, esto in illo ipsi sudandum et gemendum sit: ita homo initio peccati onus aversatur; at ubi ei assuevit, sponte illud subit, et quasi in dolore et gemitu suo ridens, ad illud ex consuetudine procurrit.

Audi eumdem S. August. in Psal. 139. *Optime*, inquit, *dicitur restis peccatorum: ut enim torqueatur restis additur, et non adduntur recta fila, sed torta prævitos sibi connexa ducitur in longum, et non cogitat prævidere quod male texuit: sed addere, producere in longum, protendere, ut habeat in fine unde illi ligentur manus et pedes, et projiciatur in tenebras exteriores.* Idem in Psalm. 52. citans hunc Isaiæ locum: *Væ*, inquit, *his qui trahunt peccatum suum sicut restem longam; quid est aliud quam Væ his, quorum manus connectunt iniquitatem? sed non sis modo dirumpi vincula tua, quia non sentis vincula tua; etiam delectant te, et voluptati sunt: sentias in fine cum dicetur, Ligate illi manus et pedes, etc.* Idem rursum alibi: *In modum, ait, funis, qui ex pluribus minimis* (filis) *crescit in multum* (in magnum) *peccata semper, tamquam longo fune trahuntur ut scilicet convalescant in crassum rudentem plaustri*: quo scilicet ad pœnarum et suppliciorum plaustrum firmiter ligentur peccatores, ut curru in præ-

ceps perpeluæ damnationis ruante, haud secus quam jumenta alligata pertrahantur.

19. QUI DICITIS: FESTINET, ET CITO VENIAT OPUS EJUS, UT VIDEAMUS.] Est vox Judæorum irridentium verba Prophetæ: dicunt enim, Veniat ira, pœna, et captivitas Dei, quam tu, o Isaia, vosque Prophetæ, comminamini, et assidue nobis intonatis, quasi inevitabilem, et æterno Dei decreto sancitam, nostrisque cervicibus impositam, q. d. Frustra hæc jactatis, inanes sunt minæ vestræ, iis non movemur; satis contra eas, contraque hostes omnes sumus instructi et armati; veniat Titus, experietur nostras vires, videbit quam Jerusalem sit munita et inexpugnabilis. Ita impii, imo athei censent Deum otiosum esse, nec curare res humanas: sicut Epicurus summam Dei felicitatem statuebat: quod omni negotio vacaret. Hinc ajunt, *Festinet, et cito veniat*: quia ex tarditate colligunt vanas esse Dei minas, quas non statim exsequitur. Sic S. Petrus 2. ep. 3. 4. impios loquentes inducit, ex quo creatus est mundus, omnia eodem tenore et cursu fluere, ideoque frustra post tot sæcula exspectari diem judicii divini.

20. VÆ QUI DICITIS MALUM BONUM, ET BONUM MALUM.] Aquila vertit: *Væ qui dicunt malo, Bonus es; et bono, Malus es.* Ecce huc evadit funis peccatorum, de quo v. 18. ut scilicet tandem dicant malum esse bonum, suaque scelera excusent, dicantque esse virtutes; idque didicerunt a patre suo diabolo, de quo S. Greg. hom. 8. super illud Psal. 100. *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ. Hostis*, ait, *noster tanta se arte palliat, ut culpas nostras virtutes fingat; ut inde quisque quasi exspectet præmio, unde dignus est æterna subire tormenta. Plerumque enim in ulciscendis vitiis crudelitas agitur, et justitia putatur; atque immoderata justi zeli ira, meritum creditur: similiter effusio, misericordia; tenacitas, parcitas; pertinacia, constantia reputatur. Tales sunt*, ait B. Maximus serm. de malis, *adulatores, qui scurram vocant, gratiosum; obscœno loquentem, civilem; iracundum, strenuum; parcum, providum; prodigum, liberalem. Tales laudatores illis quidem ore bene precantur; sed corde exsecrantur: nam hac laude omnem exsecrationem in illorum vitam inducunt; imo eos æternæ damnationi obnoxios faciunt, ipsa vitia approbantes.*

21. VÆ QUI SAPIENTES ESTIS IN OCULIS VESTRIS] qui humano et politico vestro consilio vos regitis, non lege et voluntate Dei, non prudentia et consilio divino; qui vestro judicio plus tribuitis quam Prophetis, dum bonum, malum; et malum, bonum dicitis. Vide S. Basil. interrog. 207.

22. VÆ QUI POTENTES ESTIS AD BIBENDUM VINUM (væ belluones, qui ad omnia invalidi, infirmi, inepti et insulsi estis; solum valetis et sapitis in vino) ET VIRI FORTES AD MISCENDAM EBRIETATEM.] Hebr. *ad miscendum*, id est, infundendum, *siceram*, id est, vinum, cerevisiam, et quidquid inebriare potest. Unde apte veteres Græci siceram, ad verbum vertunt μέθυσμα, æque ac Latini *inebriamentum*. Solent enim veteres sobrii vinum aqua miscere; inde *miscere* significat propinare, vel infundere. Sic Sapientia miscuit vinum Prov. 9. 2. q. d. Fortes estis et strenui non contra hostes, sed ad exhauriendos calices: gigantes estis non ad bellandum, sed ad potandum.

Secundo et proprie, *fortes estis ad miscendum siceram*, id est, varios liquores et potus inebriantes: verbi gratia, miscetis varia vina fortia, quæ per se, et propter commistionem hanc magis cerebrum feriunt, turbant et inebriant. Simile est Psal. 74. 9. Isaiæ 29. 14. Et hoc proprie est Hebr. מסך *masach*, unde Latinum *misceo*.

24. PROPTER HOC, SICUT DEVORAT STIPULAM LINGUA IGNIS,] id est, flamma ignis, quæ linguæ habet speciem: nam rubet, et in acutiem tendit: unde dicitur *lambere lingua*, q. d. Romani hanc vineam vitiis luxuriantem et sylvescentem, quasi stipulam aridam ita comburent, ut vix ejus vestigium remaneat. Videre id est hodie in urbe veteri Hierosolymitana cujus ruinæ vix extant: nam Jerusalem quæ nunc visitur, nova est urbs.

SIC RADIX EORUM QUASI FAVILLA ERIT, ET GERMEN EORUM UT PULVIS ASCENDET,] q. d. Sic tota planta, vel arbor cum radice, et germine ac surculis, id est, totus Judæorum populus cum suis familiis et stirpibus internecione peribit, evanescet et in fumum ibit. Est hyperbole.

25. CONTURBATI SUNT MONTES.] Tam horridum erit excidium Judæorum per Titum, ut etiam montes turbari et admirari videantur; et, si sensu præditi essent, reipsa turbarentur et contremiscerent. Est hyperbole. Vide can. 32. Arias Mont. per *montes* accipit duces et principes.

ET FACTA SUNT MORTICINA EORUM, QUASI STERCUS,] q. d. Cadavera eorum putruerunt et fœtuerunt ut stercus. Sic Icopol. frater S. Bernardi comptam mulierem vocavit *stercus involutum*, ut habetur libr. 1. Vitæ ejus c. 6. Quid enim est corpus pulchrum, nisi saccus stercorum, sepulcrum dealbatum, theca et esca vermium?

ADHUC MANUS EJUS EXTENTA,] quia in dies Deus adhuc punit Judæos exsilio et cæcitate: et, ut ait Daniel cap. 9. vers. 27. *Usque ad finem perseverabit desolatio.*

26. ET ELEVABIT SIGNUM,] q. d. Deus quasi dux belli ipse tuba canget, ipse præibit, ipse faciet erigi signum militare in nationibus procul, ut Gallos, Hispanos, et alias gentes evocet ad Romanorum exercitum, ut is festinus veniat contra Judæos: faciet, inquam, hæc ea ratione et modo, quo dixi can. 36. Judæi, Lyran. et Sanchez hæc omnia accipiunt de excidio per Chaldæos: verum ex dictis patet agi de Tito et Romanis.

ET SIBILABIT (q. d. minimo signo, quasi sibilo evocabit) AD EUM,] scilicet exercitum Romanorum, et Titum contra Judæos. Alludit, ait Cyrill. ad sibilum apiariorum, qui apes educunt ad flores et pastum, ac reducunt sibilo. Unde c. 7. v. 18. *Sibilabit*, inquit, *api quæ est in terra Assur.* Rursum alludit ad navarchos: ad horum enim sibilum præsto sunt nautæ jussa facturi; ut videre est in triremibus. Denique alludit ad pastores, qui verno tempore solent ex caulis sibilo greges educere in pascua: quam vocem pastoris illi audiunt, eique obediunt et sequuntur, Joan. 10.

27. NON EST DEFICIENS, NEQUE LABORANS IN EO.] Est hypotyposis, qua graphice depingit vires, celeritatem, aviditatem, fortitudinem et fecitatem exercitus Romanorum contra Judæos.

28. Ungulæ equorum ejus ut silex,] quia Judæa petrosa est, ueque ideo apta equestri excursioui; hinc equorum Romanorum ungulis duritiem instar silicis attribuit.

30. Et sonabit,] magno sonitu et impetu irruet Titus cum Romanis super eum, scilicet populum Judæorum.

Et lux obtenebrata est.] Est hyperbole, q. d. Præ magnitudine vastitatis et tribulationis, etiam lux ipsa miseris et attonitis Judæis obscura, at nox essa videbitur. Vide cap. 32.

CAPUT SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Isaias videt Deum in throno magnifico, et Seraphim ei acclamantes: Sanctus, sanctus, sanctus. Secundo, vers. 6. a Seraphim calculo ignito tactus, purgatus et accensus mittitur ut prophetet Judæis. Tertio, v. 9. jubetur prophetare Judæorum excæcationem et desolationem, ita tamen, ut semen sanctum in eis remaneat.

Potuisset totum hoc caput tribus verbis comprehendere dicendo: Futurum est ut Judæi a Deo reprobentur; sed quia hæc prophetia gravis erat et odiosa, hinc Deus eam sua tam magnifica apparitione præmunivit et confirmavit. Scripsit in hanc Isaiæ visionem S. Bernardus sermones morales quinque.

1 In anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et ele-
vatum: et ea quæ sub ipso erant, replebant templum. 2. Seraphim stabant super illud: sex
alæ uni, et sex alæ alteri: duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et
duabus volabant. 3. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus
Deus exercituum, plena est omnis terra gloria ejus. 4. Et commota sunt superliminaria cardinum a
voce clamantis, et domus repleta est fumo. 5. Et dixi: Væ mihi, quia tacui, quia vir pollutus labiis
ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito, et regem Dominum exercituum vidi
oculis meis. 6. Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipe tule-
rat de altari. 7. Et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua,
et peccatum tuum mundabitur. 8. Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam? et quis ibit
nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me. 9. Et dixit: Vade, et dices populo huic: Audite audientes, et
nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere. 10. Excæca cor populi hujus, et aures
ejus aggrava: et oculos ejus claude: ne forte videat oculis suis, et auribus suis audiat, et corde
suo intelligat, et convertatur, et sanem eum. 11. Et dixi. Usquequo, Domine? Et dixit: Donec de-
solentur civitates absque habitatore, et domus sine homine, et terra relinquetur deserta. 12. Et
longe faciet Dominus homines, et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. 13. Et ad-
huc in ea decimatio, et convertetur, et erit in ostensionem sicut terebinthus, et sicut quercus,
quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit id, quod steterit in ea.

1. In anno, quo mortuus est rex Ozias.] Nota anno 52. regni Oziæ vel Azariæ: hic enim fuit ultimus tam regni quam vitæ ejus. Chald. per mortem accipit separationem, qua Ozias percussus lepra, eo quod vellet adolere thymiama, vixit in domo separata, et ejus loco Joatham filius regnavit: hæc enim separatio civilis quædam est mors. Verum alii passim hæc de naturali ejus morte accipiunt. Ita S. Hieron. Cyrill. Origen. hom. 1. in cap. 2. Judic. Chrysost. in hæc verba Isaiæ, tom. 1. causamque reddunt, cur mortuo Ozia prophetare cœperit, aut potius intermissam prophetiam resumpserit Isaias; quod scilicet Deus spiritum prophetiæ subtraxerit Isaiæ et Prophetis, eo quod Judæi leprosum regem non exturbassent urbe, sed permisissent eum vivere in domo separata: aut esto dederit eis oracula, noluerit tamen, ut ea Judæis regis sui sacrilegio contaminatis manifestarent: mortuo vero rege, quasi remora sublata, rursum eis communicasse sua oracula. Verum incertum est an mortuo Ozia, an ante ejus mortem hæc visio obtigerit Isaiæ: nam Sanchez et alii censent obtigisse ante mortem; idque magis insinuant verba: *In anno,*

quo mortuus est rex Ozias. Rursum parum aut nihil videntur peccasse Judæi, quod permiserint Oziam leprosum habitare in domo separata: nam ut taceam incertum esse, an hæc domus fuerit intra urbem, an extra; certum est domum hanc ita fuisse separatam, ut urbem et cives lepra inficere non posset. Unde Script. cum factum hoc narrat 2. Paralip. 26. 21. nullo modo illud carpit; præsertim quia regiæ dignitati aliquid tribuendum erat, et lex communis in eo mitius erat interpretanda; scilicet sufficere ut rex leprosus seorsim habitaret ne quem inficeret, nec esse necesse ut more plebejorum urbe pelleretur: alioqui enim sacerdotes qui regem leprosum ejecerant templo, etiam urbe ejecissent. Idem enim ad utrumque animus sufficiebat.

Quære si verum est cessasse prophetism ob peccatum aliquod, verius est illud fuisse ipsummet Oziæ peccatum, quo voluit invadere jura et munia sacerdotum atque adolere thymiama: quod peccatum regis, quasi capitis, punivit Deus in toto corpore, puta in toto populo Judæorum, præsertim quia aliqui, maxime primores et aulici, de more regi in hoc ausu et conatu favisse videntur: ob hanc enim causam visioni huic signanter præmittit Isaias, dicitque: *In anno quo mortuus est rex Ozias.* Unde colligas, quam peccata principum perniciosa sint populo. Sic enim ob peccata filiorum Heli cæsus est populus 1. Regum, capite 4. et 5. et ob peccatum Davidis totus populus magna clade a Deo percussus est, 2. Regum capite 24. vers. 15.

Tropolog. S. Gregor. hom. 14. in Ezech. *Quando Ozias rex superbus et præsumptor moritur, Dominus videtur: quia cum mundi hujus elatio a desiderio mentis occiditur, tunc ipsa mens Dei gloriam contemplatur.*

Vidi Dominum sedentem.] Isaias vidit hic Deum sedentem in augusto solio, idque in templo, ut patet ex eo, quod sequitur: *Et ea quæ sub ipso erant, replebant templum.* Ubi Nota. Deus apparet ea forma et habitu, quem res ipsa exposcit: sic Mosi visus est in ardenti rubo, ut ostenderet se quasi pungi et uri ærumnis populi sui ab Ægyptiis oppressi; sic Stephano decertanti apparuit stans, quasi simul cum eo certaturus: sic Magdalenæ apparuit quasi hortulanus, discipulis euntibus in Emmaus quasi peregrinus, quia in horto, et peregre peregrinis apparebat; et quia hortulanus et peregrinus erat in mente et opinione eorum, qui de ejus resurrectione dubitabant, et ejus passione ac cruce obnubilati, in fide Christi vacillabant. Sic Isaiæ hic apparet quasi rex et judex magnificus sedens in illustri et regali solio; quia majestatis suæ speciem Isaiæ, et per eum populo incredulo exhibere volebat ut Deo credere, eumque revereri addiscerent, ac judicem et vindicem expavescerent.

Quæres primo, Cur hæc visio Isaiæ sit objecta? Resp. primo, ut per eam v. 7. quasi consecraretur Propheta et Apostolus. Ita Nazianzen. orat. 2. de Theolog. Secundo, ut a cœlestibus spiritibus disceret, quomodo divina tractanda sint, ait S. Dionys. c. 17. Cœlest. hier. Tertio, ut animaretur a Deo ad libere v. 9. arguendam cæcitatem Judæorum. Quarto, Isaias hic mysterium SS. Trinitatis, et incarnationis Verbi (sedens enim Deus in throno habuit faciem et pedes, quasi futurus homo) cognovit, et nobis adumbravit, uti patebit ex sequentibus.

Quæres secundo, Quomodo vidit Deum? Resp. non vidisse divinam essentiam: si enim *Deum nemo vidit umquam.* Joan. 1. ergo nec Moses, nec Paulus, nec Isaias. Ita Theophyl. Euthym. et alii ibid. vidit ergo Deum, per speciem aliquam et imaginem corpoream, uti et vidit Abraham, Jacob et Moses: hæc autem species fuit quasi hominis, puta regis. Unde sedisse visa est v. 1. et 2. ejus pedes et facies describuntur: et sic passim Deus in veteri testamento specie humana apparuit, quia futurus erat homo. Rursum hæc species gloriose adornata fuit ingenti lumine et majestate. Unde Joan. c. 12. 41. vocat eam gloriam Christi.

Quæres tertio, An oculis corporeis hæc viderit Isaias? Nonnulli probabiliter affirmant ex v. 5. *Vidi,* inquit, *oculis meis.* Sic enim oculis corporeis gloriam Domini vidit Moses, uti dixi Exodi 33. 22. et S. Pachomius, ut patet ex ejus Vita. Sed contrarium verius est scilicet hanc speciem fuisse imaginationi, ut vult S. August. libr. contra Adimantum cap. 28. aut potius menti Isaiæ objectam. Primo, quia fuit sublimissima; secundo, quia non est verisimile eum audisse auribus corporeis vocem Dei et Angelorum clamorem, nec vidisse in cœlo templum, alas, prunas, iisque revera adustum fuisse os Isaiæ; tertio quia sicut Isaias Seraphim, sic Ezechiel cap. 1. vidit Cherubim: illa autem visio fuit partim imaginaria, partim intellectualis: ergo et hic talis fuit; quarto, id magis patebit ex quæst. 4. Vide dicta in prooemio quæst 2.

Quæres quarto, An viderit Deum tantum, an vero etiam tres in eo personas? Alcazar in Apocal. 4. v. 2. notat. 3. censet, quod Isaias solum Deum Patrem viderit, non Filium; non Spiritum Sanctum, et citat pro hac sententia S. Athanas. Irenæum et Origenem. Ex adverso Procopius, Arias et Sanchez censent solum Filium hic apparuisse. Idem censent omnes illi Patres et Doctores, qui putant in omnibus apparitionibus Dei factis in veteri testamento, apparuisse Filium, idque ad hoc, ut patribus daret specimen suæ incarnationis futuræ. Ita sentiunt Theodoret. Justin. Tertull. Hilar. Ambros. Cyrill. et alii quos citavi Gen. 32. v. 24. imo Concilium Sirmiense can. 14. Ubi Nota, hosce Patres non negare, quin una persona SS. Trinitatis apparente, aliæ quoque concomitanter adfuerint; imo idipsum confitentur, tum quia omnes conjunctæ sunt in divina essentia, quam unam eamdemque habent: tum quia una persona est in alia per περιχώρησιν, sive circuminsessionem; tum quia opera Dei ad extra, quale est apparitio, communia sunt toti SS. Trinitati. Ita diserte docet S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, c. 23. imo cæteri omnes fatentur Seraphinos hic ter clamasse *sanctus*, quia illud acclamabant SS. Trinitati. Unde Procop. *Seraphim,* inquit, *qui Dominum sabaoth dicunt, in una divinitatis natura Trinitatem ponunt.* Vide Damascenum de Trisagio.

Verum dico, Isaiæ hic apparuisse tres personas SS. Trinitatis, non per concomitantiam, sed per se directe et expresse; ac proinde dico cum Toleto in Joan. 12. et Maldonat. ibidem, hanc imaginem non tantum unitatem essentiæ, sed et tres personas repræsentasse divino quodam et ineffabili modo: sicuti si quis vi-

deret verbum mentis Beatorum, abstractive in eo videret Deum unum et trinum; ac proinde excellentior fuit Isaiæ visio quam Abrahæ, qui oculis suis tres vidit, sed mente unum adoravit. Probatur id primo: nam Filium hic apparuisse clare dicitur, Joan. 12. 41. Idem de Spiritu Sancto patet Actor. 28. 25. conjuncto cum hoc loco Isaiæ. ait enim ibi S. Lucas Spiritum Sanctum dixisse hæc verba quæ hic habentur v. 9. et 10. per Isaiam: atqui ut his dicitur v. 1. Isaias vidit eum, qui dicebat hæc verba, sedentem in solio: ergo vidit Spiritum Sanctum. De Patre docent omnes Patres, quos vide apud Damasc. tract. de Trisagio: nec dubium esse potest.

Secundo, quia, sicuti ob unitatem essentiæ, Seraphim semel tantum clamarunt *Dominus Deus sabaoth*; ita ob tres personas eidem sedenti in throno ter acclamarunt *Sanctus*, ut docet Alexander I. Epist. 1. decretali, et Benedictus I. Epist. 1. decretali, S. Dionys. c. 7. Cœlest. hierar. et alii mox citandi. estque communis Patrum et Ecclesiæ sensus, teste Leone Castrio. Hinc ergo patet vera divinitas Filii Dei et Spiritus Sancti, contra Arianos et Macedonianos. Hoc unico argumento Card. Bellarminus convicit Palæologum Arianum: *Ille quem vidit Isaias fuit verus Deus, ut patet, et admittunt Ariani: atqui Isaias vidit Filium Dei, ut patet Joannis* 12. 41. *ergo Filius est verus Deus.*

Tertio, quia graves Theologi docent Deum posse creare et infundere alicui speciem quæ repræsentet essentiam divinam, et tres personas: quam speciem si quis perfecta intelligendo comprehenderet, is divinam essentiam quidditative, et per proprium conceptum, non intuitive, sed abstractive cognosceret. Si enim datur species Dei expressa, puta verbum mentis Beatorum; cur non possit dari species Dei impressa et indita a Deo? Ergo Isaiæ talis species vel imago dari potuit; et datam esse, ea quæ jam dicta sunt concludunt.

Afferunt aliqui simile, scilicet Isaiam vidisse Deum in tribus personis, sicut Poetæ fingunt Geryonem tricorporem fuisse. Sed hoc simile in eo dissimile est, quod deitas non sit in tribus personis, sicut anima Geryonis fingitur fuisse in tribus corporibus: hæc enim tria corpora singula suam habebant essentiam ab essentia alterius distinctam: personæ autem divinæ omnes unam eamdemque numero habent essentiam. Unde similior esset imago, si una ponatur anima in eodem corpore ter quasi replicato. Visus enim hic est Deus, quasi homo et rex sedens in solio: sicut in parelio tres soles apparent, ex radiis solis in nube reflexis, qui tres soles revera tantum sunt unus sol: perinde ac in speculo vultus hominis apparens, iterumque in alio speculo reflexus, non est alius, sed idem et unus cum ipsomet vultu hominis. Mille alios modos repræsentandi SS. Trinitatem habet Deus quos nos ignoramus, iisque hic uti potuit.

Quarto, quia veteres Rabbini sic exponunt, ut R. Simeon filius Joai: Sanctus, inquit, hic est Pater; sanctus hic est Filius; sanctus hic est Spiritus Sanctus, teste Galatino l. 2. c. 1. additque eos sanxisse, ut minimum bis in die, scilicet oriente et occidente sole tam hæc Isaiæ, vel potius Seraphim verba, quam illa Mosis Deut. 6. 4. juxta Hebraicum textum: *Audi, Israel, Deus, Deus noster, Deus unus est*, a quolibet Judæo quotidie recitentur, quod apud eos ad sua usque tempora perseverasse asserit: nimirum ut ita personarum trinitatem cum divinæ essentiæ unitate profiterentur. Nam nomen *Deus* in Deut. ter repetitum, æque ut *sanctus* apud Isaiam significat tres personas. Secundo vero loco additum τὸ *noster*, significat Verbum assumpsisse carnem nostram, nobisque datum et nobis natum esse Emmanuelem: qua ratione etiam David dixit Psal. 66. 7. *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus.* Citat et Genebrardus in fine lib. 1. Chronolog. veterem Rabbinum R. Ibba qui, dicit hos tres קדוש *kados*, id est, *sanctus*, alibi vocari tria specula, tria luminaria, tres supremos patres principio et fine carentes; alibi vocari coronam, sapientiam et intelligentiam, alibi tria *iodim* ייי designantia tres *Jehova*, id est, tres personas divinas.

Super solium excelsum et elevatum.] Solium hoc simile erat propitiatorio templi, sustentato a duobus Cherubinis. Exodi 25. Erat enim in templo, ut jam dicam. Dicitur solium hoc *excelsum*, respectu terræ in qua stabat Isaias: solium enim hoc videbat ipse in cœlo excelso: dicitur *elevatum*, quia in ipso cœlo altum et a pavimento elevatum apparebat. Solium hoc est Dei judicis, ideoque significat definitam esse Dei contra Judæos sententiam de eorum excæcatione et reprobatione. Symbolici aliqui per solium excelsum accipiunt solium Ecclesiæ et Pontificis Romani, in quo sedet et præsidet Deus. Hinc pro *excelsum* hebr. est רם *ram*: unde Roma, id est celsitudo, teste S. Hieron. lib. 2. contra Jovin.

Et ea quæ sub ipso erant (Symmachus et Theodot. vertunt, *quæ sub pedibus ejus erant*) replebant templum.] Hinc patet Isaiam non tantum vidisse Deum sed et templum, puta Deum in templo magnifico et glorioso residentem. Putant aliqui, ut noster Pradus in prima visione Ezechiel. sect. 6. hoc templum fuisse templum Salomonis, quasi in eo sedentem Deum viderit Isaias, sicut pontifex ingrediens Sancta sanctorum audiebat vocem Dei sedentis in propitiatorio. Verum, quia hæc sublimis et divina fuit visio, et quia Isaias ait se vidisse Deum super solium excelsum et elevatum: rursum se vidisse et audisse cœlestes spiritus, puta Seraphim, clamantes, *Sanctus, sanctus, sanctus*: hinc verius est, eum hoc templum vidisse non in Judæa, nec in terra, sed in cœlo, uti et vidit S. Joannes Apoc. 8. 3. In cœlo ergo vidit hoc templum augustum, quod tamen erat simile templo Hierosolymitano, unde vidit in eo altare, et solium Dei instar propitiatorii, et Seraphim instar Cherubim.

Nota. Pro *ea quæ sub ipso erant*; hebr. est שוליו *sculaf*, id est, fimbriæ, vel oræ vestium, q. d. Poderis, ut vestis regalis, sive paludamentum Dei, ita longum erat, latum et sinuosum, ut fimbriæ et oræ ejus replerent templum, quomodo reges et reginæ, æque ac Cardinales, longissima habent syrmata quæ a pedissequis elevantur et sustinentur. Sept. et Chaldæus has fimbrias vocant gloriam: quia augustæ erant et gloriosæ. Unde vertunt, *et plena erat domus gloria ejus*; quod in nonnulla exemplaria versionis Latinæ irrepsit. Unde et Ecclesia utramque versionem conjunxit in respons. 1. Dominic. Novembr. dicens: *Plena erat*

omnis terra majestate ejus: et ea quæ sub ipso erant, replebant templum.

R. David putat fimbrias has non fuisse vestium Dei, sed stragulorum, quibus regium ejus solium sternebatur; sed *sculaf* significat fimbrias vestium potius quam solii.

Ad litteram hæ fimbriæ erant symbola, et significabant immensam potentiam, majestatem et gloriam (uti vertunt Septuag. et Chald.) divinitatis in se, sed nobis absconditam et velatam; revelatam tamen per fidem in ænigmate, obscure et tenuiter ab hominibus etiam Isaia et Prophetis cognosci.

Mystice, hæ fimbriæ et vestes significant humanitatem Christi, quæ quasi est fimbria divinitatis, id est vestis extima et infima Verbi, sive Filii Dei, cujus doctrinæ, Evangelii, miraculorum, Sacramentorum, gratiæ et charismatum gloria totum templum, id est, tota Ecclesia, impletur. Ita Rupert. qui hæc refert ad gloriam Christi, quam habuit post ascensum in cœlum, cum Seraphim, id est, Apostoli, recepto Spiritu Sancto ignei, Christi fidem et gloriam toto mundo proclamarunt et propagarunt.

Templum.] Hebraice est היכל *hechal*, id est, templum prius, puta *Sanctum*, in quo erant candelabrum, mensa panum propositionis, et altare thymiamatis; nam posterior pars templi, puta *Sanctum Sanctorum*, dicebatur דביר *debir*, id est, oraculum; in quo erat arca cum propitiatorio, et Cherubim. Verum *hechal* hic, ut et alibi, cum solum ponitur, nec distinguitur a *debir*, significat totum templum, tamque Sanctum sanctorum quam Sanctum complectitur. Jam sensus est: fimbriæ hæ tam longæ et latæ erant, ut non tantum implerent Sanctum Sanctorum, in quo sedebat Dnus in suo solio augusto, quasi in propitiatorio inter Cherubim; sed etiam diffunderent se per *hechal*, sive per Sanctum, illudque pariter implerent, q. d. Gloria hæc et majestas Dei ac Christi implebat Ecclesiam, tam cœlestem et triumphantem (hanc enim repræsentabat *Sanctum sanctorum*) quam terrestrem et militantem (hanc enim repræsentabat *Sanctum*) puta implebat cœlum et terram. Hinc ex hoc loco canit Ecclesia: *Plena erat omnis terra majestate ejus.* Significant ergo hæ fimbriæ minimum divinæ majestatis majus esse tota hominum gloria, totoque orbe.

2. Seraphim stabant supra illud.] *Seraphim* est vox Hebræa a rad. שרף *saraph*, id est, accendit, ussitque; inde *Seraphim* dicuntur, quasi ardentes et incendentes, ob substantiam eorum, prime, purissimam, et maculæ omnis expertem; secundo, pervigilem; tertio, mire excitatam; quarto, agillimam; quinto, vi et efficacia singulari præditam; sexto, splendentem instar ignis; septimo, et maxime, ob charitatis ardorem, quæ est summum bonum, et beatitudo hominis in hac vita; ab hominum enim usu, sensu et æstimatione in hac vita, Angelis nomina sunt imposita. Atque licet omnia jam dicta cæteris Angelis sint communia; unde de eis dicitur Psal. 103. 4. *Qui facit angelos suos, spiritus; et ministros suos, flammam ignis*; tamen in Seraphinis, qui Deo proximi lucis et ignis divini illustrationem et ardorem immediate et proxime excipiunt, peculiari et perfectiori quodam modo reperiuntur, uti docet S. Dionysius de Cœlesti hierarchia, quem S. Chrys. hom. 64. ad populum, et cæteri Patres sequuntur. Pulchre S. Bern. ser. 3. in hanc Isaiæ visionem: *Ut quid*, ait, *tu qui mane oriebaris, Lucifer, in veritate non stetisti, nisi quia Seraphim non fuisti? Seraphim quippe ardens, vel incendens interpretatur. Tu vero habuisti miser lucem, sed ardorem non habuisti. Bonum erat tibi si ignifer magis esses quam lucifer; nec tam immoderato appetitu lucendi, ut eras frigidus ipse, frigidam quoque eligeres regionem. Dixisti enim: Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in lateribus Aquilonis.*

Moraliter, *Seraphim* significant, eos, qui Isaiæ similes, id est, Prophetæ et præcones Dei esse volunt, debere ardere charitate. Sic Seraphinorum uti nomine, ita reipsa imitatrix et æmula fuit S. Seraphia virgo et martyr, quæ Christi amore accensa, utrumque ignem carnalem, nimirum venereum et vulcanium superavit; eo denique plures alios, et imprimis S. Sabinam accendit, atque ad eamdem martyrii lauream incitavit, cujus diem natalem recolit Ecclesia die 4. Septembris, ut merito de ea canat Poeta Christianus:

> Ardentes illæsa tulit Seraphia tædas,
> Quæ tulerat Cyprias inviolata faces.

Talis præco fuit Elias, de quo Eccli. 48. v. 1. *Surrexit Elias Propheta, quasi ignis, et verbum ipsius quasi facula ardebat*; unde curru igneo raptus est in cœlum. Talis præce fuit S. Basilius, quem S. Ephrem absens vidit instar columnæ igneæ, et præsens vidit linguam igneam loquentem per os ejusdem, teste S. Amphilochio in Vita S. Basilii. Talis præco fuit S. Franciscus, de quo S. Bonavent. cap. 12. Vitæ ejus: *Erat*, inquit, *verbum ejus velut ignis ardens, penetrans intima cordis, omniumque mentes admiratione replebat, cum non humanæ inventionis ornatum, sed divinæ revelationis afflatum redoleret.* Deinde narrat exemplum; quod cum coram Pontifice et Cardinalibus concionaturus concionem composuisset, totius oblitus sit: quare conferens se ad orationem, *tam efficacibus subito cœpit verbis affluere, tamque potenti virtute illorum virorum sublimium mentes ad compunctionem inflectere; ut aperte clareret, quod non ipse, sed spiritus Domini loquebatur: veritatem enim fidentissime prædicabat; nesciebat aliquorum culpas palpare, sed pungere; nec vitam facere peccantium, sed aspera increpatione ferire. Eadem mentis constantia magnis loquebatur, et parvis, eademque spiritus jucunditate paucis loquebatur, et multis* (notent concionatores qui minuunt animos et studium cum minuitur auditorium) *omnis ætas, omnisque sexus properabat virum novum, mundo cœlitus datum, et cernere et audire; ipse vero per diversas regiones progrediens evangelizabat confidenter, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Talis non tantum concionator, sed et Doctor fuit ipse S. Bonaventura, qui in suis libris, etiam Scholasticis, auditorem æque ad pietatem inflammat, ac sapientia illustrat: quare merito vocatur Doctor Seraphicus. Hunc imitentur Doctores Scholastici, præsertim Religiosi, ut se æque Religiosos esse ac doctos ostendant. Similiter Ezechiel cap. 1. 4. et 7. vidit Cherubinos stantes in igne scintillantes et fulgurantes: *Et scintillæ*, inquit, *quasi aspectus æris candentis.* Quod explicans mystice S. Gregor. hom. 3. in Ezech. *Vir*, inquit, *prædicantium et sonat et ardet: ardet desiderio, sonat verbo. Æs ergo candens est prædicatio accensa; sed de candenti æra*

scintillæ procedunt; quia de eorum exhortationibus verba flammantia ad aures audientium procedunt, quæ quos in corde tetigerint, incendunt. Quocirca noster Alcazar ad litteram per duos Seraphim intelligit Petrum et Paulum, virosque Apostolicos, de quo v. 6.

STABANT SUPER ILLUD.] scilicet solium; *stabant*, inquam, *super* (hebr. אל *al*, id est, juxta vel circa solium) puta super pedem aut pavimentum solii; decebat enim eos esse humiliori gradu, quam erat ipsa sedes et solium Dei. Sic enim videmus reges alto throno considere, et inferne assistere ei principes.

Nota. Hi Seraphim stipant solium instar Cherubim stipantium propitiatorium, Exodi 25. Imo noster Prado loco jam citato putat hos Seraphim Isaiæ eosdem esse cum Cherubim Mosis et Ezechielis; verum verius est esse diversos. Hinc enim Ecclesia inter novem choros Angelorum, ordinem Seraphim distinguit et præponit ordini Cherubim quasi summum. Nec enim ordo Seraphim alibi in Scriptura nominatur, quam hic. Porro cur Moses et Ezechiel viderint Cherubim, Isaias vero Seraphim, ratio est, quia currus Cherubim, quem vidit Moses et Ezechiel, symbolum erat tum sapientiæ et providentiæ divinæ, qua ipse regit mundum, et maxime Ecclesiam ac Synagogam; tum pugnæ et victoriæ divinæ, qua Pharaonem aliosque hostes populi sui debellavit et protrivit: Isaias vero vidit Seraphim, quia ab eo ignito purgandus erat a phlegmate et timiditate, atque igne divino accendendus et inflammandus, ut patet v. 7.

Pulchre S. Bernard. serm. 3. in hanc visionem notat, Dei esse sedere, Angelorum stare, ac Luciferum cecidisse, quia dixit: *Sedebo in lateribus Aquilonis. Stant, inquit, plane Seraphim, quia charitas numquam excidit. Stant attoniti, et suspensi in contemplatione sedentis in throno; stant in æterna incommutabilitate, et æternitate incommutabili. Tu* (Lucifer) *sedere tentasti*, o *impie; propterea tui moti sunt pedes, et effusi sunt gressus tui. Filius est qui sedet in throno, Dominus sabaoth, cum tranquillitate judicans omnia. Sola sedet Trinitas, quæ sola habet immutabilitatem; Seraphim vero stant.*

SEX ALÆ UNI, ET SEX ALÆ ALTERI.] Hinc patet, hanc visionem non fuisse realem, sed imaginariam et symbolicam: nam Seraphim non habent alas, quibus vere et realiter volent: unde et volatus unius Seraphim ad Isaiam, contactusque labiorum ejus non fuit realis, sed imaginarius.

Nota primo, symbolice Seraphim cum alis fingi et pingi, ut significetur eos esse cœlestis naturæ evolantis ad Deum, et velocissime quocumque commeantis.

Secundo, quisque eorum non duodecim, ut quidam volunt, sed sex tantum alas habebat, ut patet ex sequ. duabus enim velabant faciem, duabus pedes, et duabus volabant. Nam quod hebr. est, *sex alæ, et sex alæ uni*, non significat unum bis sex, id est, duodecim, habuisse alas; sed est hebraismus; significans quemque sex habuisse alas, ut vertit Noster, et Chald.

Tertio, sex alæ significant eos primo, agillimos, et maxima vi motiva præditos esse; ut ad sex differentias positionum, scilicet sursum, deorsum, ante, retro, dextrorsum, sinistrorsum, celerrime moveri ac volare possint; ita ut celeritate superent ventos, fulmina, solem, cœlosque omnes. Ita Pererius in Apocal. 4. disput. 24. secundo, eos perfectissima cognitione et amore in Deum tendere. Ita S. Dionys. Cœlest. hierarch. cap. 4. et 13. *Sex alarum*, inquit, *sacrotissima fictio absolutissimam summamque in Deum intentionem in primis, mediis et ultimis intelligentiis signat.* Causa est, quod ternarius teste Aristotele perfectionis sit symbolum; geminatio ergo ternarii, id est, senarius, magnum cumulum addit perfectioni, duplamque perfectionem significat. Est enim senarius primus numerus perfectus, qui ex primis sui partibus componitur; nam unum, duo, tria, quæ sunt primæ partes senarii, conjuncta et addita faciunt sex.

Rursum sex differentiæ positionum, quibus respondent sex alæ, ut dixi, oriuntur ex ternario, sive ex trina dimensione quantitatis et corporis, puta ex longitudine, latitudine et crassitie; horum enim sunt termini. Nam ante et retro sunt termini longitudinis; dextrum et sinistrum latitudinis: sursum et deorsum crassitiei sive profunditatis. Porro hæ trinæ dimensiones oriuntur ex tribus lineis perpendiculariter ad angulos rectos se intersecantibus, puta ex trina cruce, uti dixi Ephes. 3. v. 18. Propriis vero Seraphinis congruebant sex alæ; quia binæ ad velandam faciem, binæ ad velandos pedes, binæ ad volandum requirebantur.

Tropologice, S. Bonavent. in fine tomi 2. scripsit librum de sex alis Seraphim, quas habere debet tum quivis fidelis, tum Superior et Prælatus. Fidelis ergo fide et caritate Dei præditi. Prima ala, inquit, est confessio; secunda, satisfactio; tertia, carnis munditia; quarta, puritas mentis; quinta, dilectio proximi; sexta, dilectio Dei. Superior vero alam, primo, habeat zelum justitiæ; secundo, pietatem et paternam compassionem; tertio, patientiam et constantem longanimitatem; quartu, ut sit exemplar omnis virtutis; quinto, discretionem, et prudentiam; sexto, familiaritatem, et unionem cum Deo: hisce alis se et suos ad perfectionem et ad Deum evolare faciet.

DUABUS VELABANT FACIEM EJUS, ET DUABUS VELABANT PEDES.] Hebræum פניו *panaf*, tam *facies suas*, quam *facies ejus*, scilicet Dei, significat; sic et רגליו *raglaf*, tam *pedes suos*, quam *pedes ejus* significat. Est hic ergo duplex versio: prior: *Duabus velabant facies suas, et duabus velabant pedes suos.* Ita vertit Chaldæus, Forerius, Vatablus, Sanchez et S. Chrys. hom. 4. in hanc visionem, itaque legitur in præfatione Liturgiæ S. Jacobi et Æthiopum. Posterior est: *Duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus.* Ita vertit Noster interpres, S. Cyrillus, Hugo, Petrus Damiani epist. 6. S. Hieron. epist. 142. ad Damasum.

Utraque hæc lectio vera est, unaque alteri connexa est. Nam Seraphini hi alas superne conjungebant, itaque iis velabant faciem suam, ac consequenter iisdem sibi quoque velabant faciem Dei. Alæ enim interpositæ inter faciem Seraphinorum et inter faciem Dei, eis tam faciem Dei, quam suam propriam velabant, nec poterant aliter alis suis velare faciem Dei quam iis velando faciem suam; et e contrario non poterant iis velare faciem suam, nisi iisdem velarent faciem Dei, id est, faciei Dei conspectum sibi adimerent. Eadem est ratio de alis pedum: conjungendo enim alas, quæ erant inferne, iis pedes suos velabant; illisque velatis consequenter sibi velabant pedes Dei, præsertim cum facies jam esset obvelata.

Primo ergo velabant facies suas præ intima reverentia, quod tantum divinitatis jubar irretorto oculo aspicere non possent: pedes vero velabant præ verecundia, ne quis aspiceret imperfectum eorum amorem, et affectum, cujus symbolum sunt pedes. Ita S. Chrysost. serm. 4. de hac visione. Discamus igitur et nos, quo metu, quo pudore, et qua reverentia accedere debeamus ad Deum in orationibus nostris, qua modestia ac religione assistere in laudibus ejus. Hac de causa veteres orabant obtecto capite, et facie; unde *amictus* usus, quo sacerdos sacrificaturus caput velat et tegit, dimanavit.

Rursum, pedes sunt symbolum actionis et exsecutionis. Velant ergo pedes, ut significent se pro suo ardenti ad explendam Dei voluntatem studio, esse tardo atque impedito gradu, tametsi senis alis instructos; sicut etiamsi perspicacissimis sint oculis, tamen adversus tantum splendorem, qui a divino emicat vultu, velata facie atque oculis se cæcos fatentur, ait Sanchez.

Qui et addit, per pedes non tam tibias (nam stabant parati et expediti ad Dei obsequium, et ad volandum; ergo pedes habebant liberos, non velatos) quam femora, ac præsertim partes obscœnas accipi (sic enim Hebræis aqua pedum vel femorum, vocatur urina.) Has ergo velabant Seraphini, ut docerent, quam sibi gratus sit casti animi habitus, quem populus ille jam magna ex parte perdiderat. Nam illis annis, maxime sub Achaz, inhonesta plurima fiebant tam in templo quam in urbe.

Seraphim ergo erant hic schema religiosæ et perfectæ obedientiæ; hæc enim, quasi velatis oculis cæca, præceptum non discutit: rursum velat femora, id est, casta est; neque tam suis affectibus aut voluntati servit, quam paret alienæ, eique manus et pedes offert et accommodat. Significatur ergo hic, verum obedientem debere esse totum alatum, ut Superioris mandata alata aure, alatis humeris, alatis pedibus, quin et alato judicio suscipiat et exsequatur.

Secundo, Seraphim quoque velabant faciem et pedes Dei, eo modo, quo dixi; ut significent primo, divinitatem, ejusque faciem, id est, principium et æternitatem; ac pedes, id est, finem et abyssum, esse incomprehensibiles. Ita S. Cyrillus. Secundo, ut significent neminem posse scire faciem Dei, id est, quid ante mundum Deus fecerit; nec pedes, id est, quid post mundum futurum sit, quidve facturus sit Deus; media enim quæ inter hæc jacent tantum cognoscimus, inquit S. Hieronym. Tertio et optime, Rupertus: Facies, inquit, est divinitas Christi, pedes sunt ejus humanitas, et humanitatis mysteria, uti sunt nativitas, passio, crux, resurrectio, ascensio, etc. q. d. Tam Trinitatis, quam Incarnationis, et totius œconomiæ Verbi Incarnati mysterium, ipsis etiam Seraphinis est impenetrabile, neque illud propter celsitudinem et splendorem, neque hoc propter humilitatem et abjectionem satis mirari et suspicere possunt. Unde admirabundi ajunt c. 63. *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* nam, ut Christus de se ait Psal. 21. *Ego sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et abjectio plebis.* Timantes excellens pictor cum tristissimam immolationem et cædem Iphigeniæ pingeret, lacrymas et mœrorem cæterorum expressit, vultum autem Agamemnonis patris ejus velo cooperuit; quia vidit se nulla re melius posse exprimere summum patris dolorem et tristitiam, quam eum non exprimendo et velando. Simili de causa Deum hic velant Seraphini. Ita S. Ephrem. tr. de Passione Domini, loquens de Caipha damnante Christum, ejusque ministro alapa illum cædente: *Contremuerunt*, inquit, *cœli, fundamenta orbis concussa sunt, expaverunt Angeli omnes atque Archangeli, Gabriel et Michael facies suas alis contexerunt, Cherubim trementia sub rotis se abdiderunt, Seraphim illa hora alas ad invicem collisisse visa sunt, cum daret minister iniquitatis alapam Domino majestatis. Quomodo igitur non protulerunt fundamenta terræ motum atque tremorem, cum hora illa contumeliæ uffici creatorem suum cernerent?*

Et duabus volabant,] non circumvolando Dei solium. Hoc enim leviculum et indecens fuisset; sed extentis alis, quasi volaturi in eodem loco consistentes. Unde stetisse dicuntur v. 2. Hic enim habitus primo, designat, eos esse paratos et agiles ad omne Dei imperium: secundo, volaturiunt, ut significent ingens desiderium quo rapiuntur ad videndum Deum, atque in eum se totos immergant; tertio, Sanchez, librant alas, inquit, ut incendium amoris quo vicini Deo quasi uruntur, alis quasi flabello refrigerent; hac ergo alarum agitatione significatur vis amoris ardentissimi et violentissimi.

Moraliter, alæ duæ, quibus ad Deum et cœlum evolamus, sunt intellectus, et voluntas, meditatio, et dilectio, contemplatio, et actio. Sed quomodo Seraphim stant simul, et volant? Respondet Eucherius (vel quisquis est auctor) quæst. veteris testamenti c. in Isaia, Deo astare idem esse, quod volare. Festinas ad Deum? sede in quiete et silentio orationis, elevaberis, et in Deum deorum in Sion evolabis. Ad litteram, stabant Seraphini, id est, erant erecti, non sedebant, sed stabant alis expansis quasi volaturi, ut dixi.

Mystice S. Bern. serm. 5. in hæc Isaiæ verba, per duas alas accipit naturam et gratiam: *Vivaci siquidem*, inquit, *per naturam intellectu, et ferventi nihilominus affectu per gratiam, in eum qui supra ipsos est extenti jugiter et intenti, stare quidem per ministerium, sed volare per studium perhibentur. Licet enim velent caput Domini, velent etiam pedes, sed sibi ista non velant; magis autem sedulo volant, et volitant, inter ista, et alta potentiæ ejus, et profunda sapientiæ vestigantes*; et mox: *Superbus ille Lucifer lucem præferens, non ignem habens, alteri tantum innixus alæ, casum facere potuit; non volatum. Exultavit enim lucidus esse, non fervidus, non incensus, quod Seraphim sonat. Sustulit eum naturæ vivacitas, sed in suam plane perniciem, quippe quem defectus gratiæ mox dejecit.*

3. Et clamabant alter ad alterum.] Scilicet Filius ad Spiritum Sanctum, ait Origines homil. 4. sed perperam. Constat enim ex præcedentibus Seraphinos hic intelligi. Putant P. Prado supra, et Pererius in Apocal. 4. disp. 7. quatuor Seraphinos visos esse ab Isaia; unde viginti quatuor (quater enim sex faciunt 24.) alas significasse viginti quatuor seniores, de quibus Apocal. c. 4. vers. 10. Ubi etiam vers. 8. quatuor animalia, puta quatuor Cherubim, clamant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus*; idque vide-

tur insinuare S. Dionys. cap. 13. Cœlestis hierarch. qui tamen alibi contrarium significat; secundo, Forerius et Arias putant, ab Isaia visos esse plurimos Seraphinos: sunt enim innumeri; utitur enim Isaias numero plurali, non duali; tertio, alii, et verius pitant duos tantum Seraphim visos esse ab Isaia. Idque primo, quia hoc proprie significant hæc verba: *Clamabant alter ad alterum*; secundo, quia Seraphim hi fuerunt instar Cherubim propitiatorii; illi autem erant duo Exodi 25. tertio, quia Ecclesia in octavo cap. Dominicæ post Pentecosten canit: *Duo Seraphim clamabant alter ad alterum.* Ita S. Dionys. Eccles. hierarch. cap. 4. part. 3. bis faciens mentionem duodecim alarum, et Origen. lib. 1. Periarchon cap. 3. S. Hieron. hic, Philastr. hæres. 161. S. Bern. tract. de Verbis Isaiæ serm. 3. Quod intellige, duos tantum illustriores et quasi principes Seraphim apparuisse Isaiæ, cæteros autem a tergo suos stipasse principes; erat enim Deus Dominus sabaoth, id est, exercituum. Et sic hanc sententiam concilia cum secunda. Hac de causa versio Arabica habet disagion, non trisagion: *Clamabant*, inquit, *Sanctus, sanctus*, ut significat eos alternis cantasse per modum chori, non quod negent trisagion. Nam hæc verba *alter ad alterum*, significant eos ἀντιφωνεῖν, id est, alternis vocibus cantasse, uti fit in choro psallentium. Ita communiter Patres; unde Damascenus *tractatu* de Trisagio *docet*, ab his Seraphinis Ecclesiam didicisse chorum, id est, modum alternis canendi et psallendi. Sic et S. Ignatius martyr teste Socrate l. 6. hist. c. 8. Nicephoro l. 13. c. 8. Cassiodoro, Amalario, et aliis, vidit Angelos alternis psallentes, indeque alternam psalmodiam in Ecclesiam induxit. Eosdem septies per diem elevata audivit S. Magdalena, pœnitens in sua Bauma. Psalmodia ergo est opus cœleste et angelicum, ut merito dicat Psaltes Psal. 137. v. 1. *In conspectu angelorum psallam tibi*, q. d. Sumam officium Angelorum, coram Angelis, et cum Angelis psallam tibi. Unde notat Cyrillus, Seraphinos alternis cecinisse *Sanctus*; non quod canendo defatigarentur, sed quia sibi ipsis mutuum honorem tribuunt; omnia enim cœlestia ordinata sunt et concinna; maxime vero id fecerunt, ut homines docerent in choro alternis psallere, itaque continuo et concinne laudare Deum, ac se mutuo omnesque homines ad Dei laudem excitare. Pari modo Angelus psallens duodecim Psalmos cum orationum interjectione, docuit eumdem psallendi modum Ægyptios monachos, teste Cassiano lib. 2. Institutione 5.

Sanctus, sanctus, sanctus.] Ter repetunt *Sanctus*. Primo, ut significent SS. Trinitatem in unitate essentiæ. *Ita docet* S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, c. 23. Nazianz. orat. de Pascha, Damasc. fuse in Trisagio, S. Hier. et Cyrill. Procop. Origen. homil. 4. hic, et alii passim. Audi Damascenum: *Deitas*, ait, *sine sanctificatur gloriaque afficitur; cum dicitur ter Sanctus, sanctus, sanctus; ac rursum tres hypostases una tantum gloria afficiuntur, cum dicitur, Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. Sanctus ergo Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus Sanctus. Ter sanctum ergo dicimus deitatem et Trinitatem, non vero unicam ejus personam.* Additque: *Non propter numerum Trinitati divinitas inest; sed quia divinitas in Trinitate est, idcirco ternarius numerus perfectus est?* Idem docet S. August. lib de Fide ad Petrum c. 1. tom. 3. et V. Synodus generalis, quæ fuit Constantinop. II. totaque Ecclesia. Quocirca perperam hic Calvinus idipsum negat, asseritque contra Arianos apertioribus locis utendum esse, ne eis ridiculi simus. *Et certe*, inquit, *hac repetitione potius indefessa assiduitas notatur, ac si dixisset Propheta, nullum angelicæ melodiæ finem esse in canendis Dei laudibus: sicut inexhaustam earum materiam nobis suppeditat ejus sanctitas.* Ita throno ille applaudit Arianis, et Patres omnes eis ridiculos facit. Annon merito Hunnius Calvinomastigem scripsit hoc titulo: *Calvinus arianizans?* Docte ergo hunc locum, uti et totum Isaiam, heroico carmine ita reddidit Carpentejus Belga:

O sanctum, sanctum, o Dominum, ter denique sanctum,
O regem armorum Dominum, bellique potentem!
Sanctus enim Pater ille ingens totius origo
Fonsque boni, magnum qui complet numine mundum.
Sanctus et ille Patri supremi Filius, ante
Luciferum genitus, melioris conditor ævi,
Vox summi sensusque Dei, quem fudit ab alta
Mente Pater, magnique dedit consortia regni.
Sanctus et ille ignis, divini fomes amoris,
A Genitore fluens per Natum Numine eodem,
Amborum communis amor.

Secundo, ut significent Deum esse abyssum sanctitatis, ex qua tam Angeli, quam homines et Christus omnem suam sanctitatem participant: sicut radii a sole hauriunt suum lumen. Tria enim sunt omnia, inquit Aristotel. Unde hoc canticum dicitur τρισάγιον, id est, ter sanctum, hoc est, sanctissimum: sicut Mercurius dictus est τρισμέγιστος, id est, ter maximus: quia simul fuit rex, sacerdos et doctor, sive Theologus. Quocirca Chaldæus vertit: *Sanctus in cœlis excelsis, domo majestatis ejus; sanctus super terram, quæ est opus potentiæ ejus; sanctus in sæculum, et in sæcula sæculorum, Dominus exercituum.* Hac de causa ingeminant, nec aliud canunt quam *Sanctus*, quasi totum et assiduum sit hoc eorum officium et negotium, scilicet laudare Dei sanctitatem: sic et nos assidue verbo et vita Deum laudare debemus. Audi Procop. *Seraphini*, ait, *sanctos laudes non semel tantum, sed sæpe, imo etiam infinitis vicibus iterant*, puta iterant trisagion.

Tertio, ut significent eum, qui ad Deum in cœlum ire velit, sanctum esse debere; nec Deum aliquid pollutum, vel immundum in suo orbe inultum, aut in suo conspectu impune permissurum, ac præsertim Judæorum impietatem et scelera, quæ hoc cap. et præcedentib. Isaias redarguit, acriter puniturum, maxime per excæcationem et obdurationem eorum.

Ex hoc ergo Seraphinorum hymno, trisagium quasi angelicum, imo Seraphicum, usurpat Ecclesia in præfatione Missæ, idque jam inde a tempore Apostolorum, toto scilicet populo, vel Clero et choro pro populo occinente: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth*, uti testatur Clemens lib. 8. Constitut. c. 16. Porro Græci, et ex eis Latini in parasceve, trisagio addiderunt epitheta dicentes: ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς, *Sanctus Deus, sanctus fortis; sanctus et immortalis, miserere nobis.* Qui hymnus, aut potius Litania, sub Theodosio Juniore Imperat. anno Christi 446. tempore terræmotus Con-

stantinopoli, revelata est a Deo ad extirpandam hæresin Eutychetis (qui docebat unam tantum in Christo esse naturam, uti est una persona; cumque ea videatur esse divina potius quam humana, inde sequebatur, Deum in se esse mortalem, et deitatem in Christo esse passam ac crucifixam: quod est hæreticum) tunc grassantem puero cuidam in aera capto, qui eamdem ab angelis acceptam Proclo Archiepiscopo aliisque enarravit, ut eamdem canendo implorarent Dei opem et misericordiam. Ita fecerunt, et mox terræmotus cessavit, uti refert Damascen tract. de trisagio, et Niceph. l. 14. c. 46. Vide et Felicem Papam, et Acacium Constantinop. in epist. ad Petrum Gnapheum, sive Fullonem, Eutychetis asseclam; quibus eum damnant, eo quod addidisset trisagio, *qui crucifixus est pro nobis*, quasi tota Trinitas sit crucifixa; aut trisagium soli competat Filio, sitque SS. Trinitas una tantum persona, scilicet Filius, ut volebat Sabellius. Vide Concil. Constantinop. II. contra eum celebratum, et Baron. anno Christi 483. Porro Mercurius Trismegistus, et ex eo Rhodiginus l. 12. c. 4. hanc de Deo dictis coronidem imponit: *Sanctus Deus Pater omnium. Sanctus Deus, cujus voluntas a propriis impletur potestatibus. Sanctus Deus, qui tuis familiaribus innotescis. Sanctus es, quem numquam creavit natura. Sanctus es omni potestate validior. Sanctus es omni excellentia major. Sanctus es omni laude melior. Excipe verborum sacrificio sancta ob anima et tibi dedito corde manantia ineffabilis, solo silentio prædicande.*

Vide hic quodnam Seraphinorum sit opus, scilicet jugiter celebrare abyssum sanctitatis Dei. Dicamus ergo et nos: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth. Sanctus in creatione: sanctus in redemptione: sanctus in sanctificatione nostra. Sanctus in cœlo: sanctus in terra: sanctus in gehenna. Sanctus in gloria: sanctus in gratia: sanctus in justitia. Sanctus glorificans angelos: sanctus justificans homines: sanctus puniens dæmones. Sanctus ante sæcula: sanctus in sæculis: sanctus in æternum et ultra. Sanctus in Seraphim: sanctus in Cherubim: sanctus in Thronis. Sanctus in utero: sanctus in præsepio: sanctus in patibulo. Sanctus in miraculis: sanctus in doctrinis: sanctus in exemplis. Sanctus in labore: sanctus in cruce: sanctus in resurrectione. Sanctus in Christianis: sanctus in Judæis: sanctus in Gentibus. Sanctus in fidelibus: sanctus in infidelibus: sanctus in electis et reprobis. Sanctus in consolatione: sanctus in desolatione: sanctus in jubilatione. Sanctus in potentia: sanctus in sapientia: sanctus in providentia. Sanctus in charitate: sanctus in misericordia: sanctus in vindicta. Sanctus in generatione: sanctus in filiatione: sanctus in spiratione. Sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus Sanctus, Amen, Amen, Amen.

Moraliter, quid sit sanctitas Dei, quamque omnes ipsa velit esse sanctos, vide dicta Exodi 28. 36. Levit. 20. 26. et c. 22. in fine, et c. 27. 28. Porro quam horreat dæmon hunc hymnum et doxologiam SS. Trinitatis, liquet ex eo quod narrat Sophronius in Prato spirit. c. 119. *Dicebat*, ait, *nobis Abbas Eusebius, quod dæmon in habitu monachi profectus fuit ad cellam senis; et cum pulsasset januam aperuit senex, et dixit illi: Ora. Dæmon autem ait: Et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum, Amen. Senex autem rursum dixit: Ora, et dæmon similiter ait: Nunc et semper et in sæcula sæculorum, Amen. Tunc senex: Et dic Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto, etiam nunc, et semper, et in sæculo sæculorum, Amen. Hoc autem cum dixisset, dæmon quasi vim passus ab igne, evanuit.*

Mirum vero est quod ex Nicolao Aragon. Sigonio, et aliis refert Baronius anno Domini 1055. scilicet, cum simonia in orbe grassaretur, Victorem II. Pontificem misisse Hildebrandum Archidiaconum, ut ad eam extirpandam Concilium Lugduni celebraret: in quo Archiepiscopus de simonia accusatus, cum crimen negaret, dixit ei Archidiaconus: *Dic. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.* Tunc ille: *Gloria Patri et Filio* expedite dixit, sed Spiritum Sanctum proferre non potuit: quod cum sæpius tentaret, nec proficeret; videns se per divinum judicium confusum, procidit ad pedes Archidiaconi, et confessus est se esse simoniacum: postquam vero a sacerdotali et episcopali officio est depositus, *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto*, libera et clara voce decantavit: quod factum adeo simoniacos perterruit, ut prætec alios Prælatos, Episcopi quadraginta quinque simoniaces se esse confessi sint, et suis honoribus absque ulla accusatione renuntiarint.

Qualem Seraphim hic Isaiæ, talem S. Gregorio Thaumaturgo S. Joannes Apostolus SS. Trinitatis confessionem et laudem tradidit in Symbolo, quod exstat apud Gregor. Nyssenum in Vita Thaumaturgi.

Denique miraculum, quo id comprobatum est, narrat Gregor. Turonens. l. 1. de Mirac. c. 13. et Sigebertus anno Domini 458. scilicet, urbe Vasatensi ab Hunnis obsessa, cum sacerdos Missam celebraret pro liberatione populi, vidit ex alto cadere tres guttas, æquales magnitudine, claritate et candore crystallum vincentes; quæ dum per altare vago cursu rotantur, defluentes in ipsam patenam, statim in se conjunctæ, quasi unam gemmam pulcherrimam effecerunt; itaque patuit evidenti signo contra Arianam hæresim tunc suppullulantem, tres personas æquales SS. Trinitatis in unam naturam convenire. Gemmam hanc cruci ex auro factæ incluserunt, per quam Deus multa fecit miracula: nec mora, fugatis Hunnis, civitas liberata est.

PLENA EST OMNIS TERRA GLORIA EJUS.] Primo, quia omnis terra per sui creationem, gubernationem, ac nominatim per continuam productionem herbarum, florum, arborum, animalium et hominum, assiduam et copiosam suppeditat materiam divinæ potentiæ, bonitatis et majestatis collaudandæ.

Secundo, magis divine ac prophetice cum S. Cyrillo, Hieron. et Haymone, per gloriam accipe Christi vitam, et miracula, ac prædicationem per Apostolos eorumque successores, per quos mysterium SS. Trinitatis, et incarnationis toto mundo celebratur, q. d. Fastidit jam Dominus templi et Hierosolymæ angustias; laxiores ædes suæ destinat habitationi; universa terra erit deinceps templum, cultorumque ejus et gloriæ ejus sanctuarium; ubique concinent *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth.*

Notent hic orantes, psallentes et meditantes optimam esse compositionem loci, qua mentem cum Deo

eollectam teneant, elevent, et acuant, si eogitent se eum Isaia, et Daniele e. 7. v. 9. et 10. assistere ante Deum in solie divino residentem, at millia millium ministrantinm et assistentinm ei, alamantinmque: *Sanctus, sonctus, senctus Dominus Deus sobeoth.*

Rursnm hee angelice hymne menentnr nen tantum Eeelesiastici, sed et fideies emnes, nt assidue nectes et dies tam voce qnam aetione, benisque operibns Deum laudent, nt vita eorum pia et sancta sit assidua lans Dei, qna alieshomines, angelos, et ereaturas emnes invitent pariter ad Deum laudandnm; de qnare piura dixi Exodi 13. v. 2. et 11. et Deut. 10. 21. Idee anim vocantur *Seraphim*, id est, accendentes, quod omnes angelos, et eonseqnenter omnes hemmes ad Dei iaudem accandant. Its S. Dienys. e. 7. Cœlest. hierarcb.

Hinc tropoleg. *Animn sancte*, ait Orig. bic hem. 4. (quem vide) *plene est glorie Dei, cum omnio, quæ egit et potitur, refert ed laudem et gloriem Dei*: dnmque eum Psalte Psal. 148. canit: *Laudnte Dominum de cælis; loudate eum, omnes ongeli; laudate eum sol et luna; loudate eum ignis, grendo, nix, gincies, reges terræ, juvenes et virgines, etc.* Et cum tribns pueris Daniel. 3. Benedieite, eœli at angeli, Domino; henedieite, rores, pruins, mentes, coiies, fentes, Domine; benedicite, saneti et humiles eorde, Domine. Rursum cum Psaite Psal. 102. *Benedic*, emmo men, *Domino: et omnio, quæ intra me sunt, nomini sancte ejus. Benedic, animo meo, Domino: et* noli *oblivisci omnes retributiones ejus. Qui propitietur omnibus iniquitetibus tuis: qui sannt omnes infirmitates tuas. Qui redimit de interitu vitam tuom: qui coronat te in misericordia et miserotionibus: qui replet* in *bonis desiderium tuum.* Duplici enim titeio Deus summe laudandus est, nti doeet D. Thom. 2. 2. q. 91. art. 1. Primus est divina ejus essentia, majestas, sapientia, honitas, etc. quæ cum in sa immensa sint, immensam nxigunt landem. Seenndus est, innnmera, eaque quotidiena in nos beneficia, qnibns nes eircumquaqne eoronat et replet: eaque tum eommunia, tum propria: ob quæ ax tete corde jngiter Deo gratias agere, jnbilare et exsultare debemus. Aceipe ergo hosee tres hymnos juges Eeelesiæ militantis et triumphantis, eosqua erebro per diem noetemque Instar orationis jaculatoriæ usurpa, et in eœlum ad Deum trinnm et unnm, in quo est emne hennm, ejaculare. Primus est hic Seraphieus: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth; plena est omnis terre glorie ejus.* Secundus est Angelieus Apec. 7. 12. *Benedictio, et claritas, et sapientia, et grotiarum* actie, *honor, et virtus, et fortitudo Deo nostro, in sæcule sæculorum, Amen.* Tertius est Eeelesiastieus: *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Saneto. Sicut erat* in *principio, et nunc, et semper, et* in *sæculn sæculorum, Amen.* Qninimo ex hisee vel singulis, vel simul junetis et recitatis contaxe et offer eoreliam, sive rosarinm SS. Trinitati: nt sieut recitas rosarinm B. Virginis, legende qninquies *Pnter noster*, at quinquagies *Ave Marin*, ita recites rosarinm SS. Trinitatis ad eesdem glebulos, legende ad quinqne majores quinquies *Pater noster* enm *Ave Mnria*, et ad quinquagints minores quinquagies *Senctus, senctus, sonctus Dominus Deus seboath; plena est omnis terre glorie ejus. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Snncto. Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæculn sæculorum, Amen.* Nimirum ad parvos glebnles rosarii loce *Ave Marie*, substituendo, doxoiogiam, jam dietam. Ita in praxi faciunt multi deeti et pii viri magno fructu; est anim hæc brevis doxelogia primo professio fidei SS. Trinitatis contra Paganos, Turcas, Judæos, Arianos veteres at noves. Secnnde, est exercitium religienis, spei, charitatis, aliarnmque virtutum. Tertio, est excitamentum devotionis et lætitiæ spiritalis, qua fertiter ferimus adversa quæqne et tentationes, ac difficilia omnia nt ardua generese superamus, dicentes cum Psaita: *Benedicnm Dominum in omni tempore.* Quarte, facit ut vita nostra sit angelica ut nimirum sanctitatis at puritatis angelicæ æmuli, ipsorum officium hic usurpemus, et incheemus, quod brevi eum illis ipsis in cœlis eonsummabimus in omnem æternitatem; ut tota vita nestra, emee tempus nostrum, tota æternitas nostra non sit aliud quam assidua Dei laus, gratiarum actio at glorificatio. Ita incipimus esse beati: altiorem enim terra vitam agimus, omniaque in terra velut exilia mente transcendentes, ad angelos in eœlum evelamus, eumque iis ac Beatis conversantes læti et alaeres in emnibus laudamus SS. Trinitatem, quæ fons et auctor est omnium. Edidit hoe rosarium P. Nicolaus Serarius, societatis nostræ Theologus, piæ memoriæ, in Germania; ae ut spero, rursum in Italia, et in Belgio edetur. Nihil enim sanetius nihil Deo dignius et gratius, nihil homini utilius, ab eo orari aut fieri potest.

Quocirca S. Ephrem tract. de Beatitudinibus: *Beatus est*, ait, *qui foctus est sicut Seraphim et Cherubim, et in divino oc spiritali officio numquom est segnis, sed assidue glorificat Dominum.*

Beatus, qui in cello sua in Domino, tamquam angelus cælestis, castas retinet cogitotiones, suoque ore collaudat eum, qui omnium spirituum potestatem habet.

Beatus, qui semper spiritali gaudio plenus est, nec in portnndo suavi jugo Domini pigrescit: coronabitur enim in glorie.

4. Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, et domus repleta est fumo.] S. Hieron. Cyril. et S. Thomas putant hic significari eversionem templi; quia illud combustum a Chaldæis et Romanis abiit in fumum: unde Deus ee excessit, abiitque ad Gentes. Hinc Septuag. vertunt, *elevatum est superliminare*, ut scilicet ostium fieret majus Deo magno per id exituro. Sed obstant sequentia; scilicet quod Deus in solio et templo remanens, miserit, Seraphim eum calcule, quem tulerat de altari, ad purificandum labia Isaiæ; ergo stabat adhuc templum et solium, Deusque non excesserat, sed in eo adhuc residebat: non nego tamen hic portendi excidium templi, uti mox dicam.

Dico ergo, sensus est: *Commota sunt superliminaria, etc.* q. d. Tanta erat vis et robur vecis, ac ardor utriusque Seraphini clamantis *Sanctus, sanctus, etc.* ut etiam ipsum templum, puta ipsum cœlum, e cardine videretur commoveri et convelli. Alludit ad prodigium illud Judaici excidii per Titum, de quo Josephus l. 7. Belli c. 12. scilicet portam æneam templi gravissimam esse reseratam, auditamque vecem: *Migremus hinc.* Seraphim enim clamans *Sanctus* Deo, Isaiæ acclamavit v. 10. *Excæca cor populi hujus.* Unde

patet; quod hæc visio spectet ad Judæorum reprobationem, quæ contigit sub tempore Christi: quocirca sequitur.

Et repleta est domus fumo.] Fumus, vel nubes et nebula erant olim symbolum gloriæ Domini, adeoque vocantur sæpe gloria Domini: per illa enim Deus se ostendebat, aut potius celabat, ut significaret se inhabitare lumen inaccessibile, maxime Judæis, donec Unigenitus qui est in sinu Patris, nobis illuxit, et divina revelavit ac enarravit. Sic Deus Mosi in Sina apparuit, et locutus est per caliginem, Exodi 20. Sic et Salomoni in templo apparuit gloria Domini, id est nebula tegens totum templum, 3. Reg. 8. Sic ut appareret solebat pontifici in propitiatorio tectus nebula, Levit. 16. Sic et visus est Ezechieli in nube c. 10. 3. hinc et Psaltes ait Psal. 17. *Posuit tenebras latibulum suum.*

Secundo, S. Hieron. sic explicat: q. d. Cum tota terra impleta est gloria et splendore gratiæ et doctrinæ Christi; tunc sola domus et templum Judæorum obtenebratum est; idque ex fumo, id est, ex ira Dei, qui pararat se ulcisci quasi naribus efflabat fumum et ignem, jamque illud ipsum fumo et igni destinabat; et sic primus sensus de incendio templi quem paulo ante adduxi, hic locum habere potest. Hinc symbolice, Pintus per fumum sive caliginem accipit excæcationem Judæorum, cum gloria Dei et splendor Evangelii Gentibus illuxit.

5. Et dixi: Væ mihi, quia tacui.] Septuag. *quia compunctus sum.* Unde primo, Prado in Ezech. 2. v. 1. sic explicat: Heu mei perii, occidi, defeci ex consternatione tantæ visionis; ut per metalepsin *tacere* significet consternari, pavere, percelli, ita ut loqui non possis, sed tacere debeas. *Tacui* ergo, id est, consternatus obmutui. Sic 1. Machab. 1. dicitur terra siluisse in conspectu Alexandri, id est, ita pavore concussa, ut mutire, eique resistere non sit ausa. Idem dicitur de Moab infra c. 15. et de Asculone Jerem. 47. Idem videtur hic contigisse Isaiæ: si enim Seraphim coram Deo velant facies et ora; quidni cadat Isaias, mortalis homo, videns Deum eum Seraphinis? Addit Sanchez, Isaiam licet facundum, in conspectu Domini, et audita ea suavitate, et ardore, quo a Seraphinis laudatur Deus, mutum se putasse ut elinguem, q. d. Væ mihi, quia tacui, neque laudavi majestatem tantam, quam ab Angelis nunc tanto spiritu laudari cerno; tacui, inquam, cum loqui poteram; nunc autem ex quo Deum et Seraphim vidi, cogor tacere, etiamsi loqui cupiam: ipsorum enim conspectus et majestas me elinguem fecit sed jure hæc patior: quia quando poteram loqui nolui, et succumbens timori tacui; nunc cum maxime volo loqui non possum. Sic videmus viros etiam eloquentissimos, coram regibus, quasi regiæ majestatis intuitu attonitos et repercussos obmutescere.

Secundo, aptius et plenius S. Hier. notat, Isaiam cum videret Seraphinos tanta reverentia, tremore et clamore laudare Dei majestatem, optasse illis se in hoc cantu et hymnodia jungere; sed ob peccati conscientiam id facere non ausum. Dicit ergo, *Væ mihi*, quia mihi tacendum judicavi, eo quod pollutus sim labiis, et peccator similis populo polluto eum quo habito, q. d. Miserum me, qui nihilo sum civibus meis hac in re sanctior; cum ipsi mere profani et polluti sint: ideoque in hoc Angelorum concentu tacere cogor, et mutire non audeo: non enim est speciosa laus Dei in ore peccatoris.

Nota. Pro *væ* habr. est אוֹי *oi*, quod clarius Prado ut alii vertunt *heu*, et Septuag. *o miser ego*. Est enim vox Isaiæ non minantis, sed dolentis.

Porro hoc Isaiæ peccatum fuisse locutionis censet Origenes hic hom. 5. ex eo quod subdit Isaias: *Quia vir pollutus labiis ego sum.* Facillime enim, ut ait S. Jacobus cap. 3. 2. lingua peccamus: ergo aliquid timide, vel imprudenter dixisse videtur Isaias, cujus culpam hic agnoscit, etsi non exprimat quid illud fuerit, aut quod vana et otiosa locutus sit; hoc enim vix ullus hominum evadit, maxime qui inter vanos et loquaces degit, inquit Origenes et Gregor. 3. Dialog. cap. 5. aut quod, cum alios redargueret, seipsum non reprehenderet, inquit Nazianz. in Apolog. ad patrem; quod intelige de levibus et venialibus culpis.

Secundo et potius S. Hieron. Cyrillus et Haymo (esto id improbet Chrys.) censent hoc peccatum Isaiæ fuisse linguæ, at non tam locutionis quam taciturnitatis; scilicet quod peccata populi ac procerum, vel tædio vel metu victus, insectari destiterit, ac nominatim quod Oziam regem, cum sacerdos non esset, volentem adolere incensum, et sacerdotium invadentem labiis audacibus ipse utpote Propheta et e regio sanguine oriundus, non corripuerit.

Porro hoc Isaiæ peccatum non mortale fuisse, sed veniale, colligitur ex eo quod Deus eum quasi amicum suum tam sublimi visione sui et Seraphinorum dignatus sit; quia sane peccatorem ut hostem suum non decorasset.

Addit Sanchez, peccasse Isaiam, quod metu regis tacuerit, et permiserit eum jam leprosum in urbe habitare; nec curaverit eum juxta legem Levit. 13. 46. urbe expelli. Unde opposito subdit: *Et in medio populi polluta labia habentis ego habito*, q. d. Ego factus sum quasi unus e plebe, quæ in tam gravi casu mutire non est ausa, cum tamen aliis tacentibus ego utpote præco Dei, loqui eumque intrepide increpare debuerim: sicuti Elias et Eliseus increparunt Achab, Joram, aliosque reges Israel. Verum exiguum, vel nullum fuisse hoc peccatum ostendi v. 1. Impie OEcolampadius censet Isaiæ labia fuisse polluta: Quia, inquit, homo ex se nil nisi sordidum et fœtoris plenum proferre potest.

Moraliter, disce hic, Dei cognitionem in nobis humilitatem gignere: qui enim videt Deum, videt seipsum: videt, quantum distet a Deo, quam parum, imo quam nihil sit: ut quo clarius videt Deum ac seipsum eo magis Deum admiratur et reveretur, seipsum vero deprimit et despicit. Hoc ergo signum est boni spiritus, sicut e contrario signum mali spiritus est, si quis ex eo intumescat, se suaque magni faciat; putet se doctum, sanctum, perfectum, etc. Ita Abraham coram Domino: *Loquar*, inquit, *ad Dominum meum cum sim pulvis et cinis*, Gen. 18. v. 27. Ita Moses audiens Deum ex rubo, *abscondit faciem suam: non enim audebat aspicere contra Deum*, Exod. 3. v. 6. Ita Tobias cum suis agnito Angelo Raphaele, *prostrati per tres horas in faciem, benedixerunt Deum*, Tob. 12. 22. Ita Jere-

mias audiens a Deo: *Priusquam te formarem in utero, novi te, etc.* dixit: *A, a, a, Domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum*, c. 1. 6. Ita Daniel videns antiquum dierum in throno, et millia millium assistentium ei: *Horruit*, inquit, *spiritus meus, territus sum, et visiones capitis mei conturbaverunt me*, c. 7. 15. Et c. 10. 8. viso angelo: *Non remansit*, ait, *in me fortitudo, emarcui, nec habui quidquam virium: at audivi vocem sermonem ejus: et audiens jacebam consternatus super faciem meam, et cultus meus hærebat terræ.* Et Ezechiel, viso Deo in curru Cherubim, cecidit in faciem, et quasi in deliquium mentis, cap. 2. 1. Ita viginti quatuor seniores coram throno Dei *procidebant ante sedentem in throno, et adorabant viventem in sæcula sæculorum, et mittebant coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriam, et honorem, et virtutem*, Apoc. cap. 4. vers. 10. Ita sanctus Franciscus spiritu elevatus dicebat: *Quis tu, Domine, quis ego? tu abyssus essentiæ, veritatis et gloriæ; ego abyssus nihili, vanitatis et miseriæ.*

Et in medio populi polluta labia habentis ego habito.] *Polluto*, id est, primo, contaminata, tum locutione, tum silentio, ut dixi; secundo, *polluto*, id est profana et communia, q. d. Labia mea sunt Deo consecrata: deberem ergo loqui sacra et divina, uti decet Prophetam; at nunc cum populo versans, ab eo didici loqui, ut ipse, sæcularia, vulgaria et communia. Unde notant hic S. Hier. et Cyril. quam noxia sit etiam Sanctis et Prophetis sæcularium, præsertim improborum, societas, quæ tantum Prophetam inquinavit. Vere dixit Sapiens: *Hæc tria non possunt non inquinare: Figulus, rota plaustri in profunda cœno, versantes cum malis.* Et Eccli. c. 13. *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea.* Et S. Paulus 1. Cor. 15. *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Ita S. Petrus agens inter ministros pontificum negavit Christum; et Deus Abrahamum e Chaldæa eduxit, ne infidelium societate contaminaretur.

Rursum sanctus Bernardus: *Nugæ*, inquit, *in ore sacerdotis* (et Prophetæ) *sunt blasphemiæ. Labio enim sacerdotis custodient* (custodire debent) *scientiam et legem requirent ex ore ejus: quia Angelus Domini exercituum est.*

Et regem Dominum exercituum vidi oculis meis.] q. d. Antea parvi feci peccatum meum; nunc videns Dei puritatem et sanctimoniam, ac Seraphim clamantes *Sanctus, sanctus*; video quam impurum et horridum sit hoc meum, et omne aliud peccatum: perinde ac si simul videas tenebras et lucem, solem et cloacam, regem et scurram, magis perspicis quantum unum ab alio distet: quia *imperfectum meum viderunt oculi tui*, pariter et mei in lumine tuo.

6. Et volavit ad me unus de Seraphim.] Quæres, An hic Angelus vere fuerit ex ordine Seraphim? S. Dionys. c. 13. Cœlest. hierarch. ex doctrina sui magistri Hierothei, distinguit choros Angelorum ex Daniel 7. 10. in Assistentes, qui semper Deo assistunt; et in Ministrantes, qui foras mittuntur. Assistentes docet esse quatuor summos Angelorum choros, eosque sua multitudine longe superare inferiores quinque qui Ministrantes sunt: hunc ergo Angelum, quia missus est, non vere fuisse ex ordine Seraphim, sed ex aliquo ordine Ministrantium; vocari tamen *Seraphim*, vel quia illuminatus et missus fuit ab aliquo Seraphino, vel ab officio, quia missus est ad urendum labia Isaiæ. Contrarium tamen est verius, scilicet eum vere fuisse ex choro Seraphim. Hinc enim doctores et Ecclesia probant nonum ordinem Angelorum esse Seraphim: nec enim aliunde ex Scriptura probari potest. Ita docet S. Ambros. l. 1. de Spir. Sancto c. 10. et multi Scholastici, favetque Apostolus II chr. 1. 14. ubi ait omnes esse administratorios spiritus in ministerium missos. Vide ibi dicta.

Et in manu ejus calculus, quem forcipe tulerat de altari.] Pro *calculus* hebr. est רצפה *ritspa*, græce ἄνθραξ, id est carbo, vel pruna ignita, quæ calculo candenti, id est carbunculo, seu pyropo, est similis: prunam enim fuisse patet, tum quia forcipe, tum quia de altari accepta est, ut ureret labia Prophetæ. Et sic Apoc. 8. 5. *Accepit angelus thuribulum, et implevit illud de igne altaris.* Idem fecit Cherubim Ezech. 10. 2. Ita *ritspa* vertunt *carbonem accensum* Syriaca, Arabica, Forer. Vatabl. Pagnin. et passim recentiores, et ita legit Damasc. lib. 4. de Fide c. 14. *ritspa* enim vel רצף *retseph* per metathesin alludit ad צרף *tsaraph*, vel שרף *soroph*, id est urere, accendere, conflare. Unde apposite ad nomen suum *Seraphim* habet in manu *retseph*.

Secundo tamen, S. Hieron. *ritspa* vertit calculum, id est lapillum, sive gemmam, cui versioni cæteri interpretes, scilicet Aquila, Symmachus Theodotion, consentiunt, inquit S. Hieron. Sept. vertunt, ἄνθρακα, quod et carbunculum et carbonem significat. S. Hieron. epist. 143. ad Damasum interpretatur *carbunculum*, quæ gemma est flammeo et igneo colore; additque: *Sive calculum vertamus, sive carbunculum, in calculo divini sermonis veritas et rigor, in carbunculo ejusdem lucens doctrina manifeste ostenditur, juxta illud Psal. 18. Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.* Unde a *retseph* deducitur רצוף *ratsuph*, et מרצפת *martsephet*, quod significat stratum lapide, sive pavimentum lapideum, 4. Reg. 16. 17. et Cant. 3. 10. ubi pro *charitate constravit*, hebr. est *ratsuph*, quod Septuag. vertunt λιθόστρωτον, id est, stratum lapide, et quinta editio vertit, *medium ejus calculis* (id est carbunculis, inquit S. Ambrosius, Theodoret. et Nyssenus) *composuit.* Quare noster Alcazar in Apocal. c. 2. v. 17. notat 5. omnino contendit hunc Isaiæ calculum fuisse carbunculum, huncque dat sensum: Vidit, ait, Isaias thronum, quem Deus habet in Ecclesia Christiana: quare Seraphim sunt Apostoli, et viri Apostolici, qui Evangelium erant prædicaturi, quod quia erat summæ difficultatis, et quasi ignem complecti; hinc timide forcipe acceperunt carbonem ex altari, id est timide accesserunt ad labores et persecutiones Evangelii; sed ubi eum acceperunt, et inspexerunt, viderunt eum non esse carbonem sed carbunculum; quia labores hi et cruces pro Christo per charitatem qua accensi erant, et per unctionem Spiritus Sancti, eis dulcissimi æque ac pretiosissimi evaserunt. Hic sensus pius, et moralis est, non tamen litteralis est, nec genuinus, ut vult Alcazar et Rupertus.

Dico ergo, utrumque esse verum, scilicet, et calculum hunc fuisse prunam accensam, et fuisse cal-

cœlum sive carbunculum; nam in cœlesti templo, et altari, ubi hæc vidit Isaias, omnia pretiosa sunt, æterna et cœlestia: ergo carbones ejus non fuot lignei, sed lapidei, ut semper durent; imo gemmei, quia tales decent Deum. Ignis ergo ille cœlestis nutritur pyropis et carbunculis: carbunculus enim præ omnibus gemmis pretiosissimus est. Nam carbunculus qui ponderat unam drachmam, sexaginta millibus aureorum æstimatur, id est, pluris quam adamantes quatuor ejusdem ponderis. Et licet noster carbunculus ignem nostrum terrestrem respuat, ita ut eum ignis calefacere non possit, ut docet Plinius et Aristot. lib. 4. Meteor. cap. 48. tamen cœlestis ille carbunculus cœlestem illum Dei ignem facile suscipit. Huic sententiæ favet Ecclesia, quæ orat in Sacro: *Deus qui labia Isaiæ calculo mundasti ignito.* Fuit ergo calculus, sed ignitus.

Quæres, Cur Seraphim hoc calculo tetigit labia Isaiæ? Resp. Ut peccatum labiorum ejus puniret et expiaret, hinc ea calculo hoc adussit; præsertim quia peccarat Isaias non reprehendendo Oziam, qui pruuas et thymiama altaris invaserat; prunis ergo punitur, hoc est enim quod ait Seraphim: *Ecce tetigi hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.* Calculus ergo hic primo, symbolum est pœnitentiæ et contritionis. Notat cum Alcazare in Apocal. 2. v. 17. Viegas in Apoc. 8. comment. 1. sect. 4. in fine, carbonem hunc fuisse carbunculum, uti dixi. Si quis objiciat, quomodo ignis altaris nutriri potuit carbunculis? Respondetur, in ignem immissos fuisse carbones, sed vi ignis conversos fuisse in carbunculos: ut significaretur vis nostri altaris holocausti, pœnitentiæ scilicet, per quam peccatores qui erant instar carbonum frigidi et nigri, in carbunculos gemmasque evadunt, puta fiunt vel carbunculi per charitatis ardorem, vel smaragdi per castitatem, vel adamantes per patientiam et fortitudinem: hinc dicitur Psalm. 17. *Carbones succensi sunt ab eo*; nec tantum succensi, sed et in gemmas divinitus conversi. Hæc speculatio pientior est et acutior quam solidior: nec enim carbunculi ex carbonibus gignuntur, nec ignis potest carbones in carbunculos commutare: Sed responderi posset, hanc visionem (ejusque visa) utpote symbolicam, non naturalem, sed miraculosam et divinam fuisse. Ita legimus S. Vincentium Ferrerium duos reos, cum ad supplicium ducerentur, sua exhortatione ad tantum dolorem accendisse, ut facies eorum in carbones quasi versæ fuerint, itaque exspirarint. Dolor ergo et amor fuit quasi eorum carnifex, imo opifex novorum hominum.

Secundo, calculus hic ignitus symbolum erat gratiæ Spiritus Sancti, quæ a peccatis Isaiæ et cujusvis pœnitentis animam purificat et sanctificat. Ita S. Ambros. l. 1. de Spiritu Sancto c. 9.

Tertio, calculus hic symbolum erat gratiæ gratis datæ, scilicet prophetiæ, q. d. Ecce hoc signo, scilicet imaginario (fuit enim hæc visio: unde omnia per visionem, non realiter sunt gesta; non ergo realiter combusta sunt labia Isaiæ: sic enim blæsus et ineptus ad prædicandum factus esset) contactu labiorum per prunas, significat Deus se, et tibi peccata remittere, et te implere spiritu prophetico, ac simul fiducia et magnanimitate, ut superato metu magnatum intrepide deinceps prophetes, et populi ac procerum cæcitatem arguas: unde S. Hier. Haymo, et Philastrius libro de hæres. in fine, per calculum accipiunt verbum Dei, quod petitur ab altari, id est e sacra Scriptura. Sic Jeremias consecratus fuit Propheta tactu manus divinæ c. 1. 9. Unde S. Hier. Dionys. Carthus. Sanchez et alii, censent hanc fuisse primam visionem et prophetiam Isaiæ, illasque quæ quinque capitibus jam enarratæ sunt, fuisse hac posteriores, adeoque Isaiam animatum hac visione intonasse: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum,* uti dictum est cap. 1. Hæc sententia est probabilis; sed contraria videtur verior: nam ante hæc prophetasse Isaiam, colligitur non tantum ex capitibus præced. sed ex eo quod ait hic Isaias: *Væ mihi, quia tacui,* q. d. Væ mihi, qui cum sim Propheta, tacere non debui, uti passim exponunt Patres et Interpretes. Secundo, quia Eusebius in Chronico tradit, Isaiam cœpisse prophetare anno 17. Oziæ et Isaias c. 1. ait se prophetasse sub Ozia rege, regnante videlicet; ergo prophetavit ante ejus mortem, imo antequam percuteretur lepra, et separaretur: tunc enim regere desiit. Tertio, quia non est verisimile eum suam prophetiam inchoasse sic: *Excæca cor populi hujus,* uti ipse hic incipit vera. 10. Prius enim solet Deus per Prophetas populum monere et arguere, uti fecit per Isaiam quinque capp. præced. antequam ei excæcationem et obdurationem intentet.

Quarto, Isaias optans se jungere Seraphinis in laude Dei, calculo hoc charitatis et ardoris eorum inflammari debuit, simulque per eum quasi consecrari non tantum Propheta, sed et Evangelista et Apostolus (mittitur enim ad Judæos v. 9.) perinde ac Apostoli consecrati sunt per linguas igneas, quas acceperunt in Pentecoste: hoc ergo calculo os igneum, et linguam igneam, accepit Isaias, æque ac Apostoli, ut Judæos igne divino inflammaret, juxta illud Jeremiæ 23. *Numquid non verbo meo quasi ignis?* et Psal. 118. *Ignitum eloquium tuum vehementer.* Hic ergo caudens calculus consignat Isaiam Evangelio; ut nihil ab ore ejus sonet nisi purum, nisi evangelicum, nisi divinum; nihil labia ejus aspirent nisi igneum ab illo cœlesti igne, quem Christus venit mittere in terram. Ita S. Franciscus per Seraphim calculo amoris Dei accensus fuit: nam, ut ait S. Bonav. c. 13. Vitæ ejus: *Cum Seraphicis desideriorum ardoribus sursum ageretur in Deum, circa festum Exaltationis sanctæ crucis, dum oraret, vidit Seraphim unum sex alas habentem ignitas et splendidas de cœlo descendere, atque inter alas apparuit effigies hominis crucifixi: duæ alæ super caput ipsius elevabantur, duæ ad volandum extendebantur, duæ vero totum velabant corpus. Hoc videns obstupuit tum gaudio: intellexit tandem ex hoc, Domino revelante, se non per martyrium carnis, sed per incendium mentis totum in Christi crucifixi similitudinem transformandum. Hæc enim visio mirabilem in corde ipsius reliquit ardorem; et in manibus ejus ac pedibus impressit signa clavorum, quemadmodum in effigie illa crucifixi conspexerat.*

Allegorice, calculus hic nos accendens est Christus. Ita S. Basil. et Cyrillus: sicut enim ignis unitur carboni, et carbo igni; sic humanitas unita est Verbo, ut Verbum incarnatum sit quasi carbo ignitus.

Rursum hic carbo est S. Eucharistia, quæ ab omni peccato nos purgat, roborat et inflammat: *Ut tamquam leones ignem spirantes ab illa mensa recedamus facti diabolo terribiles*, ait S. Chrys. hom. 61. ad pop. Ita calculum hunc exponit S. Justinus in respons. ad q. 44. a Gentibus propositum, et Damascen. mox citandus.

Unde moraliter, hic monetur sacerdos, qui purus et fervens debet esse ut Seraphim, ut corpus Christi in Eucharistia ab altari capiat forcipe, quæ biceps est, id est fide et charitate; vel gemina legis perfectione, puta dilectione Dei et proximi; illudque tradat Isaiæ, id est peccatori confesso, plangenti et vulnerabundo. Copiose hoc explicat S. Cyril. l. de Incarnat. Unigenit. c. 8.

Audi et S. Damasc. l. 4. de Fide c. 14. *Accedamus*, ait, *desiderio ardenti, manus in crucis modum formantes, crucifixi corpus suscipiamus, et apponentes oculos et labia et frontem divinum carbonem concipiamus; ut ignis in nobis insiti desiderii assumpta ea, quæ ex carbone oritur inflammatione, comburat peccata nostra, et illuminet corda nostra, et participatione divini ignis inardescamus, et deificemur. Carbonem vidit Isaias: carbo autem non simplex lignum est, sed unitum igni: sic panis communionis non panis simplex est, sed unitus divinitati.* Hoc experta est S. Monica, quæ in S. communione præ dulcore se continere non poterat, quin exsultaret, cum suspirans ad Christum in aerem a terra raperetur ac diceret: *Cor meum, et caro mea exsultaverunt in Deum vivum.*

Denique Rupertus hoc accommodat ad claves et potestatem clavium datam B. Petro ejusque vicariis. Seraphim enim est sacerdos, qui calculo suæ sententiæ Isaiam, id est pœnitentem, a peccatis absolvit.

Tropologice, S. Cyrillus per calculum hunc ori Isaiæ admotum accipit confessionem, qua fidem ore profitemur, æque ac peccata nostra: hæc enim in ore nostro assidua et constans sit oportet, ut a peccatis emundemur, et Spiritus Sancti fervore accendamur. Insulse ergo Calvinus hic ait, in *Papatu meram esse corruptelam, ubi Sacramenta in actionem histrionicam vertuntur.* Inde enim a pari sequitur, angelum hunc forcipe accipientem calculum de altari, eoque tangentem et efficaciter purgantem labia Isaiæ, fuisse histrionem. Respondet Calvinus, angelum suæ actioni addidisse verbum, in quo præcipua ratio Sacramentorum consistit. Verum hoc pariter verbo utuntur Catholici in suis Sacramentis. Nosti, Calvine, illud Augustini tract. 80. in Joan. *Accedit verbum ad elementum, et fit Sacramentum.* Nosti Catholicos rationem formæ dare verbis in Sacramentis; forma autem potior est materia, et dat esse rei, puta sacramento. Sed scio tuum ulcus, verbum vis concionatorium non consecratorium: nimirum vis abolere sacramenta, eaque in conciones convertere. Hæc mens tua, hic scopus.

Quem tulerat de altari.] Altare hoc simile erat Mosaico, et illi, quod vidit Joannes Apocal. 6. 9. eratque vel altare holocaustorum, vel potius thymiamatis, de quo Apoc. 8. 3. inde enim ascendebat fumus incensi, quo replebatur templum. Altaris meminit, quia vidit Deum in templo, cujus monile est altare: altare enim repræsentat sacrum arcanum majestatis divinæ, æque ac cultus, religionis et sacrificiorum illi debitorum: hisce enim colendus est in altari; et quia carbones in templo ex altari accipi solebant. Quid significet symbolice altare utrumque, dixi Exodi 27. v. 1. et c. 10. v. 1. et sequent.

7. Et peccatum tuum mundabitur.] Id est, emundabitur, auferetur et everretur sicut everri solent sordes e domo. Hinc videtur, quod Isaias in hac visione intellectuali illuminatus et compunctus a Deo; elicuerit libere actus contritionis et amoris Dei, per quos fuit dispositus ad purgationem peccati, et infusionem novæ et heroicæ gratiæ ac virtutis. Accepit enim hic a Deo libertatem, et audaciam, zelumque intrepide prophetandi et prædicandi: unde v. 8. ait Deo: *Mitte me*; et mox ex eo libere adiit v. 10. *Excæca cor populi hujus.*

8. Quem mittam, et quis ibit nobis?] Rursum hic innuitur mysterium Trinitatis in voce *nobis*, et unitatis essentiæ in voce *mittam*.

Moraliter, Nota humanitatem Dei principibus, Prælatis, et cuivis Superiori bene regere volenti imitandam. Poterat Deus imperare Isaiæ: Ecce jam te consecravi Prophetam, adsum et adero tibi; quare mitto te ad Judæos, vade. Sed noluit eum ad rem tam arduam suo præcepto cogere; unde eum invitat proponens tantum ei suum desiderium, quod proinde Isaias, ut decet, statim amplectitur, seque ultro offert. Secundo τὸ *nobis* stimulus est Isaiæ et Apostolis, ut sincero et magno animo missiones Dei suscipiant, cogitantes, primo, se in hac re Seraphinorum esse socios, atque se ire ad opus divinum, non ex se, sed a Deo vocatos et electos; secundo, se Deo hac re peculiare et gratissimum obsequium præstare; tertio, se in hoc munere, non suam, sed Dei gloriam spectare et curare debere inquit S. Thomas et Hugo.

Pulchre S. Bern. in ser. de SS. Petro et Paulo: *Hi sunt*, ait, *viri misericordiæ, sive quia misericordiam consecuti, sive quia misericordia pleni, sive quia misericorditer a Deo donati sunt nobis; scimus quod viri isti nec sibi vixere, nec sibi sunt mortui; sed ei qui pro ipsis mortuus est, magis autem nobis omnibus. Facit eorum vita, eorum doctrina, et etiam mors ipsa in conversatione eminentiam, in prædicatione sapientiam, in passione sua patientiam: hæc vobis beati Apostoli contulerunt: quæ etiam usque hodie conferre non cessant, misericordia pleni, et sanctarum orationum fructibus.*

Et S. Chrysostom. in homiliis de laudibus S. Pauli tom. 3. *Paulus cœli civis, Ecclesiarum columna, angelus terrestris, cœlestis homo. Sicut enim missum in igne ferrum totum profecto ignis efficitur, sic Paulus charitate succensus totus effectus est charitas.* Paulus ergo fuit Seraphim, et Seraphicus Apostolus. Et rursum: *Misit*, inquit, *Christus Apostolos quasi sol radios suos; quasi rosa suavitatis odoris sui; quasi ignis scintillas suas dispersit: ut sicut sol in radiis apparet; sicut rosa in odoribus suis sentitur; sicut ignis in scintillis suis aspicitur: sic in illorum virtutibus Christi potentia agnoscatur. Quis enim videns discipulos bene instructos, non scientiam magistri collaudat?* S. August. in serm. de Apostol. *Dedit Dominus Apostolis potestatem super naturam, ut eam curarent; super dæmones, ut eos everterent; super elementa, ut ipsa immutarent; super mortem, ut eam contemnerent; super angelos, ut corpus Domini consecrarent. Hæc etiam potestas data est eorum successoribus, secundum illud* Apoc. 11. v. 6. *Hi habent*

potestatem claudendi cœlum, et aquas convertendi in sanguinem.

Et dixi: Ecce ego, mitte me.] Video enim te ad hoc me designare, ex eo quod sentio labia mea calculo mundata, linguam solutam, et animo meo novam libertatem, et desiderium prophetandi a te inseri; præsertim cum simul me stimulet gloria majestatis tuæ quam conspicio, et Seraphim quos volantes et paratos ad omne tuum obsequium intueor. Hæ rationes addebant animos Isaiæ, ut ex liberali et alacri magnanimitate Deo ad rem tam arduam se offerret, etiamsi sciret se propterea dissecandum, inquit Origenes in illud Rom. 10. *Isaias autem audet:* e contrario Moyses ex humilitate, imo ex pusillanimitate quadam Dei missionem tertio et quarto detrectavit, uti dixi Exodi 4. et docet S. Hieron. epist. 142.

Ait igitur: *Ecce ego*, quæ locutio promptum animum ad parendum significat. Sic Abraham a Deo vocatus respondit: *Adsum*, Genes. 22. v. 1. seu, ut est in Hebræo et Græco: *Ecce ego*. Sic Ananias similiter vocatus a Deo, ait: *Ecce ego, Domine*, Act. 9. v. 10.

Sic et Isaias audiens a Deo, *Quem mittam, et quis ibit nobis?* promptus occurrit: *Ecce ego, mitte me*, Isaiæ 6. v. 8. Qua promptitudine nihil Deo gratius esse solet. Unde D. Ambrosius serm. 14. ad illa verba: *Voluntaria oris mei beneplacita fac, Domine*, Psal. 118. v. 108. quærit, cur Deus ad illam legationem non miserit Isaiam, antequam ille sua sponte ad eam se offerret? apteque respondet: *Utique*, inquit, *servulo suo poterat imperare, quem dignum qui mitteretur invenerat, sed maluit eum spontaneæ oblationis non fraudare mercede, qui ut ipse se afferret præstolatus est; et quamvis ejus sciret affectum, expectavit tamen vocem, ut cumularet gratiam.*

Isaias ergo dat hic schema et exemplum perfectæ obedientiæ, qua Deo non jubenti, sed insinuanti tantum suam voluntatem sponte prompteque se offert in omne discrimen. Hoc imitentur fideles, præsertim Religiosi, cogitantes se a Deo invitari ac vocari, ac consequenter Deum iis affore, ut ardua omnia generose et facile superent. Hæc enim est obedientiæ tam liberalis vis et merces. Vere dixit Religiosus ille: *Non timeo vocem obedientiæ: ad quidlibet, quantumvis arduum, me vocantis: ad eam me offero, præsto sum:* certus enim sum Deum, qui per Superiorem jubet, mihi affore. *Qui enim instat præcepto, prævenit auxilio*, ait S. Leo. Hinc perfecte obediens, instar Isaiæ, *prævenit præcipientem*, ut docet S. Bernard. ser. de obedientia. Nam *acceptus est regi minister intelligens*, Prov. 14. 35. Hinc Regula nostra præscribit, ut non expectemus Superioris præceptum, sed mox ut dat signum voluntatis suæ, prompte statimque illam exsequamur, et innuenti tantum pareamus, ac ad omnem ejus nutum quoquoversum procurramus. Hæc enim melior, Deoque, æque ac Superiori gratior est obedientia, quam illa quæ præceptum exspectat, uti docet D. Thom. 2. 2. q. 104. a. 2. Et Albertus Magnus in Paradiso animæ c. 3. *Verus*, ait, *obediens numquam præceptum exspectat, sed solum voluntatem Prælati sciens, vel credens, ferventer exsequitur pro præcepto.* Denique S. Bernardus loco citato: *Fidelis obediens*, inquit, *nescit moras, fugit crastinum, ignorat tarditatem, præripit præcipientem, parat oculos visui, aures auditui, linguam voci, manus operi, itineri pedes; totum se colligit, ut imperantis colligat voluntatem.* Ita fecit hic tam Isaias, quam Seraphim expansis alis assistentes se Deo, ad omnem ejus nutum quolibet volaturi.

Nota, Isaiam et Apostolos mitti debere a Deo: hæretici qui sponte se prædicationi ingerunt, nec a Christo, Apostolis et Episcopis sunt missi, Apostoli sunt non Christi, sed diaboli. Unde Christus vocat eos fures et latrones, Joan. 10. inquit Chrysost. hom. 5. de Joanne Baptista.

9. Audite audientes, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere.] Hoc est, audietis et videbitis, sed non intelligetis, vel non voletis intelligere et cognoscere, uti explicant Septuag. et ex iis S. Paulus Actor. ult. v. 26. Est hebraismus, et enallage modorum; ponitur enim imperativus pro futuro: nam certum est Deum non imperasse Judæis peccatum; quinimo evidens est, eum voluisse et mandasse ut Judæi intelligerent, cognoscerent et exsequerentur sua oracula: ideo enim Prophetis jussit ut ea illis proponerent et edicerent.

Nota. Isaias prophetat hic de excæcatione Judæorum, tum sui temporis cæcorum et surdorum ad minas Isaiæ et Prophetarum, tum maxime tempore Messiæ; ac consequenter de eorum rejectione et reprobatione: sicut enim idem est fluvius, etiamsi alia et alia affluat et succedat aqua; ita idem fuit semper Judæorum populus, etiamsi alii et alii homines in eo invicem sibi successerint, inquit S. Basilius, q. d. Scio, o Judæi, vos avide Messiam promissum exspectaturos: sed cum venerit, vos eum rejicietis: conciones ejus et miracula audietis et videbitis, sed non voletis cognoscere, nec credere ea esse opera Messiæ: quin imo dicetis eum in Beelzebub ejicere dæmonia. Ita S. Basil. Chrysost. Cyrillus, Hieronymus.

10. Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava.] Pro *excæca* hebr. est השמן *hasmen*, id est, impingua, incrassa, hoc est, excæca et obdura. Cor enim crassum et pingue, scilicet luxui et ventri serviens, ineptum est ad capiendum cœlestia, ac proinde hebes et cæcum. Excæcatio enim non est aliud, quam mentis quædam obesitas, et hebetudo ad videndum et gustandum divina, atque obstructio impediens cœlestis doctrinæ admissionem, influxum et intellectum, ut indicant verba sequentia. Cor enim et aures non corporis, sed mentis intelligendæ sunt: mens enim ipsa est cor, est auris, est oculus, scilicet spiritalis; mens enim per se videt ut oculus, audit ut auris, sapit ut cor; eminenter enim in se continet cor, oculos, aures, nares, omnesque sensus corporis.

Secundo, excæcatio proprie ad intellectum pertinet, aggravatio sive obduratio ad voluntatem; utraque et peccatum est, et pœna peccati, et causa peccati. *Cæcitas*, inquit S. August. lib. 5. contra Julianum c. 3. *quam solus removet illuminator Deus, et peccatum est, quo in Deum non creditur; et pœna peccati, qua cor superbum digna animadversione punitur; et causa peccati, cum aliquid mali, cæci cordis errore committitur. Ita concupiscentia carnis et peccatum est, quia inest illi inobedientia contra dominatum mentis; et pœna peccati, quia reddita est meritis inobedientis; et causa peccati est, defectione consentientis, vel contagione nascentis.* Sic

Judæi ex cæci cordis errore et duritie Christum vexarunt et occiderunt.

Tertio, ad excæcationem duo requiruntur. Primo, pravus affectus, quo quis non vult recipere lumen, vel etiam impedimenta objicit (ut qui claudit fenestram, radios solis a se excludit) illuminationi divinæ, qua Deus per se, vel per Prophetas aut Apostolos, res ad salutem necessarias sufficienter proponit, explicat et confirmat. Secundo, inde sequitur carentia, sive privatio luminis divini, indeque moralis impotentia ad videndam veritatem. Sic Judæi videntes Christum tot facere signa, ut per ea credere possent et tenerentur ipsum esse Messiam, lucem hanc repudiarunt, et sic excæcati fuerunt, idque propter suam avaritiam, ambitionem, invidiam, etc. quam a Christo taxari videbant. Sic et obduratio primo, est improbitas, sive malitia volentis peccare, et nolentis facere officium debitum; secundo, est pertinacia et firma adhæsio ad illam, puta ad aliquam voluptatem, vel honum illicitum, ita ut nec monitis, nec consiliis, nec minis, nec promissis, nec præmiis, nec flagellis, nec ordinariis Dei inspirationibus et gratiis inde avelli se sinat. Audi miram excæcati et obdurati duritiem. Irenæ piæ Imper. successit Nicephorus Iconoclastarum et Manichæorum patronus: hic dum Ecclesiam gravibus premeret exactionibus, omnium ordinum suscitavit querimonias et lamenta. Monitus hac de re a Theodosio Salibara patricio respondit: *Si Deus obduravit cor meum ut Pharaonis, quid boni erit his qui sub manu mea sunt a Nicephoro? Theodosi, noli exspectare præter ea quæ vidisti.* Hic ergo omnes fere Imperat. ambitionibus, luxuriis et barbaricis crudelitatibus superavit. Quocirca Deum vindicem sensit; nam Sclavinorum princeps Crumus ejus recisum caput, per dies complures e sublimi ligno suspendit, postesque ipsum cute nudans, et argento forinsecus vestiens, bibere ex eo Sclavinorum principes exemplo suo docuit gloriabundus. Ita Zonaras t. 3. et alii.

Quarto, S. Hier. S. Thomas, Hugo, Haymo, et Glossa putant hæc esse verba Isaiæ, quasi ipse oret, dicatque: Excæca, Domine, Judæos, ut sic Apostoli eant ad Gentes, easque illuminent. Verum S. Cyrill. Lyran. Forer. Adamus et passim recentiores verius censent hæc esse verba Dei ad Isaiam: hoc enim exigit filum et connexio orationis. Cœpit enim Deus loqui et pergit, ac tandem concludit: *Ne forte convertatur, et sane eum.* Quæ sine dubio sunt verba Dei.

Dices: Ergone Deus præcipit Isaiæ ut decipiat et excæcet Judæos? Respondeo, nequaquam. Sed duplex est sensus. Prior, *excæco*, id est, ita obscure per ænigmata et parabolas tua Judæis propone, ut ipsi non intelligant, sed obnubilentur et excæcentur: sic enim fecisse Christum docet S. Joannes cap. 12. 40. ubi citat hunc Isaiæ locum. Posterior et verior sensus est, *excæco*, id est, prædic eos excæcandos: sæpe enim verba realia per mentalia exponenda sunt, uti ostendi canon. 29. q. d. Omnino Judæi per peccata sua excæcati a me deserentur, magis excæcabuntur et obdurabuntur: et ita fiet, ut frustra eis concioneris, tam tu, o Isaia, quam tu, o Christe; nec enim ipsi suos inveteratos mores mutabunt, nec justitiam et salutem assequentur; ita tamen, o Isaia, et prædic eos excæcandos, ut sciant hæc a me prævisa et prædicta, ut Christus hoc eis objicere possit; unde Septuag. vertunt: *Incrassatum est cor eorum*; S. Joannes vero c. 12. vertit, et legit: *Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum.* Id factum est, quia eidem verbo Hebræo alia et alia substituerunt puncta. Si enim punctes השמן *hasmen*, erit *impingua*, *excæco*; si חשמן *husman*, erit *excæcatum est*; si השמין *hismin*, erit *excæcavit*: quæ omnia sensu idem sunt, pro quo Nota.

Quinto, hominem proprie obdurare et excæcare seipsum: hoc enim est, quod ait Sapiens cap. 2. 21. *Excæcavit enim illos malitia eorum*; positiva ergo causa excæcationis, est propria excæcati malitia. Deus vero indirecte excæcat et obdurat, quia impiis lumen veritatis et gratiæ sensim subtrahit, atque errorum et excæcationis occasiones eis objici sinit, ad puniendа eorum peccata, ut fusius dixi can. 27. q. d. Prædic, o Isaia, quod Judæi ob pravos suos affectus directe se excæcabunt et obdurabunt, ne audiant tuas æque ac Christi prædicationes; ego vero indirecte eosdem ob peccata excæcabo, eo modo quo dixi. Ergo Judæi excæcati sunt primo, a se; secundo, a Deo; tertio, ab Isaia: a se directe et positive, a Deo indirecte et permissive; Isaias vero excæcavit eos, id est, prædixit eorum excæcationem. Quare exsecranda est blasphemia Calvini dicentis, Deum proprie et directe Judæos, Pharaonem, aliosque impios excæcasse et obdurasse, contra quam egi Roman. 9. 17. et Exodi 7. 1. Quocirca cavendus est hic Vatabli commentarius, ab hæreticis depravatus, qui τὸ *aures ejus aggrava*, sic explicat: *Velut mole aliqua obturo, sordibus aut alia re imple, ne possint exaudire*; et aliorum qui vertunt: *Inunge, obline, obtura unguento pingui*, item: *Obstino cor populi hujus.* Hæc enim nimis dure dicuntur, Deumque active, directe et positive impios obdurare significant.

Denique S. Clemens libro 3. Constit. Apost. cap. 6. hæc Isaiæ verba recte adaptat iis, qui negligenter et dormitanter audiunt verbum Dei ejusque doctores et præcones.

NE FORTE VIDEAT OCULIS SUIS.] Rursum hæc prophetice per futurum exponenda sunt, q. d. Ex hac Judæorum excæcatione omnino fiet, ut non videant, non intelligant, ac consequenter ut non convertantur ac sanentur. Nam ut pulchre ait vetus doctor: *Deus non hic sanitatem volentibus denegat: qui enim sic intelligit, absolvit hominem, damnat auctorem* (Deum) *sed contradicentes et sanare nolle pronuntiat: frustra enim ad conferendum remedium promissa est bonitas medici, si intemperantia contradicat infirmi*; si videlicet infirmus nolit sequi consilia, et diætam a medico præscriptam, uti Judæi noluerunt sequi fidem et legem Christi.

11. ET DIXI: USQUEQUO, DOMINE?] q. d. Quamdiu hæc pœna excæcationis Judæi mei popularea punientur? secundo, et aptius, q. d. Quo evadet hæc Judæorum cæcitas et durities, æque ac tua, o Domine, derelictio et furor in eos? huic enim interrogationi apte congruit sequens responsio Domini.

DONEC DESOLENTUR CIVITATES ABSQUE HABITATORE.] Pro *donec* hebraice est עד *od*, id est, *usque* ad desolationem civitatum totius Judææ, q. d. Eorum cæcitas et durities quæ meam iram inflammat, huc evadet, ut gens tota desoletur, nec ante cessabit do-

nec omnes eorum urbes vastentur a Tito et Vespasiano, a quibus Judæi vel occidantur, vel fuga aut captivitate in totum orbem dispergentur, ita tamen ut toto orbe terrarum non intereant, sed per propagationem sobolescant et multiplicentur ut seq. Ita S. Hier. Basil. Cyril. Haymo et Ruper. qui docent Isaiam loqui de excidio Judæorum per Romanos, non per Assyrios, ut vult. S. Chrys. nec per Chaldæos, ut vult Vatabl.

12. Et longe faciet Dominus homines.] Loquitur de se in tertia persona, q. d. Ego Dominus ablegabo Judæos a sua patria, faciamque eos extorres, ut toto orbe vagentur.

Et multiplicabitur.] Gens Judaica, licet pene excisa, tamen quia natura sua fœcunda est, et quia multas habet uxores, rursum multiplicabit se. Septuag. vertunt: *Et multiplicabuntur derelicti super terram.* Chaldæus et Vatablus aliter vertunt sic: *Eritque desolatio multa in terra.*

13. Et adhuc in ea decimatio,] scilicet facienda vel tollenda est, q. d. Gens Judaica ita multiplicans se post excidium Titi, rursum post 50. annos ab Adriano Imp. ita vastabitur, ut quasi a decem vix unus relinquatur; hoc enim est hic decimare; non enim capitur proprie, ut sit idem quod unum e decem tollere; nam Adrianus Judæos iterum rebellantes majore clade quam Titus affecit, et pene delevit, adeo ut edicto prohibuerit fugitivos ad terram suam regredi, eamque aspicere: unde sic dispersi Judæi miserrimi, ostentui et derisui fuerunt, sunt et erunt, uti prædicit hic Isaias. Ita S. Hieron. Cyrill. Rupert. Haymo et alii.

Nota: Pro *decimatio* hebr. est עשיריה *asiria* quod denarium, decimam vel decadem significat. Unde varie a variis explicatur.

Primo sic, *decimatio*, id est, decem tribuum abductio in Assyriam, fiet in Israel.

Secundo, Vatabl. sic q. d. Adbuc in Juda erit decas, id est, decem reges (tot enim fuerunt a Joatham filio Oziæ usque ad Sedeciam) et decimo (Sedecia) regnante iterum ejicientur Judæi, et destruentur.

Tertio, Adamus, q. d. Novem Judæorum partes vastabuntur a Romanis, decima pars Deo debita ei dabitur, eritque semen sanctum (ex frugibus enim decimæ erant sacræ Deo) hoc est decima Judæorum pars convertetur ad Christum. Ita et S. Basil. Arias, Osorius, Pintus et Alcazar in Apoc. 11. v. 13. notat. 11.

Quarto, Sanchez, q. d. Novem Judæorum partes perdentur ab hostibus, puta Chaldæis vel Romanis; decima pars reliqua a Deo racemabitur et perdetur, eritque quasi gens furori ejus addicta et devota non aliter quam victima altari et cultro.

Quinto, idem, Decimare, inquit, est decies vastare, et *decimatio* est decies repetita vastitas, q. d. Sæpius et multoties vastabitur Juda: denarius enim est symbolum multitudinis; unde aliqui decem Judæorum vastationes post tempora Isaiæ enumerant hoc modo: prima, facta est a Salmanasar, qui decem tribus abduxit, secunda, a Sennacharib; tertia, ab Asarbaddon, qui Manassem regem vinctum abduxit; quarta, a Pharaone Nechao, qui Josiam occidit; quinta, a Nabuchodonosor; sexta, a Nabuzardan; septima, ab Antiocho Epiphane: octava, a Pompejo; nona, a Tito; decima, ab Adriano.

Sexto, aptissime Chaldæus, Judæi, inquit, decimabuntur, id est unus ex decem relinquetur; decima Judæorum pars tantum remanebit, sicut post vindemiam vinea racematur, id est, racemi reliqui colliguntur, ut ex decem vix unus remaneat. *Decimare* ergo hic idem est quod racemare. Ita enim racemavit Judæos Adrianus, ut dixi.

Et convertetur, et erit in ostensionem.] Nota enallagen Hebraicam, qua verba *convertor, revertor, addo, odjicio*, ponuntur pro adverbiis *rursum, iterum, ultra*: *convertetur* ergo, *et erit in ostensionem*, id est, iterum erit in ostensionem. Sic dicitur Psal. 84. v. 7. *Tu conversus vivificabis nos*, id est tu iterum vivificabis nos; et Psal. 77. 41. *Conversi sunt, et tentaverunt Deum*, id est iterum tentaverunt Deum: eadem phrasis crebra est in Psalmis. Ita Forerius.

In ostensionem.] Primo, ut omnibus gentibus Judæa vastata ostendatur in exemplum justæ vindictæ Dei, quo percellantur aliæ gentes, ne sua impietate Deum irritent.

Secundo et melius, *in ostensionem*, ut scilicet Juda sit ostentui et risui Gentibus, ut ab illis digito ostendatur quasi stultus et stolidus (Hebr. enim בער *baor* stultum significat) vel quasi infamis ob tanta crimina, æque ac supplicia sua, juxta id quod comminatus est eis Moses Deut. 29. *Et dicent omnes Gentes: Quare sic fecit Dominus terræ huic? Quæ est hæc ira furoris ejus immensa? Et respondebunt: Quia dereliquerunt pactum Domini.*

Tertio, Hebr. לבער *lebaer* verti potest, *erit in depastionem*, id est, ut Septuag. vertunt, *in deprædationem*; male enim aliqui codices legunt, *in deprecationem*.

Quarto, verti potest cum Chaldæo, *erit in combustionem.*

Sicut terebinthus, et sicut quercus, quæ expandit ramos suos,] scilicet aridos et demortuos, ideoque deformes: pro *expandit* enim hebr. est בשלכת *bescalleshet*, id est, defluit, emittit, dejicit folia, ut solos nudosque ramos aridos eosque paucos et curtos expandat et ostendat, qui idcirco hebr. vocantur מצבת *mattsebet*, id est, subsistentia (בם *bam*. id est in eis, scilicet terebintho et quercu) ex qua rursum in vere germen novum revirescat, et semen sanctum quod sequitur suppullulet. Unde Chaldæus vertit: *Erunt sicut terebinthus, et sicut quercus quæ cum defluunt folia ejus, videntur quasi arida; et adhuc retinent humorem ut ex eis sustentetur semen*; et sic dixit cap. 1. 30. *Cum fueritis velut quercus defluentibus foliis.*

Secundo, Septuag. *mattsebet* vertunt thecam; habent enim: *Erunt sicut glans quæ excidit de theca sua.* Sicut enim hæc est pabulum porcorum, sic Juda erit præda hostium. Alii vertunt; *Erunt sicut castanea quæ excidit e theca sua*, q. d. Sicut castanea quamdiu spinosa theca includitur tuta est; sed ubi ea se aperit præda est porcis; ita Israel quamdiu Dei vallabatur præsidio, tutus erat ab hostibus; nunc eo nudatus eis erit in direptionem. Ita Sanchez.

Tertio, Vatablus vertit: *Sicut ulmus et quercus cum fulcrum eis submittitur, sic semen sanctum erit fulcrum ejus*, sicque explicat: sicut in ulmo et quercu abjectis foliis est vis quædam generatrix, cujus ope vera novo rursus folia et frondes emittunt: sic se habebunt incolæ Judæ, qui cum mortui esse putabuntur in Ba-

bylone, tum reduces reflorescent, producentque semen sanctum, id est filios sanctos, ita ut ex eis nascatur Sanctus Sanctorum Christus Dominus.

SEMEN SANCTUM ERIT ID, QUOD STETERIT IN EA.] Theodotion vertit: *Semen sanctum erit columna fundationis ejus.* Hebræum enim *mattsebet* significat statuam, columnam, fulcrum, statumen. Aquila vertit: *Semen sanctum erit germen ejus*, q. d. Licet arbor hæc (terebinthus vel quercus) id est, Judæorum populus videatur in clade Titi et Adriani esse emortuus; tamen servabitur in ea aliquod germen et semen sanctum, scilicet Christus Dominus, qui columna est, et basis totius sanctitatis: cujus mox rami totum orbem implebunt, per quam reliquiæ Judæorum salvabuntur, et qui quasi oliva fructiferæ Gentes quasi oleastri inserantur, Rom. 11. 25. Ita fere S. Hieron. Chaldæus et alii. Solet enim Propheta a tristibus ad læta, a terrenis ad spiritualia evolare, Judæisque afflictis promittere Christum Salvatorem. Unde secundo, *semen sanctum*, hoc est propagatio sancta sunt Judæi in Christum credentes. Idem enim hic dicitur cum eo quod dixit cap. 4. 3. *Et erit: omnis qui relictus fuerit in Sion, etc. sanctus vocabitur. Semen ergo sanctum* sunt Apostoli, aliique primi Christiani, ex quibus sanctorum genus toto orbe propagatum est.

Nota, זרע *zera*, id est, *semen*, Hebræi vocant non tantum grana seminis, sed et ipsas stirpes, surculos ac germina, ex quibus quasi ex semine progenerantur folia, frondes et fructus. Non ergo ipse truncus arboris, sed rami sive stirpes in trunco vocantur hic *semen:* truncus enim est ipsa arbor, in qua stat hoc semen, id est, stirpes et rami, quos proinde vocat hebr. *mattsebet*, quasi statumen futuræ germinationis et propagationis, uti vertit noster Interpres.

CAPUT SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

INCIPIT HIC SECUNDA GENERALIS ISAIÆ PROPHETIA, QUÆ PROTENDITUR USQUE AD C. 13. FACTAQUE EST SUB ACHAZ REGE PESSIMO (PRIMA ENIM EST EA, QUÆ A CAP. 1. HUC USQUE EXPOSITA EST, FACTAQUE EST SUB OZIA ET JOATHAM.) HÆC PRÆCIPUE AGIT DE EMMANUELE EX VIRGINE NASCITURO, EJUSQUE SALUTE, VICTORIA, GRATIIS ET TRIUMPHIS. HOC ERGO CAPITE ACHAZ ET JUDÆIS TIMENTIBUS EXCIDIUM A SYRIS ET SAMARITIS, PROMITTIT ISAIAS OPEM ET LIBERATIONEM, SYRIS VERO ET SAMARITIS EXCIDIUM INTENTAT. SECUNDO, V. 10. HUJUS REI OFFERT ET DAT SIGNUM EMMANUELIS NASCITURI EX VIRGINE. TERTIO, V. 17. ACHAZ ET JUDÆIS INCREDULIS CLADEM PER ÆGYPTIOS, ET EXCIDIUM PER CHALDÆOS COMMINATUR.

NOTA. SEQUENTIA CAPITA 7. 8. 9. 10. ESSE CONNEXA, ET IDEM QUOD JAM DIXI REPETERE ET INCULCARE; NAM C. 8. DOCET EMMANUELEM VOCANDUM CELEREM PRÆDATOREM: QUIA PER ASSYRIOS REGNUM SYRIÆ ET SAMARIÆ, PER SE VERO REGNUM DIABOLI VASTABIT. CAP. 9. SEX ALIA NOMINA, POTENTIAM ET DOTES EMMANUELIS SIGNIFICANTIA, ASSIGNAT, RURSUMQUE SYRIÆ ET SAMARIÆ VASTITATEM COMMINATUR. CAP. 10. JUDÆORUM ET EZECHIÆ OBSIDIONEM ET AFFLICTIONEM PER ASSYRIUM SENNACHERIB, DEINDE FUSE IPSIUS SENNACHERIB EXITIUM ET CLADEM EI AB ANGELO ILLATAM DENUNTIAT.

1 ET factum est in diebus Achaz filii Joatham, filii Oziæ regis Juda, ascendit Rasin rex Syriæ,
et Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem, ad præliandum contra eam: et non po-
tuerunt debellare eam. 2. Et nuntiaverunt domui David, dicentes: Requievit Syria super
Ephraim, et commotum est cor ejus, et cor populi ejus, sicut moventur ligna sylvarum a facie
venti. 3. Et dixit Dominus ad Isaiam: Egredere in occursum Achaz tu, et qui derelictus est Ja-
sub filius tuus, ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via Agri fullonis. 4. Et dices ad
eum: Vide ut sileas: noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium
istorum in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ: 5. eo quod consilium inierit contra te
Syria in malum Ephraim, et filius Romeliæ, dicentes: 6. Ascendamus ad Judam, et suscitemus
eum, et avellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeel. 7. Hæc dicit Do-
minus Deus: Non stabit, et non erit istud: 8. sed caput Syriæ Damascus, et caput Damasci Rasin:

et adhuc sexaginta et quinque anni, et desinet Ephraim esse populus: 9. et caput Ephraim Samaria, et caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis, non permanebitis. 10. Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: 11. Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. 12. Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum. 13. Et dixit: Audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? 14. Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. 15. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. 16. Quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris a facie duorum regum suorum. 17. Adducet Dominus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui, dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim a Juda cum rege Assyriorum. 18. Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et api, quæ est in terra Assur, 19. et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium, et in cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et in universis foraminibus. 20. In die illa radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput et pilos pedum, et barbam universam. 21. Et erit in die illa: Nutriet homo vaccam boum, et duas oves, 22. et præ ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim et mel manducabit omnis qui relictus fuerit in medio terræ. 23. Et erit in die illa: Omnis locus ubi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas et in vepres erunt. 24. Cum sagittis et arcu ingredientur illuc: vepres enim et spinæ erunt in universa terra. 25. Et omnes montes, qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium, et erit in pascua bovis, et in conculcationem pecoris.

1. ET FACTUM EST IN DIEBUS ACHAZ.] Præcedens prophetia, cap. 6. contigit Isaiæ anno quo mortuus est Ozias: ergo ab illa usque ad hanc fluxerunt sedecim anni, quibus regnavit Joatham pater Achaz. Sub Joatham prophetasse quædam Isaiam, patet ex cap. 1. v. 1. quænam illa fuerint non liquet: non enim in serie capitum servatur series temporum, ut patet in Jeremia: nonnulli censent visionem cap. præced. contigisse mortuo Ozia, cum jam regnaret Joatham.

ASCENDIT RASIN.] Vide historiam lib. 4. Reg. cap. 15. et 16. et 2. Paralip. 28. ubi dicitur, Judæam ob peccata Achaz graviter et sæpius Deo puniente fuisse vastatam a regibus Syriæ et Samariæ, ac tandem cum ab eis Achaz metuerat obsidionem et excidium, implorasse opem Theglatphalasar regis Assyriorum.

ET NON POTUERUNT DEBELLARE EAM.] Est prolepsis: hæc enim verba postponenda sunt; nam hæc Isaiæ prophetia præcessit, fuitque causa, hujus liberationis: nam eum jam ingrueret rumor belli, et metus Rasin et Phacee Judæam inhiantium, promisit Isaias Deum, qui antea immiserat Rasin et Phacee in Judæam ut eam punirent, nunc eamdem tutaturum, irritosque eorum conatus redditurum, eo quod ipsi non missu et nutu Dei, ut ante, sed proprio motu et ambitione Judæam jam plane perdere et avertere cogitarent. Ita S. Thom.

ET NUNTIAVERUNT DOMUI DAVID.] Id est, duabus tribubus quæ adhæserunt stirpi Davidis, cum decem aliæ facerent schisma, crearentque sibi regem Jeroboam. Secundo, et aptius, *domui*, id est, familiæ regiæ Davidis, puta regi Achaz, ejusque fratribus et cognatis. Unde sequitur: *Et commotum est cor ejus*, scilicet regis. Vide can. 17.

REQUIEVIT SYRIA,] q. d. Syria et Rasin ejus rex janxit se, et, ut Septuag. vertunt, *conspiravit*; et ut Vatabl. *societatem iniit* cum Ephraim, id est, cum decem tribubus, quarum caput erat Samaria sita in tribu Ephraim, puta cum Phacee rege Israel, contra Achaz et duas tribus Juda et Benjamin illi adhærentes, illique subjectas. Sic 1. Reg. 7. dicitur: *Requievit Israel post Dominum*, id est, iterum sociavit se Domino, cœpit rursus Deo adhærere, eumque colere.

ET COMMOTUM EST COR EJUS, expavit, perculsus est, contremuit, SICUT LIGNA A FACIE VENTI] commoventur et impelluntur. Significatur summa Achaz et Judæorum trepidatio. Qualis enim erat rex, talis erat et populus: similes habebant labra lactucas. Regis est esse cordatum in rebus tristibus, et pavida populi corda animare: verum rex impius et pavet ipse primus, et pavoris auctor est subditis. Semper enim pavet mala conscientia.

3. EGREDERE.] Achaz impius afflictus non confugit ad Deum in templo, sed urbe egreditur ut secum deliberet de modo bellum hoc evadandi; unde ei licet indigno jubetur occurrere Isaias, et promittere victoriam.

QUI DERELICTUS EST JASUB FILIUS TUUS.] Hebraice est. *Sear Jasub filius tuus*: filius ergo Isaiæ dictus est *Sear Jasub*. Ita Vatabl. Pagnin. Osorius, Forerius. Noster interpres cum Sept. decurtat nomen, solumque eum vocat *Jasub*, tum ut innuat mysterium latens in voce *Sear*, quod mox explicabo, tum quia sic sæpe alibi fit, ut cum Idumæa vocatur *Duma*, Isaiæ 21. 11. Jerusalem vocatur *Salem*, Hierosolyma *Solyma*, Ben ammi vocatur, *Ammon*, Gen 19. 38. Bethlamites vocatur *Lamites* 1. Paral. 20. v. 5. in Hebræo. Sic Mardochæus dicitur fuisse *de stirpe Jemini*, Esther 2. id est, de Benjamin, sive Benjaminita, uti explicatur Esther 11.

Nota: Deus non tantum per res et symbola, sed etiam per nomina solet prophetare. Sic enim Osee cap. 1. jussit proles suas nuncupare: *Non misericor-*

diom consecuta, Non populus meus. Sic Christo cap. seq. imponit nomen: Accelera spolia detrahere. Festina prædari. Ita et hic Isaias Dei instinctu filio suo imposuit nomen Sear Josub, id est, derelictus redibit, vel reliquiæ convertentur, ut significaret populum Judaicum, qui cladibus præcedentibus a Rasin, Phacee, et aliis illatis supererat, ab excidio quod eis hi duo reges jam intentabant, liberandum esse: hacque de causa jussit Deus, ut Isaias pater filium hunc suum secum duceret ad Achaz.

Fabulantur Judæi, Isaiam duos habuisse filios, scilicet Rabsacem, qui transfugit ad Assyrios, et hortatus est Judæos, ut se pariter Assyriis dederent, 4. Reg. 18 et hunc, qui propterea dictus est Sear, id est, derelictus, quod alio fugiente ad hostes, hic apud patrem relictus sit.

Alii filium hic non carnis, sed disciplinæ accipiunt, ut filius sit idem quod discipulus Isaiæ, quomodo 4. Reg. 6. vocantur filii Prophetarum eorum discipuli. Ita R. Salomon et R. David ex R. Jonatha. Unde Chaldæus vertit: Egredere nunc in occursum Achoz tu et reliqui, qui non peccaverunt, et qui conversi sunt a peccato discipuli tui: quasi jubeatur hic Isaias cum discipulis suis egredi in occursum Achaz. Hos secuti nonnulli Catholici, opinantur Isaiam non fuisse uxoratum, sed cœlibem. Verum τὸ qui derelictus est filius tuus Sear Jasub, simpliciter et plane significat eum fuisse filium Isaiæ naturalem et secundum carnem, non discipulum.

Trop. Sear Josub significat, justos et sanctos, qui sunt verum Dei semen ex Deo nati, ex omni suo periculo et angustiis tandem incolumes Deo duce evasuros.

Allegor. Achaz sunt Judæi, Isaias est Christus, Jasub sunt Apostoli Christi, qui multos Judæorum ab exitio æterno liberarunt, et ad Christum ac salutem converterunt.

Anagogice, quomodo a terrenis ad cœlestia quis convertatur, et perducatur, vide apud S. Basil.

In via Agri fullonis,] ubi ob vicinum aquæductum piscinæ, id est, lacunæ superioribus, plures erant officinæ fulloniæ, quæ in urbe ob inopiam aquarum et loci esse non poterant: fullones enim ad pannos purificandos et tingendos copia aquarum indigent, et loco aperto ad eos siccandos.

4. Vide ut sileas.] Vide ut quiescas, ut quieto sis animo, et secure recumbas in mea hac promissione et protectione, ne timeas Syros et Samaritas, q. d. Tu, o Achaz, cum tuis percellaris et trepidas audito rumore hostium, pone hos metus, hos fluctus, sis animo tranquillo; ego tuebor te cum urbe. Ita Cyrill. Procopius et Haymo. Unde sequitur: Noli timere. Secundo, vide ut sileas, q. d. Noli desperare, et desperabundus Deum blasphemare (erat enim Achaz impius) noli etiam trepidus cogitare de imploranda ope Assyriorum; sed quiesce fidenter in Deo, ejusque auxilio quod tibi promitto.

Noli timere a duabus caudis titionum fumigantium. Quæ sint hæ caudæ titionum explicat subdens: in ira (hebr. enim bet, id est, in, sæpe capitur pro מן min, id est, a, ab) furoris Rasin et filii Romeliæ.] Hos ergo duos reges Syriæ et Israel assimilat duabus caudis, sive extremitatibus titionibus qui igne extracti fumigant, sed mox extinguuntur: quia pari modo hi duo reges ira, superbia et animositate bellandi contra Judæos accensi, solum fumum, id est, molestiam, scilicet metum aliquem Judæis attulerunt; nam ignis, id est vis et potentia eorum, mox cum regno extincta et deleta est a Theglatphalasar rege Assyriorum 4. Reg. 16. et 17.

6. Ascendamus ad Judam (ad Judæos) et suscitemus eum,] bello eum lacessamus.

Et avellamus eum.] Hebr. נבקענו nobkienna id est, diffindamus, vel obscindamus eum, scilicet ab Achaz, et a corona ac stirpe Davidis, trahamusque eum ad nos. Secundo, findamus eum in duas partes, quasi dicant: Partiamur inter nos regnum Judæorum, ut partem unam occupent Syri, alteram Samaritæ.

Et ponamus regem in medio ejus (in eo) filium Tabeel.] Tobeel hebraice significat bonum et commodum Deum. Unde aliqui putant Tabeel esse nomen idoli, sive Dei Gentium, cujus epithetum est bonus, vel optimus et maximus, quasi dicant: Ponamus in templo Judæorum Deum nostrum Tabeel excluso Deo ipsorum, ut sic nobiscum coalescant in unum regnum, æque ac fidem et religionem: hac enim de causa Jeroboam fecit idola, puta vitulos aureos, ut populum sibi devinctum detineret. Secundo, Chaldæus vertit: Ponamus in eo regem qui nobis bonus sit et commodus. Verum τὸ filium significat Tobeel hominem fuisse, non idolum: rursum non Tabeel, sed ejus filium designatum fuisse regno Judæ. Tobeel ergo fuit nomen proprium viri, qui vel sanguine, vel arcta amicitia et obligatione junctus fuit cum Rasin et Phacee regibus, cujus proinde filium virum strenuum, sibique obstrictum voluerint creare regem Judææ, ita tamen ut eis maneret devinctus, verbi gratia subjectus aut feudatarius. Ita Cyrill. et alii.

7. et 8. Hæc dicit Dominus: Non stabit, et non erit istud, q. d. Ego Deus evertam hoc Rasin et Phacee consilium, faciamque ut caput Syriæ, scilicet solius, sit Damascus, et caput, id est rex solius Damasci, puta Syriæ, cujus metropolis est Damascus, sit Rasin,] q. d. Non ergo Rasin quidquam Judææ sibi subjiciet, aut adjunget regno Damasci, sed soli Syriæ et Damasco, uti hactenus facit, dominabitur. Ita S. Hieron. Basil. et Haymo.

Secundo, Sanchez ex his verbis colligit, quod Rasin et Phacee hæredem suum, æque ac regem Judææ destinarint hunc filium Tabeel, ita ut ipse tam Judææ quam Syriæ et Samariæ dominaretur, quodque voluerint metropolim, caput et arcem horum trium regnorum constituere Jerusalem: unde Deus hoc elidens ait: Non Jerusalem, sed Damascus erit caput Syriæ.

Tertio et optime, Cyrillus per zeugma in omnibus hisce repetit verbum desinet, quod sequitur, hoc modo: non stabit hoc eorum arrogans consilium: sed e converso caput Syriæ Damascus desinet corruetque, et caput, id est rex, Damasci Rasin desinet, et desinet Ephraim esse populus; et caput, id est, metropolis, Ephraim, puta Samaria, desinet, et caput, id est, rex, Samariæ filius Romeliæ desinet. Hic sensus maxime planus est et appositus. Duorum enim regum superbum supercilium, quo Judææ excidium cogitabant, in ipsorum caput retorquet, ac ipsismet idem exitium et ruinam intentat, idque clare explicat c. sequent. vers. 4. itaque reipsa contigisse patet: nam Theglat-

phalasar et Assyrii vastarunt et subegerunt tam Syriam quam Samariam, 4. Regum c. 16. et 17. et 18.

8. Adhuc sexaginta et quinque anni, et desinet Ephraim esse populus.] Tradunt Hebræi in Seder Olam c. 19. et ex iis S. Hier. Haymo, S. Thomas, Procopius, Hugo et Dionysius, hos 65. annos computandos esse non ab Achaz, sub quo hæc vaticinatus est Isaias, sed a prophetia Amos c. 5. 27. et c. 7. 11. qui idem quod hic Isaias prophetavit anno 25. Oziæ regis Juda biennio ante terræmotum, qui contigit anno 27. Oziæ. Nam si a 25. anno Oziæ computes, restabunt ea annis Oziæ (qui 52. annis regnavit) anni 27. his adde 16. annos Joathami, et 16. Achaz, denique 6. Ezechiæ (nam anno ejus 6. capta est Samaria) invenies annos 65. q. d. Ego Isaias repeto et confirmo prophetiam Amos, quæ vulgo nota et trita est, scilicet quod ab ejus vaticinio incboando, post 65. annos vastabitur Samaria.

Dices, Terræmotus ille, ante quem Amos prophetavit, contigit sub Ozia, ut patet Zachar. 14. 5. et sub Jeroboam, ut patet Amos 1. 1. Atqui Ozias cœpit regnare anno 27. Jeroboam, ut patet 4. Reg. 15. 1. Porro Jeroboam regnavit 41. annis: ergo quatuordecim annis tantum regnavit Ozias cum Jeroboam, quibus consignanda est jam dicta prophetia Amos; quia sub utroque hoc rege contigit, ut dixi: ergo non 27. sed ut summum 14. anno Oziæ prophetavit Amos, indeque hos 65. annos incboare oportet.

Respondeo, Oziam cœpisse regnare anno 27. Jeroboam, scilicet regnantis cum patre, qui annus regni Jeroboam, solius post patrem regnantis, erat annus 14. ut colligitur ex 4. Reg. 14. v. 23. collato cum 2. Paralip. 25. 1. ubi dicitur Amasias pater Oziæ regnasse 29. annis, ejusque anno 15. cœpisse regnare Jeroboam. Ergo eum Jeroboam regnavit Amasias 14. annos, tuncque mortuus est, et statim successit ei Ozias filius eodem anno 14. a quo usque ad 41. Jeroboam numerantur anni 27. quibus cum Jeroboam regnavit Ozias vel Azarias. Ita Cajetan. ibidem, et alii.

Porro quod nonnulli addunt, Oziam lepra percussum eo tempore quo factus est terræmotus (utraque enim hac pœna punitum fuisse ejus sacrilegium) difficultatem habent: nam sic 25. annis fuisset leprosus ideoque separatus a populo, ac consequenter totidem annis regnum pro eo administrasset filius Joatham; hoc autem falsum est: nam Joatham, moriente patre Ozia, tantum erat 25. annorum, ut patet 2. Paralip. 27. nisi dicas optimates pro Ozia et Joatham puero administrasse regnum, donec Joatham adolesceret in eam ætatem, qua per se posset illud administrare.

Secundo, paulo aliter hos annos computant Vatablus et Forerius, scilicet ab anno 17. Jeroboam filii Joas; illo enim anno prophetasse hæc Amos: ergo ex Jeroboam (qui 41. annis regnavit) regno supersunt 24. anni: bis adde decem Manahem, 2. Phaceia, 20. Phacee, et 9. Osee (nono enim ejus anno capta est Samaria) habebis annos 65. quos quærimus. Sed hic semputus non consentit cum communi Hebræorum computo, quem jam assignavi: nam Oziæ annus 27. a quo Hebræi hos 65. annos incboant, incidit non in 17. sed in 14. Jeroboam.

Tertio, Sanchez putat hos 65. annos non futurum sed præteritum spectare, sensumque esse, q. d. *Adhuc*, id est, abhinc 65. annis prædicta est ab Amos vastitas Samariæ, eaque illi revera, uti prædicta est, obtinget. Sed τὸ *adhuc*, *desinet*, futurum significare solet, non præteritum, neque ab Amos ad Isaiam interfluere potuerunt 65. anni, ut patet ex dictis.

9. Si non credideritis, scilicet mea ope vos liberandos ab excidio, quod vobis intentant Rasin et Phacee, quodque ipsosmet et cum reguis suis puniam et evertam, non permanebitis.] in regno vestro, sed æque ut ipsi captivi abducemini cum decem tribubus fratribus vestris, sustinentes eorum pœnam quorum secuti estis infidelitatem. Ita S. Hier. Haymo, S. Thomas, Rupert. et alii.

In Hebræo autem pulchra est paronomasia אם לא תאמנו כי לא תאמינו *im lo taaminu ki lo teamenu*, q. d. *Qui non confidit, non confidet*; אמן *aman* enim in cal significat credere, in niphal esse firmum, stabilem, consistere et permanere. Septuag. vertunt: *Si non credideritis, non intelligetis*, quod sæpe citant S. August. Chrysost. Cyprianus et alii Patres.

11. Pete tibi signum.] Erat Achaz incredulus æque ac impius, diffidebatque prophetiæ Isaiæ et Dei auxilio: offert ergo ei Deus per Prophetam probationem per signum et miraculum, q. d. Pete in confirmationem prophetiæ meæ, et veritatis quam prædixi, scilicet vos liberandos, et hostes vestros evertendos, signum quod iubet: visne ut scindatur terra, et grandi hiatu infernus pateat, an vero ut cœli aperiantur, aut sol stet, uti feci Josue, rursumque faciam filio tuo Ezechiæ? dic, elige, præstabo et efficiam quod elegeris. Ita Chald. et Abulens. in hunc locum Isaiæ.

12. Non petam.] S. Ambros. in Psalm. 118. ser. 8. v. 4. et alii, putant Achaz ex modestia et humilitate noluisse petere signum, ne videretur tentare Deum: sed quia Propheta contra eum v. sequenti excandescit, et quia Achaz erat idololatra; hinc verius videtur, eum ex hypocrisi et impietate ita respondisse; quia a Deo aversus, eique diffidens fidebat dæmoniis, et idola sua statuerat consulere, atque opem Assyriorum implorare. Ita S. Hieron. Cyrillus, Basil. Rupert. Secundo, Forerius et Sanchez censent Achaz confisum opibus suis et auxilio Assyriorum, noluisse rem hanc plane Deo committere, ne videretur Deum tentare per miraculum, cum humana posset adhibere media et subsidia, quibus se rem confecturum putabat. Verum regis impietas, et Isaiæ increpatio quæ sequitur, cum ulterius progressum ostenduut, præsertim quia Achaz facile videbat nullam hic esse tentationem Dei, si acceptasset signum quod Propheta ultro offerebat; ficte ergo dicit: *Non tentabo Dominum.*

13. Audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus?] q. d. Vestra impietate, incredulitate et diffidentia, o Achaz, vosque ejus proceres et consiliarii, qua oraculis meis diffiditis, eaque quasi falsa aut vana contemnitis, ideoque signa quæ offero despicitis et respuitis; non tantum mihi, sed et Deo, cujus ex ore loquor, hæcque promitto, molesti, increduli et injurii estis, et, ut Septuag. vertunt, *agonem redditis*, quasi dicant: Videmini cum Deo velle colluctari, eumque fatigare et tædio afficere, dum assidue vestra impietate eum irri-

tatis, et nunc maxime cum eum tam magna ultro promittentem contemnitis, quin et falsitatis vel impotentiæ, quasi non possit vos a Rasin et Phacee liberare, tacite accusatis.

14. PROPTER HOC DABIT DOMINUS IPSE VOBIS SIGNUM.] q. d. Quia tu, o Achaz, cum tuis non fecitis quod debetis, ut occurratis Deo vestro, et non creditis Deum vos posse liberare a Rasin; hoc Deus faciet aliquid dignum se, non quod debet, sed quod misericorditer decernit, scilicet dabit longe mirabilius et potentius, quam sit hæc liberatio vestra a me hic prædicta, signum potentiæ, bonitatis et misericordiæ suæ; dabit, inquam, vobis non in persona vestra, quia vos increduli et indigni estis, sed in nepotibus vestris, juxta can. 34 ut, cum illi hoc signum viderint, scilicet per Christum se liberatos esse ab hostibus longe potentioribus, puta morte, peccato et diabolo, cujus typus est hæc liberatio Hierosolymæ ab invasione Syrorum et Samaritarum; tunc credant me vera prophetasse tam de typo hoc, quam de ejus antitypo, puta tam de liberatione hac a Rasin et Phacee, quam de redemptione generis humani a potestate diaboli per Christum. Avolat enim Propheta more suo a typo ad rem significatam, puta ad Christum, juxta canon. 4. Simile signum non prævium et prognosticum, sed sequens et quasi posthumum, rememorativum videlicet et confirmativum prophetiæ præcedentis, scilicet liberationis Jerusalem ab obsidione Sennacherib, datur Ezechiæ, 4. Reg. 19. 29. *Tibi*, ait, *hoc erit signum: comede hoc anno quæ reperceris: in secundo autem anno, quæ sponte nascuntur: porro in tertio anno seminate et metite.* Hæc autem messis facta est postquam Angelus cecidit 185. millia in exercitu Sennacherib. Simile signum datur: Moysi educturo filios Israel ex Ægypto Exodi 3. 12. *Hoc*, inquit, *habebis signum, quod miserim te: Cum eduxeris populum meum de Ægypto, immolabis Deo super montem istum.* Simile signum datum est Sauli 1. Regum 10. 1. Hic sensus planus est et obvius. Adde, cum rex Achaz signum sibi a Deo oblatum respueret, Propheta ipsum revncat ad fundamentum fœderis, quod ne impii quidem palam rejicere auderent, puta ad Messiam, a quo pendebat omnis populi salus, idque Judæi credebant et sperabant. Sensus ergo est, q. d. Tu quidem, o rex impie, promissionem respuendo, decretum Dei evertere velles: sed frustra. Nam sancta et inviolabilis manebit ejus sanctio: nec obsistet tua perfidia et ingratitudo, quo minus Deus populo suo perpetuus sit liberator. Tandem enim Messiam Judæorum Gentiumque redemptorem et salvatorem ex Virgine suscitabit.

Secundo, Sanchez putat hoc signum dari, non quasi futura conceptio Virginis, et incarnatio Emmanuelis signum sint victoriæ Judæorum contra Rasin et Phacee, sed e converso, scilicet quod victoria Judæorum contra Rasin et Phacee signum erit conceptionis Virginis et partus Emmanuelis, q. d. Nunc cum minus dignus appareat rex Achaz impius et incredulus ut in illum Deus sit beneficus, magis efferet et ostendet se Dei misericordia: dabit enim vobis promissæ opis contra Rasin et Phacee complementum, in signum alterius majoris beneficii, nempe spiritualis salutis, quam affert aliquando de Virgine natus Emmanuel, qui ex te tuisque posteris, o Achaz, descendet, tuumque et Davidis regnum labans restituet, c. 11. 1. Simile est c. 15. 16. 28. *Quia dixistis*, inquit, *Percussimus fœdus cum morte, etc. idcirco ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem angularem.* Et clarius Ezech. 36. *Non propter vos ego faciam, domus Israel, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis*, q. d. Deus magnificus ut vestram impietatem superet sua pietate et liberalitate confirmat quod per me dixit de vestra liberatione, deque exeidio Syriæ et Samariæ; adeoque hoc ipsum statuit signum majoris beneficii quod jam designat et pollicetur, quodque hic subdo dum dico. *Ecce virgo concipiet.* Quæ verba usque ad v. 16. per genitivum exponenda sunt, hoc modo: Deus hanc liberationem vestram dabit vobis signum virginis conceptura, nasci turi Emmanuelis de virgine, pascendique butyro et melle donec ab infantilibus annis excedat. Unde hoc signum explicans et designans vers. 16. ait: *Quia antequam sciat puer* (Emmanuel quem promitto) *reprobare malum, et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris a facie duorum regum*, q. d. Signum, quod vers. 14. promisi, sic explico et enuntio, scilicet *quia*, id est, *quod*, derelinquetur quasi desolata Syria et Samaria, dum vastabitur ab Assyriis: hæc enim vastatio erit signum nascituri Emmanuelis qui vastabit diabolum, ejusque regnum prædabitur. Hic ergo versus pendet a v. seq. 15. et 16. ibique explatur. Unde ex Hebræo verti potest pro *ipse*, *ipsum* (scilicet quod jam dixi de vera liberatione et hostium vestrorum excidio) dabit vobis Deus signum ejus quod sequitur, quod scilicet virgo concipiet et pariet Emmanuelem.

Tertio, plenissimus erit sensus, si utrumque jam dictum conjungas: vox enim *signum* hic indeterminate et ample sumitur, ut sit idem quod res nova, stupenda, ac portentum, tamque typo quam antitypo convenit; nam tam liberatio hæc Hierosolymæ a Syris et Samaritis, signum erat futuræ liberationis generis humani a peccato et diabolo per Emmanuelem Christum, quam e converso: unde utrumque hoc caput ita conjungit et innectit Isaias, quasi unum idemque sit, et utrumque alteri miro congruit et correspondet. Nam primo, sicut mira fuit Dei benignitas, quod Judæos liberarit a Rasin et Phacee: ita mira, imo major fuit quod homines per Christum liberarit a tyrannide diaboli. Secundo, sicut Deus hic Judæos, quia non crediderunt Dei promissis, permisit captivos duci in Babylonem: ita eorum posteros tempore Christi ob incredulitatem permisit capi et vastari a Romanis. Tertio, tam hic quam ibi fuit, Emmanuel, id est, nobiscum Deus. Hisce ergo de causis hoc signum virginis parientis Emmanuelem, potius quam aliud aliquod hic datur a Deo.

Adde, signum proprie hic posse capi novo sensu, q. d. Cum videritis virginem parientem, tunc ex eo quasi signo certo scitote, instar tempus redemptionis mundi, cujus typus erit hæc redemptio et liberatio vestra de manu Rasin. Nam virgo pariens non alium pariet, quem redemptorem mundi, quem omnibus hisce capitibus vobis prænuntio, nunc clare et expresse, nunc obscure et implicite per umbram et figuram. Quia enim Achaz contemptor signorum Dei iis est indignus, hinc non ei, sed posteris ejus fidelibus futuris, hoc nasci turi Messiæ do signum, scilicet

partum virginis, ut cum eam cognoverint peperisse, sciant ex partu hoc notum esse Messiam. Nec enim decet Messiam nosci nisi ex virgine, nec vicissim virginem decet alium parere quam Messiam.

Denique noster Blas. Viegas in c. 12. Apoc. com. 3. sect. 14. et 15. et Barrad. t. 1. l. 8. c. 6. ad illa verba, *Ecce virgo*: *Nec nos*, inquit, *affirmamus, partum Virginis fuisse signum liberationis Achaz. Pollicebatur quidem regi signum liberationis, si petere vellet. Cum nollet, a præsentibus ad futura, a typo ad veritatem Prophetæ intellectum traduxit.* Subdit, *signum enim non pro signo liberationis, sed pro miraculo hoc sensu: Dabit vobis Dominus signum, id est ingens miraculum virginei partus.*

Symbolice, S. Gregor. in Psal. 4. pœnit. *Signum*, ait, *fuit populis illa Christi sine viri commixtione nativitas, quod his qui credunt in nomine ejus, datnrus erat potestatem filios Dei fieri: his videlicet qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Sicut namque B. Maria Christum peperit virgo, et post portum incorrupta permansit: ita et mater Ecclesia filios Deo sine dolore generat, et virgo semper illibata perseverat. Qui in hoc quoque quod Deum toto corde diligunt, patrem se Deum habere evidenter ostendunt.*

Moraliter, Nota τὸ *propter hoc*; hinc enim vide indolem Dei aliam esse quam hominum, qui cum incidunt in homines difficiles, aversos, inimicos et impios contrahunt et retrahunt se, concipiunt odia et iras, et optant vindictam, etc. Deus vero qui magnifico et liberalissimo est animo, sua pietate certat cum impietate hominum, nec patitur se ab ea vinci: quocirca tunc maxime se beneficum ostendit, cum videt homines esse miserrimos et pessimos, uti hic Achaz ingrato et pessimo ultro promittit Verbi incarnationem. Pari modo cum Christus incarnatus est, mundus erat maxime corruptus, ideoque egebat maximo medico, scilicet Christo, quem Deus mira sua clementia tunc eis submisit, ut ubi abundavit iniquitas, ibi abundaret gratia, uti per Christum effectum est, qui per se et Apostolos homines bestiorum more viventes in homines, imo in angelos, commutavit. Impiis ergo et inimicis benefacere divinum est. Hoc imitantur sancti Religiosi et Christiani omnes: ita vincent in bono malum, nec tantum Dei, sed et hominum gratiam sibi conciliabunt, atque sua bonitate et beneficentia expugnabunt aliorum malitiam et maledicentiam. Hoc novum victoriæ genus docet philosophia non Aristotelis, sed Dei et Christi. Ita dicebat Sancta illa rogata quomodo ad sanctitatem pervenisset: *Numquam a quoquam læsa sum, quin ei peculiare beneficium rependerim.*

Sigismundus Imp. hostes bello superatos, non modo a delicti offensa liberare, sed et inter familiares adoptare solitus, et ob id a Laurentio Hungariæ Palatino reprehensus: *Tibi*, inquiebat, *utile videtur hostem occidere, quia mortui bella non excitant. At ego inimicum occido, dum parco; et amicum facio, dum extollo.* Præclare sentiebat pulchrius esse et gloriosius hostem benefaciendo quam pugnando vincere et amicum facere. Ita Æneas Sylv. l. 2. de gestis Alphonsi.

Alphonsus Aragonum rex expugnato Stephato centuriones ac milites qui sibi maledixerant, mira cum humanitate excepit; cum alii eos morte mulctandos censerent, ait: *Malim ex clementia et humanitate erga hostes quam ex victoria laudem pacisci.*

David regno pulsus ab Absalomo filio, eo in acie cæso misit Sadoc et Abiathar sacerdotes ad seniores Juda, dicens: *Fratres mei vos, os meum, et caro mea vos, quare novissimi reducitis regem? Et Amasæ* (qui castris hostium præfuerat) *dicite: Nonne os meum, et caro mea es? Hæc faciat mihi Deus, et hæc addat si non magister militiæ fueris coram me omni tempore pro Joab.* Audi fructum et successum hujus clementiæ et beneficentiæ. *Et inclinavit cor omnium virorum Juda, quasi viri unius: miseruntque ad regem, dicentes: Revertere tu, et omnes servi tui.* Hæc ergo munificentia Davidis omnium etiam rebellium animos inflexit ut eum accerserent regnumque ei restituerent, 2. Reg. 19. 12.

Theodosius Imper. interrogatus, cur neminem qui intulisset injuriam, morte mulctasset? respondit: *Utinam potius mihi potestas esset, eos qui mortui sunt ad vitam denuo revocandi! sic enim Deum imitarer, qui solus mortuos resuscitat.* Testis est Socrates l. 7. c. 22.

Leo Imper. solebat dicere: *Sicut sol quibus affulserit, eis calorem suum impertit: ita etiam Imperator eis clemens et beneficus sit quos aspexerit.* Testis est Zonaras tom. 3.

Spiridion Trimethuntis in Cypro Episcopus a fastu alienus, pavit oves: media nocte fures stabula aggressi dum surripere pecudes student, invisibili vi apud stabula vincti sunt; eumque diluxisset accessit ad gregem, illosque videns vinctos solvit, fures multum hortatus ut justis laboribus, et non per injuriam victum quærerent, arieteque donatos dimisit, festive addens, *Ne frustra*, inqut, *vigilasse videamini.* Ita Socrat. lib. 2. cap. 8.

Adolescens quidam ab Arianis subornatus, S. Gregorium Nazianz. interficere tentans, cum arcana Dei potentia ita fuisset repressus, ut tantum scelus detestaretur, et ad pedes Nazianzeni provolutus cum lacrymis veniam postularet, respondit Nazianzenus: *Propitius tibi Christus sit, o charissime, tibique ipse ignoscat qui me quoque servavit: hoc solum ad facinoris purgationem o te peto, ut hæresim exsecreris, meusque fias, atque ad Deum accedas, ipsique sinceram et voluntariam servitutem afferas.* Idem ad suos cives volentes affligere hæreticos, a quibus fuerant afflicti: *Hoc ego*, ait, *pro ultione habeo, ut ii a quibus injuria lacessiti fuimus, salutem consequantur, veraque et divina esse confiteantur ea, quæ non ita pridem insectabantur.* Testis est Gregor. presbyter in Vita Nazianzeni.

Apollonius monachus et Martyr, eum in carcere Philemon choraules omnibus eum opprobriis oneraret, suspirans: *Fili*, ait, *misereatur tui Deus; et nihil horum quæ in me modo oblaquendo effudisti, reputet ad peccatum.* His dictis ille corde compunctus, et fidem quam persequebatur suscepit, et non recusavit martyrium.

Ecce virgo concipiet.] Perfide Symmachus Ebioneus, Aquila et Theodotion, qui fuerunt Judæi proselyti, nostrique Judæi, et nuper Castalion et OEcolampadius verterunt, *ecce juvencula concipiet.* Quod Judæi sic explicant, q. d. Juvencula, scilicet uxor Achaz, antea sterilis, nunc concipiet et pariet filium, vel Ezechiam vel aliquem alium. Verum prius aperta

falsum est: nam Ezechias jam erat natus. Achax enim regnavit sedecim annos tantum: Ezechias vero succedens in regnum erat 25. annorum; ergo natus est ante regnum patris.

Secundo, nec Ezechias, nec quis alius filius Achaz vocatus fuit Emmanuel, id est nobiscum Deus.

Tertio, insulse et impie Hebræum, עלמה *alma*, vertunt, *juvencula*: et quod est signum, quid mirum, quid novum, si juvencula quæ genuit Ezechiam, alium pariat filium? Et si jam genuerat Ezechiam, quomodo erat sterilis?

Dico ergo, de fide est sic vertendum esse, *ecce virgo concipiet*; et hæc verba intelligenda esse de B. Virgine Deipara, integra et intacta virginitate Christum Dominum concipiente et pariente; ita ut qui hoc neget, sit hæreticus, ut fuit Helvidius, contra quem scripsit S. Hier. Id patet Matth. 1. v. 20. et 23.

Et probatur, quia Hebræum *alma*, præsertim cum articulo *he* העלמה *haalma*, uti hic est, non juvenculam (hanc enim significat נערה *naara*, et subinde בתולה *betula*; quod communiter virginem, cum adjuncto tamen conjugatam significat, ut patet Joel. 1. v. 8. ubi Septuag. *betula* vertunt nuptam) sed virginem significat; ita enim verterunt Septuag. Chaldæus, Noster, et veteres Rabbini apud Galatinum l. 7. c. 15. Radix enim עלם *alam*, significat abscondere; inde *alma* vocatur virgo abscondita et incognita viro. Hinc et lingua Punica, quæ Hebrææ affinis est, virgo vocatur *alma*, ait S. Hieron.

Secundo, virginem hanc Isaiæ parituram, et Christum ex virgine nasciturum prædixerunt decem Sibyllæ, inter quas Phrygia ita canit:

Virginis in corpus voluit demittere cœlo
Ipse Deus prolem, cum nuntiat Angelus almæ
Matri, quæ miseros contracta sorde levabit.

Et Cumana apud Virgil. ecloga 4.

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna.
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum
Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis.

Quæ Sibyllæ carmina licet Virgilius vel ignoranter, vel adulando transtulerit ad Salonium Asinii Pollionis Romani Consulis, tempore Augusti Cæsaris, filium, tamen S. Aug. l. 10. de Civit. 27. et Euseb. lib. 4. de Vita Constant. aliique passim, tamquam de B. Virgine et Christo dicta accipiunt, idque patet ex ipsis verbis, et ex tota ecloga; tam enim magnifica prædicit, ut ea non Salonio, nec alteri homini, sed soli Christo conveniant. Aliarum Sibyllarum oracula vide apud Canisium l. 2. Marial. c. 7.

Tertio, B. Virginem parituram Christum prædixit Jeremias c. 31. 22. *Creavit Dominus novum super terram: Fœmina circumdabit virum*. Vide ibi dicta.

Objiciunt Judæi: Proverbiorum 30. 19. dicitur: *Quartum penitus ignoro*, scilicet, *viam viri in adolescentula*. Hebraice enim est בעלמה *baalma*: ergo *alma* significat adolescentulam viro cognitam, etiamsi eam esse cognitam, si id ipsa neget, difficile sit probare, cum vix ullum copulæ præteritæ remaneat vestigium.

Respond. Sanchez sensum esse: Ignoro viam viri *baalma*, id est, ad virginem absconditam, quæ fugit oculos virorum et domi se abdit, q. d. Facilius invenies in aere viam aquilæ, et in mari viam navis, quam vestigia virorum ad januam virginis illius, quæ numquam se viris videndam offert, imo eos aversatur et fugit, ideoque est *alma*, id est abscondita.

Secundo, R. Haccados et veteres Rabbini apud Galatinum sic explicant, ut ibi sit prophetia eadem quæ hic de Christo ex Virgine nascituro, q. d. Difficillimum est cognoscere Christi (qui vir fuit ab initio conceptionis suæ, perfectus omnibus potentiis animæ, æque ac membris corporis) in Virgine conceptionem et nativitatem.

Tertio simplicissime, *via viri in adolescentula* cognosci nequit, quia post congressum et copulam carnalem nullum ejus remanet vestigium: nam quod nonnulli putant in copula cum virgine rumpi membranulam, quæ sit virginitatis signaculum, falsum esse docent Franciscus Valesius aliique medici: *alma* ergo etiam hic significat virginem, non quæ jam sit virgo, sed quæ virgo fuerit ante copulam, seu potius quæ in ipsa copula a viro inventa sit virgo.

Quarto, et optime, legendum est cum Latinis et Septuag. *viam viri in adolescentia*, non *adolescentula*: corrupte ergo in Hebræo legitur *baalma* pro בעלמות *baalmut*. Sensus ergo est, q. d. Difficillimum est cognoscere quid fecerit, quidve faciet adolescens, qui fervore sanguinis et spirituum in alia et alia studia, cogitationes, opera, æque ac loca statim abripitur.

Objicit secundo Calvinus (qui negat penetrationem corporum) ita ut duo sint in eodem loco (Deo esse possibilem; ac proinde negat Virginem manentem virginem peperisse, sicuti negat Christum post resurrectionem clausis januis ad discipulos introisse) non convinci B. Virginem manentem virginem concepisse et peperisse Christum: quia hæc verba, *Ecce virgo concipiet*, possunt accipi in sensu diviso, non composito, q. d. Quæ antea fuerat virgo, illa jam post copulam non virgo, sed corrupta concepit. Verum hoc commentum clare refellit S. Matth. cap. 1. v. 20. et 23. ubi ut omne dubium tollat dicit: *Quod in ea natum est* (non de viro Joseph, sed) *de Spiritu Sancto est*. Ergo virgo manens virgo concepit ex Spiritu Sancto. Deinde subdit: *Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per Prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium: et vocabitur nomen ejus Emmanuel*. Idem refellunt Patres omnes, totaque Ecclesia, quæ ita hæc verba Isaiæ et Matthæi accipit in sensu composito, ideoque firmiter credit quod B. Virgo fuerit virgo tam in partu et post partum, quam ante partum. Citat Patres noster Canisius l. 2. Marial. c. 14. et 15. Et quale, quæso, esset hoc signum, quod virgo jam corrupta conciperet? hoc enim quotidianum et naturale est: unde in Hebræo hic significatur quod hoc signum erit insolitum et admirabile cum dicitur: הנה העלמה הרה *hinne haalma hara*, id est *ecce illa virgo* (admiranda) *gravida erit et prægnans*. Hinc ergo contra Calvinum patet Virginem in sensu composito peperisse Christum, ac consequenter penetrationem corporum Deo esse possibi-

lem. Rursum mysterium Eucharistiæ esse possibile, quod pari blasphemia negat Calvinus. Si enim Deus potest facere ut duo corpora, v. g. corpus Virginis et corpus Christi, sint in eodem loco, cur non possit facere, ut unum idemque corpus Christi sit in pluribus locis et altaribus? Rursum cur non possit facere, ut totum corpus Christi sit in parva hostia? Si enim potest plura tota corpora ponere in eodem loco, cur non possit partes ejusdem corporis ponere in eodem loco, v. g. in parva hostia, imo in puncto? Hæc enim tria plane paria sunt, scilicet æque difficilia et naturæ repugnantia, paremque virtutem et potentiam, ut fiant, requirunt. Tam enim impossibile est unum locum adæquari pluribus corporibus, quam unum corpus adæquari pluribus locis. Denique miracula illipsum non semel confirmavit Deus. Illustre est quod refert S. Aug. l. 22. de Civit. 8. de Petronia clarissima fœmina, quæ ex desperato morbo miraculose adiena memoriam sancti Stephani sanata est. Cum enim pro remedio annulum superstitiosum a Judæo prius accepisset, quem capillitia zona insereret, quo sub omni veste ad nuda corporis cingeretur: pergente illa ad S. Stephanum, annulus integer integra et illæsa zona ad pedes ejus exsiliit; quod miraculum ipsa futuræ salutis pignus accepit. *Non credunt hoc*, ait S. Aug. *qui etiam Dominum Jesum per integra virginalia matris enixum, et ad discipulos suos ostiis clausis ingressum fuisse non credunt. Sed hoc certe quærant: si verum invenerint, illa credant. Clarissimo fœmina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagine habitat; ampla civitas, ampla persona, rem quærentes latere non sinunt. Martyr certe ipse, quo impetrante illa sanata est, in filium permanentis virginis credidit, in eum, qui ostiis clausis ad discipulos ingressus est.* S. Stephanus credit, S. Augustinus credit; non credis, Calvine?

Ubi Nata. Hebr. est העלמה *haalma*, Septuaginta ἡ παρθένος, id est, illa virgo rara et unica, illa *phœnix mundi*, illa Virgo illustris, et tota orbe sæculisque omnibus celebranda, quæ nimirum prima votum continentiæ et virginitatis Deo nuncupavit, ejusque vexillum posteris omnibus erexit, ad quod post eam tot millia SS. virginum, fœminarum æque ac virorum, convolarunt. Præclare S. Hier. ad Eustochium de custod. virg. *Inveniebatur*, ait, in veteri testamento, *in viris totum hoc continentiæ bonum* (in Elia, Eliseo, Jeremia et filiis Prophetarum) *et in doloribus jugiter Eva pariebat. Postquam vero Virgo concepit in utero, etc. soluta maledictio est. Mors per Evam, vita per Mariam. Ideoque et ditius virginitatis donum fluxit in fœminas, quia cœpit a fœmina. Statim ut Filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ob angelis adorabatur in cœlo, haberet angelos in terris.* Audi et Poetam in hymno Ecclesiast.

Gaudia matris habens cum virginitatis honore,
Nec primam similem visa est, nec habere sequentem.

Rursum:

Partos et integritas discordes tempore longo.
Virginis in gremio fœdera pacis habent.

Nam quod scribunt Gellius lib. 9. c. 4. et Plinius l. 7. cap. 4. P. Licinio Crasso et C. Cassio Coss. (erat is annus ante Christi epocham 172.) virginem peperisse, pro ficto, non pro facto habendum est, uti et illud quod ævo nostro sub Henrico II. Franciæ rege scribit Genebrard. Ambianis in Francia factum, ut virgo pareret.

Unde S. Chrysost. Basil. Hieron. Prudent. Bernardus, et ex his Canisius l. 2. c. 16. docent B. Virginem sua angelica virginitate, ac mentis et corporis puritate meruisse de congruo ut fieret mater Dei. Quocirca Venantius Fortunatus canit:

Virginitas felix quæ partu est digna Tonantis.
Quæ meruit Dominum progenerare suum.

Et Prudentius in Cathemerino: *Edere nomque Deum meruit*, scilicet Virgo sua virginitate. *Omnia Virgo causena domat.* Plura vide apud Canisium toto lib. 2. et Suarez, 3. p. tom. 2 q. 27. disp. 5.

Denique, Deus hoc mysterium virginitatis Deiparæ miraculis confirmavit. Referunt histor. Hispan. et ex iis Baron. anno Domini 657. S. Ildephonsum Toletanum Archiepiscop. contra Helvidianos renascentes propugnasse libro edito perpetuam virginitatem Deiparæ. Quare cum ipse in festo Annuntiationis B. Virginis ad templum noctu pergeret, templum cœpit cœlesti fulgore micare. Cæteris dilapsis, apparuit ei B. Virgo dicens: *Cultæ in tuo corpore virginitatis, cum mentis puritate fideique ardore conjunctæ, nostræque virginitatis defensæ præmium erit ex cœlesti theatro munus allatum.* Inter hæc verba vestem suis manibus capiti inseruit: *Hac*, inquiens, *Fili mei usoque quæ toto anno recurrunt festa celebrato.*

In vita S. Ægidii sorii S. Francisci 23. April. narratur, quemdam Doctorem ordinis S. Dominici dubitantem de Virginitate Deiparæ, cogitasse hac de re consulere S. Ægidium: cumque eum eminus videret S. Ægidius prævenit, terramque pulsans dixit: *Frater Prædicator, S. Deipara Maria virgo est ante partum*; statimque ut hæc dixit, pulcherrimum illic exortum est lilium. Iterum percussa humo repetit: *Frater Prædicator, S. Maria virgo est in partu*, et confestim secundum exortum est lilium. Tertio, baculo feriens terram: *Frater*, inquit, *concionator, S. Maria virgo est post partum*; simulque tertium exstitit lilium candoris et formositatis admirandæ. Ita omnem ei scrupulum exemit.

Porro causæ cur ex Virgine nasci voluerit Deus, sunt. Prima, quia, ut ait S. Bernardus, Deum decebat nova, insolita, propria et sublimis generatio: talis autem est ex virgine. Secunda, quia, ut ait Theodorus Ancyræ Episcopus in Concilio Ephesino orat. 2. *Incorruptionis largitor corruptionem non inducit, nihilque incorruptionis auctor corrumpit.* Tertia, quia Deus et SS. Trinitas est prima virgo, ut ait S. Nazianzen. in carm. Hinc Pater virgo mente generat Verbum, id est, Filium suum, et cum Filio similiter spirat Spiritum Sanctum, per actum amoris sive spirationis. Decuit ergo, ut Christus quasi Melchisedech noster in terris esset ἀπάτωρ, id est, sine patre: sicut in cœlis secundum generationem divinam est ἀμήτωρ, id est sine matre, ut utrobique virgo ex virgine nasceretur. Quarta, ut ex vi originis suæ excluderet peccatum originale: hoc enim omnes carnaliter progenati ex Adamo contrahunt, non autem nati ex virgine. Rursum ut concupiscentiæ et peccati victor sine

concupiscentia et peccato conciperetur. Denique ut purissima esset ejus conceptio, qui omnes homines erat purificaturus, et ex hominibus angelos effecturus. Quinta, ut ostenderet quanta quamque sibi et Deo chara sit virginitas.

Nota. Sicut hebraice, ita et latine Deipara vocatur *almo*, ut cum dicimus, *Almo parens, alma Dei genitrix, Ave maris stella, Dei mater alma.* Idque primo, quia *almo* subinde Latinis idem est quod virgo. Sic vocatur *alma Ceres*, et Sibylla a Virgilio Æneid. 6 vocatur *almo*, eo quod fuerit virgo. Secundo, quia *almo* idem est quod sancta vel pulchra, ait Festus. Hinc Deæ, ut Musæ, vocantur *almæ*, sic a Lucretio l. 6. Pallas nuncupatur *almo*. Proprie vero mater deorum vocata est *alma*. Unde Virgil. Æneid. 10. *Almo parens Idæa Deum*; et Æneid. 1. *Venus almo*. Tertio, quia *almus* significat quoque clarissimum. Unde sol dicitur *almus* ab Horatio in carm. sæculari:

> Alme Sol, curru nitido diem qui
> Promis et celas.

Hinc et dies felix et clara vocatur *alma*. Jam quid clarius, quid felicius B. Virgine? Quarto, *almus* dicitur ab alendo, quasi alens, ait Festus; unde Lucret. l. 2. *Liquor almus aquarum.* Et lux dicitur *alma*, quod alat universa; nam per lucem et diem omnia crescere ducent Physici, ait Servius, qui et addit Æneid. 2. *Almo proprie est tellus, eo quod nos alat: abusive etiam aliis numinibus hoc epitheton datur.* Et Columella lib. 3. c. 21. *Quibus*, ait, *alma tellus annua vice velut æterno quodam puerperio læta mortalibus distenta musto demittit ubera.* Talis est Deipara, quæ Christum aluit, et Christianos jugiter alit fovetque. Nunc singula verba pressius expendamus.

Ecce.] q. d. Adeste proceres, adeste Judæi, audite omnes gentes, videte et stupete, ecce rem miram et omni ævo inauditam, ecce ostentum sæculorum, ecce novum numquam visum, quod creabit Dominus, Jerem. 31. 22. Ecce rem post multa sæcula futuram, quam quasi certam et præsentem coram intueor. Ecce post 730. annos virgo concipiet et pariet. Hoc tu, o Achaz incredule, non mereris cernere, cernent posteri tui et fruentur, dicentque: Ecce hoc portentum prædixit Isaias a tot sæculis, nunc illud impletum conspicimus, nunc credimus, imo scimus, Virginem peperisse Salvatorem mundi.

Virgo.] Hebr. העלמה *haolma*, illa virgo, Angelis, etiam Seraphinis, suspicienda, *Quæ simul est genitrix, filia, sponsa Dei:* quæ Deum homini, cœlum terræ, maternitatem virginitati, peccatores sanctitati conjunxit et copulavit: ac proinde non dulia, sed hyperdulia ab hominibus et Angelis colenda. Nam in hoc virginei conceptus et incarnationis Verbi opere tria præ cæteris sunt stupenda, quæ ita describit S. Bernardus serm. 3. in vigilia Nativit. *Tria*, inquit, *opera, tres mixturas fecit omnipotens illa majestas in assumptione nostræ carnis, ita mirabiliter singularia, et singulariter mirabilia, ut talia nec facta sint, nec facienda sint amplius super terram. Conjuncta quippe sunt ad invicem Deus et homo, mater et virgo, fides et cor humanum. Verbum enim, anima et caro in unam convenere personam, et hæc tria unum, et hoc unum tria sunt, non in confusione substantiæ, sed in unitate personæ. Hæc est prima et superexcellens mixtura. Secunda, est virgo et mater, utique et admirabilis et singularis. A sæculo non est auditum, quod virgo esset quæ peperit, et mater esset quæ virgo permanet. Tertia, est fides et cor humanum, et hæc quidem inferior, sed non minus forsitan fortis: mirum enim quomodo cor humanum his duobus fidem accomodavit; quomodo credi potuit quod Deus homo esset, quod virgo manserit quæ peperisset?*

Mirum quid refert Hegesippus lib. de Supplemento Evangelicæ veritatis, et ex eo Michael Caranza lib. de Virginitate B. Mariæ c. 14. scilicet Simeonem, qui Lucæ 2. Christum in ulnas accepit, fuisse eximium inter sui sæculi Rabbinos, et hoc Isaiæ oraculum de virgine paritura in scholis aliquando exposuisse. Verum pro eo quod scriptum repererat *haolma*, quo certo virgo paritura significabatur, primorem litteram expunxisse, ac legisse *alma*, quasi in sensu diviso pareret illa quæ fuerat virgo, jam vero erat mulier corrupta: sed cum Scripturas denuo relegeret, *haolma* præfixo articulo, sicuti ante erat, reperisse: itaque secundo articulum dispunxisse, eumque iterum divinitus restitutum fuisse; hocque etiam tertio iterasse: unde vim numinis agnovisse, et intellexisse virginem vere parituram, ideoque supplicem Deum rogasse, ut tamdiu superstitem se conservaret, donec Emmanuelem ex ea natum videret et adoraret: ac responsum tum accepisset, se non visurum mortem, donec videret Christum Domini. Verum hujus historiæ fides sit penes Hegesyppum; nam olet Cabalam, id est, fabulam alicujus Rabbini. Et quomodo S. Simeon e sacra Scriptura ausus fuisset litteram *he* dispungere. Quis credat hoc de Rabbino, eoque sancto, cum etiamnum Rabbinos alias perfidos, in tuenda Script. Hebraica religiosos, imo superstitiosos videamus? Adde, quod *almo* æque ac *haolma* proprie vereque virginem significet.

Verius S. Basilius homil. de humana Christi generatione, censet diabolum ex hoc oraculo exspectasse virginem quæ pareret, ut inde agnosceret Salvatorem mundi, eique insidias strueret, ideoque B. Virginem nupsisse Josepho, ut diabolus putaret eam ex Josepho concepisse: *Virgines namque*, inquit, *in primis observabat, quarum unam parituram e Propheta cognoverat, dicente: Ecce virgo concipiet et pariet filium: virginitatis igitur insidiator observatorque, sub matrimonii specie factus ignorans, a malignitate obstinuit. Sciebat enim suum imperium ob Dominicam carnis generationem perditum iri.* Et S. Hieron. in c. 1. Matth. *Martyr Ignatius*, ait, *quartam addidit causam, cur a desponsata conceptus sit, ut partus ejus celaretur diabolo, dum eum putat non de virgine, sed de uxore generatum.* Licet enim naturaliter dæmon scire posset B. Virginem intactam esse a Joseph, tamen a Deo impediebatur, ne quod inter B. Virginem et Joseph agebatur, cognosceret.

Denique hoc vaticinium de virgine paritura Christum Isaias edidit post initium regni Achaz, cum scilicet ipse cladibus a Rasin et Phacee acceptis afflictus, ab eisdem obsidionem et excidium metuens, cogitaret non Dei, sed Assyriorum opem implorare, puta anno 3. Achaz; nam anno Achaz 4. impleta sunt, quæ Isaias prædicit de strage Rasin et Phaceæ, uti osten-

dam c. 8. 4. Quocirca multum errant Beza et Vatablus, qui putant hanc prophetiam ab Isaia editam anno decimo Achaz. Aberrant et alii, qui 24. annos numerant a die hujus vaticinii usque ad sextum annum Ezechiæ. Hinc enim sequitur, illud editum esse ante regnum Achaz. Aberrat et Sixtus Senensis l. 2. Biblioth. littera G. dum hoc oraculum habuisse exitum quoad interitum Phacee et Rasin censet anno 6. 7. et 8. Achaz.

Moraliter, hic discat virgo qualis esse debeat. Primiceria virgo, et virgo virginum docebit eam, quod debeat esse *alma*, id est, abscondita, fugiens oculos hominum, domi latens, secreti amans, publici fugax. *Alma* ergo non tantum custos, sed et prima pars est pudicitiæ. Docet hoc, graphiceque demonstrat Tertull. lib. de Velandis virginibus: *Ipsa*, ait, *concupiscentia non latendi non est pudica: patitur aliquid, quod virginis non sit: studium placendi utique et viris, quantum velis bona mente conetur: necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis et multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic discitur aliter jam placere desiderare.*

S. Cyprianus lib. de Habitu et disciplina virginum: *Virgo*, ait, *non tantum esse, sed et intelligi debet et credi: ut nemo cum virginem viderit, dubitet an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum corporis cultus infamet.*

S. Ambr. l. 2. in Lucam, ad illud Luc. 1. *Et ingressus Angelus ad eam: Sola*, ait, *in penetralibus, quam nemo virorum videret, sola sine comite, sola sine teste, ne quo degenere depravaretur affatu, ab Angelo salutatur.* Nam, ut idem ait Exhort. ad virgines, *Decet solitudo verecundiam, et gymnasium pudoris secretum est.*

S. Hieron. ad Lætam de instit. filiæ: *Imitetur*, ait, *Mariam, quam Gabriel solam in cubiculo suo reperit, et ideo forsitan timore perterrita est, quia virum quem non solebat aspexit. Æmuletur eam de qua dicitur* Psal. 44. 14. *Omnis gloria ejus filiæ Regis ab intus. Loquatur et ipsa electo charitatis jaculo vulnerata: Introduxit me rex in cubiculum suum,* Cant 1. 4. *Numquam exeat foras ne inveniant eam qui circumeunt civitatem, ne percutiant et vulnerent, et auferant theristrum pudicitiæ, et nudam in sanguine derelinquant: quin potius, cum aliquis ostium ejus pulsaverit, dicat: Ego murus, et ubera mea turris: lavi pedes meos, non possum inquinare eos,* Cant. 8. 10.

Talis fuit B. Asella virgo Romana, quam ita laudat S. Hieron. epist. 15. ad Marcellam: *Unius cellulæ clausa angustiis, latitudine paradisi fruebatur. Idem terræ solum, orationis locus extitit et quietis. Ita se semper moderate habuit, et intra cubiculi sui secreto custodivit, ut numquam pedem efferret in publicum, numquam viri nosset alloquium, et, quod magis sit admirandum, sororem virginem amaret potius quam videret. Ad Martyrum limina pene invisa properabat. Et cum gauderet proposito suo, in eo vehementius exsultabat, quod se nullus cognosceret; ut solitudinem putaret esse delicias, et in urbe turbida inveniret eremum monachorum. Sermo silens, et silentium loquens.* Vide quæ de Dinæ curiositate et violatione dixi Genesis 34. v. 1.

Concipiet et pariet.] Vide hic quam virginitas non sit sterilis, sed fœcunda et fertilis, quæ genuit Deum creatorem omnium. *Talis partus*, inquit S. Bernardus serm. 2. de Adventu, *congruebat virgini, ut non pareret nisi Deum; et talis nativitas decebat Deum, ut non nisi de virgine nasceretur.* Præclare ergo S. Ambros. lib. 1. de Virg. *Virginis*, inquit, *corpus cælum*, id est sedes et thronus, *est Dei*. Et Poeta:

Nec genitrice tua fœcundior ulla parentum est,
Tot bona per partum quæ dedit una suum.

Ita spiritaliter S. Cæcilia virgo Valerianum maritum Tiburtium, aliosque multos convertit et Christo peperit, ut merito de ea canat Ecclesia: *Cæcilia famula tua tibi, Domine, quasi apis argumentosa deservit.* Lege vitam S. Juliani et Basilissæ, et miraberis tot millia hominum eos conjuges simul et virgines Deo peperisse. Hanc fœcunditatem promittit Deus virginibus Isaiæ 56. 3. *Non dicat eunuchus: Ego sum lignum aridum etc.* de qua re plura ibidem.

Et vocabitur.] id est, erit, vide can. 29. Hebr. est וקראת *vekaroth*, fœminini generis et secundæ personæ, id est, *et vocabis*, ut vertunt Septuag. Pagnin. et alii, scilicet tu, o virgo. Alias enim in veteri testamento patres indebant nomina filiis, non matres. Sed quia hic Virgo concipit et parit sine patre, hinc ipsa quasi pater æque ac mater, nomen *Emmanuel* filio suo imponit. Hoc est quod Gabriel eidem annuntians hunc partum prædixit, Lucæ 1. 31. *Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum.* Jesus enim idem est quod Emmanuel, uti mox patebit.

Perperam ergo Judæi negant hic agi de Christo, eo quod ipse vocatus sit Jesus, non Emmanuel: nam primo, *vocari* in Script. sæpe significat esse talem, qualem nomen significat, ut jure eo vocari possit. Sic Christus cap. 9. dicitur vocandus consiliarius, admirabilis, fortis, princeps pacis, pater futuri sæculi; non quod hæc fuerint nomen proprium ipsius, sed quod talis fuerit, ut merito hisce nominibus et titulis insigniri possit. Secundo, nomen hic non significat nomen proprium, sed agnomen sive elogium, q. d. Jesus nomen, id est, elogium, erit Emmanuel, id est, nobiscum Deus. Sic epitheta et honorum tituli vocantur nomina, ut cum Trajanus Imper. a devicta Dacia accepit nomen Dacicus, Scipio a devicta Africa vocatus est Africanus, et frater ejus a devicta Asia Asiaticus. Tertio, nomen Emmanuel reipsa idem est quod nomen Jesus, id est salvator; salvare enim nos a peccato, morte et inferno nemo potuit, nisi Emmanuel, id est, Deus homo, cujus nomen proprium est Jesus. Quarto, nomen proprium est duplex: unum, quod ab ortu a parentibus imponitur, ut eo ab omnibus vocetur, et tale Christi nomen est Jesus: alterum significans propriam rei vel personæ naturam et conditionem: tale est Emmanuel; significat enim hunc hominem non esse merum hominem, sed hominem Deum, ideoque Christo est proprium: nulli enim alteri competit. Et sic in festis natalitiis sæpeque alias fideles jubilando Christum natum vocant et invocant *Emmanuel*, ac per aphæresin *Noel*.

Emmanuel.] Id est nobiscum Deus, q. d. Deus jam erit nobiscum spiritaliter, o Achaz et Judæi, nos liberans a Rasin et Phacee; sed cum virgo concipiet et pariet, erit nobiscum corporaliter Verbum caro factum, q. d. Virgo pariet non Ezechiam, non Sear

Jasub, paros homines, sed Emmanuelem, id est hominem Deum; hic tamen Emmanuel pariet *Sear Jasub*, id est, reliquiss Israel convertet, et renasei faciet Deo per baptismum. Hanc ob causam in hac prophetia jussit Deus Isaiæ, ut filium suum Sear Jasub secum adhiberet.

Ex *Emmanuel* Itali decurtarunt *Manuel*, Galli, *Noel*, id est, nobis Deus, vel noster est Deus, quod in hymnis natalitiis jubilando ingeminant; indeque hoc festum vocant *Noel*, id est, parvi Emmanuelis festum.

Quid est ergo Emmanuel? est nobiscum אל *el*, id est, fortis, puta Deus, qui dæmonem, carnem, mundum, peccatum, omnesque humanum hostes potenter debellabit.

Quid est Emmanuel? est filius prophetissæ, cujus nomen *Accelera spolia detrahere, Festina prædari*, c. 8. 3.

Quid est Emmanuel? est *admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis, magni consilii angelus*, cap. 9. 6.

Quid est Emmanuel? est magnus Dominus et laudabilis nimis, qui factus est nobis puer parvulus, et amabilis nimis.

Quid est Emmanuel? est *Deus noster qui præparavit terram in æterno tempore: qui emittit lumen, et vadit: et vocavit illud, et obedit illi in tremore. Stellæ dederunt lumen in custodiis suis, et lætatæ sunt: vocatæ sunt, et dixerunt: Adsumus: et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, etc. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est*, Baruch 3. 38.

Quid est Emmanuel? est *Jesus nostra redemptio, amor et desiderium, Deus creator omnium, homo in fine temporum.*

Quid est Emmanuel? est Verbum infans, puer sapiens, Deus lactens, ait S. Bernardus.

Quid est Emmanuel? est parvulus de Bethlehem, uti eum jubilo ajebat S. Franciscus, regnans in cœlo et jacens in præsepio.

Quid est Emmanuel? est Verbum carne vestitum, est Deus φιλάνθρωπος, ad Tit. 3. 4.

Quid est Emmanuel? est verbum vitæ, *quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt, ut societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo*, 1. Joan. cap. 1. v. 1.

Quid est Emmanuel? est *magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria*, 1. Timoth. 3. v. 16.

Quid est Emmanuel? est Elohim habitans in nobis, frater, convictor, familiaris, amicus et socius noster. Ergo, o filii Adæ, amate fratrem vestrum, osculamini filium Deiparæ; dissuaviamini eum Emmanuele vestro, specioso forma præ filiis hominum: sed et diligite ac colite matrem ejus benedictam inter mulieres, quæ Deum vobis corporavit. Hæc est scala cœli, Domina mundi, Angelorum regina, mater Dei.

Porro Emmanuel fuit Θεὸς ἀνήρ, Deus vir; hinc actiones ejus a S. Dionys. c. 2. de Divin. nom. vocantur theandricæ, id est, Deiviriles: in Christo enim triplices fuerunt actiones, scilicet primo divinæ, ut creare et regere mundum, spirare Spiritum Sanctum, etc. Secundo, humanæ, ut comedere, fabricare, laborare, etc. in his subditus fuit matri. Tertio, theandricæ, quæ partim Dei, partim hominis erant, propriæque Emmanuelis. Tales erant docere, facere miracula, creare Apostolos, omniaque opera Redemptoris. In his soli Deo Patri subditus fuit: erant enim altioris ordinis, et a solo Patre acceptæ et directæ: unde Christus eas vocat opera Patris, et parentibus eas petentibus quasi ex imperio, respondet, illas non ad parentum, sed ad Dei nutum esse faciendas, Joan. 2. 4. Matth. 12. 48.

Denique Nota. Non dicit: Vocabitur nomen ejus, *Nos cum Deo*, sed *Deus nobiscum*. Non enim nos Deum, sed ipse prior quæsivit nos. Sic etiam hodie ipse cupit esse nobiscum: nos sæpe eum fugimus, et ruimus in nostram perniciem. Cur enim mundi opes et voluptates tam ardenter quærimus, nisi quia quamvis ipse venerit ut sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Vide hic immensam Dei erga nos pietatem, et incredibilem nostram erga eum ingratitudinem.

Muraliter, Christus est Emmanuel, id est nobiscum Deus. Primo, realiter et corporaliter in Ven. Sacramento: ibi ergo reipsa idem mysterium peragitur, et quotidie renovatur, quod hic prædicit Isaias, quodque in incarnatione Verbi peractum est: per verba enim consecrationis vere et realiter uti transubstantiatur panis, ita producitur et quasi generatur Christus in altari, adeo potenter et efficaciter, ut, si Christus necdum esset incarnatus, per hæc verba, *Hoc est corpus meum*, incarnaretur, corpusque humanum assumeret, uti graves Theologi docent. Sacerdos ergo est quasi virgo Deipara, præsepe est altare, parvulus Emmanuel quem parit, est Christus sub parva hostia productus per virtutem Altissimi, et per obumbrationem Spiritus Sancti. Cum ergo accedis ad altare, cogita illud vere æque ac pie dictum Thomæ a Kempis l. 4. de Imitat. Christ. c. 2. *Ita magnum, novum et jucundum tibi videri debet, cum celebras, aut Missam audis, ac si eodem die Christus primum in uterum Virginis descendens, homo factus esset; aut in cruce pendens pro salute hominum pateretur et moreretur.* Ideo enim Christus nasci voluit, vocarique Emmanuel, quia jugiter nobiscum esse, manere et versari volebat in Eucharistia. Deliciæ enim ejus sunt, esse cum filiis hominum.

Secundo, per providentiam, custodiam et gubernationem; sicut enim rex est in toto regno, quod omnus regit et administrat, ita Christus est in tota Ecclesia, quam e cœlo regit et moderatur.

Tertio, per suos vicarios Episcopos et sacerdotes, quibus dixit ipse: *Pasce oves meas*; et: *Qui vos audit, me audit.*

Quarto, per S. Evangelia, aliosque similes libros, figuras et imagines, per quas ipse se assidue menti nostræ objicit, et in memoria nostra vivit, ut vita ejus vestigia et virtutum exempla sequamur.

Quinto, per suam opem, gratiam, illuminationem, consolationem, corroborationem et protectionem assiduam: ipse enim tentatis et afflictis peculiariter adest, eosque consolatur et confortat, sicut promisit, dicens: *Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, et glorificabo eum.* Ita affuit S. Stephano, qui proinde lætus intrepide lapides excepit dicens: *Ecce video cœlos apertos, et Jesum stantem a dextris virtutis Dei*; et:

Domine Jesu, suscipe spiritum meum. Sic in naufragio et alias sæpe affuit et apparuit S. Paulo, et S. Petro e carcere fugienti dicens: *Vado iterum crucifigi*; itaque eum in carcerem reduxit, et ad crucem ac martyrium direxit. Exstat sacellum in loco ad rei memoriam erectum juxta Romam, quod sæpius video et visito. Ita visibiliter S. Antonio et multis aliis affuit: invisibiliter omnibus Martyribus patientibus, laborantibus et certantibus pro sua gloria adest. Hoc certum est, hoc fixum nobis esse debet, nostramque spem et animos acuere, ut dicamus cum Paulo: (Deus est) *qui triumphat* (triumphare facit) *nos in Christo*; et: *Vivo autem, jam non ego: vivit vero in me Christus*; et cum Habacuc, c. 3. 18. *Ego autem in Domino gaudebo, et exsultabo in Deo Jesu meo. Deus Dominus fortitudo mea; et ponet pedes meos quasi cervorum. Et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem.* Si ergo acris insurgat tentatio, si dæmon, si melancholia, si ira, si cupiditas, si amici, si inimici ingruant, Emmanuelem cogita, eum invoca. Ipse est *el*, id est, fortissimus, qui tuam infirmitatem roborabit, ut facile omnia adversa, omnia terricula, quin et tormenta superes: virtus enim ejus et gloria in nostra infirmitate perficitur. Si ergo Emmanuel, si Deus nobiscum, quis contra nos?

15. BUTYRUM ET MEL COMEDET, UT SCIAT REPROBARE.] Primo, Abul. tract. in hæc verba, *Ecce virgo concipiet*, hisce verbis, inquit, significat Isaias quod Christus qua homo futurus sit valde prudens et intelligens, et ad hujus indicium additur esus mellis et butyri, quæ solent homines facere valde acutos et intelligentes. Sed hæc carnalium Rabbinorum est sententia, licet eam Joannes Huartus medicus in Examine ingeniorum, multis argumentis physicis conetur astruere.

Secundo, et recte, S. Hieron. Cyrill. Rupert. et Bernard. mox citandi censent, hisce verbis Isaiam tantum significare, hunc divinum puerum non fore phantasticum, ut voluerunt Manichæi, sed fore verum hominem similem aliis infantibus, et infantilibus cibis nutriendum, q. d. Eo se demittet Deus natus ex virgine, ut instar infantis melle et butyro indigeat, iisque vescatur: idque ad hoc, *ut sapientia Dei infantiæ humanæ lactescat*, ut ait quidam Doctor. Alludit ad cibos quibus alebantur infantes in Judæa, quæ ita lacte et melle abundabat, ut dicatur sæpe manare lacte et melle. Hic ergo puer butyrum et mel comedet, idque ut sciat reprobare malum, id est, ita, ut quando esuriet cibos gustu possit discernere, item sensim quasvis res alias per experientiam, bonæ ne sint an malæ, q. d. Puer hic cibo congruo alatur, crescet et adolescet in robur et ætatem maturiorem, qua acquisita per scientiam experimentalem sciat discernere, non tantum cibos, sed et res quasvis bonas a malis. Ita S. Basil. Hieron. Cyrillus, Chrysost. hic, et S. Justin. Dialog. contra Tryphon. et S. August. l. 8. de Genesi ad lit. c. 14. et alii. Addit Isidorus Clarius et Delrio adagio 695. significari, Christum ut puerum electurum dulcia, et amara repudiaturum. Hebræi enim per mel omnia dulcia designant, ut saccharum, uvas, ficus, dactylos, omnesque fructus dulces et mellitos, uti notat R. David, et Genebrard. in Psal. 80. 17. et Prado in Ezech. 16. 13. Sic Judæa dicitur terra fluens lacte et melle, id est, fructibus dulcibus et sapidis instar mellis. Hinc de ea dicitur Deut. 32. 13. *Ut sugeret mel de petra.* Et Martialis l. 7. in malum poetam, ait: *Infanti melimela dato*, id est, dulces fructus. Perperam ergo recentiores aliqui sic exponunt, q. d. Christus ut cæteri pueri morbis puerorum erit obnoxius. Solent enim pueri cum dentescere incipiunt, dolere et infirmari; cui malo adhibendum mel et butyrum suadent medici, ut Galenus lib. 10. de Medic. simplic. c. 10. et Plinius l. 28. c. 19. Perperam, inquam; nam Christus per omnem vitam nulli morbo fuit obnoxius, sed sano robustoque semper corpore, uti passim docent Theologi cum D. Thoma 3. p. q. 14. a. 4.

Porro mel non tantum cibum esse puerorum, sed et ad sanitatem tuendam, ac ad longævitatem valere docent physici, et experientia. Ita senex ille validus rogatus, quo medio ad tantam tamque robustam senectutem pervenisset: *Melle*, inquit, *intro corpus, et extra oleo utendo.*

Hinc symbolice lac significat maternitatem et fœcunditatem (hujus enim est effectus et signum) B. Virginis; mel virginitatem, mel enim prodit ex apibus quæ sine conjunctione corporum generantur: hinc de B. Virgine dicitur Cant. 4. 11. *Mel et lac sub lingua tua.* Licet enim de generatione apum variæ fuerint opiniones, et nonnulli eas ex maris et fœminæ congressu gigni censuerint, eaque de re dubitet Plinius l. 11. 16. tamen communis pene sententia est, apes esse virgines, eo quod numquam congredi sint visæ, uti fatetur Plinius; ac proinde eas sexu carere, nec alias esse fœminas, alias mares: sed ex seipsis ponere ovum, vel semen, illudque fovere et excludere, ut ex illo primo nascatur vermiculus, deinde apicula, quæ nympha dicitur. Ita censet Aristot. l. de Generat. anim. c. 10. Virgilius in Georg. S. Ambrosius, S. Gregor. Prudentius, Albertus Magnus, Scaliger et alii, quos citat et sequitur Ulysses Aldrovandus l. 1. de Insectis, c. de generatione apum.

Symbolice quoque Richard. de S. Victor. l. 1. part. 1. de Emmanuele c. 14. *Si Dominus*, inquit, *Angelorum propter homines comedendo et bibendo factus est particeps jumentorum, cur e converso homo propter ipsum non multo magis fiat particeps Angelorum? Butyrum, inquit, et mel comedet; cur non potius panem et carnem dicit? quid sunt mel atque butyrum, nisi deliciæ muscarum? et certe hoc immundarum, illud venenosarum. Nam apes aculeum portant, et venenum habent. Et vide quomodo pro melle laborant ac pugnant, ita ut sæpe et animas in vulnere ponant. Et muscæ lacti se ingerunt et immergunt, modo et vitam deponunt. Emmanuel itaque noster butyrum et mel comedit, et propter nos ad muscarum participationem descendit. Siccine Deo parum fuit propter homines participare cum jumentis, nisi participaret propter nos etiam cum muscis?*

Mystice, idem ibidem part. 1. lib. 2. cap. 21. *Mel*, inquit, *de cœlo venit mediante rore, butyrum de carne mediante lacte: quid est enim butyrum, nisi quædam pinguedo lactis? et quid est mel, nisi quædam dulciflua crassitudo roris? In lacte intelligitur cordis dulcedo, in butyro cordis exsultatio: butyrum de lacte colligitur, et vera cordis exsultatio de vera cordis dulcedine generatur. Juxta abundantiam benignitatis erit et abundantia jucunditatis. Si cor Christi attendimus, nihil illo*

dulcius, nihil illo benignius, nullum cor corde illo uberius exsultavit. Unde cap. 23. et 24. docet quod a Patre et Spiritu Sancto dulcedo omnis gratiæ, consolationis et gloriæ instillata sit nostro Emmanueli, ab hora conceptionis ejus.

Tropolog. S. Ambros. vel quisquis est auctor lib. posterioris de Fide resurrectionis initio, Replebitur, inquit, puer Spiritu Sancto, cujus doctrina nobis melle et favo est dulcior: mel enim sapientiæ est symbolum, Prover. 24. v. 13. lac innocentiæ. Unde Homerus viros justos vocat γαλακτοφάγους, id est lacte vescentes, teste Clemente Alexandr. l. 1. Pædag. 6. Et id mystice innuitur hic v. 22. teste Chaldæo, hoc est quod ait Christus Matth. 11, 28. et seq. *Discite a me quia mitis sum et humilis corde.*

Pulchra S. Bern. serm. 2. de Advent. In hac, ait, ove, scilicet Christo, reperies naturam dulcem, naturam bonam; et bonam valde quasi butyrum, non autem coagulum aut caseum peccati. Sic et Christus est apis quæ pascitur inter lilia, quæ florigeram inhabitat patriam Angelorum; unde et ad Nazareth quæ interpretatur flos, ad florem virginitatis Mariæ advolavit, nobisque tantum mel misericordiæ attulit, sed aculeum impiis in die judicii reservavit.

Hac de causa olim recens baptizatis, et alba veste indutis dabatur lac et mel (idem etiamnum faciunt Æthiopes, ut patet ex eorum Rituali tom. 4. Biblioth. SS. Patrum) ut significaretur primo, eorum infantia in Christo; secundo, vitæ Christianæ suavitas; tertio, humilitas et mansuetudo infantilis. Unde et primo Sacro quod ipsi audiebant, scilicet sabbato Dominicæ in albis, recitabatur illa epistola B. Petri: *Quasi modo geniti infantes, rationabile, sine dolo lac concupiscite.* Ita Tertull. lib. 1. contra Marc. 14. *Mellis*, inquit, *et lactis societate suos infantat* creator Deus; et libr. de Corona milit. c. 3. *Inde suscepti lactis et mellis concordiam prægustamus.* Ita et S. Hieron. in c. 55. Isaiæ. Hinc et S. Agnes dicebat: *Mel et lac suscepi ex ore ejus.*

Denique Origen. hom. 2. in hæc Isaiæ verba: *Emmanuel*, inquit, *butyrum et mel manducat, et quærit ab unoquoque nostrum butyrum manducare. Quomodo o singulis nostrum butyrum quærit et mel, sermo edocebit. Opera nostra dulcia, sermones nostri suavissimi et utiles, mella sunt, quæ manducat Emmanuel, quæ manducat iste qui natus est de virgine. Si vero sermones nostri amaritudine pleni sint, ira, animositate, molestia, turpiloquio, vitiis, contentione, dedit in os meum fel, et non comedit ab his sermonibus Salvator. Comedat autem Salvator de sermonibus qui sunt apud homines, si fuerint sermones eorum mel. Approbemus hoc de Scriptura: Ecce sto ad ostium et pulso: si quis aperuerit mihi ostium, ingrediar ad eum, et cœnabo cum illo, et ille mecum. Igitur ipse pollicetur se ex nostris cœnaturum nobiscum esse: certum est autem, quia et nos cum illo cœnamus, si cœnemus illum. Comedens quippe de nostris bonis sermonibus, operibus et intellectu, repascit nos suis escis spiritualibus, et divinis, et melioribus. Propterea; quia beatum est suscipere Salvatorem, opertis ostiis principalis cordis nostri, præparemus ei mello, et omnem cœnam ejus, ut ipse nos ducat ad magnam cœnam Patris in regno cœlorum, quæ est in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.*

UT SCIAT REPROBARE MALUM.] Calvinus hic ex hoc verso et sequenti contendit, animam Christi tempore infantiæ caruisse usu rationis atque intelligentiæ. *Et de hac*, ait, *Christi ignorantia testatur Lucas, dum ait: Et proficiebat sapientia, et ætate, et gratia apud Deum et homines. Oportuit ergo ipsum, ad tempus similem esse pueris infantibus, ut quoad humanitatem intelligentia destitueretur.* Calvino consentiunt Bucerus et Wittakerus.

Verum hic error refutatur primo, ex Jeremia c. 31. v. 22. *Fœmina*, ait, *circumdabit virum.* Fuit ergo Christus in utero vir non mole corporis, sed sapientia et gratia.

Secundo, ex Isaiæ c. 9. 6. ubi parvulus hic vocatur, *Admirabilis, consiliarius*; et, ut Septuag. vertunt, *magni consilii Angelus.* Et c. 11. 1. *Egredietur*, ait, *virgo de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet. Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, etc.* Flos ascendens ex virga est Christus nascens ex Virgine: super florem ergo, non tantum super fructum, hoc est super Christum infantem, non virum tantum, requievit spiritus sapientiæ.

Tertio, ex S. Paulo Hebr. 10. v. 5. *Ingrediens*, ait, *mundum dicit*, utique Christus Jesus in die et hora qua Verbum caro factum est: *Hostiam, et oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi: holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi: Ecce venio.* Deinum subjungit Apost. *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel.* Ergo Christus ab initio suæ incarnationis habuit actum rationis et voluntatis, quo se suamque mortem obtulit Patri pro hominum redemptione. Rursum primo instanti conceptionis Christi, inhabitavit in eo *plenitudo divinitatis corporaliter:* ergo et tunc *omnes thesauri sapientiæ et scientiæ* (in eo fuerunt) *absconditi*, ut ait idem Apost. et S. Lucas c. 2. 40. *Puer*, ait, *crescebat, et confortabatur plenus sapientia.* Hæc enim plenitudo sapientiæ, æque ac gratiæ et gloriæ debebatur ei ex vi unionis hypostaticæ cum Verbo, ex eaque quasi naturaliter manabat.

Quarto, S. Joannes Bapt. in utero sanctificatus pollebat usu rationis: unde et *exultavit infans in utero*, mox ut B. Virgo salutavit matrem Elisabeth de quo canit Ecclesia:

Ventris abstruso recubans cubili
Senseras regem thalamo manentem.
Hinc parens nati meritis uterque
Abdita pandit.

Quod datum est Joanni, non datum est Christo?

Quinto S. Hieron. hic: *Adhuc*, ait, *pannis involutus, et butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut per hæc verba noscamus, infantiam humani corporis divinæ non præjudicasse sapientiæ.* Ita et cæteri Patres, Interpretes, et Doctores Scholastici cum S. Thoma, qui præter scientiam divinam, quam Christus habuit qua Deus, eidem qua homo fuit, in primo incarnationis instanti duplicem tribuunt scientiam: primo, beatificam, puta visionem Dei et rerum omnium in Deo; secundo, infusam, qua extra Deum per lumen infusum omnia cognoscebat: addunt tertiam, acquisitam, qua Christus per experientiam didicit expertusque est eadem, quæ jam sciebat per scientiam infusam. Vide D. Thom. et Scholast. 3. p. q. 10. 11. 12. Et de hac tertia loquitur hic Isaias et S. Lucas. Sensus ergo est, *ut sciat reprobare malum, etc.* q. d. Quod ironice dictum est Adæ post peccatum Gen.

3. *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum*, id de Emmanuele vere dicetur.

Secundo, S. Hieron. Haymo et S. Thomas vocem *ut* accipiunt pro *quamvis*, q. d. Hic puer erit sapientior aliis pueris, scietque reprobare malum, et eligere bonum; et quamvis erit talis, tamen more aliorum butyrum et mel comedet. Huc accedunt Vatabl. et Adamus, qui τὸ *ut* accipiunt comitanter, q. d. Hic puer ita comedet quasi infans mel ut tamen simul sciat reprobare malum: erit enim verbum infans puer sapiens. Sed Hebr. *lamed* significat *ut*, non *quamvis*.

Tertio, S. Thomas τὸ *ut* accipit causaliter et antecedenter, q. d. Hic puer comedet ut crescat ad adultam ætatem, in qua nec experientiam discat et sciet reprobare malum, et eligere bonum, quod antea tantum sciebat per scientiam infusam. Unde Septuag. pro *ut* vertunt, *antequam sciat, etc.*

Quarto et planissime, Sanchez *ut* accipit pro *usque dum*, unde Chaldæus vertit *donec*: hoc enim significat Hebr. ל *lamed* in לדעתו *ledato*, q. d. Emmanuel vescetur infantilibus cibis, melle et butyro, usque dum in illam ætatem crescat et adolescat, qua pueri solent sapere et discernere inter bonum et malum, q. d. Non tantum nascetur Emmanuel, sed et nutrietur ac crescet ut alii pueri ad adultam ætatem.

Moraliter, S. Bernardus serm. 3. de Nativit. hinc infert: Malum ergo est voluptas corporis, sic et laus, et honor: bonum vero est afflictio, contemptus et opprobria: quia hæc elegit, illa reprobavit puer sapiens, Verbum infans. Aut enim Christus fallitur, aut mundus errat: sed divinam Sapientiam falli est impossibile; errat ergo mundus, errant ergo omnes mundi et vanitatis sectatores, juxta illud Psalmi: *Dixi: Semper hi errant corde.* Christus vero, qui est via, veritas, et vita, docet verbo et exemplo quid vere sit bonum, quid malum, quid fugiendum, quid amplectendum ut beatam vitam assequamur. Utinam hæc digne uti par est ponderent, cordi imprimant et moribus exprimant omnes Christiani! In hoc enim discursu ejusque praxi latet medulla sapientiæ Christianæ Ratio est, quia voluptas concupiscentiam naturæ corruptæ accendit, crux exstinguit.

16. QUIA ANTEQUAM SCIAT PUER REPROBARE MALUM ET ELIGERE BONUM, DERELINQUETUR TERRA QUAM TU DETESTARIS.] Τὸ *quia* juxta secundum sensum datum v. 14. exponendum est per *quod*; secundum vero primum sensum exponendum est per *sane, certe, verum enim vero*: hæc enim sæpe significat Hebr. כי *ki*, q. d. Verum enim vero ut confirmem promissionem meam de liberanda Jerusalem a manu Rasin, insuper assero et promitto, quod antequam puer iste nascatur et adolescat, ipse qua Deus est liberabit Jerusalem et Judæos a duobus regibus, quos tu, o Achaz, adeo perhorrescis, imo terram et regnum eorum nec Assyrios omnino desolabit. Ita S. Hieron. et Haymo: vide dicta v. 14. redit enim Isaias a Christo puero ad sua tempora. Rursum *quia* innuit causam cur nascendus sit puer hic Emmanuel, id est, nobiscum fortis, quia scilicet duos reges, et regna hostilia fortiter debellabit et desolabit.

Mystice, Richardus de S. Victore part. 1. l. 2. de Emmanuele cap. 18. antequam, ait, puer per experientiam sciat non solum mala reprobare, verum etiam bona eligere, et inferioribus bonis sepositis optima apprehendere, antequam, inquam ad cœlos ascendat, *derelinquetur terra*, id est regnum diaboli et angelorum ejus in terra destruetur: hoc enim fecit Christus in passione, illud in ascensione.

A FACIE DUORUM REGUM SUORUM.] Id est a duobus regibus suis, vel propter scelera duorum regum suorum derelinquetur eorum terra. Secundo, Vatabl. refert hæc ad *detestaris*, q. d. *A facie*, id est propter duos reges qui te obsidere et exscindere cogitant, tu o Achaz, eorum terram et regnum detestaris. Loquitur de strage Rasin et Phacee. Rasin enim ab Assyriis, Phacee ab Osee præfecto suo et successore occisus est, ut patebit cap. 8. Secundo, nove (sed propcie ad Christi tempus) R. P. Joan. Dackerius insignis Chronologus æque ac Theologus, et meus olim Lovanii collega, per regem Samariæ intelligit Herodem; per regem Syriæ, Obodam; sub his enim regibus natus est Christus, eosque adhuc infans regno et vita spoliavit. Herodes enim misere mortuus est, et vix quindecim mensibus vixit post natum Christum: Oboda obiit paucis mensibus ante Herodem, teste Josepho libr. 16. vers. 19. et Strabone libr. 16. Geograph. Unde signanter inquit: *Derelinquetur terra a facie regum*, non istorum, scilicet Rasin et Phacee, sed *suorum* (vel ut Symmachus, Aquila, Theodotion et Chaldæus vertunt, *ipsius*) scilicet Herodis et Obodæ, quorum typus et antecessores fuerunt Phacee et Rasin. Hi enim reges, ac præsertim Herodes, fuerunt hostes Judæorum, conatique sunt regiam stirpem Davidis et Achaz exstinguere. Quocirca Herodes licet Judææ et Hierosolymæ quoque rex esset, vocatur tamen rex Samariæ tum ob Isaia, tum ob Appiano Alexandr. l. 5. Bellor. civil. eo quod esset alienigena, et Judæorum tyrannus et hostis, uti patuit tum in infanticidio SS. Innocentium, tum in crudeli illo decreto quo moriens jussit primores Judæorum in circo conclusos occidi, ne Judæi in morte ejus gauderent, sed cogerentur vel inviti plorare ob suorum stragem. Sensus ergo est, q. d. Hi reges, ac præsertim Herodes satagat Judææ regnum a tua, o Achaz, stirpe ad se transferre, tuosque posteros evertere, sed ecce Emmanuel ex te nasciturus, adhuc infans celeriter eum evertet, et peculiari morbe interimet, itaque regnum Judææ ad se tuamque stirpem revocabit, augebit et illustrabit. Alludit ergo Isaias ad Herodis infanticidium, asseritque quod Emmanuel infans infanticidam Herodem, a quo quærebatur ad necem, superabit et occidet. Hunc sensum quoque esse litteralem, patebit c. 8. v. 4.

Ubi Nota, apte Phacee fuisse prodromum et typum Herodis: uterque enim fuit maleficus et injustus: actis uterque optimus, moribus pessimus: tyrannico ambo præditi ingenio; concussionibus et rapinis suorumque civium visceratiombus assueti: ambo inexplebili dominandi cupidine laborantes contra dominos suos insurrexerunt. Phacee contra Phaceia regem Israel eum occidendo; Herodes non tantum contra Christum, sed et contra Hyrcanum regem suum et pontificem, a quo dux Galilææ fuerat creatus, et cujus neptem Mariamnem conjugem duxerat: per quam postea accessus illi fuit ad regnum Judææ. Sed homo ingratissimus et crudelissimus hanc conjugem suam,

ejusque matrem Alexandram, duosque filios a se ex ea susceptos, quos annuente Augusto Cæsare regni statuerat hæredes, Alexandrum et Aristobulum interemit. Alterum quoque Aristobulum Mariamnes fratrem aquis præfocavit. Rursum Antipatrum, filium suum paulo ante mortem suam die interfecit. Taceo SS. Innocentes, et alios innumeros, quos vario supplicio, ferro, veneno, laqueo sustulit. Simili modo Phacee occidit de Juda 120. millia die uno, cepit ducenta millia mulierum et puerorum, ac infinitam prædam abduxit in Samariam, 2. Paralip. 28. 6.

Sic Rasin rex Damasci prædationibus assuetus, elatus victoriis, Hierosolymamque inhians, typus fuit Obodæ regis Damasci, qui Arabiam fecerat latronum receptaculum, qui effusi per agros Judæam assidue infestabant. Quin et Aretas Obodæ in regno successor Judæis infestus fuit. Rursum sicut rex Assyriorum cæso Rasin et Phacee, occupavit regnum Damasci et Samariæ: ita mortuo Oboda et Herode; Augustus Cæsar utriusque regnum quasi spolium occupavit, et ad se revocavit; unde et Samaria Sebaste in honorem Augusti est appellata: et licet Augustus regnum Herodis inter filios ejus diviserit, regnum tamen nomen et jus eis ademit. Sic in Syria diu noluit ut Obodæ Aretas succederet: tandem tamen ei regnum hoc concessit. Hic est ille Aretas, cujus præfectus Damasci S. Paulum comprehendere voluit, cum ille per sportam e muro demissus manus ejus evasit, 2. Corinth. 11. 32.

Ex dictis liquet, illud Patriarchæ Jacob vaticinium Genes. 49. 9. litteraliter de Juda, allegorice de Christo editum: *Catulus leonis Juda; Ad prædam, fili mi, ascendisti*; non ad virilem tantum Christi spectare ætatem sed etiam infantilem. Nam agnus ipse animculus cornua producens et ungulas, leonem et ursum occidit, et exemplo patris sui David de ore illorum prædam extorsit. Sagittæ parvuli factæ sunt plagæ illorum, quarum indignatio ebibit spiritum ipsorum. Denique completum est oraculum Michææ 4. v. 13. *Cornu tuum ponam ferreum et ungulas tuas ponam æreas, et comminues populos multos, et interficies Domino rapinas eorum, et fortitudinem eorum Domino universæ terræ.*

Secundo, liquet, falso Calvinum hæc Isaiæ verba sic interpretari: *Priusquam pueri qui mox nascituri sunt adolescant, utrumque regnum Samariæ et Damasci suis est privandum regibus.* Neque enim adolescentiam, quæ late evagatur, suæ prædictionis limitem figit Propheta, sed infantiam, et antequam Emmanuel verba sonare possit articulata.

Tertio, liquet, falli Eusebium qui putat hic prædici a Propheta, quod Damascus et Samaria paulo ante Christi ortum sublatis regibus relinquentur desertæ et sine rege. Nam constat Christo nascente Herodem regnasse in Samaria, Obodam in Damasco, et post Obodam Aretam.

17. Adducet Dominus super te.] Hic transit Propheta a Rasin et Phacee ad Achaz et Judæos, eorumque incredulitatem et scelera pari excidio plectit, juxta illud quod eis v. 9. comminatus est, *Si non credideritis, non permanebitis.* Sensus ergo est, q. d. Prædixi excidium Syriæ et Samariæ per Assyrios; nunc idem tibi, o Juda, prædico, scilicet quod adducet Dominus super te dies inauditæ ultionis, quales non es experta in tot cladibus, quot passa es a tempore quo Ephraim, id est, decem tribus sub Jeroboam se a te separarunt: *adducet*, inquam, *cum rege*, id est, per regem, *Assyriorum* (est hyperbaton: τὸ enim *cum rege Assyriorum*, referendum est ad *adducet*) quem tu ipse tibi in flagellum ascivisti; cum enim pressus a Syris et Samaritis, non Dei sed ejus opem implorasti, ipse videns fertilitatem tuæ terræ, illa inescatus, eidem inhiare cœpit, tandemque invasit et occupavit.

Per regem Assyriorum accipe Sennacherib, vel Nabuchodonosorem, qui eversa Ninive factus monarcha, Assyriis æque ac Babyloniis dominabatur: et Babylonii vicini erant Assyriis, eisque permixti: unde a multis eadem ponitur monarchia Assyriorum et Babyloniorum, et utrique Judææ opibus degustatis, illis inhiaruot. Ita S. Hieron.

18. Sibilabit Dominus.] q. d. Sicut sibilo convocatæ ab apiariis muscæ et apes celeriter advolant, sic et hic ad imperium, id est, nutum et instinctum, Dei volentis punire Judæos, statim quasi lictores accurrent Ægyptii et Assyrii. Sibilo tantum Dei erit opus ut advolent in Judæam.

Nota primo, sibilum hunc Dei non fuisse revelationem aliquam peculiarem Assyriis et Ægyptiis factam, sed tantum internum stimulum et inspirationem Dei, excitantis scilicet eos ut bello peterent Judæos, si juste id poterant, puta si justam belli habebant causam: sin autem, objicientis tantum eis paratis quosvis invadere (ad augendos suos fines et opes) Judæos, quasi facile a se subjugandos, idque verisimilius est. Vide can. 36

Nota secundo, Ægyptios vocari *muscas*. Primo, ob vocis absonæ stridorem: secundo, ob impudentiam; tertio, quia instar muscarum fœtidi erant et immundi; quarto, quia instar muscarum crescebant et multiplicabantur: Ægyptios enim naturaliter valde fœcundos esse docet Aristoteles lib. 7. Historiæ animal. cap. 4. quinto, quia Ægyptus, utpote calidissima regio, in qua vix umquam pluit, scatet muscis et culicibus. *Apes* vero vocat Assyrios, primo, quia potentes erant sagittis, uti apes suis aculeis. Ita S. Hieron. Secundo quia instar apum auratis armis et variegatis vestibus conspicui erant. Ita Cyrill. Tertio, quod in bellis et actibus suis instar apum seduli essent, industrii, laboriosi et constantes.

Nota tertio. Loquitur hic Propheta tum de bello Pharaonis Nechao, quo in punitionem idololatriæ Manassis regis cæsus est Juda et Josias rex Manassis nepos, 4. Reg. 23. tum de Sennacherib contra Judæos expeditione.

19. Et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium.] Persistit in metaphora muscarum et apum, quæ ita obsident valles et torrentes, ut omnia corrodant et fœdent: sic Ægyptii et Assyrii omnia in Judæa populati sunt.

20. In die illa radet Dominus (pergit idem dicere alia metaphora) in novacula conducta in his.] Est appositio, q. d. In novacula mercede conducta, quæ non est alia quam hi qui degunt trans flumen Euphratem, puta Assyrii cum rege suo.

Nota. Sennacherib cum Assyriis vocatur *novacula mercede conducta*; quia ipse spoliorum et regnorum,

ad quæ punienda et vastanda mittebatur a Deo quasi conductus, levissime quasi tonsor usque ad cutem abrasit omnia, quæ Judæis et aliis gentibus saluti et honori erant, quæ pilorum nomine significantur; imo totum corpus politicum, puta *caput*, id est, principes; et *barbam*, id est, sacerdotes et consiliarios; ac *pedes*, id est, artifices et vilem plebeculam Judææ, abrasit et abstulit, ait Cyrillus. Ita Ægyptus Nabuchodonosori a Deo data est pro mercede Tyri ab eo expugnatæ, ut patet Ezech. 29. v. 18. et 19. Pro *conducto* Septuag. vertunt μεμεθυσμένῳ id est *inebriato*, scilicet pilis, hoc est spoliis hostium legerunt enim שכירה *sechiro* per *schin*: Noster vero et alii legunt per *sin*, tumque significat *mercedem conductum*, quæ vox notat Dei clementiam, quod scilicet misericors Deus non alat domi istos lictores, sed aliunde conductos accersat, ut faciant opus suum: nam ut ait Isaias cap. 28 v. 21. *alienum* est hoc *opus ejus ab eo. Deus* enim *mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum. Creavit enim, ut essent omnia: et sanabiles* (salutiferas) *fecit nationes* (creaturas) *orbis terrarum: et non est illis medicamentum exterminii* (venenum exterminans et mortiferum) *nec inferorum regnum in terra*, Sap. 1. 13.

Nota secundo. Tonsio et rasio capillorum erat signum servorum et servitutis, in quam a Chaldæis redigendi erant Judæi. Unde Aristophanes ait: *Servus cum sis, comam nutris?* et Pomponius Lætus de triumpho Diocletiani: *Consuetudinis*, ait, *fuit liberatos e captivitate currum triumphantis sequi abraso capite, in argumentum præcedentis servitutis.* Sic T. Flaminii qui de Macedonia triumphavit, currum duo millia Romanorum captivorum quos libertate donaverat, capitibus rasis sequebantur. Sic et S. Petro Antiochiæ prædicanti caput ab improbis abrasum fuit ad ludibrium, quasi homo esset vilis et servilis conditionis, teste Beda in histor. Anglorum. Quod Ecclesia vertit in honorem et decus: jussit enim sacerdotes et Religiosos caput radere, et comam rasam gestare, quasi diadema regni divini et cœlestis: hoc est enim *regale sacerdotium* Christi et Christianorum, ut ait S. Petrus epist. 1. cap. 2. 9.

Porro Rabbini hunc capite et barba rasum, accipiunt ipsum Sennacherib, de quo hanc historiam vel potius fabulam narrant, quam refert S. Hieron. in Quæst. in lib. 2. Paralipom. c. 32. *Tradunt*, inquit, *Hebræi illi* (Sennacherib) *caput et barbam rasam ab Angelo in ignominiam, et hoc fuisse quod per Isaiam dictum est: In illo die radet novacula acuta in rege Assyriorum caput et barbam, etc. Quem cum eadem ignominia pervenisse ad templum Dei sui Nesroch, quem dicunt in reliquiis arcæ Noe culturam habuisse. Cum ergo quæreretur deprecans, cur se non adjuvisset, qui etiam filios suos Adramelec et Sarasar sibi offerret, ei hoc ille ratum duceret; illi hoc audientes post tot clades, ruinas et ignominias, timentes ab eo interfici, interfecerunt eum.*

21. Nutriet homo vaccam.] q. d. In hac vastatione Babylonica tanta erit hominum paucitas, ut divites olim jam vix unam vaccam et duas oves sint habituri: tanta quoque eorum erit paucitas, ut integræ familiæ lac unius vaccæ et duarum ovium, non tantum sufficiat ad potum, sed et ad butyrum ac cibum; præsertim quia agris desertis et incultis omnia vertentur in germina et pabula pecorum, quibus pastæ vaccæ et turgidæ copiosum dabunt lac, indeque butyrum. Ita S. Hieron. et Cyrillus.

22. Butyrum enim et mel, quæ terra inculta ultro quasi fundit, manducabit omnis qui relictus fuerit,] non triticum, non hordeum, etc. quæ terra non profert nisi colatur et seratur, q. d. Terra tunc erit omnino deserta, ac proinde homines non tritico, sed lacte et melle victitabunt.

23. Omnis locus ubi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas et in vepres erunt.] q. d. Vineta, quia a vepribus et spinis occupabuntur, tam vili erunt pretio, ut vinea uno emenda sit argenteo, id est, ut Septuag. siclo, et mille vineæ mille argenteis. Ita Cyrillus.

Secundo, et melius, q. d. Agri olim adeo feraces, ut singulæ vites, id est, vitium annui proventus, singulis æstimarentur argenteis, et mille vites mille argenteis, redigentur in spinas et vepres. Ita Forer. et Sanchez.

24. Cum sagittis et arcu,] q. d. In hosce saltus desertos, in hæc non jam vineta, sed vepriceta et senticeta, ob feras et prædones nemo ingredi audebit, nisi bene armatus.

25. Et omnes montes, qui in sarculo sarrientur, etc.] q. d. Valles et agri uberes deserentur, fugientque homines metu hostium cum pecoribus ad munitos natura montes, eosque non aratro, ut olim agros, sed sarculo sarrient, id est, a spinis et vepribus purgabunt ut possint seminari et coli, aut sint in pascua: unde spinæ non erunt illis terrori, etiamsi ab eis pungantur et lædantur, quia necessitas et fames coget eos non curare has puncturas: et tamen post omnem hunc eorum laborem, illa boves depascentur, et conculcabunt pecora. Ita S. Hieron.

Secundo et aptius Sanchez, q. d. Montes olim vitiferi, qui non aratro, sed sarculo proscindebantur, quique sedulo e domino spinis circumcirca quasi sepe cingebantur et defendebantur, disjectis jam ab hoste spinis et sepe, nemini erunt terrori, quo minus eo libere quivis irrumpat: unde boves in illa quasi pascua irruent, ab eisque et aliis pecoribus conculcabuntur.

Nota hebraismum: *et omnes montes, etc. non veniet illuc*, hoc est, non veniet ad omnes montes.

CAPUT OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur partum virginis prophetissæ, et ortum Emmanuelis. Unde in libro jubetur scribere ejus nomen: Velociter spolia detrahe, Festina prædari. Secundo, v. 6. incredulis minatur Assyrios, quos tamen paulo post perituros denuntiat. Tertio, v. 11. monet ne timeant conjurationem Rasin et Phacee, sed Deum exercituum. Quarto, v. 19. illis qui non Deo, sed pythonibus credunt, eosque consulunt, exitium comminatur.

1 Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis: Veloci-
ter spolia detrahe, cito prædare. 2. Et adhibui mihi testes fideles, Uriam sacerdotem, et
Zachariam filium Barachiæ: 3. et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et
dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahere: Festina prædari. 4. Quia ante-
quam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Sa-
mariæ, coram rege Assyriorum. 5. Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: 6. Pro eo quod
abjecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, et assumpsit magis Rasin, et filium Ro-
meliæ: 7. propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyrio-
rum, et omnem gloriam ejus: et ascendet super omnes rivos ejus, et fluet super universas ripas ejus,
8. et ibit per Judam, inundans, et transiens usque ad collum veniet. Et erit extensio alarum ejus,
implens latitudinem terræ tuæ, o Emmanuel. 9. Congregamini, populi, et vincimini, et audite, universæ
procul terræ: confortamini, et vincimini, accingite vos et vincimini: 10. inite consilium, et dissipabitur:
loquimini verbum, et non fiet: quia nobiscum Deus. 11. Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in manu
forti erudivit me, ne irem in via populi hujus, dicens: 12. Non dicatis, conjuratio: omnia enim
quæ loquitur populus iste, conjuratio est: et timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. 13. Domi-
num exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. 14. Et erit vobis in
sanctificationem. In lapidem autem offensionis, et in petram scandali, duabus domibus Israel; in la-
queum et in ruinam habitantibus Jerusalem. 15. Et offendent ex eis plurimi, et cadent, et conte-
rentur, et irretientur, et capientur. 16. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. 17. Et
exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et præstolabor eum. 18. Ecce ego,
et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, et in portentum Israel a Domino exercituum,
qui habitat in monte Sion. 19. Et cum dixerint ad vos: Quærite a pythonibus, et a divinis, qui
strident in incantationibus suis: Numquid non populus a Deo suo requiret, pro vivis a mortuis?
20. Ad legem magis, et ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non erit eis ma-
tutina lux. 21. Et transibit per eam, corruet, et esuriet: et cum esurierit, irascetur, et maledicet
regi suo, et Deo suo, et suscipiet sursum. 22. Et ad terram intuebitur, et ecce tribulatio et tene-
bræ, dissolutio et angustia, et caligo persequens, et non poterit avolare de angustia sua.

1. Sume tibi librum grandem.] Jubet Deus Isaiæ, ut grandi membrana in cylindrum convolvili (tales enim erant veterum libri: unde alibi vocantur volumen) scribat magnis literis hæc quinque verba, *Velociter spolia detrahe, cito prædare*, idque

Stylo hominis.] Id est, calamo, seu graphio, ac consequenter charactere et litteris apud homines usitatis, hoc est aperte et clare, ita ut ab omnibus legi et intelligi possint. Unde Chaldæus vertit, *scripturam claram*, idque primo, ut hæc scriptura sit publicum testimonium prophetiæ et promissionis hujus, quo illa, si falsa deprehendatur, mendacii convincí

possit; sin vera inveniatur, uti certo invenietur, quo illa apud omnes auctoritatem, celebritatem et venerationem obtineat.

Secundo, ut illa futuris sæculis, imo æternitati transcribatur. Hæc omnia non reipsa, sed per visionem facta sunt, uti mox patebit: quæ tamen visio publice omnibus proponenda, et posteritati per Isaiam in hoc libro et capite consignanda erat: et hoc symbolice significabat stylus homines et testes adhibiti, etc.

VELOCITER SPOLIA DETRAHE, CITO PRÆDARE,] Hujus scriptionis causam et mysterium Isaias explicari sibi audiat vers. 3. et 4. nam vers. 3. vidit hoc fore nomen pueri nascituri, idque ob causam quam audiemus v. 4.

2. ET ADHIBUI MIHI TESTES,] scilicet scripturæ vel potius accessus ad prophetissam, de quo sequitur, idque ut per testes authentica hæc omnia conscriberem et consignarem futuris sæculis. Testes hi quoque non revera, sed per visionem ab Isaia adhibiti sunt, uti ostendam v. 3.

URIAM SACERDOTEM, ET ZACHARIAM FILIUM BARACHIÆ.] Fuerunt hi testes viri graves et omni exceptione majores, imo videntur fuisse Prophetæ, quibus idem revelatum sit quod hic Isaiæ revelatur, quique idem prophetarunt de Christo. Unde per visionem ostensi hic sunt Isaiæ, uti et sequentia: sicut in transfiguratione Christi testes fuerunt Moses et Elias, ut significaretur legem et Prophetas attestari Christo, in eoque terminari. Ita S. Cyrillus et Basilius. Urias enim, utpote sacerdos, erat legis doctor instar Musis; Zacharias erat Propheta instar Eliæ.

Quisnam fuerit hic Urias, uti et Zacharias, incertum est. Aliqui volunt hunc Zachariam esse eum, qui est ultimus inter Prophetas minores: uterque enim fuit filius Barachiæ: et ille, æque ut hic, Messiæ ortum et redemptionem hominum, licet diu post Isaiam (scilicet post ducentos annos, prophetavit enim post solutam captivitatem Babylonicam) exsultanter prædixit, de quo mox plura.

S. Hieron. vero putat hunc Zachariam esse sacerdotem illum, qui cum aliis sub Ezechia domum Dei ab Achaz pollutam expiavit 2. Paral. 29. v. 13. Fuit tertius Zacharias filius Joiadæ, sed hic a centum annis erat mortuus, occisus a Joas rege, qui fuit avus Oziæ. Denique potuit esse alius nobis incognitus, cognitus tamen et famosus tempore Isaiæ; qui patrem habuerit nomine Barachiam, æque ut ille ultimus Prophetarum.

Porro Urias hic nonnullis fuisse videtur sacerdos summus, tum quidem vir fidelis, qui tamen post hane prophetiam, puta post expugnatam ab Assyriis Damascum, motu Achaz regis, ejus jussu exexit aram idolis ritu Damascenorum et Gentilium, 4 Reg. 16. Verum quomodo Deus talem, tamque levem, timidum et inconstantem vocasset et adhibuisset ad res tantas, ut testem fidelem, qui tam infidus fuit Deo, tamque facile a fide Dei ad idola deflexit?

Alii forte verisimilius censent hunc Uriam esse Prophetam illum, qui diu post Isaiam vixit tempore Jeremiæ, et prædixit multa mala eventura duabus tribubus, ideoque occisus est a Joakim rege, uti testatur Jeremias c. 26. 20. Iidem putant Zachariam filium Barachiæ, alterum Isaiæ testem, esse Zachariam qui est ultimus inter minores Prophetas, de quo paulo ante dixi. Cum enim hi testes per visionem sint exhibiti Isaiæ, non mirum si necdum nati, sed nascituri citentur: Deo enim præsentia sunt quæcumque futura sunt. Idque fecit Deus primo, ut Isaias hoc vaticinio prophetiam futuram Uriæ et Zachariæ, et hi vicissim suis oraculis Isaiæ prophetiam jam præteritam confirmarent. Secondo, quia hæc prophetia Isaiæ duo præcipue complectitur, scilicet calamitates imminentes Judæis, quas copiose Urias prædixit, et futuram liberationem per adventum et nativitatem Messiæ, quem lætanter cecinit Zacharias c. 2. 10. *Lauda et lætare, filia Sion*, et c. 9. 9 *Exulta satis, filia Sion*. Hæc est sententia S. Chrysost. Procopii, Chaldæi, R. Akibæ apud Galatinum l. 7. c. 16.

3. ET ACCESSI AD PROPHETISSAM, ET CONCEPIT.] Rabbini, quos sequitur Richardus Victor. lib. I. de Emmanuele cap. 8. S. Thomas, S. Chrysost. Sixtus Senensis, Vatabl. Isidorus Clarius, Forerius et Montanus, *prophetissam* hanc intelligunt uxorem Isaiæ, ad quam accesserit Isaias eam cognoscendo, quæ inde concepit et peperit filium, cui Isaias pater nomen imposuit, *Accelera spolia detrahere, Festina prædari*: ut hic filius suo nomine Judæis protenderet, brevi spoliandam et prædæ Assyriorum exponendam esse Syriam et Samariam, uti prædixit Isaias c. præced. v. 16. Unde de eo subdit: *Quia antequam sciat puer vocare patrem, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariæ*, q. d. Antequam puer hic sit trium vel quatuor annorum ut possit fari, et vocare patrem ac matrem, Assyrii spoliabunt Syriam et Samariam. Id ita accidisse probant, quod hæc prophetia edita videatur in principio regni Achaz, qui regnare cœpit anno 17. Phaceæ regis Israel: Phacee autem tantum 20. annos regnavit, et in fine regni Phacee Theglatphalasar rex Assyriorum multas urbes Samariæ vastavit, earumque incolas transtulit in Assyriam, 4. Reg. 15. 29. Ergo vastari cœpit Samaria, cum hic Isaiæ filius necdum explesset triennium. Achaz enim cum Phaceo tantum triennium regnavit.

Porro hunc Isaiæ filium asserunt fuisse typum Christi Emmanuelis nostri, qui cito spoliavit regnum diaboli: ideoque matrem hujus filii vocari prophetissam: tum quia erat uxor Prophetæ Isaiæ; sicut olim uxor Episcopi, vocabatur Episcopa; presbyteri, presbytera; diaconi, diaconissa, quæ scilicet ejus ante ordinationem fuerat uxor: nam post ordinationem Episcopi, presbyteri et diaconi uxore abstinere, et cœlibes juxta Canones vivere debebant: tum quia uxor hæc erat pia et orationi addicta, et forte assumpta ex cœtu virginum quæ Deo serviebant in templo, sicut ex eodem Joseph accepit conjugem B. Mariam: tum quia forte vere habuit spiritum propheticum: tum denique quia typus fuit B. Virginis, quæ vere fuit prophetissa. Huic expositioni favet illud quod ait Isaias v. 18. *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel*: tam enim Sear Jasub, quam hic alius Isaiæ filius suo nomine *Accelera spolia detrahere*, fuit portentum, et prophetavit excidium Israelis.

Verum S. Hieron. Cyrill. Basil. et Chaldæus hic, R. Haccados apud Galatinum lib. 7. c. 18. Procop. Rupert. S. August. 17. Civit. c. ult. Epiphan. hæres. 78.

Euseb. l. 7. Demonstr. c. 2. Ambros. in c. 1. Lucæ ad v. 41. et 44. et passim alii veteres ac recentiores hunc sensum ut crassum et Judaicum, imo spurcum et obscœnum, æque ac Calvinianum rejiciunt, atque hunc locum explicant de conceptione Virginis et partu Emmanuelis. Primo, quia de Virgine et Emmanuele uti cœpit c. præced. ita agere pergit hoc c. et seq.

Secundo, quia v. 8. hunc puerum vocat *Emmanuel*; ait enim: *Et erit extensio alarum ejus, implens latitudinem terræ tuæ, o Emmanuel.* Quæ verba filio Isaiæ competere nequeunt.

Tertio, hic puer idem est cum puero cap. præced. v. 15. et 16. nam quod ibi ait: *Quia antequam sciat puer reprobare malum, et eligere bonum, derelinquetur terra quam tu detestaris a facie duorum regum*; hic de eodem iisdem pene verbis ait v. 4. *Quia antequam sciat puer vocare patrem suum, et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci et spolia Samariæ, coram rege Assyriorum.* Hic autem puer de quo cap. præced. non potest intelligi filius Isaiæ (qui tum necdum natus erat, imo Isaias necdum ejus ullam mentionem fecerat: nam hoc c. dicitur concipiendus) sed Emmanuel sive Christus, ut patet ex eo quod immediate præcedit: *Ecce virgo concipiet, et pariet filium et vocabitur nomen ejus Emmanuel*; ergo et hoc capite non alius puer intelligi potest quam Emmanuel.

Quarto, quia Septuag. v. 4. dicunt quod hic puer spoliabit Samariam. Pro eo enim quod nos habemus *auferetur fortitudo Damasci et spolia Samariæ*; ipsi vertunt, *accipiet fortitudinem Damasci et spolia Samariæ*: quod proprie soli Christo, filio Isaiæ non nisi improprie, convenire potest, hoc modo, *accipiet*, id est accipienda portendet.

Quinto, quia præcedens explicatio non satis cohæret cum verbis Prophetæ et cum historia. Nam regnum Samariæ eversum est anno 6. Ezechiæ, cum puer hic Isaiæ jampridem sciret vocare patrem et matrem: erat enim tum facile 16. annorum: cujus contrarium hic asserit Isaias. Respondent aliqui, tunc quidem eversum esse regnum Samariæ, sed longe ante cœpisse Assyrios eam deprædari, quod hic tantum prædicit Isaias. Sed contra, Isaias non tantum deprædationem, sed et interitum regni prædicit: nam c. 7. 8. expresse ait: *Adhuc sexaginta et quinque anni, et desinet Ephraim esse populus.*

Dico ergo cum Patribus et Doctoribus jam citatis, prophetissam hanc esse B. Virginem Deiparam, quæ non tantum prophetissa fuit, eo quod esset sanctissima et religiosissima, Dei laudibus in totum addicta: educataque in templo apud virgines Deo consecratas, sed et proprie, quia futura prædixit, uti in suo hymno *Magnificat*; prædixit illud: *Beatam me dicent omnes generationes*: quod etiam hodie ubique impleri et verificari cernimus. Secundo, fuit prophetissa, quia genuit summum orbis Prophetam, scilicet Christum. Tertio, quia in ea peractum est magnum illud pietatis sacramentum, scilicet ut virgo conciperet et pareret nobis Emmanuelem, uti dixi cap. præced. eo enim alludit. Prophetare enim in Scriptura subinde significat miracula facere, uti dixi in proœmio. Maximum autem miraculum et portentum fuit Verbum in Virgine caro factum. Prophetavit ergo B. Virgo dum concepit et peperit nobis Deum eumque sua carne induit et corporavit. Sensus ergo est: In visione ostensa est mihi prophetissa augusta virgo Maria, indicatumque est mihi ut ad eam accederem: illam enim expliraturam mihi quid esset illud quod audieram v. 1. *Scribe, Velociter spolia detrahe, cito prædare.* Venerabundus ergo eam adii, salutavi, et vidi illam per obumbrationem Spiritus Sancti concipere et parere Emmanuelem, cui jussus sum dare nomen illud quod audieram v. 1. *Velociter spolia detrahe, cito prædare*; in eoque completam et explicatam meam visionem vidi et intellexi.

Ut hæc omnia melius connectantur et intelligantur, nota, omnia hæc non realiter contigisse sed per imaginationem et visionem objecta fuisse Isaiæ. Itaque sicut cap. 6. Isaias per mentalem visionem vidit Deum in throno, et Seraphim ei acclamantes Sanctus, unumque ex eis calculo urentem labia sua: et hic vidit non corporaliter, sed mentaliter librum grandem, in quo visus est sibi scribere stylo hominis, *Velociter spolia detrahe*, atque mentaliter testes suæ scriptionis adhibuit Uriam et Zachariam: cumque quid hæc scriptura sibi vellet non intelligeret Isaias, innuit ei Deus ut adiret venerandam quamdam matronam ac prophetissam, quam ejus imaginationi objecit. Visus ergo est sibi Isaias eam adire, ac videre quod illa conciperet et pareret filium, cui ipse jubetur imponere illud nomen quod in libro jussus erat scribere, scilicet *Accelera spolia detrahere*: *Festina prædari*. Mox caussam et mysterium in hoc nomine latens discit, dum audit, *Quia antequam sciat puer, etc.*

Symbolice, S. Hieron. et Origen. per prophetissam accipiunt Spiritum Sanctum: רוח *ruach* enim, id est, spiritus, hebr. est fœminini generis. De Spiritu Sancto enim conceptus et natus est Christus. Dicitur prophetissa, quia ex eo Prophetæ hauserunt et conceperunt suas prophetias, juxta illud, *Accedite ad eum, et illuminamini.* Hic sensus est durinsculus: nec enim Spiritus Sanctus concepit et peperit Christum, quod hic de prophetissa asserit Isaias. Planius Eusebius lib. 7. Demonstr. Evangel. cap. 2. censet hæc verba attribui posse Spiritui Sancto, q. d. Ego Spiritus Sanctus accedam ad virginem, illamque obumbrabo et fœcundabo ut pariat Messiam. Accedit huc Epiphan. hæresi 30. quæ est Ebionæorum, qui hæc accepit de accessu et ingressu Archangeli Gabrielis ad Virginem, ut ei annuntiaret conceptum et partum Messiæ ex Spiritu Sancto.

VOCA NOMEN EJUS, ACCELERA SPOLIA DETRAHERE.] *Voca*, id est, prædic talem fore hunc puerum, ut jure sic vocari possit: nec enim de facto Christo hoc nomen, sed aliud, scilicet *Jesus*, impositum est. Vide cap. 37. et 29.

Nota. Isaias jubetur vocare Christum duobus nominibus quæ idem significant, scilicet primo, *Accelera spolia detrahere*; secundo, *Festina prædari*, ut certa et magna celeritas hujus prædationis significetur, q. d. Tu puer, o Christe eris celerrimus prædator, tu citissime nos qui eramus spolia diaboli ab eo tibi detrahes, orbemque convertes et pervades quasi fulgur, uti Apelles pinxit Alexandrum Magnum fulgur manu tenentem, quia ipse celerrime, scilicet sex annis, urbem subjugavit, factusque est monarcha, q. d. Christus celeriter spoliabit et prædabitur regnum diaboli, dum ascendens in altum captivam ducet capti-

vitalem. Item regnum Damasci et Samariæ, uti sequitur. Hoc est quod de Christo ait Paulus: *Expolians principatus, et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso*, Coloss. 2. 15 Talis prædo et spoliator diaboli fuit Paulus, de quo Jacob Genes. c. 49. 27. *Benjamin lupus rapax, mane comedet prædam, et vespera dividet spolia.* Secundo, hæc duo nomina innuunt quod Christus duos reges, scilicet Rasin et Phacee, rursum Herodem ac Obodam, sit vita et regno spoliaturus denique quod idem sit bis facturus, primumque velut in signum et præludium posterioris; strages enim Rasin et Phaceæ fuit signum stragis Herodis et Obodæ.

4. QUIA ANTEQUAM SCIAT PUER VOCARE PATREM etc. AUFERESUR FORTITUDO DAMASCI, ET SPOLIA SAMARIÆ] Septuag. vertunt: *Quia antequam sciat puer vocare patrem vel matrem, accipiet fortitudinem Damasci, et spolia Samariæ*, q. d. Puer hic nasciturus ex Virgine Deipara mirus erit, existetque antequam nascatur: erit enim Deus: nam antequam sciat naturali et vulgari modo fari, ac dicere quod primo dicunt infantes, Pater mi, mater mea, ut habent Hebræa, imo antequam ex utero matris prodeat, hostes suos spoliare et prædari incipiet: nam liberabit duas tribus regi Achaz subjectas, et hostes earum, puta Rasin et Phaceæ, eorumque regna Damascum et Samariam perdet per regem Assyriorum. Ita S. Hieron Chald Sept. et alii.

Notent exacti Chronologi, hæc de Virgine parituræ Emmanuelem ab Isaia prædicta esse anno 3. Achaz aut sub initium anni quarti; quæ autem hoc c. 8. prædicit, ad annum 4 regni Achaz præcipue pertinere, eoque compleri cœpisse. Nam ex 4. Reg. 16. et 2. Paralip. 28. constat, hoc anno 4. Theglathphalasar regem Assur Nephtalitas, magnamque Samariæ partem transtulisse in Assyrios: Phaceæ quoque occisus est ab Osee, qui regnum invasit, ultimusque fuit Samariæ rex, eversus cum regno a Salmanasar anno 9. regni sui, qui fuit sextus Ezechiæ. Similiter Theglatphalasar tunc cepit Damascum occiso Rasin, ejusque incolas transtulit Cyrenen. Hæc enim contigerunt anno 20. Joathan, ut dicitur 4. Regum 15. 30. hoc est, ex quo regnare cœpit Joatham anno 20. qui fuit Achaz annus 4. Joatham enim 16. annis tantum regnavit, eique statim successit Achaz. Ita Hebræi in Seder Olam. Rursum Phacee occisum esse anno 4. Achaz, patet ex 4. Reg. 15. 27. ubi dicitur Phacee cœpisse regnare anno 52 Oziæ et 20. annis regnasse. Oziæ autem anno 52. successit Joathan, qui 16. annos regnavit: ei deinde successit Achaz, cujus annus 4. fuit vigesimus et ultimus Phacee. Quare turpiter errat Calvinus, dum hic ad v. 11. affirmat, Phacee interiisse anno 12. Achaz, tuncque ei successisse Osee: nam ex dictis constat hæc ante octennium scilicet anno 4. Achaz, contigisse. Vide hic, quam celeriter impleta sit hæc Isaiæ prophetia, scilicet eodem anno, ut merito nomen Emmanuelis qui hæc patravit ab eo vocatum sit: *Accelera spolia detrahere, etc.*

Rursum hæc prophetia impleta est in Herode, et Oboda rege Damasci, ut dixi c. 7. 16. hos enim Emmanuel jam natus regno et vita dejecit. Fortitudo ergo Damasci et Syriæ sunt Herodes et Herodiani, ac Judæi et Gentes cum Herode eundem funem trahentes, ac Christum et Christianos persequentes. Hos enim omnes aut evertit aut subegit, suæque fidei subjecit Emmanuel, itaque Judæos, id est, veros fideles Deum confitentes, eorum servitute et tyrannide liberavit. Quinque ergo prædationes hic prædicit Isaias.

Primo, quod hujus Judææ a Rasin et Phacee liberationis, ac Samariæ Syriæque prædationis antitypo, Emmanuel recens natus Judæam et Ecclesiam a tyrannide Herodis et Obodæ liberabit: ac prædari incipiet, cum tres Magos antea infideles duce stella ex Damasco, id est, ex Oriente, cum suis opibus et gazis, de spoliis Samariæ, id est, idololatriæ, cui in primis dedita erat Samaria, ad suas cunas et præsepe vocabit, ut illi quasi regi ac Domino suo offerant aurum, thus et myrrham, quæ prius idolis ac diabolo offerebant.

Secundo, Damasco et Samariæ, id est, regno diaboli, adimet parvulos innocentes, ab Herode in odium parvuli regis ustі occidendos, quos ipse parvulus rex in cunis martyrii corona laureabit. Ita Irenæus lib. 3 cap. 18.

Tertio, parvulus hic adhuc in ulnis matris existens, Herodem fugiens, et Ægyptum ingressus, ibi idola confringet: uti eum de facto fecisse habet traditio, de qua infra cap. 19 1. Itaque ex tunc idololatriam ex ea et ex orbe fugare et dispellere incipiet.

Quarto, quod parvulus hic fidei lumen afferet pastoribus, quos per Angelum ad præsepe vocabit, item Simeoni, Annæ et aliis electis, dum præsentabitur in templo.

Denique, antequam nascatur, infidelitatem, peccatum et dæmonem ex multorum cordibus fugabit, per gratiam et fidem sui, quasi unius et solius mediatoris, atque Sanctos omnes tam in lege naturæ, quam Mosaica, diabolum vincere faciet per merita sua prævisa, quæ Deus in sua præscientia jam acceptavit, et remuneratus est, dando propterea gratiam justis omnibus qui Christum præcesserunt. Ita S. Athanas. l. de Incarnat. Verbi c. 1. Vides ergo ut parvulus hic ab utero, imo ante uterum, spoliare et prædari cœperit.

Hinc patet, hos quinque ultimos sensus litterales esse: quia primario et maxime a Propheta et Spirito Sancto intenti sunt; alludunt tamen simul ad primum, eumque ut propriissimum obiter quasi perstringunt. Ita S. Cyrill. et Irenæus ac Athanas. jam citati, et Tertull. l. 3. contra Marcion. c. 8. et lib. contra Judæos c. 9. qui hæc omnia de Christo figurata dici, ex absurdo ita probat: *Scilicet cogito ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus; nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulæ sive dorso, sive collo hostem designaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare.* Quare ipse per fortitudinem Damasci intelligit aurum, thus et myrrham, quæ Magi Christo recens nato obtulerunt. Per Samariam accipit idololatriam, quam Christus in Magis destruxit. Regem Assyriorum interpretatur diabolum, vel Herodem infanticidam. Sic et Justinus contra Tryphon. *Herodem*, ait, *verbum propheticum regem Assyriorum oppellat.* Sic et S. Epiphan. in Ancorato, S. Hieron. hic, S. Ambros. lib. 3. in Lucam, Chrysost. homil. 2. in cap. 2. Matthæi, Procop. hic, qui omnes per regem Assy-

riorum Herodem aut diabolum, pauci Augustum Cæsarem intelligunt: per Samariam et Damascum ac virtutem eorum, accipiunt sapientes Magos: quippe qui relicta idololatria, totos se Christo infanti Deoque devoverunt. Audi et S. August. ser. 4. de Epiph. *Puer, ait, accepit virtutem Damasci, illius scilicet unde Damascus præsumebat. In divitiis siquidem civitas illa secundum sæculum florens aliquando præsumpserat. In divitiis autem principatus auro defertur, quod Christo Magi suppliciter obtulerunt. Spolia vero Samariæ iidem ipsi erant, qui eam incolebant. Samaria namque pro idololatria posita est.*

Nota. Apposite regnum Damasci et Samariæ repræsentat et significat regnum peccati et diaboli. Primo, quia regna hæc erant impia et infidelia, plenaque sceleribus. Secundo, quia hæc regna erant hostilia regno Judæ et Davidis, sive populo et templo Dei. Tertio, quia colebant idola, ac consequenter diabolum. Hic ergo erat eorum rex, imo Deus. Quarto, quia Damascus, vel, ut hebraice dicitur: דמשק *Dammesec*, idem est quod דם שק *dom soc*, id est, sanguinis saccus, uti dixi Genes. 15. 2. tale autem est regnum diaboli, qui sanguinarius est et homicida ab initio, atque ut leo rugiens circuit quærens quem devoret.

Vocabit patrem.] Christus enim Josephum vocabat patrem, non tantum quia vulgus putabat eum esse patrem Christi, sed etiam quia vere erat pater Christi hoc sensu, quod Christus ei in matrimonio cum ejus matre Deipara existenti legitime, licet per miraculum, divino quodam modo natus, et a Deo donatus esset filius. Sic ergo Christus vere erat filius Joseph, et Joseph vere erat pater Christi. Sicut enim fructus in agro meo nati, etiamsi a me non sint seminati, mei tamen sunt: sic et Christus Josepho in conjuge sua legitime natus ejus est filius, estque quasi fructus agri, id est, conjugis suæ, uti dicam Lucæ cap. 2. v. 48.

Coram rege Assyriorum.] Id est, ad præsentiam, et ad vim regis Assyriorum, hoc est, a rege vel viribus et copiis regis Assyriorum. Simili hebraismo dicitur: Domus est combusta a facie ignis, id est, ad præsentiam ignis, vi et activitate ignis. Ad litteram enim Theglatphalassar spoliavit Syriam et Samariam.

Rursum nato Christo rex Assyriorum, id est, orbis monarcha Augustus Cæsar, regnum Herodis et Oboniæ, id est, Syriam et Samariam, ad se revocando occupavit, ut dixi c. 7. v. 16. Porro Augustus vocatur *rex Assyriorum*, quia erat monarcha: unde et Assyrius dominabatur. Tempore enim Isaiæ monarchia erat penes Assyrios, eaque fuit prima et celeberrima. Hinc per catachresin quilibet orbis monarchæ, sive Græci, sive Romani, vocati sunt reges Assyriorum: sicut ab Augusto dicti sunt Augusti, a Pharaone Pharaones. Sic 1. Esdræ c. 6. v. 22. et lib. 3. c. 7. v. 15. Darius Hystaspis Persarum Imp. vocatur *rex Assur*. Sic Nabuchodonosor rex Babylonis vocatur *rex Assur* lib. 2. Esdræ c. 9. v. 33. et 4. Reg. 23. 29. et a Josepho lib. 10. Antiq. c. 6. Sic et Herodotus lib. 1. Histor. Baltassarem magni Nabuchodonosoris filium vocat Labinitum, quem et Assyriæ regem, et a Cyro devictum fuisse scribit. Suidas quoque in Cyro, Cyrum tametsi Persam, appellat regem Assyriorum. Quocirca Euseb. lib. 7. Demonstr. Evang. c. 1. *Nomine*, inquit, *Assyriorum, quodcumque per singula tempora gentibus impositum sit regnum, significari arbitror: quia Assyrii hebr. gubernantes significant.* Radix enim שרה *sara* significat dominari; unde *Sara*, id est, domina, vocata est uxor Abrahæ. Inde et *sar*, quod Syri, Arabes, indeque Galli dicunt *Sir*, est princeps et dominus.

Secundo et potius, signanter dicit non *per*, sed, *coram* rege Assyriorum; quia per regem Assyriorum, utpote tyrannum, intelligit diabolum, coram quo gemente et frendente Christus spolia Damasci et Samariæ, id est, gentilitatis, rapuit, dum Gentes idololatras sibi suæque fidei subjugavit: nec enim in typo omnia possunt aut debent respondere et congruere antitypo. Simile enim per omnia non est simile, sed in eo tantum in quo collocatur similitudo: sic hic non ponitur similitudo inter Christum et regem Assyriorum; sed inter spoliationem Syriæ et Samariæ, quam fecit rex Assyriorum, et inter spoliationem gentilitatis, quam fecit Christus.

Si tamen velis per omnia esse simile, dicito et concedito Christum assimilari regi Assyriorum: ille enim quasi Dei minister, et quasi executor justæ vindictæ Dei, apte repræsentat Christum, Dei legatum, justumque vindicem: idem tamen quatenus ex se superbus, non tam Dei vindictam peragere, quam suæ ambitioni subigere Syros et Samaritas satagebat, diaboli fuit typus. Sic ergo hic puer abstulit spolia Damasci et Samariæ, coram rege Assyriorum, id est, coram se, adventu et præsentia sua, vi sua, robore sui, qui est typicus rex Assyriorum, id est, peccatorum. Pari modo Christus vocatur leo ob fortitudinem, at diabolus vocatur leo ob crudelitatem. Sic S. Paulus persequens Ecclesiam, fuit lupus rapax diaboli: postea persequens judaismum et gentilismum, fuit lupus Dei.

Tropologice, Christus infans in ipso suo ortu cœpit debellare Damascum et Samariam, id est, mundi fortitudinem, sapientiam et gloriam, domuitque in præsepio æque ac in cruce orbem, non ferro sed ligno, non feriendo sed patiendo. Quid enim aliud fuit novi regis nostri nativitas et in mundum adventus sine armis, sine copiis, sine famulis, omnique bellico et regali apparatu, quam inanis mundi fortitudinis et ostentationis, quæ in hisce gloriatur, eversio? Vicit ergo tunc hæc mundi robora eorum contemptu, docuitque, verum et Christianum robur ac victoriam non in iis consistere, sed in pura Dei religione et obedientia, in forti patientia, in animi humana cuncta transcendentis celsitudine et constantia: hæc enim insuperabilis est omniaque subjugat. Quid aliud fuit Christum nasci inter paleas et fœnum, ac reclinari a B. Virgine in præsepio, quia non erat ei locus in diversorio, quam humanæ pompæ, vanitatis ac sapientiæ mundanæ clarissima damnatio? Quid aliud fuit nasci peregre in itinere et in stabulo, nisi docere vitam hanc viam esse et diversorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humiliatio Filii Dei, quam mundi superbiæ et jactantiæ evidens confutatio? Quid aliud fuit illa summa ejus paupertas, quam auri et argenti quæ mundus ita admiratur et ambit, quam opum fluxarum, inconstantium et in

casu sitarum risus, at animi calsi in cœlo commorantis ludibrium? In illa abjectione et inopia voluit delitescere summus ille rerum opifex, cœlorum moderator, at totius universi invictissimus imperator, qui naturam universam immensa virtute coercet, continet, regit et gubernat; ut reipsa ostenderet fundamentum Christianæ philosophiæ, veræque religionis, æque ac invictæ fortitudinis situm esse in rerum humanarum despicientia, ut cœlestis patriæ desiderio ob hisce vanis et caducis bonis ad solida at semper mansura transeamus, ut quasi conscripti in cœlo cives et æternitatis candidati, temporalia omnia tam læta quam tristia, velut exilia et momentanea superamus et pedibus premamus, vivamusque non tempori huic modico et exili, sed æternitati. Hoc est quod ait S. Paulus 1. Corinth. 1. v. 20. *Stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi*; et, v. 27. *Quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: et ignobilia mundi, et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret.* Tunc ergo Christus sua paupertate prostravit mundi opes et pompas, sua humilitate mundi fastum, sua austeritate mundi mollitiem et delicias, suis latebris et tenebris inanem mundi gloriam, sua infantia mundi jactantiam, sua patientia omnem mundi potentiam uvertit et destruxit: effecitque ut hoc ducis sui exemplo tot millia Martyrum, Virginum, Religiosorum at Sanctorum iisdem armis easdem mundi pompas, opes ut vires fortissime superarent et supplantarent: quinimo omnes mundi reges et principes per Apostolos et eorum successores, ad hasce suas cunas, ad hanc suam infantiam et paupertatem venerandam at adorandam induxit et compulit. Sicut ergo regnavit a ligno Deus, sic et regnavit a cunis parvulus Emmanuel.

5. Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens.] Hæc omnia ad eamdem prophetiam pertinent, et eodem tempore prædicta sunt; imo et ea quæ sequentibus aliquot capitibus enarrantur.

6. Pro eo quod abjecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio.] Nota primo. Siloe fons est ad radices montis Sion, qui non jugiter, sed incertis horis diebusque, inquit S. Hieron. ebullit cum sonitu; inde silet, id est, abscondit se sub terra, et per canalas in piscinam Siloe defertur, unda per tubos cum silentio et suaviter derivatur in hortos regios, eosque rigat: quocirca Siloa dicitur hebr. quasi *missus*, Joan. 9. v. 7. Rursum Siloe dicitur quoque *Gеon*, que nomine etiam Nilus hebr. vocatur, a radice גיח *geach*, id est, pectori quasi incumbere, influere et effluere, eo quod, sicut Nilus effluendo et stagnando Ægypto quasi incumbit, eamque oblimat et fœcundat: sic et Siloe vel Geon hortis et agris Hierosolymæ incumbat, easque fœcundet. Juxta aquas Siloe vel Geon unctus est Salomon in regem, 3. Reg. 1. 45. Hinc aquæ Siloe significant hic regiam stirpem et sceptrum Davidis et Salomonis. Solent enim Prophetæ per fluvios significare provincias adjacentes, ut per Nilum significant Ægyptum, per Euphratem Babylonem, per Tigrim Mesopotamiam, per Araxem Armeniam.

Quæres, Quis sit iste populus qui non contempsit aquas Siloe? Resp. S. Hieron. S. Thomas et alii, esse decem tribus quæ se separarunt a Siloe et Juda. Melius S. Cyrill. Procop. Forerius, et alii, censent esse duas tribus, quæ cum viderent se tot cladibus affectas a Rasin et Phacee, multi ex iis videntes suorum paucitatem, et desperantes de ope Dei promissa ab Isaia, meditabantur defectionem ab Achaz, et a sceptro familiæ Davidis, quod aquis Siloe modicis et lenifluis simile erat, atque cogitabant se subdere Rasin at Phacee, regemque recipere filium Tabeel, quem eis destinabant Rasin et Phacee.

Hisce ergo minatur Isaias regem Assyriorum Sennacherib, quem comparat primo, flumini Euphrati exundanti: sic enim ipse copia militum obruit Judæam. Secundo, aquilæ magnæ, quæ extensione alarum suarum multum terræ obumbrat: sic enim ipse alis et aciebus suis militaribus multas regiones occupavit, sibique subjecit.

Aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio.] Hic symbolice, aquæ Siloe abierunt in proverbium, et per eas significatur quies, fiducia et animi secura tranquillitas, q. d. Quia populus iste abjecit aquas Siloe, id est, quia silere, Deoque confidere, et in ejus ope a me promissa secure conquiescere noluistis, imitando fontis vestri Siloe silentium; idcirco immittet vobis Deus aquas non lenes et silentes Siloe, sed Euphratis validas et sonantes, id est, Assyrios, qui vestram regionem inundabunt et perdent.

Allegorice, et præcipue, Siloe est Christus lenis, mansuetus, et quasi agnus ductus ad mortem: ipse enim missus et emissus est a Patre, a quo arcano silentio procedit qua Deus in cœlis, et qua homo per Virginem in terris. Rursum Christus est Siloe, id est, fons aquæ salientis in vitam æternam. Hunc contempserunt Judæi, et invocarunt Rasin, dicentes: Non habemus regem nisi Cæsarem; ideo Assor, id est, Titus et Romani perdent eos. Ita S. Cyrill. Basil. et Euseb. lib. 7. Demonstr. c. 2.

Nota hic quietem et silentium Christi, qui ut ad silentium tam oris quam cordis nos induceret, siluit usque ad annum 30. item tempore passionis. Cum enim reus capitis ageretur, de eo dicitur: *Jesus autem tacebat*; et Isaiæ 53. *Quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.* Unde Climachus: *Jesu*, ait, *silentium admirationi et reverentiæ Pilato fuit*; et S. Bernardus serm. 1. de Epiphan. *O*, inquit, *humilitas virtus Christi, quantum confundis superbiam nostræ vanitatis! parum aliquid scio, vel magis scire mihi videor, et jam silere non possum: impudenter me et imprudenter ingerens et ostentans, promptulus ad loquendum, velox ad docendum, tardus ad audiendum. Et Christus cum tanto tempore silebat, cum seipsum abscondebat, numquid inanem gloriam metuebat? non sane, sed ut nos doceret silere, et silendo ostentationem fugere.* Fluvii qui placide et silenter fluunt sunt profundissimi: ita corda silentium profundæ sunt sapientiæ. *Altissima quæque flumina minimo sono labuntur*, ait Q. Curtius. Similiter, *Viri fortes, in opere sunt acres, ante id placidi*, ait Aristot. lib. 3. Ethic. Et, *Fortissimus in ipso discrimine est exercitus, qui ante discrimen modestissimus*, ait Tacitus l. 1. Histor. Nam, ut ait Livius lib. 7. *Pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis differt.* Ita videbis viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum

linguæque certamina rudes esse, ait idem lib. 10. E contrario *ignavissimi quique, et in periculis minimum ausuri, nimii sunt verbis, et lingua feroces*, ait Tacitus lib. 1. sicut timidi canes vehementer latrant, sed vix mordent.

Quocirca recte senex ille apud Joan. Moschum in Prato spirit. c. 156. Philosophia petentibus verbum ædificationis dixit: *Sit Philosophia vestra opus semper meditari mortem, silentioque et quieti vos assuefacite.* Hinc et Arsenius audivit ab Angelo: *Arseni, vis esse salvus? fuge, tace, quiesce.* Et Abbas Pastor l. 5. in Vitisp. tit. 11. n. 26. *Claves*, inquit, *silentii sit interrogatio*, ut non aperias os tuum nisi rogatus. Alius lib. 7. c. 32. n. 3. interrogans senem: *Usquequo servandum est silentium, pater?* audivit: *Usquequo interrogeris. In omni enim loco si taciturnus fueris, requiem possidebis.* De fructu silentii plura dicam c. 30. 15.

7. Aquas fluminis fortes, aquas Euphratis, id est, copias Assyriorum. Unde explicans subdit: regem Assyriorum.] quia Achaz oppressus a Rasin et Phacee, neglecta Dei ope et Isaiæ vaticiniis, cogitabat implorare opem Assyriorum: hinc Deus eumdem ipsi fore flagellum et vastatorem comminatur, imo certo prædicit.

Et ascendet (flumen Euphrates jam dictum) super omnes rivos ejus,] suos, q. d. Euphratis aquæ, id est, copiæ Assyriorum, inundabunt et occupabunt non tantum Babyloniam, Mesopotamiam, Assyriam, aliasque regiones Euphrati, ejusque rivis (quos varios habet teste Herodoto) adjacentes, sed inde eluvione quasi egressæ inundabunt et obruent Judæam. Factum hoc est per Sennacherib, qui tempore Ezechiæ filii Achaz magnam Judææ partem vastavit; nam de Nabuchodonosore, qui longe fuit posterior, postea fuse aget Propheta.

8. Usque ad collum veniet.] Caput Judææ erat Hierosolyma, collum erant urbes illi vicinæ quas omnia occuparunt Assyrii et Sennacherib; sola Jerusalem, obsessa licet, Deo tamen tutante evasit, et ab eo capta non fuit, ut patet infra c. 32. et 4. Reg. 18.

Secundo, et simplicius, *Usque ad collum veniet*, est proverbium significans, Judæam fore in summo periculo capitis et vitæ, id est, regni et excidii: nisi enim Deus per Angelum cecidisset 185. millia Assyriorum, eversa ab eis fuisset Jerusalem et Judæa. Est metaphora ab aquis inundantibus et intumescentibus, ita ut ad collum hominum excrescant, si enim paululum ultra extollant se, capita obruent, hominesque submergent, sic si paululum increvisset obsidio et impetus Assyriorum, capta ab eis et obruta fuisset Jerusalem. Ita Sanchez.

Et erit extensio alarum ejus, implens latitudinem terræ tuæ, o Emmanuel.] Sennacherib vocatur aquila, alæ ejus sunt copiæ militares: hæ impleverunt terram Emmanuelis, id est, Judæam, in qua natus Emmanuel regnavit, regnatque in domo Jacob et David in æternum. Nota. Cum sit, o *Emmanuel*, est apostrophe admiratoria ad puerum ex prophetissa et virgine nasciturum, q. d. Cum tu, o Emmanuel, sis noster dux et custos, isque fortissimus et potentissimus, qui fit ut tantam vastitatem ab Assyriis nobis, imo terræ tuæ, inferri patiaris?

9. Congregamini, populi, et vincimini.] Isaias, qui e specula prævidens robur et multitudinem hostium Assyriorum, jam quasi expaverat, ad nomen Emmanuelis spiritum et animum resumit, atque per sarcasmum hostibus insultat; hostibus, inquam, tum præsentibus, Rasin et Phacee, tum paulo post futuris sub Ezechia, scilicet Sennacherib et Assyriis, de quibus egit v. 7. et 8. q. d. Agite, Syri, Samaritæ, Assyrii, pugnate contra Jerusalem, arma et machinas instruite, facite quidquid potestis: nihil proficietis, sed vincemini et cædemini ab Angelo, quia Emmanuel (ita est in Hebræo) id est, quia nobiscum est Deus; Emmanuel est noster dux et protector, est tuta spes et causa victoriæ nostræ. Idem cogitandum et dicendum fidelibus, cum belli rumores et tribulationes ingruunt.

11. Sicut in manu forti erudivit me, ne irem in via populi hujus.] q. d. Deus admirabili æque ac terribili sua inspiratione ac prophetia, qua nobis opem promittit, Assyriis cladem intentat, quasi manu forti erudivit, id est, corripuit, et quasi manu injecta cohibuit ac coegit me Isaiam, ne sequerer viam et consilium populi desperabundi, quo vult a suo rege Achaz ad hostes Rasin et Phacee deficere: imo erudivit et jussit, ut idem aliis persuaderem, diceremque eis: *Non dicatis, Conjuratio*, id est, nolite cum hoste contra regem vestrum conjurare. Idem faciendum est et dicendum viris fortibus cum imminet timor belli vel seditionis, aut conjuratio privata in aliquo collegio vel congregatione. Aut: *Ne dicatis, Conjuratio*, id est, ne assidue loquamini, ut soletis, de conjuratione Rasin et Phacee contra Jerusalem: hic enim tunc erat omnis eorum sermo: Conjuratio est contra nos, conjurarunt Syri et Samaritæ contra Judæam. Ita Sanchez.

12. Timorem ejus, scilicet hostilis exercitus Syrorum, sive Rasin, de quo v. 6. ne timeatis.] sed

13. Dominum exercituum ipsum sanctificate.] Id est, colite et glorificate ut pium, fidelem et sanctum, qui promissis stet, suisque opituletur: id facietis sperando in ipsum, ipsi vos vestraque committendo, ipsi per opera bona placendo, ipsum timendo, reverendo, ipsius legi et voluntati per omnia obediendo: ipse enim est Dominus exercituum, ipsi militant Angeli, militat æther, militant venti, militant omnes creaturæ, quibus Syros omnesque hostes vestros facillime quasi pulices occidet. Taxat regem Achaz, qui secutus reges Israel relicto Deo ad idola et Assyrios confugiebat.

Moraliter, disce hic Deum sanctificari per spem: honoratur enim ejus bonitas, potentia et fidelitas, si illi nos nostraque credamus, qui unus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit.

Huc alludit S. Petrus epist. 1. c. 3. cum ait: *Timorem autem eorum ne timueritis, et non conturbemini; Dominum autem Christum sanctificate.* Vere Seneca: *Optimus animus* (qualis est sperantis in Deum) *est pulcherrimus Dei cultus.*

Ipse (sit) pavor vester.] Id est, objectum pavoris vestri, scilicet quem paveatis, id est, revereamini et religiose colatis. *Exigit Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari*, ait S. Bernardus serm. 83. in Cantic. Sic Jacob *juravit per timorem patris sui Isaac*, id est, per Deum quem timebat et co-

Isaac, Genes. c. 31. v. 53. hinc aliqui θεός, id est Deus, a δέος, id est timor, deducunt; nam

Primus in orbe Deos fecit timor.

ET IPSE (sit) TERROR VESTER.] tum passive, quem scilicet ut terribilem vindicem metuatis; tum active, qui scilicet faciat vos hostibus terribiles. Unde Chaldæus vertit: *Ipse sit fortitudo vestra*, et hoc significat Hebræum מעריץ *maarits*.

14. ET ERIT VOBIS IN SANCTIFICATIONEM,] q. d. Deus vos credentes et sperantes in se sanctificabit et segregabit sibi, atque ut sanctos, sibique fideles et segregatos proteget ab omni hostium incursu, eritque vobis quasi sanctuarium et asylum, uti ex Hebræo verti potest, vertitque Vatablus.

IN LAPIDEM AUTEM OFFENSIONIS, ET IN PETRAM SCANDALI (erit) DUABUS DOMIBUS ISRAEL.] Duas domos sive familias vocat duo regna Israel, unum duarum, alterum decem tribuum, puta Juda et Samariæ. Convertit hic se Propheta ad impios et incredulos, quales plerique erant in Juda et Samaria, q. d. Sicut Deus piis in Juda afferet sanctificationem, tutelam et salutem, uti jam promisi; ita vice versa impiis et ad idola conversis Judæis, maxime Hierosolymitis, afferet offensionem, ruinam et cladem. Rursum erit eis quasi petra scandali et offensionis; videntes enim se capi et vastari scandalizabuntur, dicentque: Deus noster non est tam fortis uti putabamus; ipse enim non potuit nos liberare ab hostibus.

Allegorice, hæc de Christo, qui Judæis fuit lapis offensionis et petra scandali, explicat S. Paulus Rom. 9. 32. Vide ibi dicta.

16 LIGA TESTIMONIUM, SIGNA LEGEM IN DISCIPULIS MEIS.] Primo, noster Sanchez putat volumen in quo Isaias v. 1. jussus est scribere, *Velociter spolia detrahe, cito prædare*, vocari hic primo, *testimonium*, quia per testes Uriam et Zachariam erat confirmatum; secundo, *legem*, id est edictum, q. d. Ego Deus jussi tibi, o Isaia v. 1. volumen hoc explicari, populoque clare mysteria eis proponi (uti Isaias huc usque fecit) nunc jubeo illud ligari, id est, complicari et signari, id est claudi; quia video imperitam multitudinem illud non intellecturam, ut servetur discipulis meis qui illud explicabunt, legant et intelligent. Prophetia enim dicitur claudi et signari, cum obscura est, et post multa tempora explicanda, cum reipsa eveniet tarde et sero.

Secundo, Adamus censet *testimonium* et *legem* vocari hanc prophetiam, qua Deus per Isaiam Judæis revelavit et testatus est voluntatem suam, atque esse metaphoram in voce *liga*, petitam ab iis qui timentes oblivisci rei alicujus ligant quippiam in manu vel digitis, quo rei admoneantur, eamque in memoriam revocent, q. d. Etsi vulgus hasce tuas prophetias negligat, tu tamen consigna eas, conscribe et colliga; quia saltem pueri mei, id est discipuli qui in me credunt, præsertim Apostoli tempore Christi, eas intelligent et observabunt; Christus enim tradet et resignabit eis clavem S. Scripturæ. Hic sensus valde planus et appositus est: nam τὸ *in discipulis*, hebraismo idem est quod *in*, vel *ad discipulos*, aut *pro discipulis*.

Unde et Vatabl. sic exponit, q. d. *Liga*, id est tege involucris hanc prophetiam de Christo venturo, ubi eam discipulorum meorum, eorumque quos per te et alios docuero, oculis subjeceris, illisque exposueris, et ita eam tege, ut ab aliis non possit intelligi. Est metaphora a mercatoribus, qui consarcinant merces suas, quas postea tela colligant et contegunt.

Tertio, Ribera in Heb. 2 sic explicat, q. d. Judæis claudetur et obsignabitur lex Evangelica in discipulis, id est per discipulos meos, qui a Judæis illam ad Gentes transferent. Unde Sept. vertunt: *Tunc manifesti erunt sigillantes legem*, id est, quibus sigillata et clausa est lex, *ne discant*.

17. EXSPECTABO DOMINUM,] q. d. Licet Dominus videatur oblitus populi sui, atque ab eo abscondisse et avertisse faciem suam; tamen ego non objiciam spem sed exspectabo eum, etiamsi moram fecerit: quia Dominus populi sui miserebitur, ideoque jam nonnulli, sed tempore Christi multo plures ex eo convertentur; nam illi populo ego et pueri mei dati sumus in signum et portentum, ut sequitur.

ET PRÆSTOLABOR EUM.] Sept. et ex iis S. Paulus Hebr. 2. vers. 13. vertunt: *Et ero fidens in eum*, q. d. Ego confido quod Deus nunc populum suum liberabit ab hostibus; et magis quod tempore Christi per Christum convertet aliquos ex Judæis, puta Apostolos, qui deinde reliquias Judæorum omnesque gentes convertant, itaque prædentur et spolient totum regnum Syriæ et Samariæ, id est, infidelitatis æque ac diaboli.

18 ECCE EGO ET PUERI MEI.] Primo, noster Sanchez sic explicat, q. d. Exspectabo et sperabo in Deum; nam sperare me jubent filii mei, qui nomine suo portendunt salutem: sicut nomine suo salutem Gentium et derelictionem Judæorum portendunt duæ proles Osee c. 1 sicque fuerunt portentum Israelis: nam unus filius meus, scilicet Sear Jasub, nomine suo significat reliquias populi convertendas; alter, cui nomen est *Velociter spolia detrahe*, significat brevi liberandam esse Judæam a duobus regibus Rasin et Phacee.

Allegorice vero sperat Isaias, id est Christus, mundi fidem et salutem, cujus pueri, id est Apostoli facti sunt in portentum mundo. Duo enim ejus filii primarii sunt, scilicet Simon, quem vocavit Petrus, ob robur et firmitatem fidei; ac Jacobus et Joannes fratres, quos vocavit *Boanerges*, id est filios tonitrui, quia sua prædicatione percellent et convertent Judæos et Gentes. Verum de hoc sensu dixi v. 3.

Secundo ergo et verius, loquitur Isaias in persona Christi, quasi typus, ac et vox Christi, q. d. Sicut ego Isaias et mei discipuli ac sequaces, puta alii Prophetæ, ut Ezechiel c. 24. 24. Zacharias c. 3. v. 8. et alii quia divitias et honores contemnimus, atque tam mira, et concupiscentiæ ac moribus eorum repugnantia populo duro et carnali prædicamus, hinc quasi portenta habemur, et quasi stulti irridemur: Ita et Christus, cujus ego sum præcursor et figura, cum suis pueris, id est Apostolis, ob novitatem suæ doctrinæ, vitæ et miraculorum, superbis Judæis et Philosophis videbitur esse portentum, spectaculum et ludibrium: per illa tamen multi cordati et pii Judæi compungentur et convertentur, cupientque et ipsi fieri pueri, id est discipuli, Christi: de Christo enim hæc explicat Paulus Hebr. 2. 10. Ita Origen. Basil. Cyrill. et passim veteres.

Moraliter, Clemens Alexandr. l. 1. Pædagog. toto c. 5. pulchre ostendit quo modo Christiani omnes ad

instar Christi pueri, de quo ait Isaias c. 9. 6. *Parvulus natus est nobis*, debeant esse et vocari pueri, ob animi et morum, primo, innocentiam; secundo, simplicitatem et candorem; tertio facilitatem et teneritudinem; quarto, humilitatem. Apposite Haymo in illud Matth. 18. *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut parvuli, etc. Sicut parvulus*, ait, *mulierem non concupiscit, alienas divitias non appetit, læsus non lædit, non aliud cogitat aliud loquitur, et iratus non perpetuas tenet discordias: ita et vos nisi talem innocentiam habueritis in mente, qualem ista habet in corpore, regnum cœlorum, quod humilibus et simplicibus præparatum est, intrare numquam poteritis.* Vide et ibidem S. Chrysost. Pulchre et breviter S. Ambrosius ser. 55. *Habet*, ait, *et Christiana simplicitas infantiam suam. Sicut enim infans nescit irasci, fraudare non novit, referire non audet, ita et Christianitatis infantia lædentibus non irascitur, spoliantibus non resistit, cædentibus non repugnat. Denique, sicut jubet Dominus, etiam orat pro inimicis, auferenti tunicam relinquit et pallium, verberanti maxillam præbet et alteram.*

In signum, et in portentum Israel.] A consuetis non fit passio, ajunt Philosophi, præsertim apud homines in inveterata sua peccandi consuetudine obduratos: fecit ergo Deus, ut Isaias et Prophetæ a communi concionandi consuetudine recedentes, novum, insolitum et prodigiosum dicendi, agendi et vivendi modum induerent, fierentque portentum Israelis et orbis, ut hac ratione stupentes et duras hominum mentes excitarent, ferirent, mollirent et flecterent. Ita fecit Deus Isaiam portentum; cum ostendit ei suum solium, gloriam et Seraphim, misitque unum ex eis, qui calculo labia ejus adureret et purgaret, diceretque: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava*; et cum c. 7. prædixit: *Ecce virgo concipiet, et pariet filium et vocabitur nomen ejus Emmanuel.*

Secundo, *portentum* fuit Isaias, quando sacco quasi cilicio super nuda carne indutus instar Capoccini, habitu pœnitentiæ, ut populum ad compunctionem commoveret, assidue concionabatur. Rursum cum ipse vir nobilis et e regia stirpe oriundus, jussu Dei per celeberrimam urbem Hierosolymam pleno die, toto corpore, etiam pudendis, ut habet Chaldæus, nudus per triduum, vel ut alii volunt, per triennium incessit, uti videbimus c. 20.

Tertio, *portentum* fuit Isaias, cum Ezechiæ desperato, sed pœnitenti et lacrymanti quindecim annos vitæ adjecit, atque ad prophetiæ huic suæ fidem faciendam, in horologio Achaz umbram, ac consequenter solem omnesque orbes cœlestes, decem lineis et horis retrogredi ac reverti inaudito a sæculis miraculo coegit.

Quarto, Isaias fuit *portentum*, sanctitatis, abstinentiæ, mortificationis, ac præsertim misericordiæ, qua assidue consolatus est lugentes in Sion.

Denique *portentum* fuit, cum identidem diceret: *Hæc mandat Dominus*; et, *Iterum hæc mandat Dominus*, irrisus a Judæis subsannantibus *manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta*: constanter nihilominus ac libere eorum vitia arguere et castigare perrexit, donec præmium prophetiæ martyrii lauream, lignea serra a Manasse dissectus, obtinuit.

Talia portenta fuerunt pueri, id est, discipuli et socii, Isaiæ ac Christi. Annon portentum fuit Jeremias in utero sanctificatus et consecratus Propheta? *Priusquam*, ait Deus c. 1. *te formarem in utero, novi te: et antequam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in Gentibus dedi te, etc. ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes. Ego dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream et in murum æreum, super omnem terram.*

Ac non portentum fuit, cum ait ei Dominus, *Quid tu vides, Jeremia?* et ille, *Virgam*, ait, *vigilantem ego video*, scilicet Dei oculum, potentiam et vindictam excubantem, et dura verbera intentantem impiis Judæis.

Et rursum, *Quid tu vides? Ollam*, ait, *succensam ego video, et faciem ejus a facie Aquilonis. Ab Aquilone pandetur omne malum, etc.*

An non ipse portentum fuit continentiæ, virginitatis, zeli, misericordiæ, gemens ut turtur, et lamentans assidue peccata et flagella populi? maxime vero portentum fuit patientiæ, dum per 44. annos prophetans et prædicans a proceribus et Judæis contemptus, irrisus, divexatus et cæsus, hæc omnia fortiter æque ac mansuete sustinuit, dum audiit: *Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium*, dum tertio in carcerem trusus, compedibus oneratus, victitans in pane doloris et aqua tristitiæ, ac tandem in Ægypto a Judæis suis, in præmium prophetiæ et charitatis suæ, lapidibus obrutus martyr occubuit.

Tale portentum abstinentiæ et sapientiæ ac gubernationis fuit Daniel, qui in aula regia inter pueros regios educatus, cibo et vino regio abstinuit, atque legumine ac jejunio vivens formosior ac pinguior cæteris pueris qui cibo regio vescebantur apparuit; unde præmium temperantiæ accepit donum prophetiæ, omnisque scientiæ ac prudentiæ, qua Babyloniorum monarchiam sub Nabuchodonosore admirabili industria et felicitate rexit et moderatus est. Rursus cum tribus sociis portentum fuit castitatis, cujus merito Daniel a sævitia leonum, tres socii ab igne fuerunt inviolabiles, ut quos ignis libidinis non usserat, ignis Babylonius urere non posset.

Tale portentum fuit Ezechiel, cum vidit currum Cherubim, et quatuor animalia quadriformem faciem habentia, ac rotas plenas oculis, habentes spiritum vitæ et motum. An non ipse portentum fuit, cum missus ad Judæos dura facie et indomabili corde, protulit librum in quo lamentationes, carmen et væ? cum a Deo audiit: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel. Si dicente me ad impium: Morte morieris: non annuntiaveris ei, sanguinem ejus de manu tua requiram?* cum in latere Hierosolymam descripsit, ordinavit adversus eam obsidionem, dormivit super latus sinistrum 390. diebus. *Ut portes*, ait, ad eum Deus, totidem *annos iniquitatis eorum: diem pro anno dedi tibi?* cum jussus comedere panem stercore humano opertum, ac deprecans vix impetravit, ut pro eo stercore boum coopertum comederet?

Verum portentum portentorum fuit Christus, cujus nomen Admirabilis, Deus, fortis, consiliarius, princeps pacis, pater futuri sæculi, magni consilii angelus. An non ejus vita et doctrina mundo fuit portentum, cum dixit: *Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati, qui lugent. Beati,*

qui esuriunt et sitiunt. Beati, qui persecutionem patiuntur?

Mundus jubet odisse inimicos, persequi vindictam famæ et honoris, dicit: Si quis te percusserit, repercute: si quis det alapam, duas redde. Christus vero edicit: *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos. Vince in bono malum.* Nobilissima enim vindicta est, ut beneficiis hostem vincas, tibi subjuges, et ad redamandum cogas. Rursum: *Si quis*, inquit, *te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram.*

Mundus jubet alta petere, honores ambire. Christus vero: *Qui se*, inquit, *exaltat, humiliabitur: qui se humiliat, exaltabitur.* Nonne hoc est paradoxum? via ad exaltationem est, si in contrarium eas, si descendas, si te humilies: hæc tamen verissima philosophia certissima via est ad sublimitatem; quia sola humilitas exaltat. Filii Adam, magni esse, dii esse vultis? eritis si velitis. Erratis in via: viam initis fastus, viam ambitus, viam ostentationis. Erratis ex diametro, via contraria est, descende, late, ama nesciri, submitte te:

Nolli vel minimo quavis ratione repugnes,
Cedere te potius quam superare juvet.

Sic extolleris, sic scandes ad astra.

An non vita Christi fuit portentum humilitatis, portentum charitatis, portentum paupertatis, portentum crucis et austeritatis? Rex regum, Dominus dominantium, cujus sunt cœli et terra, natus est in stabulo, vixit semper in hospitio, mortuus est in patibulo. *Ego*, ait, *sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et abjectio plebis.* Reclinatus est in præsepio, *quia non erat ei locus in diversorio. Vulpes*, inquit, *foveas habent, et volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.* Vixit in fame et egestate, quadraginta dies et noctes sine cibo et potu jejunavit, vixit ex eleemosynis, et subinde mendicato, dicens: *Ego autem mendicus sum et pauper.*

An non portentum fuit crucis? in perpetuis laboribus, itineribus, persecutionibus versatus in vita; in morte excarnificatus, flagellatus, coronatus, distentus quasi intro occubuit. Et tamen orbem universum subegit non gladio, sed ligno; non lancea, sed cruce. *Ego*, inquit, *si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum.* Ad hoc vexillum vocatus es, o Christiane, sub cruce militas. Turpe est sub capite spinoso delicata vivere membra. Turpe, ubi imperator laborat, alget, famet; militem torpere, mollescere, deliciari. Clamat Christus: *Videte ne graventur corpora vestra crapula et ebrietate.* Ego abstinentissimam vitam duxi, imo pauperrimam per 34. annos: tune vino et deliciis afflues? Ego in cruce in extremo agone ardentissima siti, cum etiam latronibus vina dantur, felle et aceto potatus sum, ut tuam gulam expiarem, tollerem, abolerem: tu illi indulgebis? mero te infarcies? Inspice ducem tuum, inspice, fac secundum exemplar quod tibi in monte monstravit.

Portentum fuit amoris: me nascens dedi socium, convescens in edulium, me moriens in pretium, me regnans do in præmium. Tibi natus sum, tibi sudavi, tibi concionatus, tibi crucifixus. Ego me totum tibi tradidi, tu te totum mihi trade: dilata cor tuum; fugus torporis et amoris proprii expelle. Da, consecra mihi labores tuos, vitam tuam, studia tua, corpus, sudorem, sanguinem, vitam et animam. Huc usque ego te amavi; redde par pari: imo redde unum pro mille, punctum unum pro infinito. Quid enim es ad Christum, nisi quod punctum ad majestatem immensam et infinitam?

Ecce ego et pueri mei: Apostoli mei portentum fuerunt mundi. Audi Paulum: *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto. Propter* Christum *omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.* Ergo, Paule, opes, dignitates, deliciæ, scientiæ stercora sunt? Omnia sine Christo, præ Christo stercora sunt? omnino sunt. Rursum, propter Christum, inquit, *ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, quinquies quadragenas, una minus, accepi: nocte et die in profundo maris fui, in periculis, in persecutionibus, in jejuniis, in vigiliis multis, in labore et ærumna.* Propter Christum *castigo corpus meum, et in servitutem redigo: ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Tune, Paule, damnari, reprobari times? Castigas corpus tot laboribus attritum: nos otiosi et inertes carnis desideria sequimur, et de salute securi erimus?

An non portentum Apostoli fuerunt? qui dicunt: *Usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus*, quasi errones et exsules incertis vagamur sedibus; *et laboramus operantes manibus nostris: maledicimur, et benedicimus: persecutionem patimur; et sustinemus: blasphemamur, et obsecramus: tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc*, ὡς περικαθάρματα, tamquam scobs, ramentum, sordes toto mundo verrendo collectæ, ὥσπερ καθάρματα, tamquam piacula et instrumenta mundi facti sumus. *Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tamquam morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus*: græce est θέατρον, *theatrum facti sumus*: in theatro quasi rei cum bestiis pugnaturi, quasi fures, quasi latrones jugulandi spectamur.

Ita noster Campianus Angliæ Apostolus, Angliæ martyr, vere Campianus, vere athleta uncialibus litteris hoc titulo insignitus, *Hic est seductor Jesuita Campianus*, toto Londino spectante ad carcerem ductus est; damnatus capitis, quasi proditor et perduellis, Deo egit gratias, ac cycneum canens, *Te Deum laudamus, te Dominum confitemur*; productus in theatrum, quo tota non tam urbs quam Anglia confluxerat, *Spectaculum*, ait, *facti sumus mundo, et angelis, et hominibus*; ego hic spector suspendendus, in quatuor partes vivus dissecandus, quasi seductor, proditor, patriæ hostis; spectaculum factus sum mundo. Tu, Domine, scis innocentiam meam, nosti quid spectaverim, scis me non aliud spectasse, quam fidem et salutem Angliæ. Quod si aliud spectassem, in Angliæ amplas opes et honores mihi oblatos ab iis, qui me morti addicunt, acceptassem. Veniet dies, veniet, Elisabetha, dies, qui revelabit secreta tenebrarum et occulta cordium; qui ostendet utrum ego et socii mei sincere te amaverimus, qui pro te et salute tua tot laboribus, periculis et morti ipsi nos exposuimus; an

Ministri tui, qui a te non aliud quam opes, quam dignitates expectant, tibi adulantur, te in hæresim ducunt et in cædes sanctorum, cædes eorum qui tuam salutem sitiunt. Deum oravi et oro, ut hæc mors mea quam libentissime patior, sit pisculum peccatorum tuorum, tibi veniam, tibi fidem, tibi felicitatem æternam impetret; quam utinam hac morte mea mihi a te illata, tibi emam et conciliem! Ecce pueri mei portentum facti sunt, inquit Christus. Fœminam accipe.

Portentum fuit S. Paula Romana, quæ e regibus oriunda, Romanorum nobilissima, relictis parentibus, filiis, familia amplissima, opibus et provinciis, Hierosolymam navigavit, ut in Bethlehem ad præsepe Domini viveret vitam Christianam, imo Religiosam in humilitate, paupertate, devotione et amore Christi. Quinque ibidem monasteria ædificavit: viris præerat S. Hieronymus, ipsa virginibus. Prima erat in Psalmis, prima in obsequiis, prima in humilitate, prima in jejuniis. Ita in pauperes et sanctos omnia distribuebat; ut, quod optarat, moriens non haberet linteum in quo sepeliretur, sed filia Eustochium illud emendicare debuerit: suo ita se spoliarat, ut cum Christo sepeliretur in alieno. Ecce portentum, ecce novum et insolitum epitaphium:

Graecorum soboles, Agamemnonis inclyta proles,

quæ

Pauperiem Christi et Bethlemica rura secuta est.

Tale portentum fuit S. Paulus primus Eremita, qui ab anno 15. ætatis usque ad 113. in spelunca vixit, hominem non vidit, non est allocutus, sed Deum, sed angelos. Aqua ei erat potus, cibus dimidium panis, quod quotidie ei corvus e cœlo afferebat. Venienti Antonio, *Sexaginta*, ait, *anni sunt ex quo quotidie dimidium panis a corvo accipio; nunc veniente te integrum offert: militibus suis Dominus duplicavit annonam, cere pius, cere misericors.* Ac mox abiens Antonius vidit animam Pauli inter Sanctorum et Prophetarum chores, in cœlum ab angelis deferri.

Tale orbis miraculum fuit S. Antonius, qui ad 105. ætatis annum solitarius in summa abstinentia et rigore vixit, et cum monstris et legionibus dæmonum assidue certavit, ac triumphavit.

Tale fuit et S. Romualdus, qui ab anno ætatis 20. ad 120. in mira austeritate, lacrymis et sanctitate vitam egit angelicam.

Tales fuerunt et Sancti illi, *qui circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti; quibus dignus non erat mundus: in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ.* Quare? quia aspiciebant in remunerationem. Assidue cogitabant illud: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. Momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

Vis portenta nobilium et adolescentium? Alexius Romanorum nobilissimus celebratis nuptiis ex ipso convivio et consortio procerum, parentum, sponsæ se abripit: vestem mutat, quasi mendicus toto orbe peregrinatur. Edessæ in templo B. Virginis ad portam cum mendicis stipem petit, septemdecim annos ibi latet: proditur a B. Virgine, quis esset: fugit. Romam redit, in conspectum se dat parentis, quasi mendicus admittitur: videt quotidie parentes, sponsam ejulantem: Ubi meus Alexius? Ipsos septemdecim annos quasi canis sub gradibus jacet, ridetur tunditur a famulis; moritur cum hac scheda in manibus: Ego sum Alexius filius vester, sponsus tuus. Quis nosset Alexium, nisi per heroicas has latebras, per fugam honorum et deliciarum? Alexius fuit, est, et erit gloriosior in suo antro, quam Augustus in imperiali solio.

Vis portenta stultitiæ, imo sapientiæ inauditæ? Simeon cognomentum Salus, id est, stultus, apud Leontium, ita stultitiæ nomen et opinionem affectavit, ut faceret se ludibrium mundi. Currebat per plateas quasi amens et fatuus; a pueris quasi insanus luto et sordibus petebatur: stultissima ad speciem hominum fecit et gessit. Quare? ut impleret illud: *Nos stulti propter Christum. Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.* Stulti hi damnant mundi sapientiam, damnant, contemnunt opes, honores, fastum, ambitionem et quidquid mundus admiratur. cœlestia spectant, terrena et caduca, *imo e ridens cuncta supercilio.*

Tale portentum fuit S. Franciscus, qui quasi stultus cucullo et cappa indutus, stultam fecit sapientiam hujus mundi; tantus paupertatis amator, quantum alii divitiarum sunt. Tantus fuit contemptor sui, ut a suis sibi exprobrari juberet: Tu rustice, tu idiota, tu peccator, tu helluo, tu hypocrita; quibus ipse: *Benedicat*, ait, *e filii, vobis Deus, quia vera dicitis: talia filium Petri Bernardonis audire decet.* Quare? ut suos et mortales omnes doceret emprimere arrogantiam, exstirpare inanem laudis et gloriæ desiderium, inserere et imprimere animæ intimam Christi humiliationem, et sui contemptum, quasi diceret: Si insanire libet, mecum sapienter insanite; si stultescere, en vexillum præfero; si bacchari, mecum pie bacchamini. Ne te excuses, ne pudeat, ne solus sis, eo me et meos, tot millia stulto-sapientium, qui te præcuot.

Atque ut concludam, accipe portentum sæculorum Simeonem Stylitem, qui, ut narrat Theodoretus oculatus testis, et Simeonis in spiritu filius (utpote quem Simeon matri filium precibus suis impetravit) pastor ovium exsistens templum ingressus audivit Evangelicam vocem, quæ beatos pronuntiat eos, qui flent, lugent, et mundo sunt corde; miseros, qui rident et saturantur. Illico rogat Deum, ut ad hanc viam perfectam pietatis et religionis se deducat, secedit inter ascetas et monachos: mox totam hebdomadam jejunus traducit; asperrimo fune lumbos succingit, ut tota illa corporis pars exulceraretur: in laboribus ac pœnitentiis ad stuporem constans, et alacer, Quadragesimam totam sine cibo jejunat. Columnam conscendit catena pedem illi colligat: pes ad tales putrescit: stat continuo noctes et dies, in hieme et æstate, in pluvia et gelu, in nive et grandine, in æstu et solis ardore. Tota nocte vigilat et orat, æque ac mane usque ad horam nonam. Inde toto orbe ad se confluentes excipit, sanat, docet, lites componit, ac sub vesperam redit ad orationem. Ita vixit ipsos octoginta annos, ac mortuus est cum centesimum ætatis superasset annum. Concurrere ad eum turmatim Persæ,

Armeni, Galli, Æthiopes, Britanni, Duces, Principes et Reginæ, ut angelum terrestrem viderent, miracula impetrarent, charismata quælibet spiritualia poscerent.

Quid non voce, sed vita hæc doces? quid concionaris, o Simeon? Audite, mortales, discite ex me spernere temporalia, sectari cœlestia: videte in me quid possit natura cum gratia Dei, quæ nemini negatur. Nimis vobis blandimini dum dicitis: Non possum istum laborem, istam tædiam, illam mortificationem sustinere. Ecce ego homo fui vobis similis, vestra carne indutus: ego ista sustinui, lætus et fortis sustinui: inter homines ut angelus vixi. Quid ergo in columna meditaris, o Simeon? Vivo, inquit, æternitati: pingo imaginem vitæ, quam tota posteritas, omnia sæcula mirentur, ut et imitentur: pingo animam, ut in æternitate coram Deo et Sanctis omnibus hoc virtutum fulgore et gloria resplendeat. Quidni pingam exactissime et pulcherrime 70. 80. 100. annis imaginem, non centum, non mille, non centum millibus, non decies centenis millibus, non mille millies annorum millibus, sed in omnem æternitatem duraturam, et coram Deo, Angelis et hominibus effulsuram?

Pingamus et nos æternitati, vivamus æternitati, ideoque faciamus nos portentum constantiæ et fortitudinis, ut quasi adamantes simus: nullis scelis, nullo pudore, nullis irrisionibus a timore et pietate Dei deflectamus; sed magna, rara et heroica virtutum facinora animo designemus, et reipsa efficiamus. Simus portentum humilitatis, pietatis, sobrietatis; ut quasi Angeli sobrie, juste et pie vivamus in hoc sæculo, ut in sanctitate et justitia coram Deo ambulantes, serviamus illi omnibus diebus vitæ nostræ. Simus portentum charitatis et zeli, igne cœlesti afflati (de quo ait Christus Lucæ 12. 49. *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?*) ignem spiremus, habeamus mentem igneam, linguas igneas, ut spiritu Apostolico et socios, et urbes, et totum orbem accendamus amore divino. Sic erimus cum Christo et Sanctis omnibus portentum temporis, portentum æternitatis, portentum laborum et virtutum, portentum denique gloriæ et gaudiorum sempiternorum. Det nobis Deus multos Isaias, det Christos, det Apostolos, det doctores, det concionatores, qui sint portenta mundi, ut mundanos homines in cordibus raro vitæ exemplo, igneisque vocibus feriant, convertant, et ad cœlum traducant. Amen.

19. QUÆRITE A PYTHONIBUS, ET A DIVINIS, QUI STRIDENT, etc.] *Pythones* dicuntur spiritus divinatores, qui humanis corporibus se insinuantes edunt vaticinia: item et homines ipsi qui tales habent spiritus et dæmones familiares, vel ab iis correpti aut possessi sunt. Sic *Pythia* dicebatur fœmina sacerdos Apollinis apud Delphos, quæ consulentibus oracula reddebat; ita dicta παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, hoc est, a consulendi interrogandique consuetudine.

Septuag. vertunt, ἐγγαστριμύθους, id est, ventriloquos: quia sæpe per pectus vel ventrem hominis loquebantur: unde hebraica vocantur אבות *oboth*, id est, *utres*: quia per ventrem quasi per utrem obscuras, stridulas, hiulcas, confusas, ambiguas et perplexas sæpe dabant voces: modum quo id faciebat dæmon, explicat Aristophanis Scholiastes in Pluto.

Hac de causa dicuntur stridere, vel ut hebr. est mussitare et submurmurare. Adde, hi enthusiastæ sæpe a dæmone quasi furiis acti, aut quasi phreneticí stridebant et spumabant. Rursum dæmon cum stridore et violentia coactam vocem per os vel ventrem eorum exprimebat. Denique ipsimet advocatores dæmonem, et petentes ab eo divinationem, carmen magicum recitabant mussitando et submurmurando. Secus fiebat in oraculis quæ dæmon per idola edebat: illa enim per os, vel ad os idoli, claram efformando vocem, edebat, quasi ipse esset anima, vel insessor et habitator idoli. Quocirca et idoloplastæ idolo dabant patulum ingensque os, qualia multa hic in palatio Vaticano vidi, quæ ita hiant, ut integrum ovum in illud injicere liceret.

Jam sensus est, q. d. Cum in his rerum angustiis, quibus, o Judæi, a Rasin et Phacee premimini, suadent vobis nonnulli politici et impii homines, ut a pythonibus, divinis et magis futurum hujus obsidionis eventum sciscitemini; libere et audacter eis respondete quod ego hic doceo et suggero, scilicet: Numquid non est Deus in Israel, a quo populus exquirat visionem, id est, oraculum de futuro eventu? numquid pro vivorum salute consulet mortua idola, vel damnatos dæmones, ab iisque petet prophetiam et prænotionem futurorum? Impie ergo hæc torquet Marloratus contra invocationem Sanctorum. Hi enim licet mortui sint, Deo tamen vivunt et fruuntur.

20. AD LEGEM MAGIS, ET AD TESTIMONIUM.] q. d. Ad legem potius et ad arcam ac propitiatorium recurrendum est: ibi audiemus verum oraculum. Lex enim docebit nos quid agendum, quid cavendum sit, tum alias, tum tempore belli, scilicet consulendum esse, non dæmonem, sed Deum in propitiatorio residentem.

Nota. Arca vocatur *testimonium:* quia continebat legem sive tabulas decalogi, quæ erant testimonium voluntatis divinæ: testabantur enim Judæis quid ab eis fieri vellet Deus.

Secundo, divini consulebant mortuos. Primo, quia sæpe evocabant manes et umbras mortuorum, et ab eis sciscitabantur futura, uti fecit pythonissa Saulis 1. Reg. 28. Unde hæc magia vocatur *necromantia*, id est, divinatio ex mortuis. Secundo, quia consulebant dæmones, qui mortui sunt morte æterna, id est, damnati sunt, atque assidue dolores et agoniam extremam, qualem hic subeunt morientes, patiuntur: unde omnes tam dæmones quam homines damnati, dicuntur versari in regione umbræ mortis. Tertio, quia subinde consulebant idola, quæ mortua, id est, inanima, sunt.

QUOD SI NON DIXERINT JUXTA VERBUM HOC: si Judæi aliter responderint quam ego hic doceo et jubeo, putarintque a divinis et magis, non a Deo petendum esse oraculum de futuro belli Syriaci eventu, NON ERIT (orietur) EIS MATUTINA LUX,] id est veritas, sed in tenebris errorum et falsorum oraculorum degent. Secundo, *lux*, id est, lætitia et prosperitas, q. d. Nihil habebunt lucidum, id est, felix, jucundum et prosperum, sed omnia infausta, tristia et adversa.

21. ET TRANSIBIT, scilicet hæc matutina lux, PER EAM,] scilicet domum Jacob, de qua v. 17. id est Judæam, q. d. Si credatis divinis, lux veritatis et felicitatis transibit et recedet a Judæa, tum jam, tum

tempore Christi: tunc enim lux Evangelii a Judæis ad Gentes transibit, inquit S. Hier. et S. Thom. Sic ergo Judæam occupabit caligo ignorantiæ, infidelitatis et peccatorum; unde subdit cap. seq. v. 2. *Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam*: Quid autem Judæa passa sit dum pythones Deo, tenebras luci, magos Isaiæ prætulit, subdit dicens:

Corruet, et esuriet, irascetur, et maledicet regi suo, et Deo suo, scilicet non lux, ut patet, sed *ea*, scilicet Judæa; sic enim Hebræi sæpe mutant suppositum, illudque ex circumstantiis lectori mutandum et intelligendum relinquunt: et rursum, suscipiet sursum, et ad terram, etc.] q. d. Sive in cœlum sursum, sive in terram deorsum aspiciat, non nisi tribulationem, tenebras, tristitiam, et miseriam, dissolutionem virium corporis et animi, atque undique angustias se persequentes, quas evadere non poterit, inveniet et intuebitur: sursum enim cœlum clausum Deumque iratum et sævientem, deorsum terram undique ab hostibus insessam aspiciet. Ita Sanchez.

Aliter Forerius, *et transibit*, scilicet, inquit, quisquo Judæorum impiorum, *per eam*, scilicet legem Dei, eam non curando et prævaricando: unde corruet, esuriet, etc. Sed prior sensus magis planus et connexus est. Loquitur Propheta de vastatione Judææ per Sennacherib et per Nabuchodonosor; tunc enim plenissime hæc mala Judæis obvenerunt.

Moraliter, Nota hic pœnam eorum qui divinos consulunt. Deus enim vult se consuli, non diabolum; legem et S. Scripturam, non oracula magorum. Ita Moroveus Chilperici regis Francorum filius, ambiens regnum de patre et noverca multa crimina loquebatur: quadam die invitavit ad convivium Gregorium Episcopum Turonensem petens aliquam animæ instructionem. Gregorius aperiens librum Proverb. incidit in illud cap. 30. v. 17. *Oculum, qui subsannat patrem, etc. effodiant eum corvi de torrentibus.* Consuluit deinde Moroveus pythonissam anno Christi 580. quæ respondit Chilpericum eo anno moriturum, et Moroveum solum, exclusis fratribus, in omne ejus regnum successurum. Cumque hæc narraret ipse, corripuit eum Gregorius Episcopus Turonensis, dicens a Deo hæc poscenda esse; dæmonem enim esse mendacem. Moroveus ergo adiit sepulcrum S. Martini, in eoque posuit tres libros, scilicet Psalterii, Regum et Evangeliorum, et vigilans tota nocte petiit, ut S. Martinus ostenderet quid sibi circa regnum eveniret; post triduans jejunia, vigilias et orationes accedit ad tumulum, et revolvit librum qui erat Regum; versus autem primus paginæ quam reseravit, hic erat: *Pro eo quod reliquistis Dominum Deum vestrum, et ambulastis post deos alienos, nec fecistis rectum ante conspectum ejus, ideo tradidit vos Dominus Deus vester in manibus inimicorum vestrorum*, 2 Paral 7. Psalterii autem versus hic est inventus: *Verumtamen propter dolos posuisti eis mala: dejecisti eos dum allevarentur. Quomodo facti sunt in desolationem? subito defecerunt, perierunt propter iniquitates suas*, Psal. 72. In Evangelis autem hoc est repertum: *Scitis quia post biduum pascha fiet, et filius hominis tradetur ut crucifigatur.* In his responsionibus confusus ille et flens discessit. Merito, nam hæc ei obvenerunt, eodem enim anno Moroveus pressus ab hostibus, ne in eorum manus veniret, spontanea nece Fredegundis artibus interiit, uti narrat Gregorius Turonensis lib. 5. histor. Francor. cap. 14. et 18.

Ibidem c. 49. narrat Gregorius de se ipso, quod cum Leudastes calumniator potens, Turonis Platonem Archidiaconum et Galienum in vincula conjecisset, ipse mœstus et turbatus adiit oratorium, ibique Psalterium aperiens, reperit illud Psal. 77. *Deduxit eos in spe, et non timuerunt: et inimicos eorum operuit mare.* Interea ingressi in fluvium, navis illa quæ Leudastem vehebat demergitur, navis vero alia quæ huic innexa erat et vinctos habebat, super aquas auxilio Dei vehebatur. Audi tertium.

Cum S. Martinum populus optaret Episcopum, reclamavit quidam nomine Defensor cum suis, dicens eum esse simplicem et parvæ scientiæ, sed repressus est: cum enim sumpto Psalterio lector unus sacras Litteras de more consuleret, aperto libro incidit in illud Psalm. 8. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem, ut destruas inimicum et defensorem* (sic enim habebat antiqua Gallorum lectio.) Quo lecto clamor tollitur, et pars adversa confunditur, et S. Martinus cathedram infantium et lactentium oraculo Spiritus Sancti confirmatam accepit, inquit Sulpitius in ejus Vita.

Ita S. Antonius, S. Franciscus et alii vitæ statum, ut scilicet religioso Deo servirent in paupertate et Christi sequela, rapuerunt ex lectione vel inspectione S. Scripturæ.

Denique Gregorius Turonens. libr. 2. histor. Franc. cap. 37. narrat Clodoveum moventem castra contra Alaricum, misisse suos ad ecclesiam S. Martini, ut inde victoriæ vel cladis auspicium peterent. Illis ingredientibus ecclesiam, primicerius incepit: *Præcinxisti me (Domine) virtute ad bellum; et supplantasti insurgentes in me subtus me. Et inimicos meos dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti*, Psalm. 17. Quare animose cerva duce Pictavos perrexit, ibique vicit Alaricum ope S. Hilarii: *Pharus enim ignea de basilica S. Hilarii egresso, ei ea est ei tamquam super se advenire.*

CAPUT NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT QUOD, SICUT ASSYRII PRÆDATI SUNT SAMARIAM ET GALILÆAM, ITA ET CHRISTUS EASDEM PRÆDABITUR SPIRITUALITER; UNDE MIRA EIS LUX AFFULCEBIT ET GAUDIUM: QUIA PARVULUS NATUS EST NOBIS, CUJUS NOMEN EST DEUS, FORTIS, ETC. SECUNDO, V. 9. REDIT AD SUA TEMPORA, ATQUE SYRIÆ ET SAMARIÆ OB SCELERA CLADEM ET EXITIUM COMMINATUR.

1 PRIMO tempore alleviata est terra Zabulon, et terra Nephthali; et novissimo aggravata est via
maris trans Jordanem Galilææ Gentium. 2. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem
magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. 3. Multiplicasti gentem, non
magnificasti lætitiam. Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta
præda: quando dividunt spolia. 4. Jugum enim oneris ejus, et virgam humeri ejus exceptum exactoris
ejus superasti, sicut in die Madian. 5. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, et vestimentum mixtum sanguine, erit in combustionem, et cibus ignis. 6. Parvulus enim natus est nobis, et filius datus
est nobis, et factus est principatus super humerum ejus: et vocabitur nomen ejus, Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. 7. Multiplicabitur ejus imperium, et pacis
non erit finis: super solium David, et super regnum ejus sedebit: ut confirmet illud, et corroboret
in judicio et justitia, amodo et usque in sempiternum: zelus Domini exercituum faciet hoc. 8. Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel. 9. Et sciet omnis populus Ephraim, et habitantes Samariam, in superbia et magnitudine cordis dicentes: 10. Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. 11. Et elevabit Dominus
hostes Rasin super eum, et inimicos ejus in tumultum vertet: 12. Syriam ab Oriente, et philisthiim ab Occidente: et devorabunt Israel toto ore In omnibus his non est aversus furor ejus, sed
adhuc manus ejus extenta: 13. et populus non est reversus ad percutientem se, et Dominum exercituum non inquisierunt. 14. Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam, incurvantem et
refrænantem, die una. 15. Longævus et honorabilis, ipse est caput: et propheta docens mendacium,
ipse est cauda. 16. Et erunt, qui beatificant populum istum, seducentes: et qui beatificantur, præcipitati. 17. propter hoc super adolescentulis ejus non lætabitur Dominus: et pupillorum ejus, et
viduarum non miserebitur: quia omnis hypocrita est et nequam, et universum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. 18. Succensa est
enim quasi ignis impietas, veprem et spinam vorabit: et succendetur in densitate saltus, et convolvetur superbia fumi. 19. In ira Domini exercituum conturbata est terra, et erit populus quasi esca
ignis: vir fratri suo non parcet. 20. Et declinabit ad dexteram, et esuriet: et comedet ad sinistram,
et non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit; Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. 21. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus
ejus extenta.

1. PRIMO TEMPORE ALLEVIATA EST TERRA ZABULON.] Prosequitur id quod dixit c. præced. v. 3. puerum nasciturum fore velocem prædatorem Samariæ, tum corporalem, tum spiritualem: perstringit enim duas Samariæ vastationes corporales per Assyrios, atque per eas repræsentat ejusdem deprædationes duas spirituales factas per Christum. Quocirca Syriaca versio et Arabica hæc connectunt cum fine capitis præcedentis. Sensus ergo est, q. d. Primum alleviata, id est, leviter spoliata, levi plaga afflicta,

est Samariæ pars: puta tribus Zabulon et Nephthali (utpote extimæ, per quas Assyrus transeundum erat ad alias tribus) per Theglathphalasar regem Assyriorum expugnatæ sunt.

Et novissimo, id est posterius, deinde (hoc enim est Hebr. [אחרון] *achoron*) aggravata,] id est graviori clade affecta et vastata est a Salmanasar reliqua Samariæ pars, maxime Galilæa, quæ Gentium dicebatur. Salmanasar enim regnum Samariæ evertit, omnesque decem tribus in Assyriam captivas abduxit anno 6. Ezechiæ. Unde ex Hebræo sic clarius vertas cum Vatablo: *Prius levigavit* vel *levem fecit*, id est leviter spoliavit et afflixit, Emmanuel qui Deus, terram Zabulon, et terram Nephthali: postea vero aggravavit, id est gravius afflixit, etc. Galilæam Gentium. Ita S. Th. Hugo, Vatabl. Adamus, Jansenius in c. 25. Concord. Evangel. et passim Hebræi.

Verum hic non sistit Propheta, ut multi ex eis volunt, sed hunc sensum quasi obiter innuens, alludens et perstringens, per eum alium longe sublimiorem et potiorem intelligit, q. d. Pari, imo longe potiori modo Christus jam natus homo, incipiens exercere nomen et officium prædatoris celeris, quod ei dedi c. præced. v. 3. primo alleviabit, id est leviter prædabitur rapietque e faucibus diaboli, idololatriæ et inferni terram Zabulon et Nephthali: ibi enim Christus primo prædicavit (uti conceptus est in Nazareth, quæ pertinebat ad tribum Zabulon) indeque collegit pene omnes Apostolos, uti docet S. Hieron. Cyrill. Basil. Procopius hic, et S. Chrysost. in demonstrat. quod Christus sit Deus: hinc Apostoli Ps. 67. 28. vocantur *Principes Zabulon*, et *Principes Nephthali*. Hæc ergo prædatio ipsi terræ ejusque incolis felix erit et salutaris: per eam enim ab eis excutietur grave jugum diaboli. Unde Noster vertit, *alleviata est*. Christus enim levi prædatione statim eam alleviavit ab onere infidelitatis et peccatorum, dum multos ex iis ad suam fidem et salutem convertit. Deinde vero gravius prædatus est eamdem, maxime Galilæam Gentium, quando assidue ibi prædicans (non tantum per se, sed et per Apostolos) faciensque miracula, longe plures ex iis convertit. Verum hæc prædatio fuit ei commodis, fecitque eam in fide et gratia opulentam. Unde Forerius τὸ *aggravata, est* exponit *gravis facta est honore et divitiis spiritualibus*.

Hunc esse sensum patet primo, ex sequentibus: *Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam etc.* Secundo, ex S. Matthæo, qui ita hunc locum explicat, nam c. 4. v. 13. de Christo incipiente prædicare ait: *Habitavit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon et Nephthali: ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam: Terra Zabulon, et terra Nephthali, via maris trans Jordanem, Galilæa Gentium, populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Ubi clare hunc sensum exprimit, ideoque omittit τὸ *alleviata et aggravata est*, quia hæc verba obscura sunt.

Tertio, quia juxta hunc sensum optime per omnia respondet typus antitypo, scilicet deprædatio Samariæ per Assyrios deprædationi ejusdem per Christum: utramque enim hisce tribus capitibus 7. 8. 9. ita conjungit Propheta, quasi una eademque sit: unde nunc de una, nunc de altera, nunc de utraque simul loquitur.

Quarto, quia Christi prædicationem comparat spoliationi et prædationi militari: ideo enim vocavit eum *Velociter spolia detrahe*, q. d. Christus fuit velox prædator Samariæ et regni diaboli: Quia in Zabulon et Nephthali, ubi cœpit prima Hebræorum idololatria et legis oblivio, ibi et per Christum facta est prima legis novæ prædicatio, ait Glossa. Ideo et hic v. 3. ait: *Lætabuntur, etc. sicut exultant victores capta præda, quando dividunt spolia.* Et rursum: *Jugum oneris, et virgam humeri ejus, et sceptrum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian.* Ubi Christum comparat Gedeoni liberatori Israelis et vastatori Madian. Et rursum: *Quia omnis violenta prædatio cum tumultu.* Mox enim hunc prædatorem explicat subdens: *Parvulus enim natus est nobis, etc. et factus est principatus super humerum ejus.*

Quinto, quia Septuag. vertunt: *Hoc primum bibe, velociter fac, regio Zabulon*, q. d. Tu, o terra Zabulon et Nephthali, uti prima bibes calicem vindictæ Dei per Assyrios, ita et prima bibes calicem vindictæ salutaris Christi, qua ipse te de diaboli tyrannide liberabit: nam prima hauries avide et sitibunde doctrinam Evangelicam, quasi cœlestem pluviam Christi et Apostolorum, ait Cyrillus: prima etiam bibes aquam in vinum conversam primo miraculo Christi, in nuptiis factis in Cana Galilææ; hæc enim pertinebat ad tribum Zabulon. Favet versio Syriaca, quæ sic habet: *In tempore primo festinavit terra Zabulon, et terra Nephthali; et invaluit dominium* (potestas, imperium) *et via maris, fines Jordanis fluminis, Galilæa gentium*; et Arabica Antiochena: *In tempore pristino prægravavit terra Zabulon, et terra Nephthali; et id super quo inclinarunt dominium* (potestatem) *suum, et confirmata est* (invaluit) *et roborata est via maris, medium Jordanis fluminis Galilææ*, et Arabica Alexandrina: *Tempore antiquo festinavit terra Zabulon, et terra Nephthali; et roborati sunt præsidentes in via maris, quæ est transitus* (trajectio) *Jordanis Galilæa populorum.* Zabulon enim et Nephthali primo festinarunt ad Christum, primoque ejus dominio se subjicientes, robur et vim gratiæ ejus senserunt.

Nota. Aliter nec male hæc accipit Hieron. Prado in Ezechiel. pag. 275. Alleviari, inquit, est vilipendi, aggravari est honorari; nam hoc quoque significat Hebr. הקל et הכביד *hecal* et *hicbid*, q. d. Olim nihil a Judæis ducebatur Galilæa, tum quia longius aberat a Jerusalem, tum quia defecerat a Juda et templo, tum quia habebat abjecta oppida, ut fuerunt viginti illa quæ Salomon dedit Hiram regi Tiri, quæ proinde terra Chabul, id est vilis et ignobilis, sunt appellata: unde et Christus a Judæis et a Juliano Apostata per probrum vocabatur *Galilæus*: verum in novissimis diebus hæc Galilæa, eam visitante, incolente et prædicante Messia, erit honoratissima. Simili enim modo dixit Aggæus cap. 2. 10. templum a Zorobabele constructum fore augustius Salomonio, ob Christi in eo præsentiam et prædicationem. Et Michæas c. 5. v. 2. Bethlehem extollit ex eo quod in ea nasceretur Christus.

Denique aliqui sic exponunt: Terra Zabulon et Nephthali primo a Christo alleviata est ab onere infidelitatis et peccatorum, quando multi ex ea crediderunt et sunt conversi: postea vero aggravata est

eodem onere et iisdem malis, quando multi alii manserunt increduli, in eoque se obduraruut et obfirmarunt, præsertim Galilæi qui vicini erant Gentibus, ut fecerunt Scribæ et Pharisæi. Unde Zabulon et Nephthali a Christo audivit: *Væ tibi, Corozain, væ tibi, Bethsaida: quia, si in Tyro et Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio et cinere pœnitentiam egissent*, Matth. c. 11. 21. Ideoque Galilæa uti et Judæa, excisa est a Vespasiano. Verum primus sensus per omnia magis convenit et congruit.

VIA MARIS.] Zabulon et Nephthali dicuntur *via maris*, id est, ora maritima maris, sive lacus Tiberiadis, inquit S. Hieron. huic enim multæ earum urbes adjacebant, uti Bethsaida, Corozain, Capharnaum, etc. erantque ibi multi piscatores, ex quibus vocati sunt Apostoli; unde Sanchez viam maris exponit institutum piscatorium, q. d. Ubi multi vacabant piscaturæ, ubi multi erant piscatores: sic enim vulgo Belgæ dicunt: t'is een zeeman est vir maris, id est, usu la et piscator. Sed prior sensus est planior.

Secundo, alii, ut Lyran. mare Mediterraneum accipiunt: ad hoc enim venientibus a Jordane via est Galilæa Gentium.

Tertio, optime Adrichomius hanc viam maris ponit inter utrumque mare, eamque ita describit pag. 115. n. 100 in sorte tribus Nephthali: *Via*, inquit, *maris, cujus in prophetia Isaiæ, libro Tobiæ, et Evangelio Matthæi fit mentio, indeque nomen habet quod a Syria in Occidentem ad mare Rubrum, seu Mediterraneum ducat; publica quædam via est, quæ initium in Syria sumens, per montana Trachonitidis regionis, et civitates Cedar et Corozain, atque Jordanem fluvium tandemque urbem Capharnaum transit; illincque per littus maris Galilææ procedens, juxta civitates Bethsaidam, Nephthali, Sephet, et Naason præterit, et per Galilæam Gentium*, ac *vallem Aser, quæ nunc S. Georgii appellatur, Ptolemaidem decurrens, merces suas in universum Occidentem distrahendas, ad mare magnum exonerant.*

TRANS JORDANEM.] Erat hæc via vel ora maris citro Jordanem; dicitur tamen esse trans Jordanem respectu Jerusalem, scilicet quia erat ultra partem illam nobilissimam Jordanis, quam mare Tiberiadis vocamus, quod medium est inter Jerusalem et Galilæam Gentium, inquit Sanchez. Nam, uti dixi can. 39. Scriptura consignat situs locorum respectu Hierosolymæ. Verum quia mare Tiberiadis non solet vocari Jordanis, et quia hoc mare ad latus est Galilææ Gentium, ita ut Galilæa hæc sit quidem ultra, non tamen trans hoc mare; hinc facilius dicemus, hanc Galilæam dici trans Jordanem respectu Syriæ: ex Syria enim ultra Jordanem incipiebat via maris jam dicta, eaque pergebat trans Jordanem, per Galilæam Gentium ad urbem Ptolemaidem, et ad mare Mediterraneum, ut patet ex tabulis Adrichomii, et ex verbis ejus jam citatis.

GALILÆÆ GENTIUM,] ita Romana. Verti potest Galilæa gentium, uti vertit Matth. c. 4. 15. idemque est sensus: ipsa enim Galilæa vocatur *via maris*, id est, ora maritima: rursum hæc ora erat ora Galilææ Gentium: perinde ergo est sive vertas *Galilææ*, sive *Galilæa*: clarior tamen sensus erit si vertas, *Galilæa*.

Nota. Duplex erat Galilæa, superior et inferior, idque respectu Jordanis cui utraque adjacet. Sicut enim dicitur Germania superior, quæ vicinior est fonti sive origini Rheni defluentis inferius; inferior vero, quæ a fonte longius abest, in quam quasi ex loco supero defluit Rhenus, ita et Galilæa inferior erat, quæ longius aberat a fonte seu scaturigine Jordanis; et in quam sursum oriens Jordanes defluebat: superior vero erat, quæ ipsi scaturigini erat propinquior, eratque vicina Gentibus Tyriis et Sidoniis; unde et *Gentium* dicebatur, quia Gentibus habitabatur ea illius pars, quæ a Salomone data fuit Hiram regi Tyri, 3. Reg. c. 9. In Galilæa superiori sive Gentium erant Bethsaida, Corozain, Capharnaum, etc. quas Christus sua habitatione, miraculis et concionibus illustravit, uti hic prophetat Isaias.

2. POPULUS, QUI AMBULABAT IN TENEBRIS: populus Galilææ, populus Zabulon et Nephthali, versans in tenebris infidelitatis, id est judaismi mixti cum gentilismo, VIDIT LUCEM MAGNAM, Evangelicam veritatem, et Christum ipsum qui est lux mundi: HABITANTIBUS IN REGIONE UMBRÆ MORTIS, id est in densissima caligine ignorantiæ et peccatorum, LUX ORTA EST EIS;] Hoc est, Christi fides, gratia et claritas affulsit. De umbra mortis plura dicam Jerem. 13. 16.

Aliter hæc explicat Jansenius in c. 25. Concord. scilicet non de Galilæis, sed de Judæis sub Ezechia obsessis a Sennacherib: hi enim viderunt lucem, id est liberationem et lætitiam magnam, cum angelus cecidit in ejus exercitu 185. millia Assyriorum. Verum de Sennacherib et Judæis nulla hic facta est mentio, atque de Galilæis hæc dici, non de Judæis, patet tum ex versu præcedenti, tum ex S. Matth. c. 4. 15. Ex quo patet, hæc Isaiæ verba a Christo prædicante in Galilæa ad litteram fuisse adimpleta: Propheta ergo totus ad Christum hic transit.

3 MULTIPLICASTI GENTEM, NON MAGNIFICASTI LÆTITIAM.] Primo, S. Thomas, Lyran. Hugo et Adamus hæc rursum referunt ad Sennacherib, qui multis copiis invasit Judæam, sed iis cæsis ab angelo inglorius et tristis ad suos rediit.

Secundo et genuine, alii hæc referunt ad tempus Christi: de eo enim dixit: *Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam*, q. d. Tu, o Emmanuel, per te et Apostolos, multos e Galilæis æque ac Judæis et Gentibus convertes: sed tibi et Apostolis lætitiam non magnificabis: quia videbis tu, et videbunt ipsi multo majorem eorum partem manere incredulam; et consequenter videbunt cum dolore gentis suæ, puta tam Galilæorum quam Judæorum, pro quibus ipsi cum Paulo optabant esse anathema, excidium per Titum. Ita S. Hieronymus, Haymo et alii. Hinc dolens et gemens Christus ajebat: *Væ tibi, Corozain, væ tibi, Bethsaida.*

Pro *multiplicasti* hebr. est הרבית *hirbita*, quod Forerius et Sanchez vertunt, *magnificasti, auxisti*, id est, ornasti et ditasti eos tuis doctrinis et miraculis, et sic accipi potest nostrum *multiplicasti*, scilicet tuis donis, gratiis et beneficiis: tuncque sensus est planior et commodior. Sic per enallagen sæpe *multus* capitur pro magno, et vicissim *magnus* pro multo: sic enim Hebræi ab eadem radice רבה *raba*, id est, multus fuit, vocant רב *rab*, vel רבי *rabbi*, id est, magnum,

puta doctorem vel principem, qui scilicet multa doctrina vel potentia præditus est: sic vocatur multitudo magna, id est multa; populus magnus, id est multus: sic Exodi 8. 24. quarta plaga Ægypti vocatur *musca gravissima*, id est plurima. Vide ibi dicta.

Nota Sept. Chald. et recentiores pro לא *lo* per *aleph*, id est *non*, legunt לו *lo* per *vau*, id est *ei*. Unde contrarie vertunt hoc modo, *multiplicasti gentem; et magnificasti lætitiam*: quæ lectio et versio etiam verum habet sensum, q.d. Multi ex Galilæis convertentur, unde magna et eorum, et Christi ac Apostolorum erit lætitia.

Lætitiam.] Lætitia hic primo, proprie capitur pro gaudio; secundo, per metalepsin pro fructu prædicationis, puta pro conversione, pietate et profectu Galilæorum in fide et vita Christiana: hic enim Apostolos et præcones lætificare solet, uti messis lætificat agricolam, q. d. Non tam magnus erit fructus concionum Christi et Apostolorum, atque res tanta merebatur.

Apposite hæc adaptat multitudini Clericorum S. Bernard. ser. de convers. ad Clericos c. 29. *Etsi*, inquit, *multiplicasti gentem, Domine, non magnificasti lætitiam, dum nihil minus apparet decrevisse meritis, quam numeri accessisse. Currunt passim ad sacros Ordines, et reverenda quoque spiritibus angelicis ministeria homines apprehendunt, sine reverentia, sine consideratione. Neque enim signum regni occupare cælestis, aut illius timent imperii gestare coronam, in quibus avaritia regnat, ambitio imperat, dominatur superbia; sed et iniquitas et luxuria etiam principatur, etc.* Vide Concil. Trident. sess. 24. de Reformat. c. 7. usque ad 17.

Toti vero Ecclesiæ hæc adaptat S. Hieronymus in Vita S. Malchi, sub initium, cum ait, *Historiam scribere disposui ab adventu Salvatoris usque ad ætatem nostram, id est ab Apostolis usque ad nostri temporis faciem, quomodo, et per quos Christi Ecclesia nata sit, et adulta persecutionibus creverit, martyriis coronata sit, et postquam ad Christianos principes venit, potentia quidem et divitiis major, sed virtutibus minor facta sit.* Alii permulti æque vere et congrue hæc attribuunt Religiosis Ordinibus, præsertim iis qui ad proximorum opem instituti sunt: in his enim nulla certior est pestis, quam multitudo et turba hominum, uti experientia nos docet. Nam quæ dicuntur pestes Religionis, et sunt, ambitiones, avaritiæ, voluptates, contentiones, otia, ex multitudine oriuntur. Ac si quis putat in magna hominum turba pacem, concordiam, humilitatem, mortificationem, disciplinam, zelum et spiritum conservari posse diu, id putat, quod neque in hunc diem uspiam factum est, neque fiet. In tanta turba necesse est irrepant multi sensuales, torbidi, melancholici, cervicosi, turbatores, cupidi, et aliis titulis inhabiles. Pauci, qui perfecti essent, aut qui ex toto corde ad perfectionem contenderent, omni sæculo inventi sunt: multi qui diu, nullo. Senex est jam mundus, nec mutabit mores, opinor. Quod pretiosum est, rarum semper fuit, et stultorum infinitus est numerus. Pauci ergo et exacte probati in Religionem admittendi sunt, ait noster Ribera in Osee 2. num. 101. Hi enim in Ecclesia debent esse exemplar sanctitatis, et quasi stellæ lucentes in cælo. Quam ergo errant hodie, qui non aliud curant, quam ut suos Ordines augeant numero et propagent, ut novas domos, monasteria, residentias conquirant, vel exstruant, parum de disciplina et spiritu solliciti. Hinc scandala, hinc laxatio disciplinæ, hinc votorum violatio, hinc monasteriorum et Ordinum ruinæ. Merito ergo dixit S. P. N. Ignatius, et ex eo noster Borgia: *Religiosi ordinem suum et gradum non numero, sed virtute tenent.* Ita duodecim Apostoli pauci numero, sed magnæ virtutis, totum orbem converterunt. Quocirca illi ipsi nonnisi paucos et selectos in Societatem nostram admittebant, et posteris ut idem facerent præscripserunt: quin et hac de causa noxios et indoneos a societate dimittendos censuerunt, uti de facto magno sui et Ecclesiæ bono, hoc onere se levat, iisque se expurgat Societas; uti corpus humanum humores pravos, politicum cives pestiferos amandat et excernit.

Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe.] q. d. Nihilhominus Galilæi æque ac Judæi et Gentes a Christo et Apostolis conversi, videntes tantam lucem, gratiam et salutem sibi præ aliis tot incredulis et infidelibus esse impertitam, lætabuntur sicut lætantur agricolæ in messe. Pariter cum eis gaudebunt Christus et Apostoli, qui eos converterunt, perinde ut gaudent victores cum opima ab hoste referunt spolia. Vides hic Christum et Apostolos esse veloces prædatores, uti eos vocavit c. 7. 16. et c. 8. vers. 3.

Jugum enim oneris ejus. Hæc omnia de copiis Sennacherib ab Angelo cæsis accipiunt S. Thomas, Lyranus et Adamus. Verum nos persistimus in nostra explicatione de Christo; unde Nota *ejus*, scilicet Galilææ Gentium, non diaboli. Sensus ergo est, q. d. Jugum servitutis, quo ipsa scilicet Galilæa Gentium quasi onere gravissimo premebatur a peccato et diabolo, eorumque virgam et flagellum humeris et dorso ejusdem incumbens, crucians et affligens; et sceptrum exactoris, id est, imperium dæmonis, qui quotidie quasi durus exactor imponit et exigit a suis peccatoribus iniquissima et gravissima peccatorum tributa ad quæ eos incitat et pene compellit, superasti, o Emmanuel, o Christe. Ita S. Cyrill. qui apte notat, virgam qua dæmon peccatores verberet, esse suos ipsorum affectus et passiones; hisce enim eos coercet et flagellat; concupiscentiæ ergo dominatus, est Satanæ dynastia. Sicut in die Madian,] sicut Gedeon confregit Madianitas famosa illa victoria et die, quæ ab omnibus celebratur. Sic vulgo dicimus *La journée de Pavie*, dies et victoria quam de Francis retulit Carolus V. apud Ticinum, capto eorum rege Francisco. Sic vocantur *Vesperæ Siculæ*, quibus Galli, et *Matutinæ S. Bartholomæi Parisienses*, quibus Hugnenotti sunt trucidati. *Dies* ergo metonymice victoriam et cladem eo die peractam significat.

Apposite comparat victoriam Christi victoriæ Gedeonis, qua Israelem Judic. 7. liberavit cædendo Madianitas; quia, ut docent Origen. homil. 8. et 9. in l. Judic. S. August. ser. 108. de Tempore, Theodoret. quæst. 14. et 15. in lib. Judic. Gedeon liberator et victor expressus fuit typus Christi redemptoris et triumphatoris. Nam

Primo, Gedeon hebraice significat eum qui contererit, confringit, sive exscindit iniquitatem; et ut ipse destruxit aram Baal et lucum succidit, atque altare

Domino extruxit: ita Christus Dominus Synagogam subvertit, idola destruxit, Ecclesiam et verum altare ædificavit, juxta dictum Jerem. cap. 1. 10. *Constitui te ut evellas, et destruas, etc. et ædifices, et plantes.*

Secundo, purgabat Gedeon frumenta in torculari: in Christi manu ventilabrum est, ut purget aream suam, idque facit in torculari afflictionum et crucis, sicut et ipse illud calcavit solus.

Tertio, obtulit Gedeon sacrificium ex carnibus hœdi et farina: Christus obtulit se hœdum immoculatum per se in cruce, et sub specie panis et vini in Eucharistia.

Quarto, Madianitæ gravarunt servitute populum Dei: diabolus et adversariæ ejus potestates genus humanum oppresserunt. Rursum, Madian hebr. dicitur litigans sive jurgator, cum quibus nobis jurgia sunt et colluctatio, si non cum adversariis istis spiritualibus nequitiis et principibus tenebrarum? nonne Christus etiam adversarios nactus fuit rixatores, de quibus Psal. 2. *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania, etc. adversus Dominum, et adversus Christum ejus?*

Quinto, Gedeon convocavit ad opem sibi ferendam domum Abiezer, id est, patris mei auxilium: Christus solitus est invocare et orare Patrem æternum, et ejus in cunctis auxilio niti.

Sexto, Gedeon collegit copias ex Aser, Nephthali et Zabulon, qui et occurrerunt ei: nonne ex iisdem tribubus accesserunt ad Christum primi ejus milites et duces, puta Apostoli?

Septimo, Gedeon vellus in area posuit ut rorem exciperet: ros, ut ostendit S. Augustinus, fides est et verbum Dei: hæc primum fuere penes Judæos tantum qui sunt istud vellus. In area posuit Gedeon vellus; quia illic frumenta triturantur: hæc area est Ecclesia, in qua messis multa, operarii pauci, et in ea vult Christus triturari frumentum sanæ doctrinæ. Expressit rorem in concham Gedeon: Christus in ultima cœna sordes Apostolorum abluturus aquam in pelvim misit, et quotidie id facit expresso rore in baptismi fonte.

Octavo, postea siccum vellere ros in totam aream migravit: sic verbum Dei et fides transiit in Gentium populum.

Nono, Gedeon multos dimittit de exercitu; scilicet primo, omnes formidolusos et timidos: sic Christus repudiat ut ignavos milites et indignos discipulos, eos qui non tollunt crucem suam, qui parentes et animam suam non oderunt, qui omnibus non renuntiant; secundo, eos qui curvo genu biberant: ita Christus rejicit eos qui animo remisso tentationi succumbunt; tertio, paucos Gedeon retinet qui more canum tantum lambuerant aquas: non a Christo multi vocati, et pauci electi? tantum scilicet ii qui canibus comparari merentur, quod animal est vigilantissimum, mire velox, domino suo gratissimum et fidissimum, et qui manu haurientes aquam lingua lambuerunt, qui nec strati, nec proni ob peccati sitim vitiis indulserunt; verum flecti nescii ad terrena desideria, et fiducia Domini succincti, stantes audacter pronuntiant illud: *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum. Si exurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo. Dominus est salus mea quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo.* Ita stantes hauriunt aquam manu, et lambunt lingua quando verbo et opere militant, quando faciunt ipsi jussa Dei, et docent alios eadem facere.

Decimo, fuere cum Gedeone trecenti, ut ipso numero indicent centenum fructum per Christum triplicandum, et perfectionem virtutum omnium Trinitatis beneficio exhibendam. Præterea Græcis littera T. trecentorum est nota, quæ exprimit crucis formam: crucis autem trophæo spirituales hostes Christus subegit, et sic Gentes, quæ Græcorum nomine in novo testamento solent designari, ad fidem attraxit. Ita D. August. cap 37. in lib. Judic. ubi addit hunc numerum etiam in vernaculis Abrahæ consignari, additis tantum decem et octo, ut singulis temporibus seorsum tribuentes, tertio tempore quod est tempus gratiæ, id impleodum intelligamus. Similia habet S. Ambrosius libro de Noe et arca cap. penult. et lib. de Joseph patriarcha c. 13. et lib. 1. de Abraham c. 3.

Undecimo, descendit Gedeon speculaturus in castra hostium cum puero suo Phara sive Pura. *Pura* torcular significat, quod Dominus solus calcavit. *Phara* divisionem significat, quia divisis per orbem Apostolis Christus spirituales Madianitas subjugavit; et Apostoli in hoc torculari fiduciam habentes intrepide castra verterunt exterorum.

Duodecimo, vidit quidam panem subcinericium volvi, et castra hostium subvertere. Quid hæc torta panis est aliud, quam sacrosancta Eucharistia, quæ sub humili humanitatis cinere in ardentissimi amoris clibano, passione dico Dominica, excocta fuit, et subruit quotidie omnes acies infernales, omnesque exercitus hostium Ecclesiam Dei impugnantium?

Decimo tertio, militibus Gedeonis dantur lampades ardentes in vasis testaceis: ita Apostoli, ut de se scribit D. Paulus, thesaurum luminis Evangelici in vasis fictilibus habuerunt, quibus per martyrium fractis persecutores suos vicerunt; nos etiam jubet Christus stare succinctos, habentes lucernas ardentes in manibus, et luce operum fulgere cum tempus est, ut qui nos viderint, laudent patrem nostrum qui in cœlis est. Rursum, lagena fictilis, quæ intus continet splendorem ardentis lucernæ, optimum est symbolum Emmanuelis, qui cum tectam divinitatem absconderet in carne mortali, ubi ea per passionem collisa atque confracta est, divinitas emicuit in resurrectione, atque etiam ipsa ejus morte obscurato sole, concussu terræ, et petrarum crepitu fractæ sunt vires Madian, id est, diaboli et tartari.

Decimo quarto, buccinas sive tubas tenebant in manu læva, inermes cætera milites: ita Apostoli de rebus divinis semper disserebant. Sed cur in Græco hæ tubæ dicuntur corneæ? forte quia de Christo et Sanctis dicitur: *Cornu ejus exaltabitur in gloria.* Hoc accidit quando Apostoli edisseruerunt sacramenta scientiæ Christi; mysterium sane crucis cornibus solet designari, ut patet Habac. 3. v. 4. *Cornua in manibus ejus.* Rursum in Gedeonis victoria, ubi sine ulla opera hominum deleti sunt hostes, palam apparuit Dei brachium. Quid enim habebat Gedeon præter inanem strepitum lagenarum, quo vix mures abigi potuissent? Et trecentos habebat milites, quos tot millibus hostium opposuit, quibus pro armis dedit hoc

inani strepitu terriculamentum. Itaque huic Gedeonis victoriæ divinæ futuram comparat, in qua non minus nuda et illustris Dei manus palam refulgebit, quæ velut igne cœlitus demisso, et contortis repente fulminibus hostes Ecclesiæ delebit. Christus enim dux belli inimicorum exercitus solo nutu et verbo suo profligabit et interficiet, uti dicit c. 11. 4. et 2. Thessal. 2. 8.

Decimo quinto, Madianitæ mutua se cæde truncarunt: sic et hostes Christi Judæi potius intestina discordia et seditionibus, quam Romanorum armis perierunt: Philosophorum sectæ altercationibus et contentionibus se invicem destruxere; hæretici nostri quotidie ut Cadmæi fraterculi mutuis sese vulneribus conficiunt. Ita allegor. Madianitæ sunt hæretici, qui mutuis dissidiis se invicem conficiunt et interimunt, uti omni sæculo factum vidimus, et hocce tempore in Hollandia fieri videmus. Cum enim hæresis sit superba, sitque proles Satanæ, qui est pater dissensionis, æque ac mendacii, impossibile est inter hæreticos esse pacem et concordiam; unus enim alteri cedere non vult, quisque se sapientem præ aliis reputat, quisque novi aliquid comminiscitur, suisque commentis, uti simia suo fœtu, gaudet, eique abblanditur. Error errori contrarius est, ut vitium vitio. Sola veritas habet pacem et concordiam, quia una est et indivisa. Vere dixit sanctus Hieronymus in Ezechiel. *Hæreticorum compugnatio nostra victoria est.* Et Hilarius libr. 7. de Trinit. *Bellum hæreticorum, pax est Ecclesiæ.*

Ultimo, Gedeon Madianitas objecit jugulandos Ephraimitis: ita Christus et Apostoli reliquere Judæos incredulos et contentiosos Romanis delendos, ut sequens versus docebit.

5. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu.] Primo Forerius sic exponit, q. d. Omnes sanguinarii milites, qui miserorum sanguine conspersa arma et vestes gerunt, cedent igni divino charitatis Christi, atque per ejus gratiam truculentiam vertent in mansuetudinem, iram et rixas in charitatem.

Secundo, Sanchez, q. d. Christus prædam hominum e dæmonis manibus extorsit; habebat enim dæmon apud se miserorum hominum, quos in peccatum impulerat, quasi vestimenta ipsorum notata et inscripta sanguine, hoc est, chirographum et obligationem, qua se victos et dæmonum servituti addictos fatebantur; has ergo exuvias et hæc servitutis pignora eripuit Deus, atque ita abolevit, ut instar ignis redegerit in cineres, id est, annihilarit.

Tertio, Vatablus hæc de ultione Christi per Titum et Vespasianum accipit, vertitque et explicat hoc modo; quia omnis pugna confligentium cum strepitu, id est, pugna bellantium Romanorum contra Judæos, hostes Christi et Christianorum, erit cum impetu, vibratione et agitatione hastarum, erit acris; et vestes pugnantium contaminabuntur sanguine cæsorum, ideoque erunt in incendium et cibus ignis, id est, comburentur, q. d. Non erit incruenta victoria.

Quarto, D. Thomas et Hugo hæc de militibus Sennacherib accipiunt, qui cum vestimenta sua Judæorum sanguine imbuissent, per angelum cœlesti igne, ut tradunt Hebræi, consumpti sunt.

Quinto et genuine, τὸ *quia* dat causam cur dixerit: *Superasti sicut in die Madian.* Sensus ergo est, q. d. Sicut Gedeonis violenta prædatio facta est cum tumultu castrorum Madian, et cujusvis ducis violenta prædatio solet fieri cum tumultuosa hostium strage ac fuga: ita Christi prædatio violenta tumultum movit tum in tartaro, tum in castris mundi et dæmonis, dæmonesque inter se tumultuantes fugavit et prostravit, adegitque in tartara.

Rursum, sicut vestis quæ in bello humano sanguine cruentata est, lavari non potest, sed igne comburitur, uti vestes Madianitarum tinctæ sanguine, vel Judæorum quos occiderant, vel proprio cum ipsi cæderentur, a Gedeone combustæ sunt cum ipsis eorum cadaveribus: ita dæmonum cohortes cruentatæ quasi sanguine, tum hominum, quos vel occiderunt vel perdiderunt, tum proprio, cum a Christo profligatæ et cæsæ sunt, gehennæ ignibus deputatæ iis exurantur. Ita S. Hieron. Basil. et Rupertus. Hic sensus videtur præ cæteris appositus. Est enim catachresis et metaphora a militia et prælio, in quo corpora et vestes hostium cruentæ comburuntur: sic enim Christus hostes ipsos, scilicet, dæmones, eorumque asseclas comburet. Vestis ergo pro milite cujus est, puta pro dæmone, ponitur. Loquitur enim de dæmonibus quasi militibus anthropopathōs; unde iis attribuit vestes et sanguinem. Simile est cap. 63. 3.

Septuag. vertunt: *Quia omnem stolam congregatam fraude, et vestimentum cum commutatione restituent, et cupient ipsi esse combusti.* Quod Euseb. l. 7. Demonstr. 3. accipit de Judæis Christum per vim et fraudem ac subornationem falsorum testium occidentibus, vestemque ejus cruentantibus, rapientibus et dividentibus, ideoque igni tum Romanorum, tum æterno gehennæ adjudicatis. Ait ergo Euseb. vestimenta illa fore quasi facem illius incendii, quo postea Judæi conflagrarunt. Hæc enim fuit justa eorum commutatio et quasi restitutio.

Alii vero versionem Septuag. exponunt, q. d. Christus homines a potestate dæmonum eripiet, idque tam ægre ferent dæmones, ut minus horreant gehennale incendium, quam sibi prædam illam extorqueri. Ita S. Hieron.

6. Parvulus enim natus est nobis.] Ecce hic est victor et prædator, causa victoriæ jam dictæ, de quo cap. 8. v. 4. et cap. 7. 16. dixit, quod a pueritia et ab utero prædari incipiet, scilicet parvus Emmanuel; qui tamen simul est admirabilis, Deus, fortis, etc. Hic est Gedeon noster, qui spirituales Madianitas confecit. Hebraice est pulchra paronomasia ילד ילד לנו *ielad iullad lanu*, q. d. *Gnatus*, scilicet puer, *natus est nobis*; puer, inquam, tum ætate et statura, tum simplicitate et innocentia, sed vir, imo gigas maximus sua virtute et fortitudine. Hinc fideles et sancti vocantur *pueri*; nam ut ait S. Ambros. in Psal. 36. *Christus docuit nos pueritiam esse virtutem, dicens: Nisi efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cœlorum.* Vide dicta cap. præced. vers. 18.

Nota. Τὸ *Parvulus natus est nobis*, quasi idem est cum eo quod subdit, et ob elegantiam, ac delicias amoris repetit: *Et filius datus est nobis.* Euseb. tamen Emissen. (vel potius Eucherius, hujus enim stylum redolent hi sermones) hom. 1. hæc distinguit: *Natus est, ait, nobis, qui sibi erat; datus est ergo ex divinitate*

natus ex virgine. Natus, qui sentiret occasum; datus, qui nesciret exordium. Natus, qui et matre esset junior; datus quo nec Pater esset antiquior. Natus, qui moreretur; datus, ex quo vita nasceretur. Ac sic qui erat datus est, qui non erat natus est. Ille dominatur, his humiliatur; sibi regnat, et mihi militat. Similia habet Isidorus l. I. de Fide c. 6. Rursum S. Ambr. l. 3. de Spiritu Sancto c. 2. Datus est, ait, nobis Christus et a Patre, et a Filio (a seipso) et a Spiritu Sancto. Apage ergo impia Nestorii vox: *Numquam ego Deum bimestrem aut trimestrem dixerim*, numquam parvulum, numquam hominem natum.

Pulchre S. Aug. ser. 27. de Tempore, loquens de Christo nascente: *Magnus, ait, dies angelorum parvus fit in die hominum. Conditor solis, conditus sub sole. Effector cœli et terræ, sub cœlo exortus in terra. Ineffabiliter sapiens, sapienter infans. Mundum implens, in præsepio jacens. Sidera regens, ubera lambens. Ita magnus in forma Dei, brevis in forma servi, ut nec ista brevitate magnitudo illa minueretur, nec illa magnitudine ista brevitas premeretur. Neque enim, quando membra humana suscepit, opera divina deseruit, etc. Ut nec angelis subtraheretur sapientiæ cibus, et nos gustaremus quam suavis est Dominus.* Et S. Bernardus ser. 4. super *Missus est: Magnificetur, ait, a nobis parvulus magnus Dominus, quos ut faceret magnos, factus est parvulus. Parvulus, ait, natus est nobis, non sibi, non angelis, qui cum magnum haberent, parvulum non requirebant.* Unde infert: *Jam de nobis nato et dato faciamus ad quod natus est et datus. Utamur nostro in nostram utilitatem, de Salvatore salutem operemur. Ecce parvulus in medio statuitur. O parvulus, parvulis desideratus! Studeamus effici sicut parvulus iste; discamus ab ipso quia mitis est et humilis corde, ne magnus videlicet Deus sine causa factus sit homo parvus, ne gratis mortuus, ne in vacuum crucifixus. Discamus ejus humilitatem, imitemur mansuetudinem, amplectamur dilectionem, communicemus passionibus, lavemur in sanguine ejus, ipsum offeramus propitiationem pro peccatis nostris; quoniam ad hoc ipse natus et datus est nobis.*

Et factus est principatus super humerum ejus.] q. d. Hic parvulus erit, imo nascetur princeps, rex et imperator orbis, cœli et terræ dominus; talis enim fuit Christus ab initio conceptionis suæ, idque ex vi originis suæ, scilicet propter unionem hypostaticam cum verbo. Quocirca potuisset Christus quo homo Augustum, omnesque reges suo regno deponere; verum noluit in hac vita corporali hoc imperio et regno uti, sed tantum spirituali.

Porro ait hunc principatum esse in humero, primo, quia magistratus, vel pro iis satellites, humeris gestant virgas vel fasces, quasi signa regiminis et imperii. Principatus ergo, id est, sceptrum vel fasces, quæ sunt symbola principatus, portantur humero. Secundo, principatus vel sceptrum gestatur humero, ut significetur principem debere esse quasi humerum populi, ut eum ejusque onera instar humeri ferat et sustentet, sicut Atlas dicitur humeris suis sustentare cœlum. Hinc princeps hebraice dicitur נשיא nasi, id est portitor, bajulus sui populi ac reip. Hinc et Eliseus Eliæ dum raperetur, acclamabat: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus*, q. d. Quo raperis, o Elia? quis jam sustentabit Israelem? tu enim eum sustentabas, tu quasi currus onera Israelis portabas, eumque dirigebas, sicut auriga dirigit equos in curru jugatos. Princeps ergo in republica quasi in curru aurigatur et præsidet, et simul quasi currus, et quasi humerus, eam bajulat et portat. Tertio et peculiariter ac pientius, *humerus* in Scriptur. præsertim cum Christo tribuitur, significat obedientiam, submissionem et patientiam; alludit ad *virgam humeri*, v. 4. q. d. Diabolus et tyranni suam virgam et sceptrum, puta onera imperii sui, imponunt humeris subditorum: at Christus suis humeris sustinebit virgam et onus sui principatus, præsertim quia Christus insigne et sceptrum imperii sui, puta crucem, humeris suis bajulabit, atque regnabit a ligno Deus, uti canit Ecclesia. Ita exponunt Hebræi apud Galatin. lib. 3. 19. et S. Basilius, Cyrillus, August. et passim alii Patres, quos fuse hic citat Leo Castrius.

Audi inter alios Tertull. l. contra Judæos: *Quis, ait, omnino regum insigne potestatis suæ humero præfert et non aut in capite diadema, aut in manu sceptrum? sed solus rex novus novorum sæculorum, Christus Jesus, novam gloriam, potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum Davidis prophetiam* (Psalm. 95. 10. juxta Septuag.) *exinde regnaret.* Aquila, ait S. Hier. deceptus pro כשרה *misra*, id est principatus, legit משרה *mesura*, id est mensura: quod tamen recte applices mensuræ et dimensionibus crucis Christi, de quibus dixi Ephes. 3. 18. Aliqui per cabalam subtiliter hic explicant vocem משרה *misra*, quasi per crasin idem sit quod כסיר שרה *missir sara* (littera enim *sin* æquipollet litteræ *samech*, hoc est, *ex spina imperium*, ut significetur, quod Christus per spinas et cruces adeptus sit imperium, ut quia olim gestavit coronam spineam, nunc gestet imperialem, auream, et gemmeam. Sicuti Christus apparuit B. Catharinæ Senensi, offerens ei duas coronas, unam spineam, alteram gemmeam, jubens ut alterutram eligeret in hac vita, alteram habitura in futura. Quare ipsa elegit spineam, eamque capiti suo valide impressit, ut in futuro haberet gemmeam. Ita regnavit a ligno Deus, et regnant ejus Sancti.

Et vocabitur nomen ejus, Admirabilis.] Sex hic nomina dantur parvulo nostro Emmanueli: primum est, admirabilis; secundum, consiliarius; tertium, Deus; quartum, fortis; quintum, pater futuri sæculi; sextum, princeps pacis; septimum addunt Septuag. Magni consilii angelus, de quo mox: hæc enim singula a singulis aliis distinguenda, et commate dispungenda sunt, uti dispungunt Biblia Romana, Theodotion, Aquila et Symmachus, teste sancto Hieronymo.

Audi S. Bernard. ser. 10. inter parvos, singula hæc paucis explicantem: *Admirabilis, ait, est in nativitate, consiliarius in prædicatione, Deus in operatione, fortis in passione, pater futuri sæculi in resurrectione, princeps pacis in perpetua beatitudine.* Deinde tropologice singula hæc nomina conversis et justificatis adaptans, docet ea omnia includi in nomine Jesu, id est salvatoris; ait enim tam hic quam clarius serm. 2. de circumcisione: *Numquid non vere admirabilem eum singuli sumus experti, in mutatione utique voluntatum nostrarum? Hoc nempe est salvationis nostræ principium, cum incipimus respuere quod diligebamus, dolere*

unde lætabamur, amplecti quod timebamus, sequi quod fugiebamus, optare quod contemnebamus. Admirabilis plane, qui hæc operatur mirabilia. Sed nihilominus et consiliarium sese exhibeat necesse est in electione pœnitentiæ, et vitæ ordinatione; ne forte sit nobis absque scientia zelus, et voluntati bonæ prudentia desit. Sane opus est ut Deum quoque probemus in remissione videlicet priorum delictorum, quia nec sine hac salus nobis constare potest; et nemo potest dimittere peccata, nisi solus Deus. Subdit deinde cætera tria ejus nomina. *Verum ne id quidem sufficit ad salutem, nisi fortem quoque experiamur in expugnando impugnantes nos, ne ab eisdem rursum concupiscentiis superemur, et fiant novissima nostra pejora prioribus. Videtur ne jam aliquid deesse Salvatori? Plane deesset quod maximum est, nisi et pater esset futuri sæculi, ut per eum scilicet in immortalitatem resurgeremus, qui per præsentis sæculi patrem generamur ad mortem. Neque hoc satis, si non etiam princeps pacis patri nos reconciliaret, cui traditurus est regnum; ne forte sicut filii perditionis utique non salutis, resurrecturi videremur ad pœnam. Multiplicabitur eans ejus imperium, ut merito Salvator dicatur etiam pro multitudine salvandarum; et pacis non erit finis, ut veram noveris esse salutem quæ non possit timere defectum.*

Admirabilis.] Hebr. est פלא *pele*, id est mirabilis, mirificus. Significat hac voce Propheta, in Christo reconditos esse inæstimabiles rerum mirabilium thesauros In voce *pele* alludit ad angelum Christi prodromum, qui ad Manue ait Judic. 13. 18. *Cur quæris nomen meum quod est mirabile?* imo S. Augustinus q. 52. 53 54. in l. Judicum, censet angelum illum dictum *pele*, id est mirabilem, fuisse Christum magni consilii angelum, ut vertunt hic Septuaginta; ideoque eum in flamma cum sacrificio ascendisse, ut significaret Christum hominem factum non accepturum sacrificium, sed ipsummet fore sacrificium. Verum verius est angelum illum fuisse verum angelum, non Christum, sed Christi typum. Symmachus, teste Eusebio l. 7. Demonstr. 3. vertit παραδοξασμός, q. d. Paradoxum quiddam, incredibile, inopinatum, ipsa admirabilitas, vocabitur hic parvulus: nam primo, admirabilis est et incomprehensibilis ejus divinitas, æternitas, majestas.

Secundo, quia mirabilis est ejus potentia, et operatio, ac præsertim creatio et gubernatio totius universi.

Tertio et proprie, quia mirabilis fuit ejus conceptio et nativitas ex Virgine per inoperationem Spiritus Sancti. Mirabilia quoque fuit ejus vita, doctrina, passio, mors et resurrectio: unde Isaias vocat eum *portentum*, c. 8. v. 18. Præclare S. Cyprian. tract. de Nativit. Christi: *Mirabitur*, ait, *et dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum, in eo quod contemptibilis factus est admirabilis; et qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens est divinarum humanarumque rerum consiliarius; quomodo divinitas et humanitas in unam personam convenerint; et ubi æstimata est infirmitas, fortitudo inventa sit, et corpus humilitatis nostræ divinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cœlesti gloria perpetuum habeat principatum.* Et infra *O Domine, quam admirabile est nomen tuum! vere tu es Deus qui facis mirabilia. Non modo mundi hujus staturam admiror, non stabilitatem terræ, non lunæ defectum, non solem semper integrum, et laborem ejus perpetuum, etc. Miror Deum in utero Virginis, miror Omnipotentem in cunabulis, miror quomodo Verbo Dei caro adhæserit.* Et mox: *Miror jejunium, miror tentationes, miror Omnipotentem in sepulcro jacentem, miror occisum et resurgentem, etc.*

Quarto, quia mirabilis est ejus gratia in Sanctis suis Martyribus, Confessoribus, Virginibus, adeoque Christus cuilibet Sancto dat propriam aliquam gratiam, qua aliis præcellat, atque admirabilis, uti experientia quotidiana nos docet. Invocent ergo Emmanuelem ut *pele*, id est, admirabilem, quicumque magna et heroica animo destinant, ut virtute et gratia hujus *pele* faciant illustria et mirabilia; ipse enim est qui facit mirabilia magna solus; ipse est mirabilis in Paulo (qui vere fuit *pele*, ut dixi Galat. 1. v. 15.) omnibusque Sanctis suis; et mirabilior erit iisdem in futura gloria, ut docet S. Paulus 2. Thessal. 1. v. 10. Vide ibi dicta.

Porro e Judæis hunc locum de Christo ita exponit Rabbenu Haccados, id est magister noster sanctus qui ante adventum Christi temporibus regum Antiochorum, qui in Syria regnabant, floruit, in libro, cui nomen *Gale razeya*, id est, revelator arcanorum. Is ergo (licet fuerit quidam alius ejusdem nominis sub Severo et Antonino Imperatoribus) ita scripsit: *Quia Messias Deus et homo futurus est, vocatum est nomen ejus Emmanuel, hoc est nobiscum Deus, nempe in corpore et carne nostra, quemadmodum testatur Job c. 19. Ex carne mea videbo Deum. Excogitavit enim mirabile consilium animas a dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant, neque possunt ullo modo esse salvæ, nisi rex Messias mortem acerbissimam multaque subeat tormenta; ob eam causam dictus est vir: et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus fortis vocatur; et quia est æternus, pater sempiternus dicitur; item quia in diebus ejus pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur; et quia ipse festinabit ut auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator, quia autem eos salvos faciet, et ad paradisum adducet, vocatur Jesus, hoc est salvator.* Hæc Rabbinus ille, quæ divinitus illustratus videtur ante adventum Christi cognovisse in Isaia.

Consiliarius.] Septuag. juxta editionem Romanam (nam aliæ editiones hic variant) quam sequitur S. Basilius, Cyrillus, Procopius et translatio Arabica et Syriaca, quæ Romæ exstant ex Græco Septuag. traductæ; Septuaginta, inquam, tot augustorum Emmanuelis nominum majestate perterriti, ait S. Hier. pro iis omnibus, puta sex, posuerunt unum, scilicet *Magni consilii Angeli*. S. Cyprianus Græcum βουλῆς, vertit : *Magnæ cogitationis Angelus*, id est legatus et nuntius; inde ab Orpheo, qui multa didicit a Judæis vocatur *phanes*, id est angelus, a φαίνω, id est manifesto, declaro, nuntio, ut testatur Proclus l. 4. in Timæum. Rursus Chaldæus hoc epithetum jungens cum primo vertit: *Admirabilis consilii Deus*. Noster melius hæc separat, seorsumque vertit *consiliarius*. Parvulus ergo noster est consiliarius, primo, ob scientiam et sapientiam ejus divinam, in qua eadem sunt consilia Patris, et Filii, ac Spiritus Sancti, et per quam angelorum ac creaturarum omnium est magister et

director. Ita Clemens l. 6. Strom et Lactant. lib. 4. de Relig. cap. 6. ubi asserit Verbum incarnatum a Sibylla quoque vocari *consiliarium*, eo quod per eum mundus hic sapientissime, uti fabricatus est, ita et regatur a Patre. Huc etiam allusisse videtur Plato in Epinomide, cum ait Deum sedere in cœlo quasi magistrum in cathedra, ut doceat omnes homines, qui intenti esse volent, ea quæ sunt sapientiæ et salutis.

Secundo, Emmanuel est consiliarius qua homo, ob scientiam ejus beatam, qua a primo instanti conceptionis suæ perfectissime in ipso Deo conspiciebat omnia Dei consilia circa sæculum præsens et futurum, circa Angelos et homines, circa electos et reprobos.

Tertio, et propriissime, est consiliarius; quia prudentissime et fidelissime peregit consilium et dispensationem œconomiæ Dei de humana redemptione facienda per ejus incarnationem et passionem; quod omnium Dei operum maximum et divinissimum fuit, ac præsertim mysterium vocationis omnium Gentium, ac reprobationis Judæorum, ait S. Hieron. et Basilius.

Huc pertinet illud S. Cyrilli, et S. Cypriani lib. de Nativitate Christi in fine: Christus, ait, consiliarius dicitur, quia docuit homines arcana Dei et SS. Trinitatis, cæteraque ad salutem necessaria, puta divina mandata et instituta, quibus homines ad vitam novam et cœlestem erudivit, omniaque diaboli consilia, artes et fraudes detexit et discussit; hinc enim lex Dei sæpe vocatur *consilium*, ut Psal. 118. *Consilium meum justificationes tuæ*. Ita et S. Dionysius lib. de Cœl. hierarch. cap. 4. et Justinus contra Tryphonem: *Christus*, inquiunt, *vocatur magni consilii Angelus; quia Patrem nemo novit nisi Filius, qui quæ a Patre accepit, revelat nobis, ipse Verbum Patris, ipse mundo evangelizavit*.

Ubi Nota inter alia, unum mirabile Dei et Christi consilium in ejus incarnatione, nimirum quod inter alias causas, cur voluerit incarnari, una fuit, ut daret nobis objectum et exercitium heroicum omnium virtutum, nimirum primo, fidei, qua credimus Verbum carnem factum. Quis enim crederet hunc parvulum jacentem in præsepio ac vagientem, esse Deum Creatorem, nisi fides heroica id dictaret et imperaret? Secundo, spei. Quis enim non speret a Deo salutem omneque bonum, cum eum videt pro se et sua salute hominem factum, passum et mortuum? Tertio, amoris. Quis enim non summe redamet eum qui nos ita amavit, ut voluerit fieri frater noster, caro nostra, quique ait: *Deliciæ meæ esse cum filiis hominum?* Quarto, religionis. Heroicus enim religionis actus est hunc hominem similem nobis, miserum et infirmum; puta Jesum Christum, adorare eadem latria, qua adoratur ipsa SS. Trinitas. Quinto, justitiæ. Quis enim non summe amet justitiam, cum pro ea videt Deum suum crucifixum, ut scilicet hac cruce injuriæ Deo per peccata nostra irrogatæ, ex justitia satisfaceret? Sexto, patientiæ. Quis enim non generose patiatur omnia etiam acerbissima, cum videt Deum tam patienter et fortiter omnes contumelias, omnes cruciatus, omnem pauperiem sustinere? Septimo, obedientiæ. Quis enim non obediat, cum videt Filium Dei Patri obedientem usque ad mortem et mortem crucis? Nono, humilitatis. Quis enim non se humiliet et deprimat usque in abyssum, cum aspicit Deum in humanitate omnino quasi se exinanire? Quis sibi non dicit: Quid superbis, terra et cinis? Deus se summe humiliat, et tu te exaltas. Idem est de temperantia, modestia, prudentia, aliisque virtutibus.

Pari modo mirabile fuit Dei consilium in instituenda Eucharistia. Ut enim alia taceam, Deus in ea se, recondens, voluit nobis dare continuum heroicæ fidei, spei, et aliarum virtutum exercitium. Hic enim fides heroica credit et dicit: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Salvator*. Hic spes a Deo præsente, quem realiter sumit et manducat, bona omnia fidenter exspectat. Hic amor inardescit, cum fidelis reipsa corpori Christi unitur, dicitque: *Dilectus meus mihi, et ego illi*. Hic latriæ heroicæ præsens semper et visibile habemus objectum, illudque arduum, et sensus omnes transcendens. Hic humilitatem Christi miramur qua ad speciem panis, imo ejus punctum quodlibet se demittit, ac quasi coarctat et abbreviat. Hic obedientiæ, temperantiæ, mortificationis, patientiæ, etc. Vivos semper habemus stimulos et objecta, cum in hac manducatione juxta præceptum Apostoli mortem Domini annuntiare, repræsentare, memorari et imitari sategimus.

Denique Haymo: Christus, ait, est consiliarius, quia ab ipso omne sanum consilium procedit, ac præsertim castitatis, paupertatis, aliaque consilia Evangelica, quæ sunt supra naturam mundique ac humanæ rationis captum excedunt. Ita et S. Cyprianus supra, qui et addit: Noli in hisce ejus consiliis sequendis metuere difficultates et tentationes. Nam qui hæc tibi consulit, idem est et Deus, et fortis. *Quio*, inquit, *qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus, et qui victores sunt sui, cœlo vim inferunt. Regnum enim cœlorum eam potitur, et violenti rapiunt illud. In parvuli hujus nomine cum hoste antiquo congredimur. Defectui carnis nostræ, quæ o primitiis fæcibus originalis moli infecta languerat, ex Christi carne redditur fortitudo; et Sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati unimur, nos in tantum corroborat, ut de mundo et de diabolo et de nobis ipsis victoria potiamur. Sic hi od quos sermo fit, dicuntur dii, et filii Excelsi, nominis et hæreditatis et æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes certamina; et cum homines sint ex indigniore materia, in captivitatem redigunt, et conspuunt ligantque dæmonia.* Et S. Bernardus de iis qui audiunt Deum in corde vocantem ad statum perfectionis, et tamen eum sequi trepidant: *Quid times?* inquit, *quid dubitas? vocat te magni consilii Angelus, quo nemo est sapientior, nemo fortior, nemo fidelior.*

Moraliter idem Bernard. ser. 23. inter parvos: *Tria*, inquit, *proposuit Christus magni consilii Angelus animæ rationali ad imaginem Trinitatis factæ. scilicet servitutem, vilitatem, asperitatem. In abnegatione sui servitus, in toleratione crucis vilitas, in imitatione Christi designatur asperitas: ut quæ per inobedientiam de statu trinæ felicitatis ceciderat, humiliata trinæ afflictione miseriæ per obedientiam resurgat. Ceciderat animo a seipso, a societate Angelorum, a visione Dei, id est, a libertate, a dignitate, a beatitudine. Audiat ergo consilium, ut abnegando seipsum, id est, propriam voluntatem, sui libertatem recuperet; tollendo crucem suam, id est, carnem suam cum vitiis et concupiscentiis cruci-*

figendo, per continentiæ bonum recuperet societatem Angelorum; sequendo Christum, id est, ejus passionem imitando, recuperet claritatis ejus visionem; quia si compatimur si, et conregnabimus.

Si ergo hæres in dubio, fluctuas, nescis quid agendum, quid eligendum sit; adi magni consilii Angelum. Si parvi es animi, depressæ mentis et consilii; invoca magni consilii Angelum. Si in salebris versaris, perplexus es, non potes te expedire, te resolvere; consule magni consilii Angelum. Si de statu vitæ deliberas, *ignoras* quis tibi sit salutaris, quis capessendus; implora magni consilii Angelum, is tibi instar columnæ Hebræorum in deserto viam ostendet: et præibit in cœlum. Si in periculis, in persecutionibus, in ærumnis, in arctis positus exitum non vides, obsecra magni consilii Angelum, dicito cum Josaphat rege siti presso et ab hoste obsesso: *Cum ignoremus quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te,* 2. Paralip. 20. 12. et cum Esther cap. 14. 3. *Domine mi, qui rex noster es solus, adjuva me solitariam, et cujus præter te nullus est auxiliator alius. Periculum meum in manibus meis est, etc. Tribue sermonem compositum in ore meo in conspectu leonis, etc.* Et cum Judith. cap. 9. 12. *Fac, Domine, ut gladio proprio ejus superbia amputetur: capiatur laqueo oculorum suorum. Da mihi in animo constantiam, etc. Da verbum in ore meo, et in corde meo consilium corrobora.* Sic quoque fecit Ezechias obsessus a Sennacherib, 4. Reg. 19. 15. et David fugiens Absalonem, Psal. 3. et Saulem, Ps. 7. et 53. et 55. et 56. et 57. Et Daniel exquirens a Deo somnium regis, Daniel. 2. 18. Et Judas ac Machabæi obsessi ab Antiocho, Nicanore, aliisque hostibus. Denique illustre exemplum est in Vita Josaphat apud Damascen. cap. 30. cum enim ipse fraudulenter a fœmina Gentili instinctu patris tentaretur, ut secum una nocte cubaret, adderetque illa sponsionem, si id faceret, se futuram Christianam; videret ergo ne animam perderet, quam tam parva re lucrari posset: hæsit ille perplexus: sed conversus ad orationem, cognovit fraudes serpentis, tentationemque superavit, et astum patris et mulieris sua sapientia et constantia discussit.

Deus.] Hebr. est אל *el*, id est, Deus, qua robustus et invictus, qui facile ardua omnia superabit, bella omnia conficiet, hostesque profligabit. Perfide ergo Aquila, Symmachus et Theodotion, ac Lutherus, et auctores versionis Flandricæ Embdensium et Delphensium Bibliorum *el* vertunt *fortis* tantum, omisso nomine *Deus*. Quibus opponimus Chaldæum, R. Haccados, S. Hieron. quin et alios hæreticos, ut OEcolampadium, Strigelium, Leonem Tigurinum, Castalionem, et Genevenses, qui omnes *el* vertunt *Deus*, et ita vertendum esse patet, quia sequitur *fortis*; esset enim tautologia dicere *fortis, fortis*. Rursum Jeremias cap. 33. 16. in Hebræo Christum vocat *Jehova*, id est, Deum. Quocirca recte noster Possevinus lib. de Atheismis hæreticorum cap. 2. et 3. inter atheismos et arianismos Lutheri ponit et hunc, quod hoc loco parvulo Emmanuel sustulerit nomen *Deus*, nec monitus licet de hac re illud reposuerit; quodque ex epistola S. Joannis expunxerit illud: *Tres sunt qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus, et hi tres unum sunt,* quodque ex Litaniis eraserit illud: *S. Trinitas unus Deus, miserere nobis.* Nota. Christus, qua natus parvulus; qua homo, vocatur Deus, per communicationem idiomatum. Hæc enim nomina omnia illi, qua natus est parvulus, imponuntur.

Fortis.] Hebr. est גבור *gibbor*, id est, potens, vir validus quasi gigas, et, ut Vatablus vertit, heros fortis. Unde ejus ortum annuntiavit *Gabriel*, quod nomen interpretatum significat potentiam et fortitudinem Dei, vel Virum Deum. Christus enim heroica et incomparabili fuit fortitudine. Primo, quia tot labores exantlavit, tantas superavit difficultates, mortem tam crudelem constantissime pertulit, uti explicat S. Bernard. Secundo, quia ipse quasi judex vivorum et mortuorum potentes potenter condemnabit, inquit Rupert. et malos in virga ferrea regens, tandem sicut vasa figuli confringet. Tertio, quia sine ejus auxilio vana est omnis creaturæ fortitudo, inquit Haymo. Quarto, quia nos in omni tribulatione protegit et roborat, atque a nobis aereas potestates arcet et repellit, inquit S. Bernard. Quinto et maxime, quia potentissimum regnum diaboli, peccati et concupiscentiæ evertit.

Pater futuri sæculi.] Primo, quia Christus futurum sæculum, id est, futuros Christianos, ad novam et Evangelicam vitam, atque ad sanctitatem futuri sæculi instituit. Ita Sanchez. Sicut ergo Noe, ita et Christus novi sæculi fuit auctor et parens. Unde de eo canit Sibylla apud Virgil. eclog. 4.

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, et toto surget gens aurea mundo,
Casta, fave, Lucina.

Secundo, quia Christus post passionem resurgens, et in cœlum ascendens cœli januam nobis patefecit; atque resurrectionem, ac vitæ æternæ præmia patiendo et moriendo nobis promeruit, inquit S. Hieronym. Haymo, Rupert. Unde Chaldæus vertit, *vir permanens in æternum.* Proprie vero vertit Vatablus, *pater æternitatis.* Adam genuit nos tempori, Christus æternitati: Adam genuit nos morti; Christus resurrectioni: Adam genuit nos terræ, Christus cœlo. Unde S. Gregor. homil. 8. in Evang. *Quid est,* ait, *quod nascituro Domino mundus describitur, nisi hoc quod aperte monstratur, quod ille apparebat in carne, qui electos suos ascriberet in æternitate?*

Princeps pacis.] Hoc est nomen Christi etiam ex consensu Rabbinorum: unde ejus typus fuit Salomon, id est, rex pacificus. Ratio nominis est: primo, quia Christus pacem orbi dedit, et moriens testamento legavit dicens: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis,* Joan. c. 14. v. 27. Secundo, quia Christus morte sua parietem medium, qui inter Deum et homines erat, dissipavit; et hominem Deo summa unis reconciliavit, Ephes. 2. v. 18. Roman. 5. v. 10. Ita S. Hieron. Rupert. et Haymo. Quocirca pie et nervose S. Leo serm. 6. de Nativit. *Natalis,* ait, *Domini, natalis est pacis: ergo singuli fideles offerant patri pacificorum concordiam filiorum.*

Tertio, quia fines nostros posuit pacem sempiternam, et hic et in cœlis, Psalm. 140. vers. 14. Ita sanctus Bernardus.

Quarto, quia ipse auctor est et dator pacis internæ, qua justorum conscientiæ perfruuntur. Si ergo conscientia tua ob peccata aut scrupulos te angit et lancinat, adi principem pacis, eum invoca, illius gratiam ambi: ille mentem tuam serenabit.

Quinto, quia ipse est ex omni parte dives et fortunatus, ditiom ditissimus et felicium felicissimus, qui suos cœlestibus et æternis bonis ditat et beat. Nos enim Hebræis est nomine *pacis* significare omne bonum, omnes opes, omnem prosperitatem et copiam. Ita Ludovic. Molina 1. p. q. 27. art. 1. disp. 2.

7. Multiplicabitur ejus imperium.] Dixerat parvulum nasciturum fore principem pacis: nunc dicti rationem subdit, quia multiplicandi imperii ejus pacis nullus erit terminus, nullæ metæ: nam *dominabitur a mari usque ad mare, et adorabunt eum omnes reges terræ*, Psalm. 71. cum antea soli Judæi Deum colerent, et ab eo Messiam exspectarent.

In Hebræo est לםרבה *lemarbe*, id est, multiplicabitur, ubi præter normam in medio est *mem* clausum sive quadratum, cum deberet esse rotundum et apertum, quo aliqui significari putant perpetuam virginitatem Deiparæ, sive matris parvuli hujus principis, sicuti eadem significata fuit per portam clausam Ezech. 44. v. 2. Alii per *mem* quadratum putant significari, quod per quatuor mundi plagas dilatandum esset Christi imperium. Tertii *mem* quadratum arithmetice accipiunt, ut significet annos sexcentos, quos putant fluxisse ab hac prophetia usque ad ortum Christi. Ita R. Hammay in lib. Sanedrim. Fmus contra Hebræos lib. 2. c. 7. et Galatinus lib. 7. c. 13. Sed errant; nam fluxerunt plures quam septingenti. Ego hæc ad Massoretarum et Cabalistarum inventa, et symbola Judaica refero. Multa enim talia eb eis in textu Hebraico passim facta esse videmus.

Et pacis non erit finis.] Nec imperium, nec pax ista sic accipienda est, quam spiritualis, quæ sita est in animi tranquillitate, et mentium interna consolatione. Unde Roman. c. 14. ver. 17. regnum Dei dicitur esse justitia pax et gaudium in Spiritu Sancto. Hoc regnum quotidie petimus, ut nobis adveniat Lucæ 11. v. 2. non enim petimus, ut statim in cœlum rapiamur, sed ut avertatur regnum diaboli et peccati in ejusque locum succedat regnum Christi, et is per gratiam in nostro et cujuslibet hominis corde regnet. Quocirca Christus hoc regnum intra nos esse affirmavit Lucæ 17. 21. Hujus pacis in justorum mentibus nullus est finis, ut docet S. Basilius et Cyrill. et optime S. Chrysost. hom. in istum locum, ubi hanc pacem quadrupliciter explicat; nam primo, inquit, Christus docuit nos carnem spiritui subjicere; quo facto, bella cessent in anima, ipsaque pace fruitur. Secundo, quia cum hostes essemus, ipse nos Patri reconciliavit. Tertio, quia Judæos et Gentes vinculo pacis copulavit. Quarto, quia quos copulavit, eis etiam gratiam perseverandi largitur, ut jugi pace fruantur: finis vero hujus imperii et pacis non erit, quia Christus usque hodie cum Patre æque operatur, et operabitur usque in finem sæculi, quando pax gloriosa in æternum duratura incipiet.

Dices, Ecclesia et fideles assidue inter bella versantur, certentque cum infidelibus et hæreticis, cum dæmone, carne et mundo. Resp. Pax hæc Ecclesiæ et animæ fidelis in hac vita sita est non in debellatione hostium, sed in assidua cum eis lucta, et victoria, quæ sæpe consistit in patientia, et in constanti adversitatum sustinentia, ac tentationum tolerantia potius quam in earumdem exclusione et profligatione, ut docent sanctus Cyprianus, et Tertull. libr. de Patientia.

Super solium David.] Hoc periter solium Christi et regnum non tam terrenum est, quam spirituale, quo Christus in Ecclesia regnat per vicarium suum Romanum Pontificem, uti docet Epiphan. hæres. 29. et alii. Ad hunc Isaiæ locum respexit angelus Lucæ 1. 32. cum ait: *Dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus: et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis.*

Nota Regnum Christi dicitur, *sedes* vel *solium David*. primo, quia regnum ejus spirituale adumbratum fuit regno corporali Davidis. Secundo, quia David sub typo regni sui promissum fuit hoc regnum Messiæ, tamquam filii sui. Sic etiam dicitur Christus regnaturus in domo Jacob Luc. 1. 33. non temporali, sed spirituali, id est, in Ecclesia seu populo fideli, qui olim erat populus Israel, seu filii Jacob. Simile est Rom. 9. 6. Solium ergo David, et domus sive familia Jacob, est regnum Christi, scilicet Ecclesia.

Nota secundo. Hoc solium et regnum dedit Deus pater Christo quasi in actu primo, in incarnatione; sed in actu secundo cœpit Christo prædicante et convertente homines; promotum et propagatum est per Apostolos, perfectum fuit post Christi resurrectionem, et ascensionem in cœlum; consummatum et gloriosum erit post judicium generale.

Nota tertio. Triplici titolo hoc regnum obtinuit Christus: primo, titolo unionis hypostaticæ et hæreditatis. Secundo titulo redemptionis; ex quo enim ipse nos sanguine suo emit, magis est Dominus absolutus noster, quam herus sit dominus servi emptitii. Tertio, titulo meriti, Philip. cap. 2. vers. 9. *Propter quod et Deus exaltavit illum, etc. ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum.*

Super regnum ejus (Davidis patris sui) sedebit.] Id est, in regno ejus regnabit, regnum ejus quasi rex reget. Secundo, *sedebit*, id est, permanebit, jugiterque in regno hoc rex erit. Ita Chrysostomus.

Ut confirmet illud, et corroboret in judicio et justitia,] id est, justo judicio. Est hendyadis: sic dicitur: Feci judicium et justitiam, id est, feci id quod æquum et justum est: jam justitiam non particularem, ut strictam; sed generalem accipe, quæ est complexio omnium virtutum, quæque est ipsa sanctitatis totiusque hominis rectitudo, qua tam Deo, quam proximo, et sibi ipsi tribuit homo id quod debet: justitia enim est virtus, quæ cuique jus suum tribuit.

Zelus Domini exercituum faciet hoc.] Est epiphonema omnium præcedentium. *Zelus* est φιλανθρωπία, quam vocat Apostolus Tit. 2. 11. q. d. Ingens ille, et singularis Christi amor erga Ecclesiam, et ingens ejus indignatio adversus hostes ejus, inquit Cyrillus, faciet *hoc*, scilicet ut extorqueat prædam acceptam ab hoste cum tumultu, comburatque vestes cruore maculatas, et sumat sceptrum super humeros suos, utque tamquam admirabilis, consiliarius, Deus, fortis,

etc. populi sui saluti consulat, eumque ab omni hostili vi et insidiis tueatur: τὸ ergo *hoc*, respicit totum incarnationis Verbi mysterium, quod præcessit.

Nota. *Zelus*, sive zelotypia est animi affectus iude natus, quod timet aliquis ne ab alio occupetur, quod sibi soli optaret: ejus fons est amor, et dilectio; nemo enim zelat id, quo vellet carere, sed id quod appetit et ambit: hinc sæpe zelus capitur pro amore. Zeli comes individua est æmulatio in rivalem, at cum eo contentio: quia partis appetitivæ, sive concupiscibilis conatum juvat semper facultas irascibilis: hac de causa *zelus* sumitur subinde pro indignatione et contentione: unde et Paulus Roman. 13. 13. zelum conjunxit contentioni, dicens: *Non in contentione et æmulatione*. Contentio enim semper est effectus æmulationis. Sic ergo Filius Dei primo vehementer dilexit genus humanum, ideo ægre tulit illud in diaboli venisse potestatem: hoc zelo et æmulatione incitatus voluit incarnari, atque in carne assumpta prælio diabolum corrivalem suum vicit et expugnavit. Hinc redemptio Christi sæpe in Scriptura tribuitur zelo ejus, quasi fonti. Quocirca S. Anselmus scripsit librum hoc titulo, *Cur Deus homo?* ac respondet hisce Isaiæ verbis, *Zelus Domini exercituum fecit hoc*.

8. Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel.] Miscuit Propheta a cap. 7. hucusque spoliationem Samariæ per Assyrios cum spoliatione ejusdem spirituali per Christum. Christum enim quasi signum vastationis Syriæ et Samariæ dedit regi Achaz c. 7. 17. Unde identidem ab una spoliatione et prædatione ad aliam transit, avolat et revolat. Hic ergo a parvulo Emmanuele redit ad sua tempora, hoc est ad excidium Samariæ. Sensus ergo est, q. d. Sicut Deus Jacobo, sive Israeli, id est, decem tribubus, puta Samariæ, verbo prædixit et comminatus est, ita reipsa cecidit, id est, accidit: vastata enim est et interiit ipsa ob superbiam, qua præ se Judam contemnebat, et propter idololatriam vitulorum aureorum in Dan et Bethel, quam, licet monita tot plagis et cladibus, deserere noluit. Est metaphora a sagittariis peritis, qui telis suis scopum, quem destinant, configunt: pari enim modo Deus minas quasi sagittas intendit in Jacob, et comprehenderunt Israel, illum scilicet, in quem intentæ fuerant. Septuag. pro דבר *dabar*, id est, verbum, legerunt דבר *deber*, id est, pestem; nam verbum illud quod Dominus misit in Jacob, illi pestem et exitium comminabatur, ac reipsa intulit. Ita Sanchez et alii recentiores. Hæc expositio est planissima.

Secundo, S. Hieron. et ex eo Haymo, Voluit, inquit, Deus regnare Jacob, id est, Judam, puta Davidis posteros Genes. cap. 49. vers. 10. sed Israel, id est, decem tribus duce Jeroboam imperium sibi vendicarunt, quæ Judam quasi parvum et abjectum contempserunt.

Tertio, alii putant has minas dirigi non contra Samaritas, sed contra Judæos, qui Christum non erant recepturi, et hos vocari Jacob; itaque illorum excidium per Romanos hic proponi. Israel vero capi pro Israele spirituali, id est pro conversis Gentibus, et reliquiis Judæorum. Ita S. Gregor. 2. Moral. 30. *Quid per Jacob*, inquit, *nisi Judaicus populus? quid per Israel nisi Gentilis populus designatur? quia quem Jacob studuit per carnis mortem supplantare, hunc nimirum per oculos fidei gentilitas vidit. Ad Jacob ergo verbum missum in Israel cecidit: quia eum, quem ad se missum Judaicus populus respuit, hunc repente populus Gentilis invenit.*

9. Et scient omnis populus Ephraim,] q. d. Solent arrogantes Ephraimitæ, id est, Samaritæ, irridere et exsibilare hasce Prophetarum minas, quasi vanas et futiles; sed ipso eventu et experientia discent eas fuisse veraces prophetias. Causam minarum et excidii Samariæ assignat: primo, ejus superbiam; secundo, hypocrisin, et pseudoprophetarum fraudem; tertio, mutuum odium; quarto, deprædationem viduarum, pupillorum, et similium miserorum.

10. Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus.] Est duplex proverbium idem significans, q. d. Nos Samaritæ clades aliquas tum a Juda, tum ab aliis accepimus; sed confidenter et animose dicimus nos illas non curare, quia illas facile sarciemus: nam vilia ædificia nostra hostes destruxerunt; nos pulchriora restituemus: ipsi communes arbores, puta sycomoros, succiderunt: nos pro eis pretiosas cedros plantabimus. Ita S. Hieronym. Aut hostes succenderunt domos e fragili sycomoro constructas; nos alias ex nobili cedro ædificabimus; cedrus enim aspectu pulchra, odore grata, duratione æterna est.

Nota. Sycomorus, inquit Dioscorides, est arbor magna, foliis moro, cætera ficui similis, nisi quod poma non ramis, sed ipso caudice effundat: poma hæc lactuosa et dulcia sunt, internis granis carentia, non maturescunt, nisi ungue aut ferro scalpantur, et propter insipidum fructum vocatur sycomorus, id est, ficus fatua, hoc est insipida. Hebraice vocatur שקמין *sichmin*, quod Septuag. passim vertunt *sycaminus*. Unde viri docti censent sycomorum, eamdem esse cum sycamino. Idem sentire videtur Theophrastus, et Dioscorides lib. 1. histor. plant. c. 23. et lib. 4. cap. 2. Galenus tamen putat sycaminum eamdem esse cum moro; sycomorum vero medium quid esse inter morum et ficum, ut dixi. Palæstina tempore S. Hieronym. desierat ferre has arbores, quemadmodum et hodie Libanus cedros.

11. Et elevabit Dominus hostes Rasin, q. d. Deus hostes Rasin regis Syriæ, puta Assyrios, superiores et victores faciet, super eum, id est, primo, contra Rasin; hunc enim proprie respicit vox *eum*: mox deinde contra Ephraim et Israel, eosque in tumultum vertet.] Ita ut Rasinum Israelitarum socium eisque confœderatum evertant; quo superato faciet, ut Assyrii omne pondus et tumultum belli junctis jam sibi Syris (qui sunt ad Orientem Israelis) et Philisthinis (qui sunt ad Occidentem) a se debellatis, vertant contra Israel, eumque avidissime et crudelissime quasi hiantes toto ore devorent. Ita S. Hieron.

12. In omnibus his non est aversus furor ejus: non regis Assyriorum, sed Domini Dei: quia per hanc vastationem Assyriorum Israelitæ non resipuerunt, vitulos aureos non deseruerunt, nec ad Deum suum redierunt: unde adhuc manus ejus extenta] est ad eos feriendos, ac graviore plaga mulctandos.

14. Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam,] summos et infimos. Nam *caput* vocat senes

et proceres, *caudam* pseudoprophetas, uti mox explicat Isaias: quia sicut cauda vila est membrum, quo canis adulatur, et turpitudinem, scilicet podicem suum, occultat: ita pseudoprophetæ erant homines vilissimi, qui suis falsis promissis et blanditiis adulantes populo ejus et sua pariter vitia tegebant, Deique ac Prophetarum minas infringebant. Est ergo metaphora a canibus, vel a serpentibus, qui cauda blandientes sensim illabuntur, et venenum evomunt.

INCURVANTEM ET REFRÆNANTEM.] Ita Romana. Hebr. est כפה ואגמון *kippa ceagmon*, id est, ramum et juncum: ramus enim hebr. dicitur *kippa*, id est, incurvans se frondesque et fructus sibi subditos: ex juncis vero fiunt funes, et fræna, sed junces, quibus pueri et rustici sua pecora infrænant. Est proverbium, idem significans quod *caput et cauda* (sed hoc ab animalibus, illud a plantis petitum est) hoc est, nobiles et ignobiles, fortes et infirmi, q. d. Omnes, tam summi, quam imi; tam senes, quam pueri; tam principes, quam plebei: cui simile est illud, *Parvi properemus et ampli*. Ita Hebræi, Vatabl. et Septuag. qui vertunt, μεγαν και μικρον, id est, magnum et parvum ex Israel disperdet Deus.

Incurvans ergo est ramus expansus, qui se susque curvat; et per hunc proverbialiter denotatur senex, rector, validus, qui in alios vires et imperium expandit, eosque curvat et regit. Refrænans est juncus, quo pueri et pauperes solent frænare jumenta. Ex junco enim, æque ac ex canabe et sparto plectuntur funes, quibus pauperes pro frænis utuntur. Unde Job 40. 21. *Numquid pones circulum in naribus ejus?* pro *circulum* hebr. est *agmon*, id est, juncum. Junco enim solent piscatores majorum piscium nares trajicere, ut penduli portari possint, ait ibidem Pineda. Hinc et juncus a jungendo dicitur, quod ejus usus sit ad juncturas, puta ad funes, crates, sportas, etc. Sic Ovid. 4. Fastor. vocat *cincta juncea*. Hic proverbialiter denotat juvenem, tenerum et imbecillem (talis enim est juncus: inde vocatur virgo juncea, ea quæ mollis est et flexilis) qui suas passiones lege Superiorum, quasi fræno, regere et frænare debet.

Rursum, noster Interpres generalius, et vicinius ad rem significatam, pro *ramus et juncus* vertit *incurvans* (pro כפה *kippa*, id est, *ramus*, videtur aliis punctis legisse כפה *kophe*, id est, incurvans) *et refrænans*, q. d. Senex et equiso, senator et stabularius, consul et camelarius, primus et imus. Stabularius enim, sive camelarius, vel equiso vocatur refrænans, quia ejus est infrænare, curare, fricare et regere equos vel camelos. Sic camelarius fuit Mahomet pseudopropheta, conditor saracenismi.

Est ergo hic triplex parœmia idem significans. Primo, caput et cauda; secundo, ramus et juncus; tertio, incurvans et refrænans. Porro hoc loco proprie caput, ramus et incurvans vocatur senex, senator, rector: cauda vero, juncus et refrænans, sive stabularius vocatur pseudopropheta. Ita enim hæc explicat Isaias, dum subdit: *Longævus* (id est, senex, ideoque senator) *et honorabilis, ipse est caput: et Propheta docens mendacium, ipse est cauda*. Senex ergo et senator, vocatur *caput*, quia honorabilis præ cæteris, quos consilio vel imperio regit, uti *caput* regit cætera membra. Idem vocatur *incurvans*: quia non minus fructibus operum an-tescta vitæ, quam pectore et dorso recurvus esse, aliosque exemplo, consilio et legibus curvare et dirigere debet. Hic vero το *incurvans*, notat hosce senes et consiliarios recta et æqua judicia curvasse, se causas pauperum ob favores et munera pervertisse. Ita Adamus. Idem vocatur *ramus*, tum quia cæteris celsior, tum quia recurvus, tum quia frondibus et fructibus pietatis et justitiæ abundare, iisque juvenes et subditos tegere et obumbrare debet.

Pseudopropheta vocatur *cauda*. Primo, quia vilissimus, uti hoc sæculo vidimus sutores, cerdones, agasones, pollinctores, fieri prophetas, id est, ministros, et prædicatores verbi Dei apud hæreticos. Secundo, quia instar canis cauda suis adulatur, sed eadem instar scorpionis venenum suæ hæresis et impietatis instillat. Idem vocatur *refrænans*, quia suis falsis oraculis et dogmatibus frænat flectitque populum. Idem vocatur *juncus*. Primo, quia hoc ejus frænum junceum est, id est, fragile, futile et inane. Secundo, quia instar junci sugentis aquam, sugit et exhaurit opes plebis. Tertio, quia aculeatus est magis quam juncus suosque aculeo mortis æternæ configit. Quarto, quia ut juncus, mollis est et flexilis, docetque mollia, et carni grata. Quinto, quia uti juncus facile curvatur, ita ipse curvat cervicem et caput, ut pietatem et humilitatem simulet. Est enim hypocrita, unde de talibus ait Isaias cap. 58. 5. *Numquid contorquere quasi circulum caput suum?* ubi pro *circulum* heb. est *agmon*, id est, juncum. Quocirca Vatablus et Marinus vertunt, *ut curvet*, vel *retorqueat quasi juncum caput suum*.

Tropologice, S. Hieronym. *Caudam*, inquit, *appellans, non homines, sed jumenta, hæreticos esse demonstrat, quæ hoc membro utuntur ad stercora protegenda et arcenda porcæ animalia*.

Chaldæus et aliqui alii utrumque referunt ad principes; hi enim subditos curvant et frænant. Unde ex Hebr. אגמון *ogmon*, quod Noster vertit *refrænantem*, chaldaice vocatur הגמון *hegmon* is qui præest et imperat, indeque græce ηγεμων vocatur dux et princeps. Sic ergo vertit Chaldæus c. 19. v. 15. *Et non erit Ægyptiis rex qui regnet, nec princeps, nec satrapa, nec præfectus, nec dominator*.

Alii sic exponunt: Incurvans est senex, qui curvus incedit: refrænans est pseudopropheta, qui populum a bono refrænat, retardat et cohibet: aut potius, refrænans est adolescens audax et fortis qui fræno indiget, ne præceps feratur sequendo æstus et impetus adolescentiæ suæ.

Alii per incurvantem accipiunt plebem, quæ se curvat et flectit ad jussa potentum: per refrænantem principes, qui plebem suis edictis et legibus quasi fræno regunt.

Tertio, Hieron. in comment. vertit *incurvantem et depravantem*, atque utrumque refert ad caudam, id est, ad pseudoprophetam. Hic enim recta Dei oracula et præcepta incurvat, detorquet et depravat: sicuti serpens suam caudam sinuoso flexu incurvat, multisque spiris intorquet et convolvit. Hoc proverbium repetit Isaias c. 19. 19. sed aliter, et aliis applicat.

16. ET ERUNT, etc. PRÆCIPITATI] in mortem, et captivitatem.

17. PROPTER HOC SUPER ADOLESCENTULIS EJUS NON LÆTABITUR DOMINUS,] q. d. Hac falsorum doctorum

et prophetarum adulatione atque mendacio, ei populi istius vanitate ac impœnitentia offensus Dominus, ne molliori quidem et blandiori ætati, puta adolescentiæ, quæ solet parentibus esse curæ et oblectationi, benevolus aut beneficus erit: atque ne miserabilium quidem personarum, ut sunt pupilli et viduæ, quas solet speciali studio protegere, miserebitur; quia omnes sunt mali et transgressores legis. Est metalepsis; ex lætitia enim amorem prævium, benevolentiam et beneficentiam intelligit, q. d. *Non lætabitur*, id est, non miserebitur, non erit clemens, misericordia non commovebitur, non parcet, non benefaciet.

Nota. Deus dicitur lætari super, vel, in populo, quando populus Dei præceptis obedit, et propterea Deus illi benefacit: tristari vero dicitur super peccatoribus, quando eorum scelera aversatur, eaque punire destinat. Unde Genes. 6. 6. dicitur *tactus dolore cordis intrinsecus*. Hinc et Apostolus ait, *Nolite contristare spiritum sanctum*, Ephes. 4. 30. Vis ergo lætificare Deum? fac virtutum opera, quæ illi placent, quibus ipse delectatur et pascitur. In Deo enim vera est delectatio et gaudium, sicut et amor circa bona: perinde atque in eodem est odium et tristitia, id est aversio et detestatio circa mala: hæc tamen tristitia nullum Deo dolorem anxietatem aut molestiam affert, uti facit in nobis.

18. Succensa est enim quasi ignis impietas.] Impietatem Israelis late grassantem et dominantem comparat igni omnia populanti, q. d. Sicut ignis in sylvam immissus primo vepres et sentes corripit, deinde per frutices, arbores, totamque sylvam proserpit et pervadit: ita ut tota densitas saltus convolvatur superbia, id est, in elatione, et altitudine fumi ad cœlum usque ascendentis: ita impietas in Israele primo stipulas et vepres, id est, ignobiles corripuit, deinde per arbores et cedros, id est, nobiles et proceres, grassata omnia peccati incendio populata est, ut totum Israelem sua noxa et culpa convolverit, ac proinde et eumdem totum sua pœna, et hostili incendio ac vastatione convolvet. Ita S. Hieron.

Convolvetur superbia fumi.] Hebr. *Elevabunt se secundum elevationem fumi*, q. d. Eorum superbia instar fumi dissipabitur et evanescet: vel, Spina et saltus simul altissimo igni et fumo involventur, ut dixi.

19. In ira Domini exercituum conturbata est terra.] Ostendit maternam parstam, causamque incendii, q. d. Crescente Dei indignatione totus Israel involutus fuit fumo erroris, et obtenebratus cæcitate, flammis etiam passionum totus correptus et concussus est: adeo ut in reprobum sensum datus, factus sit quasi esca et alimentum ignis futuri, quo absumetur. Intellige ignem seditionum intestinarum, quibus et Israelitæ inter se, et Judæi quoque postea corruerunt. De Judæis id docet historia Machabæorum, Josephi et Hegesippi: de Israele id patet ex eo, quod servi in dominos insurgentes eos occiderint: ut cum Phacee rex occisus est ab Osee, quod licet breviter transeat historia Regum, tamen non est verisimile id sine cædibus et tumultu peractum esse. Postea quoque Osee voluit deficere ad Sua regem Ægypti, quod statim ab aliis significatum fuit regi Assyriorum, estque indicium tunc fuisse dissensiones in Israel, 4. Reg. 18. et sequent.

19. et 20. Vir fratri suo non parcet, et declinabit ad dexteram.] q. d. Tanta erit Israelitarum tum rabies et crudelitas, tum fames, ut, sicut fera pressa fame sævit inter armenta, et modo a dextris, modo a sinistris pecus jugulat; ita et ipsi inter fratres et proximos suos grassaturi sint. Ita S. Hieron.

20. Unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim.] q. d. Quisque filios, fratres, et quosque proximos opibus et vita spoliabit, sicut stultos et insanos videmus in manus et brachia sua sævire. Fratres ergo et cognati vocantur caro *brachii*, quia hi sunt quasi unum corpus cognationis, et alter alterius est quasi membrum. Quare a Christo et a Paulo proximi nostri vocantur manus, pedes et oculi nostri. Sicut enim rami ex uno nascuntur trunco, indeque in diversa abeunt; et sicut brachia ab uno funduntur corpore: ita et fratres, filii et cognati ab uno promanant stipite, puta patre vel avo. Nota. Carnes alterius comedere, aut sanguinem sitire, symbolum est summi odii et crudelitatis.

Manasses Ephraim,] una tribus aliam. Has duas nominat, quia hi duo erant fratres germani, scilicet filii Joseph ex eadem matre geniti, inter quos solet et debet esse major conjunctio, quam inter uterinos vel consanguineos tantum.

Simul ipsi contra Judam,] q. d. Ephraimitæ et Manassenses, qui prius odiis inter se dissidentes in mutuas cædes ruebant, iidem postea conspirabunt more suo contra Judam. Hic est mos impiorum: sic fecerunt contra Christum Herodes et Pilatus. Sic tempore Juliani Apostatæ Judæi et Gentiles contra Christianos. Sic nunc et olim contra Catholicam Ecclesiam lacerantes invicem hæretici, ut notant S. Hieron. et Rupert. hic.

21. Sed adhuc manus ejus extenta.] Tertia hic est versus hujus repetitio, qua transit ad Judam solum, q. d. Vidisti supplicia decem tribuum, vos eorum exempla imitamini, nec terremini; supplicia itaque graviora exspectate ab extenta Dei manu. Ita solet fieri: cum vicinos et proximos nostros percutit Deus, tunc vult nos resipiscere: si nolumus, nos quoque ferit. Hoc est quod dicitur Ps. 59. 7. *Dedisti metuentibus te significationem: ut fugiant a facie arcus: ut liberentur dilecti tui*, scilicet emendatione sua consimilem pœnam evadentes. Sic Osee 5. 8. Ephraim excitatur ad pœnitentiam proposito supplicio urbium quæ illi erant quasi a tergo, et jubetur eas respicere.

CAPUT DECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

TRANSIT AB ISRAELE AD JUDAM, ID EST, A DECEM TRIBUBUS AD DUAS, QUARUM PECCATA ARGUIT, BISQUE MINATUR ASSYRIUM, SCILICET SENNACHERIB: DEINDE V. 8. IPSUM SENNACHERIB, QUI SUÆ VIRTUTI ET SAPIENTIÆ TRIBUEBAT VICTORIAS, STUPORIS ET AMENTIÆ REDARGUIT, EIQUE EXITIUM INTENTAT, RELIQUIIS VERO JUDÆORUM V. 21. LIBERATIONEM POLLICETUR. ITA S. HIERON. CYRILL. ET ALII.

ALLEGORICE, APOSTOLUS ROM. 9. 27. HÆC REFERT AD JUDÆORUM REPROBATIONEM; ITA TAMEN UT RELIQUIÆ, ID EST, PAUCI EX EIS CREDENTES CHRISTO, SALVENTUR.

1 VÆ qui condunt leges iniquas: et scribentes, injustitiam scripserunt: 2. ut opprimerent in
judicio pauperes, et vim facerent causæ humilium populi mei: ut essent viduæ præda eorum,
et pupillos diriperent. 3. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe venientis?
ad cujus confugietis auxilium? et ubi derelinquetis gloriam vestram, 4. ne incurvemini sub vinculo,
et cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus
extenta. 5. Væ Assur, virga furoris mei et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. 6. Ad
gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, et di-
ripiat prædam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. 7. Ipse autem non sic
arbitrabitur, et cor ejus non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor ejus, et ad internecio-
nem gentium non paucarum. 8. Dicet enim: 9. Numquid non principes mei simul reges sunt? num-
quid non ut Charcamis, sic Calano; et ut Arphad, sic Emath? numquid non ut Damascus, sic Sa-
maria? 10. Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic et simulacra eorum de Jerusalem, et de
Samaria. 11. Numquid non sicut feci Samariæ et idolis ejus, sic faciam Jerusalem, et simu-
lacris ejus? 12. Et erit: cum impleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, et in
Jerusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, et super gloriam altitudinis
oculorum ejus. 13. Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, et in sapientia mea intellexi:
et abstuli terminos populorum, et principes eorum deprædatus sum, et detraxi quasi potens
in sublimi residentes. 14. Et invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum:
et sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt; sic universam terram ego congregavi: et non
fuit qui moveret pennam, et aperiet os, et ganniret. 15. Numquid gloriabitur securis contra
eum, qui secat in ea? aut exaltabitur serra contra eum, a quo trahitur? quomodo si elevetur virga
contra elevantem se, et exaltetur baculus, qui utique lignum est. 16. Propter hoc mittet dominator
Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem: et subtus gloriam ejus succensa ardebit quasi
combustio ignis. 17. Et erit lumen Israel in igne, et Sanctus ejus in flamma: et succendetur, et
devorabitur spina ejus, et vepres in die una. 18. Et gloria saltus ejus, et carmeli ejus, ab anima
usque ad carnem consumetur, et erit terrore profugus. 19. Et reliquiæ ligni saltus ejus præ pau-
citate numerabuntur, et puer scribet eos. 20. Et erit in die illa: non adjiciet residuum Israel, et
hi qui fugerint de domo Jacob, inniti super eo qui percutit eos: sed innitetur super Dominum
sanctum Israel in veritate. 21. Reliquiæ convertentur, reliquiæ, inquam, Jacob ad Deum fortem.
22. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ convertentur ex eo: consumma-
tio abbreviata inundabit justitiam. 23. Consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus

exercituum faciet in medio omnis terræ. 24. Propter hoc, hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion, ab Assur: in virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Ægypti. 25. Adhuc enim paululum modicumque, et consummabitur indignatio et furor meus super scelus eorum. 26 Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in Petra Oreb, et virgam suam super mare, et levabit eam in via Ægypti. 27. Et erit in die illa: Auferetur onus ejus de humero tuo, et jugum ejus de collo tuo, et computrescet jugum a facie olei. 28. Veniet in Aiath, transibit in Magron: apud Machmas commendabit vasa sua. 29. Transierunt cursim, Gaba sedes nostra: obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit 30. Hinni voce tua, filia Gallim, attende; Laisa, paupercula Anathoth. 31. Migravit Medemena: habitatores Gabim, confortamini. 32. Adhuc dies est, ut in Nobe stetur: agitabit manum suam super montem filiæ Sion, collem Jerusalem. 33. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, et excelsi statura succidentur, et sublimes humiliabuntur. 34. Et subvertentur condensa saltus ferro: et Libanus cum excelsis cadet.

1. VÆ QUI CONDUNT LEGES INIQUAS.] Sanchez pergit hæc usque ad v. 3. interpretari de Israele. Unde quædam exemplaria, teste Lyrano, hæc verba referunt ad finem capitis noni: caput vero decimum inchoant a v. 3. Melius alii interpretantur de Juda: sic enim omnia hoc capite erunt connexa. Taxat ergo Judæorum sub Achaz et Ezechia injustitiam, qua pupillos et viduas deprædabantur, et suis furtis atque calumniis leges iniquas prætendebant.

Allegorice, taxat Judæorum tempore Christi impietatem, qui per Corban, aliasque pravas traditiones, et legis interpretationes cogebant homines Dei legem prævaricari, ita S. Hieron. et Cyrillus, quique post Christi mortem multa maligne contra eum finxerunt, ejusque fideles calumniati sunt, qui denique valde impia statuerunt contra Christianos in suis synagogis, eosque crudelissime sunt persecuti, teste sancto Justino contra Tryphonem.

3. QUID FACIETIS IN DIE VISITATIONIS, id est, punitionis, qua Deus gladium ultionis ET CALAMITATIS DE LONGE, id est, ex Assyria, VENIENTIS;] in vestram iniquitatem distringet?

UBI DERELINQUETIS GLORIAM VESTRAM?] opes scilicet, statuset pompam, in quibus gloriamini, q. d. Quid tunc vobis opes male partæ, quid honores, quid officia proderunt? nam hæc omnia diripiet vel evertet hostis.

Tropolog. Nazianz. et ejus interpres Nicetas oratione de plaga grandinis, hæc refert ad peccatores, at ad extremum judicium.

Nota hic sycophantiam OEcolampadii. Fœdissimo, inquit, ad firmandam suam sedem et primatum hoc loco Antichristus abutitur cap. *Aliorum*, 9. quæst. 3. Sic appellat S. Symmachum Papam, qui canone illo (quem habes etiam in Ennodii libro) cum dixisset Romanam Sedem a nullo mortalium judicari, sed solius Dei subesse judicio, subdit, de hac Sede Petri per Prophetam prædictum videri: *Si hæc humiliabitur, ad cujus confugietis auxilium? ubi derelinquetis gloriam vestram?* Quod dicit, quia censebat id, quod Propheta de alia re dixerat, accommodari posse Ecclesiis singulis, quibus si refugium ad Sedem Romanam tollatur, omnis refugii in terris spes sublata est: tolleratur autem si Romana Sedes ab hominibus esset judicanda; isti enim homines rursus ab aliis essent judicandi, et isti ab aliis, et ita in infinitum iret appellatio. Non vero hoc dixit Symmachus, quod vellet hunc esse sensum Prophetæ litteralem. *Te* enim *prædictum*, ample sumitur: verba enim S. Scripturæ quia omni ætati, homini et sexui scribuntur, hinc dicuntur prædicere id quod apte cuique tempori et ætati congruit eique adaptari et de eo dici potest. Quid ergo queritur sycophauta? an illi solus Symmachus est Antichristus, cum tot alii Pontifices sanctissimi, ut Innocentius, Gelasius, Anterus, Nicolaus, Sixtus idem professi sint, ut habetur eadem quæstione?

4. NE INCURVEMINI SUB VINCULO.] Id est cavete ne captivi abducamini: captivi enim colla subdunt jugo, et catenis gravati curvi incedunt. Est metalepsis.

5. VÆ ASSUR.] Vatablus vertit, *heus Assur*, q. d. O Assyrii venite perditum regnum Judæorum, ut Hebr. הוי *hoi* sit adverbium hortandi, vel vocandi. Melius Noster, Septuag. et Chaldæus *hoi* vertunt *væ*: minatur enim Assyriis cladem duas ob causas. Primo, quia licet ipsi essent virga et flagellum Dei, tamen castigationem Judæorum, quam Deus juste intendebat, ipsi tyrannice exsecuti sunt, nec Deo, sed suæ ambitioni servierunt. Secundo, quia limites ultionis a Deo designatos transgressi sunt, plusque sævierunt in Judæos, quam eis a Deo erat concessum. Similem enim ob causam ait Zachar. c. 1. *Ira magna ego irascor super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsi vero adjuverunt in malum.* Ubi Nota Dei humanitatem et clementiam, qui prius væ in Assyrios, quam in Judæos ab Assyriis puniendos intentat.

ASSUR.] Ad litteram intelligit Sennacherib et Assyrios, qui fuerunt quasi virga et securis, ut ait v. 15. qua Deus utebatur ad puniendum et exscindendum alias gentes: nam verba ejus tumida v. 8. similia, imo eadem sunt cum verbis Sennacherib 4. Reg. 19. 13. Ita S. Basilius, Hieron. Cyrill. Haymo et alii.

Allegorice, Assur fuit Titus, Adrianus et Romani, a quibus Judæi ultimo exscidio sunt obruti. Ita Justinus contra Tryphon. Chrysost. orat. 2. contra Judæos, et fuse Leo Castrius.

Symbolice, superbus Assur est diabolus, qui tot calamitatibus afflixit Christianos, et in dies affligit Ecclesiam Christi. Ideoque ei Deus minatur judicium extremum, et pœnam ignis æterni. Ita Nazianz. supra, Origen. hom. 11. in Numeros, Eusebius lib. 4.

Demonsl. cap. 9. Hilar. in Psalm. 118. littera oin. Tropologico, Assur virga furoris Dei est Turca, et quivis tyrannus. Sic Attila rogatus a S. Lupo Trecensi Episcopo, quis esset? *Ego*, inquit, *sum Attila rex Hunnorum flagellum Dei*. Sic Tamberlanes, Totila, Hunni, Gothi, Wandali fuerunt flagellum orbis. Sic peccantibus Hebræis Deus quasi flagellum in eos immisit, nunc Chusan Rasathaim regem Mesopotamiæ, Judic. 3. vers. 8. nunc Eglon regem Moab. ibid. vers. 12. nunc Jabin regem Chanaan, Judic. 4. 2. nunc Madianitas, Judic. 6. 1. nunc Philisthæos Judic. 13. vers. 1. Sic Nabuchodonosor vocatur *malleus universæ terræ*, Jeremiæ 50. 23.

Virga furoris mei.] Mali sunt virga et instrumenta quibus Deus homines, maxime quos diligit, punit et exercet, permittendo, et laxando habenas eorumpotentiæ, cupiditati at sævitiæ, non ergo Deus tyrannidis et peccati est auctor, ut vult OEcolampadius, sed permissor et director.

Nota. Assur dicitur *virga* respectu filiorum teneriorum, *baculus* autem respectu peccatorum obstinatorum, dicitur *virga furoris*, quia Deus eo non utitur nisi valde iratus. Hoc est enim quod ait: *in manu ejus indignatio mea*, q. d. Ejus manu opera et armis indignationem meam exsequor, et peccata ac peccatores ulciscor.

6. Ad gentem fallacem.] ad Judæos, qui toti ex hypocrisi conflati fidem mihi datam toties fefellerunt ac mentiti sunt se me culturos, et mea præcepta observaturos, cum ea negligant, et idola colant, quibus proinde justo furore succensens mittam hanc virgam. Ita S. Hieron. Unde sequitur

Et contra populum furoris mei (contra Judæos quibus furor meus irascitur) mandabo illi ut auferat spolia.] Nota. Dei mandatum, jussio, præceptum vocatur omnis ut quævis Dei providentia, atque altissimum ejus dominium et imperium, quo primo, res et voluntates omnes, etiam impiorum, continet, comprehendit, arctat, vel laxat; secundo, quo eas in se malas in hanc potius partem et gentem, v. g. ad Judæos invadendos potius, quam Ægyptios, agit et dirigit; vel effective per diabolum, vel objective per se, objiciendo scilicet eorum menti ea quibus per præscientiam conditionatam præscit, eos in hanc partem se sponte et libere inclinaturos; tertio, quo hæc omnia ordinat ad justam impiorum, v. g. Judæorum, castigationem; consequenter impii tyranni, v. g. Assyrii, iisdem de causis vocantur virga, securis et arma Dei vindicis. Sic David 2. Reg. 16. ait: *Dominus præcepit ei* (Semei) *ut mihi malediceret David. Præcepit*, id est, ordinavit sua providentia ad mei punitionem, quæ cum maledicere parstum permisit, ut suam maledicentiam in me evumeret, ad puniendum meum adulterium et homicidium. Ita Hugo Victorin. tract. 1. de Sacram. p. 5. cap. 27 et 29. Vide can. 30.

Ponat illum (populum Judæorum) in conculcationem.] Quidam exponunt, ut solum calcet non vero absumat. Melius alii, q. d. Ut sic prosternat, dejiciat et conculcet, uti solent calcari stercora, lutum et res vilissimæ. Sic dicitur aliquid removeri, vel succidi, sicut fimus aut sterquilinium, 3. Reg. 14. 10. Item esse vel fieri stercus terræ, Psal. 82. 11.

7. Ipse autem non sic arbitrabitur,] scilicet quod ipse tantum sit virga mea ad castigandum Judæos, aliasque gentes; sed m ipse volet eas omnino delere putabitque suis viribus, se auctore, non e Deo hæc fieri, ut sequitur.

Symbolice, hæc omnia apte conveniunt diabolo, cujus insatiabile est odium contra Deum at proinde contra totum genus humanum. Unde de eo ait Job cap. 40. vers. 18. *Ecce absorbebit fluvium, et non mirabitur: et habet fiduciam quod influat Jordanis in os ejus*; in quæ verba vide S. Gregorium et Philippum Presbyterum.

9. Numquid non ut Charcamis.] En quam superbus *projicit ampullas, et sesquipedalia verba*, q. d. Numquid non ego Sennacherib Charcamis excidium attuli, atque Emath, aliasque munitissimas urbes, quin et Damascum et Samariam expugnavi pari fortitudine et felicitate? quid ergo obstabit quominus Judam et Jerusalem expugnem?

Septuag. pro *Charcamis* vertunt, *regiones quæ sunt supra Babylonem*, q. d. Numquid arma mea non protuli supra Sinum Persicum ultra Carmaniam? Ita quidam. Sed præstat cum S. Hieronymo, per *Charcamos* accipere urbem Syriæ, ita dictam sitamque ad ripam Euphratis.

Sic Calano.] Supple, a me expugnata est. *Calano* urbs est prope Babylonem; postea dicta est Ctesiphon fuitque regia Parthorum teste Plinio lib. 6. cap. 26. Septuag. docent juxta hanc urbem fuisse ædificatam turrim Babel; et recte dicunt *juxta*, quia Ctesiphon a Babylone tertio tantum millisri est dissita; qua de causa Nazianz. orat. 7. turrim Babel vocat turrim *Calanes*. Calane diversa fuit a Seleucia, licet aliqui has duas urbes confundant ex male intellectis verbis S. Hieronymi.

Porro ne credas Annio Viterbiensi, qui Babylonem scribit uno murorum ambitu integram tetrapolim, sive quatuor ingentes urbes conclusisse, nimirum Babylonem, Harad, Achad et Chalanne; nam Chalannem distinctam fuisse a Babylone docet S. Hier. in Locis Hebr. et Plinius lib. 6. cap. 26.

Et ut Arphad sic Emath,] q. d. Tam Emath quam Arphad a me subacta est, *Arphad* urbs est non longe a Damasco, de qua Jeremiæ 49. 23. Mendose pro *Arphad* Septuag. habent *Arabiam*.

Emath est duplex: una minor, quæ postea dicta est Epiphania, de qua Amos 6. 15. altera major, quæ postea dicta est Antiochia, quam Josephus lib. 3 Belli cap. 1. scribit fuisse metropolim Syriæ, et inter omnes Romani imperii urbes tertium obtinuisse locum. De hac videtur loqui Isaias.

10. Quomodo invenit manus mea regna idoli,] q. d. Sicut regna Gentium idolis dedita, quæque magnam colebant idolorum multitudinem, mihi, iis etiam mutis, subjeci, itaque videor non tantum regna, sed et deos tutelares ac numina eorum mihi subjugasse: ita pariter Jerusalem, ejusque simulacra ac Samariæ, si quæ restant, mihi subjiciam, nec poterit per ea a manu mea liberari; præsertimquia Samariam jam subegi, ac pleraque ejus simulacra abstuli: quidni ergo idem faciam Hierosolymæ, quæ eosdem cum Samaria deos et simulacra colit? Hoc enim putabat Sennacherib, eo quod Samaritæ et Judæi ab iisdem patribus et patriarchis prognati essent: eratque ex parte

verum; nam Achaz idola in templum invexerat, 4. Reg. 16. 15. sed ea jam sustulerat ejus filius Ezechias, 4. Reg. 18. 4.

Nota fastum tyranni, cum ait: *Invenit manus mea*, q. d. Adeo facile regna expugnavi, ut non digner vocare expugnationem, sed inventionem quamdam obviæ prædæ. Simili fastu ait Mezentius apud Virgilium:

Dextra mihi deus, et telum quod missile libro.

12. Et erit: cum impleverit Dominus cuncta opera sua.] Cum per Assyrios obsederit et afflixerit Jerusalem, atque ex ea opes et spolia extulerit, 4. Reg. 18. 15. q. d. Cum usus fuero virga Assur, eaque flagellavero Judæos, tunc virgam ipsam in ignem conjiciam, uti faciunt parentes liberis flagellatis.

Visitabo super fructum magnifici cordis.] Id est, super cogitationes et opera superbissimi cordis Sennacherib: hæc enim sunt *fructus cordis*, sicut arboris et radicis fructus sunt folia et poma. *Gloria* vero *altitudinis oculorum* est elatum supercilium. Oculi enim elati certi sunt indices arrogantis et superbi animi. Hinc collige, quantum homo possit in iis, ad quæ quasi instrumentum a Deo destinatur; quod si ulteriora tentat, frustra laborat, imo sibi sæpe perniciem conciliat, quia Deum non habet fautorem, nec auspicem. Ita Sennacherib regna, ad quæ a Deo destinabatur, devicit; sed ubi Jerusalem, contra Dei voluntatem, evertere voluit, ab Angelo percussus est.

13. Detraxi.] Septuag. vertunt, σείσω, id est, commovebo, concutiam. Ita S. Basilius, Cyril. et alii: perperam ergo Biblia Regia legunt πείσω, id est, persuadebo.

14. Et invenit quasi nidum manus mea.] q. d. Tam facile et cito regna subegi, quam ova, vel pullos in nido colligit rusticus, qui cum implumes sint, strepere nequeunt; nec matres ei pennis obsistere, aut ore oggannire audent; ita et nemo contra me, measque victrices copias hiscere aut mutire est ausus.

Universam terram (universæ terræ opes et populus) ego congregavi.] opes deprædando, populos subigendo.

Aperiret os, et gannieret.) *Gannire* proprie est vulpium; dicitur tamen et de canibus, cum claro ululatu dolorem aliquem gaudiumve testantur: inde ad aves transfertur (uti hic) ut *gannire* idem sit, quod garrire; et hoc significat hebræum מצפצף *metsaptseph*, et Græcum τρυζίζων. Denique et ad homines translatum est. Unde Terentius in Adelph. *Quid ille gannit? quid vult?* et Persius satyra 5.

Stat contra ratio, et secretam gannit in aurem.

Porro *gannire* hic sumitur pro oggannire, id est, obstrepere et obsistere. Sic enim oggannire solent vulpes et canes advenis et peregrinis.

15. Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea?] Increpat superbiam et stoliditatem Sennacherib, sibi suisque viribus tot victorias attribuentis, q. d. Non tuis viribus hæc peracta sunt; ego te ut instrumento usus sum. Quid stolidius, quam si securis dicat secanti: Ego sum quæ virtute mea lignum dolavi? si serra dicat serranti: Ego per me lignum serravi? si baculus per se immobilis dicat verberanti: Ego me sustuli in altum, et istos omnes verberavi? Cur ergo tu, o Sennacherib, cum tantum sis securis, gladius et instrumentum (licet animatum et humanum) voluntatis et iræ Dei, superbis et tibi tot victorias ascribis? Deus enim est, qui tibi dedit vires, animos, milites, felicitatem et victoriam; Deus est, qui metum et pavorem injecit Judæis aliisque gentibus, ut tibi non auderent resistere. Rursum, Deus tuis armis non eguit, potuit per se, potuit per alios, potuit per solos culices et crabrones perdere Judæos, suosque hostes, uti per eos perdidit Chananæos, Josue 14. v. 12.

16. Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem,] id est, pingues, torosos et validos milites Sennacherib faciet macros, debiles et imbecilles, quando eos per Angelum cædet 4. Reg. 19.

Et subtus gloriam ejus succensa (tenuitas et macies Assyriorum quæ præcessit) ardebit quasi combustio ignis]q. d. Consumam gloriosum exercitum Sennacherib, perinde ac consumuntur fascis et stipulæ, si eis ignem subjicias. Tradunt Hebræi teste S. Hieron. ex ejus exercitu decem tantum evasisse et corpora militum feriente Angelo occulto igne, illæsis vestibus et armis, esse exusta.

17. Et erit lumen Israel in igne, et Sanctus ejus in flamma.] Lumen Israelis, et Sanctus ejus est Deus vindex, qui a Moyse et Paulo vocatur *ignis consumens*; sicut enim sol bos lumine suo recreat, illos æstu torret, ita Deus bonis est lux et gaudium, malis est ignis comburens. Vel certe est Angelus Dei, qui percussit 185. millia Assyriorum, idque occulto igne, flamma et tabe, si credimus Hebræis; vel igne, id est clade velocissima, efficacissima et quasi ignita, quæ tota castra pervasit. Adde eum Ferrerio Prophetam alludere ad ignem cœlo lapsum (ut patebit cap. 31. vers. ult.) qui in templo perennis ad sacrificia comburenda alebatur, quasi hic ignis sacer, cultus Dei et religionis vindex, instar columnæ ignis quæ Hebræis erat luci et gaudio, Ægyptiis terrori et caligini: Judæis sanctificationem et liberationem, Assyriis vastitatem intulerit, e templo in eos quasi insiliens; quia scilicet Deus in templo hoc et igne habitans, in eos instar ignis insiluit. Unde subdit:

Succendetur, et devorabitur spina ejus et vepres.] Id est milites Assyrii, tam majores quam minores, ab Angelo occidentur.

18. Et gloria saltus ejus: et carmeli (id est, duces et principes exercitus) ab anima usque ad carnem (id est, omnino, sive toti) consumetur.] tum morte præsenti, tum æterna gehennæ.

Ubi nota. Metaphorice sicut *ignem* vocavit plagam Dei, sic *saltum*, sive sylvam vocat constipationem armatorum militum Sennacherib qui cristis, galeis et hastis densissimam sylvam referebant. *Carmelum* vocat vel eosdem armates armis suis speciosos, vel copiosum commeatum, et omnium rerum abundantiam in eorum castris. *Carmelus* enim ob loci fertilitatem et amœnitatem in proverbium abiit, sicut apud Latinos *Thessala tempe*, aut *Hesperidum horti*.

Eusebius lib. 2. Demonstrat. 40. hæc accipit de totius Judææ incendio sub Adriano.

Allegorice, significatur hic incendium peccatorum qui in die judicii igni æterno tradentur, juxta id quod dicitur c. 60. vers. 19. Domuum justi futurum in

gloriam et lucem sempiternam, et cap. 66. vers. 15. perfidis venturum in igne, et increpationem ejus in flamma ignis, et vers. ult. ignem hunc eorum non extinguendum.

Symbolice, S. Athanas. lib. de Incarnat. Christi sub medium, dicit Christum esse lucem, Spiritum Sanctum esse ignem; quasi loquatur Isaias de igne Spiritus Sancti, qui in festo Pentecostes descendit, et corda discipulorum accendit; Judæorum vero incredulitatem et scelera coarguit, eaque in pœnitentibus et conversis exussit. Unde Septuag. vertunt: *Sanctificabit eam in igne*, quia, ut ad litteram explicat S. Aug. lib. 4. quæst. in cap. 30. Numer. correptio et pœna unius alios admonet, et facit sanctiores.

Et erit terrore profugus.] Fugit enim hac clade ab angelo accepta Sennacherib, et paulo post occisus est a suis filiis Adramelech et Sarasar, 4. Reg. 19. Vatablus vertit: *Fiet ut pulvis teredinis*; alii, *erit quasi dissolutio signiferi*, q. d. Tanta erit clades, quanta esse solet in exercitu cujus vexillifer cecidit, ac vexillum captum aut dilaceratum est; tunc enim dissolvuntur milites, et cæduntur ac diffugiunt. Septuag. vertunt: *Et erit fugiens quasi fugiens*, id est plane et omnino fugiet, totus erit fugibundus instar exercitus fugientis. Videntur ipsi pro כמסום *kimsos*, id est, in liquefactione, hoc est *in pavore*, quo deficit et quasi liquescit animus ac vires, legisse כנסוס *kinsas*, id est, *quasi fugiens*. Legendo *kimsas*, uti passim legunt, optime et piissime vertit Noster: *Erit terrore profugus*. Unde cap. 13. 7. pavorem Babyloniorum describens: *Omnes*, inquit, *manus dissolventur, et omne cor hominis contabescet*; hebr. est idem verbum quod hic, scilicet מס *mas*, vel *masas*, id est, *liquefiet*.

19. Et reliquiæ ligni saltus ejus præ paucitate numerabuntur, et puer scribet eos.] q. d. Adeo pauci post hanc cladem supererunt ei milites, ut puer possit eos describere, eorumque catalogum facere. Hebræi, ut dixi, tradunt decem tantum superfuisse; sic enim pueri super digitos numerare possunt decem.

Nota: To *numerabuntur*; hebr. est *numerus erunt*, id est, pauci erunt. Sic enim Hebræi *viros numeri*, vocant viros paucos, quod enim numeramus, exiguum est. Unde Poeta: *Pauperis est numerare pecus*; divites enim qui innumeras habent opes et pecora, ea non numerant. Longe aliud Latinis est *numerum esse*; significat enim esse hominem nihili, ut:

Nos numerus sumus, et fruges consumere nati.

20. Non adjiciet residuum Israel.] *Residuum Israel et Jacob* vocat residuos Hebræos Jacobi posteros, sive illi Judæi sint, sive Samaritæ, q. d. Residui ex clade Samariæ æque ac Judææ, videntes stragem Sennacherib amplius non in eo qui eos percussit et vastavit; sed in Deo spem suam collocabunt, idque *in veritate*, id est vere, sincere et firmiter, non ficte, non timide et vacillanter. Alludit ad Achaz, eumque perstringit qui timens Rasin et Phacee invocavit opem Assyriorum, 4. Reg. 16. 7.

21. Reliquiæ convertentur.] Hebr. est *Sear Jasub*, quod erat nomen filii Isaiæ, uti dixi cap. 7. v. 3. eo enim alludit, ait S. Hier. Significat ergo reliquias paucas Judæorum, quæ stragi huic superfuerant, quasque figurabat et significabat nomen filii Isaiæ, ad Deum esse convertendas, tum tempore Ezechiæ, uti explicant S. Hieron. et Cyril. tum maxime tempore Christi. Sub Ezechia id factum esse patet 2. Paral. 30. vers. 7. et sequent. et de eo loqui Isaiam patet ex antecedent. et sequent. Antecedit enim: *Non adjiciet Israel inniti super eo qui percutit eos*, id est, super Assyrio; sequitur: *Propter hoc, etc. noli timere, populus meus, ab Assur*. Sub Christo id esse factum patet Rom. 9. 27. Avolat Propheta, vel potius extendit se a typo ad antitypum, scilicet ab Ezechia ad Christum; uterque enim fuit liberator et salvator reliquiarum Israelis.

22. Quasi arena maris.] Alludit ad Genes. 22. ubi Deus pollicetur Abrahæ semen, id est, posteros, tum secundum carnem, tum secundum fidem et spiritum, sicut arenam maris innumerabiles. Sic enim fuerunt tempore Davidis et Ezechiæ ante stragem Assyriorum; per eam enim abbreviati et pauci facti sunt, adeo ut una die a rege Israel ex Judæis cæsa sint 120. pugnatorum millia et 200. millia captiva abducta, 2. Paral. 28 non pauci etiam cæsi sunt a Theglathphalasar et a Sennacherib.

Consummatio abbreviata inundabit justitiam.] *Consummatio*, id est consumptio, hoc enim est Hebr. כליון *killaion*; *abbreviata*, id est, ad breves, id est, ad paucos redacta; hebr. enim est חרוץ *charuts*, id est, concisa, accisa. Sic dicuntur 70. hebdomades abbreviatæ, id est, paucæ decretæ Daniel. 9. vers. 24. Sic et Christus ait de persecutione Antichristi: *Nisi breviati*, id est, pauci facti, *essent dies illi, non salvaretur omnis caro*. Est enallage quantitatis: ponitur enim continua pro discreta, brevis pro pauco. Sensus ergo est, q. d. Tempore Ezechiæ vastatio illa Assyriorum, quæ plurimos Judæorum consumpsit, et abbreviavit, id est, paucos fecit, faciet ut in paucis reliquiis superstitum abundet justitia, eosque hac clade et terrore ad Deum, Deique cultum compellet. Frigide ergo et impertinenter Marloratus *charuts* vertit *decisa*, id est, *decreta*. De paucitate enim Judæorum hic agitur, non de Dei decreto præcise.

Allegorice, quod maxime intendit hic Spiritus Sanctus, q. d. Faciam consummationem, id est, finem, et quidem, brevi, judaismi et Judæorum per Titum et Romanos; ita tamen, ut abbreviati, id est pauci, ex eis convertantur ad Christum; et tum justitia, quæ ex fide Christi est, inundabit, exsuberabit et propagabitur per omnes gentes. Hic sensus plenus, et adæquatus est juxta nostram versionem; unde consequenter.

Secundo, Sanchez sic explicat, quasi prædicat Isaias exiguum illum numerum, quem primitivæ Ecclesiæ Christi adjunget Judæorum natio, fore sanctissimum; nam *consummatio abbreviata*, id est, parvus ille Judæorum Christo credentium numerus, qui redactus est pene ad consumptionem, et ad nihil, *inundavit*, id est, exuberanter stillavit et diffudit, *justitiam*, q. d. Paucitas illa abundavit illustri sanctitate, et perfecta justitia.

Tertio, alii, q. d. Illa paucitas Judæorum Christo credentium et salvandorum in tanta non credentium et reproborum multitudine, ostendet quanta fuerit Dei justitia, qui propter tot tantaque peccata tantam objecit multitudinem, et tam paucos assumpsit, q. d. Justissime reprobatis aliis plurimis, pauci ex eis sal-

vabuntur. Ita Forerius hic, Salmeron et Gabr. Vasquez. ad Rom. 9. Huic expositioni favet versio Septuag. quam sequitur S. Paulus; habent enim: *Verbum consummans, et abbrevians in justitia*, de quo plura mox. Favet et versio Syriaca, quæ sic habet: *Amputavit, decidit, traxit* (Syrisce גרף geraph, id est, *verrit, scopavit inundatione devolvit*, uti fluvius inundans solet devolvere et abstergere sordes*) in justitia*; et Arabica Antiochena: *Et decidet judicium veritatis, propterea quod visitationem et judicium faciet Dominus fortis in universa terra*; et Arabica Alexandrina: *Verbum in veritate adimplebitur et decidetur in justitia, quia Dominus fortis descendere faciet perditionem in eos qui sunt in terra*. Hi ergo omnes per justitiam videntur accipere justam Dei vindictam, qua Deus consumpsit et occidit gentem Judaicam.

Quarto, *Consummatio abbreviata*, id est, pauci credentes, puta Apostoli, inundabunt justitiam, id est, instar fluminum inter Gentes fidem et justitiam dispergent. Hic sensus, uti et secundus, valde appositus est.

23. CONSUMMATIONEM ENIM ET ABBREVIATIONEM DOMINUS, ETC. FACIET.] Septuag. tam hic quam vers. præced. et ex iis S. Paulus Rom. 9. 27. vertunt: *Verbum abbreviatum faciet Dominus*, scilicet duplex illud jam dictum hoc est, Deus paucos faciet Judæos tempore Ezechiæ, et paucos credentes tempore Christi. Unde

Secundo, per *verbum* hoc, id est, per rem abbreviatam intelligi potest populus Judæorum consumptus, q. d. Ita Deus populum suum rescindet, ut quod eis erit residuum, videri queat quædam consumptio, et quasi solum vestigium ingentis ruinæ; hæc tamen ipsa paucitas quæ supererit, idonea erit contestandæ universo orbi justitiæ divinæ, tum proprie dictæ, et vindicativæ, qua sceleratos Judæos ita punivit et attrivit; tum justitiæ, id est, fidelitatis et misericordiæ, qua Gentes hac occasione ad eamdem vocavit et justificavit; propter hanc enim paucitatem Judæorum Evangelium suscipientium, Apostoli ad Gentes se converterunt; atque ita abbreviatio salutis Judæorum redundavit in dilatationem conversionis justitiæ et salutis Gentium. Hic sensus plenissimus est, tamque versionem Septuag. et Pauli, quam nostram hic complectitur et adæquat. Deus enim sicut justitiam ostendit in impios et infideles, eos conterendo: ita et justitiam ostendit in pios et fideles, eos sua gratia cumulando et propagando; et sic tam in pios quam in impios inundat, id est, abundat, Dei justitia. Insuper nonnulli docti sic explicant apposite: pro *verbum*, inquiunt græce est λόγον, id est rationem, supputationem, q. d. Deus est is qui λόγον, id est, rationem et computum Hebræorum, consummat et abbreviat; Deus est qui numerum filiorum Israel supputat, eorumque rationes subducit; quocirca eos ad minutissimos calculos numerabit, ac licet ipsi sint quasi innumerabiles et infiniti, excidioque et cladi destinati; paucissimos tamen quos sibi selegit, et in libro vitæ conscripsit itaque prædestinavit ex numero pereuntium subducet, salvosque faciet, q. d. Deus rationem et numerum servandorum brevem id est, exiguum conficiet.

Denique Syri et Arabes, Roman. 9. 28. vertunt: *Isaias verificat sermonem de filiis Israel per verbum definitum et abbreviatum* (hoc est definite et resolute, sive definitis, præcisis ac brevibus paucisque verbis, nimirum hisce) *Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ convertentur ex eo*, et servabuntur. Hæc rite conveniunt versioni Septuag. quos sequitur S. Paulus; et non æque textui Hebræo, et Latinæ versioni hoc loco, quæ habent: *Consummationem et abbreviationem Dominus faciet*. Quæ verba sensum initio datum exposcunt. cui etiam recte adaptari potest versio Septuag. et S. Pauli: ille ergo genuinus est. Adde, Isaias dicit quod Deus abbreviabit verbum (non *per verbum*, ut habent Syri) et faciet consummationem, sive, ut alii vertunt, consumptionem Israelis. Plura vide Roman. 9. v. 27. et 28. ubi dixi symbolice verbum abbreviatum esse tum Verbum incarnatum, tum ejus Evangelium. Unde S. Bartholomæus Apost. uti scribit S. Dionysius Areopagita de Mystica Theolog. cap. 1. dictitabat, *Theologiam esse magnam et parvam; atque Evangelium esse amplum et grande, ac simul breve et concisum*; scilicet breve verbis et præceptis, amplum rebus, spiritu, documentis, et virtutum omnium gradibus.

IN MEDIO OMNIS TERRÆ.] id est in tota Judæorum terra, et ubicumque degent Judæi. Nam, ut ait S. Hieronymus in Isaiæ 13. *Idioma est Scripturæ sacræ, ut omnem terram illius significet provinciæ, de qua sermo est*. Rursum, medium non præcise medium, sed loco aliquo contentum significat. Sic enim Hebræi dicunt: In medio populi, id est in populo: In medio mari, id est in ipso mari magno et vasto.

24. PROPTEREA HOC.] Hinc patet præcedentia de consummatione abbreviata, spectare quoque ad tempora Isaiæ et Ezechiæ; nam eo hæc spectant: præmunit enim Ezechiam cum populo ne timeant Sennacherib.

IN VIRGA PERCUTIET TE.] Leviter percutiet te, q. d. Vapulabis, et, ut pueri virga cæderis, sed non occideris.

ET BACULUM SUUM LEVABIT SUPER TE IN VIA ÆGYPTI.] per epistolam minabitur tantum; sed minas non perficiet, arma et sceptrum suum quasi baculum tibi intentabit, sed non feriet; nam ego iræ et furoris mei stimulos exacuam, eumque per angelum cædam. Historia hæc est: cum Sennacherib oppropinquaret Hierosolymæ, audivit Taracam Æthiopiæ regem, ipsum bello petere, et per Ægyptum transire. Itaque per viam qua itur in Ægyptum, contra eum pugnaturus profectus est. Ex itinere tamen scripsit litteras ad Ezechiam superbiæ et minarum plenas, 4. Regum 19. Ita S. Hieronymus. Unde Septuaginta vertunt: *Ut videat viam Ægypti*.

Secundo, Sanchez et alii τὸ *in via*, accipiunt pro *instar viæ*; sæpe enim Hebræum ב bet, id est, *in*, ponitur pro כ coph, id est, *sicut*, q. d. Sicut olim, cum mare Rubrum transisti, minatus vobis fuit Pharao rex Ægypti, sed vanæ fuerunt illius minæ; ita etiam erit de minis Sennacherib; nam, sicut in via Ægypti virga Mosis percussus et mersus est Pharao; ita ibidem virga divina percutietur Sennacherib, ut dicitur v. 26.

26. ET SUSCITABIT SUPER EUM DOMINUS FLAGELLUM, JUXTA PLAGAM MADIAN IN PETRA OREB,] q. d. Sicut Deus per Gedeonem non armis, sed pavore subito, divinitus et miraculose Madianitis incusso, eos cecidit, eorumque principem Oreb occidit in petra, quæ

inda dicta est Petra Oreb: ita et per angelum subito et miraculosa cædet castra Sennacherib.

Et virgam.] Repete *suscitabit*, et supple *sicut*, hoe enim sæpe subaudiunt Hebræi, q. d. Sicut Deus olim virgam suam suscitavit et levavit super mare Rubrum contra Pharaonem reducendo aquas maris, eumque cum suis copiis submergendo: ita simili ultione et virga plectet Sennacherib, idque pariter in via Ægypti, ita factum est; nam cum inde ab expeditione Æthiopica rediret Sennacherib, ut Jerusalem, cui minatus erat, expugnaret, obsidens urbem Lachis misit Rabsacen Jerosalem, qui in eam suas minas et blasphemias in Deum evomuit. Quare iratus Deus vindictam acceleravit, et totum exercitum Sennacherib una nocte delevit, Isaiæ 36. et 37.

27 Computrescet jugum a facie olei.] Jugum intellige servitutis Sennacherib; illi enim Judæi serviebant, et pendebant annuum tributum trecentorum talentorum argenti, et triginta talentorum auri, 4. Reg. 18. 14. majusque ejus jugum exspectabant, expugnata ab eo Hierosolyma. Unde clare vertit Arabica translatio Antiochena: *Confringetur jugum de medio manuum bestiæ*: et Alexandrina: *Cessabit jugum ejus*.

Vatablus et Forerius vertunt: *Præ pinguedine laxabitur et solvetur jugum ejus*; Hebræum enim שמן *scemen*, oleum, omnemque pinguedinem significat; חבל *chubbal* vero significat dissolvi, laxari, rumpi, corrumpi. Sensus est, q. d. Sicut lora, nodi (bos enim ungendu oleo vel pinguedine solvere solent agricolæ) et funes, ex quibus fit jugum boum, oleo imposita lentescere, mollescere, dissolvi, oleascere et tandem putrescere solent: ita jugum Sennacherib solvetur, rumpetur et quasi putrescet a facie olei, id est a præsentia divinæ opis et misericordiæ, inquit S. Hieron.

Nota. Divinum auxilium, quo Ezechias superavit et excussit jugum Sennacherib, comparatur oleo; primo, quia durum ejus jugum fecit molle et languidum, illudque dissolvit; secundo, quia tranquille et sine strepitu, uti fluit oleum, cladem Assyriis intulit; ita ut deletos se prius, quam deleri viderint; tertio, quia oleum facit nitidos, pingues, alacres, robustos ac validos; tales hic facti sunt Ezechias et Judæi per opem Dei, cum antea obsessi essent luridi, macilenti, dejecti, imbelles et imbecilles; quarto, quia oleum facit lora putrescere, id est ea facit pinguia, mollia, resoluta; putre enim sæpe capitur pro pingui et resoluto. Sic ait Virgilius Georg. 1. *Zephyro putris* (id est pinguis) *se gleba resolvit*; Columella l. 2. *Idem pinguis et putris*. Sic ab Ovidio vocatur: *Bos putris*; a Statio: *Arenæ putres*, et *cineres putres*. Adde: Vox *computrescet*, innuit jugum, id est Assyrios a Deo per angelum occidendos, futurosque cadavera quæ reipsa computrascant.

Posset secundo, sic exponi per metonymiam: *jugum* id est jugi asperitas, tollitur, et quasi computrescit et perit, cum tam colla boum, quam jugum coriaceum oleo, id est pinguedine vel arvina, inungitur: ea enim fit molle et glabrum. Id magis verum et proprium est in jugo et oleo spirituali, ad quod maxime hic respicit Spiritus Sanctus; de quo mox.

Nonnulli non comparative, sed adversative sic explicant: Jugum corporale solet etiam pinguia boum colla deterere, eaque ulcerare ac facere saniosa et putida: at jugum spiritale, puta durities et asperitas servitutis, qua Judæi premuntur ab Assyriis, et mystice peccatores a dæmone et peccato, deteritur, computrescit, et evanescit ab ipso oleo, id est a Dei auxilio, gratia et spiritu. Ita fere Delrio adagio 703.

Aliter explicat Sanchez, idque dupliciter: primo, oleum, inquit, olivarum solet ferrum et jugum ferreum penetrare, mollire, exterere et consumere. Unde fabri ferrarii testantur ab oleo arma corrumpi ideoque, cum ea poliunt, oleo olivarum abstinent; et Pierius hierogl. 54. *Fabri*, inquit, *qui ferrum lentescere atque emollire volunt, candefactum id oleo intingere consueverunt*. Verum, quia hoc non adeo certum est uti et incertum est agi hic de jugo ferreo: hinc secundo, inquit, *computrescet*, id est fatiscet, et corrumpetur jugum a facie olei, id est ob defectum olei, quia non est unctum oleo, id est pinguedine, quo crudum corium solet macerari et subigi, ne arescat et rumpatur. Sic dicitur Psal. 108. *Caro mea immutata est propter oleum*, hebr. *ab oleo*, id est, quia oleum defuit. Unde Symmachus vertit: *Præ non unctione*; nam Hebr. מן *min*, id est, *ab*, sæpe negationem significat, ut 1. Regum 15. 26. מהיות *mihioth, ab essendo*, id est ne esset, 1. Reg. 23. 28. מרדף *mirdoph, a persequendo*, id est, ne persequeretur. Verum obstat *a facie*; facies enim præsentiam significat, non absentiam et negationem olei. Adde hic sensus elidit insignem tropologiam quam passim dant Patres; de qua mox.

Tertio, Vatablus per *oleum* metonymice accipit unctum oleo, scilicet Ezechiam regem, q. d. Ob merita Ezechiæ regis Deus aufert a Judæis jugum Sennacherib. Hinc

Quarto, allegorice, alii ex Chaldæo sic explicant, q. d. Deus a vobis aufert jugum dæmonis propter Messiam, sive Christum, qui unctus est oleo exultationis præ consortibus suis, et cujus nomen est oleum effusum, quod omnem jugi peccatorum duritiem mollit et solvit; denique a quo quasi a capite unctio in omnia membra dimanat, qui si nos liberaverit, vere liberi erimus. De hoc Christi oleo vide S. Bernardum, sermone 15. in Cantica. Vere enim de Christo, id est uncto a Deo, dicitur: *Oleum effusum nomen tuum*.

Tropologice, S. Gregor. 19. Moral. c. 12. et 13. explicans illud Job 29. *Quando petra fundebat mihi rivos olei*. *Hoc est*, inquit, *cum corda discipulorum Spiritus Sancti unctione Christus implevit; oleo enim Spiritus Sancti unctio designatur, de quo dicitur: Computrescet jugum a facie olei; jugum enim a facie olei computrescit; quia, dum Spiritus Sancti gratia ungimur, a captivitatis nostræ servitute liberamur; dumque malignus spiritus dominatio superba repellitur, jugum conteritur, quo libertatis nostræ colla premebantur*. *Hinc ait Psaltes: Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, etc.*

Denique, S. Bernard. serm. 1 de Dedicatione Eccles. hæc derivat et accommodat jugo, id est disciplinæ et pœnitentiæ Religiosorum: Sæculares, inquit, mirantur arctam disciplinam monachorum et Religiosorum, quia jugum vident, oleum et unctionem non vident. Deus enim hunc vitæ rigorem tanta gratia, totque consolationibus lenit et mulcet, ut nullum hoc esse jugum videatur. Hoc est quod ait Christus: *Venite ad me, omnes, qui laboratis, et onerati estis, et*

ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde: et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve, Matth. 11. 28.

Moraliter ergo oleum hoc est triplex: primum, est suavitas amoris sive charitatis, quam aspirat lex et spiritus Christi, cujus jugo suavi qui colla subjicit, non atteritur pondere, sed reficitur dulcedine. Unde S. Augustinus lib. de Natura et gratia, c. 69. *Omnia*, inquit, *fiunt facilia charitati, cui Christi sarcina levis est: aut ea una est sarcina ipsa quæ levis est. Secundum hoc dictum est: Et præcepta ejus gravia non sunt, ut cui gravia sunt, consideret non potuisse divinitus dici, Gravia non sunt, nisi quia potest esse cordis affectus cui gravia non sunt, et petat quo destituitur, ut impleat quod jubetur*; et mox: *Quomodo est enim grave, cum sit dilectionis mandatum? Aut enim quisque non diligit, et ideo grave est; aut diligit, et grave esse non potest*. Semitæ ergo justitiæ *duræ sunt timori, leves amori*. Nam, ut ait S. Bernardus: *Ubi est amor, ibi non est labor*. Si est labor, non est amor. Ut ergo non labores, ama. Sic et B. Gregor. Nyssen. Orat. 2. *De pauperibus amandis: Tollite*, inquit, *jugum meum super vos: Mandatorum observationem jugum appellat: jubenti pareamus, efficiamur jumentum Christi, induentes vincula charitatis. Tale jugum detrectemus, ne excutiamus: suave est, leve est, subeuntis cervicem non atterit, sed demulcet*.

Secundum, est consuetudo; hæc enim omnia dura lenit. Ubi Gillebertus in Allegoriis recte urget τὸ *computrescet*: *Quod computrescit*, inquit, *lento deficit, non deficit semel. Propositum voluntatis præcidi quidem potest, et quasi dirumpi; sed inveterata passio non tam deciditur quam dedecitur. Et quando operandæ solutio impossibilitas aufertur per gratiam, tunc quasi dirumpitur captivitatis jugum; sed quæ residet adhuc boni difficultas, dum paulatim tollitur, ejus videtur jugum computrescere*.

Tertium, est gratia et consolatio divina. Unde S. Leo serm. 5. de Epiph. *Nihil*, ait, *arduum est humilibus, nihil asperum mitibus; et facile omnia præcepta veniunt in effectum, quando et gratia prætendit auxilium, et obedientia mollit imperium*. Hinc sponsa dicit sponso: *Oleum effusum nomen tuum*. Cant. 1. 2.

Hoc oleum sentiens, Psaltes canebat: *Dirupisti vincula mea: tibi sacrificabo hostiam laudis*, Psal. 115. 8. et Psal. 22. 5. *Impinguasti in oleo caput meum: et calix meus inebrians quam præclarus est!*

Præclare S. Bernardus in Sententiis: *Verba*, inquit, *consolationis Dei sunt ablutio culpæ, restitutio gratiæ, coæsio excelsi, consecutio regni, consortium divinitatis, adeptio æternitatis*. Ita noster S. Xaverius in Indicis illis laboribus et ærumnis maximis, cœlestibus gaudiis abundabat, ut exclamaret: *Satis est, Domine, satis est: aut minue gaudia, aut tolle me de hac vita; nec enim cor mortale tanto gaudia capere potest*.

Hoc est quod prævidens in spiritu Psaltes ajebat Psal. 30. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Magna, sed abscondita, iisque tantum cognita, qui Deum timent; at Ps. 117. *Vox exultationis et salutis in tabernaculis justorum*; et Ps. 34. *Omnia ossa mea dicent: Domine, quis similis tibi?* et Psal. 35. *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eas*. Torrentem vocat propter copiam, et quia e cœlo larga demittitur; ebrietatem autem, quia qui talibus solatus saturantur, quasi a vita mundi, et a seipsis alienati, nihil in terra vident aut curant, sed intus fervent spirituali æstu, qui fervor ad multa impellit, quæ mundanis inepta, vel etiam stulta videntur. Ita S. Franciscus hoc æstu quasi ebrius fecit se ludibrium mundi, quia non aliud in corde et ore habebat, quam *Deus meus et omnia*.

Idem prævidit Isaias cap. 51. *Ponet*, ait, *desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiarum actio et vox laudis*.

Hoc oleum et manna sapiebat Abbas Joannes, de quo Cassianus collat. 19. refert eum tanta perfundi solitum interiori dulcedine, ut ne id quidem recordaretur, an pridie comedisset; et S. Ephrem qui cum ejus præcordia cœlesti lætitia pene rumperentur, dicebat: *Recede a me, Domine, parumper, quoniam vasis hujus infirmitas ferre non potest*. S. quoque Bernardus ita iisdem gaudiis absorbebatur, ut toto die laeum obequitans numquam eum viderit, et toto anno in una cella degens, adhuc ignoraret an ea tectum haberet; qui proinde epist. 114. *Revera*, ait, *illud verum et solum gaudium est, quod non de creatura, sed de Creatore percipitur, et quod, cum possederis, nemo tollet a te, cui comparata omnis aliunde jucunditas mœror est, omnis suavitas dolor est, omne dulce amarum, omne decorum fœdum, omne postremo quodcumque aliud delectare possit molestum*.

Agedum ergo, o serve, o athleta Christi, ne fugias jugum, disciplinam et crucem Christi; uncta est enim oleo miræ suavitatis et consolationis cœlestis. Scito hanc legem fixam a Deo: quo majus jugum, quo major crux pro Deo suscipitur, eo major a Deo infunditur consolatio, adeoque mensura crucis est mensura consolationis, imo hæc illam non tantum adæquat, sed et longe superat. Hoc non ego assero, sed Psaltes, sed Paulus, sed Spiritus Sanctus, Ps. 93. 19. *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt animam meam*; et 2. Corinth. 1. 5. *Sicut abundant passiones Christi in nobis: ita et per Christum abundat consolatio nostra*. Hoc experti sunt et hodie experiuntur Martyres, Religiosi et omnes qui arduam et austeram perfectionis vitam ineunt, qui jugum hoc et crucem Christi non horrent sed amant et ambiunt, ob dulcedinem internam, quam in ea sentiunt. Ergo *in cruce refrigerium*, non alibi.

28. Veniet in Aiath.] Pulchra hypotyposi describit iter superbi Sennacherib, et pompam redeuntis ex Ægypto, quanto strepitu, quantaque celeritate ad oppugnandam Jerusalem venerit. Itaque ut ostendat certitudinem prophetiæ suæ, nominat urbes, quas vel capturus vel transiturus erat, subitis victoriis ita cunctas pervadens, ut in Machmas vasa, id est sarcinas, relinqueret; indeque celeri cursu ad alia pergerat. Quare

29. Transierunt cursim.] Assyrii victores, dicentes: Festinato opus est; vesperi enim in Gabaa pernoctabimus. Est mimesis; imitatur enim voces hostium. Unde Rama tam celerem hostium reditum obstupuit,

et cives Gabaath, quæ fuit quondam regia Saulis, fugerunt.

30. Hinni voce tua filia Gallim, *filia*, id est urbs; Hebræi enim urbes speciosas vocant *filias*, q. d. O Gallim, ejula quantum potes, quiritare, et voca in auxilium amicos et vicinos tuos: sed frustra: nam certa tibi imminet vastitas. Tuque tibi attende, Laisa pariter et Anathoth,] nam vobis quoque imminet hostis.

Nota: Urbes istæ varia habuerunt nomina; aliter enim vocantur in libro Josue et a Septuag. Unde *Aiath* est Hai, quam expugnavit Josue, cap. 7. et 8. *Machmas* etiam tempore S. Hieron. vicus erat grandis, ab Jerusalem tantum distans nono lapide. *Laisa*, sive Lais, aut Lesem, est Dan, quæ postea Paneas et Cæsarea Philippi est dicta. Ponit ergo Propheta hic urbes in itinere positas, quas Sennacherib cepit, et aliquas etiam remotiores, quas terrore implevit, missa forte eo exercitus parte. Porro videtur ipse ex Ægypto progressus per Judam et Benjamin illa fere via, qua olim Israelitæ, cum transmisso Jordane a campestribus Moab in Galgala et Jerichuntem aciem direxerunt, atque inde progressi ceperunt Hai, et postea adjunctis sibi Gabaonitis superarunt regem Hierosolymorum et alios.

31. Migravit Medemena.] Scilicet incolæ præ metu urbem deseruerunt. Medemena est Bersabee, inquit Adrichomius, quæ postea vocata est Gibelina, ait S. Hieronymus.

Habitatores Gebim, confortamini,] q. d. Metu hostis fugistis; sed animum resumite, parum vobis est periculi; caussam subdit dicens: *adhuc dies, etc.* q. d. Sennacherib per vos tantum festinus transibit; properat enim Jerusalem, quam certa spe devoravit: atque ante 24. horas pertinget in Nobe, quæ urbs erat sacerdotum, ex qua conspici poterat Jerusalem, inquit sanctus Hieron.

Aliter Sanchez: nam per *Gobim*, quod hebr significat excelsa, accipit Jerusalem sitam in monte Sion, et Moria; ut sit sarcasmus, q. d. Robur et arma parate, o Hierosolymitæ, adventat hostis: verum vestrum robur tantum non est, ut ei resistat; nisi Deus pro vobis contra eum pugnet, actum est de vobis.

32. Agitabit manum suam.] Sennacherib eminus ex Nobe agitans manum, minabitur excidium Hierosolymæ. Ita S. Hieron.

33. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, etc.] q. d. Cum videberis tibi, o Sion, perdita, et in acie novaculæ constituta; tunc Dominus potentiam et protectionem suam tibi ostendet; confringet enim copias Sennacherib tam facile et valide, quam ab aliquo laguncula testea confringitur, si lapidi allidatur. Alludit ad victoriam Gedeonis, qui confringendo lagunculas percussit et prostravit Madianitas: lagunculæ ergo hæ symbolum sunt illustris, celeris, incruentæ et miraculosæ victoriæ.

Allegorice, hic significatur Christi victoria, idque varie: nam pro laguncula hebr. est פארה *pura*, quod primo, significat lagunculam: tunc sensus de Christo est, q. d. Deus permittet Christum morti tradi, cujus divinitatis thesaurus in humano corpore sicuti in fictili vasculo, et fragili laguncula continetur, ut ea diffracta, jubar divinitatis emicet et prosternat diabolum: sicut, diffractis lagunculis, Gedeonis emicuerunt lampades quæ perculerunt et prostraverunt Madianitas. Ita testæ nomine Christum significari, Psal. 21. 16. censet ibidem sanctus Augustinus.

Secundo, *pura*, a radice פאר *paar*, significat gloriam; unde nascitur alius egregius sensus: nam quod præcedit מסעף *mesoeph*, etiam significat ramificans, a radice סעיף *soiph*, id est ramus, vel, cacumen arboris: quare sic vertas: Dominus ramificabit, seu exaltabit in cacumen arboris gloriam. Quid clarius potest de Christi in crucem, deque sanctæ crucis exaltatione dici?

Tertio, si *pura* cum Theodotione et Symmacho vertas *torcular*; quis, quæso, torcular passionis calcavit solus, nisi Christus Dominus?

Denique, si cum Aben Esra, et Kimchi, omnibusque recentioribus *pura*, vertas ramum, nonne Christus tenerrimus ille et minimus ramusculus fuit, quem ex ingenti populi Judaici cedro avulsum Deus in verum Israelem insevit? qui in tantam excrevit arborem, ut sub ejus ramos omnes volucres se recipiant? Unde sequitur: *Et egredietur virga de radice Jesse.*

Et excelsi statura succidentur,] fortissimi et maximi quique milites Sennacherib cædentur ab angelo.

34. Subvertentur condensa saltus.] Comparat copias Sennacherib numerosas et validas saltui et Libano nemoroso, in quo arbores sunt milites hastati. Vide dicta v. 7.

Allegor. et tropol. Nyssen. hom. 14. in Cant. notat duos esse Libanos, unum electum et pretiosum, cujus elegantia sit divina, qui est Christus Dominus; alterum vero malum, vilem, et cum cedris suis reprobandum, et comburendum, qui est cacodæmon. Hinc fieri, ut Libanus in Script. aliquando in bonam partem pro justis, aliquando in malam sumatur pro superbis: uti hic Libanus est quivis gloriosus et superbus. Significat ergo allegorice Isaias, quod arrogantia et malitia dæmonis cum cunctis ejus sublimitatibus contra veritatem erectis nato Christo Domino, sit corruitura.

CAPUT UNDECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Redit ad suum Emmanuelem quasi ad amorem suum, cujus oblivisci nequit, ejusque ortum inchoatum cap. 7. 14. gratiam, prædicationem et conversionem Gentium pertexit. Ita S. Hieron. et Hebræi. Nam totum hoc caput et sequens, ut ait S. Hieron. de Messia tam Christiani, quam tota Circumcisio loqui fatentur: hoc tantum discrimine, quod Judæi de venturo, et de regno ejus temporali omnia simpliciter ad litteram accipiunt; Christiani pleraque metaphorice de spirituali regno ejus, qui jam venit, Christi Dei intelligunt.

Primo ergo prædicit Christum quasi florem de radice Jesse ascensurum, quodque requiescent super eum septem dona *Spiritus Sancti.* Secundo, v. 6. quod sub ipso lupus habitabit cum agno. Tertio, v. 10. quod sepulcrum ejus erit gloriosum, æque ac vexillum crucis, ad quod omnes Gentes et Judæi unanimiter confluent. Quarto, vers. 14. quod Apostoli prædabuntur Philisthinos, Idumæos, Moabitas, Ægyptios, etc.

1 Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet. 2. Et requiescet super
eum spiritus Domini; spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii, et fortitudinis, spi-
ritus scientiæ, et pietatis, 3. et replebit eum spiritus timoris Domini. Non secundum visio-
nem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet: 4. sed judicabit in justitia
pauperes, et arguet in æquitate pro mansuetis terræ: et percutiet terram virga oris sui, et spiritu
labiorum suorum interficiet impium. 5. Et erit justitia cingulum lumborum ejus: et fides cinctor-
rium renum ejus. 6. Habitabit lupus cum agno: et pardus cum hœdo accubabit: vitulus et leo et
ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. 7. Vitulus et ursus pascentur: simul requie-
scent catuli eorum: et leo quasi bos comedet paleas. 8. Et delectabitur infans ab ubere super fo-
ramine aspidis: et in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. 9. Non nocebunt,
et non occident in universo monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini; sicut aquæ
maris operientes. 10. In die illa, radix Jesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes depre-
cabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum. 11. Et erit in die illa: Adjiciet Dominus secundo ma-
num suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, et ab Ægypto, et a
Phetros, et ab Æthiopia, et ab Ælam, et a Sennaar, et ab Emath, et ab insulis maris. 12. Et levabit si-
gnum in nationes, et congregabit profugos Israel, et dispersos Juda colliget a quatuor plagis terræ. 13. Et
auferetur zelus Ephraim, et hostes Juda peribunt: Ephraim non æmulabitur Judam, et Judas non
pugnabit contra Ephraim. 14. Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul prædabuntur fi-
lios Orientis. Idumæa et Moab præceptum manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt. 15. Et
desolabit Dominus linguam maris Ægypti, et levabit manum suam super flumen, in fortitudine spi-
ritus sui: et percutiet eum in septem rivis, ita ut transeant per eum calceati. 16. Et erit via re-
siduo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli in die illa, qua ascendit de terra
Ægypti.

1. Et egredietur virga de radice Jesse.] Pro *virga*, Symmachus et Theodotion vertunt, *germen*, quod dedit florem; alludit ad gloriam saltus et Carmeli, id est ad Sennacherib, et Assyrios, quos cap. præced. v. 18. dixit plane comburendos et exscindendos, ita ut eorum imperium florens et viride intereat, ac transferatur ad Chaldæos. q. d. Hæc arbor, imo sylva politica Assyriorum, quæ jam ita floret et

viret, excindetur radicitus, nec umquam revirescet; at vero arbor Judæorum, et stirps regia Davidis, licet per Sennacherib sit vastanda et abbrevianda usque ad reliquias, ut dixit ibidem v. 22. et deinde per Chaldæos pene exscindenda, tamen remanebit truncus et radix, ex qua revirescet et reflorescet, dans novam virgam et novum florem, cujus gloria et regnum numquam deficiet.

Porro virga est B. Virgo Maria, flos est Christus, radix est familia Davidis jam ablato sceptro quasi emortua et succisa (hoc enim significat Hebr. גזע *geza*) ita ut sola ejus radix in plebe latere et vivere videatur: sed hæc ipsa reflorescens proferat florem Christum, tamquam Regem regum. Ita S. Hier. Tertull. August. Ambr. l. de Benedict. patriarchar. c. 4. qui sic ait: *Radix, familia Judæorum: virga, Maria: flos Mariæ; Christus est, qui fœtorem mundanæ colluvionis abolevit, odorem vitæ æternæ infudit.* Ita et S. Leo Bernardus, et passim alii Patres quos fuse hic citat Leo Castrius. Unde Chaldæus clare vertit: *Et egredietur rex de filiis Jesse, et Christus de filiis filiorum ejus ungetur.*

Nota. Christus vocatur *flos* ob decorem, et suavitatem odoris tam sanctæ vitæ, famæ, doctrinæ et passionis. Pro *flore* hebr. est נצר *netser*: unde Maldon. Jansen. et alii apud S. Hier. Christum dictum putant Nazaræum vel Nazareuum, q. d. Floridum omni virtute et gratia, atque excrescentem in magnam et gloriosam arborem, quæ multos et magnos dedit fructus Martyrum, Confessorum et Virginum. Unde et in titulo S. crucis qui exstat Romæ, נוצרי *notsseri*, id est Nazarenus, scribitur per tsade, quasi a *netser* hoc descendat, uti testatur Santes Paguinus (quamquam mihi titulum hunc in basilica sanctæ Crucis Romæ studiose diuque intuenti, litteras Hebræas in eo jam non posse discerni certo, et si discernantur, *notseri* potius scribi per zain, quam per tsade, visum sit) et eum secuti Jansen. Maldon. Salmeron, Barradius, Cajet. Fran. Lucas, et alii in Matth. 2. v. ult. quin et S. Hier. scribens ad Pammach. de optimo genere interpretandi Script. vertit hic, *Et Nazaræus de radice ejus crescet*; atque reprehendit Septuag. quod hoc omiserint: sed de hac re dixi Matth. 2. v. 3. et 23. Pulchre S. Ambr. l. 2. de Sp. Sancto c. 5. *Virgo*, ait, *Maria, flos Mariæ Christus, sicut ipse dixit: Ego flos campi, et lilium convallium. Flos odorem suum succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit: ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis, nec avulsus emarcuit, nec contritus emarcuit; sed illa lanceæ punctione succisus speciosior fusi cruoris colore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis æternæ vitæ munus exhalans.* Hinc cruci Christi vice tituli inscriptum fuit *Nazaræus rex*. Ubi prodigium illud accidisse videtur, de quo quærit poeta:

> Dic quibus in terris inscripti nomina regum
> Nascantur flores?

In cruce enim nomen regis nostri nomine *Nazaræus*, id est, floris et floridi inscriptum apparuit.

Secundo, paulo aliter S. Basil. Cyrill. Hilar. in Ps. 2. ad illud, *Reges eos in virga ferrea*, et Origen. hom. 9. in fine, hæc explicant. Nam per radicem intelligunt B. Virginem, per virgam et florem Christum, qui est virga malis, flos bonis. Christus enim est virga, quia fuit rex, pastor et judex; secundo, quia instar virgæ fuit flexilis paupertate, humilitate et mansuetudine.

De radice Jesse.] Non dicit *David*, cui hic flos fuit promissus, sed *Jesse*, quia sicut regnum David ex humili stirpe Jessea sumpsit initium, sic etiam ex humili prosapia Christi Salvatoris fuit restitutum. Dei ista potentia est, de minimis facere maxima. Secundo, ne Christus a Davide gloriam accepisse, sed potius ejus familiæ gloriam dedisse videatur.

Nota. Pro *de radice* Symmach. et Theodot. vertunt *de trunco*: sed Noster et Septuag. melius vertunt, *de radice*, quia Hebr. גזע *geza* non est quivis truncus, sed truncus cujus pars extra terram quasi emortua, pars autem major eaque viva, nempe radix tota, intra terram est: significat ergo non ex ipso trunco, qui extra terram emortuus et inglorius sine ramis, id est, sine regibus suis, extabat; sed ex ipsa radice, quæ in plebeja familia, quasi in terra latebat, virgam hanc et florem enascitura. Christo enim nascente regia Davidis familia redacta erat ad homines privatus et pauperes: talis enim fuit Joseph pater Christi, ejusque avi et abavi.

2. Et requiescet super eum spiritus Domini.] Vox *requiescet*, significat primo, firmitatem; secundo, plenitudinem; tertio, locum proprium et connaturalem. q. d. Spiritus Domini firmiter et plene replebit Christum, in eoque requiescet necessario et constanter, quasi in loco et supposito sibi proprio et connaturali, scilicet ex vi unionis hypostaticæ cum Verbo. Hic enim spiritus naturaliter est et existit in Deo incarnato, q. d. Nec in Adamo, nec in ullo cæterorum hominum potuit constanter manere et quiescere Spiritus Sanctus, nisi in solo Christo: omnes enim alii declinaverunt, inquit Psaltes. Ita Cyrillus. Dixit Isaias c. 9. 6. Emmanuelem futurum admirabilem, consiliarium, patrem futuri sæculi, principem pacis. Nunc ei dotes et dona ad hos status necessaria assignat, q. d. Talis tantusque erit Emmanuel, ut dixi c. 9. quia Dominus replebit eum suo spiritu septemplici: nam a spiritu consilii, erit consiliarius; a spiritu fortitudinis, erit fortis; a spiritu sapientiæ, erit princeps pacis: a spiritu pietatis, erit pater futuri sæculi, etc.

Opponit Christum regem regi Assyriorum, regi Samariæ, regi Achaz et aliis, qui stulta habuerunt consilia et consiliarios, vitam inertem et effœminatam egerunt, pauperes oppresserunt, leges iniquas sanxerunt, ut suas opes et gloriam augerent, q. d. E contrario Christus regnum suum, scilicet Ecclesiam, moderabitur, et instituet spiritu sapientiæ, fortitudinis, pietatis, etc.

Spiritus Domini.] Aliqui per *Spiritum Domini* intelligunt ipsam substantiam Spiritus Sancti, quæ semper futura erat cum Christo, quia Christus, qua Filius Dei, una cum Patre spirat Spiritum Sanctum. Ita Origen. et Justinus contra Tryphonem. Unde Galatin. l. 2. c. 6. pro *Spiritus Domini*, vertit *Spiritus Dominus*, id est, Spiritus Sanctus, qui est Deus; itaque verti potest ex Hebræo. Verum hic non agitur de spiratione, sed de donis septem Spiritus Sancti. Spiritus

ergo in genere est incitatus animi motus, impetus et ardor immissus vel a natura et cupiditate, vel etiam a dæmone, tumque dicitur furor et insana cupido; sic vocatur spiritus superbiæ, iræ, acediæ, etc. vel a Deo tumque dicitur spiritus Domini: estque aliquando permanens, aliquando cito transiens. Rursum, vel est in intellectu, et tunc est spiritus sapientiæ, consilii, intellectus, scientiæ; vel est in voluntate, et tunc est spiritus pietatis, timoris, vel fortitudinis. Sic Exodi cap. 31. vers. 33. dicitur Deus implesse Beseleel spiritu scientiæ in omni opere, id est, inspirasse illi artem fabricandi tabernaculum. Sic Apostolus 2 Tim. 1. vers. 7. inquit: *Non dedit nobis Deus spiritum timoris; sed virtutis, et dilectionis.* Sic passim alibi spiritus metonymice vocatur virtus vel res aspirata, ut spiritus lenitatis, humilitatis, charitatis vocatur ipsa lenitas, humilitas, charitas a Deo aspirata.

SPIRITUS SAPIENTIÆ.] Nota primo. Hinc Patres et Theologi recte, quidquid ogganniat OEculampad. colligunt septem dona Spiritus Sancti, scilicet primaria. Secundo, sub hisce septem, quasi sub numero plenitudinis, intelligit Propheta omnia ala ejus dona, q. d. Spiritus Sanctus cum plenitudine suorum donorum requiescet super Christum. Ita S. Hier. et Cyrill. Tertio, S. Thomas et aliqui alii distinguunt dona a virtutibus hoc modo: Virtutes, inquiunt, acquisitæ dantur homini, ut recte suos actus dirigat secundum legem et normam rationis; virtutes vero infusæ et Christianæ dantur ei, ut se dirigat secundum normam et legem supernaturalem fidei, spei, charitatis, etc. dona vero dantur ei ut se dirigat secundum impulsum et afflatum vehementiorem Spiritus Sancti, quo præter communes leges ad actus fidei, spei et charitatis divinitus rapitur, vel, ut ait D. Thom. *Dicuntur dona, quia secundum ea homo disponitur, ut efficiatur promptè mobilis ab inspiratione divina, sicut dicitur Isaiæ 50. Dominus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico: retrorsum non abii.*

Verum probabilius alii censent, ordinarie, hæc dona non distingui nisi ratione a virtutibus ejusdem nominis, ut donum pietatis, fortitudinis, sapientiæ, a virtute pietatis, fortitudinis, sapientiæ: dicuntur enim virtutes, quia animam perficiunt: dicuntur dona Spiritus Sancti, quia ab eo donantur et aspirantur animæ, vel ut habitus, vel ut actus; maxime cum actus sunt heroici, ad quos vehementi impulsu movet et incitat Spiritus Sanctus, quio sunt effectus Spiritus Sancti; sicut Samson heroica illa fortitudinis opera irruente in se spiritu Domini, patrasse legitur Judic. 14. et seq. Unde ad heroica opera opus fere est nova ac valida aspiratione et excitatione Spiritus Sancti. Hunc ergo crebro invocent, qui ad talia aspirant. Ita S. Hier. Basil. Nazianz. Ambr. Athanas. August. Hilar. et Cyprian. quos citat Leo Castrius, et pleri que Scholastici moderni.

Hinc sequitur, cuivis fideli in justificatione infundi hæc dona, saltem illa, quæ virtutibus moralibus identificantur; hæc enim cum gratia et charitate simul infunduntur: Christo tamen soli infusa sunt excellentissime et perfectissime, ideoque de eo solo inquit Isaias, quod requiescet super eum Spiritus Domini.

Dico, *Quæ virtutibus moralibus identificantur;* nam donum intellectus, et ex parte donum sapientiæ et scientiæ, cum non sunt virtutes morales, non infunduntur cuilibet in justificatione.

Moraliter, disce hic ingens Dei donum esse sapientiam (quæ primo loco hic ponitur, estque parens cæterorum) et prudentiam, tum supernaturalem, de qua hic agitur; tum etiam naturalem: hæc enim dirigit omnes actiones hominum ad finem eorum naturalem, vel supernaturalem. Quocirca prudentem esse beatum hoc sorite concludit Seneca epist. 85. *Qui prudens est, et temperans est. Qui temperans est, et constans est. Qui constans est, et imperturbatus est. Qui imperturbatus est, sine tristitia est. Qui sine tristitia est, beatus est. Ergo prudens beatus est, et prudentia ad beatam vitam satis est.*

Rationem dat, quia sapiens malis non premitur, sed utitur: novit enim in adversis æque ac in secundis suam explicare virtutem. Idipsum duplici similitudine declarat. Prior est: *Non ex ebore tantum Phidias sciebat facere simulacra, faciebat ex æris; si marmor illi, si adhuc viliorem materiam quis obtulisset, fecisset quale ex illa fieri optimum posset. Sic sapiens virtutem, si licebit, in divitiis explicabit; si minus, in paupertate: si poterit, in patria; si minus, in exsilio: si poterit, imperator; si minus, miles: si poterit, integer: si minus, debilis: quomcumque fortunam acceperit aliquid ex illa memorabile efficiet.*

Posterius est: *Domitores ferarum sævissima animalia docent pati jugum, imo usque in contubernium mitigant. Leonibus magister manum insertat: osculatur tigrim suus custos: elephantem minimus Æthiops jubet subsidere in genua, et ambulare per funem. Sic sapiens est artifex domandi mala: dolor, egestas, ignominia, carcer, exsilium, quæcumque horrenda, cum ad hunc pervenere, mansueta sunt.* Soerstes apud Platon. in Phædro asserit, animi *sapientiam esse aurum divinum.* Jamblicus apud Stobæum serm. de prudentia: *Prudentia,* inquit, *virtutum princeps est, reliquisque omnibus utitur, atque ipsarum ordinem, modum et occasionem tamquam oculus mentis undequaque lucidissimus ostendit: ipsa sui possessores efficit Deo similes.* Socrates rogatus quid esset prudentia? *Est,* ait, *animæ concinnitas.* Philo: *Prudentia,* ait, *est mentis sanitas.* Auctor apud S. August ad Fratres in eremo serm. de prudentia: *Prudentia,* ait, *te docet ut in cunctis semper idem sis, tam in prosperis quam in adversis, sicut manus quæ eadem est, et cum in palmam extenditur, et cum in pugnam restringitur.* Bion apud Laert. lib. 4. c 7. asserit prudentiam tanto cæteris virtutibus antecellere, quanto cæteris sensibus præstat visus; prudentiam animi esse virtutibus, quod oculus est sensibus. *Nam quomodo,* ait, *justus redderet cuique suum, nisi prudentia commonstret quid cuique debeatur?* Vis præcepta prudentiæ Gentilium? Accipe tria e multis. Bias ajebat: *Considera, et postea rem aggredere.* Item: *Aggredere tardus; aggressus age constans. Nec cita desistas, nec temere incipias.* Ita Laert. Periander: *En facito,* ait, *quorum te non pœniteat.* Rursum: *Nihil aggredere, nisi quod vides te posse perficere.* Democritus rerum omnium pretiosissimam dicebat esse prudentiam, quæ nihil admiraretur.

SPIRITUS SAPIENTIÆ, ET INTELLECTUS, etc.] Spiritus

sapientiæ, sive sapientia est donum sive virtus Christiana, qua contemplamur divina et æterna; et secundum ea de rebus omnibus judicamus. Secundo, scientia est donum seu virtus, quo cognoscimus temporalia ad salutem conducibilia et modum illis bene utendi: hæc maxime elucet in Proverbiis, Ecclesiastico, Ecclesiaste. Tertio, intellectus est virtus seu donum penetrandi obscura, maxime in Scripturis, earumque figuras allegoricas, cæremonias: hoc donum habent doctores. Quarto consilii donum est pene idem quod virtus prudentiæ Christianæ (puta ejus pars) quæ una cum fide infunditur omnibus Christianis in baptismo, qua omnes nostras actiones honeste et christiane dirigimus: consilium enim præcipuus est actus prudentiæ. Hinc Gentiles consilio Deum Consum præfecerunt. Plutarch. in Romulo, dicit repertam ab eo *aram conditam sub terra in Circo*, eique nomen indidisse *Conso*, a consilio: aramque ipsam reliquis latere temporibus, in equestribus vero certaminibus aperiri. Unde de ea Tertull. lib. de Spectaculis c. 5. *Ara, ait, Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione hujusmodi: Consus consilio, Mars duello, Lares comitio potentes.* Quinto, fortitudinis donum adversa et martyria sustinemus. Sexto, donum pietatis est justitia Christiana, cujus præcipua pars est pietas seu religio, qua Deum ut summum parentem veneramur et colimus maxima reverentia, atque eum proximis quasi fratribus æquitatem et benevolentiam servamus unius Dei communis parentis causa. Septimo, timor est quasi fons et complementum omnium, timor, inquam, filialis ex amore nascens, seu potius consummatio quædam dilectionis. Ita Hilar. in Ps. 27. et Amb. in Ps. 118. ser. 5. in illa: *Statue servo tuo in timore tuo eloquium tuum:* de quo plura Prov. 1. v. 7. Hic timor in Christi anima nascebatur ex intima reverentia, et clara cognitione divinæ majestatis, et vilitatis suæ humanitatis, quæ ex nihilo venerat, et ad nihilum a Deo reduci poterat. Rursumque ex eo, quod considerabat Christus, quid de ea futurum fuisset, nisi gratuita sua misericordia Deus illam sic adjuvisset, et ad eum unionis gradum evexisset: potuisset enim peccare et damnari æque ac Judas et alii damnati: quæ omnia aserum quemdam horrorem mixtum suavi lætitiæ, gaudio, amori et reverentiæ, id est, quemdam timorem securitati permixtum in Christo pariebant; quo non tam quod futurum erat metuebat, quam quid fieri potuerat considerabat. De hoc timore casto vide S. Augustin. in Psalm. 18. ad illud: *Timor Domini castus permanet in sæculum sæculi.* Ex hoc ergo Isaiæ loco timorem reverentialem et filialem fuisse in Christo, docent S. Thom. Alens. Magister sent. Bonav. Gabriel. Cajet. et alii, quos citat et sequitur Gabriel Vasquez 3. p. q. 7. art. 6. disp. 44. cap. 2.

Quoad ordinem donorum, Hilar. et Ambros. superius citati videntur velle hic Isaiam ascendere ab imo ad supremum; alii contra a supremo ad imum descendere: omnes optime; ut enim in circulo undecumque incipias, et quocumque loco desinas, potes rursum inde incipere ubi desieris, et desinere ubi inceperis: Ita fit in diversis his donis: unde enim ad sapientiam quis pervenit? ab intellectu: unde ad intellectum? a consilio: unde ad consilium? a fortitudine: unde ad fortitudinem? a scientia: unde ad scientiam? a pietate: unde ad pietatem? a timore Domini. Potes iterum regredi per eadem vestigia: nam timorem Dei sapientia informat, sapientiam instruit intellectus, intellectum dirigit consilium, consilium roborat fortitudo, fortitudinem regit scientia, scientiam decorat pietas, pietatem stabilit timor castus, qui permanet in æternum. De quo ascetice vide Greg. hom. 19. super Ezech. ante medium.

Symbolice, hæc dona septem beatitudinibus adaptat S. Bernard. serm. de donis Spiritus Sancti, qui sequitur parvus ejus sermones. Vide de his donis S. Thom. 1. 2. tota q. 68. et 3. p. q. 7. a. 2.

3. Et replebit eum spiritus timoris Domini.] Pro *replebit* hebr. est והריחו *bariecho*, quod primo, Vatabl. vertit: *Odorari faciet illum spiritus timoris Domini*, id est, spiritus Domini dabit Christo sagacitatem et acre judicium, ut statim possit percipere an homines timeant Deum, nec ne, perinde ac si id, non visu, nec auditu, sed solo olfactu perciperet. Unde sequitur: *Non secundum visionem oculorum judicabit.* Sic S. Hilarion, S. Maria Oignacensis, et alii Sancti ex solo odore cognoscebant an quis esset in gratia Dei, nec ne: nam accedentibus peccatoribus mirum sentiebant fœtorem. Secundo, alii vertunt; *Odoriferum faciet illum spiritus timoris Domini*, juxta illud in Canticis: *In odorem unguentorum tuorum curremus*; et illud Isaaci de Jacob, Gen. 27. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus.* Tertio, Sanchez vertit: *Spiritus olere faciet Christum timorem Domini*, id est, faciet spiritus, ut Christus in omni opere et loco ex se emittat odorem timoris Domini. Quarto, Forerius vertit, *Respiratio ejus erit in timore Domini*, q. d. Spiritus Domini faciet, ut respiratio, id est, omnis vita et actio, Christi sit in timore Domini; timor Domini erit spiraculum, halitus, vita et anima Christi. Quinto, optime vertas: *Spiritus Domini spirare faciet eum* (Christum) *timorem Domini*; quis faciet, ut Christus nil nisi Dei timorem, religionem et pietatem corde, ore, oculis, manibus, totoque corpore exhalet et spiret: sicut rosæ et lilia undique odorum fragrantiam emittunt et exspirant: sic ait Apostolus. *Christi bonus odor sumus.*

In Hebræo, pro *pietas* et *timor*, est eadem vox יראה *irah*, unde utrubique *timor* vertunt Pagnin. Vatabl. et Forerius: inde OEcolampad. vult sex tantum dona hic recenseri, non septem. Respondet Leo Castrius *irah* posteriori loco deduci a ירה *iore*, id est, timuit, et significare timorem; priori vero loco deduci a ראה *raa*, id est, vidit, et significare visionem vel illuminationem, quæ εὐσέβειαν, id est, pietatem, parit. Sed hoc longe est petitum.

Dico ergo, *irah* duo significare: primo, timorem et reverentiam; secundo, pietatem: hæc enim naturaliter consequitur reverentiam. Timor enim hic est amor Dei, omnisque alia dona consummat et complectitur. Ita Arabica versio hæc duo distinguit, ponitque septem spiritus. Ait enim: *Descendet super eum spiritus sapientiæ, etc. et timoris Domini, et orietur in* (cum) *fiducia Domini*, vel spe in Deum. Ubi per *timorem* accipit pietatem, per *fiduciam* Dei invocationem, cultum

et reverentiam. Sic et Syriaca: *Descendet super eum spiritus sapientiæ, etc. et timoris Domini, et orietur in timore Domini*, vel *in religione et cultu*, modoque colendi Deum. Abbas Chæremon apud Cassian. collat. 11. cap. 13. notat, non dici *requiescet*, uti dicitur in aliis, sed, *Replebit eum spiritus timoris Domini: Tanto enim*, inquit, *ubertatis ejus est magnitudo, ut quem semel suo virtute possederit, non partem, sed totam ejus occupet mentem, nec immerito: illi enim quæ numquam excidit charitati cohærens non solum replet, sed etiam perpetua et inseparabili eum, quem ceperit, possidet jugitate, nullis lætitiæ temporalis, vel voluptatum oblectationibus imminutus, quod nonnumquam illi, qui foras mittitur, timori* (servili qui proinde in Christo non fuit, ut ait ibidem Chæremon) *evenire consuevit*.

Quocirca S. Ambr. in Psal. 118. octon. 5. ad illud v. 38. *Statue servo tuo eloquium tuum in timore tuo*, notat hic timorem inter dona Spiritus Sancti ultimo loco poni, quasi formam et complementum cæterorum. *Quoniam*, inquit, *subjecit timorem, ut haberet quod sequi possit: informatur per sapientiam, instruitur per intellectum, consilio dirigitur, virtute firmatur, cognitione regitur, pietate decoratur*.

3. Non secundum visionem oculorum judicabit.] Primo, aliqui sic explicant, q. d. Christus non curabit, nec magnificiet ea, quæ oculi hominum curiose spectant et magnificiunt, scilicet vanas opes, et mundi pompas.

Secundo, et genuine, quasi dicat: Homines judicant secundum speciem et apparentiam externam, quæ sæpe fallit; nam hypocritæ per eam judicibus fucum faciunt, cum se bonos simulant: sed Christus plenus spiritu sapientiæ, consilii, pietatis et timoris, judicabit non secundum apparentiam externam, nec etiam ex relatione aliorum, aut rumoribus, quia visus et auditus in his sæpe falluntur; sed secundum ipsam causæ æquitatem, quam in seipsa introspiciet. Videbit enim interna et intima rei, scrutabitur corda et renes, et, ut ipse ait, *filius hominis scit, quid sit in homine*, quare fucum detrahet et deteget, atque in fucata sanctitate, et in velata malitia iniquitatem et fraudem, in fallaci sermone, et lingua duplici dolum et imposturam deprehendet et patefaciet. Ita S. Hieron. Sanchez et alii.

Huc pertinet quod Platonici tradunt, omnes homines judicandos esse anima eorum nudata ab omni ornatu bonorum operum exteriorum, et in ea apparentibus solis virtutum luminibus, vel maculis vitiorum: ex quorum sententia nonnullis cecinit Claudianus lib. 2. contra Ruffin.

4. Judicabit in justitia pauperes.] Id est, incolpatum et sincerum judicium reddet pauperibus, quos potentes sæpe opprimunt, vel mali judices contemnunt et inique condemnant. Unde Irenæus lib. 3. cap. 2. vertit: *Judicabit humili judicium*.

Et arguet in æquitate pro mansuetis terræ.] q. d. Christus pauperes suos discipulos, qui se mansuete subdent ejus prædicationi, defendet contra duros et superbos Scribas, Pharisæos, et similes adversarios, quorum fastum, fraudes et scelera arguet at increpabit, uti fecit Matth. 12. et 25.

Septuag. vertunt: *Arguet humiles terræ*, scilicet id fecit Christus, cum dixit Petro: *Vade post me, Satana*; et alibi: *Nescitis cujus spiritus estis*; et alibi: *Nescitis quid petatis*. Unde Clemens Alexandrinus libro 1. Pædagog. 7. sic explicat: Castigabit mansuetos in utilitatem eorum erudiens, et a morte servans eos, juxta illud: *Castigans castigavit me, et morti non tradidit me*.

Nota. In Scriptura justi et sancti vocantur mansueti, mites, humiles: propria enim Sanctorum virtus, et sanctitatis nota est humilitas et mansuetudo.

Et percutiet terram virga oris sui.] *Virga oris* est acris objurgatio et increpatio, q. d. Christus peccatoribus non adulabitur; sed spiritu fortitudinis armatus liberrime, gravissimis verbis objurgabit homines terrenis desideriis deditos. Ex hoc spiritu, et hac virga manant illæ voces, imo fulmina contra Pharisæos Matth. 23. et contra divites ac voluptuarios Lucæ 6. quibus væ damnationis intentat.

Hanc virgam oris a Christo participant concionatores, non theatrici, non politici, non frigidi; sed Apostolici, zelosi et efficaces, qui urbes et orbem convertunt, uti fuerunt S. Dominicus, S. Vincentius Ferrerius, S. Bernardinus, et alii.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.] Primo, jussu suo pellendo, non tantum peccata, sed et dæmones, tum ex animabus hominum, ut ex impiis faciat pios, tum ex corporibus: dæmoni enim hæc expulsio est acerba instar mortis et interfectionis.

Secundo, et proprie, *impium*, id est, caput impiorum, scilicet Antichristum, occidet, uti explicat Paulus 2. Thessal. 2. 8. et simul cum Antichristo omnes impios sententia secundæ mortis, id est, damnationis æternæ, plectet.

5. Et erit justitia cingulum lumborum ejus: et fides cinctorium renum ejus.] q. d. Justitia et fides, id est veracitas sive fidelitas (hanc enim significat Hebr. אמונה *emuna*) perpetuo Christo adhærebunt more cinguli eum stringentes, ornantes et roborantes. Sicut enim Christi humanitas tota cingebatur a divinitate, ita et a justitia ac fidelitate, ut quæcumque diceret vel faceret, illa prompte, strenue et constanter secundum justitiam et fidelitatem semper diceret et faceret.

Nota. Hebræi per *cingulum* significant primo, adhærentiam et conjunctionem; secundo, robur et vires. Unde *dissolvi cingulum lumborum*, est vires amittere. Daniel. 5. 6. et *accingere lumbos* fortitudine, est strenuo et virili animo aliquid aggredi et facere, Proverb. 31. 17. Tertio, alacritatem et expeditionem, q. d. Christus erit accinctus ad justitiam et veritatem tuendam super terram. Quarto, pretium et amorem: sicut enim virgini fascia pectoralis, ita viro balteus est in deliciis, q. d. Christo regi justitia et fides erunt chara, et numquam deponentur, ac si essent ejus balteus. Ita Sanchez. Quinto, justitiam et fidem Christo fore propriam, perpetuam et immutabilem: tale enim suum cuique est cingulum.

Hinc secundo, aliqui per *cingulum* accipiunt gladium, quo per cingulum accingimur: hic enim decet Christum judicem et regem, Psal. 44. 1. *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam*.

Tertio, Chaldæus per *justitiam* intelligit fideles et ustoa, quibus circumdabitur Messias, juxta illud Isaiæ 49. *His omnibus* (fidelibus) *velut ornamento vestieris.*

Moraliter disco hic, quam principi cordi et curæ debeat esse, primo, justitia. Vere S. Aug. l. 4. de Civitate 4. *Remoto*, ait, *justitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinio?* et Cicero in Paradox. *Jus et æquitas vinculo sunt civitatum.* Augustus apud Senecam in Ludo: *Pietate et justitia principes dii fiunt.* Hesiod. in Theogon.

> Hoc ono reges olim sunt fine creati,
> Dicere jus populis, injustaque tollere facta.

Aristotel. l. 5. Polit. 10. *Rex*, ait, *debet et vult esse custos, ut nec opulenti injustum aliquid patiantur, nec plebs contumeliam accipiat.* Quare barbara est illa barbari vox apud Tacit. l. 15. *In summa fortuna id æquius, quod validius.* Et illa apud Lucan. l. 8.

> Sceptrorum vis tota perit, si pendere justa
> Incipit.

Et illa Spartiani in Caracalla, *Licet si libet.*

Secundo, fides. *Fides enim justitiæ fundamentum est*, ait Cicero l. 1. Offic. et *sanctissimum humani pectoris bonum*, ait Senec. epist. 89. Audi Silium Italic. ad fidem:

> Ante Jovem generata, decus divumque hominumque,
> Qua sine non tellus pacem, nec æquora norunt:
> Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

Quocirca Romani in Capitolio fidem vicinam Jovi opt. max. esse voluerunt, ut ajebat Cato; ut enim ille tutor humani generis, sic ista: *Nec ulla res vehementius remp. continet, quam fides*, ait Cicero l. 3. Offic. Est ergo fides justitiæ, ut sic dicam, παρήλιος æquo ac de clementiæ lumine, modestiæ lumen refulget.

6. Habitabit lupus cum agno.] Primo, Judæi hoc ad litteram accipiunt ut sonat, q. d. Tempore Messiæ lupus, pardus, leo, aliæque bestiæ cicurabuntur, nec amplius justis et bonis nocebunt. Unde ipsi colligunt necdum venisse Christum, quia adhuc leo lacerat, lupus vorat, serpens mordet. Quidam Catholici hoc applicant et explicant de Apostolis et Martyribus, quibus viperæ, leones et bestiæ in eos immissæ sæpe nocere non potuerunt. Verum non satis apposite; nam dicit Propheta: *Habitabit lupus cum agno*: jam si lupus proprie accipitur, ergo et agnus; nusquam autem videmus tempore Christi lupos habitare cum agnis. Secundo, quia dicit hoc universaliter futurum: constat autem multos Martyres a bestiis esse laniatos. Tertio, quia sequitur, *leo quasi bos comedet paleas.* Quid hoc ad Martyres? Quare merito Judæos refutat ex veteribus Rabbinis Galatin. l. 5. c. 8.

Secundo, Lactant. l. 7. Institut. c. 24. putat hæc ad litteram ut sonant, vere futura post judicium per mille annos, quibus Sancti cum Christo regnabunt in terra. Erit enim tunc aureum sæculum; et ita Sibyllas, quæ idem prophetarunt, quod Isaias hic, intelligit. Sic enim canit Cumæna apud Virgilium ecloga 4.

> Nec magnos metuent armenta leones:
> Occidet et serpens, et fallax herba veneni.

Verum hic fuit error Chiliastarum, sive Millenariorum, quorum auctor fuit Papias discipulus S. Joannis, ut dixi Apocal. 20. 4.

Dico ergo cum Patribus et Christianis interpretibus, hæc omnia metaphorice dici de hominibus quorum mores similes sunt bestiis istis. Quidam per efferatas, intelligunt Gentes; per mansuetas, Judæos, q. d. In Ecclesia Christi simul pacifice degent Judæi et Gentes. Ita Clemens Alexandr. 6. Strom.

Rectius alii per *leonem, lupum, aspidem* accipiunt quosvis homines fortes, potentes, rapaces et noxios; uti per *pardum*, irretitos variis erroribus et vitiis: hæ enim sunt maculæ pardi; per *agnum* vero, *hædum, vitulum, bovem*, infirmos, pauperes, mansuetos et laboriosos, q. d. In Ecclesia Christi simul quiete versabuntur justi et peccatores, mites et feroces, potientes et cholerici, pauperes et divites, infirmi et potentes. Per has ergo metaphoras significatur, quod Gentes feræ et barbaræ deposita feritate mansuescent, et cum hædis et agnis, id est, cum humilibus et simplicibus Christianis, sanctissime conspirabunt in unitatem fidei et Ecclesiæ, ut verbi gratia lupus, id est S. Paulus, qui spirans minarum et cædis in Christianos jure comparatur lupo Genes. 49. 27. habitet cum agno, id est cum S. Joanne et Petro, inquit S. Hieron. Sic et Orig. hom. 2. in c. 6 Genes. et ibidem Chrysost. hom. 23. Basilius hom. 10. Hexam. Greg. super Ezech. hom. 16. qui similiter accipiunt locum Oseæ c. 2. 18. ubi ait: *Et percutiam eum eis fœdus in die illo cum bestia agri, et cum volucre cæli, et cum reptili terræ.* Significat ergo Isaias, per Christi gratiam fore Gentium omnium unionem et concordiam, quæ omnis prosperitatis et felicitatis est mater. Id significavit Vespasianus Imp. nummo, in quo sculptæ erant pulchræ plenæque spicæ ex duabus manibus datis, simulque junctis egredientes: hoc enim innuit ex concordia et fide rerum felicium abundantiam dimanare. Idem significavit Julius Cæsar sculpens in nummo suo caduceum cum cornu copiæ: caduceus enim concordiam, cornu copiæ rerum affluentiam significat. Vide dicta c. 2. v. 4.

Pulchre hæc verba, *Habitabit lupus cum agno*, accommodat S. Ambr. l. de Virgin. militi Christiano, qui ut virginem pro fide Christi ad lupanar damnatam a stupro eriperet, commutans cum ea vestes, se pro ea substituit ideoque ad mortem damnatus, accurrente virgine, cum eoque de martyrio concertante, cum ea illius lauream adeptus est. Plura de hac sententia dixi Eccli. 13. 22. in fin.

Et puer parvulus minabit eos.] Fabulantur Gentiles Herculem adhuc in cunis existente elisisse serpentes: sed vere hoc fecit noster parvus Emmanuel, qui ab ortu cœpit Magos, pastores et alios sibi suoque Evangelio subjicere. Ita S. Justinus contra Tryphon. Rursum *puer parvulus* est humilis quivis Apostolus et prædicator, qui populum minat, id est, ducit, docet et regit. Ita S. Cyril. Hier. et alii passim. Hæc clarissime contigerunt in primitiva Ecclesia Actor. c. 4. v. 32. et etiamnum contingunt in conversione Brasiliorum, Japonum, Indorum: item in Religionibus bene constitutis, ubi maxime servatur et viget spiritus Christi: ibi enim videre est superbos et feroces fieri humiles et mites quasi agnos, ut etiam a parvulis et

simplicibus se regi sinant. Hoc est enim quod ajebat S. Franciscus: *Quanto contemptibilior est qui præsidet, tanto magis humilitas obedientis placet.* Unde et ipse ait S. Bonavent. in Vita ejus cap. 6. *Fratri, cum quo solitus erat ire, semper obedientiam promittere consueverat et servare, dicens obedienti nullum tempus transire sine lucro, ajebatque: Inter alio quæ dignanter mihi pietas divina concessit, hanc gratiam contulit, quod ita diligenter novitio unius horæ obedirem, si mihi Guardianus daretur, sicut antiquissimo et discretissimo fratri; nam subditus Prælatum suum non ut hominem considerare debet, sed in eo illum pro cujus est amore subjectus.* Vide similia apud Climacum gradu de obedientia. Significat ergo hic Isaias, in Ecclesia Christi fore summam humilitatem, pacem, subordinationem et omnium obedientiam sub quovis Prælato, etiam ignobili, indocto et imperfecto.

7. Requiescent catuli eorum.] q. d. Pax Christi perveniet ad natos natorum, et qui nascentur ab illis. Hoc est quod eleganter ait Tertull. lib. contra Hermogen. cap. 11. sub Christo *pecora bestiis coadixisse*, id est se consociasse quasi ex conventione et pacto.

Leo quasi bos comedet paleas.] Idem dicit et inculcat hic, uti et in sequenti metaphora, q. d. Sævi homines, superbi et sapientes deposita sævitia, superbia et tumore sæcularis doctrinæ, induent mansuetorum mores, cum iisque simul vivent, et utentur eadem cum illis mensa et cibo, tum corporali, tum spirituali: comedent enim non carnes, ut ante, sed paleas, id est mansuetorum et simplicium cibum, puta prima fidei rudimenta. Unde S. Ambros. l. 1. de Pœnit. c. 13. Legit: *Leo cum bove paleas comedet.* Ita Æschylus dixit, non esse in republ. alendum leonem, id est, homines immanes, superbos et tyrannos. Et Plato asseruit in sua republ. non domi alere diversa genera brutorum. Quin et Aristot. in Polit. hominem a lege et justitia alienum, ait esse pessimum omnium animalium. Denique S. Chrysost *Qualibet*, inquit, *bestia unum habet et proprium malum: homo autem omnia.*

Alii per *leonem* intelligunt homines indoctos, sed fide plenos; per *paleas*, simplicia Scripturæ verba sive ipsam litteram; per *triticum* vero, interiorem ejus medullam et sensum reconditum; atque prædici, quod homines idiotæ quales dixi, non capientes mysteria Scripturæ, nuda et simplici ejus lectione pascentur. Ita S. Hier. et alii.

8. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis.] Id est, infantes vix ab ubere depulsi non horrebunt aspides, sed cum eis ludent in eorumque antra manus fidenter immittent, hoc est, recenter conversi, etiam juvenes et pueri, libere et fiducialiter agent cum idololatris et tyrannis, cum regulis intrepide congredientur, iisque fidem annuntiabunt nec horrebunt, sed ambient mortem et martyrium: gaudebunt enim concionari tyrannis, qui initio volent eis nocere, sed ab eis edocti et cicurati abjecto infidelitatis veneno, credent Evangelio.

Audi exempla puerorum cum tyrannis certantium et triumphantium: Josaphat adolescens cum Abennar patre et rege certavit, et vicit; patremque ac totum regnum ad Christum convertit: testis est Damasc. in ejus historia.

Apud Homeritas, inquit Procop. et ex eo Baron. egregium virilis animi specimen edidit quidam puer Martyr, qui matrem aspiciens conjici in ignem, femur tyranni momordit, et ad illam procurrit, atque ita una cum matre sacrificium suaveolens per litationem ad Deum est transmissus: de quo plura Thren. cap. 3. vers. 27.

Victor Uticensis lib. 3. Wandal. narrat duodecim puerulos symphoniacos, segregatos per vim a Confessoribus orthodoxis, tentatos fuisse ab Arianis, primum blanditiis, deinde iterata fustigatione; sed constantes illi steterunt, ut Ariani erubescerent se superatos a pueris, et orthodoxi exsultarent et confirmarentur. Hos pueros, inquit, nunc *Carthago mira colit affectu, et quasi duodecim Apostolorum, eorum conspicit puerorum. Una degunt, simul vescuntur, pariter psallunt, simul in Domino gloriantur.*

Narrat Prudentius libro Peristephanon, seu De coronis, puerulum non adhuc septennem Romani Martyris nobilissimi rogatu, coram Asclepiade præfecto Dei unius essentiam et Christi deitatem, exploss deorum Ethnicorum multitudine, constanter asseruisse. Matre accersita jussit tyrannus carnificibus, ut pusionem in sublime tollerent, et virgis verberarent: cunctis flentibus ad tam immane spectaculum, mater imperterrito vultu, et serena fronte amore Christi contumax in doloribus stetit. *Porsus se sitire sæclomot*; mater autem eum increpans, dicit, *Christianum cedere morti non debere, aquam vitæ in Christo: sufficere: fontem illum perennem esse proximum, calicem infantium Bethleemiticorum esse exhauriendum.* Isaaci parvuli obedientiam, et septem puerorum ex Machabæorum historia constantiam commemorat. Puerulus virili animo virgas strepentes, et dolores vulnerum ridet, tortoribus et tyranno insultat victor. In rabiem actus Asclepiades puerulum capite mulctari jubet: mater natum gerebat amplexu, et sinu. Puerum poposcit carnifex, mater nec lacrymata est, tantum osculo impresso ei valedixit, et dum amputat cerviculam carnifex, mater psallere docta ex Davidis Psalm. 116. canebat: *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus.*

Cum Valentis Imp. Præfectus Edessæ multorum militum manu stipatus, ut Imperatoris in Christianos iram exsequeretur, ad templum, quo ipsi convenerant properaret; mulier quædam paupercula filiolum suum manu trahens ad martyrium currebat, et ordinem satellitum Præfecti interrumpebat. Indignatus autem Præfectus mulierculam ad se duci jubet, illamque alloquitur, dicens: *Quo tam incondite curris, infelix mulier?* Cui illa: *Quo alii*, inquit, *currunt.* Ille vicissim: *Non audisti*, inquit, *Præfectum cunctos interempturum, quos ibi repererit?* Mulier: *Audivi*, ait, *et ob eam causam festino, ut et ipsa ibi inveniar. Sed cur*, inquit, *adducis et puerum?* Respondit illa: *Ut et ipse ejusdem coronæ sit particeps.* Audito hoc Præfectus admiratur convenientium dementiam, Imperatoremque accedit, ac instruit, eunctos esse pro fide sua mori paratos, nec consonum esse rationi, ut tantus hominum numerus brevi tempore occidatur, atque ita Imperatori, ut iram poneret, persuasit. Ita Socrates l. 4 histor.

c. 18. De Iberis per ancillam Christianam captivam ad fidem Christi perductis, mira ex Ruffino et Eusebio narrat Baron. anno Christi 327.

Rursum *delectabitur infans super foramine aspidis*. Id est, simplices fideles gaudebunt ejicere dæmones de corporibus obsessorum, qui recte vocantur foramen aspidis. Completum est hoc in Apostolis, quibus a Christo datum est calcare super serpentes et scorpiones, et super omnem fortitudinem inimici. Ita S. Hieronymus.

Ev ABLACTATUS, id est, provectior jam in fide, etiam ad CAVERNAM REGULI,] id est, ad gentes feras, irrumpet, imo in eorum antris, specubus (uti fit apud Indos) fanis et delubris Christi fidem prædicabit. Ita S. Hier. et alii, præter S. Cyrillum, qui per aspidem hæreticos intelligit: per regulum dæmonem.

Ita S. Franc. Xaverius in India mittebat pueros, qui fidem Christi docebant parentes et vicinos, idola eorum demoliebantur, atque per crucem et pias preces infirmos curabant, et dæmones ab energumenis pellebant, uti narrat Tursell. in ejus Vita l. 2. c. 6. et 7.

Ita et Gaspar Barzæus Xaverii discipulus, puerorum agmen in processionem ducens Armuziæ in mesquitam sive ecclesiam Mahometis irrupit, et in culmine crucem Christi defixit: perculsi Saraceni fugerunt, ædemque occuparunt Christiani, quam expiatam B. Virgini victrici a monte cognominatæ dedicarunt, uti narrat P. Nicolaus Trigsotius in ejus Vita l. 2. 19.

Ita Brasilios et alios Indos nostri Patres aliique converterunt, maxime per eorum pueros. Hi enim pueri quasi rasæ tabulæ tenacius imbibebant christianismum, eumque parentibus aliisque instillabant.

9. NON NOCEBUNT.] Scilicet qui prius erant virulentissimi idololatræ, jam ad Christum conversi, non amplius nocebunt fidelibus in Ecclesia, quæ est mons Dei sanctus. Ita S. Hieronym. Quare perperam ex hoc loco infert Lutherus: Ergo in Ecclesia non licet occidere hæreticos; inferre enim debuisset: Ergo hæretici (bi enim sunt serpentes et aspides) non occident, neque nocebunt Christianis in Ecclesia: licet enim videantur eis nocere, tamen revera non nocent; sed eos exercent, et in doctrina ac virtute crescere faciunt.

9. QUIA REPLETA EST TERRA SCIENTIA DOMINI,] cognitione Dei: hoc est quod ait Psaltes Psal. 8. *In omnem terram exivit sonus eorum*. Ita S. Hieron. Cyrill. et alii. Porro τὸ *quia* significat mutationis hujus causam esse scientiam Domini: hæc enim animos mutat et mansuefacit: quis enim noscens serioque cogitans Christum Deum humilem, mitem, pauperem, sobrium etc. non statim ponat cristas, iras, avaritiam, gulam, etc. Ita qui serio ad Christum convertuntur, cum ante crudelitate essent leones, voracitate lupi, veneno reguli; fiunt mansuetudine agni, sobrietate hædi, candore vituli: hæc est admiranda Evangelii vis, quod feros animus perdomet. Inepte colligunt ex hoc loco Lutherus et OEcolampad. licere laicis et idiotis sacræ Scripturæ cognitionem et explicationem profiteri: hæc enim scientia non est doctrina doctorum; sed disciplina fidelium quam ipsi ut discipuli haurire et augere debent per instructionem et prædicationem Apostolorum et Doctorum. Scientia ergo hæc est fides in Christum, quam habent omnes Christiani, in qua tamen crescere et perfici debent audiendo doctores se.

SICUT AQUÆ MARIS OPERIENTES,] scilicet terram aliquam, q. d. Sicut aquæ maris exundantes, terram vicinam occupant et operiunt: sic Ecclesia toto orbe et in omni terra dispersa, doctrina prædicationis Evangelicæ inundabitur, et operietur. Ita S. August. lib. de Unitate Eccles. c. 7. et Eusebius lib. 2. Demonstr. 4. Aut, ut Guevara in Habacoc 2. q. d. Sicut mare tellurem cingit et ambit, ita et fides Deique cognitio totum orbem ambiet.

Carpit hic nostrum Interpretem Forerius: negat enim ex Hebræo verti posse *aquæ maris operientes*, quia inquit, in Hebræo diccodum fuisset כמי לים *cammi laiom*, in regimine; jam autem habetur in statu absoluto, כמים לים *cammaim laiam*, id est, *sicut aquæ mare operientes*. Verum respondeo. Familiaris est Hebræis enallaga casuum, æque ac modorum et temporum: sæpe enim ponunt statum absolutum pro regimine, sive nominativum pro genitivo, et vice versa. Unde et Leo Hebræus hic vertit: *Sicut aquæ maris operientes*.

Fateor tamen proprie verti posse cum Septuag. Pagnino, Forerio et Vatabl. *Sicut aquæ mare operientes*, ut mare ponitur pro alveo, vel cratere maris, q. d. Sicut aquæ operiunt alveum maris, aut etiam superficiem maris cum exæstuant, uti aqua vel vinum operit craterem, cum is superplenus est, et supereffluit: sic etiam cognitio Dei in lege nova exubarat: et super omnes funditur. Simili enim modo ait Habacuc cap. 2. 14. *Quia replebitur terra, ut cognoscant gloriam Domini, quasi aquæ operientes mare*, habr. על הים *al haiom*, id est, *super mare*, id est, sicut aquæ copiosæ et fluctus exæstuant et ebulliunt supra mare, ut supereffluant, et terras vicinas inundent et obruant. Ita Theoph. ibidem et Guevara. Tertio, idem Guevara ibidem vertit, *sicut aquæ e mari operientes* (ut ל ponatur pro מן *min*) id est, veluti si mare redundaret, ut operiret terram, sicut in diluvio accidit, et alias sæpe. Nam Pyrrham et Antissam circa Mæotim Pontus abstulit; Elicen quoque et Buram in sinu Corinthio, quarum in alto vestigia exstitisse suo ævo testatur Plinius. Atlantis insulam mare sorbuit; et, si credimus Platoni, quidquid contegit Atlanticum mare, olim insula fuit.

10. IN DIE ILLA, RADIX JESSE, QUI STAT IN SIGNUM POPULORUM, IPSUM GENTES DEPRECABUNTUR.] Est hebraismus, quem latine ita clare exprimas: *Erit radix Jesse stans in signum populorum*; vel ut Vatabl. *Tunc usu veniet, ut radicem Jesse quæ stat in signum populorum, gentes quoque requirant*. Nota primo. Radix Jesse vocatur surculus ex radice Jessæ natus, puta Christus: hinc ait *qui*, non, *quæ*, quia transit a typo ad antitypum, scilicet a radice ad Christum.

Secundo, Hebræi repetunt idem, ponendo pronomen demonstrativum vel relativum simul cum suo antecedente, ut *radix Jesse et ipsum*; ideoque τὸ *radix* ponitur in nominativo absolute, quia sequitur accusativus *ipsum*, quem poscit, verbum *deprecabuntur*: suffecisset enim dicere: *Radicem Jesse gentes deprecabuntur*. Sic Psal. 10. 4. dicitur: *Dominus in cælo sedes ejus*, id est Domini sedes est in cælo. Tertio, *signum* hebr. est נס *nes*, id est vexillum, quo significatur Emmanuelem fore imperatorem, qui elevabit vexillum,

ad quod omnes gentes confluent. Sonus ergo est, q. d. Cum ita prædicabitur Evangelium, uti dixi, tunc surculus iste e radice Jessæ germinans, puta Christus, exaltatus in crucem, ibique erectus in vexillum, omnes, tam Judæos quam Gentes, trahet ad se et sua castra, ut illum requirant, in eum sperent, ejusque opem invocent, qua hostes suos, diabolum, peccatum, carnem et mundum devincant. Hoc est quod ait Christus Joannis 12. 32. *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum.* Ita S. Hieron. imo S. Paulus Rom. 15. 12. Vide ibi dicta.

Et erit sepulcrum ejus gloriosum.] Quia de signo crucis, quod infame erat, egit Propheta, hinc hanc infamiam abstergit dicens, quod crucifixi Christi ducis nostri sepulcrum erit gloriosum. Hebr. est: *Et erit requies ejus gloria.* Jam per requiem accipi potest quidquid Christi mortem consecutum est, ait Sanchez. Nam primo, mors Christi fuit gloriosa, quia eam terræmotus, lapidum crepitus, et cœli luctus solisque eclipsis honestarunt. Secundo, resurrectio Christi fuit gloriosa. Tertio, nominis ejus ante despecti mira facta est exaltatio. Unde Septuag. vertunt: *Et erit requies ejus honor.* Quarto, sepulcrum ejus fuit gloriosum, q. d. Requies Christi a labore et morte, et id quod opprobrio crucis et mortis successit, ut sepulcrum, nominis exaltatio, resurrectio, triumphus, gloriosa fuerunt. Quocirca S. Chrysost. hom. *Quod Christus sit Deus*, diserte docet, quod Christi passio, crux, sepulcrum, omnesque ignominiæ post requiem, id est mortem, in gloriam et triumphum sunt versæ, quod S. August. lib. 1. de Consensu Evangelist. 31. ostendit fuisse insolubile signum divinitatis.

Mystice, *erit requies ejus gloria*, id est Christus post mortem requiescet, et gloriosus erit in animis credentium, ait S. Hieron. et Cyrill. unde sequitur: *Et erit in die illa: Adjiciet Dominus, etc. ad possidendum residuum populi sui.*

Rursum, *requies* hæc est Ecclesia, ejusque Sacramenta, maxime Eucharistia, in qua Christus requiescit, quæ vere gloriosa est, unde Chald. vertit: *Et erit locus mansionis ejus in gloria.*

Anagogice, *requies*, id est, beatitudo Christi, ejusque fidelium, erit gloria cœlestis. Ita S. Basilius.

Porro per *requiem* Noster optime accepit *sepulcrum*: ibi enim post vitæ labores et agones Christus mortuus requievit.

Sepulcrum autem Christi fuisse gloriosum patet primo, ex terræmotu et resurrectione Sanctorum, quæ ex morte Christi jamjam sepeliendi secuta est, Matth. 27. 51.

Secundo, quia S. Helena sepulcrum Domini magnificentissimo templo exornavit, in quo postea Godefridus Bullonius recuperator terræ sanctæ, et primus Hierosolymæ rex, ac deinceps omnes alii Hierosolymæ reges sepulti sunt, uti Willelmus Tyrius in historia Belli sacri testatur: unde etiamnum ibidem nobiles decorantur titulo Equitum, fiuntque Equites Aurati, teste Adrichomio, p. 177.

Tertio, quia a multis sæculis etiamnum ad sepulcrum Domini, licet inter medios Turcas situm, celeberrima est fidelium ex toto orbe peregrinatio, ad quos recipiendos Franciscani Patres suum ibi semper habent Patriarcham, et sui ordinis perpetuam residentiam: nec Turca licet infensus Christianis umquam illud evertere ausus est, licet id Pontifici se facturum minatus sit, nisi ipse cogeret Emmanuelem regem Lusitaniæ Indicam expeditionem dimittere; sed partim ob lucrum et vectigal, quod a peregrinantibus percipit, partim ex reverentia et metu, ne Deus hoc ejus sacrilegium puniat, hactenus minas hasce exsequi non sustinuit, uti Osorius et alii narrant.

Quarto, quia ibi multa facta sunt et fiunt miracula: nam peccatores convertuntur, dæmones fugantur, morbi curantur: testis est S. August. 22. Civit. 8. Unde ibi Maria Ægyptiaca peccatrix conversa est, indeque ivit in eremum, ubi per 47. annos sine cibo in oratione et lacrymis sanctissimam egit vitam: testis est Zozimas oculatus testis, qui ejus Vitam scripsit.

Narrat Sophronius in Prato spir. c. 48. Cosmianam uxorem Germani patricii, hæresi Severi infectam, adiisse sepulcrum Domini; sed a B. Virgine apparente fuisse repulsam, ne illud ingrederetur, nisi veram fidem amplecteretur. Quare confusa et pœnitens, fidemque amplectens, et communicans admissa fuit ad S. sepulcrum, illudque venerata est. Et capite 49. narrat Palæstinæ Ducem volentem ingredi S. sepulcrum, ab ariete apparente, et cornibus eum impetente, fuisse rejectum, idque sæpius, eo quod Severianus esset: quare abjecit hæresim, et communicans calici Domini, libere permissus est illud intrare et venerari.

Audi quid ex S. Augustino scribat Gregor. Turonens. de Gloria Martyr. c. 7. *Terra ipsa insuper quæ Domini adjacet sepulcro, divinam quamdam ex Dominico corpore proxime posito virtutem hausit, ut merito fideles illuc peregrinantes ovide solerent ex ea accipere, quo tum ad morbos curandos, tum etiam ad dæmones fugandos uti consueverunt.* Deinde idipsum confirmat testimonio S. August. *Est ejus rei locuples testis S. Augustinus, dum hæc ait de Hesperia viro tribunitio: Acceperat autem ab amico suo terram sanctam de Hierosolymis allatam, ubi sepultus Christus die tertio resurrexit; eamque suspenderat in cubiculo suo, ne quid mali etiam ipse pateretur. At ubi domus ejus ab illa infestatione purgata est, quid de terra illa fieret cogitabat, quam diutius in cubiculo suo reverentiæ causa habere nolebat. Forte accidit, ut ego et collega meus Maximinus Episcopus in proximo essemus, ut veniremus rogavit, et venimus; cumque omnia nobis retulisset, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam possent Christiani ad celebranda quæ Dei sunt congregari.*

Quinto, sepulcrum Christi gloriosum est annua repræsentatione et pompa, qua fideles multis in locis Sabbato sancto quotannis solent magnificum Christo passo et mortuo sepulcrum excitare, ejusque sepulturam gloriosam repræsentare.

Denique sepulcrum Christi gloriosum fuit, magnifica Christi ex eo resurrectione, qua illud per dotem subtilitatis penetravit.

Rupertus Tuitiensis l. 8. de Divin. officiis c. 4. narrat anno Domini 1111. contigisse Leodii in monasterio S. Laurentii, cum Sabbato sancto caneretur antiphona, *Mulieres sedentes ad monumentum*; Religiosi cujusdam cingulum, quo erat succinctus, ante pedes ejus quasi projectum exsilivisse, quod arripiens

ipsa ut se rursum cingeret vidit nodo astrictum et clausum, atque sibilum audivit:

Sic potuit clauso Christus prodire sepulcro.

Simili miraculo annuli e zona elausa elabentis in terram sine ulla annuli aut zonæ fractura, Christum e clauso virginis matris utero prodiisse, demonstrat S. Augustin. libr. 22. de Civit. c. 8.

Pari modo sicut Christi, ita et Christianorum illustrium sepulcra voluit Deus esse gloriosa, ut etiam in iis, non tantum in suo Christus esset gloriosus. Ita S. Catharina martyrium subitura oravit: *Da, Domine Jesu Christe Deus meus, ut hoc corpus meum, quod pro te fuit concisum, non possit ab iis aspici qui quærunt illud.* Deus itaque honorans et exaudiens Martyrem suam, misit angelos, qui corpus ejus composuerunt, visique sunt ab iis qui præsentes erant, illud in Sina montem deducere. Ita habet ejus Vita.

S. Sebastianus telis confixus projectus in eloacam noctu apparuit S. Lucinæ, jubens ut corpus suum e cloaca tolleret, illudque perduceret in Catacumbas, et sepeliret juxta vestigia Apostolorum: quod ipsa præstitit.

S. Armogastes Episcopus, insignis fidei contra Arianos propugnator anno Domini 456. moriturus se jussit sepeliri sub arbore, quem suffodientes conspiciunt sarcophagum splendidissimi marmoris præparatum, qualem forte nullus omnino regum habuit, inquit Victor lib. 1. Wandal.

Theodoricus Abbas S. Remigii discipulus, qui a mortuis suscitarat filiam Theodorici, filii Clodovei regis Francorum, cum multas virtutes operatus esset, et angelis eum suscipientibus eum gloria migrasset; Theodoricus rex ad monasterium veniens sanctum corpus propriis humeris ad sepulerum evexit. Ita Usuardus in Martyrolog. Julii 1.

S. Ermelondis virgo corpus affligens jejuniis et pœnitentiis, moritura honorata fuit angelorum choris Christo canentibus gloriam, et quis Christo fuit dilecta, ab ipsis est officiosissime sepulta, inquit auctor Vitæ 29. Octobris.

S. Petrus Abbas in mari demersus, ignobili loco a loci incolis sepultus est. Sed Deus, ut quanti esset meriti ostenderet, omni nocte supra sepulerum ejus misit lucem radiantem: quod advertantes incolæ, eum Bononiam traustulerunt, et in ecclesia honorifice sepelierunt, ut refert Beda lib. 1. histor. Anglic. c. 33.

B. Sigismundus Burgundiæ rex, cum a Clodomiro tribusque ejus fratribus filiis Clodovei Franciæ regibus injuste regno et vita spoliatus esset, atque cum conjuge et liberis in profundum puteum præcipitatus, mox in puteo clara lux refulsit, ac S. Mauritius cum Thebæis (quorum corpora in eadem urbe Agaunensi quiescebant) S. Avito apparens, eorum in cœlis gloriam demonstravit, uti narrat Gregor. Turon. lib. 3. de Gest. Franc. cap. 6. et lib. de Gloria Martyr. cap. 71. et 75. Baron. et alii.

S. Cerbonius Episcopus Populonii jussit morians se in sua ecclesia, licet a Longobardis Insessa, sepeliri: factum id est eis insciis et invitis; nam coorta ingenti procella, quæ omnes dispulit, sola navis qua vehebatur Sancti corpus, immunis fuit a pluvia circumquaque depluente, uti refert S. Greg. l. 3. Dial. 11.

Anno Domini 1007. mortuus est Ratisbonæ S. Romualdus Abbas S. Emmeranni, cujus feratro Henricus Germanorum Rex, et postea Imperator, proprium supposuit humerum, ut illud ad sepulturam deferret, uti ex Arnulpho Comite refert Baronius.

Anno Domini 1079. elevatum est S. Gerardi Martyris corpus, et Ladislai regis Hungariæ ac principum humeris translatum, honorificeque depositum miraculis coruscat, ut habet ejus Vita 24. Septembris.

S. Constantius Episcopus Perusinus et Martyr sub Antonino Pio, eum cœlesti monitu honorifice sepeliretur a Leviano viro probo, irrisus fuit tam Levianus quam ipse Sanctus a duobus viris: qui mox cæcitate percussi, pœnitentes, tactu corporis Martyris oculorum lumen receperunt. Ita habet ejus Vita 29. Januarii.

Hinc secundo, voluit Deus et Ecclesia, fidelium sepulturam cantu, tædis, cereis, floribus, campanarum pulsu, vestibus pretiosis, etc. ornari. Narrat Ven. Beda lib. 4. hist. Anglor. cap. 7. et ex eo Baron. anno Christi 681. eum in quodam monasterio Britanniæ pestis multos absumeret, atque Abbatissa Edilburga dubitaret, quo loco defunctas sorores sepeliret, locus ei divinitus ostensus fuit. Nam post psalmodiam matutinam lux cœlitus dimissa, velut linteum magnum venit super omnes, in cujus comparatione sol meridianus videbatur obscurus: inde in meridianam monasterii partem secessit, ibique aliquamdiu morata, et ea loca operiens, sic videntibus cunctis ad cœli alta se subduxit, ut nulli esset dubium, quin ipsa lux quæ animas famularum Christi esset ductura, vel receptura in cœlum, et corporibus earum locum, in quo requietura, et diem resurrectionis essent exspectatura, monstraret.

Audi sepulturam S. Paulæ ex S. Hieronymo: *S. Paula, vidua nobilissima Romana, ut audivit sponsum vocantem ad mortem; Surge: veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea, quoniam ecce hiems transiit et recessit, pluvia abiit, sic læta respondit: Flores visi sunt in terra, tempus sectionis advenit. Et, Credo videre bona Domini in terra viventium. Ex hinc non ululatus, non planctus, ut inter sæculi homines fieri solet; sed psalmorum linguis diversis examina concrepabant: translataque Episcoporum manibus et cervicem feretro subjicientibus, cum alii Pontifices lampades cereosque præferrent, alii choros psallentium ducerent, in medio ecclesia speluncæ Salvatoris est posita.* Sed audi funeris pompam: *Tota ad funus ejus Palæstinarum urbium turba convenit. Quem monachorum latentium in eremo cellula sua tenuit? quam virginum cubiculorum secreta texerunt? Sacrilegum putabant qui non tali fœminæ ultimum præstitisset officium. Viduæ et pauperes, in exemplum Dorcadis, vestes ab ea præbitas ostendebant. Omnis inopum multitudo matrem et nutritiam se perdidisse clamabat. Quodque mirum sit, nihil pallor mutaverat faciem: sed ita dignitas quædam et gravitas ora compleverat, ut eam putares non mortuam, sed dormientem. Hebræo, Græco, Latino, Syroque sermone Psalmi in ordine personabant, non solum triduo, donec et subter ecclesiam et juxta specum Domini conderetur; sed per omnem hebdomadam, cuncti qui venerant suum funus, et proprias lacrymas credentibus. Venerabilis virgo filia ejus Eustochium, quasi ablactata super matrem suam, abstrahi a parente non poterat, deosculari oculos, ha-*

vere rultui, totum corpus amplexari, et se eum matre vells sepeliri.

Dum magnus ille Daniel Stylites extremum ageret spiritum, aderat Antistes Episcoporum, is erat Euphamius, cum aliis ad emigrationem animæ ejus: aderat et Raia mulier fidelissima, et vir quidam qui possidebatur a dæmone, ac porgebat ad columnam: qui et Sanctorum ad Sanctum adventum clamando aperte significabat, et eos suis appellabat nominibus; et ipsorum, ut qui convenissent, meminerat Angelorum. Deinde adjiciebat, fore, ut tertia hora ejus diei Daniel excedat ad Dominum, et a diuturna habitatione immundus expellatur spiritus. Quæ utraque suo tempore evenerunt. Quæ autem prius dicta est Rais, magnifice parabat ea quæ pertinebant ad sepulturam: et cum multos adduxisset artifices, et jussisset fieri tumulum in inferiori parte columnæ, et usque ad fastigium; statuit ex utraque parte tumuli homines, qui faces ferrent, et lampades tenerent in manibus, et ea canerent, quæ cani solent in decessu. Hæc ergo peracta sunt, et expulsus est immundus dæmon, cum multum hominem discerpsisset, inquit Auctor Vitæ S. Danielis.

Sanct. Gallus Arvernorum diaconus, et postea Episcopus, cernens ad tumulum S. Amabilis multa fieri miracula, ædificavit ei in prima templi fronte egregii operis testudinem, et sub ea altare, eoque transtulit solemniter sacrum illius corpus, psallente clero, populoque cereos et lampados gestante, ut habet ejus Vita.

Refert Jacob. Meyerus lib. 3. Annal. Flandr. anno Domini 1062. eum quidam fame enectus repertus esset juxta Aldemburgum, dum sepeliretur, sacerdos prohibuit ne pulsarentur campanæ, eo quod homo esset ignotus; sed ecce stupentibus cunctis per se æra illa miraculose personuerunt.

Tertio, bestiæ feræ Sanctorum corpora sepelierunt, vel tutatæ sunt. Ita cum S. Antonius vellet sepelire S. Paulum, duo leones plorantes pedibus suis terram effodientes, foveam illi paraverunt.

Sic leo pedibus eruit terram, fossamque effecit, in qua Zosimas corpus S. Mariæ Ægyptiacæ sepelivit. Porro invenit Zozimas corpus ejus mortuum eum hac inscriptione in terra: *Sepeli: Abba Zosima, miseræ Mariæ corpusculum, redde terræ quod suum est, et pulverem pulveri adjice, et ora Dominum pro me.* Ita habet ejus Vita 2. Aprilis.

S. Anastasii Martyris in Perside corpus anno Domini 627. canes illæsum servarunt, quod fideles deinde in S. Sergii Martyris monasterio honorifice sepelierunt. Ita habet ejus Vita, et ex ea Baron.

S. Stanislai Episcopi Cracoviensis et Martyris, a Boleslao rege occisi, corpus feris projectum aquilæ inusitatæ magnitudinis defenderunt a canibus et avibus.

Rursum, sepulcrum Martyrum erat altare: quia enim Martyres instar holocausti erant immolati Deo supra altare, hinc sub eo sepeliebantur, juxta illud Apoc. 6. *Vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, et propter testimonium, quod habebant.* Id fiebat primo, ut loco tam sacro honorarent Martyres; secundo, ut Martyrum corpora orantibus essent excitamentum devotionis et virtutis; tertio, ut Martyres eorum preces apud Deum offerrent et adjovarent. Hinc altare vocabatur Sepulcrum Martyris, Martyrium, sive Confessio. Hinc rursum hisce eorum sepulcris et altaribus superædificata ecclesia, vocabatur Martyrium. Ita in Concil. Chalcedon. vocatur Martyrium, id est ecclesia, S. Euphemiæ. Inde quævis ecclesia dicta est Martyrium, uti ecclesia Resurrectionis Hierosolymis in Golgotha erecta, dicta est Martyrium, ait Cyrill. Hierosol. catechesi 16. Vide Baronium in Martyrol. 6 Julii. Atque hæc est origo et causa cur Romæ hic in Vaticano, in templo S. Pauli, S. Laurentii, S. Sebastiani, S. Cæciliæ, S. Susannæ, et alibi passim in templis videamus gradus et descensus in cryptas, sive in sacella subterranea. In hisce enim cryptis proprie sepeliebantur Martyres: unde vocabatur ipsa crypta sive sepulcrum Martyris, Confessio vel Martyrium: supra quam deinde ædificabant altare et templum, quod exinde quoque Martyrium dicebatur. Atque hinc intelligimus illud quod toties in Vitis Sanctorum legimus: *Hic sanctus sepultus est in Confessione S. Laurentii, S. Susannæ, S. Priscæ, etc.* Nam *in confessione*, idem est quod in crypta vel sepulcro. Nec enim totum templum vocabatur Confessio, sed Martyrium, uti solerter annotavit Baronius.

Audi miram S. Luciani sepulturam ex ejus Vita, et ex Baron. anno Christi 326. Lucianus Martyr cum jussu Imperatoris Maximiani in mare projectus esset, magno lapide appenso, ut submersus nusquam appareret, et corpus ejus nullam assequeretur sepulturam; Martyr in somnis apparens cuidam Glycerio discipulo suo, qui tunc versabatur in adversa regione Nicomediæ, dixit ei: O tu, cum primum mane surrexeris, abi in hunc locum, ostendens locum littoris; te enim ibi conveniam. Ille assumens socios venit in locum, qui fuerat ei significatus. In eo autem ingens delphinus ascendebat e mari, et ad terram contendebat. Ferebat autem extensum mortuum, tamquam in lecto jacentem. Cumque accederet ad littus, fluctu sublime fuit sublatus, et terræ mortuum appulit. Atque ille quidem statim exspiravit. Hæc autem omnia cum S. Helena percepisset, ut erat Sanctorum Martyrum studiosissima, digno trophæo triumphum Martyris ornare decrevit, atque illic sumptuosam desuper basilicam erigendam curavit.

Narrat Baron. anno Christi 878. quemdam instinctu Photii violantem sepulcrum S. Ignatii Patriarchæ, cujus æmulus erat Photius, morte fuisse percussum. Quomodo irreverentia in sepulcrum S. Equitii sit punita, narrat S. Gregor. 1. Dialog. c. 4.

Exstat hic Romæ sepultura Thomæ de Vio Cardin. Cajetani, qui in D. Thomam et sacram Scripturam subtiles edidit Commentarios, humilitate ejus illustris: voluit enim sepeliri non in ecclesia Fratrum Prædicatorum, sed ante eam: eo quod ecclesia tali se indignum existimaret. Vidi ego sæpius lapidem sepulcralem, simpliciter ejus tantum nomine inscriptum: vidi et celebravi tanti viri humilitatem.

Denique glorioso sunt Sanctorum sepulcra, quæ corpora eorum a multis annis, imo sæculis emortua, integra adhuc et incorrupta cum carne et membris omnibus conservant. Vidi Tridenti integrum corpus S. Simonis pueri a Judæis occisi: vidi et Bononiæ in-

tegrum corpus S. Caharinæ Bonon. sedentis in cathedra. Ita hic nuper a Clemente VIII. Pont. integrum repertum est corpus S. Cæciliæ, quod omnibus sacrum horrorem et reverentiam incossit: ut merito jam templum ejus marmore et lampadibus plurimis semper ardentibus resplendeat, et ingredientibus cœli speciem objiciat. Pari modo gloriosum hic est S. Agnetis sepulcrum, æque ac S. Pudentianæ, S. Praxedis, S. Felicitatis, S. Susannæ, S. Alexii, cujus gradus (sub quibus in domo paterna delituit) ac imago B. Virginis, quæ Edessæ ejus latebras et sanctitatem patefecit, in ejus templo marmoreo ostenduntur, ac miro hominum concursu et veneratione celebrantur. Quin et ipsæ cryptæ et catacumbæ, in quibus sævientibus Imper. Christiani latebant et sepeliebantur, jam a fidelibus mire coluntur. Videre est multos prostratos ipsam terram, ipsa pavimenta, quæ olim calcarunt, demisse exosculari, suspiria et gemitus in cœlum emittere.

Porro quam gloriosa sint SS. Petri et Pauli sepolcra quis explicet? Videre est tres fontes ex reciso S. Pauli capite exsilientes, et ejus gloriam sæculis omnibus celebrantes. Videre est basilicas a Constantino in eorum honorem erectas, ac basilicam S. Petri in Vaticano a S. D. N. Paulo V. vere orbis miraculum, effectam et perfectam. Videre est Prælatos et Principes ad sepulcra eorum prosterni, pavimenti pulverem osculari, vota nuncupare, etc. Hæc est fama eorum posthuma, hæc est gloria omnibus Sanctis ejus, hæ coronæ, hi triumphi. Nulla jam supersunt sepulcra Pompeii, Scipionis, Augusti, Neronis, Trajani; periit memoria eorum cum sonitu: at sepulcra Apostolorum, Martyrum, Virginum marmore, auro et gemmis coruscant, celebrantur, et adorantur: quia beatam resurrectionem exspectant in gloria, qua jam animæ eorum fruuntur. Hæc virtutis est laurea. Constantinum Imper. vita functum Constantius filius intra basilicam SS. Apostolorum tumulare non est ausus, sed in ejus atrio. Quod expendens S. Chrys. hom. 26. in epist. 2. ad Corinth. ait: *Hic quoque* (Constantinopoli) *Constantinum Magnum filius ita demum ingenti honore se affecturum existimavit, si eum in Piscatoris vestibulo conderet: quodque Imperatoribus sunt in aulis janitores, hoc in sepulcro piscatoribus sunt Imperatores. Atque illi quidem, velut domini, interiores loci partes obtinent, hi autem velut accolæ ac vicini, præclare secum agi putarunt, si vestibuli janua ipsis assignetur.* Ostiarii ergo SS. Apostolorum sunt reges.

11. Et erit in die illa: Adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui.] Quænam est hæc secunda populi a Deo possessio? Primo S. Hieron. putat primam Dei possessionem fuisse Gentes, quæ prius ad Christum conversæ sunt; secundam Judæos, qui post Gentes credituri sunt.

Secundo, S. Thomas, Haymo, Dionys. Lyranus respondent primam possessionem fuisse fideles, quos Christus prædicans per se convertit; secundam fuisse eos, quos Apostoli post Christi ascensionem converterunt.

Tertio, alii primam possessionem censent fuisse in primo Christi adventu, secundam fore in secundo; tunc enim reliquiæ Judæorum salvabuntur.

Quarto, Sanchez primam possessionem fuisse dicit Ezechiam et Judæos quos Deus e manibus Sennacherib eripuit sibique vendicavit: secundam fuisse Judæos, qui a Cyro e Babylone in Judæam remissi sunt. Verum aliudit quidem Propheta, et quasi obiter perstringit reditum e Babylone quasi typum; sed sub eo alium nobiliorem intelligit. Unde

Quinto et optime, prima populi a Deo vocatio et possessio fuit, quando Deus Judæos per Mosen evocavit, et eduxit ex servitute Ægyptiaca, sibique in Sina per legem devinxit. Secunda fuit, qua Christianos per Christum a diaboli servitute liberavit, sibique in Sion per Evangelium astrinxit: illa enim prior fuit typus et figura posterioris, ut patet ex v. ultimo. Sensus ergo est, q. d. Sicut Deus ex Ægypto salvavit populum suum, et illis primam legem in tabulis lapideis dedit, itaque eos fecit suum populum suumque peculium, Exodi 19. 5. sic Christus adventu suo a peccato, et morte æterna liberabit fideles, dabitque novam legem, qua quædam ad veterem legem adjiciet, quibus illa perfectior reddetur; atque per prædicationem, fidem et gratiam suam possidebit corda credentium, totamque Ecclesiam in sempiternum.

Quod relinquetur ab Assyriis, et ab Ægypto, etc.] Recenset varias provincias, per quas ob bella et clades diversas dispersi sunt Israelitæ colligendi ab Apostolis, ut possideantur a Christo et Ecclesia: nam primo, abducti sunt in Assyrios a Salmanasar.

Secundo, in Ægyptum multi cum rege Joachaz a Pharaone Nechao abrepti sunt. 4. Reg. 23. vers. 33.

Tertio, fugerunt in *Phetros*, id est, in Arabiam Petræam, cujus metropolis erat urbs Petra; vel ad Parthos, vel potius in Phaturas, quæ est urbs Ægypti: ad hanc enim Judæi fugientes Chaldæos se contulerunt, ut patet Jerem. 44. 2. *Phetres* enim ut *Phatures* hebr. iisdem litteris scribuntur, et solis punctis discriminantur. Ita Sanchez.

Quarto, nomine *Ælam* olim continebantur Persæ, Medi, Sogdiani et Bactriani: postea tamen Elamitarum regio contracta fuit, et pars, quæ supra Eulæum flumen sita est, dicta est Elamitica; quæ infra, dicta est Susiana. Ita conciliandus est S. Hieron. qui cum Daniele c. 8. Susan collocat in Elamitide cum Gentilibus scriptoribus, qui volunt Susan partem fuisse Persidis, nempe regiam illorum, et quæ denominarit Susianam provinciam. Vide Pererium in c. 8. Daniel. lib. 9. quæst. 4. *Ælam* urbs regioni nomen dedit, quam Benjamin in Itinerario male confundit cum urbe Susan.

Quinto, *Sennaar* est Babylonia. *Emath* ad Libanum spectat, non longe distans a Damasco, a qua ad rivum, seu torrentem Ægypti longitudo terræ promissionis describitur in sacra Scriptura.

Sexto, *insulæ maris* vocantur Græcia, Italia, Hispania, et tota Occidentalis plaga, quæ quasi clauditur Oceani ambitu, longe contractior, quam vasta illa Asia et Africa. Ita S. Hieron. et Cyrill. Jam sensus est, q. d. Ubilibet locorum et gentium dispersi fuerint reliquiæ Judæorum, inde a Deo evocabuntur, et convertentur ad Christum, ut dixi cap. præced. vers. 21. Ita S. Hieron. Basil. Cyrill. et Procop.

12. Et levabit signum in nationes.] Sicut dux vexillum erigit, eoque convocat suos milites dispersos, vel profugos in alias regiones: ita Christus eriget

vexillum crucis, cruxque Christi prædicabitur et erigetur apud omnes gentes, quæ ad Christum conversæ, confluent ad hoc ejus vexillum, uti et reliquiæ Judæorum et Israelitarum: id cœptum est ab Apostolis, sed perficietur in fine mundi.

13. AUFERETUR ZELUS EPHRAIM, ET HOSTES JUDA PERIBUNT.] Sanchez per *zelum* accipit studium vindictæ, quo Deus et hostes Ephraim, id est, Samaritas et Judæos, puniendo persecuti sunt.

Verum S. Hieron. Basil. Cyrill. Vatablus et alii per *zelum* accipiunt simultates et odia, quæ inter regnum Ephraim, id est, decem tribuum, et regnum Juda fuerunt maxima. Unde explicans Propheta subdit: *Ephraim non æmulabitur Judam, etc.* q. d. Schisma, simultes et bella, quæ decem tribus contra duas assidue exercent, tunc cessabunt: *et hostes Juda peribunt*, id est, esse desinent; quia utrique simul redibunt, et convenient in unum ovile Christi. Id cœptum est impleri in Apostolis, quorum alii oriundi fuerunt ex decem, alii ex duabus tribubus, ait Eusebius, in diesque magis impletur, sed plenissime id fiet in fine mundi. Idem prædixit Ezech. cap. 37. 17. dicens duo ligna simul unienda.

OEcolampadius ex hoc loco colligit, hæreticos varias doctrinas proferre, et inter se dissectos esse; Christianos autem veros idem sentire, et inter se concordes esse. Euga, tenebrio, nihil umquam verius dixisti. Sed nonne contrarium Luthero in multis dogma fovisti? at in Eucharistico mysterio ab illo dissectus Zuinglianis adhæsisti? Igitur, te judice, tu Lutherusque tuus hæretici fuistis: Catholici, qui idem semper in omnibus fidei dogmatibus senserunt, et inter se concordes sunt, fuerunt et erunt, veri et orthodoxi sunt Christiani.

14. ET VOLABUNT.] Doctus interpres hæc refert ad tempora Machabæorum, qui ulti pristinas injurias Philisthæam sibi subegerunt. Porro volare in humeros Philisthiim, inquit, nihil est aliud, quam eos habere ad sarcinarum pondera, et ad omnia munera servorum obeunda subjectos.

Verum nos cum Patribus hæc de Gazensibus, Ascalonitis, aliisque Philisthinis ad Christum conversis accipimus, apud quos quam floruerit Ecclesia tempore S. Athanasii et Chrysost. videre est apud Adrichom. et Baron. hæc enim, uti et præcedentia, spectant Christi tempora et triumphos, q. d. Reliquiæ Judæorum, id est Apostoli, et alii ex eis credentes alacerrime ad Philisthæos, Syros, aliasque gentes etiam Orientales tum per terram, tum per mare navibus proficiscentur, ut eas a diaboli jugo ereptas Christo prædentur et subigant. Ita Thomas prædetus est Indiam, Bartholomæus Armeniam, Matthæus Æthiopiam. Ita sanctus Hieronymus, Basilius, Cyrillus. Vide can. 11. Porro involare in humeros vel cervices hostium, est militum acerrimorum, qui non nisi martem spirent, ita ut etiam in humeros et cervices gigantum involent et insiliant. Sic Jacob Genes. cap. 49. inquit Judæ: *Manus tua in cervicibus inimicorum tuorum.*

PER MARE.] Philisthæa enim mari Mediterraneo adjacet. Vatablus vertit, *ad Occidentem*, ut opponatur filiis Orientis. Scriptura enim per *mare*, quod est Occidentale Judææ, significat Occidentem, q. d. Apostoli subigent Christo tam Occidentales quam Orientales populos.

PRÆDABUNTUR FILIOS ORIENTIS.] Hi sunt Idomæi, Ammonitæ, et Moabitæ; aut potius Madianitæ, aliique posteri Abrahæ nati ex Cetura. Hi enim habitarunt ad Orientem posterorum Isaaci et Ismaelis (qui fuerunt primi Abrahæ filii) ideoque in Scriptura vocantur filii Orientis, ut dixi Genes. c. 25. v. 6.

IDUMÆA ET MOAB PRÆCEPTUM MANUS EORUM,] scilicet sequentur, q. d. Jussis et nutibus Apostolorum obedient. Solent enim principes et magistri non solum ore, sed et manu aut digito indicare subditis discipulis sua jussa; sed obstat quod Hebræa habeant: *Edom et Moab erit immissio manus eorum, et filii Ammon obedientia eorum*, id est, ut Septuaginta et Chaldæus, immittent (Apostoli) et injicient manus in Idumæam et Ammonitas, multosque ex eis facient obedientes et morigeros, id est, convertent ad Christum. Ita Vatablus. Hoc est quod ait Psaltes in persona Christi Ps. 59. 10. *In Idumæam extendam calceamentum meum.*

Rursum imponent eis manus baptizando et confirmando eos. Nonne hoc impletum est Actor. 10. 20. misso Petro Joppen? et Actor. 8. 40. a spiritu translato Philippo in Azotum? nam Azotus et Joppe sunt urbes Idumææ, ait Strabo. Aliter S. Hieron. Rupert. et Haymo, hæc non victoribus, sed victis et subactis tribuunt, q. d. Idumæi victi et subacti de more victoribus Apostolis manus dabunt. Solent enim victi supplices manus ad victores extendere, veniamque precari. Verum vox *eorum* victores respicit, non victos, ut patet.

Sed cur Noster pro *immissio* vertit, *præceptum?* Primo, aliqui causam dant, q. d. Idumæi et Moabitæ tam pii erunt, tamque sancte colent legem Evangelicam, ut possint esse quædam regula, norma, lex et præceptum manus Apostolicæ, id est Spiritus Sancti gratiæ, quam manus impositione acceperunt. Sic multi satis violenter explicant.

Secundo, alii, q. d. Præbebunt se faciles et obedientes Apostolis, ut manibus eorum formentur. Hoc melius est, sed non satisfacit.

Tertio ergo, videtur interpres *præceptum* novo usurpare, pro eo quod ante reliqua capitur, ut præceptum sit idem quod ante captum, a verbo præcipio, id est, antecapio, prævenio, præoccupo: tunc enim apte nostra versio respondet Hebræo, Sept. et Chaldæo, q. d. Primo, Apostoli immittent manum, primo capient, et fidei subigent Idumæos et Moabitas: hi enim Judæis sunt vicinissimi. Sic vocem *præceptus* et *præceptum* capit Livius, cum ait, *Tempore illi præcepto*; et Cicero 3. Tuscul. cum ait: *Hæc cogitantem fore beatum, præsertim si et tuis præceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos expavesceret*: *præceptis*, id est prægustatis, et ante captis, et vocem *præcipio* Virgil. ecloga 3.

Cogite oves, pueri: si lac præceperit æstus;

et Cicero l. 2. Offic. *Præcipient* (id est præoccupent) *orationis benigna multitudinis animos, ad benevolentiam alliciant militæ.* Utitur vero interpres hac voce *præceptum* potius, quam ante captum, vel, ut est hebraice, *immissio manus:* quia hoc præceptum Apostolorum vere quoque et proprie fuit præceptum; id est,

instructio, doctrina, jussio, scilicet active in Apostolis sed passiva in Idumæis; qoia ipsi eam in se receperunt, aiqoe se subdiderunt.

15. ET DESOLABIT DOMINUS LINGUAM MARIS ÆGYPTI.] Judæi omnia hæc ad litteram exspectant, quasi future sub Messia, sicut facta soot sub Mosa in mari rubro.

Nota. *Lingua maris* hebraice significat sinum, ostium, aut brachium maris, quod e mari in terram instar lingue excurrit, eamque allambit. *Lingua* ergo *maris Ægypti* est sinus maris Rubri, quo Oceanus in terram ad Ægypti fines, usque se insinuat. Ita Forerius, Vatabl. Sanchez bis, Masius, et Sarariua in Jesue 15. 2. Hunc enim Hebræi exeuntes Ægypto sicco pede transierunt, ut sequitur. *Flumen* est Nilus, qui septem rivis et ostiis in mare decurrit.

Jam est hic continua allegoria, quæ tantum significat, quod nullus fluvius, nullum mare, nulla obstacula viarum vel hominum impedimento sint futura Apostolis et aliis Christum prædicaturis; quia Deus hæc omnia vel amovebit, vel superare eos faciet: sicut Hebræis aquæ maris Rubri in transitu non obstiterunt, sed Dei nuto cesserunt; hoc enim illius fuit typus. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodor. et alii, quos citat Leo a Castro.

Secundo, *lingua maris* vocantur scopuli et promontoria, quæ e terra in mare instar linguæ promioent et excurrunt. Ita Plinius lib. 37. et Cæsar lib. 3. de Bello Gallico. Lingua ergo maris Ægypti vocatur promontorium, siva scopulus, in quo situm est Pelusium, ut respiciat Isaias ad ea quæ ibi gesta sunt ab Augusto Cæsare, sub quo natus est Christus. Is enim bellum gerens contra Antonium et Cleopatram, exercitum admovit ea parte, qua Ægyptus pene est inaccessa, nempe ad promontorium Pelusiacum, quod undique circumdatum est paludibus, cœno et voraginibus, teste Strabone lib. 17. Hæc autem Ægypti claustra tam facile et celeriter occupavit Augustus, ut fama fuerit id accidisse ipsa Cleopatra per Seleucum prodente, uti narrat Plutarchus in Antonio, et Dio Cassius lib. 51. Revera autem id contigerat, quia tunc Dei nutu ventus Auster violentissimus aquas paludum et Nili in mare propulerat, itaque paludes siccarat; quo factum est, ut milites Augusti, sicco pede, potuerint transire, at Augustus, victo et cæso Antonio imparli consorte, occuparit Ægyptum, factusque sit monarcha: idque factum est Dei consilio, ut scilicet hac ratione aditus Christi Evangelio tum in Ægypto, tum per totum orbem, utpote pacificum, et ad unum monarcham redactum, pateflaret. Et sic plana ad litteram hæc Isaiæ verba ut sonant, accipiunt S. Hieronymus, Procopius, et clarissima S. Cyrillus.

Summa ergo hujus prophetiæ est, quod Deus omnia impedimenta removebit, quæ fidei propagationi possent obesse, imo faciet ea ipsi prodesse.

Tropologice, S. Gregorius l. 33. c. 9. Moral. per linguam Ægypti intelligit sæcularem mundi doctrinam quam Dominus sua incarnatione destruxit.

ET LEVABIT MANUM SUAM SUPER FLUMEN.] Jam dixi flumen hoc esse Nilum; hoc enim Deus percussit, id est, flante vento, siccavit transeuntibus Apostolis, sicut siccavit mare Rubrum transeuntibus Hebræis, scilicet eo sensu quo explicui. Aliter Sanchez; censet enim hic continuo agi de reditu Judæorum e Babylone: Flumen ergo, inquit ipse cum Chaldæo, est Euphrates, qui in septem fossas et rivos dissectus et derivatus est a Cyro in gratiam Judæorum, qui cum illius imperio libertatem asperexerunt, ut tradunt Herodotus in Clio, Xenophon l. 7. Orosius, lib. 2. c. 6. Nam quo loco Euphrates in urbem Babylonem influit, ibi Cyrus altas et latas fecit fossas: cumque Babylonii ludis et poculis vacarent, Euphratem in has fossas derivavit, sicque sicco pede, milites in urbem immisit, et incautos oppressit. Verum, ut dixi, hæc Isaiæ oracula sublimiora sunt, nec Judæos Babylone redeuntes, sed Christum et Christianos spectant: et per flumen hic Nilum intelligi, patet ex septem rivis; hi enim in solo Nilo reperiuntur. Eadem Nili siccitas prædicitur inferius, c. 19. v. 5. Quod vero indicat S. Hieron. Nilum prius uno alveo fluentem, tunc primum in septem alveos fuisse derivatum, id cum veteribus historicis non consentit.

Theodoretus per *flumen* intelligit regnum et imperium, quod cum antea esset unum, a Romanis in septem provincias dicit dissectum; sed hoc tropologice dici jam ante Theodoretum annotavit S. Hieronymus.

QUI RELINQUETUR AB ASSYRIIS.] vide dicta v. 11.

CAPUT DUODECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Est hoc caput epinicion Jesu Christi victoris et salvatoris. Dixerat Propheta in fine cap. præced. quod Deus Apostolis et fidelibus complanaret omnia avia et invia, sicut Hebræis siccavit et complanavit mare rubrum. Quocirca sicut post transitum maris rubri, et liberationem a Pharaone, Moses et Hebræi cecinerunt Deo carmen eucharisticum Exodi 15. ita hic Isaias similia, imo majora Emmanuelis beneficia, quibus nos a peccato et morte liberavit, de quibus hactenus egit, hoc carmine quasi epiphonemate concludens, omnes Sionidas, id est, Christianos, ad gratiarum actionem invitat, utque in eo uno, venia et gratia jam ab eo accepta, contempta morte, diabolo, peccati conscientia, infirmitate carnis, et mundo, fidenter conquiescant, admonet. Docet enim redemptionis Christi effectum positum esse in animi tranquillitate et fiducia, in qua populus redemptus sancte conquiescit, et fretus ac subnixus Jesu auxilio nullum amplius malum metuit, sed haurit in jubilo aquas vivas salientes de fontibus salvatoris.

1 Et dices in die illa: Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi: conversus est furor
tuus, et consolatus es me. 2. Ecce Deus salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo:
quia fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus es mihi in salutem. 3. Haurietis aquas
in gaudio de fontibus salvatoris: 4. et dicetis in die illa : Confitemini Domino, et invocate nomen
ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote quoniam excelsum est nomen ejus.
5. Cantate Domino quoniam magnifice fecit : annuntiate hoc in universa terra. 6. Exulta, et lauda,
habitatio Sion : quia magnus in medio tui sanctus Israel.

1. Et dices, o turba conversa et redempta a Christo, in die illa,] quando completa in te videbis omnia, quæ hic de Christo Christique gratia et donis prædixi.

Confitebor, laudabo et gratias agam tibi, o Domine,] quoniam, cum esses mihi ob peccata iratus, per mortem Filii tui Christi conversus est furor tuus in clementiam et gratiam, qua condonans peccata mea consolatus es me.

Nota: Hoc tantum est Dei donum, ut Christianus in hac quiete conscientiæ, et spe salutis æternæ hilarescens, jugiter Deo gratias agere, psallere et exsultare debeat; adeoque tota vita ejus non aliud sit oportet, quam continua lætitia et laus Dei, ut quidquid cogitat, loquitur, agit, patitur, læto id faciat animo, ac in omnibus tam adversis quam prosperis laudet Deum, imo omnia alacris faciat et subeat ex amore et laude Dei. Ita jubilabit perpetuo, ac inchoabit vitam Sanctorum in cœlis, qui in felici pace gaudio et deliciis perenne canunt Alleluia. Hæc est vita excelsa, humana et terrena cuncta transcendens, cœlestis et beata. Hanc agunt Angeli omnes, tum ministrantes, tum magis assistentes, qui Dei immensam majestatem, gloriam, pulchritudinem ac beneficentiam contemplantes, semper exsultant, et admirabundi canunt: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum.* Hoc est juge eorum negotiosum otium et otiosum negotium. Beati qui hoc capiunt, beati qui hanc viam vitamque ineunt. Ita S. Franciscus accepta revelatione suæ prædestinationis et salutis, qua certo hujus doni se compotem esse et fore intellexit, noctes et dies nec edere, nec bibere, nec dormire, nec aliud quid facere poterat quam jubilare, ut gaudio ebrius nil eructaret, nisi hoc: *Laudetur Deus, laudetur Deus!*

Porro varii sunt gradus et modi laudandi Deum: primus est celebrando eum verbis et hymnis, v. g. iterando sæpius per diem : *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto*; et *Te Deum laudamus, te Dominum confitemur*, etc.

Secundus, vitando peccata (hæc enim sunt summa Dei contumelia et vituperium) etiam minima.

Tertius, insistendo sanctis actionibus et virtutibus præsertim charitatis et humilitatis (de quo dixi Daniel. 3. 9. 87.) eas referendo ad Dei laudem et gloriam, ut monet Apost. 1. Corinth. 10. 31. *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis; omnia in gloriam Dei facite.*

Quartus, studendo perfectioni, et insistendo heroicis operibus (uno enim tali sæpe plus honoratur et celebratur Deus, quam decem communibus) omnesque

tentationes, dolores et difficultates omnia dura et contraria generose superando ex amore et lauda Dei.

Quintus, meditando sæpe infinitam Dei excellentiam, sanctitatem, potentiam, amorem, etc. indeque se excitando ad abyssalem Dei reverentiam, laudem et glorificationem ut præ Deo nihil in mundo altum, nil magnum et sublime, nil laude dignum existimes, quin et teipsum despicias, dicasque cum Daniele: *Tibi, Domine, gloria; nobis autem confusio faciei nostræ*; ut cum S. Francisco: *Quis tu, Domine? quis ego? Tu es abyssus majestatis, sapientiæ, virtutis et gloriæ: ego sum abyssus nihili, ignorantiæ, peccatorum et miseriarum.* Utque optes ardenter in vita et morte, in lætis et tristibus, in tempore et æternitate mille (si fieri posset) linguis, mille cordibus celebrare Dei laudes.

Sextus, invitando alios vita et voce ad Dei laudem, præsertim eos qui Deum ignorant aut blasphemant, v. g. convertendo peccatores, Indos, Japones, etc. atque orando assidue: *Domine, sanctificetur nomen tuum*, ut omnes gentes et homines te agnoscant, colant, ament, glorificent. Rursum, invitando omnes Angelos et creaturas, etiam inanimes, ad Dei laudem, uti faciunt tres pueri in fornace Babylonis, Danielis c. 3. *Benedicite, omnia opera Domini, Domino*; etc. *Omnis spiritus laudet Dominum.*

Septimus et perfectissimus est, multa opprobria, persecutiones, ærumnas, verbera et mortem fortiter patiendo pro Dei gloria. Hinc maxima Dei laus est martyrium. Sic Christus in cruce patiendo acerbissima tormenta, convitia et mortem, maxime glorificavit Deum. Ita et SS. Innocentes, omnesque Martyres magis moriendo quam loquendo Deum confessi sunt, ejusque nomen celebrarunt. Ita S. Theodorus Martyr, dum ungulis costæ nudarentur, lætus canebat: *Benedicam Dominum in omni tempore*; alii: *Laus tibi, Christe*; alii: *Gloria Patri*; noster Campianus: *Te Deum laudamus.*

2. Ecce Deus Salvator meus.] Sic canit Moses Exodi 15. *Iste Deus meus, et glorificabo eum.* Vox *ecce* significat miram in rebus desperatis salutem eamque æternam quam attulit Salvator sive Jesus. Unde aliqui vertunt: *Ecce Deus Jesus meus*, quasi hic pueri et Emmanuelis nascituri, de quo hactenus egit, nomen significet; sic enim gaudii magnitudo, et amoris deliciæ magis exprimuntur. Ad verbum in Hebræo est: *Ecce Deus salus mea. Solus*, id est Salvator sive Jesus, q. d. Ecce Jesus, qui mihi tantam e tantis malis salutem attulit; quidni in eo totus exsultem? quid ulterius hurream? quid timeam? quid amem? quid sperem? quid dicam, nisi, Deus, meus, Jesus meus, et omnia? Hinc nomen salutis, id est Salvatoris, sive Jesu, hoc versu et sequenti ter repetit.

Non timebo.] quia nihil mihi amplius conscius sum nec ulla pallesco culpa: *Nihil* enim *damnationis* (nihil damnabile) *est iis, qui sunt in Christo Jesu*, Rom. 8. 1. In Hebræo elegans est rhythmus et paronomasia in voce אבטח *ebtach*, id est sperabo, et אפחד *ephchad* id est timebo.

Fortitudo mea.] Accepi a Jesu omne robur meum quo jugum dæmonis excussi et quo deinceps ejus illecebras, vires et peccata superabo. Pulchre et solide ex hoc loco docet sanctus Prosper. lib. 3. de Vita contemplativa c. 20. quæ et quanta sit fortitudo Christiana, ac cui nitatur, scilicet uni Deo: *Hæc*, ait, *animi fortitudo ab illo est nobis, cui cum Propheta cantamus: Fortitudo mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. Fortitudo nostra est, quia ita nos contra omnia vitia, invicta protectione, corroborat, ut animam nostrum nec blanda dissolvant, nec adversa dejiciant; et tunc laus nostra Dominus fit, si non nos de muneribus Dei, sed divina in nobis cupiamus munera prædicare.* Subdit deinde in quibus sita sit: *Is ergo cui est Dominus fortitudo animi, nullis carnalibus desideriis cedat, nullis voluptatibus acquiescat, ambitionem ac popularem gloriam ejiciat, non eum pecuniæ amor adducat, non acerbitas passionum damnorumque subjiciat; sit illi Deus laus tota, perfecta gloria, delectatio pura, spes certa, securitas firma, possibilitas sana, sanitas incorrupta, ut ei, quidquid carnalibus placet, displiceat; quidquid pretiosum videtur esse, vilescat; quidquid altidum, futurorum contemplatione sordescat; nec ab his quæ per gratiam elisit, se patiatur elidi.* Deinque addit eam non uni vitio, sed omnibus dominari debere: *Quando non ille fortis haberi solet, qui adeundis laboribus periculisque claruerit, aut frænandis voluptatibus, ac domandis institerit; sed ille magnus, ille sublimis, ille potens, atque dignus fortitudinis appellatione censendus est, qui nihil sibi vitii rebellare aut dominari permiserit.* Verum hoc et aureum.

Et laus mea, id est materia et objectum laudis, quam scilicet laudare assidue teneor, quemque jugiter laudo. et in quo exsulto; et, id est quia, factus est mihi in salutem,] in Salvatorem at Jesum; secundo, Jesus est laus mea active; quia scilicet facit me apud omnes laudabilem, et laude dignum. Alii pro *laus mea*, vertunt: *Musica mea, cantio, sive canticum meum est Dominus.*

Dominus.] Deus: hebr. est יה יהוה *Ia Ihova*; quod verti potest: *Deus Dei*, vel *Deus de Deo*. Rursum, *Ia*, est abbreviatum *Ihova*; hic est Jesus, qui per incarnationem semetipsum et exinanivit et abbreviavit.

3. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris.] Alludit ad fontem Siloe, cui comparavit Emmanuelem c. 8. 6. rursum ad petram, quæ Mosis virga percussa dedit fontem aquæ suavissimæ, ex qua populus siti aridus cum gaudio bibit: hæc enim petra typus erat Christi, qui flagellis et virga crucis percussus factus est fons aquæ spiritualis, quæ animas arentes, mœrentes et squalidas reficit et recreat. Unde huc allusit Paulus dicens, 1. Corint. 10. 4. *Omnes eumdem potum spiritalem biberunt (bibebant autem de spiritali, consequente eos, petra: petra autem erat Christus)* Imo Christus ipse Joan. 7. *Si quis sitit*, ait, *veniat ad me, et bibat*; et c. 4. 14. *biberit ex aquo, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vi tam æternam.* Ita Sanchez. Unde

Primo, S. Cyrillus et S. Hieronymus hic, et Origenes hom. 12. in Numeros, et Procopius in cap. 1. Genesis, per *aquas* has accipiunt sacram Scripturam et doctrinam Evangelicam, quam haurimus a Christo.

Secundo, S. Ambrosius in Psalmum 4. et 37. per *aquas* has intelligit Ecclesiæ Sacramenta, quæ de vulneribus Christi, quasi de fontibus fluxerunt, maxime

calicem Eucharisticum unde et Origenes supra intelligit baptismum. Hæ enim sunt aquæ salutiferæ.

Tertio, alii per *aquas* accipiunt abundantissimam Spiritus Sancti gratiam, consolationem, devotionem, charitatem, lacrymas: quæ omnia manant de Christi meritis, et fonte sanguinis ejus. Unde aliqui pro *de fontibus*, vertunt *de visceribus Salvatoris*; tum quia viscera Christi fuere fontes sanguinis pro nobis effusi; tum quia Hebræum מעיני *moione*, id est *fontibus*, per apocopen est מעי *mei*, id est, *visceribus*, illudque includit.

Quarto, S. Bernardus serm. 1. de Nativitate, qui est de fontibus Salvatoris, accipit aquas remissionis, discretionis, devotionis, zeli et vitæ æternæ: *Sicut*, inquit, *in paradiso terrestri fuere quatuor fontes, qui universam irrigarent terram: ita in Christo, qui noster est paradisus, quatuor est reperire fontes: primus fons est misericordiæ, ad diluendas culpas aquis remissionis; secundus fons sapientiæ, ad potandam sitim nostrum aquis discretionis; tertius fons gratiæ, ad irrigandas plantas bonorum operum aquis devotionis; quartus fons est charitatis, ad condiendum et decoquendum nostros affectiones aquis æmulationis, et de istis intelligi potest illud Isaiæ: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris. Adde quintum qui est fons vitæ, quem post hoc sæculum repromittit, ad quem sitiebat Propheta, cum diceret: Sitivit animo mea ad Deum fontem vivum. Fortasse propter hos quatuor fontes quatuor in locis vulneratus est Christus adhuc vivens in cruce; propter quintum cum jam tradidisset spiritum, transforatus est in latere.*

Quinto, idem Bernardus serm. 66. inter parvos, per *fontes* hos accipit primo, fontem veritatis, e quo fluunt aquæ judiciorum; secundo, fontem sapientiæ, a quo manant aquæ consiliorum; tertio, fontem virtutis, e quo scaturiunt aquæ præsidiorum; quarto, fontem charitatis, ex quo profluunt aquæ sanctorum desideriorum; quæ deinde ipse fusius prosequitur. De his verum est illud Euripidis in Medea:

Sursum sacrorum fluviorum feruntur fontes.

Hæc omnes expositiones veræ sunt, et fere eodem recidunt.

Hinc unum Christi nomen est *fons patens*, Zachar. 13. *Erit fons patens domui David*; de cujus aquis multa pulchre habet sanctus Gregorius, homilia 29. in Ezechielem.

4. ET DICETIS, id est propterea dicetis: CONFITEMINI DOMINO,] celebrate Dei in nos beneficentiam. Solet memores beneficii, et lætitia gestientes impares se agnoscere, ut gratias referant Deo tam benefico; quare et alios etiam Angelos et Sanctos, quin et creaturas omnes inanimas invitant, ut secum et pro se gratias agant Deo, eumque laudibus celebrent. Ita fecerunt tres pueri in fornace Babylonia, et David, Psal. 148. uti dixi v. 1.

NOTAS FACITE IN POPULIS ADINVENTIONES EJUS,] id est consilia, cogitationes, vias et molimina ejus in redemptione generis humani. Septuag. vertunt, *gloriosa ejus*, scilicet opera miraculosa ejus.

QUONIAM EXCELSUM EST NOMEN EJUS.] Quamquam nomen Jesu Christi sit laude omni et gloria excelsius, vos tamen, o redempti, laudibus et festis celebrate quantum potestis nomen quod ipse passione et resurrectione sua promeruit, ut scilicet in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum.

5. MAGNIFICE FECIT.] Septuag. *Fecit excelsa*, id est res admirandas, sublimes et magnificas.

6. EXSULTA.] Jubila quantum potes: quidam vertunt: *Hinni*; alii: *Exalto* vel *intono*. Hebræum צהל *tsahal* significat valde et totis viribus clamare, uti faciunt equi hinnientes.

SION cœtus fidelium, Ecclesia sancta; quia MAGNUS, exaltatus et gloriosus, IN MEDIO TUI est SANCTUS ISRAEL.] Scilicet Deus Israelis; ipse enim longe aliter, et sublimius est in medio tui, quam fuerit in medio Synagogæ, vel etiam in medio tui dum viveret, ante ascensionem in cœlum; nam tunc fuit in te hominens docens, miracula faciens, moriens, et in viscera terræ descendens; post ascensionem vero gloriosus est in cœlo; et adhuc in Venerabili Sacramento in Ecclesiæ militantis medio permanens.

Alludit ad nomen Emmanuelis, id est nobiscum Deus, nam: *In medio tui*, idem est quod tecum, aut inter te.

Hujus hymni et jubilationis exempla clarissima exstiterunt in primis Christianis et Martyribus. Atque, ut alios taceam, sancti Processus et Martinianus custodes sanctorum Apostolorum Petri et Pauli in carcere Mamertino, videntes eorum cœlestem vitam et doctrinam, conversi sunt ad Christum: cumque aqua deesset, sanctus Petrus, facto in saxo Tarpeio signo crucis, fontem elicuit, quem etiamnum fluentem cernimus et gustamus, indeque eos baptizavit. Qui mox tanta gratia, robore et jubilo dotati sunt, ut, cum Paulinus præfectus saxo os eorum, maxillos et dentes contundi juberet, illi oculis in cœlum fixis canerent: *Gloria in excelsis Deo*. Rursum, cum equuleo, candentibus laminis, scorpionibus, aliisque diris tormentis cruciarentur, non aliud resonabant, quam: *Benedictum sit nomen tuum, Domine, in sæcula*. Tandem, securi percussi via Aurelia, læti et exultantes martyrium obierunt. Ita habet eorum Vita 2. Julii. An non hauserunt illi aquas exsultationis de fontibus Salvatoris?

CAPUT DECIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hoc cap. est tertia pars prophetiæ (secunda enim est a cap. 7. hucusque) Isaiæ, duratque usque ad c. 24. et continet oracula minacia de Babyloniis, Idumæis, et aliis gentibus: tum ne Gentes insultent Judæis, audientes vel legentes in Isaia oracula de eorum excidio; tum ut Judæorum cladem, aliorum, præsertim hostium, clade soletur. Hoc ergo cap. et seqq. graphice depingit excidium Babylonis, et sub ejus tipo diem judicii, excidium orbis, damnationem Luciferi (quem et nominat c. 14. 12.) et reproborum. Idem argumentum tractat Jeremias c. 50. et 51.

Hoc ergo capite, primo, Deus quasi dux belli elevans vexillum, evocat Cyrum et Persas contra Babylonem. Secundo, v. 6. prædicit, quam horribilis sit illa dies excidii futurus; ita ut sol, luna et stellæ de coelo cadere videantur. Tertio, v. 12. prædicit non tantum viros, sed et infantes occidendos, et mulieres constuprandas. Quarto, v. 19. ait Babylonem subvertendam sicut Sodomam; ita ut non homines, sed feræ et dæmones ibi habitent.

1 Onus Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos. 2. Super montem caliginosum levate signum,
exaltate vocem, levate manum, et ingrediantur portas duces. 3. Ego mandavi sanctificatis
meis, et vocavi fortes meos in ira mea, exsultantes in gloria mea. 4. Vox multitudinis in
montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum, gentium congregatarum: Dominus
exercituum præcepit militiæ belli, 5. venientibus de terra procul, a summitate cœli: Dominus, et
vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. 6. Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet. 7. Propter hoc, omnes manus dissolventur, et omne cor hominis contabescet,
8. et conteretur. Torsiones et dolores tenebunt; quasi parturiens, dolebunt: unusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustæ vultus eorum. 9. Ecce dies Domini veniet, crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de ea 10. Quoniam stellæ cœli, et splendor earum, non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendebit in lumine suo. 11. Et visitabo super orbis mala, et
contra impios iniquitatem eorum, et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo. 12. Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo. 13 Super hoc cœlum turbabo:
et movebitur terra de loco suo, propter indignationem Domini exercituum, et propter diem iræ furoris ejus. 14. Et erit quasi damula fugiens, et quasi ovis: et non erit qui congreget: unusquisque
ad populum suum convertetur, et singuli ad terram suam fugient. 15. Omnis, qui inventus fuerit,
occidetur: et omnis, qui supervenerit, cadet in gladio. 16. Infantes eorum allidentur in oculis
eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur. 17. Ecce ego suscitabo super eos
Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint: 18. sed sagittis parvulos interficient, et lactantibus uteris non miserebuntur, et super filios non parcet oculus eorum. 19. Et erit Babylon illa
gloriosa in regnis, inclyta superbia Chaldæorum, sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrham.
20. Non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque ad generationem et generationem: nec
ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. 21. Sed requiescent ibi bestiæ, et replebuntur domus eorum draconibus: et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi: 22. et respondebunt ibi ululæ in ædibus ejus, et sirenes in delubris voluptatis.

1. ONUS BABYLONIS.] *Onus* a Prophetis vacator praphatia tristis et calamitasa, tum quia illa quasi anus grava, at pandus pœnæ his illisve impendat, et impanetur a Dea: tum quia Praphetæ cum malestia, et ægræ eam quasi pondus in *as* levant, anuntiant, et imponunt audientihus, esque illos gravant. Ita sanctus Hieronymus, Septuaginta et alii. Secundo, pro *onus*, hebr. est משא *massa*, qaod variasignificat, scilicet onus, pandus, assumptionem, elevationem. Unde Septuaginta vertunt, λῆμμα, id est assumptio, eo quad prophetia quasi mandatum Dei aure et mente Praphetæ excipiatur, ut illud preferat ad *eas*, ad quus a Deo dirigitur. Rursum, praphetia vacatur assumptia et elevatia, ea quod mens Praphetæ in ea elevetur ad Deum ut ejus aracula audiat. Syri vertunt, משקלא *maskela*, id ast aspartatio, decessus, eo quod mens Prophetæ a se discedere videatur, et asportaria Deo ad videndum ea quæ remata ol futura sunt: quamquam syre *moskela* plura significet, amnia scilicet quæ hebraice *massa*.

Moraliter vide quantum sit onus peccati, quad tantum anus pœnæ secum trahit.

Mystice, sanctus Bernardus, sermone de undecim aneribus Isaiæ, sigillatim ea exponit, aitque: *Sanctus Isaias undecim nobis onera prophetico sermone describit: primum, onus Babylonis; secundum, onus Philisthiim; tertium, onus Moab; quartum, onus Damasci; quintum, onus deserti maris; sextum, onus Ægypti; septimum, onus Duma; octavum, onus in Arabia; nonum, onus Vallis visionis; decimum, onus Tyri; undecimum, onus jumentorum Austri. Et quid est onus nisi pondus quoddam deprimens animum, et ad terram inclinans, faciens eam ad inferiora respicere, et negligere superiora? Tale nobis onus aliquando ex mundi provenit delectatione, et hoc onus Babylonis; aliquanda ex immundorum spirituum immissione, et hoc onus Philisthiim; aliquando ex naturali quadam et inevitabili necessitate, et hoc onus Moab; aliquando ex tenebris ignorantiæ, et hoc onus Ægypti; aliquando ex innota nobis infirmitate, et hoc onus Damasci; aliquanda ex malorum persecutione, et hoc onus deserti maris; aliquando ex occulta animi vexatione, et hoc onus Duma; aliquando ex timore mortis, et hoc onus in Arabia; aliquando ex vanitate, quando proficimus, et hoc onus Vallis visionis; aliquando ex angustia pro his quæ toleramus, et hoc onus Tyri; aliquando ex charitate, quando aliis prodesse desideramus, et hoc onus jumentorum Austri.* Deinde singula ardine prosequitur, quæ suis quibusque lacis intexam, ac tandem singulis oneribus singula assignans remedia, ita concludit: *Inspiciat unusquisque seipsum, videat et quod onus sustineat, et quod in futurum sustinere formidet. Si sub onere Babylonis est, detestetur illud et abjiciat, ne si fuerit conformis operibus ejus, a pœnis ejus non sit immunis. Sub onere Philisthiim videat, ne potationibus eorum inebrietur, eisque fiat similis in culpa, futurus est similis in pœna. Quod si sub onere Moab se senserit laborare, satagat sic necessitatibus corporis indulgere, ne Nabuzardan muros destruat Jerusalem; nec sic ei satisfaciat, ut cum illa in æternum ardeat. At si onus Damasci humerum presserit, caveat ne ipse sibi monus injiciat; et ita seminans in carne, de carne metat corruptionem. Sane, si onus Ægypti incubuerit, abjiciat opera tenebrarum, et armis lucis induatur; ne, si hic interioribus tenebris mentem libens tradiderit, quandoque in exterioribus nolens crucietur. Porro, si onus deserti maris malis eum persecutionibus infestaverit, non deficiat, nec frangatur; ne quod ipsi injecerint per malitiam, ille per impatientiam patiatur. Si autem onus Duma, id est silentii, effecerit impatientem, vel pudor et confusio obstruxerit confessionem, caveat pondus pœnæ, quod talibus silentibus Propheta intentat. Verum, si onere Arabiæ pressus mortem timuerit, secundum naturam sese habeat, ut eam non timeat propter conscientiam; ne non solum ab Arabia premotur, sed insuper cum Arabia æternæ damnationis onere comprimatur. Præterea, si sub Vallis visionis onere suspirans contra vanitatem pugnaverit, caveat ne a monte contemplationis cadat in vallem erroris, eo utique onere obruendus, quod in onere Vallis visionis Propheta describit. At, si sub onere Tyri, ob præsentes labores et dolores, mentem pusillanimitas in desperationem dejecerit, caveat præ omnibus propriæ voluntatis angustiam; ut, corde dilatato, per omnes hujus vitæ angustias gratanter incedat, et sic æternum miseriæ pondus, quod Tyro intentatur, evadat. Postremo, si sub onere jumentorum Austri affectus tædio defecerit, cogitet, sciatque quia, si onus charitatis objecerit, onus damnationis non immerito sustinebit.* Denique docet sanctus Bernardus ab his omnibus oneribus Christum nas liberare, per gratiam incheate in hac vita, per gloriam perfecta in futura. Ejus erga opem onerato assidue esse implorandam. Omnia satis apposite, nisi quod in ultimo onere per jumenta Austri accipiat pios et campatientes, cum ad litteram ita vacentur Judæi impii et impatientes.

2. SUPER (id est contra) MONTEM CALIGINOSUM.] Ita per tropum vocat Babylonem, licet in loca campestri sitam, scilicet *montem*, ob magnificentiam et fastum palatiorum, turrium, murarum, etc. *Caliginosum* vero, primo, ob omnium rerum in ea caliginosam confusionem, ob quam hebr. dicta est *Babel*. Ita S. Hieron. Secunda, quia idalalatriæ et errarum tenebris erat involuta. Tertia, *caliginosum*, id est calamitosum; caligo enim symbalum est calamitatis, præsertim quia nactu in caligina capta est Babylan illa inclyta, cum non minar civitati a nacte, quam civium animis a perturbatione et crapula offusa fuit caliga. Ita Sanchez. Quarto, et magis ad litteram, *caliginosum*, quia Babylan loca humido et palustri sita juxta Euphratem, ob densos vapores et nebulas inde ascendentes, aerem habebat nubilum et caliginosum, accendentibus præsertim hortis pensilibus quos in gratiam Nitocris uxoris suæ fecit Nabuchodanosar. Ili enim horti fuerunt arbis miraculum; erant enim alti, et sua altitudine umbram et caliginem indurebant urbi, præsertim accedentibus nebulis jam dictis, et fumo ex foco et igne tot domarum et familiarum.

De hortis hisce audi Josephum l. 10. Antiq. 13 *Moles saxeas fornicibus suspendit* (Nabuchadonosor) *montium speciem referentes, superne consitas variis arborum generibus; atque ita celebratos illos pensiles hortos absolvit, eo quod uxor educata in Media concupisset quamdam patriæ suæ similitudinem.* Vide de iisdem et Curtium lib. 5.

Pro *caliginosum* hebr. est נשפה *nisps*, id est *excelsum*, elevatum; Septuag. vertunt: *Compestrem*; Syriaca, *calcatum*, tritum, æquum, planum; Arabica, cal-

vum, abrasum, sine arboribus. S. Hieron. *nisps* deduxit a נשף *nesseph*, id est crepusculum, quod male taxat Pagn. Nam Jerem. 13. 16. vocantur montes *nesseph*, id est crepusculi, montes caliginosi. Ita Forerius.

Levate signum.] Deus hic quasi classicum canit, eoque Darium ac Cyrum cum Persis et Medis evocat ad excidium Babylonis. q. d. Vos, o Dari et Cyre, elevate signum, id est, ut hebr. est vexillum contra Babylonem, ut eam expugnetis; *exaltate vocem*, uti solent clamores edere milites, dum invadunt urbem: *levate manum* contra urbem, vestro gladio direptioni et triumpho devotam: *Ingrediantur duces* Cyri *portas* Babylonis, quas ego eis pandam.

3. Mandavi sanctificatis meis.] Persas et Medos vocat suos *sanctificatos*, id est, a se destinatos, et quasi consecratos milites ad sanctum hoc bellum, et sanctam vindictam Dei complendam; de quo plura Jerem. 6. 4. Hinc Syriaca et Arabica vertunt, *mandavi sanctitati*, sanctimoniæ, vel sanctificationi *meæ*, hoc est militibus sanctissimis, Cyro sanctissimo, utpote ad bellum sanctissimæ vindictæ destinato.

Aliter alii: *Sanctificati*, inquiunt, id est sancto juramento adacti, q. d. Sacramentarii milites.

Exsultantes in gloria mea.] Quia scilicet ego eis gloriosas victorias dedi; per eos enim punivi et debellavi Gentes, ob earum scelera. *Gloria* ergo hic significat gloriosam vindictam et victoriam.

4. Vox multitudinis,] q. d. Videor mihi in spiritu audire turbas et tumultus Persarum et Medorum, contra Babylonem turmatim adventantium.

Dominus exercituum præcepit.] Potest verti cum Vatablo: *Dominus exercituum recenset* vel *lustrat exercitum bellicum*, scilicet Persarum, sicut dux solet agere delectum, et lustrare suas copias; Deus enim hic inducitur, quasi dux belli sacri.

5. A summitate cœli.] q. d. Venient Persarum copiæ ab extremitate terræ, ubi videtur terra cœlum tangere. Accommodat se Scriptura phrasi vulgi, quod putat cœlum esse hemisphæricum instar arcus, ibique finiri ubi terminatur visus, ibique terræ jungi. Nec id mirum; nam et S. Chrysostomus et Lactantius, et alii, quos citat noster Acosta lib. 1. de Novo orbe cap. 1. opinantur (et S. August. lib. 1. de Genes. ad litteram cap. 2. dubitat) cœlum non esse sphæricum, nec ambire et complecti totam terram; sed instar semicirculi terræ medietatem circumdare, eique in terminis suis copulari.

Dominus (scilicet adest ulturus scelera Babylonis,) et vasa furoris ejus,] id est, instrumenta iræ ejus, scilicet Darius et Cyrus cum suis copiis, armis et quadrigis quasi lictores Dei advolsot.

Omnem terram,] scilicet Babyloni subjectam, de ea enim hic agitur. Simile est v. 10.

Allegorice hæc veriora erunt in die judicii, cujus hic est typus.

6. Ululate, quia prope est dies Domini.] Licet enim 150. annis abesset hoc excidium Babylonis; tamen hoc tempus exiguum est respectu æternitatis, imo respectu regni alicujus; licet respectu ætatis et unius hominis multum sit. Vide can. 4.

Quasi vastitas a Domino veniet.] To *quasi* hic est nota veritatis, non similitudinis, q. d. Tanta et tam horrenda vastitas incumbet Babyloni, qualis et quanta decet Deum offensum et iratum. Unde Hebr. est nervosa paronomasia: שד משדי *scod misseddai*, id est, vastitas a vastante Deo veniet. De nomine Dei *Saddai*, vide dicta Genes. 17. 1. et Exodi 6. 3.

7. Omnes manus dissolventur, et omne cor hominis contabescet.] Corde deficiente, a quo ad membra diffunduntur spiritus vitales, ac per eos motus et sensus, omnia membra concidunt, tremunt, virtute destituuntur, et quasi paralysi resolvuntur. Quocirca Septuag. pro *omnes manus dissolventur*, eleganter vertunt, ἐκλυθήσονται, id est, solventur quasi paralysi, fientque instar paralyticorum. Sensus est, q. d. Deus injiciet Babyloniis adventante Cyro tantum pavorem, desperationem et stuporem, ut manus eorum tremant et languescant, nec possint arma continere, ut mens consilii inops stupescat, utque animi concidant et contabescant. Id ita Balsassari contigisse scribit Daniel cap. 5. 6.

8. Unusquisque ad proximum suum stupebit.] Sic enim solent rebus perditis homines attoniti invicem se aspicere, quasi stupefacti et elingues.

Facies combustæ vultus eorum.] Intelligitur more Hebræo τὸ *sicut*, q. d. Sicut facies combustæ, scilicet aridæ, luridæ, nigræ et tetræ (talis enim coloris sunt quæ exusta sunt) erunt vultus eorum. Sic Joel cap. 2. de Judæis a Chaldæis obsessis et arctatis ait: *Omnes vultus redigentur in ollam*, id est, ut Nahum ait c. 2. Erunt *sicut nigredo ollæ*. Facies ergo combustæ sunt luridæ, exsangues et tetræ ex pavore, mœrore et anxietate.

Hebr. est *facies flammarum*, quod Vatablus et Sanchez explicant, q. d. Rubore quasi flammeo ex pudore suffundentur, uti contigit iis, qui in scelere et repudenda ex inopinato deprehenduntur. Sic de Lavinia canit Virgil. Æneid. 12.

> Flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
> Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.

Solet enim facies eo sanguine, quem pudor ad maxillas evocat, rubere et quasi ridere.

Noster Interpres recte per *facies flammarum* accipit facies flammis exustas, ut sit metalepsis. Alii de colore flammarum, hoc est de pallore, interpretantur, qualem habent non tam ipsæ flammæ, sed et fabri ferrarii antelucano tempore ad ignem operantes; quorum facies sic apparent pallidæ et luridæ, ac si prorsus essent factæ ex sangues.

9. Ecce dies Domini veniet, crudelis.] Aliqui hæc ad litteram accipiunt de die judicii, sed patet ex præced. et sequentibus, ad litteram hæc dici de excidio Babylonis, quod tamen consummationis sæculi, et diei judicii viva fuit imago. Ita S. Hieron.

Ad ponendam terram (Babyloniorum) in solitudinem.] Dices: Etiam post Cyrum floruit Babylon tempore Alexandri Magni, qui eam denuo vastavit. Resp. hanc Babylonis vastationem cœptam esse a Cyro, perfectam vero ab Alexandro et aliis, uti dicam Jerem. 50. 39.

10. Quoniam stellæ cœli.] Est hyperbole et hypallage, qua Prophetæ solent significare extremam cladem, calamitatem et afflictionem. Ita enim afflictis, ob spirituum vitalium et animalium debilitatem, et reditum ad cor, atque ob capitis deliquium et vertigi-

nem, omnia videntur esse caliginosa, ima volvi et inverti. Contrarium accidit in lætitia.

Allegorice, hæc ut sonant vere contingent in die judicii, uti et ea, quæ dicuntur vers. 13. Vide cap. 32.

11. Super orbis mala.] Babylonem vocat *orbem*, quia erat ob frequentiam hominum, opificum et mercium, instar parvi mundi. Sic Romam, Parisios, Venetias, Constantinopolim vocamus parvum mundum. Hebr. vox תבל *tebel*, id est, *orbis*, alludit ad בבל *Babel*.

12. Pretiosior erit vir auro.] q. d. Miles Medus Dei vindicis nutu et instinctu nulli Babylonio parcat, etiamsi lytrum et pretium auri maximum offerat: quia gloriosus et ferus malet gloriam et vitas, quam opes, ut dicitur v. 17. Ita Vatabl. et Sanchez.

Aliter Adamus, q. d. Pretiosus, id est rarus, superit vix; nam plurimi occidentur a Chaldæis.

Mundo obrizo.] Hebr. et Chaldæus, *auro ophir*, id est optimo. Vide dicta Jerem. 10. 9.

13. Movebitur terra.] Est hyperbole et hypallage; afflictissimis enim videtur terra et cœlum moveri, rotari et confundi. Sic vulgo dicimus: *Cœlo terram misceri, aut mori cœlum*, id est, omnia commisceri et confundi.

14. Et erit quasi damula fugiens.] q. d. Exercitus Chaldæorum fugiet veniente Cyro, sicut damula et ovis inermis et imbellis fugit ad rugitum leonis, vel lupi.

Unusquisque ad populum suum convertetur.] Loquitur de exteris et auxiliaribus copiis, quæ ex aliis subditis, vel fœderatis provinciis venerant auxilio Babylonis contra Persas; hæ enim videntes castra Cyri fugerunt, et redierunt ad suos.

16. Infantes eorum (Babyloniorum) allidentur.] Signum hoc est extremi odii et crudelitatis, idque factum est justo Dei judicio, qui parentum scelera etiam in infantibus eorum innoxiis vindicavit. Idem prædictum fuit Psal. 136. 9. *Beatus, qui tenebit, et allidet parvulos tuos* (o Babylon) *ad petram*.

19. Et erit Babylon illa gloriosa.] Supple, excisa et subversa, *sicut Sodoma*. Babylon hic vocatur *glorioso in regnis*, hebr. צבי *tsebi*, id est decor, deliciæ, gloria, magnificentia regnorum.

Inclyta superbia Chaldæorum.] Ita enim legunt S. Hieron. in Commen. Complut. Plantin. et alia passim; hebr. est, *gloria superbiæ* (id est, magnificentiæ) *Chaldæorum*, id est, ob quam gloriari et superbire solent Chaldæi, ait Vatabl. sic et Pagnin. Tigur. *Decus splendoris Chaldæorum*, q. d. Babylon est urbs inclyta, superba et magnifica Chaldæorum. Nihilominus lectio Romana uti nervosior, ita germanior videtur. Babylon enim vocatur *inclyta superbia*, id est, inclyta gloria et magnificentia Chaldæorum, de qua nimirum uti urbe superbissima et magnificentissima ipsi superbire et gloriari solent apud omnes gentes, hoc est, ipsa erat *domicilium superbiæ, et sedes luxuriæ*, ut loquitur Cicero lib. 2. de Legibus. Sic et ait Virg. 2. Æneid. *Barbarico postes auro spoliisque superbi Procubuere.* Sic vocantur urbes superbæ, agri superbi, conjugium superbum, forma superba, fortuna superba, honor superbus, sceptra superba, et *belli insigne superbum*, Æneid. 8. *Babylon omnium quas sol aspexit urbium maxima*, inquit S. Hieron. *Jam nihil præter mures reliqui habet*.

20. Nec ponet ibi tentoria Arabs,] qui solet habitare in tentoriis, et vagari per loca compascua (quales jam sunt multi in Africa, qui de loco in locum migrant, vocanturque Arabes Scenitæ, vel Nomades) pecoris et gregum, quos alunt, causa: idque quia ob Babylonis ruinas multi erunt specus et antra, in quibus latere solent leones et feræ gregibus inimicæ; et quia Babylon exusta erit in tumulum aridum, nec herbas aut gramina proferet.

Arabum præ aliis meminit, tum quia Arabes sunt pastores pecorum, ut dixi; tum quia Arabis Deserta vicina est Chaldææ. Hoc vaticinium etiamnum perdurat, ut experientia liquet. Narravit mihi Romæ vir eruditus et religiosus, qui recenter illa loca peragravit, ruinas Babylonis etiamnum cerni; easque ingentes et immanes, et extendi ad tres diætas, easque plane desertas et desolatas. Causam, inquit, percunctatus sum, ac præsertim cur Arabes et pastores in locis adeo vacuis et compascuis, saltem greges non pascerent? qui illico mihi responderunt, loca illa plena esse spectris ferarum et dæmonum, quæ hic recenset Isaias, ideoque neminem ad illa audere propius accedere. Dæmones ergo Babylonem tot nominibus et vitiis sibi debitam, ideoque adeo justo judicio sibi datam possident, ut hominibus terrorem incutiant, ne Babylonis scelera sequantur, sciantque si id fecerint, se pariter dæmonum habitaculum fore, et ludibrium æque ac pabulum in gehenna, juxta illud Ps. 48. 15. *Positi sunt sicut oves in inferno: mors depascit eos.*

21. Pilosi.] Fauni, et Satyri, de quibus Plinius lib. 7. 2. hoc est, ut Chald. et Septuag. dæmones, scilicet qui in sylvis et locis desertis apparent hirsuti specie hircorum, quasi dii nemorum, de quibus plura cap. 34. 14. Hoc est, quod ait S. Joannes huc alludens Apocalypsi 18. *Cecidit, cecidit Babylon illa magna: et facta est habitatio dæmoniorum, et custodia omnis spiritus immundi.*

Saltabunt.] Alludit ad lusum, quo lascivientes hæduli: militarem in modum ex diversis stationibus emissi, adversis frontibus congrediuntur, insultant et coruscant.

22. Et respondebunt ibi ululæ.] Septuag. *onocentauri*. Ulula est avis nocturna gemens, sic dicta, quod semper gemat et ululet. Ita Babyloni factum, uam, ut ait S. Hieron. *Didicimus a quodam fratre Eremito, qui de illis finibus egrediens, nunc Hierosolymis vitam exigit monachorum, venationes regis esse in Babylone, et omnis generis bestias murorum ejus ambitu tantum contineri.* Mystice, Babylon est mundus, ululæ sunt mundani et sæculares, qui ob mundi curas, fastidia, lites, milleque ærumnas assidue gemunt et ululant, sed tamen sicut ululæ suis in Babylone cavernis egredi nolunt; imo, si eas extrahas, resistunt: sic mundani mundi miseriis quas perdite amant eximi nolunt, ut ad vitam quietam et religiosam transeant, sed in iis vivere et morari cupiunt. Est hæc maledictio Babylonis, id est mundi.

Sirenes.] Chaldæus, *dracones*; Septuag. *ericii*; hebr. est תנים *tannim*, id est, ut ait S. Hieron. dæmones, aut monstra, aut dracones magni, cristati et volantes; hi enim vere sunt in locis desertis, et horum speciem

sæpe assumunt dæmones. Noster pro genere speciem vertit. *Siren* enim est species monstri aquatici et marini, ore et pube tenus virgo, inferne piscis; qualis nostro sæculo in Frisia captus, vixit inter homines multos annos, didicitque nere. Hac etiam specie homines ludificat dæmon. Minus recte Scholiastes Græcus in Isaiæ 34. 23. *Sirenes*, inquit, *vocantur ea, quæ inter volatilia emittunt noctu querulam vocem, ac prope ululant, uti noctua, et similia*. Nota. Hac phrasi significat Propheta extremam loci vastitatem, quod scilicet ita desolandus sit, ut fiat habitaculum dæmonum et monstrorum, ita ut nemo coire audeat.

Tropol. Siren, ut S. Basilius, est dæmon, qui animam voluptate illicit et decipit. Unde de Sirenum Ulyssis fabula, ejusque mystica mythologia, et victoria per crucem, vide S. Ambrosium. lib. 4. in Lucam initio.

In delubris voluptatis.] Vatablus: *In palatiis voluptuosis*. Babylon enim erat constructa et comparata ad omnem voluptatem et pompam; at post excidium in ea pro deliciis erunt dracones, pro citharœdis ululæ et bubones, pro famulis et assèclis Fauni et Satyri horribiles.

Mystice, S. Bern. tract. de undecim oneribus Isaiæ serm. 1. *Primum*, ait, *onus Babylonis est quod necesse est ut auferatur ab humeris nostris, Babylon significat mundum, cujus amor cupiditas est; onus itaque grave, multos premens et ad inferiora incurvans. Tripliciter autem miseros onerat, labore, timore, dolore. Cum labore pervenit homo ad hoc quod cupit, cum timore possidet, cum dolore amittit. Eia, fratres, quis regum non cum labore acquirit, quod cupit? quis regum itu securus, ut nullum timeat? quis non cum dolore aliquid amittit? Sed retorqueamus ad nos parabolam istam. Nullusne nostrum sub hujus oneris pondere suspirat? Nullæne in nobis mundanæ delectationes resederunt? Quid? quod qui suo reliquerunt, aliena quærere non formidant, pro quibus, laboribus fatigantur, cruciantur doloribus, timoribus conteruntur? Numquid vel ille ob hoc onere liber est, qui cum nihil vel parum in monasterium attulerit, tamen ut alii det, quidquid potest de monasteria auferre non desinit; qui importune petit; qui irascitur, si non accipit; dolet, si corripitur; sævit, si proclamatur? Quid illi, qui tanto parentum stringuntur affectu, ut Religionis dispendium, maximosque labores pro eis subire non dubitent, et ob hoc etiam dies vacuos et noctes ducunt insomnes? Quid de illis dicam, qui honores ambiunt? quid oneris non sustinent? nunc adulantur, nunc detrahunt, nunc pro aliorum commotione insaniunt; nunc frustrati spe suo, in ipsos etiam patres suos maledictis insurgunt. Itaque fratres, omnes hi conformantur huic sæculo. Unde et nomine Babylonis censentur, illo pœnarum onere, quod Propheta super Babylonem describit, miserabiliter opprimendi*. Hisce ergo adapta singulas Isaiæ hoc cap. et sequenti, contra Babylonem sententias et minas, ac præsertim illam cap. 14. 11. *Concidit cadaver tuum; subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. Detracta est ad inferos superbia tua. Quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer, qui mane oriebaris? etc.*

CAPUT DECIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit depingere excidium Babylonis (quod fiet propter Judæos, ut ipsi ex ea liberentur) atque Balsasaris regis fastum et ruinam quasi alterius Luciferi, cui proinde v. 10, alios reges in inferno insultantes inducit. Tertio, v. 18. ejus nomen, sobolem et memoriam interitura prædicit. Quarto, v. 27. Philisthinis cladem per Ezechiam denuntiat.

1 Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur. Miserebitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam: adjungetur advena ad eos, et adhærebit domui Jacob. 2. Et tenebunt eos populi, et adducent eos in locum suum: et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas: et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. 3. Et erit in die illa: cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, et a concussione tua, et a servitute dura, qua ante servisti: 4. sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices: Quomodo cessavit exactor, quievit tributum? 5. Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, 6. cædentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter. 7. Conquievit et siluit omnis terra, gavisa est et exultavit: 8. abietes quoque lætatæ sunt super te, et cedri Libani: ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos. 9. Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui, suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis, omnes prin-

eipes nationum. 10. Universi respondebunt, et dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut et nos, nostri similis effectus es. 11. Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum: subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. 12. Quomodo cecidisti de cœlo, lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? 13. qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. 14. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. 15. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci: 16. qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Numquid iste est vir, qui conturbavit terram, qui concussit regna, 17. qui posuit urbem desertum, et urbes ejus destruxit, vinctis ejus non aperuit carcerem? 18. Omnes reges gentium universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. 19. Tu autem projectus es de sepulcro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, et obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, et descenderunt ad fundamenta laci, quasi cadaver putridum. 20. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti: non vocabitur in æternum semen pessimorum. 21. Præparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, nec hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis civitatum. 22. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen, et reliquias, et germen, et progeniem, dicit Dominus. 23. Et ponam eam in possessionem ericii, et in paludes aquarum, et scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. 24. Juravit Dominus exercituum, dicens: Si non, ut putavi, ita erit: et quomodo mente tractavi, 25. sic eveniet: Ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum: et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur. 26. Hoc consilium, quod cogitavi super omnem terram, et hæc est manus extenta super universas gentes. 27. Dominus enim exercituum decrevit: et quis poterit infirmare? et manus ejus extenta: et quis avertet eam? 28. In anno, quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud: 29. ne læteris, Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem. 30. Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent: et interire faciam in fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. 31. Ulula, porta, clama, civitas: prostrata est Philisthæa omnis: ab Aquilone enim fumus veniet, et non est qui effugiet agmen ejus. 32. Et quid respondebitur nuntiis gentis? Quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus.

1. Prope est ut veniat tempus.] Scilicet excidii Babylonis, de quo cap. præced. (unde Hebræi hunc versum jungunt c. præced.) quo excidio Deus misertus est Judæorum, scilicet solvendo captivitatem eorum per Cyrum, et faciendo ut victi antea Judæi victoribus Chaldæis, mutata jam fortuna devictis, insultarent et dominarentur, ut sequitur.

2. Tenebunt.] q. d. Honorifice Judæos excipient aliæ gentes, uti fecisse Cyrum et Artaxerxem patet Esdræ lib. 1. et 2. Unde S. Hieron. sic explicat, q. d. Multi e Gentibus, puta Medis, Persis, Babyloniis, et aliis, invitati exemplo sanctæ vitæ Judæorum Babylone redeuntium, venient Hierosolymam relinquentes idola. Et sic Judæi spiritualiter subjicient eos quibus ante subjecti fuerunt; corporaliter vero subjicient eos, qui se sponte illis subdent, aut pauperie pressi se eis in servos et ancillas vendent.

Allegor. et verius, omnes gentes obedient Israel spirituali, id est Ecclesiæ Christi.

4. Sumes parabolam.] *Parabolam* vocat parabolicum, elegans et eximium carmen, canticum et dicterium (hoc enim significat hebræum משל *mascal*) quod quasi lugubre et patheticum est Babylonis epitaphium.

Quomodo cessavit exactor?] Est pulchra hypotyposis tyrannici imperii, quo reges Chaldæi alias gentes duris tributis et oneribus gravabant et exhauriebant. Unde subdit: *Quievit tributum*, hebr. מדהבה *madhebo*, id est, aurum tributarium, inquit Vatabl. Alii vertunt: *Cessavit aurata*, vel *auraria*, id est auro plena et superba, vel avara et auri avida. Quocirca alii vertunt, *cessavit congregatrix auri*.

8. Abietes quoque lætatæ sunt super te, et cedri.] Metaphorice comparat principes et reges Gentium abietibus et cedris; regem vero Babylonis, lignatori, sive cæsori, q. d. Reges et principes a rege Babyloniorum subacti, afflicti et vexati, lætati sunt Babylone excisa, et rege occiso, sicut naturaliter quasi gaudent arbores, si moriatur lignator vel cæsor earum. Quocirca lætantes dixerunt id quod sequitur.

9. Infernus subter conturbatus est.] Est sarcasmus, sive hostilis irrisio regis Babyloniorum occisi, et fictio poetica, ait S. Hieron., qua tantum vult significare Propheta, quod infernus, id est, incolæ inferni, præsertim principes olim et tyranni, admirati sint casum regis Chaldæorum, eumque irriserint et subsannarint. Huic schemati similes sunt dialogi Luciani, in quibus Alexander, Mausolus, et alii principes a mortuis irridentur.

Porro per *infernum*, tum infernum, tum sepulcrum accipe; priori enim regis gloriæ objicit squalorem

sepulturæ, deliciis præteritis opponit tabem et putredinem cadaveris, pristino nitori et elegantiæ opponit tineas et vermium stragula.

Sensus ergo est, q. d. Uti principi in bello victo et capto occurrunt alii principes, novitatis, admirationis et irrisionis causa: ita tibi, o Nabuchodonosor; vel potius tibi, o Balsasar, cum occisus es a Cyro, et descendisti ad inferos, occurrerunt principes et gigantes, id est, heroes, et viri fortes ac terribiles jam mortui, et positi in inferno, præsertim ii, quos tu ante regno, vel etiam vita spoliaveras, hi te irriserunt, tibique insultarunt dicentes: Ecce tu vulneratus es et occisus, sicut nos vulnerasti et occidisti; descendisti ad inferus, sicut et nos: veni ergo, o princeps noster, occupa primum, id est, imum et deterrimum in inferno locum: illum tibi cedimus, illum tibi offerimus, tamquam victori nostro, imo monarchæ. Sic enim veniente rege omnes principes assurgunt, eum sessum invitant, et ad primum locum, quasi ad thronum regium deducunt.

Nota: Hæc potius Balsasari, quam patri ejus Nabuchodonosori conveniunt: nam Nabuchodonosor gloriose vixit, mortuus et sepultus est, atque regnum ad posteros transmisit. Balsasar vero turpiter a Cyro victus et occisus est, in eoque stirps regia defecit, atque excisa est urbs et monarchia Babyloniorum, Daniel. 5. v. 30. et 31. Adde, multos probabilitor affirmare Nabuchodonosorem non descendisse ad inferos, id est, ad gehennam, sed esse salvatum, uti dixi Daniel. 4. 34.

Ex dictis patet, non congrue, imo perperam, Leonem Castrium hæc intelligere de Christo crucifixo, quasi hic sit Lucifer, qui corpore ad sepulcrum, anima ad inferos descendit, cui quasi mortuo, et a morte superato insultarint dæmones. Citat Leo Eusebium l. 10. Demonst. ult. sed frustra, et perperam, uti et alios plures. Nam Eusebius ibi nil aliud dicit, quam Christo descendenti ad inferos occurrisse dæmones, et Luciferum, de quo ait Isaias: *Quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer? infernus subter conturbatus est, etc. detracta est ad inferos* (ad sepulcrum, et etiam proprie ad inferos) *superbia* tua, hebr. גאונך *geonecha*, id est, gloria tua, ut vertunt Septuag. et Chaldæus; item fastus, elatio, arrogantia tua, ut vertit Noster, et alii.

11. Concidit cadaver tuum,] projectum est instar canis, vel asini mortui, qui in fimetum projectus ibi vel putrescit, vel a canibus et feris devoratur. Sic de Joakim rege dicitur Jerem. 22. 19. *Sepultura asini sepelietur, putrefactus et projectus extra portas.* Legit interpres pro המית *hemiath*, id est *sonitus*, aliis punctis המית *hemit*, id est, *occidit*, scilicet Deus vel Cyrus, hoc est occisum est, concidit. Rursum legit נבלתך *niblatecha*, id est, *cadaver tuum*. jam legunt נבליך *nabalecha*, id est, *nabla tua*. Unde Vatablus et alii vertunt, *sonitus nablorum tuorum*; vel, ut Chald. *strepitus laudis musicæ tuæ*; vel ut Septuag. *multa lætitia tua*, q. d. Tua gloria, tuæ epulæ et convivia, o Balsasar, in quibus musica et nablia personantibus te recreabas, defecerunt, detracta sunt te moriente et descendente ad inferos.

Subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes,] q. d. Reges mortui solent aureo tapete et peristromato tegi et ornari; rursum reges Assyrii, teste Strabone l. 16. et reges Babylonii, teste Herodoto lib. 1. solent post mortem condiri unguentis et aromatibus, ne male oleant et putrescant, sed ut bene olentes diu conserventur. At tu, o Balsasar, in turba populi occisus, nihil horum habebis, sed inter cæsorum cadavera, jacebis oppletus sanie et vermibus, qui e tuo corpore putido, et aliorum occisorum enascentur, q. d. Tuum cadaver putrescet, fietque esca vermibus, uti et cæterorum.

Notent hoc superbi, molles et delicati: quid enim saginando corpus faciunt aliud, quam ut opiparum vermibus epulum parent, qui adipem, quo se impinguant, rodant et vorent? Pie et sapienter nuper adolescens quidam, fastidiens solitas carnis et mundi illecebras, factus Capuccinus, cum a socio postmodum visitatus audiret: Eheu! quam pallidus, quam macilentus in Ordine effectus es! Respondit: Hoc curo, hoc satago, ut abstinentia, mortificatione, oratione adipem et sanguinem Deo consecrem et exhauriam: nolo enim corpus brevi moriturum impinguare vermibus, ut illi in eo epulentur; nolo saginam præparare lumbricis: nolo esse obsonator et cocus bufonum. Ita sæcularis ille, quem memorat noster Platus l. 3. de Bono status Relig. c. ult. cum in deliciis mollem vitam ageret, ac nullum sibi de conversione verbum fieri pateretur; Religiosus quidam comiter eum invisens ad extremum in digressu: Scis, inquit, quis post mortem erit lectus tuus? quæ stragula? docebit te Isaias, dicens: *Subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes*: qui versus ita eum pupugit, ut jam nihil aliud animo volvere posset, quam vermes illos et illas tineas: quin etiam cum molestam hanc recordationem ludis variis, et æqualium solatiis abstergere conaretur, ita nihil proficiebat, ut potius magis ac magis infigeretur. Quare hoc reputans, si ipsa cogitatio illius pœnæ tam erat intolerabilis, quanto intolerabilior futura esset ipsa pœna; manus denique Deo dedit, seque ei in Religione dicavit. Denique præclara B. Petrus Damiani l. 7. ep. 19 ad Blancam, ante finem, docet carnem in vita delicatius nutritam, mortuam magis quam aliam fœtere; idque confirmat exemplis Sophiæ Marchionissæ, et Ducissæ Venetiarum, quæ tunc recenter mortuæ fœtorem intolerabilem exhalabant, eo quod delicata nimis corpus enutriissent.

Symbolice, S. Athanas. serm. de passione et cruce Domini: Subter Satanam, inquit, sternitur putredo, ut eum jam passione Christi quasi mortuum, id est enervatum et debilitatum nemo metuat; sed Christum, et per Christum Patrem omnes adorent.

12. Quomodo cecidisti de cœlo, lucifer, qui mane oriebaris?] Pro *lucifer* hebr. est הילל *helel*: quod verti potest, *ulula*; unde Aquila vertit, *ulula, fili auroræ*. Sic et Syrus. Verum alii passim vertunt *lucifer*.

Quæres primo, quis sit hic *Lucifer?* Primo, Leo Castrius, ut dixi, accipit Christum, quasi hic sit vox dæmonum irridentium Christum crucifixum et mortuum. Secundo, Origenes, Euseb. Ambros. Athan. et passim veteres, quos citat Leo Castrius, hæc ad litteram intelligunt de casu diaboli e cœlo. Tertio, S. Cyprian. ep. 55. ad Cornelium, per Luciferum, accipit Antichristum.

Quarto, et genuine, S. Hieron. Cyrill. Basil. S. Thomas, Haymo, et S. August. lib. 3. de Doctrina Christ. c. 37. per luciferum accipiunt regem Chaldæorum: hoc est enim onus Babylonis, ejusque regis, de quo egit toto c. 13. et 14. Porro licet S. Hier. et alii per luciferum accipiant Nabuchodonosor, qui quasi alter Lucifer divinitatem sibi arrogavit, voluitque coli ut Deus in statua aurea, quam erexit Daniel. 3. 1. tamen verius est per luciferum hic intelligi Balsasarem, ut dixi. Petulanter et imperite Calvinus hic taxat Ecclesiam, quod principem dæmonum vocet Luciferum. Ait enim: *Crassior etiam ignorantia fuit, quod Luciferum diabolorum regem, eique a Propheta hoc nomen inditum esse finxerunt. Sed cum hæc figmenta nihil prorsus habeant coloris, tamquam inanes fabulas omittamus.*

Omnes enim Patres et Interpretes docent per luciferum hic intelligi principem dæmonum: per catachresin vero luciferum vocari regem Chaldæorum, ob causam quam mox afferam. Cui enim competunt ea quæ hic de Lucifero dicuntur, nisi dæmonum principi? ut, *Qui dicebas: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, similis ero Altissimo, etc.* Ergo Isaias hoc nomen Luciferi proprie dat principi dæmonum, metaphorice Balsasari.

Quæres secundo, cur Balsasar vocetur Lucifer: an quia similis fuit stellæ Veneris, quæ Lucifer et Hesperus dicitur? an quia similis fuit diabolo, qui dictus est *Lucifer*? Respondeo primo, eum vocari Luciferum, quia similis fuit stellæ Veneris. Nam ait Propheta: *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris?* hebr. est *lucifer, fili auroræ*, id est, lucifer, qui cum aurora et ex aurora quasi filius nasci videbaris: unde Septuag. pro *lucifer* vertunt, ἑωσφόρος, id est, auroræfer, qui scilicet in aurora luces, eamque quasi deferas. Hinc et Arabica Alexandr. versio habet: *Quomodo cecidit stella auroræ* (vel sidus eruptionis auroræ) *de cælo, oriens in diluculis?* hinc enim hæc stella hebr. vocatur *helel*, latine lucifer, græce ἑωσφόρος, quod mane primam lucem et auroram orbi afferat: eadem vocatur Hesperus et Vesperugo, quia vesperam et noctem affert: nam sicuti mane in aurora præcedit solem orientem, ita vesperi eum occidentem sequitur. Quocirca hæc stella imaginem refert utriusque fortunæ et conditionis, scilicet nigræ et adversæ, cum solem occidentem sequitur, et dicitur Hesperus; secundæ vero et candidæ, cum solem orientem præcurrit, et dicitur Lucifer. Hinc enim ait Sophar ad Job c. 11. 17. *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam: et cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer.* Nam, ut canit Boetius:

Et qui primæ tempore noctis
Agit algentes Hesperus horas,
Solitas iterum mutat habenas
Phœbi pallens Lucifer ortu.

Hinc et Virgil. libr. 8. Æneid. Pallentem splendidum comparat lucifero, mane radios solis primo excipienti, indeque splendenti, dum ait:

Ipse agmine Pallas
In medio chlamide et pictis conspectus in armis:
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda
Extulit os sacrum cælo.

Quare sicut Horatius Julium Cæsarem comparat sideri dicens:

Micat inter omnes
Julium sidus:

ita sponsa pulcherrima in Canticis comparatur auroræ et lucifero cap 6. *Quæ est ista*, inquit, *quæ progreditur quasi aurora consurgens?* Et Eccli. c. 50. 6. de Simone Oniæ filio ait: *Quasi stella matutina in medio nebulæ, etc. sic ille effulsit in templo Dei.*

Balsasar ergo vocatur hic *lucifer*, primo, quia illustre et splendidum habebat imperium, ita ut ejus claritas, majestas et fulgor videretur non tam esse terrenus quam cœlestis et sidereus. Secundo, quia erat monarcha, atque inter homines et reges velut lucifer inter astra eminebat et elucebat, inquit Cyrill. Hoc est enim quod de lucifero sive Hespero canit poeta:

Hespere, qui luces cœlo jucundior ignis,

id est, jucundissima stella: putabant enim veteres stellas esse igneas. Rursum luciferi cursus est soli coævus, firmus et perpetuus, q. d. Quam incredibile est ut lucifer de cœlo cadat, tam incredibile videbatur ut Balsasar e suo regali solio, celsitudine, majestate et gloria dejici posset. Tertio, quia, sicut lucifer primo lucet, et mox deveniente sole non comparet: ita prima fuit monarchia Babyloniorum, quæ mox evanuit adveniente Cyro, id est sole: Cyrus enim persice solem significat, ait Herodot. Quarto, quia reges Chaldæi lucem et ignem, quem ut Deum colebant, sibi præferri curabant, quasi ipsi essent soles et dii, quos præcederet lucifer. Idem postea imitati sunt Romani Imper. nam ignem sibi præferri curarunt, teste Herodiano; quia ignis symbolum est principatus, felicitatis, potentiæ et gloriæ. Sic Holofernes, ut habent Septuag. Judith 10. v. ult. cum egressus est ad Judith in prosceenium, lampades honoris causa eum præcedebant: nam jam ortus erat sol, ut lampadibus ad lumen non indigeret. Hac de causa reges Chaldæorum primi suo capiti coronam imposuerunt radiis distinctam, ut speciem præ se ferrent radiantis solis. Hoc etiam solis nomine vocari et salutari voluerunt, uti vocatus est Cyrus, quasi dicas sol. Sic a Deo filius Manue vocatus est Samson, id est, soliculus, parvus sol, qui scilicet Hebræis inter tenebras afflictionum, quibus a Philisthinis premebantur, cœlitus quasi sol salutaris illuxit, easque sua fortitudine discussit et depulit. Balsasar ergo vocatur *lucifer*, quia eum radiata corona instar solis splendidum antecedebat collucens ignis; sicut lucifer solem antegreditur, inquit Sanchez. Quinto, quia, sicut lucifer mane oriens in occasus fit Hesperus, ita et Balsasar. q. d. Quomodo tu, o Balsasar, qui in ortu tuo fulgebas ut lucifer, jam in occasu tuo versus es in Hesperum, imo de cœlo in terram quasi corruisti?

Quocirca apposite S. Bernardus serm. 3. in visionem Isaiæ cap. 5. *Quid*, ait, *festinas mane oriri ut Lucifer? quid gloriaris super sidera, quibus aliquando clarius rutilare videris? Brevis omnino erit gloriatio tua: sequitur sol justitiæ, quem te esse vana simulatione jactabas, cujus fervore pariter et splendore in nihilum redactus omnino dispereas. Quam melius Joannes Baptista lucifer fuit, qui solem justitiæ Christum præcurrens*

magis fervere studuit quam lucere? Bonum erat tibi, si ignifer magis esses quam lucifer. Quomodo ergo, o lucifer, factus es noctifer, imo furcifer? Quomodo de cœlo in cœnum, de summo in imum, de vita in mortem, de gloria in gehennam corruisti? Vide eumdem S. Bernard. ser. 17. in Cant. qui totus est de luciferi dejectione.

Dico secundo, Balsassarem comparari quoque lucifero, id est diabolo: hic enim dictus est lucifer, quod gratia et gloria in cœlo fulgeret, ut stella quæ dicitur lucifer; sed per casum factus est obscurus ut Hesperus: superbiam enim Luciferi imitatus est Balsassar, unde et simili cum eo pœna mulctatus descendit ad inferos: nec enim stellæ hic descensus congruit.

Poetico ergo schemate graphice depingit hic casum diaboli, et sub eo quasi typo intelligit ad litteram casum Balsassaris, uti fieri solet in parabolis. Sic enim Thren. 2. 1. Jerusalem a Chaldæis vastata dicitur de cœlo in terram dejecta. Simili prorsus schemate Ezechiel c. 28. sub typo angeli Cherubini, gloriam et casum regis Tyri describit; fuit enim ipse quasi alter Cherub: sic et Balsassar fuit quasi secundus Lucifer. Vide canon. 22. Sic ait Virgil. *Alius Latio jam partus Achilles*, scilicet Turnus; et rursum;

Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo;

Argo, id est quævis navis; *Tiphys* id est quivis nauclerus et gubernator.

Assero ergo, quod, sicut in parabolis est primo, veritas ipsius parabolæ seu historiæ aut rei quæ parabolice narratur; et secundo, est veritas rei per parabolam significatæ, quæ secunda est sensus litteralis ipsius parabolæ: ita in hoc schemate describitur fastus et casus Luciferi instar parabolæ, sed per eum ad litteram intelligitur fastus et casus Balsasaris. Hunc esse sensum docet ipse contextus, et unanimiter Patres, ut S. Aug. Ambros. Cypr. Tertull. Athanas. et alii, quos citat hic Arias Montan. Huc allusit Christus Lucæ 10. 18. dicens: *Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem.*

Mystice significatur hic mystica ruina diaboli, quæ contigit in aurora, id est in initio creationis ipsius et mundi. Unde Syriaca habet. *Quomodo cecidisti de cœlo? ulula, mane* (in matutino) *corruisti*; et Arabica Antioch. *Quomodo cecidisti de cœlo super terram in aurora mane corruisti?* Porro Christus eidem dominium in homines et in Ecclesiam ademit. Hinc dicitur in Script. projectus jam esse accusator ille fratrum, et a Christo catenis alligatus; imo Forer. putat hunc esse sensum litteralem hujus loci.

13. In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum.] S. Damasc. l. 2. de Fide c. 4. censet superbum hunc dæmonem creatum in aere, et rebus terrestribus præpositum fuisse, ideoque superiora ambientem dixisse: *In cœlum conscendam.*

Secundo, S. Hieron. censet Luciferum conditum in firmamento, inde in cœlum empyreum ascendere voluisse. *Vel antequam de cœlo corrueret ista dicebat, vel postquam de cœlo corruit. Si adhuc in cœlo positus, quomodo dixit, Ascendam in cœlum? Sed quia legimus, Cœlum cœli Domino, cum esset in cœlo, id est in firmamento, in cœlum, ubi solium Dei est, cupiebat ascendere; non humilitate, sed superbia. Sin autem postquam de cœlo corruit loquitur ista verba, arrogantiam debemus intelligere, quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat; non ut inter astra sed super astra Dei sit.* Verum communis sententia est Luciferum, angelosque omnes creatos esse in cœlo empyreo. Ita ex Strabo et Beda Magister sent. l. 2. distinct. 2. Junilius initio Hexam. Hugo Summæ sent. tract. 2. c. 1. D. Thom. 1. p. q. 61. a. 4. et alii.

Pro explicatione ergo Nota: Uti in parabolis quædam magis, imo soli litteræ, id est parabolæ; quædam vero magis rei per eam significatæ conveniunt: ita et hic fit. Fingitur enim parabolice Veneris stella quæ in cœlo suo erat, in cœlum altissimum super omnia astra ascendere cupivisse; quia a Saracenis culta fuit ut numen. Audi S. Hieron. in Vita S. Hilarionis: *Hilarion*, ait, *pervenit Elusam eo forte die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat. Colunt autem illam ob Luciferum cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Et Theod. in Hist. Patrum c. 26. testatur Simeonem Stylitem convertisse Ismaelitas a cultu Veneris ad cultum Christi: *Simulacra*, ait, *conterentes, et Veneris orgiis renuntiantes (ab olim enim repetitis temporibus acceperant cultum hujus dæmonis) divina percipiunt Sacramenta.* Hinc et Mahomet in Alcorano astri, quod Cubar vocant, id est luciferi, cultum suis indixit. Fingitur ergo hæc stella deitatem appetiisse, quia scilicet Lucifer, id est diabolus, in cœlo suo existens, cœlum divinitatis et æqualitatis Dei appetiit, in illudque conscendere voluit: ita et rex Babylonis quasi alter lucifer, non quidem tam demens fuit, ut in cœlum proprie volare vellet; sed summum gloriæ, majestatis et honoris etiam divini thronum, qui proprie est cœlum, ambivit: voluit enim haberi et coli ut Deus; unde explicans subdit: *Similis ero Altissimo*, q. d. Colar ab hominibus eo honore et reverentia, qua Deus in cœlo colitur: hoc enim tantum, non aliud significant omnes hæ parabolicæ et hyperbolicæ exaggerationes. Tyranni enim volentes coli ut dii, et subinde ut soli, ideoque abolentes omnes alios deos, reipsa invadebant ipsum solium Dei, volebantque quasi in cœlum conscendere, et Deum de suo solio deturbare, aut certe cum eo in eodem solio sedere. Simili hyperbole ait Callimachus:

Tellurem pedibus, capite attingebat Olympum.

Quem imitatus Virgilius.

Ingrediturque solo, et caput intra nubila condit.

Et Horatius:

Sublimi feriam sidera vertice.

Et Seneca:

Altum superbo vertice attingens polum.

Quam vere dixit Timon.

Ambitionis homo est vanæ plenissimus uter.

Addit S. Thom. Gentiles fuisse tam ventosos et stolidos, ut crederent principes et heroes post mortem inter astra referri, aut inter cœlestes deos numerari; quomodo Hercules, Castor, Pollux et alii cœlo insiti et infixi dicuntur.

Denique tumidus tyrannorum animus ita subinde erat inflatus et elatus, atque ex elatione ita amens et

stolidus, ut se mari, ventis et cœlo dominari posse jactarent, imo putarent: hoc enim de Antiocho tradit Scriptura 2. Machab. 9. 8. *Qui*, ait, *sibi videbatur etiam fluctibus maris imperare, supra humanum modum superbia repletus, et montium altitudines in statera appendere, etc. et qui paulo ante sidera cœli contingere se arbitrabatur, eum nemo poterat propter intolerantiam fœtoris portare.* Sic Balsasar hic impius et amens ait: *Super astra Dei exaltabo solium meum, ascendam super altitudinem nubium*, q. d. Dominabor astris et nubibus, inde jaculabor tonitrua et fulmina, ero Jupiter altitonans. Audierat ab Hebræis captivis Deum per columnam nubis eos deduxisse, Mosique in nube sæpe apparuisse. Unde David de eo canit Psal. 103. *Qui ponis nubem ascensum tuum.* Quocirca S. Chrysost. hom. 2. in Acta, nubem vocat *vehiculum Dei*. Hinc et Christus, quasi Deus ascendens in cœlum, nube eo vectus est. Idem ergo vehiculum hic sibi arrogabat Balsasar.

Sic tumidus Pharao dicebat, *Meus est fluvius, et ego feci memetipsum*, Ezech. 29. 3. Sic Diocletianus Imp. post triumphum de Persis mortalitatis oblitus, ut Deus adorari, et ut frater solis ac lunæ haberi voluit: unde coram eo homines venerabundi se in terram projiciebant, atque osculum pedibus figebant. Proinde hæc ejus superbia a Deo acriter punita fuit: nam toto corpore intumuit, eo deinde varie disrupto lente ita emarcuit, ut lingua ejus blasphema intra fauces ipsas vermium vim proferret, qui ex ore illius prorepentes, fœtore pessimo locum habitationis omnem replebant. Postremo autem more canis latrans sceleratam animam exhalavit. Ita Niceph. l. 7. 20. et Sigonius l. 1. de Occident. Imper. an. Domini. 297.

Heliogabalus Imp. hoc nomen assumpsit, quia sol esse et vocari voluit; ἥλιος enim solem significat. nam antea Gabalus vocabatur, cujus mores impurissimos videre est apud Lampridium.

C. Caligula pro Deo haberi, adeoque rem cum luna habere videri voluit. Quocirca quæsivit a Vitellio senatore, vidissetne se cum dea congredi? Cui Vitellius astute adulando respondit: *Solis, Domine, vobis diis licet invicem videre.* Ecce quo stoliditatis agit fastus mortales. Testis est Dio l. 59. Ratio Caii Caligulæ, inquit Philo in l. de Legat. ad Cajum, erat hæc: Ovium pastor non est ovis, boum pastor non est bos, nec caprarum capra: ergo hominum pastor non est homo. quid ergo? Deus. Fecit itaque se Deum. Deorum insignia, Mercurii caduceum, talaria, chlamydem, Apollinis radiatam coronam, arcum et sagittas; Martis thoracem, gladium et clypeum assumebat, eaque ratione divinitatem ostentabat. Ita vesanus ille homines pecora faciebat, ut se faceret Deum.

Xerxes Hellespontum ratibus, quasi ponte, junxit, ac deinde injecta humo pedibus per eum cum toto exercitu iter fecit. Verum cum pontem qui primo factus fuerat, tempestas disjecisset, Xerxes mare illud virgis jussit verberari. Audi Herodotum lib. 7. *Xerxes indigne ferens*, quod mare naves disjecisset, *jussit trecenta Hellesponto verbera infligi, et in ejus pelagus par compedum dimitti. Jam audivi, misisse quoque cum his qui stigmata Hellesponto inurerent. Certe mandavit, ut colaphos Hellesponto inculerent, dicentes barbara verba ac vesana: O aqua amara, dominus hanc tibi irrogat pœnam, quod eum læsisti, qui de te nihil male meritus erat. Te tamen rex Xerxes, velis nolisse, transmittet.*

Julianus Apostata, ut Deus haberetur, moriens fingere voluit se ex oculis hominum evanuisse, et quasi in cœlum conscendisse, ideoque secreto in fluvium se mergere cogitavit; sed a suis rem odorantibus impeditus est, uti refert S. Gregorius Nazianz. orat. 2. in Julianum.

Cosrhoes Persarum rex victoriis insolens, voluit coli ut Deus. Hinc currum ex auro fabricavit, in quo inter subtiles et occultos ductus, quasi Deus desuper aquam infundebat, ut pluviam dare videretur, et in specu subterraneo equi quadrigas trahebant in circuitu, sonitumque tonitrus æmulum edebant, ut ipse tonare videretur. In tali fano profanus resedit, quasi Deus Pater, et juxta se crucem Domini a dextris posuit loco Filii, et gallum a sinistris loco Spiritus Sancti: se ergo jussit Deum Patrem nominari et coli. Quocirca a Deo punitus, ab Heraclio victus, et tandem a filio trucidatus est. Ita Siffridus presbyt. lib. 1. epitom. an. Domini 612. et Baron. anno Domini 614.

Audi quid de Canuto rege scribant Chronica Danorum, et ex iis Polydorus Virgil. Canutus, inquiunt, rex Daniæ et Angliæ sedili in littore posito dixisse fertur: *Mare regni mei pars es, itaque mihi obtemperes:* sed illud mox impetu facto sinum ejus undis perfudit. Quare territus rex de solio surrexit, *Vana*, inquiens, *omnium regum potestas, et solus Deus omnipotens est*: ac corona cruci imposita, postea egregius pietatis et modestiæ cultor exstitit, magis quam ante idemque suis (quorum causa hæc faciebat) ut facerent persuasit.

SEDEBO IN MONTE TESTAMENTI.] Intellige per hebraismum *sicut*, q. d. Sicut Deus cultus fuit in monte testamenti, id est in templo Hierosolymitano, antequam illud a patre meo Nabuchodonosore everteretur: ita et ego Balsasar colar ut Deus in solio meo, vel in delubris Babylonis.

Nota: Templum Salomonis vocatur *mons*, tum quia altum erat instar montis, tum quia situm in monte Sion. Vocatur *testamenti*, id est, fœderis, quia in eo tabulæ legis et arca fœderis conservabantur. Idem templum vocatur *latera Aquilonis*, quia erat ad Aquilonarem urbis partem situm, ut patet ex illo Psalm. 47. 2. *Mons Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni.* Unde Septuag. hic vertunt: *Super montes excelsos* (Sion et Moria) *qui sunt ad Aquilonem.*

Parabolice notat primo, sub hoc schemate superbiam diaboli, quod tam in cœlo quam in terra æquali cum Deo throno sedere voluerit, puta in templo, ut ibi adoraretur. Hinc S. Chrysost. hom. de Adam et Eva tomo 1. censet angelum hæc dicentem vocatum fuisse *Sathael*, id est, *positio Dei*, vel *ponens se ut Deum*: *Unus*, inquit, *angelus primus, qui Sathael dictus est, malignam et nefariam præsumptionem assumens, dixit: Ponam sedem meam ad Aquilonem, et similis ero Altissimo.* Qui ergo latine dicitur Lucifer, hebraice vocatur Sathael. *Et ita pro tali præsumptione cecidit irreparabiliter, ut angelus primus præcipitatus de culmine angelico, diabolus nominaretur.* S. Bern. ser. de S. Benedicto: *Dixit*, ait, *Lucifer* (*sed non jam lucifer*,

sed tenebrifer et vesperus) Sedebo in monte testamenti, similis ero Altissimo. O impudens, o impudens! Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant ei: et tu sedebis? Cherubim stabant, et non sedebant. Quid laborasti, ut jam sedeas?

Secundo, sub hoc schemate, inquit Hieron. Cyrill. et Basil. significat superbiam regis Babylonis, quasi dixerit: Ego studebo efferre meum nomen et regnum super omnes et omnia, ut toti universo dominer; et quasi abjecta omni Dei reverentia vix mortalem se esse sciret, putaretque sibi divinum aliquod numen inesse, ideoque ut Deus in templis coli et adorari voluerit.

Addunt Hebræi, voluisse Nabuchodonosorem ut Deum adorari et coli in templo Hierosolymitano, quod vix est credibile: nam ipse illud evertit. Simili tropo Ezechiel cap. 28. vers. 14. inquit de rege superbo Tyri: *Tu Cherub extensus et protegens, et posui te in monte sancto Dei: in medio lapidum ignitorum ambulasti.*

Mystice, S. August. l. 3. de Doctrina Christ. cap. ult. juxta regulam 7. Ticonii hæc accipit de diabolo, id est, diaboli corpore, quod est cœtus infidelium, impiorum et reproborum; et S. Bernardus tract. de 12. grad. humil. gradu 1. in fine per Aquilonem intelligit reprobos: *O Lucifer*, inquit, *qui mane oriebaris imo jam non lucifer, sed noctifer, aut etiam mortifer. Rectus tuus cursus erat ab Oriente ad Meridiem, et tu præpostero ordine tendis ad Aquilonem; quanto magis ad alta festinas, tanto celerius ad occasum declinas: nimirum Aquilo hic frigidus sunt reprobi; sedes tua, potestas in illos.* Idem serm. 85. in Cant. *Diabolus*, ait, *in veritate non stetit, quia non innixus est Verbo, qui in sua virtute confisus est. Et ideo fortasse sedere voluit quia stare non valuit. Dicebat enim: Sedebo in monte testamenti. Cæterum Deo aliter judicante nec stetit, nec sedit, sed cecidit dicente Domino: Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Ergo qui stat, si non vult cadere, non fidat sibi, sed nitatur Verbo Verbum loquitur: Sine me nihil potestis facere.* Idem serm. 4. de Ascens. *Heu miser*, inquit, *in lateribus Aquilonis? Frigidus est mons ille, non te sequimur. Potestatis habes concupiscentiam, altitudinem præsumis potentiæ. Quanti tamen usque hodie fœda sequuntur infelicia que vestigia, imo vero quam pauci evadunt, quibus non dominandi libido dominetur? Quem sequimini, miseri homines, quem sequimini? Annon videtis Satanam tanquam fulgur de cœlo cadentem? Nonne iste est mons in quem ascendit angelus et diabolus factus est?*

14. Similis ero Altissimo,] q. d. Ut verbo dicam ero summa et sacra majestas, non tantum humana et regia, sed et divina: et ut talis adorabor. Didicit hoc Balsasar a patre suo Nabuchodonosore, qui in statua aurea altissima, scilicet sexaginta cubitorum, adorari voluit, Daniel. 3. Sic rex Tyri Ezech. 28. 2. dicebat: *Deus ego sum, et in cathedra Dei sedi, in corde maris*: cui proinde Deus v. 9. replicat: *Homo es, et non Deus; in manu occidentium te morte incircumcisorum morieris.* Sic Augustus Cæsar divinos honores usurpavit, et aras sibi poni voluit. Unde Horatius libr. 1. Epist. 16.

Attingit solium Jovis, et cœlestia tentat.

et Virgil. ecloga 1.

Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Neque aliud ille Phaeton, ille Icarus Gentilium, suo in cœlum volatu significarunt.

Nota τὸ *similis ero*. Lucifer enim sive diabolus initio non fuit tam stolidus, ut vellet esse Deus, aut Deo æqualis, et secundus quasi Deus; sciebat enim hoc esse impossibile et stultum: sed initio considerans eximiam naturæ suæ pulchritudinem, sapientiam, potentiam et gratiam, sibi in ea nimis complacuit: inde fastu intumuit, qui crescens eo processit, ut, quasi sibi ipse sufficeret, nollet pendere a Deo, nollet Deo subdi, nollet ejus legi et imperio subjacere. Unde fuit excæcatus, potuitque hæc cæcitas cum superbia ita crescere, ut vere æqualitatem Dei et divinitatem appeteret, uti videmus tyrannos quosdam eam appetiisse. Sed initio antequam excæcaretur, eam ambire non potuit. Quocirca verisimilis est illa Doctorum sententia, diabolo revelatam fuisse Christi hominis unionem hypostaticam cum Filio Dei, eumque hanc Christo invidisse, et sibi eam appetiisse. Sciebat enim hoc fieri posse, putabat et ipse ita fieri debere, quod ipse, utpote angelus, nobilior esset homine. Et sane si hoc mysterium unionis ei revelatum fuit, vix dubium est quin illud superbus angelus ambiverit, et Christo inviderit. Sed hoc ei revelatum esse, opinari licet, demonstrare ex Scriptura vel Patribus non possumus.

15. Verumtamen ad infernum detraheris.] Nota justam superbiæ pœnam. Balsasar et diabolus ascendere voluerunt in summum cœli; ideo descenderunt in imum laci; opponit enim Propheta imum summo, infernum cœlo, latera laci, ut habent Hebræa, lateribus Aquilonis. Huc spectat Homeri adagium, *A Tartesso in Tartarum.* Tartarus enim est locus infelicitatis, Tartessus felicitatis: est enim Tartessus urbs in finibus Hispaniæ, ob loci fertilitatem celebris.

Recte Climachus gradu de humilitate: *Superbia*, inquit, *ex angelis dæmones facit, humilitas ex dæmonibus angelos facit.* Sic S. Michael humiliter dicendo מי כ אל *mi ca el, quis sicut Deus?* Luciferi sedem, eo deturbato, obtinuit. Deus enim deposuit potentes de sede, et exaltavit humiles.

Recte S. Joannes Abbas, qui Theodosio Imp. victoriam contra tyrannos prædixit, apud Palladium in Lausiaca c. 44. narrat monachum quemdam superbientem de sua virtute, tentatum fuisse ac superatum a dæmone apparente ei in specie mulieris, eumque illiciente ad libidinem. Cui cum tandem ille consensisset, dæmon evasit evanescens ex manibus ejus sicut umbra aliqua. Risus autem in aere auditus est multorum dæmonum clamantium: *Qui se exaltat, humiliabitur. Tu autem ad cœlos quidem exaltatus es, humiliatus vero es usque ad abyssos.* Quocirca surgens ipse lamentans et desperans de sua salute, ad sæculum reversus est.

E contrario senex ille in Vitis Patrum libr. 7. c. 13. *Quantumcumque*, inquit, *se deposuerit homo in humilitate, tantum quoque proficit in altum: sicut enim superbia si ascenderit in cœlum, usque ad infernum deduci-*

tur: ita et humilitas si descenderit in infernum, tunc exaltabitur usque ad cœlum.

Moraliter ergo disca hic quid sit superbia, quid ambitio: nimirum est peccatum Luciferi, quod ex angelo pulcherrimo fecit teterrimum diabolum. Qui ergo ambiunt episcopatus, prælaturas, vel principatus, sciant primo, se ambire regimen animarum, de quibus rationem ab eis exiget Deus, earumque damnationem, si pereant, eis imputabit: est ergo prælatura onus etiam angelicis humeris formidandum. Secundo sciant ambitionem, æque ac avaritiam, multa peccata secum trahere: ambitiosi enim parati fere sunt quaslibet occasiones arripere crescendi per fas et nefas. Tertio, sciant plerasque hæreses ortas esse ex ambitione; ambitiosi enim cum ad suas spes et dignitates, quas prætendebant in Ecclesia, pervenire non potuerunt, facti sunt Ecclesiæ hostes et hæresiarchæ veraque Luciferi. Quarto, cogitent illud S. Chrysost. homil. 34. in epist. ad Hebr. *Mirabile est si salventur multi Prælatorum,* plures enim damnantur; sciantque multos damnari in dignitate positos, qui salvarentur, si viverent privati; proportionaliter enim multo plures in humili subditorum, quam in alto Prælatorum statu salvantur; nimirum multi tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant, feriuntque summos fulmina montes. Quinto, cogitent illud Sapientis: *Potentes potenter tormenta patientur.* Audiant Origenem: *Omnes,* inquit, *ad gradus honoris Ecclesiastici abscinderetur ambitio, si se judicandos potius, quam judicaturos, hi qui præesse volunt populis, cogitarent.* Sexto, sciant ambitionem numquam satiari; quia semper ad majora tendit: sicut Lucifer non quievit, donec thronum Dei invaderet; nam, ut ait Seneca, *ambitioso non tam jucundum est multos post se videre, quam aliquem ante se habere molestum.* Ita superbum Aman magis torsit unus Mardochæus illi prælatus, quam recrearint omnes populi et principes ei se submittentes. Septimo, cogitent illud Julii Cæsaris: *Qui in excelso vitam agunt, eorum facta ab omnibus notantur;* suntque expositi multorum censuræ, invidiæ, detractionibus, odiis. Octavo, cogitent quod honor et dignitas cito perit, ut flos; unde Psaltes ait: *Periit memoria eorum cum sonitu.* Nono, quod variis fluctibus agitentur ambitiosi, ut mare; tum ob multas distractiones e curas, quibus honorem aucupari vel tueri volunt; tum ob æmulos: tum ut suis, vel Superioribus, vel subditis adulentur. Decimo, cogitent exemplum Christi, qui quæsitus ad regnum fugit, et privatam egit vitam; quin et subditus fuit parentibus. Undecimo, quod Sancti fugerint dignitates, et, cum coacti illas subierunt, quasi sub gravi onere ingemuerint. Ambrosius populi vocibus Mediolanensis Episcopus postulatus nocte ex urbe aufugit. S. Chrysost. episcopatum metuens, in solitudinem secessit. S. Martinus, teste Sulpitio, ne diaconatum quidem suscipere voluit, nedum episcopatum, nisi coactus. S. Gregorius electus in Pontificem, non tantum fugit, sed etiam ad Mauricium Imper. scripsit, rogans, ne consentiret suæ electioni. S. Ammonius eremita aurem sibi præcidit ne Episcopus fieret. S. Malachias, ut scribit S. Bernardus in ejus Vita, nisi Episcopi congregati illi anathema comminati fuissent, non suscepisset episcopatum. *Omnem enim,* ait Bernard. *locum sublimem velut præcipitium reformidabat.* S. Augustinus, cognita sui Episcopi morte, fugit ad urbe. Audi eum serm. 1. de communi Vita Cleric. *In quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accederem cavebam; et hoc agebam quantum poteram, ut in loco humili salvarer, ne in alto periclitarer.* Idem fecit S. Fulgentius, qui per vim tandem creatus est Ruspensis Episcopus. Sic et S. Leo electus in Summum Pontificem exhorruit. Audi eum sermone 2. in sua assumptione: *Domine, audivi auditum tuum, et timui; consideravi opera tua: et expavi. Quid enim tam insolitum, tam pavendum, quam labor fragili; sublimitas humili, dignitas non merenti?* Vere Seneca in Hercul. fur.

Dominare tumidus, spiritus altos gere.
Sequitur superbos ultor a tergo Deus.

E contrario *humilitas* et fuga dignitatum, primo, est *tutissimus virtutum omnium thesaurus,* inquit S. Basilius c. 17. Constit. monast. Secundo, *est custos pudicitiæ, et mater patientiæ,* inquit S. Bernardus tract. de Ordine vitæ. Tertio, *est totius spiritualis structuræ solidissimum fundamentum,* inquit Cassianus collat. 19. cap. 12. Quarto, *est tota Christianæ sapientiæ disciplina,* inquit S. Leo serm. 7. de Epiphan. Quinto, Deus humiles exaltat, superbos humiliat, ait Christus. Sexto, humilitas gratiæ et opis divinæ est efficacissima conciliatrix. Sicut enim pluvia et flumina in valles defluunt, ita gratia Dei in animam humilem depluit et descendit. Septimo, omnia Dei dona omnesque virtutes pessum eunt, nisi adsit humilitas, inquit S. Gregor. 27. Moral. cap. ult. Octavo, humilis est amabilis Deo et hominibus, superbus omnibus est exosus. Nono cogitet illud Christi Lucæ 6. *Ve vobis, cum benedixerint* (laudarint) *vobis homines.* Decimo cogitet illud S. Aug. ep. 56. ad Dioscorum: Non aliam ad capessendam et obtinendam veritatis viam tibi munias, quam quæ munita est ab illo, qui gressuum nostrorum verus Deus videt infirmitatem. Ea autem prima est humilitas, secunda humilitas, tertia humilitas; sic fiet ut illud Annæ impleatur: *Sterilis peperit plurimos, et quæ multos habebat filios, infirmata est.* Denique, humilis est quasi alter Michael, superbus est quasi alter Lucifer: sicut S. Franciscus per humilitatem factus est Seraphicus, et per Seraph impressa sibi accepit stigmata Christi, atque post mortem in cœlis ad chorum Seraphinorum evectus est, uti cuidam viro sancto in visione revelatum est, teste S. Bonavent. Ita Pharao, Arrius, Calvinus per superbiam in abyssum, et in ima tartari demersi et dejecti sunt, ut in sedibus igneis Lucifero assideant. Audi Patrum sententias in Vitis Patrum l. 7. c. 13. *Quidam ex patribus dicebat: Humilitas est præcursor charitatis, sicut Joannes Baptista Christi: et sic attrahit ad Deum: quia Deus charitas est;* alius rogatus, quid esset humilitas, dixit: *Arbor est vitæ in altum excrescens;* alius : *est terra in qua jussit Deus sibi sacrificium offerri;* alius: *Perfectio hominis est humilitas;* alius: *Humilitas nec irascitur, nec alios irasci permittit.*

Porro signa humilitatis paucis ita describit Albertus Magnus in Paradiso animæ cap. 2. Humilitas, inquit, vera et perfecta est, cum exhibita gloria contemnitur nec exhibenda appetitur. Secundo, verus humilis sem-

per timet, ne sibi aliqua gloria exhibeatur; et cum sibi exhibita fuerit, expavescens medullitus contristatur. Tertio, verus humilis numquam de aliqua gloria vel gratia gloriatur, nisi ex hoc audientibus confidentiam ad Deum præstare intendat. Quarto, verus humilis nec majori, nec minori, nec æquali se comparat: imo nullum inferiorem se credit, nullum omnino spernit, et se solum ex corde despicit, et ab omnibus despici ferventer appetit, gaudetque cum despectus fuerit: talis nullam timet contumeliam, quia nullam amat gloriam. Ita Albert.

18. Omnes reges gentium, etc. dormierunt in gloria.] gloriose sepulti sunt, scilicet non cum plebe, sed *in domo*, id est, in parentum et regum sepulcro, sive mausoleo.

19. Tu autem (o Balsasar) projectus es de sepulcro tuo.] Balsasar sepulcro extrahi non potuit, quia caruit sepulcro. Sensus ergo est, q. d. Tu, o Balsasar, occisus a Cyro projectus es, nec illatus in sepulcrum regum, quod majores tui, tuque ipse tibi destinaveras et magnifice adornaveras. Unde Vatablus vertit: *Abjectus es de sepulcro*, id est, abjectus es procul a sepulcro, ne in illud inferreris.

Hebræi hæc accipiunt de Nabuchodonosor, quem fabulantur extractum fuisse de sepulcro a filio Evilmerodach, ut sic ipse Babyloniis ostenderet patrem non in bestiam, ut ante, esse mutatum, sed vere mortuum, itaque ab eis in regni successionem, quasi filius et hæres admitteretur; idque fecisse ex consilio Jechoniæ, ac propterea eum exaltasse. Ita refert S. Hier. hic. Addunt Abulens. in lib. 4. Reg. c. 25. q. 37. Haymo et Hugo hic, ejusdem consilio divisum esse cadaver in trecentas partes, easque in totidem vultures (ut eas devorarent) fuisse dispertitas, ne ulla spes esset reditus ejus. Credo trecenta hæc esse, non prodigia, sed mendacia.

Quasi stirps inutilis,] quasi surculus sterilis, vel amarum et malum ferens fructum, qui terræ non inseritur, quin et insertus avellitur.

Pollutus et obvolutus] sanie et sanguine et cadaveribus occisorum, vermibusque inde scaturientibus; hoc est quod dixit v. 11. *Subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes*.

Descenderunt ad fundamenta laci.] Ita vocat profunditatem tam sepulcri quam inferni; verisimile est enim cadaver Balsasaris, cum aliis cadaveribus Babyloniorum cæsorum projectum fuisse in lacum, vel fossam aliquam ingentem. Unde quod sequitur: *Non habebis consortium, neque* (ne quidem) *cum eis in sepultura*: *cum eis*, subaudi, *regibus gentium*; his enim eum opposuit v. 18. non autem *interfectis gladio*; his enim eum assimilat hoc versu.

20. Non vocabitur in æternum semen pessimorum.] q. d. Delebitur memoria seminis et stirpis impiorum; nam Balsasari nemo de stirpe Nabuchodonosor successit, sed cum ipso omnis stirps regia exstincta est. Ita S. Hieron.

21. Præparate filios ejus occisioni.] Hinc patet, Balsasaris filios vel naturales vel adoptivos, puta destinatos ab eo regni hæredes, pariter fuisse occisos, plures eum habuisse naturales, cum tot haberet concubinas, satis est verisimile.

Neque implebunt faciem orbis civitatum.] Id est, non implebunt superficiem civitatum orbis, id est, non implebunt civitates orbis; est hypallage: vel orbis civitatum, id est, orbis qui civitatibus abundat, q. d. Deus succidat eos ne orbem et urbes repleant præfectis et hominibus sibi similibus, scilicet impiis, Deoque exosis: qualis enim est rex, tales sunt et aulici et populi et urbes. Ita Vatablus.

Secundo, Arias et Forerius vertunt: *Non implebunt faciem orbis urbibus*, ut scilicet multas in eo urbes condant vel illustrent.

Tertio, Sanchez explicat, q. d. Filii Balsasaris non implebunt faciem orbis, id est, totum orbem civitatibus suis id est, non habebunt sub ditione sua civitates totius orbis, uti jactabant: facies enim orbis, venti gladii, vocatur ipse orbis, ventus, gladius.

Aliter Chaldæus, Septuag. et Pagnin. pro עָרִים *arim* id est, urbibus, legentes צָרִים *tsarim*, id est, adversarios, vertunt, *non implebunt* Balsasaris filii *orbem infensis castris*, uti fecerunt ejus parentes, qui bellicis motibus omnia turbent ut regnum amissum recuperent et propagent. Ita S. Cyrillus.

23. Et in paludes aquarum.] Babylon enim est in paludibus juxta Euphratem, quem in varios rivos et fossas Persæ deduxerant: ipsa ergo eversa remansernnt solæ paludes et rivi Euphratis.

Et scopabo eam in scopa terens.] Id est, ut Vatablus: *Scopa vastatrice verram eam*, q. d. Ita studiose et exacte Persæ vastabunt et diripient Babylonem, sicut stodiose ancilla scopis verrit pavimentum, ut illud scopando et fricando quasi atterat, uti faciunt ancillæ Hollandicæ nitoris amantissimæ. Simili tropo ait Plautus: *Converret hic jam me totum cum pulvisculo*: et de Tyro ait Ezechiel c. 26: *Radent pulverem ejus de eo*.

24. Juravit Dominus, etc. si non, ut putavi, ita erit,] q. d. Juravit dicens, si non ita eveniat ut dico, non sim Deus, non habear verax. Vox enim *si* Hebræis est nota juramenti exsecratorii, in quo ipsam exsecrationem per euphemismum subticent.

25. Ut conteram Assyrium.] id est Sennacherib: hunc enim in terra sua, id est, in Judæa, contrivit Deus. Redit enim Propheta ad sua tempora, et ad Sennacherib jam incumbentem, de quo egit cap. 7. et deinceps; ut scilicet Judæi videntes Isaiam de clade Sennacherib vera prædixisse, crederent quoque ea quæ de Babylonis, aliisque longe post futuris prædixerat, vera fore, vereque eventura. Alii nonnulli per Assyrium accipiunt Holofernem: hic enim missus a Nabuchodonosor regnante in Assyris, puta in Ninive, contritus est in montibus Israel juxta Bethuliam cum toto exercitu, cum caput ei amputatum est ab heroina Judith.

26. Hoc consilium, quod cogitavi super omnem terram, etc. et super universas gentes,] Commode hoc accipe pro subjecta materia, scilicet omnem terram et omnes gentes Assyriis subjectas, aut confœderatas, quæ cum eis contra Judæos arma tulerunt, uti fuerunt Syri, Samaritæ Moabitæ, Idumæi, Philisthini et Ægyptii: quibus proinde cladem in sequent. capitibus ex ore Dei Propheta denuntiat. Ita S. Hieron.

28. In anno, quo mortuus est rex Achaz,] cui successit filius Ezechias; ergo 1. anno Ezechiæ pii regis facta est hæc prophetia contra Palæstinos hostes Judæorum, ut per eam erigerentur Judæorum animi,

scirentque fore felia et auspicatum novum pii regis regnum. Ex hoc loco censet S. Hieron. omnia deinceps oracula usque ad finem libri facta esse sub Ezechia, uti dixi cap. 1. 1.

29. NE LÆTERIS, PHILISTHÆA, ETC. QUONIAM COMMINUTA EST VIRGA PERCUSSORIS TUI.] *Percussorem* vocat non Achaz regem, ut vult S. Hieron. Haymo, et S. Thom. Achaz: enim a Philistbæis cladem magnam accepit, 2. Paral. 28. 18. sed Samsonem, Davidem, et Oziam avum Achaz: hic enim valde attrivit Philistbæos, ut patet 2. Paral. 16. q. d. Nolite lætari, o Philisthini, quod vestri olim percussores sunt mortui, scilicet Samson, David et Ozias, qui vobis videbantur esse colubri, id est, asperi et crudeles, suo tactu et plaga vos ferientes; quia ab eis nascetur Ezechias filius Achaz, Oziæ pronepos, quasi regulus, id est, basiliscus, longe vobis nocentior. Sicut enim basiliscus non tantum tactu, sed et visu puta pestilenti halitu, quem ex oculis emittit, homines enecat, quin et aves volantes interficit, itaque eas ad se trahit et absurbet: ita et Ezechias sua vi et armis omnia vestra pervadet, et potentissimos vestrum quasi eminus solo aspectu præsentia et imperio suo percellet et absorbebit, inquit S. Hieron. Ita contigisse narrat lib. 4. Reg. 18. cum ait: *Ipse* (Ezechias) *percussit Philisthæos usque ad Gazam, et omnes terminos eorum a turre custodum usque ad civitatem munitam.*

Alludit primo, Propheta ad virgam Mosis, quæ versa est in colubrum, et rursum in virgam, quæ percussit et tot plagas intulit Ægypto, q. d. Talis virga et coluber vobis, o Philisthæi, erit Ezechias.

Secundo, ad Samsonem, qui valde afflixit Philisthinos, de quo prædixit Jacob Gen. 49. *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita*, q. d. Nondum periit coluber ille, qui in vos, o Philisthini, desævit et venenum mortiferum evomuit: ex illo enim nascetur, id est, illi succedet, non jam coluber, sed eo pejor basiliscus, scilicet Ezechias.

Nota: Apud Hebræos proverbium est: *De radice colubri egredietur regulus*; quo utuntur cum minori cladi, calamitati, hosti aut vastitati succedit major et infestior; cui simile est illud Roboam: *Pater meus cecidit vos flagellis; ego autem cædam vos scarpionibus*, tale est illud: *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim*; et illud. *Leonem fugiens occurrit urso*; et illud Job. 6. v. 16. *Qui timent pruinam, irruet super eos nix.* Ita Sanchez.

Mystice, S. Bernard. tract. de undecim oneribus, serm. 2. sic ait: *Sequitur onus Philisthiim, qui interpretantur cadentes potione, illas significans, qui superbia inebriati ceciderunt de habitatione cœlesti. Isti miseras onerant nunc tentatione, nunc afflictione. Hi Ægyptios onerabant plagis multis et magnis, sicut habes in psalmo: Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem et iram et tribulationem: immissiones per angelos malos. Hi cor Judæ oneraverunt avaritia, et cor Pharisæorum invidia, et cor Pilati stultitia. Hi cor fidelium multis tentationibus onerant: insultantes animæ consentienti, et dicentes: Incurvare, ut transeamus.* Hisce ergo attribue Isaiæ contra Philisthiim minas.

ET SEMEN EJUS ABSORBENS VOLUCREM.] Semen colubri est regulus, puta Ezechias filius Oziæ, solo quasi spiritu et habitu suo afflans, comburens (hoc enim est Hebræum שרף saraph) enecans et absorbens Philisthæos, ut dixi. Huic adagio simile est illud Eubuli Poetæ: *Locusta habens oculos, non prolato ore utrimque mobilis, depugnator filiorum ingenitorum semen perimens*: quo significatur ichneumon Ægyptium animal, quod crocodilorum ova perrumpit et absumit, priusquam in feras semen evadat. Est enim ἀμφίστομος, id est, ancipiti ore: nam pungit inferius, labris autem mordet.

Sept. vertunt: *Et semen ejus serpens pennatus.* Pro *serpens* hebraice est *saraph*, id est, serpens ardens et urens, quales fuerunt illi immissi in Hebræos murmurantes, Num. 21. Porro serpentes aliquos pennatos esse et volare constat, talesque esse dracones Arabicos asserit Solinus cap. 35. contra quos pugnant ibides aves; unde Ægyptii eas quasi deos colebant. Hic ergo serpens pennatus idem est qui paulo ante *regulus* vocatus est: nam et Isaias c. 30. 6. regulum habere alas et volare asserit. Talis ergo Philisthæis fuit Ezechias. Talis et allegorice est Christus, diabolum ac reprobos mordens, fideles vero et pios salvans: hinc enim quasi serpens alatus exaltatus fuit in ligno, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam; et sub eo principes Apostoli, pauperum pauperrimi, securi vitam duxerunt.

Paulo aliter vertit Syriacus interpres, scilicet: *De radice serpentis egreditur serpens biceps* (amphisbæna, de qua Solinus cap. 40. et Plinius lib. 20. cap. 20.) *et fructus ejus regulus qui colat*; et Arabicus Antiochenus: *De stirpe serpentis egreditur vipera, et de progenie serpentis surdæ serpens volans*; et Arabicus Alexandrinus: *De serpente egreditur basiliscus, et serpens volans devorans primogenitos.*

ET PASCENTUR PRIMOGENITI PAUPERUM.] *Primogenitum* in Scriptura sæpe vocatur id, quod est præcipuum et primarium, inquit Forerius, Vatablus et Sanchez: talis enim in domo inter filios est primogenitus: primogeniti ergo pauperum et successores inopiæ parentum, sunt Judæi sub Ezechia jam paulo ante a variis gentibus vastati, ut patet 2. Paral. 28. q. d. Erit pax et rerum copia in Israel, etiam apud pauperes, cum Philisthæa fame conficietur; hoc est enim quod sequitur:

ET INTERIRE FACIAM IN FAME RADICEM TUAM.] Loquitur de Philisthæa, quasi de arbore desiccanda, vel exscindenda radicitus, q. d. Quando vires et copias Philisthinorum siccabo, omnesque eorum reliquias consumam; tunc populus meus Judaicus antea miser et pauper requiescet et lætabitur.

31. ULULA, PORTA, CLAMA, CIVITAS.] Ululate, portæ et urbes Philisthinorum. Notat in *portis* magistratum et principes (hi enim sedebant et judicabant in portis) in *civitate* plebem et vulgus, q. d. Ululate, tam principes quam populus.

AB AQUILONE ENIM FUMUS VENIET.] q. d. A Jerusalem, quæ Philisthinis est ad Aquilonem, veniet non Sennacherib, ut vult sanctus Hieronymus; sed Ezechias (de eo enim Prophetam loqui patet ex dictis, et ex anteced. et sequent.) cum copioso militum agmine, quod magnum pulverem et fumum pedibus suis adveniens excitabit. Unde hic pulvis signum est adventantis exercitus: hinc Virgil. Æneid. 9.

Quis globus, o cives, caligine volvitur atra? .
Hostis adest.

32 Quid respondebitur nuntiis gentis,] id est, gentium, qui scilicet de more e viciois provinciis et gentibus venient, ut de statu belli rogent, an Philisthini, an Judæi superent et vincant: aut potius, ut victoria jam parta Ezechiæ congratulentur; quibus Ezechias et Judæi non sibi, sed Deo tribuentes victoriam respondebunt id quod sequitur:

Quia (quod) Dominus fundavit Sion et in ipso sperabunt pauperes populi ejus,] q. d. Gratias agimus Deo, qui nobis hanc dedit victoriam, eo quod amet Sionem et Jerusalem, eamque firmare et stabilire destinaverit: quocirca deinceps pauperes et afflicti in populo nostro hoc videntes et cogitantes, in quavis calamitate ardentius in eum sperabunt, eumque invocabunt.

Allegorice et Tropologice, hæc facile est adaptare spirituali Sioni, id est Ecclesiæ, et animi fideli.

CAPUT DECIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit vastationem et planctum Moab.

1 Onus Moab. Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est murus Moab, conticuit. 2. Ascendit domus, et Dibon ad excelsa in planctum super Nabo, et super Medaba, Moab ululavit: in cunctis capitibus ejus calvitium, et omnis barba radetur. 3. In trivlis ejus accincti sunt sacco: super tecta ejus, et in plateis ejus omnis ululatus descendit in fletum. 4. Clamabit Hesebon, et Eleale, usque Jasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ululabit sibi. 5. Cor meum ad Moab clamabit, vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. 6. Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. 7. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos. 8. Quoniam circuivit clamor terminum Moab: usque ad Gallim ululatus ejus, et usque ad Puteum Elim clamor ejus. 9. Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine: ponam enim super Dibon additamenta; his qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terræ.

1. Onus Moab.] Chaldæus: *Onus calicis maledicti ad propinandum Moab.* Moab est pars Arabiæ Petrææ, ita dicta a Moab filio Lot, qui cum posteris eam incoluit. Cum enim Lot fugeret ex Sodomis cœlesti igne conflagrantibus, et versis in mare mortuum, filia ejus minor inebriavit patrem, et accedens ad ebrium concepit ex eo filium, quem vocavit *Moab*, id est ex patre, quasi diceret: Ex patre meo genui hunc filium, qui proinde mihi filius est simul et frater. Moab adjacet et terminatur mari mortuo versus occasum, versus Orientem Euphrate, versus Aquilonem torrente Arnon, versus Meridiem deserto Cadesbarne et Idumæa. In Moab metropolis erat Ar; urbes illustriores erant Dibon, Nabo, Medaba, Hesebon, Eleale, Luith, Oronaim. In hac Arabia Petræa est ampla urbs Mecha, distans itinere tridui a mare rubro, in qua celebre est Mahometis delubrum, longum passus centum, latum octoginta, quod quadringentis columnis fulcitur: ejusque undique parietes auro obducti, qui cum lychnorum pensilium ad tria millia semper ardentium lumen recipiant, miro fulgore intuentium oculos perstringunt, uti ex Borchardo, Bredenbach. Ludovico Romano et aliis tradit Adrichom. pag. 78.

Moab erat fertilis, utpote vicina Pentapoli fertilissimæ, feraxque tum frugum, tum magis pecorum, ait S. Hieron. Hinc incolæ in luxum et venerem soluti, coluerunt suis symposiis et lasciviis Chamos sive Bacchum, ut dixi Jerem. 48. 7. Rursum Moabitæ hostes erant populi Dei, scilicet Judæorum, eosque sæpe vexarunt: hine eis hic excidium intentat Deus vel per Sennacherib, ut vult S. Hieron. et Cyrill. vel potius per Nabuchodonosor, inquit idem S. Hieron. Cyrillus, S. Thomas, Haymo, Dionysius. Nam Moab vastatam esse per Sennacherib non liquet ex sacra Scriptura, Josepho, aut aliis historicis; sed per Nabuchodonosor id factum esse constat Jerem. 48. ubi Jeremias iisdem pene verbis, quibus hic utitur Isaias, Moabitis cladem intentat. Unde videtur Isaias de eodem quo Jeremias excidio agere, scilicet, per Chaldæos illato: nam clades Sennacherib, si quæ fuit, diu præcessit tempora Jeremiæ; unde ab eo prædici non potuit

Quæ hoc cap. dicuntur, obscura nobis sunt, tum quia urbes, quæ in eo nominantur, jam pridem perierunt, et nescimus quo loco præcise fuerint sitæ; tum quia modum vastationis Moab Scriptura non enarrat.

Mystice, S. Bernard. tract. de undecim oneribus, ser. 3 sic pergit: *Additur onus Moab: qui interpretatur, de patre. Naturalem illam exprimit necessitatem, quam pater generatione transfundit in filium: sicut est inevitabilis manducandi, bibendi, dormiendique necessitas, et cætera quæ ad necessariam pertinent corporis curam. Quale hoc onus, fratres charissimi, quo cogimur, post solis splendorem, ad carnis hujus curam, quasi ad fœtidum cadaver redire, et post spirituales cibos mentis procurare nostro ventris? Quale hoc onus? quod quotidianum a nobis miseræ servitutis tributum exigit: et quem quotidie implevimus, evacuatum, crastino ventrem replere compellit? Quid dicam? quantarum sollicitudinum ac curarum onus miseris mortalibus necessitas ista imponit? adeo ut quorumdam hominum Deus venter sit, pro cujus non dicam delectatione, sed onere, ipsam justitiam, et divinam doctrinam venalem habent? Hujusmodi, ut ait Apostolus, Domino Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri. Quid præterea oneris in ipsa ciborum distinctione sustinentes, hos dissidentes, illos rejicientes: cum alii ventrem torqueant, alii caput gravent, alii pectus oppilent, alii cor corruptis humoribus premant. Verum de illis quid dicam, quos ista necessitas nunc murmurare, nunc detrahere, nunc insuper litigare, compellit? Contristantur, si cibus vilior sit, si potus minus sapidus apponatur, si præparetur tardius, si negligentius accuratur. Fratres, qui hujusmodi sunt secundum carnalem generationem viventes, Moab dici possunt, pondere pœnæ quod in onere Moab Propheta commemorat, damnandi.*

Nocte vastata est Ar.] Apposite nocte vastatus est Moab, qui nocte ex incesto concubitu, tenebris et silentio involvendo, natus est, inquit S. Hieron. Unde hoc convitium, quod scilicet essent noctis filii, Moabitis objicere solebant aliæ gentes. *Ar* erat metropolis Moab. Unde hebr. dicta est עיר *ir*, moabitice *Ar*, id est urbs, scilicet prima regni, per antonomasiam, unde postea dicta est Areopolis, q. d. *Ar* πόλις, id est Ar urbs, non autem quod ἄρεος, id est Martis, esset πόλις, id est civitas, ut multi existimant.

Nocte vastatus est murus,] q. d. Moab conticuit capta urbe Ar, quæ murus erat et propugnaculum totius provinciæ. Cyrill. ex historicis docet, venientibus Chaldæis murus Ar terræmotu corruisse, itaque urbem facile ab eis fuisse occupatam.

Pro *murus* hebr. est קיר *kir*, quod Vatablus et alii accipiunt quasi nomen urbis Moab, quæ æque vastata sit ac Ar; idque valde est verisimile, ut patebit c. seq. v. 7. Unde et correctiora Biblia τὸ *Murus* scribunt majuscula M.

2. Ascendit domus.] Id est ut S. Hieron. domus et familia regia, item tota urbs Dibon ascendit ad excelsa, id est ad fana, quæ erant in montibus excelsis, ubi colebant Chamos deum suum, ut ibi plangant, Chamos invocent, et in eum quasi tutum a Chaldæis locum se recipiant.

Secundo, Pagninus et Vatabl. vertunt, *ascendit* (*Ar* vel *Kir* urbs, id est incolæ urbis) *in Baith*, id est, in ædem ipsam, hoc est ad templum Chamos, ut rogent idolum suum.

Tertio, Forerius et Sanchez censent, *Baith* vel *Beth*, id est domus, esse nomen proprium urbis, et forte decurtatum esse ex Bethgamul, vel Bethmaon, vel Bethoron, quæ erant urbes Moab.

Calvitium,] in luctu enim veteres caput decalvabant, et barbam radebant. Idem de Moab ait Jeremias c. 48. 37.

4. Expediti Moab ululabunt.] Pro *expediti* hebr. est חלוצי *challutse*, id est accincti armis, parati et expediti Moabitæ ad tuendam patriam, hi fracti animis arma deponent, et ululabunt. Ita Vatabl.

Anima ejus ululabit sibi.] *Ejus*, id est eorum; vel *ejus*, id est cujusque Moabitæ; *sibi*, id est in sinu suo ululabit. Porro *anima* significat hunc ululatum non fore fictum vel compositum, qualis est præficarum, sed serium, et ex intimo corde et dolore manantem.

5. Cor meum ad Moab clamabit.] Est vox Isaiæ compatientis Moab, q. d. Licet hostes nostri sint Moabitæ, tamen revera doleo, et ex dolore ejulo et exclamo ob tantam eorum cladem et miseriam, quia

Vectes, id est fortes, ejus, qui sunt robore Moab tutabantur, sicuti vectes tutantur portas urbis, usque ad Segor,] id est usque ad terminos regni fugient. Segor, inquam, quæ est vitula conternans, id est, ut habent Hebr. et Græca, triennis, vel triennizans, id est populus fortis, validus, et copia rerum abundans, similis vitulæ trienni: ea enim ætate vitulæ et vituli saginati sunt, pinguissimi, robustissimi, pariter et petulantissimi. Vide dicta Jerem. 48. 24.

Secundo, Sanchez putat Segur et Moab dici vitulam triennem, quia post triennium gravem accipiet cladem, ut dicitur c. 16. 14. de quo ibi.

Per ascensum enim Luith flens ascendet.] Videtur Luith urbs fuisse via ex Moab in Babylonem, sita in colle: quare Moabitæ abducendi in Babylonem flentes eo ascenderunt, indeque pervenerunt Oronaim, quæ erat terminus Moab versus Babylonem: ibi ergo quasi extremum vale dicentes patriæ, ex intima animi contritione et dolore clamores et ejulatus ediderunt.

6. Aquæ enim Nemrim desertæ erunt,] q. d. Tota urbs et regio Nemrim deserta est, quia vastatione hostili omnis viror absumptus est et exaruit. Simili tropo c. 8. per aquas Siloe, regnum Juda significavit. Secundo, et aptius, q. d. Aquæ Nemrim ab accolis in hac vastitate deserentur, nec suis aggeribus concludentur, ideoque ex aquis maris Mortui adjacentibus salsæ in eas influent, easque inficient, ut fiant amaræ et pessimæ, ut ait Jeremias, c. 48. 34. Vide ibi dicta.

Quia, id est, ut Vatabl. vertit, et Septuag. *unde*, aruit herba, defecit germen, etc.] Causa enim cur arescat herba est, quia aquæ deficiunt, non contra. Sic hebr. כי *ki*, id est *quia*, sæpe non causam, sed concomitantiam, eventum, effectum, et id quod consecutum est, significat.

7. Secundum magnitudinem operis,] q. d. Pro magnis demeritis malorum operum graviter punientur Moabitæ. *Visitatio*, enim hic, uti et alibi sæpe, idem est quod punitio.

Ad torrentem salicum ducent eos.] Id est, captivos Moabitas ducent Chaldæi in Babylonem: nam torrens salicum, ait S. Hieronym. vel est, vallis Arabiæ, per quam ex Moab itur in Assyriam et Babyloniam, vel Euphrates, cui adjacet Babylon; hic enim de more

abundant salices. Unde Ps.136. dicitur: *Super flumina Babylonis, etc. in salicibus in media ejus, suspendimus organa nostra.*

Septuag. vertunt: *Inducam super vallem* (Moabitarum) *Arabes.* Arabes enim vicini Moabitis videntur juvisse Chaldæos in vastatione Moab. Unde et alii vertunt: *Asservata illorum ad flumen portabunt Arabes*, puta latrones et prædones opes eorum reliquas rapient et asportabunt.

9. Ponam enim super Dibon additamenta.] Quidam legunt *Dibon*; alii *Dimon*: sed idem est *Dibon* et *Dimon*: nam litteræ b et m, cum utraque sit labialis, idemque sono affinis, facile inter se commutantur. Jam per *additamenta*, primo, Vatabl. et Forerius accipiunt novos rivos, q. d. Tunc plurimis novisque rivis defluet sanguis cæsorum Moabitarum in flumen Dibon.

Secundo, S. Hieronym. sic explicat, q. d. Occidam incolis Dibon omnes ad evasionem et salutem aditus.

Tertio, Chaldæus per *additamenta* accipit exercitum Chaldæorum.

Quarto et planius Haymo, *additamenta* plagarum intelligit, q. d. Addam eis plagam ad plagam, ut scilicet *his qui fugerint de Moab et reliquiis terræ*, id est, reliquiis Moabitarum profugis, inducam *leonem*, id est, leones, vel proprie dictos; vel potius leones, id est, milites Babylonios feroces instar leonum, quos Nabuchodonosor in viis disposuit, ut omnes fugitivos Moabitas exciperent, captivarent vel occiderent. Est proverbium, quod aliis verbis explicat et Moabitis intentat Jeremias, dicens cap. 48 44. *Qui fugerit a facie pavoris, cadet in foveam: et qui conscenderit de fovea, capietur laqueo*; et simile est illi Isaiæ: *De radice colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem*, de quo dixi cap. 14 29. q. d. Qui unam cladem effugerit, incidet in aliam, eamque majorem: hanc enim significat leo, laqueus, regulus, etc. Leo enim terribilis symbolum est formidabilis et horrendæ sævitiæ et cladis; unde Ægyptii in hieroglyphicis leonem pingebant, cum significare vellent hominem horrendo ac terribili aspectu, inquit Pierius: quin etiam si quis somniasset se leoninum habere caput, eum oniricritæ terrificum fore hostibus denuntiabant. Unde 1. Paralip. 12. 9. de pugnacissimis militibus Davidis dicitur: *Facies eorum, quasi facies leonis.*

CAPUT DECIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Optat v. 1. mitti de Moab Agnum dominatorem terræ. Inde v. 2. dat eis consilium, ut benigne excipiant Judæos profugos. Tertio, v. 6. ait superbiam Moab majorem esse quam sit ejus fortitudo. Quarto, v. 7. pergit in clade et planctu Moab, quam v. 14. ait in tribus annis futuram.

1 Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ, de Petra deserti ad montem filiæ Sion. 2. Et
erit: Sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon.
3. Ini consilio, coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fu-
gientes, et vagos ne prodas. 4 Habitabunt apud te profugi mei: Moab esto latibulum eorum a fa-
cie vastatoris: finitus est enim pulvis, consummatus est miser: defecit qui conculcabat terram.
5. Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David,
judicans et quærens judicium, et velociter reddens quod justum est. 6. Audivimus superbiam Moab,
superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus.
7. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his, qui lætantur super muros cocti lateris,
loquimini plagas suas. 8. Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, et vineam Sabama Domini
gentium exciderunt: flagella ejus usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto, propagines e-
jus relictæ sunt, transierunt mare. 9. Super hoc plorabo in fletu Jazer vineam Sabama: inebriabo
te lacryma mea, Hesebon, et Eleale: quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam vox
calcantium irruit. 10. Et auferetur lætitia et exultatio de Carmelo, et in vineis non exultabit, ne-
que jubilabit, vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstuli.
11. Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, et viscera mea ad murum cocti lateris.
12. Et erit: cum apparuerit quod laboravit Moab super excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut

obsecret, et non valebit. 13. Hoc verbum, quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc: 14. et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis, quasi anni mercenarii, auferetur gloria Moab super omni populo multo, et relinquetur parvus et modicus, nequaquam multus.

1. Emitte agnum.] Codices Septuag. Sixtini, Basil. et Cyrill. habent: *Mittam quasi reptilia super terram*, id est, mittam serpentes in Moab; nimirum in Hebræo pro כר משל ארץ *car mosel erets*, id est agnum dominantem terræ, legerunt per diastolem כרמש לארץ *keremes laarets*, id est, sicut reptile terræ.

Secundo, Hebræi et R. Salomon ex Hebræo vertunt; *Mittite agnum dominatori terræ*, et interpretantur sic, quod, cum Moabitæ consuessent pendere regi Israel annuum tributum centum millium agnorum, mortuo Achab detrectarint, 4. Reg. 3. Quocirca sub Ezechia pio et felice rege animos et vires resumens Israel, nunc Moabitis insultans dicit: Mittite, o Moabitæ, ut soletis, tributum, scilicet agnos, dominatori terræ, id est, novo et potenti regi Ezechiæ, de Petra deserti, id est, de Moab. Verum frustra hæc a Christo torquent ad Ezechiam; nec enim Ezechias fuit rex Israel, sed Juda: multo minus dici potest dominator terræ; nec ipse in Scriptura Moabitis bellum intulisse, aut tributum imposuisse legitur. Adde, tam Septuag. quam Nostrum vertere: *Emitte agnum dominatorem* (non dominatori) *terræ*. Pluribus id refutat Leo Castrius. Multo minus potest hic locus accipi de Osee ultimo rege Israel, quia is jam erat occisus, et regnum Israel eversum, non a Moabitis, sed ab Assyriis.

Tertio, Hebræi aliqui et Forerius pro *agnum* vertunt *arietem*, et per arietem accipiunt vel machinas bellicas, quæ ob similitudinem arietum arietes vocantur, vel duces et milites fortes instar arietum, quasi per ironiam et irrisionem dicat Propheta: O Moabitæ, instruite arietes, duces et milites ad oppugnandum Sion, qui dominentur terræ sanctæ, eamque sibi subjiciant: sed frustra id facietis, quinimo arrogantiæ vestræ pœnas dabitis.

Verum dico cum S. Hieron. Hugone, Lyrano, Adamo, Vatablo et aliis, per *agnum* hic accipi Christum, qui ex Ruth Moabitide prognatus est. Cum enim Isaias vaticinaretur de excidio Moab, videretque gentem pene interituram, indoluit. Unde altera ex parte videns ex Ruth Moabitide nasciturum Christum, ad eum mora suo obiter (unde Biblia Plantin. hunc versum parenthesi includunt) avolat, ejusque nativitate consolatur tam se quam Moabitas, indeque statim redit ad institutam narrationem, et ad onera Moab: vide can. 4. q. d. Mitte, o Domine, vel, ut hebr. est, שלחו *scilchu*, id est mittite, et rorate, scilicet, o cœli vel vos, o Pater, o Fili, o Spiritus Sancte, non agnos illos mutos et vectigales Moabitarum, sed Agnum dominatorem terræ, id est, Christum, qui quasi agnus Dei tollat peccata mundi, totique Ecclesiæ et orbi dominetur: mittite, inquam, eum de Petra urbe deserti quæ est in Moab, puta de Ruth Moabitide, quæ in hac urbe nata, jam olim ex ea migravit ad Judæos. Quare quod Vatabl. sic exponit: O Domine, ne perdas Moabitas, ut tandem nascatur Messias, sic accipi debet, scilicet ut nascatur Messias, qui salvet suos cognatos, videlicet Moabitas. Nam ipse nascetur ex Ruth, quæ olim ex Moab hoc Dei consilio ad Judæos transiit, ut scilicet ex ea descenderet Christus, qui Moabitis salutem afferret. Nam alioqui etiamsi omnes Moabitæ fuissent deleti, adhuc Christus descendisset ex Davide et Ruth; utpote quæ diu ante hanc cladem, Judæorum genti fuerat inserta. Booz enim ex Ruth genuit Obed, Obed genuit Jesse, Jesse genuit David, ex quo prognatus est Christus.

Christum vocat *agnum* vel *arietem*: utrumque enim significat Hebr. כר *car*. Primo, quia alludit ad vectigal agnorum, quod pendebant Moabitæ regi Israel. Secundo, quia Moabitæ rei pecuariæ erant studiosissimi, et ovibus ditissimi. Tertio, quia agni et arietes Moab corpore et viribus superabant agnos et arietes aliarum provinciarum, erantque quasi duces gregum: unde recte agnus vel aries hic significat ducem et dominatorem Christum. Unde Syrus vertit: *Mitte filium dominatoris terræ*. Perperam Arabicus Alexandrinus vertit: *Mittam ad eos muscas, vel bruchos*; et Antiochenus: *Mittam ad eos dominantes super terram*.

Porro, quod Hebræi nonnulli tradunt, Ruth fuisse filiam regis Moab, nomine Eglon, quem occidit Aod judex, Hebræorum fabula est; nam inter Eglon et Ruth interfluxerunt 230. anni, nec credibile est regem dedisse filiam suam uxorem homini plebejo, qualis fuit maritus Ruth. Ita Abulens. et Lyran.

Denique pro *dominatorem* verti potest *o dominator*: Hebræi enim cum careant casibus, idem nomen usurpant pro quolibet casu, q. d. O dominator terræ, mitte nobis Agnum, id est filium tuum dilectum qui quasi agnus piacularis nos redimat et salvet.

De petra deserti.] Urbs hæc dicta est Petra, quia in circuitu rupibus et præcipitiis est murata, inquit Strabo lib. 16. et ab ea tota regio dicta est Arabia Petræa. Hanc urbem auxit Balduinus rex post bellum sacrum. Deinde Soldanus ea recepta collocavit ibi thesaurum Ægypti et Arabiæ. Ita Adrichomius.

Nota. Christus emissus dicitur de Petra Moab, non in se, sed in sua avia Ruth; hæc enim inde a Deo quasi emissa venit in Sion: sicut nepotes Judæ dicuntur ex Chanaan egressi, et ingressi in Ægyptum non in se, sed in suo parente Jacob; nam ipsi nati sunt post ingressum parentis in Ægyptum. Vide dicta Genes. 46.

Mystice, Petra deserti est B. Virgo, quæ iis qui ab omni auxilio deserti sunt, præsidio est instar petræ, inquit Hugo, hæc enim proximius quam Ruth edidit nobis hunc Agnum. Vide Viegas Apocal. 12. comment. 3. sect. 24.

Demum, ad Moab. id est ad peccati, excidium missus est Christus. Ita Alcazar in Apocal. 14. v. 1. notat. 1. ubi contendit hunc sensum esse litteralem: sed ex dictis liquet esse mysticum.

2. Et erit: Sicut avis.] Redit Propheta post parenthesin, qua breviter aspiravit et avolavit ad Christum, ad inchoatam cladem et captivitatem Moab, q. d. Moabitæ trans fluvium Arnon, ubi sunt termini Moab, in Babylonem violenter et celeriter abducen-

tur, ibique dispergentur sicuti dispergnntur aves e nido avolantes, cum aliquis prædo nidum invadit.

3. Ini consilium,] q. d. inquit S. Hieron. Vis eladem evadere, o Moab, Deumque tibi propitium et protectorem reddere, accipe consilium tum a tuis, tum potius a me; fac, inquam, quod suggero; dum subdo:

Pone quasi noctem.] Symbolice, sicut meridies et æstus significat ingentem afflictionem et calamitatem; quia in meridie sol maxime urit, ita umbra et nox significat ejus remedium, refugium et refrigerium. Unde cap. 4. v. 6. dicitur: *Erit in umbraculum diei ob æstu.* Sensus ergo est, q. d. O Moabitæ, vultis esse salvi, vultis evadere manus Nabuchodonosoris? facite quod dico: nimirum Israelitas cognatos et vicinos vestros patria exsules et profugos, tum ob metum Sennacherib, tum ob alios tyrannos, tum maxime ob vastationem Nabuchodonosoris, humaniter excipite, fovete, protegite, vicesque eis rependite. Nam sic Abraham pater eorum Lot patrem vestrum excepit, juvit, fovit, et a Chodorlahomor captum liberavit. Porro exigit umbram quasi noctem, id est umbram densissimam, quasi dicat: Susceptio, pietas et humanitas vestra non sit levis, arcta et brevis, sed copiosa, larga et liberalis.

Tropol. Nota hic, optimum remedium ad evadendam instantem afflictionem et Dei vindictam esse misericordiam: vis evadere miseriam? esto misericors in miseros; vis suscipi cœlo? suscipe peregrinum hospitio: nam *beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Hinc ait S. Nazianz. *Esto calamitoso Deus, et Dominum in calamitate Deum invenies*; et Daniel Nabuchodonosori, ut impendens exitium evaderet, suasit: *Peccata tuo eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiis pauperum.*

Ita Lot in Sodoma hospitio suscepit Angelos, putans esse homines peregrinos, eosque contra procaciam Sodomitarum defendit, ut potuit. Unde ab eis ex incendio Sodomæ liberatus et eductus est, Gen. 19.

Rahab exploratores, quos miserat Josue in Jericho, hospitio excepit, et fideliter custodivit ac dimisit. Proinde domus ejus tota sola ab Hebræis in clade Jerichuntis servata est, Josue 2. et 6.

Mulier Sunamitis Eliseum transeuntem hospitio recepit, qui ei ob id filium impetravit, eumque mortuum suscitavit, 4. Reg. 4.

Zachæus gaudens suscepit Christum in domum suam, ideoque ab eo audivit: *Hodie salus domui huic facta est*, Lucæ 19.

Narrat S. Greg. lib. 3. Dialog. c. 11. quod Cerbonius Populonii Episcopus quosdam milites transeuntes hospitio exceperit, eosque a Gothis supervenientibus absconderit, et in vita conservarit. Quod dum Totilas rex Gothorum audisset, jussit eum ursis objici coram toto populo, ut ab eis devoraretur. Sed ursus in eum immissus ferocitatis suæ oblitus, deflexa cervice, submissoque humiliter capite lambere cœpit pedes Episcopi: *Ut potenter omnibus daretur intelligi, quia erga illum virum Dei et ferina essent corda hominum, et quasi humana bestiarum.* Quare populus, et rex ipse ad venerationem ejus permotus est.

Idem Gregor. homil. 23. in Evangel. narrat de quodam viro valde hospitali, qui per hospitalitatem meruit Christum in sua persona recipere, a quo per visionem audivit: *Cæteris diebus me in membris, heri me suscepisti.*

Narrat S. Aug. l. 22. Civit. 8. Innocentium quemdam hospitalitati deditum, miraculose curatum fuisse a vulnere periculosissimo.

Leo IX. Pontifex vir mire fuit hospitalis, adeo ut, cum semel ante fores suas leprosum invenisset, eum in lectulo suo collocari jusserit: sed apertis mane a janitore foribus, nusquam leprosus inventus est: creditum est Christum pauperis nomine eo loci recubuisse. Ita Platina, et alii in ejus Vita sub annum Domini 1050.

4. Finitus est enim pulvis.] Martinus de Roa vir doctus l. 4. Singul. c. 3. sic explicat, q. d. Misera et vilis tua o Moab, conditio, pariter et luctus abiit: depulsa est servitus, atque hostis defecit, cui in pulvere sedendo, vel fronte tangendo humum et pulverem supplicare cogaris. Hæc enim omnia pulvere significantur apud Hebræos, Romanos et Græcos: omnes enim in luctu caput inspergebant pulvere, vel in eo sedebant. Verum sequentia ostendunt, non agi hic de pulvere Moab et amicorum, sed Sennacherib et hostium. Licet enim agat Propheta de excidio Moab, peracto non a Sennacherib, sed a Nabuchodonosor; tamen meminit imminentis Judææ Sennacherib, quia multi e Judæa propter eum fugituri erant in Moab. Monet ergo Isaias Moabitas, ut eos humaniter excipiant, si Dei gratiam et opem promereri velint. Si enim in eos sint duri et inclementes, eos propter hoc peccatum et alia plura, impleta tandem mensura, vindictam Dei experturos, et immisericorditer pariter vastandos esse a Nabuchodonosor.

Sensus ergo est, q. d. Ne te, o Moab, excuses ab excipiendo Hebræos profugos, dicendo te metuere Sennacherib, aut quem alium eorum hostem et vastatorem, quia is brevi finietur et evanescet quasi pulvis, atque cito consumetur miser; *et præparabitur etc.* id est atque vetus solium regni Hierosolymis, et Ezechiæ regi justo et bono, ejusque posteris præparabitur, id est confirmabitur et corroborabitur, in, id est per, misericordiam Dei. Ita Adamus et alii.

Allegor. solium hoc est regis Christi, qui judicat tam pauperes quam divites in judicio et justitia, Psal. 88. Imo Sanchez et alii volunt hunc sensum de Christo esse litteralem; sed verius et planius est esse allegoricum.

Nota, per hebraismum intellige notam similitudinis *sicut*, sic enim hæc explicanda sunt: finitus est vastator, quasi pulvis. Comparatur Sennacherib ejusque similes pulveri. Primo, ob innumerabilem exercitum, qui videbatur esse instar arenæ vel pulveris. Secundo, quia levi plaga angeli cæsus est, sicut levi flatu venti totus pulvis difflatur et dispellitur, ita ut terra solida et nitida appareat, ac si scopis esset versa.

6. Audivimus superbiam Moab.] Hæc superbia evertit Moab: eversa enim est; eo quod suis armis et mœnibus lateritiis superbiens et præsidens contempserit hostem se potentiorem. Vide dicta Jer. 48. 29.

7. Idcirco ululabit Moab ad Moab,] q. d. Ululabit alter ad alterum, cives unius civitatis ad cives alterius. Secundo, *Moab ad Moab*, id est, Moabitæ superstites lugebunt Moabitas occisos, inquit Vatabl. Aliter Sanchez: *Moab ad Moab*, inquit, hoc est Moab

ad seipsum, vel *secum* ululabit, uti mœrentes et desperantes solent.

SUPER MUROS COCTI LATERIS,] super muros lateritios. Secundo, et melius, hoc est nomen proprium urbis, quæ hebr. dicitur קיר חרשת *kir charescet*, id est habens muros lateritios. Id patet ex 4. Reg. 3. 25. ubi cum dixisset scriptor: *Ita ut muri tantum fictiles remanerent*; subdit: *Et circumdata est civitas a fundibulariis:* quæ verba plane significant τὸ *muri fictiles*, esse civitatem jam dictam *Kirchareseth*, ad quam utpote munitissimam rex Moab in extremo discrimine confugit. Sensus ergo est, q. d. Dicitu Moabitis, quod *Kirchareseth*, quæ eis est arx inexpugnabilis, in qua superbiunt, non vos tutabitur, sed capietur ab hoste.

8. ET VINEAM SABAMA.] Solet Script. civitates vocare vineas, tum ob propagines filiorum et familiarum, tum ob fertilitatem: uti Moab vinetis, vino et frugibus erat fertilis: quo allusit Jeremias c. 48. 11. Hanc ergo vineam, id est urbem Sabama *domini gentium*, id est principes, vel Sennacherib, vel potius Nabuchodonosor, exciderunt.

FLAGELLA EJUS USQUE AD JAZER.] *Flagella* vineæ vel vitis vocantur ejus propagines ut surculi circuitantes, quibus vitis se ad palum vel arborem alligat et retinet ne cadat: unde et claviculi vocantur. Per has autem propagines metaphorice intelligit populum Moab profugum, qui transiit mare, cum abductus est in Babylonem. Ita S. Hier. Vide dicta Jerem. 48. 32.

9. PLORABO IN FLETU JAZER.] Jazer erat ultima civitas Moab juxta Jordanem, quæ videtur prius vastata quam Hesebon et Sabama; nam ait Isaias se ploraturum in excidio Sabama, sicut comploratum fuit in excidio Jazer.

VOX CALCANTIUM, id est Chaldæorum deprædantium tuam messem et vindemiam, eamque calcantium et exprimentium, IRRUIT.] Nota: Hostium vastatio metaphorice recte comparatur conculcationi uvarum et segetum. Hæc omnia fusius et clarius exprimit Jeremias c. 48.

10. AUFERETUR LÆTITIA, etc. DE CARMELO.] Carmelus non est in Moab, sed in Judæa: sed, ut notat S. Hier. solet Scriptura proverbialiter per *Carmelum* significare quemvis locum uberem et fertilem: talis enim est mons Carmelus. De *Carmelo* ergo, id est, de agris Moab pinguibus et fertilibus, *auferetur lætitia*: solent enim lætari et exsultare vinitores in ubere vindemia, et messores in copiosa messe.

VOCEM CALCANTIUM ABSTULI.] Jeremias habet: *Nequaquam calcator uvæ solitum celeusma cantabit*. Vide ibi dicta.

11. SUPER HOC VENTER MEUS AD MOAB QUASI CITHARA SONABIT,] q. d. Intima viscera mea tacta dolore edent lugubrem cantum et gemitus ob Moabitarum, hostium licet nostrorum, vastationem: sicut cithara plectro tacta dat sonitum in funere funereum. Jeremias habet: *Cor meum ad Moab quasi tibiæ resonabit*. Nota: Citharæ et tibiæ, quia lugubre quid sonant, solebant olim adhiberi luctui et funeribus, ut dixi Jerem. c. 48 v. 36.

12. ET ERIT CUM APPARUERIT, q. d. Moab adveniente hoste videns se frustra laborare in excelsis suis aris et idolis colendis, nec ab iis ferri opem, alia SANCTA, scilicet templa sua publica, INGREDIETUR, id est ingredi conabitur, ut deos suos exoret; sed NON VALEBIT,] partim ob pavorem, fatigationem, et virium dissolutionem; partim ob subitum hostium impetum, qui eum opprimet.

13. HOC EST VERBUM,] q. d. Hucusque enarravi oracula et minas contra Moab: hoc est quod ait Jerem. cap. 48. *Hucusque judicia Moab*.

QUOD LOCUTUS EST, etc. EX TUNC,] id est, ab olim, jampridem, scilicet per Amos, qui cap. 2. idem excidium Moab ante Isaiam prædixit.

14. IN TRIBUS ANNIS.] Non quod hæc clades Moab facta sit a Sennacherib post triennium ab hac prophetia; facta est enim a Nabuchodonosor, ut dixi initio cap. sed quod Nabuchodonosor post tres annos ab excisa a se Jerusalem, id est, quinto ab ejus vastatione anno, vastaverit Moab. hoc enim diserte docet Joseph. lib. 10. Antiq. 11. vel certe quod trium annorum spatio vexaverit et vastaverit Moab. Ita S. Hieronym. Hugo, Pintus, Leo Castrius et alii. Audi D. S. Hier. *Potest*, ait, *et de Babylonica captivitate prædici, quod post captam Jerusalem, transitis annorum trium circulis, Moab a Chaldæis vastata sit; sive quod trium annorum spatio nulla ei data sit requies.*

QUASI ANNI MERCENARII.] Id est, qui (scilicet tres anni jam dicti) sunt *quasi anni mercenarii*, id est præfixi, integri et certi, quibus nihil addi aut demi potest. Mercenario enim certum tempus præstituitur, cui ipsi nihil patiuntur addi; nec qui conducit eos, aliquid ex eo tolli patitur. Ita Vatabl. Forerius, Arias, Osorius et alii, imo S. Cyrill.

Secundo, sicut mercenarius finitis conductionis suæ annis recedit: ita recedet et auferetur condicto tempore, scilicet triennio, gloria Moab, ita ut vix racemus in ea remaneat, ut sequitur.

Tertio, proprie hi anni direptionis Moab vocantur *mercenarii*, eo quod hisce quasi pro mercede excisæ a se Jerusalem, et divinæ vindictæ exercitæ, regnum et spolia Moab accepturus sit Nabuchodonosor, inquit, S. Hieron. uti idem pro expugnata Tyro, in mercedem quasi a Deo accepit Ægyptum, Ezech. 29.

Quarto, hi anni vocantur *mercenarii*, id est laboriosi et molesti ab hoste vexante et spoliante. Sic enim mercenarius diem agit laboriosum et ærumnosum, assistente semper et ad opus urgente hero. Ita Sanchez et Adamus. Vide Pinedam in Job 7. v. 2.

Symbolice, sanctus Basilius, qui hic finit suum commentarium in Isaiam: Qui ad gloriam, inquit, populi captandam bona opera faciunt, horum gloria vertetur in ignominiam in tribus annis, id est in omni dimensione temporis, scilicet præteriti, præsentis et futuri.

SUPER OMNI POPULO,] de tam numeroso populo Moab in quo ipse gloriatur, post hanc cladem relinquentur paucissimi, sicut paucissimæ relinquuntur uvæ post vindemiam. Unde aliqui codices legunt: *relinquetur sicut racemus parvus*. Vide hic in Moab vanitatem regnorum omniaque pompæ et fastus. Brevi enim, Deo puniente, eorum gloria in probrum, multitudo in paucitatem, potentia in imbecillitatem, sapientia in stultitiam, opes in egestatem, magnificentia in sordes, excellentia in humilitatem, gratia in odium, securitas in angustiam, pax in mille discrimina commutatur.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT EXITIUM DAMASCO ET SYRIS ÆQUE AC SAMARITIS, QUODQUE TAM PAUCI RELINQUENTUR, QUAM PAUCÆ REMANENT SPICÆ POST MESSEM. SECUNDO, V. 7. DICIT RELIQUIAS PER HANC CLADEM, QUÆ EIS OBTIGIT EO QUOD OBLITI SINT DEI, AB IDOLIS AD DEUM CONVERTENDAS.

1 ONUS Damasci. Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina.
2. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui exterreat.
3. Et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum a Damasco: et reliquiæ Syriæ sicut glo-
ria filiorum Israel erunt: dicit Dominus exercituum. 4. Et erit in die illa: attenuabitur gloria Jacob,
et pinguedo carnis ejus marcescet. 5. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et bra-
chium ejus spicas leget: et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. 6. Et relinquetur in eo si-
cut racemus, et sicut excussio oleæ duarum vel trium olivarum in summitate rami, sive quatuor
aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus: dicit Dominus Deus Israel. 7. In die illa inclinabitur
homo ad Factorem suum, et oculi ejus ad sanctum Israel respicient: 8. et non inclinabitur ad al-
taria, quæ fecerunt manus ejus: et quæ operati sunt digiti ejus non respiciet, lucos et delubra.
9. In die illa, erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a
facie filiorum Israel, et eris deserta. 10. Quia oblita es Dei salvatoris tui, et fortis adjutoris tui
non es recordata: propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. 11. In
die plantationis tuæ labrusca, et mane semen tuum florebit: ablata est messis in die hæreditatis,
et dolebit graviter. 12. Væ multitudini populorum multorum, ut multitudo maris sonantis: et tu-
multus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum. 13. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum
inundantium, et increpabit eum, et fugiet procul: et rapietur sicut pulvis montium a facie venti,
et sicut turbo coram tempestate. 14. In tempore vespere, et ecce turbatio: in matutino, et non
subsistet: hæc est pars eorum qui vastaverunt nos, et sors diripientium nos.

1. ONUS DAMASCI.] Nota: Prophetiæ Isaiæ, uti et aliorum Prophetarum, non eo ordine sunt editæ, quo sunt in hoc volumine collectæ; nam Damascus ab Assyriis eversa est ante mortem Achaz, ac consequenter ante cladem Philisthæorum, quæ facta est ab Ezechia filio Achaz, de qua egit cap. 14. v. 29 et multo magis ante cladem Moab, de qua c. 15 et 16. hæc enim facta est diu post, scilicet tempore Nabuchodonosor.

Prædicit ergo Propheta hic Syriæ, cujus caput erat Damascus, excidium imminens per Theglathphalasar, 4. Reg. 16. 9. qui tamen nonnullas in ea reliquias dimisit, quas post 134. annos Nabuchodonosor delevit, uti prædixit Jeremias c. 49. 23. sed postea Damascus sub Macedonibus et Ptolemæis restaurata est, inquit sanctus Hieronymus, estque etiamnum nobilis Orientis urbs, de qua plura Jerem. 49.

Mystice, sanctus Bernardus tract. de Undecim oneribus Isaiæ, ita hoc onus Damasci exponit: *Damascus interpretatur fundens sanguinem, illam nobis innatam exprimens corruptionem, quæ quodammodo nolentes et invitos trahit ad peccatum. Ipsa est lex in membris nostris, repugnans legi mentis nostræ, et captivos nos ducens in legem peccati, quæ est in membris nostris. Omnis sensus vitalis in corpore, ex sanguine est; vitalis autem sensus in anima, ex ratione est. Et scitis, naturalis motus peccati quomodo nonnumquam in quamdam delectationis pœnam, ipsam rationem absorbeat, et totam animam, ut ita dicam, reddat exsanguem. Sed quidam sentiunt, sed non consentiunt; impugnantur, sed non expugnantur; onerantur, sed non prosternuntur. Hi onus quidem sustinent a Damasco; sed Damascus non sunt. At ille qui consentit, et præbet arma iniquitatis peccato, profecto Damascenus est, proprium sanguinem fundens, et suis se manibus interficiens. Hic, procul dubio, pondere pœnæ, quod in onere Damasci describitur, se noverit opprimendum.*

2. AROER.] Civitas hæc erat Syriæ, diversa ab Aroer urbe Judææ: ita dicta, quod esset arida instar deserti, in quo crescunt myricæ. *Aroer* enim hebraice

significat myricam *Aroer* ergo Syris talis erat qualis est Campinia Belgis.

3. CESSABIT ADJUTORIUM AB EPHRAIM.] Solet enim *Ephraim* (id est decem tribus) confœderatus esse Syris et Damascenis, præsertim pugnando contra Judam. Samaria enim, quæ mox vocatur *gloria filiorum Israel, et gloria Jacob*, sub idem tempus, puta anno sexto Ezechiæ, ab eodem rege Assyriorum vastata est; unde tunc non poterant Syri amplius ab Ephraim, id est a Samaritis, auxilium exspectare.

5. ET ERIT SICUT CONGREGANS IN MESSE.] Nota cum sancto Hieronymo et Haymone, hic inopiam et paucitatem tam Israelitarum sive Samaritanorum, quam Syrorum, ad quam redigentur a vastatore Assyrio, describi per triplicem comparationem: prima est, quod erunt tam pauci, quam paucæ sunt spicæ, quæ post messem in agro amplissimo, verbi gratia, Raphaim, remanent, et a pauperibus colliguntur: secunda, quod erunt tam pauci, quam pauci racemi vindemiatores fugiunt, et post vindemiam relinquuntur; tertia, quod erunt tam pauci, quam quatuor vel quinque olivæ quæ in olea excussa remanent, vel quia latent sub foliis, vel quia sunt in summitate aut cacumine arboris, ut manus collectoris eas attingere nequeat.

Allegorice, tam pauci erunt salvandi ac electi, quam paucæ remanent post messem spicæ, uvæ et olivæ, et, ut ex aliis ait sanctus Hieronymus, reliquiæ Israel salvabuntur; multi enim sunt vocati, pauci vero electi. Ita B. Nilus vir miræ sanctitatis, qui floruit ante sexcentos annos, fuitque fundator monasterii Cryptæ Ferratæ juxta Tusculum, in quo ejus sepulcrum vidi et colui; cum visitaretur a primoribus Constantini Imperatoris, ex Sancti Simeonis libro et doctrina eis dixit: *Intelligite, quia nisi virtute, et magna virtute præditi fueritis, nullus vos liberabit a pœnis inferni*; addiditque: *Ex decem millibus hominum vix unum salvari*, idque asserere sanctum Basilium, Chrysostomum, Ephrem et alios. Cumque a primoribus istis rogaretur, an Salomon salvus esset, necne, respondit: *Nihil in S. Scripturo legimus, quod post peccatum pœnitentiam egerit, sicut Manasses. Quis ergo de illo dicere poterit, quod salvus sit?* Ita habet ejus Vita, et ex ea Cardinalis Baronius anno Christi 976. tomo 10. Vide dicta Num. 14, v. 30. et 38.

6. SIVE QUATUOR AUT QUINQUE IN CACUMINIBUS EJUS (oleæ) FRUCTUS EJUS,] hoc est olivæ, q. d. Sicut quatuor vel quinque fructus oleæ, id est olivæ quæ remanent in olea. Noster legit פריה pyrio, id est *fructus ejus*; jam legunt פריה porio, vertuntque: *In cacuminibus ejus* (oleæ) *frugiferis*. Ita Vatablus.

7. IN DIE ILLA INCLINABITUR.] q. d. Residui ex hac clade Samaritæ, uti et Syri nonnulli, qui Assyriorum manus effugerint, relictis idolis fallacibus, quæ ipsos salvare ab hoc excidio non potuerunt ad Deum, verum in adversitatibus asylum et protectorem, confugiant, ejusque fidem et cultum amplectentur. Factum id est, monente et excitante Ezechia, 2. Paralip. 30. et 31. Ita sanctus Hieronymus. Unde subdit: *Ad sanctum Israel respicient*, id est revertentur et convertentur, a quo antea fuerant aversi.

9. ERUNT CIVITATES FORTITUDINIS EJUS DERELICTÆ,] q. d. Assyrii quasi torrens Syriam et Samariam uno impetu pervadent et prosternent, ita ut ex eorum pavore et formidine civitates Israel munitissimæ a civibus fugientibus deserantur, non secus quam olim ad adventum filiorum Israel ex Ægypto venientium perculsi Chananæi et Amorrhæi dereliquerunt sua aratra et segetes, fugeruntque in sylvas et latebras. Ita sanctus Hieronymus.

9. et 10. ET ERIS DESERTA (o Samaria) QUIA OBLITA ES DEI,] quia avitam Dei veri, qui tibi in adversis solet esse præsidio, fidem et religonem deseruisti.

10. PROPTEREA PLANTABIS PLANTATIONEM FIDELEM.] Primo, sanctus Hieronymus censet esse ironiam. Unde Septuaginta pro *fidelem* vertunt; *infidelem*, quæ mox vocatur *germen alienum*, id est spurium et adulterinum. Per hæc autem intelligit plantas et arbores degeneres, quod scilicet Deus iis ob peccata incolarum sterilitatem inducet.

Secundo et aptius, Sanchez: Ager, ait, *fidelis* est qui agricolæ spem et laborem non fallit, sed ei reddit quod accepit cum usura et ubere fructu; infidelis est qui, aut nihil reddit, aut, si quid profert, id non domino, sed alieno producit. Unde pro *germen alienum*, ex Hebræo verti possent: *Germen alieno seminabis*: id ita factum est; nam quod seminarunt Israelitæ, hoc messuerunt alieni, scilicet Assyrii. Sensus ergo est, q. d. In agros tua manu plantatos et excultos grassabuntur alieni; et licet in se fidelis futura sit planta, fructusque redditura, tibi tamen erit infidelis, quia non tu, sed alieni eos colligent. Hoc eis minatus erat Dominus, Deuteronom. cap. 28. vers. 51.

Tertio, aliqui hæc referunt ad filios Israelitarum, quos ipsi pessimi pessimos, et a Patriarcharum sanctitate degeneres ac quasi spurios genuerunt. Verum hic sensus non est litteralis, sed symbolicus.

11. IN DIE PLANTATIONIS TUÆ LABRUSCA, q. d. Cum plantaveris vineam, invenies ex ea excrescentem non vineam, sed labruscam: ET MANE SEMEN TUUM FLOREBIT,] q. d. Ante tempus florebit, ac proinde præcox erit, nec maturescet.

Tales tropologice, sunt ii, qui toti sunt in studiis, nec ea referunt ad Dei gloriam, ad suam et aliorum salutem, nec ea virtute et pietate condiunt; hæc enim florem dant, sed non fructum: ia enim evanescit omnisque labor consumitur in vana quadam cognitione, et inani speculatione.

Secundo, q. d. In die quo plantam et vitem fidelem et fertilem serere aut plantare videbaris, revera labruscam plantasti, quæ te inani spe et specie lactabit; sed amarum tibi dabit fructum; nam illa quidem florebit, sed cum ad fructum et messem pervenerit, auferet eam hostis, quod tibi cordis, dolorem et amaritudinem pariet. Loquitur enim Propheta de more parabolice.

IN DIE HÆREDITATIS,] id est, cum advenerit tempus possidendi et hæreditandi eam, scilicet tempus messis et vindemiæ.

ET DOLEBIT,] scilicet messis se ab alieno et hoste carpi, est prosopopœia. Vel *dolebit*, id est dolebis tu, videns tuam messem ab alienis colligi; ut sit enallage personæ; tertio, et planissime, *dolebit*, id est dolere

te faciet; in Hebræo enim est כאב kisb in Piel, quod est activum.

12. VÆ MULTITUDINI (ita Roman. non *multitudo*, ut habeot Plantin.) POPULORUM.] Aliqui putant Isaiam hic traosire ad Senoscherib, ejusque pœnam prædicere: ipse enim vastavit Judæam et Syriam. Unde ait, *et increpabit*, id est coercebit et compescet Deus eum vespere, id est nocte, cædendo 185. millia, ita ut mane cum summa turbatione fugere ipse debeat. Verum dura et insolens videtur hæc transitio. Quare melius dicemus Propbetam hic pergere intentare væ Damascenis et Israelitis, qui contra Judam sæpe conjurarunt. Unde exercitus eorum copiam, impetum et fremitum comparat fluctibus maris; bos enim Deus increpavit, id est contudit et contrivit per Assyrios; perinde ac pulvis a vento, et turbo a vehementi tempestate dispellitur, idque *vespere et mane*, id est brevissimo tempore: hoc enim significat istud proverbium c. 38. 12 et Psal. 89. 6.

Nota: De hoc exercitu nunc loquitur in singulari, dicens: *Increpabit eum*; nunc in plurali, dicens. *Sonabunt populi multi*.

13. SICUT PULVIS CORAM TEMPESTATE.] Septuag. vertunt: *Sicut pulverem rotæ tempestatis impellentis*; Vatablus: *Sicut globus ante turbinem*. Hebræum enim גלגל *galgal*, significat rem volubilem, qualis est turbo, rota et globus, qui, ubi a turbine corripitur, totus impetu illius rotatur ac projicitur. Exercitus ergo Damascenorum videbatur esse mons ingens, superbus et immobilis; sed ecce eorum Deo fuit quasi rota et globus, non tantum mobilis, sed et volubilis ac instabilis.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT CLADEM ÆTHIOPUM INSTANTEM PER SENNACHERIB, ET FUTURAM PER NABUCHODONOSOR: QUAM ENIM INCHOAVIT SENNACHERIB, HANC NABUCHODONOSOR COMPLEVIT. DEINDE VERS. 7. EOS AD DOMINUM CONVERTENDOS PRÆDICIT.

1 VÆ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopiæ, 2. qui mittit in mare legatos,
et in vasis papyri super aquas. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam;
ad populum terribilem, post quem non est alius; ad gentem exspectantem et conculcatam,
cujus diripuerunt flumina terram ejus. 3. Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cum
elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, et clangorem tubæ audietis: 4. quia hæc dicit Do-
minus ad me: Quiescam, et considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes
roris in die messis. 5. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præci-
dentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerint, abscindentur, et excutientur. 6. Et relin-
quentur simul avibus montium, et bestiis terræ: et æstate perpetua erunt super eum volucres, et
omnes bestiæ terræ super illum hiemabunt. 7. In tempore illo, deferetur munus Domino exercituum
a populo divulso et dilacerato; a populo terribili, post quem non fuit alius; a gente expectante, ex-
spectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus; ad locum nominis Domini exerci-
tuum, montem Sion.

1. VÆ TERRÆ CYMBALO ALARUM.] Primo, Ludovicus Legionensis et Montanus in Abdiam, putant hic, uti et apud Abdiam, in fine, esse prophetiam de Indis, et novo orbe subjugando et convertendo; pro *Væ* enim hebr. est הוי *hoi*, quod potest verti: Age, heus, ut vertit Forerius: quasi Deus hortetur hic Hispanos cymbalo alarum, id est classibus instructos, ut gentes illas convulsas, et expectantes opem ad salutem, adeant et adjuvent. Unde Vatablus (cui et consentit Forerius) sic vertit et explicat: *Heus, terra umbræ alarum, quæ es ultra flumina Æthiopiæ, id est, quæ navibus abundas, quæ recipis umbram velorum multorum navium. Vocatio Gentium describitur, et liberatio de manibus mundi et Satanæ per Christum facta. Heus,* inquit, *terra, quæ es sita ultra Æthiopiam; quæ scates fluminibus, id est, terra in extrema orbe posita; synecdochice intelligens quoque alias regiones ultimos. In omnem terram exivit sonus eorum, q. d. Evangelium ubique prædicabitur. Populos remotissimos invitat ad Christum*. Hucusque Vatablus. Confirmat id Bozios, tomo 2. de Notis Ecclesiæ, lib. 20. signo 84. primo, quia, cum ait: *Trans flumina Æthiopiæ, et post quem non est alius*, notat extremos Indiarum populos; secundo, quia Indi e *vasis papyri*, id est e suberibus et corticibus arborum, cymbas excavabant, quibus legerent littora: carebant enim magnis navibus, maguete arteque navigandi altum mare; tertio, quia ait: *Cujus diripuerunt flumina terram ejus*, ut ostendat po-

pulos illos divulsos a nobis, nostroque continenti, vel absorptam ab intercurrenti Oceano terram. Refert enim Plato in Timæo et Critia maximam insulam Atlantidem, et quæ amplitudine Europam et Asiam superaret, Hispanis olim adjunctam, sed Oceani vorticibus demersam; vel ob plurimas aquarum inundationes, quibus illa tellus obnoxia fuit; et quarum memoria et fama permanet etiamnum in Indorum mentibus, ut scribit Franciscus Gomez, Hist. Indicæ, parte 2. c. 122. Sic de Indis hunc locum accipiunt Arias Montanus, Josephus Acosta, Fredericus Lumnius, Joannes Fernandes, quos citat et sequitur Delrio adagio 723.

Verum patet ex v. 5. et 6 hanc prophetiam, uti et reliquas hisce capitibus, continere onus, id est, prophetiam minacem contra Æthiopiam vel Ægyptum, eique væ intentare.

Secundo, Justinus contra Tryphon. OEcumen. in Prologo epist. ad Rom. et Leo Castrius putant hic agi de Judæa. Sic enim Apoc. 11. 8. Hierosolyma vocatur *Ægyptus*, q. d. Væ Judææ, quæ mittit undique litteras ad Christi nomen et fidem blasphemandam et perdendam. Hoc mysticum est, non litterale, uti patebit ex sequent. Tale est et illud S. Gregorii 13. Moral. 7. in Rom. edit. 5. *Væ terræ, etc.* inquit, hoc est, væ Antichristo superbo, qui præcones suos per totum orbem mittit.

Tertio, sanctus Hieron. Cyrill. Haymo, Procop. D. Thom. Lyran. Adam. et Ribera in Sophon. 3. putant hic agi de Ægypto, q. d. Væ Ægypto, quæ in umbra alarum suarum, et, ut Septuag. in *navibus alatis*, auxilium pollicetur Judæis. Notum enim est Judæos ab Assyriis aliisque afflictos, ad Ægyptiorum opem confugere solitos, perinde ac Israelitæ confugiebant ad opem Syrorum seu Damascenorum, ut dixit cap. præced. Ita sub hoc tempus rex Ægypti pollicitus erat opem Ezechiæ contra Sennacherib, ut patet 4. Reg. 28. Sicut ergo c. præced Syrorum, ita hic Ægyptiorum pœnam et cladem denuntiat, quæ a Chaldæis peracta est. Nam Nabuchodonosor anno quinto post excidium Hierosolymæ vastavit Ægyptum teste Josepho, lib. 10. Antiq. 11. Hunc sensum de Ægyptiis secutus noster Carpentejus, ita eum docte heroicu carmine expressit:

Væ tibi, quæ reducem sistris crepitantibus Apim
Concelebras, crotalos et inania cymbala pulsans,
Amne superba sacro tellus, quem nobile munus
Æthiopes mittunt ignotis fontibus ortum.

Verum dico hic non de Ægypti, sed de Æthiopiæ clade agi, quæ est sub Ægypto, puta de Abyssia ubi regnat Preto-Joannes, qui imperium habet juxta Nilum, et late dominatur usque ad mare Rubrum. Probatur id

Primo, quia capite sequenti incipit onus Ægypti, ergo non hoc.

Secundo, quia Æthiopes sunt vicini Ægyptiis; unde æque ut Ægyptii infestarunt Judæos, ut patet de Æthiopibus, qui cum Sesac rege Ægypti contra eos conjurarunt, 2. Paralip. 12. 3. et de Zara Æthiope, qui cum innumeris copiis venit contra Asa regem Juda, 2. Paralip. 14. 9. ergo sicut Ægyptii, Idumæi, Syri et alii Judæorum hostes hic a Deo plectuntur, et suum excipiunt onus, ita et Æthiopes. Unde iis Sophonias, c. 2. 12. et Jeremias c. 30. gladium et exitium intentant.

Tertio, quia quod hoc capite dicitur de Æthiopibus, idem dicitur de Ægyptiis, capite sequenti; si enim utrobique loqueretur de Ægyptiis, frustra idem capite sequenti repeteret.

Quarto, quia verisimile est Æthiopes, æque ac Ægyptios, per legatos opem promisisse Judæis contra Assyrios; ideo enim Tharaca rex Æthiopum videtur venisse contra Sennacherib, ut scilicet eum a Judæa et Ægypto depelleret; quia non cupiebat hostem adeo potentem tam habere vicinum.

Quinto, quia Ægyptus proprie non est trans, sed intra rivos Nili; Æthiopia est autem trans eos. Rursum, papyrus et naves ex papyro tam sunt in Æthiopia, ubi incipit Nilus, quam in Ægypto; unde naves papyraceæ vocantur Æthiopicæ; imo Æthiopia pene solum habet Nilum, et per eam descendit in Ægyptum.

Sexto, quia Æthiopibus competit τὸ *cymbalum alarum*, id est apes et muscæ suis alis, id est copiis, cymbalizantes, id est strepitum instar cymbali excitantes. Sicut ergo Assyrios comparavit apibus et muscis c. 7. v. 11. ita et hic iisdem comparat Æthiopes: primo, ob eorum nigrorem; secundo, ob eorum frequentiam, quæ etiamnum est innumera; tertio, ob eorum turbam et strepitum; item ob eorum in suis copiis et armis inanem gloriationem; bombizabant enim instar apum et muscarum, quæ præter bombos et streperum alarum sonitum, nihil habent virium: unde quinto, significatur hic, quod in armis sint imbelles et invalidi.

Septimo, quia eadem congruitate aptari possunt Æthiopibus; quia Ægyptiis, imo nonnullis majori, ut illud: *Post quem non est alius.* Ita de Æthiopibus hæc exponunt Pineda in Salomone prævio l. 4. c. 14. v. 3. Sanchez et Forerius. Porro, Æthiopia post Ægyptum, cui adjacet, vastata est primo a Sennacherib, ut ostendam c. 20. 1, deinde a Nabuchodonosor, ut docet Sophonias, c. 2. 12. cum ait: *Et vos, Æthiopes, interfecti gladio meo eritis*; et Megasthenes apud Josephum, lib. 1. contra Apionem. Hic magis agi de prima vastatione, patebit c. 20. Denique, id clare docet versio Arabica Alexandr. quæ sic habet: *Væ terræ, cujus fines umbrosæ sunt extremitates, quibus includitur, in qua incessus prolongatus est, videlicet terræ Æthiopiæ, de qua opinati sunt filii Israel, quod ea protegerentur.*

Væ terræ cymbalo alarum.] Est appositio, q. d. Væ terræ Æthiopiæ, quæ est cymbalum alarum, id est cymbalata in alis, vel habens alas sonantes instar cymbali; quia Æthiopes magno strepitu, prædicatione et gloriatione, instar apum et muscarum, ut dixi, alarum complosione, id est virium et copiarum suarum ostentatione ac jactatione personantes instar cymbali opem suam Judæis spondebant. Sic Tiberius Cæsar Apionem grammaticum, qui gloriabatur se eos quos scriptis suis laudasset, immortales facere, vocabat *cymbalum mundi*, teste Plinio in præfatione ad Vespasianum et Apostolus 1. Corinth. 13. scientiam charitate carentem et eloquentem vocat *cymbalum tinniens.*

Secundo, quia instar cymbali tantum tinnitum, id est sonitum inanem et futilem, edebant, promittentes opem quam reipsa non erant præstituri; hoc est, ut vulgo dicitur, erant baculus arundineus, cui nemo ob inanitatem tuto innititur, Isaiæ 36. 6. hic ergo bacu-

lus, uti et cymbalum, significat auxilium inane et fallax.

Tertio, Sanchez: Æthiopia, inquit, abundans navibus in Nilo et mari, vacatur *cymbalum alarum*, quia cymbalum sua cavitate est quasi navis; unde alii pro *cymbalum* vertunt, *cymba*, et, ut Vatablus, *navi*, in qua vela sunt quasi alæ; unde Septuaginta vertunt, *navium alis*. Ab hoc alarum remigio naves vocantur velivolæ, ait Delrio, adagio 171. Rursum Æthiopicæ naves vocantur cymbalum, vel cymbalatæ; quia Æthiopes, et post eos Ægyptii, molles, inter navigandum lituis ac sistris concrepare solebant; unde Plutarchus in Vita Antonii describit navem Cleopatræ, in qua remi ad fistulæ tibiæque modulos movebantur et personabant.

Quarto, aliqui putant Æthiopiam vocari *cymbalum alarum*, propter Nilum, qui ad Catadups cum strepitu præceps ruit instar avium (hinc Theodotion pro cymbalo vertit, *aves*). Unde Catadupi sunt Æthiopum populi ad novissimum Nili cataractem, ubi inter occursantes scopulos tanto fragore Nili aquæ ruunt, ut nimia soni vehementia accolas surdos efficiant, de quo Plinius l. 5. c. 9.

Pro *cymbalo alarum* heb. צלצל *tsiltsel*, quod verti potest *inumbrontiolis*; Aquila aliis punctis legit per distolen צל צל *tsel tsel*, ut sit nomen geminatum significans *umbro umbro*, id est maxima umbra. Unde et Syrus vertit: *Væ terræ umbræ alarum*. Sicut enim mater pullos protegit velo et umbra alarum suarum, ita Æthiopia spondebat se suis copiis et aliis militaribus tutaturam Judæos. Sic et Vatablus ac Forerius: *Nomen*, ait, *tsel geminotum frequentiam umbrarum notat, id est frequentiam et copiam velorum, quæ sunt instar alarum, quasi dicat: Heus terra quæ frequentibus navium velis mare ab umbras et flumina*. Talis enim fuit Æthiopia, indeque Ægyptus. Vide Plinium libro 13. c. 11. et Strabonem libro 17.

Quæ est trans flumina Æthiopiæ,] id est trans Nilum, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat, ait sanctus Hieronymus. Porro Nilum vocat *flumina*, quia Nilus habet septem rivos instar septem fluminum, quibus se in mare septem ostiis exonerat. Unde et Ezechiel hos rivos vocat *flumina* c. 29. 3. Dicitur Æthiopia trans flumina, id est, trans septem rivos Nili, respectu Hierosolymæ; ejus enim respectu plagas orbis consignat Scriptura. Sed cur utitur hac periphrasi Propheta? cur non clare dicit: Væ Æthiopiæ? Respondeo. Primo, quia Prophetæ gaudent obscuritate; secundo, fluminum meminit, quia sequitur: *Qui mittit in mare legatos, etc.* tertio, hoc ipso quo nominat flumina Æthiopiæ, significat se de Æthiopia loqui; solet enim Scriptura per flumina designare provincias et regna, uti ostendi c. 8. 6. Unde τὸ *Æthiopiæ* tam ad τὸ *trans flumina* (eo enim pertinere patet ex regimine Hebræo) quam ad τὸ *Væ terræ* referri potest, q. d. *Væ terræ Æthiopiæ, quæ est trans flumina Æthiopiæ*, id est *sua*; solent enim Hebræi pronomine meum, tuum, suum, etc. ponere et repetere ipsum nomen antecedens. Sic Psal. 121. dicitur: *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Jerusalem: Jerusalem quæ ædificatur ut civitas. Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem*. Ubi secundo repetitur nomen antecedens, scilicet *Jerusalem*, poniturque pro pronomine *quæ et ejus*.

2. Qui mittit in mare legatos.] *Qui*, scilicet *rex*. Est enallage personæ; transit enim a terra et regno ad regem. Vide can. 18. q. d. Rex Æthiopiæ, v. g. Tharaca, mittit per mare legatos in vasis, id est, in navibus papyri, tum ad alias gentes, tum ad Judæos, promittens eis opem contra Assyrios.

Et in vasis papyri super aquas,] q. d. Mittit legatos et milites auxiliares in navibus, quæ in Æthiopia, uti et in Ægypto, fiunt ex papyro frutice. Vide dicta Exodi 2. 5.

Notat rursum in papyro levi et fragili, licet picturata, fucatam et fragilem opem et vires Æthiopum. Hæc enim Æthiopiæ conveniunt, non Ægypto: nam Ægyptii copias suas in Judæam mittebant terra, non fluvio: Æthiopes vero fluvio; nam Nilo descendebant secundo flumine in Ægyptum, inde pedestri itinere pergebant in Judæam.

Septuag. vertunt, *qui mittit epistolas byblinas* (hæ enim æque ut naves fiebant e papyro) scilicet ad Judæos, quibus eis auxilium pollicetur. S. Cyrillus hæc refert ad superstitionem Ægyptiorum, qui litteras mittebant in mare, quasi gaudentes de reperto Adonide Veneris amasio, de quo Ezech. 8. v. 14.

Sanchez per *epistolas byblinas* accipit naves papyraceas; epistola enim græce significat *aliquid missum et extrusum*, aut potius, inquit, epistolas vocat naves perferentes legatos cum epistolis, per metonymiam; tales enim naves a Seneca l. 11. c. 78. vocantur *tabellariæ*. Arabicus vertit, *mittit scripturas* vel *libros papyri*, sive chartæ.

3. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam.] S. Hier. et alii putant esse mimesim, sive imitationem vocis regis Ægypti, q. d. Ite, o legati, o nuntii mei, per Nilum ad Judæos, qui sunt gens bello convulsa; licet olim sub Davide et Salomone fuerit terribilis, cui alia non fuit similis, (nam pro, *post quem* alii legunt, *præ quo, non est alius*) nunc vero afflicta est expectans auxilium: quia flumina, id est reges Israel, Assyriorum et Chaldæorum instar fluminum eam obruunt.

Secundo, alii cum Vatablo censent hic gentes maxime remotas et Indicas, vocari ad Christi fidem, ad easque mitti angelos, id est, Apostolos, quia ipsæ a dæmone, infidelitate et peccatis convulsæ sunt: ut per Christi gratiam restaurentur et salventur, doceanturque ferre crucem, et mortem optare pro Christo, ideoque hos angelos opponi angelis sive legatis Judæorum, de quibus iidem accipiunt versum 1. ut dixi. Ita OEcumen. Procop. Castrius, q. d. Ite, o angeli, o Apostoli, ite, o Xaveri, o Gaspar; ite, o Religiosi zelosi ad Barbaros, ad Indos vitiis convulsos, et ad tartara ruentes, vestramque opem exspectantes, afferte eis fidem, gratiam, salutem.

Tertio et genuine, Sanchez censet legatis Æthiopum infirmis et papyraceis, de quibus v. 1. opponi angelos, id est legatos Dei, puta Sennacherib et Assyrios, quos Deus misit contra Tharaca aliosque Æthiopes, qui proinde sunt gens ab eis convulsa, conculcata et dilacerata, id est ex Dei decreto brevi convellenda et dilaceranda, licet antea videretur esse terribilis; hi etiam proprie sunt *populus, post quem non est alius*: sunt enim in fine orbis versus Meridiem. Pertingunt enim per regnum Congi et Monomotapæ ad promontorium Bonæ Spei, in quo terminatur terra,

sive continens versus Meridiem: nam ultra illud non est nisi Oceanus, ut patet ex tabulis Cosmographicis Ortelii et aliorum.

AD GENTEM EXSPECTANTEM (aliqui legunt *exspectantem exspectantem*, id est plane et omnino exspectantem; Hebræa enim geminant קו קו *kaf kaf*) ET CONVULSAM,] id est mox certo convellendam, et in Dei præscientia ac decreto jam convulsam. Nota Hebr. *kof* primo, significat *extensum*, puta *lineam*: inde secundo, spem et exspectationem; spes enim sperantis animum quasi lineam extendit ad rem speratam. Ad verbum ergo Hebræa sic vertas cum Vatablo, Pagnino, Forerio et aliis: *Ad gentem lineæ lineæ, et conculcationis*. Gens hæc vocatur, cui ad lineam, quasi ad amussim, pro demeritis ad mensa et commensa, hoc est decreta, est a Deo pœna et vindicta. Est metaphora a fabris et architectis: hi enim ad lineam, quasi ad normam, perpendiculum, regulam et directorium fabricant et ædificant. Sic et Deus ad lineam meritorum vel demeritorum cuique destinat, cudit et fabricat præmium, vel pœnam. Sic c. 34. 11. dicitur: *Extendetur super eam mensura, ut redigatur ad nihilum, et perpendiculum in desolationem*: hoc est, ut Chald. vertit: *Extendetur super eam linea desolationis, et perpendiculum destructionis*. Et, ut Sept. σπαρτίον γεωμετρίας ἐρήμου, id est *funiculus geometriæ deserti*, ut scilicet justa mensura diruatur, et redigatur in desertum. Sic 4. Reg. 21. 13. dicitur: *Extendam super Jerusalem funiculum Samariæ*, hoc est eadem linea, sive norma et mensura pœnæ ac vastationis demoliar Jerusalem, qua demolitus sum Samariam. Rursum sicut fabri materiam secandam vel deasciandam prius filo seu linea signant, quæ Græcis γραμμὴ dicitur: sic Deus delineat quasi gentes, quas exitio destinat, et deasciare decernit. Hunc esse sensum patet primo, ex eo quod paulo ante hanc gentem vocavit *convulsam et dilaceratam*, et subdit *direptam*. Inde enim homines macilenti, exhausti et extenuati dicti sunt μονογράμμοι, quasi *unicæ lineæ*, inquit Delrio adagio 724. Secundo, quia Chald. vertit, *populum oppressum et direptum*: Septuag. *gentem sine spe* (id est desperatam, deploratam) et *conculcatam*; Syrus, *gentem depilatam, cujus pennæ detractæ sunt, et eradicatam*; Arabicus, *gentem sine robore, fœdam, despectam* (vel nequam, absurdam.) Tertio, quia Noster vertit, *gentem exspectantem*. Æthiopes enim vocantur gens exspectans, scilicet adventum Assyriorum, quia timent eos, avideque præstolantur eventum expeditionis ipsorum. Rursum exspectant, id est experientur certam cladem, quam Assyrii eis inferent. Sic de legatis Ezechiæ ad Sennacherib dicitur capite 33. vers. 7. *Angeli pacis amare flebunt*.

Aliter Sanchez: Exspectant, inquit, quotannis inundationem Nili, ut per eum agri oblimentur et fœcundentur. Secundo, idem pro *gens exspectans*, ait, hebr. est *gens lineæ lineæ*, ut vertunt Forerius, Pagnin. et Vatabl. q. d. Æthiopes, uti et Ægyptii, quia adjacent Nilo, qui exundans obruit agros, tunc utuntur linea, sive regula et gnomone, quo agrorum spatia dimetiantur, ut sciat quisque quid suum fuerit et sit. Hinc ex hac Nili inundatione ortam esse apud eos Geometriam, docet Strabo l. 7. et Diodorus l. 2. q. d. Æthiopes et Ægyptii sunt gens, quæ lineis aliisque instrumentis geometricis utitur, ut designet cuique suos agros et limites, quos egressus ex alveo Nilus obruerat, confuderat et occæcaverat. Porro sicut in vasis papyraceis eorum infirmitatem; sic nunc in limo et cœno Nili, atque in linea agrorum mensuratrice regionis sordes, et fortunam incertam et instabilem demonstrat. Hucusque Sanchez.

CUJUS DIRIPUERUNT FLUMINA TERRAM EJUS.] Significat Nilum exundantem, qui Æthiopiam, uti et Ægyptum, inundando obruit. Symbolice significat Assyriorum et Babyloniorum copias turmatim coeuntes, instar fluminum obruituras Æthiopiam, ut eam conculcent et vastent.

3. OMNES HABITATORES ORBIS.] Pergit loqui Deus, q. d. Cum Assyrios et Babylonios quasi legatos meos misero, tunc videbunt omnes gentes bellum acre, quod per eos contra Æthiopes geram.

4. QUIESCAM ET CONSIDERABO IN LOCO MEO, q. d. Eminus e throno meo tacitus, imo gaudens spectabo quasi ludos, scilicet hæc spectacula vindictæ meæ, puta stragem Æthiopum: SICUT MERIDIANA LUX CLARA EST,] q. d. Cum Æthiopes erunt in tenebris, id est, angustiis, ego in clara et serena luce mea habitans, clarus serenus, imo gloriosus eos contemplabor. Sic Moses et seniores viderunt gloriam Dei, *quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cælum cum serenum est*, Exodi 24. 10. Vide ibi dicta. Simili adagio usus fertur Heraclitus philosophus. Nam cum aquæ intercutis morbo laboraret, sic solebat medicos interrogare: *Num ex imbre sudum et ex nubilo serenum efficere nossent?* per imbrem hydropem, per sudum et serenum sanitatem intelligens. Quod cum medici non intelligerent, ille se bovino fimo totus obruit, ut illius calido vapore noxius corporis humor exudans exsiccaretur: ubi cum diutius obrutus permansisset, interiit, si credimus Laertio et Plutarcho.

ET SICUT NUBES RORIS IN DIE MESSIS,] q. d. Æthiopes erunt in ardore, tum solis quo torrentur (sunt enim in Zona torrida) tum cladis et excidii: ego autem ero in refrigerio beatus, perinde ac si essem in nube roscida, quæ tempore messis solet messores refrigerare; indeque vastationi Æthiopum aliquid roris instillabo, id est, moderationem afferam, eamque clementia temperabo, ne penitus deleantur.

5. ANTE MESSEM ENIM TOTUS EFFLORUIT.] Persistit in metaphora messis, quæ dum in flore luxuriat, omnemque succum et vires in flores effundit, segete et fructu destituitur. Idem fit in arbore, quæ antequam maturescat fructus, in flores, germina et surculos totam se effundit: de ea enim dicit, quod *immatura perfectio*, id est, immaturi surculi et ramusculi, licet in se perfecti, germinabunt, sed fructus non dabunt maturos. Causam dat cladis Æthiopum, scilicet eorum præproperam gloriationem et provocationem hostium, q. d. Æthiopes florebant et superbiebant suis viribus gloriose præfidentes, et sibi promittentes amplum imperium: ideoque audientes Sennacheribeminus in Judæa versari, præpropere arma moverunt, ac contra eum aciem direxerunt, eumque ad prælium provocarunt. Sed hic omnis eorum flos fuit intempestivus et præcox, nec maturuit, sed in herba periit et succisus est: nam primo a Sennacherib, deinde a Nabu-

chodonosor succisi sunt: hoc est quod ait: *Et præcidentur ramusculi ejus falcibus*, id est, juvanes et milites ardentiores Æthiopum, gladiis Assyriorum occidentur; *et quæ derelicta fuerint, abscindentur et excutientur*, id est, reliquias Æthiopum ex bello profugas persequentur Assyrii et Chaldæi, easque partim occideot, partim capient, spoliabunt et dissipabunt. Ita juvenes animosi et temerarii dum milites validos lacessunt, suæ efflorescentis audaciæ dignam referunt messem: scilicet cædem et cladem.

Nota *totus*, id est, fere totus, plerique; nam mox aliquoa v. 7. excipit. Vide can. 30.

6. Et relinquentur simul avibus montium.] q. d. Tanta erit Æthiopum strages, ut cæsorum cadavera sufficiant integra æstate et hieme, ad voraces feras et carnivoras aves alendum.

7. In tempore illo, scilicet in diebus Messis, vide can. 12. deferetur munus Domino.] Solent Prophetæ post tristia, ut ea leniant, læta subjungere, ita hic fit, q. d. Post hanc Æthiopum cladem, Æthiopes relicta vana spe, quam habebant in suis, tum viribus, tum idolis, agnoscent verum Deum, cumque colent in monte Sion, id est in Ecclesia. Factum hoc est, cum Eunuchus Candacis reginæ Æthiopum conversus a Philippo, Actor. 8. fidem Christi per Æthiopiam sparsit; cumque S. Matthæus Apostolus eo profectus, regem et regnum convertit: unde in Æthiopia mire floruit christianismus. Hoc est quod ait Psaltes Psalm. 77. *Coram illo procident Æthiopes*; et Psal. 67. *Æthiopia præveniet manus ejus Deo*. Vide nostrum P. Cotignium et alios, qui de Ecclesia et historia Æthiopiæ scripserunt.

A gente exspectante, exspectante.] Ita legendum cum Roman. id est, plurimum exspectante. Est auxesis.

CAPUT DECIMUM NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit cladem Ægypti, ob incolarum dissidia, et superba ac stulta consilia principum, quibus Pharaonem in bellum et cladem induxerunt, v. 11. Deinde v. 15. prædicit salutem et gratiam, quam Ægypto afferet Christus: ita ut simul Ægyptii et Assyrii cum Judæis in Christi cultum et Ecclesiam conspirent.

1 Onus Ægypti. Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Ægyptum, et
commovebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.
2. Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios: et pugnabit vir contra fratrem
suum, et vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, regnum adversus regnum. 3. Et
dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus, et consilium ejus præcipitabo, et interrogabunt simulacra sua; et divinos suos, et pythones, et ariolos. 4. Et tradam Ægyptum in manu
dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. 5. Et arescet aqua de mari et fluvius desolabitur, atque siccabitur. 6. Et deficient flumina: attenuabuntur
et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescet: 7. nudabitur alveus rivi a fonte suo,
et omnis sementis irrigua siccabitur, arescet et non erit. 8. Et mœrebunt piscatores, et lugebunt
omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquarum emarcescent. 9. Confundentur qui operabantur linum, pectentes et texentes subtilia. 10 Et erunt irrigua ejus flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. 11. Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharaonis, dederunt consilium insipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego,
filius regum antiquorum? 12. Ubi nunc sunt sapientes tui? annuntient tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum. 13. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt
principes Mempheos, deceperunt Ægyptum, angulum populorum ejus. 14. Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis: et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et
vomens. 15. Et non erit Ægypto opus, quod faciat caput et caudam incurvantem et refrænantem.
16. In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebunt, et timebunt a facie commotionis manus
Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. 17. Et erit terra Juda Ægypto in pavorem: omnis, qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit
super eam. 18. In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaan, et
jurantes per Dominum exercituum: Civitas solis vocabitur una. 19. In die illa erit altare Domini

In medio terræ Ægypti, et titulus Domini juxta terminum ejus 20. erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis, et mittet eis salvatorem et propugnatorem, qui liberet eos. 21. Et cognoscetur Dominus ab Ægypto, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et colent eum in hostiis et in muneribus: et vota vovebunt Domino, et solvent. 22. Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam, et revertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos. 23. In die illa erit via de Ægypto in Assyrios, et intrabit Assyrius Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios, et servient Ægyptii Assur. 24. In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyriu: benedictio in medio terræ, 25. cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas autem mea Israel.

1. ONUS ÆGYPTI.] Mystice S. Bernard. de onere Ægypti, serm. 5. sic philosophatur: *Ægyptus interpretatur tenebræ. Sunt autem tenebræ ignorantiæ, sunt et iniquitatis. Eja, fratres, non est leve hoc onus, quod de ignorantiæ nostræ cæcitate portamus, nescientes in multis quid expediat, quid laudemus, quid improbemus; ita ut sæpe dicamus malum bonum, et bonum malum. Sed et quid oremus sicut oportet nescimus, et in luce Scripturarum sicut in nocte incedimus. Qui ergo hujusmodi sunt, ab Ægypto onerantur, sed cum Ægypto non onerantur, cum illis scilicet qui Ægyptus sunt et tenebræ, filii tenebrarum, de quibus Dominus in Evangelio: Omnis qui male agit, odit lucem. Et Apostolus: Qui dormiunt, inquit, nocte dormiunt: et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. Hi nimirum eo pondere pœnæ punientur, quo Ægyptum Propheta docet esse puniendam.*

ECCE DOMINUS ASCENDET SUPER NUBEM LEVEM.] Symbolice et poetice hæc dicitur: solent enim Poetæ, ut celeritatem et cœlestem majestatem, robur, pugnam et victoriam Dei significent, dicere, Deum nubibus vehi, nubibus insidere et inequitare, quasi inde procellas, ventos, grandines et tonitrua in hostes jaculetur, si velit. Ita facit Psaltes Psal. 17. 11. Unde S. Athanasius. lib. de Incarn. Verbi legit, *super nimbum levem.*

Secundo, *nubes levis* significat exercitum Assyriorum velocissimum, cujus quasi dux et ductor fuit Deus, qui eos in Ægyptios celerrime et potentissime immisit, ut instar nubis densæ fulmina, id est tela et sagittas, in Ægyptios vibraret, eosque prosterneret. Ita S. Hier. S. Thom. Haymo, Hugo, et Lyranus. Vastata fuit Ægyptus, tum a Sennacherib, ut patebit c. sequent. tum a Nabuchodonosor, ut prædixit Jeremias c. 46. et Ezechiel c. 30.

Allegorice, S. Cyrillus, Hieron. Procop. Theodor. hic, Eusebius lib. 2. Demonst. c. 4. S. Athanas. August. Bernard. et alii quos citat Leo Castrius: veniet Christus in nube levi, vel, ut Aquila vertit, *in crassitudine levi*, id est, in corpore concepto de Spiritu Sancto, ex sacra Virgine Maria; sicut enim nubes ex spiritu et vapore terræ generatur: sic Christi corpus formatum est ex Spiritu Sancto, et terrena substantia deitatis solem temperante, quo vectus est Christus puer, fugiens Herodem in Ægyptum, quasi pariens pluviam, id est, doctrinam spiritualem, qua paulo post Ægypto impluit tot sancta germina Monachorum, totque florea illustrea Ecclesiæ Alexandrinæ sub S. Marco, et deinceps.

Secundo, idem S. Hieron. Cyrillus, Procop. et S. Ambros. exhortatione ad virgines, docent *nubem levem esse* B. Virginem, cujus ulnis Christus puer delatus in Ægyptum, ibique statim deorum simulacra confregit, uti S. Hieronymus et alii multi tradunt. Vide dicta Jeremiæ 44. in fine. Unde Palladius in Lausiaca, c. 52. et Ruffinus l. 2. c. 7. *Vidimus*, inquit, *in Thebaide in finibus Hermopolis templum, in quo ingresso urbem Salvatore ceciderunt omnia simulacra in faciem super terram.* Porro B. Virgo dicitur *nubes levis*, quia nullius concupiscentiæ, aut conjugii onere prægravata, inquit S. Hier. super omnes res terrenas, quasi nubes, ait Procop. eminebat, mundumque sub peccatorum fœnore et onere alleviabat. Hæc nobis pluit Christum: et per eum interna mentis nostræ humectat, ac concupiscentiam restinguit. Ita S. Ambr. lib. de Institut. virginis.

Tertio, Procopius per *nubem* accipit baptismum. Christus ergo primum ingressus est in Ægyptum in nube levi, cum incarnatus corpore ex Virgine assumpto, ejus brachiis veluti curru Cherubico eo delatus est. Postea vero ingressus est, veluti in nube gravi aquis onerata, quæ rorem pluviamque baptismi cœlestem, post ascensionem in Ægyptios effudit.

Egregie ergo solvit hospitium Christus Ægypto, quando illam tot idolorum monstris superstitiose addictam, ad Dei unius cultum salutemque traduxit, imo tot Religiosorum et virginum examina in ea erexit, ut dicat S. Chrysost. homil. 8. in Matt. Ægyptum a Christo in paradisum esse conversam, ibique innumerabiles Angelorum cœtus in corporibus fulgere mortalibus. *Non ita variis*, inquit, *astrorum choris cœlum refulget, ut Ægyptus innumeris monachorum ac virginum distinguitur et illustratur habitaculis.* Mercurius Trismegistus apud S. August. l. 8. de Civ. c. 14. *Ægyptus*, inquit, *imago est cœli, imo totius mundi templum.* Hoc verum fuit tempore non Trismegisti, sed Christi: tunc enim ipsa fuit imago cœli, et vitæ angelicæ, Deique templum.

ET COMMOVEBUNTUR SIMULACRA ÆGYPTI,] q. d. Assyrii spoliabunt et diripient templa, deosque aureos et argenteos Ægyptiorum, eosque cum Ægyptiis in Babylonem captivos abducent, uti ait Jerem. c. 43. 12. Porro ex Ægypto quasi ex fonte fluxisse idololatriam in Græcos, docet Herodot. in Euterpe.

Allegorice, idola Ægypti corruerunt, cum Christus puer illam ingressus est, uti jam dixi; sed perfecit id Theodosius Imp. qui in Ægypto templa Canopi, Isi-

dis, Serapidis, et in toto orbe delubra idolorum evertit anno Christi 379. Vide Baronium. Rursum Ægyptus est mundus, quem debellavit Christus, cum ejus idola, errores et vitia per Apostolos dejecit et contrivit. *Ægyptus totus orbis intelligitur superstitionis et maledictionis elogio*, ait Tertullianus lib. contra Judæos c. 9.

ET COR ÆGYPTI TABESCET.] Vatabl. *liquescet*, q. d. Sicut cera tabescit, liquescit et defluit coram igne: ita animus et spiritus Ægyptiorum frangetur, mollescet et concidet coram Assyriis et Babyloniis.

2. ET CONCURRERE FACIAM ÆGYPTIOS ADVERSUS ÆGYPTIOS.] Quia, cum Assyrii Ægyptum invaderent, facta est inter Ægyptios discordia, primo animorum deinde armorum: cum enim alii se Assyriis dedere, alii repugnare vellent, orta est inter eos seditio, ut mutua se cæde conficerent.

REGNUM ADVERSUS REGNUM.] Sept. νομὸς ἐπὶ νομὸν, quod non bene vertit interpres Bibliorum Regiorum, *lex contra legem*. Nam Septuag. νομὸν, metonymice vocant provinciam, vel diœcesim, quæ vulgo territorium, vel jurisdictio dicitur: hæc enim quæque suas habet peculiares leges et jura. Ita ex Procopio et Epiphanio Leo Castrius. Unde Plinius, et ex eo Ortelius in Theatro, *nomos* interpretatur præfecturas quas in Ægypto Ortelius numerat sexaginta sex.

5. ET ARESCET AQUA DE MARI.] Scriptura *mare* vocat aquarum copiam. Nilus ergo hic vocatur *mare*, hic enim, nisi supra duodecim cubitos intumescat, et oppleat Ægypti agros, famem induoit Ægypto, ut alibi dixi ex Plinio lib. 5. c. 9. q. d. Inducam raritatem aquæ Nilo, ut non exundet, itaque sterilitatem et famem afferam Ægypto. Addit S. Hier. Naturale, inquit, est, ut Dei iram, et gentis eladem sequatur siccitas et pestilentia, atque adversus peccatores omnia elementa desæviant.

Secundo, hæc uti et sequentia usque ad v. 11. accipi possunt metaphorice et figurate, scilicet ut in fluvio regnum, in rivis duces, in virore, calamo, junco, papyro, cunctam Ægypti abundantiam et opes intelligamus, inquit S. Hieron. q. d. Hæc omnia ab Assyriis siccanda, id est, vastanda et rapienda sunt. Nominat *calamum* (id est, arundinem) et *juncum*, quia his abundat Ægyptus, iisque vestitur et ornatur in ripis Nili: atque ex iis naves vela, funes, stragula, chartam, quin et succum ad cibum conficit, teste Plinio lib. 13. c. 11. Sicut ergo palma Indis est cornu copiæ omniaque eis suppeditat: ita calamus est Ægyptiis.

9. CONFUNDENTUR QUI OPERABANTUR LINUM.] Linum præstans et subtile producebat Ægyptus, teste Plinio l. 19. c. 1. eratque ejus usus in sacris: unde sacerdotes Ægyptii a Martiali vocantur *li nigeri*. Dicit ergo arescentibus aquis viridia omnia, ac linum, quo gloriatur Ægyptus, interitura, ut lini carminatrices, netrices, et textores, depauperandi sint et confundendi: *et* id est quia: *irrigua ejus* erunt arida et *flaccentia*, hoc est, flaccida, vel flaccentia. Idem mox dicit de piscatoribus, qui lacunas faciunt juxta Nilum, ut in eas ex Nilo exundante deferantur pisces, ibique eo refluente capiantur: hi enim pariter deficiente Nilo ejusque exundatione, depauperandi sunt et confundendi, atque fame et ærumnis tabescent et marcescent. Nota: Pro *texentes subtilia* hebr. est חורי *chorai*, quod Vatabl. et alii vertunt, *texentes plagas foratas*, vel *foraminulentas* (חור *chur* enim significat foramen) id est, texentes retia. Verum de retibus jam dixit. et hebr. non est *churai* sed *choria*: quod significat vestes subtiles et byssinas, quales suot heroum et principum. Unde Septuag. vertunt, *operantes byssum*. Et notum est telas pretiosissimas fuisse confectas in Ægypto. Forte etiam notat indecorum et inhonestum luxum fœminarum, quæ tam subtilibus vestibus sese induebant, ut nuditas membrorum per illas transpareret et ostentaretur.

11. STULTI PRINCIPES TANEOS.] *Tanis* erat metropolis Ægypti, et regia Pharaonis, unde ibi Moses olim cum Pharaone disceptavit, decemque plagas ei et Ægypto inflixit, de quo plura Exodi 7. In fine, q. d. Superbi et stulti consiliarii et principes Pharaonis superbum, idemque stultum consilium dederunt Pharaoni, scilicet illud quod sequitur. Verum est illud Ciceronis in Officiis: *Parva sunt arma foris, nisi consilium sit domi*; et illud Vegetii: *Dux belli callidior sit quam fortior*; facilius enim et tutius hostis arte quam armis vincitur.

QUOMODO DICETIS (persuadetis) PHARAONI, ut ipse cogitet, et dicat (est enim mimesis) FILIUS SAPIENTIUM EGO, FILIUS REGUM ANTIQUORUM,] q. d. Hæreditaria, et quasi naturalis ex prosapia tot sæculorum, mihi est sapientia æque ac regia majestas; ergo ea excidere, aut ab Assyriis vel Chaldæis dejici non possum. Ita Haymo, Forerius et Sanchez. Tacite ridet Ægyptios, qui suam antiquitatem jactabant, quasi ipsi fuissent hominum primi, et ante multa annorum millia exstitissent. Sic Lucianus in lib. de Astrologia, tradit Arcades ob eam causam stupidos habitos quod astrologiam contempserint, seseque fecerint antiquiores ipsa luna. Unde et προσέληνοι, id est, antelunares, sunt dicti. Aristophanes in Avibus variis titulis irridet eos qui jactant antiquitatem suam, aitque:

Antiquiores et Chrono et Titanibus fuistis.

Et alius:

Antiquior quam chaos, et Saturnia regna.

Alii putant consiliarios hæc dicere de seipsis, quasi ipsi suam sapientiam ab avis acceptam, et stemma regium apud Pharaonem deprædicent, itaque apud eum sibi auctoritatem concilient; nam, ut inquit S. Hier. Ægyptii sui generis conditores, Heroes et Deos esse putant, nempe Oron, Isio, Osiridem, Typhonem: et ob id se, non jam ex regio, sed ex divino semine productos jactant; unde et Septuag. vertunt: *Quomodo dicitis regi, Filii sapientium nos*. Ita S. Hier. Cyrillus, S. Thomas et Hugo. Vere Satyricus: *Noli respicere ad phaleras et nomina vana Catonum*. Et rursum: *Et genus, et proavos, et quæ non fecimus ipsi; Vix ea nostra voco*. Grande est, nobilem esse, non videri; nobilem vivere, non nasci; nobilem esse non gente, non genere, sed virtute et gestis.

13. DECEPERUNT ÆGYPTUM, ANGULUM POPULORUM EJUS.] *Angulus* quia in ædificio principem tenet locum et utrumque parietem continet et stringit; hinc metaphorice ab Hebræis usurpatur pro principe, qui populum suis legibus stringit et continet, estque firmamentum, columna et decus regni ac reipubl. Ita Chri-

stus dicitur *factus in caput anguli*, et esse lapis angularis Ecclesiæ Psalm. 117. 22. et Matth. 21. 42. Sic Helvetiorum respublicæ vocantur *Cantones*, id est, anguli.

Sensus ergo est, q. d. Consiliarii deceperunt Pharaonem dicentes, Ægyptum esse angulum, id est, principem populorum, qui scilicet vicinis populis præeminent, cujusque sit eos in officio et pace continere, eosque contra hostes tueri, q. d. Tuum est, o Pharao, tueri Judæos contra Nabuchodonosor, hic tuus est titulus, hoc tuum avitum stemma; scilicet Pharao est angulus populorum, Pharao est defensor et protector Judæorum aliarumque vicinarum gentium. Hoc est consilium eorum stultum, de quo dixit v. 11. nam hac ratione Pharaoni et Ægypto exitium attulerunt; irritarunt enim et provocarunt Chaldæos, eorumque potentissimum et bellicosissimum regem, qui proinde invaserunt et vastarunt Ægyptum. Alii, ut Leo Castrius, Arias et Lyran. hæc accipiunt de excidio Ægypti per Romanos. Unde argute Lyran. *Angulus*, ait, *qui duobus lineis concurrentibus efficitur, hic dicitur conjunctio Antonii et Cleopatræ.*

14. Spiritum vertiginis,] quo caput turbatum verti solet, ut putet omnia quæ videt gyrari et rotari. *Spiritus* ergo *vertiginis* est spiritus perturbatus et erroneus. Unde Chald. et Sept. vertunt, *spiritum erroris*. Hinc et Noster mox explicat, subdens: *Et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo*, q. d. Deus excæcavit eos, Deus invertit et infatuavit consilium eorum: quomodo id faciat Deus, dixi can. 27.

15. Et non erit Ægypto opus quod faciat caput et caudam,] q. d. Consilia et opera Ægyptiorum erunt imprudentia, inutilia et noxia; ita ut non sit opus eorum aliquod, quod *faciat*, id est, arguat et demonstret in eo gerendo fuisse *caput*, id est, senem et sapientem virum; et *caudam*, id est, juvenem vegetum ac validum, qui exsequeretur ea quæ senes et sapientes prudenter decreverant.

Nota hebraismum: *facere caput*, id est, principem, est facere opus principis, dignum principe, ob quod mereatur fieri vel esse princeps, ita ut opus illud videatur quasi ipsum facere principem. Unde Antiochena versio habet: *Non erit Ægyptius vir qui fiat primarius* (princeps) *neque cauda, et in illa die erit Ægyptius quasi mulier, timebit et pavebit a manu Dei potentis*; et Arabica Alexandr. *Non erit Ægyptio vir, quem constituat caput et caudam, primum et ultimum.*

Incurvantem et refrænantem.] Idem est enim eo quod præcessit *caput et caudam*. Ita Arabica et Syriaca jam citata. Unde Septuag. vertunt, *principium et finem*, q. d. Opus Ægyptiorum, quasi ebriorum, erit imprudens, insulsum et mancum, non habens caput et caudam, principium et finem. Audi S. Hieron. *Dominus*, ait, *miscuit eis spiritum erroris et errare fecerunt Ægyptum in omnibus operibus suis, sicut errat ebrius, et vomens, qui inebriatus est vitiis, de quibus ebriis Joel loquitur: Væ qui ebrii estis absque vino. Et non solum ebrii, sed et vomentes furorem draconum, et furorem aspidum insanabilem, ut, postquam hujuscemodi vinum evomuerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint nec finem, id est, nec caput nec caudam, sed truncum ex utraque parte animal. Unde Septuag. et Symmach transtulerunt*, ἀρχὴν καὶ τέλος: *Aquila, incurvum atque perversum, in incurvo senes intelligi volens, in perversa lascivientes pueros qui omnia perversa faciunt, ac per hoc esse sensum, quod in Ægypto non solum caput desit et cauda, sed et senes et pueri, id est, et principium et finis.* Juvenes ergo et pueri vocantur perversi et refrænantes; quia aguntur æstibus passionum, quæ frænari debent.

Paguin. et Vatabl. hæc vertunt in nominativo, hoc modo; *Nec erit Ægypto opus, quod faciat, sive caput, sive cauda; sive ramus, sive juncus*, sicque explicant, q. d. *Neque magnates, neque plebei agent quidquam, quod prosit reip. neque eorum opera aut industria liberari poterit Ægyptus ab Assyriis: caput et ramus sunt homines primi ordinis; cauda et juncus, plebei et ignobiles*. Vide dicta c. 9. 14.

17. Erit terra Juda Ægypto in pavorem.] q. d. Etiam ipsum Judæ nomen pavori erit Ægyptiis, eo quod cum illi opitulari voluerunt, tantam cladem ab Assyriis acceperunt. Unde Aquila pro *pavorem* vertit, γύρωσιν, *cum quis pavidus et tremens circumfert oculos, et advenientem formidat inimicum*, uti ait et explicat S. Hieron. Secundo, S. Cyrillus: Juda, inquit, erit terror Ægyptiis, propter Christum ex se natum, qui conteret idola Ægyptiorum. Tertio, et optime Sanchez: Pavor, inquit, significat reverentiam, religionem, observantiam et admirationem. Unde S. Hieron. in comment. pro *pavorem* vertit *solemnitatem*, q. d. Veniet tempus, cum Ægyptus Christiana sacra suscipiet, tuncque eamdem religionem, eademque festa colet, quæ colit terra Juda, id est, Ecclesia, quæ cœpit in Sion et Juda. Ita diserte explicat Zacharias c. 14. 16. Transit enim hic Propheta a clade Ægypti ad ejus restaurationem per Christum, ut de more læta tristibus subnectat, et vetera omnia patrum facta Christi liberatoris consolatione et redemptione concludat: patet ex sequentibus.

18. In die illa erunt quinque civitates.] *Quinque*, id est, multæ; ponitur enim numerus definitus pro indefinito, q. d. Ægyptii nunc valde abhorrent a Judæis, eorumque lingua et religione, licet eis conternini sint; sed futurum est, ut ipsi studiosi sint linguæ Hebraicæ (quæ hic Chananæa vocatur; quia Hebræi incolebant terram, quæ olim fuit Chananæorum) vel Syriacæ illi affinis, et non tantum linguæ, sed et religionis. Perinde ac si ex adverso hodie in Hungaria urbes aliquæ ita impiæ inveniantur, ut Christiani nominis pertæsæ, usque adeo ad mahometismum aspirent, ut ipsam etiam linguam Arabicam, in qua scriptum est Mahometis Alcoran, vulgo discant et loquantur: *Lingua Chananitis*, ait S. Hieron. *media est inter Ægyptiam et Hebræam, et Hebrææ magna ex parte confinis.*

Porro inter illas Ægypti civitates erit una Heliopolis (id est civitas solis; quia in ea erat templum solis, unde solis, quasi dei sui, cultui erat dicata.) Hoc, inquit S. Hieron. usque hodie factum esse patet: Ostracina enim civitas, et ceteræ juxta Rinocoruram, et Casium, quæ conterminæ sunt Judææ, loquuntur syriace, et putant nonnulli vicinos Syros a Nabuchodonosor eo esse translatos. Secundo, verius et clarius hæc impleta sunt tempore Christi, et S. Marci, uti patebit vers. 19. q. d. Ægyptus suscipiet fidem et

cultum Christi, loqueturque pie et christiane, uti loquuntur Apostoli, aliique Judæi ad Christum conversi. Ita S. Cyrill. et alii passim. Numerat quinque civitates, quia quinque erant primariæ urbes, et quasi metropoles in Ægypto, quas nominat Ezechiel c. 30. scilicet Memphis, Tanis, Alexandria, Bubastus, et Heliopolis. Præ aliis autem nominat Heliopolim, quæ sita est inter Alexandriam et Coptum, tum quia Heliopoli vigebat solis et deorum cultus; unde erat illa civitas sacerdotum, teste Strabone l. 17. quocirca maxime illa initio restitit Evangelio Christi: tum quia subacta a Christo et Apostolis, tantum Christo quantum soli et idolis addicta fuit, mirequa in ea floruit Christiana religio et monachismus. Unde Heliopolis, ejusque monasteriorum et monachorum totius apud Palladium, Ruffinum, et alios fit mentio.

Turpiter ergo errat Calvinus, qui pro *civitas solis*, vertit, *civitas desolationis una vocabitur*, huncque dat sensum: *His verbis sextam quamque urbem exitio designat, significans omnes eius spe restitutionis perire, qui non convertuntur ad Deum, ut ipsum colunt. Opponit enim urbes Ægypti quæ incipient eum agnoscere, aliis quæ exitio devotæ sunt.* חרם *cherem enim execrationem et maledictionem significat, quam desolatio, id est, excidium et more æterno, consequitur.* Errat, inquam, nam pro חרס *cherec*, id est, *sol*, uti legunt et vertunt S. Hieron. Septuag. Chald. Symmach. Vatabl. et alii passim, legit *cherem*, id est, anathema; atque patet ex ipsa textus serie nullam esse hic oppositionem, sed ejusdem materiæ et sententiæ continuationem. Denique, quia Hebr. *cheres* non tantum solem, sed et testam significat, hinc aliqui ὄστρακον, id est, testam, vertunt, per eamque putant significari Ostracinam urbem, ait S. Hieron.

Mystice, S. Hieron. aliqui, inquit, per has quinque civitates, intelligunt quinque Ecclesiæ ordines tempore Christi; scilicet Episcopos, presbyteros, diaconos, fideles et catechumenos.

Tropologice, Procop. Ambros. August. et ex iis Leo Castrius, quinque civitates, inquiunt, sunt multæ Religiosorum familiæ, lauræ et mandræ, id est monasteria in Ægypto; adeo ut in una ejus urbe, scilicet Oxirinche, fuerint viginti millia monachorum; unus Abbas Or habuerit sub se tria millia, Abbas Serapion decem millia monachorum; in aliis pluribus Thebaidis urbibus, multa eorum fuerunt millia; ita ut urbes non tam laicorum essent, quam Religiosorum habitacula, in quibus ipsi quasi formicæ innumerabiles degebant, operi manuum et orationi dediti. Hi corporia et animi sensibus quinque toti ferebantur in Deum, et lingua loquebantur Chanaanitide, id est, Judaice, qua Psalmos, Deique eloquia assidua canebant, Deumque laudabant; quinario enim perfectio, et plenitudo servorum et Religiosorum Christi significatur, ut docet S. Ambros. in Psalm. 118. serm. 22. ad illa verba: *Erravi sicut ovis quæ periit*; et S. August. tom. 10. in Matth. serm. 23. ubi pariter mystice sic explicat quinque virgines prudentes, de quibus Christus in Evangelio. Addit S. Hieronym. quinque sensus loqui lingua Ægyptia, cum carnales voluptates sectantur; Chanaanitide vero, cum spiritales. Vide eum.

Juraentes per Dominum.] Id est, Dominum colentes et invocantes. Scriptura enim per juramentum, omnem Dei cultum significat, scilicet ex parte totum per synecdochen.

19. In die illa.] Nota: Prophetæ dicunt *in die illo*, id est, in tempore illo, licet diu post futuro. Hoc autem *diem* vocant, licet post, vel per plures annos evolvatur, quia in præscientia Dei decursus unius regni, imo totius sæculi, unus quasi idemque est: respicit autem ad diem novi testamenti, de quo egit v. 17. Vide cap. 4.

Nota secundo: Onias, Oniæ sancti pontificis, de quo 2. Machab. 3. et 4. filius, cum tempora Machabæorum Judæam ab Antiochis, Demetriis, et aliis Syriæ regibus vastari videret, fugit in Ægyptum ad Ptolemeum, Philometorem, eique hunc Isaiæ locum allegavit, quasi juberet hic Deus, sibi extrui templum in Ægypto, illudque ei persuasit; qui Heliopoli templum Judæis exstruxit, ejusque pontificem constituit Oniam jam dictum. Ita Joseph. 13. Antiq. 6. Verum perperam; nil enim tale voluit Isaias, nam Onias vituperatus fuit a Judæis, qui merito hoc ejus factum improbarunt; quia non licebat in lege veteri extra Jerusalem altare vel templum Deo erigere, hi vero altaria erectores laudantur ab Isaia.

Dico ergo, Prophetam avolare ad tempora Christi, quem Deus misit Ægyptiis, omnibusque gentibus redemptorem, adeo ut in Ægypto sub S. Marco, et deinceps maxime viguerit christianismus, imo ibidem a S. Marco et Essæis cœperit vita monastica et religiosa. Ita S. August. lib. 1. de Unitate Ecclesiæ cap. 14. Vota enim Evangelica (id est, de servandis consiliis Evangelicis) et præsertim monastica, paupertatis, castitatis et obedientiæ, hic notantur, foreque asseruntur in christianismo, cum dicit Propheta: *Et vota vovebunt Domino et colent.* Frustra ergo hic se torquet Calvinus, ut ea elidat hoc titulo, quod non sint consona verbo Dei, sed sint ἐθελοθρησκεία, quam Paulus damnat Coloss. 2. 23. Verum hoc probandum est Calvino; contrarium enim ostendi Coloss. 2.

Et titulus Domini juxta terminum ejus.] *Titulos* vocat, vel templa ut Cyrillus, vel crucem Christi, vel statuas, vel columnas erectas in honorem Christi, q. d. Ægyptii per suas provincias et terminos erigent cruces, templa, altaria, etc. Christo; hunc enim, non autem idola, ut olim, invocabunt cum erunt in tribulatione, qui mittat eis salvatores, scilicet insignes Prælatos et principes, qui eos ab hostibus tum corporalibus, tum spiritualibus liberent et defendant.

22. Et percutiet Dominus.] q. d. Vastabit Deus Ægyptum, tum per Assyrios, tum per Chaldæos; sed post 40. annos eam sibi restituet, uti prædixit Ezechiel. cap. 29. 13. Secundo, et potius, q. d. Deus Ægyptios, jam Christianos effectos castigabit, tum ad expiationem peccatorum, tum ad probationem, et majorem coronam eorum.

23. In die illa erit via de Ægypto in Assyrios,] q. d. Tempore Christi erit mutua pax, commercium et societas inter gentes olim hostiles, quales fuerunt Ægyptii et Assyrii. Christianismus enim est lex pacis, quæ gentes inimicas in unam fidem, et charitatem, et Ecclesiam cogit et unit.

Et servient Ægyptii Assur,] scilicet, iis obsequiis quibus Christiani per charitatem sibi invicem

serviunt, præsertim mittendo eo prædicatores et sacerdotes insignes.

Secundo, planius ex Hebræo verti potest cum Vatablo et Montano: *Colent Dominum Ægyptii cum Assyriis*, sub quibus et Babylonios accipe. Et sic Sanchez nostram versionem explicat, q. d. Servient (Deo) Ægyptii Assur, sive Assyrio, id est, simul cum Assyrio. Unde sequitur:

24. In die illa erit Israel tertius Ægypto.] *Tertius*, qui scilicet æque ut Ægyptii et Assyrii fidem et cultum Christi recipiat, ideoque *benedictio*, id est, maxime benedictus, erit, q. d. Tres hæ nationes, scilicet, Israelitæ, Ægyptii et Assyrii, quæ nunc ita inter se dimicant, conspirabunt in christianismo.

Benedictio in medio terræ.] Sicut Israel erat medius inter Ægyptios et Assyrios, ita ex eo, utpote Dei populo, benedictio per Christum effundetur in Ægyptios aliasque gentes. Unde licet aliæ gentes sint a me benedicendæ, tamen hæreditas mea est, eritque Israel; sicut enim Israel olim fuit populus peculiariter a Deo electos, ita et nunc erit. Nam, ex eo nascetur Christus, B. Virgo, Apostoli, primi Christiani, imo christianismus et Ecclesia Dei, *opus manuum mearum* (scilicet, *tu es*, dicit Deus) *Assyrio*.

CAPUT VIGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Quæ c. 18. de Æthiopia, et c. 19. de Ægypto vastanda seorsim prædixit, hic conjunctim prædicit, et utrique imminens exitium per Assyrios intentat. Quocirca jubetur Isaias nudus incedere, ut portendat Ægypti et Æthiopiæ spoliationem, et captivorum nuditatem.

1 In anno, quo ingressus est Tharthan in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam: 2. in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiæ filii Amos, dicens: Vade, et solve saccum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens nudus, et discalceatus. 3. Et dixit Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus, et discalceatus, trium annorum signum et portentum erit super Ægyptum, et super Æthiopiam: 4. sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiæ, juvenum et senum, nudam et discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti. 5. Et timebunt, et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. 6. Et dicet habitator insulæ hujus in die illa: Ecce hæc erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum: et quomodo effugere poterimus nos?

1. In anno, quo ingressus est Tharthan in Azotum, cum misisset eum Sargon.] Sanchez putat *Sargon* esse Salmanasar, patrem Sennacherib, qui anno sexto Ezechiæ vastavit Samariam, tumque irruisse in Philisthinos vicinos, et obsedisse Azotum, misso eo suo duce Tharthan.

Verum passim alii, teste S. Hieron. censent *Sargon* esse Sennacherib, qui plura habuit nomina. Nam Tharthan, qui hic dicitur missus a Sargon, idem 4. Reg. 18. 17. dicitur missus a Sennacherib; ergo *Sargon* est Sennacherib. Nam non Salmanasar, uti omnes fatentur, sed Sennacherib vastavit Ægyptum et Æthiopiam. Id diserte docet Joseph. 10. Antiq. 1. *Ezechiæ*, inquit, *anno 14. Sennacherib cum instructissimo exercitu eum aggressus est, cepitque omnes urbes Juda et Benjamin, jamque moturus erat contra Hierosolymam; sed Ezechias per legatos pacem cum eo iniit, ea conditione, ut solveret argenti talenta trecenta, auri triginta. Accepit Assyrius pecuniam, sed pacta non præstitit. Nam profectus ipse cum copiis contra Ægyptios et Æthiopes, Rabsacem ducem ad continuandum Hierosolymitanum bellum reliquit.* Citat Josephus in fine capitis Berosum, qui pariter Sennacherib totam Asiam et Ægyptum bello infestasse narrat. Unde colligas Berosum Annianum, apud quem nulla Sennacherib est mentio, a vero Beroso valde esse diversum. Idem quoque docet Herodot. lib. 2. sed ex eo, quod audierat ex sacra historia, castra Sennacherib cœlitus esse deleta, fingit eum ab Ægyptiis et Æthiopibus esse profligatum per mures, quos ipsi a diis suis impetrarint: *Nam una nocte*, inquit, *in castris Sennacherib tanta murium vis extitit, ut hostium arcus et reliqua arma corroderent; quo factum est ut exarmatus rex a Pelusio suum exercitum abduceret.* Sed hæ sunt Gentium Judæis invidentium fabulæ. Ex dictis patet, hanc Isaiæ prophetiam contigisse anno 14. Ezechiæ.

Dices: Sennacherib 4. Reg. 18. dicitur tantum venisse contra Judam. Resp. Directe, ut in persona venit contra Judam, sed concomitanter venit etiam contra vicinos: unde manens ipse in Judæa misit Tharthan in

Azotum eum parte copiarum. Prophetat ergo hic Isaias contra Ægyptios et Æthiopes, ne adventante Sennacherib, ad eorum opem de more confugiant Ezechias et Judæi; sed in Deo spem suam reponant.

2. Solve saccum.] Errant, qui putant hanc tantum fuisse visionem imaginariam, nec revera Isaiam incessisse nudum, sed ita sibi in visione visum esse. Nota: Saccus Isaiæ et Prophetarum, nudum erat cilicium, contextum ex pilis caprarum vel camelorum, eoque vestiebantur super nuda carne, ut Capuccini, uti fecit rex Israel 4. Reg. 6. 30. et Judith cap. 8. 6. (uti et modo est; si enim quis modo non super nuda carne, sed exterius tantum se vestiret cilicio, haberetur hypocrita) erat enim vestis austeritatis et pœnitentiæ, ut ejus exemplum darent populo, eumque ad pœnitentiam commoverent, et simul pro populi peccatis apud Deum satisfacerent, eique veniam et gratiam a Deo impetrarent. Id patet ex eo, quod pseudoprophetæ fingentes se Prophetas, induebantur cilicio, ut ait Zach. c. 13. 4. *Nec operientur*, inquit, *pallio saccino, ut mentiantur*. Et hic fuit habitus Eliæ Prophetæ; erat enim *vir pilosus, et zona pellicea accinctus renibus*, 4. Reg. 1. 8. et S. Joannis Baptistæ, cujus vestis erat aspera ex pilis camelorum. Hunc habitum objice mollibus hæreticis, qui ornantur quasi sponsi Penelopes, ideoque carpunt peculiarem habitum Capuccinorum et monachorum. Ita Clemens Alexand. lib. 2. Pædagogi, ostendit asperum fuisse vestitum Isaiæ et Prophetarum: *Ovina*, inquit, *pelle Elias utebatur indumento, et ovinam pellem stringebat zona facta ex pilis. Isaias vero nudus erat, et nullis utebatur calceis; sæpe autem sacco quoque utebatur, quod est indumentum humilitatis. Quod si etiam vocas Jeremiam, is cingulum solum habuit lineum. Quemadmodum autem bene nutrita corpora, si nuda sint, vires ac vigorem apertius indicant: ita etiam pulchritudo morum si ineptis nugis non involvatur, magis indicat animi magnitudinem et magnificentiam.*

Nota secundo: Hugo, Forerius et Sanchez putant Isaiam non omnino fuisse nudum, sed extimam vestem, quæ erat cilicina et prophetalia (sine qua incedebat indecore, ac si plane plebeius fuisset) deposuisse, ac interiorem tunicam breviorem retinuisse, quæ verenda contegebat, quomodo Saul 1. Reg. 19. 24. *nudus*, id est, deposito amictu regio, dicitur cecinisse; et David *nudus*, id est, deposito cultu regio, saltasse ante arcam; nam dicitur amictus fuisse ephod lineo, non ergo erat omnino nudus. Ratio est: nam Isaias hac nuditate portendebat captivorum Æthiopum et Ægyptiorum nuditatem; illi autem non omnino futuri erant nudi, sed laceris et brevibus vestibus vestiendi. Similis esset mortificatio, si Religiosus deposita veste Religionis, juberetur cum solo thorace et femoralibus prodire in publicum. Hæc sententia probabilis est, et castior ac honestior in speciem.

Verum S. Hieron. S. Cyrill. (et indicat S. Ambros. in Psalm. 39.) Haymo, Dionys. et Adamus censent Isaiam omnino fuisse nudum, etiam iis partibus, quas naturalis verecundia maxime tegit. Idque probatur primo, quia vers. 4. dicitur, quod, sicut Isaias incessit nudus, *sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, etc. discoopertis natibus* (Chaldæus vertit, *pudendis) ad ignominiam Ægypti*; ergo pariter Isaias incessit nudis natibus. Si nudis natibus, quid mirum si reliquo corpore nudus incesserit? imo si reliquo corpore tectus, natibus nudis incessit, eo turpius fuit hoc ludibrium, eo ignominiosius hoc Prophetæ spectaculum. Quod ergo Pintus et Montanus Isaiæ subligacula relinquunt, id non tantum gratis dicitur, sed et huic Scripturæ adversatur, atque mori Hebræorum, qui subligaculis sive femoralibus uti non solent, sed tunicis longis, instar Orientalium. Id colligimus ex eo, quod Deus jusserit sacerdoti sacrificanti vestire se femoralibus, quasi alias sacerdos, æque ac laici, more gentis iis caruerit; vestis ergo non laicorum, sed sacerdotum et sacra, erant femoralia; idque ad hoc, ne scilicet, si inter sacrificandum toga sacerdotis aperiretur aut spargeretur, apparerent eorum femora nuda, uti dixi Exodi 28. 42.

Secundo, quia saccus erat pœnitentiæ vestis super nuda carne, ut dixi: ergo exuens saccum sive cilicium, totus erat nudus.

Tertio, quia Isaias dicitur hic factus in portentum populi: portentum autem est, si quis omnino nudus incedat, non, si in veste plebeis. Et sic Ezechiel factus est portentum, comedens fimum boum, et dormiens 390. dies in uno latere; et Jeremias, cum catenis onustus incessit; et Zacharias, cum sumpsit vasa, id est, instrumenta stulti pastoris; et Osee, cum duxit fornicariam. Jubebat enim subinde Deus Prophetis, ut quædam plane exotica facerent, ad hoc, ut duras Judæorum mentes, alioqui immobiles et inflexiles, ferirent et flecterent.

Quarto, quia hac nuditate portendit extremam tum ignominiam, tum spoliationem, et paupertatem Ægyptiorum; ergo plane fuit nudus.

Quinto, quia allegorice, Christi in cruce nuditatem repræsentavit, quæ fuit plena et omnimoda ad expiandum Adæ peccatum et concupiscentiam, indeque prognatam verecundiam et erubescentiam: erubescebant enim quod viderent se omnino nudos in membris illis, in quibus dominatur libido et concupiscentia rebellans rationi. Hoc enim homini pudendum et erubescendum est. Ad hanc enim Adæ nuditatem et verecundiam expiandam, Christus in cruce eam in se luendam suscepit, fuitque hæc ingens Christo virgineo ignominia, pudor et crux. Christus ergo in cruce totus nudus, uti ex matris utero prodierat, pependit. Ita docent sanctus Ambrosius, Athanasius, sanctus Bonaventura, et ex iis Franciscus Suarez 3. p. q. 46. art. 8. sect. 4. et Jacob. Gretserus l. 1. de Cruce c. 12. et seq. Franciscus Lucas in Matth. 27. et alii.

Dices: Incedere plane nudum, est turpe et scandalosum, ac incentivum libidinis; ergo hoc Isaiæ non præcepit Deus. Resp. ad antecedens, id verum esse, si sponte et ex petulantia fiat, non autem si fiat ex necessitate, ut cum quis nudus fugit ex incendio, aut excidio urbis; aut si fiat ex voluntate et jussu Dei: tum enim Dei mandatum omnem ab hac nuditate fœditatem abstergit. Hic autem Judæis constabat Isaiam esse Prophetam Dei, et ex Dei jussu nudum incedere, idque ad hoc, ut populum pari modo ab hoste nudandum repræsentaret; unde eum magis ad luctum et pavorem, quam ad libidinem hac nuditate sua incitabat: præsertim quia corpus ejus jam effe-

etum hirsutum, macie et inedia confectum, horrorem potius movebat quam concupiscentiam. Sic Deus jubens Osee Prophetæ et viro honorato, ducere vilem meretricem (quod turpe erat et indignum) omnem ab hac re fœditatem abstersit. Sic Deus concedens polygamiam Abrahæ, Jacob et aliis, omnem ab ea turpitudinem hac sua dispensatione ademit. Sic Judæis jussit non tantum nudari, sed et circumcidi partes genitales.

Nota secundo, cum S. Hieron. et aliis, insignem hic obedientiam et mortificationem Isaiæ, quod vir nobilis e regia stirpe, non erubuerit per triduum celeberrima urbe, concionabundus media die plane nudus incedere: licet enim hoc in se indecorum et fœdum esset, tamen honestabatur, eratque actus insignis virtutis per Dei mandatum: *Nihil enim honestius est Dei præceptis*, inquit S. Hieron. Idque ad hue, ut illo ternario, et triduana sua nuditate, ipso facto et incessu suo repræsentaret ternarium captivitatis, scilicet, quod per triennium vastanda, omnibusque rebus nudanda esset Ægyptus et Æthiopia, hominesque inde nudi abducendi essent ad ignominiam: dies enim hic Isaiæ, uti et Ezech. c. 4. 6. pro anno computabatur. Ita S. Hieron. et Cyril.

Forerius vult Isaiam, non triduum tantum, sed totum triennium nudum ambulasse; idque habent Septuaginta juxta editionem Caraffæ, licet editio Complut. et aliæ omittant τὸ *per tres annos*. Sed hoc non videtur verum: nam hoc ternario nuditatis, portendit ternarium annorum captivitatis Ægypti futurum: ille autem fuit futurus, non post triennium, sed post triduum ab hac prophetia. Nam Sennacherib hoc eodem anno 14. Ezechiæ, quo aggressus est Judam, perrexit contra Tharacam et Æthiopes, uti dicam v. 3.

3. Sicut ambulavit.] Refer hæc ad v. 4. *Sic minabit rex*. ibi enim similitudo per redditionem expletur; reliqua ergo quæ intercurrunt, scilicet, *Trium annorum signum*, usque ad *sic*, parenthesi intercipienda sunt.

Trium annorum signum et portentum erit.] Subaudi *quod*, vel *quæ*, scilicet, ambulatio Isaiæ erit portentum trium annorum. Dupliciter hoc exponi potest. Primo, quod hæc triduana nuditas Isaiæ portendat vastitatem Ægypti et Æthiopiæ fore post tres annos ab hac prophetia. Secundo, et melius, quod hæc vastitas durabit per triennium. Cœpit enim anno 14. Ezechiæ, quo Sennacherib audiens adventare Tharacam regem Æthiopum, contra eum perrexit, relicto in Judæa Rabsace, uti docet Josephus 10. Antiq. 1. et Scriptura 4. Reg. 19. 9. atque post tres annos rediit Hierosolymam, ubi ab Angelo cæsus est, ut patet ibid. v. 29. et Isaiæ 37. 30. Abfuit ergo distentus bello et vastatione Ægypti et Æthiopiæ per triennium. Ita Sanchez. Quare quod ibidem subdit Josephus: *Sennacherib multum temporis contrivit in oppugnatione oppugnationis Pelusii, jamque aggerem pene mœnibus æquaverat, et videbatur assultum propediem facturus, cum audivit adventare Tharacam* (hic est Tharaca) *regem Æthiopum Ægyptiis laturum suppetias: territus hoc rumore, propere cum suis abiit*. Hæc, inquam, non satis consentiunt præcedentibus ejus dictis, nec Scripturæ, quæ docet Sennacherib non Pelusii, sed in Judæa audiisse adventum Tharacæ: atque videtur Josephus hausisse hæc ex Herodoto, qui hic plane fabulosus est. Quocirca immerito vir doctus, motus hisce verbis Josephi, hanc Ægypti et Æthiopiæ cladem hic ab Isaia prædictam, refert ad tempora Assarhaddon filii Sennacherib; vel potius ad Nabuchodonosor, qui post triennium a vastata Jerusalem, vastavit Ægyptum et Æthiopiam.

Nudus, et discalceatus.] Peculiariter exprimit, et ad *nudus* addit τὸ *discalceatus*; quia præter ignominiam, nudis Prophetæ pedibus accedebat magna molestia et afflictio incedendi per loca aspera et saxosa; majorque erat futura Ægyptiis et Æthiopibus, nudis pedibus ex Ægypto ituris longissimo et difficillimo itinere Babylonem usque. Ex hoc Isaiæ præcepto et facto orta est hæresis Nudipedum, de qua S. August. lib. de Hæres. in 68. *Est alia hæresis*, inquit, *nudis pedibus semper ambulantium, eo quod Dominus dixerit ad Moysen vel ad Josue: Solve calceamentum de pedibus tuis*, Exod. 3. Josue 5. *et quod Propheta Isaias nudis pedibus jussus fuerit ambulare. Inde ergo hæresis est: quia non propter corporis afflictionem sic ambulant, sed quia testimonio taliter intelligunt.*

4. Sic minabit (quasi pecora, puta quasi mancipia in bello manu capta: hæc enim proprie ante se minant victores; uti pastores sua pecora) captivitatem (captivos) Ægypti, et transmigrationem (transmigrantes et abductos) Æthiopiæ, juvenum et senum.] Juvenes enim armis, senes consilio remp. administrant et propugnant. *Consilio* enim *senum*, *hastæ sunt juvenum*, ait Pindarus apud Plutarch. in Lycurgo. Et Aristot. lib. 7. Politic. c. 9. *Vires*, ait, *in juvenibus, prudentia est in senibus*. Et Poeta:

Ἔργ' ἀνδρῶν, πολέμοιτε νέων, βουλαὶ δὲ γερόντων.
Opera virorum, prælia juvenum, consilia vero suot senum.

Discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti]. Aliqui τὸ *discoopertis natibus* explicant, q. d. Præsectis vestibus usque ad nates, uti fecit Hanon servis David, 2. Reg. 10. 4. Verum aliud est præsectis, aliud discoopertis. Solebant victores barbari vel ad ludibrium, vel ad libidinem, hostium captivorum membra, quæ pudor tegit, detegere. Docet id Isaias hic, et Jerem. 47. 2. de Babylone: *Denudo*, inquit, *turpitudinem tuam, revela crura, etc.* et Nahum c. 3. v. 5. *Revelabo*, inquit, *gentibus pudenda tua, et ignominiam tuam*, et alibi sæpe minatur Deus, quod *discooperiat ignominiam, revelabit pudenda aut verecundiora*, hujus illiusve gentis.

5. Et timebunt.] q. d. Judæi, qui hactenus habuerunt spem in Ægyptiis et Æthiopibus, et in quorum ope et copiis gloriati sunt, timebunt, et confundentur cum viderint eos tam ignominiose capi et vastari.

6. Et dicet habitator insulæ hujus.] Judæa hic metaphorice vocatur *insula*. Primo, quia sita erat inter mare Mortuum et Mediterraneum.

Secundo, quia parva erat respectu Babylonis, quæ *mare* dicitur cap. seq. v. 1.

Tertio, et potius, quia, ut explicat S. Hieron. vicinarum gentium, Assyriorum maxime et Ægyptiorum, fluctibus ac bellis tundebatur, sicut insula fluctibus maris circumquaque tunditur.

Quarto, quia, sicut insula sola in mari eminet, et caput exerit, cum reliqua mari obruantur: ita Jerusalem sola caput extulit, et evasit, cum Sennacherib

Judææ urbes, ut mare suis copiis obrueret: hoc est enim quod dixit c. 8. 8. *Ibit per Judam, inundans, et transiens usque ad collum veniet*, q. d. Sennacherib Judæam obruet usque ad collum, ita ut sola Jerusalem, quæ caput est, emineat et salvetur. Ita Sanchez. Hi duo ultimi sensus præ aliis sunt appositi at genuini.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

REDIT AD EXCIDIUM BABYLONIS, QUOD PER MAGNUM PATHOS GRAPHICE DEPINGIT, IDQUE PROPTEREA QUOD SUB HOC TEMPUS EZECHIA CUM BERODACH REGE BABYLONIORUM FOEDUS ET AMICITIAM COLEBAT, EJUSQUE LEGATIS OMNES SUOS THESAUROS OSTENDIT, QUA DE CAUSA REPREHENSUS FUIT AB ISAIA 4. REG. 20. 12. NE ERGO EIS NIMIS INNITATUR IPSE ET JUDÆI, NIMISQUE EIS FAMILIARES SINT ET AMICI, PRÆDICIT EORUM RUINAM. PRÆDICIT ERGO BABYLONEM EVERTENDAM, PER CURRUM CAMELI ET ASINI, ID EST, DARII ET CYRI. SECUNDO, v. 11. CONTRA IDUMÆAM. TERTIO, v. 13. CONTRA ARABIAM VATICINATUR.

1 Onus deserti maris. Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de terra horribi-
li. 2. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator
est, vastat. Ascende, Ælam; obside, Mede: omnem gemitum ejus cessare feci. 3. Propterea
repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me sicut angustia parturientis: corrui cum audi-
rem, conturbatus sum cum viderem. 4. Emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon di-
lecta mea posita est mihi in miraculum. 5. Pone mensam, contemplare in specula comedentes et
bibentes: surgite, principes; arripite clypeum. 6. Hæc enim dixit mihi Dominus: Vade et pone spe-
culatorem, et quodcumque viderit, annuntiet. 7. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asi-
ni, et ascensorem cameli: et contemplatus est diligenter multo intuitu. 8. Et clamavit leo: Super
speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem: et super custodiam meam ego sum, stans totis
noctibus. 9. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit, et dixit: Cecidit, cecidit Ba-
bylon: et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terram. 10. Tritura mea, et filii areæ meæ,
quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis. 11. Onus Duma ad me clamat ex
Seir: Custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? 12. Dixit custos: Venit mane et nox: si quæ-
ritis, quærite: convertimini, venite. 13. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis
Dedanim. 14. Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite
fugienti. 15. A facie enim gladiorum fugerunt a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a
facie gravis prælii: 16. quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno, quasi in anno
mercenarii, et auferetur omnis gloria Cedar. 17. Et reliquæ numeri sagittariorum fortium de fi-
liis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

1. ONUS DESERTI MARIS.] Babylonem vocat *mare*, primo, quia sicut mare sorbet omnia flumina, nec expletur: ita Babylon sorbebat opes gentium omnium, nec saturabatur. Secundo, quia sita erat juxta Euphratem: *mare* enim vocatur ab Hebræis omnis aquarum copia. Tertio, et magis genuine, vocatur *mare*, ob multitudinem incolarum, platearum et domorum amplitudinem, atque omnium gentium eo confluxum: sic enim dicimus Romam, Venetias, Parisios esse mare, esse mundum, ob hominum frequentiam. Ita S. Hieron. Cyrillus et alii. Quarto ob motus et fluctus bellorum, quibus assidue quasi mare agitabatur, et exagitabat omnes gentes.

Secundo, Babylonem vocat *desertum*, substantive, id est, eremum et solitudinem: hoc enim significat Hebr. מדבר *midbar*; quia in desertum et solitudinem a Deo vindice erat redigenda. Ita sanctus Hieronymus.

Sensus ergo est, q d. Hoc est onus, id est, prophetia minax et onerosa contra Babylonem, quæ cum fuerit mare gentium: nunc a Deo vastabitur, ita ut videatur esse eremus et desertum.

Nota: Prophetiæ a Prophetis, aliis et aliis temporibus sunt editæ: unde non mirum, si idem obscurius repetant. Uti Isaias quod c. 13. et 14. clare de Babylonis clede prædixit, hic obscuræ iterat et replicat. Vide can. 3. et 4. Adde, non constare, an hæc prophetia sit prior an posterior illa c. 13. nec enim in prophetiarum collectione servatus est ordo temporis, ut patet in Jeremia.

Mystice, S. Bernard. de onere deserti maris sermone 6. ita disserit: *Mare desertum est multitudo reproborum, qui derelicti a Deo, et a sanctorum numero separati, suo pondere et persecutione sanctam premunt Ecclesiam, ipsi pœnarum pondere, quæ in hoc onere a Propheta notantur, postmodum puniendi. Præterea mare sunt illi, qui diversis passionum ac vitiorum tumultibus quatiuntur. Qui semper in motu sunt, semperque vagi, numquam stabiles, numquam in eodem statu permanentes, nunc superbia intumescunt, nunc ira fervescunt, nunc tristes, nunc leves, nunc pressi silentio, nunc risu dissoluti, transgrediuntur præcepta seniorum et fratrum pacem turbant. Quamdiu tamen timent, quamdiu dolent, quamdiu admittunt correptionem, nec fugiunt satisfactionem, desertum mare non sunt. At si venientes in profundum malorum, contemnunt, si correpti reclamarint, nihil honestum, nihil quietum, nihil insuper ordinatum responderint, sed tumidi, sed inflati etiam in ipsum a quo corripiuntur, verbis indignationis insurrexerint, ita ut necesse sit relinquere eos sibi, desertum mare non dubites eos nominare.* Horum deinde onus pœnasque exaggerans, subdit: *Væ illis qui a Deo derelicti et hominibus dimittuntur secundum desideria cordis eorum, ut eant in adinventionibus suis. Quibus etiam Dominus per Prophetam: Auferam zelum meum a vobis et ultra non irascar. Scitis, fratres charissimi, quam grave onus in humeros sanctorum imponunt qui tales sunt. Sub hoc onere Propheta gemebat, qui dicebat: Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores. Vere supra dorsum nostrum fabricant, qui hujusmodi sunt, quotidianis suis contumeliis nos onerantes; qui addunt peccata peccatis, contemptum jungunt contemptui, contumeliosi, elati, detractores, Deo odibiles, senioribus non obedientes, sociis non contemperantes. Tales pœnarum pondus quod in onere deserti maris continetur, se noverint incursuros.*

Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit,] τὸ *de deserto* tam ad *veniunt turbines*, quam ad *venit* referendum est. Africus ventus est flans ab Africa, ideoque Occidentalis; sed lateralis vergens in Austrum. Hic turbidus est et procellosus: unde Africas procellas ab Africo excitatas, vocat Horatius lib. 1. Carm. oda 3. et Virgil. 1. Æneid. *Creberque procellis Africus.* Sensus est, q. d. Sicut flante Africo surgit ingens, subita et procellosa tempestas arenæ de deserto, ita (per hebraismum enim usitatum intelligitur nota similitudinis *ita* vel *sic*) hoc onus, et hic turbo Persarum venit, id est veniet, de simili deserto, qui similem Babyloni afferet tempestatem. Ita S. Hier. Turbo enim ventus est rapidissimus et violentissimus, qui in gyrum omnia obvia versat et abripit.

Mediam et Persiam vocat *desertum*, tum proprie, quia scilicet inter eas et Babylonem vasta deserta interjacent; tum metaphorice, quia scilicet Medi et Persæ Babyloni erunt perniciosi instar turbinis, qui venit de deserto.

Alludit ad arenas deserti, v. g. Pharan et Arabiæ, quod transierunt Hebræi venientes ex Ægypto in Chanaan, quod proinde eis erat notissimum; aut Cyrenaicæ provinciæ, quæ flante Austro volvit ingentes arenarum fluctus instar sævientis maris; uti testatur Plinius lib. 2. c. 45. Pompon. Mela lib. 1. cap. 8. Solinus cap. 40. et Herodotus in Thalia, ubi exercitus in Ammonios ductos, flante Austro ita arenis obrutos esse narrat, ut ne unus quidem evaderet, aut superstes maneret. Simili ergo modo a Persis docet obruendos esse Chaldæos; hoc est enim quod de iisdem prædixit Jeremias c. 51. 36. *Et desertum faciam mare ejus, et siccabo venam ejus, et erit Babylon in tumulos*, scilicet *arenarum*, inquit S. Hieron. hic.

2. Visio dura (Babyloni futura) nuntiata est mihi.] Isaiæ; ejus enim sunt verba, non Babylonis, uti aliqui volunt.

Qui incredulus est, infideliter agit (Hebr. *Qui prævaricator est* aliis, *prævaricator est* Babyloni; Hebræum בגד *bagad* significat prævaricari, fidem fallere, rebellare, jugum excutere) et qui depopulator est, vastat.] q. d. Persæ et Medi, populus infidelis et fœdifragus, non servant Babyloniis, uti nec aliis gentibus fidem; et sicut alias gentes populari solent, ita et vastabunt Babylonem. Medos enim et Persas fuisse Babyloniis confœderatos, patet ex eo, quod Nabuchodonosor cum Cyaxare rege Medorum expugnarit Niniven, et Assyriorum monarchiam everterit, uti docent S. Hieron. Eusebius, et alii quos citabo Jerem. 1. 2. Unde et Nabuchodonosor uxorem duxit Nitocrin filiam Cyaxaris; hinc etiam Ælamitæ, id est Persæ, cum Chaldæis venerunt contra Jerusalem, ut dicitur cap. seq. v. 6. Quare hic sensus est genuinus. Ita Adamus et alii.

Secundo, Sanchez putat hæc intelligi de Gadata et Gobria, qui a Balsasare ad Cyrum transfugarunt, atque primi in Babylonem, et in regiam irrepserunt, ibique Balsasarem occiderunt, ut docet Xenophon libr. 7. Pædiæ Cyri: additque Sanchez in voce שדד *sadad*, id est, *vastat*, alludi ad כשדים *Casdim*, id est, Chaldæi, q. d. Duo principes Chaldæi jam dicti prævaricabuntur in regem suum, et juxta nomen suum erunt *Casdim* (Chaldæi) hoc est vastatores Babylonis.

Tertio, idem Sanchez hanc explicationem omnibus præfert, qua prior pars ad Babylonios, secunda ad Medos et Persas applicatur, q. d. *Ut Babylonius incredulus est et infideliter agit, sic Persa aut Medus depopulator est, et vastat.* Unde hebr. est: *Prævaricator, prævaricator, et vastator, vastator*, hoc est, ut ille, scilicet Babylonius, obstinate prævaricatur, et peccat in Deum ac homines: ita iste, scilicet Cyrus, obstinate eumdem vastabit.

Quarto, Vatablus vertit: *Prævaricator prævaricatori et vastator vastatori*, scilicet erit vel adveniet. Est proverbium, q. d. Chaldæus, qui aliis injuriam faciebat, injuria afficietur a Persis; idem qui alios vastabat, ipse vastabitur.

Quinto, Forerius vertit: *Depopulator depopulatur, et*

vastator vastat, atque S. Hieronym. in commentar. *Qui cædis cæde, qui vastas vasta*, q. d. O Medi et Persæ, qui alias gentes cæditis et vastatis, cædite et vastate Babylonios; hoc vestrum munus est, hæc vestra Sparta, eam adornate.

Ascende, Ælam; obsidna, Mede,] q. d. Adesdum, o prævaricator, o vastator Babylonis, tu, inquam, o Ælam, id est Persa, et tu, o Mede, invadite urbem mihi invisam, vestræque cædi addictam. Septuag. pro *Mede* vertunt *Persa*, forte, inquit Leo Castrius, alludentes ad Græcum πέρθειν, id est, vastare et perdere, q. d. Medi erunt Persæ, id est, perditores Babylonis: Sic Apocal. 9. angelus ille vocatur Heb. *abaddon*, græce ἀπολλύων, latine perditor vel exterminator.

Omnem gemitum ejus cessare feci,] *ejus* scilicet Persæ et Medi. Ita aliqui. Secundo, *ejus*, scilicet populi Judaici, quem Isaias in mente et corde semper gerebat. Tertio, et aptius, *ejus*, scilicet Babylonis, gemitum cessare faci, quia ita subito a Persis obruetur ut perculsa præ stupore flere et gemere non possit, aut gemitum, id est planctum, publicum et funebrem auferam, q. d. Feciam, ut Chaldæi a Persia occisi careant exsequiis, et funebri pompa ac planctu. Ita Sanchez. Quarto, et optime Vatablus active hæc accipit; q. d. Cessare feci gemitum ejus, scilicet Babylonis, quo ipsa sua tyrannide et oppressione cogebat alios flere et gemere. Unde Chaldæus vertit: *Omnes qui gemebant a facie regis Babylonis, cessare feci*, illo scilicet interempto.

3. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.] Cyrillus et Adamus putant esse mimesim; loqui enim Prophetam in persona Balsasaris, quando vidit manum scribentem in pariete: *Mane tekel phares*, atque ex eis Daniele explicante, cognovit exitium sibi et regno impendere.

Verum, quia sequitur, *pone mensam*, quod antequam scriberet hæc manus, factum est: hinc melius S. Hier. censet hæc esse verba Isaiæ amantis Babylonem, licet genti suæ inimicam, atque more suo compatientis, cum præviderat in spiritu eam a Cyro obsessum, et positam in miraculum, id est, admirandis angustiis constringi. Meminit doloris lumborum, quia alludit ad dolores parturientium, uti mox explicat, qui vehementissimi sunt in lumbis; hi enim in puerperio mire convelluntur, ut plane luxari et distrahi videantur.

Conturbatus sum cum viderem.] Hinc videtur species conflagrantis Babylonis, oculis mentis Isaiæ fuisse a Deo objecta.

4. Tenebræ stupefecerunt me,] ex dolore et pavore caligo oculis meis offusa fuit, indeque animo stupor et horror.

Babylon dilecta mea.] Hebr. pro *Babylon*, est נשף *neseph*, id est caligo, obscuritas. Sic Babylonem vocavit *montem caliginosum* cap. 13. 2. ob causas ibi allatas. Addit S. Hieron. eam vocari *caliginem*, quia ad cœlum usque (ubi caligat noster oculus) superbiæ verticem attollebat. Unde secundo, Vatabl. Adamus et alii vertunt: *Crepusculum*, vel *noctem desiderii mei posuit mihi in pavorem*, sicque explicant; ut sint verba Balsasaris, q. d. Noctem ultimam, qua epulari et gaudere cogitabam, vertit mihi Deus in luctum et horrorem: hic sensus valde accommodus est, si Hebræa spectemus. Tertio, Sanchez putat exitium Babylonis vocari *crepusculum*, quia erat aurora quasi lucis, id est, initium lætitiæ, quæ ex libertate inde futura oboritura erat Judæis sub Cyro. Crepusculum desiderii est exordium desideratæ adeo libertatis: hoc vorsum est Isaiæ in pavorem et luctum, quia indoluit Judæos liberandos esse cum tanto Chaldæorum dolore et damno. Septuag. pro *nessph*, per metathesin legentes נפש *nephes*, id est anima, vertunt: *Anima mea institit in timorem*.

Dilecta mea.] Aliqui putant ironice et per antiphrasin hoc dici, *dilecta*, id est, mihi et Judæis exosa civitas. Secundo, Sanchez putat τὸ *mea* esse paragogicum; respondere enim Hebræo *ied*, quod hic non est pronomen affixum, sed littera paragogica. Simile est Cant. 1. 9. סוסתי *susati*, id est, *equitatui meo*, ubi *ied*, id est, *meo*, videtur esse paragogicum. Babylon ergo absolute vocatur *dilecta*, hebr. חשקי *chiski*, id est desiderabilis, ob opes, speciem et delicias.

Posita est mihi in miraculum.] Babylon, ob splendorem murorum et domorum, erat unum e septem orbis miraculis: jam est miraculum ruinæ, angustiæ, pavoris et tremoris; hoc enim est Hebr. חרדה *charada*.

5. Pone mensam contemplare in specula.] Est ironia, q. d. Age: Balsasar, instrue mensam, epulare, interimque statue speculatores, qui e specula contemplentur, ne quam irruptionem in urbem moliatur Cyrus, qui eam obsidet. Hi mecum tibi tuisque inclamabunt; Surgite, principes, qui lante cum Balsasare comeditis et bibitis, arripite clypeum, hostis adest, Babylonem ingressus est, ad regiam advolat; grassanti in urbi occurrite, inquit Vatabl. Adamus et alii. Ita factum esse narrat Xenophon lib. 7. ubi ait Balsasarem posuisse hos speculatores: unde Persas qui in regiam irruperunt, invenisse regem cum acinaca districto, ibique illum trucidasse.

Aliter speculam accipit S. Thom. Hugo et Sanchez, scilicet pro pariete, q. d. Speculare, o Balsasar, et contemplare in pariete Dei manum scribentem: *Mane tekel phares*, tibique exitium intententem; unde hebr. est: *Speculare speculationem*, vel *vide visionem*.

Comedentes et bibentes: surgite] S. Thom. Hugo et Haymo putant Cyrum et Darium, invitatos a Balsasare ad convivium, post compotationem invasisse Balsasarem, eumdem occidisse, idque hic ab Isaia prædici. Sed nec Scriptura, nec Xenophon, vel quis alius, tale quid dicit; imo potius contrarium asserunt, scilicet rege convivante, Cyrum in fossas jam ante paratas derivasse Euphratem, et per ejus alveum sicco pede cum suis ingressum in urbem. Adde, non in convivio captam esse Babylonem et regem interfectum; sed diu post convivium, scilicet postquam vidisset manum scribentem in pariete, convocasset sapientes qui Scripturam explicarent; cumque nemo id posset, vocasset Danielem, qui scripturam legit et explicuit, ideoque a rege honoratus est, quæ omnia multi fuerunt temporis. Quare Cyrus in convivio regem occidere non potuit. Ita Lyran. et alii.

Secundo, Sanchez *comedentes* ad Babylonios, *surgite* ad Persas refert, q. d. Comedentibus et bibentibus Babyloniis, surgite, principes Persarum, arripite arma, urbem invadite. Verum sensus, quem paulo ante dedi, magis connexus et genuinus videtur.

Arripite clypeum.] Videtur interpres legisse משכו

mischu, id est trabite, arripite: unde et Septuag. vertunt, *parate*: jam legunt משחו *mischu*, id est, *ungite clypeum*, q. d. Ne caput et corpus de more ungatis, o convivæ Balsasaris, ne cibos lautius condiatis, sed ungite clypeos, arma capessite; non convivandi, sed pugnandi tempus est. Rursum *ungite clypeum*; solent enim milites arma ungere, ut sint polita et fulgentia. Unde Virgil. l. 7. Æneid.

Pars leves clypeos et spicula lucida tergent,
Arvina pingui.

Et Vegetius lib. 2. cap. 14. *Decurio*, inquit, *cogat milites loricas, contos et cassides frequenter tergere; plurimum enim terroris hostibus armorum splendor importat*; at: *Quis credat militem bellicosum, cujus dissimulatione ferrum et arma situ et rubigine fœdantur?* Quocirca Chaldæus vertit: *Tergite, et lucida facite arma*. Ita Sanchez. Notat socordiam Babyloniorum, qui sinebant rubigine arma obduci, ut ea ipsis aptanda et polienda essent quando iis utendum, et cum hoste conserendæ erant manus. Rursum *ungite clypeum*; forsan oleo levis clypeus et lubricus, hostium eludet jacula, ictusque avertet, quibus asperitas viam solet aperire. Ideo enim veteres ungebant clypeos, inquit Forerius, R. Salomon et Vatabl. Secundo, Hector Pintus et Pagnin. Ungite clypeum, inquiunt, id est, ungite regem alium pro Balsasare jamjam occidendo qui vobis sit clypeus: puta ungite Cyrum, illi vos subdite. Solebant enim in creatione regis, eum ejusque clypeum ungere, ait Vatabl. et R. Salomon, sicque explicant illud 2. Reg. 1. 21. *Quia ibi abjectus est clypeus fortium, clypeus Saul, quasi non esset unctus oleo*. Verum ibi *unctus* ad *Saul*, non ad *clypeus* referendum est.

6. Vade, et pone speculatorem.] Hæc comice aut potius tragice dicuntur, q. d. Dixi tibi, o Balsasar, Contemplare in specula: nunc ob periculum immineus iterum dico. Pone speculatorem, meque, si placet, pona, q. d. Si velis hanc meam prophetiam legere, vel audire, ego Isaias tibi verissimus et fidelissimus ero speculator. Quocirca v. seq. nuntiat Isaias, se speculatum currum hostilem, qui trahebatur ab asino et camelo, cum duobus equitibus. Minus congrue ergo aliqui per speculatorem accipiunt Deum, vel Angelum, qui hæc speculetur, dicatque Isaiæ, ut ipse ea annuntiet Chaldæis.

7. Et vidit currum duorum equitum.] Hi duo equites sunt Darius et Cyrus, qui uno quasi curru, id est uno exercitu, et conjunctis copiis, invecti in Babylonem, eam expugnarunt. Hic currus trahebatur ab asino et camelo; asinus significabat Persas, camelus Medos.

Secundo, et aptius, *vidi currum*, id est, vidi currus duorum equitum, scilicet currum protractum ab asinis, cui insidebat Cyrus Persa; et currum alterum protractum a camelis, cui insidebat Darius Medus: erant tamen similes et pariles hi currus, ita ut unus, idemque videretur esse currus: unde hebr. est, *vidi currum paris*, vel *parilem equitum*. Singuli ergo reges suum habebant currum: uti constat de Achab et Josaphat pugnantibus contra Ramoth Galaad. Rursum idem currus non poterat trahi ab asino et camelo, qui longe major est, alumque plane habet gressum quam asinus. Unde Symmachus pro *duos ascensores* vel *equites*, vertit, *duas bigas*. Hebr. enim est, *vidi currum*, id est currus, *paris equitum*, puta, *currum asini et currum cameli*, q. d. Vidi duos currus: unus trahebatur ab asinis, alter a camelis. Ita Vatablus, Forer. Pagninus, quin et Cyrill. et Procopius.

Camelo comparantur Medi, et Darius eorum rex; quia Medi erant bellicosi et potentes, ac camelis inequitabant, atque Darius regio Medorum sanguine ortus, illustris erat et magnanimus. Ita S. Hieron.

Asino vero comparantur Cyrus et Persæ, quia usque in hanc diem abjecti fuerant et ignobiles. Secundo, quia gens erat laboriosa, et malorum patiens. Tertio quia non tam solertia militari quam corporum robore, et hominum turba, vel eorum quibuscum belligerabant ignavia, imperium sunt adepti. Iisdem de causis a Daniele, cap. 7. 5. urso comparantur. Quarto, quia licet priores Persæ continentissimi fuerint, et maxime frugales, teste Xenophonte: posteriores tamen luxu et libidinibus diffluxerunt, ut factum patet tempore Xerxis et Darii Codomanni, etc. imo Theodoret. in Levit. quæst. 24. *Persæ*, ait, *in hunc usque diem non sororibus tantum: sed et matribus et filiabus nuptiorum lege permiscentur*. Ita et Augustin. ibid. q. 58. Salaces enim asinis comparantur. Unde Ezech. 23. 20. de Ægyptiis et Chaldæis dicitur: *Quorum carnes sunt ut carnes asinorum: carnes*, id est, pudenda tam grandia, ait S. Hieron. Denique Eusebius lib. 9. de Præparat. cap. ult. ex Alphæo et annalibus Chaldæorum docet Nabuchodonosorum enthusiasmo correptum prædixisse Chaldæis: *Veniet Persa semiasinus, qui vobis jugum servitutis imponet*: id est veniet Cyrus, qui dicitur semiasinus, id est mulus, ex equa et asino, vel camela et asino, generatus, quia Cyrus mater Mandane Astyagis Medorum regis filia, patre vero obscuri generis Persa natus est. Unde et aliqui putant unum eumdemque Cyrum vocari hic ascensorem asini, quia natus ex Persis iis dominabatur; et ascensorem cameli, quia natus ex matre Meda mortuo Dario avunculo, regnum Medorum adiit. Sed verius est duos hic poni ascensores sive equites, puta Darium et Cyrum.

Allegorice, Isychius lib. 2. in Levit. 11. *Christus*, ait, est ascensor cameli, id est populi Judaici, qui gravε legis jugum portabat, et distortis ac superbis erat moribus, instar cameli: est et ascensor asini animalis immundi, id est, populi Gentium, et bijugum ex iis currum unum Ecclesiæ effecit: vel, ut Castrius, Christus cameli, id est, cœlestium Angelorum; et asini, id est, terrenorum hominum, ascensor et dominus est. Denique Alcazar in Apocal. 17. not. 1. pulchre hæc adaptat S. Petro et Paulo, qui Babylonem mysticam, id est, Romam et idololatriam, everterunt, eamque Christo subegerunt. Ascensor enim asini est S. Petrus, utpote Apostolus Judæorum, qui quasi asini oneri legis erant assuefacti. Ascensor cameli est Paulus, utpote Gentium superbarum et indomitarum Apostolus: imo ipse contendit hunc sensum esse litteralem; sed ex dictis patet esse mysticum.

Et contemplatus est.] Non Cyrus, sed speculator, puta Isaias, qui hic juxta officium paulo ante assumptum speculatur, et annuntiat adventum Cyri; unde clamat quasi leo, ut sequitur. Loquitur Isaias de se in tertia persona, quod in Scriptura, et apud Hebræos frequens est

8. ET CLAMAVIT LEO.] Aliqui, ut Vatablus, sic exponunt clamavit speculator: Leo scilicet Cyrus, advantat, parans vobis, o Chaldæi, exitium. Unde Aquila vertit, *voca leonem*; Symmachus, *voca leænam*; Theodotion, *voca ariel*, q. d. Voca Cyrum, ut quasi leo irruat in Babylonem. Secundo, et melius, Isaias clamavit et rugiit quasi leo: Isaias enim positus speculator et Propheta, semperque ad visitationem Dei excubans, ac fortissime futura prænuntians, quasi custos hominum, recte comparatur leoni; quia leo est pervigil, eo quod brevissimas habeat palpebras, et splendescentes pupillas, ut etiam dormiens videatur vigilare. Hinc a veteribus creditus est leo numquam dormire: qua de causa Græci in valvis templorum solebant pingere duos leones, quasi custodes loci, uti etiamnum fieri videmus in multis palatiorum, urbium et templorum foribus. Sane hic Romæ in palatio Pontificis in Vaticano vidi effigiem leonis dormientis cum hac inscriptione: *Dormiens vigilat.* Rursum ex omnibus animalibus curvos ungues habentibus solus leo videt, cum primum in lucem editur: unde a Plutarcho *animal solare* vocatur. Ita Ægyptii, inquit Horus Apollo hierogl. 19. *Vigilantem sedulumque hominem, aut etiam custodem ostendentes, leonis caput pingunt: quoniam leo vigilans oculos claudit, eosdem cum dormit, apertos habet, quod custodiæ et excubiarum signum est. Quocirca templorum claustris leones qui custodum loco sint, appinxerunt.* Septuaginta retinent Hebr. אריה *arie*, id est leo, quasi nomen proprium; unde aliis punctis legentes vertunt: *Voca Uriam in speculam Domini*, quasi speculator hic vocetur Urias, atque Christus, qui hebr. dicitur Urias, id est, lux Domini, inquit S. Hieron.

SUPER SPECULAM DOMINI EGO SUM.] q. d. Ego Isaias sum speculator et Propheta Domini jam dictus, qui juxta officii mihi commissi exigentiam, nocte et die assidue excubo, ut verbum Domini excipiam et futura prospiciam, eaque aliis denuntiem, sicut in specula speculatores, et in excubiis excubitores adventum militum et hostium civibus annuntiant.

Moraliter, discant hic præcones et doctores fidelium, ipsique fideles speculari ventura futuraque pericula et clades. Audivit hic speculator vigilantissimus: *Cecidit, cecidit Babylon, tritura mea, et filii areæ meæ*, id est Babylon, et vos Babylonii filii areæ in qua fiet tritura, omnes triturandi estis: nos pariter impiorum ruinam, et æternum supplicium, quasi ex specula prævideamus, mirabilemque trituram, quæ in valle Josaphat et in morte fiet, speculemur, eamque caveamus. Hinc Christus monet Matth. 24. v. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit.* S. Ambros. lib. 5. de Fide c. 8. *Certa*, inquit, *futuri judicii momenta nescimus, ut semper tamquam in excubiis constituti, et in quodam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus, ne nos inter vitia dies Domini deprehendat.* Petrus Chrysolog. serm. 23. *Vigilias*, inquit, *ad omnia esse salutares nullus ignorat: plus vigilare, plus vivere est; nam quid mortis simile, quam dormientis aspectus? Rex pervigil, hostis præcavet insidias; miles nocturnos impetus cauta pernoctatione propellit: nauta vigilando incertas vias intrat: pastor adjungit noctes diebus, ne qua lupis grassandi in gregem præbeatur occasio: viator solers per auras noctis æstus solis prævenit.* Ita vigila et tu, o Christiane, qui miles, nauta, pastor, et viator es in cœlum. Sponsa Cant. 5. 2. ait, *Ego dormio, et cor meum vigilat*: dormit mens quæ se ad judicium præparat: dormit, inquam, rebus caducis, mundique næniis; vigilat autem rebus æternis. Ibidem cap. 3. 7. *Lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt, propter timores nocturnos.* Animalia cernit Joannes Apoc. 4. plena oculis ante et retro: sic Christianos decet esse Argos et centoculos, ne dormientes mors et judicium opprimant. Sic enim Isboseth, id est, virum confessionis, dormientem mors percussit et in orcum deturbavit, 2. Reg. 4. Sic Holophernem dormientem Judith cap. 13. vigilans oppressit. Sisara dux exercitus a Jahele fœmina lactis potu sopitus et occisus est, Judic. 4. Sopore oppressus Samson a Dalila tonsus, et fortitudine spoliatus est, Judic. 16. Sauli dormienti David hastam abstulit et scyphum, 1. Reg. 26. Quocirca cogita assidue illud: *Vita mortalium vigilia.* Vigil ergo esto, et vigila jugiter cum S. Vigilio. Dic cum Psalte: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.*

9. ECCE ISTE VENIT ASCENSOR VIR BIGÆ.] Hic speculator nuntiat ea quæ vidit, rugitque ut leo, clamans: Video adventare Persicas acies, easque in urbem irrumpere; video Babylonem ab eis eversam cadere et ruere.

Nota *ascensor*, id est ascensores, id est equites duo, scilicet Darius et Cyrus. Sic vulgo dicimus: Miles vel eques adest, id est, milites vel equites adsunt. *Vir*, id est, quilibet eorum (Hebr. enim איש *isch*, id est *vir*, distribuit, idemque est quod *quivis, quilibet*) insidet suæ *bigæ equitum*, id est equestri et bellicæ, in qua vel ex ipsa biga, vel ex ejus equis, asinis aut camelis pugnant equites: aliæ enim sunt bigæ rurales et onerariæ, quæ sunt ad vehendum onera et merces, non ad pugnandum. Unde hebraice est: *Ecce venit currus*, vel *biga virorum*, currus, inquam, *paris equitum*. Ita Vatabl. *biga*, id est, duæ bigæ, et duo currus duorum equitum. Noster interpres pro רכב *rechab*, id est currus, legit רכב *rocheb*, id est ascensor vel eques.

Posset secundo, *ascensor* proprie sumi in singulari, ut unum notet Cyrum, qui bellum hoc confecit: hic vocatur *vir bigæ equitum*, quia duarum gentium, scilicet Medorum et Persarum, juncto exercitu venit contra Babylonem: licet enim v. 7. duos ponat equites, scilicet, Darium Cyri avunculum sexagenarium, et ipsum Cyrum; tamen hic unum ponit Cyrum, qui juvenis erat animosus et bellicosus, solusque quasi rem hanc peregit.

ET RESPONDIT.] Scilicet speculator Isaias, *respondit*, id est clamavit ultro, nemo enim hic eum interrogat. Sic sæpe Christus in Evang. dicitur respondisse, id est dixisse, cœpisse loqui.

CECIDIT, CECIDIT BABYLON.] *Ruit alta a culmine Troja*, prorsus prostrata fuit Babylon: hoc enim significat geminatio verbi *cecidit*. Hujus typo Roma urbs, quæ in fine mundi ad idololatriam redibit, vocatur Babylon, diciturque vastanda Apoc. 18. 2. ait ibidem Franc. Ribera. Est enim in Babylone hic expressus typus excidii, tum mundi, ejusque regis diaboli per fidem et gratiam Christi; tum maxime urbis et orbis in fine sæculi.

10. TRITURA MEA, ET FILII AREÆ MEÆ.] *Tritura* idem est, quod *filii areæ*, puta frumentum, et grana

trituratione in area excussa (sic *filiæ pharetræ* vocantur sagittæ, Thren. 3. 13.) ita vocat vel Babylonem, vel potius, ut S. Hieron. Jerusalem et Judæos, qui ab Assyriis et Chaldæis fuerant triturati, calcati, attriti, et ad paucos redacti. Hinc Septuag. vertunt, *derelicti et dolentes*, q. d. Babylonios non triturabo, sed conteram et disperdam; vos vero, o Judæi, qui estis gens mea, triturabo, sicut trituratur seges in area; ita ut ex magno segetum acervo, paleis eventilatis, et culmis ac stramine rejecto, pauca remaneant grana, quæ ex eis excussa sunt: sic enim et vos per tot clades triturabo, non ut perdam, sed ut probem et purgem, condamque ut grana selecta in horreum Ecclesiæ ac reip. meæ.

Secundo, alludit ad aream Ornan Jebusæi, ubi ædificatum est templum: ibi enim quasi in area sua Deus vitiorum et errorum populi sui paleas, vera sua lege, doctrina et cultu eventilavit, eumque quasi frumentum excussum et expurgatum, in horreum suum condidit.

Moraliter hic et Jerem. 51. 33. et sæpe alibi, *tritura* vocatur tribulatio, et gens, vel anima tribulata: *tribulatio* enim dicta est a *tribula*, qua segetes tribulantur et triturantur, ut grana excutiantur. *Tribula* vero dicta est a terendo, quasi teribula, quia segetes terit, ut grana excutiat.

Quocirca disce hic, quam sit utilis tribulatio, scilicet est tritura, facitque nos filios areæ Dei, dum nos a paleis secernit, ut dicamus cum S. Ignatio: *Frumentum Dei sum, dentibus bestiarum molar, ut panis Christi mundus inveniar.* Hoc est quod ait Sapiens c. 3. vers. 5. *In paucis vexati, in multis bene disponentur: quoniam Deus tentavit eos, et invenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holocausti hostiam accepit illos, et in tempore erit respectus illorum.* Pulchre S. August. in Psalm. 61. *In fornace, ait, ardet palea, et purgatur aurum; illa in cineres vertitur, et a sordibus illud exuitur: fornax est mundus, aurum justi, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio: ubi ponit me aurifex, tolero. Jubeor ergo tolerare, novit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, et quasi consumendum me, illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subjicietur anima mea, quoniam ab ipso est patientia mea. Quis est tibi iste, a quo est patientia tua? quoniam ipse est Deus meus, et salutaris meus, susceptor meus, non emigrabo.* Idem rursus: *Nullus*, ait, *servus Christi sine tribulatione est; si putas te non habere persecutiones, nondum cœpisti esse Christianus.* Idem alibi: *Flagellum*, inquit, *interius et exterius glorificat peccatorem, compellit nolentem, erudit ignorantem, custodit currentem, protegit infirmantem, excitat torpentem, initiat ad mortem semper viventem.* Idem de temp. barbarico cap. 3. tom. 9. *Si aurum es, quid times ignem? si frumentum es, quid times tribulam? non apparebis qualis antea eras in spica, nisi tribula conterendo a te separaverit paleas: si oleum es, quid times pressuram prœli? non declarabitur species tua, nisi etiam pondus lapidis a te separaverit amurcam.*

11. Onus Duma.] Septuag. *onus Idumææ*, quæ a suo parente rufo, *Edom* sive Idumæa; ab eodem piloso, *Seir* dicitur.

Ineptiunt Judæi, dum pro *Duma* legunt *Roma*, quasi Romani non ab Ænea et Troja, sed ab Esau et Idumæis sint oriundi, ut, quoties Prophetæ contra Idumæos, toties contra Romanos vaticinentur. Ridet id hic et alibi S. Hieron.

Nota: Nomina propria sæpe patiuntur aphæresim; sic enim Idumæa vocatur *Duma*; sic Jerusalem vocatur *Salem*; sic Abraham vocatur *Ram*, Job 32. 2. sic Benjamin vocatur *Jemini*: filius enim Jemini, idem est quod Benjaminita, uti vertunt Septuag. et Cajetan. in Judic. 3. ait hoc esse indubitatum apud Hebræos; sic Adeodatus Bethlemites vocatur in Hebræo *Lemites*, 1. Paral. 20. 5. uti advertit S. Hieronym. ibi in Tradition. Hebraic.

Sic Belgæ passim nomina propria decurtant, ut pro Nicolaus dicunt **Claes**, pro Elisabeth **Lysbet**, pro Joannes **Hans**, pro Dorothea **Thozie**, pro Sebastianus **Bastiaen**, pro Cæcilia **Cilie**.

Mystice, S. Bern. de onere Duma, serm. 7. ita commentatur: *Duma interpretatur silentium. Scitis, fratres, quod multos silentium onerat, et gravat quies: ita ut tacentibus et quiescentibus omnia oneri sint; caput doleat, venter rugiat, caligent oculi, et renes pene solvantur; exeuntibus autem, huc illucque vagantibus et loquentibus jucunda sint omnia, tradantur oblivioni dolores, singulis membris sua reddantur officia. O quanta est virtus linguæ, quæ oculos serenat, caput alleviat, renes consolidat, genua dissoluta corroborat! Hæc infirmum in laboribus infatigabilem reddit, patientem in injuriis, paratum ad iter, promptum ad obedientiam. Itaque si videris monachum in claustro residentem huc illucque respicere, oscitare crebrius, manus et pedes extendere, nunc librum ponere, nunc resumere: postremo, quasi quibusdam stimulis agitatum de loco in locum de auditorio in auditorium cursitare, sub onere Dumo eum suspirare non dubites. Est præterea aliud quoddam silentium, quod æternæ pœnæ pondus nullis imponat. Ipsum est silentium, quod ex pudore et confusione procedens confessionem obstruit peccatorum, et excludit remissionem: quod onus pœnæ tale silentium mereatur, propheticus sermo non tacet.*

Ad me clamat ex Seir (male Plantin. legunt *rex Seir*, ut patet ex Hebræis, Græcis et Romanis. Sensus est, q. d. Videor ego Isaias constitutus a Deo speculator, videre belli pavorem ac strepitum, atque audire Idumæos consternatos ex Adventu Nabuchodonosor, anxie rogantes suos excubitores) Custos, quid de nocte,] scilicet vidisti, vel sensisti de hostibus? aut potius *quid de nocte?* id est, quota est noctis hora? Anxie enim in hoc metu et pavore diem et lucem exspectamus: noctu enim vel ipsa silentia terrent, præsertim ubi ab hoste vel aliunde imminet periculum. Sic vulgo Belgæ et Germani dicimus: **wat ist van den dach**: quid est de die? id est, quota est diei hora? **wat ist van den nacht**? quid est de nocte? id est, quota est noctis hora? Ita Adamus. Alii, quasi dicat: *Quid de nocte:* id est, quo evadet hæc nostra nox? id est afflictio et periculum; eritne perpetua, an vertetur in lucem?

12. Venit mane et nox.] Primo, aliqui sic exponunt, quasi respondeat custos. Illucescit quidem ma-

ne, sed nobis durabit nox, id est, afflictio et calamitas imminens ab hoste.

Secundo, alii, q. d. Mane et nocte identidem quæritis, *Custos, quid de nocte?* agite, quoties lubet euntes et revertentes idem quærite, mihi aures idem rogando obtundite. Nam frustra rogatis, operam perditis, actum est de vobis, pereundum est. Ita Vatabl. Quasi custos per impatientiam repetat, et importunis in os regerat id quod ipsi toties rogabant, dicatque: *Venit, venit mane et nox, venit, venit.*

Tertio, Sanchez, q. d. Quid quasi pueri toties quæritis mane et nocte: *Custos, quid de nocte?* et interim arma non capitis, acies non instruitis, ut hosti resistatis? non enim ejulatu et interrogando, sed gladiis et pugnando repellendus est hostis. Unde subdit: *Si quæritis, quærite, convertimini, et venite*, q. d. Si serio et cordate rogatis et quæritis, quærite a speculatore, qua via et ratione hosti sit occurrendum, quibus præsidiis urbs munienda, quibus armis utendum; et tum demum venite aptis instructi armis, non molli atque muliebri ejulatu: sic vulgo dicimus: *Age quod agis: age* scilicet serio et strenue.

Quarto et planissime, Arias Montanus: Quæsierant inquit, Idumæi a suo speculatore: *Custos, quid de nocte?* id est, quota est noctis hora? respondat custos: *Venit mane et nox*, q. d. Instat mane, et tamen adhuc nox est; quare *si quæritis, quærite*, q. d. Si ergo ad prædam aut alio excurrere velitis, festinate, *convertimini et venite*, id est rursum venite, citoque redite in urbem antequam hostes mane vos persentiscant. Est hebraismus, quo verbum ponitur pro adverbio vel participio, *convertimini et venite*, id est, iterum venite, vel revertentes venite.

Quinto, Procopius et Theodoret. exponunt, q. d. O Idumæi, recte facitis quod pro muris vestris constitistis, et de nocte, deque mane custodem vestrum interrogatis: si tamen salutem certamque ad eam viam quæritis, ad me qui sum vester Deus et custos venite, agite pœnitentiam, peccata abdicate, studete justitiæ, itaque vos mihi reconciliate; ego vos defendam, quia filii Abraham et Isaac estis. Verum sic hoc consilium, et hæc verba essent Dei, aut Isaiæ, cum pateat esse custodis Idumæorum, ut dixi.

Mystice, S. Gregorius 16. Moralium 25. et S. August. tract. 43. in Joann. et ex iis Leo Castrius exponunt, q. d. Propheta, O Deus, qui es Samaritanus, id est, custos hominum, ad te clamat Seir, id est, populus Gentilis et peccator, *Quid de nocte?* quid de tanta tribulatione fiet? quamdiu in hac nocte ignorantiæ, peccatorum et miseriarum versabimur? quando aderit mane, quo sol justitiæ Christus orietur? quibus respondet Deus: Si sincera et ex animo quæritis Christum, in quærendo perseverate, et invenietis.

Rursum S. Gregor. 6. Moralium 13. *De nocte*, ait, *custos venit, quia humani generis protector, et manifestus in carne apparuit; et tamen hunc presso perfidiæ suæ tenebris Judæa minime cognovit. Ubi bene ex voce custodis additur: Venit mane et nox, quia per ejus præsentiam et nova lux mundo inclaruit, et tamen in corde infidelium vetusta cæcitas remansit.*

13. Onus in Arabia.] Id est, prophetia minax contra Arabes habitantes in Arabia, qui a progenitoribus dicuntur Ismaelitæ et Cedareni. Cedar enim fuit filius Ismael, Gen. 25. 13. Hi erant, uti etiamnum sunt, homines feri, habitantes in tabernaculis in locis desertis: vacant pecoribus pascendis, venationibus et prædationibus; sunt enim optimi sagittarii, ut dicitur v. 17. et Jerem. 49. 28. Juxta id quod angelus de eorum patre Ismael prædixit matri eorum Agar, Genesis 16. 12. *Hic erit ferus homo, manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum.* Quocirca etiamnum Turca, licet dominetur Arabiæ, Arabes tamen omni sua potentia domare, et a prædationibus cohibere non potest.

Mystice S. Bern. de onere in Arabia serm. 8. *Arabia*, ait, *vespero interpretatur, quæ diei finis est, noctisque principium: horam mortis non incongrue, ut puta, signans, quæ cunctis fere mortalibus timoris non leve pondus imponit. Quis enim hominum hoc onus excitet, cui se Salvator exempli causa spontaneo voluntate submisit? Imminente enim morte cœpit, ut ait Evangelista, pavere et tædere. Sub hoc timore totum vivit genus hominum: nisi forte aliquis talis sit, cui certa sit beata vita post mortem, cujus desiderio etiam amaritudinem mortis non sentiat. Præterea vespera (quæ, ut diximus, diei finis est, noctisque principium) ejus exprimit casum, qui post opera lucis, se inchoat quæ sunt tenebrarum, cujus fiunt novissima pejora prioribus: qui profecto eo pondere apprimetur, quod in Arabiæ onere continetur.*

In saltu ad vesperam dormietis.] S. Hieronym. Haymo, Forerius, Hugo et Sanchez hæc de Judæis intelligunt, qui vastata Jerusalem Chaldæorum manus effugerunt in vicinam Arabiam; proinde moneri Arabes ut eis occurrant, eosque in fame et siti recreent et reficiant, et quia hoc non præstiterunt, hinc v. 16. eis simile intentat excidium.

Verum, quia hoc onus est contra Arabiam, non contra Jerusalem, hinc dico esse metalepsin, qua significat concitam Arabum veniente hoste fugam, ex eo quod sub noctem fugere cogantur, et in sylvis dormire, ac in via quæ ducit ad urbem Dedanim.

Nota: Omnino verisimile est, non Salmanasar, ut vult Forer. sed Nabuchodonosorem, cum vicinam Idumæam, Judæam, Ammonitidem, cætereque omnia vastaret, vastasse etiam Arabiam: nam idem Arabiæ excidium prædixit Jerem. cap. 25. 23. et cap. 49. 28. et Ezechiel cap. 25. 13. Ili autem prænuntiant imminens omnibus gentibus Nabuchodonosoris flagellum. Cyrillus tamen id tribuit Dario Medo, quando cum Cyro Babylonem cœpit.

Pro ad *vesperam* hebraice est בערבה *baaraba*, quod primo, verti potest, *in Arabia*; secundo, *ad vesperam*; tertio, *in occasu*. Alludit ad nomen Arabiæ, quod Arabum cladem innuit, q. d. O Arabes in Arabia, id est ad vesperam, ad occasum dormietis, cum scilicet occidet vobis lux et dies, tum solis, tum felicitatis, lætitiæ et gloriæ; cum in occasu regni vestri dicetis:

> Fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens
> Gloria Teucrorum.

Quarto, alludit τω baaraba ad ערב oreb, id est corvus, q. d. Dormietis in Arabia, id est, in regione corvorum, hoc est suspendemini in patibulo, pascetis in cruce corvos; aut descendetis et dormietis in inferno

inter atros et tetros dæmones. Hæc enim est Arabia, id est, regio corvorum.

DEDANIM.] Dedan et Theman, inquit S. Hier. in solitudine sunt, et videntur præcipuæ fuisse Ismaelitarum provinciæ.

14. OCCURRENTES SITIENTI (Arabi ex pavore et fatigatione in fuga, FERTE AQUAM (date potum) QUI HABITATIS TERRAM AUSTRI,) qui ad Meridiem (qua fugiebant hostem venientem a parte adversa) habitatis, et vicini estis Arabiæ.

16. ADHUC IN UNO ANNO, QUASI IN ANNO MERCENARII.] q. d. Post certum definitumque a Deo, ac breve tempus, et forte post annum ab excisa Jerusalem, gloria Cedar, id est Arabum, ut dixi v. 13. auferetur, et exspirabit, sicut exspirat anne finito tempus et lucrum mercenarii: vel *quasi in anno mercenarii*, id est, in anno quo dabuntur in prædam, quasi in mercedem, hostibus suis Chaldæis, pro labore que Chaldæi Deï vindictæ in exscindendis aliis gentibus servierunt. Vide dicta c. 26. in fine.

17. RELIQUIÆ NUMERI, id est numerabiles, id est, paucæ Arabum (qui alias solent esse innumeri et peritissimi sagittarii) quæ ex clade Chaldæorum supererunt IMMINUENTUR,) id est, erunt minuto et exiguo numero. Unde clare Fererius vertit: *Et residuus numerus arcus fortium filiorum Cedar paucus erit.*

Verum, quia non facile erat credere hujusmodi gentem debellandam, quæ desertis assueta, sagittandi perita, cursu velocissimorum equorum hostes facile eludere solebat, neque civitates habebat quæ obsideri possent; hinc ad confirmationem addit: *Dominus enim Deus Israel locutus est*, ad cujus iram vitaudam nullæ vires aut artes valent. Ita Forerius.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JUNGITUR HIC CLADES HIEROSOLYMÆ CLADIBUS ALIARUM GENTIUM, UT QUARUM IMITATA EST CULPAM, EARUM SORTIATUR ET POENAM: NON ENIM DOMINUS PROPTER LOCUM GENTEM, SED LOCUM PROPTER GENTEM ELEGIT. SECUNDO, V. 15. SOBNÆ, PRÆPOSITO TEMPLI INDIGNO ET SUPERBO MINATUR DEPOSITIONEM ET CAPTIVITATEM; EIQUE PIUM ET MITEM ELIAKIM SURROGANDUM PRÆDICIT CUI STABILEM ET GLORIOSUM PONTIFICATUM PROMITTIT.

1 ONUS vallis visionis. Quidnam quoque tibi est, qui ascendisti, et tu omnis in tecta? 2. Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans: interfecti tui, non interfecti gladio, nec mortui in bello. 3. Cuncti principes tui fugerunt simul, dureque ligati sunt: omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt. 4. Propterea dixi: Recedite a me, amare flebo: nolite incumbere, ut consolemini me super vastitate filiæ populi mei. 5. Dies enim interfectionis, et conculcationis, et fletuum, Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, et magnificus super montem. 6. Et Ælam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. 7. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, et equites ponent sedes suas in porta. 8. Et revelabitur operimentum Judæ, et videbis in die illa armamentarium domus saltus. 9. Et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt, et congregastis aquas piscinæ inferioris, 10. et domos Jerusalem numerastis, et destruxistis domos ad muniendum murum. 11. Et lacum fecistis inter duos muros ad aquam piscinæ veteris, et non suspexistis ad eum qui fecerat eam, et operatorem ejus de longe non vidistis. 12. Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum et ad planctum, ad calvitium et ad cingulum sacci: 13. Et ecce gaudium et lætitia, occidere vitulos et jugulare arietes, comedere carnes et bibere vinum. Comedamus et bibamus: cras enim moriemur. 14. Et revelata est in auribus meis vox Domini exercituum: Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum. 15. Hæc dicit Dominus Deus exercituum. Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, et dices ad eum: 16. Quid tu hic, aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi. 17. Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevabit te. 18. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam

mittet te in terram latam et spatiosam: ibi morieris, et ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. 19. Et expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te. 20. Et erit in die illa: Vocabo servum meum Eliakim filium Helciæ, 21. Et induam illum tunica tua et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus: et erit quasi pater habitantibus Jerusalem et domui Juda. 22. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et non erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat. 23. Et figam illum paxillum in loco fideli, et erit in solium gloriæ domui patris ejus. 24. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. 25. In die illa dicit Dominus exercituum: Auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli: et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.

1. ONUS VALLIS VISIONIS.] Id est, onus Jerusalem. Ita S. Hieron. Septuag. et alii, ut patet v. 4. Dicitur Jerusalem *vallis*, primo, quia subjacta erat monti Sion; secundo, quia sicut vallis e cœlo imbrem accipit, ita Jerusalem Prophetas et visiones, id est oracula, a Deo hauriebat; tertio, quia urbs olim pietate et sapientia, æque ac opibus et gloria inclyta, ita ut mons altissimus dici posset, essetque in Sion: nunc ob scelera, æque se clades, puta ob onus hoc excidii, facta est humillima atque abjectissima, ut a Chaldæis, et postea a Romanis excisa, vallis et vorago dici posset. Ita S. Hier. Procop. et alii. Unde Septuag. vertunt, *verbum vallis Sion*, q. d. O Sion, quæ olim fuisti mons templo, arce, gloria inclytus, nunc in vallis ingloriæ vilitatem et profunditatem es depressa. Talem jam videmus Jerusalem, ob cæsum ab ea Christum, adeo ut vix in ea domus sit ulla alicujus momenti; sed incolæ, qui in ea pauci sunt, in casis et antris potius, quam domibus habitare videantur, uti oculati testes referunt.

VISIONIS.] Id est, prophetiæ, quia Jerusalem parens fuit aut nutrix omnium fere Prophetarum. Alludit ad montem Moria, id est visionis, inquit Forer. ubi Abraham volens immolare filium vidit Deum, id est, Angelum Dei vicarium, Genes. 22. 2. Moria enim erat in Jerusalem, eratque Sion, in quo ædificatum est templum, ut patet 2. Paral. 3. 1. quasi dicat: O Sion, fuisti *Moria*, nunc es *Maro*; fuisti mons visionis, nunc es vallis lacrymarum et tenebrarum; fuisti Dei templum nunc es spelunca latronum.

Mystice, S. Bernard. tract. de Undecim oneribus Isaiæ ser. 9. sic ait: *Subditur onus vallis visionis: visio refertur ad contemplationem, vallis ad humilitatem vel dejectionem. Est enim quorumdam contemplatio humilis, quorumdam dejecta. Humilis sanctorum, dejecta peccatorum. Sancti autem quo magis proficiunt, eo majori onere vanitatis fatigantur; et sic ad altiora se erigunt, ut quandoque inviti ad inferiora trahantur: si enim virtus proficit, servatur humilitas; si onere, vanitas est. Scitis, fratres, qualem necesse est ut sustineat pugnam mens proficientis, ne favor humanus subrepat, ne dissolvat adulatio, ne cor ambitu intumescat. At illi, qui quod notum est Dei; notum est illis, qui invisibilia Dei per ea quæ facta sunt conspiciunt, evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, et a monte contemplationis ceciderunt in vallem erroris. Ideo mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, quadrupedum et serpentum. Et si scire volueritis quo isti digni sunt onere, audi quod sequitur: Propter quod tradidit eos Deus in desideria cordis eorum, et passiones ignominiæ: et tradidit eos Deus in reprobum sensum.* Aliis deinde hoc onus applicat, dicens: *Sed et illi qui scientia Scripturarum, vel doctrina cælesti, intentione non recta, puta ad laudes hominum, vel ad temporale lucrum retorquentur, ad vallem visionis pertinere noscuntur, ut scientia visionem, vallis intentionem significet. Quos omnes quale pœnæ pondus exspectet, propheticus sermo declarat.*

QUIDNAM QUOQUE TIBI EST (o Jerusalem, QUIA ASCENDISTI ET TU OMNIS (omnes tui cives, filii et filiæ) IN TECTA?] ut ibi spectatis, et communi ejulatu comploretis commune urbis incendium, gentisque excidium: erant enim tecta in Judæa plana instar tabulatorum, ut in iis ambulare, et spectare plateas urbemque possent.

2. CLAMORIS PLENA, URBS FREQUENS, CIVITAS EXULTANS.] Olim eras frequens populo, atque exultabas choreis, tubis, tympanis: nunc dum vastaris, clamoris es plena.

INTERFECTI TUI, NON INTERFECTI GLADIO, NEC MORTUI IN BELLO.] q. d. Solatium est militi ejusque cognatis, si pugnans fortiter cadat in bello: hæc enim est gloriosa mors. At tui cives, o Jerusalem, non gladio, sed fame tempore obsidionis, inquit Theodor. ceciderunt: superstites, non pugnantes, sed fugientes, quasi imbelles fœminæ, capti et ligati aut occisi sunt. Rursum, non gladio Chaldæorum, sed Dei vindictæ tuum excidium, o Jerusalem, attribue. Deus enim tibi animos et vires ademit, ipse tibi pavorem injecit, ut fugeres, et in fuga hostium furori te objiceres. Sic ait Virgil. de excidio Trojæ:

Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris, verum inclementia Divum
Has evertit opes.

Sic Titus Imp. ad quem hæc ad litteram refert Euseb. et ex eo Leo Castrius, Hierosolymam captam ingressus, ejusque et turrium munitiones admirans: *Deus*, ait, *Judæos ob istis munitionibus detraxit: nam quæ manus hominum, aut quæ machinæ ad ista valerent?* Testis est Joseph. lib. 7. Belli c. 16.

Malim tamen cum S. Hieronymo et aliis hæc ad litteram accipere de excidio Hierosolymæ per Chaldæos, idque satis innuit v. 15. et seq. typica, de excidio ejusdem per Titum et Romanos.

Quod enim aliqui hæc referunt ad vastationem

Sennacherib, id plane rejicit S. Hieron. neo babet probabilitatem, ut patet verba Prophetæ expendenti.

5. Dies enim interfectionis.] Vatabl. vertit, *dies perturbationis*, vel contritionis, conculcationis ac perplexitatis, *a Domino*, q. d. Adest dies quo Deus conturbabit, conteret at conculcabit omnia, tam sacra quam profana; in Jerusalem quoque omnes qui in ea orunt faciet perplexos, ut nesciant quo se vertant.

Scrutans murum, et magnificus super montem.] Subaudi *qui*, scilicet Deus vindex, et dux belli Chaldæorum scrutatur murum Jerusalem, ut videat qua parte eum commode uvertere et diruere possit. Pro *scrutans* hebraice est מקרקר *mekorker*, quod verti potest cum Vatabl. *Dominus exparietavit*, vel suffodit et disjecit *murum*; ipse enim est *magnificus super montem*, q. d. Ipse est qui muntem Sion ejusquo gloriam suis pedibus subjectum babet, ut eum dejiciat, et in imam quasi vallem deprimat.

6. Et Ælam.] *Ælam* hæc civitas fuit Assyriorum, inquit S. Hieron.

Secundo, Forer. *Ælam*, ait hic metaphorice sumitur pro quovis peritissimo sagittario: tales enim erant Ælamitæ sive Persæ, sicut Arabs sumitur pro quovis latrone.

Tertio, et proprie, *Ælam*, est urbs Persidis, ex qua tunc equites sunt missi Babylonia adhuc monarchis in auxilium contra Jerusalem. Ita Cyrill.

Sumpsit pharetram.] Pulchra hypotyposi describitur hic exercitus Chaldæorum, ex Persis aliisque gentibus conflatus, instructus pharetris et clypeis; ita ut paries, ubi clypei suspenduntur, jam sit nudus: exercitus, inquam, Jerusalem intrans, montem Sion occupans, et quadrigis per plateas, valles et portas superbe incedens, inquit S. Hier.

8. Et revelabitur operimentum Judæ.] q. d. Chaldæi pendent velum quod est ante Sanctum sanctorum, illacque ingredientur et prufanabunt. Unde Thren. 1. 10. dicitur: *Vidit Gentes ingressos sanctuarium suum etc.* Ita S. Hieron.

Secundo, Forerius explicat, q. d. Judæi obsessi, ut suæ urbisque necessitati consulant, ac sulvant militi suo, revelabunt thesauros opertos et absconditus: hi enim erant operimentum Judæ.

Tertio, alii per *operimentum* accipiunt antemurale, aliasque munitiones urbis, q. d. Hæc a Chaldæis revelabuutur et capientur. Unde Septuaginta pro *operimentum*, vertunt *portæ*. Hic sensus præ cæteris planus est et appositus.

Quarto, Vatabl. sic explicat, q. d. Juda videbatur antea speraro in Deo, et esse sub ejus protectione, cui Deus erat vice tegminis: tunc autem hostis manifestabit Judam esse destitutum Dei auxilio, quia peccavit, nec resipuit.

Et videbis in die illa armamentarium domus saltus.] Hebr. est: *Respicies ad armamentarium domus saltus.* Ita Vatabl. Forer. et alii, q. d. Ut resistas Chaldæis, non recurres ad Deum, ut dicitur v. 11. sed ad arma quæ Salomon reposuit in palatio, quod appellavit domus saltus Libani, eo quod columnarum multitudine, arboribus et viridariis saltum vel sylvam Libani referret, 3. Reg. 7. 2. Ita Procop. et alii.

Aliter sanctus Hieronymus, q. d. Videbitis, o Judæi, armamentarium ab hoste dissipatum, et scissis ac dissipatis muris hostes in urbem ingressos.

Unde Septuag. referunt hæc ad Chaldæos, qui visuri sunt et occupaturi hoc armamentarium, æque ac scissuras murorum urbis.

Verum prior sensus conformior est Hebræo et iis quæ sequuntur.

9. Et scissuras civitatis David videbitis.] Primo, Adamus explicat, q. d. Arx Sion, quæ videbatur esse inexpugnabilis, scindetur a Chaldæis et evertatur.

Secundo, Septuag. pro *scissuras* vertunt *κρυπτὰ*, id est speluncas, quasi dicunt: Intrante hoste raspicietis ad speluncas et latibula, in quæ vos abdatis: id enim fecisse eos in obsidione Chaldæorum, patet c. 2. v. 10. et Romanorum, patet ex Josepho lib. 3. Belli c. 14.

Tertio, et aptius ad sequentia, q. d. Inspicietis scissuras murorum Sionis, ut eas instauretis ac sarciatis.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris,] ad temperandam scilicet et diluendam terram, qua reficeretis muros scissos et ruptos, inquit Vatabl. vel potius ad lavandam civium sitim in obsidione: Jerusalem enim laborabat penuria aquarum; unde Ezechias 4. Reg. 20. 20. fecit piscinam aquarum, ex eaque aquas in urbem per canales induxit. Judæi ergo obsessi puteos et lacunas fecerunt in urbe, ut patet vers. 11. in easque aquas ex Siloe, ejusque piscina derivarunt, ut haberent aquam quam biberent, quaque ad coquendum cibos lavandum, etc. uterentur.

10. Et domos Jerusalem numerastis.] Vel ad excubandum vicissim, vel ad dimetiendum aquam et annonam.

11. Ad aquam piscinæ veteris,] scilicet hisce lacunis, ex piscina veteri excipiendam.

Et non suspexistis ad eum, qui fecerat eam,] scilicet piscinam, q. d. Toti intenti fuistis ad conquirenda humana præsidia, unde potissimum neglexistis: nam ad Deum non suspexistis, qui piscinam, aquam aliaque vitæ subsidia vobis per pios reges David et Ezechiam contulit, et sine quo illa sunt evanida. Ita homines mundani, quasi talpæ terræ et obviis vitæ commodis inhiant, non suspiciunt ad divina et cœlestia, quæ potiora sunt; ideoque evanida et frustranea sunt eorum consilia et conatus.

12. Et vocabit,] q. d. Deus imminente Chaldæo per Jeremiam et alios Prophetas excitabit ad lamenta, et ad pœnitentiam in sacco et cinere agendam, sed illi non tam desperantes de liberatione, quam eorum oracula increduli eos contemnent, ac gulæ et luxui se dadent, occidendo et comedendo vitulos, ac bibendo vinum, dicentes: *Comedamus et bibamus, cras enim moriemur.* Similis vesania est voluptuariorum et Epicureorum: qui putant animam cum corpore interire, unde præsentes tantum captant voluptates, quam graphice describit Sapiens c. 2. v. 6. nimirum:

Sic vivunt tamquam mors nulla sequatur.
Et velut inferous fabula vana foret.

Citat hunc locum Apostolus 1. Cor. 15. 32. indeque probat resurrectionem mortuorum, ut ibi dixi. Vide hic quo gula hominem deducat: ut enim libera voluptatibus indulgeat, tollatque metum futuræ vindictæ et gehennæ, persuadet ei ipsum habere animam mortalem, instar bruti et porci. Inde persuadet ei Deum hominis non habere curam aut certo non magis quam porci, nec magis gulosum puniturum quam porcum. Tollit

ergo homini numen numinisque metum; tollit Dei providentiam, judicium et vindictam; tollit denique Deum et divinitatem e mundo. Nam, ut ait Cicero, si tollis e mundo numen et providentiam, tollis et Deum. Quis enim sit Deus homini metuendus aut colendus, qui res ejus non curat, qui nullam ejus habet providentiam? Ita gula ducit in atheismum, omniaque scelera.

Idem fuit sensus, eadem vox Sardanapali, qui moriens hoc condidit epitaphium: *Ede, bibe, lude: post mortem nulla voluptas.* De quo Cicero Tusculan. 5. *Quomodo*, inquit, *jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio! ex quo Sardanapali opulentissimi Syriæ regis error agnoscitur, qui incidi jussit in busto:*

Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit: at illa jacent multa et præclara relicta.

Quid aliud (inquit Aristot.) *in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat quam fruebatur.*

14. Et revelata est in auribus meis vox Domini.] Chaldæus, Haymo et Forerius censent *aures* esse Prophetæ; *vocem*, Domini: illudque exigit nostra versio. Septuag. tamen, Hugo, Vatablus et Sanchez putant, *aures* esse Dei, *vocem* populi peccantis, q. d. Vox Judæorum plena impudentiæ pervenit ad aures meas, qui sum Dominus exercituum.

Si dimittetur.] Id est, juro quod non dimittetur vobis hæc iniquitas; nam, ut ait S. Hieron. *Nihil sic offendit Deum, quam post peccatum erecta cervix, et ex desperatione contemptus.*

Vide hic quam Deus odiat et puniat Epicureos, gulæ et vino deditos. Ita epulantes Philisthæos et insultantes capto Samsone, per eum olisis columnis, ruina domus obruit, Judic. 16.

Ita Benadad regem Syriæ temulentum maximo licet exercitu stipatum, per pueros principum oppressit, 3. Reg. 20.

Ita Holofernem ebrium per Judith capite truncavit, Judith. 13.

Ita diviti Epuloni in flammis sitienti, ne guttulam aquæ concessit, Lucæ 16.

Cum Michael III. Imperator se vino ingurgitare consuevisset, quo tempore ebrius erat absurda multa fieri imperabat; aliis enim aures amputari, aliis nares, aliis caput, quæ fieri Basilius vetabat, non tam aliis quam sibi ipsi metuens. Ut igitur sibi ipsum obstare Michael vidit, contra ipsum tales meditur insidias: cuidam præcepit, ut hastam jaciat verbo contra feram, sed re contra Basilium, idque plane factum est: nam moriturus qui jussos fuerat id facere, rem confessus fuit. Jecit igitur hic hastam, sed aberravit, atque Basilius servatus est, qui de inferenda nece Michaeli consilio cum aliis communicato, cum denuo Michael vino in cœna obrutus torperet, manuque ductus in cubiculum regiæ, quæ est ad Divi Mamantis, somno profundissimo oppressus in eo jaceret; egressus primum claustra cubiculi Imperatorii confregit; ne fores a cubiculariis claudi possent, deinde cum conjuratis advenit. Iis autem qui ante cubiculum excubabant (qui pauci erant) percussores aditu prohibere conantibus, orto tumultu Imperator experrectus; quidam stricto gladio ambas illi manus resecuit, eoque facto ad cæteros redit. At Michael cum ex vino titubans, ebrietate impediente fugere non posset, miserabiliter ejulans jacebat: in quem alius quidam ex Basilianis adhuc eum vivere conspicatus insiliit, ensemque in ejus pectus adegit, ut ventre etiam trajecto intestina elaberentur. Ita Curopal. et Zonaras, ac Baronius tomo 10. anno 867.

Zeno Imper. Orientis gulæ et ebrietati deditus errore mentis sic affici solebat, ut prolapsus a mortuo nihil differret. Cum vero ipse conjugi Ariadnæ invisus esset, sic inebriatus, pro mortuo in monumentum Imperatorium ab illa conjectus est lapide maximo, qui pro operculo esset, imposito: factusque sobrius inter lamentationes et ejulatus, misera et horranda morte ibi exstinctus est, cum Ariadne prohiberet, ne quis monumentum aperiret, aut illum extraheret. Ita Zonar. tom. 3. Annal.

Phocas Imper. cum eo die quo ludi equestres peragebantur, in edendo et bibendo modum excessisset, a plebe per ignominiam verbis hujusmodi notatus est: *Rursus e canea* (poculi genus est, a cano quam edit effluente vino simul et aere) *bibisti, rursus mentem amisisti.* Ob id convitium complures morte mulctavit. Itaque cum viderent proceres ac magistratus reip. magnam hominum multitudinem multis malis affici, bona per publicationem adimi, capita præcidi, ad Africæ prætorem Heraclium litteras mittunt: qui precibus eorum motus continuo classem parat, et contra Phocam proficiscitur, adferens secum illam imaginem Christi quæ manibus facta non erat. Hoc modo Phoca superato Photinus quidam unus ex magnatum numero, cujus uxoris pudicitiæ Phocas antea struxerat insidias, subito in palatium irrupit, et Phocam Imp. pulla veste indutum, mox ad Heraclium deducit, qui cum Phocam verbis hisce compellaret: *Itane, miser, rempublicam administrasti?* respondit Phocas: *Tibi vero per me licet, ut rectius eam geras.* Hinc ei recta manus et pedes amputati, cutis dorso detracta, exsecta veronda et basiæ affixa, caput denique gladio præcisum: reliquus vero corporis truncus in foro quod boarium nuncupant, per contumeliam hinc inde tractus, tandem igni traditur. Ita Michael Glycas 4. p. Annal. Byzant.

Anno Domini 912. Alexander Imp. 6. die mensis Junii moritur infami exitu; de eo enim ita Joann. Curopalates: Alexander autem sexta mensis lotus, et pransus vinoque ebrius, post meridiem pila lusurus descendit, exortoque labore quodam in ipsius intestinis, præ cibis quibus se ingurgitaverat atque ebrietate, reversus in palatium, multo e naribus ac pudendis effuso sanguine, postridie mortuus est. Ita Baronius tomo 10. ann. 912.

Audi aliud memorabile narrantem S. Hieron. ep. 3. ad Vitalem: *Quædam*, ait, *muliercula, cum expositum nutriret infantem, et instillaret cibos, ac nutricis officio fungeretur, cubaretque cum ea parvulus, qui usque ad decimum jam pervenerat annum; accidit ut, plusquam pudicitia patitur, se mero ingurgitaret, accensaque libidine, obscœnis motibus ad coitum duceret infantem. Prima ebrietas alterius noctis et cæterarum deinceps fecit consuetudinem. Necdum menses duo fuerant evoluti, et ecce fœminæ uterus intumuit. Quid plura? dispensatione Dei factum est, ut quæ contra naturam simplicitate parvuli in contemptum Dei abutebatur, a natura*

Domino proderetur, impleto sermone quo dicitur: Nihil occultum quod non reveletur.

Vis recentia nostri ævi? Horribile est quod refert noster Delrio tom. 2. Disquis. Magic. l. 3. p. 1. q. 7. de Monacho quodam in Flandria crapulæ dedito, qui cum finito symposio cæteri Deo gratias agere vellent, dicens dæmoni potius agendas esse gratias, a dæmona arreptus, vivus assatus, et in cineres redactus est.

Simile est quod refert Gabriel Pratcolus in Chron. anno Domini 1580. de quodam bibone Nekerkovii in Germania, qui murmurans contra Deum, illique præbibens, dicensque, *Tibi, Deus: si melius hoc anno fecisses vinum, melius bibisses,* obriguit, ac immobilis permansit: nec funibus aut equis a magistratu adhibitis extrahi aut loco moveri potuit.

Tertium recenset Michael ab Isselt anno Domini 1595. quod contigit in Baccharach, inter Confluentiam et Moguntiam. Ebriosus quidam uxori gravidæ dæmonem in ventre imprecatus est: peperit illa subito monstrum. Ebriosus domum redit, mox monstrum instar falconis, in eum insiliens et sibilans, caudæ suæ implicatum hominem venenosis ictibus pupugit, et occidit.

15. Ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo.] Hebr. est *ingredere ad* סכן *sochen,* quod alii, *apothecarium;* alii, *thesaurarium,* vertunt; Noster optime vertit: *Habitantem in tabernaculo:* nam inde urbes מסכנות *miskenot,* vocantur urbes tabernaculorum Exodi 1. 11. et Septuag. vertunt: *Vade in pastophorium,* id est in exedram sive cubiculum prope templum in quo morabantur sacerdotes, qui inde pastophori sunt dicti: παστος enim vel thalamum, vel pallium sacerdotale significat, ut ex sancto Hieronymo et alibi dixi 3. Reg. 6. in fine: erat enim hic Sobna præpositus templi; habitabat ergo in tabernaculo, id est in pastophorio templi.

Quare nimis licenter et audacter Adamus hic, uti et alibi carpit interpretem nostrum sanctum Hieronymum, dicens: *S. Hieronymus non consuluit litteram, sed sensum adduxit quem præsumpsit.* Expresse enim sanctus Hieronymus in Comment. ait: *Sochen est tabernaculum interpretantur, vel pastophorium, hoc est thalamus in quo habitat præpositus templi.* Ipse autem æque ut Septuag. Hebrææ linguæ fuit peritissimus.

Ad Sobnam.] Tradunt Hebræi, inquit sanctus Hieronymus, hunc Sobnam fuisse Pontificem, qui Assyriis et Sennacherib prodiderit Hierosolymam. Sed quia hoc traditionis est Judaicæ, nec ejus Scriptura meminit, imo potius contrarium insinuat, cum dicit Sennacherib adeo Jerusalem non occupasse, ut nec sagittam in eam miserit, c. 37. 33. hinc potius videtur hic Sobna peccasse arrogantia, et fuisse homo superbus ac tumidus, suisque commodis consulens, populumque calcans, ut patet ex magnifico sepulcro quod sibi construxerat, quodque illi hic objicit Isaias. Unde ei opponit, et successorem designat Eliakim mansuetum et populi amantem, qui, inquit, erit quasi pater populi. Ita sanctus Hieronymus.

Præpositum templi.] Hebr. *præpositum domus,* id est templi; hoc enim antonomastice vocatur *domus,* quia est domus Dei. Ita Forerius et alii; unde et habitabat juxta templum in pastophorio. Quare non recte R. Abraham et Vatablus pro *præpositum templi* vertunt: *Præpositum domus regiæ,* sive aulæ Ezechiæ.

Hunc Sobnam fuisse Pontificem patet ex hoc loco et ex v. 18. et seq. vel summum, ut vult sanctus Hieronymus et Sanchez; quibus favet v. 21. ubi dicitur: *Induam illum tunica tua, etc. et erit quasi pater habitantibus Jerusalem:* vel certe unum ex dignioribus sacerdotibus, cui cura templi et ærarii sacri erat commissa. Unde Septuag. et sanctus Cyrillus hunc Sobnam vocant quæstorem, et alii thesaurarium; nam non fuisse eum summum Pontificem suaderi videtur ex eo quod vocatur non Pontifex, sed *præpositus templi,* et quia Josephus 10. Antiq. c. 11. ubi recenset catalogum summorum Pontificum, non nominat hunc Sobnam. Rursum, quod sub hoc tempus alius fuerit Pontifex, scilicet Azarias, ut patet 2. Paral. 31. 13. Adde quod pontificatus a tempore Aaron et Sadoc non sit translatus ad aliam familiam, usque ad tempora Machabæorum. Hic autem officium Sobnæ dicitur translatum ad Eliakim.

An sit idem Sobna cum Sobna scriba, qui fuit præfectus aulæ et œconomus Ezechiæ regis, de quo 4. Reg. c. 18. v. 18. ut idem fuerit præfectus templi et aulæ, incertum est. Asserit Arias Montanus; nam Eliakim idem videtur hic esse qui et ibi; utrobique enim dicitur filius Helciæ. Negant alii ex eo quod inconveniens fuisset, æque ac difficile unum eumdemque hominem præesse templo et aulæ: nisi dicas cum Sanchez Sobnam hunc, ab Ezechia audiente hoc oraculum Dei, privatum fuisse præpositura templi, quam ei ab impio Achaz fuerat tradita. Ezechiam vero, ne eum omnino abjicere videretur, eum a templo transtulisse ad aulam, eumque scribam constituisse. Porro Joseph. l. 10. Antiq. c. 1. Abulensis in l. 4. Regum c. 18. q. 33. et ex iis Torniellus anno mundi 3322. censent tam Eliakim quam Sobnam Isaiæ, diversos esse ab Eliakim et Sobna, de quibus 4. Reg. 18. 18. et c. 19. 1. quia, inquiunt, hi Isaiæ erant sacerdotes; illi in libris Regum, laici. Sobna enim erat scriba; Eliakim erat præpositus domus, nimirum regiæ, puta procurator regius, ut ait Josephus.

16. Quid tu hic?] quid facis in templo Dei, o Sobna, o homo profane? q. d. Ineptus et indignus es hoc loco.

Aut quasi quis hic?] q. d. Qui se putat esse aliquem et magnum, cum nullus sit, putat se esse pastorem et præpositum, ideoque sibi magnificum excidit sepulcrum quasi æternum sui monumentum cum sit tantum larva et umbra pastoris, juxta illud Zachar. 11. 17. *O pastor et idolum!* ubi est heudyadis, q. d. O pastor, non pastor, sed idolum et simulacrum pastoris, es fictus et pictus pastor!

17. Ecce Dominus asportari te faciet.] Tradunt Hebræi Sobnam, cum videret Sennacherib, expugnata Judæa, imminere Hierosolymæ, transfugisse ad eum cum aliis Judæis: Sennacherib vero, accepta clade ab angelo, indignatum sæviisse in Judæos, et maxime in eorum principem Sobnam, tuncque eum asportatum esse in Niniven, eaque passum quæ hic prædicit Isaias. Ita ipsi.

Sicut asportatur gallus gallinaceus,] præsertim castratus, puta capo, ligatis alis et pedibus, ut vendatur in foro; hic enim satis repræsentat miseram sortem Sobnæ et captivorum, qui abducendi erant in

Assyriam. Hebr. est גבר gaber, id est vir; Vatablus vertit, *heros*, quasi ita vocetur Sobna gloriosus, qui se in magnificentia sepulchri et aliarum rerum heroibus et principibus æquabat. Verum metaphorice *gaber*, id est *vir*, vocatur gallus gallinaceus, quia talis est inter gallinas (sic dicitur *vir gregis ipse caper*) præsertim quia gallus est pugnax, vigil, acer, imperiosus ut vir. Vide Viegas in Apocal. 2. Com. 1. sect. 9. et Delrio adagio 730. qui contra Forerium exacte idipsum probat.

Apte Sobnam superbum comparat gallo, qui in suo fimeto inter gallinas superbit et cristas attollit; at victus et captus cristas et alas demittit, præsertim cum ligatus in forum vendendus ducitur. Talis enim fuit Sobna; forte etiam notat luxuriam Sobnæ, quod inter pellices quasi gallus inter gallinas versaretur.

ET QUASI AMICTUM SIC SUBLEVABIT TE.] *Amictus:* primo, potest capi adjective, ut idem sit quod vestitus, coopertus, velatus, q. d. Et velato capite de terra tua levabit te, et abducet te, sicut abduci solent soutes, qui ad mortem damnati velatam habent frontem et oculos: sic enim et captivis facies velabantur, ut patet de Sedecia, Ezech. c. 12. v. 6. et 12.

Secundo, *amictus* potest capi substantive, ut sit idem quod vestis aut pallium. Unde sanctus Hieronymus, Haymo, Adamus, Lyranus et alii sic explicant, q. d. Tam facile, o Sobna, Deus a patria expellet et exportabit te, quam facile quis pallium involutum e terra sublevat et exportat.

Tertio, Sanchez vertit: *Vagando vagari te faciet:* quarto, Syrus vertit: *Obliviscens oblivisceter tui*; et Arabicus: *Delendo delebitur nomen tuum, et memoria tui*, qui voluisti eam æternare.

18. CORONANS CORONABIT TE TRIBULATIONE.] Chaldæus: *Auferet a te tiaram, et circumdabunt te inimici quasi murum*; Septuaginta: *Auferet stolam et coronam tuam gloriosam*, q. d. Pro corona et tiara pontificali coronabit, id est undique te cinget, tribulatione et ignominia.

Secundo, Vatablus et Forerius vertunt: *Circumligando circumligabit te fascia, velut trochum in terram spatiosam projiciet te*, q. d. O Sobna, qui vestiebaris diademate, id est fascia byssina, nunc te quasi fasciam gyrabit, ut quasi globus aut pila facile ab Assyriis gyrari, et in quamvis partem aut regionem versari et rotari possis, nec ullo loco certus fixusque consistas; unde sequitur

QUASI PILAM MITTET TE IN TERRAM LATAM,] q. d. Dabit tibi formam pilæ, quæ facile volvitur per agrum latum, et longius jacitur; instar enim pilæ te conjiciam in longinquam Assyriam in exilium. Pro *pila* Vatablus, *trochum*; alii, *globum* vertunt. Hebræum enim דור dur significat omne rotundum et revolubile.

Notat Lyranus pilam a ludentibus de manu in manum mitti; alii, solere etiam longissime et facillime projici. Addit Arias pilam non retineri, sed repercuti et id maxime conari ludentes eo usquam conquiescat; sic indicatur Sobnæ magna peregrinatio, facilis expulsio, longinquum exsilium, jugis vagatio, et perpetua quædam instabilitas atque vexatio.

Moraliter, pila significat vitam hominum volubilem, et jugibus mutationibus obnoxiam. Rursum hominem quasi pilam a Deo huc illucque jactari. Vere Satyricus: *Etenim dii nos quasi pilas habent*; imo totus mundus est quasi pila in manu Dei, qua *ludit in humanis divina potentia rebus*. Nonne pila ludit, quando coronas, sceptra, tiaras, imperia modo in hanc, modo in illam partem jacit? quando tyrannos potentissimus de solio deturbat, et agasones ac subulcos de pulvere suscitaos evehit ad monarchias? Quid pilam dico? transire facit Deus regna *quasi spumam super faciem terræ*, Osee 10. 7. et, ut ait Philo lib. de Immutabilitate Dei, res humanæ, adeoque florentissima imperia tantum sunt umbra, auraque levissima, et ultro citroque tamquam maris æstuaria commoaot. Ita Zeno Imperator imperio dejectus, dixit: *Ludibrium Dei est homo*. Vide Delrio adagio 732.

Ibi (in terra lata, puta in Assyria, non in tuo sepulcro, quod tibi splendidum excidisti) MORIERIS, ET IBI ERIT CURRUS GLORIÆ TUÆ, IGNOMINIA DOMUS DOMINI TUI,] subaudi ibi *erit*, et omnibus patebit; vel repete, *morietur*, q. d. Ignominia templi, ei per te inducta, te abducto morietur, et gloria ejus pristina resurget. Pontifices enim probi sunt decus, improbi sunt dedecus templi. Quocirca Episcopus sibi dictum existimet illud Pii I. Pontificis, qui Martyr occubuit anno Christi 167. epist. ad Justum Episcopum Viennensem. *Plebs universa tua sanctitate protegatur*. Vatablus et alii vertunt: *Ibi erit currus gloriæ tuæ*, o (Sobna, qui es) *ignominia, dedecus et probrum domus Domini tui*.

20. ET ERIT IN DIE ILLA: VOCABO SERVUM MEUM ELIAKIM.] q. d. In præpositura templi arroganti Sobnæ substituam humilem et pium Eliakim. Quando id factum, incertum est. Probabile est quod ait Sanchez, hoc factum esse ante adventum Sennacharib; nam, eo advenientе, misit ad eum Ezechias Eliakim præpositum domus (templi) et Sobnam scribam. Erat ergo jam tum Eliakim præpositus templi loco Sobnæ. Probabiliter quoque Bellarminus l. 1. de Verbo Dei c. 12. censet hunc Eliakim esse illum qui tempore Judith obivit Judæam, omnesque excitavit ad pugnandum contra Holophernem; ipse enim ab omnibus, etiam a Manasse rege jam e captivitate reduce, ideoque pœnitente et pio, colebatur quasi pater. Favet ratio temporis; nam Manasses successit in regno patris Ezechiæ, sub quo gesta sunt ea, quæ hic de Eliakim habet Isaias. Unde sequitur victoriam Judith de Holopherne contigisse sub Manasse, post ejus captivitatem et pœnitentiam. Sic et Serarius in Judith c. 4. quæst. 1. Hinc rursum aliqui censent hoc capite agi de clade et captivitate Judææ tempore Manassis, quando ipse cum aliis vinctus ductus est in Babylonem. Tunc enim pariter cum eo abductus est Sobna pontifex, et suffectus ei Eliakim.

Allegorice, veteri sacerdotio et pontificatu labente successit novum per Christum, qui est Eliakim, id est Deus resurgens. Ita sanctus Hieron. et Cyrillus.

22. ET DABO CLAVEM DOMUS DAVID SUPER HUMERUM EJUS.] Primo, Arias et Pradus in Ezech. 17. v. 23. sic exponunt, q. d. Præficiam eum domui regiæ. Verum domus David æque ac Salomonis vocatur templum, quia ædificatum erat sumptibus a Davide præparatis in Sion, quæ erat civitas et domus David. Rursum, fieri potest, ut Ezechias rex pius videns sanctitatem Eliakim pontificis, eum voluerit ut patrem, domuique

regiæ pariter præfecerit. Sensus est ergo, q. d. Dabo Eliakim pontificatum et summam potestatem in templo. Hujus enim symbolum est clavis; qui enim habet clavem domus, potest pro libito eam aperire et claudere, egredi et ingredi, admittere et excludere quos vult. Hinc regibus, dum possessionem urbium capiunt dantur claves earum, hocque symbolo earum fiunt domini. Ita sanctus Hieronymus. Rursum, clavis notat industriam, dexteritatem et sapientiam regendi, quæ debet esse in Pontifice et Principe: nam clavis dextere seræ imponi, aptari et circumagi debet, ut ostium aperiatur. Sic ars artium est regimen animarum, ait sanctus Gregorius.

Allegorice, Eliakim est Christus, cui hisce Isaiæ verbis pontificiam simul et regalem dignitatem a Patre dari, censent Cyrill. et Theodor. imo Castrius ad litteram hæc accipit de Christo, sed non recte. Quocirca hoc allegorice alludens sanctus Joannes Apocalypsis 3. 7. de Christo ait: *Qui habet clavem David, aperit, et nemo claudit.* Has pontificis claves Christus Petro se resignaturum promisit Matth. 16. v. 19. *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Origo ergo clavium Ecclesiæ, Christi Domini et sancti Petri est in hisce clavibus Synagogæ et Eliakim: sic passim alia Novi Testamenti alludunt et petita sunt ex Veteri.

Super humerum ejus.] Transit de more Scriptura a metaphora clavis ad metaphoram sceptri seu virgæ; clavis enim non humeris, sed manu gestatur: sceptrum vero humeris, q. d. Eliakim dabo sceptrum et virgam sive pedum pastorale, quod humero gestat pastor, dum oves pabulatum educit. Ita aliqui. Verum huic expositioni obstant præcedentia et sequentia. Sic enim dicitur: *Dabo clavem* (non sceptrum) *domus David super humerum ejus: et aperiet, et non erit qui claudat, etc.*

Secundo ergo aptius Forerius: Claves, inquit, magnas, quales sunt urbium, solent claviculari super humerum ferre, ac perinde virgas lictores in humero præferunt judicibus, et sceptra regibus.

Allegorice, Procopius: Clavis, inquit, hæc Christi est crux, quam ipse humero gestavit. Unde de eo dictum est cap. 9. 6. *Et factus est principatus super humerum ejus.* Christus enim sua cruce et passione promeruit, ut hæc universalis imperii Ecclesiæ potestas ei daretur: unde crux fuit ei quasi clavis, qua ille cœlum aperuit, et velut instrumentum omnipotentiæ Christi, quod est clavis ejus regia, qua omnes res ab eo claudi et aperiri possunt: qua in re alluditur ad claves optimas ferreas, quæ in crucis figuram serratæ conspiciuntur, ait Alcazar in Apocal. 3. v. 7.

Et aperiet,] q. d. Quidquid faciet, statuet, et sanciet Eliakim, et allegorice Christus: hoc ratum erit, et nemo erit qui infringat. Notat hanc clavem, id est summam potestatem unam esse; ubi enim plures sunt: jam clavis esse desinit, siquidem non certus est is qui clausit ostium, namiuem id mox reseraturum: ut ergo de eo certus et securus sit, solus habeat clavem necesse est. Ille ergo est origo pontificatus et monarchiæ Ecclesiasticæ.

23. Et figam illum paxillum in loco fideli.] Potestatem pontificiam significavit per claves; nunc eam significat per paxillum hebr. יתד *iated*, id est clavum, sive ferreum, sive ligneum, ex quo crateros et vasa quælibet, et instrumenta musica ac culinaria, omnisque supellex suspenditur, Ezechielis 15. 3. q. d. Ita ego efficiam, ut ex Eliakim pendeant summi, medii, infimi, ac præsertim cantores et musici templi, totaque Ecclesia et Resp.

Quare non recte aliqui putant comparari hic pontificem paxillo, id est ligno prælto ac firmo, quod totum papilionis pondus per vela et funes, quasi columen et statumen sustinet.

In loco fideli.] Id est in pariete forti et firmo, ex quo excidere aut evelli nequeat. Hebr. enim נאמן *neeman* significat fidelem, stabilem, firmum. Notat Eliakim non excisurum pontificatu sicut excidit Sobna, sed sortem et gradum ejus fore stabilem.

Et erit in solium gloriæ domui patris ejus,] q. d. Eliakim paternam familiam reddet nobilissimam et splendidissimam suo solio et dignitate pontificali.

24. Vasorum diversa genera.] Persistit Interpres in metaphora paxilli: hebraice est צאצאים *tseetsaim*, quod Symmachus, inquit sanctus Hieronymus, vertit, *nepotes*; Vatablus, *stirpes et posteri*, vel *filii et filiæ*; alii, *progeniem et propagines*. Radix enim יצא *iatsa* significat egredi, et propagari ab aliquo. Unde Vatablus hunc versum ita vertit: *Et pendebunt ab eo* (Eliakim) *omnis gloria patris ipsius, stirpes et posteri.*

Mystice Hieron. Prado in Ezechielem, pag. 227. a paxillo, inquit, id est ab Eliakim, id est a Deo sustentante pendent omnia vasa musicorum, id est omnes justi, qui laudibus assiduis Deo ipsi solatio sunt; at crateres, id est ii, qui temporalibus ministeriis et curis impenduntur. Vel vasa musica sunt angeli, quorum proprium munus est laudes Deo canere; crateres sunt homines sancti, qui corporis necessitatibus inviti serviunt.

25. Auferetur paxillus (Sobna) qui fixus fuerat in loco fideli,] scilicet in loco qui fidelis et firmus Sobnæ videbatur, revera autem erat infidelis et infirmus; nam eo excidit. Ita Vatablus. Unde, eo cadente, ceciderunt et vasa, id est filii, amici, et quotquot ex eo pendebant.

Aliter sanctus Hieronymus, sanctus Thomas, et Haymo: Auferetur, inquit, paxillus, id est pontificatus Judæorum in captivitate Babylonica. Verum *paxillum* hic passim vocat non pontificatum, sed Sobnam, qui eo excidit; vel Eliakim, qui in Babylonem non est ductus, sed ante eam cladem mortuus; unde firmus fuit ad mortem usque pontifex.

Moraliter discant hic Pontifices exemplo Dei, Sobnæ indigno surrogantis dignum Eliakim, scandalosis Clericis et Pastoribus substituere pios et probos, qui plebem verbo et exemplo ædificent.

Ita fecit sanctus Dunstanus: audi auctorem Vitæ ejus. Tempore Ottonis Imperatoris hoc nomine secundi sub annum regni ejus octavum, circa annum Redemptoris 970. ordo clericalis plurimum erat corruptus, et carnis voluptatibus plus æquo deditus. Quod malum sanctus Dunstanus Cantuariensis Episcopus corrigere cupiens, auctoritate Joannis Apostolicæ Sedis Antistitis apud regem obtinuit, quatenus Canonici qui caste vivere nollent, Ecclesiis quas tenebant depellerentur, et monachi loco eorum intromitterentur. Cum vero Clerici adversus sanctum Dunstanum ra-

cismarent, Cainæ Synodus constituitur: ubi cum in cœnaculo, absente rege, propter imbecillem ætatem, considentibus totius regni senatoribus, magno conflictu hinc inde allegantium res ageretur, et Dunstanum quasi Ecclesiæ murum multorum jacula convitiorum impeterent, nec vincerent; solarium subito totum quo considebant, cum axibus dissolvitur et trabibus, omnibusque interim truculenter elisis, solus Dunstanus stans super unam, quæ superstes erat, trabam absque læsione evasit. Cæterum omnes partis adversæ, vel exanimati sunt vel languore perpetuo sunt detenti. Hoc miraculum contulit pacem beato Dunstano, et monachis ab impetu Clericorum et aliorum, gratia hæc et similia operante divina. Ita habet Vita sancti Dunstani, ex qua accipe aliud verbis auctoris.

Eadem tempestate præsidebat Wentanæ Ecclesiæ Ethelwoldus, vir eximiæ sanctitatis, et educatione Patris Dunstani insignis. Hic, re cognita de Canonicis Ecclesiæ suæ, quod nimium sæculares existebant, voluntate Dunstani monuit eos semel et sæpius mores et actus mutare, correctioris vitæ semitas, relictis fœminis, arripere. Hi ipsi in præsentiarum quidem id sibi possibile esse negantes, voce corvina, semper in crastinum correctionem sui pollicebantur. Quod ipse gnarus non diu sustinuit. Paratis itaque quam plurimis monachorum cucullis, die quo Communio, *Servite Domino in timore*, cantabatur; rborum intravit, vestes quas paraverat secum deferri faciens: et projectis illis in medium, Canonicis ait: *Animadvertistis quid modo cantaveritis?* Animadvertimus, inquiunt. *Igitur*, inquit, *si servire Domino in timore, et si vultis exsultare cum tremore, apprehendite disciplinam, vestem scilicet monachalem, ne pereatis (sicut cantastis) de via justa.* Ad quod illi obstupefacti, more solito, inducias petunt, id se facturos in futuro promittunt. Tunc ille: *Mihi credite, amplius non credam huic vestræ responsioni corvinæ; sed aut disciplinam in præsenti apprehendatis, aut loci istius beneficiis et conversationi hinc eliminati jamjam cedatis.* Itaque nonnulli ex istis statim abjecto clericali habitu, monachi facti sunt, cæteris vero Pontificis de Ecclesia eliminatis. Cæterum, quia isti qui noviter fuere conversi, regularis disciplinæ normam sine aliorum magisterio docente servare nequibant; monachi de Aberdonia illuc ab eodem Pontifice adducti sunt, qui monasticæ institutionis tramitem ibi docerent.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT EXCIDIUM TYRI PER NABUCHODONOSOR, EO QUOD TYRII HOSTES JUDÆORUM IN EXPUGNATIONE HIEROSOLYMÆ GAVISI SINT. TYRI ERGO CLADEM EX PRISTINA EJUS GLORIA ET OPIBUS DESCRIBIT. SECUNDO, V. 15. TYRUM POST 70. ANNOS RESTAURANDUM, ET AD PRISTINAS MERCES ET OPES REDITURAM PRÆDICIT. PORRO ALCAZAR APOCAL. 20. V. 1. NOTAT 4. PER TYRUM ACCIPIT, ROMAM ETHNICAM, QUASI HIC EJUS ET GENTILISMI EXCIDIUM, PER CONVERSIONEM AD CHRISTUM, DESCRIBATUR. VERUM HOC MYSTICUM EST, NON LITTERALE, NEC GENUINUM.

1 Onus Tyri. Ululate, naves maris: quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelatum est eis. 2. Tacete qui habitatis in insula: negotiatores Sidonis transfretantes mare, repleverunt te. 3. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges ejus: et facta est negotiatio gentium. 4. Erubesce, Sidon: ait enim mare, fortitudo maris dicens: Non parturivi, et non peperi, et non enutrivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines. 5. Cum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint de Tyro: 6. Transite maria, ululate qui habitatis in insula: 7. Numquid non vestra hæc est, quæ gloriabatur a diebus pristinis in antiquitate sua? ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum. 8. Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam, cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti terræ? 9. Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriæ, et ad ignominiam deduceret universos inclytos terræ. 10. Transi terram tuam quasi flumen, filia maris; non est cingulum ultra tibi. 11. Manum suam extendit super mare, conturbavit regna: Dominus mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus, 12. et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris, calumniam sustinens virgo filia Sidonis in Cethim consurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. 13. Ecce terra Chaldæorum talis populus non fuit, Assur fundavit eam: in captivitatem traduxerunt robustos ejus, suffoderunt domos

ejus, posuerunt eam in ruinam. 14. Ululate, naves maris, quia devastata est fortitudo vestra. 15. Et erit in die illa: In oblivione eris, o Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius: post septuaginta autem annos erit Tyro, quasi canticum meretricis. 16. Sume citharam, circui civitatem, meretrix oblivioni tradita: bene cane, frequenta canticum, ut memoria tui sit. 17. Et erit post septuaginta annos: Visitabit Dominus Tyrum, et reducet eam ad mercedes suas: et rursum fornicabitur cum universis regnis terræ super faciem terræ. 18. Et erunt negotiationes ejus, et mercedes ejus sanctificatæ Domino: non condentur, neque reponentur: quia his, qui habitaverint coram Domino, erit negotiatio ejus, ut manducent in saturitatem, et vestiantur usque ad vetustatem.

1. Onus Tyri.] Nota: Tyrus hebraice et syriace dicitur צור *tsor*, (unde *Tor*, unde *Tyrus*) quasi dicas: Munita, vel arcta, aut rupea, quia in rupe est sita. Gellio et aliis *Sarro*, hodie *Suri* vocatur. Phœniciæ est metropolis, domina maris, totiusque orbis ob loci opportunitatem, emporium; navigatione, et consequenter opibus, luxu et vitiis in sacris æque ac profanis historiis celeberrima. Ad quod juvit non parum, quod Tyrii ex rubro marinorum incisorum muricum sive conchiliorum succo, qui et ostrum dicitur, purpurant pannos. Unde hic color purpura Tyria et Sarrana dicitur, quæ regum et principum est vestis; hinc Virgilius: *Tyrioque ardebat murice lana.* Idem: *Ut gemma bibat, et Sarrano dormiat ostro.* Hinc flandrice pannus hic scharlaken, quasi sarlaken, dicitur.

Secundo, Tyrus olim quatuor stadiis distabat a continenti, juxta Q. Curtium libro 4. in Vita Alexandri; juxta sanctum Hieronymum autem et Plinium lib. 5. 19. 700. passibus. Unde Ezech. ait eam sitam in corde, id est in medio maris. Sed audi Plinium: *Tyrus quondam insula, præalta mari septingentis passibus divisa; nunc vero Alexandri oppugnantis operibus continens. Olim partu clara urbibus genitis, Lepti, Utica, et illa Romani imperii æmula, terrarum orbis avida, Carthagine, etiam Gadibus extra orbem conditis. Nunc omnis ejus nobilitas conchilio atque purpura constat. Circuitus novemdecim millium passuum est, intra Palætyro inclusa. Oppidum ipsum viginti duo stadia obtinet. Inde Ecdippa, Sarepta et Ornithon oppido; et Sidon artifex vitri, Thebarumque Bœotiarum parens.*

Hinc tertio, ita Tyrus florebat, ut ei Venetiæ, Parisii, Antuerpia comparari non possint, adeo ut, si Tyri negotiationem spectes, mundi totius forum fuerit; si munitionem, arx magis dicenda sit quam urbs; si magnificentiam et gloriam, regina fuerit urbium. Unde hic v. 8. dicitur coronata; et Ezech. c. 28. 14. regem ejus Angeli Cherubini comparat gloriæ et superbiæ, consequenter et cladi ac pœnæ. Si opes, fastum et luxum spectes, orbis potius quam urbs videbatur. Adeo ut sanctus Hieronymus v. 8. de Tyro dici ait, quod legatus Pyrrhi de Roma dixit: *Vidi civitatem regum*, quot vidi Romæ in curia senatores, tot vidi reges. Denique, si antiquitatem quæras, ducent annales et Berosus Tyrum paulo post diluvium initium et nomen sumpsisse a Tyras, qui septimus fuit filiorum Japheth; unde hic v. 7. dicitur gloriata in sua antiquitate. Ita Guilhel. Tyrius lib. 13. Belli sacri c. 1.

Quarto, ob hanc superbiam et luxum primo eam obsedit mari Salmanasar; sed frustra teste Josepho 9. Antiq. 15. Secundo, Nabuchodonosor post excidium Jerusalem, tredecim annis eam obsedit et vastavit, adeo ut piscatores ibi retia et sagenas suas siccarent, ait Ezechiel; quia enim in mari erat longius a terra sita, hinc jussit infinitam exercitus multitudinem saxa et aggeres comportare, et fretum hoc implere, ut ex continenti oppugnari posset, et sic ex insula fecit peninsulam: qui tantus fuit labor, ut Ezech. omne gestantium lapides et cophinos terræ caput decalvatum, et omnes humeros militum depilatos dicat; ideoque Deum, cujus vindictæ servierunt, eis pro quali quali mercede, id est, pro liberali dono, dedisse Ægypti spolia et opes. Simili modo rursum post 250. annos vastata est ab Alexandro Magno, teste Curtio lib. 4. Vide Guilielm. Tyrium et Adrichom. in Tyro.

Mystice, S. Hieron. in Ezech. c. 28. Nabuchodonosor est diabolus: Tyrus est anima superba et luxu diffluens, quam arctat, angustat, interficit dæmon. Rursum S. Bernard. de onere Tyri serm. 10. *Tyri*, ait, *nomen angustia interpretatur: cujus onus est in amaritudine pœnitentiæ, in labore continentiæ, in corporali ægritudine. Quid enim? Nihilne oneris est in hac corporali exercitatione, vel disciplinæ regularis observatione? Quidni laboret continentia? quid laboriosius, quid difficilius, quid periculosius servatur? quid facilius amittitur? Et est alia quædam cordis angustia, quam facit amor sui: cui contraria est cordis latitudo, quam facit amor Dei et proximi. Amor autem sui ex propria voluntate procedit. Qui igitur amat propriam voluntatem, oneri illi est voluntas aliena: et ideo quæ sua sunt quærit, non quæ aliorum. Ad omnia quæ sibi voluntas propria suggerit, promptus: ad ea quæ sibi injunguntur, piger et tardus. De talibus dicit Apostolus: Erunt homines seipsos amantes. Qui profecto pondus pœnæ, quod in onere Tyri scribitur, non evadent.*

Naves maris.] Hebr. *naves Tharsis*, id est, maris, vide dicta c. 2. Septuag. vertunt, *naves Carthaginis*, quia Carthago fuit colonia Tyriorum, et navibus in mari abundabat, quibus cum Tyro aliisque magna exercebat mercimonia. Hinc Virgil. 1. Æneid.

Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Carthago.

Vastato est domus,] urbs Tyri cum suis domibus, vel vastatæ sunt domus urbis Tyri. Hebraice ad verbum est, *vastata est* (Tyrus) *a domo*, id est, funditus, ita ut ne una quidem domus supersit, et *a veniente*, ut scilicet nullus mercator deinceps ad eam veniat, quod

Noster vertit, *unde venire consueverant*, scilicet mercator et esves, quibus proinde dixit, *ululate*. Ita Forer. Vatabl. Pagnin. et alii.

DE TERRA CETHIM REVELATUM EST EIS.] Primo, aliqui hæc accipiunt de excidio Tyri per Alexandrum Magnum peracto, q. d. Tyrii primum belli rumorem acceperunt ex Cethim, id est, ex Græcia: ibi enim bellum contra eos comparavit Alexander.

Secundo et melius, alii accipiunt hæc de excidio Tyri per Nabuchodonosor: hoc enim prius fuit excidio Alexandri, et propinquius temporibus Isaiæ. Ita S. Thom. Procop. Cyrill. et alii. Itaque *Cethim*, inquit S. Hieron. sunt insulæ Cypri (ubi etiamnum est *Citium* orbs, Zenonis Stoici patria) Italiæ etiam et Macedoniæ: unde ex *Cethim* egressus dicitur Alexander Macedo, I. Machab. c. 1. v. 1. Sensus ergo est, q. d. Ex Cethim, id est, ex insulis maris, Mediterranei, *eis*, scilicet navibus maris, id est, negotiatioribus marinis (est enim metonymia) revelatum est vastatam essa Tyrum, cum qua negotiabantur, ideoque ulularunt.

REVELATUM EST EIS.] Septuag. vertent: *Tyrus de terra Cethiorum ducta est captiva*, id est, de terra sua translata est. Nam ipsa inter Cethim computabatur; Hebræum enim גלה *gala*, et revelare, ut vertit Noster, et migrare, ut vertunt Septuag. significat.

2 TACETE QUI HABITATIS IN INSULA,] q. d. Tacete, o Tyrii, ex dolore, pudore et metu, quis subegit et vastavit vos Nabuchodonosor. Silentium enim signum est servitutis, æque ac pavoris et stuporis.

Insulam vocat Tyrum, quia olim erat insula: sed a Nabuchodonosor et Alexandro facta est peninsula accessibilis, at a peditibus expugnabilis Septuag. vertunt: *Cui similes facti sunt habitantes in insula*. Hebr. enim דמה *dama* et tacere et similem esse significat, q. d. Tyri jam obsessi et vastati facti sunt similes gentibus aliis: sicut enim olim omnes gentes cum suis mercibus confluebant Tyrum, ita nunc cum suis opibus profugiunt ad alias gentes.

NEGOTIATORES SIDONIS, etc. REPLEVERUNT TE,] suis opibus et mercibus: erat enim Tyrus vicina Sidoni, at Sidonis colonia. Aliter hæc dispungit S. Hieron. connectit enim hæc cum præcedentibus hoc modo: *Tacete qui habitatis in insula, negotiatores Sidonis*; q. d. O Sidonii, plangite æque ac Tyri, tum quia vastata Tyro mercimonia vestra cessabunt, tum quia a Tyro ad vos perget, vosque pariter vastabit Chaldæus.

3. IN AQUIS MULTIS SEMEN NILI, MESSIS FLUMINIS FRUGES EJUS (Tyri) ET FACTA EST NEGOTIATIO GENTIUM.] *Semen Nili* vocat fruges et opes Ægypti. Has enim ei affert, et quasi serit Nilus sua exundatione oblimans et fœcundans agros, unde easdem vocat *messem fluminis*, scilicet Nili: copiosam enim messem affert copiosa exundatio Nili, q. d. Semen et messis frumenti quæ in Ægypto non ex pluvia, sed ex multis aquis Nili exundantis provenit, fuerunt fruges Tyri, at merces in Tyrum delatæ, ut inde per negotiationem in reliquas insulas et provincias distraherentur. Erat enim Tyrus emporium celeberrimum omnium gentium. Unde Arabicus vertit: *Mercaturæ tuæ quos afferebas in aqua multa* (per aquam) *semen mercaturæ mercatoris, quo tibi proderat quæstu ad messem frumenti, et fruges factæ sunt mercaturo gentis*. Sic Veneti ajunt in mari senonam sibi esse, quod nihil nascatur domi, sed omnia ad victum necessaria ex mercatura conficiant, et ex mari navibus invehant.

Addit Sanchez vocari *semen Nili*, quia Nilus æque ac Indus, teste Cicerone, semina secum volvit, quæ aut ventus excutit, aut maturitas aufert ab his plantis quæ ad ripas nascuntur, eaque cum exundat in agros, dispergit et disseminat: et hac ratione Nilus dat semen æque ac messem Ægypto. Verum illud semen exiguum est et incertum: constat enim Ægyptios æque ac alias gentes suos agros serere.

Ægypto ergo messem et fertilitatem dat, non pluvia, uti alibi fit, sed Nilus exundans et oblimans agros: atque inde dictum putant Nilum, a novo infecundo luto, quo fercem reddit Ægyptum. Unde Servius censet Nilum dici quasi νέαν ἰλὺν, hoc est, novam trahentem limum quo opplet campos. Hinc Claudian. epigram. 6. de eo sic canit:

> Ægyptos sine nube ferax, imbresque serenos
> Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
> Gaudet aquis quas ipsa vehit, Niloque redundat.

Sunt tamen, qui a Nilo rege appellatum putant Nilum. Hebræis dicitur *Sichor*, Græcis μέλας, id est niger; quia turbidus est, ob limum quem vehit. Censent aliqui a μέλας vocatum esse Melo, vel Milo: Melo enim vocatur ab Eeeio, Servio, et aliis. Porro a Melo dictum esse Nilum coeteedit vir doctus, littera M in N mutata. Nam hæ litteræ altereant, uti in Noph et Moph, id est, Memphis.

4. ERUBESCE, SIDON: AIT ENIM MARE.] Primo, S. Hieron. sic exponit: Mare, id est mercatores maris ajunt Sidoni: Erubesce, quis Tyres filia tua, in quam tot opes congessisti, vastata et in solitudinem redacta est. Rursum erubesce, inquit S. Thomas, quia non defendisti ab hoste filiam tuam Tyrum. Dic ergo: Non parturivi, ece peperi filios, qui mesm Tyrum propugnaront.

Secundo et genuine; Erubesco, Sidon, quia tua colonia Tyrus a suis filiis deserta, tam fœde et misere vastata est: ait enim mare, imo ipsa fortitudo, arx et columen maris, puta Tyrus filia tua, tequa eoe in mari, sed in continente sitam, per mariea commercia ditans, dicens: *Non parturivi* etc. q. d. Videbar mihi olim genuisse fortissimos juvenes et pulcherrimas virgines; at jam vastata nihil horum agnosco: omnibus enim ab hoste occisis aut captis eudata, orbata at viduata sum: erubesce ergo, o Sidon mater, de hac Tyri filiæ tuæ euditate, similemque propediem ab eodem hoste exspecta. Ita Cyrill. Procop. Lyran. et Vatablus.

Moraliter, S. Ambros. de Elia et jejunio c. 29. docet, hic mare accusare avaritiam mercatorum: *Fatigati*, inquit, *elementi*, maris scilicet, *hæc vox est: Erubesce, Sidon, hoc est, meos fluctus negotiator arguis, cum sis ipsa inquietior, et erubesce velut pudore, quoniam periculo non moveris; verecundiores venti sunt quam vestræ cupiditates: illi habent otia suo, numquid vestra quærendi studia feriontur? et cum otiosa tempestas est, nusquam otiosa sunt vestra naevigia: non parturivi, inquit, nec peperi, nec nutrivi juvenes: quid me inquietant quos nescio, quos non cognosco?* Et inferius: *Horum igitur mercatorum semen in aquo, merces in fluctibus est:*

in aqua enim labores suos seminant, et pericula metunt; ipse in aqua est, numquam tutus et solidus. Et, ut ille ait: *Qui navigat, tantum quatuor digitis distat a mari, a submersione, a morte.*

Mystice, S. Gregor. 3. p. Pastor. c. 29. *Quasi*, ait, *per vocem maris ad verecundiam Sidon adducitur, quando per comparationem vitæ sæcularium atque in hoc mundo fluctuantium, ejus qui Deo dedicatus et quasi munitus et stabilis cernitur, vita reprobatur*; et ut pie æque ae vere ait Thomas a Kempis lib. 3. c. 3. *Erubesce, Sidon, ait mare: et, si causam quæris, audi quare: pro modica præbenda longa via curritur, et pro æterna vita vix a multis pes semel a terra levatur.*

Non parturivi.] S. Hieron. putat esse verba Sidonis deplorantis suam cladem, quod suis juvenibus et virginibus ab hoste orbata sit.

Verum alii passim melius censent esse verba Tyri. Unde primo, Pintus et Forer. hæc per interrogationem accipiunt: *non*, id est, nonne parturivi et peperi juvenes validissimos, qui pro me fortissime depugnarent? q. d. Peperi, sed frustra ; nec enim hosti tam valido resistere potuerunt, sed una mecum occubuerunt.

Secundo, Emmanuel Sa sic explicat: *Non parturivi etc.* id est, utinam numquam parturiissem eos, scilicet filios, qui nec me, nec se salvare potuerunt.

Tertio, Sanchez per juvenes et virgines intelligit filias, id est, colonias Tyri, qualis fuit Carthago, Utica, Gades, et Tartessus Hispaniæ urbes, quæ Tyro contra Chaldæos suppetias miserunt, ideoque ad quartum annum eis restitit, inquit Megasthenes apud Joseph. lib. 10. Antiq. c. 11. sed ejus incerta est fides. Sensus ergo est, q. d. Erubesce, Sidon, quia neque tu cum esses mater Tyri, neque nepotes et neptes tuæ, puta urbes quæ erant filiæ et coloniæ Tyri, matri suæ, scilicet Tyro, opem tulerunt, eamque ab hoste liberarunt: quare perinde fuit Tyro, ac si nullos peperisset filios et filias.

Quarto et simplicissime, q. d. Ita civibus filiis et filiabus destituta sum, utpote ab hoste captis vel cæsis, ac si numquam eos peperissem vel aluissem.

5. Cum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt.] Tum quia Ægyptii magna habebant commercia cum Tyro; dolebunt ergo ejus excidium, quia peribit eorum quæstus: tum quia timebunt ne post Tyrum Chaldæus Ægyptum invadat, uti reipsa contigit: nam Deus Chaldæis quasi ministris suis, pro longa et molesta obsidione Tyri in mercedem dedit Ægyptum ejusque spolia, ut patet Ezech. 29. 19. idque ex ejus prophetia, uti et ex hac Isaiæ, et simili Jerem. c. 47. 4. cognoscere potuerunt Ægyptii, ideoque doluerunt.

6. Transite maria, etc. qui habitatis in insula.] in Tyro. Sermo est ad Tyrios negutiantes, ut imminente excidio alias sedes, et alia emporia quærant. Id fecisse Tyrios, et conscensis navibus fugisse Carthaginem, et ad alias insulas, ex priscis historiis docet hic S. Hieron.

7. Numquid non vestra hæc (civitas Tyrus) est, quæ gloriabatur in antiquitate sua?] quasi antiquissima urbs et in æternum duratura. Tyrus antiquior fuit Roma et Carthagine: nam Carthago colonia fuit Tyri, in qua Dido hospitio excepit Æneam, a quo descendunt Latini et Romani, Josephus 8, Antiq. 3, asserit Tyrum conditam esse 240. annis ante templum Salomonis. Berosus longe antiquiorem facit Tyrum; nam a Tyras paulo post diluvium eam conditam esse tradit, ut dixi initio capitis. Eleganter Carpentarius hunc versum ita carmine reddidit:

> Urbs fuit illa Tyros, priscis quæ condita sæclis,
> Innumerosque suo repetens ab Agenore soles,
> Æternos demens spe præsumebat honores.

Ducent eam pedes sui longe.] q. d. Tyrii captivi abducentur, pedibusque ibunt in Babylonem.

8. Super Tyrum quondam coronatam.] Sicut enim rex cæteris eminet corona regia: sic Tyrus auro, gemmis, purpura, opibus et mercibus omnibus præ aliis urbibus eminebat quasi regina, ait S. Hieron. corona enim symbolum est, non tantum regni, sed et rerum copiæ.

Secundo, quia Tyrus in rupe et scopulo erat sita; unde et hebr. dicitur צור *tsor*, id est, rupes, inquit Masius in Josue 19. quocirca mœnia et turres Tyri, montis et rupis ejus caput cingentia, coronæ castrensis imaginem præ se ferebant.

Tertio, quia inter fluctus eminebat quasi domina et regina maris.

Quarto, Hebr. מעטירה *maatiro* non tantum coronatam, sed et proprie coronantem significat. Tyrus vocatur coronans: quia multos adeo ditabat, ut videretur eos reges vel regulos facere. Unde subdit: *Cujus negotiatores principes.* Sic hodie mercatores Veneti putant se dignitate principes exceptis regibus, superare. Quin et Antverpiæ mercatores vidimus adeo potentes, ut sumptus facerent, quos principes non sustinuissent, ut non nemo ex ipsis a civibus Regulus vocaretur. Quinto, Arabicus Antioch. vertit: *Quis cogitavit, quod Tyrus regnum conturbatum* (commotum) *in suis habitatoribus perveniret in hanc jacturam*, vel calumniam? et Arab. Alexandr. *Quis est qui hoc dedit consilium super Tyrum bene cultam et ædificatam?*

Incluti terræ.] Tyri scilicet: de eis enim loquitur. Tyrii enim potentes erant, et quasi domini maris ac terræ. Vide S. Hieron. et ea quæ dixi initio capitis.

10. Transi terram, tuam quasi flumen, filia maris,] q. d. O Tyre, olim eras filia maris, et quasi vastum mare (ut dixi v. 4.) tum equarum, tum opum et gentium: nunc facta es flumen, hebr. יאור *ieor*, id est, rivulus exiguus, qui sensim ad loca declivia dilabitur et minuitur, donec deficiat et a terra absorbeatur: ita enim et tu decides a tuo splendore et gloria, transibisque per terram tuam, ut eas in Babylonem, ibique spargaris, miscearis et absorbearis ab aliis gentibus.

Aliter S. Hieron. *Sicut fluvius*, inquit, *sive rivulus facile transitur pede, ita te terram tuam in captivitatem ducta transibis.*

Aliter et Vatabl. q. d. Transi et fuge, o Tyre, celerrime instar fluvii, antequam te occupet hostis.

Filia maris.] Quia Tyrus fuit accola et incola maris, ut a mari quasi a matre nasci, educari et foveri quasi filia videretur. Sic Delon insulam Athenæus vocavit *filiam maris*, quod subito e mari emerserit. Simili modo Venetiæ possent dici *filiæ maris:* unde de iis eleganter ita ludit Poeta:

> Aut Venus a Venetis sibi fecit amabile nomen,
> Aut Veneti Veneris nomen et omen habent.

Orta maris spuma fertur Venus, et Venetorum
Si videas urbem, creditur orta mari.
Jupiter est illi genitor, sed Mars pater huic est:
Mulciberi conjunx illa, sed ista maris.

Simili ænigmate et adagio, *filia maris et aquæ* vocatur glacies. Unde illud:

Mater me genuit, eadem mox gignitur ex me.

Glacies enim in aquam ex qua nata est, resolvitur. Rursum *filia maris* est sal, de quo illud ænigma:

Filia maris sive mare concretum in creta,
Ligneo in campo, ubi caro humana ossibus ludit.

Nam, ut explicat Diomedes, *mare concretum* est sal, qui ex maris aqua conficitur: *in creta;* id est, in fictili salino, ex argilla et creta facto: *in campo ligneo,* id est, in mensa: *ubi caro humana,* id est, hominis manus, *ludit ossibus,* tesseris scilicet et astragalis.

Hebr. est *filia Tharsis;* quia Tyrus pertinet ad illam regionem maris Mediterranei, quæ habitata est a Tharsis filio Javan, Genes. 10. 4.

Rursum *filia Tharsis,* id est, maris Rubri; quia Tyrus fuit colonia eorum qui juxta mare Rubrum sive Erythræum, puta juxta sinum Arabicum, habitabant, uti docet Plinius lib. 4. cap. 22. Strabo lib. 1. Dionys. Afer vers. 906. Hinc et in Bætica Tartessus juxta Gades, urbs et colonia Tyriorum, dicta quoque fuit Erythria; eo quod Tyrii eorum aborigines ab Erythræo mari orti ferantur, inquit Plinius ibidem.

Putant aliqui Tharsis fuisse urbem juxta mare Rubrum quæ coloniam duxerit condideritque Tyrum, ideoque Tyrios filiæ suæ, puta Carthagini, nomen avitæ indidisse, vocasseque eam Tharsis: unde Septuag. hic et alibi sæpe, et Noster interpres Ezech. 7. 12. pro *Tharsis* vertit *Carthaginem.*

Non est cingulum ultra tibi.] Primo, Sanchez sic exponit, q. d. Nobile illud Tyri emporium ita spoliabitur, ut ne reliquum quidem futurum sit cingulum unum, quod in scrutariorum circitorumque mercibus tenuissimum est.

Secundo, Chald. et Symmachus: *Non est cingulum,* id est, non est fortitudo militum tibi. hi enim cingulo gladium sibi accingunt, q. d. Non poteris ultra resistere Chaldæo.

Tertio, et aptius: *cingulum,* scilicet maris, *non est tibi,* q. d. Ante circumquaque mari cingebaris, quasi cingulo, eraque fortissima et inexpugnabilis: nunc hoc cingulum tibi ademit Chaldæus opplens mare, et ex mari faciens continentem: itaque jam cingulo destituta, infirma, et hosti exposita, ab eo capieris, quasi jam terræ, non maris filia. Pari modo Tyrii condiderunt Gades, easque Punica lingua (quæ Syriacæ et Hebraicæ affinis est) vocarunt *Gadir,* id est, septum, eo quod undique mari et monte, quasi septo et cingulo valletur et cingatur, ac vicissim ipsum mare sepiat, stringat et muniat: sunt enim Gades in stricto freto Gibraltar. Ita docet Plinius lib. 4. c. 22. ubi perperam pro *septum* irrepsit *septem.* Gadir enim hebraice, syriace et punice non septem, sed septum significat. Porro ex Gadir factum est Gades: Pœni enim uti et Galli aliæque gentes, facile R in S commutant. Id ita esse patet ex hisce versibus Avieni:

Barbara quin etiam Gades hanc lingua frequentat:
Pœnus quippe locum Gadir vocat undique septum.

Et ex Solino c. 26. *Pœni sua lingua Gadir, id est septum, nominarunt.* Ita enim legendum docet Delrio adagio 219. Perperam ergo Eustathius Γαδειρα, interpretatur, quasi γης δειρα, id est *terræ cervix.* Gadir enim et Gadira, non Græcum, sed Punicum est nomen. Sic ab Hebræo *mammon,* descendit Punicum *mammona,* id est divitiæ, ait S. August. ser 35. de verbis Domini. Sic *Dido* descendit ab Hebræo *Dod,* et *David,* id est dilectus: *Hanno* a חנן *Chanaan;* est *Eucharius,* et pene Joannes: *Carthago* idem est quod *Cartada,* id est nova civitas, ait Solinus. Plura vide apud Serarium in c. 2. Josue q. 25.

11. Manum suam extendit super mare, conturbavit regna: Dominus mandavit adversus Chanaan.] Alludit primo, ad priscos Hebræos, qui expulerunt Chananæos ex Chanaan, q. d. Ne spernas, o Tyre, Deum Israel: ipse enim olim manu et potentia sua siccavit mare Rubrum, et omnia regna vicina, præsertim Chananæorum, turbavit, et magno timore perculit ad egressum Hebræorum ex Ægypto: ipse etiam mandavit deleri Chananæos.

Secundo, magis proprie et genuine, per mare et Chanaan intelligit Tyrum: Tyrus enim a Chananæis condita et habitata fuit: unde et tribui Aser a Josue c. 19. 29. fuit attributa: licet Aseritæ numquam eam expugnare et occupare potuerint. Sic mulier Chananæa in Evangelio dicitur egressa de finibus Tyri et Sidonis. In voce Chanaan alludit ad mercimonia Tyri: Chanaan enim hebr. vocatur, mercator. Unde Proverb. ult. dicitur: *Cingulum tradidit Chananæo,* id est cingulum vendidit mercatori: et Osee 12. 7. *Chanaan, in manu ejus statera dolosa.*

Recte notat Sanchez *mandare* esse verbum militare, idemque esse quod mittere exercitum: duces enim belli mandant chiliarchis et capitaneis, ut talem locum vel urbem invadant, eum illos ad id peragendum mittunt. Sic dicitur Psalm. 67. 29. *Manda, Deus, virtuti tuæ;* et Isaiæ 10. v. 6. *Contra populum furoris mei mandabo illi;* et 13. v. 3. *Ego mandavi sanctificatis meis;* et cap. 45. v. 11. *Omni militiæ eorum mandavi;* Amos 9. v. 4. *Ibi mandabo gladio.* Similia sunt 1. Machab. 6. v. 62. et c. 7. v. 9. et 26. et c. 15. 39.

12. Non adjicies ultra ut glorieris; Vatablus vertit: *Non ultra luxu exsultabis,* calumniam sustinens.] Vatablus, *vim passa et oppressa,* scilicet ab hostibus Chaldæis. Hebr. עשק *asac* significat fraudare aliquem suo ære, jure aut debito, ut faciunt mercatores iniqui, præsertim dum cedunt foro, q. d. Vos, o Tyrii mercatores, fraudastis et spoliastis vestros creditores: nunc vicissim a Chaldæis spoliabimini.

Virgo filia Sidonis,] o Tyre, quæ pulcra es instar virginis, et filia es, id est, colonia, Sidonis. Rursum *virgo,* quia hactenus non es expugnata, sed jam defloranda et corrumpenda es per Chaldæos.

In Cethim, in Cyprum aliasque insulas, in Græciam et Italiam transfreta.] Ita fecisse Tyrios dixi vers. 6.

IBI QUOQUE NON ERIT REQUIES TIBI.] Quia Deus ibi te quoque persequetur, et peste, fame vel bello affliget.

13. ECCE TERRA CHALDÆORUM.] Scilicet, evertet te, o Tyre, quibus non est populus similis robore, potentia et antiquitate: quia Assyrii *fundarunt eam*, scilicet terram et ditionem Chaldæorum, puta Babyloniam: prius enim Assyrii, omnesque gentes condiderunt turrim et urbem Babel, indeque egressus Assur in Assyriam condidit Niniven, Genes. 10. 11.

IN CAPTIVITATEM TRADUXERUNT ROBUSTOS EJUS,] scilicet Tyri. Ita Lyran. q. d. Populus Chaldæorum, id est Chaldæi, ceperunt robustos Tyri. Prophetæ enim saliunt a persona una ad aliam. Ita Isaias allocutus Tyrum v. præc. in secunda persona hic ad audientes et legentes sermonem convertens, loquitur ad eamdem in tertia persona.

Secundo, alii τo *ejus* referunt ad Assur, ejusque regiam, puta Niniven, q. d. Chaldæi ceperunt robustos Assyriorum et Ninives. Nam Isaias Tyriis, ne mirentur urbis suæ tam potentis, magnificæ et opulentæ excidium, proponit excidium Assyriorum et Ninives, quæ Tyro erat major et potentior. Ita Vatablus. Ninive enim capta et excisa fuit ante Tyrum, tempore Sardanapali ab Arbace Medo et Beloso Babylonio, teste Diodor. lib. 3. c. 7. Eadem rursum cum Tyro eversa fuit a Nabuchodonosor, uti ostendi Nahum 2.

Tertio, plane et simpliciter, *ejus*, scilicet terræ Chaldæorum. Totum ergo hunc versum sic expone, q. d. Non mirum quod vastanda sis, o Tyre, licet urbs inclyta, quia pariter vastanda est terra Chaldæorum, puta Babylon, cui similis non fuit urbs aut populus, fundata ab Assyriis, te longe augustior et robustior. Ita Forerius, qui censet hic notari excidium Babylonis factum ab Alexandro Magno: hic enim primo Tyrum, deinde Babylonem cepit: pari, imo potiori jure, ad Nabuchodonosorem idipsum referas qui cepit Tyrum, et post eum capta est similiter Babylon a Cyro. Ita Cyrillus.

Aliqui moderni Chronologi, ut ostendant excidium Babylonis fuisse prius excidio Tyri, quod hic innuere videtur Isaias, dum Tyriis idipsum in exemplum et speculum proponit, censent Babylonem captam esse tempore Judith, a Nabuchodonosor devincente Arphaxad. Hunc enim Nabuchodonosor ajunt fuisse filium Assarhaddon, quem ipsi cum Genebr. et aliis nonnullis volunt fuisse Sardanapalum, victum et occisum ab Arphaxad, id est, Arbace Medo et Beloso Babylonio, teste Diodoro l. 3. c. 7. ideoque Nabuchodonosor, ut patris Assarhaddon necem ulcisceretur regnumque avitum reciperet, expugnasse Babylonem cæso Beloso, et mox debellasse Arphaxad, ac deinde crescentibus ei animis cæteras omnes gentes (ideoque et Tyrum ac Tyrios) subjugasse, ut narratur Judith c. 1. et 2. Quod Bellarm. lib. 1. de Verbo Dei, Serarius Præfatione in Judith, et alii censent contigisse sub Manasse rege Juda: inde ergo arcessendos esse hos 70. annos desolationis Tyri. Prophetæ enim acie mentis elevata tempora semota combinant et de futuris loquuntur quasi de præteritis, ob eorum certitudinem. Quæ sententia nova quidem est, sed probabilibus nixa conjecturis. Favent Septuag. hic, vertunt enim: *Ecce terra Chaldæorum desolata est ab Assyriis.* Nabuchodonosor enim hic eam capiens, fuit filius Assarhaddon regis Assyriorum: sed de hoc alibi.

Pro *in captivitatem*, hebr. est לציים *letsiim*, quod Foror. vertit, *navibus*, scilicet *traduxerunt robustos ejus*, puta in captivitatem; Tigurin. vertit: *Qui vasta loca inhabitabant*: quod Vatabl. explicat, q. d. Assyrii construxerunt in Chaldæa urbes iis, qui prius in deserto sub tentoriis habitabant ציה *tsia* enim significat locum aridum, desertum, squalidum, hinc *tsiim* vocantur naves, quod in mari quasi siccum quid emineant, ait Forer. Unde aptius sic vertas: *In locis squalidis statuerunt robustos ejus*, quod Noster claro vertit: *In captivitatem traduxerunt robustos ejus.* Theodotion et alii veteres apud S. Hieron. retinent nomen Hebræum, vertuntque: *Fundavit eam siim*; additque S. Hieronym. *Citii interpretantur plaga consummata, Chaldæi quasi ubera, Assyrii arguentes; siim etymologiam nec nos potuimus invenire.* Sed Tropolog. explicans subdit: *Chaldæorum autem siim fundamenta jecerunt, quos intelligo dæmones pessimos, qui et propugnacula et turres superbissimas urbis Chaldææ contra scientiam Domini suscitarunt: sed omnis earum ædificatio in ruinas concidit; sequitur enim; Parieti ejus cecidit. Nisi enim Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Sæpe vidimus in sæculo quosdam de alio proposito transire ad aliud, v. g. ut qui militiam male experti sunt, transeant ad negotiationem: rursumque causidicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, ut mutent infelicitatem: et nihilominus dispensatione Dei hic, quos salvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria; ut per inopiam ac miserias cogantur non in se, sed in Creatore suo habere fiduciam.*

15. IN OBLIVIONE ERIS, O TYRE, SEPTUAGINTA ANNIS,] Septuaginta annos manebis vastata et desolata; deinde reædificaberis, uti factum esse patet 2. Esdræ 13. 16. et ex eo quod postea Alexander Magnus rursum Tyrum expugnarit. Per quem et quomodo Tyrus restaurata sit, nec sacra, nec profana narrat historia; nam diu post excidium Hierosolymæ excisam esse Tyrum ac proinde Tyrios cum Judæis non rediisse Babylone, sed diu post, ostendam Ezechiel cap. 29. vers. 17.

Dices, Ezech. 26. 14. dicitur Tyro: *Non ædificaberis ultra.* Respondet Leo a Castro id verum esse quia post 70. annos non eadem, sed alia alio loco ædificata est Tyrus; unde prior Palætyrus, id est, antiqua Tyrus, est dicta. Verum tam Tyrum quam Palætyrum ante Nabuchodonosorem sub Salmanasar exstitisse, docet Joseph. lib. 9. Antiq. 15.

Secundo, alii respondent: *Non ædificaberis ultra*, scilicet in tali et tanta gloria, qualem et quantam ante habuisti, ut scilicet imperes, quin subjicieris et parebis Chaldæis, Græcis, Romanis. Ita S. Hieron. in Ezech. 26. Emmanuel Sa et alii.

Tertio, et facillime, *ultro*, id est, ad longum tempus, scilicet 70. annis, non ædificaberis. Sic *ultra* capitur 1. Reg. 7. 13. 3. Reg. 10. 5. Joel. 2. 19.

SICUT DIES REGIS UNIUS,] quantum solet vivere homo, præsertim qui læta et liberaliter vivit, qualis est rex, id est, 70. annis; hæc est enim ætas et vitæ bo-

minis, Psalm. 89. 10. Alludit ad regem famosissimum David, qui vixit 70. annis.

Post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canticum meretricis.] q. d. Rursum post 70. annos Tyrus specie, ostentatione et proclamatione mercium suarum alliciet ad se mercatores, sicut meretrix cantu illecebroso allicit amasios.

Nota: Isaias mercaturam Tyri vocat meretricium: e contrario S. Joannes Apoc. 18. 3. meretricium, id est, idololatriam Babylonis, id est, Romæ in fine mundi paganæ futuræ, vocat mercaturam. Sic enim ait: *Et reges terræ cum illa fornicati sunt: et mercatores terræ de virtute* (id est, de copia: hanc enim significat Hebr. חיל *chel*, cui respondet Græcum δύναμις, et Latinum virtus vel potentia) *deliciarum ejus divites facti sunt.* Ubi Romam vocat primo, fornicatricem, sive meretricem; secundo, mercatricem, quæ suos mercatores ditat; tertio, cauponam, quæ suis deliciis et vino omnes inebriat. Ratio est, quia Hebræum זונה *zona* significat fœminam cauponam, quæ scilicet tam domum et esculenta, quam se aut suas prostituit, sive quæ mercimonia tractat, cauponatur, convivatur, lascivit; sive quæ meretur vel paratis obsoniis ut caupona, vel mercibus expositis ut mercatrix, vel corporis prostitutione ut scortum, quæ antonomastice dicitur meretrix; licet nomen commune sit omnibus prædictis; meretrix enim idem est quod quæstuaria, venditrix, mercatrix: sic et Græcum πόρνη et meretricem et venditricem significat: descendit enim a πέρνημι, id est, vendo. Sic ergo Babylon Apocal. 17. et 18. inducitur ut caupona, meretrix et mercatrix. Hac etiam de causa mercatura Tyri ab Isaia hic vocatur meretricium, scilicet ob Hebræum *zona*: quod generale et commune est, et ob communem utriusque analogiam: tam enim meretrix quam mercatrix meretur, suasque merces exponit et divendit. Rursum, quia non raro tunc, uti et jam subinde fit, eædem erant cauponæ, meretrices et mercatrices: unde et Jura præsumunt eam, quæ in diversorio, seu caupona servit, honestam non esse. Hinc et Plato lib. 4. de Legibus, docet civitates maritimas et mercatorias, qualis erat Tyrus, male esse moratas; quia ex opibus et coliuvie hominum in luxum et vitia abeunt. Sicut ergo Cicero l. 1. de Offic. ait: Hostis olim vocabatur peregrinus, vel hospes; sed peregrinorum et hospitum mores id effecerunt, ut jam hostis pro inimico sumatur: ita et in nomine cauponæ et meretricis accidisse videtur. Tyrus ergo vocatur *zona*, quia tota erat in lucrum intenta, et ut commune totius orbis emporium, sic et diversorium erat. Quare *orbis hospita, caupona seu tabernaria* dici potuit, cui hospites æque ac mercatores magnum quæstum afferunt. Ita Sanchez. Addit Leo Castrius, blandas illas mercatorum allectationes et laudes quibus merces suas commendant et extrudunt, posse vocari canticum meretricis. Et Forerius: *Vides*, ait, *mercaturam rei meretriciæ comparari: habent enim maximam inter se similitudinem concupiscentia carnis et divitiarum.* Et Isidorus Clarius: Ostentatio, inquit, opum et mercium vocatur carmen et cithara; negotiatio vero vocatur fornicatio.

16. Sume citharam] q. d. Uti meretrix citharas, cantus omnesque illecebras adhibet ad illiciendum juvenes: ita Tyrus omnia adhibebit lenocinia et invitamenta, ut merces et mercatores ad se suasque nundinas revocet.

17. Fornicabitur cum universis regnis.] Id est, commercia contrahet et negotiabitur cum omnibus gentibus, easque hospitio excipiet: hoc enim est Hebræum זנה *zna* et *zona*, de quo jam dixi.

18. Et erunt negotiationes ejus, et mercedes ejus sanctificatæ Domino.] Primo, Sanchez: *Sanctificatæ*, inquit, id est pollutæ et exsecrabiles Domino: sunt enim merces meretricis, de qua sancitur Deut. 23. 18. *Non offeres mercedem prostibuli, etc. quia abominatio est.* Unde sequitur, *Non condentur*, id est, non acceptabuntur hæ meretricis oblationes, ut condantur in templo. Sic *sanctificare* per antiphrasin, pro polluere sumitur Deut. 22. 9. et alibi.

Secundo, idem Sanchez proprie hæc accipit, putatque esse sermonem de Machabæis, a quibus superatos fuisse Tyrios, et prædam captam. Deoque dicatam tradit Joseph l. 12. Antiq. c. 12. et 1. Machab. 11. v. 59. dicitur Jonathas imperasse a finibus Tyri usque ad terminum Ægypti. Unde LXX. vertunt: *Erit negotiatio ejus et merces sancta Domino: non ipsis congregabitur, sed habitantibus coram Domino omnis negotiatio ejus, comedere et bibere, et impleri in symbolum, memoria coram Domino*, q. d. Id spectant Tyrii suis mercimoniis, ut habere possint quo vel scantur et inebrientur; sed Deus aliud cogitat, scilicet ut ipsis spoliatis, alii fruantur eorum opibus et deliciis.

Tertio, S. Hieron. putat post restaurationem Jerusalem et templi Tyrios iniisse fœdus cum Judæis, et ad templi sumptus sæpe dona misisse, idque colligitur ex 1. Par. 22. 4. et Zachar. 14. 16.

Quarto, et perfectissime, hæc facta sunt tempore Christi, inquit S. Hieronym. ad illum enim quasi liberatorem et consolatorem, a tristi clade de more avolat propheta, q. d. Tyrii convertentur a Christo et Christianis, tumque consecrabunt suas opes Domino, neque avare eas recondent, sed negotiatio, id est lucrum, ejus cedet templo Dei et ministris, ac pauperibus, *ut* inde *manducent in* (id est usque ad) *saturitatem, et vestiantur usque ad vetustatem*, id est vestibus bonis et firmis ad multos annos et usque ad vetustatem duraturis. Vatablus vertit: *Ad operimentum senum*, id est ut vestiantur veste honesta et decora, qualia decet senes et presbyteros. Hoc est quod prædixit Psaltes Psal. 44. *Filiæ Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur, etc.* Christus enim in finibus Tyri versatus est prædicando et miracula faciendo, ibique filiam Chananææ curavit Matth. 15. 21. et trecentis post Christum annis in Tyro valde floruit christianismus per sexcentos annos: inde a Saracenis occupata fuit Tyrus, ac rursum a Christianis, scilicet a Venetis ac Hierosolymitis, duce Guaremundo Patriarcha Hierosolymorum in bello sacro, anno Domini 1124. expugnata et recepta per 165. annos in fide claruit: donec anno 1289. a Saracenis et Ægyptiis capta, demum in Turcarum potestatem venit. Ita ex Guilielmo Tyrio, Adrichom. et aliis.

Dices: Hæc sunt lucra meretricis; ergo abominanda Deo.

Resp. Sunt lucra meretricis, id est, mercatricis, ut

dixi. Secundo, suos lucra meretricis, id est, quæ olim fuit meretrix, id est, idololatra: jam vero per Christum facta est casta, ut virgo, in fide et cultu Dei veri, de qua ait Apostolus: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*; unde ejus oblatio olim ingrata, nunc grata est Deo.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, Theodor. Eusebius, et ex eis Leo Castrius et Vatablus, putant hoc capite agi de vastitate invecta Judæis post et propter Christum crucifixum. Secundo, Cyrillus et Procop. putant hic recapitulari ea quæ dicta sunt de excidio Babylonis, Moab, Damasci, Ægypti, Idumææ, et Jerusalem. Tertio et genuine, S. Hieron. et pulchre S. Ambros. de Elia et jejunio c. 21. et alii passim censent, Isaiam hic post onera et excidia aliarum gentium, de quibus egit a cap. 13. hucusque per undecim capita, ac nominatim post onus Tyri, quæ erat quasi microcosmus, uti dixi c. præced. transire de more ad onus totius mundi ac diem judicii, ut sciamus per exempla variarum gentium hæc passurum esse totum orbem, quæ passa est Tyrus, Babylon, Jerusalem et alia regna, quarum excidium et conflagratio fuit typus et umbra tantum conflagrationis mundi, et ignis æterni: sic Christus ab excidio urbis Jerusalem transit ad excidium orbis Matth. 24. 29. Vide hic, quam apposite novum testamentum veteri, et Christus Isaiæ respondeat, quamque exacte Isaias Christo præluserit. Hoc ergo cap. pathetice illud ipsum describit Propheta, scilicet primo, horribilem ejus speciem. Secundo, v. 5. ejus causam: nimirum impietatem et scelera hominum, quibus terram conspurcabunt. Tertio, v. 13. paucos inde salvandos et beandos, eorumque exultationem prædicit. Quarto, v. 17. angustias et terrores illius excidii, ac denique v. 22. æterna gehennæ supplicia describit. Hoc ergo cap. usque ad cap. 28. est quarta sectio Isaiæ, qua prædicit onus totius orbis, gehennam reproborum ac diaboli, et gloriam Beatorum.

1 Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habi-
tatores ejus. 2. Et erit sicut populus, sic sacerdos: et sicut servus, sic dominus ejus: sicut
ancilla, sic domina ejus: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fœnerator, sic is qui mutuum
accipit: sicut qui repetit, sic qui debet. 3. Dissipatione dissipabitur terra, et direptione prædabitur:
Dominus enim locutus est verbum hoc. 4 Luxit, et defluxit terra, et infirmata est: defluxit orbis,
infirmata est altitudo populi terræ. 5. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi
sunt leges, mutaverunt jus, dissipaverunt fœdus sempiternum. 6. Propter hoc maledictio vorabit
terram, et peccabunt habitatores ejus: ideoque insanient cultores ejus, et relinquentur homines pauci.
7. Luxit vindemia, infirmata est vitis: ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. 8. Cessavit gau-
dium tympanorum, quievit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. 9. Cum cantico non bibent
vinum: amara erit potio bibentibus illam. 10. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus
nullo introeunte. 11. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia: translatum est
gaudium terræ. 12. Relicta est in urbe solitudo, et calamitas opprimet portas. 13. Quia hæc erunt
in medio terræ, in medio populorum: quomodo si paucæ olivæ, quæ remanserunt, excutiantur ex
olea; et racemi, cum fuerit finita vindemia. 14. Hi levabunt vocem suam, atque laudabunt: cum
glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari. 15. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum;
in insulis maris nomen Domini Dei Israel. 16. A finibus terræ laudes audivimus, gloriam justi. Et

dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi, væ mihi: prævaricantes prævaricati sunt, et prævaricatione transgressorum prævaricati sunt. 17. Formido, et fovea, et laqueus super te, qui habitator es terræ. 18. Et erit: Qui fugerit a voce formidinis, cadet in foveam: et qui se explicaverit de fovea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. 19. Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commovebitur terra, 20. agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis: et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet ut resurgat. 21. Et Erit: In die illa visitabit Dominus super militiam cœli in excelso; et super reges terræ, qui sunt super terram. 22. Et congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum, et claudentur ibi in carcere: et post multos dies visitabuntur. 23. Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

1. Ecce Dominus dissipabit. Hebr. בוקק *bokec*, id est, inanem et vacuam reddet, terram (unde Ambros. loco citato: *Faciet*, inquit, *terram quasi stadium vacuum athletis quiescentibus*) et nudabit eam,] tum hominibus, tum animalibus, tum aliis suis ornamentis.

Et affliget faciem ejus.] Exuret superficiem terræ igne conflagrationis, 2. Petri 3. 10.

Et disperget habitatores ejus.] Sicuti in urbis excidio incolæ dispergi solent dum conantur fugere, sed sæpe non effugiunt; nam in mortem, aut captivitatem incidunt: ita in fine mundi, plagas prævias excidio multi evadent, ipsum vero ignem et excidium nemo effugiet.

2. Et erit sicut populus, sic sacerdos.] Eadem communi orbis clade involventur omnes, tam sacerdotes quam laici, tam nobiles quam plebei, tam servi quam domini, tam creditores quam debitores: nullum tum erit gradus ac dignitatis discrimen, nulla patrocinabitur insula, opes, aut sceptrum: hæc enim respiciunt homines, non Deus.

Moral. S. Bern. in declamat. hæc pathetice adaptat sacerdotibus, qui vitam laicorum agunt.

3. Dissipatione prædabitur.] Geminatio hæc habet auxesim, q. d. Omnino diripietur et vastabitur terra ab igne jam dicto.

4. Luxit, et defluxit terra.] Hebr. est paronomasia: אבלה נבלה *habela nabela* quam interpres apte imitatus est vertens, *luxit et defluxit*, id est, lugebit et deficiet, silva corruet terra, id est, terræ, domus, arces, oppida, item columnæ, pyramides, mausolea, quin et arbores ac sylvæ.

Infirmata est altitudo, id est, fortitudo vel excellentia, puta principes et nobiles, populi terræ.

5. Terra infecta est], peccatis (unde Chald. et Septuag. vertunt. *peccavit*) æque ac fuco et hypocrisi; hoc enim est Hebr. חנפה *chanepha*: hoc est quod orat Ecclesia: *Sunt multa fucis illita, quæ luce purgentur tua.* Vere enim in hac vita homines pleni sunt fucis, multi personati sunt, multi externam et simulatam habent sanctimoniam, castitatem, amicitiam; intus pleni sunt superbia, ira, libidine, odio, invidia, atque agnntur suis passionibus et cupiditatibus: hos fucos in judicio aperiet, totique mundo ostendet Deus, imo igne comburet.

Dissipaverunt fœdus sempiternum.] *Fœdus* vocat Dei *leges* et *jus*: leges enim Dei sunt conditio fœderis cum hominibus initi: vocatur *sempiternum*, quia lex Dei, præsertim naturalis æterna est, et in æternum duratura, q. d. Deus exscindet orbem, quia homines ejus incolæ violarunt fœdus, puta leges et jura Dei.

Alii hæc tria distinguunt. Primo, Forerius per *leges* accipit præcepta judicialia, per *jus* cæremonialia, per *fœdus* decalogum. Verum priora duo non omnes homines, sed solos Judæos obligabant. Secundo, S. Thomas per *leges*, accipit jus scriptum, per *jus* consuetudines, per *fœdus* pacta. Tertio, Hugo per *jus* legem naturalem, per *leges* positivas, per *fœdus* amicitiam accipit.

6. Propter hoc maledictio vorabit terram.] Pro *Maledictio* hebr. est אלה *alo*: quod primo, cum Chald. et Vatablo verti potest, *perjurium*, q. d. Perjurium, quo homines violarunt fœdus et leges Dei, quas se servaturos juraverant, id est sancte promiserant, erit causa et culpa, cur hæc clades devoret orbem: sic juramentum capitur pro promissione Psalm. 118. 106. *Juravi, et statui* (id est, firmiter statui, perinde ac si jurassem) *custodire judicia justitiæ tuæ*. Est catachresis.

Secundo et melius, *alo* verti potest exsecratio, maledictio, id est extrema calamitas tantis sceleribus debita, vorabit terram, id est, omnes terræ delicias, opes et sordes, quas luxus et peccata hominum in eam invexerunt.

Et peccabunt habitatores ejus.] *Et* est causale, significans *quia*; unde Septuag. vertunt, *quia peccaverunt homines*.

Ideoque insanient cultores ejus,] q. d. Quia insanierunt homines in peccatis, quasi furentes libidine et cupidinibus, adeo ut videntes et sentientes pestem, famem, aliasque Dei et septem Angelorum plagas horribiles, quæ describuntur Apocal. cap. 8. et quasi nolint tamen pœnitere, ut dicitur Apocal. 9. 20. ideo pariter insanient dolore et horrore tantæ cladis: ita enim præcellentur, ita cruciabuntur, ut in furorem et rabiem agi videantur, juxta illud quod minatus est Deus Deuter. 28. 28. *Percutiat te Dominus amentia et cæcitate et furore mentis*: hoc est quod ait Christus Lucæ 21. 26. *Arescentibus hominibus præ timore, et exspectatione, quæ supervenient universo orbi.*

Et relinquentur homines pauci,] q. d. Ab hac trepidatione atque insania dolorum eximentur pauci qui scilicet vivent non ut bruta, sed ut homines creati ad Dei imaginem, quique proinde hanc cladem videntes eam non sentient: anhelabunt enim ad meliorem vitam per et post mortem in cœlo ineundam: hoc est

quod ait Christus Lucæ 21. 28. *Levate capita vestra: quoniam appropinquat redemptio vestra.* Ita S. Hier. et Haymo. innuitur hic paucus sanctorum et salvandorum numerus fore in fine mundi.

7. Luxit vindemia, infirmata est vitis.] *Luxit*, id est, lugere fecit, *infirmata est*, id est, infirmari fecit vitis eos qui se vino et gulæ dederunt; quia deducet eos ad horribile Dei judicium, et ad æterna gehennæ tormenta. Secundo et genuine, sicut metaphorice dicuntur ridere prata et vineæ, cum fronde et fructu luxuriant: ita ex adverso dicuntur lugere et infirmari, cum præ ariditate squalent, nec uvas proferunt et vinum, quo deliciari et exsultare solent homines voluptuarii. Deus ergo in fine mundi vinetis et agris sterilitatem inducet tum per ignem conflagrationis, tum per plagas prævias.

9. Cum cantico non bibent vinum.] Conviviis et vino solere tam Judæos et Gentiles quam Christianos adhibere cantiones et musicam, ostendi Ephes. 5. 19.

10. Attrita est civitas vanitatis.] Primo, S. Hieron. S. Thom. et Haymo, civitas vanitatis, inquiunt, est Babylon, id est Roma, quæ in fine mundi tota vanitati, luxui et ambitioni dedita scelestissima erit ideoque vastabitur cum suis filiabus, id est aliis urbibus ei subjectis, Apoc. 18. v. 2. Audi et B. Petrum Damiani epist. 9. ad Nicolaum II. Rom. Pont. qua ab eo petit licentiam, ut abdicato episcopatu Ostiensi et cardinalatu, liceat sibi ad quietem et silentium monasterii redire: *Cur*, inquit, *ego non deseram pro cavendis tot animæ vulneribus Romam? Quamquam et ipsi corpori non sit prorsus innoxia, utpote ferax febrium, nec vagorum. Unde et Tetrastichon hoc olim protulisse me memini:*

Roma vorax hominum, domat ardua colla virorum:
Roma ferax febrium, necis est uberrima frugum,
Romanæ febres stabili sunt jure fideles:
Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.

Secundo, Sanchez, urbs, sit, vanitatis, id est, lucro et vanitati dedita, fuit Tyrus, de qua cap. præced. Porro Tyrus, luxus et vanitatis totius mundi fuit typus et imago, q. d. Totus mundus instar Tyri civitatis vanissimæ atteretur, et igne comburetur, fietque ipsissima vanitas, at vacuitas tam civium quam rerum omnium.

Tertio, idem Sanchez, civitas, inquit, id est, civitates omnes mundi, quæ videbantur esse munitissimæ et futuræ æternæ, in fine mundi atterentur et excindentur, tumque apparebit quod fuerint civitates vanitatis, omnesque earum opes, arces, munitiones, etc. fuisse meram vanitatem. Ita Solon legislator Atheniensium teste Beroaldo lib. de terræmotu, dicere solebat, *civitates non esse aliud, quam habitaculo miserorum, imo miseriarum et infortuniorum*, in quibus abscondercutur infinitæ ærumnæ, dolores, fastidia, gemitus et planctus.

Quarto, plane et genuine, civitas vanitatis est ipse mundus, in quo ut ait Ecclesiastes c. 1. 2. est *vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* Nihil enim in eo est stabile, nihil solidum, sed omnia fugacia sunt, fluunt et pertranseunt. Unde Arabicus vertit, *direpta est creatura*, vel terra. Vide S. Aug. l. de Civit. Dei initio, ubi duas constituit civitates invicem oppositas, unam Dei, alteram diaboli; unam veritatis, alteram vanitatis.

Nota; Sicut Deus et cœlum, in quo est vita æterna, est veritas, et civitas veritatis: ita terra et omnia quæ in ea sunt, sunt vanitas. Porro sicut veritas multiplex est, ita et vanitas. Primo, veritas est veracitas: ita vanitas est fallacia et falsitas. Verax est Deus, veraces Angeli et Beati, vera bona quæ in cœlis sunt: vani et fallaces sunt homines, falsa bona quæ in terris sunt. Sic dicitur Exodi 20. 7. *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum*, id est ad mendacium. Unde alii vertunt, *non pejerabis.* Sic Sinon Æneid. 2.

Nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

Vere Philosophus mundum definivit dicens: *Quid est mundus? Est schola vanitatis, forum impostorum, scrinium dolorum.* Vis illustre exemplum? Q. Cæcilius L. Luculli studio et liberalitate amplam dignitatem et patrimonium consecutus, cum præ se semper tulisset unum illum sibi fore hæredem, moriens etiam annulos ei suos tradidisset, Pomponium Atticum testamento adoptavit, omniumque bonorum reliquit hæredem: sed fallacis et insidiosi cadaver populus Rom. cervicibus reste circumdatum per viam traxit. Itaque nefarius homo filium quidem et hæredem habuit quem voluit: funus autem et exsequias quales meruit, inquit Valer. Max. lib. 7. cap. 8. et Cornel. Nepos in Attici Vita.

Secundo, veritas est in Deo, cœlis et Beatis, quia habent esse plenum et solidum: vanitas est in terra ejusque bonis, quia essentiam habent tenuem et umbraticam. Deliciæ tantum titillant gulam ad momentum, non penetrant, non satiant. Honor non est res solida, sed tantum æstimatio et opinio hominum: aurum et argentum quid sunt, nisi terra rubra et alba? uniones quid sunt, nisi excrementa concharum? nobilitas unde, nisi ex factis alienis avorum et proavorum. Quid est terra tota, nisi centrum et punctum respectu cœli? Audi Nazianz. in carmine de vitæ itineribus: *Pulchritudo, sit, brevis; gratia fulgetro similis; juventus nihil est aliud quam temporis fervor; canities, tristis vitæ occasus; gloria, aer; nobilitas, vetus sanguis; robur cum apris commune; satietas, petulans; matrimonium, vinculum; liberorum copia, curæ necessariæ mater; orbitas, morbus; forum, vitiorum schola; artes, objectorum hominum angustus et alienus panis; omnia denique humano motus sunt, risus sunt, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, noris vestigium, aura.*

Caninius Rebilius unico tantum die fuit Romæ Consul; quo enim die consulatum init, eodem et depositus est: ut postea quæsitum fuerit, quibus Consulibus Consul fuerit. Quare lusit in eum Cicero lib. 7. epist. 30. *Vigilantem*, inquit, *habemus consulem, qui in toto consulatu somnum non vidit.*

Tertio, in Deo et vita æterna est veritas, id est constantia; hoc enim est Hebr. *emuna*, et *omen*; in terris est vanitas, id est mutabilitas, et rerum omnium constans inconstantia.

Sesostris, Ægyptiorum rex, illustris admodum et felix, plurimas et maximas sibi subjecit nationes. Atque ex eo successu in protervam arrogantiam sublatus, currum sibi aureum, pellucidis pretiosisque lapillis interstinctum, faciendum curavit. In quo consi-

dens, quatuor ex devictis regibus currui, qui eum traherent, jugo illis imposito, junxit. Hoc vero, cum sæpius fieret, et celebri quodam fastoque die ex quatuor istis regibus unus, oculis conversis, continuo retrospiceret, et rotæ volubilitatem intueretur, Sesostrisque eum, cujus rei gratiam tam frequenter oculos in rotam conjiceret, percunctaretur; respondisse is fertur: *Cum stupore admiror rotam, cum eam instabili modo ferri, atque aliter volvi, et nunc quidem sublimia demittentem, rursus autem demissa sublimantem conspicio.* Sesostris porro ubi dictum id intellexit, statuit, ne illi posthac currum traherent. Quam rei gestæ historiam cum Theodorus Mauricii Imperatoris legatus Chagano Persarum regi olim narrasset, Barbari fastum sic contudit, ut vicissitudinis rerum humanarum memor, cum populo Romano pacem fecerit. Ita Nicephorus l. 18. Eccles. historiæ c. 39. Audi Boetium de Consolatione:

Rara si constat sua forma mundo,
Si tantas variat vices,
Crede fortunis hominum caducis,
Bonis crede fugacibus.
Constat æterna positumque lege est,
Ut constet genitum nihil.

Quarto, in Deo et cœlis est veritas, id est æternitas; in terris omnia sunt varia, id est caduca et momentanea. Ubi jam Ninive illa inclyta? ubi Tyrus? ubi Babylon? ubi Roma orbis domina? nimirum *Romæ Roma sepulto jacet.* Miratus sum Romæ me nullum invenire vestigium palatii Cæsaris, Augusti, Tiberii, nullam domum, nullum monumentum Scipionum, Fabiorum, Camillorum, imo nullam ex hisce aliisque Gentilium familiis ne nomine tenus quidem superesse. Periit omnis eorum memoria. *Nunc Roma Romam quærimus in media.* Verum in memoria æterna erit justus: hinc Romæ exstant gloriosa sepulcra sanctorum Petri et Pauli in Vaticano, domus sanctæ Cæciliæ, sanctæ Agnetis, martyrum sancti Laurentii, sancti Sebastiani, sanctæ Susannæ, ecclesiæ Sanctorum plurimæ et antiquissimæ. Porro id non tantum olim priscis familiis accidit, sed et in dies novis præsentibusque Romæ contingit. Vulgare est proverbium: *Nihil tam mutabile quam aura et aula Romana.* Hoc oculis cernimus, hoc manibus palpamus. De aura Galenus medicorum princeps testis est, dum asserit sæpe se quotidie Romæ quatuor anni tempestates sensisse, scilicet mane auram vernam, meridie æstivam, vespari autumnalem, noctu hiemalem. Hinc Roma habenti caput est reheuma et catarrhus. Qualis est aura, talis est aula. Ergo Roma est rota fortunæ, in qua nunc hi, nunc illi, vicissim ascendunt et descendunt. Jam quod in capite fit (nam *Roma caput mundi*) hoc et in reliquis corporis hujus politici membris, puta totius mundi provinciis et urbibus, usuvenire non est dubitandum. Annon ergo orbis hic totus est *civitas vanitatis*? Annon est globus et sphæra volubilis in qua alia oriuntur, alia occidunt, volvuntur omnia; summi descendunt, imi ascendunt, et ascendunt mox descensuri? Porro omnis hæc mundi vanitas maxime apparebit in ejus fine, et in die judicii, quo omniaque in eo sunt igne conflagrabunt. Quocirca sanctus Macarius cum socio Nilum transiturus, totus pannosus et squalidus, cum a Tribuno regionis audiret: *Beati vos qui mundum illudistis*; respondit: *Nos mundum illudimus, sed vos mundus illudit.* Testis est Palladius in Lausiac. c. 20.

Quinto, in Deo Deique fruitione est veritas, id est, plenitudo entis, et possessio bonorum omnium. Ipsius enim nomen est: *Ego sum qui sum*, Exodi 3. 14. Vide ibi dicta. Ac proinde terræ, hominum, et creatorum omnium nomen est: *Non sum*, ut interrogati cum sancto Joanne Baptista: *Tu quis es*, cum eo respondere debeant: *Ego non sum*; hæc est vanitas. Sanctus Tiburtius Martyr a Valeriano fratre, ejusque conjuge sancta Cæcilia, ad Christum conversus, cum ab Almachio Præfecto insaniæ argueretur, respondit: *Utinam dignetur nos referre in numerum servorum suorum, qui respuerunt id quod videtur esse et non est, et invenerunt illud quod videtur non esse et est!* Ecquid, infert Almachius, videtur esse quod non est? *Omnia, ait, illa quæ in mundo sunt, quæ et cultores suos ad æternum exitium per brevis temporis lætitiam ducunt.* Quid vero, ait, est quod non videtur: *Vita justis*, respondit, *et supplicium injustis.* Ita habet Vita sanctæ Cæciliæ.

Quocirca prudenter B. Thomas Morus carceri iniquo inclusus ab Henrico VIII. Angliæ rege, ita eos qui ad se consolandum venerant, alloquebatur: *Mundus hic carcer est, ex quo omnes ad causam dicendam suis singuli diebus evocantur. Quod autem meus carcer aliorum principum carcere sit minor, beneficii loco habeo; cum a malis pluribus minimum sit eligendum.* Ita Sanderus l. 1. de Schismate Anglicano, et Stapletonus in Vita Mori.

S. Elisabeth Hungeriæ regis filia audierat a Sophia parente maritum esse defunctum, et vix perculsa, dixit: *Si mortem frater meus obiit, et mihi quoque posthac mundo, ejusque vanitatibus defuncta, moriatur mundus ipse.* Ita habet ejus Vita. Sapienter Poeta:

Esse, fuisse, fore, tria florida sunt sine flore
Nam simul omne perit quod fuit, est et erit.
Quod fuit, est et erit, perit articulo brevis horæ:
Ergo quid prodest esse, fuisse, fore?

Expergiscimini ergo, o filii Adæ, ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? Cœlum conscendite, hac terræ punctum despicite. O æterna veritas, funda cor nostrum in te, ut nulla nos moveat vanitas!

11. Clamor erit super vino in plateis.] *Super vino*, id est super vini penuria. Ita sanctus Thomas, Lyranus et Vatablus. Patet ex dictis v. 7.

13. In medio terræ,] in ipsa terra, in tota terra; sic enim alibi sæpe capitur *medium* non geometrice, sed vulgariter: Ita enim vulgo dicimus: In medio mari, id est in ipso vasto mari; secundo, *in media terræ*, id est in Jerusalem, inquit Sanchez; hæc enim est in medio terræ promissionis; vel in medio terræ tunc habitatæ. Nam juxta Jerusalem, scilicet in valle Josaphat, quam urbem a monte Olivarum dividit, fiet judicium universale, ut dicitur Joel. 3. v. 2. Tertio, sanctus Thomas, Forerius et Vatablus hæc connectunt cum sequentibus. Unde Vatablus ita vertit: *Quoniam sic erit in medio terræ, in medio populorum, ac si quis oleas residuas decutiat, aut faciat consummata vindemia racemationem.*

Quomodo si paucæ olivæ,] q. d. In fine mundi, præ-

sertim tempore Antichristi, tam pauci erunt fideles constantes in fide, quam paucæ olivæ remanent in olea post ejus excussionem, et quam pauci racemi remanent in vinea post vindemiam. Hi, Antichristo dejecto, cum Christus gloriosus venerit ad judicandum, laudabunt Deum, eique exsultantes quasi adhinnient de mari hujus mundi, cum videbunt se jam illud, ejusque jactationes, procellas et pericula evasisse, atque ad portum salutis appulisse. Ita sanctus Hieronymus. Amant hoc mare voluptuarii, in eoque quasi pisces mergunt se, et tandem submerguntur; Sancti vero hoc mare horrent, et ad portum eluctantur et anhelant.

15. Propterea hoc in doctrinis glorificate Dominum.] Pro *in doctrinis*, Septuaginta, Vatablus et Pagninus vertunt, *in vallibus*; alii, *in speluncis*, q. d. Qui habitatis in vallibus et in insulis maris, glorificate Deum: quo moraliter significat eos qui hic depressi sunt, et humiliant se, exaltandos esse, et in sua exaltatione exsultaturos.

Secundo, sanctus Hieronymus sic explicat: *Propterea qui nunc in S. Scripturis eruditi estis, et scitis vobis tantum gaudium, tantaque præmio reservari in doctrinis*, id est ob doctrinam hanc a Deo acceptam, *glorificate Deum.*

Tertio, optime et plenissime sanctus Thomas, Lyranus et Sanchez: Monentur hic, inquiunt, viri Apostolici ut glorificent Deum percurrendo orbem, docendoque omnes gentes (etiam Indos in antris et speluncis habitantes) mysteria fidei, ac præsertim extrema bonorum gaudia et malorum supplicia, quæ hic a Deo per Isaiam audierunt et didicerunt. Apostoli enim et præcones Dei debent esse satores æternitatis, et novissimorum spe ac terrore homines impellere ad cœlestem vitam, instar Christi et sancti Joannis Baptistæ, quorum conciones fuerunt de ventura ira, de ventilabro judicii et examinis divini, de igne inextinguibili, de regno cœlorum, ut patet Matthæi 3.

Pro *in doctrinis*, hebr. est באורים *beurim*, id est, *in lumine vel in igne*, q. d. Igne zeli vestri, et lumine prædicationis vestræ illuminate totum orbem.

16. A finibus terræ laudes audivimus.] Exsultat Propheta, videturque sibi Indorum, Sinarum et extremorum orbis populorum per Apostolos conversorum, voces audire laudantium Christum Dominum. Unde Septuag. pro *laudes* vertunt *miracula*, scilicet facta in India et aliis gentibus, quibus ipsæ conversæ sunt. Rursum, ingentia miracula fuerunt et sunt, tot tamque barbararum gentium conversiones, et mutationes morum.

Gloriam justi.] Explicat quænam sint hæ *laudes*; dicitque eas esse quibus celebratur gloria justi, puta Christi redemptoris et justificatoris. Unde Vatablus hæc technice accipit, quasi harum laudum canticum sit hoc: *Gloria sit ipsi justo*, q. d. Glorificetur Christus justus noster.

Secretum meum mihi.] Primo, Vatablus et Pagninus vertunt: *Macies mihi est*; alii: *Tabes mihi est*, q. d. Macresco et contabesco ex intimo dolore dum video extrema mala peccatori imminere, et tamen totum orbem in peccata proruere. Ita contigit Davidi, cum diceret Psal. 118. *Vidi prævaricantes, et tabescebam.*

Secundo, hebr. רזי *razi* ex idiotismo et significatione Chaldaica significat *secretum meum mihi*, q. d. Cum in fine mundi tantam electorum in fide et sanctitate perseverantium gloriam, eos tamen fore tam paucos, atque ex adverso tanta damnandorum tormenta, eos tamen esse tam multos prospicio, ut ea et illos eloqui non possim, nec si eloquerer audientes crederent: hac de causa illa secreto mecum rumino et meditor. Unde Chaldæus vertit: *Secretum præmium justorum monstratum est mihi, secreta vindicta impiorum revelata est mihi: væ iis qui vim faciunt, quia vim patientur; et direptoribus, quia ecce diripientur*; et sanctus Hieronym. *Non possum*, ait, *cuncta narrare quæ cerno, hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur: væ mihi, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos.* Ita et Hebræi. Hic sensus est genuinus.

Tertio, S. Augustinus in Psalm. 7. et ex eo Leo Castrius, hoc secretum accipiunt mysterium vocationis Gentium et reprobationis Judæorum, cujus altitudinem et silentium non tam expositione quam admiratione commendat Apostolus, Rom. 11. cum ait: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, etc.*

Unde Theodotion, teste S. Hieron. vertit: *Mysterium meum mihi*. Addunt aliqui, *et meis.*

Tropologice S. Bernardus serm. 23. in Cant. hæc adaptat sponsæ quæ in secreto conscientiæ sponsum quærit et invenit: *Thomas*, ait, *in latere, Joannes in pectore, Petrus in sinu Patris, Paulus in tertio cœlo, secreti hujus gratiam sunt assecuti. Thomas in solido fidei, Joannes in lato charitatis, Paulus in intimo sapientiæ, Petrus in luce veritatis, Magdalena in tuta humilitatis.*

Væ mihi.] Heu mihi, quia in fine mundi inundabit omnis prævaricatio, omne scelus; et ego eloqui non valeo horrenda supplicia eis a Deo decreta: hinc intime crucior.

17. Formido, et fovea, et laqueus.] Hæc symbola sunt, significantque extrema mala peccatoribus in fine mundi imminentia, et extremas eorum angustias. Alludit ad venationes in quibus avibus et feris proponitur *formida*, ut eam fugientes in foveam, et ex fovea emergere volentes in laqueum sibi tensum incidant; *formido* enim hic est μορμολύκειον sive terriculamentum, quod avibus et feris objicitur, ut in adversam partem impellantur, et in casses paratos agantur. Sic Horatius de simulacro Priapi ait:

Deus inde ego furum, aviumque
Maxima formido.

Et Baruch c. 6. v. 69. *Sicut*, inquit, *in cucumerario formido* (id est terriculamentum, v. g. puer stramineus) *nihil custodit.*

Quocirca recte notat Sanchez *formidinem* hic vocari lineam, vel funem versicoloribus pennis intextum, qui certo loco a venatoribus positus terrebat cervos pennarum agitatione, ut pavidi in adversam partem fugerent, ibique in venabula, vel foveas et retia sibi parata inciderent; hoc est enim quod ait Seneca l. 2. de Ira c. 2. *Cum maximos ferarum greges linea pennis distincta conterreat, et in insidias agat, ab ipso effectu dicta est formido*; et S. Augustinus l. 1. de Nuptiis et concup. *Et cum caventur infamiam falsam, veram incurrunt, instar ferarum quæ circumdantur pennis, ut cogantur in retia*; et Arianus l. 2. de Vita Epicteti c. 1. ait idem nobis evenire quod cer-

vis, qui, cum pennas fugiunt, convertunt se recipiunt se in retia, permutatis his quæ timenda erant, et fasti animo toleranda. Utitur et Seneca lib. 2. de Clementia, ut doceat sic plerumque homines, dum non fortiter se opponunt minoribus, sed terga vertunt, in deteriora vitia atque incommoda majora incidere. Ita Delrio Adagio 742. Sensus est, q. d. Sicut cervi et feræ omnimode obsidentur et arctantur ut capiantur: ita in extrema illa mundi clade Deus tot parabit fossas et laqueos, ut impii evadere non possint, sed si unum evadant, in alium incidant. In Hebræo pulchre est paronomasia: nam pro *formidine, fovea et laqueo* est פחד ופחת ופח *pachad vapachath vapach*. Unde Græcum παγίς.

18. Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt.] Strabo lib. 5. c. 17. *Cataractes*, inquit, *est ad medium fere flumen petrosum quoddam supercilium, in superiori parte planum, ut fluxum recipere possit; desinens vero in præcipitio, ex quo aqua præcipitatur*. Sic in molendinis et fluminibus retinacula aquarum, quibus solutis aqua in præceps cum impetu et fragore ruit, vocantur græce cataractæ. Alludit ad diluvium Noe, in quo *rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, et cataractæ cœli apertæ sunt*, Genesis 7. q. d. Ea copia et fremitu inundabunt plagæ in orbe terrarum sub finem mundi, qua tempore Noe aquæ inundaverunt, et quasi solutis cœli cataractis proruerunt in terram; Deus enim tunc iræ et vindictæ suæ laxabit habenas, ut pluant plagas, quas nunc clementia sua et Sanctorum precibus quasi cataractis conclusas inhibet et continet, juxta illud Psal. 10. v. 7. *Pluet super peccatores laqueos: ignis, et sulphur, et spiritus procellarum, pars calicis eorum*.

Septuag. pro *cataractis*, vertunt, *fenestras*, q. d. Apertis quasi cœli fenestris Deus aspexit orbis peccata, ut ea vindicaret, quæ prius, quia non puniebat, videbatur velut clausis cœli fenestris non videre, sed ignorare, inquit sanctus Hieronymus. Aspexit, inquam, et iratus misit ignem aliasque plagas per Angelos, Apocal. 7. et 9. quibus terram ita percussit ut hominibus terrenis pavore et angore quasi ebriis, illa verti et tremere videatur. Vide can. 33. Forte etiam, et verius, tunc tota terra tremet, et e centro convelletur, uti id ipsum in terræmotu, qui fuit in passione Christi, contigisse docet Didymus, ut dixi Job 9. 6. Tunc enim erit summa rerum omnium perturbatio, tumque Deus extremam iram et horrorem infliget improbis; hocque significant sequentia cum ait: *Confractione confringetur terra, contritione conteretur, etc. agitatione agitabitur terra sicut ebrius*.

20. Et auferetur quasi tabernaculum unius noctis.] q. d. Sicut proficiscentes per avia vel deserta loca, tabernacula quæ secum deferunt, noctu figunt, ut in iis pernoctent; mane ea auferunt: ita et terra auferetur, non quoad substantias, sed quoad incolas, et quoad speciem et figuram, et, ut ait S. Hieronymus, non terra, sed omnia terrena, puta omnis terrena mansio, conversatio, omnes terreni homines, et pristina vita, moresque et actus transibunt.

21. Visitabit Dominus super militiam cœli in excelso.] Primo, *militia cœli* in Scriptura significet solem, lunam et stellas, quæ agmine composito et ordine pulchro, quasi instructa acie incedunt, ac Deo quasi milites deserviunt. Ita accepit S. Hieronymus hic: *Has*, ait, *stellas quasi ægrotantes Deus visitabit, et ferro ac cauteriis inuret, ut fiet cœlum novum et terra nova: stellæ* enim, ut ait Job c. 25. 5. *non sunt mundæ in conspectu ejus*, maxime, cum jam idololatriæ, aliisque sceleribus, cultæ aut pollutæ sunt; has ergo stellas Deus visitabit, id est obscurabit, imo cœlo deturbabit, Matth. 24. 29.

Forte etiam S. Hieronymus loquitur ex sententia Origenis, uti solet, qui putabat stellas esse animatas, animasque omnes simul esse creatas ante corpus, et ob peccata quæ tum admiserunt, quosdam astris alligatos esse, quasdam in corpora humana detrusas, et quotidie detrudi: qui exploratus est error.

Secundo et genuine, hic *militia cœli* vocatur exercitus Angelorum, id est dæmonum, qui olim cœlo dejecti, jam in aere hoc versantur, et homines divexant, ac in fine mundi a Deo visitabuntur, id est punientur et condemnabuntur; licet enim etiam nunc damnati sint, tamen tunc publica sententia coram toto orbe damnabuntur, atque omni libertate, qua in aere hoc versantur, ac dominio, quod in peccatores hic usurpant, spoliabuntur, atque in carcerem gehennæ, in æternum concludendi et comburendi relegabuntur; quæ ingens eis erit pœna. Hac de causa Scriptura ita loquitur, quasi tum primum damnandi sint dæmones, scilicet eo sensu quem jam dixi.

Tertio, Forerius, *milites cœli*, ait, sunt ministri templi, id est, sacerdotes, quia, sicut Angeli in cœlo, ita ipsi in templo Deo semper assistunt et ministrant; quique quasi cœlum terræ, et quasi Angeli hominibus, laicis dignitate præstant, pariterque sanctitate præstare debent: quod si non faciant, graviter præ laicis a Deo visitabuntur et cruciabuntur. Nam ingredi in militiam phrasi Script. significat fungi ministerio Ecclesiastico, ut dixi Num. 4. v. 3. et 30. Sed hoc licet Forerio videatur maxime litteralo, mihi tamen videtur hoc loco mysticum.

Et super reges.] Reges non eximet a judicio et ira Dei potentia aut majestas: *Quia potentes potenter tormenta patientur*.

22. Et congregabuntur,] q. d. Reges æque ac dæmones, cum aliis impiis et plebeis colligati quasi in fasciculos, projicientur in ignem gehennæ, sicut in ignem projicimus fascem lignorum majorum et minorum. Haymo putet fasciculos hosce faciendos varios, juxta varia scelere: *Congregabuntur*, inquit, *congregatione unius fascis, ut qui pares sunt in culpis, damnentur pariter et in pœnis; avari cum avaris, luxuriosi cum luxuriosis*. Vide S. Gregorium l. 9. Moral. c. 39.

Et post multos dies visitabuntur.] Origenes sic exponit: Damnati claudentur quidem carcere gehennæ; sed non erit perpetuus carcer, quia, cum ibi fuerint per multos dies, id est per centum annorum curriculum a Deo definitum, visitabuntur ut liberentur. Ita voluit Satan per eum tollere fidem et memoriam æternitatis pœnarum, quæ maxime cohibet homines a peccato. Unde S. Gregor. 34. Moral. 16. explicans illud Job 41. *Æstimabit abyssum quasi senescentem*, id est, inquit, *æstimari faciet ab hominibus*. Verum hic est error; nam ignis ille in Scriptura vocatur æternus et inextinguibilis. Vide sanctum Augustinum lib. 21. de Civitate 23. et cap. 13. initio libri.

Secundo, Haymo, post multos, inquit, dies, id est annos, visitabuntur, ut scilicet resurgant, et in corpore ac anima crucientur.

Tertio, Lyranus vertit: *A multis diebus visitabuntur*, sicque explicat, q. d. In judicio et gehenna peccata a multis diebus et olim admissa punientur.

Quarto, et genuine, *post multos dies*, id est post multa sæcula visitabuntur, id est punientur, q. d. Quamvis multis diebus et annis sint in gehenna, tamen numquam pœnæ eorum finientur; sed post quantoslibet dies et annos erit jugis inchoatio pœnarum; τὸ enim *visitabuntur*, significat actum continuatum et perpetuatum. Significatur ergo hic æternitas pœnarum. Ita S. Hieron. Adamus et Suarez loco mox citando. Unde Septuaginta vertunt: *Per multas generationes visitatio erit eorum*, et ita verti potest ex Hebræo. Sic ex adverso salus æterna justorum significatur, cum dicitur c. 25. 9. *Ecce Deus noster iste, etc. et salvabit nos.*

Quinto noster Turrianus, libro de Eucharistia c. 31. et Alcazar in Apocal. 20. v. 1. notat 4. per hanc visitationem futuram post multos annos, intelligunt solutionem Satanæ ligati a Christo, futuram post mille annos; per militiam enim cœli et per reges terræ intelliguntur dæmones, quos Paulus vocat mundi rectores. Censet enim Alcazar c. 23. et 24. et 25. et 26. et 27. Isaiæ, plane respondere c. 17. et 18. et 19. et 20. Apocalypsis, nimirum excidium Tyri, quod describit Isaias c. 23 esse Romæ ethnicæ, sive gentilismi excidium, quod Joannes, Apocal. 17. et 18. sub nomine Babylonis enarrat. Cap. 24. Isaiam describere reprobationem Judæorum, et excidium Hierosolymæ per Titum, de quo egit Joannes in Apocalypsi a capite sexto usque ad duodecimum, in septem sigillis libri signati. Tunc ergo a Christo ligatus est Satanas per mille annos, id est usque ad tempora Antichristi, quando solvetur ad modicum tempus, uti ait Joannes, Apocalypsis 20. Hinc tria sequentia Isaiæ capita, scilicet 25. 26. 27. impenduntur in gratias Deo agendas, quod Romam ethnicam devastarit, eamque in novam Sionem, id est Ecclesiam Christianam converterit; ejusque obedientiæ Leviathan, sive bestiam maris, hoc est Romanum imperium Ethnicum, subjecerit, perinde ac Apocal. 19. cœlites ob eamdem causam ingeminant: *Alleluia.* Atque hoc esse arcanum, de quo Isaias ait c. 24. 16. *Secretum meum mihi, secretum meum mihi.* Hinc c. 26. de ea canit Isaias: *Urbs fortitudinis nostræ Sion, etc. Aperite portas, et ingrediatur gens justa. Vetus error abiit, quia incurvabit habitantes in excelso*, hebr. מרום *marom*, q. d. *In Roma.* Roma enim hebr. a רום *rum*, id est a celsitudine dicitur. Verum hæc mystica sunt, et ingeniosæ potius applicationes, quam genuinæ explicationes sacræ Scripturæ, uti patet ex dictis, et patebit ex dicendis in Apocalypsi.

Huc referri potest expositio S. Thomæ 3. p. q. 52. art. 6. ad 1. quæ talis est: *Christo*, inquit, *descendente ad inferos, omnes qui erant in quacumque parte inferni, sunt aliqualiter visitati; sed quidam ad suam consolationem et liberationem; quidam autem ad suam confutationem et confusionem, sicut damnati. Unde ibidem subditur: Et erubescet luna, et confundetur sol.* Sic etiam explicat S. Hieronymus. Pergit S. Thomas: *Potest etiam hoc referri ad visitationem qua visitabuntur in die judicii, non ut liberentur, sed ut amplius condemnentur, secundum illud Sophon. 1. Visitabo super viros defixos in fæcibus suis.* Ubi addit Suarez: *Quia*, inquit, *in die judicii Christus quasi de novo damnatos condemnabit.*

Mystice, S. Cyrillus hanc visitationem explicat de eversione idololatriæ, et potestate dæmonibus ablata per Christum; ipse enim eos sua vi repressit, et quasi in custodia conclusit.

23. Et erubescet luna.] Primo, Chaldæus vertit: *Cultores solis et lunæ erubescent* in die judicii coram Deo, et judice Christo.

Secundo, luna et sol significant idolum solis et lunæ: idolum vero significat dæmonem idolum inhabitantem, inquit Adamus: q. d. Cum viderint dæmones qui jam pro diis coluntur in terra, Christum devicta morte simpliciter et absolute regnare, tunc confundentur.

Tertio, alii, q. d. Sol et luna erubescent, cum videbunt tantam gloriam et lumen Beatorum, quia ejus respectu suum lumen exile videbitur.

Quarto, et genuine, q. d. Ipsa luna et sol stupescent et erubescent, cum viderint tantam reproborum damnationem et pœnam, atque tantam Christi judicis et Beatorum majestatem in consessu senum, id est Patriarcharum et Apostolorum, q. d. Hæc omnem hominum et creaturarum captum et analogiam excedent.

Erubescet ergo luna, id est, ut ait Joel, et ex eo S. Petrus, Actorum 2. *Luna convertetur in sanguinem*, id est erubescet instar sanguinis, et, ut ait Christus: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum.* Causam ruboris et confusionis dat S. Hieronymus: *Erubescet*, ait, *luna, et confundetur sol, cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum oriri facit super bonos et malos.*

Erubescent ergo astra, quod luxerint homini impio, qui hac luce abusus est ad multa et nefanda scelera perpetranda, quibus terram, aerem et cœlum infecit et contaminavit. Si sol, quomodo ergo erubescat et confundentur ipse impius? Ita S. Cæsarius frater S. Gregorii Nazianz. Dial. 3. causam cur luna nunc rubescat nunc pallescat, dat cædes, veneficia, aliaque scelera, quæ noctu ad ejus lucem fiunt. *Idcirco*, inquit, *luna pro dolore æstuat, exhorret, abdit sese nubem induens, fratris exemplo* (fratrem lunæ vocat solem, qui in passione Christi Judæis Christicidis indignans, radios suos subtraxit) *splendorem suum indignis largiri dedignatur, cœlitus velut ex aliqua specula per ipsam immutationem sui clamans et caligine puniens atque coercens homicidas ab impio facinore.* Hæc si litteraliter ut sonant accipias, Platonis errorem olent, qui censuit solem, lunam et sidera esse animata; sin mystice et symbolice, uti Isaias hic, vera sunt.

Porro Septuag. vertunt: *Liquefiet later, et cadet murus*; Hebr. enim *leban*, vel *lebana*, et laterem et lunam significat. חמה *chamma* vero, id est *sol*, si alio puncto legas חמה *choma* significat murum. Rursum pro חפרה *chapera*, id est *erubescet*, legerunt הפרה *haphera*, id est, *frangetur, dilabetur, cadet.* Sensus est, q. d. In excidio urbis Hierosolymæ, vel potius totius orbis, per ignem conflagrationis liquefient omnes la-

teres, et corruent omnes muri. In editione vero Sept. Complutensi aliisque nonnullis additur pariter id quo Noster vertit: *Et erubescet luna, et confundetur sol.* Verum hæc non leguntur in editione Sept. Romana, nec apud S. Cyril. et apud Procop. sunt addita margini, tamquam ex alia editione: et S. Hier. testatur pro his Sept. vertisse: *Liquefiet later, et cadet murus.* Non enim videtur credibile Sept. eodem loco eamdem vocem dupliciter, aliter scilicet et aliter vertisse.

Cum regnaverit Dominus,] cum regnare incipiet in valle Josaphat juxta montem Sion, judicando et damnando improbos, Sanctos vero glorificando.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Sicuti cap. 12. primi adventus Christi beneficia cantico clausit, ita hic secundi adventus munera hymno eucharistico concludit. Est ergo hic laus Dei glorificatoris, quam assumit Isaias in persona salvandorum per Christi passionem, qui pauci in tanto damnandorum numero mire exsultabunt, Deoque et sibi gratulabuntur. Has laudes et jubilos Beatorum sæpe imitatur S. Joannes in Apocal. ita S. Hier. et patet ex connexione cum cap. præcedenti. Primo ergo Beati hic gratias agunt Deo, quod hostibus eorum impiis et superbis depressis mundoque vastato, ipsi ad portum salutis pervenerint. Secundo, v. 6. per convivium medullatorum et vindemiæ, atque per vinculi colligati dissolutionem, Sanctorum libertatem et delicias describit. Tertio, v. 10. Moab, id est, reproeos, plaustro iræ Dei triturandos atque calcandos prænuntiat.

1 Domine, Deus meus es tu, exaltabo te, et confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. 2. Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas: et in sempiternum non ædificetur. 3. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. 4. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua: spes a turbine, umbraculum ab æstu, spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. 5. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: et quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies. 6. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ. 7. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. 8. Præcipitabit mortem in sempiternum: et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est. 9. Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste, expectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus, sustinuimus eum, exultabimus, et lætabimur in salutari ejus. 10. Quia requiescet manus Domini in monte isto: et triturabitur Moab sub eo, sicuti teruntur paleæ in plaustro. 11. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum: et humiliabit gloriam ejus cum allisione manuum ejus. 12. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem.

1. Fecisti, id est, certo facies, ac in tua præscientia et decreto jam fecisti, cogitationes antiquas fideles, q. d. Quæ ab æterno cogitasti et decrevisti, quæque per sanctos Patriarchas et Prophetas olim minatus es, et promisisti de orbis et impiorum excidio, deque piorum gloria, illa fideliter adimplesti, id est adimplebis. Unde optans id fieri subdit, Amen,] id est fiat, uti vertunt Sept.

Secundo, Vatabl. et Sanchez Hebr. אמונה אמן *emuna amen* vertunt: *Fecisti cogitationes antiquas, quæ sunt fidelitas fidelitas,* id est, fidelissimæ et firmissimæ. Mirum est quod S. Thomas hic in fine capitis exponat *amen*, quasi sit vox Græca conflata ex α privatio, et μην, id est luna, q. d. Sine luna, hoc est, sine defectu, puta solidum et stabile. Constat enim *amen* Hebræum esse, et Hebræum, non Græcum haberi etymon.

2. Quia posuisti civitatem in tumulum.] *Civitatem*

vocat orbem terrarum, quæ mejori sui parte est civitas impiorum: hinc gratias agit Deo da illa exeisa, et ia *tumulum*, id est in acervum lapidum, radacta. Eamdem vocat *domum*, (Hebr. ארמון *ormon*, id est palatium, notat superbss domos potentum et divitum in urbe) *alienorum*, id est impiorum, ut vertunt Septuag. impii enim cum naturaliter per creationem, et sæpe supernaturaliter per regenerationem in baptismo, aut per Sacramentum pœnitentiæ facti fuerint filii Dei, ipsi tamen sua prava voluatate ad idola aut vitia, quasi ad deos suos degenerarunt et alienarunt se.

3. Super hoc laudabit te populus fortis,] sanctorum scilicet et electorum, qui fortiter se suasque cupiditstes, mundi illecebras et dæmonis teutatiooes superaruat. Its Lyranus. Unde Septuag. pro *populus fortis* vertunt, *mendicos et iniquitatem sustinentes*: hi enim fortes mendicitatem, injurias et calumnias generose tolerant. Vertunt ergo ipsi: *Propter hoc benedicet tibi populus mendicus, et civitas hominum iniquitatem sustinentium benedicet tibi*; quia, ut sequitur, *tu factus es fortitudo pauperum*, q. d. Pauperes hi bsne suam fortitudinem non suis, sed tuis, tuæque gratiæ viribus acceptam ferent: agnoscent enim naturæ suæ infirmitatem, seque ex se esse imbecilles, sed fortes ex Deo. Hæc ergo est fortitudo Christiana, quæ adversis non succumbit, sed instar palmæ magis se erigit. Sicut calx aqua, ignis flobello, ferrum cote magis acuitur et scceuditur: its fortitudo et patientia Sanctorum afflictionibus et persecutionibus increscit, magisque inflammatur, nimirum *virescit vulnere virtus*, et, ut ajebat Cato:

Serpens, sitis, ardor, arenæ
Dulcia virtuti: gaudet patientia duris.

Civitas gentium robustarum, hoc est, Ecclesia ex validis gentibus congregata, timebit te,] reverebitur te, uti filii observant et reverentur parentes. Ita Septuag. Cœlum ergo et cœlestis Jerusalem est civitas fortium, quorum typus fuerunt fortes athletæ Davidis 2. Reg. 23. 8. Audi hac de re illustrem visionem quam narrat Joan. Moschus in Prato spiritual. c. 10. *Narravit nobis Abbas Athanasius de se: Venit, inquiens, mihi aliquando cogitatio dicens: Quid putas erit certantibus, et non certantibus? Et cum factus essem in extasi, venit ad me quidam dicens mihi: Sequere me. Adduxit me in quemdam locum plenum luminis et gloriæ, statuitque me juxta unam januam, cujus species enarrari non potest. Audiebamus autem interius quasi multitudinem innumerabilem laudantium Deum. Cumque pulsaremus, audivit quispiam intus, et dixit: Quid vultis? Ait ductor meus: Ingredi volumus. Respondit ille: Non huc ingreditur quispiam in negligentia degens. Sed si intrare vultis, abite, certate, nihil æstimantes vanitates sæculi.*

Secundo, Vatablus vertit: *Civitas gentium violentorum et tyrannicarum* (hæ enim hebraice vocantur עריצים, *aritsim*, v. 4. et 5. ubi pariter Noster robustos vel fortes vertit, ut ibi patebit) *timebit te*, q. d. Civitas impiorum qui pios oppresserunt; de qua jam dixi, videns tantam sui cladem, serviliter timebit carnificem: hic sensus magis congruit Hebræo *aritsim*.

4. Spes a turbine, umbraculum ab æstu,] q. d. Deus Sanctis in omni turbine, id est persecutione et æstu, id est tentatione, fuit protector instar umbraculi, in quo sperarunt et ad quod confugerunt.

Spiritus enim robustorum (hebr. *aritsim*, id est, violentorum tyrannorum) quasi turbo.] Est hic triplex sensus. Primus ut explicet hic Propheta quantus fuerit impiorum turbo et æstus in pios, q. d. Vis et furor, quem violenti homines et dæmones fragilibus fidelibus et sanctis intulerunt, et tempore Antichristi (de eo enim agit) inferent, fuit eritque validus et impetuosus quasi turbo, qui etiam parietem impellit et dejicit, q. d. Ergo merito dixi, quod tu solus fueris eis fortitudo, quia inter medios hostium assultus, quasi inter turbines et fluctus steterunt immobiles quasi rupes et saxa. Idem eorum furor fuit sicut *æstus in siti*, id est, sicut æstus qui mire affligit sitibundos. Quare tu, o Domine, merito *tumultum* horum *alienorum humiliabis*. Ita hæc connectunt et dispungunt Lyran. Vatabl. et Forerius.

Secundus sensus est, ut hæc non ad impios, sed ad Christum pertineant, quasi explicet Propheta quantus sit futurus turbo et æstus, id est furor, Christi in impios: repetendum enim est per Zeugma verbum *humiliabis*, quod sequitur, q. d. Tu, Domine, altos et superbos spiritus arrogantium et tyrannorum humiliabis, sicut turbo vehemens qui parietem impellit et dejicit; et rursum *tumultum*, id est, vim et potentiam eorum humiliabis, sicut æstus nimius conficere solet homines in arena ardente et sitiente.

Tertio, aptissime versio nostra juxta editionem Romanam, et Chaldæus hæc ita dispungunt, ut prior pars pertineat ad impios, juxta sensum primo loco datum: posterior vero pars pertineat ad Christum eorum judicem et vindicem, scilicet qua ait: *Sicut æstus in siti tumultum alienorum humiliabis*. Ibi enim est dispunctio, ibique incipit v. 5. q. d. Quia spiritus robustorum, id est, violentorum et impiorum, quasi turbo grassati sunt in pios, hinc tu, o Christe judex, sicut æstus in siti, id est, sicut æstus maximus qualis est in loco arido et siticuloso (ubi nulla est umbra quæ æstum temperet, aut aqua quæ æstuantem refrigeret) mire viatores sudantes et sitibundos affligit: ita et tu in die judicii valde affliges alienos, id est impios, qui se a te alienarunt, ob eorum tumultus quibus fideles tuos vexarunt, eosque calore et igne æterno exures, ibique ariditate et siti intolerabili conficies, ut cum divite Epulone petant aquam qua linguam refrigerent, et ne vel guttam impetrabunt.

5. Et quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium (hebr. *aritsim*, id est, violentorum, ut supra) marcescere facies.] Pagn. vertit: *Sicut æstus sub umbra nubis propago fortium humiliabitur*, q. d. Sicut frangitur æstus superveniente nube: ita propago impiorum frangetur et debilitabitur a Deo vindice. Verum melius vertit Noster. Pro cujus expositione, Nota, æstum qui ex densis nubibus provenit esse vehementissimum: solares enim radii angustiis nubium constricti et condensati validius agunt, feriuntque homines, agros et vineas. Symbolice, hic æstus nubis notat sententiam Christi judicis in nube residentis, qua impios cruciabit uretque dicens: *Ite maledicti, in ignem æternum*. Rursum pro *propaginem* hebr. est זמיר *zamir*, id est putatio, id est proventus

vitium, puta uvæ quæ potantur, et vina quæ ex uvis putatis et calcatis proveniunt, per quæ synecdochice omnes impiorum deliciæ et voluptates significantur: voluptuarii enim maxime gaudent vino et symposiis. Sensus ergo est, q. d. Sicut aubes æstuans torret terram et vioess, ita Christus in die judicii perdet et exuret omnes impiorum delicias, quibus se oblectabant.

Quocirca apte et pie notat Sanchez illustre æstus, id est tribulationis, justorum et injustorum, discrimen. Æstuant, inquit, justi urgentibus et urentibus impiis: sed æstus ille brevis est, et temperatus a Deo, qui eis est umbraculum ab æstu, id est, nubes opposita a tyrannorum ardore. Æstuant impii, sed æstu ad dolorem atque ardorem gravi, et ad durationem æternо: imminet eis Deus quasi nubes ardens et torrens, quæ eos æternis flammis, cruciet, et marcescere faciat propaginem, id est, omnes superioris vitæ voluptates.

6. ET FACIET DOMINUS, etc. IN MONTE HOC CONVIVIUM PINGUIUM, CONVIVIUM VINDEMIÆ.) Opponit convivium hoc vindemiæ sanctorum, propagini, id est, vino et deliciis, impiorum marcescentibus et exurendis, de quo v. præced. Nota, quod sit, *in monte hoc*, erat tum Hierosolymis Isaias, et digito demonstrabat montem Sion, aut ei vicinum montem olivarum. Nam juxta hunc montem Christus sedens in aere quasi super Sion, et super vallem ipsam Josaphat, ac super montem oliverum, peraget judicium, ibique suos electos glorificare, et æternis deliciis pascere incipiet, idque facere perget in Sione cœlesti per omnem æternitatem.

Jam primo, Euseb. l. 1. de Demonst. c. ult. Cyrill. Procop. Cyprian. vel potius Ruffinus in expositione Symboli, et ex iis Leo Castrius, hæc accipiunt de convivio Eucharistico corporis et sanguinis Christi, quæ summæ Sanctorum sunt deliciæ: utriusque enim speciei meminit, scilicet panis et carnis, cum vocat convivium medullatorum; et vini ac sanguinis Christi, cum vocat convivium vindemiæ, id est, vini ex vindemia expressi. Eucharistia enim præ omnibus epulis mentem saginat, impinguat et inebriat; adeo ut sancta quædam virgo solita sit dicere: *Mihi certum est vel unicam Eucharistiæ sumptionem, si fiat cum vera spiritus et sensu devotionis, aptam natamque esse sufficere, ut anima perveniat ad magnam vitæ virtutisque perfectionem.* Unde et sancta Monica sumpta Eucharistia, quasi mente ebria exclamabat: *Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum.* Unde Sept. hic vertunt: *Bibent in lætitia, bibent vinum, ungentur unguento.* Unctionem hanc ad Sacramentum Confirmationis, in quo chrismate ungimur exterius, et interius robore Spiritus Sancti, ut quasi athletæ Christi, ejus fidem profiteamur et propugnemus usque ad mortem et martyrium, referunt S. Cyrilli Hierosol. et Alexandr. et post eos Theophanes Episcopus Nicææ, in Concordia novi et veteris testamenti.

Verum dico, ad litteram hic agi de deliciis Beatorum in cœlo: quare per convivium hoc medullatorum non intelliguntur carneles, sed spirituales et summæ deliciæ, per catachresin: deliciæ, inquam, Sanctorum in cœlo, quas hic prælibamus in Eucharistia. Unde ad Eucharistiam hic alludit, præsertim quia caro Christi in Eucharistia propter unionem hypostaticam cum Verbo, habet vim, vel physicam, ut aliqui Doctores volunt, vel potius moralem vivificandi; ita ut ejus virtute ad gloriam et immortalitatem, atque ad delicias cœlestes resurrectura sint corpora Sanctorum, ut patet Joan. 6. 50. et 57. uti explicat S. Cyrill. et Leontios. Quocirca hoc videtur allusisse Christus in ultima cœna Lucæ cap. 22. v. 16. et Matth. cap. 26. 29. dicens: *Non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei*, scilicet in cœna magna nuptiarum Agni, de qua Matth. 22. et Apoc. 19. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt.*

Nota: Convivii hujus cœlestis deliciæ denotantur per duo: primo, per *pinguia* (id est bene saginata) *medullata*; medulla enim ossium est delicatissima, et arguit carnes esse delicatissimas.

Secundo, per *vindemiam*, id est, vinum defæcatum, hoc est purissimum, limpidissimum et suavissimum. Pro *vindemia* hebr. est שמרים *scemarim*, id est, fæces quæ sunt in fundo vasis, quæque vina ipsa conservant, a rad. שמר *scamar*, id est servavit, conservavit: optimum enim vinum est, quod in suis fæcibus quasi residet, ibique nativum saporem et vigorem retinet et conservat. Rursum in dolio vinum optimum, id est, quod non longe a fæcibus distat. Ajunt enim physici, et inter eos nostri Conimbric. tract. 7. in meteor. c. 9. in dolio mellis optimum esse mel, quod est in imo sive fundo: in dolio olei optimum oleum esse, quod est in summo: in dolio vini optimum esse vinum, quod est in medio: horumque hanc dant causam: quia optimum id mel habetur, quod minus fluit, et quasi saccharum concrescit: tale vero suo pondere ad ima labitur. At oleum id excellit, quod nitidius est et defæcatius, magisque aereum: hoc autem quia levius, innatat. Denique, vis vini in calore consistit, qui ut noxam fugiat, maxime colligitur circa medium: summa enim pars ab aere proximo læditur, et vapescit. Sensus ergo est, q. d. In cœlis erunt deliciæ suavissimæ et plenissimæ, quales in hac vita æstimantur esse in convivio, ubi non nisi altilia medullata, et vinum *scemarim*, hoc est optimum et delicatissimum, gustanda proponuntur. Innuit Propheta vinum, id est consolationem, etiam spiritualem, a Deo immissam in hac vita non esse omnino defæcatam, sed semper cum aliqua fæce, et acure crucis et tribulationis permistam esse: consolatio enim liquida et limpida cœlo reservatur. Pari modo in hac vita Sancti læti in Domino comedunt quasi carnem et ossa, sed in cœlo comedent medullam.

Refert Xenophon Cyrum hoc stratagemate suos Persas ad bellum, ejusque labores incitasse: jussit eos in sylvam ire, ibique toto die ingenti labore ligna cædere: postero die omnes opiparo et splendido convivio excepit. Deinde quæsivit ex eis, uter dies eis videretur melior, pridianus an hodiernus, utrum malleut? Respondarent omnes extemplo, hodiernum, utpote gaudii et deliciarum, cum pridianus fuisset laboris et afflictionis. Tum Cyrus: Si talem diem perennem habere vultis, modico tempore vobis laborandum est, ac certandum cum hostibus: ita enim eos vincetis, eorumque opibus ac deliciis immensis jugiter fruemini. Idem dicit Christus athletis suis: *Vos estis, ait, qui permansistis mecum in tentationibus meis: et ego dispono vobis regnum sicut disposuit mihi Pater*

meum ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo: et sedeatis super thronos judicantes duodecim tribus Israel, Luc. 22. 30. Et alibi dicitur quod *faciet illos discumbere* in regno Patris, *et transiens ministrabit illis*. Age ergo, o miles Christiane, certa viriliter, vince teipsum, et omnia vicisti; sustine parumper, alge, abstine, humiliare, ægrota, suda, fer verbera et verbera; brevi coronaberis, brevi epulaberis in mensa Christi, omnibusque bonis affluens. *Momentaneum enim et leve tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

7. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati,] id est oppressionem diaboli, ait Haymo; unde Symmachus vertit: *Præcipitabit faciem dominatoris.* Secundo, S. Hieron. *Absorbebit*, ait, *faciet faciem mortis, et vincula quibus universi populi ligabantur*: de quo dicitur Ecclesiast. 40. 1. *Jugum grave super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ, in matrem omnium.* Tertio et plenius, *præcipitabit faciem vinculi*, id est ipsum vinculum, hoc est peccatum originale, ejusque effectus et vincula; unde Hebr. est הלוט הלוט *hallat hallot*, id est *vinculum, vinculum*, id est plurima omniaque vincula. Noster vertit *colligatum*, id est replicatum et involutum, ut multis spiris quasi vinculis hominem constringat, et arctius vinciat: omnia enim hæc mala et vincula dependent, et quasi colligata sunt tum inter se, tum cum primo Adæ peccato. Vincula ergo hæc sunt ærumnæ hujus vitæ, et mortalitatis post lapsum Adæ, q. d. Deus dirumpet omnia vincula errorum, morborum, persecutionum, miseriarum, tribulationum et mortis, quæ mox ut Adam peccavit, omnibus hominibus cœpit infligere, quibusque homines astricti et colligati tenebantur.

Et telam quam orditus est super omnes nationes.] Quod prius vocavit *vinculum*, hic alia metaphora vocat *telam*, ex tela enim fiunt involucra, funes et vincula. Sic Poetæ fatum, sive decretum Dei de quolibet homine explicant per telam et stamina Parcarum quæ cuique nent, id est dispensant, bonam vel malam sortem pro meritis, et pro voluntate Dei. de iis enim dicitur:

Clotho rotat fusum, Lachesis net, et Atropos occat.

8. Præcipitabit mortem in sempiternum.] Ecce hic præcipuam vinculi et telæ partem nominat et explicat, scilicet mortem: hunc locum citat S. Paulus 1. Corinth. 15. *Absorpta est*, ait, *mors in victoria: pro* בלע *billa* enim in *piel*, id est præcipitabit, absorbebit, legit בלע *bulla* in *pual* id est præcipitata, absorpta est; deinde Hebr. לנצח *lanetsach*, tam verti potest *in victoria*, quam *in sempiternum*.

Et auferet Dominus Deus lacrymam.] Ecce alia pars *vinculi*, scilicet ploratus, gemitus et lacrymæ in tot ærumnis et afflictionibus hujus vitæ. Huc allusit S. Joan. Apoc. 21. 4. *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra.* Ecce vincula quæ Deus a Beatis auferet.

9. Et dicet in illa die: Ecce Deus noster iste, scilicet Christus Jesus, id est Salvator noster, quo alludit Hebr. יושיענו *iosciena*, id est salvabit nos salute æterna, q. d. Semper durabit ista Christi salvatio. Ita S. Hier. et lætabimur בישועתו *biscuato*, id est, in salutari ejus,] ut vertit Noster, id est, in *salute ejus*, ut vertunt Septuag.

10. Requiescet manus Domini in monte isto.] *Manus*, id est, potentia Dei, q. d. Deus suas opes, suas delicias, suam magnificentiam exeret, et potenter ac liberaliter effundet Beatis in Sion, id est in cœlo. Ita Adamus. Hic sensus est genuinus. Secundo, Sanchez, *manus*, scilicet ultrix Dei, requiescet, id est, cessabit in cœlo, q. d. Deus amplius suos Sanctos non castigabit ut purget et expiet, uti fecit in hoc mundo.

Tertio, alii, q. d. Deus sua manu, id est potentia, immenso gaudio beabit Sanctos, dando eis æternam quietem.

Et triturabitur Moab sub eo.] S. Thomas per *Moab*, proprie accipit Moabitas, quasi hic Isaias de iis prædicat, quod subigendi sint a Machabæis. Verum non de Machabæis sed de Beatis hic agitur, eorumque hostibus, scilicet dæmonibus et damnatis, quos synecdochice vocat *Moab*: quia Moabitæ fuerunt perpetui hostes populi Dei, sive Judæorum, eosque ad libidinem et cultum sui dei Beelphegor, id est Priapi, illexerunt, Numer. 25. q. d. *Moab*, id est, populus impiorum, ideoque damnatorum, *sub eo*, scilicet Christo judice, ejusque populo sancto et beato, *triturabitur*, id est, calcabitur et affligetur.

Sicuti teruntur paleæ in plaustro.] Alludit primo, ad Orientales, qui ob fœni penuriam paleas dant jumentis. *Habent autem carpenta serrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quæ stipulam conterunt et comminuunt in paleas*, inquit S. Hieron.

Secundo, alludit ad Davidem, patrem et typum Christi, qui Moabitas concidit et conculcavit, 2. Reg. 8. vers. 2.

Pro *plaustro* hebr. est מדמנה *madmena*, quod a rad. דמה *dama*, id est, *succidere*, descendit, significatque plaustrum serratum et scindens, uti vertit Noster et Septuag. Verum Chaldæus, Symmachus, Vatablus et passim recentiores Hebræi *madmena* vertunt *sterquilinium*, a rad. דומן *domen*, id est stercus, q. d. Deus calcabit Moab, id est impios, sicuti calcantur paleæ in sterquilinio, ut fiant stercus.

11. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.] Pro *sub eo* hebr. est *in medio ejus*. Unde Vatablus hoc de Christo exponit, q. d. Sicut peritus natandi solet porrigere et extendere utramque manum secundum aquam: ita porrecta utraque manu hostes suos, scilicet impios, cædet Christus, idque virtute et merito crucis, ubi manus suas inter impios extendit, quasi natans in aqua doloris, æque ac amoris. Crux ergo fuit plaustrum, quo Christus serravit et comminuit impios: unde pro *allisiona manuum* quæ sequitur, aliqui vertunt, *in perforationibus manuum*.

Verum Noster, Septuag. et alii hæc referunt ad Moab, q. d. Dæmones, et omnes impii ita a Christo judice calcabuntur, ut dent speciem hominis plane victi, qualis est species natantis, qui explicans et rejectans brachia, gestum præfert hominis omnino desperati et victi. Ita S. Hieron. Adamus et alii. Comparat ergo eos naufrago natanti in mari; quia, sicut talis in abysso maris volvitur, ita impii facto salutis naufragio, volventur in abysso gehennæ ignis et tormentorum. Secundo, sicut in vasto mari natans ma-

nus quaquaversum extendit, ut arborem, vel rupem in quam evadat comprehendat, sed frustra; nihil enim invenit quod capiat, quo effugiat: ita damnati frustra captant pœnarum effugia aut levamina; quocumque enim se jectent, flammis cinguntur et obruuntur. Tertio, sicut natans in mari desperat de vita, ita et improbi desperant de salute.

Et humiliabit (Christus) gloriam ejus,] scilicet, *Moab*, id est reproborum. Hebræi enim sæpe similiter commutant personas, uti hic a Moab ad Christum transitur: vide cap. 14. et 16. Sanchez tamen pergit hæc accipere de Moab, q. d. Moab *humiliabit*, id est deprimet, festum et *gloriam*, id est gloriationem, *ejus*, id est *suam*: Hebræum enim *vau* affixi tam *suam*, quam *ejus* significat.

12. Et munimenta,] q. d. O Moab, *o* reprobi, Christus in die judicii omnia in quibus nunc confiditis evertet. Est enallage personæ: transit enim a tertia ad secundam.

Moraliter S. August. vel quisquis est auctor, l. de Anima et spiritu, tom 3. operum S. Augustini, certe non est indoctus, multaque habet digna lectu. Trithemius putat esse Hugonis Victorini: nam non esse Augustini patet c. 37. ubi citat Boetium, qui Augustino fuit posterior; hic inquam auctor graphice gloriam et gaudia Beatorum in cœlis, quæ hic perstringit Isaias, depingit, ordineque ita recenset. Primo, mutuam omnium charitatem, et exinde mutuum gaudium: *Contemplemur*, inquit c. 57. *quæ sit ipsa societas beatorum spirituum, quæ majestas visionis Dei, et quomodo Deus æternæ visionis suæ dulcedine Sanctos suos reficiat: nemo enim in hac vita digne pensare potest, quanta sit illa felicitas, Deum facie ad faciem videre; quanta suavitas, melos illud angelicum audire; quanta jucunditas, omnium Sanctorum societatem habere: tantum enim unusquisque gaudebit de beatitudine alterius, quantum de sua gaudio ineffabili; et quot socios habebit, tot gaudia habebit. In illa gloria nihil delectabilius ad contemplandum invenitur, quam intimi amoris affectum, quo unusquisque tantum amabit alterum, quantum seipsum, et Deum plusquam se, et Deus plus illos, quam illi semetipsos; et hoc perpetua gaudio.* Secundo, omnium bonorum copiam et effluentiam: *Quidquid*, inquit, *expedit, et quidquid delectat, ibi est, omnes videlicet divitiæ, et deliciæ, omnis requies, et omne solatium; quid enim ibi deesse potest, ubi Deus est, cui nihil deest? Quotquot ibi sunt, Dii sunt: omnes cognoscunt Deum sine errore, vident sine fine, laudant sine fatigatione, amant sine fastidio.* Tertio, delectationem, quam percipiunt ex visione Dei: *Semper vident*, inquit, *et semper videre desiderant; tam desiderabilis est ad videndum: semper amant, et semper amare desiderant; tam dulcis est ad amandum. In hac delectatione requiescunt pleni Deo; adhærentes semper beatitudini, beati sunt; contemplantes semper æternitatem, æterni sunt; juncti vero lumini, lux facti sunt. O beata visio, videre Regem Angelorum in decore suo, videre Sanctum sanctorum, per quem omnes facti sunt. Gaudete, et exsultate, justi, quia videtis, quem amastis; habetis, quem desiderastis diu; tenetis, quem amittere numquam timetis: ipse est salus, vita, pax et omnia bona.* Quarto, plenissimam pacem et suavitatem: *Quanta pax ibi est, ubi nulli vestrum quidquam repugnat, vel ab alio, vel a seipso; sed ipse Dominus regit vos, et nihil vobis deerit: gustate ergo et videte quoniam suavis est Dominus, suavis est ad gustandum. Tantæ suavitatis magnitudinem vos qui experti estis, nobis qui numquam tale quid gustavimus intimare non potestis: tamquam si quis mellis dulcedinem ei, qui numquam dulce gustavit, verbis indicare velit.* Quinta, possessionem boni immensi, quod est ipse Deus: *Excita nunc*, inquit c. 64. *anima mea, et erige totum intellectum, et cogita quantum potes, quale et quantum sit Dei bonum: si enim singula bona delectabilia sunt, cogita attente, quam delectabile sit illud bonum, quod continet jucunditatem omnium bonorum, et non qualem in rebus creatis sumus experti; sed tanto differentem, quanto differt creator a creatura: si enim bona est vita creata, quam bona est vita creatrix? si ita jucunda est salus facta, quam jucunda est salus quæ facit omnem salutem? si amabilis est sapientia in cognitione rerum creatarum, quam amabilis est sapientia quæ omnia creavit ex nihilo? Denique si multæ et magnæ delectationes sunt in rebus delectabilibus, qualis et quanta est delectatio in illo qui fecit ipsa delectabilia? o qui hoc bono fruetur, quid erit, et quid illi non erit? certe quidquid volet, erit, et quidquid nolet non erit.* Sexto, possessionem pulchritudinis, sanitatis, sapientiæ, melodiæ, honoris, divitiarum, et omnium bonorum, quæ hic vel gustare, vel concipere possumus: *In cœlo*, inquit, *est quidquid amatis, quidquid desideratis: si delectat pulchritudo, fulgebunt justi sicut sol; si velocitas, aut fortitudo, aut libertas corporis, cui nihil obsistere possit, erunt similes angelis Dei: quia seminatur corpus animale, et surget corpus spirituale, potestate utique, non natura; si delectat longa et salubris vita, ibi est sana æternitas, et æterna sanitas, quia in perpetuum vivent, et salus justorum a Domino; si satietas, satiabuntur cum apparuerit gloria Domini; si ebrietas, inebriabuntur ab ubertate domus Dei; si melodia, ibi angeli sine fine concinunt Deo; si quælibet munda voluptas, torrente voluptatis deitatis suæ potabit eos Dominus; si sapientia, omnes erunt docibiles Dei; si concordia, cibus erit illis una voluntas Dei; si potestas, introibunt in potentias Domini, et omnipotentes erunt suæ voluntatis, ut Deus suæ. Nam sicut poterit Deus quod volet per seipsum, ita poterunt illi quod volent per illum; si honor et divitiæ, Deus servos suos bonos et fideles super multa constituet, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si vera securitas, certe ita erunt certi nusquam illud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt nec se sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis invitis ablaturum.* Septima, quod non sua solius, sed et singulorum aliorum beatitudine gaudebit quisque, eritque beatus non semel, sed centies millies: *Præterea in illa perfecta charitate innumerabilium beatorum angelorum, et hominum, ubi nullus minus diliget alium quam seipsum, erit gaudium innumerabile: si erga cor hominis de tanto suo bono vix capiet gaudium suum, quomodo capax erit tot et tantorum gaudiorum in perfecta illa felicitate? Ubi, sicut unusquisque plus amabit sine comparatione Deum quam seipsum, et omnes alios secum; ita magis gaudebit absque æstimatione et Dei felicitate, quam de sua et omnium aliorum secum.* Octava, fruitionem Dei, indeque gaudium tantum, ut cor humanum naturaliter illud capere non possit, sed hoc gaudio rumperetur et funderetur, nisi Deus illud su-

pro naturam in tanto gaudio roboraret et conservaret: *Sic Deum diligent toto corde, tota mente, tota anima, ut totum cor non sufficiat dilectioni; et sic gaudebunt toto corde, ut totum cor non sufficiat plenitudini gaudii: tantum est gaudium. In illa æterna beatitudine et perfecta Deo tripliciter fruemur, videntes eum in omnibus creaturis, et eum in nobis ipsis, et, quod his omnibus ineffabiliter jucundius erit atque beatius, ipsam quoque cognoscentes in semetipsa Trinitatem, et contemplantes. In hoc enim est vita æterna et perfecta, ut videamus Deum sicuti est in seipso. Pax Dei est in illa beatitudine, quæ exsuperat omnem sensum et intellectum, et multo magis omnem sermonem nostrum: quod ergo nulli donatum est experiri, nullus conetur effari. Mensuram, ait Dominus, bonam dabit in sinus vestros, confertam in interiore homine, coagitatam in exteriore, supereffluentem in Deo ipso: ibi cumulus felicitatis est, ibi supereminens gloria, ibi supereffluens beatitudo.* Nono, dotes corporis gloriosi: loquens de dotibus hisce inquit: *Habebit terra nostra immortalitatem, ne timeat denuo se in pulverem redigendam: resurgens enim corpus nostrum jam non moritur: habebit etiam impassibilitatem, ne miseriis subdatur: tanta etiam in eo erit agilitas, ut possint Beati, si velint, absque ulla mora et difficultate ipsam quoque cogitationum nostrarum sequi ad omnia velocitatem. Deest adhuc pulchritudo: hanc pulcherrimam habituri sumus. Salvatorem enim exspectamus, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ exhibens quod promisit: Quoniam fulgebunt justi sicut sol in regno Patris eorum; et sic replebitur majestate Domini omnis terra nostra. Deus erit finis desideriorum nostrorum, quem sine fine videbimus, sine fastidio amabimus, sine fatigatione laudabimus.* Idem anterius c. 36. *Amor,* inquit, *sensus est: nam sicut exterior homo circa ista temporalia quinquepartito sensu afficitur, id est, visu, auditu, gustu et cæteris: sic interior homo in beata vita circa quinque ineffabilia Dei, ineffabili amore afficietur. Cum enim Deum suum amabit, quamdam lucem, quamdam vocem, quemdam odorem, quemdam cibum, et quemdam amplexum interiorem amabit: ibi enim fulget, quod non capit locus; ibi sonat, quod non rapit tempus; ibi olet, quod non spargit ventus; ibi sapit, quod non minuit edacitas; ibi hæret, quod non divellit satietas: ibi siquidem videtur Deus sine intermissione, cognoscitur sine errore, amatur sine offensione, laudatur sine fatigatione.*

Ex quibus omnibus recte infert S. Gregor. hom. 37. in Evangeliis: *Ad magna præmia perveniri non potest, nisi per magnos labores: unde et Paulus egregius prædicator dicebat: Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. Delectet igitur mentem magnitudo præmiorum, sed non deterreat certamen laborum.*

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, EST CANTICUM BEATORUM, QUO GRATIAS AGUNT DEO DE SUA FELICI SORTE. SECUNDO, v. 10. ORAT PROPHETA DEUM, UT IMPIOS PER FLAGELLA AD RECTAM VITAM ET AD SALUTEM COMPELLAT; EO QUOD PROSPERITAS AD LUXUM, FLAGELLA AD VIRTUTEM ET AD DEUM HOMINES REDUCANT. TERTIO, v. 19. SPE RESURRECTIONIS HORTATUR JUSTOS, UT ALACRITER MORTEM ET DURA OMNIA SUSTINEANT, QUASI AD COELUM ASPIRANTES.

1 In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostræ Sion salvator, po-
netur in ea murus et antemurale. 2. Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens ve-
ritatem. 3. Vetus error abiit: servabis pacem; pacem, quia in te speravimus. 4. Sperastis in
Domino in sæculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. 5. Quia incurvabit habitantes in
excelso, civitatem sublimem humiliabit. Humiliabit eam usque ad terram, detrahet eam usque ad
pulverem. 6. Conculcabit eam pes, pedes pauperis, gressus egenorum. 7. Semita justi recta est,
rectus callis justi ad ambulandum. 8. Et in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinuimus te:
nomen tuum, et memoriale tuum in desiderio animæ. 9. Anima mea desideravit te in nocte: sed et
spiritu meo in præcordiis meis de mane vigilabo ad te. Cum feceris judicia tua in terra, justi-
tiam discent habitatores orbis. 10. Misereamur impio, et non discet justitiam: in terra sanctorum
iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini. 11. Domine, exaltetur manus tua, et non videant:
videant, et confundantur zelantes populi: et ignis hostes tuos devoret. 12. Domine, dabis pacem
nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis. 13. Domine Deus noster, possederunt nos domi-
ni absque te, tantum in te recordemur nominis tui. 14. Morientes non vivant, gigantes non resurgant:

propterea visitasti et contrivisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum. 15. Indulsisti geoti, Domioe, indulsisti genti: oumquid glorificatus es? elongasti omoes terminos terræ. 16. Domioe, in aogustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. 17. Sicut quæ coocipit, cum appropinquaverit ad partum, doleos clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domioe. 18. Concepimus, et quasi parturivimus et peperimus spiritum: salutes ooo fecimus in terra, ideo ooo cecideruut habitatores terræ. 19. Viveot mortui tui, ioterfecti mei resurgeot: expergiscimioi, et laudate qui habitatis in pulvere: quia ros lucis ros tuus, et terram gigaotum detrahes io ruioam. 20. Vade, populus meus, iotra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscoodere modicum ad momeotum, donec pertranseat indignatio. 21. Ecce enioı Dominus egredietur de loco suo, ut visitet ioiquitatem habitatoris terræ cootra eum: et revelabit terra sanguinem auum, et non operiet ultra interfectos suos.

1. Cantabitur canticum istud (a Beatis) in tersa Juda,] puta in Sion, id est, in Ecclesia cœlesti, de qua hactenus egit. Ibi enim erit æterna Dei laus et confessio: hanc enim significat Juda, præsertim cum videbunt tantam suam gloriam, et tantem Moab, id est damuatorum, pœnam se evasisse. Ita S. Hieron.

Secundo, S. Cyrillus hæc adaptat quoque Ecclesiæ militanti, quæ est via et inchoatio Ecclesiæ cœlestis et triumphantis.

Urbs fuatitudinis nostræ Sion salvator, ponetur in ea muous et antemurale.] Septuag. περιτειχος, id est, *circummurale*; Symmach. *firmomentum:* hoc enim est Hebr. חיל *chel.* Vox *salvator* referri potest, vel ad præcedentia, vel ad sequentia. Ad præcadentia referunt Biblia Romana et S. Hier. et Adamus, tumque sensus est, q. d. *Urbs fortitudinis nostræ*, id est furtitudo nostra, protectio nostra secura, et hablatiu quieta instar urbis Sionis est Christus Dominus; quia ipse erit murus et ontemurale nostrum, id est, instar muri et antemuralis fortissimi tutabitur et muuiet Beatos in cœlo. Simili tropo dicitur Prov. 18. v. 10. *Turris fortissima, nomen Domini ad illam curret justus, et exaltobitur;* et Jer. 1. 18. *Dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æreum, etc. regibus Judo, etc.* Aliter S. Greg. hom. 14. in Ezech. *In sancto*, inquit, *Ecclesia Dominus* (Christus) *murus nabis, et Prophetæ ejus antemurale sunt positi: quia ad nos, quos ipse perfecte protegit, etiam Praphetarum verba in fidei constructionem venerunt.* Aliter quoquo S. Hier. Murus, sit Ecclesiæ est fides; antemurale, sunt bona opera. Et S. Bern. sermone 5. de Assumpt. B. Mariæ: Murus, inquit, est continentia, autemurale patientia. Quod eleganter prosequitur serm. 3. de dedicat. Ecclesiæ. Sic Alcidamas dixit, Philosophiam esse vallum et septum legum, quasi iu es sita sit summa et robur legum; quod citans Aristot. lib. 3. Rhetor. immerito reprehendit.

Secundo, *to salvator* ad sequentia cum Hebræis referri potest, idque est aptius et coucinnius, q. d. Urbs nostræ beatitudinis, puta Siou cœlestis, erit munitissima et fortissima, ita ut nulla vis, nulla ætas eam convellere, nec portæ inferi ei prævalere possint. Causa est: quia Salvator Christus erit ei murus et antemurale, id est fortissimus circumquaque custos et protector. Ita S. Thom. Hugu. Forer. Vatabl. Sanchez et alii. Unde significantius Hebræa pro *Salvator* habent ישועה *iescua*, id est, *salus*, hancque exhibent sententiam: *Urbs fortitudinis nobis est salus ponet muros et propugnaculum.* Ita Vatabl. vel, ut alii: *Deus salutem ponet ei in muros et propugnaculum*, quasi dicat: Vis scire quam fortis sit illa Beatorum civitas? Audi: ipsa salus suis muris et propugnaculis eam cinxit. Deus posuit ipsam salutem ei pro muris et propugnaculis. ipsa ergo salus urbem undique cingit et propugnat. Nemo autem est qui ipsi saluti et incolumitati nocere possit. Rebus quidem quæ salutem non habent, crastina die salus auferri potest: at salutem ipsam quis labefactabit? Simili modo dicitur cap. 60. 18. *Occupabit salus muros tuos, etc.* ut qui salvus et incolumis esse velit, ad te confugiat. Ita Forerius. Unde et Arabicus vertit: *Urbs cujus roborata est* (vel invaluit) *salus, posuerunt murum et filium muri*, hoc est antemurale. Jam noster interpres pro *Salus* vertit, *Salvator:* hic enim est salus causalis Sionis cœlestis: quia ei plenam salutem affert. Nec enim salus a Salvatore, aut Salvator a salute divelli potest. Opponit urbem Sionem Moab, id est cœlum inferno, Beatos damnatis; nam de Moab dixit: *Munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem.* De Sione vero ex adverso dicit, quod salus ei erit murus et antemurale, ita ut ruinam, excidium aut cladem timere non debeat. Per antemurale intelligit vel vallum et semilunam, quæ fit ante portam et muros, ut ab iis cives hostem arceant, vel ipsa rotunda valla, quæ instar turrium inter muros excurrunt et prominent, ut ex iis incolæ hostem ad muros accedentem jaculis configere et depellere possint. Ita ad litteram Salvator fuit murus et antemurale Clodoveo regi Francorum adhuc pagano. Cum enim in bello contra Alemannos succumberet, invocavit Jesum Christum quem colebat ejus uxor Clotildis, promittens si vinceret, se fore Christianum. Quare conversa belli sorte ipse vincere cœpit, Alemanni cedere, qui tandem ei se subdiderunt; itaque ipse Christianus affectus est, ut narrat Greg. Turonensis de Gestis Francorum l. 2. c. 30.

Moraliter, Jesus, id est Salvator, est fortitudo nostra, murus et antemurale: nam primo, nos curat ab omni infirmitate et vitio; itaque ad amorem sui nos incitat et inflammat: quis enim salutem suam et suum non amet Salvatorem? Audi S. August. in Psal. 102. *Ligari se volunt homines et secari, daturi pro incerta sanitate et certum dolorem, et magnam mercedem: Deus te quem fecit, et certus curat, et gratis.*

Secundo, dirigit rectam intentionem ad Deum et ad salutem. Hinc Paulus docet 1. Cor. 10. omnia in

nomine Jesu facienda. Si enim, ut ait Chrysost. hom. 9. in epist. ad Coloss. Consulum nomina securitatem litteris addunt, multo magis Christi nomen. Igitur in nomine Jesu omnia facias, et prospere succedent: omnia ista diramus non solum verbo tenus, sed et ipsis operibus adimplere.

Tertio, est excitamentum humilitatis et spei: quia dum salutem a Jesu et speramus et petimus, nostras miserias, et morbos, ac peccata et confitemur et accusamus, et tamquam medico nos ipsos afferentes, malorum nostrorum ab eo remedium exspectamus: quis enim a salvatore non speret salutem?

Quarto, est ad devotionem stimulus, ut, sicut ipse in mei beneficium ac salutem seipsum mihi totum tradidit, ita et ego ejus totus sim, qui totus factus est meus, et dulcescat cor meum, et labia in hoc suavissimo Jesu nomine; quemadmodum S. Franciscus tanta cordis dulcedine recreabatur, dum illud proferret, ut etiam labia lingeret; sicuti ii faciunt qui dulcissimum aliquid ore gustarunt.

Quinto, gratitudinem docet, quam ei pro tanto salutis beneficio debemus, præsertim si attendamus, quanto pretio et nostra hæc salus constitit: siquidem, ut recte S. Bernard. ait: *Quando me creavit, dixit, et facta sunt; cum me redemit, dixit multa, fecit mira pertulit dura, et non tantum dura, sed et indigna.*

Sexto, provocat ad obedientiam; quia hoc sibi tam magnum nomen ipsum promeruisse ex obedientia, Paulus affirmat Philip. 2. quia nempe factus est obediens usque ad mortem, donavit ei Deus pater nomen quod est super omne nomen.

Septimo, invitat ut in omni necessitate ad hoc sanctissimum nomen invocandum, tamquam ad sacram anchoram confugiamus. Audi S. Bernard. ser. 15. in Cantic. *Cui*, ait, *in periculis palpitanti et trepidanti, invocatum virtutis nomen non statim fiduciam præstitit, depulit metum?* cui in *adversis diffidenti, jam jamque deficienti, si nomen adjutoris sonuit, defuit fortitudo?*

Octavo denique, hoc sacratissimum Jesu nomen omnem plane Christianam adocet perfectionem. D. Paulus 1. Cor. 1. ad unionem ac perfectionem hoc titulo urget: *Obsecro*, ait, *per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes et non sint in vobis schismata: sitis autem perfecti in eodem sensu, et scientia*, q. d. Per hoc gloriosum nomen vos adjuro, cui tantum debetis, qui est princeps pacis ac salutis, qui inimicitias in corpore suo interfecit, qui a vobis hoc merito exposcit, ut perfecti sitis, hoc est interius exteriusque uniti. S. Bernardus loco citato: *Cum nomino*, ait, *Jesum hominem mihi propono mitem, et humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, omni denique sanctitate ac honestate conspicuum; eumdemque ipsum Deum, qui suo me exempla sanet, ac roboret adjutorio: sumo itaque mihi exemplo de homine, et auxilium a potente.*

Denique S. Hieronym. *Salvator*, ait, *est murus bonorum operum, et antemurale fidei. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi fides bonis operibus confirmetur.* Nota hoc, Luthere, nota Calvine. Jesus ergo Ecclesiæ et fideli est murus et antemurale, est prora et puppis, est fossa et vallum. Sic Scipio Romanis, contra Annibalem et Carthaginenses, dicitur fuisse fossa et vallum, puta omne præsidium, omne tutamentum, omne robur.

2. Aperite portas, et ingrediatur gens justa.] Notat S. Hieronym. hic mutari personas: est enim quasi dialogus. Vide can. 14. Censet ergo ipse hæc esse verba Christi ad Angelos, q. d. O Angeli, reserate cœlum, ut Sancti mei asseclæ intrent ad illam visionem pacis, quam per fidem et gratiam meam hic sperarunt.

Secundo, probabiliter Sanchez censet hæc esse verba Beatorum, qui audientes a judice: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*; exsultantes dicunt ad Angelos: Aperite, o Angeli, portas cœli, ad quod jam ascendimus cum triumphali plausu, ut ingrediatur gens quæ justitiam coluit, et veritatem servavit.

Tertio, Cyrill. putat hæc esse verba Dei ad Apostolos, q. d. Vos, o Apostoli, eorumque imitatores, patefacite Gentibus aditum per prædicationem in Ecclesiam, ut fiant gens justa, et custodiant veritatem. Verum patet ex dictis hæc non dici de Gentilibus in Ecclesiam, sed de Beatis in cœlum ingressuris.

3. Vetus error abiit.] Hebr. est יצר סמוך *ietser samuch*: quod primo, Symmachus et Aquila vertunt: *Cogitatio nostra firmata est*, q. d. Gaudemus quia mens nostra in contemplatione primæ veritatis, scilicet in Dei visione, defixa et stabilita est.

Secundo, Pagninus vertit: *Desiderium conjunctum est*, q. d. Jam fruimur votis nostris, quidquid desideravimus possidemus Deo enim jungimur, Deum tenemus, qui implet in bonis omne desiderium nostrum.

Tertio, et optime Noster *ietser* vertit figmentum, errorem, q. d. Nunc patet vetus voluptuariorum et damnatorum error, quo stulti et insani ab eis judicabamur, quod arctam et asperam Christianæ vitæ semitam ingrederamur: nunc enim patet nos fuisse sapientes illos vero stulte errasse. Ecce enim adepti sumus *pacem*, id est, bonorum omnium abundantiam, quam nobis, o Domine, contulisti, et conservabis in æternum, quia eam a te speravimus, ac propter eam dura omnia sustinuimus Vide hunc reproborum errorem pathetice ab ipsismet agnosci, et plangi, Sapient. 5. 3.

4. Sperastis in Domino in sæculis æternis.] Pro *sperastis* hebr. est *sperate*, ut sit Beatorum invicem sibi gratulantium vox et congratulatio, quasi dicant: O beati, qui jam beatam vitam inchoatis, sperate et confidite in Deo per omnia sæcula: ille enim per omnem æternitatem hanc beatitudinem vobis certam præstabit et conservabit.

Alii putant esse verba Isaiæ ad homines, vanis sæculi opibus et pompis deditos, q. d. Nolite, o sæculares, o mundani, hæc vana et caduca sectari, sed instar Beatorum ambite æternas opes et honores, Deo serviendo et in illum sperando.

Verum Noster interpres vertit *sperastis*: quia Hebræi sæpe commutant tempora, et imperativum aut infinitivum sumunt pro præterito. Jam Dionys. exponit: *Sperastis in sæculis æternis*, id est, jam inde ab initio mundi conditi. Melius Lyranus, *in sæculis æternis*, inquit, id est, ad consequenda sæcula æterna. Sic enim Hebr. *bet*, id est, *in*, non tantum dativum vel ablativum, sed et accusativum indicat, valetque idem

quod *lamed*, id est, *ad*. Sunt verba Prophetæ aut Angelorum Beatis congratulantium, quasi dicant: Sperastis, *o* viri sapientes et divini, in Domino, exspectastis ab eo beatam æternitatem: nunc capite spei vestræ fructum ipsam scilicet beatam vitam possidete in sempiterna sæcula. Ita Haymo, Lyra. Sanchez et alii.

In Domino Deo forti in perpetuum.] Hebr. *Quia in Domino Deo est* צור עלמים *tsur olamin*, id est, *petra sæculorum*, id est constantia, firmitas et robur perpetuum, quod numquam finem inveniet; at merito in eum spes vestras defigere possitis, scientes eas numquam per omnem æternitatem frustratum iri.

5. Quia incurvabit habitantes in excelso,] Ostendit Deum esse fortem in perpetuum, ac proinde in ipso esse sperandum, ex eo quod ipse incurvabit et deprimet omnes qui habitant in excelsa, id est, omnes principes atque potentes et superbos, qui in sublimi erant dignitate et officiis, habitantes in altis palatiis, qui magnos gerebant spiritus et ad magna aspirabant et *civitatem sublimem*, scilicet non Romam, ut Judæi volunt, nec Jerusalem, ut S. Hieronym. sed mundum, *humiliabit*, et in pulverem rediget per ignem conflagrationis, ac ejus habitatores ambitiosos, avaros, etc. disperdet.

6. Conculcabit eam pes, pedes, inquam, pauperis] *Pauperes et egenos* vocat Apostolos aliosque fideles qui Christi paupertatem sunt secuti: hi enim mundum, id est, mundi superbos et impios, calcabunt, id est, judicabunt et condemnabunt. Ita S. Hieronym. et Septuag. Deus enim elegit infirma et ignobilia mundi, ut confundat fortia, potentes et sapientes sæculi.

Secundo, idem S. Hieronym. Origen. S. Chrysostom. Euseb. et ex iis Leo Castrius, hæc accipiunt de excidio Jerusalem, ob neglectam prædicationem Christi et Apostolorum. Verum, ut dixi, hæc spectant excidium orbis, non urbis.

Tertio, aliqui cum S. Cyrill. referunt hæc ad Ecclesiam militantem et Romanam. Unde Galatinus lib. 4. cap. 26. Urbem sublimem, inquit, id est, Romam et Italiam, Deus humiliabit. Nam cum sublimitas Romani imperii cœlum pene tangeret, juga Christianæ fidei humiliter collum subjecit. Tunc conculcavit eam pes pauperis, scilicet S. Petri piscatoris, qui jam Vaticanum, urbem et orbem occupat, adeo ut reges et Imperatores ejus pedes in ipsius successore Pontifice exosculentur.

7. Semita justi recta est.] Ostendit hic viam quæ justos in cœlum ad tantam gloriam deduxit, impiis perditis et conculcatis, fuisse rectam, esseque ipsam rectitudinem, id est amorem et studium recti et equi: scilicet fuisse semitam judiciorum, id est mandatorum Domini. Hebr. ad verbum habent. *Semita justo rectitudines*, scilicet sunt.

Secundo, *semita justi recta est*, id est, æqua, plana, directa, sine ullo, non modo casu aut prolapsu, sed ne offensione quidem. Hoc enim significat Hebr. *mi sor*, et ei affine *mesarim*. Unde Pagnin. vertit: *Semita justa recta: tu, o Deus, recta callem justi liberabis*; Forer. *Semita justa, æquitates: rectam orbitam justi regulabis*; Vatabl. *Via justo erit æquitatum* (id est, æquabilis et plana, *tu, o Deus, ad libellam æquabis*, ne scilicet offendat. Hoc est quod Deus justis promittit Prov. 4. 11. *Ducam te per semitas æquitatis quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, et currens non habebis offendiculum.* Tales semitæ rectæ et planæ, sunt semitæ virtutis: hæ enim sunt semitæ voluntatis et legis divinæ, quæ peccati, ruinæ, offendiculi, et vindictæ non habent scandalum, uti habent semitæ tortuosæ et inæquales vitiorum. Unde orandum quotidie cum Psalte Ps. 26. 11 *Dirige me in semitam rectam*, et Psal. 24. 4. *Vias tuas, Domine, demonstra mihi et semitas tuas edoce me*, quæ me recta ducant ad te in cœlum, ad felicitatem et gloriam æternam.

8 Nomen tuum, et memoriale tuum in desiderio animæ,] q. d. Desideravimus et assidue desideramus, ut tuum, o Domine, nomen et memoria tum a nobis, tum ab omnibus gentibus jugiter recolatur et celebretur, ideoque desideravimus vindictam de impiis, ut sequitur, quia ipsi nomen tuum negligunt, imo profanant. Sancti enim desiderant Deum semper habere præsentem et coram eo ambulare, uti fecit Noe Genes. 6. 9. et Abraham Genes. 17. v. 1. Vide ibi dicta. Unde hebr. ad verbum est: *Ad nomen tuum et ad memoriam tuam est desiderium animæ* nostræ.

Ita desiderabat, ita liquescebat ad nomen Dei et Domini Jesu Christi anima S. Juliani, ut ubicumque illud in libris scriptum reperiret, lacrymis ablueret, earumque copia lituras multas libris induceret, uti refert oculatus testis S. Ephrem in ejus Vita: *Quodam, ait, die dixi ad ipsum: Quis hosce libros lituris corrumpit? Beatus vero ad me: Nihil, inquit, a te penitus abscondam. Fornicatrix mulier ad Salvatorem accedens, lacrymis pedes illius rigavit, et capillis capitis sui abstersit; et ego, ubicumque Dei nomen scriptum comperio, lacrymis meis rigo, ut et ego ab eo remissionem peccatorum accipiam. At ille dixit: Non irrigatur cor meum, nisi plorem coram Domino Deo meo.* De S. Francisco narrat S. Bonavent. quod cum psalmos legendo, nomen Domini in *eis occurreret, præ suavitatis dulcedine labia sua lingere videbatur. Nomen autem Jesu cum exprimeret vel audiret, jubilo quodam repletus interius, totus videbatur exterius alterari, ac si mellifluus sapor gustum, vel harmoniacus sonus ipsius immutasset auditum.* Et S. Bernardus: *Jesus*, ait, *est mel in ore, melos in aure, jubilus in corde.* Dum enim Jesum cogitas et nominas, salutem et Salvatorem tuum cogitas et nominas. Quacirca Arnobius lib. 1. ait hoc nomine *magorum frangi, actiones dæmonum infirmari conatus, non horrore, ut dicitis, o Gentiles, nominis, sed majoris licentia potestatis*; quia scilicet hoc nomen torquet fugatque dæmones, ut patet Lucæ 9. 49.

9. Anima mea desideravit te in nocte.] Hic videtur finiri canticum Beatorum; nunc eo admonitus et excitatus Isaias, vidensque quem exitum habuisset tum piorum paupertas et afflictio, tum impiorum fucata et fallax prosperitas, atque ad Beatos aspirans, dicit se pariter velle jugiter Deum mente et animo gerere, illum colere, illum desiderare tam nocte quam interdiu, idque serio et studiose, ut etiam lucem prævertat; hoc est enim quod subdit: *Et spiritu meo in præcordiis meis de mane vigilabo ad te.* Sic ait David Psal. 62. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.*

Aliter Sanchez: *De nocte*, ait, id est de tribulatione et cruce, per quam nos ducis ad gloriam, suspirabo ad te.

Aliter et Theodor. *De nocte*, inquit, id est, ante in-

carnationem Christi, et *mane*, id est in incarnatione et post eam, desideravi te. Verum hoc est mysticum. Uti et istud S. Gregor. lib. 23. Mor. 12. *De nocte*, ait, q. d. *In hac obscuritate vitæ præsentis videre te oppeto, sed adhuc infirmitatis nubilo circumscribor.* Pulchre et pie Carpenteius hunc versum ita reddit:

Interea, seu nox tenebras inducat inertes,
Seu roseum lux alma diem, te pectore toto
Quærimus, o hominum superumque æterna voluptas:
Te mentes sitiunt unum, præcordia anhelant
Nostra, Deus, nostræ custos auctorque salutis.

Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discent habitatores orbis] q. d. Ex zelo quo desidero ut nomen tuum et memoria, o Domine, ab omnibus etiam impiis sanctificetur, opto ut subinde judicium aliquod et vindictam publicam in impios in hac vita exerceas, per quam illi te tuamque justitiam cognoscant et addiscant, plerique enim ita suis vitiis sunt affixi, ut non nisi per gravia flagella corrigi possint. Ita S. Thomas, Adamus, Sanchez et alii.

Secundo, S. Hieron. refert hæc ad diem judicii, q. d. Cum pro qualitate operis unicuique in die judicii reddideris quod meretur, tunc justitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quæ prius apud incredulos videbatur injusta. Sed sera et inutilis erit illa disciplina, nisi eam accipiant ii qui adhuc vivunt, ab exemplis eorum qui jam post judicium particulare in infernum detrusi ibi torquentur, quomodo Virgil. lib. 6. Æneid. ait de Phlegys:

Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magna testatur voce per umbras:
Discite justitiam moniti, et non temnere Divos.

10. Misereamur impio, et non discet justitiam.] q. d. Juste desidero judicium tuum in vindicta impiorum. Nam si eis miseraris et parcas, non discent justitiam, sed manebunt in sua impietate: at si eos punias, vel ipsi, vel certe alii eorum exemplo et pœna territi convertentur, aut certe tuam potentiam et justitiam laudabunt; esto ipsimet impii, quos flagellas, magis flagellis indurentur, ut iis obduruit Pharao; quare hæc in impios clementia et misericordia immisericors videtur. Talis est indoles hominum suis cupediis addictorum, ac durorum et obstinatorum, quales sunt hæretici, barbari et agrestes, qui lenitate exasperantur, asperitate leniuntur et domantur. Unde Poeta:

• Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit.

Audi S. Bernard. serm. 42. in Cant. *Tunc magis irascitur Deus, cum non irascitur: Misereamur, inquit, impio, et non discet facere justitiam: misericordiam hanc ego nolo; super omnem iram miseratio ista, sapiens mihi vias justitiæ. Satius profecto mihi juxta Prophetæ consilium apprehendere disciplinam, ne quando irascatur Dominus, et peream de via justa. Volo irascaris mihi pater misericordiarum, sed illa ira qua corrigis devium, non qua extrudis de via; illud nobis tua benigna animadversio parit, hoc formidoloso nutrit dissimulatio: cum enim sentio te iratum, tunc maxime confido propitium: etenim cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Deinde id probat exemplo: *Deus*, inquit, *tu propitius fuisti eis, et ulciscens in omnes adinventiones ipsorum*, Psalm. 98. *Moyses loquitur, Aaronem et Samuelem, quos præmiserat, et hoc vocat propitiationem, quod eorum non pepercit excessibus. I nunc tu ergo, atque hanc tibi exclusio in æternum, defendendo errorem, et accusando correptionem. An non istud est, malum dicere bonum, et bonum malum? An non ex hoc odioso impudentia pullulabit mox impœnitentia, mater desperationis?*

In terra sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini.] Primo, Forerius; *Terra*, inquit, *sanctorum*, est Judæa. Judæi enim filii sanctorum dicebantur: et in Judæa tantum erat vera Dei cognitio, jura et leges divinæ, q. d. Judæi in terra sancta, quam a sanctis patribus veluti sanctificatam in hæreditatem acceperunt, injuste agunt: *et non*, id est ne ergo videant, *gloriam Domini*, id est gloriam quam sibi Christus per prædicationem Evangelii peperit. Hic sensus accommodus est, sed arctior.

Secundo, Adamus: Terra tota, ait, vocatur *terra sanctorum*, quia in ea multi sunt sancti, omnesque deberent esse sancti: ad hoc enim a Deo constituta est, ut sit habitaculum sanctorum, non impiorum, q. d. Cum impii inter sanctos in terra versati sint, et tamen impie vixerint, hinc non videbunt gloriam Domini. Uti præcedens sensus arctior, ita hic æquo amplior est.

Tertio, Sanchez: Esse, inquit, in sanctorum terra, est dura pati, exerceri incommodis, et nullis mulceri corporis animique deliciis; hæc vero est efficacissima ad morbos animi sanandos medicina, q. d. Si ergo hæc medicina ægris impiorum animis nihil affert sanitatis, actum est de iis: si inter sanctos qui dure et austere vivunt aut deliciantur, aut austere cum sanctis, verbi gratia in monasterio, viventes impie tamen agunt; quid superest, nisi ut a domo et gloria Dei excludantur?

Quarto, Vatabl. pro *terra sanctorum*, ait hebr. est terra נכחות *nechochot*, id est rectitudinum, id est recta et plana, in qua est via expedita, non aspera, non salebrosa, quæ est illa quam ingrediuntur delicati et molles, q. d. Si improbi in via et vita molli ac delicata impie agunt; ergo traducantur ad viam et vitam asperam ut discant continenter et sancte vivere.

Quinto et aptissime, est hic auxesis: auget enim et exaggerat peccatum impii, quod in terra sanctorum id perpetraverit: terra sanctorum est Ecclesia, cujus epitheton et titulus est *sancta*. In ea enim regnat Spiritus Sanctus, multosque sanctificat: in ea sancta tractantur, ac præsertim sanctum Evangelium Deique verbum prædicatur, q. d. Impii in Ecclesia quasi in terra sanctorum, ubi tot habebant sanctas leges, tot sancta sacramenta, tot sancta exempla, tot sanctas exhortationes, tot sanctas inspirationes, sancte cum sanctis vivere debuerant; at ipsi in hac terra sanctorum, vel, ut hebr. est, rectitudinum, iniqua, habr. est *perversa et distorta*, gesserunt: ergo nisi seriam agant pœnitentiam, planeque vitam mutent, non videbunt gloriam Domini, sed cœlo et salute excludentur. Loquitur de solis fidelibus, qui sunt in Ecclesia: nam infideles jam judicati et damnati sunt. Porro omnis Ecclesia, sed maxime Romana, est terra sanctorum, utpote in qua sedem fidei et sanctitatis fundavit S. Petrus, quamque tot sancti Pontifices, Virgines, Doctores, ac tracenta Mar-

tyrum millia sanctificarunt, et etiamnum suis reliquiis sanctificant; ut merito dixerit B. Catharina Senensis Romæ stationes obiens: *Ego calco sanguinem Martyrum.* Quocirca ipsa Romæ et vivere et mori voluit, sepulta in templo B. Virginis supra Minervam.

Tropol. hæc sibi adaptent qui in sancta societate, aut Religione dissolute vel irreligiose vivunt. Gravis enim in eos incumbet divini judicii censura, quod in terra sanctorum inter sanctos Religiosos, ubi omnis peccatis aditus videbatur exclusus, planaque et facilis ad omnem virtutem et sanctitatem patebat via, laxe et remisse vixerint, atque iniqua gesserint. Unde S. Bernard. in declamation. post initium: *In terra sanctorum,* inquit, id est, *in clero, existens, tamquam in cœlo iniqua gessit; ideo inventa est iniquitas ejus ad odium, nec remittetur.* Hoc enim peccatum est quasi sacrilegium: est enim violatio et infamatio rei sacræ, puta status Ecclesiastici aut Religiosi.

Idem ser. 23. in Cant. *Timeant,* ait, *Clerici, timeant ministri Ecclesiæ, qui in terris sanctorum, quas possident, tam iniqua gerunt, ut stipendiis, quæ sufficere debeant, minime contenti sint; superflua, quibus egeni sustentandi forent, impie sacrilegeque sibi retineant, atque in usus suæ superbiæ et luxuriæ, victum pauperum consumere non vereantur; duplici profecto iniquitate peccantes, quod et aliena diripiunt, et sacris in suis vanitatibus ac turpitudinibus abutuntur.*

11. Domine, exaltetur manus tua, et non videant: videant, et confundantur.] S. Hieron. putat hic esse dialogum inter Deum et Isaiam, q. d. Isaias: O Domine, exalta Christum Dominum, qui est manus, id est potentia tua, ut eum non videant infideles et impii, quia indigni sunt. Cui respondet Deus: Imo vero videant eum judicem, et confundantur ac damnentur ab eo.

Secundo, Sanchez censet esse ironiam subamaram ut cum dicimus: *Ale luporum catulos, et canes qui te lanient,* q. d. Exalta, Domine, manum tuam, eamque cohibe ab inferenda impiis plaga; et impii numquam aperient oculos, numquam non errabunt in tenebris cæci, q. d. Si cohibueris tuas plagas, impii permanebunt in sua cæcitate.

Tertio, alii, q. d. Manu tua perente impios, eosque puni cæcitate, ut non videant justitiam tuam in hac vita, ut eam amplectantur et salventur; sed videant eam sero in die judicii, ad suam damnationem et confusionem.

Quarto, et genuine Forerius: Dixerat Propheta: *In terra sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini;* nunc idipsum confirmat, dicens et orans, *Domine, exaltetur, etc.* q. d. Domine, potenti tua manu effice, ut tam impii et indigni non videant gloriam tuam: deinde per correctionem subdit: Imo vero videant eam eminus, et quosi per umbram in die judicii, sed ad suam confusionem, *zelantes populi,* scilicet impii, qui zelo et invidia tabescent, videntes Sanctos ad illam gloriam vocari, se vero ab ea excludi, cum æque facile ac ipsi eam adipisci potuissent. Sic Judæi zelo et indignatione movebantur, et movebuntur tunc videntes Gentes sibi præferri in gratia et gloria. Vide parabolas Christi hac de re Matth. 20. vers. 1. et cap. 21. vers. 33.

Et ignis hostes tuos devoret.] Primo S. Hieron. *Ignis,* inquit, seræ pœnitudinis corda eorum excruciet, quod tantam gloriam perdiderint.

Secundo, *ignis,* scilicet tribulationis, hostes tuos devorat, usque ad consumptionem et favillam, ut scilicet eos erudiat, consumat, et ex hostibus in amicos convertat. Vide hic quæ sit tribulationis utilitas.

Tertio et planissime, Theodor. per ignem accipit ignem gehennæ.

12. Domine, dabis pacem nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis.] Ab impiorum scelere et pœna convertit se hic ad pios et sanctos, iisque jugem pacem optat et apprecatur.

Primo, Sanchez hæc explicat, q. d. Tribula, o Domine, impios qui nos vexant et turbant, ut vitam mutent, fiantque sancti ac quieti, itaque pacem habeamus: a tua enim liberalitate pacem et omnia bona expectamus, tuumque est corda impiorum convertere, et omnia bona opera in eis et in nobis operari.

Secundo, S. Hieron. q. d. Da pacem nobis in cœlo: quæcumque enim per Prophetas promisisti, explesti et operatus es in hac vita.

Tertio, Septuag. vertunt: *Da nobis pacem, omnia enim reddidisti nobis,* quasi dicant, ut explicat S. Hieron. Da nobis pacem, quia operibus nostris malis justas reddidisti pœnas, itaque ea juste punivisti et expiasti. Da ergo veniam et pacem: quia sat pœnorum dedimus.

Quarto et genuine, est hic vox Ecclesiæ et Sanctorum, quorum opera duplicia sunt, scilicet primo, passiva, quæ operante Deo potimur: secundo, activa, quæ cum eo operamur. Hebræum enim מעשה maase non tantum opus et actionem, sed et omne factum, omnem eventum significat. Unde primo, hic est sensus: Da, vel, ut hebr. תשפת tispot, id est constitue, et firmiter colloca intra limites nostros (ut a nobis numquam abeat) pacem; nam tu alia omnia opera operatus es nobis, q. d. Omnia quæcumque nobis facta sunt, quæcumque nobis evenerunt, hæc a te evenerunt: ergo et da pacem, tu enim omnium es dator, et operator: in manibus tuis est omnis sors nostra. Unde apte Forerius sic explicat: tu, Domine, qui opera redemptionis nostræ per Christum operatus es nobis (*nobis* enim ait, non *in nobis*) qui per Apostolos eorumque successores tot miracula fecisti, tot gentes convertisti, Ecclesiam ita dilatasti et exaltasti, ejusque hostes ita sæpe vel prostravisti, vel subjugasti: da etiam eidem plenam pacem et quietem a persecutoribus, eamque in hac vita inchoa, ut eamdem perficias in cœlo, cum, ut præcessit, ignis devorabit impios, hostes tuos æque ac nostros. Sic et S. Cyrill. qui per opera accipit beneficia et miracula divina, q. d. Dabis nobis pacem, quandoquidem omnia mirabilia nostra, id est, quæ facta sunt in nobis, munera tua sunt; ut tamen possederunt nos domini absque te.

Sumendo vero *opera nostra* active, hic est sensus: cum, ut ait Apostolus, fructus justitiæ et bonorum operum sit pax; da, Domine, nobis te nocte et die desiderantibus, ut ait vers. 9. pacem conscientiæ tecum: da, inquam, id est da et dare perge (*da* enim hic significat actum continuatum, non inchoatum) dedisti enim nobis bona opera, quasi pacis radicem et arborem. Ubi nota, Deum ita hæc opera nobis operari, ut tamen et nos libero Deo cooperantes eadem operemur.

unde Chald. vertit: *Domine, ordinabis nobis pacem: quia omni tempore quo separati sumus a peccatis nostris, paratus es nobiscum.* Deus ergo operator hæc opera in nobis, primo, per gratiam operantem et prævenientem ad ea nos excitando; secundo, per gratiam comitantem sive cooperantem: quia nostra voluntate per gratiam Dei excitata, libere bonum opus volente et faciente, Deus eidem cooperatur. Dicit ergo: Dedisti arborem, da fructus: dedisti opera, da pacem: dedisti meritum, da præmium.

13. POSSEDERUNT NOS DOMINI ABSQUE TE, TANTUM IN TE RECORDEMUR NOMINIS TUI.] Hi domini primo, sunt idola; secundo, *reges* et tyranni. Ergo primo, sensus est, q. d. Tuum erat, o Domine, possidere nos; tu enim omnia opera nostra operatus es. At, proh dolor! dii alieni, sive idola quæ colimus, possederunt nos, *absque te*, id est tuo injussu, te reluctante, imo te possessione tua dejecto; sed nostra amentia nobis eos accivit, et præfecit dominos, imo tyrannos: quare oramus ut eos auferas, nosque ad te convertas et compellas, ut te unum verumque Deum et Dominum colamus et invocemus. Id re ipsa factum est sub hoc tempus, quo Ezechias templum purgavit, arasque idolorum evertit.

Secundo, Sanchez, q. d. Dum ab iniquis vexamur, non tu solus, o Domine, possides nos: nam *absque te*, id est, præter te, qui solus in animis nostris dominari debueras, alieni etiam domini, scilicet reges Syriæ, Samariæ, etc. dominantur nobis; dum ab hostibus pressi, eorum opem imploramus, aut ipsi sponte sua nos inter nos dissidentes, et a te derelictos invadunt. Dabis itaque pacem; ut non sit necesse externos hos dominos et reges advocare, aut timere; ita ut de te uno cogitemus, te unum intueamur, in tuo nomine nostra consilia, studia et conatus conquiescant.

Nota pleonasmum, *in te*, et *nominis tui*: alterutrum enim redundat. Sensus est, q. d. *In te*, id est apud te, versetur jugiter acies mentis, et memoria nostra, ut semper te habeamus præsentem, ac recordemur nominis tui. Vatabl. vertit, *tantum tui, nominisque tui recordemur*. Hebr. enim. בך *becha*, id est, *in te*, sæpe capitur pro regimine genitivi, idemque est quod *tui*.

Mystice, q. d. Alieni domini, scilicet mundus, caro, dæmon et peccatum, *absque te*, id est contra te (sunt enim hostes tui) possederunt nos; sed obsecramus, ut ab iis nos liberes, ut tui tantum recordemur, tibi uni simus addicti in perpetuum. Da ergo nobis gratiam tuam, et donum perseverantiæ. Ita S. Hieronymus Cyrillus, et Septuag. qui vertunt: *Posside nos, Domine.*

14. MORIENTES NON VIVANT, GIGANTES NON RESURGANT.] Explicat qui domini possederint nos, scilicet *gigantes*, id est, tyranni potentes, et præditi giganteo robore et animis. Iidem vocantur *morientes*, sive mortui, tum hic, tum alibi: quia gigantes omnes ante diluvium, de quibus Gen. 7. diluvio submersi et mortui sunt, juxta illud Job 26. 5. *Ecce gigantes gemunt sub aquis.* Unde Scriptura passim gigantes; quasi damnatos ob insignem superbiam et impietatem, in inferno ponit, et infernum vocat locum gigantum, Proverb. 9, 18. et c. 21. 16. Sapient. 14. 6. Imo Gentiles, teste Macrobio l. 1. Saturn. c. 20 gigantes poetarum ajebant significare impiam gentem, deos contemnentem et negantem; ideoque draconum pedes eis affinxerunt, ut significarent nihil eos rectum cogitasse, totius vitæ eorum gressu atque processu in inferna vergente, q. d. Hi domini et tyranni nostri, qui gigantibus sunt similes æque ut illi moriantur, atque dejiciantur de suo robore, insolentia et tyrannide, neque ad eam, aut ad vitam resurgant; sed eorum nomen et memoria pereat, ut tu sis Dominus noster, tuique semper recordemur. Ita Forerius.

Secundo, alii generatim explicant: *Morientes*, scilicet impii, in peccatis non vivant, sed moriantur morte et cruciatu æterno; et *gigantes*, id est oppressores aliorum, *non resurgant* ad vitam beatam. Ita Adamus. Unde Septuag. vertunt: *Mortui vitam non videbunt, neque medici suscitabunt.* Hebr. enim רפאים *rephaim* et medicos et gigantes significat.

Tertio, Symmachus vertit: *Mortui non vivificabunt, gigantes non suscitabunt*, q. d. Oravi, ut alieni domini non possiderent nos sed tu Domine utque tui jugiter recordemur, quia domini illi, puta idola, cum sint mortua non possunt vivificare; et reges illi ac tyranni instar gigantum, cum æque ut illi sint moritari non possunt nos suscitare, et in pristinum statum restituere. Ita Sanchez.

PROPTEREA (ut scilicet morientes non viverent, et gigantes non resurgerent) VISITASTI ET CONTRIVISTI EOS, ET PERDIDISTI OMNEM MEMORIAM EORUM.] Ex jam dictis planus hujus loci est sensus, scilicet, primo de idolis, q. d. Dum Judæos per Sennacherib et per reges Syriæ et Samariæ afflixisti, sustulisti ex eorum mentibus omnem idolorum memoriam, eosque hac afflictione ad te tuique cultum et invocationem per Ezechiam compulisti; similiter ergo gentes impias affl ge, itaque eas ad te compelle. Secundo, de regibus et tyrannis, q. d. Perdidisti, et perdes reges et tyrannos, qui nos affligunt, coguntque de se cogitare; itaque eorum memoriam ex animis nostris eximes, ut te solum cogitemus, tui jugiter recordemur.

15. INDULSISTI GENTI.] Probat ab eventu quod dixit v. 10. et deinceps, scilicet impiis utilem esse, afflictionem, et noxiam esse clementiam sive indulgentiam, q. d. Pepercisti diu impiis, v. g. Judæis non tamen ad te redierunt, nec te glorificarunt; sed potius hac ratione magis eos a te elongasti et alienasti juxta illud Deuter. 32. 15. *Incrassatus est dilectus et recalcitravit*; et Osee 10. v. 1. *Juxta ubertatem terræ suæ exuberavit simulacris.* Patet enim ex libris Judicum et Regum, Judæos in prosperitate deflexisse ad idola, in tribulatione et afflictione Philisthinorum, aliorumque hostium ad Deum rediisse, eumque supplices invocasse.

ELONGASTI OMNES TERMINOS TERRÆ,] q. d. inquit S. Hieron. Ex hac tua indulgentia ingrati populi recesserunt a te, usque ad ultimos terræ terminos.

Secundo, et melius, q. d. Permisisti Judæos in pace agere et sine metu pervagari omnes terminos terræ suæ, scilicet promissionis, repete, *numquid inde glorificatus es?* q. d. Non: imo tunc populus idola maxime coluit; contra vero, angustiati requisierunt te, ut sequitur.

Tertio, Vatablus et Leo Castrius: *Elongasti terminos*, id est, prorogasti eorum fines et latifundia: num-

quid ideo glorificarunt te? q. d. Minime. Hic sensus planissimus est.

16. In tribulatione murmuris doctrina tua eis,] q. d. Impii, dum tribulantur, acceptant et faciunt doctrinam et disciplinam tuam, licet cum murmure. Ita S. Hieron. Sicut enim boum doctrina est stimulus, sic insipientes non aliter discunt nisi stimulis compuncti: unde hebr. eadem vox מלמד *malmod* stimulum et doctrinam significat, inquit Sanchez. Alii, ut Vatabl. et Forer. per *murmur* accipiunt orationem, ad quam excitat tribulatio.

Alii contritionem et indignationem, qua peccator tribulatione edoctus seipsum redarguit. Unde Chaldæus pro *murmur* vertit *silentium*, quo scilicet peccator silens intra se compungitur. Septuag. vertunt: *In tribulatione parva doctrina tua nobis*: quasi dicent: Tribulatio licet in se magna sit, parva tamen pœnitentibus videtur; quia affert eis disciplinam, et mutationem vitæ.

17. Sic facti sumus a facie tua,] Est vox populi flagellis attriti et pœnitentis, q. d. Sicut mulier a dolore partus, ita nos a facie tua, id est a te nos exterius affligente, et interius compungente, concepimus, et magno molimine et nisu parturivimus, et tandem peperimus spiritum salutis, scilicet quasi novam prolem et novum fœtum: unde Septuag. hæc sequentibus nectentes ita vertunt: *Peperimus spiritum salutis quem fecimus* (Regii codices legunt *fecisti*) *in terra*. Discant præcones verbi Dei hunc spiritum suis auditoribus ingenerare cum S. Paulo dicente: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis*. Vatabl. per *spiritum* accipit ventum, q. d. Puerpera post dolores parit fœtum; at nos impii post dolores longi partus peperimus ventum, id est, rem evanidam. Unde sequitur: *Salutes non fecimus*. Hic sensus subtilis est, sed non accommodus.

Porro hisce verbis describit Isaias, quid in animæ nostræ utero efficiat Dei timor, scilicet conceptum et partum gratiæ, quem spiritum salutis appellat. Unde Theodoretus ex Eusebio: *Timor Domini*, ait, *fœcundam reddit animam, et motum concupiscentiæ, qui ex carne consurgit, compescit. Mulieris utero enim similis est humana mens, quæ quidem si recipit a Deo pietatis semina, parit omnino bonos fructus*. S. Cyrill. autem sic vertit: *Propter timorem tuum, Domine, nos uterum gessimus et parturivimus et peperimus spiritum salutis, qua gravidi fuimus super terram*. Timor ergo Domini animam sanctis cogitationibus et propositis ingravidat, et ad partum boni spiritus, id est charitatis perducit.

18. Salutes non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.] Est vox Isaiæ, Prophetarum et prædicatorum: quasi dicant, Quia non fecimus opera sancta, opera præclara et heroica salutis, tum nostræ, tum proximorum; quia lenti sumus ad opera pietatis; ideo non ceciderunt a sua superbia et malitia incolæ terræ. Dicant hoc etiamnum Sancti, præsertim præcones verbi Dei: Ideo pauci deserunt vitia quia nos prædicatores flaccide munus nostrum obimus, quia parvo spiritu concionamur, quia quæ docemus verbo, non prius docemus exemplo.

Secundo, apposite S. Hieron. S. Thomas, Hugo et Sanchez, quasi dicant Judæi: Ideo habitatores terræ, scilicet nostræ nobisque vicinæ, puta Jebusæi, Philisthini et alii non ceciderunt, non sunt deleti, sed adhuc nos vexant et impugnant; quia non fecimus salutes id est opera sancta, quæ salutem pariunt; illi ergo relinquuntur nobis ad stimulum et ad lixivium, ut sua impugnatione eluant et expurgent quidquid in nobis vitii est reliquum.

Tertio, aliter vertit et explicat Vatabl. q. d. Salus non est facta in terra, id est, tribulatio non cessavit, neque tamen incolæ terræ corruerunt sub manum Dei, id est, Deo non paruerunt, qui nos affligebant, victi nostra patientia.

19. Vivent mortui tui, o Domine; est hic mira enallage; hic enim est vox Isaiæ ad Deum: *Vivent mortui*, q. d. Resurgent, eruntque beati mortui qui in Domino moriuntur. Sequitur vox Dei: interfecti mei resurgent, q. d. Omnino ita fiet; ut dicis, o Isaia. Interfectos suos vocat Deus Martyres, qui æque ut Isaias, pro Deo serra lignea secti, aut alio modo occisi sunt. Denique sequitur vox Isaiæ ad defunctos, ut resurgant ad immortalitatem, et laudent Deum, dicens: Expergiscimini, et laudate qui habitatis in pulvere.] Pro *laudate* Septug. vertunt, εὐφρανθήσονται, id est *lætabuntur*; Aquila, αἰνέσουσι, id est, *laudabunt*; Theodotion, ἀλαλάξουσι, id est *jubilabunt*; alii ἀγαλλιάσονται, id est *exsultabunt*. Ex Hebræo aliter vertunt Vatablus et Pagninus, scilicet: Mortui tui, *o Domine, resurgent cum cadavere meo*, in fine sæculorum. Aliter hæc explicat noster Hieronymus Prado in Ezech. c. 20. v. 4. notat. 5. ubi mortuos et interfectos resurgentes intelligit Martyres, quorum constantia et virtus vivit in Ecclesia præsenti, eamque stabilivit et auxit, prostratis gigantibus, id est Deciis, Diocletianis, et aliis tyrannis eam impugnantibus. Verum hæc resurrectio symbolica est mystica, non litteralis. Est ergo hic plausus Isaiæ et Sanctorum ob futuram resurrectionem, cui applaudit Deus. Ita legimus in Vita S. Leocadiæ, 9 Decembris, quæ nobilis fuit virgo et Martyr Toleti in Hispania, sub Diocletiano Imperatore et Daciano præside, quod post ejus mortem S. Ildefonsus Archiepiscopus Toletan. et Recesnintus rex Hispaniæ in festo S. Leocadiæ ejus sepulcrum adiverint venerationis et orationis causa; et ecce immane saxum sepulcri ejus sponte revolutum est, surrexit S. Leocadia, manuque apprehendens manum S. Ildefonsi, dixit: *O Ildefonse, per te vivit gloria Dominæ meæ*; ipse enim virginitatem B. Virginis contra hæreticos propugnavit. Respondit ei Ildefonsus: *O gloriosa virgo, merito regnas cum Deo in cælo, quia pro ejus honore vitam tuam prodegisti. Respice hanc tuam civitatem, quæ tuum festum concelebrat, eamque tuere et consolare*. Redeunte Sancta ad sepulcrum, S. Ildefonsus, cultro a rege accepto, particulam veli ipsius abscidit ad miraculi memoriam: quæ in Ecclesia Toletana instar thesauri asservatur.

Quia ros lucis ros tuus.] Noster Hieronym. Prado in Ezech. c. 26. v. 20. putat hanc esse laudem, et canticum resurgentium, q. d. Isaias: Expergiscimini a pulvere et sepulcro, o mortui, et laudate Deum, ac cantate id quod sequitur, scilicet: *Quia ros lucis ros tuus, et terram gigantum detrahes in ruinam*. Pro *lucis* hebraice est אורות *oroth*, quod primo, lumina; secundo herbas et olera virentia et lucentia significat. Unde aliqui sic vertunt et explicant: Sicut ros

cadens super herbas eas crescere et exsurgere facit: sic ros gratiæ tuæ cadens super ossa mortua, ea resuscitabit. Sic dicitur Isaiæ 66. 14. *Ossa vestra, quasi herba germinabunt*; et Ecclesiastici 48. 12. *Ossa pullulent de loco suo*. Ita Vatabl. noster vertit, *ros lucis*, id est antelucanus et prænuntius lucis: hic enim fœcundat herbas. Rursum *ros lucis*, id est vitæ. Est vox Isaiæ, vel resurgentium ad Deum, q. d. Sicut ros noster lucem et vitam affert plantis, sic ros tuus divinus, id est tua gratia vivifica, tua benignitas et halitus vitalis, tuum verbum, tua jussio, tua vox per Archangelum, *Surgite, mortui*; lucem et vitam, eamque priori terrestri illustriorem, utpote beatam et gloriosam, afferet defunctis, ut resurgant. Ita Irenæus lib. 3. c. 11. Tertull. lib. de Resurrectione carnis, c. 31. S. Hieronymus et Cyrillus hic. Unde et S. August. l. 20. de Civit. c. 21. et serm. 3. de Consolatione mortuorum, hæc accipit de corporum gloriosorum splendore, quo sicut stellæ fulgebunt in perpetuas æternitates. Unde Arabicus Antioch. vertit: *Ros tuus splenduit* vel *fulsit eis*.

Tropologice, Procopius: Lux, inquit, sive vita, est remissio peccatorum, quam Christus, qui est ros Patris, stillat in animas peccato mortuas. Unde Arabicus Alexandr. habet: *Ros qui est ex te* (abs te) *sanavit eos*.

Symbolice, *ros* ac manna *lucis*, id est veritatis Evangelii, est Eucharistia; Judæorum enim manna et ros erat noctis; quia typicum erat et umbraticum. Rursum, dicitur *lucis*, propter gloriam resurrectionis, et immortalitatis claritatem, quæ per illud datur; assignans enim rationem cur mortui et interfecti resurrecturi sint, ait: *Quia ros lucis ros tuus*, q. d. Noster ros, nostrum manna, scilicet Eucharistia, mortuos revocabit ad vitam et lucem, ejusque vi et efficacia mortui resurgent ad immortalem gloriam, juxta illud Joannis 6. 52. *Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum*. Ita noster Vincentius Regius lib. 4. Disquisit. Evangel. c. 21.

Porro Arias Montanus hæc refert ad plasticam sive figulinam, in qua argilla sicca a figulo irroratur, et aqua aspergitur, ut ex ea formet sua vasa. Verum hoc frigidius, exilius, et alienius est; Deus enim hic rori, non figulo comparatur.

Et terram gigantum detrahes in ruinam.] Id est terram istam, quæ est sedes superborum et violentorum, omniumque impiorum, succendes, et in pulverem rediges. S. Hieronymus per *terram gigantum*, accipit corpora impiorum.

20. Vade, populus meus, intra in cubicula tua.] Est vox Dei ad Sanctos qui in Domino moriuntur, q. d. Ite ad modicum, o Sancti, ad cubicula, id est sepulcra vestra, ibi dormite et quiescite; quia brevi, scilicet in die judicii, vos resuscitabo. Mox enim Sanctis non molesta est, sed suavis instar somni unius noctis respectu resurrectionis et æternitatis: cubile est sepulcrum: unde cœmeteria græce vocantur quasi dormitoria. Ita S. August. epist. 36. ad Casulanum, et Tertullianus lib. de Resurrectione carnis, c. 27. ubi pro *cubiculo* legit *cellas promas*, id est cellaria sive penuaria. Sic enim habet: *Populus meus, introito in cellas promas aliquantulum, donec ira mea prætereat. Sepulcra erunt cellæ promæ, in quibus paulisper requiescere habebunt, qui in finibus sæculi sub ultima ira per Antichristi vim excesserint*. Quærit deinde cur cellas promas vocet potius quam receptorium? ac respondet: *Quia in cellis promis caro solita et usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore. Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturæ, mausoleis et monumentis sequestrantur, processura inde cum jusserit Dominus*. Ita noster Hieron. Prado de facto commentarium suum in Ezech. c. 26. cum vita conclusit hac Isaiæ sententia: *Vade ergo, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia super te, abscondere modicum ad momentum*; hæc enim scribens ipsemet intravit in cubiculum suum, et clauso ostio corporalium sensuum, absconditus modicum ab oculis nostris quiescit ad monumentum præsentis sæculi, resurrecturus brevi, ut speramus, ad beatam æternitatem. Pari modo animæ Martyrum jubentur ad tempus quiescere sub altari. Apocal. 6. 11. Similiter, uti narrat Helinandus in Vita S. Gereonis et Thebæorum Martyrum, S. Evergislus Archiepiscopus Coloniensis, cum dolore capitis correptus ecclesiam Thebæorum Martyrum, oraturus adiret inchoaretque hunc versum: *Exsultabunt sancti in gloria*; Martyres responderunt: *Lætabuntur in cubilibus suis*. Itaque Evergislus sacros eorum pulveres tangens a dolore liberatus est.

Idipsum dicit Deus tot centenis millibus Martyrum qui Romæ ab Ethnicis Imper. varie necati ibique sepulti sunt. Sane mire me affecit hæc Isaiæ sententia, cum vidi in Vaticano sepulcra SS. Petri et Pauli: in Pane perna ipsissimum locum in quo S. Laurentius sub Decio in craticula assatus et tostus fuit; in templo sanctæ Cæciliæ domum ejus et balneum, in quo ipsa gladio fuit percussa; et cryptam, in qua cum SS. Valeriano, Tiburtio, aliisque sepulta, et nuper sub Clemente VIII. integra reperta, octoginta lampadibus semper ardentibus circumdata, quasi in rore et exspectatione lucis æternæ requiescit, in S. Agnete ejus domum et ecclesiam, in qua ipsa nuper pariter reperta, cum SS. Emerentiana et Constantia Constantini Magni filia recondita est. Cor vero mihi pene exsiliit, cum in S. Pauli sacello vidi ipsissimum locum et columnam, in qua doctor Gentium Neroniano gladio capite truncatus fuit, atque tres limpidissimos fontes, qui ex trino eoque ingenti capitis ejus saltu, stupendo et sæculis omnibus inaudito miraculo exsilierunt, et per 1600. annos continuo exsiliunt. Rursum, cum vidi in Montorio collem et sacellum, in quo S. Petrus instar Christi, sed capite deorsum verso crucifixus fuit, in S. Potentiana puteum, in quo ipsa suis manibus tria Martyrum millia sepelivit. Denique cum vidi præter alia multa Martyrum et Virginum sepulcra, cœmeteria S. Lucinæ, S. Callisti, S. Priscillæ et aliorum, olim sanguine Martyrum rubricata, imo natantia, in quibus innumeri Martyres conditi sunt. Vere, Domine, Roma est terra sancta, in qua te laudaverunt Patres nostri magis factis quam verbis, magis sanguine quam voce, magis moriendo quam loquendo. Merito ergo eis dicis: *Vade, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua, abscondere modicum ad momentum*, donec ros lucis et resurrectionis illucescens resplendeat, ut tunc in gloriam resuscitati, fulgeatis quasi stellæ, imo soles, in perpetuas æternitates; atque pedibus prematis Neronem, Domitianum, Decium, Diocletianum, etc. vestros olim tor-

tores et tyrannos, nunc supplices et reos. Hoc est quod ipsi suis cryptis inscribi curarunt; hoc est quod muta, non tam voce, quam inscriptione quasi sub altari clamant: *Exspectamus hic requiem et resurrectionem.*

Claude ostia tua super te,] claude oculos, claude sensus; cura et occlude sepulcrum tuum, ut ibi silenter sine interpellatione quiescas. Alludit ad rationem agendi eorum, qui imminente aut urgente tempestate, intrant sua cubicula, iisque clausis, domi se continent. Ita Vatablus.

Moral. S. Gregor. 4. Moral. 24. *Cubicula, ait, ingredimur, cum secreta mentis nostræ intramus. Ostia autem claudimus, cum desideria illicita coercemus.*

Donec pertranseat indignatio,] tum illa, qua Adæ peccatum vestraque singula communi omnium morte et putrefactione punire statui; tum potius qua impios puniam, præsertim sub finem mundi, per tot plagas judicio et resurrectioni prævias; jubet enim dormire Sanctos, ut hasce plagas non sentiant.

21. Ecce enim Dominus egredietur] e cœlo descendet cum omnibus angelis ad judicandum orbem, et tunc terra reddet sanguinem justorum ac Martyrum, quem sorbuit et imbibit, nec amplius eum sorbebit. Unde ait: *Et non operiet ultra interfectos suos,* id est, terra reddet et refundet omnes Martyres, omnes mortuos et sepultos quasi ex gremio, quo jam eos concludit, ne amplius eos in se suscipiat, q. d. In die judicii, revelabuntur omnia homicidia, martyria et peccata, ipsique tyranni et peccatores punientur a Deo; Sancti vero resurgent ad beatam immortalitatem, et glorificabuntur a Deo.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

A cap. 24. hucusque egit de orbis vindicta et excidio: hic agit de clade et excidio diaboli, qui princeps est mundi; quod inchoavit Christus in hac vita, sed perficiet in die judicii, de quo hic proprie agit Propheta. Simili modo cap. 13. cum egisset de excidio Babylonis, mox cap. 14. agit de excidio regis Babylonis. Secundo, v. 2. inducit canticum vineæ, id est Ecclesiæ Beatorum a Deo mire benedictæ. Tertio, v. 6. prædicit Apostolos impleturos orbem semine verbi Dei eo tempore, quo urbs Jerusalem vastabitur, tumque reliquias Judæorum convertendas esse. Denique, v. 12. docet Judæos exules et profugos venturos ad Ecclesiam Christi.

1 In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti, super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum, qui in mari est. 2. In die illa vinea meri cantabit ei. 3. Ego Dominus, qui servo eam, repente propinabo ei: ne forte visitetur contra eam, nocte et die servo eam. 4. Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam et veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter? 5. An potius tenebit fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? 6. Qui ingrediuntur impetu ad Jacob, florebit et germinabit Israel, et implebunt faciem orbis semine. 7. Numquid juxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est? 8. In mensura contra mensuram, cum abjecta fuerit, judicabis eam: meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus. 9. Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Jacob: et iste omnis fructus ut auferatur peccatum ejus, cum posuerit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci et delubra. 10. Civitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, et dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, et ibi accubabit, et consumet summitates ejus. 11. In siccitate messes illius conterentur, mulieres venientes, et docentes eam: non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur ejus, qui fecit eum; et qui formavit eum non parcet ei. 12. Et erit: in die illa percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Ægypti, et vos congregabimini unus et unus filii Israel. 13 Et erit: In die illa clangetur in tuba magna, et venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, et qui ejecti erant in terra Ægypti, et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem.

1. Visitabit, puniet, et quasi trucidabit, in gladio suo,] suo robore, suis viribus et armis; arma enim Dei sunt ipsa ejus potentia, quæ ex se omnipotens est et efficax, nec externis armis eget. Theodor. Nazianz. Basilius, Tertull. et ex iis Leo Castrius per gladium accipiunt Christum, qui resecat in nobis animi cupiditates, et dæmonem occidet, id est, omnem vim nocendi hominibus ei adimet. Arabica versio habet: *In die illa mandabit Dominus hasta sua districto, magna, potenti super vipera, et rege serpentum, et super delphino; et occidet draconem qui est in mari.*

Leviathan] est cetus sive balæna, ita dicta ob vastitatem corporis; Leviathan enim hebr. significat *copulatio eorum*; balæna autem partes corporis vastas habet invicem sibi cohærentes et copulatas; aut quia omnia ad se copulat et trahit, ut gulam suam impleat, uti faciunt potentes et tyranni. Inde *Leviathan* significat hic dæmonem potentissimum et superbissimum, puta Luciferum, qui in hoc mundo, quasi cete in mari, discurrit, ut omnia voret, quique est caput dæmonum et impiorum, eosque sibi quasi concorporavit; superbi enim capiti draconis hujus quasi coalescunt, luxuriosi ventri, rapaces manibus, pedibus, qui vagi sunt ad vana et prava. Ita Leo Castrius. Sensus est, q. d. Agite, certate, electi mei, cum diabolo; licet enim lucta cum eo sit difficilis, tamen ego vobis adero, et brevi, scilicet in fine mundi, omnem ei vim et potentiam adimam, eumque evertam. Quidam e Neotericis per *Leviathan* accipit Turcam. Hic enim multa regna et gentes sibi copulavit; estque *serpens oblongus*, ob longe propagatum imperium; isque *tortuosus*, si spectes situm regionum quas occupat. Tuber enim quasi caput apparet in Græcia, Thracia, Macedonia, et reliqua Europa: protensum aliquantum corpus in Asia minori, quæ nunc Anatulia dicitur, cernitur; venter se gyrans videtur per Syriam et Phœniciam; cauda longo syrmate sequitur per Ægyptum, et Libycam oram, ubi tamquam in spiram se colligit. Sedem habet in mari, puto in ipsis faucibus Ponti et Propontidis, scilicet Constantinopoli. Hunc Deus, definito a se tempore, visitabit et disperdet. Hæc ingeniosa est accommodatio. Nam ad litteram agitur hic de excidio mundi et diaboli, ut dixi.

Serpentem vectem.] Diabolus dicitur *serpens*, ob astutiam et venenum peccati, quod hominibus callide suffundit. Dicitur *vectis*, primo, ob robur; unde Theod. vertit: *Serpentem robustum*, secundo quia multos sua potestate et carcere gehennali claudet; unde Symmachus vertit: *Serpentem concludentem*. Diabolus enim, ait Sanchez, quasi vectis plusquam ferreus obstruxit fores inferni et peccati (ne quis inde emergat) consequenter et cœli, ne quis eo penetret; idque adeo fortiter et anguste, ut non nisi gladio Dei duro et grandi vectis ille, ad liberum hominibus et expeditum ingressum, diffringi aut revelli potuerit; tertio, quia transit ab extremo ad extremum mundi: unde alii vertunt: *Serpentem longum*; alii, *penetrantem*, vel ob virulentos morsus, vel ob violentiam; Sept. *Serpentem fugientem*, id est cito transeuntem a loco in locum; licet mystice S. Hieron. ita explicet: Quia diabolus, inquit, in die judicii fugiet, qui numquam fugere consueverat. Denique, pro *vectem*, Forerius, vertit, teretem, sive lubricum, qui facile fugit et elabitur (hoc enim significat radix ברח *baroch*) talis enim est serpens, et ejus antitypus diabolus; Syrus vertit: *Serpentem subsilientem.*

Audi qualis vectis, quamque longus et terribilis sit diabolus. Theodosius Abbas apud Sophronium in Prat. spirit. c 66. hæc de seipso narrat: Priusquam ad vitam solitariam transissem, factus in exstasi aspexi virum quemdam cujus species claritatem solis vinceret; hic tenens manum meam: *Veni*, ait, *quia pugnare et luctari te convenit*; et induxit me in theatrum plenum viris ex una parte candido amictu, ex alia vero nigro vestitis. Cum ergo injecisset me in theatrum, aspicio virum miræ magnitudinis æthiopem, cujus caput turpissimum penetrabat nubes. Tunc ait juvenis ille, qui mihi apparuerat: *Cum hoc luctari te oportet.* Ego qui aspectu viri illius proceri territus eram, tremere ac pavere cœpi, dicens: *Quis hominum mortali conditione et infirmitate circumdatus, cum hoc luctari posset? non ipsum universum genus hominum, et in unum confluat, huic resistere prævalet.* Ait autem ad me juvenis: *Prorsus cum illo te luctari opus est. Ingredere igitur cum omni alacritate et fiducia; mox enim ut tu illum adorsus fueris, ego adjutor ero, tibique victoriæ coronam reponam.* Ut ergo ad certamen sum ingressus, luctarique invicem cœpimus, continuo præclarus ille judex nostri certaminis adfuit, mihique coronam dedit; atque plebs illa obscura, æthiopumque multitudo ingens, ejulantes evanuerunt; pars vero reliqua candidatorum, gratias illi et laudes referebant, qui me juverat, ac præclara victoria donaverat.

S. Hilarion, ait S. Hieron. in ejus Vita, *quadam nocte cœpit infantum audire vagitus, balatus pecorum, mugitus boum, planctum quasi mulierum, leonum rugitus, murmur exercitus, et rursus variarum portenta vocum, ut ante sonitu, quam aspectu, territus cederet. Intellexit dæmonum ludibria; et provolutus genibus, Christi crucem signavit in fronte; talique armatus casside et lorica fidei circumdatus, jacens fortius præliabatur, quodammodo videre desiderans, quos horrebat audire, et sollicitis oculis, huc illucque circumspiciens; cum interim ex improviso, splendente luna, cernit rhedam ferventibus equis, super se irruere; cumque inclamasset Jesum, ante oculos ejus repentino terræ hiatu pompa omnis absorpta est. Tunc ille ait: Equum et ascensorem projecit in mare. Et: Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Dei nostri magnificabimur.* Alia vice cameli specie dæmon fremens, accolasque omnes percellens grassabatur, processit ei obviam S. Hilarion: *Non me*, ait, *terres, diabole, tanta mole corporis; et in vulpecula et in camelo unus atque idem es.* Alia die per philtrum dæmon ab amasio immissus in puellam, irrisus a sancto audivit: *Grandis fortitudo tua, qui licio et lamina strictus teneris. Dic quare ausus es ingredi puellam Dei? ut servarem, ait, eam virginem. Tu servares, proditor castitatis? cur non potius in eum qui te mittebat es ingressus? Ut quid respondit, intrarem in eum, qui habet collegam meum amoris dæmonem?* Alio tempore Orionum virum primarium a legione dæmonum obsessum, ac furibunde irruentem in Sanctum, arridens compescuit: *Sinite, ait, et mihi meum palæstritam dimittite; atque plantas utroque calcans pede; Torquere,*

sit, *dæmonem turba torquere. Cumque ille ejularet, Domine, inquit, Jesu, solve miserum, solve captivum: ut unum, ita et plures vincere, tuum est. Curatus itaque et hic est.* Hoc est quod ait S. Jacobus c. 4. 7. *Resistite diabolo, et fugiet a vobis*, q. d. Resistite, et negate consensum diabolo tentanti, et vicistis; fugiet enim a vobis confusus, quasi canis cauda truncatus. Hinc dæmon a S. Job c. 4. 11. juxta Septuag. vocatur *Myrmicoleon*, id est formicaleo, quod se ostentet timidis terribilem ut leo; fortibus vero et resistentibus sit imbellis et imbecillis ut formica. Quocirca S. Bernardus: *Videte*, inquit, *fratres, quam debilis est hostis noster, qui non vincit nisi volentes*; et S. Hieron. in Matth. 4. 6. explicans tentationem diaboli dicentis Christo: *Mitte te deorsum : Vox*, ait, *diaboli est qui semper omnes cadere deorsum desiderat. Persuadere* enim *potest, præcipitare non potest.* Ita S. Antonius diabolum apparentem in forma gigantum, leonum, ursorum, etc. irridebat, dicens: *Si habes potestatem a Deo in me, age; ecce ego; si non, quid frustra conaris me hisce monstrosis phantasmatibus territare, qui nihil potes?*

Serpentem tortuosum.] Syrus: *Serpentem ebullientem, incitatum, commotum*; Arabicus: *Serpentem tortuosum, insidiosum, callidum.* Tortuosus est diabolus, primo, ob pravitatem animi; nihil enim in se rectum habet, ait S. Hier. imo nullum opus, etiamsi moraliter tantum bonum et honestum, amare aut velle potest. Cujus rei causa est extremum odium quo prosequitur Deum, qui ei summos et æternos cruciatus infligit; quia enim summe odit Deum, hinc et odit omnia quæ Deo grata sunt, qualia sunt omnes actus boni et honesti. Huc eum agit desperatio et rabies. Secundo, ob fraudes; unde et in oraculis suis est implexus, fallax et mendax; qua de causa Apollo vocatus est λοξίας, id est obliquus et tortuosus. Tertio, quia, ut ait S. Basilius in Psalm. 32. varios habet flexus, quibos hominem invadit, et impellit ad varia et contraria vitiorum genera.

Et occidet,] morte æterna relegando et religando eum in inferno, ubi semper cruciabitur igne et doloribus mortis immortalis; qui enim in eo sunt, semper moriuntur, at numquam sunt mortui.

2. In die illa vinea meri cantabit ei.] Pro *cantabit* Septuag. vertunt, ἐξάρχειν, quod significat, primo, incipere; secundo, dominari et esse principem. Unde, primo, ex iis verti potest hoc modo: *In die illa vinea bona desiderium incipere* (scilicet cantare, sive canticum dicere) *ei*; secundo, sic, *Desiderium ejus princeps illius sit* (quidam enim legunt ἐξάρχει) quod Ecclesia pulcherrima et dilecta sit princeps Synagogæ genitricis suæ. Verum melius Noster vertit, *cantabit*. Est enim prophetia de futuro. Jam primo, S. Hieron. Haymo et Hugo putant hic describi luctum Judæorum, vel Synagogæ in fine sæculi; ipsi enim omnia a cap. 24. usque ad finem hujus, referunt ad consummationem sæculi. Synagogam ergo plangere suam cladem ei a Deo inflictam, eo quod illa a Deo vinitore ita exculta et custodita, ut sequitur, non dederit uvas, sed labruscas; unde *cantabit* exponunt, id est *planget.*

Alii et melius censent hæc non esse minas, sed laudem et gratulationem Ecclesiæ, quod illa non fecerit labruscas, ut Synagoga (contra quam proinde cap. 5. expostulavit, eamque ad spinas, et ad conculcationem condemnavit) sed uvas et vinum merum. Ita Sanchez, Dionys. et Adamus.

Quæres, quis canat hoc canticum, et cui? Nota τo ei hebr. esse fœmininum לה *la*; quare non Deum, sed vineam, id est Ecclesiam, respicit; licet enim כרם *kerem*, id est vinea, sit masculinum, tamen קהלה *kehala*, id est Synagoga, quæ hic in vinea intelligitur, est fœmininum. Jam primo, aliqui putant ipsam vineam, id est Ecclesiam, canere, q. d. Ecclesia, in qua est vinum purum gratiæ et honorum operum, lætificans cor, *cantabit ei*, id est sibimet; quia scilicet, sibi gratulabitur de Leviathan cæso.

Secundo, alii putant esse canticum Angelorum ad Beatos, sive ad Ecclesiam triumphantem: nam hebr. pro *cantabit*, est *canite*; unde Vatablus sic vertit: *In die illa alternis canite vineæ chemer*, quasi Deus dicat Angelis: Canite, Angeli, ei (scilicet vineæ, ut patet ex Hebræo) O vinea, præstans meri vini ferax. Verum noster Interpres pro ענו לה *anu lo*, id est *cantate ei*, legit ענה לה *ana la*, id est *cantabit ei*.

Tertio, ergo et optissime, Sanchez censet esse canticum Dei: sequitur enim:

3. Ego Dominus, qui servo eam, etc.] Ex hoc ergo v. 3. usque ad v. 6. est Canticum Dei, qui hæc cantabit Ecclesiæ suæ, ei applaudens et congratulans, quod vinum sibi reddiderit tale, quale aitiebat, scilicet merum, et, ut Septuag. ἄκρατον, id est impermixtum, purum et generosum, quod vulgo meracum vocamus. Vatablus vertit: *Vinum ruboris sive rubrum*; hoc enim significet *chemer*; et vinum rubrum, imo atrum (quale est Creticum, quod Homerus vocat αἴθοπα) tantum fert Judæa, non album; uti viri graves e Societate nostra, qui recenter Hierosolymæ et Damasci fuerunt, mihi Romæ asseverarunt. Hocque symbolice apte significat afflictiones et martyria Christi et Sanctorum in Ecclesia.

Sensus ergo est: In die illa, judicii scilicet, cum Leviathan et impii ibunt in mortem æternam, *cantabit*, id est publica lætaque voce et sententia proclamabit, scilicet Deus, *ei*, scilicet vineæ, id est, Ecclesiæ suæ, laudans eam dicensque: O vinea (est enim hic metathesis, sive trajectio verborum) mea, quæ mihi protulisti merum, beata et felix es. Ego enim deinceps te servabo, beabo et inebriabo, ut sequitur. *Repente* (hebr. לרגעים *lirgaim*) quod verti potest primo, *repente*; quia brevi accidit Beatis hæc voluptas; secundo, *assidue*, jugiter, per singula momenta; quia æterna erit. *Propinabo ei* vinum dulce et generosum, quale ipsa protulit, q. d. Quia hæc Beatorum vinea protulit egregios fructus bonorum operum, hinc egregia felicitate et voluptate eam decrabo et potabo; hoc est quod ait Psaltes: *Torrente* (non scypho, non pocolo, sed integro torrente) *voluptatis tuæ potabis eos*, Ps. 35.9.

Vatablus vertit: *Tempestive irrigo eam*; et sic accipi potest nostrum *propinabo*, pro *irrigabo*; quod enim homini est propinatio, hoc terræ est irrigatio; et sicut homo vinum, sic terra pluviam bibit dum ea rigatur. Vineæ enim proprie convenit irrigatio, non propinatio.

Ne forte visitetur contra eam,] ne quid agatur contra eam, ne quid mali ei accidat: hæc de causa ego nocte et die servo et tutor eam. Vatablus vertit: *Ne forte visitet eam hostis.*

4. INDIGNATIO NON EST MIHI,] non possum irasci et indignari vineæ tam bonæ, tam fertili, uti indignatus fui vineæ sterili, scilicet Synagogæ cap. 5.

QUIS DABIT ME SPINAM ET VEPREM?] q. d. Quis faciet, ut tam electæ vineæ sim in spinas? quis me faciet illi aculeatum ob levia ejus peccata, ut eam concuticem et succendam? q. d. Nemo.

Nota, Deum quasi vim sibi facere dum punit. Unde S. Hieron. sic explicat: *Quis me faciet durum atque crudelem, ut vincam naturam meam?* Abit ergo Deus quasi e natura sua, dum a clementia it ad vindictam. Hoc est quod canit Ecclesia: *Deus, cui proprium est misereri semper et parcere.* Unde principum et animi generosi propria virtus est clementia. Alii vertunt: *Quis me committit cum vepre et spina?* id est, cum improbis, qui in mundo sunt id, quod spinæ et vepres in vinea selecta, et optimi vini feraci. Alii: *Quis mihi veprem opponat, ut cum eo congrediar velut spina?* Verum nostra versio melior est et verior; Hebr. enim יתן *itten* significat *dabit*, non *committit*, vel *apponit*. Unde et Vatabl. vertit: *Quis me reddat ut sim vepris et spina?* idque exigunt sequentia.

IN PRÆLIO GRADIAR SUPER EAM, SUCCENDAM EAM PARITER?] q. d. Minime gentium. Est enim vinea mihi dilecta et electa; non ergo prælio eam impugnabo, aut succendam, uti succendi Jerusalem et Synagogam: interrogative enim omnia hæc legenda sunt.

5. AN POTIUS TENEBIT FORTITUDINEM MEAM?] q. d. Omnino tenebit, scilicet vinea hæc mea sua gratia et decore tenebit fortitudinem, id est fortem meam vindictam, ne eam contra illam exeram; quia ipsa, esto venialiter subinde peccet, mecum jugem faciet pacem, semper mihi serviet, amica erit, fructusque proferet gratissimos.

Secundo, Sanchez per *fortitudinem* accipit clementiam: sic enim accipitur *fortitudo* Num. 14. v. 17. q. d. Non tenebit hæc vinea fortitudinem, id est, clementiam meam, id est, non efficiet, ut ego ei clemens non sim.

Tertio, alii hæc referunt ad Leviathan, et contrarium subaudiunt, scilicet, *minime tenebit*, q. d. Certus sit Leviathan et ejus ministri, quod fortitudinem meam, quam contra ipsum pro Ecclesia ostendam, evertere non poterunt, sed eam contra ipsum exeram, nec tum ullis spes pacis erit.

6. QUI INGREDIUNTUR IMPETU AD JACOB,] Ita Romana, non *a Jacob*, uti vertit Syrus: habet enim sic: *Qui sunt de radice Jacob lucrabitur: et germinabit Israel et replebunt faciem terræ fructibus*; et Arabicus Alexandr. *Qui sunt de radice Jacob duplicabuntur, et germinabunt domus Israelis, et replebunt orbem fructibus.* Quin et S. Hieron. in comment. (ubi non raro a textu Scripturæ quam ipsemet vertit, quemque probavit Ecclesia, dissentit) vertit: *Qui egredientur de radice Jacob*, id est, Apostoli nati ex Judæis, etc. *hi implebunt orbem semine* Evangelii. In textu ergo paraphrastice, non verba, sed sensum reddidit: ad verbum enim est in Hebræo: *Venientibus* vel *ingredientibus* Apostolis, *radices aget Jacob, pullulabit et florebit Israel, ita ut proventus ejus faciem orbis impleat.* Hæc omnia tam subito facta, significant magnum fuisse eorum in prædicando fervorem et impetum: alioqui τὸ *impetu* non est in Hebræo. Hic finitur canticum Isaiæ, itque Propheta ad Apostolos, eorumque prædicationem et fructum. Sensus est, q. d. Apostoli, qui impetu spiritus ad Judæos convertendos ingrediuntur, facient ut reflorescat Israel per novam hanc Christi gratiam: hi etiam implebunt orbem totum *semine*, verbi Dei; vel *semine*, id est posteritate fidelium. Unde Chaldæus vertit, *filiis filiorum*. Nota: Ab initio fere c. sensim Isaias a die judicii, et ab Ecclesia triumphante redit ad militantem, et ad Israelem ab Apostolis conversum eo tempore, quo reliquus Israel et Judæa ob infidelitatem, et Christi necem est eversa. Vide can. 4. et 7. Unde sequitur, *numquid, etc.*

Aliter Sanchez, pergit enim ipse hæc accipere de Beatis: Ostendit, ait, hic Propheta, quinam futuri sint illi, quibus amplius non irascetur, sed in æternum eos amplexabitur; scilicet non fore carnalem, sed spiritualem Israelem, puta fore Gentes ad Christum et Ecclesiam conversas. Hæc ergo sic ordinat: *Ex numero eorum qui venient magna frequentia ad Jacob implebuntque terram (hi vero sunt qui Christi religionem amplectentur) florebit et germinabit ille, qui vere dici potest Israelita.*

Rursum Forerius vertit per subjunctivum hoc modo: *Si pacem facerent mecum venientes, radices agerent Jacobitæ, florerent et germinarent Israelitæ, et replerent superficiem orbis proventu.*

7. NUMQUID JUXTA PLAGAM PERCUTIENTIS SE PERCUSSIT EUM?] scilicet Israelem et populum Judæorum. Transit a reliquis Judæorum fidelibus ad reliquos Judæos infideles, juxta can. 7. q. d. Numquid Deus Judæos punivit æqualiter ex lege talionis, ut sicut ipsi Christum et sanctos ejus dire vexarunt, flagellarunt et necarunt: Ita et flagellarit ac necarit eos? q. d. Minime, necdum hoc fecit, sed erit tempus, cum

8. IN MENSURA CONTRA MENSURAM, hebr. *in mensura mensuræ*, id est pari et contraposita mensura (vel duplici mensura, sive semel et iterum mensurando, ut significet acre et exactum Dei examen in judicando et puniendo. Ita Prado in Ezech c. 5. in fine) JUDICABIS, o Domine, EAM, scilicet Judæorum vineam, id est Synagogam; cum ipsa a te prorsus erit abjecta: meditatus est enim Deus contra eam dura IN SPIRITU SUO DURO PER DIEM ÆSTUS,] id est tempore vindictæ a se faciendæ, ut scilicet ejus cives per Titum et Romanos exscindat, ac disperdat per totum orbem exsules. Ita S. Hieronymus, Cyrill. Procop. Hebr. est *juxta mensuram in dimittendo eam* (potest etiam verti *in propagine ejus*) *contendes cum ea: auferet eam vento suo gravi in die Euri*, q. d. Deus instar Euri auferet propagines Judæorum, sicut illi conati sunt auferre propagines Christianorum, itaque par pari eis reddet.

Aliter Sanchez: *eum*, inquit, scilicet Leviathan, ut redeat ad v. 1. q. d. Deus percutiet Leviathan non ea plaga qua aliquis solet seipsum percutere; quæ quis percutienti dolorem adfert, gravis et hostilis esse non solet: tali vero plaga Deus amicos percutit, neque Deus occidet Leviathan eo modo, quo amicos et qui moriuntur in ipso, interficit: hi enim aliquando resurgent; ille vero numquam non morietur, juxta illud Jerem. 30. 14. *Plaga inimici percussi te castigatione crudeli.*

9. Inicsco soper hoc dimittetur iniquitas domui Jacob.] Redit ad v. 6. et ad Judæorum reliquias credentes in Christum, præsertim eas, quæ ex clade et terrore excidii eorum, de quo v. præced. egit, convertuntur. Causam enim dat, ait S. Hieron. cur, postquam Judæi Christum occiderint, veniam consequantur si pœnitere voluerint. Causa est; quia per Apostolos, qui erunt de stirpe Israel, in toto orbe Evangelium seminabitur, destruetur idololatria, luci et aræ, ac delubra eo tempora, quo pariter Jerusalem, ejusque templum et altare destruetur, atque Dei unius et trini notitia prædicabitur, hoc uno fine et fructu, ut auferatur peccatum infidelitatis, aliaque Judæorum. Cum enim viderint Judæi, passim inter Gentes aras et idola destrui eo tempore, quo suum templum et altare a Tito in cineres convertetur, atque a Gentibus templa erigi, ibique unum Deum coli pie et sancte; tunc incitabuntur, ut et ipsi in Christum credant, itaque peccatorum remissionem et gratiam consequantur: hæ ergo aræ et delubra Gentium sunt, non Judæorum: nam tempore Christi Judæos habuisse aras et idola nusquam legimus. Unde Forerius, qui concedit has aras esse Judæorum, per eas symbolice intelligit avaritiam, invidiam, superbiam, aliaque vitia Judæorum.

Nota hebraismum: *Cum posuerit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos*, id est, cum Deus templum et altare Judæorum in cineres converterit, per Titum comburendo illud, ejusque lapides allidendo, conterendo et incinerando.

10. Civitas enim munita desolata erit.] Jerusalem, quæ Christum occidit, per Romanos desolabitur, adeo ut non homines, sed vituli et feræ in ea, quasi in vinea pascentur, et depascentur vitium summitates, quæ flagella vocantur, q. d. Hæc vastitas reliquiss Judæorum adiget ad pœnitentiam, et ad Christum.

11. In siccitate messes illius conterentur, q. d. Hierosolymitæ siccitate, penuria et fame affligentur: itaque inopes erunt consilii, ut videre sit mulieres venientes, et docentes eam.] Hierosolymam scilicet, id est, ut fœminæ stultæ maritos suos doceant, eisque consilium dent: aut mulieres vocat muliarosos principes, Prophetas et doctores, qui perdiderunt Judæam sua mollitie, ignavia et insipientia, ut dixi cap. 3. 12.

Aliter Sanchez: refert enim hæc ad cladem Judæorum sub Josia per Pharaonem, et postea per Nabuchodonosorem, quasi mulieres hic invitentur ut plangant, doceantque alios cladem, et planctum tantæ cladis.

Septuag. vertunt: *Mulieres venientes a spectaculo, vel a visione, venite huc, illuminate*; quod S. Hieron. Cyrill. Origenes, Theoph. Ambros. Procop. Tertull. quos citat Leo Castrius, accipiunt de Maria Magdalene, ejusque sociabus, quæ venientes e sepulcro visis Angelis et Christo, omnibus testatæ sunt Christum resurrexisse, quasi ipsæ hic jubeantur omnes, etiam Judæos, fide resurrectionis Christi illuminare. Unde pro *mulieres docentes*, Pagnin. Forerius et Vatablus vertunt, *mulieres accedentes*. Notum est quomodo Magdalene quasi fax, et sociæ Apostolos aliosque hoc nuntio, Christi amore æque ac gaudio succenderint. Verum hæc spectant excidium Jerusalem: quocirca primus sensus est litteralis et genuinus.

Non est enim populus sapiens, ergo meretur regi a mulieribus; propterea non miserebitur ejus, qui fecit eum, puta Deus factor ejus et fictor, qui puniet hanc populi insipientiam.

12. Et erit: In die illa percutiet.] Hebraice est יחבט iachbot, id est, *excutiet*, sicut excutiuntur olivæ ex olea. Unde Biblia Regia pro *percutiet*, legunt: *Excutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Ægypti*, q. d. Percutiet Deus totam Judæam, quæ olim erat terra repromissionis, ita ut nihil fidei, nihil scientiæ Scripturarum, nihil veræ pietatis in ea amplius reperiatur: tales enim jam sunt Judæi. Ita S. Hieron. Cyrillus, Procopius. Loquitur, ut dixi, de excidio Jerusalem per Titum: licet Sanchez putat Isaiam loqui de excidio, tam decem tribuum per Assyrios, quam duarum per Chaldæos. Unde Aquila et Theodot. pro *percutiet*, vertunt, ῥαβδιεῖ, id est virga percutiet; Septuag. συμφράξει, id est concludet; alii, συρράξει, id est confligat.

Nota, per *flumen*, Jordanem; vel potius, ut Chaldæus et S. Hieron. Euphratem accipi: per *torrentem Ægypti*, Nilum: inter hosce enim duos fluvios Judæa intercluditur, hique duo alibi ponuntur termini terræ sanctæ. Nilum dico, vel potius rivum Nili, qui torrens est de eremo veniens, qui inter urbem Rhinocoluram et Pelusium mare ingreditur: unde alibi *torrens Ægypti*, alibi *torrens deserti* vocatur: hinc Septuag. hic vertunt, *usque ad Rhinocoluram*. Rhinocolura enim est urbs Arabiæ Petrææ, atque limes est Judææ versus Meridiem, sive versus Ægyptum et Arabiam. Nomen accepit, ait Strabo lib. 16. a ῥιν, id est, nasus, et κολουρος, id est, truncus: eo quod Ægyptii vel Æthiopes eo duxerint coloniam facinorosorum et maleficorum, quibus vitam condonantes, naribus tantum eos truncarunt, et in hoc quasi exsilium relegarunt, ne alios sua deformitate offenderent, et ut ipsi conscii scelerum, jam notati pœna tam infami, abstinerent deinceps a maleficio, aliisque essent exemplo et terrori.

Et vos congregabimini unus et unus.] Hebr. *ad unum unus*, id est, *unus ad unum*, id est, sigillatim in unum omnes colligemini. Notat τὸ *unus et unus*, fore paucos Judæos residuos, qui colligantur a Tito, ut vel vendantur, vel in triumphum ducantur. Secundo, et forte aptius, Adamus censet Isaiam loqui de congregatione ad Christum, et christianismum, de qua dicitur Joan. 11. *Ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum*, q. d. Quicumque estis veri Israelitæ non carne, sed spiritu, singuli, esto pauci, tunc congregabimini ad Christum in Ecclesiam. Unde sequitur

13. Et erit: In die illa clangetur in tuba magna, et venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum,] q. d. Clangente tuba prædicationis Evangelicæ *venient* et confluent ad Christum et Ecclesiam filii Israel, qui captivi ducti fuerant in Assyriam et Babyloniam a Salmanasar et a Nabuchodonosor: hi, inquam, venient et redibunt *de terra Assyriorum*: item qui eodem tempore Judæa profugi et ejecti fugerunt in Ægyptum, hi *de terra Ægypti*, venient et redibunt ad montem Sion, et ad Jerusalem, id est ad Ecclesiam Christi, ibique adorabunt Dominum. Ita

S. Hieron. Cyrill. Theoder. Quod de Judæis hic dicitur, a pari, imo a majori, de Gentibus accipe: solent enim Prophetæ redemptionem Christi describere per schema reditus e captivitate Babylonica, vel Assyriaca: hæc enim gratissima et optatissima fuit Judæis, quibus loquebantur Prophetæ; uti fidelibus jucundissima est redemptio Christi a captivitate peccati et diaboli.

Sanchez hæc ad litteram accipit de reditu Judæorum ex captivitate Babylonica, et ex Ægypto. Mihi cum aliis verius videtur eo tantum alludi: loqui enim Prophetam de redemptione hominum per Christum, ut dixi.

Anagogice, hæc accipe de tuba Archangeli, quæ electos ex Judæis æque ac Gentibus convocabit ad Sionem supernam, id est, ad regnum cœlorum. Ita S. Hier.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hoc capite est quinta sectio prioris partis principalis Isaiæ, continentis onera sive prophetias minaces. Hac sectione ab onere orbis redit ad onera Gentium, eaque varia et mixtim. Hoc ergo cap. agit de excidio decem tribuum; c. 29. de excidio Ariel, id est, Hierosolymæ et duarum tribuum; c. 30. de clade Judæorum fugientium in Ægyptum, vetante id Jeremia, a qua avolat ad Topheth et gehennam damnandorum; c. 31. redit ad cladem decem tribuum; c. 32. sub typo regni Ezechiæ describit felix et sanctum regnum Christi; c. 33. prædicit stragem Sennacherib per angelum; c. 34. avolat rursum ad excidium orbis; c. 35. transit ad aureum Evangelii sæculum, atque vocationem et gloriam Gentium describit; c. 36. a prophetia transit ad historiam Sennacherib et Ezechiæ, narratque ea quæ de iis prædixerat, reipsa fuisse impleta. Ex hisce liquet, hæc onera et has prophetias alio et alio tempore fuisse editas, ac neglectu ordinis et temporis postea a collectore hoc ordine fuisse collocatas, quem jam cernimus. Vide can. 50. Prædicit ergo c. 28. excidium Ephraim, id est Samariæ et decem tribuum, ob earum superbiam et ebrietatem. Secundo, v. 7. idem prædicit duabus tribubus ob easdem causas, et quia verba et minas Prophetarum irriserunt, ac proinde ait quod pactum eorum cum morte et inferno non stabit: quocirca v. 16. promittit eis lapidem angularem et solidum, ut in eo recumbant: nec enim cultum Dei secum pati cultum idolorum. Denique v. 24. docet Deum instar agricolæ suos nunc serere, nunc purgare, nunc metere, nunc triturare tribulationes; quia vexatio dat intellectum auditui.

1 Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, et flori decidenti, gloriæ exsultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes a vino. 2. Ecce validus et fortis Dominus, sicut impetus grandinis; turbo confringens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, et emissarum super terram spatiosam. 3. Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim. 4. Et erit flos decidens gloriæ exsultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumni: quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud. 5. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, et sertum exsultationis residuo populi sui: 6. et spiritus judicii sedenti super judicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam. 7. Verum hi quoque præ vino nescierunt, et præ ebrietate erraverunt: sacerdos et propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignoraverunt judicium. 8. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiumque, ita ut non esset ultra locus. 9. Quem docebit scientiam? et quem intelligere faciet auditum? ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus. 10. Quia manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi. 11. In loquela enim labii, et lingua altera loquetur ad populum istum.

12. Cui dixit: Hæc est requies mea, reficite lassum, et hoc est meum refrigerium: et noluerunt audire. 13. Et erit eis verbum Domini: Manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, expecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi: ut vadant, et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur, et capiantur. 14. Propter hoc audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Jerusalem. 15. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus. 16. Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum, qui crediderit, non festinet. 17. Et ponam in pondere judicium, et justitiam in mensura: et subvertet grando spem mendacii: et protectionem aquæ inundabunt. 18. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem. 19. Quandocumque pertransierit, tollet vos: quoniam mane diluculo pertransibit in die et in nocte, et tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui. 20. Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat: et pallium breve utrumque operire non potest. 21. Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus: sicut in valle, quæ est in Gabaon, irascetur: ut faciat opus suum, alienum opus ejus: ut operetur opus suum, peregrinum est opus ejus ab eo. 22. Et nunc nolite illudere, ne forte constringantur vincula vestra, consummationem enim et abbreviationem audivi a Domino Deo exercituum super universam terram. 23. Auribus percipite, et audite vocem meam, attendite, et audite eloquium meum. 24. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? 25. Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? 26. Et erudiet illum in judicio: Deus suus docebit illum. 27. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit: sed in virga excutietur gith, et cyminum in baculo. 28. Panis autem comminuetur: verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, nec ungulis suis comminuet eum. 29. Et hoc a Domino Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam.

1. Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim,] q. d. Væ regno superbo et guloso Israel: nam *Ephraim* vocat Israel, hoc est decem tribus: vide cap. 28. Illis intentat væ excidii, utpote superbis et ebriis, atque similes fore flori decidenti, qui mox ut floruit, marcescit et perit. Apposite ait *coronæ*, quia Samaria metropolis Ephraim, ædificata ab Amri rege in vertice montis Somor, ab eodem cincta fuit admirabili ædificiorum superbia in modum coronæ, atque prospectum exhibebat amœnissimum et quaquaversus longissimum, ait Adrichom. in Samaria.

Qui erant in vertice vallis pinguissimæ.] Id est, qui habitabant in urbe Samaria, quæ sita est in vertice montis, cui vallis fertilissima vineis et olivetis abundans subjacet.

Allegorice, S. Hieron. Cyrill. Procop. Euseb. Nazianz. et Theodor. apud. Leonem Castrium: Corona, inquiunt, gloriæ, vel, ut Septuag. injuriæ (solent enim Septuag. pro superbia ponere injuriam, scilicet pro causa effectum; superbi enim solent aliis esse injurii. Ita S. Hieron.) est Hierosolyma et Judæi, præsertim Scribæ et Pharisæi, qui coronam spineam capiti Christi imposuerunt, ait Procopius. Iidem sunt ebrii, non tam vino, quam avaritia et furore, vel, ut Septuaginta, sunt mercenarii (Hebr. enim שכור *sickor* vel *socker*, per *sin* mercenarium, per *schin* vero ebrium significat) Ephraim; quia mercede conduxerunt Judam ad prodendum et perdendum Christum; Judam, inquam, qui oriundus erat ex vico Ephraim, cui nomen Iscarioth; quique olim flos erat gloriæ Apostolicæ, uti illi Judaicæ; sed cecidit ebrius in Gethsemani, id est, in valle pingui, quando ibi cum Judæis a Christo in terram dejectus et prostratus est, proditque Christum. Leo Castrius vult hunc sensum esse litteralem: unde ipse pro הוי *hoi*, id est *væ*, vertens *heu*, juxta Septuag. paraphrastico hunc versum ita reddit: *Heu corona ignominiosa Domino imposita! heu mercede conducentes Judam! heu flos moriens, et magnificentia et decus patris! heu plebis Israel gloria manibus Judæorum moriens! heu vallis Gethsemani! heu malleatos pedes sacros! malleatas sacras manus!* Verum verius est hunc sensum esse allegoricum, ut dixi; præsertim, quia *Gethsemani*, cui imminet Jerusalem, non significat *vallem pinguem* (hanc enim significat *Gethsemani*) sed *torcular olei*.

Tertio, Vatabl. sic vertit et explicat: *Væ coronæ et gloriæ, etc. quæ est super caput vallis opimæ percussorum vino*, aut, *Super quorum caput est vallis unguentorum, suntque percussi vino.* Per vallem intelligit amnem, qui per valles fluit, id est copiam magnam, q. d. Væ Ephraimitis, in quorum capita descendit ut amnis unguentorum copia, quique vino inebriari solent: hominem madidum unguentis per hyperbolem vocat vallem unguentorum. Verum hic sensus symbolicus est et mysticus, non litteralis.

2. Ecce validus et fortis Dominus fortiter ster-

nat et populabitur agros Samariæ, SICUT IMPETUS GRANDINIS, et TURBO CONFRINGENS] sternere et confringere solet segetes: τo enim *sicut* repetendum est ante *turbo*.

4. QUASI TEMPORANEUM.] Id est, quasi præcoces fructus, ut poma, pira. Unde Septuag. vertunt, *quasi primæ et præmaturæ ficus* (has enim hebr. significat בכורה biccoro; unde Punicum *obbocoras*. Est proverbium simile illi quo utitur Plautus: *Tam facile fiet quom vulpes pirum comest*, q. d. Sicut primi fructus, v. g. ficus utpote novæ, irritant palatum, et avidissime ante maturitatem aliarum devorantur: ita et vos, o Samaritæ, qui ob montes præruptos putabatis vos esse inexpugnabiles, devorabimini facillime, avidissime et cito, antequam universi plenam gloriam et opes acquiratis. Factum hoc est cum decem tribus a Salmanasar abductæ sunt in Assyriam, 4. Reg. 17.

5. et 6. IN DIE ILLA, q. d. Decem tribubus vastatis et abductis, Dominus duas tribus reliquas, puta Juda et Benjamin, instar coronæ cinget et decorabit, ac gloriose proteget contra Sennacherib, Philisthæos, aliosque hostes, eritque SEDENTI SUPER JUDICIUM, id est, regi Ezechiæ judici et principi populi, SPIRITUS JUDICII, quasi regi assistens, eumque dirigens, ut judicio recto et justo judicet et regat populum: militibus vero REVERTENTIBUS DE BELLO AD PORTAM Jerusalem, *erit* FORTITUDO.] Est metonymia, q. d. Deus faciet, ut a labore et contentione prælii milites parta victoria, fortes, recentes et validi redeant ad portam, qua ad bellum exierant, perinde ac si non exissent, nec pugnassent.

Allegor. Cyrill. Theodoretus et Leo Castrius (qui vult hunc sensum esse litteralem) Christus dedit Apostolis spiritum judicii, id est, Spiritum Sanctum, ut docerent homines judicia, id est, veritatem et mandata Evangelii; imo dedit eis potestatem per impositionem manuum communicandi aliis hunc Spiritum, Sanctum: et *revertentibus de bello*, id est, sanctis Martyribus, qui reverterentur de certamine martyrii victores ad portam urbis, erit fortitudo et constantia, ut rursum in carcerem retrusi ad novos agones et tormenta se compararent, easque pari constantia superent.

7. VERUM HI QUOQUE PRÆ VINO NESCIERUNT.] A decem tribubus convertit se ad duas, earumque cladem, prædicitque quod ebrietatem Samaritarum sint imitatæ.

PROPHETA, pseudopropheta, sub quo sacerdotes omnemque clerum intelligit; taxat enim omnium, scilicet tam populi quam cleri Hierosolymitani, crapulam: NESCIERUNT VIDENTEM,] scilicet, Deum: Deus enim est oculus, qui omnia videt, Prov. 15. 3. Secundo, *videntem*, id est, videntes, puta Prophetas, præ vino non intellexerunt, aut audire et intelligere noluerunt. Tertio, ex Hebræo verti potest, *hallucinati sunt videndo*. Ebriorum enim oculi vino humidi spiritibus turbatis vacillant et hallucinantur, ne recte et certo aliquid videre possint. Septuag. vertunt, *erraverunt: hoc est phasma*. Nam Hebr. ראה roe, quod Noster vertit, *videntem*, Septuag. acceperunt ut abstractum, ut sit idem quod visio, phasma, spectrum. Phasmata, inquit S. Hieron. sunt umbræ quædam et imagines; quæ cito pereunt et solvuntur, qualia crebro habent ebrii. Sensus ergo est, q. d. Visio eorum non est prophetia, sed est inane ebriorum phasma, spectrum et somnium: prophetant id quod vinolentia suggerit, quod in ebrietate somniarunt, somnia et phasmata sua vendunt pro oraculis.

IGNORAVERUNT JUDICIUM: præ ebrietate recte judicare, discernere et decernere nequiverunt, sed in judicando errarunt, et ut hebr. est פקו poku, id est impegerunt. Quare sapienter Alphonsus Aragonum rex rogatus, cur vino dilutissimo sitim expleret? *Quia*, inquit, *vino sapientia obscuratur*. Testis est Panormit. lib. 1. Vitæ ejus.

8. OMNES ENIM MENSÆ REPLETÆ SUNT VOMITU SORDIUMQUE.] Alii vertunt, *vomitu et stercore*; alii, *vomitu stercoreo*. Fuit illa apud veteres barbara et porcina ingluvies, quam etiamnum apud quasdam gentes, etiam quæ Christi nomine gloriantur, cernimus, ut convivia et symposia non celebrent, nisi se suosque convivas inebrient, imo vomitoria et matulas sub mensa ponant quibus superne et inferne effundant vina et cibos, quos hauserunt, ut rursus vorare et potare possint. Factitabat hoc Julius Cæsar teste Cicerone, Orat. pro Dejotaro, et Cajus Caligula teste Philone in legat. ad Cajum, et Vitellius teste Suetonio in ejus Vita. Tiberius vero ita vino fuit deditus, ut a militibus pro *Claudius Tiberius Nero*, vocaretur *Caldius Biberius Mero*, inquit Sueton. in ejus Vita. Porro Plutarch. l. de Præceptis salubr. sub finem, hoc usitatum fuisse docet, dum ait: *Vulgus hominum qui evacuationis gratia impleat corpus, et vice versa explendi gratia iterata naturo evacuant, ingluvie non minus quam inanitate torquentur; imo vero tamquam deliciarum vinculo gravantur ingluvie: inanitatem semper ut locum voluptatibus machinantur*. Et Seneca Consolat. ad Helviam: *Vomunt*, ait, *ut edant: edunt ut vomant. Epulas quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur*. Dixit S. Bernardus gulones non aliud facere, quam *ingerere, digerere, egerere*; hi vero non digerunt, sed tantum ingerunt et egerunt: quare tantum habent fœtoris et tormenti in egerendo, quantum odoris et voluptatis in ingerendo. An non recte dixit Diogenes: *Venter vitæ charybdis est?*

ITA UT NON ESSET ULTRA LOCUS] ad vomendum, q. d. Mensæ, pavimentum, anguli, omniaque plena sunt vomitu, ut non sit locus nitidus, ubi ulterius vomere libeat aut liceat.

9. QUEM DOCEBIT SCIENTIAM, etc. ABLACTATOS A LACTE,] q. d. Deus docere solet scientiam et sapientiam eos qui avulsi a deliciis puerilibus, a vita imperfecta et carnali, quasi viri capaces sunt solidi cibi, id est, veræ scientiæ: hi autem Judæi hisce deliciis vini et ebrietatis gaudent, nec superius et solidas capiunt; ergo quasi pueri indociles sunt doctrinæ et monitionis divinæ ac veræ sapientiæ incapaces. Huc alludit Paulus dicens ad Hebr. 5. *Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ*. Ita sanctus Hieronymus, Haymo, Dionysius et Hugo.

Secundo, Vatabl. Forerius et Sanchez, qui hæc omnia per interrogationem legunt: *Ablactatos a lacte? avulsos ab ubere?* contrarie exponunt, q. d. Ecquis erit jam, qui non otiose et vane sermones meos excipiat, quando hi sacerdotes et Prophetæ Judæorum, qui magistri existimantur in populo, perinde sunt ac pueri, qui modo a maternis uberibus sunt avulsi.

Hæc expositio congrua est, apteque cohæret cum sequentibus, si omnia legas per interrogationem. Verum Biblia Romana Plantin. et alii passim τὸ *ablactatos a lacte, etc.* legunt assertive, non interrogative: quare prior sensus aptior est, estque communis Patrum. Porro Septuag. pro דע *dea*, id est, *scientiam*, legentes רעה *raa*, id est, *malum*, vertunt, *cui annuntiamus mala?* ut scilicet ea declinet et fugiat per scientiam, ut habent Hebræa et Vulgata.

Allegorice et tropol. Cyrill. *Deus*, ait, *sanctos et vocat et docet, qui ablactati a lacte et uberibus legis veteris, per Christum provecti sunt in virum perfectum, ut pro eo fortiter, omne discrimen subeant.* Sic et S. Ambr. in Psal. 118. ad illa verba: *Anticipavi in maturitate et clamavi: Talis*, ait, *ablactatus fuit Isaac, qui gladium patris percussoris non exhorruit.*

Hinc S. Paula, teste S. Hieron. in ejus Vita, hunc locum Isaiæ juxta Septuag. in tribulationibus et angustiis replicabat: *Qui ablactati estis a lacte, qui abstracti ab ubere, tribulationem super tribulationem exspectate, spem super spem, adhuc pusillum propter malitiam labiorum, propter linguam malignam. Et Scripturæ testimonium in consolationem suam adsisserbat, ablactatarum esse eorum scilicet, qui ad virilem ætatem pervenissent, tribulationem super tribulationem sustinere, ut spem super spem mereantur accipere, scientes quod tribulatio patientiam operatur, etc.*

10. QUIA MANDA REMANDA.] Dat causam cur Judæi quasi pueri indociles et incorrigibiles cœlestem scientiam doceri non possint, nec debeant, quia scilicet ipsi eam ejusque doctores irrident.

Pro *manda remanda*, hebr. est צו לצו *tsaf latsaf*, *manda mandando*, hoc est *manda remanda*, קו לקו *kaf, lakaf, exspecta exspectando*, id est, *exspecta reexspecta*. Notat S. Hieron. Haymo et Lyranus, in hisce verbis esse mimesim, sive ethopœiam, quæ est relatio dictorum alienorum cum derisu. Isaias enim et Prophetæ sæpe edicebant: *Hæc mandat Dominus*; hinc isti vino dediti in conviviis per irrisionem hæc repetebant dicentes: *Manda remanda*, id est, iterum manda, o Isaia, o Propheta; *Exspecta reexspecta*, id est, iterum exspecta, quasi dicerent: Prophetæ obtundunt nobis aures toties repetendo: *Hæc mandat Dominus*, et minantur aut promittunt ea quæ non eveniunt, jubent exspectare modicum, nunc hic, nunc ibi, et nihil sequitur. Sio subinde etiamnum concionatoribus fit, ut improbi eorum conciones et minas rideant, repetent et subsannent.

Quare hæc Isaiæ verba frigide Judæi, R. David, R. Abraham, et post eos Vatablus, Isidorus Clarius, Paginus et Forerius vertunt sic: *Lineam post lineam, præceptum post præceptum, parum ibi, parum ibi*, q. d. Isaias: hi tamquam pueri rudes et sensim lentissime docendi sunt, lineam post lineam, præceptum post præceptum, perinde ac pueri docentur alphabetum. Nam non puerorum docendorum, sed illusorum et sanniorum hæc esse verba patet ex pœna quam v. seq. eorum sannis intentat Isaias. Unde Septuag. sic vertunt: *Tribulationem super tribulationem exspecta, spem super spem, adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, et linguam alteram quia loquentur populo huic dicentes ei: Hæc requies esurienti, et hæc est contritio, et noluerunt audire.* Ubi: Nota Septuag. pro צו *tsaf*, id est manda, legerunt צר *tsar*, id est tribulatio; *vaf* enim et *resch* Hebræis vicinæ sunt litteræ.

Ex Hebr. *kau locau*: id est, *exspecta reexspecto*, Nicolaitæ spurcum suum numen *Caulaucam*, quasi concubitus præsidem, efformarunt, ut docet Epiphan. hæresi 15. et Nicetas lib. 1. Thesauri orthodoxiæ, quos tacito nomine perstringit hic S. Hieron.

Moral. Richardus Victor. et ejus verba recitans Delrio adagio 747. hæc Isaiæ verba referunt ad acedos et tepidos, etiam Religiosos, qui vitæ emendationem procrastinant.

Denique Syrus et Arabicus pro *tsaf* legentes צא *tse*, id est exitus, excrementum, a radice יצא *iatsa*, id est exivit; et pro *kaf* legentes קיא *ko*, id est vomeru vertunt; Syrus quidem sic: *Quia stercus supra stercus, et stercus supra stercus, et vomitus supra vomitum, et vomitus supra vomitum, modicum illuc, et modicum illuc*; Arabicus vero sic: *Apud quas scientia, vel doctrina est ecluti vomitus supra vomitum, et stercus supra stercus in secessu, modicum in loco, modicum in loco, hic et ibi plenum est stercore:* ut respiciat ad v. 8. *Omnes mensæ repletæ sunt vomitu sordiumque.* Hinc patet, versiones Syram et Arabicam factas esse ex Hebræo.

11. IN LOQUELA ENIM LABII.] Hebr. בלעגי שפה *belaoge sapha*, id est, ut Lyranus, Forerius, Pagninus, *in balbutie labii*; Arias, *in blæsitatibus labii*, uti solent irridentes cum gestu linguæ et labiorum ad balbutiem composito loqui: quod Noster vertit *loquelam labii*: blæsi enim et balbi videntur labiis pene solis loqui et pappare, uti et infantes cum incipiunt fari et balbutire. Unde Sanchez, cum dicitur *in loquela labii*, putat alludi ad litteras labiales, quæ pueris familiares sunt, nempe B. M. P. quare illi *babam* abbom, id est, patrem, *mamam* matrem, *papa* pultes appellant, hæ enim litteræ compressis labiis formantur; hinc labiales vocantur, et jure infantiles vocari possunt. Unde clare Septuag. et alii vertunt, *in irrisione* vel *subsannatione labii*: qui enim blæse et balbutiendo cum viris, qui ætate grandes, ingenio vero et moribus infantes sunt, agit, ridet eorum infantiam. Hebræum enim לעג *loac* proprie competit balbis, blæsis, sannionibus. Et forte alludit Isaias ad Ephraimitas qui blæsi erant: unde Judicum 12. 6 pro שבולת *sebbolet* dicebant blæse סבולת *sibbolet*: sic hic pro צו *tsaf*, id est, manda, dicebant Judæi sanniones blæse סו *suf*, S. Paulus hæc verba non ad verbum, sed ad sensum reddit, dicens: *In aliis labiis* (unde et Chald. vertit, *in mutatione loquelæ*) quia locum Isaiæ adaptat dono linguarum Apostolis dato, quia aliis linguis non ad irrisionem, sed ad ædificationem loquebantur. Quamquam Salmeron tom. 1. pag. 33. putet in Hebræo vitiate *gimel*, pro vicino *zain* irrepsisse, et pro בלעגי *belaage*, uti jam legitur in Isaia, legendum esse בלעזי *belaaze*, id est, *in barbaris linguis*, ac consequenter aliis ac diversis a vestra lingua: Hebræum enim לועז *loez* barbarum significat. Sensus ergo est, q. d. Isaias vel potius per Isaiam Deus: Mea exhortatio ad pœnitentiam facta Judæis per Isaiam aliosque Prophetas, visa est vobis, o Judæi, molesta et ridicula, perinde ac si labiis blæsis, et lingua barbara locutus vobis fuissem: hinc Prophetarum quasi balbutiem imitando et subsannando blæse et balbutientes dicitis et

repetitis: *Manda remandu*. Quare ego per Chaldæos (qui videntur vobis blæsi et balbi) milites et ministros justitiæ meæ vos puniam, ut sannis peregrinæ suæ linguæ Chaldaicæ vos incredulos arcessant et compescant, vosque jam devictos et captivos irrideant, vestraque Hebraica verba suis Chaldaicis subsannent et refutent: atque horum typo, figura et similitudine, tempore Christi mittam Apostolos, qui dono aliarum linguarum vestram pariter, o Judæi, incredulitatem arguent, vobisque videbuntur blæsi, et a vobis, mundique sapientibus quasi stulti prædicatores crucis Christi subsannabuntur. In hunc enim sensum hæc verba Isaiæ citat Apostolus 1. Cor. 14. 21. Ita S. Hier. et Cyrill.

Nota. Vox *enim* non proprie, sed adversative capitur pro *sed*; nam cum ait, *in loquela enim labii*, perinde est ac si diceret: *Sed*, vel *verumtamen, in loquela labii*, et *lingua altera loquetur* Deus per Chaldæos ad *populum istum*, ut eum redarguat.

12. Cui dixit: Hæc est requies mea, reficite lassum, etc.] q. d. Deus dixit: Ego multo tempore optavi requiescere in Judæis tum jam, tum maxime tempore Christi, nec tantum optavi, sed et oravi et obsecravi eos, dicens: *Reficite* me, orando et obsecrando vas, *lassum*.

Secundo, et potius, *reficite lassum*, id est, reficite debiles, miseros et fatigatos; in hac enim misericordia est mea quies et consolatio. Unde Deus per Prophetas non aliud quasi clamabat quam: *Misericordiam et miserationes facite unusquisque cum fratre suo*, ut patet Zachar. 7. sed ipsi noluerunt me audire, et contempseruot. Ita S. Hieron. et Cyrill.

13. Et erit eis verbum Domini: Manda remanda. Hic sanniones Deus punit, et sannas in ipsosmet retorquet, q. d. Quia ipsi Prophetarum verba riserunt, dicendo *manda remanda*, hinc vicissim Deus, cum eos premet calamitas et clades, ridebit eos, dicetque: Manda remanda, exspecta, reexspecta, exspecta reexspecta; hinc fiet, ut vadant et cadant retrorsum,] tamquam turpiter ab hoste superati, et resupinati, ut resurgere non possint, itaque ab eo conterantur et pedibus conculcentur, ac quasi inducti in venatorum retia capiantur. Ita justo illusores illudit et punit Deus, juxta illud Proverb. 1. 25. *Despexistis omne consilium meum, etc. Ego quoque in interitu vestro ridebo et subsannabo, cum vobis id quod timebatis, id venerit*. Sic narrat Suidas verbo *Datis*, quod Datis et Artaphernes Darii duces legatos in Græciam miserunt, urbium facturi periculum, et terram atque aquam postulaturi. Ac insulares quidem omnes assenserunt; Lacedæmonii vero utramque se daturos polliciti, conjectos in puteum terra obruerunt; se, quod postulatum fuisset, præstitisse testati.

14. Illusores,] qui illuditis minas Prophetarum, dicentes: *Manda remanda*.

Percussimus foedus cum morte.] Quasi dicant: Securi sumus de Assyriis et Chaldæis, non timemus eorum vastationem, nec mortem et infernum, id est, locum et statum mortuorum, quæ nobis minantur Prophetæ, quasi pactum cum iis fecissemus. Est catachresis. Secundo, proprie Sanchez: Sicut, ait, Gentes mortem, id est Atropon aut fatum, et infernum, nempe Plutonem, aut ᾅδην, in diis numerabant: sic Gentilium ritum imitati illusores hi, nosdem quasi deos venerabantur, certisque adhibitis ritibus et cæremoniis putabant se eos sibi demereri, et quasi eum iis pacisci ut ab iis nihil mali timendum esset.

Et cum inferno fecimus pactum.] Pro *pactum* hebr. est חזה *chose*, id est visionem, q. d. Vocimus in colloquium cum Inferno: cum eoque transegimus et pepigimus. Dicunt Prophetæ multa visu horrenda esse in inferno: nos jam ea vidimus, nec horremus. Sic vulgo dicunt impii: *Diabolus non est tam ater ut pingitur*. Ita Vatabl.

Secundo, Viegas in Apocal. 2. comment. 4. sect. 4. n. 5. *chase* vertit provisionem, commeatum, qui est multorum conviventium, aut simul navigare volentium: id quod non faciunt, nisi fœderati, q. d. Cum inferno fecimus provisionem, seu commeatum, quasi simul navigaturi, et ad eumdem inferorum portum appulsuri. Ita sagis apparens dæmon, cum eisque ludeos, persuadet eis sibi bene esse, se esse lætum ac felicem, nec igne inferni multum cruciari; ac promde ipsas post mortem eadem cum ipso læta sorte potituras.

Tertio, aliqui per mortem et infernum accipiunt regem Assyriorum: cum hoc enim pactum pepigerant Samaritæ ejusque erant vectigales: unde sub ejus alis securi degebant, nihil timentes. His ergo denuntiat Propheta, hoc pactum esse periculosum et perniciosum; eo quod rex Assyriorum sit eos vastaturus, ac in mortem et infernum missurus. Addunt nonnulli, hunc, regem vocari mortem et infernum, quia dominabatur Ponticis et Cimmeriis, ex eisque colligebat exercitum. Hi autem vocantur Inferi et infernus, quia in Ponto est Cerberion mons et oppidum; item Heraclea et specus, unde Hercules Cerberum extraxisse fertur; item Cocytus, Phlegethon et Tartarus. Denique apud Cimmerios inferni sedem collocat Homerus, sive ob perpetuas tenebras, sive ob metallorum frequentes fodinas, sive ob valles opacissimas et hiberno soli inaccessas: unde Gentiles censebant illic esse inferni ostium.

Moraliter S. Gregor. l. 6. in lib. Regum cap. 2. *Impœnitentes*, inquit, *ut Saul, percusserunt fœdus in morte et inferna. Cum morte quidem fœdus percutere, est mala auducter perpetrare, et se semper ugenda promittere. Mala quippe indesinenter faciunt; sed diligendo quod faciant, quasi a mortis amicitia se numquam recedere pollicentur. Hi quippe in mortis fœdere quanto insensibiliores fiunt, viscera matris Ecclesiæ tanto ocrius miseranda quatiuntur*.

Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos,] q. d. Assyriorum flagellum et calamitas, eum pervaserit decem tribus, non veniet super nos.

Secundo, et proprie sicut Attila, sic Nabuchodonosor vocatur hic *flagellum Dei inundans*, et absorbens omnes gentes Judæis vicinas.

Quia posuimus mendacium.] Causam dat Propheta præsumptæ securitatis, q. d. Securitatis vestræ basis non est nisi spes mendax, quam habetis vel in idolis vestris, vel in nimia Dei misericordia, vel in fortitudine et opibus vestris: quam licet vos vocetis veritatem et securitatem, ego tamen voco mendacium et fallaciam, uti revera est. Adde, esse verba illusorum, qui usurpant nomen et vocem Prophetarum, quasi dicant :

Posuimus spem nostram in idolis, etc. quæ vos, o Prophetæ, mendacium appellatis. Denique Sanchez censet, mendacii nomen idolis additum apud Gentiles, ex continuo usu non male audiisse, sed quasi honestum transiisse in communem nomenclaturam. Sic honestati sunt apud Romanos *Bruti*, *Porcii*, *Asinii*, etiamsi nominum etymon significet aliquid indecorum. Sic Leodienses aurigæ et nautæ socios suos etiam amicissimos, ex usu communi vocant *Dol*, id est diabolos. E contrario voces Latinæ et Græcæ *dæmones* et *dæmonia* male sonant, etiamsi etymon fuerit honestum, et a scientia deductum. Sic et voces *hostes* et *tyranni* olim peregrinos et principes significabant, nunc ex eorum abusu male audiunt.

16. Idcirco hæc dicit Dominus.] Avolat Propheta de more ad Christum, quem mendacio illusorum opponit, ut doceat in Christo solidam spem collocari, quam ipsi in mendacibus idolis collocabant: solet enim Deus uicisci hominum scelera in lege nova non puniendo, sed sua clementia ea curando, et condonando per Christum. Vide can. 46. Sapienter Bias et ex eo Ausonius:

Quod prudentis opus? cum possit nolle nocere.

Sensus est, q. d. Idcirco, ut scilicet vestrum pactum futile, et fiduciam mendacem sapientiore et solidiore consilio evertam, imo corrigam et emendem, hac de causa vobis licet indignis misericorditer mittam Christum, qui Sionem, id est Ecclesiam, ædificet cujusque ipse sit lapis angularis, id est fundamentum primum et imum, ut habet Apostolus Ephes. 2. 20. quod solidum firmiter omnes ejus partes connectet, et præsertim duos parietes, id est duos populos invicem contrarios, scilicet Judæorum et Gentium. Ita S. Cyrill. Theodor. et August. in Psal. 94. imo S. Petr. epist. 1. c. 2. v. 6. et Paulus ad Roman. 9. v. 33. et Christus ipse Matth. 21. 42. Hebr. est: *Ecce ego pono in Sion lapidem probatum anguli, pretiositatis, fundamenti*, id est angularem, pretiosum, fundamentalem, solidissimum; hunc enim lapidem ob soliditatem opponit arundini, id est vanæ et mendaci spei, quam Judæi in suis idolis reponebant: unde sit v. 18 *Delebitur fœdus vestrum cum morte et pactum vestrum cum inferno non stabit*; quia arundineum est, non in solido lapide, puta Christo et Deo fundatum.

Qui crediderit, non festinet,] scilicet volens statim lapidem hunc Sionis hic promissum, puta Christum, sibi exhiberi, non dicat cum illusoribus: *Mondo remondo, modicum ibi*, q. d. Exspectavimus eventum oraculorum, et nihil videmus secutum; sed exspectet patienter: quia suo tempore certissime promissionem meam complebo, juxta illud Habacuc 2. 3. *Si moram fecerit, expecta illum: quia veniens veniet et non tardabit.*

Nota, Septuag. et ex iis S. Petrus et Paulus pro *non festinet*, vertunt, *non confundetur*, q. d. *Non festinet*, id est, non trepidet: non enim confundetur, sed spe sua potietur. Sic Virgilius de apibus ait:

> Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
> Discurrunt.

ut sit metalepsis. Ita Leo Castrius.

Secundo, Sanchez, *non festinet*, ait, id est non fugiat: non enim confundetur. Solent enim qui confunduntur et pudefiunt, festinato se subducere, ut fugiant hominum oculos: hinc fit, ut festinatio pro pudore et confusione sumatur. Est et hic metalepsis, sed aliunde petita.

Denique Joannes Morinus præfat. in Septuag. censet Septuag. pro יחיש *iachis*, id est, *festinet*, legisse יבוש *iebos*, id est *confundatur*.

17. Et ponam in pondere judicium et justitiam in mensura.] A Christo suo revolat Propheta, et redit ad sua tempora, et ad ea quæ dixit v. 13. q. d. Ego Judæos illos illusores recte et accurate, quasi justo pondere et mensura judicabo, puniendo eos nunc per Chaldæos, et tempore Christi per Romanos ac damnationem æternam. Patet ex seq. Septuag. pro *justitiam in mensura*, vertunt, *misericordia tua in stateras*, quod S. Nazianz. orat. de misericordia sic explicat, q. d. Misericordia Dei præstatur nobis pro ratione et mensura misericordiæ, quam nos miseris præstiterimus: *Nulli enim*, ait, *rei misericordia Dei magis rependitur, quam misericordiæ, ab eo qui juste omnia pensat et rependit.* Sic et S. Basil. in Psal. 129. putat bis Isaiæ verbis significari, misericordibus misericordiam impertiendam pro modo et ratione meriti cujusque, judicium vero expertibus misericordiæ.

Et subvertet grando spem mendacii.] *Grando* per catachresim significat subitam et fortem Dei punitionem, quam per Chaldæos, Romanos et alios exercuit, qua subvertit mendaces spes Judæorum, quas in idolis et regibus Ægypti aliisque reponebant. Idem significant aquæ, quæ inundatione sua protectionem, id est murum, quo se protegendos putabant, everterunt, quod v. 18. clare vocavit *flagellum inundans*.

19. Mane diluculo pertransibit in die et in nocte.] q. d. Hæc grando, hoc flagellum cito et tempestive, quasi summo mane vos comprehendet, et durabit continuo integros dies et noctes. Significatur ergo hic celeritas et continuatio flagelli.

Sola vexatio intellectum dabit auditui,] q. d. Hæc calamitas Chaldæorum Judæos faciet intelligere oracula, et minas quas audiunt a Prophetis, docebit eos Deum timere et colere, non idola: nec enim utrorumque amor et cultus se compatiuntur, ut sequitur. Sicut ergo asinus non movetur minis, nec promissis, sed baculo: ita et hi. Sic de Phrygibus olim dicebatur: *Phryx non nisi plagis emendatur.* Pro *vexatio* hebr. est זועה *zevaa*, quod alii vertunt *terror*. Sic enim pueri duri minis et terrore coguntur ad officium subinde. Sed nostra versio magis apta et genuina est. Sic c. 26. v. 9. dixit: *Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discent habitatores orbis.* Et Psalm. 77. 34. *Cum occideret eos, quærebant eum.* Sic et Plato in Symposio: *Stultus*, ait, *post acceptam plagam sapit.* Ilino Agesilaus de quibusdam Asiæ populis dicebat, *Si libertate fruerentur, malos; si servirent, bonos fore.* Prudenter S. Bern. l. 1. de Consider. c. 3. *Hebetoti*, ait, *cordis indicium est propriam non sentire continuam vexationem. Vexatio dat intellectum auditui, sed si nimia non fuerit: nam si sit, non plane intellectum dat, sed contemptum. Denique impius cum in profundum malorum venerit, contemnit.*

20. Coangustatum est enim stratum.] Primo, Judæi sic exponunt: Per Chaldæos redigemini, o Judæi,

in eas angustias, ut duo conjuges non sint habitari locum ubi simul cubent, sed alter eorum loco et lecto extrudendus sit; utque lodices et stragula non habeant tam magna, quibus uterque simul operiatur. Sed hic sensus frigidus est et Judaicus.

Secundo, ergo et genuine, q. d. Deus: Vos, o Judæi, præter me sponsum vestrum alios amatores, scilicet idola et diabolum, admittitis; itaque non potestis mecum in conjugio permanere, quia lectus amoris mei ita arctus est, ut non nisi sponsam et sponsum unum admittat, tertium scilicet adulterum, omnino excludat: nec capere possit Deum et diabolum, Deum et mundum, Deum et mammonam: quocirca ego per Chaldæos aliosque vos flagello, ut vos ad me reducam, utque deos alios a thoro hoc vestro et meo extrudatis. *Duo*, inquit Ausonius, *socios non recipiunt: amor et principatus. Omnisque potestas impatiens consortis erit*, ait Lucan. Unde et Julius Cæsar dicebat: *Malo esse in Gallio primus quam Romæ secundus*; cumque Pompejum se superiorem non pateretur, uti nec Pompejus eum parem, bello ei imperium cum vita extorsit. Sic et Alexander rogatus a Dario ut secum divideret imperium, respondit: *Sicut mundus non fert duos soles, ita nec terra duos reges. Quare aut te mihi subde, aut in crastinum aciem paro*; paravit, et cæsus regnum Alexandro cessit. Sic et Tragœdus: *Nec regno socium ferre, nec tædæ* (conjugii) *sciunt.* Similia proverbium est: *Nemo potest duobus dominis servire*, Matth. 6. 24. Et: *Quæ autem conventio Christi ad Belial?* 2. Cor. 6. S. Hieron. Deus ergo solus vult occupare totum stratum cordis nostri; unde mandavit dicens: *Diliges Dominum Deum ex tota corde tuo, et ex tota anima tua*, Deuter. 6. 5. Vide ibi dicta. Hinc et Apostolus 1. Cor. 10. 20. *Non potestis*, inquit, *calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum; non potestis mensæ Domini participes esse, et mensæ idolorum.* Vera Lyranus in illud Matth. 6. 24. *Non potestis servire Deo et mammonæ: Cor humanum*, ait, *non patest simul capere Deum et diabolum; sed suscepto diabolo per peccatum exit Deus; suscepto Deo per charitatem, exit diabolus.*

Allegorice, Leo Castrius: Stratum Dei, inquit, id est Ecclesia non capit umbram et veritatem, Mosem et Christum, legis onera et suave jugum gratiæ.

Ut altera decidat.] Hebr. est מהשתרע *mehistarea*, id est, e superfluendo, vel a superessendo, q. d. Ut non supersit alteri locus, sed alter decidat, uti recte vertit S. Hieron.

21. Sicut enim in monte divisionum.] q. d. *Sicut in Baal Pharasim*, quod significat *locum divisionum*, Deus pro Davide dejecit Philisthæos, 2. Reg. 5. ibique Davidem victorem a Philisthæis devictis et dispersis divisit et segregavit: sic consurget et stabit contra vos Dominus,] ut vos dispergat, dividat et disperdat, et sicut pro Josue in valle Gabaon stitit solem, et percussit Amorrhæos, non tam armis, quam grandine et saxis e cœlo in eos dejectis, Josue 10. Ita pariter ipse contra vos, o Judæi, quasi adulteros et apostatas irascatur, atque iratus vos dejiciet et percutiet. Ita S. Hieron. qui allegor. hæc refert ad excidium mundi: tum enim erit *Baal Pharasim*, id est, locus divisionum in valle Josaphat, ubi Christus separabit agnos ab hœdis, atque agnis, id est sanctis, cœlum, hœdis et impiis gehennam assignabit.

Ut faciat opus suum, opus a se decretum, scilicet vindictam et punitionem, exigentibus id Judæorum peccatis, quod tamen opus non est proprium Deo, si ejus indolem et innatam bonitatem spectes, sed alienum, et quasi peregrinum ab eo,] quia invitus et quasi coactus ab impiis hoc facit. Sic cum induxit diluvium orbi, fecit hoc tactus dolore cordis intrinsecus, Genes. 6. sic puniturus gemit dicens: *Heu consolabor super hostibus meis*, Isaiæ 1. 24. Secundo, *opus alienum et peregrinum*, est opus; puta punitio insolita et admirabilis. Quia enim Deus patribus Judæorum ob eorum pietatem, fuerat benignus et beneficus: hinc posteris eorum impiis videbatur res insolita et aliena a Dei more, experiri Dei iram et vindictam. Rursum quia hæc vindicta futura erat acris et inaudita, utpote indocens gentis et populi Dei excidium; hinc eis videbatur admirabilis, et plane extraordinaria. Unde Septuag. vertunt *perditio* (πικρία, pro quo Complut. legunt πικρία, id est *amaritudo*) *ejus aliena*.

22. Et nunc nolite, illusores, qui illusistis Prophetas, et dixistis v. 10. *Manda remanda*, pariter illudere his meas minas, ne forte constringantur (Vatabl. vertit *solidiora fiant*) vincula vestra,] id est ne citius et arctius ab hoste constringamini, ne Deus per eum vos severius et graviori captivitate puniat. Sicut enim vulpes quæ in laqueum incidit, eo magis astringit nodum et laqueum, quo magis se ex eo expedire et extricare conatur: ita impii tergiversando et illusores irridendo Dei minas et pœnas, magis et magis se iisdem involvunt et astringunt. Unde sequitur:

Consummationem enim et abbreviationem,] q. d. Consumptionem et destructionem, eamque brevi futuram super totam terram, scilicet Judæorum, audivi a Domino,] q. d. Non dicatis ultra, *Manda remanda*, quia brevi Deus cladem, quam vobis comminatus est infliget: vestræ enim irrisiones et scelera brevi complebunt mensuram peccatorum vobis a Deo statutam, itaque accelerabunt ejus vindictam.

24. Numquid tota die arabit.] Nota: Ab hoc loco ad finem usque capitis est continua parabola agricolæ, qua hortatur Judæos omnesque gentes ad bona opera, et ad frugem, q. d. Non semper arat arator, ut sementem faciat, sed primo, arat. Secundo cum aliquot diebus aravit, postea solvit boves, et glebas contundit, terræque superficiem æquat et occat. Tertio, ubi hoc fecit, sementem jacit, eamque germinantem sarrit, id est purgat a lolio. Quarto, messem maturam demetit et colligit. Quinto triturat, quæque secundum suam conditionem, scilicet omnia legumina, ut gith et cyminum, levius: puta per virgam aut baculum; frumenta vero, quæ difficilius excutiuntur, gravius, scilicet in Palæstina plaustris, quæ quasi serras et dentes ioferea habent, quibus circumactis super segetes grana excutiunt; aut etiam bobus, qui ungula sua calcando ea exprimunt.

Jam hæc sic Judæis et hominibus applica. Primo, agricola est Deus; secundo, ager est Israel; tertio, agrum hunc serit Deus; semina sunt lex, gratia et dona Dei; quarto, deinde metit, colligitque fructus bonorum operum, quos ut eliciat, triturat, id est, affli-

git nos, alios quidem gravius, alios levius pro constantia et robore fidei.

Sensus ergo est, q. d. Sicut agricola suis quodque locis, ordinibus, temporibus, modis serit, metit et triturat: ita Deus in Israele, et in magno hoc mundi agro nunc gratiam serit, nunc monet, nunc corripit, nunc punit, nunc miseretur. Vos ergo, o Judæi, et quæque gens studiose advertat et reflectat, quid quolibet tempore in se agat Deus: imo idipsum in se quisque advertat, quid hac die et hora in se operetur Deus: an serat, an metat, an trituret, studeatque Deo operanti cooperari et respondere, atque per ejus tribulam et afflictionem dare grana patientiæ, charitatis et aliarum virtutum. Ita S. Hieron. Vatabl. et alii. Quocirca Sancti studiose et attente exceperunt omnes Dei inspirationes, monitiones, correptiones, tribulationes, etc. eisque vel cooperati sunt, vel eas patienter toleraront, ex iisque fructum quem Deus volebat, elicuerunt. Ita Samuel ad Deum: *Loquere*, ait, *Domine, quia audit servus tuus.* Ita David: *Audiam*, ait, *quid in me loquatur Dominus.* Et Paulus: *Domine, quid me vis facere?* Et Isaias c. 6. *Ecce ego, mitte me.* Ita S. Franciscus audiens aliquam Dei inspirationem, subsistebat, totumque se colligebat ad eam percipiendam, eaque percepta statim quod audierat executioni mandabat. Quocirca jure dicebat S. P. N. Ignatius, paucos scire quantum ipsimet Dei in se operationem impediant, eique magna operaturo obicem ponant, quod vel non audiant Dei vocem, vel ei non cooperentur, uti deberent. Nimirum sola B. Virgo semper Dei voluntatem et gratiam attente excepit, eique ex æquo cooperata est, ut v. g. si reciperet gratiam intensam ut mille, elicaret actum intensum ut mille, idque continuo et assidue. Nullus cæterorum Sanctorum idipsum præstitit: infirmitas enim humana nunc in intentione, nunc in continuatione deficit, ut gratiam Dei non adæquet: qui tamen generosi sunt, eam quam maxima adæquare conantur; et hi maximos in virtute et gratia progressus faciunt.

Viderunt idipsum per umbram Gentiles; unde Alexander Magnus in Ægypto audivit Psammonem Philosophum, idque ejus dictum maxime probavit, quo affirmabat, *Omnes homines a Deo regi: divinum enim esse id, quod in quolibet præest atque imperat.* Ipsumque magis philosophice de eadem re sensisse, cum asseruit, *Deum omnibus hominibus communem esse patrem, sed proprios sibi filios eos adsciscere, qui hominum essent præstantissimi, hos nimirum formare, expolire, perficere.* Ita Plutarchus in Alexandro.

Moraliter, S. Ambr. l. 3. de Interpellat. c. 2. docet virum justum esse agricolam instar Dei: Nam, inquit, *hic quasi bonus agricola arat agrum suum quodam rigidioris abstinentiæ vomere; hic exstirpat quadam falce virtutum, amputatrice vitiorum; hic stercorat humiliando se usque ad terram, sciens quia Deus de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem; hic custodit fructus suos, ut illic uberius recondat.* Hac agriculturæ metaphora sæpe agens de Deo et rebus divinis utitur Scriptura, ut patet Joan. 4. 35. Matth. 21. 33. Joan. 15. 1.

25. GITH.] Genus est seminis calidi et nigri: unde græce μελανθιον, vulgo *nigella* dicitur. Vide Columellam l. 7. et Plinium l. 20. c. 17. Ruellius opinatur esse semen illud, quod rustici in Gallia sua lingua vocant *poivretum*, quasi minutum piper: eo quod tenuiores hoc semine cibos condire soleant vice piperis.

Allegorice, S. Hieron. *Gith* et *cyminum*, id est, populus rudis, leniter baculo corripietur: at frumentum, id est, sacerdotes et sapientes, dura rota plaustri calcabuntur, atque potentes potenter tormenta patientur.

26. ET ERUDIET ILLUM IN JUDICIO,] q. d. Deus docebit agricolam cum judicio, et sapienter hæc omnia distribuere. Ita S. Hieron.

28. PANIS AUTEM COMMINUETUR.] Est metonymia. *Panis*, id est, triticum et frumentum, ex quo fit panis, solet in Palæstina rota plaustri et dentibus tribulæ comminui et majore vi excuti, tamen cum modo et moderamine: non enim in æternum sive perpetuo tribulatur; sed sic tribula ipsa circumducitur, aut ungula bovis calcatur, donec e folliculis excidant, non autem ut frangantur grana tritici, q. d. Ita pariter Deus vos, o Judæi, aliosque suos fideles non affligit, ut perdat et exscindat, sed ut a paleis vitiorum expurget, et quasi grana selecta in horreo, id est, in Ecclesia sua, recondat. Ita S. Hieron.

NEC UNGULIS SUIS COMMINUET EUM.] Hinc videtur, quod in Judæa tempore Isaiæ triturarint quoque ungulis equorum vel boum segetes calcantium: hæ enim calcando excutiebant e suis folliculis grana, uti etiamnum fit in nonnullis provinciis; licet id videatur negare S. Hieron. forte quod ejus tempore hic modus triturandi apud Judæos in desuetudinem jam abierat; aut, ut Sanchez, quod ab equis solis tritæ non fuerint segetes, sed equorum ungulis, qui simul tribulas dentatas trahunt, aut plaustra serrantia.

29. UT MIRABILE FACERET CONSILIUM, ET MAGNIFICARET JUSTITIAM.] Pro *justitiam* Chald. vertit, *sapientiam*. Nota: In parabola sunt tria. Primo, est προμυθιον, sive pro parabola, quasi prologus parabolæ; secundo, est ipsum μυθος, id est, fabula aut parabola; tertio, est επιμυθιον, sive postparabola, applicans parabolam ad mores vel instructionem nostram, ex qua colligendus est sensus, et scopus parabolæ. Pro parabola hic fuit v. 22. *Nolite illudere, ne forte constringantur vincula vestra.* Parabola fuerunt varia opera agricolæ, quæ narravit a vers. 24. hucusque. Postparabola est hic. Ita Forer.

Sensus ergo est, q. d. Sicut in agricolatione, puta in subigendo agro, serendo, metendo, triturando suis locis et temporibus, Deus ostendit magnam sapientiam et justitiam, quasi distributivam, ut cuique tribuat, quod res et tempus exposcunt: ita pariter ipse in prophetia hujus capitis variam ostendit providentiam suam, et distributionem circa decem, et circa duas tribus, ac circa Christum. Quocirca non est, quod eam miremini: facit enim ipse ut sapiens agricola, qui pro rei exigentia agrum, id est orbem, ac præsertim Synagogam, et Ecclesiam suam, sive populum fidelem varie exercet et regit: nunc enim sarrit, et purgat; nunc triturat, et punit; nunc miseretur, et parcit; nunc colligit fructus, suosque sibi seligit et seponit.

Ita primo, vos, o Judæi, coluit assidua et paterna sua indulgentia. Deinde in vobis sevit semina legis, et S. Scripturæ. Videte ergo, ut dignos virtutum et meritorum fructus ei reddatis. Post vero vocabit ad

aream et trituram tribulationis, a qua tamen liberabit, reducetque in patriam, sicut agricola purgata per duram trituram frumenta in horrea recondit. Hoc enim proxime præcessit, et hanc trituram, ejusque examen, et finem ac fructum maxime in hac parabola urget Propheta. Cum ergo Deus vos trituret et castiget, ut grana pœnitentiæ et virtutum ac mutationis vitæ eliciat et excutiat, videte ne hoc opus Dei vestra duritie et pertinacia evertatis, et cogatis eum vos triturare usque ad consumptionem et excisionem, quam vobis impendere audivi in proparabola v. 22. Sed potius tribulationem hanc patienter excipite, et per eam ad cor et ad Deum redite; ita fietis tritura et filii areæ Domini, ut dixit c. 21. v. 10. Est enim hæc tritura amoris, non odii.

Allegorice, Leo Castrius, q. d. Deus jam arat, occat, sarrit, id est, præparat agros, id est animos Judæorum, ut tempore Christi in iis serat Evangelium, ac metat opera Christiana, digna Christo, digna Evangelio.

Ut mirabile faceret consilium, etc.] Alii vertunt: *Qui mirificus est consilio, et magnificus opere.*

CAPUT VIGESIMUM NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit excidium Jerusalem, quam ob munitionem vocat Ariel, id est, leonem Dei. Secundo, v. 5. digreditur ad Chaldæos eam exscindentes, dicitque victoriam eorum fore instar somnii; brevi enim ipsosmet perdendos. Tertio, v. 9. redit ad Judæorum cladem, quodque Deus auferet ab eis intelligentiam Prophetarum. Quarto, v. 15. increpat sapientes eorum atheos, qui putabant se suaque consilia Deum latere. Quinto, v. 17. prædicit excæcationem Judæorum, et vocationem Gentium.

1 Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David: additus est annus ad annum: solemnitates
evolutæ sunt. 2. Et circumvallabo Ariel, et erit tristis et mœrens, et erit mihi quasi A-
riel. 3. Et circumdabo quasi sphæram in circuitu tuo, et jaciam contra te aggerem, et mu-
nimenta ponam in obsidionem tuam. 4. Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audietur elo-
quium tuum: et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit. 5. Et
erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te: et sicut favilla pertransiens multitudo eorum, qui
contra te prævaluerunt: 6. eritque repente confestim. A Domino exercituum visitabitur in tonitruo,
et commotione terræ, et voce magna turbinis et tempestatis, et flammæ ignis devorantis. 7. Et
erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium Gentium, quæ dimicaverunt contra A-
riel, et omnes qui militaverunt, et obsederunt, et prævaluerunt adversus eam. 8. Et sicut somniat
esuriens, et comedit, cum autem fuerit expergefactus, vacua est anima ejus: et sicut somniat
sitiens, et bibit, et postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, et anima ejus vacua est: sic
erit multitudo omnium Gentium, quæ dimicaverunt contra montem Sion. 9. Obstupescite, et admi-
ramini, fluctuate et vacillate: inebriamini, et non a vino: movemini, et non ab ebrietate. 10. Quo-
niam miscuit vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, prophetas et principes vestros,
qui vident visiones, operiet. 11. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum de-
derint scienti litteras, dicent: Lege istum: et respondebit: Non possum, signatus est enim. 12. Et
dabitur liber nescienti litteras, diceturque ei: Lege: et respondebit: Nescio litteras. 13. Et dixit Do-
minus: Eo quod appropinquat populus iste ore suo, et labiis suis glorificat me, cor autem ejus longe
est a me, et timuerunt me mandato hominum et doctrinis. 14. Ideo ecce ego addam ut admirationem
faciam populo huic miraculo grandi et stupendo: peribit enim sapientia a sapientibus ejus, et in-
tellectus prudentium ejus abscondetur. 15. Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis
consilium: quorum sunt in tenebris opera, et dicunt: Quis videt nos, et quis novit nos? 16. Per-
versa est hæc vestra cogitatio: quasi si lutum contra figulum cogitet, et dicat opus factori suo: Non
fecisti me: et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis. 17. Nonne adhuc in modico et in brevi con-
vertetur Libanus, in charmel, et charmel in saltum reputabitur? 18. Et audient in die illa surdi

verba libri, et de tenebris et caligine oculi cæcorum videbunt. 19. Et addent mites in Domino lætitiam, et pauperes homines in sancto Israel exultabunt: 20. quoniam defecit qui prævalebat, consummatus est illusor, et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem: 21. qui peccare faciebant homines in verbo, et arguentem in porta supplantabant, et declinaverunt frustra a justo. 22. Propter hoc, hæc dicit Dominus ad domum Jacob, qui redemit Abraham: Non modo confundetur Jacob, nec modo vultus ejus erubescet: 23. Sed cum viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio sui sanctificantes nomen meum, et sanctificabunt sanctum Jacob, et Deum Israel prædicabunt: 24. et scient errantes spiritu intellectum, et mussitatores discent legem.

1. VÆ ARIEL, ARIEL CIVITAS, QUAM EXPUGNAVIT DAVID.] *Ariel* hic significat Jerusalem, ut patet ex seq. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Procop. Dicitur *Ariel*, id est, mons Dei, inquit R. David; sed tunc *Ariel* per *he* scribendum esset, dicendumque *hariel*: jam autem dicitur *Ariel* per *aleph*. *Ariel* ergo idem est, quod *leo Dei*, idque primo, ob fortitudinem et principatum. Sicut enim leo bestiarum, ita Jerusalem urbium erat princeps, et inter eas arte et natura ita munita, ut Jebusæi ejus arcem Sionem occupantes riserint Davidis copias eam oppugnantes, posuerintque in muris cæcos et claudos, quasi ab iis solis urbs defendi posset, 2. Reg. 5. Sic Judas, cujus sedes erat in Jerusalem, vocatus est leo vel leæna a Jacob Patriarcha Genes. 49. vers. 9. et a Balaam Numer. 23. vers. 24. quo alludit hic Isaias: hinc vocatur *leo Dei*, quia quæ Dei sunt, magna sunt. Sic vocantur cedri et montes Dei, id est magni. Rursum *Dei*, quia erat populus Dei cultui addictus: unde

Secundo, Jerusalem dicitur *Ariel*, ob templum et altare in ea existens, quod Ezech. 43. 15. dicitur *Ariel*, quia in altari maxime relucet fortitudo, majestas et cultus Dei: et quia *Ariel*, transposita littera *jod*, ut transponit Ezechiel, significat maledictionis seu peccati arietem qui scilicet pro peccato in altari offerri solebat, a rad. ארר *oror*, id est maledixit, et אל *el*, id est, aries. Ita Arias. Addit Vilalpando tom. 2. pag. 298. in fine, communem esse Doctorum sententiam templum habuisse formam leonis; nam a fronte erat latum, et a tergo angustum instar leonis, inquit Vatablus: hinc vocatur *Ariel*, id est, leo Dei: sicut Belgium suo situ leonem refert; unde vocatur Leo Belgicus. Belgium ergo vocari potest *Ariel*, eique ita jam vastato recte competunt ea, quæ hoc cap. Arieli prædicit Isaias. Simili schemate Apollonius, teste Strabone, Alabandam urbem vocabat *cistam scorpionibus plenam inversam*; hoc ænigmate significans Alabandæ cives pessimos. Ea enim civitas ita montibus supposita esse videtur, ut cistæ formam imitatur: ea quoque regio scorpiis abundabat.

Tertio, si pro *Ariel* uno puncto mutato legas אריאל *uriel*, id est, lux Dei, vel ignis Dei, notabit Prophetiam et Prophetas, item scientiam legis et Prophetarum, quæ erat in Scribis et Pharisæis, ac sacerdotibus Hierosolymæ: pontifex enim in pectore gestabat urim et tummim, id est, doctrinam et perfectionem, ut dixi Exodi 28. 30. Unde 4. Esdræ 5. vers. 20. Uriel est nomen Angeli revelantis arcana, sicut est Gabriel, Raphael, Michael. Unde Lexicon Syriacum: *Ariel*, inquit, *civitas dicta est a nomine fundatoris, qui dicebatur Ariel : et Ariel, id est, lux Dei, est Jerusalem*. Verum omnes interpretes legunt *Ariel*, id est leo Dei, non Uriel, id est lux Dei.

Sensus ergo est, q. d. Væ Ariel, id est Jerusalem, quam a Jebusæis occupatam expugnavit David, quæ olim ut leæna fortissima frendebat in gentes, illa nunc miserrime a Chaldæis vastabitur et postea a Romanis: sicut enim primo eam cepit David cæsis claudis et cæcis, quos Jebusæi loci munitioni præfidentes ad derisionem Davidis constituerant: ita secundo eamdem capiet Christus alter David, et Davidis filius ac hæres, atque per Titum et Romanos occidat cæcos Judæos et claudos in semitis Dei, Christi irrisores. Ita S. Cyrillus. Hieronymus, Procopius.

CIVITAS, QUAM EXPUGNAVIT DAVID.] Aquila vertit, πολίχνη παρεμβολήσεως Δαυίδ, id est, *civitatula* (ut vertit sanctus Hieronymus) *castrometationis David* ; Symmachus. *castrum David* ; Theodotion, *circumvallatio David*.

ADDITUS EST ANNUS AD ANNUM: SOLEMNITATES EVOLUTÆ SUNT.] Primo, sensus est, q. d. Post duos, id est paucos annos Hierosolymæ majestas evertatur, tumque ejus festa erunt evoluta et cessabunt: Ita Adamus et Forerius. Hic sensus genuinus est, sequitur enim: *Et circumvallabo Ariel, etc.*

Secundo, Dionys. q. d. *Additus est annus ad annum*, id est, evoluti sunt jam anni decreti a Deo excidio Hierusolymæ.

Tertio, S. Thomas, Haymo, Hugo et Sanchez putant hic significari calamitatis et vastationis Hierosolymæ durationem, q. d. Succedent anni annis, et tempora temporibus; neque tamen cessabit vastitas Hierosolymæ, neque longum solemnitatum ejus silentium, q. d. Multis annis et festis in exsilio et sordibus hærebunt Judæi.

2. ET CIRCUMVALLABO ARIEL,] scilicet Jerusalem, primo, per Chaldæos, ait S. Hieronym. Secundo, per Romanos, ait idem S. Hieronym. et Cyrill. Huc allusit Christus Lucæ 19. 43. prædicens obsidionem et cladem Hierosolymæ per Titum.

Josulee Calvinus ex excidio Arielis, id est Hierosolymæ, infert excidium Romanæ Ecclesiæ. Audi eum more suo vitulantem et subsannantem: *Hinc colligi potest quam ridiculi hodie sint Romanenses, qui cathedræ Petri Ecclesiam affigunt, ac si nusquam domicilium in toto orbe reperire possit Deus, quam in Romana Sede. Anne ulla hujusmodi promissio Romæ data est qualis Hierosolymæ? Hæc requies mea in sæculum sæculi: hic habitabo, quoniam elegi eam*, Psal. 131. vers. 14. *Quod si data esset, nonne videmus quid de Hierosolyma pronuntiet Isaias? Deum scilicet expelli ubi doctrinæ locus non est, ubi cultus Dei corrumpitur? Quid igitur*

Roma, quæ nullum testimonium habet? Insulse, inquam; aliud est enim Roma, aliud Romana Ecclesia et cathedra Petri. Fatemor Romam, æque ac Jerusalem, everti posse, ac sæpius eversam esse: negamus Romanam Ecclesiam et cathedram Petri everti posse. Firma enim et clara est Christi promissio Patro, ejusque Sedi et successoribus data: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam*, Matth. 16. v. 18. Ecclesia vetus et Judaica audivit e Deo: *Hæc requies mea in sæculum sæculi*, quamdiu nimirum durabit Mosaica lex, et vetus hic rerum umbrarumque status. Nam Jeremiæ 13. v. 10. et alibi docet ac prædicit Deus eam abrogandam per Christum et Ecclesiam Christianam, uti demonstrat Apostolus Hebr. 7. v. 7. At vero nulla Scriptura docet Ecclesiam Christi abrogandam per aliam quæ ei successura sit: imo vero omnes asserunt eam fore perennem planeque perpetuam. Porro Ecclesia est monarchia Christi, qui sui loco in monarchia hac caput et vicarium suum constituit S. Petrum, ejusque successores. Ecclesia enim visibilis acephala et sine capite visibili esse eo regi nequit: perinde ac regnum sine rege, aut regis vicario esse et regi nequit. Ergo si æterna est Ecclesia Christi, æternus quoque est Pontifex Romanus, qui ejus est caput et rector: æternus quoque Spiritus Sanctus utriusque director, ne in fide et religione erret.

Et erit mihi quasi Ariel.] Aliter hic accipitur Ariel quam v. 1. Primo S. Hieron. putat hic agi de instauratione templi et urbis, prædicique quod ad pristinum splendorem non pervenerit, unde non vocari *Ariel*, sed *quasi Ariel*. Verum hic non agitur de restauratione, sed de eversione urbis.

Secundo, alii *Ariel* accipiunt in dativo, q. d. Ariel, id est Jerusalem, erit, vel occurret mihi Deo, quasi si occurrat Arieli, id est leoni fortissimo, e quo laceretur: ego enim ero illi crudelis, ut leo, imo ut leæna, dum lactat catulos, uti dicitur Osee 5. 14. Unde Forerius: Comperat, ait, se Deus leoni, urbem prædæ, q. d. Tu quæ aliis eras leo et prædator, mihi nunc quasi leoni et prædatori tuo vicissim præda eris.

Tertio, alii, Jerusalem, inquiunt, *erit mihi quasi Ariel*, id est quasi leo: sicut enim leo circum se multa habet cadavera, ita Jerusalem plena erit civium cadaveribus. Rursus alii: *Erit mihi quasi Ariel*, q. d. Oppugnabo hanc civitatem, sicut leo ferox et noxius a pastoribus circumdari oppugnarique solet: tractabo eam non ut עריאל *oriel*, id est ut civitatem Dei, sed ut אריאל *ariel*, id est ut leonem Dei.

Quarto et melius, Chaldæus, Vatabl. Lyran. et Adamus *Ariel*, ajunt, hic vocatur altare, uti et Ezech. 43. q. d. Sicut altare circumdatur sanguine victimarum, et in eo quasi natat: ita ego Deus per Chaldæos quasi sacerdotes meos, hanc urbem, quasi altare sanguine impiorum civium cruentabo, et quasi consecrabo Deo, id est mihi meæque vindictæ (vide cap. 36.) ut sicut juxta altare stratæ jacent jugulatæ pecudes, ita in Jerusalem strata jaceant incolarum cadavera. Sic ait Jerem. c. 12. 3. *Congrega eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis.* Et Isaias c. 34. 6. *Victima enim Domini in Bosra.*

Quinto, valde apposite Arias Montanus explicat, q. d. Jerusalem, quæ olim erat Ariel, id est leo fortissimus, jam erit Ariel, id est maledictio fortis, aut aries maledictionis; ut scilicet pro peccato suo quasi aries Deo immoletur et occidatur. Unde Arabicus vertit: *Et erit* (fiat) *sicut terra Ariel*. Ludit eleganter in voce Ariel, sicut si dicas: *Ara ab hoste facta est hara*. Sic ludit Poeta in voce *sustulit*, cum ait:

> Quis neget Æneæ magni de stirpe Neronem?
> Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Nero enim matrem sustulit, id est occidit: Æneas vero patrem Anchisem in humeros sustulit, ut eum ex excidio Trojæ educeret.

Sic lusit in voce *exstinguere* Argeus faciens iter per Selinuntem. Cum enim in monumento quodam hoc elegiacum carmen vidisset scriptum:

> Hos exstinguentes, Mars, forte tyrannoids, sævus
> Pone Selinuntis mœnia, stravit humi.

Jure peristis, ait, qui tyrannidem ardentem conatis sitis exstinguere: contra oportuit illam sinere, donec tota deflagraret. Arripuit jocum ex occasione verbi *exstinguere*: exstinguitur enim quod opprimitur; et exstinguitur incendium, dum rebus omnibus combustis desinit.

Allegorice, Leo Castrius: Judæi, ait, qui olim erant *Ariel*, id est leo Dei, jam erunt Ariel, id est leo contra Deum; quia Christum agnum Dei, imo Deum, Deique Filium occident et crucifigent. Unde de eo dicitur Psal. 22. v. 14. *Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens*; et v. 22. *Salva me ex ore leonis.*

3. Circumdabo quasi sphæram in circuitu tuo,] id est circumquaque, ait Vatablus, per Chaldæos instar sphæræ vel coronæ cingam et obsidebo te. Septuag. pro כדור *caddur*, id est *quasi sphæram*, legunt כדויד *caddavid*, mutatis punctis, et pro *resch* legendo ei affine *daleth*: unde vertunt, *et circumdabo sicut David super te*, q. d. Sicut David obsedit et expugnavit Sionem, ita ego te, o Jerusalem, o Sion, obsidebo et expugnabo.

4. De terra loqueris, etc. et erit quasi pythonis de terra vox tua.] q. d. O Sion, o popule Juda, qui antea attollebas eristas, et magno tonabas eloquio, æque ac supercilio, jam in vastitate petes crypitas et cavernas, atque ibi ab hosta inventa et vulnerata ad mortem, gemes de terra in quam corrues, eritque vox tua quasi pythonis, id est exilis et lugubris qualis est spirituum vel umbrarum, quas pythoo, id est, necromanticus (python enim dicitur a πυνθάνομαι, id est interrogo, quod animas mortuorum evocet et interroget secreta, quæ scire cupit) evocat ab inferis, et facit loqui sub terra, vel ex ventre hominis aut animalis (quæ proinde et ipsæ *pythones* vocantur) harum enim vox est gracilis, flebilis, hiulca, confusa, gemebunda: talis erit et vox tua, o Sion, sub terra morientis. Sic Ovidius lib. 5. Fastor. ait de umbra Remi:

> Umbra cruenta Remi visa est assistere lecto.
> Atque hæc exiguo murmure verba loqui.

Et Virgilius de animabus, vel umbris principum Græcorum Æneæ in inferno occurrentium ait:

> Pars tollere vocem
> Exiguam; inceptus clamor frustratur hiantes.

5. ET ERIT SICUT PULVIS TENUIS MULTITUDO VENTILANTIUM TE.] Hoc est, copiæ Chaldæorum ventilantium et exagitantium Judæos erunt innumeræ, celerrimæ et violentissimæ instar pulveris, qui a turbine, et favillarum, qui in incendio a vento excitantur. Ita S. Hieron. Secundo, et melius, q. d. Chaldæi, qui *contra te*, o Sion, *prævaluerunt*, teque ventilarunt, mox a tua clade Deo vindice conterentur et dissipabuntur, sicut pulvis et favillæ a vento dissipantur et evanescunt. Ita Adamus, Sanchez et alii. Digreditur hic Propheta, incipitque vaticinari contra Babylonis eversores Judæorum, pergitque in eo usque ad v. 9.

6. VISITABITUR IN TONITRUO ET IN COMMOTIONE TERRÆ.] Aliqui hæc referunt ad Jerusalem: unde Adamus putat esse catachresin, qua tantum significetur crudelissimum fore hoc ejus excidium; aut, ut Vatablus et Castrius, quod proprie tonitrua, terræmotus, etc. in expugnatione Hierosolymæ contigerint, licet in Scriptura non narrentur. Sic enim Josephus lib. 7. Belli cap. 12. narrat, ante obsidionem Titi, in Jerusalem visa esse in aere prælia et currus equorum, cometam gladiatum, vocem Angelorum dicentium: *Migremus hinc*; portæ templi gravissimæ commotionem et apertionem ultroneam. Verum, ut dixi, hæc usque ad vers. 9. spectant Babylonios, non Judæos, q. d. Babylonii instar pulveris et favillæ diffluebantur; quia Deus eos quasi tonitruis concutiet et exanimabit, terræ quoque horribili motu terrebit, turbine et procella vehementi convolvet, et desuper erumpente flamma consumet. Quando, et quomodo hæc facta sint, Scriptura non narrat. Quocirca secundo, certius et verius hæc accipiamus per catachresin, ut tantum significent acrem et gravem fore plagam Chaldæorum: hanc enim, qualiscumque ea sit, in Scriptura significat ignis, gladius, tonitru, terræmotus, turbo et procella; præsertim, quia hæc hominibus afflictis, pavidis et attonitis in mente et phantasia obversantur, ut undique omni plaga se feriri putent, juxta can. 32.

7. ET ERIT SICUT SOMNIUM,] q. d. Chaldæi victores Judæorum non diu ditabuntur, nec diu lætabuntur: nam instar somnii evanescent tam ipsi quam eorum opes et spolia quæ a Judæis retulerunt. Sic et Vespasianus ejusque filius Titus, qui Hierosolymam everterunt, cito perierunt, ut patet ex Dione et Suetonio. Ita S. Hieronym. Unde Ambros. libro de Joseph. cap. 6. ex hoc loco docet, bona et delicias hujus mundi, ut somnium nos pascere: quia postquam transierunt, æque famelicos nos relinquunt; sicut qui somniat se comedisse, post somnium inanem se reperit. Sic recte dixit Plato et Philo: *Spes mortalium sunt somnia vigilantium*. Sic dæmon magis et sagis sæpe illudit, et per eorum præstigias aliis, ut putent se mira videre, mire epulari, esse in conviviis omni deliciarum genere instructissimis: at, paulo post desinentibus præstigiis, quibus dæmon phantasiæ eorum illudit, omnia evanescunt, et ipsi se inanes ac famelicos reperiunt, videntque se vere non comedisse.

9. OBSTUPESCITE.] Redit ad Judæorum vastitatem: ad Judæos enim hæc pertinere docet Christus Matth. 15. vers. 8. ubi ex hoc Isaiæ loco Judæos arguit dicens: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*. Assurgit hic zelosus Propheta ad tertium concionis tonum, q. d. O stupidi, fluctuantes, cæci, et non vino sed vesaniæ ebrii illusores Judæi, tum moderni, tum futuri tempore Christi: Deo nimirum juste vos ob peccata hac cæcitate puniente.

10. QUONIAM MISCUIT VOBIS DOMINUS SPIRITUM SOPORIS.] Pro *soporis* primo, Chaldæus vertit, *erroris*; secundo, Theodotion, ἔκστασιν, id est, *mentis excessum*; tertio, Aquila, καταφοράν, id est, *gravem somnum*. Hebræum enim תרדמה *tardema*, significat altissimum soporem, et quasi veternum, qui homini oculorum et aurium usum omnemque sensum adimit, qualis fuit ille immissus Adæ, ita ut non senserit sibi costam detrahi, ex qua formata est Eva, Genes. 2. et sopor immissus Jonæ, cap. 1. vers. 5. et Abrahæ, Genes. 15. 12. Unde quarto, Septuag. vertunt, κατανύξεως: videntur enim ipsi κατάνυξιν posuisse pro κατανύσταξιν, id est, soporatione, ut vult Leo Castrius. Noster tamen interpres Rom. 11. vers. 8. vertit, *compunctionis*, non illius, quæ animum pungit, et ad pœnitentiam ducit sed potius illius quæ mentem in malo transpungit et defigit. Vide ibi dicta. *Compunctionis* ergo, id est, pertinaciæ in malo defixæ. Unde sequitur:

CLAUDET OCULOS VESTROS, PROPHETAS ET PRINCIPES VESTROS, QUI VIDENT VISIONES, OPERIET,] q. d. Deus excæcabit corda vestra, velabit et operiet vobis Isaiam, aliosque Prophetas, ne eos intelligatis. Ita S. Hieron. Cyrill. et Procop. Vide can. 27. *Operire* enim *Prophetas*, est ita occultare illorum sensa, ut, etiamsi eos audias aut legas, non intelligas, sed videaris tibi legere Hebræa aut peregrina, aut sicut in libro signato, ut sequitur. Quod subdit, *principes vestros*, per congeriem additum est, ut patet ex eo quod sequitur: *Qui vident visiones*; frequens enim erat apud Judæos, ut duces et principes populi visiones et revelationes a Deo acciperent, essentque Prophetæ. Ita Adamus.

Secundo, Forer. putat esse appositionem, et per *oculos vestros* intelligi *Prophetas et principes vestros*. Sunt enim Prophetæ, inquit, oculis populi, per quos videt: sicut sol dicitur *oculus mundi, per quem videt omnia tellus*. Est ergo irati Dei signum, ut sæpe in Scriptura dicitur, Prophetes auferre, et facere ut populus doctore careat; neque minus id molestum esse hominibus deberet, quam corporis oculis privari. Sic pro *principes* hebr. est *capita vestra*, quia principes toti populo quasi capita prospiciunt, ipsumque moderantur. Dixit quoque *operiet*, persistens in metaphora capitis: qui enim obvolutum habent totum caput, nihil vident. Ergo pro peccatis populi, Prælati ac principes occæcantur, ne intelligant quæ toti corpori, id est, reip. providere oporteat. Qui ergo errores principum notant et illis obtrectant, consultius agerent, si peccata sua deflerent, ex quibus obtenebratio principum ortum sæpe habet. Hucusque Forerius, sic et Vatablus.

Tertio, alii accipiunt hæc de falsis prophetis: his enim Deus operit oculos, ut ex spiritu erroris et mendacii falsa prophetent.

Verum primus sensus est genuinus: loquitur enim de veris Prophetis, qui habebant operculum seu velamen, ut, cum legerentur a Judæis, non intelligerentur: hoc est enim quod sequitur:

11. et 12. ET ERIT VOBIS VISIO OMNIUM SICUT VERBA LIBRI SIGNATI, q. d. Scripta et oracula Prophetarum

erunt vobis tam obscura, abscondita et non intellecta, ac si essent verba libri obsignati, complicati et clausi, quem cum dederint iis qui scientiam legis profitentur, videlicet Scribis, Pharisæis et Rabbinis, dicentique, Lege et interpretare nobis vaticinia hujus libri et Prophetæ, respondebunt: NON POSSUM; SIGNATUS EST ENIM: si vero dederint eum nescienti litteras, id est, indocto et rudi populo ad legendum, respondebit: NESCIO LITTERAS.] q. d. Oracula hæc tam sapientibus, quam insipientibus, erunt abstrusa et incognita. Secundo, *signatus*, id est, scriptus per arcanas notas, characteres et signa, ita ut legi nequeat nisi ab eo, qui arcanam notarum artem calleat, quomodo veteres notarii Romani per ciphras, aliaque signa scribebant omnia dicta Martyrum et tortorum. Ita Pineda lib. 5. de Rebus Salom. cap. 13. De hisce signis ait Martial. 14. epigram. 179.

Currant verba licet, manus est velocior illis:
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

13. EO QUOD APPROPINQUAT. Causam hic dat excæcationis Judæorum; quia scilicet Deum nominabant et honorabant oretenus, corde vero erant ab eo alongati et aversi; ET TIMUERUNT ME MANDATO HOMINUM ET DOCTRINIS.] Id est coluerunt (timere enim Deum, est Deum revereri et colere) me non juxta id quod a me præceptum est, sed juxta hominum et Scribarum suorum traditiones, partim futiles, partim perversas, et meæ legi contrarias, ut cum filios docerent parentibus egenis dicere *corban*, Marc. 7. 11.

Nil ergo hic habent hæretici, quod opponant traditionibus Ecclesiæ; hæ enim sunt mandata, non hominum, sed Christi, qui vel per se, vel per Apostolos, eorumque sucessores (de quibus ipse dixit: *Qui vos audit me audit, et qui vos spernit me spernit*) ea sanxit, et tradidit Ecclesiæ.

Nota, congrue et juste illusores hos puniri: sicut enim ipsi labia sua tantum dabant Deo, eum ore laudando, cor vero dabant vanitati et mundo: ita Deus vicissim dabat eis litteras tantum, scilicet voces et corticem Scripturarum quasi litteram occidentem; medullam vero, animum scilicet, spiritum et sensum eorum eis adimebat, ut eum non gustarent. Ita apposite Sanchez.

Adverte: Septuaginta, quos sequitur Christus Matth. 15. vers. 9. addunt μάτην, id est, *gratis*, frustra, sine causa, quia hoc intelligitur, vel potius legitur in Hebræo. Licet enim jam legant: ותהו יראתם אתי מצות אנשים מלמדה *vattehi iiratam othi mitsuot anasim melummada*, id est, *et erit timor eorum me præceptum hominum edoctum*; tamen verba hæc videntur absona sensuque carere, nisi τὸ *me* exponas *erga me*, et eradunt τὸ μάτην, id est *sine causa*, cui argumenti Christi vis innititur. Igitur cum Septuag. et Christo unica littera *iod* in vicinam *vau* protracta, sic aliis punctis legendum est: ותהו יראתים אתי מצות אנשים מלמדה *vetohu ierathim oti mitsuat anoscim malmada*, id est, *et in vanum timuistis* (id est coluistis) *me præceptis hominum et doctrina*.

14. ADMIRATIONEM.] Chald. *percussionem*.

PERIBIT ENIM.] Sept. et ex iis S. Paulus vertunt: *Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum reprobabo*. Hoc est miraculum, quod dixit: sapientia enim est sapientis; ergo quasi miraculum est separare et divellere sapientiam a sapiente; perinde ac si visionem ab oculo, albedinem a cygno, dulcorem a sacchara divelleres, maxime si hæc ad alia et adversa transferres, v. g. si dulcorem in absynthio, albedinem in corvo, visionem in lapide collocares, uti fecit hic Deus: nam sapientiam hanc a sapientibus Judæis transtulit ad insipientes, cæcos et surdos Gentiles, ut dicitur v. 18. *Sapientiam*, intelligit Pharisaicam et Rabbinicam, q. d. Faciam ut Judæorum magistri, qui præ cæteris videbantur sapere, fiant insipientes, et stolide desipiant, dum suas doctrinas et mandata hominum pro doctrina et lege Dei substituent. Paulus idipsum extendit ad sapientiam Gentilium, v. g. Stoicam, Platonicam vel Epicuream: hæc enim vana est: nec hominem bonum efficere, aut ad beatitudinem perducere potest: ista enim in Evangelio et Christo crucifixo posita est, ubi proinde tantum invenire est veram et Christianam, uti docet S. Paulus.

15. VÆ QUI PROFUNDI ESTIS CORDE, UT A DOMINO ABSCONDATIS CONSILIUM.] Hebr. *Væ qui profundatis*, vel, ut Vatabl. *in profundum eos obstruditis*, q. d. Væ qui adeo profunda et secreta initis consilia, ut putetis ad ea pervidenda non posse penetrare Dei oculos, sed ea ab illis abscondi.

Nota, *abscondatis*, id est, abscondi putetis, vel practice, vel etiam speculative: significatur enim actus non realis, quia hic est impossibilis, sed mentalis, juxta can. 29.

Ecce quo sapientum et illusorum impietas et insipientia devenit, ut dicant: Non est Deus, non est judex, non est vindex scelerum; ut ita libere in omnes veneres et scelera ruant. Sic Job 22. v. 14. dicunt impii: *Nubes latibulum ejus, nec nostra considerat, et circa cardines cœli perambulat*; et Ezech. c. 9. v. 9. *Iniquitas domus Israel et Juda, magna est nimis valde, et repleta est terra sanguinibus, et civitas repleta est aversione: dixerunt enim: Dereliquit Dominus terram, et Dominus non videt*.

QUORUM SUNT IN TENEBRIS OPERA,] qui lucem fugiunt, tenebras quærunt, ut pudenda faciant, quæ homines et Deum celent, id est celare se putant.

16. QUASI SI LUTUM,] q. d. Isti *impii* et athei negantes Dei scientiam et providentiam, faciunt perinde ac si lutum cæcum diceret figulo: Tu non habes oculos, non habes scientiam et artem me formandi, et ex me faciendi vas figulinum: unde ait: *Non intelligis*; Chald. *Non intelligis me*; Septuag. *Non sapienter fecisti me*.

17. NONNE ADHUC IN MODICA ET IN BREVI CONVERTETUR LIBANUS IN CHARMEL, ET CHARMEL IN SALTUM REPUTABITUR?] q. d. Post modicum et breve tempus charmel, id est Judæa, a Chaldæis desolabitur, ut sit similis Libano monti inculto et deserto. Ita Sanchez.

Secundo, et genuine, q. d. Post breve tempus, puta post 700. annos (hi enim modicum quid sunt in oculo Prophetæ elevato coram Deo, respectu æternitatis, ait S. Hieronym. et respectu temporis quo duratura est lex Christi) *Libanus*, id est, steriles et incultæ Gentes colentur ab Apostolis, et fertiles fient bonorum operum per fidem et gratiam Christi: et e con-

verso *charmel*, id est, ager ante fertilis, scilicet Judæi, olim sanctis Patriarchis, Prophetis et aliis viris probis abundantes, fient steriles, et in saltum infrugiferum et incultum degenerabunt. Nota: Prophetat hic Isaias reprobationem Judæorum et vocationem Gentium. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodoret. et Castrius, qui et addunt, *charmel* significare Judæam, quia Carmelus mons est in Judæa, isque fertilis, unde in Scriptura symbolum est fertilitatis, de quo Jerem. 2. 7. et quia *charmel* Hebr. componitur ex כר *car*, id est *agno*, et מול *mol*, id est, *circumcisus est*; unde significat sacrificia, et circumcisionem legemque veterem: *Libanus* vero significat Gentes. Primo, quia Libanus erat mons in Phœnicia, et habitabatur a Phœnicibus et Gentilibus. Secundo, quia, ut Libanus pinis, cedris aliisque thuriferis et odoriferis arboribus (unde *Libanus* dicitur לבנון *lebanon*, id est *thus*, ait Masius) ita Ecclesia odore virtutum, et sanctitate illustrium virorum floret. Tertio, *Libanus* hebr. deduci potest a לבן *laban*, id est albus, quod albo thure vel nive semper albescat; unde per prolepsin sive anticipationem, significat Gentes baptismo Christi dealbandas. Quarto לבנה *lebana* (unde Libanus) dicitur luna, quia candorem et lumen a sole accipit: ita Ecclesia lumen fidei accipit a Christo, qui est sol justitiæ, inquit Lao Castrius. Sed hoc alienius videtur: quid enim lunæ cum Libano monte?

Tropol. *charmel*, id est homines mentesque quæ antea per diligentem culturam erant bonorum fœcundæ, per acediam fiunt Libanus, id est steriles, nivosæ, algidæ. Rursum, si Libanum pro monte, charmel pro planitie capias, sic exponas, q. d. Sensus superbi humiliabuntur, humiles exaltabuntur, hoc est, fient aspera in vias planas. Rabbinicas interpretationes vide re est apud Pagninum in voce כרמל.

18. Et audient in die illa surdi.] *Surdi* et *cæci* hic vocantur Gentiles, ob ignorantiam et tenebras infidelitatis; sed hi per Christum audierunt, viderunt et intellexerunt verba libri, puta oracula sacræ Scripturæ et Prophetarum, quæ Judæis fuerunt velata et incognita. Ita S. Hieron. Procopius, Cyrillus, Theodor. et passim alii. Hoc est quod ait Christus Joann. 9. v. 39. *In judicium ego in hunc mundum veni: ut qui non vident videant, et qui vident cæci fiant.* Ecce hoc est miraculum, quod dixit v. 14. scilicet quod per Christum doctores facti sunt stupidi et rustici, atque piscatores et rustici facti sunt sapientes et doctores.

19. Et addent mites in Domino lætitiam,] q. d. Gentiles mansuefacti per Christum, qui mites animo obedient Evangelio, illique se formandos et docendos committent, hi *addent*, id est augebunt, Ecclesiæ *lætitiam*: iidem *pauperes* tum censu, tum spiritu; tum qui antea inopes fuerant fidei et gratiæ, ac peccatis quasi ære alieno a diabolo oppressi: hi jam per Christum in sua libertate *exultabunt in sancto Israel*, id est in Deo, qui veros Israelitas sanctificat, et ab iis colitur. Ita Christus ait: *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ, quia abscondisti hæc a sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis.*

20. et 21. Quoniam defecit qui prævalebat.] Id est, quia principes hujus mundi, scilicet diabolus, qui superbissime eis illudebat, dejectus est. Secundo, et proprie, q. d. Quia Judæi qui erant administri diaboli, ac Gentibus in religione et scientia usque ad Christum prævalebant, quique erant illusores Prophetarum, dicentes: *Manda remanda, etc.* defecerunt, et succisi sunt a Tito. Qui vigilabant super iniquitatem, id est, qui toti erant intenti ad malum, ut summo mane non aliud cogitarent, quam quomodo die et nocte explerent suas cupiditates: qui peccare faciebant homines in verbo, qui scilicet docebant alios doctrinas et mandata hominum, non Dei; quoque homines a pietate et cultu Dei avertebant, per suas adulationes, mala consilia, minas et subsannationes: et arguentem in porta supplantabant, id est Prophetas, qui eorum scelera in portis, id est, publice etiam coram judicibus (judicia enim fiebant in portis urbium) et principibus arguebant, irridebant, vexabant struendo eis calumnias, et falsas accusationes, quibus eos ad damnationem et mortem adigebant. Sic enim occiderunt Amos, Jeremiam, Isaiam, Zachariam et alios: et declinaverunt, frustra, temere, sine causa, a justo,] id est, ab æquitate et justitia; vel potius *a justo* adjective (hoc enim significat Hebr. צדיק *tsoddic*) id est, ne audirent justos, scilicet Prophetas juste eos arguentes, et maxime Christum, qui est justus justorum, inquit sanctus Hieronymus.

22. Qui redemit Abraham,] qui Abraham liberavit et eduxit de Ur Chaldæorum.

Non modo confundetur.] Primo, Cyrillus et S. Thom. exponunt, q. d. *Non modo confundetur*, id est, pœnitentiam aget Israel pro peccatis suis, et pro Christo occiso, sed in fine mundi, cum plenitudo Gentium in Ecclesiam intraverit: tunc enim agnoscens sua scelera confundetur et pœnitebit.

Secundo, Procopius, Adamus et Pintus hæc accipiunt de Gentibus, q. d. Jacob, id est, Jacobæi, sive Judæi confundentur non modo, id est, non tempore Isaiæ, sed tempore Christi, cum videbunt *filios suos*, id est, Apostolos, ex sua prosapia prognatos sanctificare, id est, prædicare et celebrare nomen Domini ejusque Christi. Apostolos vocat opera manuum Dei, puta Christi, quia Christus eos ante rudes in Apostolos instruxerat, et formaverat, *Sanctus Jacob* et *Deus Israel* vocatur Christus, quia ortus est ex Jacob et quia Jacob omnesque Jacobæi sancti a Christo suam sanctitatem acceperunt. Hic sensus est genuinus.

Tertio, Forerius exponit: *Non confundetur Jacob*, q. d. Gentium conversio Jacobo et Judæis non erit pudori, sed gloriæ; quia Gentes per fidem in Abrahami, Jacobi et posterorum familiam aggregatæ, eamdem augebunt tum numero, tum gloria.

24. Et scient errantes spiritu,] id est, mente, animo, intellectu. Lyran. Forer. Adam et alii hæc accipiunt de Gentilibus: hi enim errabant in cultu et natura deorum: hi etiam vocantur *mussitatores*, id est murmuratores et irrisores judaismi et Judæorum, quos magnis conviciis afficiebant, ut patet ex Tacito, Martiali et Juvenali sat. 14. ubi inter cætera ita Judæos ridet:

> Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
> Nil præter nubes et cœli numen adorant.

Verum per Apostolos edocti acceperunt intellectum,

id ast, intellexeruot qua re Deus coli velit, quæ sit vera Dei religio et cultus; nimirum acceperunt fidem et legem Christi, qua cum Judæis in uuam religionem et Ecclesiam conspirarunt.

Secundo, S. Thomas, Cyrillus, Sanchez et alii aptius hæc accipiuut de Judæis (de his enim agitur immediate aote) qui videntes per Apostolos tot Gentiles converti, couversi sunt et ipsi ad Christum: Judæos eolm toto hoc capite vocavit *errantes, mussitatores*, Id est, murmuratores contra Deum, et illusores Prophetarum: sed hi ab Apostolis edocti facti sunt iotelligentes, laudatores et prædicatores Dei et Christi.

CAPUT TRIGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Est prophetia contra Judæos, qui post 150. annos, tempore Jeremiæ, occiso ab Ismaele Godolia, timentes Chaldæos qui eum Judææ præfecerant, ne ejus necem vindicarent, fugerunt in Ægyptum contra præceptum Dei, uti narrat Jeremias c. 42. et 43. Ita S. Hieron. et Cyrillus, Theodoret. Procop. et patet ex seqq. Lyranus et alii putant esse prophetiam contra Judæos, qui sub Sennacherib vastante Judæam, opem ab Ægyptiis petendam censebant: et sunt in hoc cap. quæ huic sententiæ favent, quæ recenset Sanchez tum hic, tum num. 40. Verum verius est, hæc spectare tempora Jeremiæ et Chaldæorum, uti dixi: unde v. 8. jubet ea scribi in buxo, quasi diu post futura. Secundo, v. 9. arguit eos, qui a Prophetis cupiunt audire placentia, licet falsa et perversa. Tertio, v. 19. sub typo sanctitatis et felicitatis regni Ezechiæ, describit sanctum et felix regnum Christi. Quarto, v. 26. transit ad diem judicii, aitque quod tum sol et luna septuplo clarius lucebunt. Denique, v. 30. docet impiis præparatam esse Tophetd et gehennam ignis.

1 Væ, filii desertores, dicit Dominus, ut faceretis consilium, et non ex me: et ordiremini te-
lam, et non per spiritum meum, ut adderetis peccatum super peccatum: 2. qui ambulatis
ut descendatis in Ægyptum, et os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitu-
dine Pharaonis, et habentes fiduciam in umbra Ægypti. 3. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in con-
fusionem, et fiducia umbræ Ægypti in ignominiam. 4. Erant enim in Tani principes tui, et nuntii
tui usque ad Hanes pervenerunt. 5. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit:
non fuerunt in auxilium et in aliquam utilitatem, sed in confusionem et in opprobrium. 6. Onus
jumentorum Austri. In terra tribulationis et angustiæ leæna, et leo ex eis, vipera, et regulus vo-
lans, portantes super humeros jumentorum divitias suas et super gibbum camelorum thesauros suos
ad populum qui eis prodesse non poterit. 7. Ægyptus enim frustra et vano auxiliabitur: ideo clamavi
super hoc: Superbia tantum est, quiesce. 8. Nunc ergo ingressus: scribe ei super buxum, et in li-
bro diligenter exara illud, et erit in die novissimo in testimonium usque in æternum. 9. Populus
enim ad iracundiam provocans est: et filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. 10. Qui dicunt
videntibus: Nolite videre: et aspicientibus: Nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt: loquimini nobis
placentia, videte nobis errores. 11. Auferte a me viam, declinate a me semitam, cesset a facie nostra
sanctus Israel. 12. Propterea hæc dicit sanctus Israel: Pro eo quod reprobastis verbum hoc, et
sperastis in calumnia et in tumultu, et innixi estis super eo: 13. propterea erit vobis iniquitas hæc
sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso, quoniam subito, dum non speratur, veniet
contritio ejus. 14. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: et non inve-
nietur de fragmentis ejus testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ
de fovea. 15. Quia hæc dicit Dominus Deus sanctus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis:
in silentio et in spe erit fortitudo vestra. Et noluistis: 16. et dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugie-

mus: ideo fugietis. Et super veloces ascendemus: ideo velociores erunt, qui persequentur vos. 17. Mille homines a facie terroris unius: et a facie terroris quinque fugietis, donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, et quasi signum super collem. 18. Propterea exspectat Dominus ut misereatur vestri: et ideo exaltabitur parcens vobis: quia Deus judicii Dominus: beati omnes qui exspectant eum. 19. Populus enim Sion habitabit in Jerusalem: plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui: ad vocem clamoris tui statim ut audierit, respondebit tibi. 20. Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem et non faciet avolare a te ultra doctorem tuum: et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum. 21. Et aures tuæ audient verbum post tergum monentis: Hæc est via, ambulate in ea et non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram. 22. Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, et vestimentum conflatilis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatæ. Egredere, dices ei: 23. Et dabitur pluvia semini tuo, ubicumque seminaveris in terra: et panis frugum terræ erit uberrimus, et pinguis, pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiose: 24. et tauri tui, et pulli asinorum, qui operantur terram, commixtum migma comedent sicut in area ventilatum est. 25. Et erunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem elevatum, rivi currentium aquarum, in die interfectionis multorum cum ceciderint turres. 26. Et erit lux lunæ sicut lux solis, et lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui, et percussuram plagæ ejus sanaverit. 27. Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus, et gravis ad portandum: labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans. 28. Spiritus ejus velut torrens inundans usque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, et frænum erroris, quod erat in maxillis populorum. 29. Canticum erit vobis sicut nox sanctificatæ solemnitatis, et lætitia cordis sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad fortem Israel. 30. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris, et flamma ignis devorantis: allidet in turbine, et in lapide grandinis. 31. A voce enim Domini pavebit Assur virga percussus. 32. Et erit transitus virgæ fundatus quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis et citharis: et in bellis præcipuis expugnabit eos. 33. Præparata est enim ab heri Topheth, a rege præparata, profunda, et dilatata. Nutrimenta ejus ignis et ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

1. VÆ, FILII DESERTORES,] væ Judæis, qui deserto et spreto Dei consilio, quod acceperunt per Jeremiam, ut non fugiant Chaldæos in Ægyptum, sed maneant in patria sua, secuti sunt suam voluntatem, fugeruntque in Ægyptum.

ET ORDIREMINI TELAM, ET NON PER SPIRITUM MEUM, id est, ut inchoaretis opus hoc fugæ, me non inspirante, sed reclamante, UT ADDERETIS PECCATUM,] ut scilicet pristina peccata novo inobedientiæ, contemptus et superbiæ augeretis. In voce *telam* innuit eos hac fuga sibi texere rete et laqueum, cui ita implicandi et invulvendi sint, ut se extricare nequeant.

2. ET OS MEUM NON INTERROGASTIS.] Interrogaverant os et voluntatem Domini, ut patet Jerem. 42. sed eam sequi noluerant. Est ergo metalepsis: *non interrogastis*, id est, interrogando non estis mihi obsecuti: quia perinde est consulta non facere, ac non adhibere consultationem. Sic non audire dicitur, qui non obedit; et nescire, quem scientia et cognitio in recte operando non dirigit. Ita Sanchez. Vide can. 55.

IN UMBRA ÆGYPTI.] Septuag. *ut protegamini ab Ægyptiis*; est metaphora ab umbra arborum, quæ viatores ab æstu protegit.

3. ET ERIT VOBIS FORTITUDO PHARAONIS IN CONFUSIONEM,] Nam Nabuchodonosor persecutus est Judæos in Ægyptum, ibique eos cum Ægyptiis cecidit, Jerem. 42. v. 15. et seqq.

4. ERANT ENIM IN TANI PRINCIPES TUI.] *Tanis* erat regia Pharaonis, ubi Moses coram eo fecit sua portenta, Psal. 77. 43. Sic *Hanes*, ait S. Hier. erat ultima civitas Ægypti juxta Æthiopas et Blemmyos. Significat Propheta Judæos præmisisse nuntios, scilicet aliquos e principibus suis ad Pharaonem, qui ab eo peterent veniam, et locum Judæis omnibus, Chaldæos fugientibus, in Ægypto commorandi.

Nota: Pro *nuntii tui* Septuag. vertunt: *Angeli mali frustra laborabant ad populum*. Quod S. Justinus contra Tryphon. et Procop. accipiunt de dæmonibus, qui magis Pharaonis opem tulerunt, ut ederent miracula, quibus cum Mose contenderent. Verum hic non agitur de tempore Mosis, sed Jeremiæ.

5. CONFUSI SUNT,] confundentur: sic et sequentia præterita per futurum sunt exponenda: sunt enim verba prophetica, ut patet ex præced. et seqq.

6. ONUS JUMENTORUM AUSTRI.] Septuag. vertunt: *Visio quadrupedum in deserto*; hocque quasi titulum sequenti prophetiæ præfigunt. Porro non est hic nova prophetia, sed prosecutio prioris contra Judæos, Deo invito fugientes in Ægyptum. Patet ex seq. præcedentia ergo huc usque fuerunt quasi præfatio, et narratio præambula ad sequentem prophetiam, cujus hic ponitur titulus. Ita S. Hieron.

Hos ergo Judæos vocat *jumenta*, primo, quia stolide et brute deserto Deo, cujus toties, adeoque re-

center nunc opem, nunc vindictam crant experti, ad Ægypti regem et idola confugerunt. Secundo, quia bonis suis, quæ ex excidio Judææ extulerant, incedebant onusti, quasi jumenta. Dicuntur *Austri*, quia Judæa ad Austrum, id est, ad Meridiem, est confinis deserto, quo itur in Ægyptum, et quia fugiebant in Ægyptum, quæ Judææ est ad Austrum. Ita S. Hieron. et alii, q. d. ait Forerius. *Onus*, id est prophetia minax et dura in Judæos, qui contra Dei voluntatem, quasi jumenta, bonis suis onerati versus Austrum, id est versus Ægyptum, proficiscuntur.

Mystice, S. Bern. de onere jumentorum Austri sermone 11. etsi minus apposito ad sensum litteralem: *Auster*, ait, *qui ventus est calidus, signat Spiritum Sanctum, sicut habes in Cantico Canticorum: Surge, Aquilo; et veni, Auster, perflo hortum meum. Felix animo, quæ hujus Austri jumentum est, quæ fræno moderationis hujus regitur, quæ in omnibus ejus subditur voluntati. Felix plane animo, cui Spiritus Sanctus præsidet, et omnia opera ejus dirigit, cogitationes ejus disponit, motus ordinat, moresque componit. De talibus scriptum est: Ubicumque erat impetus spiritus, illuc gradiebantur cum ambularent. De quibus Propheta. Viam fecisti in mari equis tuis. Hujus jumentum Austri Paulus erat, qui dicebat: Non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est: ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. Et videte quomodo jumentum Austri ubique regitur fræno præsidentis, etc.* Et mox: *Ille igitur qui jumentum est Austri, oneratur aliena infirmitate, oneratur aliena iniquitate, oneratur aliena necessitate et perversitate. Onus est esuries pauperis, oppressio inopis, miseria ægrotantis, tentatio proficientis, casus deficientis. Sed et vos, fratres, qui fugistis ob Aquilone de medio Babylonis, et jam habitatis in terra Austri, alter alterius onera portate, et sic jumentum Austri adimplebitis legem Christi.* Et superius: *Jumenta Austri sunt, ideo onerantur ab Austro*, puta a Spiritu Sancto, cujus charitas diffusa est in cordibus nostris.

In terra tribulationis,] scilicet fuerunt, vel transierunt, q. d. Transierunt jumenta Austri, id est Judæi, terram tribulationis, id est desertum, in quo magna est rerum inopia, fames et sitis: unde Deuter. 32. 10. vocatur locus horroris, et vastæ solitudinis; in quo rursum *leones ex sis*, scilicet terræ locis et antris, prodeunt, qui viatores invadant; pariter et *viperæ* et *reguli*, ut patet Deuter. 8. v. 15. transierunt, inquam, Judæi *portantes super humeros jumentorum divitias suas*: sic enim hæc connectenda et explenda sunt. Ita Vatabl. Pagnin. Adamus et Sanchez, q. d. Videre mihi videor fugientes Judæos per desertum, atque jumenta et camelos eorum portantes dorsis suis opes, quas ex excidio Hierosolymæ extulerunt.

Secundo, Procopius per leonem, viperam, regulum accipit dæmones et numina Ægyptiorum: hæc enim coluisse Ægyptios docet Herodotus in Euterpe, q. d. Miseri Judæi, ut quid a Deo vero ad idola, imo ad bestias confugitis? v. g. ad Jovem Hammonium, quem colebant Ægyptii specie capri. *Hammon* enim Ægyptiis caprum significat teste Herodoto.

Tertio, S. Hieron. Haymo, Forerius, et favet Cyrillus, putant leonem, viperam, regulum hic vocari ipsos Judæos, q. d. Jumenta hæc, puta Judæi, qui sunt leoni, aspidi, regulo, feritate et venenata conscientia similes, in terra tribulationis, id est, in deserto, ibant, portantes suas divitias per camelos in Ægyptum.

Mystice, Origen. hom. 16. in Levit. et ex eo Cyrillus per leonem, aspidem et regulum accipit dæmones, qui divitias deceptionum suarum, id est, opes et voluptates, quibus homines decipiunt, collocant super dorsa camelorum et jumentorum, id est, super animas stolidas et perversas. Porro aspis est serpens maxime venenatus, qui tenui morsu sine sensu et dolore, suavi somno (unde et somniculosus appellatur) hominem morte resolvit: tales rursum sunt voluptates et peccata, quæ cum suavi titillatione animam necant. Unde monet Origen. et ex eo Castrius, ut quisque nostrum consideret, quantas opes aspidum ante portaverit, divitiasque bestiarum in animo suo, ut peccare desistat, ni aspidis morsus persentiscere velit.

Regulus volans.] Hebr. מעופף שרף *meopheph saroph*, id est, volans serpens igniius, sive prester, quales fuere illi immissi in Hebræos murmurantes Num. 21. 6. Vide dicta c. 14. 29.

7. Superbia tantum est, quiesce,] q. d. In Ægypto nihil est nisi superbia, id est, inanis opum et roboris ostentatio, ac *vanæ sine viribus iræ*: falleris ergo, o Judæe, qui speras in Ægypto: quare noli eo fugere, sed quiesce et remane in solo patriæ tuæ.

Vatabl. et Rabbini ex Hebræo vertunt: *Robur eorum quiescere, sive mansio et quies*, q. d. Salus et fortitudo istorum fugitivorum sita est in eo, ut maneant in Judæa, et non fugiant in Ægyptum.

8. Nunc ergo ingressus,] scilicet in cubiculum. Præcipitur hic, non Jeremiæ postea nascituro, ut volunt Hebræi, et Hugo; sed ipsi Isaiæ, ut populo hæc scribat super tabula, utpote post 150. annos futura, ut in die novissimo cum hæc evenerint, sciant esse prædicta, seque a Deo esse præmonitos, imo ut sit æternum quoddam testimonium, et divinæ erga eos curæ ac providentiæ, atque ipsorum obstinatæ malitiæ et proterviæ contra tot monita et jussa Dei.

Supra buxum,] Hebr. *super tabula* scriptoria, quæ olim fere fiebat ex buxo, cujus lignum est imputribile, inquit S. Hieron. ut diutius et clarius exponi possit Judæorum oculis. Spectat enim remota Jeremiæ tempora, ut dixi. Sic ait Propert. l. 3. eleg. 3. *Vulgari buxo* (id est tabulæ) *sordido cera fuit*, et Prudent. lib. 9. in martyrio S. Cassiani a suis discipulis stylis et tabulis confixi:

> Conjiciunt alii pugiles, inque ora tabellas
> Buxa crepant cerata, genis impacta cruentis.

Cerata vocat, quia stylis scribebant in cera, qua obducta erat tabula buxea: erat ergo tabula hæc cerata.

9. Filii mendaces.] filii perfidi, ideoque adulterini et degeneres a fide et pietate suorum patriarcharum.

10. Loquimini nobis placentia,] quæ nostris cupiditatibus faveant. Tales sunt hodie molles voluptuarii, qui non ferunt austeros concionatores et conciones de morte, judicio, gehenna, æternitate. Atque hæc fuit causa hæreseos: populus enim quæsivit audire placentia de libertate carnis. Hæc ei ingessit

Lutherus et Calvinus. Quid mirum, si tot post eos abierint? Arcesilaus philosophus, cum quæreretur cur quamplurimi ab Academia ad Epicurum desciscerent, valde pauci resilirent, peracute respondit: *Ex viris eunuchos gigni posse, ex eunuchis autem viros nequaquam.* Sic a sapientia in errores putenm omnes facile præcipites feruntur, sed ab errore in viam veritatis redire paucorum est. Ita Laert. l. 4.

Ita Strato Physicus objicientibus quod Menedemus plures haberet discipulos, quam ipse, ait: *Quid mirum si plures reperiantur, qui lavari malint quam ungi?* lavantur enim delicati, unguntur qui se parant certamini: significans se non aures titillare, sed praxin vitia debellandi et virtutes exercendi docere.

Errores,] scilicet blanda et grata auribus, oculis et palato nostro; hæc enim sæpe falsa et erronea sunt. Rursum, *errores*, id est falsa oracula de prospero fugæ nostræ in Ægyptum successu. Dicebant hi impii: Loquimini nobis oracula placentia, sed quia hæc erant erronea; hinc Propheta verum rei nomen substituens ait: *Loquimini, etc. errores.*

11. Auferte a me viam.] *A me*, id est nobis; populus enim loquitur de se nunc in singulari, nunc in plurali. Per *viam* et semitam accipit vel tritos sermones, et crebro usurpatos a Prophetis de sancto Israel audiendo et colendo, vel potius vitæ modum et rationem, quam Prophetæ eis præscribebant.

Sanctus Israel.] Pro quo Septuaginta et Chaldæus vertunt: *Verbum sanctum Israel*, q. d. Quid toties, o Prophetæ, nobis ingeminatis? *Hæc dicit sanctus* (Deus) *Israel: Convertimini ad me in jejunio, fletu, planctu, etc.* Tædet hæc audire, cessent hæ ingratæ et amaræ voces, cesset hæc lugubris concio. Est mimesis: est enim vox pervicacium Judæorum ut patet.

12. Sperastis in calumnia et in tumultu,] id est in opibus et luxu per fraudes, rapinas, et tumultus partis. Ita Vatablus. Secundo, Adamus et Sanchez, q. d. Sperastis in Ægyptiis, qui sunt calumniatores et tumultuosi. Tertio et proprie, sperastis et innixi estis in calumnia et tumultu, quo scilicet tumultuose calumniati estis Jeremiam vetantem hanc fugam, quasi falsum Propheta, ut eum opprimeretis, Jerem. 42. 2. Sic Geusii hoc sæculo in Belgio, Francia, Anglia res suas auxerunt per tumultus et calumnias; didicerunt enim piscari in aquis turbidis.

13. Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens,] q. d. Sicut murus interruptus et pronus in ruinam, subito tandem et repente cadit, gravique sua mole et casu opprimit eos, qui sub eo degebant: sic iniquitas hæc, id est fiducia hæc superba et vana, quam contra Dei jussum collocatis in Ægyptiis, vos opprimet. Rursum, ipsi Ægyptii cæsi a Chaldæis, quasi murus corruens, suo casu vos sub eorum præsidio latitantes obruent et obterent: sicut turris Siloe labens obtrivit octodecim viros Luc. 13. v. 4. Comparat Judæorum contritionem, id est vastationem, primo, ruinæ muri; secundo, contritioni lagunculæ, quæ ita atteritur, ut nullum fragmentum supersit.

Et requisita in muro excelso.] Pro *requisita* hebr. est נבעה *nibe*, quod Arias, Vatablus et Forerius vertunt, tumens, inflata, prominens extra perpendiculum, quia pars est a muro avulsa et procumbens in ruinam. Verum radix בעה *baa*, significat eruere, elicere aliquid ex persona, aut re quod latebat; hoc autem in persona, est interrogare et requirere. Ergo Noster recte vertit *requisita.* Jam primo, Arias *requisita* exponit *exquisita*; secundo, alii *requisita*, id est quam quærit hostis ad perrumpendum; tertio, Hugo *requisita*, id est resarcita; quarto, Emmanuel Sa *requisita*, scilicet a Judæis, qui sub hoc Ægyptiorum muro interrupto salvari sperabant et optabant; quinto, alii *requisita*, id est visitata a fabris, quasi suspecta et periculosa, ideoque indigens inquisitione, visitatione et examine; sexto Sanchez, *requisita*, inquit, id est absens et deficiens; sic enim requiri, aut desiderari dicimus in acie eos, qui ceciderunt: sic etiam requisita pars muri, est pars illa, quæ ubi cecidit non invenitur in muro, aut cujus firmitas requisita est, id est non inventa: septimo, et aptissime Adamus, *requisita*, id est ingens, subita et improvisa, cujus proinde post lapsum causa, quæ non apparet, per admirationem inquiritur. Sic de subito et tristi casu Saul et Jonathæ inquirit David: *Quomodo ceciderunt fortes?* 2. Reg. 1. et Isaias c. 24. de casu Balsasaris: *Quomodo cecidisti Lucifer?* et Jeremias de casu Jerusalem: *Quomodo sedet sola civitas?* Thren. c. 1. v. 1.

15. Si revertamini et quiescatis, salvi eritis,] q. d. Molimini fugam, et initis viam, ut pergatis in Ægyptum: si ab hoc molimine et via redeatis domum, ibique quiescatis, salvi eritis ab incursu Chaldæorum. Agi enim hic de fuga in Ægyptum, patet ex antecedentibus et sequentibus. Secundo, si ab inobedientia vestra, qua contra Domini voluntatem vultis pergere in Ægyptum, omnique alio scelere, per veram contritionem redeatis ad Deum, ac proponatis deinceps quiescere ab omni peccato, salvi eritis, id est justificabimini, vobisque Dei gratiam et amicitiam in hac vita, ac gloriam ejus in futura conciliabitis. Unde Septuag. vertunt: *Si conversus ingemueris, tunc salvaberis* (ex quibus verbis desumpta videtur illa sententia vulgo jactata: *In quacumque hora ingemuerit peccator salvus erit,*) Unde ex hoc loco recte inferunt S. Leo, Chrysost. August. Hieron. et alii quos citat et sequitur Franc. Suarez tract. de Pœnitentia, quæst. 8. art. 1. disput. 4. sect. 2. contritionem veram abolere peccata, semperque conjunctam esse cum infusione gratiæ justificantis; quia veritas conditionalis postulat, ut posito antecedente, infallibiliter ponatur consequens, nimirum, ut posita conversione, ponatur salus inchoata, id est justitia: convertitur autem homo cum primum contritionis actum elicit.

In silentio et in spe.] Hoc est, si silueritis et quiescatis in terra vestra, et speretis in Deo, nec laboriose in Ægyptum curratis, fortes eritis, et salvi a Chaldæis: alludit ad Exod. 14. v. 13. et 14.

Moraliter, disce hic quam utilis et fortis sit spes, quies et silentium, si videlicet ad humana præsidia anxie non respectemus, sed in Deo fidamus, et silenter quiescamus. Vis nosse fructus silentii linguæ, æque ac mentis? Accipe;

Primus est, quod evitet et compescat tam peccata linguæ, quam mentis tumultus. S. Laurentius Justinianus l. de Discipl. c. 15. enumeratis vitiis linguæ: *Omnia*, ait, *sola taciturnitatis censura vitantur*; idque antea docuit S. Aug. in Ps. 88. *Contra hæc* (villa lin-

gum) ait, *optimum remedium est silentium*. Auctor regulæ monachorum apud S. Hieron. *Maledicam*, ait, *linguam indictum silentium emendat.*

Secundus est, quod mautem doceat sæpere; linguam, prudenter et pie loqui. Unde S. Laurentius Justinianus, loco jam citato, ait, *taciturnitatem esse bene loquendi principium*. Richardus Victor. in illud Cantic. 4. *Sicut vitta coccinea, labia tua*, docet vitta quæ constringit ac ligat, linguæ custodiem ac disciplinam significari: coccineo colore charitatem. Silentium enim docet sponsam Christi pia, et quæ charitatis sunt loqui. S. Gregorius hom. 2. in Ezech. *Ille*, ait, *loqui veraciter novit, qui prius bene tacere didicerit.* Atque hac de causa in monasteriis tanta est cura silentii. Audi de Claravallensi sub sancto Bernardo quid scribat auctor Vitæ ejus, l. 1. cap. 7. *Medio die mediæ noctis silentium o supervenientibus inveniebatur, præter laborum sonitus, aut si fratres laudibus Dei occuparentur. Porro silentii ipsius ordo et fama tantam etiam apud sæculares homines supervenientes sui faciebat reverentiam, ut et ipsi, non dicam pravo vel otioso, sed aliquid etiam quod ad rem non ottineret, ibi loqui vererentur.*

Tertius est, quod, ut ait quidam Sanctorum: *Silentium sit mater sapientissimarum cogitationum*, faciatque hominem cœlestem et divinum. Audi B. Petrum Damiani ad Agnetem Imperatricem epist. 130. *Dum strepitus*, inquit, *humani cessat allaquii, construitur in te per silentium templum Spiritus Sancti. Hinc est quod de Israelitici templi constructione sacra testatur Historia, quia malleus et securis et omne ferromentum non sunt audita in domo Domini, cum ædificaretur. Templum quippe Dei per silentium crescit; quia, cum mens humana per exteriora se verba non fundit, in sublime fastigium spiritualis ædificii structura consurgit; tantoque excrescens in altiora sustollitur, quanto per silentii custodiam circumclusa sese extrinsecus fundere prohibetur; custos enim justitiæ silentium, et per Jeremiam dicitur: Bonum est præstolari cum silentio salutare Domini.*

Exempla silentii illustria sunt. E Christianis S. Thomas Aquinas a silentio dictus est Bos mutus, et silendo ac meditando omnem suam scientiam bausit, S. Romueldus jam senex per septenoium inclusus jugiter siluit. Theodosius in Prato spirituali c. 67. annos 35. egit in solitudine semper silentium servans. De Monachis B. Dominici Loricati Petrus Damiani in ejus Vita sic ait: *Tenebant autem per totam hebdomadam districto censura silentium; quod die Dominica post vesperam solventes habebant loquendi invicem usque ad completionis officium libertatem.*

Radulphus Tacens monachus Affligemiensis juxta Bruxellas, sedecim annos tacuit: ortum fuit incendium, cumque restingui non posset, silentium solvit Radulphus, dixitque: *Stes, ignis, hac hora, flamma, penitus conquiescas*. Mira res! protinus paruit ignis et exstinctus est. Ita refert Thom. Cantiprat. l. 2. Apum c. 14. §. 4.

S. Joannes Silentiarius ex Episcopo Monachus totos 47. annos usque ad annum ætatis 104. siluit.

S. Arsenius audivit ab angelo: *Si vis esse salvus, fuge, tace, quiesce*. Idem fratri se invisenti post salutationem nihil amplius locutus est, sed sibi assidue dicebat: *Arseni, cur egressus es?* Et: *Locutum fuisse sæpe pœnituit, siluisse numquam.*

Thalassius apud Theodor. in Relig. histor. c. 22. cum linguam sciret esse lubricam, longissimo tempore nihil locutus est. Eadem de causa gestavit Agatho lapidem in ore per triennium, teste Palladio in Lausiaca c. 50.

Theonas 30. annos siluit, ut patet in Vitis Patrum in Theona. S. Gregor. Nazianz. tota Quadragesima silebat: causam dat Orat. de silentio Quadragesimal. *Piorum virorum*, inquit, *præscriptis obtemperans labia mea quasi pessulo quodam obdidi: cujus facti mei si causam quæris; idcirco a sermone prorsus abstinui, ut sermonibus meis moderari discam.*

S. Arnulphus Suessionens. Episcopus annos tres et menses sex tacuit perpetuo, ut habet ejus Vita c. 8. apud Surium Augusti 15.

Severus Sulpitius in senectute suo Pelagianis deceptus, et agnoscens loquacitatis culpam silentium usque ad mortem tenuit, ut peccatum quod loquendo contraxerat, tacendo penitus emendaret, ait Gennad. in Viris illustribus in Severo.

Pambo Abbas audiens illud Psal. 38. *Dixi: Custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea; Sat est*, ait, *reliqua audiam, cum istud complevero*. Post multum temporis rediens, rogatus cur tam diu tardasset, respondit: *Nondum id quod didici perfeceram.* Ita Tripart. l. 8. c. 1. Quare silentio id assecutus est ut moriens dixerit. *In hanc horam non me pœnitet alicujus verbi, quod dixerim: et sic ad Deum recedo, quasi qui nec pius nec religiosus esse cœperim.* Testis est Palladius in Lausiaca c. 10.

Quin et bestiæ stato tempore servant silentium: aves mane cantant, per diem silent; cicadæ mane, lusciniæ meridie tacent: non taceat Religiosus horis a regula definitis? Anseres e Cilicia volantes turmatim, Taurum montem transituri, metu aquilarum illic degentium, quas infestas sentiunt, ore lapidem capiunt grandem, osque obturant ne strepant tantisper dum periculum prætervehantur. Testis est Plutarch. l. de Solertie animal. Apes, dum volant, strepunt, sed in alveari silent et laborant. Hirundines nidificentes in oppido Alviano, et magnis garritibus perstrepentes concionem S. Francisci impediebant. Is imperat eis silentium: silent donec verbum Dei compleatur, ait S. Bonaventura.

Refert S. Ambros. lib. 3. ad Virgin. cum plurima ranarum murmura religiosæ plebis auribus obstreperent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito circumfusos strepitus quievisse: *Silent igitur paludes*, ait S. Ambr. *homines non silebunt?*

Inter Ethnicos illustria fuit Pythagoras, qui suis discipulis per quinquennium silentium indixit, ut sermonis moderationem, recteque loqui silendo condiscerent, ait Nazianzenus.

Philostratus l. 1. c. 11. scribit Apollonium Tyanæum, eo quod tacere nequiret, sibi quinquennale Pythagoræ silentium indixisse, idque adeo pertinaciter observasse, ut Imperatori interroganti non voce, sed scripto responderit.

Stobæus ser. 126. 128. 129. testatur Xenocratem singulis negotiis diei partes assignasse, silentio quoque suam partem dedisse, Æschinem Socraticum dixisse, se a Socrate non solum loqui, sed etiam silere

didicisse: Harpocratem philosophum, qui omnibus rebus silentium anteponebat, tamquam Deum a Græcis cultum fuisse in effigie viri labia comprimentis.

Denique, sapientissimus Salomon ait Eccle. 3. 7. *Tempus tacendi, et tempus loquendi*. Pythagoras, et post eum Nazianz. docuerunt tunc esse loquendum, cum melior est sermo silentio; tacendum, si secus esset. S. Hieron. in locum citatum, Eccle. 3. *Discamus*, inquit, *prius non loqui, ut postea ad loquendum ora reseremus: sileamus certo tempore, ut ad præceptoris eloquia pendeamus; nihil nobis videatur rectum esse, nisi quod discimus, ut post multum silentium de discipulis efficiamur magistri.*

Medium et praxis ut quis discat silere, est, primum, claudere aures, et coercere curiositatem audiendi et cognoscendi nova. Unde Joan. Abbas in Prato spirit. cap. 187. *Qui*, inquit, *continere vult linguam, obstruat aures, ne multa audiat*; et Seneca epist. 105. *Est quædam*, ait, *dulcedo sermonis, quæ irrepit et blanditur, et non aliter quam ebrietas, aut amor secreta producit; nemo quod audierit tacebit.*

Secundum, per aliquod tempus cohibere se plane a loquendo, ideoque secedere in cubiculum, et cavere garrulorum contubernia. Unde S. Basilius in Brevior. resp. 208. *Necessarium*, ait, *est perpetuum silentium, quousque per illud et a vitio petulantiæ in dicendo sanentur, et in otio discere potuerint, quid, quando et quomodo loqui oporteat.* B. Petrus Damiani epist. 114. *Assuescat*, ait, *lingua sub taciturnitatis se cohibere censura, et tacendo discat, quod loquendo postmodum graviter proferat; ne, si nunc districtum negligit custodire silentium, loquendi postmodum nequeat frænare pruritum.* Hinc notant Nyssenus et Olympiodorus in Eccle. 3. prius dici: *Tempus tacendi*, deinde *tempus loquendi*; *quia illud præcedere, hoc sequi debet: nam per silentium tempore tacendi perdiscimus, quod postea per sermonem tempore loquendi proferatur*; et B. Ennodius lib. 8. epist. 3. loquens de philosophia nihil dicendi, *tradit*, *Veteres ut loquerentur melius, in præsentia nihil locutos, et illam silentii curam nutricem fuisse sermonis.*

Tertium, cogitare et sibi persuadere, quantum sit robur, decus et fructus silentii. Thalassius hecat. 1. num. 66. *Silentium*, inquit, *et preces maxima virtutum arma sunt*, et, ut ait B. Antiochus hom. 103. *Silentium mater est virtutum*; S. Bernard. ser. 2. de Mutat. aquæ: *Silentium*, inquit, *est custos religionis, et in quo est fortitudo nostra*; alii: *Silentium*, inquiunt, *est religionis decus, et præcipua quietis mentis custodia*. Hinc B. Petrus Damiani epist. 59. ad Desider. ait silentii violatorem similem esse crocodilo oscitanti, cui tunc hostis hydrus (Plinius ichneumoni has tribuit insidias) fauces ingreditur, et alvum erodit; item ostreo incaute se ad solem aperienti, cui primum insidiator cancer calculum injicit ne claudatur, deinde ejus viscera depascitur: tum concludit: *Qui* (Religiosus) *nimirum vivit, dum sub silentii censura concluditur; perit autem, cum ad loquendum immoderatius aperitur.*

Hinc S. P. N. Ignatius tria dabat signa, ex quibus quis perspiceret, an in monasterio aliquo vel Collegio esset bona disciplina: primo, si bene servaretur porta et clausura; secundo, si omnia loca nitida essent et composita; *tertio*, si bene servaretur silentium; non essent fabulæ, strepitus, clamores. E contrario loquacitatis incommoda sunt plurima. Vide de iis priscorum sententias, quas recensui Levit. 15. 22.

16. AD EQUOS Ægyptiorum FUGIEMUS.] Abundat enim equis et equitatu Ægyptus, ut patet 3. Reg. 10. 28. cum Judæi in bellis vix uterentur equitatu, uti ostendi Deuter. 17. 16.

IDEO FUGIETIS.] Ludit per antiphrasin in voce *fugio*, q. d. *Dixisti*, *Fugiemus*, id est confugiemus ad equitatum Ægypti; ideo fugietis quasi victi et profligati, ante faciem Chaldæorum vastantium Ægyptum.

ET SUPER VELOCES equos Ægyptiorum ASCENDEMUS (nam, me vindice, VELOCIORES ERUNT Chaldæi, QUI PERSEQUENTUR VOS.] Simili modo lusit in voce *fugiendi cervorum* et *servorum* Servius Tullus rex Roman. qui natus ex serva ædem Dianæ dicavit in Aventino, eo quod in ejus tutela sint cervi, a quorum celeritate fugitivos vocent servos. Quocirca servorum diem festum in hac æde celebrandum sanxit Idibus Augusti, eo quod illo die ipse ex serva natus esset. Ita docet Barthol. Marlianus l. 5. Antiquæ Romæ c. 2. Vide hic, ut rebelles et superbos in suis verbis comprehendat, rideat et subsannet Deus. Ita Daphidas maledicus in omnes, ut nec ipsis diis parceret, Delphos profectus oraculum derisit, deridendi causa rogans: Num equum reperturus esset; cumque responsum fuisset celeriter esse reperturum; passim jactavit equum nec se habuisse, nec amisisse. In reditu autem ab Attalo rege Pergami comprehensus, et e rupe cui Equi nomen fuit præcipitatus, interitu suo et pœna impietatis veritatem oraculi comprobavit, inquit Suidas in Daphida.

17. MILLE HOMINES A FACIE TERRORIS UNIUS, supple, *fugient*; hoc enim quod sequitur per zeugma repetendum: ET A FACIE TERRORIS QUINQUE FUGIETIS.] scilicet multi, ut habent Septuag. vel omnes simul, q. d. Unus Chaldæus mille vestrum terrebit et fugabit et quinque Chaldæi totum vestrum gregem fugabunt. Ita S. Hieron. Pro *mille homines* hebr. est אלף אחד *eleph echad*, id est *mille unum*, sive *chilias una*. Ita Septuag. Chaldæus et Noster. Aliter vertit Vatablus: *Mille velut a facie increpationis unius fugient*. Aliter et Sanchez, q. d. *Mille homines a facie terroris unius, et*, id est imo, *a facie terroris* unius, *quinque* hominum *millia fugietis*.

DONEC RELINQUAMINI QUASI MALUS NAVIS IN VERTICE MONTIS,] q. d. Sicut, fracta navi, tabulis reliquisque omnibus armamentis fluitantibus et pereuntibus, nautæ solum malum in montem tollunt et erigunt, aut aliud signum in culla extollunt, ut navigantibus sit indicio locum esse periculosum ob syrtes, scopulos, arenas, etc. ita vos pauci ex hac clade superstites eritis quasi signum iræ Dei, ut calamitatis vestræ exemplo alii eamdem vitent et caveant. Ita sanctus Hieron. Comparatur excidium Jerusalem naufragio navis, ex quo malus, id est pauci evaserunt ut dispersi per orbem, Judaicæ cladis essent indices et præcones.

18. PROPTEREA EXSPECTAT DOMINUS UT MISEREATUR VESTRI,] q. d. Quia tanta futura est clades, propterea exspectat Deus, ut moniti hic ab Isaia pœnitentiam agatis, itaque misertus vestri Deus cladem hanc auferat.

ET IDEO EXALTABITUR, id est in altum tolletur quasi elongans se, suamque manum, at, ut Vatablus vertit:

Suspendet ictum, PARCENS VOBIS.] Sic Osee c. 11. dicitur: *Ero eis quasi exaltans*, id est in altum tollens, et elongans *jugum super maxillas eorum*; alii ex adverso, *exaltabitur*, inquiunt, id est in altum tollet Deus manum, quasi minans validam plagam, ut vos terreat et compungat, itaque plagam evadatis; alii, *exaltabitur*, id est glorificabitur Deus per hanc suam clementiam, et pœnæ dilationem *parcens vobis*: maxime enim exaltatur Deus miserando et parcendo. Ita S. Hieronymus.

QUIA DEUS JUDICII DOMINUS;] Quia Deus non agitur furore, sed justo judicio et æquitate judicat et vindicat; hinc differt pœnam eamque indulgentia temperat. Alii: *Quia Deus judicii Dominus*, inquiunt, id est, quia Deus est fidelis et justus, implens promissa sua: hinc exspectat Jerusalem, ut pœniteat, itaque ei parcat; promisit enim ei suam opem, favorem et salutem.

BEATI OMNES QUI EXPECTANT EUM.] Est epiphonema præcedentium, q. d. Miseri et infelices estis et eritis, o Judæi, sperantes in hominibus, confugientes ad Ægyptios: at beati, imo terque quaterque beati et felices sunt, qui sperant in Deo, qui eum ejusque opem exspectant.

19. POPULUS ENIM SION HABITABIT IN JERUSALEM.] Probat quod dixit beatos esse, qui sperant in Deo, eumque exspectant, ex eo quod populus Sion, id est veri et fideles Judæi, qui sperant in Deo, sub Ezechia tuti habitabunt in Jerusalem, non timentes minas et copias Sennacherib. Ita Forerius. Secundo, Procopius, S. Thomas, et Hugo, hæc referunt ad Judæos Babylone in Jerusalem redeuntes sub Cyro. Tertio, et maxime, Propheta sub his symbolis intelligit, quod populus Sion, id est fidelis et Christianus, pacifice habitabit in Jerusalem, id est in Ecclesia sub Christo, qui erit ejus præceptor et doctor, ut sequitur; ad Christum enim de more transit. Unde S. Hieron. Procop. Cyrillus, Theodor. et alii omnia quæ sequuntur ab hoc loco usque ad finem capitis litteraliter ad Christum Christique gratiam, redemptionem et salutem referunt; sed ita ut alludat Propheta, et quasi obiter perstringat ejus typum, scilicet felicitatem redeuntium e Babylone sub Esdra, et Jesu filio Josedec.

AD VOCEM CLAMORIS TUI STATIM UT AUDIERIT, RESPONDEBIT.] Ita Dominus clamantem et orantem Ezechiam in obsidione Sennacherib mox exaudivit, eumque liberavit cæso Sennacherib: ita et in Babylone captivos clamantes exaudivit, reducens eos in patriam: ita, imo multo magis audit fideles Christianos se invocantes.

20. ET DABIT VOBIS DOMINUS PANEM ARCTUM, ET AQUAM BREVEM.] Hebræum autem habet: *Dabit vobis* לחם צר ומים לחצ *lechem tsar umaim lochats*, id est *panem angoris sive tribulationis, et aquam angustiæ*, vel potius *oppressionis*, uti vertunt Sept. hic, et Noster, 3. Reg. ult. 27. Talis autem est si panis sit arctus, id est restrictus et modicus; et aqua brevis, id est pauca et exigua, ut esuriem et sitim explere nequeant, q. d. Patiemini quidem, o Judæi, sub Sennacherib, æque ac in Babylone inopiam aliquam, famem, sitim, etc. verum Deus vobis aderit, vos proteget, dabitque doctores et præceptores, scilicet Esdram, Jeremiam, Danielem, Ezechielem, Aggæum, Zachariam, Malachiam, aliosque Prophetas, qui vobis semper præsentes erunt, imo a tergo monere opportune, importune non cessabunt, ut viam Domini recta ingrediamini, nec devietis ad idola; tumque pro arcto pane et aqua dabit vobis Deus rerum abundantiam, uti eum fecisse cum Judæis Babylone redeuntibus, patet Zachar. 8. 10. et Aggæi 2. 17. tum Ezechiæ sub Sennacherib, patet 4. Reg. 19. 29. Ita S. Thomas, Procopius, Hugo, Lyranus.

Hæc veriora sunt tempore Christi, qui est perpetuus fidelium per omnia sæcula doctor et præceptor, q. d. Deus dabit fidelibus doctorem Christum, inquit S. Hieron. et Spiritum Sanctum atque Apostolos.

Secundo, S. Cyril. Procop. et S. Hieron. per panem arctum et aquam brevem accipiunt Evangelium, brevemque Evangelii doctrinam, quam cap. 10. 23. Septuag. vocarunt *verbum abbreviatum*, quod longis sinuosisque legis præceptis successit; hoc enim quasi panis animas pascit. Verum panis brevis non significat hic ultimate panem parvum, sed panem afflictionis, ut patet ex Hebræo: quamquam et Evangelium sit panis afflictionis, quia jubet nos mortificare carnem, ferre crucem, pati ardua pro Christo.

Tertio, S. Cyrill. et Leo Castrius: Panis hic arctus, inquiunt, est Christus, qui de cœlo descendit, et arctavit se ad corpus infantile, ad præsepium, et ad crucem: rursum dicitur arctus, quia cum labore et sudore invenitur. Hinc iterum panis arctus est Eucharistia, vel Christus in ea, qui cum pœnitentia et lacrymis sumendus est: sic aqua angustiæ vel est baptismus, qui oppressos a dæmone laxat et liberat; vel est sanguis Christi in Eucharistia, in qua angustias passionis ejus recolimus, ut ad similes fortiter pro eo tolerandas animemur. Hic sensus allegorice commodus est.

Tropologice, panis arctus et aqua brevis, est paupertas, fames, sitis, omnisque angustia et tribulatio a Deo immissa, ut suos purget et probet: tumque solet ipse pariter dare doctores et præcones, qui tribulatos roborent, consolentur, doceant et perficiant.

Anagogice, hæc refert ad finem mundi: tunc enim magna erit afflictio et penuria, tumque Deus dabit infidelibus doctores Eliam et Enoch. Ita Patres, quorum meminit S. Hieron.

NON FACIET AVOLARE A TE ULTRA DOCTOREM.] Hebr. לא יכנף *lo iicaneph*, id est, *non avolabitur*, id est, *non avolabit* a te doctor tuus. Ita Vatablus.

21. ET AURES TUÆ AUDIENT VERBUM POST TERGUM MONENTIS.] Est periphrasis doctoris, sive magistri et pædagogi, qui discipulis semper adesse solet, eosque sequi, post tergum monere, etc. Secundo, moraliter Haymo: Deus, ait, peccatorem a se aversum, et ad bona caduca conversum, quasi a tergo sequitur, ut eum ad se alliciat et reflectat. Et S. Greg. hom. 34. in Evangel. *Quasi tergo*, inquit, *in præceptoris faciem vertimus, cum verbo despicimus, cujus præcepto calcamus, et tamen nos vocare non cessat.*

Ex adverso S. Hieron. tergum non peccatoris, sed Dei accipit; Deus enim offensus a peccatore abit, tergumque ei obvertit, sed ita, ut eum amans sæpe respiciat, seque reflectat ad eum, ut nutu, gestu, voce eum ad se revocet.

HÆC EST VIA, AMBULATE IN EA.] Hæc via est doctrina legis et Prophetarum, et maxime doctrina Christi Evangelica, in qua ambulamus, cum illi insistendo

pergimus ad perfectionem et ad cœlum. Ita S. Benedicti regula et institutio, quæ consilia Christi complectitur apparuit quasi via lucida: cum enim, ut refert S. Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 37. S. Benedictus vita functus esset, eodem die duobus ejus monachis visum est videre viam quamdam amplam et rectam palliis stratam, innumerisque luminibus coruscantem; et senem quemdam stantem, qui dicebat: *Hæc est via quo dilectus Domini Benedictus ascendit in cœlum.*

22. Et contaminabis,] q. d. Sub Esdra, et magis sub Christo contaminabis, id est contaminata duces, abjicies, combures *sculptilia*, id est, idola tua, eorumque vestimenta pretiosa, habebisque es pro rebus fœdissimis, quales sunt sordes menstruatæ.

Egrederе,] q. d. Abi in malam crucem, *dices* si, scilicet, sculptili et conflatili, id est idolo.

23. Et dabitur pluvia.] Dedit Deus pluviam et fertilitatem Judæis sub Esdra: sed meliorem gratiæ Spiritus Sancti pluviam dedit terræ, id est, animabus fidelium sub Christo, ut fructus bonorum operum edant. Ita S. Cyrillus.

Pascetur, etc. agnus spatiose.] Hoc ad litteram factum est sub Ezechia et Esdra, symbolice sub Christo. Agni enim sunt mites et innocentes, qui Christum agnum sequuntur: tauri sunt Apostoli et Evangelistæ, qui agrum Ecclesiæ excolunt: pulli asinorum sunt filii Gentium, hi in Ecclesia spiritualibus cibis large pascuntur.

24. Commixtum migma comedent sicut in area ventilatum est.] Id est, purum sine paleis: hæ enim in area eventilatæ sunt: migma sive smigma græce idem est quod Heb. בליל *belil*, et Latinum *mixtio*, a radice μίγνυμι, id est misceo. Jam mixtio idem est quod pabulum: sicut mixtum significat potum sive vinum Psal. 74. *Vini meri plenus mixto.* Sicut enim in vino etiam mero multæ uvæ, multæ stillæ, multi liquores commiscentur: ita in pabulo jumentorum multa grana vel multæ stipulæ miscentur. Est ergo pabulum hoc mixtio, sive mixtum.

Pro *commixtum* hebr. est חמיץ *chamets*, id est, fermentatum, hoc est acore conditum: solent enim rustici pabulo jumentorum licet puro, in æstate cum flaccescit, aliquid addere (v. g. liba confecta ast folliculis seminum raparum, ex quibus tondendo elicuerunt oleum) quod illud acuat, et acore suo appetitum languentem provocet, uti facit fermentum in pane. Secundo, dicitur *commixtum*, quia licet sit eventilatum, et sine paleis, tamen eo commixtum migma, idest, frumenti varii generis (ut viciæ, lentis, avenæ, bordei, etc.) commixti miscella, sive farrago, ait S. Hier. hæc enim sua varietate grata est palato et nauseam tollit.

Symbolice primo, Christus fidelibus dat migma, id est, doctrinam ex utroque testamento; atque ex Mose, Prophetis et Apostolis commixtam. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Procopius, et Leo Castrius.

Secundo, Christus dat migma, id est, seipsum in Eucharistia, inquit Castrius. Hæc dicitur migma, primo, quia commixta est ex deitate, corpore, sanguine Christi, et ex speciebus panis et vini. Secundo, quia hæ species ex variis granis fiunt et commiscentur. Tertio, quia Eucharistia significat et efficit commixtionem mirabilem: per eam enim realiter miscemur cum carne Christi, cum Deo, et tota S. Trinitate. Unde S. Cyrill. dicit per eam nos Christo et Deo uniri, sicut cera liquefacta alteri commiscetur et unitur, ideoque per eam nos fieri concorporeos et consanguineos Christi, imo Christiferos. Rursum per eam spiritualiter, scilicet unione charitatis, miscemur cum Angelis aliisque hominibus. Est enim hoc Angelorum et hominum migma, sive cibus utrisque communis. Vide S. Bern. serm. 3. in vigilia nativitatis Christi de triplici mixtura, quæ facta est in incarnatione: hæc enim nobis gustanda proponitur in Eucharistia, scilicet, primo, Dei et hominis; secundo, virginis et matris, tertio, fidei et cordis humani. Apud quem serm. 2. de nativitate, vide et aliam triplicem mixturam, primo, creationis; secundo, redemptionis; tertio, glorificationis.

Notat Leo Castrius quosdam Hebræos Hebr. *belil*, id est migma, derivare a בלי *beli*, id est non, et לו *lo*, id est sibi, q. d. *pabulum non sibi*, id est, non suum, q. d. Fideles comedent migma Eucharistiæ, puta cibum non suum, sed Angelorum: *Panem enim Angelorum manducavit homo.* Verum hoc etymon subtilius est et alienius; constat enim *belil* derivari, non a *beli* et *lo*, sed a בלל *balal*, id est, miscere: unde *belil* est *mixtio*, *migma*. Potius ergo Eucharistia dicitur *migma*, quod Christus, qui ante tantum Angelorum fuerat cibus, jam carni mixtus, factus sit in ea etiam hominum esca, in eaque homines misceat cum Deo et Angelis, ut dixi.

25. Super omnem collem elevatum, rivi currentium aquarum.] q. d. Sub Ezechia æque ac sub Esdra erunt rivi aquæ, vel pluviæ, vel fontanæ exsilientis in montibus, qui ipsos etiam montes et colles fœcundabunt, q. d. Magna erit fertilitas ex aquarum copia *in die interfectionis multorum*, cum 185. millia Assyriorum cædentur ab Angelo, cumque Babylonii cædentur a Cyro; *cum ceciderint turres*, tum murorum et palatiorum Babylonis, tum *turres*, id est principes, qui in populo eminebant sicut turres in domo. Ita S. Thom. Hugo, Forer. et Sanchez.

Secundo, et verius, rivi, imo flumina, gratiæ per Christum ubique fluxerunt, vel occisis vel prostratis tyrannis, et fidei hostibus sub Constantino. Tunc ceciderunt turres, id est Gentiles Imperatores et principes, omnisque sapientia Gentium, licet altissima, dejecta fuit, totusque orbis colla subdidit Christo. Ita S. Cyrill. Hier. Haymo, Procopius, et Auctor quæst. novi et veteris Testamenti apud S. August. t. 4. quæst. 105.

Idem verius erit in fine mundi; tunc enim rivi gloriæ decurrent in electos, cum cædentur impii, et turres omnes, muri et urbes cadent, uti magis patebit v. seq.

26. Et erit lux lunæ sicut lux solis.] Primo, Vatabl. Sanchez, Hugo, Forer. et Rabbini sic exponunt: Judæis liberatis a Sennacherib, item Babylone redeuntibus sub Esdra, summa erit lux, id est lætitia: ita gaudebunt, ut luna et sol septuplo amplius, quam solet eis splendere videantur, idque cum Deus sanaverit plagam ab Assyriis et Chaldæis illatam, atque restauraverit ea, quæ ab illis convulsa vel diruta sunt. Sic de Judæis ab exitio Aman liberatis per Esther c. 11. 11. dicitur: *Lux et sol ortus est* eis; et c. 8. 16. *Judæis autem nova lux oriri visa est.* Hic sensus frigidior est et tenuior: alludit tamen ad eum Propheta, ut dixi.

Secundo, S. Cyril. Procop. et Auctor citatus apud S. Aug. quæst. 105. exponunt, q. d. Post crucem resurget Christus, tumque ut sol intelligibilis septuplo, id est multo, et quasi immenso lumine præfulgebit Ecclesiæ; et luna, id est, Apostoli aliique prædicatores prælucebunt eidem, ac si soles essent. Hoc est quod ait Isaias c. 9. *Habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.* Sic tritum fuit apud Platonem, Aristotel. et alios hoc proverbium : *Nec Vesper, nec Lucifer ita admirabilis ut justus.*

Tertio, et optime Hieron. Haymo. Adamus, Lyran. et Dionys. hæc referunt ad diem judicii, et ad resurrectionem: eo enim avolat Propheta. Nam tunc cadent urbes et turres, tunc luna renovata et glorificata splendebit ut sol, et sol septuplo, id est, longe solito, erit clarior, idque ad hoc ut sol et luna consequantur cursus et laboris sui præmia. Unde erit tunc cœlum novum et terra nova. Ita S. Hier. Lyran. et Glossa, quæ tamen falso addit augendam esse lucem solis et lunæ, eo quod illa per peccatum fuerit imminuta, de quo §. proximo.

Porro hoc lumen sol et cœli accipient, non ex splendore corporum beatorum, ut vult Richard. in 4. dist. 48. art. 2. ad 5. sed immediate a Deo, idque primo, ut ita in cœlis Dei majestas resplendeat; secundo, ad majus gaudium et gloriam Beatorum, utque inter locum et locatum, id est, inter cœlum et corpora gloriosa Beatorum decens et congrua sit proportio; tertio, ut sol et luna sibi invicem oppositi, divisim, sed clare et gloriose totum utrumque hemisphærium in omne ævum illumineot; nec enim tunc solis, lunæ aut cœlorum ullus amplius erit motus.

Mystice, auctor apud S. Aug. q. 105. In cœlo, ait, fulgebunt ut sol justi, maxime qui relictis omnibus secuti sunt Christum. Hi enim utpote in justitia et sanctitate illustres, recte soli et lunæ comparantur ; quia in cœlo cœteris septuplo clariores sunt futuri ; similes enim erunt Christo Joan. 3. 2. ut merito resurrectio eorum soli ac lunæ conferatur, cæterorum vero stellis, 1. Cor. 15. 41.

SICUT LUX SEPTEM DIERUM.] Id est, sicut sol lexit primis septem mundi diebus, antequam peccaret Adam. Ita S. Hier. Haymo et Glossa: putant enim ipsi primis septem mundi diebus solem clarius quam jam habuisse lumen, sed illud ob peccatum Adæ fuisse imminutum. Verum obstat quod sol et luna create sunt quarto die mundi, Adam vero sexto, quo et peccavit, uti communiter docent Patres; ergo ante ejus peccatum sol non potuit septem, sed tribus tantum diebus lucere.

Secundo, ergo et genuine, q. d. Lux solis erit septuplo major, unde Vatabl. vertit: *Erit tanto quanto est lux septem dierum.*

Sic Claudian. lib. de Raptu Proserpinæ consolantem et promittentem ei miram lucem Plutonem inducit:

> Amissum ne crede diem, sunt altera nobis
> Sidera, sunt orbes alii: lumenque videbis
> Purius, Elysiumque magis mirabere solem,
> Cultoresque pios.

IN DIE QUA ALLIGAVERIT DOMINUS VULNUS,] quando scilicet Deus vulnus omnis corruptionis, miseriæ, tristitiæ, mortalitatis sanabit in nobis per quatuor dotes corporis gloriosi.

27. ECCE NOMEN DOMINI VENIT DE LONGINQUO.] Cyrill. S. Thom. Hugo, Forer. hæc referunt ad stragem Babyloniorum, q. d. Post longum spatium, puta post ducentos annos veniat Dominus eversurus Babylonem per Cyrum. Alii hæc referunt ad stragem Sennacherib et Assyriorum ; sed illa non venit de longinquo ; sub hoc enim tempus, scilicet circa annum 15. Ezechiæ contigit.

Secundo et genuine, S. Hieron. S. Thom. Hugo et Lyranus hæc referunt ad diem judicii: de eo enim agit v. præced. et agit in seq. maxime v. 33. ubi loquitur de igne Topheth, id est gehennæ.

Sensus ergo est, q. d. *Ecce nomen*, id est majestas, potentia, et vindicta irati Dei, quam ipse in die judicii exercebit in reprobos, longo post tempore veniet. Unde sequitur: *Ardens furor ejus, etc.*

Mystice, Sanchez: Vindicta, sit, Dei venit de longinquo: quia venit de peccatorum nostrorum duritie, quæ longe abest a Deo, cogitque eum prosilire ad vindictam, cum ex se et natura sua sit clementissimus, et a puniendo alienus ac remotus.

ARDENS FUROR EJUS.] Est pulchra hypotyposis Dei irati: solent enim irati oculis scintillantibus, fumante naso, ex lingua et labiis flammis emicantibus, spirare furorem.

28. SPIRITUS EJUS VELUT TORRENS INUNDANS,] q. d. Halitus qui efflabatur ab ore indignabundo Dei, tam erat vehemens, ut solus prostraturus videretur omnes hostes; non aliter atque incitatus torrens, qui ad medium usque collum intumuit, homines prosternit, obruit et mergit. Ita Sanchez. Nota: *Torrens inundans* est proverbium significans maximam tum copiam, tum celeritatem, tum impetum, tum stragem et cladem. Hæc enim involvit *torrens* præsertim *inundans*. Sic Seneca in OEdipo:

> Aurea torrenti deducens flumina ripa:

Torrenti, hoc est exundante, per catachresin.

AD PERDENDAS GENTES IN NIHILUM,] ut jam non sint in terra, sed in inferno; in terra *ergo* erunt nihil: in inferno cremabuntur et annihilabuntur quantum est ex vi ignis et combustionis; sed Deo eos conservante ad æterna tormenta, numquam erunt nihil vel annihilati.

Ex Hebræo verti potest cum R. David, Pagnin. et Vatablo, *ad cribrandas gentes cribro vanitatis*, id est, ventilatione inutili, id est, quia non purgantur grana, sed perduntur, et in ventum ejiciuntur omnia, quæ sunt in vanno.

ET FRÆNUM ERRORIS, QUOD ERAT IN MAXILLIS POPULORUM.] Primo, Forer. et Sanchez exponunt, q. d. Frænum et jugum quod Sennacherib et Chaldæi imposuerunt Judæis, quo eos a patria extorres per varias regiones, multos etiam a patria religione ad Gentium deos (ut patet Jerem. 16. 13.) vagari et errare fecerunt, Deus perdet et conteret.

Secundo et genuine, q. d. Deus in die judicii auferet et perdet potestatem dæmonis, qua ipse velut fræno regebat peccatores, eosque in omnem ducebat errorem et impietatem; consequenter auferet et frænum mundi et carnis, quo multi jam infrænantur. Huc pertinet expositio S. Greg. hom. 18. in Ezechiel: *Frænum*, ait, *erroris maxillas populorum constrinxerat*,

quondo idolorum errore obligata gentilitas, Deo vero confessionis dare laudem nesciebat. Sed hoc ipsum erroris frænum jam nobis in canticum versum est, cum gaudenda psallimus atque cantamus: Omnes dii Gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit. Bene autem dicitur: Sicut vox sanctificata solemnitatis; quia dum confessionis laudem Deo reddimus, in sanctificato solemnitate gaudemus.

29. Canticum erit vobis sicut nox sanctificatæ solemnitatis.] Ita legendum, scilicet *nox*, uti legunt Roman. Hebræa, Chaldæa: non *vox*, uti legunt Plantin. et alia. Jam primo, dicit, *sicut nox*; quia, inquit Pintus, cum mane esset immolanda victima, Judæi totam noctem præcedentem cum lætitia et canticis transigebant. Secundo et genuine, loquitur Propheta sanctis et electis, qui in cœlo canent *canticum quasi nox* (id est *noctis*: est antiptosis Hebraica: Hebræi enim carent casibus; unde unum pro alio, imo pro omnibus usurpant) *sanctificatæ solemnitatis*, non Paschæ, sed transitus maris rubri, q. d. Canent Beati tale canticum, quale cecinerunt Hebræi, quando nocte transito mari rubro, et submerso Pharaone cecinerunt: *Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est*, Exod. 15. 1. Hoc enim canticum Mosis cantaturos electos docet S. Joan. Apoc. 15. Ita sanctus Hieronym.

Aliqui per *noctem*, accipiunt noctem nuptiarum, qua Hebræi inquiunt, ex deserto, id est ex hortis, cum tibiis et symphonia in montem, id est in Jerusalem, pergebant, q. d. Canticum Beatorum simile erit epithalamio sive hymenæo; sed nuptiæ nusquam vocantur, nec erant tum *sanctificata solemnitas*.

Sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini.] Solebant enim vota reddituri et sacrificaturi exsultantes cum citharis et tibiis ire ad templum, sive ad Deum, qui est fortis, imo fortitudo, Israel.

30. Et auditam faciat, q. d. Dominus notam faciat toti orbi potentiam vocis suæ, qua quasi tonitru impios in tartara præcipitabit, sanctos in cœlum transcribet: in, etc. flamma ignis, tum conflagrationis mundi, tum gehennæ. allidat in turbine,] id est quasi in turbine et grandine. Est catachresis, significans quod Deus terribili modo et horribili impetu reprobos perdet. Vide can. 36. Ita S. Hieron.

31. A voce enim Domini pavebit Assur.] *Assur*, id est, diabolus, ac quivis tyrannus et oppressor, Dei sententia ferietur et damnabitur. Ita S. Hieron. Alludit ad Assur, id est ad Sennacherib, quia Deo vindice fuit percussus.

32. Et erit transitus virgæ fundatus, id est, virga sive flagellum hoc Dei transiens per reprobos, eosque percutiens, erit fundata, id est fortis, firma, stabilis et perpetua in inferno: itaque in tympanis et citharis, id est, cum summo sanctorum jubilo et triumpho, et bellis præcipuis, id est, inclyto et glorioso pugnandi et hostes subjugandi modo scilicet solo nutu et imperio, quique celebrari solet cum tympanis et citharis, uti factum est Mosi Exod. 15. et David contra Goliath, expugnabit eos:] mire enim gaudebunt Sancti de hostibus suis impiis victis, calcatis et æternæ damnationi addictis. Ita sanctus Hieronymus.

Secundo, Vatablus exponit, q. d. Deus vincet Assyrios non armis, nec serio pugnans, sed tamquam ludens.

Tertio, Forarius, q. d. Assyrii et Sennacherib vincentur, non armis, sed sacrificiis, quæ cum tympanis et citharis offerebantur; plus enim ad victoriam valent piorum preces, quam militum arma. Hebr. enim תנופה *tenupho*, quod Noster vertit *præcipuis*, significat elevationem et agitationem, indeque victimam, quæ in sacrificio Deo omnium creatori elevando et agitando eam ad quatuor plagas mundi in modum crucis, offerebatur.

Verum potius bellum *tenupha*, est vellum acre et illustre, quo victor hostem quaquaversum agitat, uti leo taurum; aut quo quasi certus de victoria manuum elevatione ovat, exsultat, et quasi triumphum agit inter pugnandum. Recte ergo Noster vertit, *bellis præcipuis*; ac proinde primus sensus magis est genuinus; Septuag. *tenupha* vertunt commutationem; vertunt enim: *Ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt contra eum ex commutatione*.

33. Præparata est enim ab heri Tophetu.] Chald. *gehenna*; Septuag. *vallis profunda*. Tophetb enim fuit gehenna, id est vallis filiorum Ennom, juxta Jerusalem, ubi Judæi filios cremabant idolo Molocb, et ne ejulatu eorum moverentur, pulsabant תֹּף *toph*, id est tympana; inde locus dictus est Tophetb, quasi tympanum, et a possessoribus dictus est Gehenna: unde ob similem crudelitatem et incendium, infernus dictus est Tophetb et Gehenna.

Jam primo, S. Cyrill. S. Thom. Hugo, Ferer. et Sanchez hæc referunt ad Assyrios et Chaldæos; putantque Sennacherib copias ab Angelo in Tophetb esse cæsas, imo combustas, sicut in Tophetb cremabantur infantes idolo Moloch. Rursum Chaldæis et *regi*, ut vertit Pagninus, scilicet Balsasari, *præparata* fuit a Deo sua *Tophetb*, scilicet in Babylone, ubi insepultus in sterquilinium projectus est, et computruit: sicut in Tophetb erat sepultura Judæorum, qui ibi putrescebant, ut docet Jeremias c. 19. 11. Septuag. plane aliter vertunt, nimirum, *tu enim ante dies decipieris*. Ita enim legunt Compiut. licet Romani codices Caraffæ habeant, *tu enim ante dies exigeris*; facilis enim lapsus fuit ex ἀπατηθήσῃ, id est decipieris, in ἀπαιτηθήσῃ, id est exigeris. Causa hujus diversitatis est quod Septuag. *Topheth*, vel, ut hebr. est *Tophte*, acceperint non ut nomen proprium, sed ut futurum verbi פתה *patha*, id est illexit, decepit.

Secundo et genuine, dat hic Propheta causam cur dixerit v. præced. transitum virgæ Dei in impios esse fundatum, id est perpetuum, quia scilicet præparavit eis ab heri, id est ab olim, ab initio mundi. Tophetb, id est gehennam. De Tophetb origine, etymo, etc. dicam Jerem. 7. 31.

Judæi ex hoc loco putant *Tophetb*, sive gehennam creatam esse a Deo secundo die mundi, quia ille dies tantum habuit *heri*, id est, unum diem priorem; verum *heri* omne tempus præteritum significat, uti ostendi Hebr. 13. 8. vide dicta Gen. 1. 4. ubi ostendi infernum statim, post lapsum Angelorum primo mundi die esse conditum. *Heri* ergo significat primo, quod damnatis tormenta et incendia semper sint nova ac recentia, perinde ac si hesterna die inchoassent. Secundo, æternitatem eorumdem: quia in æternitate, utpote stabili et immobili, quæcumque sæculorum spatium perinde est atque dies hesterna: ideoque quovis æternitatis momento sic orit acer ignis ille gehen-

nalis, ac si hodie arderet, et heri cœptus esset incendi, inquit Sanchez.

Nota hic sex conditiones gehennæ. Prima est quod sit *Topheth*, id est locus incendii et tympani quo pulsantur. Secundo, quod ab *heri*, id est, ab initio mundi impiis sit præparata. Tertia quod *profunda*, quia juxta centrum terræ: unde Job 10. 21. vocatur *terra tenebrosa et operta mortis caligine*. Vide ibi S. Gregor. Quarta, quod sit *dilatata*; tum quia ventrem habet amplum, ut rapiat tot milliones hominum; tum quia os habet apertum et hians, ut damnatos absorbeat: hinc infernus comparatur feræ famenti, et præ fame hianti, et rictum oris dilatanti, ut cibum vel hominem devoret. Unde dicitur Habac. 2. *Dilatavit quasi infernus animam suam*; et Isaiæ 5. *Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino*. Nimirum *infernus insatiabiliter cavo gutture pandit*. Quocirca Hebr. infernus dicitur שאול sceol, id est postulans; quia, ut dicitur Prov. 30. 15. *Tria sunt insaturabilia, et quartum, quod numquam dicit, sufficit: infernus, et os vulvæ, et terra, quæ non satiatur aqua: ignis vero numquam dicit: Sufficit*. Quinta inferni conditio sequitur cum ait:

Nutrimenta ejus, ignis et ligna multa.] Per *ligna* quæ communiter sunt ignis fomentum, aliud quodlibet per catachresin intelligit; quale erit sulphur æternum et idem numero semper ardens, ut dixi Apoc. 19. Rursum ipsa corpora damnatorum: hæc enim vocantur ligna, Lucæ 23. v. 31. Eccle. 11. v. 3. Calvinus ignem, etc. metaphorice accipit pro punitione Dei. Negat enim damnatos in gehenna uri igne, adeoque asserit pœnam damnatorum non esse aliud, quam quod apprehendant jugiter Deum sibi esse iratum; hac enim apprehensione eos torqueri et cruciari. Verum Scriptura et Christus damnatis verum ignem ubique comminatur: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum*, ait ipse Matth. 25. 41. Idem docet Ecclesia, S. Aug. omnesque Patres. Vide hic, quam res fidei enervet Calvinus, quamque metum Dei et inferni hominibus eximat, dum eum facit imaginarium et phantasticum. Hæc est fraus diaboli, ut homines sine metu gehennæ impune peccent.

Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.] Topheth, sive gehennam. Hæc est sexta gehennæ conditio. Sicut ergo de Beatis dicitur Psal. 35. *Torrente voluptatis tuæ potabis eos, quoniam apud te est fons vitæ*, qui scilicet jugiter in æternum Beatis vitam et gaudia eadem semper instillet: sic a Deo torrens sulphurei ignis erumpet, qui eodem semper ardore damnatos in æternum cruciet.

Porro, *flatus Domini* est spiritus procellosus divinitus ibi excitatus ad acuendum ignem, sicut ventus excitat incendium Ætnæ; vel est vis divina ignem jugiter conservans, qua ignis ille perpetuo absque consumptione ardebit. Hic flatus perinde gehennam succendet ac si torrens ardentis sulphuris in eam infunderetur: quid magis horrendum animo concipi queat?

Infernus locus est sine mensura, profundus sine fundo, plenus ardore incomparabili, plenus fœtore intolerabili; ibi miseria, ibi tenebræ, ibi ordo nullus, ibi horror æternus; ibi nulla spes boni, nulla desperatio mali, ait Hugo lib. 4. de Anima. *Horrendo modo fit miseris mors sine morte, finis sine fine, defectus sine defectu, quia et mors semper vivit, et finis semper incipit, et defectus deficere nescit. Mors perimit, et non exstinguit; dolor cruciat, sed nullatenus pavorem fugat; flamma comburit sed nequaquam tenebras excutit*, ait S. Gregorius lib. 9. Moralium cap. 39.

Moral. disce hic quanta sint gehennæ tormenta, quam æterni ignes: eos sæpe meditare, semper ob oculos pone, cum te illecebra ad peccatum sollicitat, cum venus, cum socii; pone digitum in igne, in candela ardente ad pauca momenta, ac dicito tibi: Si tantus est cruciatus candelæ urentis momento, quantus erit cruciatus ignis gehennæ urentis in æternum? *Ego pœnitere æternum tanti non emo*; ego modicum mel æterno felle, imo igne, non mercor. S. Gregor. lib. 4. Dialog. refert Petrum eremitam defunctum, et protinus corpori restitutum narrasse, se inferni supplicia, et innumera loca flammarum vidisse, atque in eis quosdam potentes hujus sæculi spectasse: qui cum jam ductus esset, ut in illa et ipse mergeretur, subito angelum corusci habitus apparuisse, qui eum in ignem mergi prohibebat, dicens: *Regredere, et qualiter tibi post hoc vivendum sit, cautissime attende*. Reviviscens tantis se jejuniis vigiliisque constrinxit, ut eum inferni vidisse et pertimuisse tormenta, etiamsi taceret lingua, conversatio loqueretur. Ibidem S. Gregor. narrat virum illustrem Stephanum defunctum, ductum ad inferni tormenta, vidisse multa, quæ prius audita non crediderat: cumque sisteretur judici, audivit: *Non hunc adduci, sed Stephanum ferrarium jussi*. Qui statim reductus in corpus est, et Stephanus ferrarius, qui juxta eum habitabat, eadem hora defunctus est.

Pergit S. Greg. Miles, ait, quidam exanimis ad se rediens hæc se vidisse asserebat: *Pons erat, sub quo niger atque caliginosus, fœtoris intolerabilis nebulam exhalans fluvius decurrebat. Transacto autem ponte, amœna erant prata atque virentia, odoriferis herbarum floribus exornata, in quibus albatorum hominum conventicula esse videbantur; tantusque in eodem loco odor suavitatis inerat, ut ipsa suavitatis fragrantia, illic deambulantes habitantesque satiaret: ibi mansiones erant diversorum, singulæ magnitudine lucis plenæ: ibi quædam miræ potentiæ ædificabatur domus, quæ aureis videbatur laterculis construi, sed cujus esset, non potuit agnosci. Erant vero super ripam prædicti fluminis nonnulla habitacula, sed alia exurgentis fœtoris nebula tangebat, alia autem exsurgens fœtor e flumine minime tangebat. Hæc vero erat in prædicto ponte probatio: ut quisquis vellet per eum injustorum transire, in tenebrosum fœtentemque fluvium laberetur, justi vero, quibus culpa non obsisteret, securo per eum gressu ac libero ad loca amœna pervenirent.*

Quomodo Josaphat a Barlaam conversus, ductus fuerit in paradisum et infernum, qualiaque et quanta ibi viderit, quibus tentationem libidinis gravissimam plane superavit, imo in ægritudinem et virium defectum incidit, narrat Damascen. in ejus histor. cap. 30.

Joannes Climachus gradu 4. narrat se in visitatione monasteriorum fratrem quemdam qui culinæ curam habebat, reperisse singulari lacrymarum gratia præditum: quem rogans, unde eam adeptus esset, audivit ab eo *se numquam arbitratum in culinæ ministeriis*

servire hominibus, sed in suis fratribus de Apostolis bene mereri: et ex ignis quem perpetuo cernebat conspectu, vasto ignis inferni incendia animo versasse: quæ consideratio uberes ex oculis lacrymas solebat elicere. Ita et noster P. Franc. Borgia, meditatione inferni ad tantam sui mundique despicientiam pervenit, cumque febri æstuaret: *Huc*, ait, *conjice, Francisce, quantæ sint inferorum flammæ.*

S. Gregor. 4. Dialog. 30. asserit virum quemdam sanctum et solitarium vidisse Theodericum regem Gothorum, ea hora qua defunctus est, inter Joannem Papam et Symmachum Patricium, quos injuste occiderat, distinctum, discalceatum, et vinctis post terga manibus, in ollam Vulcaniam, quæ in Lipari insula est, jactari. Ad eamdem ollam Ebreini tyranni animam navi duci, audivit a nautis quidam ab Ebroino excæcatus, uti narrat Ado in Chronice ætate 6.

S. Maria Oigniacensis vidit matrem suam defunctam dicentem se esse damnatam ob bona injusta quæ possederat; Et quia, inquit, non volui advertere quid contra Deum in meo hospitio, et a meis subditis ageretur. Quod audiens Maria conformavit se mox Dei voluntati, ac benedixit justum Dei judicium, uti refert Cardin. Vitriaco libr. 3. Vitæ ejus cap. 11.

Memorare novissima tua, memorare gehennam, et in æternum non peccabis. O TERNITAS! o gehenna! quam acris! quam ampla! quam diuturna es!

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

DECEM TRIBUBUS VÆ ET EXITIUM INTENTAT, QUOD AB ASSYRIIS INVASÆ OPEM NON DEI, SED ÆGYPTIORUM IMPLORARINT. EX ADVERSO V. 4. DUAS TRIBUS SUB SENNACHERIB DEUM SOLUM INVOCANTES COMMENDAT, PROMITTITQUE QUOD DEUS EAS PROTEGAT, SICUT LEO ESCAM SUAM, ET SICUT AVIS NIDUM SUUM ROSTRO ET UNGUIBUS DEFENDIT. HIC V. 6. HORTATUR DECEM TRIBUS, UT CUM DUABUS AD DEUM REDEANT: QUOD SI FACIANT, DEUM PROTECTOREM EXPERIENTUR, UTI EXPERTÆ SUNT DUÆ, CUM DEUS PRO IIS PUGNANS CECIDIT CASTRA SENNACHERIB.

1 VÆ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super
quadrigis, quia multæ sunt; et super equitibus, quia prævalidi nimis: et non sunt confisi
super sanctum Israel, et Dominum non requisierunt. 2. Ipse autem sapiens adduxit malum,
et verba sua non abstulit: et consurget contra domum pessimorum, et contra auxilium operantium
iniquitatem. 3. Ægyptus, homo, et non Deus: et equi eorum, caro, et non spiritus: et Dominus inclinabit
manum suam, et corruet auxiliator, et cadet cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur.
4. Quia hæc dicit Dominus ad me: Quomodo si rugiat leo et catulus leonis super prædam
suam, et cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine
eorum non pavebit: sic descendet Dominus exercituum ut prælietur super montem Sion, et
super collem ejus. 5. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens
et liberans, transiens et salvans. 6. Convertimini sicut in profundum recesseratis, filii Israel. 7. In
die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, et idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in
peccatum. 8. et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non
a facie gladii: et juvenes ejus vectigales erunt: 9. et fortitudo ejus a terrore transibit, et pavebunt
fugientes principes ejus: dixit Dominus; cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem.

1. VÆ QUI DESCENDUNT IN ÆGYPTUM,] Primo, Leo Castrius ad litteram per Ægyptum intelligit Romanos, hæcque omnia explicat de excidio Judæorum per Titum. Verum hæc expositio coacta est, et multa alio detorquet.

Secundo, S. Hieron. Cyrill. et Hayme hæc referunt ad Judæos, qui occiso Godolia, timentes Chaldæos fugerunt in Ægyptum.

Tertio, melius Adamus, Sanchez et alii hæc referunt ad Salmanasar et Sennacherib (ille enim est Assur, de quo v. 8.) tum enim multi Judæi eum timentes fugerunt in Ægyptum. Itaque prior pars capitis spectat ad decem tribus, quæ quia non Dei, sed Ægypti opem implorarunt, hinc a Salmanasar eversæ, et in Assyriam sunt abductæ: posterior pars spectat ad duas tribus, quæ a Sennacherib vexatæ Dei opem flagita-

runt, ideoque salvatæ sunt. Ita Adamus et Sanchez.

2. IPSE AUTEM SAPIENS ADDUXIT, adducet (est enim prophetia) MALUM.] *Sapientem* vocat Deum, quem opponit sapientiæ, quam sibi Ægyptii insipienter arrogabant, Isaiæ 19. 11.

ET VERBA SUA NON ABSTULIT,] id est, non auferet, non revocabit, sed perficiet, id quod verbo suo minatus est. Est miosis vel liptote, q. d. Deus qui in consiliis suis sapientissimus est, tam Ægyptiis quam Samaritis in Ægyptum fugientibus adducet malum, id est, cladem per Sennacherib ; neque enim minas in eos auferet, sed consurget acer ultor contra domum, id est, contra decem tribus, quæ spreto Deo ad vitulos aureos, et ad Ægyptios confugerunt.

ET CONTRA AUXILIUM OPERANTIUM INIQUITATEM,] id est, contra Ægyptios, qui decem tribubus auxiliantur, suntque homines scelerati et operantes iniquitatem. Alii vertunt: *Contra auxilium opificum vanitatis*, Opifices autem, sive artifices vanitatis, vocari Judæos, quod insani præsidio se adversus Dei manum vindicem munire cogitarent, scilicet illicito auxilio Ægyptiorum. Docemur hic in adversis et periculis nihil esse melius, quam abnegato proprio sensu, nos totos subjicere Deo: quia in tota cavendi sollicitudine, qua se macerant increduli, nihil est firmum: imo iræ Dei fallacibus his carnis artificiis quasi data opera provocatur.

3. ÆGYPTUS, HOMO, ET NON DEUS.] *Ægyptus*, id est Ægyptius, q. d. Ægyptii homines sunt fragiles et imbecilles; ut quid ergo ad eos confugitis, et non potius ad Deum immortalem et fortissimum, contra quem pugnare tantumdem est, ac si caro, id est homo, pugnet in spiritum, id est in ventum, aut potius in angelum vel dæmonem ?

DOMINUS INCLINABIT MANUM SUAM,] scilicet ad percutiendum tam Ægyptios, qui præbent, quam decem tribus, quæ ab eis exspectant auxilium.

4. QUIA HÆC DICIT DOMINUS,] Probat a contrario exemplo male fecisse Samaritas, quod non ad Deum, sed ad Ægyptios confugerint: quia scilicet duæ tribus invocantes Deum tantum, ab hoste incolumes evaserunt.

QUOMODO SI RUGIAT LEO.] Hic transit ad Ezechiam, et duas tribus, quæ pressæ a Sennacherib non ad Ægyptios, sed ad Deum confugerunt : ideoque Deus, quasi leo fortissimus pugnans pro sua præda et esca, eas tutatus est.

Notat Procopius, leonem cum prædatur, primo rugitu suo percellere tam pecora quam custodes; deinde illos invadere et discerpere: sic Deum primo rugire, id est, minari per Prophetas ; deinde homines obstinatos in suis peccatis contundere, lacerare et disperdere.

5. SICUT AVES VOLANTES.] Deum protectorem Ezechiæ comparavit primo, leoni, ob fortitudinem, quia potest suos tutari. Secundo, hic comparat avi incubanti pullis, quæ vult omnibus modis eos ab accipitre et aucupe protegere, imo vitam suam pro pullis periculo objicit. In leone ergo notatur robur, in avibus pietas, clementia et sedulitas: hæc ut velit, illud ut possit conservare eos, qui se Dei fidei et opi commiserunt.

Nota : Cap. 10. v. 14. Sennacherib minabatur Judæis et Gentibus, se eos quasi nidos cum pullis perditurum: hic alludens et quasi respondens ei Dominus, promittit se Judæos defensurum, sicut avis rostro et alis nidum et pullos defendit, dum eos in nido nutrit et sensim volatui assuefacit. Sic Christus Matth. 23. comparat se gallinæ pullos suos sub alis congreganti. Ita S. Hieron.

Hinc symbolice, Plato in Phædro, ait Castrius, viros sublimes et divinos asserit fieri volucres, et pennas progenerare, quibus quasi aves et aquilæ ad cœlum avolent.

6. CONVERTIMINI SICUT IN PROFUNDUM RECESSERATIS.] Hebraice efficacius, *sicut profundastis iniquitatem*, q. d. Sicut profundo a me declinastis, et descendistis ad idola et scelera vestra: ita nunc serio ex profundo imoque corde ad me redite. Alloquitur decem tribus, ut exemplo duarum ad Deum redeant; item nonnullos Judæorum ex duabus tribubus, qui sub Achaz cum eo ad idola et scelera declinarant.

7. IN DIE ENIM ILLA ABJICIET VIR IDOLA.] Hæc pendent et explenda sunt v. seq. q. d. Convertimini ad Deum, o decem tribus: sic enim ejus opem experiemini, perinde ac mox experientur duæ tribus, cum abjectis omnibus idolis, quæ nonnulli eorum tempore Achaz fecerunt, unanimes toto corde me colent, meque invocabunt: tunc enim liberabo eos, ac cædam Assur, id est, Sennacherib eos oppugnantem.

8. ET CADET ASSUR IN GLADIO NON VIRI.] Hinc patet hic agi non de Chaldæis, sed de Sennacherib: hic enim fuit Assur, qui cecidit *in gladio non viri*, sed Angeli, qui una nocte ex ejus copiis cecidit 185. millia. Ita S. Hieron. Vide hic, quod mundus non sit aliud quam perpetua ruina omnis generis et conditionis hominum.

ET JUVENES EJUS VECTIGALES ERUNT.] q. d. Assyrii, qui solebant aliis imporare vectigal, jam idem præstare cogentur tum Chaldæis, tum Persis et Medis, etc. Hebr. est: *et juvenes ejus in liquefactionem erunt;* id est, animis cadent et quasi liquescent. Ita Vatablus; Pagnin. *dissoluti erunt*, Septuag. *vincentur*, juvenes scilicet, antea fervidi, bellicosi et feroces. Noster optime vertit, *vectigales erunt*: Hebræi enim vectigal vocant מס *mas*, id est liquefactionem, a radice מסס *masas*, id est liquavit, eo quod vectigalia opes cujusque liquefaciant, et sensim arrodant et consumant.

9. ET FORTITUDO EJUS A TERRORE TRANSIBIT.] q. d. Animus et robur Sennacherib ac Assyriorum transibit, evanescet et cadet a terrore Domini castra cædentis: omnes enim pavore concussi vel occidentur, vel quasi exanimati fugient.

ET PAVEBUNT FUGIENTES.] Pro *fugientes*, hebr. est, מנס *minnes*, id est, a vexillo, inquit Vatablus, id est, a copiis Angelorum Assyrios invadentium: et forte Angeli habebant vexilla, quasi milites et acies Domini. Chaldæus vertit, *propter miraculum*, scilicet tantæ stragis: Noster legit מנס *minnos*, hoc est, a fugiendo, id est, in fuga, fugientes.

CUJUS IGNIS EST IN SION, ET CAMINUS EJUS IN JERUSALEM.] Mirum est Septuag. vertere: *Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem.* Nam et Symmachus vertit, ut Noster interpres : *Habet ignem in*

Sion, et clibanum in Jerusalem; et Aquila ac Theodotion: *Lumen ei in Sion, et clibanus in Jerusalem*. Sensus est, quasi dicat: Deus pro Judæis ita vastabit et concremabit Assyrios; quia in altari igne perpetuo sacrificiis ab eis colitur in Sion. Secundo, quia in templo habitat quasi civis, imo Dominus Jerusalem. Unde Septuag. vertunt: *Beatus* (Deus) *qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem*. Quocirca ipse urbem hanc suam, imo regiam tutabitur, atque quasi ignis egrediens de templo et altari suo, insiliet in Assyrios hostes suos, eosque instar stipulæ et lignorum quasi vorax flamma consumet, inquit S. Hier. vide dicta cap. 10. 17. Tertio, symbolice, Sanchez, q. d. Ideo Deus habebit ignem et fulmina, quæ ejaculetur in hostes populi sui; quia apud nos ignis in Dei cultum semper ardet: nos ergo exhibemus quasi arma Deo, quibus pro nobis contra hostes utatur, dum eum per victimas et preces nobis conciliamus, ac nostris hostibus infensum reddimus, iramque ejus accendimus: sicut ex adverso nostris peccatis Dei furorem contra nos armamus, eum concitando, et thesaurizando nobis iram, ut ait Paulus Rom. 2. 5.

Notent hoc Principes, Magistratus et cives, discantque ecclesias et monasteria non respuere, iisque non præponere domos civium, quasi hi urbem adaugeant: qui enim templa et altaria habent in suis vicis et plateis, Deum in eis habitantem vicinum et domesticum, imo præsidem et tutorem habent, qui quasi ignis eos defendet, *cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem*. Scimus quomodo Ægyptus in temporalibus æque ac spiritualibus floruerit, cum in ea habitarunt Antonii, Macarii, Pambones, etc. imo Oxyrinchum et aliæ urbes pene a monachis habitarentur, ut tanta essent monasteria, quantæ domus; tot, imo plures, monachi, quam cives. Viderunt idipsum etiam Gentiles, qui proinde in omnibus suis urbibus et cœtibus habuerunt templa, ut deos accolas, imo incolas et præsides haberent. Audi Plutarch. lib. adversus Colotam sub finem: *Si terras obeas, invenire possis urbes muris, litteris, regibus, domibus, opibus, numismate carentes, gymnasiorum et theatrorum nescias: urbem templis diisque carentem, quæ precibus, jurejurando, oraculo non utatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris avertere nitatur, nemo umquam vidit. Sed facilius urbem sine solo condi posse puto, quam opinione de diis penitus sublata civitatem coire aut constare. Cæterum id, quod omnem continet societatem* (scilicet numinis religio, timor et cultus) *omnium legum fundamentum est*. Dixit Aristoteles Rhetor. ad Alexand. *Deos proniores esse in eos, qui maxime illos colunt*. Ausus gloriari Cicero orat. de Arusp. resp. Romanos, *non calliditate, nut robore, sed pietate ac religione omnes nationes superavisse*.

Prudenter ergo Mæcenas monuit Augustum apud Dionem Cassium lib. 52. *Divinum illud numen omni modo, omni tempore, ipse cole juxta leges patrias; et alios ut colant, effice*. Nam, ut ait Diogenes apud Stobæum; *decet quod optimum est, ab optimo coli; et quod imperat, ab imperante*. Et Justin. lib. 8. *Jure ille a diis proximus habetur, per quem deorum majestas vindicatur*. Cur Deus per ignem repræsentetur, et in igne apparuerit, dixi Exodi 24. 17. et Deut. 4. 15. et Hebr. 12. vers. 29.

Mystice, hic *ignis* est charitas, quæ in Ecclesia maxima colitur Deus. In hac enim, ejusque auctore Spiritu Sancto residet et requiescit Deus in mystica Jerusalem et templo, hoc est in Ecclesia ejusque Sanctis. Unde S. Greg. hom. 21. in Ezech. *Ex amore*, ait, *Domini in Sion ignis, in Jerusalem caminus: quia hic amoris ejus flammis aliquatenus ardemus, ubi de illo aliquid contemplamur: sed ibi plene ardebimus, ubi de illo plene videbimus quem amamus*. Per Sion enim accipit Ecclesiam militantem, per Jerusalem triumphantem: atque plus est esse caminum (in eo enim est vastior flamma) quam ignem. S. Hieronymus per *ignem* accipit illustrationem et judicium Dei, quo justos illuminat, peccatores excæcat et consumit, de quo Daniel. 7. 9.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

In typo Ezechiæ optimi regis describit regnum Christi (ad hunc enim de more avolat) ejusque Rempubl. puta Ecclesiam, optime constitutam. Ita S. Thom. Hugo, Lyranus, Vatablus et Sanchez: Licet S. Hieron. Procop. Cyrill. et Adamus hæc ad litteram accipiant tantum de Christo, eo quod quædam, quæ hic dicuntur, nimis augusta sint, quam ut conveniant Ezechiæ: sed Propheta miscet typum cum antitypo, puta regnum Ezechiæ cum regno Christi; unde quædam habet quæ uni, quædam quæ alteri magis conveniunt, juxta can. 4. et 5. Secundo, v. 9. prophetat et describit cladem Hierosolymæ per Romanos, ac Judæorum desolationem tum temporalem, tum spiritualem: quos tamen v. 15. consolatur, quod eis et magis Gentibus mittet Spiritum Sanctum, qui eis afferet justitiam et pacem, et requietem opulentam.

1 Ecce in justitia regnabit rex, et principes in judicio præerunt. 2. Et erit vir sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate, sicut rivi aquarum in siti, et umbra petræ prominentis in terra deserta. 3. Non caligabunt oculi videntium, et aures audientium diligenter auscultabunt. 4. Et cor stultorum intelliget scientiam, et lingua balborum velociter loquetur et plane. 5. Non vocabitur ultra is, qui insipiens est, princeps: neque fraudulentus appellabitur major: 6. stultus enim fatua loquetur, et cor ejus faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, et loquatur ad Dominum fraudulenter, et vacuam faciat animam esurientis, et potum sitienti auferat. 7. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos mites in sermone mendacii, cum loqueretur pauper judicium. 8. Princeps vero ea, quæ digna sunt principe, cogitabit, et ipse super duces stabit 9. Mulieres opulentæ surgite, et audite vocem meam: filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum 10. Post dies enim et annum, vos conturbabimini confidentes: consummata est enim vindemia, collectio ultra non veniet. 11. Obstupescite opulentæ, conturbamini confidentes: exuite vos, et confundimini, accingite lumbos vestros. 12. Super ubera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. 13. Super humum populi mei spinæ et vepres ascendent: quanto magis super omnes domos gaudii civitatis exultantis? 14. Domus enim dimissa est, multitudo urbis relicta est, tenebræ et palpatio factæ sunt super speluncas usque in æternum. Gaudium onagrorum pasqua gregum, 15. donec effundatur super nos spiritus de excelso: et erit desertum in charmel, et charmel in saltum reputabitur. 16. Et habitabit in solitudine judicium, et justitia in charmel sedebit. 17. Et erit opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum. 18. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta. 19. Grando autem in descensione saltus, et humilitate humiliabitur civitas. 20. Beati, qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis et asini.

1. Ecce in justitia regnabit rex,] scilicet Ezechias, et ejus antitypus Christus, cujus principes sunt Apostoli, cum ante Ezechiam regnarit impius avus Achaz, qui urbem et templum idolis polluit. Hæc reipsa facta sunt post cæsum Sennacherib, et post curationem Ezechiæ: tum enim tam rex quam populus in plena pace mire coluit pietatem et justitiam. Pulchre Septuag. ἄρχοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσι, *principes cum judicio principabuntur*, hoc est, imperabunt. Nota: Judicium necessarium est principi; ejus defectu sæpe sub bonis principibus pessime habuit populus: sicut legimus de Nerva, sub quo omnia licebant, ut deterior sub ipso quam sub Nerone multorum conditio foret: quia dissoluta unius segnities multis improbis licentiæ causa erat.

2. Et erit vir sicut, etc.] q. d. Quisque fidelium ita tutus erit sub Ezechia, et magis sub Christo, sicut sub tecto quis absconditur, et tutus est a vento;

et sicut navigantes in portu se celant, et tutantur a tempestate: imo Ezechias et Christus erunt eis quasi rivus aquarum in siti, et quasi umbra in deserto cum ardet sol et æstus. Disce hic, principem populo esse debere, primo, quasi tectum, quod eum a vento et turbine adversitatum defendat; secundo, sicut portum, qui naves a tempestate excipit et secludit; tertio, sicut rivum sitienti, debet enim princeps fami et penuriæ publicæ providere; quarto, sicut umbram petræ in æstu, sub qua latet viator in deserto, immunis a solis radiis et ardore. Tyranni enim et nobiles sæpe populum affligunt, non minus quam turbo hominem, tempestas naves, sitis æstuantem, æstus viatorem: qui ergo rex esse cupit, non tyrannus, ab iis populum tutari debet. Vide dicta cap. 4. 6. Idem docuerunt Gentiles. Arist. l. 8. Politic. cap. 10. ita tyrannum a rege secernit: *Tyrannus, ait, suum ipsius commodum spectat et quærit, at rex subditorum.* Seneca de Clement. *Scias* (o princeps) *civium non servitutem tibi traditam, sed tutelam; nec remp. tuam esse, sed te reip.* Cicero l. 5. de Republ. *Moderatori*, ait, *reip. beata civium vita proposita est, ut ea opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit.* Audi Claudian. ad Honorium:

Tu civem patremque geras; tu consule cunctis,
Non tibi: nec tua te moveant, sed publica damna.

Hinc infert Seneca Cons. ad Polyb. principem debere esse pervigilem: *Omnium*, inquit, *somnos illius vigilantia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. Ideo remissum aliquando animum habebit, solutum numquam*; additque hoc esse regis, hoc reip. fulcimentum: *Illius*, ait, *principis magnitudo stabilis fundataque est, quam omnes tam supra se esse quam pro se sciunt.* Hinc rursum Cyrus apud Xenophontem l. 8. Pædiæ censebat, *non convenire cuiquam imperium, nisi melior esset iis quibus imperaret.*

3. NON CALIGABUNT OCULI VIDENTIUM.] *Videntes* vocat Prophetas, q. d. Sub Ezechia, et magis sub Christo, mutatis in melius moribus populi, Prophetæ clariores habebunt a Deo visiones et revelationes, ac populus ad eos audiendum magis erit capax et docilis. Opponit hoc dictis c. 29. 10. ubi dixit Deum ob peccata Judæorum clausisse eis oculos, et operuisse Prophetas; et dictis c. 30. 9. ubi dixit eos nolle audire legem Dei. Ita factum videbimus in Isaia c. 40. et deinceps, ubi tam aperte de Christo aliaque vaticinatur, ut historiam te legere putes, non prophetiam.

4. ET COR STULTORUM INTELLIGET SCIENTIAM.] Stulti fuerunt Judæi sub Ezechia credentes pseudoprophetis; sed iis exclusis ab Ezechia, et veris introductis, ab eis intellexerunt scientiam veram de Deo rebusque agendis: tumque Deus balborum, id est, Isaiæ et Prophetarum, qui antea quasi erant balbi, id est, timide, hæsitanter, obscure et imperfecte prædicabant, linguam expediet, ut plane, expedite et velociter oracula Dei proponant populo. Sub Christo vero stulti fuerunt Gentiles, qui stulta idolis et vitiis suis serviebant: hi acceperunt scientiam Dei et salutis ab Apostolis, tumque lingua balborum plane locuta est, cum Apostoli antea rudes et inepti, recepto Spiritu Sancto, acceperunt linguas igneas, quibus facundi et fervidi facti sunt ad prædicandum toto orbe Evangelium. Ita S. Hieron. Cyrill. et Procopius.

5. NON VOCABITUR ULTRA IS, QUI INSIPIENS EST, PRINCEPS.] Non loquitur de Sennacherib superbo, ut vult S. Thom. sed potius, ut Hugo, de Manasse, Achaz, aliisque impiis regibus, qui fraudulenti fraudulentos constituerunt principes et magistratus populi, quibus jam successerat pius et sapiens rex Ezechias, qui impiis et insipientibus principibus et doctoribus explosis, sibi similes substituit. Rursum, antitypa loquitur de tempore Christi, q. d. Sub Christo cæci, avari et fraudulenti Pharisæi et Scribæ non amplius habebuntur principes et doctores: sunt enim stulti, et docent fatuas traditiones, ut sequitur, sed principes et doctores erunt Apostoli, virique Apostolici. Ita S. Hier. Cyrill. et Leo Castrius.

Nota hic, in rege et rectore maxime requiri sapientiam et prudentiam. Hæc enim uti est *oculus animæ*, teste Aristot. ita est et regni. Dixit Cicero lib. 5. de Finib. *artem vivendi esse prudentiam, ut medicinam valetudinis.* Melius dixit alter, *artem regendi esse prudentiam*; nam, ut ait Menander, *Famulatur omne, quidquid est prudentiæ*: Et Sophocl. Antig. *Longe prudentia felicitatis primas tenet.* At contra imprudentia infelix, quam *pleraque et se præcipitat*, ait Sallust. ad Cæsar. Ratio est, quia *Nullum animal morosius est, nullum majori arte tractandum*, quam homo, ait Seneca lib. 1. de Clement. *Prudentia ergo imperantis propria et unica est virtus*, ait Arist. 3. Polit. nam plura consiliis quam armis geruntur: *Mens una sapiens, plurium vincit manus*, inquit Euripid. et: *Multa quæ natura impedita sunt, consilio expediuntur*, ait Livius l. 40. Porro sapientiæ principum pars est non parva, sapientes habere et aequi consiliarios. Esto enim ait princeps sapientissimus: *Si de sua sententia omnia gerat, superbum hunc judicabo magis quam sapientem*, inquit Livius l. 44. Ita Alexander habuit Callisthenem, Scipio Panætium et Polybium, Augustus Arium et Athenodorum, David Nathan, Jesus Joiada, Cyrus Danielem, Artaxerxes Esdram et Nehemiam; tum ut ornamenta, tum ut adjumenta regni. Hoc Ulysses sapiens voluit apud Hom. Odys. v. cum Minervam, id est prudentiam, sic affatur:

Atqui ego, si mihi sic assistas, cæsia diva,
Vel tercentum contra homines concurrere pugna
Ausim, te fretus comite, o Dea, et adjutrice.

6. STULTUS ENIM FATUA LOQUETUR.] S. Thomas per *stultum* intelligit Sennacherib, cujus sermo ad Judæos stultus fuit, blasphemus et fraudulentus, annonam et alia multa pollicendo Judæis, ut eos ad deditionem flecteret, quam non erat præstiturus, sed populum esurientem et sitientem relicturus.

Secundo, alii ad Achaz hæc referunt, qui stulte populum ad idola deduxit, itaque famis, penuriæ et aliorum malorum ei erat auctor. Unde Chald. vertit: *Impii impietatem loquentur.*

Verum, ut dixi, hæc spectant tempora Ezechiæ et Christi, q. d. Insipientes et fraudulenti non erunt principes et doctores tempore Ezechiæ et Christi, uti fuerunt tempore Achaz, Manassis et aliorum impiorum regum: quia tunc patebit per veros Prophetas et Apostolos ipsos fatua loqui, facere iniquitatem, esse hypocritas, *loqui ad Dominum*, id est, de Domino (sic enim Hebræum *lamed*, id est *ad*, sæpe sumitur pro

מן *min*, id est *de*, ut patet Heb. 1. 7. et cap. 4. 13.) *fraudulenter*; quia scilicet labiis eum honorant, cor autem eorum longe est ab eo: tumque patebit eos sua vana doctrina non satiasse animas esurientes et sitientes veritatem. Id clarum est de Pharisæis tempore Christi, idque tum in rebus temporalibus; cum enim patri indigenti jubebant filios dicere *corban*, quid aliud nisi patrem esurire et sitire cogebant? tum in spiritualibus: verum enim et spiritualem Dei cultum ad inanes lotiones et ineptas cæremonias traducebant. Idem clarum est in oraculis Gentilium, quæ tunc obmutuerunt; et in doctrina Philosophorum: hi enim omnes quasi stulti victi et prostrati sunt a sapientia Christi et Apostolorum, ut docet Apost. 1. Cor. 1. et 2. quare tunc Apostoli esurientium et sitientium Deum animas solito pietatis cibo et potu refecerunt; ideoque ad eos, prioribus relictis, fideles confugerunt.

Nota: Res dicitur fieri vel facta, cum fieri vel facta declaratur, juxta can. 29. Unde Vatabl. vertit: *Sordidus*, id est, avarus, non *dicetur amplius liberalis, neque parcus magnificus: quia sordidus sordida loquetur, etc.* q. d. Tempore Christi veritati locus erit, non simulationi: tunc enim omne vitium æque ac virtus declarabitur ac patescet, atque virtuti sua erit laus, vitio sua infamia; cum antea pseudoprophetæ bonum dicerent malum, et malum bonum, ut fusius dixi Isaiæ 10. 5. Videant ergo Christiani, Monachi, Prælati, qui vocantur Fideles, Sancti, Benefici, Religiosi, Venerabiles, Reverendissimi, etc. ut tales se operibus præstent, quales vocitantur; ne inane et fucatum gerant nomen et titulum. Porro τὸ *stultus fatua loquetur*, parœmia est, quam etiam usurpat Euripides in Bacchis, ὁ μωρὸς μωρὰ λέγει, *stultus stulta loquitur*; et Seneca ad Lucilium: *Talis hominibus fuit oratio, qualis vita*; et Democritus: *Oratio*, inquit, *est* εἴδωλον τοῦ βίου, *simulacrum vitæ*. Sicut ænea vasa tinnitu, sic homines sermone dignoscuntur; est enim sermo speculum animæ et mentis.

7. FRAUDULENTI VASA, id est instrumenta, PESSIMA SUNT.] Nam, ut sequitur, ipse cogitat et concinnat, quomodo perdat mites et pauperes qui justam habent caussam, per mendacium et calumniam, q. d. Tales ergo judices et magistratus, qui sub Achaz irrepserunt, amovebit Ezechias, et pro fraudulentis fideles et sinceros constituet. Sic tempore Christi vasa, id est instrumenta, fraudulentorum Pharisæorum fuerunt pessima: cogitarunt enim suis astutiis et calumniis per amicos et pecunias perdere Christum et Christianos, cum mites et pauperes Apostoli loquerentur judicium, id est, justissima et æquissima.

Hebr. est paronomasia כלי כליו רעים *kelai kelaf raim: kelai*, id est avari, inquit Vatablus, qui nihil dant, sed multa rapiunt, et in arca concludunt (radix enim כלא *cala* significat claudere, concludere) quales solent esse fraudulenti: qui enim volunt omni modo ditescere, hi per fas et nefas omnia corradunt: recte ergo Noster vertit, *fraudulenti*. Ita Arias.

8. PRINCEPS VERO EA, QUÆ DIGNA SUNT PRINCIPE, COGITABIT.] q. d. Ezechias dabit ideam optimi principis, ideoque vigil excubabit ut remp. sapienter administret, ut duces et magistratus recta dirigat, atque quæcumque bono principe digna sunt, cogitet et exsequatur, quasi animata Dei in terris imago, Deum subditis repræsentans, et terrestris quidam Deus.

Rursum Christus quasi alter Ezechias, principum Princeps sapienter per se et Apostolos, quasi duces suos, Ecclesiam reget, iisque præerit se digna Principe geret.

Symmachus vertit: *Princeps* ἀρχοντικά, id est *principatus, constituet, et hic super principatus stabit*, q. d. Christus rex constituet principatus, id est, apostolatus et episcopatus in Ecclesia, facietque Apostolos, eorumque successores suos duces, et ipse quasi hierarcha et rex eis præerit. Ita S. Hieron. Procop. Castrius.

Hebraice est נדיב נדיבות *nadib nediboth*, id est, ut Vatablus vertit, *liberalis* (principes) *liberalia consultat, perque liberalia facta clarus surgit*, q. d. Princeps Christus juxta nomen principis, liberaliter suas gratias erogabit, eoque inclarescet. Princeps enim hebr. dicitur *nadib*, id est, liberalis, græce εὐεργέτης, id est beneficus, Luc. 22. 25. Principe enim digna, ejusque propria virtus est liberalitas et beneficentia: hæc enim index est animi lati, magni et regii. Quocirca Philo ad Cajum Imper. *Plus*, ait, *tibi diligendi sunt, Imperator, qui suppliciter petentes beneficia abs te sibi præstari cupiunt, quam qui tibi munera offerre student. His enim debes remunerationem, illi vero debitorem tibi efficiunt Deum, qui in propriis numerat quæ in ipsos contuleris, qui remuneraturus est optimis donis humanitatis tuæ et benignitatis institutum.* Alexander Severus Imp. adeo beneficus in omnes exstitit, ut etiam de se nihil meritos ad petendum invitaret, diceretque: *Quid est quod nihil petis? An me tibi vis fieri debitorem? pete ne privatus de me queraris*: agnoscebat principes viros maxime decere beneficentiam. Ita Lamprid. in ejus Vita. Idem roganti quisnam videretur sibi rex optimus? respondit: *Qui amicos muneribus retinet, et inimicos sibi beneficiis conciliat.* Ita refert Maxim. serm. 9. de Magistrat.

Alphonsus Aragonum rex audiens quosdam acceptis a se beneficiis ingratos esse, ait: *Esto; nequaquam tamen efficturi sunt, quominus ipse et humanus sim et beneficus.* Ita Panorm. Idem: *Oblatrantibus*, inquit, *canibus et rebellibus offula est abjicienda*, q. d. Malevoli beneficiis vincendi et devinciendi sunt.

Ludovicus XI. Galliarum rex liberalis erat in viros, præsertim sanctos; causam rogatus, dixit: *Quia horum precibus vitæ diuturnitatem conciliori mihi posse confido.*

Huc spectat aurea Pacati vox in Paneg. Theodosii: *Ego*, inquit, *nullam majorem crediderim esse principum felicitatem, quam fecisse felicem, et intercessisse inopiæ, et fortunam vicisse, et dedisse homini novum fatum.* Causam subdit: *Nam cum intra ipsum volvantur omnia, et ut ille qui cuncta ambit Oceanus, quas suggerit aquas terris, recipit e terris: ita quidquid in cives manat a principe, redundat in principem; ac rei et famæ bene consulit munificus Imperator. Lucratur enim gloriam, cum det pecuniam reversuram.*

9. MULIERES OPULENTÆ SURGITE.] Est hic nova prophetia, et alio tempore dicta (non enim in scriptis Prophetarum digerendis servatus fuit ordo temporis) eaque tristis, vel de excidio decem tribuum per Salmanasar, ut vult Sanchez; vel potius, ut S. Hieron. de excidio duarum tribuum per Titum et Romanos: nam hæc spectare tempora Christi patebit v. 16. et seq.

Porro per *mulieres* S. Thomas intelligit Judæos imbelles, et molles ac mulierosos; Chaldæus intelligit urbes Judaicas. Simplicissime per *mulieres* accipias fœminas opulentas, in suisque opibus confidentes et superbas: illis enim hic æque ac cap. 3. intentat exitium, easque vocat ad lamenta.

10. Post dies enim et annum, vos conturbabimini,] id est, post modicum tempus a me definitum, sed quod vobis definite explicare nolo, ideoque dico: *Post dies et annum, conturbabimini,* et exscindemini per Romanos. Ita Hugo et Adamus.

Alii, *post dies et annum*, id est, post longum tempus, quo scilicet dies addentur diebus, et annis anni. Ita Vatablus.

Aliter Sanchez: *Post dies et annum*, inquit, id est, post dies unius anni (ut sit hendyadis) post unum annum everteretur Samaria, scilicet anno sexto Ezechiæ: hæc ergo dicta sunt ab Isaia anno quinto Ezechiæ. Unde Hebr. est *post dies ad annum*, id est, qui satis sunt ad annum complendum. Ita ipse.

Consummata est enim vindemia, collectio ultra non veniet.] *Collectio* est racematio, quæ fit post vindemiam, qua paucæ uvæ latentes et reliquæ colliguntur. Jam *vindemia* in Script. sæpe significat excidium, racematio scrutinium et stragem paucorum qui excidium effugerunt. Sensus ergo est, ut ait S. Hieron. *Post ultimam vastitatem, quæ sub Vespasiano et Tito Adrianoque accidet, non erit alia, sed semel evertetur urbs vestra, ut non sit exspectanda alia captivitas: omnes auferentur, nec remanebunt botri in vinea populi, qui deinde colligendi sint.* Vindemiam enim tum hominum, tum uvarum, et frugum intelligit.

11. Accingite lumbos vestros,] quæ prius otiosæ, quasi domicellæ cultu ornato et splendido domi servis et ancillis imperantes sedebatis, nunc captivæ cultum hunc deponite, vilique veste quasi ancillæ lumbos, ad servile ministerium Romanis dominis præstandum succingite.

12. Super ubera, scilicet fame arentia, et super filios uberum vestrorum, præsertim parvulos ab iis adhuc pendentes plangite,] quia hi omnes vobiscum præda erunt Romanis; hoc est, quod prædixit Christus: *Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus,* Matth. 24. 19.

Super regione desiderabili,] super Judæa patria vestra, amœna et fertili instar vineæ, quam Romani vastabunt, sibique subjicient, vobis expulsis et occisis.

13. Super humum populi mei spinæ, etc.] q. d. Judæa punietur et vastabitur a Romanis, ut inculta spinis et vepribus repleatur; quanto magis Jerusalem ita luxurians, ut videantur omnes ejus domus gaudio esse plenæ?

14. Domus enim dimissa est,] id est, Jerusalem, quæ olim fuit quasi domus mea, mihique sacra, dimittam, faciamque ut multitudo urbis, id est, urbs tantæ multitudinis (est hypallage) in qua tanta erat frequentia populi, sit relicta et deserta: hoc est quod ait Christus huc alludens: *Domus vestra deserta est.*

Tenebræ et palpatio factæ sunt super speluncas usque in æternum.] Primo, Sanchez per *tenebras* et *palpationem* accipit arbores densas et sylvas: hæ enim tenebras etiam palpabiles, et horrorem transeunti afferunt.

Porro hæ arbores succreverunt in speluncis, id est, in ruinis urbis vastatæ et desertæ: dum enim magnæ moles ruunt, ex vario murorum concursu aliqua intus relinquuntur spatia vacua, sive cavitates instar fornicum et speluncarum.

Secundo, simplicius Adamus, q. d. Tam densa erunt rudera et ruinæ tum templi, tum domorum, ut redigantur in antra et speluncas ita profundas et cæcas, ut in iis videantur esse tenebræ palpabiles, idque in perpetuum. Unde patet hæc ad ultimum Judæorum excidium per Titum pertinere. Hinc fit, ut locus tam desertus sit *gaudium onagrorum,* ut scilicet onagri feri et sylvestres, et greges ibi habitent et pascantur.

Tertio, Vatablus, Pagninus et Hebræi vertunt: *Turres et propugnacula in speluncas redigentur perpetuas.* Hebraice enim pro *tenebræ* est עפל *ophel*; pro *palpatio* est בחן *bachon*, id est probatio. Hebræi autem tradunt has duas fuisse turres Hierosolymæ: unam dictam *Ophel*, id est tenebræ; eo quod oculi aspicientium ejus cacumen tam altum caligarent: alteram dictam *Bachan*; quod in ejus apice intuendo probaretur, quam firma esset oculi cujusque acies, q. d. Hæ duæ turres tam celsæ in profundissimas speluncas corruerunt. Hujus rei fides sit penes illos; nam turris Ophel meminit Josephus, Adrichom. et alii chorographi et historici; turris vero Bachan, nemo.

15. Donec effundatur super nos spiritus de excelso.] Qui hæc referunt ad captivitatem Babylonicam sic exponunt: In Babylone erimus in carcere quasi mortui, donec spiritum vitæ, id est libertatis, nobis restituat Deus, nosque quasi resuscitet, et in patriam reducat, q. d. Donec ab exilio, quasi e sepulcro redivivi prodeamus, et redeamus in Judæam.

Verum referendo hæc ad excidium per Titum, uti retuli cum S. Hieron. hic est sensus: duratura est hæc vastitas, eritque Judæa deserta tum corporaliter, ut patet, tum spiritualiter; quia scilicet Deus relinquet Synagogam, animasque Judæorum expertes fidei, gratiæ et salutis, donec Spiritum Sanctum in eos (esto paucos) mittat, qui ad Christum et salutem eos convertat: tunc enim restituetur Jerusalem, non terrena, sed vera et spiritualis, scilicet Ecclesia Dei. Ita S. Cyrillus, Procopius, Theodoretus. Sic Christus ascendens in cœlum jussit Apostolos manere seorsim et secreto in Sion, donec induerentur virtute ex alto, reciperentque Spiritum Sanctum in Pentecoste.

Et erit desertum in charmel,] q. d. Gentiles hactenus deserti in sortem et opes Israelis et populi Dei intrabunt: e contrario Judæi in desolationem et cæcitatem Gentilium succedent (vide dicta c. 29. 25.) exceptis paucis, super quos effundetur Spiritus de excelso, ut Christo credant, uti præcessit.

Aliter Sanchez ex S. Thoma: Judæa, inquit, quæ tempore captivitatis Judæorum fuit inculta, quasi saltus, post eorum reditum coletur, eritque fertilis instar Carmeli; ipse vero Carmelus amœnus et fœcundus antea, post reditum tam erit amœnus et frugifer, ut, si prioris temporis speciem spectes, vidisse te putes desertum vel sylvam horridam. Aut potius, q. d. In Babylone Judæi divites et potentes, qui erant quasi charmel, quique alios tenuiores opprimebant, ita atteretur, ut fiant quasi desertum, id est,

ut animo æque ac paupertate et sorte æquentur pauperibus, q. d. Eadem pene erit sors divitum et pauperum: unde erit inter eos justitia, indeque pax, silentium, securitas et opes: hi enim sunt fructus afflictionis et paupertatis. Ita Sanchez. Verum prior sensus augustior et germanior nobis sequendus est.

16. Et habitabit in solitudine.] q. d. In Gentilitate, quæ antea fuerat deserta et sterilis, habitabit judicium, id est, justitia, cum solitudo hæc facta fuerit charmel, id est, frugifera et fertilis per fidem Christi.

Et erit opus justitiæ pax.] Voces *opus* et *cultus* ponuntur metonymice pro mercede et præmio operis, sive pii cultus justitiæ. Unde Chald. vertit, *colentes justitiam quiescent*, q. d. Merces, fructus et præmium justitiæ et sanctitatis Gentilium fidelium erit, ut justificati in Christo consequantur primo, pacem conscientiæ, et amicitiam ac unionem cum Deo, item pacem et concordiam inter se invicem: secundo silentium, id est quietem, ut vertunt Chald. et Septuag. ac tranquillitatem summam in bocce suo vero justitiæ Deique cultu, adoratione et amicitia; tertio, securam fiduciam de sua gratia in præsenti, de sua gloria ac beatitudine futura: fiduciam, inquam, certam non certitudine fidei, ut volunt Lutherani; sed certitudine morali et conjecturali, qualis non excludit omnem metum et formidinem. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodor. *Erit* ergo *opus justitiæ pax*, etc. q. d. Tempore Evangelii et Christi coletur passim a Gentibus justitia, justa et sancta vita, indeque in Ecclesia et fidelibus orietur primo, pax triplex, scilicet, pax cum Deo, pax cum conscientia, pax cum proximis; secundo, silentium et tranquillitas; tertio, securitas futuræ gloriæ; quarto, erit in ea pulchritudo magna pacis, et charismatum spiritualium; quinto, erunt ibi tabernacula fiduciæ, id est, in quibus fideles sine metu fidenter habitent, quibus tuto se suamque felicitatem credere possint; sexto, erit ibi requies opulenta. Hæ ergo sunt dotes et epitheta tum Ecclesiæ militantis, tum animæ fidelis et sanctæ: utraque enim hæc omnia in se obtinet et possidet. Septuag. vertunt, *obtinebit justitia* ἀνάπαυσιν, id est, *requiem*.

Secundo, Hector Pintus per *justitiam*, civilem intelligit, ex qua oriri solet pax; *silentium*, exponit taciturnitatem a querelis et litibus: quia ubi est magna justitia, ibi nullus est clamor oppressorum a judicibus, aut aliis potentibus.

Tertio, S. Hieron. *silentium* exponit *fidei brevitatem*, quæ multiloquio multisque cæremoniis Judæorum opponitur; Syrus vertit: *Et erit opus justitiæ pax et cultus justitiæ silentium*, sive *quies, confidentia, securitas, tranquillitas*; Arabicus Antiochenus: *Et erit opus* (actio) *ejus in justitia et salute, et opus veritatis* (justitiæ) *in quiete, probitate et spe*, vel confidentia, in *sæculum*; Arabicus Alexandr. *Et erit opus justitiæ cum veritate et pace, et actus justitiæ silentium* (quies) *et spes* (fiducia) in *sæculum sæculorum*.

Moraliter S. Bernardus epist. 89. refert hæc ad virtutem silentii: *Ad hunc*, inquit, *justitiæ cultum, ad hanc omnium virtutum matrem et custodem te, et quicumque tui similes proficere cupiunt in virtutibus, invito et provoco: et si non verbo doctrinæ, certe mei silentii exemplo*, ut *vel silendo doceam te silere, qui silendo compellis me docere quod nescio*. Et Glossa: Ex justitia justificante, inquit, orietur pax conscientiæ, ex pace requies et silentium, ut scilicet sileas, et in prosperis caveas a verbis jactatoriis, in adversis a murmuratoriis. Sic et Dionys. accipit silentium cordis et oris: *Hoc videmus*, inquit, in *claustralibus præcipue adimpleri, qui in observatione silentii cultum justitiæ statuunt, et fractionem silentii grandem justitiæ prævaricationem existimant*. Quin et S. Gregor. 3. p. Pastor. cap. 15. *Cultus*, ait, *justitiæ silentium; quia mens a justitia desolatur, quando ab immoderata locutione non parcitur*.

Ita S. Andronicus cum S. Athanasia uxore habitu virili et monastico induta, tum in longissima peregrinatione Hierosolymitana, tum in eadem cella duodecim annos, Athanasiæ rogatu, penitus silentium observavit, itaque oculos, os et aures continuit, ut illam nec de facie nosset, ut habetur in ejus Vita.

Hinc de Christi sponsa dicitur Cantic. 4. *Sicut vitta coccinea, labia tua; et eloquium tuum dulce*. Vitta coccinea est silentium cum charitate, inquit Richard. Victor, q. d. Gratia taciturnitatis excellis; inde manat eloquium tuum dulce: nam cor repletum spiritualibus deliciis per silentium foras eructat verbum bonum dulcedinis spiritualis, consolationis, instructionis, admonitionis, correptionis.

S. Ambros. in Psal. 38. ait, *silendi patientiam, et opportunitatem loquendi, et contemptum divitiarum maxima virtutum fundamenta esse*. Smaragdus in c. 6. reg. S. Benedict. *Taciturnitas*, ait, *est virtus humilitatis*, indicium *gravitatis, nutrix virtutum, custos animarum*. Vide dicta c. 30. 15.

Anagogice, S. Hieron. Cyrill. Procop. Theod. hæc referunt ad cœlestem requiem et gloriam in cœlo: ibi enim præmium justitiæ Sanctorum erit primo, plenissima pax undequaque; secundo, silentium et summa quies; tertio, securitas beatitudinis per omnem æternitatem; quarto, pulchritudo omnis pacis et gloriæ; quinto, tabernacula fiduciæ, in quibus fidenter habitantes Beati nullum timent hostem, nec quidquam adversi; sexto, erit ibi requies opulenta.

Audi S. Aug. libr. Med. c. 22. et 25. *O vita quam præparavit Deus his qui diligunt eum! vita vitalis, vita beata, vita secura, vita tranquilla, vita pulchra, vita munda, vita casta, vita sancta, vita ignara mortis, vita nescia tristitiæ, vita sine labe, sine corruptione, sine anxietate, sine perturbatione, sine mutatione; vita totius elegantiæ et dignitatis plenissima, ubi non est adversarius impugnans, nulla peccati illecebra, ubi est amor perfectus, et timor nullus, ubi dies æternus, et unus omnium spiritus, ubi Deus facie ad faciem cernitur, et hoc vitæ cibo mens sine defectu satiatur*.

Et post pauca subdit: *Ibi dulcis solemnitas omnium ab hac tristi peregrinatione ad tua gaudia redeuntium, ibi Prophetarum providus chorus, ibi duodenus Apostolorum numerus, ibi innumerabilium Martyrum victor exercitus, ibi sanctorum Confessorum sacer conventus, ibi veri et perfecti solitudinis cultores, ibi sanctæ mulieres quæ voluptates sæculi, et sexus infirmitatem vicerunt, ibi pueri et puellæ qui annos suos sanctis moribus transcenderunt. Dispar est gloria singulorum, sed communis est lætitia omnium, plena et perfecta ibi regnat cha-*

ritos: *Dei amore ardent, Deum jugiter amant et laudant; omne opus eorum laus Dei sine fine, sine defectione, sine labore. Felix ergo et vere in perpetuum felix, si post resolutionem hujus corpusculi audiam illa cantica cœlestis melodiæ.*

Et S. Bern. in Medit. c. 4. *Præmium*, inquit, *erit videre Deum, vivere cum Deo, vivere de Deo, esse cum Deo, esse de Deo, qui erit omnia in omnibus; habere Deum, qui est summum bonum. Et ubi est summum bonum, ibi est summa felicitas, summa jucunditas, summa libertas, perfecta charitas, æterna securitas, et secura æternitas: ibi est vero lætitia, plena scientia, omnis pulchritudo et omnis beatitudo: ibi est pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas, gaudio, lætitio, dulcedo, vita perennis, gloria, laus, requies, amor et concordia dulcis.*

19. Grando autem in descensione saltus.] *Grando*, id est, ira, plaga et procella Dei desæviet in Judæos, et in Jerusalem, ut saltus, id est, Synagoga eorum sylvescens, deseretur, descendat et humilietur. Vide cap. 26. Redit ad exeidium Judæorum, de quo egit a v. 1. ad v. 16.

Sanchez pergit hoc accipere de clade Babylonis: eam enim ait vocari saltum, ob hortos pensiles Nitocris. Septuag. vertunt: *At grando si descenderit, non veniet super vos*, quasi dicant: Fidelibus omnia erunt prospera; si quæ grando, id est tempestas, ingruat, ea cadet in infideles et impios.

20. Beati, qui seminatis super omnes aquas.] Sanchez ita explicat, q. d. O fortunati, qui illum diem reditus e Babylone cernent, quando Judæam ante sterilem, senticosam et incultam, assiduo imbre fœcundam reddet: iis licebit inbumentes cœlesti rore agros juga boum et asinorum agere, et illis eo labore ad satus accipiendos dispositis, semen committere. Alii, q. d. Ita luxuriabunt segetes, ut, ne præ copia sese invicem suffocent, in eas immittant boves et asinos, qui primam herbam luxurientem depascantur.

Verum in expositione nostra est apostrophe ad Apostolos, virosque Apostolicos, q. d. O vos beatos qui super omnes aquas, id est omnes populos, seminatis Evangelium, immittentes in eos boves et asinos, id est, prædicatores et operarios Evangelicæ et salutiferæ messis.

Immittere pedem bovis et asini nihil est aliud, quam terram colere jugo boum, vel jugo asinorum: non enim poterant simul arare in bove et asino, juxta legem Deut. 22. 10. sed seorsim.

Rursum aquas vocat terram aquis et pluvia madentem: in tali enim seminatur, non in puris aquis. Nota: Bos arationis, indeque messis et fertilitatis priscis erat symbolum, ut patet ex bobus qui per visionem Pharaoni apparuerunt, Gen. c. 41. 2. Quocirca boves juncti in nummo Vespasiani Imper. atque alii jugati in C. Marii nummo, significant eos agriculturam, et rem frumentariam ad civium alimoniam procurasse. Nam et apud conjectores, arantes boves imaginari, lætissimam prænuntiabat frugem, et opulentam rerum felicitatem. Quin et nomen bovi a nutriendo datum: βῶ enim est nutrio: labore enim suo in exercenda terra continuo nos pascit. Hinc Græci βουφορον, felicem agriculturam vocant, quibus φορος agricultura est, et bovis etiam epitheton. Romani porro tantum honoris bovi tribuerunt, ut Italiam ipsam olim ab Italis, nuncupatis bobus, appellatam prædicent. Quin et apud eos olim non minus capitale fuit occidere bovem, quam hominem. Memorabilis vero fuit priscorum Germanorum mos, qui uxori ducendæ boves junctos, frænatum equum, et scutum cum gladio mittebant dotis nomine, ut uxor, inquit Cornel. Tacitus, admoneretur se venire viro in laborum et periculorum sociam, idem in pace, idem in præliis passuram ausuramque; laborem enim juncti boves, bellum paratus equus et data arma denuntiabant. Ita Pierius hierogl. 3. Exstat emblema bovis cum hac inscriptione *ortis et agris*, repræsentans hominem agentem vitam tam activam quam contemplativam. Bos enim agit arando in agris, idem immolatur in aris; unde symbolum est religionis, et vitæ contemplativæ.

Symbolice, asinus animal immundum significat Gentes, bos mundus Judæos: innuit ergo utrumque populum in Christi fidem et Evangelium conspiraturum. Ita S. Cyrillus, Hieron. Theodor. Procop. et Greg. 35. Moral. cap. 11. Clemens lib. 8. Stromat. initio. Unde in lege novo rescissa fuit illa lex vetus: *Non arabis in bove et asino.*

Tropol. S. Bernard. Ser. de S. Benedicto: *Beati qui seminant super omnes aquas, etiam quæ super cœlos sunt quæ sunt virtutes angelicæ et cœlestes populi. Ita plane quoniam spectaculum facti sumus et Angelis et hominibus. Seminemus igitur hominibus exemplum bonum per operta opera; seminemus Angelis gaudium magnum per occulta suspiria*; et post pauca: *O genus Adam, quam multi seminaverunt in te, et quam pretiosum semen! quam male peribis, et quam merito, si perierit in te tantum semen, et seminantium labor! Seminavit in terra nostra tota Trinitas, seminarunt Angeli pariter et Apostoli, seminarunt Martyres, et Confessores, et Virgines. Seminavit et Filius: Ipse enim est qui exiit seminare semen suum. Ita tota Trinitas seminavit, Pater scilicet panem de cœlo, Filius veritatem, Spiritus Sanctus charitatem.* Aliter S. Basilius in cap. 1. Isaiæ: Beatus, inquit, qui bovem, id est generosum, excitat ad laborum tolerantiam, et asinum, id est cupidum et carnalem, ut cupiditates suas calcet et vincat. Aliter et S. Ambros. ad Irenæum: *Bos*, inquit, *cornutus ferociam habet, asinus mansuetudinem; quia beatus, qui et severitatem et mansuetudinem tenet, ut altera disciplina servetur, altera innocentia non opprimatur.*

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Minatur excidium Sennacherib hosti populi Dei, docetque quod ipse obsidiens Hierosolymam, certaque spe eam devorans, ab Angelo opprimendus sit. Allegorice, Sennacherib fuit exemplar tyrannorum et omnium Ecclesiæ hostium, qui a Deo terribili clade et morte puniti sunt. Ita Hugo, Adamus, Forerius, et alii. Secundo, v. 14. ex incendio Assyriorum assurgit ad ignem devorantem gehennæ, omnesque peccatores excitat, ut ejus cogitatione peccata caveant, et virtutes sectentur. Inde tertio, v. 16. avolat ad Sionem coelestem, ejusque speciem et gloriam graphice ob oculos ponit. Denique v. 23. redit ad Jerusalem obsessam et diripientem spolia Assyriorum.

1 Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis, nonne et ipse sperneris? cum consummaveris deprædationem, deprædaberis: cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. 2. Domine, miserere nostri: te enim expectavimus: esto brachium nostrum in mane, et salus nostra in tempore tribulationis. 3. A voce angeli fugerunt populi, et ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. 4. Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plenæ fuerint de eo. 5. Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelso: implevit Sion judicio et justitia. 6. Et erit fides in temporibus tuis: divitiæ salutis sapientia et scientia: timor Domini ipse est thesaurus ejus. 7. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt. 8. Dissipatæ sunt viæ, cessavit transiens per semitam, irritum factum est pactum, projecit civitates, non reputavit homines. 9. Luxit, et elanguit terra: confusus est Libanus, et obsorduit, et factus est Saron sicut desertum: et concussa est Basan, et Carmelus. 10. Nunc consurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. 11. Concipietis ardorem, parietis stipulam: spiritus vester ut ignis vorabit vos. 12. Et erunt populi quasi de incendio cinis, spinæ congregatæ igni comburentur. 13. Audite qui longe estis, quæ fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. 14. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas: quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? 15. Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritatem, qui projicit avaritiam ex calumnia, et excutit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum. 16. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus: panis ei datus est, aquæ ejus fideles sunt. 17. Regem in decore suo videbunt oculi ejus, cernet terram de longe. 18. Cor tuum meditabitur timorem: ubi est litteratus? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum? 19. Populum impudentem non videbis, populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia. 20. Respice Sion civitatem solemnitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit: nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur: 21. quia solummodo ibi magnificatus est Dominus noster: locus fluviorum rivi latissimi et patentes: non transibit per eum navis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. 22. Dominus enim judex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster: ipse salvabit nos. 23. Laxati sunt funiculi tui, et non prævalebunt: sic erit malus tuus ut dilatare signum non queas. Tunc dividentur spolia prædarum multarum: claudi diripient rapinam. 24. Nec dicet vicinus: Elangui: populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

1. VÆ QUI PRÆDARIS.] Væ tibi, o Sennacherib, qui prædatus es Judæam, jamque immines Hierosolymæ; nam ibi vicissim tu prædaberis, non active sed passive, id est spoliaberis, et prædaberis a Judæis væ tibi, superbe, qui victoriis insolens spernis et Judæos, et Deum Judæorum; ipsi vicissim spernent et contemnent te, cum tua castra per angelum subito cædentur, et quasi exsufflabuntur; imo filii tui spernent te, cum videbunt te castris exutum et profugum, teque occident.

Allegorice Sennacherib typus fuit primo, diaboli, quem Christus deprædatus est, ait S. Hieron. secundo, persecutorum Ecclesiæ, q. d. Qui vos spernit, persequitur et prædatur, o Apostoli, o Ecclesia, non vos spernit, sed me, et eum qui misit me, ac proinde ipse quoque a me prædabitur et diripietur. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. Procop.

Væ ergo tibi, o Nero; tu spernis S. Petrum et Paulum, tu eos multosque fideles obtruncas, tu primus in Christianos persecutionem moves: quare tu quoque sperneris a Deo, ab Apostolis, a Senatu, a populo Romano, qui conspirabit in necem tuam, teque ad mortem manu tua tibi consciscendam adiget.

Væ tibi, o Domitiane; tu vexas et occidis Christianos; occideris et ipse a tuis, et in te tua omnisque Flaviorum stirps desinet.

Væ tibi, o Aureliane, qui Christianos supplantas: capieris a rege Persarum, serviesque ei, eique equum ascensuro dorsum quasi scabellum præbebis.

Væ tibi, o Deci; uris Laurentios, cædis Christianos: tu quoque infami clade cæderis ab hoste.

Væ tibi, o Maximiane, o Diocletiane, o Maxenti: adiget vos Constantinus ad necem, ad restim.

Væ tibi, o Juliane, qui duellum indicis Christo, eumque quasi Galilæum vilipendis: veniet hora, qua ipse e cœlo te transfigens coget te exclamare: Vicisti, Galilæe, vicisti.

Væ tibi, o Valens Ariane, qui persequeris S. Basilium et Orthodoxos: persequentur te Gothi, et in casa latitantem comburent.

2. DOMINE MISERERE NOSTRI.] Est oratio Isaiæ (quam obiter quasi per parenthesin ex affectu interserit) ad Deum, ut Jerusalem a Sennacherib obsessæ misereatur, et succurrat.

TE ENIM EXSPECTAVIMUS,] in te spem omnem collocavimus, non in idolis, non in regnum vicinorum auxiliis; a te uno opem et liberationem exspectavimus, et exspectamus.

. ESTO BRACHIUM NOSTRUM IN MANE.] Hebr. לבקרים *labbekarim*, id est, in matutinis, in singulo mane, id est singulis diebus, q. d. Tuo robore quasi brachio nos defende quotidie, a summo mane usque in vesperam, contra assiduos et quotidianos hostium insultus. Sic τὸ *mane* sumitur Psalm. 72. 14. *Et fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis* (hebr. est *labbecarim*) et Psal. 100. 8. *In matutino*, id est quotidie mane et tempestive, *interficiebam omnes peccatores terræ.*

Glossa interlin. exponit *in mane*, id est in prosperitate: sequitur enim, *et salus nostra in tempore tribulationis*: tam enim in prosperis superbia, quam in adversis diffidantia et desperatione tentamur et oppugnamur, ideoque utrobique egemus Dei ope et auxilio. Recte enim dixit Ausonius in Periandri sententia:

Si fortuna juvat, caveto tolli;
Si fortuna tonat, caveto mergi.

3. A VOCE ANGELI, heb. *a strepitu et tumultu* (qui scilicet factus est in castris, percutiente angelo 185. millia Assyriorum) FUGERUNT POPULI,] Posset secundo verti, *a voce multitudinis* (hanc enim significat Hebræum הָמוֹן *haman*) *fugerunt populi*: verisimile enim est cum angelo duce, qui percussit Assyrios, plures venisse angelos, quasi milites et cohortes Dei. Redit post parenthesin ad stragem Sennacherib.

ET AB EXALTATIONE TUA,] id est a sublimi tua potentia, qua exaltans quasi manum tuam validum ictum et plagam incuties Assyriis, DISPERSÆ SUNT, id est dispergentur, GENTES,] scilicet militantes in castris Sennacherib.

4. ET CONGREGABUNTUR SPOLIA VESTRA SICUT COLLIGITUR BRUCHUS.] Bruchus non est locusta, sed ei similis; unde Hesichius ait, bruchum esse speciem locustarum; estque sine alis. Quare non est ille quem Galli *bruyant*, sive bruchum, pueri Flandrice *prædicatorem* a murmure et bombo quem edit, appellant; hic enim est alatus, et plane alius a locusta. In Oriente frequens est bruchus, et maximam cladem afferens frugibus quas depascitur. Hinc dictus est bruchus a βρύκω, id est comedo, quasi βρύκος, unde a Nicandro vocatur σιτοβόρος, id est frumenti vorax. Quocirca rustici coguntur ibi colligere bruchos innumerabiles, collectosque in fossas protrudunt, terra obruunt et suffocant, q. d. Pari modo spolia vestra, o Assyrii, ea facilitate congregabuntur a Judæis, qua a rusticis colliguntur bruchi, ut in foveam protrudantur: vos enim quasi bruchi vastastis Judæam; unde pariter in foveam, scilicet in vallem Topheth (si credimus Hebræis) compellemini, ibique ab angelo cæsi sepeliemini, eritisque præda Hebræis. De brucho plura dixi Joelis c. 1. v. 4.

5. MAGNIFICATUS EST DOMINUS (in tam gloriosa strage Sennacherib) QUONIAM HABITAVIT (habitat) IN EXCELSO; ac proinde excelsus ipse et magnificus excelsa et magnifica facit, atque ex excelso solio suo hæc ima despicit: quia omnes hostes omnesque homines coram eo sunt quasi locustæ, imo quasi pulices, quos talitro uno necare potest: et IMPLEVIT SION JUDICIO ET JUSTITIA,] q. d. Declaravit Deus hac strage se justum et fidelem esse Sioni, quia plene præstitit ei opem et liberationem, quam per Isaiam promiserat: quare deinceps, quamdiu stabis, o Sion.

6. ERIT FIDES IN TEMPORIBUS TUIS.] *Fides*, scilicet, tum Dei, hoc est ejus erga te fidelitas; tum tua, id est fiducia, qua toties opem Dei experta, deinceps omnia tua ei credes et committes, atque in eo conquiesces.

Allegor. hæc spectant Christum (in eoque veriora sunt) cujus typus erat Ezechias, et sic per Sion accipe Ecclesiam. Ita Theodor. Cyrill. et Procop. q. d. Christus implebit Ecclesiam justitia et sanctitate, *et erit fides*, id est veritas promissorum Abrahæ et Patriarchis factorum implebitur *in temporibus tuis*, o Messia, o Sion, id est o Ecclesia, quæ es sponsa Messiæ: est enallage personæ, juxta can. 16. Sapienter Polyb. l. 6. *Ille*, ait, *Resp. status optabilis et firmus est*, in quo

et prientim sancte innoxieque vivitur, et publice justitia ac clementia vigent; et Plautus in Persa *Si incolæ bene morati sunt, pulchre oppidum munitum arbitror:* porro tales erunt, si princeps sit talis: nam, ut ait Quintil. declam. 4. *Hæc conditio principum, ut quidquid faciant, præcipere videantur*; et Plin. in Panegyr. ad Trajanum: *Nec tam imperio nobis opus, quam exemplo*; et Vellejus l. 2. *Recte facere princeps cives suos, faciendo, docet. Rex velit honesta, nemo non eadem volet. Obsequium* enim, ut ait Tacit. l. 3. Annal. *in principem, et æmulandi amor validiora, quam pœna ex legibus.* Ex adverso *vitia non solum ipsi principes concipiunt, sed etiam in civitatem infundunt: plusque exemplo, quam peccato nocent* (nimirum, unius culpa ab omnibus peccatur) ait Cicero l. 3. de Legib.

Divitiæ salutis sapientia et scientia,] q. d. Tempore Ezechiæ, et maxime tempore Christi, divitiæ salutares non habebuntur aurum et argentum, sed sapientia, scientia et timor Domini, scilicet quod fideles Deum cognoscant, illumque timeant et colant. Ita S. Hieron. et Procop. Vatabl. hunc versum ita vertit; *Erit stabilitas temporis tui*, sive felicitatis tuæ, id est, perseverabis in felicitate, *et robur salutum*, id est successuum tuorum, erit *sapientia et scientia: timor Domini, ipse thesaurus ejus*, q. d. Israel omnia prospera experietur, si dederit operam sapientiæ et cognitioni divinarum rerum, quæ timorem Domini sequitur.

Moraliter, Nota non esse majorem thesaurum, nec donum majus timore Dei. Nam, ut ait S. Gregor. l. 6. Moral. c. 27. *Anchora cordis est pondus timoris*, et S. Hieron. ad Fabiol. de 42. mansion. *Timor virtutum custos est*; et Tertull. lib. de Cultu fœmin. c. 2. *Timor fundamentum est salutis; timendo cavebimus, cavendo salvi erimus: qui sollicitus est, is vere poterit esse securus*; quin et S. Job cap. 28. v. 28. *Timor*, inquit, *Domini, ipsa est sapientia: et recedere a malo, intelligentia*; et Eccli. 1. v. 20. *Plenitudo sapientiæ est timere Deum, et plenitudo a fructibus illius*; et vers. 11. *Timor Domini gloria, et gloriatio, et lætitia, et corona exsultationis. Timor Domini delectabit cor, et dabit lætitiam, et gaudium, et longitudinem dierum. Timenti Dominum bene erit in extremis, et in die defunctionis suæ benedicetur.* Nam, *oculi Domini super metuentes eum*, Psalm. 32. 18. et: *Firmamentum est Dominus timentibus eum*, Psal. 24. 14. et: *In timore Domini fiducia fortitudinis*, Prov. 14. 26. et: *Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illum conservabit, et liberabit a malis*, Eccli. 33. vers. 1. Quocirca S. Hieron. serio monet Eustochium, scribens ad eam: *Nolo*, ait, *tibi venire superbiam de proposito, sed timorem: onusta incedis auro, latro tibi vitandus est: stadium est hæc vita mortalibus: hic contendimus, ut alibi coronemur; pacem arbitraris in terra, quæ tribulos generat et spinas? Beatus* ergo *homo, cui donatum est habere timorem Dei: qui tenet illum, cui assimilabitur?* Eccli. 25. 15.

7. Ecce videntes clamabunt foris.] Ostendit quanta fuerit trepidatio et periculum Hierosolymæ, cum eam obsedit Sennacherib, ut inde declaret quanta fuerit fides, clementia et potentia Dei eam liberantis.

Nota primo: Pro *videntes* Hebr. est אראלם *erelam*, quod primo, Hebræi et Arias volunt esse nomen angeli: Hebr. enim *erelam* idem est, quod *videns fortis eorum*. Secundo, Aben Esra et Forer. censent *erelam* idem esse, quod *Ariel*, de quo c. 29. 1. id est *leo fortis eorum*, itaque vocari cives Hierosolymitanos. Tertio, Aquila, Symmachus et Theodotion *erelam* accipiunt pro אראה להם *ere lahem*, id est, *apparebo eis*, quos Noster interpres videtur sequi q. d. *Ecce quibus apparebo*, vel alio puncto אראלם *arelam*, id est *quibus ostendam*, id est *ecce videntes mei*.

Nota secundo: Per *videntes* Hugo accipit Prophetas, S. Thomas cives habitantes in suburbiis, qui videntes tantas Sennacherib copias appropinquare, foris, id est, extra urbem, clamabant, ut quisque sibi fuga consuleret. Tertio et aptius, Lyran. per *videntes* accipit speculatores Hierosolymæ, qui videntes tantas Assyriorum acies adventantes, clamabant, ut rustici et qui foris versabantur, in urbem se reciperent.

Angeli pacis amare flebunt.] Hi sunt nuntii, quos Ezechias ad Rabsacen ducem Sennacherib misit pacis componendæ causa, scilicet Eliakim, Sobna et Joahe: qui cum pacem a tyranno non impetrarent, sed minas, videntes urbi imminens excidium, fleverunt scissis vestibus, ut dicitur c. 36.

S. Hieron. per *Angelos pacis* accipit angelos præsides templi Salomonis: hi enim doluerunt videntes illud esse in periculo tantæ cladis; unde tempore Titi clamarunt: *Migremus hinc*, scilicet e templo jamjam evertendo.

Allegorice, S. Hieron. Theodoret. Procop. et Gregor. l. 34. Moral. 7. per *Angelos pacis* accipiunt Apostolos, qui pacem et gratiam Christi Judæis annuntiarunt: hi fleverunt videntes eos obduratos, et a pace ac gratia Christi aversos; unde iis derelictis transtulerunt se ad Gentes. Ita flevit S. Paulus, cum optavit esse anathema pro Judæis, Rom. 9. 3.

8. Dissipatæ sunt viæ.] Est mimesis: videtur enim esse vox legatorum Ezechiæ plorantium, q. d. Omnia itinera metu Assyriorum deserta sunt, nusquam videtur viator, irritum est pactum: actum est de nobis et de Jerusalem, ac regno Judæorum.

Irritum factum est pactum.] Primo, Hugo intelligit pactum Judæorum cum Deo, de lege Dei servanda, quod quia illi violarunt, hinc vastati sunt, juxta id quod minatus est eis Deus Levit. 26.

Secundo, S. Thom. Lyranus et Forer. accipiunt pactum Sennacherib cum Judæis initum, quod ipse post acceptam ab eis pecuniam violavit, ac *projecit* et evertit *civitates* Judææ, atque non reputavit homines cum Judæos omnes vilipendit et contempsit, ut patet 4. Reg. 18.

Tertio, S. Hieronym. Haimo et Sanchez accipiunt pactum, quod Deus cum Judæis iniit, quo promisit se eorum fore protectorem, hoc pactum Deus ob peccata Judæorum irritavit et fregit, ac Judæos non reputavit homines, sed jumenta, inquit S. Hieronym. utpote, qui non rationem, sed brutalem appetitum et concupiscentiam secuti, se quasi in bestias transformarunt, ideoque eos abjecit, et Chaldæis mactandos objecit: aut, ut Sanchez reputavit eos non homines, sed ut stipulas vanas, quæ a vento dispelluntur; vel ut vasa testea figuli, quæ confringuntur. Hic sensus, ut et secundus, appositus est.

9. LUXIT, ET ELANGUIT TERRA.] Pergunt legati flere ac dicere, quod Judæa lugeat, etc. id est, sit squalida, deserta, sterilis.

OBSURDUIT,] q. d. Silent agri, nulla in eis vox agricolarum, utpote profugorum, auditur, atque, ut Cyrill. et Hugo, silent voces cantorum et laudes Dei in templo. Romana legunt, *obsorduit*, id est, inculta est, vepribus, loliis et sordibus repleta jacet. Unde noster Interpres Hebræum קמל *komal*, cap. 19. 6. vertit, *marcescet*; Septuag. Chald. et Recent. vertunt, *excisa est* sine ulla commiseratione. Hebræum *kamal* præcise quid significet, non constat: nam tantum hic et c. 19. reperitur.

10. NUNC CONSURGAM, DICIT DOMINUS,] rebus desperatis ostendam meam fidem et potentiam, divina manu medebor tantæ cladi, et Sennacherib prosternam. Nota: Sic solet Deus sinere non tantum urbes et regna, sed et animas subinde per tentationem, quasi ad extrema, et ad desperationem adigi, tumque potenti gratia succurrit. Dicamus ergo in tentatione cum S. Job: *Dum spero spiro*, imo, *etiamsi occiderit me, in ipso sperabo*.

11. CONCIPIETIS ARDOREM.] Deus pro Judæis vindex insurgens hic adoritur Assyrios.

Nota: *Concipere ardorem*, est machinari strages, rapinas, incendia, et omne quod hostile est: partus hujus conceptus, est ipsa exsecutio et effectus, q. d. Concepistis animo, o Assyrii, excidium et incendium Hierosolymæ: sed parietis stipulam, id est, inanem rem et futilem, in ventum abibunt vestri spiritus tam minaces et ardentes, irriti erunt omnes vestri conatus et molimina: est proverbium.

Secundo, apposite Forer. Sanchez, et Delrio adagio 758. q. d. Ignis quem animo concepistis, o Assyrii, non tam Hierosolymam inflammabit, quam vos: vos enim estis stipulæ dignæ et destinatæ incendio. Simili modo dixit cap. 9. 18. *Succensa est quasi ignis impietas, veprem et spinam vorabit*.

Ubi disce, impium sibi ipsi parere malum, quod alteri struit, impiamque cogitationem esse quasi ignem qui ipsum cogitantem afflat et adurit. Simili proverbio dicimus: *Fabrum constringi compedibus, quas ipse cuderat*; *et turdum sibi malum parere*; quia ex ejus stercore viscum conficiunt aucupes, quo ipsum capiunt. Similia sunt: *Colubrum in sinu fovere, alere luporum catulos*; et illud. Eccli. 42. 13. *De vestimentis procedit tinea, et a muliere iniquitas viri*; et illud Job cap. 13. 28. *Qui quasi putredo consumendus sum, et quasi vestimentum, quod comeditur a tinea*. Sicut enim vestis gignit tineam quæ ipsam consumit, ita corpus mortale ex se gignit humores putidos qui illud corrumpunt; mortem enim gestamus in visceribus. Sic ira irascentem perdit, dum facit eum in gladios et mortem ruere: sic libido libidinosum, et omne scelus scelestum trudit ad ardores gehennæ.

12. ET ERUNT POPULI QUASI DE INCENDIO CINIS,] q. d. Peribunt et comburentur Assyrii quasi spinæ collectæ, et per ignem vertantur in cineres. Vatabl. vertit: *Eruntque populi ut incendia calcis*, id est, similes lapidibus qui excoquuntur ut fiat calx.

Tradunt Hebræi, Assyrios ab Angelo igne occulto esse exustos, verbi gratia peste, ut tradit Berosus apud Joseph lib. 10. cap. 2. Et sane illud innuit Isaias, cum tollescis ignem intentat.

SPINÆ.] Id est, erunt quasi spinæ. Hebræi enim sæpe subaudiunt notas similitudinis, *sic, sicut, quasi*.

13. AUDITE QUI LONGE ESTIS.] Est hic post tantam stragem Assyriorum exclamatio, qua digrediens ad Judæos aliasque Gentes, monet eos, ut Deum Deique vindictam ac ignem, præsertim æternum, timeant.

14. CONTERRITI SUNT IN SION PECCATORES,] q. d. Judæi aliqui hypocritæ et impii territi sunt videntes tantam cladem Assyriorum, ac timuerunt ne Deus ipsosmet, utpote impios, pari furore plecteret: optassent ergo Deum non habere tam vicinum: quibus respondet Deus: eos, si ignem illum Dei temporalem effugiant, in incendia gehennæ æternæ ruituros. Ita Adamus et Forerius. Ubi moraliter Nota: qui cum Deo habitare vult, sciat eum esse ignem urentem et consumentem quidquid in homine carnale est et vitiosum: quare qui hunc ignem pati non vult, ei paratur ignis æternus. Hunc sensum videntur exposcere verba: ait enim: *Conterriti sunt*, non, cæsi aut combusti.

Secundo tamen, S. Thomas, Hugo et Sanchez hæc referunt ad Assyrios, qui a Deo perterriti et cæsi sunt in Sion, id est, juxta Sion: iidem vocantur hypocritæ, id est peccatores. Omnis enim peccator bonus videri vult, cum sit malus: ideoque est hypocrita. Rursum hypocritæ, inquit Sanchez, quia, cum post debellatos Æthyopes appellerent Jerusalem, agerentque personam triumphantium; ea tamen ficta et personata fuit. Nihil enim habuerunt præter inanem speciem fortitudinis, et vanissimos sonitus triumphantium.

QUIS POTERIT HABITARE DE VOBIS CUM IGNE DEVORANTE?] Sicut in publico reorum supplicio concionator, qui reum ducit, populum rei supplicio adhortatur ut scelera caveat, ne in similem pœnam incidat: ita Deus hic ex strage et igne Assyriorum monet omnes impios, q. d. Spectastis ignem temporalem, qui quasi momento necavit Assyrios: verum hoc spectaculo sapite: quod enim contigit Assyriis, hoc imo longe gravius, continget post mortem omnibus impiis: in illos enim iræ divinæ ignis non terrenus, sed infernalis; non temporalis, sed æternus desæviet, ut semper in æternis gehennæ incendiis sint volutandi, nec tamen incinerandi, uti Assyrii, sed vivi semper permansuri et arsuri. Ita sanctus Hieronymus, Procop. et alii.

Nota: Deus dicitur hic ignis devorans peccata et peccatores; quia est causa ignis inferni, qui aduret damnatos. Aliter Vatablus, ut sit vox Judæorum, q. d. Quis pugnabit pro nobis contra hunc exercitum Assyriorum, qui ut ignis omnia devorat et perdit, quemque, vexilli loco, antecedit ignis? ignis enim in prunariolo præferebatur castris, et regibus Assyriorum, Babyloniorum et Persarum, uti ex Xenophonte, Curtio et Tertull. docet Sanchez: sed hic exercitus non potest vocari *ardores sempiterni*.

QUIS HABITABIT EX VOBIS CUM ARDORIBUS SEMPITERNIS?] Quis est hic ignis devorans? qui ardores sempiterni? Dicant damnati, qui eos experiuntur qui in iis versantur. Dic ergo, o Juda, o Caipha, o Herodes, o Pharao, o Cæsar, qui sunt tui ardores sempiterni?

quæ est tua misera et pœnosa æternitas? Cruciamur igne et sulphure, et fumus tormentorum nostrorum ascendit in sæcula sæculorum. O si daret Deus nobis unicum votum nostrum, nimirum impleat totum universum a terra usque ad cœlum empyreum quaquaversum arena minutissima (unica nux capit decem millia arenularum, sive granulorum arenæ) dicatque S. Michaeli, ut singulis mille annis unum granulum auferat: et cum hoc modo per innumera millia, imo milliones annorum, omnes has arenulas abstulerit, totumque orbem exhauserit, ut tunc unum gradum pœnæ, imo minimum quid pœnæ nostræ pariter auferat: ac rursum creet alium mundum æquo magnum, rursumque arenulis impleat, dicatque S. Michaeli, ut singulis mille annis granum auferat, et cum totam hanc molem arenarum totius orbis abstulerit, tunc secundum gradum pœnæ nostræ demat: creet tertio alium mundum; quarto, quinto alium et alium, faciatque similiter; demum creet tot mundos, quot granula arenæ possunt esse in hoc mundo eosque singulos totidem arenis usque ad summum impleat; et cum singulis mille annis unum granum auferendo, omnes hosce cumulos, omnes hosce mundos exhauserit, tunc finiatur æternitas nostra, desinant pœnæ; et, si nolit nos beare saltem non cruciet, imo in nihilum nos redigat. Hoc si detur nobis, gaudebimus, exsultabimus, feremus crucem nostram libenter, gehennæ incendia patiemur, donec arenæ istæ omnes consumptæ sint. Sed frustra optamus. Post omnes hosce arenarum montes, imo mundos, necdum finis, necdum medium, necdum principium æternitatis nostræ, incendii nostri. Post hæc omnia annorum millia et milliones, æque magna, æque longa, æque integra, æque infinita restat æternitas nostra, nobis luenda in igne perpetuo.

Manet, æternumque manebit
Judicium Judæ, spretique injuria Christi.

O Æternitas, quam immensa, quam incomprehensibilis est o Æternitas, quam raro versaris in mentibus hominum! quamdiu terra erit terra, quamdiu cœlum erit cœlum, quamdiu angeli erunt angeli, quamdiu Deus erit Deus; tamdiu Judas et damnati ardebunt in igne sulphurante, in flammantibus incendiis et tormentorum eorum non erit finis in sæcula sæculorum. Hoc cogita dum te titillat gula, libido, ambitio; dicito: non sum tam stultus, ut gutta, ut momento uno fœdæ voluptatis emam æternitatem dolorum, æternitatem pœnæ, et æternæ heu nimis pœnitentiæ: quia non sunt condignæ voluptates, deliciæ et venereæ hujus temporis ad futuram pœnam quæ revelabitur in damnatis. Quod enim momentaneum est et leve voluptatis ebriorum, superborum, libidinosorum, æternum tormentorum pondus operatur in eis. Vere S. Aug. ser. 1. de S. Laurentio: *Quis, ait, nolit ad horam uri Laurentii igne, ut æternum gehennæ non patiatur incendium?* S. Bernard. ad sororem de Modo bene vivendi ser. 67. ei hoc contra luxuriam efficax remedium præscribit: *Memoria, ait, ordoris gehennæ exstinguat in te ardorem luxuriæ.*

Abbas Olympius cum cellam perexiguam incoleret, quam et æstus impotebat, et ciniphum aculeata turba, rogatus qui in ea tanto tempore morsretur? *Libenter,* inquit, *ista tolero, ut futuris cruciatibus eripiar. Ciniphes quippe perfero, ut immortalem effugiam vermem; ignem vero, sempiterni ardoris supplicium perhorrescens.* Ita Sophron. In Prato spir. c. 141.

Vener. Beda in hist. Anglorum refert aenem quemdam vitæ restitutum in eremum concessisse, ubi super hominem austeram et religiosam vitam duxit. Increpabant eum vicini, quod se enecaret. Quibus ille in lacrymas solutus: *O utinam vobis datum esset ea videre, quæ ego vidi! certa certius affirmo, has pœnas nihil esse ad æternas illas, quas vidi.*

In Vitis Patr. l. 7. p. 44. duodecim Anachoretæ convenientes in unum dixerunt quisque suam meditationem, et stimulum quotidianum ad virtutem. Tandem duodecimus auditis undecim dixit: *Vos estis terreni angeli, et cœlestes homines. Ego vero his me indignum judicans, in infernum adjudicavi meipsum dicens: Esto cum his quibus dignus es; istis post modicum annumeraberis. Video ergo ibi pares gemitus, et incessabiles lacrymas, quæ a nullo referre queunt. Aspicio quosdam stridentes dentibus, et solientes toto corpore, et trementes a capite usque ad pedes. Et jactans me super terram et amplectens cinerem deprecor Deum, numquam eorum me illorum experimenta accipere. Video et mare ignis bullientis immensibile, et circumflentes et mugientes, ut putent aliqui usque ad cœlos attingere fluctus ignis et in tremendo illo mori innumerabiles homines dejectos ab agrestibus; et una voce omnes illos clamantes et ululantes simul, quales nemo super terram ululatus et voces umquam audierat: et sicut arentia omnia virgulti cremore: misericordia Dei se avertente ob illis propter injustitias eorum. Et tunc lamentor hominum genus, quod audeat loqui vel cuilibet attendere, tantis mundo repositis malis. Et in his teneo mentem meam, luctum meditans, quod ait Dominus, indignum me cœlo et terra judicans, reputansque quod scriptum est: Factæ sunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte.*

Alius quidam insignis Abbas in eremo rigide vivens, rogatus: *Quomodo sustines laborem hunc?* respondit: *Totus labor temporis mei, quem hic sustineo non est idoneus comparari ad unam diem tormentorum, quæ peccatoribus in futuro sæculo præparantur.* Ibidem l. 5. c. 7. de Patientia.

Theodoretus in Philotheo, c. 28. narrat se vidisse Thalelæum, qui cum maximo esset corpore, inclusit se rotæ, quæ alta erat cubitos duos, lata unum; ita ut collum non posset erigere, sed semper sederet incurvatus faciem habens annexam genibus: itaque jam sederat decem continuos annos. Rogavit eum Theodoretus, *Cur se ita affligeret?* Respondit: *Ego multis peccatis sum obnoxius, et audivi pœnas, quæ iis in futuro parantur: elegi ergo potius hic corpus castigare mediocri pœna, quam exspectare illas longe majores, tum quantitate, tum qualitate. Illæ enim involuntariæ sunt; quod autem invitus quis patitur, hoc longe molestius est eo quod sponte et volens quis subit. Voluntas enim facit, ut pœna sit minor, imo ut grata sit et allubescat.* Denique hæc profunde crebroque meditans B. Isaias Abbas, tom. 2. Biblioth. SS. Patrum orat. 29 ita lamentatur: *Væ nobis, quibus per ignem super maris undas ebullientem est transeundum, ut unusquisque nostrum in suo corpore accipiat prout gessit, sive bona, sive mala.*

Væ nobis, qui tenebrosum illud, et materiæ expers incendium, æternumque atque amarum fletum, et stridorem dentium non consideramus. Ablato enim flammæ splendore, Deus in illo igne relinquit urendi vim et obscuritatem, quo magis impii et peccatores crucientur.

Hei mihi, misera anima mea, quoniam assiduus dolor et cruciatus cor meum affligit, quia malitia prudentiam immutavit, corruptio vicit incorruptionem, mendacium texit veritatem, more vita superior fuit: terrena, caduca, brevia cœlestibus et sempiternis sunt commutata: abjecta et odio digna, vera Christi charitate et gravitate dulciora sunt habita ac jucundiora.

Væ nobis, qui post conscriptas lamentationes, et fine mundi jam adventante, nec resipiscimus, nec eorum quæ in adolescentia commisimus pœnitentiam agimus, sed miseræ senectuti majora et graviora in dies imponimus onera peccatorum.

15. Qui ambulat in justitiis.] Dat hic modum avadendi ignem devorantem et ardores sempiternos; si videlicet quis ambulet in justitia, etc. Porro omnia hæc pendent et explentur vers. seq. ut ibi dicam.

Qui projicit avaritiam ex calumnia.] Hebr. *Qui spernit opes oppressionum*, id est, opes, quas avari per vim et calumniam extorquentur. Ita Vatablus.

Et excutit manus suas ab omni munere.] *Tres sunt acceptiones munerum*, inquit S. Gregor. 9. Moral. 26. *od quas ex fraude festinatur: munus namque a corde, est gratia captata a cogitatione; munus ab ore, est glorio per favorem; munus ex manu, est præmium per dationem. Sed justus ab omni munere manus excutit: quia in eo quod recte agit, nec ab humano corde inanem gloriam, nec ab ore laudem, nec a manu recipere donationem quærit.* Hic sensus symbolicus est et moralis. Ad litteram enim Isaias ait de judicibus et similibus, qui non accipiunt munera, quæ illiciunt ut feratur sententia contra vel præter justitiam.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem.] Hebr. *sanguines*, id est cædes, id est homines improbos de cæde patranda loquentes et consultantes. Aliter Sanchez, q. d. Ne audist carnem et sanguinem, id est, ne carnis concupiscentiæ obediat.

Sic et S. Gregor. 23. Moral. 25. *Quid est*, inquit, *obturare aures suas ne audiat sanguinem, nisi peccatis suadentibus, quæ de sanguine et carne nascuntur, non præbere consensum? Iste in excelsis habitabit: quia quamvis eum adhuc caro in inferioribus retinet, mentem jam in sublimibus figit. Munimenta saxorum sublimitas ejus: quia qui objecta desideria terrenæ conversationis calcat, ad supernam patriam per præcedentium patrum exempla se sublevat. Et quia per contemplationis donum gratia spirituali satiatur, apte subjungitur: Panis ei datus est, id est refectionem spiritualis gratiæ percepit, quia se a bonis infimis cœlestia sperando suspendit.*

Et claudit oculos suos ne videat malum,] id est qui omne, quod rectitudini adversum est, non approbat, inquit S. Gregor. loco jam citato: *videat* ergo, id est videndo approbet. Est metalepsis, q. d. Tali recto, justo et probo viro Deus formidabilis non erit, nec infernus timori; quia talis

16. In excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus,] q. d. Habitabit in loco sublimi, instar saxi, fortissimo et munitissimo, puta in cœlo et Ecclesia triumphante: mystice in Deo et in Christo, qui, ut ait Cyrill. et Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 51. est petra super quam fundata est Ecclesia, *super montes*, id est super doctrinæ Apostolorum. Unde Vatabl. pro *sublimitas ejus*, vertit, *asylum*, vel *perfugium ejus*.

Panis ei datus est, aquæ fideles,] id est, jugiter manantes, quæ numquam deficiunt et falluut. Chald. vertit: *Cibus sufficiens datus est ei*, q. d. Nihil Beatis deerit, qualia sunt cibus et potus, quæ in hac vita maxime necessaria sunt ad vitam tuendam. Est catachresis: Beati enim proprie non egent cibo et potu, nec comedunt et bibunt; sed Deus alet, id est, conservabit eos sine cibo per se, et per gloriam ac dotes gloriosas in æternum.

Aliter S. Cyrill. et Procop. Panis, inquiunt, est Christus, aqua est Sacramentum baptismi: hæc duo numquam in Ecclesia deficient. Et Justinus contra Tryphon. Panis, ait, est Eucharistia. Sed hæc symbolica sunt, non litteralia.

17. Regem in decore suo videbunt.] Rabbini sic exponunt: Pii Judæi videbunt regem Ezechiam cum gloria exultantem cæso Sennacherib. Verum hic sensus exilis est, ad eum tamen alludit: nam proprie agit de Beatis, ut patet ex antec. et seq. q. d. Beati videbunt Deum, aut potius Christum regem suum, jam post crucem et mortem gloria et honore coronatum: quæ visio mire eos recreabit. Hæc enim omnia de gloria Beatorum optime accipiunt Procop. Justin. contra Tryphon. Prosper de Prædict. p. 3. c. 2. Cyprian. lib. 2. contra Judæos c. 28. licet Tertull. lib. contra Judæos referat hæc ad gloriam et miracula Christi, dum hic viveret. Vide cap. 9.

Cernent terram de longe,] q. d. Beati e cœlo empyreo eminus respicient et despicient terram quasi punctum in quo homines ambulant quasi formicæ, quodque inter eos ferro et igni dividitur. Sane quotquot ibi sunt intuentur vastissimas illas cœlorum machinas tot ocellis quot stellis fulgidissimis radiantes, et maxime spectant amplissimum, et omni genere rerum pulcherrimarum et præstantissimarum instructissimum cœlum empyreum: unde despicantur terræ exilitatem, vident et rident hominum labores et studia, quod muscas captent, quod rixentur de lana caprina, quod te terræ puncto in mille particulas secando concertent usque ad sanguinem et mortem, dicuntque:

O quam angusti sunt mortalium termini!
O quam angusti sunt mortalium animi!

18. Cor tuum meditabitur timorem.] Est conclusio præcedentium, q. d. O Sion, vel quisquis meditaris ea, quæ dixi de ardoribus sempiternis, de habitatione in excelsis, etc. si ea serio expendis, sane concipies, inde salubrem timorem tum ignis istius, tum Dei vindicis. Pro *meditabitur*, græca apud Septusg. est μελετᾶν, id est studiose et serio cogito, expendo, curo, exerceo me in affectu timoris Dei, per hujus ignis meditationem in me excitando.

Ubi est litteratus?] q. d. Sussi meditationem timoris; quia sine eo frustranea et evanida est omnis scientia, sapientia, meditatio; ubi enim sunt magni et celebres illi litterati, periti in lege, et doctores gloriantes in inani sua scientia? ubi est Lycurgus, Ari-

stoteles, Plato, Socrates, Cicero? ubi est Annas, Caiphas, Scribæ et Pharisæi, partim qui ante, partim qui post Isaiam vixerunt? sane evanuerunt in sua vanitate et superbia, ideoque regem in decore suo non videbunt, sed ad ignem devorantem ibunt. Citat hunc locum S. Paulus 1. Corinth. 1. 20. Vide ibi dicta.

Aliter Pagninus et Vatablus vertunt, scilicet: *Ubi scriba? ubi appensor? ubi numerator turrium?* q. d. Judæi timidi et politice sapientes, qui suadebant deditionem faciendam Assyriis, eo quod numerantes et appendentes munitiones Hierosolymæ ejusque cives, putarent eos non esse resistendo; hi ubi sunt? fugerunt ad Assyrios, cum eisque vel perierunt cæsi ab Angelo, vel trepidi profugerunt in Assyriam.

19. POPULUM IMPUDENTEM (malo Plantin. legunt *imprudentem*) NON VIDEBIT.] Redit ad v. 17. quasi post parenthesin v. 18. redit, inquam, ad Sionem cœlestem. Alludit autem ad Assyrios, qui impudentes erant, arrogantes et peregrina lingua loquebantur Judæis, ut patet c. 36. et c. 37. q. d. Hos deinceps non videbis, o Ezechia, o Judæi; eos enim auferet Deus. Verum per hoc vult significare ea quæ fiunt in cœlo, q. d. O Sion cœlestis, o Beati, non videbitis ibi homines impudentes, superbos, barbaros, quos non intelligatis, sapientia destitutos, quales in hac vita Assyrios aliosque homines sæpe cum dolore experti estis: omnes enim cœli cives erunt benigni, humiles, affabiles, sapientes; cum his erit ibi conversatio vestra, o quam suavis, quam jucunda! Ad cœlum enim ab inferno avolavit Propheta v. 16 et deinceps. Idem patet ex versu sequenti.

S. Hieron. et Haymo hæc quoque non male referunt ad Ecclesiam militantem, q. d. O fideles, o Christiani, in Christi Ecclesia non videbitis, non curabitis, imo superabitis, deprimetis et confundetis impudentes Scribas, Pharisæos, et Philosophos ac oratores Gentilium, qui sibi sophi, et alta sapere videntur. Nam horum sapientiam sæcularem stultam esse, ipseque insipientiam ostendet Deus per Christum et Apostolos, qui demonstrabunt veram sapientiam sitam esse in Christo crucifixo.

POPULUM ALTI SERMONIS.] Hebr. *Populum profundum sermone ob intelligendo*, id est cui sermo est obscurior, ut non intelligas *desertitudinem linguæ*: Hebr. נלעג *nilag*, id est blæsum vel balbum linguæ.

20. RESPICE SION. Vox *Sion* potest esse accusativi casus, aut vocativi; unde sequitur: *Oculi tui*, scilicet, o Sion, *videbunt*, q. d. o Sionidæ, o Israelitæ veri, respicite CIVITATEM SOLEMNITATIS VESTRÆ.] Hæc civitas, primo, cum S. Hieronymo accipi potest Ecclesia militans: hæc vocatur *civitas solemnitatis*; quia Christiano et justo quivis dies feria est, et solemnitas ac sabbatum, ut uni Deo serviat et vacet.

Secundo, significatur perpetua Ecclesiæ firmitas, et firma perpetuitas per clavos et funiculos, per quos specialim Theodor. accipit Martyres et Apostolos, qui sua morte corpus terræ, animam cœlo, virtutis exemplum posteris consignando, firmant Ecclesiam, sicut funes in terram per clavos adacti, et sursum per tabernaculi latera diducti, illud stringunt et firmant. Unde S. August. in Psal. 33. explicans illud: *Extendens cœlum sicut pellem:* post mortem, ait, mortuorum Apostolorum extensa est pellis, et cœlum, id est doctrina cœlestis. Nam tunc innotuit eorum veritas, virtus et sanctitas. *Extendit ergo cœlum sicut pellem, quia doctrina pellibus scripta est, et tenditur, et sicut pellis, sic et tenditur sermo mortuorum; propagatur enim Ecclesia per martyria, et sanguis Martyrum est semen Christianorum*, inquit Tertullianus.

Tertio significat Ecclesiæ charismata, cum ait, quod Deus ejus erit rivus, fluvius et fons uberrimus.

Quarto, significat ejus munimen, cum ait, quod per eam non transibit navis, aut trieris hostilis: quia Dominus ejus judex, id est vindex est contra diabolum.

Verum S. Cyrillus, Procopius, Adamus et alii passim, melius referunt hæc ad Jerusalem cœlestem; eam enim opposuit inferno v. 16. Unde ait: Respice, vel suspice cœlum, vive memor cœli, vive quasi viator tendens in cœlum; ac proinde cœlestis sit tua vita, cœlestis cogitatio, ut in omnibus actibus tuis cœlum spectes, et cœlestia spires. Cum ergo arduum quid occurrit, cum tentatio ingruit, cum crux gravior imponitur, respice civitatem cœlestem; dicito: Feram, patiar, superabo quævis dura et aspera: *Sic itur ad astra.*

Ecclesiam ergo triumphantem vocat, primo: *civitatem solemnitatis nostræ*; quia in cœlo erit perpetua solemnitas, perpetuum jubilæum, perpetua laus et melodia Dei.

Secundo, vocat eam *Jerusalem*, id est visionem pacis.

Tertio, *habitationem opulentam*; quia omni decore, gratia, gloria, opibus omnibus abundat.

Quarto, *tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit*, id est firmum, stabile perpetuum; cum hic domus nostræ et palatia temporanea sint, et cum tempore finem accipiant; hoc enim per catachresin significant clavi et funiculi: nam alioqui patet hos in cœlo non esse, nec fore. Causam dat: *Quia solummodo ibi magnificus est Dominus noster*, q. d. Unus est ibi princeps et rex, scilicet Dominus, cujus omnia sunt magnifica, qui omnia sub se in pace et concordia, æque se in firmitate et duratione conservat et perpetuat. Secus fit in terris, ubi *plures* volunt esse magnifici, plures principes, tumque potentior vel callidior inferiorem evertit, uti monarchiæ omnes eversæ sunt.

Quinto, *locus fluviorum rivi latissimi et patentes*, q. q. In Jerusalem non terrestri (hæc enim laborabat aquarum penuria) sed cœlesti, erit ingens fluvius, instar plurium fluviorum, ex quo rivi latissimi et patentes in omnem partem defluent; neque tamen per eos ulla navis, aut triremis hostilis transibit, quæ urbis pacem turbet, vel opes diripiat. Aliter Sanchez, q. d. Civitas illa omnibus rebus abundat: ergo non desiderabit trierides et remiges, qui ad beatorum civium usum et gaudia merces opportunas comportent. Alludit ad fluvium paradisi, qui in quatuor rivos et capita dividitur, Genesis 2. unde tam eo, quam huc alludens S. Joannes Apocal. 22. ait: *Et ostendit mihi fluvium aquæ vitæ, splendidum tamquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni.* Fluvius hic significat exuberantiam donorum, gaudiorum et voluptatum, quas Deus et Christus in Beatos effundent.

Dicitur fluvius *aquæ vitæ*, vel, ut alii legunt, *vivæ*, qui semper ex se, quasi ex vitali corde aut hepate, effundit aquam, sive qui semper fluit et numquam de-

ficit, qui, si urbem permeet, magnam illi amœnitatem et utilitatem affert; unde dicitur: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei.* Talis ergo fluvius in cœlo erit visio beatifica, per quam Deus se, suaque omnia bona Sanctis communicat, suaque gaudia in eos effundit; unde Psal. 35. dicitur: *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos;* et Isaiæ 66. *Declinabo super eam quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam.*

22. Dominus enim judex noster.] Causam dat præcedentium, cur scilicet Sion cœlestis pace, opibus et rebus omnibus sit abundatura; quia scilicet Deus ibi erit judex, legislator et rex, qui eam in perpetuum tuebitur et servabit: Deo autem quis resistet? quis eum lacesset?

23. Laxati sunt funiculi tui.] Septuag. et Chald. vertunt: *Rupti sunt funiculi tui;* Vatablus: *Laxati sunt rudentes tui, ut nec malum suum firmiter retinere, nec velum expandere possint.* Redit Propheta ad argumentum capitis, puta ad tempora Ezechiæ et Sennacherib, q. d. Laxabuntur quidem tabernaculi tui, o Sion, funes ab Assyriis, adeo ut convellendum videatur, id est terrore Assyriorum concutientur civium Hierosolymæ animi, ut deditionem cogitent; et *non prævalebunt*, scilicet Assyrii tibi, ait Sanchez; vel potius funiculi tui Assyriis; non poterunt eos urbe arcere. Sic malus ille, qui quasi statumen tabernaculi molem sustinet, pronus procumbet, ut in eo militare signum dilatare, id est explicare non possis; hoc est regis Ezechiæ, qui erat quasi columen Reip. vires ita concisæ et prolapsæ sunt, ut exercitum in tutelam urbis cogere et instruere non possit: quo significat reliquas urbes Judææ fuisse captas a Sennacherib, ut inde rex milites et opem evocare non posset, ad Jerusalem obsidione liberandam.

Verum tunc fiet subito mira fortunæ conversio: nam Assyrii, qui ad prædam Judæorum inhiabant, cæsi ab Angelo, prædæ et spoliationi erunt Judæis: quæ adeo facilis et obvia erit, ut etiam claudi ad illam procurrant, nec ullus vicinus, id est civis et habitator urbis (hoc enim est hebr. שָׁכֵן *sachen*) se a spoliatione excuset, dicens: *Elangui*, id est languéo, non possum ire spoliatum Assyrios, quia *auferetur ab eo iniquitas*, id est iniquitatis pœna, puta infirmitas, captivitas, obsidio et oppressio hostium. Ita Sanchez.

Secundo, sub hoc quasi typo allegorice, et potius loquitur de ruina Synagogæ Judæorum tempore Christi, q. d. Rumpentur funiculi, id est sustentacula tua, o Synagoga, *et* (sic enim legendum cum Roman. non *sed*, ut habent Plantiniana) *non prævalebunt*, id est non poterunt illud sustinere: habebit quidem malum sive statumen aliquod, sed tale, ut non possis expandere velum, q. d. Plane arctabitur Jerusalem, concidet, vastabitur et desolabitur a Tito. *Tunc dividentur spolia*, id est, cum corruerit Synagoga, tunc Gentes cæcæ et claudæ in via virtutis et salutis diripient prædas et spolia Judæorum, id est charismata patribus promissa, id est succedent in benedictionem Abrahæ, Isaac et Jacob promissam. *Nec dicet vicinus: Elangui*, id est nemo dicat se languidum, omnes validi erunt in Christo: tuncque a populo ejus Hierosolymæ, scilicet non terrenæ, sed spiritualis, puta Ecclesiæ, *auferetur iniquitas:* non enim lex Mosis, sed Christi gratia confert remissionem omnium peccatorum. Ita Adam.

Aliter hæc accipiunt Chaldæus, Vatablus, Forerius, Procop. et alii, scilicet non de Judæis, sed de Sennacherib et Assyriis: rursum, funiculos et malum accipiunt non tentorii, sed navis, quasi comparet hic castra Assyriorum navi quæ naufragium vitare nequit. Videtur enim pergere Isaias in metaphora navis hostilis, de qua immediate ante dixit: *Non transibit per eum navis remigum, neque trieris.* Unde Forerius: *Quia*, inquit, *tyrannos navibus, quæ vento, inflatis velis aut remigiis, feruntur comparaverat; hinc in metaphora persistens ad Assyrium convertitur, per cujus interitum ruinam diaboli et ministrorum ipsius intelligit: ipsiusque regem malo in navi comparat; principes vero ejus, funibus qui malum confirmant: instructas vero acies militum, velo ventis inflato: totum denique Assyriorum exercitum navi comparat.* Est ergo metaphora a navi, quæ cum fatiscit et solvitur, laxantur et rumpuntur rudentes vi tempestatis, inquit Procopius; navis enim hic est tyrannis hostium; malus, est rex; funes qui eum sustinent, sunt duces et principes; velum sunt instructæ acies militum, ait Vilalpando in Ezech. 27. pag. 10. Sensus ergo est, q. d. Laxati sunt funiculi tui, id est sustentacula tua, o navis et trieris hostilis, id est, o congregatio Assyriorum, id est dæmonum, infidelium et impiorum; ac consequenter non prævalebunt, sed rumpentur, ita ut ad malum signum, id est velum extendere non queas vento, nec vexillum militi: utrumque enim significat vox *signum*, q. d. Omnino peribis cum tuis, et ibis in interitum, tum tempore Christi et Apostolorum, tuncque multi claudi, id est multi infirmi et imbelles, multarum Gentium spolia divident, at Ecclesiæ militanti distribuent. Tum potius peribis in die judicii, cum Beati olim infirmi et claudi, jam validi et potentes, dæmones et impios protrudent in tartara, et de iis triumphabunt: itaque quasi eorum spolia divident. Hic sensus est probabilis et congruus, nec priori cedit nisi in expositione distributionis prædæ, quæ proprie Beatis non competit, sed Apostolis et Ecclesiæ militanti; tropice tamen Beatis competit. Sic enim Psal. 109. v. 6. et 7. et alibi dicuntur iidem calcaturi, bibituri, et manus suas loturi in sanguine reproborum.

Quocirca Auctor imperfecti apud S. Chrysost. tom. 2. hom. 23. in Matth. in fine, per navim hanc maris, id est non Dei, sed sæculi, accipit Ecclesiam hæreticorum. *Quæ licet*, inquit, *habeat prædicationem Dominicæ crucis, invalidam tamen hanc arborem ejus ostendit; quia ubi non est veritas fidei, infirma crucis assertio est: unde inclinata et laxata vela ejus sunt ostensa, quod nullo flatu Sancti Spiritus diriguntur. Et ideo hæc navis, amisso veræ fidei gubernaculo, dominantibus adversis spiritibus, in naufragium mortis æternæ demergitur, quæ gubernari a Christo Domino non meretur, fitque præda dæmonibus et gehennæ.*

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

EX CLADE SENNACHERIB ASSURGIT, ET AVOLAT DE MORE AD EXCIDIUM ORBIS IN FINE SÆCULI, UT EX ASSYRIORUM CLADE DISCANT OMNES IMPII, QUANTA EIS STRAGES OBVENTURA SIT IN DIE JUDICII, SI EORUM SCELERA IMITENTUR, NEC RESIPISCANT. RURSUM V. 5. ALIUM EXCIDII ORBIS TYPUM PROPONIT, SCILICET EXCIDIUM IDUMÆÆ; TUNC ENIM SIMILI, IMO MAJORI SUPPLICIO PLECTENTUR OMNES REPROBI QUO OLIM IDUMÆI, SCILICET IGNE, PICE ET SULPHURE, UT AIT V. 9. ET DESOLATIONE PERPETUA, UT IBI HABITENT ONOCENTAURI, FAUNI, LAMIÆ, ETC. UTI AIT V. 11. ET SEQUENT.

1 ACCEDITE, Gentes, et audite; et populi attendite; audiat terra, et plenitudo ejus, orbis, et
omne germen ejus. 2. Quia indignatio Domini super omnes Gentes, et furor super universam
militiam eorum: interfecit eos, et dedit eos in occisionem. 3. Interfecti eorum projicientur,
et de cadaveribus eorum ascendet fœtor; tabescent montes a sanguine eorum. 4. Et tabescet omnis
militia cœlorum et complicabuntur sicut liber cœli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium
de vinea et de ficu. 5. Quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus: ecce super Idumæam descendet,
et super populum interfectionis meæ, ad judicium. 6. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe, de sanguine agnorum et hircorum, de sanguine medullatorum arietum: victima o-
nim Domini in Bosra: et interfectio magna in terra Edom. 7. Et descendent unicornes cum eis, et
tauri cum potentibus: inebriabitur terra eorum sanguine, et humus eorum adipe pinguium: 8. quia
dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. 9. Et convertentur torrentes ejus in picem,
et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. 10. Nocte et die non extinguetur,
in sempiternum ascendet fumus ejus; a generatione in generationem desolabitur, in sæcula sæculorum non erit transiens per eam. 11. Et possidebunt illam onocrotalus et ericius: ibis et corvus habitabunt in ea: et extendetur super eam mensura, ut redigatur ad nihilum, et perpendiculum in
desolationem. 12. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, et omnes principes ejus e-
runt in nihilum. 13. Et orientur in domibus ejus spinæ, et urticæ, et paliurus in munitionibus ejus:
et erit cubile draconum, et pascua struthionum. 14. Et occurrent dæmonia onocentauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubavit lamia, et invenit sibi requiem. 15. Ibi habuit foveam ericius, et enutrivit catulos, et circumfodit, et fovit in umbra ejus: illuc congregati sunt milvi, alter
ad alterum. 16. Requirite diligenter in libro Domini, et legite: unum ex eis non defuit, alter alterum non quæsivit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, et spiritus ejus ipse congrega-
vit ea. 17. Et ipse misit eis sortem, et manus ejus divisit eam illis in mensuram: usque in æternum
possidebunt eam in generationem et generationem habitabunt in ea.

1. ACCEDITE, GENTES, ET AUDITE.] Hugo, Lyran. et Castrius ex Theodor. et Origene hæc omnia ad excidium Judæ referunt; nam v. 8. dicitur: *Annus retributionum judicii Sion.* Verum obstant hic ipsa verba; ait enim: *Indignatio Domini super omnes Gentes*; et: *Audiat terra et plenitudo ejus; orbis, et omne germen ejus.*

Dico ergo Prophetam loqui de extremo judicio et consummatione sæculi; tunc enim omnes gentes interibunt. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. et S. August. lib. 13. Confess. cap. 15. et Euseb. lib. 11. de Præpar. Evangelii cap. de Innovatione mundi; ubi addit Platonem hunc Isaiæ locum in sua scripta transtulisse.

2. INTERFECIT EOS,] omnes gentes, partim per ignem conflagrationis mundi, partim per plagas illi prævias.

3. ET DE CADAVERIBUS EORUM ASCENDET FOETOR.] Alludit ad cadavera Assyriorum cæsorum ab Angelo, quæ computruerunt et fœtuerunt. Talis quoque e-

runt in fine mundi partim in præliis, partim alibi a Deo cæsi.

TABESCENT MONTES A SANGUINE EORUM.] q. d. Tanta erit cæsorum copia, ut ex eorum putredine, sanie et tabo, montes quoque tabem contrahant.

Secundo, q. d. Tot cædentur, tantus fundetur sanguis, ut montes sanguine solventur et defluant. Unde Vatablus et alii vertunt: *Præ cruore montes colliquescent.* Est hyperbole.

Tertio, Sanchez: *Montes*, ait, id est principes, æque ac plebei jacebunt insepulti, et tabescent ac putrescent voluteti in sanguine *eorum*, id est suo. Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum et absolutum.

4. TABESCET OMNIS MILITIA CŒLORUM.] *Militia* sive militea *cœli* sunt sol, luna et sidera. Primo, sanctus Thomas, Hugo, Vatabl. Lyran. et alii per hyperbolem sic exponunt: Tanta erit calamitas, ut videatur quasi cœlum perire; tanta erit afflictio eorum temporum, ut sibi videantur homines videre cœlos, qui extensi sunt, complicari, contrahere et convolvere sese, atque stellas ipsas de cœlo decidere. Simile est Ezech. 32. 4. Vide canon. 32.

Secundo, S. Thom, Lyran. et Sanchez sic exponunt, q. d. Sub Christo tabescet et peribit siderum cultus et idololatria; tunc enim ea non colent, uti ante coluerunt, sed Deum et Christum: sicque cadent stellæ, id est dæmones, de cœlo quasi divinitatis suæ, quam eis suo cultu tribuerunt idololatræ. Verum hic sensus alienior videtur et mysticus; agitur enim hic de consummatione sæculi.

Tertio, melius noster Hieron. Prado in Ezech. 1. pag. 19. in fine: *Cœli*, ait, *tabescent*, id est, defluent, ut stellæ, id est fulgura, de cœlo cadant; vulgus enim cum fulgurat, videtur sibi videre quasi stellas de cœlo cadere.

Quarto, et proprie, sol, luna et sidera sub diem judicii commovebuntur, obscurabuntur, et lumen suum retrahent, ut videantur præ Dei indignatione tabescere, liquescere et dissolvi. Addunt alii, quod stellæ fixæ proprie ex cœlo in terram decident. Ita S. Chrysost. et Maldon. in Matth. 24. (qui ait: Magis Christo id affirmanti, quam Aristoteli id fieri posse neganti, assentior) et Sibylla apud S. August. l. 18. de Civitate c. 23.

> Eripitur, *ait*, solis jubar, et chorus interit astris:
> Solvetur cœlum, lunaris splendor abibit.

Ex quo Ovidius libro 1. Metamorphos. ita canit:

> Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
> Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli,
> Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

Hoc est quod ait Christus Matth. 24. 29. *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlo*; at S. Joan. Apoc. 6. v. 12. iisdem verbis utitur, quibus Isaias hic juxta Sept. *Sol*, ait, *factus est niger, tamquam saccus cilicinus: et luna tota facta est sicut sanguis: et stellæ de cœlo ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos cum a vento magno movetur: et cœlum recessit sicut liber involutus*; et cap. 8. v. 12. *Et percussa est tertia pars solis, et tertia pars lunæ, et tertia pars stellarum, ita ut obscuraretur tertia pars eorum, et diei non luceret pars tertia.*

Symbolice aliqui apud S. Hieron. per stellas accipiunt dæmones qui versentur in aere, ut tentent homines, qui e cœlo, id est ex aere hoc, ruent in infernum in die judicii. De his enim vere dicitur id quod sequitur: *Quia inebriatus est in cœlo gladius meus.*

COMPLICABUNTUR SICUT LIBER CŒLI.] Alludit ad veterum libros, qui non erant per folia distributi, ut nostri, sed erant una charta vel membrana ex variis consuta, quam convolvebant circa cylindrum, uti nos convolvimus chartas geographicas. Cum enim eos legere volebant, evolvebant eam et explicabant: finita vero lectione, eam rursum convolvebant: hoc enim ipsis erat id quod nobis est claudere librum. Vidi tales duos Pentateuchi libros vetustos, hebraice scriptos in Bibliotheca Vaticana, quorum charta est pellis, sive pergamenus crude et pilosa.

Jam *cœli complicabuntur*, primo, quia Ethnici, ait, S. Thom. et Lyran. in cœlis ita turbatis, et quasi complicatis ut convolutis, non poterunt amplius legere, nec prædicere futuros rerum eventus, q. d. Non divinabunt amplius ex astris et cœlis, quasi ex libro prognostico.

Secundo, Dionys. Carthus. q. d. Non patebit amplius introitus in regnum cœlorum, sed clausa erit janua.

Tertio, et genuine, q. d. Sicut liber veterum cylindro complicatus et involutus, absconsis litteris legi non poterat: ita cœlum ejusque stellæ quasi litteræ abscondentur atris nubibus et obscurabuntur, ut videri non possint, perinde ac si cœlum esset complicatum et convolutum, imo ac si cœlum evanuisset et in alium mundum recessisset, ut ait S. Joan. Apoc. 6. Sicut enim cœlorum creatio per pellem seu tabernaculum extensum (ut Psalm. 103. *Extendit cœlum sicut pellem*) significatur: sic ejus obscuratio, quæ moralis quædam dissolutio est, innuitur per pellem et volumen complicatum, ait Sanchez.

Rursum, desinet motus cœlorum usus, motus et influentia, sicut libro uti desinimus, cum eum complicamus, sive claudimus. Est enim metalepsis in verbo *complicabuntur*.

Adhæc sicut libri, sive membranæ discissæ utraque pars in se replicatur et revolvitur, sic cœlum fulguribus quasi discissum, in se, id est in partes adversas, revolvi et replicari videbitur, ait Prado, q. d. In fine mundi cœli et astra mutabunt suos aspectus et influentias; itaque omnia perturbabuntur. Deinde fulguris, nubibus, cometis, stellis cadentibus, aliisque meteoris ita aer commiscebitur, ut cœli complicari et convolvi, omniaque perturbari et confundi videantur. Ita Ademus, Perer. in Apoc. 6. et passim Scholastici, qui cum S. August. 20. Civitat. 14. S. Hieron. in 51. Isaiæ, Greg. 17. Moral. c. 5. et aliis, censent cœlum et astra mutanda et innovanda esse tantum secundum lucem aliasque qualitates, non autem secundum formam et substantiam. Nam Psal. 148. 6. dicitur Deus fundasse ea in sæculum sæculi; et quia secundum Aristot. et Philos. forma cœlorum est incorruptibilis, idque Aristoteles deducit ex eo quod sit æterna. Censet enim ipse mundum fuisse ab æterno, imo increatum, ut nonnulli opinantur, in quo errasse eum clarum est.

Multi tamen Patres et recentiores, qui Philosophiam exigendam volunt ad sacras Litteras, non contra, volunt cœlum et terram peritura etiam quoad

substantiam, ac mutanda in aliud cœlum novum et aliam terram novam. Id enim hic et alibi clarissime dici videtur, ut c. 51. 6. c. 65. 17. Apocal. 6. 14. et c. 21. 1. Ecclesiastici 17. 30. Psal. 101. 27. Matth. 24. 35. 2. Petri 3. 7. et 12. Ubi nota sacram Scripturam longe efficacius loqui de mutatione cœlorum et elementorum, quam corporum beatorum in resurrectione, planeque significare longe majorem fore mutationem illorum quam horum; quia illa substantialis, hæc tantum accidentalis erit. Accedit, quod cœli ex abysso et aquis facti sint, uti docui Genesis 1. 8. ergo non sunt plane incorruptibiles secundum formam, sed secundum materiam primam, secundum quam dicuntur permansura in æternum. Idipsum confirmatur ex eo quod anno 1572. visa sit nova stella in Cassiopœia, quæ post biennium disparuit. Plures ejusmodi in cœlis mutationes notarunt moderni astronomi; ex quibus proinde nonnulli hisce phœnomenis convicti censent cœlos non esse solidos et duros, sed cedere, mutari, et secari ac dividi instar aeris; aerem tamen excellere subtilitate et præstantia; cœlos enim esse æthereos, non aereos, esseque ipsum ætherem. Verum hoc alterius est quæstionis et loci.

Rursum, cum lux naturaliter quasi profluat ex essentia cœlorum, tumque futura sit longe major et nobilior, videtur pariter, quod ex alia forma substantiali nobiliore manabit. Nam lux tanta quanta tunc erit, non est connaturalis formæ solis quæ jam est. Ita sentiunt S. Chrysost. homil. 14. in epistol. ad Roman. et post eum Theodor. et OEcum. Justin. q. 93. Ambr. l. 1. Hexam. c. 6. Basil. hom. 3. Hexam. Nyssen. l. de Creatione hominis c. 24. Clemens l. 2. et 3. Recognit. Sibylla apud S. Aug. 18. Civit. 23. cum canit:

> Tempora torpebunt, vidua omnia semina mundi,
> Aer, terra, salum, lux ignis fervida, cœli,
> Cardo, dies, noctes, considunt omnia in ignes;
> Et fiet species quam desertissima rerum.
> Omnia namque cadent lucentis sidera cœlo.

Idem fuse docet Hieron. Magius l. 2. de Exustione mundi c. 6. et 7. et Valesius, Sacræ Philosophiæ cap. 89. et noster Molina tract. de Opere sex dierum disp. 3. Ignem enim posse agere in cœlos eosque corrumpere, si non naturaliter, certe divina vi et operatione concedunt omnes; nec id negari potest, cum certum sit ignem inferni eadem vi agere in dæmones eosque urere, qui corpus non habent, sed sunt puri spiritus. Porro quod alibi ait Scriptura, quod cœli et terra in æternum stabunt, non repugnat huic sententiæ. Manebit enim eadem terra, idem sol, et iidem cœli generice; terra enim formam terræ, cœli formam cœlorum genericam retinebunt, esto specifice aliam, eamque præstantiorem accipiant. Erit enim tunc totius mundi innovatio, reformatio et recreatio.

Philosophi tamen passim, et plerique Theologi Scholastici, inter quos est Franc. Suarez 3. p. q. 59. art. 6. disp. 58. sect. 2. et Conimbricens. lib. 1. de Cœlo c. 3. q. 1. censent cœlos accidentaliter tantum mutandos, non substantialiter, ut dixi. Unde ad hanc et similes Scripturas, quæ contrarium videntur dicere, tres dant responsiones. Prima est, quasdam ajunt loqui hypothetice et comparative, ut illud Christi: *Cœlum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Sensum enim esse, q. d. Citius cœli et terra transibunt, quam verba mea prætereant, et promissa mea fallant. Secunda est, per cœlos intelligi aerem. Sic enim vocantur *volucres cœli*, id est aeris. Et sic intelligunt illud Sancti Petri epistola 2. cap. 3. vers. 7. *Cœli autem qui nunc sunt, etc. eodem verbo* (quo jussu Dei aquis diluvii obruti sunt, ut præcessit) *repositi sunt, igni reservati in diem judicii.* Hoc bene: verum non satis convenit hæc expositio v. 10. et 12. ubi cœlos opponit elementis; ergo per cœlos non aereos, sed sidereos intelligit. Ait enim: *Cœli magno impetu transient, elementa vero calore solventur*, et efficacius v. 12. *cœli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent*: ubi coguntur ipsi per cœlos accipere aerem summum; per elementa vero aerem, aquam et ignem, qui in terra vel circa terram sunt. Tertia est, cum subdit ibi S. Petrus et Script. alibi: *Novos vero cœlos, et novam terram secundum promissa ipsius exspectamus*; hanc innovationem ajunt fore non substantialem, sed accidentalem: quia scilicet sol, luna et cœli majori luce ornabuntur, magisque resplendebunt, ut participent aliquid de gloria Beatorum, quibus in hac vita servierunt. Utraque sententia est probabilis, gravesque habet auctores: prior sanctæ Script. posterior Philosophiæ Aristotel. est conformior. Utra sit verior, alibi pertractabitur.

5. Inebriatus est in cœlo gladius meus.] Ebrietas copiam effusi sanguinis significat: sicut enim homo inebriatur multo vino, ita gladius multo sanguine quem fundit.

Primo, aliqui sic exponunt: Gladium, id est, acre supplicium, intentavi Lucifero et sociis ejus apostatis, cum eos cœlo deturbavi: quanto magis gladium meum distringam in homines terrenos, qui mihi reluctantur? Huc accedit expositio S. Hieron. qui hæc accipit de gladio iræ Dei, quo ipse dæmones ex cœlo hoc aereo in die judicii deturbabit in tartara.

Secundo, Lyranus et Vatablus: *In cœlo*, inquiunt, hoc est in decreto et ordinatione Dei, qui habitat in cœlis, q. d. In decreto suo stabili et immobili jam decrevit Deus gladium suum exerere in peccatores.

Tertio, alii: *In cœlo*, id est de cœlo descendet hic gladius et desæviat in Idumæam.

Quarto, Adamus: *In cœlo*, ait, id est usque ad cœlum, q. d. Tanta erit ultio in fine sæculi, ut etiam ad cœlos usque pertingat, hoc est, erit maxima. Sic dicitur Psalm. 35. 6. *Domine in cœlo*, id est, usque ad cœlum, *misericordia tua pertingit*, q. d. Misericordia tua est amplissima et maxima; unde explicans subdit: *Et veritas tua usque ad nubes.*

Quinto, et proprie, dat Propheta hic caussam, cur cœli et astra tabescent ac defluent in fine mundi: *Quoniam*, ait, *inebriatus est in cœlo gladius meus*, hoc est quoniam in ipso cœlo ultio mea grassabitur usque ad satietatem, et quasi ad ebrietatem in ipsa astra, ut per hoc puniam et terrefaciam peccatores in terra, qui astris et cœlo abusi sunt ad sua peccata.

Ecce super Idumæam descendet (gladius meus) et super populum interfectionis meæ.] Hebr. חרמי *chermi*, id est *anathematis mei*; Septuag. *perditionis*, hoc est super Idumæos necei a me destinatos, quos ultioni meæ devovi, ait Vatabl. *In judicium*, ut scilicet in eos justum judicium et vindictam exerceam. Nominat præ aliis Idumæos, quia hi assidui et acer-

rimi fuerunt hostes Judæorum, adeoque Babylonis juncti Judæam everterunt: unde ipsi quoque gravi clade et excidio a Deo per eosdem Chaldæos mulctati sunt, ut patet ex Abdia, et ex Jeremia cap. 49. et Ezech. cap. 25. denique ex Isaia cap. 21. 5. sed obiter; unde hic rursum fusius de ea agit. Perstringit ergo Propheta hic superficie tenus cladem et excidium Idumæorum per Chaldæos: verum per illud symbolice intendit, significare cladem et exitium omnium impiorum in die judicii: huic enim soli convenit, quod dicitur v. 10. quod ardebit in æternum, et in sæcula sæculorum. De quo mox plura.

6. Incrassatus est (gladius Dei) adipe, de (clarius pro *de* Vatabl. vertit *et*) sanguine agnorum et hircorum.] Solet culter, quo jugulantur pingues oves, repleri, et quasi incrassari, earum tam adipe quam sanguine: per hoc autem significat, quod Deus gladio Chaldæorum transfodiet Idumæos, ita ut gladius eorum cruentetur sanguine, et incrassetur adipe Idumæorum. Per *agnos*, intelligit plebem; per *hircos*, duces et principes; per *arietes*, magistratus et ditiores, q. d. Nulli ætati, sexui aut gradui parcet hostilis gladius, sed in omnes promiscue desæviet.

Victima enim Domini in Bosra. *Victima*, sive sacrificium significat cædem et stragem; quia sacrificium non fit sine cæde, q. d. Cædem facturus est Deus in Bosra urbe primaria Idumææ, ut impios in ea per Chaldæos offerat et mactet divinæ suæ justitiæ: unde explicans more Hebræo (quod in Psalmis frequens est) subdit: et interfectio magna in terra Edom.] Bosra metropolis Idumææ, ita dicta est hebr. tum ob ubertate vindemiæ, ut patebit cap. 63. 1. tum a murorum firmitate, inquit S. Hieronym. unde Psal. 107. v. 11. pro eo quod habemus: *Quis deducet me in civitatem munitam?* hebr. est: *Quis me deducet ad Bosram?* Hinc a Bosra per metathesin dicta est Byrsa arx Carthaginis munitissima, non autem a Græco *βυρσα*, id est corio: Carthaginenses enim orti a Phœnicibus, non Græca, sed Phœnicum sive Punica lingua, quæ Hebrææ affinis est, teste S. Augustino locuti sunt.

Jam symbolice, per *Bosra* et *Edom* accipe totum mundum crassum, terrenum, sanguineum, et solidatum, qui in fine peribit. *Edom* enim significat rubeum, *Bosra* munitum, ait S. Hier. in ult. Joelis, licet hic aliter explicet. Edom enim sive Esau inhiavit sanguini et morti fratris sui Jacob. Inepte Judæi per Idumæos accipiunt Romam et Romanos, ut dixi cap. 21. 11. Porro Arias Montanus per Bosram (quæ hebraice significat munitam) accepit Romam Ethnicam, quæ Gentium erat arx munitissima. Porro incendium interpretatur de igne Evangelico, qui corda Romanorum fide et amore Christi succendit. Fumum autem exponit de incertis fabulis, et statuis, idolis, fanis, post conversionem in urbe monumenti causa relictis. Huc accedit Alcazar in Apocal. 14. vers. 11 notat. 5. qui per ignem accipit vindictam Dei, ex qua quasi fumus prodiit Dei laus et gloria; vindictam, inquam, quam Deus sumpsit de Romanis, tum infidelibus, eos ad gehennæ ignes damnando; tum fidelibus, et sancto Petro credentibus, quos igne charitatis succendit. Verum hæc duplex vindicta valde dispar et contraria est; adeoque si prior est litteralis, posterior litteralis, imo allegorice esse nequit: nec enim ignis gehennæ allegorice significare potest ignem charitatis.

7. Et descendent unicornes et tauri cum potentibus.] *Unicornes et tauros* vocat Idumæos viribus robustos, et armis validos: *potentes* vocat divites et honoratos, q. d. Hi omnes cadent cum imbelli plebe, descendentque ad orcum. Sic Christus patiens orat. Psal. 21. *Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam*: *unicornes* vocat potentes et crudeles Pontifices, Scribas et Pharisæos.

8. Annus retributionum judicii Sion.] Id est, contra Sion, ait S. Hier. Cyrill. S. Thomas, Hugo, Adamus et Forer. Putant enim ipsi Prophetam hic a clade Idumæorum transire ad cladem Hierosolymæ et Judæorum futuram per Romanos. Verum melius Chald. Lyran. Vatabl. Montan. et Sanchez, judicium Sionis interpretantur judicium, id est, vindictam, quam pro Sione, id est Judæis, Deus exercebit contra Idumæos: illos enim hæc omnia spectant. Unde cum Vatablo sic quoque verti potest: *Annus repensionum rixæ cum Sion*, id est annus quo rependet Deus talionem Idumæis, qui jugiter rixati sunt et belligerarunt cum Judæis.

Symbolice: *Annus retributionis judicii Sion* erit in fine mundi, quando Deus judicabit, id est vindicabit, et puniet injurias ab impiis factas Sioni, id est Ecclesiæ, et Sanctis Dei electis.

9. Et convertentur torrentes ejus (Idumææ) in picem.] Est hyperbole, q. d. Idumæa tam in torrentibus quam in campis ita desiccabitur, ut instar picis et sulphuris sit arsura, ignem in eam immittente Chaldæo; hoc est, omnino vastabitur et cremabitur. Alludit ad Idumææ vicinam et situ et scelere et clade Sodomam, quæ sulphureum habet solum et igne ac sulphure cœlesti conflagravit.

Porro symbolice, significator hic Idumæam, id est impium mundum comburendum igne conflagrationis, qui totus erit, ut videantur ubique esse torrentes ignis, picis et sulphuris, q. d. Ignis conflagrationis ex pice et sulphure conflatus omnia implebit, et damnatos secum in gehennæ incendium convolvet: *ubi non extinguetur in æternum.* Hoc enim proprie competit gehennæ, improprie tantum Idumææ: hæc enim in æternum dicitur arsisse tantum hoc sensu, quod diu et longo tempore arsit.

Moraliter disce hic, terram, quæ suis deliciis fertilis, homini fuit in luxum, hic eidem abutenti verti in luculentum ignem et tormentum. Ita Sodome fertilissima ob libidinem incolarum versa est in mare mortuum, fumans et salsissimum.

11. Possidebunt eam onocrotalus, et ericius, et ibis.] est catachresis significans summam Idumææ, id est mundi, vastitatem et desolationem, ita ut hominibus vacua; feris, si quæ sint, habitanda relinquatur.

Et extendetur super eam mensura,] q. d. Deus certo et exacto judicio æquabo demeritis pœnas, item certa sententia, destinatione et designatione (hæc enim est mensura) eam vastabit, et gloriam ejus annihilabit. Hæc ergo vastitatis mensura erit *perpendiculum in desolationem*, id est, erit quasi linea fabrilis in terra extensa, ut juxta eam plane desoletur, radatur et solo æquetur. Est metaphora a linea sive perpendiculo fabrorum, qua domos erigendas aut diruendas

dimetiuntur, ut juxta eam præcise eas erigant vel destruant. Unde Vatabl. vertit: *Extendet super eam regulam inanitatis, et lapides vacuitatis*; vel, ut alii: *Lapides perpendiculares vanitatis*. Sic Isaiæ 28. 17. dicitur: *Ponam in pondere judicium, et justitiam in mensura*; hebr. לקו *lakaf*, quod Noster hic vertit pariter *mensura*. Sic 2. Reg. 8. v. 2. de Davide dicitur: *Et percussit Moab, et mensus est eos funiculo, coæquans terræ: mensus est autem duos funiculos, unum ad occidendum, et unum ad vivificandum*, q. d. David plane humiliavit et prostravit Moabitas, adeo ut eos quasi in terra jacentes funiculo dimetiri posset. Porro duas eorum fecit sortes, sed cum mensura justitiæ et æqui principis, unam occidendorum, alteram servandorum. Vide ibidem Cajetan. Vide et ea quæ dixi c. 18. 2.

Pro *in desolationem* hebr. est תהו ובהו *tohu vabohu*, quo nomine vocatur terra informis, creata primo die mundi, quod Noster Genes. 1. vertit: *Terra autem erat inanis et vacua*, q. d. Idumæa, ejusque antitypa terra redigetur in die judicii per ignem in illam vacuitatem, nuditatem et informitatem, quam habuit initio mundi et creationis suæ. Sic Virgil. ait: *Et campos ubi Troja fuit.*

Hinc videtur parum esse probabile, quod aliqui censent terram post judicium exornandam suis plantis, arboribus, fructibus, etc. instar paradisi terrestris, ut in eo jucunde vivant parvuli sine baptismo in peccato originali mortui.

12. NOBILES EJUS NON ERUNT ibi: nobiles Idumææ occidentur, aut spoliabuntur, et abducentur a Chaldæis, æque ac ignobiles. Unde reliquiæ gentis excisæ REGEM POTIUS INVOCABUNT,] id est, optabunt sibi in tanta desolatione ducem, qui rebus afflictis succurrat: sed nemo volet remp. perditam gubernandam capessere.

Aliter Lyran. per *regem* enim accipit Nabuchodonosor, qui vastavit Idumæam: hunc enim invocarunt victi et supplices Idumæi. Pari modo in fine mundi post plagas prævias extremo excidio, quæ describuntur Apoc. 8. et 9. reliquiæ hominum optabunt sibi regem, vel Antichristum, vel eo occiso alium similem monarcham potentissimum; sed frustra: ipse enim cum omnibus suis principibus, id est, omnis ejus fortitudo, pompa, opes et gloria ad nihilum redigentur.

Aliter distinguunt et vertunt Hebræa, Vatabl. Forer. et alii, sed eodem sensu jam dicto.

13. ET ORIENTUR IN DOMIBUS EJUS SPINÆ ET URTICÆ.] Ad litteram hæc et sequentia vera fuerunt in Idumæa vastata; symbolica, orbe cremato, significant summam fore vastitatem.

ET PALIURUS.] Est genus spinæ et rubi, inquit Plinius l. 24. c. 13. de quo Virgil. eclog. 5.

Carduus et spinis surgit paliurus acutis.

14. ET OCCURRENT DÆMONIA ONOCENTAURIS, etc.] Nota, *Centauros* juxta Pindarum et Plutarch. apud Gesnerum c. de equo, prognatos esse ex Centauro Ixionis filio, cum equabus Magnesiis congrediente: hinc enim filios natos esse, qui superne patri homini, inferne matri equæ similes essent. Idem Gesner. cap. de asino ex Plutarcho, Æliano et Volaterrano refert, onocentaurum esse animal collo, pectore, mammis muliebribus, et humeris, brachiis ac digitis humanis, sed dorso, lateribus et pedibus asininis, ut et colore cinereo. Verum Doctores has fabulas vulgi fama et credulitate traditas rident. Unde Nota cum S. Hieron. S. Scripturam vel interpretem Nostrum, et Septuag. hic et alibi, subinde alludere ad fabulas Poetarum. Sic Judith 16. v. 8. alludit ad fabulam Titanum; ait enim: *Nec filii Titan percusserunt eum* (Holofernem) *sed Judith.* Sic Job 42. 14. pro *Cornustibii*, Sept. vertunt *cornu Amaltheæ* (quæ fingitur esse capra Jovis). Sic hic nominat *lamias* et *onocentauros*. Fabula ergo de onocentauris inde orta videtur, quod rex Thessalus jusserit, ut homines equis insidentes tauros œstris percitos et fugientes longis hastis pungerent, itaque in urbem cogerent. Unde priscis rudibus hominibus res nova et insolens, scilicet vir equo aut asino insidens, una visa fuit natura, unum animal mixtum ex equo vel asino et homine, scilicet centaurus. Hinc centauri dicti sunt ἀπὸ τοῦ κεντεῖν, id est pungere, stimulare, et taurus; centaurus ergo est qui stimulat taurum. Adde ἵππος, id est equus, fiet hippocentaurus: adde ὄνος, id est asinus, fiet onocentaurus. Rem hanc narrat Servius 3. Georgic. et ex eo Leo Castrius, Henric. Stephanus voce *centaurus*, et Gesnerus. Addit Servius: *Alii dicunt centaurorum fabulam esse confictam ad exprimendam humanæ vitæ velocitatem, quia equum constat esse velocissimum.* Per *onocentauros* ergo hic accipe spectra talia vel dæmones, qui hæc monstra et larvas induunt, ut partim homines, partim equi vel asini esse videantur; idque ad hoc ut homines territeant et ludificent. Id patet ex Vita S. Antonii, apud S. Athanasium: vidit enim Antonius quærens S. Paulum primum eremitam in deserto bestiam pube tenus humanam, quæ deinde in asinam desinebat, quam ille irridens signo crucis fugavit. Porro quod Plinius lib. 7. c. 3. ait se vidisse hippocentaurum in melle elisum ad Claudium Cæsarem, certum est fuisse monstrum marinum vel terrestre, partim equo, partim tauro simile, diversum a nostris hisce: unde nec ipse ejus formam exprimit.

ET PILOSUS CLAMABIT ALTER AD ALTERUM.] Hebr. *vir ad proximum suum: vir*, id est quisque; hebr. enim *vir* significat distributionem, et pariter multitudinem. Porro *pilosi* sunt iidem dæmones, specie hircorum hirsuti, quos vetustas Faunos et Satyros dixit; unde Chald. vertit, *dæmones inter se colludent* (et, ut dixit c. 13. 21. *saltabunt.*) Nota: Gaudent et assistunt choreis dæmones. Unde Conradus Clingius de Locis Theolog. c. de Choreis: *Chorea*, ait, *est circulus, cujus centrum est diabolus, circumferentia omnes angelis ejus:* et Basilius hic in cap. 13. tradit saltationes didicisse homines a dæmonibus. Nisi malis monstra hæc esse genus simiarum cum Gesnero, aut esse animalia progenita ex incesto hominis cum capra et bestiis congressu; quale delatum fuisse Alexandriam asserit S. Hieron. in Vita S. Pauli eremitæ: licet dubitet, et merito, an animal, an dæmon fuerit illud alterum, quod visum est S. Antonio: nam ratione et voce humana cum eo collocutum est, cum tamen bestiam vocet, certumque sit non fuisse hominem.

Moraliter S. Gregor. 7. Mor. 12. dracones, ait, sunt mali, struthiones hypocritæ: *Onocentauri lubrici et elati, qui subjecti luxuriæ vitiis, inde cervicem erigunt unde humiliari debuerant. Pilosus clamat alter ad*

alterum, cum culpa præcedens subsequentem, v. g. gula libidinem invitat.

IBI CUBAVIT LAMIA.] *Lamiæ* sunt dæmones succubi, vel illorum spectra, quæ Empusæ dicuntur; unde sunt mulierum forma, quæ ad venerem homines illicere feruntur, ut eos devorent: tale enim phantasma Menippum illexisse narrat Philostratus l. 4. in Vita Apollonii: et harum forma penitus fabulosa a Plutarcho, Aristoph. et Eustathio describitur. Dictæ sunt *lamiæ* a λαιμος, id est guttur; vel a *Lamia* crudeli illa regina Pontica, quæ gravidarum mulierum alvos cædebat, et extractos inde pueros vorabat, de qua Aristot. in Ethicis, et Clemens Alexandr. in Protrepticis: aut, ut Diodorus, Phavorinus et Suidas, a *Lamia*, regina in Asiæ monte apud Antomolas, quæ cum filiom amisisset, præ zelotypia omnes aliarum matrum filios jussit occidi. Alii *lamias* dictas volunt quasi lanias, a laniando. Hinc lamiæ vocantur larvæ nocturnæ, sive μορμολυκια, quibus nutrices pueros territant, quasi puerperis infestæ pueros vorent. Omnino autem verisimile est stultos, timidos (nam sicut amantes sibi somnia fingunt, sic et timentes) et superstitiosos olim homines varia et inania phantasmata, aut varias apparitiones et dæmonum species naturali animalium generi temere annumerasse, imo affinxisse multa: sicut facit pictor, qui humano capiti cervicem jungit equinam. Ita de lamiis sentit Strabo, Lucil. apud Lactant. et Gesner. Certe vox Hebræa לילית *lilit* a ליל *lel*, id est nocte, nocturnum spectrum aut monstrum significat. Quocirca Chaldæus *noctuam* vertit, sive *noctivagam*.

Secundo *lamiæ* possunt hic accipi stryges et sagæ, quæ pueros intoxicant et necant: hæ enim suos cœtos in his desertis agere solent. Vide nostrum Delrin in Magicis.

Tertio, Dion. Chrysost. in historia Libyca, *lamias* docet esse feras, facie et corpore ad umbilicum muliebri, earumque imam in draconem desinere; has mammis et sibilo homines allicere, et accedentes arripere, necare ac vorare. Ut ut est, lamias non modo mulieres, sed et bestias esse, vel has, vel generis simiarum, ut vult Gesner. aut alias, sive veras, sive vulgo creditas, patet Thren. 4. 3. *Sed et lamiæ nudaverunt mammam:* ubi pro *lamia* hebr. est תנין *tannin*, id est draco, vel quodvis sævum et immane monstrum catulos nutriens. Ita Lyran. Glossa, Haymo et S. Hieron. ibi, q. d. Jeremias: Cum feris etiam truculentissimis, quales historiæ, fabulæ, aut vulgus tradit esse lamias voracissimas, non desit in catulos materna pietas; illa tamen defuit mulieribus Hierosolymitis, quæ præ fame etiam proprios filios vorarunt. Sic hic Isaias ait, q. d. Orbis hic et locus post judicium ita erit desertus, ut ferarum tantum, dæmonum, spectrorum et larvarum habitaculum sit, aut esse possit, quæ vetustas fabulose miræ formæ esse credidit, et nominavit onocentauros, Faunos et lamias: imo soli damnati et dæmones, nunc onocentauri, nunc lamiæ, nunc ericii, nunc milvi, nunc draconis formam assumentes (ut terreant homines, præsertim damnatos: uti simili forma terrere voluerunt S. Antonium, et alios Sanctos) habitabunt in terra, id est in gehenna, quæ ima et concava terræ portio est: nam convexa et extima terræ superficies plane deserta erit et vacua, tam hominibus quam animalibus et dæmonibus. Sicut ergo Sancti gaudebunt non tantum in anima videndo Deum, sed etiam in corpore videndo humanitatem gloriosam Christi: ita et damnati cruciabuntur non tantum in anima, videndo tot cruciatus; sed et in corpore, videndo horrenda dæmonum spectra. Tam enim oculi corporis quam mentis vel peccarunt vel sancte vixerunt: par ergo est, ut suam quoque habeant pœnam vel præmium. Hinc pictores hos monstrosos dæmones larvis bestiarum indutos, pingunt in inferno horribili forma. Id inter alios diserte docet noster Joan. de Sala in 1. 2. q. 5. a. 5. tract. 2. disp. 14. sect. 14. num. 113. idque confirmat ex Sapient. 17. v. 4. ubi de Ægyptiis in plaga tenebrarum ait: *Personæ tristes illis apparentes pavorem illis præstabant:* hæc enim erant typus et præambulum inferni et damnatorum; et Job c. 20. v. 25. *Vadent, et venient super eum horribiles;* et Deuter. c. 32. 24. *Dentes bestiarum immittam in eos, cum furore trahentium super terram, atque serpentium.* Pari modo probabile est Angelos in cœlo assumpturos corpora speciosa ex æthere, quibus pascant oculos Beatorum, ut ab eis videri, et ore ad os loqui possint. Hoc enim videtur poscere amicitia, et arctissima unio et communicatio, quæ erit inter Angelos et homines beatos, quasi concives cœli. Rursum hoc videtur mereri mortificatio sensuum, et angelica vita quam in hac vita egerunt Sancti hac spe, ut Angelorum consortio in cœlis fruerentur: alioqui enim sensus Beatorum nullum ex Angelis reciperent gaudium, imo in nulla re cum illis communicarent; itaque inter Angelos et Beatos tantum esset communicatio quoad mentem, non quoad corpus. Tertio, quia Angeli omni modo cupiunt laudare Deum: ergo non tantum mente, sed et corpore et ore assumpto (hoc enim assumere possunt) eum laudabunt: perinde ut nos non tantum voce, sed et organis aliisque instrumentis musicis laudamus Deum. Quarto, quia Isaias c. 6. vidit Seraphim specie hominum in cœlo: simili specie Ezechiel vidit Cherubim cap. 1. et S. Joannes Angelos passim in Apocalypsi. Denique sæpius visi sunt Angeli humana forma deferentes animas sanctas defunctorum in cœlum, atque sensibilem melodiam, hymnosque suavissimos Deo canere sunt auditi. Ita diserte docet Salas loco citato, et S. Anselmus in Elucidario, ac Viguerius c. 16. §. 4. v. 36. Et noster Lessius l. 13. de Divin. Attrib. c. 22. n. 32. agens de die judicii extremi: *Valde credibile est,* inquit, *Angelos omnes apparituros in corporibus splendidis; alioqui hæc Christi gloria et potentia non posset videri ab impiis, quorum tamen causa præcipue exhibebitur; neque externam ejus majestatem (quam describere vult Script.) ille exercitus augeret. Cum ergo innumerabilis sit Angelorum multitudo, longe lateque supremas aeris regiones undique per multa millia milliarium usque ad cœlos ipsos replebunt, et immensi exercitus speciem præbebunt;* et num. 134. *Valde credibile est, etiam dæmones in corporibus apparituros: vel quia alioqui ab impiis videri non possent, vel quia pertinet ad Christi gloriam et impiorum confusionem, ut videantur.* De his Virgilius canit l. 6. Æneidos:

Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ

Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.

Similia habent alii Poetæ.

Symbolice, Leo Castrius ex S. Basilio, Athanasio, Theodor. Ambrosio et Gregor. per *onocentauros*, Faunos et *lamias*, vitia et peccata accipit: hæc enim sunt maxima monstra et spectra, per quæ homo in feras, imo in dæmonem degenerat: aut certe intelliguntur, ait, ipsi dæmones monstrosorum criminum suggestores, vel eorumdem patratores homines impii, quorum habitaculum erit Judæa, imo terra tota in fine mundi, justis in cœlum abeuntibus.

16. Requirite diligenter in libro Domini.] Hebraice est, *recensete*, supple, mala hic recensita, aut potius animalia vel monstra jam dicta, q. d. Cum evenlat desolatio Idumææ, quam hoc libro et capite descripsi, requirite ex hac prophetia, num hic posita et commemorata mala et supplicia, aut potius animalia, sint in ea et degant; invenietis sane ne unum quidem deesse, q. d. Reipsa videbitis certissima et verissima me prædixisse de excidio Idumææ: hæc enim proprie spectant vastitatem Idumææ, sub qua intelligit totum mundum et cœtum impiorum, in quo sub diem judicii, ante plenum ejus excidium, hæc eadem contingent.

Librum Domini vocat hanc Isaiæ prophetiam dictatam a Deo. Ita S. Thomas, Hugo et Lyranus. Alii intelligunt prophetiam Amos cap. 1. et Davidis Psal. 136. et Balaam Numer. 24. 18. qui hoc idem Idumææ excidium prædixerunt.

Altera alteram non quæsivit.] q. d. Aliquod horum monstrorum vel suppliciorum non defuit, ut a socio quærendum esset: quia spiritus vindictæ Dei hæc omnia studiose congregavit.

17. Et ipse misit eis (animalibus vel monstris) sortem,] q. d. Deus jam dictis animalibus et monstris divisit Idumæam, cuique dedit suam sortem, locum et mensuram, quasi proprii et perpetui ejus incolæ essent futuri. Hac ergo phrasi significat vastitatem Idumææ diuturnam fore. Unde addit: *Usque in æternum.* Vide dicta v. 10.

Mystice, S. Hieronym. Cyrillus, Athanas. et ex his Leo Castrius hos duos ultimos versus accipiunt de Apostolis missis ad prædicandum per totum orbem. *Milvi* ergo, vel, ut Septuag. *corvi*, cadavera, id est vitia et peccata hominum, depascentes, sunt Apostoli. Hic sensus non est incongruus, si cum Castrio et aliis accipias hoc caput de excidio Judææ. Verum agitur hic de excidio Idumææ, non Judææ, ut dixi.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Judæi hæc referunt ad restitutionem Hierosolymæ, et regni Judaici, sub suo Messia, quem ipsi frustra expectant. S. Thomas et Hugo hæc referunt ad reditum Judæorum e captivitate Babylonica, et per illum censent adumbrari lætitiam et gloriam Gentium per Christum liberatarum a servitute peccati et diaboli. Verum passim Patres, quos citabo v. 1. et interpretes, hæc per se et proprie accipiunt de aureo Evangelii sæculo, deque vocatione et gloria Gentium. Ubi Nota: Solet Propheta tristibus læta subjungere. Quia ergo c. præced. descripsit triste Idumææ, et sub ea orbis ac impiorum in fine mundi excidium; hinc transit hic ad tempus Evangelii, et ad lætum de Ecclesia per Gentes gloriose propaganda vaticinium; unde multa bona hoc cap. per antithesin opponit malis, quæ orbi intentavit cap. præced. Primo, ergo docet, quod Gentes antea desertæ per Christum excolendæ fertiles sint futuræ instar Libani, Saron et Carmeli. Secundo, v. 5. docet tempore Evangelii cæcos, surdos, claudos et mutos curandos esse, nec fore inter eos dracones et malas bestias, nec pollutos. Deinde v. 10. ait eos ituros in Sion ad æterna gaudia.

1 Lætabitur deserta et invia, et exultabit solitudo, et florebit quasi lilium. 2. Germinans germinabit, et exultabit lætabunda et laudans: gloria Libani data est ei: decor Carmeli, et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini, et decorem Dei nostri. 3. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. 4. Dicite pusillanimis: Confortamini, et nolite timere: ecce Deus vester ultionem adducet retributionis: Deus ipse veniet, et salvabit vos. 5. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. 6. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum:

quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine. 7. Et quæ erat arida, erit in stagnum, et sitient in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci. 8. Et erit ibi semita et via, et via sancta vocabitur: non transibit per eam pollutus, et hæc erit nobis directa via, ita ut stulti non errent per eam. 9. Non erit ibi leo, et mala bestia non ascendet per eam, nec invenietur ibi: et ambulabunt qui liberati fuerint. 10. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude: et lætitia sempiterna super caput eorum: gaudium et lætitiam obtinebunt, et fugiet dolor et gemitus.

1. Lætabitur deserta.] Hebr. est ישׂשׂום iesusum, id est *lætabuntur in sis*, scilicet gentibus et Idumæis, quos cap. præcedenti dixit perdendos a Deo, q. d. inter gentes infideles et Idumæos perdendos, ideoque plangentes, lætabuntur incolæ deserti convertendi ad Christum, puta Gentiles fideles et Christiani. Unde clare Hebræa quoad sensum sic transferas: *Lætabitur desertum et solitudo, arido quoque terra exsultabit*, ut vertit Vatabl. *Desertum, solitudinem et terram aridam* vocat Gentilitatem, et Gentium regiones, q. d. Gentilitas hactenus deserta a Deo, salute, justitia, vera religione, et cultu Dei, fiet eorum particeps, et hæres sanctimoniæ, gratiarum et gaudii quod est in Spiritu Sancto, per Christum. Unde dabitur ei gloria Libani, id est, succedet in gloriam Synagogæ et Judæorum, ut scilicet sit populus fidelis, et Ecclesia dilecta Deo. Ita S. Hier. Cyrill. Theod. Euseb. l. 6. Demonst. 21. Hilar. in Ps. 65. Justin. apolog. 2. Nazianz. orat. 1. in Julian. Imo Euseb. Theod. Cyrill. Hilar. hoc oraculum impletum putant, cum Jesus venit a Galilæa ad deserta Jordanis, ut a Joanne baptizaretur. Adde, S. Hilar. et Justin. supra, Prosper p. 3. Prædic. c. 13. Athanas. l. de Incarn. Verbi, docent huc respexisse Christum, cum rogaretur a discipulis S. Joannis: *Tu es, qui venturus es, an alium exspectamus?* Matth. 11. v. 3. Christus enim respondit eis dicens: *Euntes renuntiate Joanni quæ audistis, et vidistis. Cæci vident, claudi ambulant, etc.* Quæ hic v. 5. et 6. futura sub Christo, et a Christo Propheta prædicit.

Ruffin. et Pallad. hæc litteraliter referunt ad Ægyptum tempore S. Antonii, et deinceps, fidelibus et monachis abundantem, et quasi luxuriantem. Audi eos; citato enim hoc Isaiæ loco, eum explicantes ajunt: *Quomvis hæc de Ecclesia dicta sint, tamen in Ægypti desertis hæc etiam historica relatione completa sunt; ubi tantæ per urbes multitudines veniunt ad salutem, quantas Ægypti deserta protulerunt; quanti populi habentur in urbibus, tantæ pene habentur in desertis multitudines monachorum, ut ubi superabundavit peccatum* (idololatriæ) *ibi superabundet et gratia*, inquit Ruffin. l. 2. de Vitis Patrum c. 7. et Palladius in Lausiaca c. 52.

Et florebit quasi lilium.] Miro enim decore floret lilium. In lilio notatur vitæ puritas et castitas Sanctorum in Ecclesia.

2. Germinabit.] Producet Ecclesia novas et copiosas frondes, flores et fructus, tum novorum fidelium hominum æque ac populorum; tum novarum virtutum: producet enim examina virginum, martyrum, monachorum, etc. At quis faciet hæc? quis deserto tam lætam metamorphosin inducet? nimirum idem,

Qui picturatos intexit floribus hortos,
Quique jubet rutilis albescere lilia campis,
Et qui tellurem viola distinguit et herba.

Gloria Libani data est ei.] Libanus licet a Gentibus occuparetur, pertinebat tamen ad Judæos, ut patet Josue 13. 6. atque ex Libano ibus, cedros, pinos, et quidquid rarum ac præclarum erat, deferebant Hierosolymam. *Libanus* ergo Judæos et Synagogam significat, æque hac *Saron* ager Judææ amœnissimus et uberrimus, ac *Carmelus* mons ejus fertilissimus, q. d. Omnia ornamenta, opes et deliciæ sacræ et spirituales Synagogæ et Judæorum transferentur ad Ecclesiam et Gentes. Unde Symmachus pro *Saron* vertit *campos*, ait S. Hieron.

Ipsi videbunt gloriam Domini,] scilicet gloriosa miracula, gloriosos Apostolos, gloriosa charismata Spiritus Sancti, gloriosa Sacramenta, cæremonias et cultum sacrorum.

3. Confortate manus dissolutas.] Est apostrophe ad Apostolos, ut gentes abjectas, inertes et timidas per Evangelium excitent et animent ad studium fidei, salutis, et bonorum operum.

Genua debilia roborate.] In pusillanimis enim dum metu vel sopore gravi percelluntur, genua labant et quasi luxantur, ut sicut attoniti nec progredi possint, sed titubent et vacillent. Causa est, quod timor per se, et per tristitiam concomitantem contrabit cor; quod afflictum ut se juvet, spiritus vitales ad se avocat: unde in membris exterioribus, præsertim a corde remotioribus, ut manibus, genibus, etc. sequitur frigus, tremor, et interdum pallor, titubatio linguæ, ineptitudo ad operandum, et nonnumquam sitis. Ita docet Aristot. in probl. sect. 27. q. 6. Macrob. l. 7. 11. Gellius lib. 19. c. 6. et Hier. Fracastorius l. 1. de Sympathia c. 15. et 19.

4. Dicite pusillanimis,] q. d. Dicite, o Apostoli, Gentibus: Ne sitis pusillanimes, ne desperatis vos pertinere ad filios Abrahæ: potens est Deus de lapidibus suscitare filios Abrahæ: si credatis et obediatis Christo, eritis filii Abrahæ, esto sitis filii idololatrarum, ipsique hactenus fueritis idololatræ sine Deo, sine fide, sine conscientia, fornicarii, perjuri, blasphemi, etc. hæc omnia abluet baptismus, facietque vos novos homines, imo angelos Dei. Hoc ergo eritis Deo, quod fuit Abraham, Isaac, et Jacob. Huc alludit S. Paulus ad Hebr. 12. v. 12. Vide ibi dicta.

Ecce Deus vester ultionem adducet retributionis,] qua scilicet Christus Deus, cui Pater dedit omne judicium Joan. 5. diabolum tyrannum, qui vos hactenus oppressit, expellet et asseret vos in libertatem filiorum Dei. Dicit *retributionis*, quia diabolo

par pari retribuit Deus: sicut enim ipse tyrannice dominatus fuit Gentibus, ita jam eidem severe et rigide dominatur Christus et Christiani. Simile est Psal. 71. 4. Ita S. Hieron. et alii mox citandi.

Deus ipse veniet, et salvabit vos.] Hinc patet Deum vere venisse in mundum et carnem nostram, ac consequenter Christum esse vere Deum. Christo enim competunt sequentia: *Tunc aperientur oculi cæcorum, etc.* ut patet Matth. c. 11. 5. et Matth. c. 15. 30. Ita docent S. Hieron. Cyrill. hic Irenæus lib. 3. 22. Cyprian. l. 2. contra Judæos c. 7. Euseb. lib. 6. Demonstr. 21. Athanas. l. de Humanitate Verbi ultra medium, August. l. de quinque hæres. c. 6. Similis est locus inferius c. 52. 6.

Nota: Pro *Deus* hebr. est *Elohim*, id est Deus qui gubernat, provìdet, regit, judicat mundum. Veniet ergo Christus in mundum, ut eum quasi Elohim gubernet, curet, salvet, oppressos a diabolo tueatur, et in libertatem asserat. Rursus pro *salvabit nos*, hebr. est ישעכם *iosciachem* (id est, *salvabit vos*) unde nomen *Jesus*, id est salvator, q. d. Veniet Elohim in carnem, ut sit nobis Jesus. Si aliis punctis legas ישעכם *iissochem*, significabit *delectabit*, *oblectabit vos*. Jesus enim est gaudium et jubilus cordis nostri.

5. Tunc aperientur oculi cæcorum,] id est, Gentes antea mentis oculis captæ, et versantes in tenebris infidelitatis, illuminabuntur per lucem et splendorem Evangelii. Iidem dicuntur fuisse *surdi* ad verba et legem Dei excipiendam, jam vero audire eam, eique obedire. Hujus rei symbolo Christus multos cæcos, surdos, claudos, etc. corporaliter illuminavit et curavit, eisque simul spiritualem mentis lumen, auditum et gressum restituit, ac a peccatis purgatos gratia sua donavit, ut docet S. August. Unde S. Hilarius et alii, ut dixi vers. 1. putant huc allusisse Christum Matth. 11. cum ait: *Cæci vident, claudi ambulant, etc.* de quo rursum c. 61. 1.

6. Tunc saliet sicut cervus claudus.] Id est Gentiles claudicantes, id est dubio et vacillanti gressu aberrantes a via virtutis, per Christum roborati et directi recta incedent, imo salient per eam in cœlum.

Et aperta erit lingua mutorum.] Idem in rebus terrenis et mundanis facundi, sed in rebus divinis elingues et muti, fient diserti, disserentque magna sapientia et spiritu de gratia, de virtute, de Christo, de Deo et S. Trinitate, de beatitudine, de æternitate, etc.

Quia scissæ sunt in deserto aquæ.] Το *quia* dat causam præcedentium, et ostendit ea non corporaliter, sed spiritualiter esse accipienda, q. d. Idcirco aperientur oculi cæcorum, etc. *quia in deserto*, id est in gentilitate, *scissæ sunt*, hebr. *scindent se*, id est copiosæ erumpent et spargent se aquæ, id est charismata spiritualia: *et sitiens*, id est eadem Gentilitas sterilis, erit *in fontes aquarum*, id est habebit fontes aquarum (id est gratiarum) salientium in vitam æternam. Ita S. Cyrill. et Theodor.

Secundo, et aptius Sanchez censet τὸ *quia* hic non dare causam, sed conjungere extrema, esseque idem quod *et*, q. d. Saliet claudus, loquetur mutus, et erumpent in deserto aquæ: nec enim apposite hic datur causa, aut dicitur: *Saliet claudus, quia scissæ sunt aquæ;* quid enim faciunt aquæ eo saltum?

7. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci.] Dicit cap. præced. in Idumæa vastata et deserta habitaturos onocentauros, pilosos et lamias, id est dracones: hic vice versa dicit in gentilitate deserta, in quibus habitabant dracones: (hi enim sicci amant loca arida) exoritura calamum et juncum, quæ non nisi loco humido, ac proinde non deserto jam, sed fertili nascuntur, q. d. In urbibus et animabus Gentilium, quæ erant cubilia, id est propria domicilia, draconum, id est dæmonum et vitiorum, orietur viror gratiæ et virtutum, ut fiant ipsa templa Spiritus Sancti. Chaldæorum sententia fuit, in hominis nefarii corde bestias habitare. Appetitus enim effrænati, quos ratio non coercet, quin longe lateque evagentur cum sua et aliorum pernicie, bestiæ vocantur. Hinc manavit illud eorum apophthegma: *Vos impii inhabitant bestiæ terræ.* Quocirca Ægyptii per cervum serpentes ex cavernis extrahentem, significabant judicem impios castigantem. Id voluit Pythagoras cum dixit, animas sceleratorum migrare in bruta, hoc est, effici brutas ob brutos mores. Hinc orta est fabula Circes, homines in varias belluas transformantis. Unde Theocritus: *Illi*, inquit, *quos virtus et sapientia expexerint, non poterunt Circæis poculis labefactari.*

Annon sanctæ Magdalenæ, cujus festo hæc scribo, cubile fuit draconum, cum possesse fuit et corpore et mente a septem dæmoniis? sed iis a Christo ejectis Lucæ 7. quantæ pœnitentiæ et lacrymarum aquæ ex hoc deserto prodierunt? quantus viror charitatis, orationis, contemplationis, omniumque virtutum? *Inveni*, inquit, *quem diligit anima mea: tenui eum, nec dimittam. Fulcite me floribus, stipate me malis: quia amore langueo. Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum: quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio; lampades ejus, lampades ignis atque flammarum.* Nimirum ipsa hoc igne divino eccensa, Christo jugiter inhæsit, et sedens ad pedes ejus verbis assidue intendit: Christum docentem et prædicantem ubique secuta et comitata est per Scribas et Pharisæos, usque ad crucem et mortem: ipsa cruci intrepide astitit, ipsa Christum mortuum aromatibus condivit, ipsa a sepulcro ejus avelli non potuit: unde et prima eum resurgentem videre meruit. Inde a Judæis in exsilium missa, nutu Dei in Galliis appulit, ibique Christi fidem disseminavit: ac tandem dilecti sui amore ebria, in montem juxta Massiliam secessit, seque omnibus sæculis pœnitentiæ exemplar statuit. Ibi enim 30. annos sine cibo et potu, in dulcibus amoris lacrymis, et jugi dilecti sui meditatione et contemplatione vixit vitam non humanam, sed angelicam: unde et ab Angelis septies quotidie in cœlum subvecta, o Beata:

> Angelicos audire choros æterna canentes
> Carmina, corporeo de carcere digna fuisti.

8. Et erit ibi semita et via,] scilicet arcta, recta et sancta quæ ducit ad cœlum, q. d. Hoc olim desertum, scilicet Ecclesia, non erit invium, nec inaccessum, uti solent esse solitudines, æque ac paludes, in quibus oriuntur calami et junci; sed erit via et semita arcta et recta, scilicet fidei et pœnitentiæ, quam volentes eo deducet, eaque sancta vocabitur: quia ducet ad Ecclesiam quæ sancta est, et inde ad cœlum

societatemque Sanctorum, qui in eo sunt. Septuag. vertunt: *Erit ibi lætitia etiam*, scilicet animarum sanctarum, quæ meoto et miro virtutum concentu in cœlum evolant. Ita S. Hier. et Cyrill.

Non transibit per eam pollutus,] q. d. Via ad Ecclesiam erit sancta, id est pura et munda: quia non transibit per eam pollutus, qui eam inquinet. *Pollutum* vocat Gentilem et peccatorem in sua infidelitate, aut scaleribus persistentem: bis enim non patet via ad Ecclesiam; sed tantum pœnitentibus, qui eum resipiscere et converti volunt, licet polluti sint, ab omni pollutione et sorde in hac via per lavacrum baptismi emundantur; unde jam non polluti, sed mundati ad eam accedunt. Alludit ad templum Hierosolymitanum, cujus aditu arcebantur polluti et immundi: hoc enim templum sanctum typus erat sanctæ Ecclesiæ.

Inepte ergo ex hoc loco colligunt hæretici, in Ecclesia non esse pollutos et peccatores, sed solos justos et sanctos, imo prædestinatos et electos; nam Propheta non dicit quod per Ecclesiam, sed quod per viam quæ recta ducit ad Ecclesiam, non transibit pollutus. Hæc autem via recta est doctrina Evangelii, quam qui init at sequitur, pœniteat, at vitam in melius commutet, sancteque vivat necesse est. Hæc enim doctrina requirit, et quantum in se est efficit mentes integritatis et sanctitatis amantes, ad eamque tendentes, at in ea proficientes: aversatur vero et repellit eos, qui in suis vitiis volutantur et permanent. Pari modo quo via ad Ecclesiam, etiam ipsa Ecclesia dicitur *sancta*: quia scilicet vocata est ad sanctitatem, omniaque adminicula ad sanctitatem suppeditat, sanctosque postulat et facit eos qui illi obediunt. Ita S. Cyrillus et Hieronymus at patet ex sequent.

9. Mala bestia non ascendet per eam.] In Idumæa desolata cap. præced. dixit fore onocentauros et malas bestias: huic opponit Ecclesiam, a qua eas expellet et arcebit Deus, q. d. Dæmones, eorumque machinamenta, insidias at insultos, omniaque noxia æque ac terrifica Christus amolietur ab Ecclesia. Ita S. Hieron. Cyrill. et Theodor. Leo Castrius refert hæc ad exorcismos baptismi, quibus a baptizando fugatur dæmon.

10. Et redempti a Domino convertentur] a pristino cultu et impietate ad casta et pia sacra Christi.

Et venient in Sion,] id est in Ecclesiam tum militantem, tum potius triumphantem et cœlestem: ad hanc enim pergunt qui liberati sunt et redempti, non ad militantem; nam jam in ea versantur: atque via jam dicta, quæ ducit ad Ecclesiam militantem, ducit etiam per eam ad triumphantem. Ita S. Hieron. et S. August. serm. 27. in festo omnium Sanctor. tomo 10. et Tertull. lib. de Resurrectione carnis, at patet ex seq. ait enim:

Et lætitia sempiterna super caput eorum,] id est, super istos electos et beatos a Christo redemptos: *caput* enim pro homine ponitur, pars pro toto per synecdochen. Aut proprie super caput ipsum: alludit enim ad coronam nuptialem, quæ capiti sponsæ imponi solebat, cum qua in cantu et jubilo ex agris ipsa deducebatur in Sion, q. d. Christus traducet suos fideles et sanctos in Sionem cœlestem eo modo, quo sponsus solet sponsam unice dilectam ducere in Sion cum geniali plausu, cum nuptiali corona, cum gaudio tanto et tam pleno, ut longe abigatur omnis dolor et gemitus. Ita Sanchez. Hoc est quod diserte et pulchre dicit Esdras lib. 4. c. 2. v. 34. et citatur in officio Ecclesiast. tempore Paschali: *Expectate, Gentes, pastorem vestrum, requiem æternitatis dabit vobis: parati estote ad præmia regni, quia lux perpetua lucebit vobis per æternitatem temporis; fugite umbram sæculi hujus, accipite jucunditatem gloriæ vestræ: jucundamini, gratias agentes ei qui vos ad cœlestia regna vocavit: surgite et state et videte numerum signatorum* (ad hos signatos alludit Joan. Apoc. 7. 9.) *in convivio Domini: qui se de umbra sæculi transtulerunt, splendidas tunicas a Domino acceperunt*; et paulo inferius: *Ego Esdras vidi in monte Sion turbam magnam, quam numerare non potui, et omnes canticis collaudabant Dominum. Et in medio eorum erat juvenis statura celsus, eminentior omnibus illis, et singulis eorum capitibus imponebat coronas. Tunc interrogavi Angelum, et dixi: Qui sunt hi, Domine? Qui respondens dixit mihi: Hi sunt qui mortalem tunicam deposuerunt, et immortalem sumpserunt, et confessi sunt nomen Dei: modo coronantur, et accipiunt palmas. Et dixi Angelo: Ille juvenis, quis est, qui eis coronas imponit, et palmas in manus tradit? Et respondens dixit mihi: Ipse est Filius Dei, quem in sæculo confessi sunt. Ego autem magnificare eos cœpi, qui fortiter pro nomine Dei steterunt.*

Et Tobias cap. 13. 21. *Portæ*, ait, *Jerusalem ex sapphiro et smaragdo ædificabuntur: et ex lapide pretioso omnis circuitus murorum ejus. Ex lapide candido et mundo omnes plateæ ejus sternentur: et per vicos ejus alleluia cantabitur. Benedictus Dominus, qui exaltavit eam, et sit regnum ejus in sæculo sæculorum super eam.*

Et Boetius lib. 3. de Consol. prosa 2. *Æternitas*, inquit, *est interminabilis vitæ tota simul et perfecta possessio.* Æternitas ergo primo, est interminabilis; secundo, est vitalis semperque vivens; tertio, est tota simul; quarto, est perfecta possessio vitæ omnisque boni. In bonis hujus vitæ nihil est perfectum, multa desunt: habes opes, deest honor: habes honorem, deest sanitas: habes sanitatem, deest scientia: habes scientiam, deest facundia et gratia. Es in convivio opiparo, mox ut comedisti satiaris, deest appetitus, deest voluptas: cibo gravaris, deest vigor et alacritas animi, deest quies mentis, deest sæpe locus et honor quem postulas. In æterna vita Beati omnibus bonis simul fruuntur: possident enim opes Dei, scientiam Dei, delicias Dei, robur Dei, paradisi, Angelorum et Sanctorum omnium: et hæc omnia simul habent, et habebunt præsentia per omnem æternitatem. Annon ergo lætitia sempiterna super capita eorum gaudium et exsultationem obtinebunt?

Quid est ergo beata æternitas? rogemus eos qui illam ingressi sunt, eaque fruuntur. Dic nobis, S. Petre, S. Paule, sancte Joannes, quid est æternitas beata? Eam plene et distincte concipere et explicare et exprimere non valemus. Quamdiu in ea fuistis? mille quingentis annis. Quantum in ea progressi estis? vix dum eam inchoavimus? Mille quingenti anni elapsi numquid aliquid de vestra æternitate diripuerunt? non horam, non momentum unum, ne hilum quidem:

tantumdem est ac si jam primum eam inchoaremus: æque nova, æque jucunda, æque longa nobis accidit, et restat voluptas æterna. Quid est ergo æternitas vostra, tam felix, tam beata? Est abyssus gaudiorum, est abyssus temporum, est abyssus sæculorum: tempora nostra, gaudia nostra, sæcula nostra fundo carent, finem non habent, terminum et metam eorum, quantumvis sapientissimi et oculatissimi simus, pervidere non possumus, æternitatem nostram dimetiri et mensurare nequimus, non est mensura quæ eam adæquet: regni nostri, felicitatis nostræ, gloriæ et lætitiæ nostræ non erit finis, numquam finis, numquam terminus. Dic, o sancta Catharina, sancta Lucia, sancta Agnes, quæ pro castitate usque ad mortem certastis, quæ ignea, equuleos, bestias superastis, qualis et quanta est vestra æternitas? Dic, o sancte Hieronyme, sancte Macari, sancte Antoni, sancte Romualde, sancte Elia, sancte Elisæe, qui 50. 60. 100. annis omnes voluptates sæculi abdicastis, vitam austeram egistis, circuistis in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus; quid pro tantis laboribus recepistis? quænam est sempiterna vestra lætitia? Dic, o sancte Stephane, sancte Laurenti, sancte Vincenti, dic, o sancte Clemens Ancyrane et Agathangele, qui per 28. annos continuos equuleos, ignes, catastas, verbera, continuum et longum martyrium fortiter et generose tolerastis, qualis est vestra lætitia, qualis et quanta corona æternitatis vestræ? Habuimus momentum crucians, illud jamdiu transiit et evanuit: habemus nunc æternum delectans, quod numquam transibit; sed semper erit hodie, semper nobis præsens. Nunc sequimur Agnum, et canimus: *Fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes: et regnabimus in sæcula sæculorum, Regnum tuum,* Domine, *regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generationem.* Cogita sæcula sæculorum, cogita progenies et generationes omnes, cogita tempora omnia præsentia, præterita, futura et possibilia; necdum æquabis æternitatem nostram: per omnia hæc tempora, per omnes has generationes, per omnia hæc sæculorum sæcula regnabimus, deliciabimur, triumphabimus cum Christo et Sanctis omnibus in omni voluptate et gaudio in æternum.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Isaias prophetiam suam de Sennacherib confirmat historia de eodem, qua narrat hoc capite et sequenti ita omnia evenisse uti ipse prædixerat. Eadem recensetur 4. Reg. c. 18. et duobus sequentibus. Hoc ergo capite Rabsaces a Sennacherib missus ad Ezechiam eum hortatur ut se dedat, cum non possit resistere: nec confidat in ope Ægyptiorum, cum ipsi sint baculus arundineus; nec in ope Dei, cum ejus altaria everterit. Secundo, v. 11. cum legati Ezechiæ peterent a Rabsace, ut non loqueretur hebraice ad populum, sed syriace ad legatos, persistit superbus Rabsaces, populumque insultans eum ab Ezechia ad Sennacherib traducere conatur, dicens quod Deus non possit eos tutari, sicut dii aliarum gentium eos a manu Sennacherib tutari non potuerunt.

1 Et factum est in quartodecimo anno regis Ezechiæ, ascendit Sennacherib rex Assyriorum su-
per omnes civitates Juda munitas, et cepit eas. 2. Et misit rex Assyriorum Rabsacen de
Lachis in Jerusalem, ad regem Ezechiam in manu gravi, et stetit in aquæductu piscinæ
superioris in via Agri fullonis. 3. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super do-
mum, et Sobna scriba, et Joahe filius Asaph a commentariis. 4. Et dixit ad eos Rabsaces: Dicite
Ezechiæ: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia, qua confidis? 5. aut quo
consilio vel fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? 5. Ec-
ce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum: cui si innixus fuerit ho-
mo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in
eo. 7. Quod si responderis mihi: In Domino Deo nostro confidimus: nonne ipse est, cujus abstulit
Ezechias excelsa et altaria: et dixit Judæ et Jerusalem: Coram altari isto adorabitis? 8. Et nunc
trade te domino meo regi Assyriorum, et dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere
ascensores eorum. 9. Et quomodo sustinebis faciem judicis unius loci ex servis domini mei mino-
ribus? Quod si confidis in Ægypto, in quadrigis, et in equitibus: 10. et nunc numquid sine Domino

ascendi ad terram istam, ut disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam. 11. Et dixit Eliacim, et Sobna, et Joahu ad Rabsacen: Loqnere ad servos tuos Syra lingua: intelligimus enim: ne loquaris ad nos judaice in auribus populi, qui est super murum. 12. Et dixit ad eos Rabsaces: Numquid ad dominum tuum et ad te misit me dominus meus, ut loquerer omnia verba ista; et non potius ad viros, qui sedent in muro, ut comedant stercora sua, et bibant urinam pedum suorum vobiscum? 13. Et stetit Rabsaces, et clamavit voce magna judaice, et dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. 14. Hæc dicit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit eruere vos. 15. Et non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur civitas ista in manu regis Assyriorum. 16. Nolite audire Ezechiam: hæc enim dicit rex Assyriorum: Facite mecum benedictionem, et egredimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam, et unusquisque ficum suam: et bibite unusquisque aquam cisternæ suæ, 17. donec veniam, et tollam vos ad terram, quæ est ut terra vestra, terram frumenti et vini, terram panum et vinearum. 18. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? 19. Ubi est Deus Emath, et Arphad? ubi est Deus Sepharvaim? numquid liberaverunt Samariam de manu mea? 20. Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? 21. Et siluerunt, et non responderunt ei verbum. Mandaverat enim rex, dicens: Ne respondeatis ei. 22. Et ingressus est Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Joahe filius Asaph a commentariis, ad Ezechiam scissis vestibus, et nuntiaverunt ei verba Rabsacis.

1. Supra omnes civitates.] *Super*, id est contra: hoc enim est Hebræum עַל *ol*.

Misit rex Assyriorum Rabsacen.] Fabulantur Hebræi hunc Rabsacen fuisse filium Isaiæ, eo quod locutus sit hebraice v. 13. et quia alter Isaiæ filius relictus vocatus est c. 7. v. 3. Jasub, quasi alius ad Assyrios transfugisset. Hanc fabellam refert hic S. Hieron. et auctor de Mirabilibus S. Scripturæ apud S. August. lib. 2. c. 27.

2. In manu gravi.] Id est cum comitatu magno, cum milita multo ad ostendendam potentiam Assyriorum. Licet enim Sennacherib exercitum penes se retineret, tamen misit insignem militum manum cum Rabsaca ad percellendum Judæos. Est enallage quantitatis continuæ pro discreta: *gravis* enim sumitur pro multo hic, uti et alibi sæpe. Vide dicta Exodi 8. vers. 24.

Aliter Sanchez: *In manu gravi*, id est, cum potestate magna, cum facultate ampla quam dedit ei Sennacherib, ut, quod ipse cum Ezechia transigeret, hoc rex ratum haberet: aut *in manu gravi*, id est cum legatione gravi, id est minarum et contumeliarum plena.

Eliacim.] De Eliacim et Sobna dixi cap. 22. v. 15. et 20.

3. A commentariis.] Vatablus vertit, *historiographus*; Lyranus, *cancellarius*; hebr. est מַזְכִּיר *mazkir*, id est, commentator, commemorator, qui rem in mentem et memoriam revocat. Erat id officii apud reges Judæorum et Persarum, ut patet Esther. 6. 1. quo quis regi suorum facinora, merita, gesta, publicas necessitates, et quidquid regem meminisse oporteret, in pugillaribus aut diariis consignaret, eique suo tempore legeret, aut in memoriam revocaret. Ita Forer. Non ergo erat hic scriba regis: nam scriba erat Sobna, uti præcessit.

5. Recessisti a me.] Achaz enim pater Ezechiæ dediderat se regi Assyriorum, 4. Reg. 16. 7. Sed Ezechias Deo nixus hoc jugum excussit et rebellavit, ut dicitur 4. Reg. 18. 7.

6. Confidis super baculum arundineum,] super Ægyptum. Alludit ad arundines quæ abundant ibi in ripa Nili, q. d. Sicut arundo infirmior est, quam ut ei incumbentem sustineat, ut potius manum se apprehendentis compungat et perforet: ita erit et Judææ Ægyptus, ejusque copiæ et auxilium quod promittit.

7. Nonne ipse est, cujus abstulit Ezechias excelsa?] Calumniatur Rabsaces Ezechiam: vitio enim ei vertit quod erat laudi dandum; nam excelsa auferri jusserat Deus: sed forte hoc ignorabat Rabsaces. Quod si verum est, docet nos ipse, licet infidelis idem quod Seneca, scilicet, *Deum obsequio in rebus prosperis nobis conciliandum, non criminibus irritandum, ut in adversis cum fiducia invocatus adesse velit.*

8. Et nunc trade te.] Hebr. est התערב *hitareb*, id est, ut Chaldæus, commiscere, conjungere, paciscere et ini fœdus, scilicet tradendo te in vasallum regi Assyriorum: ipse vicissim te ut dominus tuebitur, ac tradet tibi duo millia equorum.

Vatabl. vertit: *Da obsides domino meo* regi Assyrio, daboque ego tibi equorum duo millia. Forerius vertit: *Oppignera dominum meum*, id est, devinci muneribus, vel obsidibus, vel te in manus ejus tradendo: aut potius *depone quidquam cum domino meo*, verbi gratia, ut ipse det bis mille equos si tu bis mille des ascensores, ut sit concertatio inter Sennacherib et Ezechiam.

9. Nec poteris ex te præbere ascensores,] non quod Hierosolymæ non essent bis mille cives, sed quod non essent bis mille equites, saltem ut putabat Rabsaces. Judæis enim equitatus, et equorum copia a Deo fuit vetita Deut. 17. v. 16. Vide ibi dicta.

9. Judicis unius loci,] id est satrapæ aut præfecti unius provinciæ, ut dicitur Esther c. 3. 12.

10. Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam.] Mentitur superbus licentia regia. Nam Deum non voluisse per Sennacherib perdere Jerusalem, sed potius perdere ipsum Sennacherib, patet ex eventu; potuit tamen velle Deus, ut Sennacherib eos invaderet, puniret et affligeret, idque vel per se, vel per prophetiam Isaiæ revelare. Vide can. 36.

12. Ut comedant stercora,] q. d. Judæi a me brevi tam arcte obsidebuntur, eoque penuriæ redigentur, ut cogantur columbinis, quin et humanis excrementis vesci. Ita S. Hieron. Cyrillus. Theodor.

Et bibant urinam pedum suorum,] Hebr. *aquam pedum suorum*. Ita Hebræi modeste et honeste vocant urinam, quod ad pedes defluat: sicut aqua capitis, sunt lacrymæ, Jerem. 9. 1. Sic Hebræi dicunt, *dux de inter pedes ejus*, id est de genitalibus, quod Noster vertit, *de femore ejus*, scilicet prodiens et genitus, Genes. 49. 10. Ita Forerius.

16. Facite mecum benedictionem] non activam (hanc enim homo arrogans contemnebat: nec enim optabat a Judæis benedici) sed passivam, q. d. Dedite vos mihi, itaque gratiam et beneficentiam meam vobis conciliate, ut in vos benignus et beneficus sim. Unde Septuag. vertunt: *Si vultis benedici*; et Noster 4. Reg. 18. 31. vertit: *Facite mecum quod vobis est utile*; et Leo Castrius: *Facite*, inquit, *mecum benedictionem*, scilicet vobis, et in commodum vestrum, q. d. Ita facite mecum vos mihi subdendo, ut inde vobis accedat benedictio, id est beneficentia, mea. Hic sensus est genuinus. Servitutem, quæ per se odiosa erat, benedictionis nomine tegit, ut magis ad se alliciat. Ita facit et dæmon.

Secundo, Forer. *benedictionem*, inquit, id est copiam, largitatem, q. d. Ne sitis erga me parci, sed magnifice ac liberaliter mecum agite, nempe sine timore, fidenter ad me egredimini; vestri curam mihi meæque fidei credentes: quod si feceritis, comedet quisque, etc. id est, manebitis rerum vestrarum domini, libere rura vestra adibitis, carpetisque ficus, uvas et fructus vestros, meque pro hoste patrem et tutorem experiemini.

Tertio, alii, q. d. Gratificamini mihi in hac re.

22. Scissis vestibus,] tum ob blasphemiam Rabsacis, ut hoc ritu se eam detestari ostenderent, tum ut mœrorem et luctum ob ruinas Rabsacis, et periculum urbi imminens testarentur.

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Ezechias nuntiat Isaiæ minas et blasphemias Rabsacis: Isaias v. 6. jubet eum bono esse animo, nec timeat Assyrium quem Deus cæsurus sit. Secundo, v. 9. Sennacherib iturus contra Æthiopes, rursum mittit minaces litteras ad Ezechiam, ut se dedat, nec speret Dei ope se manus ejus evasurum. Hinc tertio, Ezechias v. 14. has litteras in templo Deo offert, oratque ut suæ et populi causæ succurrat. Unde quarto, v. 21. nomine Dei Isaias eum rursum metu liberat, et blasphemum Sennacherib increpat, omniaque ei adversa prædicit, v. 30. dat signum, scilicet annonam ad tres annos. Deinde v. 36. Angelus cædit castra Sennacherib, qui fugiens a filiis occiditur.

1 Et factum est, cum audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, et obvolutus est sacco, et in-
travit in domum Domini. 2. Et misit Eliacim, qui erat super domum, et Sobnam scribam,
et seniores de sacerdotibus, opertos saccis, ad Isaiam filium Amos prophetam, 3. et dixe-
runt ad eum: Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis, et correptionis, et blasphemiæ, dies hæc: quia
venerunt filii usque ad partum, et virtus non est pariendi. 4. Si quomodo audiat Dominus Deus
tuus verba Rabsacis, quem misit rex Assyriorum dominus suus ad blasphemandum Deum viventem,
et exprobrandum sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus: leva ergo orationem pro reliquiis,
quæ repertæ sunt. 5. Et venerunt servi regis Ezechiæ ad Isaiam. 6. Et dixit ad eos Isaias: Hæc di-
cetis domino vestro: Hæc dicit Dominus: Ne timeas a facie verborum, quæ audisti, quibus blasphe-
maverunt pueri regis Assyriorum me. 7. Ecce ego dabo ei spiritum, et audiet nuntium, et rever-
tetur ad terram suam, et corruere eum faciam gladio in terra sua. 8. Reversus est autem Rabsa-
ces, et invenit regem Assyriorum præliantem adversus Lobnam. Audierat enim quia profectus esset

de Lachis: 9. et audivit de Tharaca rege Æthiopiæ, dicentes: Egressus est ut pugnet contra te. Quod cum andisset, misit nuntios ad Ezechiam, dicens: 10. Hæc dicetis Ezechiæ regi Judæ, loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens: Non dabitur Jerusalem in manu regis Assyriorum. 11. Ecce tu audisti omnia, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt, et tu poteris liberari? 12. Numqnid eruerunt eos dii gentium, quos subverterunt patres mei, Gozam, et Haram, et Reseph, et filios Eden, qui erant in Thalassar? 13. Ubi est rex Emath, et rex Arphad, et rex urbis Sepharvaim, Ana, et Ava? 14. Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, et legit eos, et ascendit in domum Domini, et expandit eos Ezechias coram Domino. 15. Et oravit Ezechias ad Dominum, dicens: 16. Domine exercituum Deus Israel, qui sedes super Cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti cœlum et terram. 17. Inclina, Domine, aurem tuam, et audi: aperi, Domine, oculos tuos, et vide, et audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viventem. 18. Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras, et regiones earum. 19. Et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum et lapis: et comminuerunt eos. 20. Et nunc, Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Deus solus. 21. Et misit Isaias filius Amos ad Ezechiam, dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum: 22. hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eum: Despexit te, et subsannavit te, virgo filia Sion: post te caput movit filia Jerusalem. 23. Cui exprobrasti, et quem blasphemasti, et super quem exaltasti vocem, et elevasti altitudinem oculorum tuorum? Ad sanctum Israel. 24. In manu servorum tuorum exprobrasti Domino: et dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi altitudinem montium, juga Libani: et succidam excelsa cedrorum ejus, et electas abietes illius, et introibo altitudinem summitatis ejus, saltum Carmeli ejus. 25. Ego fodi, et bibi aquam, et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum. 26. Numquid non audisti, quæ olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud: et nunc adduxi: et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum. 27. Habitatores earum breviata manu contremuerunt, et confusi sunt: facti sunt sicut fœnum agri, et gramen pascuæ, et herba tectorum, quæ exaruit antequam maturesceret. 28. Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me. 29. Cum fureres adversum me, superbia tua ascendit in aures meas: ponam ergo circulum in naribus tuis, et frænum in labiis tuis, et reducam te in viam, per quam venisti. 30. Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascuntur, et in anno secundo pomis vescere: in anno autem tertio seminate, et metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. 31. Et mittet id, quod salvatum fuerit de domo Juda, et quod reliquum est, radicem deorsum, et faciet fructum sursum: 32. quia de Jerusalem exibunt reliquiæ, et salvatio de monte Sion: zelus Domini exercituum faciet istud. 33. Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit civitatem hanc, et non jaciet ibi sagittam, et non occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu ejus aggerem. 34. In via qua venit, per eam revertetur, et civitatem hanc non ingredietur, dicit Dominus: 35. et protegam civitatem istam, ut salvem eam propter me et propter David servum meum. 36. Egressus est autem Angelus Domini, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia. Et surrexerunt mane, et ecce omnes, cadavera mortuorum. 37. Et egressus est, et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, et habitavit in Ninive. 38. Et factum est, cum adoraret in templo Nesroch deum suum, Adramelech et Sarasar filii ejus percusserunt eum gladio: fugeruntque in terram Ararat, et regnavit Asarhaddon filius ejus pro eo.

1. Obvolutus est sacco,] cilicio. Hoc enim erat habitus pœnitentiæ, et vestis lugentium. Vide dicta Gen. 37. 34. Porro saccus hic vel erat ad nudam carnem, vel super alias vestes, uti Romæ in Quadragesima multi saccos vestibus superinduunt.

2. Dies tribulationis, et correptionis, et blasphemiæ.] Primo, S. Hieron. et Sanchez *tribulationem* referunt ad populum, *correptionem* ad Deum, *blasphemiam* ad Rabsacen, q. d. Dies hic tribulationem populo impendere admonet, et correptionem a Deo, qui nostra vult punire peccata, qui etiam impii regis superbiam, et impudentis legati Rabsacis blasphemiam audivit, qua dixit, Deum non posse Judæos liberare a manu Sennacherib, sicut dii aliarum gentium non potuerunt.

Secundo, Vatabl. Dicit, inquit, *dies correptionis,*

vel increpationis, vel accusationis: quia Judæi a Sennacherib arguebantur rupti fœderis, quasi fœdifragi.

Tertio, et planius, *diem correptionis* vocat: quia Rabsaces increpaverat Ezechiam, quod in Deo speraret, cujus excelsa abstulerat, quodque non haberet bis mille equites, nec esset resistendo, atque populum quod, nisi se dederet, redigendus esset in tantas angustias, ut stercora sua comedere et urinam bibere cogeretur: hæ ergo fuerunt correptiones sive increpationes Rabsacis.

VENERUNT FILII USQUE AD PARTUM, ET VIRTUS NON EST PARIENDI.] Est proverbium, q. d. In extremum discrimen, dolorem et angorem venimus, ut tamquam puerperæ molientes bellum pium et necessarium, pro urbis sanctæ defensione contra blasphemum Sennacherib, illud præ languore et defectu virium eniti, et in lucem proferre non possimus; sed illo opprimendi simus, ni Deus miraculose gloriæ suæ et nobis succurrat. Ita Theodor. Procop. Eucher. Abulens. Cajet. et Vatabl. vel hic, vel 4. Reg. 19.

4. SI QUO MODO AUDIAT.] Supple, q. d. Ora pro nobis, si forte audiat Deus, etc. ut ex Hebræo vertunt Forer. et Vatabl.

6. A FACIE VERBORUM,] a verbis et minis: hisce enim Hebræi per prosopopœiam dant faciem. Antequam legati Ezechiæ venirent ad Isaiam, jam Deus illi revelarat eorum adventum, quidque eis respondendum esset, inquit S. Hieronymus: unde statim ut venerunt, sine oratione et recursu ad Deum respondit eis Isaias.

7. EGO DABO EI SPIRITUM,] adversarium, inquit S. Hieron.

Secundo, Haymo et Forer. *spiritum*, id est, ventum, q. d. Veniet per aera nuntius vel rumor instar venti, hoc est citissima et non exspectatus, et quasi incerto auctore veniet hic rumor, veluti si vento adveheretur. Forer. *Quod si spiritus quispiam ex angelicis missus in hoc sit, ut talem nuntium deferret?*

Tertio, Vatabl. *spiritum*, id est, impulsum et voluntatem redeundi in patriam.

Quarto, Leo Castrius, *spiritum*, id est, aerem corruptum et infectum, puta pestem: hac enim periisse Assyrios docet Berosus apud Joseph. l. 10. Antiq. 1.

Quinto, et optime, Lyran. et Sanchez: Mittam in eum *spiritum* timoris et perturbationis, et quasi terrorem panicum, atque nuntium de adventu Tharacæ regis Æthiopiæ, qui eum ab obsidione Hierosolymæ submoveat, ut contra eum pugnet: quo facto rediens cædetur ab Angelo, ideoque fugiet ad suos in Assyriam, ibique occidetur.

Similem metum et animi consternationem immisit Deus in Chananæos, ne persequerentur Jacobum Genes. 35. v. 5. et ne resisterent Hebræis adventantibus Exodi 23. 27. et in Syros obsidentes Samariam 4. Reg. 7. 6. Sic cum Saul cingeret undique Davidem, ut nullum pateret effugium Deus misit ei nuntium dicentem Philisthæos irruere in fines Israel: quare a Davide avocatus est, coactusque regredi ad suos fines tuendos. Quam mira est Dei erga suos providentia! quam fida custodia!

13. ANA ET AVA.] Septuag. hæc duo in unum conflarunt, *Anaveoro*; unde corrupta jam in Septuag. irrepsit *Anagngoro*. *Ana* fuit regia Lydorum (quorum postea tempore Cyri rex fuit Crœsus) antequam Sardes conderentur et in regni metropolim erigerentur ad Asarhaddou filio Sennacherib, sive a Sardanapalo, ut nonnulli censent: unde ab eodem nomen accepisse videntur, ut Sardes dicantur quasi urbs Sardon, id est, domini et principis. *Sepharvaim* censent nonnulli fuisse regiam regni Pontici et Bosphorani, de quo Strabo, sitam juxta Bosphorum Cimmerium et Pontum Euxinum: unde Melitenses (qui multas usurpant voces Syras et Arabicas) *Sepharboim* vocant trajectum, sive tranationem animalium, puta Bosphorum. Bosphorus enim dicitur quasi του βοος πορεια, id est, bovis iter et via, quia scilicet in eo sunt tantæ maris angustiæ, ut bos illas nando transmittere possit. Ita Romæ mihi asseverarunt Patres nostri Melitenses.

14. LIBROS.] Id est, litteras Rabsacis: has enim significat Hebr. ספר *sepher*.

16. QUI SEDES SUPER CHERUBIM,] qui sedes in propitiatorio supra arcam, quod est quasi solium tuum obumbratum a duobus Cherubinis, ex quo responsa das in Sancto sanctorum: quo symbolice significatur, te omnes Angelorum acies et choros subditos habere, et quasi eis inequitare. Vide dicta Exodi 25. 18.

22. VIRGO FILIA SION.] Id est, o Jerusalem, vide cap. 18.

POST TE CAPUT MOVIT,] quasi subsannans et minans.

23. AD (id est, *contra*, ut vertit Vatabl.) SANCTUM ISRAEL,] q. d. Quæso, ista vesana blasphemia et superbia tua, o Sennacherib, quod Deum lacessere, et ad duellum quasi provocare sis ausus? nescis quod ipse sit sanctus Israelis custos et protector, qui non patietur sanctam suam urbem et templum a te pollui et contaminari, sed acer ejus vindex contra te insurget.

Moraliter disce hic quam Deus in superbos et blasphemos excandescat, eosque acerrime puniat.

Holofernes indignatus, quod Achior potentiam Dei cœli commendasset, dixit, Judith 6. v. 2. *Quoniam prophetasti nobis dicens, quod gens Israel defendatur a Deo suo,...ostendam tibi quoniam non est Deus, nisi Nabuchodonosor, cum percusserimus eos omnes, sicut hominem unum.* Verum postea per unius fœminæ manum caput ejus amputatur.

Blasphemus et superbus Antiochus insanabili et invisibili plaga percussus est. Sic et Judæi sæpius blasphemas voces in Filium Dei evomuerunt, ideoque a Tito excisi sunt.

Latro improbus cruci affixus etiam blasphemabat, cum diceret: *Si Filius Dei es, salva temetipsum*, et mox idcirco periit.

Propter blasphemiam D. Paulus Alexandrum et Hymenæum dæmoni torquendos tradidit.

Anno Domini quadringentesimo nonagesimo quarto, octavo Calendas Januarii, res admiranda, terribilis et singularis, qua aures audientium obstupeant, evenit. Cum Euthymius Arianæ factionis defensor, cursorem saltantem citaret in balneis palatii Heleniani, accedens ad eum adulator Olympius, et quosdam qui lavabantur ὁμοουσιον (hoc est ejusdem substantiæ Filium esse cum Patre assertores) conspicatus, istiusmodi eos verbis compellavit: *Quid enim est* (inquiens) *Trinitas, aut quo non in pariete inscripta est? Ecce* (inquit obscœnus) *et ego Trinitatem habeo.* Quare qui illic aderant, commoti illum erant inter-

facturi, sed prohibiti sunt a quodam presbytero. Verum Dei vindicta eum comprehendit: nam eum descendisset in balneum frigidum, confestim egressus est, clamans, *Miseremini*, et carnes suas unguiis dilanians ab ossibus divellebat. Hunc illi qui circumderant comprehensum linteo obvolverunt, et præ frigora animo deficientem reclinarunt. Rogantibus autem, quodnam illi contigisset? respondit Olympius: *Hominem vidi candidis indutum vestimentis, qui super Nepharum incedens tres mihi calidæ situlas infudit, Ne maledixeris, inquiens.* Qui igitur erant illi necessitudine conjuncti, sublatum in aliud balneum, quod Arianorum hærebat Ecclesiæ, gestarunt. Verum cum ex linteo vellent illum eximere, omnes illius carnes dilaceraverunt; atque ita moriens animam efflavit. Ita Damascenus, Ado, Platina, Vasæus, et ex iis Baron. anno Christi 494.

Julianus Imperator Apostata, in bello quod contra Persas gerebat, graviter vulneratus, cum e vulnere cava manu sanguinem hausisset, atque eum in cœlum, veluti Christum conspiciens, conjecisset, perinde atque causam rædis suæ in eum referret, ita vociferatus dicitur: *Vicisti, Galilæe, vicisti*; et cum sanguine diffueret, *Saturare, Nazarene*, exclamavit. Ita histor. Tripart. lib. 9. cap. 25.

In vita S. Joannis Chrysostomi narratur, quod, cum S. Chrysostom. laudaret S. Trinitatem, quæ nobis suppeditat annuos fructus, respondit ei Anthemius: Non Christus, sed elementa mundi suis temporibus eos producunt deorum providentia. Nondum finem acceperat ejus sermo, cum maligno spiritu possessus, et terræ allisus, misera jacebat rugiens, lacrymarum et timoris simul causa iis qui aderant, pervertens quidem oculos, stridens autem dentibus, spumam vero ex ore turpissime exspuens.

Gregor. Turon. lib. 4. histor. Franc. 16. simile recenset. Leo, inquit, quidam Pictaviensis, qui juxta nomen suum tamquam leo erat in omni cupiditate sævissimus, fertur quadam vice dixisse, quod Martinus et Martialis Confessores Domini nihil fisci viribus utile reliquissent: sed statim percussus a virtute Confessorum, surdus et mutus effectus, amens est mortuus: venit enim miser ad basilicam S. Martini Turonos, celebravitque vigilias, dedit munera, sed non eum respexit virtus consueta: cum ipsa enim qua venerat infirmitate, regressus est.

S. Gregor. Pontif. lib. 4. Dialog. cap. 18. narrat puerum quinquennem Deum blasphemare assuetum, a dæmone e sinu patris abreptum.

Justinianus Imper. jurantem per Dei aliquod membrum, aut capillos, aut Deum blasphemantes ultimo supplicio damnavit, ut patet in authent. coll. 6. tit. 5.

Philippi Augusti Francorum regis, vivo patre coronati, primum edictum fuit adversus blasphemos, numen Christi contumeliose probroseque in testimonium, et cujusvis minutissimæ rei assertionem adducentas, quos censuit in flumen eitra moram mergendos. Secundum fuit adversus tibicines, histriones, parasitos, et id genus voluptuarios artifices, quibus interdixit aula. His consonus est Canon qui habetur d. 22. ubi sic legitur: *Si quis per capillum Dei vel caput juraverit, vel alio modo blasphemia contra Deum usus fuerit, si in ordine Ecclesiastico est, deponatur; si laicus, anathematizetur.* Et in authenticis, tit. Ut luxurientur contra naturam, sancitur: *Nemo juret per membra Dei aut capillos; aut alio modo Deum blasphemet: his enim delictis et fames, et terræmotus, et pestilentiæ fiunt. Præcipimus igitur tales comprehendi, atque ultimis subdi suppliciis.*

Roberto Francorum regi, filio Hugonis Capeti aliquando in civitate Aurelianensi pro pace et regni sui tranquillitate oranti Christus apparuit, et responsum dedit, quod pacem in regno non haberet suo, donec blasphemias et crimina notoria exstirpasset. Nec mirum: hæc enim procedere videntur ex contemptu vel ex odio in Deum: odium autem Dei peccatorum maximum est. Narrat hoc Nicolaus Boerius decis. 301.

Anno salutis 1569. duo præsidiarii milites apud Argentinenses in vincula sunt conjecti, alter in Deum blasphemans, alter in Præfectum cohortis injurius. Pro illo ob spectatam fortitudinem optimi quique intercedebant, pro hoc vero nulli. Senatus prudens indignum ratus, violatorem Dei meliore conditione esse, quam calumniatorem hominis, causæ cognitione iis quibus oportuit demandata, ubi blasphemiam horrendam, licet ab ebrio et emotæ mentis homine, admissam cognovit; plus divinæ majestati quam humanæ gratiæ et intercessioni tribuendum ratus, supplicio capitali, extracta per cervicem lingua, blasphemum affecit. Ita refert Theatr. vitæ humanæ volum. 13. l. 4. et Noster d'Auroult in exempl. c. de Blasphemia, cujus opus extra Belgium multis incognitum est, utinam cognitum et tritum!

24. In manu servorum,] per servos tuos; Rabsacen ejusque socios. Vide cap. 23.

Ascendi altitudinem montium,] q. d. Arctas et præruptas montium semitas, ut vix equiti aut pediti esset transitus, ego dejectis arboribus et scopulis ita complanavi, ut quadrigis meis in eorum vertices conscenderim. Simile fecit Vespasianus in Libani faucibus, cum per illas copias in Judæam deduxit, teste Josepho lib. 3. Belli c. 5. Ita Sanchez. Sic Hannibal viam suo exercitui fecit per Alpes: audi Juv. sat. 10.

Opposuit natura Alpemque nivemque:
Diducit scopulos, et montem rupit aceto

Porro per Libanum totam Judæam et Syriam intelligit, ejus enim principium et quasi murus et antemurale erat Libanus. Est synecdoche.

Saltum Carmeli ejus.] Vatabl. intelligit templum, quod quasi saltus situm erat in Carmel, id est in agro feraci, cujus sacerdotes, ait, sunt ut arbores in saltu. Alii Jerusalem intelligunt; alii, civitates quasvis Judææ munitas et in excelso sitas. Simplicissime accipias Carmelum, ut sonat, scilicet montem Judææ fertilissimum vineis, oleis, aliisque arboribus fructiferis et odoriferis abundantem, in quo habitavit Elias et Eliseus, ac postea primi Carmelitæ: hic enim Ordo a Carmelo nomen sumpsit, q. d. sicut Libanum sic et Carmelum ejus vastabo. Dicit *ejus*, scilicet Libani, hic enim præcessit: quia Carmelus ad Libanum spectat. Per Libanum enim totam Judæam intelligit: Judææ autem pars est Carmelus. Nota τὸ *saltum*: hinc enim videtur, quod in monte Carmelo fuerit saltus vel sylva. Ita Adrichom.

25. Ego fodi et bibi aquam,] q. d. Ego copia mili-

tum abundans, per eos in locis arentibus fodi puteos itaque aquam sufficientem præbui toti exercitui: hoc fecerunt Cæsar, Scipio, et alii præstantissimi imperatores, hocque faciendum est duci castrorum, ut decet Vegetins l. 4. 10.

ET EXSICCAVI VESTIGIO PEDIS MEI (id est quocumque exercitus meus vestigium poneret) OMNES RIVOS AGGERUM.] *rivos aggerum* vocat aquas tam pluviales quam fontanas, quæ in agro aggeribus conclosæ, quasi in vivario aut piscina servantur; ut sit idem quod de eodem dicitur 4. Reg. 19. 24. *Et siccavi vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas*: aut potius ita vocat rivos fluentes, qui utrimque ripis quasi aggeribus concluduntur. Ita S. Hieron. q. d. Ego meo exercitui tam numeroso et valido, quacumque incessi, partim averti flumina, fecique ea vadosa et pervia; partim epotavi. Ita Xerxes siccavit flumina Græciæ, de quo Juvenal. satyra 10.

Credimus altos
Defecisse amnes, epotaque flumina Medo
Prandente.

26. NUMQUID NON AUDISTI, QUÆ OLIM FECERIM (id est facere decreverim, juxta can. 29.) EI, genti Judæorum? EX DIEBUS ANTIQUIS EGO PLASMAVI, hebraice יצרתי *iatsarti*, id est formavi, finxi, id est formam rei gerendæ concepi, ordinavi, præscripsi, ILLUD,] q. d. Numquid non audisti, o Sennacherib quod tu te fecisse Judææ et aliis provinciis gloriaris, scilicet quod illas vastaveris ac subegeris, hoc ipsum ab olim me præcogitasse, prædefinivisse, et per singulas sui partes præscripsisse, ut patet Isaiæ 10. et nunc eo adduxisse ac opere complesse, ut scilicet fierent, et redigerentur civitates munitæ in ruinas per te; verum ita ut Hierosolymam non caperes, sed ibi cæderetis. Noli ergo victorias tuas tibi ascribere, sed mihi: nam me duce iis potitus es, ideoque, ut hoc tibi ingrato et superbo ostendam, sistam eas, imo eas in clades convertam. Ita Forer. Vatabl. et alii.

ET FACTUM EST IN ERADICATIONEM COLLIUM COMPUGNANTIUM.] S. Hieron. et Adamus, per *colles compugnantes* accipiunt principes inter se dissidentes.

Secundo, et planius, Sanchez: *colles compugnantes*, id est concertantes (hoc enim est Hebr. נצים *nitsim*) et pugnantes (ut habetur 4. Reg. 19.) cum Assyriis, sunt civitates Judææ, et aliarum gentium in collibus sitæ, ideoque munitæ, ut sequitur, q. d. Nutu Dei factum est, ut Sennacherib eradicarat, id est everteret, civitates excelsas et validas, quæ acriter cum eo pugnarunt et dimicarunt: id enim eum fecisse patet c. 36. v. 1.

Tertio, verti potest cum Vatable clare: *Jam adduco illud, ut redigam in tumulos ruinarum urbes munitas*; aut ut Forerius: *Et erit ut ruere faciat* (Deus) *vel illidat fluctus compugnantes et concertantes in civitates munitas*; Syrus et Arabicus vertunt: *Et nunc adduxi eam, ut sit in destructionem et desolationem*.

27. HABITATORES EARUM ABBREVIATA MANU CONTREMUERUNT.] S. Hier. accipit *manum*, id est opem Dei, q. d. Judæi victi sunt ab Assyriis, quia Deus breviavit et contraxit ab eis suam manum, eamque extendit ad Assyrios, dando eis animos et vires, et prosperos belli successus ad subjugandum Judæos. Unde Arabicus vertit: *Reliquerunt eos de manibus suis* (id est projecerunt eos) *et confracti sunt*.

Secundo, et melius accipias *manum*, id est potentiam et vires Judæorum, q. d. Judæi contremuerunt veniente Sennacherib, quia eorum manus, id est potentia, a Den fuit braviata, id est concisa. Unde hebr. est קצר יד *kitsrs iad*, id est breviati manu, vel breves manu, et, ut Noster vertit 4. Reg. 19. *humiles manu*, hoc est infirmi, imbelles ac quasi manci Judæi contremuerunt coram Assyriis. Ita Forer. Vatabl. et alii. Unde Syrus vertit: *Habitatores relaxarunt in eis manus, contriti et confusi sunt*.

FACTI SUNT SICUT FŒNUM AGRI, etc.] Comparat Judæos infirmos, et statim ab hoste prostratos, fœno, gramini et herbæ in tectis crescenti, quæ a sole vel gelu exusta, aut pedibus calcata, aut humore deficiente marcescit et exarescit: pari enim modo omnes Judæorum vires statim ad adventum Assyrii emarcuerunt et exaruerunt.

28. HABITATIONEM TUAM, ET EGRESSUM TUUM, ET INTROITUM TUUM COGNOVI.] Hæc tria significant omnes motus, situs et actiones hominis, quæ alibi vocantur *ingressus* et *egressus*: hic additur tertium, scilicet *sessio* vel *habitatio*, q. d. Ego prænovi, prævidi et prædisposui, o Sennacherib (ad eum enim se convertit) omnes tuos actus quos designasti, sive cum in Assyria habitares, sive cum inde regredereris, victorque intrares Assyriam. Eadem phrasis est Psal. 138. *Tu cognovisti sessionem* (hebr. est idem verbum ישב *iascab*, quod hic vertit *habitationem*) *et resurrectionem meam*, hebr. קומי *kumi*, id est meum resurgere ad egrediendum vel ingrediendum.

29. PONAM CIRCULUM.] Te quasi mulum aut bubalum, velut circulo aut fræno injecto circumagam, et reducam in Assyriam, unde te eduxi. Notat Sanchez justa et congrua pœna puniri regem, qui subsannarat Judæos ad Deum nasum contumeliose suspendendo, os distorquendo et linguam petulanter exerendo: naso enim ejus Deus infigit circulum, ori et linguæ injicit frænum.

Tropolog. S. Gregor. 23. Moral. c. 10. explicans illud Job 40. 21. de Leviathan: *Numquid pones circulum in naribus ejus?* docet circulum hunc esse Dei omnipotentiam, qua diaboli vel sagacitatem vel robur frænat et cohibet, ne nos tentet quantum vult et potest: *Ponam*, ait, *circulum in naribus tuis*, *ac si aperte dicat*: *Cogitando insidias suspiras; sed explere quod appetis non valendo, omnipotentiæ meæ circulum in naribus portas, ut, cum bonorum mortem ardentius anhelas, ab eorum vita vacuus redeas*.

30. TIBI AUTEM HOC ERIT SIGNUM.] Convertit se ad Ezechiam obsessum a Sennacherib, eique in famis periculo assignat alimoniam, eamque dat signum futuræ plenæ libertatis Judæorum, ac stragis Assyriorum.

COMEDE HOC ANNO QUÆ SPONTE NASCUNTUR.] Hinc et ex v. 9. colligitur, quod Sennacherib audito adventu regis Æthiopum contra se, distulerit obsidionem Jerusalem, ut regi occurreret: interim tamen frumentum germinans circumcirca vastaverit, vel proculcando, vel demetendo, ut ita urbem fame premeret: insuper reliquisse militum præsidium in urbibus Judææ a se captis, qui infestarent agrum Jerusalem, quo

fiebat ut serere non possent; sed Deus sua providentia occurrit, promittitque Judæis quod eos primo anno aleret granis sponte nascentibus, id est ex radicibus concuicatæ vel resectæ segetis mox repullulantis erumpentibus; secundo vero anno ex pomis arborum. Ita factum est. Tertio denique anno victo Æthiope rediit Sennacherib ad obsidionem Jerusalem, tumque ab angelo cæso ejus exercitu, data est Judæis copia serendi et metendi. Ita Abulens. Cajetan. Torniellus, et alii in 4. Reg. 19. Biennium ergo integrum a Jerusalem abfuit Sennacherib, distentus bello Æthiopico, ut dixi cap. 20.

In anno secundo pomis vescare,] atque segete quæ ex granis deciduis anni præcedentis succreverit. Unde Noster 4. Reg. 19. vertit: *In secundo autem anno comede quæ sponte nascuntur*, scilicet vel ex arbore, vel ex granis deciduis, non autem ex semente et germine reciso ac repullulante, uti dictum est de anno primo. Josephus Scaliger l. 5. de Emendat. temp. in c. cui titulus est: De initio Ezechiæ, putat hunc secundum annum fuisse sabbaticum, in quo quiescere juxta legem Levit. 25. v. 4. debebat terra, ut nec seri, nec meti posset. Iisdem enim verbis, quibus utitur hic Script. scilicet quod non sererent nec meterent, sed comederent sponte nascentia, etc. describitur annus sabbaticus Levit. 25. v. 4. Verum quodnam fuisset hoc signum futuræ liberationis Judæorum, et profligationis Assyriorum? Absque Isaiæ enim vaticinio sciebat Ezechias, quis annus futurus esset sabbaticus, inquit Torniellus, qui non 14. sed. 13. et 17. annum Ezechiæ fuisse sabbaticos asseverat. Sed responderi posset, signum hic dari non annum sabbaticum, sed quod paulo ante dictum est, scilicet primo, quod Deus illo anno sabbatico, in tanta hostium excursione, esset Judæos aliturus liberaliter; secundo, quod anno tertio saturi essent et messuri, cujus tunc nulla erat spes, cum omnes timerent vastitatem et excidium ab Assyriis. Verum alii exacti Chronologi negant annum 14. Ezechiæ fuisse sabbaticum.

Fabulatur R. Salomon, Assyrios succidisse arbores et segetes, ita ut nullus ex iis aspersi posset fructus; Deum vero ex excisis arboribus produxisse poma, et ex excisis segetibus frumentum: hocque esse signum sive miraculum, ut ipse interpretatur, datum Ezechiæ.

31. Et mittet id, quod salvatum fuerit.] Nota, *salvatum*, et paulo post *salvationem*, vocari reliquias Judæorum, quæ servatæ sunt ab incursu Sennacherib: de iis prædicit, quod Deus eas mire reflorescere, crescere et propagari faciet instar arborum, quæ late et profunde agunt radices, idenque sursum ramos et frondes extollunt et dilatant, ut nec arescere, nec vento convelli possint, uti ex adverso facile occidit iis, quæ parvas et arctas habent radices, teste Plinio lib. 16. 31. Ita S. Hier. Cyrillus, et Theodoret.

Allegorice, Eusebius lib. 2. Demonstr. 48. et Leo Castrius hæc referunt ad Apostolos, aliisque reliquias, quæ salvæ factæ sunt ex Israel tempore Christi.

Moraliter S. Gregor. l. 12. Mor. 22. *Cum, ait, cogitationem nostram ad compatiendum indigenti proximo tendimus, quasi radicem deorsum mittimus, ut retributionis fructum superius faciamus.* Idem lib. 8. Moral. 29. *Radicem, ait, deorsum mittere, est cogitationem bonam in abditis multiplicare. Fructum vero sursum facere, est per efficaciam operis, recto quæ cogitavit ostendere.*

33. Non intrabit civitatem hanc, et non jaciat ibi sagittam.] Hinc colligitur, castra Sennacherib, mox ut rediit ad obsidionem Hierosolymæ, antequam aggeres exigeret, aliaque ad oppugnationem necessaria præpararet, cæsa fuisse ab angelo. Unde 4. Reg. 19. 35. dicuntur cæsa *in nocte illa*, scilicet qua Sennacherib rediit ad obsidendam Jerusalem. Ita Cajet. ibi.

36. Angelus Domini.] Hinc videtur angelus hic cæsor Assyriorum fuisse bonus, v. g. Gabriel, aut Michael præses Synagogæ. Ita Abulens. licet alii putent tam hunc quam illum qui percussit primogenita Ægyptiorum (ut insinuatur Psalm. 77. 49.) fuisse dæmonem.

Percussit.] Tradunt Hebræi, et ex iis Cajetan. et Abulens. Assyrios ab angelo igne, id est pestilentia, ut ait Joseph. fuisse percussos. Unde Isaias c. 10. 16. ait: *Succensa ardebit quasi combustio ignis*; et alibi ignem eis denuntiat: unde et in Topheth, ac in valle Josaphat (ubi fiet judicium generale, et morte ac igne æterno plectentur omnes reprobi: quorum typus fuerunt hic Assyrii) eosdem cæsos esse tradunt, uti dixi cap. 30. In hac clade servatus est Sennacherib, ut superbus rex videret Dei in suos manum et vindictam, utque turpiter fugiens ignominiosius a propriis filiis occideretur: sicut Pharao in mari rubro ultimus periit, non una, sed multiplici morte, scilicet et sua et omnium suorum quos ante se mergi videbat. Ita S. Hieron.

Hujus cladis Assyriorum meminerunt Gentiles, ut Herodotus et Berosus, sed fabulas admiscent, ut dixi cap. 20.

38. Filii ejus percusserunt eum.] Cur? incertum est. Tradit Lyran. ex R. Salomone, Sennacherib accepta tanta clade, ut suorum, qui filios, fratres aut cognatos in ea clade amiserant, animos leniret, vovisse deo suo Nesroch victimam filiorum suorum: filios id odoratos, parentem prævertisse, et ipsummet in templo Nesroch immolasse.

Nota: Non statim a fuga in Assyriam occisus est Sennacherib: nam rediens indignabundus persecutus est et occidit Judæos; unde Tobias ejus iram fugit et effugit. Sic enim legimus Tobiæ 1. 21. *Cum reversus esset rex Sennacherib, fugiens a Judæa plagam, etc. et iratus multos occideret ex filiis Israel, Tobias sepeliebat corpora eorum. At ubi nuntiatum est regi, jussit eum occidi, et tulit omnem substantiam ejus. Tobias vero cum filio suo et cum uxore sua fugiens, nudus latuit, quia multi diligebant eum. Post dies vero quadraginta quinque occiderunt regem filii ipsius, et reversus est Tobias in domum suam, omnisque facultas ejus restituta est ei.*

In terram Ararat.] Chaldæus et Septuag. *in Armeniam*, per quam Araxes fluvius labitur, inquit S. Hieron. ad radices montis Tauri.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Sennacherib a Jerusalem proficiscente contra Tharacam regem Æthiopiæ, Ezechias in morbum incidit, quem ei mortem allaturum prædicit Isaias. Ergo flet rex, Deumque orat pro salute: Deus rursum exaudit v. 4. adjicitque ad vitam ejus annos quindecim: insuper libertatem ab Assyriis promittit; atque ejus rei signum dat regressum umbræ in horologio Achaz per decem lineas. Quare lætus rex v. 9. canit Deo carmen eucharisticum, illudque in tabulis publicis exarari et proponi jubet.

1 In diebus illis ægrotavit Ezechias usque ad mortem: et introivit ad eum Isaias filius Amos pro-
pheta, et dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, et non vives.
2. Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, et oravit ad Dominum, 3. et dixit: Obse-
cro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto,
et quod bonum est in oculis tuis fecerim. Et flevit Ezechias fletu magno. 4. Et factum est verbum
Domini ad Isaiam, dicens: 5. Vade, et dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Au-
divi orationem tuam, et vidi lacrymas tuas: ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos:
6. et de manu regis Assyriorum eruam te, et civitatem istam, et protegam eam. 7. Hoc autem ti-
bi erit signum a Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est: 8. Ecce ego reverti
faciam umbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz in sole, retrorsum decem lineis.
Et reversus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat. 9. Scriptura Ezechiæ regis Juda, cum
ægrotasset, et convaluisset de infirmitate sua. 10. Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad
portas inferi. Quæsivi residuum annorum meorum. 11. dixi: Non videbo Dominum Deum in terra
viventium. Non aspiciam hominem ultra, et habitatorem quietis. 12. Generatio mea ablata est, et
convoluta est a me, quasi tabernaculum pastorum. Præcisa est velut a texente, vita mea: dum
adhuc ordirer, succidit me: de mane usque ad vesperam finies me. 13. Sperabam usque ad mane,
quasi leo sic contrivit omnia ossa mea: De mane usque ad vesperam finies me: 14. sicut pullus hi-
rundinis sic clamabo, meditabor ut columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum. Do-
mine, vim patior, responde pro me. 15. Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?
Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. 16. Domine, si sic vivitur, et in ta-
libus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me. 17. Ecce in pace amaritudo mea amarissima:
Tu autem eruisti animam meam ut non periret, projecisti post tergum tuum omnia peccata mea.
18. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt
in lacum, veritatem tuam. 19. Vivens vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie: pater filiis
notam faciet veritatem tuam. 20. Domine, salvum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis
diebus vitæ nostræ in domo Domini. 21. Et jussit Isaias ut tollerent massam de ficis, et catapla-
smarent super vulnus, et sanaretur. 22. Et dixit Ezechias: Quod erit signum quia ascendam in do-
mum Domini?

1. In diebus illis,] scilicet anno regni Ezechiæ 14. quo Sennacherib ab Jerusalem profectus est contra Tharacam regem Æthiopum. Id ita esse patet ex eo, quod post Ezechias vixerit et regnarit annos 15. uti ei promittitur v. 5. constat autem ex 4. Reg. 18. 2. eum regnasse 29. annis: jam deme 15. a 29. restabunt 14. Anno ergo ejus 14. hæc contigerunt ante plenam Hierosolymæ liberationem, et cladem Assyriorum: hæc enim Ezechiæ promittitur vers. 6. Fallitur ergo Josephus 10. Antiq. 3. qui post cladem hanc ea con-

tigisse scribit. Nam Deus cum signo regressos solis, promittit pariter liberationem ab Assyriis Ezechiæ v. 5. ergo necdum ab iis liberatus erat.

ÆGROTAVIT EZECHIAS.] Morbum hunc Ezechiæ fuisse immissum, ne insolesceret de tanta victoria contra Sennacherib, non obtenta, sed obtinenda, utpote promissa a Deo cap. præced. docent S. Hieron. Cyrill. et Theodor. sic enim intumuit Ezechias mox ubi a morbo convaluit, uti patet cap. sequenti, et diserte dicitur 2. Paral. 32. Auctor de Mirabil. S. Scripturæ apud S. August. tom. 3. lib. 2. c. 28. secundam morbi causam addit: Quia forte, inquit, pro promissione ista et prophetia rex non satis gratus Deo exstiterat nec dignas Deo gratias egerat.

Adde, Deum voluisse pium regem purgare, probare et perficere hac afflictione, ut ardentius se Deo conjungeret, eumque invocaret, uti fecit; itaque novis miraculis Deus tam suam quam Isaiæ et Ezechiæ gloriam illustraret, uti eum fecisse videbimus in decursu textus.

QUIA MORIERIS TU, ET NON VIVES,] scilicet si naturam et naturales causas spectes, q. d. Morbus tuus lethalis est; non est medicina quæ te curet; nisi Deus miraculo te sanet, morieris ex eo. Ita S. August. lib. 6. de Gen. ad litteram c. 17. tom. 3. *Secundum*, inquit, *aliquas causas inferiores jam vitam finierat rex: secundum illas autem quæ sunt in voluntate Dei et præscientia, qui ex æternitate norat quid illo tempore futurus erat, et hoc vere futurum erat, tunc finiturus erat vitam quando vitam finivit*. Est enim duplex vitæ periodus: una a natura, altera a Deo constituta: hæc semper est certa et fixa, nec augeri aut minui potest; illa a Deo breviari vel ampliari potest, ut de facto in Ezechia aliisque ampliata vel breviata est.

2. AD PARIETEM.] Quia ad templum ire non poterat, convertit faciem ad parietem templi, juxta quod Salomon palatium exstruxerat: vel absolute *ad parietem*, ne lacrymas suas assiduelibus ostentare videretur, ait S. Hieronym. Adde tertiam causam, ut attentius et liberius ad Deum preces funderet. Natura enim ita comparatum est, ut si quis preces nostras ad Deum audiat, ingenito pudore verecundemur; et pudor hic mentem orantis distrahat, deprimat, ejusque vim et fervorem incidat et hebetet.

3. OBSECRO, DOMINE, MEMENTO, QUÆSO, QUOMODO AMBULAVERIM CORAM TE IN VERITATE, ET IN CORDE PERFECTO.] Magnam fiduciam orandi et impetrandi dat animus sibi bene conscius. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum: et quidquid petierimus, accipiemus ab eo*, ait S. Joan. epist. 1. cap. 3. vers. 21. Similia habet Tobias cap. 4. vers. 12. Esdras lib. 2. cap. 15. vers. 19. Esther cap. 14. vers. 16. Unde S. Hieronym. hic: *Felix*, ait, *conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur*; et S. August. præfat. in Psal. 31. *Pro spe*, inquit, *conscientiam posuit: ille enim sperat, qui bonam conscientiam gerit. Quomodo enim mala conscientia tota in desperatione est, sic bona conscientia tota in spe* et S. Cyprian. serm. de opere et eleemosyna: *Præclara*, ait, *et divina res salutaris operatio: solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati*.

IN CORDE PERFECTO,] idolis destruens, templi valvas aperiens, serpentem æneum comminuens, etc. In hoc enim unius Dei cultu insignis et perfectus fuit; in aliis tamen nonnullis deliquit, quæ luget vers. 15.

ET FLEVIT EZECHIAS,] tum quia juvenis erat 39. annorum: juvenibus autem mors est acerbior; tum quia non habebat filium, quem relinqueret hæredem. Id colligimus ex eo quod Manasses primogenitus ejus, et in regno successor, regnare cœperit patre mortuo anno ætatis 12. Ezechias autem post hunc morbum adhuc 15. annis regnavit: ergo necdum genuerat Manassem, sed is genitus est anno abhinc tertio; ita enim moriente patre erat 12. annorum. Ita S. Hieron. Joseph. Abul. Cajetan. et alii. Unde Auct. Mirabil. S. Script. l. 2. c. 28. *Flevit*, ait, *rex, non quod de suo, utpote perfectus, merito in conspectu conditoris sui incertus fuit; sed quia in Christi venturi generatione sui generis prosapiam in throno David lucernam non derelinquit*. Flevit ergo, quia non habebat prolem, ex qua nasceretur Christus, Abrahæ et Davidi promissus.

Vide hic quam morbus etiam potentes et reges domet ac humiliet. Exstat ænigma Diphili de tribus fortissimis, ferro, fabro et febre:

Primo, *Quod ferro pereant et discindantur quævis*.
Secundo, *Fabro tamen plus inesse roboris*.
Tertio, *Febrim denique et hunc domare*.

Sicut ergo tres juvenes Hebræorum apud Darium disseruerunt, quid esset fortissimum? atque primus dixit, *Forte est vinum*: secundus, *Fortior est rex*; tertius, scilicet Zorobabel, *Fortiores sunt mulieres: super omnia autem vincit veritas*, 3. Esdræ, 3. 10. Ita et hic dicamus: Forte est ferrum, durum et indomabile; sed fortior est faber, qui illud cudit et domat: et fortissima est febris, quæ fabrum omnesque homines et reges domat et perimit, ideoque eos, licet superbos flere et obsecrare cogit.

Antigonus rex postquam a gravi morbo convaluerat, *Hic morbus*, ait, *submonuit nos ne animo efferamus, cum simus mortales*. Ita Plutarchus in Apophthegm. Ita sæpe levior morbus corporis pellit majorem animi, scilicet fastum et insolentiam. Anaxarchus ridebat Alexandrum, quod seipsum Deum faceret: cum autem in morbum incidisset Alexander et ei medicus sorbitionem fieri imperaret, ridens Anaxarchus ait: *At nostro Deo omnis spes in sorbillatione patellæ posita est?* Nimirum morbus docuit Alexandrum non esse Deum, sed esse mortalem et moriturum. Ita Ælian. l. 8.

Ita Blesilla febri tacta, didicit sæculum ejusque pompas fastidire. Audi S. Hieronym. ad Marcellam epist. 19. *Ezechias*, ait, *vicino morte terretur: et fusus in lacrymas, quindecim annorum spatio protelatur. Ita et nunc, mea Marcella, Blesillam nostram vidimus ardore febrium per triginta ferme dies jugiter æstuasse, ut sciret rejiciendas delicias corporis, quod paulo post vermibus exarandum sit. Venit et ad hanc Dominus Jesus, tetigitque manum ejus: et ecce surgens ministrat ei. Redolebat aliquid negligentiæ, et divitiorum fasciis colligata, in sæculi jacebat sepulcro: sed infremuit Jesus, et conturbatus in spiritu, clamavit dicens: Blesilla, veni foras. Quæ vocata surrexit, et egressa cum Domino vescitur, etc. Vidua nostra ante morosias ornabatur, et die tota, quid sibi deesset, quærebat ad speculum: nunc ad orandum festina consurgit, et tinnula voce cæteris Alleluia præripiens, prior incipit laudare Dominum suum*.

Flectuntur genua super nudam humum, pulla tunica minus, cum humi jacuerit, sordidatur, etc.

Theodoricus Coloniensis Archiepisc. prudentia et sanctitate illustris, quærenti Sigismundo Cæsari, quæ via recta ad cœlum duceret? respondit: *Si tuam vitam ita institueris, uti facturum te promisisti dum calculus, aut podagra, aut alius morbus gravior te oppressit.* Nimirum morbus monet, et pene cogit capessere meliorem vitam. Ita Æneas Sylvius lib. 2. comment. de Gestis Alphonsi. Sed in multis verum est illud vulgare:

> Dæmon languebat, monachus tunc esse volebat:
> Ast ubi convaluit, mansit ut ante fuit.

5. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos.] Hinc liquet, Ezechiam cognovisse annos vitæ, et consequenter annum mortis suæ, nimirum quod nono abhinc 16. moreretur. Quam ergo studiose illo anno ad mortem se comparavit! Si nobis hic annus esset fatalis, idque sciremus, quomodo ad eum nos compararemus? Nunc dubium est, an sit futurus fatalis; quin pari studio ad eum nos comparamus? quin in re tanta a qua æterna pendet salus nostra, tutiorem in dubio partem eligimus? Sic Pontifex si ad annum 24. pontificatus perveniat, quasi certus est illum annum sibi fore ultimum. Experientia enim 1600. annorum docet, verum esse istud quod Pontifici dicitur: *annos S. Petri non videbis*; S. Petrus enim Romæ sedit 25. annis.

8. Ecce ego reverti faciam umbram, etc. in horologio Achaz,] id est, jussu Achaz patris Ezechiæ constructo. Hoc est primum horologium sciothericum, sive per umbram horas demonstrans, quod in historiis, vel sacris, vel profanis legimus. Fallitur ergo Plinius lib. 2. cap. 76. dum ait: Umbrarum rationem, et quam vocant Gnomonicen, invenit Anaximenes Milesius Anaximandri discipulus, primusque horologium quod appellant sciothericum, Lacedæmone ostendit. Nam Achaz diu præcessit Anaximenen: Achaz enim vixit sub primam Olympiadem: Anaximenes autem uti et reliqui Græciæ sapientes, circa quinquagesimam; ergo ducentis pene annis Achaz præcessit Anaximenen. Quare rationem hanc horologiorum a primis illis patribus (quod et de aliis scientiis affirmat Josephus) originem traxisse crediderim, eamque ascensim ad Ægyptios, ab his ad Græcos, a Græcis denique ad Latinos pervenisse. Ita Noster Clavius lib. 1. Gnomonices pag. 7. Nam Latinos serius horologiis uti cœpisse docet Plinius lib. 7. cap. 60. *Princeps*, ait, *Romanis solarium horologium statuisse, ante duodecim annos quam cum Pyrrho bellatum est, ad ædem Quirini, L. Papyrius Cursor, cum eamdem dedicaret a patre suo votam, a Fabio Vestali proditur.* Fuit hoc sub primum bellum Punicum. Hinc rursum ab Hebræo אור *or*, id est lux, et sol lucens, Ægyptii annum et solem vocarunt Horum. Inde Græci quatuor anni primarias partes ac tandem diem, denique notam diei partem, quam horam vocamus, ὥραν vocarunt. Ita ex P. Clavio Noster Voellus lib. 1. de Horologio, cap. 1. in scholiis. Indeque Horus Ægyptius qui scripsit Hieroglyphica, vocatus est Horus Apollo. Horus enim idem est quod Apollo, id est Sol.

Quæritur primo, an solum umbra retrocesserit in horologio Achaz, an vero etiam sol, et consequenter ejus umbra per totum orbem? Vatablus, Burgensis, Arias Montanus, et quidam alii, putant tantum umbram regressam in horologio Achaz. Hoc enim tantum proponit Isaias, et hoc solum ex suo lecto spectare poterat moribundus rex, idque fuse probat Sanchez. Potuit autem facere Deus, ut umbra solis regrederetur, non ipse sol. Nam facile impedire potuit solares radios, ut non spargerent lucem in stylum horologii, nisi ab ea tantum parte ex qua umbra adversa jaceretur in lineas ab Isaia designatas: quo facto necesse erat umbram ad illas jaci, non ad alias; et ita quasi regredi. Verum contrarium, scilicet non tantum umbram, sed et solem ipsum a Deo retroactum et reductum fuisse, communiter docent Patres et interpretes, ut S. Hieronym. Cyrill. Procopius, Haymo, Lyran. Hugo, Adamus et alii, ac nominatim S. Dionys. ad Polycarpum, et P. Clavius loco mox citando.

Hæc sententia probatur primo, ex 2. Paralip. 32. 31. ubi dicitur, Babylonios venisse ad Ezechiam, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram (*Portentum autem hoc non potest esse aliud, quam regressio solis, ut communiter docent interpretes: nam cædes exercitus Sennacherib posterius*, scilicet secundo abhinc anno, *contigit, ut dixi cap.* 20. 2.) ergo etiam in Babylone visa est regressio umbræ, procedens ex regressione solis: cujus miraculi causam esse in Judæa cum Babylonii rumore percepissent, eo legatos miserunt, qui eam cognoscerent. Secundo, quia idipsum clare ait hic Isaias, dicens vers. 8. *Et reversus est sol decem lineis, etc.* Idem diserte asserit Ecclesiasticus cap. 48. 26. Tertio, quia talia horologia, in quibus sola umbra retrocedat, naturaliter erigi possunt ubivis locorum, *videlicet, si ita erigantur plana, ut altitudinem poli habeant minorem quam graduum, 23. cum dimid. Unde ubi ea est altitudo, scilicet inter Æquatorem et alterutrum Tropicorum, Cancri scilicet aut Capricorni, naturaliter id accidit.* Hujus rei demonstrationem habet Noster P. Clavius in Fabrica instrumenti ad horolog. cap. 21. (*ubi et* recte refutat Petrum Nonium asserentem, talem ac proinde naturalem fuisse regressum umbræ in hoc horologio Achaz, cum constet fuisse miraculosum.) Neque id mirum: nam sicut pro ratione situs, aliæ regiones umbras habent dextras, aliæ sinistras: unde illud Lucani:

> Ignotum vobis, Arabes, venistis in orbem.
> Umbras mirati nemorum non ire sinistras.

(Ubi Arabum qui auxilio venerunt Pompejo contra Cæsarem, umbras Austrinas in Arctoas, sive nostrates, repente mutatas esse asserit. Nam hosce Arabes priusquam egressi erant Zonam torridam, umbræ sequebantur, post egressum vero præcedebant. Poetæ enim totum hemisphærium ab Æquatore ad Aquilonem vocant dextrum, alterum vero et adversum vocant sinistrum; licet secus, imo prorsus opposito modo hæc nominant Geographi et Astronomi.) Ita et in certa loci positione, certoque solis respectu fieri potest, ut umbra nunc sole progrediente progredi, nunc sole se gyrante regredi videatur. Hoc ergo naturale est. Hic vero non naturale quid, sed stupandum miraculum datum fuit Ezechiæ pro signo. Denique ex hac

historia Poetæ fabulam sumpserunt de solis curru retroacto. Unde canit ille:

Aversos Solis dum regeremus equos.

Quæritur secundo, an decem hi gradus, quibus retrocessit umbra, sint decem horæ? Negant Cajetan. et Abulens. putatque Cajetan. dimidias tantum fuisse horas. *Ratio est, quia si decem gradus decem essent horæ, non potuisset umbra progredi decem horis, et etiam regredi decem horis, uti proponit Isaias:* alterutro enim facto, scilicet vel in progressu vel in regressu umbræ ad decem horas, fuisset profunda nox, cum nulla est umbra. Ex adverso, solem decem horis retrocessisse docet S. Dionysius epist. ad Polycarpum, Auctor Mirabilium S. Scripturæ lib. 2. cap. 28. Chaldæus, Beda, Angelom. et Eucher. in 4. Reg. 20. vers. 9. Ratio est, quia 10. gradus vel lineæ ordinarie in horologiis integras horas significant. Ad rationem Cajetani respondent, umbram metonymice pro sole accipi, q. d. Vis ut sol progrediatur decem horis, fiatque profunda nox; an ut regrediatur a loco ubi jam est, scilicet prope occasum, ad locum ubi mane fuit ante decem horas? Verum sententia Cajetani conformior est verbis Scripturæ quibus ait 4. Reg. 20. *Vis ut umbra revertatur?* non autem ut sol, idque in horologio: hoc autem noctu fieri non poterat. Decem ergo lineæ sunt quinque horæ, quibus per diem tam ascendere quam regredi poterat umbra; et hoc est quod ait Isaias: *Et reversus est sol* (scilicet per suam umbram) *decem lineis per gradus quos descenderat* (in horologio.) Adde, quod hic descensus per decem lineas fuit datus Ezechiæ in signum; ergo ab ipso notari et spectari potuit plene et per omnia: hoc autem solum fieri potuit in sententia Cajetani. Denique Josue 10. dicitur, quod imperante Josue stetit sol, *et uno dies facta est quasi duo, non fuit antea nec postea tam longa dies.* Hoc autem falsum erit, si hæc dies Ezechiæ fuerit 32. horarum: sic enim hæc dies fuisset pene tam longa quam tres dies. Ad rationem S. Dionysii Resp. in horologio Achaz, uti et in nonnullis nostratibus, horas fuisse notatas per semisses, hoc est dimidiatas.

Quæritur tertio, an regressio solis facta sit subito, an successive motu solis ordinario? S. Dionys. loco citato putat, solem sensim retrocessisse, impeditisseque in recessu hoc decem horas, ac totidem horis rursum eodem progressum esse, ita ut dies hic auctus sit ad viginti horas, fueritque universim 32. horarum. Alii, et forsan probabilius, putant retrocessisse solem in momento; vel certe celerius solito, verbi gratia quinque horas impendisse in regressione; ut cum decem aliis, quibus rursum juxta ipsos descendit, quindecim fiant horæ, quibus dies hic aliis major fuit: ut tot accesserint diei horæ, quod Ezechiæ anni vitæ: *Ratio est, quia, si ordinario motu motus fuisset sol, non apte proponeret Isaias, an velit regredi solem, an progredi decem horis, quasi utrumlibet sit signum miraculosum: quia in progressu solis ordinario nullum est miraculum, sed tantum in momentaneo vel subito.* Fuit ergo dies hic juxta ipsos vel 22. vel 27. horarum. Porro Torniellus anno mundi 3322. n. 6. censet diem hunc cæteris fuisse majorem decem horis.

Dices, Ezechias in progressu umbræ nullum videtur agnoscere miraculum; ait enim: *Facile est crescere umbram.*

Resp. Forte non satis assecutus est mentem Isaiæ. Secundo Resp. *facile*, id est, facilius, est umbram crescere, scilicet in momento, quam regredi in momento: quia illud tantum est miraculum quoad modum, hoc quoad modum et quoad rem. Ita Cajetan. Procop. et alii.

Verius videtur, quod brevissimo tempore Isaias, elevando manum et quasi reducendo, umbram illam reverti fecerit; ut sic oculare et clarum esset miraculum Ezechiæ, spectanti hanc subitam reductionem umbræ: *ecce enim reverti faciam* tam ad Isaiam, quam ad Dominum referri potest. Sic ergo dies hic decem lineis, id est quinque horis tantum fuit major aliis diebus: quibus adde decem horas illi naturales, fient 15. horæ, quot anni additi sunt Ezechiæ. Hoc probabiliter conjectare licet: nihil enim hic est certi.

Quæres quarto, quota erat hora diei cum cœpit hoc miraculum, adeoque quo loco erat sol cum regredi cœpit? Resp. Videtur fuisse meridies, cum sol retrogressus est: hactenus enim umbra descenderat, ut patet vers. 8. in posterum autem ascensus restabat, ut patet ibidem. Igitur in puncto medio ascensus et descensus erat umbra, tunc temporis cum Isaias Ezechiæ offerret miraculum: atque nullum diei punctum præterquam meridies, videtur afferre posse hanc umbræ diversitatem, præsertim in horologio decem ut minimum horas denotante, quale fuit illud Achaz in omni sententia; et in loco sub 33. aut circiter gradu elevationis poli, ut est Palæstina (ubi brevissimus dies est paulo minus 10. horarum, longissimus paulo amplius 14.) ergo, etc. Quodcumque enim assignaveris aliud punctum diei præter meridiem, a quo inciplat umbra ascendere, vel concludetur non semper descendisse antea, vel horologium non continere decem horas. Adde, in meridie solam potuisse umbram vel ascendere vel descendere decem gradibus, id est quinque horis.

Ex quibus similiter capitibus, scilicet primo, quod fuerit ascensus et descensus umbræ; secundo, quod ut minimum horæ decem notarentur; adde tertio, quod umbra ascendendo cresceret; colligi videtur, hoc horologium fuisse verticale Australe, vel certo hemisphæricum concavum similiter Australe, erectum ad elevationem poli; in quibus solis, duobus illa tria commode salvari possunt; et probabilius est fuisse verticale, primo, quia hoc conspicuum est magis, et ad communem usum palatii Ezechiæ magis aptum; secundo, quia rarius est locum patentem et elatum reperiri, qualem postulat hemisphæricum illud, in quo horæ ab ortu ad occasum usque designentur: commodissime autem verticale in quantovis muro describitur; tertio, quia non est tam proprie ascensus, neque tam proprie augmentum umbræ in concavo, quam verticali; quarto, quia Procopius gradus domus patris Ezechiæ facit illos gradus horologii, quod verticali convenit, non concavo: nulla enim est pars ordinaria domus, apta horologiis concavis describendis.

Hinc Nota: Non dicit Isaias: Vis ut ascendat, an ut descendat? sed: *Vis ut ascendat, an ut revertatur umbra?* Nam erat meridies: ergo umbra erat in summo descensu, ut a prandio rursum deberet ascendere ad

vesperam usque, sicuti redeunda pariter ad mane debebat ascendere. Unde Ezechias, ait: *Facile est umbram crescere* (ascendere ergo est progredi, itaque crescere: opponitur regredi et reverti) quia scilicet naturaliter a meridie ascendendo crescit semper usque ad vesperam, cum est maxima et longissima. Sicut ergo mane umbra est maxima, quæ sensim decrescit, ut in meridie sit minima; ita rursum a meridie sensim crescit in occasum, quando æque ut mane est maxima. Exstat de umbra elegans ænigma Theodectis apud Hermippum l. de Isocratis discipulis: *Est*, inquit, *res quædam, quæ circa ortum et interitum est maxima: circa consistentiam vero et vigorem minima*. Nimirum hæc umbra est symbolum brevis et mox evanescentis ævi nostri. Quocirca voluit Deus in umbra corporis humani, quia et nasi ac digitorum, juga et naturale exstare horologium, quod hominem semper fluentis vitæ et temporis admoneret. Ut alia taceam, scitum est istud:

Si tuus ad solem statuatur nasus, hiante
Ore, tuis disces dentibus hora quota est.

Quæritur quinto, an solus sol retrocesserit? Respondet Abulens. et indicat S. Dion. omnes orbes cœlestes cum sole retrocessisse, sicuti stante sole sub Josue stetit et luna, ut dicitur Josue 10. 12. et consequenter steterunt omnes orbes cœlestes. Ratio est, quia alioqui perturbatus fuisset totus ordo et harmonia cœlestis, et majori miraculo fuisset opus.

Nota. Hæc tria miracula, scilicet primo, stare solem sub Josue; secundo, solem retrocedere sub Ezechia; tertio, solem eclipsari in plenilunio cum est ex opposito lunæ, uti factum est in passione Christi, hæc tria, inquam, contigerunt in ipsis cœlis et astris: stella vero quæ Magos duxit ad præsepe Christi, et ignis de cœlo descendens ad preces Eliæ, non in cœlo sidereo, sed aereo, sive in aere ipso acciderunt.

Quæritur sexto, cur hoc signo usus sit Deus? Fabulantur Hebræi, decem horas detractas esse illi diei quo sepultus est Achaz, ne regi tam impio exsequiæ regiæ de more deferrentur: quare ne temporum series turbata maneret, totidem horas additas esse diei, quo sanatus est pius Ezechias filius Achaz. Sed hæ sunt solitæ Judæorum næniæ. Respondeo ergo, Deum hoc signo usum esse, ut ostenderet tam Judæis quam Babyloniis aliisque gentibus, se verum esse Deum, dominum cœli et terræ, eosque hac ratione ad sui fidem et cultum vocaret, uti tres Magos per stellam vocavit ad Christum. Secundo, voluit declarare quanti faciat *electos suos, cultores et amicos*, utpote pro quibus universum naturæ cursum invertat. Ita S. Dionys. qui ait: *Hoc profecto miraculum Babylonios tunc merito terruit, et absque pugna Ezechiæ (ut qui Deo putaretur æqualis, ac mortalibus cæteris virtute præstare) subjecit*. Forte tunc emergentes, et cristas attollentes Babylonii cogitabant de subjuganda Judæa, uti non ita diu post fecerunt; sed hoc signo a Deo coerciti sunt. Addit Dionysius hinc Persas triplicis *mitri*, id est Solis, memoriam celebrare, videlicet progredientis, regredientis, rursum progredientis; vel potius, quia triplex quasi fuit hic dies, uti ipse autumat.

Hoc autem signo umbræ et solis Deus usus est, potius quam alio: quia, ut docet Angelom. et Auctor apud S. August. lib. 2. Mirabil. Script. 28. signum hoc erat typus præsentis temporis et futuri; ut quomodo sol reverteretur ad exordium sui, ita et Ezechiæ vita ad destextos annos rediret (uti hic innuit rex v. 12.) *nobisque in hebdomade et ogdoade* (*quindecim enim dividuntur in septem et octo, quorum uterque significat æternitatem, sive sabbatum æternum, et octavam quietis*) *viventibus, per resurrectionem Christi spatia protelentur*. Hoc ergo signum litteraliter quasi significabat retexendam telam vitæ Ezechiæ, et vitam nostram non esse veram vitam, sed tantum esse umbram veræ vitæ et æternitatis, ait Angelomus et Auctor. Mirabil. S. Script.

Addit Lyran. in 4. Reg. 16. 15. ubi Achaz jussit altare Dei tolli, de eoque ait: *Altare vero æneum erit paratum ad voluntatem meam*, quod Lyranus sic explicat: *Dicunt*, ait, *communiter expositores, quod ex hoc altari Achaz fecit horologium illud famosum, de quo c. 20*. Quod si verum est, merito voluit Deus signum hoc dare Ezechiæ filio Achaz in hoc ejus horologio, utpote facto e re sua, puta ex altari suo; simulque tacite monuit eum, ut rem sacram sacrilege usurpatam a patre restitueret, temploque redderet.

Denique sicut Deus Ezechiæ ob pietatem adjecit 15. annos vitæ; ita eosdem impiis regibus dempsit et demit. Ita Anastasius Imp. ait Zonaras, vidit virum terribilem cum libro, qui ei dicebat: *Ecce ob perversitatem fidei tuæ annos quatuordecim vitæ deleo*. Cumque oraculo didicisset, sibi igne pereundum, cisternam quæ Frigida dicitur, multis ostiibus in palatio aperuit, ut ea ignem, si ingrueret, restingueret, sed frustra, nam igne cœlesti, puta fulmine, est ictus. Ita et Cedrenus.

Moraliter hoc signum indicabat quanti Deus æstimet suos, quam potens, quam pius, quam consequenter amandus et colendus sit.

Tropologice, innuebat convertentibus se ad Deum cum Ezechia per pœnitentiam, pristina merita et perfectionem restitui.

Anagogice, in æternitate reddendos nobis esse annos vitæ quindecim, id est æternos; quindecim enim conflantur ex septem et octo: septima dies est sabbatum, octava est Dominica: quarum utraque est symbolum resurrectionis et quietis æternæ. Ita Angelom. et Auctor Mirabil. S. Scripturæ jam citati.

Allegorice, repræsentabat Christum descensurum decem lineis, id est, summe infra omnes angelorum et hominum choros in passione; inde rursum ascensurum ad Patrem. Ita Angelom. Eucher. et Beda quos audi: *Primus gradus descensionis* (Christi) *de Deo, in angelo fuit; quia magni consilii angelus erat* (et angelus vicem Dei Christi in veteri testamento gesserat.) *Secundus fuit, de Angelo in Patriarchis: quia in omnibus, ut ait Apostolus* I. Cor. 12. *ipse est operatus. Tertius fuit in legis datione. Quartus in Jesu Nave, ut populum in terram promissionis induceret. Quintus in Judicibus: quia in eis ipse regebat. Sextus in regibus Judæorum: quia in eis ipse regnabat. Septimus in Prophetis. quia per eos annuntiatus est. Octavus in Pontificibus: quia per eos repræsentatus est summus ipse Pontifex. Nonus fuit in homine quem assumpserit. Decimus in passione, quam sustinuit. Per eosdem gradus rursum ipse in cœlum ascendit*.

9. Scriptura Ezechiæ regis,] q. d. Hoc est carmen eucharisticum, quod pius Ezechias per se, vel potius per Isaiam composuit, in gratiarum actionem Deo pro sanitate restituta, quodque scribi, vel in æs incidi, publiceque proponi jussit, in perpetuum divinæ clementiæ præconium et monumentum. Sic et Gentiles, pictis tabellis appensis in templis deorum, testabantur se beneficia in iis depicta a diis accepisse, ut fuse docet Mercurialis de Re Gymnastica.

Nota: Stylus et nitor carminis videtur arguere Isaiam ejus esse auctorem, qui quod rex plana et soluta oratione dixerat, in elegans carmen convertit. Multi tamen volunt Ezechiam hæc omnia ad verbum composuisse: imo sunt qui putent librum Judicum ab Ezechia esse conscriptum, teste Sixto Senensi, lib. 2. verbo *Ezechias*. Hugo insuper putat Parabolas Salomonis, et libros Regum ab illo in unum esse collecta et digesta. Id enim innuitur Proverb. 25. 1. Verum ibi dicitur id factum non ab Ezechia, sed a viris ab eo ad id deputatis.

10. Ego dixi,] tum ore, tum corde, q. d. Putavi omnino esse actum de vita mea; mihi immatura morte in flore ætatis esse moriendum. In hoc Ezechiæ canticum scripsit S Bernardus sermonem, qui extat pag. 91. quo totum mystice exponit. Porro hoc cantico rex, primo, describit suos in morbo dolores, de vita desperationem, gemitus et pœnitentiam; secundo, v. 17. narrat quomodo a Deo mire sanatus sit; unde ejus clementiam celebrat, et tota vita celebraturum se promittit.

In dimidio.] Erat enim Ezechias jam triginta novem annorum, quæ ætas est quasi dimidia vitæ humanæ; integra enim est ea quæ notatur Psal. 89. 10. *Dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta*; secundo, verti potest cum Forerio, *in silentio* vel *in quiete*; mors enim vocatur *somnus* et *silentium*, et mortui silentes. Unde Aquila, Symmachus et Theodotion, ait S. Hieron. pro דמי *demi*, legentes דומי *dumi*, vertunt, *in infirmitate et silentio meo*; alii legentes דמי *dami*, vertunt, *in sanguine meo, ut sit sensus*, ait S. Hieronym. *In sanguine dierum meorum, quando meus cruor, meusque exspectabitur interitus*: Pagnin. vertit, *in excisione dierum meorum*; Clarius, *in succisione*; Tigurina, *in præcisione*; Arias, *in subtractione et curatione*; Marcerus, *in silentio et cessatione*; Brixianus, *in imaginatione*; Agellius, *in stupore meo*; q. d. Dum re improvisa territus, ac stupore defixus, moriendum mihi esse cogitarem. Hebræa vox דמי nusquam invenitur nisi hic: inde tam variæ ejus interpretationes; sed præ omnibus credendum S. Hier. qui vertit, *in dimidio*. Multæ enim voces et significata vocum Hebræarum jam exolaverunt, adeoque latent, quæ apud priscos erant trita et usitata. Conjicit hic noster August. de Quiros, *demi* a Nostro verti *dimidium*, quia significat proprie *quietem, cessationem, silentium*: Ezechias autem erat 39 annorum, quæ ætas quietis et cessationis, hoc est plena, matura, vigens et florens, ideoque eadem est dimidium vitæ humanæ, quæ 80. annis circumscribitur; atque hac de causa censet Nostrum vertere, *in dimidio*. Sed planius est quod dixi; et forte ab Hebræo *demi* deductum est Latinum *dimidium* et *medium*, quod proinde in multas alias linguas usu communi transivit: uti et Hebræum *soc*, id est *soccus*; et *keren*, id est *cornu*, et nonnulla similia. Videntur enim Hebræi *demi*, id est *succisum*, vocasse *dimidium*, eo quod dimidium sit dimidiota totius succisio; quodque res multæ, dum dividuntur, in medio succidi soleant. Denique totum, cum succiditur, hoc ipso dimidiatur, et in duas medietates (sive æquales eæ sint, sive inæquales) dissecatur. Sic enim vulgo loquimur. Nam radix דמה *dama*, significat succidere, incidere, descidere, indeque dimidiare.

Moraliter, S. Hieron. docet Sanctos a Deo donari longa vita, et cum Abraham, Isaac et Jacob morientur in senectute bona, saturi et pleni dierum; peccatoribus vero vitam incidi in ipso cursu, et quasi dimidiari. Idem docet sanctus Gregorius 33. Moralium cap. 24.

Septuag. vertunt, *in excelso*; nam pro ד *dalet* accipientes affine ר *res*, pro בדמי *bdmi*, id est *in medio*, legerunt ברמי *beromi*, id est *in excelso*. Eodem redit sensus; nam in dimidia ætate est ἀκμή, id est vigor ætatis; tumque est quasi in summo, in quo statum sumit, permanetque aliquot annos, post quos sensim decrescit et deficit. Ita Leo Castrius. Sed Cyrillus τὸ *in excelso* sic exponit, q. d. Evectus ad fastigium regni, gloriæ et felicitatis, ecce cado. Theodor. vero sic, q. d. Cum intumui et in altum superbe me extuli, tunc a Deo humiliatus sum, et percussus morbo lethali.

Vadam ad portas inferi.] vadam ad sepulcrum corpore, anima ad inferos; cœlo enim ante Christum clauso, omnes, etiam Sancti, descendebant ad inferos, puta ad limbum Patrum. Idem ergo erat tunc ire ad inferos, quod mori et ire ad sepulcrum.

Quæsivi residuum annorum meorum.] Legit Interpres פקדתי *pacadti*, id est *quæsivi, requisivi*, hoc est vidi mihi detrahi et deesse. Est metalepsis; quæ enim desunt aut perdita sunt, solemus requirere. Ita Forerius. Sic vulgo dicimus; Desidero vel requiro in te diligentiam, id est video diligentiam tibi deesse.

Jam legunt passive פקדתי *puckadti*, id est, ut Vatablus vertit: *Privatus sum residuo annorum meorum:* Unde Septuag. vertuut: *Relinquam annos residuos*. Nam *pakad*, id est recensere, requirere, in passiva conjugatione Niphal (eadem est ratio de Pual, quale est *puckadti*) significat detrahi, subtrahi, seu subduci de summa aut loco, ut aliquid desit, ut multis exemplis demonstrat Forerius in Lexico. Unde et Pagnin. in Lexico asserit, quod *packad* in Niphal significat deficere, deesse.

11. Non videbo Dominum Deum in terra viventium,] scilicet in hac vita mortali, hoc est, non vivam inter viventes, nec videbo Dominum, id est Domini templum, sive Dominum in templo residentem, loquentem, et se per nubem ostendentem, q. d. Non amplius agam, non versabor cum Domino in templo uti solao. Unde Chald. vertit: *Non apparebo amplius coram arca Domini, in terra tabernaculi ejus*. Hic sensus est genuinus. Ita Lyran. Adamus, Forer. et Janseu. in hoc canticum.

Secundo, Vatabl. et Hugo: *Non videbo Deum*, id est Dei opera illustria, quæ in dies facit, et faciet pro suo populo, præsertim victoriam Sennacherib, et stragem Assyriorum, quam promisit cap. 37. opera enim Dei

sunt ejus quasi vestis et velum, per quod ipse se ostendit et videtur.

Tertio, pressius et pientius Leo Castrius, per *Dominum* intelligit Christum; nam Septuag. pro *Dominum Deum*, vertunt *salutare Dei*, quomodo passim ipsi vocant Christum; et hebr. est יה יה ie ia, quod varti potest; *Deum Dei*, vel *Deum de Deo*, q. d. Jam moriturus sum; unde non videbo Christum hominem factum de stirpe et sanguine meo, quem brevi nasciturum, et a me videndum sperabam. Unde S. Hieron. Timet, ait, rex quod non nasceretur de semine ejus Christus: huc etiam inclinant Theodor. et Hugo.

Quarto, Haymo (et indicat S. Hieron.) censet regem ob peccata timuisse, quod non videret Deum post mortem in terra viventium, id est in cœlo. Sed hoc parum est probabile; nam pie vixerat Ezechias, ideoque ait ipse v. 3. quod ambulaverit coram Deo in veritate, et in corde perfecto.

NON ASPICIAM, etc. HABITATOREM QUIETIS,] q. d. Deinceps gens mea et Jerusalem mea liberata ab Assyriis fruetur quiete: hanc ego non videbo, ecce enim morior.

Secundo, Foror. et Vatabl. pro *quietis* vertunt, *sæculi*; alii, *orbis*, quasi חדל *chodel*, id est *quietis*, per metathesin ponatur pro חלד *chaled*, id est *sæculi*.

Tertio, Leo Castrius, q. d. Non videbo Messiam sive Christum, uti sperabam, qui erit habitator quietis, id est erit rex pacificus et gloriosus; erit enim beatus simul et viator, eritque habitator orbis, scilicet terræ, factus homo. Verum hebr. est: *Non videbo hominem ultra cum habitatoribus quietis*, vel *orbis*; quare primus sensus est litteralis. Septuag. vertunt: *Non videbo ultra hominem, defeci* (ita enim legit S. Hieron. et Complut. non *defecit*, uti legit Caraffa) *ex cognatione mea*; S. Cyrillus vero ex Septuag. ita legit: *Non videbo ulterius hominem ex cognatione meo*. Addunt Sept. *Dereliqui reliquum vitæ meæ*.

12. GENERATIO, id est vita, vel sæculum et ætas (hoc enim est hebr. דור *dor*) MEA ABLATA EST. Generatio enim sæpe vocatur cujusque sæculum, sive vitæ cujusque tempus: ET QUASI CONVOLUTA EST A ME.] Idem dicit: nam alludit ad tabernacula pastorum vel militum extensa, quæ recedentes convolvere solent, ut ea secum auferant, et a loco uno in alium transferant. Ita S. Cyrill. Theodor. Forer. Adamus.

Nota: Ætas vel tempus vitæ recte comparatur tabernaculo; quia sicut tabernaculum nos ambit quasi locus: sic ætas sive sæculum vitæ spatia ambit et metitur quasi tempus; secundo quia instar tabernaculi parvum est, mobile, incertum et caducum; tertio, quia instar tabernaculi volvitur et convolvitur; tota enim vita nostra agitur in continuis revolutionibus et vicissitudinibus, inquit Forer. quarto, quia in hac vita versamur quasi hospites et peregrini in tabernaculo; tendimus enim ad domum et patriam nostram cœlestem, in qua conscripti sumus cives sanctorum, et domestici Dei, Ephes. 2. Secundo, *generatio*, id est stirps mea, et posteritatis spes ablata est, prole carco ex qua nascatur Christus, Davidi, et consequenter semini meo, promissus: quare mihi domum, id est familiam stabilem, non ædificabo, sed ea instar tabernaculi, mox convolvetur et auferetur. Ita sanctus Hieronymus, Lyranus, S. Thomas, Haymo et alii.

PRÆCISA EST VELUT A TEXENTE, VITA MEA.] q. d. Sicut textor telam, et aranea rete suum assidue texit: ita homo texit annos, opera et studia vitæ suæ. At, sicut ancillæ telam araneæ, milites telam textoris incidunt et auferunt, nec sinunt eam perfici: ita et Deus incidet vitam meam, ut eam ad justam ætatem et senium non pertexam. Sic Poetæ fingunt, Parcas staminа vitæ nostræ nare et abrumpere. Secundo, et magis genuine, q. d. Sicut texens, sive textor, veniente milite, vel urgente alia necessitate, præpropere telam inchoatam præcidit: ita et ego quasi textor, morbo pressus cogor telam vitæ meæ inchoatam præscindere et abrumpere. Unde hebraice est: *Præcidit velut textor vitam meam*. Ita Vatablus et Forerius.

Moraliter Theodoret. *Sanctus*, inquit, *stolam texit, per suo recte facta ornatum suæ animæ circumponens*: at impii quasi araneæ eviscerant se, ut texant sibi vestem vitiorum fœdissimam qua urantur in gehenna.

DUM ADHUC ORDIRER.] Hebr. *In tenuitate meo*, id est in tenuibus et primis filis succidit telam meam; quod Noster vertit: *Dum adhuc ordirer*, scilicet vitam statam, virilem et perfectam; hæc enim est sub annum 39. quem habebat Ezechias; vel: *Dum adhuc ordirer*, scilicet opera magna, quæ animo designaveram, ac nominatim generationem, et per eam propagationem stirpis et posteritatis meæ; hanc enim telam texere moliebatur rex; sed in ipso molimine morbo fuit oppressus usque ad mortem.

DE MANE USQUE AD VESPERAM FINIES ME,] id est, infra unius diei spatium finies vitam meam, q. d. Vita mea brevis fuit, ut videatur tantum una fuisse dies; secundo, S. Hieron. Adamus et Vatabl. q. d. Adeo gravis erat morbus, ut putarem me eo solo die victurum, et vespere moriturum.

Refert Aristoteles (ut ait Cicero 1. Tuscul.) circa flumen Hypanim, qui prope Thraciam in mare defluit, quædam oriri animalia, quæ unico dumtaxat die vivunt. Scribunt quoque medici herbas esse quæ mane crescunt, vesperi vero arescunt, ut uno dumtaxat die perdurent. Hic vitæ est humanæ typus, quæ octogesimum licet aut centesimum annum attingat, unius diei est instar, si cum æternitate comparetur: vitæ hujus cursu absoluto, salutem Beati exspectant; impios vero æternum manet supplicium. Hoc est quod Ezechias hic ait: *De mane usque ad vesperam finies me*: et Psaltes Psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos, tamquam dies hesterna quæ præteriit. Mane sicut herba transeat, mane floreat, et transeat: vespere decidat, induret et arescat. Anni nostri sicut aranea meditabuntur.* Quid meditatur aranea? ut summo studio assidue e visceribus fila fundat, quæ aliis et aliis intexat, ut telam suam pertexat. Quorsum? ut muscas capiat. Et quid major pars hominum tota vita meditatur? quid molitur? ut se labore, unus suendi, alter fabricandi, alter scribendi, alter docendi exhauriat, ut opus suum compleat. Quorsum? ut muscas capiat. Quid enim aliud sunt honores et opes hujus vitæ? Annon ergo instar araneæ vana est meditatio, vanus labor, vana vita nostra? Et Ps. 101. *Dies mei sicut umbra declinaverunt: et ego sicut fœnum arui*; et Ps. 143. *Homo vanitati similis factus est: dies ejus sicut umbra prætereunt*; et Ps. 102. *Recordatus est quoniam pulvis sumus: homo, sicut*

fœnum dies ejus, tamquam flos agri sic efflorebit; et Job cap. 14. *Quasi flos egreditur, etc.* Hoc est quod ait Horat. l. 4. Oda 7. *Pulvis et umbra sumus.*

Theophrastus, successor Aristotelis, moriens accusasse naturam dicitur, quod corvis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur, ac fructus laborum juventutis suæ uberiores caperet. Ita Cicero 3. Tuscul. Diogenes Laert. lib. 5. in ejus Vita, divus Hieron. epist. 2. ad Nepotian. tomo I. qui hoc Themistocli (nisi librariorum vitium est) adscribit. Sallustius vero respondet huic Philosophi querelæ in bello Jugurthino: *Falso*, inquit, *queritur de natura suo genus humanum, quod imbecilla, atque ævi brevis, sorte potius quam virtute regatur: nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse.*

13. Sperabam usque ad mane.] Primo, Vatabl. exponit, q. d. Cum viderem me evasisse illum diem, de quo dixi: *De mane usque ad vesperam finies me*; moxque ad vesperam pervenisse, sperabam, vel, ut hebr. est שִׁוִּיתִי *sciviti*, id est supputabam et statuebam me victurum usque ad mane. Contextus, inquit Vatablus, docet Ezechiam hac peste laborasse duos dies, alterum naturalem, alterum artificialem. Secundo die venit ad eum Isaias denuntians mortem, mox flevit rex, et vitam impetravit, atque eadem die ab Isaia sanatus est, ut dicitur 4. Reg. 20. 5. Sensus ergo est, q. d. Cum vespere et nocte essem in bona spe sanitatis recuperandæ, mane desperare cœpi; tunc enim plane dejecit et vicit me morbus, instar leonis omnes vires depascens. Ita Adamus, et genuine.

Secundo, et ex adverso Sanchez, q. d. Cum nocte graviter vexarer morbo, non ultra diei sequentis diluculum vitam mihi pollicebar.

Quasi leo sic contrivit omnia ossa mea.] *Contrivit*, scilicet morbus, et Deus per morbum: hoc sentiunt, inquit Adamus, qui magnis febribus æstuant; harum enim ignis internus instar leonis omnes corporis vires, succum et ossa consumit, ut putent præ doloris magnitudine et virium debilitate se ulterius non esse victuros. Morbus ergo acriter sæviens comparatur leoni, unguibus hominem conterenti et laceranti: nam quasi leo hominem exedat et consumit. Unde et Isaias denuntiavit regi instantem mortem v. 1. idque ut clarius esset miraculum: nam eadem die sanatus est rex, uti jam dixi.

De mane usque ad vesperam finies me.] q. d. Cum viderem secundo mane morbum ita recrudescere, et instar leonis sævire, tunc rursum dixi: A mane ad vesperam, id est, hoc spatio quod intercurrit a mane usque ad vesperam, succides me, q. d. Hoc die secundo morbi mei ante vesperam finies annos meos. Ita Vatablus. Pro *finies me*, hebr. est תַּשְׁלִימֵנִי *taslimeni*; quod verti potest: *In pace constitues me*, id est, in morte; hæc enim vocatur *pax*, æque ac quies et silentium, præsertim si sit mors piorum. Unde mortuis apprecamur: *Requiescat in pace.* Ita Sanchez.

14. Sicut pullus hirundinis.] q. d. Dixi: Tunc gemam sicut pullus hirundinis in nido implumis, frigens et famens gemit; et sicut columba quæ meditatur, id est gemit, ex imo non tantum gutture, sed et pectore. Hac de causa Varro pullos hirundinis garrulos et querulos vocat fritinnientes. Sic enim habet ex Nonio: *Et pullos peperit fritinnientes.*

Mystice, S. Bernard. explicans hoc canticum tres affert sensus: primum, q. d. *Cum gratiæ matutinum arriserit, in modum hirundinis exsultans et clamitans, gratias agam pro visitatione: et, cum vespera ingruerit, non deerit sacrificium vespertinum, cum instar columbæ lacrymas fundam in tribulatione; Mœrens mœrebo in vespera, quo lætius fruar matutino. Placet utrumque Deo, et peccator compunctus, et justus devotus; cui e regione displicet tam ingratus justus, quam peccator securus.*

Secundum, q. d. *Sicut pullus hirundinis hac illacque discurrens, Marthæ me officiis mancipabo, hilarem datorem me exhibens omni necessitatem patienti*; et rursum, *meditabor ut columba*, hoc est cum Magdalena contemplationis otia repetam.

Tertium, *Potest*, inquit, *et per garrulam aviculam, cantus simul psallentium in ecclesia; et per gementem columbam, privato orationum suspirio designari.* Sic et S. Cyrillus et Euseb. hæc ad gratiarum actionem, non ad gemitum referunt. Verum ad litteram patet has querulas esse afflicti regis voces et gemitus; non exsultantis psalmodiam, aut jubilantis vel gratias agentis hymnum. Mirum ergo est quod Cyrillus ait hirundinem et columbam hic esse typum psallentium, semperque Deum laudantium.

Nota: Pro *pullus* hebr. est סִיס *sus*, quod Leo Castrius, Vatabl. Pagnin. et recentiores vertunt *grus*, quasi gemitum suum comparat rex lugubri voci gruis, hirundinis et columbæ. Verum Septuag. Theodor. Symmach. et Chald. et S. Hier. constanter vertunt, *hirundinem*, vel *pullum hirundinis*, tam hic quam Jerem. 8. 7. Vide ibi dicta. Est onomatopœia. Vox enim pullorum hirundinis est sus, vel, ut Marinus et alii legunt, sis, sis; sicut passeris est tsaphesaph; unde hirundo *sis*, passer *tsaphesaph*, hebr. vocatur. Unde nonnulli ab Hebr. *sis*, derivant nomen *Isis*, et *sistrum*; sistrum enim strepit instar *sis*, id est hirundinis: sistri autem pulsu Ægyptii colebant Isidem; quia sistri inventrix Isis.

Attenuati sunt oculi mei.] Tum vi morbi, tum potius ex fatigatione orandi et respiciendi sursum ad Deum; sequitur enim: *Suspicientes in excelsum*, q. d. Ita assidue, intente et gemebunde respexi ad Dominum, ut oculi mei fessi, morboque debilitati attenuarentur. Ita Adamus.

Secundo, Sanchez, q. d. Vide, Domine, quam oculi mei, quos ad te tollo, attenuati sint; movet pathos, ostendendo suam speciem et maciem, præsertim oculorum, qui in moribundis attenuari, et introrsus abscondi solent.

Domine, vim patior.] quia immerito, et sine mea culpa tanta patior, q. d. Meis peccatis non merui tantos dolores: insons ergo hæc patior, fitque mihi vis. Ita S. Hieron. Haymo et sanctus Thomas.

Secundo, et melius, per *vim* intelligit vehementiam morbi, q. d. Vehementer hoc morbo crucior, ut non sim ferendo.

Responde pro me,] q. d. Cum dolori sim impar et vim patiar, tu suscipe patrocinium meum, et quasi patronus tuere me; hoc malum, hanc morbi vim averte et propulsa.

Secundo, hebr. ערבני *arbeni* verti potest: *Fidejube*, vel *sponde pro me*, et ita legunt Jansen. Vatabl. Forer. Montan. et alii, quod S. Thomas, Hugo et Haymo exponunt, quasi Ezechias hic invocet Messiam, sive Christum venturum; ejus enim officium est, ut quasi mediator et sponsor laborantium causam suscipiat.

Tertio, *orbeni* verti potest cum Vatablo et Leone Castrio: *Fac me quiescere, jucunda me, esto mihi dulcis*, da mihi tantum gaudium, scilicet vitam, et ex ea prolem ac Christum; hæc enim exposco.

15. Quid dicam? Ezechias hic ad se ex vi doloris rediens, corrigit se, q. d. Quid causabor contra Deum factorem meum? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?] Ita legendum cum Roman. non *fecerim*, q. d. Cum Deus ipse fecerit quod voluit, quando hunc morbum justo suo et secreto consilio mihi immisit, quid queror? quid responsi ab eo expecto, nisi hoc: *O lutum, in manu figuli, tace, et patere?* Ex Hebræo, alias obscuro, sou causaliter sumendo, clare sic vertit et explicat Sanchez: *Quid dicam? quia dicet Deus, quem contra percutientem patronum advoco, quia ipse fecit.* Simili modo corrigit querelam et disputationem cum Deo Job 42. v. 2. et seq.

Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine, etc.] Primo, S. Hier. et Adamus tollunt τὸ *tibi*, unde exponunt, q. d. Dum moribundus recogito prosperitatem et delicias præteritorum annorum, amarescit et iudolet anima mea; videt enim illas esse elapsas, jamque conversas esse in luctum, ideoque moriendum esse, juxta illud Eccli. 11. 29. *Malitia horæ oblivionem facit luxuriæ magnæ*, q. d. Cum tribulationis tempus advenerit, illud superat et exstinguit omnem præteritam felicitatem.

Secundo, et genuine, præsertim quia Romans legunt τὸ *tibi*, q. d. Cum tecum lite et jure contendere nequeam, supplex vertor ad pœnitentiam et lacrymas, ut iis a tua misericordia non debitum, sed gratiam impetrem; hæc enim omnia sunt verba, et gemitus Ezechiæ in morbo versantis, et Dei clementiam invocantis. *Recogitabo* ergo *tibi omnes annos*, id est omnia peccata quæ singulis anni feci, in memoriam revocabo, de iis dolebo, veniamque gemens precabor. S. Bernardus serm. de Virginibus, urget verbum *recogitabo*, id est, *iterum cogitabo*, inquit, *ne aliquid forte oblitus sim, neque aliquid invindicatum et indiscussum remaneat.* Hinc putavit D. Soto in 4. dist. 17. q. 2. a. 3. ad veram contritionem quæ peccatum delat, necessarium esse, ut pœnitens singula peccata in memoriam revocet, et deinde de omnibus conteratur. Verum hoc passim refellunt alii Theologi, docentque sufficere in confuso de omnibus dolere. Vide Suarez de Pœnit. disp. 4. sect. 6. num. 9. Respondeo ergo Ezechiam recogitasse omnes annos, non ex obligatione, sed ex devotione (et hoc sane decet agere vere pœnitentem,) ut Dei gratiam et favorem magis sibi conciliaret, itaque morbum et mortem imminentem ei ab Isaia prædictam evaderet.

Itaque omnes hi anni, sunt anni elapsi et anni culpæ: licet Leo Castrius accipiat hæc de annis futuris pœnitentiæ, q. d. Per omnes annos futuros, et per totam vitam meam deinceps recogitabo peccata præterita, agamque pœnitentiam; hic enim est spiritus sanctorum pœnitentium, ut peccatum semel admissum per omnem vitam lugeant et defleant, uti fecit S. Petrus, Paulus, Magdalena aliique plurimi, idque faciendum esse docet S. Chrysost. hom. 3. in dictum S. Pauli; *Utinam sustinuissetis modicum.* Vide et S. Gregor. in 1. Reg. l. 4. c. 4. paulo ante illa verba: *Cum te salutaverint, dabunt tibi tres tortas panis.* Hinc ergo patet contra Lutherum, pœnitentiam non esse resipiscentiam, sed dolorem et detestationem peccatorum. *Nemo enim potest novam vitam inchoare, nisi eum superioris vitæ pœniteat*, ait S. August. l. de Pœnitentia.

Moraliter, Nota viros probos et justos, qualis erat Ezechias, qui v. 1. ait se perfecte ambulasse coram Deo, subinde labi et peccare. Rursum hunc suum lapsum sæpe non agnoscere, præsertim si ejus consuetudinem sibi inducant, donec morbo aliave afflictione moneantur, ut ad cor redeant, Deumque orent et invocent. In oratione enim maxime illustratur animus ut videat offensas, etiam minimas, contra tantam majestatem quam invocat, admissas. Hoc est quod ait S. August. *Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia dijudices eam.* Unde S. August. moriens assidue legebat psalmos pœnitentiales, dicebatque *neminem, quantumvis recte vixisset, debere hac vita excedere sine pœnitentia.* Idem fecit S. Fulgentius.

16. Domine, si sic vivitur.] Τὸ *si* non est in Hebræo, nec apud S. Hieron. *si* correcte edatur, uti recte observavit Jansen. Romans tamen legunt *si sic*, sensusque eodem redit. Varii varie et obscure hæc vertunt. Clarius et gravius, primo, Septuag. sic vertunt: *Domine, de ipso enuntiatum est tibi, et suscitasti spiritum meum, et consolatus vixi.*

Secundo, Chaldæus: *Domine, de omnibus mortuis dixisti, quod vivificares eos, et ante omnes vivificasti spiritum meum; sanabis enim me, et sustentabis me*, quasi hæc sint verba Ezechiæ jam sanati, vel postquam sanitatis nuntium ab Isaia acceperat.

Tertio, Forerius et Vatablus: *Domine, ultra istos vivunt, et ad omnia intra ipsos vita spiritus mei: sanabis me facies, et vivificabis me*, q. d. Qui post hos annos vixerint, et tibi fisi fuerint, teque invocarint, sentient idem beneficium quod ego, ac talis erit eorum vita, sana scilicet et vegeta, qualem ego nunc sanus et alacer ago.

Quarto, planius, et ad Vulgatam accommodatius vertit Sanchez: *Domine, super hæc et illa mala quæ commemoravi, tamen vita spiritus mei vivet et vigebit: dormire facies me, et vivificabis me*, q. d. In tot causis tamque efficacibus moriendi, vita vivam, id est erit mihi vita vitalis et optabilis. Huic versioni sic adaptat versionem Vulgatam, q. d. *Domine, si sic vivitur vita nimirum usque adeo vitalis, post tot discrimina, angores et molestias*, supple, *quid non sperandum est de tua clementia?*

Quinto, planissime ex Hebræo sic vertas: *Domine, super* (in) *istis vivitur, et in omnibus istis vita spiritus mei, gravi somno gravabis me, et vivificabis me*; quod Noster clare vertit: *Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me*, q. d. Si talis et tam misera est vitæ humanæ conditio,

corripies, id est permitto, me tibi, imo oro et precor, ut corripias et castiges me ob peccata mea, ac quasi gravi somno opprimas, dummodo vivifices me, id est in vita me conserves. Ita S. Hieron. et Adamus. Hæc enim adhuc pertinent ad tempus doloris, et morbi amplificationem, illamque terminant.

In Hebræo utitur Propheta genere primo masculino, deinde fœminino, dicens primo, בהן *bahen*, in illis; secundo, בהם *behem*, id est in illabus, ut ita dicam, q. d. In omnibus illis miseriis et ærumnis vitæ hujus vivitur. Hebræi enim cum omnia significare volunt in aliquo genere, jungunt genus fœmininum cum masculino. Vide can. 56.

Corripies me, et vivificabis me.] Pro *corripies me*, hebræum est תחלימני *tachalimeni*, id est somniare me facies, id est, corripies me hoc morbo obiter quasi per somnium, facies ut ægritudo et correptio hæc veluti somnium transeat et evanescat, et mox sanitati restituar. Ita Forerius. Hebræum enim חלם *chalam* significat incrassare, condensare quod liquidum est at rarum: unde חלמות *challamut* vocatur coagulum ovi, sive vitellus, sicut ריר *rir* vocatur pars fluida ovi, scilicet albugo: et חלום *chalum* vocatur somnium crassum instar vitelli. Ita Forsterus. Alludit ergo ad somnum gravem et molestum, qui Latinis Incubus, Græcis Ephialtes dicitur (et forte eo, aut simili soporifero morbo laborabat Ezechias, uti solent lethargici et moribundi ex copia vel crassitie humorum) qui oritur ex sanguine crasso, et humore melancholico opplente organa cerebri, et phantasmata tristia et gravia in phantasia excitante; ita ut somnians putet se suffocari, strangulari, opprimi, esse in periculo ruinæ, submersionis, similisve mortis, a qua sibi videtur non posse effugere; unde gemit, singultit, imo exclamat: sed experrectus videt fuisse somnium; unde vivit, et gaudet depulso hoc somnii metu at angore, q. d. Pari modo ego Ezechias in morbo putabam esse desperatum de vita mea: at morbus hic mea transiit, et ab eo quasi ab incubo evigilavi et mihi restitutus sum: sanatus ergo, jam rursum alacer vivo et gaudeo omni metu mortis et morbi depulso. Ita Sanchez.

Qui secundo, *tachalimeni*, ait, quidam vertunt, *dormire me facies*, id est ad mortem deduces me: mors enim, præsertim brevis a qua mox quis resurgit, vocatur somnus, q. d. Deduxisti me, Domine, ad limina mortis; sed ab ea me mox reduxisti et vivificasti.

Dices: Sic dicendum fuisset, *corripuisti me*, scilicet morbo et mortis periculo, non autem *corripies me*.

Respond. Hebræis sæpe commutant tempora, et futurum sumunt pro præterito, præsertim cum ei præponitur *vau* conversivum. Hoc enim ideo inventum est, ut vertat præteritum in futurum: hoc autem *vau* conversivum hic est, si illud alio puncto legas, nimirum *vattachalimeni* pro *vetachalimeni*.

Tertio, Vatabl. et Forer. quoque vertunt, *dormire me facies et sanabis*: non enim nocte somnum capiebat rex. Deus ergo restituit ei somnum, et per somnum vires et vitam: hæc est enim vis somni. Unde discipuli ad Jesum de Lazaro mortuo, quem Jesus dicebat dormire, dicebant, *Domine, si dormit, salvus erit*, Joan. 11. 12.

Quarto, forte Noster pro *chet* legit affine *he*, scilicet pro *tachalimeni*, legit *tahalimeni*, id est, percuties, tundes, quassabis me, id est, corripies me: hoc sane videtur expeditissimum ad nostram Latinam versionem cum textu Hebræo conciliandam.

17. Ecce in pace amaritudo mea amarissima,] q. d. In media pace, in flore ætatis et regni mei, quo homines sani, incolumes et vegeti esse solent, patior amarissima, scilicet agones mortis, et morior. Ita S. Hieron. et Vatablus.

Secundo, Sanchez, q. d. Ista afflictio quam passus sum, jam in pace est: versa est enim mihi in gaudium: quia sanatus sum. Refert enim ipse hæc ad tempus quo rex fuit curatus a morbo, idque satis est verisimile: nam v. præced. finita fuit querela regis in morbo; hoc vero v. 17. incipit ejus gaudium ex reddita sanitate. Unde Hebr. est לשלום *leschalom*, id est, *ad pacem*, scilicet versa est hæc amaritudo: Noster tamen vertit, *in pace*, quia sæpe *lamed* sumitur pro *bet*, id est, *in*.

Tu autem (fleus mea pœnitentia, oratione et lacrymis) eruisti animam meam (a morte præsenti et futura); nam, ut sequitur, projecisti post tergum tuum, id est, condonasti, amovisti a vultu tuo, oblitus es omnia peccata mea.] Est catachresis: quæ enim obliviscimur et obliteramus, abjicimus post tergum. Rex hic illuminatus a Deo in oratione, et recogitans annos præteritos, videtur agnoscere se commisisse aliquando peccata graviora, ob quæ reus fuerit mortis; cum ante orationem et eamdem hoc conscientiæ quasi securus dixerit v. 3. se ambulasse coram Deo in veritate, et in corde perfecto. Vide dicta vers. 15. Sed omnia hæc peccata abstersit ejus contritio et oratio, ut hic dicit.

18. Quia non infernus confitebitur tibi,] q. d. Ideo restituisti mihi vitam et vires, ut laudem et celebrem tuam clementiam in eos qui tibi serviunt, teque invocant in hac vita; nam qui in inferno et morte versantur, te laudare, id est, celebrare apud homines tuum nomen nequeunt, præsertim in templo, de quo ait rex vers. 20. *Psalmos nostros cantabimus in domo Domini*. Vide dicta Baruch 2. 17.

Moraliter Nota: Vita hæc a piis optabilis est ob duo: primo, ut laudent Deum, uti ait hic Ezechias; secundo, ut lugeant peccata sua: qua de causa vitam sibi produci optavit Job c. 10. v. 20. Primum oritur ex Dei, secundum ex sui cognitione. Ita Sanchez.

Non exspectabunt qui descendunt in lacum (in sepulcrum et infernum) veritatem tuam,] id est, felicitatem tuam, scilicet qua primo, præstitisti incboate Hierosolymæ incolumitatem ab Assyriis, et mihi sanitatem ab Isaia nomine tuo promissam; secundo, *veritatem*, scilicet quæ pertinet ad Messiam promissum, quem ex semine meo et Davidis progenerandum exspectemus, ut eum nascentem videamus, et ducentem audiamus: qua de causa me in vita servasti: hoc enim soli viventes possunt præstare, non autem mortui. Unde sit:

19. Vivens ipse confitebitur tibi,] v. g. pater dum vivit filiis narrabit Dei beneficia, ut Deum celebret, eosque ad Dei laudem invitet: hoc autem facere nequit mortuus.

20. Salvum me fac,] in sanitate accepta conserva

me: jam enim a morbo sanatus erat. Secundo, *salvum me fac* perfecte ab Assyriis, cædendo eorum castra, uti promisisti.

21. Et jussit.] Est hysterologia: hæc enim contigerunt ante canticum Ezechiæ: hoc enim cecinit postquam hoc cataplasmate sanatus fuit, ut patet vers. 9. quare *jussit*, id est, jusserat.

Cataplasmarent,] id est, cataplasma, sive emplastrum ex ficubus conficerent, quod vulneri imponerent, quo rex sanaretur, uti de facto sanatus est. Hebr. est *contundant super ulcus*, id est, contusum imponant super ulcus: vulnus ergo hoc regis fuit ulcus, uti vertunt Aquila, Symmachus et Theodotion, et Noster interpres 4. Reg. 20. 7. Hebr. enim שחין *sechin* significat ulcus.

Nota: Ficus per se ulceri potius obsunt quam prosunt: licet enim Galenus l. 2. de Arte curativa c. 7. ad eos tumores, qui neque facile ad suppurationem perveniunt, neque facile discuti possunt, jubeat uti cataplasmate ex caricis sive ficubus, tamen alia est ratio in ulceribus: hæc enim extersionem et desiccationem postulant, non autem discussionem, emollitionem aut suppurationem: hæ enim tumorum sunt rationes, non ulcerum. Per accidens tamen, si ulceri accedat tumor et inflammatio (uti in morbo Ezechiæ fieri potuit) ad eam vel resolvendam vel suppurandam valent ficus. Aliqui censent hoc ulcus non formatum, et proprie dictum ulcus fuisse, sed apostema, quo tumens corpus interius putrescente pure completur: quod si verum est, potuit pus sive sanies siccioribus ficubus atque contusis in cutis superficiem provocari, ibique excerni: et sic naturaliter ficus profuerunt morbo regis.

Verum noster interpres censuit formatum et apertum fuisse ulcus, unde vertit *vulnus*: quare ficubus non erat opus ad provocandam in cutem saniem. Quidquid sit, certum est ficus non habuisse tantas vires, ut hominem moribundum vitæ et sanitati restituerent, idque tam cito, scilicet ut tertio die adiret templum ut dicitur 4. Regum cap. 20. vers. 5. Quare potius hæc curatio miraculo tribuenda est, quam ficubus. Ita Valesius Sacræ Philos. c. 39. Vatabl. Adamus et alii. Sic Christus lutum imponens oculis cæci eum illuminavit. Sic Sancti olim in eremo, oleo a se benedicto quolibet morbos curabant. Sic et hic ficus non tam ex se et sua virtute, quam quia a S. Isaia adhibebantur, quasi ab ipso benedictæ, et quasi instrumentum Dei, cujus jussu eas applicabat Isaias, subito sanarunt regem. Adde, S. Hieron. hic: *Aquila*, inquit, *Symmachus et Theodotion, sechin interpretati sunt* ἕλκος, *per quod morbum regium intelligi volunt, cui contrario putantur vel sumpta in cibo, vel apposita corpori, quæcumque sunt dulcia*, uti sunt ficus. Verum ἕλκος ulcus significat, vomicam et tuber, non morbum regium.

22. Et dixit.] Id est, dixerat Ezechias Isaiæ promittenti curationem v. 5. eo ergo hæc pertinent: est enim hysterologia, ut dixi; et patet 4. Reg. 20. v. 8. et 9. Hic ergo versus ponendus est ante v. 7. ubi Isaias respondet, et dat signum quod rex hic petit.

Moraliter, disce hoc capite ab Isaia, quam pium et utile sit visitare infirmos, eosque visitari a sanctis, quamque sincere infirmos de morte et æternitate admonere debeamus, ut ad eam se comparent: sic enim Ezechiam regem hic libere monuit Isaias, dicens: *Dispone domui tuæ, quia morieris tu, et non vives:* ideoque ei sanitatem et 15. annos vitæ impetravit; quin et reipsa per cataplasma ficuum eum sanavit v. 21.

Ita Gallicanus Martyr, vir consularis, triumphalibus infulis sublimatus, et Constantino Augusto charus, a S. Joanne et Paulo ad Christi fidem conversus, cum S. Hilarino ad ostia Tiberina secedens, hospitalitati at infirmorum servitio totum se dedit: cujus rei fama in universo orbe divulgata, multi undique illuc venientes videbant virum ex Patricio et Consule lavantem pauperum pedes, ponentem mensam, aquam manibus effundentem, languentibus sollicite ministrantem, et cætera pietatis officia exhibentem: hisque actibus meruit martyrium, ad illudque se disposuit. Martyrio enim a Juliano Apostata affectus est. Ita Baron. in Martyrol. 25. Junii ex Usuardo et Adone.

Quidam Apollonius nomine, cum mundo renuntiasset, et montem Nitriæ habitasset, et nec artem discere posset, nec litteras, quod ætate esset provectus; viginti annis, quibus vixit in monte, hanc habuit exercitationem: suis pecuniis et suis laboribus emens Alexandriæ vasa medica omnia generis, universæ fraternitati ea suppeditabat ad morbos: et licebat eum videre usque ad horam nonam discurrentem obeundo monasteria, et ostia ingredientem, et videntem num quis decumberet. Portabat autem uvam passam, mala punica, ova, panem siligineum, et ea quibus opus habent ægroti. Hanc sibi conferentem invenit vitæ rationem usque ad senium Christi servus. Ita Palladius in hist. Lausiaca cap. 4. et Niceph. lib. 11. cap. 35.

Placilla, Theodosii Imp. uxor, miram ægrorum et mutilatorum curam gerebat, eisque mira charitate inserviebat. In illorum enim domicilia ventitabat, et qua quisque indigeret re, eam illi suppeditabat: et Ecclesiarum hospitales domos circumiens, eos qui gravibus morbis lecto affixi erant, curabat. Nam enim tantum illorum attingebat ollas, et joscula delibabat; sed et patellas admovebat, panem apponebat, ciborum frusta auferebat, pocula eluebat, aliaque omnia sedulo et alacriter obibat, quæ servorum et ancillarum sunt officia. Ad eos vero qui ministerium ejus, quod per manus ipsa suas peragebat, inhibere conabantur, dicere solita erat: *Imperio quidem convenit, ut aurum id largiatur; ego vero manuum mearum opus pro imperio ipso, ei qui id semel contulit, offero.* Ita Niceph. l. 12. c. 42. et Joan. Nauclerus tom. 2. generat. 13.

S. Radegundis regina Franciæ hanc sibi fixerat legem, ut omni Dominico die pauperibus collectis ipsa manu sua potum porrigeret. Cum leprosi venientes signo facto se proderent, osculabatur vultus. Deinde mensa posita, ferens aquam calidam facies lavabat, manus ungens et ulcera, et rursus administrabat ipsa, pascens per singulos. Recedentibus præbebat auri vel vestimenti munuscula. Cum ministra diceret: Domina, quis te osculabitur, quæ ita leprosos amplecteris? illa respondit benevole: *Vere si me non osculeris, hinc mihi cura nulla est*, inquit Fortunatus in Vita ejus lib. 1. cap. 39.

Quanta cura et benevolentia Eustochium servierit S. Paulæ matri ægrotanti, enarrat S. Hier. in Epita-

phio Paulæ. Similia de S. Maria Oigniacensi refert Cardin. Jacobus de Vitriaco lib. 2. Vitæ ejus cap. 3. de S. Catharina Senensi Raimundus in ejus Vita.

S. Bernardini præ aliis Sanctis eluxit hæc in re ardor: nam cum anno Domini 1400. qui erat Jubilæus, Senis ingens lues grassaretur, cum fœtore horribili et morte plurimorum, ipse duodecim adolescentibus ignita oratione persuasit, ut iis se duce totos impenderent, quod et præstiterunt ipso præeunte officiosissime. Digna sunt lectu quæ hac de re in ejus Vita habentur cap. 10. vers. 11. 12. die 20. Maii apud Surium.

Similis fuit erga ægrotos charitas S. P. N. Ignatii, ut patet ex ejus Vita apud Maffeium lib. 2. c. 3. Xaverii, et aliorum plurium, uti patet ex Annalibus nostræ Societatis.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Merodach rex Babylonis mittit legatos, qui congratulentur Ezechiæ de sanitate miraculo recuperata: eis Ezechias ostendit omnes suas opes. Unde v. 3. ab Isaia corripitur, auditque omnes ejus opes rapiendas esse a Babyloniis, at filios ejus fore regis eunuchos. Hoc durum Dei decretum v. 8. æquanimiter accipit rex, oratque ut saltem in diebus suis fiat pax et veritas.

1 In tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset et convaluisset. 2. Lætatus est autem super eis Ezechias, et ostendit eis cellam aromatum, et argenti, et auri, et odoramentorum, et unguenti optimi, et omnes apothecas supellectilis suæ, et universa quæ inventa sunt in thesauris ejus. Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. 3. Introivit autem Isaias propheta ad Ezechiam regem, et dixit ei: Quid dixerunt viri isti, et unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. 4. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt, viderunt: non fuit res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. 5. Et dixit Isaias ad Ezechiam: Audi verbum Domini exercituum. 6. Ecce dies venient, et auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, et quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylonem: non relinquetur quidquam, dicit Dominus. 7. Et de filiis tuis, qui exibunt de te, quos genueris, tollent, et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. 8. Et dixit Ezechias ad Isaiam: bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tantum pax et veritas in diebus meis.

1. Misit Merodach Baladan.] Id est misit rex Baladan. *Merodach* enim commune nomen fuit regum Babyloois, sicut Ptolemæus Ægypti, Cæsar Romanorum. Hinc filius Nabuchodonosor vocatus est Evilmerodach, et Balsasar vocatur *Merodach* Jeremiæ 50. 2. forte a primo Babylonis rege, qui dictus est Merodach, et inter deos relatus. Sicut ergo dicitur Ptolemæus Philadelphus, Ptolemæus Evergetes, Ptolemæus Philopator: sic dicitur Merodach Baladan, Merodach Balsasar, etc. Falluntur ergo Hebræi, qui putant *Merodach* esse Nabuchodonosor, qui monarchiam ab Assyriis ad Chaldæos traostulit: nam ab anno 15. Ezechiæ, quo contigit ejus morbus et sanatio, usque ad annum 4. Joakim, quo regnare cœpit Nabuchodonosor, fluxerunt anni 106. Probabiliter Scaliger lib. 5. de Emend. temp. et ex eo Torniellus anno mundi 3306. censent hunc Baladan esse Nabonassar, a quo æra Babyloniorum fuit constituta, iodeque priscas Astronomicas observationes ad sua usque tempora, accepisse se scribit Ptolemæus lib. 3. Almag. c. 8. qui floruit tempore Adriani Imp. ac consequenter Merodach filium Baladan, esse eum quem Ptolemæus vocat Mardokempad, Nabonassari filium. Nabonassar enim, ut deducitur ex Ptolemæo, cœpit regnare circa annum 6. Ezechiæ, eodem scilicet tempore quo Baladan, in Babylone. De hoc plura Ezech. 1. 1.

Libros, epistolas. Ita Chald. et Septuag. hoc enim est hebraice ספר *sepher*. Audierat enim quod ægrotasset et convaluisset.] et propter ægritudinem ejus retrocessisset sol. Misit ergo legatos tum amicitiæ causa, ut Ezechiæ sanitatem gratularetur, tum ut de portento hoc, scilicet solis retrocessione, veritatem, modum et causam inquireret et cognosceret, uti dicitur 2. Paral. 32. 31. Perierunt libri Astrolo-

gorum Babyleoiorum; alioqui ex iis illud constarat. Non enim est dubium illud ipsos in suis tabulis conscripsisse. Ita Cajet. in 4. Reg. c. 20.

Nuta hic, quam reges olim, etiam Ethnici, amicitiam, et salutationis aliaque humanitatis officia cum aliis maxime vicinis principibus, etiam Judæis coluerint, ut de eorum felicitate legatos gratulatum, de eorum infelicitate comploratum ad eos mitterent. Abraham, Isaac et Jacob cum Achimelech, aliisque regibus Chananæorum amicitiam firmarunt. Sic Davidi et Salomoni coofœderati et congratulati sunt Hiram rex Tyri, Thou rex Emath, et alii: ipse queque David misit legates ad consolandum Hanun regem Ammon de morte patris, 2. Reg. 10. Sic Jonathas et Simon Machabæi cum Romanis et Spartanis arcta societatis fœdera inierunt.

2. Non fuit verbum, non fuit res; Septuag. *non fuit aliquid*, in omni potestate sua,] in omni regno suo; Chald. *in omni dominatione suo.*

6. Ecce dies venient, et auferentur omnia.] Ex hac pœna videtur, qued Ezechias hic peccarit aliqua vanitate et superbia, scilicet ostentatiene divitiarum suarum, ad quam eum impulit tam honorifica legatio Babyloniorum: inde enim sibi placuit et intumuit (licet forte hæc ejus superbia tantum fuerit venialis.) Ita S. Hier. Tertull. l. 4. contra Marc. c. 21. Ambr. in Ps. 118. ad illa *Humiliatus sum nimis*, Cajetan. et alii.

Nota justam pœnam: qui opes suas ostentat meretur iis spoliari. Unde Tropol. Eucher. et Beda in 4. Reg. 20. *Ezechias*, inquiunt, *eons ostentons thesauros suos significat servum Dei, dum virtutes suas ronæ gloriæ prodiderit, mox eos perdere, et in dæmonum dominio thesauros bonorum operum infelici permutatione transire.*

8. Bonum verbum Domini,] Id est, placuit mihi sententia Domini puoientis meam vanitatem, accepto eam, illi me submitto. Sic Semei audiens a Salomone: *Quocumque die transieris torrentem Cedron, scito te interficiendum*; acceptans sententiam respondit: *Bonus sermo, sicut locutus est dominus meus rex, sic faciet servus tuus*, 3. Reg. 2. v. 38. et 43.

Perperam ergo Hebræi reprehendunt Ezechiam, quasi minus sollicitum de posteris quam de se. Coactus enim acceptavit divinæ vindictæ sententiam, cumque eam in totum declinare non posset, petiit ejus mitigationem quæ sperari poterat, ut scilicet in diebus ejus non mandaretur executioni.

Fiat tantum pax et veritas in diebus meis.] Ut scilicet Deus me in vita et regno pacificum conservet, utque profliget hostem meum Sennacherib, uti promisit; hæc enim est veritas, id est fidelitas, Dei, quam postulat. Alii per *veritatem* intelligunt Christum, q. d. Utinam videam Christum, Davidi et mihi promissum, antequam moriar.

CAPUT QUADRAGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hic incipit secunda principalis pars, sive sectio oraculorum Isaiæ læta et fausta. Prior enim a c. 1. hucusque complectens quinque oracula, tristia omnia, excepto secundo, fuit objurgatoria et comminatoria. Protenditur hæc secunda pars ab hoc cap. usque ad finem libri, in qua Isaias non tam Propheta est, quam Evangelista.

Jam primo, Judæi hæc accipiunt de consolatione et lætitia Judæorum ex laxata captivitate Babylonica per Cyrum. Verum multa hic augustioria dicuntur, quam ut Judæis et Cyro conveniant. Secundo, S. Thom. Hugo, Sanchez, et Jansen. ac Maldon. in Matth. 3. v. 3. multique recentiores hæc ad litteram historice accipiunt de Judæis per Cyrum liberatis, allegorice de soluta captivitate generis humani per Christum. Tertio, et optime Forer. Adamus et alii ad litteram hæc accipiunt de Christo, ejusque redemptione; tamen cum allusione ad redemptionem et liberationem Judæorum e Babylone. Illa enim hujus, perinde ut Cyrus Christi, fuit typus. Vide can. 4. et 5.

Christus igitur hic est consolator ab Isaia prævisus et promissus: unde ejus typus (uti docent omnes Patres) fuit Noe, reparator generis humani diluvio pene absumpti, ideoque vocatus est Noe, id est, consolator, Gen. 5.29. Christus enim nos consolatus est primo, per se, suasque exhortationes et gratias dum viveret, et quia suo labore et morte attulit nobis redemptionem, hoc est, justitiam et salutem æternam. Secundo, de coelis in dies consolatur nos allegans Patri merita sua novasque gratias impetrans et submittens. Tertio, abiens e mundo alium Paracletum, sive consolatorem nobis assignavit, scilicet Spiritum Sanctum. Ita S. Hieron. Cyrill. et Procopius.

Hoc ergo capite, primo, hanc Christi consolationem promittit, ejusque præcursorem Joannem Baptistam, qui erit vox clamantis in deserto, et a Deo clamare jubebitur: Parate viam Domini, cogitando scilicet quod omnis caro foenum, verbum autem Domini maneat in æternum: ut nimirum agnoscant homines et suam infirmitatem et Dei erga se indulgentiam ac potentiam, itaque ad eam recipiendam se parent. Verum quia hæc promissa gravia et grandia sunt, hinc secundo, v. 12. digreditur ad describendam Dei potentiam, magnitudinem et sapientiam: quæ uti omnia creavit, et gubernat, ita et omnia quæ promittit præstare potest. Unde tertio, v. 18. invehitur in eos qui pro Deo colunt idola muta et inanima. Denique v. 27. Judæorum in afflictione de Dei ope et providentia diffidentiam incusat, docetque eos qui sperant in Domino, mutare fortitudinem, ac omnia superare, et transvolare quasi aquilas.

1 Consolamini, consolamini, popule meus, dicit Deus vester. 2. Loquimini ad cor Jerusalem, et
advocate eam: quoniam completa est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius: Suscepit de
manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam
Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. 4. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et
collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas: 5. Et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est. 6. Vox dicentis: Clama. Et dixi:
Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. 7. Exsiccatum est fœnum,
et cecidit flos, quia spiritus Domini sufflavit in eo. Vere fœnum est populus: 8. exsiccatum est fœ-

num, et cecidit flos. Verbum antem Domini nostri manet in æternnm. 9. Super monlem excelsnm ascende tu, qui evangelizas Sion: exalta in fortitndine vocem tnam, qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere. Dic civitatibns Juda: Ecce Deus vester: 10. ecce Dominus Deus in fortiludine veniet, et brachium ejus dominabitur: ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo. 11. Sicnt pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fœtas ipse portabit. 12. Quis mensus est pugillo aqnas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera? 13. Quis adjuvit spiritum Domini? aut quis consiliarins ejus fuil, et ostendit illi? 14. Cum quo iniit consilinm, et instruxit eum, et docuit eum semitam justitiæ, et erudivit eum scientiam, et viam prudentiæ ostendit illi? 15. Ecce Gentes quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt: ecce insulæ quasi pulvis exiguus. 16. Et Libanus non sufficiet ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad holocaustum. 17. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihilum et inane reputatæ sunt ei. 18. Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam imaginem ponetis ei? 19. Numquid sculptile conflavit faber? aut aurifex auro figuravit illum, et laminis argenteis argentarius? 20. Forte lignum et imputribile elegit: artifex sapiens quærit quomodo statua simulacrum, quod non moveatur. 21. Numquid non scitis? numquid non audistis? numquid non annuntiatum est vobis ab initio? numquid non intellexistis fundamenta terræ? 22. Qui sedet super gyrum terræ, et habitatores ejus sunt quasi locustæ: qui extendit velut nihilum cœlos, et expandit eos sicnt tabernaculum ad inhabitandum. 23. Qui dat secretorum scrutatores qnasi non sint, judices terræ velut inane fecit: 24. et quidem neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus eorum: repente flavit in eos, et aruerunt, et turbo quasi stipulam auferet eos. 25. Et cui assimilastis me, et adæquastis, dicit sanctus? 26. Levate in excelsum oculos vestros, et videte quis creavit hæc: qui educit in numero militiam eorum, et omnes ex nomine vocat: præ multitudine fortitudinis et roboris, virtutisque ejus, neque unum reliquum fuit. 27. Quare dicis: Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino et a Deo meo judicium meum transivit? 28. Numqnid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creavit terminos terræ: non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. 29. Qui dat lasso virtutem; et his, qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat. 30. Deficient pueri, et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. 31. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.

1. CONSOLAMINI, CONSOLAMINI, POPULE MEUS.] Judæi et Haymo, Hugo ac Glossa, hæc referunt ad finem præcedentis cap. puta ad verba Ezechiæ: *Fiat tantum pax et veritas in diebus meis*, q. d. Ezechias, o Judæi, videtur sibi suisque diebus tantum consuluisse, petendo sibi pacem, vos autem et posteros vestros neglexisse: propterea Deus ipse suscipiet curam vestri, promittitque dicens: *Ego consolabor vos*. Verum ex vers. 5. et sequ. patet hæc ad Joannis Baptistæ et Christi tempora pertinere; alludit tamen ad captivitatem Babylonicam, uti dixi. Sensus igitur est, q. d. Prædixi cap. præced. v. 6. vos captivos in Babylonem ituros; hinc merito turbamini et mœretis: sed consolamini, nam post 70. annos inde vos eripiam, et in pristinum; imo meliorem statum restituam. Hoc obiter vobis promitto, et quasi perstringo; sed sub hac consolatione levi, quasi typo, aliam longe majorem intelligo, vobisque promitto, scilicet eam quam afferet Christus, cum vos morti et gehennæ ac diabolo addictos in libertatem revocabit, Deoque et cœlo restituet.

Nota: To *consolamini* passive capitur pro *consolationem accipite*: sequitur enim *popule meus*. Septuaginta tamen active capiunt; unde vertunt in accusativo, *consolamini populum meum*. Et ita legunt Græci, S. Cyrillus, Procopius, Chrys. itaque vertunt e Latinis Pagninus et Vatabl. Secundo, populum suum vocat cœtum fidelium, puta Christianos tam Judæos quam Gentiles in Christum credentes.

2. LOQUIMINI (scilicet vos, o sacerdotes, ut habent Septuag. et vos, o Apostoli) AD COR JERUSALEM.] q. d. Annuntiate ei blanda et suavia, quæ cor ejus mulceant, recreent, omnemque ab eo mœstitiam abigant. *Idioma*, ait S. Hieron, *Scripturæ est, ut qui mœrenti loquitur, et blandiens consolatur, dicatur ei loqui ad cor*. Sic Sichem Dinæ a se corruptæ, ideoque tristi, *locutus est ad cor*, ut habetur in Hebræo Genes. 34. Sic Osee 2. dicitur: *Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus*.

Denique audi S. Bern. serm. 5. in Nat. Domini: *Consolamini, consolamini, dicit Dominus Deus vester, dicit hoc Emmanuel nobiscum Deus. Clamat hoc stabulum, clamat præsepe, clamant lacrymæ, clamant panni. Clamat stabulum, curanda esse homini, qui in latrones inciderat, præparari. Clamat præsepe, eidem homini, qui jumentis comparatus fuerat pabulum ministrari. Clamant lacrymæ, clamant panni, eisdem ipsius cruenta jam vulnera ablui et detergi. Siquidem nulla horum equit*

Christus, nihil horum illi propter se, magis autem omnia propter electos. Apposite S. Clemens lib. 2. Constit. Apost. c. 15. docet Episcopos hæc verba Isaiæ usurpare debere apud peccatores, ut eos ad pœnitentiam revocent, dando spem veniæ.

ET ADVOCATE EAM.] Septuag. καὶ παρακαλέσατε αὐτήν, *et consolamini eam.* Sic Spiritus Sanctus vocatur παράκλητος, id est, advocatus, sive consolator; significatur ergo ingens futura consolatio: quater enim repetit τὸ *consolamini*: ait enim, *Consolamini, consolamini, loquimini ad cor Jerusalem, consolamini eam.*

Hebr. est קראו אליה *kiru eleha*, id est, *clamate ad eam*, vel *vocate eam*, ut scilicet annuntietis ei miram hanc consolationem, itaque eam recreetis et consolemini. Eadem enim redit sensus, itaque *advocate eam* per metalepsin, idem est quod *consolamini eam*, ut vertunt Septuaginta: ad hoc enim advocatur, et consolationem accipiat.

QUONIAM COMPLETA EST MALITIA EJUS.] Ita Romana. Pro *malitia*, hebr. est צבא *tsaba*, id est, militia: sed idem est sensus. Malitia enim hic non nequitiam, sed laborem, afflictionem, et ærumnas militares significat. Unde Sept. pro *malitia* vertunt *humilitas.* Sic dicitur Matth. 6. 34. *Sufficit diei malitia*, id est afflictio, *sua.* Sic Apostolus ait: *Redimentes tempus, quoniam dies mali*, id est miseri, *sunt. Malitia* ergo hic significat tribulationem, et pœnas peccatorum, quas Ecclesia passa est, non tam a Gentilibus Imperatoribus primis trecentis annis, ut volunt aliqui (hæc enim post Christum ei contigerunt, non ob peccata, sed ad acuendam ejus virtutem et gloriam: hic autem Propheta loquitur de consolatione allata per Christum; est enim hæc prima ejus consolatio) sed quas passa est ante Christum, cum adhuc Gentilis serviret infidelitati, peccato ac diabolo; vel Judaice serviret Romanis, Græcis aliisque Ethnicis, qui dures ab ea peccatorum pœnas exigebant, direque eam exagitabant. Hæc ergo ejus malitia, fuit ejus militia, hoc est laborum stadium, et tempus ejus militiæ et servituti et afflictionibus a Deo præfixum (sic enim olim militare debebant Judæi usque ad annum 50.) q. d. Jam expletum est stadium tui laboris et ærumnæ, ac tempus pœnitentiæ, quo in sufferendis adversitatibus et divinis, castigationibus servivisti, te exercuisti, et quodammodo militasti: nam, ut sequitur: *Dimissa est iniquitas illius.* Christus etiam, sicuti ejus iniquitati, sic et militiæ ac malitiæ, sive captivitati finem imposuit; sicut enim Poeta ait de amore:

> Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido.

Sic et de stadio hoc laboris et doloris dicas:

> Militat omnis agon, et habent sua castra laborque,
> Et crux, et dolor, et gaudens patientia duris.

Sic militat omnis pœnitens: estque pœnitentia dura militia. Sic et S. Job ait c. 7. 1. *Militia est vita hominis super terram.* Et hanc militiam explicans v. 3. ait: *Noctes laboriosas enumeravi mihi:* et cap. 14. ait: *Homo natus de muliere, repletur multis miseriis, etc.*

Dices: Post Christum adhuc Judæi, etiam conversi ad Christum, servierunt Romanis, imo Christus ipse eis tributum persolvit; quomodo ergo servituti eorum finem imposuit? Resp. Proprie et primario Christus nos liberavit a captivitate peccati, mortis, diaboli et inferni. Hæc enim spiritalis est, maxima et æterna, præ qua temporalis servitus parva est, et quasi nulla. Secundario tamen a temporali quoque nos liberavit. Primo, quia ipse nascens quasi princeps pacis, pacem secum invexit in mundum, fecitque ut Augustus Cæsar non hostiliter et tyrannice, uti fecerant Salmanaser, Nabuchodonosor, et alii Judæorum vastatores, sed politice, et pacifice, quasi legitimus princeps æquo jure, imo humaniter regeret Judæos, uti et alias gentes sibi subditas. Vide dicta Isaiæ 2. 4. Secundo, quia Christus a Judæis ad se conversis depulit peccatum, ac consequenter et servitutem quatenus erat pœna peccati: fecit ergo, ut servitus fidelibus servis non esset culpæ pœna, sed conditio sortis et naturæ, imo ut esset eis exercitium patientiæ et virtutis, ac materia et causa libertatis et gloriæ cœlestis. Tertio, quia sua gratia facit, ut servitus Christianis non sit coacta et aspera, uti erat Judæis, sed libera et suavis: facit enim, ut eam amore Dei æquo et libenti animo ferant. *Ubi* enim *Spiritus Domini, ibi libertas*, 2. Cor. 3. 17. Hoc est quod ait Christus Judæis: *Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis*, Joan. 8. 36. Quarto, quia Christus Constantinum Magnum et cæteros deinceps Imperatores suæ fidei subjiciens, fecit eos dominari Christianis, non ut tyrannos, nec ut Cæsares, sed ut patres. Quinto, quia in resurrectione omnem servitutem in Sanctis abolebit, et libertate, imo regno cœlesti eos donabit, ut reges sint æterni, orbisque domini.

Secundo, aliqui per *militiam* accipiunt durissimas et laboriosissimas cæremonias, purificationes, circumcisiones, sacrificia, etc. quibus Synagoga ante Christum in templo Judaico Deo serviebat, et quasi militabat: sic enim Levitarum officia, et servitus in tabernaculo Numer. 4. sæpe vocatur *tsaba*, id est, militia, q. d. Abolevit Deus molestam illam veteris tabernaculi militiam, fecitque ut nova, eaque facilis Christiana militia in Ecclesia ei succederet, de qua scribit Apostolus 1. Timoth. 1. 18. cumque monet ut in ea militet bonam militiam. Unde S. Justinus contra Tryphon. et Tertull. lib. 4. advers. Marc. paulo post initium, et ex eis Leo Castrius, atque Forerius sic exponunt: *Completa est militia*, id est, lex Mosis, et Synagoga Judæorum non est amplius Ecclesia militans; sed ea jam est lex et Ecclesia Christi, quæ non tam militia, quam pax et quies est, et vacando a moleste illa Judæorum militia, facile et suaviter, jam adjuta a Christo, sanctisque Angelis, militat Deo et cœlo. Hæc expositio apposita est. Priori tamen magis favet id quod additur, *Dimissa est iniquitas illius.*

SUSCEPIT DE MANU DOMINI DUPLICIA.] *Duplicia*, id est, multiplicia et grandia, sive multa et magna. Ita Chald. Origen. in Jeremiam hom. 12. et alii: sic enim *duplex* per catachresin sæpe capitur pro multo et gravi, uti dixi Jerem. 17. 18.

Jam primo, sensus est, q. d. Duplices, id est multas et graves, pœnas pro peccatis luisti: sat ergo pœnarum dedisti; quare completa est malitia et afflictio tua. Ita Procop. Theod. Cyrill. Qui et addunt, pœnas vocari duplices, non quod Deus ultra condignum, et in duplum peccata puniat: hoc enim a justitia et clementia ejus alienum est: sed quod præ amore Eccle-

siæ, videatur sibi duplo graviores, quam merebar, ei pœnas irrogasse, perinde ac pater, qui castigavit filium charissimum pro peccato magno pœna levissima, videns ejus dolores et vibices, dolens, eumque demulcens ait: Heu, fili, nimis te castigavi, ira mea subita tibi nimis acres plagas inflixit. Rursum Forerius hæc Ecclesiæ putat dici propter Christum, qui est ejus caput, ejusque scelera in se luenda suscepit; cujus proinde satisfactio nostra est, q. d. Satis, imo nimis, ob scelera tua punivi filium meum. Christus enim sua morte et cruce ita divinæ justitiæ satisfecit, ut licet multo majora peccassent homines, tamen Christi satisfactionem non tantum omnes eorum culpæ exstinguendæ sint, omniaque peccata remittenda, sed et insuper Christus sibi eisque amplissima præmia petere possint, suæ, utpote Filii Dei, obedientiæ et patientiæ extremæ debita. Per Christum ergo plus satisfecimus Deo, quam debebamus. Denique S. Hieron. et Hugo, *duplicia*, inquiunt, susceperunt Judæi, quia primo, a Babyloniis, secundo, a Romanis sunt eversi. Verum obstat præter alia, quod excidium per Romanos diu post Christum perfectum sit.

Secundo, *duplicia* hæc non de pœnis, sed de gratiis accipi possunt, q. d. Deus ita dimisit Ecclesiæ iniquitates, itaque eam jam per Christum consolatur, ut *duplicia*, id est multiplicia, bona, charismata, gratias et consolationes ex immensa Dei misericordia susceperit pro suis peccatis, et pœnis peccatorum, quas merebatur. Ita Adamus. Uberrima enim hic Ecclesiæ per Christum datur consolatio. Prior sensus simplicior est; posterior hic sublimior est et divinior. Hæc enim est vindicta digna et propria Deo, ut bona reddat pro malis, eaque *duplicia*; ejus enim bonitas largissima tanta est, ut certet cum malitia hominum, eamque obruat.

Moral. disce hic quam divinum sit afflictos, etiam hostes et inimicos, consolari. Ita Joseph patriarcha consolatus est fratres suos mœstos pro illo gravi peccato, quo ipso occidere voluerant, Genes. 50. v. 19. Elcana pater Samuelis consolabatur Annam ejusdem Samuelis matrem mœstam, quod æmula ejus improperaret ipsi sterilitatem, 1. Reg. 1. Tobias senior consolatur uxorem tristem ob longiorem filii sui absentis moram, Tob. 10. 6. Christus Dominus consolatur Martham et Mariam Magdalenam tristes ob Lazari fratris sui mortem, Joan. 11. v. 23. S. Antonius Didymum cæcum consolatus est dicens: *Non est, Didyme, quod teipsum mœrore conficias, propterea quod oculis careas quos mures, lacertæ et vilia animalcula habent. Voluptate potius et lætitia te efferri convenit, qui itidem ut Angeli internis viges oculis, quibus clare immortalem et divinam cognitionem percipis, veritatemque ipsam exacte perspicis.* Ita Niceph. l. 9. c. 17.

S. Gregorius l. 2. epist. 44. consolatus est Juditham regno Hungariæ pulsam: *Cæterum*, inquit, *ea quæ tibi nunc instat adversitas, non te terreat, nec mentem tuæ generositatis deprimat: sed si quid mœstum aut grave ingruerit, vultu regalis constantiæ gestuque dissimula, et molestas (quas Deus avertat) causas, naturali morum tuorum virtute patienter tolera, fiduciam et spem firmam habens in Deo salvatore nostro, quoniam ipsi cura est de te, qui numquam derelinquit sperantes in se: et quanto nunc animum tuum sollicitudinibus verberari sinit acerbius, tanto eum ex vicina et potenti virtute consolationis suæ lætificat uberius. Age ergo, ut omnibus quæ regnum fert et imperium, tanto te excellentiorem ostendas, quanto eo omnia mutari cognoscis. Deus autem omnipotens, qui est mœstorum consolatio, infirmantium fortitudo, præsentem vobis lætitiam cito conferat, et veram æternamque gloriam supernæ felicitatis tribuat.*

S. Bernardus epist. 110. Gaufridi parentes mœstos ob filii in Claravallem ingressum ita consolatur: *Quotquot sumus in Claravalle, vel de Claravalle, ipsum in fratrem, vos in parentes suscipimus. At fortassis metuitis corpori ejus vitæ asperitatem, quod nimirum tenerum noscitis esse ac delicatum. Cæterum de hujusmodi timore dicitur: Ibi trepidaverunt timore ubi non erat timor. Confidite, consolamini: ego ero illi in patrem, et ipse mihi erit in filium, quousque de manibus meis excipiat eum pater misericordiarum, Et Deus totius consolationis. Nolite ergo lugere, nolite flere, quia Gaufridus vester festinat ad gaudium, non ad luctum. Ego ero illi pater, ego et mater, ego frater et soror. Ego faciam ei prava in directa, et aspera in vias planas. Ego ei omnia sic temperabo et dispensabo, ut et spiritus proficiat, et corpus non deficiat. Denique serviet Domino in lætitia et exsultatione, et cantabit in viis Domini, quoniam magna est gloria Domini.*

3. VOX CLAMANTIS,] supple, erit, vel audietur in deserto. Jam S. Thom. Hugo, Toletus et Jansen. pergunt hæc ad litteram referre ad reditum e captivitate Babylonica, q. d. Videor mihi Cyri præconem audire; Liberos vos, o Hebræi, facit Cyrus: alacres in patriam redite: vosque, o gentes, per quas transituri sunt, complanate eis vias, et colles vallesque implete, id est, facilem et commodum eis transitum præbete. Est catachresis. Similis in hac eadem materia est Baruch 5. v. 7. Alii vero referunt hoc ad solutam captivitatem generis humani e potestate diaboli per Christum cujus illa fuit typus.

Verum dico hæc de Joanne Baptista præcursore Christi, eique viam præparante in deserto intelligenda esse; fateor tamen alludi ad reditum a Babylone. Id ita esse docet ipse S. Joannes, qui rogatus: *Tu quis es?* respondit. *Ego vox clamantis in deserto, etc. sicut dixit Isaias propheta.* Et enim proprie convenit illa concio: *Parate viam Domini etc.* Denique ita de S. Joanne narrant et explicant hunc locum omnes Evangelistæ totaque Ecclesia, ut patet Matth. 3. 5. Marc. 1. 3. Luc. 3. 4. Joan. 1. 23. Ita Forer. Adamus et alii. Idque magis patebit ex cap. sequent. ubi clare agit de Christo et vocatione Gentium. Hinc S. Joannes a Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 11. vocatur *vociferator in solitudine, et præparator viarum Dominicarum, per denuntiationem et laudationem pœnitentiæ.*

Nota primo: Hæc *vox clamantis* sive vocantis pertinet ad mandatum illud v. 1. *Consolamini, et advocate eam.* Hic enim est ejus executio: aut potius indicium, q. d. Si quæras: Unde scis, o Isaia, consolationem hanc Ecclesiæ et nobis obventuram, Deum nobis reconciliatum remissurum peccata, ac redditurum duplicia? Respondeo, inquit, id scio ex eo quia video et audio vocem Joannis Baptistæ advocantis eam, et clamantis ut se paret ad hanc consolationem, remissionem et gratiam, quam ei affert adveniens

Christus, qui reconciliaturos est mundum Deo, Deumque sua obedientia ad morte placaturus.

Nota secundo: Joannes fuit vox clamantis, scilicet Dei, et Verbi divini: Deus enim clamabat per os et vocem Joannis, sicut rex clamat per suum præconem. Ita S. Amb. Theoph. et alii in Lucæ 3. Potest ex Hebræo quoque verti, *vox clamans*: utrumque enim fuit Joannes.

Nota tertio: S. Joannes fuit vox, primo, quia sicut per vocem verbum in monte latens aliis manifestatur: sic Pater æternus per Joannem Verbum suum, scilicet Filium latentem in carne, mundo patefecit. Ita S. Augustinus serm. 20. de Sanctis. Secundo, sicut vox loquentis antevertit conceptum et intellectum audientis: sic Joannes prædicatione sua præcessit Christi notitiam et fidem in mentibus Judæorum, eamque eis ingeneravit. Ita S. Gregorius hom. 20. in Evang. Tertio, vox præcedit quidem verbum et conceptum audientis, sequitur tamen verbum quod præcessit in mente loquentis: per vocem enim suum verbum et conceptum loquens revelat audienti: sic Joannes præcessit Verbum et notitiam Dei in mentibus auditorum; hoc tamen Dei Verbum præcessit Joannem, quia fuit ab æterno. Ita S. Ambros. in Lucæ 3. v. 4. ubi et addit: *Quia*, ait, *Joannes vox erat, idcirco in ejus nativitate pater mutus vocem recuperavit.* Quarto aliam analogiam affert Epiphan. hær. 69. qui per vocem hic imperfectam et inarticulatam accipit, qualem præcones in turba edere solent, dicendo v. g. *sus, sus*, cum silentium indicunt: quia princeps locuturus est: sic enim Joannes præco fuit attentionem populo indicens, ut Christi doctrinam exciperet, cujus collatione prædicatio Joannis imperfecta et quasi inarticulata fuit. Quinto, dicitur Joannes vox, quia ex se nihil dicebat; sed tantum ea, quæ audierat a Deo. Sexto, sicut vox præcedit verbum, voce enim formatur verbum: ita Joannes Christum: *Præibit*, inquit Zacharias, *ante faciem Domini parare vias ejus.* Septimo, dicitur vox, quia ejus officium erat non scribere sua oracula, uti fecit Isaias, aliique Prophetæ, qui proinde fuerunt et vox et calamus scribæ velociter scribentis; sed viva voce concionari, et Christum ostendere. Octavo, quia quidquid erat in Joanne, vox erat, totus pœnitentiam et sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, cibus, quidquid denique in eo erat clamabat: *Pœnitentiam agite, parate viam Domini: appropinquavit enim regnum cælorum.* Sic vulgo dicimus: *Philomela est tota vox*, quia non aliud facit quam canere. Unde a Syris vocatur *Sphareolo*, id est, avis vocis, hoc est avis vocalis, ipsaque quasi vox. Talis vox sit concionator, et erit *malleus conterens petras*. Denique Joannes fuit vox non exilis et mussitans, sed clamans; quia mira audacia, constantia, toto spiritu, et vocis contentione, publice prædicavit, et contra principum et populi vitia vociferatus est. Erant enim tunc mores hominum corruptissimi, qui magna voce terrefaciendi et percellendi erant.

Rursum clamore hoc sua significabat Evangelii prædicationem longe audiendam, isteque dilatandam, juxta illud Psalm. 18. *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum.* Pulchre S. Basilius in Psalm. 28. attributa quæ Psaltes voci magnæ, id est, tonitruo, dat dicens: *Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros, vox Domini concutientis desertum Cades, vox Domini præparantis cervos, etc.* mystice explicat de voce S. Joannis efficacissima. Denique S. Ambr. ser. 9. *Etiam hodie*, ait, *clamat Joannes exemplo et verbo, et vocis suæ tonitruo deserta nostrorum concutit peccatorum.*

Quarto, Joannes fuit vox triplex; scilicet vox, primo, Christum venturum prænuntians; secundo, Christum natum demonstrans; tertio, ad pœnitentiam incitans, itaque ad Christum præparans. Hinc in Script. Joannes tria habet epitheta, scilicet, *Vox, Angelus, lucerna*, sive *Prædicans, Propheta, Plusquam Propheta.* Fuit enim Joannes vox prædicans pœnitentiam. Fuit angelus et Propheta prædicans et annuntians instantem Christi gratiam. Fuit lucerna, et plusquam Propheta Christum præsentem demonstrans. Vide Franc. Toletum in c. 3. Luc. notat. 16.

Denique audi D. Petrum Chrysol. ser. 127. *Joannes, ait, virtutum schola, magisterium vitæ, sanctitatis forma, norma justitiæ, virginitatis speculum, pudicitiæ titulus, castitatis exemplum, pœnitentiæ via, peccatorum venia, fidei disciplina. Joannes major homine, par angelis, legis summa, Evangelii sanctio, Apostolorum vox, silentium Prophetarum, lucerna mundi, præco judicis, præcursor Christi, metator Domini, Dei testis, totius medius Trinitatis.*

Porro Joannes adeo totus fuit vox, ut antequam nasceretur, locutus sit in utero, non loquela, sed saltu linguæ et totius corporis, quo adoravit et prædicavit Christum præsentem in utero B. Virginis recens incarnatum, eumdemque annuntiavit matri, quæ prudo repleta Spiritu Sancto agnovit eumdem; ideoque B. Virginem vocavit matrem Domini, puta Dei, Lucæ 1. 44. Rursum hæc vox carcere claudi et silere nequivit. Nam in carcere locutus est Joannes discipulis, eosque transmisit ad Christum, Matth. 11. 2. Quin et moriens locutus est, non voce, sed sanguine perbibens testimonium castitati æque ac Christo. Quare sanguis ejus etiamnum clamat, non ut Abelis vindictam, sed ut Christi misericordiam et sanctitatem.

Tropol. S. Joannes fuit vox omnium virtutum. Pœnitentiæ, dicens: *Pœnitentiam agite.* Confessionis, quia *confessus est, et non negavit*, se non esse Christum, sed vocem Christi indicem. Humilitatis, quia dixit se non esse dignum solvere calceamentorum Christi corrigiam. Fidei, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Castigationis peccatorum, intonans: *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere a venturo ira?* Lucæ 3. 7. Justitiæ, dicens militibus: *Neminem concutiatis, neque columniam faciatis: et contenti estote stipendiis vestris*, ibidem v. 14. Castitatis, dicens Herodi regi adultero: *Non licet tibi habere eam*, scilicet Herodiadem, utpote fratris tui uxorem, Matth. 14. 4. atque ob hanc vocem Martyr occubuit. Laudis et doxologiæ, quando patrem Zachariam nascens commovit ad canendum: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit, et fecit redemptionem plebis suæ*: et B. Virginam, per matrem salutando matrem Domini, commovit ad canendum: *Magnificat anima mea Dominum. Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo.* Lucæ 1. v. 46. et 68. Discant a Joanne viri sancti ut tali sint voces virtutum, vocesque et tubæ Dei gloriam celebrantes.

In deserto.] Jansenius et aliqui hæc verba referunt non ad *vox*, sed ad *parate*. Nam quod, inquit, priori hemistichio dicit Propheta : *In deserto parate viam Domini*; posteriori iterat, et explicat dum subdit: *Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri*.

Verum omnes Evangelistarum codices, pariter et Isaiæ, hæc ita dispungunt, ut τὸ *in deserto* conjungant cum *vox clamantis*. Fuit enim Joannes eremicola, et vox clamans in deserto: neque Joannes clamabat ut in deserto pararent viam Domino: non enim volebat Judæam vacuare suis incolis, eosque facere eremitas; sed ad eum in deserto degentem et clamantem exibant e vicis et urbibus Judæi, ut eum viderent et audirent. Unde S. Hieron. ad Therasiam scribens tom. 9. *Elegit*, ait, *locum, non ubi eum nullus audiat, sed ad quem populus de naturæ corruptæ conversatione redeat. Locus ergo ipse formæ doctrinæ est, et ipsa solitudo prædicatio est virtutum: operatur habitatio, dum urbium frequentiam sollicitus relinquit auditor.* Reipsa ergo dicebat, imo clamabat Joannes de seipso:

Vilescunt mitræ, et mundi fallacis honores
Sola mihi deserta placent gravis orbis et urbes.
O beata solitudo, o sola beatitudo, Angelorum socia et æmula!

Nota : Viri præcellentes et contemplativi ambierunt semper loca deserta. Est enim desertus velut schola paradisi. Unde Deus dicebat Osee c. 2. *Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus.* Hinc S. Antonius, Hilarion, Hieronymus, aliique innumeri, urbibus relictis solitudinem coluerunt, ubi e convictu et turbis hominum, mundique illecebris et periculis liberi, studiis et orationibus vacabant, et ebrietate sedentes, et desiderio flagrantes ad cœlum aspirabant. Quocirca S. Augustinus epist. 76. non veretur dicere: *Non erit bonus clericus qui non fuit bonus monachus.* Ita, ut alios taceam, S. Gregorius Nazianz. serm. in S. Luminaria Epiphan. *Non possum*, ait, *cohibere lætitiæ voluptatem; sed mente extollor, et propriæ pusillitatis oblitus, officium magni Joannis, imo potius famulatum subire contendo sed gestio: et licet non sim præcursor, de eremo tamen venio*, puta de solitudine Ponti, in quam cum S. Basilio cœlestis vitæ desiderio concesserat. Vide dicta Thren. 3. 28. ut Jeremiæ 9. 2. Errant ergo nostri desertores Novatores, monachorum et Anachoretarum hostes, qui desertum hoc Joannis cultum et habitatum fuisse nolunt, quasi in domo paterna, quæ in montanis erat, habitarit Joannes. Ita nimirum isti fidei reformatores molles et delicati, Joannis desertum in urbem, vestem e pilis camelorum et cilicinam in undulatam (vulgo *camelot*) locustas in caucros marinos transformant. Verum longe aliter docet Isaias, qui desertum hoc explicat per solitudinem, et Evangelistæ, qui eum habitasse docent in locis Judææ desertis, et Ecclesia, quæ canit:

Antra deserti teneris sub annis
Civium turmas fugiens petisti,
Ne levi saltem maculare vitam
Famine posses.

Et Patres omnes, quos vide apud Canisium libro de Corrupt. verbi Dei c. 2.

Tradit Cedrenus et Nicephorus lib. 1. c. 14. Joannem cum sesquiannum ageret, a matre ductum esse in desertum, ut Herodis, ut videtur, persecutionem effugeret. Addit Cedrenus Joannem delituisse in spelunca, ibique matrem ejus obiisse. Angelum autem Joannis parvuli curam suscepisse. Hæc spelunca postmodum ab eremitis culta fuit, ut patet ex Sophron. in Prato spirituali cap. 1.

Porro causa cur Joannes in eremum secesserit, fuit, ut instar Mosis et Eliæ Christi spiritum et virtutem æmularetur, scilicet, ut in hoc a mundo mundique vitiis secessu sanctitatis puritatem et nomen sibi pararet, cui proinde Christum ostendenti merito omnes fidem haberent. Hinc Patres passim Joannem vocant principem monachorum et Eremitarum. Ita S. Chrysost. Theophyl. et Euthym. in Matth. 3. v. 5. Hieron. ep. 22. ad Eustoch. Cassian. collat. 18. c. 6.

Altera causa fuit, ut significaretur, Evangelium non prædicandum in Judæa et Jerusalem; sed in solitudine Ecclesiæ, et deserto Gentium multitudine. Quocirca fuit hoc Joannis desertum Judææ juxta Jordanem celeberrimum, tum copia aquarum, tum habitatione et miraculis Prophetarum juxta Æonon et Salim, Joan. 3. 23

Tertia causa fuit, ut significaret Joannes sui ævi et mundi mores corruptos, seque in hoc mundo non quasi in urbe inter homines, sed quasi in deserto inter feras et serpentes versari. Unde ait: *Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?* Matth. 3. 7.

Ita Diogenes Cynicus media luce in foro lucernam gestans, dicebat se homines quærere : quoniam eos quos videbat, non homines, sed bestias et pecora esse censebat.

Parate viam Domini.] Pro *parate* hebraice est פנו *panu*, quod primo, Forer. vertit, *date faciem*, hoc est speciem, viæ Domini: scilicet, curate ne quid viæ hæc habeat sordium, inæqualitatis, asperitatis aut indecentiæ, sed nitida sit, decora et speciosa. Radix enim Hebr. *panim* significat faciem, unde verbum *pana* significat aspicere, faciem obvertere. Secundo, Vatabl. et Forer. dicunt verbum hoc esse contrariæ significationis : *pana* enim in Cal significare faciem obvertere, *pinno* in Piel significare a facie amovere, expurgare. Unde ipsi vertunt: *Repurgate viam Domini*, scilicet a luto et sordibus. Posset tertio, apte ad sequentia, *pannu* verti, *angulate*, id est, ad angulum, hoc est perpendiculum, æquate, id est, exacte complanate, viam Domini, פנה *pinno* enim significat angulum. Unde idem inculcans et explicans subdit : *Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri*, q. d. En Christus vester mox venturus est, ut quasi rex inauguretur; et ergo vias complanate, hoc est, omnia impedimenta amovente, quæ eum offendere, vel dedecere possint, errores scilicet, vitia et peccata tollite, atque efficite ut expedite recipiatur ac cupide, corda vestra ad fidem ejus, et gratiam, omnemque sanctitatem studiose præparando. Idem ergo est : *Parate viam Domini*, quod, *pœnitentiam agite: appropinquavit enim regnum cœlorum* ; hæc enim fuit vox et concio S. Joannis, ut patet Matth. 3.

Maldon. et alii, qui putant hic agi de reditu e Babylone, censent alludi ad egressum Hebræorum ex Ægypto, quibus aperta a Deo in mari rubro, et in deserto fuit via, q. d. Parabitur via captivo populo Babylone redeunti, non aliter quam eidem cum in ter-

ram promissam ingressus est, Deus viam per mare, et per desertum paravit et patefecit.

In solitudine.] Forerius hæc verba refert non ad *vestas facits*, sed ad *vox clamantis*: hoc enim hic ipse repetit, q. d. Vox clamantis in deserto, et in solitudine. Verum hæc repetitio, in tot verborum trajectione dura est. Secundo, Vatablus *solitudinem*, ait, vocat animum sterilem et incultum verbo Dei. Hoc symbolicum est et mysticum. Tertio, et planissime, q. d. Existis ad me in solitudinem: hic ergo me vos cohortante mores corrigite, et præparate viam Christo. Ad hoc ipsa solitudo invitat, ut semoti a turba, verbo Dei et saluti vestræ vacetis. Ita S. Hieron.

4. Omnis vallis exaltabitur.] Est enallage modi: hæc enim futura per Imperativum exponenda sunt: *exaltabitur*, id est, exaltetur. *humiliabitur*, id est, humilietur; *erunt*, id est sint. Explicat enim modum rectam faciendi, sive complanandi viam Domini, si videlicet valles impleantur et attollantur, montes et colles dejiciantur et deprimantur: *prava*, id est, obliquæ, anfractuosæ et distortæ viæ, sive ambages, *fiant directæ: et aspera*, id est, clivosæ et inæquales, fiant planæ et æquales, q. d. Tollite o mentibus vestris omne quod pravum, distortum, inæquale, altum nimis, vel depressum est: v. g. qui superbiæ montem in corde gerit, tumorem hunc deprimat; qui vallem pusillanimitatis et acediæ in se continet, eam impleat, elevet et adæquet per magnanimitatem et fiduciam in Deum; qui asperis est moribus, ad suavitatem et modestiam se componat. Rursum, ut ait Tertullianus lib. 5. contra Marcion. *Christus colles æquabit vallibus, et obliqua diriget in rectitudines et campos: quia omnes legis difficultates in Evangelii facilitates et æquitates convertet.* Atque hæc est causa cur futuro usus sit, non optativo, dicens, *Implebitur*, non, Impleatur. Ita Cyrillus.

5. Et revelabitur gloria Domini.] *Et*, id est, *nam*: hoc enim sæpe significat Hebræum *vau*: dat enim causam cur paranda sit via.

Gloria.] Hoc est gloriosa Christi humanitas, et latens in ea deitas, oculis omnium patebit, annuntians omnibus gloriosum Evangelium, ac per illud viam ad gloriam æternam demonstrans, et prædicans regnum cœlorum. Hæc enim omnia sunt gloria Domini. Olim nebula, seu fumus, e cujus medio emicabat ignis, et audiebatur terrifica vox Domini, dicebatur *gloria Domini*, Exodi 19. v. 9. et 16. Nunc vero in lege nova Deus homo factus, mundum Patri reconcilians, ubique docens, et miracula faciens, dicitur *gloria Domini*, toti mundo revelata.

Et videbit (id est, videre et experiri poterit) omnis caro pariter quod os Domini locutum est,] q. d. Videbit tunc omnis homo reipsa præstari et impleri, quod nunc Dominus per me aliosque Prophetas de Christo salvatore promittit. Unde S. Lucas cap. 3. 6. clare explicat dicens: *Videbit omnis caro salutare Dei*, id est, salvatorem Christum, q. d. Omnes videbunt promissiones tam magnificas de Christo a Prophetis factas, fuisse promissiones Dei, et intelligent Deum fuisse qui illa promittebat, cum veritatem promissorum, videlicet Deum ipsum in carne oculis suis conspicient. Hæc ergo salus seu salvator est illa gloria Dei, quam revelandam fore asserunt.

6. Vox dicentis, q. d. Ego Isaias audio vocem mihi interius dicentem et suggerentem, Clama et dixi, hoc est, respondi: Quid clamabo? Cui vox, Clama, Omnis caro foenum.] Quorsum hoc clamare jubetur Isaias? quid hoc ad præcedentia facit? Primo, Sanchez, et alii qui putant hic agi de reditu e Babylone, exponunt, q. d. Ne consolatio hæc reditus vestri vobis, o Judæi, videatur impossibilis, ob potentiam Chaldæorum, qui vos detinent, suntque rerum domini: quia hæc potentia eorum, licet videatur esse in summo, tamen carnea est, et similis flori vernanti, qui mox æstuante sole marcescit, arescit et defluit, sicque fœnum, quia spiritus, id est, ira et furor Domini instar venti urentis afflavit et exsufflavit illum.

Secundo, Forer. hæc refert ad cessationem judaismi et legalium cæremoniarum, quas Apostolus Hebr. 9. 10. vocat *justitias carnis*, quia carnem purificabant et justificabant, non animam, q. d. Judæi, ut ait Apostolus, in carne gloriantur, putantque circumcisionem, aliasque suas purificationes et cæremonias carnales esse solidas, foreque æternas, et ex illis sperant justitiam et salutem. Volo ergo, o Isaia, ut Judæis carnalibus prædices, omnes illas, cum caro sint, et spiritu careant, esse instar graminis vel fœni, terrenas et evanidas, ac proinde mox fore desiccandas et abolendas.

Tertio, et genuine præscribit hic Isaias modum parandi viam Domino, docetque eum esse humilitatem; nimirum ut cogitent homines et æstiment se esse carnem, omnem autem carnem esse fœnum, et carnis gloriam esse instar floris fœni. Hæc enim humilis meditatio omnia alta, prava et aspera complanat in anima nostra, omnia vitia tollit, omnes virtutes inserit, omnemque Dei gratiam ad se allicit: *Dum enim*, ut recte ait Sanchez, *humilis in se omnia videt, aut cidere se putat, vacua atque profunda, id efficit ut Deus, qui ut in naturalium, sic etiam in spiritualium rerum universo nihil patitur esse vacuum, id compleat, quod vacuum in se deprehendit submissa cogitatio.* Et sicut, ut experientia docet quotidiana, nihil est in humili, in quod homines incurrant, impingant et offendant: sic in humili nihil est, quod Deum ab hospitio deterreat, quo fit ut Deus in eo suam domum et templum sibi constituat.

Rursum jubetur Isaias clamare: *Omnis caro fœnum*: ut homines intelligant quantum se propter eos demiserit et exinanierit Dei Verbum, quamque immensa fuerit divina bonitas, qua Christum suum voluit descendere ad homines tam infirmos et fragiles, ut sint instar herbæ et floris qui statim marcescit. Simul ut homines cognoscant se ad hanc Christi gratiam et gloriam immortalem non naturæ viribus, sed dono Dei pervenire, si videlicet cum fœno, id est cum carne Verbi, quod manet in æternum, jungantur. Ita Theodor. Procop. S. Hieron. et alii.

Vide hic ergo, Verbum dum caro factum est, factum est fœnum: quia omnis caro est fœnum, ideoque ut hoc adumbraret, voluit poni in præsepio et fœno, et, ut canit Ecclesia:

Præsepe non abhorruit,
Fœno jacere pertulit.

Quia, ut ait S. Bernard. serm. 35. in Cant. homo per peccatum similis factus erat jumentis: *Cognosce* ergo, inquit, *pecus quem non cognovisti homo. Adora in stabulo, quem fugiebas in paradiso. Honora præsepium*,

cujus contempsisti imperium. Comede fœnum, quem panem, et panem angelicum fastidisti. Ad Christum enim hæc pertinere patet ex præcedentibus. Illi enim jussit parari viam prædicando pœnitentiam, ad quam incitat cogitare, quod omnis caro sit fœnum, et flos qui spiritu Domini, id est, vento urente sufflante, mox marcescit et exarescit.

Porro fœnum vocat non demessum et siccum, sed vivum, et in prato germinans: hoc enim hebr. vocatur *chasir*, et hoc mox sole urente arescit præsertim cum demetitur. Hoc est quod ait Psaltes Psalm. 89. *Mane sicut herba transeat, mane floreat, et transeat: vespere decidat, induret et arescat.* Vide sequentia. Et Psalm. 101. 12. *Dies mei sicut umbra declinaverunt: et ego sicut fœnum arui.*

Moraliter hic Nota vilitatem carnis et hominis, qui similis est fœno, vel gramini, et flori mox evanescenti. Pulchre pieque S. Hieron. *Revera si quis fragilitatem carnis respiciat, et quod horarum momentis crescimus atque decrescimus, nec in eodem statu manemus, ipsumque quod loquimur, dictamus et scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat; non dubitabit carnem fœnum dicere, et gloriam ejus quasi florem fœni.* Id probat inductione: *Qui dudum infans subito puer, qui puer repente juvenis, et usque ad senectutem per spatia mutatur incerta, et ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quæ post se adolescentulorum trahebat greges, arata fronte contrahitur; et quæ prius amori, postea fastidio est.* Vere Poeta:

Carpe novos flores, dum flos novus et nova pubes;
Et memor esto ævum sic properare tuum.

Vere homini dicitur: *Tanquam padi folium es, quod mane candidum, meridie purpureum, vespere cæruleum aspicitur.* Filius Adæ est instar pomi Adæ, ut Itali vocant, quod exterius grande est et speciosum, interius vile et insipidum. Et S. August. in illud Psalm. 102. *Tanquam flos agri sic efflorebit: Totus*, ait, *splendor generis humani, honores, potestates, divitiæ, typhi, minæ, tumores flos fœni est. Floret illa domus, et magna domus, floret illa familia, et quam multis floret, aut quam multis annis vivunt? multi anni tibi, breve tempus Deo. In comparatione longorum et longe viventium sæculorum, omnis flos cujuscumque domus, sic est quomodo flos agri, vix est annua omnis pulchritudo anni. Quidquid ibi viget, quidquid ibi candet, quidquid ibi pulchrum est, non perennat, imo per totum annum duci non potest.* Subdit deinde: *Quam exiguo tempore transeunt flores, et hoc est pulchrum in herbis. Hoc quod valde pulchrum est cito cadit. Quia ergo Pater cognovit figmentum nostrum, quia fœnum sumus, et ad tempus florere possumus; misit nobis Verbum suum, et Verbum suum quod manet in æternum; fœno quod non manet in æternum, fratrem fecit. Noli mirari quia particeps eris æternitatis illius. factus est ille prior particeps fœni tui. Quanta ergo spes fœni, quando Verbum caro factum est! Illud quod manet in æternum, non est dedignatum assumere fœnum, ne de se desperaret fœnum.*

Et S. Gregor. 11. Mor. 26. in illud Job 14. *Qui quasi flos egreditur: Quid sunt*, ait, *nati homines in mundo nisi quidam flores in campo? Ecce quasi tot floribus, quot hominibus plenus est. Vita itaque in carne flos in fœno est: unde bene per Psalmistam dicitur: Homo sicut fœnum dies ejus, et sicut flos agri sic efflorebit. Isaias quoque ait: Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus sicut flos agri.* Causam subdit: *Homo enim more floris procedit ex occulto, et subito apparet in publico, qui statim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viriditas ostendit: sed ariditas pulveris ab aspectibus retrahit. Quasi flos apparuimus qui non eramus, quasi flos arescimus qui temporaliter apparebamus.* Simili modo de flore et fœno pie philosophantur Clemens Alex. l. 2. Pædag. c. 10. et ejus discipulus Origen. hom. 1. in Psal. 36. et S. Basil. hom. 5. Hexam. et ex eo S. Ambros. l. 3. Hexam. c. 7. quorum verba colligit et recitat Delrio adagio 765. Hac de causa S. Jacob. in epist. c. 4. 15. *Quæ est enim*, ait, *vita vestra? vapor est ad modicum parens, et deinceps exterminabitur*; et David Psal. 101. *Dies mei sicut umbra declinaverunt: et ego sicut fœnum arui.* Verum est illud: *Homo bulla, vita fabula.* Homerus vitam hominis comparat caducis arborum foliis: Pindarus vocavit hominem *umbræ somnium*: Æschylus vitam hominis comparavit non fumo, sed umbræ fumi, qua nihil inanius est et fugacius.

Sentiunt hoc, sed sero, damnati in inferno: *Quid nobis*, inquiunt, *profuit superbia? aut divitiarum jactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam umbra, et tanquam nuntius percurrens, et tanquam navis, quæ pertransit fluctuantem aquam: cujus, cum præterierit, non est vestigium invenire; aut tanquam avis quæ transvolat in aere, cujus nullum invenitur argumentum itineris; aut tanquam sagitta emissa in locum destinatum, etc.* Quam sapit, qui hoc sapit dum hic vivit! Quid, o miser, ambis gratiam hominis cras morituri? fœnum es, et fœnum ambis. Quid speciosam mulierem concupiscis? fœnum concupiscis. Cogita: *omnis caro fœnum*. Quid in mensa carnibus pullorum inhias? fœnum inhias, fœnum ut bos comedis: *Omnis*, enim *caro fœnum*, quid tuam carnem et cutem tam laute foves? fœnum foves, imo cinerem fœni. *Memento, homo, quia pulvis es, et in pulverem* mox *reverteris*. O si hodie plures haberemus Isaias, qui per compita, fora et pulpita stentorea voce et spiritu inclamarent mortalibus: *Omnis caro fœnum: filii hominum, ut quid diligitis vanitatem?* ut quid carni concupiscentias suas tribuitis? fœnum accumulatis, sed fœnum in igne æterno semper arsurum. An non merito Democritus semper ridebat, Heraclitus perpetuo flebat et plangebat vanitatem et stultitiam hominum, qui caducis hisce voluptatibus et pompis capti futuras et æternas negligunt et amittunt? *Omnis caro fœnum*, ergo et Principes, et Reges, et Imperatores, et Episcopi, et Cardinales, et Pontifices fœnum sunt. Hoc est quod Pontifici dum inauguratur, stupa accensa et flamma ejus mox evanescente, acclamatur: *Beatissime Pater, sic transit gloria mundi, hominem te esse memento.* Brevi morieris tu, et omnis gloria tecum. Præclare S. Hier. in Epitaphio Nepotiani in flore ætatis abrepti: *O miserabilis*, ait, *humana conditio, et sine Christo vanum omne, quod vivimus. Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos fœni. Ubi nunc decora illa facies? ubi totius corporis dignitas, qua velut pulchro indumento pulchritudo animæ vestiebatur? Marcescebat proh dolor! flante Austro, lilium, et purpura violæ in pallorem sensim migrabat.* Et inferius: *Debemus ergo et nos animo præmeditari, quod ali-*

quando futuri sumus, et quod, velimus nolimus, longius abesse non potest. Non si nongentos vitæ excederemus annos, et Mathusalem nobis tempora donarentur; tamen nihil esset præterita longitudo, quæ esse desiisset. Etenim inter eum, qui decem vixit annos, et eum qui mille, postquam idem vitæ finis advenerit, et irrevocabilis mortis necessitas, transactum omne tantumdem est; nisi quod senex magis onustus peccatorum fasce proficiscitur? Denique Poeta leoninus plane, sed vere:

> Dic, homo, vas cinerum, quid confert flos facierum?
> Copia quid rerum? Mors ultima meta dierum.
> Flores? marcesces. Audis? surdesces.

8. VERBUM DOMINI NOSTRI MANET IN ÆTERNUM.] Verbum hoc est illud quod, ut dixit v. 5. *os Domini locutum est*, quodque promisit: est scilicet Christus, Christique Evangelium, de quo S. Petrus hunc locum citans ait: *Hoc est verbum quod evangelizatum est in vos.* Hoc est quod aliis verbis dicit David Psal. 118. 96. *Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis.* Hoc est verbum de quo dixit Isaias c. 2. v. 3. *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.*

9. SUPER MONTEM EXCELSUM ASCENDE TU, QUI EVANGELIZAS SION.] Ita Romana. *Sion*, id est Sioni hoc est Ecclesiæ: nam Sion terrena erat in excelso monte, nec eo erat excelsior, in quo præco ascendere posset. Hebræi vero habent: *Super montem excelsum ascende, evangelizatrix Sion*, quo jubetur Sion, id est Ecclesia suis fidelibus evangelizare id quod sequitur: *Ecce Deus vester, etc.* Sed idem utriusque sententiæ est sensus. Nec enim Ecclesia per se evangelizat, sed per suos Apostolos et prædicatores; nec bi alteri quam Ecclesiæ, id est fidelibus evangelizant. Prædicator ergo evangelizat Sioni, id est fidelibus in Ecclesia. Adde, Hebræum מבשרת *mebasseret*, id est evangelizatrix, accipi posse pro masculino מבשר *mebasser*, id est evangelizator. Solent enim Hebræi ob pulchritudinem eloquii uti genere fœminino, q. d. Pulcherrimus et gratiosissimus erit hic Evangelista. Sic Ecclesiastes hebraice fœminine vocatur קהלת *cohelet*, id est concionatrix, hoc est concionator elegantissimus Eccle. 1. 1. Porro τὸ *super montem ascende, exalta in fortitudine vocem tuam, noli timere*, per catachresin tantum significant, et jubent, ut præcones Christum, Christique Evangelium summa alacritate, et animi contentione, totisque viribus, et intrepide denuntient, q. d. Age, o Joannes Baptista, vosque Apostoli Christi præcursores, publice, fortiter et animose prædicate Deum ante tot sæcula promissum, jam incarnatum advenire ut vos salvet.

Secundo, Leo Castrius ex S. Ambros. l. 8. in Lucam c. 17. *Mons, ait, tuus est Paulus, mons Petrus, mons alii apostoli; super illorum fidem mentis tuæ locato vestigium, et virtutibus in montis altitudinem crescas, ut mons Dei sanctus sit, et a terra in cœlum te attollas, ut inde conspicuus omnibus gentibus, locis, temporibus clames, vocesque omnes ad Christum et salutem.* Verum hic sensus mysticus est.

Moraliter recte ex hoc loco concludit Forerius: *Qui, ait, perfunctorie, aut molliter, aut trepide Evangelium prædicant, adhuc quæ sit dignitas Evangelii ignorant. Qui etiam aliud quam fructum Evangelii in prædicatione quærunt, adhuc quantum sit lucrum et quanta dignitatis Christum annuntiare, non intelligunt. Deum legitimi prædicatores Evangelii deferunt, Deum offerunt, Deum dant. Quid huic dignitati potest conferri?*

Mystice S. Bernard. ser. 1. in festo omnium Sanctorum docet, prædicatores cum Christo debere scandere in montem, id est, desideriis animi, et conversatione sancta ad sublimia tendere, et virtutum conscendere montem.

DIC CIVITATIBUS JUDA,] dic particularibus Ecclesiis: hinc ergo patet eas ab una primaria, puta Romana, pendere, eique auscultare debere: sic enim civitates Judæ pendebant a Jerusalem. Quod ergo Sion et Jerusalem fuit in Judæa, hoc Roma est in Ecclesia.

10. ECCE DOMINUS DEUS IN FORTITUDINE VENIET,] veniet Christus magnis viribus, et obfirmato animo, ut dæmones profliget, tyrannos superet, omnesque gentes suæ fidei subjiciat. Hæc enim de primo Christi adventu intelligenda sunt. Ita Cyrill. Procop. S. Thom. Lyran. et Forer. licet S. Hieron. et Haymo hæc ad secundum Christi adventum, quo dæmones omnesque impios deturbabit in tartara, referant. Hoc quoque vere et recte dicitur: tunc enim completa erit fortitudo et victoria Christi. Hinc patet contra Judæos modernos, Messiam sive Christum proprie et vere esse Deum. In Hebræo enim vocatur non tantum *Adonai*, sed et *Jehova*.

ET BRACHIUM EJUS DOMINABITUR.] *Brachium* in script. symbolum est roboris et potentiæ. Porro brachium hoc Christi non tantum divinitatis, sed et humanitatis ejus est. Hæc enim nos redemit, nostrosque hostes debellavit: hæc enim licet qua caro, sit fœnum, ut dixit v. 6. tamen, qua caro est Verbi, quod manet in æternum, Verbi fortitudinem, brachium et robur participat. Unde rursum *brachium*, id est potens ejus gratia, *dominabitur*, id est dominari nos faciet nostræ libidini, aliisque passionibus et vitiis, ita ut nobis det non tantum posse bonum, sed et velle ac perficere, ait Leo Castrius.

ECCE MERCES EJUS CUM EO.] Triplex hic est sensus. Primus, q. d. Christus semper præ oculis habebit mercedem sibi a Patre paratam, scilicet quod pro mercede obitæ mortis suique laboris habebit dominium in omnes gentes, juxta illud Psal. 2. *Postula a me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ:* et Isaiæ cap. 53. *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum: ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia.* Qui enim præmium et mercedem laboris coram oculis habent, hi gnaviter pro eo laborant et certant. Ita et Christus *proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta.* Ita Forer. Merces ergo Christi sunt fideles, quos quasi oves ei Pater pro mercede tradidit: de quibus sequitur: *Sicut pastor gregem suum pascet, etc.* Secundus, merces, id est, pretium redemptionis nostræ, est cum Christo: quia Christus non gratis, sed lytro sanguinis sui nos e captivitate diaboli, peccati et mortis redemit. Ita Sanchez. Tertius et planissimus, q. d. Christus est rex, non avarus, sed liberalis, qui in promptu habet amplam mercedem, quam suis famulis, maxime prædicatoribus, ostentat dabitque, imo ipsemet eis erit *merces magna nimis.* Sic enim duces

in bello solent accendere milites proposita victoribus ampla mercede et præmio. Hoc et facit Christus.

ET OPUS ILLIUS CORAM ILLO.] Hoc opus dupliciter capi potest. Primo, proprie, q. d. Ideo Christus a Patre amplam recipiet mercedem, quia (τὸ *et* enim *est* causale significans *quia*) opus nostræ redemptionis et salutis illi a Patre injunctum, semper præ oculis habebit, illique totus intendet. Hoc est quod ipse ait Joan. 17. 4. *Opus consummavi, quod dedisti mihi.*

Secundo, metonymice *opus* est merces operis, ut more Hebræo idem dicatur posteriori hemistichio quod priori. Sic dicitur Levit. 19. 13. *Non morabitur opus* (id est merces operis) *mercenarii tui apud te usque mane.*

11. SICUT PASTOR GREGEM SUUM PASCET.] Declarat Propheta τὸ *dominabitur*, q. d. Imperium Christi non erit dominatus tyrannicus, sed pastoralis, ut pastor non tam timore quam amore, magna cura et benignitate reget, imo pascet oves suas, ut non tam rex quam pastor esse videatur. Sic Homerus Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, pastorem populorum, quod bonus rex debeat regere populum, sicut pastor oves. Et Cyrus apud Xenophontem l. 8. asserit, quod bonus princeps similis sit bono pastori. Idem censuit Tiberius Cæsar addens, *Boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.* Qui secus faciunt, non pastores sunt, sed laniones et tyranni. Tales sunt hodie qui erga oves sunt leones, erga lupos agni; lupos nutriunt, oves interficiunt.

IN BRACHIO SUO CONGREGABIT AGNOS.] Solent pastores agniculos, quos oves in campis vel montibus enixæ sunt, manibus et brachiis complecti, atque ad caulam deferre. Similem curam et amorem fidelibus exhibebit Christus. Unde Luc. 15. 5. comparat se pastori, qui ovem errantem in humeros tollit et ad ovile reducit. Hinc hac specie Romæ in antiquissimis templis et cœmeteriis depictus cernitur.

Moraliter agnus et ovis est animal innocens, mite, subjectum, humile, utile lana, lacte, carne. Tales debent esse Christiani, oves sint et agni, non hirci, non vulpes, non tauri, non ursi, non leones.

FOETAS (quæ fœtum utero gerunt, vel jam recens enixæ sunt) IPSE PORTABIT,] suaviter ducet, ac si portaret, scilicet pedetentim eas minabit, ne fatigentur, ideoque sinet eas per intervalla quiescere, quin et pabulo vires earum recreabit, ac si opus sit, easdem in sinum aut humerum tollens portabit. Ita Vatabl. et Forer. uti fecit Jacob Genes. 33. 13. ad quem hic alludit Isaias. Vide munia boni pastoris apud Ezech. cap. 34. Sensus est, q. d. Christus summa providentia, vigilantia et suavitate, quasi pastor *agnos*, id est plebem simplicem recens in baptismo renatam, fovebit: et *fœtos*, id est Apostolos et prædicatores, qui filios Christo pariunt, sua gratia et spiritu roborabit, et fulciet, quasi pastor eos suis ulnis circumferens, aut manu leniter per ardua et adversa quæque deducens, et sustentans, ac quasi portans. Ita S. Hier. Cyrill. et Procop.

12. QUIS MENSUS EST PUGILLO AQUAS?] Excurrit Propheta in divinæ potentiæ et sapientiæ commendationem, eo fine ut ostendat mirabile hoc incarnationis Verbi opus, omnemque Christi œconomiam circa hominum redemptionem, quod quasi pastor pascet agnos, fœtas portabit, etc. illi perfacilem fuisse, omnemque a Deo prævisam et provisam fuisse. Ipse enim totum universum facillime et sapientissime regit ac moderatur, q. d. Ne miremini mirabilia quæ dixi de gratia et consolatione Christi, de Deo homine, de Evangelio, de Gentium quasi ovium ejus vocatione, et ad ipsum conversione; quia Deus, qui admirabilis est, potentissimus et sapientissimus, ista omnia faciat. Ita S. Hieron. Theodor. et Tertullian. in Scorpiaco.

Nota catachresin: Deus continet orbem palmo, pugillo, tribus digitis, id est facillime; licet alii, tribus digitis, inquiunt, id est tribus suis attributis, scilicet sapientia, bonitate et potentia. Verum hoc symbolicum est et mysticum, uti et illud Paschasii l. 1. de Spiritu Sancto cap. 2. qui per digitos SS. Trinitatem accipit: *Nonne*, ait, *hic in tribus digitis potentiæ unius æqualitatem sub quadam mysterii lance libravit?* Sic et Glossa: *Sunt*, inquit, *tres digiti SS. Trinitatis.* Sic quoque Christus Dominus mysterium SS. Trinitatis, per manum tres digitos continentem repræsentavit S. Annoni Archiepiscopo Coloniensi. Visionem narrat Sigebertus in ejus Vita cap. 18. *Christus*, inquit, *radiantibus oculis in ore stupentis comem se et placidum ingerens, protensis coram eo tribus sinistræ manus digitis, primum eorum dextro tetigit indice, dicens: Ecce Pater, moxque secundum: Ecce Filius; posthac et tertium: Ecce Spiritus Sanctus. Et voces intra fauces paululum cohibens: Ecce tres, ait, in una deitate similiter adorandæ personæ, quibus gloria par dicitur ab universali semper Ecclesia. Mediam inter Patrem et Spiritum Sanctum personam Filius habet, nec ullam habet divisionem a duobus in ulla diminutione majestatis ejusdem et gloriæ.*

Est hic insignis et viva hypotyposis potentiæ et majestatis divinæ: Deus enim vastissimas et profundissimas totius Oceani aquas tam facile continet, quam facile homo paucas aquæ guttas pugillo complectitur. Totus ergo Oceanus Deo res est adeo parva, quam est aqua quam vola vel pugillo (Aquila vertit *minimo digito*) metimur et stringimus. Idem cœlos palmo ponderavit. Palmus est extenta manus ab extremo pollice usque ad minimum digitum: quod si contrahas manum fit pugillus, q. d. Sicut Atlas a Poetis fingitur cœlum humeris sustinere, ita vere Deus cœli mundique Atlas, imo creator, non humeris, sed palmo, id est manu sua supposita, non tantum metitur, sed et appendit, librat et quasi ponderat ingentem illam cœlorum molem et vastitatem. Idem tribus digitis appendit molem terræ. Alludit ad institores qui levia pondera examinant per uncias vel dragmas in statera quam tribus digitis sustinent, et in altum suspensam tenent in æquilibrio: pari enim modo Deus totam terræ globum in medio mundi, quasi in aere pendulum tribus quasi digitis appendit, id est, librat et sustinet: hoc enim significat Hebr. כול *col.*

Ex hoc loco S. Greg. 2. Mor. 8. docet Deum esse in cœlo, sub cœlo, supra cœlum, infra cœlum, ubique, et ultra: *Per sedem* (cœlum enim *Deo sedes est* Isaiæ 66. 1.) inquit, *cui præsidet, intelligitur esse interius superque per pugillum quo continet, exterius subterque signatur. Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia; et*

superior est per potentiam, et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem; sursum regens, deorsum continens, extra circumdans, interius penetrans. Nec alia ex parte superior, alia inferior, aut alia exterior, alia interior; sed unus idemque totus ubique præsidendo sustinens, sustinendo præsidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.

Molem terræ.] Hebr. *pulverem terræ*, q. d. Totam terræ molem Deus continet, velut si quis extremis digitis paululum pulveris capiat. Similiter libravit montes in pondere. *Pondus* metonymice vocat stateram, vel bilancem, qua res ponderantur. Hoc enim est Hebr. פלס *peles*. Imperite et inepte Ubiquetarii hæretici ex hoc loco probare contendunt Christi corpus, eo quod divinitati sit unitum, esse ubique, omnia implere et continere. Isaias enim non loquitur de Christi corpore, vel humanitate; sed de Deo, et divinitate. Esto enim illi sit humanitas Christi, manet tamen humanitas, oti in essentia, ita et in quantitate terminata, certoque loco definita et circumscripta. Alioquin enim transiret in divinitatem, et desineret esse quod est.

Tropolog. montes et colles sunt dignitates et prælaturæ, quas pauci sciunt librare in pondere et statera. Unde exclamat Isaias: *Quis libravit in pondere montes, et colles in statera?* q. d. Rarus est et magnus qui eos libret. Dignitates enim plus habent oneris, quam honoris; et quantus est ascensus earum, tantus est et descensus. Si enim ascenditur ad prælationem, descenditur ad servitutem. Librat ergo animus Sancti montes in pondere, et colles in statera, qui onus in honore, et servitutem in prælatione pensat; sicque fit ut consideratio servitutis et oneris, omnem appetitum prælationis et honoris in animo ejus exstinguat. Ita fecisse S. Laurentium Archiepiscopum Dublinensem, qui coævus fuit et defensor S. Thomæ Archiepiscopi Cantuariensis et Martyris, in eoque opere vitam suam posuit, narrat Auctor vitæ ejus c. 11. Exstat apud Surium die 14. Novembr. Vero Antigonus rex ad filium regno insolescentem: *An nescis o fili*, inquit, *regnum nostrum esse splendidam servitutem?* nimirum multæ spinæ latent sub purpura, multæ curæ sub corona.

13. Quis adjuvit spiritum Domini?] Hebr. *quis ponderavit*, id est expendit, perpendit, penetravit, *spiritum*, id est mentem et consilia Domini, ut eum ope et consilio suo in operando adjuvare possit? q. d. Nemo. Ipse enim omnia ponderat, metitur et penetrat; et, ut dicitur Prov. 16. v. 2. *Spirituum ponderator est Dominus*; ipse vero a nemine ponderari, penetrari aut comprehendi potest. Hinc Sept. et eos secutus S. Paulus Rom. 11. 34. vertunt: *Quis cognovit sensum Domini?* unde idem exclamat: *Quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!*

15. Ecce Gentes quasi stilla situlæ.] S. Irenæus l. 5. 29. legit: *Ut stillicidium de cado*; S. Ambr. in Ps. 1. *Ut stillicidium de urceo.* Est occupatio, q. d. Dicet quis: Esto Deus hominum ope aut consilio non egeat; homines tamen sunt imago Dei, et quasi terreni quidam dii, ac proinde magni ab eo æstimantur, quare habent unde sibi placeant. Hoc eludit dicens: *Ecce gentes quasi stilla situlæ*, quia, ut ait S. Ambros. in Psal. 1. in fine: *Sicut terra ad cælum est instar puncti, sic omnes gentes ad multitudinem Angelorum sunt quasi stilla situlæ.* *Cogita ergo*, ait S. Chrysost. in cap. 1. ad Ephes. serm. 3. et homil. 2. de incomprehensibili Dei natura fuse, *quanta hujus stillæ, vel guttulæ pars tu sis, et quantus sis respectu Dei.* S. Athan. de unita substantia SS. Trinitatis lib. 1. in fine, hic putat significari neminem a divinitate Trinitatis posse se occultare vel fugere, quia illi totus orbis est quasi gutta. Hinc et Plato et Plotinus rogati: *Quomodo Deus videre possit omnia?* responderunt: *Quia tota hæc rerum machina in conspectu Dei est instar puncti.* Sic teste Clemente Alexand. l. 7. Strom. in fine Theognis dixit: *Vos, Megarenses, neque tertii estis neque quarti, neque duodecimi, nec ullo in numero aut ratione, sed ut pulvis quem projicit ventus, et ut gutta cadit.* Vide ergo quid sint res terrenæ omnes, tuque ipse licet toti domineris orbi. *Quid est homo quod ejus es memor, Domine? Quid est quod superbit homo*, ait S. Hieron. *qui est quasi stilla e situla, decidua et neglecta?* imo stillæ hujus pars minima, nec centies quidem millies millesima. *Quomodo si a situla modica stilla fluat, a portante negligitur: ita universa gentium multitudo, supernis ministeriis comparata et Angelorum multitudini, pro nihilo ducitur.* Hucusque S. Hieron.

Rursum sicut stilla situlam neque gravat si maneat, nec levat si excidat: sic homines neque si pereant omnes, quidquam relinquunt vacuum, neque si in natura rerum sint; aliquid occupant aut implent si tam vastam maris orbisque amplitudinem spectes. Sic Sapient. 11. 23. totus orbis coram Deo dicitur esse *tamquam gutta roris antelucani*, quæ scilicet ante lucem descendit, et statim ortu solis et lucis siccatur, sorbetur et evanescit.

Et quasi momentum stateræ.] Sic ut Sap. 11. 23. dicitur: *Tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum. Momentum*, id est, minima inclinatio, aut motus: græce enim sic est: ὡς ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, hoc est sicut vergentia vel inclinatio ex lancibus libræ, quæ scilicet cum semper agitentur, semper una lanx alia magis minusve pendula inclinat sursum vel deorsum: quod veteres *momentare* dicebant. Vatabl. intelligit de ipso stateræ libramento, sive æquatorie cuspide, quæ lancem utramque ex æquo sustinet et suspendit. Et sic videtur Plutarch. in Camillo accipere ῥοπήν. Sensus est, q. d. Sicut hæc propensio lancis minima est, et minimi momenti, sic et mundus quantus quantus est, respectu Dei est minimus.

Secundo, sicut instabilis hæc est propensio, et transiens, semperque agitatur: ita mundus hic coram Deo. Tertio, sicut hæc propensio minimo motu ejus qui libram tenet tolli potest, et in aliam partem inclinari, sic et mundus totus est in manu et nutu Dei per omnia.

Recentiores, ut Vatabl. et Furer. Hebr. שחק *sachac* vertunt, quasi levitas, vel quasi levis pulvisculus (quales sunt atomi, quos videmus volvi in radiis solis) in bilance pondus non auget, vel minuit: ita scilicet homo apud Deum nullius est pretii, nec Deo additus quidquam adauget (Deus enim solus, utpote immensus et infinitus, tantus est, tantumque efficit, quantum Deus et mundus simul juncti et compositi) nec Deo illum creare, et per Christum recreare, reformare, et ad pondus auctorare volenti quidquam opis, consilii, ponderis aut momenti attulit.

ECCE INSULÆ QUASI PULVIS EXIGUUS.] *Insulæ* Hebræis vocabantur regiones trans mare sitæ, etiamsi essent terra continens, uti Italia, Hispania, Græcia, etc. Pro *quasi pulvis* Septuag. vertunt: *Quasi saliva*, vel *sputum*. Hebr. enim דק *dac* significat tenue, minutum, quod tam salivæ, quam pulveri convenit. *Terra*, ait Boetius lib. 2. de Consol. *est punctum puncti, scilicet mundi, qui punctum est, si cum Deo comparetur.* Forerius vertit: *Ecce insulas quasi tenue operiet* (יטול *ittol* enim a rad. טלל *talal* significat operire) q. d. Facile est Deo omnes insulas submergere, ac si illas nebula operiret. Vatabl. vero *ittol* a טיל *til*, id est projicere, deducens vertit: *Ecce insulas quasi minutissimum pulverem projiciet, aut transferet alio*: sicut in historiis legimus insulas quasi in mari natantes et fluitantes sæpius alio fuisse translatas. Noster vertit: *Ecce insulæ quasi pulvis qui projicitur*, id est vilis et exiguus: scilicet, omnes sunt instar *scrupi levis aut oculos fallentis arenæ*.

Moraliter cogita, quis tu, quis Deus? ut te cognoscas et deprimas, Deum admireris et venereris. Ita Abraham: *Loquor*, ait, *ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis*. Ita Moses interrogans nomen Dei audit: *Ego sum qui sum*, q. d. Ego sum, tu non es, Exodi 3. 14. Vide ibi dicta. Ita S. Franciscus noctes integras meditabatur, nec dicebat aliud quam: *Quis tu Domine, quis ego? Tu abyssus essentiæ, sapientiæ, sanctitatis, et bonorum omnium; ego abyssus nihili, ignorantiæ, peccatorum et miseriorum omnium.*

16. ET LIBANUS NON SUFFICIET.] q. d. Tanta est Dei celsitudo et majestas, ut omnia ligna, omne thus, omnia aromata, omnia animalia Libani, et quorumvis montium non sufficiant holocaustis, si pro dignitate ea illi offerantur. Ita S. Hieronymus, Cyrillus et alii. Dicit hoc, ut Judæos, æque ac Gentes ad Dei veri cultum et reverentiam, atque ad idolorum contemptum excitet, q. d. Dei majestas et sanctitas immensa est; quare nullis victimis satis coli et adæquari potest, nisi unica victima infinita, scilicet qua seipsum unigenitus Filius Dei in cruce offeret. Hic ergo efficiet quod Libanus, totusque mundus facere non potuit. Adæquabit enim Dei dignitatem: erit enim Deus Deoque æqualis qui offeretur, et simul offeret semetipsum Deo in holocaustum et mundi piaculum.

17. ET QUASI NIHILUM.] Forerius vertit, *plusquam nihilum*. Si enim nihilum cum ente quolibet creato conferas, minus illud ab eo distat (cum utrumque sit finitum; finiti autem a finito distantia sit finita) quam distet ens quodlibet, imo totus mundus a Deo; hujus enim infinita est distantia. Deus enim in infinitum entia omnia creata transcendit: ac proinde ab iis non tantum negative, sed et positive distat in infinitum: cum ens a nihilo positivam distantiam habeat finitam. Sicut enim ens est finitum, sic etiam ejus oppositum, puta non ens, sive *nihil*, est finitum: est enim negatio, vel privatio entis finiti. *Nihil* ergo per se, et quasi positive est finitum: quia minus habet esse quam ens: nullum enim habet esse, estque nihil prorsus. Negative tamen *nihil* est aliquo modo infinitum, quia negat omne ens, omnesque res, etiamsi illæ essent infinitæ: negat ergo infinita quæ sunt, vel esse possunt: sed positive est finitum, ac finite tantum distat ab ente creato et finito. Si autem nihilum cum Deo conferas, nil a Deo magis distare potest quam nihilum. Loquor physice; nam moraliter magis a Deo distat peccatum. Et hoc sensu est hyperbole, q. d. Omnes gentes, imo entia omnia a Deo distant summe, et in infinitum, ideoque si posset dari major distantia quam sit nihili a Deo, magis quam nihilum distarent a Deo. Huc alludit Apostolus 1. Corinth. 1. 28. cum ait: *Elegit Deus ea quæ non sunt*, id est, quæ nullius sunt pretii, vel momenti. Vide et hic quam se demiserit *Verbum caro factum*, quamque vere dicat Apostolus: *Exinanivit semetipsum formam servi accipiens*. Homo enim est nihil, et plusquam nihil coram Deo.

18. CUI ERGO SIMILEM FECISTIS DEUM?] Digreditur ad carpendam idololatriam Gentium (hæc enim eos a Christo et salute impediebat: idola enim erant prava et aspera in via Gentium, quæ vers. 3. tolli jussit, ut pararetur via Domino) quod videlicet pressi ab hostibus vel alia natione, aut rei alicujus cupiditate ducti ad eam obtinendam confugerent ad idola aurea, lignea et inanima, cum Dei opem implorare, in eumque, utpote potentissimum et benignissimum, omnem spem dirigere deberent: unde concludit vers. 31. *Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem*. Hic est ergo epilogus totius hujus orationis, scilicet ut doceat, sperandum esse in Deo, non in idolis, ac cum Gentibus ab idolorum cultu transeundum esse ad Dei cultum in Christi Evangelio propositum.

Nota: Gentes fabricando et colendo simulacra Jovis, Apollinis, Mercurii, etc. lapidea et lignea colebant idola, non Deum; dicuntur tamen Deum iis similem fecisse, qui ea adæquabant Deo, Deumque alium non colebant quam hæc simulacra, ac consequenter Deum et deitatem transferebant in simulacra, quasi Deus iis similis esset, haberetque simile corpus, imo corpus simulacri esset corpus Dei: quæ sane gravis erat injuria Dei, quod scilicet simulacra Deo æquarent, ac consequenter Deum similem, imo æqualem facerent simulacris. Unde ex Hebræo ad verbum sic vertit Forer. *Ad quem assimilabitis Deum, et quam similitudinem æquabitis ei?* Et sic τὸ *similem fecistis* vers. 26. explicatur per *adæquastis*. Hoc est quod ait Apost. Rom. 1. 23. *Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, etc.* quod explicans subdit: *Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam creatori*. Vides hic similitudinem hanc vel assimilationem simulacrorum non esse aliud, quam quod cultum creatoris transtulerint in creaturas, id est, in simulacra, *et incommunicabile nomen (Dei) lapidibus et lignis imposuerint*, ut ait Sapiens Sap. 14. 21. Sensus ergo est, q. d. Cum omnes Gentes Deo comparatæ sint quasi gutta, imo nihilum et inane; qua temeritate, impietate ac sacrilegio vos, o Gentiles, Jovem, Jovisque idolum comparatis et æquiparatis Deo, Deumque Jovi, imo Deum facitis Jovem, et Jovem Deum? Perfide ergo hoc loco abusus est Leo Armenius Imperator iconoclasta, qui socium in scelere habuit Theodorum, quem amoto Nicephoro sede Constantinopolitana donaverat. Hic Theodorus grassabatur in sanctas imagines, cumque aliquando hæc Isaiæ verba in ecclesia recitarentur: *Cui assimilastis Dominum? num imaginem ejus facit faber, aut aurifex simi-*

titudinem paravit? accessit propius, atque Imperatori in aurem insusurravit: *Audi Prophetam, Domine, sique obtempero.* Tum vero Leo suam iconomachiam majore insania profudit, et furere cœpit contra imaginum Deique cultores. Ita Zonaras et alii. Perfide, inquam: nam imagines Christianorum non sunt imagines, hoc est idola Gentilium, contra quas hic detonat Propheta, nec coluntur ut dii: nec a fidelibus æquantur Deo, ut Deus injuriam sibi fieri sentiat, quod imaginibus assimiletur, comparetur et æquetur. Nemo enim fidelium tam simplex aut stolidus est, qui imagines colat ut deos, uti fecerunt Gentiles. Porro Deum has imagines etiam Dei ipsius, hic non carpere, patet ex eo, quod ipse hanc imaginem assumpserit, in eaque apparuerit, et hominibus se videndum exhibuerit; non tantum cum Verbum caro factum est, sed etiam cum Patriarchis et Prophetis sui imaginem objecit, et venerandam proposuit, uti fecit Mosi ei apparens in corpore assumpto, Exodi 33. et 34. et Isaiæ cap. 6. v. 1. et Danieli cap. 7. v. 9. et S. Joanni Apoc. 1. 13. Si Deus sui imaginem nobis exhibuit, cur eam simili imagine exprimere non liceat? dicitur enim imago quasi imitago, ab imitando; sicut εἰκὼν ab εἴκω, id est, assimilo, repræsento, uti ex Conc. Niceno II. docet Sanderus lib. 1. de Adorat. imag. cap. ult. §. *Leoni.* Vide Damascenum lib. 4. cap. 17. et orat. de imaginibus, et Conc. Nicen. II. quod totum est pro imaginibus. Vide et dicta Exodi 20. 4. et Sap. 14. 21.

19. Numquid sculptile conflavit faber?] *Sculptile* sumit pro conflatili, hoc enim conflat faber. Hebr. enim פסל *pesel*, quod Noster vertit *sculptile*, significat idolum, sive sculptum, sive conflatum, sive pictum, sive dolatum sit. Irridet hic idololatrarum vesaniam, q. d. Numquid non idola vestra ligna sunt, aut metalla dolata, fusa, conflata, vel sculpta a fabris, qui ad id quærunt ligna imputribilia, ne a tineis vel carie corrodantur; malleisque et clavis firmant, ne vento aliove impetu dejiciantur, auro et argento ea ornant? quomodo ergo ista comparatis Deo, deosque vestros facitis? Itane faber fabricat numina? Itane Vulcanus deos cudit?

21. Numquid non scitis.] Ita legunt Roman. in præsenti, non *scietis* in futuro, q. d. Numquid facile scire potestis, et audire jam inde a mundi exordio per patrum et avorum traditionem, posita esse a Deo fundamenta terræ, sive terram ipsam a Deo creatore conditam et fundatam esse? ac proinde hunc ejus creatorem unum et solum esse Deum, non Jovem, non Mercurium, non simulacra, q. d. Si Deus terram, quæque in ea gignuntur metalla creavit, quis ita delirat ut Deum esse credat simulacrum ex auro vel argento sculptum aut conflatum?

Nota: *Fundamenta terræ*, non sunt cardines aut fines terræ, ut voluit Cyrill. sed ipsa terra, in seipsa a Deo fundata et firmata. Nec enim alios cardines aut fulcra habet terra in aere pendula, quam quod ibi firmiter collocata sit a Deo.

22. Qui sedet super gyrum (Vatabl. *globum*) terræ,] q. d. Qui in cœlis quasi rex orbis sedet et præsidet, despicitque totum terræ gyrum et ambitum, videtque in eo homines quasi locustas, cicadas et formicas ambulare et saltitare. Nam pro *locustis* Forer. vertit, *cicadas.* Hæ enim locustis sunt affines, tum natura, tum parvitate, tum strepero stridore.

Nam cuculus cuculat, fritinnit rauca cicada.

Nota, congrue homines comparari locustis: utrique animal exiguum, vile, molle, miserum et caducum sunt animal. Nam primo, locusta gignitur ex putredine; ita et homo. Unde S. Job ait: *Putredini dixi, Mater mea es; et Soror mea, vermibus.* Secundo, locusta humore turget: ita *homo quid est aliud quam pituita et bilis?* Tertio, locusta est gracilis, et pedum longitudine omnia animalia pro modulo sui corporis excedit: ita et homo. Unde Eccle. cap. 12. 5. ærumnas hominis senescentis describens: *Florebit,* ait, *amygdalus, impinguabitur locusta*, id est, superveniet canities, et accedet pedum tumor, scilicet podagra. Dicitur enim locusta quod longis sit pedibus, inquit Isidor. Lyranus et Albertus lib. 16. de Animal. ubi refutat alios, quibus dicitur locusta quasi loco stans. Pedibus ergo impinguatis et tumidis tumescit et impinguatur locusta. Quartò, locustæ, ait Albertus, omnes fœminæ sunt, uti scarabæi omnes sunt mares: ita homines fœmineos habent animos, pariter et vitia. Quinto, locustæ, quia palpebris carent, durissimis sunt oculis, imo sunt qui putant eas oculis et visu carere: hinc pariter stupidæ sunt. Unde proverbium: *Locustæ mentem habet*, id est, parum habet mentis et cerebri; quod usurpat Lucianus in Jove tragœdo: ita et homines desipiunt, et circa res divinas ac salutis duri sunt, et cæcutiunt quasi talpæ. Sexto, locustæ rege carent, et sese invicem devorant, inquit Aldrovandus lib. de Insectis exang. cap. de locusta: sic homines laborant ataxia, et invicem perimunt: *Homo homini lupus.* Septimo, locustæ non tam proprium habent volatum, quam vento feruntur, et cum se a terra paululum elevaverint, iterum pennis deficientibus cadunt: ita homo ut efflorescit ætate et gloria, ita mox pariter cadit. Octavo, locustæ sunt innumeræ: ita et homines. Rursum, locustæ sunt maxime leves et mobiles: ita homines sunt leves et inconstantes. Unde Isidorus: *Locustæ*, ait, *sunt vagæ animæ, et solientes in sæculi voluptates.* Nono, locusta gulosum est animal omnia germina depascens: ita homo in ventrem projectus est. Hinc decimo, locusta nocentissimum est animal frugibus, vastans integra regna et provincias; unde aliis *locusta* dicitur *quasi loco urens.* Adeo ut Plinius libr. 11. cap. 29. scribat in Cyrenaica regione legem esse ter in anno locustas debellandi; primo ova obterendo, deinde fœtum, postremo adultas, desertoris pœna lata in eum qui cessaverit: ita homo impius et aliis et sibi nocentissimus est. Undecimo, locusta quia agros corrumpit, symbolum est corruptionis humanæ. Pulchre S. Chrysostom. homil. quod nemo læditur nisi a seipso: *Omne, ait, quod est in rebus, habet aliquid quo corrumpitur ac læditur: lanam tinea, ovium greges lupus, vinum aceti permutatio, dulcedinem mellis amaritudo corrumpit, lolium segetibus nocet, grando eineam lædit, virgulta et plantas locustæ vastant.*

Denique locustæ, ait Aristoteles, pariunt in exitu veris, et mox a partu moriuntur; vermiculis circa collum innascentibus tempore partus, qui eas strangulant: similiter brevis ævi est homo, et non raro a fœtu proprio necatur.

Ita S. Gregorius in Angliam pergens obvians locu-

stæ, ei se comparavit, ex eoque cognovit sibi in eo loco standum, et Romam revertendum esse. De quo plura Ezech. 21. v. 21.

Qui extendit velut nihilum cœlos.] Pro *nihilum* hebr. est *dac*, id est, tenue, per quod Forerius intelligit *nebulam*, Vatablus *cortinam*, vel telam tenuissimam. *Nihilum* ergo hic significat aliquid tale tenuissimum atque levissimum, ut pene nihil esse videatur, quod facillime extendi potest, uti est cortina, nebula, etc. Sic enim Deus cœlos vastissimos facillime extendit, ut sub iis quasi sub tentorio degerent homines. Unde Sept. vertunt: *Qui extendit cœlos quasi cameram*, rotundos scilicet et solidos instar cameræ et fornicis.

Potest tertio, *dac* verti pulvis tenuis et exiguus, uti vertit Noster vers. 15. q. d. Deus ita facile creavit et fecit cœlos, ac si faceret pulveris atomum tenuissimum. Ita S. Chrys. l. de incomprehensibili Dei natura.

23. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.] Ita vocat Philosophos, qui naturæ, et sapientiæ ac Dei secreta rimantur; aut potius consiliarios, et principes, et vertunt Sept. (unde et Noster Habacuc 1. 10. vertit, *tyrannos*: Proverb. 8. 15. vertit, *legum conditores*) qui status et politiæ ac gubernationis secreta rimantur. Hi enim hebr. vocantur רוזנים *rozenim*. Posterius enim hemistichium more Hebræo explicat prius. Idem ergo est *qui dat secretorum scrutatores quasi non sint*, quod *judices terræ velut inane fecit*. Hebræi enim principes vocant judices, quod principum officium primarium sit justitiam inter cives tueri, et populum judicare, id est, vindicare ab hostium injuriis. Hinc Salomon orat Dominum 3. Reg. 3. dicens: *Dabis servo tuo cor docile, ut populum tuum judicare possit.* Hinc et vocatur *liber judicum*, id est vindicum et principum Israel. Celebrat ergo Isaias Dei potentiam, quod ipse reges et principes solio dejicere, infatuare, perdere, et quasi in nihilum redigere possit, ut sæpe redigat.

Pro *inane* hebr. est תהו *tohu*, id est, *inanis*, inornatus, incompositus: sic enim Gen. 1. dicitur terra fuisse inanis et vacua, hebr. תהו ובהו *tohu vabohu*, antequam Deus eam herbis, floribus et fructibus ornaret et decoraret. Pari modo Deus reges omni honore et decoro spoliare potest, et sæpe spoliat. Unde explicans subdit:

24. Et quidem neque plantatus,] q. d. Licet principes terræ in ea summi, firmi et potentes esse videantur; tamen eorum principatus similis est arbori, aut ramo, qui nec status, nec plantatus est in terra, nec radicatus; unde succo destitutus arescit, aut levi vento aut turbine prosternitur: sic enim et principum gloria caduca est et fucata, quam Domini flatus et jussio mox dejicit et dissipat. Rursum Forerius hunc dat sensum, q. d. Deus reges et tyrannos statim initio imperii sæpo aufert, et de medio tollit, antequam prolem generent, non relicta sobole: perinde ac truncus, qui in terra radices non egit, flores et fructus proferre nequit.

25. Et cui assimilastis me,] q. d. Cur non tantum Jovem, Mercurium, Venerem, etc. et principes flagitiosos jam putridos, sed etiam serpentes et monstra fecistis deos, mihique adæquastis?

26. Levate in excelsum oculos.] *Quis est*, ait Cicero, *qui cum oculos in cœlum sustulerit, Deum esse non sentiat? Cœli* enim et astra *enarrant gloriam Dei*. Rursum cœli fuerunt ante Jovem, deosque omnes, creati a vero Deo.

Quis creavit hæc?] hos cœlos. Hebr. pro *quis hæc* est מי אלה *mi elle*, quod Cabalistæ per anagrammatismum retrogrado ordine legunt אלוהים *elohim*, quasi respondeat, *elohim*, id est, Deus creator, *creavit hæc.*

Qui educit in numero militiam eorum.] *Militiam*, vocat stellas et astra. Unde Septuag. vertunt, *ornatum eorum*. Hæc educit Deus *in numero*, id est, numerose; plurimæ enim sunt stellæ. Secundo, *in numero*, id est, in ordine suo, in quo quæque suum habet locum, et numerum, eumque constanter servat, ut hæc sit prima, illa secunda, alia tertia, perinde ut milites in acie constanter servant suum ordinem. Ab ordine enim pendet exercitus robur, et victoria æque ac decor. Est catachresis: numerus enim ponitur pro numerosa dispositione, harmonia, proportione et ordine. Sic numerus musicus vocatur vocum et sonorum plurium harmonia et concentus. Talis est et acies castrorum (qualis est astrorum) ordinate. *Deus*, inquit S. August. epist. 28. ad S. Hieron. *stellas tot astris distinctas, tanta varietate motuum, tanto sonorum concentu* (loquitur ex sententia Pythagoræ et veterum, qui cœlos suavissimum suo motu concentum edere crediderunt) *insignes educit, ut nocet, ut nulla creatura admirari satis possit.* Pro *qui educit* hebraice est מוציא *motsi*, quod verti potest, *oriens*, id est, oriri faciens. Dei ergo æque ac Christi Zachar. 6. 12. nomen est *Oriens*. Ita Forerius.

Et omnes ex nomine vocat.] Significat hæc phrasis tria: primum, quod Deus stellarum omnium naturam, vim et efficaciam intime perspectam habet, ita ut eas proprio et accommodatissimo nomine vocare possit. Est catachresis. Secundum, quod singularum stellarum, et rerum creatarum Deus habeat curam et providentiam, ut cuique tribuat quod opus est, et cuique injungat opera et munia suæ naturæ et viribus commensurata, et accommodata. Verbi gratia, lucifero ut lucem, hespero et vesperam indicet; lunæ ut nocti, soli ut diei præsit; nil autem cuipiam supra facultatem et vires præcipiat. Tertium, quod stellæ omnes Deo per omnia obedient, ita ut, cum ipse eas accersit, vel quid eis jubet, omnes mox ei pareant et occurrant, ita ut nulla sit reliqua quæ se illi non sistat: hoc enim est quod ait:

Præ multitudine fortitudinis et roboris, virtutisque ejus, neque unum reliquum fuit.] Aliqui *fortitudinem* et *robur* ad stellas referunt, q. d. Virtus stellarum et robur quantum quantum est Deo paret, neque vel una est quæ in suo ordine et munere, in quo a Deo constituta est, deficiat. Verum sic dicendum fuisset *earum*; jam autem dicit *ejus*, scilicet Dei, q. d. Tam multa et magna est fortitudo, robur et virtus Dei, cœlos et astra moderantis, ut ne vel unum sit quod ejus ordinationi et mandato per omnia non satisfaciat. Pulchre Boetius l. 1. de Consol. Deum ita compellat:

> O stelliferi conditor orbis,
> Qui perpetuo nixus solio
> Rapido cœlum turbine versas,
> Legemque pati sidera cogis!

27. Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea (id est, vitæ meæ ratio, meus

status, mea conditio) A DOMINO.] Est mimesis. Imitatur enim vocem Judæorum epicurizantium, qui adversis pressi putabant se a Deo negligi, Deum sui non habere curam et providentiam, q. d. Cum Deus sit tantus tamque potens et sapiens, uti etiam aliæ gentes confitentur; cur tu, o Jacob, id est, vos o duæ tribus jam ab Assyriis afflictæ, et tu, o Israel, id est, vos o decem tribus jam in Assyriam ab iisdem abductæ, dicitis: Deus res nostras non curat, quantis affligemur malis, qua captivitate premamur non considerat, nostras ærumnas non videt, non attendit: *circa cœli cardines perambulat*, nostra negligit, nec aspicit? Ita S. Cyrillus.

ET A DEO JUDICIUM MEUM TRANSIVIT.] Idem aliis verbis repetit, q. d. Non est Deo curæ nostrum judicium, id est, nostra causa, nostrum jus, nostreque justitia, an juste an injuste vivamus, an juste an injuste affligamur. Hactenus sumus habiti populus Dei, ecce jam opprimimur ab hostibus impiis et tyrannis; Deus iis nos permittit, ergo non est illi cura de nobis. Nota: In voce *transiit* est hypallage: judicium enim transit, quia judex illud pertransit, at præterit, q. d. Deus causam meam pertransit, negligit, judicare non vult, sive jure, sive injuria mecum agant hostes, non attendit. Sunt verba populi in captivitate et afflictione despondentis animum, et de Dei providentia diffidentis, ac queruli. Secundo, Sanchez, *transiit*, ait, id est præterivit et latuit. Sic enim vulgo dicimus: Ista res me præterit, id est latet. Hisce querimoniis respondet Propheta, aitque:

28. DEUS SEMPITERNUS DOMINUS.] Hebr. *Jehova est Deus æternitatis*, q. d. Deus, Deique virtus et sapientia æterna sunt: ergo quam olim habuit, eamdem nunc habet vestri rerumque omnium curam et providentiam. Cum enim sit æternus, non lassescit in gubernando, non deficit, non laborat, non senescit; sed æque semper recens, vigens, agilis et expeditus regit universa; præsertim cum uti potentia, ita et sapientia ejus sit immensa et investigabilis; quam proinde nullæ res, nulla hominum consilia, nullæ fraudes, nulla arcana latere possunt. Est enim Deus et Dominus, non temporis, non ævi sed totius æternitatis.

29. QUI DAT LASSO VIRTUTEM,] q. d. Non solum Deus ipse non lassatur, sed et lassis vires animosque restituit.

ET HIS QUI NON SUNT, qui esse non videntur, qui tam infirmi ac debiles sunt, ut ruituri, et in nihilum casuri videantur, Deus dat FORTITUDINEM.] Rursum iis qui non sunt dat esse, simulque robur, dum eos creat et perducit.

Ex hoc versu Hebræi sumpserunt formulam benedicendi Deum: *Benedictus qui dat lasso robur, et si cui non sunt vires multiplicat*; quam per compendium solis initialibus Isaiæ in Hebræo litteris in fine librorum ascribere solent, hoc modo בנלכ ואעי.

30. DEFICIENT PUERI.] Declarat quanto majores sint vires quas Deus suis, quam quas natura confert: Pueri, ait, et juvenes vegeti et robusti labore fatigantur, infirmitate franguntur et cadunt: at qui superant in Domino, ab eoque vires exspectant, etiam si languidi sint, lassi et debiles, corroborabuntur, et in senili aut puerili corpore vires alent, et spiritus plusquam juveniles; hoc est quod ait:

31. QUI AUTEM SPERANT IN DOMINO, MUTABUNT (Hebr. יחליפו *iachaliphu*, id est innovabunt, instaurabunt, integrabunt: est metaphora ab armis, quæ fracta, vel retusa cum novis et integris commutamus: hoc enim significat *iachaliphu*) FORTITUDINEM,] tum animi, tum corporis. Huc alludit S. Paulus dicens: *Cum infirmor, tunc potens sum.* Nam infirmitas ejus virtute Christi pensabatur. Rursum: *Licet*, ait, *is, qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem.* Et: *Omnia possum in eo qui me confortat.* Sensus ergo Prophetæ est, q. d. In adversis, o Hebræi, nolite cadere animis, sed firmata in Deo, fixi in ejus providentia state, sperate et implorate ejus opem: qui enim ita sperent in Domino, licet infirmi, lapsi et pene collisi sint, pristinam fortitudinem ab eo recipient. Rursum, ut explicat S. Gregor. 19. Moral. 16. *Mutant fortitudinem, quia fortes esse student in spirituali opere, qui dudum fortes fuerant in carne.*

Anagogice, Sancti in cœlo mutabunt fortitudinem, ubi corpus quod hic *seminatur in infirmitate, surget in virtute*, ut ait Apostolus 1. Cor. 15. 43. nimirum debiles, resurgent validi, morbidi sani, terrestres cœlestes, carnei spiritales. Quocirca B. Dionysius Carthusianus, qui in totam sacram Scripturam, pluresque alios libros, commentarios reliquit, vir æque sui contemptu et sanctitate atque doctrina illustris, præsagiens tempus mortis quæ ei obtigit anno Domini 1471. anno integro ante mortem, tria carmina decantabat, cum lacrymis et gemitibus. Primum erat, *Requiem æternam dona eis, Domine*: quo certo cognovit se illo anno moriturum. Secundum, *Maria unxit pedes Jesu*: quo sperabat se veniam peccatorum a Christo consecuturum. Tertium, *Sancti qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem*: quo confidebat se cum Sanctis immortalem fortitudinem adepturum, uti habet Chronicon Carthus. Petri Dorlandi, l. 7. c. 24.

ASSUMENT PENNAS SICUT AQUILÆ.] Pro *assument* hebr. est יעלו *iaalu*, id est ascendere facient. Unde Vatabl. vertit, *sustollent alas*, quasi jam ante eas habuissent, sed fatigatione demissas et contractas. Verum melius, et significantius vertunt Septuaginta, πτεροφυήσουσιν ὡς ἀετοί, *pennas producent ut aquilæ*, novas scilicet, dum in senectute veteres in iis pennæ decidunt. Hoc significat Noster dum vertit: *Assument pennas ut aquilæ.* Vide quantum gratia naturam superat, scilicet quantum aquila alias aves, præsertim in eo quod infirma et senescens vires, pennas et juventutem renovet, q. d. Qui sperant in Domino, ope gratiæ ab eo acceptæ ita fortiter et prompte labores, dura et adversa quælibet superabunt, atque viam divinæ legis non tam ambulando et currendo, quam volando conficient, et in cœlum contendent, ac si aquilæ, imo Angeli essent, quibus Scriptura dat alas aquilæ, idque quia Christus pectora eorum fortitudine complet. Ita Procop. Theodoret. Cyrill. et S. Thomas, qui per aquilas non tantum aquilas, sed et Angelos alatos, et veloces instar aquilarum accipiunt. Sic Plato viris justis dat alas quibus cœlum petant. Chald. vertit: *Super alas aquilarum current.* Quod primo, sic exponi potest, q. d. Aquilis erunt velociores. Secundo, q. d. Sicut aquila pullos suos alis vectat, et calerrime transfert: ita Deus alis providentiæ suæ fideles in se spe-

rantes excipiet et vectabit, ut a captivitate et adversis omnibus celerrime avolent. Rursum Sancti assumunt, id est renovant, pennas, at veteribus depositis novas assumunt sicut aquilæ.

Historice juventutis renovationem in aquila ita describit S. Hieron. *Aquilæ, ubi consenuerit, gravantur pennæ et oculi. Quærit illo fontem, erigitque pennas, colorem in se colligit: eo modo sonantur oculi, in fontem se ter mergit, atque ad juventam redit. Unde in Ps. 102. dicitur; Renovabitur sicut aquilæ juventus mea.* Ubi S. Augustinus scribit, aquilam se renovare, rostrum aduncum, quod nimis excrevit ut cibum capere non possit, ad petram allidendo: *Tunc enim rursum accedit ad cibum, et omnia reparantur; est post senectutem tamquam juvenis aquila, redit vigor omnium membrorum, nitor plumarum, gubernacula pennarum: volat excelsa sicut antea, fit in ea quædam resurrectio.* Verum alium modum hujus renovationis ex Epicrate Athenæo, et Alberto Magno, dat Aldrovandus lib. 1. Ornithol. pag. 26. *Dicunt*, ait, *senem aquilam eo tempore quo pulli jam adulti volare possunt, alicubi deprehendit fontem clarum et lotum, recte super illum in sublime efferri usque ad tertiam aeris regionem, ubi cum radiis solis, et aere calido incaluerit, ita ut fere exuri videatur, subito demissis retractisque alis in fontem frigidum illabi, ut a frigore forinsecus astringente calor interius augeatur: tum fonte relicto ad nidum suum non procul distantem advolare, et inter alas pullorum tectam resolvi in sudorem, et sic cum veteribus pennis senectam exuere, induique novis: interea vero dum creverint illæ, nutriri præda pullorum. Ad hæc non habeo quod dicam, nisi mirabilia naturæ esse multa. In duabus quidem aquilis quæ apud nos alebantur, nihil hujusmodi observavi: erant enim illæ cicures, et ad modum aliarum avium rapacium mutabantur.* Hinc Proverbium: *Aquilæ senecta, Corydi juventa*; de viridi et cruda senecta quæ aliquorum ignavæ juventæ præstat. Nam aquila avis præstat corydo aviculæ, etiam ætate integra. Recte sapiens Græcus:

Illa senectus gratior, quæ parilis juventæ
Illa juventus gravior, quæ similis senectæ.

Et Cicero l. de Senectute: *Senectus honesta est, si ipsa se defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile est aliquid: sic senem in quo est aliquid adolescentis, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit:* ac talem docet fuisse Appium, cæcum licet.

Symbolice ergo, aquilæ sunt Sancti. Primo, quia aquilarum dotes et mores imitantur. Aquilinam vitam et dotes his versibus complectitur Poeta:

Alta volat, manet in petris, rostrum terit, est rex,
Venatur, jejunat, habet gemmam, rota solis
Sola probat pullos, lambit, fonte innovat alas,
Fulva, videns ungues, pisces prædataque clangit.

Ita Sancti mente in cœlos conscendunt: habitant in petra, id est Christo: rostrum incurvum, id est pravitatem animi, iram, rapacitatem, ad petram, id est ad Christi crucem, atterunt. (Nota τε *rostrum terit*: senescens enim aquila ita magno et adunco fit rostro ut cibum capere nequeat; unde Plinius lib. 10. 3. ait aquilam perire non senio, sed fame.) Rursum Sancti instar aquilarum sunt reges sui et mundi, venantur animas, jejuniis corpus macerant, habent gemmam gratiæ et charitatis: Solis justitiæ, id est Christi, intuitu, pullos, id est filios, an vere fideles et genuini sint probant. Pii enim parentes cordi non habent proles, nisi et ipsi pietatem colant, et nisi totos se ad præcepta et nutum divini Solis componant, juxta consilium Sapientis Eccli. 16. 1. *Ne jucunderis in filiis impiis, etc. si non est timor Dei in illis.* Ad hæc aquilæ, id est fideles Sancti, non potant non inebriant se, sed lambunt, et sobrie bibunt. Si vitiis senescant, fonte lacrymarum et pœnitentiæ innovant se. Fulvi sunt, id est magnanimi, ut aquilæ et leones: hi enim propriæ fulvi sunt. Respiciunt ungues, id est, vilitatem suæ naturæ, ut se humilient. Insuper aquila inter ambulandum ungues contrahit, ne aciem eorum atterat, quo monet nos, ait Plutarchus, ne ingenii nostri acumen in rebus vilibus hebetemus, sed arduis et præstantibus impendamus. Denique aquila prædam prospicit; et pisces, id est, animas, diabolo eripiens clangit et jubilat.

Secundo, sicut aquila est calido et sicco temperamento, ac fortis: ita viri sancti per zelum calidi; per spontaneam paupertatem, vel etiam per sobrietatem ac abstinentiam sunt sicci, indeque constantes, et in adversis fortes.

Tertio, aquila, teste Aristot. Aldrovando, et aliis, ordinarie parit tria tantum ova, quorum tertium, tamquam duo ad conservandam speciem sint satis, a nido præcipitat: ita Sancti duo ova pariunt scilicet opera rectæ rationis, et opera gratiæ; tertium ovum, scilicet opus cupiditatum et voluptatum carnalium, abjiciunt: qui ergo aquila est, non affigit humo divinæ particulam auræ. Hoc Aristot. ex Musæo lib. 6. Histor. animal. c. 6. sic scribit de aquila:

Excludit binos (fœtus) *edit terna* (ova) *educat unum*, quod inquit Aldrovandus; licet ut plurimum verum sit, tamen aliquando binos pullos visos ob ea ali, aliquando ternos, tradit Avicenna, et alii. Hinc symbolice unus pullus significat aquilam, id est regem, regnum debere relinquere uni filio, non pluribus: monarchia enim est optimum regimen, unde Homerus Iliade β. 204. et ex eo Aristot. 4. Polit. 4.

Ουκ αγαθον πολυκοιρανιη, εις κοιρανος εστω,
Εις βασιλευς.

Non bonum est multorum dominatus, unus Dominus est, unus Rex: vel, ut Poeta Latinus explicuit:

Multorum imperium multa est confusio semper,
Multi sunt damno Domini, Rex unicus esto.

Moraliter unus pullus nobis educandus est opus charitatis et Spiritus Sancti. Secundus enim pullus, id est, opera tantum moraliter bona et rectæ rationi conformia Gentilibus et Philosophis relinquenda sunt: Christianus ex fide et gratia operator oportet.

Quarto, aquilæ ova excludere non possunt, nisi ætitem lapidem in nidum importent. Causa est quod ipsæ adeo exæstuant, ut ova prope excoquantur (incalescunt enim tantopere ac si bullirent) quare necesse est ut ætitis refrigerio fervor temperetur, ejusque peculiari quo pollet vi partus acceleretur. Et cum

binos tantum lapillos, nampe marem et fœminam (ut quidam volunt) in nidum inforant, binos etiam tantum pullos pariunt. Ita Aldrovaodus. Sic Sancti ut pariant opera Spiritus indigent ætite, id est, prudentia et discretione, qua zelus eorum temperetur.

Quinto, aquila generosa at excelsa, est signum animi excelsi et placidi, omnia terrena despicientis. Hinc Ægyptii, ut singnificarent convitiorum contemptoram, pingebant aquilam immotam, quæ nec pennis, nac rostro minaretur quidquam mali, et juxta eam cornicem quæ eam lacesserat, et convitiis molestaret. Aquila ergo symbolum est magnanimitatis, ut videre est in emblemate Alciati, in quo aquila generosa tumulo fortissimi Aristomenis insideus depingitur hac epigrapha:

Quæ te causa movet, volucris Saturnia, magni
Ut tumulo insideas ardua Aristomenis?
Hoc moneo, quantum inter aves ego robore præsto,
Tantum semideos inter Aristomenes.
Insideant timidæ timidorum busta columbæ,
Nos aquilæ intrepidis signa benigna damus.

Hinc et Claudius Paradinus in Symbolis heroicis, ut monstret ad res arduas opus esse summa industria, labore ac diligentia, aquilam pingit cervi capiti inter cornua insidentem, pulveramque in alis collectom in oculos ejus excutientem, ut excæcatum tandam da rupe præcipitet. Inscriptio hujus symboli est:

Ardua deturbans vis animosa quatit.

Et Curtius Gonzaga emblema habet, in quo aquila ita depicta, ut sub cœlo procolloso ac fulgurante, immunis atque intacta solem aspiciendo, ab altera parte ad montem contendere videatur, cum hoc lemmate: *Nequa occidere me, neque terrere me potest*. Significat virum qui nullis adversitatibus expavescit, quo minus in incepto amore, et negotio honesto perseveret. Ales enim virum, mons virtutem, tempestas adversitates denotat. Hoc est quod ait hic Isaias: *Mutabunt fortitudinem, assument pennas ut aquilæ.*

Ansgogice, Beati sunt aquilæ. Primo, quia aquila quæ acutissimi est visus (indeque dicta est aquila, quod acute videat, ut volunt multi) significat altam, arduam, intentamque Beatorum contemplationem. Hi enim divina visione fruentes mentis aciem in Deum, solem verum ac omnis luminis fontem, figunt.

Secundo, aquila fulmine non tangitur, quod tamen mortalibus omnibus pavori est: ita Beati non timent damnationem, nec gehennam, quæ omnibus hic est terrori.

Tertio, Beati similes sunt Angelis Dei, et Cherubinis, qui Ezech. 1. 10. comparantur aquilæ. Nam, ut ait S. Dionys. Cœlest. Hierarch. c. 15. *Aquila significat regiam dignitatem Angelorum, motumque ad superna tendentem, celeremque volatum, atque ad captandum necessarium reparandis viribus cibum agilitatem atque vigilantiam, et cursum ac facilitatem summam, ac propterea vim illam singularem speculandi atque intendenti libere, directe, in nullam partem inclinando aciem luminum, in radium illum uberrimum et lucidissimum deitatis, quem ex se instar solis emittit.* Quæ omnia Beatis quoque conveniunt.

Quarto, quod hic proprie respicit Isaias, sic aquilæ velocissimæ significant dotem agilitatis Beatorum. Hæ enim in resurrectione erunt perfectissimæ, quando corpus spiritnale per hanc dotem protinus erit ubi esse voluerit, ait S. August. ad Hesyc. epist. 79. et S. Hieron. hic. Per hanc dotem cum Christo, qui est prima et princeps aquila, avolabunt in cœlum. Nam ut dicitur Matth. 24. 28. *Ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilæ*, id est, ubi fuerit Christus, ibi erunt et Beati. Quocirca S. Hilarius illud Psalm. 138. *Si sumpsero pennas meas diluculo*, de Christo intelligit, qui assumpsit pennas suas in resurrectione jam corpore non gravato. Et infra dicit has pennas pertinere ad demutationem terrenorum corporum in spiritualem naturam. Et postea subdit: *Meminit et alibi* (Isaiæ 40.) *dicens cum de spiritualium indefessa jam æternitate tractaret: Pennigerabunt tamquam aquilæ, naturam evolandi in cælum in resurrectionis demutationa sumpturi.*

Quinto, aquila amat excelsa: Beati sunt in cœlo empyreo, in sublimissima gloria ac vita. Nam ob sublimitatem sapientiæ S. Joannes vocatur aquila, Apoc. 4. 7.

Sexto, *aquila non capiat muscas*; Beati non curant res terrenas et viles: *Ne sustineas ergo, o homo, primas tenere inter graculos, si aquila esse possis*: ne ambias hic primas inter homines, cum te humiliando possis inter Beatos referri.

Septimo, sicut aquilæ senes se renovant et juvenescunt: ita Sancti in resurrectione juvenescent, et pro mortali corpore accipient immortale et gloriosum, cum eoque quasi aquilæ rapientur obviam Christo in aera. Ibi enim non erit labor, non tædium, non lassitudo, non dolor, non gemitus, non infirmitas, non senectus; sed quies, alacritas, vigor, lætitia, jubilus, sanitas et juventa perpetua. Ita S. Hier. Haymo, Procop. et S. August. epist. 39. ad Hesychium, et Hilarius in illud Psal. 138. *Si sumpsero pennas meas diluculo*; hunc Isaiæ locum ad litteram accipiunt de futura vita et beatitudine. Verum hic sensus anagogicus est. Nam litteraliter agit Isaias de viventibus, puta de fidelibus qui in hac vita adversis pressi sperant in Domino, ideoque innovantur quasi aquilæ, ut dixi.

CURRENT ET NON LABORABUNT, AMBULABUNT ET NON DEFICIENT.] Hebr. לא ייעפו *lo iiaphu*; id est non lassabuntur, fessi non deficient, sed pergent strenue in continua ambulatione. Plus videtur hic promitti currentibus, quam ambulantibus in via virtutis; plus enim est non laborare, id est, non sentire laborem, quam non fatigari, et ex fatigatione non deficere. Currentes enim sunt fervidi, qui præ fervore cursus laborem non sentiunt, quia eum amant et ambiunt: *Ubi enim est amor, ibi non est labor, sed sapor*, ait S. Bernardus. Ambulantes sunt minus fervidi, qui proinde in operibus virtutum laborem sentiunt, sed superant. Ita in naturalibus videmus juvenes alacres et fervidus sæpe in cursu, aliisque laboribus ipsis gratis et jucundis, non sentire laborem, tum quia delectatio quam hauriunt, pellit sensum laboris, tum quia ingenti animo, vi et spiritu eum capessunt. Hæc enim vis et spiritus, pondus laboris ita facile sustinet, ut vix sentiat. Docet enim Aristot. in Physic. vim motricem, si magna sit et efficax, facilius movere pondus alioqui magnum, quam vis et virtus parva moveat pondus parvum. Ita vir facilius portat onus decem librarum, quam infans onus unius libræ. Curre ergo in stadio virtutis, et magis proficies in ea, magisque

merebere, et minus laboris senties. Idcirco B. Virgo spiritu et Verbo Dei prægnans: *Exsurgens... abiit in montana cum festinatione... et salutavit* Elisabeth, eique æque ac Joanni, suos ignes et spiritus afflavit, Lucæ 1. 39. Sic Christus, quasi sol divinus. *Exsultavit ut gigas ad currendam viam, a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus: nec est qui se abscondat a calore ejus*, Ps. 18. 7. Currentibus ergo Deus magnam gratiam et spiritum, magnos animos et vires quasi alas aspirat, qui omnem laboris sensum exsufflant. Hinc Paulus currebat, et ad cursum incitans ait: *Sic currite ut comprehendatis, etc. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum*, 1. Cor. 9. 24. Accedit et alia causa, quam dat Pimenius Abbas in Vitis Patr. l. 7. c. 39. *Sicut*, ait, *ad succensam ollam muscæ non appropinquant, si vero tepida fuerit, insidunt in eam, et faciunt vermes: sic et monachum succensum igne divini spiritus dæmones fugiunt, tepidum vero illudunt et insequuntur.* Ergo ferventes non sentiunt laborem, vel molestiam, quia hæc omnia in opere virtutis provenit ex tentatione et resistentia dæmonis, carnis aut mundi, quæ omnes fugantur fervore. Quocirca sapienter monet Ecclesiasticus 31. 27. *In omnibus operibus tuis esto velox, et omnis infirmitas non occurret tibi.*

Hinc secundo, S. Greg. l. 19. Moral. c. 16. docet ex hoc Isaiæ loco, Sanctos sæpe ferventius prosequi et perficere opus bonum, quod tepidius inchoarunt. Explicans enim illud Job 29. *Sicut palma multiplicabo dies: Palma*, ait, *vastior in summitate est, quam esse cœperit ex radice, quia sæpe electorum conversio plus finiendo peragit, quam proponit inchoando; et si tepidius primo inchoat, ferventius extrema consumat, videlicet semper inchoares se æstimat, et idcirco infatigabilis in novitate perdurat.* Probat id subdens: *Hanc scilicet justorum constantiam Propheta intuens ait: Qui confidunt in Domino, mutabunt fortitudinem, etc. Mutant quippe fortitudinem: quia fortes esse student in spiritali opere, qui dudum fuerant fortes in carne. Assumunt autem pennas ut aquilæ, quia contemplando volant. Currunt et non laborant, quia velocibus magna celeritate prædicant. Ambulant et non deficiunt, quia intellectus sui velocitatem retinent, ut tardioribus condescendant. In cunctis vero bona quæ accipiunt, quanto, aliis libenter accommodant, tanto ipsi incommutabiles in novitate perdurant; et qui tenues a radice inchoationis exeunt, fortes in culminis perfectione convalescunt.* Ita refert Moschus in Prato spirituali cap. 5. quemdam Religiosum negligentem sub finem magnum assumpsisse fervorem, cumque causam tantæ mutationis rogaretur, dixisse: *Modo moriturus sum. Et post dies tres mortuus est.* Cogita quotidie dum surgis, Hodie forte moriar, et fervebis toto die, nec senties laborem.

Nota: τὸ *assument pennas ut aquilæ*, dupliciter accipi potest. Primo, ad volandum; aquilæ enim pennas renovando, novasque assumendo, nova velocitate volant, q. d. Fessi sperando in Deo assument novum robur, ut nova alacritate ad bona opera volent, quasi aquilæ. Secundo, ad currendum; sic enim struthiocamelus pennas habet non ad volandum, sed ad celerrime currendum. Sed eodem redit sensus; nam volare propria est aquilarum, hominum vero currere, q. d. Sperantes in Deo ita veloces erunt in via virtutis, ut, cum in ea decurrant, non tam currere, quam volare videantur; nec tam homines, quam aquilæ esse appareant. Unde τὸ *assument pennas ut aquilæ*, explicat, dum subdit: *Current, et non laborabunt*, q. d. Sperantibus a Deo paratæ sunt aquilinæ pennæ et velocitas, quibus immensa locorum, operum et virtutum spatia volatu semper integro ac vegeto percurrant, aut gressu celeri ita decurrant, ut non tam pedibus ingredi, quam alis volare videantur. Unde Chaldæus vertit: *Super alas aquilarum current.*

Nota secundo, τὸ *ambulabunt et non deficient*, idem quasi esse cum eo quod præcessit, *current et non laborabunt*. Hebr. enim est, ילך *ialach*, id est, ivit, ambulavit; progressus enim tribuitur etiam Angelis, fulguri et ventis, qui non tam ambulant, quam currunt: ita tribuitur Cherubinis Ezech. 1. 9. 12. et 13. qui tamen *ibant in similitudinem fulguris coruscantis*, ibid. vers. 14. ire enim et ambulare Hebræis significat progressum, sive is fiat pedetentim ambulando, sive celeriter currendo, sive etiam volando.

Igitur hoc loco idem quasi significant hæc tria, scilicet volare, currere et ambulare, sed volare impetum et facilitatem significat, currere celeritatem, ambulare continuationem et progressum, puta effectum volandi et currendi, qui est promovere gressum et situm versus itineris metam et terminum. Cursum enim difficile est continuare, ambulationem vero continuare est facile; unde ut significet Sanctos cursum hunc continuare, addit eos ambulare ita ut non deficiant; Hebr. *non delassentur*; Septuag. *non esurient* (esuries enim sequitur ex defectu virium) sed lassitudinem, si quam sentiant, resumpto animi vigore et robore superent et transcendant. Idem ergo Sanctus acceptis a Deo gratiæ alis volat, currit et ambulat viam virtutis constanter usque ad finem vitæ, imo usque in cœlum; at sic in τῷ *ambulabunt*, non decrescit sed potius crescit et perficitur oratio, q. d. Ambulabunt continuo usque dum ad metam, puta ad cœlum perveniant.

Nota tertio: Possunt tamen hæc tria disjungi, et tribus sperantium gradibus adaptari; unde ex Hebræo cum Pagnino sic vertas; *Sperantes in Domino mutabunt robur, ascendent alta sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non lassabuntur*; Vatabl. *Sustollent pennas ut aquilæ*, id est volabunt. Primus ergo gradus sperantium in Deo est eorum, qui amore Dei ferventes, humana omnia mente transcendentes, instar aquilarum, imo Angelorum, evolant ad Deum in cœlum, dicuntque cum Apostolo: *Nostra conversatio in cœlis est.* Tales fuere Apostoli, de quibus ait Isaias cap. 60. 8. *Qui sunt isti, qui ut nubes volant?* Item illi qui agunt vitam contemplativam, quales fuere Essei, et modo sunt Religiosi non pauci. Secundus gradus sperantium in Deum est eorum, qui in vita activa fervent, et fervendo currunt, qui proinde ob fervorem non sentiunt laborem, uti paulo ante dixi. Tertius gradus est eorum, qui in eadem, non quidem ardenter currunt, sed tamen constanter ambulant. Dices: Sic decrescit oratio, et a summo gradu descenditur ad imum, scilicet a volatu ad ambulationem. Resp. primo. Id parum vel nihil habet incommodi; sic enim a perfectiori sæpe descendimus ad minus perfectum. Resp. secundo, esto una ex parte

decrescat hic oratio, ex altera tamen parte crescit, et forte mysterium hic latens innuit Isaias, nimirum, q. d. Sancti summi volant contemplando per raptus et exstases ad Deum, illi quidem summi sunt; sed his periculum grave imminet illusionis, ne a Satana transfigurante se in Angelum lucis decipiantur et corruant, uti multis contigit. Medii currunt, nimirum qui devotione sensibili acti a Deo fervent ad opera charitatis, mortificationis, missionum; sed his periculum est a spiritu singularitatis, superbiæ et vanitatis, qua cæteris se eminere et sanctiores esse occulte autumant. Rursum tales deficiente devotione sensibili facile corruunt, fiuntque acedi et tepidi. Imo videntur, qui ambulant lente quidem, sed constanter in via virtutis, illi sunt qui eumdem sequuntur vivendi in suo gradu modum, v. g. qui in Religione regulas omnes exacte et constanter observant, qui jugum Religionis constanter usque ad mortem portant, ac laborem, difficultates et tentationes omnes usque ad ultimum vitæ spiritum superant. Hic gradus licet videatur excellentia imus, primus tamen est securitate, et sæpe fructu: nam cursus sæpe inciditur, ambulatio vero semper continuatur, quo fit, ut ambulans continuo tandem currentem prævertat, juxta illud Prov. 13. 11. *Substantia festinata minuetur: quæ autem paulatim manu colligitur, multiplicabitur.* Unde S. Bernardus cæterique Sancti suadent, ut hunc ambulationis gradum præ aliis capessat, qui suæ salutis et profectus est studiosus; quotidie enim ambulando, id est, proficiendo in virtute, quanta per menses et annos singulos virtutum fit accessio? quantus accrescit meritorum cumulus? Et hoc forte notare voluit Isaias, nimirum sperantes in Domino, si secura viam Dei inire velint, in ea non tam currere et volare, quam ambulare, id est, in communi sui instituti vivendi modo constanter progredi, et promovere debere; ambulare enim est proficere, ait S. Bern. ser. 49. in Cant. sic enim certo itur ad mortem sanctam, indeque ad beatam immortalitatem; nec hic est periculum illusionis, vel singularitatis et superbiæ, quod est in volantibus et currentibus.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Persuaserat Judæis Propheta in fine cap. præced. eos qui Deum colunt, in eoque sperant mutaturos fortitudinem, et volaturos ut aquilas; hic jam ostendit quanto id sapientius faciant quam Gentes, quæ idolis suis confidunt. Inducit ergo Deum cum Gentibus disceptantem, et quasi coram judicibus causam agentem, volentemque ut illi causam deorum suorum agant, cum ipsimet utpote muta simulacra pro se loqui nequeant. Suam ergo causam Deum agentem, itaque inchoantem facit; Taceant ad me insulæ, etc. Primo, itaque probat suam divinitatem ex potentia et providentia, quam ostendet servis suis, scilicet Abrahæ et posteris ejus, dando eis tot victorias miraculosas, deducendo eos per desertum, protegendo eos, etc. Secundo, v. 11. promittendo eis in posterum hanc eamdem suam opem et beneficentiam, unde tacite eos hortatur ut in ipsius fide, spe et cultu persistant. Tertio, v. 21. cum idolis disceptat, eaque non esse deos duobus argumentis convincit. Primum est certa futurorum prædictio, qua se pollere, non Deos Gentium, demonstrat. Alterum est v. 24. quod idola ex se nec sint, nec firma sint, sed a fabris sint facta, et glutino firmata ne dissolvantur et corruant, ac proinde nemini vel bene vel male facere possint.

1 Taceant ad me insulæ, et Gentes mutent fortitudinem: accedant, et tunc loquantur, simul
ad judicium propinquemus. 2. Quis suscitavit ab Oriente Justum, vocavit eum ut sequeretur
se? dabit in conspectu ejus Gentes, et reges obtinebit: dabit quasi pulverem gladio ejus sicut
stipulam vento raptam arcui ejus. 3. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus
non apparebit. 4. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus,
primus et novissimus ego sum. 5. Viderunt insulæ, et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt,
et accesserunt. 6. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet: Con-

fortare. 7. Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens: Glutino bonum est: et confortavit eum clavis, ut non moveretur. 8. Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraham amici mei: 9. in quo apprehendi te ab extremis terræ, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu, elegi te, et non abjeci te. 10. Ne timeas, quia ego tecum sum: ne declines, quia ego Deus tuus: confortavi te, et auxiliatus sum tibi, et suscepit te dextera justi mei. 11. Ecce confundentur et erubescent omnes, qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint, et peribunt viri, qui contradicunt tibi. 12. Quæres eos, et non invenies, viros rebelles tuos: erunt quasi non sint: et veluti consumptio, homines bellantes adversum te. 13. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. 14. Noli timere, vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel: ego auxiliatus sum tibi, dicit Dominus: et redemptor tuus sanctus Israel. 15. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia: triturabis montes, et comminues: et colles quasi pulverem pones. 16. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exultabis in Domino, in sancto Israel lætaberis. 17. Egeni et pauperes quærunt aquas, et non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israel non derelinquam eos. 18. Aperiam in supinis collibus flumina, et in medio camporum fontes: ponam desertum in stagna aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. 19. Dabo in solitudinem cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ: ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: 20. ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, et sanctus Israel creavit illud. 21. Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus: afferte, si quid forte habetis, dixit rex Jacob. 22. Accedant, et nuntient nobis quæcumque ventura sunt: priora quæ fuerunt nuntiate: et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum, et quæ ventura sunt indicate nobis. 23. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, et sciemus quia dii estis vos, bene quoque aut male, si potestis, facite: et loquamur, et videamus simul. 24. Ecce, vos estis ex nihilo, et opus vestrum ex eo quod non est: abominatio est qui elegit vos. 25. Suscitavi ab Aquilone, et veniet ab Ortu solis: vocabit nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum, et velut plastes conculcans humum. 26. Quis annuntiavit ab exordio ut sciamus, et a principio ut dicamus: Justus es? non est neque annuntians, neque prædicens, neque audiens sermones vestros. 27. Primus ad Sion dicet: Ecce adsunt, et Jerusalem evangelistam dabo. 28. Et vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium, et interrogatus responderet verbum. 29. Ecce omnes injusti, et vana opera eorum: ventus et inane simulacra eorum.

1. Taceant.] Theodot. *mutiant et sileant.* *Taceant* ergo, id est, tacite me audiant: est metalepsis. Non enim omnimodum Gentibus indicit silentium: nam eos provocat vultque juridice cum eis contendere, sed postulat ut tacite se suæ causæ et divinitatis argumenta proferentem auscultent. Deinde iis, si quid habent libere respondeant. Hoc est enim quod ait, *mutent fortitudinem*, id est, roborentur animis, viribus, et argumentis, ut mecum disceptent; animose, fortiter et audacter me refellant, suamque causam stabiliant si possint. *Accedant* ergo, et ubi me audierint *tunc loquantur. Simul ad judicium propinquemus.* Ita S. Hieron. Cyrillus, Procop. Theodor. Est hysterologia, sive ordo verborum inversus; nam plano ordine sic dixisset: Commutent Gentes fortitudinem, accedant, pariter ad judicium propinquemus, tacite auscultent me, tunc loquantur. Ita Forer. Pro *taceant* Symmach. vertit, *orate* (hoc enim quoque significat Hebr. חרשׁ *charos*) *ad me insulæ*, id est, ut Procop. servite mihi insulæ, sicut arator servit suo hero. Septuag. pro חרשׁ *choros*, legentes חדשׁ *chados*, id est, innovavit, dedicavit, verterunt ἐγκαινίζεσθε, id est, *encænia celebrate*, et ut Nazianz. orat. in novum Dominicum interpres vertit, *encæniamini*, q. d. Innovate novale gentilitatis aratro fidei et prædicationis Christi. Rursum innovate novale cordis vestri, arate, serite in eo novas virtutes, et bona opera, itaque dedicate cor vestrum in novum Dei templum, et hujus dedicationis agite encænia. Simili modo ait Jerem. cap. 4. 3. *Novate vobis novale, et nolite serere super spinas.* Tertio, Hebræum *choras*, verti potest, *fabricate*, et *ædificate* vos ad me insulæ, ut scilicet mihi sitis in domum spiritualem.

Insulæ.] *Insulas* vocat insulanos, hoc est gentes remotas, Judæis trans mare sitas, ut Græcos, Italos, Hispanos, etc.

2. Quis suscitavit ab Oriente justum?] Primo, Hugo, Adamus et Pagnin. per *justum* intelligunt Cyrum, qui divinæ justitiæ et vindictæ fuit executor, tyrannos Chaldæos evertendo, et Hebræos ab iis liberando, quem Deus ad hoc evocavit ab Oriente, hoc est, e Perside. Huic expositioni favent verba Isaiæ, quibus ejus victorias graphice describit æque ac cap. 45. ubi Cyrum diserte notat vers. 1. Illud enim caput huic simile, et ejusdem argumenti esse videtur.

Secundo, S. Hieron. Cyrill. Procop. per *justum* accipiunt Christum, q. d. Christus a Deo hominibus datus est quasi sol quidam justitiæ oriens in Oriente.

Sicut enim sol ibi oriens mundum illustrat et vivificat, ita Christus, ut ait Zachar. *visitavit* et illustravit *nos oriens ex alto*, scilicet oriente lucis divinæ; inde enim eum nobis oriri fecit Deus Pater.

Tertio, et genuine ad litteram *justum* vocat Abrahamum, quia ipse inter infideles et impios solus pene fidelis et justus vixit: hinc vocatur *justus*, Sapientiæ 10. 5. æque ac Lot inter Sodomitas vocatur *justus*, ibidem v. 6. Rursum, Abraham vocatur *justus*, quia fuit fidei et justitiæ quasi pater, eam in Chananæos et in posteros suos propagando. Denique quia genuit Christum, justum, et justificatorem mundi. Unde Hebr. pro *justum est* צדק *tsedec*, id est *justitiam*; hanc enim emortuam in mundo per Abrahamum Deus suscitavit, et quasi ædificavit. Deus ergo vocavit Abrahamum ab Oriente, id est ex Mesopotamia, quæ orientalis est Palestinæ, *ut sequeretur se*; secutus est enim Abraham Deum vocantem, cæca obedientia, *nesciens quo iret*, Hebr. 11. 8. Pro *se* hebr. est לרגלו *lereglo*, id est, *ad pedem suum*, q. d. Deus ostendebat, et quasi præibat viam Abrahamo, cumque Abraham quasi cæcus pede ad pedem insistens ejus vestigiis, secure et fidenter sequebatur. Ita Chaldæus, S. Thomas, Hugo, Lyran. Forer. Sanchez et alii.

Vatablus paulo aliter vertit et explicat hoc modo: *Quis excitavit ab Oriente justitiam* (id est justum Abraham?) *proclamavit illam ad pedem suum*, id est, Abraham prædicabat justitiam in omnibus locis per quæ transibat, et in quibus versabatur. Justitiam, ait, vocat cultum unius Dei. Nam et qui non tribuit aliis, quæ sua sunt, injustus est; ergo et qui fraudat Deum honore suo, q. d. Abraham gloriosus ille Patriarcha inter vos idololatras agebat: cum tamen eum idola nobilem non reddiderint, sed Deus: quod cum noveritis, non tamen reliquistis idola, ut Abraham justum et a Deo benedictum sequeremini. Hucusque Vatablus.

Dabit in conspectu ejus gentes.] *Dabit*, id est dedit; omnis enim hæc futura per præteritum exponenda sunt; tum quia præcessit præteritum *suscitavit*; illi enim ea quæ sequuntur per *et* copulantur; unde pari tenore et tempore exponenda sunt: tum quia sequuntur præterita: *Quis hæc operatus est, etc.* Vide Can. 13. Ita Chald. Forer. et Vatabl. qui apte sic vertit: *Tradidit*, vel *tradebat coram eo Gentes, et imperitare faciebat eum regibus, ut daret eos quasi pulverem gladio suo, et velut stipulam arcui suo. Persequebatur eos, et evasit incolumis via quam pedes ejus antea numquam fuerant ingressi.* Loquitur, primo, de victoria Abrahæ, quam retulit celerem, facilem et incruentam de Chodorlahomor et aliis tribus regibus liberando Lot nepotem suum, Genes. 14. 15. q. d. Quis Abrahamum fecit superiorem istis quatuor regibus victoria superbis? hocne idolorum cultus præstitit? minime; sed ego: at vos ergo me colite, non idola, et similia experiemini. Secundo, loquitur de victoriis, quas Abrahæ posteri, scilicet Moses, Josue, et Hebræi sæpe miraculosas ab Amalecitis, Chananæis, Philisthinis, aliisque Gentibus retulerunt. Censetur enim Abrahæ datum, quod ejus posteris collatum est. Sic enim ipsi non in se, sed in posteris promissa est terra Chanaan, Genes. 13. 15. Vide Canon. 34.

Dabit quasi pulverem gladio ejus.] *Pulverem*, scilicet *vento raptum*, ut sequitur; hoc enim per zeugma hic supplendum est, q. d. Quam facile ventus rapit et dispellit pulverem et stipulas, tam facile Abraham et Hebræi trucidarunt suos hostes.

3. Transibit in pace.] Forer. et Vatabl. vertunt, *transibit pax*, seu integritas, hoc est integer et incolumis Abraham cum suis e prælio evasit. Hebræi enim sæpe ponunt abstracta pro concretis. Secundo Noster subaudiendo ב *beth*, id est *in*, quod Hebræis est frequens, vertit *transibit*, id est, *transiit in pace*, id est pacifice, integre et feliciter, nemine ex suis amisso. Sic pacifica Hebræi, duce Josue, occuparunt Chananæam, Deo pro eis pugnante, at Chananæos percellente et fugante.

Semita in pedibus ejus non apparebit.] Primo, potest esse hypallage, quasi, conversis verbis, dicat: Ita velociter pertransiit invadendo reges, ut pedes ejus in semita non apparuerint, ut pedum vestigia in semita non relinqueret; familiaris enim est Hebræis hypallage.

Secundo, proprie, q. d. Deus Abraham et Hebræos ita sanos, vegetos et integros, tum per desertum, tum per Chanaan victores deduxit, ut nullum semitæ et tantæ viæ vestigium in pedibus eorum appareret. Nam nec pedes callum obduxerunt, nec calcei aut vestes vetustate consumptæ sunt, perinde ac si nihil viæ confecissent: hoc est enim quod dicitur Deuter. 29. 5. *Adduxi vos quadraginta annis per desertum: non sunt attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt*; et Deuter. 8. 4. *Pes tuus non est subtritus.* Ita Sanchez.

Aliter vertunt Forer. et Vatabl. scilicet: *Viam hanc pedes ejus ante numquam fuerant ingressi*, q. d. Abraham ibat via incognita, et bellum insolitum gessit, numquam enim prælium ante inierat: eo ergo major fuit hæc ejus victoria, eo et major Dei in eum favor et præsidium. Deo enim duce victoriam obtinuit.

Denique S. Hieron. Cyrill. Theodoret. qui de Christo hæc accipiunt, exponunt, q. d. Christus tam facile et celeriter victor transibit, hostesque et gentes passim suæ fidei subiget, ut non tam ambulasse quam volasse, aut, ut sol, in momento omnia sua luce pervasisse et occupasse videatur; victoria enim ejus spiritualis describitur per arma et res corporales, quia alludit ad arma et victorias vel Abrahæ, vel Cyri, qui etiam typus fuit Christi.

Speciatim per *pedes* Procop. et S. August. in illud Psal. 90. *Ne forte offendas ad lapidem pedem tuum*, accipiunt Apostolos quibus Christus peragravit orbem, quos Saulus conculcare volebat: sed frustra. De his enim dicitur cap. 52. 7. *quam pulchri pedes annuntiantis... pacem!* Christus ergo est celer prædator; unde nomen ei dedit c. 8. 3. *Accelera spolia detrahere: Festina prædari.* Hic sensus appositus est, sed allegoricus potius, quam litteralis.

4. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio?] Forer. notam interrogationis facit post *fecit?* quasi deinde respondeat: Is fecit, qui vocat generationes ab exordio. Verum Biblia Romana et alia ponunt hanc notam post τὸ *ab exordio*. Sensus ergo est, q. d. Quis fecit hæc ut Hebræi inermes et timidi tot Gentes suis regionibus expellerent, tot victorias illæsi obtinerent, idque continua generationum serie ab Abraham parente suo usque ad

modernum Ezechiam? Sane non alius quam Deus, qui vocat generationes ab exordio, qui scilicet Hebræos omnes ab Abrahamo genitos hucusque vocavit et elegit in populum suum, quiquo uti Abrahæ, ita et posteris ejus, quamdiu eum coluerunt et in eum speraverunt, beneficia contulit.

Nota τὸ *vocans generationes*, id est creans, et, ut Chald. ordinans perpetuum generationum decursum, ut una continuo alteri succedat. Est metalepsis. *Vocans*, id est præsciens, providens, et sigillatim quamque suo ordine collocans, ut distincte quamlibet designare et evocare possit, et de facto quamque suo tempore evocet et producat, q. d. Quis est qui facit continua serie alias generationes aliis succedere? v. g. Quis est, qui fecit ut suo tempore nasceretur Abraham, deinde Isaac, mox Jacob, postea Moses, Josue, David et cæteri usque ad præsentem Isaiam et Ezechiam, et post Ezechiam pari modo alios et alios inducat, ac tandem Christum, inquit Cyrill. et Procop. cujus pariter generationes ordinabit, ut in ejus Ecclesia, primo Apostoli, deinde Martyres, mox Doctores, aliique aliis usque ad finem mundi suo ordine succedant? Quis, inquam, has omnes generationes ab Abrahamo, imo ab Adamo usque ad Ezechiam ordinavit, et pari modo ab eo usque ad Christum, et finem mundi ordinabit, nisi Deus, qui, ut inquit S. Paulus, est *Rex sæculorum*, id est auctor, creator ac moderator sæculorum, qui sua providentia disponit certa serie sæcula, et res quovis sæculo futuras? Cujus ratio est, quia, ut ait S. Dionysius de Divinis nomin. cap. 5. in Deo et circa Deum totum et omne esse, omne ens subsistensque versatur, et quasi volvitur. Sicut enim in rota cantbi circa axem, in circulo peripheriæ circa centrum, in mundo cœli circa terram volvuntur: sic omnia tempora et sæcula præterita, præsentia et futura certo ordine volvuntur circa æternitatem Dei; hæc enim stabilis semper, eademque præsens est cuivis tempori, omneque tempus ambit et amplectitur. Hoc est quod canit Boetius lib. 3. de Consolatione:

O qui perpetua mundum ratione gubernas,
Terrarum cœlique sator, qui tempus ab ævo
Ire jubes, stabilisque manens das cuncta moveri,
Principium, vector, dux, semita, terminus idem.

Ego Dominus, primus et novissimus,] q. d. *Ego sum α et ω, principium et finis*, Apocal. 22. 13. *Ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, et post me non erit*, Isaiæ 43. 10. q. d. Ego creo, conservo, dispono sæcula omnia, quia ego sum primus et novissimus, sæcula omnia ante eo et sequor. Ego sum a quo omnia, in quem omnia, circa quem omnia. Hoc non faciunt idola et dii Gentium; hi enim ab ipsismet fabricantur et sculpuntur: ergo suis fabris sunt juniores, quomodo ergo sunt primi et novissimi? quomodo sæcula omnia, imo sui cultum, et cultores ab exordio ordinare potuerunt? Septuag. vertunt: *Ego Deus primus, et in ea quæ ventura sunt ego sum*, q. d. Fui, sum, et ero omni ævo, sum æternus. Ita quoque ad æternitatem Dei hæc retulit Chaldæus.

Sic Plato lib. 4. de Legibus, ait vetus esse de Deo proverbium, quod ipse rerum omnium principium, medium et finem contineat et complectatur. Sic Theocrit. in eucomio Ptolemæi ait:

Inter homines Ptolemæus vocetur primus, ultimus et medius.

Ad verbum hebr. habent: *Ego Dominus primus, et cum novissimis ego ipse*, subaudi futurus sum, q. d. Primus sum, quia omnia creavi: et post novissima, postque consummationem sæculi ero: sum novissimus, sum æternus, sine principio et fine. Ita Vatabl. Ac consequenter sum α et ω, sum rerum omnium summa, sum universi prora et puppis, caput et cala. Omnia proficiscuntur a me, veluti a fonte, et ad eumdem omnia referuntur, tamquam ad felicitatis portum. Hinc illud Virgilii: *A te principium, tibi desinet*.

5. Viderunt insulæ, et timuerunt,] q. d. Gentes remotæ audientes victorias non tantum Abrahæ, sed et Mosi in transitu maris Rubri, et deserto, ac Josue in Chanaan, aliisque eorum posteris concessas, agnoverunt Dei Hebræorum potentiam, eumque perculsæ timuerunt, ut patet Exodi 15. 15. et Josue 5. 1. Attamen ex inveterata consuetudine perstiterunt in sua idololatria, et æternum persistunt, ad eamque tuendam se invicem adhortantur; cumque nihil habeant quo sua idola solide tueantur, quoque eorum divinitatem astruant, ut aliquid firmitatis habere videantur, eorum simulacrum ex se futile et ruiturum componunt ex forti materia, atque operiunt laminis, et clavis connectunt et solidant.

Qui hæc ad Christum referunt, sic explicant: Gentes viderunt gloriam et miracula Christi, et per ea ad Christum accesserunt, cesseruntque Evangelicæ prædicationi et victoriæ verbi Dei. Ita S. Cyrillus. Hieron. Procop. Haymo, Adamus et S. August. l. de Unit. Eccles. c. 7. Verum quia sequitur: *Unusquisque, etc. fratri suo dicet: Confortare*, ut scilicet facias idolum; bino melius hæc accipias de Gentibus, quæ ad Christi et Evangelii famam excitæ pro suo gentilismo contra Christum insurrexerunt, uti fecerunt omnes pene Imperatores primis trecentis Ecclesiæ annis usque ad Constantinum.

Confortare.] Est vox idololatrarum valentium suo idola contra Deum, suam divinitatem et potentiam tot victoriis et miraculis ostendentem, fortiter tueri, ad idque atque eorum fabricam firmam ac elegantem iuvicem se animantium, ut strenue et fortiter omnes simul idolo fabricando et stabiliendo insistant. Patet ex sequentibus. Pari modo post Christum et contra Christum, fecerunt idololatræ, ut patet Actor. 19. 27. in fabris Dianæ. Ita Lyran. Arias, Forer. et Vatablus.

7. Confortavit faber,] q. d. Faber unus ærarius qui malleo utitur et incude, id est malleator, fabrum alium, socium vel administrum suum, qui pariter idem cudebat idolum (sicut enim quædam idola conflabantur ex liquefacto metallo, quædam compingebantur, sic et quædam cudebantur malleo super incude) adhortatus est, ut simul animose et alacriter pergerent in fabricando et concinnando idolo, atque partes ejus glutino unirent, dicendo per modum laudantis et adhortantis: *Glutino*, id est, *de glutino* (hoc est enim hebr. לדבק laddebec) *bonum est*; Septuag. *Bona est solidatio*; græce, συμβλημα, id est *commissura* aut *conflatio*; Symmach. Aquila, et Theodot. εἰς κολλησιν καλον ἐστιν *ad conglutinationem bonum est*. Eia ergo

glutino hoc utamur, et optime idoli partes connectamus; ac tandem idolum ita concinnatum clavis parieti affixit, ut firmum esset ac immobile. Summa est, q. d. Faber fabrum, malleator malleatorem confirmabat et incitabat ad tuenda et fabricanda idola.

8. ET TU, ISRAEL, SERVE MEUS.] Ostensa Gentilibus idolorum vanitate, quod suis cultoribus nil opis et auxilii conferre possunt, convertit se Deus ad Israelitas cultores suos, eosque in suo cultu, fide et spe confirmat, promittens se eorum, æque ac Abrahæ fore Deum et protectorem.

Allegorice, per Israel, spiritualem intelligit, scilicet Christianos, qui imitantur avitam fidem Abrahæ et Israelis, hoc est Jacobi; ad eos enim sensim assurgit, imo de iis ad litteram hæc accipiunt S. Cyrill. Hieron. Theodor. Euseb. Papa, ep. 1. decretali, et S. August. l. de Unit. Eccles. c. 7. Vide canon. 8. et 22. q. d. Ego Christianos non tantum in Judæa, sed ubilibet inter extremas gentes agentes apprehendi, et per omnia adversa, ærumnas, hostes et pericula incolumes servavi, protexi et velut manu duxi, quasi amicos meos, quibus summum amorem, affectum, curamque paternam exhibeo. De quo affectu et cura Dei in suos fideles agit Propheta per sex capita sequentia, quibus mire Apostolos, eosque fideles consolatur et in spem erigit contra omnes afflictiones, tentationes et martyria, animatque ut in iis libere verbum Dei prædicemus. Ita Patres jam citati.

9. IN QUO APPREHENDI.] Septuag. Chald. Vatabl. Forer. et alii clarius vertunt: *Quem* (scilicet Israelem) *apprehendi*. Sed idem est sensus, imo significantior, si vertas cum Nostro, *in quo*, scilicet Abrahamo, q. d. Quando ab extremis terræ, id est, ex remota Chaldæa, evocavi Abrahamum, in eo simul filios evocavi, et apprehendi totam ejus posteritatem.

10. ET SUSCEPIT TE DEXTERA JUSTI MEI.] Hebr. *justitiæ meæ*, q. d. Ego suscepi te dextera mea justa et fideli; qua enim fidelitate suscepi et protexi Abrahamum, eadem suscepi et protexi posteros ejus, uti Abrahæ promiseram. Ita Sept. Chald. Vatabl. et Forer.

Verum vox *justitia* accipi potest pro *justo*, uti accipitur v. 2. et eodem redit sensus. Quocirca per *justum* Lyran. Mosen, Hugo Cyrum, S. Hieron. Haymo et alii Christum, magis genuine ad litteram S. Thomas et alii Abrahamum accipiunt: de eo enim egit v. 2. hucusque. Ita tamen ut per Abrahamum assurgat et tandem ad Christum. Solent enim Prophetæ sensim assurgendo a typo ad antitypum, ab umbra ad veritatem, tandem utramque sensu litterali amplecti, uti hic utramque amplectitur. Vide can. 5. De utraque ergo hæc et sequentia ad litteram cum Forerio explicabo, q. d. Qua dextera Abrahamum, et multo magis Christum suscepi, eadem suscepi eorum filios et posteros, qui in iis, quasi in parentibus suis, eorumque lumbis continebantur. Ubi ergo Abraham, pariter et Christus, Deo porrexit dexteram, id est Dei cognitionem et fidem amplexus est, ejusque opi, gratiæ et ductui se suosque commisit; in ea dextera Deus totam ejus familiam amplexus est. Ita Forer. Sanchez et alii.

EGO TECUM SUM: NE DECLINES.] Septuag. vertunt: *Tecum enim sum, non fallo.*

11. ECCE CONFUNDENTUR,] Deo suos tuente, et pro iis pugnante. Hæc ergo sunt quæ Deus in fidelium suorum hostes intorquet: pudor, ignominia, perditio, ac omnimoda consumptio et abolitio, uti abolevit Pharaonem et Ægyptios in mari Rubro, Chananæos in terra promissionis.

12. ERUNT QUASI NON SINT,] erunt res nihili, mox nihilum futuri.

ET VELUTI CONSUMPTIO, velut id quod consumptum et deletum est, erunt HOMINES BELLANTES (sic enim legendum cum Roman. et Hebr. non *hominis bellantis*, uti legunt nonnulli) ADVERSUM TE.

13. APPREHENDENS MANUM TUAM.] Id est te animans adjuvans, corroborans ut hostes tuos omniaque contraria vincas; hoc enim apud homines fieri solet apprehensa dextera, quæ proinde horum æque ac fœderis et amicitiæ symbolum est. Ita Vatabl. et Forer.

14. NOLI TIMERE, VERMIS (Vatabl. *vermicule*) JACOB] Historice et typice Judæos afflictos ab Assyriis, et paulo post vastandos a Nabuchodonosor, ait S. Thom. Hugo, Lyran. Vatabl. et Forerius; antitype vero Apostolos et Christianos (imo de his ad litteram accipiunt S. Hieron. Haymo et Adamus) tum ob paucitatem, tum ob contemptum et humilitatem vocat vermiculum, v. g. lumbricum, aut teredinem, qui lignum corrodit. Similes enim sunt Christo, qui dicit: *Ego sum vermis, et non homo*. Rursum: *Sicut vermis terram penetrat, ita sermo Apostolicus penetravit Gentium civitates et ingressus est corda prius durissima*, ait S. Hieron. unde sequitur: *Qui mortui estis ex Israel*, q. d. Qui afflicti estis et contempti (unde Septuag. vertunt: *Parvule Israel*; Forer. *Pusille Israel*) exsules et extorres, ut quasi pro mortuis habeamini, imo a tyrannis morte mulctemini. Sic Job 25. 6. dicitur: *Quanto magis homo putredo, et filius hominis vermis*. Et huc proprie respicit Isaias, scilicet ad lumbricum, v. g. qui pedibus calcari et exteri solet. Hic enim notat hominem vilem, infirmum, afflictum et conculcatum. Et 2. Reg. 23. 8. Jesbaam, sive sedens in cathedra, primus inter fortes Davidis, vocatur *tenerrimus ligni vermiculus*. Huc allusit Christus Luc. 12. 32. dicens: *Nolite timere, pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum*; et Paulus 1. Cor. 4. 9. *Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tamquam morti destinatos*. Simili figura Ezechiel c. 37. 12. Judæos captivos in Babylone vocat *ossa* arida, et mortuos degentes in sepulcris.

15. EGO POSUI TE QUASI PLAUSTRUM TRITURANS NOVUM,] q. d. Videris, imo es vermiculus, et cadaver; sed ego te elevabo et roborabo, ut sicut plaustra dentatis et serrantibus rotis aut tribulis armata segetes conterunt et triturant, id est grana excutiunt (uti fiebat in Palestina, et etiamnum in aliquibus regionibus fit) ita et tu trituras montes et colles, id est reges et tyrannos; hos enim Israelitæ in typo subjugarunt, Apostoli vero in veritate verbo Dei pedibus suis subjecerunt, *Destruentes omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei*, 2. Cor. c. 10. 5. Apostoli enim hostes potentissimos et elatos quasi montes, vel contriverunt uti dæmonas; vel subegerunt frangendo eorum superbiam, et convertendo eos ad Christum, uti infideles, quos humillimos reddiderunt, et quasi pulverem pedibus et præceptis piscatorum subditos. Ita S. Hieron. Cyrill. et Theodor.

17. EGENI ET PAUPERES QUÆRUNT AQUAS, ET NON SUNT.] Historice et typice Deus Hebræis in deserto et alias hæc ipsa præstitit; desertum enim illis egentibus non fuit desertum, sed quasi paradisus deliciarum: non defuerunt aquæ, nec panis de cœlo, et pro umbrosis arboribus columna nubis castra obumbrans; imo cum miraculo non uno loco eruperint fontes quasi flumina, quæ tota Hebræorum castra sitientia satiarunt, quis dubitet quin cedrus, myrtus, olea et cæteræ arbores, quas hic nominat Propheta, illic creverint tot annorum spatio, ait Forer. Quod si cui novum, incertum et durum hoc videatur, is cum Sanchez hæc figurate accipiat, ut tantum significet summam felicitatem, q. d. Deus Hebræos post stragem Sennacherib, post reditum e Babylone ita amplectetur indulgenter ac molliter, ac si in deserto arenti produceret flumina, cedrum, myrtum, aliasque arbores fructiferas et odoriferas, uti patribus eorum in deserto (eo enim alludit) dedit aquas largissimas e petra, quam Moses in colle Horeb virga percussit, Exodi 17. 6. Quinimo ad litteram post sitim et inopiam, quam passi sunt in Babylone Hebræi, cum inde redierunt, dedit eis Deus largum imbrem, ut patet Zachar. c. 10. 1. idque quia speraverunt in Deo, non in idolis.

Antitype vero, et spiritualiter longe verius hæc Apostolis Christique discipulis convenіunt; his enim Deus genus illud vitæ Christianæ et Apostolicæ asperum et horridum, in delicias cœlestes vertit, et tristitiam eorum in gaudium et consolationes cœlestes commutavit. Hoc est quod eis promiserat Christus, quod *flumina de ventre* credentium in se orirentur, quodque ipsimet se expertos profitentur, cum ajunt: *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur, sed non perimus*, 2. Cor. cap. 4. 8. et 6. 9. *Quasi morientes, et ecce vivimus quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tamquam nihil habentes, et omnia possidentes.*

Rursum, *egeni et pauperes*, q. d. Peccatores miseri et captivi a diabolo quærebant animæ suæ refrigerium et liberationem; sed non inveniebant, nec in lege Mosis, nec apud Philosophos; sed ego hanc eis præstabo per Christum. Ita S. Hieron. Theodor. Cyrill. et Procop.

18. APERIAM IN SUPINIS (ita legendum cum Roman. non *supremis*) COLLIBUS.] *Supinis*, id est acclivibus et montosis. Unde Horat. l. 1. Carm. *Seu mihi*, ait, *frigidum Præneste, seu Tibur supinum.* Tibur enim urbs fuit in ascensu collis, quem Roma quotidie spectamus, posita, cujus et hodie ruinas, imo vicinam urbem, novumque Tibur cernimus. Unde Sept. vertunt *in montibus*; Hebr. vox שפי *sephi* significat præcipitium, q. d. Faciam ut in locis peccato aridis, sterilibus, præruptis et inviis abundet gratia, donaque Spiritus Sancti. Ita Procop. S. Hieron. Cyrill. et Basil. in illud Psalmi 28. *Vox Domini concutientis desertum.* Alludit ad flumina quæ e montibus oriri solent, uti Rhenum, Mosam, OEnum, aliaque in Alpibus oriri cernimus.

19. DABO IN SOLITUDINEM CEDRUM,] q. d. Faciam ut hactenus inculta Gentilitas, Apostolica prædicatione exculta, arbores virtutum pulcherrimas, pariter et fœcundissimas proferat. Ita S. Cyrill. Procop. Theod. et S. Hieron. qui ait: *Manus Domini perfecit, ut in ariditate Gentium invenirentur fluenta virtutum, et in terra quondam deserta plenaque salsuginis, cedrus, cypressus, et aliæ arbores nascerentur; quarum sublimitatem et verticem ad cœlestia festinantem illuminaret lignum olivæ, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies.* Hæc etiam hodie in Japone, Brasilia, China aliisque Indiarum provinciis impleri magna animi lætitia conspicimus.

Sic et S. Gregor. hom 20. in Evang. *Cedri*, ait, *sunt quorum corda ita in æterno amore solidata sunt, ut eadem jam terreni amoris putredo nulla corrumpat. Spinæ qui corda audientium pungunt, sicque mentem dolore compunctionis perforant. Myrti, qui proximorum tribulationem per compassionem temperant. Olivæ sunt misericordes. Abietes sunt, qui in terrenis corporibus positi cœlestia contemplantur. Ulmi quæ vites sustinent, sunt sæculares qui sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitate sustentant. Buxi, qui licet ex ætatis infirmitate bona opera ferre non valent, tamen parentum fidelium credulitatem sequentes, fidem perpetuæ viriditatis tenent.*

ET SPINAM.] Hebr. est *setim*, quæ est arbor in deserto odorata et imputribilis, omnesque arbores tam in nitore quam in fortitudine superans; quoad speciem similis spinæ albæ: unde Noster *spinam* vocat; ex qua arca, tabernaculum ejusque vasa fabricata sunt. Ita S. Hier. Vide dicta Exod. 25. 10.

ULMUM.] *Ulmus* tum ad alia valet, tum ad maritandas vites. Hebr. est תדהר *tidhar*, quod aliqui pinum vertunt, ita dictam a splendore, quem, si accendatur, edit. Radix enim זהר *zohar* significat splendere. Unde ab Hebræo *tidhor* Forer. Latinum *tæda* deducit. Littera enim zain valet *ds*, unde sæpe cum dalet sive d. commutatur uti fit in tota conjugatione Hitpael.

BUXUM.] *Buxus* hebr. vocatur תאשור *Theasur* a felicitate, quia semper viret, et foliis luxuriat. Ita Forer.

21. PROPE FACITE JUDICIUM VESTRUM,] q. d. Ego argumenta meæ divinitatis hucusque proposui: vos, o Gentes, si quid habetis pro idolis vestris, nunc proferte. Ita S. Hieron. et Cyrill.

SI QUID FORTE,] si quod forte, osseum et validum habent argumentum pro idolorum suorum divinitate promant. *Forte* enim hic nomen est, non adverbium: Hebræi enim עצמות *atsamot*, id est ossa, vocant argumenta, et confirmationes validas, quas quisque pro se suaque causa in judicio profert; hæc enim in causa et oratione sunt, quod ossa et nervi in corpore. Unde Septuag. vertunt, φερετε εις μεσον τα ισχυρα υμων, *afferte in medium fortia vestra*; Theodotion, κραταιωματα υμων *robora et firmamenta vestra*.

DIXIT REX JACOB.] Studio vocat Deum regem Jacob, ut suggillet deos Gentium, quæ cum iis cultum quasi diis exhibeant, ab eis tamen neque reguntur, neque defenduntur, sicut Israelitæ a Deo suo.

22. PRIORA QUÆ FUERUNT NUNTIATE: ET PONEMUS COR NOSTRUM, ET SCIEMUS NOVISSIMA EORUM.] To *eorum* non refert idola, sed τo *priora*; in Hebr. enim utrobique est genus fœmininum. Compellat Deus hic ipsamet idola, cum iisque disceptat, q. d. O idola, o saxa, o stipites, o trunci, si estis dii, ostendite vestram divinam omniscientiam, aut saltem scientiam priorum et

præteritorum, nuntiate initia rerum, principia mundi et divinitatis. Dicite quid Deus a principio et ab æterno fecerit, cogitaverit, decreverit; inde *ponemus cor nostrum*, id est, intelligemus, et *sciemus* vos quoque scire *novissima eorum*, id est, ea quæ post illa priora jam dicta sequentur et evenient; inde cognoscemus vobis inesse aliquid præsagum et divinum. Ita Origen. lib. 4. Periarchon, c. 2. Hic sensus planus est et facilis. Licet enim dæmones, qui per idola subinde loquuntur, sciant initia mundi (illa enim viderunt, sunt enim creati simul cum cœlo et terra) tamen nesciunt initia divinitatis.

Rursum, loquitur Propheta ipsis idolis ligneis et saxeis, quæ per se, et ordinarie muta æque ac amentia sunt: rarius enim contingit dæmonem per ea loqui.

Secundo, Sanchez sic explicat, q. d. Nuntiate, o Gentes, ea quæ prædixerunt dii vestri, et *ponemus cor nostrum*, id est, considerabimus et expendemus *novissima*, id est successus et eventus eorum, et ex eventu judicabimus an vera sint locuti. Idem alium affert sensum, q. d. Priora idolorum considerate, et videbitis novissima, scilicet quod sicuti ex nihilo sunt facta, ita et in nihilum redibunt, quodque uti ex terra sunt fabricata, ita et in terram revertentur.

Tertio, Forerius sic exponit, q. d. Ex rebus quas Deus cum Abraham aliisque patribus nostris operatus est miraculose, licet conjectare quem finem res illæ habituræ quoque sint, tanquam ex umbris veritates, uti exposui v. 8. et 14. nimirum Deum, sicut affuit Abrahæ, ita et posteris ejus affuturum. Pari modo, si qua priorum et præteritorum, o Gentiles, nobis annuntiaveritis, quæ dii vestri divine operati sunt, colligere poterimus eorum novissima, id est, exitum et finem divinum quoque fore. Hic sensus apte respondet iis quæ supra v. 2. de benevolentia Dei erga Abraham ejusque posteros recensuit; et v. 9. c. seq. ubi hanc cum idolis disceptationem concludit.

Denique S. Cyrill. et Theodor. accipiunt *priora* et *novissima* idolorum, q. d. Dicite, o Idola, o Gentium dii, priora vestra, id est, vestri originem et initium, quomodo, quando, et a quibus fabricati sitis; prædicite et novissima vestra, scilicet, quid eventurum sit vobis, an et quando demoliendi sitis. Atqui hoc non potestis; ergo ignorantes estis, non dii. Verum sic dicendum fuisset: *Scimus novissima vestra*; jam autem dicit, *eorum*: quod ad idola referri nequit, uti ostendi.

23. ANNUNTIATE QUÆ VENTURA SUNT IN FUTURUM, ET SCIEMUS QUIA DII ESTIS VOS.] Aliud divinitatis et omniscientiæ idolorum poseit signum, scilicet præscientiam et prædictionem futurorum. *Testimonium enim divinitatis est veritas divinationis*, ait Tertull. Apologetic. c. 20. Ergo animæ humanæ non inest vis divinandi et vaticinandi, uti multi opinati sunt, quos citavi et refutavi Canon. 21. in Minores Prophetas. Hinc ex hoc loco docent Theologi, Deum, uti per se solus est cardiagnostes, sive conscius cogitationum et volitionum liberarum, quas mens in seipsa occultat, nec eloquitur aut prodit: ita solum certo prænosse futura contingentia et libera. Proprie enim solum contingentia sunt, ea quæ libera sunt, vel a libertate alicujus pendent: quæ enim mere naturalia sunt, determinata sunt, ideoque necessario eveniunt; unde non sunt contingentia: quocirca ab eo qui totam seriem causarum naturalium videt et penetrat, certo prædici possunt, uti sunt eclipses, cometæ, venti, inundationes, pestilentiæ, etc. Libera vero quia ab arbitrio voluntatis pendent, indeterminata sunt; unde prævideri et prædici nequeunt, nisi a Deo, qui hominum et angelorum mentes ac voluntates penetrat et comprehendit, atque certissimo scit et prævidet, quid quæque voluntas, positis quibuslibet circumstantiis, libere sit volitura, electura vel factura.

Ratio ergo cur Deus præsciat et prævideat futura omnia, est infinita ejus acies et vis cognoscitiva, infinitus intellectus, infinitum lumen ejus, quod omne verum ubicumque sit, videt et penetrat. Est enim Deus quasi sol quidam omnia videns, omnia lustrans. Sicut ergo lyncei in monte positi, longissime vident; sunt enim acutissimo visu: ita Deus ex altissimo æternitatis suæ monte et specula, videt omnia quæ in hac mundi valle per omnia tempora fiunt et fient. Rursum, sicut qui stat in axe rotæ, videt omnes ejus cantbos omnemque eorum volubilitatem: ita Deus in æternitate, quasi in axe consistens, videt totum sæculorum omnium decursum. Omnia enim præterita, præsentia et futura volvuntur circa æternitatem Dei. Adde mundum hunc, et tempus, omniaque quæ in eo sunt, vel fiunt, esse instar parvi globi, imo puncti, respectu Dei, ejusque immensitatis et omniscientiæ. Facile ergo totum quod in eo est a Deo pervideri potest: si enim quod fit in parvo cubiculo, totum ab homine qui in medio ejus consistit, facillime pervidetur, multo magis a Deo conspicitur id quod fit in toto mundo.

Dices: Etiam dæmones sæpe prædixerunt futura. Resp. id eos non ex certa scientia, sed ex conjecturis fecisse, ideoque fuit hæc non certa divinatio, sed probabilis tantum conjectatio. Sunt enim dæmones acri, et ad conjectandum subtili et sagaci ingenio. Modos, quibus id faciunt, recenset S. Aug. l. de Divinat. dæmon. Quocirca in hac conjectatione sæpe erraront, vel falsa veris miscuerunt; hinc etiam sæpe ambigue responderunt, ut in utramque partem eorum oracula accipi possent: unde Apollo dictus est Loxias, id est obliquarios. Tale fuit illud ejus ad Pyrrhum regem, a quo consultus erat, an Romanos esset superaturus nec ne:

Ajo te Æacida Romanos vincere posse.

Et ad Crœsum: *Crœsus transgressus Halym maxima regna perdet*. Perdere enim tam amittere, quam vastare significat. Ita S. Hier. et Cicero l. 2. de Divin.

Porro dæmonem in sua conjectatione falsum esse et fefellisse multos exemplis doceri potest. Accipe pauca. Illustre est exemplum Achab regis, cui, cum omnes pseudoprophetæ et divini victoriam contra Syros prædicerent, solus Michæas contrarium, scilicet cædem et necem, quæ vere ei contigit, prædixit. Historiam vide 3. Reg. c. ult. Simile fuit vaticinium Hananiæ, qui Judæis liberationem ab obsidione Chaldæorum et victoriam promisit: contrarium enim, idque vere prædixit Jeremias, qui et idcirco Hananiæ mortem jussu Dei intentavit. Jerem. 28. 16.

Dum de Ferrandi Flandri fortuna mater ariolos consuleret, hoc ab eis oraculum accepit: *Rex in prælio cadet, pedibus hominum atque equorum calcabitur,*

nec sepelietur; Ferrandus vero a Parisiensibus jucundissime excipietur. Verum secus evenit. Nam in bello contra Philippum Francorum regem captus Ferrandus Parisios ducitur et carceri includitur, anno Christi 1211. Ita Robert. Gaguinus l. 6. histor. Francorum. Simile de Moroveo recensui cap. 8. in fine.

Cato major dicere solebat, *demirari se quod aruspex aruspicem aspicere posset sine risu*, quia pervidebat totum hoc divinationis genus imposturam esse qua populo fiebat fucus. Solent enim impostores inter se ridere multitudinis stultitiam.

Denique nervose et eleganter S. Cyprianus de Vanitate idolorum: *Hi*, inquit, *spiritus* (dæmones) *sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt. Nam et falluntur et falliunt, vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat injuria: nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare, et ad superstitionem sui ob intellectu veræ religionis avertere; cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et fatentur, et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari.*

Bene quoque aut male, si potestis, facite.] Aliud argumentum divinitatis ab idolis exposcit, scilicet beneficium in suos cultores et vindictam in contemptores, uti se fecisse Abrahamo et posteris ostendit Deus v. 2. Sic Gedeon Judic. c. 6. 32. ait: *Si Deus est* (Baal) *vindicet se de eo, qui suffodit aram ejus.* Impotentiam hanc idolorum multis exaggerat Baruch c. 6. v. 52. et seq.

24. Ecce, vos estis ex nihilo, et opus vestrum ex eo quod non est.] Obmutescentibus idolis Deus contra eos causam perurget, et quasi victor victis insultat, q. d. Quid laboro? quid argumenta conquiro? Vos stupidi et muti estis, sine lingua, sine mente, sine viribus, imo nihilum estis, tantum abest ut bene culpiam vel male possitis facere. Porro, ex nihilo, et consequenter nihilum sunt idola, sive eorum materiam spectes: hæc enim cum reliquis rebus a Deo ex nihilo creata est: sive formam, puta divinitatem, q. d. Divinitas vobis, o idola, non est forma, sed larva afficta; fictitii estis dii; ortum habetis non ab aliqua veritate, sed ab inani, stulta et sacrilega imaginatione, et adulatione quorumdam hominum: nihil ergo habetis veri numinis; omnia vestra plena sunt fucis et mendaciis; mentimini vos esse deos. Hoc sensu dixit Apostolus: *Scimus quia nihil est idolum in mundo et quod nullus est Deus, nisi unus.* 1. Corinth. 8. 4.

Nota: Pro eo quod Noster vertit, *ex eo quod non est*, hebr. est מאפע *meapha*, quod S. Hieron. Chald. et Vatabl. vertunt *ex nihilo*, sive *ex eo quod non est*; Forer. et Foraterus vertunt, *præ sibilo*, a radice פעה *paa*, id est, *sibilavit*, q. d. Opera vestra inania et nulla prorsus sunt, et minus habent ponderis quam sibilus quidam.

Nota secundo: *Opus* hic dupliciter accipi potest. Primo, passive, *opus vestrum*, scilicet, quo vos idola facta estis, q. d. Fabrica vestra, id est, vos ipsa, quæ estis opus et fabrica hominum stultorum, estis ex eo quod non est, id est, ex nihilo. Idem enim videtur esse, *Ecce vos estis ex nihilo*, quod, *Opus vestrum ex eo quod non est*, scilicet, q. d. Estis ex nihilo, ac proinde nihil. Posterius enim hemistichium, more Hebræo, explicat prius. Simili modo v. ult. cum ait: *Vana opera eorum*, idem est cum eo quod subdit: *Ventus et inane simulacra eorum.*

Secundo, *opus vestrum* active, quod scilicet vos facitis et operamini, q. d. Opera vestra sunt ex nihilo, id est, nihilum sunt, nulla sunt, quia nihil potestis operari, nihil bene vel male facere, ut ait v. præced. Prior sensus magis planus et genuinus ex phrasi Hebræa videtur: posterior tamen sequitur ex priore, eumque complet: quod enim nihil est, nihil potest operari, nihil opis afferre.

Abominatio, id est abominabilis, est qui elegit vos.] qui vos colit. Hoc est quod ait Osee c. 9. v. 10. *Facti sunt abominabiles, sicut ea quæ dilexerunt.*

25. Suscitavi ab Aquilone, et veniet ab Ortu solis.] S. Thom. Lyran. Vatablus et Hugo, hæc accipiunt de Cyro: hunc enim Deus suscitavit Hebræorum columen ex Perside, quæ Judææ partim est Aquilonaris, partim Orientalis.

Verum melius Forer. et Sanchez hæc accipiunt de Abrahamo. Est enim hic dictorum anacephalæosis, et conclusio, q. d. Me ergo colere deberet orbis, quia feci, quæ in præcedentibus recensui, quæque audistis, nimirum vocavi Abrahamum ab Oriente, scilicet e Chaldæa, et e Septemtrione, scilicet e Mesopotamia: de quo, cum fuerit nominis mei cultor, et me solum pro Deo coluerit, cumque ipse per se, et per posteros suos reges potentes debellarit et conculcarit quasi lutum, nemo dubitare potest, quin id meis viribus fecerit. Symbolice, hæc accipe de Christo, q. d. Suscitavi, id est suscitabo, Christum, qui adventu suo Aquilonem, id est frigidas gentes, ortu suo calefaciet, quique magistratus, id est omnes superbos mundi principes, conculcabit, et subdet sibi quasi lutum figulo, ut faciat ex eis vasa alia in honorem, alia in contumeliam. Ita S. Hieron. Cyril. Procop. Theodor.

Vocabit nomen meum.] Dupliciter: primo, q. d. Colet et invocabit nomen meum; secundo, q. d. Vocabitur nomine meo, id est, mens servus et cultor: *vocabitur*, id est, vocatus est, vocatur, vocabitur, juxta Canon. 13.

Adducet; Forer. *invadet*, magistratus,] hebr. סגנים *seganim*, id est, magnates, principes et reges, sicut plastes, id est figulus, invadit et subigit lutum.

26. Quis annuntiavit,] q. d. Quis ex vobis, o idola, harum rerum ordinem prævidit et prædixit? ut in hac disceptatione et judicio pro eo sententiam feramus, dicamusque, *Justus es*, id est, tua causa justa est; jus a te stat, juste Deus haberis et coleris. Alii *justus*, id est *Deus, es.* Deo enim propria est justitia; unde ejus titulus est: *Justus Israel.* Alii, *justus*, id est, *verax Propheta es*, quis hæc prædixisti.

NEQUE AUDIENS SERMONES VESTROS,] o idola, q. d, Muta estis saxa et ligna; ergo nullus est testis, qui dicere potest se a vobis quippiam audiisse et didicisse de futuris.

27. PRIMUS AD SION DICET, Ecce ADSUNT (sic legendum cum Roman. et Hebr. non *adsum*) q. d. Non idola, sed primus omnium Deus, id est, ego ipse (est enim enallage personæ frequens Hebræis) dicam Sioni: Ecce adsunt qui tibi futura prædicant: ET JERUSALEM EVANGELISTAM DABO,] id est lætum nuntium, scilicet Isaiam, aliosque Prophetas, qui quasi Evangelistæ, ei, quæ futura sunt, maxime de Christo, Christique Evangelio, salute ac regno annuntient: hoc est enim, quod dixit c. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion.*

Rursum *ecce adsunt*, id est, brevi aderunt prophetarum successores Apostoli et Evangelistæ, qui ventura sub Christo, et per Christum, bona annuntient, imo digito ostendant. Hi enim dæmones et idola ejicient, eruntque Hierosolymæ, imo toti orbi. Evangelii præcones, ut eum in viam veritatis vocent, ut habent Sept. hoc enim est, quod mandat eis Christus Luc. ult. v. 46. *Oportebat Christum pati, etc. et prædicari in nomine ejus pænitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolyma.* Ita S. Hieron. et Theodor. Innuit hic Isaias, Christo veniente cessatura et tacitura omnia dæmonum oracula. Tum enim, et deinceps omnia siluisse, patet ex historiis. Unde Plutarch. scripsit librum de Oraculorum defectu.

28. ET VIDI, ET NON ERAT NEQUE EX ISTIS,] scilicet idolorum Prophetis et cultoribus. Sunt verba Isaiæ, qui videns, nec idola, nec Gentes quidquam ad Dei cum eis disceptantis argumenta respondere posse, aut consultare de responsione adornanda, concludit:

29. ECCE OMNES INJUSTI,] q. d. Dii, qui a stultis Gentibus coluntur, æque ac Gentiles, sunt injusti, id est, injustam et iniquam causam fovent, causa cadunt, et condemnantur; τὸ enim *injusti* opponitur ei, quod dixit v. 26. *Justus es.* Rursum sunt injusti, quia a suis cultoribus quasi dii emungunt aurum et opes, pollicendo opem quam non præstant: opera enim eorum vana sunt, hoc est, ut sequitur, *ventus et inane simulacra eorum.* Vide dicta v. 24. Omissis ergo ipsis transit in sequenti c. ad Deum, Deique opera admiranda, quæ eum facturum prævidebat sequentibus sæculis, maxime sub Christo: ita tamen, ut subinde ad idola redeat, easque perstringat. Pro *inane* hebr. est תהו *tohu*, id est, ut Vatabl. *res informis*; alii *chaos*, id est, res confusa et inanis. Vide dicta Genes. 1. 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PROMITTIT CHRISTUM, QUI ERIT IN FOEDUS POPULI, ET IN LUCEM GENTIUM, CUJUS MODESTIAM, MISERICORDIAM ET ÆQUITATEM DESCRIBIT. UNDE SECUNDO, V. 10. OMNES GENTES QUIBUS TANTA PARATA EST SALUS, AD DEI LAUDES INVITAT. TERTIO, V. 13. IDOLA ET LUCOS SE DESTRUCTURUM DENUNTIAT. QUARTO, V. 18. AD JUDÆOS CONVERSUS, PROPONIT EIS RECENTEM CLADEM ET EXCIDIUM DECEM TRIBUUM, MONETQUE EOS, UT A PECCATIS AD DEUM SE CONVERTANT, NE SIMILEM DEI VINDICTAM EXPERIANTUR.

1 ECCE servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea: dedi spi-
ritum meum super eum, judicium Gentibus proferet. 2. Non clamabit, neque accipiet per-
sonam, nec audietur vox ejus foris. 3. Calamum quassatum non conteret, et linum fumigans
non exstinguet: in veritate educet judicium. 4. Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat
in terra judicium: et legem ejus insulæ exspectabunt. 5. Hæc dicit Dominus Deus, creans cœlos,
et extendens eos: firmans terram, et quæ germinant ex ea: dans flatum populo, qui est super eam,
et spiritum calcantibus eam. 6. Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et ser-
vavi te. Et dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium: 7. Ut aperires oculos cæcorum, et educeres
de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris. 8. Ego Dominus, hoc est nomen
meum: gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus. 9. Quæ prima fuerunt, ecce
venerunt: nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita vobis faciam. 10. Cantate Domino
canticum novum, laus ejus ab extremis terræ: qui descenditis in mare, et plenitudo ejus; insulæ
et habitatores earum. 11. Sublevetur desertum, et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar: lau-

date, habitatores Petræ, de vertice montium clamabunt. 12. Ponent Domino gloriam, et laudem
ejus in insulis nuntiabunt. 13. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum:
vociferabitur, et clamabit: super inimicos suos confortabitur. 14. Tacui semper, silui, patiens fui,
sicut parturiens loquar: dissipabo, et absorbebo simul. 15. Desertos faciam montes, et colles, et o-
mne gramen eorum exsiccabo: et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam. 16. Et ducam cæ-
cos in viam, quam nesciunt; et in semitis, quas ignoraverunt, ambulare eos faciam: ponam tenebras
coram eis in lucem, et prava in recta: hæc verba feci eis, et non dereliqui eos. 17. Conversi sunt
retrorsum: confundantur confusione qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili: Vos dii nostri.
18. Surdi, audite; et cæci intuemini ad videndum. 19. Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus,
nisi ad quem nuntios meos misi? quis cæcus, nisi qui venumdatus est? et quis cæcus, nisi servus
Domini? 20. Qui vides multa, nonne custodies? qui apertas habes aures, nonne audies? 21. Et
Dominus voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret legem, et extolleret. 22. Ipse autem populus
direptus, et vastatus: laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt: facti sunt
in rapinam, nec est qui eruat; in direptionem, nec est qui dicat: Redde. 23. Quis est in vobis qui
audiat hoc, attendat et auscultet futura? 24. Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus?
nonne Dominus ipse, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, et non audierunt legem
ejus. 25. Et effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum, et combussit eum in
circuitu, et non cognovit: et succendit eum, et non intellexit.

1. ECCE SERVUS MEUS, SUSCIPIAM EUM.] *Servum* alii accipiunt Jacob, alii Isaiam, alii Cyrum: sed certum est ex Mat. 12. 18. intelligi Christum, qui servus est Dei, quatenus formam servi assumpsit factus homo. Licet enim idem, qua homo, sit filius Dei naturalis, quatenus scilicet humanitas illa subsistit in persona Verbi, quæ est filius Dei naturalis; tamen idem est et servus ratione ipsius naturæ, puta humanitatis quam assumpsit, hæc enim est creatura, ac proinde serva sui creatoris. Vide D. Thomam et Scholast. 3. p. q. 20. Nota: Hebræum עבד *ebed*, non significat servum qui ex servili conditione serviliter servit, uti sunt mancipia; sed ministrum, qui dominum suum colit, eique in amplo officio et dignitate ministrat, uti duces et principes serviunt et ministrant regi, Cardinales Pontifici, Apostoli Christo. Sic enim S. Paulus se vocat servum, id est Apostolum Christi, uti dixi Philip. 1. v. 1.

Porro hæc connectuntur capiti præcedenti, hac ratione, quod ibi dixerit v. 2. 4. 23. et 27. se futura æque ac priora et præterita annuntiare et adducere: cumque illud ibi de præteritis, per ea quæ Abrahæ et Hebræis contulit, demonstrarit, nunc id de futuris scilicet Christo et posteris ejus, quorum typus fuit Abraham et Hebræi, demonstrat. Hoc est enim quod ait v. 9. *Quæ primo fuerunt, ecce venerunt: nova quoque ego annuntio.* Rursum dixerat c. præced. v. 27. se Sioni daturum Evangelistam; bino hoc capite promittit Christum Evangelii conditorem, et Evangelistarum principem.

Septuag. vertunt: *Jacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus: Jacob*, id est, Jacobita; *Israel*, id est Israelita, scilicet Christus ex Jacobo nasciturus. Sic de eo dicitur c. 49. 3. *Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor*. Vide canon. 34. Huc allusit beata Virgo canens: *Suscepit Israel puerum suum, recordatus misericordiæ suæ. Sicut locutus est ad patres nostros*, Lucæ 1. 54. Pro *assumam* enim et pro *suscepit*, utrobique in Græco est idem verbum ἀντιλαμβάνω.

SUSCIPIAM EUM.] Heb. אתמך *etmoch*, id est sustinebo, sustentabo eum quasi pater filium charissimum, summo amore æque ac cura et studio fovebo et fulciam eum. Chaldæus, *adero ei*, quasi comes, protector, imo dux et pædagogus. Sic Christus S. Ignatio fundatori Societatis Jesu, Romam eunti dixit, *Ego vobis Romæ propitius ero*. Dixit, et præstitit.

ELECTUS MEUS, COMPLACUIT SIBI IN ILLO ANIMA MEA] *Electus* tum in ducem et imperatorem belli spiritualis, quod contra diabolum et peccatum geret, tum in filium dilectissimum: huc enim allusit Deus Pater, quando Christo baptizato intonuit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Matth. cap. 3. vers. 17.

DEDI SPIRITUM MEUM SUPER EUM.] *Spiritum* scilicet septuplicem, de quo c. 11. v. 2. Hujus rei symbolo misit Pater in eum, dum baptizaretur a Joanne, Spiritum Sanctum in specie columbæ.

JUDICIUM GENTIBUS PROFERET,] *judicium*, id est, quod justum est, puta justas leges; secundo verum justumque Dei cultum; tertio, veram justitiam et sanctitatem, nimirum legem Evangelicam, quæ hæc tria complectitur, docebit et promulgabit per omnes Gentes. Vox ergo *judicium* significat Christum fore novum justitiæ, id est Evangelii, doctorem et legislatorem. Unde in sequentibus describitur ejus æquitas, modestia, mansuetudo, misericordia et clementia. Ita passim Patres et interpretes hic et Matth. 12 præter Theodor. et Eusebium l. 9. Demonst. c. 15. qui sic explicant, q. d. Christus prænuntiabit Gentibus futurum generale Dei judicium, ut omnes sibi prospiciant, et ad illud se comparent. Hoc verum est, sed in sensu anagogico.

Notat Procop. Christi Evangelium vocari *judicium*, quia Judæi legem suam veterem vocabant *judicium*: legi autem veteri quasi typo et umbræ successit Evangelium, quasi veritas. Unde majore ratione veritas Evangelii vocatur *judicium*, id est justitia et judicatio recti, quam umbra legis Mosaicæ: majorem

enim diviniorem et subliminrem quam illa tradit justitiam et perfectionem. Rursum Christus longe major fuit legislator quam Moses. Hoc autem significat *judicium proferet*, id est jus dicet. Est enim hæc phrasis regiæ et imperatoriæ potestatis periphrasis. Hinc etiamnum in Ecclesia Christus per suos Pontifices et ministros jus dicit. Unde cum principes et reges ipsi Christo nomen dederint, judicia, ut par est, exercere, causas justa judicare, ac juste jus reddere, non se existimabant, nisi prius legem Christi consuluerint. Rursum cum reges Christiani inter se habent lites, judicium a Christo, id est, ejus in terris vicario, petunt, illique stent et obediant, non autem armis jus sibi dicant. Ad hoc enim caput Ecclesiæ Christianæ post se in terris reliquit Christus.

2. Non clamabit,] non erit clamosus, nec contentiosus: unde Matth. c. 12. 19. vertit, *non contendet*. Docet hic Propheta, Christum fore mansuetissimum, et mansuetissimo modo docturum et recturum suos. Hoc enim significat trina ejusdem rei repetitio apud S. Matth. cum ait: *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.*

Neque accipiat personam.] Nota, plures posse esse ejusdem loci S. Scripturæ, non tantum explicationes litterales, sed et versiones, ut alibi ostendi. Sic hic Hebr. לא ישא *lo isso*, id est, *non levabit*, S. Matth. subaudiens קולו *kolo*, id est, *vocem suam*, vertit, *non contendet*. Noster hic subaudiens פנים *ponim*, id est, *facies*, hoc est *personam*, vertit, *non accipiet personam*. Utraque ergo hæc versio canonica est, et intenta a Spiritu Sancto.

Tertio, Symmach. teste S. Hieron. vertens, *non decipietur*, legit יאשה *iusseho* per schin, a rad. *nascho*, id est *decepit*.

Quarto, Septuag. *non relinquet*, scilicet populum Judæorum, legerunt ישה *iuscha* per schin, a rad. נשה *nascha*, id est, *oblitus est*. Porro juxta nostram versionem in judice Christo commendatur hic uti mansuetudo, ita et sinceritas et rectitudo, qua sine acceptione personarum jus cuique dicet.

3. Calamum quassatum non confringet, et linum fumigans non exstinguet.] S. Hier. per *calamum* accipit tibiam, sive fistulam, quæ prius canora, cum quassatur, hiulcum edit sonum, ideoque abjicitur. Verum melius generatim quamvis hic calamum accipias; nam S. Matth. *calamum* exponit *arundinem*.

Rursum, apposite Delrio adagio 772. per *linum* accipit myxam, sive ellychnium ex lino caligans, flamma nondum dominante, vel jam evanescente. Unde et Syrus pro *linum* vertit *lucernam*, puta ellychnium lineum lucernæ. Vertit enim, et *lucernam fumigantem* (quæ jamjam exstinguenda est) *non extinguet*; et Arabicus, *lucernam quæ lucet non extinguet*. Sic enim sæpe materia ponitur pro re ex ea confecta, ut lina pro retibus, ferrum pro compede, lignum pro numella, aurum pro annulo aureo, argentum pro pecunia, lapides pro ponderibus.

Sic veteres, præsertim Romani, ellychnia lucernarum accensa non exstinguebant, sed ea per se languescere et deficere permittebant. Causas indagat et assignat Plutarch. Problem. Roman. 75. *An*, inquit, *quasi inexstinguibilis illius et immortalis ignis cognatum et affinem colentes? An et hoc quoque signi est, non oportere quod animatum est, nisi noceat, corrumpere, neve interficere, quasi animal ignis sit? Nec immerito. Nam et alimento indiget, et per se movetur, et cum exstinguitur vocem emittit. An hoc more docemur, non oportere nec aquam, nec ignem, nec eorum quidquam quæ ad usum pertinent, etsi abunde suppetant, corrumpere aut absumere, sed indigentibus utenda relinquere, cum ipsi jam illis opus non habeamus?*

Est ergo hic geminum proverbium, significans summam Christi mansuetudinem: homines enim calamum quassatum abjiciunt, quia inutilis est, et quia tenentem suis fracturis et aculeis pungit et lædit. Similiter linum, sive ellychnium non ardens et vix lucens, sed fumigans, quia nocet et oculis et naribus (fœtet enim) mox exstinguunt. Christus vero tantæ erit patientiæ, ut neutrum faciat, q. d. Christus erit tam patiens et mansuetus, ut calamum quassatum et linum fumigans, in quo adhuc aliquid luminis et ignis remanet, id est, infirmos et imbecilles in fide, spe et charitate, non abjiciat, nec contentiose, nec clamose increpet et opprimat, sed sua mansuetudine eos sustentabit, fovebit, sanabit et accendet. Ita S. Hier. Procop. Cyrillus et Hilar. in Matth. 12. Unde et S. Chrysost. interpretatur: *Christus hostes suos non ulciscetur*. Paulo aliter Maldon. q. d. Christus tam mansuete, quiete et attente ambulabit; ut etiamsi super arundinem quassatam ambularet, eam tamen non frangeret; aut, si super linum et stupam fumigantem incederet, eam tamen non exstingueret. Hunc esse sensum patet ex Matth. 12. 18. Nam cum Pharisæi invidentes miraculis Christi, consilium inirent ut eum perderent, Christus inde recessit, et plurimos ex eis qui ipsum sequebantur sanavit, quibus mandavit, ne eum manifestum facerent, *ut adimpleretur*, inquit Matth. v. 17. *quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Ecce puer meus quem elegi, etc. non contendet, etc. arundinem quassatam non confringet*. Pharisæi ergo erant arundo conquassata, sed quæ adhuc integritatis speciem retineret: quocirca Christus noluit eos exasperatos in furorem adigere, et omnino perdere: quod fecisset, si cum indignari eos videbat, in operatione sua perstitisset, neque inde abivisset, inquit Forerius: abiens vero et injuriæ immemor, ægros (qui et ipsi erant calamus quassatus) ipsorum sanare perrexit. Ita S. Gregorius lib. 33. Moral. c. 3. *Calamus*, ait, *quassatus est genus regale, quod jam apud Judæos defecerat: nam regnum eorum alienigena* (Herodes) *possidebat. Quid vero per linum, nisi eorum sacerdotium exprimitur, quod lineis nimirum vestibus utebatur? Quod quia in adventu Domini charitatis ardorem perdidit, quasi amisso jam igne fidei, non ardens sed fumigans fuit. Illum Christus non confregit, hoc non exstinxit: quia neutrum potestate judicii perculit, sed utrumque cum patientiæ longanimitate toleravit.*

Moraliter discat hic a Christo Christianus, patienter ferre mores, infirmitates et vitia proximorum, imo reddere eis bonum pro malo, sicut Christus hic, cum Judæi machinarentur ei necem, ille tamen infirmos eorum curare non destitit. Cum ergo linum, id est, homines imbecilles fumigaverint contra te, perfer et patienter sustine: da fumo, id est iræ, locum: ipsa enim suo se ardore quam celerrime exstinguet. Omnis enim humana virtus, etiam regia, causa est ultionis

fumigantis, ut de Rasin rege Syriæ et Phacee rege Samariæ ait Isaias cap. 7. vers. 4. Audi S. Basilium in Regul. brevior. respon. 291. *Quis est*, inquit, *calamus quassatus, aut fumigans linum? quomodove alterum? quis non conterit, alterum non extinguit?* Respondet: *Sane per quassatum calamum, illum intelligi arbitror, qui non ea qua oportet animi sinceritate mandatum Dei exsequitur; quem non conterere convenit neque abscindere, sed sanare potius, sicut docuit Dominus, cum dixit: Attendite ne eleemosynam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis. Et in alio loco: Nihil per contentionem aut inanem gloriam. Linum vero fumigans, quotiescumque quis mandatum quidem exsequitur, sed non ardenti desiderio, aut pleno studio, sed segnius quodammodo ac lentius; qui ideo non est deterrendus, sed excitandus potius admonitione assidua judiciorum Dei, et promissionum ipsius.*

Rursum discant a Christo Prælati, Pastores et principes, propriam eorum virtutem, esse clementiam et misericordiam. Præclare Justinianus Imp. lib. ult. Cod. de donat. inter virum et uxorem. *Nihil aliud*, ait, *tam peculiare imperiali majestati est, quam clementia, et humanitas, per quam solum Dei servatur imitatio.* Plinius in Panegyrico Trajani: *Principis*, ait, *est, beneficiis potius, quam remediis ingenia nostra experiri.* Seneca lib. 1. de Clement. *In apibus*, ait, *videmus regem sine aculeo esse. Noluit enim illum natura, nec sævum esse, nec ultionem magno constituram petere: telumque detraxit, et iram ejus inermem reliquit. Exemplum hoc magnis regibus ingens est.* Salomon Proverb. 20. 28. *Roboratur clementia thronus ejus*, scilicet regis. Ennodius in Panegyrica Theodorici: *Flexus sit animus tuus, pronus semper ad veniam.* Et Ovidius:

Sit piger ad pœnas princeps, ad præmia velox.

Julius Cæsar epist. ad Oppium lib. 9. ad Attic. *Hæc nova est vincendi ratio ut muniamus te misericordia et liberalitate.* Vis exempla? Julius Cæsar Bruto et aliis, qui contra se Pompei partes foverant, ignovit. Idem detectas contra se conjurationes non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet sibi notas, et acerbe loquentibus, satis habuit pro concione denuntiare ne perseverarent.

Annibal, ait Livius l. 21. *hoc unum studuit in principio rerum, ut clementiæ famam colligeret.*

Carolus Magnus sanxit, ut omnes domini clementer tractarent subditos: *Scientes*, inquit, *fratres suos esse, et unum secum patrem habere Dominum, ad quem clament omnes, Pater noster qui es in cœlis.*

Nero initio imperii clemens, rogatus a Præfecto ut eorum quorumdam damnationi subscriberet, exclamavit; *Utinam nescirem litteras!*

Alexander Severus cum ei Mammea mater, uxorque Memmia nimiam clementiam improperarent, dicerentque: *Molliorem tibi potestatem et contemptibiliorem fecisti*; respondit: *Sed securiorem et diuturniorem.* Ita Spartianus.

Titus, teste Suetonio, duos patricios de affectatione imperii convictos pertulit, nihilque amplius, quam ut desisterent monuit, hoc tantum dicens: *Principatum fato dari.*

M. Antonius uxori Faustinæ postulanti ad pœnam conjurationis Avidii Cassii complices, ita rescripsit: *Ego vero et ejus liberis parcam, et genero, et uxori: nihil enim est quod Imperatorem melius commendet gentibus quam clementia. Hæc Cæsarem Deum fecit: hæc Augustum consecravit: hæc patrem tuum præcipue ornavit. Esto igitur secura, dii me tuentur, diis pietas mea cordi est.*

In veritate educet judicium.] Hoc est, proferet justum judicium, vel *judicium*, id est legem Evangelicam veram et solidam constituet et sanciet. Forer. vertit: *In veritatem exire faciet* (id est, proferet et promulgabit) *judicium*, q. d. Pro veritate sententiam feret, vel in causis faciet, ut finis sit veritas, veritasque elucescat et vincat, quam ipse velut reginam in mundum proferet, eamque in solio sibi debito collocabit, uti mox dicam.

4. Non erit tristis, neque turbulentus.] Hebr. לא יכהה ולא ירוץ *lo iicha velo iaruts*: quod ad verbum vertunt Aquila et Theodotion, *non obscurabit*, sive *caligabit, et non curret*, id est, ut ait S. Hier. Christus nullum vultus sui tristitia deterrebit, nec festinabit ad pœnam, quia judicii veritatem ultimo tempori reservavit. Secundo, S. Hier. vertit: *Non erit obscuro vultu*, id est tristis, *neque curret præceps*, id est non feretur ut turbo, non erit turbulentus, sed summa cum maturitate et prudentia res causasque omnes judicabit, q. d. Numquam tetricus, tristior, morosior, tardior erit Christus: numquam etiam lætior, levior, festinantior, sed sui et passionum dominus, æqualitatem vultus et motum omnium quiete omni tempore conservabit, quod de Socrate falso gloriantur Gentiles, ait S. Hieron.

Tertio, Chaldæus vertit: *Non erit lassus, nec laborabit*, q. d. Christus ex nimio zelo, labore non delassabitur, sed facile et quasi sine labore aget omnia, donec ponat in terra judicium suum.

Quarto, Vatablus vertit: *Non hallucinabitur*, vel *non fumabit*, id est non extinguetur, *non etiam erit præceps*, vel non quassabitur (ut *roruts* sit futurum a רצץ *ratsats*, id est *conterere*) id est, non morietur, non patietur Christus donec evulgarit suum Evangelium.

Quinto, Septuag. vertunt, q. d. Non fumabit, sed ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, id est *resplendebit et non conteretur*, q. d. ait Hilarius prologo in Psal. Non fumabit Christus, id est, non diu manebit exstinctus, sed uti lampades exstinctæ ne diu fument, statim rursum accenduntur: ita Christus tertio die reviviscet et resplendebit, id est rursum fulgentius quam ante clarissimo lumine toti orbi irradiabit. Græce enim non est λάμψει, sed ἀναλάμψει, id est, rursum resplendebit, ut notat Procopius. Sic et S. Hieron. et Cyrillus.

Paulo aliter S. August. lib. 20. de Civit. cap. 30. *Refulsit*, inquit, *in monte facies ejus, in orbe fama ejus, nec confractus, sive contritus est, quia neque in se, neque in Ecclesia, ut desisteret, persecutoribus cessit.* Possunt quoque hæc referri ad linum fumigans, et calamum quassatum. Hunc enim non conteret, illud non exstinguet Christus, sed faciet ut resplendeat, id est, accendatur, et rursum luceat.

Denique possunt conciliari Septuaginta cum Nostro, ut idem dicant: facies enim serena et splendens indicat hilaritatem animi, hominemque non esse tristem. Rursum faciem non conteri, vultum non cadere,

nec retorqueri, significat hominem non esse turbulentum, sed composito animo.

Summa, hisce verbis significatur, Christum fore placido et constanti vultu, qui nec rerum adversitate contrahatur, nec prosperitate dissolvatur; sed eodem semper tenore perseverans, significet tranquillum animi statum, et mentis in eadem lenitate atque modestia constantiam. Christus ergo non fuit tristis, id est tetricus; assumpsit tamen in passione animi dolorem et mœrorem pro peccatis nostris. Unde ipse ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem*, Matth. 26. v. 38. Perperam ergo dixit Cleon apud Thucydid. l. 3. *Tria sunt nocentissima imperio, miseratio, blandiloquentia et lenitas.* Nam ut ait Claudian. Paneg. Mallii,

Peragit tranquilla potestas,
Quod violenta nequit: mandataque fortius urget
Imperiosa quies.

Tam placido, sereno et splendenti vultu fuit mansuetissimus Moyses, ut patet Exod. 34. v. 29. Multo magis Christus, cujus in transfiguratione *facies resplenduit sicut sol*, Matth. 17. 2. Ita S. Antonius teste Athanasio, ex oratione, quiete et lætitia mentis, vultum habebat radiantem instar solis, ita ut inter tria millia Monachorum unus Antonius ab iis qui numquam eum viderant, ex solis hisce radiis et constanti vultus hilaritate, agnosceretur.

Similes radios in vultu habuit orans S. Franciscus, S. P. N. Ignatius, aliique Sancti. Hi enim radii symbolum et effectus erant serenitatis, lætitiæ, et lucis internæ, qua mens eorum perfundebatur a Deo.

Hæc verba, *Non erit tristis, nec turbulentus*, omisit S. Matth. c. 12. 18. citans hunc locum, quia satis in præcedentibus et sequentibus videntur contineri; licet S. Hier. oscitantia et errore scriptorum omissa putet.

Donec ponat in terra judicium,] q. d. Non desistet Christus tota vita usque ad mortem sua patientia, lenitate et constantia, homines instruere et docere, donec in terra legem Evangelicam, humilitatis, patientia et sanctitatis stabiliat, doceatque quomodo humiliter, pie, juste et sancte ex ea vivendum sit. S. Matthæus vertit: *Donec ejiciat ad victoriam judicium*; hoc est donec perducat judicium, id est justitiam sive fidem et sanctitatem Evangelicam, ad victoriam, ut scilicet illa toto orbe dominetur. Et sic Noster accipi potest, donec ponat in terra judicium, hoc est donec in terra, quasi in regno et solio suo collocet judicium, quasi reginam et dominam: hoc est quod ait Christus Joan. 12. 31. *Nunc judicium est mundi: nunc princeps hujus mundi ejicietur foras. Et ego, si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum.* Videtur S. Matthæus in Hebræo, vel potius Syrohebræo scripsisse זכיתא *zekita*, quod et puritatem (aut veritatem) et victoriam significat: quod interpres in Matth. pro victoria accepit, cum in Isaia sit *veritas*, ait Maldon. sed eodem redit sensus. Rursum, Irenæus l. 3. cont. hæres. c. 11. ita legit: *Usquequo mittat in contentionem judicium.* Videtur in S. Matth. pro νῖκος, id est *victoria*, legisse νεῖκος, id est contentio, q.d. Christus sua lege Evangelica contendet cum lege Solonis, Lycurgi, Pythagoræ, aliisque Romanorum, Græcorum et Gentilium legibus, quas partim naturale lumen, aut potius cæcitas, partim ambitio, avaritia et libido in mundum induxerunt: quas omnes ipse superabit, evertet et abolebit, facietque ut suum judicium, id est sua lex, suum Evangelium, ubique vincat et triumphet.

Vide hic quibus armis Christus suum regnum suamque legem in mundum induxerit, scilicet patientia, lenitate, longanimitate: hisce subjecit sibi omnes gentes: si fuisset arrogans, præceps, impatiens, omnes a se suaque lege avertisset. Simili modo Romani possederunt omnem locum consilio suo et patientia, 1. Machab. 8. 3. Iisdem armis Apostoli hoc Christi regnum et legem propagarunt, uti docet sanctus Paulus 2. Cor. 6. 4. *Exhibeamus, ait, nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia.*

Videant ergo illi qui disciplinam Christianam nunc et deinceps revocare et restituere cupiunt, quibus armis instructi procedere debeant.

Legem ejus insulæ exspectabunt.] *Insulas* vocat insulanos, id est, gentes etiam remotissimas, trans mare et in insulis habitantes, q. d. Lex Mosis una Judææ angulo conclusa fuit; at judicium et lex Christi ad insulas usque, id est ad omnes gentes et ad terminos terræ propagabitur. Unde Septuag. quos sequitur S. Matth. cap. 12. v. 21. vertunt: *In nomine ejus Gentes sperabunt.* Nomen Dei est ipse Deus. Est hebraismus. Notat Forerius posse in his verbis repeti עד *ad*, id est *donec*, quod præcessit, q. d. Donec vel quousque Insulæ institutionem ejus exspectent, subditusque fiat totus mundus Deo. Plura de hac re dicam c. 51. v. 5.

5. Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos.] Excurrit hic Propheta in laudes et præconia divinæ potentiæ, quia adhuc cum idolis et idololatris disceptat, ut patebit v. 9. et quia magna, magnamque salutem promittit per Christum, q. d. Ne miremini magna me polliceri Christianis; sum enim omnipotens, *dans flatum populo et spiritum*. Primo, S. Athanas. disp. contra Arium in concilio Niceno, per spiritum accipit ventum; secundo, S. Basilius lib. de Spiritu Sancto c. 21. Irenæus l. 5. et S. Hieron. S. Thom. Haymo et Procop. hic per *flatum*, accipiunt animam et halitum quo respirat et vivit homo; per *spiritum* vero Spiritum Sanctum; hic enim datur *calcantibus terram*, id est iis qui terrena calcant, qui terra superiores sunt, quorum conversatio in cœlis est. Hic sensus subtilior est, et symbolicus ac moralis potius quam litteralis.

Tertio ergo et genuine, *flatus* hic idem est, qui et spiritus, scilicet anima. Idem enim est dicere: *Dans flatum populo qui est super eam*, quod, *et spiritum calcantibus eam*. Ita S. Cyrill. Hugo et Dionysius.

6. Ego Dominus vocavi te in justitia,] hoc est in justitiam. Loquitur de Christo, ut patebit ex sequentibus. Perperam ergo Hugo hæc de Cyro accipit hoc sensu, q. d. Vocatus est a Deo Cyrus *in justitiam*, ut scilicet juste puniret Chaldæos; et *in fœdus*, ut Judæos liberaret. Porro *in justitiam*, id est cum justitia, et summa justitia præditum, vel *ad justitiam*, ut vertunt Septuag. q. d. Ego te Christe, ad hoc excitavi, ut tu justitiam collapsam in terra impia et injusta erigeres et restitueres, utque tu justus justificares et sanctificares alios. Unde sequitur: *Dedi te in fœdus etc.*

Ita passim interpretes. Hinc autem sensus est genuinus.

Secundo, *in justitiam*, id est, ut justitia et fidelitas mea toti mundo appareat, qua sicut te Christum Patriarchis promisi, ita et reipsa exhibui, inquit S. Thom. et Adamus.

Tertio, *in justitiam*, id est, ea qua sum præditus bonitate excitavi te, feci que ut in terra nascereris. Ita Forerius.

APPREHENDI MANUM TUAM, hoc est favi, sustentavi, deduxi te per omnia dura, ET SERVAVI TE] illæsum inter hostes, inter tot pericula, quin et in morte, ne in ea maneres, sed mox quasi victor mortis resurgeres, et per eam plurimos a morte æterna servares et liberares.

DEDI TE IN FOEDUS POPULI, IN LUCEM GENTIUM.] Christus datus fuit populo Dei, id est Judæis, *in fœdus*, quia eis fuit promissus. Unde Septuag. Complut. vertunt: *Dedi te in fœdus generis Israel*; Gentibus vero datus fuit *in lucem*, quia eis non fuit promissus. Simile est cap. 49. 6. Hoc est, quod canit Simeon: *Salutare*, id est, Salvatorem Christum datum esse quasi *lumen ad revelationem Gentium, et Gloriam plebis Israel*, Lucæ 2. v. 32.

Porro Christus datus fuit Judæis *in fœdus*, id est ut compleret pactum et promissum Dei de mittendo Messia. Rursum, *in fœdus*, id est, ut Forerius, in reconciliationem, ut scilicet Judæos, indeque omnes Gentes reconciliaret Deo, atque inter eos et Deum sanciret fœdus novum, puta Novum Testamentum, illudque jucundissimum, de æterna hæreditate fidelibus ei, ejusque Evangelio obedientibus danda, conderet. Vide dicta 1. Corinth. 11. 25. et Jerem. 31. 31.

Quocirca per populum Israel possunt accipi fideles omnes, tam Gentiles quam Judæi; hi enim sunt spiritualis Israel, et genus, id est filii Dei. Hisce enim omnibus novum hoc fœdus et testamentum instituit Christus, ut fere idem sit: *Dedi te in fœdus populi*, quod, *Dedi te in lucem Gentium*, ut scilicet omnes Gentes illuminares, doceresque veram Dei fidem, religionem, viamque ad æternam salutem et beatitudinem. Hæc enim est summa, scopus et finis totius Novi Testamenti.

7. UT APERIRES OCULOS CÆCORUM.] Hæ sunt notæ et signa Messiæ, quæ proinde Christus protulit, ex iisque demonstravit discipulis S. Joannis se esse Messiam, Matth. 11. 5. Porro hæc potius de cæcis, vinctis, etc. spiritaliter, quam corporaliter accipienda sunt; explicat enim τὸ *Dedi te in lucem Gentium*, ut scilicet Gentibus infidelitatis et ignorantiæ tenebris occæcatis aperires oculos mentis, ut viderent et cognoscerent Deum et Christum.

Hoc est quod canit Zacharias: *Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent*. Luc. 1. v. 79. Infidelitas enim et peccatum sunt tenebræ et umbra mortis; sunt et carcer ac vincula, quibus misere vincti a diabolo tenentur peccatores. Hoc est quod ait: *Ut educeres de conclusione*, id est de carcere quo clauditur, *vinctum*.

8. EGO DOMINUS, HOC EST NOMEN MEUM.] Hebr. *Ego Jehova, hoc nomen meum*. *Jehova* est proprium Dei nomen, idem cum eo, *sum qui sum*. Vide dicta Exodi 3. 14. et c. 6. 3.

Igitur Deus hic, cum jam enarrasset quæ olim Abrahæ et posteris ejus beneficia et miracula promisisset et præstitisset; secundo, ea quæ novissima per Christum Abrahæ filium toti mundo erat præstiturus, prædixisset, quæ duo (ut divinitatis suæ signacula et argumenta invicta cap. præcedenti proposuerat) quasi de victoria in judicio de idolis et idololatris parta, nemine contradicente, lætus sibi divinitatis gloriam, Deique nomen *Jehovæ* adscribit, non permissurus, ut alteri hæc gloria, et hoc nomen tribuatur. Ita Forer. Hoc est quod subdit: *Quæ prima fuerunt, etc.*

GLORIAM MEAM ALTERI NON DABO: non dicit, alicui, ne excluderet Filium; huic enim suam gloriam communicavit Pater, ut ipse ait Joan. 17. 1. sed *alteri*, qui scilicet alterius est essentiæ et naturæ, v. g. idolis; unde explicans subdit: ET LAUDEM MEAM SCULPTILIBUS.] Ita S. Hieron. Vide S. Bernard. serm. 13. in Cant. quo toto docet soli Deo competere gloriam, ubi inter cætera ait: *Gloriam meam alteri non dabo. Quid ergo dabis nobis, Domine, quid dabis nobis? Pacem*, inquit, *do vobis, pacem relinquo vobis. Sufficit mihi: gratanter suscipio quod relinquis, et relinquo quod retines; sic placet, sic mea interesse non dubito. Abjuro gloriam prorsus, ne forte si usurpavero non concessum, perdam merito et oblatum. Pacem volo, pacem desidero, et nihil amplius. Cui non sufficit pax, non sufficis tu. Tu es enim pax nostra, etc. Tibi Domine, tibi gloria tua maneat illibata. Mecum bene agitur, si pacem habuero.*

9. QUÆ PRIMA FUERUNT, ECCE VENERUNT: NOVA QUOQUE EGO ANNUNTIO, ANTEQUAM ORIANTUR.] Hic est conclusio disceptationis cum idolis et idololatris, q. d. Quæ olim Abrahæ, Moysi, aliisque Prophetis promisi et per eos prædixi, ea jam evenerunt; unde conjicere potestis ea, quæ per Isaiam aliosque Prophetas, quasi Evangelistas meos prædico et prænuntio, de Christo Abrahæ filio, deque ejus gloria, Evangelio, testamento, vocatione Gentium, etc. pariter eventura meque ut eveniant effecturum. Quid ergo restat, nisi ut, relictis idolis, me solum pro Deo colatis, meoque Christo, cum venerit, credatis, vosque subdatis? Ita Forer. et Sanchez. Quocirca, quasi post victoriam et triumphum Dei, Propheta in ejus epinicion, simulque in laudem et gratiarum actionem, quod per Christum salutem, tantaque beneficia orbi jam destinarit, prorumpit, dicens:

10. CANTATE DOMINO CANTICUM NOVUM,] q. d. Nova, et a sæculo inaudita per Christum beneficia annuntio vobis, o Gentes, scilicet liberationem a jugo peccati et diaboli, criminum remissionem, reconciliationem cum Deo, gratiam et gloriam sempiternam: ergo par est, ut mecum novum lætissimumque ex imo pectore canatis canticum.

LAUS EJUS, supple, audiatur, celebretur et resonet, AB EXTREMIS TERRÆ.] Sept. vertunt: *Principatus ejus glorificatur, et nomen ejus a summitate terræ.* Ita enim legit S. Hier. licet Romana Caraffæ ita legant: *Principatus ejus: glorificate nomen ejus a summitate terræ.*

QUI DESCENDITIS IN MARE. Repete per zeugma *Cantate Domino*, quod præcessit. Descensores in mare vocantur nautæ et insulani; hi dicuntur descendere, quia terra, præsertim in littore, mari est altior. ET PLENITUDO EJUS, scilicet maris, id est, ut sequitur, INSULÆ.] Hæ enim implent mare, sicut urbes et pagi implent terram; non totum, nec totam, sed sicut in

annulo gemma implet ejus palam, itaque annulum implere dicitur; hæc enim inde hebr. vocatur מלא melo, uti et hic est in Hebræo, id est plenitudo. Ita Sanchez.

Porro insulæ laudant Deum muta voce, uti et omnes creaturæ inanimes. Rursum per suos incolas laudant Deum; unde *insulæ* accipi possunt insulani, ut illud *et*, quod sequitur, sit exegeticum significans, *id est habitatores earum*.

Secundo, pro *plenitudo ejus*, Septuag vertunt: *Navigantes illud*, q. d. Qui vestris navibus et mercibus impletis mare.

Tertio, simpliciter accipi potest *plenitudo maris*, pro ipso pleno et vasto mari, cum suis piscibus, margaritis aliisque quæ in se continet. Sic enim inanima invitantur ad Dei laudem a Psalte Psal. 148. et a tribus pueris, Daniel. 3.

11. Sublevetur desertum.] Judæa ab Occidente habet mare, a Meridie desertum, tum Palæstinæ, tum Arabiæ. Itaque, sicut paulo ante mare et insulas, id est Occidentales gentes urbibus et incolis frequentes, ita hic Meridionales desertas invitat ad laudem Dei. Ait ergo: *Sublevetur desertum*, q. d. Cedareni, Arabes, aliæque gentes in deserto habitantes, adeoque tota Gentilitas hactenus deserta et depressa nunc sese erigat, lætitia exsiliat et exultet, et, ut Forer. et Vatablus vertunt: Levet attollatque vocem, ac jubilet Deo. Causam subdit:

In domibus habitabit Cedar.] Sicut nos hominem barbarum vocamus Scytham, sic Hebræi eum vocabant *Cedar* vel *Cedarenum*. Nam *Cedar* erant Arabes sylvestres, prædones et barbari, qui non in domibus certo loco habitabant, sed in tabernaculis degentes circumquaque vagabantur, et omnia depascebantur, uti dicam Jerem. c. 49. 38. Per hosce ergo intelligit omnes Gentes incultas, agrestes et barbaras, qui et pagani vocantur, eo quod πρὸς τὰς πηγὰς (dorice enim παγὰς dicitur pro πηγὰς) id est ad fontes conveniant sicut feræ, quæ solæ fere degunt, siti tamen urgente ad fontes conveniunt. Pagani ergo dicti sunt, quasi eodem fonte potantes. Ita ex Festo Perottus et Baronius in Martyrol. 31. Januarii, ubi et addit, inde Ethnicos dictos esse *Paganos* sub tempora Constantini Imperatoris, quod ab eo idololatræ urbibus exclusi ad pagos et villas se reciperent, ibique occulto sua idola colerent. Sensus ergo est, q. d. Pagani per Christum desinent esse Pagani, non in tabernaculis, sed in domibus habitabunt. Id ad litteram videmus hodie impleri in Brasilia et tota India Occidentali.

Rursum, q. d. Gentes barbaræ et vagæ per quævis idola et vitia, in infidelitatis tenebris (*Cedar* enim etiam tenebras significat, utpote cæcas, horridas, ideoque atras et nigras; unde Poeta: *Speluncis abdidit atris*; atras enim vocat profundas, per metalepsin; profundæ enim videntur esse atræ. Ita S. Hieron.) degentes, in domibus, id est in Ecclesiis, imo in una domo, id est in eadem communi Ecclesia, fixæ habitabunt. Ita S. Hieron.

Laudate, habitatores Petræ.] *Petræ*, id est, rupium, ait Sanchez. Unde Vatabl. vertit: *Jubilent qui edita petrarum incolunt*, q. d. Barbari qui in rupibus et montibus, æque ac in Cedar et desertis locis, ab hominibus semoti, agrestes et feri habitant, hi ad Ecclesiam convertentur et laudabunt Deum. Secundo, proprie hic accipi potest *Petra* urbs et metropolis Arabiæ, quæ inde *Petræa* cognominata est. Jam synecdochice per *Petram* totam Arabiam accipit. Ita Cyrillus, Haymo et Hugo. Triplex enim est Arabia, scilicet Deserta, Felix et Petræa. Hujus conversionem prædicit, quia erat vicina Judææ, inculta et barbara, q. d. Nulla regio, quantumvis fera et barbara, qualis est Arabia, erit inaccessa Evangelio, nulla ei non subdita; et quia in ea floruit Christiana religio. Nam in Arabia prædicavit S. Paulus, Galat. 1. v. 17. ex Arabia venerunt ad Christum recens natum tres Magi. Ibidem Homoritæ Martyres sub Dunaan tyranno in fidei constantia emicuerunt tempore Justini Imper. et Hormisdæ Papæ, de quibus vide Baron. tom. 7. donec Mahomet ex Arabia Petræa oriundus, ibique in Mecha sepultus, Arabes ad suam sectam traduxit.

De vertice montium clamabunt.] Posset congruentius ad τὸ *laudate* quod præcessit verti cum Vatablo et Forer. *Clament et plaudant*, uti et sequent. *ponant* pro *ponent*. Invitat enim et excitat eos ad laudem Dei. Verum prophetice aptius Noster vertit in futuro, *clamabunt*. Prævidebat enim Propheta quod hac sua voce æque ac præconum Evangelii excitati Gentiles ræipsa clamaturi, et plausum daturi essent Christo et Evangelio; hoc est quod ait:

12. Ponent, id est dabunt, Domino gloriam, et laudem ejus in insulis (id est remotis gentibus) nuntiabunt,] q. d. Non solum ipsi in terra sua laudabunt Deum, sed et per totum Orientem ac Meridiem cognitionem et præconium Dei deferent, eruntque quasi Apostoli et Evangelistæ Christi.

13. Dominus sicut fortis (Forerius vertit, *sicut gigas*) egredietur.] Dat causam cur Gentes dabunt Domino gloriam; quia scilicet ipse, quasi fortis bellator et triumphator, perget ad bellum, scilicet ad debellanda idola et quævis peccata et vitia; item Judæos, tyrannos, philosophos omnesque suos hostes. Significatur ergo hic admirabilis et magnifica victoria Dei et Evangelii per Christum. Per *fortem*, S. Hieron. Haymo et Forer. accipiunt Christum, qui exultavit et procucurrit ut gigas, ad debellandum peccati et dæmonis regnum; ut fortem illum armatum mundi principem fortior ipse superveniens mundo depellaret, et omnes ejus asseclas vel confunderet, vel dalaret, vel converteret. Aptius S. Cyrillus et Procopius per *fortem* accipiunt Deum, qui per Christum idipsum patravit. Eodem ergo redit sensus.

Anagogice, S. Cyprianus lib. de Bono patientiæ in fine et S. August in Psal. 82. hæc omnia referunt ad ultimum judicium: tunc enim Christus omnes suos hostes, dæmones, tyrannos et reprobos adiget in tartara.

Sicut vir præliator suscitabit zelum.] Redemptio Christi in Scriptura tribuitur zelo Dei et Christi, significatque eorum indignationem contra diabolum, proficiscentem ex amore erga homines. Indignabatur enim Deus, homines tam nobiles creaturas suas, quos ad imaginem suam creaverat, a se abstractos a dæmone tyrannice possideri. Hoc est quod dicitur Joel 2. 18. *Zelatus est Dominus terram suam*; Zachar. 1. 14. *Zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno*; et c. 8. 2. *Indignatione magna zelatus sum eam*; Isaiæ 9. v. 7. *Zelus Domini exercituum faciet hoc*. Videbatur enim tot retro sæculis algere zelus Dei, quasi non curaret

salutem hominum, nec res suas suumque honorem, cum ubique impietas et regnum Satanæ obtineret. Excitavit ergo clamorem et zelum et indignationem suam Dominus, quando misit Filium suum, et Filius ipse, quando ad nos descendit, inquit Forer. Vis nosse quis, qualis, quamque potens in Deo, Angelis et Sanctis sit zelus? audi: *Zelo*, inquit, Ambros. in Psal. 118. serm. 18. *vindicatur Jerusalem, zelo Ecclesia congregatur, zelo fides acquiritur, zelo pudicitia possidetur*; et rursum: *Zelus charitas est: valida est sicut mors charitas, durus sicut inferi zelus. Durus zelus, quem vitæ hujus nulla vincit illecebra. Durus sicut inferi, per quem peccato morimur, ut vivamus Deo. Angeli quoque sine zelo nihil sunt, et substantiæ suæ amittunt prærogativam, nisi eam zeli ardore sustentent*; et Hugo: *Zelus*, ait, *est fervor animi ad compassionem naturæ, et ultionem culpæ, et devotionem gratiæ proni; zelus itaque utiliter flagellat servum, salubriter corrigit filium, sollicite atque fideliter servat conjugium; servum ultione, filium compassione, conjugium devotione*; S. August. tract. 10. in Joannem: *Unumquemque*, ait, *Christianum zelus Dei comedat, ut quantum in eo est nihil perversum patiatur. Vides fratrem currere ad theatrum; prohibe, mone, contristare, si zelus domus Dei comedit te. Vides alios currere, et inebriari velle, et hoc velle in locis sanctis, quod nusquam debet; prohibe quos potes, quibus potes blandire, noli quiescere: tamen, si amicus est, admoneatur leniter: uxor est, severissime refrænetur: ancilla est, etiam verberibus compescatur*; divinius vero S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 4. *Divinius*, ait, *est nomen amoris quam dilectionis. Scribit autem et divinus Ignatius: Amor meus crucifixus est. Est autem et exstaticus divinus amor, non sinens seipsos esse amantes, sed amandorum. Talem habebat Paulus dicens: Vivo ego jam non ego, vivit autem in me Christus.* Ab hoc amore et exstasi Deum Zelotem vocari docet, *velut multum ad existentia amorem, et ut ad Deum suscitatorem concupiscentiæ suæ amatoriæ*, scilicet spiritalis et sancti sui desiderii, sive rei desideratæ, quam ipse amat et concupiscit, *et ut zelotem eum ostendentem, et concupita zelantem*. Et divus Thomas 1. 2. q. 28. art. 2. *Zelus*, ait, *ex intentione amoris provenit. Manifestum est enim quod quanto aliqua virtus intensius tendit in aliquid, fortius repellit omne contrarium vel repugnans. Cum igitur amor sit quidam motus in amatum, ut sanctus August. dicit l. 83. quæst. intensus amor quærit excludere omne id, quod sibi repugnat, et hic est zelus: sicut maritus zelat uxorem, ne per consortium aliorum impediatur singularitas, quam in uxore quærit.*

VOCIFERABITUR, ET CLAMABIT.] Solent milites in prælio vociferari, ut invicem animent et hostes percellant: ita Deus per Christum et Apostolos clamabit contra idola et peccata, eaque prosternet, iisque prostratis, vociferabitur, clangetque io triumphe. Ita S. Cyrill. Procop. et alii. Licet S. Hieron. et S. Thom. hæc referant ad excidium Judæorum per Titum. Vox ergo hæc significat efficaciam prædicationis Christi et Evangelii, sed sine rixa, et turbulentia animi. Hanc enim Christo ademit, dicens v. 2. *Non clamabit*.

14. TACUI SEMPER.] Est mimesis et prosopopœia. Imitatur enim verba Dei, eumque loquentem inducit Propheta, q. d. Ego Deus multis jam sæculis dæmones in homines grassari, idola et vitia Gentibus dominari permisi: non amplius id feram, non patiar, non silebo; sed loquar ut parturiens, quæ ex vi doloris quo fœtum enititur, fremit et rugit. Ita et ego rugiens detonabo in hostes meos, eosque increpabo, condemnabo et fulminabo. Unde sequitur:

DISSIPABO, ET ABSORBEBO,] q. d. Desolabo, et deglutiam simul omnes inimicos meos. Potest secundo, verti cum Vatablo et Forerio: *Anhelabo et insorbebo pariter*, id est anhelus, et crebro singultu halitum exspirabo et inspirabo, exsorbebo et insorbebo: quod est eorum, qui fatigantur, vel labore, vel animi dolore et angustia, q. d. Tantam edam hostium stragem, ut ex defatigatione anhelus simul exspirare et inspirare debeam. Forerius aliter adhuc hæc accipit, vertitque per præteritum, *Anhelabam et inspirabam*, ut respiciat tempus præteritum, quod vindictam et redemptionem antecessit, q. d. Silui longo tempore, licet indignans, ideoque suspirans, gemens et anhelus, ut sit idem quod ait Apostolus Roman. 9. 22. *Sustinuit in multa patientia, vasa iræ, apta in interitum.* Ideoque amplius ferre non valens loquar ut parturiens, et prorumpam in acrem vindictam. Nam, ut ait Cicero: *Numquam ingemiscit vir fortis, nisi forte ut se intendat ad firmitatem*, ut scilicet fortius feriat, et validiorem det ictum. Sicut ergo timidi, sed jactabundi, *in pace sunt leones, in prælio cervi*: ita ex adverso vere fortes *in pace sunt cervi, in prælio leones.*

15. DESERTOS FACIAM MONTES (in quibus erant excelsa, id est altaria et templa idolorum) ET PONAM FLUMINA IN INSULAS,] id est, in aridam, q. d. Flumina et stagna arefaciam. Gentiles enim in montibus, sylvis et fluminibus ob amœnitatem et delicias, aris erectis, deos suos colebant. Quin et montes, fontes et flumina quasi deos adorabant, iisque sacrificabant. Uti Æneas sacrificavit Tiberi, Æneid. 8. Sic fonti Blandusiæ immolari solere hœdum testatur Horat. lib. 3. Ode 13. Et fontibus dicata templa, docet Cicero l. 3. de Nat. deor. Et Strymoni fluvio magos offerre solere equos albos testatur Herodot. lib. 7. Denique Phryges sacrificare Meandro, Massagetas Tanai asserit Maximus ser. 18. Ita Sanchez. Est ergo hoc versu catachresis, significans eversionem regni satanæ, impietatis et peccati, puta delubrorum, lucorum, idolorum, etc. Rursum significat evertenda etiam esse ipsa regna idololatrarum, et Judæorum Christi hostium, ait S. Hier. et Procop. sic ut nullus Evangelio et regno Christi sit obex: sed cæcæ Gentes avide illud audiant et excipiant, ad illudque certatim se aggregent, et ab eo cœlesti luce illuminentur. Hoc est enim quod ait:

16. ET DUCAM CÆCOS IN VIAM, q. d.] Gentibus quæ concupiscentiis suis addictæ, nec lumen fidei, nec rationis, nec legis sequebantur, triplex hoc lumen impertiar per Christum, qui est mundi lux, via, veritas et vita, ut deinceps non per pravas passionum et vitiorum, sed per rectas virtutum semitas, quæ in cœlum ducunt, incedant.

HÆC VERBA FECI, id est faciam EIS;] est enim prophetia, ut patet ex præcedent.

17. CONVERSI SUNT RETRORSUM.] Id est, convertentur retrorsum, hoc est, frustrabuntur sua spe et voto. Est antithesis, q. d. Meos cultores servabo, idololatras pudefaciam per splendorem Evangelii toto orbe coruscantem. Ita Vatabl. Hunc sensum exigit id quod

sequitur: *Confundantur confusione qui confundunt in sculptili.* Secundo Forer. q. d. Idololatræ convicti argumentis Dei relicta sua causa cesserunt, et terga vertentes abierunt. Tertio, Procop. et Sanchez hæc accipiunt de Gentibus ad Christum conversis, sed rursum ab eo apostatantibus, et ad pristina sua idola ac vitia redeuntibus.

18. Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum.] Hæc Judæis dicuntur, q. d. Cum splendente Evangelio Gentes antea cæcas et surdas in rebus salutis illuminabo, tunc vos, o Judæi, antea videntes et eloquentes, fietis cæci, quia lucem a Prophetis et Christo oblatam cernere; et surdi, quia ejus vocem audire noletis: uti nunc meo et aliorum Prophetarum oracula audire non vultis, sed ea irridetis et exsibilatis. Patet ex sequent. subdit enim:

19. Quis cæcus, nisi servus meus?] scilicet populus Judaicus, qui Prophetas et Christum noluit recipere. Ita S. Hieronymus, Procopius, Theodoretus, Justinus, Chrysostomus et alii passim scribentes contra Judæos.

Contrarie hæc exponunt Judæi, et Vatablus; quasi ipse Isaias et Christus hic a Judæis vocetur cæcus et surdus: nam pro מלאכי *molachai*, id est nuntios meos, uti legit Noster, ipsi aliis punctis legentes מלאכי *malachi*, id est nuntius meus, sic vertunt: *Quis cæcus nisi servus meus: et surdus æque ac nuntius meus, quem missurus sum?* itaque exponunt, q. d. O infideles Judæi, vestra opinione servus meus Isaias est cæcus et ignarus divinarum rerum: at vos potius cæci estis qui non putatis eum videre, qui maxime videt, unde et *Videns* dicitur. Et quis est surdus opinione vestra sicut est legatus meus Christus? q. d. Idem dicetis de Christo, quem sum missurus, quod de Isaia.

Septuag. pro *molochai* per *aleph*, id est nuntios meos, legentes sine *aleph* מלכי *melochai*, vertunt κυριεύοντες αὐτῶν, id est *dominantes eorum*.

Quis cæcus, nisi qui venumdatus est?] Pro *venumdatus* hebr. est משלם *mesculłam*, quod primo, Vatablus vertit, *perfectus*, q. d. Israel deberet perfecte videre, et cognoscere et colere Deum; at jam est cæcus.

Secundo, Forerius vertit, *persolutus*, q. d. Israeli persolutum est a Deo omne, quod ei promisit; cur ergo a Deo sua resilit?

Tertio, aliis punctis legendo משלם *meschallem* significat retributorem, q. d. Israel, qui deberet Deo pro tot beneficiis esse gratus et retributor, jam est ingratissimus.

Quarto, Noster vertit *venumdatus*, quod aliqui sic explicant, q. d. Qui totum se tradidit et vendidit diabolo et peccato. Verum melius ex Hebr. *mesculłam venundatum* accipiemus cum Forer. et Sanchez pro persoluto, repenso, retributo. Est epithetum servi qui tot dona accepit a Domino, ut iis solvendis non sit par, nisi seipsum ei rependat, et in servum addicat, et quasi venumdet. Sic enim Israel tot beneficiis a Deo affectus et obrutus fuit, ut ei animam debeat, imo etsi millies se ei in servum venderet, tamen necdum iis ex æquo satisfaceret. Multo magis omnis Christianus est *mesculłam*, id est servus Christi emptitius, quem Arabes *mamluchum* vocant; unde Mamluchorum origo et imperium apud Ægyptios, uti dixi ad illud 1. Cor. 6. 20. *Empti estis pretio magno.* Hic sensus est illustris, pungitque peccatores acri stimulo.

20. Qui vides multa,] q. d. O serve, o popule mi, multa vidisti, multas visiones, revelationes et prophetias, multa portenta et miracula a Deo tuo per Prophetas accepisti, et apertis auribus accepisti, et plura a Christo et Apostolis audies, per quos Dei voluntatem et mandata cognovisti, et cognosces: at non curas, non custodis, non exsequeris ea quæ per ipsos tibi facienda esse intelligis: quare merito te in media solis luce cæcum, et inter tot Dei voces surdum appellavi, et appello. Ita S. Hieron. et Theodoret. Hoc est quod dixit c. 6. 9. *Audite audientes, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere.* Concionatores hæc eadem intentent Christianis qui ad verba et minas, æque ac ad Dei beneficia sunt cæci ac surdi.

Ubi nota, surditatem et cæcitatem esse duplicem: unam inchoatam, qualis est surdastrorum et cæcutientium; aliam perfectam, qualis est eorum qui nati sunt surdi et cæci, aut a multis annis tales fuerunt. Prior curabilis est naturaliter, posterior incurabilis. Rursum causa surditatis et cæcitatis est triplex: prima ab extrinseco, cum scilicet exterius carnositas organo auditus, puta tympano; et pellicula oculo, puta tunicæ corneæ, annascitur et superinducitur. Secunda, quia organum ipsum, in quo residet sensatio, puta auditus et visus, corruptum aut vitiatum et distemperatum est. Tertia, cum humor abundans in cerebro, puta bilis aut pituita, ad organum auditus (excitans ibidem sonum et tinnitum, qui alterius soni perceptionem impedit) aut visus defluit, illudque obstruit et opplet. Modus curandi singulas est tollendo causam, et applicando contraria. Prima ergo curatur si carnositas aut pellicula acri et mordaci quopiam re exedatur, aut acu aliove instrumento educatur aut resecetur. Secunda, si organum emendetur, et corroboretur. Tertia, si bilis et pituita tollantur per purgationes, per abstinentiam, per missionem sanguinis a naribus, etc. Ita docet Galenus, Paulus Ægineta, et passim alii medici.

Hæc omnia tropologice facile est accommodare surditati et cæcitati spirituali; sunt enim aliqui non plene cæci et surdi, sed cæcutientes et surdastri, qui superiorum monita et Dei inspirationes audiunt, sed tarde et ægre. Unde clamore pœnitentiarum, objurgationum et tribulationum excitandi sunt ut audiant; sicut equi cervicosi qui fræno non reguntur, calcaribus adigendi sunt. Et hæc est utilitas, eaque ingens tribulationis, quod surdos faciat audire ea quæ necessaria sunt ad salutem. Triplex causa surditatis et cæcitatis spiritualis similis est corporali. Extrinseca (quæ prima est assignata) est avaritia, quæ rebus externis, earumque desiderio et cura ita aures, oculos et mentem opplet, ut alia audire vel videre nequeat. Hæc curanda est, resecando funditus ex animo concupiscentiam opum et commodorum hujus vitæ. Secunda vitiati organi est, cum quis laborat phantasmatibus, et falsis principiis mundanis, Dei legi et vocationi suæ contrariis. Hæc curanda est, eradicando ex mente hæc phantasmata et principia. Tertia bilis et pituitæ, est superbia et gula luxuriaque. Hæc per abstinentiam, orationes, pœnitentias, confessiones et missionem sanguinis, id est demissionem animi, perque frequentes humiliationes curanda est; quo facto incipiet audire et videre ea quæ sunt salutis.

21. Et Dominus voluit, ut sanctificaret eum,] q. d. Quod Israel sit surdus et cæcus, non est culpa Dei, sed ipsiusmet, qui oculos et aures obturando, surdum et cæcum se facit. Nam Deus voluit eum sanctificare, ideoque dedit ei sanctos Doctores, Prophetas, sacram Scripturam, sacrificia et sanctam legem, quam magnificavit, extulit et declaravit tot pulchris cæremoniis, tanta Levitarum et sacerdotum ac pontificum majestate, tot tantisque miraculis et victoriis. Verum Israel hisce omnibus non sanctior, sed nequior, surdior et cæcior effectus, sibi ipsi constituit justam Dei punitionem, scilicet hostes, qui eum diriperent et vastarent, ut sequitur. Ita Procopius, Adamus et alii, favetque Chaldæus.

Secundo, Forer. sic explicat: *Dominus voluit*, id est consensit in hanc Judæorum excæcationem, imo quasi lætatus est quod Israel sic proderet sui cordis pervicaciam: *ut sanctificaret eum*, hebr. *propter justitiam suam*, vel ut justificaret se, ut scilicet notam faceret justitiam suam, dum populo suo non parcit ob scelera ejus, et ab eo aufert regnum Dei, illudque dat genti facienti fructus ejus. Duo enim habet justitia, seu sanctitas Dei, scilicet, punire impios, et benefacere piis et justis. Utrumque nos jubet considerare Paulus, scilicet severitatem Dei in eos qui ceciderunt, nempe Judæos; bonitatem vero in eos qui inserti sunt trunco, scilicet, Gentiles Christo credentes. Hucusque Forer.

Porro hoc faciendo Deus magnificavit legem, quia implevit, eisque inflixit comminationes, quas per Mosen in lege Judæis intentavit. Ita Vatabl. qui pro *voluit* vertit: *Egregiam voluntatem erga nos habuit*, scilicet εὐδοκίαν, id est gratuitam in indignos benevolentiam et beneficentiam.

22. Ipse autem populus direptus, et vastatus.] q. d. Ipse Israel a Deo ita dilectus, quæsitus et exaltatus, quem Deus tot modis voluit sanctificare et beare, propter sua peccata, suamque in iis obstinationem fecit se rapinam tum dæmoni, tum Tito et Romanis, ait S. Hieron. et Leo Castrius (licet aliqui veterum hæc ad excidium Judæorum per Chaldæos referant) unde in laqueum juvenum fortissimorum incidet et detinebitur in carcere, ut sequitur.

Laqueus juvenum omnes.] To *laqueus* active accipit S. Hieron. et S. Thom. q. d. Scribæ et Pharisæi suis pravis traditionibus et dogmatibus, quasi laqueis illaqueaverunt juvenes, id est, juniores et rudiores in plebe. Sic ait Osee c. 5. 1. *Laqueus facti estis speculationi, et rete expansum super Thabor*; et cap. 9. 8. *Propheta laqueus ruinæ factus est super omnes vias ejus.*

Secundo, et magis genuine ex hebraismo passivo capias *laqueus*, id est illaqueatus. Unde ex Hebræo sic ad verbum vertit angelus Caninius, ejusque discipulus Forer. *Laqueus juvenes universitas ipsorum* vel *omnes ipsi*, q. d. Omnes juvenes validi et fortes in bellis erunt laqueus, id est illaqueati, et Romanorum armis et stratagematibus quasi laqueis capti. Noster vertit, *laqueus juvenum*, q. d. Israelitæ fuerunt laqueus juvenum suorum, quia propter peccata eorum filii et juvenes ipsorum in bello a Romanis capti sunt et illaqueati. Ita Cyrillus, Adamus, Vatablus et alii. Ponitur ergo abstractum pro concreto, *laqueus* pro *illaqueatus*. Vide canon. 38.

Paulo aliter Sanchez: Vocatur, ait, *laqueus* vel catena juvenum, id est valida et fortissima, quæ non ab imbecillibus et debilibus, sed juvenibus et robustis, qui fortia etiam vincula et funes dirumpere possunt, injicitur, seu qua juvenes validi vinciuntur et catenantur.

Nec est qui dicat: Redde,] q. d. Nemo est qui de Judæis captivitate liberandis cogitet, nemo qui eos curet, oblivioni traditi sunt et ab hominibus, et a Deo in perpetuo degent exsilio et captivitate.

23. Quis est in vobis?] Est vox Prophetæ conquerentis, quod Judæi hisce suis oraculis non credant, imo ea despiciant, q. d. Utinam inter vos vel pauci aliqui sint, qui hæc secum ponderent uti par est: non enim agitur de re parva, sed æterna vestra libertate et salute.

24. Quis dedit in direptionem Jacob?] *Jacob* et *Israel* generatim accipit pro quibusvis Jacobi posteris, tam duarum quam decem tribuum, ut patebit c. sequent. v. 1. et c. 44. 1. Ita Adamus, q. d. Nonne videtis, o Judæi, patres vestros sæpius a Philisthinis, Moabitis, Idumæis, Assyriis vastatos fuisse: atque jam recenter anno sexto Ezechiæ decem tribus plane excisas et abductas esse in Assyriam? Et quare? Nonne quia in Deum peccaverunt, illius monita et prophetias spreverunt, uti et vos peccastis et spernitis? Videte ergo ne idem Dei judicium et vindictam subeatis. Hæc enim certo vobis imminere prædico, nisi Dei oracula, ac præsertim Christum Dominum, ejusque Evangelium recipiatis. Dicatur hoc etiamnum fidelibus, uti Belgis, bello diutino afflictis: *Quis dedit in direptionem, in cædem, in ignem Belgium? etc.*

Et noluerunt.] Est enallage personæ, q. d. Et noluimus. Ita Forerius. Secundo, simplicius Sanchez refert ad decem tribus, q. d. Deus in quem peccavimus, dedit in direptionem Israel. *Et*, id est *quia*, noluerunt in viis mandatorum ejus ambulare.

25. Et combussit eum in circuitu, et non cognovit.] Loquitur de Israel, quasi de republ. nunc in singulari, nunc quasi de populo et multitudine in plurali. Sensus est, q. d. Deus per Assyrios omnes decem tribus, totamque Samariam circumquaque vastavit et combussit, *et*, id est *quia*, *non cognovit*, id est, non credidit Prophetis, hæc ei ex Deo minitantibus. Vel simplicius, q. d. Israel tam fuit obstinatus, tam stupidus, ut etiam cum vastaretur non intelligeret, hæc sibi a Deo ob peccata sua infligi. Idem hodie Christianis usu venit.

Aliter Forer. qui hæc omnia a v. 24. intelligit de excidio non decem, sed duarum tribuum per Romanos, q. d. Quis, quæso, dilectum Dei populum dedit in captivitatem, non septuaginta, ut olim, sed mille jam et sexcentorum annorum? Certe, Jehova, quia ejus Messiam contempsit: quocirca forte et durum bellum, ac obsidionem Romanorum ei immisit, quæ eum in hanc vastitatem continuam deduxit. *Et non cognovit*, q. d. Etiam post tam diram cladem non intellexit, quod ob infidelitatem in Christum Domini puniretur: imo neque, postquam totus conflagravit, non recogitat, non redit ad cor, ut Christi a se occisi causa, hæc se pati videat; sed obstinatus in judaismo Christique odio persistit. Verum prior sensus congruentior est. Stimulat enim Judæos exemplo et clade recenti fratrum suorum, puta decem tribuum, sive Samaritarum.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit propheta hoc cap. et seq. in argumento capitis præcedentis. Dixerat ibi vers. 24. Jacob et Israel a Deo datum esse in direptionem vastantibus Assyriis: nunc de more eum consolatur, quod nimirum ab iis, atque etiam ex Babylone, quo captivus est abducendus, Deus eum liberabit et reducat, ut patet v. 14. et cap. seq. v. 28. Ita S. Thom. Hugo, Pagnin. et Sanchez. Jam sub hoc typo altius quid intelligit, videlicet, liberationem Israelis spiritualis, id est fidelium, a captivitate peccati et diaboli per Christum. Multa enim hic augustiora dicuntur, quam ut conveniant Judæis Babylone liberatis: ad eos tamen alludit, eosque obiter quasi perstringit. Unde et typum cum antitypo permiscet, jamque quædam dicit quæ magis typo, jam quædam quæ magis antitypo conveniant. Vide canon. 5. Ita S. Hieron. Cyrillus, Procopius, Haymo, Forer. et alii, qui omnes hæc potius de Christi Ecclesia, quam de Judæorum synagoga accipiunt.

Ad litteram ergo Israeli, id est Ecclesiæ, promittit nomen hoc, scilicet Meus es tu, quodque eam illæsam per ignem et aquam deducet, quodque ei Gentes omnes ex quatuor orbis plagis subjecturus sit, Judæos vero utpote cæcos et surdos ejecturus. Deinde v. 9. redit ad disceptationem cum Gentibus, earumque idolis, urgetque ut testes proferant, qui testantur deos illos similia beneficia et miracula præstitisse suis cultoribus, atque ipsa se præstitisse docet: hujusque rei testes producit Israelitas, qui se nuper a Sennacherib, olim a Pharaone Dei ope liberatos, viderunt, ac mox simili modo e Babylone se liberari viderunt. Tertio, v. 18. nova divinitatis argumenta profert, videlicet beneficia populo Gentili, a se conferenda, scilicet gratiam, salutem et remissionem peccatorum. Hanc enim Israelitas non suis meritis aut victimis, sed meræ suæ misericordiæ, et Christi meritis ascribere, indeque exspectare debere demonstrat.

1 Et nunc hæc dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: meus es tu. 2. Cum transieris per aquas, tecum ero, et flumina non operient te: cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te. 3. Quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel salvator tuus, dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam et Saba pro te. 4. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis, et gloriosus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. 5. Noli timere, quia ego tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. 6. Dicam Aquiloni: Da; et Austro: Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, et filias meas ab extremis terræ. 7. Et omnem, qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, formavi eum, et feci eum. 8. Educ foras populum cæcum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt. 9. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus: quis in vobis annuntiet istud, et quæ prima sunt audire nos faciet? dent testes eorum, justificentur, et audiant, et dicant: Vere: 10. Vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus, quem elegi: ut sciatis, et credatis mihi, et intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, et post me non erit. 11. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. 12. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus: vos testes mei, dicit Dominus; et ego Deus. 13. Et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et quis avertet illud? 14. Hæc dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel: Propter vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldæos in navibus suis gloriantes. 15. E-

go Dominus sanctus vester, creans Israel rex vester. 16. Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. 17. Qui eduxit quadrigam et equum, agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent: contriti sunt quasi linum, et exstincti sunt. 18. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. 19. Ecce ego facio nova, et nunc orientur, utique cognoscetis ea: ponam in deserto viam, et in invio flumina. 20. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones: quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo, electo meo. 21. Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit. 22. Non me invocasti, Jacob; nec laborasti in me, Israel. 23. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me: non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. 24. Non emisti mihi argento calamum, et adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen servire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. 25. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. 26. Reduc me in memoriam, et judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. 27. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui prævaricati sunt in me. 28. Et contaminavi principes sanctos, dedi ad internecionem Jacob, et Israel in blasphemiam.

1. Et nunc hæc dicit Dominus creans te.] Ne Israel ab hostibus afflictus desperet, deque se actum putet, erigit eum in spem, dicens, quod Deus eum sibi in populum crearit et formarit. Utque eum magis in spe confirmet, quatuor generis beneficiorum ei collatorum commemorat. Primum creationis, dicens, *creans*: Deus enim omnes homines creavit, sed peculiariter Hebræos, quia miraculose Abraham ex Sara anu et sterili genuit Isaac, et Isaac ex Rebecca Jacobum, ex quibus prognati sunt Hebræi. Secundum, formationis, cum ait, *formans*, q. d. Sicut figulus format et fingit sibi vas in honorem, illudque distinguit ab aliis vasis vilibus et sordidis: ita ego te, o Israel, in remp. fidelem, piam et sanctam formavi, dando tibi legem, sanctasque cæremonias, et ritus sacrificiorum. Tertium redemptionis ex servitute, cum ait, *Redemi te*. Quartum electionis in populum selectum et peculiarem, ut vocareris populus Dei, cum ait, *Meus es tu*.

Moraliter, in adversis et minis Dei, ne animum despondeamus, nos recordatione beneficiorum Dei animare debemus, Deoque dicere: *Ne tradas, Domine, bestiis animos confitentium tibi, et opera manuum tuarum ne despicias*. Ita Forerius.

Redemi te,] ex captivitate tum Ægypti per Mosen, tum Babylonis per Cyrum, tum maxime diaboli per Christum. Te enim *redemi* etiam per futurum *redimam* exponi potest, juxta Canon. 13.

Vocavi te nomine tuo.] Alludit ad morem heroum benignorum, qui servos quos amant nomine proprio evocant et accersunt, dicendo, non, Serve, adesdum; sed Petre, vel Paule, veni; audi, Pamphile. Sic Deus ait, *Israel veni*: hoc enim benevolentiæ est signum. Ita Vatablus. Secundo et melius, Leo Castrius, *vocavi te nomine tuo*, id est, ut ex Hebræo vertas, vocavi *nomen tuum*, id quod sequitur, *Meus es tu*. Israeli ergo indit nomen novum, scilicet hoc: *Meus es tu*. Simili modo Osee cap. 1. a Deo jubetur vocare filium suum primogenitum *Jezrahel*, id est semen Dei: tertium vero, *Non populus meus*. Ingens enim est dignitas æque ac utilitas quod, ut ait Apostolus, *filii Dei nominemur et simus*. Nam, ut ait Plato in Cratylo, *Dei appellatio est, cum Deus facit inesse rei nominata, id quod nomen significat*. Ergo eum Israeli spiritali, id est Ecclesiæ, et fidelibus Christianis, dat hoc nomen *Meus es tu*, facit reipsa ut ipsi sint populus, peculium et possessio Dei. Hoc est quod ex Mose Exodi 19. 5. ait S. Petrus epist. 1. cap. 2. vers. 9. *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis*, id est, ut Moses habet, hebr. סגלה *segullo*, id est peculium et cimelium Dei. Vide ibi dicta.

2. Cum transieris per aquas, tecum ero, etc. cum ambulaveris in igne, non combureris.] Aliqui vertunt per præteritum: *Cum transires per aquas, ego tecum fui*, scilicet in transitu maris rubri et Jordanis; *cum ambulares in igne, non es combustus*, scilicet cum Abraham de *Ur*, id est de igne, Chaldæorum eduxi. Vide dicta Genes. 11. 31. q. d. Pari modo nunc, et deinceps traducam te illæsum per ignem et aquam, id est, per quævis etiam gravissima vitæ pericula, tum in Babylone, tum potius in persecutione Imperatorum et tyrannorum Christi Ecclesiam et Christianos flamma et ferro persequentium, adeoque in quavis tentatione et adversitate te liberabo, vel ita confortabo, ut pro nomine meo malis esse in igne quam in refrigerio, imo gaudeas et ambias pro Deo, Deique fide aquis mergi, igne cremari, dicasque cum S. Laurentio: *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas*. Sicut enim Christus mortem moriendo vicit, ita S. Laurentius et Martyres igne cremati, igne et tyrannis superiores, sua magnanimitate et constantia, exstiterunt, imo ignem quasi ad duellum provocarunt. Uti fecit S. Ignatius scribens ad Romanos: *Ignis*, ait, *crux, bestiæ, etc. omnia tormenta diaboli in me veniant, tantum ut Christo fruar*. Unde Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 9. *Si transieris, ait, per ignem, non combureris, quia non cedes in corruptionem, sed transibis ad immortalitatem*; dicesque cum Psalte: *Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium*.

Mirum hac de re refert exemplum S. Paulinus epist. ad Macarium, de sene quodam catechumeno, qui in baptismo vocatus est Victor. Hic enim in navi solus, vi tempestatis abreptus, sine temone, sine cibo, sine ulla hominum ope, plures septimanas in mari jactatus,

a Deo et Angelis protectus, pastus et deductus est. *Ipse enim Christus*, ait Paulinus, *nunc eo vultu coruscans, nunc S. Felicis ore venerabilis sedebat in puppi, senemque allectabat, qui inter ejus genua caput reclinabat, eidit et sæpius angelos excubare navigio, et cuncta nautici muneris administrare: nec tunc nautam illum nisi angeli nautæ ducebant, cui gubernaculum erat mundi gubernator. Viginti tres dies homo non modo a terris, sed ab hominibus exclusus, omnium ventorum ludibrium, omnis terræ exsul, diversi mortis hospes, et exsors generis humani; inter fluctus et belluas maris, in vago erraticæ navis hospitio, jejuniis, senio, timore confectus, quæso te, numquid natura suo perduravit? Cui ergo obscurum sit Deum in illo fuisse? Noeis primo od Urbem actu, Romani portus pharum eidit; deinde Campaniam longis tractibus legit, mutatisque turbinibus in Africæ littora transvolavit: atque ab ipsis rursus abrepta, Siciliam transcurrit; ita freta sulcans, ut quasi divina navis, et immisso divinitus spiritu sapiens, sua sponte cavenda vitaret, sequenda peteret. Tandem finem errorum atque discriminum in Lucaniæ posuit littoribus.* Ibi enim piscatorum opem inclamans senex, ab iis navi in littus protracta, portum vidit. Quocirca Deo gratias agens, baptismo suscepto vitam Christianam et sanctam instituit. Fuse hæc et eleganter narrat Paulinus. Ita fideles suos regi Deus, qui deducit velut ovem Joseph.

Apposite S. Athanas. l. de Incarnat. Verbi, et ex eo Leo Castrius: *Sicut, ait, ex amianto lapide* (teste Dioscoride l. 5. c. 113. et Plinio l. 36. 19.) *utpote ductili et flexili, textores fila deducunt, ex eisque telas et vela contexunt, quæ si in ignem injiciantur, ardent quidem, sed flammis invicta splendidiora exeunt: ita beata Virgo agnum peperit, e cujus glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis: qua tecti, nec igne comburi possumus, nec aquis concludi, aut re ulla, quin per omnia cruciamenta transeamus illæsi, et ad cœlum evolemus.* Anima enim mox evolat, corpus in resurrectione evolabit.

Imo sic ad litteram in fornace Babylonis angelus sua quasi veste tres pueros ob meritum castitatis, innocentiæ, religionis et constantiæ ab igne tutatus est, angelus inquam, similis Filio Dei, Christique typus, Daniel. 3. 92. Sic S. Joannes e dolio ferventis olei hic Romæ ante portam Latinam (locum sæpe magno pietatis sensu visi et vidi) illæsus exivit. Ita de S. Polycarpo in rogo ardenti constituto, scribunt Smyrnenses apud Eusebium, l. 4. histor. c. 15. *Ignis facta camera speciem, ad morem veli nautici vento repleti, corpus Martyris veluti muro quodam circumcinxit; eratque illud in medio non tamquam caro ardens, sed tamquam aurum et argentum in camino ignitum. Etenim tantam boni odoris fragrantiam sensimus, quasi vel thus vel aliud quoddam pretiosum aroma spiraret. Tandem igitur iniqui, cum corpus illius ab igne non posse consumi cernerent, confectorem accedere, et ferro illud transfodere jubent. Quo facto copiosus sanguis effluxit, ita ut ignis extingueretur, ac tota turba miraretur.*

Sic S. Vincentius sub Daciano, S. Cæcilia, S. Lucia, S. Agnes, aliæque plurimæ virgines, in flammis, Christo protegente, manserunt intactæ: atque non minora miraculo, cum undique tentarentur libidinis igne, eo non arserunt, sed illibatæ perstiterunt: imo a sponso Christo angelum virginitatis suæ custodem et vindicem perpetuum adeptæ sunt. Sic S. Dominicus, non Ordinis Prædicatorum fundator, sed alius ejusdem Ordinis et nominis, tentatus a muliere forinsecus, a dæmone intrinsecus igne libidinis, cum fortiter omnia tentamenta superasset, audivit inclamantes dæmones: *Vicisti, vicisti quia in igne fuisti, et non arsisti.*

Narrat Bartholomæus Pisanus in gestis S. Francisci, quod Fredericus II. Imperator S. Franciscum a concione, quam habuerat contra vitium libidinis, invitarit ad cœnam, lauteque habitum solum in cubiculum introduxerit, ubi paratum erat scortum, quod eum ad turpitudinem illactabat. Mox Sanctus in focum in cubiculo accensum se projecit, in eoque quasi lecto decumbens, ad eumdem meretricem invitavit: illa et ignis incendio, et viri sanctitate perculsa, illico in fugam se dedit. Imperator, cum omnia per rimulas observasset, videns beatum virum integro et illæso ab igne corpore, quem illudere statuerat, maxime admirari cœpit et venerari. Tales etiamnum sunt multi Religiosi, et virgines, qui in carne vivunt angelice, qui quasi salamandræ in hoc igne, per gratiam Christi degunt integri et illæsi. Vide dicta Daniel. c. 3. 4.

Ex hoc Isaiæ loco S. Cyprian. tract. de Exhortat. Martyrum, docet non esse fideli timendas injurias, nec persecutiones: *Quia*, ait, *major est Dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum. Quare in persecutionibus nemo cogitet quod periculum diabolus importet, sed imo consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem Dominica protectio, quando unusquisque secundum Dominica promissa, et fidei suæ merito tantum accipiat de ope Dei, quantum se credat accipere; nec sit quod Omnipotens præstare non possit, nisi accipientis fides caduca defecerit.* Idem tract. de Orat. Domin. *Cum Dei, ait, sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit.*

Mystice, S. Greg. l. 6. epist. 169. ad Cyriacum: *Cum transieris, ait, per aquas, tecum ero, et flumina non operient te. Illos enim flumina operiunt, quos actiones hujus sæculi mentis perturbatione confundunt. Nam qui Sancti Spiritus gratiam tenet in mente, transit aquas, et tamen fluminibus non operitur; quia etiam inter medias populorum turmas sic peragit gressus sui itineris, ut non submittat actionibus sæculi caput mentis.*

3. Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam et Saba pro te.] S. Hieron. *propitiationem* accipit active, q. d. Dedi tibi, o Israel, o Ecclesia, Ægyptios, Æthiopes et Sabæos, ut eos prædicato Christi Evangelio converteres, Deo propitiares et reconciliares. *Et dabo homines pro te*, q. d. Cunctorum hominum quibus prædicabis, quosque converteris, salus tibi imputabitur. Verum sic τὸ *pro te* improprie admodum sumitur. Quare melius *propitiationem* passive capias pro hostia pro peccato, vel victima piaculari, sed humana (quæ veteres vocabant καθάρματα) qualis fuit M. Curtius, qui in ingentem terræ hiatum Romæ eques insiliit ad placandum sua morte toti populo numen. Talis et symbolica fuit hircus ille apopompæus sive emissarius, cui pontifex, in die expiationis, peccata totius populi imprecabatur, sicque eum emittebat in desertum, a feris devorandum, ut ex

Origene et Cyrillo dixi Levitic. cap. 16. v. 21. et sequent.

Sensus ergo est, q. d. Cum Sennacherib Israeli, id est Judææ et Hierosolymæ, immineret, jamque illa ab eo esset vastanda, et quasi devoranda, ego effeci, ut pro Judæa Sennacheribo objiceretur Æthiopia, Ægyptus et Saba quasi, victima piacularis, loco Judææ, ab eo mactanda. Unde Septuag vertunt: *Feci commutationem tuam Ægyptum et Æthiopiam et Soba pro te.* Hoc est quod dicitur Prov. 11. 8. *Justus de angustia liberatus est: et tradetur impius pro eo.*

Historiam vide supra cap. 37. ubi narratur, quod Sennacherib, relicta Jerusalem, perrexerit contra Tharaca regem Æthiopiæ, adversum se arma moventem, et c. 20. ubi Ægyptus conspirans cum Æthiopia, vastanda prædicitur a Sennacherib. Porro Saba hic est pars Æthiopiæ, in qua regnavit regina Saba, scilicet Abyssinia, ubi regnat nunc Preto-Joannes, unde venit Eunuchus Candacis reginæ Æthiopum in Jerusalem, converaus et baptizatus a Philippo, Actor. 8. 27.

Sub hoc vero typo altius quid de Ecclesia Christiana intelligit, q. d. Pro te, o Israel, id est o fidelium Ecclesia, perdam Æthiopes, Ægyptios et Sabæos, id est omnes gentes et hostes tibi adversantes, faciamque ut sint quasi hostia pro te, per quam mea justitia, justaque vindicta, expleatur et quasi pascatur, eoque magis tibi conciliet. Ita Cyrillus.

Aliter Procop. S. Hieron. et Forer. q. d. Dedi *propitiationem* vel, ut Septuag. *commutationem*, hoc est pro commutatione, et pretio sanguinis tui et Martyrum tuorum, o Israel serve mi, id est o Christe, tradidi et subjeci Ecclesiæ tuæ Ægyptum, Æthiopiam et omnes orbis partes. Hic sensus concorrit cum primo. Nam juxta regulam Ticonii, quæ de corpore, id est Ecclesia, dicuntur, competunt et capiti, id est Christo: et vice versa. Sic ergo Christus repræsentat Ecclesiam, sicut rex regnum. Christo favet id quod subdit: *Dabo populos pro anima tua.*

Ubi Nota, Gentes hostiles Ecclesiæ factas fuisse victimas, vel quia mecentes in infidelitate mactatæ et excisæ sunt a Deo, vel potius quia Deus eas subegit Christo, et ex infidelibus fideles, Christoque subditas effecit. Sic enim fuerunt victimæ Deo gratissimæ, cum morientes peccato, et veteri vitæ, cœperunt vivere Deo: has enim offerens Paulus ait Rom. 15. 16. *Ut sim minister Christi Jesu in Gentibus: sanctificans* (græce ἱερουργοῦντα, id est sacrificans) *Evangelium Dei, ut fiat oblatio* (victima) *Gentium accepta, et sanctificata in Spiritu Sancto.* Atque huic victimæ suum sanguinem quasi libamen libens offert Philip. 2. 17. dicens; *Sed et si immolor supra sacrificium, et obsequium fidei vestræ, gaudeo, et congratulor omnibus vobis.* Et de hac ait Rom. 12. 1. *Obsecro vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.*

4. Et dabo homines pro te.] Sicut Æthiopes dedi pro te, sic dabo et Babylonios; hos enim Cyrus delevit, ut Judæos liberaret; multo magis homines et populos omnes pro Christo et Ecclesia dabo, id est evertam, vel convertam, uti jam dixi.

5. Ab Oriente adducam,] q. d. In captivitate Babylonica dispergemini in quatuor orbis plagas, ut dicitur Zachar. 2. 6. sed ex omnibus reducam vos in Judæam. Multo magis hæc competunt Gentibus ex omnibus plagis mundi adductis, et venientibus ad Ecclesiam Christi. Sic ex Occidente ad eam venerunt et veniunt Europæi; ex Oriente Indi; ex Aquilone Gothi, Livones, Moschi, Poloni; ex Meridie Ægyptii, et Afri. Unde sequitur:

7. Et omnem, qui invocat nomen meum.] Τὸ et causale est, significans *quia*, q. d. Adducam eos, quia creavi, formavi et feci eos fideles Christianos, ad hoc, ut nomen meum invocarent et celebrarent, meæque majestati et gloriæ, servirent in sanctitate et justitia, omnibus diebus vitæ, imo æternitatis suæ.

8. Educ foras populum cæcum.] Calvinus sic vertit et explicat: Educam cæcos, ut visum ipsis restituam; surdos ita liberabo, ut aures recuperent, q. d. In captivitate aperientur eorum oculi ut videant, et aures ut audiant, quibus jam suapte malitiæ destituuntur, dum eas obturant. Verum obstant Hebræa, quæ ad verbum habent: *Educ vel ejice populum cæcum, cui oculi; et surdos, quibus aures.* Aliqui hæc de Gentibus idololatris accipiunt: verum dico, Prophetam loqui de Judæis; hos enim c. præced. v. 19. vocavit cæcos et surdos: tales enim facti sunt, cum Gentes a Christo illuminatæ sunt, q. d. Ejice, o Christe, per te, tuosque Apostolos, a te, tuaque Ecclesia Judæos, qui oculos habent, quibus videant tua miracula; et aures habent, quibus audiant tuam doctrinam; sed lumen veritatis quod vident et audiunt, recipere et in animum admittere nolunt. Cæcos ergo hos et surdos reproba, magisque excæca, ac tandem projice in tenebras æternas, atque effice, ut Judæorum loco, omnes Gentium tribus tibi et Ecclesiæ jungantur. Ita S. Hieron. Procop. et Theodor. Vide Prosperum l. 1. de Vocat. Gentium cap. 3. Hoc est, quod ait Christus Matth. 8. 12. *Filii regni ejicientur in tenebras exteriores*, id est extremas, vel quæ occupant omnia ea, quæ extra regnum Dei sunt. Nam in regno Dei lux est; extra autem quidquid est, tenebricosum est, imo meræ tenebræ.

9. Omnes gentes congregatæ sunt.] Redit more suo Propheta ad Gentes, earumque idola, cum quibus cœpit disceptare cap. 41. v. 22. Jam subaudi voculam *Si*, q. d. *Si omnes gentes congregatæ sint*, vel finge animo congregari, aut, ut Vatabl. vertit, *congregentur omnes gentes* cum suis diis, faciant et prædicent ea, quæ ego hic facio et prædico, testes si quos habent proferant. Ego a cap. 41. hucusque demonstravi me Jehova esse Deum, qui præterita fecerim, sicut prædixeram, quique nova facturus sim, scilicet ut ex stirpe Abrahæ veniat Messias, qui illuminabit totum orbem, eumque redimet a potestate diaboli; in cujus adventu Judæi a fide patrum degenerabunt, fientque cæci, ac interibunt : quare loco eorum vocabo et surrogabo Gentes, ac in semen Abrahæ cooptabo. Hoc mysterium quis Gentium, quis deorum agnovit? quis prædixit? dent testes, si habent, oraculorum, suorum, et *justificentur*, id est, causam suam justificent, scilicet probent se esse deos ex præsagio futurorum, ut audientes populi dicant: *Vere*, scilicet, hi sunt dii, et præsagi futurorum. Ita S. Cyrillus, Forer. et alii.

10. Vos testes mei, dicit Dominus, et servus

MEOS, QUEM ELEGI,] q. d. Gentes et idola nullos habent testes suorum oraculorum et miraculorum: at ego plurimos profero. Vos, o Israelitæ, testes estis eorum, quæ dico: jam enim recenter vidistis me vos a Sennacherib liberasse, ejusque castra per Angelum cecidisse, uti promiseram. Item vidistis miraculum solis et umbræ reductæ in horologio Achaz vitamque regi vestro Ezechiæ jam deposito, a me redditam. Vos quoque, o Prophetæ, oraculorum vestrorum, id est meorum, testes estis. Vos denique, o Apostoli, o fideles, o Martyres, tempore Christi, testes eritis, cum videbitis hæc mea oracula et promissa reipsa compleri. Hoc est, quod ait Christus Actor. 1. 8. *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judæo, et Samaria, et usque ad ultimum terræ.*

ET SERVUS MEUS,] id est, Cyrus, ait Hugo: hic enim liberans Judæos Babylone, promissionis divinæ de eadem liberatione, quasi testis fuit. Secundo, Forer. accipit Isaiam. Tertio et optime, passim alii accipiunt Christum; hic enim cap. 42. 1. vocatus fuit *servus* Dei hicque suis dictis, factis, miraculis, suaque passione et redemptione adimplendo hæc Dei oracula, erit testis, id est, reipsa testabitur et demonstrabit ea esse vera, ac consequenter tam se, quam Patrem, a quo missus est, esse verum Deum. Unde de eodem ait c. 55. v. 4. *Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus*; sic Apoc. 1. 5. dicitur: *A Jesu Christo, qui est testis fidelis*; et c. 3. 14. *Hæc dicit: Amen, testis fidelis, et verus.*

12. EGO ANNUNTIAVI, ET SALVAVI: AUDITUM FECI, ET NON FUIT IN VOBIS ALIENUS,] hoc est, alius, scilicet Deus, qui ista faceret, q. d. Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Josue; etc. et nuper Ezechias, quibus prænuntiavi et contuli salutem, vel ab hostibus, vel e morbo, quosque ita protexi et magnificavi, hi, inquam, non coluerunt deos alios, sed me solum. Imo, ope mea Chananæos, aliasque gentes deos alios colentes, sua terra exturbarunt: ergo non virtute deorum, sed mea solius id præstiterunt.

13. NON EST QUI DE MANU MEA ERUAT,] q. d. Habeo claves vitæ et mortis, animam et flatum cujusque hominis manu mea contineo, ego vivifico et mortifico solus sum Deus omnipotens et omniscius. A me idola, principes, et mortalia omnia morte damnata sunt, ut ait Seneca. Utinam hoc sæpe cogitemus, illique soli studere satagamus, illumque revereri et timere, *qui potestatem habet et animam et corpus perdere in gehennam.*

14. PROPTER VOS MISI (mittam Cyrum) IN BABYLONEM, ET per eum DETRAXI, id est detraham, VECTES UNIVERSOS,] q. d. Vectes portarum, omniaque robora et munitiones Babylonis frangam, ut vos ae ea liberem: pari modo per Christum, cujus typus erat Cyrus, ex Babylonis, id est mundi, et Chaldæorum, id est dæmonum, potestate vos liberabo. Ita S. Hieron. Procop. et Cyrill.

Per *vectes* rursum Hieron. accipit principes, quia validi sunt ac potentes. Secundo, Sanchez per *vectes* accipit impedimenta et remoras, quæ erant quasi carceres et repagula, quibus Deus gestientes ad bellum et imperium Persas et Medos hucusque continuerat, et quasi concluserat, jam vero iis diffractis liberos fecit, ut præcipites in Babylonem irrocrent. Hos vectes Zachar. cap. 6. vers. 1. vocat *montes æreos.*

Tertio et optime, *vectes* sunt muri, turres, portæ, earumque vectes et claustra, omniaque munimenta Babylonis.

Septuaginta pro *vectes* vertunt, *fugientes*. Hebr. enim בריח *bariach* utrumque significat: radix enim ברח *barach*, significat *fugit*, indeque *vectis* dicitur *bariach*, quod transcurrat, et quasi fugiat ab uno extremo ad aliud. Porro per *fugientes* Cyrill. accipit Persas, q. d. Persæ, qui antea fugerant Chaldæos, jam a Deo animati eos invadent. Procopius vero accipit Chaldæos, quos fugientes insecuti Persæ, necarunt vel captivarunt.

ET CHALDÆOS IN NAVIBUS SUIS GLORIANTES.] Babylon alluitur a Tigri et Euphrate: hi enim fluvii, quasi vectes cingunt et sepiunt urbem, atque per aquæductus multis in locis restagnantes (uti fit Venetiis) miram ei utilitatem æque ac delicias præbent: sed hæc sustulit et evertit Cyrus, cum Euphrate in alios plurcsque alveos per milites deducto, sicco pede urbem invasit et occupavit, uti ostendam Jerem. cap. 50. vers. 38.

16. QUI DEDIT IN MARI (rubro) VIAM, ET IN AQUIS TORRENTIBUS SEMITAM.] Commemorat pristina beneficia et miracula Israeli præstita, in transitu maris rubri Exodi. 14. Per *aquas torrentis* intelligit, vel aquas Jordanis, quas Hebræi, duce Josue, sicco alveo transierunt, cum is tempore messis intumuisset, ideoque ferretur præceps magno cum impetu instar torrentis, Josue 3. vel potius aquas maris rubri, ut posteriori versu, more rhythmi Hebraici, eleganter idem dicat quod priori. Unde Septuag. vertunt; *aquam vehementem*, quomodo de transitu maris rubri dicitur Exod. 15. 10. *Submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus.* Aquæ enim maris rubri a Deo utrimque instar montium suspensæ, ut mediam darent semitam transitui Hebræorum, quasi vim passæ, et frementes, iis transgressis, mox magno fragore convolutæ, instar torrentium, imo montium, insequentes Ægyptios obruerunt. Ita S. Hieronymus, Procopius, Sanchez, Forerius et alii. Hoc est, quod sequitur:

17. QUI EDUXIT QUADRIGAM,] q. d. Deus illexit, et quasi induxit Pharaonem cum suis quadrigis et copiis in mare rubrum, ut persequeretur Hebræos, ibique eum mersit. Unde ibi Ægyptii in morte perpetua obdormierunt.

CONTRITI SUNT QUASI LINUM, ET EXSTINCTI SUNT,] ea scilicet facilitate qua linum, vel stupa accensa vel fumigans mersa in aquas validas, vel flumen ingens, mox conteritur et exstinguitur.

Rursum quia anima est velut igniculus quidam in nobis, hinc exstinctos Ægyptios, quasi linum fumigans dixit. Tertio, in lino fumigante notat iram et ardorem persequendi Hebræos in Ægyptiis, qui instar flammæ aquis exstinctus est. Ita Forer.

18. NE MEMINERITIS PRIORUM,] q. d. Magna videntur hæc miracula quæ pro vobis feci in mari rubro; sed parva, vel nulla sunt, si comparentur cum iis, quæ vobis facturus sum in Ecclesia Christi. Illa enim sua magnitudine et gloria, ista vetera obruent. Ita S. Hieron. Procop. Sanchez, Forer. et alii. Notent hic Christiani, quot quantisque beneficiis a Deo cumulati sint

præ Judæis, omnibusque sæculorum omnium nationibus. Deoque gratos se exhibeant.

19. Ponam in deserto viam.] Aliqui hæc ad litteram accipiunt de reditu e Babylone: tunc enim vel ad litteram, ut sonant, hæc Hebræis e Deo data esse uti eisdem data sunt, cum duce Mose per desertum profecti sunt in Chanaan: vel hisce quasi proverbiis tantum significari, quod Judæi Babylone redeuntes, maxima a Deo acceperint beneficia.

Verum hæc vetera veterum fuerunt, eaque exilia; hæc autem nova Deus novæ Ecclesiæ, eaque magnifica promittit. Loquitur ergo de gratia per Christum in Gentes effusa, *ut ubi superabundavit iniquitas, ibi superabundaret et gratia*. Alludit tamen ad typum Hebræorum, duce Mose, desertum transeuntium. Tunc enim Deus iis viam quasi præivit, in columna ignis et nubis; tunc etiam ex petra a Mose percussa dedit copiosas aquas, et quasi flumina, quæ tantis castris sufficerent, eaque perdurantia, et deinceps perennantia: ita ut post discessum Hebræorum feræ, dracones et struthiones arentes siti inde eam exstinguerent; idcoque muta voce Deum glorificarent, eique gratias agerent. Unde Abulens. in Num. 20. q. 2. et 3. cum Hebræis censet, has aquas non tantum decurrisse per desertum, et secutas fuisse Hebræos, uti innuit Apostolus 1. Cor. 10. 4. sed etiam ex illo tempore Arabiam propter aquas a Mose elicitas et perdurantes, factam fuisse habitabilem, cum antea ob ariditatem, æstum et sitim esset inhabitabilis; quod alibi discutiendum est.

Sensus ergo est, q. d. Aperui olim Hebræis viam in mari rubro, et in deserto invio: et nunc totius mundi quasi maris magni viam omnibus nationibus aperiam, viam, inquam, ad Christum, Ecclesiam, salutem et cœlum, atque dabo in invio Gentium solitudine non corpori, sed animæ de *fontibus salvatoris* non flumen, sed flumina gratiarum ut laudent et glorificent me gentes barbarie et feritate draconibus, struthiis, aliisque bestiis similes, imo concorporatæ ipsi Leviathan, ut dixi c. 27. 1. Ita S. Hieron. Hinc Plato lib. 3. de Rep. docet, in homine, velut in equo Trojano, esse omnia animalia: in doloso enim est vulpes, in crudeli leo, in libidinoso amica luto sus, in torpido asinus, in suspicaci odora canum vis, in guloso lupus, in compto et compta pavo, in garrula, pica, etc. Et hoc voluisse Pythagoram, cum dixit, improborum animas degenerare et migrare in corpora belluina, seque induere in leones, lupos, canes, etc. censent nonnulli. Vide canon. 19. Simili modo S. Gregor. lib. 31. Moral. c. 5. v. 6. per *dracones*, accipit homines humi reptantes, carnales, et manifeste improbos, per *struthiones* vero hypocritas. Struthio enim habet pennas quasi volaturus, nec tamen volat. Utrique hi conversi a Christo et Apostolis sincere et serio Deum glorificabunt. Septuag. pro *dracones* vertunt, *Sirenes*, quales scilicet socios Ulyssis suo cantu fascinarunt, et in porcos, asinos, aliasque feras converterunt. Tales sunt amasiæ et lenæ, quæ juvenes sua forma, voce et gestibus dementant: has Christus et Apostoli convertent, docebuntque canere Deo alleluia.

21. Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit.] Hinc patet per *dracones, struthiones, etc.* non bestias, sed homines et populum intelligi. Occurrit tacitæ objectioni Judæorum dicentium: Quomodo, Domine, nobis relictis, qui homines sumus fideles, et populus a te olim electus, qui te colimus victimis et thymiamate, transfers te ad Gentes, qui non ut homines, sed ut dracones et feræ vivunt? quomodo eos tibi adsciscis et eligis? Resp. Deus: Ego populum istum formavi, ego ex lapidibus, imo ex feris, filios Abrahæ suscitavi, ut ipse magnificam meam in se beneficentiam, potentiam et gloriam jugiter repræsentat, æque ac celebrat. Unde sequitur:

22. Non me invocasti, Jacob, nec laborasti in me, Israel.] *In me*, id est, in meo cultu. Est nova occupatio. Occurrit enim alteri Judæorum objectioni et instantiæ. Dicet enim Israel: Si Gentes vocasti, ut te laudent, ego quid aliud ago? nonne tibi Psalmos et hymnos decanto? nonne tibi offero thura et victimas? Respondet Dominus: *Non me invocasti*: tuæ invocationes, laudes et Psalmi, non laudes meæ, sed vituperia sunt; ac proinde ea mihi non obtulisti, nec iis me glorificasti, sed dedecorasti: consequenter ego hanc servitutem oblationum, et laborem thurificandi a te non requisivi, non volui, non cupivi, quia illa mihi non voluptatem, sed molestiam pariunt; tum quia scaleribus pollutus me laudas, mihi sacrificas; tum quia externis hisce laudibus et victimis me putas reconciliari et oblectari. Falleris: ego enim victimis boum et arietum non placor, non vescor, non inebrior, calamum aromaticum, ut suffitum thymiamatis non odoror, nullo odore pascor et delector; sed corde contrito et puro, puta mentis victimis, ut thymiamate virtutum, quas tu negligis: et ut ad eas offerendas te inducerem, sacrificia ista externa, quasi excitamenta tantum institui. Ita S. Hieronymus, Procop. et alii. Hoc est, quod dixit cap. 1. vers. 11. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? etc.* Vide ibi dicta. Aliter vertit Syrus et Arabicus, nimirum: *Non me vocasti, o Jacob: et* (vel quia) *esse appellavi te, Israel.*

24. Non emisti mihi,] q. d. Quod emisti calamum, quem mihi offerres, ego mihi emptum et oblatum non reputo, non accepto, ob causas jam dictas.

Calamum] aromaticum. Forerius accipit cannellam quæ vulgo dicitur, quam ipse distinguit a cinnamomo. Vide dicta Exodi cap. 30. vers. 24. et Jerem. cap. 6. vers. 20.

Servire me fecisti,] q. d. Non ego te mihi in victimis servire feci: sed tu me tibi servire fecisti, hoc est, peccatis tuis tu me gravasti, molestia affecisti, et quasi servus tuus essem aut mancipium, oneravisti. Est catachresis. Hoc est, quod dixit c. 1. 14. *Laboravi sustinens.* Unde Septuag. vertunt: *In peccatis tuis et iniquitatibus ante me stetisti* (sic enim legit editio Romana, Irenæus et Procop. licet alii legant aliter, uti mox dicam) tamquam effrons et impudens, non tam victimas quam peccata oculis meis ingerens, ostentans, et quasi offerens, ideoque irritans, et quasi irridens, imo pugnans contra me. Stat enim ante Deum peccator cum peccatis suis, quasi pugnaturus contra illum. Peccata enim tela quædam sunt, quæ intentat peccator et vibrat contra Deum, ait Sanches. His sensus est genuinus.

Moraliter, advertant Christiani, se, dum peccant, facere Deum sibi suisque peccatis quasi servum. Nam ejus concursu, natura et donis ab eo acceptis, ad scelera abutuntur, ad eaque Deum Deique dona, quasi invitum trahunt.

Secundo, Forerius explicat, q. d. Non tam mihi servivistis vestris sacrificiis, quam ego servivi vestro ex iis quæstui, honori, epulis ac voluptatibus, o sacerdotes et Judæi, cum vos iis permitterem expiari, et haberi in populo pro expiatis, cum revera ista non haberent vim expiandi, sed vos peccatores æque ut ante relinquerent.

Tertio, ex Lactantio l. 4. c. 19. Leo Castrius, q. d. Tuis peccatis *servire*, id est servi carnem induere, servi pœnas, scilicet crucem, suscipere, *me* Christum *fecisti:* imo tam tu, o Israel, quam Pilatus et Romani in morte me tractastis, non tam ut mancipium, quam ut pecus vel belluam. Unde juxta S. Hieron. Septuaginta ita vertunt: εν ταις αμαρτιαις σου υπερησπισα σε: *In peccatis tuis defendi te, et quasi hyperaspistes scutum me pro te iræ Dei opposui.* Ita et ex Septuaginta legunt Cyrill. Theodor. et Euseb. libr. 10. Demonstr.

Aliter S. Hieronymus explicat Septuag. *Quasi*, ait, *labor sit Dei, et lassitudo defendere peccatores.* Perinde ac si Deus clemens et parcens pugnet contra se, suamque justitiam, flagitantem ut justa vindicta peccata et peccatores plectat.

25. Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas, q. d. Non tuæ victimæ, quæ plus habent sceleris quam pietatis, non opera legis a te facta, ut tu putas: sed ego per Christum, Christique merita, deleo iniquitates tuas propter me, id est, propter immensam meam misericordiam, merumque amorem, non propter merita patrum tuorum: et peccatorum tuorum non recordabor,] ut ea tibi ad culpam et pœnam imputem, ut ea ulciscar: alioquin enim manet in Deo peccatorum æque ut præteritorum omnium memoria cognitrix, sed non ultrix.

Notat S. Hieronymus τὸ *deleo* alludere ad chirographum, quod homo dum peccat, quasi manu sua scribit, suoque nomine subscribit, quo se peccato et diabolo quasi mancipium vendit, mancipat et addicit. Hoc delet et abolet Deus, dum peccati reatum et obligationem delet. De quo vide Origenem homil. 13. in Genes.

Secundo, τὸ *ego ego* repetitum habet epitasin, estque asseverantis, sibique complacentis et gloriantis. Quomodo ergo in amorem tam indulgentis patris, qui in se merus amor noster est, non rapimur?

Prudenter S. Ambros. l. 2. de Pœnit. c. 6. *Ego*, inquit Deus, *deleo iniquitates tuas, et memor non ero: tu autem memor esto propter correctionem: memor esto, ut scias donatum esse peccatum, ne glorieris quasi innocens.*

26. Reduc me in memoriam, et judicemus simul: narra si quid habes ut justificeris.] Nota hic humanitatem Dei, qui ad nostra judicia descendit, et hominum arbitria quasi se submittit, q. d. O Israel, qui putas te ex operibus legis justificari, merita si quæ habes, ob quæ putas me debere tibi ignoscere, et delere iniquitates tuas, in medium profer, *fac* ut ea mihi in mentem redeant: *ego* enim nil tale memini. Est tacita irrisio. Quis enim Deum doceat, ut si aliquid in memoriam reducat? Ita Forer.

Judicemus simul,] ut videamus, an ex operibus et meritis tuis, an vero ex mera mea misericordia remissio peccatorum tibi obtingere debeat, ut *justificeris*, ut in hac causa et lite superior evadas, ostendasque jus a te stare, itaque pro te sententia feratur, hæc scilicet, quod remissio peccatorum meritis tuis, non gratiæ Dei sit ascribenda. Ita Forerius. Hic sensus est genuinus.

Aliter hæc explicat S. Gregor. 26. Moral. 6. scilicet de examine conscientiæ, præsertim quod confessionem peccatorum præcedit, ut eam deinde facientes, atque absolutionem, recipientes, justificemur. Hoc enim examen est instar judicii privati et domestici, in quo personas requisitas, scilicet, accusatorem, judicem, satellitem et carnificem ita describit: *Conscientia*, ait, *accusat, ratio judicat, timor ligat, dolor excruciat.*

Denique Septuaginta vertunt: *Dic tu iniquitates tuas primus ut justificeris*, quod S. Cyrillus, Ambrosius, Augustinus, Leo, Chrysostomus, et ex eis Leo Castrius accipiunt de confessione Sacramentali, quam ex hoc loco probant esse medium necessarium ad justificationem. Imo hoc sensu versionem nostram Vulgatam accipit et interpretatur Castrius.

27. Pater tuus primus peccavit,] q. d. Ne dicas te ob merita patrum justificari: nam et ipsi peccarunt. Quis autem dicat ejus merito nos a peccato liberari, qui aliquando peccato subjacuit? *Pater* ergo vel est Adam: hic enim primus peccavit, et peccatum in omnes posteros transfudit. Vel potius Abraham: hic enim proprie Judæorum erat pater, id est patriarcha, et ob ejus merita justitiam omniaque sibi deberi putabant Judæi. Unde illud perpetuo jactabant: *Patrem habemus Abraham, et semen Abrahæ sumus.* Porro Abraham peccavit, quia antequam vocaretur a Deo, coluit idola gentis suæ, scilicet Chaldæorum, ut patet Josue 24. 2. Vide dicta Genes. 11. 31. et c. 12. 1.

Et interpretes tui,] scilicet Moses et Aaron, qui fuerunt sequestri et internuncii inter Deum et populum. Hi quoque prævaricati sunt, scilicet ad aquas contradictionis, ideoque ingressu terræ promissæ a Deo exclusi sunt. Unde et hosce

28. Contaminavi principes sanctos,] id est peccato contaminatos ostendi (vide can. 29.) ac indignos qui terram sanctam ingrederentur: quocirca eos quasi peccati reos ad mortem damnavi, morique in deserto coegi.

Dedi ad internecionem Jacob, quando omnes Jacobæos, id est Hebræos, ob murmur pariter damnavi ad mortem obeundam in deserto. Numer. 14. 29. Itaque dedi Israel in blasphemiam,] id est ut Chaldæus et Septuag. *in opprobrium hostium.* Hostes enim irridebant eos et subsannabant, quod ob scelera sua a Deo suo, qui eos eduxerat ex Ægypto, omnes occiderentur in deserto. Quo pacto ergo patrum tuorum justitia te justificet, qui ob crimina sua morte damnati sunt? non est ergo quod de eorum meritis glorieris, o Israel: *Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei*, Rom. 3. 23. Itaque non Aaron per sua merita aut sacrificia expiat te: sed Dei misericordia, qua

gratis justificaris per Christum. Quocirca non mirum si populum novum credentium ex Gentibus creare voluerim, qui hoc ipsum agnoscit, ut ipse misericordiam meam celebret, cum videat se ex se nihil habuisse, nisi peccata ob quæ erubescat, ac mera mea gratia justificatum esse. Ita S. Hieron. Forer. et alii.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Propheta a cap. 41. ad 47. singulis capitibus idem pene agit, inculcatque hæc tria, scilicet primo, liberationem Israelis e Babylone per Cyrum. Secundo, liberationem hominum, præsertim Gentium, a peccato per Christum, ac beneficia per eum Gentibus danda. Tertio, disceptat cum idololatris, docetque idola esse idola, non deos, Deique unius et veri divinitatem multis probat, et confirmat. Facit hoc tam impense, quia suo tempore Achaz rex, multique cum eo colebant idola. Rursum, quia Judæi erant captivi ituri in Babylonem, visuri que idola, et idololatriam late dominantem; ne ergo in eam abripiantur ex consuetudine diuturna cum idololatris, præmunit eos, ostenditque multis idolorum inanitatem. Ita et præmonivit eos Jeremias toto cap. 6. Baruch. Rursum facit hoc, propter Gentes, præsertim futuras tempore Christi, ut eas præparet Evangelio, ac ab idolis ad Deum et Christum traducat.

Primo ergo describit hoc cap. felicem statum, et aureum sæculum Evangelii. Secundo, v. 7. ostendit idolorum inanitatem ex fabris, qui miseri homines sunt, et ex materia, puta lignis, quæ igne comburuntur, et in cineres abeunt. Tertio, v. 21. hortatur fideles, ut idolis despectis, se verum Deum colant, utpote qui creator eorum et redemptor est, quique Judæos a Babylone per Cyrum, et Christianos a peccato per Christum, uti promisit, educet.

1 Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel quem elegi: 2. Hæc dicit Dominus faciens et formans
te, ab utero auxiliator tuus: noli timere, serve meus Jacob, et rectissime, quem elegi. 3. Effundam enim aquas super sitientem, et fluenta super aridam: effundam spiritum meum super
semen tuum, et benedictionem meam super stirpem tuam. 4. Et germinabunt inter herbas, quasi
salices juxta præterfluentes aquas. 5. Iste dicet: Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob: et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur. 6. Hæc dicit Dominus
rex Israel, et redemptor ejus Dominus exercituum: Ego primus et ego novissimus, et absque me
non est Deus. 7. Quis similis mei? vocet, et annuntiet: et ordinem exponat mihi, ex quo constitui populum antiquum: ventura et quæ futura sunt annuntient eis. 8. Nolite timere, neque conturbemini: ex tunc audire te feci, et annuntiavi: vos estis testes mei, numquid est Deus absque
me, et formator quem ego non noverim? 9. Plastæ idoli omnes nihil sunt, et amantissima eorum non
proderunt eis, ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur. 10. Quis
formavit Deum, et sculptile conflavit ad nihil utile? 11. Ecce omnes participes ejus confundentur:
fabri enim sunt ex hominibus: convenient omnes, stabunt et pavebunt, et confundentur simul.
12. Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in malleis formavit illud, et operatus est in
brachio fortitudinis suæ: esuriet et deficiet, non bibet aquam, et lassescet. 13. Artifex lignarius
extendit normam, formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus, et in circino tornavit illud,
et fecit imaginem viri quasi speciosum hominem habitantem in domo. 14. Succidit cedros, tulit
ilicem et quercum, quæ steterat inter ligna saltus: plantavit pinum, quam pluvia nutrivit. 15. Et
facta est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus est: et succendit, et coxit panes: de re-

liquo autem operatus est deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus est ante illud. 16. Medium ejus combussit igni, et de medio ejus carnes comedit: coxit pulmentum, et saturatus est, et calefactus est, et dixit: Vah, calefactus sum, vidi focum. 17. Reliquum autem ejus deum fecit et sculptile sibi: curvatur ante illud, et adorat illud, et obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. 18. Nescierunt, neque intellexerunt: obliti enim sunt ne videant oculi eorum, et ne intelligant corde suo. 19. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt, ut dicant: Medietatem ejus combussi igni, et coxi super carbones ejus panes: coxi carnes et comedi, et de reliquo ejus idolum faciam? ante truncum ligni procidam? 20. Pars ejus cinis est: cor insipiens adoravit illud, et non liberavit animam suam, neque dicet: Forte mendacium est in dextera mea. 21. Memento horum, Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu, formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. 22. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua: revertere ad me, quoniam redemi te. 23. Laudate, cœli, quoniam misericordiam fecit Dominus: jubilate, extrema terræ; resonate, montes, laudationem, saltus et omne lignum ejus: quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur. 24. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus ex utero: Ego sum Dominus, faciens omnia, extendens cœlos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. 25. Irrita faciens signa divinorum, et ariolos in furorem vertens. Convertens sapientes retrorsum: et scientiam eorum stultam faciens. 26. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Jerusalem: Habitaberis; et civitatibus Juda: Ædificabimini, et deserta ejus suscitabo. 27. Qui dico profundo: Desolare, et flumina tua arefaciam. 28. Qui dico Cyro: Pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: Ædificaberis; et templo: Fundaberis.

1. Et nunc audi, Jacob serve meus.] Per *Jacob* vel *Israel* spiritalem accipe, id est, populum fidelem et Christianum, cum allusione tamen ad Israel carnalem, ejusque liberationem e captivitate Babylonica. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Procopius, Haymo, Forerius, Adamus, et alii passim. Populo ergo fideli, partim ex Israele, partim et magis ex Gentibus collecto, id est Ecclesiæ, pergit Deus promittere suam opem, tutelam, gratiam, omneque bonum per Christum.

2. A ventre auxiliator tuus.] *Ab utero*, id est a principio, ab incunabulis, q. d. Ego te adjuvi, o Israel, a tui ortu, puta, primum tuum parentem Abrahamum liberavi et eduxi de Ur Chaldæorum. Deinde proximum tuum parentem, unde nomen sortiris, puta Jacobum, sive Israelem, in utero adjuvi, dum ibidem luctando cum fratre Esau, illi prævaluit, et nascendo tenuit plantam ejus, quasi qui eum esset supplantaturus. Unde et mater Rebecca audivit a Deo Gen. 25. 23. *Major serviet minori*, puta Esau Jacob: ita pariter, et multo magis adjuvi verum Israel, id est Christianos, in sui exordio, cum eos a Judæis et tyrannis præsertim Imperatoribus Romanis, tutatus sum, adeo ut, cum ipsi per trecentos annos, in eos sæviendo, omni vi contenderint delere ipsos et Ecclesiam, ego contra effecerim, ut per persecutiones et martyria, magis semper illi creverint. Ita S. Hieron. et alii jam citati.

Noli timere, etc. rectissime quem elegi.] *Rectissime* hebr. est ישרון *isscurun*, quod Septuag. et Chald. vertunt *dilectus Israel*. Unde et *isscurun* pene omnes easdem habet litteras quas *Israel*, uti notat S. Hieron. Dicitur *Israel rectissimus*, quia rectissimam Dei legem, cultum et religionem a Deo accepit.

Nota: Hebr. *isscurun*, varie verti potest: primo cum Aria, *directus*, *destinatus*, *missus*, scilicet a Deo ad Christi Evangelium, vel recipiendum, quasi fidelis; vel annuntiandum, quasi Apostolus. Unde omnes Apostoli ex Israel orti sunt.

Secundo, *dilectus*, ut vertunt Septuag. hic et Noster Deuter. 32. 15. vel potius, *dilectulus*. Est enim *isscurun* diminutivum; unde significat tenerum amorem, qualis est parentum erga parvulos, uti Jacobi erga Benjamin.

Tertio, *videns*, vel *canens*, uti vertit Castrius. Utrumque enim significat Hebr. radix שור *scur*, et utrumque Ecclesiæ et Apostolis competit. Hi enim fuerunt *videntes*, id est Prophetæ, et quasi oculi Dei, atque *canentes*, id est laudes ejus celebrantes.

Quarto, *isscurun*, deduci potest a שור *scor*, id est tauro, qui robore et magnitudine eminens armenta et gregem boum et vaccarum ducit: sic enim Israel inter greges, populorum eminuit, fuitque Deo quasi primogenitus, et dux gregis; perinde ut in familia regia, primogenitus fratrum, est princeps et dux. Ita Forerius. Et huc alludit Moses Deut. 32. 15. et c. 33. 17. ubi Joseph vocans Nazaræum inter fratres suos subdit de eodem: *Quasi primogeniti tauri pulchritudo ejus, cornua rhinocerotis cornua illius: in ipsis ventilabit Gentes usque ad terminos terræ.* Tales fuerunt Apostoli, quos adumbravit Joseph. Hi ergo fuerunt *isscurun*, id est, duces gregis Christiani.

3. Effundam enim aquas super sitientem.] *Sitientem* et *aridam*, scilicet terram, vocat Gentilitatem. Gentiles enim ante Christum instar terræ aridæ erant, squalidi, miseri, infrugiferi et steriles bonorum operum: sed cum Deus per Christum effudit in eos aquas, id est charismata Spiritus Sancti, facit eos lu-

star agris succulenti fertiles virtutum. Unde idem alia metaphora explicans, subdit:

Effundam spiritum meum super semen tuum.] *Spiritum* vocat halitum, sive calorem vitalem, qui semina in bieme quasi amortoa, in vere quasi ad vitam resuscitat, et garminare facit. Jam aemen sive posteros Israelis spiritales accipit, non carnales, q. d. Super Gentes Christo credentes, ideoque spiritales Abrabæ et Jacobi filios, effundam spiritum meum vitalem gratiarum: ut fruges virtutum proferant utque iis semper vireant et vigeant. Ita Cyrillus, Procop. et S. Greg. 33. Moral. c. 5.

4. Et germinabunt inter herbas quasi salices.] Est hic tertia metaphora idem significans, q. d. Tam florebit felix illud Ecclesiæ tempus, tam florebunt fideles, quam florere solent et germinare herbæ in loco humecto, et salices juxta aquas. Salices enim amant rivos, ibique luxuriant, teste Virgil. 2. Georg.

> Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
> Nascuntur.

Ita S. Hieron. Secundo, sicut salices aqua deficiente quasi emortuæ, ea redeunte quasi respirant et reviviscunt: ita et Deus per Christi gratiam reviviscere faciet Gentes peccato et vitiis amortuas. Tertio, et maxime genuine, comparat et præfert salices alta germinantes herbis humilibus, q. d. Quantum inter herbas humi repentes sese efferunt altæ salices juxta aquas plantatæ, ab aisque jugiter irrigatæ: tantum sese extollet aureum illud Christi et Evangelii sæculum inter priora sæcula, quæ in terra repere, et vix de Deo et cœlo cogitare videbantur. Ita Forer. Sanchez et alii.

Moraliter, notat S. Gregor. l. 31. Mor. c. 5. apte justos comparari salicibus, quæ semper virent, ut arescere nequeant, et recisæ usque ad truncum, uberius resurgunt, altiusque excrescunt: Ita enim et justi semper animi virorem virtutemque retinent atque vexati, afflicti et oppressi, magis animos viresque exerunt et attollunt.

5. Iste dicet: Domini ego sum.] Est mimesis: imitatur enim voces Gentium, sibi de conversione gratulantium, seque quasi servos Deo et Christo mancipantium. Unus enim dicet: Domini ego sum servus, illi vivere, illi mori cupio.

Et ille vocabit in nomine Jacob,] q. d. Alter invocabit nomen Dei Jacob. Vide can. 30. Vel prædicabit nomen Dei Jacob.

Forerius pro יקרא *iiera*, id est, *vocabit*, aliis punctis legit יקרא *iickare*, id est *vocabitur*, q. d. Ille vocabitur Jacobæus, Israelita, Abrabæ et Jacobi filius, puta fidelis et Christianus.

Et hic scribet manu sua: Domino,] id est *Domini ego sum*. Ita Septuag. unde Arabicus vertit: *Hic scribet se e proprietate Domini*, puta se esse e familia Domini, se esse ex iis qui ad Dominum, vel Domini famulitium et servitutem pertinent. Sicut enim sagæ, aliique cum se dæmoni devovent, dant ei syographam qua se ejus esse servos profitentur: ita et fideles olim scribebant se esse Christianos, servos Jesu Christi; uti scribit Apostolus: *Paulus servus Jesu Christi*. Hinc baptizati dicuntur nomen dare Christo, nomenque suum, vel ipsi, vel Pastor eorum, catalogo fidelium inscribit, quasi qui transeant in militiam Christi. Sic in nonnullis Religionibus professi, dum faciunt vota Deo, ea manu sua scribunt, scriptaque tradunt Superiori Ordinis. Simili modo Martyres vel voce, vel scripto testabantur se esse Dei cultores et Christianos. Sic Athenagoras, Justinus, Arnobius, Tertullianus, Minutius Felix, et alii, qui ad Imperatores Christianos persequentes, pro iis Apologias scripserunt, scribebant se Dei et Christi cultores esse. Sic Imperatores, Reges et Principes scribunt: Ferdinandus Dei gratia Rom. Imperator, Philippus Dei gratia Hispaniarum Rex.

Secundo, aliqui ex Septuag. vertunt: *Inscribet manui suæ: Dei ego sum*. Olim enim milites stigma inustum vel impressum in manu ferebant, quo se milites hujus, vel illius ducis esse profitebantur, uti docet Lipsius lib. I. de Militia Rom. c. 9. Imo idipsum testatur S. Gregor. l. 2. epist. 100. et 103. Sic ait Paulus: *Ego stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*. Sic et Antichristus faciet asseclas suos suum characterem gestare in dextera, Apoc. 13. 16.

Et sic fideles etiamnum in annulis et armillis manuum gestant cruces, aut iconculas Christi, quibus se Christi servos esse fatentur. Imo primis Ecclesiæ temporibus multi Christiani, non in annulis, sed in carne, candentibus notis nomen Jesu, aut signum crucis curabant sibi inuri, ait Procopius vetus Auctor hic.

Tertio, alii ex Hebræo vertunt: *Inscribet manum suam Domino. Inscribet*, id est consignabit, aut consecrabit. Sic manus suas consecrant Domino, qui eis assidue operantur bona opera ad Dei honorem et gloriam. Item qui templis, altaribus, domibus, libris, aliisque operibus suis inscribunt τὸ *Deo opt. max.* vel, *Deo sit laus et gloria*.

Et in nomine Israel assimilabitur,] id est, simili nomine vocabitur, puta cognominabitur Israelita, id est Christianus, similis Israeli patriarchæ fideli et sancto; quia ejus fidem et religionem amplectetur, ait S. Hieron. Hebr. enim כנה *kinna*, significat cognominari, vel cognominare se a persona aliqua illustri, vel re quapiam insigniter gesta. Ita Syrus, Arabicus, Forer. Vatabl. et alii, q. d. Græcus non vocabit se Græcum, Belga non vocabit se Belgam, sed Christianum. Hic sensus ex Hebr. est genuinus. Hinc Tertull. l. 4. cont. Marcion. c. 39. ait hæc esse verba Martyrum, in confessione fidei pro Deo, et cum Deo invalescentium. Hoc enim significat, inquit, Hebr. *Israel*, scilicet, *invalescens*, vel *prævalens Deo*.

Hinc secundo, Leo Castrius sic explicat, q. d. Fidelis et Christianos, nomini Israelis, id est, ipsi Israeli vero, puta Christo, assimilabitur tollendo post eum crucem suam: *Omnis enim Christi actio, est nostra instructio*, cui nos conformare et assimilare debemus. Sic Plato l. 7. de legibus ait: *Homo est Dei paignion, id est ludicrum, quia in eo sita hominis felicitas, ut Deum imitetur, illique quoad potest mores suos assimilet*. Hinc illud celebre inter septem sapientum dicta: *Sequere Deum*, ait S. Ambr. l. 1. de Abraham, 2.

Tertio, Sanchez, *assimilabitur*, ait, hoc est, similitudine aliqua aut effigie aut charactere Israelis, id est Christi, consignabitur, signo aliquo ostendet se Christi legem et religionem sequi, v. g. gestando ex collo crucem, agnum Dei, rosarium, medallium, Christi, B. Virginis, aut Sancti alicujus imagine insignitum,

uti faciunt Japones, Helvetii, aliique ferventes Catholici, qui inter hæreticos, vel infideles degentes libere et constanter suam fidem publice profiteri volunt. Hoc est, quod postulabat sponsus Cant. 8. 6. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum*, q. d. Tu o sponsa, mei sponsi tui imaginem gesta in medallio ad cor, vel ad armillas brachiorum appenso. Sic enim ex adverso idololatræ idoli sui effigiem in annulo, tabula vel armilla ex collo, digitis aut brachiis gestabant, uti ostendit Sanch.

6. Hæc dicit Dominus.] Hic de more Deus vertit se ad idola et idololatras, cum eisque de divinitate disceptat.

Redemptor ejus,] scilicet Israelis, et populi fidelis. *Redemptor*, id est qui tamquam frater aut propinquus, alienatos nos a Deo redimat, sibique vendicabit et in libertatem Israelem suum reducet; ille ipse judex, redemptor et assertor libertatis vestræ, cognatus, o Israelitæ, vester, Deus homo ex semine David. Is, inquam, hujusmodi consolationem et felicitatem divinam, in tanta hac rerum vestrarum deploratione, non aliam vobis promittit, ait Furerius. Alludit ad ritum veterem, quo bona a quopiam vendita, a fratre, vel cognato ejus, reddito emptori pretio, redimi et recipi poterant: is enim dicebatur גאל *goel*, id est redemptor, Levit. 25. 25.

7. Quis similis mei?] qui similiter ut ego redimat Israel, qui ejus peccata dimittat, qui spiritum suum in eum effundat, ut dixi c. præc. v. 3. et 25. Sic infra v. 22. cum remissionem peccatorum promisisset mox v. sequenti cœlos ad Deum laudandum invitat. Hinc patet quantum opus sit, a Deo peccata hominibus remitti, et quam Deo dignum, ut vel ex hoc divinitas possit agnosci. Justificatio enim impii, majus, difficilius et divinius est opus, quam sit creatio universi, uti docet S. August. tract. 72. in Joannem, et ex eo D. Thomas 1. 2. quæst. 113. art. 9.

Vocet,] prædicet, clara voce pronuntiet.

Ordinem exponat mihi, narret mihi ordinem et seriem generationum et sæculorum, qui fluxit ab eo tempore, ex quo constitui populum antiquum,] ex quo scilicet Adam, primosque homines creavi et collocavi in terra.

8. Ex tunc,] q. d. A priscis temporibus, ab initio mundi, docui veritatem, et futura prædixi. Ego inquam, non idola; ergo ego solus sum Deus, non idola. Ita Cyrillus et Procopius.

Formator,] creator Deus, qui hunc mundum creavit, et quasi plastes formavit, variisque formis essentialibus et accidentalibus decoravit: sicut figulus variis vasis varias dat formas. Hebræum enim יוצר *iotser*, significat figulum sive plastem, qui ex luto vasa fingit et format. Deus ergo est quasi plastes et figulus universi, sicut artifex est plastes sui idoli. Deum ergo mundi opificem opponit idolis, quorum figuli et plastæ, sunt fabri, homines viles et abjecti. Hebræi pro *iotser*, jam legunt צור *tsur*, id est petra, fortis, refugium. Talis enim est Deus in se sperantibus, seque invocantibus. Ita Forerius.

9. Plastæ idoli omnes nihil sunt.] Ostendit idolorum vanitates, ex ipsa eorum fabrica et fabris. Pro *plastæ*, hebr. est יוצר *iotser*, quod propria figulum significat; inde tamen transfertur, ut significet quemvis fabrum et opificem, ut hic significat artifices, qui ex auro, argento, etc. fabricabant idola. Pro *nihil*, hebr. est תהו *tohu*, id est inanes, informes, vani et quasi nihil sunt. Est elegans antithesis, q.d. Plastæ idolis figuram et formam dare conantur; at ipsimet informes sunt, forma et figura carent, suntque ipsa prorsus inanita. Nullius enim rei nomine digni sunt, dignique qui vocentur, *nihil*. Illi enim sic desipuerunt, ut manibus suis se formare deos arbitrentur, cum sint ipsimet plasmati a Deo. Ita Forer.

Rursum sunt *nihil*, quia esuriunt, sitiunt, lassescunt, deficiunt, et ad suum *nihil*, unde a Deo educti sunt, tendunt et redeunt, ut sequitur.

Amantissima eorum, idola quæ amant, et in pretio habent, non proderunt eis.

Ipsi (plastæ idoli) sunt testes eorum (quæ jam dixi, quod idola *non proderunt eis, etc.*) si enim verum fateri velint, cogentur dicere de idolis, quia, id est quod, non vident, neque intelligunt; sed saxa sunt et trunci, visus et mentis expertes, ut confundantur,] q. d. Ut merito confundi debeant, qui idola fingunt, colunt, adorant, quasi deos.

Allegorice, idolum est hæresis, quod plastæ, id est hæresiarchæ, ex suo cerebro confingunt, ait S. Hier.

Tropologice, idolum avari est pecunia, ut ait S. Paulus, idolum gulosi est venter, idolum superbi est honor. Quam demens ergo est Paganus colens idolum Jovis, tam demens, imo dementior, est Christianus colens idolum suæ veneris, auri, gulæ, etc.

10. Quis formavit Deum,] q. d. Quis ergo fuit tam demens ut idolum formarit? quæ fuit ista hominum vesania? quis furor? Vatabl. vertit. Quis ergo sit tam demens ut formet idolum? *Quid magis ridiculum, quam cum homo sit opifex Dei?* ait S. Basilius in cap. 3. Isaiæ et Sedulius:

> Quis furor est, quæ tanta animos dementia ludit,
> Ut volucrem, turpemque bovem, torvumque draconem,
> Semihominemque canem supplex homo pronus adoret?

Quin et Gentilis Lucretius contra eosdem exclamat apud Lactant. l. 1. Divin. instit. c. 21.

> O stultas hominum mentes! o pectora cæca!
> Qualibus in tenebris vitæ! quantisque periclis
> Degitur hoc ævi quodcumque est!

Subdit deinde Lactant. *Quis hæc ludibria non derideat qui habeat aliquid sanitatis? cum videat homines velut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat in lusu, nimis lascivus et ineptus esse videatur?*

Porro, primum idolorum plasten apud Romanos fuisse Numam Pompilium, idem docet c. 22. *Harum, ait, vanitatum apud Romanos auctor et constitutor Sabinus ille rex, qui maxime animos hominum rudes atque imperitos novis superstitionibus implicavit, quod ut faceret aliqua cum auctoritate, simulavit cum dea Egeria nocturnas se habere congressus.* Numa enim secundus a Romulo rex ex Sabinis oriundus, in deorum timorem (quo ad mitiora truces per continua sub Romulo bella, Romanorum animos flecteret) sacra instituit, sacerdotes creavit, virgines Vestales sacravit, pontificem maximum primus declaravit, dies fastos nefa-

stosque condidit, annum in duodecim menses divisit, cumque quadraginta annis in pace cum reverentia suorum et finitimorum regnasset, diem suum obiit.

11. OMNES PARTICIPES EJUS, qui in idolo fabricando, poliendo, ornando collaborant, CONFUNDENTUR. Rationem subdit, FABRI ENIM SUNT EX HOMINIBUS.] q. d. Quomodo ergo non pudefiant, qui cum sint homines, et Adæ filii, Deum tamen fabricare voluut?

CONVENIENT OMNES, etc.] q. d. Tam miseri sunt, ut unus non sufficiat ad opus, sed plures conveniant: e quibus hic cudit idoli aureio, alter oculos, alter brachium, alter pedes, etc. Itaque simul stant, instantque operi, et si quid frangatur, aut minus succedat opus, paveut, confunduntur et tristantur, q. d. Quam miseri ergo sunt dii, quia tam miseria fabricantur?

Alii hoc referunt ad tempora Christi, vel ad diem judicii: tunc enim omnes idoloplastæ convenient coram tribunali Christi, et pavebunt et confundentur:

IN PRUNIS ET IN MALLEIS, q. d. Faber igne et malleis tundit et cudit miserum illum deum, perinde ac ligonem vel vomerem suum, idque IN BRACHIO FORTITUDINIS,] id est summo brachiorum nisu et percussione.

ESURIET ET DEFICIET,] q. d. Faber hic dum cudit idolum, fame laborat, esurit et languescit, et nisi aquam biberit, lassescit, et siti deficit. Ex fame et siti artificis, colligit operis, id est idoli et dei bujus, vanitatem. Ita S. Hieron.

13. ARTIFEX LIGNARIUS.] qui ex ligno fabricat idolum, sicut faber ferrarius suum cudit ex ferro, ære, metallo: hic suum idolum, perinde ut scamnum, norma sive regula dimetitur, formatque runcina sua. Runcina enim instrumentum est, quo fabri lignarii scalpendo tabulas lævigant, quod et planula dicitur, eo quod trabes et tabulas inæqualia et aspera abradendo, complanet. Ita Plinius l. 16. 24.

FACIT ILLUD IN ANGULARIBUS,] angulari mensura ad rectum perpendiculi angulum illud dimetiendo. Vatabl. *Fecit illud in dolabris*, Forerius: *Fecit illud in angulis domorum, et locis secretis.*

ET FECIT IMAGINEM VIRI QUASI SPECIOSUM HOMINEM,] q. d. Itaque sua runcina et circino fabricat hominis effigiem, quasi ille homo sit animatus et speciosus, qui domum sacram inhabitat, illique quasi numen præsit. Ita Horat. l. 1. sat. 8. Priapum de se loquentem inducit:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;
Cum faber, incertus, scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum. Deus inde ego, furum aviumque
Maxima formido.

14. PLANTAVIT PINUM,] q. d. Dum succidit arborem, v. g. cedrum, pinum, ilicem, quercum, ut ex ea idolum faciat, aliam mox arborem plantat, quam pluvia riget, et crescere faciat, ne desit umquam materia ad fabricandum idola: *O sanctos gentes, quibus hæc nascuntur*, imo plantantur, in *hortis Numina!* Cætera sunt clara. Operosa enim Propheta tam Judæis quam Gentibus ostendit idololatriæ, quæ toto tunc orbe dominabatur, inanitatem, ex idolorum vili fabrica, materia, opifice. Unde patet omnino putasse rudes hasce Gentiles, idolum vera deum esse, aut certe aliquid numinis ei inesse. Secus sentiunt et faciunt Christiani, cum venerantur imagines Christi et sanctorum. Quare perperam hæc contra illas torquent OEcolampad. et Pellican. aliique Novatores. Citat Pellican. pro se Comment. Ambros. in cap. 1. ad Roman. sed perfide. Loquitur enim ibi Ambr. de imaginibus ethnicorum, quas pro diis colebant, ut patet locum intuenti.

16. DE MEDIO EJUS CARNES COMEDIT.] *Comedit*, id est, coxit et comedit, uti legunt aliqui codices, hoc est, igni coctas comedit.

VAH,] euge, hebr. enim est האח *heach*. Septuag. *dulce est mihi*, scilicet gaudere tam luculento lignorum igne, ut frigore algentia membra calefaciam.

18. NESCIERUNT, NEQUE INTELLEXERUNT.] Scilicet plastæ idolorum, quod idola sint saxa et lapides politi et ornati (nam pigmentis obliti sunt) non autem dii. Unde clare vertit Vatablus: *Non sentiunt, neque intelligunt* (cæci isti figuli) *quia tectorium est super oculos eorum, quominus videant; et super corda eorum, quominus intelligant.* Hoc est, quod vertit Noster *obliti sunt*, id est calce, stibio aut fuco incrustati sunt, (τὸ enim *obliti*, præteritum est ab oblino, non ab obliviscor, ut patet ex Hebræo טח *tach*) *oculi eorum*, q. d. Idolis oculos et corda habent non animata, sed lignea et calce aliove ornatu obducta: ergo videre et intelligere nequeunt: at cæci fabri hoc non considerant, non recogitant. Nota τὸ *obliti sunt*, tam ad deos Gentium, quam ad ipsos eorum fabros et opifices (hi enim errore communi oblitos et obductos habent oculos) referas. Hebræa magis referunt ad deos, noster interpres magis ad opifices. Vide hic in quam cæcitatem abripiat homines consuetudo, et aliorum exempla, dum unus alium quasi ovis ovem sequitur, nec rem considerat, vel examinat. Qui ergo sapit, non sequatur ineptas vulgi opiniones; sed actiones suas examinet et consideret, priusquam quid aggrediatur, an id rationabile sit, honestum, Deo gratum, ejusque legi conforme.

Simile est quod canit Psaltes Psal. 113. *Simulacra Gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Oculos habent, et non videbunt: aures habent, et non audient, etc. Similes illis fiant, qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis.*

20. PARS EJUS CINIS.] Hebr. *socius cineris est*, scilicet idolum, quia, videlicet, altera pars trunci, ex quo formatum est, combusta est, et versa in cinerem. Ita Forer. Jam Vatabl. et Judæi vertunt, *Pascit cinerem* (id est frustra, et in ventum laborat) *cor insipiens quod facit et adorat idolum.* Jam enim legunt in Hebr. רעה אפר *roe epher*, id est *pascit cinerem*. Sed Noster aliter dispunxit; nam litteram *he* non accepit ut finalem *roe*, sed ut initialem *epher*, legitque רע האפר *reo hoepher*, id est *socius cineris*. *Socius*, id est pars, uti vertit Noster Gen. 15. 10. Septuag. aliter legerunt, videlicet ראה *ree*, id est, *vide*. Vertunt enim: *Scito quia cinis cor eorum.* Non ergo pro pars vertunt cor, uti aliqui putarunt, sed τὸ cor, ex sequentibus acceperunt, aliter dispungentes. Sequitur enim *cor insipiens adorabit illud*, pro quo Septuag. vertunt dumtaxat, *et errant*; quia cor præcedentibus junxerunt. Jam S. Cyrill, Germanus et Leo Castrius (qui perperam contendit Septuag. pro רע *reo*, id est *socius*, hoc est *pars*, legisse דע *dea*, id est sapientia) per *cor* intelligunt sapientiam, hunc que dant sensum: *cor*, id

est sapientis eorum arefacta emortuaque est et facta instar cineris. Posset quoque per *cor* accipi idolum quod amant et depereunt, vocantque suum corculum.

Sic Plautus dixit *cinerem quærere*, hoc est ambire abjecta et vilia; et P. Sabinus:

Jam cinis, et tantum flebile Troja solum.

Et Seneca in Herc. Furent.

Cadmæa proles, atque Ophionius cinis,
Quo recidistis?

NEQUE DICAT: FORTE MENDACIUM EST IN DEXTERA MEA,] q. d. Non recogitat artifex, ut dicat: forte dextera mea operatus sum rem mendacem, nugacem et vanam. Talis enim est idolum

21. MEMENTO HORUM, JACOB, ET ISRAEL.] Vide, o popule fidelis, idolorum et idololatrarum cæcitatem, ne eos sequaria; sed me solum verum Deum colas, qui te creavi, quique deleo peccata tua, tam facile at liquide, quam nubes et nebulæ vel a solis calore, vel a venti impulsu et impetu dissolvuntur et dissipantur, aerque serenatur. Apte peccata comparantur nubi, uti ostendam Thren. 3. v. 44. et Spiritus Sanctus delens peccata, vento; unde in Pentecoste in Apostolos descendit in specie spiritus vehementis, Actor. 2. Minus recte aliqui sic exponunt, q. d. Uti nubes, id est, pluvia e nube resoluta, abluit terræ sordes, ita ego animæ tuæ sordes ablui.

22. REDEMI TE] ex Ægypto, et redimam te tum ex Babylone, tum potius e captivitate peccati et diaboli per Christum.

23. LAUDATE COELI.] Quis meminit Propheta remissionis peccatorum et redemptionis Christi, hinc de more ad tantum beneficium exsultans, jubilat, et in vocem laudis erumpit, cœlosque et terram, montes et saltus ad Dei laudem invitat.

EXTREMA, Septuag *fundamenta*, TERRÆ,] id est centrum terræ. Ibi enim erant animæ sanctorum clausæ in limbo, hanc Christi redemptionem avida exspectantes, quas proinde, ea parta, ad congratulationem et hymnos invitat.

25. IRRITA FACIENS SIGNA DIVINORUM.] Divini et augures divinabant ex astris, ex extis animalium, ex garritu avium, ex somniis, ex fulminibus, quasi signis et ominibus futurorum; sed Deus hæc eorum signa sæpe facit irrita et mendacia, facitque divinationes eorum esse falsas.

ET ARIOLOS IN FUROREM VERTENS,] tum quia videntes se suaque oracula falsa esse, et ut falsa a populo irrideri, in furorem aguntur; tum quia ex hac falsitate, populus videt eos, non a Deo, sed furore quodam lymphatico ac diabolico agi, dum hæc oracula promunt, ut *vertens* sit idem, quod *versos ostendens*, juxta canon. 31.

CONVERTENS SAPIENTES RETRORSUM,] ut cadant, falsaque sint eorum oracula et consilia; hinc et ipsi cadant a sua fama et gloria, qua credebantur esse divini. Unde explicans, addit:

ET SCIENTIAM EORUM (artem augurandi et divinandi) STULTAM FACIENS,] ideoque lucuosi autem: nou enim constant sibi, repugnante Deo: et dum se falsos vident, contraria consilia ineunt, ut suam falsitatem tegant E contrario Deus suscitat, et reipsa confirmat oracula sua, suorumque Prophetarum. Unde subdit:

26. SUSCITANS VERBUM SERVI SUI,] q. d. Ego sum qui reipsa complebo omnia quæ de servo meo Cyro, de restauranda Jerusalem, ut sequitur, quæque alleg. de Christo per nuntios meos, id est per Prophetas, prædixi et promisi, vel q. d. Ego sum, qui verbum et consilium meum de Christo, deque ejus nuntiis, id est Apostolis, eorumque Evangelio, toto orbe propagando, adimplebo.

QUI DICO JERUSALEM: HABITABERIS,] q. d. Ego te, o Jerusalem, a Chaldæis eversam, per Cyrum ædificabo et restaurabo. Rursum et potius, Jerusalem spiritalem, Id est Ecclesiam Christianam, per Christum ædificabo et instituam.

27 QUI DICO PROFUNDO: DESOLARE, ET FLUMINA TUA ARESFACIAM,] Nota ex Chaldæo, Theodot. S. Hieron. et alia passim, *profundum*, vocari Babylonem. Sic eamdem vocavit *mare* cap. 21. 1. idque, tum quia per illam fluebant flumina Tigris et Euphrates, quorum rivos et cursum in alios alveos avertit et deduxit Cyrus dum eam cœpit; tum quia Babylon erat velut mare et abyssus potentiæ et opum, æque ac vanitatis, fastus et luxus.

28. QUI DICO CYRO: PASTOR MEUS ES,] q. d. Tu, o Cyre, populum meum in Babylonem dispersum, reduces in Judæam, sicut pastor oves dispersas colligit et reducit ad caulam. De quo plura cap. sequenti.

Secundo, *pastor*, id est rex; quod enim pastor est gregi, hoc rex sit regno oportet.

Septuaginta pro littera *resch*, legentes affinem *daleth*, scilicet ידע (ut hoc fœmininum per enallagen ponatur pro masculino ידע) pro רעי roi, vertunt: *Qui dico Cyro ut sapiat*, id est, qui sapientiam do Cyro, ut sapienter bellum gerat, quique artes et strategema hoc de Euphrate avertendo ei suggero, ut Babylonem capiat. Sensus est, q. d. Ego sum potentissimus et sapientissimus Creator et redemptor tuus, o Israel, qui ea quæ promisi de Jerusalem restauranda per Cyrum, certissime complebo, ut non possis non exspectare illam alteram augustiorem promissionem de Christo, qui cœlum et terram lætificabit, fore complendam, quam volo te magni facere, et cætera omnia ad hanc referre, tanquam umbras ad veritatem. Ita Forer.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PROSEQUITUR QUOD IN FINE CAPITIS PRÆCEDENTIS DIXERAT DE CYRO. CYRO ERGO OPES, VICTORIAS, PROSPEROS SUCCESSUS, ET EVERSIONEM MONARCHIÆ CHALDÆORUM, DEUS HIC PRÆDICIT ET PROMITTIT, AD HOC, UT IPSE JUDÆOS BABYLONE LIBERET. INDE ISAIAS V. 8. ASSURGIT ET SUSPIRAT AD CHRISTUM CYRI ANTITYPUM, UT IPSE, TOTIUS MUNDI PECCATO OPPRESSI, SALVATOR ET REDEMPTOR E COELO ADVENIAT. INDE V. 9. REDIT AD CYRUM, AC MURMURATORIBUS CONTRA DEI PROVIDENTIAM, OB SUAM SORTEM IN CAPTIVITATE MISERAM ET INFELICEM, CYRI VERO ALIORUMQUE FELICEM, RESPONDET, LUTUM NON DEBERE OBSTREPERE SUO FIGULO, NEC FILIUM PATRI SE GENERANTI. MOX V. 14. TRANSIT AD CHRISTUM, PROMITTITQUE QUOD SUBDET EI OMNES GENTES, ETIAM BARBARAS, QUÆ CONVERSÆ DICENT EI: VERE TU ES DEUS ABSCONDITUS, DEUS ISRAEL SALVATOR. POST HÆC V. 16. REDIT AD DISCEPTATIONEM CUM IDOLIS, AC TANDEM V. 23. IIS EXPLOSIS, JURAT SE FACTURUM, UT SIBI CURVETUR OMNE GENU, OMNISQUE LINGUA SE COLAT ET MAGNIFICET.

1 Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus Gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas, et portæ non claudentur. 2. Ego ante te ibo: et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. 3. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. 4. Propter servum meum Jacob, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo: assimilavi te, et non cognovisti me. 5. Ego Dominus, et non est amplius: extra me non est Deus: accinxi te, et non cognovisti me: 6. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, et qui ab occidente, quoniam absque me non est. Ego Dominus, et non est alter, 7. formans lucem, et creans tenebras, faciens pacem, et creans malum: ego Dominus faciens omnia hæc. 8. Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet salvatorem, et justitia oriatur simul: Ego Dominus creavi eum. 9. Væ qui contradicit fictori suo, testa de samiis terræ: numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis, et opus tuum absque manibus est? 10. Væ qui dicit patri: Quid generas? et mulieri: Quid parturis? 11. Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes ejus: Ventura interrogate me, super filios meos, et super opus manuum mearum mandate mihi. 12. Ego feci terram, et hominem super eam creavi ego: manus meæ tetenderunt cœlos, et omni militiæ eorum mandavi. 13. Ego suscitavi eum ad justitiam, et omnes vias ejus dirigam: ipse ædificabit civitatem meam et captivitatem dimittet, non in pretio, neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum. 14. Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti, et negotiatio Æthiopiæ, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt: Post te ambulabunt, vincti manicis pergent: et te adorabunt, teque deprecabuntur: Tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. 15. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator. 16. Confusi sunt, et erubuerunt omnes: simul abierunt in confusionem fabricatores errorum. 17. Israel salvatus est in Domino salute æterna: non confundemini, et non erubescetis usque in sæculum sæculi. 18. Quia hæc dicit Dominus creans cœlos, ipse Deus formans terram, et faciens eam, ipse plastes ejus: non in vanum creavit eam: ut habitaretur, formavit eam: ego Dominus, et non est alius. 19. Non in abscondito locutus sum in loco terræ tenebroso: non dixi semini Jacob: Frustra quærite me: ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. 20. Congregamini, et venite, et accedite simul qui salvati estis ex Gentibus: nescierunt qui levant lignum sculpturæ suæ, et rogant Deum non salvantem. 21. Annuntiate, et venite, et consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc prædixit illud? numquid non

ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? Deus justus, et salvans non est præter me. 22. Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ: quia ego Deus, et non est alius. 23. In memetipso juravi, egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur: 24. quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua. 25. Ergo in Domino dicet, meæ sunt justitiæ et imperium: ad eum venient, et confundentur omnes qui repugnant ei. 26. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.

1. Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.] Nota cum S. Hieron. Theodor. Cyrillo, Procop. Euseb. lib. 6. Demonstr. cap. 9. et aliis, ad litteram Deum hic loqui de Cyro futuro rege Persarum, eique hic victoriam contra Chaldæos ac monarchiam promittere. Cyro enim, non Christo Domino, competit illud v. 4. et 5. *Et non cognovisti me.* Cyrum enim elegit Deus, ut esset eversor monarchiæ Chaldæorum, eamque ad se transferret, hoc fine ut Judæorum esset vindex, eosque e Babylone in Judæam liberos dimitteret. Edita est hæc Prophetia ab Isaia de Cyro, ducentis et decem annis ante Cyri ætatem, ait Josephus. Porro Cyrum legisse hanc de se prophetiam, eaque animatum, audaciam invadendi Babyloniam sumpsisse, ac Judæis captivis libertatem promisisse, colligitur primo, ex Josepho, l. 11. Antiq. 1. ubi narrat Judæos hoc Isaiæ oraculum Cyro ostendisse; indeque Cyrum, Deum verum Hebræorum agnovisse, et publice professum esse, ei regnum suum acceptum tulisse, et Judæos e captivitate Babylonica cum donis ad templum in patriam remisisse; secundo, idem patet ex litteris, et edicto ipsius Cyri laxantis Judæos apud 1. Esdr. c. 1. 2. *Omnia, ait, regna terræ dedit mihi Dominus Deus cœli, et ipse præcepit mihi* (ubi? nisi hic per Isaiam?) *ut ædificarem ei domum in Jerusalem.* Cyrus ergo poterat legitime, scilicet ex voluntate Dei, et jure ab eo accepto, evertere Babylonem, ejusque imperium ad se transferre; itaque non esse tyrannus, sed legitimus rex et monarcha, saltem postquam audivit a Judæis hoc Isaiæ de se oraculum. Potuit, dico: nam de facto videtur, non tam Deo, quam suæ ambitioni hac in re servivisse. Hoc enim est quod ait v. 4. *Et non cognovisti me.* Vide canon. 36. et 37.

Porro voluit Deus hæc de Cyro prædici ab Isaia, hoc fine ut Judæis, ex hac Cyri liberatione futura, æque atque ex aliis antiquis Dei beneficiis eis collatis, per experientiam fidem faceret suis per Isaiam oraculis, de remissione peccatorum, gratiisque per Christum afferendis, quorum illa erant typus. Rursum ad hoc, ne Judæi hanc suam per Cyrum liberationem alteri, vel homini, vel idolo, v. g. Persarum aut Chaldæorum, adscriberent; sed soli Deo suo, utpote qui solus id tot annis ante promiserat et prædixerat.

Allegorice loquitur Isaias de Christo. Illius enim typus fuit Cyrus, qui Judæos omnesque homines a captivitate peccati, mortis et diaboli liberavit, quique vectes inferni confregit, atque ex eo sanctos patriarchas eduxit, ait S. Chrysost. demonstr. *quod Christus sit Deus*, tom. 5. Imo veteres multi, ut S. August. lib. de Quinque hæres. c. 7. tom. 5. Tertull. Nyssenus, et Cyprianus in libris et testimon. contra Judæos, Lactantius, Chrysost. et alii quos citat Leo Castrius, R. Abraham, R. Salomon, aliique Rabbini apud Galatinum lib. 4. c. 12. hæc ad litteram accipiunt de Messia, sive Christo. Unde Patres jam citati ex Septuag. pro Κυρῳ, id est Cyro, legunt κυριῳ, id est Domino, sicque vertunt: *Hæc dicit Dominus Christo meo Domino.* Sed in Septuag. irrepsit error; corrigendum enim est Κυρῳ: sic enim habent Hebræa, Chaldæa et Latina Biblia. Ita S. Hieron. Quod enim Leo Castrius putat Septuag. hebr. לכורש *lecores*, id est Cyro, divisim legisse hoc modo לכו *leco*, id est *ei*, et רש *ros*, id est *pauper*, q. d. Ei Christo, qui sicut pauper ingressus est Jerusalem insidens asino in die palmarum, quasi ibi inaugurandus rex, et Messias; hoc inquam, detortum est, nec verum. Nam Hebr. non לכו *leco*, sed לו *lo*, significat *ei*. Addit Castrius: Aut certe putarunt Septuag. Cores æque ac Emmanuel, esse cognomen Christi. Verum cum habeamus in hac voce clarum nomen Cyri, cur fingamus hæc diverticula fundamento carentia? Ubi nota Massoretas historiarum et nominum Gentilium regum imperitos, male hic puncta substituere: pro כורש *cores* enim, ut ipsi punctant, punctandum est כורש *curos*, id est Cyrus. Sic enim punctatum legerunt Septuag. Noster et alii. Pari modo pro Darius, male punctant ipsi דריוש *Doriaves*, 1. Esdr. 6. 1.

Christo meo Cyro.] Cyrus vocatur hebr. Messias, id est christus, sive unctus; tum allusione ad reges Hebræorum, hi enim unctione consecrabantur: unde hi soli in Scriptura vocantur Christi Domini, ait S. August. in Psal. 44. v. 8. Cyrus autem fuit rex a Deo electus, ad Hebræorum liberationem: unde Deus eum hic vocat suum; ait enim: *Christo meo.* Tum quia Cyrus fuit typus et imago Christi: imago autem sortitur nomen sui antitypi, sive exemplaris. Sic enim visa imagine S. Petri, vel S. Pauli, dicimus: Hic est S. Petrus, hic est S. Paulus. Unde Cyrus lingua Persica, significat *solem*, ait Plutarchus in Vita Artaxerxis Mnemonis. Pro *Cyrus* Persæ, uti et Rabbini, aliis punctis dicunt *Cores*, quod affine est Hebræo *Chares*, id est sol. Ipse enim quasi novus *sol* affulsit mundo et Hebræis, perinde ac Christus sol justitiæ visitavit nos oriens ex alto. Sic Samson hebraice idem est quod parvus sol. Talis enim fuit ipse Hebræis sedentibus in tenebris afflictionis et captivitatis sub jugo Philisthinorum, quod ipse, si non omnino excussit, certe ad tempus discussit; unde et ipse typus fuit Christi. Hinc ferunt Cyrum in somnis vidisse solem ad pedes suos adstantem, cumque eum Cyrus vellet apprehendere, solem aufugisse, idque tertio: rogati divini quidnam hoc portenderet, responderunt, portendi Cyrum per triginta annos regnaturum. Cyrus ergo inter reges Gentium, interque Persas effulsit quasi sol, tum sapientia, tum justitia, tum temperantia, tum magnanimitate, tum liberalitate, adeoque omnium regiarum virtutum fuit exemplum, inquit Xenophon, qui, lib. 8. Cyri pædiæ, *Non est*, ait, *mos Cyri ut pecunias con-*

greget, qui dando magis, quam quærendo possidendaque delectatur; uti facit sol, qui omnibus dat lucem et vitam, ac nihil a quoquam accipit. Maxime vero emicuit quasi sol, religione inter suos: nam et imperium a re divina et sacrificio orsus est, ait Xenophon l. 1. et credidit animæ immortalitatem. Ejus enim vox est apud Ciceron. in Catone Majore: *Mihi persuaderi numquam potuit, animos dum in mortalibus essent corporibus, vivere; cum exiissent ex his, emori: nec vero, tunc animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset, sed cum admixtione corporis liberatus purus et integer esse cœpisset, tunc esse sapientem.*

Quocirca ejus mortem ita describit Xenophon lib. 8. Videbatur accedere ad ipsum quidam specie humana augustior, et dicere: *Vasa colligito, o Cyre; jam enim ad deos abiturus es. Statim ergo, captis hostiis, rem divinam fecit Jovi patrio, et soli, dicens: Jupiter patrie, et sol, etc. magnas ago vobis gratias, quod vestram de me curam intellexi, quodque numquam rebus secundis supra conditionem humanam animus elatus est.*

Ita Æsopus (ut habet ejus Vita) prisca sapientia inclytus, exceptus magnifice a Nectenabo Ægyptio rege (erat enim rex regali paludamento amictus, et gerens capite gemmatam cidarim, atque primorum flore circumseptus, sedensque solio sublimi) rogatus a rege: *Cui me, eosque qui circa me sunt assimilas?* respondit: *Te soli verno, hos autem spicis pretiosis.* Quo dicto rex adeo fuit delectatus, ut hominem admiratione donisque prosecutus sit.

Ita Demosthenes, teste Plutarcho, cum super adventu Philoxeni, unius e præfectis classis Alexandri, populus Atheniensis perculleretur (tunc enim agebatur de auxiliis contra Alexandrum mittendis) *Quid facient,* ait Demosthenes, *si viderint solem, qui non queunt contra lucernam oculos tollere?* Nempe regem Alexandrum vocavit solem, Philoxenum præfectum, lucernam.

Ita Virgilius Latino regi tribuit caput radiatum, aitque eum nepotem esse solis.

Ita Joseph parentem Jacob, qui erat Hebræorum princeps, in somnis vidit per solem repræsentari, Genes. 37. 9.

Rex ergo et princeps in terris est quod sol in cœlo. Nam primo, sicut sol solus est in mundo, ita rex solus in regno.

Secundo, sol in motu naturam sequitur: ita rex rationem sequatur, nec ad consortium regni admittat animi libidines et cupiditates; sol enim est in mundo, quod ratio est in homine, ait Philo.

Tertio, sol est purissimus et lucidissimus: ita rex suis præluceat.

Quarto, sol vocatur Apollo, ως απολυων ημας των νοσων, ut qui morbis nos liberet: regis pariter est, omnem pestem et calamitatem a subditis avertere: quocirca Plutarch. lib. de Doctrina principum: *Princeps,* inquit, *simulacrum est Dei administrantis universa, nihil egens Phydia statuario, sed ipse seipsum per virtutem Deo similem reddit, ac fabricatur statuam omnium visu jucundissimam et magnificentissimam. Sicut enim Deus in cœlo pulcherrimum sui ipsius simulacrum constituit solem et lunam, talis est in rep. imago ac lumen princeps, qui Dei reverens, justitiam tuetur, hoc est Dei rationem gestat, nempe intellectum, non sceptrum, aut fulmen, aut tridentem, quo specie seipsos nonnulli fingunt ac pingunt, stultitiam suam, quod videantur inaccessi, reddentes invidiosam.*

Quinto, sol omnia penetrans et calefaciens, id est in mundo, quod cor in animali, ait Plato: sic et regis est omnia regere, et quasi vivificare.

Sexto, præcipua solis dos est bonitas: radiis enim suis emicantibus, omnibus benefacit, ideoque plenus est hilaritatis: sic et rex, qui diadema radiatum gestat, curet ut e capite ejus emicet prudentia, constantia, justitia, ac præsertim beneficentia, qua omnibus quasi sol quidam salutaris, irradiet et recreet.

Septimo, Orpheus hoc dedit encomium soli: ηλιε παντοκρατορ, κοσμου πνευμα, κοσμου δυναμις, κοσμου φως: *Sol omnipotens, spiritus mundi, mundi vis, mundi lumen.* Quid in universo regno rege potentius? An non et ipse spiritus est regni? an non ejus vis et lumen?

Octavo, sol humores noxios et superfluos, ne aerem inficiant, absumit: rex maleficos tollit, ne remp. perturbent.

Nono, sol est lumen omnituens; et βασιλευς est πασιλευς, rex est omnis videns, omnia resciens. Atlantes, gens Lybica, soli orienti maledicebant, eo quod revelaret multa mala: at scelerati regem oderunt.

Decimo, uti sol omnia videt, ita et ab omnibus videtur: ita rex omnium oculis, omnium judiciis, omnium sermonibus expositus est. Putet ergo sibi illud dici: εν ηλιω ηλιου λανθανεις και δαρθανεις, *In sphæra solis lates et dormis.*

Undecimo, sol omnis labis est intolerans: et rex omnis sceleris et impuritatis.

Duodecimo, solem Dores vocabant αλιον, κατα το αλιζειν εις ταυτο τους ανθρωπους, quod homines in unum eumdemque locum congreget: et rex homines lingua, moribus, institutis, religione dissitos in unum corpus et remp. cogit.

Decimo tertio, sol deficiens, subfuscus, subluridus hominibus portendit omne malum: et rex vitiis deformatus reip. vitia et clades omnes inducit.

Decimo quarto, sol circumfusus est astris, et esto solus luceat, astris tamen suum lumen communicat: itidem ex præsentia regis, omnia dignitatum culmina assurgunt. Sole abeunte perit sideribus decor: ita sine rege omnis perit proceribus et magistratibus auctoritas.

Decimo quinto, sol est irrequietus, imo ακαματος, id est indefessus, atque sui semper similis, numquam solito incitatior aut remissior: et rex semper agit et cuncta regit, sed animo sedato, vitatque omne consilium præceps.

Decimo sexto, uti sub sole, ita sub rege bono omnia non solum sunt sana, sed etiam pulchrescunt, florescunt, valescunt.

Decimo septimo, sol oritur piis ac impiis, adeo æquus est et communis; rex omnium saluti est intentus, probis quidem tuendis, improbis autem ad frugem revocandis. Hinc uti sol, veluti curru inter Planetas vehitur medius: ita rex in medio, et quasi in centro regni resideat; ut omnibus circumcirca æque se præsentem sistat.

Decimo octavo, sol semper est juvenis (unde Persæ eum vocabant κουρον, id est adolescentulum) semper vegetus. Habet tamen tres quasi ætates. Nam primo aspectu, ait Martian. Capella lib. I. *Est visus puer renidens et renitens; incessu medio, sol juvenis anhelus; in*

fin senex apparet occiduus. Et rex in ipso aditu comitatem præ se ferat, ne adeuntes majestate deterreat; at in tractatione rerum juvenile robur promat; denique in consiliis, quid facto opus, senilem ostendat prudentiam. Ita Carolus Paschalius lib. 9. de Coronis cap. 15. Hinc et S. August. docet regem similem esse soli, populum lunæ. Audi eum lib. 1. de Gen. contra Manich. c. 23. *Quid*, inquit, *evidentius splendorem regni significat, quam solis excellentia? et plebem obtemperantem regno, splendor lunæ ostendit, etc.*

Cujus apprehendi dexteram.] Primo, quia ejus dextera usus sum ad feriendum et puniendum Chaldæos. Secundo, quia eum, quasi pædagogus dextera apprehensum deduxi per tot hostes et obices, roborans eum, dirigens, protegens, dans victorias, omniaque prospera efficiens usque ad Babylonis excidium. Unde Arabica versio habet: *Apprehendi eum dextera sua inter manus ejus, ibo ante eum.*

Et dorsa regum vertam.] Hebr. est, *aperiam vel dissolvam lumbos*, id est, reges eumbes, imbelles et infirmos ad resistendum Cyro efficiam. Rursum, exarmabo illos, et discingam gladio, quo ad lumbos accincti sunt. Sic enim Job 12. dicitur: *Balteum regum dissolvit.* Sic ex adverso, stringere et accingere lumbos, significat roborare, armare, agilem et expeditum facere. Unde clare hic vertunt Septuag. *fortitudinem regum dirumpam.*

Prædicit ergo Isaias, Deum Cyro tantas vires daturum, ut nemo ei resistere valeat, ut reges potentissimos et urbes munitissimas expugnet, ut opes, victorias et gloriam ad stuporem admirabilem obtineat idque propter servum suum Jacob, ut scilicet Jacobeis faveat, eosque e Babylone liberet: quæ omnia ita ut prædixit Isaias, impleta esse, et reipsa accidisse Cyro, docent Herodotus et Xenophon in octo libris, quibus Cyri hujus Majoris historiam conscripsit, ait S. Hieron.

Audi Xenophontem initio lib. 1. *Cyrus*, ait, *subjugavit Syros, Assyrios, Arabas, Cappadoces, Phrygas, utrosque Lydos, Caras, Phœnicas, Babylonios. Potitus est etiam Bactrionis et Indis, ac Cilicibus, et itidem Sacis, et Paphlagonibus, et Maryandinis, atque aliis quamplurimis gentibus, quorum ne nomina quidem quis dixerit. Insuper dominatus est Asioticis, Græcis, Cypriis et Ægyptiis, etc.* Audi et Herodotum l. 1. ubi Cyri felicitatem commendans sic ait: *Quamcumque gentem Cyrus invaserat, ea gens nullo pacto poterat evadere.*

2. Ego ante te ibo,] quasi antesignanus quem sequaris, vel ut præfectus castrametationis, et ut præcursor, qui an tutus sit progressus considerat, et si quid sit periculi exploret et antevertit, ut nihil sit quod timeas, dum me præcedentem sequeris. Sic Angelus in columna præivit castra Hebræorum in deserto. Exodi. 13. 21.

3. Dabo tibi thesauros, absconditos, et arcana secretorum.] Hebr. *Dabo tibi thesauros caliginis, et thesauros absconsionum*, id est, thesauros defossos in terra, ibique in tenebris latentes, et in occulto abstrusos, et, ut vertunt Sept. σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους, id est, *tenebrosos, absconditos, invisibiles*, q. d. Faciam, ut urbium, quas tibi subjiciam, thesauris potiaris, etiam abditissimis. Solent enim urbium incolæ thesauros suos, præsertim hoste advectante, defodere, vel abscondere. Ita Mexicani suos defoderunt, et victi ab Hispanis eos illis nullo metu, nullis pœnis propositis prodere voluerunt. Solus Atabaliba rex ab eis captus, ut se redimeret, cubiculum quo detinebatur, auro se impleturum promisit, et pene præstitit; nec tamen mortem evasit.

Ita Cyrus maximas Crœsi opes, eo victo, occupavit, Crœsi enim opes in proverbium abierunt, ut dicamus: *Crœso ditior, Iro pauperior.* Rursum opes Babylonis, quas Nabuchodonosor e tot regnis collegerat, statuamque ejus auream et vastissimam Daniel. 3. 1. victor Cyrus possedit. Si summam thesaurorum, quos ex Asia subacta extulisse Cyrum scribit Plinius l. 33. cap. 3. ad nostram monetam subducas, invenies eum extulisse trecentos milliones. Codices Chaldaici, qui teste Sanchez Compluti manuscripti exstant, initio libri Esther ita habent: *Cyrus quando vastavit Babyloniam, fodit in littore Euphratis, et invenit ibi sexcentas et octoginta hydrias æneos plenas auro optimo, et lapidibus pretiosis et margaritis et gemmis.* Alludit Propheta ad nomen Cyri juxta etymon Hebraicum. Cyrus enim hebraice hæredem et possessorem significat, a rad. ירש *iaras*, id est hæreditavit, possedit. Vide hic opum fugacitatem. *Cyrus* enim post tres annos monarchiæ suæ, factus est *Irus*, cum a Thomyri regina Scythiæ, vita, regno bonisque omnibus spoliatus est: quinimo Thomyris caput Cyri in culeum sanguine plenum conjiciens, insultavit ei dicens: *Satia te, o Cyre, sanguine, quem tantopere sitiisti.*

Symbolice, notat Forerius Hebræum *matmon* sive *mammon*, et Chaldæum *mommona*, id est opes et thesauros, vocari tenebrarum seu obscuritatis (*matmon* enim deducitur a טמן *toman*, id est abscondit, in tenebris abdidit) non sine sale, quod illis Pluto tenebrarum Deus præsideat, et quod e tenebris eruantur, et in tenebras reponantur. Neque enim horum amici sunt, nisi qui et tenebras amant.

4. Propter servum meum Jacob.] Hic est finis et scopus Dei, ob quem Cyrum ita evexit: unde liquet Deum pariter voluisse ut hæc Isaiæ de se prophetia innotesceret Cyro, ut per eam Judæi ejus gratiam inirent, cum ipse videret eorum Prophetam tam faustum de se vaticinium edidisse, uti dixi initio capitis.

Vocavi te nomine tuo,] vocando te vers. 1. Christum meum Cyrum. Aliter Joannes Alba Electorum cap. 9. *Vocavi te nomine te*, hoc est, inquit, elegi te, o Cyre, ad potentiam et regnum. Nomen enim interdum ponitur pro potentia, opibus et regno. Sic Exodi 33. 17. ait Deus Mosi. *Teipsum novi ex nomine*, hoc est, elegi te ad hoc munus, ut sis dux et princeps populi mei. Nomen enim ponitur pro munere et dignitate: quia hæc secum affert cognomentum et titulos, paritque nomen et gloriam. Hic sensus symbolicus videtur potius quam litteralis.

Assimilavi te.] Hebr. אכנך *ecannecha*, id est, cognominavi te, vocando te Christum meum: feci enim te similem Christo regi et pastori meo, ejusque typum. Sicut enim tu Judæos Babylone, ita Christus homines inferno liberabit. Ita S. Hieronymus, Forerius, Vatablus et alii. Vide dicta v. 1.

Secundo, Sanchez: *Assimilavi te*, id est, te tuis notis et characteribus descripsi, vocando te nomine tuo quod geres, scilicet Cyrum item ascensorem asini et

cameli cap. 21. 7. id est, mulum, vel semiasinum, quia patre Persa, matre Meda es generandus. Rursum prædicendo tuas opes, victorias, et eversiones Babylonis. Ex hisce enim quasi ex tui imagine et similitudine cum nasceris, cognosceris, scilicet quod hæc de te sint prædicta, quodque hic tui effigiem tibi simillimam descripserim.

Et non cognovisti me.] Scilicet hoc tempore quo hic te describo et assimilo, quia nondum es natus. Ita Lyranus et Forerius. Unde Vatablus vertit: *Cognominavi te cum nondum haberes mei notitiam.* Secundo, etiam natus et rex existens, *non cognovisti me,* nisi postquam per Judæos te illuminavi, hancque meam de te prophetiam ostendi. Tertio et genuine, *non cognovisti me,* scilicet in eo, quod te assimilaverim Christo meo, q. d. Nescis te a me eligi et dirigi ad eversionem Babylonis, hoc consilio, ut Judæos inde liberes, utque formam et typum geras Christi mei. Nec enim Christum meum cognoscis, multo minus cognoscis te eum adumbrare; quare nec me, nec meam providentiam, quæ ad hoc te tuasque victorias destinat, satis agnoscis, imo eas non mihi, sed tibi, tuisque armis et fortunæ tuæ ascribis. Perinde enim accidit Cyro, atque si quis pingendi inexpertus, imaginem regis quem numquam vidisset, perfectissime, et ad vivum expingeret. Omnes enim dicerent, hic altiorem et divinam intervenisse manuum, quæ dexteram pingentis direxerit. Ita Dei manus Cyrum finxit et pinxit, ut ad vivum repræsentaret suum exemplar, id est Christum. Ita Sanchez. Quarto, quia, licet Cyrus agnoverit Deum Hebræorum, eumque publicis litteris confessus sit tamen a sua idololatria non recessit (ut videtur) sed idola sua pristina, non Deum Hebræorum coluit: unde et misero periit in tyrannica invasione Scytharum. Ita sanctus Hieron.

5. Accinxi te,] gladio accingam te, armabo, vires et animos dabo ad ardua adeundum; expeditum faciam, quasi strenuum militem; ad prælia te agiliter mittam, et meis auspiciis manus conseres ac vinces, esto me non cognoscas. Ita Forerius. Septuag. vertunt: *Confortavi te.*

6. Ut sciant.] Vere et pie Forer. Cum vera, ait, Dei cognitio sit omnino nostræ saluti necessaria, et tam longe quis a salute absit quantum a cognitione hac distat, hinc nostræ salutis amantissimus Deus eam miris modis nostris sensibus ingerit. Passim ergo in Scriptura invenies diluvium, tempestates, submersiones, conflagrationes, calamitates, castigationes; et ex adverso liberationes, victorias inexspectatas, etc. quæ homines non possint non animadvertere; in hunc finem a Domino fieri, ut nemo tam hebes sit, qui divinæ cognitionis non fiat particeps, ac præsertim non agnoscat esse numen, quod orbi, regnis et hominibus præsideat, eaque disponat, quodque æque criminum sit vindex et ultor, ac virtutum remunerator.

7. Formans lucem, et creans tenebras,] q. d. Ego initio mundi creavi cœlos et terram, fecique ut tenebris lux, et luci tenebræ succederent. Est synecdoche: ex creatione enim lucis et tenebrarum, totius mundi creationem, dispositionem et gubernationem intelligit. Neque enim fieri potest, ut unus Deus mundum condiderit, alter conditum gubernet, præsertim quia rerum creatarum conservatio est continuatio creationis, et quasi continua quædam creatio. Meminit potius lucis et tenebrarum, quam aliorum a Deo creatorum, quia lux symbolum est lætitiæ, libertatis, et prosperitatis, quam Deus per Cyrum adduxit Judæis; tenebræ vero symbolum sunt tristitiæ, carceris et ærumnarum. Rursum in voce *lucis,* alludit ad nomen Cyri, quod persice solem, qui lucidissimus est, significat. Deus enim Judæis in tenebris captivitatis, Cyrum quasi solem oriri fecit, ut dixi vers. 1.

Faciens pacem, et creans malum.] *Pax* Hebræis est quies, opulentia, libertas, felicitas, et bonorum omnium affluentia: ergo huic oppositum *malum,* est, rerum turbatio, inopia, pestis, fames, bellum servitus captivitas, et quidquid hominem affligit, et miserum facit. Deus ergo hoc malum pœnæ creat, non autem malum culpæ. Ita S. Hieronymus, Augustinus, Irenæus, Chrysostomus, et ex iis Leo Castrius. Vide S. Basil. hom. *quod Deus non sit causa malorum,* q. d. Quod, o Israel, aliquando in pace vixeris, hoc meum erat beneficium. Rursum, quod nunc detinearis captivus, et hoc meum est opus. Ita S. Hieronymus. Adhæc ego tibi creavi hoc malum captivitatis Babylonicæ, ego rursum per Cyrum faciam pacem, teque in libertatem asseram. Deus ergo est, qui omnia a se creata, sua potentia et sapientia gubernat: qui prius Judæis induxit tenebras et malum, Chaldæis vero lucem et pacem; deinde vice versa, per Cyrum Judæis creavit lucem et pacem: Chaldæis tenebras et malum. Idem aliis sæculis fecit, in singulis regnis, alternando vices, nuncque dando lucem, nunc tenebras. Idem facit hodie in Belgio, aliisque provinciis. Quocirca recte S. Hieronym. ex hac Isaiæ sententia: *Confundatur,* inquit, *Marcion, duos inducens deos, unum bonum, alterum malum; unum visibilium, alterum invisibilium conditorem; unum pacis, alterum mali auctorem; cum utrumque pro diversitate meritorum unus idemque Deus condiderit.*

Et symbolice S. Gregor. 3. Moral. 7. *Creare,* ait, *se malo Dominus indicat, cum res bene conditas, et per naturam bonas, nobis male agentibus in flagellum format. Unde et venenum mors quidem est homini, sed vita serpenti. Unde et benedicitur: Formans lucem, et creans tenebras: quia cum per flagello exterius doloris tenebræ creantur, intus per eruditionem lux mentis accenditur, Faciens pacem, et creans mala, quia tunc nobis pax cum Deo redditur, cum hæc quæ bene sunt condita, sed male concupita, in ea quæ nobis mala sunt, flagella vertuntur.*

8. Rorate (Forer. *defluite*) cœli, desuper.] Syrus vertit: *Jucundamini, cœli, desuper, et nubes rorent justitiam: aperiatur terra, et multiplicetur salus;* Arabicus Antiochenus: *Gratiam præsto, o cœlum, desursum, et tu, o nubes, quæ spargis justitiam: gaudeat terra, et multiplicetur veritas;* Arabicus Alexandrinus: *Gratiam præsto, o cœlum, desuper, et nubes spargat justitiam: aperiatur terra, et multiplicetur salus.* S. Thom. Lyran. Forer. hæc ad litteram accipiunt de Cyro, allegorice de Christo. Ad Cyrum enim quasi ad rorem cœlestem anhelabant Judæi in Babylone captivi. Rursum Cyrus, ait Lyran. comparatur hic pluviæ cœlesti, et germinanti terræ, quia Astyages, teste Herodot. lib. 1. avus Cyri, vidit in somnis ex corpore filiæ suæ, quæ fuit mater Cyri, prodire vitem, cujus palmites totam obumbrabant Asiam: quod divini in-

terpretati sunt, ex ea nasciturum filium, qui toti Asiæ dominaretur. Verum augustiora hic dicuntur quam ut Cyro conveniant. Dico ergo, Prophetam de more cum in Cyro videret imaginem Christi, mox ad eum avolare: Christus enim ejus erat amor, scopus, desiderium. Unde hic in ardens ejus votum erumpit. Sic cap. 16. 1. subito evolavit ad eum dicens: *Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ.* Vide can. 5. Quare hæc de Christo ad litteram accipienda sunt, at claudenda parenthesi, quæ totum hunc versum a præcedentibus et sequentibus, ubi continua est prophetia de Cyro, separet. Ita communiter Patres. Unde S. August. lib. 5. de hæres. c. 4. censet hæc tam plane et aperte dicta esse de incarnatione Christi, ut interpretatione non egeant.

Notat Concil. Hispalens. canon. 13. hisce Isaiæ verbis significari utramque in Christo naturam, scilicet divinam, cum ait: *Rorate, cœli, desuper*; humanam, cum ait: *Aperiatur terra, et germinet salvatorem.* Sicut enim Spiritus Sanctus vocatur pluvia et ros, sic et Filius. Ut Psalm. 71. 6. *Descendet sicut pluvia in vellus.* Cujus symbolum fuit ros descendens in vellus Gedeonis Judic. 6. 37. Ita Sanchez.

Secundo, rectius et germanius, utrumque hoc hemistichium accipias de humana Christi generatione et natura: de hac enim omnis hic Prophetæ est sermo. Christus enim qua homo, fuit germen cœli, quia ex rore cœlesti, id est ex Spiritu Sancto, conceptus fuit; at germen terræ, quia ex beata Virgine formatus et natus. Unde Vatabl. sic exponit: *Rorate, cœli, desuper*, id est, descendat Spiritus Sanctus in Virginem, eamque irroret et fœcundet, ut pariat justum et salvatorem. Rursum in Christi nativitate et adventu, ait Forer. *Misericordia et veritas obviaverunt sibi: justitia et pax osculatæ se mutuo sunt: veritas de terra orta est, et justitia de cœlo prospexit*: quia dona cœlestia in terris germinarunt. Et cum per totum orbem melliflui facti sunt cœli, tota terra repleta est misericordia Domini. Itaque divitiæ cœlestes, factæ sunt et terrestres, terraque et cœlum, in unum quasi agrum et germen redacta sunt.

Denique nota τὸ *rorate.* Apte enim ortus Christi comparatur rori. Primo, quia roris ortus latens est et occultus: ita arcana fuit generatio Christi.

Secundo, ros qui non est aliud, quam purus et subtilis vapor, resolutus in aquam, symbolum est virginitatis et virginei partus.

Tertio, ros noctu oritur: ita Christus noctu natus est. *Cum enim quietum silentium contineret omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet, omnipotens sermo tuus de cœlo o regalibus sedibus, etc. in terram prosilivit*, Sap. 18. 14.

Quarto, ros suavem auram, et halitum vitalem aspirat animantibus, omnibusque viventibus, iisque mitigat æstum: ita Christus halitum vitæ nobis afflat, eoque ardorem concupiscentiæ temperat.

Quinto, ros est aereæ et cœlestis naturæ, adeoque si ovum vacuum, puta corticem ovi exsucci, rore impleas et baculo apponas, apteque accommodes, sole incalescente, ascendet ad baculi culmen. Ros enim sursum fertur, præsertim si calore excitetur, et ex parte in vaporem vertatur. Ita Christus cœlestis est naturæ, æque ac vitæ, suosque asseclas facit cœlestes. *Primus homo*, ait Apostolus 1. Cor. 15. 47. *de terra, terrenus: secundus homo de cœlo, cœlestis. Qualis terrenus, tales et terreni: et qualis cœlestis, tales et cœlestes, Igitur, sicut portavimus imaginem terrreni, portemus et imaginem cœlestis.*

Sexto, ros pinguis est, pinguemque et quasi oleatum succum germinibus, seminibus et plantis instillat, itaque eas impinguat, incrassat et fœcundat: ita Christus rore gratiæ irrorans mundo, eum fœcundavit, ut proferret virtutes, æque ac Sanctos in omni virtutis et sanctitatis genere, puta, illustres Martyres, Confessores, Episcopos, Religiosos, virgines, viduas, conjugatos, eosque cujuslibet status, sortis et generis.

Septimo, ros condensatus, fit manna, quod suave est ad cibum, et efficax ad medicinam: ita Christus in Eucharistia se dedit nobis in cibum, estque ipse manna, hoc est, *panis de cœlo descendens*, cujus virtute non tantum vivimus et tentationibus resistimus, sed et resurgemus in vitam æternam, Joan. 6. 55. Vide dicta de manna Exodi 16.

Octavo, ros in concham apertam illapsus, cum vi cœlesti, præsertim fulminis, afflatur et constringitur, fit unio sive margarita, teste Plinio l. 9. 33. et aliis: ita Christi deitas in concham uteri virginalis illapsa, ex eoque sibi corpus humanum efformans, illudque vi divina per inoperantem Spiritum Sanctum sibi uniens, efformavit pulcherrimam margaritam, et pretiosissimam unionem, puta Christum hominem et Deum.

Denique, ros est melleus, adeoque mel non est aliud quam roris medulla, ejusque succus prædulcis et subtilis, qui herbis, flosculis et terræ solo excipitur, atque ab apibus colligitur. Ita Aristot. lib. 5. hist. Animal. 22. docet apes favos construere e floribus, ceram ex arborum lacryma effingere, mella ex rore aeris colligere. Quod enim apes non faciant mel, uti putat Seneca, sed confectum in aere asportent, probant Aristotel. Plinius et nostri Conimbric. tract. 7. in Meteora, cap. 9. tum ex eo, quod uno aut altero die cellas apum melle repletas inveniunt apiarii, tam brevi enim tempore tantum mellis conficere non possunt apes: tum ex eo quod in autumno apes mel sibi detractum, non reparant cum tamen illo etiam tempore flores suppetant. Secus est de bombycibus, quas videmus byssum conficere, sed lente post diutinam foliorum mori comestionem, concoctionem et alterationem, ut tertio colorem mutent, tandemque flavescant: tunc enim flavæ byssi fila e visceribus nendo (miro naturæ, imo Dei opere) sensim educunt. Hoc in apibus non videmus: colligunt ergo illæ mel, id est roris medullam non conficiunt. Pari modo, quid est Jesus, nisi roris cœli medulla, hoc est, *Mel in ore, melos in aure, jubilus in corde?* ait S. Bernardus.

Et nubes pluant justum.] Hebr. *justitiam*, id est justum, puta Christum, qui justissimus est ipsaque quasi justitia, quam proinde secum mundo afferet. Unde sequitur: *Ego Dominus creavi eum.* Significat Propheta, incarnationem Christi non aliud fore quam nubium et cœlorum, imo universi orbis lætitiam et jubilum.

Aperiatur terra, et germinet Salvatorem,] q. d. Utinam terra producat, et in lucem proferat Salvatorem! Nam et terra in hoc opere nativitatis Christi tam mirabili præbitura erat suam operam: Christus

enim nasciturus quidem erat cœlitus, sed in terris. Ita Adamus. Hic sensus est genuinus: sic enim terra hic simpliciter et generice sumitur. Terra enim præbuit materiam corpori, ut Christus nasceretur.

Secundo, terra hæc est B. Virgo, quæ rorem Spiritus Sancti excipiens, concepit et germinavit Salvatorem. Nulla enim alia terra id præstitit, aut præstare potuit. Ita communiter Patres. Primus ergo Adam ex virgine terra, id est vili limo, formatus est; secundus vero Adam ex purissimo sanctissimæ Virginis sanguine corpus sibi aptavit.

Dices: Quomodo B. Virgo, quæ semper mansit virgo, id est, clauso utero, dici potest aperta? Respondeo, esse metalepsin: *Aperiatur*, id est, instar aperientis proferat et producat. Terra enim naturaliter germinare, et germen producere nequit, nisi vi seminis erumpentis et germinantis findatur et aperiatur, itaque germini emergenti cedat, et det locum. Simili metalepsi dicitur c. 64. 1. *Utinam dirumperes cœlos, et descenderes!* Corpus enim si cœlo naturaliter descenderet, deberet rumpere cœlos: sed Deus qui spiritus est, in suo descensu non eget cœlorum diruptione.

Secundo, respondet Sanchez, τo *aperiatur*, significare hic tempus vernum, hoc enim *apertum* vocamus: quia tunc ea quæ in hieme frigoribus fuerunt contracta, laxantur, intepescunt et solvuntur. De quo Ovidius:

Aprilem memorant ab aperto tempore dictum.

q. d. Adam et Eva suo peccato, hiemem et rigorem virtutum ac lætitiæ induxerunt mundo. Duravit hæc hiems et frigus usque ad B. Virginem, quæ ver spiritale et virgineum mundo induxit, cum ipsa quasi lilium convallium, non ex humano semine, sed ex irroratione Spiritus Sancti germinavit Salvatorem. Hoc est quod dicitur Cant. 2. v. 12. *Vox turturis audita est in terra nostra; ficus protulit grossos suos: vineæ florentes dederunt odorem suum.*

Tertio, Origenes, Tertull. S. Hieron. Epiphan. Nyssen. et Ambros. dicunt, solum Christum aperuisse uterum matris, id est, ex eo clauso natum esse ac prodiisse, perinde ac si fuisset apertus: ipsi enim fuit pervius et penetrabilis, sicut nobis pervia sunt, quæ aperta sunt.

Itaque censent solum Christum designari ista lege, Exodi 13. v. 12. *Separabis omne quod aperit vulvam Domino.* Vide ibi dicta. Est catachresis. Similis est, cum dicimus Christum sua morte aperuisse nobis cœlum antea clausum, quia fecit illud nobis pervium et penetrabile. Sic Hispani et Lusitani dicuntur nobis aperuisse Indias et insulas novi orbis, quia primi navibus suis eo penetrarunt, et ostenderunt iter pervium.

Ex Hebræo potest aliter verti. Primo sic: *Aperiatur terra, et fructificent*, seu germinent, *salus et justitia.* Secundo sic: *Aperiatur terra, et germinent* (scilicet cœli et terra) *salutem et justitia succrescat simul.* Ita Forer.

Et justitia oriatur simul.] Alludit, imo pene ad verbum citat illud Davidis Psal. 71. 6. *Descendet sicut pluvia in vellus; et sicut stillicidia stillantia super terram. Orietur in diebus ejus justitia*, q. d. Ab Adam usque ad Christum, terra germinavit spinas et tribulos peccatorum; veniat ergo Christus justificator, ut cum eo germinet justitia ac justi, Apostoli, Martyres, Confessores, Virgines, etc. Potest secundo, sic verti: *Aperiatur terra, et fructum edat* (cœli et terra) *salutem et justitiam, quas progerminare simul faciet*, id est quas Virgo est simul productura cum Christo, inquit Vatablus. Quod Nota contra hæreticos, qui nos subsannant cum dicimus B. Virginem contrivisse caput serpentis, salutem peperisse, cum eam salutamus: *Salve, Regina, Mater misericordiæ, vita, dulcedo, et spes nostra, salve.*

8. Ego Dominus creavi eum.] *Creavi*, id est, *creabo*. Est vox Dei, Isaiæ votis respondentis, q. d. Quod tu adeo optas, o Isaia, æque ac terra arida et sitiens optat e cœlo pluviam, hoc ego suo tempore præstabo et creabo, id est, producam hunc justum: meum enim donum ac beneficium est, ejus adventus et nativitas, q. d. Si ego sum qui Christum promitto, formo et creo, ut vos a peccato et diabolo liberet, ut tu ipse, me obsecrando pro ejus adventu, fataris; mihi ergo totum hoc ejus negotium committendum est, ad me spectat designare tempus, quo nasci et prodire debeat. Unde sequitur: *Væ qui contradicit fictori suo.* Secundo, aptius Sanchez et alii hæc referunt ad Cyrum, quasi ad eum, post suum suspirium parenthesi interceptum, redeat hic Propheta. Sic enim hæc cum præcedentibus apte et plane connexa, optime cohærent, æque ac cum sequentibus. Nam explicans τo *ego creavi eum*, subdit v. 13. *Ego suscitavi eum: ipse ædificabit civitatem meam* (Jerusalem) *et captivitatem meam dimittet.* Quæ verba proprie soli Cyro conveniunt, sed ita ut Cyrus esset typus Christi.

9. Væ qui contradicit fictori suo, testa de samiis terræ,] q. d. Væ testæ contendenti cum suo figulo, ac dicenti: Cur me sic, et non sic formasti? illam enim mox confringeret et contereret figulus. Pari modo homo plasmatus a Deo et quasi testa Dei, contendens cum eo, mereretur ab eo conteri et annihilari. Hæc spectant ad τo *Ego Dominus, faciens pacem, et creans malum.* Increpat enim murmuratores dicentes: Cur, Domine, patribus nostris pacem dedisti, æque ac aliis Gentibus, nobis autem sæculum miserum et malum captivitatis in Babylone creasti? Rursum, cur Cyrum hominem infidelem et impium ita prosperas, constituisque nostrum liberatorem et ducem? Cur non mittis nobis alterum Mosen, Josue, Gedeonem, etc. uti misisti patribus ex ipso eorum semine et stirpe? De Cyro enim hucusque fuit sermo. Unde et de Cyro respondet Deus v. 13. *Ego suscitavi eum, etc. ipse ædificabit civitatem etc.* Hos retundit Deus, q. d. Quis tu es, qui mihi obstrepas? tu, inquam, qui es in manu mea, qua te instar figuli formavi, quasi testa e samiis terræ, id est, ex vasis luteis, ex terra effictis? Samia enim vasa vocantur testea, a Samo insula, in qua hæc fiebant pulcherrima, ob argillam, quæ ibi est præstantissima, firmissima et durissima, adeo ut ex ea acuti fiant cultri, teste Plinio lib. 35. 12. Unde et Agathocles rex Siciliæ cœnabat in vasis Samiis, ut meminisset semper se esse figuli filium. Simili luti et argillæ similitudine utitur Apostolus Rom. 9. 20. retunditque eos qui Deo ob sortem status et gratiæ sibi datæ, obmurmurant. Idem facit Deus per Jere-

miam c. 18. 6. Vide ibi dicta. Hebr. est *testa de testis terræ*, q. d. Testa lutea et terrea, non ærea, testa una ex grege testarum, testa vilissima. Potest secundo, ex Hebræo cum Forer. et Vatabl. verti: *Væ litiganti cum plasti suo, testæ cum fictoribus*, vel *figulis terræ*: ut idem dicat posteriori hemistichio, quod dixit priori.

Tertio, Septuag. et Theodot. pro *testa de testis terræ*, vertunt, *qui arant arantes terram*. Hebr. enim חרש *charas*, si punctetur ש in dextero cornu, significat *arare*; sin in sinistro, aliisque punctis legas חרש *cheres*, significat *testam*. Hoc Procop. ita exponit per modum unius, q. d. Deus: *Ego populum in aliam formam refinxi, qui terræ incolas instar agrorum exerceo, aro et subigo. Videte ergo ne dispositioni providentiæ meæ reluctemini, non magis quam lutum figulo.* Leo Castrius vero vertit, *aratrum arantibus*, ut sit alia similitudo, sed idem significans quod prior, *testa figulo*, q. d. Numquid contendet aratrum cum aratore eique dicet: Cur me, postquam arasti et seminasti, seponis et abjicis? cur non semper me uteris, et aras? Ita ex S. Ambrosio Castrius. Unde Sept. vertunt: *Numquid arans tota die arabit?*

Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis, et opus tuum absque manibus est?] id est, opus tuum caret ansis suis. Ansæ enim vasi sunt, quod manus homini. Secundo, q. d. Opus tuum impolitum est et informe, ac si pedibus, non manibus esset elaboratum. Et sic major est blasphemia.

10. Væ qui dicit patri: Quid generas?] Alia similitudine murmuratores coarguit, q. d. Stultus et contumeliosus foret filius, dignusque perire et perdi, qui diceret patri suo: Cur me deformem, cæcum, claudum, stupidum, id est ignobilem, pauperem, infortunatum, et non pulchrum, integrum, ingeniosum, nobilem, divitem et fortunatum genuisti? Et ut Forerius: Cur me fœcundum, multaque prole, quam alere non valeo, onustum effecisti? aut si in ipsa generatione modum ei præscriberet: Volo ut me talem et talem, non autem talem generes. Multo magis talis est, qui Deo patri cœlesti de sua sorte sibi ab eo data, obstrepit et obmurmurat, aut modum præscribit, ut in futurum talem et talem sibi sortem, non aliam concedat. Simili enim modo queritur Jeremias c. 15. 10. *Væ mihi, mater mea: quare genuisti me, virum rixæ, virum discordiæ?*

Symbolice, S. Hieron. de Christo hæc explicat, q. d. Væ qui dicis Patri omnipotenti: Quare tu generas Filium? quique dicis B. Virgini: Quid parturis? An Deum? at Deus æternus est non gignitur in tempore. An hominem? ut quid ergo θεοτόκος, id est, Deimater, appellaris? ut blasphemabat Nestorius, quasi ejus, et similium hæc sint verba. Unde allegorice, sanctus Cyrillus hæc refert ad Nicodemum, et similes, qui audientes a Christo, oportere quemque per baptismum renasci, dicebant: *Quomodo potest homo nasci, cum sit senex? numquid potest in ventrem matris suæ iterato introire, et renasci?* Joan. 3. 4.

11. Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes ejus,] scilicet Israelis. Hic dat apodosin, id est redditionem similitudinis, applicando eam Deo, q. d. Israel lutum vel argilla est, Deus plastes sive figulus: Israel filius est, Deus pater: non est ergo quod Israelitæ obstrepant, et litigent cum Deo, ac quasi ei non sint curæ, conquerantur. Taceant ut argilla: subditi sint velut morigeri et prudentes filii, hæc est eorum sors: meum est illis providere, resque eorum tristes, æque ac lætas disponere. Attamen ut immensam meam in vos, o Israelitæ, benignitatem ostendam, concedo vobis id, quod non auderet testa in figulum, filius in patrem. Quocirca *ventura interrogate me, super filios meos*, quid videlicet de vobis, qui estis filii mei; deque vestra captivitate proroganda, vel solvenda, decreverim, quidque vobis eventurum sit: *Et super opus manuum mearum*, quod estis vos, *mandate mihi*, id est ab Isaia, meisque Prophetis sciscitamini et postulate, ut vobis dicant, quæ futura sint et facienda a me; quod idola nequaquam possunt. Identidem enim redit ad divinationem futurorum, ex eaque cum idolis de divinitate disceptans vincit et triumphat. Ita Sanchez. Rursum *opus* hoc Dei sunt, cœli, stellæ, terra, homines. Unde sequitur: *Ego feci terram.*

Aliter S. Hieron. et Forer. qui putant hæc per ironiam irrisorie dici, q. d. ait S. Hieron. Interroget me testa, et futurorum secreta inquirat, et præcipiat mihi quomodo adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, regere debeam, q. d. Estne vestrum mihi mandare, quid facere, quomodo filios meos regere debeam? q. d. Minime.

12. Ego feci terram.] Hic opus suum, cujus est plastes, explicat Deus, ejusque quasi rationem murmurantibus assignat.

Et omni militiæ eorum mandavi, q. d. Astra, quæ Gentiles colunt ut deos, mihi subsunt, ego eis mando, id est ea dispono et ordino.

13. Ego suscitavi eum ad justitiam.] Per *eum* S. Hieron. Procop. Eusebius l. 5. Demonst. c. 4. Epiphan. Hilar. Origen. Haymo, et ex eis Leo Castrius intelligunt Christum: S. Thomas vero, Hugo, Forer. et Sanchez, Cyrum. Utrumque verum est: miscet enim hic typum cum antitypo agitque de Cyro, quasi de typo Christi. Unde quædam dicit quæ magis Cyro quædam quæ magis Christo competunt. *Ad justitiam*, ut scilicet Cyrus juste puniret tyrannos Chaldæos et fideles Hebræos ab eorum tyrannide liberaret. Ex Hebræo verti potest, *in justitia*, id est, ex mera mea bonitate, nullis provocatus meritis vestris, sed tantum quia ego justus sum et sanctus, dabo vobis Cyrum liberatorem.

Secundo, Forerius: *Justitia*, ait, hic accipi potest pro ipsa ratione divinorum consiliorum, quæ æquitatis est plenissima, estque ipsa amussis et regula omnium quæ juste fiunt, q. d. Excitavi Cyrum summa cum justitia et æquitate, pensatis omnibus quæ in tam ardua re erant pensanda, habitaque ratione et causarum, et effectuum, et temporis, et loci. Non est ergo quod quis hic murmuret dicendo: Quare Cyrum Gentilem, non Hebræum, vel fidelem aliquem misisti qui nos Babylone liberaret? aut, quare tam tarde eum misisti, aut isto tempore potius quam illo? Sed agnoscant omnes et laudent meam sapientiam, æquitatem et clementiam. Jam sub Cyro respicit Christum quem a Deo excitatum esse ad justitiam toto orbe propagandam, clarum est.

Ipse ædificabit civitatem meam, Jerusalem, et captivitatem meam, id est captivum populum meum scilicet Judæos, dimittet,] gratis, et sine lytro. Id

fecisse Cyrum per suum mandatum et edictum patet 1. Esdræ 1. vers. 3. Unde patet hunc locum ad litteram intelligendum esse de Cyro, ita tamen ut in Cyro altius quid spectarit Propheta, scilicet Christum, qui civitatem, id est Ecclesiam, ædificavit, et solvit captivitatem generis humani, non pretio, sed gratis, imo solvendo et dependendo per se lytrum nostrum puta sanguinem suum. Ita Patres paulo ante citati.

14. Labor Ægypti, et negotiatio Æthiopiæ, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt.] Hugo et Vatabl. hæc ad Israel, sive ad Judæam referunt, q. d. Ægyptii, Æthiopes et Sabæi videntes, o Israel, te prosperari et benedici a Deo, tecum fœdus inibunt, imo multi ex eis tuam religionem capessent. Aut, ut Vatabl. sensus est, q. d. Israelitæ potientur opibus Ægyptiorum, Æthiopum et Sabæorum cum videlicet Deus ad mœnia Jerusalem cædat per angelum castra Sennacherib et Assyriorum: hæc enim constabant supradictis, utpote jam subactis, hæcque jam habebant spolia Ægypti, Æthiopiæ et Sabææ, quæ ibidem rapuerant, quæ jam ab iisdem capiunt Judæi. Verum hic sensus, uti frigidus, et incertus est ac dubius, ita textui non cohæret. Non enim de Israel, sed de Cyro hactenus egit Propheta.

Dico ergo, ad litteram sermo est de Cyro, cujus victorias obiter perstringit: sed sub eo intelligit Christum, Christique victorias, q. d. Cyrus debellabit Ægyptum, Æthiopiam, ejusque primariam provinciam, puta Sabæam, sive Abyssiam; hæque provinciæ Cyro Babylonis et monarchiæ Chaldæorum eversori se dedent. Ita enim factum esse docet Xenophon lib. 7. Cyripediæ, et l. 8. ubi Cyri regnum terminat ab Oriente mari rubro, ab Occidente Ægypto, a Meridie Æthiopia, ab Aquilone Ponto Euxino. Porro de Cyro dicitur: *Tantum in te est Deus*. Sicut dicitur c. 10. 5. indignatio Dei fuisse in manu et virga Assur, cum per eum percussit et punivit Judæos, aliasque gentes. Pari enim modo Deus agebat Cyrum ad excidium Babylonis, et ad Judæorum liberationem; unde subdit:

15. Vere tu es Deus absconditus,] qui nimirum abscondis te in Cyro homine impio, idololatra et tyranno, quique sic occulte per eum operaris, et bellas, ut non tu, sed ipse tantum bellare videatur. Unde Xenophon aliique historici, Cyri victorias ejus virtuti tribuunt; hoc est, quod Isaias dixit v. 5. *Accinxi te, et non cognovisti me*. Ita Didacus Alvarez, Pintus et Sanchez, qui moraliter apte hinc colligit, Deo tribuenda esse, quæ bene a prælato, vel magistratu, etiam infideli et impio (qualis fuit Cyrus) gesta sunt. Rursum Deum uti subinde instrumentis indignis, qualis fuit Cyrus, propter, et ad bonum suorum fidelium.

Sic ut ait S. Chrys. homil. 3. in epist. ad Coloss. *Deus ad Cain loqui dignatus est, propter Abel; diabolo, propter Job; Pharaoni, propter Joseph; Nabuchodonosori, propter Danielem; Balsassari propter eumdem. Et Magi quoque revelationem consecuti sunt; et Caiphas cum esset accisor Christi et indignus, prophetavit, propter sacerdotii dignitatem*. Denique hinc colligit Sanchez, subditos etiam impiis prælatis obedire debere, ac cogitare, quod in iis loquatur, imperet et gubernet Deus. Imo addit S. Gregor. lib. 2. Moral. c. 6. diaboli potestatem numquam esse injustam, licet voluntas semper iniqua sit: *Quia a semetipso*, ait, *voluntatem habet, sed a Domino potestatem*.

Verum potius hæc accipienda sunt de Christo, quem sub Cyro intelligit, ac quasi in imagine repræsentat. Illi enim, non Cyro, competit proprie et plene id quod sequitur: *Tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus*. Ita S. Hieronymus, Procop. Theodor. Cyrill. Euseb. lib. 5. Demonstr. 4. Hilar. l. 4. de Trinit. et alii passim. Sensus ergo est, *Labor Ægypti, etc.* hoc est, opes partæ labore Ægyptiorum, Æthiopum et Sabæorum, id est, quorumvis Gentilium, etiam remotissimorum, tibi, *o* Christe, servient, totus orbis tibi se subdet, quasi a te victus, et vinctus spiritu gratiæ et charitatis. Gentes enim a Christo et Apostolis conversæ, omnia sua cum fide Christo Domino obtulerunt, ut veluti captivi Apostolorum viderentur. Nam seipsos tradebant primi illi Christiani, et corpora, et animas, et omnia, adeoque oculos si fieri potuisset, eruissent, ait S. Paulus Galat. 4. 15. ad promovendam Christi et Apostolorum ejus gratiam et gloriam.

Potest secundo, metonymice sic explicari, *Labor Ægypti*, id est, laboriosi Ægyptii, et negotiosi Æthiopes, qui divites ex labore et agricultura, æque ac ex mercimoniis et industria: hi, inquam, cum suis opibus et mercibus *ad te*, o Christe, *transibunt*, deserentes suam religionem suosque deos, tibique credent, te colent et adorabunt, *vincti manicis*, quasi bello subacti, victique, et in triumphum ducti. Significat hæc phrasis omnimodam, sed spontaneam subjectionem: quod indicant verba sequentia, incurvationis, supplicationis, sive interpellationis, item libera confessio et gratulatio eorum, dicentium Christo: *Tantum in te est Deus*. Manicæ ergo hæ fuit potens et efficax gratia, et impulsus Spiritus Sancti, *Cujus vincula adamante sunt fortiora*, ait S. Ambr. in Psal. 37. post principium. Ita et S. Hieron. aliique Patres jam citati, inter quos S. Hilar. *Talis*, inquit, *erat Paulus vinctus propter Christum, qui proinde Ephes. 3. 1. Philip. 1. 13. et alibi in vinculis hisce suis gloriatur*.

Tantum in te est Deus.] Vatablus vertit: *Revera in te est Deus, præter quem nullus est alius*. Hoc est certe in te, o Cyre, est Deus, qui pugnat et vincit, extra quem non est alius Deus, q. d. Non est Cyrus qui Babylonem evertit, qui salvat Israel: sed est Deus, qui dexteram dirigit ad feriendum Chaldæos, et liberandum Hebræos. Unde hoc opere Dei peracto infelix fuit, tertioque post anno a fœmina Thomyri, cum toto exercitu cæsus est; æque ac Sennacherib peracta vindicta Dei, cæsus est ab Angelo; et Vespasianus ac Titus, peracto Judææ excidio, ad quod a Deo dirigebantur, paulo post infeliciter uterque periit. Ita Sanchez, Alvarez, Pintus et Vatabl.

Verum proprie hæc soli Christo competunt. Primo enim in Christo, qua Deus est, est tota divinitas æqua ac SS. Trinitas. Pater enim (uti et Spiritus Sanctus) est in Filio per circumincessionem illam divinam SS. Trinitatis, ut Theologi vocant: hanc enim significat Christus, cum ait Joan. 14. 9. *Philippe, qui videt me, videt et Patrem. Non creditis, quia ego in Patre, et Pater in me est?* q. d. ait Cyrill. Doctrinam meam, et

opera mea habeo a Patre, et cum Patre communia: ergo et naturam, ac divinitatem. Significatur ergo his Christi verbia intima et perfecta inhabitatio unius personæ SS. Trinitatis in aliis, et e converso, quam Damasc. l. 1. de Fide c. 11. vocat περιχώρησιν, et ex illo Scholastici, circuminsessionem. De quo mysterio disputat S. August. lib. 6. de Trinit. c. ult. Hilar. lib. 4. de Trinit. Ambros. in c. 13. ep. ad Corinth. *Singula*, ait August. *sunt in singulis* (personis) *et omnia in singulis, et singula in omnibus, et omnia in omnibus, et unum omnia.* Quocirca ex hoc loco et similibus Scholastici, et nominatim Fraoc. Suarez l. 4. de Trinitate, in fine, docte contra Dursodum et Henricum docet, hanc circuminsessionem esse in SS. Trinitate non tantum quoad essentiam divinam, sed etiam quod personas ipsas, idque magis proprie: esto ejus fundamentum sit ipsa essentia, quæ in tribus personis est una et eadem. Itaque in essentia proprie est unitas et identitas, non circuminsessio sive περιχώρησις. Quare non recte Budæus, at ex eo Henricus Stephanus, in Lexico περιχώρησιν, apud Damasc. loco citato interpretantur ἕνωσιν, id est unitatem. Aliud est enim περιχώρησις, id est circuminsessio, aliud unitas, ut patet ex terminis. Hæc ergo circuminsessio non est aliud, quam intima præsentia unius personæ ad aliam, cujus radix et quasi causa est ipsa earumdem immensitas. Cum enim ipsæ in se sint immensæ, inde necessario sequitur, ut sint intime in se invicem non tantum secundum essentiam, sed etiam secundum proprias relationes. Unde sicut habent immensitatem ratione essentiæ quam includunt, ita ex eadem radice habeot, ut sint intima in se invicem, etiam secundum proprias relationes. Quamobrem circuminsessio hæc est mutua præsentia, et quasi penetratio, hoc est, inexistentia et inhabitatio unius personæ in alia. Hoc est quod ait S. Athanas. in expositione fidei: *Spiritus Sanctus semper est in manibus Patris et Filii.* Et Damasc. l. 1. de Fide c. 10. hac de causa Spiritum Sanctum vocat *inseparabilem et indigressibilem a Patre et Filio.* Et c. 9. processionem unius personæ comparat loci manenti ab igne: *Quia*, inquit, *lux ab igne gignitur, et ob igne non separatur, sed semper in eo est.* Et Fulg. lib. de Fide ad Pet. c. 1. *Per hanc unitatem essentiæ*, inquit, *totus Pater in Filio et Spiritu Sancto est, totus Filius in Patre et Spiritu Sancto est, et totus Spiritus Sanctus in Patre et Filio. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est.* Idipsum canimus in hymno ad Laudes feriæ secundæ: *In Patre totus Filius, et totus in Verbo Pater.* Causa est, personarum divinarum tum immensitas, ut dixi, tum summa connexio, et intima conjunctio, quæ oritur ex una eademque numero essentia. Ex ea enim fit, ut personæ divinæ ad invicem sint inseparabiles, conjunctissimæ et intimæ: inde fit, ut sibi invicem inexistant.

Ita de Christo qua Deus est, hunc Isaiæ locum explicant S. Hieron. S. Ambros. l. 1. de Fide cap. 2. et Athanas. lib. de Assumptione hominis. Dices, Falsum est, quod tantum in Filio sit Deus: nam est etiam in Patre et Spiritu Sancto. Resp. vox, *tantum*, solum excludit idola, Angelos, aliaque entia. Nam regula Theologorum est: cum voces exclusivæ addantur personis divinis, in attributis essentialibus, sive communibus tribus personis, eæ tantum excludunt res alias, quæ aliam a Deo habent naturam et essentiam; non autem alias personas divinas: hæ enim cum eamdem habeant essentiam, eadem quoque habent attributa essentialia. Sensus ergo est: tantum in te, o Christe, est Deus, q. d. Non est alia in mundo divinitas, quam illa quæ est in te, quæ tamen quoque est in Patre et Spiritu Sancto. Vide D. Thom. et Scholast. 1. p. q. 31. a. 3. et 4.

Secundo, hæc verba competunt Christo, qua homo est, quia in humanitate Christi, quasi in templo, corporaliter inhabitat divinitas, imo divinitatis plenitudo, ut ait Apostolus Coloss. 2. 9. Vide ibi dicta. Ita S. Hieron. Procopius, Theodor. et Cyrill. l. 1. in Joan. c. 15. Epiph. l. 2. in hæresi Noetianorum. Sensus ergo est, q. d. Gentes videntes Christi, Apostolorum, at primorum Christianorum gratiam, virtutes, mores angelicos, sanctamque et divinam conversationem, imo videntes in se ipsis per baptismum et christianismum tantam fieri morum mutationem, ut ex barbaris, superbis, blasphemis, maledicis, homicidis, rapacibus, gulosis, libidinosis, etc. per Christi fidem et gratiam fiant humani, humiles, Deum timentes, amabiles, justi, sobrii, casti, etc. obstupescent, dicentque Christo: *Vere tantum tu es Deus.* Felices nos, qui te, imo Deum habemus, non corpora, sed animas transmutantem, et ex beatis homines, imo Angelos facientem. Hoc ad litteram hodie contingit in Japone, China, Brasilia, aliisque Indiæ partibus, uti Nostrorum inde litteræ fidem faciunt. Notent hoc Christiani Europæi, præsertim Pastores et Ecclesiastici. Si enim hæretici, Judæi, aliique infideles viderent in eis eam sanctitatem, mores angelicos, sine avaritia, ambitione, turpitudine, qui fuerunt in Apostolis, suntque hodie in India, sane multi ex eis, quasi manicis vincti, eos sequerentur, exclamarentque: *Vere in vobis est Deus.* Vere in vobis non aliud relucet nisi Deus. *Vos estis semen cui benedixit Dominus.* E contrario scimus, uti lutheranismo occasionem dedit inscitia et mala vita nonnullorum sacerdotum, ita et hodie ipsos blasphemare, et Ecclesiæ insultare, cum eorum impuram vitam audiunt aut vident, magisque se in sua hæresi, et sacerdotum odio obfirmare.

Et non est absque te Deus.] Quis enim totum mundum Christo crucifixo ejusque Evangelio tam paradoxo de contemptu honoris, opum, voluptatum, subjicere potuisset, nisi solus Deus? Quis, nisi Deus, animum hominis sic immutare potens est? Quibus viribus sic homo semetipsum, sic effrænes suas passiones domare valeret? Quis sic posset innatam cuique concupiscentiam superare et supprimere? Quis totsimut homines, Angelos, imo Deos quosdam efficere sufficeret nisi Deus? non vobis, o Christe, et Christiani, arma, non exercitus, non eloquentia hanc dignitatem, hanc efficaciam pepererunt. Solus in vobis, in vestro hoc opere, conspicitur Deus vestræ efficaciæ et libertatis auctor. Nulli hæc gloria debetur, nisi Deo. Ita Paulus prædicabat *Christum crucifixum, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut sublimitas*, ait, *sit virtutis Dei, et non ex nobis.* Ita Forer.

Hinc Mahomet in Alcorano sumpsit illam suæ fidei, imo perfidiæ professionem, quam Mahometani

ad ravim usque inclamant in suis Moskeis sive fanis: *Non est Deus nisi Deus, et Mahamet consiliarius ejus.*

Vere tu es Deus absconditus.] Hebr. מסתתר *mistatter*, id est *abscondens se*. Sic primo, vocatur Deus, quia natura sua invisibilis est, fugitque aciem Angelorum æque ac hominum, *et lucem habitat inaccessibilem*. Unde Mosi, Salomoni, et aliis passim apparuit tectus nube et caligine. Rursum, *absconditus*, quia non omnibus, sed tantum electis suis Israelitis se patefecit. *Notus in Judæa Deus: in Israel magnum nomen ejus.* Ita Vatabl. Hinc in templis Ægyptiorum inscriptum visebatur hoc Dei emblema: *Ego sum quod fuit, quod est, quodque futurum est: velum meum nemo unquam revelavit.*

Secundo, et genuine, *Deus absconditus*, appellatur salvator (ut sequitur) id est *Jesus*, propter assumpti corporis arcanum sacramentum, ait S. Hieron. quo deitas ejus carnis tegumento celatur. Unde Septuag. vertunt: *Tu es Deus, et nesciebamus.* Ita Hilarius lib. 4. de Trinit. Ambros. in cap. 2. ad Roman. Euseb. l. 5. Demonstr. 4. Cyrill. (vel potius Clictovæus Doctor Parisiens. ille enim quatuor medios Cyrilli in Joannem libros, qui interciderunt, reparavit) lib. 5. in Joan. cap. 2. in illa verba: *Hunc nescimus unde sit.* Ubi docet Judæos ex hoc loco Isaiæ sumpsisse occasionem dicendi: *Christus cum venerit, nemo scit unde sit.* De Christo enim homine, Cyri antitypo, toto hoc c. agit Propheta. Sensus ergo est, q. d. Sicut in Cyro occulte salutem Judæorum operatus est Deus, et quasi abscondit se: Ita multo magis in Christo homine paupere et abjecto, abscondet se deitas, nec oculis videri poterit: sed in operibus emicabit, et ostendet se. Agnoscent enim homines eum esse Deum ex miraculis et salute, quem afferet: erit enim salvator totius orbis. Ex hoc loco clare patet contra Arianos, Christum vere et proprie esse Deum. Unde S. Ambros. loco jam citato: *Quia*, inquit, *Filius Dei semper quidem apparuit, latebat autem quis esset; cum post resurrectionem cognoscitur, dicitur ei in confessione: Tu es Deus, et nesciebamus. Et qui putabatur in lege tantum Angelus, et dux exercitus Domini, cum intelligitur Filius esse Dei, dicitur ei cum gratiarum actione: Tu enim es Deus, et nesciebamus. Per hoc ergo significat, quia ipse esset qui apparuerat quidem patriarchis, et post incarnatus est, sed non fuerat intellectus ab hominibus.*

Mystice, hæc verba apte conveniunt Eucharistiæ: ibi non tantum deitas, sed et humanitas Christi absconditur sub specie panis et vini: ibi omnes sensus falluntur, excepto auditu: visus videt colorem panis, gustus gustat saporem panis, odor odoratur odorem panis, tactus tangit figuram orbicularem, et levitatem panis: solus auditus verum audit, scilicet: *Hoc est corpus meum.* Hic ergo mystice impletur illud Isaaci de Jacobo se pellibus hispidis Esau tegente: *Vox quidem, vox Jacob est: sed manus, manus sunt Esau*, Genes. 27. 22. Sic enim hic manus tangit accidentia panis, sed vox est vox Christi, qui falli, aut fallere nequit, aitque: *Hoc est corpus meum.* De Eucharistia ergo vere dicitur: *Tantum in te est Deus*, puta Christus, non panis, non alia substantia. *Vere tu* (o Christe in Eucharistia) *es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Lates ibi realiter in corpore, anima et deitate: sed agnosceris in virtute et salute, quam Israelitis, id est fidelibus, digne manducantibus affers, dum cor eorum immutas, vitia sanas, passiones sopis, mentem cœlestem facis, eamque divinis subinde consolationibus ita mulces, ut jubilet, dicatque cum S. Monica in S. Communione: *Cor meum, et caro mea exsultaverunt in Deum vivum.*

16. Confusi sunt.] Identidem reflectit se Deus, et insurgit contra idololatriam tunc grassantem, q. d. Cum viderint Babylonii, aliæque gentes, quod Baal, sive Bel eorum deus non possit eos tueri, quin a Deo vero per Cyrum devastentur; tunc ipsi cum diis suis, eorumque fabricatoribus, pudefient. Rursum, cum Gentes videbunt Christum absconditum in se deitatem, per miracula, per sanctitatem et charismata Spiritus Sancti prodentem, tunc omnes, qui idola coluerunt et fabricarunt, pudefient; imo ea contemnent, et comburent, atque ad Christi cultum se transferent. Nota: Idola vocantur *errores*, quia summus error est, quod saxa et ligna præ se ferant se esse deos. Hebr. est צירים *tsirim*, id est *angustiæ*. Idola enim, aut potius dæmones, per idola cultorum suorum mentes in mille angustias redigunt, ac in primis perpetuo remorsu conscientiæ, quod Deum creatorem cœli negligant, et pro eo lapides colant, eos laucinant. Ita Forer. Sanchez, Vatabl. et alii.

Aliter Adamus, q. d. Scribæ et Pharisæi simul abierunt in confusionem suorum errorum et mendaciorum, quæ spargebant toto orbe, scilicet Christum non resurrexisse, sed ab Apostolis furto esse sublatum. Contrarium enim patuit, et credidit totus orbis. Verum hic sensus arctior est.

17. Israel salvatus est in Domino salute æterna.] q. d. Babyloniis et Gentibus idololatris obveniet pudor et ignominia, tum temporalis per Cyrum, tum æterna per Satanam in gehenna, cujus illa temporalis fuit umbra et præludium: at veri Israelitæ, id est fideles Christiani, a Christo donabuntur salute et gloria æterna: hinc patet, hæc ad Christum, non ad Cyrum pertinere. Salit enim Propheta a typo ad antitypum, et mox ad typum, sive historiam resilit; nam constat, salutem quam Judæis attulit Cyrus, non fuisse æternam: imo, paulo post eam, gravissime ab Antiochis aliisque Asiæ regibus, per ducentos annos tempore Machabæorum, afflicti fuerunt; ac non multo post sceptrum perdiderunt, sub Herode et Romanis, atque a Tito tandem excisi sunt.

18. Hæc dicit Dominus creans cœlos.] Addit τo *creans cœlos*, ut innuat, cœlos ad hoc creatos esse a Deo, ut in eos ingrediantur, eosque possideant veri Israelitæ, ibique æternam salutem (quam eis hic promisit) consequantur.

Non in vanum creavit eam (terram) ut habitaretur, formavit eam.] q. d. Sicut Deus cœlum creavit fidelibus in præmium, ita terram creavit in stadium, ut scilicet eam incolant homines ad tempus, ibique ita pie et sancte vivant, fortiter dimicando contra peccata, omnesque carnis et diaboli insultus, ut victores in cœlis coronari mereantur. Hoc est quod ait Paulus, *Spectaculum* (græce θέατρον, *theatrum*) *facti sumus mundo, et Angelis, et hominibus*, 1. Cor. 4. 9.

Porro, oculum conjicit Deus ad terram Judææ, reditque ad Cyrum, q. d. Reducam vos per Cyrum

in Judæam: non enim frustra creavi eam ut esset et maneret deserta, uti jam vobis in Babylone captivis, deserta est; sed ut vos in eam reducerem, sicut prius olim induxi, expulsis Chananæis per Josue.

19. NON IN ABSCONDITO LOCUTUS SUM IN LOCO TERRÆ TENEBROSO.] q. d. Sibyllæ oracula dabant ex antro, incantatores et magi ex locis subterraneis, ubi consulebant dæmonem, qui male sibi conscius lucifuga est, et princeps tenebrarum, ideoque quærit latibula; at ego non in abscondito, sed in Sina, in montis excelsi vertice, coram omnibus Hebræis, cum fulguribus et tonitruis, clara voce, media luce cum eis fœdus inii, promisique me daturum eis terram Chanaan, si legi meæ obedirent, atque uti promisi, ita et præstiti. Ego ergo sum, qui in Chananæam vos induxi; ego pariter, qui ex Babylone vos eodem reduco. Huc allusit Christus dicens Joan. 18. v. 20. *Ego palam locutus sum mundo; et in occulto locutus sum nihil.* Impostores enim et hæresiarchæ, quia docent mendacium, latebras quærunt ibique sua agunt conventicula, uti recte notavit Vincentius Lirinens. in aureo suo libello contra hæres.

NON DIXI SEMINI JACOB: FRUSTRA QUÆRITE ME,] Dat hic Deus triplex discrimen inter se et idola. Primum quod ipse in publico, idola in abscondito respondeant. Secundum, quod frustra colantur: suis enim cultoribus nihil dant præmii; Deus suis cultoribus ampla det præmia, uti Judæos duxit et reduxit in Chananæam. Tertium, idola et dæmones a suis impura et scelesta exigunt obsequia et cultus; Deus non nisi pura et sancta deposcit, ut sequitur.

20. CONGREGAMINI,] q. d. Vos igitur omnes qui e Babylone nunc effugitis, et a captivitate evaditis: vos etiam qui a gentilismo ad Christum convertimini, convenite, et afferte si quid habetis, quod iis, quæ dixi, opponatis pro causa idolorum: si quid in Babylone, aut gentilismo vidistis vel audistis, quod ea esse deos ostenderet: si quid opis eut numinis ab iis experti estis, promite. Sed frustra hæc propono: scio enim omnes vos mecum dicturos:

NESCIERUNT (id est, cœci et stolidi sunt omnes idololatræ) QUI LEVANT LIGNUM (ita legendum cum Roman. et Hebr. non *signum*) SCULPTURÆ SUÆ, id est, qui erigunt idolum ligneum a se sculptum, illudque colunt, ET ROGANT et invocant DEUM NON SALVANTEM.] Quomodo enim alios salvet et erigat, qui seipsum erigere et salvare nequit? ita S. Hieron. Cyrill. S. Thomas, Adamus, Forer. et alii.

21. ANNUNTIATE, ET VENITE, ET CONSILIAMINI SIMUL,] q. d. Jungite colloquia, cœtus et consilia ut quod uni non occurrit, alter suggerat pro deitate idolorum, ac in primis hoc inter vos agitate; quis prædixit Judæos Babylone per Cyrum liberandos, idque reipsa præstitit? atque homines e captivitate diaboli per Christum liberandos, idque pari fidelitate suo tempore præstabit? Quis, inquam, nisi ego, quem colit Israel? Clarum ergo est, quod non sit alius Deus sanctus et salvator, quam ego. Quocirca

22. CONVERTIMINI AD ME, ET SALVI ERITIS, OMNES FINES TERRÆ.] Promittit hic Deus fidelibus se colentibus et invocantibus, omnem salutem temporalem et spiritualem, sed maxime spiritualem et æternam per Christum.

23. IN MEMETIPSO JURAVI,] Hic Deus promissa sua sancit et confirmat juramento, q. d Per memetipsum juravi, id est juro (vide canon. 13.) quod sententia et verbum, justa et in æquitate ore meo prolatum, nequaquam irritum erit, sed reipsa complebitur. Porro verbum illud est, quod sequitur: *Quia (quod) mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua,* hoc est, non tantum gens Judaica, sed omnes omnino gentes me agnoscent, timebunt et colent: ideoque per me jurabunt, non per idola. Colent, inquam, inchoate in hac vita, cum ad me convertentur, ait S. Hieron. Cyrill. S. Thomas et alii: sed perfecte et integre colent in futura, et in die judicii: ita ut hostes quoque mei vi coacti, tamquam scabellum subjiciantur pedibus meis, meque suum Deum ac Dominum esse confiteantur. Ad diem enim judicii hæc quoque pertinere, patet ex Rom. cap. 14. vers. 10. ubi cum dixisset Apostolus; *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi,* subdit probationem ex hoc loco, dicens: *Scriptum est enim: Vivo ego* (id est, juro per vitam meam) *dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu: et omnis lingua confitebitur Deo.* Ita Adamus et Sanchez.

JUSTITIÆ VERBUM.] Forerius et Vatablus vertunt, *justitiam verbum,* hoc est verbum, quod est vera et mera justitia: nam *justitia,* ait Forer. primo, accipi potest, *beneficentia.* Jurat enim hic Deus, se toti mundo daturum beneficium maximum, et summe optabile, scilicet, veram sui cognitionem, obedientiam et religionem, in qua sola consistit nostra salus. Secundo, *justitia* proprie accipi potest, q. d. Juro me mundo daturum justitiam, quæ est ipsum meum verbum: Christus enim Dei filius est *justitia* et *Verbum* Patris, quod non rediit vacuum, sed efficax fuit, terramque inebriavit, fœcundavit et justificavit. Ita Haymo et Forer. Tertio, et planissime, egreditur hic ex ore judicis Dei *justitia* vel *justitiæ verbum,* id est, verbum justissimum et æquissimum. Justissimum enim est ut omnis creatura rationalis, etiam dæmones subdant se Deo suo plastæ et creatori, eumque colant et glorificent. *Justitia* ergo, id est justa Deoque debita observantia et submissio significatur per τὸ *mihi curvabitur omne genu;* observantia per τὸ *et jurabit omnis lingua.* Huc allusit Apostolus Philip. 2. 10. *In nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.* Quod consecutum ait esse Christum per humilitatem, qua formam servi accepit, factus homo. Ergo dum jurat facturum se, ut sibi curvetur omne genu, implicite jurat, se formam servi accepturum: quod verbum et juramentum, est justitia, misericordia, et sanctificatio mundi.

Notat S. Hieron. in τῷ *curvabitur omne genu,* perspicue significari populum Christianum: *Moris enim,* ait, *Ecclesiastici est Christo genu flectere: quod Judæi mentis superbiam demonstrantes, omnino non faciunt.* Judæi enim stantes et erecti orant.

24. JURABIT OMNIS LINGUA.] *Jurabit,* id est celebrabit, colet, adorabit. Est synecdoche. Juramentum enim ponitur pro quovis Dei cultu, uti superius dixi. Unde S. Paulus pro *jurabit,* vertit, *confitebitur,* id est laudabit et glorificabit, Roman. 14. 11. Homines

enim per eum jurare solent, quem credunt esse Deum et summum numen, quod perjurii sit vindex.

25. Ergo in Domino dicet (omnis lingua, ut præcessit) Meæ sunt justitiæ et imperium.] Primo, Forer. putat esse verborum trajectionem, et sententiam ita esse ordinandam: *Omnis lingua dicet: Meæ justitiæ sunt in Domino*, quasi in fonte et datore, q. d. A Deo manant omnes meæ justitiæ, illi ascribendæ sunt meæ virtutes et opera sancta, non mihi; ille glorificandus est, non ego. Perperam ergo hæretici hoc loco abutuntur pro justitia sua imputativa, qua ipsi dicunt se esse justos, non per justitiam formalem et inhærentem, sed extrinsecam sive imputatam a Deo.

Secundo, alia dispunctione sic legit et intelligit idem Forer. *Omnis lingua jurabit, dicetque in Domino*, id est per Deum, per Christum, ut per τὸ *in Domino* describatur formula juramenti, qua usuri sunt fideles. Deinde *dicet* etiam *omnis lingua, quod meæ sint justitiæ et imperium*, hoc est, Dei est justitia, seu laus justitiæ, et Dei est imperium. Dicit *meæ*, quia hæc sunt verba Dei loquentis: est ergo hic explicatio ejus quod præcessit, *mihi curvabitur omne genu:* sicut prior pars, scilicet τὸ *in Domino*, est explicatio τοῦ *jurabit omnis lingua*, q. d. Omnis lingua clamabit me esse justum, et imperatorem: sive mihi inesse tam justitiam, quam potentiam, robur, imperium. Hæc enim omnia significat Hebr. עֹז *oz*, et hæc omnia in principe vero, qualis est Christus, requiruntur, scilicet justitia, ut juste regat: et potentia, ut possit justitiam suam exsequi. Unde hæc duo Scriptura sæpe in Deo commendat Psal. 70. v. 19. *Potentiam tuam, et justitiam tuam Deus.* Et Ps. 7. 12. *Deus judex justus, fortis.* Unde Sept. hic vertunt: *Jurabit omnis lingua Deum: dicens: Justitia et gloria ad eum veniet.* Ita Sanchez.

Tertio, idem Forer. sic vertit: *Profecto Jehova dixit: Per Jehova mihi sunt justitiæ et imperium*, hoc est Jehova Christus dixit: A Jehova, id est a Deo Patre, habeo justitiam quod sim justus, et justificans: habeo et imperium Ecclesiæ, et totius orbis, ut nemo sit fidelis Ecclesiæ civis, nemo justus, nisi quem ego justificavero; et, quemcumque ego convertero et justificavero, ille sit fidelis et justus, atque a me in jus civicum Ecclesiæ cooptatus. Hoc est quod ait Christus: *Data est mihi omnis potestas in cælo, et in terra*, Matth. 28. 18. et ad Apostolos: *Quorum remiseritis peccata remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt*, Joan. 20. 23.

Quarto, alii putant hæc spectare ad fideles et Ecclesiam, q. d. Omnis fidelis sua lingua dicens *in Domino*, id est, Dominum confitens et laudans, dicet: *Meæ sunt justitiæ* Evangelii, meum est *imperium* et regnum Christi, mea est ejus Ecclesia, non Judæorum. Ita S. Hieron. Secundus sensus optime cohæret cum præcedentibus, et videtur maxime genuinus ex phrasi Hebræa. Τὸ enim באדני *badonai*, id est in *Domino*, est formula jurandi usitata Hebræis. Deinde primus, qui facilis est et appositus.

Ad eum (Christum Deum) venient, ut curvent ei genu, et confundentur omnes infideles et rebelles, qui repugnant ei.] Hoc fiet in die judicii. Hæc sunt verba Prophetæ probantis sententiam Dei: præcedentia enim sunt verba et sententia Dei.

26. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.] Rebelles confundentur, ibuntque in ignem æternum: at Israelitæ, id est fideles, *in Domino*, id est apud Dominum, a Domino, coram Domino, *justificabuntur* per fidem Christi: aut potius justificabuntur, id est justi publice declarabuntur, et coram toto mundo pronuntiabuntur, ut nemo condemnare audeat, quos Deus justificat et absolvit, ut ait S. Paulus. Hinc ab omnibus *laudabitur omne semen Israel*, ut etiam reprobi qui eos in hac vita despexerant, cogantur eos laudare, et dicere: *Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors illorum est!* Hæc est enim salus et laus æterna, quam variis Israelitis, id est fidelibus, per Christum dandam promisit v. 17. *Semen Israel* vocat Israelis filios, non carnales, sed spiritales, puta fideles et sanctos. Vis illustria, laudabilia hujus seminis, non tantum genu, sed et cor et corpus et animam Deo curvantis in eoque lingua sua jurantis, atque ejus justitiam, robur et imperium glorioso agone et victoria confitentis et decorantis, exempla? Accipe.

In Typanensi Mauritaniæ civitate, Hunericus rex Cyrillam Arianum Episcopum constituit. Cives eum et arianismum exsecrati, Christumque Deum confitentes, publice divina mysteria in domo una congregati, celebrare cœperunt. Cyrilla id significavit Hunerico, qui jussit in medio foro congregata omni provincia, linguas eis et manus dexteras radicitus abscindi. Quod cum factum fuisset, Spiritu Sancto præstante, ita locuti sunt, et loquuntur, quomodo antea loquebantur, ait Victor Uticens. lib. 3. Wandal.

Ibidem narrat, Episcopum nomine *Habet Deum*, cum ab Antonio Ariano pedibus manibusque ligatis, oreque obturato ne lingua clamaret, per vim rebaptizaretur: deinde solutis vinculis ab eo audiret: *Ecce jam, frater Habet Deum, noster Christianus effectus es. Quid ultra facere poteris, nisi ut voluntati consentias regis? Cui Habet Deum; Illa est, impie Antoni, mortis damnatio, ubi voluntatis tenetur assensio. Ego fidei meæ tenax vocibus confitens crebris, quod credo et credidi clamando, defendi. Sed et posteaquam catenis vinxisti, et oris januam oppilasti, in prætorio cordis, violentiæ meæ, scribentibus Angelis, gesta confeci, et lectitanda Imperatori meo transmisi.*

Idem postea apud Hunericum de persecutione expostulans: *Quid, ait, jam eum projectis habetis? quid cum eis quos exsilio relegastis, quotidie dimicatis? abstulistis substantiam Ecclesiis, patria domibusque privatis: sola animo remansit, quam captivitate contunditis. O tempora, o mores! universus hæc mundus intelligit, et ipse, qui persequitur videt. Si fides dicitur, quam tenetis, quid veræ fidei membra tantis persecutionibus agitatis? Quid vobis cum exilio nostro? quid vobis cum egenis in sæculo, quorum est vita semper in Christo? Liceat saltem gaudere consortio bestiarum eis quos objecistis a facie omnium populorum.* Audi aliud ex eodem.

Victorianus Proconsul Carthaginis, et familiaris regis Hunerici, cum a rege per internuntios sollicitaretur ad arianismum, libera voce respondit: *Securus de Deo et Christo Domino meo, dico quæ regi dicatis, subigat ignibus, addicat bestiis, excruciet generibus omnium tormentorum; si consensero, frustra sum in Ecclesia baptizatus. Nam si hæc præsens vita sola fuisset,*

et aliam, quæ vera est, non speraremus æternam, nec vita fecissem ad modicum usque temporaliter gloriari, et ingratus existere, qui suam fidem mihi contulit creditori. Ad quod tyrannus excitatus, inexplicabilibus eum tormentis cruciavit: qui tripudians in Domino, feliciterque consummans, martyrii coronam accepit.

Ibidem narrat S. Victoriam, ab eodem rege suspensam, cum subjecto igne cremaretur coram filiis et marito, ab eo hisce verbis fuisse tentatam: *Quid pateris, conjunx? si me despicis, vel horum quos genuisti miserere impia parvulorum. Quare obliviisceris uteri tui, et pro nihilo ducis, quos cum gemitu peperisti? ubi sunt fœdera conjugalis amoris? Respice, quæso, filios et maritum, regi obedi, ut imminentia adhuc tormenta lucreris, simul et mihi doneris et liberis.* Sed illa, nec filiorum fletus, nec serpentis audiens blandimenta, affectum multo altius elevans a terra, mundum cum suis desideriis contemnebat. Quam cum continuationa suspendii, vulsis humeris, qui cruciabant conspicerent mortuam, deposuerunt prorsus omni parte exanimem: quæ postea retulit, quamdam sibi virginem astitisse, atque tetigisse membra singula, et illico fuisse sanatam. O gloriosa Victoriæ victoria!

Ibidem refert, duos fratres invicem jurasse in fide constantiam, et rogasse tortores, ut eodem supplicio torquerentur; et dum primo suspendio molibus lapidum pedibus alligatis, tota die penderent, unus illorum petivit se deponi, et sibi inducias dari. Cui frater alius metuens ne fidem negaret, de suspendio clamabat: *Noli, noli, frater: non ita juravimus Christo. Accusabo te cum ante thronum ejus terribilem venerimus, quia super corpus ejus et sanguinem juravimus, ut pro eo invicem pateremur.* Ista dicens fratrem confortavit, qui clamans ingenti voce dicebat: *Adigite suppliciis quibus vultis, et pœnis Christianos arctate crudelibus. Quod frater meus facturus est, hoc etiam ego.* Itaque laminis igneis adusti, ungulis exarati, aliisque gravissimis pœnis affecti, constantes steterunt, ita ut tortores eos a facie sua projicerent, dicentes: Istos imitatur universus populus, ut nullus ad religionem nostram convertatur, et præcipue, quia nulli livores, nulla pœnarum vestigia, in eis penitus videbantur. Hoc est quod dicit et prædicit hic Propheta: *In Domino justificabitur et laudabitur omne semen Israel.* Vere dixit S. Hieron. *Vita Sanctorum interpretatio est Scripturarum.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit Deus idola Babyloniorum suos cultores gravantia, cum iis confringenda et in captivitatem itura; se vero suos gerere et portare, quasi ab utero usque ad senectam. Inde v. 5. abit de more ad disceptationem cum idolis et idololatris, eorumque inanitatem et inopiam demonstrat. Tertio, v. 10. suum consilium assignat, promittitque Cyrum celerem quasi avem, qui voluntatem suam in Babylonis vastatione, et Judæorum ex ea liberatione adimpleat. Sub Cyro intelligit Christum.

1 Confracta est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem. 2. Contabuerunt, et contrita sunt simul: non potuerunt salvare portantem, et anima eorum in captivitatem ibit. 3. Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva. 4. Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo, et salvabo. 5. Cui assimilastis me, et adæquastis, et comparastis me, et fecistis similem? 6. Qui confertis aurum de sacculo, et argentum statera ponderatis: conducentes aurificem, ut faciat Deum: et procidunt, et adorant. 7. Portant illum in humeris gestantes, et ponentes in loco suo: et stabit, ac de loco suo non movebitur: sed et cum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non salvabit eos. 8. Mementote istud, et confundamini: redite, prævaricatores, ad cor. 9. Recordamini prioris sæculi, quoniam ego sum Deus, et non est ultra Deus, nec est similis mei: 10. Annuntians ab exordio novissimum, et ab initio quæ necdum facta sunt, dicens: Consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet: 11. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ, et locutus sum, et adducam illud: creavi, et faciam illud. 12. Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. 13. Prope feci justitiam meam, non elongabitur, et salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam.

1. Confractus est Bel, contritus est Nabo] Dixeral Deus cap. præced. tempore Christi conterenda esso idola, et vers. 24. *Mihi curvabitur omne genu.* Hic id ostendit primariis Chaldæorum et orbis idolis, scilicet, Baal sive Bel, et Nabo, nimirum hæc a Cyro victore vastanda et diripienda esse, et multo magis hæc omniaque alia, a Christo abolenda esso aureo Evangelii sæculo. Ipsis ergo insultat hic victor Deus. Vastitas enim deorum Babyloniorum facta a Cyro, fuit typus vastitatis idolorum in toto mundo faciendæ a Christo. Unde pro *confractus est*, hebr. est כרע *cara*, id est, *curvatus est*, hoc est, brevi curvabitur a Cyro, q. d. Cyrus evertet Babylonem, tuncque Baal, cui Babylonii, et omnes gentes eis subditæ, curvare solent genu, eumque adorare, cogetur ipse Cyro et Deo vero curvare genu suumque dorsum, cum a Cyro in terram dejicietur et confringetur. Cyrus enim aurum et argentum, ex quibus conflatus est, rapiet, illudque per partes camelis imponet, ut transferat in Persidem. Porro, quod Cyrus fecit in Babylone, hoc Christus ejus antitypus faciet in toto orbe. Quis fuerit Bel sive Baal, dicam Daniel. 14. 2.

Nabo.] Fuit hic secundus Babyloniorum Deus, ita dictus, ut videtur, quod daret oracula. *Naba* enim hebraice et Chald. idem est, quod prophetia, vel divinatio, inquit S. Hieron. Innuit hic Propheta, Christum, Nabo, id est oraculis idolorum, silentium impositurum. Cum enim ipsum Dei Verbum hominibus loqui cœpit in Christo, tunc obmutuerunt omnes Gentium loquaces dii, aut potius dæmones, uti fatetur Porphyrius apud Euseb. lib. 4. Præparat. Evangel. cap. 1. Perperam Septuag. juxta editionem Complut. item Cyrillus et Procopius, pro *Nabo* legunt *Dagon* Nam et Hebræa, et Latina, et Græca Sept. Romana habent *Nabo*: hic enim fuit Deus Chaldæorum, Dagon vero Philisthinorum. Porro videtur *Nabo* idem esse quod *Merodach.* Sicut enim hic Isaias ait, *Confractus est Bel, contritus est Nabo*: ita rem eamdem significans Jerem. 50. 2. ait: *Confusus est Bel, victus est Merodach.* Cujus rei signum est, quod Balsasar filius Nabuchodonosoris, sicut vocatus est *Merodach* vel *Evilmerodach*, sic et vocatus est *Nabonitus* vel *Labinitus*; litteræ enim N. et L. cum utraque sit labialis, inter se sæpe commutantur. Nam solebant reges tam Judæorum, quam Chaldæorum a diis suis nomen mutuari. Sic τo *Joh*, quod est abbreviatum *Jehova*, annexum est nominibus Abia, Ezechias, Josias, Ozias, etc. regum Juda Unde Abia, idem est, quod pater Domini; Ezechias, fortitudo Dei; Josias, ignis Dei; Ozias, robur Dei. Alii τo *Jo* vel *Jehova* in nomine suo præponebant, ut Josaphat, id est Deus judex; Joas, vel, ut hebr. est, Jehoas, id est Dei ignis; Joakim, id est Dei resurrectio; Joachaz, id est Dei apprehensio; Jonathan, id est Dei donum. Sic a Baal vocatus est Balsasar, ut dicam Daniel. 5. v. 1. Imo verisimile est, Nabuchodonosor nomen sumpsisse a Nabo deo, nisi malis Nabo esse ipsum Nabuchodonosor per compendium abbreviatum. Voluit enim ipse adorari ut Deus in statua aurea, quam erexit, Daniel. 3. ver. 1.

Facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis.] Hic aliquid supplendum est, S. Hieron. Haymo et Hugo supplent τo *similia* Sic enim ait S. Hieron. *Facta sunt simulacra eorum bestiæ: non quod in prædam bestiarum et jumentorum exposita sint, sed quod religio nationum, simulacra sint bestiarum et brutorum animantium, quæ maxime in Ægypto divino cultui consecrata sunt: de quibus et Virgilius:*

Omnigenumque Deum monstra, et latrator Anubis.

Nam et pleraque nomina oppidorum ex bestiis et jumentis habent nomina: κυνων, *a cane;* λεων, *a leone;* θμουις *lingua Ægyptia, ab hirco;* λυκων, *a lupo, ut taceam de formidoloso et horribili cæpe et crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est: hæc, inquit, simulacra, quæ non possunt salvare portantes, nihil sunt aliud, nisi onera sacerdotum.* Hucusque Hieron.

Sic draco iste, quem occidit Daniel cap. 14. 22. pro numine colebatur. Sic Jupiter Hammonius capri formam habebat, eratque caper. Hamon enim punice significat caprum, ait Herodotus in Euterpe. Unde pro *Nabo* Septuag hic vertunt *Dagon.* Dagon enim erat idolum Philisthinorum habens formam piscis: דגון *Dagon* enim hebraice significat *piscem*, videturque Dagon habuisse speciem balenæ, aut marini alicujus monstri, quale est illud nobilitatum Persei et Andromedæ fabula, quod colebant pro numine. Vide quæ de Dagon dixi Philipp. 3. 19.

Secundo, S. Thomas, Forer. et Vatablus supplent *imposito*, q. d. Bel, Nabo, aliaque idola Chaldæorum, jam confracta, jumentis imposita, deportata sunt in Persidem.

Tertio, Haymo per bestias et jumenta intelligit Belis cultores. Hi enim nisi stolidi et stupidi fuissent instar brutorum, numquam coluissent idola lignea, saxea, ærea et aurea.

Quarto, alii sic explicant: *Facta sunt bestiis*, id est, *calcata sunt a bestiis*, cum a Persis deserta et prostrata sunt. Persæ enim alios colebant deos quam Babylonii, imo uti gentem, ita et deos ejus, suos censebant esse hostes.

Quinto, valde apposite Sanchez per zeugma repetit τo *onera*, q. d. Simulacra Belis et Nabo bestiis et jumentis facta sunt onera (cum scilicet Persæ iis onerarunt suos camelos, asinos et equos, ut ea transferrent in Persidem) quæ prius fuerunt onera vestra, o Babylonii, eaque gravi pondere usque ad lassitudinem vos gravabant et fatigabant, cum scilicet illa vestris humeris portaretis. Id enim eos factitasse docet Baruch c. 6. 3.

Sexto, et planissime, Forer. simulacra Chaldæorum *facta*, vel, ut hebr est, *fuerunt jumentis*, id est, tradita sunt jumentis, fuerunt in potestate jumentorum, veluti sors eorum. Hoc enim Hebræa phrasis significat, cum dicitur aliquid esse, vel fieri alterius, scilicet esse in ejus potestate, vel esse in ejus jure et dominio: jumenta enim cum dorso continerent idola, habebant ea quasi captiva, in sua manu et potestate. Hunc sensum exigit id quod sequitur: *Anima earum in captivitatem ibit.*

2 Contabuerunt, et contrita sunt simul.] q. d. Idola vestra quæ portabatis usque ad lassitudinem, vobiscum simul curvata et confracta a Persis contabuerunt, perierunt et consumpta sunt. Perinde ac si asinus dorso ferat onus grave lagenarum, atque ab hoste protrusus corruat, itaque lagenas una secum confringat: hoc enim innuunt Hebræa. Unde et Biblia Complutensia hæc præcedentibus nectunt hoc modo:

Onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem contabuerunt, et contrita sunt simul. Hinc et sequitur: *Non potuerunt salvare* a Persis *portantem se*, id est portantes ea Chaldæos. Legit Noster משא *mosse* in præterito *hiphil*, id est *portantem*: jam aliis punctis legunt משא *mossa*, id est *onus*. Unde Vatablus et Forer. vertunt: *Curvata sunt, incurvata sunt simul, non potuerunt evadere onus.* Intelliguntque hoc de jumentis, non de idolis, q. d. Corruerunt illa jumenta onusta idolis, sub onere, neque onus ipsum potuerunt excutere.

Anima eorum in captivitatem ibit.] Id est, ipsamet idola quæ idololatræ putant anima esse prædita, eo quod ex iis dentur oracula, quasi voce et mente polleant, abducentur in captivitatem a Persis. Ita Vatabl. Aut potius *animam* idoli vocat ipsum idolum, quod quia rei animatæ est imago et idolum, hinc animam habere dicitur metonymice. Sic caro mortua quæ aliquando vixit, vocatur anima, quia carni antea animatæ similis est, et quasi eadem cum illa, uti dixi Levit. 19. 28. Sic anima hominis vocatur ipse homo. Ita Sanchez. Adde, animam idoli esse dæmon illi assidens, et quasi alligatus, ac per illud dans oracula, q. d. Idolum totum cum suo dæmone paredro capiatur.

Aliter Forer. qui hæc refert ad jumenta, sicque vertit: *Anima eorum cum captivitate obiit* hoc est, jumenta sub tanto onere idolorum corruentia exspirarunt, et animam efflarunt, sicut ipsa idola captiva cum jumentis corruentia, confracta sunt: sicque abierunt, id est evanuerunt, perierunt, et quasi animam exhalarunt.

Tertio, S. Hieron. *Anima eorum*, scilicet idololatrarum vel sacerdotum portantium idola, *ibit in captivitatem*

3. Audite me, domus Jacob, et omne residuum (omnes ex captivitate superstites et reliqui) domus Israel, qui portamini a meo utero.] Pungit idola et idololatras, q. d. Idola saxea et ænea portantur a suis cultoribus, eosque delassant, ut sub onere gemant: at ego meos cultores ipse porto, ea cura et amore, quo infans portari solet a matre in utero.

Pro *a meo* hebr. est מני *minni*, quod pro מן *min*, id est *a*, accipiunt Septuag. Forer. et alii, ut *iod* sit hic paragogicum, vertuntque: *Qui portamini a me ab utero*: id est, quos ego porto a nativitate, qua ex utero prodierunt: hoc est, a teneris usque ad canos, ut sequitur.

Secundo, significantius et efficacius Noster *minni* accepit proprie, ut significet *a me*: unde ad verbum ex Hebræo sic vertas: *Qui portamini a meo utero, qui gestamini a meo vulva* Uterum et vulvam per catachresin et metaphoram vocat maternam Dei erga suos providentiam, tenerumque amorem et curam, imo plusquam maternam. Mater enim dat partem materiæ corpori embryonis, sed nihil dat animæ ejusdem; Deus dat utrumque totum, et in sublidum: tam enim animam quam corpus format et creat.

Rursum, mater ex superfluo, scilicet ex sanguine menstruo, embryonem in utero, et lacte infantem postquam ex utero prodiit, alit et nutrit: Deus autem seipso nos alit et nutrit, idque continuo per omnem vitam, ab utero usque ad canos, ab ortu usque ad occasum et mortem. Adhæc Deus non tantum corpus, ut mater, sed et animam pascit sua gratia, doctrina illuminatione, impulsu, et SS. Sacramentis, præsertim Eucharistiæ.

Ad litteram loquitur Judæis e captivitate non Babylonica, sed Assyriaca reliquis ac superstitibus, puta duabus tribubus, Juda et Benjamin: hæ enim reliquæ manserunt in Judæa, cum decem tribus a Salmanasar anno sexto Ezechiæ ductæ sunt in Assyriam. Hoc enim jam contigerat, cum hæc diceret Isaias: Babylonica autem captivitas needum contigerat, sed post multos annos futura erat, q. d. O Judæi, ego vos, licet mihi rebelles, intime amo, et curo ab utero usque ad canos ac senectam, perinde ac mater amat et curat infantem, quem utero gestat. Ita S. Hieron.

Rursum *ab utero*, id est, ab ortu Synagogæ, puta a tempore quo esse cœpistis, o Judæi, scilicet, a tempore Abrahæ, Isaac et Jacob, ego vestri curam maximam gessi, et gero, alo, foveo, servo, libero. Hoc est quod dicitur Exodi 19. 4. *Vos ipsi vidistis, quæ fecerim Ægyptiis, quo modo portaverim vos super alas aquilarum, et assumpserim mihi.* Et Deut. 32. 10. *Circumduxit eum, et docuit: et custodivit quasi pupillam oculi sui. Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans, expandit alas suas, et assumpsit eum, atque portavit in humeris suis.*

Jam sub Judæis e captivitate reliquis intelligit sanctas eorum Gentiumque reliquias, quæ superfuerunt ex infidelitate, vel pristina patrum Gentilium, vel patria cæterorum Judæorum Christum spernentium: hos enim paucos et reliquos Christo credentes, Christus et Deus Pater ac Spiritus Sanctus, quasi mater in utero Ecclesiæ formant, alunt, fovent, educant, dirigunt, usque dum ad salutem æternam in cœlo perveniant.

Mystice, *ab utero*, id est, a rudimentis doctrinæ cœlestis, quæ fuerunt in lege veteri usque ad perfectionem Evangelicam, Deus Ecclesiam et fideles suos rexit et direxit. Ita S. August. et ex eo Leo Castrius.

Hinc rursum S. August. in Psal. 112. v. 1. infert, nos omni ætate, a puero usque ad senium debere laudare Deum; quia semper et omni ætate tanta cura ab eo alimur.

4. Usque ad senectam,] q. d. Matres infantes usque ad tertium annum tantum lactant et gestant; mox ab ulnis et lacte eos depellunt, ut per se ambulare, et communes cibos comedere discant. Sic aves pullos jam potentes volare rostro e nido abigunt; idem faciunt equi calcibus, et canes morsu. At Deus suos non tantum in utero, et infantes, sed et grandes per omnem vitam usque ad senectam, eadem cura et indulgentia prosequitur, etiam cum peccant Deumque ad iram concitant. Porro infantia Synagogæ et Judæorum, fuit tempore Abrahæ; juventus tempore Mosis; virilis ætas, tempore Davidis. Hucusque quasi mater, fovit, educavit, provexit eam Deus. Senecta fuit tempore captivitatis, nec hic eam deseruit; sed Jeremiam et Prophetas excitavit qui eam monerent, ducerent, consolarentur, ac paulo post e captivitate eos reduxit, cum jam perditi et excisi esse viderentur. Mors et occasus Synagogæ fuit tempore Christi, quo desiit et abrogata est, succedente illi Ecclesia Christi. Itaque quamdiu stetit ille populus, fuitque populus Dei, Deus quasi mater ejus curam gessit: cum vero desiit et occidit, desiit et cura Dei. Multo major est cura

Dei et Christi circa Ecclesiam suam, quam sanguine suo emit et lavit, statuitque ut maneat in æternum: ac proinde æternam hujus curam geret. Quod Deus hic promittit, hoc David sibi postulat dicens, Psal. 70. *In te confirmatus sum ex utero: de ventre matris meæ tu es protector meus, etc. Ne projicias me in tempore senectutis: cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me.*

Ego feci, ego vos genui, ego alui, ego educavi, ego provexi, ego pariter feram,] et portabo vos deinceps usque ad senectam, q. d. Non propter vestra merita vos hac cura complector, sed propter me, propter maternum meum in vos affectum. Sicut enim mater sordibus, ejulatu, lascivia, molitia, milleque fastidiis parvuli sui non offenditur, ut ejus curam abjiciat, sed hæc omnia materno affectu devorat, dicitque quod vulgo dicunt matres rogantibus: Quomodo hæc a puero tuo toleras? *Mater sum, mater infanti suo irasci nequit,* imo hisce ejus ineptiis magis accenditur ejus erga illum amor. Et, si quis eam arguat, dicit: *Nescis quid sit esse matrem. Maternum cor quale et quantum sit, ignoras. Matris affectum, quantus sit, nemo scit, nisi expertus, nisi quæ fuit, vel est mater.* Ita pariter Deus tulit murmura, idololatriam, aliaque scelera populi sui, nec eum abjecit, sed majorem Dei amorem, majora exhibuit per Davidem, Salomonem, aliosque reges, ac per Isaiam, Jeremiam, Eliam, aliosque Prophetas beneficia.

Moraliter, disce hic, quis, qualis, quantus, quam benignus et beneficus sit Deus, quamque ab omnibus redamandus et colendus.

Quid est Deus? *Est animal sempiternum et optimum,* ait Aristot. l. 11. Metaphys.

Quid est Deus? *Est mens incorporea, quæ per omnium rerum naturam diffusa, vitalem sensum cunctis animantibus tribuit,* inquit Pythagoras apud Lactant. lib. de Ira Dei.

Quid est Deus? *Est mens universi. Deus est quidquid vides totum, et quidquid non vides totum,* ait Socrates.

Quid est Deus? *Est animus per immensas mundi partes diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur, vitam capiunt,* ait Plato.

Quid est Deus? *Est mens infinita, quæ per seipsam movetur,* ait Thales Milesius.

Quid est Deus? *Est ineffabile principium, et omnium rerum origo: cujus potentia mundus creatus est: cujus providentia conservatur, et assidue gubernatur,* ait Theophrastus.

Quid est Deus? Est ens immensum, incogitabile et inexplicabile. *Quo diutius considero quid sit Deus, eo magis mihi eripitur Dei cognitio et redditur obscurior,* ait Simonides Hieroni Siculorum tyranno, post iteratas ab eo petitas ad cogitandum de Deo inducias, uti refert Cicero lib. 1. de Natur. deor.

Audi orthodoxos et Theologos. Quid est Deus? *Est infinitum bonum, a quo datur esse quadruplex, creationis, conservationis, recreationis et beatitudinis,* ait S. Dionys.

Quid est Deus? *Est quo nihil melius, nec majus excogitari potest.*

Quid est Deus? *Est cujus posse non numeratur: cujus esse nec principio nec fine clauditur: cujus bonitas, sapientia, pietas, justitia, liberalitas, prudentia non terminatur.*

Quid est Deus? *Est increatum bonum, quod quo plus habetur, eo vehementius placet et recreat.*

5. Cui assimilastis me,] fabricando idolum, quasi Deum alium mihi similem et æqualem, uti dixi cap. 40. v. 18. et 35. Perperam ergo ex hoc loco Calvinus, et e Catholicis Abolens. in c. 4. Deuter. q. 5. Duraud. in 3. dist. 9. quæst. 2. Peresius de Tradit. p. 3. de Imaginibus, ex hoc Isaiæ loco contendunt probare, fas esse, facere imagines Sanctorum, Dei autem imaginem facere esse nefas. Vide dicta Deuter. 5. v. 7.

Nota: Sicut zelotypus maritus identidem in adulterum corrivalem invehitur, et stomachatur; ille enim semper obversatur menti, bilemque ei commovet, eo quod unice amet et depereat suam uxorem, quam indigne fert alium ambire: ita Deus hic ex zelo, quo Ecclesiam et animas quasi sponsas suas vehementer amat, crebro in idola, eorumque opifices et cultores, quasi in adulteros, mentem, verba et tela sua intorquet. Pathos habent verba *me,* et *cui,* q. d. Scitis quis ego sum? quid idolum? Idolum truncus est et saxum, quod nihil opis vobis confert: ego sum, qui vos genui, pavi, evexi a puero, et continenter pasco et evehο; quomodo ergo me comparatis idolis? quomodo idola mihi adæquatis, imo præfertis, meamque providentiam et divinitatem mihi adimitis, et in idola transfertis? (Idem sibi dictum a Deo putet quilibet peccator, qui suum sibi cupiditatis pingit idolum.) Judæi enim hoc tempore sub Achaz et Ezechia, valde proclives erant in idola, et magis futuri erant paulo post, tempore Manassis, ideoque vastandi et captivandi a Babyloniis, itaque in ipsa Babylone, ejus idola erant culturi, ut ait Jerem. 16. 13. Hac ergo de causa toties in idola insurgit hic Deus, ut Judæos ab iis avertat; et ne objiciant felicitatem Babyloniorum hoc tempore dominantium, quasi hoc imperium a suis idolis acceperint; prædicit tam Babylonis, quam deorum ipsius excidium.

6. Qui confertis aurum de sacculo,] q. d. Videte bellos vestros deos, a quibus et quomodo fabricentur, scilicet, vos ipsi eos formatis et cuditis: nam de marsupio profertis aurum, et argentum ad stateram appenditis conflatori, ut ipse ex eo idolum conflet, quod ejusdem sit ponderis, ut nimirum certi ponderis a vobis dati Deum recipiatis.

8. Et confundamini.] Hebr. התאששו *hitoscaru,* quod recentiores ab איש *isch,* id est, *vir,* deducunt, Unde primo, Leo Hebræus vertit: *Et corroboramini;* secundo, Forer. et Vatablus: *Præstate vos viros,* hoc est, ostendite vos valere recto judicio, et linquite idololatriam; tertio, Pagnin. et Forsterus: *Sitis fortes ut fundamenta.* Unde Forer. putat textum Latinum hic esse corruptum, et pro *confundamini* legendum esse *fundamini,* id est tamquam fundamenta in corde ponite, hoc est alta mente reponite. Verum fallitur Forerius; omnia enim exemplaria, etiam Romana, legunt *confundamini.* Ita enim recte vertit interpres. Nam Hebr. *hitoscosu,* deduxit non ab *isch,* sed ab אש *esch,* id est ignis. Unde *hitoscosu* idem est quod, *sitis rubei ut ignis,* hoc est, erubescite, et confundamini; quocirca Sept. vertunt, στενάξατε, id est, *ingemiscite.*

Redite ad cor.] Hebr. השיבו על לב *hasibu al leb,* id est, *reducite ad cor,* revocate in mentem, quod vos

creaverim, educaverim, portaverim; idola vero creantur et portentur a suis cultoribus. Apposite S. Greg. 26. Moral. 23. *Quid,* ait, *vicinius nobis est corde nostro? Et tamen cum per pravas cogitationes spargitur, a nobis cor nostrum longius evagatur? Longe ergo Propheta prævaricatorem mittit, cum eum ad cor suum redire compellit: quia qua se exterius fudit, ea adesse unde possit redire, vix invenit.* Quin et Seneca dixit: *Mali ubique sunt, præterquam secum.*

Moraliter, hic locus docet, sæpe in memoriam reducenda et revocanda ac meditanda esse Dei beneficia: horum enim meditatio mire valet ad torporem excitandum, mentem Dei cognitione, æstimatione et amore inflammandam, vitamque recte instituendam: hoc est redire ad cor, scilicet secum versari, meditari ea quæ Dei et salutis sunt, non ad res mundi vagari et diffluere, quæ a Deo, et seipsa mentem abducunt. Ibi in seipsa videt mens, quis, qualisque sit tum ipsa, tum Deus, quæ et quanta a Deo acceperit, et in dies imo in singulas horas et momenta accipiat. Ibi videt Dei bonitatem et magnificentiam, quod non sit similis illi in orbe, quod ille solus mentem pascat et satiet, cætera omnia irritent tantum et lancinent. Hoc sapiebat Psaltes dicens: *In meditatione mea exardescet ignis.* Vide S. Bern. in l. de Consider. ad Eugenium Pont.

Ita Tobias præcepit filio c. 4. v. 6. *Omnibus diebus vitæ tuæ in mente habeto Deum;* et v. 20. *Omni tempore benedic Deum: et pete ab eo, ut vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneant.*

Ita S. Dominicus, ut habet auctor Vitæ l. 4. c. 2. assidue in mente habuit Deum, *atque tam domi quam in itinere semper voluit aut de Deo, aut cum Deo colloqui, raro alias loquens:* hinc tanta linguæ in eo custodia, et præmeditatio; *testatique sunt viri perfecti, qui multo tempore apud ipsum vixerant, non fuisse dolum in ore ejus, nec ab eo profectum fuisse umquam verbum otiosum, aut noxium, aut obtrectatorium, vel adulatorium. Si quis ei maledixisset, ille contra benedicebat.* Hinc *et tanta ejus comitas et affabilitas. Unde et ipse tria præcipue voluit a suis observari. Primo, ut semper de Deo, vel cum Deo loquantur. Secundo, ut iter agentes, non ferant apud se pecuniam. Tertio, ut nullas umquam recipiant temporarias possessiones: hæc enim sunt quæ cor mundum, et a curis liberum, et ad divina meditanda expeditum efficiunt,* ibid. c. 11. O felices, o perfectos, o angelos qui semper de Deo, aut cum Deo colloquuntur! Ita S. Bernard. in Medit. c. 6. *Omne,* ait, *tempus in quo de Deo non cogitas, hoc te computes perdidisse.* Et mox: *Mens sapientis semper est apud Deum Illum semper ante oculos habere debemus, per quem sumus, vivimus et sapimus. Ipsum namque ut essemus habemus auctorem: ipsum etiam ut sapiamus, debemus habere doctorem; et ut beati simus, suavitatis largitorem.* Et paulo superius: *Sicut nullum est momentum, quo homo non utatur vel fruatur Dei bonitate et misericordia, sic nullum debet esse momentum, quo eum præsentem non habeat in memoria.*

9. Recordamini prioris sæculi,] scilicet quanta promiserim, prædixerim et præstiterim patribus vestris, inde videbitis me esse Deum vestrum quem patres vestri coluerunt. Idem nunc dicamus hæreticis, qui novi sunt, et religionem fidemque novam prioribus sæculis inauditam in orbem inducunt. Præclara S. Hieron. ep. ad Pammach. et Ocean. *Quisquis,* ait, *assertor es novorum dogmatum, quæso ut parcas Romanis auribus, parcas fidei, quæ Apostolorum ore laudata est. Cur post quadringentos annos* (audi, Luthere, audi, Calvine, qui post 1500. annos fidem eamdem novare vultis) *docere nos niteris, quod antea nescivimus? usque in hanc diem sine vestra ista doctrina Christianus mundus fuit.* Eosdem interrogat Tertull. l. de Præscript. *Qui estis vos? unde et quando venistis? ubi tamdiu latuistis?* Et Optatus l. 2. contra Parmen. *Vestræ cathedræ originem ostendite, qui vobis vultis sanctam Ecclesiam vindicare.* Et Hilarius l. 6. de Trinit. *Tarde mihi hos piissimos doctores ætas nunc hujus sæculi protulit, sero hos habuit fides mea quam tu* (o Christe) *erudisti: inauditis ergo iis omnibus, in te credidi.*

10. Annuntians ab exordio novissimum,] q. d. Ego sum qui ab exordio tum mundi, tum Synagogæ prædixi quæ novissimis, id est posterioribus, temporibus futura erant, v. g. Genes. 3. 15. prædixi quod mulier per suum semen, id est Christum, contereret caput serpentis. Abrahæ prædixi posteritatem numerosam instar stellarum cœli, possessionem Chananææ, ortum Isaaci et Christi, etc.

Dicens: Consilium meum stabit.] *Dicens,* id est dicendo faciens: Dei enim dicere (cum sit efficax) est facere. Unde efficaciter vertit Vatabl. *Qui dico et consilium meum ratum est, et quidquid volo facio.*

11. Vocans ab Oriente avem.] Cyrus cum suo exercitu vocatur avis: עיט *ait,* id est *avis,* aut potius *collectio et turba avium rapacium,* quæ celeriter, et cum impetu in prædam involant: sic enim involarunt Cyrus et Persæ in Babylonem. Simili modo Nabuchodonosor vocatur aquila grandis involans in Judæos aliasque Gentes, Ezech. 17. 3. Jerem. 48. 40. Vide ibi dicta.

Secundo, Cyrus vocatur *avis,* quia in vexillo præferebat aquilam auream expansis alis, teste Xenophonte l. 7. Cyripædiæ. Unde hoc signo deinceps usi sunt reges Persarum, et postea Romani.

Tertio, Arias per *avem* accipit solem, qui velocissimus est instar avis. Cyrus enim persice idem est quod sol, qui serenus et jucundus Judæis in tenebris captivitatis affulsit. Verum hic sensus alienior est.

Venit hæc avis *ab Oriente,* id est ex Persia, quæ Babyloni est ad Orientem.

Aliter Cyrillus, qui per *avem* accipit Nabuchodonosor: et Chaldæus, qui per avem intelligit Judæos; vertit enim: *Judæos quasi avem e captivitate Babylonica reducam.* Unde et Arabica versio, quæ in Vaticano exstat, habet: *Et vocabo eos qui sunt in ortubus* (Oriente) *et venient velocius ave: et adducam virum, qui jam fecit voluntatem meam, de terra longinqua.*

Mystice avis hæc est Christus qui *visitavit nos oriens ex alto.* Ita S. Cyrill. et Hieron. Qui rursum per aves accipit angelos, hi enim quasi aves celerrime per orbem propter electos discurrunt.

Et de terra longinqua virum voluntatis meæ.] Per hunc *virum* Vatabl. non Cyrum, sed Christum accipit. Verum alii passim accipiunt Cyrum; Cyrus enim voluntatem et consilium Dei, puta justitiam vindicativam in Chaldæos exercuit, ad Sionis, id est,

Judæorum, gloriosam salutem et liberationem. Multo magis Christus fuit vir voluntatis divinæ, qui Dei voluntatem in redemptione Ecclesiæ plene adimplevit. Ita S. Hieron. Cyrill. Haymo et alii.

Adducam illud,] scilicet consilium, quod præcessit, de vocanda ave ab Oriente, et viro voluntatis meæ.

12. Audite me (o Judæi in Babylone, qui estis) duro corde, qui longe estis a justitia,] vel quia a Deo et virtute ad Babyloniorum, idola et scelera declinastis; vel potius justitiam hic non Judæorum, sed Dei puta in promissis fidelitatem, intelligit, q. d. Arguitis me, o Judæi, quod justitiam, id est fidem et promissa de vestri liberatione, non servem: putatis enim vos longe ab ea abesse, videmini vobis in æternum detrusi carcerem: sed fallimini; nam licet duro sitis corde, et mereamini, ut ego fidem et promissa revocem, tamen id non faciam, quinimo

13. Prope feci justitiam meam. Ecce enim Cyrus quasi avis mox advolabit, qui meam justitiam, id est fidem, præstabit, vosque Babylone liberabit; unde et per eum dabo in Sion (vel Sioni, id est Sionidis puta Judæis) salutem, et in Israel (vel Israeli) gloriam meam.] Fuit enim hæc gloriosa et magnifica Israelis liberatio. Ita S. Hieron. qui cum aliis docet, hæc longe verius competere Christo Cyri antitypo: Christus enim Sioni, id est Ecclesiæ, veram et æternam attulit justitiam, salutem et gloriam. Nota τὸ *prope feci*. Cum enim Christus propinquat, tunc propinquat et justitia et salus nostra, æque ac gloria Dei. Hæc enim simul procedunt, et pari passu simul vel accedunt vel recedunt: quantum enim distas a Christo, tantum distas a justitia, salute et gloria Dei: quantum ad ipsum, tantum et ad hæc accedis: rursum, quantum ad justitiam, tantum ad Christum accedis vel recedis; idem est de salute et gloria Dei.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Promiserat Judæis in fine capitis præcedentis, salutem per Cyrum. Nunc, quoniam ea ipsis obventura erat per Babylonis excidium, ad illud redit. Inducit ergo Babylonem quasi reginam plenam deliciis, luxu ac fastu, lateque dominantem, eamque solio dejiciendam, atque ancillæ vilis, pauperis et captivæ sortem subituram prædicit. Inde causam aperit, scilicet, peccata ejus tria. Primum, crudelitatem in Judæos, v. 6. Secundum, fastum et arrogantiam, v. 8. Tertium, divinationes et incantationes, v. 9. Quocirca magos et augures nihil ei profuturos, sed cum ea excrendos prædicit.

1 Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylon, sede in terra: non est solium filiæ Chaldæo-
rum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera. 2. Tolle molam, et mole farinam: denuda
turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. 3. Revelabitur igno-
minia tua, et videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, et non resistet mihi homo. 4. Redem-
ptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. 5. Sede tacens, et intra in tenebras,
filia Chaldæorum: quia non vocaberis ultra domina regnorum. 6. Iratus sum super populum meum,
contaminavi hæreditatem meam, et dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias: super se-
nem aggravasti jugum tuum valde. 7. Et dixisti: In sempiternum ero domina: non posuisti hæc su-
per cor tuum, neque recordata es novissimi tui. 8. Et nunc audi hæc, delicata, et habitans confi-
denter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, et non est præter me amplius: non sedebo vidua, et igno-
rabo sterilitatem. 9. Venient tibi duo hæc subito in die una, sterilitas et viduitas: universa vene-
runt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuo-
rum vehementem. 10. Et fiduciam habuisti in malitia tua, et dixisti: Non est qui videat me, sa-
pientia tua et scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, et præter me non est
altera. 11. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus: et irruet super te calamitas, quam non
poteris expiare: veniet super te repente miseria, quam nescies. 12. Sta cum incantatoribus tuis, et
cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit
tibi, aut si possis fieri fortior. 13. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent, et salvent te
augures cœli, qui contemplabantur sidera, et supputabant menses, ut ex eis annuntiarent ventura

tibi. 14. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos: non liberabunt animam suam de manu flammæ: non sunt prunæ quibus calefiant; nec focus, ut sedeant ad eum. 15. Sic facta sunt tibi in quibuscumque laboraveras: negotiatores tui ab adolescentia tua, unusquisque in via sua erraverunt; non est qui salvet te.

1. Descende de tuo monarchali throno ac fastu, olim regina, nunc ancilla captiva, sede in pulvere instar mancipii, virgo filia Babylon,] id est o Babylon tenera et delicata instar filiæ virginis. Vide can. 18. Ita Judæa subacta a Vespasiano in nummo ab eo cuso pingitur, quasi ancilla in terra sedens. Per Babylonem intelligit Babylonios, viros et fœminas.

Sede in terra.] S. Cyrillus legit ἐν τῷ σκότει, sede in tenebris.

Non est solium filiæ Chaldæorum,] id est Babyloni, quæ genita, id est ædificata, hoc est restaurata, mire amplificata et ornata est, a Nabuchodonosor Chaldæo, ut ejus videatur esse filia; nam ante eum Nemrod, at post eum Semiramis, primo ædificarunt Babylonem: de quo Daniel. 4. 27.

Secundo, simplici hebraismo Babylon vocatur *filia Chaldæorum*, id est filia Chaldæa. *Filia*, quia tenera, ut dixi; *Chaldæorum*, quia in Chaldæa erat sita. Simili modo ipsa vocatur *filia Babylonis*, id est filia Babylon, urbs Babylon. Sic enim dicimus: Urbs Venetiarum, Parisiorum, id est Venetiæ, Parisii; Provincia Hispaniæ, Italiæ, Angliæ, etc. id est ipsa Hispania Italia, Anglia.

2. Tolle molam, et mole farinam,] q. d. Capieris, o Babylon, addiceris servituti et relegaberis ad pistrinum. Eo enim ad molendum relegabantur olim servi et ancillæ, quasi in ergastulum. Ita Cyrillus. Hæc ergo phrasis significat extremam, vilissimam et miserrimam servitutem, ut notum est captivis apud Turcas et Mauros, et patet Exodi 11. 5. Aliter hæc Hebræi, et ex iis S. Hieron. explicant, scilicet de violatione et stupro.

Moraliter, hæc omnia fuse et minutim expendit et animæ peccatrici adaptat S. Gregor. 6. Moral. 11. Ubi inter cætera ait: *Molam tollere, ac farinam molere jubetur. Mola in gyrum ducitur, et farina profertur. Unaquæque autem mundi hujus actio mola est, quæ dum multas curas congerit, humanas mentes quasi per gyrum vertit; atque ex se quasi farinam projicit, quia seducto corde, semper minutissimas cogitationes gignit. Crura revelat, quia quibus desideriorum passibus, lucris mundi inhiet, manifestat. Flumina etiam transit, quia actiones hujus sæculi, quæ quotidie ad terminum defluunt, indeficienter appetit, dumque alias relinquit, alias assequitur, quasi de flumine semper ad flumen tendit.*

Denuda turpitudinem,] non pudendorum, uti explicat S. Hieron. et favet Symmachus, dum vertit: *Denuda taciturnitatem tuam*, id est quod taceri debet præ verecundia: sed capitis et comæ. Hanc enim significat Hebræum צמת *tsammot*, Cant 4. 1. q. d. Nudaberis tua coma, et decalvaberis, itaque apparebit tua turpitudo, puta calvitium. Hoc est enim quod Sionidis virginibus minatur est Deus cap. 3. 17. *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion*. Ita Sanchez, qui cum Luisio Legionensi Cant. 4. 1. per *tsammat* accipit *capillos*, sive *cæsariem* oculos velantem, eisque involitantem.

Secundo, Hebr. *tsammat* aptius Forer. Vatabl. et Forsterus vertunt, *constructorium*, sive *fasciam*, qua comæ et cincinni constringuntur ne diffluant. Unde Forer. vertit: *Explica fasciam tuam*; Vatablus: *Dissolve cincinnos tuos*, ut scilicet fascia, vel vitta ablata capilli turpiter spargantur et diffluant, uti fit in ancillis captivis, vel rusticanis, aut lugentibus. Unde et Septuag. vertunt; ἀποκάλυψαι τὸ κάλυμμά σου, *revela operimentum tuum*; *revela*, id est, denuda et tolle. Radix enim צמת *tsamat* significat *constringere*, ut patet Thren. 3. 53. et pluribus exemplis ostendit Forsterus, licet Pagninus velit significare excidere, succidere. *Tsammot* ergo est velamen, puta vitta, tænia vel fascia velans capillos, aut oculos et faciem. Unde Noster Cant. 4. 1. cum de oculis dixisset: *Oculi tui columbarum*, scilicet clari et nitidi, subdit: *Absque eo quod intrinsecus latet*, hebr. est *tsomma*, q. d. Non solum sponsæ oculi, visus et aspectus elegans erat ex nitore, sed etiam ab eo *quod intrinsecus latet*, id est ex eo, quod oculi latebant sub velamine (quale gerunt matronæ nobiles, ita ut frons earum non appareat, oculi tantum per orbiculos, quasi per fenestellas prospiciant) inde enim quasi gemmæ aut adamantes emicare videbantur, atque quasi ex insidiis incantos adoriri, eosque vulnerare: lumina enim oculorum ita recondita habebant ingens decus, et quasi ex arcano quodam locis radios ex se, tamquam tela quædam jacere et vibrare videbantur. Uti explicat Luisius Legion. Sic comœdiæ, quæ in tenebris ad faces exhibentur, plus videntur habere decoris et majestatis; nam personæ, omniaque in tenebris apparent augustiora et illustriora, quam revera sint. Sic et musica eminus audita delicatior videtur, et quasi cœlestis; videtur enim ex arcano prodire; atque delicata est et subtilis, ut aures alliciat, non impleat.

Discooperi humerum,] tum ad nuditatem et ignominiam, tum ut plagas et verbera Persarum nudo humero et dorso excipias. Hac enim de causa mancipia in triremibus sedent nudo dorso.

Revela crura, transi flumina,] q. d. O Babylon regina, deponas tuum regium longumque syrma, curtas vestes quasi ancilla indues, ut Euphratis rivos a Cyro factos, aliaque flumina pede transeas, cum captiva duceris in Persidem. Ita sanctus Cyrillus.

3. Revelabitur ignominia tua.] *Ignominia*, id est ignominiosa nuditas. Rursum *ignominia*, id est occultæ sordes, vitia, stigmata et probra. Alludit enim ad mulieres menstruo, lue venerea, aliove dedecore, putore vel vitio laborantes, aut male olentes, quæ ut hoc tegant, solent vestes splendidas, et muscho odoratas induere, iisque se ornare; sed dum fucus hic et ornatus tollitur, apparet earum vitium et probrum. Ita Sanchez. Vere enim dixit Poeta: *Posthume, non bene olet, qui bene semper olet.*

4. Redemptor noster.] Per parenthesin hæc claudenda sunt. Propheta enim audita Dei de Babyloniis

vindicta, subito et obiter ad Deum de more gaudens avolat, q. d. O Israel, hanc vindictam de Babylone faciet propter nos, ut scilicet nos redimat et liberet Deus noster, cujus nomen est Sanctus Israelis, hoc est Deus Israelis: nomen enim Dei est *Sanctus*. Nota hic affectum patris benigni in Deo erga Judæos; nam antequam Judæi in Babylonem eant, prædicit eorum liberationem, et Babylonis excidium, quasi nullo modo induci possit ad castigandum Ecclesiam et populum suum, nisi simul etiam deficiat qua ratione et quando eam sit liberaturus. Ita Forer.

5. Sede tacens, et intra in tenebras.] Per silentium et *tenebras*, accipe captivitatem, et carcerem, vel statum et locum mortuorum; hic enim hebr. vocatur דומה *duma*, id est silentium, et umbra mortis. Unde et Virg. l. 6. Æneid.

> Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silentes,
> Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte silentia late, etc.

Ita Forerius.

Aliter Sanchez, qui putat per hæc significari orbitatem; alludit enim ad matronam nobilem olim et gloriosam, quæ nunc orbata marito et filiis tenebras amat, et solitudinem, ibique se perpetuo silentio et angori tradit, uti de Hecuba tradunt Tragici. Huc alludit S. Joan. Apocal. 18. 7. loquens de Babylonis excidio; *Quantum*, ait, *glorificavit se, et in deliciis fuit: tantum date illi tormentum et luctum, quia in corde suo dicit: Sedeo regina: et vidua non sum: et luctum non videbo.*

6. Iratus sum super populum meum,] q. d. Israeli iratus fui ob ejus scelera, ideoque eum tradidi castigandum Chaldæis; at illi eum non castigarunt, sed enecarunt: ergo et ipsos non castigabo, sed enecabo. Hic assignare incipit causas excidii Babyloniorum, primamque hic dat, scilicet crudelitatem in Judæos.

Contaminavi hæreditatem meam.] *Contaminavi* primo, hoc est, contaminatam declaravi per supplicia, et captivitatem, quam ei ob scelera immisi. Sic enim sumitur τὸ *contaminare* pro contaminatum declarare, Levit. 13. v. 20. 25. 27. et 30. Secundo *contaminavi*, id est a contaminato meritas pœnas exegi, sive contaminatum culpa contaminavi pœna, puta, sordibus, plagis et sanguine eum infeci et maculavi. Ita Sanchez. Tertio, *contaminavi*, id est, ex terra sua et sancta transtuli eum in terram idololatrarum, ut populus olim fidelis et sanctus, jam censeatur profanus, pollutus et contaminatus, quia degit inter incircumcisos, profanos, pollutos et contaminatos. Ita Vatablus. Sicut enim profanari dicebatur sacerdos, si rem immundam tangebat, ita res sancta (puta Israel) censebatur profanari, si ab immundis tractaretur. Hic sensus valde appositus est. Cui adde quarto, *contaminavi* vel profanavi *hæreditatem meam* (populum meum hæreditarium, scilicet Judæos) hoc est, eam quasi rem quæ suam sanctitatem amisit, factaque est publica, communis et immunda, infidelium Babyloniorum violentiæ, injuriæ et ecli exposui. Hebr. enim חלל *chillel*, significat rem contaminare, profanare et communem facere. Cum enim est sancta, est propria Deo, nec potest ad profanos usus applicari, cum vero polluta est, fit publica et communis. Hinc *commune* vocant Hebræi, id quod sanctitatem amisit, quod est immundum, profanum et pollutum. Unde Actor. 10. 15. Petro dicitur: *Quod Deus purificavit, tu commune* (id est immundum) *ne dixeris*. Et communicare, sive commune facere, est coinquinare, Marc. 7. 15. *Quæ de homine procedunt, illa sunt quæ communicant* (id est coinquinant) *hominem*. Et v. 18. *Omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare*, id est inquinare. Similia sunt v. 20. et 23.

Non posuisti eis misericordias.] Immisericorditer, o Babylon, tractasti Judæos: hinc pari modo tractaberis a Persis. Tu non pepercisti senibus, pueris, virginibus, statui, ætati aut sexui, ut patet Thren. 5. 11. nec Persæ parcent tibi. Senum meminit, quia canities venerabilis est et miserabilis, atque reverentiam et misericordiam etiam ab hoste infenso extorquere solet.

7. Et dixisti: In sempiternum ero domina.] Secundum hoc est Babylonis crimen, et causa excidii, scilicet, fastus et arrogantia, atque Numinis, et divinæ providentiæ oblivio (hæc enim fere fastum comitatur) quasi per se ita esset valida, tanque potenti solio consideret, ut inde nulla vi, nullis armis, dejici posset, ne quidem a Deo.

Non posuisti hæc super cor tuum,] scilicet, quod Israel esset populus meus, et sancta mea hæreditas, quodque eum tibi leviter tantum castigandum, non exscindendum tradidissem, atque si secus faceres, ego te pariter exscinderem.

Neque recordata es novissimi tui.] Hebr. *novissimi illius*, id est illorum, q. d. Non es recordata quid post omnem illam tuam (unde docte interpres sensum sequens vertit, *novissimi tui*) crudelitatem æque ac gloriam et pompam, esset secuturum, scilicet quod non esset in æternum duratura, ut tu jactabas, sed brevi finienda, et convertenda in extremam ignominiam et calamitatem. Unde Septuag. vertunt: *Non es recordata novissimorum.*

Hæc est stupenda incogitantia et imprudentia filiorum hujus sæculi, ut futura non cogitent, ut mortem, infernum et novissima non prospiciant, ut suam fortunam, opes et gaudia putent semper duratura.

> Sic vivunt homines, tamquam mors nulla sequatur,
> Et velut infernus fabula vana foret.

Merito ergo eis in inferno insultabunt dæmones: *O infelix anima, hæc scivisti, et, cum facile posses, non cavisti, non es recordata novissimi tui.* Hæc legimus, hæc credimus; et tamen quasi ad nos non pertineant transimus, inimus vias antiquas, mores et vitam in melius non commutamus: o stupor, o cæcæ, o insensatæ mentes hominum! Et quare? quia hæc non ponderamus, non penetramus, non apprehendimus, uti rei gravitas poscit, quia crebra et diutina meditatione hæc mente non volvimus, non versamus, non vive nobis repræsentamus. Qui sapis ergo, hæc jugiter meditare. Memorare novissima tua, et in æternum non peccabis. Æternitatem cogita.

8. Ego sum, et non est præter me amplius,] q. d. Nihil est in toto orbe opulentum, pulchrum, nobile, splendidum et gloriosum, quod in me non sit: nihil est quod quis in mundo videre desideret, nbi me viderit: in me est summa totius elegantiæ, felicitatis, opulentiæ, deliciarum, imperii et gloriæ. Hoc certo

dicere, solius est Dei. Quare perperam sibi hoc arrogat creatura, jureque meretur omnibus privari, et exscindi. Ita Forer.

Secundo, Sanchez censet Babylonem hic quasi deam se vocitare et ostentare. Sic enim Deus passim hic se vocat: *Ego Dominus, et non est amplius*, c. 43. 11. c. 44. 6. c. 45. 5. c. 46. 9. ut alludat ad Nabuchodonosor, qui in statua aurea voluit adorari ut Deus, Dan. 3. 1. et ad Balsasar, cujus hæc fuit vox c. 14. 13. *In cœlum conscendam, etc. similis ero Altissimo.* Sic Roma a Gentilibus vocatur *Terrarum dea gentiumque.* Et talis describitur Babylon. Apoc. 17. 4.

9. Venient tibi duo hæc, etc. sterilitas et viduitas.] *Sterilitas*, id est *orbitas*, ut vertit Vatabl. hoc enim est Hebr. שכל *schol*, q. d. Uno dio privaberis simul tuis filiis, id est civibus et incolis, quibus fœcunda eras et abundans, *erisque orba*; ac marito, scilicet rege Balsasare, *erisque vidua*. Rex enim reipubl. et regni est quasi maritus, et resp. eo mortuo, est quasi vidua, quæ amisit maritum, ducem, tutorem et protectorem suum. Ita S. Cyrillus, Forer. et Vatabl.

Universa,] Hebr. *in perfectione*, q. d. Perfecta plenaque orbitas quæ præcessit, tibi adveniet.

Propter multitudinem maleficiorum.] Tertium hoc est peccatum Babylonis, ejusque excidii causa, scilicet quod maleficiis et incantationibus dedita fuerit, ac divinationi, præsertim quæ fit ex astrorum inspectione. Quocirca Chaldæi in proverbium abierunt idemque sunt, quod astrologi et genethliaci, qui ex astris et horoscopo de cujusque vita et sorte divinant. Unde Cato lib. 5. cap. 3. *Augurem*, ait, *aruspicem, ariolum, Chaldæum ne quem consuluisse velit.* Et Cicero lib. 1. de divinat. *Chaldæi*, ait, *non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum scientiam putantur effecisse, ut prædici posset, quid cuique eventurum, et quo quisque fato natus esset.*

Propter duritiam incantatorum.] Pro *duritiam* hebr. est, עצמה *atsama*, id est robur, vel corroboratio. Per quod primo, Forerius accipit densitatem, seu constipationem, quam scilicet astrologi non ex una stella, sed ex conjunctionibus astrorum, et densitate constellationum divinant. Nomen enim חברים *chabarim* a conjunctione, seu coadunatione dicitur. Toti enim in conjunctionibus stellarum observandis et explicandis versabantur.

Secundo, Vatabl. per *robur* accipit multitudinem incantatorum.

Tertio, melius Noster per *robur* accipit *duritiam*: de multitudine enim præcessit. Nam quod forte est, durum est; sicut ex adverso, quod infirmum est, molle est. Jam duritiem intelligit, qua incantatores adulantes Babyloni, promittentesque ei imperium perenne et invictum, eam in sua arrogantia et tyrannide fovebant, corroborabant, et obdurabant ut nihil non auderet, ut nec reges nec Deum timeret. Ita Haymo. *Duritiam* ergo hic, non tam passivam quam activam intellige, qua incantatores suis falsis oraculis obdurabant Babylonios. Unde sequitur.

10. Fiduciam habuisti in malitia tua, q. d. Fidenter mala perpetrasti, non timuisti Deum, Deique vindictam; dixisti enim, Non est qui videat me.] q. d. Vel non videt, et nescit, vel non curat, vel non potest scelera mea punire, nec me imperio dejicere. Incogitantia enim vel negatio Numinis et providentia Dei vindicis, est origo omnium scelerum. Unde Psaltes Psal. 13. 1. cum dixisset: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*; mox effectum subdit: *Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt, etc.*

Non est qui videat me.] q. d. Non est qui me meaque scelera visitet, inspiciat, examinet, damnet et puniat; hæc enim omnia significat τὸ *videat* per metalepsin. Alioquin impii parum curant quod videantur, imo sæpe coram aliis de sua impietate gloriantur, eamque ostentant. Videri ergo, hoc est a judice visitari et puniri metuunt. Ita Haymo.

Sapientia tua et scientia tua hæc decepit te.] tua astrologia judiciaria, tua divinatio decepit te. Putabas enim sortes humanæ vitæ et reip. in solidum pendere ab astris; cumque ex astris non videres tibi malum impendere, quasi secura nihil timebas. Ita Forerius.

11. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus.] Pro *ortum ejus* hebr. est שחרה *sachra*, id est, *auroram ejus*, id est, *ortum ejus*. Ortus enim diei est in aurora. Alludit ad Chaldæos, qui ex stellis, earumque ortu divinabant, eosque irridet, q. d. O astrologi, in stellis non vidistis tempestatem vobis impendentem, scilicet malum et excidium vestrum, ejusque ortum, q. d. Subito capieris et vastaberis, o Babylon, ut uescias unde tibi hoc malum oriatur; exscinderis, nec scies a quibus, et quomodo. A Persis enim vilibus nihil timebis. Everteris antequam videas urbem quati et invadi, antequam scias malum tibi creari. Hostis per vada Euphratis occulte in urbem penetrabit, eamque occupabit, antequam eum scias ingressum. Miraberis urbem ante captam, quam oppugnatam. Secundo, Sanchez putat alludi ad regem Persarum, quem quasi solem corona radiis distincta redimitum, præcedebat ignis in hasta instar vexilli elatus, quasi Lucifer, vel auroræfer, q. d. Persæ erunt in urbe, eamque occupabunt, antequam videas eorum vexilla, antequam scias eos adventare.

Calamitas, quam non poteris expiare,] id est expiando avertere. Solebant veteres per catharmata, id est, victimas piaculares, propitiare Numen, et imminentes clades antevertere; sed id facere nequivit Babylon, q. d. Calamitas tua est inexpiabilis et inevitabilis: Deus enim inexorabilis est, facietque ut Persæ sint inexorabiles, nec tibi prece aut pretio parcant. Hoc est, quod dixit c. 13. 12. *Pretiosior erit vir auro.*

12. Sta cum incantatoribus.] Est sarcasmus, sive hostilis irrisio, q. d. Salvent te tui incantatores, *in quibus laborasti*, id est, quos magno labore et sumptu comparasti, quibus insudasti, quibus te erudiendam et regendam a teneris tradidisti.

13. Salvent te augures cœli.] *Augures* proprie sunt, qui ex garritu et volatu avium divinant futura. Inde extensione vocis Augures vocati sunt omnes divinatores: astrologi hebr. vocantur חברים *chabarim*, id est, *conjunctores*, sive *combinatores*, qui scilicet stellas combinant et conjungunt, atque studiose observant siderum concursus, aspectus et oppositiones, ex iisque divinant. Ita Forer.

Supputabant, hebr. מודיעים *modiim*, id est, *scire facientes*, id est, prædicentes, menses.] Hebr. חדשים *chodascim*, id est *neomenias*, novilunia, sive initia men-

sium. Hebræi enim habebant menses lunares, ab uno novilunio ad alterum. Novilunium ergo eis erat prima dies mensis. Significat itaque hos astrologos ex stellis suis, maxime ex luna, puta ex singulis lunationibus et noviluniis, utpote lunæ renovationibus, et novis cum aliis astris conjunctionibus et oppositionibus, divinasse de futuris, quid scilicet illo mense prosperum vel adversum Hierosolymæ certo esset eventurum. Sic nostri astrologi in suis Ephemeridibus non certo divinant, sed conjectant de futuris ex noviluniis (tunc enim notabilis fit rerum mutatio; luna enim rebus sublunaribus dominatur, valdeque afficit, et immutat omnia corporea) et quandoque tangunt rem, quandoque aberrant: *Astra enim inclinant, non necessitant.*

14. Facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos.] *Ignem* vocat vastationem Persicam, quæ omnia consumpsit, ut ignis, veroque igne cremavit Babylonem, q. d. In Babylonis incendio ita comburentur omnis ac tui astrologi, instar stipulæ, ut nullas prunas relinquant, quibus homines se calefacere possint. Ligna usta utilia sunt, nam relinquunt prunas, quæ usui sunt hominibus; at tui astrologi nihil prunarum sunt relicturi; nam exurentur et redigentur in cineres. Significatur ergo hic extrema vastitas, plenaque concrematio Babylonis. Ita Hugo, Vatablus, Forerius, Adamus.

Septuag. vertunt: *Quæ habes carbones ignis, sedebis super eos*, q. d. Astrologi tui fuerunt faces et carbones, qui te succenderunt, fuerunt causa tui excidii et incendii: quia ergo eis credidisti, *sedebis super eos*, id est, cum iis combureris. Notat sanctus Hieronymus ignem hunc utiliorem fuisse Babyloniis, quam fuerunt magi, quia, inquit, *hic eos per pœnas et supplicia ad pœnitentiam provocat: illi per errorem ducunt ad superbiam.*

Non sunt prunæ quibus calefiant,] non astrologi et augures: hos enim dixit jam combustos; sed homines, puta vicini. Τὸ enim *calefiant*, more Hebræo impersonaliter sumitur.

15. Negotiatores tui.] Ita vocat astrologos, quod ex sua divinatione lucrum et quæstum facerent; de qualibus ait Cicero orat. 4. in Verrem: *Novus astrologus, qui non tam cœli rationem, quam cœlati argenti duceret.* Hi ergo *in via sua*, id est, in arte et divinatione sua, *erraverunt*: quia falso prospera prædixerunt Babyloni, ejusque excidium præscire et amoliri non potuerunt. Idque *ab adolescentia tuo*, quia hæc ars in te, o Babylon, et tecum quasi nata fuit.

Alii proprie accipiunt *negotiatores*, quasi significet eos audito adventu Persarum, urbem deseruisse, et ad alia emporia dispersos fuisse, q. d. Hi qui te ad opes hasce provexerunt a tui exordio, jam fugient, alii in Orientem, alii in Occidentem, neque te juvabunt. Ita Vatabl. Simile de mercatoribus Babylonem deserentibus, ejusque excidium lugentibus, habet S. Joannes, Apoc. 18. v. 11. et 15.

Forerius pro *in via suo* vertit: *in transitu suo*, sicque explicat, q. d. Sicut negotiatores, qui in quovis transitu, id est, commutatione mercium, sive in quovis contractu et cambio jacturam paterentur, deciperentur et errarent; malo aliquo genio impulsi, aut infausto sidere dicerentur negotiationi incubuisse: ita tui astrologi qui in quovis transitu astrorum, supputatione, applicatione, consilio et divinatione tua decepti, et se et te perdiderunt. Nam et Cicero docet Chaldæos observasse trajectiones et motiones stellarum.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT DEUS JUDÆORUM OB PECCATA CAPTIVITATEM BABYLONICAM, INDEQUE LIBERATIONEM, QUOD NEC IDOLA, NEC QUISQUAM ALIUS ANTE HÆC EIS PRÆDIXERAT, INDEQUE PROBAT SE ESSE DEUM, NON IDOLA. UNDE V. 12. AD SUI AGNITIONEM ET CULTUM EOS REVOCAT. TERTIO, V. 17. DOCET SE ESSE CONSILIARIUM ET GUBERNATOREM ISRAELIS, SED EJUS CULPA ACCIDISSE, QUOD IN HOSTIUM MANUS ALIASQUE CALAMITATES INCIDERIT, EO QUOD SUIS CONSILIIS NON PARUERIT. DENIQUE V. 20. LÆTUM E BABYLONE REDITUM DESCRIBIT, AD EUMQUE CAPTIVOS EXCITAT.

1 AUDITE hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis, qui juratis
in nomine Domini, et Dei Israel recordamini non in veritate, neque in justitia. 2. De civitate
enim sancta vocati sunt, et super Deum Israel constabiliti sunt: Dominus exercituum no-
men ejus. 3. Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea: repente opera-
tus sum, et venerunt. 4. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua
ærea. 5. Prædixi tibi ex tunc; antequam venirent indicavi tibi, ne forte diceres: idola mea fece-
runt hæc, et sculptilia mea et conflatilia mandaverunt ista. 6. Quæ audisti, vide omnia: vos autem
num annuntiastis? Audita feci tibi nova ex tunc, et conservata sunt quæ nescis: 7. nunc creata
sunt, et non ex tunc: et ante diem, et non audisti ea, ne forte dicas. Ecce ego cognovi ea. 8. ne-
que audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua, scio enim quia prævaricans præ-
varicaberis, et transgressorem ex utero vocavi te. 9. Propter nomen meum longe faciam furorem
meum: et laude mea infrænabo te, ne intereas. 10. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi
te in camino paupertatis. 11. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemer: et gloriam meam
alteri non dabo. 12. Audi me, Jacob, et Israel, quem ego voco: ego ipse, ego primus, et ego novis-
simus. 13. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est cœlos: ego vocabo eos,
et stabunt simul. 14. Congregamini, omnes vos, et audite: quis de eis annuntiavit hæc? Dominus
dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, et brachium suum in Chaldæis. 15. Ego ego locu-
tus sum, et vocavi eum: adduxi eum, et directa est via ejus. 16. Accedite ad me, et audite hoc: non
a principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram: et nunc Dominus
Deus misit me, et spiritus ejus. 17. Hæc dicit Dominus redemptor tuus sanctus Israel: Ego Dominus
Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via, qua ambulas. 18. Utinam attendisses mandata
mea: facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris: 19. et fuisset quasi a-
rena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interisset, et non fuisset attritum nomen
ejus a facie mea. 20. Egredimini de Babylone, fugite a Chaldæis, in voce exsultationis annuntiate:
auditum facite hoc, et efferte illud usque ad extrema terræ. Dicite: Redemit Dominus servum suum
Jacob. 21. Non sitierunt in deserto, cum educeret eos: aquam de petra produxit eis, et scidit pe-
tram, et fluxerunt aquæ. 22. Non est pax impiis; dicit Dominus.

1. QUI VOCAMINI NOMINE ISRAEL,] q. d. Qui inane tantum nomen Israelis portatis, quique gloriamini Israele patre, tamquam ejus filii et posteri, cum ab ejus religione, sinceritate et sanctitate sitis degeneres. Ille enim Deum verum constanter et sancte ad mortem usque coluit; vos ad idola sacrilege respicitis et declinatis. Estis ergo picti Israelitæ, estis hypocritæ, estis semen Chanaan, non Juda, non Israel.

ET DE AQUIS JUDA EXISTIS.] Id est, ut Chald. *qui de stirpe Juda existis. Aquas* vocat scaturiginem et sobolem. Est metaphora, a fontibus et rivis: Jacob enim fuit quasi fons, ex quo duodecim rivi, id est duode-

cim patriarchæ et tribus, fluxerunt. Sed Judæi ex nobilissimo rivo, puta ex Juda, descenderunt. Sic dicitur Psal. 67. 27. *In ecclesiis benedicite Deo Domino, de fontibus Israel*, id est, vos qui de fontibus, id est rivis, Israel profluxistis, estisque Israelitæ. Ita S. Hieron. Sanchez et alii.

DEI ISRAEL RECORDAMINI (hebr. יזכירו iaskiru, id est commemoratis, celebratis, prædicatis.) q. d. Qui nomen Dei, nomen Elohim et Adonai, crebro in ore habetis, perque illud juratis, sed NON IN VERITATE, NEQUE IN JUSTITIA,] tum quia sæpe juratis id quod falsum est vel injustum, tum quia hanc religionis speciem et larvam obtenditis vestræ hypocrisi, qua a Dei veritate et justitia longe abitis ad dolos, fraudes, iniques contractus, usuras et rapinas. Hoc est quod eis inclamat Isaias cap. 29. 13. et ex eo Christus Matth. 15. 8. *Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longe est a me.* Hi enim iniqui sunt et injusti, imo falsarii: Deo enim auferunt vita et moribus, quod illi vocibus tribuunt: et cum laudem ei decantent ore, alios vita ad blasphemandum excitant. Ita Forer.

2. DE CIVITATE ENIM SANCTA VOCATI SUNT.] A sancta Jerusalem vocati sunt cives Hierosolymitani, cives civitatis Dei, qui a Deo Israelis sustentantur, quasi cives et domestici ejus. Huc allusit S. Paulus Ephes. 2. 19. *Vos estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Judæi enim e sancta urbe, Ecclesia et templo vocati sunt populus Dei, populus fidelis et sanctus. Unde putabant se ob Dei præsidium et tutelam, armis Chaldæorum et Romanorum esse inexpugnabiles, ex eo quod ait Isaias cap. 62. 6. *Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes*; et ex eo quod promittit Deus per David regem Psal. 124. 1. *Non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: et Dominus in circuitu populi sui.* Vocabant ergo se cives Jerusalem, sive Salem, id est pacis, a qua urbs nomen sumpserat, et in qua regnaverat Salomon pacificus, id est securus, potens et opulentus, rex, q. d. Habitamus in Salem, id est in pace, in urbe cui Deus pacem et prospera omnia promisit: innitimur super Deum Israel, quasi ejus proprius et peculiaris populus: ergo non est quod timeamus hostem, vel excidium. Verum hæc nomina vestra, o Judæi, sine re cassa et inania sunt. Vita enim vestra nominibus hisce indigna non respondet. *Noli*, ait Poeta, *respicere ad fumos et nomina vana Catonum. Grande est Christianum esse non dici*, ait S. Hier. ep. ad Paulinum.

DOMINUS EXERCITUUM NOMEN EJUS.] Hoc nomine valde gloriabantur Judæi, quod essent de domo potentissimi Dei, qui paratus habet exercitus Angelorum, hominum et omnium creaturarum. Recte, si in cultu ejus fideles perstitissent.

3. PRIORA EX TUNC ANNUNTIAVI.] q. d. *Priora*, quæ jam pridem venerunt, illa *ex tunc*, id est, ab olim, prædixi, et sicut prædixeram feci et operatus sum, *ut repente*, id est, inopinato, præter rerum et naturæ cursum acciderent, v. g. quod Abraham ex Sara anu et sterili generaret Isaac, cujus semen foret ut astra cœli; quod posteri ejus servirent in Ægypto 400. annis, et post eos in summa rerum desperatione, liberarem eos, ut inde exirent in Chanaan, eumque occuparent; quod vos in meam rempubl. et regnum veherem, etc. Hæc ecce omnia prædixi, ut evenerunt: ergo ex hoc colligite et credite, futurum pariter, quod jam prædico, scilicet Chaldæos a Cyro et Persis superandos, vosque inde liberandos. Ita S. Hieron. Identidem repetit et urget suam de futuris prædictionem certe evenisse, quasi infallibile argumentum divinitatis et providentiæ suæ. Nota τὸ *repente*. Repentinum enim in Scriptura dicitur, quod inopinato, aut rebus desperatis vel indispositis advenit, etiamsi diu ante prædictum et promissum sit. Sic 1. Thessal. 5. 2. dicitur quod *dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint pax, et securitas; tunc repentinus eis superveniet interitus.*

4. SCIVI ENIM QUIA DURUS ES TU.] Te *durus* notat Judæorum indocilitatem; *cervix ferrea* inobedientiam, obstinationem et pervicaciam; *frons ærea* impudentiam, q. d. Quia indociles estis, pervicaces et perfrictæ frontis, ac impudentes; hinc leties vobis in os regere, illudque verbero repetitione præcedentium prædictionum et beneficiorum, quæ in vos contuli, ut per eam tandem vos doceam, emolliam et pudefaciam, itaque tandem agnoscatis non idola, sed me hæc præstitisse. Chaldæus vertit: *Manifestum est coram me, quod sis rebellis, et durum sicut ferrum collum tuum, et frons tua fortis sicut æs.* De qua vide dicta Ezech. 3. v. 7. et c. 2. v. 4.

6. QUÆ AUDISTI, VIDE OMNIA: VOS AUTEM, NUM (id est nonne, hoc enim est Hebr. הלוא halo) ANNUNTIASTIS?] Ita legendum interrogative cum Roman. Loquitur de populo utpote multo, nunc in plurali, nunc in singulari, q. d. Videtis esse completa, quæ audistis a me. Vos enim ipsi quotidie ea annuntiatis et commemoratis, dum celebratis festa in eorum memoriam instituta, v. g. festum Paschæ, in memoriam liberationis ex Ægypto, dumque canitis Psalmos: hi enim sæpe præterita beneficia vobis inculcant. Ita Forer. Adamus, Vatabl. et Sanchez.

Verum S. Hieron. Haymo et Dionys. legentes sine interrogatione, et *non* pro *num*, explicant, q. d. Vos videtis impleta esse, quæ prædixi, quæque audistis, sed non annuntiastis ea posteris, non divulgastis ea, ad meam gloriam, ut filii vestri et posteri inde cognoscerent me esse verissimum prophetiæ fontem, et consequenter verum Deum.

AUDITA FECI TIBI NOVA EX TUNC. Videtur legendum *ex nunc*: sic enim habent Hebræa, Sept. Chaldæus, Forer. Vatablus et alii; unde et S. Hier. sic explicat, q. d. Non addoco vetera, ut fidem astruam, sed nova quæ contra Babylonios facturus sum annuntio, QUÆ CONSERVATA, id est reservata, recondita SUNT apud me.

7. et 8. NUNC CREATA SUNT, id est, nunc a me decreta sunt, q. d. Nunc a me lata est sententia de Babylonis excidio, cum nunc illud per Isaiam edico et prædico; ita Vatabl. ET ANTE DIEM, quo scilicet eveniet hoc ejus excidium, ne putes me prophetare de præteritis, ET NON AUDISTI, etc. q. d. Hæc tibi prædico, cum nihil de iis scias, nihil umquam de iis audieris, vel ab idolis, vel ab aliis, cum NEQUE EX TUNC APERTA EST AURIS TUA,] id est, cum ad aures tuas nulla hujus rei fama aut notitia pervenit, ne quidem *ex tunc*, id est, ab olim. Identidem inculcat hanc futurorum præscientiam et prædictionem, ne Judæi ituri in Babylonem, diis Babyloniorum suam captivitatem, et ex ea liberationem attribuant, non Deo suo. Apo-

rire enim aurem Hebræis est, revelare et indicare quid alicui, sive facere ut aliquis quid audiat vel intelligat. Ignorans enim et non audiens, videtur clausas vel obstructas habere aures, quas quasi aperit qui eas audire et cognoscere facit.

Scio enim quia prævaricans prævaricaberis,] q. d. Hæc signa divinitatis meæ toties tibi inculco, quia scio quod prævaricaberis, id est, deficies, eris transfuga et apostata; transfugies enim more tuo a me ad idola.

Et transgressorem ex utero vocavi te,] q. d. Ab ipso tui ortu et conceptu, videlicet, cum te in Ecclesiam meam formarem et quasi parturirem in Sina, dando tibi legem per Mosen, transgressor fuisti, ut merito *transgressor ex utero* a me vocari possis. In Sina enim conflasti et adorasti vitulum aureum. Hoc est quod eis S. Stephan. exprobrat Act. 7. 51. *Vos semper Spiritui Sancto resistitis, sicut patres vestri, ita et vos.*

9. Propter nomen meum.] Est prolepsis sive occupatio: occurrit enim tacitæ objectioni, q. d. Diceris mihi: Si nosti nos fore tam impios, instabiles, ingratos et transgressores, quid tam anxie da nobis, nostraque e Babylone liberatione laboras? quid tam studiose hoc prædicis et inculcas?

Respondet Deus: Ego hoc facio non propter vos, vestraque merita, sed *propter nomen meum*, ne scilicet Gentes illud blasphement, si videant me populum meum in captivitate derelinquere.

Longe faciam, hebr. אאריך *aarich*, id est, prolongabo, elongabo, longe faciam, id est, auferam, amovebo, furorem meum.] Aliter Forer. et Vatabl. *Prolongabo*, ajunt, id est, differam vindictam in longum tempus, donec scilicet illi impleant mensuram peccatorum suorum, quod facient, dum occident Christum. Quare tunc plene omnia eorum scelera puniam, eosque exscindam.

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.] Ita Romana, et passim omnia Biblia, licet Arias legi velit passive *infrænabor*, ut dicat idem cum eo quod præcessit, q. d. Laude, id est propter laudem et gloriam meam, ego Deus infrænabor, et cohibebo furorem meum, ne te disperdam. Unde Vatabl. vertit: *Propter nomen meum differam furorem meum, et propter laudem meam frænum injiciam mihi, tui causa, ne te omnino exscindam.*

Verum legendum est active *infrænabo te*. Quod primo, sic explicant S. Thom. et Haymo, q. d. Cum e Babylone in Judæam redieris, frænum legis et religionis meæ tibi injiciam, cogamque te ad mei cultum ut in templo more solito me laudes per psalmos, preces, sacrificia, sacrasque cæremonias, ne ad cultum et laudem idolorum dilabaris.

Secundo, simplicius et significantius magisque genuine, laus hæc, qua Deus infrænavit Judæos, fuit Dei in ipsos indulgentia et misericordia, sive ipsa Dei in eos beneficia. Nihil enim principem, et magis Deum, ita commendat, et laudabilem facit, atque clementia et beneficentia, quæ regum et principum propria est virtus; quæque subditos frænat, et cogit eos amare, eisque obsequi. Porro hæc Dei laus sive frænum, puta beneficentia, duplex fuit. Prior fuit tribulatio, scilicet captivitas Babylonica. Hac enim quasi fræno Deus populum in scelera et interitum ruentem infrænavit, et ab idololatria, aliisque sceleribus pariter, ac ab interitu retraxit, et ad se revocavit. Unde S. Hieronym. *Infrænabo, ait, te ut vel invitus quasi jumentum, me dominum tuum sequaris*; hæc ergo captivitas fuit ingens Dei beneficium. Unde disces, tribulationes esse magna Dei dona, ac proficisci ex animo Dei benevolo ac benefico, volente, scilicet, luxum et lasciviam nostram edomare, frænare et resecare. Tribulatio ergo est laus Dei, ac proinde in ea cum Job, Tobia et Martyribus non murmurare, sed Deum laudare, eique gratias agere debemus. Ex adverso Dei irati evidens signum est, cum alicui laxat habenas, similque eum sequi concupiscentias suas, ut quasi equus lasciviens sine fræno in exitium ruat. Ita Haymo, Adamus, Dionys. et Sanchez. Posterior Dei laus fuit beneficium liberationis Judæorum e Babylone; de eo enim præcessit; *Propter nomen meum longe faciam furorem meum:* perinde ac de priori, puta de ipsa captivitate, sequitur: *Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.* Hæc enim sententia, *Laude mea infrænabo te*, cum inter has duas sit media, ad utramque pertinet, et utramque complectitur. Sensus ergo est, q. d. O popule mi, duræ cervicis es, et transgressor ab utero: frænum ergo tibi injiciam, ne quasi equus effrænis et furiosus te præcipites, et intereas: frænum hoc erit laus mea, puta regia mea beneficentia, nimirum paterna castigatio, scilicet captivitas Babylonica, sed brevis et abbreviata, brevique laxanda a Deo; hæc ergo captivitas non fuit ira aut furor meus, sed laus, amor et favor meus erga te: poteram enim te in ea perpetuare, disperdere et funditus delere, uti merebaris: verum ob beneficentiæ et clementiæ meæ laudem nolui; imo vero ne in ea interires, post modicum tempus te ex ea liberavi, indeque te quasi equum jam calcari afflictionis domitum in patriam reduxi, ut deinceps ductum fræni mei, id est meæ voluntatis, perpetuo sequi, meque laudare disceres, dum vides tantam meam erga te dilectionem, curam et benignitatem: quæ summa mea est laus. Hinc

Tertio, ex Hebræo pie vertit Forerius: *Laudem meam obsignabo tibi, ne excidaris*, q. d. Cum nihil ex te habeas, quo possis provocare misericordiam meam, ego laudem meam, quasi pallium meum inducam super te, teque ea quasi signo et charactere meo obsignabo, ut appareas mihi quasi materia, ratio et causa laudis meæ, itaque hæc laus mea pro te intercedat, teque semper comitetur, tegat et protegat, imo te speciosum et amabilem in oculis meis reddat, eosque ita feriat, ut, si te delere velim, non possim, sed protinus meminerim laudem meam pariter interituram; cum enim te aspicio, laudem meam aspicio. Hinc

Quarto, Septuag. vertunt: *Gloriosa mea inducam super te. Gloriosa*, hoc est gloriosam liberationem e Babylone, ait S. Cyrill. qui addit: *Dei gloria est posse omnibus sine labore dominari, servare et misereri.*

Allegorice, Leo Castrius, q. d. *Laude mea, etc.* hoc est, tot signa et miracula gloriosa edam per Christum et Apostolos, ut frænum injiciam vestræ infidelitati et blasphemiis, o Judæi, atque multos e vobis ad Christi fidem convertam, et salvem.

Tropologice, S. Bernardus serm. 11. in Cant. q. d. *Ne nimia peccatorum tristitia cum Cain desperes, et*

quasi equus effrænis in præceps ruos, fræno te inhibebo indulgentiæ meæ, et meis laudibus erigam, respirabisque in bonis meis, qui de tuis confunderis malis, dum me sane benigniorem quam te culpabiliorem invenies.

Iis laude Dei infrænatus fuit religiosus ille S. Dominici discipulus Vincentius, vir singularis doctrinæ, humilitatis, abnegationis sui, et amoris Dei, mire B. Virgini devotus, ut numquam concionaretur, quin aliquid semper in ejus laudem diceret, qui cum in morbum, indeque in gravem et longam melancholiam incidisset, sub finem vitæ, visa B. Virgine, cœpit in spiritu exsultare et jubilare: cumque socius ejus Matutinum et Laudes recitaret, pervenissetque ad finem, diceretque ultimum versiculum ultimi Psalmi: *Omnis spiritus laudet Dominum*; ipse æger et agonizans, jussit socium sistere, et multoties iterando ac jubilando: *Omnis spiritus laudet Dominum*, spiritum emisit in cœlis perpetuo laudaturum Dominum: uti refert Ferdinandus Castiglius histor. Ordinis S. Dominici, part. 1. lib. 1. cap. 61.

10. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.] Clare ex Hebræo vertit Forer. et Vatabl. *Ecce conflavi, ussi, vel excoxi te, non in argenti* (fornace) *elegi te in fornace inopiæ et afflictionis*, q. d. Excoxi te non sicut argentarius in fornace ardentissima excoquit argentum, ut ignis ab eo separet omne stannum, plumbum et scoriam, ut purum putumque remaneat argentum. Si enim sic excoxissem te, utique consumpsissem te, cum non nisi peccatorum sis scoria (hoc est enim quod dixit cap. 1. 22. *Argentum tuum versum est in scoriam*) sed leniori camino et purgatorio te purificavi, scilicet paupertate, servitute et ærumnis in Babylone; itaque effeci ut tu mores corrigeres, teque rursum ex scoria per gratiam meam efficeres argentum, id est, fidelem, justum et pium: unde sic purgatum *in camino paupertatis elegi te:* sicut in fornace separata scoria, ab argentario seligitur et colligitur purum argentum. Ita S. Cyril. et Procop. Simili metaphora conflatoris, eaque illustri, utitur Jeremias c. 6. 27. Vide ibi dicta.

Mystice, Forerius: Argentum, ait, est Evangelium et eloquia Dei, juxta illud Psal. 11. 7. *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum*, q. d. Excoxi te per paupertatem, non vero per Evangelium Christi: illam enim purgationem plenam reservo tempori feliciori, quod erit in lege gratiæ.

Septuag. vertunt: *Ecce vendidi te, non propter argentum, erui te de fornace paupertatis*, q. d. Tradidi te Chaldæis, indeque rursum liberavi, non quærens inde meum lucrum (nec enim a Babyloniis, nec a te argentum accepi) sed quærens tuum bonum, scilicet, tuam expiationem et purgationem, ut te pristino nitori fidei et religionis, puræque conscientiæ restituerem.

11. Ut non blasphemer] a Gentibus dicentibus: Deus Hebræorum est impotens, vel infidelis et crudelis, utpote qui sinit populum suum ab hostibus opprimi; dii nostri ipso sunt fortiores et faventiores. Sicut Turcæ tot victoriis contra Christianos potiti, blasphemant, dicuntque Mahometem potentiorem esse Christo.

Gloriam meam alteri non dabo.] Non patiar, ut idola me potentiora videantur, quasi ipsa tradiderint populum meum Chaldæis, cum ego ipse id fecerim. Excindendo enim Chaldæos, et Judæos liberando, ostendam me Chaldæorum æque ac Judæorum esse Deum ac Dominum, meque Hebræos ad tempus eis tradidisse, ut castigarentur, ac deinde majore gloria liberarem eos. Ita S. Cyrill. S. Thom. et alii.

Israel quem ego voco.] Primo, Forer. *quem voco*, id est, quem familiarem et domesticum habeo, utpote cujus nomen semper in ore habeo ut ejus oblivisci nequeam.

Secundo, Haymo, et Hugo, *quem voco*, scilicet, ad pœnitentiam, aut potius, ut S. Hier. et Cyrill. ad peculiarem mei cultum, ad meam Ecclesiam, gratiam et salutem.

Tertio, optime Hebr. מקראי *mecorai* vertunt Symmachus, Aquila, Vatablus et alii, *vocatus meus*, vel *vocate mi*, q. d. Quam ego Israelem voco, cui ego nomen Israelis indidi.

Objicit Israeli nomen suum, ut ex eo cognoscat, se Dei esse, et Deum, non idola colere debere. Hoc est enim argumentum Dei: Illum colere debes et adorare ut Deum, a quo pater tuus Jacob, sive Israel nomen accepit, quemque nomine suo circumfert et præfert: atqui ego sum qui eum vocavi Israel, id est dominantem Deo, unde me semper in nomine suo circumfert, quique ab eo te vocavi et voco Israel; ergo ego sum Deus tuus, tibi amandus et colendus, q. d. Vis scire Deum tuum, inspice tuum tuique patris nomen. Nam ut ego *el*, id est Deus, sic tu vocaris *Israel*, id est prævalens Deo. Sicut enim a Cæsare milites vocati sunt Cæsariani; a Pompejo, Pompejani: sic ab *el* vocatus est Israel, æque ac a Christo Christianus. Ita Sanchez. Videtur enim hic idem dicere cum eo, quod dixit v. 1. *Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel.*

Huic adde quarto, Deus nuncupat Israel *vocatum suum*, id est servum suum. Sicut enim nobiles a rege evocantur ad obsequia, tum domestica, tum publica, præsertim bellica, ut in eis regi et regno serviant (unde et Hispani gloriantur, quod sint *Criados del Rey*, id est, servi vocati et evocati a Rege) ita Deus Israelem evocaverat ad sui obsequium et cultum. Huc alludit S. Paulus, cum tam se quam fideles vocat vocatos, sive vocatitios Dei: *Paulus*, ait, *servus Jesus Christi, vocatus Apostolus, etc. In quibus estis et vos vocati Jesu Christi*, Rom. 1. v. 1. et 6. Israel enim ejusque vocatio typus fuit S. Pauli et fidelium, eorumque vocationis.

Ego ipse, ego primus, et ego novissimus,] q. d. Ego fui ante cœlum et terram, ante mundum et Angelos. Ego fui ab æterno, et ero in æternum; sum possessor et dominus æternitatis. Secundo, q. d. Ego sum omnium rerum principium et finis, ex quo omnia et in quem omnia. Ita Forer. Notat Sanchez in trina repetitione τοῦ *Ego* innui mysterium SS. Trinitatis.

13. Dextera mea mensa est cœlos.] Pro *mensa est* hebr. est טפחה *tippecha*, quod verti potest secundo, *dextera mea palmo mensa est* cœlos, q. d. Tantus ego sum, ut cœlorum vastitatem palmo metiar et comprehendam. Ita Vatablus. Tertio, verti potest, dextera mea *palma explanavit, explicavit* et *distendit* cœlos. Ita Forer. Quarto, dextera mea *formavit* cœlos, dextera mea cœlos *in hanc formam, speciem, figuram et decorem confirmavit*, Vide dicta Thren. 2. 20.

Ego vocabo eos (cœlos cum suis stellis, ac terram)

ET STABUNT SIMUL,] q. d. Si ego eos vocem mox ad meam vocem sistent se, sicut ministri ad vocem principis accurrunt, sistuntque se, jussa accepturi, et protinus exsecuturi. Id patuit sub Josue, quando sol, luna cœlique steterunt, Josue 10. 13. Et sub Ezechia, quando cursum reflexerunt, et retrogressi sunt Isaiæ 38. 8.

14. CONGREGAMINI OMNES VOS, o Israelitæ, ET AUDITE: QUIS DE EIS (diis Gentium, quos toties hic nominavi et confutavi: posset quoque verti, *quis astrologorum, ex eis*, scilicet cœlis et astris, divinando; egit enim contra astrologos c. præced. v. 12.) ANNUNTIAVIT HÆC,] quæ ego prædico de Cyro et Babylonis excidio? de vestra captivitate, quod in ea vobis ero dux et redux?

DOMINUS DILEXIT EUM,] Cyrum de quo c. 43. c. 44. et sequentibus hucusque passim egit, quique hoc Chaldæorum excidium, de quo continuo loquor, peraget. Ita S. Hieronym. Cyrill. et Hebræi. Cyrum Deus dilexit, quia elegit eum suæ vindictæ administrum. Addit Forerius Cyrum vere et proprie fuisse dilectum a Deo, quia ejus cultor exstitit, 1. Esdræ 1. Quod quomodo verum sit dixi superius.

FACIET VOLUNTATEM SUAM IN BABYLONE. Potest ex Hebræo verti: *Faciet* (Cyrus) *voluntatem ejus* (Dei) *in Babylone*, ET BRACHIUM (potentiam potentemque vindictam) EJUS IN CHALDÆIS.] Verum vertendo, *voluntatem suam*, triplex est sensus.

Primus, de Cyro, q. d. Cyrus faciet in Babylone voluntatem suam, id est quidquid ei libuerit, et brachium suum in Chaldæos exeret. Ita Forerius.

Secundus, de Deo. Faciet Deus Cyrum in Babylone vastanda voluntatem suam, et faciet eum brachium suum contra Chaldæos. Ita Sanchez. Sed quia dure Cyrus vocatur voluntas Dei, hinc

Tertio, planissime exponas, q. d. Deus per Cyrum faciet voluntatem et vindictam suam in Babylone, et brachium suum, id est validam plagam in Chaldæis.

Allegorice, Cyrus est Christus, quem Pater dilexit, qui fecit omnem voluntatem Patris, quique in Babylone, id est confusione hujus mundi subvertit Chaldæos, id est dæmones, ait S. Hieron. Christi etiam *directa est via*, quia Pater per omnia ardua et dura eum fortiter et feliciter direxit et deduxit, multo magis quam Cyrum.

16. NON A PRINCIPIO IN ABSCONDITO LOCUTUS SUM,] q. d. Ex quo cœpi prophetare de exeidio Babylonis, non in angulis ambigue et perplexe, sed publice, clare et aperte, de eo locutus sum.

EX TEMPORE ANTEQUAM FIERET,] antequam scilicet Babylon everteretur, ego Isaias ibi eram spiritu præsens, videbamque et contemplabar rei gerendæ seriem, modum et ordinem.

Inepte ergo R. Salomon et R. Thanhuma apud Galatin. l. 2. c. 3. *ex tempore antequam fieret, ibi eram* sic interpretantur, q. d. Ego Isaias, omnesque Prophetæ, quoad animam simul fuimus et astitimus in monte Sina, cum daretur ibi lex Mosi, tuncque ibidem nostras prophetias accepimus. Inde enim sequitur, animas eorum diu fuisse ante corpora: qui est error Origenis et Pythagoreorum.

ET NUNC DOMINUS DEUS MISIT ME, ET SPIRITUS EJUS.] ut quæ ante de Cyro et Babylone mihi revelaverat, ea nunc edicerem et proloquerer. Sunt enim hæc verba, non Cyri, ut volunt aliqui apud Procop. sed Isaiæ, qui missus est tamquam Propheta et præco, a Deo et spiritu Dei, ad hæc vaticinandum. Ita S. Hieron. Chald. Vatabl. Forerius, Sanchez et alii.

Unde mystice S. Hieron. Cyrill. Procop. Haymo, Hugo, S. Thom. hic, atque S. Athanasius, Basil. Euseb. Origen. August. Chrysost. Nyssen. quos citat Leo Castrius; item Galatin. l. 2. c. 3. docent hic significari SS. Trinitatem, scilicet Filium, qui missus est a Patre et Spiritu ejus, puta a Spiritu Sancto, nimirum qua homo est, ad hominum redemptionem. Nam qua Deus est, et Verbum Patris, uti a solo Patre procedit, ita et ab eo solo mitti potest, uti docet D. Thomas et Scholast. 1. p. q. 34. a. 8. Et Anselm. lib. de Processione Spiritus Sancti, ait: *Si autem dicunt, quia Spiritus Sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: Et nunc Dominus, etc. hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, quia Patris et Spiritus Sancti una voluntate et dispositione, mundum redempturus, mundo apparuit.*

Hunc sensum Galatinus et alii volunt esse litteralem; sed ex dictis patet esse allegoricum; Isaias enim hic fuit typus et allegoria Christi.

Rursum ex hoc sensu mystico, probat Paschasius, lib. de Spiritu Sancto c. 7. Spiritum Sanctum subsistere, et habere in SS. Trinitate suam hypostasin; ait enim: *Alter ergo in persona est Dominus Pater, alter Spiritus Dei Patris. Itaque dum a Patre et Spiritu Sancto destinari Filius legitur, sub trium nomine personarum, Spiritus Sanctus a semetipso* (id est per semetipsum) *subsistere, evidenter aperitur.* Rursum quod ait, *misit*, non *miserunt*, significat unitatem essentiæ divinæ in SS. Trinitate.

17. DOCENS TE UTILIA,] non curiosa, non vana, non ridicula, non pomposa, et plausum captantia; sed quæ saluti tuæ præsenti et æternæ proficiant. Notent hoc, et imitentur concionatores, si præcones, non vanitatis, sed Dei esse velint.

GUBERNANS TE IN VIA QUA AMBULAS.] *Gubernans* non despotice quasi jumentum, sed politice, quasi hominem et civem suum, per consilium, imperium et directionem, cui tamen tu, utpote liber, reluctari et resistere possis. Ita gubernavit Israelem in deserto per 40. annos, deduxitque in Chanaan. Ita gubernavit Davidem: *Dominus*, ait, *regit me* (sicut pastor ovem) *et nihil mihi deerit, etc.* Psal. c. 22. v. 1. Rursum: *Qui deducis velut ovem Joseph*, Psal. 79. 2. O felices quos Deus gubernat, quique ductum Dei sequuntur seque ab eo per omnia regi sinunt! Hi labi non possunt; reguntur enim a sapientissimo et potentissimo gubernatore.

Ubi nota: Sanctissimum et utilissimum consilium, æque ac medium, pertingendi ad portum salutis est, si quis Deum assidue oret: *Domine, rege me quasi pædagogus puerum, qui nescit introitum et exitum suum, qua eis incedere debeat: deduc me per illas vias, status, officia, socios, etc. in quibus prævides me non habiturum peccati et lapsus scandalum, sed recto et certo itinere me perrecturum et perventurum ad vitam æternam*; sive: *Domine, da mihi semper et ubique gratiam congruam; hæc enim erit efficax, et efficaciter ad finem salutemque me perducet.* Hoc oramus singulis pene Psalmi 118.

versiculis, quem per partes, ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam recitamus: *Utinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas justificationes tuas! Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas. Viam iniquitatis amove a me, et de lege tua miserere mei. Fiat cor meum immaculatum in justificationibus tuis, ut non confundar, etc. Hoc est enim omnis homo.*

18. UTINAM ATTENDISSES MANDATA MEA: FACTA FUISSET SICUT FLUMEN PAX TUA.] *Pax* Hebræis est non tantum quies sed et prosperitas, rerumque omnium copia et affluentia. Unde comparantur hic fluvio perenni, qui numquam arescit, sed semper alias et alias aquas affert et affluit. Addunt Cyrillus et Procop. *pacem* hic comparari torrentibus et fluctibus, qui ita violenti sunt, ut nihil eis possit resistere, quin etiam montes et rupes defringant et sternant, q. d. Ita tu, o Israel, esses Assyriis, Chaldæis, aliisque hostibus non tantum inexpugnabilis, sed et terribilis, victorque et calcator, si Dei legibus obedires.

ET JUSTITIA TUA SICUT GURGITES MARIS.] *Justitia* metonymice vocatur præmium justitiæ, puta pax jam dicta: sicut ex adverso iniquitas, sæpe vocatur pœna iniquitatis. Sic ait Jacob: *Respondebit mihi cras justitia mea*, id est præmium justi laboris mei, Gen. 30. 33. Sic Samuel ait 1. Reg. 12. 7. *State, ut judicio contendam adversum vos coram Domino, de omnibus misericordiis* (beneficiis) *Domini* (hebr. *de justitiis Domini.*) Sic Daniel. 4. 24. *Peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiis* (hebr. *justitiis*) *pauperum.* Justos enim et sanctos maxime decet misericordia, adeoque hæc eorum genuina est virtus et nota.

Secundo, *justitia* proprie accipi potest quasi pacis comes et effectus. Nam in pace viget justitia, quæ tempore belli sæpe exsulat. Respicit quoque ad Christum, qui justitiam æque ac pacem attulit orbi.

Tertio, Salmeron tom. 9. tract. 54. Justitia, ait, similis est mari, pax fluvio; quia sicut flumina oriuntur ex mari, Eccl. 1. 7. ita pax oritur ex justitia, juxta illud Isaiæ 32. *Et erit opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium.*

19. ET FUISSET QUASI ARENA SEMEN TUUM,] uti promiseram Abrahæ patri tuo, Genes. 22. 17. et Davidi, dicens Ps. c. 80. v. 14. *Israel, si in viis meis ambulasset, pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem*, inimici ei adularentur, perpetuo viveret, *cibarem eum adipe frumenti, etc.* Ita Forerius.

ET NON FUISSET ATTRITUM NOMEN EJUS,] scilicet Israelis. Gente enim attrita, nomen quoque, et fama, æque ac regnum gentis atteritur. Sic regnum Juda et Israel in Babylone fuit attritum et quasi interiit. Sic Judæi olim apud Gentiles viles, ignobiles, imo probrum fuerunt, uti etiamnum sunt apud Christianos. Hinc illud: *Verpus est; credat Judæus Apella: verpe, jura mihi per Anchialum.* Et Juvenalis Sat. 2.

Delubra locantur
Judæis, quorum cophinus fœnumque supellex.

Et Martialis lib. 12. epigram. 57. Judæos a puero mendicare solitos tradit:

A matre doctus nec rogare Judæus,
Nec sulphuratæ lippus institor mercis.

Sic videmus eos hic Romæ sulphurata et scruta vendere, easque cum fracto vitro permutare.

20 EGREDIMINI DE BABYLONE.] Ad litteram, ait S. Cyrill. et Procop. hortatur Propheta Judæos in Babylone captivos et attritos, ut ex infideli et impia, æque ac tyrannica Babylone ejusque vitiis relictis, in Judæam, ad Dei templum, cultum et pietatem avitam redeant.

Allegorice, hortatur omnes, ut e captivitate peccati, et e regno diaboli, non Cyro, sed Christo duce, egrediantur in statum gratiæ, libertatis et adoptionis filiorum Dei. Nulla enim regio magis confusione plena est, quam peccati; nulli Chaldæi filiis Dei pejus nocent, quam peccata: hæc est Babylon hi sunt Chaldæi, unde suos jubet Dominus lugere. Vide cap. 52. v. 11. *Recedite, exite inde.*

Unde tropologice hæc adaptat Apostolus fidelibus, ad hoc, ne misceant connubia et commercia cum infidelibus et impiis 2. Corinth. 6. 17. Sequentia enim tam læta et fausta sunt, ut magis per Christum, quam per Cyrum, adimpleta sint. Recte Forer. *Quoties*, ait, *in Prophetis has denuntiationes, exsultationes et ovationes, ad omnes Gentes, et ad extremum terræ lego, toties Prophetas redemptionis universalis* (per Christum) *mentionem facere non dubito.* Hanc enim spectant non unam tantum, exilem vilemque Judæorum gentem.

21. NON SITIERUNT IN DESERTO.] Refricat beneficia Judæis in deserto, sub Mose præstita, Exod. c. 17. 6. et sub iis, figurate per proverbium et per hyperbolem significat Deum similem curam et providentiam præstitisse Judæis, Babylone redeuntibus, videlicet curasse tum per se, tum per Cyri et Darii edictum, 1. Esdræ 6. 8. ne quid in via ad famem sitimque levandum, aut alias necessarium, deesset, q. d. ait Cyrill. Celebrate Deum, o Judæi ab exsilio redeuntes, qui ut olim vos redemit ex Ægypto, per desertum incolumes duxit, e cœlo manna quotidie pavit, e petra aquam dedit; ita nunc ex Babylone vos liberavit, et per desertum deduxit, cibumque et potum dedit, salvosque in patriam revexit, ut ibi in pace habitaretis quam in Chaldæa non habebatis; nam: *Non est pax impiis, dicit dominus.*

Mystice, multo magis Christus redemit nos, et per desertum hujus vitæ in cœlum ducit, datque manna Eucharistiæ, atque aquas de petra. Nam *latus ejus* lancea vulneratum et apertum *aqua fluxit et sanguine baptismum nobis et martyrium dedicans*, ait S. Hieron.

22. NON EST PAX IMPIIS, DICIT DOMINUS.] Quia impii sequuntur suas cupiditates, quæ mille bella et in ipsa anima et in rebus publicis generant, atque juste Dei judicio, cum seminant iniquitates, metunt dolores. Unde c. 57. v. ult. Septuag vertunt: *Non est gaudere impiis, dicit Dominus.* Quorsum hoc dicit Propheta? quid hæc ad præcedentia? Resp. primo, respicit ad v. 18. *Utinam attendisses mandata mea: facta fuisset sicut flumen pax tua.* Illius enim hic dat caussam, per antithesin; quia *non est pax impiis*, omniaque eis in malum cedunt. Hæc est ergo sors improborum, quam opponit sorti proborum. Ita Forer.

Secundo, respicit ad v. 20. *Egredimini de Babylone, fugite a Chaldæis*, Quare? *Quia non est pax impiis.* Vere Horat. l. 2. Ode 16.

Patriæ quis exsul
Se quoque fugit?

Scandit æratas vitiosa naves
Cura; nec turmas equitum relinquit
Ocior cervis, et agente nimbos.
Ocior Euro.

Tertio, taxat Judæos carnales, abjectos et impios qui vel idolis et vitiis, vel pace et opibus Babylonis delectati in ea sedem figere, nec in patriam, data a Cyro potestate, redire voluerunt. Ilisce prædicit eos non habituros veram pacem in Babylone. Porro multos ibi remansisse liquet ex Esdra, cap. 2. cum numerum exiguum, et pauca nomina redeuntium describit, dicitque cap. 1. 5. eos solum rediisse quorum Deus tetigerat cor et spiritum. Imo, multi Hebræi docent neminem ex iis, qui cum Sedecia capti sunt, in patriam rediisse, uti refert S. Hieron. in Ezech. 11. v. 17. Ita Sanchez.

Denique mystice, inquit Forerius, hæc verba sunt Prophetæ dolentis et indignantis, ex eo quod præsagiret frustra Christum vocaturum Israelitas, ut ex Babylone peccati ad se in Jerusalem, id est Ecclesiam, redirent; eum enim vocantem erant despecturi, ut sit correctio, q. d. Quid moror? Quid eos e diaboli regno evoco? Quid saxa alloquor? improbi sunt et obstinati in judaismo ac vitiis, ideoque indigni pace ac felicitate, quæ illis offertur. Quocirca Christus ad Gentes transiens, et se convertens, ait cap. sequenti: *Audite, insulæ, et attendite, populi de longe.*

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Christus loquitur, aitque se esse gladium et sagittam electam Dei, ad configendum sibi nationes orbis, etiam Sinas, v. 12. Inde v. 14. inducit Sion, id est Ecclesiam in Judæa incipientem, querentem de Judæorum credentium paucitate. Cui respondet Deus, se pro iis surrogaturum omnes Gentes et populos. Unde v. 22. prædicit, quod ad signum crucis convolabunt omnes nationes, ac reges et reginæ erunt nutritii et nutrices Ecclesiæ; quodque hostes Ecclesiæ Deus cibabit carne sua et sanguine, ut seipsos devorent.

1 Audite, insulæ, et attendite, populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. 2. Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me, et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me. 3. Et dixit mihi: Servus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. 4. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. 5. Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel non congregabitur: et glorificatus sum in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. 6. Et dixit: Parum est ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et fæces Israel convertendas. Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. 7. Hæc dicit Dominus redemptor Israel, sanctus ejus, ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum: Reges videbunt, et consurgent principes, et adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, et sanctum Israel qui elegit te. 8. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui: et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas: 9. ut diceres his, qui vincti sunt: Exite; et his, qui in tenebris: Revelamini. Super vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. 10. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos. 11. Et ponam omnes montes meos in viam, et semitæ meæ exaltabuntur. 12. Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. 13. Laudate, cœli, et exulta, terra; jubilate, montes, laudem: quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserebitur. 14. E dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. 15. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui. 16. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. 17. Venerunt structores tui: de-

struentes te et dissipantes, a te exibunt. 18. Leva in circuitu oculos tuos, et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi: vivo ego, dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi sponsa. 19. Quia deserta tua, et solitudines tuæ, et terra ruinæ tuæ, nunc angusta erunt præ habitatoribus, et longe fugabuntur qui absorbebant te. 20. Adhuc dicent in auribus tuis filii sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi ut habitem. 21. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? ego sterilis, et non pariens, transmigrata, et captiva: et istos quis enutrivit? Ego destituta et sola: et isti ubi erant? 22. Hæc dicit Dominus Deus: Ecce levabo ad Gentes manum meam, et ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. 23. Et erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ: vultu in terra demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur qui expectant eum. 24. Numquid tolletur a forti præda? aut quod captum fuerit a robusto, salvum esse poterit? 25. Quia hæc dicit Dominus? Equidem, et captivitas a forti tolletur: et quod ablatum fuerit a robusto, salvabitur. Eos vero, qui judicaverunt te, ego judicabo, et filios tuos ego salvabo. 26. Et cibabo hostes tuos carnibus suis: et quasi musto sanguine suo inebriabuntur: et sciet omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob.

1. Audite, insulæ.] Transit hic ab umbra ad veritatem, a Cyro scilicet ad Christum, a Synagoga ad Ecclesiam. Quare, sicut compellavit Judæos initio c. præced. dicens: *Audite hæc, domus Jacob*: ita hic compellat Gentes, etiam remotissimas et abstrusissimas, dicens: *Audite, insulæ, et attendite, populi de longe*. Hæc enim non ad Cyrum, ut vult Hugo, nec ad Joannem Baptistam, ut volunt alii; sed ad Christum pertinere, patet ex ipsis verbis, et ex Actor. 13. ubi illud v. 47. *Posui te in lucem Gentium*, de Christo exponitur; et 2. Corinth. c. 6. illud v. 2. *Tempore accepto exaudivi te*, de tempore Ecclesiæ Christianæ explicatur; at Apocal. 7. illud v. 16.. *Non esurient, neque sitient, etc.* de Ecclesia Christi beata et triumphante in cœlis intelligitur. Inducitur ergo hic Christus, quasi concionem habens ad omnes homines, in qua suæ legationis, adventus et officii rationem reddit, scilicet, ut omnes Gentes ad Deum et salutem vocet, easque Judæis, in vera Dei Ecclesia, subroget atque substituat.

Dominus ab utero vocavit me,] dicens matri Virgini per Gabrielem Archangelum: *Vocabis nomen ejus Jesum*, Matth. 1. 21. q. d. Uti Cyrum ab utero, imo ante uterum, nominavi, dixique: *Vocavi te nomine tuo*, c. 45. v. 4. item Israelem, dicens: *Formone te ab utero auxiliator tuus*, c. 44. 2. et cap. 46. 3. *Qui portamini a meo utero*: ita ab utero, imo antequam in utero conciperet, vocavit Deus me *Jesum*, id est salvatorem, hoc est designavit et destinavit me, ut essem vindex et redemptor generis humani; Deus enim vocat res ut sunt, aut quales futuræ sunt: imo quales ipse eas facturus est; Dei enim nominare, est efficax; et Dei dicere est facere. Ita S. Hieronymus, Cyrillus et Ambrosius in Psal. 35.

2. Et posuit os meum, id est, *verba mea*, ut vertit Chaldæus, quasi gladium acutum,] quasi aciem gladii. Alludit ad phrasin Hebræam: *Percutere in ore gladii*, id est in acie gladii; huic enim comparat os Christi. Rursum alludit ad Cyrum Christi typum, de quo dixit c. 45. 2. *Ego ante te ibo : et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, etc.* Pari enim modo gladios et arma dedit Christo, quibus totum orbem subjugavit. Sensus ergo est, q. d. Ecce ego Christus cædem facturus advenio non corporum, sed animorum; venio enim peccata et vitia trucidaturus, ut caro, id est vita animalis, pereat, at spiritus vivat. Prædicatio enim Christi sive Evangelium et verbum Dei resecat et jugulat crimina, passiones, concupiscentias; item reprobos et dæmones, præsertim in die judicii. Hoc est quod ait Christus: *Non veni pacem mittere, sed gladium: veni enim separare hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam, et nurum adversus socrum suam*, Matth. 10. 34.

Hoc gladio oris Petrus occidit Ananiam et Sapphiram, Paulus Elymam excæcavit. Ita S. Hieron. Cyrillus et Procop. Hoc est quod ait Paulus Hebr. c. 4. 12. *Vivus est sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti: et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum.*

Hoc allusit Joannes Apoc. cap. 1. v. 16. *Et de ore ejus gladius utraque parte acutus exibat*. Et S. Paulus militem Christianum Christi panoplia armans: *Galeam*, inquit, *assumite, et gladium spiritus, quod est verbum Dei*, Ephes. 6. 17. Hisce ergo verbis et seq. describitur vis, energia et efficacia prædicationis Christi. Ecclesia adaptat hæc S. Joanni, non sensu litterali, sed accommodatitio, quia ipse fuit præcursor Christi, et vox ejus, clamantis in deserto. Simili modo hæc Apostolis, aliisque efficacibus Christi prædicatoribus adaptes, uti in Officio divino multa quæ in Scriptura de certis quibusdam personis et Sanctis dicta sunt, aliis similibus adaptantur. Uti illud de Abrahamo: *Non est inventus similis illi in gloria, qui conservaret legem Excelsi*, Eccli. cap. 44. vers. 20. omnibus Confessoribus adaptatur.

In umbra manus suæ protexit me.] Primo, *in umbra*, id est in protectione. Unde Septuag. vertunt: *In protectione manus suæ abscondit me*, ut scilicet carnis meæ vilitas, divinitatis potentia tegeretur. Unde et Angelus ait B. Virgini matri, Christum concepturæ: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*, Luc. 1. 35. Ita S. Hieron. et Procop.

Umbra enim symbolum est protectionis, quia umbra protegit homines ab æstu solis, qui in Judæa ingens est, et aves alis suis obumbrantes pullos, eos protegunt a milvo. *In umbra* ergo *manus*, id est manu sua, mihi obumbrante et objecta, protexit me. Sic dicitur de Christo Threnor. 4. 20. *In umbra tua vivemus in Gentibus.*

Secundo, apposite Forer. per *umbram manus*, accipit vaginam gladii, quæ sub manu sinistra quasi absconditur (hoc enim proprie significat hebr. חבא *chaba*) eaque tegitur et obumbratur. Persistit enim in metaphora gladii, qui sub sinistro brachio abditur in vagina, ut dextera inde facile educatur. Nam sicut mox se vocat sagittam in pharetra Dei absconditam, ita se vocat hic gladium in vagina, sub manu Dei reconditum, q. d. Ego sum gladius acutus, quia sum gladius Dei potentissimi; Deus enim in vagina sua quasi in umbra manus suæ sinistræ me abscondit, ut cum vult, inde dextera sua me educat, stringat, omniaque secet et penetret.

Et posuit me sicut sagittam electam.] Alludit ad Cyrum, qui quasi fuit gladius et sagitta Dei. Nam arma militis sunt duo, scilicet gladius, quo cominus, et sagitta qua eminus et celerrime hostem ferit. Sic Christo duci, Psal. 44. 4. datur gladius: *Accingere gladio tuo super femur tuum, Potentissime.* Deinde sagittæ v. 6. *Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent.* Christus enim per se et Apostolos tam gentes vicinas quam remotas potenter et velociter debellavit, et suæ fidei subjugavit; itaque tam cominus gladio quam eminus sagitta, pugnavit, vicit et triumphavit. Ita Forer. Vatabl. Sanchez et alii. Pro *electam*, Forerius et Vatablus vertunt *extersam*, politam, nitidam et fulgentem; qua voce significatur sagittæ acumen, velocitas, fulgor et robur. Ita enim milites solent gladios et sagittas suas polire, tum ad ornatum, tum ut ea acuant iisque omnia confringant et penetrent. Et hoc proprie significat hebr. ברור *barur*; unde Noster et Septuag. qui vertunt, *electam*, videntur legisse בחור *bachur*. Christus ergo est Patris gladius, et sagitta tersa, et præ Apostolis aliisque Sanctis electa, quam in pharetra, tum suæ præscientiæ et providentiæ, ait Cyrillus et Lyran. tum humanæ carnis, abscondit. Hanc sagittam mittit quo vult, ejusque verbis, verberibus et vulneribus transfixit, compunxit et vulneravit mentes fidelium sui amore, eorumque vitia et peccata occidit. Ita S. Hieron. Procop. Cyrill. et S. Chrysost. hom. de Virtute vel turture, tom. 5. qui et addit: Hac sagitta Jeremias c. 17. 16. vulneratus dicebat: *Non sum turbatus, te pastorem sequens: et diem hominis non desideravi, tu scis*; et David dicens; *Adhæsit anima mea post te*; et Petrus: *Domine, tu scis, quia amo te*; et Paulus: *Quis nos separabit a charitate Christi?* Hæ sunt sagittæ amoris, quarum cor scopus in quem collineant, ut vivificent occidendo ait S. Ambros. exhort ad Virgines: *Quam beatum hac sagitta vulnerari!* ait Origen. hom. 2. in Cant. Hac sagitta quoque confixus fuit S. August. audiens conversionem duorum aulicorum, qui legentes Vitam S. Antonii, relicta aula, Deo in solitudine se consecrarunt, uti ipse refert lib. 8. Confess. cap. 6. et 8. Hac sagitta icta S. Magdalena, fluvios lacrymarum profudit. Erant enim ejus lacrymæ, sanguis cordis vulnerati, qui per oculos fluebat. Ubi nota efficaciam harum sagittarum Christi; ita enim corda feriebant et subigebant, ut illa ipsa mox facerent sagittas, quibus alios sibi subigeret. Sic enim Magdalena, Paulus et Apostoli hisce Christi sagittis confixi, facti sunt ipsimet sagittæ, ad alios ejus amore sauciandos. Et idcirco Christus hic vocatur sagitta electa, quia quoscumque tetigit, sagittas effecit, itaque serpsit crevitque ejus exercitus, quo mox totum orbem pervasit, sibique subegit. Hoc enim habet amor Christi, ut sua salute non contentus, aliorum omnium salutem sitiat, et pro viribus procuret. Hinc

Tropologice, sagittæ Dei et Christi, sunt Apostoli, virique Apostolici. Ita S. Hieron. epist. ad Principiam, S. Paulum vocat sagittam. Apostoli enim idem sunt quod missi, sagittæ proprium est ab arcu emitti. Hac de causa S. Joannes Apocal. 6. 2. ait: *Et vidi: et ecce equus albus, et qui sedebat super illum habebat arcum, et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret.* Equus enim albus sunt Apostoli, sessor est Christus, arcus et sagitta sunt Evangelica prædicatio, corona est victoria, puta conversio et subjugatio Gentium. Vide ibi dicta. Vox *sagitta* ostendit quales debeant esse Apostoli, scilicet, primo, missi et directi a Deo, quasi ejus instrumenta; secundo, conjuncti cum Deo per orationem, eique per omnia obedientes, seque conformantes; tertio, veloces; quarto, efficaces et penetrantes. Sic enim sagitta magna vi fertur in scopum in quem a sagittario emittitur, eumque configit et penetrat; quinto, a vitiis tersi, et virtutum sanctitate politi ac fulgentes, ut cum Joanne Baptista sint lucernæ ardentes et lucentes; sexto, ut librentur directe in scopum, hoc est feriant et configant timore et amore Dei cor ac mentem, non aures tantum tangant et scalpant. Denique concionator, si vere concionator est, totus sagitta sit oportet; tam enim sanctis exemplis, quam verbis, necesse est ut feriat corda hominum, adeoque tota ejus vita debet concionari, et timore Dei configere corda mortalium. Utinam, Domine Jesu, des nobis, nosque ipsos efficias tales sagittas, ut simus sagittæ potentis acutæ, quibus icti homines dicant cum sponsa. *Vulnerasti cor meum: fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*, cantic. cap. 4. v. 9. et c. 2. 5.

3. Et dixit mihi: Servus meus es tu Israel.] Christus vocatur *servus Dei*, quia cum in forma Dei esset, sponte, nostri amore formam servi accepit. Vide dicta cap. 42. 1.

Rursum vocatur *Israel*, id est Israelita, quia natus est, ait S. Hieron. de semine Israelis et Juda. Secundo, quia missus fuit primario ad oves, quæ perierunt, domus Israel. Tertio, quia ejus typus fuit Jacob, sive Israel: sicut enim ipse cum Angelo, Dei vicario et legato, luctans et prævalens, vocatus est Israel, id est, dominans Deo: sic multo magis Christus fuit Israel, id est dominatus est Deo, cum Deum iratum, sua obedientia usque ad mortem crucis, vicit, eumque hominibus fecit propitium, itaque Dei vindictam et sententiam damnationis in homines latam rescidit. Vide can. 21.

Quia in te gloriabor.] Christus enim in hoc mundo per tot labores et cruces, non aliud quæsivit, quam gloriam Dei, ut per ea glorificaret Patrem. Unde ipse ait Joan. 17. 4. *Ego te clarificavi super terram, etc.*

Secundo, q. d. Es quidem servus meus, sed et es tota gloria mea, et decor meus, quia in te uno ostendi

mundo abyssum meæ bonitatis et amoris: unde illam in te mundus agnoscens subdidit se mihi, meque pariter glorificavit. Ita Forerius.

4. Et ego dixi: In vacuum laboravi.] Est vox Christi conquerentis, tot tamque validos labores et fatigationes suas, quas in docendo, concionando, discurrendo, patiendo exhausit apud Judæos, fuisse sine fructu. Pauci enim ex eis conversi sunt. Ita S. Hieron.

Ergo judicium meum cum Domino.] q. d. Ego Christus manifestavi nomen tuum, o Pater, hominibus, puta Judæis; feci quidquid potui pro eorum salute, usque ad crucem et mortem, in qua, inclinato capite, clamavi: *Consummatum est*. Judicium ergo hujus causæ tibi, Pater, committo; tu judica, cujus culpa factum sit, ut tam pauci ex iis mea opera sint conversi et salvati, ait S. Hieronymus, eosque qui meos labores spreverunt, et in se cassos reddiderunt, judica et puni.

Interim, *opus meum*, id est, merces operis mei, ait Chaldæus, *cum Deo meo*, id est apud Deum, apud te scilicet, o Pater, mihi integra servatur. Tu enim bona opera remuneras, secundum laborem, non secundum effectum et fructum ex iis consecutum, qui sæpe non est in operantis potestate; imo ob auditoribus duris, vel ob æmulis, cassus redditur. Notent hoc Christumque imitentur viri Apostolici, qui vel hic, vel in India apud Barbaros, ingentes labores exantlant, subinde parvo cum fructu: merces enim et laurea Apostolica integra eis servatur apud Deum.

Secundo, Sanchez sic quoque exponit: *Judicium*, id est, pactum meum est cum Deo Patre, ut scilicet sicut eum ego glorifico, sic ipse vicissim me glorificet, illudque ipse abunde præstitit. Unde *opus*, id est, merces operis mei mansit apud Deum, mihique data est, cum ipse me glorificavit in baptismo, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite*, Matth. 17. 5. et in morte, inducendo tenebras orbi, et in ipsa resurrectione me gloriose resuscitando.

Tertio, Forerius Hebr. משפט *mispat*, id est *judicium*, sumit pro statu, conditione, officio et exercitiis: sic enim sæpe sumitur, q. d. Ne putes ex eo, quod frustra apud Judæos laboravi, me non missum fuisse a Patre, aut aliter negotium, ad quod misit me, tractasse, quam debui, aut in aliquo deliquisse. Nam conditio, status, officium, exercitia, omnesque actiones meæ, a Deo Patre dispositæ fuerunt et ordinatæ, a cujus judicio et ordine ego ne latum quidem unguem recessi. *Nam sicut mandatum dedit mihi Pater, sic feci*, et *facio* semper. Verum primus sensus maxime planus et germanus est.

Et nunc dicit Dominus.] Hic Deus inducitur quasi respondens querelæ Christi, quod frustra apud Judæos laboraverit. Respondet autem vers. sequent. Hoc enim versu Christus causam suam exponit et justificat.

5. Formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob.] Hinc patet Christum per se, et primario, quasi ex officio et instituto, missum esse a Patre, ad Judæos docendos et salvandos: his enim ab eo promissus erat Messias. Quare Christus a Patre præceptum accepit docendi Judæos, illudque per se et per Apostolos, vivens implevit: unde mandavit eis, dicens Matth. 10. 5. *In viam Gentium ne abieritis, etc. Sed potius ite ad oves, quæ perierunt domus Israel.* Cum ergo Judæi repellerent ejus Evangelium, voluit Deus, Christusque in cælum abiens jussit Apostolis, ut prædicarent Gentibus totique orbi. *Euntes*, ait, *docete omnes Gentes etc.* Matth. 28. 19. S. Paulus Act. 13. 46. *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, etc. ecce convertimur ad Gentes: sic enim præcepit* (Pater Christo, et Christus) *nobis: Posui te in lucem Gentium, etc.*

Et Israel non congregabitur.] Ita habent Hebr. Symmach. Theodot. et alii. Quare perperam alii, pro לא *lo* per *aleph*, id est *non*, legunt לו *lo* per *vau*, vertuntque contrarie, *et congregabitur*. Sensus est, q. d. Quæsivi oves perditas Israel, ut eas reducerem in caulam et Ecclesiam Dei; sed illæ noluerunt: itaque non congregabuntur, id est nolunt colligi et congregari in ea.

Et glorificatus sum in oculis Domini,] tum quia gloriosa signa et miracula coram Judæis edidi, quibus eos infidelitatis et pertinaciæ coargui et convici; tum quia Deus Pater pro Judæis tradidit mihi omnes Gentes mundi. Harum enim conversio et salus fuit ingens Christi gloria, æque ac gaudium. Causam subdit dicens:

Et Deus meus factus est fortitudo mea,] q. d. Non mihi gloriam jam dictam ascribo, sed Deo Patri: ille enim mihi fortitudinem et robur dedit, ad illam acquirendam, et ad opus redemptionis humanæ peragendum. Heymo fortitudinem intelligit eam, qua Christus potenter, Dei virtute, a morte est suscitatus, et resurrexit.

6. Parum est.] Hebr. נקל *nakel*, id est, *leve est*; Forerius vertit, *vile*, indecorum, ignominiosum est, q. d. Si cui ignominiosum videtur, quod non valueris ad me reducere Israelitas; ecce, do te in lucem Gentium: itaque hanc ignominiam majori laude et gloria compenso et obruo.

Fæces.] Hebr. נצורי *netsure*, id est reservati et superstites ex tot cladibus et excidiis, præsertim Titi et Vespasiani; quod Noster recte vertit, *fæces*, id est viles et exiguas reliquias *Israel*. Jam enim Judæi ita abjecti, exsules et miseri sunt, ut videantur esse fæces omnium gentium, et mundi quisquiliæ.

Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis quasi sol spiritualis et divinus mundi, et *lumen ad revelationem Gentium*, ut canit Simeon Luc. 2. 32. ut sis salus mea.] Septuag. *ut sis in salutem*. Vide quam Deo cordi et curæ sit salus nostra, cum eam vocet suam. *Volo*, inquit S. Hier. *ut salus mea universum orbem occupet.* En gloriam magnificam Christi. An non enim gloriosum est, quod unus homo crucifixus in toto orbe pro Deo colatur? et barbaras nationes ad se et ad Deum, per discipulos suos adduxerit? an non gloriosum est, quod pro angulo Judææ, occupet extrema terræ, et fines orbis? Quod enim Apostoli fecerunt, hoc Christus in eis loquens et cooperans effecit.

7. Hæc dicit Dominus, etc. ad contemptibilem animam,] id est, ad viles Judæos, qui jam quasi servi viles et contemptibiles sunt. Ita aliqui apud S. Hieron. Unde et S. Thomas refert hæc ad Judæos Babylone liberatos; Hugo vero ad Cyrum, qui puer in sylvis,

bestiis jussu Astyagis avi sui expositus, a Deo evectus est ad regnum. Verum dico sermonem esse ad Christum, ejusque discipulos. Christus enim ab Herode, Anna, Pilato et Judæis contemptus fuit, quasi *vermis, et non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis*: et, ut Isaias ait cap. 53. v. 3 et 4. *Despectus, et novissimus virorum: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo, et humiliatum.* Tales fuerunt quoque Apostoli, et primi Christiani sub Imper. Gentilibus et tyrannis. Christianos ergo vocat Gentem abominatam, et servum quorumlibet dominorum. Unde Aquila et Theodot. vertunt: *Et qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui servus est principum*, id est Christo cum suis Christianis, qui pro genere humano redimendo, quasi servus, mancipium, imo quasi bestia, consputus, coronatus, cæsus et irrisus, *ceu Rex Judæorum*, animam suam dedit in mortem principibus Judæorum ac Pilato. Ita S. Hier. Cyrill. et Procop. Euseb. Tertull. et ex iis Leo Castrius, Forer. Sanchez et alii.

Unde Septuag. vertunt: *Sanctificate eum qui despicit animam suam, qui abominatur a Gentibus, servus principum.* Hoc est quod Christus suis prædixit Luc. 21. 17. *Eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum*; et Joan. 16. 2. *Venit hora, ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.* Id contigisse reipsa Apostolis, patet Actor. 2, 5. 6. et seq. et 1. Cor. 4.

Sensus ergo est, q. d. Licet Christus et Ecclesia jam videatur contemni et calcari, ac in eam totus orbis odiis insurgere, ait Cyrillus, atque Christianos probris et tormentis excruciare, quasi vilia mancipia, imo quasi oves morti destinatas et quasi purgamenta mundi; tamen hæc eorum misera sors non diu durabit: nam ego brevi vicem commutabo, faciamque, ut reges eam honorent et adorent. Hoc est enim quod sequitur:

Reges videbunt, et consurgent, et principes adorabunt.] q. d. Reges et principes assurgent, et venerabundi supplicabunt tibi, o Christe, et Ecclesia: hoc est, ut ait v. 23. *Vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent.* Secundo, S. Hieron. et Procop. hæc referunt ad diem judicii: tunc enim Christus, Apostoli et Martyres, sedentes in gloriosis thronis, judicantes duodecim tribus Israel, quin et Annam, Caipham, Pilatum, Neronem, Decium, Diocletianum, omnesque reges et tyrannos, qui olim eos persecuti sunt, judicarunt, et condemnarunt, et excruciarunt; cogent quasi reos, ad suum tribunal sisti, et fieri supplices, seque venerari, eosque judicabunt et condemnabunt.

Propter Dominum, q. d. Dominus erit causa efficiens hujus mutationis, ut reges, ante hostiles, nunc adorent Christum et Ecclesiam: quia fidelis est,] ut hoc ipsum, quod ei promisit, præstet.

Aliter Forerius: Propter Dominum, inquit, deferebant principes hunc honorem discipulis Domini; quia eos videbant et agnoscebant electos a Domino, a sancto illo Israelis Deo, quod ex signis et virtutibus, et ingenti malorum tolerantia, inaudita mansuetudine, cæterisque cœlestibus donis, quæ non possunt non admirari vel barbari homines, et reges ipsi, manifeste intelligebant, hæc non nisi ex ope et virtute Dei, qui fidelis est et liberalis in sanctos et electos suos, proficisci. Unde ad Dei hujus amorem et cultum impulsi, et tantum non coacti sunt.

8. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te,] q. d. Eo tempore, quo contemnebaris, vexabaris, et imo crucifigeberis, o Christe, ab impiis Judæis, orasti me ut te ab hisce Judæorum et Gentilium probris eriperem, glorificarem, a morte suscitarem, nomen tuum toto orbe celebrarem, et per illud justitiam et salutem darem omnibus gentibus. Dixisti enim in tempore contemptus tui Psal. 68. v. 12. et 14. *Factus sum illis in parabolam. Ego vero orationem meam a te, Domine*, dirigebam: *tempus beneplaciti* (advenit) *Deus. In multitudine misericordiæ tuæ exaudi me, in veritate salutis tuæ.* Idem orasti in cruce *cum clamore valido et lacrymis et exauditus es pro tua reverentia*, Hebr. 5. 7. Nam tertio die a morte te suscitavi, quadragesimo die triumphantem in cœlos subvexi, quinquagesimo die in nomine tuo Spiritum Sanctum in Apostolos tuos misi, qui mox tuum nomen toto orbe celebrarunt, tuamque fidem, gratiam et salutem omnibus Gentibus attulerunt et deprædicarunt.

Tempus ergo placiti, sive benevolentiæ (hanc enim significat Hebr. רצון *ratson*) divinæ erga Christum et Ecclesiam, est tempus placabile, quo Deus placatus et reconciliatus est per Christum generi humano, puta tempus gratiæ et Evangelii, præsertim id quod mox Christi mortem consecutum est, in quo vivebant, docebant et convertebant orbem Paulus et Apostoli. Sic enim explicat S. Paulus 2. Cor. 6. 2. *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Idem enim est *tempus acceptabile*, quod *dies*, id est tempus, *salutis*.

Sunt verba Patris ad Filium, q. d. Exaudivi, id est exaudiam te, cum incarnatus et natus fueris, pro membris tuis, et in membris tuis, puta Apostolis et Christianis, deprecantem, opemque, gratiam et salutem toti mundo postulantem. Hæc enim ob preces tuas illi conferam et præstabo. Vide canon. 40. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. et passim alii.

Et servavi te,] ne moriens interires, sed mox gloriose resurgeres: hoc tibi conferam. Sequitur aliud quod tota fidelibus in tui gratiam præstabo.

Et dedi te in fœdus populi,] ut novum fœdus, pactum et testamentum conderes inter Deum omnesque Gentes, sicut vetus fœdus sanxit Moses inter Deum et Judæos, utque hoc fœdus tua morte et sanguine sancires. Unde secundo, *dedi te in fœdus*, id est, in victimam fœderalem, qua placatus Pater, hominibus reconciliatus est, cum iisque fœdus iniit de dande eis salute æterna. Ita Forerius qui et addit: Dicitur quoque Ecclesia primitiva, et Apostoli, qui unum cum Christo corpus efficiunt, fœdus populorum, quia ministri fuerunt hujus reconciliationis et fœderis, illudque sua quoque morte et martyrio obsignarunt. Hoc est enim, quod paulo ante cap. 6. jam citatum ait Paulus: *Pro Christo legatione fungimur. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*

Ut suscitares terram,] ut homines terræ incolas, in peccatum lapsos, et in mortem ac gehennam ruentes, erigeres, atque ad vitam et salutem cœlestem revocares.

Et possideres hæreditates dissipatas] Gentium

sedentinm in tenebris, carcere et umbra mortis, infidelitatis, ignorantiæ et peccatorum, per aaque dissipatarum, longeque recedentium a fide, Deo, gratia et salute. Ita S. Hieronymus Cyrillus et alii. Simili metaphora utitur Isaias cap. 35. vers. 6. et sæpe alibi.

Secundo, Forer. *Hæreditates*, ait, desolatæ, et *dissipatæ*, vel, ut in Hebr. est, *afflatæ*, id est, quas initio, qui videbant, quasi rem absconditam, exsecrabantur atque exsibilabant, erant virtutes et dotes Christi et Christianorum, puta, contemptus, vigiliæ, jejunia, paupertas, fames, nuditas, probra, flagella, crux, etc. Adde innocentiam, castitatem, continentiam, mansuetudinem, humilitatem, etc. Quis enim hæc non horrebat, ut crucem et furcam? At in has desertas possessiones induxerunt nos Christus et Apostoli, ut ea jam ambiamus, iis nos ad cœlum tendere, iis nos beatos esse æstimemus. Hic sensus subtilior et spiritalior, prior solidior et germanior est.

9. UT DICERES HIS, QUI VINCTI SUNT: EXITE.] Exite, o Gentes, ex vinculis peccatorum, ex reatu culpæ et pœnæ, quo diabolo et inferno astricti estis: ego per Christum in libertatem, et gratiæ statum, vos assero imo in amicos et filios meos adopto.

ET HIS, QUI IN TENEBRIS (idololatriæ et gentilismi) REVELAMINI,] hoc est illustramini, luce Evangelii perfundamini; ac consequenter, *abjicite opera tenebrarum et induimini arma lucis, ut sicut in die honeste ambuletis*. S. Anselm. in Elucidario hæc refert ad animas in limbo et Purgatorio existentes, quas omnes Christum inde liberasse, cum eo descendit post mortem censet, de quo plura dixi Osee 13. 13.

SUPER VIAS PASCENTUR, ET IN OMNIBUS PLANIS PASCUA EORUM.] Hisce et sequentibus metaphoris, significat Propheta, tempore Christi, non Hierosolymis tantum, ut olim, sed ubique Gentium, fore copiam pabuli, et fontium spiritalium, puta verbi Dei, gratiæ, Sacramentorum, omnisque consolationis spiritalis. Denique promittit Deus, se tunc amoturum omnia impedimenta, ut via salutis sit plana et expedita inter prospera et adversa. Ita S. Hier Cyrill. et Orig. l. 1. contra Celsum. Specialim Origenes per *pascua* accipit templa: S. Hier. vero et Cyrill. S. Scripturam, doctrinam Evangelicam, et quidquid animam pascit. Hoc est quod ait Christus: *Ingredietur, et egredietur, et pascua inveniet*, Joan. 10. 9.

10. NON ESURIENT, NEQUE SITIENT, ET NON PERCUTIET EOS ÆSTUS ET SOL.] Alludit ad Hebræos in deserto, quos Deus pavit et satiavit manna de cœlo, atque columna nubis protexit a solis æstu, q. d. Simili modo, imo potiori et feliciori, Deus Christianos pascet et satiabit suo Evangelio, sua doctrina et gratia, ac præsertim Eucharistia: atque proteget eos ab æstu tentationum, ut si eo niti, eum sequi, ejusque gratiæ cooperari velint, omnes tentationum et tribulationum æstus sint superaturi, neque experturi ullam famem aut sitim spiritalem. Hoc expertus Paulus dicebat 2. Cor. 4. 8. *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur, sed non perimus: semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.* Levius ergo ferunt pii suas adversitates et afflictiones, in quibus non raro cum Paulo gaudent et gloriantur, quam improbi suas felicitates, in quibus non raro nauseant. Ita Forerius.

Anagogice, hæc accipe de beata saturitate gratiæ et gloriæ in cœlo. Ita enim accepit S. Joannes Apoc. 7. 16.

QUIA MISERATOR EORUM REGET EOS.] Hæc est causa, cur non sitient, non urentur sole, quia scilicet Deus, qui ex intimis charitatis visceribus eorum miseretur, et afflictionibus eorum compatitur, et quasi condolet, diriget, vel, ut Vatablus vertit, pascet eos, *et ad fontes aquarum*, jam dictos, *potabit eos*. Alludit ad Psal. 22. 1. *Dominus regit me* (hebr. *pascit me*) *et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit*. Nota: Pro *potabit*, Hebræa et Septuag habent, *portabit*; Latina vero Biblia, Romana, et alia passim legunt *potabit*, pleniori sensu: nam portabit eos ad fontes, ut ibi potet eos.

11. ET PONAM OMNES MONTES MEOS IN VIAM, ET SEMITÆ MEÆ EXALTABUNTUR.] Alludit ad Hebræos ex Ægypto venientes in Chanaan et Jerusalem, eoque redeuntes ex Babylone. Hisce enim Deus quasi complanavit montes et semitas, sive valles: montes deprimendo, valles implendo et attollendo; quia fecit ut plana et commoda via, læti et alacres proficiscerentur, q. d. Pari, imo meliori modo, deducet gentes, ubivis locorum sint, ut ardua et aspera quæque superent, planaque via contendant ad Jerusalem et Sionem, hoc est, ad Ecclesiam Christi. Hoc est, quod ait Joannes Baptista: *Omnis vallis implebitur: et omnis mons, et collis humiliabitur*, Luc. 3. 5.

S. Cyrill. specialim per *montes* accipit sublimitates virtutum. Olim, ait, virginitas, continentia, innocentia, patientia, martyrium, inimicorum dilectio, mundi despicentia, etc. videbantur esse virtutes homini impossibiles, et quasi montes inaccessi: nunc per Christum, Deus illas planas et faciles reddidit; itaque viam ad perfectionem et cœlum quasi complanavit, et in æquabilem semitam redegit; ita tamen, ut hominibus terreos sapientibus exaltata videatur, et revera sit. *Nostra* enim *conversatio in cœlis est*.

12. ECCE ISTI DE LONGE VENIENT.] S. Hieron. Forerius et Sanchez putant hic significari quatuor plagas orbis, quod scilicet ex eis venturæ sint Gentes ad Christum et Ecclesiam. Unde per τo *de longe* accipiunt Orientem. Verum, non videtur hoc loco id euræ fuisse Prophetæ: nec enim τo *de longe*, significat Orientem potius quam Occidentem, cum æque ex Occidente remotissimo, atque ex Oriente venturæ essent Gentes ad Ecclesiam: uti hodie ex remotissimis Americæ regionibus venire videmus. Alibi enim satis hasce plagas expressit, ut c. 43. 5. *Ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni: Da; et Austro: Noli prohibere:* To ergo *de longe* potius genericum est, quamlibet mundi plagam remotam, in genere significans. Unde illud subdividens, non in omnes, sed in aliquas ejus potiores partes, subdit: *Ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi.* To enim *ecce*, quod præposuit τω *de longe*, dicens: *Ecce isti de longe venient*, semel tantum repetit in sequentibus membris, dicens: *Ecce illi ab Aquilone, etc.* significans hæc tria membra quæ se-

quorum explicare et subdividere τὸ *de longe*. Alioquin enim si *de longe* solum Orientem significaret, vocem *ecce* æque Occidenti et Austro præposuisset, atque Orienti et Aquiloni.

Et mari,] hoc est, de Occidente. Vide can. 39.

Et isti de terra Australi.] Hebr. ואלה מארץ סינים *veelle meerets sinim*, quod Hebræi, teste S. Hieronym. Forer. Forster. Vatabl. et Sanchez vertunt, *et isti de terra Sinæorum*, sive incolarum vel accolarum montis Sina, hoc est, Australium. Sina enim, inquiunt, est ad Austrum Judææ. Secundo, Septug. vertunt, *et isti de terra Persarum*. Per Persas autem tres Magos, quasi illi ex Perside venerint, significari putant S. Cyrill. et Procop.

Verum dico cum Osorio et Aria Montano, hic esse prophetiam de vastissimo et magnifico regno Sinarum; verto ergo: *Et isti de terra Sinarum*. Porro Sinæ sunt in extremo Oriente, juxta Japonem; et versus Septemtrionem, proximam habent Tartariam.

Probatur hæc sententia: primo, quia *Sinim* proprie significat Sinas, nec potuit Isaias Sinas hebr. aliter nominare, quam dicendo, *Sinim*. Sicut enim heb. *Gelilim* vocantur Galilæi, *Jehudim* Judæi, *Assurim* Assyrii, *Casdim* Casdæi, sive Chaldæi, *Aramim* Aramæi, id est Syri: ita *Sinim* vocantur et sunt Sinæ. Porro Sinæ hoc nomine, non alio (esto ipsi domi suæ alio se vocent) toto orbe Christiano sunt notissimi.

Secundo, quia cæteri interpretes, inquit S. Hieron. puta Symmachus, Aquila et Theodotion, uti et Syros et Arabicus tam Antiochenus quam Alexandrinus, ac Leo Hebræus, retinuerunt Hebræum nomen *Sinim*, quasi proprium gentis, vertuntque, *et isti de terra Sinim*, id est Sinarum, uti jam dixi.

Tertio, *Sinim* esse Sinas potius quam Sinæos, sive accolas montis Sina, probatur primo, quia nusquam in Scriptura Sinæi vel Australes hebr. vocantur *Sinim* a monte Sina, cum tamen montis Sina crebra fiat mentio. Rursum Meridies, sive Auster, non vocatur hebr. Sina, sed *negeb* vel *theman*. Tertio, Sina mons, ait Sanchez, magis est ad Occasum Judææ, quam ad Austrum (quod tamen in tabulis geographicis non apparet, ibi enim notatur quasi Australis Judææ) unde ipse per *Sinim* hic accipit Occasum, per *mare* vero Austrum: mare enim Mediterraneum, tam est ad Austrum, quam ad Occasum, Judææ. Unde in Scriptura *mare*, nunc Austrum, nunc Occasum denotat. Quarto, Sina mons est desertus, et paucos habet accolas. Quorsum ergo in tanta gentium multitudine, qui ad Ecclesiam ventori erant, solos Sinæos desertos et pauros nominasset Propheta magniloquentissimus?

Quarto, quia per *Sinas* proprie explicamus τὸ *Ecce isti de longe venient*. Sinæ enim longissime ab hoc orbe dissiti sunt, sitique in extremo Oriente, cum Sinæi vicini sint Judææ.

Dices. Cur ergo S. Hieron. cujus versio probata est ab Ecclesia, pro *Sinim* vertit, *de terra Australi?* Respondeo: Quia tempore S. Hieron. Sinæ, et Sinarum regio erat incognita; unde per *Sinim* ipse in comment. accepit Sinæos, qui post Sinas proxime accedunt ad Hebr. *Sinim*. Spiritus Sanctus tamen manum ejus direxit, ut non Sinæos, sed terram Australem verteret. Sinæ enim, qui proprie hic significantur, licet sint ad Orientem, dici tamen possunt esse ad Austrum: primo, quia Lusitani in Sinas navigaturi, initio longo flexu navigant ad Austrum, scilicet ex Lusitania usque ad promontorium Bonæ spei, quod ultimum est in continente, et directe oppositum Austro. Ita Arias. Simili modo Babylon vastatrix Judææ, dicitur in Scriptura esse ad Aquilonem Hierosolymæ, cum potius sit ad Orientem, quia scilicet Nabuchodonosor eum suis copiis per Dan, sive Cæsaream, quæ Aquilonaris est Hierosolymæ, ingressus est Judæam, indeque perrexit in Jerusalem, uti dixi Jerem. cap. 1. vers. 13.

Secundo, quia sub Austro hic quoque Orientem (quem ideo non nominat) subintelligit. Opponitur enim hic Auster tam Aquiloni, quam mari, id est Occidenti. Unde Septuaginta, quibus pariter Sinæ erant incogniti, pro *Sinim* vertunt Persas, qui sunt ad Orientem Judææ. Porro per Persas, directum e Judæa est iter terrestre in Sinas. Quocirca et S. Hieron. quibus de voce *Sinim*, putansque hic quatuor orbis plagas significari, per *Sinim* ait posse accipi Orientem. *Si autem Sinim*, inquit, *ut Septuaginta transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt*; *illud quod supra dicitur*, *Ecce isti de longe veniant, ad Austrum referre poterimus*. Per *Sinim* ergo accipe cum S. Hieronymo et Septuaginta Orientales populos; et quos alios accipies, quæso, quam Sinas? Quid enim Persis cum voce *Sinim*? *Sinim* ergo, hoc est Sinas, ad Sionem, id est Ecclesiam Christi, venturos prædicit.

Quæres: Cur præ aliis Gentibus tot tantisque solorum Sinarum meminit Isaias? Resp. primo, quia dixerat: *Ecce isti de longe venient*; Sinæ autem longissime distant. Rursum, quia, ut docet noster Maffeius lib. 6. Botterus lib. de Magnitudine imperior. in Sinensi, Ortelius et alii, Sinæ numerosissimi sunt, eorumque regio adeo populosa est, ut urbes vulgares censeantur supra 1150. majores 247. Rursum incolæ non tantum in oppidis et pagis, sed et in fluminibus, pontibus et navibus habitant.

Botterus scribit, in Sinis numerari 70. milliones hominum, quæ multitudo non est in tota Europa. Nam Italia, ut idem tradit, numerat 10. milliones, Anglia tres, Gallia 12. Germania 15. et ita consequenter. Quocirca Sinarum rex semper in armis habet alitque decies centena millia militum. At vero noster Nicolaus Trigautius, qui plures annos in Sinensi regno habitavit, et visa, non audita narrat, asserit lib. 1. de Expedit. Sinensi, in eo censeri supra 58. milliones adultorum, qui regi pendunt tributum. Sed in his neque mulieres, neque pueri, neque adolescentes, neque eunuchi, neque militia, neque magistratus, et litterati, aliique multi continentur, qui omnes si computentur, excedunt 250. milliones.

Secundo, quia Sinæ mire ductum naturæ et rationis sequuntur, suntque humani et dociles æque ac ingeniosi: unde typographiam et ænea tormenta ante Europæos habuerunt, magistratus et politiam habent admirabilem, in qua, ut volebat Plato, rectores philosophantur, et non nisi philosophi et eruditi regunt. Quocirca valde capaces sunt sapientiæ Christianæ, et Philosophiæ cœlestis et supernaturalis, quam mundo attulit Christus per suum Evangelium.

Tertio, quia opulentissimi sunt. Abundant tritico, vino, oleo, carnibus, piscibus, fructibus omnis generis,

lino, bombyce, lana, fodinis auri, argenti, æris et metallorum omnium. Scribunt Botterus et Maffeius, annuum regis Sinarum censum esse centum et viginti milliones auri. Vas autem auri vocant centum millia non florenorum, sed aureorum: aureus autem est drachma auri, sive 12. Julii, aut Regales. Quæ summa tanta est, ut Vespasianus, licet orbis monarcha, et auri cupidissimus, moriens semel tantumdem non reliquerit. Hinc Sinæ suum regem vocant *cœli filium, et mundi dominum*. At vero noster Trigautius ex ipsis Sinensium tabulis docet annuum regis censum excedere 150. milliones, quæ summa Europæis videtur immensa et incredibilis: sed ipse vectigalia computusque regis subducens, ingenti facile id ita esse persuadet.

Quarto, quia Sinæ inaccessi sunt, et sub periculo capitis aut servitutis et carceris, exteris omnibus aditum in regnum interdicunt. Unde et muro, qui quadringentas et quinque leucas longus est, a Tartaris se diremerunt: atque contra eos, si irruant, mox rex trecenta peditum, ducenta equitum millia, imo, si vult, millionem militum, in aciem educit. Significat ergo Isaias, Sinas, licet alios exteros excludant, non tamen exclusuros suo tempore Europæos Apostolos; qui non tantum horologia, astrolabia, Astronomiam, Mathesin, Physicam, Metaphysicam, aliasque naturales scientias, ac præsertim Ethicam, OEconomicam ac Politicam, quibus mire justitia, felicitas et splendor rerumpubl. increscit et clarescit; sed etiam supernaturales disciplinas, puta fidem et legem Christi, Ethicam et sapientiam Christianam, ac Theologiam, quæ viam in cœlum, ad bene beateque vivendum in omnem æternitatem, ostendunt, quæque simul remp. miro sapientiæ et virtutis splendore illustrant, eamque in æquitate, obedientia, modestia et pace conservant, atque ei pariter ingens decus et opes, Deique eximium favorem et beneficentiam conciliant; incolas doceant, eosque ad omnem virtutem et sanctimoniam instituant, itaque eos ad vitam immortalem, et gloriam sempiternam in cœlis obtinendam perducant.

Nominat ergo Propheta Sinas præ aliis populis, ut doceat Sinas licet aliis inaccessos, remotissimos et potentissimos, Christo tamen Dei filio, ejusque Ecclesiæ se subdituros, ut ab eo gratiam et salutem adipiscantur. Rursum ut significet insignem fore conversionem, et illustrem Ecclesiam Sinarum præ aliis Indiarum, imo orbis Ecclesiis. Unde exsultans, et in jubilum effusus subdit: *Laudate, cœli, et exulta, terra; quia consolatus est Dominus populum suum.* Porro hæc conversio et illuminatio Sinarum, nostro hoc felici sæculo, magni Indiarum Apostoli S. Francisci Xaverii, Matthæi Riccii, aliorumque Nostrorum incenso zelo, fieri cœpit, et magis fit crescitque in dies.

Nota: Sub Sinis intelligit Japones vicinos, qui a Sinis suam sapientiam et religionem acceperunt. Item medios Indos, omnesque Orientales et Australes populos: hos enim quasi medios vel confines, ab extremitate et termino, puta a Sinis, designat et complectitur. Ita nuper Japonii reges aliquot ad Christum conversi, legationem a sæculis inauditam Romam miserunt ad Gregorium XIII. Pontificem, illique per suos legatos obedientiam et pedum osculum detulerunt: atque de Japonum fide, pietatis ac martyrii zelo, Christianorumque propagatione et sanctimonia, instar primitivæ Ecclesiæ, mira et magna ex Japonicis Nostrorum litteris, quotannis ingenti animi voluptate audimus.

Horum ergo, quæ nec sanctus Hieronymus, nec prior ætas vidit, hoc ævo experientia clare explicat, at deinceps magis explicabit, hoc Isaiæ vaticinium.

Agite ergo, o generosi athletæ Christi, o Apostoli, o Religiosi zelosi, qui vitæ vestræ prodigi per immensa Oceani et terrarum spatia, ultra Seras et Indos, ad Sinas et Japones, puro ipsorum salutis desiderio, Deique amore contenditis; agite constanter, et animose pergite, labor vester non erit inanis in Domino. Æstus, frigora, famem, sitim, persecutiones, carceres, flagella, mortes et martyria alacriter superate. Hisce fundata est primitiva Ecclesia, fundanda est et Sinensis. Spondet vobis Isaias, imo spondet per ipsum Spiritus Sanctus, qui falli aut fallere nequit, cui nulla vis, nulla ars, nulli obices resistere possunt, Sinarum conversionem: spondet apud eos aras et templa Christi, spondet gloriosam stabilemque Ecclesiam. Agite et vos, o Sinæ, o nobiles animæ, alacres excipite lætum hoc, æque ac magnificum de vobis a nobilissimo Propheta ante bis mille annos editum oraculum. Reverenter suscipite magni Dei Apostolos, quos ipse tempora prioris ignorantiæ despiciens, misertus vestri, nunc quasi postliminio vobis submittit. Exultantes amplectimini Evangelium Salvatoris nostri Jesu Christi, gratias agite Deo, *qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum*, atque *in partem sortis sanctorum. Jam enim non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Vobis ergo intonat Isaias: *Revelamini. Super vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos.*

13. LAUDATE COELI.] Hebr. רננו rannenu, id est *jubilate*, ut Vatabl. *ovate*, ut Forer. Propheta invitat inanima, puta cœlos et terram, ut tantum Dei beneficium, quo Sinas Gentesque omnes ad se suamque gratiam et salutem vocavit, celebrent cum jubilo et triumpho. Vide hic pium Prophetæ zelum salutis animarum. Optat enim cœlis et elementis mutis linguas, quibus congratulentur hominibus, e captivitate peccati redeuntibus, ait Forer. Rursum audi S. Hieron. *Præcipitur*, inquit, *cœlis et terræ; vel his virtutibus quæ in cœlo morantur et terra; vel Angelis et hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiam jubilo et exultatione testentur.* Causam subdit: Quia *consolatus est Dominus populum suum, puta eos qui ex Judæis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum misertus est, sive omnis populi sui, qui de Oriente et Occidente, Aquilone et Austro ad eum vocatus est: non habens legem, nec Prophetas, nec divitias spirituales; sed desertus, pauper et humilis cunctis dæmonibus subjacebat.*

14. ET DIXIT SION: DERELIQUIT ME DOMINUS.] Hæc usque ad finem capitis, aliqui ad litteram accipiunt de Sione carnali, hoc est de Synagoga, sive Judæis in Babylone captivis, quasi illi vicem suam doleant et defleant, Deusque eos spe celeris reditus et melioris

fortunæ consoletur. Ita Chaldæus, S. Thom. Hugo et Sanchez. Qui tres ultimi mystice per Judæos, censent hic adumbrari Christianos, per Sion Ecclesiam Christi. Verum, multo hic augustiora dicuntur, quam ut carnalibus Judæis conveniant. Fateor tamen ad illos alludi.

Secundo, S. August. Euseb. Cyrill. Justinus, Tertull. et ex eo Leo Castrius, per Sion ad litteram accipiunt Ecclesiam Christi, putantque hanc esse vocem Ecclesiæ et Apostolorum tempore persecutionis quasi querentium se a Deo derelictos. Verum Apostoli, primique fideles in persecutionibus, non querebantur, sed gaudebant et exsultabant: sciebantque, imo videbant per eas, perque martyria, Ecclesiam crescere. Deinde, paulo ante promisit Deus numerosam sobolem ecclesiæ, ex omnibus terræ partibus: *Ecce*, ait, *isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone, etc.* Ergo non poterat statim queri Ecclesia se a Deo derelictam.

Dico ergo cum S. Hieron. Haymone, Forer. et aliis, per *Sion*, hic accipi Synagogam, et Judæos, verum non omnes, sed tantum in Christum credentes et pios. Hi enim videntes multo majorem suæ gentis partem deficere a fide et Christo, seque *esse* paucos, queruntur quod Deus Sion et Synagogam videatur reliquisse. Quibus respondet Deus, se eorum curam gerere, se minus eorum posse oblivisci quam mater sui infantis, se eos habere semper præ oculis, imo in manibus descriptos, ac proinde curaturum, ut Sion, id est Ecclesia fidelium, non intereat, nec minuatur. Nam licet pauci Judæi obstinati deficiant, se pro iis innumeram Gentium multitudinem surrogaturum atque undequaque ad Ecclesiam adducturum. Ad Judæos enim hæc pertinere, præter rationes jam allatas, suadet id quod c. sequent. initio dicit, se matri eorum, id est Synagogæ Judaizanti, dedisse libellum repudii, et quod c. 51. initio dicit: *Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram, quæ peperit vos.* Idem enim argumentum more suo tractat Isaias seq. cap. quod hoc capite.

Ubi nota: Isaias, uti et Evangelistæ, per Sion et Judæos, nunc fideles et pios, nunc incredulos et impios, intelligunt, ut, cum illos consolantur, mox hos redarguant. Vide canon. 7. Dolebant enim Judæi fideles, suam gentem olim sanctam, et a Deo electam, nunc a fide et sanctitate deficere, atque a Deo rejici et reprobari, querebanturque hac de re apud Deum; quibus ipse respondet: Etsi gens illa ex parte pereat, Sion tamen, id est Ecclesiam, non perituram, in eaque tuenda se servaturum promissa Abrahæ et patribus facta. Eamdem querelam Judæorum tractat Apostolus Rom. 9. 6. ac respondet Dei promissa facta esse filiis Abrahæ, non carnalibus, sed spiritalibus, hoc est, iis qui fidem et pietatem Abrahæ sectantur, sive illi Judæi sint, sive Gentiles: *Non enim*, ait, *omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abrahæ*, omnes *filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen: id est non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.*

16. Ecce in manibus meis descripsi te.] Hebr. *exaravi te*; Septuag. *depinxi*; Theodot. *efformavi*; Symmach. *formavi*; Aquila, *accurate descripsi*, ut sis quasi signum, vel signaculum in manu mea, Cant. 8. 6. Est catachresis, q. d. Intime tui jugem memoriam servo, tui semper recordor, te tuaque sedulo curo, ac si in manibus meis te descripsissem, ut semper feriret oculos meos, quoties manus meas intueor. Unde sequitur: *Muri tui coram oculis meis semper.* Sanchez putat alludi ad annulos, in quibus amici eos solent exsculpere, quos intime amant et venerantur, quomodo Epicuri effigiem ab ejus asseclis in annulo exsculptam, gestari solitam, tradit Cicero et Plinius l. 35. c. 2. Remotius est quod ait Arias, alludi hic ad ichnographiam architectorum qui rudem fabricæ ideam, puta aream, in manu delineant et ostendunt.

Secundo, proprie Christus Ecclesiam sponsam suam singulosque ejus fideles descripsit in cicatricibus vulnerum, quas in manibus pro eis suscepit, gestabitque semper, in æternum. Ibi enim eos descripsit non atramento, sed sanguine suo; non calamo, sed clavis et stigmatibus; non in cute, sed in carne, ita alte, ut ea nulla numquam ætas, nec æternitas, sit deletura. Inde enim fluxerunt dona gratiæ, Sacramenta Ecclesiæ, bonaque omnia spiritalia, quibus muros Ecclesiæ perpetuo tuetur et firmat. Ita S. Ambr. l. 6. Hexam. c. 5. Unde S. Cyrill. notat in manibus designari robur et potentiam, adeoque in manibus Christi fundatas esse Ecclesiæ vires insuperabiles. Sic enim ait: *Christi passio, et pretiosa crux, et manuum ipsius affixio, securitas fuit et murus inaccessus.* Christi ergo vulnera sunt certum tutumque fidelibus omnibus, in omni persecutione et tribulatione, perfugium et asylum. Huc ergo confuge, quisquis anxiaris, tristaris, affligeris. Pie S. August. in Soliloq. c. 2. *Manus*, ait, *tuæ, Domine, fecerunt me, et plasmaverunt me: manus, inquam, illæ quæ affixæ clavis sunt pro me. Opus manuum tuarum, Domine, ne despicias; vulnera manuum tuarum precor ut aspicias. Ecce in manibus tuis, Domine Deus, descripsisti me; lege ipsam scripturam, et salva me. En ad te suspiro creatura tua; creator es recrea me. En ad te clamo factura tua; vita es, vivifica me. En ad te respicio tuum plasma; plasmator es, restaura me.*

Anagog. Procopius hæc refert ad librum vitæ qui est in manu Dei, in quo ipse electos ad gloriam indelebiliter conscripsit, ut nemo eos expungere, nec ipse eorum oblivisci possit.

17. Venerunt structores tui.] Alludit ad destructam a Chaldæis Jerusalem, quam numquam restaurandam fore putabant Judæi: sed Deus Esdram et Nehemiam ejus structores et restauratores effecit. Jam per hosce structores intelligit Apostolos, q. d. En adsunt Apostoli, qui te, o Sion, restaurent, imo renovent, et quasi novam Christi Ecclesiam ædificent. Pro *venerunt*, hebr. est מהרו *miharu*, id est festinarunt, id est festinantes venerunt, q. d. Jamjam restauraberis, ecce præsto sunt mei discipuli, qui te reædificent.

Destruentes te et dissipantes a te exibunt,] id est a te recedent, removebo eos, ne tui structuram impedire possint. Alludit ad Sanaballat, qui Nehemiam a reædificatione Jerusalem impedire conatus est, Nehem. c. 4. 1. q. d. Video, uti olim ita et nunc, ruinas murorum tuorum, o Sion; scio quid facto opus sit; cerno tuos hostes, Scribas, Pharisæos, Imperatores et tyrannos, apostatas et hæreticos, qui a te exeunt, suntque transfugæ ad hostes, te velle destruere, dissipare et avertere. Verum ego eos avertam vel

compescam, vel certa efficiam ut tui structoram non impediant, sed potius promoveant. Unde Septuag. vertunt: *Cito ædificato es, a quibus destructo fuisti.* Nam Judæi, ac præsertim Imperatores, Ecclesiam persequentes, postea ad eam conversi, magis eam propagaruut. Ita fecit Saulus, cum factus est Paulus. Ita fecit Constautinus Imperator ejusque posteri. Sic explicant S. Hieron. Cyrill. August. Tertull. Justin. et ex eis Leo Castrius. Idem dicit et amplificat in seqq. Propheta, adeo clare, ut S. Aug. Tertullian. et Orig. asserant, ea interpretatione non egere. Orandus est etiamnum Deus, ut Ecclesiam suam benigne respiciat eique tales structures restituat, et eam dissipantes amoveat, eique restituat judices et principes ejus, uti fuerunt prius, et consiliarios ejus, sicut antiquitus ut vocetur civitas justi, urbs fidelis.

18. LEVA IN CIRCUITU,] q. d. Luges, o Sion, tuorum fidelium paucitatem: age, lætare; ecce, vide populos venientes turmatim e quatuor orbis plagis ad te, ut tibi aggregentur et incorporentur. Tibi veniunt omnes isti, quia licet ex Abraham non sint prognati, sed ex Gentibus; filii tamen tui, æque ac Abrahæ sunt secundum fidem et spiritum. *His eelut ornamento vestieris.* Numerosa enim beneque morata et sancta soboles, ingens ornamentum est matri: *Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ*, ait Psaltes Psal. 127. 3.

Notum est ex Valerio Maximo factum Corneliæ, quæ Gracchorum fuit mater. Cum enim matrona quædam suas ei gemmas, monilia et torques, magnifice ostentaret, exspectavit illa donec filii domum redirent: quos redeuntes, matremque magna cum reverentia, modestia et verecundia salutantes, ipsa matronæ ostentans: *Hi, ait, sunt gemmæ meæ, torques et monilia mea.* Idem fecit Lacæna apud Plutarchum in Apophthegmatibus.

Qui ergo animos convertit, aut bonis moribus excolit, totidem gemmis ornat Ecclesiam, imo Christum; qui vero scandalizat, et in peccatum illicit, totidem ei abstrahit, laceratque togam nuptialem utriusque. Hoc est quod de sponsa hac canit Psaltes Ps. 44. 10. *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate* tot Gentium, ordinum, ætatum morum, virtutum. Unde subdit v. 14. *Omnis gloria ejus filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta varietatibus. Adducentur regi virgines post eam: proximæ ejus offerentur tibi.*

19. QUIA DESERTA TUA.] *Deserto* et *solitudines*, vocat regiones et cœtus Gentilium: hi enim ex voluntate et decreto Dei ad Ecclesiam (quam vult Deus esse universalem, totumque mundum complecti) pertinebant, esto ipsi per gentilismum ab ea se averterent, viverentque quasi in desertis et solitudinibus, uti vivunt barbari et efferi Indi. *Terra* vero *ruinæ*, sive ruinose pars Sionis et Ecclesiæ, sunt Judæi, qui veniente Christo ab Ecclesia exciderunt, factique sunt apostatæ, q. d. Deus tautem gentium multitudinem ad te, o Ecclesia, adducet, ut et ruinæ Judæorum sarciantur, et solitudines Gentium fidelibus filiis tuis impleantur, imo videantur esse nimis angustæ, præ affluentium civium turba. Est hyperbole.

ET LONGE FUGABUNTUR, QUI ABSORBEBANT TE,] qui te absorbere cogitabant, uitebantur et incipiebant. Significetur enim actus inchoatus et destinatus, non perfectus et reipsa completus. Vide canon. 29.

20. ADHUC DICENT IN AURIBUS TUIS FILII STERILITATIS TUÆ: ANGUSTUS EST MIHI LOCUS.] Forer. pro *sterilitatis* vertit, *orbitatis*, et intelligit Apostolos. Christo enim mortuo, Ecclesia erat quasi vidua et Apostoli orbi. Hi ergo crescente numero fidelium, dixerunt: Augusta est nobis Judæa· quocirca divisi et dispersi sunt per omnes gentes, per easque dilatarunt Ecclesiam. Secundo, proprie, *filii sterilitatis* Ecclesiæ, ab Isaia vocantur Gentiles: in his enim, utpote idololatris, ante Christum, sterilis erat Ecclesia: sed post et per Christum, facta est adeo fœcunda et ampla, ut dicet: *Angustus est mihi locus.* Hoc est, quod ait c. 54. 1. *Lauda, sterilis, quæ non paris*, q. d. Ecclesia propagabitur latissime et longissime toto orbe, usque ad Garamantas et Indos. Tertio, valde apposite, *filii sterilitatis* Sionis, sunt Apostoli, et pauci credentes ex Judæis initio Ecclesiæ. Nam ad hosce paucos redacta Ecclesia, videbatur esse sterilis, et interire, præsertim eo tempore, quo excisa a Romanis fuit Judæa: tunc enim Ecclesia, quæ ex ea et in ea erat nata, pariter videbatur exscindi. Unde tunc novum et mirum fuit videre, mox eam per totum orbem propagari, barbarasque nationes certatim ad eam convolare. Audi S. Hieron. ad Lætam: *Regum, ait, purpuras, et ardentes diademotum gemmas, patibuli salutaris pictura condecorat. Jam et Ægyptius Serapis Christianus factus est. Murnas Gazæ luget inclusus, et eversionem templi jugiter pertremiscit. De India, Perside, Æthiopia monachorum quotidie turmas suscipimus. Deposuit pharetras Armenius. Hunni discunt psalterium: Scythiæ frigora fervent calore fidei: Getarum rutilus et flavus exercitus Ecclesiarum circumfert tentoria.*

22. EXALTABO SIGNUM MEUM,] q. d. Erigam manu et potentia mea, *signum*, id est vexillum crucis Christi, atque ad illud, et ad meæ Ecclesiæ castra convocabo omnes Gentes. Loquitur Deus quasi dux belli sacri. Ita S. Hieronymus, Cyrillus et Haymo. Sane fuit mirabile, at signum virtutis divinæ, quod scilicet non armis, non sapientia non opibus, non viribus, sed sola cruce, eam tantum erigendo et ostentando, ad se traxerit mundum, quod reges et monarchæ se suaque regna Christo crucifixo subjecerint. Hæc fuit virtus crucis Christi.

AFFERENT FILIOS TUOS IN ULNIS, ET FILIAS TUAS SUPER HUMEROS,] q. d. ait Cyrill. Apostoli, aliique filii propagatores, non imponent fidelibus grave jugum legis Mosaicæ, sed eos quasi infantes lacte suavissimo Evangelii nutrient, atque ulnis et humeris, id est omni materna cura et benevolentia, ad Ecclesiam adducent. Idem facient parentes et præceptores fidelium. Huc reges et reginæ te, o Ecclesia, colent et nutrient.

23. ERUNT REGES NUTRITII TUI.] Hebr. אמנים *omenim*, id est educatores, œconomi, curatores, q. d. Reges alent te, o Ecclesia, bonisque suis ditabunt sicut pater et mater alunt et educant suos infantes et filios. Aliqui hæc accipiunt de Cyro et Dario, qui Judæos aluerunt. Verum ex dictis patet, hæc ad Christianos pertinere.

ET REGINÆ NUTRICES TUÆ.] Hebr. מינקת *menicot*, id est, *lactatrices*. Hinc Symmach. vertit: *Principes*

fœminæ eorum lac præbebunt. Hoc est quod ait cap. 60. 16. *Mammilla regum lactaberis*, q. d. Reges et reginæ liberaliter et regiæ nutrient tuos fideles, Pastores, Prælatos, o Ecclesia. Secundo, q. d. Reginæ suis filiis, futuris regibus, cum lacte instillabunt amorem et obedientiam erga Christum et Ecclesiam, itaque novos reges nutrient, quasi novos Ecclesiæ filios. Aut, q. d. Filii regum, qui e reginis nutriuntur et educantur, quasi hæredes et successores futuri, suscipient Evangelium. Ita Vatablus. Tales fuerunt Constantinus, Theodosius, Carolus, Ludovicus, Helena, Pulcheria, Cunegundis, et nuper reges Hispaniæ et Lusitaniæ in novo orbe Ecclesiæ subjugando.

Vultu in terram demisso adorabunt te.] Alludit ad Cyrum et reges Persarum, cum quibus nemo loqui poterat, nisi prostratus in terram, vestigia pedum regiorum exosculáretur, teste Xenophonte lib. 8. et Plutarcho in Alcibiade, q. d. Reges eumdem honorem tribuent Ecclesiæ, ejusque Prælatis, quem ipsi olim e suis subditis solent accipere, nimirum honorabunt et venerabuntur Prælatos, quasi suos dominos, imo reges.

Et pulverem pedum tuorum lingent.] In verbo *lingent*, est hyperbole et auxesis, significans summam demissionem et venerationem. *Lingent* ergo, id est *osculabuntur*, tum ut supplices, tum ut a te victi. Sic Psal. 71. 9. dicitur: *Coram illo procident Æthiopes: et inimici ejus terram lingent.* Ita videmus reges osculari pedes Ecclesiæ, in Pontifice, qui Ecclesiæ est caput. Ne ergo fremant ad hoc osculum hæretici, cum Isaias idipsum hic prædixerit, de eoque tam regibus quam Ecclesiæ sit congratulatus. Sicut enim qui viceregem valde colit et honorat, regem ipsum valde colit et honorat: sic qui Pontificem colit, Christum colit, quia pontificatum, quasi sui vicariatum, summumque in Ecclesia magistratum instituit. Ex adverso, qui Pontificem spernit, Christum Christique ordinationem spernit: ipse enim dixit: *Qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit.* Prædicit gloriam Ecclesiæ quam habitura erat sub Constantino, et deinceps. Nam ante eum fuit in continua persecutione. Unde mirum non est, hunc honorem non habuisse, nec admisisse sanctum Petrum, Paulum, aliosque Apostolos, uti perperam objectat Calvinus. Rursum, *pulverem pedum*, id est, terram et pavimentum in quo pedes tuos fixeris, quodque calcaris, reges et reginæ osculabuntur. Quod ad litteram Prælatis, imo monachis, tum alii, tum S. Hedwigis Ducissa (olim vocabantur Duces, qui nunc reges) Poloniæ, matertera S. Elisabethæ, fecisse legitur. Et hic olim reverentiæ fuit ritus, ut patet de Abraham Genes. 23. 7. et etiamnum hic ritus est Japonum et Sinarum, ut principem salutaturi et veneraturi, fronte humum feriant. Ut ut est, hac phrasi vel catachresi, vult dicere Propheta: Reges et principes tibi, o Ecclesia, se et sua sceptra ac diademata submittent, tibi eximium honorem deferent, at tantum non pro Deo colent.

Audi Leonem Castrium hic: *In vetustissimo, ait, codice Ordinis S. Benedicti reperi, olim reges Hispaniæ, cum odirent Episcoporum Synodum, procumbere solitos toto corpore ad terram, onte ipsos Episcopos terram osculari; neque prius attollere se humo, quam e suis illi sedibus surgerent, et reges eorum pedibus circumfusos brachiis attollerent, et in sella regia pro dignitate collocarent.*

De Francis, habes Clothariom regem, qui ad pedes S. Lupi Senonensis Episcopi supplex accidit.

De Longobardis, ab Aribone quarto Episcopo Frisingensi scriptum est, regem Longobardorum e regia sella descendisse, et ad pedes Corbiniani Episcopi se advolvisse.

Hinc S. August. serm. 18. de verbis Apostoli: *Ad Ecclesiam, ait, curris, Episcopum videre desideras, ad ejus pedes volutaris.* Et S. Ambr. lib. de Dignit. sacerd. capite 2. *Regum*, ait, *colla et principum submittuntur genibus sacerdotum, et exosculatis eorum dexteris, orationibus eorum se credunt communiri.*

Hinc Suidas sic inducit Leontium alloquentem Eusebiam Constantii Imp. uxorem, rogantem ut se viseret: *Si me*, inquit, *vis ad te venire, servato mihi reverentiam Episcopis convenientem, ut ingrediar quidem ego, tu autem mox e celso tuo solio descendens, cum pudore mihi occurras; deinde sedeam quidem ego, tu autem stes reverenter, nec sedeas, donec signo jubeam. Si his parere vis, eiam te: sin minus, scito te non obtenturam, ut nos honorem Episcopis debitum prodamus, et in divinum sacerdotum jus simus injurii.* Hæc ille ad hæreticam Imperatricem.

S. Hieron. testatur olim fuisse moris, ut plebs Episcopo occurreret, et ad pedes osculandos se prosterneret, idque nominatim Epiphanio factum tradit. Narrat Theodor. Gainam Arianum, Gothorum ducem, qui contra Arcadium seditiones concitare est ausus, longo itinere processisse obviam S. Joanni Chrysostomo, licet inimico, ac suis filiis jussisse, ut ejus genua oscularentur. Quid? quod Paulinus scribit Theodosium Imp. post partam victoriam, pedibus S. Ambrosii provolutum, gratias ei egisse, quod ei victoriam de Eugenio tyranno relatam ferret acceptam. Eumdem ad pedes Amphilochii Episcopi procubuisse, veniamque precatum, refert Niceph. lib. 11. cap. 9. Fortunatus tradit Valentinianum Imperatorem, conjugemque ipsius, eosdem, imo majores, honores S. Martino exhibuisse. Sic enim scribit:

> Hinc sede exsilit rapiens se Cæsar, et ardens
> Martini genua amplectens pedibusque volutans.

Et mox:

> Nec regina pedes cessat lacrymosa rigare
> Sternens membra solo, suspendens gaudia voto.

Eadem habet Severus Sulpitius lib. 3.

Justinus Imp. veniente Joanne Pontifice Constantinopolim, cum tota urbe illi obviam processit, et ad pedes ejus procubuit, detrahensque sibi insignia augustalia, procidensque suppliciter petiit ut illis rursum ipsum adornaret. Justinianus Imp. Niceæ, ad Constantini Pontificis pedes procubuit, eosque est osculatus. Idem fecit Carolus Magnus Romæ, anno Christi 774. et ejus pater Pipinus, Stephano II. Pontifici, venienti in Franciam, anno Christi 754. Idem fecit Ludovicus Pius Caroli filius Sergio II. Pontifici, anno Christi 844. Plura vide apud Thomam Bozium tom. 2. de Signis Ecclesiæ, signo 68.

24. Numquid tolletur a forti præda?] Est proverbium, simile illi: *Quis Herculi clavam aut Jovi fulmen eripiet?* q. d. Quis potest a forti gigante, aut leone spolia auferre? prædam ex faucibus ejus extorquere? Sane qui id faxit fortior eo et giganteo

robore sit oportet quasi alter David, 1. Reg. 17. 37. Nimirum hoc designavit Christus noster, qui proinde ait Matth. 12. 28. *Si ego in spiritu Dei ejicio dæmones, igitur pervenit in vos regnum Dei. Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, et vasa ejus diripere; nisi prius alligaverit fortem? et tunc domum illius diripiet?* Ita S. Hieron. Cyrill. et Orig. hom. 7. in cap. 12. Numeror. qui et addit: *Si naturam spectes, dæmon gigas est, nos locustæ: si sequamur Jesum, qui eum enervavit, quasi nihil erit in conspectu nostro.* Idem et verbis et factis docuit S. Antonius, uti legere est in Vita ejus apud S. Athanas. qui proinde immania dæmonum monstra et terriculamenta virtute crucis, invocationis et gratiæ Christi irrisit, et quasi telas aranearum dissipavit, suisque et nobis ridenda et dissipanda proposuit.

25. A ROBUSTO.] Hebr. est צדיק *tsaddic*, id est a *justo*; sed videtur legisse interpres עריץ *arits*, id est *robustus*, quod litteris Hebr. affine est *tsaddic: arits* enim est in sequenti versu, ubi huic interrogationi iisdem verbis, assertive respondet. Et sensus hoc poscere videtur: agitur enim de præda, quæ robusto, non justo extorquetur. Si tamen legas *tsaddic*, id est *justum*, intellige justam captivitatem hominum sub potestate diaboli. Ita Forer. Aut potius tunc ex Hebr. sic vertes: *Num captivitas justi liberabitur?* hoc est, ut Septuag. *Numquid si captivum quis duxerit* (justum scilicet) *iniqus, salvabitur?* Ita legunt Biblia Septuaginta, Romana, Quasi dicas: Omnino per Christum robustum gigantem liberabitur et salvabitur. Talis enim iniqua captivitas fit a potenti tyranno, puta diabolo, ut vertit Noster. Porro homo, et humanum genus dicitur justus, et justum, quia homo in justitia a Deo est creatus, et quia respectu diaboli, erat justus id est innocens, atque injuste ab eo captivus tenebatur.

EOS VERO QUI JUDICAVERUNT TE (condemnaverunt, plagis et morte affecerunt tuos fideles et filios: est metalepsis) EGO JUDICABO,] ego pariter condemnabo, puniam, et plectam morte præsenti et æterna.

26. CIBABO, HOSTES TUOS CARNIBUS SUIS,] ut mutua se cæde conficiant, et fraterno sanguine madeant gladii, manus et vestes. Tui enim fratris caro et sanguis, tua est caro et sanguis; ita ergo fiet, *ut nequaquam*, ait S. Hieron. *aliorum nece, sed sua morte saturentur.* Est catachresis. Sic cap. 9. 20. dixit Isaias: *Unusquisque carnem brachii sui* (id est cognati sui) *vorabit.* Alludit ad Madianitas, qui perculsi clangore tubarum, et complosione lagenarum Gedeonis et sociorum, mutuis vulneribus se conciderunt, Judic. 7. 23. Idem fecere Moabitæ coram Josaphat rege, 2. Paralip. 20. 23. Rursum, vere et proprie Judæi hostes Christi, obsessi a Tito et Vespasiano, carnibus propriis filiorum se saturarunt, teste Josepho et Hegesippo.

Tertio, Sanchez putat hic describi gestum summi doloris et angoris: tunc enim homines mordent labra, lacerent pectus, et quasi insani sanguine suo ora et dentes commaculant, Apocal. 16. 10.

Hæc est ergo juste vindicta et pœna tyrannorum, persequentium Ecclesiam, ut sicut fidelium carnes et sanguinem sitierunt, ac quasi biberunt ac vorarunt, ita et suas carnes vorent, suoque sanguine se pascant. Audi exempla illustria.

Nero imperator, religionis Christianæ persecutor, ex sententia in eum per senatum lata ut nudus per publicum duceretur, furca collo ejus inserta, virgisque ad mortem cæderetur, quod universum senatum vexasset; desperatione melioris status omnino deficiens, a Prætorianis etiam militibus desertus, vili indutus veste, fugam arripuit, et cum tribus vel quatuor libertis, in prædium unius ex his Phaontis nomine, inter viam Salariam et Nomentanam, quarto ab Urbe lapide confugit; ubi in spelunca delitescens, cum equites se quærentes adventare cognovit, sibi ipsi, licet pavidus, intulit manus: quam ægre morientem unus ex libertis Epaphroditus confecit, IV. Idus Junii, ea die, qua olim Octaviam conjugem interfecerat, agens suæ ætatis annum XXXII. Ita Baronius tom. 1. Annalium, anno Domini 70. ex Suetonio in Nerone.

Galerium Maximianum Imp. castigatio et pœna cœlitus invecta occupavit, et ex ipsa carne exorta pervasit ad animum. Ex improviso enim in iliis corporis partibus, quas natura ob verecundiam contexit atque abdidit, nascitur apostema: deinde in interioribus corporis recessibus, ulcus purulentum et fistulosum. Atque istorum insanabilis morsus intima depascebatur viscera, quæ quidem infinita vermium multitudine redundarunt, unde fœtor lethalis et pestifer afflabatur. Vide Eusebium lib. 8. histor. cap. 18.

Galerius Maximinus, cum manus adversus Deum et Christianos sustolleret, divino, in toto corpore suo afflictus fuit flagello. Confestim siquidem dolore et anxietate summa correptus, in lecto volvebatur, et inedia tabescebat. Incensio autem intra viscera exorta habitum et formam omnem corrumpebat, extrinsecus etiam speciem ejus deformabat, ita ut brevi nihil esset in eo reliqui, quam os aridum simulacro persimile, quod horrorem timoremque spectantibus incuteret, et ut corpus ejus tamquam animæ sepulcrum, aut culeus quidam altius eam in se defossam continens, esse videretur. Et cum cerebrum omne exustum esset, oculorum orbes loco suo moti exciderunt, eumque excæcarunt. Ipse porro doloribus maximis cruciatus, Deoque confessus, mortem sibi acceleravi oravit: postremoque omnium, condignas se pœnas pro flagitiis, ac contumeliis, quibus proterve et petulanter Christum esset persecutus, dare testatus, exsecrandam tandem illam egit animam. Ita Euseb. lib. 9. Ecclesiast. histor. cap. 10. et Baron. tom. 3. Annal. anno 314.

Anno Domini 484. cum Hunericus Wandalorum rex de prostrata fide Catholica amens pararet sibi triumphum, divinam cogitur experiri vindictam. Nam putrefactum et ebulliens vermibus, non corpus, sed partes corporis ejus videbantur esse sepultæ. Tunc etiam, ut ait Gregor. Turonens. sol teter apparuit, ita ut vix ab eo pars vel tertia eluceret; idque in vindictam pro tantis sceleribus, et effusione sanguinis innocentis. Hunericus vero post hæc, arreptus a dæmone, qui diu de Sanctorum sanguine pastus fuerat, propriis se morsibus laniabat, in quo etiam cruciatu, vitam indignam juste morte finivit. Ita Victor de per-

ascut. Wandal. in fine l. 3. et Gregor. Turonens. de Gestis Franc. lib. 2. cap. 3. anno 484.

Saraceni Constantinopolin, vicinasque regiones infestantes, atrocemque passim Christianis cladem inferentes, fame, frigore, bello, pestilentia, sine numero perierunt. Tanta sane fames eos vexavit, ut nec ab excrementis, tum jumentorum, tum hominum, nec carnibus cadaverum abstinuerint. Quibus fames et pestilentia pepercit, eos ferrum absumpsit. Qui cladibus istis superfuere, eos mare absorpsit, immissa in eos divinitus igneæ grandinis tempestate: ex qua ereptæ sunt decem naves, quarum quinque a Romanis captæ, quinque in Syriam delatæ sunt, ut divinæ vindictæ essent testimonio. Ita Sigebertus in Chronic. anno Christi 719. et Paulus Diacon. cap. 21.

Hungari, cum Bremensem Ecclesiam devastantes, multis magnisque contumeliis servos Christi afficerent; subito impetu tempestas in civitatem irruens flammas in templi fastigium ejaculata est, quarum vehementia scandulæ, lateres et tegulæ, ingenti crepitu dissultantes, ea vi hostes obruere, ut partim prostrati subito interirent, partim vero a civibus excepti, cruenta morte occumberent. Ita Albert. Crantz. lib. 3. Metrop. c. 2. an. Dom. 913.

Denique notus est funestus Diocletiani, Aureliani, Domitiani, Decii, Maxentii, Licinii, Juliani Apostatæ, et aliorum Ecclesiam persequentium interitus. Horum ergo clades et eventa, clarius quam alii interpretes, explicant hanc de iis Isaiæ prophetiam.

CAPUT QUINQUAGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Loquitur Christus, docetque Synagogam, id est Judæos sibi incredulos, a Deo repudiandam et reprobandam esse, quia ipsa prior Deum et Christum repudiavit. Nam sibi non defuisse potentiam, nec sapientiam, et linguam eruditam, nec patientiam, nec labores ad eos salvandos demonstrat. Unde v. 6. ait: Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus: sed in omnibus, ait, Deum se adjuvisse, omniaque vertisse in gloriam. Quocirca v. 10. sui exemplo hortatur fideles, ut in omni tribulatione in Deum sperent, eumque invocent. Desperantes enim, et incredulos, quales fuerunt Judæi, asseverat succendere sibi ignem, quo arsuri sunt in æternum.

1 Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est
creditor meus, cui vendidi vos? ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus
vestris dimisi matrem vestram. 2. Quia veni, et non erat vir: vocavi, et non erat qui au-
diret. Numquid abbreviata et parvula facta est manus mea, ut non possim redimere? aut non est
in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in
siccum: computrescent pisces sine aqua, et morientur in siti. 3. Induam cælos tenebris, et saccum
ponam operimentum eorum. 4. Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum,
qui lassus est verbo: erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. 5. Domi-
nus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico: retrorsum non abii. 6. Corpus meum dedi
percutientibus, et genas meas vellentibus: faciem meam non averti ab increpantibus, et conspuentibus
in me. 7. Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut pe-
tram durissimam, et scio quoniam non confundar. 8. Juxta est qui justificat me, quis contradicet
mihi? stemus simul, quis est adversarius meus? accedat ad me. 9. Ecce Dominus Deus auxiliator
meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos.
10. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi sui? qui ambulavit in tenebris, et non
est lumen ei, speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum. 11. Ecce vos omnes ac-
cendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis:
de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

1. Quis est hic liber repudii?] Hebr. est, *Ubi est liber repudii?* q. d. Proferatur (servabatur enim tum a repudiata, tum a publico scriba) et examinetur et videatur; an ego prior a vobis, an vos e me repudium feceritis. Ita Forer. et Vatablus. Jam S. Thomas Hugo et Sanchez hæc usque ad vers. 4. ad litteram intelligunt de Judæis in Babylone captivis, quasi ipsi querantur se dimissos et abjectos a Deo. Quibus Deus respondet, non se ipsos dimisisse, sed ipsos prius se deseruisse, et ad idula vitiaque defluxisse; sibi tamen esse manum et potentiam, qua possit eos redimere et liberare. Verum sanctus Cyrillus, Procop. Euseb. lib. 2. Demonstr. cap. 34. Ambros. lib. 8. in Luc. cap. 1. (ubi ait inter alia: *Audisti repudium crede conjugium*) Adamus, Forer. et passim alii (adeo ut Origen. in 26. Matth. ad illa verba, *Prophetiza nobis Christe*, asserat hunc esse consensum totius Ecclesiæ) hæc accipiunt de Judæis, qui post Christum fuerunt, illique credere noluerunt. Hæc vero spectant ad querelam Sionis, sive Judæorum cap. præced. v. 14. dicentium: *Dereliquit me Dominus*; sed hoc discrimine, quod ibi sit vox Judæorum Christo credentium, conquerantium de sua paucitate; hic vero potius sit vox Judæorum incredulorum, et persistentium in judaismo, q. d. O Judæi increduli, querimini vos tempore Christi a Deo derelictos, repudiatos, excisos et dispersos, carere templo, sacrificiis et publico Dei cultu, datosque prædæ Romanis, aliisque Gentibus. Dicitis: Synagoge nostra fuit sponsa, quem Deus sibi in Sina per Mosen despondit, Exod. 19. 6. cur ergo eam jam prorsus abjecit? cur dedit ei libellum repudii? Respondet Deus: Ego Synagogam matrem vestram, cui doteles tabulas legis quasi maritus dederam, ait S. Augustinus, repuli et repudiavi, quia ipsa prius divortium fecit a me. Repudiavi enim eam, non ex odio aut fastidio meo, ut aliam mihi copularem, sed ob scelera ejus, præsertim, quia Christum meum repulit et occidit: neque tam ego, quam ipsa semet diabolo, quasi creditori, vendidit et tradidit, quia cum *veni* in mundum, *non erat vir*, id est, quisquam, q. d. Vix ullus Judæorum erat, qui me vellet audire. Ita Patres citati. De libello repudii dixi in Deuteronomio cap. 24. vers. 1.

Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos?] Ambros. lib. de Tobia cap. 8. legit: *Cui vendidi vos fœneratori?* Idem dicit alia metaphora filiorum venditorum in servos. Nota: Apud Judæos licebat patri in necessitate constituto, ut se aleret, vendere filios in servos, ita tamen, ut non Gentili, sed Hebræo aut proselyto ad tempus tantum eos venderet: in jubilæo enim, imo in anno septimo libertati, exibant liberi, ut patet Exod. 21. 1. et 7. Levit. 25. ubi vers 39. et 47. permittitur ut in necessitate quis etiam seipsum vendat, non tantum Judæo, sed etiam alienigenæ inter Judæos commoranti: sed tantum usque ad jubilæum. Idem, imo amplius, fecere Gentiles. Romulus enim legem sanxit, qua parenti dedit jus libere vendendi filios. Eadem lex fuit apud Athenienses, quam Solon sustulit, teste Plutarch. in Solone. Viguit hæc lex, et hic mos etiam tempore Christianorum. Unde S. Ambros. lib. de Tobia cap. 8. graviter de eo queritur. Quocirca Constantinus lib. 2. de patrib. qui fil. distrax. lib. 4. tit. 43. hanc legem restrinxit, sanxitque, ut filius non in perpetuum venderetur, sed ita, ut dato pretio redimi posset.

Huc ergo alludit Deus, dicitque: *Quis est creditor meus?* q. d. Ego non habeo creditores, quorum nummis egeam, ut propterea oporteat me vos iis in servos vendere. Vos ergo, o Judæi, peccato et diabolo in servos venditi et emancipati estis, non tam a me, quam a vobis ipsis. Sponte enim peccando, sponte hoc jugum subiistis: Nam, ut dicitur Joan. c. 8. v. 34. *Qui facit peccatum, servus est peccati.* Porro τὸ *vendidi*, significat non simplex peccatum, sed peccati consuetudinem, cui homines carnales (v. g. Judæi, judaismo; ambitiosi, suæ ambitioni; voluptuarii, suis cupediis; concubinarii, suis concubinis) ita se addixerunt et affixerunt, ut non possint ab ea avelli. Sic Achab dicitur *venumdatus ut faceret malum*, 3. Reg. 21. 25. O duram servitutem! o miseram necessitatem! Qui enim seipsos tradunt peccato, hos et Deus alienat a se, venditque, id est, tradit et mancipat, diabolo, esto nullum ab eo pretium recipiat. Nam, ut dicitur Psalm. 43. vers 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio.*

2. Quia cum veni in orbem, docens et prædicans, non erat vir,] qui me exciperet, qui mihi auscultaret. Vide hic, quam periculosum et perniciosum sit Deum vocantem spernere, ejusque vocationem cassam et irritam facere. Hac enim de causa Deus repudiavit et reprobavit Judæos.

Moraliter adverte, τὸ *vir*. Nam, ut notat S. Chrys. hom. 23. in c. 3. Gen. tom. 1. sacra Scriptura illos, qui Dei imaginem puram retinent, ut virtute et religione præfulgeant, homines vocet; reliquos, quasi indignos hominis vocabulo, belluas vocat et serpentes.

Numquid abbreviata et parvula facta est manus mea, ut non possim redimere?] q. d. Repudii, sive incredulitatis et reprobationis Judæorum, æque ac miseræ conditionis et servitutis, ac denique excidii per Titum causa, non est Dei aut Christi infirmitas et impotentia, uti vos Judæi æstimatis, ideoque Christum quasi humilem, pauperem et abjectum contemnitis. Posset enim, si vellet, totum mare, omniaque flumina desiccare et vertere in aridum desertum, ut pisces omnes suo elemento destituti putrescant, corrumpantur, et spiritum vitalem exhalent, uti fecit Pharaoni in Ægypto sub Mose, Exod. 7. 21. Potest et cœlos astraque immutare et obscurare, uti fecit in passione Christi, et faciet in fine mundi, Matth. 24. 29. Manus enim et potentia ejus non est accisa, confracta aut imminuta, sed eadem semper fortis, vegeta et omnipotens, perdurat. Ita S. Hieron.

Rursum causa derelictionis et desolationis Judæorum non est Christi insipientia, vel imprudentia: quia *Dominus dedit illi linguam eruditam.*

Tertio, etiam causa non est Christi mollities, quasi subterfugerit labores et dolores, pro iis subeundos. Nam ipse dedit *corpus suum percutientibus, et genas vellentibus, etc.* Causa vera ergo est durities et obstinata malitia Judæorum. Ita S. Hieron. Cyrill. et Orig. in Matth. 26.

Ecce, in increpatione mea desertum faciam mare.] *Increpationem* vocat, jussum Dei minacem, atque terribilem. Videbatur enim Deus quasi iratus mari rubro, cum illud præter naturam divisit, alveumque

ejus siccavit, ac jussit ut cederet, daretque locum transeunti populo suo. Sic ait Psaltes Psal 105 9. *Increpuit mare rubrum, et exsiccatum est.*

FACIAM.] Id est, facere possum quoties et quando lubet, uti feci in mari rubro. Hæc enim futura sunt modi potentialis, quo gaudent Hebræi, ac δυνητικῶς accipienda sunt, ut significent non tam actum, quam potentiam et facultatem ad actum.

PONAM FLUMINA IN SICCUM] *Ponam*, id est, ponere possum, quoties voluero, uti posui Jordanem, cum eum divisi et siccavi, ut transirent Hebræi duce Josue.

COMPUTRESCENT PISCES SINE AQUA,] si videlicet mare aut flumina desiccem, uti putruerunt, et præ siti mortui sunt in mari rubro et Jordane, cum ea siccavi; aut potius uti putruerunt in Nilo, cum ejus aquas verti in sanguinem, Exodi 7. 18. Tunc enim, ut ibidem dicitur, pisces et putruerunt, et mortui sunt siti, æque ac homines. Hæc enim sedatur et exstinguitur haustu aquæ, non sanguinis. Hoc est, quod ait Psaltes Psal. 104. 29. *Convertit aquas eorum in sanguinem et occidit pisces eorum.* Ita S. Hier. S Thom. et Hugo.

3. INDUAM COELOS TENEBRIS, ET SACCUM (quasi saccum) PONAM OPERIMENTUM EORUM,] q. d. Operiam et obvelabo cœlos, ut non appareant, ac si sacco essent obvoluti, uti feci in Ægypto, cum ei per Mosen induxi tenebras palpabiles, Exodi c. 10. 22. Id fecit Deus in passione Christi. Ita Tertull. lib. 4 contra Marcion. 42.

Symbolice, significat, Christi Evangelium et crucem obscurasse omnem gloriam judaismi, æque ac gentilismi, cujus typus et quasi matrix fuit Ægyptus, uti per sanguineum et putentem Nilum significat, omnes mundi delicias, opes et pompas, per Christi doctrinam instar sordium eviluisse, ut fideles eum Paulo ea arbitrentur ut stercora.

4. DOMINUS DEDIT MIHI LINGUAM ERUDITAM.] Hebræi hæc referunt ad Isaiam, qui cap. 6. a pollutis labiis purgatus per Seraphim, eloquens evasit et audax ad prædicandum. Verum hoc merito refellit S. Hieron. Communis enim sententia Patrum est, hic esse sermonem de Christo, idque convincunt sequentia. Pro *eruditam*, hebraice est למודים *limmudim*, id est, *eruditorum*, qualem habent eruditi, qui multa viderunt, audierunt, legerunt, studuerunt et meditati sunt, multos etiam erudierunt. Alludit ad Mosen eique se præfert. Nam Moses se excusans ne a Deo mitteretur ad Pharaonem, eo quod esset impeditæ linguæ, ab eo audivit: *Quis fecit os hominis? Nonne ego?* et Aaron *erit os tuum*, Exodi c. 4. 10. 11. et 16. Christus enim non eguit interprete ut Moses, quia habuit linguam eruditam, nec se excusavit a legatione ad homines, ut fecit Moses. Rectori enim et doctori populi necessaria est lingua erudita, potens et efficax ad persuadendum. Hanc habuit Christus, adeo ut ipsi Judæi de ea dicerent: *Numquam sic locutus est homo.* Et Apostoli: *Domine, quo ibimus? verba vitæ æternæ habes.* Rursum erat docens non ut Scribæ et Pharisæi, sed *quasi potestatem habens*, Marc. 1. 22.

Hinc Plato asserit, animam pasci verbo Dei, et scientiam Dei esse verum alimentum animorum. Nimirum: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei*. Ingens Dei donum est lingua sapiens et erudita, pro quo quotidie orandum est cum Psalte Ps. 50. *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam.* Quod explicans ibidem S. Gregor. *Illius*, ait, *labia Deus aperit, qui non solum quid loquitur, sed etiam quando, et ubi, et cui loquatur ostendit. Sapientia namque Dei dicit: Dominus dedit mihi linguam eruditam.* Unde subdit: *Proferamus ergo sermones examinatos libra justitiæ, ut sit gravitas in sensu, modus in verbis, pondus in sermone. Nec prius loquendo os aperiamus, quam expediat; sed examinemus verba nostra, si tacendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sit sermonis hujus, postremo si a virtute modestiæ non dissentiat. Nihil indecens, nihil inhonestum, nihil invidum sonus erumpat.* Vere dixit Diogenes apud Laert. lib 6. afflictis et desperatis quærendum esse, non βρόχον sed λόγον, non laqueum, sed rationem et orationem consolatoriam sapientis: hic enim animo ægrotanti, medicus est; illa, medicina. Unde Demetrius Phalereus cum apud Thebanos exsul, inglorios et abjectus viveret, et intellexisset, Cratetem philosophum sui visendi gratia advenisse, eum ad se vocavit; quem ut de fortiter et moderate ferendo exsilio disputantem audivit: *Male sit*, inquit, *omnibus negotiis et occupationibus, per quos hactenus talem virum non licuit cognoscere*, significans, multum ægritudinis ex Philosophi disputatione sibi exemptum esse. Ita Laertius lib. 5. c 5.

UT SCIAM SUSTENTARE EUM, QUI LASSUS EST VERBO,] ut peccatores miseros et languidos, sub peccati et dæmonis jugo fessos, anhelantes et gementes, in spem erigam, consoler, sustentem ut recreem et sanem omnes oppressos a diabolo.

ERIGIT MANE, MANE ERIGIT MIHI AUREM.] Docet hic unde habeat linguam eruditam, scilicet ex eo, quod Deus erexerit, id est, excitarit, ejus aurem, eamque aperuerit ad audiendum Dei doctrinam et jussa idque *mane*, id est, cito et tempestive, puta a primo conceptionis instanti, ut patet Hebr. 10. 5. Alludit ad ludi magistros, qui summo mane scholas aperiunt, et discipulos docent. Geminat autem *mane mane*, q. d. Singulis diebus, sive quotidie summo mane. Hæc enim geminatio tum continuationem, tum festinationem et diligentiam significat vigilantissimi magistri. Simile est Ezech. 46. v. 14. et 15. in Hebræo. Matutina enim doctrina et studium, est optimum. Nam *aurora Musis amica*: tum enim ex somno et refectione nocturna cerebrum sensusque vigent.

Porro, *erigere aurem*, symbolum est magistri: hic enim indicto silentio et attentione discipulis, subinde etiam vellicando aures excitat eos, ut auscultent, et excipiant sua dogmata; hoc est, quod ait Poeta: *Cum velleret aurem Cynthius.* Erigere ergo aurem, est excitare auditorem ad audiendum, ut ille aures suas arrigat, et excipiat vocem magistri.

5. DOMINUS DEUS APERUIT MIHI AUREM, EGO AUTEM NON CONTRADICO: RETRORSUM NON ABII.] Alludit ad Mosen, qui Deo vocanti contradixit, eum tertio et quarto conatus fuit excusare onus liberationis populi ex Ægypto, timens Pharaonem, populi duritiem, et difficultates rei perficiendæ, Exodi 4. Verum Christus missus a Patre ad redemptionem hominum, statim acquievit, et obtulit se, etiam ad mortem crucis, q. d. Cum Deus initio conceptionis meæ, mihi homini,

imo infanti, aures infantiles aperuit, hoc est, mihi revelavit, et in aures mentis meæ immisit suam voluntatem et jussionem de œconomia incarnationis meæ, mihique ostenderet omnia et singula dura et difficilia, quæ tota vita volebat me agere et pati, usque ad mortem crucis; ego non contradixi, sed alacer omnia acceptavi, dixique: *Ecce venio: In capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam. Deus meus volui, et legem tuam in medio cordis mei*, Hebr. 10. 7. et Psalm. 39. 9. Neque tantum dixi, sed reipsa præstiti: nam nulli difficultati cessi, numquam retrorsum abii, sed constans in hoc opere perrexi ad ultimum usque spiritum, quo omnibus perfectis, dixi: *Consummatum est.* Significat hic Christus mandatum sibi a Patre impositum patiendi et moriendi, itaque redimendi homines. Hoc enim Patrem imposuisse Christo, patet Joan. 10. vers. 18. et c. 12. 49. et c. 14. v. 31. et ex hoc loco jam citato Hebr. 10.

Pulchre S. Bernard. serm. 28. in Cant. *Quam beatus, inquit, qui ait: Dominus Deus aperuit mihi aurem, et ego non contradico, retrorsum non abii! Ubi et voluntariæ habes obedientiæ formam, et longanimitatis exemplum. Qui enim non contradicit, sponteneus est: et qui retro non abiit, perseverat. Utrumque necessarium: quoniam hilarem datorem diligit Deus, et qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Utinam, et mihi aperiat aurem Dominus, intret ad cor meum sermo veritatis, etc.*

6. Corpus meum.] Forer. vertit: *Dorsum meum.* Unde Septuag. et ex iis S. Cyprian. et Ambr. lib. de Incarn. Domin. sacram. c. 5. vertunt: *Dorsum meum dedi in flagella, et maxillas meas in palmas*, vel *alapas.* Hebræum enim גו *gaf* et dorsum et corpus significat. Judæi hæc accipiunt de Isaia, quasi hæc passus sit ipse a populo et principibus, quorum vitia carpebat. Ita et S. Thom. Sed ex hoc et similibus liquet hos comment. non esse ipsius, falsoque S. Thomæ inscribi. Omnes enim Patres quos citat Leo Castrius, ad litteram hæc accipiunt de Christo: de quo hæc verba ita clara sunt, ut explicatione non egeant, sed meditatione.

Nota τὸ *dedi*, q. d. Mihi invito et coacto per vim plagas non intulerunt Judæi, sed ego corpus meum sponte iis percutiendum objeci, obtuli, imo dedi. Exstat hic Romæ, in templo S. Praxedis, columna, ad quam alligatus fuit Christus, dum flagellaretur. Vidi ego eam sæpius, et numquam sine ingenti animi sensu. Est ea brevis et humilis: quocirca nonnullis videtur Christus incurvus ad eam ejusque aeculum alligatus fuisse; ita ut repandum dorsum, quasi incudem, objiceret feriendum quaquaversum sævientibus tortoribus, eorumque flagellis. Aut potius, manibus a tergo revinctis, ita annulo columnæ Christus erectus fuit alligatus, ut tortores tam pectus, quam dorsum libere ferire possent. Integram enim eam esse, non partem columnæ (uti aliqui putarunt) ducet vetus inscriptio, et titulus illi sursum affixus, idque probat fusius Jacobus Bosius lib. 1. de Triumphanti cruce c. 13. Hæc fuit patientia, hæc fortitudo, hic amor amoris nostri: nimirum, fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio. Intuere, o Christiane, flagella Christi, et tua qualiacumque censebis esse mollia, imo nulla.

Perpende, ait S. August. serm. 114. de Tempore, *qui talem pro nobis dedit pecuniam (scilicet sanguinem suum, et vitam, imo totum Deum) qualem a nobis sit exacturus usuram. Corpus meum, ait, dedi percutientibus, etc. Agnosce, homo, quantum valeas, et quantum debeas, et dum tantam redemptionis tuæ perspicis dignitatem, ipsa tibi indicito peccandi pudorem. Ecce pro impio pietas flagellatur, pro stulta sapientia illuditur, pro mendace veritas necatur, damnatur justitia pro iniquo, misericordia affligitur pro crudeli, pro misero repletur sinceritas aceto, inebriatur felle dulcedo, addicitur innocentia pro reo, moritur vita pro mortuo.*

Et genas meas vellentibus.] vellentibus vellere pilos genarum et barbæ, inquit Vatabl. De hac Christi vellicatione et depilatione nil habent Evangelistæ: sed hinc id eum passum esse constat. Est enim Isaias quoque Evangelista. Omni enim genere pœnarum et contumeliarum afflictus fuit Christus. Habet enim vulsie barbæ insignem dolorem, æque ac contumeliam, uti et consputatio faciei. Barba enim decor est viri, et insigne virilitatis. Hinc, cum Ammonitæ legatis David dimidiam barbam rasissent, David hoc ut summam contumeliam accepit, eisque bellum indixit, 2. Regum 10. Quocirca Alexander Magnus curabat suos milites radere barbam ne, si ab hoste caperentur, hanc vellicationis vel detonsionis barbæ ignominiam subirent, uti narrat Plutarch. in Theseo. Septuag. vertunt: *Dedi maxillas meas ad alapas.*

Faciem meam non averti ab increpantibus] a conviciantibus, irridentibus, subsannantibus: *Ave, rex Judæorum; salva temetipsum. Si Filius Dei es, descende de cruce. Vah qui destruis templum Dei. Alios salvos fecit: seipsum non potest salvum facere, etc.*

Et conspuentibus in me.] Sept. et ex iis S. Ambr. et alii legunt: *Vultum meum non averti a confusione sputorum.* Hoc est quod ait Jerem. Thren. 3. 30. *Saturabitur opprobriis.* Hæc cogita, hæc rumina, Christiane, cum irrisiones, opprobria, calumnias pateris: *perfer et obdura*, nondum Christi sannas et opprobria tulisti; verba tantum, et non verbera, excepisti, necdum dedisti corpus tuum percutientibus, et genas tuas vellentibus, uti pro te dedit tuus Christus. Christus se totum pro te prædæ dedit Deo patri, imo tortoribus et hostibus; ut tu vicissim te prædæ des Deo, totum te illi offeras, totum te in ejus manus resignes, ut ille de te tuisque omnibus statuat et faciat quodlibet: des illi corpus prædæ, morbis, doloribus, tormentis: animum des prædæ, obedientiæ, amoribus, jubilis et laudibus divinis.

Ita S. Laurentius, Vincentius, aliique Martyres, totos sese prædæ dederunt Deo, et propter Deum carnificibus, ad ignes, equuleos, furcas et bestias. Ita S. Eusebius Vercellensis Episcopus et Martyr, anno Domini 371. incarceratus, et multa acerba passus ab Arianis, scribens ad suam Ecclesiam Vercellensem, inter alia, quibus eam animat ad constantiam in fide: *Multa, ait, mihi dicebant hæretici, jactantes suas vires et potentiam. Sed ego ostendi eis illam esse nullam, et quod nihil poterant contra me, qui sponte corpus meum dabam illis in prædam, tamquam carnificibus; atque aliquot diebus, quibus me excruciarunt, ostendi quali quantoque animo reciperem eorum injurias, cum profundo et continuo silentio, cum ipsi crudeliores essent Paganis et Gentilibus, qui persecuti sunt Christianos.* Ita

S. Agatba ad tyrannum: *Si lubet*, ait, *in me stringere ferrum, en collum meum: si flagella, ecce dorsum: si ignem, en tibi totum corpus: ure, seca, stringe, ligo, distende, lacera, conscinde, excrucia, macta: quanto in me crudelius sævies, tanto mojus mihi beneficium confres, tanto mojorem mihi sponsus meus Christus coronam adornabit.*

Hæc eadem de Cbristo clare et diserte prædixit Sibylla, ad Judæorum confusionem, et ad Gentilium instructionem, ut crederent in Cbristum passum et crucifixum. Ejus carmina citat S. Augustinus orat. contra Judæos, Paganos et Arianos cap. 16. et 17. tom. 6. Suntque bæc:

In manus iniquas, et infidelium postea veniet,
Dabunt Deo alapas manibus incestis,
Et oribus immundis exspuent salivas venenosas.
Dabit autem in verbera omnino innocens dorsum.
Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat,
Et coronam portabit spineam.
In cibum autem fel, et ad sitim acetum dederunt;
Inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam.
Ipsa enim stolta Deum tuum non cognovisti
Ludentem mortalibus mentibus; sed et spinis
Coronasti corona, borridumque fel miscuisti.
Templi vero velum scindetur, et die
Media nox tenebrosa nimis tribus boris.
Et mortis factum finiet trium dierum somno suscepto,
Et tunc a mortuis regressus in lucem veoit.
Primus resurrectionis initium revocatus ostendit.

7. Dominus Deus auxiliator meus,] q. d. In bisce summis opprobriis et plagis, Deus fuit mihi a dextris, me animavit et roboravit, tantamque dedit patientiam et constantiam, ut omnia pro nihilo duxerim, tantoque in animo pertulerim, ut starem immobilis, ac si saxum percuterent, quin imo certarem cum tyrannorum sævitia et furore, eumque longe vincerem et superarem: cum enim ipsi Judæi, meique carnifices furibundi, plaustra pœnarum et conviciorum in me evomerent; ego omnia ita excepi quasi non dolores, sed gaudia; non convicia, sed laudes essent, uti revera erant. Deus enim omnia bæc in meam laudem et gloriam convertit.

Ideo non sum confusus,] non sum pudefactus, sciens ex Dei voluntate, bonore et amore, me bæc pati. Verti potest cum Forer. *Ideo non sum ignominia affectus*, id est, non putavi me ignominia affectum, sed proposito gaudio lætus omnia sustinui. Hinc vides, si Deus auxilietur et corroboret, contumeliam non esse contumeliam, dolorem non afferre dolorem: sed athletam Cbristi invicto animo omnia perferre, in iisque cum Paulo gaudere et gloriari.

Ideo posui faciem meam ut petram durissimam.] Forerius vertit, *ut chalybem*: bebr. enim est חלמיש *challamis*. Unde, ait, Latinum *chalybs* deductum est non autem a populis, qui *Cholybes* dicuntur, babitantque prope fluvium Tbermodoontem, qui ferri et cbalybis (cbalybs enim est medulla, sive nucleus ferri, uti docet Plinius, sive ferrum durissimum, uti vocat Aristot.) usum invenisse perbibentur. Verum Septuag. Noster, Vatabl. Pagnin. et alii, *challamis* bic et alibi vertunt *petram*, saxum, silicem. Quocirca Vatabl. vertit, *idcirco faciem meam instar silicis duro.* Cbristus ergo in passione stetit immotus, invictus et inconcussus, quasi cbalybs, quasi silex, quasi rupes, ad quam allisi fluctus dissiliunt et in spumam abeunt; quasi adamas, qui ferro et malleis non frangitur, sed ipsosmet se tundentes diffringit. Hinc facie interrita, et quasi adamantina, respondit Judæis, Pilato, Annæ et Caipbæ. Tales decet nos esse pro Cbristo et fide: adeoque in omnibus calumniis, doloribus, angustiis, persecutionibus et adversis, nibil melius quam obfirmare faciem ut petram, eaque omnia Dei ope, spe et amore fortiter excipere. Sic enim minus ea sentiemus; imo illa quasi repercussa, a nostra virtute et constantia, resilient.

Ita Christo duce Martyres in tormentis stabant quasi adamantes: non enim consternabantur, sed erigebantur, magisque spiritu quam carne viventes, firmitate animi corporis infirmitatem superabant. Nam, ut ait Cyprian. l. 4. epist. 5. de S. Celerino Martyre: *Posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Jacuit inter pœnas, pœnis suis fortior, inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior judicantibus judicatus. Et quamvis ligati nervo pedes essent, solutus serpens, et obtritus, et victus est.* Ita S. Romanus Martyr graviter tortus cum torteres plagas inflictas, ferro per eosdem in carne sulcos ducto, renovarent, ipse eos quasi ignavos irrisit. Sic enim ait apud Prudent. Hymno 10.

O non virile robur, o molles manus,
Unam labantis dissipare tamdiu
Vos non potesse fabricam corpusculi !
Vix jam cohæret, nec tamen penitus cadit,
Vincens lacertos dexterarum inertium.
Citius, cadaver dentibus carpunt canes.
Languetis imbelli fame, ac fatiscitis.
Gula est ferina, sed socors edacitas,

Ita S. Ignatius: *Utinam*, ait, *fruar bestiis, quæ mihi sunt præparatæ! Ignis, crux, bestiæ, confractio ossium, membrorum divisio, et totius corporis contritio, et tota tormenta diaboli in me veniant, tantum ut Christo fruar*, Cumque jam damnatus esset ad bestias, ardore patiendi, ut rugientes audivit leones: *Frumentum*, ait, *Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis mundus inveniar.*

Ita S. Laurentius in craticula coctus, judicem compellans apud Prudentium bymno 2. ait:

Coctum est, devora,
Et experimentum cape,
Si crudum, an assum suavius.

Ita invictus Vincentius bymno 5. judicem in tormentis compellat:

Extorque, si potes, fidem.
Tormenta, carcer, ungulæ,
Stridensque flammis lamina,
Atque ipsa pœnarum ultima,
Mors, Cbristianis ludus est.

Nec vero dixit fortius, quam reipsa præstitit. Cum enim equulei extensione corporis compago membratim solveretur;

Ridebat hæc miles Dei,
Manus cruentas increpans,

Quod fisa non profundius
Intraret artus ungula.

Et rursum :

Est alter homo intrinsecus
Violare quem nullus potest,
Liber, quietus, integer,
Exsors dolorum tristium.
Hoc quod laboras perdere
Tantis furoris viribus,
Vas est solutum ac fictile
Quocumque frangendum modo.

Tales in aciem Imperator cœlestis milites producebat, columnis fortiores, qui lassescentes tortores urgebant, eo quod moram hanc sibi esse ad Christum festinantibus crederent.

Talis fuit et nuper noster Ogilbeus Martyr in Scotia, meus olim Lovanii catechumenus, qui, ut patet ex ejus martyrio, ad stuporem Calvinistarum, in tormentis invictus, in responsionibus acer, omnibus eum lacessentibus os obturavit. Quid nos ad hæc? horum laudamus, imitari gestimus; sed usque ad aras, usque ad verba et verbera exclusive! Quam bene dixit Joannes a Kempis, frater nostri Thomæ Theedidaeti, ut babet ejus Vita: *Volumus esse humiles sine despectione, patientes sine tribulatione, obedientes sine coarctatione, pauperes sine defectu, virtuosi sine labore, pœnitentes sine dolore, laudari sine virtute, amari sine bonitate, honorari sine sanctitate. sed Christus Deus ita non fecit et docuit, qui regnum cœlorum vim sibi facientibus repromisit, et injuriam patientibus gloriam et honorem retribuet, nullumque malum relinquet inultum.*

8. Juxta est qui justificat me.] Est occupatio; occurrit enim Christus tacitæ objectioni. Diceret enim quis: Tu quidem apud Deum laudem et præmium babes tuæ patientiæ et constantiæ, sed tamen apud homines laboras infamia, quod nimirum publico Pilati et Judæorum judicio damnatus sis ad crucem, quasi seditiosus. Hæc infamia Gentes multas a te, tuaque fide avertet. Jactabunt enim Judæi: Vidimus eum damnatum, inter latrones cruci appansum, ac secundum legem maledictum. Deus non eripuit eum ab hoc judicio, et morte tam infami, quomodo ergo ille poterit esse noster mundique redemptor? Hisce respondet Christus: Quid mibi objicitis injustum judicium hominum impiorum, et hostium meorum? Huic enim ego oppono justissimum Dei judicium. En Deus meam causam justificat, me justum et innocentem toti mundo ostendit. Nam tertio die me a morte suscitat, mox gloriose in cœlum subvehit, Apostolos toto orbe mittit, qui per miracula, donaque gratiarum et virtutum omnium, nomen meum ubique celebrent, illudque cunctis Gentibus amabile et admirabile reddant. Nihil ergo infamiæ, nulla labes ex cruce et morte, nomini meo adhæsit; imo hæc omnia Deus mihi in gloriam et venerationem convertit. Hoc est, quod Christus dixit Joan. 16. 10. de Spiritu Sancto venturo qued argueret *mundum de justitia*, id est, convinceret falsam esse mundi justitiam; Judæorum quidem; quia eam quærebant in cæremoniis legis; Gentium, quia eam ponebant in operibus naturaliter et moraliter bonis: Christum vero ideo ab eis injustum habitum, convinceret esse justum, justitiæque omnis fontem et parentem, uti explicat S. Cyrillus. Christi enim justitia vel ex eo solo toti mundo fuit conspicua, quod mox a morte ad Patrem iverit, et in cœlum conscenderit, jam non videndus in terris. Quem enim Deus et cœlum cum tanta gloria et applausu suscepit, quis injustum et impium audeat appellare? Hoc est, quod causam dans ibidem subdit Christus: *Quia ad Patrem vado.* Huc allusit S. Paulus Roman. 8. 33. *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat. Quis est qui condemnet?* Sicut enim Deus Christum, ita et Christianos a Christo electos justificat et absolvit. Vide ibi dicta.

Quis est adversarius meus?] Hebraica: *Quis est dominus litis meæ?* id est, quis est actor qui mihi litem intentat, qui me accuset, litigando oppugnet, criminis alicujus reum peragere contendat? Accedat et videat quam insaniat.

9. Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos.] Pro *tinea* Symmachus vertit, *rubiginem*, Aquila, *vermem*, q. d. Quid miseri homunciones, mox morituri, et a vermibus comedendi, audent de Christo Domini ferre sententiam, aut cum eo, quasi impio et reo, judicio contendere, quem Deus vivificavit, exaltavit, et redemptorem universorum constituit? Omnes enim mox consumentur; imo sibi ipsis per sua scelera, atque per hoc maxime, quod Christum Domini lacessant, vel condemnent, sui exitii et supplicii a Deo inferendi erunt causa, eruntque sicut vestimentum, quod ex se parit tineam, a qua corroditur et consumitur. Ita enim et Judæi, Christi cæde, accersiverunt sibi flagellum et excidium Titi. De iis enim explicat hæc S. Hieron. Cyrill. et alii. Huc pertinet, quod subdit Propheta c. 51. 7. *Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis : et sicut lanam, sic devorabit eos tinea.* Ex corpore enim hominis tam misero, et quatuor elementis, qualitatibus et humoribus inter se assidue pugnantibus composito, prodeunt multæ putredines, putidique humores, quasi tineæ, quæ ipsummet corrodunt et interimunt. Mortem ergo gerimus in visceribus nostris, eamque nobis ipsi creamus et parimus, quia eam nobiscum ubique circumferimus. Homini ergo recte tribuas illud ænigma Plauti de turdo : *Ipsa sibi avis mortem creat.* Ex ejus enim stercore viscus nascitur, cui sese implicans capitur.

Vide hic, quis sit fructus peccati, quod tamquam tinea, imo vipera parentem, puta peccantem, arrodit et necat. Rursum in tinea, quæ sensim et occulte proserpit, et vestem erodit, significatur, scelera Judæorum lenta et occulte eos ad exitium egisse. Nam, ut ait S. Greg. 11. Moral. 25. *Tinea damnum facit, et sonitum non facit: ita iniquorum mentes, quia damna sua considerare negligunt, integritatem quasi nescientes perdunt.* Notent hoc Religiosi, qui parva peccata venialia negligunt, abeuntque in eorum consuetudinem, eaque quasi in naturam vertunt. Hæc enim quasi tinea consument spiritum, et robur virtutis eorum.

10. Quis ex vobis timens Dominum,] Primo, aliqui hæc de peccatore pœnitente accipiunt, q. d. Quisquis hactenus in tenebris erroris, infidelitatis et peccati ambulavit, jamque timens Dei iram, audit vocem servi sui, id est Isaiæ, ait S. Thom. vel potius Christi,

oti alii explicant; hic speret iu Domino, ille illuminabit et a peccatis expiabit eum. Ita Haymo, Lyran. Proeop. et S. Hieronym. qui putat hæc esse verba Christi ad suos crucifixores, quasi eos excitet ad pœnitentiam, et spem veniæ.

Secundo, aptius Cyrillus, Forerius, Hugo, Sanchez et alii accipiunt hæc de justo: hic enim est *timens Dominum, et audiens vocem servi sui*, id est, ejus, puta Christi, q. d. Quisquis est Christianus fidelis et justus, qui cum Christo ambulavit in tenebris carceris, dolorum, ignominiarum et afflictionum, hic speret in Domino. Si enim hoc fecerit, Deus, qui Christum in plagis, sputis et opprobriis confortavit, eripuit et glorificavit, eum pariter confundi et pudefieri non sinet; sed corroborabit, liberabit, et gloriosum efficiet. Est conclusio totius orationis Christi, qua adhortatur Judæos, et quosvis fideles, ut in mediis malis et tempestatibus, non in hominibus, sed in Deo confidant, ab eoque certam opem expectent.

QUI AMBULAVIT IN TENEBRIS,] q. d. ait Forerius, Etiamsi in medio umbræ mortis ambuletis, etiamsi universa tenebris misceri videatis, etiamsi nullam locem affulgere conspiciatis, sed omnia obscura, ob temporum et hominum malitiam; uti fiet, quando habito illo servo Dei (Christo) pro seductore et comprehenso tamquam latrone, et in crucem acto quasi perduelle, ad mentium tenebras denotandas, sol in medio die obscurabitur: ne tamen fidem et spem deseratis, sed cum Abrahamo patre vestro, contra spem in spem credite, Deoque innitimini, scientes, quod ipse possit tam Christum quam Isaacum, tamque Christianos quam Christum, a morte suscitare. Sciebat enim Propheta, multos in passione Christi passuros scandalum, fidemque in Christum et spem in Deum abjecturos: quare ad eos jam conversus, non sine irrisione, ait:

11. ECCE VOS OMNES (plerique et pene omnes vos, o Judæi, qui Christum vel sprevistis, illusistis et occidistis, vel visa ejus cruce et morte, fidem et spem ejus abjecistis) ACCENDENTES IGNEM.] Quod prius vers. 9. dixit: *Tinea comedet eos*, hic alia efficaciore metaphora dicit, vocans eos accensores ignis, focarios, furnarios (qui furnos et furnaces succendunt) et carbonarios. Hi enim sunt impiorum omnium tituli. Ipsi enim sibi ignem æternum, ejusque fomenta parant, jam hic semiadusti, tetri et horridi, velut carbonarii, inquit Forerius, q. d. Vos, o Judæi, vestro igne cupiditatis et scelerum, quibus affixi, noluistis Christum iis repugnantem agnoscere, accendistis ignem iræ Dei, et accersitis vobis ignem corporalem, quem Titus accendet, totamque Jerusalem comburet; atque æternum, quam manus mea vobis inferet. Ideoque in doloribus æternis, et æterna mei oblivione, dormietis. Ita S. Hieronymus et Cyrillus.

ACCINCTI FLAMMIS.] Hebr. מאזרי זיקות *meazsere zikoto*, quod primo, Vatabl. vertit, *cincti*, vel *circumdati scintillis*, q. d. Ubique spargitis scintillas ignis concupiscentiæ et scelerum, quæ quasi in paleam incidentes, ingens vobis æternumque incendium crescent. Scintilla ergo gehennæ est libido, ira, ambitio, etc.

Audi S. Hier. *O ignis infernalis luxuria, cujus materia gula, cujus flamma superbia, cujus scintillæ prava colloquia, cujus fumus infamia, cujus cinis immunditia.* Rursum in fine hujus capitis: *Hoc capitulo, ait, discimus pro qualitate peccati, ignem sibi unumquemque succendere. Et quomodo in eodem manentes loco, et in dici potest lectulo, alii sani sunt, alii febrium succenduntur ardoribus, ex diversitate humorum atque pituitæ supplicia diversa sentientes: sic et ignis qui a peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet et iniquitate; de quo scriptum est, Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen siccum vorabitur incendio.*

Ita Ven. Beda libr. 3. hist. c. 19. refert S. Furseum in spiritu raptum, vidisse in aere quatuor ignes, qui totum mundum succendebant; cumque rogaret Angelum ductorem suum, quinam illi essent? ab eo audivit: *Unus est mendacii, cum hoc quod in baptismo abrenuntiare Satanæ, et omnibus operibus ejus promiserunt, minime implent. Alter cupiditatis, cum mundi divitias amori cœlestium præponunt. Tertius dissensionis, cum animos proximorum etiam in supervacuis rebus offendere non formidant. Quartus impietatis, cum infirmiores spoliare, et eis fraudem facere pro nihilo ducunt. Ignis vero crescens in majus effectus est unus, et illi* (Furseo) *appropinquabat, timensque ignem minacem, sancto Angelo ait: Ignis mihi appropinquat. Cui respondit Angelus: Quod non accendisti, non ardebit in te. Licet enim terribilis et grandis sit ignis iste, tamen secundum merito operum singulos examinat: quia uniuscujusque cupiditas in isto igne ardebit. Sicut enim corpus ardet per illicitam voluptatem, ita et anima ardebit per debitam pœnam.*

Secundo, Forerius vertit, *constricti et colligati loqueis*, scilicet flammarum, sive vinculis igneis. Quid enim aliud facit homo dum peccat, quam ut ignem æternum in seipso accendat, ac se laqueis igneis constringat, illis scilicet, quibus dæmones et damnati in inferno colligati detinentur, constringuntur et comburuntur? uti docet S. Judas in epist. sua vers. 6. *Angelos*, ait, *qui non servaverunt suum principatum, etc. vinculis æternis sub caligine reservavit.* Addit Forerius: *Aut certe laqueos acsot, fasciculos loqueolos.* Sic enim fasces et strues lignorum laqueo sive vinculo constringuntur, q. d. Vos, o Judæi impii, vestris sceleribus, non facitis aliud, quam parare et colligare vobis fasces sive strues lignorum, quibus ipsimet in gehenna comburamini: *Peccata enim sunt folles et fomento gehennæ.* Sic Apostolus ait, peccata levis esse ligna, fœnum, stipulas ignis purgatorii, 1. Cor. 3. 12. Unde per sarcasmum subdit: Ergo *Ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis*, q. d. Volutamini in incendio ignis inexstinguibilis, quod vobis creastis et adornastis. Clarius ex Hebræo verti potest: *Ite in focum ignis vestri, et fasciculorum, quos succendistis!* Huc alludet Christus dicturus reprobis: *Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo, etc.*

DE MANU MEA,] q. d. Ego Christus justus judex et vindex, quem vos indigne tractastis, vos ad hunc ignem damno, manu mea invicta et æterna, quæ proinde ignem hunc vobis in æternum alat et fovebit. Illic IN DOLORIBUS DORMIETIS] Hebr. תשכבון *tiscabun*, id est, cubabitis, q. d. Cubatum ibitis ad ignes, ad dolores et cruciatus, hi erunt lecti vestri, hæc cervicalia. Sicut de strato Balsasaris occisi dixit c. 14. 11.

Subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. Hoc enim corporis, illa animæ sunt cervicalis.

Hæc sors impiorum, qui linguam Christi eruditam audire, illique auscultare noluerunt: *Pluet enim super peccatores laqueos: ignis et sulphur, et spiritus procellarum, pars calicis eorum.*

Aliter Sanchez legit per interrogationem: *De manu mea factum est hoc vobis?* q. d. Minime. Nam, uti ostendi, vos ipsi ignem hunc vobis succendistis, non ego. Verum Biblia omnia Græca, Latina et Hebræa, hæc legunt assertive sine interrogatione; ergo prior explicatio amplectenda est.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Exemplo Saræ et Abrahæ promittit Sioni, id est Ecclesiæ Christianæ ex Judæis inchoatæ, copiosam prolem, lætitiam et salutem æternam. Quocirca v. 7. arguit timidos, monetque ne timeant persecutores: se enim esse eorum protectorem, esseque omnipotentem, ideoque per Christum se plantaturum novos coelos, et novam terram. Tertio, v. 17. Jerusalem vastatam tum a Chaldæis, tum a Romanis consolatur, promittens ei restaurationem et hostium cladem.

1 Audite me qui sequimini quod justum est, et quæritis Dominum: attendite ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis. 2. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram, quæ peperit vos: quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum. 3. Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus: et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiarum actio et vox laudis. 4. Attendite ad me, populе meus, et tribus mea, me audite: quia lex a me exiet, et judicium meum in lucem populorum requiescet. 5. Prope est justus meus, egressus est salvator meus, et brachia mea populos judicabunt: me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt. 6. Levate in cœlum oculos vestros, et videte sub terra deorsum: quia cœli sicut fumus liquescent, et terra sicut vestimentum atteretur, et habitatores ejus sicut hæc interibunt: Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea non deficiet. 7. Audite me qui scitis justum, populus meus lex mea in corde eorum: nolite timere opprobrium hominum, ut blasphemias eorum ne metuatis. 8. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum. 9. Consurge, consurge, induere fortitudinem, brachium Domini: consurge sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? 10. Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis: qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? 11. Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur, et venient in Sion laudantes, et lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium et lætitiam tenebunt, fugiet dolor et gemitus. 12. Ego, ego ipse consolabor vos: quis tu ut timeres ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet? 13. Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, et fundavit terram et formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus qui te tribulabat, et paraverat ad perdendum: ubi nunc est furor tribulantis? 14. Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internecionem, nec deficiet panis ejus. 15. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. 16. Posui verba mea in ore tuo, et in umbra manus meæ protexi te, ut plantes cœlos, et fundes terram: et dicas ad Sion: Populus meus es tu. 17. Elevare, elevare, consurge, Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ ejus: usque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad fæces. 18. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis, quos genuit: et non est qui apprehendat manum ejus ex omnibus filiis, quos

contrivit. 19. Duo sunt quæ occurrerunt tibi: quis contristabitur super te? vastitas, et contritio, et fames et gladius; quis consolabitur te? 20. Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. 21. Idcirco audi hoc, paupercula, et ebria non a vino. 22. Hæc dicit dominator tuus Dominus, et Deus tuus, qui pugnabit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ, non adjicies ut bibas illum ultra. 23. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, et dixerunt animæ tuæ. Incurvare, ut transeamus: et posuisti ut terram corpus tuum, et quasi viam transeuntibus.

1. Audite me.] A Judæis incredulis redit ad Judæos Christo credentes, de quibus egit c. 49. ut ibi dixi initio et cap. præced. v. 10. dicens: *Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi sui?* Hi enim pauci lugebant gentis suæ incredulitatem. Hos pergit hic consolari Deus, et in spem meliorum erigit.

Attendite ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis, id est ut explicans subdit: 2. attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram, quæ peperit vos.] *Petram* ergo vocat Abraham, tum ob fidei firmitatem, tum quia Hebræi familias vocant domos: inde בנים *bonim*, id est filios, vocant quasi אבנים *abanim*, id est lapides, qui ex patre, quasi petra excisi sunt. Renes enim, qui sunt origo seminis et virtutis generativæ, formam et duritiem habent lapidum, quin et subinde lapides, sive calculos generant. Sic Rachel et Lia, dicuntur ædificasse domum, id est stirpem et familiam Israel, Ruth. 4. 11. Aliqui putant alludi hic ad fontem aquæ e petra a Mose percussa elicitum, Num. 20. sicut enim aqua ex fonte, ita filii ex parente promanant. Verum obstat τὸ *excisi* et *præcisi*. Aqua enim e fonte et petra elicitur, non autem exscinditur, aut præscinditur.

Aptius S. Cyrillus: *Sicut*, ait, *difficillimum est ex petra solido et immani lapides exscindere, et puteum profundum exhaurire: eodem modo perdifficile est, imo impossibile, ex sene viro et sterili muliere* (quales erant Abraham et Sara) *nasci filium. Verum hoc effectum est supra opinionem Dei nutu et jussu.* Secundo sicut ex lapidicina innumeri exscinduntur lapides, ita ex Abraham et Sara innumeri prognati sunt Judæi et mystice ex Christo et Ecclesia innumeri Christiani. Unde forte huc respexit Christus, dicens Judæis Matth. 3. 9. *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.* Sic Ovidius 1. Metamorph. finxit post diluvium Deucalionem jecisse post tergum lapides, indeque homines, durum genus, enatos.

Septuag. vertunt: *Inspicite in solidam petram, quam excidistis, et in foveam laci, quam fodistis*, q. d. Aspicite, o Judæi, in Christum, quem clavis transfixistis in manibus et pedibus, et lancea in latere cordis, inquit Procopius, S. Hieron. et Haymo. Hoc est quod ex Zachar. cap. 12. 10. ait S. Joan. c. 19. v. 37. de Christo crucifixo et transfosso: *Videbunt in quem transfixerunt*, et Zachar. c. 3. v. 9. loquens de Jesu Pontifice sordidis vestibus induto: *Lapis, quem dedi coram Jesu, etc. Ecce ego cælabo sculpturam ejus, et auferam iniquitatem terræ illius in die una.*

Et ad cavernam laci.] Hæc est Sara mater Judæorum, ex qua, quasi ex fossa, vel fovea effossi et excisi sunt Judæi, totque eorum millia. Hebræum מקבת *maccebet*, id est fovea, alludit ad נקבה *nekeba*, id est fœmina. Est honesta periphrasis actus conjugalis, qua utuntur parentes, dum parvulis suis nescientibus et mirantibus quomodo in hunc mundum prodierint, respondent et persuadent, se ipsos, uti et fraterculos eorum, dum nascuntur, ex caulibus, vel ex fossis effodisse et effodere.

Notat Arias, et Delrio adagio 788. alludi ad architecturam; in hac enim, præcipua materia sunt lapides et intritum sive cæmentum. Lapides ex lapidicina petuntur, puta ex Abraham, cæmentum *ex caverna*, vel ut Sept. vertunt, *ex fovea*, sive fossa excavata, puta ex Sara. Hæc enim est mater, ille pater. Unde Syrus et Arabicus vertunt: *Cernite montem ex quo excisi estis, cernite lacum* (vel puteum) *ex quo cavati estis.* Aliter paulo sumitur hæc phrasis a Latinis; viles enim et terræ filii, aut duri et barbari, dicuntur e patra, caverna aut saxo prognati. Sic Homer. Odyss. 18. *Dic, ait, tuum genus, unde es? non enim e quercu es antiqua, nec e petra*; quod alii dicunt: *Neque lutea, neque terræ progenies.* Et Christus: *Potens est Deus de lapidibus* (vilibus et duris Gentilibus) *istis suscitare filios Abrahæ*, q. d. De pulvere suscitabit egenos, et de stercore eriget pauperes.

Quia unum vocavi eum, et benedixi,] q. d. Sicut Deus Abrahamo, cum solus esset, et sterilis instar lapidis et pumicis, utpote emortuo corpore, et virtute generandi, præsertim ex Sara anu, pariter et sterili, dedit filium Isaac, per eumque illum ita benedixit et multiplicavit, ut fieret Abraham, id est pater multarum gentium, haberetque posteros numerosos instar stellarum cœli, et arenæ maris: ita quoque Deus Ecclesiam e paucis Judæis ad Christum conversis constautem, Gentium omnium supplemento ita benedicet et multiplicabit, ut totum orbem complectantur. Nolite ergo timere, o pusillus grex, o pauci fideles, Judæi et Apostoli, ego vos faciam Abrahamos. Hunc esse sensum patet ex v. 4. Ita S. Hieronym. et Cyrillus. Hujus ergo rei typus fuere Sara et Abraham, qui senes et steriles genuerunt Isaac, id est risum et gaudium, utpote filium, ex quo oriturus erat Christus, qui Evangelium quasi lætissimum nuntium toti mundo erat allaturus, suamque fidelium sobolem toto orbe propagaturus.

3. Consolabitur ergo Dominus Sion.] Tum terrenam, reducendo ejus cives e captivitate Babylonica, et multiplicando eos in Judæa, uti explicant Hebræi, S. Thom. et Hugo; tum potius spiritalem scilicet Ecclesiam ortam ex Judæis in Sion; tempore enim Christi in iis solis consistebat Ecclesia. Sionis ergo ruinas quibus scilicet major Judæorum pars a fide corruit, cum Christum repulit, sarcivit Deus per vocationem Gentium, itaque eam mœstam consolatus est. Pro

ruinas ejus, hebr. est חרבתיה *charbotsha*, quod Septuag. proprie vertunt: τὰ ἠρημωμένα, id est, *deserta ejus*; Vatablus, *desolationes ejus*; Forerius, *siccitates ejus. Nam sicut*, ait, *grassantibus hostibus, succenduntur arbores, et remanent stipites nonnulli, et trunci aridi, atque grassante igne et sollabentibus tectis, supersunt exusti aliquot parietes: ita omnia devastante impietate, et ob impietatem milite Romano omnia in Jerusalem diripiente et proterente, remanserunt pii nonnulli Judæi, quasi nobilis illius ædificii parietes exusti, vel stipites semiusti. Has siccitates, has reliquias, consolatur Dominus, quia ex paucis illis quasi ex seminario quodam, videbunt infinitam multitudinem fidelium prodire, et in immensum augeri veluti segetem Domini.*

Et ponet desertum ejus quasi delicias.] Hebr. כעדן *keeden*, id est *quasi eden*: Sept. *sicut paradisum*; hic enim erat in regione Eden, Genes. 2. 8. in Hebræo. Erat enim Eden sive paradisus, locus deliciarum amœnissimus. Unde mox vocatur *hortus Domini*, quem scilicet Dominus excoluerat et adornarat, quasi suum hortum, opponiturque inculto et sterili deserto. Sic orbis deliciæ fuerunt Apostoli, ipsaque primitiva Ecclesia, antea inculta et deserta.

Porro *desertum* Sionis, vel vocat ruinas Judæorum desertas, de quibus jam dixi; vel, ut Procop. et Haymo, desertas a Deo et derelictas hucusque Gentes. Sed eodem sensus recidit. Constat enim, hoc desertum commutatum esse in paradisum per Gentium conversionem.

Gaudium et lætitia invenietur in ea.] in Gentium solitudine jam conversa ad Christum, in qua ante non erant nisi tenebræ, ærumnæ et mœstitia; jam non invenietur nisi gaudium, lætitia, *gratiarum actio et vox laudis*, q. d. Gentes quæ antea pejerabant, jurgabantur, blasphemabant, diris se aliosque devovebant, jam per Christum accipientes mentem igneam et linguas igneas, non aliud resonabunt quam hymnos et laudes Dei. Videbunt enim Apostolos jugiter jubilantes, et laudantes Deum ob tot tantaque beneficia, quæ per Christum orbi præstitit, præsertim mittendo et dando fidelibus Spiritum Sanctum, totque et tanta ejus charismata, unde et fideles idipsum agnoscent, sibique congratulabuntur, et Deo gratias agent quod in tam illustrem sortem sanctorum eos vocarit et adoptarit, dicentque jugiter: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. Te Deum laudamus, te Dominum confitemur*, qui nos de tenebris et umbra mortis ad lucem et vitam, de potestate diaboli ad societatem Filii tui, de inferno ad cœlestia regna vocasti et transtulisti: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate. Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, etc.* Ephes. 1. 3.

Hæc deberet esse jugis vox et jubilus Christianorum, essetque reipsa omnium, si penitius bona per Christum accepta et accipienda considerarent et appenderent, eisque condigne, ut par est, viverent. Jam paucorum est, qui perfectioni, mundique contemptui studentes, vitam angelicam in terris æmulantur; horum enim vita et vox, non est aliud quam assidua Dei laus. Nam, ut S. Bernard. expertus ait sermon. 11. in Cant. *Nihil ita proprie quemdam in terris repræsentat cœlestis habitationis statum, sicut alacritas laudantium Deum, dicente Scriptura: Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Et S. Ephrem. tract. de Beatitudinib. inter eas hanc præcipuam ponit: *Beatus*, inquit, *qui factus est sicut Seraphim et Cherubim, et in divino ac spiritali officio numquam est segnis, sed assidue glorificat Dominum.*

4. Attendite ad me, popule meus,] iterum iterumque videte, unde hæc lætitia et gaudium tam numerosæ et latæ sobolis vobis sint obventura.

Lex a me exiet.] *Lex* scilicet non prisca Mosis, sed nova Christi et Evangelica; puta Evangelii prædicatio exibit in totum orbem. Nam *in omnem terram exivit sonus eorum*, scilicet cœlorum spiritalium, puta Apostolorum. Hoc est, quod dixit capite 2. v. 3. *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Sequitur de eadem:

Et judicium meum in lucem populorum requiescet.] Lex Evangelica vocatur *judicium*. Primo, quia nos docet Dei judicium, quid scilicet Deo placeat, quid displiceat, quid probet, quid damnet. Ex eo enim discimus humilitatem, paupertatem, mundi contemptum ei placere: fastum, avaritiam, delicias, etc. ei displicere, ac consequenter judicium Dei contrarium esse judicio mundi. Secundo, quia docet Dei judicium, id est justitiam, et id quod cuique ex Dei ordinatione debemus tribuere, scilicet, Deo cultum, proximis charitatem, nobis continentiam. Rursum lex hæc afferet hominibus Dei judicium, id est justificationem, ut juste, pie et sancte vivant. Hic sensus est valde appositus; subdit enim: *Prope est justus meus.* Tertio, lex Christi vocatur *judicium*, quia qui illam recipit, cœlo; qui rejicit, inferno per illam ipsam adjudicatur. Hoc est quod ait Christus: *Qui non credit, jam judicatus est*; et. *Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet, etc.* Quarto, quia per eam, quasi per judicium et sententiam definitivam Deus damnavit mala mundi opera. Hoc est enim quod ait Christus; *Ego in judicium veni in mundum*; et, *Hoc est judicium: quia lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem*, Joan. 3. 19. Dicitur porro hoc judicium ab Isaia *lux*, vel datum *in lucem populorum*, quia per Evangelii prædicationem quasi lucem, clare ostendit Deus omnibus hominibus perversitatem operum mundi, et ex adverso quanti quæque virtus vel opus apud Deum sit pretii et meriti. Omne enim quod manifestatur, in lumine manifestatur, inquit sanctus Paulus. Quinto, quia per Evangelium Christus judicabit, et fidelibus dicet in fine mundi: *Venite benedicti Patris mei, possidete regnum*; infidelibus vero et inobedientibus: *Ite, maledicti, in ignem æternum.*

Requiescet.] Non obiter transibit, sed *requiescet*, in Gentibus, quasi in sua sede et loco, firmiter et longo tempore. Forer. vertit contrarie, *consitabo* Est enim Hebr. רגע *raga*, contrariæ significationis, duoque contraria significat, scilicet, requiescere et concitare, q. d. Judicium meum in lucem populorum con-

citabo, id est faciam ut momento appareat, et instar fulguris resplendeat, ac pervadat totum orbem.

5. Prope est justus meus, egressus est (id est, brevi egredietur) salvator meus.] Sunt verba Patris de Filio, quem se brevi missurum promittit, ut sit, inquit, salvator meus, per quem scilicet ego orbem salvem, mihique subjiciam.

Hebræa et Septuag. habent: *Prope est justitia mea, egressa est salus mea*; quæ verba non minus Filio, quam Patri conveniunt. Ecce hoc est judicium, quod se in lucem populorum daturum promisit, scilicet, justitia, id est, justificatio et salus eorum. Hi sunt gaudii, lætitiæ et consolationis vers. 3. promissæ, fontes.

Brachia mea populos judicabunt.] Primo, S. Thom. et Hugo per *brachium* Dei accipit Cyrum, qui Dei robore Babylonem evertit, et Judæos liberavit. Verum hæc spectant ad Christum, non ad Cyrum. Quocirca S. August. l. de Essentia divinitatis, per *brachia* Dei, scilicet Patris, accipit Filium, et Spiritum Sanctum; hi enim a Patre quasi brachia ab humero procedunt. Secundo, Haymo, Vatabl. et Lyranus per *brachia* Dei accipiunt Apostolos; hi enim a Christo quasi brachium processerunt, ab eoque robur subigendi orbem acceperunt, ut aliudat ad robur et brachia militum. Tertio et genuine, *brachia* Dei sunt, vires et potentia, quam Deus per Christum Christique crucem exeruit, dum per prædicationem Apostolorum ei omnes gentes subjecit. Crux enim Christi fuit Dei virtus, ut ait Apostolus. Ita S. Hieron. Adamus, Forerius. Quocirca alludit ad brachia Christi in cruce extensa; hæc enim sunt robora et quasi cornua, quibus ventilavit hostes, orbemque domuit, de quibus dicitur Habac. 3. 4. *Cornua in manibus ejus.*

Porro *judicare*, Hebræis idem est, quod gubernare et dominari, ut alibi dixi. Idem argu hic dicit, quod cap. 40. 10. *Et brachium ejus dominabitur.* Rursum, *judicabunt*, id est, vindicabunt, populos a jugo et tyrannide diaboli, eosque in libertatem asserent. Sic enim Gedeon, Samson, aliique dicuntur judices, id est, vindices Israel. Ita Sanchez.

Me insulæ (insulani, id est, gentes remotæ) exspectabunt.] Hebr. קוה *kavo*, habet emphasim; significat enim dirigere, et extendere instar lineæ; inde enim קו *kaf*, significat lineam, q. d. Insulani extendent animam suam, suasque spes, vota et desideria, easque instar lineæ dirigent ad Christum. Spes enim quasi extendit animam ad rem speratam, ut eam sperans per spem quasi teneat et apprehendat. Hinc ait Psaltes Psal. 24. 1. *Ad te, Domine, levavi animam meam.* Significatur ingens fore Gentium desiderium Christi et christianismi, ubi de eo, ejusque sanctitate et miraculis inaudierint. Hoc est quod prædixit Jacob Genes. cap. 49. vers. 10. *Ipse erit exspectatio Gentium.*

Secundo, Forer. Hebr. *kava*, sic explicat, q. d. Insulani jam Christiani effecti, dirigent et collineabunt cogitationes, locutiones et actiones omnes ad Christum, utpote a quo uno pendeant, et cui soli placere student. Prior sensus Hebræo magis genuinus est.

Tertio, aliqui sic exponunt, *exspectabunt*, id est, avidissime excipient, perinde ac si diu me exspectassent: ut sit metalepsis; quæ enim avide excipimus, ea prius diu exspectare solemus.

Et brachium meum sustinebunt,] scilicet, exspectabunt, id est, ut Septuag. Vatabl. et alii vertunt: *Et in brachium meum sperabunt.* *Brachium* vocat vim, robur et efficaciam Evangelii, sive christianismi, quæ mentes et corda immutat et sanctificat, ut vitia occidat, virtutes in eis plantet et vivificet.

Secundo, Forer. vertit: *Et ad brachium meum exspectabunt*, q. d. Gentes Christi imperio obedient, a Christi ore pendebunt, pendulique excipient, et prompte exsequentur ejus jussa, dicentes: *Domine, quid me vis facere?* Signum da mihi voluntatis tuæ, parebo, iboque per saxa, per ignes.

6. Quia coeli sicut fumus liquescent.] Chaldæus *transibunt.* Hoc est, ut Christus ait Luc. 21. 33. *Cœlum et terram transibunt; verba autem mea non transibunt*, q. d. Salus et justitia, quam per Christum me daturum promisi, v. 5. firmior et diuturnior erit cœlo et terra; erit enim æterna, stabitque in perpetuum: cœli autem et terra transibunt, si non substantia, certe qualitate, forma et innovatione sui. Vide dicta c. 34. 4. Ita S. Hier. Salus ergo et justitia mundi, temporalis est; salus vero et justitia Dei, æterna est. Hæc ergo ambienda est cum Apostolis et Martyribus, illa negligenda. Quid enim proderit tibi quod omnes homines cras morituri te salvent et justificent, si Deus æternitatis dominus te condemnet? Damnarunt tyranni Apostolos et Martyres, occiderunt illos ad breve tempus; resurgent illi, et damnabunt suos tortores et tyrannos in æternum.

Septuag. vertunt: *Quoniam cœlum sicut fumus firmatum est.* Hoc est, ut explicat S. Hieronym. *Quod omnis cœlorum firmitas et robur et fortitudo censetur inanissimo et fumo qui in auras solvitur, coæquetur juxta Ecclesiasten: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* Tales sunt et opes, deliciæ, honores, pompæ, omniaque quæ cœli ambitu continentur. Quam ergo vani et stulti sunt, qui hæc ambiunt, et cum æternis commutant! Symmachus vertit: οὐρανοὶ ἁλισθέντες, id est, *cœli instar salis liquescent* at evanescent; Aquila: οὐρανοὶ μισωθήσονται, id est, *cœlum comminuetur in nihilum*: non quod propria sit periturum, et redigendum in nihilum, sed quod commutandum sit in melius, ait S. Hieron. sive quod hæc ejus species et forma sit annihilanda, dandaque ei nova longe augustior et splendidior.

7. Audite me (loquitur Christus ad suos primos fideles et Apostolos) qui scitis justum, hebr. *justitiam*; sive id, quod justum et sanctum coram Deo esse, vos docui. Lex mea in corde eorum.] id est, in quorum corde lex et doctrina mea est, ut vertunt Vatabl. et Forer. Est hebraismus: ponitur enim pronomen demonstrativum *eorum*, pro relativo *quorum*.

Nolite timere opprobrium hominum.] Scribarum et Pharisæorum, tyrannorum, aliorumque infidelium, qui vos ob fidem meam persequentur, subsannabunt, flagellabunt et occident. Unde Tertull. lib. 4. contra Marcion. c. 14. putat Christum huc alludere, idemque dicere, cum ait: *Beati eritis cum vos oderint homines, et cum separaverint vos, et exprobraverint, et ejecerint nomen vestrum tamquam malum, propter Filium hominis. Gaudete in illa die, et exsultate: ecce enim mer-*

ces vestra multa est in cœlo, Luc. 6. 22. Hæc enim Christi verba bisce Isaiæ quasi antistropha respondent. Porro Tertull. hunc Isaiæ locum sic ex Sept. legit ot vertit: *Ne timueritis ignominiam ob hominibus, et nullificatione eorum ne minuamini* animo, id est, ne vincamini, ut legunt alii. Hoc est enim Græcum ἡττᾶσθε. Porro nullificationem vel nullificamen, vocat vilipensionem, qua quis nihili fit et nullus æstimatur; *Quæ ignominia? quæ nullificatio? quæ futura erat propter Filium hominis*, ait Tertull. l. 4. contra Marcion. c. 14.

8. SICUT ENIM VESTIMENTUM,] supple, ex se generat vermem et tineam, quæ illud corrodat et absumat: ita homines mortales ex se generant sibi morbos et mortem, qua intereant: *Mortalia enim omnia mortalitate damnata sunt*, ut ait Seneca, ac præsertim peccatores et persecutores Ecclesiæ ex se gignunt scelera, quæ in se provocent iram et excidium Dei. Vide dicta c. 50. 9. Alludit ad cœlos v. 6. q. d. Si cœli, qui instar æris fusi et fundati sunt, liquescent et tabescent, quanto magis homo, qui non est nisi putredo et ærumna?

9. CONSURGE, CONSURGE (Vatabl. vertit: *Excitare, excitare*, quasi a somno quietis, lenitatis et patientiæ) INDUERE FORTITUDINEM BRACHIUM DOMINI.] Foreriua vult hæc esse verba Dei ad seipsum, seu ad virtutem suam, nempe Christum, qui et virtus Dei, et brachium Domini vocatur in Scriptura.

Planius Sanchez censet esse Isaiæ, aut populi expectantis et anhelantis ad Christi adventum, ut Deus per eum potenti brachio debellet dæmones, peccatum et mortem, ab iisque fideles suos liberet, utque per Apostolos fortiter sibi subiget hostes, tyrannos, totumque orbem. Septuag. addunt τὸ *Jerusalem*; vertunt enim, *consurge, consurge Jerusalem*. Verum hæc vox non est in Hebræo, Chald. aut Latinis, in quibus *consurge, consurge, induere*, et verba omnia sequentia referunt et respiciunt *brachium Domini*.

Porro *induere fortitudinem*, est parare et accingere se ad prœlium, ut in eo fortiter confligat, et proterat hostes, Psal. 92. 1. *Indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se*; et Psalm. 44. 4. *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime*.

Alludit ad Cyrum, qui fuit quasi brachium Domini in debellandis Babyloniis: imo S. Thom. et Hugo putant hunc esse sensum litteralem; sed hoc parum est verisimile.

CONSURGE SICUT IN DIEBUS ANTIQUIS, IN GENERATIONIBUS SÆCULORUM.] *Dies antiquos*, sive *generationes sæculorum*, vocat tempora prisca, puta Ægyptia sub Mose, inter quæ et præsens multa fluxerunt sæcula.

NUMQUID NON TU,] scilicet o *brachium Domini*. Hoc enim respicere pronomen *tu* patet ex pronomine fœmineo את *at*; nam זרוע *zeroa*, id est *brachium*, pariter est fœminini generis.

PERCUSSISTI SUPERBUM VULNERASTI DRACONEM,] scilicet Pharaonem in mari rubro, cum Hebræi sicco pede transierunt illud, ut sequitur. Vocatur enim ipsa *draco* marinus sive fluvialis, puta balæna, vel potius crocodilus, quia dominabatur Ægypto, quam hinc mari, inde rivis Nili cingitur, ideoque putabat se invictum et insuperabilem. Hoc est enim quod ait de Pharaone sui temporis, qui Ephrae fuit cognominatus, Ezech. c. 29. 3. *Ecce ego ad te, Pharao, rex Ægypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum*. Ita S. Hieron. Cyrill. et alii. Mystice, *draco* est Satanas, ut dixi c. 27. 1. Ita Rupert.

10. AQUAM ABYSSI VEHEMENTIS.] *Abyssum* vocat mare rubrum, ob profunditatem; *vehementem*, ob æstus et fluctus. Est enim sinus sive brachium maris, ubi mare arctatum vehementius fluctuat et sævit.

11. ET NUNC QUI REDEMPTI SUNT.] Intelligitur more Hebræo particula comparativa *sicut*, q. d. Sicut Deus, duce Mose, liberavit Hebræos de manu Pharaonis, eo submerso, eosque cum gaudio, jubilo et tripudio, deduxit usque in Judæam in Sion: ita nunc per Christum a diaboli captivitate et tyrannide, redimet eos, puta veros Israelitas, ut in Sion, id est Ecclesiam, veniant, gaudeantque et jubilent, hic inchoate, perfecte vero in cœlo. Hoc est enim quod sequitur.

LÆTITIA SEMPITERNA SUPER CAPITA EORUM.] Ita enim, ut jam dixi, explicatur Apocal. 7. 16. Est metaphora *sumpta*, inquit Forer. *a mulieribus, quæ ingentia onera imposita capitibus deferunt: quo forte et olluxit Paulus, cum gloriæ pondus dixit*: Melius Sanchez sumptam putat a coronis, quas victores in triumphis aut festum agentes, in festo vel nuptiis, capiti imponunt. Porro per coronas significatur dies hosce fore tum triumphi, tum geniales et festivos. Beati enim in cœlo coronabuntur non lauro, non olea, non thyrso; sed immarcescibili gloriæ corona, ut ait sanctus Petrus epist. 1. c. 5. v. 4.

Rursum, *caput* ponitur pro toto homine; est enim pars præcipua, in qua vigent sensus, estque sedes gaudii et lætitiæ, æque ac doloris et mœstitiæ.

Tertio, τὸ *super capita*, significat hanc lætitiam non fore humanam et terrestrem; sed sublimem, transcendentem et supernaturalem, scilicet cœlestem et divinam, ex gratia et consolatione Dei, in hac vita; atque in futura ex lumine gloriæ, visione et fruitione Dei manantem. Simili modo c. 11. 2. et c. 61. 1. Spiritus Domini, omniaque ejus dona, dicuntur requievisse super Christum. Τὸ enim *super* significat hæc dona esse supernaturalia, et e cœlo in homines descendere, ita tamen, ut ipsis indantur eisque insint. Denique τὸ *super* significat ambitum, copiam et magnitudinem gaudii. Sicut enim corona cingit et ambit totum caput, ita ambiet et hæc lætitia. Hoc est quod ait Psaltes Psalm. 29. 12. *Conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia*. Significatur ergo tanta fore lætitia, ut homo eam capere non possit; sed ea undique circumfundatur, innatet et inebrietur. Hoc est quod ait Christus: *Intra in gaudium Domini tui*, q. d. Tantum erit gaudium, ut illud non tam in te, quam tu in illud sis intraturus: sicut invitatus ad nuptias ingreditur in aulam nuptiarum deliciis, musicis, tapetibus, omnique re delectabili ita instructam et refertam, ut videatur in mera intrare gaudia.

GAUDIUM ET LÆTITIAM TENEBUNT.] Loquitur de gaudio hic inchoando, sed consummando in cœlis, ut patet Apocal. 7. 16. Legimus in historiis aliquos in hac vita præ gaudii magnitudine, fuisse exanimatos: quanta ergo erunt gaudia Beatorum, quibus undique circumfluent et inebriabuntur? Sane gaudium eis findere cor, gaudio creparent, ni Deus eos supra naturam contineret, et in vita conservaret. Ita Diagoras tres

filios adolescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiasten, tertium luctatorem; eosque omnes vidit vincere coronarique eodem Olympiæ die. Porro, cum tres hi filii victores patrem amplecterentur, et coronas suas in caput ejus imponerent, cumque populus gratulabundus flores undique in eum jaceret; ipse seipsum, suamque lætitiam non capiens, protinus in eodem loco et stadio, inspectante populo, in oculis atque in manibus filiorum animam efflavit.

Similiter legimus, qua tempestate apud Cannas, exercitus populi Romani cæsus est, anum matrem nuntio de morte filii allato, extremo luctu atque mœrore affectam esse; sed is nuntius falsus fuit, atque is adolescens non diu post ex ea pugna in urbem rediit. Anus repente, filio viso, quasi ruina incidentis inopinati gaudii, oppressa exanimataque est. Ita A. Gellius lib. 3. c. 15.

Fugiet dolor et gemitus.] Pulchre Poeta:

Nascimur in lacrymis, lacrymis quoque vita madescit,
Et vitam rursum linquimus in lacrymis.
Mors multas hominum lacrymas absterget, at omnes
Omnibus electis ipse Deus lacrymas.

Huc alludit S. Joannes Apocal. 21. 4. *Mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt.* Quia, ut dixit v. 11. *Lætitia sempiterna* erit *super capita eorum.* Nimirum Christus hic suorum capiti imponit suam coronam spineam, in cœlo imponet auream et gemmeam, ut reipsa ostendit et præstitit B. Catharinæ Senensi.

Hoc gaudium hic inchoant justi, estque comes virtutis eorum, quam deducit ad gaudia cœlestia et æterna. Vidit hoc per umbram Seneca, scribens ad Lucilium: *Nolo,* ait, *tibi umquam deesse lætitiam, volo illam tibi domi nasci: nascetur, si modo intra teipsum sit. Cæteræ hilaritates non implent pectus, sed frontem remittunt: leves sunt, nisi tu forte judicas illum gaudere qui ridet; animus debet esse alacer, et fidens, et super omnia erectus.*

12. Ego, ego ipse consolabor vos.] Cogita qualis, quanta et quam firma sit consolatio, quæ a tanto consolatore proficiscitur, quasi munus tanto principe dignum. Quocirca, *Quis tu, ut timeres ab homine mortali?* Hebr, ab אנוש *enos,* id est homine misero, ærumnoso, damnato ad mortem. Increpat tepidos et timidos Christianos, qui in fide nutaturi, aut ab ea defectori erant metu Judæorum, Imperatorum, aut aliorum persecutorum vel irrisorum. Ita S. Hieronymus et Cyrill. Unde Hebr. est genus fœmininum, כי את ותיראי *mi at vattirai,* q. d. *Quid tu, o fœmina, times?* Timere enim in tanto Dei adjutorio et consolatione, præsertim hostem fœneum, et instar fœni interiturum, est meticulosæ et fœmineæ indolis; dicere enim debueras: *Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

13. Et oblitus es Domini factoris tui. Dat causam timoris, q. d. Ideo times, ut fœmina, persecutores, quia immemor es Dei, potentissimi tutoris tui, qui cœlos et terram creavit, firmavit et firmat. Hinc enim videns faciem furibundam persecutoris et tribulantis, formidasti; sed vide quam brevis sit furor, quam cito dispareat. Ubi nunc est furor tribulantis?] q. d. Uti furor Pharaonis persequentis Hebræos absorptus est a mari: ita et furor persequentium te, Deo vindice mox absorbebitur et evanescet.

14. Cito veniet gradiens ad aperiendum.] Hebræi, S. Thomas et Hugo hæc accipiunt de liberatione Judæorum e captivitate Babylonica. Verum alii passim accipiunt de ope et auxilio Christi, suos in persecutione liberantis, protegentis, foventis et alentis, q. d. Cito veniet brachium Domini, id est, Christus potens bellator, gradiens et conculcans adversarios tuos, ut carceres aperiat, indeque te jam ad mortem damnatum educat, uti fecit sancto Petro, Actorum 12. 11.

Rursum, *non interficiet,* id est, non permittet tyrannos interficere fideles usque ad internecionem, quin potius per paucorum martyria, plures faciet succrescere. Unde hebraice est לא ימות *lo iamut,* id est, *non morietur,* scilicet fidelis. Noster legit לא ימית *lo iomit,* id est, non occidet, *non interficiet.*

Nec deficiet panis.] In fame etiam extrema aderit Deus, curabitque suis annonam, tum corporalem, tum magis spiritualem. Hoc est, quod Paulus expertus ajebat: *Aporiamur, sed non destituimur,* 2. Corinth. 4. 8. Ita sæpe fidelibus fecit, et facit Deus, iisque in acie novaculæ mire succurrit; ut, cum videantur esse in imo et æterno carcere conclusi, subito libertatem eis afferat; cum videantur esse in limine mortis, ducique ad crucem, salvet eos, vitæque restituat; cum videantur fame morituri, abunde eis victum submittat, uti Danieli cap. 14. in lacu leonum submisit cibum per Habacuc raptum ab Angelo.

Quinimo Forerius hæc sic accipit, quasi dicatur, quod Deus persecutorum animos ita immutabit, ut ipsimet Christianos, quos carcere concluserant, solvant et liberos dimittant: quos ad mortem damnaverant, absolvant; quos fame cruciabant, nutriant et pascant. Sic enim vertit ipse: *Festinavit qui volutabat* (exagitabat fidelem) *ad aperiendum, et non moriatur* (fidelis) *ad foveam, et non defecit panis ejus.*

Pro *gradiens,* hebraice est צעה *tsoe,* quod Pagninus et R. Abraham vertunt, *ligatus*; Vatablus, *discurrens*; Forerius, *volutans*; R. David, *captivus*; Symmachus vero, *infernus.* Sic enim ipse vertit: *Cito infernus aperietur, et non morietur in corruptione,* q. d. Christus moriens aperiet limbum patrum, et vinctos, tam in limbo quam in purgatorio, educet, atque in morte caro ejus non corrumpetur. Hoc est enim quod dicitur Psal. 15. 10. *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Ita S. Hieron.

15. Ego autem sum Dominus,] q. d. Quid timeas cum me habeas defensorem? qui, cum volo, conturbo mare, multo magis homines, hostesque tuos conturbare possum, uti conturbavi Madianitas tempore Gedeonis, Judic. 7. quique sum Dominus exercituum, qui scilicet, cum lubet, in aciem educo cœlos, stellas, elementa, fulmina, tonitrua, grandines, procellas atque innumeras Angelorum legiones.

16. Posui verba mea in ore tuo.] S. Thom. et Hugo putant esse verba Dei ad Isaiam, velut Chald. ad Prophetas.

Secundo, Cyrillus. Procop. et Sanchez censent esse verba Christi ad Apostolos, virosque Apostolicos.

Tertio, et planissime S. Hieronym. Forerius, Adamus et alii passim censent esse verba Dei Patris ad

Christum Filium. Iisdem enim verbis Pater compellavit Filium cap. 49. 2. Et Christus est, qui fundavit Ecclesiam, ut sequitur.

Porro sub Christo intelligit Christi fideles et Apostolos; hos enim timidos et metuentes persecutiones Judæorum ac tyrannorum, uti dixi v. 7. et 12. pergit corroborare et confirmare, dicens se iis adfore, daturumque tum sapientiam et eloquentiam, qua prudenter et constanter persecutoribus respondeant; tum vires et fortitudinem, qua eorum impetus et plagas excipiant et sustineant. Itaque Deus a fidelibus, quasi a subditis, hic convertit se et sermonem reflectit ad caput, puta ad Christum in eoque fideles alloquitur et consolatur. Sicut rex a militibus convertit se ad capitaneum, eumque et in eo milites alloquitur et animat ad prælium, q. d. Nolite timere, o fideles, o Apostoli, minas et errores hostium; ecce ego dedi vobis caput et ducem Christum. Ego in tuo, o Christe, ore posui verba mea, ut tu vicissim ea ponas in ore tuorum Apostolorum et fidelium. Rursum, in umbra manus meæ ego protexi te, ut tu vicissim sub umbra manus tuæ protegas eos. Poterant enim Apostoli cum Mose, Exodi 4. obtendere duo Evangelii obstacula, scilicet, primo, ruditatem et infantiam suam; hoc elidit, dicens: *Posui verbo mea in ore tuo*; secundo, robur et furorem persecutorum; hoc elidit, dicens: *In umbra manus meæ protexi te.*

Hoc est quod ait Christus Matth. 10. 19. *Nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora, quid loquamini; non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Hisce ergo verbis Christus, Apostoli eorumque asseclæ instituuntur et quasi consecrantur præcones Dei, Deusque os eorum sibi vindicat, ut per illud, quasi per organum suum, loquatur. Ita refert S. Greg. lib. I. Dialog. c. 4. iisdem hisce verbis S. Equitium Abbatem ab angelo jussu Dei institutum esse prædicatorem. Cum enim Felix, vir nobilis ab eo quæreret: *Qui sacrum Ordinem non habes, atque a Romano Pontifice, sub quo degis, prædicationis licentiam non accepisti, prædicare quomodo præsumis?* Compulsus Equitius respondit: *Ea quæ mihi loqueris, ego quoque mecum ipse pertracto. Sed quadam nocte speciosus mihi per visionem juvenis adstitit, atque in lingua meo medicinale ferramentum, id est, phlebotomum, posuit, dicens: Ecce posui verbo mea in ore tuo, egredere ad prædicandum. Atque ex illo die, etiam cum voluero, de Deo tacere non possum.* Subdit S. Gregorius: *Tantus quippe illum fervor ad colligendas Deo animas accenderat, ut sic monasteriis præesset, quatenus per Ecclesias, per castra, per vicos, per singulorum quoque fidelium domos circumquaque discurreret, et corda audientium ad amorem potriæ cœlestis excitaret.* Da, Domine, Ecclesiæ tuæ plures Equitios.

UT PLANTES COELOS, ET FUNDES TERRAM,] ut scilicet crees et fundes novum orbem spiritalem, scilicet Ecclesiam, regnumque Dei, in quo fideles agent vitam cœlestem, atque instar terræ solidi et fundati erunt in fide, spe et charitate. Ita S. Hieron. Haymo, Forer. Dionys. Adam. et alii. Aliqui non male, per cœlos accipiunt Apostolos. Sicut enim cœli lumen, ita Apostoli lucem Evangelii orbi attulerunt. Per terram scilicet novam, plebeios, qui in Ecclesia terrestri, hanc lucem constanter excipientes, suæ gravitatis obliti, feruntur in cœlum, dicuntque cum Paulo: *Nostra conversatio in cœlis est.* Quocirca aliqui subaudientes τὸ *bet*, id est *in* vertunt: *Ut plantes cœlos, eoque fundes in terra.* Per vitam enim cœlestem quam agunt Sancti, tam Angeli et cœlites ad homines descendunt, quam homines pii ad cœlites ascendunt. Unde S. Joan. Apocal. 21. 1. vidit Ecclesiam et fideles, quasi Jerusalem novam descendentem de cœlo.

Moral. Sancti sunt cœlum, primo, quia sursum habent cor et mentem.

Secundo, quia cœlati sunt gratia Dei, omnique virtute, præsertim patientia in tribulationibus.

Tertio, quia sunt templum et thronus Dei; unde S. August. in Ps. 122. *Habitat*, ait, *in cœlo Deus, et cœlum Dei sunt omnes animæ justæ et sanctæ. Nam et Apostoli quamvis in terra essent carne, cœlum erant; quia in illis Deus sedens per totum mundum ambulabat, et habitabat in eis Christus per fidem, sicut dicit Apostolus: Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.*

Quarto, quia instar cœli pluunt, tonant, fulgurant. Audi S. August. in Ps. 101. serm. 2. *Per cœlum*, ait, *non importune intelligimus Sanctos Dei, in quibus manens Deus intonuit præceptis, coruscavit miraculis, imbrificavit terram sapientia veritatis. Cœli enim enarraverunt gloriam Dei.* Idem Sermone 3. de Apostolis: *Cœli sunt Sancti narrantes gloriam Dei, a terra suspensi, Deum portantes, in præceptis tonantes, sapientia coruscantes.*

Quinto, quia, ut ait S. August. lib. 2. contra Julian. *Cum corpus a terra et spiritum possideamus a cœlo, ipsi terra et cœlum sumus, et in utroque, id est in corpore et spiritu, ut voluntas Dei fiat, oramus.* Unde scribens in Psal. 96. *Tu*, ait, *si vis, cœlum eris: purga de corde tuo terram. Si terrenos concupiscentias non habueris, et non frustra responderis sursum te habere cor, cœlum eris; carnem portas, et corde jam cœlum es.*

Sexto, cœlum Varroni lib. 5. de Lingua Latina dicitur, quod stellis sit cœlatum, aut quod sit κοῖλον, id est cavum: aut, ut Isidorus, quod superna celet et abscondat, aut, ut Rupert. in Genes. lib. 1. cap. 29. a cernendo, quod omnibus sit conspicuum et ubique cernatur: sicut Plato in Cratylo, cœlum græce dici οὐρανὸν censet ἀπὸ τοῦ ὁρᾶν τὰ ἄνω, id est ab aspiciendo ea quæ sursum sunt; aut, ut Aristot. (vel quisquis est auctor.) lib. de Mundo ab ὅρος quod sit terminus eorum quæ sursum sunt. Unde utrumque conjungens, Philo lib. de Mundi opificio: *Cœlum*, inquit, *dicitur οὐρανός, sive quia omnium ὅρος, id est terminus; sive quia primum ὁρατῶν, id est visibilium, factum sit.* Ita Sanctus est cavus, id est totus teres atque rotundus: est omnibus conspicuus per modestiam, sed absconditus per devotionem et contemplationem. Idem est terminus et finis omnium. Deus enim mundum creavit propter Sanctos et electos. Unde S. Greg. lib. 30. Moral. 12. *Cœlum*, ait, *Ecclesia vocatur electorum, quæ ad interna sublimia dum per sublevationem contemplationis intendit, surgentes ab infimis cogitationum tumultus premit, atque intra se Deo quoddam silentium facit.* Idem homilia 14. in Ezech. *Cœlum est anima justi, sicut per Prophetam Dominus dicit: Cœlum mihi sedes est*, Psal. 102. Idem hom. 30. in Evangel. *Ornamento*, inquit, *cœlorum sunt virtutes prædicantium.*

Hinc scriptum est: Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum; quia mundi hujus potestatibus contraire non præsumerent, nisi eos Sancti Spiritus fortitudo solidasset, etc.

Septimo, in cœlo est sol, luna, astra: ita in anima justi sol est intellectus, luna fides, astra virtutes, ait S. Bernardus serm. 27. in Cant. qui totus est de hac re: *Sicut stellæ*, inquit, *in nocte lucent, in die latent: sic vera virtus, quæ sæpe in prosperis non apparet, eminet in adversis. Ergo virtus est sidus; et homo virtutum, cœlum.* Merito ergo sponsa Christi dicit: *Formoso sum sicut pelles Salomonis*, id est sicut cœlum. Deus enim extendit *cœlum sicut pellem*, Psal. 103. Habet ergo Ecclesia *cœlos suos, homines spirituales vita et opinione conspicuos, fide puros, spe firmos, latos charitate, contemplatione suspensos. Et hi pluentes pluviam verbi salutarem, tonant increpationibus, coruscant miraculis, etc.*

Octavo, quia justus per cœlestes mores inchoat cœlestem beatitudinem, sicque incipit esse cœlum. Audi S. Chrysost. hom. 16. in epist. ad Hebr. *Faciamus*, ait, *animam nostram cœlum:* primo, *clarum effecticum est cœlum: neque enim in hieme nigrum efficitur; non enim ipsum est quod immutat faciem, sed nubescon-currentes illud obtegunt;* ita justus serenus est et imperturbabilis; secundo, *cœlum solem habet; habemus et nos solem justitiæ. Video autem quia et meliores fieri cœlo nobis licet. Quonam modo? quando Dominum solis habemus;* tertio, *cœlum ubique mundum est et sine macula, non in hieme, non in nocte mutatur: proinde et nos neque in tribulationibus, neque in versutiis diaboli hoc patiamur, sed mansamus immaculati et mundi;* quarto, *cœlum altum est, et multum distans a terra: hoc etiam nos faciamus, separemus nos a terra, et in excelsum illud levemur;* quinto, *cœlum superius est, et ab imbribus et a pluviis* (nam nubes transcendit Olympus) *et a nullo consumitur: hoc et nos poterimus, si voluerimus;* sexto, *cœlum quidem putatur pati, sed ipsum nihil patitur: sic igitur et nos etiamsi putamur pati, tamen non patimur, si in altitudine sederimus cum Paulo et Sanctis, qui altiores cœlo, ad ipsum pervenerunt Dominum. Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? etc.*

Et dicas (tu, o Christe) ad Sion (ad Ecclesiam) Populus meus es tu.] Omnes enim fideles sunt populus Christi, indeque vocantur Christiani.

17. Consurge, Jerusalem.] Hebræi, S. Thom. Hugo et Sanchez hæc accipiunt de Jerusalem, id est Hierosolymitis captivis in Babylone, censentque eis hic libertatem et reditum in patriam, ac Hierosolymæ templique reædificationem promitti, ideoque excitari Jerusalem ad alacritatem et lætitiam, ac moneri, ut priora scelera, ob quæ hostibus tradita est, deinceps caveat. Videtur enim ad Judæos sui ævi more suo reverti Propheta. Hisce enim omnia ad finem usque capitis proprie conveniunt. Sub hisce tamen intelligit Christianos quasi antitypos.

Unde secundo, S. Hieron. Cyrillus, Haymo, Dionys. Forer. Adamus, Vatabl. et passim alii per *Jerusalem*, intelligunt primitivam Ecclesiam, in Jerusalem ortam et collectam; de illa enim egit ab initio capitis hucusque, ejusque mœrorem ex paucitate fidelium conceptum, consolatur et abstergit, promissione tum protectionis suæ, tum instaurationis et numerosæ prolis. Verum, quia in urbe Jerusalem alii erant credentes Christo, alii, et plures increduli; hinc primo, ejus et incredulorum stragem per Romanos describit. Deinde v. 22. transit ad credentes, atque veram Jerusalem, id est Ecclesiam, consolatur, ut clare patet c. seq. v. 2. et 7. Nam, cum Judæi pene deleti sunt per Titum, cumque plane abolita eorum respubl. et Synagoga, tunc subito cœpit florere Ecclesia ex Judæis collecta, tunc caput erexit. Hoc est quod ait: *Elevare, elevare, consurge.* Hæc enim fuit restauratio Hierosolymæ et Sionis, non corporalis, sed spiritalis. Transit enim a Jerusalem non credente et excisa, ad credentem Christo et succrescentem, sive a Judaica ad Christianam. Sicut enim idem est populus, v. g. Romanus, olim Gentilis, nunc Christianus: sic eadem est Jerusalem olim Judaica, nunc Christiana, præsertim, quia hæc e Judæis primitus cœpit et collecta est. Vide can. 7. Adde, hæc etiam ad consolationem Jerusalem, id est Judæorum adhuc Judaizantium, pertinere, quia illi suo tempore inserendi sunt Ecclesiæ, uti multi inserti sunt, et quotannis inseruntur: imo omnes et singuli quolibet die inseri possunt, si velint, itaque hac consolatione eis promissa, frui.

Denique, alii per vastationem Jerusalem, intelligunt persecutiones, quas a tyrannis passa est primitiva Ecclesia. Verum hoc videtur violentum. Hæ enim non possunt dici calix furoris, et plenus indignationis Domini, vastitas, contritio, etc. quæ sequuntur, cum fuerint potius ejus gloria et triumphi.

Quæ bibisti de manu Domini (propinatum et acceptum) calicem iræ ejus.] *Calix* significat sortem cujusque tristem vel lætam: cuique a Deo pro meritis, vel pro voluntate Dei admensam et attributam. Est metaphora a conviviis, in quibus olim præfectus convivii, qui Modimperator dicebatur, suum cuique calicem miscebat et attemperabat. *Calix* ergo *iræ*, est mensura pœnæ, vel vindictæ a Deo irato Hierosolymæ, pro ejus demeritis decreta et attributa. Vide dicta Jerem. 25. 15.

Usque ad fundum calicis soporis.] Hebraice est תרעלה *tarelo*, quod Noster vertit, *soporis*, id est, ut R. Salomon, *stuporis*, id est stuporem seu soporem lethiferum inducentis; Chald. *maledictionis*; Septuag. *furoris*; Symmach. et Theodotion, *lacerationis*; R. David, *veneni mortiferi*; R. Jona, *confusionis et contritionis*; R. Emmanuel, *fletus et contritionis*; Arias Montanus *turbationis et nauseæ*; sed optime Forer. Vatabl. et alii, *tremoris*; רעל *raal* enim significat tremere. Dicitur autem *calix tremoris*, qui tremorem et concussionem membrorum, indeque stuporem lethiferum inducit quales sunt venenatæ et frigidæ potiones. Non ergo loquitur de calice vini conditi et aromatici, qui reis supplicio afficiendis dabatur, ut sensus sopiret, ne cruciatus sentirent, aut certe ut minus eos sentirent; hic enim in se reis erat consolationi magis quam dolori.

Symbolice tamen et tropolog. hunc calicem soporis calici et haustui somnifero, quem Germani *Slaftrung* vocant, recte adaptat Joan. Frid. Matenesius in Syntagmate quod contra eum scripsit. Calix enim somniferus hunc soporiferum inducit et provocat.

Potasti usque ad fæces.] Ergo totum dolium ebibisti, nec tam ex calice, quam ex dolio potasti, illud-

que epotasti. Significatur ingens et extrema vindicta, clades et calamitas Hierosolymæ, quæ fuit tum in captivitate Babylonica, tum magis in Romana.

18. Non est qui sustentet.] Solent parentes senes a filiis sustentari, eisque inniti, uti factum est a P. Cornelio, qui inde Scipio est appellatus, quod pater incedens ei quasi scipioni inniteretur; unde ipse Scipionis nomen familiæ dedit et ad posteros transmisit. Hierosolymæ vero contrarium accidit; nam filii ejus seditiosi se invicem confecerunt, et gravius urbem, quam hostes, afflixerunt in obsidione Titi, teste Josepho.

19. Duo sunt quæ occurrerunt tibi.] Nominat quatuor flagella; subdit enim: *vastitas, et contritio, et fames, et gladius.* Quomodo ergo ait esse duo? Respond. Sanchez primo, esse duo, quia unum, puta fames, Judæis contigit in obsidione; alterum post obsidionem, excisa urbe, scilicet vastitas, et contritio et gladius. Secundo, respondet esse duo, quia unum fuit civitatis flagellum, scilicet, vastitas et contritio: alterum civium, scilicet fames et gladius. Sic et Forerius: Vastitas, inquit, et contritio, sunt unum idemque flagellum; alterum vero, est fames et gladius, hæc enim pro uno computantur. Tertio, Vatabl. Duo, inquit, posteriora duobus prioribus continentur. Ergo primum flagellum est vastitas, sive fames; alterum est contritio, sive gladius. Secundus sensus videtur maxime appositus contextui.

Quis contristabitur super te?] q. d. Tanta est tua afflictio, ut et tu et videntes te, stupeant, et præ stupore nec illi te possint consolari, nec tu ab eis consolationem ullam accipere. Vehemens enim dolor stuporem sensibus et menti inducit, ut nihil, quantumvis lætum et delectabile, sentiant aut capiant.

Consolabitur.] Hebr. jam est אנחמך anachem, id est, *consolabor*: sed videtur legendum ינחמך inachem, id est, *consolabitur*: ita enim vertunt quoque Septuag.

20. Filii tui projecti sunt.] Strati jacent in plateis et compitis, aut gladio confossi, aut potius præ fame, macie, tabe animam agentes: hoc est enim Hebr. עלף olaph. Id ipsum est quod ait Jerem. Thren. 4. 5. *Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora.* Præsertim quia hostes Chaldæi, æque ac Romani, domos combusserant, vel occuparant, ut cives cogerentur in plateis dormire.

Sicut oryx illaqueatus.] *Oryx* est animal unicorne et bisulcum, ait Aristot. l. 2. de hist. animal. c. 1. et lib. 3. de Partib. animal. c. 2. Alii volunt esse urum, sive bovem sylvestrem. Ita Gesnerus et Forerius. Verum Procop. vult esse avem: sed hoc parum est probabile. Melius Plinius lib. 2. 40. orygem ait esse Ægypti feram, quæ bisulcam habet ungulam, et in exortu Caniculæ contra stet intuendo, eamque sternutando quasi adorat. Idem lib. 8. c. 53. *Sunt et oryges, ait, soli a quibusdam dicti, contrario pilo vestiti, et ad caput verso.* Et Oppianus Cyneget. l. 2. ait feram esse lactei coloris, habentem cornua ære, ferro et silice duriora, similia mucronibus, eaque venenata esse. His confisam belluam audacem esse et sævam, non metuere venatores, nec canes, imo nec tauros, apros, pardos, leones, ursos: sed, cum eos videt irruentes, immotam stare, et capite inclinato invadentis alvum cornibus obliquatis perforare. Hinc Callixenes Rhodius apud Athenæum, ut rem miram et inauditam narret, quod Ptolemæus Philadelphus in pompa Alexandrina oryges subjugales dederit. Ita Delrio adagio 789. Quocirca Martialis l. 13. orygem ita depingit:

Matutinarum non ultima præda ferarum
Sævus oryx: constat qui mihi morte canum

Sensus est, q. d. Sicut oryx ferum animal, cum canibus et venatoribus pugnans, fessum tandemque victum, capitur et illaqueatur, sicque illaqueatum et irretitum, moxque occidendum, omnibus in platea spectandum proponitur: ita et cives Hierosolymæ, fessi, fracti, ærumnis confecti, et ab hoste undique cincti, ac quasi illaqueati jacuerunt in plateis mox morituri, aut jugulandi, fueruntque hostibus et transeuntibus ludibrium. Alludit ad Titum, qui Hierosolymam, viasque omnes, ita subito obsedit et cinxit, cum omnes Judæi eo ad pascha confluxissent, ut instar miraculi fuerit, tam cito tantam urbem vallo et muro potuisse concludi. Tunc enim Judæi fuerunt quasi oryx ab eo illaqueati. Ita Josephus lib. 6. Belli cap. penult. Hæcque fuit causa, cur multi fame et fœtore luridi, ob tanta hominum multitudinem, exanimes jacuerint in plateis.

Septuag. pro *sicut oryx illaqueatus* vertunt, *sicut beta semicocta*, id est, semiassata, flaccescens et marcescens. Sic et Syrus et Arabicus, *sicut beta deficiens præ siccitate*, folia arida se erigere et consistere non valentibus: quæ est imago hominis deficientis et morientis. Unde Virgilius morientem Euryalum flori et papaveri flaccescenti ita comparat, lib. 9. Æneid.

Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens, lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.

Id maxime verum in beta, quæ etiamsi vigeat et floreat, languida est, fatua et insipida. Unde vulgo dicebatur olim λαχανίζειν, id est, *betizare*, ut vertit Augustus Cæsar, teste Suetonio, pro languere, aut esse insulsum vel insipidum. Unde Catullus:

Languidior tenera cui pendens sicula beta.

Et Martialis:

Ut sapiant fatuæ fabrorum prandia betæ,
O quam sæpe petet vina piperque cocus!

Hinc Diogenes Cynicus, teste Laertio, cum adolescentes quidem eum canem vocarent, seque cauturos dicerent, ne ab illo morderentur; eos bono animo esse jussit, canem enim non vesci betis, mollitiem eorum notans. Tales fuere Judæi in obsidione, scilicet molles, languidi, insulsi et stolidi, utpote in sese invicem grassantes, teste Josepho: qui et lib. 5. Belli c. 32. depingit eos quasi solutos viribus, siccos, fame hiantes, et exhalantes animam.

Mystice, tales betæ sunt, homines molles et enerves, qui quasi fœminæ, cedunt tentationibus. Quocirca S. Cyrill. et Basilius in Ascet. c. 4. vetat Religiosos jejuniis et pœnitentiis extenuare et exhaurire vires corporis, ne fiant similes æstu siccatis et torridis oleribus, ut non possint sufficere laboribus communibus, nec difficultatibus ac tentationibus resistere.

Chaldæus pro *sicut oryx illaqueatus* vertit, *sicut*

lagunculo confracta. Judæi enim vastati fuerunt quasi fragmenta lagenæ contritæ, ut ait Isaias c. 30. v. 14.

PLENI INDIGNATIONE DOMINI,] Indignationem sive increpationem, metonymice vocat, supplicia et cruciatus, ex Dei indignatione manantes et depluentes in peccatores.

21. EBRIA NON A VINO,] sed ob ira et indignatione Dei, puta a vindicta, suppliciis, doloribus et angoribus a Deo vindice tibi immissis, nimirum ab epoto calice furoris Domini, de quo sequitur. Unde S. Hieron. ait significari ebriam animi perturbationibus: nam istæ hominem inopem consilii, et quasi mentis impotem faciunt, eumque rotant et circumagunt instar ebrii, ut æstuet, lancinetur, et curis malisque circumquaque exagitetur. Dissimili et adverso sensu Demosthenes oration. 1. improperat Philippo, quod rerum gestarum gloria et felicitate factus sit quasi ebrius et insanus. Et de Cleopatra dixit Poeta: *Fortunaque dulci ebria.*

22. QUI PUGNABIT PRO POPULO SUO,] qui eum ab hostibus sæpe vindicavit, ab iisque et e captivitate liberare solet. Futurum enim significat præteritum et præsens, more prophetico.

Ecce TULI DE MANU TUA CALICEM SOPORIS, etc.] Septuag. pro *soporis* vertunt, *ruinæ*; Symmach. et Theodotion, *lacerationis et commotionis*; S. Cyrill. *insanabili calamitate, et infelicitate intolerabili.*

NON ADJICIES UT BIBAS ILLUM ULTRA.] Hoc verum fuit in captivitate Babylonica: quis nomquam amplius a Babyloniis vastati sunt Judæi, nec ab aliis per longum tempus, puta per aliquot sæcula. Ts enim *non ultra* sæpe non æternitatem, sed longitudinem significat, puta tempus immemoriale, quod ultra vitam et memoriam hominis porrigitur. Verius fuit idipsum in vastitate Romana, et in Sione spiritali, id est Ecclesia: hæc enim numquam in totum vastabitur aut exscindetur.

23. ET PONAM ILLUM IN MANU EORUM QUI TE HUMILIAVERUNT.] Scilicet, dabo illum epotandum hostibus tuis puta tum Chaldæis, hi enim pariter vastabuntur a Cyro; tum Romanis, nam mox ab excidio Hierosolymæ auctores illius, Flavii omnes, misere perierunt. Flavius enim Vespasianus pater statim eodem anno mortuus est; Titus intra biennium sævissima morte interemptus pœnas luit; Domitianus a suis cæsus, ita odio fuit, ut de eo canat Poeta:

Regeret cum Flavius orbem
Ultimus, et calvo serviret Roma Neroni.

Ita ex S. Hieron. et Procop. Leo Castrius.

Rursum, hostes Jerusalem, id est Ecclesiæ, fuerunt Nero, Decius, Diocletianus, Aurelianus, Licinius, etc. qui quam misere perierint, norunt omnes.

ET DIXERUNT ANIMÆ TUÆ (id est tibi) INCURVARE.] Solent enim victi a victoribus calcari, iisque subinde dorsum incurvare, ut illi quasi scaballo insideant, vel insistant adscensuri equum. Sic Aurelianus incurvatus fuit Sapori regi Persarum; Bajazetes Turcarum rex, Tamberlano. Ad hunc morem allusit Psaltes Psal. 109. v. 1. *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Mystice, hæc humiliatio, et corporis incurvatio per catachresin significat animæ, totiusque hominis per vitia et peccata depressionem sub potestate Diaboli, cujus est mancipium. Ita S. Cyrillus, Forerius, Arias et Hieron. qui et addit: *Tale quid et in Evangelio legimus, quod decem et octo annis Satanas incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit.* Et de eadem S. Gregorius hom. 31. in Evangelium: *Recta, ait, stat anima, cum superna desiderat, et nequaquam flectitur ad ima. Sed maligni spiritus cum hanc in sua rectitudine stare conspiciunt, per eam transire non possunt. Transire namque eorum, est immundo illi desiderio spargere. Dicunt ergo, Incurvare, ut transeamus: quia si ipsa se ad ima appetenda non dejicit, contra hanc illorum perversitas nullatenus convalescit et transire per eam nequeunt, quam contra se rigidam in superna intentione pertimescunt. Nos ergo viam malignis in nobis spiritibus damus, cum terrena concupiscimus, cum ad temporalia appetenda curvamur. Pudeat ergo terrena concupiscere, et dorsa mentium ascendentibus adversariis præbere.* O curvæ in terram mentes, et cœlestium inanes! o viles animæ! Audite Gentilem Senecam epist. 42. *Quemadmodum,* inquit, *radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt unde mittuntur: sic animus magnus et sacer, et in hoc demissus ut propius divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed hæreat origini suæ.* Et epist. 8. *Cogita in te præter animum nihil esse mirabile, cui magno nihil magnum est.* Parvus ergo est, qui ad hæc infima se inflectit. Et Epist. 65. *Quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus,* id est, stet erectus, imperet regatque, et affectus, cupidines, humana omnia domita habeat ac subjecta. Aliam hujus loci tropologiam, de iis qui invident necessitatibus fratrum, vide apud S. Bernard. ser. 1. ad Patres in Capitulo.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Promittit Judæis libertatem e captivitate Babylonica, tum quia ipsi populus ejus erant, et inique ac indigne tractabantur a Chaldæis; tum ne nomen Dei, quasi suos derelinquentis, blasphemetur. Sed ea vero intelligit et promittit libertatem a jugo peccati et dæmonis, quam toti mundo affert Christus. Unde secundo, relictis Judæis, ad Christum et Apostolos transit et avolat, v. 7. dicens: Ecce adsum. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis pacem, etc. Dicitque Christum fore brachium, et salutare Dei, quod viderunt, quoque fruentur omnes Gentes. Hinc tertio, v. 11. jubet Apostolis, ut a Judæa exeant, eantque prædicatum per omnes Gentes apud quas tam gloriosum fore Christi nomen prædicit, quam fuit ipse apud Judæos, præsertim in passione et cruce, inglorius; inde enim eum sibi gloriam in toto orbe comparaturum.

1 Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion, induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem,
civitas sancti: quia non adjiciet ultra ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. 2. Ex-
cutere de pulvere, consurge; sede, Jerusalem: solve vincula colli tui, captiva filia Sion.
3. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini. 4. Quia hæc dicit
Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: et Assur
absque ulla causa calumniatus est eum. 5. Et nunquid mihi est hic, dicit Dominus, quoniam abla-
tus est populus meus gratis? Dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, et jugiter tota die no-
men meum blasphematur. 6. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego i-
pse qui loquebar, ecce adsum. 7. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pa-
cem: annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit Deus tuus! 8. Vox specu-
latorum tuorum: levaverunt vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculum videbunt cum conver-
terit Dominus Sion. 9. Gaudete, et laudate simul, deserta Jerusalem: quia consolatus est Dominus
populum suum, redemit Jerusalem. 10. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis o-
mnium Gentium: et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. 11. Recedite, recedite, exite in-
de, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. 12. Quoniam
non in tumultum exibitis, nec in fuga properabitis: præcedet enim vos Dominus, et congregabit
vos Deus Israel. 13. Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde.
14. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus
inter filios hominum. 15. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum: quia
quibus non est narratum de eo, viderunt; et qui non audierunt, contemplati sunt.

1. Consurge, consurge.] Ex præcedentibus patet hæc pertinere, primo, ad liberationem Judæorum e captivitate Babylonica: hanc enim ejusque vastitatem et ærumnas descripsit cap. præced. v. 17. et sequent. Cum illis ergo hæc conjungenda et continuanda sunt. Unde Judæis promittit, quod per Jerusalem deinceps non transibit incircumcisus, qui eam vastet et subjuget. Loquitur ergo de tempore quo durabat lex circumcisionis: hoc autem fuit tempore captivitatis Babylonicæ, non Romanæ. Tunc enim a Deo sublata est circumcisio, eique subrogatus Christi baptismus. Ita S. Thomas, Hugo, Sanchez et alii.

Secundo, sub hoc Jerusalem typo, altius spectat, antitypum scilicet Sionis, id est, Ecclesiæ per Christum instaurationem et institutionem, in Judæa et Jerusalem. Sensim enim ad Ecclesiam et Christum assurgit, et redit, ut clare patebit v. 7. Vide dicta c. præced. v. 17.

Nota. Per τὸ *consurge* monet Deus Jerusalem, primo, ut jacens humi in sordibus et mœstitia, se erigat,

animos resumat, seque exhilaret. Secundo, ut in hac sui liberatione, torporem et desidiam excutiat, Deoque educenti, tum ex Babylone, tum ex jugo peccati ac dæmonis cooperetur, eumque præeuntem sequatur. Dei enim dona non obveniunt dormientibus et torpentibus, sed vigilantibus, seque ad Dei vocationem excitantibus et collaborantibus.

Civitas sancti.] Jerusalem enim erat urbs Deo Deique cultui dicata, Deusque in ea habebat suum templum quasi palatium, in quo residere, urbemque et populum suum regere videbatur.

Verius *civitas Sancti*, est Ecclesia Christi, in qua Deus habitat et præsidet, tum spiritualiter per gratiam, tum corporaliter in Eucharistia. Adde, in Ecclesia sunt sancta Sacramenta, sanctum Evangelium, sancti Doctores, Pastores et fideles, qui sancte serviunt sancto Deo.

Quia non adjiciet ultra, ut pertranseat per te incircumcisus.] Ex hoc loco infert Pelicanus et Calvinus, peccatores non esse in Ecclesia, sed solum justos et sanctos. Sed perperam. Nam repugnat vox *ultra*. Sensus enim est, q. d. Hactenus transivit per te, Jerusalem, immundus; sed deinceps non transibit. Jam autem secundum Calvinum, Pelicanum, aliosque hæreticos, Ecclesia semper, etiam ante Christi adventum constitit solis justis et sanctis, numquamque in ea fuerunt peccatores: est enim ipsa, inquiunt, fuitque semper sponsa Dei. Ergo secundum ipsos falsa est hæc Prophetæ sententia, quæ asserit, quod antea per Ecclesiam transierint immundi, sed deinceps non sint transituri. Dico itaque sensum esse primo, q. d. O Jerusalem, Babylonii aliæque Gentes incircumcisæ et immundæ te calcarunt, tibique dominatæ sunt, *et dixerunt animæ tuæ: Incurvare, ut transeamus*, cap. præced. v. 23 hoc est, te ut mancipium tractarunt et pessumdederunt; sed id non facient ultra, id est per multa annorum curricula. Licet enim postmodum Antiochus et Titus vastarint Jerusalem, id tamen fuit alio quasi ævo et sæculo. Sic enim τὸ *ultra* sæpe capitur stricte, respicitque sæculum præsens, sive ætatem eorum, qui tum vivunt. Post horum enim mortem sequitur nova ætas et generatio, quæ est quasi alterius rationis et ordinis, ut in computum non veniat.

Secundo, sub Jerusalem intelligi Ecclesiam, q. d. Te, o Jerusalem, o Synagoga, vastarunt Chaldæi et incircumcisi; at cum transieris, et transformata fueris in Ecclesiam Christi, nemo incircumcisus, id est infidelis et immundus, amplius te vastabit aut evertet; sed durabit integritas tua et pulchritudo, ac redemptio et libertas tibi parta per Christum, in æternum; nullæque hostium, etiam inferorum, portæ tibi umquam prævalebunt: sed rex tuus, defensor et protector erit Christus, Sanctus sanctorum, qui te in fide et moribus mundam et sanctam conservabit; esto in te sint aliqui fideles immundi et peccatores: a capite enim et potiori parte sumitur rei denominatio. Sic ergo Ecclesia dicitur sancta, non quod omnes in ea sint sancti, sed quod Christus ejus caput, multique in ea sint sancti. Hi enim sunt præcipua et digniora ejus membra.

Addit S. Hieron. per *incircumcisum et immundum*, non intelligi peccatores, sed infideles: tales enim erant Chaldæi, vastatores Hierosolymæ: hi autem non sunt in Ecclesia, nec ad eam pertinent. Quocirca S. Hieron. putat idem dici hic ab Isaia, quod dicitur a Paulo 2. Corinth. 6. 15. *Quæ conventio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli?*

Denique S. Cyrill. et Procop. per *incircumcisum et immundum*, accipiunt dæmonem, q. d. Dæmon cui hactenus venditi fuistis, ut sequitur, ac servistis, per Christum a vobis expelletur. Sed hic sensus arctior et alienior videtur.

2. Excutere de pulvere.] In quo captiva et vincta jacuisti, scilicet cum hostis tibi humi stratæ dicerat: *Incurvare, ut transeamus*. Jubetur ergo jam liberata, primo, se excutere de pulvere; secundo, consurgere; tertio, sedere in pristino solio regali; quarto, solvere vincula et jugum Chaldæorum, ut quasi libera et regina dominetur. Ex adverso hæc omnia transcribuntur in hostem ejus, scilicet Babylonem, vastandam per Cyrum, c. 47. 1. cui dicitur: *Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylon, sede in terra: non est solium filiæ Chaldæorum*. Hæc Ecclesiæ, et animæ, quæ jugum peccati et dæmonis excussit, carnem et mundum calcavit, Christo et cœlitibus se conjunxit, statum et dignitatem repræsentant, eaque facile est illi adaptare.

3. Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini.] *Gratis*, id est, sine pretio traditi estis Chaldæis; quia bello ab eis capti rursum gratis et sine pretio redimemini a Cyro: nec enim Cyrus a Judæis pecuniam accepit, sed potius dedit ad fabricam templi 1. Esdræ c. 6. Unde S. Aug. l. qu. in l. Judic. qu. 17. tomo 4. *Venditi*, inquit, *sine pretio, id est donati estis*. Pari modo Gentilitas et anima quævis, dum peccavit, gratis, id est sine pretio, se vendidit, id est ultro se tradidit diabolo, et gratis, id est sine pretio, quod Deo aut Christo offerat a Christo redimitur. Licet enim diabolus animæ peccanti pro pretio et mercede offerat voluptates, honores et lucra, uti sagis subinde dat pecunias; tamen hæc terrena, brevia, fucata, exilia, et comparatione animæ nihil sunt, ac nullius pretii. Itaque nihil ei dignum rependit, nisi pœnas et tormenta æterna. Anima enim vel una, quia ad imaginem Dei creata, tam nobilis est creatura, ut omne aurum et argentum, omnes cœli et elementa, totusque mundus ejus pretium æquare non possit; quinimo pretium pro ea condignum aliud inveniri non potuit, quam sanguis et vita Filii Dei. Pone ergo in bilance, hinc animam, inde Christum, et æquabis animæ pondus et pretium. Hoc excitet in nobis zelum animarum. Esto enim subeamus omnes labores et dolores pro una animula convertenda, illa tanti est, ut omnis labor et dolor præ illa nihil sit æstimandus: pro illa enim omnes suos labores et dolores exantlavit, totam humanitatem et divinitatem suam impendit et quasi expendit Christus. Caro ergo pretio stetit Christo anima quælibet, cum ipsi animæ sine pretio et gratis obveniat hæc redemptio et salus; quia *non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis; sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi*, inquit S. Petrus Epist. 1. cap. 1. v. 18. Ita S. Hieron.

Secundo, Deus peccatorem venumdat, id est mancipat, diabolo, quia diabolus per se nihil juris habet in homine etiam peccatore: sed Deus eum quasi vilissimum mancipium et quasi reum lesæ divinæ ma-

jestatis, diabolo quasi tortori, puniendum et torquendum addicit.

4. In Ægyptum descendit populus meus (cum Jacob patriarcha Genes. 46.) et Assur absque ulla causa calumniatus est eum.] Per *Assur*, Adamus intelligit Salmanasar, qui decem tribus in Assyriam abduxit, sub hæc tempora Isaiæ. Unde Septuaginta vertunt: *Et violente abducti sunt in Assyrios.* Aut certe Sennacherib, qui populatus est Judæam, tempore Ezechiæ. Ita S. Hieronym. Cyrillus, Procop. Vatabl. Arias et Leo Castrius.

Secundo, alii per *Assur*, accipiunt Nabuchodonosor, qui licet Chaldæus esset, dicitur tamen *Assur*, quia Assyriis æque ac aliis Gentibus dominabatur. Itaque censent ipsi hic significari captivitatem Babylonicam, et præcedentibus verbis Ægyptiam: per aposiopesin enim subticeri oppressionem Judæorum sub Pharaone in Ægypto, quasi omnibus notam. Ita Sanchez, Vatablus at alii multi.

Tertio, et plenius, *Assur*, vocatur Pharao, ob potentiam et crudelitatem. Assyrii enim in Scriptura, quia Judæos sæpe divexarunt et afflixerunt, hinc tyrannidis sunt typus: sic Pharao vocatur Assur, Ezech. 31. 3. Vide dicta c. 8. 4. *Assur* enim hic pertinet ad *Ægyptum*: hæc enim sententia priorem de Ægypto explet, quæ alioqui imperfecta est, hiulca et pendula. Ita Forerius. Addit Cajetan. in Exodi 1. Pharonem, qui afflixit Hebræos in Ægypto, non fuisse Ægyptium: ille enim novisset Joseph, ejusque beneficia Ægypto præstita; sed Assyrium. Passim enim Scriptura hic et alibi inculcat captivitatem Ægyptiam, utpote gravissimam et longissimam; et quia ejus liberatio fuit portentosa, per tot plagas a Mose inflictas, perque transitum maris rubri, merso Pharaone. Denique quia hæc captivitas et liberatio, viva fuit imago captivitatis humanæ sub peccato, ejusque liberationis per Christum. Assur enim tyrannus denotat diabolum, ejusque ministros infideles et hæreticos, omnesque persecutores, uti docet S. Hieron. August. Gregor. et ex iis Beda et Rupert.

Calumniatus est.] Hebr. עָשַׁק *asac*, id est per vim et calumniam afflixit et oppressit.

5. Et nunquid mihi est hic, dicit Dominus,] q. d. Olim populus meus male acceptus fuit ab Ægyptiis, et a Pharaone crudeli: sed ego eum inde vindicavi et eduxi. Et nunc pari tyrannide premitur a Chaldæis et Nabuchodonosur; quid ergo moror, quin eum libero? Rursum antitype, multo magis premitur totum humanum genus, quasi oryx illaqueatus, gemitque sub jugo peccati et diaboli: quid moror? Num patiar hominum genus mihi dilectum, gratis venumdatum, servire hosti meo? Non feram: quocirca nomen meum magnum, quod in Ægypto Mosi et Hebræis patefeci, rursum patefaciam, ostendamque quod sim *Jehova*, id est Deus et redemptor Israelis, hoc est populi mei fidelis, per Christum, quem vindicem ei submittam.

Dominatores.] Chaldæi, et deinde Romani. Item Scribæ, Pharisæi, Pontifices Judæorum, tempore Christi: hi populum oppresserunt, opes eorum prætextu religionis emungentes, ac pro lege Dei docentes suas Pharisaicas traditiones et superstitiones, iisque populum a Christo averterunt, quin et impulerunt, ut contra eum clamaret, *Crucifige, crucifige*. Ita S. Hieronym. Pro *iniqua agunt*, hebr. est הֵילִילוּ *helilu*, id est, *ululant*, quasi lupi famelici, prædæ populi inhiantes, vel ululare faciunt, scilicet populum, quem ita opprimunt. Ita Vatablus et Forerius.

Nomen meum blasphematur,] tum a Gentibus, et addunt Septuag. et ex iis S. Paulus Rom. 2. 24. puta a Chaldæis. Hi enim Judæis objectant infirmitatem Dei sui, quod non potuerit, aut possit, eos de manu Nabuchodonosor liberare. Tum etiam a Judæis, qui murmurant contra Deum, quod eos permiserit capi, et permittat in captivitate detineri: ideoque nonnulli ex iis a Deo vero ad Baal et idola Chaldæorum, quasi potentiora desciscunt, uti prædixit Jeremias c. 16. 13. Ostendit Deus se non tantum cura populi sui, sed et nominis sui tangi: itaque ut illud ab infamia et blasphemia vindicet, missurum se illico Cyrum, qui populum suum Babylone liberet.

Rursum, sub Tito Romani blasphemabant Deum Judæorum; ipsi etiam Scribæ et Judæi blasphemabant Deum et Christum ejus, erantque causa cur populus blasphemaret, uti jam dixi. Quid ergo? Veniam, inquit Dominus, et blasphemiam hanc retundam, liberando populum meum, Judæos scilicet, qui Christo credere volent. Hosce enim Christiana et vera libertate donabo, propagabo et exaltabo: efficiam enim, ut eorum fides, Ecclesia et christianismus per omnes Gentes divulgetur, honoretur at celebretur: sicque efficiam, ut blasphemiæ in laudes et gloriam convertantur. Ita S. Hieronym. Cyrillus, et Eusebius lib. 6. Demonstr. c. 24.

Moraliter, pari modo nomen Dei blasphematur ab hæreticis, Turcis et Paganis, cum vident Christianos, præsertim Ecclesiasticos, impure et scelerate vivere. Dicunt enim: Deus eorum, vel non est tam sanctus, tam purus, tam libidinis osor, ut ipsi jactant: quomodo enim servi, cultores et imitatores ejus essent tam impuri, incesti, scelerati? vel certe non est omnipotens, nec scelerum vindex; quomodo enim hæc tam indigna a suis toleraret, et non fulmine potius vindicaret? Væ eis, per quos hoc scandalum venit, ut nomen sanctum Dei blasphemetur.

6. Sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.] *In die illa*, scilicet a Jeremia prædicta et præstituta, c. 25. 12. qua scilicet post 70. annos liberabo eum a Babylone. Secundo et potius, qua post 74. hebdomades a Daniele cap. 9. 24. prædictas, ego ipse carnem assumam, et homines omnes redimam a peccato, morte et inferno. Tunc enim ergo ipse, quem hic per Prophetas loquentem et salutem promittentem auditis, personaliter veniam fiamque homo, ac dicam: *Ecce adsum*, non per legatos et prophetas meos, non tantum per opem et auxilium, sed per substantiam et realem præsentiam: *adsum*, inquam, in persona, ut vos eruam de potestate tenebrarum, fortius quam Moses suos eripuit ex Ægypto; ad eum enim alludit. Hoc est quod ait Paulus Hebr. 1. 1. *Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: novissime, diebus istis locutus est nobis in Filio.*

Quæres, Quid est, *Sciet nomen meum?* Respondeo primo, nomen Dei, est *Jehova*, q. d. Sciet populus meus me esse *Jehova*, id est Deum et Dominum for-

tissimum ac omnipotentem. Rursum, *Jehova*, id est, contritorem et debellatorem Ægyptiorum et Chaldæorum, æque ac dæmonum, tyrannorum, omniumque hostium meorum et Christi mei. Alludit enim ad Mosen, qui nomen *Jehova* prætulit suæ legationi, per illudque plagas omnes Ægypto inflixit, ac Pharaonem debellavit et occidit. Vide dicta Exodi 3. 14. et cap. 6. 3.

Porro Judæi hunc locum sic explicant: dicunt ultimum qui pronuntiavit nomen Dei tetragrammaton *Jehova*, fuisse Simeonem justum, unde jam exolevisse et nesciri ejus pronuntiationem; sed cum venerit Messias, ille docebit quomodo pronuntiandum sit. Ita fabellam refert Galatin. lib. 2. cap. 12.

Secundo, nomen Dei, est Dei virtus, sanctitas, fidelitas, fama et gloria. Illam enim toti orbi ostensis, Deus elisit omnes sui nominis blasphemius.

Tertio, nomen Dei, puta Filii Dei est *Jesus Christus*, q. d. Ecce adero, videbunt me homines carne vestitum, scientque nomen meum, eoque me compellabunt, colent et invocabunt, dicentes: *Jesu Christe, salva nos*. To *scient*, non nudum scientiam, sed amorem, cultum et venerationem significat. Sic ait Paulus 2. Timoth. 2. 19. *Cognovit Dominus qui sunt ejus: cognovit*, id est, amat, curat, fovet. Sic ex adverso Christus dicet reprobis: *Nescio vos*. Et Pharao, aliique impii dixerunt: *Nescio Dominum*, id est, non curo, non colo, neu timeo Deum vestrum, Exodi cap. 5. vers. 2.

7. QUAM PULCHRI SUPER MONTES PEDES ANNUNTIANTIS ET PRÆDICANTIS PACEM!] Arabicus Antiochen. vertit: *Quam pulcher est qui annuntiat pacem!* Alexandr. *quam decori*, vel *clari*, *sunt pedes eorum, qui annuntiant bonum et salutem!* puta pedes Apostolorum, annuntiantium et prædicantium, ut explicat S. Paulus Roman. 10. 15. vel, ut S. Hieronym. (quod in idem redit) Christi per suos Apostolos loquentis, annuntiantis et prædicantis *pacem*, scilicet eum Deo hucusque hominibus irato, per Christum confectam. Rursum, *pacem*, id est, omnia fausta et prospera, omne bonum. Unde explicans subdit: *Annuntiantis bonum, prædicantis salutem*. Leo Castrius ex Procop. et Eusebio vertit ex Hebræo, *prædicantis Jesum*. Hic enim est Deus et rex Sionis, ut sequitur: quamquam Hebr. ישועה *iescuah*, proprie salutem, non salvatorem aut Jesum significet, nisi eo schemate, quo sæpe abstracta ponuntur pro concretis. Accedit Origenes in cap. 10. ad Roman. ver. 15. qui per *bonum* accipit *Jesum*: *annuntiantis*, inquit, *Jesum*; et addit: *Nec miretur quisquam, si nomine bonorum numero multitudinis expauserimus, Annuntiantis Jesum: facile enim intelliges quomodo multo bona sit Jesus; vita bonum est, Jesus est vita; resurrectio bonum est, Jesus est resurrectio; lux mundi bonum est, Jesus est lux vera, veritas, via, sapientia, potentia; thesaurus denique omnium bonorum, Jesus est.*

Aliqui, ut S. Thomas et Hugo, hæc pergunt exponere de nuntio lætissimo libertatis et exitus ex Babylone, Judæis, vel in Babylone, vel Hierosolymæ degentibus allato. Verum esto eo alludat, illudque quasi perstringat, tamen proprie et per se loquitur de Christi Evangelio, deque Apostolis illud, ejusque gratiam, salutem et pacem toti mundo prædicantibus, ut patet ex sequentibus: quæ augustiora sunt, quam ut Judæis conveniant. Itemque et Apostolo Roman. cap. 10. vers. 15. qui hæc de Apostolis explicat. Apostoli ergo hæc tria evangelizarunt, scilicet pacem, bonum et salutem animæ et corporis æternam. Porro *super montes* hoc lætum Evangelii nuntium prædicandum dicit, tum, ut significet illud prædicandum quaquaversum omnibus Gentibus, turmatim accurrentibus: tunc enim necesse est, ut concionator in locum editum, v. g. montem, conscendat, ut ab omnibus turbis audiatur; ut fecit Christus Matth. 5. 1. et post eum Apostoli et viri Apostolici etiam hodie: tum ut significet Apostolos per rupes et montes, parque omnia ardua perrecturos alacriter et animose, ut Evangelium ubique prædicent. Alludit ad Sion, quæ in monte erat sita, et in vicinis montibus speculas (unde et Sion hebraice idem est quod speculu) et speculatores habebat, ait Furerius, qui eu, quæ viderant, celeri cursu, per montana currentes ei nuntiarent. Convenit autem mysterio. Nam super montana Judææ divulgabantur omnia illa, quæ in conceptione et ortu Joannis Baptistæ Christi præcursoris acciderant, Luc. 1. 56.

Mystice, non sunt speciosi pedes, nec ora eorum Evangelistarum, qui non sunt *super montes*, sed humilia et jacentia sectentur. Hoc est, quod Apostolis dixit Christus: *Vos estis lux mundi: non potest civitas abscondi supra montem posita, etc.* Hæc enim omnium circumquaque ferit oculos, ut glorificent Patrem qui tam speciosos et fulgidos Apostolos orbi dedit in salutem. Pro *speciosi*, Septuag vertunt, ὥρα, quod *tempus, pulchritudinem, curam* et *sollicitudinem*, significat ait S. Hieron. licet in uno codice sit ὡραῖοι uti et est Roman. 10. v. 15. Quocirca Tertul. l. 5. contra Marcionem c. 2. ex Sept. legit: *Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem!* S. Cyrill. *quam verni* (id est instar veris post hiemem, hilares, floridi et amœni) *pedes evangelizantium pacem*; Alii, *quam desiderabiles pedes annuntiantium pacem!* Vide dicta Roman. 10. 15. Audiant hæc et gaudeant Hollandiæ, Angliæ, Japoniæ, Chinæ, Indiarum Apostoli. Hic Isaiæ lituus jugiter eis insonet, et ad omnia dura alacriter superunde, eis classicum canat.

PEDES.] Quia Paulus et Apostoli, modestiæ et paupertatis studio, pedibus fere et baculo innixi (vidi hic in templo S. Pauli baculum S. Pauli, cui innixus Romam est ingressus: solet is exponi et ostendi in festo et in altari conversionis ejusdem) peragrabant orbem, implentes illud Christi Lucæ 9. v. 3. *Nihil tuleritis in via. Et quicumque non receperint vos: exeuntes de civitate illa, etiam pulverem pedum vestrorum excutite.* Hinc et jussit eos, *calceatos sandaliis*, incedere, Marc. 6. 9. Unde et de eis canit Psaltes: *Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua.* Atque hinc, ait Forarius, manavit ritus lavandi pedes Apostolorum et Sanctorum peregre venientium in primitiva Ecclesia, cujus meminit S. Paulus 1. Timoth 5. 10. qui etiamnum in nonnullis Religionibus servatur.

ANNUNTIANTIS.] Hebr. est בשר *bescar*, quod alludit ad בשר *basar*, id est *caro*, quia Evangelium molliu et suaviu nuntiat, nimirum quod *Verbum caro factum* sit: unde et Evangelium S. Matthæi hebraice inscribitur בשורת מתי *bisrat Matthei*, id est, Evangelium

S. Matthæi, scilicet lætum et suave ejus nuntium de Verbo incarnato.

Dicentis Sion (Sioni, puta Ecclesiæ) Regnabit Deus tuus,] non dæmon, non peccatum, non mors, non infernus, non Chaldæi, uti hactenus, non etiam rex aut monarcha, non Moses, non Josue, non Samuel, non David, non Angelus, non Cherubim, non Seraphim; sed ipsemet *Deus tuus*, puta Messias, qui est sapientia, justitia et sanctificatio tua. Hoc est *magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, etc.* 1. Tim. 3. 16.

8. Vox speculatorum,] scilicet, audietur, eritque illa, quam jam retuli, scilicet, *Regnabit Deus tuus*; et illa, quæ sequitur, *Gaudete et laudate simul, deserta Jerusalem.* Sic de Joanne Baptista dictum est c. 40. 3. *Vox clamantis in deserto.* Vide ibi dicta. Sensus ergo est, q. d. Tui speculatores et Prophetæ, o Sion, puta Apostoli, voce non timida, non mussitante, non gracili et submissa; sed audaci, ardenti, sonora et stentorea, qualis dari solet a montibus, evangelizabunt Christum, simulque in jubilum præ gaudio erumpent, laudabuntque Deum, tam læti nuntii auctorem, quia ipsi non narrabunt audita et incerta, sed visa et certa. Nam *oculo ad oculum* (Theodotion vertit, *oculum in oculis videbunt*) Christum ipsum videbunt, cum eo familiariter versabuntur, agent et colloquentur. Videbunt eum natum, prædicantem, patientem, crucifixum, resuscitatum et ascendentem in cœlos. Hoc est quod ait S. Joannes epist. 1. cap. 1. vers. 1. se annuntiare verbum, quod vidit oculis, quodque manibus suis contrectavit. Talis fuit vox et ardor Apostolorum prædicantium in Pentecoste. Talis est et hodie virorum Apostolicorum, qui non verba, sed spiritum ignesque vomunt. Hi torpentes excitant peccatores, et convertunt, frigidos accendunt, suntque quasi faces omnia inflammantes.

10. Paravit Dominus brachium sanctum,] nimirum, ut canit Simeon, quem primum hac Christi consolatione et amplexu *consolatus* est Dominus, Luc. 2. 31. *salutare tuum*, o Domine, *quod parasti ante faciem omnium populorum*, puta Christum, qui est brachium et fortitudo Domini, ut dixi cap. præced. v. 5. et dicam cap. seq. vers. 1. Nam Simeon suum canticum, *Nunc dimittis servum tuum, etc.* ex hoc Isaiæ loco sumpsit et composuit, ut patet verba utrobique eadem intuenti.

· Pro *paravit*, hebr. est חשף *chasaph*, id est *nudavit*, hoc est paravit, per catachresin. Solemus enim nudare brachium cum opus aliquod difficile et impeditum ordimur, et ad id nos paramus, ut simus expediti. Rursum, *nudavit*, id est *revelavit*, suum brachium, puta Christum, qui, ut canit Simeon, erat *lumen ad revelationem Gentium*. Eum ergo toto orbi nudavit, id est, nudum puramque ostendit, Pater tum in præsepio, tum in cruce.

11. Recedite, recedite, exite inde.] Hebræi, S. Thom. et Hugo censent hic juberi Judæis, ut, data venia a Cyro, festinent egredi Babylone, utque Levitæ sacra vasa secum asportaturi, caveant ne immundum aliquid juxta legem tangant, quo polluantur, aut, si tetigerint, ut emundent se et purificent, antequam vasa sacra contingant. Verum, etsi eo alludat tamen hic non figit suam acum, mentis, inquam, aciem, suaque sensa Propheta. A versu enim 6. et deinceps non agit de Babylone, sed de Jerusalem et Ecclesia. Sensus ergo est, q. d. Ego dixi, quod *videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Quocirca, o Apostoli, ut per vos hoc impleatur, utque idipsum evangelizetis omnibus gentibus, *recedite et exite* de infideli, polluta et blasphema Jerusalem, mox a Romanis vastanda. Ite et prædicate per totum orbem, *qui fertis vasa Domini*, id est, qui quasi mystagogi sacram scripturam et S. Sacramenta tractatis et ministratis: quare et vos ipsi estote puri et sancti, ut sancta sancte tractetis. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Procopius, Adamus et Tertullianus lib. 3. contra Marcion. cap. 22. Quocirca apte hunc locum citat Apostolus 2. Corinth. 6. 17. ex eaque probat jubetque, ut fideles nimia infidelium commercia, uti sunt connubia, vitent.

Secundo, S. Cyrillus, Forerius et Dionysius per *vasa Domini*, accipiunt ipsos fideles eorumque corpora. q. d. Hæc olim ventris et veneris erant cloacæ: nunc autem sunt vasa Dei, imo templa Spiritus Sancti: ergo ab omni sorde sunt emundanda. Unde jubet Apostolus 1. Thes. 4. 4. *Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione, et honore; non in passione desiderii*; et rursum 1. Corinth. 6. vers. 19. *An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus Sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio magno. Glorificate et portate Deum in corpore vestro.* Mundos ergo nos esse jubet, tamquam hujus templi Levitas, et ministros divini cultus, quem intra nos exhibere debemus. Hic sensus pius est, sed mysticus.

Talis est et S. Gregorii 2. p. Pastor. cap. 2. qui per *vasa Domini*, accipit animas. *Vasa*, inquit, *Domini ferunt, qui proximorum animas ad æterna sacraria perducendas, in suæ conversationis fide suscipiunt. Apud semetipsos ergo quantum debeant mundari conspiciant, qui ad æternitatis templum vasa viventia in sinu propriæ sponsionis portant.*

Hæc, inquam, mystica sunt. Nam ad litteram Propheta cum in spiritu prævidisset, Jerusalem ipsam infidelitate, impietate, omnique scelere contaminandam; ipsos Israelitas, qui veram Sion efficiebant, puta, paucos Apostolos et Christo credentes, alloquitur, ut ea egrediantur, caveantque a fermento, id est, a doctrina, Scribarum et Pharisæorum, atque ab impietate Hierosolymæ: noluit tamen eam nominare, ne suos populares et cives offenderet. Quocirca a pari recte ex hoc loco docet S. Clemens lib. 6. Constit. Apost. cap. 4. fugiendos esse hæreticos et schismaticos, ne impietatis eorum participes efficiamur.

Pollutum nolite tangere.] Alludit ad legem veterem, ex qua, qui tangebat immunda, ut cadavera, menstruatam, carnem a feris laniatam, etc. censebatur immundus, debebatque purificari, quæ omnia immunditiem peccati significabant, quam hic intelligit Propheta. Unde ait: *Mundamini et recedite.* Ubi Leo Castrius ex Cyrillo et Origene homil. 11. in cap. 20. Levit. notat, *sanctus* græce dici ἅγιος, q. d. Extra terram, extra mundum: ἅγιος enim dicitur, quasi ἀγαῖος, id est, sine terra: α enim est privativum, γῆ vel γαῖα est terra. Sanctus enim est, qui supra terram ambulat, qui mundo est superior, qui conversationem ha-

bet in cœlis: quamquam alii rectius censeant, ἅλιος dici quasi ἅζιος, id est, colendus et reverendus.

Tales sane docet esse sacerdotes et viros Apostolicos, ut libere et efficaciter homines carnales et peccatores docere, corripere et emendare possint. Unde S. August. serm. 18. de Verbis Domini, hunc Isaiæ locum pertractans, docet nos ab impiis et impietate debere recedere: primo, per dissensum, caveodo ne eis consentiamus; secundo, per correptionem, arguendo eorum scelera. Quam mundi debeant esse sacerdotes, pluribus ostendi Levit. c. 8. et c. 21. in fine.

12. QUONIAM NON IN TUMULTU EXIBITIS.] Alludit ad Hebræos Ægypto exeuntes, qui urgentibus Ægyptiis ob cædem primogenitorum, trepide, præpropere et tumultuarie, quasi fugientes exierunt, ita ut non haberent tempus fermentandi massam farinæ, ex qua cocturi erant panes. Atque ex adverso alludit ad Hebræos Babylone exeuntes: illi enim favente, imo jubente Cyro, placide, sensim et commode se ad egressum compararunt, habueruntque otium purificandi se et Levitas, si qui immundum quid tetigissent, uti præcessit. Hoc enim respicit τὸ *quoniam*. Imo S. Thomas et Hugo putant hunc esse sensum litteralem. Sed verius est, ad eum tantum alludi. Sensus enim litteralis est de Apostolis, q. d. Dixi, o Apostoli, exite ex impia Jerusalem, ite ad Gentes; sed prius mundamini quia habebitis otium vos mundandi, et sancte vos aptandi ad tam sanctum munus prædicationis. Nam non exibitis tumultuarie, quasi victi aut fugientes et timidi, uti Judæi ex Ægypto; sed quasi victores, alacres et impavidi, utpote, qui Judæorum minas et plagas superaveritis et riseritis, ut patet Act. cap. 4. cap. 5. et seqq. Rationem subdit, quia Deus erit dux vester, *præcedet vos Dominus*, vosque protegat et diriget.

13. ECCE INTELLIGET SERVUS MEUS.] Hic clare agit de Christo. Unde S. August. lib. 18. de Civit. 29. Justinus contra Tryphonem, Origen. lib. 1. contra Celsum, hic incipiunt cap. 53. Sunt verba Patris de filio Christo. *Servus* ergo *meus*, id est, Christus, *intelliget*, hebr. ישכיל *iaskil*, id est prudenter et strenue aget, atque negotium redemptionis humanæ peraget et perficiet. Alludit ad David. qui missus a Saule contra hostes Israelis, in omnibus prudenter se gerebat, 1. Reg. 18. 5. David enim fuit typus et parens Christi. Ita Cyrill. Forerius, Pagnin. et Vatabl.

Secundo, Sanchez, Christus, ait, *intelliget* voluntatem et jussa Patris, id est, ei obediet, eaque observabit. Sic dicitur Psal. 118. 95. *Testimonia tua intellexi*, id est observavi. Et Psal. 40, 1. *Beatus vir, qui intelligit super egenum et pauperem. Intelligit*, id est, studet et incumbit levandæ miseriæ egeni et pauperis. Cognitio enim et intellectio mandatorum Dei, in iis qui sunt dociles et obsequentes, qualis erat Christus, ejusque asseclæ, est practica, efficax et operatrix.

EXALTABITUR.] Christus per suam cœlestem doctrinam, efficaces conciones, divina miracula, omnemque gratiam quam omnibus ostendet; adeo ut plebs eum quasi Messiam sit acceptura, eumque in Jerusalem cum ramis palmarum, quasi regem triumphantem, introductura et quasi inauguratura. Ita S. Hieronymus, Cyrillus et Chrysostomus, in Demonstrat. quod Christus sit Deus.

14. SICUT OBSTUPUERUNT SUPER TE MULTI, SIC INGLORIUS ERIT INTER VIROS (id est, præ aliis viris: hoc enim est hebr. מן min, comparativum) ASPECTUS EJUS.] Est enallage personæ: transit enim a secunda ad tertiam, scilicet, a *te*, ad *ejus*. Vide can. 16. Sic vertunt et Septuag. q. d. Christus dum vivet erit stupori sive admirationi, erit et despectui; Christus erit gloriosus, erit et inglorius. Nam sicut plebs initio admirata fuit Christi miracula, doctrinam et vitam; ita mox videns eum inglorium, puta captum, damnatum, lividum, cruentum, consputatum, defiguratum et crucifixum, despexit, et eodem ore, quo paulo ante clamaverat: *Hosanna filio David, Benedictus qui venit in nomine Domini*; mox clamabit, *Crucifige, crucifige eum*. Tam est mobile vulgus. Ita S. Cyrillus et Chrysostomus jam citatus. Hunc esse sensum, patet ex cap. sequenti, vers. 1. Sensim enim ad Christi passionem transfert se Propheta. Unde pro *inglorius*, hebr. est משחית *maschit*, id est, excisus, perditus, corruptus: Forerius et Hebræi jam pro *maschit* legunt משחת *michat*, id est *unctio*. Unde contrarie vertunt: *Sicut obstupuerunt* vel *sibilarunt* (hoc enim significat hebr. שמם *scamam*, quod passim in malam partem capitur) *super te multi* (videntes te crucifixum) *sic unctio aspectus ejus præ viris, et forma ejus præ filiis hominum*: *Unctio*, id est gratia, venustas, lætitia, q. d. Per crucem visus est Christus deformis, et quasi prodigium et portentum, omnium ludibrio et sibilis expositus; at factus est per eam speciosus præ filiis hominum, usque adeo, ut nullam aliam formam pulchriorem, majori cum voluptate aspiciant et contemplentur Christiani, etiam reges et principes, quam formam Christi crucifixi. Hic sensus valde respondet Hebræo moderno, eique aptari posset nostra versio Latina, si pro *inglorius* legeretur *in gloria*. Verum *inglorius* legunt passim Latina Biblia, et Septuag.

Vatablus vero sic vertit: *Sicut multi admirabundi obstupuerunt de te, quod aspectus ejus fuerit deformior quam ullius viri, et forma illius plusquam filiorum hominum*, ut non videretur esse humana, sed ovis aut bovis jugulati: *sic stillare faciet gentes multas*, id est, sic pariter dabit gentibus occasionem loquendi de se quod pro earum salute tanta pati voluerit; *quin et reges coram se os suum comprimunt*. Hic sensus quoque congruit Hebræo et præcedentibus ac sequentibus. Opponit enim opprobrio Christi laudem ejus et gloriam: puta, sibilo multorum opponit silentium et venerationem regum. Et juxta hunc sensum accipi posset nostra versio Latina, hoc modo: *Sicut obstupuerunt*, id est, obstupescent, *super te multi*, quod *sic* (id est tam) *inglorius erit inter viros aspectus ejus, etc.* sic *asperget gentes multas, etc.* Primus tamen sensus est planissimus et facillimus, juxta versionem tam nostram quam Septuag.

15. ISTE ASPERGET GENTES MULTAS.] *Asperget*, scilicet, tum sanguine suo ad eas redimendum, tum aqua baptismi ad abluendum earum peccata. Alludit ad Mosaicas lustrationes et aspersiones aquæ expiatricis, ex cinere vitulæ rufæ confectæ. Vide Hebr. 9. 13. Ita S. Hieron.

SUPER IPSUM CONTINEBUNT REGES OS SUUM.] q. d. Reges victi sapientia, sanctitate et miraculis Christi et Apostolorum, non audebunt contra Christum hiscere

aut de eo male loqui; sed silebunt, dabuntque manus Christo, illumque silentes et reverentes venerabuntur. Silentium enim observantiam significat, ut cum juvenes coram senibus, discipuli coram magistris, pueri coram parentibus præ reverentia silent. Ita S. Hieronymus. Sicut enim aperire os symbolum est audaciæ, procacitatis et inverecundiæ: sic claudere os est signum pudoris, subjectionis, pœnitentiæ, observantiæ, et interdum admirationis, ait Forer.

Quia quibus non est narratum de eo, hoc est, Gentes, Ethnici et Pagani, viderunt,] divinam sapientiam, gratiam et gloriam Christi et Evangelii. Ita S. Hieronymus et Augustinus lib. 1. de Consensu Evangelist. cap. 31. imo Apostolus Rom. 15. vers. 21. Non ergo nos conturbent crucis Christi et Christianorum deformitas, abjectio et ignominia. Habent enim hæc suum decorem et gratiam propter illam quæ postea adveniet, felicitatem et gloriam sempiternam.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Cœpit agere in fine capitis præcedentis, de Christi passione et ignominia, æque ac gloria inde consecuta: nunc idipsum plene et fuse pertractat, adeo clare et plane, ut non Prophetam, sed Evangelistam agere; neque futura prædicere, sed facta et visa narrare videatur. Quocirca hoc caput inscribi posset, Passio Jesu Christi secundum Isaiam. Tam luculenter enim ejus dolores, condemnationem, verbera, mortem, sepulturam, locum, causam, fructum, socios denique latrones hic describi, ut Judæi nihil habeant hic quod objiciant aut respondeant, nisi sua somnia (scilicet hoc capite describit afflictionem et despectum populi Judaici, quem jam patitur a Christianis et Turcis:) quæ ipsis Prophetæ verbis, mendacii et falsitatis statim convincuntur, uti eos convincit S. Irenæus l. 4. 56. Justin. contr. Tryphon. Tertullian. contra Judæos cap. 9. Eusebius 3. Demonstr. c. 2. Cyprianus lib. 2. contra Judæos c. 13. Chrysost. orat. 3. contra Judæos, et alii. Quin et Chaldæus hæc de Christo, non de populo, accipit; sic enim vertit sub finem capitis: Ecce prosperabit servus meus Messias, exaltabitur, et elevabitur et confortabitur nimis. Sic et R. Moyses Gerundensis in c. 29. Genes. Quocirca S. August. l. 1. de Consensu Evangel. c. 31. putat hæc de Christi passione et resurrectione vaticinia explicatione non egere. Nimirum egent potius pia meditatione, vivaci sensu et lacrymis. Quas utinam nobis omnibus hæc lecturis suggerat ipse, qui hic in theatrum prodit patiens Christus, tam dolor, quam amor noster! Primo ergo, Christi cruciatus, livores, despectus et probra æque ac constantiam, patientiam, mansuetudinem et charitatem, viva hypotyposi ob oculos subjicit, eorumque causam, scilicet peccata nostra, quæ ipse in se, ex immenso amore et compassione luenda et expianda suscepit. Deinde v. 9. ostendit mercedem et gloriam ei a Patre repensam, scilicet omnium gentium et hominum, etiam impiorum et potentium subjectionem; atque in eos plenum dominium et imperium, per fidem et gratiam in hac vita, per gloriam vero in futura.

1 Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? 2. Et ascendet sicut
virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor, et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum; 3. Despectum, et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem: et quasi absconditus vultus ejus et despectus, unde nec reputavimus eum. 4. Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum. 5. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostræ super eum

et livore ejus sanati sumus. 6. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in viam suam declinavit: et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. 7. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum: sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum. 8. De angustia, et de judicio sublatus est: generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terre viventium: propter scelus populi mei percussi eum. 9. Et dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. 10. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate: si posuerit pro peccato animam suam, videbit semem longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. 11. Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit et saturabitur: in scientia sua justificat ipse justus servus meus multos, et iniquitates eorum ipse portabit. 12. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit.

1. Quis credidit auditui nostro?] Primo, hæc accipi possunt ut verba admirantis, q. d. Quis credet tam stopendam Christi metamorphosin! quis credet, tantam ejus fore gloriam, quantam cap. præced. in fine prædixi, si audiat ea, quæ hoc cap. de ejus tormentis et probris describo!

Secundo, ut sint condolentis, q. d. Quam pauci, præsertim Judæi, credituri sunt hisce meis oraculis, meisque asseclis Apostolis, cum ipsi hæc ipsa in mundo prædicabunt, scilicet, quod solus Jesus Christus crucifixus sit eorum Messias, orbisque redemptor et salvator? Ita enim explicat hunc locum S. Joannes cap. 12. 38. et S. Paulus Rom. 10. 16. Itam S. Hieron. August. Chrysost. Origen. aliique passim.

Nota: *Auditus*, metonymice ponitur pro re et sermone, puta prophetia, vel prædicatione audita, sive quam Isaias et Apostoli audierunt et acceperunt a Deo, quamque vicissim ab iis audierunt Judæi et Gentes. Porro loquitur Isaias in persona tum sua, tum Apostolorum. Respicit enim ad illud cap. præced. v. 7. *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, etc.*

Et brachium Domini cui revelatum est?] *Brachium Domini*, ait S. August. serm. contra Arian. Cyrillus et Tertullianus lib. 1. contra Praxeam cap. 13. est Christus Dei filius, qui a Patre, quasi brachium a corpore illi consubstantiale, procedit; vel (quod in idem redit) est potentia, quam Deus in Christo ostendit, et fortitudo, quam Christo, ejusque passioni, doloribus et morti communicavit. Ita S. Hieron. q. d. Christi dolores, probra et crux, hominibus signa esse videbuntur summæ infirmitatis; ad Deus ostendet ea esse suum brachium, et suam fortitudinem, qua totum mundum Christo, Christique cruci subjiciet. Quis hoc credet? quis credet, hominem crucifixum, esse Deum omnipotentem, esse Messiam? Quis credet, hominem crucifixum, virtute crucis dominaturum orbi, adorandum a regibus et monarchis, orbeque universo? Huc allodit sanctus Paulus 1. Corinth. cap. 1. vers. 23. et alibi, ubi Christum, ejusque crucem vocat Dei virtutem, id est fortitudinem et sapientiam: *Prædicamus*, ait, *Christum crucifixum: Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis, atque Græcis, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam.*

2. Et ascendet (id est germinabit, pullulabit, succrescet) sicut virgultum coram eo.] *Et est* causale, significans, *quia*: dat enim causam, cur hæc videantur tam admiranda, et cur tam pauci credituri sint Christo, quia videlicet videbunt eum humilem, abjectum et afflictum. Pro *virgultum* hebraice est יונק *ionec*, id est lactens, scilicet puer, vel infans sugens ubera, unde Septuag. pro *virgultum*, vertunt, *infans*. Verum *ionec* transfertur metaphorice ad plantas et virgulta, tumque significat surculum tenerum, qui velut lactens attrahit sugitque succum radicis vel arboris. Sicut ergo homines potentes, opulenti et splendidi comparantur altis cedris et quercubus, uti patet de Nabuchodonosor Daniel. 4. 17. et de Joakim Jerem. 22. vers. 15. et 23. ita Christus pauper et abjectus comparatur tenero virgulto, sive surculo. Unde Sanchez per *virgultum* accipit myricam: hæc enim humilis est, nec habet speciem nasciturque in desertis: quocirca symbolum est hominis pauperis et abjecti, ut patet Jerem. 17. vers. 6. *Erit quasi myricæ in deserto.* Verum Hebræum *ionec*, quod Noster vertit, *virgultum*, est nomen generale, tamque surculo aliarum arborum et plantarum, quam myricæ competit: significatque primo, Christi pueritiam et infantiam; secundo, tenuitatem, infirmitatem et abjectionem. Unde Theodot. apud Euseb. 3. Demonstr. cap. 2. vertit: *Ascendet ut puer lactens coram eo.* Sic vertit et Aquila. Septuag. quoque vertunt: *Nuntiavimus coram illo ut puer*; vel, ut Tertull. l. 3. contra Marcion. cap. 17. legit, *ut parvulus*, q. d. Nos Apostoli prædicavimus Deum puerum pro homine factum. Sic enim incipit et intonat S. Joannes: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, etc. Et Verbum caro factum est.* Noster tamen cum Symmacho, melius Hebræum *ionec*, vertit, *virgultum*. Christum enim comparat Propheta plantæ pullulanti et succrescenti. Sequitur enim: *Et sicut radix de terra sitienti.*

Sensus ergo est, q. d. Nascetur Christus parvulus, et pullulabit quasi virgultum e sola arbore, id est, e sola virgine matre (sine viri semine, inquit Origen. hom. 17. in Gen.) sed sitienti, sive arida, id est paupercula, misella, squalida: et ita per 30. annos crescet, vivetque humilis et ignobilis, quasi fabri filius, nihil habens speciosum, nihil illustre aut magnificum. Unde idipsum explicat subdens: *Non est species ei, neque decor.* Incipit a nativitate Christi abjecta et mirabili, a qua transit ad ejus passionem, magis abjectam

et admirabilem. Notant aliqui, sicut virgultum abscissum magis crescit, ita Christus abscissus in morte per resurrectionem repullulans, multo magis excrevit.

CORAM EO.] Nempe Israele, coram ipsis Judæis inquit Forer. Secundo, Sanchez, *coram eo*, id est, *coram se*: Hebræum enim לפניו *lephanaf* verti potest, *quoad conspectum*, vel *quoad faciem suam*, q. d. Christus erit specie tenus quasi virgultum, sive habebit speciem virgulti: aut, *coram eo*, inquit, sive *coram se*, id est: in sua opinione et existimatione, Christus erit humilis, æstimabitque se esse quasi virgultum. Tertio, simplicius et planius, *coram eo*, scilicet *Domino*: præcessit enim *brachium Domini*. Pronomen ergo *eo*, respicit τὸ *Domini*: unde Septuag. vertunt, *in conspectu ejus*. Porro per hoc significat, virgultum hoc, cum semine et patre careat, succrevisse virtute Domini, sive Domino inoperante, puta Christum ex Virgine conceptum et natum esse de Spiritu Sancto. Ita Hugo et Dionys.

ET SICUT RADIX DE TERRA SITIENTI.] *Radix*, id est, surculus e radice pullulans metonymice: hebr. est, *de terra siccitatis*, id est, sicca; talis enim sitit humorem. Hæc ergo radix, æque ut ejus surculus prognatus est e terra arida et squalida, ac proinde tam ipsa, quam surculus ejus fuit aridus et squalidus. Nimirum, radix hæc est B. Virgo paupercula et abjecta, ac fabro desponsata, ex qua nascens Christus pauper et abjectus a Judæis despectus fuit.

Secundo, S. Hieron. Procop. Cyrill. et August. supra citatus: Uterus, inquiunt, Virginis dicitur terra sitiens, quia nullo humano semine humectatus et fœdatus est: unde Aquila vertit, *de terra invia*: quod Euseb. lib. 3. Demonstr. cap. 2. exponit, *de B. Virgine*.

NON EST SPECIES EI, NEQUE DECOR.] Arabicus vertit: *Non est illi aspectus, neque decus*, vel claritas, decentia, forma. Sensus est sicut virgultum nascens in loco arido squalet, non habet speciem, nec decorem: ita et Christus nascens vivens et conversans in hoc mundo, nihil nobile, opulentum, lautum, splendidum coram mundo ostendit, sed vitam egit ignobilem, tenuem et laboriosam in opera fabrili. Hoc est, quod ipse ait: *Pauper sum ego, et in laboribus a juventute mea*. Ita S. Chrysost. in illud Psal. 44. *Speciosus forma præ filiis hominum*, tom. 1. Secundo, in passione non erat ei species, neque decor, quia flagellis, livore et vulneribus fuit deformatus. Unde tunc non fuit ipsi illa ejus species, qua æqualis est Patri, quamque ostendit in transfiguratione, inquit Tertull. l. 3. contra Marcion. c. 7. et 17. Sic et S. August. hom. in hoc Isaiæ dictum, quæ est 36. inter homil. tomo. 10. et lib. 1. de Consensu Evangel. cap. 31. et Origen. in cap. 10. ad Roman. Vide Hectorem Pintum hoc loco pie hæc meditantem et expendentem. Audi et S. Bernard. serm. 28. in Cant. *Speciosus forma præ filiis hominum, pro filiis hominum illuminandis obscuratur in passione, turpatur in cruce, pallsat in morte, ex tota non sit ei species neque decor, ut sibi speciosam atque decoram acquirat sponsam Ecclesiam sine macula et sine ruga*.

ET VIDIMUS EUM, ET NON ERAT ASPECTUS.] Hoc est, non erat aspectabilis, non habebat aliquid dignum aspectu, quod aspicientium oculos ad se traheret aut converteret: sed erat *despectus*, ut sequitur. Vide canon. 38. Unde Septuag. vertunt: *Non habebat speciem, neque decorem*. Porro hoc verum fuit in Christo, tum per omnem vitam, tum maxime in passione, cum facies ejus sputis, colaphis, vibicibus, sudore et sanguine, e capite spinea corona transfixo manante, fuit fœdata et deformata.

ET DESIDERAVIMUS EUM.] nos scilicet Prophetæ et Apostoli: quia licet deformatum videremus, sciebamus tamen eum fore mundi salvatorem.

Secundo, Leo Castrius, Salmeron, et ex iis Sanchez, apposite repetunt negationem *non*, quæ præcessit; hoc enim Hebræis est familiare, q. d. Non desideravimus eum aspicere et intueri, quia *non erat ei aspectus*, q. d. Non erat ei aspectus desiderabilis, qui homines in sui desiderium et intuitum concitaret. Unde Symmach. et Vatablus vertunt: *Non ei forma, non dignitas ut videamus eum, neque aspectus ut cuperemus eum*. Quocirca Forerius noster, *Et desideravimus eum*, sic quoque exponit, q. d. Ut desideraramus, seu expeteremus eum. Cum enim Judæi essent avari, deformis eis erat Christi paupertas, cum essent gloriæ cupidi, et honoris ambitiosissimi, deformis eis erat Christi vilitas et humilitas.

Symbolice, S. August. in Psal. 44. in expositione tituli: *Christus crucifixus Judæis*, ait, videtur esse *scandalum*, *Gentibus stultitia*; *nobis autem credentibus ubique sponsus pulcher occurrat; pulcher in cœlo, pulcher in terra, pulcher in utero, pulcher in manibus parentum, pulcher in miraculis, pulcher in flagellis, pulcher in ligno, pulcher in sepulcro, pulcher in intellectu*. Eadem et plura habet serm. 13. de Tempore.

3. DESPECTUM, ET NOVISSIMUM VIRORUM.] Repete *vidimus*. Septuag. vertunt; *Species ejus inhonorata et deficiens, præ filiis hominum*, vel *præ omnibus hominibus*, ut legit S. Augustinus lib. 18. de Civit. c. 29. Pro *despectum*, hebraice est נבזה *nibse*, id est, *spretum*, hoc est aspernabilem, miserum, contemptibilem. Pro *novissimum virorum*, hebr. est חדל אישים *chadol ischim*, id est cessatio vel abstinentia virorum. Quod primo, Vatabl. et Forer. exponunt rejectaneum, id est contemptissimum virorum, a quo scilicet alloquendo, utpote vili et paupere, alii viri cessant et abstinent: cujus consortium, quasi ignominiosum refugiunt, quem a suis cœtibus, quasi hominum fæcem, rejiciunt. Huc allusit S. Paulus 1. Corinth. 4. 13. *Tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus*, omnium *peripsema*, id est rejectamentum, puta quisquiliæ, fæces et sordes, quas homines e suis domibus evertunt et rejiciunt. Sic enim Christi et Apostolorum familiaritate uti dedignabantur Pharisæi, et mundi sapientes ac nobiles, ut nominis et dignitatis suæ jacturam facere putarentur, si eos adiissent. Quocirca Nicodemus ad Christum nocte accessit, et nemo ex principibus in eum credebat; et maledictam turbam dicebant quæ illi adhærebat, et esse discipulum ejus maledictum seu maledictionem ducebant, imo eum excommunicabant, et synagoga sua expellebant, uti fecerunt cæco illi a Christo illuminato, Joannis 9. v. 22. et 34.

Secundo, idem Forer. et Sanchez: Christus, inquiunt, vocatur cessatio, desitio, vel cessator virorum, id est ultimus finis, terminus, seu novissimus virorum, ultra quem non amplius est vir, qui in genere virorum

est *minimum quod sit*, adeo ut ibi sit virorum cessatio atque desitio, ita ut virorum status ultra procedere non possit, sed in eo desinat; alioqui viri non viri futuri sint, sed vermiculi, aut opprobrium hominum, et abjectio plebis, id est non tam viri, quam virorum quoddam inane simulacrum. Unde Septuag. vertunt: *Deficiens citra filios hominum*, ut legit Tertull. l. contra Judæos c. 14. Arabicus: *Vilis ex hominibus*. Talis vir fuit Christus ab initio nativitatis, usque ad mortem. Natus enim est parvulus, et quasi puer rusticanus: positus est in præsepio inter bovem et asinum, quia non erat ei locus in diversorio. Talis fuit usque ad annum trigesimum cum Joseph fabrilem artem exercens. Talis fuit tribus reliquis vitæ annis prædicans, et pedibus Judæam et Galilæam oberrans. *Vulpes* enim ait ipse Matth. 8. 20. *foveas habent, et volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet*. Verum talis maxime fuit in passione et cruce, ubi inter latrones, quasi furcifer et latro pependit, quasi indignus virorum cœtu, indignus vita, indignus qui terram pedibus tangeret et calcaret, ideoque pendulus hæsit inter cœlum et terram.

Sed cur Christus voluit fieri cessatio, sive *novissimus virorum*? Quia Adam, æque ac Lucifer, voluit fieri primus non virorum, sed angelorum; imo deorum, voluit enim æquari Deo vero. Hoc enim Deus Adæ improperat, Genes. 3. 22. *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est*. Hinc innata est posteris ejus superbia et ambitio, et ita innata ut hoc vitium sit primum in homine vivens, et ultimum moriens quod de corde animalis et hominis tradunt Physici. Ut ergo hoc vitium ita ingenitum nobis sanaret Christus, efficacissimo hoc usus est remedio, scilicet exemplo suo, ut cum esset in forma Dei, semetipsum exinaniret, et formam servi acciperet, fieretque homo, imo hominum novissimus. Quæ enim tanta homuncionis erit superbia, quam tanta Filii Dei, et Regis regum, et Domini dominantium exinanitio et humiliatio non sternat? Quis conqueratur se despici, qui, si se suamque conscientiam sincere intueatur, vere multis hominibus est despicabilis, ubi Christum Domini despectum et ita despectum videt? Quis ita est despectus, ut sit, sicut ipse fuit, *chadal iscim*, et desitio virorum? Quis jam ambiet honores et laudes, ubi Christum opprobria, et sui contemptus ambivisse conspicit? Erubesce, terra: Deus se humiliat; et tu, o vermicule, te exaltas? Vis ergo vulnus lethale tibi ab Adamo inflictum sanare, vis ambitionem tuam curare? sequere Christum, ambi non summa, sed ima, desidera ex animo esse ultimus et novissimus. Hic latent magnæ opes, magni thesauri hominibus absconditi, quia novissimus locus est centrum humilis, in quo ipse summa animi quiete et tranquillitate fruitur, nullum casum aut descensum metuit; cum enim se ponat in imo, ulterius descendere aut cadere nequit: ex adverso *tangunt feriuntque summos fulmina montes*, eosque ad ima prosternunt. Hic etiam locus est nobilissimus et præclarissimus. Is enim locus præclarissimus est, qui est juxta regem, aut Imperatorem. Atqui locus Regis nostri Christi fuit novissimus, ut ait hic Isaias. Erras ergo, o Christiane, si præclarissimum locum putes, et consecteris summum, non novissimum. Audi Christum suadentem: *Cum invitatus fueris, etc. recumbe in novissimo loco*. Præclare S. Cyrill. in c. 1. S. Joan. *Quasi quidam*, ait, *creaturarum lacus confingitur ipsum nihil. Nam omnes ex nihilo in hunc mundum venerunt*. Si hic est locus omnium creaturarum, ergo et hominis. Quisquis igitur agitaris spiritu arrogantiæ, quisquis ambis esse primus, ob oculos pone Christum factum *chadal iscim*. Quisquis contemneris, despiceris, gradu et loco tuo dejiceris, gaude et exsulta, quia locum Christi occupas, qui pro te, utque tibi daret exemplum, fieri voluit *chadal iscim*. Vere humilis, cum Christo ambit locum ultimum, optetque omnibus postponi; exhorret vero primum, metuitque vel uni præferri. Hæc est sapientia sanctorum. Vide S. Bernard. ser. 37. in Cant. in fine. Ita Christus cuidam S. virgini hanc regulam dedit: *Valde desiderabis subjici omnibus, et reformidabis præferri uni, etiam minimo. Tuum refrigerium et solatium in nullo alio sit, quam in humilitate, et tui contemptu*. Esto Ordinis Minimorum, et minimorum minima.

Denique, in hæc Isaiæ verba commentans S. Bernard. de Passione Domini merito exclamat: *O novissimum et altissimum, o humilem et sublimem, o opprobrium hominum, et gloriam angelorum! Nemo illo sublimior, nemo humilior*. Ubi et addit: *Mirabilis passio tua, Domine Jesu, quæ passiones omnium nostrum propulsavit. In hac passione, fratres, tria specialiter convenit intueri: opus, modum, causam. Nam in opere quidem patientia, in modo humilitas, in causa charitas commendatur. Patientiæ recordatio omnem arcet voluptatem, humilitatis consideratio superbiam vitæ prorsus extundit, charitas omnino vitium curiositatis excuffiat*.

VIRUM DOLORUM,] id est doloribus confectum, inquit Vatabl. secundo Forer. *Vir*, ait, *dolorum*, id est doloribus expositus, qui quo eos arceret, non habebat: tertio, Septuag. vertunt, *homo in plaga existens*; quarto, sapidius et plenius, *vir dolorum*, id est undique doloribus obsitus, transfixus et plenus, ut ex doloribus conflatus, et non nisi dolor, imo pelagus dolorum esse videretur.

Primo enim Christi anima plene fuit dolore: *Tristis, ait, est animo mea usque ad mortem*, et hæc tristitia sanguineas illi lacrymas sanguineum sudorem expressit. Cogitabat enim omnia omnium hominum, qui sunt, fuerunt et erunt peccata, etiam summe horrenda, et de omnibus intime dolebat, ac si ipse ea patrasset, ut hoc dolore ea expiaret, Patrique satisfaceret.

Secundo, a primo instanti suæ conceptionis usque ad ultimum vitæ suæ halitum, jugiter cogitabat omnes labores et dolores, quos in vita et in morte maximos erat obiturus, eosque ita vive sibi repræsentabat, ac si eos jam præsentes haberet et sentiret.

Tertio, cogitabat omnes hominum ærumnas et miserias, omnes Martyrum cruciatus, omnes Sanctorum pœnitentias et mortificationes, omnis virginum certamina; hæcque ipse sentiebat, hocque suo sensu et dolore sis a Patre fortitudinem ad eos superandos, impetravit.

Quarto, cogitabat, quam multi hosce ejus dolores spernerent, quam multis inutilis foret omnis hic ejus labor, quam multi hominum milliones damnandi fo-

rent, quam pauci salvandi. Hic animas zelanti ingens erat dolor, ingens tormentum.

Denique omnes animæ Christi potentiæ, intellectus, voluntas, memoria, plenæ erant doloribus, æque ac singuli sensus interni et externi.

Secundo, in corpore singula Christi membra suos habebant dolores acutissimos, ut patet singula consideranti. Nam, ut ait S. Thom. 3. p. q. 46. a. 5. *Christus secundum tactum, fuit flagellatus, et clavis confixus* (idque locis nervosis et maxime sensibilibus, puta manibus et pedibus, ubi acutissimus est dolor, præsertim in cruce, ubi ex pondere corporis, vulnera sensim lenteque dilatantur, itaque prorogantur) *secundum gustum, felle et aceto potatus; secundum olfactum, in loco fœtido cadaverum mortuorum, qui dicitur Calvariæ, appensus patibulo; secundum auditum, lacessitus vocibus blasphemantium et irridentium; secundum visum, videns matrem et discipulum quem diligebat, flentes.* Porro in Christo tactus aliique sensus erant vivacissimi et perfectissimi: ideoque præ aliis hominibus dolores omnes vivacissime sentiebat.

Rursum, *passus est Christus in capite pungentium spinarum coronam, in manibus et pedibus fixionem clavorum, in facie alapas et sputa, et in toto corpore flagella.*

Tertio, *passus est in omnibus, in quibus homo pati potest. Passus est enim Christus in suis amicis, eum deserentibus; in fama, per blasphemias contra eum prolatas; in honore et gloria, per irrisiones et contumelias ei illatas; in rebus, per hoc, quod etiam vestibus spoliatus est; in anima, per tristitiam, tædium et timorem; in corpore, per vulnera et flagella.* Atque hæc omnia pure et mere passus est, sine ullo consolationis aut lætitiæ temperamento.

Quarto, passus est ab omni genere hominum, a Judæis et Gentibus, a plebe et principibus, a laicis et sacerdotibus, a pontificibus et Pilato. A Juda proditus, ab Apostolis negatus et derelictus. Mater adstans cruci, ejus dolores duplicavit; cum enim se invicem assidue aspicerent, totidem gladiis et ictibus, quot oculorum jactibus, invicem corda mutua transfigebant et vulnerabant.

Quinto, solus Christus in Script. dicitur, *vir dolorum*: fuit Abel afflictus a Caino, Isaac ab Ismaele, Jacob ab Esau, Joseph a propriis fratribus, David a Saule, Elias a Jezabele, multique alii gravibus doloribus fuerunt pressi; sed inter omnes solus Christus *vir dolorum* appellatur, tum quia omne genus dolorum censit, tum quia illi suos dolores ferebant, Christus vero et suos et omnium hominum.

Sexto, tres sunt radices vitiorum et malorum omnium, quas describit S. Joannes ep. 1. c. 2. v. 16. *Omne*, ait, *quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitæ.* Has tres radices tribus contrariis expugnavit et extirpavit Christus. Nam ad proterendam superbiam vitæ, factus est portentum contemptus et humilitatis; factus est enim *novissimus virorum*, ut ait Isaias; secundo, ad comprimendam concupiscentiam oculorum, factus est portentum paupertatis et nuditatis; tertio, ad edomandam concupiscentiam carnis, puta gulam et libidinem, factus est portentum dolorum. In his tribus perfecta patientia, perfecta virtus, perfecta mundi et vitiorum victoria, perfecta sanctitas, perfectus Dei amor consistit; quia sine dolore, non vivitur in amore. *Inspice, et fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est.*

Vere Sidonius Apollin. l. 9. epist. 4. *Quantumlibet*, ait, *nobis anxietatum pateras vitæ præsentis propinet afflictio, parva toleramus; si recordamur quid biberit ad patibulum qui invitat ad cælum*; et ex eo Helinandus Chron. 44. *Memoria passionis* (Christi) *omnem tribulationem dulcescere facit.* Sicut ergo lignum a Mose injectum in aquas Mara, eas ex amaris dulces effecit, Exodi 15. ita omnis nostra tribulatio dulcescet, si crux Christi mentem subeat, omneque fel in mel convertetur. Ejus enim consideratione fides illuminatur, spes roboratur, patientia excitatur, charitas inflammatur. Hinc S. Gregorius in quadam epist. Nihil, ait, adeo grave est, quod non æquanimiter toleretur, si Christi passio ad memoriam reducatur. Parva enim toleramus, si recordemur quam dura verba, duriora verbera, durissima supplicia pro nobis ille passus sit, qui in capite tulit coronam, in oculis velamen, in auribus convicia, in ore fel et acetum, in facie sputa et alapas, in genis vellicationem, in humeris crucem, in corde mœrorem, in visceribus concussionem, in corpore flagella, in membris extensionem, in manibus et pedibus perfossionem. Denique, a capite ad pedum plantas usque innumera sustinuit vulnera et dolores. Fuit ergo Christus vir dolorum, imo rex et princeps dolorum; tum quia plures et acerbiores tulit, quam ullus mortalium tulerit; tum quia omnibus quasi rex dominatus est, omnesque sua patientia et charitate divina superavit, imo longe transcendit. Regnas ergo, o Christe, in regia Calvariæ, in throno crucis, in purpura tui sanguinis, cum sceptro clavorum, cum corona spinea, ipsumque regni titulum præfers, *Rex Judæorum*, id est rex civium injustissimorum, id est rex hostium immanissimorum: circumfluunt loco asseclarum accusatores, loco satellitum latrones, loco cohortium carnifices. Isthic, isthic, tamquam in tuo regno, in omni regia pompa regioque apparatu triumphas: habes pro bellariis fel, pro odoribus fœtorem, pro festis ignibus tenebras, pro symphoniis blasphemias, pro choreis terræmotum, pro peristromatis sparsisve floribus ossa cadaverum, pro bulla pendente e monili plagam luculentam pectoris. Tale regnum, talem regem decebat esse dolorum. Utinam intelligamus quales nos deceat esse sub tali rege, in tali regno!

Et scientem infirmitatem.] *Scientem*, id est sentientem et experientem, tum in vita, tum maxime in morte. Nam in vita defatigabatur, inquit Forer. itinera pedibus conficiebat, inedia et siti laborabat, flebat sæpius, ridebat numquam, et, cum intus zelo Dei æstuaret, videretque nomen Dei vilipendi, jus et fas pessumdari, hypocrisim dominari, suspiria trahebat, dolebat, gemebat. Rursum *infirmitatem* vocat dolores, adversitates, persecutiones, irrisiones, opprobria, cruciatus omnesque afflictiones et ærumnas tum vitæ tum passionis Christi: has enim significat hebr. חולי *choli*, id est infirmitas, ut dial 2. Corinth. 12. v. 9. et 10. tertio, Septuag. vertunt: *Sciens ferre infirmitatem.* Christus enim tanta non tantum tulit, sed et constanter tulit, scivit quomodo ea essent ferenda, scilicet

prudenter, humiliter et fortiter; et simili modo nos ea ferre docuit et docet in dies. Ipse ergo fuit portentum constantiæ et fortitudinis.

ET QUASI ABSCONDITUS VULTUS EJUS.] Quia in humano corpore divina Christi potentia et splendor celabatur, ait S. Hieron. Secundo, Pagnin. vertit: *Erit ut is a quo quis absconderet faciem suam*, q. d. Erit quasi leprosus, vel ita horridus, ut occurrentes ab eo faciem averterent. Sic et Leo Hebr. vertit: *Et abscondebamus faciem ab eo*, q. d. Pudebat nos illius, vel horrebamus eum aspicere. Tertio, proprie *absconditus vultus* Christi significat ejus sortem et statum ita miserum, ut quasi pudibundus vultum suum absconderet, quia scilicet talis erat, ut præ pudore et verecundia, quilibet vir honestus in eo constitutus vultum suum obtegeret. Quocirca hebr. est, *Abscondens faciem a se*, quasi quem sui et suæ sortis pudeat; unde a seipso quasi faciem avertit, seque abscondit. Hinc Septuag. vertont, *aversa*, vel, ut Procop. legit: *Confusa facies ejus*. Forer. putat alludi ad leprosos, qui jubebantur os suum velare et faciem abscondere, ne cui horrorem injicerent, Levit. 13. 45. Quarto, addit Sanchez *absconditum vultum* significare Christum a Judæis quasi reum mortis proclamatum et damnatum fuisse. Hisce enim reis, morti adjudicatis, facies velari solebat.

4. VERE LANGUORES NOSTROS IPSE TULIT, ET DOLORES NOSTROS IPSE PORTAVIT.] Septuag. vertunt: *Ipse peccata nostra portat, et pro nobis dolet*. Septuag. secutus S. Petrus epist. 1. c. 2. 24. *Peccata*, ait, *nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum*: ubi Cyrill. Alexand. l. 4. in Joan. c. 12. legit: *Delicta nostra ipse corpore suo in lignum tulit*; S. Athanas. orat. 4. contra Arianos: *Efferens peccata nostra in crucem cum corpore suo*: Syrus: *Bajulavit omnia peccata nostra, eaque sustulit in corpore suo ad crucem*, ut pro iis patiendo et satisfaciendo ea aboleret, et quasi cruci affigeret, ut ait Paulus Coloss. 2. 14. Chaldæus hic vertit: *Deprecabitur pro peccatis nostris, et delicta nostra propter eum dimittentur*. Porro S. Matth. c. 8. v. 17. cum narrasset varios morbos et morbidos, ac energumenos a Christo sanatos, subdit: *Ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit, et ægrotationes nostras portavit*. Quæres, quomodo hæc S. Matthæus accommodet morbis corporis, et quomodo eos portarit Christus? Primo, Forer. sic exponit: *Tulit*, id est, abstulit; *portavit*, id est, exportavit, ejecit: non autem in se suscepit. Sic enim dicitur: *Ecce agnus Dei, qui tollit*, id est aufert, *peccata mundi*; nec enim Christus formaliter peccata mundi in sa suaque anima suscepit. Verum Hebr. סבל *sabal*, proprie significet portare et gestare onus: et certum est Isaiam loqui de doloribus a Christo susceptis: ideo enim vocavit eum *virum dolorum*, et mox, *leprosum a percussum a Deo*.

Secundo, S. Thom. et Lyran. per *dolores et languores* accipiunt famem, sitim, lassitudinem. Sed quid hæc ad morbos aliorum curandos?

Tertio Jansen. et Maldon. putant S. Matthæum loqui in sensu accommodatitio: ipsum enim verba Isaiæ dicta de morbis animæ, accommodare morbis corporis. Verum obstat τὸ *ut adimpleretur*: aliud enim est adimplere, aliud accommodare. Unde cum dicitur, *Ut adimpleretur quod dictum est*, locus ille accommodatitie explicari non debet, uti recte docet Gabriel Vasquez 1. q. disp. 18. c. 5. tome 1.

Dico primo, S. Matthæus non vult dicere, Christum morbos aliorum in se suscepisse; nec enim Christus ægrotavit, aut morbum habuit, sed corpus semper sanum et integrum. Probatur primo, quia morbi non decebant corpus divinum et a Spiritu Sancto perfectissime afformatum, fuissentque impedimento ejus laboribus, itineribus, prædicationi, operique legislationis et redemptionis nostræ, ad quod in mundum missus fuit a Patre. Secundo, quia Christus tantum suscepit passiones humanas, toti naturæ hominum communes, non huic vel illi homini proprias, uti sunt febris, calculus, aliique morbi. Tertio, quia morbi oriuntur ex imperfecta corporis formatione, puta ex complexione et temperie quatuor humorum incongrua et male temperata, aut ex intemperantia victus, laborum, studiorum, etc. aut denique ex inscientia et imprudentia, qua cibos, acrem, aliaque valetudini noxia, vel non scimus, vel non advertimus, vel non cavemus. Atqui nihil horum fuit in Christo; uti nec fuit in Adamo in statu innocentiæ. Denique in Christo, in quo nulla erat concupiscentia, nullum decuit esse morbum; hic enim est illius effectus, pœna et frænum a Deo destinatum. Ita S. Thom. 3. part. quæst. 14. Suarez et alii.

Dico secundo: Probabile est Isaiam hic duplicem habere sensum litteralem. Primus est, de morbis animæ, id est, peccatis, eorumque pœnis, quas in se suscepit et in cruce exsolvit Christus: et hæc maxime intendit Isaias, ut patet ex sequent, et ex verbo, *portavit*. Alter est priori subordinatus de morbis corporis ut docet Cajetan. in Matth. 8. Hi enim typi et effectus sunt morborum animæ, quos S. Matth. ait Christum pertulisse, non eos in se suscipiendo, sed per compassionem, qua motus fuit ad eos auferendos, et ad morbidos sanitati restituendos; quomodo Apostolus Galat. 6. 2. ait: *Alter alterius onera portate*. Ita Leo Castrius.

Dico tertio: Verius est per languores et dolores quos Christus tulit, Isaiam intelligere peccata, ut vertunt Septuag. et eorum proles, quæ sunt morbi, dolores, omnesque corporis et animæ ærumnæ et pœnæ. Hæc est enim peccati progenies et soboles, quam Christus portavit et abolevit. Christus enim tot cruciatus, tamque acerbam mortem pertulit, ut omnes hasce infirmitates et ærumnas, ipsamque mortem, vel hic, vel in resurrectione aboleret. Sicut ergo ipsa peccata nostra in cruce portavit et expiavit; sic consequenter et morbos, adeoque inde habuit potestatem eos curandi, quia eos in se luendos suscepit. Ita S. Chrys. Theoph. Euthym. in Matth. 8. et Origen. in c. 8. et 15. ad Rom. Hoc est, quod ait Hilar. citatus a S. Thom. in Catena Matth. 8. *Christus passione corporis sui secundum Prophetarum dicta, infirmitates humanæ naturæ imbecillitatis absorbuit*. Huc alludit S. Petrus epistola 1. cap. 2. v. 24. *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum*. Sequitur enim de more Septuag. qui hic vertunt: *Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet*.

Ubi Nota: Languores et dolores vocat *nostros*, quia peccatorum culpa nobis incrat, eratque nostra; pœna

vero erat nostra, id est, nobis debita. Reatus ergo, sive obligatio ad pœnam, erat pariter nostra, nobisque inhærebat. Eramus enim rei dolorum et tormentorum præsentium et æternorum. Sed hæc omnia in se transtulit Christus. Hinc censent Sanchez, aliique viri docti et pii, nostros morbos et languores (cum sint pœnæ peccati originalis, et sæpe ob peccata actualia cuique a Deo infligantur) aliquid addidisse doloris et cruciatus Christo patienti, ipsumque, ut eos curaret et tolleret, peculiares aliquas pœnas, vel pœnarum augmentum aliquod subiisse et tolerasse. Omnes ergo dolores, quos tolerarunt, vel tolerant electi, transierunt per illam sacram humanitatem, indeque facti sunt nobis dulces et amabiles, uti ajebat quædam sancta virgo gravi morbo afflicta. *Christus enim*, ut pie docteque ait S. Petrus Chrysol. serm. 150. *venit suscipere infirmitates nostras, et suas nobis conferre virtutes; humana quærere, præstare divina; accipere injurias, reddere dignitates; ferre tædia, referre sanitates; quia medicus qui non fert infirmitates, curare nescit; et qui non fuerit cum infirmo infirmatus, infirmo non potest conferre sanitatem.*

Denique Rupert. Vasquez, Maldon. et ex iis Sanchez, dicunt hunc Isaiæ locum directe spectare ad peccata, indirecte ad morbos; eo quod Christus morbos corporis curaret, hoc fine, ut per eos gradum faceret ad curationem morborum animæ. Dum enim morbidi videbant se a Christo tam benefice et miraculose curare, credebant in eum, eb ooque excitati dolebant et compungebantur de peccatis suis, itaque eorum veniam et gratiam ab eo impetrabant, uti contigit S. Magdalenæ. Unde multi docent, omnes eos, quos Christus corporaliter sanavit, etiam spiritualiter ab eo sanatos et justificatos esse. Verum hic sensus non explicat, quomodo Christus morbos corporis tulerit et portarit. Itaque tertius sensus, qui solide idipsum explicat, capessendus, hicque illi annectendus est.

Et nos putavimus eum quasi leprosum.] *Nos*, scilicet Judæi (in eorum enim persona loquitur) non consideravimus Christum nostros languores portare, sed putavimus eum ob sua peccata ita affligi et deformari, ut videretur esse leprosus; verum lepram non suam, sed nostram ipse portabat. Rursum, *putavimus eum quasi leprosum*, id est, immundum, et ob sua scelera a Deo percussum. Lepra enim apud Judæos sæpe erat pœna peccati, eamque infligebat Deus superbis, murmurantibus et rebellibus, ut Mariæ sorori Mosis, Oziæ regi, et aliis, uti ostendi Levit. 13. in initio.

Nota, Christum comparari leproso, ob octo analogias. Primo, quia, sicut leprosus toto corpore lepra maculatus, sui horrorem intuentibus incutit: ita Christus toto corpore flagellis et vulneribus lividus, horrorem simul et commiserationem aspicientibus commovebat; ut merito Pilatus eum Judæis proponens dixerit, *Ecce homo.*

Secundo, leprosus habebat vestes dissutas; ita milites sciderunt vestes, quin et carnem Christi.

Tertio, leprosus, habebat caput nudum: ita Christus nudo fuit capite, sed spinea corona coronato.

Quarto, leprosus habebat os veste contectum: de Christo sit Isaias: *Quasi absconditus vultus ejus*; rursum: *Quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.*

Quinto, leprosus se contaminatum et sordidum clamare debebat: Christus totus cruentus, quid clamat? nisi: *O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, et videte, si est dolor sicut dolor meus*, Thren. cap. 1. vers. 12.

Sexto, leprosi caro erat vilissima et abjectissima; Christus ait: *Ego sum vermis, et non homo, approbrium hominum, et objectio plebis.* Similis fuit Christus sancto Jobo, qui sedens in sterquilinio, non fuit agnitus ab amicis, quia non erat ei aspectus, eratque despectus et novissimus virorum.

Septimo, lepra solebant puniri superbi: et Christus nostræ superbiæ quasi lepræ speciem gessit, eamque curavit, sua hac abjectione. Ejus enim livore curata est plaga superbiæ nostræ.

Octavo, leprosi urbe pellebantur, nemo eos aditu, congressu, sermone dignabatur, omnes illos aspernabantur, et quasi pestem fugiebant: ita Christus quasi leprosus extra portam ejectus et crucifixus est, Hebr. 13. 12. et Psalm. 37. 12. *Amici*, inquit, *mei, et proximi mei adversum me appropinquaverunt, et steterunt* (hebr. est, *ex adverso plagæ meæ*; S. Hieron. vertit: *Quasi contra lepram meam steterunt*) *et qui juxta me erant, de longe steterunt.* Primam analogiam maxime spectat hic Isaias: vocat enim eum leprosum, quia percussum a Deo.

Et percussum (Theodot. vertit, *flagellatum*) a Deo et humiliatum.] Syrus vertit, *percussum Dei*, id est, a Deo: ex Hebræo verti potest, *percussum Deum, et humiliatum*, vel afflictum. Hoc enim plane significat מכה אלהים ומענה *mucke elohim umeunne.* Christus ergo fuit percussus Deus, et humiliatus. Quocirca per hæc Hebræa verba, plures Judæos a judaismo ad christianismum esse conversos, docet Andreas Payva in Defens. Trid. fidei l. 4. post initium. Rogati enim quomodo manus dedissent Christo sibi inviso, respondebant, se his Isaiæ verbis tam claris convinci, nec posse, etiamsi vellent, ea eludere. Idem mihi narravit hic Romæ insignis quidam Hebræus.

5. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra.] Nimirum non Christi, sed nostræ iniquitates Christum vulnerarunt et attriverunt, eum lacrymari, suspirare et gemere fecerunt. Tua, o gulose, gula Christum felle et aceto potavit. Tua, o superbe, ambitio Christum inter latrones suspendit. Tuus, o comptule, vestium luxus Christum spinea corona coronavit. Tua, o luxuriose, libido Christum clavis transfixit, flagellis concidit, et toto corpore cruentavit. Tua, o maledice, maledicta et blasphemiæ, Christi faciem, in quam desiderant Angeli prospicere, sputis onerarunt. Vis ergo, o peccator, videre vivam imaginem animæ tuæ peccantis? Inspice Christum flagellatum, consputum, coronatum et crucifixum: inspice toto corpore cruentatum et lividum, ut totum corpus non videatur esse nisi una plaga, livor et vulnus: inspice defiguratum quasi leprosum. Hæc est forma, hæc species animæ tuæ, quam Christus in se suscepit et expressit. Ora eum, ut suis plagis plagas animæ tuæ; suis vulneribus tua vulnera curet. Rursum vide et admi-

rare abyssum amoris Christi, qui se pro te in hac informi forma, in hisce pœnis et cruciatibus coram Deo substituit, qui propter te hæc omnia pati voluit, qui se hostiam pro tuis peccatis Deo obtulit, hostiam, inquam, ita concisam et laniatam; quot in corpore ejus cernis vibices, livores et stigmata, tot notas, tot characteres immensi amoris intueris. *Cernis ut in toto corpore scriptus*, imo sculptus, *amor*. O amor, amor, amor noster, Jesu bone, quantum amasti nos, quanto dolore, imo amore parturivisti nos! Mensura enim doloris est amor, et non mensura amoris est dolor. Longe enim major fuit amor, quam dolor tuus: amoris tui mare absorbuit omnes dolorum rivos. Da, Domine Jesu, ut dolorem tuum, ut amorem tuum, non nostrum sentiamus: vulnera cor nostrum dolore tuo, inebria cor nostrum amore tuo, ut cum S. Paulo dicamus: *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo: qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me*: et cum sponsa: *Dilectus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies, et inclinentur umbræ. Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur*; et cum S. Ignatio: *Amor meus crucifixus est*; et cum S. Francisco: *Da, Domine Jesu, ut amore amoris tui moriar, qui amore amoris mei dignatus es mori*. Da, Domine, ut a te numquam separemur, ut mundo et carni plane moriamur, tibi vivamus, tuis vulneribus immoremur, tuo amori innatemus in tempore et in æternitate. Et cum sancta illa virgine Itala, quæ Christum crucifixum fixa intuens, æstuans et ebria amore exclamabat: *O Deus, o amor, o ebrietas amoris, da mihi tantam vocem, quæ audiatur ab Oriente usque ad Occidentem, a cœlo ad infernum, ut te amorem omnibus inclamem*. O amor, quam parum cognosceris, quam parum amaris! O animæ, amate amorem vestrum, qui vos ita amavit!

Disciplina pacis nostræ super eum.] Pro *disciplina* hebraice est מוסר *musar*, id est, castigatio. Hac enim indigent pueri, qui instar bestiolarum lasciviunt, et sensibus vagantur, ut eos constringant, utque disciplinam a doctore suscipiant et ediscant. Hinc enim correptio, flagellatio, verberatio, quin et ipsum flagellum per metonymiam et metalepsin, vocatur disciplina, quia scilicet disciplinam parit et inducit. Sic Hebr. מלמד *malmad*, id est stimulus, a למד *lamad*, id est didicit, derivatur. Vituli enim et boves, æque ac pueri, rudesque homines, non discunt subire jugum et disciplinam, nisi stimulis adacti. Hinc proverb. 23. 13. dicitur. *Noli subtrahere a puero disciplinam*, id est castigationem; et c. 22. 15. *Virga disciplinæ fugabit eam*, scilicet, stultitiam pueri. Huc allusit Eccles. c. 12. 11. cum ait: *Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt a pastore uno*. Vide nostrum Gretserum lib. de Disciplina. Sensus ergo est, q. d. Christus castigatus, flagellis et plagis divexatus et excruciatus est, ut nos reconciliaret Deo, utque pacem cum eo haberemus, ut nimirum *peccatis mortui, justitiæ viveremus*, inquit S. Petrus alludens ad hunc locum epist. 1. c. 2. 24. Ita Procopius. Rursum per pacem Hebræi intelligunt omnem prosperitatem omneque bonum: hoc enim suis malis et afflictionibus peperit nobis Christus.

Perperam ergo hinc infert Calvinus, pœnitenti, cui Deus per Christum remisit peccata, nullam esse luendam pœnam temporariam, eo quod hanc luerit Christus, dicente Isaia: *Disciplina pacis nostræ super eum*. Perperam, inquam. Nam *disciplina pacis* hic non pœnam temporariam, sed culpam et pœnam æternam significat. Hæc enim bellum et odium Dei parit, quod amolitus est sua morte Christus, pacem faciens et reconcilians nos Deo.

Tertio, Sanchez Hebr. שלום *scalam*, vertens *retributionem*, sic explicat: Disciplina retributionis nostræ super eum, id est, supplicium, quod nos retribuere et rependere debebamus pro peccatis nostris, hoc super eum imposuit Deus, q. d. Quidquid pœnarum Deus a nobis pro peccatis exigere debuit aut potuit in omnem æternitatem, id ab innocenti Filio Pater exegit: Porro imperite et blaspheme hinc colligit Calvinus, Christum sensisse dolores et desperationes inferni, ex eo, quod illi peccatis nostris debebantur: suscepit enim illos in se non formaliter, sed satisfactorie, quia pro iis condigne satisfecit ob dignitatem personæ suæ patientis.

Livore ejus sanati sumus.] Vatab. vertit: *Et in livore ejus nobis medicatum est*. Hoc est pretiosum pharmacum, quod non ex herbarum succis, non ex adipe bestiarum, non ex alieno corpore et sanguine, sed ex proprio confecit Christus. Hoc pharmacum in S. Sacramentis a se institutis recondidit; inde enim Sacramenta habent vim justificandi, sanandique animæ morbos, scilicet, ex livore, sanguine et vulneribus Christi.

6. Omnes nos quasi oves erravimus,] quasi oves non habentes nec sequentes pastorem, sed suam gulam et concupiscentiam. *Erravimus*, per voluptatum labyrinthos, expositi luporum rabiei, qui nos laniarent, et in cavernam gehennæ transportarent. Huc allusit Christus, dum se comparat pastori qui ovem errantem requisivit, et humeris impositam in caulam reduxit, Luc. c. 15. 4. et S. Petrus epist. 1. c. 2. v. 25. cum ait: *Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestrarum*.

Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.] Pro *posuit* Vatablus vertit, *conjecit*; Forerius, *incurrere vel irruere fecit*. Hebr. enim הפגיע *hifga*, significat, primo, occurrere, incidere; secundo, irruere in aliquem, eumque, occidere, uti Gedeon irruit in principes Madian, Judic. 8. 21. *utroque autem modo*, ait Forer. *peccata nostra in Christum incurrerunt: irruerunt enim, ut eum perderent: inciderunt, ut ab eo perderentur. Hic mecum, Christiane lector, considera, peccata tua ac mea partem illius exercitus fuisse, qui in Christum irruit*, eumque trucidavit.

Septuag vertunt: *Dominus tradidit eum iniquitatibus nostris*, ut scilicet, illæ a nobis in Christum translatæ, in ipsum quasi recumberent, ipsumque quasi reum judici puniendum et cruciandum offerrent. Christo innocentissimo et summo iniquitatis hosti, maxima fuit crux tradi iniquitati, longeque major, quam tradi Caiphæ, Pilato, flagellis, clavis et cruci.

7. Oblatus est quia ipse voluit.] Hebr. est, *accessit*, scilicet quasi hostia pro peccato ad mactationem in altari crucis, id est, *oblatus est* (ut recte vertit Noster) *quia ipse respondit*, scilicet Deo vocanti,

illud quod inquit Psaltes, et ex eo Paulus Hebr. 10. 5. *Hostiam, et oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi, etc. Tunc dixi: Ecce venio*, en adsum hostia tibi grata, quam poscis. Quocirca Symmachus vertit, *admotus est et paruit*. Unde liquet tam Symmachum, quam nostrum interpretem, pro נגש niggas, id est, *accessit*, legisse in *Pual* נגש nuggas, id est, accedere factus est, adductos, admotus, oblatus est.

Jam pro *nuggas* per *schin*, legunt נגש *niggas* per *sin*, quod significat, exactus, arctatus, afflictus fuit, quasi fidejussor aut debitor: Christus enim pro debito nostro fidejussit; unde debitum nostrum ab eo exegit Pater. Ita Cyrill. et Sanchez. Forerius vertit, *odactus*, vel potius *abactus* fuit instar ovis, *et ipse ope destitutus est*; Vatabl. *mulctatus est et afflictus*; Pagninus, *oppressus est et afflictus*.

Quia ipse voluit,] non coactus armis et vi Judæorum eum capientium, non invitus et reluctans; sed sponte acceptans voluntatem et jussum Patris, eique se liberaliter offerens. Hoc est, quod ait Paulus Galat. 2. vers. 20. *Dilexit me, et tradidit semetipsum pro me*; et Christus ipse Joan. cap. 10. vers. 18. *Nemo tollit eam* (animam meam) *a me: sed ego pono eam a meipso*.

Hinc patet Christi mortem vere et proprie fuisse sacrificium: secus est de morte Martyrum. Christus enim proprie se in cruce immolavit Patri pro redemptione hominum, ut iis reconciliaret Deum, qui est finis proximus sacrificii. Quocirca et ritu mystico oblatus est. Non enim casu, sed electione ipsius et Patris factum est, ut in die festo Paschæ, et in altari crucis, et manibus extensis, et extra portam Hierosolymæ pateretur. Unde Christus Joan. c. 17. v. 19. ait: *Pro eis ego sanctifico*, id est sacrifico, *meipsum*. Ita S. Leo epist. 83. S. Aug. l. 1. contra advers. legis et Proph. c. 18. Vide Bellar. l. 1. de Missa c. 3.

Pie et vere S. Bernard. serm. 3. de purificat. B. Mariæ: *Oblatus est*, inquit, *non quia meruit, non quia Judæus prævaluit: sed quia ipse voluit. Voluntarie sacrificabo tibi, Domine, quia voluntarie oblatus es pro mea salute, non pro tua necessitate. Sed quid, fratres, nos offerimus, aut quid retribuimus illi, pro omnibus quæ retribuit nobis? Ille pro nobis obtulit hostiam pretiosiorum quam habuit, nimirum, quo pretiosior esse non potuit. Et nos ergo faciamus quod possumus, optimum quod habemus offerentes illi, quod sumus utique nosmetipsi. Ille seipsum obtulit: tu quis es, qui teipsum offerre cuncteris? Quis mihi tribuat, ut oblationem meam dignetur majestas tanta suscipere? Duo minuta habeo, Domine, corpus et animam dico: utinam hæc tibi perfecte possim in sacrificium laudis offerre! Bonum enim mihi longeque gloriosius atque utilius est, ut tibi magis offerar, quam deserar mihi ipsi. Nam ad meipsum anima mea conturbatur; in te vero exultabit spiritus meus, si tibi veraciter offeratur.*

Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet.] In acri illa tonsione, qua non lana et vestis, sed pellis, caro, sanguis et vita, flagellis, clavis et plagis illi detondebuntur et abradentur; non gemet, non queretur, non obstrepet, non resistet, sed mitissima patientia tacitus omnia sustinebit. Symbolice S. Ambros. epist. 25. post medium: *Bene*, inquit, *coram tondente, qui superflua, non propria, in illa deposuit cruce; qui corpus exuit, non divinitatem omisit*. Huc allusit S. Joannes Baptista Joan. 1. 36. *Ecce agnus Dei*, scilicet ab Isaia hic prædictus, et in agne paschali figuratus. Ita Theoph. ibi. Ubi Nota: Symbol. Agni nomen, puta Jesus, græce per anagramma idem est quod ovis, ut patet ex hoc ejus anagrammatismo: Ἰησοῦς Jesus, σὺ ἡ οἶς, id est, *tu es ovis*. Ita Guil. Blancus Albiensis lib. de Anagrammatismis. Utrobique enim eædem prorsus sunt litteræ, sed ordine commutato.

Magis miranda fuit in passione agnina, imo divina Christi mansuetudo, patientia et silentium, quam ipsa ejus passio et crux; præsertim conjuncta cum tam heroica constantia, libertate et fortitudine, *qui*, ut ait S. Petrus epist. 1. c. 2. 23. *cum malediceretur, non maledicebat: cum pateretur, non comminabatur: tradebat autem judicanti se injuste*. Nimirum hic perfectum virtutis dedit speculum. Hic ovis nostra sibi similes parturivit: ab ea enim suam fortitudinem, æque ac patientiam hauserunt et suxerunt omnes patientes, omnes constantes, omnes mites, omnes Martyres. Quocirca S. Franciscus videns, vel nominari audiens agnum, tenero affectu commovebatur, solvebatur in lacrymas, agnos, qui ducebantur ad lanienam, redimebat: intuebatur enim in iis hunc agnum Dei, a quo ipse suam agninam simplicitatem, innocentiam et lenitatem hausisse se profitebatur. Redemptio ergo agni nostri, primo, clementissima est; secundo, universalis; tertio, æterna. Clementissima est, quia agni, non leonis; est universalis, quia mundi; est æterna, quia totius temporis: omnes populos, omnes urbes, omnes homines, omnium ætatum, cujuscumque sexus et conditionis sint, complectitur. Olim tempore Noe, Deus abstulit orbis peccata ut leo (diluvio enim omnes obruit) at per Christum ea abstulit ut agnus. Aquarum diluvium homines necavit, non peccata: sanguinis agni diluvium, peccatis interitum, hominibus vitam attulit.

Ubi notanda est mitissimi agni mira, et plus quam leonina fortitudo ac victoria. Agnus enim hic domuit orbem non ferro, sed ligno; non gladio, sed cruce; non feriendo, sed patiendo; non trucidando, sed moriendo. Hic ergo agnus est leo de tribu Juda, primo, quia prostravit peccatum, diabolum, infernum, mundum et carnem; secundo, quia tum in hac vita, tum maxime in judicio, sanctis et electis comis erit et suavis ut agnus, reprobis vero terribilis ut leo: ut ipsi perculsi dicant montibus et petris: *Cadite super nos, et abscondite nos a facie sedentis super thronum, et ab ira Agni*, Apoc. 6. tertio, quia agnus hic leones et lupos transmutat, facitque agnos. Unde S. Aug. serm. 1. de conversione S. Pauli: *Occisus*, inquit, *agnus* (Christus) *a lupis, et facit* (Paulum) *agnum de lupis*. Idem tract 7. in Joannem: *Venit*, inquit, *agnus. Qualis agnus est? quem lupi timent. Qualis agnus est? qui leonem occisus occidit. Dictus est enim diabolus, leo circumiens et rugiens, quærens quem devoret: sanguine agni victus est leo. Ecce spectacula Christianorum*. Et in Psalm. 131. *Rex*, inquit, *nostræ mansuetudine vicit diabolum. Sæviebat ille, iste sufferebat. Victus est qui sæviebat, vicit qui sufferebat. In ista mansuetudine Ecclesia vincit inimicos*. Vicit agnus mansuetudine, vicere Martyres mansuetudine, vicerunt

et vincunt Christiani mansuetudine. Amat enim agnus noster agnellos, amat agnas, amat agnetes, amat innocentes, amat virgines, amat Martyres, mites et patientes. *Ecce*, inquit suis charissimis, *ego mitto vos sicut agnos inter lupos*, Luc. 10. 3.

Accipe agnos; et agni asseclas, imo proles, in tolerandis contumeliis et injuriis.

S. Spiridion Episcopus Trimithuntis in Cypro, vocatus a Constantio Imper. venit vili habitu, virgam manu tenens, vas fictile gestans ex collo. Ergo in regia quidam ei, quasi vili homini, colaphum impegit. Tulit id non modo patienter vir sanctus, sed et alteram maxillam prompto patiendi animo percussori exhibuit. Quæ res insolentem illum ita confodit ut repente ei supplex fieret, et veniam peteret: quam libens concessit, et hominem paterne instruxit, ut ab inferenda injuria se contineret. Honorifice ergo ad Imperatorem deductus est. Ita habet ejus Vita.

S. Stephanus Abbas, ait S. Gregorius hom. 35. in Evang. *tantæ erat patientiæ, ut eum sibi amicum crederet, qui sibi molestiæ aliquid irrogasset. Reddebat contumeliis gratias. Si quod in ipso sua inopia damnum fuisset illatum, hoc maximum lucrum putabat. Omnes suos adversarios nihil aliud quam adjutores æstimabat.*

Idem S. Gregor. l. 1. Dialog. 2. celebrat patientiam Libertini, qui ab Abbate injuste scabello contusus, ut vultum gereret tumentem et lividum, sua patientia Abbatem cholericum ad magnam mansuetudinem traduxit.

S. Joannes Chrysost. hom. 20. ad populum, celebrat factum et dictum Constantini Imper. qui imagine sua lapidata, multis eum instigantibus ut vindictam sumeret de contumelia, et dicentibus, quod omnem ipsius faciem in imagine convulnerassent, manu faciem palpans, et leniter ridens, dixit: *Ego vero nusquam vulnus in fronte factum video: sed sanum quidem caput, sana vero et facies tota.*

Cassianus collat. 19. c. 1. celebrat patientiam cujusdam juvenis monachi: qui publice ab Abbate palma graviter percussus, nullum murmuris aut doloris dedit signum, imo oris modestiam, tranquillitatem et colorem nullatenus mutavit.

Caupo quidam injuria affecerat juvenem, cognatum S. Joannis Eleemosynarii: juvenis querulus rem detulit ad S. Joannem; qui ut eum mitigaret: *Itane*, ait, *ausus fuit te vel verbo violare? Faciam in eo rem, quam tota Alexandria mirabitur.* Moxque vocato ad se vectigalium magistro, jubet ut cauponem illum ab omni vectigali eximat. Hoc tota Alexandria mirata est. Et caupo deinceps Episcopum et juvenem officiose coluit. Ita Leontius in Vita S. Joannis Eleemosynarii.

S. Martinus ignotus a militibus flagris ac fustibus exceptus, mutus et mire patiens terga præbebat cædentibus. Illi magis furentes quasi verbera contemneret virum Dei ita cruentarunt, et toto corpore laniarunt, ut exanimis in terram procumberet. Cumque abire vellent, jumenta nullis flagris loco movere potuerunt. Redeuntes ergo ad cor, et intelligentes fuisse S. Martinum quem percusserant, ad eum revertuntur, supplicesque veniam petunt: quam ille clementer indulsit, fecitque ut jumenta loco moverentur. Ita Sulpit. in Vita ejus l. 1. c. 4.

Sophronius in Prato spirit. c. 218. narrat duos Religiosos a rustico contumelia appetitos dixisse: *Indulge nobis, quia peccavimus*: qua humilitate motus rusticus eos secutus, monachus effectus est.

S. Lidwina, magnæ sanctitatis in Hollandia virgo, injuriis, sputis, maledictis appetita, benedictiones et beneficia regerebat, dicens: *Illis ego debere me fateor qui viam mandatorum Dei, quorum plenitudo dilectio est, me currere compellunt.* Eadem Sancta vidit in mentis excessu coronam pretiosissimam, necdum tamen in orbem plane absolutam. Rediens ad se petiit pati pro Christo, ut coronam absolveret. Mox in Ducis Philippi apud Hollandos inauguratione, milites ejus Sanctam adierunt, vexaruntque mire, quin et virginem ejus corpus ac morbidum indignis modis sine pudore contrectarunt, vulnera vulneribus cumularunt, addiderunt convicia, vocantes eam bestiam, prostibulum, voracem, etc. Angelus deinde ad eam venit instar solis splendidus aitque ad eam: *Salve charissima soror. Ecce nunc absoluta est corona, quam nuper imperfectam vidisti. Propter insurgendos tactus virorum illorum, noveris te positam fuisse in vestigiis Salvatoris. Ludibria et vulnera corpori tuo imposita, fuere gemmæ, quas in illa corona et adesse vidisti et deesse.* Ita habet ejus Vita.

S. Dominicus cum Albigensibus, non tam disputatione, quam vitæ sanctitate et injuriarum ab eis illatarum mili tolerantia, certandum censuit, eaque multos eorum convertit.

S. Elisabeth, mortuo Thuringiæ principe marito suo, ab ejus propinquis domo ejecta cum liberis, inops, vaga, ærumnis obruta, et ab iis, in quos beneficia contulerat, contempta; ita omnia forti animo lætoque sustinuit, ut cum a patre rege in Pannoniam accerseretur, redire nollet, ne patientiam et humilitatem, quam in miseriis invenerat, inter regales delicias amitteret, virtutem hanc thesauris omnibus habens pretiosiorem.

Vis agnos in martyrio et Christi Martyris asseclas?

Anno Domini 44. cum S. Jacobus frater S. Joannis a quodam protractus esset in judicium coram Herode, libero testimonium Christo perhibuit; quod cernens ille qui eum protraxerat, se Christianum esse professus est. Igitur ambobus una ad supplicium ductis, hic a S. Jacobo veniam postulavit. Cui Jacobus, *Pax tibi*; illumque osculatus est, et sic uterque securi percussus, quasi agnus martyrio consummatus est. Ita Eusebius l. 2. histor. c. 8. et ex eo Baron.

S. Ignatius Trajani persecutione ad bestias damnatus, cum Romam vinctus mitteretur, et jam Smyrnam pervenisset, ad Romanos, qui fidem receperant, scribens, ait: *De Syria usque Romam pugno cum bestiis in mari et in terra, nocte dieque ligatus cum decem leopardis, hoc est militibus, qui me custodiunt, quibus cum benefeceris, pejores fiunt: iniquitas autem eorum mea doctrina est, sed non idcirco justificatus sum. Utinam fruar bestiis, quæ mihi sunt paratæ, quas et oro mihi veloces esse ad interitum, et ad supplicia, et allici ad comedendum me, ne, sicut aliorum, non audeant corpus meum attingere? Quod si venire noluerint, ego vim faciam, ego me ingeram, ut devorer.* Causam subdit:

Ignoscite mihi, filioli: quid mihi prosit, ego scio. Nunc incipio Christi esse discipulus, nihil de iis, quæ videntur, desiderans, ut Jesum Christum inveniam. Ignis, crux, bestiæ, confractio assium, membrorum divisio, et totius corporis dissectio, et omnia tormenta diaboli in me veniant; tantum Christo fruar. Cumque jam ductus esset in amphitheatrum, et rugientes audiret leones, ait: *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis mundus inveniar.* Profecto, non fuisset illi tam fervens pro Christo patiendi affectus, si quidquam dulcius esse potuisset, quam frui Christo patiente æque ac resurgente.

S. Edmundus Angliæ rex et Martyr captus a Duce Northmanniæ, ligatus, flagellatus, illusus, telis ut sagittis confixus, ita ut in corpore novo vulneri non esset locus, tandem capite truncatus pro Christi fide: hæc omnia fortiter æque ac leniter sustinuit, laureamque martyrii obtinuit anno Domini 870. Ita Baron.

Joannes Fischerus Episcopus Roffensis ab Henrico VIII. capite damnatus ob fidei constantiam, ductus ad martyrii locum, hymnum *Te Deum laudamus*, tutum sublatis in cœlum oculis cantavit: itaque cervices securi submittens, Martyr in cœlum evolavit, anno Domini 1534.

Idem Henricus anno Domini 1537. cum Guardianum Franciscanorum Cantuar. eodem de causa cum Fratribus plecti jussisset, ut Pontificem abjurarent; omnes fortiter recusarunt, dicentes, se potius quamlibet mortem subituros, quam id facturos. Itaque Guardianus in scalis sæpius repetens illud Psaltis Ps. 53. 8. *Voluntarie sacrificabo tibi, et confitebor nomini tuo, Domine, quoniam bonum est*; e scalis dejectus, moxque semivivus in quatuor partes dissectus, gloriosum agonem obiit. Reliqui eadem alacritate ducem suum secuti sunt. Ita habet Histor. Anglic.

Thomas Bozius lib. 11. de Signis Eccles. c. 1. n. 6. narrat constantiam 32. Martyrum, qui Engolismæ anno Domini 1562. ab hæreticis capti immaniter miris tormentis excarnificati sunt, ac subdit: Sub eadem tempora Delphis Bataviæ urbe Cornelius Musius captus est, et jussu Gulielmi principis Austriaei, sic varie est excruciatus. Altissimæ scalæ manibus vinctis est appensus, ad pedes intolerabile pondus alligatum, ut compages omnes laxarentur: inde ardentibus tædis ambustæ axillæ: mox resupinus constringitur, aqua fervens ori infunditur, eaque totus venter oppletur, qui sic fustibus deinde tunditur, ut ex omnibus corporis foraminibus illa tota efflueret: postea capite deorsum verso, ex duobus pedum majoribus digitis appenditur: inde truncatis manuum pedumque digitis per nivam sanguine proprio cruentatam, in urbem Lugdunum Batavorum raptatur, atque ita damum post tot supplicia laqueo suspenditur. Quæ omnia Martyr silens miti et placido, æque ac generoso animo toleravit. Supersunt adhuc multi, qui hæc ejus tormenta oculis spectaruot, in Hollandia sauctumque virum miris laudibus celebrant.

3. De angustia et de judicio sublatus est.] Ita et Symmachus vertit. Primo, Forer. Hebr. עצר otser, id est, angustia, inquit, coarctatio, compressio, fuit ipsa turba populi se comprimentis: judicium vero, fuit ipse judicum consessus, sive ipsi judices, q. d. Christus ab omnibus ordinibus, puta et a turba et a judicibus fuit damnatus et occisus. Ipsi enim judices, puta pontifices, dixerunt: *Reus est mortis*, ipsique suaserunt turbæ, ut coram Pilato clamarent: *Crucifige eum*. Pro *sublatus est*, Furerius vertit, *pertractus est*, scilicet ad supplicium. Secundo, Sanchez, *sublatum est*, inquit, id est, exaltatum in crucem judicium Christi, ut vertunt Septuag. id est, Christus judicatus: sæpe enim ponuntur abstracta pro concretis. Tertio, et genuine, est hendyadis: *De angustia et de judicio*, id est, de angustia judicii, vel de judicio angusto, q. d. Christus de judicio Pilati et pontificum pleno angustiæ, oppressionis et humilitatis, ablatus est ad supplicium crucis. Ita ex Origene Leo Castrius. Septuag. quos sequitur S. Lucas Actor. 8. vers. 32. vertunt: *In humilitate judicium ejus sublatum est.* Videntur legisse משפט mispat, id est judicium, non ממשפט mimmispat, id est, de judicio. Aut potius, quia auferri aliquem de judicio idem est, quod auferri et everti ejus judicium. Sensus est, ait S. Hieron. Christus judex omnium, judicii sui non reperit veritatem: nam *in humilitate*, id est, propter Christi humilitatem, abjectionem et silentium, quo quasi agnus obmutuit, superbi pontifices et Pilatus tumultuaria et iniquissime innocentem condemnaruot. Sic ergo judicium ejus sublatum est, quia non est peracta juridice Christi causa cognitio, sine causæ cognitione damnatus est et protractus ad crucem. Ita S. Hieron. Procop. Tertull. lib. contra Judæos, Chrysost. orat. 3. contra Judæos. Unde Vatablus vertit: *Absque dilatione et citra judicium raptus est*, scilicet, ad crucem. Aliter τὸ *sublatus est*, accipiunt iterum S. Hieronym. et Rupertus, q. d. Christus ab angustiis iniqui judicii, passionis et crucis sublatus est, et victor ascendit ad Patrem.

Generationem ejus quis enarrabit?] Primo, Forer. et Vatabl. per *generationem*, accipiunt sæculum, puta homines et Judæos sæculi istius, דור dor enim Hebræis ætatem seu sæculum significat, itaque vocatur a successione et volubilitate, quod ætas ætati, et sæculum sæculo succedat, ut circulum videantur conficere. Dicitur autem tam de tempore, quam de hominibus illius temporis, et omnibus rebus quæ illo spatio fiunt et eveniunt, q. d. Quis explicet pravitatem Judæorum, Pilati, et militum illius sæculi, qui Christum ita illudent, flagellabunt, crucifigent? Hic sensus satis congruit præcedentibus: explicat enim judicium, de quo dixit; *De angustia et de judicio sublatus est.* Rursum Latinum *generatio*, æque ac Græcum γενεὰ, et Hebræum *dor*, sæpe metonymice significat homines illius ævi aut sæculi.

Secundo, Lyran. Carthus. et alii, per *generationem* accipiunt proles et progeniem Christi puta Christianos qui per omnia sæcula propagantur. Hebr. enim *dor* proprie est series, vel temporis, vel hominum et posterorum, puta certa successio, seu revolutio tum temporum, tum hominum successive nascentium, saque et posteritatem ordine certo propagantium. Unde *dor* vocatur sphæra, sive globos et pila a revolutione. Et a *dor* aliqui deducunt verbum *duro*: est enim *dor* duratio successiva. Huic expositioni favet id, quod sequitur: *Quia abscissus est de terra viventium;* et inferius: *Si posuerit pro peccato animam suam, vi-*

debit semen longævum, q. d. Judæi conati sunt succidere Christum, ejusque nomen et stirpem, at frustra: Deus enim illi dabit generationem et progeniem numerosam per omnia sæcula, videbitque ipse semen suum longævum, imo æternum. Rursum Christus habuit *dor*, ætatem vitamque brevem, et in ipso ætatis flore sublatus est: at moriens reliquit illustrem sobolem, quæ ipsius nomen et stirpem per totum orbem, perque omnia sæcula propagabit. A Christo enim cœpit nova ætas, novum et aureum sæculum. Unde ipse ab Isaia capite 9. vocatur *pater futuri sæculi*.

Tertio, communiter Patres accipiunt hunc locum de generatione Christi, vel humana, ut S. Athanas. l. de Incarnat. Verbi, Justin. q. 67. ad orthodoxos, Tertul. contra Judæos c. 13. vel divina, ut S Basil. l. 1. contra Eunomium, Justin. contra Tryphon. Chrys. l. 1. de Incomprehensibili Dei natura, et alii plures; vel de utraque, ut S. August. hom. 36. inter 50 Hieron. Procop. Cyril. et alii. Licet enim Hebr. *dor* proprie non significet generationem, id est actum generandi aut nativitatem; significat tamen ætatem alicujus, et seriem generationis, qua quis ex patre aut matre suo tempore nascitur, eique succedit. Propheta ergo contemplans probra et dolores Christi, simulque contemplans ejus personam et dignitatem, rapitur, et admirabundus exclamat. *Generationem ejus quis enarrabit?* Quomodo cruciatis eum, o Judæi? quomodo tam dira patietur Christus, cujus ætas ac series ortus et vitæ est ineffabilis? Si enim eum ut Deum spectes, ejus ætas est æternitas: ab æterno enim genuit et producit eum Pater: Patri ergo est coæternus. Sin spectes eum ut hominem, ætas ejus, qua propagatus fuit, quaque ex matre in mundum prodiit, fuit nova et admirabilis: natus enim et conceptus est in fine sæculorum ex Virgine, operante Spiritu Sancto. Rursum, natus univit Verbo hypostatice humanam naturam: quæ unio est insolubilis et æterna. *Quod enim Deus conjunxit, homo non separet.* Quomodo ergo *de angustia et de judicio sublatus est?* Quomodo *abscissus est de terra viventium?* Hic sensus uti communis Patrum, ita sublimior et divinior est. Quocirca Tertul. l. contra Judæos c. 13. et alibi legit, *nativitatem ejus quis enarrabit?*

Denique Rupertus per *generationem* accipit sæculum futurum, quo Christus resurgens vivit vivetque gloriosus in cœlo per omnem æternitatem. Hic sensus potius anagogicus est, quam litteralis.

Quia abscissus est (instar arboris succisæ, imo eradicatæ, cui eum comparavit v. 2.) de terra viventium.] Τὸ *quia*, si primum et magis secundum sensum jam datum spectes, est causale, q. d. Ideo Christus dabit generationem, id est, sobolem numerosam et inexplicabilem, quia abscissus est de terra. Sicut enim granum mortuum fructificat, et se multiplicat, et sicut arbor succisa in plures surculos repullulat: ita Christus moriens plures Christianos ex se proseminavit. Sin tertium sensum Patrum sequaris, τὸ *quia* non est causale, sed exegeticum et emphaticum, significans *qui tamen*, q. d. Christi generatio divina et humana est æterna et ineffabilis, qui tamen succisus est: licet Christus sit æternus, tamen abscissus est de vita et terra.

Sublata est, ait S. Hieron. *vita Christi de terra, ut nequaquam in terra, sed in cœlo viveret.* Sic et S. August. Origen. et ex iis Leo Castrius τὸ *abscissus est*, referunt ad resurrectionem et ascensionem Christi in cœlum. Hoc anagogicum potius est quam litteralе, uti dixi.

Propter scelus populi mei percussi (Judæis percutiendum objeci) eum.] Sunt verba Patris de Christo filio. Septuag. vertunt: *Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem.* Iniquitates ergo nostræ fuerunt lictores et carnifices Christi. Nota: Septuag. legerunt נגע למות *nugga lomut*, id est, *percussus* (vel נגר *nuggad*, id est *ductus est ad mortem*. Noster melius legit, נגע למו *nego lomo*, id est *percussio est ei*, hoc est, *percussi eum*. Pro *eum*, hebr. est למו *lamo*, id est *eos*: quod Judæi sic intelligunt, q. d. Propter scelera Christianorum percussi Judæos. Putant enim Judæi se exsilium omniaque hæc tam dura et diuturna pati, ob peccata Christianorum, præsertim ob eorum odia quibus Judæos subigunt et affligunt. Unde ipsi totum hoc caput de afflictionibus, non Christi, sed Judæorum interpretantur. Judæis favet Calvinus. De quo vide nostrum Lessium in Antichristo. Merito ergo Hunnius scripsit librum hoc titulo: *Calvinus Judaizans*. Verum omnia præcedentia sunt singularia non pluralia, certamque personam, scilicet Christum: significant, non Judæos. Vide Galatin. l. 8. c. 15.

Respondeo ergo, *lamo* poni pro לו *lo*, id est *eum*: sic enim accipitur c. 44. 15. Psal. 28. 8. et alibi. Ita et hic accipi debere patet, tum ex præcedentibus, tum ex Septuag. Chaldæo Vatabl. et aliis, qui æque ut Noster vertunt, *eum*. Unde aliqui suspicantur Judæos, hunc locum corrupisse ut pro *lo*, scripserint למו *lamo*. Verum etiamsi *lamo* vertamus, *eos* (non *ei*) ut vertit S. Hier. in Comment. Symmach. Theodor. et Forer. nil hic est pro Judæis, sed contra potius. Nam sensus est, ut recte Forerius et S. Hieron. *Propter scelus populi mei*, id est Judæorum, quo ausi sunt manus injicere in Messiam, quem eis redemptorem misi, *percussi eos*, vel ut hebr. est, *plaga est eis*: omnes enim plagæ Judæorum manant ex eo, quod ipsi Christum suum et nostrum occiderunt.

9. Et dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua.] Primo, Procop. et S. August. hom. 36. inter 50. tom. 10. sic explicant, q. d. *Impios*, scilicet milites, dabit Pilatus ad sepulturam Christi, scilicet, pro custodia sepulcri ejus. Rursum Caiphas *dabit divites*, scilicet Judæos, qui suis pecuniis corrumpant milites hosce custodes, *pro morte sua*, ne scilicet fateantur eum a morte surrexisse, sed mortuum furto a discipulis esse sublatum mentiantur. Hæc enim omnia spectant passionem Christi, narrantque ea quæ Christus passus est, tam post mortem, quam ante.

Secundo, Vatablus, Forer. et Pagninus ex Hebræo sic vertunt: *Dedit cum impiis sepulcrum ejus, et cum divite in mortibus ejus*, sicque explicant, q. d. Morietur Christus in monte Calvariæ, ubi de impiis tantum solet sumi supplicium; at mortuus deferetur a divite Joseph in sepulcrum ejus, in quod reconditur. Verum, sic potius dicendum fuisset: *Dedit cum impiis mortem ejus, et cum divite sepulcrum ejus*: jam autem e converso sepulcrum jungit cum impiis, mortem cum divite.

Tertie, perperam vertit Marloratus: *Et exposuit impiis sepulcrum ejus, et diviti mortem ejus*, sicque exponit, q. d. Christus inter scelestas et sanguinarias Judæorum manus obrutus fuit, et quasi sepultus. Hæ enim manus Christum obruentes metaphorice vocantus sepulcrum. Ita ipse, ut gloriam sepulturæ Christi et Christianorum elidat. Sed frustra: patet enim de sepulcro et sepultura proprie dicta hic agi itaque exponunt Patres et interpretes Orthodoxi omues.

Pro genuino sensu, Nota, hic esse rhythmum Hebræum, in quo posterius hemistichium idem aut pene idem dicit, quod prius: ergo, *dabit impios pro sepultura*, idem est, quod, *dabit divitem pro morte sua. Divitem* enim idem est quod *divites*, ut vertunt Septuag. Jam *dabit*, vel ipse Christus patiens, vel potius, Deus Pater. Hic enim sicut *percussit eum*, id est percuti a Judæis permisit: sic pariter dabit ei condignam hanc suæ patientiæ mercedem, puta vindictam de suis hostibus Judæis, aliisque impiis, q. d. Deus Pater dabit hoc præmium Christo, ut regnum hostile peccati, impietatis et impiorum evertat, occidat ac secum sepeliat, eo quod ipse ab eis injuste occisus et sepultus sit. *Dabit* autem dissimiliter, ideoque dupliciter. Nam primo, impios manentes impius et rebelles, eo quod noleut credere et obedire Christo, dabit pro sepultura, etc. quia faciet Deus Pater ut impii et divites, quales fuerunt Judæi qui Christum occiderunt, hujus necis et mortis dent meritas pœnas, tum in excidio per Titum, tum in gehenna. Ita Euseb. lib. 3. Demonstr. c. 2. S. Hier. Cyrill. Procop. Chrysost. Euthym. et ex eis Leo Castrius. Hic sensus congruit ei, quod præcessit: *Propter scelus populi mei plaga erit eis*; uti dixi esse in Hebr.

Secundo, Deus Pater impios volentes credere et obedire Christo, dabit et subjiciet Christo, ut meis occidat impietatem, ot suscitet justitiam ac pietatem, itaque occidet impios, transformando eos in pios. Hæc enim est summa, nobilissima et divina Christi vindicta, hocque Christus morte et sepultura sua meruit: illius enim scopus et fructus omnis fuit, ut auferatur peccatum. Rursum, divites ab opum et honorum fastu avocabit, facietque humiles et obsequentes Christo, idque *pro morte sua*, vel *ejus*, hoc est, ob meritum mortis ejus. Ita S. Hieron. Haymo, Dionys. Adamus, Forerius et alii. Hunc sensum indicant Hebræa. habent enim: *Dabit impios sepulcrum ejus*, q. d. Faciet Deus Pater, ut impius et impietas eum Christo sepeliantur, omnisque improbitas in barathrum et infernum retrudatur, ut deinceps hic in terra regnet ipse, ejusque justitia et sanctitas, ut scilicet nos, omnesque Gentes peccatis et veteri vitæ mortui, in novam, sanctam et Christianam vitam resurgamus. Hoc est, quod ait Paulus Rom. 6. 4. *Consepulti sumus cum illo per baptismum in mortem: ut quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus: simul et resurrectionis erimus*. Vide ibi dicta.

Ev divitem pro morte sua.] *Divitem*, id est *divites*. Ita Septuag. et ex eis Cyrill. Procopius, Chrys. August. Tertull. et alii. Porro S. Hieronym. per *impios*, accipit Gentes infideles, ideoque impias; per *divites*, scilicet in fide et lege, Judæos, q. d. Deus utrumque populum Judæorum et Gentium Christo dabit, quasi unam ejus Ecclesiam, idque pro merito mortis suæ. Verum simpliciter quivis hic possunt accipi impii, æque ac divites, puta tam ex Gentibus, quam ex Judæis.

Sed cur Hebræa et Noster habent *divitem* non *divites*? Resp. Quia inter divites notat unum singularem, scilicet Josephum ab Arimathia, qui Christum in morte conditum aromatibus honorifice in suo sepulcro sepelivit. *Dives enim ille ab Arimathia Joseph sepelivit pauperem Christum, in quo divitias requirebat*, ait S. August. hom. 36. inter 50. Josephum hic notari docent cum S. Augustino Vatabl. Forer. et alii passim. Unde Pagnin. vertit. *Dedit cum impiis sepulturam ejus, et cum divite inter mortuos suos*; alii: *Posuit apud impios sepulcrum ejus, et cum divite in morte suo*, q. d. Dives Joseph Christum in morte sua inter suos mortuos, id est, in suo monumento, sepelivit. Hinc et Arabicus vertit: *Particeps factus es dives in sepelitione ejus*, vel *in linteamine sepulturæ ejus*. linteo enim soleut involvi corpora sepelianda.

Forerius vero pro במותיו *bemotof*, id est *pro morte sua*, legens במתו *bamuto*, id est *excelsum ejus*, scilicet sepulcrum, vertit: *Et dedit cum improbis cruciatus ejus et cum divite sepulcrum ipsius*: *bama* enim significat *excelsum*, sive *altare*, sive *sepulcrum*: tale autem fuit Josephi in quo sepelivit Christum, scilicet novum, in petra excisum, in monte Calvariæ excelso, instar sacelli splendidum, amplum et magnificum: capiebat enim et Christum sepultum, et duos angelos instar virorum, et mulieres. Prædicit ergo hic Propheta, post dolores, dives et gloriosum fore Christi sepulcrum.

Quocirca idem Forerius sequendo lectionem communem *bemotaf*, minus recte per *divitem*, accipit Christum, vertitque: *Dabit divitem in cruciatibus ipsius*, q. d. Deus Christum pauperem et afflictum, per suos ipsius cruciatus et mortem efficiet omnium ditissimum, bonisque omnibus, gaudiis et deliciis affluentem.

Ita pariter Christus suis asseclis et Martyribus nobilia curavit et curat sepulcra. Ita S. Agathæ angeli hoc in sepulcro posuerunt epitaphium in marmore incisum: *Mentem sanctam, spontaneam, Deo honorem, et patriæ liberationem*, q. d. Agatha habuit mentem sanctam, spontanee per martyrium sese offerens Deo, dedit honorem Deo, ac Catanam liberat ab incendiis ex Ætna eructantibus, quoties ejus velum illis obtenditur, æque ac morte sua persecutionem Decii Imp. et Quintiani Præsidis stitit et sedavit. Plura recensui c. 11. 10.

Pro morte sua.] Hebr. est במותיו *bemotaf*, id est, in vel *pro mortibus ejus*, quod Judæi pro se rapiunt, q. d. In mortibus et cædibus injustis populi ejus, puta Israelis et Judæorum. Sed Respondeo, esse enallagen *pro mortibus*, id est *pro morte ejus*. Ita enim vertunt Sept. αντι του θανατου αυτου, id est *pro morte ejus*. Sic et Chald. et alii: unde forte legendum in Hebr. במתו *bemoto*, expuncta littera *iod*; hoc enim ad verbum est, *in morte sua*. Ut ut legas, patet mortem hic significari Christi, non mortes. Omnia enim præcedentia loquuntur de eodem in singulari, non in plurali.

Eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus.] q. d. Quia neque facto, neque verbo peccavit, quia fuit innocens. Hic dat causam,

cur Deus tantam mercedem et vindictam Christo patienti concesserit, nimirum ejus innocentiam, sive quod tanta passus sit, cum esset plane insons et innoxius. Huc allusit S. Petrus epist. 1. cap. 2. v. 22. et S. Joan. epist. 1. c. 3. v. 5.

10. Et (repete, *eo quod*) Dominus voluit conterere eum in infirmitate,] infirmando, affligendo et cruciando eum. Pro *conterere*, hebr. est דכאו *dockeo* id est, exprimere, contundere.

Septuag. contrarie vertunt, scilicet: *Dominus voluit eum mundare a plaga*, id est, ut Tertull. legit, *eximere a morte*, suscitando eum; vel *mundare*, id est, mundum eum et innocentem ostendere, dum scilicet propter Christi necem ita puniret Judæos per Titum, inquit Cyrill. Procop. et Leo Castrius. Videntur Sept. pro *dockeo* legisse נקאו *nackeo*.

Si posuerit pro peccato animam suam,] id est, seipsum, vel vitam suam. Hebr. est: *Si posuerit* אשם *ascam*, id est, *peccatum, animam suam*. *Peccatum*, id est, hostiam pro peccato, piaculum. Hostia enim quæ pro peccato peccatoris offerebatur, suscipiebat in se ejus peccatum, fiebatque quasi peccatum; uti patet de hirco emissario qui offerebatur in die expiationis, Levit. 16. 21.

Hunc hebraismum imitatus est Apostolus, cum ait: *Eum, qui non noverat peccatum pro nobis peccatum* (id est, peccati piaculum) *fecit ut nos efficeremur justitia Dei in ipso*, 2. Cor. 5. 21.

Videbit semen longævum,] hoc est, filios spirituales, puta Christianos plurimos per totum orbem: idque *longævum*, quia durabunt usque ad finem mundi, imo per omnem æternitatem. Huc allusit Christus dicens: *Si granum frumenti mortuum fuerit, multum fructum* (semen) *affert*, Joan. 12. v. 25. In Christo ergo moriente pro nobis nosque ad vitam sua morte suscitante, verum est illud ænigma phœnicis (quod alii tribuunt pellicano, quem dicunt suo sanguine pullos mortuos vivificare)

Parit dum perit;

Et

Perit dum parit;

Vide hic obedientiæ et mortificationis licet mortem afferentis fœcunditatem. Si obedias Deo ejusque vicariis, si Christi mortificationem in corpore et anima circumferas, ex hoc semine tolles messem vitæ æternæ: nec deerit proles in proximis, quos Deo paries, quæ te lætificet. Hoc est quod ait Christus: *Qui perdiderit animam suam, in vitam æternam custodiet eam*. Ita Procop. Euseb. lib. 3. Demonstr. cap. 2. Unde S. August. lib. 1. de Consensu Evang. cap. 31. ex Sept. sic legit: *Si dederitis vos ob delicto vestra animam vestram, videbitis semen longissimæ vitæ*. Alludit ad Abraham, qui immolans Isaac, ex eo meruit semen numerosum et longævum. Unde et eum in parabolam accepit; Isaac enim morti destinatus, et ab ea per Angelum liberatus, itaque quasi resurgens, fuit quasi phœnix, moriendo seipsum resuscitans, hieroglyphicum resurrectionis et æternitatis, uti dixi Hebr. 11. vers. 19.

Voluntas Domini (hebr. חפץ *chephets*, id est, beneplacitum, benevolentia, consilium Domini circa hominum redemptionem et salutem, quam Septuag. et ex eis S. Paulus, vocant *εὐδοκίαν*) in manu ejus, (id est per eum, puta Christum, dirigetur,] hebr. יצלח *itsliach*, id est, prosperabitur, feliciter cadet. Domini enim voluntas cassa esse nequit: quare per Christum curabit efficaciter omnium Gentium salutem, quam ita sitit et ardet, ut pro ea Filium unigenitum dederit in mortem et mortem crucis. Hoc est *semen longævum*, quod nominavit. Rursum, *voluntas Domini in manu ejus dirigetur, id est, quidquid circa homines in vitam æternam supernaturaliter perducendos fieri constituit Deus, meritis Christi executioni mandabitur* inquit Lud. Molina 1. p. q. 23. a. 4. 5. disp. 2. Unde sanctus Hieronymus *Voluntas*, inquit, *Domini in manu ejus dirigetur, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur*; et paulo inferius subdit: *Quia laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere, et earum saturabitur fide*; et infra: *Vultei Dominus ostendere lucem, ut omnes per se videant illuminatos*.

11. Pro eo quod laboravit, clare vertit Vatablus *ex labore* (sudore et dolore) *animæ suæ*, videbit (id est, percipiet fructum, quo) et saturabitur,] q. d. Jucundissime videbit et intuebitur Christus fructum ex suo labore perceptum, videlicet, tot animarum salutem et messem, eaque saturabitur. Hanc enim unam esuriit et sitiit vivens et moriens. Unde in cruce exclamavit: *Sitio*.

In scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos.] *Scientia*, hæc dupliciter accipi potest: primo, active, q. d. Christus per suam scientiam, id est per suam doctrinam, prædicationem et Evangelium multos justificabit, id est, docebit et ostendet viam ad justitiam. Secundo, passive, q. d. Christus per sui cognitionem et fidem, non nudam, sed charitate formatam et bonis operibus instructam, justificabit multos. Ita Vatabl. et Sanchez. Huc allusit S. Paulus Roman. c. 3. 26. dicens: *Ut sit ipse justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi*.

Hisce ergo verbis et præcedentibus, continetur pactum, seu promissio Dei ad Christum, qua pollicetur se accepturum ejus opera, labores, passionem et mortem, pro redemptione hominum. Unde patet, Christo ex justitia debitam fuisse nostram gratiam et gloriam. Ita Franciscus Suarez 3. p. q. 1. art. 2. disp. 4. sect. 5.

S. Clemens lib. 3. Constit. Apost. cap. 19. aliter legit, nimirum: *Justificavit justum bene servientem multis*. Unde docet, ad exemplum Christi, de quo hoc dictum est, debere diaconos ministrare et servire omnibus infirmis; et diaconissas infirmis fœminis, etiam cum periculo mortis.

Et iniquitates (pœnas iniquitatibus debitas) eorum ipse portabit,] sicut bajulus onus et pondus alterius, suis humeris bajulat. Hoc enim est יסבל *sobal*. To *et* est caussale: significat enim caussam et modum justificandi Christi, scilicet, quod ex parte sua portaverit ipse iniquitates nostras, merueritque nobis justitiam ex parte vero nostra requirat fidem, qua credamus eum hoc fecisse, nosque per ejus passionem et merita justificari. Hæc est scientia sanctorum, quæ eos justificat.

Tropologice S. Clemens lib. 2. Constit. Apost. cap. 25. ex hoc loco docet, Episcopum instar Christi de-

bere subditorum peccata sua facere, eaque portando explare: *Vos*, inquit, *Episcopi* (at pastores) *estis ex- stris laicis Prophetæ, principes, duces, reges, mediatores Dei et fidelium ejus, receptacula verbi Dei, et præcones ejus, cognitores Scripturarum, et Deitoni, ac testificatores voluntatis ejus, qui delicta omnium portatis et de omnibus rationem reddituri estis, etc. Imitatores enim Christi Domini, ut, sicut ille nostra omnium peccata in ligno crucis tulit crucifixus absque ulla culpa et macula pro iis qui supplicio digni erant, sic etiam vos populi delicta vobis attribuere, et vestra ducere debeatis. Dictum est enim de Salvatore nostro apud Isaiam: Hic peccata nostra portat, et pro nobis dolet. Et rursus: Ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates multorum traditus est.*

12. Et fortium dividet spolia.] Primo, *fortium*, id est, dæmonum, qui sunt potestates et principes tenebrarum harum. *Spolia*, scilicet Gentes infideles et impias, Christus inter Apostolos dividet, ab eisque conversas per Ecclesias, Episcopatus et diœceses distribuet. Ita Leo Castrius.

Secundo, *fortium*, id est, potentium regum, principum et Gentium, *spolia dividet*, id est, eos sibi, suæque fidei et obedientiæ subiget. Est catachresis a duce belli, qui parta victoria solet hostium spolia inter milites pro meritis distribuere.

Tertio, S. Cyrillus lib. 6. Thesauri c. 5. Christus, inquit, dividet præmia fortibus, id est, Sanctis, qui fortiter pro eo, ejusque regno propagando certarunt.

Denique S. August. lib. 1. de Consensu Evangel. cap. 31. per *spolia* accipit opes, quas diabolo et delubris idolorum eripuit Christus, ac fabricis ecclesiarum attribuit. Ita videmus hic Romæ Pantheon, columnas, marmora et quidquid in orbe erat augustum et splendidum, a Constantino et aliis, templis SS. Petri et Pauli, et aliorum donata esse et attributa. Sane templa Romæ quæ quamplurima sunt, omnia pene sunt marmorea, itaque nitent et fulgent, ut cœli speciem referant et repræsentent.

Et cum sceleratis reputatus est,] quia pependit medius inter duos latrones, quasi eorum dux et coryphæus. Ita explicat S. Marcus cap. 15. vers. 28. Ob hanc infamem ignominiam, Deus rependit illi hanc gloriam, ut fortium regum et principum spolia dividat. *Reputatus* hebr. נמנה *mnana*, id est, annumeratus est.

Multorum,] id est, omnium. Omnes enim sunt multi.

Et pro transgressoribus rogavit,] tum alias, tum clamans in cruce: *Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt*. Pro *rogavit*, hebr. est, יפגיע *iophgia*, id est, *occurrit* iræ Dei, intercessit. Ita Forerius et Vatablus.

Hæc clausula obsignat totum hoc passionis Christi mysterium insigni et admirabili ejus charitate, qua sui suorumque dolorum quasi oblitus, pro suis carnificibus et crucifixoribus oravit, atque orando, centurioni et aliis veniam, fidem, gratiam, et salutem impetravit. Docuit hic Christus nos in bono vincere malum, diligere inimicos, certare beneficiis cum maleficiis; itaque ea superare et obruere, ut ex inimicis faciamus amicos Dei et nostros. Quæ charitatis vindicta, mundo paradoxa, gloriosa est et divina.

Damnavit ergo hic Christus Philosophos, qui injuriarum ultionem permittunt aut suadent. Aristoteles enim libro 4. Ethices 3. docet: *Arbitrium alterius sequi*, ac consequenter perferre injuriam, esse servile: atque magnanimum non tolerare contumeliam ab hoste illatam, sed eam maledicto ulcisci. Severi vox est apud Herodot. libr. 3. *Uti si auctor sis injuriæ, injustus videbere: ita si non ulciscaris injurias acceptas, ignavus*. Magis impium et antichristianum dogma est Mahometis in Alcorano: *Adeo non malefacit is qui odit inimicum, ut qui eum interficit, is ob idipsum donandus sit paradisi deliciis*. Vespasianus apud Sueton. in Vita ejus c. 9. ait: *Non oportere maledici senatoribus, remaledici civile fasque esse*. Et Cicero l. 1. Officiorum, ait: *Virum bonum esse, qui prosit quibus possit, nemini noceat, nisi lacessitus injuria*. Quod dictum Ciceronis, merito reprehendit Lactant. l. 6. c. 18. et Plutarchus lib. de Utilitate ab inimicis capienda, ubi docet etiam adversarios et inimicos diligendos esse. Plato Dialogo 1. de Republica refutat eos, qui dicunt vindictam esse licitam. Et Dialogo Crito ait: *Quoniam malo facere, non est aliud quam injuriam inferre, non oportet alicui mala facere, etiamsi innumerabilia ab ipso perpessus sis*. Xenophon lib. 2. Cyri pædiæ: *Natura, ait, canibus, lupis, apris dentes, equis calces, tauris cornua, alia aliis concessit. Homini autem nulla arma præter rationem dedit, qua se defendat, et repellat injurias*. Aristippo nescio quid offensionis cum Æschine inciderat: unde ei quidam ingessit: *Ubi nunc est amicitia vestra?* Cui ille. *Dormit*, inquit, *sed ego suscitabo eam*, aditque Æschinem, eique dixit: *Adeone tibi videor infelix et insanabilis, ut ne moneri quidem merear abs te?* Cui Æschines: *Non mirum*, ait, *si cum in omnibus me præcellas ingenio, hic quoque prior videris, quid esset facto opus*. Testis est Epictetus Enchirid. cap. 48. vel, ut alii habent, cap. 44. Verum hi nihili sunt, si eum Paulis, Stephanis, Ignatiis, aliisque Christianis athletis conferantur.

Denique hinc infert S. Bernard. serm. feriæ 4. hebdomadæ pœnosæ: *Proinde memor ero, quamdiu fuero laborum illorum, quos pertulit* (Christus) *in prædicando, fatigationum in discurrendo, tentationum in jejunando, vigiliarum in orando, lacrymarum in compatiendo. Recordabor etiam dolorum ejus, conviciorum, sputorum, colaphorum, subsannationum, exprobrationum, clavorum, horumque similium, quæ per eum, et super eum abundantius transierunt. Facit ergo mihi fortitudo, facit similitudo: sed si accesserit etiam imitatio ut sequar vestigia ejus, alioquin etiam exquiretur a me sanguis justus qui effusus est super terram*. Et S. August. lib. de Virg. *Inspice*, inquit, *vulnera pendentis, sanguinem morientis, pretium redimentis, cicatrices resurgentis. Caput habet inclinatum ad osculandum, brachia extenso ad amplexandum, totum corpus expositum ad redimendum. Hæc quanta sint cogitate, hæc in statera vestri cordis appendite, ut totus vobis figatur in corde, qui totus pro nobis fixus fuit in cruce*. Eadem pene ad verbum habet sanctus Bernardus serm. 31. de passione Domini, super illud *Ego sum vitis vera*, eaque transcripsit ex sancto Augustino, uti ibidem notatur in margine.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

EXCITAT ECCLESIAM PRIMITIVAM PUSILLAM AD LAUDEM ET JUBILUM, PROMITTENS EI, ANTEA STERILI, NUMEROSAM ET GLORIOSAM PROLEM, EO QUOD DEUS EJUS DERELICTÆ ET REPUDIATÆ MISEREBITUR, EAMQUE RURSUM SIBI CONJUGIO COPULABIT. UNDE V. 8. NOVUM ET PERENNE FŒDUS CUM EA INIT, ILLUDQUE JURAMENTO FIRMAT, QUO PROMITTIT EI OPES SOLIDAS, CONSOLATIONEM, SPLENDOREM ET GLORIAM, ASSERITQUE QUOD FUNDABIT EAM IN SAPPHIRIS, ALIISQUE GEMMIS, QUODQUE OMNES EJUS FILII ERUNT DOCTI A DOMINO, ET PLENA PACE FRUENTUR. TERTIO, V. 14. AIT QUOD FUNDABIT EAM IN JUSTITIA, ATQUE AB OMNI CALUMNIA ET FRAUDE, ÆQUE AC VI, ET HOSTE EAM TUTABITUR.

1 LAUDA, sierilis, quæ non paris: decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas: quoniam multi
filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum, dicit Dominus. 2. Dilata locum tentorii tui, et
pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clavos tuos
consolida. 3. Ad dexteram enim et ad lævam penetrabis: et semen tuum Gentes hæreditabit, et
civitates desertas inhabitabit. 4. Noli timere, quia non confunderis, neque erubesces: non enim te
pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. 5. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus: et redemptor
tuus sanctus Israel, Deus omnis terræ vocabitur. 6. Quia ut mulierem derelictam et mœrentem
spiritu vocavit te Dominus, et uxorem ab adolescentia abjectam, dixit Deus tuus. 7. Ad punctum
in modico dereliqui te, et in miserationibus magnis congregabo te. 8. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te, et in misericordia sempiterna misertus sum tui: dixit redemptor tuus Dominus. 9. Sicut in diebus Noe istud mibi est, cui juravi ne inducerem aquas Noe ultra supra terram: sic juravi ut non irascar tibi, et non increpem te. 10. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur: dixit miserator tuus Dominus. 11. Paupercula, tempestate convulsa, absque ulla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, et fundabo te in sapphiris, 12. et ponam jaspidem propugnacula tua: et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles: 13. Universos filios tuos doctos a Domino; et multitudinem pacis filiis tuis. 14. Et in justitia fundaberis: recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi. 15. Ecce accola veniet, qui non erat mecum: advena quondam tuus adjungetur tibi. 16. Ecce ego creavi fabrum sufflantem in igne prunas, et proferentem vas in opus suum, et ego creavi
interfectorem ad disperdendum. 17. Omne vas, quod fictum est contra te, non dirigetur: et omnem linguam resistentem tibi in judicio, judicabis. Hæc est hæreditas servorum Domini, et justitia eorum apud me, dicit Dominus.

1. LAUDA, STERILIS, QUÆ NON PARIS.] S. Thom. et Hugo hoc accipiunt de Jerusalem terrena, id est, de Judæis in Babylone captivis: illis enim promitti reditum, rerum copiam et copiosam prolem. Judæi post Christum hæc eadem ex hoc loco sibi promittunt in adventu sui Messiæ. Secundo, Chiliastæ et Millenarii, quorum parens fuit Papias discipulus S. Joan. hæc accipiunt de mille annis felicitatis, quibus ipsi putant Sanctos post diem judicii regnaturos cum Christo hic in terra, omnibusque ejus deliciis fruituros, uti testatur S. Hieron. Tertio, Forer. censet hic agi de Jerusalem cœlesti ex Apostolo Galat. 4. 26. ubi ait, quod Jerusalem cœlestis sit mater nostra, quam S. Joan. Apoc. 21. 2. vocat civitatem novam de cœlo descendentem, in qua omnia sunt cœlestia, muri, domus, cives, ritus, leges, mores, sicut rex ipse cœlestis est, qui de cœlo descendit, et regnum cœli in terra fundavit, et ex terra et cœlo unum regnum effecit. Hoc anagogice verum est, non litteraliter, nisi quatenus Ecclesia militans a Joan. Apoc. 21. et aliis voca-

tur Jerusalem cœlestis ob causam a Forerio jam dictam.

Quocirca dico, ad litteram Isaiam hic alloqui Ecclesiam Christi, tum ex Judæis, tum potius ex Gentibus congregandam. Hæc enim initio exigua erat, et quasi sterilis respectu Synagogæ. Rursum Gentilitas ante Christum sterilis erat, et deserta a Deo, fide, gratia, filiis, fidelibus et sanctis; sed per Christum, hisce omnibus fœcunda est magis quam Synagoga, quæ jam diu habuerat virum, scilicet Deum. Ita hunc locum explicat Apostolus Galat. 4. vers. 27. Vide ibi dicta.

Nota: Propheta hic explicat semen illud longævum natum ex grano mortificato, id est, ex Christo crucifixo, de quo egit cap. præcedent. vers. 10 Ita sanctus Augustinus libr. 1. de Consensu Evang. cap. 13.

Pulchre S. Ambr. lib. de Virginibus: *Sancta*, ait, *Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed lacte Apostolorum. Virgo Sacramentis, et virtutibus; mater est populis, cujus fœcunditatem Scriptura testatur, quoniam plures filii desertæ, quam ejus quæ habet virum. Nostra virum non habet, sponsum habet. Habet sponsum sanæ doctrinæ; Verbo, sine ullo flexu pudoris, quasi sponsa innubit æterno.*

Hinni, quæ non pariebas,] q. d. Gaude ad similitudinem hinnientis equæ, cum equo ac suæ proli et equulo adhinnit, præsertim parta aliqua victoria. Ita sanctus Hieronymus. Est catachresis. Hinnitus enim equæ, hilaritatem, profusam lætitiam, jubilum et triumphum Ecclesiæ significat.

Multi filii desertæ.] q. d. Ecclesia plures dabit filios Deo quam Synagoga. Alludit ad Saram et Agar; Sara enim Ecclesiæ, Agar Synagogæ fuit typus. Dicitur Sara *deserta*, quia cum videret ex se non esse spem prolis, pro se ancillam suam Agar viro substituit; unde ipsa copula viri abstinens, ut patet Genes. 15. 13 adeo videbatur deserta.

2. Dilata locum tentorii tui.] Notat S. Hieron. in voce tentorii ac tabernaculi, alludit ad tabernaculum Mosis factum in Sina. Hoc enim quasi mobile Dei templum, erat typus Ecclesiæ et templorum Christi. Secundo, fideles, habitantes in Ecclesia terrestri, non habere hic firmam domum, sed quasi hospites et viatores degere in ea, quasi in tabernaculo; ac tendere ad domum æternam paratam in cœlis. Ecclesia ergo hic tota habitat in tabernaculis, quasi advena, et transiens in cœlum, quasi domum et sedem suam.

Ne parcas labori aut sumptui, sed omni studio et sumptu longos fac funiculos tuos, ut tam numerosam sobolem tibi obventuram tabernaculo tuo excipias, q. d. Tot succrescent tibi filii fideles, ut locum et templa ad eos congregandos dilatare et ampliare ac plura ædificare debeas. Clavos tuos consolida.] Quia usque ad finem mundi, imo in æternum duratura es. Hi enim imperativi, *fac, consolida*, significant futurum, Deum scilicet dilataturum per omnes gentes et provincias, et solidaturum Ecclesiam in perpetuum, cum Synagogam sola Judæa concluserit, et post modicum tempus abstulerit et abrogarit. Hoc est enim quod de ea ait Jeremias Thren. 2. 6. *Dissipavit quasi hortum tentorium suum, demolitus est tabernaculum suum.*

3. Ad dexteram enim et ad lævam (ad Orientem et ad Occidentem, id est, quaquaversum per omnes mundi plagas) penetrabis.] Hebr. תפרצי *tiphrotsi*, id est irrumpes, perrumpes, vi, zelo et multitudine tuorum filiorum instar militum, qui in quasvis hostium regiones, etiam munitissimas irrumpunt, aut instar seminis, vel arboris et radicis, v. g. palmæ, quæ quaquaversum sese potenter diffundit et radicat, ideoque tantumdem pariter sursum excrescit et diffundit atque firma et immota consistit.

Et semen tuum (filii tui, puta Apostoli et viri Apostolici aliique fideles) Gentes hæreditabit.] Gentes subiget et possidebit, firmiter et secure instar hæreditatis. Alludit ad illud, quod Deus Abrahæ promisit Genes. c. 22. v. 17. *Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum.* Hoc enim semen carnale Abrahæ, fuit typus hujus seminis spiritualis, Christi et Ecclesiæ.

Et civitates desertas,] a Deo, fide, lege, gratia et salute, quales olim fuerunt omnes extra Judæam et nunc sunt in India, Japonia, Mexico, etc. quas quotidie fide Christi magis magisque illustrari, et fidelibus augeri audimus et gaudemus.

Inhabitabit.] Tum quia viri Apostolici ibi domos, templa et aras figent; tum quia incolæ ab eis convertentur, fientque Christiani, et semen, id est filii Ecclesiæ, q. d. Prædicatione filiorum tuorum, o Ecclesia, filios, id est Gentes fideles, habebis in urbibus desertis, hoc est, infidelibus. Ita Vatablus.

4. Quia confusionis adolescentiæ tuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis.] Ecclesia constat Judæis et Gentibus. Judæorum *adolescentia* fuit tempore Mosis, sub quo cœpit et crevit Synagoga. *Confusio* fuit adoratio vituli aurei, aliaque eorum scelera tum in Ægypto, tum in deserto. *Viduitas* fuit in captivitate Babylonica, de qua dicitur Threnor. 1. 1. *Facta est quasi vidua domina Gentium.* Gentium vero adolescentia fuit secunda ætas mundi, scilicet, quæ fuit paulo post Noe, imo sub Noe (unde et ejus meminit vers. 9.) tempore Abrahæ (Noe enim vidit Abraham) et deinceps. In Noe enim pactum iniit Deus cum omnibus Gentibus Genes. 9. 9. sed paulo post Gentes a Deo defluxerunt ad idola, et ex omnibus unum Abraham cum sua familia elegit sibi Deus in populum. Nam Noe mortuus est, cum Abraham esset quinquaginta annorum, cumque mundus idololatria et impietate esset plenus. Unde Deus ex ea ad sui cultum evocavit Abrahamum, cum ipse 75. esset annorum. Quocirca pro *adolescentiæ* hebr. est עלמים *alumim*, id est *absconsionum*, quia עלמה *ulma*, est adolescentula innupta et virgo, a viro domi abscondita. Sic et Gentilitas infidelis quasi innupta, a Deo se abscondebat, et latebras quærebat, in quibus suas superstitiones, sordes et scelera tegeret et absconderet. Totum ergo Gentilitatis tempus ante Christum, vocatur adolescentia, sive virginitas et absconsio, quia ipsa respectu Dei Ecclesiæ sponsi, erat quasi puella vaga et innupta (sic enim adolescentes vocamus eos, qui non sunt conjugati, etiamsi sint grandævi) et quia ipsa in tenebris infidelitatis et pudendorum criminum se abdebat et abscondebat.

Secundo, hoc idem est tempus viduitatis Gentium.

Populus enim Gentium statim in adolescentia, id est, statim post ortum sui in Noe, factus est viduus, id est sine Deo, et defluxit ad idola et vitia. Si ergo spectes eum, uti in Noe parente suo copulatus fuerat Deo, factus est viduus : sin spectes eum, ut a fide Noe descivit, utque quasi alius cœpit esse gentilismi populus, fuit ipse quasi adolescentulus innuptus et virgo. Ab ortu ergo gentilismi Gentilitas sive populus Gentilium, fuit virgo. Porro hoc tempus vocat *opprobrium viduitatis*, tum quia in illo, ob scelera, a Deo desertus, et instar viduæ derelictus fuit Gentium populus; unde v. 6. vocat eum *uxorem abjectam*, id est repudiatam, tum quia filiorum spiritualium, id est fidelium, erat sterilis. Sterilitas enim apud Judæos et Gentes erat probrum: *Opprobrium* ergo *viduitatis*, est opprobrium sterilitatis. Significat itaque Propheta, quod Christus gentilitatem ita derelictam, et ab adolescentia a Deo abjectam, ac repudiatam, ad se vocarit, sibique quasi sponsam copularit, ac generosa sobole fœcundam effecerit. Ita ut ipsa jam felix, læta et gloriosa, prioris sterilitatis et opprobrii prorsus obliviscatur. Ita Foror. Sanchez et alii.

5. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus.] *Dominabitur*, id est maritabit te, te quasi uxorem matrimonio sibi copulabit, ille ipse, qui est Dominus exercituum et dominus universæ terræ, quam proinde tibi æque ac sibi subjiciet; te, inquam, quæ eras innupta, vidua et derelicta. Agitur enim hic de matrimonio Dei et Christi cum Ecclesia, et hoc significat Hebr. בעל *baal*, scilicet tam maritum quam dominum ; maritus enim est quasi dominus uxoris suæ. Unde Vatablus et Forer. vertunt : *Quia maritus tuus erit qui fecit te, Jehova sabaoth nomen ejus.* Ita Sara Abraham maritum vocat *dominum*, Gen. 18. 12. Sic S. Natalia uxor S. Adriani Martyris, eum dominum vocabat, ut patet ex ejus Vita. Nam lex naturæ est, quam fœminæ sancit Deus, Genes. 3. 16. *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* Unde S. August. asserit et citatur in cap. *Caput*, in fine, 33. q. 5. *Fœminas viris suis servire communi lege naturæ.* Et Apostolus 1. Cor. 11. 3. *Omnis*, ait, *viri caput Christus est: caput autem mulieris, vir : caput vero Christi, Deus.* Et Aristoteles lib. 2. OEcon. cap. 1. *Existimare*, ait, *debet mulier vere composita, mores viri esse legem vitæ suæ impositam sibi a Deo.* Et Pittacus unus ex septem sapientibus Græciæ: γυναικος αρχε, id est *dominare uxori.* Quin et maritum cum propinquis, apud priscos Romanos, fuisse judicem uxoris, cum illa famæ aut capitis rea ageretur, docet illa lex Romuli apud Suaton. in Tiberio, c. 15. *Adulterii convictam vir et cognati, uti volent, necanto.* Quocirca S. Ignat. ad Antioch. *Mulieres*, ait, *honorificent viros suos, et non audeant eos proprio nomine vocare*; sed communi, dicendo, *domine mi*, uti Bethsabee David maritum, dominum vocat, et se ancillam ejus, 3. Reg. 1. 17.

6. Quia ut mulierem derelictam.] To *quia* dat causam, cur vers. præcod. dixerit : *Redemptor tuus sanctus Israel*, id est Israelis, q. d. Deus redimet te, quia tu eras ut mulier derelicta et repudiata, ideoque mœrens, et afflicta et miserabilis; ab hoc opprobrio et ærumna Deus redimet et liberabit te, assumendo te in connubium et thori sociam; quia ipse tam misericors est, quam tu misera, imo est ipsa misericordia. Hoc est quod ait S. Leo sermon. 2. de Nativit. *Deus omnipotens et clemens, cujus natura bonitas, cujus voluntas potentia, cujus opus misericordia est, statim ut nos diabolica malignitas veneno suæ mortificavit invidiæ, prædestinavit Christum in carne venturum; qui natus ex Virgine, violatorem humanæ propaginis incorrupta nativitate damnaret, etc.*

Uxorem ab adolescentia abjectam,] id est repudiatam. hinc eam vocavit paulo ante adolescentulam innuptam et viduam, quia repudiata est quasi innupta et vidua; licet enim habuerit maritum, tamen ab eo statim rejecta, eum habere desiit: quod perinde est, ac si numquam habuisset. Unde vocatur virgo, æque ac vidua. Virgo, quia vix copulata marito; vidua, quia mox ab eo fuit repudiata. Hoc est, quod ait Paulus Ephes. 2. 12. *Eratis illo in tempore sine Christo: alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo.*

7. Ad punctum in modico dereliqui te, et in miserationibus magnis congregabo te.] Nota hic *punctum* vocari tempus bis mille annorum, quod fuit ab Abraham usque ad Christum, quo Gentilitas a Deo fuit derelicta et repudiata, quia respectu æternitatis, qua deinceps Deo conjuncta est, factaque æterna ejus uxor, prius tempus est instar puncti, inquit S. Hieron. Frustra ergo Judæi Christo objiciunt το *ad punctum.* Nam pariter ipsi cum hæc referunt ad suum Messiam, quem ipsi jam a 1600. annis frustra exspectant, nobis objicientibus το *ad punctum*, respondent 1600. annos esse punctum, respectu æternitatis. Itaque hic ipsi sibi cornicum oculos configunt.

Tropologice, S. Ambros. q. d. Ad punctum in hac vita te tentationibus quasi dereliqui, ut æterna corona te afficerem. Unde huc allusisse videtur S. Petrus epist. 1. c. 1. v. 6. cum ait: *In quo exsultabitis, modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus*; et S. Paulus 2. Cor. 4. 17. *Momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Hæ sunt enim miserationes Domini, ut ait hic Isaias, tantæ et tam magnæ, ut obruant omne præteritum ærumnarum tempus, ut illud videatur fuisse instar puncti et momenti. Unde mox aliis verbis idem explicans et inculcans, subdit:

8. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te, et in misericordia sempiterna misertus sum tui.] Nota. *Absconsio*, vel aversio faciei Dei, in Script. significat et reipsa adducit omne malum, sicut illuminatio vel ostensio vultus ejus, omne bonum. Sicut enim sole absente, vel ob nebulas se abscondente, omnia occupant tenebræ (nam *sol mundi est oculus, per quem videt omnia tellus*) at eo redeunte et se ostendente, omnia apparent lucida, læta et vivida: ita multo magis se res habet in Deo, qui increatus est et immensus orbis sol. Hujus solis deliquium inducunt nebulæ, id est peccata nostra, quæ chaos magnum et nubilum inter nos et Deum efficiunt. Ipse enim ex se est lux, perennes emittens radios, quibus *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*; nos ergo nebula peccatorum nobis illum obtegimus et arcemus, quam ut depelleret, descendit ad nos Christus: ergo factus homo eam

depulit, facitque ut in luce degamus. Quocirca *sicut in die honeste ambulemus*, inquit Forer.

Pro *misericordia*, hebr. est חסד *chesed*, id est pietas, puta affectus ille tener, benignus et beneficus, quo parentes naturaliter amant proles, quasi viscera sua. Huc allusit S. Paulus ad Titum 3. 4. *Cum benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei; non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Misericordiam hanc vocat *sempiternam*, quia affectum hunc non mutabit aut revocabit Deus, ut Ecclesiam repudiet, aut illi aliam substituat, uti fecit Synagogæ: sed in æternum Ecclesiam quasi sponsam habebit, amabit et proteget. Unde sequitur:

9. Sicut in diebus Noe istud mihi est.] q. d. Istud meum juramentum et pactum, quod per Christum sanciam cum Gentibus et cum Ecclesia, erit firmum et æternum, sicut pactum initum cum Noe de inhibendo deinceps diluvio, firmum fuit et æternum. Legit Noster בימי *bime*, id est *in diebus*; jam legunt כימי *kime*, id est *quia aquæ*. Unde vertunt, *aquæ Noe hoc mihi erit*, q. d. Videor mihi esse in diebus aquarum Noe, aut ira mea erit instar diluvii, quod accidit tempore Noe, inquit Vatabl. Sicut enim ira Dei peccata mundi sub Noe diluvio obruit, ita et Gentiles omnes perdidit et damnavit per Christum. Rursum, sicut Deus juravit Noe se non amplius perditurum homines diluvio: ita juravit Christo, se non amplius perditurum Ecclesiam ex Gentibus collectam. Noe et diluvii meminit, primo, quia in Noe cœpit renovatio tam generis humani, quam Ecclesiæ, quam tunc Deus sibi despondit: sed mox ea ad idola et vitia apostatante, eam repudiavit usque ad Christum, quando repudiatam sibi reconciliavit, et novo conjugio astrinxit. Quod ergo cœpit Deus facere Ecclesiæ tempore Noe, hoc restauravit et perfecit tempore Christi.

Secundo, quia Noe reparator generis humani, typus fuit Christi redemptoris; aqua diluvii, baptismatis; arca, Ecclesiæ; iris, crucis Christi. Hæc enim Deum iratum placat. Ita S. Justinus contra Tryphon. Imo S. Petrus ep. 1. c. 3. v. 20. et 21. Vide dicta Genes. 9. 13.

Ut non irascar tibi, et non increpem te,] ut scilicet iratus non perdam te, sicut perdidi orbem diluvio, et Judæos excidio. Per iram et increpationem ergo intelligit excidium, aut repudium: alioqui enim Deus irascitur Ecclesiæ, cum eam punit, non ut perdat, sed ut purificet, q. d. Faciam ut, sicut aquæ Noe non ultra operuerunt, nec operient terram; sic nec scelerum inundatio (hanc enim significabat diluvium) eamdem obruat, neque mundus iterum ad idola et vitia pristina relabatur; sed ea exsiccet et auferat Christus: quo fiet, ut amplius non irascar tibi, o Ecclesia, nec increpem te, scilicet per diluvium aut excidium te perdendo: jactaberis quidem, uti arca Noe, aquis, id est persecutionibus, sed iis non obrueris.

10. Montes enim commovebuntur.] q. d. Citius montes e loco suo transferentur, quam ego desinam tui misereri: aut, esto montes commoveantur, ego tamen non commovebor, non mutabo sententiam, misericordiam, quam tibi promisi tum hic, tum Jerem. 31. 31. non revocabo. Ita S. Hieron.

11. Paupercula, tempestate convulsa.] Hebr. סערה *soora*, horribiliter agitata, jactata et prostrata. Est enim *Hophal*, quod significat passionem validam et efficacem, respondentem actioni et jactationi efficaci *Hiphil*. Talis erat Ecclesia ante Christum deserta a Deo; per Christum vero ex paupercula facta est dives et splendida, ex convulsa solida, ex consolationis inope, ea abundans. Hoc enim est quod subdit:

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.] Chald. Vatabl. Forer. et alii vertunt, *sternam in stibio lapides tuos*, id est instar stibii, puta, instar mulieris ornatæ, quæ oculos depingit stibio, lapides tuos sculpam, iisque ornabo te, ait S. Hieronym. Hebr. enim פוך *puch*, idem est, quod Latinum *fucus*, puta stibium. Stibium enim est fossile subnigrum instar marmoris, teste Dioscoride lib. 5. c. 59. q. d. Sternam pavimentum tuum marmore colorato et fulgido, instar stibii, vel, ut vult Forer. ipsomet stibio. Secundo, melius Septuag. *puch* transferunt, *carbunculum*; hic enim est coloris stibii, ut *puch* idem sit quod affine ei *nophech*. Hinc ipsi vertunt: *Ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum.* Unde et Rabbini vertunt: *Quiescere faciam in carbunculo lapides tuos*, id est, substernam lapides ædificii tui carbunculos et sapphiros, q. d. Fundamentum tuum erit e carbunculis et sapphiris splendidum et pretiosum. Possumus enim utrosque hosce lapides, et utrumque verbum, scilicet, *sternam et fundabo*, ad fundamenta referre. Jam Forer. per fundamenta accipit pavimenta: nam fundamentum etiam dicitur, quod est in superficie terræ: tumque juxta Septuag. qui vertunt, *præparabo*, vel sternam, *carbunculum lapides tuos*, sensus erit, q. d. Lapides, quibus sternam pavimentum tuum, erunt carbunculi. Solent enim reges et principes pavimenta cubiculorum vel domorum pretioso lapide, ut marmore, insternere: quin et Plinius lib. 37. narrat Neronis cubicula unionibus fuisse instrata: sed hæ nimiæ et insolitæ fuerunt Neronis lautitiæ. Unde et Martialis similem subsannans, ait:

Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.

Simili modo Romæ pavimenta, templorum, ut S. Petri, S. Pauli, S. Cæciliæ, et aliorum plurimorum, pretioso et fulgido marmore, alabastro, Pario, etc. strata conspicimus. Significat ergo Propheta, Ecclesiam hæc regum ornamenta, puta sapphiros, jaspides, etc. sibi vindicaturam; sed ita, ut ea, quæ ipsi in annulis et digitis quasi pretiosa gestant, ipsa quasi vilia et indigna sibi substernat et pedibus calcet. Hic sensus congruit Latino, *sternam*.

Verum plenius ex Hebræo מרביץ *marbits*, id est, quiescere vel jacere faciam, fundamentum accipias proprie: nam in eo jacent et quiescunt alii lapides. Fundamentum ergo accipe, quod supra terram exstat, in quo ponuntur aliquot ordines lapidum sectorum et politorum ad elegantiam. Nota: Hic et alibi describitur fabrica Ecclesiæ, quasi regiæ, sive basilicæ pulcherrimæ et pretiosissimæ, adeo ut fundamenta ejus sint e carbunculis et sapphiris; propugnacula, ex jaspide; portæ, ex lapide sculpto, ac reliqua proportionaliter sint a lapidibus pulchris et pretiosis. Quæ omnia symbolice significant, pulcherrima, pretiosissima et solidissima fore charismata Spiritus Sancti, virtutes et sacramenta, quæ ei communicabit, quibusque eam instituet et ædificabit Chri-

stus. Rursum significat Apostolos, virosque Apostolicos, Sanctosque illustres, qui Ecclesiam vel fundarunt, vel propugnarunt, vel propagarunt, evexerunt, et ornarunt. Hi enim carbunculi fuerunt per charitatem; sapphiri, ob cœlestem vitam; jaspides, ob fortitudinem fidei, etc. Hæ enim sunt opes Ecclesiæ spirituales, scilicet potius quam temporales, quibus omnes regum opes excedit. Unde huc alludens Paulus Ephes. 2. vers. 19. ait: *Estis cives sanctorum, et domestici Dei: superædificati super fundamentum Apostolorum, et Prophetorum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu.* Apostolis enim quasi carbunculis, sapphiris, etc. alii fideles et justi, quasi lapides, licet minus pretiosi, pretiosi tamen, inædificati sunt. Et Christus: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Hinc et Zachar. cap. 9. 16. juxta Septuag. ait: *Lapides sancti volvuntur super terram.* Quinimo S. Joan. Apoc. 21. 19. fundamenta civitatis sanctæ, id est, Ecclesiæ, asserit esse duodecim lapides pretiosos, eosque duodecim Apostolos denotare asseverat. Ita Cyrillus, Procopius et S. Hieronym.

Audi S. Hieronym. *Carbunculus, qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ; qui fugata errore tenebrorum, illuminat corda credentium. Hic est, quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Isaiæ labia purganda, etc. Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cœli habet similitudinem et superioris aeris: qui talis est, ut possit Aristophanicum dicere cum Socrate:* ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, *id est scando aerem, solemque despicio. Sive cum Paulo Apostolo: Nostra autem conversatio in cœlis est. Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, et gloria Domini in hoc colore consistat, qui portat imaginem supercœlestis. Sed et propugnacula urbis Dominicæ, hoc est murorum mœnia, jaspide roborantur qui possunt omnem altitudinem elevantem se contra scientiam Dei destruere atque convincere, et mendacium subjicere veritati. Qui ergo in disputando fortissimus est, et sanctorum Scripturarum testimoniis roboratus, iste propugnaculum Ecclesiæ est.*

Sic sapphirus est, qui mente in cœlis versatur, quique aureis punctis, id est radiis charitatis collucet, et qui scalpi non potest, id est, infractus et invictus est. Vide ea quæ dixi de sapphiro Exod. 24. 10. et Exod. 28. 18.

Denique S. Cyrill. per carbunculum accipit Christum, quia, inquit, *qui in Christum crediderit, non pudefiet*: quod sic probat et explicat. Fideles cum sanguine Christi valde rubeant, quantumcumque opprobriis et injuriis appetantur, non possunt amplius rubore suffundi, ut confusionem præ se ferant: quia jam per Christi imitationem omnem confusionis ruborem induarunt: sicut is qui maxime natura est rubicundus, non potest amplius rubore suffundi. Hoc pium est, sed mysticum.

12. Et ponam jaspidem (Symmachus solus vertit, *carchedonium*, ait S. Hieronym) propugnacula tua.] Forerius vertit: *Et ponam gagatem fenestras tuas*; Vatabl. *Fenestras tuas e crystallo faciam.* Verum Septuag. vertunt, uti et Noster. Hebr. enim שמשתיך *scimschotaich*, id est, *solario*, a שמש *scemes*, id est *sol*, deducitur, neque tam *fenestras*, quod solis radios admittunt, quam *propugnacula* significat orbicularia, excelsa et radiis solis collucentia, quæ eminus radiantia conspiciuntur, ut videantur esse soles quidam terrestres: unde solaria vocantur. *Jaspidum*, ait S. Hieron. *multa sunt genera: alius enim est smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodoontis fluminis, et vocatur Grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari, et tinctus quasi floribus; hunc in Phrygiæ monte Ida, et in profundissimis specubus ejus nasci referunt, etc. Est et alius jaspis aeri et spumæ marinorum fluctuum similis, et clementer quasi mixto cruore subrutilans. Hoc diximus, ut universas gratias spirituales in Ecclesiæ propugnaculis cognoscamus; quas qui habuerit vanos timores fugat, et potest cum sponso dicere: Fratruelis meus candidus et rubicundus.*

Symbolice S. Hieron. *Quatuor*, ait, *ordines lapidum Rationali intexti erant Exodi 28. 17. Ordo primus habuit sardium, topazium, smaragdum: ordo secundus carbunculum, sapphirum, jaspidem. In quo notandum est, quod ordo secundus lapidum etiam hic ponitur: needum enim perfecta retinemus, nec ad prima pervenimus.*

Et portas tuas in lapides sculptos.] Est hypallage, q. d. Ponam lapides sculptos in portis tuis: sive faciam portas tuas e lapidibus sculptis. Recte vertit *sculptos*: hoc enim est Hebr. אקדח *ecdach*, per *daleth*, unde *Symmachus et Theodotion vertunt* γλυφῆς, *id est sculpturæ; Aquila,* τρυπανισμοῦ, *quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum sensum sonat*, ait S. Hieron. in quibus imagines aut emblemata incisa sunt. Ita vita sacerdotis polita et sculpta esse debet, ut in ea quasi expressa videatur vita Christi et Apostolorum. Sacerdos enim est porta Ecclesiæ.

Verum Septuag. Forer. et alii, pro *ecdach*, legunt אקרח *ecroch*, per *resch*, vertuntque *crystallum*: a rad. enim קרח *carach*, id est *decalvavit*, deducitur diciturque קרח *keroch*, id est *gelu*, eo quod decalvat et quasi lugere faciat folia arborum, et gramina terræ. Inde *keroch*, significat *crystallum*, quæ pellucet ut gelu, imo fit ex gelu, sive humore concreto et conglaciato, si credimus Plinio l. 37. c. 2. Senecæ et aliis, quin et S. Hieron. qui ait: *Vehementissimis Alpium frigoribus, et inaccessis soli speluncis concrescere aquas dicuntur in crystallum, et tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur eos, qui in foribus Ecclesiæ sunt, nulla debere sorde maculari, sed fidei esse purissimæ, et dicere cum Propheta: A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Crystallus ergo significat quem virtutibus splendere et candicare debeat sacerdos, qui quasi porta alios in Ecclesiam inducit et intromittit. Rursum quam debeat esse humilis æque ac constans, naturamque gratia superans. Crystallus enim ex aqua in lapidem concrescit et durescit. Ita et sacerdos a natura molli et fluida in robur spiritus per gratiam durescat oportet.

Et omnes terminos tuos (Septuag. vertunt, *muros tuos*) in lapides desiderabiles.] Hebr. *desiderii*, id est speciosos et pretiosos, ideoque desiderabiles. Est hypallage, q. d. Ponam lapides desiderabiles in omnibus terminis tuis, q. d. Undique construam te ex lapidibus pretiosis: nullus in te erit lapis, qui non sit

desiderabilis; quocumque te vertes, pretiosa quæque calcabis, et omnium divitiarum abundantia perfrueris. Ita S. Hieronymus. Hi lapides significant omnes fideles et justos, eorumque virtutes et gratias: simulque innuunt, in terminis urbium et provinciarum Christianarum erigendas e lapide cruces, imagines, altaria, sacella, aliaque Christianæ fidei insignia in titulos, abolitis omnibus idolorum signis et titulis.

Quocirca moraliter S. Gregor. lib. 18. Moral. 19. *Struxit*, ait, *Deus in Ecclesia per ordinem lapides; quia in ea sanctos animos meritorum diversitate distinxit. Fundavit eam in sapphiris, qui scilicet lapides, coloris aerii in se similitudinem tenent; quia robur Ecclesiæ in animabus cœlestia appetentibus solidatur. Et quoniam jaspis viridis est coloris, jaspidem propugnacula ejus posuit; quia illi contra adversarios pro sanctæ Ecclesiæ defensione objecti sunt, qui internis desideriis virentes, nulla teporis reprobo ariditate marcescunt.* Subdit deinde de portis: *Portas vero ejus posuit in lapides sculptos. Hi quippe portæ sunt Ecclesiæ, per quorum vitam atque doctrinam intrat in eam multitudo credentium. Qui pro ea etiam quod magnis operibus pollent, et id quod loquentes asserunt, vivents ostendunt, non puri, sed sculpti lapides esse memorantur. In quorum enim vita recta operatio cernitur, quasi in eisdem ipsis exprimitur quod egerunt. Ubi omnem quoque Sanctorum numerum generali collectione concludens, subdit; Omnes terminos tuos in lapides desiderabiles, scilicet, ut subjungit, Universos filios tuos doctos a Domino.*

13. Universos filios tuos doctos a Domino.] Repete *ponam.* Doctores Ecclesiæ, quasi carbunculos, sapphiros, jaspides et lapides sculpturæ, posuit in fundamento, propugnaculis et portis Ecclesiæ; nunc discipulos eorum, qui eis quasi lapides desiderabiles inædificandi sunt, describit; aitque doctos fore, non tantum ab ipsis exterius, sed et interius a Domino; ut sapientia mens, pace voluntas eorum impleatur, itaque per omnia bonis cœlestibus ditentur. Ita explicat Christus Joan. 6. 44. Nam cum dixisset: *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum*; id probat, subdens v. 45. *Est scriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei*, hebr. למודי יהוה *limmudi iehovah*, græce διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id est *docti a Deo.* Sic sæpe interpres verbalia in *bilis*, accipit pro participio passivo: ut incredibilis, pro incredulus; desperabilis, pro desperatus; persuasibilis, pro persuasus vel persuadens. Erunt autem docti a Deo, quia Deus interius in mente lumen supernaturale intellectui, et pios impulsus voluntati aspirans et immittens eos docebit et persuadebit ea, quæ per vocem externam Christus, ejusque discipuli eis proponent. Opponit Christianos Judæis. Hi enim exterius magis quam interius, puta per Prophetas, per Sacerdotes, per sacram Scripturam a Deo docebantur in veteri testamento. Hoc discrimen tradit Jerem. c. 31. 33. cum de novo Testamento ait: *Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam.* Ita S. Hieronymus. Hinc Spiritus Sanctus in Pentecoste datus est Apostolis, eisque specie linguarum ignearum insedit, quasi per eorum os loqueretur, atque eorum mentes et linguas faceret ignitas, quæ flammam divini amoris in auditores ejacularentur. Tales theodidacti præ cæteris fuerunt S. Antonius, Hilarion, Paulus, Franciscus, Dominicus et alii, uti dixi Heb. 8. in fine.

Et multitudinem pacis filiis tuis.] Repete *ponam.* Ex Christi doctrina sequitur pax tum conscientiæ cum Deo, tum concordiæ cum proximis: tum pax, id est, prosperitas, et bonorum omnium affluentia.

14. Et in justitia fundaberis.] Hoc est, *firmaberis*, ut vertit Vatabl. q. d. Non est, o Ecclesia, o sponsa mea, quod timeas ne qua seditio, quæ fraudes, quæ vis et persecutio, quis hostis, hanc pacem, doctrinam, gemmas et opes tibi eripiat: nam ipsa tua justitia te firmabit, tua sanctitas te tuebitur: nec enim sinet Deus te pessumdari, qui justitiæ et sanctitatis est vindex et propugnator. Notent hoc resp. et magistratus, regna, reges et principes, si velint tutum et stabile habere regnum aut remp. fundent eam in justitia et sanctitate. *Justitia* enim hic generaliter capitur, et tam cæteras virtutes, quam justitiam particularem complectitur. Ita Haymo.

Secundo, Adamus: *Justitia*, ait, *fundaberis*, q. d. Faciet Deus ut in te omnia juste atque ordinate fiant: tum enim cuique justitia, id est ordo cuique debitus, tribuitur.

Tertio, S. Hieronymus per *justitiam* accipit ἀπροσωποληψίαν, sive æquabilitatem erga omnes: *Ut nequaquam*, ait, *unius gentis, sed totius mundi Deus sit; qui vocat ad fidem suam servos et liberos, Græcos et barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes: et omnia quæ in mundo videntur esse contraria.* Hæc enim justitia est in Deo, licet ea non obligetur: unde non fuit injustus, nec personarum acceptor, cum ante Christum Judæos elegit, Gentes dereliquit. Verum primus sensus est divinior et genuinus.

Recede procul a calumnia.] Est prophetia, non imperium. Promittit enim Ecclesiæ, quia in justitia fundata est, omnem securitatem, q. d. Tunc recedes et procul aberis a calumnia et pavore. Jam per *calumniam*, primo, aliqui intelligunt calumniatorem pristinum diabolum. Secundo, S. Hieronymus peccatum omnemque speciem mali. *Omnis* enim, ait ipse, *iniquitas et rapina, de calumnia nascitur.* Tertio et optime, per *calumniam* accipe quamvis fraudem et cavillationem; per *pavorem* quamvis, violentiam, vires et arma, quæ pavorem incutere possunt. Ita S. Thomas, Vatablus, Adamus et Forerius, qui ait: Duo sunt quæ Ecclesiæ metum possunt injicere: aut fraudes aut vis hæretici aut tyranni, occulte vel aperte oppugnantes: ab utroque Ecclesiam suam tutam reddit Christus per justitiam, qua eam justificavit. Si enim Deus justificet, quis condemnet? si Deus tueatur, quis expugnabit? Justitia ergo seu justificatione tuta eris, firma eris: neque universa diaboli machinamenta, aut te dejicere, aut opes tuas diripere poterunt. Hoc itaque versu crediderim Deum obviasse objectioni, quæ ex tantarum divitiarum promissione oriri poterat. Nam ut tuta est paupertas, ita ex adverso divitiis fraudes et vis parantur. Considera hic, o Christiane, quanti æstimare debeas hanc justificationem: nam quod Ecclesiæ suæ promittit, suis quoque promisisse Christum credendum est, nempe quod justificati pacem habeamus. Si ergo justitiam retinemus, ut diabolus fremat; ut mundus decipere conetur, ut caro concu-

piscat; premere possunt, opprimere non possunt, pacem nihilominus retinebimus: ne ergo deseramus justitiam.

S. Hieronym. tamen *to recede* proprie accipit ut imperativum, q. d. Fundata es in justitia: si ergo hoc tuum firmamentum servare vis, recede a calumnia et fraude, sicque pariter recedes ab omni pavore. Justitia enim faciet te securam.

Quia non timebis.] To *quia* non est causale, nec causam significat, sed consecutionem et effectum, idemque est, quod *unde* vel *quocirca*, uti et sæpe alibi. Hoc enim est Hebr. כי *ki*, q. d. Recedes longe a calumnia, unde eam non timebis; et a pavore, unde ille non appropinquabit tibi.

15. et 16. Ecce accola veniet. Duo poterat timere Ecclesia, ut dixi, scilicet, calumniam et vim: calumniam a Gentibus subsannantibus, quod adoraret Christum crucifixum (hoc enim eis stultum videbatur) vim ab armis fabrorum et militum. Prius hic excludit, q. d. Accolæ, id est Gentiles olim alieni a Deo et hostes tui, o Ecclesia, tibi Deo operante adjungentur et subjicientur. Unde pro sannis et cavillis pristinis, dabunt tibi laudes et præconia. Posterius excludit cum ait: Ecce ego creavi fabrum sufflantem, qui scilicet follibus suscitat ignem, quo candefaciat ferrum, et proferentem vas, id est instrumentum, v. g. malleum, in (ad) opus suum, ut scilicet malleus ferrum ignitum tundens, ex eo cudat gladium, lanceam aut hastam. Pari modo ego creavi interfectorem, id est tyrannum, hostem et militem, natum et destinatum ad disperdendum,] q. d. Non est quod timeas arma hostilia, armorumque fabros, aut ipsos hostes armis instructos, et paratos ad te trucidandum et disperdendum: quia tam ipsi quam eorum exercitus, arma, fabri, viresque omnes in mea manu sunt. Ego ea creavi et dedi, efficiamque ne tibi obsint, sed subsint, aut volentes, convertendo se ad te; aut nolentes, subjugando eos tibi. Cum ergo ego jubeam te esse securam, non est quod metuas: faciam enim ut ipsi vel armis suis contra te uti nequeant, aut ut iis utantur ad tui non oppugnationem, sed propugnationem et tutelam.

Huic sensui consentiunt Sept. vertunt enim, *Ecce proselyti accedent tibi per me, et erunt coloni tui, et ad te confugient.*

Mystice, S. Hieronymus, Haymo et Adamus per *fabrum* accipiunt diabolum, maiorem omnium fabrum et artificem, qui carbones sufflat in igne, dum tyrannos, hæreticos, aliosque hostes suscitat et inflammat, ut persequantur Christianos. Hic eos educit tamquam instrumenta sua, ut per eos opus suum faciat. Hic etiam est interfector eorum, qui increduli sunt futuri. Verum omnes qui contra te, o Ecclesia, ab hoc fabro sufflante sunt fabricati, non dirigentur, sed et præsentes pœnas sentient et æternas.

Pro *fabrum ad disperdendum*, Sept. vertunt contrarie, *non ut faber, non in perditionem*: quod S. Hieronym. et Cyrill. sic explicant, q. d. Ego te reformo et refingo, o Ecclesia, at non ut faber ferrarius, qui vasa sua in melius quidem refingit et recudit, sed ita ut, cum iis satis usus fuerit, ea abjiciat et perdi sinat: non enim ad eorum commodum, sed ad suum iis utitur. Verum ego reformo te reformatione quadam spiritali jugiter duratura et æterna, non ad meum, sed ad tuum commodum, de qua Dominus dixit Nicodemo: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei*, Joan. 3. 5. Verum primus sensus est: genuinus; uti et prior nostri interpretis lectio et versio.

Denique Forerius ex Hebræo sic vertit: *Ecce congregando congregabit se* (globus hostilis) *deficiet ut non sit: quicumque congregabitur tecum* (contra te) *juxta te cadet*: sic fere et Vatabl. q. d. Quicumque colligent arma et milites contra te, hi ad pedes tuos cadent, occumbent aut succumbent: nam hostes tui, hostes mei sunt: qui te tangit, tangit pupillam oculi mei: qui te oppugnat, me oppugnat, ut huc alluserit Christus, dicens: *Qui non est mecum, contra me est: et qui non congregat mecum, spargit*, Matth. 12. 30. Qui enim contra Deum pugnat, vires non colligit, sed dissolvit et dispergit. Si sic vertas, hæc pertinent ad v. sequentem: sed huic versioni plane dissonat Nostra et Septuag. quæ sane magis consentit Hebræo, גור *gur* enim significat peregrinari et esse advenam; non autem, congregare militem.

17. Non dirigetur,] non habebit successum, non proficiet, non pertinget ad effectum, ad quem ab hoste dirigitur, ut scilicet Ecclesiam proterat aut pessumdet.

Et omnem linguam (calumniatricem, de qua v. 14.) resistentem tibi in judicio, judicabis,] q. d. Vim et tyrannos avertet et propulsabit Deus; calumniam et calumniatores, hæreticos et similes, tu ipsa, o Ecclesia, in tribunali tuo judicabis et condemnabis: calumnias etiam et blasphemias Gentilium et Paganorum justo bello, per Christianos principes *judicabis*, id est vindicabis et compesces.

Hinc patet, Ecclesiam esse judicem controversiarum fidei, ad eamque judicium de hæresi et hæreticis pertinere.

Hæc est hæreditas servorum Domini.] Epiphonemate claudit ante dicta, q. d. Hæc est sors quasi hæreditaria, quæ Ecclesiæ et servis Domini ab eo obveniet: scilicet, ut sint locupletes gemmis et bonis cœlestibus, justitia, sanctitate et pace plena fruantur; hanc interturbare et hasce eorum opes diripere nemo possit; sed ipsi omnes inimicos superent, eosque condemnent aut convertant.

Et justitia eorum apud me.] *Justitia*, primo, accipi possunt justa opera, q. d. Justa eorum opera apud me servantur, semper mihi obversantur; unde ego iis mercedem præsentem, jam dictam, et æternam in cœlis retribuam. Ita Vatablus. Secundo, *justitia*, id est justitiæ merces et præmium, q. d. Ego justitiæ præmium, scilicet sortem jam dictam, eis rependam. Tertio, *justitia*, id est justificatio et laus. Interdum enim *justitia*, pro ipso justitiæ præconio ponitur, inquit Forer. Hæc enim congrue opponitur et rependitur calumniæ, q. d. Pro calumnia, quam passa es, accipies præconia, et justitiæ tuæ elogium.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

CAPITE PRÆCED. ENARRAVIT OPES, PACEM, SPLENDOREM ET FELICEM SORTEM FILIORUM NOVI TESTAMENTI: NUNC AD EADEM SINGULOS INVITAT, UT FIDEM CHRISTI CAPESSENDO, IIS FRUANTUR, RELICTIS VANIS SUIS REBUS ET SPEBUS. SECUNDO, V. 3. PROMITTENS EIS FOEDUS NOVUM, MONET UT CHRISTUM DUCEM ET PRÆCEPTOREM SEQUANTUR. TERTIO, VERS. 10. FIRMAS FORE HASCE SUAS POLLICITATIONES, EXEMPLO NIVIS ET IMBRIS ASSEVERAT. AC PROINDE VERS. 12. QUANTA FUTURA SIT FIDELIUM LÆTITIA, FELICITAS ET GLORIA ENARRAT. FORERIUS IN FINE CAPITIS, PUTAT HOC CAPUT PERTINERE AD JUDÆOS: ILLOS ENIM INVITARI AD CHRISTUM, ET QUIA NOLUNT VENIRE, SUBSTITUI EIS GENTES. JUDÆI ENIM SITI ADVENTUS CHRISTI LABORARE VIDEBANTUR, ET APPENDEBANT ARGENTUM SUUM NON IN SATURITATE, QUIA JUSTITIAM QUÆREBANT IN VICTIMIS ET INANIBUS CÆREMONIIS LEGIS, QUÆ ANIMAM NON SATIANT. HORTATUR ERGO UT EAM QUÆRANT IN CHRISTO; QUOCIRCA V. 3. PROMITTIT EIS NOVUM CHRISTI FOEDUS. VERUM QUIA PRÆVIDEBAT EOS SPRETUROS CHRISTUM, MINATUR V. 4. SE CHRISTUM ET FOEDUS HOC TRANSLATURUM AD GENTES. QUOCIRCA V. 6. HORTATUR JUDÆOS, UT MATURE RESIPISCANT, DUM TEMPUS HABENT. ET NE OBJICIANT VERBA ET PROMISSA DEI, EIS DE MESSIA FACTA, NON POSSE ESSE VACUA ET IRRITA: RESPONDET V. 10. EA IN GENTIBUS COMPLENDA, QUIBUS PROINDE V. 12. OMNIA LÆTA ET FELICIA PROMITTIT. VERUM NIL EST, QUOD COGAT VERBA PROPHETÆ GENERALIA AD JUDÆOS RESTRINGERE: TAM ERGO GENTES, QUAM JUDÆOS AD CHRISTUM INVITAT.

1 OMNES sitientes, venite ad aquas: et qui non habetis argentum, properate, emite, et come-
dite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. 2. Quare ap-
penditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate? Audite audien-
tes me, et comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra. 3. Inclinate aurem ve-
stram, et venite ad me: audite, et vivet anima vestra, et feriam vobiscum pactum sempiternum, mi-
sericordias David fideles. 4. Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus. 5. Ec-
ce gentem, quam nesciebas, vocabis: et Gentes, quæ te non cognoverunt, ad te current, propter
Dominum Deum tuum, et sanctum Israel, quia glorificavit te. 6. Quærite Dominum, dum inveniri
potest: invocate eum, dum prope est. 7. Derelinquat impius viam suam, et vir iniquus cogitationes
suas, et revertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum: quoniam multus est
ad ignoscendum. 8. Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ vestræ, viæ meæ,
dicit Dominus. 9. Quia sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et
cogitationes meæ a cogitationibus vestris 10. Et quomodo descendit imber, et nix de cœlo, et illuc
ultra non revertitur, sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen
serenti, et panem comedenti. 11. Sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo: non rever-
tetur ad me vacuum, sed faciet quæcumque volui, et prosperabitur in his, ad quæ misi illud. 12. Quia
in lætitia egrediemini, et in pace deducemini: montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et
omnia ligna regionis plaudent manu. 13. Pro saliunca ascendet abies, et pro urtica crescet myr-
tus: et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.

Omnes sitientes.] Hebr. est: *O vos omnes qui sititis, venite ad aquas.* Hoc est, ut Chaldæus, omnes discere, et sitim cupiditatis exstinguere cupientes, omnes veritatis et sapientiæ salutiferæ avidi, venite ad aquas doctrinæ et gratiæ Christi, ex iis haurite et bibite sapientiam et spiritum Evangelicum, itaque sitim animi vestri, sitim veritatis, sitim sapientiæ cœlestis et salutiferæ sedate. Huc allusit Christus Joan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat.* Et Matt. 11. 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos.* Et ad Samaritanam Joan. 4. 13. hac de re disserens.

Vere Nazianz. orat. in S. Baptisma, quæ est 40. *Sitit, ait, sitiri Dominus, et si tanto bono, sine labore et facillime, scilicet accedendo tantum ad fontem, potiri possumus, cujus dementiæ est, tantum bonum differre?* Quocirca sitim eam, hic ad aquas invitans, suscitat et exacuit, ut innatam nobis ex concupiscentia sitim vanæ scientiæ, sitim honorum, sitim auri et argenti, sitim vini et epularum; siti veræ sapientiæ, siti honorum, opum et epularum spiritalium et cœlestium exstinguat. (Unde Sept. vertunt, *aæ*; alii, *heu qui sititis*, scilicet vanitates.) Hæ enim, non illæ animam satiare et explere possunt. Ita sitiebat David Psal. 41. 3. *Sitivit anima mea ad Deum fontem* (hebr. *fortem*) *vivum.* Christus enim est fons vivus, qui numquam siccatur, sed juges et copiosas scaturit aquas, salientes in vitam æternam. Et S. Joann. Apocal. 22. 17. *Et spiritus et sponsa dicunt: Veni. Et qui audit, dicat: Veni. Et qui sitit, veniat; et qui vult, accipiat aquam vitæ, gratis.* Unde ipse jam senex, optansque dissolvi, et Christo frui, v. 20. respondens huic invitationi, ait: *Etiam venio cito: Amen. Veni, Domine Jesu*, q. d. Veni, mi Jesu, veni, amor mi, gaudium meum, deliciæ meæ.

Et comedite.] Hinc patet, Deum non tantum aquam ad bibendum, sed etiam cibum ad comedendum, offerre. Nimirum doctrina et gratia Christi tam est cibus quam potus animæ: uti et sancta ejus Sacramenta, præsertim Eucharistia. Unde ipse misit servos qui vocarent invitatos ad cœnam opipare instructam, Matth. 22. 4.

Emite absque argento.] Pro *emite* hebr. est שברו *scibru*, id est frangite, id est cibum et panem frangendum comparate, et emite: quia enim comestuari solebant frangere et dividere panem, hinc panem vocarunt שבר *sceber*, id est, fracturam, vel cibum frangendum. Inde *scebar*, id est frangere, per metalepsim significat fracturam, id est panem, comparare et emere. *Emite* ergo *absque argento*, id est, comparate et accipite gratis. Ita S. Hier. et Cyrillus. Acute quoque et pie S. Bernard. ser. 2. de Resurrectione Domini: *Hæc, ait, summo propriæ voluntatis emenda sunt, ut communis fiat quæ proprio fuit. Porro communis voluntas charitas est.* Huc alludit Christus Apoc. 3. 18. *Suadeo tibi emere a me aurum ignitum probatum.*

Quodnam est hoc aurum? et quomodo emitur? Resp. Primo, aurum hoc est pura et ignita Dei charitas, quæ fortiter persecutiones et adversa, etiam martyria, tolerat. Hæc emitur, id est, comparatur, non alio pretio, quam oratione, lacrymis, pœnitentia, bonis operibus. *Hoc aurum*, inquit ibidem Rupert. *eme pretio piæ confessionis, et jugi memoria propriæ fragilitatis, semper memorando, quid ex te sis, quid a Deo acceperis. Ut locuples fias, id est, addatur tibi gratia, et vestimentis albis induaris, non ex operibus tuis, sed ex eadem gratia largitionis.*

Addit Ambros. lib. de Joseph patriarch. c. 7. hoc aurum emi argento, non nostro (peccator enim nullo opere aut merito mereri potest primam gratiam) sed Christi, scilicet pretio sanguinis Christi. *Emite*, inquit, *sine argento: neque enim pretium quæsivit a nobis qui pro nobis sanguinis sui pretium solvit.*

Tertio, Nazianz. orat. in S. Baptisma, respondet Deum ob ingentem suam bonitatem, qua nostram salutem optat, nostrum desiderium gratiæ et salutis æstimare pro pretio. *O miram*, inquit Nazianz. *beneficentiæ celeritatem! o facilem contrahendi rationem! hoc bonum sola voluntatis pretia emendum tibi proponitur; oppetitionem ipsam Deus ingentis pretii loco æstimat; sitit sitiri; bibere cupientibus potum præbet; cum a Deo beneficium petitur, beneficio affici se putat; prompta, omnifico atque prolixo natura est; jucundius dat quam alii accipiunt.* Unde infert Nazianz. acuendam et augendam esse hanc sitim, ut plus gratiarum a Deo hauriamus et capiamus: *Hoc unum caveamus*, inquit, *ne jejuni ac minuti animi notam subeamus, parva, Deique liberalitate parum digna postulantes. Beatus ille, a quo, ut ab illa Samaritana, potum Christus poscit, fontemque dat aquæ in vitam æternam salientis.* Et Clemens Alexand. in Exhort. ad Gentes: *Omnes sitientes, venite ad aquas: Adhortatur*, inquit, *ad lavacrum, ad salutem, ad illuminationem, prope clamans, et dicens: Do tibi, o fili, terram, mare, cœlum; solummodo, e fili, portem sitias, Deus tibi gratis ostendetur.*

Quarto, Abbas Joachim in Apoc. 3. *Dat Deus*, ait, *gratiam pro gratia*, Joan. 1. 16. *negotiemur ergo cum minori Dei gratia, ut majorem emamus et comparemus.* Et Thomas Anglicus: *Emptio*, ait, *est dispositio liberi arbitrii.* Verbum ergo emendi, significat, quod magna debet homo facere, et multa conferre, ut idoneus sit a Deo accipere ista dona. Sic ergo emptio hæc acuit industriam arbitrii nostri. Sic Prov. 23. dicitur: *Veritatem eme*, id est, magno labore et studio, etiam cum jactura rerum temporalium, compara sapientiam: quidvis age, quidvis patere, ut eam assequaris. Ita Pererius. Et Dionys. Carthus. *Eme*, inquit, *pretio non condigno, sed congruo. Actus enim fidei, spei, pœnitentiæ, aliique sunt, quibus magno labore emitur, id est comparatur, hæc gratia.*

Vinum et lac.] Quas ante aquas et cibum vocavit, hic vocat *vinum et lac*. Per aquas ergo omnem potum intellexit, ex potu autem cibum colligendum reliquit: unde nominat hic *lac*, quod tam esui quam potui servit. Per *vinum* ergo et *lac* quemlibet cibum et potum intellige. Nam vinum sapidum est, calidum et robustum; lac suave et pingue. Unde his duobus Scriptura significat quasvis epulas et delicias. Sicut ergo vinum et lac, primo, colore et sapore grata sunt gustui; secundo, suavem somnum inducunt; tertio, aliarum rerum sensum auferunt: sic Spiritus Sancti doctrina et dona efficacissima et dulcissima sunt, mentem sopiunt et tranquillant, atque a vanis desideriis et anxietatibus abducunt, eamque satiant, ut non sitiat in æternum, inquit Forerius. Unde Chald. vertit: *Venite et audite absque pretio, absque pecunia* (quæ solet magistris dari a discipulis) *doctrinam meliorem vino et lacte.*

Porru, *vinum* significat cibum et potum spiritualem, puta, sapientiam et gratiam proficientium et perfectorum (unde vinum vocatur *lac senum*) *lac* vero parvulorum et incipientium; hisce enim convenit simplicitas, candor et innocentia. Hinc ex hoc loco Isaiæ, olim recens baptizatis dabatur vinum et lac, uti docet Nazianz. sup. *Qui mos*, ait S. Hier. *in Occidentis Ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur*. Siculi in primitiva Ecclesia, iisdem dabatur mel et lac, ex eo quod dixit Isaias de parvulo Christo c. 7. 15. *Butyrum et mel comedet*. Vide ibi dicta. Præclare S. Dionys. Areopag. epist. ad Titum, docet divinam sapientiam cuique pro captu alimenta præbere, et *idcirco divina et spiritualia eloquia, et cari, et aquæ, et lacti, et vino, ac melli merito assimilari: quoniam vivificandi et fœcundandi, veluti in aqua; et ad incrementum perducendi, ut in lacte; et recreandi confortandique, ut in vino; et purgandi simul atque conservandi, velut in melle, vim obtineant.*

Fuse de hoc lacte et vino tractat Clemens Alexandr. lib. 1. Pædag. c. 6. ubi primo, dicit: *Verbum* (id est Christus, qui est Verbum Patris) *multis modis allegorice dicitur et cibus, et caro, et nutrimentum, et panis, et sanguis, et lac, et vinum.*

Secundo, *Utilis*, inquit, *est mixtura lactis et vini: lac enim a vino seresçit et funditur, et quidquid est ejus adulterinum, id tamquam per aquæductum educitur; sic fides seresçere faciens carnales concupiscentias, hominem ad æternitatem contrahit, divinis immortalem efficiens.*

Tertio, vinum est quasi calor et anima lactis coaguli. Sic *Ecclesia constat corpore, scilicet fide, animo vero spe, uti Christus constat carne et sanguine* (sanguinem enim veteres putarunt esse substantiam animæ) *Revera enim sanguis fidei est spes, in quo continetur, sicut fides ab anima. Cum autem spes exspiraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissolvitur.* Sic ergo lac est fides, vinum est spes, quæ est quasi anima fidei.

Septuag. pro חלב *chalab*, id est *lac*, legentes aliis punctis חלב *chéleb*, id est adipem, vertunt, *emite vinum et adipem*; quod S. Hieron. Cyrill. Procopius, et Leo Castrius recte referunt ad Sacramentum Eucharistiæ. Hebræi enim adipem vel pinguedinem, vocant id quod in qualibet re lectissimum est et optimum. Tale autem in lege nova est Eucharistia, quæ est *frumentum electorum, et vinum germinans virgines:* ut ait Zachar. 9. 17. De qua in sensu mystico sit Psaltes Psalm. 80. 17. *Cibavit eos ex adipe frumenti.*

2. Quare appenditis argentum non in panibus, hoc est, ut sequitur, et laborem vestrum non in saturitate?] id est, non in cibo et pane saturante. Est metonymia. Panis enim saturans vocatur, *saturitas*, quia eam inducit. Sic cap. 56. v. 12. *ebrietas* vocatur vinum inebrians. Sub *panibus* quemlibet cibum ex phrasi Hebræa intellige; inter omnes enim cibos, panis uti maxime communis est, ita et maxime alit et saturat, cum alii cibi sæpe tantum irritent aut obtundant. Per *argentum* ergo intelligit laborem, industriam, conatus, studia, etc. Sensus itaque est, q. d. Cur, o mortales, vana hujus mundi bona, ut opes, honores, delicias, vanam sapientiam et eloquentiam, tanto studio et pretio sectamini, quæ non possunt mentem saturare? Solus Deus, Deique gratia, doctrina, ac præsertim Eucharistia, est panis, qui potest mentem reficere et satiare: cur hunc negligitis, et quisquilias tam care emitis? Unde ingemiscens ad hanc hominum dementiam ait v. 1. *Heu, omnes sitientes, venite*, uti est in Hebræo.

Idem dixit Plato lib. 6. de Repub. qui illud videtur ex hoc Isaiæ loco didicisse et accepisse. Fuit enim ipse Moses Atticus. *Qui bene*, inquit, *natus est, et qui vere amator est disciplinorum, non hærebit in his bonis quæ vulgus admiratur, quæ vere non sationt: sed perget porro ire, non delassabitur, sed mixtus vero enti, id est, complexus animo verum ens, hoc est, Deum, vere vivet, vere nutrietur, vere saturabitur.* Et libr. 11. docet hæc bona, quæ homines, quasi pecudes, appetunt et ob quæ decertant, non magis satiare, quam epulantur qui somniant se epulari laute: experrecti enim famelicos se sentiunt, æque ac ante. Audivi miram historiam a Gubernatore civitatis Trajectensis in Belgio: Narrabat ille, se cum primariis Nobilibus invitatum fuisse ab alio ad prandium: Ivi, inquit, cum aliis, splendidum inveni castrum, triclinium illustre, mensam opiparam, epulis et deliciis omnibus instructam. Bibebant et comedebant omnes hilariter. Ast ubi discesserunt, mox inani ventre famere cœperunt et stomachus latrare, atque si nihil comedissent. Nimirum opera magi cujusdam, hæc omnia ope dæmonis adornata et peracta fuerant, erantque meræ præstigiæ. Videbantur enim sibi comedere ea et videre, quæ vere non comedebant, nec videbant. Talia sunt omnia mundi bona, speciem habent, non veritatem; oblectationem, non saturitatem; ludibrium sunt oculorum, non pabulum animi. Ratio est, quia mens a Deo creata est ad imaginem Dei; unde infiniti boni, puta Dei, est capax; ergo nullo finito, tenui et umbratico, qualia sunt omnia terrena, expleri et satiari potest: sed dum unum hausit, mox æque famelica aliud quærit, oreque semper aperto et biante, instar voracissimi canis, aliis et aliis inhiat, nec umquam suam ingluviem insatiabilem exsaturare potest. Videmus hoc in vinosis et ebriosis, qui quo plus bibunt, eo plus sitiunt, plusque bibere appetunt, dicuntque semper illud Prov. 23. 35. *Quando evigilabo, et rursus vina reperiam?*

Solus ergo Deus est quies et satiea animæ nostræ: ideoque hebr. vocatur *saddai*, de quo plura dixi genes. 17. 1. et Exodi 6. 3.

Audite audientes,] id est, diligenter audite et auscultate, non ut otiosi auditores, sed ut factores verbi et sermonis auditi.

Delectabitur in crassitudine.] Vatabl. *in pinguedine*, id est cibo illo pingui, qui est sapidior, magisque nutrit macro, quale est lac, in quo est pinguedo butyri et casei; item pinguis caro, pinguis panis, etc. Talis est doctrina et gratia Evangelica, quæ mentem saginat et impinguat.

3. Feriam vobiscum pactum sempiternum (novum testamentum, de quo v. 6. nimirum) misericordias David fideles,] id est, stabiles et firmas. Pactum ergo hoc sunt misericordiæ Davidi promissæ a Deo de Christo, in quo regnum ejus perpetuandum est, quiqua suos asseclas ditabit et beabit, dando eis affatim vinum dulcissimum, et lac pinguissimum, q. d. Fœdus, quod vobiscum feriam, totum est lacteum et melleum; totum est charitas et misericordia. Unde Sept. et ex

lis S. Paulus Actor. 13. 34. vertunt, *dabo vobis sancta*, scilicet pacta, *David fidelia*, q. d. Præstabo fideliter et certissime pactum, puta promissam Davidi misericordiam, et bona danda per Christum. Porro hæc misericordiæ et bona recensentur tum alibi, tum Ps. 88. qui incipit: *Misericordias Domini in æternum cantabo*; unde Psalmus ille ab Hebræis vocatur *misericordiæ David*. Ita S. Hier. S. Thom. Hugo et Forer.

Dices: Quomodo S. Paulus Actor. 13. 34. hæc refert et ex hisce probat resurrectionem Christi? Respondeo: Id recte facit, ex eo quod fœdus hoc et misericordiæ Davidi de Christo promissæ, sint de vita beata et æterna, danda iis qui crediderint et obedierint Christo tamquam mortis victori, qui resurgens ex mortuis, factus est primitiæ, dominus et rex resurgentium. Unde Psal. 88. 38. promittitur Christo thronus æternus; in quo includitur et præsupponitur Christi et Christianorum resurrectio ad vitam et regnum æternum. Eadem clare est promissa Davidi, typum Christi gerenti Ps. 15. 10. ubi dicitur: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Aliter respondet et explicat Leo Castrius: *Dabo*, inquit, *sancta David fidelia, id est, dabo sanctum David, seu sanctum corpus Domini ex genere David prognatum, fidele, hoc est, incorruptibile, quod non debeat reverti in corruptionem*. Unde Enriq. lib. 9. de Missa cap. 9. n. 5. lit. H. in glossa per *sancta*, id est, *sanctum*, intelligit S. corpus Christi in Eucharistia, quod de semine David sumptum est *fidele*, id est, incorruptum et firmum. Verum hæc *sancta* ad litteram esse pacta, patet ex dictis. Unde et Tertul. l. 3. contra Marcion. c. 20. pro *sancta*, legit *religiosa* (utrumque enim significat Græcum ὅσια) scilicet, fœdera et pacta, quæ sancte et religiose servanda sunt, præsertim ea quæ a Deo sancita, id est sancita sunt.

4. Ecce testem populis dedi eum.] *Ecce*, hic designat fecialem, qui pactum hoc inter Deum et homines conficiat, et ad quem pertinent misericordiæ Davidis: ait enim, *eum*, scilicet Christum: in hunc enim oculi Prophetæ jugiter intenti ferebantur et figebantur. Christum ergo vocat *testem*, scilicet divini pacti et promissionis, æque ac fidei et fidelitatis. Christus enim veniens in mundum, testatus est mundo ea, quæ vidit et audivit in cœlo, de Deo et S. Trinitate, ac præsertim Dei erga homines benevolentiam, dilectionem et misericordiam, qua placuit ei homines lapsos per Christum redimere, cum eisque novum hoc fœdus de gloria et beatitudine eis danda inire. Unde S. Hieron. *Ille*, ait, *testis est omnium, quæ Pater mundo spopondit et præstitit*. Christus enim explevit ea, quæ Pater mundo promisit. Unde Christus ipse Matth. 24. 14. *Prædicabitur*, ait, *hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus Gentibus*. Unde ipso alios testes, scilicet Apostolos, subdelegavit, qui hoc ejus testimonium explerent et perficerent. Hoc est quod ait S. Aug. *Christus fuit testis divinæ erga homines charitatis*. Rursum, ut ait S. Ambros. Cyrillus, Isychius, et ex iis Leo Castrius: *Testis fuit prophetias omnes et promissa Dei esse completa*. Ipse enim opus redemptionis nostræ peregit et complevit.

Secundo, Christus fuit testis divinæ voluntatis. Docuit enim nos, quid Deus a nobis fieri velit, ut ei placeamus, utque ab eo salutem in pacto novo promissam adipiscamur.

Tertio, testis fuit veritatis, veræque et sanæ ac salutiferæ doctrinæ. Unde ipse ad Pilatum ait Joannis 18. v. 37. *Ego in hoc natus sum,... ut testimonium perhibeam veritati*. Hinc mox subdit Isaias eum datum *ducem ac præceptorem Gentibus*.

Quarto, testis fuit futurorum in æternitate. Testatus est enim apud omnes, fore judicium universale, fore resurrectionem, fore retributionem operum tam malorum quam bonorum, fore piis gaudia æterna, impiis flammam gehennæ et ignis inextinguibilis. Ita Theodor. Hinc eorumdem non tantum testis est, sed et dux viæ ad beatam æternitatem, ac præcipiens modos et rationes, quibus eodem contendamus et perveniamus: nimirum, puram et sanctam vitam, opera fidei, spei, charitatis, pœnitentiæ, eleemosynæ, etc. Unde Joel c. 2. 23. vocat eum *doctorem justitiæ*.

Quinto, Joannes Alba Electorum c. 100. *testem*, inquit, id est principem. Unde explicans subdit, *ducem*. Hebræis enim subinde testis vocatur judex: judex autem vocatur princeps. Sic Apoc. 3. 14. Christus vocatur *testis fidelis*, id est judex stabilis, princeps æternus. Sic Malach. c. 3. v. 5. *Testem velocem* vocat judicem acerrimum. Et Psal. 88. 38. *Testis in cœlo fidelis*, id est princeps sempiternus in cœlo, sicut cœlum stabile est et æternum. Est catachresis. Deus enim et Christus, est judex non mortalis, qui sæpe a falsis testibus decipitur, sed certus et infallibilis, utpote qui omnia videat, simulque sit testis et judex. Ergo recte vocatur testis fidelis. Sed cur Hebræi testem vocant judicem? Resp. per metonymiam, quia testes sunt causa judicii, cur hic scilicet damnetur, ille absolvatur. Judex enim debet judicare secundum allegata et probata, puta secundum testes; lex enim Dei sancit: *In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum*. Deut. 19. 15. Itaque testari contra aliquem, vel pro aliquo, reipsa et in effectu est eum damnare, vel absolvere. Itaque testis est quasi judex: cogit enim suo testimonio judicem ad judicandum secundum suum testimonium.

5. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.] Est enallage personæ: transit enim a tertia ad secundam. Per apostrophen ergo compellans Christum, ait: Tu, o Christe, *Gentem quam nesciebas*, id est, quam a te alienam non agnoscebas pro tua, non amabas, non probabas, ad te vocabis, et ipsa vocata, *ad te curret propter Dominum Deum tuum*, id est propter dotes et gratias: quibus te decorabit Deus, qui scilicet Deus est humanitatis tuæ, non deitatis. Sic Christus ait virginibus fatuis: *Nescio vos*, id est non amo, non approbo vos. Porro dotes hæ Dei, quibus Christus traxit ad se Gentes, fuerunt sapientia, integritas, sanctitas, miracula, efficacia prædicationis, resurrectionis gloria, missio Spiritus Sancti, Apostolorum zelus et virtus. Hæc enim ostendebant Christum esse Deum: unde cum ea videbant Gentes, ad Christum turmatim accurrebant: ut etiamnum faciunt, cum digne, ut par est, a præconibus Evangelii eis decus et gloria Christi, ac sanctitas Evangelii proponitur.

Huc allusit Christus Joan. 17. 1. *Pater, venit hora, clarifica filium tuum, ut filius tuus clarificet te*. Hoc enim idem est cum eo quod ait hic Isaias: *Quia glorificavit te*.

6. QUÆRITE DOMINUM, DUM INVENIRI POTEST.] Fœdus cum Deo proposuit v. 3. hic conditiones fœderis proponit, quarum prima est: *Quærite Dominum, dum inveniri potest.*

Primo, S. Hieron. refert hæc ad Judæos, qui erant tempore Isaiæ, q. d. Vos, o Judæi, qui non estis Christum audituri, ejusque fœdus accepturi, audite me aliosque Prophetas, suadentes vobis pœnitentiam, sanctamque conversationem in hac vita, ut per eam inveniatis Deum, dum tempus habetis pœnitentiæ et salutis.

Secundo, Forer. hæc refert ad Judæos, qui fuerunt tempore Christi et Apostolorum, usque ad eorum excidium, per Titum. Toto enim hoc tempore prope eos erat Christus, Deus et salus, q. d. Prope est Christus: nam inter vos vivit et conversatur; ergo eum audite et acceptate, ne, cum transierit, frustra requiratis eum.

Tertio, et genuine, loquitur Propheta omnibus hominibus, tam Gentibus, quam Judæis. Omnibus enim a Deo propositus est Christus, et salus. Tempus ergo, quo hæc inveniri possunt, et prope sunt, est tempus legis novæ, quod proinde Apostolus 2. Cor. 6. 2. vocat *tempus acceptabile, et diem salutis*: de quo et Christus ait, *Regnum Dei intra vos est.* Hinc etiam jussit Apostolos prædicare, dicendo: *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum Dei.* Quocirca recte Ecclesia usurpat hæc Isaiæ verba tempore Quadragesimæ, iisque quotidie monet fideles, ut quærant Dominum, cujus passio, redemptio et resurrectio instat, et prope est.

Quarto, Chaldæus, tempus quo Deus prope est, et inveniri potest, accipit tempus hujus vitæ. Usque ad mortem enim pœnitere, Deoque reconciliari possumus. Totum enim hoc tempus est misericordiæ; quod sequetur, erit justitiæ et judicii. *Neque enim tunc erit invocandi tempus, quando nemini proximus erit Deus; sed aliis quidem præsens, aliis vero nimis valde remotus*, ait S. Bernard. serm. 3. de Quadragesima.

Mystice, Theodor. *dum prope est*, inquit, hoc est, dum veniam peccatorum a Deo adepti, ad ejus amicitiam per gratiam accedítis. Sic enim justis prope est Deus, non peccatoribus, quasi justos hic hortetur Propheta, ut penitius et constantius Deum, Deique cultum, perquirant et ineant. Verum sequentia et præcedentia indicant, Prophetam magis loqui Gentibus impiis et infidelibus: eas enim ad fidem et Christum vocat.

Peccatores ergo et pœnitentes hic excitantur et invitantur, ut quærant Deum. Ita sponsa, perdito sponso, eum requirens et ad eum anhelans, ait Cant. 3. 2. *Surgam, et circuibo civitatem: per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea, etc.*

Ita Magdalena quæsivit Christum et invenit in domo Simonis, ubi lacrymis pedes Christi lavans, capillis tergens, ore osculans meruit audire: *Remittuntur tibi peccata tua.*

Apposite S. Bernard. serm. 75. in Cantic. citans hæc Isaiæ verba: *Quærite Dominum dum inveniri potest: Attendite,* ait, *tres esse causas, quæ quærentes frustrari solent, cum aut videlicet non in tempore quærunt, aut non sicut oportet, aut non ubi oportet.* Erit enim *absque dubio cum inveniri non poterit, cum scilicet ulterius Angeli arcebunt impios, ne videant gloriam Dei. Frustra inclamabunt et fatuæ virgines: minime prorsus jam ad eos exit, clausa janua. Sibi proinde dictum putent illæ, Quæretis me, et non invenietis, Joan. 7. Cæterum nunc tempus acceptabile, nunc dies salutis sunt, tempus plane et quærendi et invocandi.* Primo, *ergo tu, et in medio gehennæ exspectato salutem, quæ jam facta est in medio terræ.*

Secundo, quære eo modo, quo sponsa sponsum in Cantic. dicens: *Quæsivi quem diligit anima mea: illa non tepide, aut negligenter, seu perfunctorie quærit; nam corde ardenti et omnino infatigabiliter quærit, plane ut decet.*

Tertio, vide ne quæras ubi non decet: *In lectulo meo*, ait sponsa, *quæsivi quem diligit anima mea: in lectulo, inquam, vel mortalitatis ejus, vel sublimitatis. Quæ sursum sunt sapias oportet, neque deorsum sed sursum quæras Christum necesse est, ubi sedet in dextera Patris.*

7. DERELINQUAT IMPIUS VIAM SUAM.] Hic dat modum, quo quærendus et inveniendus est Dominus, ut amicitiam et fœdus cum eo ineamus: si videlicet pristinam vitiorum viam et vitam relinquentes, pœnitentiæ et virtutibus studeamus. Ita fecerunt in die Pentecostes tria millia hominum, qui ad concionem S. Petri in Christum, quem paulo ante crucifixerant, credentes et pœnitentes, in gratiam et Ecclesiam ab eo recepti sunt. Ita dereliquit filius prodigus regionem longinquam, et siliquas porcorum, reversusque ad patrem: *Pater*, ait, *peccavi in cælum et coram te.* Quocirca pater mox in ejus amplexus et oscula ruit, atque pro veste lacera et attrita, decora nobilique stola eum induit, annulo ornavit et sibi adstrinxit, epuloque excepit. Unde patet τὸ *derelinquat*, non significare nudam peccati derelictionem, sive resipiscentiam (quam solam hæretici volunt esse pœnitentiam) sed et dolorem ac detestationem, cum proposito emendationis et satisfactionis.

QUONIAM MULTUS EST AD IGNOSCENDUM.] Præclare S. Fulgent. epist. 7. ad Venantiam c. 4. *In hoc multo, ait, nihil deest, in quo est omnipotens misericordia, et omnipotentia misericors est. Tanta est autem et benignitas omnipotentiæ, et omnipotentia benignitatis in Deo, ut nihil sit quod nolit aut non possit relaxare conversæ;* et c. 3. *Si peritus est medicus noster, omnes potest infirmitates sanare. Si misericors est Deus noster, universa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, a qua non omnis malitia vincitur; nec est perfecta medicina, cui morbus aliquis incurabilis invenitur. Scriptum vero tenetur in libris sacris: Sapientiam autem non vincit malitia;* et Psal. 102. *Benedic, anima mea, Domino, etc. qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas.*

8. NON ENIM COGITATIONES MEÆ, COGITATIONES VESTRÆ.] Hæc plana et apte cohærent cum proxime præcedentibus: *Quoniam multus est ad ignoscendum*, q. d. Ne diffidatis de venia et amicitia Dei, ne terreamini multitudine, enormitate, iteratione et assiduitate scelerum vestrorum; major enim his omnibus est Dei misericordia, quam hic pœnitentibus offert et promittit. Deus enim offensus, non est ut homo, qui in offendentem spirat minas et vindictam; sed toto cœlo ab eo distat, spiratque veniam et gratiam, ideoque eum offensa nostra certat sua clementia et indulgentia. Ita S. Cyrilius, S. Thomas et Adamus.

Secundo, Sanchez hæc refert ad superiora, *Dere-*

linquat impius viam suam, putatque Deum hic opponere vias suas viis hominum, q. d. Viæ vestræ pristinæ a meis toto cœlo distant; quare, si ab iis ad me redire vultis, magna vobis spatia superanda sunt, magna facienda est morum mutatio, humanæ cogitationes deponendæ sunt, et assumendæ divinæ: a terris in cœlum mente et conversatione contendere et transcendere debetis.

Tertio, Forerius censet hæc ad ulteriora posse referri, scilicet ad fœdus v. 3. q. d. Ne miremini, quod inter homines appareat Deus homo, ut novum fœdus sanciat, quo nobis bene sit, et in deliciis, ac summa felicitate vitam agamus (agetis autem si Deum in Christo quæsieritis, ad ipsum a vita pristina reversi. Hæc enim fœdus Deique benevolentiam non avertet, sed potius conciliabit et augebit, si vos ejus pœniteat) quoniam meæ cogitationes vestris plane dissimiles sunt, tantoque sublimiores, quantum cœlum terra sublimius est: quocirca novum mirumque hoc fœdus adinveni, hac nova via duxi hominum rebus afflictis succurrere, meamque immensam et mundo paradoxam in eos clementiam ostendere. Hoc ergo divinum meum consilium nolite scrutari, sed illud admiramini, eique gratias agite. Sic Forer. et S. Hieron.

Primus sensus planior; hic plenior et sublimior est. Simili modo ait Psaltes Psal. 102. 11. *Secundum altitudinem cœli a terra, corroboravit misericordiam suam super timentes se*, q. d. En est proportio misericordiæ Dei ad homines, quæ cœli est ad terram: hoc est circuli immensi ad unum punctum et centrum, q. d. In immensum nos nostraque merita, nostras cogitationes, æque ac miserias superat et ambit, firmat semper et roborat altissima Dei misericordia.

10. et 11. Quomodo descendit imber, et nix de cœlo, etc. sic erit verbum meum.] S. Hieron. Cyril. Haymo et Forer. *verbum* hoc tripliciter exponunt, quæ tamen fere in unum idemque redeunt. Per *verbum* enim primo, accipiunt Christum, qui quasi imber et nix veniens e cœlo, terram cordis nostri frugiferam fecit bonorum operum; secundo, accipiunt Evangelium, per quod Christus hos fructus operatur; tertio, et planissime promissionem hanc Dei, q. d. Verbum hocce meum, quo tam magnifica promisi de fœdere novo, deque Messia et gratia, bonisque per eum dandis orbi, puta credentibus in eum et pœnitentibus, firmissimum erit et efficacissimum: efficiet enim, ut homines spe veniæ, amicitiæ Dei, et salutis excitati, faciant dignos pœnitentiæ et virtutum fructus, quibus reipsa Deo reconcilientur, fœderabuntur, fiantque æterni Dei amici, imo hæredes et filii. Sic enim verbum hoc Dei irrigat et fœcundat animam, æque ac imber et nix terram.

10. Illuc ultra non revertitur,] scilicet vacuum, q. d. Non erit inane et sterile, sed copiosum afferet proventum. Hoc enim Hebræis est reverti et non reverti; alioqui hæc particula non conveniret rei per similitudinem significatæ. Constat enim Christum in cœlum reversum esse, suosque electos, quasi messem Domini, eodem, quasi in horreum Domini, transferre. Nam, *qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos*. Neque etiam conveniret ipsi parabolæ; nam imber ubi terram rigavit et fœcundavit, resolutus in vaporem et exhalationem, rursus in cœlum ascendit et redit. Pulchre S. Bernard. serm. 71. in Cant. *Non revertitur*, inquit, verbum Dei *ad me vacuum, vel jejunum, sed quasi prospere in omnibus agens saturabitur bonis actibus eorum, qui in dilectione acquiescent illi. Denique usu loquendi sermo impletus tunc dicitur, cum fuerit mancipatus effectui; quod videlicet tamdiu inanis et vacet, ac quodammodo famelicus sit, donec opere compleatur. Sed audi ipsum, quo se dicat cibo ali. Meus, inquit, cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei.*

12. Quia in lætitia egrediemini, et in pace deducemini.] To *quia* dat causam cur verbum hoc pacti, promissionis et benevolentiæ divinæ, non revertetur vacuum, quia scilicet faciet, ut infideles et impii, qui laqueis diaboli et peccati irretiti, captivi tenebantur, inde liberentur, lætique exeant ad Christum et Ecclesiam, indeque pacifice ad beatitudinem cœlestem deducantur. Vide canon. 17.

Montes et colles cantabunt coram vobis laudem.] q. d. Tanta erit lætitia et gratulatio Gentium, ab idolorum et dæmonis cultu venientium ad Christum et Ecclesiam, ut montes et colles exsilire, jubilare, iisque applaudere videantur. Est hyperbolice prosopopœia. Similis, imo major, est Baruch 5. toto capite. Vide ibi dicta.

Adde per *montes* et *colles*, montium et collium incolas aut speculatores posse intelligi. Alludit ad lætitiam redeuntium a Babylone, et ad speculatores, quos Judæi in montibus et arboribus collocabant; uti recte advertit Sanchez. Hi enim visa re læta, v. g. suorum e captivitate reditu, plausum dabant, eoque cives et incolas omnes ad plausum excitabant.

13. Pro saliunca ascendet abies.] Saliunca est herba statim e terra exsiliens; inde saliunca dicitur a saliendo, de qua Plinius l. 21. 7. *Saliunca*, inquit, *foliosa quidem est, sed brevis, et quæ necti non possit. Radici numerosæ cohæret, herba verius quam flos, densa veluti manu pressa, breviterque cespes sui generis. Pannonia hanc gignit et Norici Alpiumque aprica.* Addit Plinius, eamdem tamen esse nobilissimi odoris et suavitatis tantæ, ut Romani in ea, æque ac in ærifodina, censum et vectigal publicum constituerint. Idem c. 20. tradit ejus radicem in vino decoctam sistere vomitus, et stomachum corroborare. Humilis ergo est saliunca, vilis et abjecta, sed odorata. Unde Virg. Ecloga 5.

> Puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
> Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.

Vide Ruellium lib. 2. c. 7. Unde Septuag. pro *saliunca*, vertunt, *stœbam*, id est vilissimum stipitem, sit S. Hieron. Aquila et Theodotion vertunt, *conyzem*, quæ Hesychio est cunilage, herba coronaria, per syncopem κνύζα de qua Plinius lib. 21. 9. et Dioscor. lib. 4. c. 136. Cohibet motus venereos, ait Scholiastes Theocriti idyll. 7. myrtus ex adverso salacism juvat et fœcunditatem; unde olim veneri erat sacra. Ex quo Delrio, adagio 794. hunc elicit sensum, q. d. Qui antea virtutibus erant steriles, nunc iis erunt fœcundi. Verum nostræ versionis sensus est, q. d. Gentes et animæ Paganorum, quæ quasi terra arida, spinosa et sterilis, producebant tantum spinas, saliuncas et urticas, id est opera vana, vilia, injuriosa et scelerata; jam imbre verbi Dei, et prædicatione Evangelii irrigata et fœcundata, producent abietes, myrtos, etc.

id est opera honesta, justa, frugifera et sancta, hoc est, ut verbo dicam, pro vitiis nascentur virtutes, pro superbia humilitas, pro gula sobrietas, pro libidine castitas, pro rapinis justitia, pro crudelitate misericordia, etc. ait Procopius, et S. Hier. Unde Chald. vertit: *Pro impiis consurgent justi, et pro peccatoribus consurgent timentes Deum*, ut pro Saulo Paulus, pro peccatrice Magdalena pœnitens, pro publicano Matthæo Apostolus, etc. Simili metaphora usus est Isaias capite 41. 19. *Dabo*, inquit, *in solitudinem cedrum, et spinam, et myrtum, etc.* Ita Cyrillus, Theodor. et alii.

Audi S. Greg. 18. Moral. 12. *Pro saliunca ascendit abies, dum in Sanctorum corde pro abjectione terrenæ cogitationis, altitudo supernæ contemplationis exoritur. Urtica vero igneæ omnino naturæ est; myrtus autem temperativæ fertur esse virtutis. Pro urtica igitur crescit myrtus, cum justorum mentes a pruriginis et ardore vitiorum, ad cogitationum temperiem tranquillitatemque perveniunt, dum jam terrena non appetunt, dum flammas carnis desideriis cœlestibus exstinguunt.* Idem lib. 33. 4. per *urticas* cogitationum prurigines, per *spinas* vitiorum punctiones intelligit.

Vatabl. vertit: *Pro spina*, vel *rubo spinoso, ascendet abies*; sicque explicat: Qui prius spinosi erant, aliosque lædebant, desinent aliis facere injuriam. Hinc et Forer. vertit: *Pro fruticeto succrescet fraxinus, et pro senticeto succrescet myrtus.*

Et erit Dominus nominatus in signum æternum.] Hebr. *Et erit Domino in nomen, in signum perpetuum*, q. d. Hæc mira Gentium conversio et sanctificatio per Christum facta, erit ei in nomen, et in monimentum gloriæ et victoriæ æternum. Pro victoria enim parta solent signa seu monimenta statui. Quod enim a Christo omnes fideles ab eo subacti et conversi, nominentur Christiani, ac corde et ore, imo et nomine suo profiteantur se esse subditos Christo, idque in æternum profitebuntur; hoc erit æternum gloriæ Christi monimentum. Sicut enim nomen et titulum gentium devictarum assumebant Imperatores, in perpetuum victoriæ trophæum; vocabantur enim Parthici, Asiatici, Adiabenici, Sarmatici, Illyrici, etc. ita pariter perenne Christi trophæum est, quod omnium gentium sit dominator, adeo ut omnes gentes quasi Christo subditæ, Christi nomen præferant, et ab eo vocentur Christiani. Ipsum ergo Christi nomen est signum, id est trophæum.

S. Hieron. tamen nonnihil inter *nomen* et *signum*, distinguit. *Erit*, inquit, *Dominus in nomen et in signum æternum, ut ex ipsius appellentur nomine Christiani, et crucis ejus inurantur cauterio*; et mox: *De quo ipse qui signum est: Cum videritis, ait, signum filii hominis quod non deficiet nec ullo fine mutabitur; sed de præsenti conversatione transiet in futurum.* Crux enim Christi in cœlis, quasi æternum Christi trophæum, statuetur et rutilabit. Significare videtur S. Hieronym. corpora Beatorum signanda esse stigmate crucis, quod non delebit æternitas; perinde ac crucis, et quinque vulnerum stigmata, manebunt in æternum in ipso corpore Christi, ut sint perenne monimentum illius, et nostræ redemptionis; nisi dicas crucem, id est, passionis cujusque stigmata et cicatrices gloriosas in Beatorum corporibus mansuras. Sic enim in Martyrum corporibus mansura in cœlo vulnerum signa fulgentia quasi victoriarum trophæa, docent S. Augustinus lib. 22. de Civit. cap. 20. S. Ambros. serm. 57. Paludan. in 4. dist. 49. q. 8. art. 4. Joannes Major et alii ibid.

Tertio, addit Sanchez, *signum* hoc posse accipi lapidem, vel titulum inscriptum nomine vel insignibus heri, quem ipse in agro, vel in hæreditate defigebat, cum ejus possessionem adibat, ut cunctis pateret illam esse ipsius, et ad ipsum pertinere: sic enim Christus ubique in ecclesiis defigit titulum crucis, qui significat eas ad Christum crucifixum pertinere.

Quarto, alii quibus favere videtur Adamus, per *signum* accipiunt characterem baptismi; hic enim nos consignat Christo, estque indelebilis. Verum primus sensus maxime est genuinus.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Deus omnes, ut juste vivendo comparent se ad salutem et justitiam a Christo afferendam: ipsum enim neminem, etiamsi advenam et eunuchum, si juste vivat, a se et salute sua repulsurum. Quinimo v. 4. eunuchis, qui custodierint sabbata ejus, et elegerint quæ placita sunt ei, promittit se daturum locum in domo sua, et nomen melius a filiis et filiabus, idque sempiternum. Denique v. 8. invitans Israelem ad Christum et Ecclesiam, Judæis denuntiat excidium per Romanos, eo quod pastores eorum fuerint canes muti, ebriosi, impudentes, avari.

1 Hæc dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam: quia juxta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur. 2. Beatus vir, qui facit hoc, et filius hominis, qui apprehendet istud: custodiens sabbatum ne polluat illud, custodiens manus suas ne faciat omne malum. 3. Et non dicat filius advenæ, qui adhæret Domino dicens: Separatione dividet me Dominus a populo suo: Et non dicat Eunuchus: Ecce ego lignum aridum. 4. Quia hæc dicit Dominus Eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ ego volui, et tenuerint fœdus meum: 5. Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit. 6. Et filios advenæ, qui adhærent Domino, ut colant eum, et diligant nomen ejus, ut sint ei in servos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, et tenentem fœdus meum. 7. Adducam eos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ, holocausta eorum, et victimæ eorum, placebunt mihi super altari meo: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. 8. Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel: Adhuc congregabo ad eum congregatos ejus. 9. Omnes bestiæ agri, venite ad devorandum, universæ bestiæ saltus. 10. Speculatores ejus cæci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia. 11. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum. 12. Venite, sumamus vinum et impleamur ebrietate: et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius.

1. Custodite judicium.] Hactenus egit de gratia et felicitate novi testamenti, sub Messia: nunc Propheta instar Joan. Baptistæ, eum præcurrit, omnesque tum victuros admonet, ut ad ejus jam vicini adventum et salutem se comparent, custodiendo judicium, hoc est faciendo justitiam, sive id quod æquum et justum est in omni re. Unde hinc suam concionem sumpsit S. Joannes Baptista dicens: *Pœnitentiam agite: appropinquavit enim regnum cœlorum. Jam securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur*, Matth. 3. v. 10. *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis*, Luc. 3. 14.

Quia juxta est salus mea.] *Salus*, id est Salvator, q. d. En adest Christus, qui vos salvet. Unde secundo, salus vestra per Christum instat; eam enim vobis dabit veniens Salvator Christus.

Et justitia mea.] *Justitia*, id est justificator Christus; secundo, *justitia*, id est fidelitas, q. d. Jam præstabo fideliter ea, quæ de Christo promisi; tertio, *justitia*, id est justificatio, q. d. Jam per Christum a peccatis vos liberabo, justificabo, gratia et gloria donabo. Omnia hæc eodem tendunt: nam promissio Dei de Christo, non erat alia, quam nostra per eum justificatio et salus.

2. Beatus vir, qui facit hoc,] qui facit judicium et justitiam ut præcessit. Pro vir hebr. est אנוש *enos*, id est ærumnosus et desperatæ vitæ, q. d. O enos, o fili Adæ, esto sis hæres mortalitatis, laboris et ærumnarum Adæ; tamen felix eris et beatus, si feceris judicium, illudque apprehenderis, id est firmiter tenueris, et constanter retinueris. Hoc enim est hebr. חזק *chasac*. Sic enim oportet nos Christum, Christique justitiam tenere, ne prætereat; et retinere, ne

esm in quantaecumque persecutione aut tentatione deseramus. Ita Forarius.

CUSTODIENS SABBATUM NE POLLUAT ILLUD.] Sub *sabbate* per synecdochen accipe observationem totius legis, præsertim primæ tabulæ, quæ religionem at cultum Dei spectat. Huuc enim significat sabbatum, quod totum otio a laboribus, et cultui Dei dicatum erat. Sic leges secundæ tabulæ, quæ præscribunt justitiam proximo debitam designat, cum subdit:

CUSTODIENS MANUS SUAS NE FACIAT OMNE (id est ullum) MALUM,] q.d. Qui leges primæ et secundæ tabulæ servarit, hic beatus erit, dignusque Evangelio, quem scilicet Christus in fidelem amicum, imo filium adoptat. Meminit sabbati, quia summa apud Judæus erat religio sabbati, summa sanctitas; unde per illud significat summam sanctitatem qua Deum fideles colere debent, actibus tum internis, tum externis, puta victimis, festis, hymnis, adoratione, laudibus, ritibus, etc. secundo, quia sabbatum significat diem Dominicum et festa Christianorum, quibus cessando ab opere servili, et multo magis ab inhonesto et turpi, atque vacando pietati et orationi, Deum colere debemus. Simili modo ait Zachar. cap. 14. 16. *Ascendent* (Gentes ad Christum conversæ) *ob anne in annum* (singulis annis, id est jugiter) *ut adorent Regem, Dominum exercituum, et celebrent festivitatem tabernaculorum.* Mysticam scilicet agentes tamquam peregrini et viatores in hoc mundo, atque mentem habentes fixam in patria et civitate cœlesti. Punitur typus, sive figura, pro re figurata. Vide canon. 21. Pari modo sabbatum hic mystice significat quietem spiritalem a vitiis et peccatis, ut patet ex sequentibus. Ita Theodor.

3. ET NON DICAT FILIUS ADVENÆ,] q. d. Moses arcebat Gentiles a sua Synagoga et republ. Deut. 23. v. 3. et 8. et c. 7. v. 1. et sequent. at Christus uemiuem arcebit a sua Ecclesia. Ergo non dicat Gentilis, ex Gentili natus: Ego non sum ex semine Abrahæ, cui promissus est Christus, ac proinde ad me Christus non pertinet: nam in Christo et Ecclesia *non est distinctio Judæi et Græci*, Roman. 10 12. sed fidelis et infidelis. Christus enim non habebit rationem generis et sanguinis, sed religionis, sanctitatis et virtutum, omnemque eum, qui per fidem, spem et charitatem Domino adhæret, eique se in baptismo adstringit, pro suo recipiet, et in jura et privilegia Ecclesiæ suæ admittet. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor.

Nota: Pro *adhæret*, hebr. est נלוה *nilva*, id est copulat, adstringit, obstringit se *Domino*. A *nilva* enim dictus est Levi et Levitæ, q. d. Adstricti et obstricti Domino. Sic omnes Christiani, quasi Levitæ, in baptismo obstrinxerunt se Christo, ejusque religioni et cultui.

ET NON DICAT EUNUCHUS,] q. d. Moses arcebat eunuchos suorum cœtu et templo, ministeriis et officiis publicis; sic enim sancivit Deut. 23. 1. *Non intrabit eunuchus attritis vel amputatis testiculis et abscisso veretro, Ecclesiam Domini.* Unde eunuchi, æque ac steriles in lege veteri, erant quasi infames et probrum apud Judæos, neque referebantur in censum aut familias, quia inepti propagando Israelis semini. At Christus eunuchos, et quoslibet, quantumvis viles, mendicos, debiles et miseros, ad Ecclesiam admittit, imo ut ipse ait Luc. 7. 22. *Pauperes evangelizantur.* Rursum, in eunucho, notat populum Gentilem, qui erat eunuchus, id est sterilis pietatis, religionis et honorum operum, q. d. Ne dicat Gentilis; Ego hactenus fui sterilis, ac proinde ineptus et indignus sum Ecclesia Christi; quia si credat in Christum, Christus eum faciet fœcundum gratiis et virtutibus. Hoc est quod dixit c. 54. 1. *Lauda, sterilis, quæ non paris, etc. quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.* Rursum, *non dicat eunuchus*, id est cœlebs et virgo: *Ego sum lignum aridum*, id est sum sterilis et illiberis. Unde sequitur:

4. et 5. QUIA HÆC DICIT DOMINUS EUNUCHIS: QUI CUSTODIERINT SABBATA MEA (qui Deum sancte coluerint, eruntque veri cultores Dei, ut dixi v. 2.) DABO EIS IN DOMO MEA, ET IN MURIS MEIS LOCUM.] Ad litteram loquitur de eunuchis naturalibus et castratis, ut dixi; sed sub his symbolice intelligit eunuchos spontaneos et spiritales (ad eos enim eum assurgere, mox patebit) *qui seipsos* proposito aut voto cœlibatus *castraverunt propter regnum cœlorum*, uti hue alludens, ait Christus Matth. 19. v. 12. Talibus enim hic promittit Deus in Ecclesia et in cœlo nomen gloriosius et diuturnius, quam possent habere a filiis suis. Ita explicant S. Hieron. Cyrill. S. August. lib. de S. Virgin. c. 24. et lib. 14. contra Faustum cap. ultimo, S. Basil. lib. de Vera virgin. Ambros. Exhort. ad virg. Gregor. 3. p. Pastor. cap. 29. Rupert. et alii. Idque fuse probat hic Forerius. Primo, ex verbo נלוה *nilva*; quod licet omnibus Christianis ex parte, tamen plena soli cœlibi et Religioso statui competit; Religiosi enim et Clerici sunt quasi Levitæ, adstricti obsequio Dei et templi, totique ejus cultui se manciparunt. Unde hi sunt *lignum aridum*, id est sine generatione et prole.

Secundo, ex τῷ *qui custodierint sabbata mea.* Cœlibes enim, ut monachi et monachæ, præ omnibus Christianis, perpetuum Deo sabbatum celebrant, dum noctes et dies psalmodiæ, orationi, meditationi et lectioni S. Scripturæ impendunt; uti Essæos eorum parentes fecisse narrat Philo, Eusebius et S. Hieron.

Tertio, ex verbo *elegerint.* Qui enim magis eligunt ea, quæ Deo placent, quam Religiosi, qui non tantum præcepta, sed et consilia Dei, amplectuntur, qui cum Maria optimam partem elegerunt? Unde τὸ *elegerint*, significat cœlibatum consilii esse, non præcepti; quocirca ei, mercedis loco, datur nomen æternum.

Quarto, ex eo quod sequitur: *Et tenuerint fœdus meum.* Quinam enim sunt in Ecclesia Dei, qui ne violent vel in minimis fœdus Dei, arctiori disciplina se communiunt, nisi veri monachi, qui ad hoc, novum et spontaneum fœdus cum Deo ineunt, cum per vota professionis ei se obstringunt, et quasi spiritale connubium cum eo ineunt? Hic enim est eorum status, hæc professio, hoc sanctum eorum institutum, de quo loquitur Propheta. Si quis ex ipsis hoc violet, et turpiter vivat, hominis hoc, non instituti est vitium, qui per hoc eo graviorem damnationem sibi accersit, quo sanctiorem statum commaculat, eique ignominiam et probrum apud laicos inurit.

Nominat Propheta præ aliis Christi assectis hosce spiritales eunuchos, quia horum virtus, cœlibatus et virginitas excelsa est et heroica, superatque omnes naturæ vires; vincit enim plane libidinem, ad quam

vehementissima natura cerrupta hominem stimulat et rapit. Unde hanc virtutem præ aliis in Christianis admirabantur Gentiles, etiam tempore Apostelorum. Hoc est enim quod ait S. Petrus epist. 1. c. 4. 4. *In quo admirantur non concurrentibus vobis in eamdem luxuriæ confusionem.* Nam, ut docet S. Basilius, libro de Vera virginitate sub initium: *Sicut ferrum trahit magnes, sic masculum sua trahit Agnes.* Quocirca ibidem ante finem docet virginem mystice debere sabbatum custodire; ut ait hic Isaias: *Sabbatum,* inquit, *non in opere, sed in operis cessatione intelligitur. Vult itaque sabbatizare virginem, uti ne virginitatem operando custodiat, sed absque motu operis integritatem inviolabilem servet. Quasi Dei simulacrum,* inquit, *ex anima et corpore virgo in terra formata est. Mystice ergo sabbatizet, non pedem, non manum, non oculum non aliud quodlibet membrum, sed ne animum quidem ad corrumpendam naturalem pulchritudinem moveat; sed persistat, ut præclara divinæ majestatis effigies solida, atque ad omnem imaginem, ad omnem tactum semper ac jugiter in petra stans; ne quis sive per oculos, sive per aures, sive per olium quemlibet sensum surrepens, aut animæ in diras moveat figuras Dei, aut confusis primitiis, quos ipsi pessime ac licenter insculpat;* et rursum inferius: *Si virginitatem tecum et apud te permanere inviolabilem cupis, perpetuum sabbatum celebra, hoc est, mane quod nata es. Ne manum moveas ad tangendum virum, neque plices explicita, neque soluta colligas, neque inviolata membra alterius generis membris jungendo corrumpas; sed permane quod es in cubiculo cordis, nihilque amplius inquiras. Apud teipsam sabbatiza, nihil operans quo in te solvatur quod in te per naturam est.*

5. Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum] honoratum et primum, ut etiam a regibus et principibus honorentur. Item, in cœlo inter angelos dabo virginibus locum illustrem, uti ait S. Basilius mox citandus. Unde pro *locum* hebr. est יד *iad*, id est, *manum*, id est, separatam et selectam partem, sortem, gradum et locum. Ita Vatab. et Forer.

Secundo, Sanchez. *Dabo eis manum,* id est, inquit, auxiliabor eis, defendam et roborabo eos, ut contra carnis, mundi et dæmonis insultus, pro castitate fortiter stent, eamque inviolatam servent. Hæc enim operis promissio est instar præmii, quod mire animat cœlibes in suo proposito, dum cogitant, se peculiariter Deo curæ et cordi esse, ab eoque jugiter adjuvari et protegi, imo muris Dei cingi. Sane claustra monasteriorum, quid sunt nisi muri Dei?

Tertio, idem Sanchez: *Dabo eis manum,* id est, inquit, fœdus et connubium spiritale cum eis inibo. Hoc enim iniri solet, dum fœderantes, uti sponsus et sponsa, invicem sibi dant accipiuntque manum. Qui enim, ut uni Deo vacent, ejusque voluntati se totos impendant, omnes mundi voluptates et amores abdicarunt, vicissim totum Dei amorem sibi conciliant, ab eoque in thalami purissimi consuetudinem et delicias inducuntur.

Et nomen melius a (id est, præ, hoc enim est Hebr. מן *min* comparativum) filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.] Petrus Martyr putat hæc promitti naturalibus eunuchis: nec enim spiritales eunuchos potiores esse conjugatis, ut potius nomen mereantur et obtineant. Ipse enim cum suis docet virginitatem non esse præstantiorem matrimonio. Hic sensus hæreticus est, et eunucho frigidior, ideoque a Patribus v. 4. citatis rejectus et reprobatus. Suo ergo more Propheta assurgit a naturalibus eunuchis ad spiritales, id est cœlibes, continentes et virgines. Hisce ergo, si sancte vixerint, si fœdus et vota servarint, si sabbatum, id est, cultum Domini, custodierint, promittit Deus se daturum nomen melius, quam habere possent a filiis et filiabus, si eos generassent.

Quæres, quodnam sit hoc *nomen?* Resp. Primo, *nomen*, id est, memoria, fama et gloria; hanc enim filii parentibus conciliant. Unde in Scriptura filii vocantur parentum *nomen, gloria, corona, vita* et *lucerna;* filii enim splendere faciunt parentum memoriam: hinc a parentibus per filios quæritur, ac sæpe acquiritur nominis æternitas.

Secundo, *nomen*, id est proles, et soboles illustrior et diuturnior. Sic ait Thecuitis Davidi 2. Reg. 14. 7. *Quærunt extinguere scintillam meam* (filium meum) *quæ relicta est, ut non supersit viro meo nomen,* id est posteritas, quæ viri nomen et memoriam conservet. Sic nomen Dei est Christus Dei filius: nomen Julii, est filius Julii. Unde Martial. l. 6. de filio Domitiani sic canit:

Nascere, Dardanio promissum nomen Iulo,
Vera Deum soboles: nascere, magne puer.

Vide nostrum Martinum de Roa l. 3. Singular. c. 14. Præclare Tertul. librum de Pudicitia ita inchoat: *Pudicitia flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis, quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.* Verum nimius pudicitiæ amor et honor Tertullianum in errorem adegit, ut censeret mœchos et fornicatores, licet pœnitentes, ab Ecclesia non esse recipiendos: hoc enim toto libro persuadere conatur. Et S. Cyprian. l. de Habitu virginum, magistrum suum Tertullianum secutus: *Flos,* ait, *est ille Ecclesiastici germinis: decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis et honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas.* Et S. Amb. l. de Instit. virg. c. 15. *Christi,* ait, *lilia sunt specialiter sacræ virgines, quarum est splendida et immaculata virginitas.* Et cap. 12. *Aula regalis est virgo quæ non est subdita viro, sed Deo soli.* Et l. 1. de Virginit. *Hæc* (virginitas) *e cœlo accersivit, quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsivit in cœlo, quæ sponsum sibi invenit in cœlo. Hæc nubes, aera, angelos sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, et toto hausit pectore.* Et l. 3. epist. 25. *Quid loquar quanta est virginitatis gloria, quæ meruit a Christo eligi ut esset etiam corporale Dei templum, in quo corporaliter habitavit plenitudo divinitatis?*

Quæres secundo, quomodo utrumque hoc nomen obtineant cœlibes et virgines? Respond. Primum obtinent, quia a virtute virginitatis et Religionis majus consequuntur nomen quam a filiorum copia et

præstantia; virtus enim perennet æternatque nomen magis quam soboles, præsertim cum sæpe sit degener, quæ facit ut exsecrabilis et probrosa sit tota progenies, ait S. Basil. adeoque nulla est familia durans per aliquot sæcula, quæ non plures habeat proles in inferno quam in cælo. Sensit hoc etiam Gentilis Epaminondas primus et ultimus Thebanorum princeps. Mansit enim ipse cœlebs, ut totus reipubl. ejusque propugnationi et propagationi vacaret: cumque ei multi suaderent matrimonium, ut sobolem et nomen propagaret, respondit: *Pro semine relinquo Leuctricam victoriam*, quæ erit immortalis. Unde merito Agesilaus rex Lacædem. eum licet hostem suum magnifice in acie procedentem videns, exclamavit: *O magnificum virum!* Testis est Plutarchus in ejus Vita. Adde: filii, et familiæ omnes ex conditione mortali, processu temporis deficiunt, omnino sine nomine gentis relinquentes, ait S. Basilius. Cœlibes vero et virgines, ut idem ait, *Angelorum naturam, et dignitatem perpetuæ successionis accipiunt, ipsi sibi in æterna vita pro successione generis sufficientes*. Multo ergo majus et diuturnius nomen obtinent in Ecclesia, id est, in cœlo et in terra, cœlibes, S. Basilius, Hieronymus, Augustinus, Gregorius, Benedictus, Bernardus, Dominicus, Franciscus, eorumque asseclæ. Item S. Catharina, S. Agnes, S. Cæcilia (cujus corpus hic Romæ incorruptum post 1300. annos servatur, ideoque templum ejus marmore, et octoginta lampadibus argenteis, semper ardentibus, coruscat) S. Agatha, S. Dorothea, S. Febronia, S. Flavia Domitilla, S. Clara, et innumeræ aliæ virgines, quarum nomen et memoria, templis, monasteriis, discipulis et posteris, festis, imaginibus, historiis, laudibus, hymnis, litaniis, aliisque modis celebratur. Et merito: nam ut ait Sapiens c. 4. 1. *O quam pulchra est casta generatio cum claritate! immortalis est enim memoria illius: quoniam et apud Deum nota est, et apud homines, et in perpetuum coronata triumphat*. Rursum virginitas est virtus angelica, et virgines sunt angeli terrestres, et homines cœlestes, uti docent S. August. S. Nazianz. qui *virginitatem* vocat *angelicæ gloriæ æmulam*, S. Bernard. et alii. Vide dicta 1. Cor. 7. 25. et seq. *Virginalis integritas*, ait S. August. de S. Virgin. c. 13. *angelica portio est, et in carne corruptibili incorruptionis perpetuæ meditatio*. Quocirca Noster Viegas in Apoc. 14. comment. 2. sect. 2. n. 4. hunc locum sic exponit: *Dabo nomen melius a filiis*, id est, præ Angelis. Nam *filii* hic omnes electi appellantur; ac procul dubio etiam virgines filii sunt, nec debuerunt eppeni filiis. Itaque cum promittitur virginibus melior locus et nomen a filiis, videntur Angelis anteferri. Et merito: quia in Angelis virginitas, quæ sit virtus, reperiri nequit: ea ergo Angelis præstant virgines. Hac de causa Angelus a Joanne se adorari non permisit Apoc. 19. 20. dicens: *Ne feceris, conservus enim tuus sum*, q. d. Pares virginitate sumus: ego enim natura: tu virtute es virgo; æquali ergo parique conditione in cœlesti curia Deo principi nostro servimus. Ita Viegas pie et mystice magis, quam genuine et litteraliter: nam per *filios* non intelligi hic Angelos patet, quia subdit, *et filiabus*: constat autem inter Angelos non esse sexum, nec filias aut fœminas.

Rursum majus nomen obtinent virgines, quia virginitas præ aliis virtutibus totum hominem condecorat et illustrat. Audi S. Bernard. sermon. 85. in Cant: *Nihil hac luce clarius, nihil hoc gloriosius testimonio cujus veritas in mente fulget, et mens in veritate se videt. Sed qualem? Pudicam, verecundam, pavidam, circumspectam, nihil penitus admittentem quod evacuet gloriam conscientiæ attestantis, in nullo conscium sibi quod erubescat præsentiam veritatis, quo cogatur avertere faciem, quasi confusam et repercussam a lumine Dei. Hoc plane, hoc illud decorum est quod super omnia bona animæ divinos oblectat aspectus*. Subdit deinde: *Hunc animæ splendorem suis radiis erumpentem mentis simulacrum corpus excipit, et diffundit per membra et sensus: quatenus omnis inde reluceat actio, sermo, aspectus, incessus, risus (si tamen risus) mixtus cum gravitate, et plenus honesti; cum scilicet omnium artuum sensuumque motus, gestus et usus apparuerit serius, purus, modestus, totius expers insolentiæ atque lasciviæ; tum levitatis, tum ignaviæ alienus, æquitati autem accommodus, pietatis officiosus*. Deinde concludit: *Beata mens, quæ hoc se induit castimoniæ decus, et quemdam astuti cælestis innocentiæ candidatum, per quem sibi vindicet gloriosam conformitatem, non mundi, sed Verbi, de quo legitur, quod sit candor vitæ æternæ, splendor et figura substantiæ Dei*. Et S. Basil. libro de Vera virginit. *Sacra*, ait, *virgo talem se et habitu, et incessu, et toto corporis motu exhibebit: ut qui illi forte obvii fuerint, quasi vivum Dei simulacrum aspicientes, faciem ad reverentiam, atque ad admirationem sanctitatis inclinent, honestæque virtutis admoniti, mentem pudicam et sobriam referant. Vereantur, inquam, aspectum virginis, atque, ut dixi, tamquam divinæ imagini, reverenter de via cedant*. Et inferius: *Domini sponsa cum ejus neque obtutus, neque cursus, neque præsentiam queat effugere; omnia in ejus oculis gerit. Quapropter scire oportet virginem, quod sive sola aliquid loquatur, in sponsi auribus loquitur: sive sola quippiam agat, hoc ille diligenter intuetur; sive cogitet quippiam, hoc in ipso cordis motu citius ille cognitum et exploratum habet, etc. Quasi igitur præsente sponso, et inspectante omnia et audiente, virgo se habebit in omnibus. Seipsam ergo primum, consociationemque suam reverebitur, etiamsi valde sit sola; deinde adstantem sibi custodem Angelum: sciat se esse animatum Christi vas. Talibus pro humano nomine, Angelorum immortale nomen dabo, ut cœli pulcherrimam partem habeant ad immorandum, et locum inter Angelos insignissimum, nomenque indelebile pro eximiæ virtutis splendore*. Hæc et plura aparsim eo libro S. Basilius.

Quocirca S. August. lib. de Virginit. censet, per *nomen* hic significari gloriam propriam, qua virgines ab aliis Sanctis secernuntur, uti per nomen homines distinguuntur. Hinc et Apoc. 14. v. 4. de iis dicitur: *Hi sunt, qui sequuntur Agnum quocumque ierit: Virgines enim sunt*. Et v. 3. *Et cantabant quasi canticum novum: et nemo poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra*. Hoc ergo cantico, uti et nomine, ab aliis secernuntur. Nomen ergo hoc significat gloriam et gaudium, virginibus proprium, quod erit, ait S. August. *gaudium virginum Christi de Christo, in Christo, cum Christo, post Christum, per Christum, propter Christum*. Nomen ergo hoc, est aureola virginum.

Secundo, *namen*, id est, proles cœlibatus et virginitatis sunt filii ac filiæ; non carnis, sed spiritus, illique multi et varii.

Ratio a priori est, quod virgines sint sponsæ Deo, et Christo nuptæ, uti docui 2. Cor. 11. v. 2. Hæ autem nuptiæ, et hoc conjugium cum Deo sterile et infœcundum esse nequit: proles ergo hujus conjugii spiritales sunt, non corporales: scilicet, primo, opera pietatis, devotionis et virtutum, intelligentia S. Scripturæ, ait S. Bernard. loco citato, libri scripti vel editi, etc. Pie rursum S. Bernard. ad sororem virginem de Modo bene vivendi c. 22. *Tu vero*, inquit, *amabilis mihi in Christo soror, non dicas, Ecce ego lignum aridum: non dicas, Ecce ego arbor infructuosa: quia si Christum sponsum tuum diligas, et times sicut debes, septem filios habes. Primus filius est verecundia, secundus patientia, tertius sobrietas, quartus temperantia, quintus charitas, sextus humilitas, septimus castitas. Ecce per gratiam Spiritus Sancti, sine dolore ex incorrupto utero septem filios Christo peperisti, ut impleatur in te quod scriptum est: Quia sterilis peperit septem. Hos filios, quos Jesu Christo sponso tuo genuisti, debes nutrire, fovere, lactare, reficere, confortare et castigare.* Secundo, opera eleemosynæ, aliaque officia charitatis, quibus se dedere potest virgo non conjugata, cujus opes absumit familia. Tertio, exempla sancta, quibus plures ad Christi obsequium adducunt, itaque eos Deo pariunt, inquit sanctus Hieronymus.

Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, et alios, non tantum ad Christi fidem, sed et ad virginitatem et martyrium secum induxit. Unde de ea canit Ecclesia: *Domine Jesu Christe, seminator casti consilii, suscipe seminum fructus, quos in Cæcilia seminasti.* Et: *Cæcilia famula tua Domine, quasi apis tibi argumentosa deservit.*

Ita S. Constantia filia Constantini Magni, suis precibus, monitis et exemplis, duas Gallicani filias ad fidem, castitatem et sanctimoniam induxit: ipsumque Gallicanum sponsum suum per SS. Joannem et Paulum eunuchos suos ad Christum, ad castitatem et paupertatem, et mundi contemptum, pro eoque subeundum martyrium, convertit. Uti habet Vita SS. Joannis et Pauli 26. Junii.

Ita SS. Julianus et Basilissa conjuges et virgines, innumeros, ille viros, hæc fœminas, Christo genuerunt: uti habet eorum Vita admirabilis 9. Januarii.

Simile legimus de aliis. Quin et hodie cernimus, singularem animarum zelum indi a Deo virginibus piis et devotis, easque multos Christo lucrifacere, ut pro prolibus terrenis, quas contempserunt, spirituales Deo offerant, ne steriles sint, sed sterilitatem carnalem spiritali fœcunditate compensent. Quocirca S. Marcellina soror S. Ambrosii, cum a Liberio Pont. Romæ in basilica S. Petri, ipso Natali Christi, virginitatis velum acciperet, ab eo audivit: *Bonas nuptias elegisti, o virgo.* Audi S. Ambrosium hæc ei scribentem et enarrantem, l. 3. de Virginib. in initio: *Is* (Liberius) *cum in Salvatoris Natali ad Apostolum Petrum, virginitatis professionem, vestis quoque mutatione signares (quo enim melius die, quam quo Virgo posteritatem acquisivit?) atque astantibus etiam puellis Dei compluribus, quæ certarent invicem de tua societate: Bonas, inquit, filia, nuptias desiderasti. Vides quantus ad Natalem sponsi tui populus convenerit, et nemo impastus recedit? Hic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit. In te quoque sincerum sacramentum conferet virginitatis etc.* Ita accidit. Nam Marcellina suas hic Romæ ædes in monasterium convertit, quod exstat inter Capitolium et forum piscarium, perenni virginum propagine sanctum et celebre.

Quarto, S. August. affirmat, ipsa gaudia virginum, esse filios castitatis. Nam caret illa filiis corporeis, sed pro filiis gaudia parit, pro filiis gignit animi hilaritatem. Audi ipsum lib. 8. Confess. c. 11. *Ipsa continentia*, inquit, *nequaquam sterilis; sed fœcunda mater filiorum, gaudiorum, de marito te, Domine.*

Quinto, B. Virgo, mater et soror virginum, genuit prolem nobilissimam et fœcundissimam, scilicet Christum Dei filium, qui innumeros Deo et cœlo genuit filios. Hinc S. Ambros. l. 3. ep. 25. *Virgo*, ait, *genuit mundi salutem, Virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit. Virgo portavit, quem mundus iste capere aut sustinere non potest.* Et lib. de Instit. virg. cap. 14. *In virginis*, ait, *utero simul acervus tritici et lilii floris gratia germinabat: quoniam et granum tritici germinabat, et lilium. Sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum: Et convalles abundabunt frumento; quia granum illud mortuum, plurimum fructum attulit.* Joan. 12. 24. Hic ergo verum est istud.

Nec genitrice tua fœcundior ulla parentum est,
Tot bona per partum quæ dedit una suum.

Denique proles corporeæ virginum sunt, non propriæ, sed aliorum, puta conjugatorum in illa provincia: facit enim Deus, ut ubi multæ virgines se Deo dicant, ibi nuptæ sint fertiliores. Hancque quasi virginitatis compensationem dat tum ipsis virginibus, tum reipubl. Docet id, contra Gentiles, qui cœlibatu Christianorum putabant exhauriri hominum sobolem Romanum Imper. S. Ambr. lib. 3. de Virg. quasi certa experientia acceptum: *Si quis*, inquit, *putat consecratione virginum minui genus humanum, consideret quia ubi paucæ virgines, ibi etiam pauciores homines: ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. Discite quantas Alexandrina, totiusque Orientis et Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverint. Pauciores hic homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Ex ipsius igitur orbis terrarum usu, non inutilis virginitas existimatur, præsertim cum per Virginem salus venerit orbem fœcundatura Romanum.* Ita Deus Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Notent hoc parentes, cumque filios aut filias habent, quæ se Deo et castitati dicare volunt, non repugnent, sed gaudeant, iisque et sibi congratulentur, sperentque certo, Deum sibi alias proles repositurum, et in bonis ac familia benedicturum.

Ad hunc Isaiæ locum alludit Sapiens c. 3. 13. cum ait: *Felix est sterilis et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto, habebit fructum* (id est, mercedem, vel proles, ita Petrus Nannius) *in respectione* (græce, visi-

tatione, puta in die judicii) *animarum sanctarum: et spado, qui non operatus est per manus suas iniquitatem; dabitur enim illi fidei donum (id est, fidelitatis præmium) electum, et sors in templo Dei acceptissima. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus.*

Disce hic, quanti nominis et dignitatis, quanti pretii, meriti et præmii apud Deum, Angelos et Sanctos sit castitas et virginitas. Sciverunt hoc Apostoli, virique Apostolici, qui pro castitate martyrium obiueruet, quorum primicerius fuit S. Joannes Baptista, qui ob increpationem incestus Herodis cum Herodiade, martyrio laureatus est. Secundus, S. Matthæus, qui quod Iphigeniam regiam filiam Deo per votum consecratam, in sancto proposito confirmaret, ac regi Hyrtaco eam ambienti publica obsisteret, ad altare sacrificans occisus, seipsum una cum Ageo immaculato Deo in sacrificium obtulit: quocirca merito a S. Hippolyto l. de 12. Apostolis, nuncupatur *victima et sacrificium virginitatis.* Tertius, fuit S. Paulus, qui cum pellices Neronis ad fidem converteret, et ab ejus pellicatu averteret, non dubitavit ejus iras et gladium suæ cervici accersere. Quartus, fuit S. Joannes virgo et virginitatis æque ac fidei in Asia præco, ut patet Apocalip. cap. 2. vers. 20. et cap. 14. vers 1. qui proinde a spurco Domitiano in ferventis olei dolium injectus, martyrii laudem miraculo cumulavit, dum es eo illæsus et vegetior egressus est. Quintus, fuit S. Clemens Pont. qui Flaviam Domitillam, Domitiani Imper. neptem, Aureliano despoesam non dubitavit dato ei velo virgineo Deo consecrare, seque et Christianos omnes furori Domitiani objicere. Quis politice prudens non dixisset hoc imprudens esse factum et consilium? At in Deo prudens sciebat quanto Deus virgines haberet in pretio, quanto et pro ea Martyres. Sciebat se snosque Deo esse curæ, sciebat fortis et herois esse non cedere minis et morti, præsertim quæ pro tam pretiosa virginitatis gemma intentantur. Satius enim est vitam, quam virginitatem suam vel alienam perdere. Sextus, fuit S. Cajus Pontifex, affinis Diocletiano Imp. qui quod Susannam neptem, a Diocletiano desponsam Maximiano impari consorti, in virginitatis proposito confirmaret, eamque ad martyrium pro ea obeuedum animarat, una cum ipsa a Maximiano cæsus, virginitatis lauream martyrii purpura cumulavit. Jam quale nomen in cœlo et terra obtinent, ac per omnem æternitatem obtinebunt heroinæ, S. Cæcilia, S. Agnes, S. Lucia, S. Dorothea, S. Agatha, aliæque innumeræ, quæ virginitatem vita cariorem habuerunt, ac pro ea se hostias Deo immolarunt!

6. Et filios advenæ,] Gentiles. Repetit et confirmat quod dixit v. 3.

Sabbatum,] hoc est, Dei cultum, ut dixi v. 2.

Tenentem foedus,] observantem conditiones fœderis, puta leges et mandata mea.

7. In montem sanctum,] in Sion; hoc est in Ecclesiam. Vide dicta c. 2. v. 2. et 3.

Lætificabo eos in domo orationis meæ.] Judæi lætantes ibant ad templum, quasi ad domum Domini, ibique exsultantes orabant, canebant, psallebant omnibus instrumentis musicis, atque ex victimis Deo oblatis epulabantur coram Domino. Hinc David ait Psal. 121. *Lætatus sum in his, quæ dicta sunt mihi: In domum Domini ibimus.* Major est lætitia Christianorum in suis templis: ibi enim est domus orationis, et domus Dei, in qua realiter et corporaliter Deus habitat in Eucharistia, ut coram audiat et exaudiat orantes, eosque consoletur et lætificet; non solum Judæos, sed cunctas Gentes et populos. Ibi ergo devoti cum Deo familiariter agentes, longas et jucundas trahunt moras. Hoc ergo significat hic Deus, scilicet lætitiam et delicias Christianorum fore in domo orationis, in qua colloquuntur cum Deo, ideoque domum suam, domum fore orationis asseverat.

Nota: Ecclesia est *domus orationis,* quia in ea non alia tractare oportet, quam causam et negotia animæ cum Deo, puta a Deo petere peccatorum veniam, vitiorum victoriam, virtutum robur et incrementa, constantiam in tentationibus, in gratia et virtutibus progressum ac perseverantiam, felicem mortem, salutem et beatitudinem.

Secundo, non male Sanchez, *orationis,* ait, id est, *oratorii,* sive templi. Sed eodem redit sensus: nam oratorium ad orationem dirigitur, ab eaque nominatur. Hinc enim et Græcis et Latinis ecclesia vocatur *proseucha*: quia in ea fit προσευχη, id est oratio.

Moraliter, vide hic, quæ reverentia templis exhibenda sit, quamque ab ea colloquia vana, ambulationes, mercimonia, turpes aspectus et cogitationes arcenda sint. Vere S. Chrys. hom. 36. in 1. ad Cor. *Ecclesia,* ait, *non est tonstrina, aut unguentaria taberna, aut officina forensis; sed locus angelorum, locus Archangelorum, regia Dei, cœlum ipsum. Hic nihil nisi sancta sonore decet.* Acrius vero homil. 40. ad populum: *Quod fulmen non torquetur, non tantum in istos, verum et in nos, nonne mirandum? sunt enim ista fulmine digna. Adest rex, exercitum recenset: tu sub illius oculis stas ridens, et risum despicis?* Quinimo Christus ipse Matth. cap. 21. vers 13. ejiciens vendentes et ementes e templo: *Scriptum est,* inquit, *Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Vide dicta Levit. 9. in fine cap.

Holocausta eorum.] *Holocausta,* proprie dicta, Christianorum sunt sacrificia Eucharistiæ. Hæc enim non soli Judæi, uti in lege veteri, sed et Gentes offerunt Deo. Ex Gentibus enim constituti sunt Pontifices et sacerdotes. *Holocausta* vero metaphorica et mystica, sunt laudes, orationes, hymni et quævis opera virtutum. Hi enim sunt vituli labiorum, et sacrificia laudis, quæ omnes fideles offerunt Deo. Ita S. Hieronymus.

8 Qui congregat dispersos Israel. Forer. per *Israel,* proprie accipit Judæos. De iis enim agit in sequent. q. d. Ne putetis, o Judæi, cum voco advenas, id est, Gentiles, ad Ecclesiam, vos ab ea exclusos: nam Ecclesia tam erit vestra, quam Gentium; quocirca sicut Gentes, sic et vos toto orbe dispersos ad eam colligam. Unde subdit: Adhuc congregabo ad eum, scilicet Israelem, congregatos ejus,] id est populum et filios ejus. Hi enim sunt filii synagogæ, id est congregationis, ideoque vocantur *congregati ejus.* Jam *congregatos ejus,* id est congregandos ejus, sive qui in Dei præscientia et prædestinatione ad eam electi, vocati et congregati sunt. Hoc est, quod ait Lucas Actor. 13. 48. *Crediderunt quotquot erant præordinati*

ad vitam æternam. Sanchez vero per *Israel* mystice accipit quosvis fideles. Favet S. Hieron. qui ait S. Joannem huc alludere cum ait cap. 11. 51. *Quod Jesus moriturus erat pro gente* (sua) *et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi* (per Gentes) *congregaret in unum*; et S. Petrum, cum epist. 1. cap. 1. v. 1. scribit: *Electis advenis dispersionis Ponti, Galatiæ, etc.* Gentes enim vocantur *dispersio*, id est, dispersæ, tum quia in fabrica turris Babel collectæ, a Deo dispersæ sunt per omnes orbis regiones; tum quia opponuntur Judæis, qui erant synagoga et congregatio Dei collecta in Judæa et templo Hierosolymitano; cum ex adverso Gentes, quasi oves derelictæ et dispersæ errarent et vagarentur per varia idola, religiones et superstitiones. Hinc ajunt Judæi de Christo, Joan. 7. v. 35. *Numquid in dispersionem Gentium iturus est, et docturus Gentes?*

9. Omnes bestiæ agri, venite ad devorandum.] Multi per *bestias agri*, intelligunt hostes et vastatores Judæorum, tum Assyrios, tum Chaldæos, tum Romanos, q. d. Ego Israelitas dispersos, per Christum congregabo: sed prius ob eorum scelera vastabo et puniam eos, per Romanos, aliosque hostes. Ita S. Hieron. Forer. et Hugo. Secundo, Septuag. vertunt: *Omnes bestiæ, venite et comedite.* Unde S. Cyrillus putat Gentes, quæ antea feræ erant et barbaræ, jam conversas, hic invitari ad Eucharistiam.

Verum dico, hæc ad tempora Christi pertinere. Cum enim dixisset, ab eo dispersos Israel fore congregandos, prævideretque in spiritu, quod Scribæ et Pharisæi Christum essent persecuturi et occisuri, ob eoque Israelem alienaturi, ideoque suam gentem et rempubl. vastante Tito et Rom. perdituri, ac effecturi, ut Christus, repulsis Judæis, pro eis vocaret Gentes; intimo dolore et indignatione tactus, subito, ex abrupto erumpit, et evocat bestias, id est, Romanos, gentesque alias eis subjectas aut confœderatas, ad Scribas et Judæos puniendos et evertendos. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. Adamus, Forer. et alii passim.

10. Speculatores ejus cæci omnes.] *Quia non videbant opere, quod professione cernebant*, ait S. Gregor. 25. Moral. cap. 10. Hic dat causam, cur *bestiæ*, id est, Romani avocandi sint a Deo ad Judææ excidium, quia nimirum speculatores ejus, id est, doctores Israelis, de quo præcessit vers. 8. puta Scribæ et Pharisæi, cæci erant. Erant enim suæ ambitioni, lucris et cupidinibus addicti et excæcati. Unde e Scripturis tempus Messiæ ac Christum ipsum, et salutem ab eo allatam, agnoscere noluerunt. Hinc et impendentia populo mala et excidium prævidere et prædicere non potuerunt; quocirca Christus huc alludens Matth. 15. 14. vocat eos *cæcos et duces cæcorum*, cum tamen ipsi se oculatissimos et lynceos reputarent. Nota *omnes*, id est, multi, plerique. Non enim omnes Synagogæ pastores simul errare poterant; sic enim tota Ecclesia tunc errasset, ideoque defecisset. Vide canonem, quem dat S. August. lib. de Unitate Eccl. cap. 12. Adde, aliam esse rationem Synagogæ veteris, aliam Ecclesiæ Christi; huic enim promisit Christus, quod non deficiet fides ejus, Luc. 22. 32. et 1. Timoth. 3. 15.

Canes muti.] Canis ad hoc tantum utilis est ut latret, et latratu indicet arceatque fures: quod si mutus sit et taciturnus, aut natura aut morbo, aut offa a fure in ejus os injecta, inutilis est, imo noxius, tum quia natura est vorax, tum quia in ejus vigilantia et latratu conquiescit herus; alioqui contra fures ipse per se vel alios vigilaturus. Ita Scribæ et Pharisæi erant canes muti, quia devorabant substantiam sui gregis et populi, lac absumebant, lanam auferebant, carnes comedebant, ad cætera inutiles, imo noxii reip. quia in Christum salutis auctorem insurgebant. Unde secundo, Epiph. l. 3. contra Antidicomarianos; *canes muti*, ait, id est, rabidi: canes enim rabidi non latrant, sed silenter mordent quosvis, etiam dominos suos. Hosce enim in rabie non agnoscunt, sed in eos, æque ac in alienos irruunt et grassantur. Tales erant Scribæ et Judæi, qui quasi rabidi, in dominum et salvatorem suum Christum, ac Christianos, irruerunt. Huic proverbio similia sunt illa veterum: *Bovem habet in lingua;* id est, pecunia corruptus silet. Erat enim nummus, puta didrachmon, bovis imagine insignitus, qui proinde *bos* vocabatur. Aliud huic simile est: *Multæ sub tegulis cubant noctuæ*, hoc est, pecuniæ sub tegulis latent, iisque obtectæ sunt. Hoc servus ille usurpavit, cum domini furtum indicaret. Athenienses enim nummum, quem tetradrachmon vocabant, noctua et Minervæ capite signare solebant.

Non valentes latrare,] quia os habebant oppilatum, aut offa auri aut munerum, ut ait vers. 11. aut eodem scelere, quod increpare debebant. Quomodo enim latrabit in avaros, luxuriosos, superbos, etc. doctor aut prædicator qui avarus, luxuriosus, superbus est? Huic enim os et fauces præcludit sua ipsius avaritia, luxuria, superbia, uti recte docet S. Gregor. in lib. 1. Reg. cap. 4. Narrat Plutarchus in Vita Demosthenis, eum auro fuisse corruptum ab Harpalo. Postridie, inquit, collo lana et fasciis diligenter obligato in concionem progressus cum excitaretur ad dicendum, nutu ostendit præclusam sibi vocem esse. Ibi homines faceti cavillantes dixerunt, non angina, sed argentangina oratorem esse correptum. Ita multi hodie laborant argentangina, quos exsilio mulctare et curare oporteret, uti mulctatus fuit Demosthenes.

Porro prædicatores congrue comparantur canibus, ob multas utrimque analogias passim cognitas. Quocirca S. Bernardi mater, cum eum utero gereret, visa est in somnis sibi videre se utero gestare catellum albuio, habentem dorsum rubeum, et latrantem; unde de eo consulens virum sanctum, ab illo audivit, hoc viso portendi, filium quem utero gerebat, fore egregium prædicatorem, qui sua lingua medicinali sanaret plagas multorum animarum, et allatrando hæreticis aliisque impiis tutaretur Ecclesiam Dei. Ita habet Vita S. Bernardi.

Videntes, id est, prophetantes et annuntiantes populo vana,] id est, falsa, dicentes: *Pax, pax, cum non sit pax.* Rursum *vana*, id est, futilia, curiosa, quæ aures populi scalpunt, mentem, cor et vitia non tangunt, nec sanant. Sic enim canes, videntes noctu lunam moveri putantes esse animal vivum, v. g. furem qui accedat, latrant, sed latratu vano et inani: ita et hi in lunam latrabant.

Dormientes.] Ignavi canes dormituriunt: unde si quid vident et audiunt (auditu enim pollent) modice caput attollunt, et respiciunt; sed mox rursum illud

in somnum recliesnt, et se periode babent ac si nibil vidissent. Tales erant Scribæ at Pbarisæi; nam etsi legebant, quod in Betblebem nasceretur Cbristus, quod magi eum requirerant, in adventu eorum paululum caput attollentes Scripturas evolverunt, sed mox rursum se somno suo dederunt. Idem fecerunt in rebus aliis, quæ ad salutem populi spectabant. Ita Forerius. *Non exiguum sibi domnum conciliat pastor, qui extra ovile dormit ovium. Somnolentia enim pastorum luporum est gaudium*, ait sanctus Ephrem tract. de Timore Dei, tom. 3. initio. Ex adverso Ægyptii bonum principem et rectorem significabant per canem vigilantem. Audi Horum l. 1. hierogl. 38. *Magistratum aut judicem indicant pingendo canem, et juxta eum regiam vestem*. Sicut enim canis est oculis acutissimis et vigilantissimis, ita debet esse et magistratus.

11. Canes impudentissimi nescierunt saturitatem.] Vocavit bosce canes mutos: jam vocat impudentissimos, tum quia instar canum effrontes erant, procaces et impudentes; tum quia, ut sequitur, insatiabilis et inexplebilis erat eorum cupido et ingluvies, ac consequenter et avaritia et rapacitas, ut patet v. 12. Hinc consequenter impudens et inexplicabile erat eorum odium in Cbristum, bæc eorum vitia arguentem, ait Tbeodor.

Nota est canis impudentia, et impudens voracitas, qua ita se cibo infarcit, ut stomachum onaratum vomitu levare debeat, et mox fœde quod vomuit resorbeat: tales erant et inter bosce pastores, qui vomebant, ut rursus se ingurgitarent, uti dixit c. 28. 8.

Ita Diogenes ob libertatem carpendi, et ob impudentiam, qua instar canis publice utebatur venera, vocatus est Cynicus, id est, caninus, et canis. Aristippus philosophus, et Socratis discipulus, cum vidisset Diogenem olera lavantem, accessit: *Si Diogenes*, inquiens, *sciret uti regibus, non vesceretur crudis oleribus*. Contra Diogenes: *Si Aristippus didicisset se contentus oleribus, non esset canis regius*, boc est, non adularetur Dionysio regi, ut cibum ex suis ejus caperet. Ita Laert. lib. 2. cap. 8. Idem rogatus: *Quid esset optimum*? Respondit: *Libertas*. Quæsivit ab eo Alexander Magnus: *Num se metueret*? Tum ille: *Quid es? Bonum an malum?* respondit Alexander: *Bonum. Quis igitur*, inquit Diogenes, *timet bonum?* Convicit, regem non esse timendum, nisi se malum esse profiteretur. Ita Laert. lib. 6. cap. 2. Rursum Alexander rogavit: *Num quid a se cuperet aut peteret?* Resp. *Nihil, nisi ut solis lucem, quam natura mihi dedit, umbra tua non adimas*. Idem: *Ad salutem opus esse* dicebat, *aut fidis amicis, aut acribus inimicis, eo quod illi monent, hi redarguunt et reprehendunt*. Idem oratores, qui in summo pretio apud Atbenienses babebantur, vocabat *turbæ ministros* quod ad gratiam loqui cogerentur, ac serviliter adulari stolidæ multitudini. Idem rogatus, cur volgo vocaretur *canis*: *Quoniam dantibus*, inquit, *blandior, non dantibus oblatro, malos etiam mordeo*. Idem rogatus: *Cujas esset*? ait: κοσμοπολίτης sum, id est, *civis mundi*, qui ubique est domi suæ, unde a nullo exsilium timet. Idem babitans in dolio, cum Alexander diceret, *velle se ei subvenire, quod diceret eum pluribus egere*; *Uter*, ait, *nostrum pluribus eget? Ego, qui ultra peram et pallium nihil desidero, an tu, qui non contentus patrio regno, tot periculis temet objicis ut latius imperes? adeo ut vix totus orbis tuæ cupiditati videatur satis futurus?* Idem cuidam dicenti: *Multi te derident*, o *Diogenes*: *Et illos*, inquit, *fortassis asini*. Altero subjiciente: *Sed illi non curant asinos*: *Nihilo magis*, inquit, *ego ipsos*. Asinis irrisionem tribuit, quod subinde nudatis dentibus, irrisionis speciem præbeant. Idem rogatus: *Qualis esset canis?* sunt enim canum varia genera, sunt enim venatorii, sunt saeupatorii, sunt custodes ovium et ædium, sunt qui habentur in deliciis, respondit lepide: *Esuriens, sum Melitæus*; *satur, molossus*; quod cibi appetens blandiretur, saturatus morderet. Hæc et plura Laert. in Diogene. Vides ergo in Diogene, quasi in speculo, qui sint canes, nunc libere latrantes, nunc adulantes, nunc impudentes.

Egregie vero S. Ambrosius ad Ruffinum aulæ magistrum, qui Theodosio persuadere nitebatur, se facilem cædis Thessalonicæ patratæ veniam, et ingressum in Ecclesiam impetraturum: *Videris mihi*, inquit, *Ruffine, canum impudentiam imitari. Nam tametsi tuo suasu tam crudelis facta est cædes, tu tamen ita perfricuisti os, ut nec pudeat, nec pigeat tanta rabie contra imaginem Dei insanieisse*. Instante Ruffino, ac obnixe veniam precante, dicenteque Imperatorem brevi subsecuturum, S. Ambrosius divino zelo accensus: *Ego*, inquit, *Ruffine, prædico me illum ab introitu sacri vestibuli prohibiturum*: *quod si imperium mutarit in tyrannidem, cædem lubens equidem excipiam*. Dixit et fecit, fregitque Imperatoris animos sua constantia.

Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam.] Forerius per *pastores*, recte accipit principes et magistratus civiles; ad bos enim ab Ecclesiasticis divertere Propbetam, eorumque avaritiam et crapulam taxare: inde enim nascebatur eorum insipientia, contraria sapientiæ politiæ, quæ ad regimen maxime est necessaria; unde eam a Deo petiit et impetravit Salomon 3. Reg. 3. 11. Alii tamen per *pastores*, accipiunt Scribas et sacerdotes, contra quos bactenus egi.

Omnes in viam suam (quocumque eos trabebat sua avaritia, gula, ejusque comes libido, a quibus sinebant se regi, quasi pecora, ut sequitur) declinaverunt.

12. Venite, sumamus vinum.] Est mimesis, de qua canon 17. Est enim vox pastorum, id est, Scribarum. Illi enim asoti ad symposia, et compotationem se invicem bic adhortantur, dicuntque: *Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate*, id est, vino aut sicera inebriante, uti dixi vers. 2. cap. 55. Note: Vigiliæ pastorum nil ita contrarium est atque saturitas et ebrietas; bæc enim somnum, torporem, bebetudinem, tam corpori, quam animæ induuit: unde et beri, qui canes alunt ad vigiliam, cavent ne saturentur, tum enim torpidi indormiunt; sed ut citra saturitatem comedant.

Et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius.) Notatur pastorum obstinatio et progressus in ebrietate, aliisque vitiis jam dictis. Hæc ergo sunt septem speculatorum et pastorum vitia, quæ bic taxat Propheta: primum, cæcitas et ignorantia; secundum, ignavia muta; tertium, otium et desidia; quartum, ingluvies; quintum, proprius sensus contemptis legibus, et dominium cupiditatis; sextum, inexplebilis avaritia; septimum, obstinatio.

Videant Episcopi, Pastores ac sacerdotes, æque ac

principes ac magistratus, ne in Clero Christi, aut rei-publ. hunc locum habeant aut capiant. Si enim hæc eos occupent, quid de grege eorum sperandum? Quocirca ebrietas aut libido in plebejo, simplex est peccatum; in sacerdote et magistratu, multiplex, quia multos offendit, et secum in eamdem foveam ac ruinam trahit. Graviter ergo Pastores Ecclesiæ monet S. Petrus epist. 1. cap. 5. 2. *Pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes non coacte, sed spontanee secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntarie: neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo. Et cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.* Verum hac de re, plura dicenda sunt Ezech. 34.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Arguit Judæos præsentes et futuros, qui justos, præsertim Christum, sprèverunt, vexabunt, illusbrunt. Secundo, v. 5. arguit eorum idololatriam, quod insano animi impetu et studio, ad idola passim fabricanda et colenda raperentur instar meretricis, quæ ad amasios insanit. Unde iis minatur v. 12. vindictam et excidium Babylonicum. Tertio, v. 14. poenitentibus, et ad Deum redeuntibus historice promittit reditum ex Babylone, per Cyrum, atque sub hoc quasi typo, promittit credentibus et poenitentibus libertatem a peccati et diaboli servitute, simulque pacem, et bonarum copiam. Nam impiis non est pax, dicit Dominus.

1 Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiæ colliguntur, quia non
est qui intelligat: a facie enim malitiæ collectus est justus. 2. Veniat pax, requiescat in cu-
bili suo qui ambulavit in directione sua. 3. Vos autem accedite huc, filii auguratricis:
semen adulteri, et fornicariæ. 4. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam?
numquid non vos filii scelesti, semen mendax? 5. Qui consolamini in diis subter omne lignum fron-
dosum, immolantes parvulos in torrentibus, subter eminentes petras? 6. In partibus torrentis pars
tua, hæc est sors tua: et ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium: numquid super his non indi-
gnabor? 7. Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et illuc ascendisti ut immo-
lares hostias. 8. Et post ostium, et retro postem posuisti memoriale tuum: quia juxta me discoope-
ruisti, et suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis fœdus: dilexisti stratum
eorum manu aperta. 9. Et ornasti te regio unguento, et multiplicasti pigmenta sua. Misisti legatos
tuos procul et humiliata es usque ad inferos. 10. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti:
Quiescam: vitam manus tuæ invenisti, propterea non rogasti. 11. Pro quo sollicita timuisti, quia
mentita es, et mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo? quia ego tacens, et quasi non
videns, et mei oblita es. 12. Ego annuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi. 13. Cum
clamaveris, liberent te congregati tui et omnes eos auferet ventus, tollet aura: Qui autem fiduciam
habet mei, hæreditabit terram, et possidebit montem sanctum meum. 14. Et dicam: Viam facite,
præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. 15. Quia hæc dicit Excel-
sus, et sublimis habitans æternitatem: et sanctum nomen ejus in excelso et in sancto habitans, et
cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium, et vivificet cor contritorum. 16. Non
enim in sempiternum litigabo, neque usque ad finem irascar: quia spiritus a facie mea egreditur,
et flatus ego faciam. 17. Propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus sum, et percussi eum: abscondi
a te faciem meam, et indignatus sum: et abiit vagus in via cordis sui. 18. Vias ejus vidi, et sana-
vi eum, et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi, et lugentibus ejus. 19. Creavi fructum labio-
rum pacem, pacem ei qui longe est, et qui prope, dixit Dominus, et sanavi eum. 20. Impii au-
tem quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem
et lutum. 21. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.

1. JUSTUS PERIT, ET NON EST QUI RECOGITET.] Dixit cap. præcad. vers. 9. excidium Judææ imminere, eo quod *omnes in viam suom declinaverunt*, et quod speculatores ejus aiut canes muti, ebriosi et dormientes. Hic aliam excidii dat causam, non activam, sed removentem, prohibens scilicet justorum mortem et subtractionem. Justi enim sunt columen reipubl. eamque sua justitia, quasi columna susteotant, tum quia populum et principes verbo et exemplo ad virtutem excitaot, suutque eis, quod est fermentum pani; tum quia suis meritis et precibus Dei iram cohibent, ne sæviat in populi peccata, eumque disperdat. Hoc est enim quod Deus ait Jerem. 5. 1. *Circuite vias Jerusalem, et aspicite, et considerate, et quærite in plateis ejus, an inveniatis virum facientem judicium, et quærentem fidem: et propitius ero ei.* Unde et Abrahæ promisit conservationem Pentapolis, si in ea decem justos invenisset. Sensus ergo est, q. d. Isti speculatores et canes muti, dum ad pocula sedent, et audiunt aliquem justum aut misericordem, id est, pium in Deum et patriam (hoc enim est Hebr. חסיד *chasid*) virum esse mortuum; nihil commoventur, nec cogitant de ejus virtute, aut se pariter morituros, nec de jactura reipubl. quæ tale sui fulcrum et basin perdit.

Nota: Hæc generalia Prophetæ verba, propria et primario, ad quosvis justos spectare, sive qui fuerunt tempore Isaiæ, sive qui postea, ut patet vers. 5. et sequent. ibique docet S. Hieron. Vide canon. 4. et dicta cap. 1. vers. 7. Ita Chald. S. Thom. Adamus, Forer. et alii. Unde Hebræi hæc referunt ad Prophetas et justos, quos plurimos occidit Manasses, 4. Reg. 21. 16. Alii ad ipsum Isaiam, Jeremiam, et illius ævi Prophetas. Hi enim fere soli tunc erant justi, ut colligitur Jerem. 5. 1.

Secundo tamen, per justum, maxime intelligit Christum. Hic enim est justus justorum, cujus cædes per Scribas procurata, fuit causa excidii Judææ per Romanos, de quo egit cap. præced. vers. 9. Per *viros misericordiæ*, accipit Apostolos, eorumque successores et Martyres, quos Deus singulari misericordia indulsit et concessit urbi; ut quasi soles eum illuminarent, purgarent, perficerent, eique Dei misericordiam et gratiam impetrarent. Hi enim per crucem, lapidationem, aliosque modos, a Judæis sunt interempti quæ fuit perniciei ipsorummet Judæorum. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodor. Haymo, Hugo, Lyrau. hic. Item Tertull. Justin. Cyprian. Rupert. et alii apud Leonem Castrium.

Aliter hæc explicat S. Gregor. lib. 5. Moral. c. 28. quasi deot causam, cur canes muti dent se otio, vino et somno, quia videlicet vident justos, sobrios et laboriosos viros a potentioribus et voluptuariis rideri, vexari, imo occidi, q. d. Cum videamus ebriosos et impios prosperari, sobrios et pios affligi, demus nos potius ebrietati quam sobrietati, impietati quam pietati et justitiæ.

A FACIE ENIM MALITIÆ COLLECTUS EST JUSTUS.] *Malitiæ*, id est, scelerum. Unde huc alludens Sapiens cap. 4. 11. ait: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus, etc.* alludit ad raptum Henoch. Secundo, *malitiæ*, id est, cladis et calamitatis, q. d. Auferet Deus justos ex hac vita, ne videant mala et clades suæ gentis et sæculi. Sic Deus abstulit Josiam, ne videret regni excidium et captivitatem Babylonicam, 4. Reg. 22. 20. Sic abstulit S. Augustinum, Wandalis Hipponem obsidentibus. Sic felices illos qui Trojæ occubueruot, canit. Virg. 1. Æneid.

O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum Trojæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere!

Hinc S. Gregor. lib. 3. Dialog. cap. 37. quærenti Petro, cur boni, qui aliis poterant esse ædificationi, e vita hac citius subtrahantur? respondet: *Malitia remanentium meretur, ut hi qui prodesse poterant, festine subtrahantur; et cum mundi finis appropinquat, electi tolluntur, ne deteriora videant. Hinc enim Propheta ait: Justus perit, et nemo est qui recogitet in corde suo; et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat.* Ita dum Alphonsus cognomento Catholicus Gallicæ rex, Ecclesiæ columen, et gloriosus Saracenorum triumphis, migravit ad Dominum an. Christi 757. in ejus obitu auditæ sunt in aere voces laudantium Dominum et dicentium: *Ecce quomodo tollitur justus ablatus a facie iniquitatis, et erit in pace memoria ejus*, uti refert Tudensis, et ex eo Baron. anno Christi 757. in fine.

Si de Christo hæc accipias, Christus sublatus est a facie malitiæ (græce ἀδικίας, id est, iniquitatis et injustitiæ) id est, a malitia Scribarum et pontificum. Ita Cyrill. Aliter Hieron. *A facie malitiæ*, id est, ait, ut tolleret hominum malitiam et peccata. Et Haymo: *A facie malitiæ*, ait, id est, ne quid deinceps in eum possit hominum vis et malitia.

2. VENIAT PAX.] Bona precatur, simulque prædicit justos morientes in directiona, id est, rectitudine, futuros in æterna pace et quiete, tum limbi ante Christum, tum cœlestis thalami post Christum. Sic enim et nos defunctis bene precamur, dicentes: *Requiescant in pace.* Septuag. vertunt: *Erit in pace sepultura ejus* (scilicet Christi; hanc enim nemo Judæorum, Christi licet hostium, mira Dei providentia, impedivit) *oblata est de medio*, scilicet per Christi resurrectionem, cum Christus e sepulcro radivivus surrexit. Ita Patres citati v. 1.

Vide hic, quibus mors sit pax et tranquillitas; scilicet justis, qui eam perpetuo meditantur, et quare pii viri mortem exspectant, nimirum, ne videant mala sæculi, et ut in pace quiescant.

3. VOS AUTEM ACCEDITE HUC, FILII AUGURATRICIS.] A justo qui perit, reflectit sermonem ad impios Judæos, qui fuerunt a tempore Isaiæ usque ad Christum. *Filii* ergo *auguratricis*, sunt incolæ Hierosolymæ, divinationibus at auguriis dediti. Hebr. עֹנֵן *onen*, ab עַיִן *ain*, id est, oculus, descendens, idem est quod oculavit, id est, oculis observavit, vel stellas, vel aves, vel exta, etc. ut ex illis superstitiose conjectet futura, vel occulta. Hisce enim dediti fuere Judæi, quos proinde cap. 2. v. 6. vocavit עוננים *onenim*, id est, oculatores, hoc est, observatores.

Quocirca eosdem vocat: *Semel adulteri et fornicariæ*, id est, posteri et filii Synagogæ idololatræ et superstitionibus addictæ. Notum est superstitionem et idololatriam in Script. vocari fornicationem et adolterium, qua urbs, vel anima a Deo sponso suo, ad idola, quasi ad adulteros, desciscit. Licet enim Judæi

tempore Christi non coluerint idola, erant tamen filii, id est, posteri, eorum qui idola coluerunt.

4. SUPRA QUAM LUSISTIS? SUPRA QUEM DILATASTIS OS, ET EJECISTIS LINGUAM?] Hæc ad quemlibet justum, de quo v. 1. a Judæis subsannatum, sed maxime ad Christum pertinent; uti docent Patres citati v. 1. qui hæc referunt ad irrisiones, ludibria, alapas, convicia, blasphemias et consputationes Christi; dilatare enim os, est conviciari, imo conviciorum plaustra evomere. Secundo, et planius: τὸ *dilatasti os, et ejecisti linguam* significat gestum petulantem insolentis turbæ, quo hiante ore, et lingua in modum canis exerta, contumeliose irrisit et subsannavit Christum; quod licet diserte non exprimant Evangelistæ, hinc tamen eos id fecisse liquet. Idque facile suadet petulantia et malignitas Judæorum in Christum, ex qua et sputa, et sannas, et quidquid malignitas eis suggerebat, in Christum evomuerunt. Ita Sanchez.

Forerius hæc refert ad Judæos idola colentes, qui in sacrificiis eorum epulantes et incalescentes mero, laudabant idola, et Deum verum conviciabantur. Idem tamen addit: *Possumus hæc non de Deo accipere, sed de justis, de quibus paulo ante loquebatur, et sanctis Prophetis, quos deridebant, et ludibrio habebant impii. Quem enim Prophetarum non occiderunt, aut persecuti sunt? uti est in Evangelio. Forte et in funere eorum festa agebant, et insaniam eorum decantabant, et quod ab eorum increpationibus liberi essent, sibi mutuo congratulabantur. Cui expositioni, quæ sequuntur non parum favent.*

SEMEN MENDAX.] Hoc est, adulterinum vel degener, q. d. Vos estis Abrahæ filii non veri et sinceri, sed spurii et degeneres, quia ab ejus fide et pietate degeneratis ad idola et scelera. Alludit ad semina, quæ vel vitio suo, vel vitio terræ a sua specie et natura, in aliam viliorem degenerant. Sic enim de tritico degenerante scribit Columella l. 2. c. 9. *Omne triticum in loco uliginoso post tertiam sationem convertitur in siliginem.* Cujus rei experientiam in agro paterno apud Belgas vidi.

5. QUI CONSOLAMINI (consolationem quæritis et capitis) IN DIIS.] Hebr. est נחמים *nechamim*, quod a rad. נחם *nacham*, significat *qui consolamini*; a rad. vero חמם *chamam*, significat *qui incalescitis*, ut vertunt Vatabl. et Pagnin. q. d. Vos videmini furiis et œstro agi ad colenda idola, adeo ut et naturalis amoris obliti parvulos vestros iis immoletis. Alludit ad vesanos amores et æstus meretricis, de qua dicit Jerem. c. 2. 20. *In omni colle sublimi, et sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.*

SUBTER EMINENTES PETRAS.] Hæ enim excavatæ et obscuræ animum quadam religionis suspicione percutiunt, ait Seneca l. 5. e. 41. quasi ex spelunca vel antro prodiret numen. Unde ibi erigebant aram; simul ut ibi a pluvia et ventis essent tuti, atque semoti a strepitu, tranquillius sacra peragerent.

6. IN PARTIBUS TORRENTIS PARS TUA,] q. d. *Pars* id est sors, tua, divitiæ et deliciæ tuæ sunt, colere non Deum, qui antea erat pars hæreditatis tuæ; sed idola, in torrentibus, id est in vallibus, per quas ex montibus torrentes decurrunt; oriuntur enim torrentes ex montibus. Unde in hac eorum origine quasi quid divinum esset, constituebant ara, uti docet Seneca loco citato. In hoc ergo aliave simili parte torrentis sacrificabant. Secundo non male Vatabl. et Forer. vertunt: *In levibus, glabris,* vel *politis* (hoc enim significat etiam Hebr. חלקי *chaloke*) *lapidibus torrentis pars tua*, q. d. Cum vides pulchrum aliquem et ex perenni alluvione aquæ lævigatum, aut aliunde politum lapidem positum in torrentibus, illum adoras, et ab eo portionem hæreditatis æternæ expectas; vel illi tam fidis, illum tam amas, quam portionem hæreditariam.

7. CUBILE.] Id est, altare. Persistit in metaphora adulterii. Ita enim sæpe vocatur idololatria.

8. ET POST OSTIUM, ET RETRO POSTEM, q. d. Non tantum in montibus, sed et post ostium, POSUISTI MEMORIALE TUUM,] id est, idolum dei tui, ut illud quasi tutelæ simulacrum, tam intrans domum, quam exiens, adorares, felicemque et faustum ingressum et egressum, id est, omnes actiones ab eo prosperari posceres. Ad hoc enim veteres ponebant in ædibus suis deos, quos Romani Lares vocabant, eisque suffitum adolebant, scilicet, ut hi tam ædes quam incolas defenderent et fortunarent. Ita S. Hieron. *Nullus*, inquit, *fuit locus, qui non idololatriæ sordibus inquinatus sit, in tantum, ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant Lares: et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore, et pessima consuetudine vetustatis, multarum provinciarum urbes laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis insulis domibusque Tutelæ simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem ædium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas inclyti semper commoneantur erroris.* Vide Alexand. ab Alexandr. lib. 5. Genial. cap. 24.

Hæc fuit Gentilium idololatria: pie vero Christiani permulti, vel antea ædes, vel in ipsis ædibus et officinis collocant imagines B. Virginis, aliorumque Sanctorum, quasi patronorum et tutelarium: atque vespere ante illas cereos vel lampades accendunt, tum ut eos venerentur, tum ut jugem eorum memoriam et imitationem refricent, tum ut eos invocent, et benedictionem tam temporalem quam spiritalem impetrent. Nec enim decet ab impia superstitione Gentilium vinci piam religionem fidelium, qui proinde sibi et aliis jugem Dei et Sanctorum memoriam ac præsentiam, per cruces, imagines, altaria, etc. exhibere et repræsentare debent.

QUIA JUXTA ME DISCOOPERUISTI lectum, ET IN EO SUSCEPISTI ADULTERUM,] q. d. Non tantum foris sed et in mea domo, id est templo, quasi in eodem cubili et lecto, ascivisti in mei injuriam adulterum, id est idolum et dæmonem.

Notat Achaz regem, qui in templo Dei posuit et coluit deos Damasci, 4. Reg. 16. 10. Idem fecit Manasses, 4. Reg. 21. 4. Unde et Ezechiel cap. 8. 14. queritur Judæos Adonidis simulacrum in templo posuisse. Et Jerem. c. 32. 34. *Posuerunt*, ait, *idola sua in domo, in qua invocatum est nomen meum.* Addit Sanchez, notari immolationem et concremationem filiorum in Topheth, quæ erat juxta Jerusalem et templum.

DILATASTI CUBILE TUUM.] Notat Achaz, quia altare solito majus, instar altaris Damasceni, Baal erexit. Rursum arguit, quod quam plurimas, passim in lucis,

vallibus et torrentibus, aras idulia construerent. *Dilatasti* ergo, id est multiplicasti.

DILEXISTI STRATUM EORUM, adulterorum, scilicet idolorum, MANO APERTA,] id est opere, studio ac gestibus meretriciis, non occultis, sed manifestis et publicis. Meretrices enim gestu manuum illecebroso alliciunt amasios. Alii, *aperta manu*, inquiunt, id est liberaliter dans et largiens eis multa munera, puta victimas, ornamenta, oblationes, etc. Tertio, Foror. *aperta manu*, id est profuso opere et monumento, fabricando scilicet eis templa, aras, titulos, aliaque monumenta publica.

9. ORNASTI TE REGI UNGUENTO.] Biblia Plantin. pro *regi*, habent *regio*, id est, optime et præstantissimo: sed legendum est *regi*. Ita enim habent Hebr. et Latina Romana. Per *regem* S. Hieron. Rupert. Sanchez et alii accipiunt idolum Moloch: hoc enim hebr. regem significat, cui Judæus idololatras se ornasse et unxisse, ut eum ita colerent magnificentius, instar sponsæ, imo meretricis (ad eam enim passim hic alludit) judicat et arguit hic Isaias. Aliter Foror. qui per *regem* accipit regem Assyriorum, cui, inquit, Judæi occurrerunt cum unguento et multiplicibus pigmentis, quasi meretrix, quæ adultero vult placere. Rursum per hæc, intelligit balsamum, aliasque pretiosas merces et munera, quas eidem obtulerunt, ut eum sibi conciliarent. Huic sensui nonnihil favet, id quod subdit: *Misisti legatos tuos procul*.

MISISTI LEGATOS TUOS PROCUL,] q. d. Non contenta patriis et vicinorum idolis, etiam legatos misisti ad remotos Assyrios, Chaldæos et Ægyptios, indeque tibi amasios, id est idola, accersivisti. Idem fuse tractat Ezechiel c. 23. 16.

ET HUMILIATA ES USQUE AD INFEROS,] q. d. Quæ olim cultrix Dei eras sublimis et gloriosa, jam cultrix dæmonum, depressa es in lupanar et barathrum libidinum, id est idololatriæ. Hebræi enim dicunt fœminam humiliari, cum cognoscitur et violatur; hæc enim est summa ejus humiliatio, id est ignominia et vilitas. Vide dicta Jerem. 2. 16.

Ita Monachus ille, uti refert S. Joannes Abbas apud Pallad. in Lausiaca cap. 44. superbe fidens suæ sanctitati et meritis, tentatus et victus a dæmone apparente ei in specie mulieris, et illiciente eum ad libidinem, dum cum eo congredi vellet, spectrum evanuit, atque audita est vox dæmonum irridentium in aere, ac dicentium: *Qui se exaltat, humiliabitur. Tu vero usque ad cælos te quidem exaltatus, humiliatus vero es usque ad abyssos*. Quare desperans Monachus in mundum reversus est.

IN MULTITUDINE VIÆ TUÆ LABORASTI: NON DIXISTI: QUIESCAM.] *Viam* vocat vitæ institutum, mores, religionem, studium scilicet multiplicandi idola, q. d. In acervandis undequaque omnium Gentium idolis, iisque multis fabricandis, erigendis, ornandis, colendis, laborasti et fatigasti te; nec tamen vis quiescere, sed quasi eorum amore insana, magis in dies in iisdem laboras et frustra fatigas te. Pro *quiescam*, Vatabl. et Forer. vertunt, *desperatum est*, aut, *deficit me animus* (hoc enim significat Hebr. נואש *noas*) ideoque fessa quiescam, ut recte vertit Noster.

Nota: Mira fuit Gentium, quas Judæi imitati sunt, in idolis et diis multiplicandis vesania. Eo superstitionis devenit cæca Gentilitas, ut cuilibet herbæ, radici et rei suum assignaverit Deum. Ita Pomona ab eis consecrata est dea pomorum, Mellona mellis, Flora florum, Cardea cardinum, Hippona equorum, Bubona boum, Segesta segetum, Seia seminum, Agonius rerum agendarum, Ajus sermonis, Priapus hortorum, Hymenæus nuptiarum, Fidius fidei, Angerona silentii, Meditrina medicamentorum, Limentinus liminum, Myagrus muscarum, Portunus portuum, Eanus peregrinationum, Janus januarum, Momus reprehensionis, Consus consiliorum, Vitumnus vitæ, Rubigus rubiginis, Æolus ventorum, Sentinus sensus, Vallonia vallium, Vitula lætitiæ, Hebe juventutis, Mania larium (tres enim in ostio posuerunt deos tutelares, ut patet ex dictis) Libitina sepulcrorum, Pitho eloquentiæ, Carmenta fatorum, Volupia voluptatis, Rumilia puerorum lactantium, Pecunia æris, Collina collium, Tutilina defensionis, Numeria numerorum, Edulica eduliorum. Quin et morbis ac vitiis: sic Æsculapius erat Deus ægrorum, Libentina libidinum, Mena menstruorum, Vacuna vacantium et otiosorum.

Denique divinitatem ipsis non tantum virtutibus, sed et vitiis morbisque assignarunt, ut pudicitiæ, concordiæ, menti, clementiæ, fidei; pariter et pesti, febri morti, senectuti, paupertati, fortunæ, risui. Quo delabitur, in quod barathrum ruit homo deserens Deum et desertus a Deo?

VITAM MANUS TUÆ INVENISTI.] Primo, Leo Castrius *vitam*, ait, id est desiderium, *manuum*, id est affectuum tuorum (hi enim sunt quasi manus animi) q. d. Invenisti quod desiderabas et optabas, scilicet amasium tuum idolum. Secundo, q. d. *Vitam*, id est opes multas, quibus vivas et vitam splendidam agas, *manuum* labore acquisivisti; propterea neglexisti Deum, neo eum rogasti. Divitiæ enim divites inflant, ut iis confisi, Deum negligant. Ita S. Hieron. et Forer. qui et addit: In nomine *vitam* est ironia. *Vitam* enim vocat pestem, ipsamque mortem, quam tamen ipsi vitam reputabant. Ita hodie multi laborant et sudant, ut statua et opes, quibus lauta vivant, consequantur, et putant iis se vitam parare, cum laqueum animæ et sæpe corporis sibi parent. Tertio et optime, *vitam manus* vocat idola manu facta; tum quia ab illis opes et necessaria, imo lautitias vitæ sperabant; tum quia illorum erant amasii. Has enim meretrices solent vocare suum cor, suam animam, suam vitam. Unde sequitur: *propterea* Deum *non rogasti*. Est ironia, uti jam dixi.

NON ROGASTI.] Forer. vertit, *non doluisti*; Vatabl. *non languisti*. Hebr. enim חלה *chala*, significat infirmari, indeque orare per metalepsin. Infirmitas enim docet hominem orare.

11. PRO QUO SOLLICITA TIMUISTI.] Nota hæc per interrogationem esse legenda, q. d. Ecquid timuisti? quorsum timuisti idola? ne amitteres necessaria vitæ? ut mentireris, id est, falleres fidem conjugalem et pactum meum initum, tum generatim Exodi cap. 24. tum particulatim in circumcisione cujusque. Me enim, meamque iram et vindictam magis timere debueras. Licet enim adhuc taceam, tamen brevi ut parturiens loquar, et publice coram toto mundo, annuntiabo justitiam, id est injustitiam tuam, tradendo te hostibus, ut omnes videant te ob scelera

ils tradi, et per eos a Deo puniri. Est enim ironia et antiphrasis. Ita S. Hieron.

Aliter Sanchez, q. d. *Pro que sollicita timuisti?* quidnam eorum, quibus divinum in te furorem inflammabas, tibi terrori fuit? q. d. Nihil. Peccasti enim imperterrita et impudens, fallendo fidem et pactum, eo quod videres me tacere et silere. Ergo mea clementia facta es audacior et procacior; cum potius ea ea, ad me redamandum et requirendum, allici et invitari debueris.

12. Opera tua non proderunt tibi.] *Opera tua*, scilicet ficta et hypocritica, quibus injustitiam tuam celare et velare conaris: vel *opera*, id est idola. Ita Vatabl. Forer. Unde sequitur:

13. Cum clamaveris (afflicta ab hostibus, præsertim Chaldæis, in Babylone captiva) liberent te congregati tui.] Dii scilicet tui, quos tibi congregasti coluistique, ac Gentes idololatræ tibi fœderatæ et in auxilium tuum congregatæ. Hoc est quod eis prædixit Moses Deut. 32. v. 37. et 38. *Ubi sunt dii eorum, in quibus habebant fiduciam? surgant, et opitulentur vobis.* Est sarcasmus.

Et (id est *sed*, ut vertit Vatabl. hoc enim quoque significat Hebr. ו *vau*) omnes eos auferet ventus,] q. d. Dii et Gentes, licet congregati et plurimi usque adeo leves et imbelles sunt, ut non secus atque paleæ, et stipulæ a vento aut aura leniter aspirante jactandæ et dispellendæ sint. Deus enim instar venti levissime et facillime illos et te una cum eis, disperdet. Sic ait Euripid. Troad. *Argivorum probra, et Phrygum præconia Ventis ferenda trade:* et Propert.

Hæc mihi fingebam, quæ nunc Eurusque Notusque
Jactat odoratos vota per Armenios.

Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram,] q. d Longe aliter accidet his, qui se suamque salutem et vitam mihi crediderunt. Illi enim terram sibi promissam, montemque Sion tum terrestrem, tum cœlestem possidebunt. Significat Judæos, non idolis, sed Deo credentes, et in eum sperantes, e Babylone in Jerusalem rediturus: sed sub iis intelligit justos, sperantes in Deum, possessuros tum Ecclesiam tum terram viventium in cœlis. Ita S. Hier. S. Cyrill. S. Thom. Haymo, Forer. et alii.

Quocirca Theodor. non male per *terram* hanc accipit Judæam, et totum orbem, per quem Christi Ecclesia est sparsa; ita ut fidelis Ecclesiæ civis per eam quasi hæreditet et possideat totum orbem; hocque hic promitti. *Fideli ergo totus mundus divitiarum est.*

14. Et dicam: Viam facite.] Hebraice סלו סלו *sollu, sallu*, id est *sternite, sternite*, vel *elevate, elevate*, id est aggesta terra munite et aptate viam, uti muniuntur et aptantur viæ in locis palustribus. Ita Vatabl. et Forer.

Declinate de semita,] id est de semita repurgate, everrite sordes, saxa, ligna, etc. Hebr. est פנו דרך *pannu derech*, id est *date faciem*, id est planam et pulchram superficiem, *viæ*; vel *angulate viam*, id est, ad angulum et libellam æquate viam. Sensus est, q. d. Complanabo, facilemque et expeditam faciam viam per Cyrum, Judæis fidelibus Babylone redeuntibus. Multo magis dicam Apostolis: Complanate viam credentibus et contendentibus in Ecclesiam, ac postea per eamdem pergentibus in Sancta sanctorum in cœlis. Ita S. Nazianz. orat. ad adventum 150. Episcoporum, et S. Hieron. ac Cyrill. qui ajunt idem hic dici cum illo, quod prædixit c. 40. 3. *Parate viam Domini.*

15. Excelsus, et sublimis, habitans æternitatem, etc.] Est hypotyposis et viva descriptio divinæ majestatis. Hanc enim opponit vilibus, mutis, impotentibus, saxeis et ligneis idolis. Ubi nota miram amplitudinem Dei et magnificentiam, quæ summe distantia et extrema combinat: nimirum, jungit summum et imum, puta cœlum et humilem. Sicut enim habitat in cœlo, sic et in humili. Rursum jungit æternitatem et contritionem, sive contritum et contusum. Sicut enim habitat in æternitate: ita et in contrito, quasi in tabernaculo et templo suo: nempe Deus ita humiles et contritos elevat usque in cœlum, usque ad æternitatem.

Pulchre S. August. in Psal. 112. ad illud: *In altis habitat, et humilia respicit Deus*, ait: *Sic exaltat humiles, ut non faciat superbos. Itaque et in altis habitat, quos exaltat, facitque sibi eos cœlum, hoc est, sedem suam; et hos tamen non superbos, sed semper subditos: intuendo etiam in ipso cœlo humilia respicit, in quibus excelsis habitat. Spiritur, enim per Isaiam ita loquitur* (citat hunc locum juxta Septuag.) *Hæc dicit Altissimus in excelsis habitans, in æternum nomen ejus: Dominus altissimus in sanctis requiem habens. Exposuit quod dixerat, in excelsis habitans. Hoc enim planius elocutus, In sanctis, inquit, requiem habens. Sed qui sunt sancti, nisi humiles, qui pueri laudant Dominum? Itaque adjungit. Et pusillanimis dans magnanimitatem, et dans vitam, qui in humilitate cordis sunt. In quibus sanctis requiem habet, his pusillanimis dat magnanimitatem, Dans utique magnanimitatem excelsos facit, in quibus requiem habens in excelsis habitat; sed quia pusillanimis dat magnanimitatem, eadem excelsa in quibus habitat, humilia respicit.* Et inferius: *Humilia respicit Deus in cœlo et in terra; quia meminerunt utique quid fuerint per suam malitiam*, scilicet terra et terreni; *quid facti sint per Domini gratiam*, scilicet cœlum et cœlestes.

Habitans æternitatem,] q. d. Habitans cœlum empyreum incorruptibile et æternum. Secundo, *habitans æternitatem*, id est, in æternitate, in regione æterna, cujus mensura est non tempus hominum, non ævum Angelorum, sed *æternitas SS. Trinitatis*. Tertio, propria *habitans æternitatem*, id est, habitans in seipso, quia est sua *æternitas*, habitans in sua deitate, quæ est ipsamet *æternitas*, æque ac *immensitas*. Sicut enim hæc deitatis extensionem, ita illa ejusdem durationem, quasi mensurat. Nec enim illa loco aut tempore alio creato mensurari potest. Hinc Deuter. 33. v. 26. et 27. Deus vocatur *ascensor cœli: habitaculum ejus sursum*; hebr. *habitaculum ejus antiquitas*, hoc est, *æternitas*. Vide ibi dicta. Deus ergo ex altissima æternitatis specula, omnia tempora, præsentia, præterita et futura infra se habentia, circulantia, fixus et immotus consistens, contemplatur.

Qui ergo anhelas ad Deum, ascende e terra in cœlum, a carne ad spiritum, ab hominibus ad Angelos, a tempore ad æternitatem. *Deus* enim *est*, *cujus natura est majestas, cujus locus est immensitas, cujus tempus est æternitas, cujus vita est sanctitas, cujus vis est*

omnipotentia, opus misericordia, ira justitia, thronus sublimitas, sedes humilitas. Pro *habitans æternitatem*, id est æternus, Syrus vertit sobinde, *gigas sæculorum.* Ubi nota: Syri passim in officio divino eleganter et significanter Deum vocant *gigantem sæculorum.* Primo enim *gigas* significat Dei magnitudinem, majestatem et immensitatem, qua res omnes superat, cœloque et toto orbe eminet uti gigas in cœtu populi. Secundo, significatur Dei fortitudo, potentia et dominium, quo in sæculis omnibus dominatur ut gigas Pygmæis. Tertio, significatur Dei æternitas, quæ se per omnia sæcula quasi gigas extendit, illa implet, illisque æquatur, imo illa transcendit et complectitur, uti gigas complectitur pusionem. Sicut ergo Deus a Paulo 1. Timot. 1. 17. vocatur *rex sæculorum*; a Mose Deut. 33. 26. *ascensor cœli*; *habitaculum ejus æternitas: et subter brachio sempiterna*, hebr. *sub brachiis ejus sæculum*: ita a Syris vocatur *gigas sæculorum.* Sic a Daniele, imo a Nabuchodonosor Daniel 3. v. 100. Deo datur hoc elogium: *Regnum ejus regnum sempiternum, et potestas ejus in generationem et generationem.* Et ab Isaia c. 41. v. 4. *Vocans generationes ab exordio. Ego Dominus; primus et novissimus ego sum.* Et a S. Joanne α et ω Apoc. 1. 8.

Argumentum Prophetæ est tale: Dei tanta est sublimitas, amplitudo et magnificentia, ut, cum sit excelsus, humilia respiciat; cum sit in cœlo, consideret ea quæ sunt in terra; adeoque cum cœlum inhabitet, cohabitet quoque humilibus et abjectis; rursum cum sit æternus et impassibilis, contritos tamen et contusos curæ et cordi habeat, ut eis medeatur: ergo decet eum non in perpetuum litigare; sed in Babylone et captivitate humiliatos, contritos et confractos reducere, curare et sanare. Qui ergo calamitatibus fracti estis, sperate, quod Deum, quem iratum experti estis, benignum rursum et clementem mox experiemini. Nam mortalia et temporalia curat æternus; fracturas peccatorum sanctus, humiles et abjectos excelsus et sublimis. Atque hac in re vult nos eum imitari, eique cooperari. Ita Forer.

Ut vivificet,] ut recreet, erigat, restauret, itaque quasi vivificet. Humiles enim et contriti, vel ex afflictione quam patiuntur, vel ex demissione et compunctione, videntur mortificati et quasi mortui voluptatibus hujus vitæ et rebus hujus mundi. Unde Deus eos erigens, consolans et lætificans, eos rursum vivificat. Ita Sanchez. Huc alludit S. Paulus: *Qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus*, 2. Corinth. cap. 7. vers. 6.

16. Usque ad finem.] Deus noster in finem diligit, quia in finem amoris et terminum, ultra quem amor progredi non potest, pertingit. Hoc est quod de Christo ituro ad mortem ait S. Joannes cap. 13. 1. *Cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem* (tum vitæ, tum amoris) *dilexit eos.* At non in finem irascitur; neque enim iratus fuudum iræ exhaurit, ut tantum puniat, quantum vel ira suggerit, vel peccata nostra merentur. Hinc cum Deus diutius in ira persisteret, orat Psaltes: *Ut quid, Domine, irasceris in finem?*

Quia spiritus a facie mea egredietur, et flatus ego faciam.] Primo, Hieron. Prado sic explicat, q. d. Effundam furorem meum in impios cum flatu et salivis, quasi iram despumando.

Secundo, Hugo, q. d. Efflabo et expirabo meam iram: itaque non irascar in finem; sed irasci desinam ac Judæos Babylone reducam. Sic enim irati crebra respiratione et anhelitu efflant et expirant suam choleram.

Tertio, idem Hugo, q. d. Impii quasi adverso vento acti sunt in syrtes et scopulos, puta in Babylonem; sed ego secundum ventum eis adspirabo, ut inde in portum salutis in patriam navigent.

Quarto, et magis genuine, *spiritus et flatus*, id est animas ego facio et creo, q. d. Ideo eas quas creavi amo, misereor, eorumque delictis, si humilientur et conterantur, ignosco. Non ergo iis, quæ a me habent ut vivant et spirent, irascar in perpetuum. Ita Theodot. Chald. Cyrillus, S. Hieronymus et Augustinus epist. 146. Adamus, Forerius et alii. Alludit ad Genes. cap. 2. vers. 7. *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ.*

Quinto, alii per *flatum*, accipiunt animam; per *spiritum*, Spiritum Sanctum, ejusque gratiam et vim animæ a Deo afflatam. Ita Haymo et Tertull. lib. de Anima c. 11. et S. August. l. 7. de Genes. ad lit. c. 14. Unde Symmach. Aquila et Theodot. vertunt: *Spiritus qui omnia obtegit et circumdat*, scilicet, qui vegetator et vivificator est omnium. Hinc et Plato dixit Deum esse spiritum et animam mundi, q. d. Uti ego creavi animas, ita eis dabo Spiritum Sanctum: cur ergo eis irascar in finem? Sane non irascar; sed iram vertam in clementiam et misericordiam. Hic sensus potius mysticus est quam litteralis.

Verum Nota: Pro *egredietur*, hebr. est יַעֲטוֹף *ieatoph*, cujus radix עָטַף *ataph*, cum dicitur de anima, vita vel spiritu hominis, significat illa occultari, obtegi et obrui, ut cessent, nec amplius conspiciantur, ut fit in ingentibus animi et spiritus afflictionibus, angustiis et lipothymiis, cum deficiunt, et deliquium patiuntur. Sensus ergo est, q. d. Ego sum qui humilium et contritorum spiritus, id est animas et halitus vitales deficere et quasi egredi facio: ego etiam sum qui rursum easdem facio, id est reficio, recreo et vivifico: *ego sum qui mortifico, et vivifico: qui deduco ad inferos, et reduco.* Quare non irascar in finem: sed cum animas per captivitatem, similemve ærumnam humiliavero et contrivero, rursum earum misertus, eas erigam, consolabor et lætificabo. Ita Forer. Unde et Leo Hebræus vertit: *Quia spiritus ante faciem meam deficiet, et flatus ego feci.*

Quare minus recte (multa enim supplere coguntur) Symmachus et Aquila vertunt active: *Spiritus meus qui a facie mea egreditur operit, obtegit, occupat omnia*, q. d. Ego sum qui spiritu meo vivifico omnia. Minus recte et Vatabl. sic vertit et explicat: *Spiritus a conspectu meo induet corpus, et animas ego creavi*, id est, ego creo spiritus et animas, quas postea in corpus immitto, eoque quasi veste induo.

Nota *egredietur*, id est egredi solet. Futurum enim Hebræis significat consuetudinem. Loquitur de gravi tribulatione, mœstitia, angustiis, in quibus quasi anima obrui et egredi videtur; quam Deus per lætitiam et consolationem quasi restituit et vivificat, uti dixi. Quocirca tristibus et anxiis hic versus recte accommodatur: hi enim habent spiritum obtectum, obnubilatum, et quasi egredientem e suo statu et loco,

Loquitur enim Propheta, non de prima creatione sed de recreatione, consolatione et lætificatione animarum, tum in Babylone, tum sub peccato et dæmone captivarum et graviter afflictarum. Unde subdit: *Sanavi eum, et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi, et lugentibus ejus.*

Denique τὸ *iootaph* valde apte verti potest sic: *Spiritus a facie mea obtegetur*, vel, *involvetur*, id est, *involutus exibit*, uti halitus exit ab ore convolutus tempore frigoris. Simili enim modo Deus quasi exspirat spiritum et animam hominis, dum eam creat et in corpus immittit. Unde explicans, subdit: *Et flatus ego faciam.* Hoc enim posterius hemistichium more Hebræo, explicat prius. Huic sensui favet nostrum *egredietur*, et communiter interpretes, uti dixi expositione quarta.

17. Propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus sum.] Hæc est avaritia, de qua Scribas culpavit cap. præced. v. 11. fuitque hæc mater et origo omnium vitiorum. Nam, ut ait Apostolus, *radix omnium malorum est cupiditas*, græce φιλαργυρία, id est amor argenti. Quare pronomen *ejus*, refert τὸ *Israelis*, quasi substantivum notum ex circumstantiis, juxta canon. 17. Vere S. Gregor. 15. Moral. c. 12. *Avaritia desideratis rebus non exstinguitur, sed augetur.*

Secundo, S. Hieronym. per *avaritiam*, accipit peccandi libidinem insatiabilem. Hebr. enim בצע *betsa*, quamvis cupiditatem significat. Et sic *avaritiam* pro libidine accepit Apostolus Ephes. 4. v. 19. *Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam.*

Mystice, avaritia spiritalis est, cum in docendo, concionando, et juvandis proximis quis parcus est, torpidus et frigidus, cum gratia Dei parce utitur, cum dona Dei sibi data parce et ægre aliis communicat: huic irascitur Deus et sæpe dona data aufert, et sinit eum vagari et sequi suas concupiscentias.

Abscondi a te faciem meam,] Hebr. est: *Percussi eum abscondendo*, id est, percussi eum abscondite et latenter, ait Forer. Putabant enim Judæi se a Chaldæis percuti, sed Deus erat qui latenter per eos percutiebat peccatores. Secundo, melius Noster in *abscondi* solitum accusativum subintellexit, scilicet, *faciem meam.* Sequitur enim: *Et indignatus sum.* Indignabundi enim faciem avertunt ab eo cui indignantur itaque eam ab illo abscondunt.

Et abiit vagus in via cordis sui.] Hæc gravis est pœna, cum quis a Deo derelictus sinitur vagari, et impune sequi suas concupiscentias, juxta illud Psal. 80. 13. *Dimisi eos secundum* (id est in) *desiderio cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis.* Alludit ad Cain, qui post fratricidium dixit: *Ero vagus et profugus in terra*, Gen. 4. 14. Pro *vagus*, hebraice est *conversus*, vel *reversus.* Unde Septuag. vertunt, *mærens*, quod S. Chrysost. ad Theodor. lapsum et alii exponunt, *pœnitens*: quasi hæc fuerit causa ejus quod sequitur: *Et sanavi eum, et reduxi*, q. d. Populus mœrens abiit captivus in Babylonem: unde hac calamitate ad se reversus pœnituit; quocirca e captivitate eum liberavi, et in patriam reduxi. Ita S. Thom. Forerius, Hugo et alii. Verum nostra versio priorem sensum requirit. Nam vagari in via cordis est sequi concupiscentias, non autem duci in Babylonem.

18. Vias ejus vidi, et sanavi eum,] q. d. Vidi eum vagum et errantem, ac abeuntem in ruinam; misertus ergo ejus sum tandem, eumque per flagella, piasque inspirationes excitavi, ut suum errorem periculumque agnosceret, eo ad me rediret; itaque redeuntem sanavi. Loquitur de Judæis in Babylone captivis ibique pœnitentibus, quos proinde Deus et anima et corpore sanavit, ac reduxit in patriam. Sed sub his intelligit infideles et peccatores, vagantes per idola ac vitia, tandemque pœnitentes, quos Deus sanat, et reducit ad Ecclesiam pristinumque gratiæ et gloriæ gradum.

Et reddidi consolationes ipsi (populo meo vago jam dicto) et lugentibus ejus.] *Et* significat, *id est*, q. d. Consolatus sum populum, id est, lugentes, id est afflictos et pœnitentes, in populo. Loquitur de reductione e Babylone, et antitype, e peccato. Nam typum cum antitypo sæpe conjungunt Prophetæ. Ita Forer. et S. Hieron. Vide canon. 5. Huc alludit Christus Matth. 5. 5. *Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.* Chald. vertit: *Dedi consolationes ipsi et his qui lugebant super eos*, puta, amicis et vicinis lugentibus Judæorum casum et ærumnas.

19. Creavi fructum labiorum pacem.] Primo, per *fructum labiorum*, Hugo et Adamus accipiunt mercedem orationis, quæ labiis proferri solet, ut sit metonymia, q. d. Dedi Judæis in Babylone et quibusvis peccatoribus afflictis, lugentibus ac pœnitentibus, meque invocantibus, pro fructu et mercede orationis suæ pacem. Nihil enim mentem in omni tribulatione, ac præsertim in contritione ac pœnitentia, ita serenat ac pacatam reddit, ac oratio. Pro *fructum* enim hebr. est ניב *nib*, id est *proventum.* Porro pax Judæis data per Cyrum, typus fuit pacis, id est, libertatis, quietis et affluentiæ bonorum spiritualium datæ per Christum. Hic sensus maxime planus, ideoque genuinus videtur. Denique, *creavi*, id est, creabo. Pax enim hæc utraque tam nova, tam mira, tam magna et divina fuit, ut vere dici potuerit a Deo creata. Sic enim in Scriptura creari dicitur res misera, afflicta et quasi emortua, cum renovatur, restauratur, novumque vigorem et vitam accipit. Sic orat Psaltes, ut Deus plantas, resque omnes hieme algidas et quasi emortuas in vere revirescere et reviviscere faciat, dicens Psalm. 103. v. 30. *Emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ.* Sic David ob peccatum adulterii spiritaliter mortuus, jam pœnitens orat Psal. 50. v. 12. *Cor mundum crea in me, Deus: et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Sic cap. 65. vers. 17. loquit Deus quod in resurrectione creabit cœlos novos et terram novam. Sic in Pentecoste oramus Spiritum Sanctum:

Veni, Creator Spiritus,
Mentes tuorum visita,
Imple superna gratia,
Quæ tu creasti pectora.

Secundo, Vatabl. et Forer. per *fructum labiorum*, accipiunt communem sermonem et loquendi materiam, q. d. Innovaturus sum sermonem populi hujus: qui enim ante habebat in ore bellum et ultionem, posthac loquetur de pace, quæ continget ipsi, tanta

et tam grata, ut in labiis ejus non sonet nisi pax, laus et gratiarum actio. Unde et Sanchez sic exponit: Ego creavi, id est, creabo et adducam, pacem futuram populo in Babylone captivo, æque ac humano generi redempto per Christum, quæ sit perpetua laudationis et gratiarum actionis materia.

Tertio, alii, q. d. Creavi pacem, quæ est fructus labiorum meorum, id est, promissionis meæ, quam scilicet ego Deus labiis meis, aut Prophetarum meorum, iis promisi. Ita S. Hieron. Haymo et S Thom.

Denique, quia Hebr. שפה *sopha*, non tantum labium, sed et littus et ripam (quæ sunt quasi labium maris et fluminis) significat, hinc quidam vertit: *Creavi sicut fructum riparum pacem*, q. d. Creavi pacem tam uberem et copiosam, quam copiosus et uber est fructus crescens in ripa fluminis: impii vero semper tumultuantur et æstuant quasi mare, ut sequitur.

Pacem ei, qui longe est (id est, Gentili, qui hactenus remotus fuit a fide, Deo, et salute) et qui prope,] id est, Judæo, qui antea habuit fidem, Deum et spem salutis. Ita explicat Apostolus Ephes. 2. 17. Unde patet hæc a v. 18. et deinceps, magis de Christo et Christianis, quam de Cyro et Judæis, esse accipienda: Christus enim plenam pacem hanc tam Gentibus quam Judæis attulit. Alludit tamen ad pacem (eamque præsupponit et perstringit) a Cyro allatam Judæis, tam eis qui longe erant, puta in Babylone captivi, quam eis qui prope, id est, qui in Judæa vel in vicina Idumæa aut Moabitide degebant. Ita S. Th. et Hugo. Historice ergo loquitur de Cyro et Judæis, ut patebit ex toto cap. sequenti; symbolice et præcipue, de Christo et fidelibus. Vide canon. 5. et sequent.

20. Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest.] Pro *fervens* hebr. est נגרש *nigras* id est, *impulsum*, ventis scilicet, et fluctibus agitatum et jactatum. Unde Vatabl. vertit: *Impii autem Euripi instar fremunt*; mare enim cum in arcto stringitur, uti fit in Euripo, in fluctus intumescit. Insuper Euripus septies per diem fluit et refluit, ideoque in perpetua est agitatione et motu, magno naturæ secreto, quod penetrare nequivit Aristoteles; unde de eo dicitur: *Euripus habet Aristotelem, non Aristoteles Euripum.* Sensus est, q. d. Pacem jam dictam habebunt Judæi Babylone a Cyro liberati, æque ac homines a Christo redempti; sed pii tantum: nam impii, cum perpetuo æstu cupiditatum, et afflatu dæmonum agitentur, quiescere nequeunt; sed instar Euripi et maris fluctuantis perpetuo jactantur; imo, ut ex Hebræo verti potest, *numquam non stercus et lutum ejiciunt.*

Et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum.] *Conculcationem* vocat res viles, sordidas et putidas, conculcatione dignas; uti sunt spumæ, cadavera, aliaque maris ejectamenta, q. d. Sicut fluctus maris ejicit in littus quisquilias et res putidas ac conculcandas; rursum spumas, quæ terra mixtæ faciunt lutum: ita æstus cupiditatum e corde impii ejiciunt et despumant putida peccata. E contrario, sicut mare allisum ad conchas et gemmas, eas expurgat et expolit: ita æstus et agitatio ac persecutio piorum, eos purificat et clarificat. Alii sic explicant, q. d. Sicut fluctus maris a terra resorpti lutum faciunt, quod conculcatur; sic impii a Deo et hominibus conculcabuntur in die judicii, uti Judæi jam ab omnibus conculcantur. Ita S. Hieron.

Nota: Hebr. רפש *rephes*, significat conculcationem, perturbationem, cœnum, lutum, stercus, etc. a rad. רפש *rophos*, id est, conculcare, et conculcando perturbare. Significanter vertit Vatablus: *Impii autem instar Euripi fremunt, qui nescit quiescere, cum aquæ ejus limo et luto turbantur*, id est, ait: *Cujus aquæ propellunt ad littora cœnum et lutum.* Rursum Procop. *Impii*, ait, *animi fluctuationem patiuntur, maris instar seipsos ulciscentes, quod quos fluctus ad littora trudit, assidus parit quidem, sed eorumdem in se reflexionem rursum pati cogitur.*

21. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.] Est epiphonema. Septuag. vertunt: *Non est gaudium impiis*. Nota hic, sanctitatis fructum esse pacem animi, et gaudium in Spiritu Sancto: impietatis vero fructum esse animi perturbationem; ac consequenter voluptates illicitas plus fellis quam mellis habere, et tandem desinere in sordes et pœnas, tum præsentes, tum æternas. Ita videmus gulam mille afferre curas, desinere in febres, colicas, catarrhos; libidinem in vomicas, luem veneream, carcinomata. Superbos assidue jactari invidiis, odiis, angoribus, ac tandem descendere ad probra et ignominias.

Quid prodest, ait Seneca epist. *totius regionis silentium, si affectus fremunt? Omnia noctis erant, placida composita quiete: falsum est. Nullo placida quies est, nisi quam ratio composuit.* Et Horat. lib. 2. ode 16.

> Non enim gazæ, neque consularis
> Submovet lictor miseros tumultus
> Mentis, et curas laqueata circum
> Tecta volantes.

Et inferius:

> Nec leves somnos timor, aut cupido
> Sordidus aufert.

Melius et plenius S. August. lib. 14. Civit. 8. ostendit impiorum de peccatis gaudia esse falsa, et perturbationibus plena. Præclare S. Gregor. 33. Moral. 2. *Ludus est dæmonum, cum vagos et instabiles animos de vitio rotant in vitium.* Idem in Psal. 7. Pœnitent. *Inter multiplices humanæ animæ tribulationes, et innumerabiles afflictionum molestias, nulla est major afflictio, quam conscientia delictorum. Superest itaque ut in tribulatione positus peccator, ad Deum recurrat, in quo solo vera est consolatio.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Dixerat Propheta cap. præced. in fine, Judæos poenitentes, justos et pios, Babylone redituros, et habituros in Judæa pacem, non vero impios: nam non est pax impiis. Nunc docet justorum justitiam et pietatem, non tam esse sitam in jejunio corporali et celebratione festorum, ac cæremoniis externis; uti falso putabant Judæi (qui murmurabant contra Deum, quod cum hæc facerent, nihilominus tot calamitatibus premerentur,) quam in interna pietate, abstinentia a vitiis, misericordia et charitate. Quare hæc spectant Judæos ante Christum, ut patet ex Zachar. 7. qui multa ex hoc cap. citat; a pari tamen, imo a majori, ad Christianos pertinent: illorum enim justitia major debet esse et purior quam Scribarum et Pharisæorum, ut docet Christus. Occasio hujus sermonis et prophetiæ de jejunio fuit, quod Judæi, vastata urbe per Chaldæos, ad repropitiandum Numen, instituerint jejunium quarti, quinti, septimi et decimi mensis, ut patet Zachar. 8. Unde mirabantur et murmurabant, quod Deus eos non exaudiret, nec Babylonicam captivitatem solveret, pacemque promissam redderet: quibus respondet Zacharias idem quod hic Isaias. Idem fecerunt Judæi in vastitate sub Tito, et faciunt etiamnum. Omnem enim sanctimoniam, vimque propitiandi Numinis, ut mittat eis Messiam, ponunt in jejunio. Hinc et Pharisæus ille arrogans sibi sanctitatem dicebat: Jejuno bis in sabbato, Luc. 18. 12.

Jubetur ergo clamare Propheta tubali voce, jejunium Judæorum, mixtum et contaminatum immisericordia et injustitia, scilicet, litibus, contentionibus, et pugnis, non placere Deo. Deinde v. 6. docet, quodnam sit verum jejunium, Deo gratum; scilicet, jejunare ab iniquitate, cibare pauperes, nudos vestire, etc. Horum enim causa jejunium institutum est. Denique v. 8. si id fecerint, promittit eis justitiam, sanitatem, illuminationem, et v. 12. quod in eis ædificabuntur deserta sæculorum, et v. 14. Tunc, ait, delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui. Porro v. 8. et deinceps assurgit ad Christianos: illi enim potius quam Judæi, ista, quæ dixi, præstiterunt: quocirca et promissa tam ampla, jam dicta, a Deo præ illis acceperunt.

1 Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et
domui Jacob peccata eorum. 2. Me etenim de die in diem quærunt, et scire vias meas volunt: quasi gens, quæ justitiam fecerit, et judicium Dei sui non dereliquerit: rogant me judicia justitiæ: appropinquare Deo volunt. 3. Quare jejunavimus, et non aspexisti: humiliavimus animas nostras, et nescisti? Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra, et omnes debitores vestros repetitis. 4. Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percutitis pugno impie. Nolite jejunare sicut usque ad hanc diem, ut audiatur in excelso clamor vester. 5. Numquid tale est jejunium quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem sternere? numquid istud vocabis jejunium, et diem acceptabilem Domino? 6. Nonne hoc est magis jejunium, quod elegi? dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes, dimitte eos, qui confracti sunt, liberos, et omne onus dirumpe. 7. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam: cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris. 8. Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua citius orietur,

et anteibit faciem tuam justitia tua, et gloria Domini colliget te. 9. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum: si abstuleris de medio tui catenam, et desieris extendere digitum, et loqui quod non prodest. 10. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris, orietur in tenebris lux tua; et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. 11. Et requiem tibi dabit Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit, et eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ. 12. Et ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationes suscitabis: et vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem. 13. Si averteris a sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, et vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et glorificaveris eum dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua, ut loquaris sermonem: 14. Tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui, os enim Domini locutum est.

1. Clama.] Hebr. est, *clamo in gutture.* Hoc est, ut Septuag. *clama in fortitudine, ne parcas* gutturi et voci tuæ.

Quasi tuba exalta vocem,] q. d. Clama contenta, sonora, forti et quasi tubali voce. Aliter Sanchez, q. d. Cave tuba instar præconis, ut populum convoces; deinde voce sonora hæc mea edicta eis propone (ita enim facit præco principis) scilicet, *annuntia populo meo scelera eorum.* Notent hoc concionatores, se non esse tibias ad voluptatem et plausum modulantes; sed tubas, ut classicum canant ad arma, ad bellum contra peccata et concupiscentias jugiter ineundum. Audiant S. August. serm. 106. de Tempore: *Quasi tuba exalta vocem tuam. Clamare ergo jubemur, et vehementer clamare. Ne parcas, inquit, id est, peccatoris iniquitati, ne tacendo pereas, et dum verecundiæ ejus consulis, non consulas sanitati; ne vulnera illius, quæ clamando resecare poteras, reticendo in pejus enutrias. Scitis quia tuba non tam oblectationis esse soleat, quam terroris: non tam delectationem præferre, quam inferre formidinem.* Vide sequentia. Simili modo insonat Oseæ cap. 5. 8. *Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama;* et Joel. cap. 2. 1. *Canite tuba in Sion, ululate in monte sancto meo, conturbentur omnes habitatores terræ, quia venit dies Domini;* et vers. 15. *Canite tuba in Sion, sanctificate jejunium, vocate cœtum, etc.* Rursum Oseæ 8. v. 1. *In gutture tuo sit tuba quasi aquila super domum Domini: pro eo quod transgressi sunt fœdus meum.*

2. Me etenim de die in diem quærunt, et scire vias meas volunt.] q. d. Simulant se quærere Deum, Deique voluntatem, ad eam se collimare, ac satagere quomodo eam implere, eique magis placere possint. Secundo, q. d. Inquirunt mea consilia et decreta, eorumque rationes; ut de adventu Messiæ, cur differatur? quare permittat Deus populum suum in Babylone detineri et indigna pati, etc. Ita Forerius. Unde tertio, apte Cyrill. et Sanchez, q. d. Vocant me in jus: allegant enim suam justitiam, measque vias, id est consilia, accusant infidelitatis et iniquitatis, quod promissam eis pacem et bona non præstem: quærunt enim dicuntque quotidie: *Quare jejunavimus, et non aspexisti?* Tales hypocritæ etiam hodie sunt, qui exterius sanctitatem simulantes, semper queruntur male secum agi: cum enim terrenis bonis animo affixi sunt, inique ferunt, ea sibi, tamquam justis, non affatim, vel a Deo, vel a reip. rectoribus distribui: at vere justi et pii, de amissione æternorum tantum solliciti, sic sua componunt, ut, cum se indignos aere, quem respiratione attrahunt, arbitrentur, æternitatem et veram felicitatem semper meditentur, et super hac re omnes rationes suas subducant. Vera enim justitia, cum facit omnia quæ a Deo præcepta sunt, dicit: *Servi inutiles sumus. Non intres in judicium cum servo tuo: quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. Ab occultis meis munda me, Domine, etc.* inquit Forerius.

Et judicium Dei sui non dereliquerit.] *Judicium* vocat justum et æquum, quod Deus lege sua præscripsit et sanxit. Tales sunt hodie, qui cum impure et impie vivant, tamen ita pia loquuntur et inquirunt de animæ unione cum Deo, de perfecto amore, de vitæ contemplativæ sublimitate, de apice perfectionis, ut tantum non Angeli videantur.

Rogant me judicia justitiæ,] q. d. Volumus scire, quam judicia Dei sint justa, det ipse nobis eorum rationem, seque justificet; videntur enim nobis esse injusta: nam sinit nos, qui ejus cultores et justi sumus, ab infidelibus et impiis opprimi. Ita isti stolidi et arrogantes.

Appropinquare Deo volunt,] non ut ad eum per sanctitatem et munditiem accedant; sed ut cum eo disputent, ejusque judicia examinent, et quasi in tribunali contendant, eumque cœlo deturbent, et gubernatione orbis amoveant.

3. Humiliavimus animas nostras.] Id est jejunavimus, uti præcessit. Hebræi enim jejunium vocant humiliationem, vel afflictionem animæ. Primo, quia finis et fructus jejunii est, ut caro humiliata subdatur spiritui. Secundo, quia jejunium lasciviam carnis humiliat, punit et domat. Sic David ait Psal. 34. vers. 13. *Humiliabam in jejunio animam meam:* Levit. 16. vers. 29. *Mense septimo, decima die mensis, affligetis animas vestras,* hoc est, jejunabitis. Tertio, quia jejunio addebant cilicium, quod affligit; et cinere, qui humiliat, se aspergebant: uti nos facimus initio Quadragesimæ, in die cinerum. Id enim fecit Judith cap. 8. vers. 6. Unde et subdit Isaias vers. 5. *Et saccum et cinerem sternere? numquid istud vocabis jejunium?*

Et nescisti,] q. d. Videris ea non aspicere, non curare, imo ignorare; quia ea, uti par est, non remuneras. Vides hic Judæos in externo jejunio suam sanctitatem collocasse. Unde et Christus carpit Scribas,

Matth. 23. qui externam pietatem in jejunio et sacrificiis præferebant, interiorem vero charitatem et misericordiam negligebant. Tales sunt et hodie inter Christianos.

Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra.] Hebr. חפץ *chephets* significat, *id quod libet*, quæ in Script. vocatur *libido, concupiscentia, voluntas carnis, voluntas propria, etc.* q. d. Jejunatis a cibo, et carnem maceratis; sed interim indulgetis libidini animi, v. g. avaritiæ, fastui, iracundiæ, impudicitiæ, aliisque vitiis carnis, ad quæ resecanda jejunium institutum est. Nam, ut alia taceam, debitores vestros pauperes rigide et inhumane compellitis solvere id quod debent, etiam cum non sunt solvendo. Quorum proinde clamor ascendit ad me. Unde Glossa hic: *Qui repetit*, ait, *non habentem, Deo facit violentiam.* Secundo, tempore jejunii vacatis jurgiis, contentionibus, pugnis et verberibus. Ita et hodie nonnullos, dum jejunant, magis cholericos et impatientes experimur. Jejunium enim acuit in cholericis bilem; sed ipsi eam edomare debent; et mundani, qui nesciunt quid sit mortificatio passionum et vitiorum, putantque se beatos, si suos affectus sequi, si id quod lubet assequi, si quod optant assequi possint, suis cupiditatibus indulgent, easque instar pecorum explent. Quocirca jure Plato in Critone damnat illam vulgi precationem; *Deus det tibi quæ velis: Imo numquam det*, inquit, *sed faciat, ut velis quod ipse vult. Hæc enim est pura religio, si sic te reliqes Deo.* Quare merito exclamat hic S. Bernard. ser. 71. in Cant. *Grande malum propria voluntas, quæ fit ut bona tua* (jejunia) *tibi bona non sint. Oportet proinde extra lilia fiant qui hujusmodi sunt, quia nihil omnino, quod propria inquinatum sit voluntate, gustabit is qui pascitur inter lilia.*

Moraliter nota, hic describi quale debeat esse jejunium Christianorum in Quadragesima et alios. Scilicet, primo, ut mens tam a vitiis quam a cibo jejunet, inquit S. Hieronym. Cyrill. et Procop. Nam jejunii finis est, ut corpus humilietur et subdatur animæ, anima rationi, ratio virtuti et spiritui, spiritus Deo; quem finem ni assequaris, frustra jejuniorum media adhibes; sicut frustra æger assumit pharmaca, si a noxiis non abstineat, inquit S. Chrysostom. in Gen. 1. homil. 8. et S. Leo serm. 4. de Quadrag. *Non in sola*, ait, *abstinentia cibi stat nostri summa jejunii, aut fructuose corpori esca subtrahitur; nisi mens ab iniquitate revocetur, et ab obtrectationibus lingua cohibeatur.* Et S. Bernard. serm. 3. de jejunio Quadragesimæ: *Si sola*, ait, *gula peccavit, sola jejunet, et sufficit: si vero peccaverunt et membra cætera, cur non jejunent et ipsa? Jejunet ergo oculus a curiosis aspectibus et omni petulantia, etc. Jejunet auris nequiter pruriens, a fabulis et rumoribus. Jejunet lingua a detractione et murmuratione, etc. Jejunet manus ab otiosis signis, etc. Sed et multo magis anima ipsa jejunet a vitiis, et a propria voluntate sua. Etenim sine jejunio hoc, cætera a Domino reprobantur, sicut scriptum est: Quia in diebus jejuniorum vestrorum voluntates vestræ inveniuntur.* Jejunium ergo corporis condiendum est jejunio animæ, et abstinentia a peccatis. Hoc est quod Dominus ait Joel 1. 14. *Sanctificate jejunium.* Nam, ut ait S. Gregor. homil. 16. in Evangel. *Jejunium sanctificare, est adjunctis bonis aliis dignam Deo abstinentiam carnis ostendere. Cesset ira, sopiantur jurgia. Incassum enim caro atteritur, si a pravis suis voluptatibus animus non refrænatur, cum per Prophetam Dominus dicat: Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra.* Et S. Hieronym. ad Celantiam: *Quid*, ait, *prodest tenuari abstinentia corpus, si animus intumescat superbia? Quam laudem merebitur de pallore jejunii, si invidia lividi simus? Quid virtutis habet, vinum non bibere, et ira atque odio inebriari?*

Debitores vestros repetitis.] Objicit eis fictam pœnitentiam. Vera enim pœnitentia (quam falso per jejunium et cilicium profitebantur) sensum purgat, et noxias affectiones, eo saltem tempore quo viget, sedat; atque visibilium contemptum et oblivionem inducit; quamdiu enim salubris ille dolor mentem obtinet, fastidio sunt quæ charissima esse solebant: filiorum aspectus tunc injucundus est; ornatus et pretiosæ vestes sordent; deliciasque et fercula ut stercora reputamus, et tantum ad delictorum remissionem, et divinam gratiam suspiramus, inquit Forer. et S. Gregor. homil. 16. in Evangel. *Qui*, inquit, *a debitore suo hoc quod dedit repetit, aliquid justum facit; sed dignum est, ut quisquis se pœnitentia macerat, etiam hoc, quod sibi juste competit, interdicat: sic sic nobis afflictis et pœnitentibus a Deo dimittitur quod injuste egimus, si pro amore illius et hoc quod nobis juste competit, relaxemus.*

4. Ecce ad lites et contentiones jejunatis,] q. d. Jejunatis, non ut carnem mortificetis, sed ut habeatis et caput serenius, et tempus amplius, ad ingeniosius et planius tractandas vestras lites, et contendendum in judicio ac tribunali, atque ad exigendum vestra debita. Hæc enim rejicitis in tempus jejunii; utpote otiosum, æque a negotiis ac vacuum a gula. Dies enim jejunii fere simul erat dies precum, idque usque ad vesperam, et ortum Hesperi, ut colligitur Judith 6. vers. 16. et docet S. Hieronym. lib. 2. contra Jovin. et eousque etiamnum Judæi jejunant. Atque inde videtur orta consuetudo Christianorum nonnullorum, ut pridie nativitatis Christi, et quibusdam aliis diebus, jejunent ad vesperam, donec videant Hesperum et stellas. Nisi malis dicere, id inde ortum, quod olim in Ecclesia jejunabatur passim usque ad vesperam, nec prandebatur; sed cœnabatur, peractis Vesperis, et precibus omnibus (unde nunc, quia in jejunio prandetur, Vesperæ præmittuntur et leguntur ante prandium) qui mos servatus fuit usque ad tempora S. Thomæ, uti ipse testatur. Porro vesperam metiebantur ab apparitione Hesperi et stellarum: unde pueri famentes crebro aspiciebant in cœlum; ut, si stellas viderent, possent jejunium solvere, et famem satiare. Sic multi mercatores in vesperum usque jejunant, ut diem totum impendant mercimoniis et lucris. Ita S. Thom. Hugo et Sanchez. Hic sensus genuinus est.

Secundo, q. d. Litigatis et contenditis, uter vestrum plus jejunet. Captatis enim ex jejunio non Dei, sed vestram, ideoque vanam gloriam. Ita Forerius.

Percutitis pugno impie debitores vestros, vel eos, cum quibus litigatis et contenditis. Jejunium enim, quia siccat, choleram acuit. Verti potest, *percutitis pugno impio*, vel, ut Pagninus, *duro*; Leo Hebræus vertit, *percutitis pugno damnatum*, scilicet ob usuram, aliudve debitum in judicio. Unde Septuag. vertunt,

percutitis pugno humilem. Hæc percussio tum dolorem, tum potius ignominiam inurebat percusso.

Ut audiatur in excelso clamor,] qui alte a jejunantibus, simulque plaogentibus tollebatur, ait S. Hieronym. quia hi tollebant eum, non ex cordis dolore et contritione, sed ex ostentatione et vana gloria.

Secundo, *ut audiatur clamor*, id est, preces vestræ, q. d. Ut Deus in cœlo exaudiat vestras voces et orationes. Ita S. Thom. Hugo et Sanchez.

Tertio et genuine, q. d. Nolite jejunare sicut usque ad hanc diem; nempe, ut clamor vester, dum litigatis et contenditis, in excelso audiatur: aut potius, *clamor vester*, active, quo scilicet vos cogitis clamare pauperes et miseros, quos ad persolvendum cogitis, et percutitis. Scriptura enim nomine clamoris significat violentias, rapinas, fraudes, et ea omnia, quæ ipsa charitate, faciunt gemere et clamare injuriam passos et afflictos. Hic clamor cœlos et aures Dei penetrat. Ita Forerius et Adamus.

5. Numquid contorquebis quasi circulum caput suum.] Id est, ut Vatabl. vertit: *Ut homo retorqueat caput suum quasi hamum.* Et, ut Forer. *Ut incurvet* (hoc enim est Hebræum כפף *caphaph*) *caput suum quasi juncum.* Jejunantes cum partim ex debilitate, partim ex pœnitentia, demittebant caput, et curvi incedebant, itaque sese instar viminis et junci flectebant in circulum, id est, in curvitatem et gyrum: uti fecit Achab 3. Reg. 21. 27. et David Psal. 37. 7. Hi autem, ut suum jejunium, pœnitentiam et humilitatem ostentarent, plane curvabant caput pene ad tibias; ut viderentur illud contorquere in circulum, uti vertit Noster. Adde, jejunium ex inedia et debilitate, subinde vertiginem capiti inducit, præsertim languidis, q. d. Hi simulant vertiginem, et contorquent caput, ut ostentent suum jejunium.

Arias contendit pro *circulum* legendum esse *cirpum* vel scirpum (cujus variæ sunt species: una asphodelus dicta, quæ Hispania dicitur *gamon*, quod per metathesin videtur esse idem cum Hebræo אגמן *agmon*) puta juncum: hunc enim significat Hebr. *agmon.* Verum omnes codices legunt *circulum*, itaque vertunt Septuag. et ipse Arias, itaque vertunt Job 41. vers. 21. Licet enim *agmon* proprie significet juncum, significat tamen et circulum: juncus enim facile flectitur in circulum, ex eoque fiunt circuli. Denique si lubet, circulum hic junceum accipe. Unde Syrus vertit: *Ut incurvet collum suum sicut tortile*; Arabicus: *Sicut id quod inclinatur.*

Et saccum, id est, cilicium, et cinerem sternere?] Hisce enim quasi symbolis pœnitentiæ ornabant jejunium, ut dixi v. 3.

6. Nonne hoc est magis jejunium, quod elegi? Hic jejunii sibi placiti conditiones assignat. Prima est: dissolve colligationes impietatis, id est, dissolve obligationes et pacta usuraria, aliaque iniqua et impia, quibus alios, præsertim pauperes, violenter oppressisti et exhausisti*:* solve fasciculos deprimentes,] id est, relaxa, condona, conscinde, vel comburere fasciculos syngrapharum, violentarum cautionum; puta chirographa obligationum de solvendis usuris, aliisque iniquis contractibus, quibus proximum et fratrem tuum, quasi jugo deprimis et opprimis. Ita Septuag. qui vertunt: *Dissolve obligationes violentarum cautionum, dimitte contractos in remissione, et omnem scripturam iniquam conscinde.* Et S. Cyprian. ad Quirin. c. 1. qui sic vertit: *Solve omnem nodum injustitiæ resolve suffocationes impotentium commerciorum.* Pro *deprimentes* Hebr. est מוטה *mota*, id est, *nutationis*, id est, fasciculos et onera fratribus imposita, adeo gravia, ut illos inter eundum nutare et vacillare cogant. Ita Vatablus.

Secundo, Forer. *fasciculos*, inquit, metaphorice vocat fœnora, quæ dum debitores non sunt solvendo, in dies augescunt, et in fasces excrescunt, quos non possunt ferre; vel certe servitia et operas, quas illis injungebant interim dum non solverent.

Tropolog. S. Clemens lib. 2. Const. Apost. cap. 53. hæc recte refert ad remissionem injuriarum. *Si*, inquit, *Christianus esse vis, sequere legem Domini: dissolve omne vinculum iniquitatis: in te enim posuit Dominus potestatem remittendi peccata in te commissa, etc. At tu injuriæ memor es, et inimicitiam retines, et in judicium venis, et iracundiam observas, et precibus tuis obsistis.*

Dimitte eos, qui confracti sunt,] id est, ut Forer. vertit, *qui conquassati sunt*; Vatabl. *qui oppressi sunt*, tum paupertate, et ære alieno, ut foro cedere cogantur, quos etiamnum Hispani *fractos* vocant: tum duritie et servitute, aut carcere creditorum: hos enim vult liberos dimitti, adeoque si non sunt solvendo, debitum eis condonari. Ita Plato docet, evidentissimum *signum viri optimi esse, si quis sit lenis in suos, et eos, in quos habet imperium.* Nam si in alienos, qui te referire possunt, sis lenis, mirandum non est.

Et omne onus dirumpe.] Debitum jam dictum, vocat *onus*: tum quia in se onus est gravans debitorem*:* tum quia jugum, servitutem, carcerem, aliaque onera creditoris, ei inducit. Unde Septuag. et Symmach. vertunt, *et scripturam* (chirographum aut syngrapham) *iniquam conscinde.*

Mystice, S. Ambros. Chrysostom. Justinus, Basil. Hilarion. et ex iis Leo Castrius, q. d. Dissolve chirographa (id est, quælibet peccata) quibus te dæmoni obligasti. Audi S. Hilarion. in Psal. 124. *Solve omne vinculum, et omnem nodum iniquitatis. Nam si a præceptis Dei declinaveris, et his obligationibus peccatorum te colligaveris, abduceris in pœnas æternas cum operantibus iniquitatem.* Et S. Basil. in asceticis cap. 4. *Solve*, ait, *animi infirmitates, et peccatorum insolubilia vincula, quæ fecisti cum patre peccati diabolo.*

7. Frange esurienti panem tuum.] Hæc est secunda conditio, quam Deus in jejunio, ut sibi placeat, requirit: scilicet, ut condiatur pietate et eleemosyna, inquit S. Gregor. homil. 16. in Evangel. et quod subtrahitur ventri, detur pauperi; ut scilicet esurienti detur panis, peregrino hospitium, nudo vestis. Hoc ergo, ait S. Greg. *quod tibi subtrahis, alteri largire: ut unde tua caro affligitur, inde egentis proximi caro reparetur. Sibi enim quisque jejunat, si ea, quæ sibi ad tempus subtrahit, non pauperibus tribuit, sed ventri postmodum offerenda custodit.* Urget S. August. serm. 62. de Tempore τo *frange*, indeque probat, quod nemo licet pauper ab eleemosyna se excusare possit. *Non dixit*, inquit, *ut integrum panem daret, cum forte pauper ille alium non haberet; sed, Frange, inquit, hoc est dicere: Etiamsi tanta paupertas tibi est, ut non ha-*

habes nisi unum panem, ex ipso tamen frange, et pauperi tribue. Vide eumdem serm. 50. et serm. 172. ubi ait: *Imple miserationis officia, et sanctificasti jejunia. Sagina pauperum viscera, et anima tua muneribus sanctitatis pinguescet. Vesti nudum, et tuo peccata contecta sunt. Peregrinum hospitio tuo contende suscipere, ut et te Deus in cœlorum regna suscipiat*. Vide et exempla, quæ recensui Ezech. 18. 7.

Et carnem tuam ne despexeris.] Id est, ut Septuag. vertunt, *et domesticos seminis tui ne despexeris*. Nota hebraismum. *Caro* enim vocatur propinquus, consanguineus, tum proprie, qui affinis est, tum communiter, qui homo est; præsertim ejusdem gentis et fidei, v. g. Israelita. Hisce enim omnibus, si egeant, jubet eleemosynam præstari. Et hi omnes in Adamo nobis propinqui et cognati sunt.

Sanchez subaudit voculam, *sicut*, q. d. Sicut carnem tuam non despicis; sic etiam illos (esurientes, vagos et nudos) ne despexeris. Tertiam interpretationem addit Forerius, quam mox indicabo. Sed prima est maxime genuina. Stimulat enim eos ad eleemosynam: dicendo, eam dari carni propriæ, hoc est, consanguineis et contribulibus, ut eorum non tantum corpori, sed et animæ consulant, ne videlicet ob inopiam cogantur infidelibus vel impiis se mancipare, a quibus ad infidelitatem et impietatem traducantur. Ita legimus in Vita S. Sylvestri, qui prudentia æque ac sanctitate eximius fuit Pontifex, quod studiose pauperum, præsertim virginum, pupillorum et orphanorum inopiæ subveniret: *Ne*, inquiebat, *cogantur petere ob alienis, qui dum lesant corpora, jugulant animas*.

8. Tunc erumpet quasi mane (Hebr. כשחר *cassachar*, id est, *sicut aurora*) lumen tuum.] Assignat hic Deus misericordiæ et eleemosynæ præmia. Primum est lumen, per quod recte Forer. et Sanchez accipiunt prosperitatem et felicitatem. Hujus enim symbolum est lux; sicut nox et tenebræ, adversitatis et calamitatis, q. d. Tunc incipias e mediis calamitatum tenebris, v. g. e captivitate Babylonica in lucem libertatis, lætitiæ et felicitatis emergere. Sicut enim immisericordia et inhumanitas diem terris aufert, tempestates concitat, et totam mundi machinam conturbat; vobisque, o Judæi, tenebras captivitatis et carceris induxit: ita ex adverso, misericordia diem, lucem et pacem orbi affert; vobisque reditum ex exsilio, hilaritatem, et bona omnia restituet. Addit Sanchez eleemosynam in hora mortis, quæ caliginosa est, mœsta et anxia, afferre spem salutis, esseque quasi *stellam matutinam*, Apocal. 2. v. 28. id est, luciferum, qui solis adventum præit et annuntiat: ita enim et eleemosyna moribundum excitat, eique instantis gloriæ beatificæ lumen ostentat, et prælibandum offert.

Nota: Pro *erumpet*, hebr. est יבקע *ibbaca*, id est, *findetur*, vel *scindetur*; uti sol in aurora radiis suis findens nubes, in lucem quasi fissam et sparsam erumpit. Urget hoc S. Chrysost. homil. 55. in cap. 16. Matth. indeque docet, misericordiam a Deo misericordi esse paratissimam. *Non dixit*, inquit, *Apparebit tibi lux; sed, Scindetur, ut velocitatem et copiam dantis exprimeret: ut intelligamus valde cupidum esse nostræ salutis, quadque muneribus plenus, ex largiendi festinatione, quasi prorumpat; cum nihil sit, quod inæstimabile Dei desiderium possit prohibere. Quibus omnibus infinitam bonorum copiam nobis paratam esse ostendit. Matutinum lumen, subitum et repentinum significat antequam cogites te beans; ut quod matutino tempore antequam expectes te excipiunt bona*.

Et sanitas tua citius orietur.] Pro *sanitas*, Forer. vertit, *curatio*, q. d. In Babylone captivus es, o Israel, ibique penuria, squalore, mœrore, aliisque ærumnis conficeris, ægrotas et consumaris. Accipe remedium et pharmacum præstantissimum, misericordiam: hæc te omnesque tuos dolores et infirmitates curabit. Tua enim misericordia, Dei in te misericordiam, quæ te sanet, provocabit. Unde Septuag. pro *sanitas*, vertunt ἰάματα, id est, *medicamenta* vel *emplastra*. S. Hieron. Hebr. ארוכה *arucha* in comment. hic et alibi vertit, *cicatricem*; Vatabl. *diuturnitatem*. Eleemosyna ergo est emplastrum efficacissimum, quod omnibus plagis et morbis, tam corporis, quam animi cicatricem et sanitatem inducit, affertque misericordi longævitatem, ut sit diuturnæ vitæ. Sic de sapientia dicitur, Sapient. 6. 26. *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum*. Et de sobrietate, Eccli. cap. 31. vers. 37. *Sanitas est animæ et corpori sobrius potus*.

Secundo, *lumen* et *sanitas*, spiritaliter hic accipi possunt, q. d. *Tunc erumpet*, id est tunc e cœlo infundetur tibi gratia, per quam justificaberis atque illuminaberis in intellectu; et scias quid bonum, quid malum; quæ via ad salutem ducat; *et sanitas orietur* in voluntate: sanaberis enim a pravis affectibus et cupiditatibus. Simili enim tropo de timore Dei dicitur, Prov. 3. 8. quod timor hic *sanitas erit umbilico tuo, et irrigatio ossium tuorum*. Hoc est, si times Deum, totum corpus tuum sanum erit. Corporis enim sanitas maxime pendet ex sanitate, tum teneriorum partium, scilicet vitalium, ut cordis, hepatis, splenis, quæ sunt juxta umbilicum; et ipsius etiam umbilici, qui superiora membra cum inferioribus connectit, et per quem fœtus in utero a matre alimentum sugit, et alitur; tum etiam duriorum, scilicet ossium, quæ sunt quasi bases et columnæ nostræ domus et microcosmi. Ossium autem sanitas, medullæ pinguedine fovetur et irrigatur; eaque deficiente ossa arescunt, unde sequitur tabes et corruptio hominis. Est metaphora, significans totam animam, omnesque ejus partes nobiles et ignobiles, debiles et fortes, v. g. appetitum, qui est quasi umbilicus, et rationem, quæ est quasi ossa, per timorem Dei sanas fore. Ita Jansenius et Cajetanus, ibid.

Anagogice, S. Chrysost. hom. 4. in epist. ad Philippens. *Oleum hoc*, ait, *eleemosynæ magnam in futuro tibi lucem et claritatem largietur*; ac consequenter sanitatem æternam et immortalitatem.

Denique Chrysost. hom. 55. in 16. Matth. S. Aug. ser. 172. de Tempor. S. Cyprian. ser. de eleemos. Tertull. l. de Resurrectione carnis c. 27. pro ἰάματα, id est *sanitates*, vel *medicamenta*, legunt ἱμάτια, id est *vestimenta*: per quæ intelligunt corpora. Hæc enim sunt quasi vestimenta animæ, q. d. Corpora hic per jejunium attrita et exhausta, Deus in resurrectione reformabit et renovabit; sicuti veteri vestimento detrito, novum surrogatur et induitur. Audi Tertullian. Vestem *non subsericam, nec pallium, sed carnem volens accipi, ortum carnis resurrecturæ de mortis occasu præ-*

dicavit. Hic sensus apposite respondet ei quod præcessit: *Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris.* Hoc sensu, q. d. Si nudum vestias, Deus quoque nudam carnem tuam, in resurrectione vestiet stola gloriæ. Verum ex Hebræo et Latino liquet in Septuag. legendum esse ἰαματα non ἱματια: quamquam Hebræum *arucha*, quod proprie significat *longitudinem*, pro longa veste accipi posset.

Et anteibit faciem tuam justitia tua.] *Justitia*, id est misericordia. Sic enim capitur *justitia* Daniel. 4. 24. in Hebræo, Psalm. 111. 9. Actor. 10. 35. et alibi, q. d. Si sis in tenebris peccati aut captivitatis, vel calamitatis, præsertim mortis; eleemosyna, quasi fax viam tibi præibit, et inde te educet; in morte vero apud judicem Christum tutabitur, et in cœlum perducat, omnes obices removens, et omnia plana reddens. Hoc est quod ait Tobias c. 4. 11. *Eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, et non patietur animam ire in tenebras.* Unde sequitur:

Et gloria Domini colliget te.] *Gloria*, id est gloriosa liberatio e periculo, vel captivitate, v. g. Babylonica. Rursum, ipse Dominus gloriosa sua gloria cœlesti te colliget, proteget, suscipiet, et, ut Septuag. *circumdabit*, ac beabit, dicens: *Intra in gaudium Domini tui.* Ita Vatabl. Sanchez et alii. Alludit ad Mosen, qui, cum Judæi rebelles vellent eum lapidare fugit ad tabernaculum, ibique gloria Domini per nubem apparente protectus est. Audi S. Chrysost. hom. 32. in epist. ad Hebr. *Eleemosyna*, ait, *vincula peccatorum dissolvit, fugat tenebras, exstinguit ignem, mortificat vermem, expellit stridorem dentium. Huic cum multa fiducia portæ cœli aperiuntur, et veluti regina intrante, nullus janitorum, nullus custodum qui portis assistunt, audet dicere: Quæ tu es? vel unde? sed omnes eam e regione suscipiunt: sic etiam misericordia; regina namque est, vere regina similes faciens homines Deo.* Sicut ergo immisericordes et crudeles omnium injuriæ expositi sunt, ut singulis gressibus timere debeant ruinam; quia præcedit eos iniquitas sua, et odium, quo Deus eos prosequitur: ita e contrario misericordes nullam timent injuriam aut vim; quia præcedit eos sua eleemosyna, et Dei gratia. Vide quæ dixi de eleemosyna Deutor. 14. et 15.

Secundo, Foror. *anteibit, etc.* q. d. In omnibus rebus, quæ occurrerint, utpote prospere succedentibus apparebit quod justus sis. Obtinuerat enim passim opinio, quod adversa non nisi sceleratis contingerent prospera non nisi justis. Sed prior sensus illustrior, æque ac germanior est.

9. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet,] non verbis, sed facto propitium et beneficum se tibi exhibens; cum antea ob tuam immisericordiam nollet te aspicere, uti querebaris, v. 3. Ex hoc loco S. Cyprian. tract. de Orat. Domin. docet, Deum non audire orationes nisi conjunctas piis operationibus: *Adesse*, ait, *se promittit* Dominus, *et audire ac protegere se eos dicit, qui injustitiæ nodos de corde solventes, et eleemosynas circa domesticos Dei, secundum ejus præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque a Deo merentur audiri.* Et paulo ante: *Orantes non infructuosis, nec nudis precibus ad Deum veniant: inefficax petitio est, cum precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur, et in ignem mittatur: utique et sermo non habens fructum promereri Deum non potest, qui nulla est operatione fecundus. Et ideo Script. divina instruit dicens Tob. 12. Bona est oratio cum jejunio et eleemosyna. Nam qui in die judicii præmium pro operibus et eleemosynis redditurus est; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est.* Id deinde probat exemplo Cornelii Centurionis, cui ait Angelus Actor. 10. *Corneli, orationes tuæ et eleemosynæ ascenderunt in memoriam coram Deo. Sic et Raphael, Tobiæ oranti, et semper operanti testis fuit dicens: Quando orabas tu et Sara, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter; et quia non es cunctatus exsurgere, et derelinquere prandium tuum, etc. misit me Deus curare te, et Saram nurum tuam.*

Si abstuleris de medio tui catenam.] *Catena* hæc est onus, *et fasciculi deprimentes* (puta usuræ, et iniqui contractus; servitutes et onera divitum, quibus ipsi alios pauperes quasi vinciebant et opprimebant) de quibus v. 6. Nam omnibus hisce locis in Hebræo est eadem vox מוטה *mota*. Ita S. Cyrill. Vatabl. Forer. et alii. Vide Jeremiæ c. 27. et 28.

Mystice, S. Hieron. per *catenam*, intelligit peccata. Hæc enim sunt quasi vincula ferrea, quæ vinciunt animam, vinctamque tradunt et mancipant dæmoni.

Et desieris extendere digitum.] Pagninus addit, *ad rem alienam*, q. d. Si desieris furari, et rapere aliena. Ita Cyrill. et Procop.

Secundo, Vatabl. Forer. et S. Thom. q. d. Si desieris porrecto digito et protenso minari proximo, et probris afficere: si desieris contendere et rixari. Addit S. Thom. et Forer. Extendere digitum, esse gestum, quasi volentis eruere oculos; quod est arrogantis, irati, ulciscentis et impotentis animi.

Tertio, S. Hieron. Heymo et S. Thom. in extensione digiti, putant significari irrisionem et subsannationem. Itaque vetari hic ne proximo detrahas, et singulos quasi digitos notes. Unde Chaldæus vertit: *Si desieris annuere digito.* Ita etiamnum plebei suos irrident, dum duos digitos in aliquem extendendo, quasi cornua ei affigunt, significantque eum esse cornutum, aut uxorem ejus alios habere amasios. Ita et Diogenes Cynicus, teste Laertio, protendens digitum medium in Demosthenem, insimulavit eum turpitudinis. Olim enim medius digitus infamis fuit, eoque ostendi grave erat probrum: illo enim significabant hominem esse mollem et effœminatum: inde digitus hic vocatus est impudicus, de quo Martial. lib. 2. *Ostendit digitum, sed impudicum*; puta medium. Ex adverso ostendi digito secundo, qui dicitur index, laudabile erat et honorificum. Ita Delrio adagio 801. ex Cicerone, Persio et aliis. Sic de procaci et illice fœmina dicitur: *Digito loquitur.* Democritus vero apud Juvenalem satyr. 10. digito indicabat restem et furcam: cum

Fortunæ ipse minaci
Mandaret laqueum, mediumque ostenderet unguem.

Quarto, Septuag. vertunt: *Si abstuleris a te χειροτονιαν*, id est extensionem manus in eligendo magistratu, q. d. Si in eligendo magistratu, non extendas manum ad munera, non sinas te donis corrumpi.

Rursum, si non sis levis, nec leviter attollas digitum, ut eligas indigos, quia cognati, amici aut benefici sunt. Nazianz. orat. ult. de cura pauperum χειροτονίαν exponit δοκιμασίαν, sive ἀμφιβολίαν, id est, probationem sive ambiguitatem: qua Leo Castrius censet notari avaritiam dantium eleemosynam, quod digito quasi supputent quantum dederint, aut indicent se alias eis dedisse, vel alios nunc eis impertitos esse eleemosynam. Melius Nicetas in Nazianz. probationem interpretatur explorationem, qua divites nimis curiose inquirunt, an pauper vere sit pauper, et eleemosyna dignus. Planius videtur, si χειροτονίαν ad verbum interpretemur, manus vel digiti extensionem. Hanc enim significat vox Hebræa, Chaldæa et Noster, e quibus Septuaginta noluisse dissentire est verosimilius, ut recte advertit Delrio loco jam citato. Tertius ergo sensus et secundus maxime genuini videntur.

Et loqui quod non prodest.] Hebr. און *aven*, id est, *iniquitatem*; puta lites, rixas, oppressiones pauperum, sannas et convicia. Unde Septuag. vertunt, *murmura*.

10. Cum effuderis esurienti animam tuam.] Hoc est, viscera misericordiæ; puta intimos affectus compassionis, condolendo, miserendo, et miseriæ ejus copiose et largiter succurrendo. Hoc enim notat τὸ *effuderis*. Septuaginta vertunt: *Si dederis esurienti panem ex anima tua*, id est, ex sincero totoque affectu animæ tuæ. Deus enim magis animum dantis, quam datum ipsum respicit. *Deus*, inquit S. Gregor. 22. Mor. 12. *non pensat datum, sed affectum.*

Et animam afflictam fame, nuditate, mœrore, repleveris] cibo, veste, consolatione et lætitia.

Orietur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies.] q. d. In mediis calamitatibus orietur tibi libertas, lætitia et prosperitas tanta, quanta est lux in meridie. Rursum, *in tenebris*, id est in agone et horrore mortis, erit tibi consolatio, et spes salutis ac lucis, et gloriæ æternæ: Deus enim omnes animæ timores et angores, omnia nubila serenabit et discutiet. Vide dicta v. 8. Sic Job 11. 17. dicitur: *Quasi meridianus fulgor consurget tibi*, hoc est, *cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer:* ubi Leo Hebræus vertit: *Totum tempus vitæ perflebit serenius, quam meridies.* Est enim lux meridiei clarissima et jucundissima, nullamque gignit umbram, q. d. Pari modo tibi, o Job, vita, quæ superest, erit plena felicitatis, nulla adversarum rerum umbra, nullo infelicitatis timore convellenda aut fuscanda.

11. Et requiem tibi dabit Dominus semper.] Potest quoque sic verti: *Erit Deus perpetuo requies tua*, in quo uno semper requiescas. Rursum sic, *Deus perpetuo deducet te in via recta felicitatis et salutis*, sicut deduxit filios Israel, duce columna, per desertum in Chanaan. Ita Forer. et Vatablus. Loquitur de requie tum terrena, v. g. quam habituri erant Judæi e Babylone redeuntes in Judæa; nam de euntibus in Babylonem dicitur Threnor. 5. 5. *Cervicibus nostris minabamur, lassis non dabatur requies.* Tum cœlesti et æterna.

Et implebit splendoribus animam tuam.] Illustrat et inculcat id, quod dixit paulo ante: *Orietur in tenebris lux tua.* Vide ibi dicta, quibus adde: sicut peccatum implet tenebris animam immisericordem, sic Dei gratia implet animam misericordem, splendoribus sempiternis gratiæ, consolationis et lætitiæ in hac vita, ac gloriæ æternæ in futura.

Nota. Pro *splendoribus* hebr. est בצחצחות *betsach sachot*, id est, *claritate claritatum*, vel *splendore splendorum*, vel *serenitate serenitatum*, vel *siccitate siccitatum*, vel *ardore ardorum*, id est, summo ardore, siccitate et splendore. His enim implet mentem misericordium et sanctorum SS. Trinitas, cum ad eas venit habitatura. Est enim ipsa ignis consumens concupiscentiam, et quidquid in nobis aqueum est, terrenum et mortale.

Denique Chald. Pagnin. Vatabl. et Sanchez vertunt: *Implebit in siccitate siccitatum*, id est in summa sterilitate et fame, *animam tuam*. Cum enim aliorum segetes sterilescunt, misericordium agri a Deo fœcundantur. Hoc enim promisit Proverb. 3. v. 9. *De primitiis omnium frugum tuarum da pauperibus: et implebuntur horrea tua saturitate, et vino torcularia tua redundabunt.* Et cap. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit: qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.*

Et ossa tua liberabit.] Vatablus vertit, *ossa tua saginabit*, id est, implebit medulla. Hæc enim ossa, antea fame sicca et arida, irrigantur, vegetantur, saginantur, crescunt et roborantur. Unde Septuag. vertunt, *ossa tua pinguescent*. Per *ossa*, synecdochice intelligit omnia membra: horum enim fulcrum et sustentamina sunt ossa. Hinc *ossa* symbolice significant robur et fortitudinem, q. d. Tua ossa, tua membra, tuum robur, in calamitate, v. g. Babylonica, captiva, contrita et emaciata Deus liberabit, roborabit et impinguabit.

Mystice, idem faciet ossibus, id est, soliditati ac potentiis animæ. Has enim ab omni peccati et vitiorum tabe liberabit, et gratia et consolatione sua pinguefaciet. Ita Procopius, Cyrill. et Castrius. Hi enim per ossa accipiunt animæ potentias.

Symbolice, *ossa* animi sunt virtutes: hæ enim animum roborant et fulciunt, uti ossa corpus. Hæ fiunt quasi captivæ, cum per peccatum, perdita Dei gratia et charitate, amittunt suum quasi spiritum et vitam ac statum supernaturalem; ut jam non Deo, sed dæmoni serviant: has liberat Deus, cum excusso, per peccati remissionem et gratiam, dæmonis jugo, charitatem eis restituit, qua rursus Deo vivere, eique in sanctitate et lætitia servire incipiant. Ita Sanchez.

Anagogice, ex Septuag. qui vertunt: *Ossa tua sicut herba orientur et reflorescent, et hæreditabunt generationem generationum*; sanctus Cyrillus et Procop. hæc accipiunt de gloriosa resurrectione corporum misericordium et beatorum, ad beatam immortalitatem.

Et eris quasi hortus irriguus,] q. d. Eris sicut paradisus semper vernans fructibus et frondibus; eo quod jugiter aquis, vel pluviis, vel fontanis irrigetur. Hoc est, abundabis fructibus et bonis, tum corporalibus, tum spiritualibus. Quo enim plura dederis pauperi, eo plura tibi erogabit Deus, ut semper habeas quod eroges nec fons misericordiæ tuæ siccetur. Id ipsum est, quod ait Apostolus 2. Cor. 9. 6. *Qui parce seminat, parce et metet: et qui seminat in benedictioni-*

bus, de benedictionibus et metet. Et v. 10. *Qui autem administrat semen seminanti: et panem ad manducandum præstabit et multiplicabit semen vestrum, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ.* Vide ibi dicta. Multo magis id fiet in animo: hanc enim Deus, quasi hortum suum irriguum, perpetuo aqua gratiæ suæ irrigabit. S. Ambr. l. 3. epist. 25. hæc refert ad laudem jejunii: hoc enim eleemosyna condiri jubet hic Propheta: *Ossa*, inquit, *tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius. Pinguescit igitur animo tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ, ut sit in te sobria ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta; Et poculum tuum inebrians quam præclarum est!*

Et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ.] Apte misericors comparatur *fonti*: sicut enim fons omnibus suam aquam largiter communicat, et quasi viscera sua effundit, nec tamen deficit; sed tantum semper recipit, quantum emittit: ita et eleemosynarius plus a Deo recipit quam in pauperes eroget. Sicut enim aqua ad fontem, lac ad ubera, quæ sugguntur: ita dona et bona Dei ad eleemosynarios confluunt, inquit S. Basilius et Clemens 3. Pædagogi c. 7. Pro *non deficient*, hebr. est, *non mentiuntur*, id est, non fallunt, non deficiunt, sed perennant. In æstu enim et siccitate, multi fontes exarescunt, falluntque heros sitientes et hiantes: sed fons misericordiæ, est fons fidelis, qui in omni aliorum egestate non deficit; sed facit eos bonis abundare, quibus suam et aliorum famem et sitim explent.

Quocirca, considera, primo, viriditatem; secundo, proceritatem; tertio, fertilitatem; quarto, varietatem; quinto, aquarum copiam; sexto, omnigenam amœnitatem et pulchritudinem horti irrigui, v. g. paradisi terrestris; easque ad hominis misericordis corpus, opes et animum transfer, et videbis quam felix ejus sit sors.

Huc facit apologus, de agro maxime frugifero, qui non septus, nec conclusus, tam herum quam quosvis alios abunde alebat et saturabat: at postquam is in manus heri avari, qui sæpe ei circumdata alios exclusit, devenit, non nisi hero sufficientes fructus protulit. Miratus est herus, consulensque oraculum, audivit: *Uni servit ager tibi nunc, cur tanta requiris?* Similiter, si quis aquas fontis muro includat, non emanant aquæ, sed furtim alio se proripiunt: ita et tibi, tuisque bonis continget, si avaro ea serves, et in arca concludas. Opes ergo avarorum fallaces sunt et mendaces; misericordium vero, fideles et constantes. Ita Forerius.

12. Et ædificabuntur in te (vel *a te*) deserta sæculorum,] puta domus vel urbes et provinciæ tuæ a multis sæculis desertæ, tum domibus, tum habitatoribus, itaque quasi emortuæ: nam incolæ et domus, sunt quasi sanguis et vita civitatum et regionum.

Fundamenta generationis et generationis, id est multarum generationum et sæculorum, suscitabis,] q. d. Restaurabis et reædificabis urbes et domos, a multis sæculis dirutas, quarum tantum fundamenta in imo, terra obruta, remanserunt. Promittit hic Deus misericordibus amplam sobolem et familiam; ita ut necesse sit desertas urbes et domos reædificare, ut posteris ejus sit habitandi locus: sicut ex adverso deficiente sobole, et incolis, deficiunt et ruunt domus et urbes, q. d. Misericordes non tantum instar fontis habebunt perpetuitatem sobolis ac familiæ; sed etiam amplitudine, ut quaquaversum se dilatent et multiplicentur.

Jam primo, Hebræi, teste S. Hieron. S. Thoma, Vatablo et Forer. hæc referunt ad Judæos et Hierosolymæ a 70. annis desolatæ restaurationem per Zorobabel. Addit Sanchez *fundamenta generationis et generationis* vocari Jerusalem, quia ipsa ante multas generationes fundata fuit, ætate Melchisedech. Hic sensus frigidior est; ad eum tamen alludit Propheta, eumque quasi historicum præsupponit. Verum sub eo quasi typo, secundo, altius quid de Ecclesia Christi spectat; ad illam enim avolat, juxta cap. 4. præsertim quia a c. 40. ad finem libri, fere agit de Christo et Ecclesia, q. d. O fideles, o Ecclesia, si operibus misericordiæ te dedas, pietas, fides et sanctitas priscorum patrum, jamdiu collapsa, in te restaurabuntur, quasi *fundamenta generationis et generationis*, id est, ut Septuag. *diutissime*, imo in æternum in cœlis duratura: o Christe, o Apostoli, o Christiani, si fueritis viri misericordiæ (uti scio vos fore) Ecclesiam veterem, id est, Synagogam, collapsam restituetis, facietisque, ut in ea redeat et reflorescat fides Abrahæ, spes Isaaci, charitas Jacobi, innocentia Abel, castitas Josephi, mansuetudo Mosis, fortitudo Davidis, patientia Job, etc. quæ virtutes jampridem abolitæ, et e mundo ablatæ videbantur. Ita S. Hieron. Hugo et alii.

Huc pertinet expositio Procop. et S. August. in Psalm. 110. et 111. qui per *deserta sæculorum*, accipiunt ruinam hominum in primo parente Adamo, cujus peccato omnia nostra bona facta sunt ruinosa, ac ceciderunt. Unde Procop. *Animæ tuæ*, inquit, *ruinæ in Adamo factæ instaurabuntur, et disciplina cœlesti reficientur: ædificabis teipsum dogmatis cœlestibus; Christo tamquam muro te sepies*, ut scilicet fias templum Dei. Loquitur enim Isaias, tam de anima, quam de Ecclesia, quasi de urbe vel templo olim vastato, nunc restaurato et munito. Itaque licet proprie loquatur de Synagogæ et Ecclesiæ restauratione, tamen consequenter loquitur etiam de reparatione animæ cujusque: per hanc enim illa fit.

Multo magis loquitur de institutione, vel reformatione statuum et Ordinum, tum Ecclesiasticorum, tum Religiosorum: hi enim sunt fulcra et bases Ecclesiæ. Tales ergo Ecclesiæ et Religionis ædificatores fuerunt S. Basilius, S. Benedictus, S. Bernardus, S. Antonius, S. Dominicus, S. Franciscus; de quo proinde narrat S. Bonavent. cum Ordinis sui confirmationem ab Innocentio III. Pontifice petiisset, illeque eum primo rejecisset; tandem tamen benigne eum excepisse, et Ordinem confirmasse, eo quod in somnis, sibi ille, quem repulerat, collabentem Lateranensem basilicam sustinere visus fuisset. Ita S. Franciscus de Paula institutor Ordinis Minimorum, parvam Ecclesiam ædificaturus, jussus est in somnis illam multo grandiorem ædificare, quod Ordinem suum late propagaturus, per eumque Ecclesiam restauraturus esset. Tales fuerunt singulis fere sæculis, vel institutores, vel reformatores Religionum, quos Deus pro sua provida miseri-

cordia tam Ecclesiæ, quam Religionibus ipsis excitavit, ut eas pristino nitori so fervori restituerent.

Ubi Nota, Deum excitasse ad hoc taies viros, qui erant magnæ misericordiæ et charitatis. Tales enim requiruntur ad hoc opus, qui nimirum tangantur intima compassione ruentis disciplinæ, labentis Religionis, et pereuntium animarum. Hæc enim compassio parit in eis ingentem zelum reformationis, qui ad hoc opus, quasi dux præeat, omnesque contradictiones, obices et difficultates, constanter superet. Hinc S. Petrus, antequam audiret a Christo, *Pasce oves meas*, ter ab eo rogatus fuit: *Simon Joannis, diligis me plus his?* Joan. 21. 15.

Denique noster Hieron. Prado hæc accipit de corporali fabrica, q. d. Restitues ædificia Ecclesiæ, vel ab infidelibus, vel ab hæreticis diruta, vel negligentia aut avaritia incolarum, aliove casu, collapsa: quorum substructiones, id est fundamenta tantum reliqua sunt, et a multis sæculis sola stant.

Ulterius hoc extendit Thom. Bosius tom. 2. de Notis Ecclesiæ, signo 88. ad urbes et Ecclesias a Christianis ædificatas in locis antea desertis. Docet enim ibidem, terras antea inhabitabiles, per christianismum factas esse habitabiles et populosas. Ita Germaniam quæ jam Christiana tot tantasque habet urbes, ante Christum incultam, et multis locis desertam fuisse, ostendit ex Tacito, Strabone, Seneca et Herodiano. Idem docet de Britannia, scilicet eam ne centesimam quidem urbium et agrorum et fructuum eorum quos jam habet, partem habuisse in paganismo. Idem docet de Polonia, Prussia, Livonia, Lithuania, Dania, Norvegia, Suecia, Gothia, Hibernia, insulis Terceriis, Canariis, Indiis tam Occidentalibus quam Orientalibus. Vide eumdem signo 73. in fine l. 15. ubi inter alia, sub finem hoc addit: *Quin Indiarum latissimis plagis datum est, ut liberentur a maximis tempestatibus, ac terræmotibus per Eucharistiam, in templis eorum Christi cultu stabilito excitatis conservatam: quod Gonzalus Ocetensis cap. 10. hist. gener. et Lopesius l. 3. c. 6. testantur.* Hujus mutationis causa est duplex. Prior, Dei favor et benedictio, posterior, quod fides Christiana, non tantum spiritum, sed et rationem, politiam et naturam humanam expolit; faciatque homines sagaces, industrios, laboriosos, æque ac sociales, civiles et humanos, ut civitates et resp. exeitent, agros colant, artes mechanicas exerceant, etc. Sicut ergo in paradiso, ob Adæ fidem et innocentiam, Deus benedixit ei, totique terræ: ita et eidem benedixit ob secundi Adæ, puta Christi et Christianorum, sanctimoniam. Hoc ipsum prædixit Sibylla apud Lactant. l. 7. dum ita canit:

> Et tunc sane gaudium magnum Deus hominibus dabit.
> Etenim tellus, et arbores, et innumera pecora terræ
> Dabunt fructum verum hominibus,
> Vini et mellis dulcissimi, et candidi lactis,
> Et frumenti, quod est hominibus optimum omnium.

Et apud Virgil. Ecloga 4.

> Molli paulatim flavescet campus aristis,
> Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
> Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Anagogice, *fundamenta sæculorum*, sunt domus et sedes cœlestes, e quibus ceciderunt olim angeli, facti que sunt dæmones. Has enim eorum ruinas, a tot sæculis desertas et vacuas replebunt et sarcient eleemosynarii, virique sancti. Ita Sanchez.

Et vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem.] *Vocaberis*, id est eris, ut jura ita vocari possis. Historice alludit et significat, muros Hierosolymæ (hæc enim vocatur sæpe vinea, cujus muri sunt sepes) a Chaldæis interruptos, ita ut semitæ per illos in urbem omnibus etiam bestiis et hominibus paterent, a Nehemia et aliis esse restauratos; ita ut semitis occlusis, urbs jam ab hoste foret tuta, degeretque in quiete. Unde Forerius et Vatabl. vertunt: *Vocaberis obstructor rupturæ*, vel *sepiens fracturam*, vel *ruinæ instaurator, restituens semitas* (quæ ad muri rupturam ducebant) *quieti*. Qui enim resarcit ruinas, avertit semitas, quæ ad ruinas et rupturas ducebant; itaque tam semitas quam cives et incolas restituit quieti; facit enim, ne quis, præsertim hostis, semitas eas calcet et cives invadet. Rursum, per *quietem* hanc significat obstructiones has semper duraturas, neque fore similes illis, quas vinitores faciunt in vinetis, et coloni in agris. Has enim viatores rursus diruunt, et per easdem semitas iter conficiunt. Ita Forer. *Avertens* ergo *semitas in quietem*, idem est, quod occlusor et dissipator semitarum, per quas subibant bestiæ et hostes vastantes vineas et domos, ideoque auctor quietis. Possent quoque cum Sanchez hæc proprie accipi de vinetis Judææ, quorum sepes disjectæ a Chaldæis, restauratæ sunt a Judæis Babylone redeuntibus. Verum parabolice, sub vinetis Judææ et Jerusalem, intelligit vineta, id est, Ecclesias, Christi, q. d. Eris et vocaberis ædificator sepium, id est, sepiens et muniens Ecclesiam, obstruensque aditus, per quos dæmon et vitia irrumpebant; itaque faciens ne unitas aut disciplina Ecclesiæ laxetur, atque antiquam fidei simplicitatem et integritatem, quasi murum restituens. Ita ex S. Ambros. Castrius et Procop. qui per *sepes* has doctrinam cœlestem et timorem Dei accipiunt. Hic enim compressa et occlusa inquieta superbia, gula, invidia, omnique concupiscentia, Ecclesiam, ejusque fideles restituit quieti. Quocirca ædificator sepium debet esse Prælatus et concionator, qui populi conscientias sepire debent spinis minarum mortis, judicii et gehennæ, ait Haymo. Peccator enim est quasi vis communis, per quam ira, libido, crapula, omniaque vitia quasi bestiæ impune transeunt et grassantur, ait S. Cyrill. quia caret hac sepe.

Tales ædificatores sepium fuerunt et sunt restauratores Religiosæ disciplinæ, et nominatim clausuræ. Hæc enim, ut docet Concilium Trident. ipsaque experientia, est sepes et murus Religionis, adeo, ut, si quis collapsam disciplinam in aliquo monasterio aut collegio restituere velit, ante omnia clausuram et silentium restituere debeat. His enim restitutis, facile reliqua restaurabuntur. Talis ædificator sepium fuit S. Romualdus, qui anno ætatis vigesimo Ordinem S. Benedicti amplexus, inde Anachoreta factus, Ordinem Camaldulensium instituit, in eoque pene centum annos transegit: mortuus est enim anno ætatis 120. a nativitate Christi 1027. Hisce annis mira sua asperitate, solitudine, oratione, et sanctitate ac zelo, ut non tam homo terrenus, quam Angelus cœlestis videretur; monasteria S. Benedicti in Italia et Gallia refor-

mavit, plurima nova ædificavit, multa sui Ordinis fundavit, eremos Eremitis implevit; adeo ut Petrus Urseolus Venetiarum Dux, plurimique alii nobilissimi viri, ad eum certatim accurrerent, et vitam monasticam aut eremiticam amplecterentur: ita ut totus mundus ejus virtutum radiis illustrari et renovari, aureumque sæculum agere videretur, uti B. Petri Damiani Cardin. ejus asseclæ et familiaris, in ejus Vita enarrat.

Porro, quam hi Deo sint accepti, quamque eos amet et tutetur, miraculis sæpe declaravit. Unum perillustre refert S. Petrus Venerabilis, qui floruit anno Christi 1100. lib. 1. Mirac. c. 22. Moniales, ait, Marciniacenses, claustro salutari conclusæ, et (ut sic dicam) vitali obrutæ sepultura, pro præsenti coarctatione sempiternam latitudinem, pro sepulcro beatam resurrectionem exspectant. Unde potius mori, quam egredi; ante occumbere, quam limen designati ostii transgredi elegerunt. Quod tunc apparuit, quando in circumpositis villæ domibus, casu, quodam tempore ignis exarsit. Cum enim Hugo Archiepiscopus Lugdunensis eis suaderet, imo præciperet ex obedientia, ut exirent, neque sinerent se concremari; una ex eis maximæ nobilitatis et conversationis, Guisla nomine, quam et ipse multoties vidi, spiritu et fide succensa, respondit: *Nos, pater, timor Dei et præceptum Abbatis nostri, ut ignem æternum evadere possemus, intra hos quos cernis limites, usque ad mortem permansuras inclusit. Unde nullo pacto fieri potest, ut aliqua necessitate præfixos nobis pœnitentiæ terminos, saltem pedis passu transgrediamur; nisi ab illo, qui in nomine Domini in hoc nos inclusit loco, solvamur. Noli ergo, domine, si placet, hoc injungere quod nobis agere non licet; sed sicut nos ignem præcipit fugere, ita magis igni, ut a nobis fugiat, virtute Christi Domini nostri armatus injunge.* Ad quam mulieris fidem stupefactus Archiepiscopus, ac subito et ipse fide repletus, foras exiit, et flammas intuens, ac lacrymis ora perfusus, ait: *In nomine Domini, et per meritum fidei hujus, quæ nunc locuta est mulieris, recede, ignis pestifer, ab ancillarum Dei habitaculis, nec damno aliqua ultra inferre præsumas.* His a Pontifice verbis prolatis (sicut mihi testificati sunt, qui viderunt) repente immensitas flammarum, invisibili virtute repressa, velut ferreo muro obstante, ultra procedere non potuit.

S. Martinus Episcopus Turonensis, ut habet Severus Sulpit. dialog. 2. de Vita ejus c. 13. cum aliquando transiret juxta agellum cujusdam virginis, in quo jam plures annos pudica, et ab omnium virorum oculis remota degerat, audita illius fide et virtute divertit, ut tam illustris meriti puellam religioso officio honoraret. Verum illa fortissimi vinculo propositi ne Martini quidem contemplatione, laxavit. Ita vir beatus, accepta per aliquam fœminam excusatione laudabili, ab illius foribus, quæ se videndam salutandamque non dederat, lætus abscessit. O virginem gloriosam, quæ ne a tanto quidem viro passa est videri! Episcopus autem repulsam illam, non ad contumeliam suam duxit; sed magnificans illius cum excusatione virtutem, insuetum in his dumtaxat regionibus laudabat exemplum. Huc usque Sulpit.

Violantes Aragoniæ regina, ut refert Petr. Ranzanus in Vita S. Vincentii l. 2. 9. Joannis regis uxor, quadam fœminea cupiditate permota, affectabat ingredi viri Dei cellulam, ut videlicet videre posset qualis erat locus in quo orabat, qualis lectulus ubi quiescebat. Cumque hoc a beato viro impetrare non posset (nefas namque ei videbatur, ut fœminæ servorum Dei cellas ingrederentur) illa indignans, cellulæ ostium violenter aperiri jussit. Moxque ingrediens, loca quæ videre cupiebat, vidit quidem; sed virum Dei, qui intus erat, nec ipsa, nec illi qui eam comitabantur videre potuerunt. Illa igitur a Fratribus, quos in cella reperit, sciscitatur, ubinam beatus Vincentius esset. Respondent illi quod ante oculos haberet: ac dicunt se plurimum admirari, quod eum non videret, cum ipse in loco patulo esset, unde ab omnibus videri posset. Postquam hæc reginæ dixerunt, ad virum Dei Vincentium conversi: *Quid causæ est*, inquiunt, *pater optime, quod reginæ ad te venienti non assurgis? nec eam alloqueris? At ille: Nescitis*, ait, *filii mei, numquam a nobis fuisse permissum, ut fœminæ in cellas nostras introducerentur? et quamvis hæc regina sit, tamen eam ingredi non permisi, ne fiam personarum acceptor. Et quoniam violentiam hanc fecit, ut, me invito, ingredi ausa sit; ideo quamdiu hoc in loco commorabitur, divino miraculo fiet, quod ejus oculi tenebuntur, ut quamvis coram habeat, me numquam tamen videre possit.* Hæc audiens regina, statim egreditur: Vincentius autem secutus est eam. Quem illa videns, ante eum mirum in modum humiliata est, ac pro commisso veniam petiit. Cui dixit B. Vincentius: *Nisi per muliebrem ignorantiam peccavisses, certe non impune tantam violentiam mihi fecisses; ultor enim est Deus injuriarum, quæ servis ejus inferuntur. Amodo igitur cave, ne quid ejusmodi committas in servos Dei.* Post multos vero inter sermones regina discessit.

S. Fiacrius Hibernus, ut habet ejus Vita 24. Augusti, vivens in monasterio a se exstructo, ob illustre miraculum a se perpetratum, a fœmina monasterium visitante magiæ accusatus, oravit: *Ne deinceps loci limina immunis intret fœmina.* Quare illo ex tempora, muliebre genus monasterii aditu, quod B. Virgini dicatum erat, vis quædam divina prohibuit, nullaque fœmina intulit pedem impune. Nam matrona quædam dives, quæ ancillam aperiendi causa ea quæ audierat, in monasterium sua manu compulerat, altero privata oculo est, incolumi serva, quæ vim alienam, heræque impulsum repellere nequivisset. Similis vindicta persecuta est fœminam audentor ingredientem monasterium S. Cariloephi, uti refertur in ejus Vita.

Hi ergo sunt ædificatores sepium, et avertentes semitam in quietem; hi sunt qui Dei iram avertunt, ejusque favorem conciliant. Unde pro *ædificator sepium*, Aquila vertit: παραφρακτισμα χολης, id est, *qui se opponit iræ Dei sævienti*; Symmachus: *Murum opponens cædenti; qualis fuit Moses, et Aaron, et Samuel: qui iræ Domini restiterunt, et quasi ædificato muro, indignationi ejus posuerunt terminum. Hic convertet semitas in quietem, ut nequaquam Dei ira desæviat; sed placatus sit eis Dominus, et omnes indignationis semitæ conquiescant*, ait S. Hieron.

13. Si avertesis a sabbato pedem tuum.] *A sabbato*, id est a sabbati transgressione. Vide canon. 17. *Pedem*, quia in sabbato longum iter, omneque opus servile, quod pedibus aut manibus fit, erat prohibitum.

Mystice, per *pedem*, significatur affectus et concupiscentiæ; his enim movetur anima, uti pedibus corpus.

Est synecdoche. Nam in sabbato, quælibet festa, totam Dei religionem et cultum, puta legem primæ tabulæ intelligit; sicut v. 10. legem secundæ tabulæ designavit per *misericordiam* ejusque opera, q. d. Ne putes custodiam secundæ tabulæ sufficere, Deumque velle misericordiam tantum non sacrificium: ecce hic pariter sabbatum, legemque primæ tabulæ et Dei cultum tibi inculco et commendo. Simili modo c. 56. v. 1. et 2. legem totam, tam secundæ, quam primæ tabulæ significavit per *justitiam* et *sabbatum*. Unde explicans subdit. Et *si averteris* (hoc enim per zeugma hic repetendum est) *facere voluntatem tuam in die sancto meo.* Sabbatum enim vocatur dies sanctus Dei, quia ejus cultui erat dicatus; sicut reliqui dies possunt vocari dies profani hominum, quia eorum profanis negotiis permissi et dati, q. d. Si in sabbato non tantum quieveris ab opere, sed etiam non sequaris tuam voluntatem et concupiscentias, indulgendo gulæ et genio, sed vacando orationi, concioni, lectioni, meditationi. Si non profanes sabbatum, sequendo voluntatem, id est libitum passionum tuarum; sed uti ab opere, ita pariter a vitiis sabbatum, id est otium et quietem agas.

Et vocaveris sabbatum delicatum,] id est delicate et tenere observandum, vel *delicatum*, id est delicias tum tuas, tum Domini; quod scilicet capiet Deus magnam delectationem (hoc enim significat hebr. ענג *oneg*) ex religioso sui cultu in sabbato; et sanctum Domini gloriosum, quasi dicat: Si vocaveris, æstimaveris et colueris sabbatum, quasi diem sanctum, et gloriæ et glorificationi Domini dedicatum. Discamus hinc in sabbato, id est Dominico, non quærere nostram gloriam: pompose incedendo et splendide nos vestiendo, sed Dei: hocque nobis sit gloriosum, quod gloria Dei per nos et alios tum celebretur, eamque promovere satagamus. Hoc autem, o fidelis, o Christiane, præstabis, dum non facis vias tuas, id est actus, mores et vitia consueta, et non invenitur voluntas tua,] ut impleas tuam gulam et concupiscentiam; sed ut totus Deo Deique voluntati cognoscendæ, amandæ et adimplendæ vaces. Hac enim de causa vetuit Deus Judæis coquere cibos in sabbato, tum ne iis coquendis avocarentur a rebus divinis; tum ut cibi pridie cocti minus essent suaves et magis insipidi, itaque gulam non irritarent, sed mens, cogitatio et anima tota ferretur in Deum Deique cultum. Cum enim voluptates carnis abdicamus, reddimur nos idoneos gustandis voluptatibus cœlestibus et divinis. Ita Forer.

Rursum S. Cyrill. *Submissi*, ait, *tractabiles et æquales mores, tenerum præstant in sabbato otium, et spiritualem sabbatismum.* Tenerum ergo, sive delicatum sabbatum vocat, quod a mente tenera, id est flexibili et obediente, colitur. Hinc Cant. 1. 9. sponsæ dicitur: *Collum tuum* (flexibile et obsequens est) *sicut monilia*, quæ ex auro lentescente fiunt, sequunturque per omnis aurifabri ductum et flexum. Ita Theodor. et ex eo Sanchez. Addit S. Cyrill. *Qui ergo a Deo opprobari volunt, fortiter ac juveniliter suam voluntatem oppugnare debent, ut divinam sequantur et impleant.*

Ut loquaris sermonem,] scilicet, qui non *prodest*, ut dixit v. 9. q. d. Si sabbato abstinueris a confabulationibus vanis, ridiculis, nugosis, detractoriis, irrisoriis, petulantibus, obscœnis et rixosis, ut vertunt Septuag. Ad hæc enim homines carnales invitat otium sabbati, hæcque sæpe in sabbato, id est Dominico et festis, etiam apud Christianos tractari videmus.

14. Tunc delectaberis super Domino.] Tria hic præmia sabbatum Deumque colentibus promittit; primum, quod magnam habebunt spiritus delectationem, et, ut Septuag. confidentiam in Deo. In Hebr. pro *delectaberis*, est eadem vox *aneg*, quæ fuit v. 13. q. d. Si in sabbato abstraxeris te a deliciis carnis, Deus dabit tibi suas delicias longe majores, scilicet pro carnalis dabit spiritales, pro temporalibus æternas, pro humanis divinas. Anima enim nostra delectatione carere nequit; sed si unam non habet, aliam quærit: quocirca Deus huic ejus affectui naturali indulgens, suam ei offert, si terrenam respuat. Id expertus David canebat: *Renuit consolari anima mea: memor fui Dei, et delectatus sum*; et: *Cor meum, et caro mea exultaverunt in Deum vivum. Gustato* enim *spiritu, desipit omnis caro.* Perinde ut filius regis inter rusticos rustice educatus, si rediens ad aulam, ejus delicias gustet, fastidit omnes delicias rusticanas.

Et sustollam (Vatabl. *equitare te faciam*, vel *veham*) te super altitudines terræ,] Secundum est hoc præmium. Per *altitudines*, Sanchez accipit ubertatem terræ, Judæis promissam; terra enim, si excelsa sit, vineis et fructibus abundat. Unde Septuag. vertunt: *Allevabit super bona terræ.* Verum augusta hæc Dei verba et promissa altius et augustius quid spectant: nimirum altitudines cœlorum, qui sunt terra et sedes, non morientium, sed viventium. Fateor tamen alludi ad illud quod ait Moses ad Judæos: *Constituit eum super excelsam terram: ut comederet fructus agrorum, ut sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo, butyrum, etc.* Deuter. 32. 13. Verum sub his spiritalia et longe majora intelligit, et fidelibus, Christique cultoribus promittit Propheta, q. d. Si Deum Deique festa colueris, sustollet te Deus in altum, ut scilicet in Deo et cœlo mente fixus, magno animo hoc terræ punctum et terrena omnia contemnas, sive prospera, sive adversa; sive honores, sive contemptus; sive opes et delicias, sive pauperiem; atque post mortem anima, ac tandem corpore reipsa in cœlum te transferet.

Terræ ergo *altitudines* sunt terra altissima et cœlestis, de qua ait S. Hieron. *Terra mitium, terraque viventium non est deorsum, sed sursum.* Audi S. Gregor. 31. Moral. c. 19. *Electorum*, ait, *specimen est, quod per spei certitudinem noverint jam se ad alta pervenisse, quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, itaque omne quod in mundo eminet, amore æternitatis calcent. Hinc est enim quod sequenti se animæ per Prophetam Dominus dicit: Sustollam te super altitudines terræ. Quasi quædam namque inferiora terræ sunt, damna, contumeliæ, egestas, abjectio, quæ ipsi quoque amatores sæculi, dum per latæ viæ planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt lucra rerum, blandimenta subditorum, divitiarum; abundantia, honor et sublimitas dignitatum, quæ, quisquis per ima adhuc desiderio incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat. At si semel cor in cœlestibus figitur, mox quam abjecta sint cernitur quæ alta*

videbantur. Deinde tales comparat aquilis, quæ in altis nidificant, qualis fuit S. Paulus, dicens: *Nostra conversatio in cælis est.* Vide ibi dicta.

Sicut enim unionis licet in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cœlo, cujus colorem, candorem, lucem et pulchritudinem sua nada repræsentant, ut videantur esse cœlestes: sic viri justi, qui excelsis animis in terra, divina calunt studia et opera, magis a cœlo pendent quam a terra, magisque cœlestes sunt quam terrestres; quia cœli cives sunt, et terræ hospites ac peregrini. Hinc in cœlo, quasi in alto monte constituti, omnia quæ hic subtus in terra sunt, quasi exilia despiciunt, atque cum beatis mentibus Deo Deique bonis fruentes, dedignantur terrena aspicere, aut de iis cogitare: perinde ac virgo rusticans, ob speciem electa a rege in sponsam, ejusque mensa et consortio fruens, dedignatur de suo olim rure et rusticis cogitare.

Quantum bonum sit hæc mentis altitudo, quantumque virtutis sit præmium, etiam Gentiles viderunt, sed eminus et per umbram. Seneca epist. 27. *Aliquod,* ait, *bonum mansurum circumspice; nullum autem est, nisi quod animus ex se sibi invenit; sola virtus præstat gaudium perpetuum securum: etiamsi quid obstat, nubium modo intervenit, quæ infra feruntur, nec unquam diem vincunt.* Nam ut idem ait epist. 58. *Talis est sapientis animus, qualis mundi status super lunam,* nimirum, ut ait alter:

Perpetuum nulla temeratus nube serenum.

Nam illa pars mundi superior et ordinatior, nec in nubem cogitur, nec in tempestatem impellitur: nec versatur in turbinem, omni tumultu caret. Eodem modo sublimis animus quietus semper, et in statione tranquilla collocatus, modestus, venerabilis et compositus. Hinc ut idem ait epist. 120. *Numquam malis ingemuit, numquam de fato suo questus est;* et epist. 92. *Quid est beata vita? Securitas et perpetua tranquillitas.* Hac est quod docet S. Ambros. lib. 1. Offic. c. 2. *Scriptura,* ait, *divina vitam beatam in cognitione posuit divinitatis, et fructu bonæ operationis;* et c. 3. *Innocentia et scientia beatum faciunt;* et c. 4. toto, beatitudinem doloribus et necessitatibus acquiri, docet exemplo Mosis, Danielis, Pauli, aliorumque Sanctorum. Idem alibi: *Vitam beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ, et securitas innocentiæ.* Vide eumdem lib. 1. de Vita beata c. 7. et seq. De hac celsitudine animi, passionum rerumque omnium victrice, ac vitæ beatæ genitrice, fuse disserit Cicero libris quinque Tuscul. quæst. et paradoxa 2. 5. et 6. ac in fine Tuscul. 2. sic ait: *Si omnia fugiendæ turpitudinis, adipiscendæque honestatis causa facimus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit.* Idem alibi: *Tum illud,* ait, *oritur* (ex virtute) *inæstimabile bonum, quies mentis in tuto collocatæ et sublimitas, expulsisque terroribus, ex cognitione veri gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi, quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono ortis.* Hinc collegerunt Stoici suum illud paradoxum: *Sapientem etiam inter tormenta beatum esse; quia invictus, ex alto dolores suos spectat;* et, ut ait Cicero: *Totum fortunæ regnum despicit. Ita Epicurus,* ait Seneca epist. 92. *moriturus dicebat: Beatissimum hunc et ultimum diem ago, cum illum hinc urinæ difficultas torqueret, hinc insanabilis exulcerati dolor ventris.* Quocirca, ut idem ait alibi: *Licet ipsum corpus plenum bono conscientia stillet, placebit illi ignis, per quem bono fides collucebit.* Adstipulatur S. Ambros. l. 1. de Jacob cap. 7. *Non frangitur,* ait, *sapiens doloribus corporis, nec vexatur incommodis, sed etiam in ærumnis beatus manet; quia non in delectatione corporis vitæ beatitudo est, sed in conscientia pura ab omni labe peccati.* Hinc illa sapientia apathia non naturæ, sed virtutis et mentis excelsæ. Esto enim naturæ dolores sentiat, mens tamen et virtus illos superans, et invicte sustinens, quasi non sentit.

Ita S. Tiburtius Martyr, prunis candentibus inambulans exsultabat, ac si super rosas ambularet. Ita S. Laurentius in craticula assatus, exsultavit in spiritu, ut et Decio tyranno insultaret. Ita S. Vincentius inter tormenta continua, altius semper animo assurgens. Dacianum ad stuporem, et pene ad insaniam adegit. Ita sanctus Antonius, cum a Constantino Imperatore demississimas, quasi a filio pater, litteras accepisset, suis hoc magni facientibus, dixit: *Nihil magnum videri debet, quod reges sæculi ad Dei servos epistolas dent; quia etsi aliquid potentiæ amplius habere videantur, tamen eadem omnium est natura, eadem vivendi et moriendi conditio. Illud vero magnum est quod Deus epistolas suas, id est legem suæ voluntatis indicem, ad nos miserit, nobisque per Filium locutus sit.*

S. Columbanus veniens ad aulam Theodorici regis Franciæ; cum rex illi cœnam cultu regio, et longo famulorum ordine deferri curaret: ipse vultu et voce aversatus est, dicens: *Munera impiorum reprobat Altissimus, et indignum est ut ora servorum Dei ejus cibis polluantur, qui eum ipsis injustum bellum gerit.* Ita habet ejus Vita.

S. Greg. *l.* 1. Regist. epist. 5. loquens de se, cum Religiosus esset, nec adhuc Pontifex: *Nil,* ait, *in hoc mundo appetens, nil pertimescens, videbar mihi in quodam rerum vertice stare; ita ut in me plene impletum crederem, quod pollicente Domino ex Propheta didiceram: Sustollam te super altitudines terræ, etc.*

Talis fuit celsitudo animi, iodeque libertas increpandi Mosis in Pharaonem, Nathan in Davidem, Eliæ in Achab, Elisæi in Joram, Isaiæ in Manassem, Jeremiæ in Sedeciam. Da nobis, Domine, hasce animos, sustolle nos super altitudines terræ, *ut inter mundanas vanitates et varietates, ibi nostra fixa sint corda, ubi vera sunt gaudia.* Nam, ut ait S. Cyprian. lib. 2. epist. 2. ad Donatum: *Una placida et fida tranquillitas, una solida, et firma, et perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundatus, ad cœlum oculos tollit a terris: et ad Domini munus admissus, ac Deo suo mente jam proximus, quidquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur, intra suam conscientiam jacere gloriatur. Nihil appetere jam, nihil desiderare de sæculo potest, qui sæculo major est;* et mox: *Postquam auctorem suum, cœlum intuens, animo cognovit, sole altior est, ac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit, quod esse se credit.*

Et cibabo te hæreditate Jacob patris tui.] Tertium est hoc sabbati, Deique cultus præmium, q. d. Dabo tibi insignia illa bona, quæ promisi Abrahæ, Isaac et Jacob, nimirum delicias et divitias gratiæ

cœlestis et virtutum; ac deinde gloriæ et felicitatis æternæ in cœlo. Ecclesia enim militans inchoat, et tendit ad triumphantem. Alludit ad terram Judæis promissam: ad hanc enim e Babylone ipsos sperantes et colentes se, reduxit Deus, q. d. Non hanc Judaicam, sed longe altiorem, scilicet terram viventium, tibi dabo, ibique te cibabo iis epulis, *quas nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt*. Ita S. Hieron. Cyrill. et Procopius. Jam ut hæc confirmet, et magis singulorum menti infigat, solitum Prophetarum sigillum subdit, dicens: *Os enim Domini* (quod falli aut fallere nequit) *locutum est*.

Præclare S. Bern. serm. 21. in Cantic. *Eris*, inquit, *inter adversa et prospera mutabilium temporum tenens quamdam æternitatis imaginem, utique hanc inviolabilem et inconcussam constantiæ animi æqualitatem, benedicens Dominum in omni tempore, dum te cœperis renovare et reformare in insigne illud antiquum similitudinis æterni Dei, apud quem non est, transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Quippe sicut ipse est, ita et tu eris in hoc mundo, nec in adversis timidus, nec in prosperis dissolutus.* Subdit deinde, hominem renovari ad hanc primævam Dei imaginem, *cum sibi indignum ducit huic labenti sæculo conformari, reformari magis satagens (juxta Pauli doctrinam) in novitate sui sensus in eam similitudinem in qua se conditum novit: ac per hoc etiam cogens, ut dignum est, sæculum istud, quod propter se factum fuit, versa vice mirum in modum conformare sibi; dum omnia ei cooperari in bonum incipiunt, tamquam in propria et naturali forma, abjecta degeneri specie, recognoscentia dominum suum, cui ad serviendum creata fuere. Unde arbitror illum sermonem, quem dixit de se Unigenitus* (Joan. 12) *videlicet, si exaltarer o terra, omnia traherel ad meipsum; cunctis quoque ejus fratribus posse esse communem his utique, quos Pater præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Et ego, si exaltatus fuero a terra (audacter dico) omnia traham ad meipsum. Nec enim temerarie usurpo mihi vocem, cujus in me indua similitudinem.* Ita ergo suos evehit Deus, ut quisque etiam rebus omnibus creatis tamquam parvulus quidam Deus dominetur: si nimirum exaltatus fuerit a terra, hoc est terram et terrena omnia contemnendo, supergressus fuerit.

Vides hic, o Christiane, quanta Deus statuerit præmia misericordiæ et pietati! Si habet mundus quæ cum istis conferat, ametur; sin minus, quid hæremus? Certe, cum hæc verba examino, simulque oculos circumfero, videoque quam pauci sint, qui delectentur in Domino, sublatique supra nubes in cœlo habitent; tuno plane intelligo paucissimos esse qui vere sint misericordes, et Numinis veri cultores; scio enim os Domini per Prophetam vera dicere et promittere. Hæc ergo lugendum et plangendum est, inquit Forerius.

Symbolice, cibat nos Christus seipso in Eucharistia. Hæc enim est ejus hæreditas, Ecclesiæ testamento relicta quæ, ut ait S. Bernard. serm. 11. de Cœna Domini, est *Jesus dulcis, Jesus delectabilis, omni virtute præditus, omni speciositate redimitus; dulcis super mel et favum, speciosus formo super filios hominum: cujus dulcedine Angeli inebriantur, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur. Iste talis ac tantus dixit discipulis suis, et per eos cunctis fidelibus suis: Manete in me, et ego manebo in vobis.* Quocirca exclamat: *O quam magna sublimitas, o magnæ sublimitatis auctoritas, hominem habitare cum Angelis, terram et pulverem elevari in cœlos, hominem tolli de stercore jumentorum, et aggregari cœtibus Angelorum, ima creaturam manere in Creatore, facturam in factore, redemptum in redemptore, servum in domino, peccatorem in justo, factum ex limo in eo qui fecit omnia ex nihilo, transitorium in æterno, miserum in summe beato; imo in eo qui omnia beata beat, et cuncta sanctificat sancta, qui est veritas et vita, et gloria sempiterno, gaudium mundi, jucunditas cœli, dulcedo paradisi, beata æternitas, et æterna beatitudo, Christus scilicet Dominus Jesus!*

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Redit ad initium cap. præcedentis, pergitque respondere querelis Judæorum, cur e Babylone, suisque hostibus et calamitatibus non liberentur. Respondet enim, causam non esse, Dei impotentiam, quod non possit: vel surditatem, quod nolit eos audire, et liberare: sed ipsorummet peccata multa et gravia, quæ hoc flagellum exigunt, et Deo quasi invito extorquent. Quocirca multis peccata eorum enumerat, et exaggerat. Denique v. 16. Deus miserans sui populi omnino deserti et afflicti, armis se accingit, ut eum ab hostibus liberet, omnesque gentes videant ejus gloriam, cum mittet redemptorem Christum iis qui redeunt ab iniquitate, qui sanciet inter eos et Deum novum fœdus sempiternum.

1 Ecce non est abbreviata manus Domini ut salvare nequeat, neque aggravata est auris ejus
ut non exaudiat: 2. Sed iniquitates vestræ diviserunt inter vos et Deum vestrum, et pec-
cata vestra absconderunt faciem ejus a vobis ne exaudiret 3. Manus enim vestræ pollutæ sunt
sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquita-
tem fatur. 4. Non est qui invocet justitiam, neque est qui judicet vere: sed confidunt in nihilo, et
loquuntur vanitates: conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem. 5. Ova aspidum ruperunt, et
telas araneæ texuerunt: qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet
in regulum. 6. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eo-
rum opera inutilia, et opus iniquitatis in manibus eorum. 7. Pedes eorum ad malum currunt, et
festinant ut effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas et
contritio in viis eorum. 8. Viam pacis nescierunt, et non est judicium in gressibus eorum: semitæ
eorum incurvatæ sunt eis: omnis qui calcat in eis, ignorat pacem. 9. Propter hoc elongatum est
judicium a nobis, et non apprehendet nos justitia: exspectavimus lucem, et ecce tenebræ; splendo-
rem, et in tenebris ambulavimus. 10. Palpavimus sicut cæci parietem, et quasi absque oculis at-
trectavimus: impegimus meridie quasi in tenebris; in caliginosis quasi mortui. 11. Rugiemus qua-
si ursi omnes, et quasi columbæ meditantes gememus: exspectavimus judicium, et non est; salu-
tem, et elongata est a nobis. 12. Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te, et peccata
nostra responderunt nobis, quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras cognovimus, 13. pec-
care et mentiri contra Dominum: et aversi sumus ne iremus post tergum Dei nostri, ut loquere-
mur calumniam et transgressionem: concepimus, et locuti sumus de corde verba mendacii. 14. Et
conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit: quia corruit in platea veritas, et æqui-
tas non potuit ingredi. 15. Et facta est veritas in oblivionem: et qui recessit a malo, prædæ patuit: et
vidit Dominus, et malum apparuit in oculis ejus, quia non est judicium: 16. et vidit quia non est vir:
et aporiatus est, quia non est qui occurrat: et salvavit sibi brachium suum, et justitia ejus ipsa
confirmavit eum. 17. Indutus est justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus: indutus est ve-
stimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli. 18. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem
indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis suis: insulis vicem reddet. 19. Et timebunt
qui ab Occidente, nomen Domini; et qui ab ortu solis, gloriam ejus: cum venerit quasi fluvius
violentus, quem spiritus Domini cogit: 20. et venerit Sion redemptor, et eis qui redeunt ab ini-
quitate in Jacob, dicit Dominus. 21. Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus, qui
est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, et
de ore seminis seminis tui, dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum.

1. Ecce non est abbreviata manus Domini.] *Manus*, id est, potentia. Vide dicta cap. 50. 15. Ibi enim idem dixit Propheta. Hæc verba recte connectuntur fini cap. præcedentis hoc modo, q. d. Jam declaravi et ostendi, o Judæi, quod si sitis pii et misericordes, colatisque sabbata mea, ædificabo deserta sæculorum, sustollam vos super altitudines terræ, et cibabo vos hæreditate Jacob patris vestri: ecce ex hisce meis promissis, similibusque beneficiis, quæ alias Abrahæ, Davidi et patribus vestris præstiti, videtis facile, me non esse in culpa et mora, quod ab hostibus et ærumnis vestris non liberemini, neque id fieri defectu potentiæ aut benevolentiæ meæ, quod aures habeam graves, id est, duras, et quasi gravi aliquo et crasso humore obturatas et occlusas, ne preces vestras audiam; sed vos esse in culpa, qui peccatis vestris nubem et chaos magnum inter me et vos induxistis, quæ vestras preces inhibet et repellit, ne penetrent, et ad aures meas perveniant. Vide dicta thren. 3. 44. Unde subdit:

2. Sed iniquitates vestræ diviserunt inter vos et Deum vestrum.] Sicut firmamentum est interstitium dividens aquas superas ab inferis, Genes. 1. 6. ita peccata vestra sunt interstitium firmiter dividens et separans vos a cœlo, Angelis et Deo; proinde peccata vestra *absconderunt* a vobis *faciem* et oculos *ejus* benevolos, ne vos benigne et gratiose respiciat; atque aures ejus patulas, ne preces vestras audiat.

Septuag. vertunt: *Propter peccata vestra avertit faciem suam a vobis, ut non misereatur.* Cujus rei duplicem dat causam S. Hier. Primo: *Ostendit*, ait, *quod fœtorem peccatorum, et iniquitatem eorum ferre non potest.* Sicut enim nares avertimus a putido et fœtente cadavere, aut a latrinis: ita Deus avertit se a peccato. Secundo: *Avertit*, ait, *faciem suam, ne turpitudinem eorum cerneret, et statim percutere cogeretur.* Avertit ergo non tam ex ira, quam ex clementia et indulgentia, qua eorum conversionem parcendo exspectavit.

3. Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine.] Descendit a genere ad speciem, et speciatim scelera eorum recenset ac redarguit. Primum est hoc homicidii, quod sanguine a se fuso manus et conscientiam polluerint.

Et digiti vestri iniquitate,] cædibus, rapinis, omnique violentia.

Fatue,] et loquendo adornat et concionat, ut vertit Vatabl. alios enim ad eamdem iniquitatem excitat et impellit.

4. Non est qui invocet justitiam,] q. d. Non est, qui justitiam in consilium advocet et adhibeat, ut vere judicat; sed adhibent in consilium suam avaritiam et cupiditatem; itaque judicia ob munera et favorem pervertunt, insontes damnando, et sontibus causam adjudicando. Patet ex sequent.

Hebræa ad verbum habent: *Non est qui vocet in justitia*; quod recte Noster vertit: *Qui invocet justitiam.* Potest tamen secundo, sic verti, q. d. Nemo alium juste in jus vocat. Unde sequitur in Hebræo: *Non est qui judicio litiget, aut disceptet vere*; aut potius: *Non est qui judicetur vere*, quia scilicet, ut Noster vertit, *non est* judex *qui judicet vera* et sincere. Tertio, Vatabl. sic accipit: *Nemo est qui vocet in justitia*, id est nemo est qui clamet ad impios, eosque inique agentes juste arguat et judicet. Unde alii vertunt: *Non est qui clamet pro justitia.* Quod notent assessores judicum, æque ac pastores, qui licet non proferant injustas sententias, iniquis tamen judiciis non reclamant, nec patrocinium justitiæ suscipiunt. Horum enim silere est tacitum consentire.

Sed confidunt in nihilo,] q. d. Non confidunt in justitia et veritate; sed spes suas ponunt in rebus vanis et nihili, puta, in idolis suis saxeis et ligneis. Ita S. Thom. et Haymo. Aut potius in externa forma et inani specie ac larva, tum justitiæ et pietatis, tum sapientiæ et astutiæ, tum potentiæ et auctoritatis, quibus alios injuste opprimunt.

Conceperunt laborem.] Nota per *laborem* sive *fatigationem*, et, ut Psal. 7. vers. 15. et 17. (quo alludit hic Isaias) Noster vertit, *dolorem*, metonymice significari peccatum, quod plurimorum dolorum et laborum præsentium et futurorum est causa, et magna sollicitudine, anxietate, labore et dolore parturitur ac perpetratur. Peccator ergo instar puerperæ, magna molestia et dolore utero mentis gestat, fovet et alit peccatum; quod postea simili dolore parturiat, ac insuper mox pariat sibi pœnas præsentes et æternas. Quam hoc verum sit, ad oculum est videre in iis, qui honores, opes, epulas ambiunt. Ita Hugo. Secundo, et magis proprie, peccatum homicidii et violentiæ in proximum (de hoc enim egit vers. 3.) vocatur hic *labor* et *iniquitas*, tum passive, quia peccantem labore et dolore afficit, uti jam dixi; tum active, quia proximum quem occidit aut injuria afficit, laborare, gemere et dolere facit. Ita S. Cyrillus, S. Thomas, Forerius et Sanchez. Unde sequitur:

5. Ova aspidum (solus Aquila vertit, *viperorum*) ruperunt.] Est proverbium, q. d. *Ova aspidum*, id est, suos malignos iræ, rapinæ et homicidii conceptus et machinationes, per suos filios (ova enim rumpuntur non a matre, sed a fœtu ovis incluso, dum jam animatus est, et gestit in lucem prodire) vel assaclas executi sunt (uti in republ. alii sæpe sunt qui scelus machinantur, alii qui juvant et exsequuntur) ac reipsa patrarunt rapinas et cædes. Hæ enim sunt quasi aspides ex ovis prodeuntes, quæ et aliis, in quos destinatæ sunt, et ipsis etiam auctoribus ac parentibus perniciem creant. Ita S. Hieron. Haymo, Procopius, Hugo et alii. Qui enim ex ovo aspidem educit, ab eodem mordetur; nam rupto ovo, erumpit aspis, quæ in linguæ vulnere venenum infligit effractori ovi.

Aliqui putant hic agi et alludi ad partum viperæ, quæ multos parit fœtus usque ad viginti, sed sensim eos enititur, scilicet *singulis diebus singulos*; *itaque cæteri tarditatis impatientes perrumpunt latera, occisa parente*, ait Plinius l. 10. 62. Unde S. Gregor. l. 15. Moral. 9. *Vipera*, ait, *quod vi pariat, nominatur.* Sic enim impii, dum aliis malum machinantur et pariunt, sibi ipsis noxam et perniciem accersunt. Licet enim Aldrovandus et alii viri docti negent viperam a fœtu enecari; tamen Plinius id docet, estque is communis hominum sensus et sermo, cui se conformare solet sacra Scriptura. Pari modo viperam ova concipere, ex iisque fœtus in utero excludere, incertum est. Nam asserit Plinius, negat Aristot. l. 5. Histor. animal. 5. Scriptura ergo *ova* vocat membranam quamvis, qua certum est in utero fœtum includi, eamque rumpi,

cum illo pariter et egreditur. Verum non agitur hic de vipera, sed aspide. Porro aspidem instar aliorum serpentium: edere ova, constat et liquet ex hoc Isaiæ loco; quinimo non tantum aves, pisces, serpentes; sed et conchas, aliaque animalia testacea, in vere et autumno, edere ova, docet Aldrovandus lib. 3. de iisdem.

Tradit Ælianus l. 1. de Natura animal. adversus viperarum, omniumque serpentium morsus remedium inveniri, aspide una excepta, præcipue si de rana gustarit; ut ait idem l. 2. Solius ergo aspidis ictum omni cura potentiorem esse, nec ab ullo vinci (præterquam a muliere) utpote quæ vel aspectu contactuque solo nocet; quorum alterum cum regulo, alterum cum aconito commune. Hinc Nicander; *Aspidis*, ait, *morsus immedicabilis* est. Hinc et proverbium:

Telum aspidis profecto mulier improba.

Porro, proverbium hoc: *Aspidis morsus*, maxime convenit in hostem elancularium et tanto pestilentiorem, quod clanculum, citraque dolorem infundat venenum hic serpens; neque post morsum appareat vulnus in corpore, tantum somnus lethalis obrepat: quamquam Plinius l. 29. 4. et Dioscor. l. 2. c. 33. contra aspidis morsum valere cimices asserant.

Moraliter a simili, hoc proverbium usurpare licet, cum quis alteri machinatur malum, quod simul in machinantis caput retorquetur et recidit. Talis enim quasi ovis aspidum incubans, eaque vivificans ac rumpens, a fœtu erumpente mordetur.

Simile exstat perelegans in emblemate Alciati 154. de corvo et scorpio:

Raptabat, *ait*, volucris captum pede corvus in auras
 Scorpion, audaci præmia parta gulæ.
Ast iste, infuso sensim per membra veneno,
 Raptorem in Stygias compulit ultor aquas.
O risu res digna nimis! qui fata parabat
 Ipse perit, propriis succubuitque dolis.

Similiter facit ichneumon, qui quadam physica antipathia, post necatam matrem, in ova grassatur, sed eorum contactu letbum incurrit. Sic cornix corripiens scorpium, arcuata illius cauda, vulnus lethale accipit, peritque. Unde proverbium: *Cornix scorpium*; rursum, *Octipedem excitas*, nimirum scorpium, cui pedes sunt octo. Tale quoque est: *Leonem stimulas, Crabrones irritas, Tua laqueo captus es, Tuo gladio jugularis.* Sic luget Ovidius: *Heu patior telis vulnera facta meis.* Et Livius l. 2. de secundo bello Punico, *Sentiebat Annibal suis se artibus peti.* Tradit Plutarchus Brasidam ducem educto e corpore telo, eodem confodisse eum qui miserat. Trebellius Pollio narrat Marium, unum e triginta tyrannis, interemptum a milite, qui adorieus eum dixerit: *Hic est gladius, quem ipse fecisti.* Marius enim ante imperium faber ferrarius fuerat, et ejus militis opera in fabrili officina usus.

Tropologice, S. Greg. l. 15. Moral. 9. *Ova*, inquit, *aspidum pravis hominibus rumpere, est malignorum spiritunm consilia, quæ in eorum cordibus latent, perversis operibus aperire.* Et Procop. *Ova aspidum*, inquit, vocat semina diaboli, qui aspis est et serpens venenatissimus et astutissimus, qui Evam, omnesque ejus filios decepit.

Allegorice, S. Hieron. et Haymo hæc accipiunt de Judæis, qui quasi viperæ et aspides obturaverunt aures, ne Christi doctrinam et salutis monita audirent; quique quasi viperæ eumdem Christum parentem suum occiderunt. Unde et S. Joannes Baptista vocat eos *genimina viperorum.* Recte quoque Arias hæc adaptat perversis judicibus, qui litigantes suis praxibus fraudulentis in desperationem et ruinam adigunt.

Et telas araneæ texuerunt,] q. d. Sicut araneæ texunt telas, ut capiant muscas et culices; ita hi suis fraudibus, rapinis et cædibus putarunt sibi parare et texere opes plebejorum et pauperum, quibus splendide epularentur et vestirentur; at non nisi futiles et inutiles telas aranearum texuerunt. Telæ hæ ad vestitum pertinent, sicut ova ad epulum et cibum; ob cibum enim et vestes, omnis fit rapina. Sicut ergo in vestitu, notat inanitatem et inopiam; ex telis enim aranearum vestis fieri nequit, ut dicitur vers. 6. ita in cibo notat perniciem; qui enim ova aspidum comedit, ut sequitur, venenum comedit et mortem; qui vero ova fovet et excludit, regulum producit, q. d. Putant hi violenti suis armis et fraudibus parare sibi vestes: at parant sibi telas araneærum, id est, tenuitatem, nuditatem, sordes, obscuritatem, et pauperiem; putant parare epulum; at parant necem et supplicium. Hæc enim omnia ex justo Dei vindicis judicio ob hæc scelera inflixerunt eis Chaldæi, et postea Romani evertentes Judæam.

Unde S. Gregor. loco citato: *Telas*, inquit, *araneæ texere, est pro hujus mundi concupiscentia, temporalia qualibet operari: quæ dum nulla stabilitate solidata sunt, ea procul dubio ventus vitæ mortalis rapit.* Videmus araneam studiose continuo texere, laborare et se eviscerare; at quid texit? inanem et sordidam telam. Its carnales et mundani perpetuo laborant, sudant, seque eviscerant; at quid faciunt? quid lucrantur? telam araneæ, rem caducam et futilem. O stulti mercatores et textores, qui parva, fluxa et vilia textilis, eaque cum magnis, pretiosis et æternis commutatis, datis cœlum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte.

Aliter hæc explicat Forerius. Jejunia, ait, Judæorum sabbata, preces, decimationes, alia denique quæ Judæi magna ambitione celebrabant, araneæ telæ erant: videbantur enim aliquid operis et dignitatis habere, sed cum fida et charitate carerent, inutilis erat totus eorum labor.

Symbolice, telas araneæ (quæ subtiles sunt et artificiosæ, sed fragiles et futiles, uti pulchre declarat S. Nazianz. orat. 2. de Theolog.) texunt primo, hæretici, quorum sophismatibus capiuntur muscæ, id est stolidi et rudes; sed vespæ, id est acres et docti, eas disrumpunt. Ita Nazianz. oratione in Heronis laudem. Secundo, astrologi, qui ex astris certo divinant de futuris rerum eventis. Ita S. Ambr. lib. 4. Hexameron. 4. Tertio, iniqui judices et legum executores, de quibus dicitur;

Dat veniam corvis, vexat censura columbas.

Quocirca Thales dicebat leges esse similes telis araneaearum, quæ parva animalia retinent, sed a magnis

lacerantur. Quarto, notarii, scribæ, advocati injusti; qui tenues suis fraudibus irretiunt, spoliant, exhauriunt. Quinto, Judæi, eorumque vanæ traditiones, futiles historiæ, et figmenta Cabalistica. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. et Delrio adagio 803.

Qui comederit de ovis eorum, morietur,] q. d. Qui se eorum machinationibus impiis jungunt et sociant, hi ex iis non commodum, sed damnum et exitium haurient. Ita S. Hieron. Cyrillus, Procopius et alii. Nota hic, quæ sit vis et perniciës perversæ societatis, quam exitiale sit cum impiis conversari et sociari. Hi enim in mensis, symposiis, ludis, ova aspidum cum eis comedunt, et venenum libidinis, scurrilitatis, rixarum, aut etiam pravorum dogmatum hauriunt, quo animam necant, et non raro corpus. Hinc in eos simile est proverbium, cujus meminit Tertull. lib. 3. contra Marcion. 8. *Aspis a vipera*; cum pessimus a pessimo sumit mali quippiam: *Desinat*, inquit Tertull *nunc hæreticus a Judæa, aspis (quod ajunt) a vipera mutuari venenum*. Refertur autem inter Diogenis apophthegmata, qui conspicatus duas fœminas inter se clam conferentes sermonem, dixit:

Sumit venenum a vipera aspis mutuo.

Utriusque serpentis venenum immedicabile, pariterque noxium; nisi quod viperæ morsus magis enecat cruciatibus; aspidis adeo nullum affert dolorem, ut nec voluptas desit, si Plinio credimus.

Aliter hæc ova explicat Forerius, scilicet ut sint perversa dogmata cum lege Dei pugnantia, qualia Scribis et Judæis objicit Christus, scilicet, quod præceptum Dei de honorandis parentibus, de juramento, de sabbati violatione, et alia, suis pravis explicationibus perverterent, uti videre est Matth. 23. 16. Hæc enim qui hauriebant et sequebantur, occidebant animam; erant enim venena conscientiæ. Unde monet Christus Matth. 16. 11. *Cavete a fermento Pharisæorum, et Sadducæorum*, id est, ab eorum corrupta doctrina, quæ bonos mores corrumpit et inficit; uti fermentum massam farinæ; imo uti regulus, qui non tantum halitu, sed et aspectu intuentes necat. Unde sequitur :

Et quod confotum est erumpet in regulum,] q. d. Plane noxia sunt ova hæc impiorum. Si enim iis vescaris, veneno; si calces, a catulo erumpente necaberis. Pro *regulum*, Aquila vertit *viperam*; Symmachus, *aspidem*. Certum est, naturaliter ex ovis aspidum, non regulos, id est basiliscos, sed aspides nasci. Est ergo proverbium simile illi cap. 14. 29. *De radice colubri egredietur regulus*, significans, hosce iniquorum conceptus et machinationes in res pestilentissimas et perniciosissimas, qualis est regulus, erumpere, q. d. Iniquæ cogitationes et machinationes, si in opus erumpant, iniquissima producunt facinora, quæ iniquitate et noxa longe superant ipsas cogitationes. Dat causam ejus, quod dixit vers. 5. *Ova aspidum ruperunt*.

Septuag. vertunt: *Qui de ovis eorum* (ova enim aspidum externa specie pulchra sunt) *comedere voluerit, frangens reperiet putridum, et in ipso regulum*. Quod juxta sensum jam datum explicandum est.

Sanchez putat huc allusisse Christum cum Luc. 11. 12. dixit, non daturum esse patrem filio ovum petenti, scorpionem, q. d. Non daturum ovum aspidis, in quo lateat regulus aut scorpius.

Moraliter S. Gregor. 15. Moral. 9. *Qui comederit*, inquit, *de ovis eorum, morietur; quia qui immundorum spirituum consilia recepit, vitam in se animæ occidit. Et quod confotum est, erumpet in regulum; quia consilium maligni spiritus quod corde tegitur, ad plenam iniquitatem nutritur. Regulus namque serpentum rex dicitur. Quis vero reproborum caput est, nisi Antichristus? Quod ergo confotum fuerit, erumpet in regulum; quia is, qui in se enutrienda aspidis consilia recipit, membrum iniqui capitis factus, in corpus Antichristi accrescit*.

6. Neque operientur operibus suis.] Pro *suis* verti potest, *earum*, scilicet telarum, q. d. Tanto opere et studio, quasi araneæ texunt telas, ut se iis contegant; et tamen iis operiri nequeunt, conspurcari possunt.

7. Pedes eorum ad malum currunt.] Ecce hic telas aranearum; et ova aspidum explicat, q. d. Cogitatio eorum jugiter intenta est ad malitiam, manus extenta est ad rapinam, pedes currunt ad cædes, semitæ eorum perversæ sunt, q. d. Tota vita eorum corrupta est, omnes mores et actus depravati; non cogitant, non faciunt aliud quam mala, quibus aliis damna et perniciem, sibique pariter afferunt. Hunc locum citat S. Paulus Rom. 3. 15. Vide ibi dicta.

Vastitas et contritio in viis eorum,] q. d. Quocumque vadunt, omnia vastant et conterunt; sunt instar pestis, quæ omnia perdit.

8. Viam pacis nescierunt,] q. d. Pacem ubique perturbant, omnia miscent turbis et tumultibus. Est mores. S. Clemens lib. 2. Const. Apost. cap. 21. hæc recta adaptat Episcopis, qui injuste et celeriter excommunicant (hi enim fundunt sanguinem, id est, animam suam et alienam occidunt) quique pœnitentes recipere nolunt, cum Dominus Jesus, qui est via pacis, docuerit, dicens: *Remittite, et remittetur vobis*.

Et non est judicium (id est justitia, rectitudo, æquitas) in gressibus eorum,] q. d. Gressus eorum injusti, iniqui et distorti sunt.

Semitæ eorum incurvatæ, id est depravatæ, et ut Septuag. *perversæ*, sunt,] non rectæ.

Omnis qui calcat in eis, qui eorum semitas, gressus et actus sequitur, ignorat pacem,] quia cum tumultuosis tumultuatur, rapinas et cædes machinatur.

9. Propter hoc elongatum est judicium a nobis, id est, ut sequitur, et non apprehendet nos justitia.] Sæpe enim in Script. judicium jungitur cum justitia, per eamque explicatur, ut Psal. 71. 1. *Deus, judicium tuum regi da: et justitiam tuam filio regis: judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio*. Sensus ergo est, q. d. Propter scelera nostra jam recensita, recessit a nobis vera justitia. Nam quam per jejunia, festa, aliasque cæremonias quæsivimus, nobisque arrogavimus, externa tantum fuit, fucata et larvata; quia interna puritate, misericordia et pietate caruimus. Est generalis sententia, quæ tam Judæis tempore Isaiæ, quam posteris competit. Unde S. Hieron. eam recte adaptat Judæis Christo incredulis, eumque persequentibus; ab his enim idcirco ablata est fides, religio et justitia, eaque translata sunt ad Gentes Christo credentes.

Secundo, Sanchez sic quoque exponit, ut per *judicium* accipiat vindictam de hostibus Judæorum, vocula vero *et* sit rationalis, significans *quia*, q. d. *Propter hoc ab hostibus nostris vindicta sumpta non est, quia in nobis non est inventa justitia*, quia scilicet, nos judicia sine veritate exercuimus, et absque justitia insontes in jus vocavimus, ut dixit v. 4. Hæc enim justa est pœna, ut justum judicium negligenti, justum judicium non fiat. Ita Forerius.

Exspectavimus lucem, et ecce tenebræ] *Lucem*, id est prosperitatem; *tenebræ*, id est calamitas. Nam *lux*, libertatis sortisque lætæ et felicis est symbolum; uti *tenebræ*, captivitatis et infelicitatis, uti jam sæpius dixi. Jam ad Judæos tempore Christi hoc referendo, symbolice *lux* et splendor significans splendorem Evangelii, et justitiam Christi; quam enim paulo ante vocavit judicium et justitiam, hic vocat lucem et splendores, q. d. Nos Judæi exspectabamus Messiam, qui nos illuminaret et redimeret, et justificaret; sed ob infidelitatem et impietatem nostram, eo veniente, facti sumus cæci, et palpavimus ac impegimus in meridie, quia Christi fide, et justitia, ac gratia ubique propagata et coruscante, nos soli quasi cæci eam non vidimus, et quasi palpantes incessimus (cæcus enim manum habet pro oculo; unde prius manu palpans vestigium explorat, quam in eo gressum figat) ut merito omnes rugire et gemere debeamus; omnesque hoc agnoscentes vere rugient et gement. Ita S. Hieron. Cyrillus, Procop. et Theodor. ad Christum enim hæc vel maxime spectare, patet ex fine capitis, et ex jam dictis.

10. In caliginosis quasi mortui] Leo Hebræus vertit: *In sepulcris versamur quasi cadavera*; significat summam cæcitatem et calamitatem, q. d. Sicut mortui degunt in tetris et putidis sepulcris, ita nos nostris flagitiis et immunditiis dediti in eis hæremus, volutamur, in ea impingimus, ruimus, labimur, ut nunquam nobis lux gratiæ, lætitiæ et felicitatis illucescat, ac si plane essemus mortui, exsangues et exanimes: imo si ad ejus splendorem cernendum educamur, eo perstringimur et excæcamur, uti Galenus tradit tyrannum quemdam homines excæcare solitum; cogebat enim eos in carceres, locaque obscura et caliginosa, ac post multum temporis educebat illos ad solem, qui subito fulgore solis obruti statim exoculabantur.

Idem tropol. accidit Philosophis, atheis, politicis, qui et iis qui omnia vitæ statusque sui subsidia in sua prudentia, labore, armis, robore collocant: qui si ad claram divinæ veritatis, voluntatis et providentiæ doctrinam revocentur, velut noctuæ tantam lucem non ferentes, ea magis excæcantur. Ita Arias, et ex eo Delrio adagio 804.

11. Rugiemus quasi ursi omnes.] Chaldæus hæc explicat de hostibus Judæorum, qui quasi rugientes in eos sævierant. Verum sic dicendum fuisset, Rugient hostes, non Rugiemus nos. Sensus est ergo, q. d. Sicut ursi amissis catulis, ex summo dolore horrende rugiunt, et sicut columbæ perpetuo quasi meditantes gemunt: ita et nos Judæi deserti a Deo et Christo, et vastati tum a Chaldæis, tum a Romanis, horribiliter jugiterque gememus et lamentabimur. Ita Cyrillus. Nominat rugitum ursi potius quam leonis, quia ursi catulos informes pariunt, quos deinde lambendo formant, itaque quasi bis pariunt; quocirca summe eos amant, et si amittant summe dolent. Rursum rugitus significans furorem ursi, repræsentat indignationem Judæorum, simulque clamores conscientiæ, quæ eis attestatur et occlamat, juste hæc eos ob scelera, Christumque occisum pati.

Secundo, S. Hieron. censet per *ursum* significari crudelitatem Judæorum in pauperes et humiles, v. g. Christianos; per *columbam*, eorumdem pavorem et timiditatem erga hostes, sive Chaldæos, sive Romanos. Ait enim: *Rugiemus quasi ursi omnes, et quasi columbæ meditantes gememus; ut et crudeles sint pariter et miseri: feri et immanes ad humiles atque subjectos, pavidi atque trepidantes ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres perhorrescunt.* Et tales hodie videmus Judæos. Unde Hispani, cum quem pavidum volunt significare, dicunt: *Judæum gestat in pectore*, inquit Delrio adag. 805.

Tertio, Procopius putat in urso notari Judæorum sævitiam, in columba simplicitatem, utramque cum imprudentia et stoliditate conjunctam.

Exspectavimus.] Repetit more gementis id quod dixit versu 9. nisi quod ibi vocavit justitiam, hic vocet salutem; justitia enim est salus inchoata, sicut salus æterna est justitia consummata. Hoc est enim quod de Christi salvatoris adventu canens Zacharias ait: *Salutem ex inimicis nostris, et de manu omnium qui oderunt nos.*

12. Et peccata nostra responderunt nobis.] Id est, ut Vatabl. et Forer. accusant nos apud Deum, ab eoque vindictam exigunt. Finguntur hic per prosopopœiam peccata quasi personæ assistere Deo, et quasi rogari quid peccatoribus fieri debeat) omniumque vocem unam esse, ut perdantur et pereant. Sic dicuntur peccata clamare in cœlum, quasi non rogata accusent peccatores, et contra eos clament; quanto enim ea libentius amplectimur, tanto adversum nos acrius causam coram Deo agunt.

Secundo, simplicius et magis genuine, Judæis cogitantibus et conquerentibus de suis ærumnis et suppliciis, eorumque causam inquirentibus, responderunt peccata, eos dignos esse hac pœna. Hoc est quod dixit cap. 3. 9. *Agnitio vultus eorum respondit eis.* Vide ibi dicta.

Tertio, pulchre For. et Sanchez: Peccata inquiunt, quasi echo peccantibus respondent. Sicut enim echo vocem refert a saxis eamdem, quam a clamante accepit: ita pœna peccati respondet ejusdem culpæ, quasi illius echo et reflexio sive repercussio maritissima; ut, sicut Judæi in alios fuerunt impii et crudeles, ita vicissim Chaldæos et Romanos in se impios et crudeles sentiant et experiantur. Rursum echo notat peccatorum frequentiam et divulgationem, ait Forerius.

Quia scelera nostra nobiscum,] apud nos, imo ante nos sunt, semper vultui nostro obversantur. Ita dicebat David pœnitens: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco: et peccatum meum contra me est semper.*

Aliter Sanchez: *Scelera*, ait, id est scelerum pœnæ, nobiscum sunt, nos jugiter exagitant. Porro scelera hæc enumerat dum subdit: *Peccare et mentiri contra*

Dominum, ut scilicet fidem Deo datam de illi soli, non idolis, non vitiis serviendo, falleremus, etc.

14. et 15. Et conversum est retrorsum; Vatabl. et Forerius vertunt, *retroactum est*, judicium, id est, justitia a nobis abacta est. Unde sequitur: Quia corruit in platea veritas et æquitas non potuit ingredi,] q. d. Palam et publice veritas et justitia eversa sunt: quia grassatur, inundat et dominatur passim vis, iniquitas et injustitia, tum magistratuum, tum plebejorum. Nullus ergo in cœtu nostro æquitati relictus est locus, nullus aditus, nullus ingressus. Hinc Filius Dei e cœlo descendit, ut justitiam exulantem reduceret. Notent hoc resp. et regna, in quibus justitia et virtus eum religione profligata sunt, uti factum videmus et dolemus in Anglia, Scotia, Græcia, multisque aliis provinciis, ubi Christiani, virique justi prædæ iniquorum patent: *Ut, nisi lupus sis, luporum prædam te esse oportet.*

Mystice, platea, inquit S. Hieron. est lata et licentiosa carnalium vita, in hac corruit et pessumdatur veritas et probitas.

15. Qui recessit a malo, prædæ patuit.] Ubi enim vis et impietas dominantur, ibi innocentia opprimitur, et justi sceleratis sunt prædæ. Arabicum est adagium ab Aria ad verbum latine expressum:

Esse lupis escam, te nostra ætate necesse est;
Sed patiare, nisi te juvet esse lupum.

Forem enim fur, lupum lupus cognoscit.

16. Non est vir, q. d. Non est quisquam qui scilicet faciat judicium, id est justum: at aporiatus est,] id est, anxius et perplexus hæsit Deus hoc enim est ἀπορεῖσθαι, ut dixi 1. Cor. c. 4. 8. Hebr. ישתומם *isstomem*, id est obstupuit, hoc est, obstupescens et admirans, et quasi inops consilii in re desperata, anceps hæsit Deus; quia non est qui iræ ejus orando occurrat. Ita S. Hier. et Chaldæus. Quocirca divino usus consilio remedium non a terra, sed a cœlo; non ab hominis, sed a suo brachio ac clementia petiit.

Nota: Hucusque enumeravit Propheta scelera plurima et gravissima Judæorum (sub quibus et Gentium, utpote idololatrarum, graviora crimina intelligit) ostenditque ea fuisse incurabilia. Quocirca subdit Deum in rebus desperatis curationem hanc suscepisse, ac salutem eis per Christum attulisse. Hoc imitatus est Paulus in epist. ad Roman. Nam, cap. 1. Gentium, cap. 2. Judæorum, cap. 3. utrorumque scelera incurabilia exaggerat, indeque concludit cap. 3. vers. 23. et 24. utrisque opus fuisse redemptore Christo. Hoc est quod subdit Propheta.

Et salvavit (remedium, opem et salutem attulit) sibi brachium suum,] hoc est, Deo saluti fuit brachium suum, et, ut Vatabl. *salutem ei præstitit brachium ejus*, q. d. Cum scelera Judæorum æque ac Gentium ad summum crevissent, essentque incurabilia, cum res mundi essent deploratæ, nec esset qui mederi aut opem ferre vellet aut posset; tunc Deus totam hanc rem, tam suam quam mundi, brachio, id est potentia sua, restituit, ipse suis viribus totam rem solus confecit. Ita Forer. Vatabl. et alii. Aliqui sic explicant, q. d. Christus sibi salutem attulit in cruce et morte, quando tertia die suo brachio et virtute ex ea se suscitavit. Verum hoc non est litterale, nec genuinum. Septuag. vertunt: *Ultus est brachio suo*; alii: *Salvavit eum*, scilicet populum, *brachium ejus*, scilicet Dei.

Symbolice hic disce, in prælio æque spirituali ac corporali plurimum valere animositatem: *Dux*, inquit Vegetius l. 2. *ardorem animi cultu oculisque præferat.* Et Livius lib. 22. *Quo timoris minus est, eo minus ferme esse periculi.* Et Sallust. in Jugurtha: *Semper in prælio his maximum periculum esse, qui maxime timent; audaciam pro muro haberi.* Et Curtius: *Effugere mortem quisquis contempserit; timidissimum quemque eam consequi.* Hinc Vegetius lib. 3. cap. 18. *Semper, ait, studere debes, ut prior instruas aciem.* Rursum: *Fortiores videntur, qui provocare non dubitant. Nam plus enimi est inferenti periculum, quam propulsanti.*

Et justitia ejus, id est sanctitas, bonitas et misericordia Dei, confirmavit eum,] scilicet Deum, hoc est, eum sustinuit et sustentavit ac corroboravit, ne ab incepto desisteret, sed fortiter susciperet et constanter urgeret tam arduum salutis nostræ et redemptionis opus; ut scilicet pro nobis inimicis, impiis, ingratis, blasphemis, in carnem et mortem crucis daret Filium suum unigenitum, ejusque morte hostes nostros et tyrannos a nobis depelleret, puta dæmonem, peccatum, mortem, gehennam.

Secundo, *justitia* hic proprie capi potest, q. d. Quamvis homines omnine perversi sint, Dominus tamen liberabit eos, et in liberando utatur justitia, puta justo lytro et satisfactione, quam petet non ex ipsorum meritis, quæ nulla sunt, sed ex meritis Christi, quibus pro peccatis hominum ad ultimum teruncium satisfecit, itaque juste nos sibi reconciliavit, et a diaboli captivitate redemit.

Ad litteram loquitur de redemptione generis humani per Christum, sed alludendo ad redemptionem Judæorum e Babylone per Cyrum. Hujus enim causa non fuerunt ipsorum vires et merita: sed Dei robur ac gratia. Quare qui hæc plane ad litteram accipiunt de Judæis et Cyro, mystice tantum de Christianis et Christo, Rabbinis et Judaizantibus plus æquo indulgent, neque dignitati, neque menti Prophetæ satisfaciunt. Melius equidem et probabilius S. Hieron. exponit hæc de bello ut armis Dei, quibus per Titum et Romanos debellavit et excidit Judæos, ob scelera ante recensita. Verum cum ultio hæc Dei de more sit contra dæmonem et peccatum, ut ab iis homines liberet, sitque ipsa ejus in homines clementia: rursum, cum sequentia omnia lætitiam, gratiam et fœdus sonent; prior sensus de redemptione hominum per Christum plane litteralis et genuinus videtur.

17. Indutus est lorica.] Nota prosopopœiam, qua Propheta Dei quasi militis a capite ad talos armati, arma et panopliam describit, qua eadem Apostolus armat fidelem quemque quasi Dei militem, pugnantem contra dæmonem, mundum et carnem, Ephes. 6. 13.

Itaque primo, thorax sive lorica Dei est *justitia*: hæc enim totum Dei pectus et cor obarmavit et corroboravit, ut pro justitia, justoque suo dominio contra tyrannos dimicaret, puta contra dæmones, qui hominem injuste captum detinebant; ut eos injuste sua possessione depelleret, hominemque in pristinam

libertatem, et jus ac dominium suum revocaret. Justitia hæc est misericordia, ait Haymo. Plauius tamen justitiam hic proprie capias: eam enim Deus Christo communicavit, ut totum ejus pectus obarmaret et corroboraret, ut quasi adamas dorsum suum daret percutientibus et flagellantibus: itaque pœnas peccatorum nostrorum in se suscipiens et sustinens, juste pro iis Deo satisfaceret tantum et amplius quantum illa merebantur.

Secundo, galea Dei est *salus*: hæc caput et mentem Dei obarmavit, ut tota ejus intentio ferretur in hominum salutem; hæc est galea activa, passiva in Christo fuit ipsa divinitas: hæc enim Christi texit caput, ejusque salutem contra hostes tutata est, eum eum a morte gloriosum quasi mortis victorem suscitavit. Verum melius accipias de activa: hanc enim spectavit Deus et Christus, ab eaque Jesus, id est salvator, appellatus est. Ita S. Thomas, Hugo et Forerius.

Tertio, vestis ejus fuit *ultio*: totus enim, totoque quasi corpore ferebatur in hostes, puta peccata, ut ea disperderet.

Quarto, pallium ejus fuit *zelus*: hic enim cumulavit, obtexit et ornavit arma ejus jam dicta. Zelus hic fuit triplex, scilicet primus, honoris sui et gloriæ: dedecus enim fuisset Deo permittere creaturam suam sub potestate diaboli. Secundus, iræ in dæmonem et peccatum, hostes suos et nostros. Tertius amoris erga homines. Hic triplex zelus ingens et abundans Deum undique cinxit et decoravit instar pallii, quod corpus et vestes alias laxo ambit et circumdat. Hunc zelum cæteraque arma Deus communicavit Christo belli sui duci. Tota enim vita Christi zelum et vindictam spiravit: nam ex zelo gloriæ Dei, amoris nostri, et odii in hostes, eos imperio deturbavit, peccatum abolevit, mortem occidit, carnem perdomuit, ut ubique et in omnibus regnaret ipse, ejusque fides, verites, charitas, pax, justitia, Dei laus, gratiarum actio, et gaudium in Spiritu Sancto. Ita Forer. Adamus et alii.

GALEA SALUTIS IN CAPITE EJUS.] Solebant veteres in galeis ingentes gestare cristas, præsertim e plumis aquilarum, galiorum, eliarumque victricium avium; tum ut hostes terrefacerent, tum ut animos hac specie sibi invicem adderent, tum ut victoriam, bellique finem ac fructum quem spe et animo conceperant, in galea et cristis præferrent, ae manu strenue exsequerentur. Quocirca galea Dei et Christi fuit salus; hanc enim præ se tulit et attulit per hocce suum bellum mundo. Porro galeæ hujus insigne et quasi crista fuit crux; per hanc enim salutem dedit. Unde et Constantinus pugnaturus contra Maxentium, in galea gestavit crucis signum. Nam, ut canit Prudent. l. 1. contra Symmach.

Ardebat summis crux addita cristis.

Hæc et plura de galea Sanchez.

INDUTUS EST VESTIMENTIS ULTIONIS.] S. Hieron. ut dixi, Cyrill. Procop. et Haymo hæc referunt ad ultionem quam Deus in Judæos impios Christique occisores exercuit per Romanos. Verum ob causas quas esignavi vers. 16. melius et verius hæc accipiemus de ultione quam Deus per Christum peregit contra dæmonem et peccatum.

Figurate ergo hic Christus Dominus veniens ad redimendos homines inducitur quasi dux cataphractus, qui furore divino actus non tantum in dæmones, sed etiam in homines peccatores eis subditos irruit, atque obvios quosque deturbat, proterit, trucidat, interfectorumque sanguine sitim exstinguit.

Ubi Nota: Solent Prophetæ cum de hac Christi pugna et redemptione loquuntur, duplici nomine et fere copulato eam significare, hoc est ultione et salute, strage et redemptione, indignatione et pace, sanguine et vita, victoria et incolumitate. Alludit enim ad redemptionem Judæorum, quæ cum strage Chaldæorum peracta est, uti omnis victoria cum strage hostium peragi solet. Rursum in hac strage et salute iidem sunt hostes et amici, debellati et liberati, enecti et redempti; sed moribus, ingenio, affectu dissimiles: Christus enim infideles impiosque subegit et abolevit, mactando peccata et servando homines; nimirum ex impiis pios, ex infidelibus fideles, ex blasphemis Dei cultores, ex inimicis amicos faciendo: quæ illustris et divina victoria æque ac strages fuit. Vide cap. 46. Unde sequitur:

OPERTUS EST QUASI PALLIO ZELI,] id est, opertus est zelo quasi pallio. Unde Vatabl. vertit: *Indignatione amictus est vice pallii*. Sic cap. 61. 3. *Pallium laudis* vocatur ipsa laus fideles cingens et ornans quasi pallium: *Zelus* ergo *æque ac charitas, est pallium Dei et divinæ majestatis*, uti scite quidam Sanctorum dixit.

18. INSULIS VICEM REDDET.] *Insulas* vocat gentes remotas in insulis et ultra insulas habitantes, uti alibi dixi: hisce vicem, id est talionem ultionis, reddidit, dum ipsarum impietatem et idololatriam destruxit, easque Christianas et pias effecit.

Aliter S. Hieron. ipse enim persistit in sua expositione cladis Judæorum per Titum: unde per *insulas*, accipit Jerusalem, quæ Romanorum exercitu cingebatur et tundebatur, sicut insula mari et fluctibus. Verum ex dictis liquet priorem sensum esse litteralem et genuinum.

19. ET TIMEBUNT QUI AB OCCIDENTE, NOMEN DOMINI, q. d. Omnes gentes tam quæ ad Orientem, quam quæ ad Occidentem habitant, subactæ a Christo et Apostolis, Dei Christique fidem et gloriam timebunt, id est colent et reverebuntur, idque fiet tunc, CUM VENERIT QUASI FLUVIUS VIOLENTUS, QUEM SPIRITUS DOMINI COGIT.] q. d. Cum ad gentes debellandas venerit validus Domini exercitus, qui tanto impetu veniet, ut videatur esse quasi fluvius violentus, qui simul a vento rapitur et propellitur; hujus enim in præceps ruentis cursum nemo sistere aut impedire potest, quin exundans omnia obruat et pessumdet. Unde Septuag. vertunt: *Quasi fluvius violentus in ira Domini, veniet cum furore*. Pro *violentus* hebr. est צר *tsar*, id est angustus, ut vertit Aquila, et consequenter *violentus*. Fluvius enim si in angustias redigatur et exuberet, fit violentus, sternit agros, sata læta hominumque labores. Significatur hoc impetu vis, copia et afficacia Evangelii, ac prædicationis Christi et Apostolorum, cui nulla sapientia, eloquentia, prudentia resistere potuit, ut videre fuit in prædicatione S. Pauli. Unde Theodot. vertit: *Quasi fluvius angustians* vel *oppugnans*. Hoc adimpletum est in Pentecoste, inquit S. Hieron.

et deinceps, cum factus est de cœlo sonus quasi advenientis spiritus vehementis, quo impulsi et acti Apostoli in spiritu vehementi contriverunt naves Tharsis, id est omnes mundi machinas, totumque orbem celerrime pervaserunt, et Christo substraverunt. Qui ergo vult efficax et Apostolicus esse Evangelii præco, et efficaciter per illud peccatores convertere, necesse est ut instar Apostolorum vadat et concionetur in spiritu vehementi. Frigidæ enim conciones, quales multas hodie videmus, proh dolor! corda frigida non feriunt, non accendunt.

Quam spiritus Domini cogit.] *Spiritus Domini* est ventus ingens et validus: hic enim colligit aquas, cogitque ut in præceps ruant. Simili modo et impetu exercitum Apostolorum Domini coegit et propulit zelus et spiritus Domini. Pro *cogit* hebr. est נוססה *nosesa*, quod Leo Hebr. vertit, *impellit*, a rad. נוס *nuse*, id est fugit, et in piel ac poel *noses*, id est, fugere compulit, propulit et impulit. Vatabl. vero *nosesa* vertit, *vexillum excitabit*. נס *nes* enim signum et vexillum significat, q. d. Huic exercitui Dei præest spiritus Dei quasi vexillifer: hic illum ducit, cogitque ac facit ut potens sit et efficax, omniaque prosternat. Unde tertio, Aquila *nosesa* vertit: *Spiritus Domini signaculum ejus*; Theodot. *Quasi fluvius oppugnans spiritus Domini signatus est*, in Christo, inquit S. Hieron. Hic est enim de quo Joan. 6. 27. dicitur: *Hunc enim Pater signavit Deus*, et Isaiæ 11. 2. *Requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, et intellectus, spiritus consilii, et fortitudinis, spiritus scientiæ, et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini. Unde et nos dicimus: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: et in Ezechiele, c. 9. 4. virorum gementium frontes thau littera Hebraicæ, quæ apud eos ultima est, impressione signantur.*

20. Et veniet Sion redemptor. *Sion*, id est Sioni, puta Ecclesiæ. Unde explicans subdit: et, hoc est, *id est*, eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob.] Ita S. Hieron. Cyrill. et Procop. Ecclesia enim vocatur *Sion, Jacob, Israel, etc.* quia in Sione apud Jacobitas sive Israelitas cœpit, illique primi fuerunt lapides, id est, fideles et Apostoli, Ecclesiæ. Ita explicat S. Paulus Rom. 11. 26. Quare comment. S. Thomæ ascriptus, et Hugo, qui per redemptorem litteraliter accipiunt Cyrum et Nehemiam, qui fuit redux Judæorum e Babylone in Judæam, ut solum allegorice hic significetur Christus, valde extenuant, imo detorquent hoc Prophetæ oraculum, æque ac argumentationem Apostoli. Dico ergo, ad litteram redemptorem esse Christum, non Cyrum, licet alludat ad Cyrum: Christus enim, non Cyrus, novum fœdus quod sequitur sanxit. Unde capite sequenti jubilans Propheta exsultat, dicitque: *Surge, illuminare, Jerusalem, etc.*

Sept. et ex iis S. Paulus Rom. 11. 25. paulo aliter sic vertunt: *Veniet ex Sion* (sic enim habent S. Hieron. et Complutens. licet Cyrill. Procop. et Sixtina habeant: *Propter Sion*) *qui eripiat, et avertat impietatem a Jacob*; quia nimirum Hebræum *lamed* non tantum est articulus dativi, sed etiam subinde capitur pro מן *min*, id est, *ex, de*; unde לציון *letsion* vertunt: *Ex Sion*. Rursum, idem est dari Christum redemptorem Sioni, id est iis qui redeunt ab iniquitate, quod venire eum ut eripiat et avertat impietatem a Jacob: in hoc enim sita fuit Christi redemptio, sicut antitypa Cyri redemptio in eo sita fuit, quod Cyrus averteret captivitatem Babylonicam a Jacob, ipsique ex ea redirent in patriam. Ideo enim Deus et Christus in galea et vertice capitis salutem, non temporalem, sed spiritualem a peccato præfert. Unde clarius cum Forerio ex Hebræo, verti potest: *Et veniet Sioni redemptor, et Jacobitis captivis peccati*. Hebræum enim שבי *scabe*, a radice שבה *scebo*, id est captivus fuit, significat captivos: sin autem deducas a שוב *scub*, id est reversus est, significat revertentes, ut vertit Noster. Quocirca recte ex hoc loco docet S. Paulus, Judæos in fine mundi convertendos esse et salvandos, cum intraverit plenitudo Gentium in Ecclesiam.

Porro quod addit Apostolus: *Cum abstulero peccata eorum*, non est hoc loco in Isaia, sed ab Apostolo additum est explicationis gratia: explicat enim et inculcat illud quod præcessit: *Qui avertat impietatem a Jacob*, ut doceat in eo sitam esse totam Christi salutem et redemptionem. Ita in illum Pauli locum Origen. Anselmus, Toletus, Cajetan. licet Sanchez probabilius censeat hæc verba petita esse ex Isaiæ 4. v. 4. ubi dicitur: *Si abstulerit Dominus sordes filiorum Sion, etc.* Aut potius ex Jeremiæ 31. v. 34 ubi loquens de eodem hoc fœdere ait Deus: *Quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius.* Solet enim Paulus diversa Scripturæ loca connectere, eorumque sensum, non verba citare.

Dicit Dominus.] hebr. נאם יהוה *neum ishova*, q. d. Hoc est effatum, decretum et oraculum Domini. Hoc enim gravi pronuntiato, quasi sigillo, solent Prophetæ insignia Dei promissa, quale hoc est de Christo redemptore, obsignare. Unde Apostolus vertit: *Fidelis sermo et omni acceptione dignus.* Vide dicta 1. Timoth. 1. 15.

21 Hoc fœdus meum,] scilicet quod præcessit de mittendo redemptore, qui redimat Jacob ab iniquitate; fœdus enim hoc, sive testamentum novum, non est aliud quam liberalis Dei sanctio, et promissio de venia et gratia facta primario Judæis (his enim promissus erat Messias) deinde consequenter cæteris etiam Gentibus. Secundo, et congruentius S. Hieron. Haymo, Forer. censent fœdus hoc esse id quod sequitur: *Spiritus meus, etc.* q. d. Novum hoc fœdus in eo situm erit quod Deus dabit Jacobæis, qui ab iniquitate redeunt, id est Ecclesiæ, Spiritum suum Sanctum, eumque numquam ab ea auferet.

Spiritus meus, qui est in te.] S. Hieron. putat hoc a Deo dici Isaiæ, q. d. Spiritus meus propheticus, qui in te est, o Isaia, numquam deficiet, nec verba, id est oracula, mea recedent de ore tuo, et seminis tui, id est posterorum tuorum, scilicet Prophetarum et Apostolorum, usque in æternum.

Secundo, Procop. et Cyrillus censent hæc esse verba Patris ad Filium, Christum Dominum: super hunc enim fixe et jugiter requiescit Spiritus Domini.

Tertio, et genuine, passim alii censent hæc esse verba Dei ad Ecclesiam: de hac enim sermo præcessit, et cum hac Deus novum fœdus hic init, dicens: *Fœdus meum cum eis*, scilicet Jacobæis, qui redeunt ab iniquitate. Hi enim sunt Ecclesia, hoc est, prima pars Ecclesiæ Christi. Porro mutat hic numerum, dicens, *in te*, pro *cum eis*, vel *vobiscum*: quia loquitur

Jacobo, id est toti populo, de quo nunc singulariter et collective, nunc pluraliter et distributive loqui solemus: *In te* ergo, o Jacob, o popule mi Christiane, qui es Ecclesia mea, spiritus meus requiescet. Hebr. enim לך *lecha*, id est *in te*, est masculinum: unde proprie populum refert, qui Sionem, id est Ecclesiam, constituit.

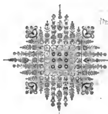
Porro spiritus hic est Spiritus Sanctus, qui per fidem et charitatem diffusus est in tota Ecclesia, puta in cordibus fidelium. *Spiritus* ergo hic primo, est fidei et veritatis, qui assistit Sioni, id est Ecclesiæ ejusque capiti Romano Pontifici, ne in fidei definitionibus erret. Hunc enim Christus ascendens in cœlum, Apostolis et Ecclesiæ usque in finem promisit: alioquin enim illa in fide aliquando errare posset, quod absit: tunc enim esset Ecclesia, non Dei, sed diaboli. Secundo, spiritus hic est charitatis et sanctitatis.

Sensus ergo est, q. d. Vetus fœdus et testamentum Mosaicum consistit in donatione legis, Exod. 20. At jam in novo Christi fœdere dabo Spiritum Sanctum, puta spiritum veritatis et charitatis, tibi, o Jacob, id est o Ecclesia, ut verba, id est præcepta, mea non recedant de ore ac corde tuo, ac seminis, id est posterorum tuorum, in æternum; sed semper ea et ore recites ac doceas, atque corde conserves, et opere ac vita adimpleas per gratiam et opem ejusdem Spiritus. Novum ergo hoc fœdus et testamentum consistit in donatione spiritus, quo libere et hilariter legem et voluntatem Dei implemus. Hunc esse sensum patet ex Jeremia, per quem Spiritus Sanctus hoc fœdus ita explicat c. 31. 33. *Hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel: Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam*, utique per spiritum amoris et gratiæ, quem cordi eorum infundam; cum legem Mosaicam scripserim in tabulis lapideis, non in corde Judæorum. Unde huc alludens Apostolus 2. Cor. 3. 6. docet novum Testamentum esse spiritus, vetus fuisse litteræ: qua de re docte scribit S. Aug. lib. de spiritu et littera.

Ubi nota, hunc spiritum hic Ecclesiæ, id est toti cœtui fidelium, promitti, non autem singulis in ea personis; sunt enim in Ecclesia etiam fideles impii et peccatores quasi membra arida.

Secundo, tamen spiritus hic promittitur singulis veris et vivis Ecclesiæ membris, hoc est justis: hi enim omnes vitali hoc spiritu animantur et vivunt. Unde quod ait *in te*, potest de qualibet justo accipi, ut accipit Adamus. Nullum enim justum Deus gratia sua deserit, nisi prius ab eo deseratur, uti docet Concil. Trident. sess. 6. c. 11. Ergo spiritus hic gratiæ ex parte Dei est æternus, et cum justo manet in sempiternum, nisi ipsi eum sponte excutiat. Pari modo Spiritus veritatis, qui non singulis Ecclesiæ membris, id est justis; sed toti Ecclesiæ, ejusque capiti Romano Pontifici, ad definiendas res in fide controversas promittitur, ab ea et ab eo non recedet in æternum.

Aliter explicant Hebræi, q. d. Spiritus meus propheticus, id est, ut sequitur, verba, oracula et doctrina mea non recedent, id est non recedant, ab ore et corde tuo, q. d. Cura, o Jacob, ut semper geras in mente et memoria ea quæ jam dixi de tua e Babylone redemptione et redemptore. Censent enim τὸ *recedent*, non esse prædicentis, sed imperantis. Verum hic sensus torquet vocem *spiritus*, et enervat oraculum de novo Testamento: quocirca ut frigidus et Judaicus non videtur admittendus: augusta enim Prophetæ verba augustius quid spectent, scilicet novi Testamenti in spiritu, non in lege, consistentis institutionem, uti patet ex dictis.

CAPUT SEXAGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Dixerat Propheta in fine cap. præcedentis, quod Deus per Christum redimeret Jacobæos, ac Sion sive Jerusalem, id est Ecclesiam credentium ex Judæis, et consequenter ex Gentibus, quocumque cum ea novum et æternum foedus sanciret, ita ut spiritum suum illi in perpetuum consignaret. Nunc ergo exsultans et jubilans ei congratulatur, ac graphica miram ejus felicitatem et gloriam depingit. Nam primo, ejus proles et propagationem per omnes gentes fuse enarrat. Deinde, v. 17. prædicit reges, principes et populos ei ministraturos, etiam qui olim eam impugnaverant, suasque opes in illam illaturos: perituras vero gentes et regna, quæ illi servire noluerint. Unde tertio, v. 15. Ponam te, inquit, in superbiam sæculorum, gaudium in generatione et generationem: et suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis. Pro ære afferam aurum, et pro ferro argentum, et pro lignis æs. Denique v. 18. assurgens ad Ecclesiam triumphantem, Non audietur, ait, ultra iniquitas in terra tua, occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio; non erit ibi amplius sol, sed erit ibi Dominus in lucem sempiternam. Populus autem tuus omnes justi, minimus erit in mille, etc.

1 Surge, illuminare, Jerusalem: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. 2. Quia
ecce tenebræ operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et glo-
ria ejus in te videbitur. 3. Et ambulabunt Gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus
tui. 4. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi: filii tui de
longe venient, et filiæ tuæ de latere surgent. 5. Tunc videbis, et afflues, et mirabitur et dilatabi-
tur cor tuum, quando conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. 6. In-
undatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha: omnes de Saba venient, aurum et thus
deferentes, et laudem Domino annuntiantes. 7. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Na-
baioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, et domum majestatis meæ glorifica-
bo. 8. Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? 9. Me enim insulæ
expectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe; argentum eorum, et au-
rum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et sancto Israel, quia glorificavit te. 10. Et ædifica-
bunt filii peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea
percussi te: et in reconciliatione mea misertus sum tui. 11. Et aperientur portæ tuæ jugiter: die ac
nocte non claudentur, ut afferatur ad te fortitudo Gentium, et reges earum adducantur. 12. Gens
enim et regnum, quod non servierit tibi, peribit: et Gentes solitudine vastabuntur. 13. Gloria Li-
bani ad te veniet, abies et buxus, et pinus simul, ad ornandum locum sanctificationis meæ; et lo-
cum pedum meorum glorificabo. 14. Et venient ad te curvi filii eorum qui humiliaverunt te, et a-
dorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, et vocabunt te Civitatem Domini,
Sion sancti Israel. 15. Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui per te transi-
ret, ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem et generationem: 16. et suges
lac Gentium, et mamilla regum lactaberis: et scies quia ego Dominus salvans te, et redemptor
tuus fortis Jacob. 17. Pro ære afferam aurum, et pro ferro afferam argentum; et pro lignis æs, et
pro lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos justitiam. 18. Non

audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio. 19. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam. 20. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur: quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui. 21. Populus autem tuus omnes justi in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. 22. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam: ego Dominus in tempore ejus subito faciam istud.

1. SURGE, ILLUMINARE, JERUSALEM.] Septuag. *Illuminare, illuminare, Jerusalem*; Vatabl. *Surge, lucida esto*; alii: *Surge, splendida esto.* Vox *Jerusalem* non est in Hebræo, sed addita videtur ex Septuag. et ex cantu Ecclesiastico in festo Epiphaniæ, idque recte et fideliter: intelligitur enim ipsa, ut patet ex fine cap. præced. ad eamdem enim hic fit sermo, eidemque congratulatur, cui dixit c. præced. v. 20. *Et veniet Sion redemptor.*

Jam Rabbini, quos sequitur comment. S. Thomæ et Hugo, hæc ad litteram accipiunt de terrena Jerusalem, id est, Judæis e Babylone in Jerusalem reductis: tunc enim urbs refloruit, et quasi ad pristinam gloriam rediit. Allegorice vero sub hoc quasi typo et hieroglyphico censent repræsentari gloriam Ecclesiæ Christianæ.

Secundo, Chiliastæ sive Millenarii hæc retulerunt ad suos mille annos, quibus Sancti post judicium in terra cum Christo regnaturi sint in omnibus carnis deliciis, juxta Apoc. 20. v. 6. tumque omnia quæ hic dicuntur, ad litteram in Jerusalem eventura.

Verum utramque sententiam merito ut Judaicam et erroneam refutat et damnat S. Hier. *Judæi*, inquit, *et nostri semijudæi, qui auream atque gemmatam de cœlo exspectant Jerusalem, hæc in mille annorum regna futura contendunt, quando omnes gentes servituræ sunt Israel.* Et inferius: *Hæc illi dicunt qui terrenas desiderant voluptates, et uxorum quærunt pulchritudinem, ac numerum liberorum; quorum Deus venter est, et gloria in confusione ipsorum: quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano Judæorum se similem confitetur.* Et inferius: *Nos autem juxta priorem sensum ad Ecclesiam dici universa credamus, quæ primum de Judaico populo congregata est, et lumen quod super eam ortum fuerat, per Apostolos transmisit ad Gentes, cui dicitur: Surge, illuminare, ut quæ cecidit in incredulis, surgat in fidelibus; quæ cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis; et postquam surrexerit, illuminetur, ut nequaquam habeat erroris tenebras.* Idem docent S. Cyrill. Procopius, Theodor. Tertullian. August. Ambros. Clemens, et alii quos citat Leo Castrius, Forer. Adamus, Vatablus, et passim alii. *Alloquitur*, inquit Vatablus, *primitivam Ecclesiam, et hortatur illam ad fidem in Christum. Da, inquit, operam ut consequaris fidem.* Quæ enim sequuntur toto capite tam augusta sunt, ut non Hierosolymæ et Judæis, sed soli Ecclesiæ Christianæ conveniant.

Sensus ergo est, q. d. Age, o Ecclesia, o credentium Christo popule, qui hactenus sedisti in tenebris infidelitatis et ignorantiæ Dei; qui cubasti et dormivisti in strato peccatorum omnium, qui jacuisti in carcere et captivitate diaboli et inferni: nunc agedum surge de hac tua sede, strato et carcere, ac solem justitiæ orientem excipe, evigila e somno peccatorum, caput attolle, libertatem, lucem et lætitiam tibi a Christo oblatam obviis manibus amplectere. Alludit ad id quod dixit c. 9. 2. *Populus, qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.* Huc alludit S. Paulus Rom. 13. v. 11. cum ait; *Fratres, hora est jam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis.* Et Ephes. 5. v. 14. *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus. Illuminare* ergo, hoc est, lucem fidei et gratiæ recipe quasi speculum, ut transformeris in eamdem imaginem fiasque quasi sol orbem illuminans. Hoc est enim quod ait Apostolus 2. Corinth. cap. 3. v. ult. *Nos vero.... revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tamquam a Domini spiritu.* Vide ibi dicta. Porro τὸ *illuminare*, tam est invitantis ac hortantis Judæos, ut lucem Evangelii apud se orientem amplectantur, quam congratulantis, q. d. Age, fruere luce qua irradiaris tu sola in toto orbe; congratulare tibi, et Deo gratias age. Posset quoque illuminatio hæc pro resuscitatione sive resurrectione ad vitam accipi, q. d. O Jerusalem quæ hactenus in alta morte errorum et peccatorum jacuisti, *surge et illuminare*, id est, ad vitam fidei et gratiæ postliminio redi. Alludit enim ad illud Ephes. 5. *Exsurge a mortuis etc.* uti jam dixi. Lumen enim sæpe vitam significat, eo quod viventibus gratissimum sit videre et frui lumine solis. Unde illud Euripidis in Iphigenia in Aulide: *Lucem tueri est hominibus dulcissimum.* Ex adverso desperans cupit *invisam abrumpere lucem: et tædet cœli convexa tueri.* Sic ait sapientia Eccli. 24. 45. *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, et inspiciam omnes dormientes, et illuminabo* (id est, ad vitam revocabo) *omnes sperantes in Domino.* Et Apostolus 2. Timoth. I. 10. de Christo ait: *Destruxit quidem mortem, illuminavit autem* (id est, in lucem produxit) *vitam et incorruptionem per Evangelium.* Ita Ægyptii vitam lucernæ symbolo repræsentabant: quod nihil aliud existimarent esse vitam, quam ignem humore velut olei liquore nutritum. Porro per lucem significabant omne bonum. Unde et Varro lib. 2. de Lingua Latina, mane diei dici putat, quod veteres manum vocabant bonum. Græci quoque, cum lumen inferebatur, solebant dicere, φῶς ἀγαθὸν, uti et nos illata lucerna, fausta invicem precamur. Verum prior sensus uti planior, ita et germanior est. Unde sequitur:

QUIA VENIT LUMEN TUUM, ET GLORIA DOMINI SUPER TE ORTA EST.] Per *lumen et gloriam* accipit Christi

præsentiam,doctrinam gratiam, et universam gloriam Evangelii, ut colligitur Matth. 9. v. 1. Unde non male Sanchez per *gloriam* accipit Dei misericordiam, et peccatorum condonationem. Sic enim accipitur *gloria* Rom. 3. 23. *Omnes enim peccaverunt, et egent gloria*, id est gratia et indulgentia, *Dei*; et Numer. 14. cum Moses peteret a Deo dimitti populo peccatum murmurationis, respondit Deus v. 20. *Dimisi juxta verbum tuum. Vivo ego: et implebitur gloria Domini universa terra.* Sed hic sensus partialis est, non totalis nec adæquatus. Alludit ad gloriam, quæ per columnam ignis per noctem, et nubis per diem inenbabat veteri tabernaculo, et Sancto sanctorum in templo: hoc enim erat typus Ecclesiæ. Unde S. Hieron. *Venit*, inquit, *lumen tuum, quod omnes Prophetæ pollicebantur, quod jugiter exspectabas: et gloria Domini, quæ quondam fuit super tabernaculum et templum ejus, orta est super te, de quo dictum est, Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei.* Rursum alludit ad stellam quæ tres Magos duxit ad Christum quasi primitias Gentium; unde per lumen hoc, splendorem et gloriam, intelligunt hanc stellam Magorum ducem Prosper 3. p. Promiss. cap. 6. Chrys. hom. 1. ex variis in Matthæum, Julianus Archiepisc. Toletan. lib. 1. contra Judæos post medium, et alii.

2. Quia ecce tenebræ operient terram, etc. super te autem orietur Dominus.] Per *tenebras* intelligit paganismum, idololatriam, aliosque errores æque ac vitia et scelera, quibus Ethnici et quicumque extra Ecclesiam sunt, obtenebrati sunt. Ita Patres citati v. 1. Has enim tenebras ex Judæis primum, deinde ex Gentibus, discussit Christus quasi sol oriens ex alto.[1] Alludit ad tenebras Ægyptiacas tempore Mosis et Pharaonis, quæ fuerunt maximæ et densissimæ, cum lux occuparet solas domos et loca Hebræorum, Exodi 10. 13. Sic S. Joan. c. 1. 9. et alii Christum vocant lucem. Sic Orpheus Verbum, puta Filium Dei, vocavit φάνης, quasi illustratorem Angelorum et hominum, et per eum Deum omnia creasse, et omnia complere lumine intelligibili, asseveravit, teste Proclo lib. 4. in Timæum Platonis. Quomodo Deus prima, increata et fontalis sit lux, docet S. Dionysius lib. de Divinis nominib. part. 1. cap. 4.

3. Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.] Vatabl. vertit: *Venient Gentes ad lucem tuam*, ad Ecclesiam enim in Judæa et Jerusalem ortam, totque virtutibus et miraculis clarescentem, quasi ad pharum illustri face coruscam, Gentes in mari errorum, vitiorum et ærumnarum jactatæ et naufragæ contenderunt, ut ejus lumen, id est fidem et gratiam, sequentes, pertingerent ad portum salutis. Utrumque ergo prædicit Propheta, scilicet primo, quod Gentes venient ad lucem primitivæ Ecclesiæ; secundo, quod, postquam venerint, continuo ambulabunt in lumine ejus, donec ad salutem perveniant. Hac de causa S. Paulus monet fideles Philippenses cap. 2. 15. *Ut sitis, sine querela, et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ atque perversæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi.*

Et reges in splendore ortus tui.] Est hypallage, q. d. Ad ortum splendoris tui, seu ad splendorem qui tibi orietur. Ita S. Hieron. Cyril. Procop. Vatabl. et alii. Splendor ergo ortus tui, idem est quod lumen tuum. Secundo, apposite Sanchez: Ortus, inquit, est sol oriens. Sic enim subinde ortus et occasus sumitur pro sole oriente et occidente. Quo significatur in Ecclesia sola ortum esse solem veritatis, gratiæ et justitiæ: reliquas autem gentes quæ extra eam sunt, noctem habere perpetuam, neque ex ea emersuras, nisi ad solam accedant, qui una tantum in Ecclesia splendet et radiat

4. Leva (quasi ex specula: consistit enim in monte Sion, qui est specula, et habr. speculam significat) in circuitu oculos tuos, et vide,] circumquaque ex quatuor orbis plagis Gentes venientes ad te circumspecta. Loquitur de tempore quo Apostoli per orbem dispersi, earumque successores plurimas gentes ad Ecclesiam converterunt.

Filii tui de longe venient, et filiæ tuæ de latere (hebr. *ad latus*) surgent.] *Longe* significat distantiam locorum, et orbis longitudinem, *latus* latitudinem. Sic vulgo dicimus, omne latus mundi, q. d. Longe lateque agminatim venient gentes tam fœminæ quam viri, innumera multitudine, ad te, o Ecclesia, et tibi tuæque fidei se subdent. Ita Cyrillus. Τὸ enim *de longe venient* æque ad filias ac filios, perinde ac τὸ *de latere surgent* æque ad filios ac filias pertinet: tantum enim ad rhythmum et elegantiam varietatis causa filios de longe, filias de latere venturas prædicit; quia filiæ prope matres quasi ad latus educari solent, cum filii sæpe alibi, ut in aulis, scholis, vel bellis educentur. Unde Sanchez, *de latere*, inquit, id est, de sinu matris Ecclesiæ surgent filiæ ejus ubera, itaque surgent et crescent: solent enim matres magis amare, et indulgentius ac diutius lactare filias quam filios; sive quia sexu sibi similes, sive quia filiæ ob sexum infirmiores sunt et debiliores. Sed sub filiabus hic filios quoque intelligit Propheta, ut dixi. Utrique enim in gentilismo ferino, imo diabolico, lacte aliti jam conversi ad ubera Ecclesiæ inhiabunt.

Surgent.] Ita Romana, licet Complut. Forer. Adamus et aliqui alii velint legendum *sugent*. Unde et S. Hieron. in Comment. *Sugent*, ait, *lac Apostolorum*. Sed eodem redit sensus: sugent enim instar parvulorum, ut in virum perfectum in Christo crescant, et surgant in altum, fiantque proceri. Hebr. est תאמנה *teamena*, quod uno verbo Latino reddi nequit, sed pluribus ita reddit Forerius: *Fideliter tamquam ad latera nutricum educabuntur, ut confirmentur viribus et crescant.* Radix enim אמן *aman*, significat primo, esse fidelem; secundo, nutrire et educare; tertio, confirmare et corroborare. Posset rursum punctis aliis active in futuro *piel* legi תאמנה *teammena*, id est, erunt nutrices tuæ, fideliter nutrient et corroborabunt te: quod accipi potest de reginis, aliisque piis mulieribus, quæ alias in pietate educarunt, quales fuerunt S. Maria Magdalena, Martha, Basilissa, Cæcilia, Catharina, Clara, et similes.

Septuag. vertunt: *Filiæ tuæ super humeros portabuntur*, ut scilicet ad te veniant, tibique deferantur quasi munus optatum. Solent enim filiæ, quia delicatiores, in ulnis aut humeris portari.

Mystice S. Hieronym. Filiæ, ait, id est, imbecilliores Christiani, Apostolorum quasi humeris fulcientur, ut deferantur in sinus Abrahæ, Isaac et Jacob.

5. Tunc videbis, cum voluptate pasces oculos et mentem, intuendo tot filios et filias, et affluer,] copia æqua ac gaudio tam numerosæ sobolis undique affluentis instar aquarum et rivulorum, quæ undequaque ad flumen affluunt. Unde Forer. *Læta*, inquit, *aspicies, et tamquam fluvius, qui cum ripas transgreditur late diffunditur, amplificaberis.*

Pro *affluss* Vatabl. vertit, *splendebis*, id est, vulto splendido et hilari eris. Nam tristes et mœsti videutur esse vultu tetrico et atro; unde ab Hebræis obscuri vocantur. Hebræum enim נהר *nahar*, tam de lumine, ut patet Psalm. 33. 6. quam de flumine dicitur, significatque pronabi seu procurrere copiose et affluenter eum celeritate ac lubentia seu pronitate: sicut enim aqua ex fonte, sic lumen a sole, aliove corpore luminoso quasi scaturit ac profluit.

Quando conversa fuerit ad te multitudo maris.] Puta multæ insulares et transmarinæ gentes, ut Græci, Afri, Hispani, Itali, Galli, etc. Quod enim Judæa mari quasi cingitur, et dividitur ab aliis gentibus; hinc omnes gentes ab eis vocabantur transmarinæ, q. d. Sicut mare æstuans ruptis aggeribus terram inundat, et agros quaquaversum occupat: ita turmatim ad te venient multæ transmarinæ gentes, at magno impetu quasi irruent, tuncque gaudio affiues. Ita Forerius. Huc accedit et Sanchez, qui subaudiens more Hebræo voculam *sicut* sic explicat: quoniam gentes ad te venient tam multæ, sicut est multitudo maris, hoc est, ut totum mare ad te e suis finibus, relicto alveo ac littore, confluere videatur. Sic Ezechielis 26. 3. dicitur: *Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans*; et Jerem. 46. 8. Ægyptus quasi flumen ascendens dicit: *Ascendens operiam terram.*

Secundo, iidem per *multitudinem maris* accipiunt aurum, argentum et opes transmarinas, quas secum ad Christum et Ecclesiam tulerunt Gentes; uti fecerunt tres Magi, de quibus dicitur Psal. 71. 10. *Reges Tharsis et insulæ munera offerent.* Tharsis enim significat mare. Unde huc alludit Isaias.

6. Fortitudo gentium venerit tibi.] Puta gentes fortes et validæ, sive præclarissimi et præstantissimi quique gentium. Ita Vatabl. Secundo, *fortitudo gentium*, ait Sanchez, vocatur aut regum majestas, quæ supplex accedet ad Ecclesiam; aut eorum dona et opes, quas Ecclesiæ offerent. Tertio, Forer. per *fortitudinem* accipit vires, arma, ingenium, industriam, atrenuitatem, artes, scientias Gentium: hæc enim omnia devoluta sunt ad Ecclesiam. Et hæc omnia significat Hebr. חיל *chel*. Quam hæc vera et reipsa completa sint, quamque mira et perpetua fuerit fidei et Ecclesiæ propagatio, multiplicatio et incrementum, fuse ostendit Thomas Bozius tom. 1. de Notis Ecclesiæ signo 8. et seq.

Inundatio camelorum operiet te.] *Inundatio*, id est abundantia tanta camelorum, ut videantur quasi aqua et fluctus maris (de quo præcessit) te obruere; licet Sanchez non male censeat inundationem hic non maris, sed pulveris accipi, quem turmæ camelorum pedibus suis excitabunt. Sic enim Poetæ, vocant *undam pulveris*, at Virgil. *pulverem nubem*. Porro camelorum potius meminit quam equorum, tum quia cameli abundat Oriens; nam, ut ait Plinius l. 10. c. 9. *Cameli duodecim mensibus ferunt a trimatu, et pariunt vere, iterumque post annum implentur*; tum quia cameli in gibbo ingentia ferunt onera: adjuvantur enim proceritate collorum, inquit Cicero: tum denique, quia, ut ait Plinius lib. 28. c. 9. *Lac camelinum post lac hominis dulcissimum est.* Hinc etiam camelus nomen habere videtur a lactatione, גמל *gamal* enim significat ablactare; unde dicitur גמל *gamal*, id est camelus, quod nomen in omnes linguas transiit. Cameli ergo Gentium, Gentesque suum lac et opes Ecclesiæ afferent, at vicissim ab ea lacte spirituali lactabuntur.

Dromedarii Madian et Epha.] Pro *dromedarii* hebr. est בכרי *bichre*, id est, pulli camelorum. Unde Chald. vertit ינקא *ianka*, id est, lactantem, id est, juvenem camelum, qui postquam ablactatus est, dicitur גמל *gamal*, sive camelus. Hi ergo pulli vocantur dromedarii, a velocitate cursus qua pollent. δρόμος enim significat cursum: unde et dromades dicuntur. Audi Livium lib. 7. de bello Macedon. *Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ, et cameli, quos appellant dromadas.* Rursum: *Dromades cameli inter dona erant, velocitatis eximiæ.* Huc juvat quod sitim quatriduo tolerent, teste Plinio lib. 8. c. 18. Unde a Persio vocatur *sitiens camelus.* Hæc enim sitis toleratio, et siccitas mire juvat cursum animalium. Notum est Bajazetem Turcarum Imper. prælio victum ac fugientem, ac pene olapsum, utpote equæ velocissimæ insidentem, a militibus Tamberlanis captum esse, eo quod equam sitientem adaquasset. Equa enim hausta aqua multum de cursu remisit, itaque ab insequentibus Tartaris comprehensa est cum suo hero.

Madian et Epha.] Regiones sunt trans Arabiam, fertiles camelorum: ita dictæ a Madian filio Abrahæ ex Cetura, et Epha filio Madian, totaque regio vocatur Saba. Unde fuit et regina Saba, quæ hujus rei typo venit cum muneribus in Jerusalem audire sapientiam Salomonis, qui fuit typus Christi. Ita S. Hieronym. Sensus ergo est, q. d. E variis regionibus Asiaticis, camelis adultis, et minoribus sive dromedariis, ad te munera deferentur, o Ecclesia.

Mystice, S. Hier. Theodor. Procop. imo Christus ipse Matth. 19. 24. cameli sunt divites, gibbosi et superbi: quia quasi cameli laborant ut coacervent opes, et magna humeris sustinent negotia et onera, ut eas conservent et augeant: hi tamen per Christi et Apostolorum, virorumque Apostolicorum prædicationem, sa susque coosecrevere Christo. *Talis*, ait S. Hieronym. *fuit sanctæ memoriæ mater tua* (o Eustochium) *Paula, fraterque Pammachius, qui per foramen acus, id est, arctam angustamque viam, quæ ducit ad vitam, transierunt, totamque viam cum sarcinis relinquentes quæ ducit ad Tartarum, quidquid habebant in Domini dona portarunt, implentes illud, Redemptio viri propriæ divitiæ. quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt.*

Omnes de Saba venient, aurum et thus (addit Cyrillus, *et lapidem pretiosum*) deferentes.] *Omnes*, id est, plurimi, quorum primi fuere tres Magi, qui duce stella ad Christum ex Arabia venerunt, uti ostendi Matth. 3. v. 1. Alludit ad Psalm. 71. v. 10. *Reges Tharsis et insulæ munera afferent. reges Arabum et Saba dona adducent.* Pro *Arabum* Heb. est idem nomen

שבא *scaba*, per *schia*, quod hic est in Hebræo. pro *Saba* vero hebraice est סבא *saba* per *samech*, quod significat Æthiopiam. Porro Arabia hæc sita est inter mare rubrum et Sinum Parsicum, abundatque auro, thure, cinnamomo, balsamo, myrrha, palma, calamo: unde et Felix sive Beata dicitur, teste Strabone lib. 16. Thus vero huic Arabiæ proprium est: nec enim alibi gignitur. Unde Virgil. 1. Georgic.

India mittit ebur, molles sua thura Sabæi.

Ubi Servius Sabæos dictos putat ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, id est, venerari et colere; quod Deum per ipsorum thura veneramur. Verius est *Saba* Hebræam vel Arabicam esse vocem, et significare conversionem, uti ait S. Hieron. a שוב *scub*, id est, reversus, conversus est; vel captivitatem, a rad. שבה *scoba*, id est, captivus fuit. Utrumque optime convenit rei et historiæ præsenti. *Saba* enim a captivitate peccati per Christum conversa fuit ad Deum, gratiam et salutem. Dicta est *Saba* per *schia*, a *Saba* filio Regma filii Chus: sicut Æthiopia dicta est *Saba* per *samech*, a *Saba* filio ejusdem Chus. Porro per *Saba* hic non solum *Saba* per *schia*, id est, Arabia, sed etiam ei vicina et contermina *Saba* per *samech*, id est, Æthiopia, sive Abyssis, ubi regnat Preto Joannes, accipi potest, uti accipiunt S. Cyrill. Procop. et Josephus: litteræ enim *schin* et *sin* solo puncto differunt.

Denique quam hoc oraculum verum fuerit, quamque in Arabia hac quæ postea Homeritis est dicta, Christiana religio floruerit, patet ex Eunucho Candacis reginæ (hæc enim in Saba regnavit) qui conversus a Philippo Act. 8. 38. Christi fidem in Saba propagavit. Idem patet ex Homeritarum historia, qui Dunaan tyranno Judæo usque ad mortem et martyrium restiterunt anno Christi 522. Rursum ex gestis Elesbaan, et Abrahamii Homeritarum regum, qui occiso Dunaan pristinum Ecclesiæ florem iisdem restituerunt, atque Justino et Justiniano Imp. contra infideles magno auxilio fuerunt, ut docet Baron. tom. 6. anno jam dicto.

7. Omne pecus Cedar.] Cedar et Nabaioth regiones sunt Arabiæ (unde incolæ dicti sunt Cedareni et Nabathæi, in tabernaculis habitantes, utpote pastores et pecuarii) ovibus et pecore abundantes: ita dictæ a filiis Ismaelis ejusdem nominis. Ita S. Hieron. qui et addit, per hasce aliasque gentes hic nominatas, quasvis alias intelligi, quantumvis agrestes, vagas aut barbaras, per synecdochen, juxta canon. 11.

Ministrabunt tibi,] offerentur tibi, servient tibi tuisque usibus, cedent in tuum ministerium. To enim *ministrabunt* magis passive quam active accipiendum est.

Offerentur super placabili altari meo,] q. d. Cedareni et Nabathæi offerent tibi, o Ecclesia, suas opes, puta pecora et arietes, eaque non quasi victimas et sacrificia (hæc enim jam abolita sunt, iisque successit unum Eucharistiæ sacrificium) sed quasi oblationes imponent altaribus tuis. Sic enim etiamnum multis in pagis videmus rusticos ova, pullos, agnos, triticum, aliasque oblationes altari imponere, vel ad altare offerre. Alludit ad vetus altare et victimas Judaicas: hæ enim in altari offerebantur, imo sacrificabantur.

Nota *placabili*, id est, placente mihi, meque placante per suas victimas et oblationes. Unde Septuag. vertunt: *Offeretur acceptabilia super altare meum.* Leo Hebræus: *Sacrificabunt super ara quæ mihi placet:* Forer. *Ascendent juxta acceptionem altaris mei*, hoc est, inquit ipse, super altare mihi gratissimum: aut *juxta acceptionem altaris mei*, id est quantum altari meo placuerit, quantum scilicet capere voluerit, aut potuerit.

Mystice, S. Hieron. et Procop. per *oves* accipiunt simplicem plebem Christi; per *arietes* Prælatos et sacerdotes: hi enim sunt hostiæ vivæ Christi, qui pura et candida mente Deo in Ecclesiæ altari sese offerunt.

Et domum majestatis meæ glorificabo.] Olim domus majestatis et gloriæ Dei erat templum Salomonis: tum quia ex cedro, auro, argento magnificentissime erat constructum; tum quia magnificis et plurimis victimis in eo colebatur Deus; tum quia in eo Salomon omnesque reges et principes totusque populus laudabat et adorabat Deum: tum quia Deus in eo apparebat nube tectus, præsertim sedens super Cherubim in Sancto sanctorum. Verum nunc domus gloriæ Dei, est Ecclesia Christi, ejusque templa; tum quia pretiosa et magnifica sunt, ex marmore, auro et lapidibus pretiosis, uti videre est hic Romæ; tum quia victima nobilissima, puta Eucharistia, in eis offertur; tum quia in iis omnes reges, Imperatores, Pontifices et principes, totusque mundus genuflectens Deum adorat: tum quia in eis habitat corporaliter Deus in Ven. Sacramento, tum quia in illa Deus suam majestatem ostendit per tot gratias et miracula, quæ fidelibus in Ecclesia largitur et communicat.

8. Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas?] Admirantis Prophetæ est vox, q. d. Quam densæ flante vento volant per aera nubes, et quam densæ columbæ ad nidos revolant cum ingruit tempestas; tam densæ confluent ad te, o Ecclesia, gentes et populi, uti video et prævideo in spiritu. Ita S. Hieronymus. Per *fenestras* ergo intelligit columbaria, ut vertit Chaldæus; hæc enim plena sunt fenestris, instar oculorum, per quas prospicere gaudent columbæ, in eoque delectantur. Comparat fideles nubibus: quia nubes, utpote elevatæ a terra, ab extremis ejus partibus, facile et statim quoquoversus deferuntur, et quasi volant; ita fideles ex ultimis orbis partibus venerunt ad Ecclesiam. Secundo, nubes ita densæ sunt, ut totum cœlum operiant: ita densi et multi populi ad Ecclesiam confluxerunt. Tertio, nubes propellit ventus adeo valide, ut nulla terrena vis eorum cursum impedire, aut sistere possit. Ita fideles acti spiritu et amore Dei, omnes in terra obices et difficultates superant et transcendunt. Quarto, S. Ambros. l. de Fuga sæculi sub finem notat fideles comparari nubibus, aquilis et columbis; quia eorum mens et conversatio sublimis est, et cœlestis. *Nam super mundum*, ait, *est justitia, castitas, bonitas, sapientia: discamus ergo in hoc mundo super mundum esse; et si corpus gerimus, volitet in nobis animus columbæ.* Quinto, anagog. Tertull. l. 3. contra Marc. c. ult. Miratur, ait, Propheta quomodo rapiantur ut nubes obviam Christo in aera in resurrectione. Sic et Procop.

Iidem fideles comparantur columbis, primo, ob similem candorem; secundo, ob gemitum, vide Cardin.

Bellarm. de Columbæ gemitu; tertio, ob directum et fortem volatum. Nam columba:

Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.

Sic fideles recti sunt et efficaces in opere, ractaque in Deum et cœlum contendunt. Quarto, S. Ambr. l. de Isaac et anima c. 4. per fenestras accipit Prophetas. Columbæ enim, id est, sanctæ animæ, per Prophetas et sacram Script. quasi per ænigmata intuentur Deum.

Secundo, S. Gregorius hom. 18. in Ezech. S. Hier. Rupert. et alii per nubes et columbas accipiunt Apostolos et prædicatores. Unde Sept. vertunt: *Sicut columbæ cum pullis suis*; quasi dicant: Sicut Apostoli, cum suis discipulis et fidelibus. Nam primo, sicut nubes a terra elevantur in cœlum: ita et Apostoli quasi cœli, vita magis quam voce, enarrant gloriam Dei. Secundo, sicut nubes sunt roridæ, dantque pluviam terræ, eaque ipsam irrigant et fœcundant: ita et verbi prædicatores pluviam verbi Dei mentibus impluunt, per eamque ipsas bonorum operum fertiles efficiunt. Tertio, sicut nubes a sole calefit, liquescit et resolvitur, ut terram riget: ita et Apostoli a Deo et cœlo hauriunt calorem et humorem spiritualem, quem in alios effundant. Quarto, sicut nubes cum pluvia sæpe miscent tonitrua et fulmina: ita et prædicatores cum exhortatione miserere debent minas et terrores iræ et vindictæ Dei. Ita S. August. in Psalm. 96. ad illud: *Illuxerunt fulgura ejus orbi terræ*. Sed audi S. Gregor. *Recte*, ait, *prædicatores sancti nubes appellati sunt; quia verbis pluunt, miraculis coruscant. Qui volare quoque ut nubes dicuntur: quia in terra viventes, extra terram fuit omne quod egerunt. Unde et per quamdam nubem dicitur: In carne enim ambulantes non secundum carnem militamus. Priores enim patres conjugiis utebantur, filios procreabant, substantias possidebant, curis rei familiaris intendebant. Istae autem prophetiæ jam spiritu prævidens substantias deserere, nihil in terra quærere, nihil possidere, non eos vel homines per terram ambulantes, sed nubes volantes nominat. Volant enim qui terram quasi non tangunt, quia in ipsa nil appetunt. Qui et ad fenestras suas quasi columbæ sunt, quia pro mansuetudinis suæ spiritu, in hoc mundo per oculos nil concupiscunt.* De hisce nubibus plura dicam Ezech. 10. v. 3. et 4.

Quocirca apposite Thomas Bozius, et ex eo Ulysses Aldrovandus l. de avibus, in columba pag. 212. nubes has et columbas adaptant ad Apostolos et fideles degentes in Indiis. Nam, cum ait Propheta: *Qui sunt isti qui ut nubes volant? etc.* significat, inquiunt, valificationem eorum celerrimam in Indiam, quam venti vehementes impellant et volare faciant. Columba enim expansis alis habet speciem navis velificantis: vela enim sunt navi, quod alæ avi. Secundo cum ait: *Quasi columbæ ad fenestras suas*; significat eorum qui volant et navigant partus: columbæ enim sunt fœcundissimæ, et pariunt in fenestris foraminum. Sic qui eunt ad Indos, plurimos Christo pariunt euntes per antra, speluncas et fenestras, in quibus barbari habitant. Tertio, columbæ in præceps volant: sic qui Antipodas petunt, in præceps se dare videntur, et infera loca petere. Quod ait: *Adducam filios tuos de longe*, significat adventum Judæorum ad Ecclesiam. Unde meminit argenti et auri, quod plurimum ab Indiis ad nos advehitur. Rursum nomine columbæ, ait Aldrovand. alludit ad Christophorum Columbum, qui nobis iter ad illas oras primus aperuit.

Hinc viri Apostolici et illustres sæpe per columbam a Deo electi et designati sunt.

Tradunt Gentiles, heroes Argonautas, columba quasi duce itineris usos, præcipiente Phineo, penetrasse Colchos, ibique rapuisse vellus aureum. Unde Ovid. in Ibim:

Qualis et ipse fuit quoque præcipiente columba,
Et data Palladiæ prævia duxque rati.

Et Propert. l. 2.

Et quæ movisti duo littora, cum rudis Argus
Dux erat ignoto missa columba mari.

Similiter traduot Semiramidem reginam, cum infans esset, a columbis nutritam. Sed missis fabulosis ad certa veniamus.

Spiritus Sanctus in specie columbæ descendit in Christum, eumque quasi legatum Dei Patris auctoravit.

S. Radegundis Franciæ olim regina, in mari periclitantibus, post mortem invocata, apparuit in specie columbæ, terque navim circumvolans, maris tempestatem sedavit. Ita habet ejus Vita.

S. Joannis Chrysostomi capiti, cum consecraretur Episcopus, columba insedit, index Spiritus Sancti, notansque quantus Præsul futurus esset. Idem contigit S. Gregorio Agrigentino Episcopo: nam in ejus inauguratione columba ab altari advolans capiti ejus insedit.

Idem contigit S. Fabiano Pontifici: cum enim Antero Pont. mortuo Episcopi de successore deliberarent, columba ad Fabianum advolans, ejusque capiti insidens, eum Dei ootu Pontificem designavit. Testis est Euseb. l. 5. histor. c. 26. Platina et alii.

S. Gregorio Magno libros suos dictanti, sæpe Spiritum Sanctum specie columbæ insidere se vidisse, narrat Petrus Diaconus in ejus Vita.

S. Leonardus cuidam captivo in subterraneum specum conjecto, apparuit in figura columbæ, eumque inde eduxit; et cum atra nox homini viam qua iret prorsus absconderet, columba ob oculos ejus volitans viam antecessit, atque ad locum optatum perduxit. Ita habet ejus Vita.

S. Remigio Clodovæum regem Franciæ baptizaturo, columbam attulisse ampullam sancto chrismate plenam, testatur auctor Vitæ ejus et Francor. Annales.

S. Marinæ (Latini Margaritam vocant) virgini et Martyri apparuit columba, eamque in tormentis hisce verbis roboravit: *Ave, Marina, ratione prædita, Dei columba, quæ vicisti malignum, et bono adhæsisti; ave et lætare ex tota corde, superna filia Sion; quoniam venit dies, in qua pro tuis meritis ornata victoriæ corona, ingressa apud sponsum et regem tuum habitabis.* Eadem columba coronam capiti Marinæ imposuit, dicens: *Pax tibi, ancilla Dei; nunc confide, cælestem accipiens coronam a manu Altissimi.* Mox Marina spiritum Deo reddidit. Porro multa hominum millia id videntia ad Christum conversa, ac ab Olybrio præfecto martyrio coronata sunt, si credimus historiæ et

Vitæ ejus, quam ex Metaphraste edidit Surius 20. Julii.

S. Maria Oigniacensis vidit quandoque sacerdotem cum lacrymis devote sacrificantem, et columbam in ejus humerum descendentem, ex eoque humero fontem purissimum scaturientem. Testis est Cardin. Jacob. de Vitriaco in ejus Vita.

S. Amatoris animam post mortem in cœlum datulisse columbam, habet ejus historia.

Prudentius hymno 3. peri Stephan. narrat S. Eulaliam nobilem virginem et Martyrem Emeritæ in Hispania, sub Daciano præside, et Dioclet. Imper. duodenem conjectam in ignem, eo hausto exspirasse animam, quæ specie columbæ in cœlum evolavit. Ita enim de ea canit:

Flamma crepans volat in faciem,
Perque comas vegetata, caput
Occupat, exsuperatque aciem:
Virgo citum cupiens obitum,
Appetit, et bibit ore rogum.
Emicat inde columba repens,
Martyris os nive candidior
Visa relinquere, et astra sequi:
Spiritus hic erat Eulaliæ
Lacteolus, celer, innocuus.

S. Ephrem serm. de Passione Domini scribit Christo moriente in cruce, ac clamante *Consummatum est*, columbam e templo evolasse, significantem quod per Christi mortem innocentia, sanctitas, omnisque virtus et sapientia a Judæis ad Christianos avolaret.

9. Me enim insulæ exspectant, q. d. Dixi undequaque ad Ecclesiam advolaturos populos: quia insulani et transmarini audita Christi et Ecclesiæ fama ac gloria, ad eam anhelabunt, idque a principio.] Id est, qui ab æterno ad id a Deo præordinati sunt, inquit Adamus. Secundo Vatablus vertit, *sicut a principio*, q. d. Sicut olim sub initia regni Judaici, naves Tharsis attulerunt aurum, argentum et opes Indiæ ad Salomonem: ita nunc easdem afferent ad Christum. Ita S. Thomas et Hugo. Tertio, S. Hieron. *in principio*, scilicet temporis, q. d. Cum primum insulani audierint de Christo et Ecclesia, ad eum advolabunt. Rursum cum primum natus fuerit Christus et Ecclesia, accurrent ad eum naves Tharsis, id est, transmarinæ gentes, puta Magi, qui fuerunt primitiæ Gentium: hi enim obtulerunt Christo aurum quod sequitur. Quarto, Forerius vertit, *naves Tharsis cum primoria*, sive prætoria: hæc enim præit et ducit totam classem. Per primariam ergo, sive prætoriam, significat totas classes ad Ecclesiam venturas. Sic principium capitur pro principatu Psal. 109. v. 3. *Tecum principium in die virtutis tuæ*. Sic apis dicitur habere *initium*, id est, primitias et principatum, *dulcoris*, Eccli. 11. v. 3. Quinto, simpliciter et plane, *in principio*, id est, ut Septuag. vertunt, *imprimis*, sive præcipue et principaliter, q. d. Præ Judæis in primis magisque ardenter exspectabunt me naves Tharsis, id est gentes transmarinæ. Sexto, Sanchez, q. d. Qui habitant *in principio*, id est in Oriente, ubi solis ortus et dies capit principium, primi accurrent ad Ecclesiam, nimirum tres Magi, qui ab Oriente venerunt Hierosolymam. Ex hisce, tertius sensus et quintus magis videntur plani et genuini.

Argentum eorum.] Repete per zeugma *adducam*.

Nomini Domini, et sancto Israel.] Id est, ipsi Domino, qui est sanctus Israelis, quem scilicet sancte colit Israel. Sic enim nomen et vox sæpe pro re vocata et nominata ponitur. Rursum dicit *nomini*, ut innuat tunc nomen et pretium habere aurum, argentum et gemmas, quando in usum glorificationis illius, qui omnia condidit, impenduntur: tunc enim glorificatur, habetque nomen, cum in fabricas et ornatum ecclesiarum, subventionem pauperum, redemptionem captivorum, etc. erogantur. Unde sequitur: *Quia glorificavit te*. Videant ergo hæretici, Deum velle ornari et glorificari Ecclesias, eaque in re glorificari. Ita Forerius.

10. Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos,] Alludit ad muros Hierosolymæ, quos post reditum e Babylone peregrini, id est, Cyrus, Darius Hystaspis et Artaxerxes, reædificari curarunt, 1. Esdræ cap. 6. et 7. Sed sub his intelligit Gentiles, tum reges et principes, ut Constantinum, Theodosium, Carolum, qui Ecclesiæ templa et urbes, uti Romam, Constantinopolim, Mediolanum, vel ædificarunt vel auxerunt et roborarunt; tum Apostolos, Prælatos, virosque Apostolicos, qui Ecclesiam et verbo et vita, ac morte et sanguine propagarunt, ac tutati sunt, objicientes pro ea hosti seipsos, quasi murum validissimum, uti S. Athanasius se objecit Constantio, totique mundo Ariano. Gentiles vocat *peregrinos* et advenas; quia tales olim erant respectu Hierosolymæ at Judæorum, penes quos fuit Synagoga, et apud quos cœpit Ecclesia Christi.

In indignatione enim mea percussi te.] O Jerusalem, scilicet reliquendo te ante Christum impiam, sine Prophetis, tradendoque te impiis Scribis ac Pharisæis, ac tandem Tito ac Romanis ad excidium: at per Christum reconciliatus et misertus sum tui, tuasque ruinas restauravi et supplevi per fortitudinem ac copiam Gentium, quas tibi adjunxi, et in Ecclesiam aggregavi, ut sequitur. Alludit ad punitionem captivitatis Babylonicæ, ex eaque liberationem et reconciliationem. Ita S. Hieron.

Secundo, Forerius refert hæc ad Ecclesiam Gentium: hanc enim Deus ob fidelium, qui in ea sunt, scelera percussit per Imperatores infideles et hæreticos, uti etiamnum subinde percutit et punit: sed iis pœnitentibus misertus et reconciliatus est, uti etiamnum miseretur.

11. Aperientur portæ tuæ jugiter, etc.] Est catachresis, significans magnam Hierosolymæ, id est, Ecclesiæ, fore pacem, securitatem, propagationem, capacitatem, ut totum mundum capere possit: et frequentem Gentium ad eam concursum, ut tam de die quam de nocte ad eam confluant. Alludit ad urbes quæ metu hostium nocte portas claudunt: sed cum sine metu in plena pace degunt, tam de nocte quam de die portas apertas adventantibus relinquunt. Hoc anagogice verius erit in Jerusalem cœlesti, ubi hunc alludens ait S. Joannes Apoc. 21. v. 25. quia, ut ipse ait, nulla erit ibi nox, sed unus perennisque dies beatæ æternitatis.

12. Gens enim et regnum, quod non servierit tibi, peribit interitu tum temporali in terra, tum æterno in gehenna, uti omnes qui erant extra arcam Noe perierunt regnante diluvio: extra enim Ecclesiam, quæ est arca Dei, non est salus: et Gentes solitudine,

id est usque ad solitudinem, VASTABUNTUR,] q. d. Omnia vastabuntur et desolabuntur. Via exempla quæ huic promissioni fidem faciant, imo ejus sunt fructus et effectus? Accipe.

Cum Milea (hoc erat Episcopo nomen) Persicæ cujusdam civitatis Episcopus esset, multaque sæpe passus, et verbera sustinuisset et tractus, nec ulli istic persuadere posset ut Christianus fieret; moleste tulisse, civitatique maledixisse fertur, et abiisse. Paulo post vero cum primores illic in regnum peccassent, missum esse exercitum cum trecentis elephantis, civitatemque illam subvertisse, et instar arvi aratro subegisse, ac seminasse. Ita Sozomenus Historiæ Ecclesiasticæ lib. 2. cap. 14.

Res præclare gestas S. Ansgarii, primi Nordalbingorum Archiepiscopi, scriptis mandavit S. Rembertus ejus successor: sed de eo illa tantum sunt nobis nota, quæ Adam suo chronico intexuit, ubi post acceptum a Sede Apostolica per Nicolaum Antistitem privilegium, subjicit miranda ista de cæde Danorum, qui tunc restiterunt Evangelii prædicationi. Tanta cæde mactati utrimque sunt Dani, ut vulgus omne caderet: de stirpe autem regia nemo omnino remaneret, præter unum puerum, nomine Henricum. Iste mox ut Danorum regnum suscepit, ingenito furore super Christicolas efferatus, sacerdotes Dei expulit, et Ecclesias claudi præcepit. Ad quem sanctus Dei Confessor Ansgarius venire non trepidavit. Comitante gratia divina crudelem tyrannum sic placatum reddidit, ut Christianismum ipse susciperet, suisque omnibus ut Christiani fierent per edictum mandaret, et insuper in alio portu regni apud ripam exstrueret Ecclesiam in Dania secundam, inquit Adam in Chronico, et ex eo Baronius tom. 10. ad an. Domini 858.

Regnerus rex Daniæ, abrogata Christianorum religione, idololatriæ in regno denuo instituendæ auctor fuit, quam ejus impietatem divina insecuta est vindicta. Nam Helles, quem regno ille ejecerat, adjunctis sibi Gallorum auxiliis, eum prælio victum et captum, carceri tetro, serpentibusque infesto inclusit, qui sanie eum perfusum, venenatisque morsibus confectum, horrenda morte affecerunt. Ita Albertus Crantz lib. 4. Daniæ cap. 10. anno 816.

Valens Imper. Arianus, unum e militiæ suæ ducibus, Trajanum nomine, virum Catholicum, in Gothos cum exercitu misit; quem, postquam ab hostibus superatus revertit, Valens conviciis lacerare, eique mollitiem ignaviamque objicere cœpit. At ille libera voce, ut generosum virum decebat: *Non ego*, respondit, *o Imperator, victus sum; sed tu ipse victoriam perdidisti, qui contra Deum aciem instruere non desinis, et ita ejus auxilium Barbaris concilias.* Ita Histor. Tripartit. lib. 8. cap. 13. et Theodor. lib. 4. cap. 23. Ferunt etiam Isacium monachum virum sanctum, eidem Valenti, contra Gothos cum copiis proficiscenti, obviam ivisse, et contenta ac libera voce dixisse: *Quo proficisceris, o Imperator, qui auxilio Dei contra quem bellum geris, prorsus destitutus es? idcirco ille Barbaros adversus te concitavit: quoniam tu multorum linguas ad blasphemias adversus eum loquendas exacuisti, et pios eum laudibus celebrantes Ecclesiis exturbasti. Desine igitur tu bellum contra eum facere, et ipse bellum contra te motum sedabit, etc.* Ita Nicephorus Callist. lib. 11. historiæ Ecclesiast. c. 50. Theodoret. lib. 4. cap. 31. Metaphrast. in Vita Isacii.

Hoc sæculo, quam graviter puniti sint Indi Moluccenses, dum a fide Christi ad Mahumetem deficiunt, nimirum procellis, fulminibus et tonitruis insolitis e cœlo, atque turbinibus, ventis, et cinere, qui totam regionem fertilissimam opplevit, et sterilem effecit instar Sodomæ, liquet ex Epistolis Indicis P. Beyræ e Societate nostra, qui oculatus fuit testis.

Simili modo universa regna quæ ad Ecclesiam non transierint, vel citius vel serius auferentur et abolebuntur. Imperet licet aliquot sæculis Turca, lateque dominetur, multosque sibi subjuget, ipse tandem ejusque imperium, nisi Ecclesiæ se subdat, exscindetur.

Pari modo ecclesiæ et regna Arianorum, Gothorum, Wandalorum, Nestorianorum, Eutychianorum, Iconoclastarum, Monothelitarum, aliorumque hæreticorum subversa sunt, ut hodie sensim lutheranismi et calvinismi regnum subvertitur.

Ecclesiæ vero Romanæ fides et regnum stat et propagatur per Indos Orientis et Occidentis: stat inquam, a Christi adventu per annos 1600. stabitque usque ad ejus reditum in fine mundi.

13. GLORIA LIBANI AD TE VENIET, ABIES ET BUXUS, etc.] Alludit ad fabricam templi Salomonis (hic enim fuit locus sanctificationis, fuitque Ecclesiæ typus: Ecclesia enim est templum, aula et regia Dei) ad illum enim Hiram rex Tyri misit ligna cæsa ex Libano. Gloria enim Libani sunt cedri, abietes, pini, aliæque arbores maxime odoratæ et solidæ, ut cariem non sentiant. Per has autem intelligit omnia, quæ ad decorem, splendorem et stabilitatem Ecclesiæ pertinent, sive ea interna sint, ut virtutes heroicæ, gratiæ et charismata Spiritus Sancti; sive externa, ut opes, nobilitas, ingenium, artes, disciplinæ, ac præsertim viri docti Philosophi et oratores, qui sua pietate, sapientia, eloquentia Ecclesiam ædificarunt, qualis, ait S. Hier. fuit S. Cyprian. Nota: Templum, hoc est Ecclesia, dicitur sanctuarium, sive locus sanctificationis Dei, tum active, quem scilicet ipse præsentia sua sanctificat; tum passive, in quo scilicet ipse sanctificatur et colitur. Unde discamus qua sanctitate in templo et Ecclesia versari debeamus, utpote in loco quem calcant et sanctificant pedes Dei.

ET LOCUM PEDUM MEORUM.] Hoc est, Ecclesiam in terris militantem, quæ est quasi scabellum pedum Dei, in cœlesti throno residentis. Alludit ad arcam, quæ cum propitiatorio erat quasi scabellum Dei, sedentis super alas Cherubim, Exodi 25. 22. et 1. Paralip. cap. 28. v. 12.

14. ET VENIENT AD TE CURVI FILII EORUM QUI HUMILIAVERUNT TE.] Curvi, id est, humiles et venerabundi, inquit S. Prosper p. 3. Prædic. et promiss. cap. 36. Secundo, curvi, id est, supplices et pœnitentes, petentes veniam pro suis erratis, et parentum, qui Ecclesiam olim impugnarunt. Venient ergo curvi, quia indignos se putabunt qui Ecclesiæ et ministris Dei famulentur, ponent altos suos spiritus, induentque spiritum Christi humilem et mitem. Cum enim agnoscent e quantis malis sola miseratione eruti sint, in quibus poterant æque ut patres eorum consenescere, mori et damnari; non poterunt non se humiliare et submittere illis, qui tam felicis sortis suæ

fuerint administri: eos ergo ut viros sanctos, imo cœlestes suspicient, atque Ecclesiam quasi sponsam Dei venerabuntur: in qua licet visuri sint aliquorum defectus et scandala, ipsam tamen vocabunt civitatem sanctam, Dei domicilium, multorum millium Angelorum frequentiam, habitaculum Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Virginum, Sanctorumque omnium. Videant hic illi, qui Ecclesiam et ministros Dei insectantur, quam a filiis Dei et a priscis fidelibus, suisque majeribus, quos hic depingit Isaias, sint degeneres, ac proinde hæreditatis Dei et promissionum Isaiæ exhæredes.

Et adorabunt vestigia pedum tuorum,] quasi ad pedes tuos supplices se inclinantes, ime terram quam calcas, pedumque tuorum vestigia exosculantes. Patet hec impleri in Romano Pontifice, qui est caput Ecclesiæ. Frustra ergo indignentur hæretici ad oscula pedum Papæ, cum ee prædixerit et promiserit Isaias. Ita reges Visigothorum, Francorum, Anglorum, Nortmannorum, Longobardorum, Germanorum et aliarum gentium, qui sæpius vexarunt Ecclesiam et Pontificem, Romam venerunt, ut ibi adorarent vestigia pedum ejus qui se servum servorum Dei vocat; cumque sit caput, pedum sibi nomen assumpsit, humillimorum scilicet servum se professus. Vide dicta c. 49. 13. Hæc fuit victoria crucis Christi, quæ totum mundum divina virtute Christe crucifixo, ejusque Ecclesiæ subjugavit.

Quis credidisset Christi crucem idola contrituram, et crucifixi discipulos in tanta gloria futuros? Chrys. hom. 4. in verba Isaiæ: *A quam multis*, ait, *oppugnata est Ecclesia, nec umquam tamen victa! quot tyranni? quot duces? quot Imperatores? Augustus, Tiberius, Claudius, Nero, etc. oppugnarunt; nunc silentur, traditi oblivioni: illa vero oppugnata cœlum transcendit. Oppugnati sunt undecim discipuli, totus orbis oppugnabat: verum qui oppugnabant, sublati sunt; oves devicere lupos.* S. Augustinus epist. 42. Madaurenses idololatras alloquens: *Videtis*, ait, *hujus sæculi potestates victas ac domitos, non a repugnantibus, sed a morientibus Christianis; et contra eadem simulacra, pro quibus Christianos occidebant, impetus suos legesque vertisse, et imperii nobilissimi eminentissimum culmen ad sepulcrum piscatoris Petri submisso diademate supplicare.* Audi et mira ex Prospero Promiss. part. 3. cap. 38. Theodosii imperio per Jovium et Gaudentium comites omnia templa expoliata scribuntur: cui Symmachus ille mirabili tunc eloquio et scientia præditus, sed Paganus, præconio laudis in consistorio recitato, subtili arte qua valuit, ut aram Victoriæ in senatu restitui pateretur, persuadere conatus est. Quem statim a suis aspectibus pulsum, in centesimo lapide, rhedæ non stratæ impesitum, ea die manere præcepit. Eutropius quoque præpotens, idemque anima et mente Paganus, eum in contumeliam Ecclesiæ edictum, obreptitie ab Arcadio Christiano Imp. impetratum, sculperet, ut, si quis ad eam confugeret, etiam abstractus ab altari pœnas lueret ampliores; divino judicio suæ sententiæ prior ipse propinstus est: offensam quippe prædicti regis incurrens, ad ejus refugium, quam oderat, convolavit. Quem sancta mater pietatis gremio suum excepit inimicum, eique per venerabilem sacerdotem Joannem impetrans veniam, osori et superbo vitam contulit et salutem: ejus exemplo cunctos admonens inimicos, vanum eis esse contra stimulum calcitrare. Honorius etiam Theodosii minor filius, Christiana religione ac devotione præditus, templa omnie cum suis adjacentibus spatiis Ecclesiis contulit, simulque eorum simulacra confringendi potestatem dedit. Quid memorem Valentinianum juniorem? ad quem cum propter recuperanda templorum jura, et sacerdotiorum profana privilegia cultusque sacrorum suos misisset Roma legatos, universis qui in consistorio aderant, Christianis pariter atque Gentilibus reddenda esse censentibus; solus ille velut Daniel excitato in se fidei spiritu, Christianos quidem perfidiæ arguebat, Gentibus vero regerebat, quod pius frater eripuisset, hoc a se reddi non posse, cum in eo religio læderetur et frater. Postulet, inquit, parens Roma alia quæcumque desiderat, debeo effectum parenti, sed magis obsequium Deo parentis auctori.

Et vocabunt te Civitatem Domini, Sion sancti Israel.] Nota: *Sion* hebraice significat primo, speculam. Sion ergo est Ecclesia, quia ejus typus erat Sion, urbs neve Davidis; et quia speculatur et ambit bona cœlestia et æterna. Ita S. August. lib. 17. Civit. 16. Rursum sicut Sion est mons altus et specularis; sic Ecclesia cum sit in terris, mente tamen habitat in cœlis, et cum Deo ejusque Sanctis et Angelis conversatur. Secundo, *Sion* hebraice significat titulum: talis autem est Ecclesia, quæ vexillum crucis gestat pro titulo triumphi. Ita Origenes in cap. 16. Matth. Tertio, *Sion* significare potest siccitatem: talis est Ecclesia, quæ coaluit ex arido populo Gentium, qui expers erat pluviæ cœlestis, quique jam conversus consumptis carnalibus passionibus at vitiis per ignem Spiritus Sancti ætherea sapit, non quæ super terram: unde vocatur civitas non hominis, non regis, sed Dei. Ita Leo Castrius.

15. Pro eo quod fuisti (o Jerusalem, o Ecclesia) derelicta, contempte, despecta, et a Gentibus mille persecutiones passa, ut vix essent qui per te transirent,] id est, qui ad te accedere, tibi aggregari auderent, timentes vel probra et sannas, vel pœnas et cædes Gentilium. Loquitur de tempore Synagogæ ante Christum, uti dixi vers. 10. Ita S. Hieronymus, Forerius et alii. Possunt tamen hæc quoque accipi de primitivæ Christi Ecclesiæ abjectione et afflictiene, præsertim a Judæis ante dispersionem Apostolorum, Actor. 2. 3. 4. et sequent. Ita Sanchez.

Ponam te in superbiam sæculorum,] ponam te in magnificentiam omnibus sæculis, cui nihil simile visum fuerit ullo sæculo. Nomen enim magnificum Ecclesiæ fuit et est, quod Roma orbis caput ai sponte caput subdiderit, quodque Romani Imperatores, ut Constantinus et alii, gloriosius sibi duxerint se esse filios et subditos Ecclesiæ, quam dominari toti orbi. Sic *superbia* pro magnificentia, reque eximia et magnifica sumitur Proverb. 8. 18. Isaiæ 61. 6. et sæpe apud profanos. Nota congruam mercedem: contemptui enim Ecclesiæ rependitur superbia sæculorum, odie et derelictioni ejusdem rependitur gaudium generationum omnium, ut scilicet omnes generationes et sæcula gaudeant sic esse in Ecclesia, ejusque bonis frui, perinde ac si cœlo fruerentur, uti inchoate fruuntur.

Pro *superbiam sæculorum*, hebr. est גאון עולם *geon*

etam, quod Septuag. vertunt, *exsultationem æternam*; Vatabl. *claritatem perpetuam*; alii, *magnificentiam perpetuam*; alii, *gloriam sæculi*.

Vide hic, quam Deus suos fideles et cultores atque Ecclesiæ filios extollat. Constantinus, qui primus publice ex Imperatoribus Ecclesiam defendit, eo fere modo Maxentium vicit, quo Moses Pharaonem. Audi S. Augustinum: *Constantinum Imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum Deum verum colentem, tantis terrenis implevit Deus muneribus, quanta optare nullus auderet: universum orbem Romanum unus Augustus tenuit et defendit, in administrandis et gerendis bellis victoriosissimus fuit, in tyrannis opprimendis per omnia prosperatus est: grandævus ægritudine et senectute defunctus est, filios imperantes reliquit.* Ita ipse lib. 5. de Civit. Dei c. 25. et Eusebius l. 9. hist. c. 9.

Theodosius Senior eo quod vere pius et Catholicus esset, adeo ei omnia prospere successerunt, ut in præliis hostium tela in auctores, Deo agente, retorquerentur ipse in bona pace Deo animam redderet. Ita D. Augustinus lib. 5. de Civitate Dei cap. 26.

De Honorio, etiam plane Catholico, et Romano Pontifici addictissimo, ut patet ex ejus epistolis ad Bonifacium Papam, scribit idem August. ibid. cap. 23. ita Deum pro illo pugnasse, ut uno prælio multo amplius quam centum millia Gothorum prosternerentur, et rex ipse Radagaisus cum filiis caperetur et occideretur, ex Romanis ne uno quidem vulnerato, nedum exstincto.

Socrates lib. 7. histor. 18. scribit de Theodosio Juniore Theodosii Magni nepote, ejusque germana sorore Pulcheria admirabili pudicitia virgine, quod Orientis imperium sanctos suos fecerint, tanta felicitate, ut cum illorum pietate Dei liberalitas certare videretur. Frequenter enim a copioso hostium exercitu undique circumsessis, et tanta contentione oppressis, ut ad resistendum neque consilio locus, neque totius Imperii vires satis esse viderentur; Deus (cujus omnia sunt imperia, et quo defendente nitebantur) supra fidem adfuit, et exercitu ejus pugnante cum Barbaris, et ipso interim in urbe precibus apud Deum vacante, circiter centum millia Saracenorum ab Angelis acta in Euphratem miserrime perierunt, et ad miraculum infestæ hostium acies confusæ perturbatæque fuerunt, ac profligatæ.

Justinianus Senior, quamdiu Catholicus fuit, feliciter imperavit, ita ut Italiam, Africam, aliasque multas provincias Romano Imperio restitueret. At ubi hæreticus factus est, et edictum proponi voluit de sua hæresi recipienda, mox repentina morte sublatus est, et Ecclesiam magno metu liberavit. Ita Evagrius lib. 4. c. 16. et seq. et cap. ult.

Heraclius quoque dum Catholicus esset, præclarissimam victoriam de Persis reportavit, et crucem Domini recepit, quando res Romanæ desperatæ omnino videbantur. At cum in hæresim incidit Monothelitarum, omnia illi infeliciter successerunt, et ipse novo atque inaudito morbi genere exstinctus est. Ita Zonaras tom. 3. Annal. Byzantinorum.

Tempore Urbani II. ad annum Domini 1098. Christiani in bello sacro, a Papa indicto pro recuperatione Hierosolymæ, cum essent Antiochiæ in summa desperatione, eo quod prope adesset infinitus exercitus Turcarum; et ipsi pauci essent, ac diuturna fame prope enecti, ita ut etiam viri fortissimi baculis inniti incederent, neque equos haberent nisi paucissimos, quin et præcipuus copiarum dux Godefridus Bullonius equo commodato uteretur, et multi principes in asinis equitare cogerentur; tandem Deus revelavit, ubi esset lancea, qua Christi latus perforatum est in cruce, eaque prælata in bello miram victoriam dedit, ita ut occiderint centum millia Turcarum. Cecidit etiam ros divinitus in illos, qui animis et corporibus vires addidit: deinde apparuerunt pro illis tres viri sancti de cœlo pugnantes. Ita Paulus Æmilius lib. 4. historiæ Francor. Guliel. Tyrius lib. 6. sub fin. Dodechinus Mariani Scoti continuator, et alii.

16. SUGES LAC GENTIUM.] Id est, ut Chald. *satiaberis divitiis populorum*. Lac enim significat quidquid pingue, dulce, bonum, sapidum est et gratum.

ET MAMILLA REGUM LACTABERIS.] Id est, ut Sept. *divitias regum comedes*, regum deliciis, opibus, ære, auro, argento affluesis, ut dicitur vers. 17. Reges enim et reginæ erunt nutrices et nutritii tui, o Ecclesia, uti dixit cap. 49. 23. Ita Cyrillus et Procopius. Notat vox *mamilla*, reges et reginas fore quasi matres Ecclesiæ, et materno affectu liberaliter eam complexuras et alituras. Secundo, Sanchez. Lactaberis, ait, regum mamilla, id est, cibis delicatis et dulcibus, quales regiam mensam atque delicias decent: aleris ut filia regis cibo regio: reges te quasi filiam suam regiis dapibus pascent.

Nominat identidem reges et principes: quia hi plurimum Ecclesiam promovere possunt et debent. Regis enim ad exemplum totus componitur orbis. Sciant ergo reges a se pendere fidem, pietatem et sanctitatem totius regni; atque in sua manu esse totum regnum sanctum efficere, Ecclesiæ subdere, et ad salutem æternam perducere. Hoc ergo facere ne negligant, si amant suam et suorum salutem. Hanc enim ab illis repostet Deus in magno illo decretorio mundi die.

Porro, quam prisci reges omnesque orthodoxi Ecclesiam lactaverint, liquet ex omnium gentium historiis. Sic in ipsis Ecclesiæ incunabulis Christiani omnia sua ad pedes Apostolorum offerebant. In his necesse est ut copiosæ fuerint opes: nam quomodo alioqui potuissent ab his ali tot hominum millia, quæ quotidie ad Ecclesiam se aggregabant? Sic S. Cyprian. epist. ad Episcopos Numidiæ scribit, se ad illos mittere centum millia sestertium ad redimendos captivos. Sic S. Laurentius custodiebat thesauros Ecclesiæ, tantos, ut iis inhiaret Decius Imperator, et ad eos extorquendos Laurentium in craticula assaverit. Quis memoret quot a Carolo, Dagoberto aliisque regibus Francorum fuerint ædificatæ et dotatæ Ecclesiæ et monasteria? Sane ab iis pleræque Germaniæ ditiones monasteriis attributæ sunt. Indeque factum est, ut pleræque Germaniæ civitates prope monasteris conditæ sint. Ex epistolis S. Gregorii patet maxima illius ætate Ecclesiæ fuisse patrimonia in Africa, Campania, Neapoli, Dalmatia, Gallia, Sicilia, aliisque provinciis. Mutius Justinopolitanus librum confecit, in quo omnia collegit quæ a principibus in Ecclesiam munera collata sunt. Reges Hispan. Alphonsus primus, Alphonsus Castus, Alphonsus Magnus, Ramirus et alii plurima ædificarunt ornaruntque templa, adeo ut Al-

phonsus Magnus thesaurum totum paternum in templa et pauperes erogarit, ædem S. Jacobi quadrato lapide construxerit, ac plurimis reditibus et ornamentis ditarit. In Hungaria Stephanus rex, Ladislaus et Ludovicus ita liberales fuere in Ecclesiam, ut scribat Bonfinius tertiam Hungariæ partem pertinere ad sacerdotes. In Polonia Casimirus Magnus duodecim templa ædificavit, ut ait Cromerus, monasteria sex, eaque dotavit. Idem fecit in Lithuania Ladislaus Jagello. Reges Angliæ totam Angliam Romanæ Ecclesiæ tributariam fecerunt. Sane Henricus VIII. decem millia templorum et monasteriorum uno anno evertit. Æque liberales in Ecclesiam fuerunt Bohemi, Dani, Norwegi, Sueci, adeoque ut Lutherus sacrilegus hac esca usus sit ad pelliciendum ad se populi et principum animos, proponens nimirum eis Canonicorum et monachorum opes, in quas ipsi ex lutheranismo tuta conscientia involarent. Plura habet Thomas Bozius de Notis Ecclesiæ tom. 3. signo 87.

Et scias quia ego Dominus, etc. fortis Jacob,] qui scilicet Jacobum, id est Israelem, fortem effeci, ut luctans cum angelo ei prævaleret, Gen. c. 32. 28. Quo significabatur eum fratre suo Esau suisque hostibus fortiorem futurum. Sicut ergo Dominus vocatur *sanctus Israel*, sic et *fortis Jacob*, ut patet c. 49. 26. et c. 30. 29.

17. Pro ære afferam aurum,] faciam te locupletiorem longe quam fueras ante, adeo ut pro ære suggeram aurum. Porro hæc tum proprie accipienda sunt: exaggerat enim opes et splendorem externum Ecclesiæ, de quo dixit v. 9. et 10. Tum symbolice significant sacra et sacrificia, omnemque Dei cultum qui in Jerusalem apud Judæos umbratilis erat, tenuis et exilis instar æris, ligni, ferri, convertendum in multo augustiorem per Christum, ut scilicet adoremus Deum in spiritu et veritate, ut ei non agnos et hircos, sed ipsummet Christum immolemus; atque non externa pietatis opera, sed internos mentis affectus per amorem et religionem ei offeramus.

Alludit ad Salomonem, sub quo auri et argenti tanta fuit copia, quanta æris, ferri et lapidum, 2 Paral. 1. 15. q. d. Christus reducet opes et tempora Salomonis.

Secundo, S. Cyrill. exponit, q. d. Doctrina et fides Judaica, tenuis et carnalis, mutabitur in sapientiam Christianam, sublimem et spiritalem, puta pro lege dabo Evangelium.

Tertio, S. Hieron. q. d. *Bruti quondam et insensibiles homines* (qui sunt quasi æs et ferrum) *per augmenta virtutum in aurum argentumque mutabuntur, ut nequaquam utilitatis dumtaxat speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem.*

Tropolog. et anagog. Galfridus, cujus verba recitat Delrio adagio 807. *Æs, ait, est patientia, ferrum perseverantia animi, et labor improbus vincens omnia, sicut omnia ferrum domat. Hæc igitur in omni actione viriliter agit: illa in tribulationis percussione non deficit. Lignum est fragilis et carnalis affectus; lapis est animus obduratus; argentum et aurum, divitiæ salutares quas promisit Deus diligentibus se. Non ergo daret Dominus pro ære argentum, et pro ferro aurum, nisi ante dedisset pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum; non redderet præmia pro virtutibus, nisi virtutes ante pro vitiis dedisset.*

Denique Adamus, per æs et ferrum accipit virtutes naturales Gentilium, per argentum et aurum virtutes supernaturales Christianorum, q.d. Virtutes naturales Gentilium commutabit Deus in virtutes supernaturales Christianorum, quibus ipsi sibi Dei gratiam in hac vita, et gloriam cœlestem in futura conciliabunt.

Et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos justitiam.] Pro *visitationem*, heb. est פקדה *pecuddo*, id est præfectura, visitatio et pateros cura pastoris sive principis: hic enim quasi pastor sæpe visitare et curare debet gregem suum. Jam *visitatio*, id est præfectura, ponitur pro ipso præfecto et principe visitante. Unde Septuag. vertunt: *Dabo principes tuos in pace*, id est pacifico regnantes, *et præpositos tuos in justitiam*, id est juste præsidentes et gubernantes. Ubi recte advertit S. Hieron. et Leo Castrius ex S. Chrysost. Septuag. nomen Episcoporum trecentis annis ante Christum expressisse. Idem fecerunt Psalm. 108. v. 8. *Et episcopatum ejus accipiat alter.* Sic et Vatabl. vertit: *Præfectos tuos constituam pacem, et exactores tuos justitiam*, id est, ait ipse pro iis qui tibi solent præfici, ut a te pecuniam et operas exigant, præficiam tibi homines æquissimos et pacis studiosissimos, ut videantur esse ipsa pax et justitia, q.d. In Ecclesia nemo vim afferet proximo, unde sequitur: *Non audietur ultra iniquitas in terra.* Dat causas opum Ecclesiæ, nimirum pacem et justitiam; cum enim respubl. est in pace, in eaque viget justitia, tunc tam ipsa quam cives singuli ditantur.

Forerius per *præfectos*, accipit Pontifices et pastores Ecclesiasticos olim sanctissimos; per *exactores*, magistratus civiles et politicos. *Hos, ait, suo munia juste, illos integre peracturos pollicetur: adimpletam promissionem felicitatemque hanc durasse non paucos annos scio; quid autem nostro hoc sæculo fiat, juvat magis deflere quam describere.*

18. Non audietur ultra iniquitas, injustitia, avaritia, rapacitas, fraudes, iniqua judicia, etc. in terra tua: vastitas et contritio, id est vastatio et confractio hostium, in terminis tuis,] q. d. Nulla externa vis, imo portæ inferi non prævalebunt adversus Ecclesiam, etsi eam vexent et affligant: quia iu ea non erit iniquitas, sed sanctitas, quam Deus contra hostes tutabitur. Dices: Nonne multi iniqui, avari et rapaces sunt in Ecclesia? Sunt utique, sed ut membra arida et mortua: Propheta autem loquitur de vivis verisque Ecclesiæ membris, qui veri sunt fideles, Deique filii. Vide dicta c. 52. 1.

Secundo, hæc usque ad finem capitis, non tam ad statum Ecclesiæ præsentem, quam futurum pertinent: ad illum enim assurgit et avolat. Inchoato ergo tantum et imperfecte conveniunt præsenti, pleno vero et perfecte futuro. In cœlo enim nulla erit iniquitas, nulla contritio, nulla violentia: sed in omnibus summa æquitas, sanctitas et charitas. Eadem enim est Ecclesia militans et triumphans; hæc enim in illa inchoatur, illa in hac coronatur et consummatur. Unde Prophetæ ab una ad aliam saliunt, et mox resiliunt. Vide canon. 9.

Et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio.] Dat causam cur in Jerusalem, id est Ecclesia, terrestri inchoate, et in cœlesti perfecte, non sit futura iniquitas, nec vastitas, nec contritio, quæ

ab ea lentes opes, dignitatem et splendorem auferre possint: quia scilicet ipsa habet salutem pro muris, et laudes pro portis. Alludit ad urbem in pace degentem, in qua nulli in portis sunt custodes, nulli in muris milites, nulla arma, nulli tubarum aut equorum strepitus; sed in portis choros docunt juvenes et puellæ. Hæc ergo notant integros fore semper Ecclesiæ muros et portas.

Porro salus hæc, æque ut pax, non tantum liberationem ab haste, aliisve malis; sed etiam victoriam, felicitatem, honorumque omnium copiam significat, Sic gloriam cœlestem vocamus æternam salutem. Unde Sanchez per salutem accipit triumphala canticum. Et Vatablus sic explicat, q. d. In muris tuis salus prædicebitur, non hostium adventus; et in portis tuis audietur laus Dei, non vox hostium te oppugnantium: eris in summa pace. Sic enim canticum quo Sancti victorias Christi in cœlo canunt Apoc. 19. v. 1. vocatur *salus*; ubi enim Latinus interpres habet, *laus et gloria et virtus Deo nostro*, pro *laus* græce est σωτηρία, id est *salus*; et c. 7. v. 10. *Salus Deo nostro qui sedet super thronum*. Quare apud Hebræos, ut recte ait ipse, vox triumphalis plausus erat, *Osanna*, ut *Osanna filio David*, q. d. Io victor, io triumphe; vivat rex noster Messias, Davidis filius et hæres. Et Martyres salvere dicuntur: *Salvete, flores Martyrum*, ait Prudentius de Martyribus innocentibus. Et ad B. Virginem assidue clamamus: *Salve, regina*; et ad crucem, *Salve, crux pretiosa*. Sensus ergo est, q. d. Sancti, præsertim in cœlo, ab omni peccato et ærumna libertatem plenam, salutem, victoriam et felicitatem possidebunt, ideoque canent jugiter carmen salutis, epinicium Deo et Christo salutis auctori.

Hinc Septuag. et ex iis S. Hieron. per *salutem* accipiunt Salvatorem Jesum Christum. Sic enim vertunt Septuag: *Vocabitur salutare muri tui, et portæ tuæ sculpturæ*, id est, ut explicat S. Hieron. Jesus salvator erit murus tuus, o Ecclesia, et portæ tuæ erunt tum ejus divinitas, in qua sculptura, figura et character est Patris, Hebr. 1. v. 3. tum ejus clavi et passio, ait Leo Castrius, Græcum enim γλύμμα, id est, sculptura vel cælatura, significat emblema in portis aut domibus cælatum, in victoriæ similisve rei monumentum. Significat ergo Isaias, talia emblemata, et victoriæ monumenta fore in cœlo, tum ipsas vulnerum cicatrices in corpore Christi; tum ipsam gloriam et triumphum Sanctorum, ipsasque cicatrices Martyrum; tum ipsum decorem, ornamenta et tropbæa cœlestis Jerusalem. Hoc est quod dixit c. 26. 1. *Urbs fortitudinis nostræ Sion salvator, ponetur in eo murus et antemurale*. Vide ibi dicta.

In hac vita muros nostros et portas sæpe occupat hostis, tribulatio, fames, infirmitas, morbus, ploratus, milleque similes ærumnæ: in cœlo vero portas et muros occupabit ipsa salus, lætitia, felicitas, laus et jubilatio, eaque certa et constans in æternum. Unde Apollonius Tyanæus ad Nervam Imper. qui ejus præsentiam et alloquium desiderabat, rescripsit: *Nos quidem, o rex, diu simul erimus, ubi neque nos aliis, neque alii nobis imperabunt*; significans utrumque cito moriturum (id quod et brevi contigit) tumque simul versaturum in campis Elysiis. Testis est Philostr. l. 8. de Vita Apollonii.

19. Non erit tibi amplius sol, etc.] q. d. In Jerusalem, id est Ecclesia terrestri, inchoate, et in cœlesti perfecta, non erunt solis et lunæ vices alternantes sol enim et luna in terra eclipsantur, et quotidie finito die abeunt, et noctem ac tenebras post se relinquunt. Secus erit in Ecclesia: ibi enim erit perpetua lux, id est doctrina fidei, quæ numquam deficiet aut variabitur: in cœlo vero erit perenne lumen gloriæ et visionis beatificæ. Per hæc enim Deus erit ejus lux et sol. Ita S. Cyrillus, Procopius et Forerius.

Rursum in Ecclesia erit perpetua libertas, lætitia et felicitas, nullis calamitatis aut ærumnæ nebulis fuscata vel intercisa. Sicut enim sol et lux felicitatis, ita tenebræ et nox calamitatis sunt symbolum. Ita Hugo. Unde sequitur: *Et complebuntur dies luctus tui*.

Nota: hæc proprie et plane conveniunt Jerusalem cœlesti: unde de ea loquens, et ad hunc Isaiæ locum alludens S. Joannes Apocal. 21. v. 4. *Absterget*, ait, *Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt*; et inferius v. 23. *Civitas non eget sole, neque luna, ut luceant in eo; nam claritas Dei illuminavit eam*. Ubi nota: *Claritas Dei*, vel est ipse Deus, qui est increata claritas, et sol cœlestis Jerusalem: hic enim est sol divinitatis, ex quo lucerna humanitatis Christi lumen suum mutuatur, ut sequitur. Vel est lumen gloriæ, quod mentes Sanctorum illuminat ad videndum Deum. Vel potius jungendo utrumque, claritas Dei, est ipse Deus clarissimus, qui suam claritatem, puta lumen gloriæ, Sanctis communicat. Unde sequitur: *Et lucerna ejus est agnus*. *Lucerna*, id est, fax, sol, vel lux oculos corporeos Sanctorum illuminans et recreans, est splendidissima et gloriosissima Christi humanitas, quæ instar solis fulgidissimi lumen per cœlum empyreum diffundit: ut scilicet oculi Sanctorum per illud intuendo humanitatem gloriosam Christi aliosque Sanctos, omniaque quæ in cœlo erunt, at suam claritatem, ac sensationem sensibilem, et lætitiam maximam habeant.

20 Non occidet ultra sol tuus,] puta sol divinitatis, felicitatis et visionis beatificæ, de quo jam dixi. Unde subdit: *Quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam*, q. d. Dominus instar solis et lunæ jugiter, tam die quam nocte te illuminabit. Secundo, alludit ad materialem solem et lunam, qui post diem judicii stabiles in eodem loco consistent, nec amplius occident. Unde ex hoc loco Theologi probant, quod in die judicii et resurrectionis, et deinceps in æternum, cessabit cœlorum motus, et consequenter tempus, quod motus cœlorum est numerus et mensura: atque ita per quietem et vacationem a motu cœli acquirent statum quemdam similem Deo, qui nimirum mutationis est expers. Hoc enim verba clare significant, dum ait: *Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur*. Ita docet D. Thom. et ex eo Gregor. de Valentia 3. p. in fine libri.

Ad nota. Sol tuus est, sed Dominus in lucem, respiciendo nimirum, ut supra dixit, in viis tuis, de veteri lege et de nova, viam soli ipsi præbendo in corda, quod cœlum quasi refert, ut per illud ingrediens sol hic populi Christiani, tamquam per zodiacum illius cordis, numquam evasurus incedat. Cantic. 5. v. 14. *Venter ejus eburneus, distinctus sapphiris*; alii, *sicut cir-*

culus medius in quo sunt similitudines sidsrum. En ut zodiacum Deus depingit in corde Christiani. Septuag. legunt, *tabula eburnea*; Nyssenus homil. 14. in Cantic. censet alludi ad tabulam in qua lex scripta erat. At qui banc novam tabulam Dei lege insculptam in corde babet, tamquam sol per zodiacum Christi incedit in perpetuas æternitates. Lex enim est velut zodiacus, per quem incedit sol, id est, Christus, Christique servus, in cœlo, id est, in corde justi.

21. Populus autem tuus omnes justi] In cœlo enim omnes erunt sancti. In Ecclesia multi sunt peccatores: omnes tamen vocantur sancti et justi; quia in baptismo sanctificati sunt, et quia vocati sont ad sanctitatem, ejusque professionem faciunt. Hinc enim S. Paulus initio epistolarum omnes Christianos, Romanos, Corinthios, etc. vocat sanctos. Addit Forer. In Ecclesia, ait, primitiva omnes, id est, plurimi et plerique omnes, erant sancti.

In perpetuum hæreditabunt terram,] q. d. Nemo eos expellere poterit ab Ecclesia, nisi ipsi sponte ad infidelium castra transfugiant. Ita Forerius. Esto enim vis corpori a tyrannis afferatur, animo tamen afferri nequit. Secundo, melius et plenius, Beati in æternum hæreditabunt terram viventium in cœlis. Causam dat dum subdit:

Germen plantationis meæ,] q. d. Sancti, præsertim Beati, hæreditabunt semper terram, sive paradisum cœlestem: quia ipsi sunt germen in eos Deo plantatum in tempore, et prædestinatum ab æterno. Nemo autem evellere potest quod Deus plantavit, aut evertere quod ipse decrevit et prædestinavit. Unde Septuag. vertunt, *custodiens plantationem*, scilicet suam hanc Sanctorum, est Deus.

Simili modo justi in terra erunt germen plantationis Dei, quia producent fructus bonorum operum: unde homines cognoscent illos a Deo plantatos, imo iis ipsi testabuntur se esse Dei plantationem, ut per eos Deus honoretur. Ita Vatablus. Huc allusit Apostolus 1. Cor. 3. 9. dicens: *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.*

Opus manus meæ ad glorificandum.] Est appositio. Justi enim ut vocantur *germen plantationis Dei*, id est germina gloriæ cœlestis, æque ac gratiæ terrestris: ita vacantur et *opus manus ejus* idque *ad glorificandum*, ut scilicet Deus eos glorificet et beet, in cœlo; vel potius, ut Deus in eis glorificetur et celebretur. Ita S. Hieronymus.

22. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam.] Hoc est, ut Pagninus vertit, *parva familia* (Ecclesiæ) *erit in mille*; et Vatablus, *parvus sobolescet in mille*, q. d. Surculus parvus Ecclesiæ plurimos alios germinabit et producet, sicut unum granum seminatum germinat et producit multa: hoc est, Ecclesia multis magnis strenuisque fidelibus augebitur. Ita S. Andreas millia Achæorum, S. Thomas millia Indorum, S. Joannes millia Asianorum, S. Bartholomæus millia Armeniorum, SS. Petrus et Paulus quasi totum orbem fidelium procrearunt Ita S. Antonius, Basilius, Benedictus, Bernardus, ac præsertim S. Franciscus, millena millia Religiosorum progenuerunt. Hæc enim primario spectant ad Ecclesiam militantem: ad eam enim redit, puta ad id quod dixit vers. 15. *Ponam te in superbiam sæculorum.* Duobus enim ipsa incommodis initio laborabat. Prius erat, ejus paucitas; huic medetur, promittens ei sobolem multam. Secundum, ejus infirmitas, ut ab omnibus calcaretur; huic medetur, promittens ei sobolem fortissimam, ut sit hostibus terrori, quasi castrorum acies ordinata. Ita S. Hieronymus et Cyrillus.

Secundo tamen, hæc apte etiam conveniunt Ecclesiæ triumphanti; *Beati enim*, ait S. Hieron. *plantati in domo Domini, in atriis ejus efflorescent. Tunc qui parvulus fuerit, erit in mille, audiens a Domino: Esto habens potestatem super quinque vel decem civitates, ita ut appelletur* χιλίαρχος. *Et qui cum Apostolo dixerat, Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, princeps erit magnæ gentis in cœlestibus, quando tempore constituto miserit Dominus Angelos suos, et congregaverint ad eum omnes sanctos.* Sic sanctus Amandus apparuit S. Aldegundi gloriosus, et stipatus magno agmine Sanctorum, quos ipse cum viveret converterat, qui in cœlis eum colebant et respiciebant ut patrem.

Ego Dominus in tempore ejus (ei scilicet Ecclesiæ a me constituto) subito faciam istud.] Hebr. *festinare faciam*, vel *accelerabo illud.* Ita Vatablus, q. d. Brevi hæc Ecclesiæ præstabo, simulque faciam, ut, cum cœperint, brevi tempore compleantur: nam post 700. annos cœpit Ecclesia Christi, et mox ut cœpit, paucorum annorum spatio totum orbem obtinuit, ipsaque ad ingentem gloriam, sobolem et fortitudinem pervenit. Hoc præstitit ei hæc promissio divina, quæ uti efficax est, ita est et celer in operando et præstando id quod promisit.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Christus asserit se unctum Spiritu Sancto, ut consoletur et liberet afflictos et lugentes in Sion. Deinde v. 6. asseverat, quod Apostoli, similesque sacerdotes Domini fortitudinem Gentium possidebunt, eruntque semen cui benedixit Dominus. Denique v. 10. ipsa Sion, id est, Ecclesiam, de hoc salutis a Christo acceptæ, et desponsationis suæ beneficio gaudens et gratulans jubilat, Deoque gratias agit.

1 Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me: ad annuntiandum mansuetis misit
me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem:
2. ut prædicarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes, 3. ut ponerem lugentibus Sion, et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris: et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. 4. Et ædificabunt deserta a sæculo, et ruinas antiquas erigent, et instaurabunt civitates desertas, dissipatas in generationem et generationem. 5. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra: et filii peregrinorum, agricolæ et vinitores vestri erunt. 6. Vos autem Sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri, dicetur vobis: Fortitudinem Gentium comedetis, et in gloria earum superbietis. 7. Pro confusione vestra duplici et rubore, laudabunt partem suam: propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. 8. Quia ego Dominus diligens judicium, et odio habens rapinam in holocausto: et dabo opus eorum in veritate, et fœdus perpetuum feriam eis. 9. Et scient in Gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. 10. Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis: et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. 11. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat; sic Dominus Deus germinabit justitiam et laudem coram universis Gentibus.

1. Spiritus Domini super me,] Descripsit cap. præced. Propheta miram Ecclesiæ Gentium ad Christum conversionem, desponsationem, confluentiam et lætitiam; nunc ejus causam adfert, nimirum, ejus sponsum Christum Dominum, qui hanc conversionem et desponsationem facturus est. Eum ergo hic loquentem inducit, ac rationem reddentem suæ legationis et missionis in mundum, nimirum quod inunctus et inauguratus sit rex Sionis et Ecclesiæ, ad hoc, ut Sionidas omnes afflictos curet et recreet.

Quare, quod S. Thomas et aliqui alii censent, loqui hic Isaiam, dicereque se esse missum ad Judæos, ut eis annuntiet liberationem e captivitate Babylonica; Isaiam autem typum esse Christi, qui homines a peccato et inferno liberavit; non videtur verum. Nam Christus hunc locum de se explicat Luc. 4. 18. legens enim in Synagoga coram Judæis et Rabbinis hunc Isaiæ locum dixit: *Hodie impleta est hæc prophetia in auribus vestris*; quia scilicet, ego Christus, ille sum de quo loquitur Isaias: *Super me* enim, id est, super meam humanitatem, requievit Spiritus Domini. Nam qua Deus sum, uti deitatem, ita spiritum communem et essentialem eumdem habeo cum Patre et Spiritu Sancto. Porro invisibiliter Spiritus Sanctus descendit et fuit super Christo a primo instanti conceptionis ejus, visibiliter vero in eum descendit in ejus baptismo; unde mox post baptismum, jejunium et tentationem, venit in synagogam, dixitque tunc impletum fuisse hoc Isaiæ de se oraculum. Deinde curavit infirmos, fecitque ea quæ hic ipsum facturum prædicit Isaias. Unde Patres, S. Hieron. Iren. Athanas. August. Beda, et ea iis Toletus in Luc. 4. vers. 18. imo ipse S. Petrus Actor. 10. 38. asserunt hæc impleta esse in baptismo Christi, cum Spiritus Sanctus descendit in specie columbæ super Christum, et audita est vox Patris: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.* Hoc enim signo visibili, æque ac voce, quasi exterius coram populo Christus declaratus est et consecratus doctor, Propheta, legislator et redemptor orbis, atque deputatus

ad evangelizandum pauperibus; unde mox a baptismo, hujus Spiritus operatio et effectus in Christo sese ostendit. Nam, ut ait S. Lucas cap. 4. 1. *Jesus plenus Spiritu Sancto regressus est a Jordane: et agebatur a Spiritu in desertum* Et finito jejunio 40. dierum ac tentationibus diaboli, vers. 14. *Et regressus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam. Et ipse docebat in synagogis. Et venit Nazareth in synagogam*, ubi hunc Isaiæ locum legit et explicuit, completumque esse dixit. Sensus ergo est, q. d. Spiritus Domini descendit super me, tum occulte in ortu meo, tum potius palam et publice in baptismo, cum jam incepturus essem munus a Patre mihi impositum, scilicet ducendi et prædicandi, hicque Spiritus me impulit ad docendum, prædicandum et consolandum, ac curandum afflictos et lugentes in Sion, ut sequitur.

Eo quod unxerit Dominus me.] Causam dat, cur Spiritus Sanctus super eum venerit, qui nimirum idem Spiritus jam ante ab ejus ortu eum ad hoc munus unxerat. Ita Theophyl. Maldon. Jansen. in Lucæ 4. Nota: hæc Christi unctio facta est in incarnatione, primo, per gratiam unionis hypostaticæ; secundo, per gratiarum creatarum et infusarum plenitudinem, ex unione jam dicta manantem. Unde S. Petrus explicans hunc Isaiæ locum, Christique unctionem, Actor. 10. 37. ait: *Vos scitis quod factum est verbum per universam Judæam: incipiens enim a Galilæa, post baptismum quod prædicavit Joannes, Jesum a Nazareth; quomodo unxit eum Deus Spiritu Sancto, et virtute.* Christus enim accepit gratiam, non privati cujuspiam fidelis et sancti, sed gratiam capitis, id est, gratiarum plenitudinem, quam quasi redemptor et caput Ecclesiæ in omnia sua membra transfunderet. Quocirca alii Sancti dicuntur ungi gratia et donis Spiritus Sancti, Christus vero dicitur ungi ipso Spiritu Sancto, et plenitudine omnium gratiarum. Ita S. Basilius lib. de Spiritu Sancto c. 26. Atque hinc Christus hebraice *Messias*, græce *Christus*, latine *Unctus* dicitur; per hanc enim unctionem consecratus est rex, et redemptor mundi, caputque Ecclesiæ militantis et triumphantis.

Nota: Pro eo quod Septuag. vertunt, *cujus causa*, S. Lucas vertit, *propter quod*, quod dupliciter accipi potest. Primo, ut significet causam finalem unctionis præteritæ, q. d. Spiritus Sanctus in baptismo descendit in me, meque impulit ad munus Messiæ de facto exsequendum; quia ad hoc jam ab initio unxit me et deputavit, uti jam explicui. Secundo, τὸ *propter quod*, accipi potest pro *ideo* vel *idcirco*, ut significet non causam, sed effectum descensus Spiritus Sancti, q. d. Spiritus Sanctus descendit in me; idcirco suis donis, quasi effectibus, unxit et replevit me. Pro quo adverte, Spiritum Sanctum esse causam donorum, ac proinde iis esse priorem in genere causæ efficientis; quia ipse dona hæc causat et producit in anima Christi et Christianorum: in genere vero causæ materialis et finalis, iisdem quasi esse posteriorem. Nam materialiter, ut sic dicam, anima Christi, et cujusque Christiani, non aliter recipit Spiritum Sanctum, nisi per ejus dona; unde prius quodammodo recipit dona, ac per dona ipsum Spiritum Sanctum. Similiter in genere causæ finalis, Spiritus Sanctus datur animæ quasi ad hunc finem, ut dona sua ei communicet; unde hæc dona in genere causæ finalis quasi priora sunt Spiritu Sancto. Utrumque ergo vere dicitur, scilicet Spiritus Sanctus descendit in Christum, eo quod vel quia unxit eum; nam per unctionem, perque dona descendit et illapsus est in Christum. Vice versa Spiritus Sanctus descendit in Christum, ut ungeret eum, vel idcirco unxit eum sua gratia suisque donis, ipse enim est causa efficiens suorum donorum. Non est ergo hic tautologia, sed commoda reciprocatio. Recte enim ex donis Christo inhærentibus, colligitur eidem inesse Spiritus Sanctus donorum auctor; et vicissim ex Spiritu Sancto inhabitante Christum, recte colliguntur eidem inhærere Spiritus Sancti dona et effectus.

Adde, hunc descensum Spiritus Sancti in Christum maxime intelligi visibilem, qui fuit in ejus baptismo, uti dixi; tuncque sensus est, q. d. Quia Christus fuit unctus gratia Spiritus Sancti invisibiliter in ejus incarnatione, hinc Spiritus Sanctus, gratiæ auctor fuit semper cum illo; idque visibiliter ostendit in baptismo, descendens super eum corporaliter in specie columbæ; in Scriptura enim sæpe res aliqua dicitur fieri cum talis esse, vel fuisse publice ostenditur et commonstratur. Spiritus ergo Sanctus dicitur descendisse in Christum in baptismo, quia descensio hæc palam ostensa fuit per columbam, cum longe ante in eum occulte descendisset per gratiam tum unionis, tum habitualem.

Ad annuntiandum mansuetis.] Nota: Hæc verba nectenda sunt præcedentibus, sicque hæc dispungenda sunt: *Eo quod unxerit me ad annuntiandum mansuetis, misit ut mederer contritis corde.* Ita nectunt et dispungunt Septuag. Forer. Vatabl. Jansen. Maldon. et alii; significatur enim hic finis unctionis Christi, q. d. Unctus est Christus ad hoc ut annuntiaret mansuetis, id est, ut Septuag. et S. Lucas, ut evangelizaret pauperibus. Ita Irenæus lib. 1. 10. Hilar. in Psal. 52. Tertull. lib. 4. contra Marcion. 14. Ambros. Theoph. et Beda in Lucæ 4. Hic ergo describit Propheta munia et officia Messiæ, ad quæ ipse unctus est, et a quibus ipse vocatus est Christus, nimirum hæc sunt, evangelizare pauperibus, mederi contritis corde, captivos liberare, etc.

Nota primo: *Annuntiare* hic idem est quod evangelizare, id est, lætum nuntium adferre afflictis, de liberatione, gratia et salute: hoc enim est Hebr. בשר *bosar*, unde בשרת מתי *bisrot mathai* vocatur Evangelium Matthæi.

Secundo, Hebræi *mansuetos* vocant pauperes, quia paupeiries cogit eos cervicem submittere, tolerare adversa, precari, ac per omnia eos cicurat et mansuefacit.

Quæres: Qui sunt hi pauperes? Resp. Primo, S. Ambros. Origen. et Theophyl. in Lucæ 4. per pauperes accipiunt homines, præsertim Gentiles, qui ob peccata depauperati, id est gratia et salute destituti, erant; præsertim, qui se tales esse agnoscebant. His enim evangelizavit, id est, hos consolatus est, Christus. Secundo, S. Hieron. hic, Tertull. lib. 4. contra Marcion. c. 14. Euseb. l. 3. Demonstr. 1. accipiunt pauperes spiritu, his enim Christus evangelizavit, dicens: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

Tertio, et planissime, pauperes proprie hic intelliguntur inopes, et ii qui tenui sunt fortuna (hos enim significat Græcum πτωχοὶ) quales erant Apostoli, et plebis turba, quæ Christum sequebatur, ejusque dicta et monita avide excipiebat; cum divites et potentes, uti Scribæ et Pharisæi, ea spernerent, imo iis se opponerent. Vide dicta 1. Corinth. cap. 1. 26. Hoc est quod Christus Matth. 11. vers. 2. discipulis S. Joannis Baptistæ rogantibus, num ipse esset Messias, respondit, dicens inter alia: *Pauperes evangelizantur*, q. d. Ex hoc quod pauperes turbas doceo, iisque evangelizo, quasi ex certo signo quod Messiæ consignavit Isaias, colligite et scitote me esse Christum et Messiam. Causa, cur Christus pauperibus maxime evangelizaverit, fuit, quod ejus prædicatio fuerit et sit de contemptu opum et mundi, de mortificatione, cruce, etc. quæ avide arripiunt pauperes, ut se in sua paupertie solentur et animent, hæc vero fugiunt et oderunt divites, qui opibus suis deliciantur et superbiunt. Ita videmus etiamnum, pauperes præ divitibus capaciores esse virtutis et sanctitatis. Unde S. Jacobus ait c. 2. 5. *Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?* Vide hic quam dispar sit spiritus Dei a spiritu mundi, spiritus enim Dei quærit pauperes spiritus mundi opulentos et splendidos; spiritus Christi in cruce, paupertie et tolerantia vitam et gloriam constituit, quam spiritus mundi opibus et deliciis consignat.

UT MEDERER CONTRITIS CORDE.] *Contritis*, id est, peccatoribus ex scelerum conscientia compunctis et pœnitentibus. Ita Tertull. et Beda loco citato, ac S. Basilius in Psalm. 33. et Toletus in Lucæ 4. Secundo, et melius, *contriti* hic vocantur Judæi et Gentiles, qui onere tum peccatorum, tum legis Mosaicæ, tum infidelitatis et ignorantiæ rerum divinarum pressi ac pene oppressi, et, ut Tertull. legit, *obtriti*, afflictissimo erant corde et animo. Ita Hilar. Theoph. et Jansen. locis citatis. Hosce enim hoc onere et afflictione Christus liberavit; cum illi suam afflictionem, licet sentientes, non agnoscerent, nec medicum requirerent.

Pro *mederer*, hebr. est לחבש *lachabos*, id est, obligarem vel alligarem. Ita Symmach. et Theodot. Unde Forer. vertit: *Ut inducerem super alligationes contritis corde*; Vatablus: *Ut obligarem vulnera corde contritorum*. Sumpta est metaphora a chirurgis qui fasciolis suis fracta et contusa alligant membra. Christus ergo non tantum fuit medicus noster, sed et chirurgus, qui manu sua contritiones, fracturas et fœda vulnera nostra tractavit, pus et saniem expressit, expurgavit, oleum et vinum quasi Samaritanus infudit, cataplasmavit et obligavit, itaque sanavit et integritati restituit. Hoc enim est Messias sive Christus, id est, unctus et ungens; imo pungens et ungens ut sanet, *cum*, ut ait Isaias c. 30. 26. *alligaverit Dominus vulnus populi sui*.

ET PRÆDICAREM CAPTIVIS (sub potestate dæmonis et peccati) INDULGENTIAM.] id est, ut S. Lucas, *remissionem* et libertatem. Hebr. enim. דרור *deror*, propria libertatem significat. Alludit ad libertatem e captivitate Babylonica, datam a Cyro; hæc enim typus fuit libertatis spiritualis a Christo datæ, imo S. Thomas et Hugo ad litteram hæc de Cyro accipiunt. Verum non recte. Nam primo, Christus Lucæ 4. vers. 18. ad litteram apud Judæos explicat hæc de seipso. Secundo, quia Cyrus non restituit cæcis visum, sed Christus, de quo mox; reliqua etiam augustiora sunt, quam ut Cyro conveniant.

ET CLAUSIS, hebr. est אסורים *asurim*, id est, ligatis, vinctis, quales sunt clausi in carcere, APERTIONEM,] scilicet carceris. Septuag. et ex iis S. Lucas, eodem sensu vertunt: *Et cæcis visum*. Nam qui cæco carcere includuntur, in tenebris quasi cæci degunt. Ita Chald. Sanchez et alii. Melius cum Maldonato et Forer. dicas, Septuag. utpote linguæ Hebraicæ peritissimos, docte hebraismum explicare, dum pro *clausis apertionem*, vertunt, *cæcis visum*. Hebræi enim *clausos*, scilicet oculis (quomodo Poeta dixit: *Talpæ oculis capti*) vocant cæcos: unde *apertionem* vocant illuminationem et visus restitutionem; alioqui enim τὸ *clausis* non distingueretur a τῷ *captivis*, qui præcesserunt; cæcitas enim, sive ea intrinseca sit, puta in oculis; sive extrinseca, qualis est caligo et tenebræ, ligat quasi et claudit oculos. Ita enim de Ægyptiis in tenebris cæcutientibus et palpantibus ait Sapiens cap. 17. 2. *Vinculis tenebrarum et longæ noctis compediti*; et vers. 17. *Una enim catena tenebrarum erant omnes colligati*. Hinc et Hebræi פקחים *pickuchim*, id est apertos, scilicet oculis, vocant videntes et visu pollentes: quia scilicet ex adverso אסורים *asurim*, id est, clausos, vocant cæcos. Unde et Vatablus hic æque ac Sept. vertit, *cæcis visum*. Forte etiam LXX. pro *asurim* legerunt עורים *juverim*, id est, *cæcis*.

Nota: S. Lucas paraphrastice et plenioris explicationis et exaggerationis causa, addit: *Et dimittere confractos corde*. Hæc enim verba non sunt in Hebræo, nec apud Septuag. sed in præcedentibus subintelliguntur. Nam pro eo quod habemus: *Et mederer contritis corde*, ex Hebr. vertas: *Et mederer confractis* (hoc enim est לנשברי *lenisbere*) *corde*. Confractos ergo corde S. Lucas vocat eos quos paulo ante vocavit contritos, scilicet eos qui carcere ac servitute diaboli ac peccati obstricti, et quasi obtriti erant, quos Christus missos et liberos facit, tum spiritualiter, tum corporaliter, cum scilicet infirmos et dæmoniacos misere a dæmone agitatos et quassatos ac confractos curavit ac liberavit.

Aliter Forer. Censet enim hæc verba addita textui ex margine, uti in versione Septuag. multa legimus ex margine textui assuta. Videtur enim hæc fuisse altera ejusdem membri versio.

2. UT PRÆDICAREM ANNUM PLACABILEM DOMINO.] Hebr. שנת רצון *schenat ratson*, id est, annum divinæ benevolentiæ, placationis, propensæ in homines voluntatis et liberalitatis, qualis erat annus jubilæi, in quo omnes servi fiebant liberi, omniaque debita et onera condonabantur. Notat ergo hic annum jubilæum; hic enim typus erat hujus anni Christiani, puta temporis Evangelici, cujus præco fuit Christus. Quocirca ex hoc Isaiæ loco quidam apud Irenæum lib. 2. v. 28. putarunt Christum per unum annum tantum prædicasse, quem errorem ibidem refellit Irenæus. Totum ergo tempus prædicationis Christi, et deinceps totum tempus legis novæ, fidelibus Christo obedientibus, et ejus liberalitatem acceptantibus, fuit et est annus jubilæus, id est, annus misericordiæ et remissionis, reconciliationis, pacis, salutis, liberalita-

tis, gaudii ac jubili; in quo post longam Dei in homines iram, restituimur in ejus gratiam, acceptationem (unde Lucas et Septuag. vertit: *Annum acceptum*, scilicet Deo et hominibus gratissimum ac jucundissimum) benevolentiam, hæreditatem, gloriam, omniaque bona pristina quæ habuimus in paradiso et statu innocentiæ. Vide ea quæ de jubilæo dixi Levit. 25. Huc alludit S. Paulus 2. Cor. 6. 2. *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

Discant hic a Christo principes et Prælati, quam eos deceat comitas et miseratio. Vere Seneca in Octav.

> Pulchrum eminere est inter illustres viros,
> Consulere patriæ, parcere afflictis, fera
> Cæde abstinere, tempus atque iræ dare,
> Orbi quietem, sæculo pacem suo.
> Hæc summa virtus, petitur hac cœlum via.

Et Cicero orat. pro Ligario: *Nec ulla re propius homines ad Deum accedunt, quam salute hominibus danda.* Et Tacit l. 11. Annal. *Princeps amorem apud populares, metum apud hostes quærat.* Et Homer. Odysses β de vero principe: *Mitis erat patris instar.* Et Salust. ad Cæsar. *Qui benignitate ac clementia imperium temperavere, his candida et læta fuere omnia, etiam hostes æquiores quam olim cives.* Et ut Bias, qui talis est, *timent subditi non illum, sed pro illo.*

Et diem ultionis Deo nostro.] Hic annus et tempus Evangelicum Christianis est annus jubilæus hostibus vero Christi est annus et dies ultionis, quo scilicet Deus ultus est genus humanum de inimicis suis, puta dæmonibus, illos ab hominibus expellendo eosque de suo imperio et tyrannide deturbando. Ita Cyrillus, Adam. Forer. et alii. S. Hieron. vero et Eusch. l. 9 Demonstr. 13. hæc quoque referunt ad ultionem, quam Deus de Christi hostibus sumpsit per Titum et Romanos. Alludit ad annum libertatis Judæorum e Babylonica captivitate; idem enim annus fuit ultionis Chaldæorum, quo scilicet Babylon et regnum Chaldæorum eversa sunt a Cyro.

Porro hæc ultio cœpta est in hac vita tempore Christi, sed perficietur in die judicii, tunc enim Deus omnes dæmones et reprobos pedibus Christi subjiciet eosque dejiciet in tartara. Unde ad diem judicii hæc referunt Cyrill. hic et Beda, ac Tolet. in Lucæ 4.

Denique pro *diem ultionis*, Septuag. et Lucas vertunt, *diem retributionis*, quo scilicet inimicis retribuet, id quod merentur, eorumque injurias et clades in ipsorummet caput retorquebit; *retributionis* ergo idem est quod *ultionis*. Quare non recte aliqui τo *retributionis* exponunt *compensationis*, qua scilicet Deus hominibus, pro malis quæ passi sunt, in compensationem dedit pacem, libertatem, aliaque legis novæ dona et charismata.

Alludit in Hebræo eleganter נקם *nakam*, id est, ultio, ad נחם *nacham*, id est consolatus est de quo supra, q. d. Hic annus fidelibus erit *nechoma*, id est consolatio; infidelibus vero erit *nekamo*, id est ultio.

Ut consolarer omnes lugentes.] Hoc præstitit Christus pertransiens benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo, dicensque: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos*, Matth. cap. 11.

3. Ut ponerem lugentibus Sion.] Quid? multi codices legunt *fortitudinem*; sed recte hanc vocem delent Romani, nec enim est in Hebræo, Græco, Chaldæo. Respondeo ergo, *ut ponerem*, scilicet *coronam pro cinere, etc.* ut sequitur; *ponerem* ergo, id est, reponerem et rependerem lugentibus, justa et æqua mensura, pro luctu gaudium, pro gemitu laudem.

Et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris.] In Hebræo est elegans paronomasia: *Et darem eis* פאר *peer pro* אפר *epher*, hoc est, cidarim pro cinere, q. d. Quam facili transpositione litterarum ex *epher* fit *peer*, tam facile est Deo cinerem in ciderim, luctum in lusum, rictum in risum et gaudium convertere. Solebant Hebræi in luctu cinere caput aspergere; in lætitia, ut in nuptiis, festis et triumphis, coronas capiti imponere: similiter tunc gaudentes solebant se ungere oleo, ex rebus odoriferis composito, quod proinde vocatur *oleum*, hoc est unguentum, *gaudii*. Tertio, promittit *pallium laudis*, id est, festivum, decorum et pretiosum (dicitur *laudis*, quia festivis diebus induebatur ad laudandum Deum, eique gratias agendum pro victoria, aliove beneficio adepto) pro *spiritu mœroris*, id est, pallio mœroris, sive veste atra et lugubri, qua animi et spiritus mœrorem testabantur. Sic Josepho patriarchæ pro veste sordida carceris, data est stola byssina, torques aurea, et annulus a Pharaone Genes. 41. vers. 42. Per has tres antitheses idem significat; nimirum commutationem mœroris in gaudium, et abjectionis in gloriam: quam facile quisque in se deprehendet et cernet, si aspiciat qualis quamque spiritu obtenebrato, perturbato et anxio fuerit, cum in peccatis viveret; et qualis sit post conversionem per gratiam Christi, cum jam quasi per angelis, coram Deo ambulans spirituali lætitia exsultat, spe gaudet, in tribulationibus gratias egit, in pœnitentia suaves consolationis emittit lacrymas; quia pro luctu et lacrymis exspectat lætitiam sempiternam, et stolam immortalitatis ac gloriæ cœlestis, in qua hæc perfectissime complebuntur. Ita Rupert. Forerius, Sanchez et alii. Aliter Procop. Hieron et Cyrillus; ipsi enim hæc referunt ad luctum Apostolorum de infidelitate Judæorum, qui versus est in gaudium per conversionem Gentium.

Nota: Per *oleum*, id est, unguentum, recte significatur consolatio et lætitia; quia hæc ita animum afficit, sicut unguentum bene olens et refrigerans corpus. Ita Vatabl.

Rursum, *pallium laudis* potest accipi, q. d. Laus ipsa erit pallium, vel instar pallii cinget, obruet et operiet illos. Ita Vatablus. Sic enim cap. 59. vers. 17. *pallium zeli* vocatur ipse zelus instar pallii Deum obtegens; et *galea salutis* vocatur ipsa salus, instar galeæ caput ejus circumdans.

Symbolice Nota, Christianos olim abstinuisse a coronis, nec eas gestasse. Primo, quia Gentiles idola coronabant; hinc, ne viderentur Gentilium ritum recipere, coronas vitabant; secundo, quia in hac vita est tempus cineris, pœnitentiæ et luctus, tertio, quia Christus coronatus fuit corona spinea; quarto, quia corona in cœlis nobis dabitur post crucem, postque victoriam et triumphum; sic enim Christus *favos post fella gustavit.* Scripsit hac de re Tertull. librum de

Corona militis. Cum enim milites a Severo Imper. donativum acceperant, miles Christianus tribunum accedens, qui donativum singulis ex ordine erogabat, lauream castrensem manu gestabat, quam cæteri in capite. Causam expostulatus, cum Christianum se esse respondisset, et non licere sibi coronatum incedere, russatus suo sanguine in carcerem rapitur: de quo cum variæ essent sententiæ, Tertull. scripsit hunc librum, quo factum dictumque ejus defendit. Unde c. 7. coronas ab idolis et idololatris esse inventas, et in usum deductas, ita per exempla commonstrat: Pandoræ caput coronatum fuit a Charitibus; Saturnus ante omnes coronatus, Jupiter post devictos Titanas; Priapo tæniæ, Ariadnæ sertum ex auro et Indicis gemmis adscribitur; Juno vite coronata; Hercules populum capite præfert, oleastrum, aut apium; Apollo interfecto Delphico dracone lauream induit; Liber nunc hederatus scribitur, nunc princeps coronæ aureæ in quo ex Indis triumphavit; Isis repertas spicas capite circumtulit. Ac tandem librum concludens: *Serva*, ait, *Deo rem intaminatam; ille eam coronabit. Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Esto et tu fidelis ad mortem; decerta et tu bonum agonem, cujus coronam et Apostolus sibi repositam merito confidit. Accepit et Angelus victoriæ coronam præcedens in candido equo ut vinceret, et alius iridis ambitu ornatur cœlesti. Porro sedent et presbyteri coronati, eodemque auro et ipse Filius hominis micat. Si tales imagines in visione, quales veritates in repræsentatione? illas aspice, illas adorare. Quid caput strophiolo aut dracontario damnas diademati destinatum? Nam et reges nos Deo et Patri suo fecit Christus Jesus.*

Tropolog. hæc et sequentia hoc capite et sequent. facile est adaptare animæ peccatrici et pœnitenti, cujus conversionem, gaudia, decus et felicitatem graphice hic depingit Propheta.

Et vocabuntur in ea (Sion, id est, Ecclesia) fortes justitiæ.] Hoc est, potentes et eximii in justitia, præsertim ejus præpositi et principes, puta Apostoli; hi enim suis concionibus ita gloriose et potenter celebrabunt Deum, ut ejus fidem et justitiam toto mundo propagent, in eaque desertas a sæculo civitates Gentium ædificent. Tales fortes justitiæ jactitant Gentiles. Primo, Aristidem, cognomento justum, qui abhorruit ab omni factione et amicitia, ideo, ne adigeretur ad aliquid faciendum, quod justum non esset; aut cogeratur abstinere ab eo, quod judicasset reipublicæ conducere, inquit Plutarch. in Apophtheg. Græcor.

Secundo, Pompejum, qui Phraati Parthorum regi per legatos postulanti, Euphratem Romanæ ditionis terminum esse vellet, respondit: *Imo illud magis postulandum, ut Romanorum fines a Parthorum regno justitia dirimat.* Ita Plutarch. in Roman. Apophtb.

Tertio, Trajanum Imp. qui strictum ensem publice tradidit præfecto Urbis, dicens: *Cape ferrum hoc, et si quidem recte imperium gessero, pro me: sin aliter, contra me hoc utere.* Ita Nicephor. libr. 3. histor. capite 23. Verum hi fuerunt umbræ, si cum fidelibus conferantur.

Secundo, Forer. *Fortes*, inquit, *justitiæ* vocantur, quos justitia habet quasi ministros, sicut potentes Davidis vocantur milites validi Davidis, per quos bella conficiebat: nullos enim umquam fortiores duces aut milites habuit justitia, quam Apostolos, qui totum orbem ei subdiderunt.

Pro *fortes* hebr. est אֵילֵי *ele*, quod verti potest, *dii justitiæ*. Apostoli enim quasi dii quidam, non tantum dæmonis imperium everterunt, sed et reges, gentes, totumque orbem sibi et Christi justitiæ subjugarunt. Quin et Gentium inveteratos, et injustos, impiosque mores in pios et justos converterunt. Secundo, Vatabl. *ele*, vertit, *arbores justitiæ*, homines scilicet, qui quasi arbores fructus bonos justitiæ producant. Unde et Septuag. vertunt: *Generationes justitiæ*.

Plantatio Domini ad glorificandum.] Qui prius vocati sunt *fortes justitiæ*, hic vocantur *plantatio*, id est, plantæ, puta germina vel arbores plantatæ a Domino, ad ejus gloriam ubique celebrandam. Vide dicta cap. 60. v. 21. Vox *plantatio* notat eos bene radicatos, fundatos et firmatos esse. Alludit ad Exodi 15. 17. *Plantabis (eos) in monte hæreditatis tuæ*. Vide ibi dicta.

4. Et ædificabunt deserta a sæculo,] q. d. Apostoli desertas a multis sæculis et derelictas a Deo Gentium provincias et urbes ædificabunt in cultu et religione Christi. Ita Procop. Hoc est, quod dixit c. 58. v. 12. *Ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis.* Vide ibi dicta.

Anagogice, Apostoli et fideles ædificabunt Jerusalem cœlestem, per resurrectionem corporum, quæ in eam inferent; tumque omnes ruinas ex lapsu tum Angelorum, tum primi parentis ortas, restaurabunt. Ita S. August. in Psalm. 110. et Psalm. 111.

5. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra.] q. d. Ex Gentibus et alienigenis ad Christum ab Apostolis conversis, eligentur Episcopi et pastores, qui pascant et excolant Ecclesiam ortam in Sion apud Judæos, ut ex sui origine Judæorum propria dici et vocari possit. Hos ergo ex Gentibus Episcopos vocat pastores, agricolas, vinitores Sionis, sive Judæorum, id est Ecclesiæ, cujus primi pastores et fideles fuerunt Judæi. Ita Procopius, Forer. Vatabl. Adamus, et passim alii. Quin et S. Hieron. qui ait: *Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est e Judæis, et non de alienigenis, atque externorum gentium hominibus?* Hoc est quod Judæis prædixit Christus Matth. 21. v. 41. Deum vineam suam a Judæis translaturum, ac traditurum aliis agricolis.

Hic sensus symbolicus videtur et mysticus. Quocirca recte Sanchez ad litteram hæc plane, ut sonant, accipit, q. d. Judæi et Gentiles, qui vos, o Apostoli et Christiani, antea duro ministerio premebant in lapicidinis, arenariis, fodinis metallicis, agricultura, catabulis ad pascendas bestias (uti Marcellus Pontif. ad eas damnatus, pædore contabuit, et exstinctus est) aliisque servilibus operibus; hi vobis subjicientur, tumque stabunt quasi ministri vestri, ut præstent vobis talem operam, qualem a vobis exigebant, ut pascant greges vestros, ut colant agros et vineas vestras. Unde subdit: *Vos vero, o Apostoli, Sacerdotes Domini vocabimini*, qui scilicet Deo jugiter assistatis, agrosque et vineas non per vos, sed per ministros vestros colatis, uti faciebant sacerdotes Aaronici: hi enim a populo alebantur, ut toti vacarent Deo. Idem promittit

hic sacerdotibus et pastoribus legis novæ. Unde subdit: *Fortitudinem Gentium comedetis*. Et hoc est quod dixit cap. præcedenti v. 7. *Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi.*

6. Vos autem (o Apostoli, inquit S. Hier. vestrique asseclæ) Sacerdotes Domini vocabimini.] Antonomastice scilicet, quasi hierarchæ et principes sacrorum, ac mediatores inter Deum et populum. Perperam Calvin. *sacerdotes*, inquit, id est prædicatores Evangelii, qui non victimas, sed gentes Deo convertant et offerant. Negat enim ipse in lege nova esse proprie dictum sacerdotium et sacrificium. Hæc est hæresis, de qua vide Cardin. Bellarm. tractatu de Eucharistiæ sacrificio. Porro proprie dictos sacerdotes hic ab Isaia intelligi et prædici, liquet tum ex ipsa voce *sacerdos*, quæ non prædicatorem, sed sacrificatorem significat; tum ex eo quod subdit v. 8. *Odio habens rapinam in holocausto.* Ergo sacerdotes hic intelligit eos qui sacrificant holocausta.

Secundo, *sacerdotes*, id est intimi ac familiares, consciique secretorum regis Christi, utpote qui cum eo toto prædicationis ejus tempore versati, ea conspexeritis et audieritis; ac proinde uti in Ecclesia, ita et in cœlo proxime ei assistatis quasi administri et primi in regno Christi. Sic enim filii David vocantur sacerdotes 2. Reg. 8. v. 18. id est principes aulæ Davidis; et *primi ad manum regis*, uti exponitur 1. Paral. 18. 17. Sic. 2. Reg. 20. 26. cum dixisset: *Sadoc et Abiathar sacerdotes*, subdit: *Ira autem Jairites erat sacerdos David*, per quem scilicet David peculiariter sua sacrificia offerebat, uti nos dicimus: Talis est primus et intimus Sacellanus regis, ejusque confessarius. Vel ut Chaldæus et recentiores, *sacerdos*, id est princeps, vel intimus consiliarius et secretarius Davidis.

Fortitudinem Gentium comedetis.] Chald. *Divitias Gentium comedetis*: hisce enim ad pedes suos oblatis, ad libitum usi sunt Apostoli. Hebr. חיל *chel*, significat opes, robur, industriam, gloriam, uti dixi cap. 60. vers. 5.

Mystice, S. Hieron. *Fortitudo*, inquit, *Gentium est triumphus Martyrum*; hac enim Martyrum fortitudine mire recreati et pasti sunt Apostoli.

Et in gloria eorum superbietis.] Hoc est, eritis gloriosi, et, ut Septuag. vertunt, *eritis admirabiles.* Gentes enim suam omnem gloriam vobis consignabunt: itaque gloria eorum erit gloria vestra. Aquila vertit: *In gloria eorum purpura vestiemini*, q. d. Reges eritis, regio ornatu illustres. Ita Pontifices triplicem in capite gestant coronam, quæ proinde Romæ vulgo *regnum* vocatur.

7. Pro confusione vestra duplici et rubore, laudabunt partem suam.] Ita hæc nectunt biblia omnia, *etiam Romanam* S. Hieronymus, Haymo, Forer. Vatabl. Adamos et alii passim, sensumque dant, q. d. Licet duplicem, id est magnam et multiplicem, contumeliam, probra, spolia et verbera Apostoli patiantur a Judæis; tamen ipsi sortem eorum, id est suam, suique ministerii, laudabunt, sibique gratulabuntur, Deoque gratias agent, quod quasi primogeniti Christi primitias spiritus ejus et charismatum acceperint, æque ac communionem et societatem crucis; quod nimirum digni sint habiti pro nomine Jesu contumeliam pati. Est enallage Hebraica: mutatur enim secunda persona in tertiam; pro *laudabitis* enim dicitur *laudabunt*, quod frequens est Hebræis. Vide canonem 16.

Aliter hæc nectit et dispungit Sanchez, nimirum sic: *In gloria eorum superbietis pro confusione vestra duplici et rubore.* Deinde punctum. *Laudabunt*, scilicet Gentes et peregrini, *partem eorum*, id est suam, quod scilicet in societatem Ecclesiæ et Apostolorum ab eis admissi sint. Hæc dispunctio plana est, sed nova.

Propter hoc in terra sua, in Ecclesia, duplicia, id est maxima et eximia dona Spiritus Sancti, possidebunt.] Sic enim *duplex* sæpe significat id quod est magnum et multiplex, uti ostendi Jerem. 17. 18. et 1. Timoth. 5. 17. Alludit ad Elisæum, qui ab Elia rapiendo in cœlum petiit: *Obsecro fiat in me spiritus tuus duplex*, ut quasi filius tuus primogenitus, duplicem spiritus tui portionem accipiam et hæreditatem idque impetravit. Simili enim modo Apostoli, quasi primogeniti Christi, duplicem, id est eximiam, Spiritus Sancti portionem præ aliis fidelibus, imo præ Patriarchis et Prophetis acceperunt.

Septuag. vertunt: *Secundo possidebunt terram*, quod S. Cyrillus et Procop. sic exponunt, q. d. Sicut Josue primo Hebræis fidelibus divisit terram Chanaan, sic secundo Jesus ejus antitypus, non tantum Chanaan, sed totum terrarum orbem credentibus distribuet.

Anagog. Beati possidebunt duplicia, id est eximiam gloriam, eamque duplicem, puta tam in corpore quam anima in cœlo. Ita S. August. serm. 4. de Innocent. Greg. l. 35. Moral. 9. et Haymo: ibi enim *laudabunt partem suam, et lætitia sempiterna erit eis*, ut sequitur.

Huc allusisse videtur Christus, cum Apostolis eorumque asseclis centuplum in hac vita promisit: hæc enim sunt duplicia, id est multiplicia, Matth. 19. 29. *Omnis*, ait, *qui reliquerit, domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit.*

Lætitia sempiterna erit eis.] Apostolorum enim lætitia hic in terra inchoabitur, et perficietur in cœlo ubi durabit in æternum.

8. Quia ego Dominus diligens judicium, et odio habens rapinam in holocausto.] Per *rapinam* omnem dolum, fraudem, vim, iniquitatem, impietatem omniaque scelera accipe: hæc enim, æque ac bona per ea parta, displicent Deo, etiamsi in ejus vertantur holocaustum. Taxat avaritiam et impietatem Pharisæorum et sacerdotum tempore Christi, qui prætextu sacrificii et oblationis Dei, expilabant viduas, orphanos et pauperes, imo jubebant filiis, ut parentes debita alimonia privarent, q. d. Ego hæc præstabo Apostolis meis, quia eos pios et justos elegi, et statui principes Ecclesiæ, pro impiis et sceleratis Pharisæis: eorum enim rapinas, et avara impiaque lucra in oblationibus et holocaustis meis exsecror et detestor; atque ut ait S. Hieron. *Illorum justorum, licet pauperum munera plus diligo, quam munera horum divitum, quæ fiunt de rapina et iniquitate.*

Symbolice, Leo Castrius: Deus, ait, odio habet rapinam in holocaustum, id est, raptum Christi innocentis ad crucem.

Et dabo opus eorum in veritate.] Hebr. אמת *emeth*, id est veritas, tum veritatem, sinceritatem, fidelitatem; tum firmitatem et constantiam significat: veritas enim firma est, semperque sibi constat. Unde primo, veritatem Apostolorum opponit rapinæ Pharisæorum, de qua præcessit, q. d. Faciam ut Apostoli non tantum exterius non dolose, non avare et rapaciter, uti hypocritice, ut Pharisæi, sed interius sincere operibus vere justis et sanctis, in spiritu et veritate me colant et honorent, ut exteriora eorum opera interioribus, et signa signatis congruant et conveniant. Ita S. Hier. Forer. Vatabl.

Rursum, q. d. Faciam ut Apostoli in opere sint veraces, id est constantes; nec a pio prædicationis incepto ullo hostium aut difficultatum metu, aut terrore desistant. Ita Forer.

Tertio, q. d. Faciam ut opus, id est fructus, æque ac merces eorum sit vera, id est firma et stabilis, ut scilicet Ecclesia, quam ipsi fundabunt, semper perduret, utque ipsi cum suis quos converterint, æterna mercede et gloria donentur. Ita Sanchez. Quocirca Leo Hebræus vertit. *Reddam opus eorum firmum*; hinc et sequitur: *Feriam eis fœdus sempiternum*, hoc est, fœdus sive testamentum novum, quod Deus cum Apostolis et Ecclesia sanxit: ex quo fit, ut nec ejus fides et gratia umquam deficere, nec Deus eam deserere possit.

9. Et scietur in Gentibus semen eorum.] q. d. Conspicuum, nobile et illustre erit etiam apud Gentiles semen et germen, id est filii spirituales, Apostolorum, puta fideles ab eis conversi: erunt enim inter Gentes, eisque prælucebunt, quasi luminaria et specula virtutum: videbunt enim eos sobrie et caste vivere, opes et honores contemnere, cœlestia ambire, et in tribulatione esse patientes, cum omnibus mites et humiles, martyria constanter obire, spiritu fervere, et zelo Dei agi. Unde admirabundi dicent: *Isti sunt semen, cui benedixit Dominus*. Hi sunt sancti, sanctorum filii, quos Deus sua gratia et beneficentia cumulat: hi sunt Angeli in carne mortali: hi sunt filii Dei, cives sanctorum, æmuli Patriarcharum et Prophetarum. Alludit ad benedictionem Isaac datam Jacobo filio: *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus*, Gen. 27. v. 27. fideles enim sunt filii et hæredes Abraham, Isaac et Jacobi.

10. Gaudens gaudebo in Domino.] Nota cum S. Hieron. Cyrill. Procop. Ruperto et aliis, ab hoc loco ad finem capitis esse carmen eucharisticum, et quasi chorum Ecclesiæ jubilantis et in Deo exsultantis, eo quod ab eo maxima salute, justitia et gratia donata sit, et circumdata undique quasi veste eaque quasi cyclade regia mire ornata et decorata sit instar sponsæ, quæ sponso regi copulatur. Vide canon. 14.

Ita Anna mater Samuelis effecta jubilat, dicens: *Exsultavit cor meum in Domino*, 1. Reg. 2. 1. Et Virgo Deipara concepto jam Verbo: *Exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo*, Lucæ 1. 47. Præclare S. Bernard. ser. de S. Magdalena: *Est gaudium*, ait, *continua sibi jucunditatis firmissimum, quo animus ab hujus mundi aspergine purus pressusque detersus, et in divinæ contemplationis acumen totum desiderii sui figens affectum, gaudens gaudet in Domino.*

Quia induit me vestimentis salutis, hoc est salute quasi veste induit et obtexit me. Unde more rhythmi Hebraici idem repetens et explicans subdit: Et indumento justitiæ, id est, justitia mihi in justificatione infusa, ejusque actibus et operibus quasi indumentis, circumdedit me.] *Salus* ergo hæc est justitia quæ est inchoatio salutis et via ad salutem æternam. Sic cap. 59. vers. 17. *pallium zeli* vocatur zelus, quasi pallium Deum vestiens, et hoc cap. v. 3. *pallium laudis* vocatur ipsa laus plena et abundans. Hic sensus uti simplex et planus, ita genuinus est.

Hinc S. Hier. per *salutem* et *justitiam* accipit salvatorem et justificatorem nostrum: ipse enim sua salute et justitia nos vestit. Unde huc alludens Apostolus Galat. 3. 27. ait: *Quicumque in Christo baptizati estis, Christum induistis, qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio*, ut idem ait 1. Corinth. 1. 30.

Aliter Sanchez. Salus, inquit, idem est, quod victoria et triumphus, q. d. Induit me vestibus triumphalibus aut nuptialibus: aut salus est pax, q. d. Induit me veste tranquillitatis et pacis, puta veste, quæ tempore non belli, sed pacis indui solet: sic per *indumenta justitiæ* intelligit ipse ea quæ a justo judice Deo meritis et operibus justitiæ juste redduntur. Unde Septuag. pro *justitia* vertunt, *jucunditatem et lætitiam*; justitia enim in arcano sermone idem est quod salus. Unde Christus a Malachia cap. 4. 2. vocatur *sol justitiæ*, id est, sol salutis, sol maxime salutaris. Psalm. 131. 9. *Sacerdotes tui induantur justitiam*, hoc est, ut explicat v. 16. *Sacerdotes ejus induam salutari*, puta salute et salvatore Christo.

Quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.] Comparat hic Ecclesia se, suaque decora et ornamenta ornamentis sponsi et sponsæ in nuptiis. Primo, quia utriusque ornamenta a Deo accepit, nimirum et sponsæ pulchritudinem, et sponsi prudentiam ac fortitudinem. Hac de causa comparatur non tantum soli et lunæ, sed et castrorum aciei, Cant. 6. 9. *Quæ est ista, quæ progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata?* Nimirum luna notat Ecclesiæ pulchritudinem, sol intelligentiam et prudentiam, acies fortitudinem.

Secundo, quia Ecclesia est sponsa respectu Christi; eadem est sponsus, respectu novarum Ecclesiarum Gentilitiarum, quas sibi copulavit, imo in Christo generavit.

Tertio, S. Hieronym. et Haymo: Sponsi, inquiunt, sunt viriles in Ecclesia et perfecti; sponsæ, debiles et imperfecti. Huc accedit Cyrill. qui censet Sanctos dici sponsos ob robur et constantiam; sponsas ob fœcunditatem, pulchritudinem, gloriam, quæ hic inchoantur, et perficiuntur in cœlo. Unde

Quarto, vox *sponsus* denotat Apostolos et Prælatos Ecclesiæ. Sic enim Episcopi in sua consecratione donantur annulo, quasi sponsi, qui despondent sibi Ecclesiam hanc illamve; *sponsa* vocantur cæteri fideles et plebs cœtusque Christianorum: hæc enim quasi parit fideles; illi quasi sponsi eosdem procreant et generant, tum verbo Dei, tum baptismo et Sacramentis. Quocirca sponsi hi in Hebræo vocantur sacerdotes: sacerdotium enim in Ecclesia, est summa dignitas

et pulchritudo. Sic enim habent Hebræa: *Tamquam sponsum* יכהן *iecahen*, id est, *sacerdotavit* (sacerdotem fecit) *me mitra*. Ita Septuag. Vatabl. et Pagnin. Accedit et Aquila, qui vertit: *Quasi sponsus ἱερατευόμενος ϛέφανον*, id est, *sacerdotii partans coronam*. Et Chald. vertens: *Sicut sponsus qui prosperatur in thalamo suo, et sicut sacerdos magnus qui ornatur vestimentis suis.* Olim enim in lege veteri sacerdotes et pontifices erant sponsi et conjugati, ut significarent Apostolos et Episcopos legis novæ fore sponsos spirituales, id est sacerdotes et pastores Ecclesiæ. Porro alludit ad vestes et ornatum pontificis, qui mirus erat, uti et apud Christianos est, ut patet Exodi 28. Levit. 8. Quæ mystice adaptata animæ sanctæ, mirum ejus decorem repræsentant.

Denique Tertull. lib. 4. contra Marc. cap. 11. et S. August. epist. 120. ad Honoratum, Rupert. et Origenes in cap. 26. Genes. putant hoc carmen et hæc verba esse Christi, gratias agentis Patri, quod se summis gratiis et ornamentis quasi sponsum et sponsam, et quasi summum sacerdotem ac pontificem exornarit. Christi enim vox fuit vers. 1. et deinceps. Dices: Quomodo ergo hæc verba competunt Ecclesiæ? Respondent iidem, Ecclesiæ quoque hæc convenire: quia Christus et Ecclesia unum sunt, unumque corpus politicum et mysticum constituunt. Unde S. August. in Psalm. 30. *Loquitur*, ait, *in Christo Ecclesia, et in Ecclesia Christus: corpus enim in capite, et caput in corpore.* Vide can. 40. Illa enim sacerdotii corona sive mitra proprie tam Christo quam Apostolis et eorum vicariis competit. Participative vero et metaphorice omnibus fidelibus: illi enim sunt genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, offerentes Deo victimas labiorum, puta laudes ac preces; ac manuum, puta sanctas operationes et virtutes: ac cordis, puta internam devotionem, religionem et amorem.

Vis exemplum? Illustre est, quod in Vita S. Stephani primi Hungarorum regis legimus, scilicet utramque coronam, tam regni, quam beatitudinis et gloriæ cœlestis, antequam nasceretur, a Deo ei decretam, et parentibus ejus revelatam fuisse ac promissam. Matri enim ejus gravidæ apparuit S. Stephanus Protomartyr, dicens: *Confide, mulier, in Domino, et certa esto te filium parituram, cui prima hujus gentis et regnum et corona debetur. Tu vero illi nomen impones meum.* Mater ergo pariens filium vocavit eum Stephanum, id est, coronam (hæc enim græce vocatur στέφανος) qui primus creatus Hungarorum rex, gentem totam ad Christi fidem convertit. Quocirca Pontifex ei misit coronam quasi regi, et crucem quasi Apostolo, eamque quasi apostolatus insigne illi præferri mandavit. Multa ergo a suis perpessus, adeo ut quatuor Palatini in ejus necem conjurarint, et triennio continuis morbis afflictus et consumptus, tandem regnum animamque suam reginæ cœli commendans, spiritum in ejus manus exhalavit, anno Domini 1034. ipso festo Assumptionis ejusdem: hoc enim ipse optaverat, et precatus erat. Ab ea ergo pro corona regni terrestris, virtutum merito, coronam gloriæ et regni cœlestis accepit: ideoque multis post mortem miraculis claruit, ac manus ejus dextera, qua largissimas dare solebat eleemosynas, multis deinde annis illæsa et incorrupta permansit. Ita habet ejus Vita, ab Episc. Chartuitio conscripta ad Colomannum, qui fuit octavus Hungariæ rex.

11. Sicut enim terra profert, etc. sic Dominus germinabit justitiam et laudem,] *To germinat*, significat copiam et abundantiam. Sicut enim in vere germina terram in hieme squalentem, nudam et aridam, undique operiunt et vestiunt: ita et Deus Gentes antea desertas, et nudas per Christum vestivit omni gratia et virtutibus: quæ hic vocantur *justitia* et *laus*; quia eos laude dignos et celebres inter Gentiles efficiebant. Hi enim mirabantur suorum concivium per fidem Christi morum mutationem, puta sobrietatem, castitatem, modestiam, patientiam, charitatem, devotionem, etc. In voce *hortus* alludit ad paradisum terrestrem: hic enim erat hortus Dei vernans jugiter omni fronde, flore et fructu; ex quo per Adæ peccatum expulsi sumus, sed reducti per Christum, imo ipsimet effecti paradisus. Nam v. g. S. Andreas, Thomas, Philippus, etc. erant una stirps vel arbor paradisi, qui translata in Achaiam, Indiam, Phrygiam, etc. se proseminavit, totamque regionem paradisum virtutum, hortumque Dei effecit, germinante, id est gratiæ succum et vigorem dante, ac fœcundante Deo. Ita Forer.

Rursum in voce *laus* est metonymia, aut metalepsis: ponitur enim *laus* pro virtute quæ parit laudem. Quomodo ait Poeta: *Sunt et sua præmia laudi*, id est, virtuti laudabili.

Denique addit *coram universis gentibus*: quia laus dicta est ἀπὸ τῶν λαῶν, quod proprie laus sit gentium, puta populi, de aliquo recte et honorifice loquentis.

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Sub typo Synagogæ Babylone liberatæ, et redeuntis in Jerusalem, describit redemptionem et salvationem Ecclesiæ. Unde primo, dicit se a precibus non cessaturum, donec ejus salus et salvator Christus adveniat, per quem ipsa fiet corona gloriæ, et diadema regni in manu Dei. Secundo, v. 4. prædicit eam a Domino nomine novo vocandam, scilicet Voluntas mea in ea; quodque erit ei plena pax, et gaudebit super eam Deus. Tertio, v. 8 jurat Deus, quod non tradet eam amplius hostibus diripiendam: ac v. 10. jubet, ut omnibus ad eam adventantibus viam præparent, et signum elevent. Denique v. 11. Dicite, ait, filiæ Sion: Ecce salvator tuus venit, et vocabunt eos, Populus sanctus, redempti a Domino.

1 Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor
justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. 2. Et videbunt Gentes justum tuum, et
cuncti reges inclytum tuum: et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominabit.
3. Et eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. 4. Non vocaberis ul-
tra Derelicta: et terra tua non vocabitur amplius Desolata: sed vocaberis Voluntas mea in ea, et
terra tua inhabitata, quia complacuit Domino in te: et terra tua inhabitabitur. 5. Habitabit enim
juvenis cum virgine, et habitabunt in te filii tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, et gaudebit
super te Deus tuus. 6. Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tota die et tota nocte in
perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini, ne taceatis, 7. et ne detis silentium ei, donec
stabiliat, et donec ponat Jerusalem laudem in terra. 8. Juravit Dominus in dextera sua, et in bra-
chio fortitudinis suæ: Si dedero triticum tuum ultra cibum inimicis tuis: et si biberint filii alieni
vinum tuum, in quo laborasti. 9. Quia qui congregant illud, comedent, et laudabunt Dominum: et
qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. 10. Transite, transite per portas, præparate
viam populo, planum facite iter, eligite lapides, et elevate signum ad populos. 11. Ecce Dominus
auditum fecit in extremis terræ, dicite filiæ Sion: Ecce salvator tuus venit: ecce merces ejus cum
eo, et opus ejus coram illo. 12. Et vocabunt eos, Populus sanctus, redempti a Domino. Tu autem
vocaberis: Quæsita civitas, et non Derelicta.

1. Propter Sion non tacebo.] Sion et Jerusalem vocat Ecclesiam Christi in Sione ortam, uti sæpius dixi, q. d. Ne quis miretur me identidem repetere, et quasi non aliud ingeminare et canere, quam Sionis salutem: Ecce palam dico et profiteor, Sionis, utpote summe a me dilectæ, salutem ita mihi in votis esse, ut ab hoc voto meo enuntiando, et identidem repetendo apud Deum et homines non sim cessaturus quoad vivam, donec videam ipsum justum, puta Christum justificatorem et salvatorem, nasci et oriri instar solis orientis et splendentis; et si eo usque non vivam, uti revera non vivam, non cessabo clamare per hæc scripta mea, perque me ipsum in limbo patrum. Notent hoc Christiani, quibus tam jucundus et jugi gratiarum actione celebrandus debet esse adventus Christi et salus, quam fuit Isaiæ optabilis et in votis. Nota: To *splendor* significat omne tempus ante Christum fuisse nocturnum et tenebrosum, Christique adventum ita mundo fore lucidum et lætum, ac est solis orientis post longas noctis tenebras.

Et salvator ejus ut lampas accendatur.] ut scilicet Christus quasi lampas lucens et ardens orbi præfulgeat. Idem dicit aliis verbis. Hebr. לפיד *lappid*, id est lampas, etiam tædam ac facem significat: hocque aptius est; Christus enim potius fuit fax orbem illuminans, quam lampas, cujus lumen exiguum exiguo loco clauditur.

2. Et videbunt Gentes justum tuum.] *et*, id est *quia*, q. d. non tacebo, sed assidue orabo, ut justus Messias adveniat; quia certus sum eum venturum, et Gentes eum visurum. Orabo ergo ut cito veniat, utque adventus ejus acceleretur.

Et vocabitur tibi nomen novum,] q. d. Hactenus vocata es Sion, id est specula futuræ felicitatis, sub Christo; et Jerusalem, id est visio pacis futuræ in Ecclesia; at jam per Christum dabo tibi nomen novum et illustre. Quæres, quodnam sit hoc nomen? Respondeot primo, S. Hieron. Cyrill. Haymo, Lyran. hic, Nazianz. et Chrysost. apud Leonem Castrium esse hoc: *Ecclesia Christi*, aut, ut S. Hieron. at Euseb. l. 2. Demonstr. cap. 49. *Christiani et cœtus Christianorum*; cum olim populus Dei vocaretur Israel. Rursum Procopius. Promittitur, ait, Ecclesiæ, mutato nomine eam futuram coronam gloriosam. Cum ergo Christiani nominis appellatione, veluti corona redimiti simus coronam hanc opus est fulgentibus margaritis, et ardentibus velut pyropis splendere. Unde S. Chrysost. *Nemo profecto*, ait, *Gentilis esset, si ipsi, ut oporteat, Christiani esse curaremus: nemo ita esset fera bellua, ut non statim ad cultum veræ religionis accurreret, si quod nomine Christiano præferimus, re ipsa et vita præstaremus.* Nota hoc, Christiane, et, si secus facis, pudeat te nominis tui, imo potius vitæ tuæ.

Secundo, S. Thomas et Cyrillus l. de Fide ad Theod. prope medium, censent hoc nomen novum esse nomen *Jesu*, impositum Christo Domino in circumcisione. Verum hic agitur de nomine novo Ecclesiæ, non Christi; nisi dicas hoc quoque Ecclesiæ esse nomen, ut a suo capite denominetur et vocetur *Ecclesia Jesu*.

Tertio, et genuine, hoc nomen novum est: *Voluntas mea* (Dei) *in ea*. Hoc enim exprimit Propheta v. 4.

3. Et eris corona gloriæ in manu Domini.] Primo, Forer. Est, inquit, hebraismus: *in manu Domini*, id est in Domino, nimirum in Domini capite: aut quam ipse manu sua capiti suo imponet; coronæ enim capiti, non manui imponitur; secundo, S. Hieronymus, Cyrillus et Procopius sic exponunt: *In manu domini*, quam scilicet Dominus manu sua imponet capiti Christi; sicut enim filii parentum, subditi principum sunt corona et gloria: ita fideles et Ecclesia sunt corona Christi triumphatoris. Simili sensu dicitur Proverb. 17. *Corona senum filii eorum: et gloria filiorum patres eorum*. Audi S. Hieron. *Erit quasi corona decoris in manu Domini, quando eam coronaverit turba credentium: et diadema imperii, quod Martyres gemmarum suarum varietate distinxerint, fuerit in manu Dei, ut filium suum eorum coronet victoriis. Unde et Paulus loquebatur ad sanctas: Gaudium et corona mea*; tertio, Sanchez censet *coronam* et diadema posse vocari quodvis ornamentum: unde hic sumi pro annulis aut armillis, in quibus notari solent nomina eorum aut effigies quos amamus, ut semper occurrant oculis: ut idem hic dicat quod dixit c. 49. 16. *In manibus meis descripsi te*; quarto, *Eris corona gloriæ*, q. d. Deus tibi, utpote sponsæ suæ, erit instar coronæ, tuum caput teque totam cingens et ornans, at tu vicissim quasi sponso eris Deo, instar coronæ eum decorans et ornans. Nam nihil aliud est esse coronam gloriæ in manu Domini, quam esse sponsam, quam Dominus sibi, apprehensam manu, sociavit; nam uxor est gloria viri, et vir uxoris. Unde subdit v. 5. quod Deus gaudebit super eam, sicut sponsus gaudet super sponsam.

Et diadema regni in manu Dei tui,] q. d. In Dei scuto quod manu tenet, depicta est Jerusalem, pro regis, puta Dei, insignibus et quasi trophæis cum hac inscriptione: *Rex Hierosolymorum*. Merito enim *diadema regni* vocatur ea civitas, a qua cognomen sortitur rex, cum primum coronatur. Ita S. Hieron. Prado in c. 16. Ezech. v. 14. p. 190. Verum corona hæc æque ac diadema, est regni: regalis ergo potius est, quam nuptialis.

Dico ergo, sensus planus et genuinus est hic: O Sion, o Ecclesia, *eris corona gloriæ*, id est inclyta et gloriosa, ac *diadema speciei*, id est speciosum et illustre, *in manu Dei*, id est apud Deum, vel a Deo; quia Deus manu sua faciet et evehet te ad coronam regni, id est ad regnum coronatum, gloriosum et magnificum, imo faciet te regnum suum sibique proprium, ut regni tui corona, sit corona regni et regis Dei. Per Apostolos enim, perque Ecclesiam Deus totum orbem, quasi regnum suum spirituale, fidei et gratiæ, occupavit et possedit. Quanta est illorum hominum gloria, ex quibus regni sui coronam conficit Deus! corona ergo Martyrum est corona Dei; corona Apostolorum, Virginum, Doctorum, etc. est corona Dei: hisce coronatur, imo coronat se Deus. Alludit in sensu allegorico ad id, quod Deus per Mosen dixit Hebræis, dans legem et ineens cum eis fœdus, Exodi 19. 6. *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale*, id est in regnum et sacerdotium, sive eritis mihi reges et sacerdotes. Idem enim et potius, hic per Isaiam dicit de Ecclesia et Christianis, scilicet id quod iisdem ait S. Petrus epist. 1. c. 2. v. 9. *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta*.

Porro τὸ *in manu Dei*, multa significat, primo hoc regnum spectare ad manum, id est ad jus et partem Dei, hoc est esse divinum, non humanum imo esse ipsum Dei regnum: secundo regnum hoc Deo in pretio esse, et in deliciis; utpote rem gloriosam et speciosam quam manu tenet, et semper oculis suis objicit, illaque os pascit, ut capiti suo, si velit, quasi coronam regiam imponere possit; tertio regnum hoc esse opus manus Dei, atque Ecclesiam non per se ipsam, sed per manum robustam Dei, evectam esse in regnum, eb eaque in illo conservari; quarto hoc regnum esse securum, forcque perpetuum; est enim in manu, id est tutela et protectione Dei, inquit S. Thomas, Adamus et Sanchez. Unde sequitur: *Non vocaberis ultra Derelicta*; et: *Super muros tuos constitui custodes, tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt*.

Jam hoc regnum Ecclesiæ inchoatur in hac vita per gratiam et virtutes, præsertim heroicam charitatem et fortitudinem, qua Sancti dominantur, primo, iræ, gulæ, superbiæ omnibusque vitiis et concupiscentiis; secundo, morbis, persecutionibus, tormentis, morti, martyrio; tertio, opibus honoribus et creaturis omnibus quæ in mundo sunt; quarto, Paganis, infidelibus, hæreticis omnibusque improbis, quos sua doctrina, aut vitæ sanctitate convertunt, aut confundunt. Sic enim Apostoli et viri Apostolici regnum Christi propagarunt per totum orbem, cum eum fidei Christi subdiderunt. Perficietur vero hoc regnum in cœlesti gloria; ibi enim erit Ecclesia, sive cœtus Beatorum corona gloriæ in manu Dei, hoc est Deus dabit Beatis coronam et gloriam regni et principatus cœlestis; dabit eis coronas regales et sacerdotales. Hebr. enim צניף *tsaniph*, id

est diadema, significat cidarim et tiaram, tam Pontificis quam regis. Hoc est quod Beati in cœlo ajunt Christo, Apocal. 5. 10. *Fecisti nos Deo nostro regnum et sacerdotes, et regnabimus super terram:* dominabimur enim toti mundo, quasi reges; et triumphabimus quasi victores: et offeremus Deo juge thymiama laudis, quasi sacerdotes.

Hoc est ergo regnum sacerdotale, hoc diadema, hæc corona Sanctorum, pro qua nobis fortiter ad mortem usque certandum est. O si vidissemus coronas hasce cœlestes, quam resisteremus concupiscentiis et peccatis? quam eas ambiremus? quot labores, quot agones pro iis exantlaremus? has jugiter habuerunt præ oculis Martyres, omnesque Sancti, earumque intuitu omnium pœnarum et tormentorum genera superarunt, imo riserunt.

In Martyrologio Rom. 15. Maii celebris extat memoria S. Stephanæ sive Coronæ, et Victoris, Martyrum in Syria, sub Antonino Imp. Dum enim Victor a Sebastiano judice variis et horrendis afficeretur cruciatibus; Corona uxor ejusdem militis, cum cœpisset eum beatum prædicare ob martyrii constantiam, vidit duas coronas de cœlo lapsas, unam Victori et alteram sibi missam; cumque hoc audientibus cunctis testaretur, diceretque judici : *Ego vocor Stephana, cui corona in cœlis reposita est*, Victor decollatus est; ipsa vero incurvatis violenter duarum erectarum arborum cacuminibus alligata, dimissis arboribus fissa et discissa, coronam cœlestem quam viderat adepta est, cum sedecim esset annorum. Hinc et Martyrum coronæ, nominatæ in Martyrologio, ut 13. Jan. ita in eo legimus: *Romæ, via Lavicana coronæ sanctorum Militum quadraginta, quas sub Galieno Imp. pro confessione veræ fidei percipere meruerunt.*

Valerianus sponsus S. Cæciliæ, jam baptizatus domum rediens, invenit S. Cæciliam orantem in cubiculo, et Angelum Domini stantem prope eam, fulgentem pennis flammeis, et scintillanti specie, duas coronas habentem in manibus, rosis et liliis splendentes. Quarum unam dedit S. Cæciliæ, alteram Valeriano, dicens: *Has coronas corde immaculato et puro corpore custodite; eas enim ex paradiso Dei ad vos attuli.* Quare Valerianus virginitatem cum Cæcilia servans, operibus sanctis se dedens, tam virginitatis coronam quam Martyrii lauream adipisci meruit.

Ita et Christus S. Catharinæ Senensi duas coronas obtulit: unam spineam, alteram gemmeam, ut, si spineam in hac vita eligeret, in altera pro ea reciperet gemmeam: quocirca ipsa mox arripuit spineam, capitique fortiter impressit.

Quadraginta milites sub Licinio Imp. Sebaste in Armenia ab Agricolao præfecto in stagnum gelidum conjecti sunt. Mox vidit eorum custos Angelos e cœlo descendentes, qui triginta novem coronas militibus distribuerent. Mirabatur ubi esset corona quadragesimi; et mox vidit eum animo deficientem e stagno exiliisse: quare ipse se in ejus locum substituens in stagnum insiliit, ejusque coronam obtinuit. Ita S. Basilius hom. 20.

Narrat Eusebius lib. 6. hist. c. 4. et 5. S. Potamienam, illustrem virginem et martyrem, cum a Basilide satellite ad martyrium duceretur, et ab eo a petulantia populi defenderetur, promisisse se post mortem ei peculiarem gratiam a Deo pro mercede impetraturam. Ergo tertio post martyrium die noctu ei assistens, coronam capiti Basilidis imposuit, dixitque se pro eo gratiam a Domino postulasse, postulatam obtinuisse; et Dominum post breve tempus eum ad suam gloriam recepturum. Quare Basilides Christianum se professus, et baptizatus, postero die securi percussus præclara martyrii corona donatus est. Dies ejus natalis Martyrologio adscriptus habetur 28. Junii.

Merito ergo S. Agapetus Martyr, qui puer 15. annorum furori Aureliani se quasi adamantem objecit, anno Christi 275. atque virgis, nervis, igne, fumo, aqua bulliente, aliisque gravissimis tormentis excruciatus et dilaceratus, cum in caput ejus congererentur carbones ardentes, gratias agens Deo dicebat: *Parva res est, si caput coronandum in cœlo, comburatur in terra; quod decorabit corona gloriæ, plagas et vulnera suscepta pro Christo!* Ita habet ejus vita 18. Augusti.

4. SED VOCABERIS VOLUNTAS MEA IN EA.] *Vocaberis*, id est eris, ut jure ita vocari possis: hoc est ergo nomen novum quod Ecclesiæ promisit vers. 2. scilicet hebr. חפצי בה *cheptsi ba*, id est *voluntas mea in ea: voluntas*, id est beneplacitum, complacentia, delectatio et deliciæ meæ, q. d. Hæc est Ecclesia mea sponsa mea, dilecta mea, in qua complacuit animæ meæ, ut sequitur, cum ante christianismum vocaretur, et esset a me derelicta. Sic Samson poposcit a parentibus uxorem Thamnathæam: *Quia*, ait, *placuit oculis meis*, Judic. 14. v. 3.

Hæc est bona voluntas Dei erga homines, de qua Christo natu cecinerunt angeli: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, quibus scilicet Deus suam bonam voluntatem, id est suam benevolentiam, pium affectum et amorem, ostendere decrevit. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Forer. Adamus, Vatabl. et Sanchez.

Secundo, Haymo et Hugo sic exponunt *Vocaberis voluntas mea*; quia semper obedies voluntati meæ eamque prompte exsequeris. Hic sensus sequitur ex primo. Ideo enim Deus sibi complacet in Ecclesia, quia ipsa conformat se in omnibus voluntati Dei, oratque jugiter: *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Et vicissim ideo Ecclesia facit voluntatem Dei; quia Deus sibi in ea complacet, eam diligit, eique gratiam copiosam aspirat ad adimplendam legem et voluntatem Dei. Hoc est quod in novo fœdere Ecclesiæ promittit Deus Jerem. 31. v. 33. *Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.*

ET TERRA TUA vocabitur, non Desolata, uti vocabatur ante christianismum, sed INHABITATA et frequens numero fidelium, puta Christianorum, heb. est בעולה *beula*, quod Vatabl. et Pagnin. vertunt, *maritata*, quam scilicet Deus sibi maritavit. Verum sponsa maritatur, non terra. Ergo *beula* proprie vertas, *Occupata et possessa*, ut vertit Aquila בעל *baal* enim significat rem aliquam tenere et possidere, sive ut maritus uxorem, sive ut herus servum suum, sive ut dominus terram, aliamve rem suam.

5. HABITABIT ENIM JUVENIS CUM VIRGINE.] Pro *habitabit* hebr. est יבעל *ibal*, id est *maritabit*, ducet, desponsabit, q. d. Terra tua erit habitata et frequens, quia potieris plena pace, in qua solent juvenes cum

virginibus contrahere connubia, qui alias tempore belli seliguntur et ducuntur ad castra, nec nuptias cogitant, sed prælia.

Secundo et melius Chald. et Septuag. subaudiunt more Hebræo voculam *sicut*, ex quibus sic vertas et explices, q. d. Sicut habitat jucundissime juvenis cum virgine sua sponsa: ita pacifice et jucundissime in uno spiritu vivent fideles quivis, licet natura et moribus dissimiles, in Ecclesia.

Tertio, Lyran. et Glossa sic exponunt, q. d. Habitabit jucundissime et sanctissime juvenis Joseph cum conjuge sua Virgine Maria Deipara. Hic sensus est accommodatitius.

Et habitabunt in te (hebr. יִבְעָלוּךְ *ibaluch*, quod verti potest: *Maritabunt te*, vel *maritabuntur tibi*) filii tui,] Hoc est quod ait Psaltes: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram*. Ex filiis enim Ecclesiæ constituti sunt præfecti et Episcopi Ecclesiæ, quasi mariti; Episcopi enim sponsam Ecclesiam sibi maritant.

Et gaudebit sponsus super sponsam, et gaudebit super te Deus tuus.] Hoc est, ut ex Septuag. et Chaldæo S. Hieron. sicut lætatur sponsus super sponsam, sic gaudebit super te Deus tuus, et tibi maritatus magnas et clarissimas proles ex te procreabit, scilicet magnam vim et copiam SS. Martyrum, Confessorum, Virginum, etc. Ita ex S. Cyrillo Castrius.

Nota cum Forerio: Deus, qui felicissimus est et immensa majestas, suas voluptates, gaudia et delicias in homine collocat; homines enim sibi desponsat, in illis sibi complacet, illis gaudet et fruitur, uti sponsus sponsa: quare indignum est, si homo, relicto Deo, alias in creaturis quærat delicias et amasias.

6. Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tum prædicatores, Prophetas, Pastores et Prælatos, ut S. Cyrillus, S. Thom. et S. Hieron. tum SS. Angelos, qui tota die et tota nocte non tacebunt,] id est numquam cessabunt vigilare, teque monere, ut hostium puta dæmonum, insidias, et concupiscentiarum illecebras caveas. De Angelis hoc accipiunt S. Hieronym. Hugo et S. Bernard. serm. 4. de Dedicat. Ecclesiæ. Angeli enim sunt custodes Ecclesiæ et fidelium, qui eos a periculis tuentur, docent, monent, et jugiter ad piam vitam laudesque divinas excitant.

Nota. *Tacere* significat quiescere, per catachresin: quæ enim quiescunt tacent.

Qui reminiscimini Domini.] Hebraice מַזְכִּירִים *mazkirim*, id est commemorantes Dominum, seu quorum officium est jugiter Deum Deique beneficia, tam sibi quam populo proponere, et in memoriam revocare, puta Pastores et Prophetæ, quos paulo ante vocavit custodes. Sic olim reges Hebræorum, Persarum aliarumque gentium habebant suos *mazkirim*, id est admonitores, qui singula gesta et gerenda regi in mentem revocarent, quos noster Interpres vocare solet, *qui regi sunt a commentariis*. Dicit ergo: Vos, o Pastores, ne taceatis, id est ne cessetis a vigilia, ab exhortatione apud populum, et oratione apud Deum.

7. Et ne detis silentium ei,] scilicet Deo; hebr. enim לוֹ *lo*, est masculinum; unde Deum respicit, non Jerusalem, q. d. Non detis quietem Deo, jugiter ad eum clamate, jugiter precibus vestris aures ejus pulsate; uti ego Isaias jugiter clamo, ideoque v. 1. dixi: *Propter Sion non tacebo*; vult enim Deus sibi per preces afferri vim, et, ut ait S. Chrysost. *Vult nos rogando accipere, quod ipse impertiri desiderat*. Ita S. Hieron. *Qui custodiunt*, inquit, *muros Ecclesiæ, ne adversarius noster diabolus, qui quasi leo, rugiens circuit et quærit quomodo possit introire, occasionem accipiat ad gregem Domini devorandum, nec diebus debent nec noctibus tacere, nec in lætis nec in tristibus, sed semper Domini clementiam exorare*; et mox: *O vos qui recordamini Domini, ejusque clementiam die ac nocte precibus fatigatis, cavete ne umquam in ore vestro sileat oratio, ne detis silentium ei (subauditur Domino) sed semper molesti sitis opportune, importune.*

Donec stabiliat, et donec ponat Jerusalem laudem in terra.] Hoc est donec mittat Messiam, qui in Jerusalem erigat et stabiliat Ecclesiam, eamque ubique propaget, ut toti orbi sit in laudem et gaudium, ut ab omnibus gentibus laudetur et celebretur.

Monet ergo hic Isaias Prophetas et Pastores populi, qui post se futuri sunt, ut jugiter orent Deum, ut cito Messiam mittat, qui Sionem restituat Ecclesiamque instituat et illustret. Id fecisse Jeremiam, Danielem, Ezechielem aliosque Prophetas liquet ex eorum oraculis. Unde censent Doctores eos suis precibus meruisse accelerationem adventus Messiæ, et Incarnationis Christi, ut dixi Daniel. 9. v. 23. ubi ad preces et desideria Danielis, dicuntur *abbreviatæ septuaginta hebdomades, ut finem accipiat peccatum, et ungatur Sanctus sanctorum*, puta Christus.

8. Juravit Dominus in dextera sua, et in brachio,] hoc est per dexteram et brachium suum. Hebr. enim ב *bet*, id est *in*, est jurantis, significatque *per*. In dextera notatur fides (hæc enim datur dando dexteram) et fidelitas Dei: in brachio, fortitudo et omnipotentia. Per hæc ergo duo jurat Deus, promittitque Ecclesiæ securitatem et felicitatem. Unde sequitur:

Si dedero triticum tuum ultra cibum inimicis tuis.] *Si* est vox juramenti exsecratorii, in qua supplendum est, q. d. Si permisero te ab hostibus spoliari, non habear fidelis vel omnipotens. Alludit ad pacem Hierosolymæ post reditum ex Babylone, vel potius post Madianitas a Gedeone profligatos. Judic. 7. Madianitæ enim segetes Judæorum expilabant, Judic. 6. 3. Ita S. Hieron. Sed de ea loqui non intendit. Constat enim hanc pacem non fuisse perpetuam, nec diuturnam: nam non diu post a Philisthinis, Idumæis, Syria vexata, et tandem a Romanis excisa est Jerusalem. Ergo loquitur de pace et abundantia rerum in Ecclesia, eamque significat per triticum et vinum, q. d. Ante Christum, o Judæi, o Gentiles, vestros labores, studia et opera, utpote vanitatis, concupiscentiæ et idololatriæ, rapiebant dæmones: at efficiam, ut Christus ab eorum potestate vos liberet, utque bonis vestris, id est operibus et virtutibus vestris, non dæmones, sed vos ipsi fruamini in atriis Ecclesiæ, tum terrestris, tum potius cœlestis; *ut quicumque in lacrymis seminaverint, in gaudio metant: et qui messuerint, objectisque paleis purum frumentum in horreo congregaverint, ipsi comedant labores manuum suarum et Dominum æterna laude sustollant, et bibant vinum in atriis sanctis ejus*, ait S. Hieron. Hoc est quod canit Zacharias: *Erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui, ut de manu inimicorum nostrorum liberati,*

serviamus illi, in sanctitate et justitia coram ipso, omnibus diebus nostris, Luc. 1. 69.

Symbolice, in vocibus *triticum* et *vinum*, alludit Propheta ad Eucharistiam; hujus enim species et symbola sunt panis et vinum; hæc enim non desinent in Ecclesia usque ad Antichristum, qui Eucharistiæ sacrificium tollet, ne fiat publice: nam privatim illud tollere non poterit. Hinc enim dicitur Eucharistia, quasi gratiarum actio, et laus Dei in qua omnes gentes laudant Deum. Rursum, panis et vinum Eucharistiæ anagogice significant frumentum et vinum Beatorum; hæc enim in cœlo erunt nova, delicatissima et firmissima. Hoc est quod ait Christus in ultima cœna: *Ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei*; et: *Non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat,* Lucæ 22. v. 16. et 18. Ita S. Hieron. Denique, cum ait: *Bibent in atriis sanctis meis,* alludit ad decimas et hostias pacificas, quas Judæi Deo offerebant in gratiarum actionem pro frugibus, aliisque beneficiis a Deo acceptis. Hasce enim post oblationem comedebant gaudentes et laudantes Deum in atrio templi, ut patet Deuteron. 14. v. 23.

In cœlo ergo comedemus et bibemus panem novum, et vinum novum, præsertim quod hic in torculari mortificationis expresserimus; unde Psalm. 83. *Quam dilecta tabernacula tua, Domine,* inscribitur: *Pro torcularibus,* inquit Sanchez.

10. TRANSITE PER PORTAS.] Adhortatur primo, Sionidas, id est Apostolos, ut Sione et Jerusalem per portas celeriter et strenue exeuntes, præparent vias venturis undique Gentibus ad Sionem, id est Ecclesiam. Ait eis ergo: Planum facite iter, facite ut viæ sint faciles et amœnæ, quæ ad ambulandum per eas advenas provocent et alliciant.

ELIGITE (id est, ut Septuag. *Seligite et projicite*) LAPIDES,] hoc est, amovete omnia viæ impedimenta, et quidquid pedes venientium offendere possit. Alii vertunt: *Sternite viam lapidibus.* Hebr. enim סקל *sakal* aliquando significat lapides removere, aliquando lapidibus sternere.

ELEVATE SIGNUM AD POPULOS,] scilicet vexillum crucis, ad quod omnes fideles, quasi milites Christi, confluant. Ita S. Hieron, Cyrill. Procop. Forer. et alii.

11. ECCE DOMINUS AUDITUM FECIT IN EXTREMIS TERRÆ,] q. d. Ecce Dominus clanget tuba Evangelii per Apostolos, eaque insonabit toto orbe ut omnes gentes ad suum crucis vexillum convocet. Porro clangor hic est qui sequitur.

DICITE FILIÆ SION: ECCE SALVATOR TUUS VENIT.] Jubet Deus Apostolos clangere toto orbe se adiisse: *Dicite* vos, o custodes Sionis, de quibus v. 6. *Filiæ Sion: Ecce salvator tuus venit,* ut per hoc Gentes excitentur, ut ad Sionem, id est Ecclesiam, accedant, cum ei soli advenerit Salvator, q. d. Prædicate ubique, o Apostoli, Sioni dictum esse, quod promissus ei Messias jam venerit. Dicite: Ecce Messias adest; ecce iste est quem digito demonstravit Joannes Baptista, dicens: *Ecce Agnus Dei; ecce qui tollit peccata mundi.* Ad eum ergo properate, omnes gentes, ut Messiæ et salutis ab eo allatæ fiatis participes: *Eia, venite, ascendamus in montem Domini, et ad domum Dei Jacob et ambulabimus in semitis ejus.*

Citat hunc locum, æque ac Zachariæ cap. 9. 9. S. Matthæus c. 21. 5. dicens: *Dicite Filiæ Sion* (hæc enim verba sunt Isaiæ, non Zachariæ) *Ecce rex tuus venit tibi mansuetus.*

Secundo, et aptius Forerius hæc refert ad victoriam et triumphum Christi. Prævidens enim Propheta, quod, postquam Apostoli exissent a Sion, parassent viam, prædicassent Christum salvatorem in extremis terræ; plurimi hanc eorum vocem suscepturi essent, Christoque se subdituri, exultans subjungit: *Dicite filiæ Sion,* hoc est, annuntiate Ecclesiæ primæ, in Sione et Judæa degenti, ut congratuletur sibi et Christo: *Ecce salvator tuus venit,* q. d. Ecce Christus venit, non in carnem, sed jam devictis gentibus, quasi triumphator, adducens ad te, o Ecclesia, magnam captivorum, id est subditorum, multitudinem: sicut cum Jacob ex Mesopotamia rediret, rediit cum magna gregum, filiorum et familiæ turba, q. d. Christus abiit in regionem longinquam, difficile bellum initurus: ecce jam redit victor, secum adducit laboris sui mercedem et præmium, scilicet gentes omnes quas adducit, quæ omnes sunt populus ejus sanctus, et ab eo redempti, qui te, o Ecclesia, laudibus celebrent, ut post hæc dicaris civitas ab omnibus gentibus requisita et exoptata. Hic sensus optime cohæret cum c. seq. quod alioqui difficile est cum hoc capite connectere.

Porro apposite citat Matth. c. 21. 5. hæc verba: *Dicite filiæ Sion,* cum Christus quasi Messias triumphans ingressus est Jerusalem: quia tunc ipse hanc victoriam et triumphum inchoavit; certus enim de victoria sua futura per mortem et crucem, ante eam triumphare cœpit: unde turbæ ei acclamantes Osanna, erant typus et quasi primitiæ turbarum e Gentibus ei subdendarum, quas ad Ecclesiam cum triumpho erat adducturus.

ECCE MERCES EJUS CUM EO, ET OPUS EJUS CORAM ILLO.] Primo, *merces,* id est fructus adventus et laboris Christi, quem eo sibi meruit, non tardabit, sed est *coram eo,* id est accelerabit, estque in promptu, et quasi in manu ejus, ut scilicet ipse mundum possideat. Hæc est enim merces ei promissa Ps. 2. *Postula a me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam.* Ita Forer.

Secundo, q. d. Christus in promptu habet mercedem et præmium, quod det sibi credentibus et obedientibus, tum in hac vita, præmia scilicet gratiarum; tum in futura, præmia scilicet gloriæ. Ita S. Hieron. Haymo et alii.

Tertio, q. d. Christus salvator et redemptor noster secum adfert mercedem, id est lytrum et pretium redemptionis, libertatis et salutis nostræ, scilicet sanguinem suum et vitam, quam vix conceptus statim offert Patri; statim ergo procurabit et peraget opus redemptionis et salutis nostræ, ita a se desideratum. Ita Sanchez. Hic sensus apte cohæret præcedentibus; dixit enim: *Dicite filiæ Sion: Ecce salvator tuus venit,* q. d. Age, Sion, accelera: salvatorem tuum suscipe: præsto enim in manu ejus est salus et redemptio tua; et sequentibus, cum subdit: *Et vocabunt eos, Populus sanctus, redempti a Domino,* scilicet per hanc Christi mercedem et lytrum.

Quarto, et optime, juxta expositionem posteriorem paragrapho præcedenti datam, merces Christi bellatoris, sunt Gentes ab eo devictæ et subactæ, quas quasi in triumphum adducit in Ecclesiam, ut ibi dixi.

Et opus ejus coram illo.] Primo, Vatabl. *opus*, id est præmium operis. Idem enim est, *opus ejus coram illo*, quod *merces ejus cum eo*. Secundo, H. Pintus: Opus Christi, inquit, ac Dei est misericordis: hanc ergo ob oculos et in manu semper habet. Tertio, alii per *opus* accipiunt retributionem operum, tam bonorum quam malorum: hanc enim in oculis et manu sua habet Christus, ut in die judicii justo libramine singulis reddat præmium, vel pœnam, juxta opera sua. Quarto, Adamus et Sanchez: Opus Christi, inquiunt, est redemptio nostra; hæc semper est cum illa: quia hanc semper spectat, huic totus intendit, hanc omnibus viribus et nervis procurat; hoc enim est proprium et adæquatum opus Redemptoris. Vide c. 40. 10. Quinto, et optime, opus Christi sunt gentes bello partæ et subactæ, ut dixi superius.

12. Et vocabunt eos, Populus sanctus.] *Eos* scilicet populos, ad signum, ut præcessit, id est vexillum crucis Christi, in Jerusalem, id est Ecclesiam, confluentes, Christique militiæ nomen dantes, qui sunt merces et opus Christi, q. d. Omnes gentes videntes pietatem et sanctimoniam Christianorum, dicent: Hi sunt populus sanctus, hi sunt redempti a Domino, hi sunt *semen cui benedixit Dominus*, uti dixit capite præcedenti v. 9. ideoque eorum vitam sanctam ambientes, requirent eorum societatem, optabuntque Ecclesiæ ascribi: ac proinde Ecclesia vocabitur, id est erit, et jure vocari poterit, *Quæsita civitas, et non, Derelicta*. Sic Roma caput Ecclesiæ, est civitas quæsita, ad quam multi ex omnibus gentibus, pietatis et religionis ergo, confluunt. Alludit ad Psalm. 106. versic. 2. *Dicant nunc qui redempti sunt a Domino, quos redemit de manu inimici, et de regionibus congregavit eos.*

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Christi victoris, et de Gentibus sibi subactis triumphantis, speciem videt et describit Propheta. Unde rogatus Christus, cur rubrum sit vestimentum ejus, respondet: Calcavi hostes in furore meo, et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea. Secundo, v. 7. ait Propheta, se jugiter recordaturum misericordiarum Domini, quas Israeli, hoc est fideli populo, olim per Mosen aliosque contulit: mox queritur eumdem jam ob peccata a Deo derelictum: Ubi est, inquit, qui eduxit eos de mari? Unde tertio, v. 15. rogat, ut zelum hunc et miserationes populi sui resumat: Tu enim, ait, es pater noster, et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos. Miserere ergo filiorum tuorum, id est populi tui, ab hostibus afflicti et oppressi.

1 Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ. Ego, qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. 2. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? 3. Torcular calcavi solus et de Gentibus non est vir mecum: calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea inquinavi. 4. Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meæ venit. 5. Circumspexi, et non erat auxiliator: quæsivi, et non fuit qui adjuvaret: et salvavit mihi brachium meum, et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. 6. Et conculcavi populos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum. 7. Miserationum Domini recordabor, laudem Domini super omnibus quæ reddidit nobis Dominus, et super multitudinem bonorum domui Israel, quæ largitus est eis secundum indulgentiam suam, et secundum multitudinem misericordiarum suarum. 8. Et dixit: Verumtamen populus meus est, filii non negantes: et factus est eis salvator. 9. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, et Angelus faciei ejus salvavit eos: in dilectione sua, et in indulgentia sua ipse redemit eos, et portavit eos, et elevavit eos cunctis diebus sæculi. 10. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt, et afflixerunt spiritum sancti ejus: et conversus est eis in inimicum, et ipse debellavit eos. 11. Et recordatus est dierum sæculi Moysi, et populi

sui: Ubi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? ubi est qui posuit in medio ejus spiritum sancti sui? 12. Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio majestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum. 13. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. 14. Quasi animal in campo descendens, spiritus Domini ductor ejus fuit: sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. 15. Attende de cœlo, et vide de habitaculo sancto tuo, et gloriæ tuæ: ubi est zelus tuus, et fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum? super me continuerunt se. 16. Tu enim pater noster, et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos: tu, Domine, pater noster, redemptor noster, a sæculo nomen tuum. 17. Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis: indurasti cor nostrum ne timeremus te? convertere propter servos tuos, tribus hæreditatis tuæ. 18. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum: hostes nostri conculcaverunt sanctificationem tuam. 19. Facti sumus quasi in principio, cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos.

1. Quis est iste, qui venit de Edom?] Quæritur, quis hic loquatur et interroget? Resp. ad litteram vel loqui Isaiam, ut vult Sanchez; vel potius Sionem et Hierosolymam, id est primitivæ Ecclesiæ cives. Pendent enim hæc s cap. præced. v. 11. ubi Christus victor rediens cum ingenti turba gentium, fidei suæ per Apostolos subactarum, jubet dici Sioni: *Dicite*, ait, *Sion. Ecce salvator tuus venit, ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo.* Jam ergo Propheta Christum Sioni civitati appropinquantem, cum sua Gentium turba, et triumphantem (per schema quasi in scenam) inducit. Cives itaque Sionis effusi, ut Christi sui triumphum spectent, videntesque tantam ejus gloriam et Gentium turbam, admirabundi rogant: *Quis est iste, qui venit de Edom?* Quis est ille triumphator, qui Idumæos, omnesque Gentes post se, ad Sionem captivas, sed sponte et volentes, trahit? non quod Christum non cognoscant, sed quod mirentur ejus gloriam, præsertim in Gentium vocatione et fide. Hoc enim mysterium ignorabant etiam Apostoli, putantes solos Judæos vocandos ad Ecclesiam, uti soli vocati fuerunt a Mose ad Synagogam, donec Petrus cœlesti visione edoctus Actor. 10. intellexit Gentes quoque Christi Ecclesiæ, et salutis participes fore. Ita Forer.

Allegorice, vel potius anagogice, communiter Patres hunc locum accipiunt de triumpho Christi ascendentis in cœlum, ut hic sit quasi dialogus angelorum interrogantium, et Christi respondentis, cur ita triumphans de victis Satana, morte, idololatria et peccato ascendat? Ita S. Hieron. Cyrillus, Haymo et S. Dionys. c. 7. Cœlest. hierarch. Justin. contra Tryphon. S. Aug. serm. 5. de Ascensione, Ambros. lib. de Institut. virg. c. 5. Origen. hom. 15. in Matth. imo S. Dionysius putat hanc esse vocem et interrogationem angelorum inferiorum cupientium de tam miro Christi triumpho et ascensu edoceri a supremis.

Huc referri potest expositio S. Athanasii lib. de Salutari Christi adventu, qui putat hæc verba esse diaboli, a Christo victi et pudefacti, quasi ipse stupens ad tantam Christi gloriam, indignansque roget et dicat: *Quis est iste, qui venit de Edom?* id est de terra, et fæce hominum miserorum et peccatorum, incedens et ascendens eum tanta potentia et robore? Quare, quod aliqui, ut Hugo, ad litteram hæc accipiunt de Idumæorum et Moabitarum contra Judæos pugnantium strage, et Dei vindicta, frigidum et Judaicum videtur.

De Edom.] Per *Edom et Bosra*, quæ civitas erat in Edom, et alia eodem nomine in Moab, significantur omnes Gentes a populo Dei alienæ, imo ejus hostes. Sicut enim Idumæi et Moabitæ fuerunt perpetui hostes Judæorum, sive populi Dei: sic Gentes fuerunt hostes Dei, Christi et Christianorum. Vide can. 22. Alludit ad etymon Edom et Bosra: *Edom* enim hebr. significat rufum, *Bosra* munitionem, tribulationem, vindemiam. Munitæ autem fuerunt Gentes; et rubræ ac cruentæ tum sanguine Christianorum, tum proprio, cum cæsæ et subactæ fuerunt a Christo, de quo v. 3.

Hinc Patres per *Edom et Bosra*, intelligunt mundum, ac præsertim Judæam incredulam, e qua victor in cœlum ascendit Christus. Hæc enim cruenta fuit sanguine Christi, Prophetarum et Martyrum. Ita S. Hieron. S. Thomas, Lyran. Vatabl. Adamus et alii.

Sionidæ ergo, et mystice angeli, videntes Christum, quasi fortissimum bellatorem, edita tanta hostium strage, eorum sanguine vestes suas cruentasse, et quasi fœdasse; admirabundi et lætabundi rogant, quis sit ille, qui quasi miles acerrime pugnans, cruentatus sanguine hostium magis quam suo, formosus tamen et gradiens in multitudine fortitudinis suæ, ascendat in Sion, et in cœlum; quasi dicant, ait S. Hieron. *Unde carnem tuam niveam et virgineam, o Christe, o Agne immaculate, cruentasti? unde sanguine rubricasti? magis enim tibi clementia convenit, quam crudelitas; magis candor, quam cruor.*

Hinc veteres docent, idem hic ab Isaia dici, quod dicitur a Psalta Psal. 23. 9. *Attollite portas principes vestras*: quod explicans S. Aug. serm. 178. de Tempore, qui est quintus de Ascensione Domini: *Ascendebat enim*, inquit, *cruoris rubore perfusus, e trophæis victricibus laureatus. Viderunt cœlites cuncti speciosum vulneribus Christum, spolia castris tyrannicis reportata: et admirantes fulgentia divinæ virtutis vexilla, talibus concrepant hymnis, deducuntque lætantes: Quis est, inquiunt, iste rex gloriæ? et, ajunt, Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.* At quia hic? Audi Augustinum prosequentem: *Hic est ille candidus et roseus, compunctus a multitudine. Hic est ille, qui non habuit speciem neque decorem. Infirmus in laqueo, fortis in spolio; vilis in corpusculo, armatus in prælio; fœdus in morte, pulcher in resurrectione; candidus ex Virgine, rubicundus in cruce; fuscus in opprobrio, clarus in cœlo.*

Tinctis vestibus (hebr. *rubicatus vestibus*, scilicet

ex sanguine hostili; Septuag. ἐρύθημα ἱματίων, id est, *habens ruborem vestium*; S. Hieron. vertit, *fulvis vestibus*) DE BOSRA.] Idem rogant aliis verbis. Idem enim est, venire de Edom, quod venire de Bosra: Bosra enim erat metropolis Idumææ, eratque in rupe, ideoque munita; unde a munitione dicta est Bosra. Significat et *vindemiam*; huc alludit hic Propheta, q. d. Venis de Bosra, id est de vindemia et torculari; habes enim vestes rubro musto, id est sanguine, tinctas. Ex *Bosra*, per metathesin, dicta est *Byrsa*, arx munita Carthaginis: Carthaginenses enim fuerunt orti a Tyriis et Phœnicibus: unde et eorum linguam, puta Syriacam, sive Hebraicam, in multis retinuerunt. Pro *Byrsa* Romani dixerunt *Burgus*; unde dicti sunt Burgundiones, eo quod in burgis, id est in arcibus, et locis contra hostium incursus munitis, habitarent.

ISTE FORMOSUS IN STOLA SUA (hebraice הדור *hadur*, id est decorus in veste sua, puta in militari chlamyde, aut potius paludamento regio) GRADIENS IN MULTITUDINE FORTITUDINIS SUÆ.] Hoc est, incedens gradu imperatorio, valido, potenti et magnifico, ipsoque gressu, habitu, forma et gestu præ se ferens vires validas, spiritus ingentes, animosque heroicos. Quomodo Agesilaus rex Lacedæmon. videns Epaminondam ducem Thebanorum cum sua acie generose incedentem, exclamavit: *O virum magnificum!* ait Plutarchus in Epaminonda.

EGO, QUI LOQUOR JUSTITIAM, ET PROPUGNATOR SUM AD SALVANDUM.] Est vox Christi, qui interrogatus, quis sit? respondet: Ego Christus sum, qui loquor justitiam, et sum propugnator meorum fidelium. Interrogant ergo illi: Quis est iste revertens e prælio, qui tantam præ se fert majestatem, tantam animositatem? Respondet Christus: Ego sum Messias, qui justitiam et salutem, quam promisi, propugnando et expugnando comparavi.

Jam primo, Fórerius et Sanchez, *justitiam*, accipiunt pro veritate et fidelitate, q. d. Ego sum, qui, id quod loquor et promitto, fideliter præsto, nempe quod miserorum sim propugnator et salvator. Hoc enim promisi per Isaiam cap. 19. v. 20. dicens: *Clamabunt ad Dominum a facie tribulantis, et mittet eis salvatorem et propugnatorem, qui liberet eos*, et alibi sæpe.

Secundo, alii *justitiam* sumunt pro justificatione, q. d. Ego sum qui loquor et doceo modum quo homines a peccatis expiari, justificari et salvari possint.

Tertio, et genuine, *justitia* hic proprie sumitur, opponiturque misericordiæ et salvationi. Hæc enim duo, scilicet misericordia et judicium, sæpe sacra Scriptura conjungit, tribuitque ea Deo et regibus. Regum enim est, primo, tueri justitiam et justos, ac punire iniquos, qui eos vexant et turbant; secundo, esse clementes et misereri, ac succurrere miseris et afflictis. Talem se hic profitetur Christus, q. d. Ego sum qui justam sententiam profero pro genere humano, a diabolo tyranno, et a peccatis ac morte afflicto et oppresso, eamque exsequor, diabolum hac sua tyrannide deturbando, hominesque potenter ab ea liberando. Quocirca sum eis propugnator ad salutem. Ita Adamus, Forerius et alii. Justitiam enim hic capi pro justa sententia et vindicta, patet ex v. 3. ubi ait se hostes calcasse in ira et furore suo. Et ex Apoc. 19. v. 11. ubi huc alludendo Christus vocatur *Fidelis et verax*, qui *cum justitia judicat, et pugnat*. Idem patet ex interrogatione præcedenti. Rogarant enim: Quis est iste, qui venit de Edom, terra hostili, formosus, gradiens in multitudine virtutis suæ? Hisce apte respondet, se esse justum hostium vindicem, et fortem populi sui propugnatorem ac salvatorem. Unde S. Dionys. loco citato, putat Christum hic annuntiasse modum et rationem suæ incarnationis angelis supremi ordinis, et hos deinde annuntiasse eamdem inferioribus.

PROPUGNATOR.] Hebr. רב *rab*, id est multus, inde magnus, puta princeps et propugnator ad salvandum.

2 QUARE ERGO RUBRUM EST INDUMENTUM TUUM?] Duo interrogaverant Sionidæ: Primum, Quis es? Secundum, Cur es tinctis et cruentis vestibus? Priori respondit Christus, se esse regem justitiæ, et propugnatorem populi. Posteriori non respondit, ut rursum quærendi et urgendi, pleniusque respondendi daret ansam. Urgent ergo, dicuntque, Si es justus et salvator, quare ergo rubricatas et sanguine tinctas habes vestes? Salvatorem enim magis candida, utpote innocentiæ et misericordiæ, æque ac gloriæ index; quam rubra et sanguinea decet vestis.

Ex hoc loco Fredericus Nausea in Catechismo c. 36. censet Christum in veste rubra et purpurea (qualis est Pontificia et Cardinalium) ascendisse in cœlum. Favet S. Joannes Apocal. 19. v. 13. *Vestitus*, ait, *erat veste aspersa sanguine*, nimirum ut sua veste repræsentaret illustrem et cruentam victoriam suo sanguine partam. Alii ex adverso censent, Christum stola candida ascendisse. Hic enim color et vestis decet Beatos: unde in transfiguratione Christi vestimenta facta sunt candida ut nix. Et Beati a Joanne visi sunt vestiti stolis albis. Apocalip. 7. vers. 9. et byssino candido, Apocalip. 19. vers. 14. Verum quia Christus coram Apostolis gloriæ suæ splendorem abscondit, ut cum iis familiariter agere, colloqui, videri et tangi posset; hinc crediderim eum in veste communi simili ei qua in vita uti solebat, iis apparuisse, ut idem videretur esse qui resurrexerat, non alius; ac in eadem ascendisse; ita tamen, ut ascendendo radios gloriæ suæ in eam transfunderet, eamque radiantem ex claritatem partim candicante, partim purpurescente efficeret. Dos enim claritatis in Martyribus (quorum caput fuit Christus) erit purpurea, in virginibus candida, in doctoribus viridis, ait Dom. Soto in 4. dist. 49. in fine.

ET VESTIMENTA TUA SICUT CALCANTIUM IN TORCULARI?] Quasi dicant: Cur vestes tuæ sunt rubræ, ac si in Bosra calcasses uvas in torculari, et earum liquore aspersisses et tinxisses eas?

3. TORCULAR CALCAVI SOLUS,] Septuag. vertunt, *plenus sum percalcato*, id est humore rubeo expresso per calcationem torcularis. Respondet Christus, q. d. Recte dixistis me esse eo habitu ac si calcassem et pressissem torcular; ego enim pressi, calcavique in eo, non uvas, sed hostes meos omnes validissime; ego, inquam, solus: quid mirum ergo, si omnia mea vestimenta ex tanta, tamque continua sanguinis expressione, eodem sint aspersa? Sensus est, q. d. Ego victoriam hanc difficilem et cruentam solus mihi peperi, solus hostes calcavi: neque enim fuit vir, id est

aliquis, me adjuvans, mecumque contra hostes depugnans. Ita S. Hieron. et Chrysost. in Psal. 44. Et patet ex seqq.

Nota: *Torcular* in Script. proverbialiter significat vehementem oppressionem, cladem, stragem; qui enim illam subeunt, perinde sunt ac uvæ, quæ premuntur in torculari. Sic Thren. 1. v. 15. dicitur: *Torcular calcavit Dominus virgini filiæ Sion*, boc est gravi supplicio pressit et afflixit Hierosolymam. Vide ibi dicta.

Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.) Nota poeticam catachresin: non enim loquitur hic Propheta proprie et directe de sanguine, quem fudit Christus in torculari crucis, quoque cruentavit suum corpus; sed de sanguine hostium Christi, diaboli scilicet et sociorum, puta Gentium idololatrarum et impiorum. Agit enim de victoria Christi, non quod diabolus vere sanguinem habeat, quem fuderit Christus, aut quod Gentes transfixerit aut occiderit; sed quia in victoria hominum multus solet fundi sanguis. Ad eam enim alludit, præsertim quia carnales Judæi, quibus hæc scribit Isaias, talem Messiam exspectabant, et etiamnum exspectant, scilicet, qui instar Davidis potens sit et bellicosus, multoque hostium sanguine regnum suum paret et propaget. Est ergo catachresis: nam ut ait S. Hieron. per sanguinis fusionem et aspersionem vestium, non aliud significat quam plenam victoriam, et plenæ victoriæ signa, quibus ipsa fiat Rex regum, et Dominus dominantium. Huc enim alludit S. Joannes Apocal. 19. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine: et vocatur nomen ejus, Verbum Dei. Et habebat in femore suo scriptum: Rex regum, et Dominus dominantium.* Nota: Pro *aspersus est sanguis*, hebraice est, *aspersa est* נצחם *nitscham*, id est excellentia eorum, id est sanguis eorum, uti vertunt Septuag. Vatabl. et alii: in sanguine enim consistit vita, ac consequenter excellentia hominis.

Hinc secundo, Tertull. l. 4. contra Marcion. c. 40. Cyrillus et Rupertus hic, S. Cyprianus l. 2. epist. 3. Origen. tract. 9. in Joan. S. Augustin. hom. 178. de Tempore, per *torcular* accipiunt passionem Christi, qua sanguis ejus aspersus est super vestem, id est super carnem ejus: quasi idem hic dicatur, quod de Christo dicitur Genes. 49. v. 11. *Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum.* Hic sensus non est directus, sed indirectus, sicque recte huic loco adaptari potest, q. d. Passio fuit torcular Christo, quo ejus sanguis expressus fuit; itaque fuit torcular, quo dæmones a Christo pressi sunt et calcati. Christus enim suo sanguine peperit victoriam, fuditque sanguinem hostium, suaque morte hostes occidit; quocirca vulnerum suorum cicatrices, quasi trophæa, Christus triumphans cœlo intulit, eaque in æternum servabit. Ita Procopius. Unde S. Gregor. hom. 13. in Ezech. sic explicat: *Torcular calcavit solus; quia solus torcular in quo calcatus est calcavit, quia sua potentia eam quam pertulit passionem vicit, et ex morte cum gloria surrexit.* Et hoc vult S. Joannes, cum ait Apocal. 19. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Vestis enim hæc Christi est ejus humanitas a Judæis cruentata, quam cœlo intulit, ubi etiamnum vulnerum cicatricibus remanentibus est rubicunda, q. d. Christus ascendens secum detulit notas et memoriam sanguinis sui, et suorum impie ab impiis effusi, cujus nunc ultionem expetit, eaque se ad ultionem acuit et accendit, q. d. Dabunt mihi pœnas effusi sanguinis qui me cruentarunt, tingar eorum cruore a quibus vulneratus sum, faciam ut totus madeam sanguine hostium qui me læserunt.

4. Dies enim ultionis quam concepi, destinavi et designavi in corde meo.) Repete per zeugma *venit.* Idem enim est dies vel annus ultionis hostium, et *redemptionis* (ita enim legendum est cum Roman. Hebræis, et Septuag. non *retributionis*) civium, puta annus et dies quo Christus morte sua nos redemit. Vide cap. 46. Hoc est quod ait Christus Joannis 12. 31. *Nunc judicium est mundi: nunc princeps hujus mundi ejicietur foras*; et Osee 13. 14. *Ero mors tua, o mors; morsus tuus ero, inferne.*

5. Quæsivi,) Hebr. אשתומם *estomem*, id est obstupui, scilicet ad tantam vim hostium, inquit Vatablus, et ad bellum adeo difficile, quod passione et morte tam acerba mihi conficiendum erat. Unde, ut Sept. vertunt, *consideravi ac respexi*, num quis mihi auxilium ferret. Forerius vertit, *devovi meipsum.*

Salvavit mihi (hoc est, salvavit me, vel saluti mihi fuit ot victoriæ in hoc ultionis bello) brachium meum.) Est hebraismus. Hebræi enim verbum יושע iasca, id est salvavit, construunt cum ל *lamed* dativi.

Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi.) Hæc sunt duo arma Dei, quibus omnia vincit, scilicet brachium, id est potentia; et indignatio, id est zelus, accens et stimulans potentiam, ut in opus, puta bellum et victoriam, sese exerat. Vide dicta cap. 59. v. 17. ubi panopliam Dei descripsit.

6. Conculcavi populos,) non eos mactando et perdendo, sed convertendo et subigendo, sive vitia eorum mactando, homines vero salvando. Major enim victoria Christi fuit, Gentes impias ad Christi fidem adducere, dæmonum vim et peccata interimere, concupiscentias mortificare, virtutes inserere, facereque ut diis suis desertis, et carnis illecebris abdicatis, Christum duce, ut humilitatem, abstinentiam, continentiam, patientiam, mortificationem, imperantem sequerentur, quam si ducto exercitu omnes trucidasset. Ita Forer. Vide dicta Ezech. 20. 36. et canon. 46.

Secundo, S. Cyrillus, Procop. Rupert. hæc intelligunt de Christi hostibus, puta Judæis, quos Christus calcavit per Titum et Roman. aliisque quos vel in hac vita calcavit et protrivit, vel in die judicii calcabit et proteret. Vide canon. 10. Et sic videtur explicare S. Joannes Apocal. 19. v. 13. Hoc sensu Christus apposite dicitur aspersisse vestem suam sanguine; quia eodem aspersit vestem ducum suorum, puta Titi et Romanorum.

Inebriavi eos in indignatione mea,) hoc est supplicio meo, quod mea indignatio eis propinavit et inflixit. Est metonymia: ponitur enim causa pro effectu, et indignatio pro supplicio,

7. Miserationum Domini recordabor,) q. d. Beneficia misero Judæorum populo, olim a Deo misericordiliter collata, commemorabo. Est hic versus sequentis orationis et cantici titulus et exordium. Hactenus Propheta triumphum Christi, gentesque ab eo subactas, quasi in theatro spectandas proposuit: nunc in spiritu prævidens Judæos plerosque veniente

Christo, eum non recepturos, ideoque a Christi gratia ac salute excludendos, orationem ad Deum fundit, quæ durat usque ad finem capitis sequentis: in qua primum misericordias et beneficia, ab olim Judæis a Deo collata recenset, videlicet quod eos Deus ex omnibus gentibus, sibi in populum et Ecclesiam selegerit; quod per Mosen ex Ægypto eduxerit, et per Josue induxerit in terram Chanaan, etc.

Deinde inducit Judæos conquerentes, quod captivitatem Assyriacam, Babylonicam, Romanam, aliasque ærumnas sint perpessi, ideoque optant adventum Messiæ. Tertio, Messiam exoptatum advenisse narrat; sed ex eo nihil melius, imo pejus habuisse Judæos, ingemiscit. Tandem quasi Deus Judæos reprobasset, magno doloris sensu orationem concludit, dicens: *Sion deserta est, facta est in exustionem ignis, etc. Numquid super his continebis te, Domine? tacebis, et affliges nos vehementer?* Cui respondet Dominus cap. 65. Hæc est series totius orationis Prophetæ, quæ mirum ei lucem affert, et sine qua difficile est eam connectare et explicare. Ita Forer.

8. Et dixit: Verumtamen (utique, certe) populus meus est, filii non negantes,] supple, erunt: Hebr. *filii qui non mentientur*, vel *non fallent* fidem mihi datam, Exodi 24. v. 8. Loquitur Deus humano more: præsciebat enim quid reipsa facturi essent Judæi; sed more hominum prudenter ex re præsenti judicat de futuro, licet secus et aliter, sed per accidens, ob malitiam Judæorum, eventuro. Prudenter enim sperat et judicat, Judæos patrum fidem et mores secuturos, fidemque quam Deo solemniter in Sina dederunt, servaturos: licet illi sponte sua eam postea violarint. Unde ex hac spe sua *factus est eis salvator*, salvans et educens *eos* ex tyrannide Pharaonis et Ægyptiorum per Mosen, deducensque eos illæsos et intactos per desertum.

9. In omni tribulatione eorum non est tribulatus,] non est coarctatus, aut in angustias redactus Deus: sed eos ad tempus deseruit, ut cogeret ad se redire, seque, invocare, tumque statim eos facile et levi manu liberavit, cum misit *Angelum faciei suæ*, id est Angelum jugiter sibi præsentem et assistentem. Fuit enim hic Angelus Michael, qui vel primus, vel unus e primis Angelis est, ideoque unus e septem primariis Angelis, qui coram Domino, ejusque throno stare dicuntur Apoc. 4. v. 5. et Tobiæ 12. 15. Rursum vocatur hic Angelus faciei, qui scilicet faciem et præsentiam Dei referebat, et quasi vicarius loco Dei Hebræis aderat, eratque quasi facies Dei ut quasi ductor ex Dei nutu præirat eorum castra, ut ostenderet quo loco ea movere aut figere deberent. Hic enim Angelus in columna nubis præcedens castra Hebræorum, dux fuit eorum usque in Chanaan. Unde de Angelo hoc ait Deus Mosi Exodi 33. v. 14. *Facies mea præcedet te.*

Notat S. Hieron. hic esse duplicem lectionem, scilicet aliquos codices legere לא *lo*, per *aleph*, id est *non*, uti legit et vertit Noster, eo sensu quem dedi: alios vero legere לו *lo*, per *vau*, id est *ei*, tuncque vertendum est contrarie, scilicet, *in omni tribulatione eorum ei*, scilicet Deo, *fuit tribulatio*, id est indoluit, compassus est, q. d. Cum affligebantur Hebræi, ipse Deus tenere eos amans, pariter affligi videbatur: unde sollicite rationes quærebat levandæ afflictionis eorum. Ita Vatablus et passim Hebræi, S. Thomas et Hugo. Hic sensus pius est et appositus. Sic enim Judic. 10. v. 16. et alibi, Deus dicitur dolere super miseriis populi sui. Nam, ut ait Zacharias 2. v. 8. *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.*

Tertio, Chaldæus active vertit: *In omni tribulatione eorum non tribulavit eos*, id est, non permisit eos diu tribulari: sed mox inde eos eripuit, uti cum permisit Pharaonem eos insequi et coerctare ad mare rubrum mox in eo illum demersit, populumque salvavit. Idem fecit eis cum laborerent penuria aquæ, cum impugnaret eos Amalec, Og, Sion, etc. Hoc est quod ait S. Paulus 2. Cor. 4. 8. et 1. 5. *Tribulationem patimur, sed non angustiamur:* quia *sicut abundant passiones Christi in nobis: ita et per Christum abundat consolatio nostra.* Notent hoc tribulati, cumque in arcto sunt positi, animum non dejiciant, sed Deum invocent, moxque ejus consolationem et opem sentient.

Denique Septuag. pro צר *tsor*, id est tribulatus, legentes alio puncto ציר *tsir*, id est legatus, atque repetentes per hebraismum negationem quæ præcessit vertunt: *Non legatus, neque Angelus, sed ipse Dominus salvavit eos; eo quod diligeret eos, et parceret eis, ipse redemit eos.* Pari modo nostram versionem explicat Sanchez, q. d. Non est tribulatus, nec Angelus faciei ejus salvavit eos, sed ipse Deus ob dilectionem suam. Moses enim non contentus Angelo duce, petiit ut Deus ipse castra præcederet, et duceret in Chanaan, idque se facturum promisit Deus Exodi 33. 17. Quod Patres allegor. explicant de Christo, q. d. Solus Christus Deus nos a peccato et morte redimere potuit, et reipsa redemit, non homo, non Angelus. Ita S. Athanas. Cyprian. Ambros. August. Epiphan. Cyrill. Chrysost. Theodoret. Irenæus, Hyginius et Pelagius Papa, apud Leonem Castrium.

10. Ipsi autem, etc. afflixerunt spiritum sancti ejus.] Aliqui per spiritum accipiunt Spiritum Sanctum. Hic dicitur *Spiritus Sancti*, id est Christi: quia ab eo procedit, et a Christo missus est in Apostolos. Unde S. Athanasius lib. de Natura humana suscepta contra Apollinarem, et Nicetas in orat. Nazianzeni in S. Pentecosten, hinc probant Spiritum Sanctum esse Deum.

Secundo, simplicius et melius. *Spiritus Sancti* fuit spiritus et animus Mosis. Alludit enim ad Psal. 105. v. 16. *Et irritaverunt Mosen in castris, Aaron sanctum Domini*; et v. 32. *Et vexatus est Moyses propter eos: quia exacerbaverunt spiritum ejus.* Ita S. Thom. Adamus, Lyran. et Sanchez. S. Clemens lib. 5. Constitut. Apostol. cap. 15. legit: *Irritaverunt spiritum sanctum, et conversus est eis in inimicitiam*, explicatque de Judæis, qui noluerunt credere Christo: *Cæcitate enim*, ait, *offecti sunt propter malum animum suum; qui cum Jesum viderent, non crediderunt esse eum Christum, Verbum Deum, quem propter infidelitatem neque ex factis ejus, neque ex prophetiis de eo scriptis agnoverunt.*

Et ipse (Deus, peccatis ei murmuribus Hebræorum irritatus) debellavit eos,] subjiciens eos servituti, nunc Philisthinorum, nunc Madianitarum, nunc Moabitarum, nunc Syrorum.

11. Et recordatus est, scilicet Deus, Judæos peccantes debellans et affligens. Cum enim videret eos

afflictos et pœnitentes *recordatus est* DIERUM SÆCULI, id est antiquorum, MOYSI, ET POPULI SUI,] quam sibi Moses fidelis et gratus fuerit, quamque populum Hebræorum dilexerit, eumque effecerit populum Dei. Itaque ob gratiam et merita Mosis, ac ob amorem populi sui, olim a se electi et dilecti, misertus est ejus, ac misit ei salvatores, nunc Gedeonem, nunc Jephte, nunc Samsonem, et alios judices.

Alii, ut Forerius, hæc referunt ad populum Judæorum, q. d. Populus videns se in captivitate, vel aliter afflictum, recordatus est dierum Mosis, dixitque: Ubi est prisca illa Dei in Mosen et patres nostros providentia et munificentia?

UBI EST?] Isaias induit hic personam populi afflicti, ex eaque prorumpit in patheticam orationem, ut eum Deus liberet, mittatque salvatorem Christum, tot votis et sæculis exoptatum, q. d. O Domine, misertus es toties populi tui, nunc dando ei Mosen, nunc Josue, nunc alios protectores et liberatores: vides nunc eumdem graviter affligi; quin ejus misereris? ubi est prisca tua in populum tuum pietas? ubi Israelis amor? ubi robur brachii tui? videris jam nostri oblitus, nos despicere et abjicere: disrumpe ergo cœlos et descende, ac libera et salva eum. Hoc est quod dixit cap. 62. 1. *Propter Sion non tacebo, donec egrediatur justus, etc.* Ita S. Cyrillus et alii. Dicit ergo: *Ubi est Deus qui eduxit eos* (Hebræos) *de mari* rubro *cum pastoribus gregis sui?* puta cum Mose, Aarone, Josue, aliisque ducibus et rectoribus populi sui. Ubi est qui posuit in medio ejus, *gregis*, id est populi sui, *spiritum sancti sui*, spiritum Mosis? Deus enim destinans Mosen ad Pharaonem, ut eum frangeret, cogeretque dimittere populum, utpote populum tantum, tamque durum regeret, magno eum multiplicique donavit spiritu, tum fortitudinis et constantiæ, qua eum fecit Deum Pharaonis, tum prudentiæ, patientiæ et mansuetudinis, qua populi murmura et mores ad stuporem tulit, eique se accommodans occurrit et succurrit. Hunc spiritum Mosis Deus communicavit septuaginta senioribus, qui Mosen levantes onere sub eo et cum eo populum rexerunt, Num. 11. v. 25. Addit Sanchez, per *spiritum sancti*, posse accipi spiritum Christi, puta spiritum amoris, obedientiæ, mansuetudinis, consilii, tolerantiæ, quem Deus communicavit Mosi, ut instar Christi, imo quasi typus Christi, populum gubernaret sine quo id ei fuisset impossibile. Hinc Moses in Christum respiciens ait Deut. 18. v. 15. *Prophetam de gente tua, ... sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies.*

Qui ergo recte populo præesse volunt, petant, imbibantque cum Mose spiritum Christi, ut dicere possint cum S. Paulo: *Christi bonus odor sumus.* Aliter Forer. qui per *spiritum* accipit ventum, quem Deus misit in mare rubrum jam divisum ut illud siccaret ad transitum Hebræorum; vel Angelum, qui erat in medio Israelis.

12. QUI EDUXIT AD DEXTERAM MOYSEN BRACHIO MAJESTATIS SUÆ.] q. d. Qui brachio suo divino apprehendens dexteram Mosis, eduxit eum cum populo ex Ægypto. Ita Septuag. Vatablus, Forerius et alii. Nominat dexteram, tum quia dextera est symbolum felicitatis, æque ac roboris quæ duo Moses a Deo accepit, iisque Pharaonem superavit, et populum eduxit; tum quia Moses in dextera gestabat virgam Dei, per quam scilicet Deus plagas inflixit Ægypto, mare divisit, aliaque miracula patravit. Deus ergo, id est Dei virtus et præsentia, erat ad dexteram Mosis, eam adjuvans, roborans, dirigens ad hæc tam magnifica operandum.

QUI SCIDIT AQUAS] maris rubri.

13. QUI EDUXIT EOS PER ABYSSOS (per voragines maris rubri) QUASI EQUUM IN DESERTO NON IMPINGENTEM,] q. d. Sicut equus in deserto, utpote terra æqua et firma: non solet impingere, aut labi: sic Hebræi, etiam imbecilles, pueri et fœminæ, in fundo maris rubri, utpote siccato et complanato a vento, per Deum immisso, non hæserunt in salo, non impegerunt, non corruerunt in luto. Ita Vatablus.

14. QUASI ANIMAL IN CAMPO (Forerius et Vatablus vertunt, *per vallem*) DESCENDENS, q. d. Sicut jumentum per vallem placide et facile descendit et incedit, cum e contrario ascendendo montem laboret et anhelet: sic SPIRITUS DOMINI DUCTOR EJUS FUIT, hoc est, sic spiritus Domini placide et facile deduxit eos per mare rubrum. Unde per apostrophen ex gaudio conversus ad Deum, subdit: SIC ADDUXISTI POPULUM TUUM,] supple, sicut equum in deserto, aut animal quod in campo placide graditur, uti dixi.

UT FACERES TIBI NOMEN GLORIÆ,] gloriosum per omnes gentes, æque ac sæcula. Porro per *spiritum Domini*, S. Hieron. accipit Angelum. Simpliciter tamen accipi potest ipse Deus, suo spiritu animans et roborans eos in hoc transgresso.

15. ATTENDE DE CŒLO.] Est oratio Isaiæ vice populi, ut dixi v. 7. maxime paulo ante et sub tempora Christi obdurati, et a Deo rejecti. Orat ergo flebiliter pro eo Isaias, ut Deus oculis gratiæ suæ eum respiciat, pristinumque zelum in eum ac fortitudinem ostendat, Christique gratiæ ac salutis participem faciat. Ita S. Hier. et Cyrill.

MULTITUDO VISCERUM TUORUM,] hoc est, ut explicans subdit, *miserationum tuorum.* Viscera enim sunt symbolum, æque ac sedes miserationis.

SUPER ME CONTINUERUNT SE,] q. d. Cohibuerunt se tuæ solitæ miserationes, zelus et potentia, ne, uti solent, nunc mihi opem ferrent.

16. TU ENIM PATER NOSTER ET (id est *quia*) ABRAHAM NESCIVIT NOS, ET ISRAEL IGNORAVIT NOS.] Nota, hic Abraham et Israel, patres Judæorum, comparari cum Deo, de iisque asseri, quod respectu Dei, et comparatione ejus parum vel nihil contulerint, aut conferant, Judæis, tum quia quidquid habuerunt aut dederunt id acceperunt a Deo, qui eorum est pater; tum quia corporum fuerunt parentes, non animarum; cum Deus utrorumque, imo omnium sit parens, ait Procopius: maxime, quia jam pridem mortui erant, cum Deus semper viveret. Deus ergo erat, qui populum hunc elegerat, formaverat, deduxerat per mare rubrum et desertum, duce Mose et Josue, in Chanaan uti præcessit. Hoc non fecerat Abraham, nec Israel. Unde Chaldæus vertit: *Tu es pater noster: quia Abraham non eduxit nos de Ægypto, et Israel non fecit nobis mirabilia in deserto: tu es, Domine, Deus noster*; Syrus et Arabicus: *Tu es pater noster: nos ignoramus Abrahamum, et non novimus Israelem; tu es, Domine, pater noster, et redemptor noster.* Sensus ergo, q. d. Abraham

et Jacob jam pridem mortui, non habuerunt nostri curam (imo nos non cognoscunt) sed suorum tantum filiorum, qui tum vivebant; eos enim solos videbant et cognoscebant: tu vero, o Deus, es pater noster, qui nos ab omni sæculo novisti, et nostri habuisti curam et providentiam, qua nos ex Ægypto, Babylone aliisque ærumnis mire liberasti. In te ergo omnes spes nostras collocamus, te imploramus, non Abraham: tui filii sumus, non Abrahæ: non quasi Abraham patrem nostrum negemus; sed quod te præferamus, et quod Abraham præ te nihil sit, et sine te nihil opis nobis adferre possit. Ita S. Cyrillus, Theodor. Forer. et alii.

Dicitur ergo Abraham nescire, id est non curare, posteros, perinde ac si eos nesciret, et non cognosceret. Primo, quia exigua, et quasi nulla erat cura et auxilium Abrahæ, si cum Dei cura et auxilio conferatur.

Secundo, quia esto in limbo oraret pro posteris, nullam tamen curam aut directionem eorum habebat talem, qualem parentes eum vivunt, et præsentes sunt suorum filiorum habere solent; de tali enim cura et providentia hic loquuntur Judæi: et talem eorum curam habebat Deus, ut nimirum, apprehensa manu Mosen et populum deduceret, ut dixi v. 12.

Tertio, quia eorum captivitas et ærumnæ tam animæ, quam corporis, superabant vires Abrahæ et Jacob, atque a solo Deo tollendæ et sanandæ erant: Unde sequitur: *et Tu redemptor noster*.

Nota hebraismum. Hebræi enim præcellentiam unius præ altero significare solent per negationem unius quod minus est, ut Matth. 23. v. 9. ait Christus: *Patrem nolite vocare vobis super terram: unus est enim Pater vester, qui in cœlis est.* Non enim vetat, quin parentes nostros patres vocemus, hoc enim dictat et poscit jus naturæ; sed jubet, Deum patrem omnibus præferri, q. d. Nolite in terris vocare patrem eo modo, ut putetis eum præcipuum esse vitæ auctorem, hæreditatis et alimentorum curatorem, ut ab eo toti, vel magis pendeatis quam a Deo, uti faciunt Gentiles et athei, aliique non Deo, sed hominibus fidentes: quia talis pater est solus Deus. Sic Matth. 9. v. 13. ait: *Misericordiam volo, et non sacrificium*, id est malo misericordiam quam sacrificium. Certum enim est Deum velle quoque sacrificium: tantum ergo misericordiam ei præfert. Pari modo Judæi hic non negant Abraham suum patrem, sed Deum in paternitate et cura paterna ei præferunt.

Quarto, aliter explicat S. Hieron. Abraham, inquit, nescit nos, id est nos abjicit et spernit: quia te offendimus sumusque tui hostes. Abraham enim cum sit amicus Dei, odit nos, qui sumus hostes Dei.

Quinto, Adamus apposite: Abraham, inquit, et Jacob nesciunt nos, resque nostras: quia sunt in obscuro limbo patrum, ubi tam egent luce et ope Dei, quam nos: non ergo eos imploramus, qui nostras res et ærumnas nesciunt, atque satis negotii habent ut sibi consulant, sibique liberationem ex inferno procurent; sed te Domine, qui solus potes juvare et liberare, tam Abraham, quam nos. Hæc enim de causa in veteri testamento non legimus, quod viventes invocarint patriarchas, aut Sanctos degentes in limbo.

Secus est in novo testamento, ubi Sancti triumphant in cœlis cum Christo, atque in Deo revelante nostras preces audiunt et cognoscunt, nosque et nostram salutem amant et sitiunt. Perperam ergo hæretici hunc locum torquent contra invocationem Sanctorum. Esto enim animæ patrum in limbo orarent pro posteris, tamen preces et afflictiones suorum audire non poterant: quocirca frustra posteri eorum opem implorassent: ad Deum ergo recurrere, eumque invocare debebant. Rursum etsi patres per suas preces et merita posteris apud Deum commodare possent, ea tamen quasi captivorum, non nisi in quantum volebat et donabat Deus, eis commodabant. Tota ergo hæc res pendebat a Deo, Deique nutu: ad Deum ergo posteris confugiendum erat. Secus se res habet in Beatis, jam in cœlo Deo fruentibus.

Dices, S. August. l. de Cura pro mortuis c. 13. ex hac Isaiæ sententia probat, Sanctos etiamnum in cœlis nescire res nostras. Respond. S. August. hoc æque ac hunc Isaiæ locum, intelligit de naturali vi rationis, seu de naturali modo cognoscendi, quod scilicet animæ Beatorum per suas vires luminis naturalis, perque aciem sui intellectus, naturaliter non cognoscant res nostras: quoad naturam enim et naturæ vires pares sunt animabus olim in limbo existentibus: tantum enim vult docere, animas hasce non interesse naturaliter et ordinarie rebus nostris, ut eas coram videant, curent et dirigant, uti faciebant dum viverent. Id eum velle, patet ex tribus capitibus seqq. ubi hoc suum dictum confirmat ex eo, quod ipsa a matre sua jam defuncta consolationem non accipiebat, nec in tristitiis visitabatur; cum non esset probabile, quod ipsa facta esset vita feliciore crudelior. Rursum ex eo, quod Dominus promisit Josiæ 4. Regum 22. eum prius moriturum, quam videret mala gentis suæ. Denique ex c. 16. ubi diserte docet Sanctos non sua, sed Dei virtute res nostras cognoscere easque adjuvare et promovere.

Porro hunc Isaiæ locum non juvare causam Hagiomachorum ingenue fatetur Calvinus, licet Hagiomachus. Audi eum: *Neque tamen ex hoc loco elici potest, Sanctos vita functos nostri curam non habere. De re ipsa non loquimur, sed dicimus verbis istis non probari, Abraham, et reliquos fideles non habere amplius curam rerum humanarum.* Notet hoc Marioratus, qui hunc locum contra invocationem Sanctorum torquet.

A SÆCULO NOMEN TUUM,] q. d. Hoc nomen, quod scilicet sis pater et redemptor noster, tibi non nuper a te, sed ante omnem sæculorum memoriam, dedit æternitas; æterna nimirum tua de nobis redimendis prædefinitio et prædestinatio.

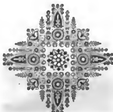
17. QUARE ERRARE NOS FECISTI?] Hoc est, permisisti, vel occasionem erroris ob peccata nobis objeciati. Vide canon. 27. Est occupatio, q. d. Si propter scelera nostra opem et misericordiam tuam negas, uti negas, cur, quæso, permisisti, et permittis nos in scelera labi, in iisque hærere et obdurari? Vere notat hic Forer. ingratitudinem fere esse causam, cur Deus permittat nos in peccatum mortale labi: ingratitudinem enim licet venialem tantum, hominem ad amissionem gratiæ divinæ disponere. Vide hic, quam

peccata venialia cavere. Deique gratiæ cooperari, eique grati esse debeamus. Adhæc, dicitur Deus errare fecisse Judæos e viis suis, quia eos a deviis itineribus non abduxit: et obdurasse cor illorum ne timerent Deum, quia eos timore sui non emollivit, ait Sanchez. Vide dicta Exodi 7. 3.

Convertere (q. d. Faciem tuam a nobis ob peccata aversam, ad nos converte, et benigno vultu nos aspice, nosque adjuva) PROPTER SERVOS TUOS, qui sunt duodecim TRIBUS Israel, HÆREDITATIS TUÆ,] quæ scilicet sunt tua hæredites, q. d. Memento duodecim patriarcharum, æque ac tribuum Israel, qui sunt tui servi, id est fideles, tuaque Ecclesia et hæreditas. Vel, ut ait Vatabl. q. d. Convertere ad nos propter Abraham, Isaac, Jacob, etc. servos tuos, qui sunt patres nostri, et ob tribus duodecim, quæ sunt tua hæreditas. Solebant enim Judæi precantes, merita non sua, sed Abrahæ, Isaac et Jacob apud Deum allegare.

18. QUASI NIHILUM POSSEDERUNT POPULUM SANCTUM TUUM, q. d. Hostes nostri, præsertim Herodes et Romani, possederunt et tractarunt nos quasi essemus res nihili, quisquiliæ, fæces et purgamenta mundi; unde et CONCULCAVERUNT SANCTIFICATIONEM.] id est profanaverunt templum sanctum tuum. Loquitur maxime de tempore, quo, deficiente sceptro de Juda, Herodes Idumæus regnum Judææ per Romanos invasit et occupavit. Prophete enim, sicut cœpit erationem a prima Israelis electione, ita et terminat in ejusdem vastitate, ultimoque excidio, quod factum est sub tempora Christi. Romani enim polluerunt templum, cum Pompejus cum suis in Sancta sanctorum ingressus est, cumque sequentes in eo statuam Cæsaris, aquilamque Romanam collocarunt.

19. FACTI SUMUS QUASI IN PRINCIPIO, CUM NON DOMINARERIS NOSTRI, q. d. Sumus a te derelicti nunc quasi alieni, uti fuimus olim in Ægypto, antequam nos in tuum jus, dominium et Ecclesiam asscisceres: NEQUE INVOCARETUR NOMEN TUUM SUPER NOS,] cum necdum vocaremur, nec essemus populus Dei, quasi heri et domini nostri: hæc enim phrasis significat dominium herile. Loquuntur de derelictione tum culpæ, tum pœnæ. Vide, quid sit a Deo derelinqui, et sine Deo vivere; nimirum talis traditur omni culpæ, et consequenter omni pœnæ, uti Judæi traditi sunt tempora Christi.

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JUDÆI PUTANT HOC CAP. ESSE VERBA ET VOTA DECEM TRIBUUM, QUIBUS PETANT, ORENTQUE DEUM, UT DENUO DESCENDAT IN MONTEM SINA, IBIQUE EDAT ILLA MIRACULA, QUÆ OLIM EDIDIT SUB MOSE EXODI 19. 16. UT IMPIOS ISRAELITAS REVOCET AD AVITAM FIDEM ET PIETATEM. VERUM HI JUDAIZANT, FRUSTRAQUE EXSPECTANT DESCENSUM DEI IN SINA, ÆQUE AC MESSIAM E COELO. SECUNDO, LYRAN. CENSET HIC ISAIAM OPTARE, UT CHRISTUS DESCENDAT IN VALLEM JOSAPHAT, AD PERAGENDUM EXTREMUM JUDICIUM, UT REGNUM IMPIORUM ET IMPIETATIS ABOLEAT. TERTIO ET GENUINE, PERGIT HIC ORARE PROPHETA PRO POPULO TOT PECCATIS ET MALIS AFFLICTO ET OPPRESSO, UTI EXPOSUIT IN FINE CAP. PRÆCEDENTIS. ERGO ORAT HIC, UT RUMPANTUR COELI, ET NASCATUR MESSIAS, QUI POPULUM TOT MALIS LIBERET ET SALVET. UNDE QUAM FELIX, SALUTARIS ET JUCUNDUS FUTURUS SIT CHRISTI ADVENTUS, DESCRIBIT. DEINDE V. 5. DICENS CHRISTO, OCCURRISTI LÆTANTI, ET FACIENTI JUSTITIAM, PUTA GENTILI POPULO, CHRISTO CREDENTI ET OBSEQUENTI, PRÆVIDENSQUE QUOD JUDÆI TEMPORE CHRISTI NOLENT EUM RECIPERE, NEC LÆTABUNTUR, AUT FACIENT JUSTITIAM, IDEOQUE A DEO REJICIENTUR, DOLET ET GEMIT, AITQUE V. 6. FACTI SUMUS UT IMMUNDUS OMNES NOS, ET QUASI PANNUS MENSTRUATÆ OMNES JUSTITIÆ NOSTRÆ. QUOCIRCA V. 8. ORAT, UT CHRISTUS HIEROSOLYMÆ DESERTÆ, ET JUDÆORUM DERELICTORUM MISEREATUR, NEC IN ÆTERNUM EOS ABJICIAT. ITA S. HIERON. FORERIUS, ADAMUS ET ALII PASSIM.

1 UTINAM dirumperes cœlos, et descenderes: a facie tua montes defluerent. 2. Sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderent igni, ut notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes turbarentur. 3. Cum feceris mirabilia, non sustinebimus: descendisti, et a facie tua montes defluxerunt. 4. A sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti exspectantibus te. 5. Occurristi lætanti, et facienti justitiam: in viis tuis recordabuntur tui: ecce tu iratus es, et peccavimus: in ipsis fuimus semper, et salvabimur. 6. Et facti sumus ut immundus omnes nos, et quasi pannus menstruatæ universæ justitiæ nostræ: et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. 7. Non est qui invocet nomen tuum; qui consurgat, et teneat te: abscondisti faciem tuam a nobis, et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. 8. Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: et fictor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos. 9. Ne irascaris, Domine, satis, et ne ultra memineris iniquitatis nostræ: ecce respice, populus tuus omnes nos. 10. Civitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata est. 11. Domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. 12. Numquid super his continebis te, Domine, tacebis, et affliges nos vehementer?

1. UTINAM DIRUMPERES CŒLOS, ET DESCENDERES.] q. d. Utinam vel disruptis cœlorum repagulis ad nos liberandos e tantis malis descenderes. Est catachresis: loquitur enim de Deo humano more; homo enim in cœlo existens, si descenderet, deberet dividere et disrumpere cœlos, sive ætherem; quia corpus habet spissum et impenetrabile: at Deus, qui purissimus est spiritus, et per omnia penetrat ac permeat, ut descendat nihil dividit aut disrumpit, q. d. Utinam omnes obices et moras tolleres, atque adeo, si opus esset, cœlos disrumperes, ut ad nos descenderes, non loco (cum ubique sis) sed nova operatione et assumptione nostræ naturæ. Simili catachresi ait supra c. 45. v. 8. *Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum:*

aperiatur terra, et germinet salvatorem; qua tantum significat, quanta sit humana miseris, quantumque desideret adventum salutis et salvatoris, qui ei medeatur.

Anagogice, Lyranus, cum Alexandro de Ales quem citat, hæc accipit de adventu secundo Christi, puta, cum veniet ad judicium extremum; præcessit enim de exterminatione Antichristi, qui illud immediate præcedet. Significatur ergo hic præceps Christi adventus ad judicium, late fisso cœlo ad percellendum impias; tunc enim reipsa montes defluent, et quasi ustione consumpti tabescent, et aquæ per ignem conflagrationis ardebunt, ut majestatem judicii revereri, et coram eo tremere et deficere videantur. Tunc enim plenam salutem et felicitatem Christus electis suis afferet.

A FACIE TUA MONTES DEFLUERENT,] q. d. Si ad nos descenderes, statim, sicut olim, fumarent et liquescerent montes, uti solent res igni adustæ solvi et liquari. Alludit ad descensum Domini in Sina, cum legem dedit Mosi et Hebræis, in quo mons ille contremuit, et quasi liquefactus est coram Domino, ex muta et naturali quadam Dei reverentia, Exodi 19. v. 18. *Totus*, inquit, *mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace.* Quin et terræmotu concussum fuisse montem Sina, docet Apostolus, Hebr. 12. v. 26. et Psaltes Psal. 67. v. 9. Hic enim descensus Domini ad Hebræos, typus erat descensus Christi ad homines, qui montes, id est superba mortalium corda, vi gratiæ suæ, æque ac exempli sui, emollit et inflectit ad humilitatem, patientiam, omnemque virtutem ut solvi et liquari videantur. Ita S. Hieron. et Tertullianus, libro de Resurrectione carnis c. 26. S. Justinus, et ex eo Leo Castrius, qui hæc omnia impleta docet tum in baptismo Christi, tum in Pentecoste; tunc enim a facie Christi et Spiritus Sancti, superba Judæarum corda, mollita et liquata sunt, fidemque Christi ab Apostolis prædicatam susceperunt: tunc etiam aquæ, id est frigida et torpida eorum æque ac Apostolorum corda, igne charitatis arserunt: tunc gentes turbatæ sunt, cum audientes prædicationem Evangelii, metu Dei et inferni, damnarunt suam infidelitatem, et mores pristinos; ac compunctæ novam piamque vitam inierunt, ut ex terrestribus fierent cœlestes.

2. AQUÆ ARDERENT IGNI.] Vatablus vertit: *Utinam montes ab incendio ignis colliquescant, ignis, inquam, qui fervere et ebullire facit aquas.* Alludit primo, ad fulmina et tonitrua, quæ in nube aquis gravida, emicuerunt in Sina; secundo, ad plagam Pharaonis et Ægypti per Mosen, in qua ignis mixtus grandine, stravit ejus segetes, æque ac pecora, Exod. 9. 24. Sic Christo descendente ad nos, aquæ, id est mollia, et concupiscentiis humecta, ac viscosa hominum corda, igne charitatis et spiritus siccata et inflammata sunt. Tertia, Alcazar in Apocal. c. 10. v. 1. notat. 3. censet Isaiam hic alludere ad factum comparis sui, Eliæ Prophetæ ejusque ignem, de quo dicitur 3. Reg. 18. 38. *Cecidit ignis, et voravit holocaustum, et ligna, et lapides, pulverem quoque, et aquam, quæ erat in aquæductu lambens.* Hoc Eliæ facinus imitatus est Nehemias, 2. Machab. 1. v. 20. cum enim in puteo sicco et alto, ubi repositus fuerat ante captivitatem Babylonicam ignis Domini, loco ignis inventa fuisset aqua crassa, eam ipsam aquam jussit hauriri Nehemias, *et ipsa aqua aspergi sacrificia et ligna. Utque hoc factum est, et tempus affuit quo sol refulsit, qui prius erat in nubilo, accensus est ignis magnus*, et consumpsit *sacrificium*. Et eo facto *ex residua aqua Nehemias jussit lapides majores perfundi. Quod ut factum est, ex eis flamma accensa est: sed ex lumine, quod refulsit ab altari, consumpta est.* Ignis ergo Domini aquis non exstinguitur, sed pascitur et augetur. Porro Elias jubens aquæ copia perfundi sacrificium, videtur respexisse ad illud Cantic. 8. v. 6. *Lampades ejus, lampades ignis atque flammarum. Aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam.* Jam aqua contraria et resistens igni significat contradictiones, resistentiam et persecutiones infidelium et impiorum resistentium fidei et charitati Christi et Christianorum, præsertim Apostolorum. Sed tanta fuit vis ignis, id est efficacia charitatis eorum, ut aqua hæc pasti fuerint, imo aquam in suum ignem converterint. Talis mysticus Elias et Nehemias, id est consolator Domini, fuit S. Paulus, qui aquis persecutionum magis accensus, aquas, id est Gentiles ipsos persecutores igne suo inflammatos, quasi holocaustum Deo obtulit. Hoc est enim quod ipse ait, Rom. 15. v. 16. *Propter gratiam, quæ data est mihi a Deo, ut sim minister Christi Jesu in Gentibus: sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, et sanctificata in Spiritu Sancto*: ubi Gentes a se conversas vocat suam victimam, se vero ejus sacerdotem et sacrificatorem, uti ibi ostendi.

3. CUM FECERIS MIRABILIA, per Christum, præsertim in conversione Gentium, NON SUSTINEBIMUS] hanc Christi gloriam et efficaciam; quia illa sui amore, æque ac tremore et stupore nos percellet et subiget, ut demus ei manus, et colla subdamus. Ita S. Hieronymus. Alludit ad terrorem Hebræorum, qui videntes ignem et fumum in Sina, ac audientes clangorem bucciuæ Dei, non sustinuerunt, sed metu perculsi fugerunt a monte, Exodi 20. v. 18. Sic enim et Gentes audita Evangelii buccina, visisque miraculis fugerunt non a Deo, sed a seipsis, id est a pristinis suis vitiis et moribus, ad Christum et novam vitam. Aliter Forerius, q. d. Cum Gentes turbabuntur, et commovebuntur ad pœnitentiam, nos Judæi videntes mirabilia, quæ Christus in eis operabitur, ea non sustinebimus, sed affixi nostro judaismo, ea spernemus, imo calumniabimur: sensim enim videtur transire Propheta ad Judæorum reprobationem.

DESCENDISTI, ET A FACIE TUA MONTES DEFLUXERUNT.] Primo Sanchez exponit: Si descendas, a facie tua montes defluent; ut repetat et inculcet quod dixit v. 1. sitque duplex hebraismus: prior, quo intelligitur vacuis *si*; posterior, quo præterita ponuntur pro futuris.

Secundo, planius et simplicius, loquitur hic Propheta, quasi exauditus a Deo composque voti factus, q. d. Factum est uti optavi et oravi; ecce enim in spiritu video et prævideo, te ad nos descendisse, factumque esse hominem, ideoque montes jam dictos a facie tua defluxisse.

Porro, Theodor. per *montes* accipit idola quæ colebantur in montibus. Idololatria enim omnis cum idolis defluxit, et dissipata est prædicatione Evangelii. Verum æque probabiliter per montes accipias prin-

cipes potentes et superbos; hos enim ad humilitatem crucis descendere fecit Christus.

4. A SÆCULO NON AUDIERUNT.] Dat causam cur montes Christo descendente defluxerint, gentes turbatæ, et aquæ igni exustæ sint; quia nimirum a sæculis non est auditum, nec cor hominis comprehendit ea bona, gratias et charismata, quæ Deus præparavit sibi credentibus, seque exspectantibus, et, ut Paulus ait, diligentibus, per Christum, tum in hac vita, tum in futura: ad utramque enim respexit Propheta.

Nam de incarnatione et præsenti vita Christi et Christianorum ad eum convertendorum, hactenus egit, de eaque accipiunt S. Paulus, 1. Corinth. 2. v. 9. et S. Hieron. Chrysost. Theoph. OEcumen. Anselmus ibidem, atque Adamus, Forerius, Leo Castrius et Sanchez hic, item Tertullian. Cyprian. Pacianus, Theophilus Antioch. Marcus Eremita, Missa S. Jacobi quos citat et sequitur Gabriel Vasquez 1. p. disp. 2. c. 2. Porro hæc bona Christi fuerunt miracula, ut docet S. Ambr. Secundo et potius, ejus cœlestis sapientia, doctrina et vita. Quem enim non trahat ad se, Verbum propter nos caro factum? quem superbum non faciat descendere, seque demittere, illa Filii Dei ad naturam nostram descensus et exinanitio? Quis cholericus iram non ponat, visa et audita mansuetudine Jesu? quis dolores et tormenta non ferat fortiter, si Jesum in cruce tam patientem spectet? quis eum toto corde non amet, a quo ita se amatum videt? Tertio bona Christi fuerunt ejusdem Sacramenta et copiosa gratia, tum excitans et præveniens, tum justificans, tum gratis data; tum mentis quies, consolatio et gaudium, aliique fructus Spiritus Sancti. Hisce enim, quasi cœlestibus et divinis instrumentis, totum mundum ad se convertit. Sensus ergo est, q. d. A sæculis, id est ex quo natus est Adam, nemo umquam audivit, nec vidit, imo cogitare et suspicare non potuit, tanta et tam augusta gratiarum dona, quæ præparasti in lege novo exspectantibus te. Erant enim inter Judæos, qui victi longa mora salvatoris, desierant credere et exspectare Messiam. Alii vero, ut Prophetæ et pii, licet dura paterentur, constantes manebant in fide Christi venturi, eumque exspectabant. Hisce ergo præparavit et attulit sua dona Christus, æque ac Gentilibus, qui inaudierant de Christo, eumque avide exspectabant. Porro τὸ *absque te*, idem est, quod *præter te*, uno te excepto, ut vertit Vatablus et Forerius. Unde S. Paulus 1. Corinth. 2. *Absque te*, explicat *absque spiritu Dei*, q. d. Solus Deus, Deique spiritus hæc bona cognoscit, et ille cui ipse ea voluerit revelare.

Secundo, quod etiam de futura fidelium gloria hic locus, et quidem aptius, accipiatur, patet primo, ex ipsis ejus verbis; illam enim gloriam nemo mortalium vidit, audivit, aut mente comprehendit; quia illa omnem sensum, omnem intellectum, omnem conceptum naturalem superat et transcendit; secundo, quia ait. *Occurristi lætanti, et facienti justitiam*: ergo loquitur de fructu operum justorum, scilicet vita æterna. Nam fructus incarnationis, puta gratia præveniens et excitans infideles et peccatores ad fidem et conversionem, non occurrit facientibus justitiam, sed sedentibus in tenebris et umbra mortis. Admirans ergo tantam Christi fidelium in cœlis gloriam Propheta, ad eum de more transcendit et avolat. Hic enim est terminus, finis et effectus incarnationis Christi. Ita S. Hieron. et Haymo hic, S. Dionys. de Cœlest. hierarch. c. 12. Tertul. l. de Resurrect. carnis c. 26. Cyprian. epist. 56. S. Thom. et Anselm. in 1. Cor. 2. Vide ibi dicta.

Porro, quæ et quanta sint hæc bona Sanctis in cœlo reposita, paucis perstringit S. Bernard. serm. 11. in Cantic. ubi citans et explicans hunc Isaiæ locum: *Dic, ait, nobis tu qui præparas, quid præparas? replebimur in bonis domus tuæ, sed quibus bonis? vino, oleo, frumento? sed hæc novimus, vidimus et fastidimus. Id quærimus, quod oculus non vidit, etc. Erit*, inquit, *Deus omnia in omnibus; in hoc sæculo et ratio sæpe in judicio fallitur, et voluntas quadruplici perturbatione jactatur, et memoria multiplici oblivione confunditur. Triplici huic vanitati nobilis creatura subjecta est non volens, in spe tamen. Nam qui replet in bonis desiderium animæ, ipse rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriæ continuatio æternitatis. O veritas, charitas, æternitas! o beata et beatificans Trinitas, ad te mea misera trina miserabiliter suspirat, quoniam a te infeliciter exsulat. Discedens a te quantis se intricavit doloribus, timoribus! Heu me, qualem pro te commutavimus trinitatem! cor meum conturbatum est, et inde dolor: dereliquit me virtus mea, et inde pavor: et lumen oculorum meorum non est mecum, et inde error. En quam dissimilem Trinitatem, o animæ meæ trinitas exsulans, offendisti.* Sed audi consolationem. *Verumtamen quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi: cum error videlicet a ratione, a voluntate dolor, atque a memoria timor omnis abscesserit et successerit illi quam speramus mira serenitas, plena suavitas, æterna securitas. Primum illud faciet veritas Deus, secundum charitas Deus, tertium summa pietas Deus, ut sit Deus omnia in omnibus, ratione recipiente lucem inextinguibilem, voluntate pacem imperturbabilem consequente, memoria veritati indeficienti æternaliter inhærente.*

Audi et S. Hieron. Eustochium accendentem epist. 18. *Egredere*, ait, *paulisper de carcere, et præsentis laboris ante oculos tuos tibi pinge mercedem, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Qualis erit illa dies, cum tibi Maria mater Domini occurret choris comitata virgineis, cum post Rubrum mare, submerso cum suo exercitu Pharaone, tympanum tenens præcinet responsuris: Cantemus Domino; gloriose enim honorificatus est, equum et ascensorem projecit in mare! Tunc Thecla in tuos læta volabit amplexus. Tunc et ipse sponsus occurret, et dicet: Surge, veni proxima mea, speciosa mea, columba mea; quia ecce hiems transivit, pluvia abiit sibi. Tunc Angeli mirabuntur et dicent: Quæ est ista prospiciens quasi diluculum, speciosa ut luna, electa ut sol? Videbunt te filiæ, et laudabunt reginæ, et concubinæ prædicabunt. Tunc parvuli de quibus in Isaia Salvator effatur: Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus: palmas victoriæ sublevantes, consono ore cantabunt: Osanna in excelsis. Benedictus qui venit in nomine Domini, osanna in excelsis. Tunc centum quadraginta quatuor millia in conspectu throni et seniorum tenebunt citharas, et cantabunt canticum novum, etc. Quotiescumque te vana sæculi delectaverit ambitio quoties in mundo videris aliquid glo-*

riosum, ad paradisum mente transgredere: esse incipe quod futura es, et audies a sponso tuo; Pone me sicut umbraculum in corde tuo, sicut signaculum in brachio tuo.

5. OCCURRISTI LÆTANTI, ET FACIENTI JUSTITIAM.] Beneficium hoc est Christi, non tam recenter nati, quam regnantis in membris suis, q. d. Bona hæc quæ nemo audivit, neo vidit, contulisti iis, qui de tuo adventu lætantur, tibi credunt et obediunt, faciuntque justitiam, ambulantesque in viis mandatorum tuorum jugiter te habent præsentem, tuique recordantur (est enallage; transit enim a numero singulari collectivo ad pluralem distributivum, scilicet a *lætanti et facienti* ad *recordabuntur*) hosce enim in gratia et amore promoves, novisque et miris in dies donis et gratiis cumulas, hosce salvas, hosce glorificas, ex quacumque gente aut regione sint prognati. Sed heu miseros nostros Judæos, qui non lætati sunt de tuo adventu, sed potius contristati et exacerbati, pejoresque effecti, ideoque tu eis iratus es, ut sequitur. Ita Adamus, Forer. et alii.

Secundo, Vatablus sic explicat: O Domine, occurristi, scilicet in oratione, id est exaudire soles eos qui lætantur in legibus tuis, et faciunt justitiam, hoc est præcepta, et viarum tuarum recordantur.

Tertio, alii vertunt: *Sustulisti de medio lætantes in præceptis tuis*, eo quod mundus esset eis indignus, ipsique digni essent cœlo.

ECCE TU IRATUS ES, ET PECCAVIMUS,] q. d. Occurristi Gentibus lætantibus in te; et nobis Judæis iratus es: *et*, id est quia peccavimus et prævaricati sumus in te, te spernendo, vexando, et occidendo, et in hoc tui contemptu et odio jugiter persistendo. Transit enim hic Propheta ad Judæos de eorumque reprobatione querelam et orationem longam pertexit. Ita Forerius et Adamus.

IN IPSIS (peccatis; hæc enim continentur in verbo *peccavimus*; quod præcessit. Vide canon. 17.) FUIMUS SEMPER, ET SALVABIMUR.] Forer. το *salvabimur* interrogative legit, q. d. Cum in peccatis et odio Christi perstiterimus semper, et persistemus, an salvabimur? q. d. Minime, quia salutis auctorem aversamur. Unde Septuag. pro *et salvabimur* vertunt, *idcirco erravimus*. Secundo, *et salvabimur*, id est salvati sumus; quia Christus salutis nostræ pretium persolvit, ac reipsa *salvabimur* aliquando, puta, cum credemus in Christum in fine mundi. Romana enim aliaque Biblia hoc legunt sine nota interrogationis, q. d. Christus pro peccatis totius mundi satisfecit, et omnes salvi esse possunt si velint: sic ergo et nos Judæi, quantum est ex parte Christi, salvati sumus, et reipsa salvabimur, si ei credamus: at cum salvatorem adventantem, et salutem ab eo oblatam amplecti debuissemus, eam sprevimus, imo sumus effecti immundi omnes, quasi pannus menstruatæ: erit tamen aliquando, cum eum amplectemur, et salvabimur; sed eheu serol Ita Forer. Unde et sanctus Hieron. sic explicat, q. d. Qui semper fuimus in peccatis, tua tantum misericordia salvabimur. Nam per nos immundi sumus et quidquid videmus habere justitiæ, simile est panno menstruatæ. Hic sensus planus et obvius, ideoque genuinus est.

Tertio, Vatablus vertit: *In ipsis* (peccatis) *consenuimus, alioqui salus nobis contigisset.*

Quarto, Sanchez, q. d. Ecce olim nobis irascebaris, et nos tamen peccabamus; et eum in peccatis semper versaremur, tamen salvabamur a nostris hostibus, captivitatibus et ærumnis: et nunc facti sumus immundi omnes, rejecti, derelicti et reprobati.

6. ET FACTI SUMUS UT IMMUNDUS OMNES NOS.] Alludit ad leprosos, seminifluos, aliosque ex tactu morticini, aut alterius rei immundæ, juxta legem veterem immundos et contaminatos, quos proinde omnes vitabant, ne pariter pollucrentur, q. d. Nos Judæi facti sumus coram Deo et hominibus immundi, et et contaminati, quos proinde non tantum Christiani, sed et Gentiles fugiunt et aversantur. Ita Forerius.

QUASI PANNUS MENSTRUATÆ UNIVERSÆ JUSTITIÆ NOSTRÆ,] q. d. Omnes nostræ justitiæ pollutæ sunt instar panni menstruo fœdati. Est vox Judæorum impiorum, qui peccantes, peccatorum expiationem et justificationem quærebant in suis purificationibus et sacrificiis pro peccato. Hæ enim vocantur *justitiæ*, vel, ut ait Paulus Hebr. 9. v. 1. Justificationes legis veteris, quæ jam per Christum abolitæ sunt et mortuæ, imo mortiferæ; ideoque Deus eas, quasi immundas et putidas aversatur, uti aversamur pannum menstruatæ. Unde Arabicus vertit: *Jam facti sumus omnes velut abominatio* (abominabiles) *et universa justitia nostra facta est sicut frustum panni cadaveris.* Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodor. Forer. Sanchez. Adamus et alii passim; idque ita esse patet ex eo quod Isaias loquatur de Judæis tempore Christi, a Deo ob peccata rejectis et reprobatis; horum autem peccatorum primum, et cæterorum origo, fuit pertinax amor legis et justitiæ Mosaicæ, sive judaismi, indeque odium Christi et christianismi. Quia ergo Judæi repulerunt justitiam veram a Christo allatam, eamque quæsierunt in suis justitiis carnis et victimarum a Deo reprobatis, hinc ipsi quasi immundi, infideles et rebelles a Deo rejecti et proscripti sunt. Hinc patet per *justitias* hic intelligi purificationes et ritus Judaicos. Audi S. Hieron. *Considerandum, quod justitia quæ in lege est, ad comparationem Evangelicæ puritatis, immunditia nominetur.* Idque variis Scripturæ locis confirmat, eo tandem concludit: *Si quis igitur post Evangelium Christi, et adventum Filii Dei, pædagogæ legis observat cæremonias, audiat populum confitentem, quod omnis illa justitia panno sordidissimo comparetur.*

Ex hisce liquet primo, hic non agi de justitia Christianorum, sed Judæorum adhuc judaizantium; secundo, Isaiam hic loqui in persona horum Judæorum, non sua. Non illa verba: *Ecce tu iratus es, et nos peccavimus, in ipsis fuimus semper*, clarum est non ad Isaiam, similesque viros sanctos, sed ad impios Judæos jam dictos pertinere. Idque fatetur hic Musculus Lutheri discipulus, apud Marloratum. Idem fatetur Calvinus; *Si, quis, ait, quærat quomodo Propheta de scelerum inquinamentis loquens, sine exceptione Judæos omnes exprimat? facilis responsio est ipsum non loqui de singulis, sed de universo corpore, quod eum infra omnes homines abjectum, atque extrema clade affectum esset, recte immundum et pollutum dici poterat.*

Nota: Viegas in Apocal. c. 20. in fine; Vatablus et alii vertunt: *Quasi vestimentum centonum universæ justitiæ nostræ*, q. d. Uti vestimentum totum ex cen-

tonibus confectum variis et abjectis, varium est et vile: ita et omnes justitiæ nostræ, totaque justorum vita ex variis infirmis, imperfectis, et quasi silibus virtutum actibus sonteata videtur.

R. Abraham vertit: *Sicut vestimentum prædæ*, quod videlicet in præda capitur, aut a latrone per vim venditur, quod in ipso conflictu et contentione disrumpi et dilaniari necesse est. Sic enim dæmones, tamquam insidientes latrones, nobis bona opera, tamquam pallium de manu conantur eripere, nimirum solent ea opera, per eam vim et conflictum, quasi dilacerari ac disrumpi, hoc est levioribus quibusdam nævis maculari, ut jure vestimenta prædæ appellari possint.

Perperam ergo ex hoc loco Isaiæ colligunt Calvinus, Lutherus et eorum asseclæ, quod omnia opera bona, non tantum infidelium et impiorum, sed et fidelium ac sanctorum, peccato aliquo et labe aliqua concupiscentiæ sint polluta. Lutherus enim in articulis damnatis a Leone Decimo affirmat omnem actionem humanam esse malam. Unde art. 31. sic ait: *In omni opere bono justus peccat*; addit tamen in ejus defensione, hoc peccatum illi non imputari ad culpam mortalem propter fidem qua illi imputatur justitia Christi; in iis autem qui hanc fidem non habent, vult esse peccatum mortale, et imputari ad peccatum. Idem docet Calvinus lib. 3. Institut. cap. 3. paragrapho 12. *Adeo*, inquit, *vitiotæ et corruptæ sunt omnes facultates, ut in omnibus actionibus emineat perpetua ἀταξία et intemperies.* Verum hæc ut hæretica merito damnavit Leo x. et Concil. Trident. sess. 6. canon. 7. Perperam, inquam, hoc loco abutuntur: nam primo, ut dixi, non loquitur Propheta de fidelibus et justis, sed de Judæis Christo non credentibus et impiis; secundo, *justitias* eorum vocat, non opere justa, sed sacrificia expiatoria, quæ jam fœtent et putent. Adde tertio, etsi per *justitias* acciperemus hic opera et actus justitiæ, nihil hic haberent hæretici. Nam Isaias tunc exponendus esset, quod loquatur de iis, non divisim, sed collective sumptis, q. d. Hi Judæi sua opera bona variis sceleribus contaminarunt: quocirca tota eorum vita est inquinata, omnes eorum actus collective sumpti sunt immisti et conspurcati multis peccatorum maculis: perinde ac pannus menstruatæ variis menstrui maculis inficitur, licet hinc inde pars aliqua ejusdem panni munda relinquatur. Tantum enim vult docere Propheta Judæos hosce esse impuros, impios, ac variis sceleribus varie contaminatos, ideoque a Deo derelictos et rejectos. Denique, S. Macarius hom. 20. et ex eo Delrio adag. 808. Omnia, inquit, etiam sanctorum, opera bona et justitiæ, si præscindantur a gratia Dei, et accipiantur ut præcedentia tantum ex naturæ lapsæ libero, sed vitiato arbitrio, omnes indignæ sunt oculis Dei, et reputantur ut pannus menstruatæ. Opera enim ex operante æstimat Deus. Hic autem operans est homo lapsus, vitiatus, concupiscens et peccator.

CECIDIMUS QUASI FOLIUM,] q. d. Sicut folium in arbore virens vento discussum dispergitur, marcescit, et in sterquilinium evertitur: ita nos Judæi olim stante Synagoga florentes, nunc ea a Deo ob peccata, præsertim cædis Christi, rejecta et prostrata, cum ea cecidimus, perdidimus omnem vigorem et succum sapientiæ et virtutis; atque defluximus per varias iniquitates, ideoque facti sumus quasi sordes et purgamenta mundi, atque a facie Dei flatu diabolico dispersi, toto orbe vagamur quasi exsules, scelerati, et infames. Pulchre S. Gregor. 11. Moral. c. 22. *Homo*, ait, *qui arbor fuit in conditione, folium n semetipso factus est in tentatione; sed post stipula apparuit in dejectione.* Et paulo ante explicans illud Job c. 13. *Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam: Quid est enim*, inquit, *homo nisi folium, qui tentationis vento rapitur, et desideriorum flatibus levatur? Mens quippe humana quot tentationes patitur, quasi tot flatibus movetur. Hanc enim plerumque ira perturbat; cum recedit ira, succedit inepta lætitia. Aliquando hanc superbia elevat; aliquando vero inordinatus timor in infimis deponit, etc. Unde bene per Isaiam dicitur: Cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Quasi ventus quippe nos iniquitas abstulit, quia nullo fixos pondere in vanam elationem levavit.*

7. NON EST QUI INVOCET NOMEN TUUM,] ea fide, mente, sanctitate et justitia, qua par est, ut te iratum, tuamque manum nos punientem teneat, uti fecit Jacob, Moses, Daniel, Esdras, aliique Prophetæ. Judæi enim etiamnum orant Deum, sed fide, mente et pietate, id est impietate, Judaica, quæ Deum magis irritat, quam conciliat. Nota hic, sanctos viros continere manus et iram Dei; illi ergo sunt salus et columen reip. si illi cadant, cadit et respubl. ejus peccata ulciscente Deo: sicut cadente columna ruit domus, excusso scuto occiditur miles. Hinc Deus populo suo vitulum adoranti iratus, dicit ad Mosen pro populo orantem, et Deo quasi manus tenentem ac ligantem: *Dimitte me, ut irascatur furor meus contra eos, et deleam eos, faciamque te in gentem magnam*, Exodi 32. 10.

ALLISISTI NOS IN MANU INIQUITATIS NOSTRÆ,] id est, propter iniquitatem nostram. Ita Sanchez. Secundo, melius et efficacius, *in manu*, id est, *per*, q. d. Tradidisti nos peccato quasi lictori cruciandos et allidendos. Unde Vatablus vertit: *Contabescere nos sinis in manu iniquitatis nostræ*; et Forer. *Liquefecisti*, vel *resolvisti nos in manu iniquitatis nostræ*, hoc est, tradidisti nos peccatis nostris, ut illa quasi manu sua nos comminuerent, resolverent, et omnem virtutem nostram exhaurirent, ut consistere nequiremus; sed sicut cera quæ liquescit, diffueremus, ac tota respubl. nostra, regnum, cultus, religio, dignitas, insuper fides, spes, charitas, et virtutes omnes, et quidquid virium est tam corporis quam animi, dilaberetur et evanesceret: has enim vires habet iniquitas in sui actores, ut, si in manus ejus tradantur, sive homines, sive integra imperia, brevissimo tempore comminuantur, velut vas testaceum, magna vi lapidum obrutum et obtritum, aut sicut cera a facie ignis liquescit et tabescit.

8. ET NUNC, DOMINE, PATER NOSTER.] Vertit se hic ad deprecationem Propheta, ut Deus Judæorum tam miserorum et cæcorum misereatur. Movet autem el affectum commiserationis dicendo, *Pater noster et fictor* (figulus, ut vertit Vatablus, qui Adamum patrem nostrum omnium e luto formasti) *noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos.*

9. NE IRASCARIS, DOMINE, SATIS.] Pro *satis* hebr.

est, *usque valde*, hoc est ultra modum, nimis. Orat, ne Judæorum derelictio duret in æternum.

10. CIVITAS SANCTI TUI, hebr. *sanctitatis tuæ*, id est sanctuarii tui, in qua scilicet erat sanctum tuum templum, FACTA EST DESERTA.] Aliter Forer. *civitas sancti tui*, scilicet Davidis, qui in ea olim rex sanctus regnavit. Verum priori sensui favent Hebræa et sequentia: *Domus sanctificationis nostræ* (hebr. *domus sanctitatis nostræ*) *et gloriæ nostræ, in qua laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis*, id est, templum illud, quod putabamus sanctum esse et inviolabile, de quo gloriabamur quod esset tuum, æque ac nostrum et patrum nostrorum, exustum est.

11. DESIDERABILIA NOSTRA; Vatabl. *expetibilia nostra*, id est, palatia, aliaque loca splendida, quæ habemus in deliciis, VERSA SUNT IN RUINAS.] A quibus? a Chaldæis, inquit Vatablus. Verum dico, a Tito et Romanis. Ita S. Hier. Justin. contra Tryph. Forerius, Adamus et alii passim. Sub Tito enim omnia Israelis bona, tam spiritualia, quam temporalia, corruerunt et interierunt. Unde orationem per pathos commiserationis gentis suæ, ita desolatæ et deploratæ, concludens Propheta ait:

12. NUMQUID SUPER HIS CONTINEBIS TE, DOMINE, ET AFFLIGES NOS VEHEMENTER ?] Cui quid respondeat Dominus, audiemus cap. sequenti.

Audi S. Hier. *Judæi hæc omnia Assyriorum et Babyloniorum temporibus putant esse completa. Nos autem juxta ea quæ ex persona Salvatoris sequuntur: Apparui his qui non interrogabant, inventus sum ab his qui me non quærebant; ad tempus Romanæ victoriæ universa referimus, quæ Josephus Judaicæ scriptor historiæ septem explicat voluminibus, id est περὶ ἁλώσεως, sive de bello Judaico, et superfluum est ea sermone edisserere, quæ oculis patent, cum omnia desiderabilia eorum versa sint in ruinam, et templum tota orbe celebratum in sterquilinium urbis novæ, quæ a conditore appellatur Ælia, et in habitaculum transierit noctuarum: frustraque quotidie dicunt in Synagogis suis: Super his omnibus, Domine, sustinebis, et affliges nos, atque humiliabis vehementer?*

Tropolog. idem S. Hieron. hæc refert ad Ecclesiam, vel ad sancti viri animam: *Quæ recte*, inquit, *appellari potest specula, et visio pacis, quoniam Pater et Filius et Spiritus Sanctus habitaverunt in ea. Sin vero vitio vel nostro, vel populi, hujuscemodi Sion a Domino fuerit derelicta, statim patebit incendio ignitarum diaboli sagittarum. Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum*, Osee 7. *Et expulso pudicitiæ frigore, libidinis in templa Dei flamma grassabitur, ut quidquid gloriosum in nobis prius et inclytum fuit, corruat, deleatur et pereat, et impleatur illud Psalmi: Combusserunt igni sanctuarium tuum, profanaverunt in terra tabernaculum nominis tui. Quod solus potest ille restinguere de cujus ventre fluunt aquæ viventis flumina.*

CAPUT SEXAGESIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet hic Deus Isaiæ querelæ de Judæorum reprobatione, asseritque ejus causam esse non Deum, sed ipsosmet, eo quod ad illos manum extenderit, et illi eam abnuerint: Gentes vero ultro eam requisierint: quare merito se a Judæis ad Gentes transiisse; præsertim cum parentes eorum idola et Fortunam coluerint; ipsique aliis peccatis propriis, ac præsertim spernendo Deum et Messiam, mensuram peccatorum parentum suorum adimpleverint, ideoque a Deo reprobati, et excidio destinati sint. Deinde v. 8. hanc suam contra Judæos sententiam emollit, aitque paucos ex eis ad Christum convertendos esse et salvandos, qui deinde sparsi per Gentes eos subicient Christo. Denique v. 13. incredulorum infelicitatem, credentium vero felicitatem miram describit, scilicet quod dabit illis nomen novum, quod oblivioni tradentur angustiæ priores, quod creabit coelos novos et terram novam, quod creabit Jerusalem exsultationem, et populum ejus gaudium, quod non audietur ultra vox fletus et clamoris, quod copia rerum fruentur eruntque longævi et benedicti a Deo, qui eos exaudiet antequam clament, facietque ut lupus et agnus simul pascantur.

1 Quæsierunt me qui ante non interrogabant, invenerunt qui non quæsierunt me, dixi: Ecce
ego, ecce ego ad Gentem, quæ non invocabat nomen meum. 2. Expandi manus meas tota
die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. 3. Popu-
lus qui ad iracundiam provocat me ante faciem meam semper: qui immolant in hortis, et sacrifi-
cant super lateres: 4. qui habitant in sepulcris et in delubris idolorum dormiunt: qui comedunt
carnem suillam, et jus profanum in vasis eorum. 5. Qui dicunt, Recede a me, non appropinques mi-
hi, quia immundus es: isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. 6. Ecce scriptum
est coram me: non tacebo, sed reddam et retribuam in sinum eorum 7. iniquitates vestras, et ini-
quitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificaverunt super montes, et super colles
exprobraverunt mihi, et remetiar opus eorum primum in sinu eorum. 8. Hæc dicit Dominus: Quo-
modo si inveniatur granum in botro, et dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est: sic fa-
ciam propter servos meos, ut non disperdam totum. 9. Et educam de Jacob semen, et de Juda pos-
sidentem montes meos: et hæreditabunt eam electi mei, et servi mei habitabunt ibi. 10. Et erunt cam-
pestria in caulas gregum, et vallis Achor in cubile armentorum, populo meo qui requisierunt me.
11. Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ
mensam, et libatis super eam. 12. Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corruetis: pro eo quod
vocavi, et non respondistis: locutus sum, et non audistis: et faciebatis malum in oculis meis, et quæ
nolui elegistis. 13. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce servi mei comedent, et vos esurie-
tis: ecce servi mei bibent, et vos sitietis: 14. Ecce servi mei lætabuntur, et vos confundemini: Ec-
ce servi mei laudabunt præ exultatione cordis, et vos clamabitis præ dolore cordis, et præ con-
tritione spiritus ululabitis. 15. Et dimittetis nomen vestrum in juramento electis meis: et interfi-
ciet te Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio. 16. In quo qui benedictus est super ter-
ram, benedicetur in Deo amen: et qui jurat in terra, jurabit in Deo amen: quia oblivioni traditæ
sunt angustiæ priores, et quia absconditæ sunt ab oculis meis. 17. Ecce enim ego creo cœlos no-
vos, et terram novam: et non erunt in memoria priora, et non ascendent super cor. 18. Sed gaudebi-

tis et exultabitis usque in sempiternum, in his quæ ego creo: quia ecce ego creo Jerusalem exsultationem; et populum ejus gaudium. 19. Et exultabo in Jerusalem, et gaudebo in populo meo: et non audietur in eo ultra vox fletus et vox clamoris. 20. Non erit ibi amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit. 21. Et ædificabunt domos, et habitabunt: et plantabunt vineas, et comedent fructus earum. 22. Non ædificabunt, et alius habitabit: non plantabunt, et alius comedet: secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, et opera manuum eorum inveterabunt: 23. electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis. 24. Eritque antequam clament ego exaudiam: adhuc illis loquentibus, ego audiam. 25. Lupus et agnus pascentur simul, leo et bos comedent paleas: et serpenti pulvis panis ejus: non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.

1. Quæsierunt me. Est vox Dei respondentis querimoniæ Isaiæ, q. d. Gentes quibus hactenus ignotus et incognitus fui, cœperunt avide me requirere, mox ut per Apostolorum prædicationem eis innotescere cœpi. Unde dixi, Ecce ego, relictis Judæis incredulis, convertam me, et abibo ad gentem quæ non invocabat nomen meum,] utpote cum jam tanto studio me Christique legem et gratiam quæerat: quare eos per Christum ad me et ad salutem adducam.

Moraliter. Nota hic, alacritatem nostram erga Deum, vicissim Dei alacritatem et beneficia in nos provocare. Deus enim munificentissimus, munificentia se vinci non patitur, sed volentibus sponte occurrit eorumque vota adimplet, imo superat et transcendit. Hoc significat hæc iteratio: *Ecce ego, ecce ego.* Ita explicat S. Paulus Rom. 10. 20. additque, *Isaias autem audet, et dicit:* quia nimirum magnæ audaciæ fuit, apud Judæos prædicare Gentium vocationem, et Judæorum reprobationem, adeoque Origen. et alii censent hanc fuisse causam mortis et martyrii Isaiæ.

Hæc verba apposite usurpavit S. Manas Martyr. Cum enim per quinquennium mire austeram in deserto egisset vitam, parans se ad martyrium, Dei monitu egressus in urbem solemni Gentilium festo, theatrum conscendit, et a loco sublimi alta voce exclamavit: *Inventus sum ab is, qui me non quærunt: manifestus exosi iis; qui me non interrogant.* Qua voce omnium in se convertit oculos, ductusque ad præsidem, libere et intrepide Christi fidem prædicans, nervis boum cæsus, ferreis ungulis laceratus, ardentibus facibus ustulatus, aliisque horrendis modis excruciatus; hæc omnia ridens, et constanter Christum celebrans, tandem gladio percussus, gloriosum pro Christi professione obiit martyrium sub Diocletiano et Maximiano Imper. cujus triumphum anniversaria memoria recolit Ecclesia 11. Novembr.

2. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum,] q. d. Ad Judæos jam inde ab initio sinum et manus expandi, quasi profundens in eos mea munera et charismata, ac præsertim manus expandi in cruce, ait Theodor. et Forer. ut eos ad me etiam moriens, licet ab eis occisus, allicerem et amplecterer. Verum ab eis nihil impetravi; nam priscæ idololatriæ et sceleribus patrum, filii nova crimina addunt; at sicut patres increduli fuerunt Deo colendo idola, ita filii increduli sunt Christo, sequentes suas cogitationes, et pertinaciter adhærentes Mosi et judaismo. Ita explicat Apostolus Roman. 10. 20. et ibidem Ambr. Orig. Chrysost. atque S. Hieronym. Cyrill. Theodor. hic, et Hilar. lib. 5. de Trinitate, et Cyprian. lib. 1. contra Judæos c. 21.

Pro *incredulum* hebr. est. סורר *sorer*, id est, recedentem, rebellem, contumacem, et, ut Apostolus vertit, *non credentem et contradicentem.*

3. Populus qui ad iracundiam provocat me ante faciem meam semper.] Nam patres in templo, quasi ante faciem Dei, immolabant idolis, ait Cyrill. filii vero Christo in faciem resistebant, eumque conviciabantur.

Et sacrificant super lateres,] id est, super altare constructum ex lateribus, more Gentilium, inquit S. Hieron. Unde Judæis id vetitum erat: eis enim jusserat Deus, ut altare construerent ex terra, aut lapide impolito. Causas dedi Exod. 20. 24. Verum Nota: Pro *qui sacrificant*, hebr. est מקטרים, id est, ut Septuag. θυμιῶσιν, *thymiamo adolent*, thurificant, incensant. Judæi enim ex lege Exodi 30. v. 1. thymiama adolebant in altari, non holocaustorum, sed thymiamatis, quod factum erat ex lignis setim auro obductis: hi vero ex gentilitio ritu idem habebant altare holocaustorum et thymiamatis, illudque ex vili latere factum et fictum. Hoc taxat et ridet hic Propheta.

4. Qui habitant in sepulcris.] Septuag. vertunt. *Qui in sepulcris et speluncis dormiunt propter somnia:* ut scilicet per ea edoceantur de veritate rei arcanæ, vel futuræ, quam quærunt, eamque aliis revelent; itaque quasi Prophetæ divinent: quomodo Pomponius Mela, et alii narrant, Libyas mortuos colere pro numinibus, et sepulcris incubare; ut a mortuis petant somnia, quibus admoneantur quid in rebus arcanis et dubiis facto sit opus. Ita Cyrill. Theodor. et alii.

Erant enim sepulcra veterum, uti etiamnum sunt regum et Religiosorum, ampla et spatiosa, instar camerarum vel cubiculorum, in quibus proinde dormire, quin et habitare poterant.

Unde secundo, notantur hic magi et sagi, qui in sepulcris degebant, ut ibi dæmonem consulerent, cum eoque colloquerentur. Dæmones enim sepulcra adamare, patet ex dæmoniacis habitantibus in monumentis, quos Christus sanavit, Matth. 8. 28. Dæmones enim, quia fœtidissimi et spurcissimi sunt, hinc fœtidissima induunt corpora, ut fœtidissima ambiunt loca, utpote sibi similia, qualia sunt sepulcra, pati-

bula, cavernæ, etc. Adde, nutu Dei hoc fieri, ut simul significetur illos delectari hominum morte et inter mortuos versari: perinde ac carnificis, et reorum plectendorum locus est Golgotha, sive Calvaria. Denique tertio, S. Chrysost. Theoph. et Euthym. in Matth. 8. tradunt id eos facere, ut hominibus persuadeant hominum animas in dæmones commutari, ac suis corporibus sepultis assidere. Unde S. Chrysost. Dæmonisci, ait, clamant: *Anima illius ego sum.*

Et in delubris idolorum dormiunt.] *Ubi stratis pellibus hostiarum*, ait S. Hieron. *incubare soliti erant ut, et somniis futura cognoscerent. Quod in fano Æsculapii usque hodie error celebrat Ethnicorum, multorumque aliorum, quæ non sunt alia nisi tumuli mortuorum.* Sic in Æsculapii delubro dormisse ægros, ut ab eo sanitatem impetrarent, testatur Aristophanes in Pluto. Sic Tertull. lib. de Anima c. 54. asserit, *Nasamones propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, ut Heraclides scribit: et Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, ut Nicander affirmat.* Quocirca Isaias delubra hæc jungit sepulcris, quia juxta sepulcra suorum solebant erigere delubra, vel ut deos suis defunctis facerent propitios et provisores, vel ut in iis defunctos heroes et principes, quasi inter deos relatos colerent. Unde Asconius in Divin. censet in delubris ablui solita mortuorum corpora, indeque loca ante aras dicta delubra, quod in iis esset labra, id est conchæ et vasa, ad abluendos mortuos; vel ut alii, delubra dicta a diluendis tum cadaveribus, tum manibus sacerdotum ante sacrificium; licet Festus delubrum dici putet quasi delibratum, id est decorticatum fustem, quem venerabantur pro Deo. Servius vero: Delubrum, ait, dictum est, quod uno tecto plura complectitur numina, ut est Capitolium, in quo est Minerva, Jupiter, Juno. Videntur ergo Gentiles in delubris, æque ac in sepulcris, divinationes captasse et oracula per necromantiam.

Perperam ergo Vigilantius, et nostri baglomachi, hoc detorquent contra basilicas Martyrum, in iisque, vigilias fidelium et orationes. *Hoc enim*, ait S. Hieron. *non tam illi faciunt, quam habitantes in illis dæmones, fortitudinem et flagella sancti cineris non ferentes.* Nota hoc, Calvine.

Rursum in delubris idolorum, præsertim Veneris, dormiebant vacantes libidini, uti ostendam Baruch 6. 24. Secus fiebat in vigiliis Christianorum; illi enim in templis pernoctabant vacantes orationi. Porro quam hoc gratum sit Deo et Sanctis, multis miraculis sæpe declararunt. Audi unum illustre quod Romæ in basilica S. Petri contigit anno Christi 649. Martino I. Summo Pontifice, quodque narratur in Concilio Toletano VII. in fine. Cum in Hispania non inveniretur prima et secunda pars Moralium S. Gregorii, Taio Cæsaraugustanus Episcopus Romam profectus est, ut eos inde transferret in Hispaniam. Cumque Romæ Chartophylaces ei moram necterent in perscrutendis archiviis et scriniis, Taio nocte ad sepulcrum S. Petri pervigilans, oransque sibi indicium librorum S. Gregorii dari, vidit totam ecclesiam immenso lumine repleri. Deinde conspexit magnam augustamque albatorum Præsulum multitudinem binos et binos ad altare S. Petri tendera. Ex hisce duo ad Taionem diverterunt, unusque ex eis scrinium, in quo libri quæsiti continebantur, ei digito ostendit. Quæsivit Taio: *Quænam hæc tam præclarorum virorum est processio?* Protinus ille respondens: *Duo*, ait, *illi quos præcedentes, æque invicem manu inserta vides complectentes, sunt SS. Petrus et Paulus. Reliqui vero quos post eos cernis stantes, ipsi sunt successores eorum, hujus Apostolicæ Sedis ex ordine Pontifices. Et sicut hanc Ecclesiam in vita sua dilexerant, ita et nunc post obitum diligunt, et frequenter eam invisere veniunt.* Tunc Episcopus: *Oro, ait, mi Domine, ut dicas mihi, quisnam tu ipse sis?* Ille respondit: *Ego sum Gregorius, pro cujus libris tanti itineris laborem sustinuisti.* Rursum Episcopus: *Obsecro*, ait, *Domine mi (si hic est) mihi dicas, quisnam istorum est S. Augustinus, cujus libros non minus quam tuos dilexi?* Cui S. Gregorius: *S. Augustinum virum excellentissimum altius a nobis continet locus.* Non enim Romæ in ista basilica sepultus est. His dictis ad cœtum alioram cum socio rediit, omnesque simul ad altare S. Petri reverenter submissis capitibus inclinantes, eodem quo venerant ordine et lumine recesserunt. Denique Taio libros in scrinio sibi ostenso quærens reperit, et in Hispanias detulit.

Accipe alterum. Theodosius Senior magnificum templum exstruxit Constantinopoli in honorem S. Joan. Baptistæ, eoque transtulit sanctum ejus caput, qua de causa etiamnum celebramus festum decollationis S. Joannis Baptistæ 29. Augusti, uti testentur Prosper in Chronico, Sozom. l. 7. 21. Cedrenus, Sigebertus anno Domini 392. et alii. Exorto postea bello periculoso inter Eugenium tyrannum et Theodosium, Theodosius, magis Deo et Sanctis armis nixus, in hoc templo ardentes preces effudit, invocavitque opem S. Joannis, ut ipse esset protector ejus et belli dux. Exaudiit Sanctus, ac remuneratus est pietatem Imperatoris: nam cum prælium committeretur, cæsus est Eugenius, dux ejus Arbogastes fuga elapsus, se ipsum interemit. Porro id factum esse ope S. Joannis patuit ex eo quod narrat Sozomenus l. 7. 24. *Fertur*, ait, *quod se tempore quo collectis copiis Imperator in templo Dei, Hebdomo dicto, orabat dæmon quidam egressus et in sublime raptus, Joanni Baptistæ conviciatus sit, et capitis amputationem exprobrando exclamaverit, dicens: Tu me vincis, et exercitui meo insidiaris. Qui adfuerant, etc. diem quo ista acciderant, conscripserant, et paulo post de bello ab illis qui interfuerant, sic ea gesta esse cognoverunt.*

Nota: Vitia quæ hic taxat Isaias, spectant Judæos non tam tempore Christi (tunc enim non coluerunt idola) quam eos qui vixerunt sub tempora, et post tempora Isaiæ: horum enim, æque ac posterorum peccata arguit. Solent enim Prophetæ de posteris ita prophetare, ut tamen parentum vitia, moresque sui ævi taxare non negligant.

Forerius, ut ostendat hæc etiam Judæis tempore Christi convenire, mystice omnia et symbolice explicat. Pharisæi, inquit, primo, immolabant in hortis diis suis, non Priapo aut Jovi, sed gulæ, ventri, et cupidini suo. Secundo, immolabant super lateres: quia in vasis testaceis adolebant thus, aliosque suffitus ad mollitiem et delicias. Tertio, habitabant in sepulcris, id est erant hypocritæ, et eorum instar exterius speciem præferebant pietatis, cum intus es-

sent pleni dolo et avaritia: erant ergo ipsi sibi quasi sepulcra dealbata. Quarto, dormiebant in delubris, id est horrenda facinora patrabant. Verum hæc mystica sunt, non litteralia. Unde et Pythagoras tertium hoc symbolum habuit, sed alio sensu: *In sacrato*, ait, *sepulcro dormire periculosum est*, id est, res superis consecratas ad voluptatem et socordiam substernere periculosum est: quia hoc iram et vindictam Dei provocat.

Qui comedunt carnem suillam, et jus profanum: Taxavit Judæorum idololatriam: nunc taxat gulam et inobedientiam, quod scilicet carnes lege vetitas, uti porcinam, coquerent et comederent. Hinc earum jus vocatur *jus profanum*, id est vetitum. Cum enim caro comedi vetatur, etiam jus carnium vetatur. Rursum jus profanum erat, quod ex victimis pacificis coctis, in secundum; aut, si ex voto esset, in tertium diem relinquebatur: eodem enim die comedi debebat; unde si in tertium diem reservaretur in vasis, erat פגול *piggul*, id est res immunda et inquinans, Levit. 7. 15. et c. 19. 7. Ita Forer. Porro caro suilla, sive porcina, quia sordida, vetita fuit Judæis, Levit. 11. 7. Unde porcum a spurcitie dici censet Rupert. l. 2. de Trinit. c. 33. *Latinus*, ait, *caballum a cavando nuncupat, eo quod terram cavet ungula: asinum ob assidendo: porcum quasi spurcum, eo quod spurcus sit: et canem, eo quod canorum continet venando latratum*. Ita ipse, de quo judicent Onomastici.

5. Qui dicunt Gentili, recede a me, quia immundus es,] quasi dicat: Illi Judæi ex fastu aversantur Gentiles, quasi immundos, quod suilla aliisque carnibus lege vetitis vescantur; cum tamen ipsimet easdem comedant: ac proinde immundiores sunt Gentibus, eum contra legem suam faciant; Gentibus autem nulla lege hæ carnes vetentur.

Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die,] q. d. Isti ibunt in fumum et ignem, tum Titi et Romanorum, qui Hierosolymam comburent; tum in fumum et ignem, hoc est in ignem non lucentem, sed fomentem, tetrum, fœdum et caliginosum gehennæ. Est metonymia: *ignis* enim et *fumus* vocantur, objecta et fomenta ignis et fumi, qualia erunt corpora damnatorum, v. g. Judæorum horum Christum respuentium. Ita sanctus Hieronymus Forer. Adam. et alii.

6. Ecce scriptum est coram me,] q. d. Scripta sunt eorum peccata tum in ipsorum conscientiis, tum in memoria et mente mea; ac proinde jugiter oculis meis obversantur, pulsantque justitiam meam, ut justam vindictam in eos exerat. Alludit ad Deuter. 32. 34. *Nonne hæc condita sunt apud me, et signata in thesauris meis? Mea est ultio, et ego retribuam eis in tempore*. Sic et ait Jerem. cap. 17. vers. 1. *Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino*, de quo ibi.

Non tacebo,] non quiescam, non cessabo a vindicta Judæorum. Respicit ad id quod dixit c. 42. 14. *Tacui semper, silui, patiens fui, quasi parturiens loquar*; sæviam nimirum in Judæos tempore Christi, cum ipsi mensuram peccatorum patrum suorum plane impleverint: tunc enim et parentum et filiorum peccata, totius gentis excidio mulctabo. Vide dicta Gen. 15.16. Hoc est quod Christus ait Judæis Matth. 23. 32. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum, ut veniat super vos omnis sanguis justus qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, etc.*

7. Qui sacrificaverunt super montes (in locis altis, quæ excelsa dicta sunt) et super colles exprobraverunt mihi.] Qui enim colunt idola quasi deos, exprobrant Deo arrogantiam divinitatis, eamque a Deo, quasi falso usurpatam: in idola, quasi illis debitam, transcribunt. Adde, solere idololatras sua idola laudare, iisque ascribere suas opes, victorias et fortunas; atque e contrario Deum Judæorum conviciari et subsannare, uti fecerunt Judæi adorantes vitulum aureum, Exodi capite 32. versic. 4. *Hi sunt*, inquiunt, *dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti*.

Et remetiar opus eorum primum in sinu eorum.] q. d. Prima et prisca Judæorum opera remunerabor rependamque, pœnas meritas effundendo in sinum eorum.

8. Quomodo si inveniatur, etc.] Illo querelam Isaiæ mulcet et mitigat Deus per consolationem aliquam, quam desolationi Judæorum immiscet, q. d. Sicut si quis in botro corrupto, v. g. coagulato, pedibus contrito, aut putrido, unum granum vel acinum (ita et Septuag. et Vatablus: perperam ergo Masloratus pro grano vertit *mustum*) illæsum et integrum inveniret, diceretque alteri. Ne carpas illud, aut abjicias; sed, Sine ut servetur, germinet et crescat in vitem novosque botros procreet; *Quoniam benedictio in eo est* (ita habent Hebræi) *benedictio*, id est fœcunditas, puta semen, et spes propaginis. Sic enim benedicere in Script. sæpe significat benefacere, puta facere ut crescat et multiplicetur. Sic Deus benedixit homini, animalibus et plantis, dicens: *Crescite et multiplicamini* Genes. 1. 22. Pari modo ex Judæis paucos aliquos, instar acini ex botro, id est ex tota gente illæsos servabo, ut non tota gens pereat, sed maneat semen, puta Apostoli, aliique pauci credentes in Christum, qui suam deinde fidem et gratiam in alios propagabunt. Hoc est quod dixit Isaias c. 1. 9. et ex eo Paulus Rom. 9. 29. *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus*. Ita sanctus Cyrillus, Hieronymus, Rupertus et Eusebius lib. 2. Demonstr. cap. 49.

9. Hoc est quod subdit Isaias: Et educam de Jacob (de Jacobitis, sive Israelitis) semen jam dictum, et de Juda (de Judæis) possidentem montes meos.] Puta Apostolos eorumque successores, qui possidebunt Jerusalem sitam in montibus, id est Ecclesiam, cujus doctrina et vita excelsa est et cœlestis. Ita Forerius, Vatablus et alii.

10. Et erunt campestria in caulas gregum.] Pro *campestria* hebr. est שרון *saron*. Saron autem ait S. Hieron. in c. 37. Isaiæ, *omnis juxta Joppen Lyddomque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur*. Unde vertunt, *campestria*, quomodo campestris regio in Italia et Gallia fertilissima est, quæ vulgo Campania vocatur. *Saron* ergo per synecdochen significat arva vernantia, et quemvis locum fertilem et amœnum, q. d. Fidelibus in Ecclesia, quasi in montibus amœnissimis et pascuis uberrimis, dabo uberrima et lætissima pascua, ut ibi pascantur et sta-

buleutur, uti greges in caulis campestribus. Est continua metaphora, sive allegoria.

Et vallis Achor in cubile armentorum, populo meo.] *In cubile*, id est, instar cubilis. Nota: Vallis Achor erat juxta Jericho, Josue 7. 26. ac proinde pinguissima et fertilissima. Talis enim erat ager Jericho; ibi enim balsamum provenit, et nusquam alibi: abundat rosetis, cannis mellis, palmetis; unde et civitas palmarum est appellata. Dicitur *Achor*, id est turbationis, eo quod in egressu terræ sanctæ sub Josue, ob sacrilegium Achan, ibi Israel turbatus sit et cæsus; sed punito et occiso Achan, per Josue, qui typus erat Jesu Christi, ei et sociis mœror in gaudium est versus; ibique aperta est spes victoriæ et quietis, ubi fuerat desperatio et turbatio. Jam *vallis Achor* hic primo, accipi potest mundus, in quo nos turbant homines, caro et dæmon, q. d. Licet mundus sit vallis Achor, id est turbationis, in eo tamen per Christum omnes fideles suaviter requiescent; nam vi gratiæ, et fortitudine Spiritus Sancti omnem turbationem vincent, aut generose sufferent. Secundo, *vallis Achor* est regio Gentium, sive gentilitas ante Christum. Ita Cyrill. Tertio, et optime, *vallis Achor* est Judæa. Achan enim significat Judæos incredulos Christo, et Christianorum hostes ac turbatores. De Judæis enim hic egit a vers. 8. et deinceps, et sic *vallis Achor* pro Judæa capitur Osee 2. 15. q. d. E Judæa Christi et Christianorum turbatrice prodibunt, in eaque quiete agent, pascentur, aliosque pascent, *armenta*, id est Apostoli, aliique Christiani. Loquitur enim de Judæis fidelibus et Christianis: nam de infidelibus agit in sequentibus. Vide can. 6. et 7.

11. Et vos qui dereliquistis Dominum. Transit ad Judæos impios et infideles, tum suo tempore, tum patrissantes tempore Christi; utrorumque enim impietatem et infidelitatem, horum in Christum, illorum in Deum, arguit. Unde ait: Qui obliti estis montem sanctum meum,] puta Sion, ejusque templum, et confugitis ad excelsa idolorum, ac tempora Christi relicta Ecclesia, quæ cœpit in Sion, pertinaciter adhæretis impiis Scribis et Pharisæis.

Qui ponitis (disponitis, instruitis) Fortunæ mensam.] Pro *Fortunæ* hab. est גד *Gad*, id est, felicitas fortunæ. Unde Lia filium ex Zelpha ancilla sua natum vocavit *Gad*, dicens: *Feliciter*, scilicet hic mihi filius natus est. Genes. 30. 11. Hinc ergo patet, *Gad* fuisse Deum Gentium, a quo in bellis fortunam et victoriam pendere censebant, quem proinde alii Martem, alii Fortunam vocabant. *Gad* enim deducitur a גדוד *gadud*, id est, a turba vel globo militari, cui Martem præesse censebant. Atque hinc Germani, olim bellis et rapinis addicti, Deum suum vocavarunt *Gad*, quasi fortitudinis æque ac fortunæ bellicæ præsidem. In prælio enim, ut ait Poeta, *sors et virtus miscentur in uno.* Hinc pro *Gad* Forster. et Forerius vertunt, Martem; R. Moyses, Jovem; Noster, Vatablus, Syrus et alii, Fortunam; Arias, bonam gratiam, vel bonum eventum. Hac de causa *primus*, inquit Plutarchus lib. de Fortuna Roman. *Fortunæ templum dedicavit Ancus Martius, sorore Numæ natus, videturque fortunam cognominem fecisse fortitudini, cui ad obtinendam victoriam fortuna plurimum confert.* Et inferius: *Quæ vero ad Tiberim dedicata est, fortuna fortis scilicet, ut omnia vincendi prædita et generosa, ei fanum in hortis populo a Cæsare legatis ædificaverunt; quod hunc quoque favore Fortunæ ad summum imperium evectum judicarent; quod et ipse testatus est.* Gad ergo est Fortuna fortis, sive Mars et Fortuna.

Audi et S. Hieron. *Est in cunctis urbibus, et maxime in Ægypto, idololatriæ vetus consuetudo, ut ultimo die anni ponant mensam refertam varii generis epulis, et poculum musto mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicantes. Hoc autem faciebant Israelitæ omnium simulacrorum portenta venerantes.* Sicut Apim, quem in Ægypto coli viderant, vitulis aureis quos fabricarunt et adorarunt; tum in deserto, tum in Chanaan imitati sunt. Atque hic mos Gentilium, apud eosdem ad Christum conversos, mansisse videtur. Hinc enim videtur manasse illa consuetudo Christianorum, ut ultimo die anni æque ac primo convivia ineant, ut præteriti anni felicitatem lætitia terminent et novi prosperitatem eadem auspicentur, et invicem apprecentur.

Certum ergo est Gentiles Fortunam coluisse ut Deum aut Deam. Unde Virgil.

Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum.

Causam quæris? Assigno. Multa in rebus humanis fortuita sunt, et fortuito eveniunt, uti opes, honores, victoriæ in bello. Rursum, probis sæpe adversa, impiis prospera, non merito, sed quasi fortuito accidunt; unde plebs Fortunæ hæc tribuit, nesciens Fortunam regi a Dei providentia. Hinc multi dicunt illud Herculis: *Ut quid incubui virtuti, quam video subjacere fortunæ?* Hac ergo de causa Gentiles coluerunt Fortunam, quasi deam potentissimam, suosque beantem. Quin et apud Christianos non desunt, qui fortunæ plus tribuant, quam prudentiæ aut virtuti. Ita avarus ille apud Nazianz. in tractat. de fortuna dicebat: *Gutta bonæ sortis sive fortunæ, potior mihi est bonæ mentis sive prudentiæ cado.*

Bupalus, inquit Girald. syntag. 16. primus omnium Fortunæ statuam Smyrnæis effecit, polum capite sustinentis, manuque Amalthææ cornu. Post hæc Pindarus deam ipsam celebravit. Verum jam ante Orpheus Fortunæ hymnum cum thuris thymiamate concinuit. Fuit et in Ægera urbe Fortunæ simulacrum, gestantis similiter cornu copiæ, juxta quem Cupido erat alatus. Qua re significari putant Pausanias, quod ea etiam quæ ad amorem pertinent, fortuna magis quam pulchritudine mortalibus succedant. Sic et Lactant. lib. 3. cap. 28. docet Fortunam effigiari cum cornu copiæ et gubernaculo, tamquam opes tribueret, et humanarum rerum regimen obtineret. Hinc Plinius lib. 2. cap. 7. exclamat: *Toto mundo et locis omnibus omnibusque horis, omnium vocibus sola Fortuna invocatur, et una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur; sola laudatur, sola arguitur, et cum conviciis colitur, volubilisque existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix; huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta, adeoque obnoxiæ sumus sortis, ut sors ipsa pro Deo sit, qua Deus probatur incertus.* Fuit ergo hæc fraus diaboli, ait S. August. lib. 4. de Civit. cap. 19. *ut homines recte vivere, perinde ac Deum non curarent, conciliata*

sibi fortuna, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos.

Porro Fortunam pingebant primo, cæcam, uti fecit Cebes Thebanus in Tabula: *Sed mulier*, inquit, *illa quænam est, quæ cæca atque insana, super rotundo quodam lapide consistere videtur? Fortuna*, ait, *vocatur: ea autem non solum cæca, sed insana etiam et surdo est. Quænam hujus sunt partes? Obambulat*, inquit, *quocumque gentium, et aliis quidem facultates eripit, aliis tradit, ab eisque rursus aufert quæ tradiderat, atque aliis temere tribuit.* S. August. lib. 7. de Civit. 3. *Fortunam*, ait, *deam antiqui dixere, non rationabili dispositione, sed ut temere acciderit, sua cuique dono conferre. De hac Sallustius: Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat, obscuratque.* Verum Sallustio sapientior Seneca in epist. *Nihil*, ait, *neque boni, neque mali dare potest Fortuna; valentior enim omni fortuna est animus, qui in utramque partem res suas ducit, beatæque ac miseræ vitæ sibi causa est.* Et Juvenalis:

Nullum numen abest, si sit prudentia; sed te
Nos facimus, Fortuna, deam, cæloque locamus.

Et Plautus Trin. *Sapiens pol ipse fingit fortunam sibi.* Et Attius apud Sallust. ad Cæsarem dixit: *Fabrum esse suæ quemque fortunæ.* Et Fabius apud Livium l. 22. *Bono imperatori haud magni momenti fortunam esse, mentem rationemque dominari.*

Secundo, eam mulierem pinxerunt. Audi Artemidorum: *Mercurius*, ait, *juvenis et adolescens, Hercules juvenculus, Jupiter vir, senex Saturnus, Dioscuri gemini adolescentes, Spes virgo, Diana et Minerva: Spes quidem ridens, Diana casta focis, Minerva Gorgonem intuens. Fortuna mulier juvenis, vetus Vesta. Parcæ tres mulieres vestitæ, nudæ Horæ, lavantes Nymphæ.*

S. August. lib. 4. de Civit. cap. 19. tradit muliebris Fortunæ simulacrum Romæ a matronis dedicatum et appellatum fuisse, quod et sæpius locutum esse tradiderunt. Causam dat Girald. syntag. 16. et Plutarch. lib. de Fortuna Roman. Cum enim Coriolanus exsul bellum patriæ, nimirum Romæ, intulisset, nec armis resisti posset, nec precibus; mulierum tamen lacrymis placatus est, ideoque templum exstructum Fortunæ muliebri, via Latina, quarto ab Urbe lapide.

Tertio, alii, inquit Girald. synt. 16. inter maris undam velificantem finxere Fortunam, alii in saxi aut montis cacumine ventis expositam, plerique rotæ insistentem pinxere. Certe Apelles cum Fortunam ipse sedentem pinxisset, rogatus cur id fecisset? *Quia*, inquit, *numquam stetit.* Apud Scythas vero sine pedibus fingebatur, ut manus tantum et pennas haberet, instar avium quas Apodas vocant, quod pedibus careant, alii Cypselos nominant, de quibus Plinius lib. 10. 39. Fuere et qui Vitream, propter fragilitatem, vocavere. Alii Fortunam in equo velocissimo constituerunt, et currentem eam Fatum arcu intento insequi, fortunæ instabilitatem pernicitatemque significantes, eamque Fati vi semper agi: hinc adagium, *Fortuna Euripus*, significans ejus inconstantiam.

Quarto, pingebatur cum cornu copiæ. Hinc et Mammosa a Romanis nuncupata est, ob ubertatem et fœcunditatem. Item Obsequens, hoc est favens et indulgens, et a Virgil. Omnipotens, ait Lactant. lib. 3. cap. 28. Unde Romani imperium magis fortunæ quam virtuti debent, inquit Plutarchus, lib. de Fortuna Romanorum. Ubi et addit exemplum illustre. Fortuna, ait, Cornelium Syllam e gremio Nicepolis scorti sublatum, super Cymbricos Marii triumphos et septem ejus consulatus, extollens, unius in remp. potestate ac dictaturis affecit: qui sane palam se, et res a se gestas Fortunæ in adoptionem dedit, clamans cum OEdipo Sophocleo: *Ego meipsum puto Fortunæ filium.* Subdit deinde: *Numa, et qui eum secuti sunt reges, Fortunam admirati sunt, ut principem alumnamque Romæ, et quod (ut Pindarus dixit) revera Urbem ferret.* Sic etiamnum rex Narsingæ late dominans in India Orientali, se indigitat *sponsum subvasthi*, id est, bonæ fortunæ, uti liquet ex epistol. Indicis.

Quinto, aurea Fortuna in cubiculis Imperatorum habebatur. Hæc ei morituro ipso præsente transferebatur ad successorem: unde factum est, ut Fortunam auream alicui dicamus. Hanc vere et rogiam Spartianus in Severo nuncupavit.

Dionys. Halicarnass. lib. 4. scribit Servium Tullum Rom. regem superatis Hetruscis, Romæ duo templa Fortunæ construxisse, qua per omne vitæ tempus usus erat prospera (nam e servo evectus est ad regnum idque felix et prosperum) alterum in foro Boario, alterum ad ripas Tiberis. Addit Plutarch. Servium prædicasse, consuetudinem sibi esse cum Fortuna, eamque per fenestram quamdam ad se delabi in cubiculum solitam, et subdit ab ipso in Capitolio fanum constructum Fortunæ Primigeniæ, de qua Poeta:

Tu quæ Tarpeio coleris vicina Tonanti,
Votorum vindex semper Fortuna meorum,
Accipe quæ pietas ponit tibi dona merenti.

Causam addit, quod Fortuna Urbi et imperium et originem præstitit. Ita ipse lib. de Fortuna Roman.

Exstat hic Romæ in palatio Illustriss. Card. Farnesii, cuilibet visendum priscum Fortunæ simulacrum. Statua est lapidea ingens et procera, muliebri forma, manu orbem continens, cum hac inscriptione: *Fortunæ reduci, domus Augusti sacrum.*

Mensam.] Nota: Gentiles diis suis instruebant mensas, putantes eos deliciis nostris pasci et delectari, æque ac ipsi delectabantur. Ex se enim et suo appetitu, deorum suorum appetitum metiebantur. Ita Belo ponebant mensam, putantes Bel cibos omnes in ea positos devorare, cum sacerdotes eos vorarent, Daniel. 14. 14. Ita Judic. 9. 27. in fano dei sui convivantes Sichimitæ, conviciabantur Abimelech. Peculiariter autem Fortunæ, quasi deæ festivæ et lætæ, omnemque prosperitatem aspiranti, instruebant mensam et convivium, ut deam quasi Hilarinam hilaritate colerent, cum eaque quasi convivarentur, et genio indulgerent. Hoc superstitiona correcta, Deus translulit ad sui cultum, voluitque in suo altari sibi apponi carnes quasi ad cibum, et vinum libamen quasi ad potum, indeque altare dictum est mensa Domini, ut dixi Levit. 1. et 2.

Et libatis super eam.] Hebr. *Impletis ipsi Menipotionem*, vel *libamen*, quod Septuag. vertunt: *Imple-*

tis ipsi dæmoni potionem. Videntur enim ipsi cum Symmacho legisse מני *minni*, id est, *absque me, q. d. Qui poratis Fortunæ mensam, et impletis absque me potionem, ut doceat eam non sibi fieri, sed dæmoni*, inquit S. Hieron. Dæmon ergo dicitur *minni*, id est, absque me, quis est sine Deo, imo contra Deum. Secundo, alii, ut Pagninus, *minni*, vertunt, *planetis*; alii, *fato*, ait Vatablus. Tertio, Forerius per *meni* (ita enim ipso ahis punctis legit) accipit Mercurium; erat enim ipse præses computuum et negotiationum, a radic. מנה *mana*, id est, numeravit, supputavit. Mercurio ergo libabant, ut in negotiationibus feliciores essent. Nam eidem etiamnum Astrologi vim quamdam ascribunt divinam in illos qui eo boroscopo seu ascendente nascuntur, qua sint in negotiationibus cæteris feliciores. Quarto, valde probabiliter Sanchez, למני *limni*, vertit, *ad numerum*, putatque stiudi ad antiqua sacra in Annæ Perennæ memoriam instituta. Anna enim dea, ab annis quibus præsidebat, vocata est, et illi mense Martio sacrificabant, quo eis annare et perennare liceret. Fuit ipsa Beli filia, soror Didonis, quæ Lavinism Æneæ uxorem sibi insidiantem fugiens, in Numicum amnem se præcipitem dedit, ac persequentibus se loqui visa:

Placidi sum nympha Numici,
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor,

Ita Ovid. lib. 3. Fastor. In sacris ergo Annæ superstitiosi Gentiles ad numerum bibebant, putantes tot annos vitæ sibi adjiciendos, quod cyathos in ea solemnitate bausissent, de quibus Ovidius ubi supra:

Sole tamen vinoque calent, annosque precantur,
Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
Invenies illic qui Nestoris ebibat annos,
Qui sit per calices facta Sibylla suos.

Sic et Arias, et Delrio adagio 810. putant hic notari eos, qui in honorem Dei sui tot hibebant cyathos, quot litteras continebat ejus nomen. His ergo denuntiare jubetur Propheta, cyathos illos vitæ annos non addituros, sed detracturos; neque enim ipsi numerabunt annos, sed potius ipsos numerabit gladius, ut sequitur.

Septuag. *meni* vertunt, δαίμονι dæmoni, vel genio. Nam Scholiastes Apollonii lib. 1. tradit tria fuisse præcipua et sacra pocula in conviviis, primum Jovis sospitatoris, secundum boni genii, tertium Mercurii præsidiis somni. Primum *Jovis servatoris* dictum est, *bonæ valetudinis*, unde Galli sumpserunt, *boire à la santé*. Secundum, *Boni genii* est *Fortunæ*, quod post cœnam in illius honorem hauriebant, ita illam venerantes, et quasi abnegantes Dei providentiam. Ex hac superstitione manavit superstitio recentior, epulas nocturnas instruendi Dominabus bonis, seu Sibyllis albis, et earum reginæ Abundiæ. Tertium bibabant ad conciliandum somnum quod etiamnum hibunt Germani. Hoc est quod dixit Antiphanes apud Athenæum lib. 10.

Ad usque tria pocula venerandos esse deos.

Hæc fusius ex Athenæo, Nicostrato, Eripho, Diphile et aliis probat et elucidat Delrio adagio 811. Ubi et addit primo, Septuag. Fortunam vocare dæmonem, nonnulla allusione vocis Hebrææ *lameni* ad Græcam *dæmoni*. Secundo, hinc videri manasse morem Belgarum et Germanorum hibendi post dictas gratias. Tertio, nostrum interpretem hæc omnia complexum uni Fortunæ tribuisse, quia hæc Gentilium erat Jupiter, id est Deus. Notare ergo eum unius idololatriæ geminam actionem, Fortunam videlicet colentium, primo, mensæ appositione; secundo, post mensam libatione facta dæmoni; et quia hoc poculum tantum degustabatur, illum usum voce *libandi super mensam*, hoc est, post mensam finita cœna.

Noster ergo interpres videtur secutus Septuag. et Symmach. ideoque interpretationem τὸ *Meni* omisit, quasi satis contentam in nomine *Fortunæ*, quod præcessit; qui enim Fortunæ libant, non Deo, sed dæmoni libant: unde S. Hieron. in Comment. aliam *Meni* explicationem non adfert. Aut potius id fecit, ut videtur, eo quod per *Meni* intellexerit Fortunam, quasi ea dicta sit *Meni*, a numero vel ferculorum, quæ ei in mensa apponebantur, et, ut Hebr. עורכים *orechim* significat, ordinabantur, id est, ordinate disponebantur; vel cyathorum, quos in ejus honorem ebibebant, uti jam dixi; vel opum, mercium et bonorum, quæ sibi a Fortuna dari precabantur (inde enim fortunæ dictæ sunt opes, quod eas a Fortuna dari et afflari putarent) vel turbarum et copiarum militarium. Has enim proprie significat Hebr. גדוד *gedud*, a quo nomen *Gad*, id est, Fortuna, deductum est; hanc enim illis præesse, ac prædas ol victoriam dare credebant. Unde hebr. ad verbum est: *Qui ordinatis God mensam, et impletis Meni libamen*, ubi, more Hebræo, idem dicitur posteriori hemistichio quod priori. Idem ergo est, implere Meni libamen, quod ordinare Gad, id est, Fortunæ, mensam: quare sicut Fortuna hebraice dicitur *God*, a copiis militaribus et prædatoriis; ita et dicitur *Meni*, ab earum numero et multitudine. Perperam ergo Musculus vertit: *Et impletis numero libamen*, quia scilicet, inquit, Judæi certum astrorum, vel deorum numerum colebant; aut quia iis certo libaminum numero juxta numerum offerentium sacrificabant: quales superstitiones multas habent Papistæ, dum non tantum oblationes, sed et orationes suas ad certi numeri præscriptum alligant. Ita hæreticus. Cui Respondeo, Judæos taxari hic non ob certum libaminum numerum præcise, sed quod eum suis idolis et diis libarent, eumque falsorum deorum suorum numero adæquarent; taxat enim eorum idololatriam. At Christiani non sunt idololatræ, sed Deum verum jam per preces certas et numeratas, jam per incertas et indefinitas ad libitum colunt. Porro sciunt omnes, S. Scripturam sæpe mysteria divina per numeros consignare, ut patet in duodecim millibus signatorum Apocal. 7. et alibi passim. Quis ergo reprehendat eum, qui in honorem S. Trinitatis ter, in honorum quinque vulnerum Christi quinquies orationem Dominicam. etc. recitat? Vide Pet. Bongum de Numerorum mysteriis, P. Canisium, Costerum, et alios de Rosario. Denique nostro Interpreti plane consentiunt Syrus et Arabicus; vertunt enim: *Replestis mensas Fortunis* (Arab. *idolis*) *et miscuistis eis lagenas* eini.

12. NUMERABO VOS IN GLADIO,] cum scilicet omnes et singulos, quasi numeratim, et ex ordine gladio feriam. Est metalepsis; ex numero enim plectendorum, intelligitur eorumdem cædes. Unde Vatablus

vertit: *Numerabo vos ad gladium*, id est, numeratos vos gladio objiciam. Loquitur maxime de gladio Titi et Romanorum. Alludit ad *Meni*, id est, numerum, in voce מניתי *maniti*, id est, numerabo, q. d. Quia vos ad numerum bibendo, coluistis fortunam, hinc pariter ad numerum ego vos gladio trucidabo.

13. Ecce servi mei.] Hoc plane impletum est in discipulis Christi, qui deliciis spiritualibus sapientiæ, virtutum et consolationum cœlestium inebriati sunt a Deo, cum Judæi iis prorsus privati et destituti fuerunt, deliciis, inquam, tum gratiarum jam dictarum, tum Eucharistiæ; de hac enim hunc locum intelligit Cyprian. l. 1. contra Judæos c. 22. Ambr. l. de Paradiso c. 9. Cyrill. et Hier. hic.

Anagogice et perfectissime hæc implebuntur in mensa illa cœlesti a Christo promissa Lucæ 22. 30. ubi Beati jugiter fruentur nectare et ambrosia divina. Ita S. Hieron. et Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 18. Pie et pathetice narrat S. Hieron. in Vita S. Paulæ, hæc in ipsa adimpleta fuisse: *Paula, sit, implevit cursum suum, fidemque servavit; et nunc fruitur corona justitiæ, sequiturque Agnum, quocumque vadit. Saturatur, quia esurivit, et læta decantat: Sicut audivimus, ita et vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri. O beata rerum commutatio! flevit, ut semper rideret; despexit lacus contritos, ut fontem Dominum reperiret; vestita cilicia est, ut nunc albis vestimentis uteretur, et diceret: Scidisti saccum meum, et induisti me lætitia. Cinerem sicut panem manducabat, et potionem suam cum fletu miscebat, dicens: Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte; ut in æternum pane angelorum vesceretur, et caneret: Gustate, et videte, quoniam suavis est Dominus; et: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Ut Isaiæ, imo Domini per Isaiam, in se cerneret verba compleri: Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: ecce qui serviunt mihi, bibent; vos autem sitietis: ecce qui serviunt mihi, lætabuntur: vos autem confundemini; ecce qui serviunt mihi, exultabunt: vos autem clamabitis ob dolorem cordis, et propter contritionem spiritus ululabitis.*

15. Et dimittetis nomen vestrum in juramentum.] id est, in exsecrationem; nimirum cum alicui male precari aut dejerare volent, dicant: Fiat tibi quod factum est Judæis; gladius, clades et desolatio Judaica te comprehendat. Ita S. Hieron. Similiter ait Jeremias cap. 24. 9. *Dabo eos in vexationem, etc. in opprobrium, et in parabolam, et in proverbium, et in maledictionem;* et cap. 29. 22. de Achab et Sedecia: *Assumetur ex eis maledictio omni transmigrationi Juda, quæ est in Babylone, dicentium: Ponat te Dominus sicut Sedeciam, et sicut Achab.*

Septuag. pro *schin* legentes *sin*, scilicet pro שבוע *scebua*, id est, juramentum, שבוע *sebua*, id est, saturitas, vertunt: *Relinquetis nomen vestrum in saturitatem* (id est, in nauseam et fastidium) *electis meis.*

Et servos suos vocabit nomine alio,] scilicet Christi, q. d. Vocabit eos Christianos, quo nomine primum vocati sunt fideles Christi Antiochiæ, Actor. 11. 26. Vide dicta cap. 62. 2. Unde hoc nomen in sequentibus vocatur benedictum, aitque, quod per illud jurabunt; subdit enim:

16. In quo (scilicet Christo, sive Deo Christianorum) qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo amen,] id est, *in Deo vero*, ut vertunt Septuag. Hinc patet Christum esse verum Deum. Sensus enim est, q. d. In aureo Messiæ et Evangelii sæculo, benedictiones et juramenta fient per nomen Christi, quasi veri Dei, ut qui in nomine ejus benedicetur benedicetur in nomine veri Dei, ac proinde vere sit benedictus. Dicent enim fideles: Benedicat mihi vel tibi Deus Christianorum, Deus, inquam amen, id est, verus; aut: Ita me Deus amet, ita mihi benefaciat Christus, qui est Deus amen, uti ipse benefacit suis Christianis.

Nota: *Amen* non est hic adverbium approbantis, sed est nomen in regimine genitivi; dicitur enim באלוהי אמן *belohe amen*, id est, in Deo ipsius amen, puta in Deo veritatis et fidelitatis, qui scilicet est Deus verus, fideliterque promissa servat, suosque cultores benedicit, ac fœdifragos et perjuros vindicat et punit, q. d. Eveniat mihi vel tibi benedictio, quæ Christianis data est a Christo, qui est Deus amen, id est, veritatis et fidelitatis, id quod promisit suis fidelibus et dilectis.

Huc allusit Apostolus 2. Corinth. 1. 19. dicens: *Dei filius Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, etc. non fuit. Est et Non, sed Est in illo fuit: quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo est. Ideo et per ipsum amen Deo ad gloriam nostram.* Vide ibi dicta.

16. Et (repete *in quo*, scilicet Christo) qui jurat in terra, jurabit in Deo amen,] q. d. Non jurabunt fideles per Jovem, Junonem, Herculem, uti olim, sed per Christum, per sacra Christi Evangelia, per fidem, per Sacramenta Christi, quasi Dei amen, id est, Dei veri: dicent enim jurantes: Juro per Christum, qui est Deus amen, me hoc crimen non fecisse: Ita me salvet aut perdat Christus, qui est Deus amen, si hoc feci. Ita Forerius, Adamus, Sanchez et alii.

Quia oblivioni traditæ sunt angustiæ priores.] Septuaginta: *Obliviscentur tribulationis suæ primæ.* Hebr. enim צרות *tsarot* propria significat tribulationes. Sic Joseph e carcere ad principatum Ægypti exaltatus vocavit filium suum *Manasses*, id est, oblivio, dicens: *Oblivisci me fecit Deus omnium laborum meorum*, Genes. 41. 51.

Loquitur de benedictionibus et donis Christi in Ecclesia tum militante, tum triumphante: hæc enim tanta sunt ut malorum pristinorum sensum obruant. Addit S. Hieron. in cœlo omnem memoriam malorum abolendam; ait enim: *Licet possit et hoc dici, quod in cœlo novo et in terra nova omnis conversationis pristinæ memoria deleatur, ne hoc ipsum pars malorum sit prioris angustiæ recordari.* Verum hoc refellit S. Aug. lib. 22. de Civit. cap. 30. ex Psalte qui ait: *Misericordias Domini in æternum cantabo*; neque pars malorum, sed bonorum est prioris angustiæ recordari, si ab ea in gloriam ingentem evaseris. Hic enim verum est istud:

Durate, o socii, quondam meminisse juvabit.

Jucunda est afflictionis recordatio, dum eam effugeris, ait Aristot. lib. 3. Rhetoric. Hinc Beati cantant Canticum Mosi exultantes, quod, sicut Hebræi post angustias Ægyptiorum et maris Rubri, illis demersis, ipsi salvi in littus evaserunt, ita et ipsi ex tot peri-

culis et naufragiis incolumes ad portum salutis appulerint. Apocal. 15. 3. Rursus c. 7. 14. unus e s beatis, et quidem senioribus ait: *Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, etc.*

Verius ergo est quod prius dixit Hier. *Oblivis centur malorum, non oblivione memoriæ, sed successione bonorum*, et, ut S. August. ait, *oblivione experientiæ, non scientiæ.*

Secundo, Forerius hanc angustiam putat esse non tribulationem, sed legis et legalium angustias, præsertim parvam et arctam benedictionem veteris testamenti, puta abundantiam vini, olei et similium bonorum terrenorum. Horum enim obliviscuntur fideles Christi, cum per eum accipiunt benedictiones amplas et cœlestes de gratia et gloria æterna. De hac enim subdit Propheta: *Ecce enim creo cœlos novos et terram novam*; atque de his recte ait Deus: *Quia absconditæ sunt ab oculis meis.* Jam enim legales benedictiones, æque ac cæremonias oblivisci tur et respuit Deus. Tribulationes tamen etiam dici possunt absconditæ, id est remotæ et elongatæ ab oculis Dei: quia ipse eas removet a cœlo, ut eas non videant, id est non sentiant, nec ob eas doleant Beati. Hic sensus satis genuinus et connexus videtur: egit enim de benedictionibus Christi, dixitque eas fore benedictiones Dei amen, id est veritatis ac proinde eas fore veras et solidas, quales non fuerunt Mosis et legis veteris. Prior tamen expositio plauior et communior est.

17. Ecce ego creo cœlos novos et terram novam.] Nota hic regnum Christi in Ecclesia vocari novum mundum, qui multo amplior, ornatior, augustior est isto quem cernimus, ut patet consideranti ejus gratias, charismata, Sacramenta, miracula, sapientiam, efficaciam, sanctitatem, ejusque principes Apostolos, Martyres, Confessores, Virgines, etc. Hoc autem regnum hic inchoatur, sed perficietur in resurrectione, quando cœlum et terra vere et materialiter innovabuntur, Apoc. 21. 1. Vide dicta c. 34. 4. Quare non recte hæc referunt alii ad lætitiam redeuntium e captivitate Babylonica. Nimis enim exilis illa fuit, quam ut de ea dici possit: *Ecce ego creo cœlos novos et terram novam.*

18. Quia ecce ego creo Jerusalem (Ecclesiam) exsultationem, et populum ejus gaudium.] *Exsultationem*, id est exsultantem; *gaudium*, id est gaudentem: ponuntur enim abstracta pro concretis juxta can. 38 ut significetur quod valde exsultabit et gaudebit, ita ut tota videatur converti in exsultationem et gaudium. Hæc et sequentia ad genuinos Ecclesiæ filios, puta sanctos, pertinent, non ad impios et sceleratos. Vide can. 9.

20. Non erit ibi amplius infans dierum,] scilicet paucorum ait Forer. q. d. Non rapientur immatura morte parvuli, qui paucos dies vixerunt: neque etiam inde efferetur senex, qui dies suos non impleverit. Parvoli antequam ad maturam ætatem perveniant, non morientur: neque qui jam canescere incipit ex vita exibit, antequam ad decrepitam ætatem perveniat.

Secundo, *infans dierum*, scilicet multorum, inquit Sanchez, est is qui ætatis multos dies et annos habet, sed quoad sapientiam et mores est infans. *Infans ergo dierum*, idem est quod *puer centum annorum*, q. d. Tempore Christi veri Christiani nulli erunt ætate viri, et morum levitate ac pravitate pueri: sed omnes vitæ puritate, gratia et virtute erunt viri, licet gradu dispari: alius enim major erit, alius minor in sanctitate.

Tertio, et simplicissime, q. d. Renati per baptismum non erunt infantes dierum paucorum, sed instar virorum gratia et virtutibus erunt pleni et validi. Loquitur de adultis baptizatis, qui mox crescunt in virum virtute perfectum, quales erant primi Christiani.

Hunc esse sensum patet ex eo quod sequitur: *Et senex qui non impleverit dies suos*, q. d. In lege nova non erit infans, nec senex dierum, qui scilicet non impleat dies suos virtutis et sanctitatis. Senes ergo in Christianismo, æque ac juvenes, implebunt virtutibus annos, ut tot dies et annos habeant virtutum, quot ætatis in fide; tamque senes sint moribus, quam annis quibus vixerunt in Christianismo. *Cani enim sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata* Tales erant primi Christiani, qui statim a baptismo currebant ad martyrium. Quicumque ergo vitam in otio transigunt vel ambitiones sequuntur, non implent dies suos, etiamsi viverent annos Mathusalem. Præclare sanctus Ambrosius libr. 1. in Lucam, explicans illud Lucæ 1. *Erit enim magnus coram Domino: Est*, inquit, *coram Domino magnitudo animæ, magnitudo virtutis; est etiam parvitas animæ, et pueritia virtutis. Juxta enim animæ et corporis numerumus ætates non pro ratione temporis, sed pro qualitate virtutis: ut vir perfectus ille dicatur, qui carnal errare pueritiæ, et lubricum adolescentiæ animi maturitate non sentiat; pusillus autem, qui nullum adhuc virtutis videatur habuisse processum. Erit igitur Joannes magnus, non virtute corporis, sed animi magnitudine; parvulus in seculo, magnus in spiritu.*

Anagogice, S. Hieron Cyril. et Procop hæc referunt ad resurrectionem Beatorum. Ibi enim resurgent in ætate perfecta, puta virili: quocirca huc allusit Apostolus Ephes 4. 13. dicens: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi*

Quoniam puer centum annorum morietur: et peccator centum annorum maledictus erit] Primo, Forer. exponit, q. d. In lege nova peccator fidelis non morietur civiliter, id est, non ejicietur ab Ecclesia, non maledicetur, non excommunicabitur, antequam fuerit filius centum annorum, id est, antequam in peccatis consenuerit; in iisque inveteratus, impudens et contumax fuerit. Favet Arabicus qui vertit: *Juvenis morietur, cum fuerit filius centum annorum; et qui peccat non maledicetur, nisi post centum annos* Nihil ergo aliud hic locus commendat, quam peccata, quæ per fragilitatem vel ignorantiam committuntur, facile condonatum iri: neque ex eis hominem ignominiam et damnationem in Ecclesia incursurum; sed si doleat, mox ab ea ad pœnitentiam et reconciliationem admissum iri. Secundo, S. Hieron. Cyrill. Castrius et Delrio adagio 812. exponunt, q. d In Ecclesia Christi etiam pueri quoad ætatem regenerationis in baptismo, erunt in sapientia et virtute Christiana viri, id est, perfecti Tertio, et genuine, dat causam

cur dixerit in Ecclesia non fore sanem, qui non impleat dies suos moribus et virtutibus: quia scilicet, si quis senex asset, qui moribus esset puerilibus, essetque puer centum annorum, id est, ætate esset senex centum annorum, sensibus vero et vitiosa vita esset puer; is non perseverabit in Ecclesia, ut ea militanti eat ad triumphantem; sed punietur morte æterna, ac maledicetur a Deo, ibitque ad tartara, ut socius sit dæmonum et damnatorum. Idem ergo est: *Puer centum annorum morietur*, quod: *Peccator centum annorum maledictus erit*, ut sequitur. In rhythmo enim Hebræi posteriori hemistichio iterant et confirmant prius. Ita S. Hieron. Procop. Cyrillus. Sic apud Romanos proverbium erat: *Sexagenarios de ponte dejicere.* Quod multis explicat Erasm. chiliade 1. cent. 5. adagio 37.

Nota: Peccator centum annorum vocatur *puer*, ob amores et mores pueriles. Similis phrasis est in Belgio, ubi vocantur *pueri* Hollandici, etiam viri proceri et grandævi: quia matres Hollandicæ præ aliis matribus mire filios suos etiam grandævos amant, ideoque eos vocant et tractant ut pueros. Audi et Hesiodum lib. 1. Oper. et dier.

> Sed centum quidem annis puer apud matrem sedulam
> Nutriebatur, crescens valde rudis domi suæ.

Ex adverso justus, licet quindecim tantum annorum sit, vocatur *vir*, ob viriles mores et facta.

Ita Barlaam, teste Damasceno in ejus historia cap. 18. roganti Josaphat quot esset annorum? respondit 45. Miranti Josaphat, regerentique: Atqui facies tua et rugæ te septuagenario majorem indicant. Ita est, et major sum, ait Barlaam, si computem annos vitæ quibus cum muscis mundo vixi: at, *si computem annos quibus Deo vixi, ii sunt tantum quadraginta quinque; et hos tantum annos vitæ computo; cæteros quos in vanitate transegi, mortis.*

Ex adverso veteres laudabant in puero sapientiam et mores seniles, ac talis vocabatur παιδαριογέρων (uti vocatus est S. Macarius, teste Nicephoro lib. 9..14.) q. d. Puer senecio: qualis fuit Salomon juvenis dirimens litem meretricum, et Daniel Susannam liberans. Sic Philo Judæus citatus lib. 2. Melissæ, c. 18. *Qui multum*, inquit, *temporis in vita corporis vixerint sine ulla virtute ac probitate, eos longi temporis pueros appellare licet.* Et rursum: *Quousque nos senes adhuc pueri erimus? Corporibus quidem propter temporis longinquitatem, senes; animis autem, propter ignorantiam et hebetudinem, admodum pueri.* Hinc Gentilium proverbium: *Bis pueri senes*, de quo Suidas in voce καταγηράσκω: *Consenescas*, inquit, *Tithono profundius, Cynyra ditius, Sardanapalo deliciosius, ut in te complentur proverbium: Bis pueri senes.* Et Seneca: *Nos*, ait, *non bis pueri sumus, ut vulgo dicitur, sed semper; verum hoc interest, quod majora nos ludimus.* Senes enim repuerascunt, et quasi ad pueritiam redeunt. Nam, ut ait Aristot. in problem. *Quomodo accipienda sint, quæ priora dicuntur ac posteriora*: in senibus redit albor simul et raritas capillitii, deinde balbuties, velut altera infantia. Ad hæc gingiva exarmatur dentibus, aut certe perpaucis, et eis vacillantibus instructa, uti accidit pueris. Insuper senibus omne corpus ad puerilem decrescit modum: consimilis virium imbecillitas, consimiles cibi. Postremo morum ineptia, levitas animi, et hoc ipsum parum vel nihil sapere, infantiam refert. Auctor est enim in Polit. Aristot. post annos 48. ingenii vigorem evanescere. Hinc fit ut senes pueris mire delectentur, quasi similes jam ad similium amorem propensi.

Moraliter, audi Eusebium Emissenum (vel potius Eucherium) homil. 9. ad Monachos: *Videte*, ait, *vocationem vestram, fratres: venire ad eremum summa perfectio est; non perfecte vivere in eremo summa damnatio est. Quid prodest si in loco quies et silentium sit, et in habitatoribus vitiorum tumultus et colluctatio passionum; si exteriora serenitas teneat, et interiora tempestas? Solemus annos nostros et temporum spatia, quibus nunc vivimus, supputare: non te fallat quicumque ille es, numerus dierum, quos hic relicto corporaliter sæculo consumpsisti: illum tantum diem vixisse te computa, in quo voluntates proprias abnegasti, in quo malis desideriis restitisti, quem sine ulla regulæ transgressione duxisti. Illum diem vixisse te computa, quem non malitia, non invidia, non superbia commaculavit; qui peccato non cessit, qui diabolo repugnavit. Illum diem vixisse te computa, qui pietatis et sanctæ meditationis habet lucem. Illum, inquam, diem applica ad vitam tuam, cujus usus pervenit ad animam tuam.* Ex quo sub finem infert: *Elaborate, ut laudabili æmulatione certetis; sit unusquisque vestrum in opere Dei promptior, in oratione ferventior, in lectione sollicitior, in castitate purior, in sobrietate parcior, in lacrymarum largitate profusior, in corpore honestior, in corde sincerior, in ira mitior, in mansuetudine moderatior, in risu rarior, in compunctione ferventior, in gravitate fundatior, in charitate jucundior.* Ad hæc suggerit medium, scilicet exactum conscientiæ examen, ut ipsa se quotidie castiget, sibique dicat: Hodiene profecisti, an defecisti? *Puto quod illum incipientem hodie destruxi, hodie seniori meo inobediens fui, mentitus sum, ira vel gula victus sum, plus hodie risi, plus otio et somno quam decebat indulsi, minus legi, minus oravi quam debui. Quis mihi reddet hunc diem, quem in fabulis vanis perdidi? Sic de omnibus negligentiis conpungamur in cubilibus, id est, in cordibus nostris.*

Symbolice, S. Hieron. Puer, ait, centum annorum est Christus, qui de Abraham stirpe est genitus. Abraham enim est puer centum annorum; quia anno centesimo genuit Isaac, qui fuit typus et parens Christi: peccator vero centum annorum est Judaicus populus, qui ex Abraham stirpe secundum carnem prognatus est, atque maledictus est; quia manus injecit in Christum, verum Isaac, qui fuit semen Abrahæ benedicium.

Moraliter, S. Gregor. lib. 17. Moral. cap. 4. *Puer centum annorum morietur, etc.* ac si aperte nos deterreat dicens: *Vita quidem pueri in longum trahitur, ut a factis puerilibus corrigatur; sed si a peccati perpetratione, nec temporis longinquitate compescitur; hæc ipsa vitæ longinquitas, quam per misericordiam accipit, in ad cumulum maledictionis crescit: unde necesse est ut, cum nos diutius exspectari conspicimus, ipsa prorogatæ pietatis tempora, quasi damnationis argumenta timeamus; ne ex clementia judicis crescat supplicium peccatoris, et unde quisque eripi a morte poterat, inde gravius ad mortem tendat.*

21. Et aedificabunt domos.] Domos et vineas accipe spirituales Ecclesiæ, puta Templa, Monasteria, Collegia, Religiones, Sodalitates, aliasque sanctas familias, instituta et conventus, quibus Apostoli ac viri Apostolici et zelosi suam fidem et pietatem stabilient, et ad posteros in multa sæcula propagabunt, tum in hac vita, tum in futura et beata. Ita S. Hieron. Cyrillus, Theodor. Procopius, Forerius et alii: has enim domos spirituales significabant domus materiales promissæ Judæis, Dei legem servantibus, Deuter. 28. 4. ad quas hic alludit Propheta.

22. Secundum enim dies ligni (Hebr. est *illius ligni*, scilicet præstantis et famosi puta *ligni vitæ*, ut vertunt Septuag.) erunt dies populi mei,] q. d. Fideles mei longævi erunt, imo in cœlo in æternum vivant; perinde ac si lignum vitæ, id est cibum immortalitatis, comedissent et comederant. Ita Lyran. Adamus et alii. Ita ad æternitatem vitæ Beatorum hæc referunt S. Hieron. Procop. Theod. Lyrau. Castrius, Adamus, Osorius et alii. *Hoc est quod de Dei sapientia ait Solomon Proverb. 3. 18. Lignum vitæ est omnibus qui accedunt ad eam, et qui innituntur super illam, quasi super Dominum, firmitas. Nec dubium est quin Verbum Dei significet, qui ipse est vita et sapientia, et de se loquitur; Ego sum vita*, ait sanctus Hieronymus. Addit sanctus Cyrillus fideles fore sanctos, item felices, et rebus omnibus abundantes, uti fuerunt Adam et Eva in paradiso, dum fruerentur ligno vitæ.

Aliter Arias et Sanchez: censent enim alludi hic ad initium Psalmorum, quasi ad tritum vulgo proverbium: *Et erit* (justus) *tamquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folia ejus non defluent*, q. d. Justus instar arboris, juxta aquas semper vernantis, et fructificantis jugiter, felix erit, locuples, et per omnia a Deo benedictus. *Dies* enim subinde splendorem, opes et felicitatem significat, ut Jerem. 17. 16. *Diem hominis non desideravi*. Et 1. Cor. 4. 3. *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis judicer, aut ab humano die*. Denique Theod. per lignum accipit lignum crucis; sed hoc mysticum est.

Et opera manuum eorum inveterabunt.] Ita hæc puncto dispungenda sunt ab *Electi mei*, quod sequitur; male ergo hæc conjungunt Forer. et alii. Jam *inveterabunt*, id est, ad vetustatem pervenient, erunt longæva, non tabescent, non marcescent, non perdent suum virorem aut fructum: sed cum suis heris perdurabunt et perpetuabunt.

23. Electi mei non laborabunt frustra,] sed laboris et patientiæ suæ uberem accipient fructum et mercedem. Ita legendum et dispungendum cum Romanis; aliter hæc dispungunt Plantiniona.

Neque generabunt in conturbatione,] sed in pace degentes et gaudio, generabunt filios Christo, et etiamsi oriatur conturbatio et persecutio, eam fortiter et quiete sustinebunt, nec turbabuntur, per eamque crescent prole et sobole fidelium.

Rursum, non generabunt filios, qui mox ab hoste conturbentur, elidantur, præcipitentur, et quorum immature morte ipsi parentes conturbentur et contristentur; sed vivent diutissime et quietissime. Hoc est enim quod sequitur: *Quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis*. Unde pro *in conturbatione*, hebraice est לבהלה *labbehalo*, id est, ad conturbationem, vel ad *præcipitantiam*; Sept. *in maledictionem*, ut scilicet filii mox nati hosti cedant in cædem, servitium, ludibrium et execrationem, uti cesserunt olim filii Judæorum et Synagogæ Babylonis, Thren. 5. 13 et Ps. 136. v. 8. et 9. ac postea Tito et Romanis: uti etiam fuerunt ipsi fideles ante Christianismum. Nam filios quos generabant, generabant peccato, dæmoni, morti et inferno. Symmach. Aquila et Theod. vertunt: *In festinationem*, ut scilicet festine et cito occidantur, aut pereant.

Aliter S. Hieron. *In festinatione*, inquit, ut nequaquam festinent absque ratione credere Christo et Apostolis, sed imitentur Nathanael inquirentem et rogantem: *A Nazareth potest aliquid esse boni?*

Quia semen benedictorum Domini est,] id est, quia sunt filii parentum fidelium, quia a Domino sunt benedicti, tum in se, tum in suis filiis, ut utrique sint felices et longævi.

Et nepotes eorum cum eis.] scilicet erunt *semen benedictorum Domini*; vel cum eis, puta parentibus et avis vivent, q. d. Nepotes non morientur ante parentes et avos, sed eis claudent oculos, eisque succedent. Hæc enim avorum et parentum solent esse vota, scilicet ut videant filios et nepotes, in tertiam, quartam et quintam generationem, cum iisque diu et læte vivent, ac tandem saturi dierum eos post se stirpis ac virtutis suæ propagatores relinquent. Ita diutissime vixerunt S. Joannes Apost. S. Polycarpus, S. Simeon, Dionysius, aliique primi præcones Evangelii, videruntque spirituales filios et nepotes toto orbe propagatos, cum iisque jucundissime vixerunt; nepotes vero usque nunc propagantur. *Apostoli*, inquit S. Hier. *et Apostolici viri ita filios generabunt, ut de Scripturis sanctis instruant, ut non imitentur maledictionem Judæ, sed cum Propheta dicant: A timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus, et peperimus. De his enim dictum erat: Benedicta progenies uteri tui. Tales sunt filii Abraham, qui faciunt opera ejus, et in veteri historia appellantur filii Prophetarum: quales et in novo testamento Apostoli genuerunt; Paulus Timotheum, Lucam, Titum, multosque alios: Petrus Marcum Evangelistam, et cæteri cæteros, quorum benedictum semen est et hucusque benedicitur, et permanent filii filiorum, de quibus Propheta dicit: Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur, et alibi: Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.*

24. Antequam clament, ego exaudiam.] q. d. Præveniam eorum vota et preces: visa eorum necessitate eut desiderio occurram et satisfaciam, antequam ipsi illud precibus votisque mentalibus aut vocalibus exprimant. Exaudiam ergo, non solum preces, quas fundunt, sed eorum nutum et silentem affectum.

25. Lupus et agnus (v. g. Paulus et Ananias: *Paulus enim fuit Benjamin lupus rapax*, inquit S. Hieron.) pascentur simul,] q. d. Homines antea contrariis moribus et vitiis addicti, per Christi legem et gratiam mores mutabunt et component, invicem non lædent, sed antipathiam in sympathiam convertent, unanimes et concordes vivent in Ecclesia, iisdemque spiritualibus cibis, puta doctrina Evangelii, Sacramentis,

ritibus aliisque pietatis officiis sibi commodis, utentur et fruentur. Vide dicta c. 11. 6. Ita S. Hier. Forer. Vatablus et alii. Hoc est quod ait Christus: *Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos*, ut scilicet homines superbos, feros et barbaros ad vestram agninam innocentiam ac mansuetudinem, ac ovinam patientiam traducatis, ut videantur vobiscum esse unius gentis, generis, indolis æque ac fidei et religionis, parsimoniæ et temperantiæ. Unde Forer. *to leo et bos paleas comedet*, recte symbolice adaptat jejuniis et abstinentiis Ecclesiasticis et religiosis. In his enim homines olim semper carnivori herbis et fructibus vescuntur. Rursum, ait S. Hieron. cum vir disertus et potens in sæculo, Scripturarum se tradit rusticitati, tunc *leo et bos paleas comedit*.

Serpenti pulvis panis ejus,] q. d. Serpens antea carnivorus, ideoque homini noxius, non carnes comedet, sed pulverem et terram, uti ei initio mundi præcepit, et in pœnam seductionis Evæ statuit Deus Genes. 3. 14. *Super pectus tuum gradieris, et terram comedes*.

Rabbini per *serpentem* intelligunt dæmonem Azazelem, quem ajunt Levit. 16. (vide ibi dicta v. 10.) principem deserti appellari. Illius enim potestati subditum esse pulverem deserti, id est corpus humanum, quod ex pulvere factum est, donec in spiritualem naturam fuerit conversum. Sic Pausanias meminit dæmonis Eurynomi, quem Delphici credebant mortuorum carnes, exceptis tantum ossibus, devorare. Sic Græci μελιττουνταν, id est, mellitam placentam, ori mortui statim imponebant, quam ipse in inferno objiceret latranti Cerbero, at δανακην, Charontis naulum, uti probat Alexander Sardus Ferrar. lib. 1. de Moribus gentium.

Hinc et Forer. ad litteram per serpentem accipit diabolum, q. d. Diabolus, qui ante Christum homines quos in lupos et leones converterat, devorabat; jam post Christum, non homines vorabit, sed pulverem, id est, eos qui se sponte ei dediderunt, et devorandos præbuerunt. Verum, cum lupos, leones, boves metaphorice accipi constet: idem de serpente et pulvere dicendum videtur. Sensus ergo est, q. d. homines serpentini, qui alios instar serpentum sua lingua et cauda lædebant, eorumque famam, carnem et vitam vorabant, jam per Christum ponent venenatam hanc rabiem, non nutrientur aliorum tuteritu, sed cibo innocuo facile obvio, sibi a Deo dato, qualis est pulvis, puta doctrina Evangelica, quæ est lex humilitatis, modestiæ et simplicitatis, vescentur et pascentur. Mystice, serpenti id est diabolo cibus erit pulvis, id est homines terreni et carnales, qui in terra repunt, ejusque pulverem vertunt, q. d. ait S. Hieron. Diabolus, qui prius hominum mortibus pascebatur deinceps eos tantum comedet, qui pulvis ac terra sunt qui scilicet toti terrenis bonis et desideriis inhiant.

Aliter S. Ambr. lib. 1. de Pœnitentia cap. 13. Serpens, ait, id est diabolus, pulveri, id est carni meæ, dentem infigat, eique noceat: tantum animam custodi, ut ægritudo carnis peccatum repellat, et spiritum roboret.

Non nocebunt etc.] quia regnabit charitas in Ecclesia et regno Christi, inquit Forerius. Hoc est quod ait S. Paulus Galat. 6. 16. *Quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, et super Israel Dei*.

CAPUT SEXAGESIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hoc caput simile est præcedenti, ejusdemque cum eo argumenti: pergit enim in vaticinanda Judæorum reprobatione, et Ecclesiæ Gentium vocatione et propagatione, gloria et felicitate. Quocirca primo, Deus rejicit Judæorum templum et victimas; eo quod ipsi se vocantem spreverint, minaturque eis confusionem et cladem. Deinde v. 7. prædicit partum et sobolem numerosam Ecclesiæ, cui promittit ubera consolationis, pacem, delicias et gloriam Gentium. Tertio, v. 15. transit ad extremum judicium, aitque Deum in igne venturum et turbine, ut dijudicet et interficiat idololatras et impios. Quarto, v. 19. recapitulat toto libro dicta de missione Apostolorum ad Gentes ut iis gloriam Dei et Christi annuntient; ac prædicit eas ad Christum et Ecclesiam magno numero et lætitia commode et facile venturas, ex eisque assumendos fore sacerdotes et Levitas, qui in æternum perseverent. Denique v. 23. ait eis fore perpetuum festum et gaudium, quodque videbunt cadavera impiorum, quorum vermis non morietur, et ignis non exstinguetur.

1 Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum: quæ est ista
domus, quam ædificabitis mihi? et quis est iste locus quietis meæ? 2. Omnia hæc manus
mea fecit, et facta sunt universa ista, dicit Dominus; ad quem autem respiciam, nisi ad
pauperculum, et contritum spiritu, et trementem sermones meos? 3. Qui immolat bovem, quasi qui
interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui
sanguinem suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt
in viis suis, et in abominationibus suis anima eorum delectata est. 4. Unde et ego eligam illusiones
eorum: et quæ timebant, adducam eis: quia vocavi, et non erat qui responderet: locutus sum, et
non audierunt: feceruntque malum in oculis meis, et quæ nolui elegerunt. 5. Audite verbum Domini,
qui tremitis ad verbum ejus: dixerunt fratres vestri odientes vos, et abjicientes propter nomen
meum: glorificetur Dominus, et videbimus in lætitia vestra: ipsi autem confundentur. 6. Vox
populi de civitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. 7. Antequam
parturiret, peperit: antequam veniret partus ejus; peperit masculum. 8. Quis audivit umquam tale?
et quis vidit huic simile? numquid parturiet terra in die una? aut parietur gens simul, quia parturivit
et peperit Sion filios suos? 9. Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit
Dominus? si ego, qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus? 10. Lætamini
cum Jerusalem, et exultate in ea omnes qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio universi,
qui lugetis super eam, 11. ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus: ut mulgeatis, et
deliciis affluatis ab omnimoda gloria ejus. 12. Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego declinabo super
eam quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis: ad ubera
portabimini, et super genua blandientur vobis. 13. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego
consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini. 14. Videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra
quasi herba germinabunt, et cognoscetur manus Domini servis ejus, et indignabitur inimicis
suis. 15. Quia ecce Dominus in igne veniet, et quasi turbo quadrigæ ejus: reddere in indignatione
furorem suum, et increpationem suam in flamma ignis: 16. quia in igne Dominus dijudicabit: et
in gladio suo ad omnem carnem, et multiplicabuntur interfecti a Domino. 17. Qui sanctificaban-

tur, et mundos se putabant in hortis post januam intrinsecus, qui comedebant carnem suillam, et abominationem et murem: simul consumentur, dicit Dominus. 18. Ego autem opera eorum, et cogitationes eorum, venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis: et venient et videbunt gloriam meam. 19. Et ponam in eis signum, et mittam ex eis, qui salvati fuerint, ad Gentes in mare, in Africam, et Lydiam tendentes sagittam; in Italiam et Græciam, ad insulas longe, ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam Gentibus, 20. et adducent omnes fratres vestros de cunctis Gentibus donum Domino, in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis, ad montem sanctum meum Jerusalem, dicit Dominus, quomodo si inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini. 21. Et assumam ex eis in sacerdotes et levitas, dicit Dominus. 22. Quia sicut cœli novi, et terra nova, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. 23. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret coram facie mea, dicit Dominus. 24. Et egredientur, et videbunt cadavera virorum, qui prævaricati sunt in me: vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur: et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.

1. COELUM SEDES MEA, TERRA AUTEM SCABELLUM.] Inepte hinc Petrus Martyr lib. 1. contra Gardiner. p. 1. argumentatur: Deus est in cœlo, ergo non est in Eucharistia: *In cœlo ergo quærendus est*, inquit, *non in templo vel pixide, nisi velimus sedem Dei et cœlum in pixide contineri*. Inepte inquam. Deus enim in cœlo est; sed eo non concluditur: est enim etiam in terra, in aere et ubique.

Pro sensu ergo Prophetæ nota. Ne montem sanctum, de quo cap. præced. v. ult. intelligeremus esse Sion; rursum, ne ea quæ ab Isaia a cap. 40. hucusque de diruenda Jerusalem, ejusque reædificatione et Sionis gloria dicta sunt, carnaliter cum Judæis acciperemus de terrena et Judaica Sione et Jerusalem; hac de causa aufert et elidit hanc opinionem Deus, docetque se eam rejecturum, et ejus loco Ecclesiam Gentium sibi adoptaturum. Sensus ergo est, q. d. Vos, Judæi, putatis me Sionem vestram ejusque templum deperire, meque illi quasi throno meo affixum esse, ut ab eo avelli nequeam; ac proinde vos illo gloriamini, illud invictum et æternum fore putatis, illo scelera vestra obtegitis, putatisque vos esse inexpugnabiles, dicentes: Templum Domini, templum Domini; fallimini, toto cœlo erratis, miseri crassique homines. Ego enim sum spiritus omnipotens et immensus, quare loco non capior, non delector; atque hoc ostendam, Sionem cum templo ejusque sacrificiis abolebo. Nam cœlum et terram ego impleo, imo supero, et ulterius per immensa vacui spatia me extendo. Totum ergo cœlum tantum exiguus mihi est thronus, in quo meam gloriam et magnificentiam regiam, imo divinam Angelis et Beatis ostendo: tota terra mihi est instar parvi scabelli (loquitur de se quasi homine et rege, sedente in solio, anthropopathos) porro delector spiritu peccatoris contrito et obedienti, et, ut Septuag. humili et quieto. Ita S. Hieron. Cyrill. Procopius. Quocirca Theodor. et Ambros. in Ps. 30. ex hoc loco docent humiles et mansuetos esse templum Dei, in quo Christus verus Salomon, qui est pax nostra, requiescit. Unde S. Gregorius 5. Moral. 30. *Cum*, inquit, *humilem diceret, quietum protinus adjunxit. Si ergo ira quietem mentis subtrahit, suam sancto Spiritui habitationem claudit.*

Quærit S. Hilarius lib. de Trin. Si cœlum est sedes Dei, terra scabellum, quomodo ergo alibi dicitur Deum continere cœlum palmo, terram pugillo? ac respondet anthropopathos hæc dici de Deo, ut variæ ejus attributa denotentur: nam in throno et scabello, secundum habitum considentis, protensio corporis, puta majestas regis intelligitur: in continentia vero palmi et pugilli, Dei immensitas describitur, ut cœlo et terra significetur, quod Deus intra et extra est, supereminens et internus, id est, circumfusus et infusus in omnia: palmo vero et pugillo continente omnia, ejus infinita magnitudo monstratur, qua extra omnia creata se porrigit in immensum, eaque quaquaversum continet pugillo, imo digito. Vide et S. Gregor. 2. Moral. 8.

Allegorice, Orig. in Matth. cap. 21. Ecclesia, sit, hic militans, est scabellum Dei, de qua dicitur: *Cum subjecta illi fuerint omnia*; et, quod ponet inimicos scabellum pedum suorum. Magna beatitudo est, ex inimicis scabellum Dei fieri, et subjici Deo.

Symbolice, cœlum est divinitas, terra humanitas. Unde S. August illud Psalm. 98. *Adorate scabellum pedum ejus*, sic explicat, q. d. Adorate humanitatem Christi.

Denique eleganter S. Bern. tract. de Gradibus humilitatis, in gradu 1. hinc probat diabolum nec in cœlo, nec in terra, cum Deus illa occupet, sed in aere locum habere: *Quid facies*, inquit, *e cœlo pulsus? in terra remanere non potes; elige ergo tibi in aere locum, non ad sedendum, sed ad volandum, ut qui tentasti concutere statum æternitatis, pœnam sentias propriæ fluctuationis.*

QUÆ EST ISTA DOMUS, QUAM ÆDIFICABITIS MIHI?] Isaias in persona Judæorum questus est c. 64. vers. 11. exustam esse domum Dei per Romanos: *In quo*, inquit, *te laudaverunt patres nostri*, quasi postulans ut Deus eam iterum reædificari curaret. Huic Deus respondet exiguam esse domum, quam Judæi reædificari cupiant, aut cogitent. Adhæc, cœlum et terram, et consequenter omnia quæ ad fabricam templi adhibenda essent, creata esse a Deo, ideoque ea uti in manu sua habet, ita iisdem non indigere, nec oblectari. Tertio, suum templum non esse materiale, sed

spirituale, uti ipse spiritus est, puta contritos spiritu, et trementes sermones Dei. Vide dicta c. 57. 15.

2. PAUPERCULUM,] id est humilem, ut vertit Vatabl. cognati enim sunt humiles et pauperes; paupertas enim excelsos spiritus deprimit et humiliat. Unde Hebr. עני *ani*, et pauperem, et humilem significat. Est ergo paupertas thronus sapphirinus, in quo Deus cum majestate residet. Audi S. Bern. hom. 1. super *Missus est: Super quem*, ait, *requiescit spiritus meus nisi super humilem et quietum? Super humilem dixit, non super virginem. Si ergo Maria humilis non esset, super eam Spiritus Sanctus non requievisset, nec impraegnasset. Quomodo enim de ipso sine ipso conciperet? Respexit, ait ipsa, humilitatem ancillæ suæ, potius quam virginitatem; etsi placuit ex virginitate, tamen concepit ex humilitate. Unde constat quia, etiam ut placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit.*

TREMENTEM.] Hæc vox significat ingentem reverentiam et metum: inde enim oritur tremor, uti pueri contremiscunt ad vocem acriorem parentum, vel præceptorum. Quis non tremat ad vocem Dei, Regis regum, et Domini dominantium?

3. QUI IMMOLAT BOVEM, QUASI QUI INTERFICIAT VIRUM.] Deus hic asseverat se detestari sacrificia Judæorum, eaque comparat homicidio, mactationi canis, oblationi sanguinis suilli et idololatriæ: quæ omnia Judæis ex lege vel naturæ vel Mosaica erant vetita et abominanda, idque ex eo, non quod sacrificia vetera detestaretur Deus, cum ipse ea instituerit: sed primo quod ipsos offerentes et sacrificantes exsecraretur, utpote qui omnem pietatem in cultu sacrificiorum ponebant, interim legem violabant; et rapinis, libidinibus, aliisque sceleribus vacabant. Hoc est enim quod ait in fine v. 3. *Hæc omnia elegerunt in viis suis, et in abominationibus suis anima eorum delectata est.* Hoc quoque est quod initio quasi propheliæ totius argumentum proposuit (unde et hic in eodem ipsam claudit et terminat) Isaias dicens c. 1. 11. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? etc. Quis quæsivit hæc de manibus vestris, ut ambularetis in atriis meis? Incensum abominatio est mihi etc.* Secundo, ita loquitur de victimis Mosaicis, quia respicit ad tempora Christi, quando hæc sacrificia abolita sunt, imo facta mortifera. Ad Christum enim hæc spectant, uti jam sæpius ostendi, et patet hic v. 7. et sequent. Ita S. Hieron. Cyrill. Procop. Theodor. et alii passim.

QUI MACTAT PECUS, QUASI QUI EXCEREBRAT CANEM.] Hebr. ערף *oreph*, id est, *decervicens*, sive cervicem amputans cani; Chald. *excorians*; Septuag. *occidens*. Idem dicit alia similitudine fœda et horrida: id enim importat τὸ *excerebret*, q. d. Qui pecus mactat Deo, facit rem illi ingratam, invisam et indignam, ac si ei mactaret canem. Recte enim notat S. Hieron. ex lege veteri, *nec mercedem meretricis, nec pretium canis, in domo Dei offerri posse, quia utrumque animam pronum est ad libidinem.* Adde canem vilissimum esse animal, et abominandam esse victimam, si is Deo excerebretur.

OBLATIONEM.] Hebr. מנחה *mincha*, est sacrificium farreum, de quo Levit. 2. extenditur tamen ad quamvis oblationem.

QUI RECORDATUR (recordando offert et adolet, est metalepsis) THURIS, QUASI QUI BENEDICAT IDOLO,] q. d. Eum qui mihi adolet thus vel thymiama, exsecror ob causas jam dictas, atque si illud adoleret idolo. Note. Thurificatio hic vocatur recordatio et benedictio: quia in ea solebant Dei, vel idoli, cui thurificabant, recordari, eumque benedicere, id est eum laudibus et hymnis celebrare.

HÆC OMNIA ELEGERUNT IN VIIS SUIS,] q. d. Hæc fucata religionis specie ipsi non me, sed se decipiunt: quia ipsi interim in suis abominationibus, id est abominandis peccatis, delectantur et perseverant.

4. UNDE ET EGO ELIGAM ILLUSIONES EORUM,] q. d. Victimis suis ipsi scelerati non tam honorant me, quam rident et illudunt: ficta enim illa et larvata pietatis species, qua velant sua crimina, non tam Dei cultus est quam illusio et irrisio. Hinc periter ego illudam eos, immittamque eis illusiones, ut nimirum capiantur, cædantur et illudantur a Romanis. Ita Cyrill. et Procop.

5. AUDITE VERBUM DOMINI, QUI TREMITIS AD VERBUM EJUS. Ab impiis et incredulis Deus hic se convertit ad pios et credentes, de quibus vers. 2. puta e Judæis ad Christianos, ab Israele obdurato ad Israelem obedientem Christo, nimirum ad Apostolos et primos fideles, quos ex Israele elegit Christus. Hisce ait consolator Deus: DIXERUNT FRATRES VESTRI ODIENTES, ETC.] q. d. O Apostoli, mei vestri fratres secundum carnem, scilicet Judæi, vos oderunt et abjecerunt propter nomen meum, puta ob fidem Christi mei, dixeruntque irrisorie: Glorificetur Dominus, id est, ostendat gloriam suam Christus, vester Deus crucifixus resurgendo, aliaque miracula patrando, ut lætemini, et nos videamus vestram lætitiam et ejus gloriam, q. d. Nequaquam a Deo mortuo et crucifixo vobis lætitia aut gloria, sed potius mœror, confusio et probrum obveniet. Verum hi sanniones ipsimet confundentur: Christus enim resurgens, per Paulum et alios Apostolos ostendet gloriam suam, ac convincet confundetque eos, et tandem per Titum et Romanos extrema clade et confusione eosdem plectet. Ecce enim jam videor mihi audire vocem sonantem populi de civitate, scilicet perculsi et ululantis ad obsidionem Romanorum; et vocem Angelorum clamantium e templo: *Migremus hinc*; et vocem Domini clamantis tum per Prophetas, tum per alios, præsertim per Jesum quemdam, excidium imminere Judæis hostibus suis. Jesus enim Anani filius, homo rusticanus, imminente Tito et excidio, per quadriennium hæc Isaiæ verba usurpavit, atque enthusiasmo actus, assidue die et nocte plateas obiens clamabat: *Vox ab Oriente, vox ab Occidente, vox in Hierosolymam et templum, vox in omnem populum: Væ, væ, væ Hierosolymis!* donec in muro idem de more contentiori voce inclamans, addensque: *Væ Hierosolymis et mihi!* lapide tormento misso ictus interiit, teste Josepho lib. 7. Belli cap. 12. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. Haymo, Adamus, Forer. et alii. Audi S. Hieron. *Glorificetur Dominus, et videmus in lætitia vestra, cujus versiculi hic sensus est: Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum et virum dolorum, et scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (ut dicitis) majestate conspicere regnantem, suspicimus et in sua gloria triumphantem, humilem atque abjectum videre non possumus.*

Nota hebraismum, *videbimus in lætitia vestra*, id est, videbimus lætitiam vestram. Hebræi enim verba contactus, tam corporalis, quam spiritualis (qualis est visio, quæ rem visam suo intuitu quasi attingit) construunt cum ב, id est in et ablativo.

7. ANTEQUAM PARTURIRET, PEPERIT.] Loquitur de cœtu priorum, puta Apostolorum et fidelium, qui tremunt ad verbum Domini, ut dixit vers. 5. hoc est, de Ecclesia. Masculus est Christus, vel, quod eodem redit, Christiani, quos persecuti sunt Herodes, Judæi aliique, ut olim Pharao masculos Hebræorum enecabat, Exodi cap. 1. vers. 16. eo enim alludit.

Sensus ergo est, q. d. Synagoga sub Abrahamo et Muse sensim et lente crevit, et propagata est per generationem filiorum et nepotum, quos Pharao occidere conatus est. At Ecclesia Christi, *antequam parturiret*, id est subito sine longo ministerio, cruciatu et labore, qualis est parturientium, per Apostolos, qui ex Sion prodierunt, Christianos plurimos per totum orbem pariet Christo, illo tempore, quo Judæi eorum irrisores cædentur a Romanis, uti præcessit. Hunc esse sensum patet ex seqq. Ita factum esse constat Act. 2. 4. ubi prima concione Petri, tria hominum millia, et mox alia quinque ad Christum conversa, et in baptismo ejus regenerata narrantur. Ita S. Hier. Theodor. Cyrillus hic, Ambros. Exhort. ad virgines. Non negat parturitionem et dolorem Apostolorum, sed ait eum fore brevem et simultaneum cum partu lætissimo, qui proinde omnem parturitionis cruciatum mox sopiet et absterget.

Alludit ad partum B. Virginis: hæc enim *peperit masculum*, tum sexu, tum robore, puta Christum, *antequam parturiret*, id est sine dolure, mora et sordibus parturientium, inquit Nyssen. orat. de resurrect. et Damasc. lib. 4. de Fide cap. 15. (qui hæc de B. Virgine explicant) unde Septuag. vertunt: *Antequam veniat dolor parturientium, effugit, et peperit masculum*. Quocirca ad litteram partui Christi hæc ita aptari possunt, q. d. Cœtus timentium Deum, puta Synagoga fidelis et pia, per B. Virginem peperit masculum, qui deinde plurimos alios masculos peperit. Rursum, Synagoga Apostolorum Christum peperit in animis credentium, dum eos Christianos, Deumque diligentes effecit; qui sunt masculi, id est, masculo et fortissimo animo, quales fuerunt Martyres innumeri, qui pro fide; Virgines invictæ, quæ pro castitate; Anachoretæ, Monachi, aliique Confessores, qui pro virtute et sanctitate usque ad mortem generose laborarunt et certarunt. Unus ergo est masculus, ait S. Ambr. loco citato, quem peperit B. Virgo, quemque Ecclesia parit in fidelibus; quia Christus cum iis, utpote suis membris, unum est corpus, et quasi una persona civilis, et unus homo. Vide dicta 1. Cor. 12. v. 12. et 27. Huc allusit S. Joan. Apoc. 12. 1. ubi symbolice loquitur de Ecclesia, quasi muliere, quæ in fine mundi pariet masculos, id est Martyres robustissimos, qui cum dracone, id est diabolo et Antichristo, dimicabunt usque ad mortem. Hoc ergo masculo notatur mascula populi fidelis contra omnes carnis illecebras fortitudo: *Non enim*, inquit Cyrillus, *effœminatur mollitie populus Christianus, sensu virili præditus est et juvenili*. Unde constat Christiano nomine et Ecclesia matre indignos, qui a virili statu in fœmineas ille cebras degenerant.

Hinc tropologice disce Sanctos in Script. vocari *masculos*: ad virtutem enim Christianam vi opus est; vis poscit animum masculum. Hoc est enim quod ait Christus: *Regnum cælorum vim patitur et violenti rapiunt illud*. E contrario, impii, utpote molles et voluptuarii, vocantur *fœminæ*. Ita S. Hieron. hic et in c. 2. Ecclesiastæ, et S. Ambros. lib. 1. de Cain et Abel c. 10. in fine.

8. NUMQUID PARTURIET TERRA IN DIE UNA? q. d. Non: nam multo eget tempore, ut semen germinet, crescat, fructificet: AUT PARIETUR GENS SIMUL? q. d. Minime: nam tam numerosa proles quæ gentem efficiat, non generatur uno die, sed multis annis et sæculis, uti videre fuit in prosapia Abrahami. Hoc ergo est mirabile et omnibus sæculis inauditum, uti præcessit, quod Ecclesia uno die, id est brevi tempore, multa millia, gentesque integras Christo pepererit, idque non successive, nec cum magno dolore et angore: QUIA simul et quasi in eodem instanti PARTURIVIT ET PEPERIT SION, id est Ecclesia FILIOS SUOS.] Nota: *Et quia* est adversativum, idemque valet quod *verumtamen*, *et vero*. Vide canon. 24.

9. NUMQUID EGO, QUI ALIOS PARERE FACIO, IPSE NON PARIAM?] Ad litteram loquitur de partu, id est conversione Gentium ad fidem in baptismo Christi, q. d. Hæc tam subita generatio et multiplicatio Christianorum, non fiet naturali vi, uti præcessit, nec viribus Apostolorum aliorumve hominum; sed mea divina. Ego enim, qui alios parere facio, maxima et infinita pariendi vi præditus sum; ac proinde in instanti possum infinitos parere, id est generare.

Doctores Scholastici a pari hinc probant fœcunditatem naturalem in Deo esse immensam et efficacissimam, scilicet Deum Patrem ab æterno posse, et de facto generare Verbum sibi consubstantiale et æquale, quia ipse facit ut homo hominem sibi consubstantialem et in natura æqualem generet, ipseque omnibus generantibus et parientibus tribuit vim generandi et pariendi: quidni enim, qui facit alios naturaliter parere, ipse naturaliter pariat, id est, generet, filium sibi homousion? Verum hoc non intendit hic Propheta, ut patet ex dictis.

10. LÆTAMINI CUM JERUSALEM.] Invitat hic fideles, ut exsultent de Jerusalem, id est, Ecclesiæ propagatione et gloria; quia antea lugebant, cum videbant ejus exilitatem, scilicet tam paucos et abjectos esse Christianos quos Judæi et Gentes persequerentur.

11. UT SUGATIS,] id est et sugite vel quia sugetis. *Ut* enim *ut* hic et alibi non finem, sed connexionem ac consecutionem, vel causam lætitiæ significat. Vide Can. 24. Alludit ad infantes lugentes et flentes, quos matres quietant et consolantur, applicando eos uberibus, ut sugendo flere desinant.

12. ECCE EGO DECLINABO SUPER EAM QUASI FLUVIUM PACIS] hoc est, pacem exuberantem, ut videatur non tam esse pax, quam torrens et fluvius pacis, qui vas rerum omnium affluentia (hanc enim Hebræis significat *pax*) inebriabit, imo obruet. Hæc est causa lætitiæ fidelium sive cur dixerit: *Lætamini cum Jerusalem, etc.*

Hæc vera sunt in Ecclesia militante, veriora erunt

in triumphante: unde ad eam hæc et sequentia refert S. August. lib. 20. de Civ. cap. 21. Ibi enim erit plena pax, copia deliciarum, ibi perfectissime æque ac blandissime consolabitur nos Deus, Christus, Virgo Deipara, omnesque angeli et Sancti. Ita et S. Hieron. et alii. Nam in hac vita Ecclesia manet sub cruce et morte, habet tamen sua ubera consolationis et gloriæ. Unde sequitur:

Ad ubera portabimini, et super genua blandientur vobis.] Pro *ad ubera*, hebr. est על צד *al tsad*, id est *ad latus*. Unde Septuag. vertunt, ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, id est in humeris portabuntur. Noster vel pro צד *tsad* legit שד, id est uber: aut latus per catachresin accepit pro ubere, quod est ad latus, idque apposite et prudenter. Nam, præcessit *sugetis*: suguntur autem ubera. Rursum quia sequitur: *Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos.* Matres autem solent parvulis suis blandiri, eosque consolari dum flent dando eis ubera. Sic cap. 60. Ubi dicitur: *Filiæ tuæ de latere surgent*, alii vertunt, *filiæ tuæ ad ubera nutrientur*, quia nimirum latus significat uber laterale. Ab Ecclesia transfert sermonem ad ejus fideles et filios: unde a singulari transit ad pluralem. Porro ubera et genua intelligit tum Gentium: de hisce enim dixit: *Gloriam gentium sugetis*; tum Dei et Ecclesiæ, de quo v. 11. q. d. Vos, o fideles, fovebimini et nutriemini, tum a Gentibus divitibus et potentibus, imo regibus et principibus: tum a Deo et Ecclesia, ejusque pastoribus et præfectis tam blande et largiter, quam solent parvuli a matribus: hæ enim solent matres ad ubera portare, statuere super genua, iis blandiri, eos exosculari. Ita S. Hieron. et Cyrill. Vide Clem. Alex. lib. 1. Pædagogi cap. 5.

14. Ossa vestra quasi herba germinabunt.] Symmachus vertit, *florebunt*, q. d. Tanta erit vestra lætitia, ut ossa vestra mœrore squalida, marcida et quasi emortua, reviviscere et reflorescere videantur. Sicut enim tristitia exsiccat ossa, medullamque consumit, ita lætitia ea suo succo et medulla irrigat, humectat et vegetat Hoc est quod ait Sapiens Prov. 17. 22. *Animus gaudens floridam efficit juventutem, spiritus tristis exsiccat ossa.* Hinc Judæi in Babylone captivi et afflicti, comparantur ossibus aridis, quæ Deus reviviscere fecit cum eos e Babylone in patriam reduxit, Ezech. 37. 1. et sequent.

Secundo, proprie hoc fiet in resurrectione: tunc enim ossa Sanctorum jam pridem emortua et tabida reviviscent; sicut herba in hieme emortua in vere revirescit et reviviscit, dum germinare incipit. Ita S. Hieron. hic, et S. Aug. 20. Civit. 21. Irenæus lib. 5. contra hæret. c. 15. et Tertull. l. de Resurrect. carnis, cap. 31.

Hac de causa sæpe etiamnum in tumulis ossa Sanctorum germinare, et quasi reviviscere visa sunt, ut futuram resurrectionem portenderent et quasi inchoarent. Refert Evagrius lib. 2. c. 2. et Niceph. lib. 15. 3. e corpore S. Euphemiæ Virginis et Martyris profluxisse copiosum humorem rubeum instar sanguinis, adeo ut eo non solum Imperator et Episcopus, sed et totus populus, qui ibi congregari solebat, perfrueretur: neque guttas illas ullo tempore defecisse; neque sacrum illum sanguinem aliqua ex parte mutatum esse, sed suum colorem rubeum jugiter retinuisse. Addentque, ex ejus tumulo odorem mirificum, qui odores omnes humanos superat, exspirari. Insuper Niceph. lib. 18. c. 31. narrat Mauricium Imp. de fide mirsculi dubitantem, rem sagaciter pervestigasse, ejusque veritatem experientia deprehendisse, cum eo accedente, copiosior solito sanguis suaveolens ex ejus ossibus profluxit.

Idem Niceph. lib. 18. c. 32. narrat e corpore Glyceriæ Martyris similem liquorem manasse, qui pelvi subjecta excipiebatur; cumque Episcopus inscienter argenteum vas, quod ad magicas artes fuerat adhibitum, supposuisset, stetit liquor. Re nova perculsus Antistes ad preces confugit, divinoque impulsu vas illud removit, aliudque substituit, ac protinus liquor sicut ante, scaturire cœpit.

E corpore Euthymii Abbatis, et Elisabethæ Hungariæ, oleum fluere solebat, quo multi ægri sanabantur.

Ex ossibus S. Hedwigis Ducissæ Poloniæ liquor purus et clarus, instar olei suavissimi mirique odoris profluxit.

Idem accidit ossibus S. Solomeæ, quæ Boleslai regis soror fuit, et post obitum Colomanni mariti vixit in castitate, atque sub annum Domini 1263. excessit e vita, de qua Cromerus lib. 9.

Procop. orat. 1. de ædif. Justin. refert, Justinianum Imperatorem morbo incurabili laborantem, cum desperaret omne medicorum consilium, petiisse ad se ferri quasdam reliquias tunc forte inventas, genuaque in quo maximus erat dolor, imponi: quo facto, non modo dolor abscessit, sed et ex iis oleum subito manavit, quo et crura reliquiarum, et pedes vestisque Imperatoris purpurea tota sunt perfusa.

Notum est S. Januarii sanguinem in ampulla, dum prope caput ejusdem Sancti collocatur, cum antea rigeret, protinus colliquefieri, commoveri, et ebullire ac si spiritu vitali polleret.

S. Nicolai Myræensis Episcopi, quod Barii servatur corpus, liquorem emittere, qui plurimis morbis medetur, sciunt omnes et testatur Emmanuel Imp. Novella de feriis, ubi et meminit aquæ quæ defluit e corpore S. Andreæ, quod Amalfi servatur.

Celebris in Monte Falco urbe Italiæ, est ampulla sanguinis quæ e corpore S. Claræ effluxit: is concretus, quoties aliquid calamitatis imminet reipublicæ Christianæ, solet colliquefieri, subsilire et effervescere, idque paulo antequam Cyprus a Turcis caperetur accidisse testantur oculati testes.

Hæc et plura Thomas Bozius tom. 2. de Notis Eccles. signo 66. lib. 15. cap. 10. Vis ossa Sanctorum proprie germinantia? Ex ore cranii S. Magdaleuæ vitis germinavit, eoque indicio ipsa reliquias suas demonstravit Carolo Siciliæ regi, apparens ei in carcere, et seque eum liberans, uti refert Doctor Silvester Prieras, et ex eo Surius in Vita S. Magdalenæ 22. Julii.

S. Dorothea martyrio affecta, media hieme rosas verusntes misit Theophilo Advocato, qui irrisoria ante mortem id ab ea expetierat: qui proinde, iis visis ad fidem Christi conversus, et Martyr effectus est. Ita habet ejus Vita 6. Februarii.

Ita ex sanctarum Virginum sepulcris non semel lilia vel rosas germinasse, in Vitis earum legimus. Unde

marito canit Ecclesia: *Sancti tui, Domine, florebunt sicut lilium, et sicut odor balsami erunt ante te.*

Sed audi quid mirabilius. S. Edmundi, regis Anglorum et Martyris, corpus ita sanum et incolume post multa tempora repertum est, ut non dicam caput redintegratum et compaginatum corpori, sed omnino in eo nihil vulneris, nihil cicatricis apparuerit, ut viventi esset simillimus: tantum in ejus collo, ob signum martyrii, rubebat tenuissima riga in modum fili coccinei; quin et succrescebant ei ungues et capilli, quos quotannis præcidere solebat matrona quædam pia, quæ ad ejus tumulum multos annos commorata est. Ita refert Abbo Abbas Floriac. in ejus Vita, qui et addit, cum beato regi caput esset amputatum, et ab impiis, satellitibus in sentibus occuleretur: nec quæsitum reperiretur, caput ipsum vocem edidisse, significans inquirentibus, quonam loco esset. Denique lupum a Deo missum esse custodem, qui illud sacrum caput inter brachia complexus, procumbebat humi, exsequias impendens Martyri, nec permittens illud ab aliqua bestiarum lædi. Ita in bestiis verum fuit illud Didonis votum, quo de suis ossibus Hannibalem contra Æneam et Romanos evocat, ajens Æneid. 4.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.

Cognoscetur manus Domini servis ejus,] q. d. Tunc fideles Deum timentes cognoscent Domini manum, id est primo, Dei paternam erga se curam et indulgentiam: Secundo, ejusdem virtutem et potentiam, qua faciet ut pauci piscatores, rudes et illiterati, puta Apostoli, totum orbem subjiciant Christo crucifixo. Hinc Apostolus crucem Christi vocat Dei virtutem et sapientiam, 1. Cor. 1. 23.

Et indignabitur inimicis suis,] tum Judæos vastando per Titum et Romanos, tum eos omnesque impios damnando in die judicii: ad eum enim transit dum subdit:

15. Quia ecce Dominus in igne veniet.] Primo, Forer. refert hæc ad primum Christi adventum, de quo ipse dixit: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Lucæ 12. Et, *Non veni pacem mittere, sed gladium*, Matth. 10. Evangelium ergo est ignis vitalis piis et sanctis, quos ad Dei dilectionem inflammat, et ad zelum pro domo et gloria Dei accendit; pestilens autem et mortifer est impiis, qui eo indurantur, ob quod et altari igni inextinguibili in gehenna traduntur. Rursum Evangelium est gladius vitæ piis, quos a mundo et rebus perituris, et, ut ait S. Basilius, a cognatione secundum carnem separat: impiis vero, qui mundo et carni dediti sunt, est gladius mortis, tradens eos inferno, ubi est mors secunda et æterna. Evangelium ergo quasi gladius separat justos ab injustis. Hinc Christus dicit venisse se in judicium, ut qui non vident, videant, et qui vident cæci fiant. Et de eo ait Simeon eum venisse in ruinam et in resurrectionem multorum.

Secundo, aptius S. Hier. Cyrillus hic, et S. Aug. 20. de Civit. 21. Cypr. lib. de Bono patientiæ sub finem, hæc referunt ad extremum judicium. Unde per *ignem* intellige ignem conflagrationis mundi, de quo Psal. 96. v. *Ignis ante ipsum præcedet.*

Rursum, ignis Symbolice, significat primo, in judicio Dei omnia fore clara et perspicua, inquit Theodor. et Cyprianus, loco citato. Secundo, potestatem zelum et efficaciam divinæ justitiæ et vindictæ, inquit S. Hier. et Aug. 20. de Civit. 21.

Porro, per currus et quadrigas metaphorice significatur majestas victoris et judicis Dei. Ita S. Hieron. licet S. Aug. et Cyrillus intelligant angelos. Turbo significat celeritatem et impetum ejus. Ad hæc per gladium intelligit supplicium. Vide Cap. 26. unde subdit: *Et multiplicabuntur interfecti a Domino*, q. d. Christus multos, puta omnes, reprobos, interficiat, hoc est, trudet in gehennam et mortem æternam.

17. Qui sanctificabantur et mundos se putabant in hortis,] q. d. Qui sanctificabant et purificabant se in hortis, abluendo se aquis expiatoriis, et sacrificando idolis. De hisce enim aquis ait Æneas apud Virgil. l. 2. *Donec me flumine vivo abluero*; et Persius satyra 2. *Qui noctem* (nocturnam venerem) *in flumine purgas.*

Hosce enim gentilitios ritus imitabantur Judæi tempore Isaiæ, quos, uti et posterorum, omniumque hominum peccata in die judicii judicabit et vindicabit Christus. Adde, licet tempore Christi Judæi publice et communi consensu non coluerint idola; tamen nonnullos ex conversatione cum idololatris, ea privatim et occulte coluisse, quis neget? Sane de his videtur hic loqui Isaias.

Addit S. Hier. eos in hortis luxuriam exercuisse: *In locis*, ait, *deliciarum et voluptatum*, id *est in hortis amœnissimis, baptisteria extruebant, adulterio, et omnem libidinum turpitudinem simplicibus aquis abluere se putantes*, q. d. Isaias: Post venerem, quam exercent in hortis, sanctificant se, id est, abluunt se ibidem post januam intrinsecus, itaque crimen se expiasse censent.

Post januam.] Est hic in Hebræo varia lectio, indeque varia versio, et magis varia explicatio. Primo, Chaldæus vertit, *turba post turbam*, videtur legisse אחר אחר *achar achar*, id est *alter alter*, id est, alteri post alteros continue, hoc est, turba post turbam. Secundo, Symmach. et Theodot. legentes אחד אחד *echad echad*, vertunt, *unus post unum*. Tertio, communiter legunt אחר אחד *achar achad*, quod Primo, Syrus vertit, *unus post alium*. Secundo, Forer. *alienus unus*, scil. Deus q. d. Deus alienus erat in medio illorum, cum comederant suillam. Tertio, quidam insignis Hebræus vertit, *post unum*, id est post Deum: quia enim Deus est unus, hinc Deum vocabant *echad* vel *achad*, id est unus: atque ab illo *achod*, videtur deductum *Adod* nomen Dei de quo Macrob. l. 1. Saturn. c. 30. ubi sic ait: *Assyrii Deo, quem summum maximumque venerantur, Adod nomen dederunt: ejus nominis interpretatio significat Unus* (idipsum significat Hebr. *achod*) *Hunc ergo ut potentissimum adorant Deum.* Subdit deinde, *Adad* esse solem, idaoque pingi *radiis inclinatis, quibus monstratur vim cœli in radiis esse Solis, qui dimittuntur in terram.* Hinc Trismegistus in Pimandro c. 4. de Deo ita ait: *Deus monas est; unitas illa, quæ est principium omnem numerum continens, a nullo contento.* Et Psellus: *Unitas*, ait, *cum numerus non sit, numerorum tamen procreatrix est, fons, radix, et causa multitudinis omnis, expressaque Dei imago, qui cum rerum naturalium nullo sit, est tamen rerum naturalium effector.* Parmenidea cum asse-

ruit, *unum esse id quod est*, Deum intellexit: soli enim Deo veram Entis appellationem conoedebat; quoniam ipse per se est, omniaque alia per ipsum, juxta illud Exodi 3. *Ego sum qui sum.*

Denique Noster optime vertit, *post unam*, scilicet januam, hæc enim una est in domo via: unde et Septuag. vertunt, *in liminibus.*

Quæres, Cur post januam hæc faciebant ? Resp. Primo, ut loco panitiori, in latebris et secessu, clausis ostiis, idololatriam suam et venerem exercerent: utraque enim pudenda est, ideoque latebras quærit. Secundo, quia in ingressu domus, post fores ponebant idola, sive lares suos, ut felix esset ingressus et egressus. Unde S. Aug. lib. 4. de Civit. c. 8. Tres, ait, isti deos custodiendis ostiis posuerunt. Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini: unde et eorum iis juxta ostia instruebant convivia, et inter ea diis hisce libabant. Et hoc hic vult Isaias, et idem innuit c. 57. 8. Hæc autem faciebant in domibus tum privatis, tum magis publicis et sacris, sive in delubris, quæ de more ad amœnitatem in hortis inter arbores extruebant; uti etiamnum ibidem suas Moscheas extruunt Mahometani. Ita Arias.

Et abominationem.] Id est, cibos immundos, et lege vetitos, uti jus triduanum hostiarum pacificarum, inquit Forer. Item cibos idolis immolatos sive idolothyta: taxat enim hic idololatriam et luxum, sive intemperantiam ciborum lege prohibitorum.

Et murem.] Hebr. עכבר *achbar* quoque glirem significat: muris enim seu gliris esus vetitus est Judæis Levit. 11. 29. Porro glires etiam a Romanis habitos fuisse in deliciis, docet Varro l. 3. de Re rustica c. 15. ubi pro gliribus saginandis facta fuisse vivaria testatur: glires enim pingues sunt, qui et somno pinguescunt. Audi Martial. l. 13. glirem depingentem :

Tota mihi dormitur hiems, et pinguior illo
Tempore sum, quo me nil nisi somnus alit.

Glis ergo symbolum est obesi, somnientosi, acedi.

18. Ego autem opera eorum.] Supple, plectam et puniam acriter, aut potius, ut Septuag. *inveni*, q. d. Vidi et cognovi scelera eorum, quæ post januam, vel alibi in occulto patrant. Est aposiopesis. Romana enim per disjunctum hæc dividunt a sequentibus; licet Adamus eum iis connectat. Verum sive connectas, sive dividas, ad ea referenda sunt: ad hoc enim cogit nos versio nostra Vulgata.

Venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis.] *Congregem*, quos, vel quæ, aliqui subaudiunt et repetunt ex vers. 2. trementes sermones Dei. Verum hæc nimis longa et remota est repetitio. Quare melius, *ut congregem*, scilicet opera et operantes impie, de quibus immediate præcessit, q. d. Venio ut impios Judæos, eorumque opera sacrilega congregem cum omnibus gentibus in valle Josaphat, eaque ibi quasi in publico orbis theatro omnibus spectanda proponam: ibi enim tam Judæos, quam Gentes congregabo, ut publice coram omnibus angelis et hominibus eos dijudicem, puniam aut præmiem pro meritis cujusque: ibi ergo videbunt gloriam meam, id est gloriosam vindictam impiorum et gloriosa præmia Sanctorum. Rursum videbunt Judæi gloriam meam, qua scil. gloriosus cum omnibus Sanctis et angelis e cœlo descendam cum potestate magna et majestate quasi rex et judex orbis, cujus humilitatem in primo adventu viderunt et contempserunt. Ita Adamus.

Quocirca planius cum Septuag. Chaldæo, Pagnino, Forerio et Vatablo, ex Hebræo verti potest, *Venio ut congregem omnes gentes et linguas, et venient, et videbunt gloriam meam*, scilicet judicis Christi jam dictam.

19. Et ponam in eis signum.] Resilit hic Isaias ab impiis ad pios, a secundo Christi adventu ad primum. Facit enim hic brevem prophetiæ suæ anacephalæosim, qua summatim repetit et recapitulat totum opus redemptionis Christi, de quo agit toto hoc libro, puta gratiam novi Testamenti, præsertim fidei propagationem per omnes gentes a tempore Christi usque ad finem mundi, diemque judicii et resurrectionis universalis, ibique finit prophetiam. Ita S. Cyrill. et Adamus hic, et S. Aug. 20. Civit. 21. Sensus ergo est, q. d. Antequam congregem omnes gentes in valle Josaphat, prius erigam inter eas signum, quasi vexillum, crucis, ad quod convocabo et congregabo omnes nationes; ideoque mittam ex primis illis qui salvati, id est justificati et sanctificati fuerint a Christo, ac vocati ad æternam salutem, puta mittam Apostolos, ad Gentes in mare (ad insulanas et transmarinas gentes) et in Africam, et in Lydiam, etc. ut ex toto orbe populos convocent ad vexillum crucis, fidemque et salutem Christi. Ita S. Hieron. Cyrillus, Theodor.

Aliqui per *signum* accipiunt templa et altaria, passim inter Gentes ab Apostolis erecta. Alii per *signum* accipiunt characterem Baptismi et Confirmationis, quo suum gregem suosque milites consignat Christus, idque probat Card. Bellarm. libr. 2. de effectu Sacram. c. 20. sub finem. Alii denique et aptius per *signum* hoc accipiunt charismata Spiritus Sancti, ut linguas igneas datas Apostolis in Pentecoste. Hisce enim tunc signati sunt, non tantum quasi amici et ministri, sed et quasi Apostoli Dei et Christi, iodeque profecti in mare, Africam et Lydiam, etc. hoc signo Gentes ad Christum converterunt.

Qui salvati fuerint.] Verti quoque potest cum Forer. *qui salvent alias.*

Tendentes sagittam.] Refert ad vocem *Gentes*, quæ præcessit, q. d. Mittam Apostolos ad Gentes, puta Afros et Lydios, sagittandi peritas, id est armatas et crudeles; sed faciam ut eas non timeant, imo convertant, ait S. Hieron. Pro *tendentes*, hebr. est משכי *mosche*, quod Septuag. retinent quasi nomen proprium, per quod Leo Castrius Moschos sive Moscovitas accipit. Alii To *tendentes* referunt ad Apostolos: illi enim fuerunt sagittarii Dei, imo sagittæ potentis acutæ, qui corda Gentium amore et timore Dei confixerunt et compunxerunt.

Italiam.] Hebr. est תובל *tubal* : per quod, ait S. Hier. potest quoque accipi Hispania. Tubal enim filius Japhet incoluit Hispaniam, ut dixi Gen. 10. v. 2. et ab eo ferunt conditam et denominatam urbem *Setubal*, quæ exstat in Lusitania.

Qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam,] uti viderunt Judæi in Sina et in templo Salomonis, q. d. Gentibus non ostendi gloriam meam in Synagoga, sed ostendam eam, et quidem augustiorem, in Ecclesia.

20. Adducent fratres vestros de cunctis Gentibus donum Domino.] Convertit sermonem ad primos salvatos, id est fideles ex Israel, quos nominavit v. 19. q. d. O Israelitæ conversi ad Christum, Apostoli adducent vobis fratres ex Gentibus, puta credentes in Christum, quasi donum, imo oblationem Domino. Pro *donum* hebr. est מנחה *mincha*, id est donum, oblatio, sacrificium.

Moraliter Nota, nobilissimum donum et victimam Dei esse animam, si eam ab infidelitate ad fidem, vel ab iniquitate ad sanctitatem perducas. Ita Apostolus Rom. 15. 16. dicit se esse sacerdotem, cujus Missa sive liturgia est Evangelium, victimæ sunt Gentes conversæ. Quocirca vere et recte S. Greg. hom. 12. in Ezech. *Nullum*, ait, *Omnipotenti tale est sacrificium, quale est zelus animarum.*

In equis et quadrigis.] Nota, per hæc accipi quævis auxilia et solatia, tum humana, tum angelica, tum divina, q. d. Commode et facile per tot adminicula Gentes ad fidem et Ecclesiam adducentur: licet enim via crucis, pœnitentiæ et mortificationis, per quam eis incedendum est, sit aspera; tamen eam mollient Apostoli verbo et exemplo, angeli sua ope, Christus sua gratia suisque consolationibus spiritualibus: quibus facit ut gustato spiritu desipiat caro, utque ex amore Dei et spe gloriæ cœlestis, omnia dura lætanter superent, et nihili æstiment, imo in iis glorientur. Ita S. Hilar. et Aug. 20. de Civit. 21.

Alludit ad Judæos Babylone redeuntes in Judæam: hi enim, favente Cyro, commoda et exsultantes remearunt in patriam.

Quomodo si inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini,] q. d. Quam pretiosa grataque erant Deo munera munda, a mundis in vase mundo ei in lege veteri oblata; tam mundi, pretiosi et grati erunt Deo Gentiles jam sanctificati per sanctos Apostolos, ei oblati in sancto baptismo. Baptismus enim aliaque Sacramenta sunt vasa munda et sancta Dei.

21. Assumam ex eis (Gentilibus) in sacerdotes et Levitas,] id est diaconos aliosque Ecclesiæ ministros. Olim soli Judæi, imo soli ex tribu Levi oriundi, poterant esse sacerdotes et Levitæ; at Christus ex omni gente eos elegit. Ergo non omnes christiani sunt sacerdotes, ut vult Kemnitius. Hos enim nemo sanæ mentis dixerit ex Christianis seligi et assumi; uti recte inter alios notavit Greg. de Valentia de Euchar. sacrif. disp. 6. q. 11. puncto 1.

22. Quia sicut cœli novi et terra nova, quæ ego facio stare coram me] q. d. Sicut dominus ministrum suum facit stare coram se, ut jussa sua excipiat et exsequatur, eique ad nutum serviat; ita cœli et terra stant coram me, mihique ad nutum famulantur. Porro cœli novi et terra nova, sunt cœli et terra in resurrectione innovanda: mystica sunt regnum Dei, sive Ecclesia, de qua c. præced. v. 17. Sensus est: sicut cœli hi cum terra innovandi in æternum perseverabunt, mihique servient; sicut semen vestrum, id est fideles a vobis conversi, o Apostoli, nomenque vestrum perdurabit in æternum, q. d. Vetus sacerdotium et testamentum finem accipiet, in Christo: at novum sacerdotium, puta ministerium ministrorum sacrorum ex Gentibus assumptorum, sive Petri et Pauli, aliorumque Apostolorum progenies, tamdiu durabit, quamdiu cœlum et terra, nimirum durabit in omnem æternitatem: per eam enim in omni gloria et jubilo Deo astabunt, Deumque laudabunt: itaque juges ei offerent victimas oris et cordis, puta hymnos, gratiarum actiones, doxologias, etc. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. Forerius, Adam. et alii. Sensim Propheta transit latenter ad sæculum futurum, ut in eo prophetiam finiat.

23. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato.] Primo, Forer. sic exponit, q. d. Fideles singulis mensibus et sabbatis, id est Dominicis et festis diebus, venient ad templum, ut audiant Sacrum et verbum Dei: item, ut confiteantur, communicent, etc. uti in primitiva Ecclesia fiebat, et hoc sæculo rursum (Deo sit laus) fieri incipit.

Alludit ad vetera festa et sacrificia, quæ Judæis in Babylone captivis cessabant, sed iis redeuntibus restituta sunt.

Secundo, Sanchez exponit, q. d. Olim in lege veteri certis tantum diebus, puta festis, ut in neomenia, sabbato, etc. offerebantur sacrificia, et ter tantum in anno omnes adibant templum: at in lege nova erit continuum festum: quotidie enim offeretur Deo sacrificium Eucharistiæ augustissimum, quod quilibet quotidie offerre poterit, per se, si sit sacerdos; per sacerdotem, si sit laicus. Rursum in Ecclesia quotidie est festum ex festo, quia quotidie memoriam et festum alicujus sancti Martyris, Virginis vel Confessoris celebrat in officio Ecclesiastico. Hoc maxime Romæ locum habet, ubi pene quotidie novos Romanos Martyres, eorumque ecclesias, stationes, reliquias in eorum die natali veneramur et visitamus, tum ut eorum patrocinia imploremus et obtineamus, uti revera obtinemus. Unde S. Brigidæ a Deo revelatum est, Romæ facilem esse ad cœlum viam: qua de causa ipsa Romæ vivere et mori elegit. Tum ut eorum exemplis ad heroica virtutum opera excitemur. Miram enim vim accendendi animos terpentes habent hæc eorum domestica, et oculos nostros assidue ferientia, tam illustria fortitudinis, castitatis et charitatis exempla ac triumphi. *Solemnitates Martyrum exhortationes martyriorum sunt, ut imitari non pigeat, quod celebrare delectat*, ait S. Augustinus serm. 47. de Tempore. Quapropter multi pii reges et principes, tum ex Anglia, tum aliunde, olim Romam venerunt, ut ibi vitam piam agerent, eamque pio fine et transitu concluderent.

Ita fecit Ceadualla rex Britonum, de quo audi Bedam l. 5. hist. c. 7. *Venit Romam, hoc sibi gloriæ singularis desiderans adipisci, ut ad limina B. Apostolorum fonte baptismatis ablueretur; simul etiam sperans, quia mox baptizatus, carne solutus, ad æterna gaudia jam mundus transiret, quod utrumque ut mente disposuerat, Domino adjuvante completum est. Etenim illo perveniens, pontificatum agente Sergio, baptizatus est die sancto Sabbati Paschalis, anno ab incarn. Domini 689. et in albis adhuc positus, languore correptus, 12. Calen. Major. solutus est a carne, et Beatorum est consortio sociatus in cœlis.* Subdit eum nomen Petri sumpsisse in baptismo, et in S. Petri basilica esse sepultum; cujus et epitaphium recitat.

Sic et Coenredus rex Merciorum, cum sex annos

regnasset, Romam transmigravit anno Domini 709. uti Bada in Epitome scribit.

Anastasius in Constantino de duobus aliis regibus ita scribit: *Hujus temporibus duo reges Saxonum ad orationes Apostolorum cum aliis pluribus venientes, celociter (ut optabant) vitam suam finiverunt.* Idem scribit Paulus Diaconus, qui et subdit: *His temporibus multi Anglorum gentis nobiles et ignobiles, viri et fœminæ divini amoris instinctu, Romam venire consueverunt.*

Huc rex Britonum, Ceadualla successor, *cum regnum tenuisset 37. annis, eo relicto, ac junioribus commendato, ad limina Apostolorum, Gregorio II. Pontifice, profectus est, cupiens in vicinia locorum sanctorum ad tempus peregrinari in terris, quo familiarius a Sanctis recipi mereretur in cœlis,* ait Beda loco citato. Romæ ergo ad limina Apostolorum monasticam vitam amplexus, sancto fine in Domino quievit, uti refert Baron. ex Annal. Angl. anno Christi 740.

Neque vero viri tantum principes, sed et fœminæ id ipsum præstiterunt. Nam Eadburga cognomento Buggan, consanguinea Hedilberti regis Cantiæ, Romam se contulit ad limina Apostolorum. Quod priusquam faceret, litteras ad S. Bonifacium Frisiorum et Thuringorum Apostolum dedit, quibus eum sui desiderii et propositi conscium reddidit, scilicet, optare se jam senescentem solum patrium relinquere amore quietis, et Romam petere, ut ibi apud sancta limina Apostolorum degens incognita, illic divinis tantum vacans rebus, ultimam diem præparans se ad obitum exspectarat, petens ab eo super hac profectione consilium. Cui S. Bonif. in hæc verba rescripsit: *Melius mihi videtur, si propter libertates sæculares, in patria libertatem quietæ mentis habere nullatenus possis ut peregrinatione libertatem contemplationis, si volueris et possis, acquiras, quemadmodum soror nostra Wictburgo faciebat, quæ mihi per suas litteras intimavit, per talem vitam quietem invenisse juxta limina S. Petri, qualem longum tempus desiderando quæsivit.* Porro Wictburga hæc, ut patet ex epist. 47. ejusdem S. Bonifacii, Romæ spontance se apud S. Petrum cella instar carceris clausit: ibique inclusa vitæ contemplativæ operam dedit. Recenset utrorumque epistolas Car. Baron. anno Christi 725.

Denique Carolus Magnus, an. Domini 774. peregrinatus est Romam, cumque ad urbem accederet ex equo descendens pedes perrexit ad S. Petrum, ac gradus S. Petri sigillatim deosculans, ab Hadriano Pont. exceptus, alias deinde ecclesias pari devotione visitavit. Quocirca Deus ei benedixit. Nam rediens Ticinum cœpit, ac Desiderium Longobardorum regem captivum abduxit, regnumque Longobardorum tot annis Italiæ molestum, extinxit. Deinde Saxones subjugavit. Ita ex Anastasio et aliis Baronius anno Domini 774. ubi et ostendit Carolum Magnum quater peregrinatum esse Romam, scilicet primo, anno 774. uti jam dixi. Secundo, solvendi voti causa, an. Domini 780. Tertio, adversus Ducem Beneventanum, an. Domini 786. Quarto, ad restituendum Leonem Papam in suum locum, anno Domini 800. quando et creatus est Imp.

Tertio et genuine, transit hic Propheta ad sæculum futurum, felicissimum bonis, infelicissimum impiis, ut ejus vel horrore, vel amore et desiderio aculeum infigat lectori, itaque librum finiat, ut doceat concionatores conciones finire infixo simili auditoribus stimulo.

Nota ergo hebraismum: *mensem* enim vocat primum diem mensis, qui erat festum neomeniæ, quod hebr. dicitur חדש *chodes*, id est innovatio, scilicet lunæ et mensis, nimirum novilunium, quod Judæi celebrabant ob duas causas. Primo, ob beneficium gubernationis divinæ. Secundo, ut sicut frugum, ita etiam temporia et mensis primitias Deo dependerent. Vide dicta Numer. 28. 11.

Sensus ergo est, q. d. Fidelibus in Ecclesia, præsertim cœlesti et triumphante, perpetua erit solemnitas: perpetua quies et exsultatio, perpetuus sabbatismus, perpetua neomenia, id est perpetua gaudii, gratiæ et gloriæ innovatio; cum ex adverso impiis et damnatis æternus erit ignis et vermis, ut sequitur. Ita Theod. S. Aug. et Tertull. locis citatis.

Omnis caro,] omnis homo: puta omnis fidelis et sanctus, omnis beatus, de his enim solis agit.

24. Et egredientur et videbunt cadavera virorum.] Primo, Sanchez hæc pergit exponere de Ecclesia præsenti, q. d. Fideles in Ecclesia securi et tuti, cogitatione exibunt et contemplabuntur funera quotidiana eorum, qui extra Ecclesiam expositi sunt dæmonis laqueis, et gladio Domini.

Rursum, ut Forer. exibunt meditando pœnas damnatorum in gehenna, qui sane prudens et utilis est egressus, ut peccata vitentur, ne in gehennam ingredi cogantur. Secundo, S. Cyrill. hæc refert ad vastitatem Judæorum per Titum. Tertio et genuine, S. Aug. Hieron. Adamus, et alii passim hæc referunt ad futurum sæculum, q. d. Beati mente et contemplatione, vel etiam naturaliter et localiter, si velint, egredientur cœlo, ut cuminus intueantur damnatorum supplicia, quæ ipsi singulari Dei ope evaserunt, et in quæ hostes suos impios in æternum volutari videbunt. Hoc enim ingens eis erit gaudium. Sic, inquit Theodor. Lazarus in sinu Abrahæ existens, vidit animam divitis Epulonis in inferno. Quinimo S. Thom. in Supplemento 3. p. qu. 84. art. 2. docet Beatos quandoque reipsa cœlo exituros, tum ut dotem agilitatis exerceant, tum ut visum aliarum creaturarum specie pascant et oblectent.

Nota. Corpora damnatorum licet animata, dicuntur *cadavera*. Primo, quia fœda, gravia et olida erunt instar cadaverum. Secundo, Hebr. פגרי *pigre*, etiam significat pigra, et membra frigore torpentia, aut tormentis delassata. Ita Theod. et Castrius. Tertio, quia sunt in morte æterna; et simul in pœna æterna: ut enim mortem significaret, *cadavera* dixit et *vermes*; ut vero vitam omni morte acerbiorem ob pœnam demonstraret, ignem dixit inextinguibilem, et vermem eorum non moriturum.

Vermis eorum non morietur.] *Vermis*, id est vermes. Alludit ad *cadavera* damnatorum, de quibus præcessit; hæc enim solent in hac vita scaturire vermes: sed hi sunt mortales; illi in gehenna erunt immortales, hinc addit, *non morietur*. Cum enim hic moritur homo, mox caro ejus humida et putida producit serpentes, bufones, lumbricos et alios vermes. Hi carnem defuncti rodunt et depascuntur usque ad ossa, cumque nihil amplius restat quo pascantur, emoriuntur sensim, et vertuntur in terram. Ita impla-

tur illud Dei ad Adam: *Memento homo quia pulvis es, et in pulverem reverteris.* Verum in inferno uti cadavera, ita et vermis et ignis erunt æterna, Deo ea semper conservante ad æternam reproborum punitionem. Arabicus vertit: *Culpa eorum non moritur, et vermis eorum non dormit, et ignis eorum non exstinguitur.* Porro loqui Prophetam de damnatis in inferno certum est. Ita enim explicat Christus Marci 9. 42. *Bonum, ait, est tibi debilem introire in vitam æternam, quam duos manus habentem ire in gehennam, in ignem inexstinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur.* Et ita accipiunt omnes interpretes, quare et præcedentia de sæculo futuro, non præsenti accipienda sunt, ut ibi dixi.

Quæritur hic, an in inferno sint veri et proprie dicti vermes, qui torqueant damnatos? Calvinus l. 3. Instit. 25. §. 12. sicut ignem inferni tropice accipit, ut nil sit aliud quam ipsa Dei indignatio apprehensa a damnatis: ita consequenter tropice accipit et vermes. Aliqui per vermes intelligunt flammulas tenues quæ mille locis e carne impiorum instar vermiculorum erumpent. Rursum multi Catholici ignem proprie vermem tropice accipiunt, scil. ut vermis sit dolor ac mœror quasi vermis ortus ex putredine peccati, arrodens et torquens animum ex amissione tantæ felicitatis, quam facile fuerat consequi; et tantæ miseriæ incursu, quam per difficiles peccati vias sibi accersiverunt. Ita S. Hieronymus et Procopius hic, Ambros. in 14. Lucæ l. 7. August. 20. Civit. 21. qui tamen contrariam sententiam asserit esse æque probabilem. Jansenius in Concord. c. 71. D. Thom. in 4. d. 50. q. 2. art. 3. ad 1. et 2. Ibi Soto et communiter Scholastici. Unde et Isidorus l. 1. de Summo bono c. 13. duplicem ponit damnatorum pœnam: *Nam et eorum mentem, ait, urit tristitia, et corpus flamma.* Verum videtur potius hic vermis esse tropologicus.

Dico ergo hic intelligi proprie dictos vermes, qui in inferno erunt horribiles, fœdissimi, mordacissimi, et æterni; sicut naturaliter salamandra et pyraustæ vivunt in igne: idque ad hoc, ut damnatorum, qui carni et concupiscentiæ tum corporis, tum mentis et maxime superbiæ, indulserunt, acerrimi sint vindices. Erit ergo hoc vermium tormentum æque ut ignis, horribile et acerrimum; non enim erunt hi vermes naturales, sed Dei miraculo efformati ad impiorum afflictionem: itaque vermes hi non affligentur igne, sed tantum impios affligent.

Ubi nota, quatuor locis horum vermium sacram Script. meminisse. Primus est hic Isaiæ, post eum Judith cap. 16. 21. Tertius Ecclesiast. 7. 19. Quartus Marci 9. 45. Nunc hæc sententia probatur primo, quia Isaias ait, cadavera, id est corpora, damnatorum fœda, putida et cadaverosa, projecta in gehennam videnda esse a Beatis, et statim addit: *Vermis eorum non morietur*; ubi satis insinuat vermes hosce fore corporum, quæ ideo vocat cadavera: hæc enim ex se scatent vermibus. Secundo, quia id clare explicat Ecclesiast. c. 7. 19. et Judith 16. 21. ubi non animæ sed carnis vocantur vermes: ergo carnei erunt. Sic enim ait Ecclesiast. *Vindicta carnis impii ignis et vermis*, Et Judith: *Dabit ignem et vermes in carnes eorum, ut urantur, et sentiant in sempiternum.* Licet enim τὸ in *carnes* aliqui sic exponant, q. d. *In carnalem vitam eorum*, ad eam scilicet puniendam: alii in *carnes* quas scilicet vermes comedent in sepulcro, tamen hæc frigida sunt, et repugnant ei quod subditur: *Ut sentiant in sempiternum*; et quod ait Christus Marc. 9. 45. *Vermis eorum non moritur.* Tertio, igni jungitur vermis: ergo sicut ignis verus est in inferno, uti fides docet; ita et vermes: quia verborum nexus non patitur, ut ignis proprie, vermis tropice capiatur, maxime cum, sicut semper dicitur ignis, ita et semper dicatur vermis, nec usquam tropum in voce *vermis* explicet Scriptura. Et sane si verum ignem, verum sulphur, veram picem intelligimus inferni in Script. cur non et vermes? maxima enim regula sit S. August. et aliorum Patrum in Script. omnia proprie accipienda, non tropice, nisi cogat absurditas sententiæ: nihil autem in vermibus, eorumque vita in igne, et modo agendi, mordendi et torquendi damnatos est absurdum, non magis quam in corporibus damnatorum, et in modo agendi ignis et sulphuris non tantum in corpora sed et in animas eorumdem. Quarto, quia Beati habebunt quædam suavissima omnium sensuum oblectamenta, ut docent Theologi: ergo et damnati vermes et sordes habebunt, quæ omnes sensus affligent, et voluptates illicitas quibus in hac vita se oblectarunt congrue puniant. Quinto, quia ita sentiunt Haymo hic, August. 21. Civit. 9. Basil. in Psal. 33. ad illum v. *Timorem Domini docebo vos*: *In inferno*, ait, *vermium innumerabilium genus venenosum ac carnivorum erit, esitans quidem, nec tamen se satians, intolerabiles dolores morsibus infligens.* Auctor de Triplici habitaculo apud S. August. tom. 9. *In inferno*, ait, *est ferocitas bestiarum, dilaceratio immortalium vermium.* Innoc. III. Pont. lib. 3. de Contemptu mundi cap. 1. vers. 2. et sequent. *Erit in gehenna vermis*, inquit, *duplex*; *interior qui rodit cor, exterior qui rodit corpus*; et cap. 4. *In inferno erunt vermes indeficientes.* Prosper lib. 3. de Vita contempl. cap. 12. ait damnatos *edacissimis in æternum dilaniari vermibus, nec finiri.* Hugo Victor. l. 4. de Anima c. 13. *In inferno*, ait, *omnes comburuntur, et vermibus corroduntur, nec consumuntur, quorum vermis non moritur, et ignis non exstinguitur.* S. Anselm. in Elucidario. Tertia, ait, pœna in inferno est vermes immortales, id est serpentes et dracones visu et sibilo horribiles, qui ut pisces in aqua, ita vivunt in flamma. Idem indicat Cyrill. in orat. de exitu animæ, ubi fœdum et olentem vermem appellat: ergo corporalis erit, non spiritualis. Idem docet Chrysost. Theophyl. et Guilielmus Parisiensis, quos citat et sequitur noster Serarius in Judith cap. 16. q. 2. Sic et sentit Gregor. de Valentia 3. p. de Beat. et damnat. corp. disp. 13. q. 5. punct. 3. Certe Script. cum toties minatur improbis vermes, æque ac ignes gehennæ, propriam aliquam, novam et miram pœnam damnatorum voluit significare; qualis non est mœror vel remorsus conscientiæ: hic enim est in omni pœna, et nemo, ne Calvin. quidem, dubitavit umquam, quin ille esset in gehenna. Quis enim nesciat in tanta pœna, eaque æterna, damnatos dolere et cruciari, quod pœnas illas sibi accersiverint? Denique apposite damnati punientur verme: cum enim omnis caro corruperit viam suam, et pleraque reproborum peccata sint carnalia, videmusque passim grassari libidinem, gulam et crapulam, etc. apte Deus

puniet eos putidis vermibus, qui ex gula, libidine, indeque putenti carne oriri solent: idque toties prædici voluit, ut ejus horrore homines sibi a peccatis hisce temperent. Hoc est quod scribit S. Gregor. lib. 16. Moral. c. ult. *Carnalis dulcedo delectationis, in conscientia nutrit vermem doloris. Quid namque caro, nisi putredo ac vermis est? Et quisquis carnalibus desideriis anhelat, quid aliud quam vermem amat? Quæ enim sit carnis substantia, testantur sepulcra. Quis potentum, quis amicorum fidelium, quomlibet dilecti sui, tangere carnem scaturientem vermibus potest? Caro itaque cum concupiscitur, pensetur quæ sit exanimis, et intelligitur quid amatur.* Caussam subdit: *Nihil quippe sic ad edomondum desideriorum carnalium appetitum valet, quam ut unusquisque hoc, quod vivum diligit, qualo sit mortuum, penset. Considerata etenim corruptione carnali, citius cognoscitur, quia cum illicite caro concupiscitur, tabes desideratur. Bene ergo de luxurioso mente dicitur: Dulcedo illius vermis: quia is, qui in desiderio carnalis corruptionis æstuat, ad fœtorem putredinis anhelat.*

Quocirca S. Ambros. lib. 7. in Luc. cap. 14. tract. de parata cœna magna: *Ut multæ,* inquit, *ex cruditate febres nascuntur et vermes, quando quis intemperanter cibum sumit: ita si quis peccata peccatis accumulet, nec decoquat ea pœnitentia, sed misceat peccata peccatis, cruditatem contrahet veterum et recentium delictorum, indeque igne quasi febre aduretur proprio, et vermibus consumetur, id est torquebitur,* et cruciabitur usque ad consumptionem et mortem, ita tamen ut numquam sit consumptus, nec mortuus. Hujus rei symbolo Deus quosdam valde impios vivos vermibus corrodendos tradidit, uti Antiochum, e cujus corpore vermes scaturierunt, 2. Machab. 9. 9. et Herodem infanticidam, cujus *verenda putrefacta scatebant vermiculis cum fœtore gravissimo,* ait Joseph. 11. Antiq. 8. Et Calvinum, quem phthiriasi, id est pediculari morbo, consumptum tradit Bolsecus medicus, ejusque discipulus, in ipsius Vita.

Mystice, vermis hic erit remorsus conscientiæ, qui ut vermis jugiter eam mordebit et rodet, de quo pulchre Innoc. III. loco citato: *Vermis,* ait, *conscientiæ tripliciter lacerabit: affliget memoria, sera turbabit pœnitentia, torquebit angustia. Venient enim in cogitationem peccatorum suorum timidi, et traducent illos ex adverso iniquitates eorum dicentes: Quid profuit nobis superbia? et jactantia divitiarum quid contulit nobis? transierunt illa omnia tamquam umbra, et sicut navis quæ pertransiit fluctuantem aquam, cujus, cum præterierit, non est invenire vestigium; sic et nos nati continuo desinimus esse. Virtutis quidem signum nullum valuimus ostendere, sed in malignitate nostra consumpti sumus* (Vide Sapient. 5.) *Cum ingenti turbatione recogitabunt quæ cum nimio delectatione gesserunt, ut stimulus memoriæ pungat ad pœnam, quos aculeus nequitiæ stimulavit ad culpam.*

Ferunt Poetæ Prometheum, quod arundine ignem e cœlo deduxerat, a Jove Caucaso monti alligatum, ubi ab aquila cor illius perpetuo exeditur: Tityum vero terræ filium, eo quod Latonam adamasset, ab Apolline sagittis confixum, et damnatum apud inferos hac pœna, ut vultur ejus jecur perpetuo arrodat: arrosum enim et exesum semper renasci. Ita referunt Hesiodus, Ovidius, Lucanus. Unde Virgil. 6. Æneid. de eo ita canit:

> Rostroque immanis vultur adunco
> Immortale jecur tundens, habitatque sub alto
> Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.

Hoc symbolo significarunt improbos a sua conscientia, velut a carnifice ac furiis nocte dieque torqueri. Unde ex Virgilio pulchre hunc Isaiæ versum ita carmine reddidit Carpenteius:

> Supplicium quæris? Jecur immortale cerastæ
> Semper victuri tundent, fœcundaque pœnis
> Viscera corrodent, nostroque alimenta furori
> Suffectura dabunt, nec erunt sine fomite flammæ,
> Flammæ vivaces, insopitique vapores.

Quocirca merito S. Bernard. lib. 5. de Consid. cap. 12. *Hic est,* ait, *vermis, qui non moritur, Memoria præteritorum; semel injectus, vel potius innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequoquam deinceps avellendus. Nec cessat rodere conscientiam, eaque pastus esca utique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermem mordacem, et mortem vivacem. Horreo incidere in manus mortis viventis et vitæ morientis. Hæc est secunda mors quæ numquam peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori, ut non moriantur in æternum? Qui dicunt montibus, Cadite super nos; et collibus, Operite nos.* Quapropter S. Pachomius, vir miro sanctus tempora Constantini Imper. *Si quando eum cogitatio pulsasset illicita, mox eam repellebat, atque in timore Domini perseverabat affixus, æternarum memor pœnarum, et dolorum sine fine manentium, ignis scilicet illius inextinguibilis, et vermis numquam morientis,* inquit Auctor Vitæ ejus cap. 16.

Non moritur.] Vere S. Gregor. lib. 4. Moral. cap. 7. *Anima,* inquit, *mortaliter est immortalis, et immortaliter mortalis: ita enim immortalis est, ut mori possit: ita mortalis est, ut mori non possit. Nam beate vivere, sive per vitium, sive per supplicium perdit. Essentialiter autem vivere, neque per vitium, neque per supplicium perdit.* Animæ enim essentia numquam interit, sed est immortalis; moritur tamen spiritualiter, cum Dei gratiam quasi animam suam amittit. Unde Damascen. in historia Barlaam cap. 18. *Peccatum,* ait, *est immortalis animæ mors.* Rursum moritur, cum in gehenna morte æterna, id est, agonia et doloribus mortis, in æternum punitur et cruciatur.

Et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.] Pro *satietatem visionis* hebr. est דראון *deraon,* quod primo, Syrus et Arabicus Antiochenus vertunt: *Erunt admiratio* vel *stupor omni carni;* secundo, Arabicus Alexandrinus: *Erit exemplum omni carni,* puta omnibus hominibus; tertio, Vatabl. et Forer. *erunt in fastidium* vel *nauseam;* alii, *in abominationem:* abominamur enim cadavera fœtentia et verminosa, qualia maxime sunt eorum qui in deliciis ventris et veneris vixerunt. Melius Noster cum Chaldæo et aliis Hebræis *deraon* accipit quasi compositum ex די *de,* id est satietas, et ראון *raon,* id est visio, quasi dicas *satietas visionis.* Unde Chaldæus vertit: *Et erunt impii judicati in gehennam donec dicant super eos justi, Vidimus satis.* Alii et melius, q. d. Erunt sempiternum justis spectaculum. Ita S. Cypr. contra Demet. tract. 1. In fine. Sensus ergo est: Gaudebunt Beati videntes tantas reproborum, hostium Dei et suorum, pœnas, vi-

dentes se eas evasisse. At damnatos mire torquebit hoc suæ pœnæ spectaculum, et gaudium Beatorum, quodque nulla suorum ita excruciatorum pœna et lamentis moveantur, sed potius rideant, Deique justitiam laudent. Nullus ergo eis in æternum erit consolator, nullum dolorum lenimen, sed potius insultabit eis Deus, qui dixit Proverb. I. 24. *Quia vocavi, et renuistis, etc. ego quoque in interitu vestro ridebo et subsannabo.* Insultabunt eis Sancti et Angeli. Psal. 57. 11. *Lætabitur justus cum viderit vindictam, manus suas lavabit in sanguine peccatoris.* De voce *decoon* plura dicam Dan. 12. v. 3. in fine. Terminat hic Isaias suam prophetiam subjiciendo oculis ultima et summa tum damnatorum supplicia, tum Beatorum gaudia. Quis enim stimulus hoc possit esse acrior ad omnem virtutem prosequendam, et omne peccatum abominandum? *Ad hoc Propheta terminavit librum ad quod terminabitur sæculum*, ait S. August. 20. Civit. 21.

Vide ergo hic et jugiter considera, o Christiane, infelicem impiorum exitum plane disparem ab exitu piorum. Præclare S. Hieronym. epist. 24. ad Marcellam, ostendit quam mors S Leæ illustris fœminæ, sed religiosæ, dispar fuerit a morte Consulis infidelis, qui per id tempus obierat. *Humilitatis*, ait, *fuit tantæ* (S. Lea) *ut quondam domina plurimorum, ancilla omnium putaretur. Inculta vestis, vilis cibus, neglectum caput. Nunc igitur pro brevi labore æterna beatitudine fruitur. Excipitur Angelorum choris, Abrahæ sinibus confovetur et cum paupere quondam Lazaro divitem purpuratum, et non palmatum Consulem, sed atratum stillam digiti minoris cernit inquirere. O quanta rerum mutatio! Ille qui ante paucos dies quasi triumpharet Capitolinas ascendit arces, nunc desolatus et nudus, non in lacteo cæli palatio, ut uxor mentitur infelix, sed in sordentibus tenebris continetur. Hæc vero quam unius cubiculi secreta vallabant, quæ pauper videbatur, et tenuis, cujus vita putabatur amentia, Christum sequitur, et dicit: Quæcumque audivimus, ita et vidimus in civitate Dei nostri.* Unde pathetice concludit: *Quapropter moneo, et flens gemensque contestor, ut, dum hujus mundi vitam currimus, non duabus tunicis, id est duplici vestiamur fide: non calceamentorum pellibus, mortuis videlicet operibus, prægravemur; non divitiarum nos opera ad terram premat: non virgæ, id est potentiæ sæcularis, quæratur auxilium: non pariter et Christum velimus habere et sæculum: sed pro brevibus et caducis æterna succedant, et cum quotidie (secundum corpus loquor) præmoriamur, in cæteris non nos perpetuos existimemus, ut possimus esse perpetui.*

Hæc et ego suspirans gemensque scribo, dum cogito tot quotidie pereuntium et in gehennam descendentium ruinas, ubi *vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur*. Atque te, o lector, per viscera misericordiæ Dei nostri, per tuam ipsius salutem, per unicam animulam tibi creditam, tuæque curæ commissam obsecro et obtestor, ut æternitatis et æternorum tormentorum, æque ac gaudiorum, tibi a Deo utrimque propositorum, de quibus hic unam jacis aleam, eamque irrevocabilem, memoriam vivam tibi semper ob oculos ponas: hæc duo non recedant a mente tua: In hoc sæculo *vanitas vanitatum, et omnia vanitas*: o quantum est in rebus inane! o sine Christo quam vanum omne quod vivimus! In futuro, veritas veritatum et omnia veritas, stabilitas stabilitatum, et omnis stabilitas, ÆTERNITAS ÆTERNITATUM, ET OMNIA ÆTERNITAS: in cœlo felicissima, in gehenna miserrima, ubi *vermis non morietur, et ignis non extinguetur*. Ergo in medio constitutus sic vive, ut in æternum vivas. Unica et brevis est vita tua: ubi mortuus fueris, ad vitam hanc redire non licebit: sapere, et errores commissos corrigere non dabitur: clausa erit pœnitentiæ janua. Hæc prævidens sapito, dum tempus habes.

Hic momentum quod delectat: ibi æternum quod cruciat, hic momentum quod cruciat: ibi æternum quod delectat. Vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur: gloria horum non morietur, et felicitas non extinguetur. Ito nunc juvenis, lætare in adolescentia tua, ambula in viis cordis tui, et in intuitu oculorum tuorum: et scito quod pro his omnibus adducet te Deus in judicium. Ito vane, vanis inhia: mox perituris te satia, cras moriture. O vani filii Adæ, mendaces in stateris, ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum! O umbra, o somnium, o universa vanitas omnis homo vivens! Memento creatoris tui antequam veniat tempus afflictionis, antequam rumpatur funiculus argenteus, et recurrat vitta aurea, et conteratur hydria super fontem, et revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. Quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ, vel superam, vel inferam. Intra per angustam portam, quia lata et spatiosa via est quæ ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta porta, et arcta via quæ ducit ad vitam, et pauci qui inveniunt eam!

JUBILUS

EX MAGNIFICIS ISAIÆ ORACULIS,

EORUMQUE ORDINATA SYNOPSIS, QUIBUS ECCLESIÆ REDEMPTIONEM, GRATIAM, PACEM, EXSULTATIONEM, VICTORIAM, IMPIETATIS ET IMPIORUM EXCIDIUM, CHARISMATA SPIRITUS SANCTI, COELESTIUM BONORUM AFFLUENTIAM, AC PERENNEM FELICITATEM, ET TRIUMPHUM PER CHRISTUM DANDA PROMITTIT.

I. Audite, cœli, et auribus percipe, terra, quoniam Dominus locutus est. Filios enutrivi, et exaltavi: ipsi autem spreverunt me.

Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit.

Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis.

Omne caput languidum, et omne cor mœrens. A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas: vulnus, et livor, et plaga tumens.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorrha similes essemus.

Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus legem Domini nostri, populus Gomorrhæ.

Lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis: si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur.

Si volueritis, et audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, et me ad iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos.

Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii? Justitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ. Principes tui infideles, et socii furum: omnes diligunt munera, pupillo et viduæ non judicant.

Propter hoc ait Dominus, fortis Israel: Heu, consolabor super hostibus meis, et vindicabor de inimicis meis; excoquam ad purum scoriam tuam.

Et restituam judices tuos ut fuerunt prius. Post hæc vocaberis civitas justi. Sion in judicio redimetur: et conteret sceleatos, et peccatores simul.

II. Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et fluent ad eum omnes gentes, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob: quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.

Conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces. Domus Jacob, venite; et ambulemus in lumine Domini.

Dies Domini super omnem superbum et excelsum. Et introibunt in speluncas petrarum, et in voragines terræ, a facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus, cum surrexerit percutere terram.

Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, quia excelsus reputatus est ipse.

III. Ecce enim Dominator Dominus auferet a Juda validum et fortem, omne robur panis et aquæ, consiliarium et sapientem. Et dabo pueros principes eorum, et effœminati dominabuntur eis.

Provocaverunt oculos majestatis ejus: peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt. Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.

Dicite justo quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet. Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt.

Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant: decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et erit pro suavi odore fœtor, pro zona funiculus, pro fascia pectorali cilicium.

IV. In illa die erit germen Domini in magnificentia. Omnis qui relictus fuerit in Sion, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita, cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion in spiritu judicii et ardoris.

V. Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepivit eam, et plantavit eam electam.

Nunc ergo, viri Juda judicate inter me et vineam meam.

Quid est quod debui ultra facere vineæ meæ? an quod expectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas?

Auferam *ergo* sepem ejus, et erit in direptionem.

Væ qui conjungitis domum ad domum, et agrum agro copulatis: numquid habitabitis vos soli in medio terræ?

Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam. Cithara, et lyra, et tibia, et vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis.

Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino.

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustri peccatum. Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris: væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem.

VI. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum: et ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud: sex alæ uni et sex alæ alteri: duabus velabant faciem suam, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant.

Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria ejus.

Et dixi: Væ mihi, quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum. Et volavit ad me unus de Seraphim, et *calculo* tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua.

Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam? et quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me.

Et dixit: Vade, et dic populo huic: Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava: semen sanctum erit quod steterit in ea.

VII. Dices ad *Achaz*: Noli timere a duabus caudis titionum fumigantium, Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ.

Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum.

Sibilabit Dominus muscæ Ægypti, et api quæ est in terra Assur: et radet in novacula conducta Assyriorum caput, et pilos pedum, et barbam universam.

VIII. Accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahere: Festina prædari.

Quia antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariæ, coram rege Assyriorum.

Dominum exercituum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, et in petram scandali domibus Israel, et habitantibus Jerusalem.

Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel.

Cum dixerint ad vos: Quærite a pythonibus: Numquid non populus a Deo suo requiret, pro vivis a mortuis? Ad legem magis, et ad testimonium.

IX. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.

Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus: et vocabitur nomen ejus, Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis.

X. Væ qui condunt leges iniquas, ut opprimant pauperes, viduas et pupillos decipiant. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe venientis?

Væ Assur, virga furoris mei: ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi.

Et erit: cum impleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, visitabo super fructum magnifici regis Assur, et super gloriam altitudinis oculorum ejus.

Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? propter hoc mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem: et subtus gloriam ejus succensa ardebit quasi combustio ignis.

Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ convertentur ex eo: consummatio abbreviata inundabit justitiam.

XI. Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.

Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, et intellectus, spiritus consilii, et fortitudinis, spiritus scientiæ, et pietatis.

Et replebit eum spiritus timoris Domini. Non secundum visionem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet.

Sed judicabit in justitia pauperes, et arguet in æquitate pro mansuetis terræ: et percutiet terram virga oris sui, et spiritu labiorum suorum interficiet impium.

Et erit justitia cingulum lumborum ejus: et fides cinctorium renum ejus.

Habitabit lupus cum agno: et pardus cum hœdo accubabit: vitulus et leo et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos.

In die illa, radix Jesse, qui stat in signum populorum, ipsum Gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum.

Et levabit signum in nationes, et congregabit profugos, Israel, et dispersos Juda colliget a quatuor plagis terræ.

Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul deprædabuntur filios Orientis. Idumæa et Moab præceptum manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt.

XII. Et dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conversus est furor tuus, et consolatus es me.

Ecce Deus salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo: quia fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus salvatoris.

Exsulta, et lauda, habitatio Sion: quia magnus in medio tui sanctus Israel.

XIII. Onus Babylonis. Super montem caliginosum levate signum, exaltate vocem, levate manum, et ingrediantur portas duces.

Ego mandavi sanctificatis meis, et vocavi fortes meos in ira mea, exsultantes in gloria mea.

Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum, et gentium congregatarum: Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul, a summitate cœli: Dominus, et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram.

Ululate, quia prope est dies Domini; quasi vastitas a Domino veniet.

Quoniam stellæ cœli, et splendor earum, non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendebit in lumine suo.

Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum, et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo.

Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum, sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrham.

XIV. Sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices: Quomodo cessavit exactor, quievit tributum?

Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium.

Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui, suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis, omnes principes nationum.

Universi respondebunt, et dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut et nos, nostri similis effectus es.

Detracta est ad inferos superbia tua, concidit ca-

davar tuum: subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes.

Quomodo cecidisti de cœlo, lucifer, qui mane oriebaris?

Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis.

Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo.

Verumtamen ad infernum detraberis, in profundum laci.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Numquid iste est vir, qui conturbavit terram, qui concussit regna?

Ne læteris, Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem.

Et quid respondebitur nuntiis gentis? Quia Dominus fundavit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi ejus.

XV. Onus Moab. Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est murus Moab, conticuit.

Cor meum ad Moab clamabit, vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt.

Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum ad torrentem salicum ducent eos.

XVI. Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ, de Petra deserti ad montem filiæ Sion.

Audivimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plus quam fortitudo ejus.

Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, et viscera mea ad murum cocti lateris.

XVII. Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina.

Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum vel trium olivarum in summitate rami.

XVIII. Væ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopiæ.

Qui mittit in mare legatos, et in vasis papyri super aquas.

Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam; ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem exspectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus.

Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinavit, et præcidentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerint, abscindentur, et excutientur.

In tempore illo, deferetur munus Domino a populo divulso et dilacerato.

XIX. Onus Ægypti. Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Ægyptum, et commovebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.

Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharaonis, dederunt consilium insipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum.

Ubi nunc sunt sapientes tui? annuntient tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum.

Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis: et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens.

In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum: Civitas solis vocabitur una.

In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus Domini juxta terminum ejus.

In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio: benedictio in medio terræ.

Cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas autem mea Israel.

XX. Dixit Dominus Isaiæ: Vade, et solve saccum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens nudus, et discalceatus.

Et dixit Dominus: Sicut ambulavit Isaias nudus, sic minabit rex Assyriorum Ægyptios et Æthiopes, juvenem et senem, nudum et discalceatum.

XXI. Onus deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.

Pone mensam, contemplare in specula comedentes et bibentes: surgite principes, arripite clypeum.

Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli: et contemplatus est diligenter multo intuitu.

Et clamavit leo: Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem: et super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus.

Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit, et dixit: Cecidit Babylon: et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terram.

Onus Duma ad me clamat ex Seir, Custos, quid de nocte? custos, quid de nocte?

Dixit custos: Venit mane et nox: si quæritis, quærite: convertimini, venite.

Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dedanim.

XXII. Onus vallis visionis. Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti et tu omnis in tecta?

Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans, interfecti tui, non interfecti gladio, nec mortui in bello.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, et ad planctum, ad calvitium, et ad cingulum sacci.

Et ecce gaudium et lætitia, occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: Comedamus, et bibamus: cras enim moriemur.

Et revelata est in auribus meis vox Domini exercituum: Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.

Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, et dices ad eum:

Quid tu hic, aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulcrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi.

Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevabit te.

Et erit in die illa: Vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ.

Et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus: et erit quasi pater habitantibus Jerusalem, et domui Juda.

Et dabo clavem domus David super humerum ejus et aperiet, et non erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat.

XXIII. Onus Tyri. Ululate, naves maris: quia vastata est domus, unde venire consueverant.

Erubesce, Sidon: ait enim mare, fortitudo maris, dicens: Non parturivi, et non peperi, et non enutrivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines.

Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam, cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti terræ?

Transi terram tuam quasi flumen, filia maris, non est cingulum ultra tibi.

Et erit in die illa: In oblivione eris, o Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius: post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canticum meretricis.

XXIV. Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habitatores ejus.

Et erit sicut populus, sic sacerdos: et sicut servus, sic dominus ejus: sicut ancilla, sic domina ejus: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fœnerator, sic is qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet.

Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ.

Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte.

Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ.

A finibus terræ laudes audivimus, gloriam justi. Et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi, væ mihi, prævaricantes prævaricati sunt, et prævaricatione transgressorum prævaricati sunt.

Formido, et fovea, et laqueus super te, qui habitator est terræ.

Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

XXV. Domine, Deus meus es tu, exaltabo te, et confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen.

Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas et in sempiternum non ædificetur.

Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te.

Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua: spes a turbine, umbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

Præcipitabit mortem in sempiternum: et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie.

Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste: expectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus sustinuimus eum, exsultabimus, et lætabimur in salutari ejus.

XXVI. In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda.

Urbs fortitudinis nostræ Sion salvator, ponetur in ea murus et antemurale.

Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem.

Vetus error abiit: servabis pacem; pacem, quia in te speravimus.

Sperastis in Domino in sæculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum.

Domine, nomen tuum, et memoriale tuum in desiderio animæ.

Misereamur impio, et non discet justitiam: in terra sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini.

Domine, dabis pacem nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis.

Morientes non vivant, gigantes non resurgant: propterea visitasti et contrivisti eos et perdidisti omnem memoriam eorum.

Concepimus, et quasi parturivimus et peperimus spiritum: salutes non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.

Vivent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, et laudate qui habitatis in pulvere, quia ros lucis ros tuus, et terram gigantum detrahes in ruinam.

Vade, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio.

XXVII. In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti, super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum, qui in mari est.

In die illa vinea meri cantabit ei.

Ego Dominus, qui servo eam, repente propinabo ei: ne forte visitetur contra eam, nocte et die servo eam.

Qui ingrediuntur impetu ad Jacob, florebit et germinabit Israel, et implebunt faciem orbis semine.

Et iste omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus.

XXVIII. Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, et flori decidenti, gloriæ exsultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes a vino.

Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, et sertum exsultationis residuo populi sui.

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiumque, ita ut non esset ultra locus.

Quem docebit scientiam? et quem intelligere faciet auditum? ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus.

Quia manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi.

Et erit eis verbum Domini: Manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, exspecta reexspecta, modicum ibi, modicum ibi: ut vadant, et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur, et capiantur.

Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum: qui crediderit, non festinet.

Et delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem: sola vexatio intellectum dabit auditui.

Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat: et pallium breve utrumque operire non poterit.

Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus: sicut in valle, quæ est in Gabaon, irascetur: ut faciat opus suum, alienum opus ejus: ut operetur opus suum, peregrinum est opus ejus ab eo.

Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam?

Et erudiet illum in judicio: Deus suus docebit illum.

XXIX. Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David.

Et circumvallabo Ariel, et erit tristis et mœrens, et erit mihi quasi Ariel.

Et circumdabo quasi sphæram in circuitu tuo, et jaciam contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam.

Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum: et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit.

Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, prophetas et principes vestros qui vident visiones, operiet.

Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis consilium: quorum sunt in tenebris opera, et dicunt: Quis videt nos, et quis novit nos?

XXX. Onus jumentorum Austri. In terra tribulationis et angustiæ, leæna, et leo ex eis, vipera, et regulus volans, portantes super humeros jumentorum divitias suas, et super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit.

Qui dicunt videntibus: Nolite videre: et aspicientibus: Nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt: loquimini nobis placentia, videte nobis errores.

Hæc dicit Dominus Deus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis: in silentio et in spe erit fortitudo vestra. Et noluistis.

Et dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus: ideo fugietis. Et super veloces ascendemus: ideo velociores erunt, qui persequentur vos.

Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem: et non faciet avolare ultra doctorem tuum: et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum.

Et aures tuæ audient verbum post tergum monentis: Hæc est via, ambulate in ea: et non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram.

Et erit lux lunæ sicut lux solis, et lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui.

Præparata est enim ab heri Topheth, a rege præparata, profunda, et dilatata. Nutrimenta ejus, ignis et ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

XXXI. Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt; et super equitibus, quia prævalidi nimis: et non sunt confisi super sanctum Israel, et Dominum non requisierunt.

Ægyptus homo, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus: et Dominus inclinabit manum suam, et corruet auxiliator, et cadet cui præstatur auxilium simulque omnes consumentur.

Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem.

XXXII. Ecce in justitia regnabit rex, et principes in judicio præerunt.

Princeps vero ea, quæ digna sunt principe, cogitabit, et ipse super duces stabit.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso: et erit desertum in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur.

Et erit opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum.

Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta.

Beati, qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis et asini.

XXXIII. Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis, nonne et ipse sperneris? cum consummaveris deprædationem, deprædaberis: cum fatigatus desieris contemnere, contemneris.

Domine, miserere nostri: te enim exspectavimus: esto brachium nostrum in mane, et salus nostra in tempore tribulationis.

Et erit fides in temporibus tuis: divitiæ salutis sapientia et scientia: timor Domini ipse est thesaurus ejus.

Ecce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amare flebunt.

Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas: quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?

Regem in decore suo videbunt oculi ejus, cernent terram de longe.

Cor tuum meditabitur timorem: ubi est litteratus? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum?

Respice Sion civitatem solemnitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit.

XXXIV. Et tabescet omnis militia cœlorum, et complicabuntur sicut liber cœli, et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu.

Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe, de sanguine agnorum et hircorum, de sanguine medullatorum arietum.

Victima enim Domini in Bosra, et interfectio magna in terra Edom.

Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur; et erit terra ejus in picem ardentem.

Et possidebunt illam onocrotalus et ericius: ibis et corvus habitabunt in ea: et extendetur super eam

mensura, ut redigatur ad nihilum, et perpendiculum in desolationem.

Et occurrent dæmonia onocentauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubavit lamia, et invenit sibi requiem.

XXXV. Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florabit quasi lilium.

Germinans germinabit, et exultabit lætabunda et laudans: gloria Libani data est ei: decor Carmeli, et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini, et decorem Dei nostri.

Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt.

Et quæ erat arida, erit in stagnum, et sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci.

Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude; et lætitia sempiterna super caput eorum: gaudium et lætitiam obtinebunt, et fugiet dolor et gemitus.

XXXVI. Et dixit Rabsaces: Dicite Ezechiæ: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia, qua confidis?

Aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me?

Ubi est Deus Emath, et Arphad? ubi est Deus Sepharvaim? numquid liberaverunt Samariam de manu mea?

XXXVII. Et venerunt servi regis Ezechiæ ad Isaiam.

Et dixit ad eos Isaias: Hæc dicetis domino vestro: Hæc dicit Dominus: Ne timeas a facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me.

Ecce ego dabo ei spiritum, et audiet nuntium, et revertatur ad terram suam, et corruere eum faciam gladio in terra sua.

Et oravit Ezechias ad Dominum, dicens: Domine exercituum, Deus Israel, qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti cœlum et terram.

Et nunc, Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

Et misit Isaias filius Amos ad Ezechiam, dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum.

Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me.

Cum fureres adversum me, superbia tua ascendit in aures meas: ponam ergo circulum in naribus tuis, et frænum in labiis tuis, et reducam te in viam, per quam venisti.

Egressus est autem Angelus Domini, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia. Et surrexerunt mane, et ecce omnes, cadavera mortuorum.

XXXVIII. In diebus illis ægrotavit Ezechias usque ad mortem: et introivit ad eum Isaias filius Amos propheta, et dixit ei: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, et non vives.

Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, et oravit Dominum.

Et dixit: Obsecro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim. Et flevit Ezechias fletu magno.

Et factum est verbum Domini ad Isaiam, dicens: Vade, et dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Audivi orationem tuam, et vidi lacrymas tuas: ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos: et de manu regis Assyriorum eruam te, et civitatem istam, et protegam eam.

Hoc autem tibi erit signum a Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est.

Ecce ego reverti faciam umbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz in sole, retrorsum decem lineis. Et reversus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat.

Scriptura Ezechiæ regis Juda, cum ægrotasset, et convaluisset de infirmitate sua.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi. Quæsivi residuum annorum meorum.

Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viventium. Non aspiciam hominem ultra, et habitatorem quietis.

Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.

Ecce in pace amaritudo mea amarissima: tu autem eruisti animam meam ut non periret, projecisti post tergum tuum omnia peccata mea.

Vivens vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam.

Domine, salvum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

XXXIX. In tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset et convaluisset.

Et ostendit eis Ezechias universa quæ *erant* in thesauris *suis*.

Et dixit Isaias ad Ezechiam: Audi verbum Domini exercituum.

Ecce dies venient, et auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, et quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylonem.

Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tantum pax et veritas in diebus meis.

XL. Consolamini, consolamini, popule meus, dicit Deus vester: loquimini ad cor Jerusalem.

Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas *ejus*.

Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas.

Vox dicentis, Clama. Et dixi: Quid clamabo? omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri.

Exsiccatum est fœnum, et cecidit flos: verbum autem Domini nostri manet in æternum.

Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere. Dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester.

Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit; fœtas ipse portabit.

Quis mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera?

Quis adjuvit spiritum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi?

Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihilum et inane reputatæ sunt ei.

Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam imaginem ponitis ei?

Numquid sculptile conflavit faber? aut aurifex auro figuravit illud, et laminis argenteis argentarius?

Qui sedet super gyrum terræ, et habitatores ejus sunt quasi locustæ: qui extendit velut nihilum cœlos et expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum.

Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino, et a Deo meo judicium meum transivit?

Qui dat lasso virtutem: et his, qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat.

Deficient pueri, et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent.

Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.

XLI. Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut sequeretur se? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum.

Et tu Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abrahæ amici mei.

Ne timeas, quia ego tecum sum: ne declines, quia ego Deus tuus: confortavi te, et auxiliatus sum tibi, et suscepit te dextera justi mei.

Noli timere, vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel: ego auxiliatus sum tibi, dicit Dominus: et redemptor tuus sanctus Israel.

Aperiam in supinis collibus flumina, et in medio camporum fontes: ponam desertum in stagna aquarum, et terram inviam in rivos aquarum.

Dabo in solitudinem cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ: ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul.

Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, et sciemus quia dii estis vos.

Primus ad Sion dicet: Ecce adsum, et Jerusalem evangelistam dabo.

XLII. Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea: dedi spiritum meum super eum, judicium gentibus proferet.

Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris.

Calamum quassatum non conteret, et linum fumigans non extinguet: in veritate educet judicium.

Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra judicium: et legem ejus insulæ exspectabunt.

Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium.

Ut aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris.

Tacui semper, silui, patiens fui: sicut parturiens loquar: dissipabo, et absorbebo simul.

Et ducam cæcos in viam, quam nesciunt: ponam tenebras coram eis in lucem. Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum.

Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi?

XLIII. Et nunc hæc dicit Dominus, creans te, Jacob, et formans te, Israel: noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: meus es tu.

Cum transieris per aquas, tecum ero, et flumina non operient te: cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te.

Quia ego Dominus Deus tuus, sanctus Israel, salvator tuus, dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam et Saba pro te.

Noli timere, quia ego tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te.

Dicam Aquiloni: Da; et Austro: Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, et filias meas ab extremis terræ.

Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator.

Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit.

Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor.

XLIV. Iste dicet: Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob: et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur.

Plastæ idoli omnes nihil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis; ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur.

Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua: revertere ad me, quoniam redemi te.

Laudate, cœli, quoniam misericordiam fecit Dominus; jubilate, extrema terræ; resonate, montes, laudationem, saltus et omne lignum ejus: quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur.

Qui dico Cyro: Pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: Ædificaberis; et templo, Fundaberis.

XLV. Hæc dicit Dominus christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus Gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas, et portæ non claudentur.

Ego ante te ibo: et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. Ego Dominus, et non est alter.

Formans lucem, et creans tenebras, faciens pacem et creans malum: ego Dominus faciens omnia hæc.

Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet salvatorem: et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum.

Væ qui contradicit fictori suo, testa de samiis terræ: numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis, et opus tuum absque manibus est?

Væ qui dicit patri: Quid generas? et mulieri: Quid parturis?

Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti, et negotiatio Æthiopiæ, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt: Post te ambulabunt, vincti manicis pergent: et te adorabunt, teque deprecabuntur: Tantum in te est Deus, et non est absque te Deus.

In memetipso juravi, egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua.

In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.

XLVI. Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem.

Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva.

Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo et salvabo.

Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ, et locutus sum, et adducam illud: creavi, et faciam illud.

XLVII. Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylon, sede in terra: non est solium filiæ Chaldæorum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera.

Et dixisti: In sempiternum ero domina: non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es novissimi tui.

Venient tibi duo hæc subito in die una, sterilitas et viduitas.

XLVIII. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua ærea: transgressorem ex utero vocavi te.

Propter nomen meum longe faciam furorem meum: et laude mea infrænabo te, ne intereas.

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.

Utinam attendisses mandata mea: facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris.

Non est pax impiis, dicit Dominus.

XLIX. Audite, insulæ, et attendite, populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.

Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me: et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me.

Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor.

Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo.

Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.

Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te et in die salutis auxiliatus sum tui: et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas:

Ut diceres his, qui vincti sunt: Exite; et his, qui in tenebris: Revelamini. Super vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum.

Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos.

Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi.

Laudate, cœli, et exsulta, terra; jubilate, montes, laudem: quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserebitur.

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei.

Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui.

Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram oculis meis semper.

Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? ego sterilis, et non pariens, transmigrata, et captiva: et istos quis enutrivit? ego destituta et sola: et isti ubi erant?

Et erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis: et quasi musto sanguine suo inebriabuntur: et sciat omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob.

L. Hæc dicit Dominus. Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram.

Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum, qui lassus est verbo: erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum.

Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico: retrorsum non abii.

Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus: faciem meam non averti ab increpantibus, et conspuentibus in me.

Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam et scio quoniam non confundar.

LI. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram, quæ peperit vos: quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum.

Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus: et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiarum actio, et vox laudis.

Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis.

Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea: Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum.

Consurge, consurge, induere fortitudinem brachium Domini: consurge sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?

Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur, et venient in Sion laudantes, et lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium et lætitiam tenebunt, fugiet dolor et gemitus.

Ego, ego ipse consolabor vos: quis tu ut timeas ab homine mortali et a filio hominis, qui quasi fœnum, ita arescet?

LII. Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion, induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem, civitas sancti: quia non adjiciet ultra, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus.

Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem; annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit Deus tuus!

Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium Gentium: et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.

Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini.

LIII. Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti.

Non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum.

Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum.

Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in viam suam declinavit: et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.

Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum: sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.

De angustia, et de judicio sublatus est: generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussi eum.

Et dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus.

Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam et cum sceleratis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit.

LIV. Lauda, sterilis, quæ non paris: decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum, dicit Dominus.

Ad punctum in modico dereliqui te, et in miserationibus magnis congregabo te.

Paupercula, tempestate convulsa, absque ulla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos et fundabo te in sapphiris.

Et ponam jaspidem propugnacula tua: et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles.

Et in justitia fundaberis: recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi.

LV. Omnes sitientes, venite ad aquas: et qui non habetis argentum, properate, emite, et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac.

Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate? Audite audientes me, et comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra.

Feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fideles.

Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus.

Quærite Dominum, dum inveniri potest, invocate eum, dum prope est.

Quia in lætitia egrediemini, et in pace deducemini: montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manu.

LVI. Quia hæc dicit Dominus Eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ ego volui, et tenuerint fœdus meum.

Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.

Speculatores ejus cæci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia.

LVII. Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat: a facie enim malitiæ collectus est justus.

Quia hæc dicit Excelsus, et sublimis habitans æternitatem.

Propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus sum, et percussi eum: abscondi a te faciem meam, et indignatus sum: et abiit vagus in via cordis sui.

Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest.

Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.

LVIII. Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum.

Quare jejunavimus, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti?

Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra.

Nonne hoc est magis jejunium, quod elegi? dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes.

Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam: cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris.

Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua citius orietur, et anteibit faciem tuam justitia tua et gloria Domini colliget te.

Et ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis:

Et vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem.

Si vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et glorificaveris eum dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua.

Tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est.

LIX. Ecce non est abbreviata manus Domini ut salvare nequeat, neque aggravata est auris ejus ut non exaudiat.

Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquitatem fatur.

Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera inutilia, et opus iniquitatis in manibus eorum.

Pedes eorum ad malum currunt, et festinant ut effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas et contritio in viis eorum.

Viam pacis nescierunt, et non est judicium in gressibus eorum. Semitæ eorum incurvatæ sunt eis: omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te, et peccata nostra responderunt nobis: quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras cognovimus.

Et conversum est retrorsum judicium, et justitia

longe stetit: quia corruit in platea veritas, et æquitas non potuit ingredi.

Sed iniquitates vestræ diviserunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem ejus a vobis ne exaudiret.

Conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem.

Ova aspidum ruperunt, et telas araneæ texuerunt: qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet in regulum.

Palpavimus sicut cæci parietem, et quasi absque oculis attrectavimus: impegimus meridie quasi in tenebris; in caliginosis quasi mortui.

Rugiemus quasi ursi omnes, et quasi columbæ meditantes gememus: expectavimus judicium et non est; salutem, et elongata est a nobis.

Et vidit quia non est vir: et aporiatus est, quia non est qui occurrat: et salvavit sibi brachium suum, et justitia ejus ipsa confirmavit eum.

Indutus est Dominus justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus: indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli.

LX. Surge, illuminare, Jerusalem: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est.

Quia ecce tenebræ operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et gloria ejus in te videbitur.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui.

Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha: omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes.

Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas?

Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui per te transiret, ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem et generationem.

Et suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis; et scies quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob.

Pro ære afferam aurum, et pro ferro afferam argentum; et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos justitiam.

Occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio; populus autem tuus omnes justi, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam.

LXI. Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem;

Ut prædicarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes.

Ut ponerem lugentibus Sion, et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris: et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorificandum.

Vos autem Sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri, dicetur vobis. Fortitudinem Gentium comedetis, et in gloria earum superbietis.

Omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus.

Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis: et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.

LXII. Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur.

Et eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.

Non vocaberis ultra Derelicta: et terra tua non vocabitur amplius Desolata: sed vocaberis Voluntas mea in ea, et terra tua Inhabitata: quia complacuit Domino in te, et terra tua inhabitabitur.

Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini, ne taceatis.

Et vocabunt eos, Populus sanctus, redempti a Domino.

LXIII. Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ. Ego, qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum.

Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari?

Torcular calcavi solus, et de Gentibus non est vir mecum: calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea inquinavi.

Dies enim ultionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.

Attende de cœlo, et vide de habitaculo sancto tuo: ubi est zelus tuus, et fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum? super me continuerunt se.

Tu enim pater noster, et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos: tu, Domine pater noster, redemptor noster, a sæculo nomen tuum.

LXIV. Utinam dirumperes cælos, et descenderes: a facie tua montes defluerent.

A sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti exspectantibus te.

Et facti sumus ut immundus omnes nos, et quasi pannus menstruatæ universæ justitiæ nostræ: et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos.

Et nunc, Domine, pater noster es tu; nos vero lutum: et fictor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos.

Domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas.

Numquid super his continebis te Domine, tacebis, et affliges nos vehementer?

LXV. Quæsierunt me qui ante non interrogabant, invenerunt qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego. Ecce ego ad Gentem, quæ non invocabat nomen meum.

Hæc dicit Dominus: quomodo si inveniatur granum in botro, et dicatur: Ne dissipes illud. Quoniam benedictio est: sic faciam propter servos meos:

et hæreditabunt eam electi mei, et servi mei habitabunt ibi.

Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, et libatis super eam.

Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corruetis: pro eo quod vocavi, et non respondistis: locutus sum, et non audistis: et faciebatis malum in oculis meis, et quæ nolui elegistis.

Ecce enim ego creo cœlos novos, et terram novam: et non erunt in memoria priora, et non ascendent super cor.

Non erit ibi amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.

LXVI. Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea, terra enim scabellum pedum meorum: quæ est ista domus quam ædificabitis mihi? et quis est iste locus quietis meæ?

Vox populi de civitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.

Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus ejus, peperit masculum.

Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? si ego, qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?

Lætamini cum Jerusalem, et exsultate in ea omnes qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio universi, qui lugetis super eam.

Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego declinabo super eam quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis: ad ubera portabimini, et super genua blandientur vobis.

Quomodo si cui mater blandiatur, ita et ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini.

Quia ecce Dominus in igne veniet, et quasi turbo quadrigæ ejus: reddere in indignatione furorem suum et increpationem suam in flamma ignis.

Et ponam in eis signum, et mittam ex eis qui salvati fuerint, ad Gentes, et adducam omnes fratres vestros donum Domino, in equis, et in quadrigis.

Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret coram facie mea, dicit Dominus.

Et egredientur, et videbunt cadavera virorum, qui prævaricati sunt in me: vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur: et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto: sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

COMMENTARIA
IN
JEREMIAM PROPHETAM.

ARGUMENTUM.

Jeremias, ait S. Hieron. in c. 1. hic, imminente captivitate, Dei clementia mittitur ad populum, ut eum ad pœnitentiam excitet, itaque ipsa captivitatem Babylonicam jam instantem avadat. Sub idem tempus prophetavit Ezechiel: sed Jeremias, quasi columna labentis urbis et regni, ut patet c. 1. v. 18. ante in Juda, Ezechiel post Jeremiam, anno 35. in Babylone captus, vaticinatus est.

Quæst. I. Quæres primo: Quo anno cœperit prophetare, quo desierit, Jeremias? Resp. primo, ex c. 1. v. 2. patet, eum cœpisse anno 13. Josiæ regis, cum esset adhuc puer, ait S. Hieron. et alii, idque patet c. 1. 7. Cœpit ergo prophetare existens annorum 14. aut 15. cum Medis, teste Eusebio, imperaret Phraortes, Romanis Ancus Martius, Ægyptiis Psammetichus Senior, Olympiade 36. anno mundi 3318. in hunc enim annum mundi incidit annus 13. Josiæ, qui fuit ante Christi nativitatem annus 632. Hinc sequitur, Jeremiam cœpisse prophetare, post Isaiam anno 165. ante Ezechielem (qui cœpit anno 5. transmigrationis Joachin, Ezech. 1. 2.) anno 34. ante Danielem (qui cœpit anno 5. ab excisa Jerusalem) anno 54.

Secundo, prophetavit Jeremias sub quinque regibus, scilicet sub Josia annos 19. sub Joachaz filio Josiæ tres menses: sub Joakim fratre Joachaz, et filio Josiæ annos 11. sub Joachin filio Joakim tres menses: sub Sedecia fratre Joachaz et filio Josiæ annos 11. usque ad mensem 5. anni illius undecimi, quo capta est a Chaldæis Jerusalem, in qua et Jeremias captus est, sed liberaliter habitus a Nabuchodonosor; quia ejus victoriam contra Judæos prædixerat, eisque suaserat ut ei se dederent c. 39. v. 11. Prophetavit ergo annis 41. in Judæa: in qua per Chaldæos eversa remansit, ut reliquiis populi esset solatio.

Tertio, ex Judæa Judæis fugientibus Chaldæos contra jussum Domini, in Æyptum abductus est ab eis Jeremias, ibique in Taphnis (urbe regia, ut Moses coram Pharaone fecit miracula) prophetavit, ut patet c. 43. v. 44. per annos 4. scilicet usque ad annum 4. captivitatis et excidii Jerusalem, qui erat Nabuchodonosoris 23. quo prædixit Jeremias Pharaonem, qui dictus est Ephree, vel Vaphre, regem Ægypti, a Nabuchodonosore vincendum et occidendum, quod contigit anno sequenti, teste Josepho 10. Antiq. 11. Quare universim prophetavit Jeremias annis 45. cumque cœperit puer 15. circiter annorum, sequitur eum occisum esse saxagenarium, anno mundi 3363.

Quarto, cum in Taphnis Jeremias suis Hebræis et toti Ægypto cladem minaretur, quæ mox per Nabuchodonosorem evenit, a suis concivibus lapidibus obrutus, Martyr occubuit. Ita S. Hieron. Tertull. Doroth. Epiphan. de Vita Prophetarum, Isidor. de Vita et morte Sanctorum. Perperam ergo R. Salomon ex c. 44. 28. opinatur Jeremiam cum Baruch ex Ægypto in Judæam rediisse.

Addunt Doroth. Epiphan. et Isidor. penes quos sit fides, Jeremiam in Taphnis sepultum, et in magno honore ejus sepulcrum ab Ægyptiis habitum fuisse: eo quod ipse suis precibus inde aspides, crocodilos et immanes feras profligasset, et in dies pulvere e sepulcro suo accepto profligaret. Porro, Joan. Moschus in Prato spirituali tradit c. 77. ossa Jeremiæ inde ab Alexandro Magno translata esse Alexandriam, urbem ab eo conditam, ibique colin Tetrapylo. Addit Chronicum Alexandrinum vetustum, sed nuper editum a Nostro Radero, Alexandrum illustre monumentum Jeremiæ cineribus excitasse: sicut Niceph. lib. 8. 30. narrat simile illi erectum a S. Helena matre Constantini.

Denique adjiciunt Doroth. et Epiphan. quod Jeremias in Ægypto sacerdotibus Ægyptiis prædixerit futurum, ut omnia eorum simulacra concidarent, cum virgo mater in Ægyptum cum suo ascenderet infante, idque ita accidisse, cum Deipara ducens puerum Jesum Ægyptum intravit: de quo plura cap. 44. in fine. Jeremias catalogo Sanctorum in Martyrologio ascriptus est 1. Maii. Sic enim eo die legimus in Rom. Martyrol. *In Ægypto S. Jeremiæ Prophetæ, qui a populo lapidibus obrutus, apud Taphnas occubuit, ibique sepultus est: ad cujus sepulcrum fideles (ut refert S. Epiphanius) supplicare consueverunt, indeque sumpto pulvere, aspidum morsibus medentur.*

Quæst. II. Quæres secundo: Quis et qualis fuerit Jeremias?

Resp. Primo, fuit filius Helciæ: an pontificis illius celebris sub Josia, dicam c. 1. v. 1. Oriundus fuit ex Anathoth, quæ erat urbs in tribu Benjamin, tribus milliaribus distans a Jerusalem, eratque sacerdotibus attributa, ut patet Josue 21. 18.

Secundo, Jeremias in utero matris fuit sanctificatus et consecratus Propheta, ut patet c. 1. v. 5. bino tota vita mansit virgo, teste S. Ignatio epist. ad Philadel. et Isidoro de Vita et morte Prophetarum c. 38. idque satis liquet ex c. 16. 2. quamvis Chaldæus interpres c. 37. 12. eum filios habuisse putat. Quocirca S. Hier. prologo in Jeremiam, de eo sic ait: *Vir-*

ginitate sua Evangelicum virum Christi Ecclesiæ dedicans. Idem l. 1. contra Jovinian. virginitatis merito tribuit, quod omnibus in Babylonem ductis, ac cæteris omnibus, etiam templo, solo æquatis, solus Jeremias non modo servatus, sed victorum dono stipendiatus sit. Et cum *Nabuchodonosor*, ait, *Nabuzardano de Sanctis sanctorum nan præceperit, præcepit tamen de Jeremia servanda.* Rursum Jeremias omnis criminis per totam vitam expers fuit, ait S. Ath. serm. 4. contra Arianos. Crimen est peccatum lethale, non veniale.

Tertio, Jeremias fuit sacerdos, doctor, Propheta et Apostolus immediate a Deo missus, qui humanitate et condolentia in proximos, Prophetas omnes superavit, atque, ut ait Nazianzen. orat. 17. ad cives Nazianzi initio, *Prophetarum omnium ad commiserationem fuit propensissimus.* Ipse enim solus solo Deo nixus, in summa reipublicæ perturbatione, urbis obsidione et excidio, fratrum salutem ardentissime, quasi alter Paulus, procurabat, idemque fecit post mortem, 2. Mach. 15. 14. ubi Onias Judæ Machabæo dixit: *Hic est fratrum amator, et populi Israel; hic est, qui multum orat pro populo, et universa sancta civitate, Jeremias Propheta Dei.* Fuit etiam illustris scriptor hagiographus: multa enim scripsit vel dictavit, scilicet hanc prophetiam, item Threnos, librum Baruch, librum tertium et quartum Regum. Hos enim usque ad Hierosolymæ excidium, ex publicis diariis et chronicis collegisse Jeremiam, docet Procop. Gazensis, Isidorus et Moses Kimchi, quos refert Sixtus Senensis lib. 1. Idipsum confirmat, quod caput ultimum Jeremiæ, ultimum quoque est lib. 4. Regum. Addit Abulens. in lib. Judicum cap. 17. q. 4. Jeremiam etiam duos primos Regum libros composuisse. Adduunt alii Psalm. 64. *Te decet hymnus*, et Ps. 136. *Super flumina Babylonis*, a Jeremia esse conscriptos, aliaque plura, quæ congerit Sixtus Senensis l. 2. Biblioth. verbo *Jeremias*, et a Castro hic. In Bibliotheca Vaticana, vidi Paralipomena Jeremiæ Græco sermone, in quibus erant litteræ Baruch et Abdemelech Æthiopis ad Jeremiam, et vicissim Jeremiæ ad istas responsoriæ. Verum cum harum veteres non meminerint, nec codex Vaticanus Epiphanium, Dorotheum, aut aliquem veterum citet, qui hæc Paralipomena posteritati consignarit aut probarit; hinc ea omittere malui, quam incerta cum certis commiscere. Denique plura scripsisse Jeremiam quæ temporum injuria interciderunt, patet ex Descriptionibus Jeremiæ, quæ citatur 2. Machab. 2. 1. et nunc nusquam inveniuntur.

Quarto, Jeremias Judæis rebellibus minabatur excidium urbis, ideoque dirissima ab eis est passus, scilicet probra, alapas, verbera, famem, carcerem; sæpe a toto populo reus mortis proclamatus fuit, ac tandem occisus; itaque Christi a Judæis afflicti et crucifixi, expressissimus fuit typus: unde de eo æque ac de Christo dicunt Judæi c. 11. 19. *Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium.* Hinc Jeremias apte hebraice vocatur ירמיהו *Irmiahu*, id est, *excelsus*, vel *sublimitas Domini*, ait Hier. aut *extollens Dominum*, a rad. רום *rum*, id est altus fuit. Rursum Jeremias idem est quod projectio Domini, si nomen hoc deducas a rad. רמה *rama*, id est projecit, et יה *ia*, quod est abbreviatum *Jehova*, id est Dominus: fuit enim Jeremias (ut ait Isidor. Pelusiota discipulus S. Chrysost. l. 1. epist. 298.) πολυπαθέστατος, id est calamitosissimus, atque in summa et longa calamitate ingentem ostendit animi constantiam et celsitudinem, suoque exemplo docuit nos illud Antonii in Melissa part. 2. ser. 89. *Dum cæderis, firmiter quasi incus stato; generosi est athletæ cædi et vincere: maxime vero propter Deum omnia nobis patienda sunt, ut et ipse nos patiatur.* Addit Ecclesiast. c. 49. 8. Jerusalem esse excisam a Chaldæis, ob male tractatum Jeremiam: *Incenderunt*, ait, *electam sanctitatis civitatem, et desertas fecerunt vias ipsius in manu Jeremiæ. Nam male tractaverunt illum, qui a ventre matris consecratus est Propheta, evertere, et eruere, et perdere, et iterum ædificare, et renovare.*

Quinto, Jeremias, ut dixi, fuit Martyr. Unde Tertull. in Scorpiaco cap. 8. *Jeremias*, ait, *lapidatur, Isaias serratur, Zacharias inter ædem et altare occiditur, perennes cruoris sui maculas silicibus assignans, et utrique qui spiritu Dei agebantur, ab ipsa in martyria dirigebantur, etiam patiendo quæ et prædicassent.* Unde illud Hebr. 11. 37. *Lapidati sunt*, multi interpretes referunt ad Jeremiam. Merito ergo Jeremias defunctus et in limbo existens, apparuit Judæ Machabæo, *ætate et gloria mirabilis, et magni decoris habitudine* vallatus. 2. Machab. 15. 13.

Sexto, Victorinus Martyr censuit Jeremiam in paradiso vivere, atque venturum cum Elia, ut prophetet et opponat se Antichristo: cujus sententiæ meminit quoque S. Hilarius canon. 20. in Matth. Probant id ex c. 1. 5. Sed alius illius loci est sensus, ut ibi dicam; ex dictis enim liquet Jeremiam non vivere, sed occisum esse in Taphnis.

QUÆST. III. Quæres tertio: Quod sit Jeremiæ argumentum, quidque ipse hoc libro agat?

Resp. Primo, partim prædicit futura maxime Nabuchodonosoris adventum, urbis excidium et aliarum gentium; partim hortatur ad virtutes, vitæque emendationem; partim increpat peccata, maxime idololatriam; minatur, et sæpe lamentatur, totusque est patheticus. Secundo, consolatur suos prædicitque post 70. annos liberationem e captivitate. Tertio, gesta sui temporis, tum regum, tum populi, tum sua dicta et facta sigillatim enarrat. Quarto, vaticinatur de Christi Ecclesia, vocatione Gentium, gratia et felicitate novi testamenti. Idem argumentum tractat Ezechiel et Abdias. Unde magna pars Abdiæ in Jeremia continetur, ait S. Hieron. in Abdiam sub initium.

Secundo, dictavit hæc Jeremias afflatu spiritu Dei scripsit vero ea, dictante Baruch ejus scriba, ut patet c. 36. 4. qui et prophetias Jeremiæ diverso tempore editas, in hoc volumen collegit, neglecto tamen ordine, unde priores sæpe postponit: qua de causa hic in Jeremia sæpe præposterus et perturbatus est ordo vide can. 3. Hinc etiam ultimum caput additum est a Baruch ex c. ult. l. 4. Regum. Hæc etiam est causa, cur Septuag. subinde ordinem capitum qui est in Hebræo et Latino, commutarint, ut c. 29. nostrum est 36. apud Septuag. c. 30. nostrum est 37. apud Septuag. c. 48. nostrum est 31. apud Septuag. etc.

Tertio, quod ad stylum, Jeremias *quantum in verbis simplex videtur et facilis, tantum in majestate sensuum profundissimus est*, ait S. Hieron. in proœmio in lib. 6. commentar. in Jeremiam; ac more Hebræo,

per varias similitudines et parabolas res ob oculos ponit, uti et Christus. Hebræum ejus idioma purum est, nec Chaldæo permixtum. Scripsit enim Jeremias ante captivitatem Babylonicam, ac consequenter ante corruptionem linguæ Hebraicæ, quæ facta est in Babylone: ibi enim cum Chaldæis chaldaizare cœperunt Judæi captivi. Ego more meo in Jeremiæ explicatione, duo maxima præ oculis habui, veritatem et brevitatem: illam secutum me scio, hanc assecutum.

Tradunt Hebræi, Jeremiam prophetasse cum Sophonia et Olda: sed Jeremiam in vicis et plateis, Sophoniam in synagogis, Oldam in cœtu mulierum. Ridet hoc Ribera. Sonat enim fabellam Rabbinicam: talia enim tamque lepida solent esse Rabbinorum somnia et commenta.

S. Ambrosius, et ex eo S. August. lib. 2. de Doctrina Christiana c. 28. asserunt, Platonem tempore Jeremiæ in Ægypto fuisse, et ab eo didicisse quæ scripsit: *Nonne*, inquit, *memoratus Episcopus* (Ambrosius) *considerata historia Gentium, cum Platonem reperisset Jeremiæ temporibus profectum fuisse in Ægyptum, ubi tum ille Propheta erat, probabilius esse ostendit, quod Plato potius nostris litteris per Jeremiam imbutus sit, ut illa posset docere vel scribere, quæ jure laudantur?* Quocirca Genebrard. in Chronolog. et ex eo Anton. Feroandius lib. de Vision. S. Script. visione 11. in proœmio: *Jeremias*, inquiunt, *in Taphnis Philosophiæ incunabula posuit, secretiore sapientia Hierophantas imbuens. Ejus fama exciteti Græci, peregrinationes in Ægyptum susceperunt, et post septuaginta fere annos Philosophiam in Græciam derivarunt.* Quæ cum grano salis accipienda sunt: nam, ut de Thalete, qui floruit sub Cyro, concedamus eum juvenem potuisse videre et audire Jeremiam in Ægypto; certe Plato, qui ducentis annis Jeremia fuit posterior (vixit enim sub tempora Alexandri Magni) eum videre et audire non potuit: profectus tamen fuit in Ægyptum, ut sapientiam quam Ægyptii a Jeremia et Hebræis hauserant, perdisceret. Quocirca S. August. suum dictum ita candide retractat l. 1. Retract. c. 4. *In eo*, inquit, *quod dixi de temporum historia, tamquam coætanei fuerint Plato et Jeremias, fefellit memoria.*

Scripsit in varias e Jeremia sententias Origenes homilias 14. quæ exstant tom. 1. Orig. quas in Latinum vertit S. Hieron. Scripsit quoque in Jeremiam S. Hieron. usque ad c. 32. Dubitarunt nonnulli, an hic commentarius sit S. Hieron. eo quod ejus vigorem et acrimoniam non referat. Verum Rabanus, Cassiodorus, Marianus, Trithemius, Sixtus Senensis, Doctores Lovanienses, et alii passim tribuunt eum S. Hieron. Quinimo Rabanus fatetur se suum comment. in Jeremiam usque ad c. 32. confecisse ex hoc comment. S. Hieron. paucis additis ex suo, et ex Origene et S. Gregorio. Quare commentarius Rabani non est idem cum comment. S. Hieron. sed ex eo depromptus, eoque auctior, ut patet utrumque conferenti. Porro minus acrem hic esse S. Hieron. non mirum: erat enim ipse hæc scribens, morbis, laboribus et ætate confectus; fuit enim hoc ejus ultimum opus in Prophetas, ut ipse fatetur in proœmio, dum sic orditur: *Post explanationem duodecim Prophetarum, et Isaiæ, Danielis et Ezechielis, ad extremum in Jeremiam manum mittimus.* Adde, brevior ceteris est hic ejus commentarius, et imperfectus: finitur enim c. 32.

Scripserunt insuper in totum Jeremiam Theodor. Ropert. S. Thom. Hugo, Lyran. Dionys. Vatablus, Aedr. Capilla: atque novissime exactissimeque Christoph. a Castro, Joannes Maldonat. et Gaspar Sanchez, omnes e Societate nostra.

CHRONOTAXIS ORACULORUM, SIVE ORDO CAPITUM ET GESTORUM JEREMIÆ.

Quia ordo capitum et oraculorum in Jeremia valde perturbatus est, uti dixi, hinc ea suo ordine digeram, eaque seriatim in quatuor partes distribuam. Sequar Abulens. in fine lib. 4. Regum, Torniellum, et maxime Christophorum a Castro, qui in proœmio exactam habet Chronotaxin.

Prima ergo pars complectitur ea, quæ Jeremias prophetavit sub Josia rege, quibus carpit idololatriam et vitia populi, minaturque excidium per Chaldæos. Incipit hæc a c. 1. et protenditur usque ad c. 17. exclusive, excepto c. 10. quod ad Sedeciæ, et cap. 13. quod ad Joakim, et a v. 18. ad Sedeciæ tempora pertinet, uti mox dicam.

Secunda pars est eorum, quæ prophetavit sub Joakim filio Josiæ, et Joachin, sive Jechonia filio Joakim: mortuo Josia, et amoto Joachaz filio ejus, adhuc funebri planctu durante, mittitur Jeremias ad Joakim, monetque ne fleat Josiam, sed potius Joachaz non rediturum ex Ægypto, et seipsum, eo quod sepultura asini sit sepeliendus. Huc ergo pertinet cap. 22. a v. 1. ad v. 24. ut patet ex v. 10. ibid.

Sub idem tempus, prophetans in atrio templi excidium urbis et templi capitur, et reus mortis agitur; sed ab Ahicam liberatur, uti narratur c. 26. hic ergo collocandum est c. 26.

Sub idem tempus, jubetur sumere catenas, postea sub Sedecia mittendas vicinis gentibus, ut patet cap. 27. a v. 1. ad 4.

Sub idem tempus, prophetat ea quæ habentur c. 17. scilicet peccatum Juda esse indelebile, quod suppetiis Ægypti confisus, nollet se subjicere Babylonio jam se ad bellum paranti.

Anno 4. Joakim prophetat ea quæ habentur c. 25. de calice, id est, clade activa Chaldæorum, quodque eis servient Gentes 70. annis.

Eodem anno contigerunt ea quæ dicuntur c. 46. a v. 2. ad 12. de Pharaone Nechao cædendo, et paulo post cæso a Nabuchodonosore juxta Charcamos, eaque occasione mox pergit prophetare, Ægyptum subjugandam a Nabuchodonosore, ibidem v. 13. usque ad fin. cap.

Eodem anno contigerunt quæ dicuntur c. 36. de oraculis et minis Jeremiæ scribandis, et a Baruch legendis populo ex libro quem combussit Joakim, sed restauravit Jeremias, et quæ c. 45. dicuntur de Baruch timente et confortato a Deo.

Anno circiter 7. Joakim contigerunt ea quæ narrantur cap. 35. de Rechabitis, et quæ dicuntur c. 13. a v. 1. ad 18. de lumbari lineo, quod tulit ad Euphratem, deque laguncula contrita in signum cladis futuræ.

Mox secuta sunt dicta sub Joachin sive Jechonia filio Joakim. Nimirum c. 22. a v. 24. ad finem prophetat Jechoniam ducendum esse in Babylonem, et inde numquam rediturum.

Cap. 23. invehitur in regum negligentiam, quæ illa fuerit causa excidii et captivitatis populi, atque novam reipubl. formam per Christum et Apostolos pollicetur.

Tertia pars continet oracula dicta sub Sedecia, qui Jechoniæ successit, usque ad excidium urbis inclusive.

Anno 1. Sedeciæ dicta sunt quæ habentur c. 24. de duobus calathis ficuum, qui significabant bonam Jechoniæ et aliorum transmigrantium sortem; miseram vero Sedeciæ et aliorum Hierosolymæ manentium, et Chaldæis rebellantium.

Et quæ c. 29. scribuntur ad Jechoniam et alios in Babylone, quod ibi mansuri sint 70. annis.

Et quæ c. 30. et 31. prædicit de solvenda captivitate, tum temporali per Cyrum, tum spirituali per Christum.

Et quæ c. 18. habentur de figulo, cujus adinstar Deus potest populum fingere et refingere, eumque libertati restituere.

Et epistola quæ habetur cap. 10. qua monet transmigratos, ne colant signa cœli et idola Chaldæorum.

Et quæ habentur c. 27. v. 3. usque ad finem de catenis missis ad vicinos reges; quæque habentur cap. 28. de earum confractione per Hananiam, et commutatione in ferreas.

Unde sub idem tempus, videntur dicta ea, quæ cap. 48. et 49. prophetat contra vicinos reges et gentes, scilicet contra Moab, Ammon, Idumæam, Damascum, Cedar et Ælam.

Cap. 19. confregit lagunculam in atrio templi, ut ostenderet populum sic esse conterendum; hinc c. 20. incarceratus a Phassur, minatur ei interitum; atque ex tædio vitæ, et ærumnarum acerbitate, maledicit diei nativitatis suæ.

Mox cap. 50. et 51. prophetat excidium Babylonis per Cyrum et Darium; quod enim id factum sit anno 4. Sedeciæ, patet Jeremiæ 51. 59.

Cap. 13. v. 18. mittitur Jeremias ad Sedeciam rebellantem Nabuchodonosori, et ad reginam, ut nuntiet eis regni aversionem. Patet id 4. Reg. 24. 20. et c. 15. 1. et ex Josepho l. 10. Antiq. c. 10.

Cap. 34. obsessa jam Jerusalem, cum Judæi fœdus cum Deo renovassent (ideoque Chaldæi recessissent pugnaturi contra Ægyptios) sed mox illud violassent, prædicit Chaldæorum reditum.

Cap. 37. idem significat Sedeciæ; cumque egrederetur in Anathoth, a Jeria captus, detrusus fuit in carcerem.

Cap. 47. prophetat Palæstinos vastandos per Chaldæos: hoc enim factum esse anno nono Sedeciæ, patebit c. 47. v. 1.

Cap. 21. cum rediisset Nabuchodonosor ad obsidionem Jerusalem, Sedeciæ mittenti, ut pro recessu hostis oraret, respondit Jeremias, eum non recessurum, sed, si salvus esse velit, ei se dedat.

Cap. 32. Jeremias in carcere jubetur emere agrum sui patruelis, ut per hoc significet, captivos a Babylone redituros ad suos agros.

Cap. 33. promittit felicitatem post tempus captivitatis.

Cap. 38. conjicitor in lacum, quod prædicaret transfugientibus ad Chaldæos salutem, at interitum remanentibus: sed eductus ab Abdemelech, et collocutus cum rege, mansit in vestibulo carceris.

Cap. 39. v. 15. usque ad finem, promittit Abdemelech, incolumitatem in excidio urbis.

Mox c. 39. a v. 1. usque ad v. 15. capitur Jerusalem, Sedecias excæcatur, filii et principes occiduntur.

Quarta pars complectitur oracula et gesta post excidium Hierosolymæ.

Cap. 40. Nabuzardan commendat Jeremiam Godoliæ, quem Nabuchodonosor constituerat præsidem Judææ.

Liber jam Jeremias videtur scripsisse epistolam ad abducendos Babylonem, de non colendis idolis Chaldæorum, quæ habetur c. 6. Baruch.

Urbe eversa, videtur composuisse Threnos.

Cap. 41. Ismael mense septimo occidit Godoliam; et Johanan reducit et colligit reliquias populi, cogitatque fugam in Ægyptum.

Cap. 42. principes consulunt Jeremiam, ille vetat fugam, aitque si fugiant in Ægyptum, eos ibi vastandos a Nabuchodonosora.

Cap. 43. principes non credentes Jeremiæ, et cogentes Jeremiam omnesque Judæos secum fugere in Ægyptum, perveniunt in Taphnis, ubi Jeremias prophetat excidium Ægypti per Chaldæos.

Cap. 44. Judæis in Ægypto, et Pharaoni Ephree minatur captivitatem: unde hac de causa videtur a Judæis paulo post fuisse lapidatus ante excidium Ægypti: hic enim finitur ejus prophetia, nec deinceps Jeremiæ fit mentio.

Nabuchodonosor invasit et occupavit Cœlesyriam, Ammonitas, Moabitas, et alias gentes, uti prædixerat Jeremias. Ita Joseph. 10. Antiq. 11.

Eodem anno occupavit Ægyptum, Pharaonem Ephree occidit, Amasim regem constituit, Judæosque 745. captivos duxit Babylonem, ut patet Jeremiæ 52. 30. et ex Josepho. Inter eos ductus est Baruch; nam Jeremias jam erat occisus. Ita a Castro et alii. Sed verius videtur Ægyptum subactam esse a Nabuchodonosore post 12. annos, scilicet anno regni ejus 35. uti dicam Ezech. 29. 17.

Anno 6. qui erat quintus eversionis Jerusalem, et Nabuchodonosoris 26. die 17. mensis quinti, librum a se scriptum legit Baruch Babylone coram Jechonia, et toto populo, Baruch. 1.

QUOT ET QUIBUS IN REBUS JEREMIAS FUERIT TYPUS AUT PROPHETA CHRISTI.

JEREMIAS.	CHRISTUS.
1. Jeremiæ dicit Deus c. 1. v. 5. *Priusquam te formarem in utero, novi te: et antequam exires de vulva, sanctificavi te.*	Sic de Christo ait S. Matthæus c. 1. v. 18. *Inventa est* (B. Maria mater Jesu) *in utero habens de Spiritu Sancto.* Et Angelus v. 20. *Quod enim in ea natum est de Spiritu Sancto est.* Item Angelus Lucæ c. 1. 35. *Ideoque et quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei.* Denique Isaias c. 49. 1. de Christo ait: *Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.*
2. Jeremiæ dicit Deus cap. 1. vers. 5. *Prophetam in Gentibus dedi te*; et v. 9. *Ecce dedi verba mea in ore tuo: ecce constitui te hodie super Gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes, etc.*	Sic de Christo ait Isaias c. 51. 16. *Posui verba mea in ore tuo... ut plantes cœlos, et fundes terram: et dicas ad Sion: Populus meus es tu*; et David Psalm. 2. 6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion, montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus*; et v. 8. *Postula a me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam; et possessionem tuam terminos terræ:* Et Isaias cap. 49. 6. *Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.*
3. Jeremiæ dixit Deus cap. 1. vers. 17. *Ne formides: ego quippe dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æreum, super omnem terram.*	Sic Christus dicit de se: *Posuit* (Dominus) *os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me, et posuit me sicut sagittam electam,* Isaiæ 49. 2.
4. Jeremias ait cap. 1. vers. 11. *Virgam vigilantem ego video.*	De Christo dicitur Psalm. 2. 9. *Reges eos in virga ferrea, et tamquam vas figuli confringes eos.* Et Psalm. 44. 7. *Virga directionis virga regni tui.*
5. Jeremias ait cap. 1. vers. 13. *Ollam succensam ego video.*	De Christo judice dicitur Psalm. 96. 3. *Ignis ante ipsum præcedet, et inflammabit in circuitu inimicos ejus* et Luc. 3. v. 17. *Paleas comburet igni inextinguibili*
6. Jeremiæ cap. 1. vers. 16. ait Deus: *Loquor judicia mea cum eis* (Gentibus) *super omnem malitiam eorum.*	Christus constitutus est judex vivorum et mortuorum atque in die judicii Sanctis dicet: *Venite, benedicti Patris mei*, impiis vero: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum*, Matth. 25. v. 34. et 41.
7. Cap. 2. vers. 21. Deus per Jeremiam ait Synagogæ: *Ego plantavi te vineam electam, omne semen verum: quomodo ergo conversa es mihi in pravum, vinea aliena?*	Sic Christus eidem ait: *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, etc. et locavit eam agricolis;* illi autem servos, quin et filium heri occiderunt; ipse ergo *malos male perdet*, Matth. 21. v. 33. 41.
8. Cap. 3. clamat Deus per Jeremiam: *Aversatrix Israel, et prævaricatrix Juda, revertere ad me et sanabo aversiones tuas.*	Christus clamat Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos.*
9. Cap. 6. vers. 6. Jeremias dicit Hierosolymæ: *Hæc est civitas visitationis*, id est, punitionis et excidii, *omnis calumnia in medio ejus.*	Christus videns Jerusalem flevit super eam, dicens: *Quia si cognovisses et tu, etc. quia venient dies in te: et circumdabunt te inimici, etc. et ad terram prosternent te, etc. eo quod non cognoveris tempus visitationis tuæ,* Luc. 19.
10. Cap. 7. 11. Jeremias ait: *Numquid spelunca latronum facta est domus ista, in qua invocatum est nomen meum?*	Christus ait Matth. 21. 13. *Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis illam speluncam latronum.*
11. Cap. 9. v. 23. ait Dominus per Jeremiam: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine suo, et non glorietur dives in divitiis suis: sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam et judicium et justitiam in terra.*	Christus ait per Paulum 1. Corinth. 1. 27. *Quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: et ignobilia mundi, et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret: ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus. Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio: ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

12. Cap. 11. 19. ait Jeremias: *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam: et non cognovi.*

13. Ibidem ait Jeremias: *Cogitaverunt super me consilia, dicentes: Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium.*

14. Cap. 14. v. 8. Jeremias ait Deo: *Exspectatio Israel, salvator ejus in tempore tribulationis: quare quasi colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum?*

15. Cap. 15. v. 10. ait Jeremias: *Væ mihi, mater mea: quare genuisti me virum rixæ, virum discordiæ in universa terra? omnes maledicunt mihi.*

16. Cap. 16. v. 16. ait Deus Jeremiæ: *Ecce, ego mittam piscatores multos; et piscabuntur eos.*

17. Cap. 18. v. 6. et 11. ait Deus: *Sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israel. Ecce, ego fingo contra vos malum.*

18. Cap. 18. v. 18. dixerunt Judæi: *Venite, et cogitemus contra Jeremiam cogitationes; et percutiamus eum lingua.*

19. Cap. 20. v. 2. Phassur percussit Jeremiam Prophetam.

20. Cap. 20. v. 7. ait Jeremias: *Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me.*

21. Cap. 26. v. 11. Jeremias quia prophetat excidium urbis et templi, audit: *Judicium mortis est viro huic.*

22. Cap. 26. v. 15. Jeremias ait: *Si occideritis me, sanguinem innocentem tradetis contra vosmetipsos, et contra civitatem istam.*

23. Cap. 31. v. 15. Jeremias ait: *Vox in Excelso audita est lamentationis, luctus et fletus Rachel plorantis filios suos et nolentis consolari super eis, quia non sunt.*

24. Cap. 31. v. 22. ait Jeremias: *Creavit Dominus novum super terram:* FŒMINA CIRCUMDABIT VIRUM.

25. Cap. 31. v. 31. ait Dominus Jeremiæ: *Ecce dies venient, et feriam domui Israel et domui Juda fœdus novum.*

26. Cap. 36. v. 26. *Præcepit rex* Joakim, *ut comprehenderent Baruch scribam, et Jeremiam Prophetam, abscondit autem eos Dominus.*

27. Cap. 37. v. 14. principes Jeremiam ceciderunt et miserunt in carcerem.

28. Cap. 39. Jeremias a suis neci destinatus, a Nabuchodonosore et Chaldæis honorifice susceptus est.

29. Cap. 43. v. 5. Johanan timens Nabuchodonosorem fugit, duxitque Jeremiam secum in Ægyptum.

Denique audi Esdram, vel quisquis est auctor lib. 4. Esdræ c. 2. v. 18. *Mittam tibi adjutorium pueros meos: Isaiam et Jeremiam, ad quorum consilium sanctificavi et paravi tibi arbores duodecim, gravatas variis fructibus, et totidem fontes fluentes lac et mel, et montes immensos septem, habentes rosam et lilium, in*

De Christo ait Isaias c. 53. 7. *Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se, obmutescet, et non aperiet os suum.*

Judæi cogitaverunt Christum crucifigere, et acclamarunt Pilato: *Crucifige, crucifige eum*, Joan. 19. 6.

Talis viator fuit Christus, qui per omnem Judæam discurrit evangelizando, et post tres annos prædicationis, relicta terra quasi hospitio, ad suum rediit cœlum.

De Christo ait Simeon: *Positus est hic in ruinam, et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur*, Lucæ. 2. 34.

Christus vocavit Petrum et Andream piscatores dicens: *Venite post me: et faciam vos fieri piscatores hominum*, Matth. 4. v. 19.

Sic Christus ex eodem luto et massa generis humani, facit *Aliud vas in honorem, aliud in contumeliam*, Rom. 9. v. 21. et 22.

Sic Judæi contra Jesum consilium inierunt, ut eum in sermone caperent, utque eum dolo tenerent; imo falsos testes contra eum quæsiverunt et subornarunt, Matth. 22. 15. et Matth. 26. 59.

Sic *unus ministrorum dedit alapam Jesu, dicens: Sic respondes pontifici?* Joan. 18. 22.

Sic Christus ait Psal. 21. 7. *Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum, et abjectio plebis; omnes videntes me, deriserunt me: locuti sunt labiis et moverunt caput.*

Christus, quia dixisse ferebatur: *Possum destruere templum Dei, etc.* audit a Caipha totoque concilio. *Reus est mortis*, Matth. 26. v. 61. et 66.

Judæi clamantes contra Christum: *Crucifige eum*, dicunt Pilato Christum innocentem liberare volenti: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros*, Matth. 27. 25.

Matth. 2. 17. in infanticidio Herodis ait: *Tunc adimpletum est quod dictum est per Jeremiam Prophetam dicentem: Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus, Rachel plorans filios suos, et noluit consolari, quia non sunt.*

Isaias c. 7. 14. et ex eo Matth. 1. 23. de Christo et virgine matre dicunt: *Ecce, virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel*, id est, *Nobiscum Deus.*

Christus hoc fœdus et testamentum instituit, Hebr. 8. Matth. 26. 28.

Sic Judæi quæsierunt sæpe comprehendere Jesum: *Ipse autem abscondit se, et transiens per medium illorum ibat*, atque sub finem vitæ, secessit in civitatem Ephrem, Joan. 11. 54.

Sic Judæi Christum ceperunt, colaphizarunt et flagellarunt.

Ita Christus *in propria venit, et sui eum non receperunt:* scilicet Judæi eum occiderunt, sed Gentes eum susceperunt et coluerunt.

Sic Joseph, timens Herodem infanticidam, puerum Jesum duxit in Ægyptum, Matth. 2. v. 14.

quibus gaudio implebo filios tuos. Per arbores et fontes duodecim, duodecim Apostoli, et duodecim symboli eorum articuli; per septem montes, septem Ecclesiæ Sacramenta significari videntur, quibus novam Christi Ecclesiam ornandam prædixerunt Isaias et Jeremias. Esto enim hic Esdræ liber non sit in canone sacræ Scripturæ; habet tamen suum auctoritatis pondus, idque majus quam aliorum Doctorum libri: unde et Ecclesia illum libris canonicis proxime subnectit.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Est hoc caput proœmium totius libri: docet enim Jeremias, quomodo a Deo ad munus prophetiæ destinatus sit, et quasi consecratus ab utero, idque ad hoc, ut attentionem sibi conciliet, unde secundo, v. 6. vocatus a Deo ad prophetandum se excusat, dicens: Quia puer ego sum. Cui Deus: Ecce dedi verba mea in ore tuo: Ecce constitui te hodie super Gentes, et super regna. Tertio, v. 11. videt virgam vigilantem, et ollam succensam, per eaque portendi excidium Judææ per Chaldæos audit. Denique v. 18. eum roborans Deus, ait: Dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æreum, ut fortior sis regibus et principibus omnibus.

1 Verba Jeremiæ filii Helciæ, de sacerdotibus, qui fuerunt in Anathoth, in terra Benjamin.
2. Quod factum est verbum Domini ad eum in diebus Josiæ filii Amon regis Juda, in
tertiodecimo anno regni ejus. 3. Et factum est in diebus Joakim filii Josiæ regis Juda, us-
que ad consummationem undecimi anni Sedeciæ filii Josiæ regis Juda, usque ad transmigrationem
Jerusalem, in mense quinto. 4. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 5. Priusquam te for-
marem in utero, novi te: et antequam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in Gentibus
dedi te. 6. Et dixi, A, a, a, Domine Deus: ecce nescio loqui, quia puer ego sum. 7. Et dixit Do-
minus ad me: Noli dicere: Puer sum: quoniam ad omnia, quæ mittam te, ibis: et universa, quæ-
cumque mandavero tibi, loqueris. 8. Ne timeas a facie eorum, quia tecum ego sum, ut eruam te,
dicit Dominus. 9. Et misit Dominus manum suam, et tetigit os meum: et dixit Dominus ad me: Ec-
ce dedi verba mea in ore tuo: 10. Ecce constitui te hodie super Gentes, et super regna, ut evel-
las, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes. 11. Et factum est verbum Domi-
ni ad me, dicens: Quid tu vides Jeremia? Et dixi: virgam vigilantem ego video. 12. Et dixit Do-
minus ad me: Bene vidisti, quia vigilabo ego super verbo meo ut faciam illud. 13. Et factum est
verbum Domini secundo ad me, dicens: Quid tu vides? Et dixi: Ollam succensam ego video, et
faciem ejus a facie Aquilonis. 14. Et dixit Dominus ad me; Ab Aquilone pandetur malum super
omnes habitatores terræ. 15. Quia ecce ego convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait
Dominus: et venient et ponent unusquisque solium suum in introitu portarum Jerusalem, et super
omnes muros ejus in circuitu, et super universas urbes Juda. 16. Et loquar judicia mea cum eis
super omnem malitiam eorum qui dereliquerunt me, et libaverunt diis alienis, et adoraverunt o-
pus manuum suarum. 17. Tu ergo accinge lumbos tuos, et surge, et loquere ad eos omnia quæ e-
go præcipio tibi. Ne formides a facie eorum: nec enim timere te faciam vultum eorum. 18. Ego
quippe dedi te hodie in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æreum, super
omnem terram, regibus Juda, principibus ejus, et sacerdotibus, et populo terræ. 19. Et bella-
bunt adversum te, et non prævalebunt: quia ego tecum sum, ait Dominus, ut liberem te.

1. VERBA JEREMIÆ.] Titulus libri est, sicut ille apud Isaiam cap. 1. *visio Isaiæ*, q. d. Hic liber continet verba Jeremiæ, puta verba Dei, scilicet oracula quæ locutus est Deus ad Jeremiam, quæque Jeremias audivit a Deo, unde Septuag. vertunt: *Verbum Dei quod factum est ad Jeremiam.* Ita S. Hieron. Theodor. et Raban. Secundo, planius et plenius, q. d. Hæc sunt verba, id est prophetiæ, quas a Deo acceptas Jeremias dixit et prolocutus est ad populum. Ita Chald. Lyran. et Vatablus.

FILII HELCIÆ.] Clemens Alex. libro 1. Strom. S. Hier. vel quisquis est auctor Quæst. Hebr. in lib. 1. Paralip. Paulus Burgensis, Maldonatus et Hebræi putant Helciam hunc Jeremiæ patrem fuisse summum pontificem, qui anno 18. Josiæ (qui erat sextus ab eo tempore quo prophetare cœpit Jeremias) invenit in arca librum Deuter. 4. Reg. 22. 8. Hic Helcias genuit Azariam, Azarias Saraiam, Saraias Esdram, 1. Esdr. 7. 1. ita ut Jeremias fuerit proavunculus Esdræ, utpote frater avi ejus, puta Azariæ.

Verum, si Helcias fuisset summus pontifex, sane hoc non tacuisset Scriptura hic; quia hoc facit ad magnam Jeremiæ tum notitiam, tum dignitatem. Secundo, τὸ *de sacerdotibus*, plane significat eum vulgarem fuisse sacerdotem, non pontificem. Tertio pontifices habitabant Hierosolymæ juxta templum, teste Josepho libro 20. Antiq. 18. hic autem Helcias habitabat in Anathoth, unde tempore vicis suæ veniebat Hierosolymam, ut sacerdotio fungeretur. Ita Chaldæus, qui addit eum fuisse unum ex vigintiquatuor præpositis templi. Ita et Sanchez in proœmio.

2. QUOD FACTUM EST,] est anastrophe: sic enim hæc ordinanda sunt *verbum quod factum est.* Particulatim hic explicat titulum libri, scilicet τὸ *verba Jeremiæ*, est ergo hic sensus horum omnium usque ad v. 4. q. d. Hæc *verba* id est, hæ prophetiæ, Jeremiæ sunt, et complectuntur omne verbum quod a Deo factum est ad Jeremiam in Judæa successive per 41. annos, scilicet a 13. Josiæ, et deinde sub Joakim usque ad mensem quintum anni undecimi Sedeciæ, quo capta est Jerusalem. Nota. Omittit Joachaz et Joachin, quia hi tantum tres menses regnarunt. Aliter explicant Lyran. Hugo, Dionys. *quod*, id est, quia *factum est verbum*, etc. Sed hoc non fert sermo Latinus; alioqui ex Hebræo verti potest cum Vatablo, *secundum quod*, vel *quemadmodum factum est verbum Domini ad eum.*

IN TERTIODECIMO ANNO REGNI] Josiæ. Nota. Ab hoc anno cœpit prophetare Jeremias; quia eodem anno videtur eversa fuisse Ninive a Cyaxare rege Medorum et a Nabochodonosore seniore, qui fuit pater Nabuchodonosoris junioris sive magni, eversoris Hierosolymæ: nam non post, sed ante Jerusalem, eversam fuisse Ninivem sub Josia, diserte docet S. Hieron. præfat. in Jonam, et Eusebius in Chronico; idemque colligitur ex Josepho lib. 9. Antiq. cap. 11. ubi a tempore Joathan regis Juda, sub quo ipse ait Nahum prædixisse interitum Ninive, usque ad ejusdem eversionem effluxisse scribit annos 115. Atqui 13. annus Josiæ est 115. ab anno ultimo regni Joathan. Quare hoc anno 13. Josiæ videtur eversa Ninive. Audi S. Hieron. plures testes citantem. *Et revera*, inquit, *quantum ad historias tam Hebræas quam Græcas pertinet, et maxime Herodotum: legimus Ninivem regnante apud Hebræos Josia et Astyage rege Medorum fuisse subversam.* Constat autem eam subversam a Chaldæis, adjuvantibus Medis, puta a Nabuchodonosore seniore, qui hoc anno 13. Josiæ regnare cœpit. Idem confirmat Tobias c. ult. v. 6. juncto cum v. 10. et seq. ubi dicitur, Tobiam juniorem antequam moreretur, audivisse perditionem Ninive, quam captivavit Nabuchodonosor, et Assuerus sive Cyaxares, ut habent Septuag. Tobias enim mortuus est anno ætatis 99. et puer sex vel septem annorum cum patre in Assyriam abductus est anno 6. Ezechiæ; deme hos 7. annos a 99. habebis 92. quot sunt a 6. Ezechiæ ad 13. Josiæ quo fit ut Tobias videatur mortuus esse hoc anno 13. Josiæ, paulo post eversionem Ninive. Jeremias ergo, quia hoc anno 13. Josiæ vidit monarchiam et sceptrum a Ninive et Assyriis transferri in Babylonios, hinc vidit eodem anno virgam eorum vigilantem, incubantemque Judææ, et aliis Gentibus; hinc omnibus inclamat: Consulite vobis: ecce enim *Ascendit leo de cubili suo, prædo Gentium se levavit; egressus est de loco suo, ut ponat terram tuam in solitudinem*, cap. 4. v. 7. Ita docent recentiores quidam exacti chronologi. Verum Nahum 2. 2. ostendi Ninivem eversam esse 27. annis post mortem Josiæ nimirum anno 24. Nabuchodonosoris junioris, sive Magni. Probabilior ergo causa, cur anno 13. Josiæ cœperit prophetare Jeremias, est quod sub hunc annum cœperit regnare Cyaxares in Media, et Nabuchodonosor senior in Babylonia, cujus filius Nabuchodonosor junior postea conjunctis copiis cum Cyaxare Niniven et evertit, et monarchiam ab Assyriis ad Babylonios transtulit, ac consequenter Judæos aliasque omnes gentes armis sibi subjugavit. Hic enim est virga vigilans, quam anno 13. Josiæ vidit Jeremias. Adde probabile est quod Cyaxares cum Nabuchodonosore seniore cœperit obsidere Ninivem sub annum 13. Josiæ, sed coactus est solvere obsidionem ob incursionem Scytharum: deinde eam resumpsit cum Nabuchodonosore juniore sub annum quintum ab excidio Hierosolymæ, tuncque eam expugnavit, de quo plura Nahum 2. 2.

3. USQUE AD TRANSMIGRATIONEM.] Prophetavit etiam post transmigrationem, in Ægypto, ut patet c. 44. et seq. Verum plures et potiores ejus prophetiæ sunt de gentis suæ transmigratione et excidio, ideoque illi præviæ. Hinc eis hunc titulum præfixit; præsertim quia orbe et gente excisis, rebusque plane deploratis, putabat Jeremias se amplius non prophetaturum, utpote qui prophetiæ suæ videret jam finem et exitum. Sed secus accidit: prophetavit enim postmodum in Ægypto, illæque prophetiæ prioribus, quibus hunc titulum jam præfixerat, additæ sunt. Hinc factum est, ut titulus hic jam ante operi præfixus, manserit. Ita Sanchez.

4. ET FACTUM EST,] q. d. Fieri autem cœpit ad me verbum Domini. Cœpit Dominus ad me loqui, anno 13. Josiæ, dicens: *Priusquam te formarem in utero novi te.* Τὸ enim *factum est*, hic significat actum inchoatum, cum v. 3. significet actum continuatum. Rursum τὸ *et*, capitur pro *autem.*

5. PRIUSQUAM TE FORMAREM.] Tertull. libro de Anima cap. 26. legit *priusquam te fingerem*, scilicet

quasi figulus, uti ex luto finxi Adamum: hoc enim significat Hebræum יצר *iotsor*.

Novi te,] notitia approbationis, qua præscivi et prædestinavi, te formare, id est creare hominem, atque efficere mei verbi ministrum et Prophetam: cognoscere enim, scire aut præscire, pro prædestinare aliquando ponitur, ut Rom. 11. 2. *Non repulit Deus plebem suam quam præscivit.* Ita S. Chrysost. hom. de Jeremia tom. 1. Origen. et Chaldæus. Causet Maldonat. idem esse hæc tria, *novi te, sanctificavi te, Prophetam in Gentibus dedi te.* Verum hæc distinguenda esse, mox patebit.

Tropolog. Nota hic, magnos Sanctos a puero designari et destinari ad magna, idque sæpe per mira præsagia. Admiranda est S. Eucherii Aurelianensis historia. Nocte quadam illius genitrix, cum ab ecclesia, expletis nocturnis hymnis, domum rediisset, proprium ingressa cubiculum, quieti se dedit; viditque in somnis thoro suo virum adstantem miri candoris vestibus indutum, capitis venerande canitie splendidum, oculis instar gemmarum coruscantibus terribilem, sibique dicentem: *Ave Deo dilecta, benedictum in utero tuo ferens puerum, olim in hac urbe a Deo electum futurum Antistitem.* Cui venerabilis matrona: *Obsecro te*, inquit, *ut benedictionem tuo ore mihi largiaris, priusquam a me discedas. Intueor enim vultum tuum veluti angelicum.* Ait illi angelus: *Recte quidem cernis: ego enim angelus Dei sum, missus ab eo, ut benedicam proli, quæ est in utero tuo. Et quia admonenti ambiguitatem non opposuisti, sed a Deo missum me credidisti, jam nunc benedicam tibi, et semini tuo ex te nascituro.* At illa expergefacta immensas SS. Trinitati referebat gratias, atque marito suo tantæ revelationis gaudia per ordinem explicavit. Ille vero hæc audiens, timore et gaudio perfusus, in gratiarum actione permanens, rei exspectabat eventum. Natum puerum baptizavit, et de sacra unda suscepit Ausbertus Augustodunensis Episcopus. Ita habet Vita S. Eucherii 20. Februarii.

Anno Domini 989. uti ex Vita S. Stephani refert Baron. Geisa primus Ungarorum dux baptizatus, cum suos Ungaros ad fidem Christi traducere, ibique episcopatus fundare cogitaret apparuit illi angelus dicens, ei nasciturum filium qui hoc perageret. Uxori quoque ejus, cum partui vicina esset, apparuit B. Levita et protomartyr Stephanus, Levitici habitus insignibus ornatus, ita eam compellans: *Confide, mulier, in Domino, et certo esto te filium parituram, cui primo hujus gentis et regnum et corona debetur. Tu vero illi nomen imponas meum.* Cum autem fœmina non sine admiratione sciscitaretur ab eo, quisnam esset, aut quomodo vocaretur? sic respondit: *Ego sum Stephanus protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium obivi.* His dictis disparuit. Nascitur itaque (ut prædictum erat) filius principi, notus Domino, secundum Prophetam, priusquam in utero conciperetur, et per Stephanum protomartyrem a Domino appellatus, antequam natus. Eum vere hactus et Deo dilectus Episcopus Adalbertus baptizavit, et nomen Stephani ei impositum est.

Cum B. Eligius (ut habet B. Audoen. Rothomagensis Episc. in Vita S. Eligii apud Sur. 1. Decembris) Noviomensis Episcopus matris adhuc alvo esset inclusus, vidit genitrix ejus visionem miram. Videbat quasi aquilam valde pulchram, supra suum volitantem stratum, ac se tertio inclamantem, sibique nescio quid pollicentem. Cumque ex reciproca voce evigilasset, perterrita nimis, cœpit mirari quænam esset hæc visio. Interea venit tempus pariendi, et præ magnitudine doloris cœpit mater periclitari. Vocaverunt autem quemdam religiosum presbyterum, boni testimonii virum, ut pro eadem oraret. Qui cum venisset ad eam, quasi propheticum mox usurpans verbum, ait ad illam: *Noli*, inquiens, *mater timere, quoniam benedictum partum tibi Dominus dignabitur largiri. Erit enim vir sanctus, ac de gente sua electus, vocabiturque magnus in Ecclesia Christi sacerdos.*

Mater Æneæ Sylvii matrona nobilis, cui Victoria nomen erat, cum proxima esset partui, in somnis sibi visa est puerum se parere mitram in capite gestantem; quæ, ut pronæ semper in pejus mentes hominum sunt, verita est ut somnium illud puero et familiæ ignominiam portenderet; neque prius potuit hujusmodi suspicione levari, quam postquam intellexit, filium suum Episcopum Tergestinum designatum. Quo nuntio omni prorsus metu liberata, immortali Deo gratias egit. Is postea fuit Pontifex Maximus, quem Pii II. appellatione nostra vidit ætas, ait Aventin. in Vita Pii II.

Audi Marcellinum presbyt. in Vita S. Swiberti Episc. Werdensis cap. 1. *Adveniente hora, qua benedictus puer Swibertus a clarissima genitrice nasceretur, subito totam cameram, in qua felix Berta pareret, fulgor nimius replevit, stupentibus et mirantibus cunctis, mansitque irreverberatis radiis protensus, donec peperit filium suum; quo nato, paulatim claritas recessit. Matronæ vero illic cum obstetricibus congregatæ glorificantes Deum ubique promulgarunt magnalia claritatis piæ Comitissæ.*

Tempore Ethelredi regis Merciorum, nobilis quidam regali progenie ortus, ex uxore sua nomine Tecte S. Guthlacum servum Dei progenuit. Ea vero hora, qua Dominus eum segregavit ex utero matris, cœlesti prognostico est designatus: manus enim quasi hominis, rubri niteris, cœlitus missa, ut ad ostium domus extensa, ineffabili fulgore coruscare visa est. Quæ signaculo crucis ostium muniens, felici præfiguravit auspicio, quod ille ad ortum procederet, qui constanti perseverantiæ Christi crucem in suo corpore circumferret. Hominum autem multitudo novitate miraculi stupefacta accurrens, inauditæ visionis prodigium, magnum divinæ dispensationis fore mysterium asserebat. Cumque stupore magno, secundum varios animi motus, opinionibus ambiguis fluctuarent, una obstetricum de domo egrediens infantem jam natum proclamat. Natus baptizatur, et Guthlacus vocatur, quod sonat, Belli donum, vel bonum donum, juxta idioma Anglorum. A Deo enim donatus est parentibus, ut contra oppressores eorum bella gereret, ac de illis cum victoria titulos triumphales reportaret, inquit auctor Vitæ.

S. Bernar. mater gravida visa est sibi videre se gestare utero catulum latrantem; et S. Dominici mater vidit se gestare catulum, facem accensam ore gestantem.

Refert Roderic. Toletan. et Vasæus in Chron. anno Domini 860. quod mortuo Enechone Arista Navarræ rege, regnavit Garsias ejus filius, vir non minus integritate vitæ, quam armis præstans, qui uxorem duxit

Urracam, fœminam primariam; cum qua jam gravida ac partui vicina, dum incautius per montes iter faceret, inopinato hostium Arabum supervenientium insultu oppressus, fortiter pro fide dimicans, interiit. Accidit vero, ut digressis Barbaris, nobilis quidam, cui Guevarra nomen fuisse affirmant, qui a tempore Enechonis Aristæ adhæserat regi Garsiæ, ad eum locum forte accederet, et infantem per vulnus manum extendentem, et velut eluctantem conspicaretur. Miseratus utriusque vicem, cæso matris utero, eduxit infantem, se domi suæ diligenter educavit. Quod non sine testibus factum est, ut, quando res ipsa posceret, facto fides constaret. Qui transactis infantiæ et pueritiæ annis, cum ad adolescentiam pervenisset, ætatem indole, et indolem strenuis operibus superabat et successit in regnum regi Garsiæ æra 918.

E contrario, anno Domini 1051. ex Lamberto Scafn. narrat Baron. quod eo anno Henricus Imper. auctus sit filio, eidemque nomen Henrici imposuerit, sed plane magno Ecclesiæ damno hunc genitum prævidit per visum, quæ ipsum gestabat in utero Agnes Augusta: vidit enim se parere draconem virulentum. Quod ipsum eadem sæpe testata scribitur ab auctore Vitæ S. Mathildis, qui sub idem tempus vixit. At quam ista vera fuerint, ipsa declararunt eventa.

Sanctificavi te,| selegi te mihi ex hominibus præordinavi te, deputavi, præparavi te muneri prophetico, quod sacrum est et sanctum, idque cum adhuc esses in matris utero, imo ab æterno. Ita Chald. et Hieron. in cap. 1. ad Galat. Abulens. q. 17. in cap. 13. Judic. Theod. a Castro et Sanchez.

Addunt aliqui, *sanctificavi te*, id est ad rem magnam et eximiam selegi te. Sanctum enim, inquiunt, subinde significat magnum quid et eximium, quia sanctitas in Deo et creaturis, est dos magna et eximia. Est catachresis. Sic canit B. Virgo: *Quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum*, id est, magnum, augustum, sacrum, *nomen ejus*.

Secundo, S. August. epistol. 57. *sanctificavi*, inquit, id est, prædestinavi te sanctificare. Augustinum sequitur Jansen. in Concordia Evang. c. 2. et Salmeron. tom. 2. tract. 34. Sic Joan. 11. vers. 52. dicuntur filii Dei, qui adhuc erant infideles.

Tertio et optime: *Antequam exires de vulva*, id est, in ipsa matris vulva te jam conceptum, sed necdum natum, *sanctificavi*, quia uti Joanni Baptistæ, ita et tibi, o Jeremia, in utero remisi peccatum originale, et infudi gratiam sanctificantem, qua simul te constitui et consecravi in sanctum Prophetam, unde hoc explicans subdit: *Prophetam in Gentibus dedi te*, utrumque enim significat vox sanctificare, scilicet primo, a communi et profano segregare, Deique ministerio deputare et consecrare. Sic sanctificantur sacerdotes, prophetæ et reges, quasi Dei providentiæ et justitiæ sacræ administri. Secundo, a peccato segregare, ut pure et sancte Deo serviat quisque in suo gradu et vocatione, uti hic Jeremias in utero vocatur et sanctificatur, ut sit Propheta. Utramque significationem complectitur Macrobius lib. 3. Saturn. 3. cum ait: *Sanctum est, vel idem quod sacrum aut religiosum, vel quod incorruptum et culpa nescium.* Vide D. Thom. in 4. dist. 1. quæst. 1. a. 5. quæstiunc. 1. ad 1. et 3. p. q. 60. a. 1. ad 2. Hæc expositio probatur primo, quia hoc proprie significat vox *sanctificavi*, et *antequam exires de vulva*, id est, in ipsa vulva. Secundo, quia alia est phrasis qua dixit: *Priusquam te formarem in utero, novi te*, significans, ab æterno præscivi, amavi, prædestinavi te ad sanctitatem et munus propheticum; alia est hic, cum dicit: *Antequam exires de vulva*, id est in vulva, *sanctificavi te*. Hæc enim significant exsecutionem et effectum cognitionis et prædestinationis divinæ, q. d. In vulva reipsa propositum meum æternum exsecutus sum, infundendo tibi jam concepto gratiam et sanctitatem, ad quam ab æterno te cognovi et prædestinavi, ut scilicet dignus et selectus mihi sis Propheta, sanctitatem eximiam in pessimos Judæos et Gentes spirando et afflando; sicut ex tunc, id est, ex vulva, Prophetam in Gentibus te dedi, id est, constitui. Sanctitas enim eximia, est optima præparatio et dispositio ad prædicandum, infidelibus præsertim et rebellibus, quales erant hi Judæi; sine qua doctrina, eloquentia, aliaque dona parum valuissent, et etiamnum parum valent. Tertio, quia Ecclesiastici 49. vers. 9. dicitur Jeremias *a ventre matris consecratus Propheta*. Quomodo consecratus? non per prophetiæ, ut patet, sed per gratiæ sanctificantis infusionem, qua simul constituebatur Propheta, Deo specialiter ita ordinante. Illa enim verba Ecclesiast. hisce Dei ad Jeremiam, sunt antistropha. Quarto, quia hoc speciale privilegium ex hoc loco tribuunt Jeremiæ S. Athanas. S. Hieron. S. Leo, Nazianz. Origen. Ambros. Petrus Damian. S. Thomas 3. p. q. 27. a. 6. ubi ad 1. addit: *Sanctificatis in utero creditur præstitum esse, ut de cætero mortaliter non peccarent, divino eos gratia protegente.* Idem docet S. Bernard. et communiter Patres et Scholastici, quos citat et sequitur Franc. Suarez 3. p. q. 27. a. 2. disp. 3. sect. 1. et Sebas. Barrad. in Luc. 1. 44. Videturque hic communis Doctorum et fidelium sensus, ita ut de eo jam dubitare non liceat, ait Ant. Fernand. visione 11. Ratio est, quia præ aliis Prophetis, Jeremias unus delectus est, qui sua sanctitate urbem et Ecclesiam labentem sustineret, in summa rerum omnium confusione et vastitate; unde ab utero gratiam, constantiam et virtutes alias ad tantum prophetiæ munus necessarias accepit ex speciali privilegio, et ad majorem auctoritatem ei apud populum conciliandam. Quare minus probabiliter S. Ildephonsus l. de Perpet. virgin. B. Mariæ, ex eo quod Jer. c. 20. 14. diem in qua natus est, vocat maledictam, colligit eum in matris utero non fuisse a peccato originali purgatum, quod et sentit Abulens. in c. 13. Judic. q. 17.

Simile quippiam de Asella virgine innuit S. Hieron. epist. 15. ad Marcellam: *Prætermitto*, ait, *quod in matris utero benedicitur ei, antequam nascatur; quod in phialo nitentis vitri, et omni speculo purioris, patri virgo traditur per quietem; quod adhuc infantiæ involuta pannis, et vix annum decimum ætatis excedens honore futuræ beatitudinis consecratur. Sit gratiæ omne, quod ante laborem fuit, licet Deus præscius futurorum et Jeremiam sanctificet in utero, et Joannem in alvo matris faciat exsultare, et Paulum ante constitutionem mundi separet in Evangelium Filii sui.* Sic Mosen sanctificatum fuisse in utero matris censuit S. Ephrem in orat. de transfig. Christi; et Jacob Patriarcham, qui collisus in utero supplantavit Esau, tunc fuisse

justificatum censuit S. Ambros. lib. 4. de Fide cap. 4. Idem. de Samsone, S. Joseph, Jacobo fratre Domini, et aliis censuerunt nonnulli, sed sine fundamento.

Moral. Nota hic ordinem, quem Deus servat in idoneis Ecclesiæ ministris sibi cooptandis, nimirum ut ante omnia gratis sua eos imbuat, eosque sibi amicos et familiares efficiat. Idcirco enim, uti advertit S. Augustinus, Doctor Gentium seipsum describens Rom. 1. 5. ait: *Per quem accepimus gratiam et apostolatum*, gratiæ primas dedit, apostolatui secundas. *Sic enim tuba Evangelica* (ait Nazianz. In orat. de episcopatu Sazymorum) *aptam reddidit harmoniam, ab interiori homine optime secundum Deum composito, convenienter emisso Spiritu Sancto.* Idcirco et Saulis prophetationem in proverbium irrisorium abiisse ait, quoniam organum pravum ac dissolutum, decorem et harmoniam edere nequit. Merito ergo Deus hic antequam pronuntiaret de Jeremia illud: *Et Prophetam in Gentibus dedi te*; præmisit: *Priusquam te formarem in utero, novi te.* Apte autem, non prædicatorum, sed Prophetam dixit: quia ut Propheta sine spiritu prophetiæ prophetare nequit, ita nec prædicator prædicare potest sine spiritu et gratia prædicandi. Quare S. Chrysost. homil. 19. in Matth. dans causam, quare doctores Christiani vocentur Prophetæ; quia ut Prophetæ, inquit, olim ungebantur, ita doctores Christianos ungi prius oportet unctione gratiæ.

Nota, prophetiam non esse habitum permanentem, nec actu datum fuisse Jeremiæ in utero, sed tantum per specialem primo Dei ad hoc deputationem; et secundo, sanctificationem ad hoc ordinatam; ac tertio, per Dei auxilium et inspirationem Jeremiæ præparatam, ut tempore opportuno prophetaret; hæc enim Jeremiæ in utero non data, sed destinata tantum et præparata fuit a Deo.

Et Prophetam in Gentibus dedi te.] Primo, Origen. Cyprian. lib. 1. contra Jud. 21. Gregor. Nyssen. lib. contra Judæos, Ambros. in vers. 3. Psal. 43. hæc intelligunt de Christo, qui Gentes vocavit ad se. Sed hic sensus allegoricus est, non litteralis.

Secundo, Victorinus Martyr in Apocal. 11. putat Jeremiam cum Elia venturum contra Antichristum, ut Gentibus prædicet, nam dum viveret, tantum Judæis prædicavit. Unde et mortem ejus taceri in Scriptura, quasi vivat in paradiso. Hinc et Matth. cap. 16. vers. 14. quidam putabant Christum esse Jeremiam; et Josippus filius Gorion lib. 1. hist. Judaicæ 17. Jeremias, ait, cum arcam abscondisset, dixit: *Non sciet homo, neque cognoscetur locus, donec venero ego, et Elias Propheta, tunc restituemus arcam in locum suum in Sancto sanctorum.* Sed communis Patrum traditio est, solum Henoch cum Elia venturum, uti dicam Ecclesiast. 44. 16. et 48. 10.

Respondeo ergo: *Prophetam dedi te in Gentibus*, id est, Gentibus vel ad Gentes. Ita Pagninus, vel, ut Hugo et Vatabl. contra Gentes. Jeremias enim licet inter Judæos ageret, tamen de Ægyptiis, Babyloniis, aliisque Gentibus etiam prophetat, eisque excidium intentat; ut patet cap. 25. et cap. 27. itaque se explicat Jeremias hic vers. 10. Ita S. Hieron. Theodor. et Origen. Addit Maldon. *in Gentibus*, inquit, id est, ut prædicat Chaldæorum, aliarumque Gentium victoriam contra Judæos, uti explicatur v. 15. *Quia ecce ego convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, etc. super universas urbes Juda.* Denique Jeremias reipsa prophetavit *in Gentibus*, quando in Taphnis Ægyptiis prædixit, quod vastandi essent a Chaldæis, ut patet c. 44. v. 1. et seq.

6. Et dixi, A, a, a,] Viegas in Apoc. 9. sect. 5. n. 4. SS. Trinitatis mysterium hic innui putat. Ter enim, inquit, dixit A, quæ balbutientis et infantis adhuc pueri vox est, propter tres personas divinas, ut indicaret, se comparatione ejus mysterii infantem esse et nescientem adhuc articulate loqui. Loquebatur enim cum eo SS. Trinitas: Pater dicens: *Novi te*; Filius dicens: *Sanctificavi te*; Spiritus Sanctus dicens: *Prophetam dedi te.* Verum hic sensus, uti symbolicus est, ita subtilior est, quam solidior, non enim agitur hic de Trinitatis mysterio, nec ad illud promulgandum mittebatur Jeremias, deinde pro *a, a, a*, in Hebræo unica est vox, ut jam dicam.

A, a, a,] Hebr. אהה *aha*, una vox est et interjectio: noster interpres videtur cuique consonanti (sunt enim tres) subjecisse vocalem, sic, אהה *a ho ha. Aha* autem Hebræis est interjectio admirantis et dolentis, ut cum quis pusillanimis, onus impositum quasi viribus suis impar, gemens, dolens et stupens excutere nititur, sicut facit hic Jeremias. Quare quod S. Thomas, vel potius Thomas Anglicus, per trinum A, A, A, putat notari tres defectus, qui Jeremiam ineptum reddebant ad prophetandum, scilicet defectum ætatis, scientiæ et eloquentiæ, subtilius est, quam solidius. De voce *aha* plura dicam Joelis 1. 15. Septuag. pro *aha* legerunt אהיה *eie*, vertunt enim: ὁ ὢν δέσποτα κύριε, *qui es Dominator, Domine*: τὸ enim, *qui es*, est nomen Dei, Exodi 3. 14.

Nescio loqui (id est, vaticinari, inquit Chald.) quia puer ego sum,] q. d. Præ pueritia nescio loqui res tantas, et præ timore puerili non audeo apud viros et principes. Unde priori ejus excusationi respondet Deus vers. 7. *Ad omnia quæ mittam te, ibis, et etc. loqueris*, id est, ire et loqui poteris. Posteriori vers. 8. *Ne timeas, etc. quia tecum ego sum.* Deus enim animos æque ac verba quælibet suppeditat: *Sufficientia* enim *nostra ex Deo est*, 2. Corinth. 3. 5. q. d. Ne timeas tuam infantiam, ego te faciam virum idoneum, facundum et audacem. Videtur ergo Jeremias, ait a Castro et Anton. Fernandius visione 11. tunc cum cœpit prophetare, fuisse 14. aut 15. annorum: talis enim est puer. Didicerat Jeremias illud Sapientis: *Puer, tace et audi. Sicut enim rosa est purpura veris: sic silentium, ruborque verecundiæ sunt purpura adolescentiæ.*

Nota: Deus elegit pueros, Danielem et Jeremiam ad prophetandum, ut certo scirent homines Deum esse, qui tam grandia per pueros loqueretur.

Tropolog. quomodo detrectari vel suscipi debeat munus prædicationis, vide apud S. Gregor. p. 1. Pastor. c. 7.

Rursus discant hic electi aut destinati a Deo ad magna, agnoscere suam ruditatem et infantiam, discant se omnibus etiam pueris postponere. Ita fecit S. Bernardus, qui, ut habet Auctor Vitæ lib. 2. cap. 4. *Superbiæ fuit infensissimus hostis, cum enim facta ejus et verba confirmarentur miraculis, numquam excessit, numquam supra se in mirabilibus ambulavit; sed de se*

semper humiliter sentiens, venerabilium operum non se auctorem credidit, sed ministrum; et cum esset omnium judicio summus, suo sibi judicio constitit infimus: soli Deo quidquid fecit ascripsit; imo se nihil boni aut velle aut posse, nisi inspirante et operante Deo, et sensit et dixit. Idem c. 7. eumdem suos hoc docuisse tradit: *Judicari ab humano die non multum curetis; neque vestro propria, neque aliena judicia approbantes, sub timore Dei sic state, ut nec vos quempiam judicantes, aliquando extollamini, nec aliorum curantes judicia excidatis in nugas, singula vero prosequentes, vos servos inutiles reputetis.* Hac de causa ipse singularitatem et admirationem fugiebat, ideoque cilicium quod occulte gestarat, cognitum deposuit. Sermone vero 37. in Cantic. sic ait: *Noli te, homo comparare majoribus, noli minoribus, noli aliquibus, noli uni. Quid scis enim, o homo, si unus ille, quem forte omnium vilissimum atque miserrimum, et tamquam omnium sceleratissimum reputas, melior te, mutatione dexteræ Excelsi futurus in se quidem sit, in Deo vero* (in Dei prædestinatione) *jam sit? hinc jussit Dominus te recumbere non penultimo, sed novissimo loco, ut non tantum nemini te præponas, sed nec comparare præsumas.*

Porro id maxime locum habet in prædicatore, cujus munus est difficillimum: *Quale,* ait Nazianzenus in Apologetico, *est multarum fidium instrumentum musicum, pluribus simul pulsibus ad harmoniam percutere. Quis enim tot voluntates, quot sunt auditores, concinnabit apte, ad reddendam Deo convenientem harmoniam?* Difficilius est quod subdit: *Concionatores opifices esse superno mundo,* qui videlicet homines eo dignos, sua concionandi vi effingere debeant. Sane hæc homines divinos requirunt. Hoc est quod ait Psaltes Psal. 67. v. 12. *Dominus dabit verbum evangelizantibus, virtute multa.* Ab ore enim Dei procedunt verba spirantia divinitatem.

8. Ne timeas a facie eorum,] ne timeas eos, ad quos scilicet mittam te, dices enim: *Dominus mihi adjutor: non timebo quid faciat mihi homo,* Psal. 117. v. 6. Faciei meminit, quia pueri et simplices maxime vereri et revereri solent vultus virorum nobilium et potentium, majestas enim hominis, æque ac ira et indignatio, maxime apparet in vultu.

9. Et misit (extendit) Dominus manum suam.] Nota cum S. Hieronymo et Rabano, Deum misisse angelum, qui in corpore assumpto manu tangeret os Jeremiæ, et diceret: *Ecce, dedi verba mea in ore tuo,* idque primo, ut eum hoc tactu quasi consecraret Prophetam, et os aperiret ad prophetandum. Secundo, ut confidentiam et animum daret, Dominum cum eo fore, et verba ejus directurum: sic ad Isaiam cap. 6. mittitur Saraphim. Tertio, ut sciret Jeremias, ea quæ prædicturus erat, non sua, sed Dei esse verba in os suum immissa. Quarto, ut tactum et plagas manus humanæ non formidaret, inquit sanctus Hieronymus et Origenes, multa enim a Judæis passurus erat. Unde hoc tactu angelico præmunitur et corroboratur.

Ecce.] Hebraica ראה *ree,* id est vide, vel attende; animum scilicet, ad ea quæ dicturus sum, applica.

10. Constitui te hodie, et ex nunc Prophetam te constituo (ponitur præteritum pro præsenti) super Gentes, et super regna, tam Judæorum, quam aliarum circumquaque nationum, ut evellas.] Id est ut intermineris hostibus meis (*quos* in regionibus suis *plantavi*, id est firmiter collocavi, et *ædificavi*, id est prole, familia, domibus, urbibus et opibus auxi et stabilivi, ut est cap. 45. v. 4. infra) me inde per bella et captivitates Chaldæorum eos evulsurum, nisi resipuerint, uti factum patet cap. 45. et sequent. Et contra, me ædificaturum rursus et plantaturum eos quos destruxero et evulsero si pœniteant, uti factum patet c. 42. v. 10. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. Lyran. Vatablus, Dionys. Carthus. et alii.

Nota, partim hic esse metaphoram ab hortulanis: sicut enim hortulanus plantat et evellit arbores; ita Deus plantat et evellit Gentes: partim hebraismum, quo verba realia per mentalia aut verbalia exponuntur. Nam Jeremias reipsa non plantavit nec evulsit Gentes: ergo *ut evellas, et destruas, et disperdas et dissipes, et ædifices, et plantes;* idem est quod, ut has Gentes evellendas, destruendas, disperdendas, et dissipandas; illas ædificandas et plantandas esse a Deo, mineris et prædicas. Vide cap. 29.

Sic Tropologice, ait S. Gregorius 3. p. Pastor. 35. concionator evellit ex homine regnum superbiæ, luxuriæ, etc. ut plantet regnum castitatis, humilitatis, etc. additque prius dici: *Ut evellas et destruas;* deinde, *ædifices et plantes. Quia nisi,* inquit, *perversa destrueret, ædificare utiliter recta non posset, quia, nisi ab auditorum suorum cordibus spinas vani amoris evelleret, nimirum frustra in eis sanctæ prædicationis verba plantaret.* Doctor ergo ut auditores utiliter possit docere bona, debet eos prius dedocere mala. Unde S. August. lib. 4. de Doctrina Christiana, doctores Ecclesiasticos vocat rectæ fidei satores, et debellatores errorum. Porro: *Facilius est rudi adhuc animæ, ac instar ceræ nondum signatæ, veritates imprimere, quam conscriptis jam quasi litteris, hoc est pestiferis opinionibus, superducere quæ vera sunt,* ait Nazianzenus in Apologetico. Ad hoc ergo opus est ingenti zelo, spiritu, conatu et efficacia, ait S. Gregor. loco citato.

11. Virgam vigilantem ego video.] Ita Aquila et Symmach. *Vigilantem,* id est minantem, librantem et agitantem se, ac paratam percutere, ait Rupert. Secundo, Septuag. vertunt: *Ego video baculum nuceum;* Theodot. *Ego video virgam amygdalinam,* quæ primo inter arbores evigilat, id est sollicita est ut suos flores emittat, ideo enim amygdalus hebr. dicitur שקד *scaked,* id est vigilans, q. d. Ramum amygdali antevertentem alias arbores, et antelucantem in proferendis floribus, ego video, hoc est, video flagellum repente occupaturum Judæos imparatos, quod multo citius quam putatis, o Judæi, antevertet timorem vestrum. Ita Vatabl. Pagninus, R. Salomon, et alii. Unde Syrus vertit: *Virgam amygdali video. Et dixit mihi Dominus: Bene vidisti, quia festino, ego super verbo meo ad faciendum illud;* et Arabicus: *Vidi virgam de arboribus amygdalorum. Et dixit mihi Dominus: Quam bene vidisti, o Jeremia! Innuit per virgam amygdali, quod sicut recens est amygdalus in viriditate sua celeriter ante omnes arbores, sic festinabit judicium meum,* id est supplicium meum. Advertit Theodoret. Sicut nux vel amygdalum, amarum habet corticem, sed nucleum suavem; ita disciplina et castigatio prima

molesta est; sed deinde fructum dat, suavitatem morum.

Tertio, Viegas in Apocal. c. 15. comment. 1. sect. 1. proprie *cigilantem* exponit *oculatam*, vel *oculos apertos et cigiles habentem*. Significat enim Dei providentiam et justitiam, quæ tota oculata est, nec per errorem supplicium infert, sed maximo judicio et examine verberat, ut magnitudo pœnæ magnitudinem culpæ non superet, imo nec adæquet. Unde

Nota: Hæc virga vigilans significat primo, Dei potentiam et imperium; item vigilantiam ac providentiam. Quocirca *virga Aaronis* amygdalina quæ floruit, eique pontificatum consignavit, symbolum fuit vigilantiæ sacerdotalis, ut ex Cyrillo et aliis dixi Numer. 17. v. 8. Sic Ægyptii pingebant Deum quasi oculum baculo innixum, ut significarent ejus omnisciendiam et pervigilem curam, quasi pastoralem, tamquam qui omnia videat et regat quasi pastor et rex, cujus insigne est sceptrum vel virga, qua bonos pascit, malos percutit. Ita Cyril. lib. 9. contra Julian. post initium. Sic Osirim quasi regem omnia conspicientem Ægyptii pingebant tamquam sceptrum, habens in se oculum insculptum, ait Macrob. l. 1. c. 21. et Plutarch. l. de Iside et Osiride, ubi addunt Phryges Deum, qui omnia moderatur, pinxisse quasi virgam sole exornatam. Unde et Græci: θεὸν ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι a videndo nominant: est enim Deus, inquit Homer. ἠέλιος, ὃς πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει: *Sol qui omnia videt et qui omnia audit*. Et multi veterum, ait Pierius l. 33. Hieroglyph. Deum figurabant, quasi baculum stantem; quia Deus stat immobilis omnia sustinens et firmans, ait Cyrill. supra. Quanta ergo cæcitas est hominum, qui in oculis hujus oculi vindicis lucidissimi, peccare audent! nam, ut ait Plinius: *Deus totus est sensus, totus est visus, totus est auditus, totus animæ, totus animi, totus sui*. Ita ipse lib. 2. Natur. histor. cap. 7. Et Tertullianus lib. de Trinit. Deum totum oculum dixit, qui totus totum videt: et alibi Dei oculum ait somni expertem, quoniam est ipsa lux, vigilia nimirum ex ipso naturæ ordine deputata.

Secundo, et proprie hæc virga vigilans significat celerem Dei ultionem, hoc est enim quod explicans hanc virgam Dominus subdit v. 12. *Bene vidisti, quia vigilabo ego super verbo meo ut faciam illud*. Ita S. Hieron. et Theodor. Unde Chald. clare vertit: *Ego video regem Chaldæorum, festinantem ad malefaciendum et percutiendum Judæos et alias gentes*. Hinc rursum ex Hebræo cum nonnullis verti potest: *Ego video virgam vigilantis*, scilicet Dei. Sic Attila dicebat se esse flagellum Dei, et de rege Assyriorum ait Dominus Isaiæ 10. v. 5. *Væ Assur, virga furoris mei et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea*. Sic Ezechiel c. 7. v. 10. *Ecce*, ait, *dies, ecce venit: egressa est contritio, floruit virga* (prævisa et prædicta a Jeremia) *germinavit superbia, etc.* Hac ergo visione virgæ amygdalynæ et vigilantis, significavit Deus Jeremiæ, se cito acceleraturum pœnas et captivitatem Babylonicam, quam Judæis comminatus fuerat. Nam anno abhine vigesimo tertio, puta anno tertio Joakim, Nabuchodonosor cepit Joakim et Danielem aliosque abduxit; anno vero abhine quadragesimo, Jerusalem vastavit, et templum concremavit. Hæc ergo virga vigilans ostensa Jeremiæ, fuit similis ostento vel portento cometæ, qui specie virgæ aut gladii apparens, pestem, bellum et vastitatem, quasi index iræ Dei portendit hominibus.

Simili modo magnus ille Simeon Stilites, vidit virgam portendentem orbi famem et pestem. Audi Theodoretum oculatum testem in Historia Patrum c. 26. *Siccitatem et magnam illius anni sterilitatem, et eam quæ consecuta est simul famem et pestem duobus annis ante prædixit, dicens se prævidisse virgam quæ infligitur hominibus; et flagella quæ per eam intentantur*. Et paulo post: *Aliquando*, ait, *si visæ sunt duæ virgæ, quæ ferebantur quidem de cœlis, in terram autem Orientalem cadebant et Occidentalem. Hanc autem Persicæ et Scythicæ gentis in Imperium Romanum insurrectionem significavit vir divinus, et iis qui aderant effatus est visionem, multisque lacrymis et precibus assiduis repressit plagas, quarum intentabantur minæ in orbem terræ. Gens certe Persarum jam armata, et parata ad Romanos invadendos, sic divina adversante voluntate, o cœpto est retardata, et intrinsecus in malis propriis occupata*. Utinam similes haberemus Simeones, qui virgas Dei cohiberent, aut discuterent!

Moraliter, discant hic peccatores, Deum, Deique vindictam ad peccata excubare et vigilare, ut ea cito plectat et puniat. Ita Balsasar sacrilegus et temulentus mox vidit manum scribentem in pariete: *Mane, thekel, phares*, quæ eadem nocte ipsi et regno exitium attulit, Danielis 5. Ita *vigil et sanctus de cœlo descendit, clamavit fortiter, et sic ait: Succidite arborem*, id est Nabuchodonosorem superbum regno ad bestias ejicite, Daniel. 4. v. 10. et 14. Ita ad Caini parricidium vigilavit Deus, dicens: *Quid fecisti? vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: nunc igitur maledictus eris super terram, vagus et profugus, etc.* idque ante illi prædixerat Deus: *Si bene*, ait, *egeris, recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum* (pœna peccati) *aderit*, Gen. 4. vers. 7. 10. et 11. vide ibi dicta.

Idem senserunt et experti sunt Gentiles. Ita Melitenses videntes viperam invadere manum S. Pauli dicebant: *Utique homicida est homo hic, qui cum evaserit de mari, ultio non sinit eum vivere*, Actor. 28. 4. Ita Calippus eodem pugione, quo Dionem sub amici specie interfecit, a sociis suis necatus est. Ita cum Mitius Argivus in seditione esset interemptus, ærea statua in foro, cum ederentur spectacula, incidit in percussorem Mitii, eumque occidit. Ita Bessus cum patrem necasset, diuque id scelus clam fuisset, tandem in hospitio quodam cœnaturus, nidum quemdam hirundinum hasta dejecit pullosque occidit, cumque ii qui aderant rogarent, cur id fecisset? *Non*, ait, *auditis, hirundines falso de me vociferari, et testari, me patris mei esse interfectorem?* Mirati qui intererant, hunc sermonem ad regem detulerunt, reque certis indiciis comperta, pœnas luit Bessus. Refert hæc Plutarchus l. de Sera numinis vindicta. Peccatum ergo pœnam suam secum trahit, eique colligatum est: et sicut carnifex reum fune ligatum tenet, ducitque ad supplicium; ita Dei vindicta peccatorem ad pœnam perurget et pertrahit. Porro hæc virga vigilans peccatores terrendo excitat, et a somno peccatorum evigilare facit, juxta illud: *Evigilate, justi, et nolite*

peccare, 1. Corinth. 15. v. 34. Et: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus*, Ephes. 5. v. 14. Unde aliqui pro *virgam vigilantem* vertunt, *virgam vigilare facientem*, ut *kal* ponatur pro *hiphil* more Hebræo. Ergo *vita mortalium sit vigilia*, uti monuit Christus: *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit*, Matth. 24. 42. Satius enim est in modico labore hic evigilare, quam vigilare in incendiis gehennæ, præsertim quia vigilia hæc ducit ad vigilans et perenne in cœlis gaudium.

13. Ollam succensam,] id est, in Jerusalem a Nabuchodonosore per Nabuzardan succensam; vel, ut hebr. est, sufflatam: sic enim vocatur Jerusalem, Ezech. 11. v. 7. et c. 24. v. 3. Ita S. Hieron. Theod. Rahan. Hugo, S. Thomas, Lyran. Dionys. Alludit ad sartagines et ollas reorum et Martyrum, quales fuerunt illæ Machabæorum l. 2. c. 7. 3. quas et Amos Judæis minatur c. 4. v. 2. Talis fuit et taurus Phalaridis.

Secundo, Melius, ut ait Hieron. Prado, potest olla accipi, ut sit idem quod virga, scilicet Dei pectus, hiiem coquens et fervens, ex quo ebulliit iste furor et flatus indignationis Dei, de quo Ezech. 1. 4. Unde Syrus vertit: *Ollam dispositam* (constitutam super ignem) *ad coquendum video*.

Tertio, et optime, Chald Pagninus et Vatabl. hebr. נפוח *naphuach*, non quasi participium, ut significet *sufflatam*, sed quasi nomen, vertunt, ollam succensam, ferventem, ebullientem ego video, scilicet Nabuchodonosorem cum suo exercitu, ignem furoris efflantem et ebullientem contra Judæos, hæc enim olla venit ex Aquilone, id est ex Chaldæa, ut Jerusalem aliaque regna combureret et vastaret.

Nota: Olla eamdem vindictam significat et confirmat quam virga, sed graviorem. Sic Joseph famem quam primo vidit per spicas significari; secundo, per vaccas vidit confirmari et accelerari, Geneseos cap. 41. vers. 32.

In olla accensa videtur alludere ad focum et ignem qui in concha vel olla, ne vento exstingueretur, præferebatur regibus Chaldæorum et Persarum; illi enim ignem quasi Deum colebant: unde reges eorum affectantes honores divinos, ignem sibi præferri curabant, q. d. Adventat ignis prævius et consequenter ipse Nabuchodonosor, qui quasi ignis in vos, o Judæi, sæviet vosque comburet. Ita Sanchez.

Tropolog. Origen. Rupert. et Ambr. in Psal. 38. sub finem: Prius Deus hic pœnitentibus exhibet virgam correctionis; quam si nolint, impœnitentibus reservat ollam gehennæ, uti Theodoricum regem post mortem in Vulcani ollam projici vidit sanctus ille eremita, apud S. Gregor. 4. Dialog. 30.

Secundo, S. Gregor. 18. Moral. 11. et l. 33. c. 40. *Olla*, ait, *succensa, est cor humanum carnalibus desideriis et anxietatibus æstuans, a diabolo succensum, et fervens per consensum, cum tot undas quasi fervendo projicit, quot nequitias desideriorum ad opera exteriora extendit.*

Et S. Thomas: *Anima*, ait, *peccatrix dicitur olla: primo, propter concupiscentiæ fervorem, Job 41. v. 22. Fervescere faciet quasi ollam profundum mare; secundo propter operis carnalitatem, Michææ 3. v. 3. Ossa eorum confregerunt et conciderunt sicut in lebete, et quasi carnem in medio ollæ; tertio, propter maculæ nigredinem, Nahum 2. v. 10. Facies omnium eorum sicut nigredo ollæ. Porro hæc olla succenditur igne, primo, amoris, Psal. 79. v. 17. Incensa igni, et suffossa ab increpatione vultus tui peribunt; secundo, iræ et contentionis, Isaiæ 50. v. 11. Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis; tertio æternæ damnationis, Deut. 32. v. 22. Ignis succensus est in furore meo et ardebit usque ad inferni novissima.* Hucusque D. Thomas.

Et faciem ejus a facie Aquilonis,] id est, ipsa olla veniebat ab Aquilone, puta a Chaldæa tendebat in Judæam. *Facies* enim Hebræis per synecdochen idem est quod persona. hæc enim per faciem dignoscitur: rursum persona per metaphoram sumitur pro re etiam inanimi; huic enim Hebræi figurate attribuunt os, faciem, personam, etc.

Secundo, Maldonat. per *faciem* accipit os ollæ: hoc enim vomens flammas, e Chaldæa veniens, spectabat Judæam. Verum prior sensus simplicior est; pari enim modo *faciem Aquilonis* vocat ipsum Aquilonem, uti explicat v. sequenti. Chaldæus explicat quid facies hæc significet, dum vertit: *Et vexillum exercitus ejus* (Nabuchodonosor) *qui ducitur et venit a facie Aquilonis.*

14. Ab Aquilone,] a Babylone, quæ licet sit Orientalis, tamen respectu Jerusalem est Septemtrionalis; quia quatuor gradibus magis est æquinoctialis quam Jerusalem. Ita Theodor. Dionys. et Vatablus. Vel potius quia Nabuchodonosor primo, Niniven, quæ ad Aquilonem erat Chaldæa, hoc 13. anno Josiæ obsedit et cepit, uti multi censent; inde Syriam circumiens, et Aquilonares nationes in suum exercitum cogens, per Dan, quæ Aquilonaris est respectu Jerusalem, ingressus est Judæam: sic enim se explicat Jeremias v. seq. et c. 4. v. 6. et 15. Ita Hugo, Lyran. et a Castro.

Symbolice, Aquilo est frigidus, asper, et læva mundi regio; hinc læva, tristia et diram Dei vindictam significat: Auster vero calidus est, suavis, et dextera mundi regio; hinc significat manum Dei benignam, Deique opem et favorem; unde Deus dedit Judæis legem in Sina, quæ ad Austrum est Judææ, et hoc est quod dicitur Habacuc 3. 3. *Deus ab Austro veniet.* Aquilo ergo symbolum est mortis, mortemque plantis affert; Auster vitæ. Frigus enim inimicum, et, ut Cardanus ait, diabolus est naturæ; vita vero in calore consistit; quocirca sol est vita universi. Aquilo ergo significat tempestatem, id est calamitatem fore maximam. Nullus enim ventus tam vehemens quam Aquilo, nullus tam rapidus, tam frigidus, tam urens; unde Eccli. 43. 22. *Frigidus*, ait, *ventus Aquilo flavit, et gelavit crystallus ab aqua: super omnem congregationem aquarum requiescet, et sicut lorica induet se aquis. Et devorabit montes, et exuret desertum, et extinguet viride sicut igne.*

Pandetur,] spargetur, erumpet; Chald. *venire incipiet*, hebr. est, *aperietur*, quasi hactenus clausum in antris et thesauris Dei, jam solvetur et emittetur grande malum, grandis clades et calamitas, quam Chaldæi afferent Judæis, aliisque vicinis gentibus eas subigendo et vastando.

Alludit ad hebr. צפון *tsophon*, id est Aquilo, q. d. Absconditus, a radice צפן *tsophan*, id est abscondit.

Fame enim erat, quod propter frigus nulli essent aut rari Hyperborei; aut certe, quod Judæis incogniti essent Aquilonares populi, nec cum eis haberent commercium, inquit Forerius in Isaiæ 49. v. 12. Hinc mystice sanctus August. Aquilonem ait esse sedem diaboli et hæreticorum, prout hodie eos in Germania, Anglia, Scotia, aliisque Aquilonaribus regionibus grassari constat. Unde Cantic. 4. v. 16. dicitur: *Surge, Aquilo, et veni, Auster, perfla hortum meum, et fluant aromata illius.* Quem locum explicans S. Aug. epist. 20. ad. Honoratum: *Diabolus*, ait, *et angeli ejus a luce atque fervore charitatis aversi, et nimis in superbiam invidiamque progressi, velut glaciali duritia torpuerunt, et ideo per figuram tamquam in Aquilone ponuntur.*

Huic enim mystice convenit id quod de Borea et Borealibus physice scribit Solinus cap. 20. *Damnata*, ait, *pars mundi, et a rerum natura in nubem æternæ caliginis mersa, ipsisque prorsus Aquilonis conceptaculis rigentissima, sola terrarum non novit vices temporum, nec de cælo aliud accepit quam hiemem sempiternam.* Hinc consequenter, ut ibi infligatur pœna ubi commissa est culpa, et præmium detur ubi floruit virtus; symbolici docent Deum habere duo tribunalia, unum clementiæ et felicitatis in Meridie, alterum severitatis et vindictæ in Aquilone. De priori dicitur Cantic. 1. *ubi pascas, ubi cubes in Meridie?* Hinc volens Deus pie mederi peccato Adæ, ambulabat leniter ad Meridiem, Genes. 3. v. 8. Alterum esse ad Aquilonem patet, quia inde dejectus est Lucifer, qui dixerat: *Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis*, Isaiæ 14. 13. Ibi quoque, puta a sinistris (sinistra enim pars mundi est Aquilonaris, dextra Australis) consistentibus reprobis dicet Christus in die judicii: *Ite, maledicti, in ignem æternum.*

Terræ] Judææ; de ea enim hic agitur. Simile est cap. 25. v. 9.

15. Ponent unusquisque solium suum, id est tentorium suum, vel sedem suam, in introitu portarum, id est ad portas, juxta portas, Jerusalem,] ut eam obsideant. Ita S. Hieron. Raban. S. Thom. et alii. Solus Lyran. aliter explicat: sic videlicet, q. d. Parta victoria Chaldæi ponent solium Judicium de more in porta, ut Judæos qui sibi restiterunt, judicent et puniant.

16. Loquar judicia mea cum eis,] scilicet Judæis, id est objurgabo et increpabo per Nabuchodonosorem, Sedeciam et Judæos quasi ingratos, rebelles, fœdifragos et perjuros, additque Josephus libro 10. Antiquit. 10. dixisse Nabuchodonosorem Sedeciæ: *Magnus Deus odio habens tuam nequitiam, nostro te subjugavit imperio*, idque patet 4. Reg. 25. v. 6. infra c. 4. 12. et c. 12. 1.

Secundo, S. Hieron. Rabanus, Hugo et Maldonatus: *Loquar*, loquuntur, *judicia*, id est reipsa eis ostendam me justis de causis, scilicet ob scelera eorum, pœnas de ipsis sumere.

Tertio, S. Thomas, Lyran. et Dionys. *Loquar*, id est decernam, et mandato meo infligam eis judicia, id est justa et merita supplicia. Primus sensus hoc loco simplicissimus est et verissimus.

Libaverunt,] id est, ut Septuag. ἔθυσαν, sacrificerunt, Hebr. יקטרו *iekatteru*, id est suffitum incenderunt, thurificarunt, quod eodem redit: in sacrificiis enim caro Deo incendebatur, perque ignem et fumum ascendebat ad Deum, atque hoc significarent, thus victimis imponebant, cum eisque cremabant; thura enim Deo dabantur et adolentur.

17. Tu ergo accinge lumbos tuos,] id est, primo, festina, expedi te. Sic dicitur Luc. 12. v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti*; secundo, corrobora te, forti esto animo. Sic dicitur Job 40. 2. *Accinge sicut vir lumbos tuos.* Hinc patet minus esse litterale et genuinum, quod vulgo censent per accinctionem lumborum præcipi Prophetæ et concionatori castitatis studium.

Nec enim,] hebr. פן *pen*, id est, *ne forte*; sed aliquando *pen* simpliciter significat negationem *non*, ut Proverb. 5. 6. Isaiæ 27. 3. Idem hic significat; unde Noster vertit, *nec*.

Nec enim timere te faciam.] Est Hebræa miosis et anastrophe, q. d. Faciam ut non timeas, amoliar omne periculum quod timere posses; potest secundo verti ex Hebr. *Ne timere te faciam*, vel, *ne conteram*, aut, *perdam te coram illis*, q. d. Si mihi non fidas, deseram te, tradam et permittam, ait S. Hieron. te timori, imo perdam te, ob ignominiam qua officis me Deum tuum, quod in ejus fide tibi data est hæsitas. Sic punit Deus Mosen hæsitantem, Num. 20. v. 12. et Petrum timentem ventum validum increpat dicens: *Modicæ fidei, quare dubitasti?* Matth. 14. 31. Ita vertunt Chald. Pagn. et Vatabl. quin et Sept. apud S. Hier.

18. Dedi te (do, constituo. Simile vidimus v. 9. et 10.) in civitatem,] velut civitatem, columnam et murum æneum; nam præpositio ל *lamed*, et ב *beth*, id est in, ponitur pro כ *caph*, id est *sicut*. Unde Arabicus vertit: *Et jam feci te hodie ut civitatem potentem* (vel fortem vel gloriosam) *ad quam impossibilis est accessus: et sicut ferrum: et feci te murum æris super universam terram.* Sensus est, q. d. Reddo et efficio te hodie fortissimum contra omnes adversarios, ut sis, primo, quasi civitas munita, quæ se optime propugnat; secundo, quasi columna ferrea, quæ omnia onera sibi imposita sustinet; tertio, quasi murus æreus, qui bellica tormenta sine læsione fert et repellit; quique, ut ait S. Hieron. nulla violatur rubigine, nec cæsus imbribus deperit, sed vetustate fit fortior. Præco ergo Dei, et pastor bonus sit columna sustentans infirmos, Rom. 14. 1. sit murus objiciens se periculis pro ovibus: non mutus, sed æneus sono prædicationis. Murus, qualem requirit Deus, Ezech. 13. 5. *Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini.* Et Poeta:

Hic murus aheneus esto
Nil conscire sibi.

Et Seneca in Troad.

Tu præsidium Phrygibus fessis,
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illa decem fulta per annos.

Ita Delrio adag. 817.

Sapienter dixit Agathon Abbas in Vitis Patrum lib. 7. c. 42. *Si habitas cum proximo, esto sicut columna lapidea; quæ si injuriatur, non irascitur; si glorificatur non extollitur.*

Pollicetur Deus, ait Theodor. Jeremiæ non pacem, nec quietem, sed certamina et victoriam, uti Christus Apostolis, Joan. 16. v. 1. et seq. Hinc tanta for-

litudo et libertas Jeremiæ contra principes et reges, scilicet ex una hac Dei promissione: quia *ego tecum sum*; si enim Deus pro nobis, quis contra nos? En quid facit spes in Deum, quantas habet vires! *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur*, et quæ toto Psal. 90. sequuntur, huc pertinent. Tales fuerunt prisci Ecclesiæ Doctores, principes et heroes.

Ita S. Ambrosius Deo nixus et corroboratus, Valentiniano Imper. ejusque matri Justinæ, petentibus templum dari Arianis, fortiter restitit: cumque comites et tribuni urgerent Imperatorem, uti jure suo, quod in potestate ejus omnia forent, respondit Ambros. *Si Imperator a me petat quod meum est, id est fundum meum, argentum meum, non recusabo; quamquam omnia, quæ mea sunt, pauperum sunt: verum quæ Dei sunt, imperatoriæ potestati non sunt obnoxia. Si patrimonium affectatis, invadite: si corpus, accurrite; vultis in vincula ducere? vultis ad necem? ludus est: non ego me vallabo stipatione populorum, nec altaria tenebo vitam deprecans, sed pro altaribus victimam me præbebo.* Invasit eum Calligonus: Tune, inquit, me vivo, Valentinianum contemnis? ego tibi caput abscindam. Cui Ambrosius: *Deus permittat tibi ut impleas quod minaris. Ego enim patiar quod Episcopi: tu facies quod spadones.* Vide eum epist. 32. et 33.

Ita Mathathias commemorans fortia Patrum, Deo duce, facta, hortatur suos ut resistant Antiocho regi, qui volebat Judæos traducere ad gentilismum: *Nunc ergo, o filii*, ait, *æmulatores estote legis, et date animas vestras pro testamento patrum, etc. quia omnes qui sperant in Deum, non infirmantur. Et a verbis viri peccatoris ne timueritis; quia gloria ejus stercus et vermis est: hodie extollitur, et cras non invenitur*, 1. Machab. 2. v. 50. et 61.

Ita S. Theodorus Martyr, teste Gregor. Nyss. in ejus Vita, cum carnifices ei immanes cruciatus minarentur, ni fidem Christi abjuraret, in hanc vocem erupit: *Pro fidei Christianæ confessione qui vulnerat, incidat: et qui verberat, laceret, et qui cremat, flammam adjiciat; et qui his verbis offenditur, linguam eximat.*

Ita S. Vincentius, teste Prudent. in ejus Hymno, provocans carnifices, et lætus vadens ad rogum, ait tyranno:

> Quem tu maligne, mysticis
> Minitaris ignem litteris,
> Flagrabis ipse hoc justius;

citoque ad ignis grabatum festinans,

> Hunc sponte conscendit rogum
> Vir sanctus ore interrito,
> Ceu jam coronæ conscius
> Celsum tribunal scanderet.

Ita S. Basilius, cum ei præses Valentis Imperat. Ariani, ob fidem exitium minaretur: *Utinam*, ait, *hoc mihi vere accidat, ut pro veritate ex his corporis vinculis eripiar!* Urgente Præside, ut rem maturius consideraret, Basilius respondit: *Ego quidem hodie et cras idem sum: atque utinam tu non mutes sententiam!* Ita Socrates l. 4. c. 21.

Jeremias ergo, et justus quivis fortis et constans, adversis cunctis est superior: talisque est qualem depingit Virgil.

> Ille velut pelagi rupes immota resistit,
> Ut pelagi rupes magno veniente fragore,
> Quæ sese multis circumlatrantibus undis
> Mole tenet, scopuli nequicquam et spumea circum
> Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.

Talis fuit S. Lucia virgo et Martyr, quæ nec præcibus, nec minis a fide et castitate abduci potuit, sed intrepide Paschasio præfecto restitit, freta ope Spiritus Sancti: cumque Paschasius interrogasset: *Estne in te Spiritus Sanctus?* respondit: *Caste et pie viventes templum sunt Spiritus Sancti.* At ille: *Jubebo te ad lupanar duci, ut te Spiritus Sanctus deserat.* Cui Virgo: *Si invitam jusseris violari, castitas mihi duplicabitur ad coronam.* Quare Paschasius indignans Luciam eo trahi jussit; sed divinitus factum est ut firma virgo ita consisteret, ut nec bobus, nec ulla vi de loco dimoveri posset. Ergo præfectus circum ipsam pice, resina, ac ferventi oleo perfusam, ignem accendi imperavit; sed cum ne flamma quidem eam læderet, multis tormentis excruciatæ guttur gladio transfigi jubet. Quo vulnere accepto, Lucia prædicens Ecclesiæ tranquillitatem, quæ futura erat Maximiano et Diocletiano mortuis, idibus Decembris spiritum Deo reddidit. Merito ergo illi accinit Ecclesia: *Columna es immobilis, Lucia, sponsa Christi; quia omnis plebs te exspectat, ut accipias coronam vitæ.* Et Rursum: *Tanto pondere eam fixit Spiritus Sanctus, ut virgo Christi immobilis permaneret.*

CAPUT SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Est hoc caput plenum querelæ, et quasi continuum pathos. Nam Deus sponsus plebem Israel quasi sponsam increpat; quod se relicto, adulteris, id est idolis et idololatris, adhæreat, quasi Deus sit impotens aut negligat suos. Idem recte aptes Christianis, qui spes non in Deo, sed homine, opibus, potentia defigunt, imo id facit omnis peccator.

1 Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 2. Vade, et clama in auribus Jerusalem, dicens: Hæc dicit Dominus: Recordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam, et charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto, in terra, quæ non seminatur. 3. Sanctus Israel Domino, primitiæ frugum ejus: omnes, qui devorant eum delinquunt: mala venient super eos, dicit Dominus. 4. Audite verbum Domini domus Jacob, et omnes cognationes domus Israel: 5. hæc dicit Dominus: Quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia elongaverunt a me, et ambulaverunt post vanitatem, et vani facti sunt? 6. Et non dixerunt: Ubi est Dominus, qui ascendere nos fecit de terra Ægypti: qui traduxit nos per desertum, per terram inhabitabilem et inviam, per terram sitis, et imaginem mortis, per terram, in qua non ambulavit vir, neque habitavit homo? 7. Et induxi vos in terram Carmeli, ut comederetis fructum ejus et optima illius: et ingressi contaminastis terram meam, et hæreditatem meam posuistis in abominationem. 8. Sacerdotes non dixerunt: Ubi est Dominus? et tenentes legem nescierunt me, et pastores prævaricati sunt in me: et Prophetæ prophetaverunt in Baal, et idola secuti sunt. 9. Propterea adhuc judicio contendam vobiscum, ait Dominus, et cum filiis vestris disceptabo. 10. Transite ad insulas Cethim, et videte: et in Cedar mittite, et considerate vehementer: et videte si factum est hujuscemodi. 11. Si mutabit gens deos suos, et certe ipsi non sunt dii: populus vero meus mutavit gloriam suam in idolum. 12. Obstupescite, cœli, super hoc, et portæ ejus desolamini vehementer, dicit Dominus. 13. Duo enim mala fecit populus meus: Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. 14. Numquid servus est Israel, aut vernaculus? quare ergo factus est in prædam? 15. Super eum rugierunt leones, et dederunt vocem suam, posuerunt terram ejus in solitudinem: civitates ejus exustæ sunt, et non est qui habitet in eis. 16. Filii quoque Mempheos et Taphnes constupraverunt te usque ad verticem. 17. Numquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore, quo ducebat te per viam? 18. Et nunc quid tibi vis in via Ægypti, ut bibas aquam turbidam? et quid tibi cum via Assyriorum, ut bibas aquam fluminis. 19. Arguet te malitia tua, et aversio tua increpabit te. Scito, et vide, quia malum et amarum est reliquisse te Dominum Deum tuum, et non esse timorem mei apud te, dicit Dominus Deus exercituum. 20. A sæculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea, et dixisti: Non serviam. In omni enim colle sublimi, et sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix. 21. Ego autem plantavi te vineam electam, omne semen verum: quomodo ergo conversa es mihi in pravum vinea aliena? 22. Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua coram me, dicit Dominus Deus. 23. Quomodo dicis: Non sum polluta, post Baalim non ambulavi? vide vias tuas in convalle, scito quid feceris: cursor levis explicans vias suas. 24. Onager assuetus in solitudine, in desiderio animæ suæ attraxit ventum amoris sui: nullus avertet eam: omnes, qui quærunt eam, non deficient: in menstruis ejus invenient eam. 25. Prohibe pedem tuum a nuditate, et guttur tuum a siti. Et dixisti: Desperavi, nequaquam faciam: adamavi quippe alienos, et post eos ambulabo. 26. Quomodo confunditur fur quando deprehenditur, sic confusi sunt domus Israel, ipsi, et reges eorum, principes, et sacerdotes, et prophetæ eo-

rum, 27. dicentes ligno: Pater meus es tu; et lapidi: Tu me genuisti; verterunt ad me tergum, et non faciem et in tempore afflictionis suæ dicent: Surge, et libera nos. 28. Ubi sunt dii tui, quos fecisti tibi?surgant et liberent te in tempore afflictionis tuæ: secundum numerum quippe civitatum tuarum erant dii tui Juda. 29. Quid vultis mecum judicio contendere? omnes dereliquistis me, dicit Dominus. 30. Frustra percussi filios vestros, disciplinam non receperunt: devoravit gladius vester prophetas vestros, quasi leo vastator. 31. Generatio vestra: Videte verbum Domini: Numquid solitudo factus sum Israeli, aut terra serotina? quare ergo dixit populus meus: Recessimus, non veniemus ultra ad te? 32. Numquid obliviscetur virgo ornamenti sui, aut sponsa fasciæ pectoralis suæ? populus vero meus oblitus est mei diebus innumeris. 33. Quid niteris bonam ostendere viam tuam ad quærendam dilectionem, quæ insuper et malitias tuas docuisti vias tuas, 34. et in alis tuis inventus est sanguis animarum pauperum et innocentum? non in fossis inveni eos, sed in omnibus quæ supra memoravi. 35. Et dixisti: Absque peccato et innocens ego sum: et propterea avertatur furor tuus a me. Ecce ego judicio contendam tecum, eo quod dixeris: Non peccavi. 36. Quam vilis facta est nimis, iterans vias tuas! et ab Ægypto confunderis, sicut confusa est ab Assur. 37. Nam et ab ista egredieris, et manus tuæ erunt super caput tuum: quoniam obtrivit Dominus confidentiam tuam, et nihil habebis prosperum in ea.

Nota methodum concionandi, quam hic servat Jeremias; nam primo, ostendit Dei in populum miram bonitatem, jugemque beneficentiam; secundo, pupuli ingratitudinem, idololatriam et scelera; tertio, hortatur ut redeat ad pristinam cum Deo amicitiam, ni velit hostibus tradi, uti reipsa postmodum traditus est: nec speret in ope Ægyptiorum; quia ab iis ita tractabitur, uti parentes ejus tractati sunt ab Assyriis ad quos confugiebant. Hæc enim tria inculcare debet concionator. Loquitur autem de futura captivitate, tamquam jam præterita, ob ejus et prophetiæ hujus certitudinem.

Urget ergo hic Deus Israelem sedecim argumentis sive stimulis: primo, v. 2. objicit quod reliquerit desponsationem et fœdus cum Deo initum in Sina, ubi Israel quasi sanctus et quasi primitiæ consecratus fuit Deo: secundo, v. 5. Quid invenistis, ait in me iniquitatis, ut vana idola sequeremini; tertio, v. 6. Ego vos ex Ægypto per desertum horridum deduxi in terram fertilem: cur ergo me spernitis? quarto, v. 10. Gentes non mutant suos deos falsos, cur tu mutas Deum verum? quinto, v. 12. Obstupescite, ait, cœli, quia Israel reliquit me fontem aquæ vivæ, et fodit sibi cisternas dissipatas; sexto, v. 14. Ob idololatriam datus es flammæ, et prædæ leonibus, id est Assyriis, ergo resipisce; septimo, v. 20. A sæculo confregisti jugum: hinc ab uno idolo in aliud, ab uno scelere in aliud dilapsus es; octavo, v. 21. Ego plantavi te vineam electam, quomodo facta es adulterina? nono, v. 24. Sicut onager ad onagram furit, ita tu ad idola; decimo, v. 25. Idola te ad nuditatem, sitim et pauperiem deducunt; undecimo, v. 27. Stulte, cur ligno dicis: Pater meus es tu? quod ab hostibus non liberabit te; duodecimo, v. 30. Prophetas, quos misi ut te revocarent, occidisti; decimo tertio, v. 32. Virgo non obliviscitur suæ fasciæ: tu oblivisceris Dei tui; decimo quarto, v. 33. Docuisti alios malitias tuas, et infantes tuos concremasti idolo Moloch; decimo quinto v. 36. Quam vilis facta es nimis! decimo sexto, v. 37. Adimam tibi omnem prosperitatem, omnesque spes tuas.

Ex hisce colligas peccatum varias continere malitias; sed maxime quinque: prima est, quod sit contra rectam rationem, seu dedecens naturam rationalem. Unde Seneca dicebat: *Etiamsi scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem ob peccati turpitudinem.*

Secunda, quod sit contra hanc vel illam virtutem in particulari, v. g. superbia contra humilitatem, etc. virtutes autem sunt bonum et perfectio hominis et Angeli.

Tertia, quod afficiat nos damnis temporalibus, v. g. infamia, morbo, pœna, etc.

Quarta, quod sit offensa et malum quoddam Dei, contrarium ejus honori; peccator enim, relicto Creatore, adhæret creaturæ, v. g. fœminæ, vino, honori, eamque præfert Creatori, ideoque tacite et interpretative summum suum bonum in ea ponit, ac consequenter privat Deum sua quasi bonitate summa et divinitate: ita ut si Deus aliquo telo aut gladio perimi posset, non alio perimeretur quam peccato. Ut merito sancta quædam virgo moriens, dixerit: Disce de ex hoc mundo cum hac sola incapacitate, quod nequeam comprehendere quomodo creatura possit deliberate committere peccatum mortale contra suum Creatorem.

Quinta, quod privet nos vita æterna, et addicat ignibus et pœnis sempiternis.

Unde, secundo, colligas hæc axiomata de peccati malitia.

Primum, peccatum est fons et parens omnium malorum quæ sub sole sunt, fuerunt et erunt. Quis ex Angelo fecit dæmonem et Luciferum? peccatum. Quis Adam et homines paradiso et cœlo ejecit in hanc vallem miseriarum? quis eos morti et inferno addixit? peccatum. Quis diluvium sub Noe toti orbi induxit? peccatum. Quis Pentapolim igne cœlesti concremavit? peccatum.

Secundum, peccatum unum, etiam veniale, est majus malum, quam omnia mala pœnæ in unum collata. Illud enim est malum culpæ, hæc pœnæ; malum autem culpæ altioris est ordinis, quam omnia mala pœnæ.

Tertium, omnia cætera mala peccato collata, mala non sunt, sed bona; manant enim ex bono et virtute justitiæ vindicativæ quæ per pœnam peccatum corrigit, et in ordinem reducit.

Quartum, peccatum est deicidium; peccatum enim est unicum virus, unicus pugio, quo Deus opt. max. posset e medio tolli, si quid esset quod inexhaustum illud vitæ atque essentiæ pelagus e medio tollere posset.

Quintum, fuit consentaneum magis Dei Filium hominem fieri, et tam indigna pati, quam peccatum inultum relinqui. Quis Christum ita speciosum instar leprosi deformavit, flagellis concidit, spinis coronavit, crucifixit, occidit? peccatum. Peccatum ergo est christicidium.

Sextum, etiamsi omnes Angeli, boni et mali, omnisque creatura, atque adeo Creator ipse, in te conjurassent omnemque affligendi potentiam in te exprimere statuissent: nequaquam tantum tibi nocere etiam de absoluta Dei potentia possent, quantum ipse tibi noces dum unum peccatum, etiam veniale tantum, admittis.

Septimum, peccati malitia nullo bono creato compensari potest; adeo ut ne quidem ad convertendum totum mundum licitum sit vel unum peccatum veniale facere. Pœna ut malitia ejus non modo ineffabilis, sed etiam incomprehensibilis dicenda sit.

Merito ergo Martyres et Sancti usque ad mortem restiterunt peccato. Vide eorum dicta Hebr. 12. v. 4.

Denique aurea est gnome S. Augustini in Sententiis, sententia 159. *Unum est summum bonum; aliud autem summum malum:* hoc est peccatum, illud Deus. *Illud, propter quod appetendo sunt bona cætera, ipsum autem propter seipsum; hoc propter quod declinanda sunt mala cætera; ipsum autem propter seipsum.*

2. Vade] ex Anathoth in Jerusalem, quam hic quasi sponsam et fœminam alloquor. Porro Jerusalem vocat incolas Jerusalem, metonymice.

Recordatus sum tui, miserans (cum miseratus sum) adolescentiam tuam.] Ita vocat primam ætatem patrum et Synagogæ, q. d. Recordor et reduco tibi in memoriam primam illam ætatem, qua ego Deus, non ob tuam pulchritudinem, sapientiam, opes, gratiam, meritum; sed mera misericordia, te pauperem et misellam, in Ægypto et deserto, in sponsam mihi assumpsi, eduxi, protexi et instar sponsaliorum et dotis, legis, tabernaculi et sacerdotii tibi ornamenta distribui, ut mihi eam fidem servares, quam sponsæ, maxime novellæ et adolescentulæ, servant suis maritis. Ita sanctus Hieronymus et Theodor. Vere dixit B. Nazianz. *Israel æternæ providentiæ tulit primitias.*

Et charitatem desponsationis tuæ.] Nota: *Charitas desponsationis* potest accipi tam charitas Dei qua Synagogam sibi desponsavit. Ita S. Hieron. Rabsn. S. Thom. Vatabl. quam charitas Synagogæ sponsæ, quæ tot allecta beneficiis, sponso Deo in amore, obedientia et obsequio mutuo respondit, eumque deperiit, ac per desertum secuta est. Ita Chald. Theodor. Hugo, Lyran. Dionys. a Castro, q. d. Recordare et vide quam utrimque suave fuit ac dulce primum connubium nostrum, quamque prior tu a primo amore recesseris, hoc refricat ut efficacius et plenius sponsam vulneret. Posteriori sensui favet id quod sequitur: *Quando secuta es me in deserto*; et Septuag. qui vertunt, *recordatus sum dilectionis perfectionis tuæ*: sicut enim sponsæ in nuptiis omni pulchritudine et ornamentis perficiunt se et comunt, ut diligantur a sponsis: ita et Synagoga Judæorum, initio, scilicet tempore Mosis, Aaronis, Josue, etc. fide et cultu unius Dei ornata fuit et perfecta, ut mereretur diligi vicissim a Deo. Hinc Syrus vertit: *Recordatus sum tibi gratiæ* (beneficantiæ) *pueritiæ tuæ, charitatis patientiæ tuæ, quia ambulasti post me in deserto, et in terra quæ non seminatur*; et Arabicus: *Recordatus sum tibi, o Jerusalem, gratiæ adolescentiæ tuæ, et status tui in blanditiis, et dilexi tolerantiam tuam: quia tu secuta es me in deserto, ubi sanctificavi Israel, etc.*

3. Sanctus Israel Domino, *sanctus* per gratiam et charitatem, ait Theodor. et Hugo. Secundo et melius Hebr. *sanctitas fuit Israel Domino*, id est, Israel fuit quasi res sancta et dicata Domino, quæ non debet pollui, Exodi 19. Ita S. Hieron. S. Thom. Lyran. Vatablus. Rursum Israel fuit quasi primitiæ frugum ejus,] scilicet Dei: id est, Israelitæ fuerunt quasi primitiæ ex omnibus nationibus, Dei cultui dicatæ, sicut primitiæ frugum Deo offerebantur et dicabantur; unde laicus qui eas comedebat, delinquebat eratque reus mortis, Levit. 22. 3. Sic et hostes Israelis, *qui eum*, utpote rem quasi Deo sacram, deprædantur et *devorant*, etiamsi Dei voluntate id faciant, *delinquunt*, et *mala*, Deo ultore, *venient super eos.* Ita Chald. et S. Hieron. Porro cœpit Israel esse sanctus, et quasi primitiæ frugum Deo, jam inde a principio, cum per Mosen in deserto Dei legem et cultum accepit, atque in hujus rei signum jussus est primitias frugum dependere et offerre Deo. Id clare significat versio Arabica, quæ sic habet: *Ubi* (in deserto) *sanctificavi Israel, et adscripsi* (vindicavi) *illum mihi, et præcepi illi ut separaret in conspectu meo initium* (primitias) *frugum suorum. Et dixi, in eos qui volunt comedere bono eorum, adducam malum.* Sensus ergo est, q. d. Israel non est populus profanus ut cæteri, sed Deo consecratus; quare qui eum læserit aut in servitutem redegerit, sacrilegii reus erit, et ut sacrilegus puniatur a Deo. Sic Assyrios qui vastarunt decem Tribus, Deus punivit per Medos, et Chaldæos qui vastarunt duas Tribus, punivit et evertit per Cyrum. Hinc pro Israele orat David dicens Ps. 73. 2. *Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio.*

4. Audite,] q. d. Vos, o Israelitæ, constituo judices ut judicetis an culpa hujus divortii sit in me, an in vobis. Ita S. Chrysost. serm. 4. de Providentia.

5. Iniquitatis,] id est primo, infidelitatis; secundo, crudelitatis, q. d. Qua in re male tractavi sponsam meam, scilicet vos, o Judæi?

Ambulaverunt post vanitatem,] id est post idola, quæ quia vani et falsi sunt dii, quos Deo vero opposuistis, hinc pariter vanos et falsos effecerunt vos cultores suos, æque ac cultum et religionem, imo superstitionem vestram. Ita S. Hieron. Chald. Theodor. Hugo, S. Thom. Lyran. Potest tamen, secundo, hic omnis alia vanitas, quæ in quolibet est peccato, accipi: omne enim peccatum est amor rei vanæ.

Vani facti sunt,] id est similes idolis suis facti sunt, sine ratione, sine sensu, sicut imprecatur eis

David Psal. 113. v. 8. *Similes illis* (idolis) *fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis*: sic pariter quilibet peccator vanus fit et brutus, dum vanas et brutas sectatur voluptates. Peccatum, ait D. Thomas hic, dicitur *vanitas, primo, quia phantasticum est in eligendo, Psal. 39. 5. Beatus vir, cujus est nomen Domini spes ejus; et non respexit in vanitates et insanias falsas; secundo quia transitorium est in permanendo, Psal. 77. 33. Defecerunt in vanitate dies eorum; tertio, quia fallax est in expectando, Eccli. 34. 1. Vana spes et mendacium viro insensato: et somnia extollunt imprudentes; quarto, quia infructuosum est in consequendo, ut recte usurpent illud Isaiæ 49. 4. In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi.* Hucusque D. Thomas.

6. NON DIXERUNT,] q. d. Non sunt recordati Dei ductoris sui per desertum ie Chanaan, a quo tot malis erepti, et tot bonis cumulati sunt.

PER TERRAM SITIS,] per terram aridam, siticulosam, et quæ homines sitire facit: unde Septuag. vertunt, *per terram sine aqua*.

ET IMAGINEM MORTIS,] Theodor. Vatabl. et Pagnin. vertunt, *umbram mortis*, tum quia in deserto non erat germen, non fructus, nil vitale, unde Septuag. vertunt *infructuosam*; tum quia solitudo erat horrida, et periculis mortis, puta venenatis animalibus, scilicet scorpiis et serpentibus, plena, ut patet Deut. 8. 15. Ita S. Hieron. Rabao. Hugo, S. Thom. Lyran. Adde tertio, hostes, qui in deserto hoc occurrerunt Israeli, ut eum perderent et delerent: ob hos enim desertum Hebræis fuit formidolosum, quasi umbra mortis.

7. INDUXI VOS IN TERRAM CARMELI.] Nota Hebræum *Carmel* aliquando esse nomen proprium, significans montem terræ sanctæ fertilissimum, et vini feracissimum, Josue 19. 26. ubi Elias frequenter versabatur, 3. Reg. 18. 19. inde aliquando transferri ad similia, esseque nomen commune omnis agri fertilis et amœni; hinc *Carmelus* significat fertilitatem, et omnium rerum abundantiam, sive terram feracissimam, qualis erat Judæa. Sic sumitur Isaiæ 29. 17. *Convertetur*, ait, *Libanus in Charmel*. Ita S. Hieron. et Vatablus. Carmelus ergo, æque ac Tempe et Hesperidum horti apud Poetas, fœcunditatis et deliciarum est symbolum.

Utroque modo hic *Carmelus* accipi potest: significat enim Judæam fertilissimam, vel nomine communi, vel proprio; scilicet ex monte fertili, intelligens totam Judæam æque fertilem, per synecdochen ex parte significans totum. Tertio, Chaldæus subaudiendo *sicut*, vertit: *Induxi vos in terram Israel, quæ erat plantata sicut Carmelus.*

Nota: In Judæa duo erant Carmeli montes, unus sterilis in sorte Ephraim, ubi habitabat Nabal; alter in tribu Aser, juxta Ptolemaidem, fertilis, de quo hic agitur.

ET HÆREDITATEM MEAM (terram, quam vobis dedi, puta Judæam, quæ mea fuit quasi hæreditas; quia eam selegi ut in ea colerer, habebamque templum) POSUISTIS IN ABOMINATIONEM,] puta in idolium, id est, in domum et templum idolorum. Ita Chaldæus.

8. SACERDOTES: non tantum plebs imperita, quam ignorantia aliquo modo excusare poterat, sed sacerdotes etiam et legisperiti, quin etiam PASTORES, id est reges et principes, ait Chald. Theodor. Hugo, S. Thom. Lyran. PRÆVARICATI SUNT IN ME,] Ita vixerunt ac si me non cognovissent.

PROPHETÆ PROPHETAVERUNT IN BAAL,] ex Baal, q. d. Oracula et futura sciscitati sunt, non ex me, sed ex idolo et dæmone Baal, eaque pro veris prophetiis venditarunt.

9. JUDICIO CONTENDAM VOBISCUM.] in eoque vos transgressores convincam, ait Theod. Patet ex sequenti.

10. TRANSITE AD INSULAS CETHIM.] *Cethim* urbs erat in Cypro; unde Zeno, princeps Stoicorum oriundus, dictus est Citicus, inde Cyprus, aliæque insulæ, Italia etiam, ut patet Num. 24. ver. 24. et Græcia 1. Machab. 1. 1. dictæ sunt *Cethim*. Hebræi enim populos a se mari Mediterraneo discretos, *Insulanos* vocabant, quod ad se in continente habitantes navibus accederent, uti Itali omnes trans Alpes morantes, vocant *Tremontanos*. Ita S. Hieron. Theodor. et Joseph. 1. Antiq. 11. Addit Theodor. in 27. Ezech. ex Josepho 1. Antiq. 6. quod Cethim filius Javan, filii Japhet, filii Noe, primus occupaverit Cyprum, indeque Cyprum vocatum esse Cethim.

CEDAR.] regio est Arabiæ, dicta a Cedar secundo Ismaelis filio, Gen. 25. 13. Ita S. Hieron. Rabanus, Hugo et Vatabl. Verum Theodor. per *Cedar* omnes Orientales accipit, sicut per *Cethim* Occidentales, q. d. Durius et iniquius me tractatis, quam gentes quævis, licet barbaræ, idola sua tractent.

11. CERTE IPSI NON SUNT DII,] q. d. Studiosiores fuerunt omnes gentes in retinendis colendisque diis falsis, quam vos in Deo vero.

MUTAVIT GLORIAM SUAM IN IDOLUM.] *Gloriam* vocat Dei veri cultum, quo gloriosus erat Israel: hunc ipse transtulit in idolum. Ita Chald. Secundo et aptius, *gloriam* vocat Deum gloriosum: ipse enim est Israelis, imo totius mundi gloria, in eoque solo gloriandum est cum Davide Psal. 3. 4. *Tu, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum.* Hinc et Apostolus huc alludens ait Rom. 1. 23. *Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis*, quia videlicet gloriosam majestatem, titulos et honores divinitatis Deo vero eripuerunt, et in idolum transtulerunt. Ita Hugo, Lyran. Dionys. et Vatablus.

12. OBSTUPESCITE, COELI, SUPER HOC,] portento malitiæ, quod jam dicturus sum.

PORTÆ EJUS.] Jam Hebræa habent, שערו *saoru*, id est, inhorrescite. Ita Septuag. Noster legit per *schin* שערו *scaaraf*, id est, *portæ ejus*, id est eorum, puta cœlorum, de quibus præcessit. Cœlum enim nunc singulariter, nunc pluraliter nuncupamus: idemque sunt cœli quod cœlum.

DESOLAMINI,] id est, more desolatorum mœstitiam indicate, præ stupore et horrore tantæ impietatis Israel, ciete pluvias, quasi lacrymas; fulgura et tempestates excitate, quasi indices doloris, et vindices injuriæ Creatoris vestri. Ita S. Hier. Vatabl. Liran. et Maldon. qui addit: *Desolamini*, ait, id est, *rumpimini fulguribus, in signum iræ Dei*. Est prosopopœia ad pathos, similis est Isaiæ 1. v. 2. et Deut. 4. 26.

Nota: Pro *desolamini*, hebr. est חרבו *cherabu*, id est, exarescite, ut vertit Leo Hebræus. Desolatio ergo hæc non est ea quæ directe opponitur consolationi, ac tristitiam et mœrorem significat; sed est ea quæ

opponitur copiæ at multitudini. Desolari enim idem est quod solum relinqui, ad solitudinem redigi, destrui, vastari. Sic enim dicimus desolari agros, urbes, regna, cum ab hoste vastantur. Sic Plin. lib. 10. c. 12. de bubone ait: *Deserto incolit, nec tantum desolato, sed etiam dira et inaccessa.* Desolare ergo non est idem quod solo æquare; non enim a *solo* substantive sumpto, quod terram significat, deducitur: sic enim *solum* primam habet brevem, cum illa in *desolor* sit longa: sed a *solo* adjective sumpto, idemque est quod solum effici, destitui, privari sua copia et gloria: inde tamen sequitur desolatio consolationi opposita, id est, mœror et luctus; ex quo rursum sequuntur lacrymæ, gemitus, etc.

Est ergo metalepsis: ex desolatione enim et ariditate tristitiam, ex tristitia lacrymas intelligit, q. d. Vos, o cœli, cœlorumque portæ, id est, cardines, aut extima superficies, per quam quasi per portas, cœlorum vis et influxus in terras egreditur, obstupescite at inhorrescite ad tantam terrigenarum malitiam et ingratitudinem, ut præ stupore quasi attoniti contremiscere, at e cardinibus convelli ac concuti videamini. Rursum lugete et plorate, ciendo pluvias, fulgura at tonitrua, ut præ luctu et dolore desolari, id est, tabescere, exarescere et evanescere videamini: ipsi enim me desularunt, id est solum reliquarunt, cum eis sim fons aquæ vivæ, euntes ad cisternas dissipatas. Quocirca juste eis repensum est ut leones ponerent terram eorum in solitudinem: unde *civitates exustæ sunt, et non est qui habitet in eis*, ut sequitur v. 15. Hanc ergo tam meam, quam terræ desolationem, vestra desulatione repræsentate, et duris terrigenis in os et faciem ingerite, si forte aperiant oculos, conterantur et resipiscant. Hinc pro *desolamini*, Syrus vertit, *contremiscite*; Arabicus, *pavore dissolvimini.*

Aliter Sanchez: ipse enim desolari censet idem esse quod solo æquari; et per portas cœli, accipit ortum et occasum; aut solem, lunam et stellas. His dicitur, *desolamini*, id est, splendorem et speciem vestri subducite, ut non appareatis, et perilsse videamini.

Aliter quoque Theod. Hugo, S. Thom. Lyran. Cœli, inquiunt, id est, Angeli, in cœlis obstupescite; et portæ, id est, Angeli principes, et quasi judices aliorum, ait S. Thomas, desolamini.

13. Duo enim mala, contraria duobus bonis, quæ illis præceperam, ut declinarent a malo, et facerent bonum, Psal. 36. 27. facit populus meus. Primum: Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ.] *Vivæ*, id est, perpetuo fluentis, vitalis, vitam dantis. Arabicus vertit: *Fui illis fons aquæ dulcis et laudabilis*, omni vitio careutis. Hic ergo fons perennis aquæ, id est, gratiæ et bonorum omnium, est Deus, Psal. 35. 10. *Quoniam apud te est fons vitæ.*

Viderunt idipsum Gentiles; unde Trismegist. dialog. 7. *Respicite*, ait, o *mortales, et resipiscite, et ad fontem vitæ recurrite.* Et Alcinous lib. de Doctrina Platonis: *Nostrum bonum*, inquit, *si quis Platonis libros accurate legerit, in ipso primi boni contemplatione positum reperiet: quod quidem primum bonum, et Deum, et primam mentem nocere licet.* Hoc Prophetæ adagium pulchris similibus parabolis explicat S. Ephrem tract. de Divina gratia, tom. 1. *Qui*, inquit, *fontem habent, gutta non indigent. Lacte non egent, qui gregem pascant. Qui panem frangunt, micis opus non habent. Qui mel conficiunt, eos mellis saporem explorare non est necesse. Qui margaritam habent, de obolo acquirendo non laborant.*

Secundum: Foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas.] Syrus vertit, *conquassatas*; Arabicus: *scissas, in quibus non congregatur aqua, neque durat*, id est permanet. Hæ cisternæ, ait S. Hier. et Theodor. sunt idola; primo, quia nullam habent divinitatem aut potentiam, nisi quæ eis infertur ab humana ignorantia.

Secundo, sicut cisterna ex aquis turbidis completur, ita quod idola, quod dæmones dant, turbidum est.

Tertio, idola sunt cisternæ fractæ, rimosæ, male conglutinatæ, quæ aquam non continent, quia ab eis nihil quod sitim animæ levet, exspectandum est. Rursum cisternæ dissipatæ sunt Gentes idololatræ, puta Ægyptii et Assyrii, a quibus alternatim bellis pressi opem petebant Judæi. Id patet ex v. 18.

Tropologica omnis peccator, relicto fonte, quærit cisternas, quia in omni peccato, est primo, aversio a Deo, bono increato et immenso; atque conversio ad bonum caducum, fragile, exile, turbidum; secundo, est contemptus Dei, præ honore et amore creaturæ; tertio, peccator peccando, quasi titulum et esse finis ultimi Deo adimit, eumque et spes suas omnes quasi transfert in creaturam. Nonne hæc est summa contumelia Dei? summa stolidltas et insania peccatoris? dicit enim et verbis et factis illud, quod fatuus ille avarus apud Nazianzenum tractat. de Fortuna et prudentia: *Gutta bonæ sortis* (fortunæ) *mihi potior est mentis* (prudentiæ) *cada.* Quod apte refutat et retorquet prudens, dicens: *Gutta bonæ mentis mihi potior est bonæ sortis cado.* Peccator enim glebam terræ toti cœlo, creaturam Creatori, momentum æternitati stulte præfert et anteponit. Contrarium faciunt prudentes et Sancti.

Hinc primo, hoc adagium recte adaptatur hæreticis: hi enim purum doctrinæ fidei in Ecclesia fontem deserunt, et fodiunt sibi cisternas cœnosas falsorum dogmatum. Ita S. Irenæus l. 3. c. 40. S. Cyprian ep. 70. et S. Athanasius ser. contra omnes hæreses.

Secundo, B. Petrus Damiani citatus in Allegoriis Tilmanni idipsum adaptat Monachis loquacibus, qui relictis Dei laudibus, plisque sermonibus, quasi fonte vitali, ora sua faciunt cisternas, ex quibus non novi, sed veteris hominis verba futilia proferunt, absque dissipatas: quia labia sua moderata discretione nesciunt cohibere.

Tertio, Hugo: Avarus, ait, est cisterna vetus et rimosa, quæ numquam aquis, id est, opibus, impleri potest. Secundo, est clericus, qui relicto studio sacræ Scripturæ, vanis scientiis dat operam. Tertio, est Religiosus, qui in tentatione quærit humana solatia futilia, nec poscit a Deo vera et solida. *Hoc autem fit*, ait, *quando in tentationibus oratio fastiditur, et pro iisdem mitigandis, jocosis et inutilibus verbis vacatur.*

Denique S. August. in Sententiis, sent. 289. *Quantum, ait, et quale bonum sit Deus, etiam ex hoc evidenter ostenditur, quod nulli a Deo recedenti bene est: quia et qui gaudent in mortiferis voluptatibus; sine doloris*

timora asse non possunt. Et qui omnino malum desertianis suæ majora superbiæ tumora non sentiunt aliis qui hoc neverunt discernere, quanta sit miseria, apparet. Quia ergo in solo Deo est omnia vera delectatio, hinc peccator eo se privans, sentit omnem amaritudinem: quia relicto fonte vitæ, velit nolit adhæret fonti mortis et omnium malorum.

14. Numquid servus.] Sunt verba non Hierosolymæ de sua sorte querentis, ut vult Vatablus; sed Dei, q. d. Israel est primogenitus Abrahæ, et Dei filius, Exodi 4. v. 22. non servus, id est mancipium emptitium, aut vernaculus, id est servus ex serva domi natus: cur ergo leonibus, id est, Sennacherib, Assyriis et Ægyptiis, ac tropologice, diabolis, datus est in prædam? q. d. Non provenit hoc ex servili ejus conditione, non ex crudelitate domini, sed ex peccato, quia Deum offendit, uti respondet vers. 17. *Numquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum?* et v. 19. *Arguet te malitia tua.*

Factus est in prædam?] S. Hieron. Chald. Raban. Hugo hæc exponunt de futura vastatione per Chaldæos et Ægyptios, qui reliquias Judæorum afflixerunt. Secundo et planius, Theod. Hugo, Lyran. Dionys. hæc accipiunt de præterita Judæorum clade, accepta a Sennacherib, Assyriis et Ægyptiis, q. d. Noli, o Israel, Deo tuo relicto, sperare et confugere, ut soles, ad Assyrios et Ægyptios, quia hi quasi leones te laniarunt et vastarunt.

15. Super eum (contra eum) rugierunt leones.] Id est Assyrii et Ægyptii inhiarunt ei, tamquam leones rugientes in ejus prædam et lanienam.

16. Filii quoque Mempheos et Taphnes, id est, Ægyptii (*Memphis* enim urbs est Ægypti, quæ nunc Cayrus dicitur; sic *Taphnes* vel Tanas regia erat Pharaonum) constupraverunt te usque ad verticem,] id est totum te imbuerunt cultu idolorum, quod est spirituale stuprum et fornicatio, itaque vocatur a Prophetis; ita ut a planta pedis usque ad verticem, non sit in te sanitas. Sic v. 20. idololatras vocat meretrices. Ita S. Hier. et Raban. Hæc referenda sunt ad v. 13.

Aliter S. Thomas: stuprum enim proprie accipit, q. d. Assyrii et Ægyptii, quasi domini et victores, obscœna Judæis tam pueris quam puellis abusi sunt. Aliter Hugo, Dionys. Maldon. et Sanchez: per stuprum enim accipiunt servitutem, oppressionem, omnemque calamitatem, quam Assyrii et Ægyptii Judæis subactis irrogabant. Hic sensus sequitur ex primo, eumque perficit et adimplet: quia enim Judæi sponte culpæ Assyriorum et Ægyptiorum, hinc et pœnæ ac vexationi, sed inviti succubuerunt. Unde pro *constupraverunt te*, hebr. est ירעוך *iiruch*, id est paverunt te, hoc est rexerunt te, imperarunt tibi. Sic enim v. 8. reges vocavit *pastores*. Verum Noster, Septuag. Chald. et alii, aliis punctis legerunt ירעוך *ierouch*, id est malefecerunt tibi, id est constupraverunt: loquitur enim de Israele quasi de virgine, cujus summum malum est stuprum: unde Septuag. vertunt, κατεπαιξον σου, illuserunt tibi. Forte etiam pro *iod* legerunt *caph*, scilicet pro *iarauch* כרעוך *carauch*, id est curvaverunt te, prostraverunt te, scilicet ad stuprandum. Denique alii vertunt prophetice, *malefacient*, id est conterent, confringent, conquassabunt tibi caput et verticem, id est Josiam regem tuum cum populo trucidabunt. Ita Hugo Lyran. Dionys. Unde Chald. vertit: *Occident fortes tuos, et diripient facultates tuas.*

Vide hic, qualem quamque vilem se faciat meretrix, et mulier aliis compta: nimirum foris est splendida, intus stupria sordida et putida: foris est Helena, intus Hecuba: foris pappus et pompa, intus nuda, inanis et chaos: foris dea, intus cloaca. Tropolog. talem se facit anima dum peccat, ac relicto creatore fornicatur cum creaturis, nimirum facit se sepulcrum dealbatum. Hic verum est vetus dictum; *Ubi uber, ibi tuber: ubi mel, ibi fel: ubi montes, ibi valles: ubi aurum, ibi aurugo et scoria.*

17. Dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore, quo ducebat te per viam,] scilicet deserti, duce columna ignis et nubis. *Dereliquisti*, quia in Sina fecisti et adorasti vitulum aureum. Ita Theod. Hugo, Lyranus, q. d. Quia noluisti Deum sequi, dum te per viam planam et facilem duceret, permisit te deerrare per vias difficiles: quia noluisti uti rebus prosperis sequens Deum, permisit te adversas experiri idola sequentem, ait Maldonatus.

Secundo, S. Hieron. Chald. Raban. Hugo, Vatabl. per *viam*, intelligunt viam mandatorum Domini, puta vitam sanctam, quam eis suis concionibus et prophetiis ostendebat Jeremias, q. d. Dereliquisti viam rectam in cœlum, quam tibi Deus per legem suam, et per conciones Jeremiæ commonstrabat.

18. Quid tibi vis in via Ægypti, quorsum is et fugis in Ægyptum? et quid tibi cum via Assyriorum?] quorsum vadis in Assyriam? Solebant enim ait S. Hier. Judæi ab Ægyptiis oppressi, confugere ad Assyrios, et ab Assyriis pressi, confugere ad Ægyptios.

Ut bibas aquam turbidam.] Nili, qui quia limosus est, et oblimans Ægyptum, hinc hebr. שיחור *sicher*, græce μέλας, id est niger, dicitur: hinc vocatur turbidus. Septuaginta vertunt, *Geon:* Nilus enim dicitur *Geon*, hebr. גיחון *gichon* a rad. גוח *goach*, id est pectus, quod suo quasi ventre et pectore incubet Ægypto, cum exundat, itaque eam fœcundet. Sic *aqua fluminis* Assyriorum est Euphrates, q. d. Cur vadis frustra, ut petas auxilium ab Ægyptiis et Assyriis, ut relicto Deo fonte perenni quem domi habes, mendices aquas eorum turbidas et deficientes, id est opem Ægyptiorum et Assyriorum, qui tibi opitulari non potuerunt, sed mille turbis et cladibus te involvunt? Ita passim interpretes.

Rursum in Nilo sunt crocodili exitiales, qui sunt symbolum impudentiæ, de quo Clemens Alexandr. l. 5. Stromat. *Diaspoli*, ait, *quæ est urbs Ægypti, expressus est puellus signum generationis: senex vero, interitus: et rursum Dei symbolum accipiter, ut piscis symbolum odii, crocodilus impudentiæ. Videtur ergo universum hoc symbolum simul positum hoc significare! O qui nascimini et interitis, Deus odio impudentiam habet:* quam Israeli fugienti ad Ægyptios eorumque deos, exprobrat hic Deus v. 16. et 20. Solus Hugo sic explicat, q. d. Cur peccata committis, quæ te cogunt duci captivum in Ægyptum, vel ad Assyrios? Sic fere Chald.

19. Arguet te malitia tua.] Hebr. תיסרך *teiasserach, castigabit te*, id est, causa erit ut castigeris: ex quo disces, quam malum et amarum sit Deum tuum reliquisse.

AVERSIO TUA (a Deo) INCREPABIT TE.] Idem dicit alis verbis, more Hebræo.

20. A SÆCULO, ab olim, ab antiquis temporibus, CONFREGISTI JUGUM MEUM] legis meæ. Septuag. vertunt: *Jugum tuum, vincula tua*: quia lex, sicut erat jugum Dei, imponentis illud cervicibus populi: ita erat et populi, illud portantis.

Secundo et aptius, per *jugum* accipe conjugium, q. d. Violasti conjugale fœdus, quo mihi fueras copulata: loquitur enim de Israele quasi de conjuge sua Deus, ut patet v. 2. Ita Maldon. Maritus enim ac præsertim Deus, est dominus uxoris suæ, eamque legibus et vinculis quibus vult, astringere pro imperio potest: unde Synagoga ita erat uxor, ut tamen esset et serva Dei. Hebr. est: *A sæculo fregi jugum tuum, dirupi vinculo tua:* tamquam sint verba Dei, q. d. Ego Deus vincula Ægyptiacæ servitutis dirupi de collo tuo, o Israel. Sed noster Interpres hæc verba accipit per mimesim, quasi sint verba populi, de quo sequitur: *Et dixisti; Non serviam*, q. d. Sicut *dixisti, Non serviam*, scilicet Domino et marito meo, puta Deo, inquit S. Hieron. ita pariter gloriando et jactando dixisti, Fregi jugum tuum, et vincula tua, quibus me tibi, o Domine, astrinxeras; puta jugum connubii et consequenter jugum legis tuæ. Deus enim cum Israele connubium iniit hac conditione et pacto, ut Israel legem Dei servaret, Deus vicissim Israelem aleret et protegeret. Vere S. August. sententia 381. *Quid tam dignum misericordia quam miser? quid tam indignum misericordia, quam superbus miser?*

RUPISTI VINCULA,] quasi juvenculus aut bos indomitus, qui sagitta ictus recalcitrat, aut potius quasi vacca amore furens in taurum, quæ jugum a cervice excutit fractis vinculis, et ad amasium suum procurrit: ita enim et tu ruptis vinculis connubii et legis meæ, ad idola, quasi ad adulteros insane procurristi.

IN OMNI ENIM COLLE.] Meretricium vocat idololatriam: solebant enim idololatræ in collibus et sylvis sub arboribus, idolis suis immolare. Quinimo subinde ipsos montes excelsos pro diis habebant et colebant, uti Macedones fecisse testatur Maximus Tyrius serm. 38. Et hodie in Peru sunt Indi, qui quemcumque montem, si paulo sublimior et speciosior sit, Deum existiment. Audi Virgilium de monte in quo fuit Capitolium, l. 8. Æneid.

> Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem
> (Quis Deus, incertum est) habitat Deus, Arcades ipsum
> Credunt se vidisse Jovem.

Quin et arbores diis sacras esse voluerunt. Hinc Virgil. eclog. 7.

> Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,
> Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Sic et fontes ac flumina quasi deos coluerunt. Vide dicta Isaiæ 42. v. 15. Atque inde a Virgilio et Poetis vocantur *sacri fontes*.

PROSTERNEBARIS.] Hebr. est צֹעָה *tsoa*, id est vagabaris; Pagnin. *discurrebas*; Septuag. *diffundebaris*, q. d. Discurrebas ex una arbore in aliam, ex una sylva in aliam, ex uno idolo in aliud, ut meretrices ab uno amasio ad alium discurrunt.

21. PLANTAVI TE VINEAM ELECTAM.] Hebræum שרק *sorec*, significat speciem vitis optimæ, de qua Isaiæ 5. v. 2.

OMNE SEMEN VERUM.] Hebr. *cujus omne semen verum erat. Semen* vocat palmites, ex quibus quasi ex radice et semine, vites et uvæ succrescunt: vites enim raro per semen, sæpius per palmites seruntur et plantantur: hi ergo palmites sunt instar seminis, vocanturque semen verum, id est genuinum non adulterinum, q. d. Deus te, o Israel, quasi vineam electam, id est, quasi Ecclesiam suam plantavit, seminans in te probum et germanum ejus semen, scilicet veræ fidei et religionis, in sanctis patriarchis Abraham, Isaac, Jacob, Mose, Josue, etc. Psal. 79. 9. ait S. Thom. Hugo. Lyran. *Quomodo ergo nunc conversa es mihi in pravum?* id est, ut Vatablus, in palmites degeneres vitis alienæ, quæ scilicet a sua natura, nativoque succo et probitate degeneravit, uvasque non veras, cultas et suaves; sed falsas et adulterinas, scilicet baccas agrestes, amaras et acerbas, infidelitatis, apostasiæ, aliorumque scelerum profert. In Hebræo pulchra est paronomasia: vitis *sorec* versa est לסורי in *sure*, id est in pravam; perinde ac si Flandrice dicas, Ghy soete drupue, hoe zut ghy in eene suere heraudert!

Secundo et aptius, *semen verum*, vocat semen perfectum, id est optimarum vitium propagines. Erat enim hæc vinea electa, uti præcessit. Recte enim advertit Alcazar in c. 3. Apocal. v. 7. sæpe in Scriptura verum non opponi falso, sed imperfecto, uti Eccli. c. 25. 12. *Beatus, qui invenit amicum verum*; Joan. c. 1. 9. *Erat lux vera*; et c. 4. v. 23. *Veri adoratores*, cap. 6. 32. *Panem de cœlo verum*; cap. 15. 1. *Ego sum vitis vera*, 1. Timoth. c. 6. 19. *Ut apprehendat veram vitam*; 1. Petri 5. 12. *Hanc esse veram gratiam Dei*, 1. Joan. c. 2. 8. *Verum lumen jam lucet.* Sic verum Religiosum dicimus, qui perfectus est, uti Christus Joan. c. 1. v. 47. dixit: *Ecce, vere Israelita.*

22. SI LAVERIS TE NITRO.] *Nitrum*, ait Plinius lib. 31. 10. non multum a sale distat, surdes erodit et expurgat: inde hebr. dicitur נתר *neter*, eo quod maculas vestium et corporum removeat. Hinc nitrum esse salis speciem multi censent, licet alii alumen esse velint. Sicut enim salem in litture maris fervor conficit solis, durando in petram aquas marinas: ita in Nitria (unde nitrum dictum esse multi contendunt) ubi æstate pluviæ prolixiores tellurem infundunt, ardor nimius aquas excoquit in petram salis simillimam, sed nihil gelidi rigoris, nihil salsi saporis habentem; quæ tamen juxta naturam salis durare in caliditate, et nubiloso aere liquescere et fluere solet.

Hodie nitrum non habemus: sed ejus loco utuntur nostri pharmacopolæ sale petræ quem vocant. Porro mulieres nitoris studiosissimas, solere uti ad id nitro docet Isidor. l. 16. Etymol. c. 2. et Athanas. lib. de Virginit. sub medium, ubi eas ab his lautitiis revocat, jubetque ut pura aqua se lavent. Quin et nitro tubera abradi docet Ovidius lib. de Medicam. faciei: item pustulas ac nævos, docet ex Drogone Hostiensi Delrio adagio 819.

ET, etc. BORITH.] *Borith*, est herba fullonum, qua scilicet ipsi pannorum sordes abluunt et purgant; eamdem enim vim habet cum nitro, ait S. Hieron. *Borith* enim descendit a ברר *bur*, id est depuravit; in-

de בר *ber*, id est purus, electus; item *bar*, id est far, frumentum a paleis expurgatum. Syrus et Arabicus pro *borith*, vertunt, *sulphur*, quod valide sordes expurgat: eas enim cum materia cui inhærent, exurit.

Maculata es (hebr. נכתם *nichtam*, id est insignita es) in iniquitate tua.] q. d. Emblematis et figuris tuorum scelerum respersa es, impressa in te remanent peccatorum vestigia, velut expressæ historiæ alicujus imagines; nam, ut dicitur in cap. 17. vers. 1. *peccatum Juda scriptum est stylo ferreo, etc. super latitudinem cordis eorum*, q. d. Ita maculata es in anima coram Deo, ita maculas imbibisti, ut nullo nitro, sapone, aut borith emaculari et purificari possis. Quocirca ex hoc loco recte docent Theologi, quod actus peccati transiens post se relinquat maculam habitualem in anima, quæ formaliter eam peccatricem, Deoque exosam et abominabilem constituat, de qua dicitur Josue 22. 17. *Peccastis in Beelphegor, et usque in præsentem diem macula hujus sceleris in nobis permanet*; et de Salomone: *Dedisti maculam in gloria tua*, Eccli. 47. v. 22. et de Ecclesia: *Ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam*, Ephes. cap. 5. vers. 27. Vide D. Thom. et Schol. 1. 2. q. 86.

Symbolice, per *nitrum* et *borith*, notat lustrationes legales, baptismata et sacrificia, quibus omnia peccata expiari putabant Judæi, sed falso; illa enim corpus, non animam purificabant. Ita Theodor. Hugo, et Lyranus. Maldon. vero per *nitrum* et *borith*, accipit humanas excusationes, q. d. Quidquid dicas, quidquid te excuses, dicens v. sequenti: *Non sum polluta*, non poteris te apud me justificare.

Tropolog. Christianorum spirituale nitrum et herba fullonis, est pœnitentia, quæ non corpus, sed animam purificat. Ita S. Hieron. Rursum animæ nitrum est morbus, paupertas, calumnia, et quævis tribulatio. Quocirca in Vitis Patrum de magno illo Abbate S. Joanne legimus, quod, cum quidam monachus gravi febri æstuans, ab eo sibi a Deo sanitatem impetrari postulasset, responderit: *Rem tibi necessariam cupis abjicere: ut enim corpora nitro abluuntur a sordibus, ita animæ languoribus, aliisque hujusmodi castigationibus purificantur.*

23. Vide vias tuas in convalle.] q. d. Respice gehennam, id est convallem filiorum Ennom, ait S. Hieronym. Raban. Hugo, S. Thom, Lyran. quæ Siloe fontibus irrigatur, in qua filios idolo Moloch concremabas; ibi videbis tuas sordes idololatriæ testes, et monumenta tuæ impietatis. Unde Septuag. pro *in convalle* vertunt, ἐν τῷ πολυανδρίῳ, id est, in sepulcro multitudinis, id est, multorum infantium: sic infernus est πολυανδρίον, id est, sepulcrum multitudinis hominum.

Scito quid feceris: cursor levis. Hebr. בכרה *bichra*, significat animal velox, huc illucque discurrens (unde Aquila, Symmach. et Theodor. vertunt, δρομεὺς κούφη) per quod Chaldæus hic camelum fœminam seu dromedariam, quæ cum sit celerrima, dum agitur æstu libidinis, quaquaversum procurrit, donec mares camelos inveniat, cum quibus suam libidinem expleat, intelligit; Vatablus, camelopardalim; S. Hier. capream. Cursor ergo levis, est caprea, aut potius camela velox, q. d. Sicut caprea, aut camela, velox fertur ad pabula, aut potius ad mares, dum æstro libidinis furit, ideoque huc illucque cursitat, explicans vias suas, hebr. *gyrans* aut circumiens *vias suas*; sic tu, o Israel, ad varia idola huc illucque vagata es, et magno impetu petulanter discurristi. Explicat quod v. 20. hebr. dixerat, *vagaberis ut meretrix*, ejusque mores hic depingit; uti Salomon Proverb. c. 7. v. 11. *Quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc juxta angulos insidians.*

24. Onager assuetus in solitudine.] Comparavit Israel capreæ, nunc comparat onagro, id est asino sylvestri, q. d. Sicut onager mas vel fœmina, animal sylvestre, est salacissimum, efferum ac velocissimum, teste Plinio, Oppiano, Æliano et aliis, quod *in desideria animæ suæ*, scilicet cum æstuat, *attrahit ventum*, et auram quam maxime amat; aut potius cum libidine incenditur, summa montium conscendit, teste Oppiano, ad odorandam et captandam auram fœminæ quam amat, et in eam totus fertur, ut nullus eum evertere possit, adeo ut in rabiem, et proprii pulli perniciem agatur: sic Israel olfecit, ubicumque idolum aliquod esset, ac toto impetu, ut nullis monitis aut minis averti posset, ad libidinem idololatriæ ferebatur. Ita S. Hieron.

Nota: Pro *ventum amoris*, hebraice est *spiritum occasionis*, vel *impulsionis*, vel *coarctationis*, id est libidinis suæ: radix enim אנה *ana*, significat aliqua gravi causa affici aut impelli.

Secundo, Hebr. פרה *pera*, significat onagrum marem et fœminam, de utroque hic potest accipi: unde in Hebræo participium *assuetus* masculum est, et onager magis furit ad onagram, quam onagra ad onagrum; affixa tamen omnia sunt fœminina; et sequentia, scilicet menstrua, fœminæ conveniunt, non mari. Tam ergo de onagra, quam de onagro loquitur, q. d. O uxor adultera, furens quasi onagra, currensque ad amasios per saltus et nemora, quo properas? quo te is perditum? quis te agit æstus? lacerasti pallam meam auro textam inter vepres et sylvas, calceos attrivisti hyacinthinos, pedes nudos cruentasti, et adhuc curris anhela et sitibunda? ego maritus te insequor, redi ad me.

Moraliter disce hic, quam cupiditas et voluptas brutum, cæcum et vesanum faciat hominem, ut instar onagri et equi rapiatur ad suas turpes illecebras et amasias. Vere dixit Plutarch. *Voluptas est malorum esca.* Et Cicero: *Blandissimæ dominæ sunt voluptates*, quæ scilicet facillime sibi hominem obsequentem faciunt. Cato apud Cicer. l. de Senectute: *Accipite*, ait, *optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus dicebat a natura datam, cujus voluptatis avidæ libidines temere et effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpubl. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat; nullumque scelus aut facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret.* Antisthenes apud Laert. l. 6. c. 1. dicebat, *se malle insanire quam affici voluptate. Insaniam enim aufert medicus: voluptas, cum mentem eripiat homini, vix sanabile malum est.* Socrates apud Platonem in Phædone ait: *Voluptas quasi clavum tenens, animum corpori conjungit atque affigit, efficitque ut infectus corporea specie, ea putet esse vera*

quæ suadet corpus. Plato ipse voluptatem a natura daorum saquestratam esse dicebat. Democritus voluptati deditos morbo comitiali correptis comparabat. Nyssenus homil. 2. in Ecclesiasten, ostendit Salomonem de voluptate, quam ex variis rebus studiose captaverat, pronuntiare, eam esse vomitatem vanitatum, meramque hominum deceptionem. Poetæ voluptates significarunt Circes poculo et Sirenum cantu, quæ blande homines alliciebant, et mox enecabant. Euripides in Hecube Venerem amentiæ præfectam esse dicit. Nota sunt exempla Samsonis depereuntis Dalilam, Salomonis concubinas, Davidis Betbsabea. Hæc Herculi Jovis filio, virtute omnes excedenti, et cœlis destinato clavam (quam nec leo, nec hydra, nec Cerberus ei eripere potuerunt) extorsit, ac pro ea pensum et fusum digitis ejus aptavit, cum consuetudinem Ioles sequeretur. Voluptas Romana Annibalem victorem effecit, quia vires et virtutem Romanorum enervavit, inquit Livius decad. 3. l. 3. Claudius Cæsar, teste Suetonio in ejus Vita, ventri et voluptatibus deditus, in tantam meutis stupiditatem et oblivionem devenit, ut occisa Messalina paulo post mensæ assidens quæreret, cur domina non veniret; atque multos ex his quos capite damnaverat, postero die in concilium et ad aleæ lusum invitaret.

Modum voluptates superandi dat Aristot. 2. Ethic. c. ult. ut circa voluptates nos geramus sicut Trojani proceres circa Helenam, qui eam dimittendam censebant, ne belli damna et excidium incurrerent. Et Epictetus c. 56. *Si voluptatis*, inquit, *alicujus imaginem animo conceperis, moderare tibi, ne ab ea movearis: sed et rem examina, et tibi ipsi præbe deliberandi spatium: deinde utriusque temporis momenta, tum ejus quo voluptate perfrueris, tum ejus quo percepto jam voluptate dolebis, teque ipse abjurgabis. Atque his illa confer: si obstinueris, fore ut gaudeas, teque ipse collaudes. Quod si tibi suscipiendæ rei videbitur esse tempus, cave ne te vincant ejus blanditiæ, et suavitatis illecebræ; sed illud oppone, quanto præstantior sit talis victoriæ conscientia.* Et Horatius:

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.

Demosthenes cum Laidis oraret noctem, illaque ingentem peteret mercedem, ad se rediens, inquit: *Ego tanti pœnitere non emo.*

Secundus modus est, si obfirmes animum ut resistat voluptati, cogitando eam esse tuum mortiferum hostem, omniumque malorum causam. Itaque severe tibi ipsi imperes, ne hosti tuo blande irrepenti cedas, sed ei constanter obsistas, ut ratio suum dominatum retineat, nec se subdat quasi mancipium cupiditati. Agesilaus rogatus, *quid Spartæ contulissent leges Lycurgi?* respondit: *Contemnere voluptates.* Testis est Plutarchus in Lacon. Vere Virgilius lib. 9. Æneid.

Sua cuique Deus fit dira cupido.

Et alius:

Heu! quam dulce malum mortalibus additum,
Mellis dulcis amor!

Vide apologum monocarotis apud Damascen. in Histor. Barlaam c. 12.

Tertius est, si veram virtutis voluptatem ames, vanam concupiscentiæ fastidias. Cyrus, teste Xenophonte, a voluptatibus minoribus abstinendum dicebat, ut majores caperentur ac diuturniores: quocirca laborem jucundæ vitæ ducem appellabat; ab illo enim et cibum, et potum, et somnum jucundissimum reddi. Hinc Hesiodus virtutis viam asperam dicebat; ei tamen qui ad summum ejus pervenisset, omnia læta esse et jucundissima. Socrates et Chrysippus studiis intenti, tanta voluptate perfundebantur, ut corpore avolasse viderentur. Archimedes in sua Mathesi defixus, nec patriæ excidium, nec civium lamenta, nec hostium clamores et gladius, quibus ipse confossus est, sensit. Quantam ergo voluptatem hauriant Christiani et Sancti ex Dei contemplatione, spe et amore ex Angelorum consortio, ex solatiis Spiritus Sancti! S. Aug. tract. 15. in Joan. aquam de qua Christus dixit Joan. 4. *Qui biberit ex hac aqua sitiet iterum*, ait esse mundanam voluptatem: *Pone*, ait, *hydriam tuæ cupiditatem, et aquam de profundo esse voluptatem. Cum pervenerit quisque ad voluptatem sæculi hujus, cibus est, potus est, spectaculum est, etc. numquid non iterum sitiet? sitiet iterum: si autem acceperit o me aquam, non sitiet in æternum. Satiabimur, inquit Psaltes, in bonis domus tuæ: quoniam apud te est fons vitæ.*

Omnes qui quærunt eam, non deficient,] hebr. *non fatigabuntur*; Septuag. *non laborabunt*, q. d. Sicut onagræ et camelæ, licet velocissimæ sint, quia facillime respirant, capiuntur tamen cum generationi vacant, et cum inde fœtu vel menstruis gravantur, ita facile invenient amasii, id est, gentes idololatræ, hanc meretricem, scilicet plebem Israeliticam, quæ nihil nisi amasios tales quærit; eam, inquam, invenient sed in lupanari, id est in templis et aris idolorum, cum eis fornicantem.

In menstruis,] id est in sordibus sanguinis, ossium et cadaverum infantum et victimarum a se oblatarum, quarum voluptate numquam satiatur, sed sicut scarabæus earum fimo et sordibus vivit. Sicut enim opifices in suis officinis, ebrii in tabernis, adulteri in ganeis, ita impii Israelitæ non in templo, non in urbe sancta, non in proborum domibus, sed in Ægypto et Assyria, in domibus idolorum inveniebantur.

Secundo, Septuag. pro *in menstruis*, vertunt, *in humilitate*, abjectione, paupertate: ibi enim inveniuntur lascivi, qui sua cum meretricibus decoquunt, sicuti filius prodigus inventus est inter porcos, Luc. 15. v. 15.

Tertio, R. Salomon, Symmach. et Vatabl. vertunt, *in mense sua.* Hebr. enim חודש *chodes*, et mensem, et novilunium et menstrua significat; quia, ait R. Salomon, onager uno mense anni dormit, tunc capitur, cum cæteris vigilet, et ob velocitatem capi nequeat: sic filia Israel, cum dormiret in cultu idolorum, Dei oblita capta est a Chaldæis mense quinto. Sic diluvium obruit homines in peccatis dormientes, Matth. 24. 38. Verum, quod onager uno tantum mense dormiat, nec Plinius, nec Oppianus, nec alii apud Gesnerum in onagro meminerunt: quocirca fabulosum videtur.

Denique Vatablus sic quoque vertit: *Onagra copiatur cum gravida erit*, id est, Israel capietur, cum ad summum peccatorum pervenerit.

Tropolog. S. Greg. hom. 20. in Ezech. *Maligni spi-*

vitus, inquit, *in menstruis suis animam invenient quando in pallutis cogitationibus positam facile ad perversam operationem trahunt.*

25. Prohibe pedem tuum a nuditate;] ne calceamenta atteras, ut eas nudus; vel ne nudes pedes ut transeas Nilum vel Euphratem: neve te siti maceres, currendo in Ægyptum vel Assyriam, quærendo idolorum et idololatrarum auxilium, cum illa te juvare non possint: noli ergo tanto labore frustra te fatigare, sed redi ad me. Respondet sponsa, id est, plebs Israel: *desperavi*, scilicet salutem et auxilium et reconciliationem, quod scilicet post adulterium cum idolis, in gratiam recipiar a Deo vero sponso meo, unde nolo ad eum redire, ideo ad alienos quos adamo, pergo. Ita Chald. Vatabl. et S. Hieron.

Aliter explicant S. Thomas, Lyran. Dionys. q. d. Cave, o Israel, idololatriam, ne captivus duci cogaris nudis pedibus, et præ siti aridus in Babylonem. Sed prior sensus magis genuinus est, ut patet ex sequentibus.

Aliter quoque explicat Noster Pineda in c. 31. Job v. 10. n. 8. q. d. *Prohibe pedem tuum a nuditate*, ne scilicet crure tua et femora denudes adultero, atque te prostituas: *et guttur tuum*, id est membrum, *a siti*, hoc est, ab intemperanti æstu libidinis. Sic enim dicitur Prov. c. 30. v. 15. *Tria sunt insaturabilia, etc. os vulvæ*; et Prov. 5. 15. *Bibe aquam de cisterna tua, et fluenta putei tui*, id est, tu solus fruere uxore tua. Unde explicans subdit: *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ; ubera ejus inebrient te in omni tempore, in amore ejus delectare jugiter*. Primus sensus uti castissimus, ita et simplicissimus maximeque genuinus est. Præcessit enim: *Post Baalim non ambulavi: vide vias tuas in convalle: cursor levis explicans vias suas.* Et sequitur: *Post eos* (amasios) *ambulabo*. Ergo in pedibus hic intelligitur ambulatio ad scortandum, non autem ipsa denudatio et scortatio.

Desperavi,] hebr. נואש *noas*, id est, *actum est de me, desperatum est, nequaquam* scilicet *faciam*, id quod suadet Deus sponsus, ut ad eum redeam.

Potest secundo, per interrogationem sic verti: *Desperatum est? minime quia alienos* (deos, quasi amasios) *amo, et post illos ibo*: illi me tutabuntur. Unde hoc elidens subdit: *Sed confunderis meretrix.*

Tertio, Vatabl. Heb. *noas* vertit, *exspectoratum est*, id est, abhorrens est, et quasi evulsum, scilicet cor meum a Deo merito meo. Vide quo progredietur impietas, et impia voluptas.

E contrario sponsus ad sponsam sui amantem, sibique fidam, ait Cantic. 4. 9. *Vulnerasti cor meum* (hebræum לבבתני *libbibtini*, id est, abstulisti cor meum, excordiasti me, rapuisti cor meum) *soror mea sponsa*. Amor enim amantes ita conglutinat, ut, qui unum ab altero separare velit, dimidium ei animæ auferre videatur. Quocirca libidini et concubinis assueti, vix eas relinquere possunt, ac pene sunt incorrigibiles. Hoc est quod ait Osee c. 5. 4. *Non dabunt cogitationes suas ut revertantur ad Deum suum: quia spiritus fornicationum in medio eorum*. Ita et meretrix hæc ait: *Desperavi, nequaquam faciam: adamavi quippe alienos*: libidinata enim assidua, nil nisi libidinari cogitat.

26. Quomodo confunditur fur quando deprehenditur (Chald. *Sicut confusio viri, qui cum habitus fuerit fidelis, invenitur latro*) sic confusi sunt,] sic confundentur Israelitæ, quando capientur a Nabuchodonosore: tunc scelus adulterii, id est idololatriæ, eorum patebit, quodque ob illud juste puniantur a Deo quodque frustra ab idolis opem petierint. Ita Theod. Hugo, S. Thom. Lyran.

30. Filios vestros.] Id est cives vestros: loquitur enim congregationi Judæorum generatim, quæ mater fuit tam percussorum, id est peremptorum sub Sennacherib et Manasse, quam adhuc viventium.

Disciplinam non acceperunt,] q. d. Castigati a me non estis facti meliores; imo Prophetas, per quos vos admonebam, occidistis; hoc enim est quod subdit:

Devoravit gladius vester prophetas vestros,] scilicet Dei veri. Manasses enim quotidie Prophetam aliquem perimebat, ait Josephus 10. Antiq. 4. Ita Hugo, Lyran. Dionysius, S. Hieron. tamen Theodor. Raban. S. Thom. τὸ *vester*, capiunt passive, q. d. Gladius, qui vos devorabit, devorabit et falsos vestros prophetas, qui vos seduxerunt. ut sit prophetia et comminatio.

Quasi leo vastator (fuit) 31. generatio vestra.] Ita Rom. Hebr. est: *Quasi leo vastator generatio hæc*, scilicet, *vos ipsi*, id est, ut S. Hieron. sicut leo vastator sævit in transeuntes, ita vos in Prophetas Dei desævistis: confirmat enim id quod paulo ante dixit: *Devoravit gladius vester prophetas*. Hebræa, Chald. Vatabl. Pagnin. et alii hæc divellunt et interpungunt hoc modo: *Devoravit gladius vester prophetas vestros, sicut leo*, punctum: o *generatio*, vel o *sæculum*, id est, o homines hujus ætatis, scilicet vos ipsi qui hæc auditis, videte quid vobis dicat Dominus. Aliter hæc explicat Maldonat.

Numquid solitudo,] q. d. Numquid tam inutilis fui populo huic, ut est inutilis solitudo, quæ nullum fert fructum; aut tam tardus in opitulando, quam est terra serotina, quæ omnia intus retinet, et nihil extra producit, aut sero? q. d. Non, quia quamdiu Israel me coluit, numquam ei defui, sed abundantiam omnium dedi. Ita Theodor.

Nota: Pro *serotina*, hebr. est מאפליה *mapelaia*, id est, caliginosa: nam terra quæ non est soli exposita, aut sub libero cœlo, nihil profert, aut sero profert, unde Septuag. vertunt, κεχερσωμένη, id est *plena spinium.*

Alii sic explicant, q. d. Cur meum templum deserunt, et solum relinquunt?

Tertio, Tertul. l. 4. contra Marc. 31. sic explicat, q. d. Putat hic populus, cum me despicit, me solum remansurum absque cultoribus, uti est solitudo absque incolis: non, non; habeo cæterum mundum; imo mille mundos si volo, e quibus servos mei cultores evocem.

Recessimus.] Chald. *migravimus*, scilicet ad alias gentes et deos. Potest secundo, aliis punctis legi רדינו *radinu*, ac verti cum Pagnino, Vatabl. Kimchi *dominamur*, vel *dominium accepimus*, id est, habemus alios reges, scilicet Ægypti vel Assyriorum, tuo dominatu non indigemus.

32. Numquid obliviscetur,] q. d. Fœmina pluris fecit ornamenta sua, quam populus meus me.

Fasciæ,] qua pectus ornat, et ea qua bullas, an-

nulos, monilia e collo sospendit, et in pectore gestat. Hier. Prado in Ezech. cap. 16. p. 187. per has fascias accipit eas, quibus mamillæ stringuntur: illæ enim sigoum sunt illibati floris virginalis, sicut subacta ubera signum sunt fornicationis: hæ ergo fasciæ a sponso datæ sponsæ, sdmonent illam fidei conjugalis, et puritatis cordis, ut scilicet mamillas, quæ snnt cordia diverticula, id est, affectus ejus continentia coerceat, seque mundsm thoro sponsi conservet, dicatque illud Cantic. 2. *Dilectus meus mihi, et ego illi*; et cap. 1. *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera meo commorabitur.*

Potest secundo, Hebr. קשרים *kiscurim*, verti, mollia, torques, catenæ aureæ, quæ sponsa accipit a sponso, ut esm sibi astringat, ut ipsa illa et per illa sponsum quasi semper gestet in pectore.

Narrat Plinius lib. 7. 24. quemdam ex præalto tecto lapsum, matris et affinium propinquorumque cepisse oblivionem: Messalsm vero Corvinum oratorem sui nominis oblitum esse. Idem lib. 8. 22. narrat genus esse luporum adeo obliviosum ut, *quamvis in fame mandenti, si respexit, oblivionem sibi surrepere ajont digressumque quærere aliud.* Fabulantur Poetæ apud inferos fluvium esse, nomine Lethe, cujus aquas si quis gustaverit, omnium præteritarum rerum obliviscatur: idcirco ἀπὸ τῆς λήθης, id est, ab oblivione, nomen habero, de quo Lucanus lib. 9.

> Quam juxta Lethes tacitus perlabitur amnis,
> Infernis (ut fama) trahens oblivia venis.

Et Ovidius lib. 2. de Ponto eleg. 4.

> Non ego, si biberes securæ pocula Lethes,
> Excidere hæc credam pectore posse tuo.

Rursum Lucan. lib. 3.

> Non me Lethææ, conjux, oblivia ripæ
> Immemorem fecere tui.

Quin et Plinius lib. 31. cap. 2. narrat in Bœotia fluvium esse, qui oblivionem inducat. Scribunt medici, et experientia constat, lethargum morbum esse, provenientem ex pituita humidiore frigidioreque cerebrum madefaciente, ac cerebri ventriculos, in quibus sedes est memoriæ, opplente qui λήθην, id est, oblivionem rerum omnium, inducit. Longe majori lethargo laborat peccator, qui ipsam lethen, id est oblivionem, imbibisse videtur, dum non matris, non propinquorum, non nominis sui dumtaxat, sed Dei Creatoris. Redemptoris et Salvatoris sui, in quo vivimus, movemur et sumus, qui magis cuique intimus est, quam ipsa cujusque essentia et existentia, imo est vita vitæ, at anima animæ cujusque, obliviscitur.

33. Quid.] q. d. Quid verborum fuco et operibus externis niteris te ostendere innocentem, ut captes meam benevolentiam, cum alios doceas impietatem, et sanguinem innocentem fuderis? Ita S. Hieron. Theodor. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran.

Aliter vertunt Chald. Vatabl. Isidor. q. d. Quid dirigis vias tuas ad gentes, ut quæras earum amicitiam? hoc ipso enim ostendisti vias tuas esse malas, quia te obligasti earum pessimis moribus, eisque vicissim tuos pessimos mores manifestasti.

Malitias tuas docuisti vias tuas.] Est appositio, id est, docuisti alios vias tuas, quæ sunt puræ malitiæ.

34. In alis] in vestium oris. Est metaphora ab avibus rapacibus, uti sunt accipitres, quarum alis adhæret sanguis avium raptarum. Quod enim avi sunt plumæ et alæ, hoc homini sunt vestes. Septuag. vertunt, *in manibus*; nam pro בכנפיך *becanpecha*, legerunt בכפיך *becappecha*; aut certe *manus* vertunt pro *alis*, quia manus homini sunt, quod avi alæ, q. d. Vestes et manus tuæ aspersæ sunt sanguine, tum Prophetarum, tum innocentium, quos Moloch et corpore et anima immolabas. Ita Theodor. et S. Hieron.

Non in fossis.] q. d. Non inveni occisos tuos in foveis, quasi latronum necatos insidiis, sed sub quercu idolis immolatos publice. Hebræum enim מחתרת *machteret*, non tantum perfossionem, sed et foveam et foramen significat.

Secundo, aptius ex Hebræo sic explices. *Non inveni occisos tuos in fossis*, id est, in perfossione domorum quasi fures aut latrones, ut juste possent interfici: sed in lucis et sylvis idolorum, quasi victimas, ut *supra memoravi*; vel, ut S. Hieron. in *omnibus quæ supra memoravi*, scilicet in omnibus increpationibus, id est, quia te increpabant Prophetæ de idololatria, ideo occidisti eos.

Alii sic explicant: Non inveni eos latenter in fossis peccantes, sed publice in plateis, vallibus et sylvis idololatrantes. Ita Theodor.

Nota: R. Salomon. Lyran. Vatabl. Pagnin. vertunt: Non invenisti eos, scilicet quasi perfossores et latrones, ut jure posses eos occidere. Verum hebraice est לא מצאתים *lo metsatim*, id est, non inveni eos, in prima persona, non in secunda.

Secundo, pro *in omnibus*, quod hebr. est אלה, *elle*, id est illis, Septuag. aliis punctis legerunt אלה *elo*, id est quercus: unde vertunt, in omni quercu, scilicet idolis sacra, inveni eos idololatrantes.

35. Et dixisti: Absque peccato et innocens ego sum.] Indignatur Deus Israel non tam ob scelera, quam quod ea nolit confiteri, ac se innocentem clamet. Quocirca subdit: *Ecce ego judicio contendam tecum* (judicabo et convincam te reum multorum scelerum per Jeremiam, aliosque Prophetas) *eo quod dixeris: Non peccavi. Innocentia* vero, ait S. August. in Sent. n. 1. *est quæ nec sibi, nec alteri nocet. Quoniam qui diligit iniquitatem, odit animam suam, et nemo non prius in se, quam in alterum peccat*; et n. 117. *Eum Deus innocentiam probat, qua homo non metu pœnæ fit innocens, sed amore justitiæ. Nam qui timore non peccat, quamvis non noceat cui vult nocere, tamen plurimum nocet; et abstinens ob iniquo opere, solo tamen reus est voluntate.*

36. Quam vilis facta es!] Recte vertit Interpres, quia תזלי *tezeli*, vel potius תזולי *tezuli* (ita enim punctandum est) a radice זול *zul*, id est, vilis fio, descendit: recentiores vertunt, cur ita discurris iterando vias tuas? quia *tezeli* ab אזל *azal*, id est abiit, ambulavit, deducunt. Verum sic *tezeli* deberat scribi per *aleph*; hic autem caret *aleph*.

Nota: Peccatum est animæ spiritalis summa spurcitia et vilitas, sicut summum virginis probrum est corruptio, qua perdit virginitatem. Præclare S. August. in Sentent. n. 287. *Quam excellens*, inquit, *bo-*

num natura humana sit, ex hoc maxime apparet, quod datum ipsi sit ut possit summi et incommutabilis boni adhærere naturæ. Quod si noluerit, bono se privat, et hoc ei malum est; unde per justitiam Dei etiam cruciatus consequitur. Quid enim tam iniquum, quam ut desertori boni bene sit? Aliquando amissi superioris boni non sentitur malum, dum habet quod est amatum inferius bonum. Sed divina justitia est, ut qui voluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amavit. Quia enim peccator non sentit vilitatem culpæ, hinc facit Deus, ut eamdem sentiat per vilitatem et cruciatum pœnæ.

Ab Ægypto confundenis,] q. d. Ægyptus non poterit tibi opitulari, uti non potuerunt Assyrii. Solebant Judæi ab hostibus pressi ad Ægyptios vel Assyrios confugere, non ad Dominum. Sic Achaz petiit opem a Theglatphalassar rege Assyriorum, 4. Reg. 16. vers. 7. qui licet tunc eum juverit contra regem Syriæ, postea tamen Assyrii oppresserunt Judæos, maxime cum Manassem cœperunt. Ita S. Thom. Lyran. Dionys. q. d. Fugis, o Israel, jam ad Ægyptios, jam ad Assyrios; sed frustra: nam sicut ex Assyria, sic ex Ægypto confusa regredieris, complicatis super caput tuum manibus, in signum pudoris et doloris. Ita S. Hieron. et Theod.

Sic accidet iis, qui confidentes in amicis, opibus, fortitudine, Deum deserunt: horum enim confidentiam et spes Deus obteret et confundet, ut nihil prosperum habeant in eis.

Moraliter ergo hic disce, veram amicitiam esse cum Deo, et cum iis qui Deo conjuncti sunt; cum cæteris amores esse fallaces et meretricios. Soli enim Deo virisque divinis convenit illud veri amici symbolum ac tessera quam dant sapientes, ut Salom. Prov. 17. 17. *Omni tempore diligit qui amicus est: et frater in angustiis comprobatur.* Et Eccli. cap. 12. v. 8. *Non agnoscetur in bonis amicus, et non abscondetur in malis inimicus.* Et August. lib. 83. quæst. q. 71. *Nihil sic probat amicum, quemadmodum oneris amici portatio.* Et Isidor. l. 3. de Summo bono: *In prosperitate incerta est amicitia, nec sentitur utrum persona, an felicitas diligatur.* Et Boet. lib. 3. de Consol. *Quem felicitas amicum facit, infortunium facit inimicum.* Et Aristot. 7. Ethic. *Tempus indicat quis sit qui vero amore amicum prosequatur.* Et Ovid. lib. 1. Trist.

Donec eris felix, multos numerabis amicos:
Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Ut hirundines vere accedunt, sed hieme adveniente recedunt: ita adulatores in prosperis adsunt, in adversis fugiunt. Tales sunt opes, deliciæ, honores, idola, quin et homines naturaliter amici: omnes enim quærunt quæ sua sunt, nisi Dei charitatem et amicitiam induant. Hæc ergo cum Deo sola vera et perfecta est amicitia.

CAPUT TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Persistit in materia et metaphora adulteræ repudiatæ, per quam Synagogam idololatrantem intelligit, eamque invitat ad pœnitentiam. Secundo, v. 7. ostendit gravius peccasse Judam quam Israel. Tertio, v. 14. avolat ad Christum, per eumque Judæis veniam, gratiam et gloriam promittit. Quarto, v. 20. redit ad sua tempora, et Judæos hortatur, ut ad Deum redeant, formamque pœnitentiæ eis præscribit, quam amplexi sunt Judæi duce Josia pio rege, quo regnante hæc prophetavit Jeremias.

Tropolog. hæc facile est adaptare cuivis animæ peccatrici, juxta can. 45.

1 Vulgo dicitur: Si dimiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo, duxerit virum alterum:
numquid revertetur ad eam ultra? numquid non polluta et contaminata erit mulier illa? tu
autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen revertere ad me, dicit Dominus, et ego
suscipiam te. 2. Leva oculos tuos in directum, et vide ubi non prostrata sis: in viis sedebas, ex-
spectans eos quasi latro in solitudine: et polluisti terram in fornicationibus tuis, et in malitiis tuis.
3. Quam ob rem prohibitæ sunt stillæ pluviarum, et serotinus imber non fuit: frons mulieris me-
retricis facta est tibi, noluisti erubescere. 4. Ergo saltem amodo voca me: Pater meus, dux virgi-
nitatis meæ tu es: 5. Numquid irasceris in perpetuum, aut perseverabis in finem? Ecce locuta es,
et fecisti mala, et potuisti. 6. Et dixit Dominus ad me in diebus Josiæ regis: Numquid vidisti quæ
fecerit aversatrix Israel? abiit sibimet super omnem montem excelsum, et sub omni ligno frondo-

so, et fornicata est ibi. 7. Et dixi, cum fecisset hæc omnia: Ad me revertere: et non est reversa. Et vidit prævaricatrix soror ejus Juda, 8. quia pro eo, quod mœchata esset aversatrix Israel, dimisissem eam, et dedissem ei libellum repudii: et non timuit prævaricatrix Juda soror ejus, sed abiit, et fornicata est etiam ipsa. 9. Et facilitate fornicationis suæ contaminavit terram, et mœchata est cum lapide et ligno. 10. Et in omnibus his non est reversa ad me prævaricatrix soror ejus Juda in toto corde suo, sed in mendacio, ait Dominus. 11. Et dixit Dominus ad me: Justificavit animam suam aversatrix Israel, comparatione prævaricatricis Judæ. 12. Vade, et clama sermones istos contra Aquilonem, et dices: Revertere, aversatrix Israel, ait Dominus, et non avertam faciem meam a vobis: quia sanctus ego sum, dicit Dominus, et non irascar in perpetuum. 13. Verumtamen scito iniquitatem tuam, quia in Dominum Deum tuum prævaricata es: et dispersisti vias tuas alienis sub omni ligno frondoso, et vocem meam non audisti, ait Dominus. 14. Convertimini, filii revertentes, dicit Dominus: quia ego vir vester: et assumam vos unum de civitate, et duos de cognatione, et introducam vos in Sion. 15. Et dabo vobis pastores juxta cor meum, et pascent vos scientia et doctrina. 16. Cumque multiplicati fueritis, et creveritis in terra in diebus illis, ait Dominus: non dicent ultra: Arca testamenti Domini: neque ascendet super cor, neque recordabuntur illius: nec visitabitur, nec fiet ultra. 17. In tempore illo vocabunt Jerusalem Solium Domini: et congregabuntur ad eum omnes Gentes in nomine Domini in Jerusalem, et non ambulabunt post pravitatem cordis sui pessimi. 18. In diebus illis ibit domus Juda ad domum Israel, et venient simul de terra Aquilonis, ad terram quam dedi patribus vestris. 19. Ego autem dixi: Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi terram desiderabilem, hæreditatem præclaram exercituum Gentium? Et dixit: Patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabit. 20. Sed quomodo si contemnet mulier amatorem suum, sic contempsit me domus Israel, dicit Dominus. 21. Vox in viis audita est, ploratus et ululatus filiorum Israel: quoniam iniquam fecerunt viam suam, obliti sunt Domini Dei sui. 22. Convertimini, filii revertentes, et sanabo aversiones vestras. Ecce nos venimus ad te: tu enim es Dominus Deus noster. 23. Vere mendaces erant colles, et multitudo montium: vere in Domino Deo nostro salus Israel. 24. Confusio comedit laborem patrum nostrorum ab adolescentia nostra, greges eorum, et armenta eorum, filios eorum, et filias eorum. 25. Dormiemus in confusione nostra, et operiet nos ignominia nostra: quoniam Domino Deo nostro peccavimus nos, et patres nostri, ab adolescentia nostra usque ad diem hanc: et non audivimus vocem Domini Dei nostri.

1. Vulgo dicitur.] Hebr. לאמור *lemor*, id est, *dicendo*, supple, dicitur; licet Vatablus et Hebræi id referant ad finem c. præced. *obtrivit Dominus confidentiam tuam*, scilicet, *dicendo* quod sequitur: *Si dimiserit*, *etc.* Verum minus recte: nam dicere, *revertere*, non est confidentiam obterere, sed angere.

Polluta et contaminata erit mulier illa.] Hebr. *terra illa*, q. d. Conseretur terra polluta talis mulieris repudiatæ commercio, si eam vir prior reciperet, ut dicitur Deuter. 24. 4. Ita Vatabl. Noster pro *terra*, vertit, *mulier*, quia mulier polluta polluebat terram, idque apte respondet plebi Israeliticæ repudiatæ et pollutæ, q. d. Semel repudiata nec revocari, nec sine peccato et infamia probroque utriusque, imo totius terræ, redire potest ad maritum, juxta legem Deuter. 24. 5. tu tamen non tantum repudiata, sed et adultera redi ad me; ego te recipiam libens, imo infamiam hanc sustinebo, hoc dedecus feram, quinimo si opus fuerit te redimam. Maldonatus vero censet, mulierem metaphorice terram appellari, quod a viro quasi ager colatur, seminetur, et fructus ferat. Sed prior sensus commodior est et planior.

Cum amatoribus.] Septuag. *cum pastoribus*: pro רעים *reim* enim legerunt רעים *roim*.

2. Leva oculos tuos in directum.] Hebr. שפים *sephaim*, id est, in colles et loca excelsa, q. d. Circumspice quaquaversum montes et colles, quantum potes visu assequi, et ubique videbis tuæ fornicationis, id est, idololatriæ, vestigia.

Exspectans eos quasi latro.] Hebr. כערבי *caarabi*, id est, sicut Arabs, id est, sicut latro, quia Arabes uti nunc, ita et tunc, latrociniis erant dediti, ait S. Hieronym. Septuag. legunt כערב *keoreb*, id est, sicut cornix, aut potius corvus, qui sedet in viis, ut ibidem projecta asinorum vel equorum cadavera depascatur: ita enim et tu diis mortuis, quasi cadaveribus, colendis inhiabas. Nostræ versionis sensus est, q. d. Sedisti, o meretrix, in viis quasi latro ad vesperam, ut concubitu tuo animas interficeres fornicantium, Prov. 7. 9. puta civium et externorum, quos ad idola tua abducebas, sicut Galaaditæ armati abducebant euntes in Jerusalem, ad suos vitulos aureos, Osee 6. v. 8. et 9.

Secundo, alii sic explicant: sedisti *quasi Arabs*, scilicet mercator, qui in viis publicis tentorium figit, ut vendat sua vel emat a transeuntibus: ita enim tu, o Israel, tua idola exposuisti publice, ut ad eorum cultum omnes transeuntes impelleres. Ita Isidor. Theo-

doros, S. Thom. Hugo, Lyran. Prior sensus germanior et efficacior est. Huc est quod ait Ezechiel 16. 31. *Fabricasti lupanar tuum in capite omnis viæ.*

3. QUAM OB REM PROHIBITÆ SUNT STILLÆ PLUVIARUM ET SEROTINUS IMBER NON FUIT,] q. d. Sceleribus tuis tibi cœlum clausisti ne plueret; itaque tibi famem et sterilitatem accersivisti.

Disce hic publicum peccatum, dum non punitur, totam terram et rempl. contaminare, ideoque publica clade a Deo puniri. Nam, ut recte ait Sanchez, in publico peccato publice ab omnibus peccari censetur: dum alii ferunt, alii dissimulant, alii annuunt, alii defendunt, alii etiam imitantur.

Nota: In Script. *serotinus imber* vocatur is qui in Palæstina decidit tempore veris (in Martio) quo fruges maturescunt; sicut *matutinus* vocatur is qui in Octobri decidit statim post sationem, et semina sata rigat, eaque germinare facit, scilicet per stillas, ut hic dicitur, assiduas et lente cadentes; unde vocatur hic, *Stillæ pluviarum*; his enim duobus temporibus pluvia frugibus maxime est necessaria.

FRONS MERETRICIS FACTA EST TIBI, NOLUISTI ERUBESCERE.] Alludit ad meretrices impudentes, quæ nomen non tantum cellis suis in fornice, sed et fronti inscribebant, uti fecit purpurata meretrix Babylon, Apoc. 17. 5. Vide ibi dicta, vide et Martin. de Roa, lib. 4. Singul. cap. 10. *Ingratitudini*, inquit Xenophon lib. 1. Pædiæ Cyri, *potissimum impudentia videtur esse comes, quæ ad omnem turpitudinem maxima dux est.* Et Menander:

> Qui vero nec erubescere scit, nec metuere,
> Ille primas universæ tenet impudentiæ.

Caligula Imper. dicebat *se nihil magis in sua natura probare, quam ἀδιατρεψίαν*, id est, *inverecundiam*. Vox carnifice quam Imperatore dignior. Pudor enim multos, etiam improbos a turpibus revocat.

Sic Achilles apud Homerum vocat Agamemnonem κυνῶπα, id est, canino vultu. Et rursum: κυνὸς ὄμματ' ἔχων κραδίην δ' ἐλάφοιο.

> Canis habens oculos, cor cervi.

Impudentiam significans cum timiditate conjunctam.

Aristogiton, orator Atheniensis, ob impudentiam vocatus est Canis. Ita Volater. libr. 13. cap. 4.

Vatinius, qui bis a Cæsare sibi reconciliato in judiciis publicis defensus est, impudentissimus fuit. Assiduo enim, ut Seneca ait, convicio depudere didicerat.

Nota est Diogenis et Cynicorum inverecunda et in propatulo libido instar canum.

Fuit C. Fimbria perditissimæ audaciæ homo, qui Crassum interemit, quique in funere C. Marii, Q. Scævolam virum sanctissimum vulnerandum curavit; et ubi ferrum non alte in corpus descendisset occepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis quod Pontifex maximus aptimum totius civitatis civem accusarit, crimen expectantibus dixit, se illum accusare, quod non totum telum corpore recepisset, inquit Cicero pro Roscio. Denique S. Greg. in Psalm. 1. pœniteut. *Illud*, ait, *verum est opertæ desperationis indicium, si verecundia non sequitur peccatum.* Vide cætera.

4. ERGO SALTEM AMODO (ex nunc a me invitata et rogata) VOCA ME, PATER MEUS, DUX VIRGINITATIS MEÆ TU ES] id est, tu es mihi pater, qui a pueritia, cum virguncula essem a matre et patre neglecta, et in sordibus abjecta et projecta, quasi pater suscepisti, educasti et rexisti me. Potest, secundo, dux virginitatis accipi sponsus, q. d. Tu sicut mihi es pater, ita es et sponsus, quem virgo et adolescentula duxi, ideoque maxime adamavi: sponsus enim in parentis locum et curam succedit. Parens enim curam filiæ suæ in sponsum transcribit, cum eam illi desponsat, et in domum suam deducendam tradit. Sponsus ergo sponsæ virgini est instar patris. Ita Theodor. ac Sanchez. Ac forte alludit ad primam fœminæ originem ex viro; Eva enim uxor Adæ, cum ex ejus latere formata sit, videtur mariti sui fuisse filia. Jeremiæ consentit Trismegistus, cujus in Pimandro hæc de Deo est vox: *Deus in verbo sancto clamavit : Vos, quibus mentis partio concessa est, recognoscite genus vestrum, vestramque immortalem naturam considerate : qua de causa qui seipsum cognoscit vita et luce compositum, transit in Deum; quoniam vita et lux est omnium pater ex quo natus est homo.* Hinc ortum videtur illud: *Nosce teipsum*; quo monetur homo, ut divinæ suæ originis memor, divinas et Deo dignas suscipiat actiones.

5. NUMQUID IRASCERIS IN PERPETUUM, AUT PERSEVERABIS IN FINEM?] Chaldæus, S. Thomas, Vatablus et a Castro sic explicant, q. d. O Domine, ne mihi semper irascaris, neque perseveres in recordatione et ultione peccatorum meorum. Verba sunt Dei, quæ docet populum sibi dicere, iisque se invocare, ut ejus misereatur. Avidior enim est Deus reconciliationis, quam sint ipsi peccatores, ait S. Chrysost. hom. 44. in Genes. Hæc est enim incredibilis ejus misericordia, ut, cum nobis ob peccata nostra iratus est, orationem nobis componat, qua eum placemus; pendent enim hæc verba a præcedentibus: *Voca me, Pater meus, etc.*

Secundo, tamen probabiliter, Theod. Lyran. Dionys. et Sanchez de sponsa sic explicant, q. d. Numquid, o Juda, in perpetuum offensus et iratus recedes et fugies a me? numquid in æternum custodies hanc tuam peccandi voluntatem? Unde Septuag. vertunt: *Numquid permanebit in perpetuum, aut conservabitur in victoriam?* supple, *mendacium et illusio tua*, ait Theodor. q. d. Perseverabitne jugiter illusio tua, quasi inde speres te victricem futuram, ut tua pertinacia me meamque patientiam vincas, egoque tædio affectus te dimittam et negligam?

Ecce, LOCUTA ES,] q. d. Ecce, mox ut hæc quæ dixi locuta fueris, et oraveris, quamvis multa mala feceris; *potuisti*, id est poteris, id est prævalebis contra me, vinces et flectes me, ac flagellum quod tibi intento, e manu mea extorquebis, meque in pristinum tui amorem rapies. Prophetice ponuntur præterita pro futuris.

Secundo, Sanchez juxta expositionem paulo ante datam sic explicat, ut sit severa dictorum factorumque sponsæ meretricantis reprehensio, quod impie et turpiter non tantum locuta, sed et operata sit, quodque se neqniter facturam dixerat, hoc opere compleverit; nec tamen satiata, lassata aut viribus exhausta sit, quin novis rursum sceleribus animo et corpore inhæreat. Hoc est enim τὸ *et potuisti*, id est, potens es adhuc, et indefesso integroque ad peccandum animo.

6. AVERSATRIX.] Ita dicitur Israel, sive decem Tribus, quod ab initio sui schismatis et regni, palam et communi consensu, eoque jugi et perenni, eversatæ sint Deum verum ejusque cultum; idque continuo per tria sæcula: unde omnes reges habuerunt impios et idololatras. Ita S. Hieron. Theodor. August. 17. Civit. 23. Raban. et Isidor. Vera enim Ecclesia et religio inclusa fuit in Juda et regno Davidis; voluit enim Deus, uti regnum, ita templum et sacerdotium collocare in Juda et Sion, propter Christum ex Juda nasciturum; sicut jam Ecclesia vera collocata est Romæ et in Romano Imperio: eo deficiente magna parte deficiet, et veniet Antichristus. Unde Optatus Milevit. lib. 3. contra Parmen. dixit *Remp. non esse in Ecclesia, sed Ecclesiam esse in Rep.* id est in Romano Imperio. Hinc Ecclesia, ait Euseb. lib. 3. Demonstr. semper orat pro conservatione Romani Imperii, ut scilicet cum eo servetur et propagetur Ecclesia. Israel ergo *obiit sibimet*, id est, quo eum ducebat sua cupido et libido.

7. PRÆVARICATRIX SOROR EJUS JUDA.] Israel dicitur *aversatrix*, Juda vero *prævaricatrix*, quia Dei cultum retinuit, licet ab eo sæpius privatim et occulte ac subdole, aliquando etiam publice, ad idola desciverit, sub Manasse, Achaz et aliis impiis regibus: hæc enim est prævaricatio Juda.

ET FACILITATE,] quia tam prona et facilis erat ad fornicationem, id est, ad colendum idola.

10. IN MENDACIO,] id est, ficte et simulate.

11. JUSTIFICAVIT,] q. d. Minus peccavit Israel, id est decem tribus, quam Juda, id est duæ reliquæ Tribus, ut præ hac illa videri possit justa. Sic Luc. 18. 14. dicitur: *Descendit hic* (Publicanus) *justificatus in domum suam ab illo*, præ Pharisæo. Sic *non justificabitur in conspectu Dei omnis vivens*, Psal. 142. 2. id est, *comparatione Dei*, ut ait S. Job c. 4. 17. Simili omnino schemate duarum sororum meretricum, Oollæ, id est decem Tribuum, et Oolibæ, id est Jerusalem, hujus præ illa fornicationem, id est idololatriam, narrat et damnat Ezechiel c. 23. et c. 16. 51. et dicit quod hæc illam, imo Sodomam, justificarit. Licet enim plura fuerint Israelis peccata, et continua idololatria; tamen in Juda gravior fuit: Primo, quia in eo erat major cognitio Dei et veritatis: in eo enim Deus quasi sua domo constituerat regnum, sacerdotium, templum, Prophetas et doctores; secundo, quia, cum videret Israelem a Deo puniri, et in captivitatem duci ob idololatriam, eam tamen secutus est; tertio, quia majori ardore subinde, puta sub Manasse, ea coluit quam Israel, imo tunc omnes Dei Prophetas occidit, hoc significat vox *insanivit*.

VADE, ET CLAMA SERMONES ISTOS CONTRA AQUILONEM.] Putat R. Salomon Jeremiam fuisse in Babylone, Hugo et Lyran. in Israel, alii eo legatum missum. Sed dico per *vade et clama* tantum hic juberi ut faciem æque ac pedes (unde Sanchez, *vade*, ait, q. d. *age dum*, ut sit quasi adverbium excitantis) convertat ad Israel, id est, decem tribus (hæc enim est aversatrix) ad Aquilonem, id est, in Assyria Aquilonari captivas. Ita Lyran. Dionis. et alii, easque stentorea voce exhortetur et invitet ad Dei cultum, ut sic ad æmulationem provocet Judam, eique minetur, nisi resipiscat, se eo relicto ad Israel abiturum, ut ab eo colatur. Sic Christus a Judæis abiit ad Gentes. S Hieron. Rabanus et Hugo Card. putant hic sermonem fieri ad duas Tribus in Chaldæa captivas, et ad decem Tribus in Assyris degentes, earumque prædici liberationem et reversionem. S. Thomas vero et Vatabl. putant hic sermonem fieri ad decem Tribus, prædicique eis quod redibunt ex spirituali captivitate, per Christum et Apostolos. Sed quod dixi, verius est.

QUIA SANCTUS EGO SUM.] Hebr. quia חסיד *chasid*; Septuag. ὅτι ἐλεήμων, id est, *quia misericors* ego sum, ut in vos miseros meam gratiam et benevolentiam effundam, si resipiscatis, et ad me redeatis.

DISPERSISTI (Chald. *corrupisti*; Septuag. *effudisti*) VIAS TUAS,] ut scilicet dispergeres te, et vagareris eundo nunc ad hoc, nunc ad aliud idolum. Aliter Lyran. et a Castro, *vias*, inquit, id est pedes, quibus imus per vias, q. d. Dispersisti, id est, divisisti quasi meretrix pedes tuos cuique fornicario, Ezech. 16. v. 25. Significat hæc metaphora profusam idololatriam Judæorum.

14. CONVERTIMINI (non ex Babylone, sed ab idololatria) FILII AVERSANTES,] id est, recedentes a me; Septuag. *apostatæ*. Loquitur enim ad Israel, ut vult Vatabl. sed redit ad Judam, ad quem cœpit loqui v. 1. et seq. Aliter Sanchez, *convertimini*, inquit, *revertentes*, id est, convertimini serio, ut toto animi conatu revertamini ad me.

Præclare S. August. in Sentent. t. 3. sent. 71. *Remedia*, ait, *conversionis ad Deum nullis cunctationibus sunt differenda, ne tempus correctionis pereat tarditate. Qui enim pœnitenti promisit indulgentiam, dissimulanti diem crastinum non spopondit*. Et sent. 235. *Nullus in Deo locus est, nec est quo fugiatur ab ipso, nisi ad ipsum. Qui vult evadere offensum, confugiat ad placatum*. Et sent. 240. *Apud misericordiam Dei plurimum valet confessio pœnitentis, qua facit peccator confitendo propitium, quem negando non facit nescium*.

EGO VIR VESTER.] Hebr. בעלתי *baalthi*, id est, *ego maritatus sum vobis*, ego quasi maritus vos possedi, et, ut Septuag. *vobis dominatus sum*, scilicet per legem veterem. Ita Theodor. et Hugo. Licet Lyran. Dionys. Vatabl. putent Jeremiam loqui Ecclesiæ Christi: hujus enim Deus in Christo futurus erat maritus. Verum hebr. præteritum est, non futurum. Prior ergo sensus simplicior est et planior.

ASSUMAM VOS UNUM DE CIVITATE, ET DUOS DE COGNATIONE, ET INTRODUCAM VOS IN SION,] q. d. Paucos ex singulis urbibus et cognationibus Judæorum eligam, ut reliquiæ eorum salvæ fiant per Christum. Nota. Propheta, aut potius Deus, hic non loquitur de reditu Judæorum ex Babylone sub Cyro et Esdra, ut volunt Hebræi, Theodoret. Hugo et S. Thomas: tunc enim non unus aut duo, sed 42. millia redierunt, nec tunc arca fuit despecta, nec omnes gentes congregatæ fuerunt ad Dominum (alludit tamen eo, illaque obiter perstringit) sed assurgit et avolat ad Christum, ut patet ex seq. maxime v. 18. et 19. unde per Sion Ecclesiam accipit, per pastores Apostolos, et similes viros: magna enim pars felicitatis populi est bonos habere pastores et rectores. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. Hugo, Lyran. Vatablus, R. Salomon et omnes Hebræi, ait Vatabl. Unde R. Samai apud Galatin. l. 9. c. 2. censet alludi hic ad Josue et Caleb, qui duo

soli ingressi sunt terram promissionis, q. d. Pari modo tempora Messiæ, paucissimi Judæi eum recipient, et in cœlestem illam terram promissionis ingrediantur. Vide quoque Euseb. l. 2. Demonstr. c. 54.

16. NON DICANT ULTRA: ARCA TESTAMENTI.] Per arcam omnia sacrificia et sacramenta vetera et legalia accipe: hæc ergo cum arca cessabunt quasi umbræ, cum Christus, qui verissima est arca sapientiæ et gratiæ divinæ, apparuerit, aut potius, cum arcæ operculum, id est propitiatorium, apparuerit, scilicet Christus, arcæ, id est Ecclesiæ, Deum reconcilians.

NEQUE ASCENDET SUPER COR.] Nemo de ea cogitabit, nemo de ea loquatur, q. d. Tempore Christi non amplius jactabunt Judæi cæremonias legis Mosaicæ.

NEC VISITABITUR.] Solebant enim arcam visitare, quasi oraculum, ut responsa et beneficia a Deo peterent.

NEC FIAT ULTRA,] scilicet arca, aut quid simile legale. Ita Lyran. Dionys. Vatabl. Aliter Chaldæus: Non visitabitur, ait arca tempore belli, nec fiat prolatio arcæ ad prælia, uti sub Heli factum est. Alii, *non fiet*, id est, non sacrificabitur amplius; sic enim ait Virgilius, Ecloga 3.

Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Sed primus sensus est planissimus.

17. IN TEMPORE ILLO VOCABUNT JERUSALEM SOLIUM DOMINI.] Aliqui per *Jerusalem* accipiunt ipsam urbem cujus nomen Deus celebre fecit post reditum Judæorum ex Babylone. Ita S. Thomas et Hugo. Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo, Vatabl. et Lyran. accipiunt Jerusalem spiritualem, id est, Ecclesiam Christi, ad quam confluunt omnes gentes in nomine Domini, quod in ea invocant. Tertio et optime, accipias ipsam urbem Jerusalem, quatenus in ea, quasi solio, Christus consedit, regnavit et docuit, indeque misit Apostolos ad prædicandum. Unde ipsa dicitur Mater Ecclesiæ, et Fons gratiæ, *quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem*, perinde ac olim arca testamenti cum Cherubim erat solium Dei, ideoque Deo dicebatur: *Qui sedes super Cherubim*; arca enim erat typus Ecclesiæ.

Tropolog. anima justi est thronus et solium Dei. Ita Hieron.

18. IBIT DOMUS JUDA,] q. d. Dissensio, quæ solet esse inter Judam et Israel, non erit amplius; sed omnes, positis odiis, ad Ecclesiam venient, in eaque unientur. *Ibit* ergo *domus Juda*, id est, ibunt Apostoli et alii Judæi Christiani, ad Israelitas, qui in Aquilonem, id est Assyriam, olim abducti sunt; rursum, qui mystice in terra Aquilonari peccati frigent et rigent, atque eos in Jerusalem, id est ad Ecclesiam, deducent, ut bonis omnibus spiritualibus, patribus eorum promissis, in ea fruantur, ac tandem Jerusalem cœlesti potiantur. Ita S. Hier. Rab. Lyran. Vatabl.

AD TERRAM QUAM DEDI PATRIBUS VESTRIS.] Nota. Terra promissa et data patribus est Jerusalem, ad quam multi Judæi et Israelitæ venerunt, cum primo ibi cœpit Ecclesia Christi, et Apostoli ad novem annos in ea se continuerunt; deinde Jerusalem, id est, Ecclesia quæ in ea cœpit, sparsa est per omnes gentes, et sic ubicumque gentes convertuntur, ibi veniunt ad Jerusalem patribus promissam, id est ad Ecclesiam, quæ in Jerusalem cœpit. Hinc sæpe a terrena Jerusalem ad spiritualem assurgunt Prophetæ.

Mystice, Aquilo frigidus significat regnum diaboli; Assyria, regnum mundi, in quo diabolo, peccato et concupiscentiæ servimus; terra promissa est regnum Christi et paradisus, inquit S. Hieronymus.

QUOMODO PONAM TE IN FILIOS?] Sunt verba Dei quasi exultantis et admirantis, q. d. Quam multos, o Sion, id est Ecclesia, quæ in Sion ex Judæis incipies, dabo tibi filios et quam pulchram et desiderabilem (hoc enim est hebr. צבי *tsebi*, de quo Daniel. 8. 9) *hæreditatem*, scilicet totam terram *exercituum* (ita legendum est cum Romanis) id est fortissimarum, bellicosissimarum et numerosissimarum *gentium?* ita S. Hieron.

Theodot. vertit: *Tribuam tibi hæreditatem inclytam fortitudinis robustissimi gentium*, id est, Ecclesiam Christi, qui ductor et dominator est, universarum gentium sibi credentium, ait sanctus Hieron. Alii nomine *exercituum* intelligunt Angelos, qui duces sunt et custodes gentium. Septuag. vertunt: *Dabo tibi terram electam, hæreditatem Dei omnipotentis gentium*, puta hæreditatem gentium, quæ est hæreditas Dei omnipotentis, qui est Rex regum, et Dominus dominantium.

Anagogice, tribuam tibi hæreditatem cœlestem, in qua vidit S. Joan. turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat. Ita Vatablus, Dionys. et alii.

Hæreditas patriæ cœlestis, inquit D. Thom. est præclara: Primo, splendore divinæ visionis, Psalm. 35. 10. *In lumine tuo videbimus lumen*; secundo, dulcedine divini amoris, Psal. 22. v. 5. *Calix meus inebrians quam præclarus est!* tertio, familiaritate divinæ allocutionis, Sap. 8. 18. *Præclaritas in communicatione sermonum ipsius*; quarto, magnificentia operationis, Eccli. 43. 27. *Illic præclara opera et mirabilia*; quinto, magnitudine exultationis, Zachar. 8. 13. *Salvabo vos, et eritis benedictio*; sexto, solatio societatis, Ezech. 31. v. 9. *Æmulata sunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiso Dei*, etc.

PATREM VOCABIS ME,] scilicet Deum tuum, non idola. Ita communiter Interpretes: S. Hieron. tamen, Rabanus et Lyranus putant hæc esse verba Christi, unde per *me* accipiunt Christum.

Moraliter, Deus dicitur Pater, inquit D. Thomas: Primo, creatione, Matth. 11. 25. *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ*; secundo, adoptionem, Rom. 8. v. 15. *Accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus: Abba Pater*; tertio, instructione, Isaiæ 38. *Pater filiis notam faciet veritatem tuam*; quarto, correctione, Proverb. 3. 12. *Quem enim diligit Dominus, corripit; et quasi pater in filio complacet sibi.* Præclare S. August. in Sentent. sent 237. *A quo*, inquit, *habet homo ut sit, apud illum habet, ut bene si sit.* Et sent. 236. *Duæ vitæ sunt, una corporis, altera animæ. Sicut vita corporis, anima; ita vita animæ, Deus. Et quomodo si anima deserat, moritur corpus: sic anima moritur, si deserat Christus.*

21. VOX IN VIIS AUDITA EST,] Verba sunt Dei, desiderantis Judæorum conversionem ab idolis, uti a Jeremia et Prophetis multi, præsertim cum in captivitatem, aliasque calamitates incidissent, ideoque plorarent et gemerent, conversi sunt. Ita Theodoret. Raban. et Hugo. Alii accipiunt hæc de Judæis pœnitentibus, quod Christum crucifixissent, Actor. 2. 37.

Lyranus et Dionys. accipiunt hæc de captis a Tito post Christi cædem. Verum quod dixi est verius; reddit enim de more Prophets ad Judæos sui temporis, iisque concionatur. Vide cap. 4. et 5.

22. CONVERTIMINI, FILII REVERTENTES,] id est pœnitentes. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, Lyran. Verum Hebr. est שובבים scobabim, id est avertentes, vagi, inconstantes, revertentes ad vomitum; Septuag. vertunt, apostatæ; Chald. *Qui vos obfirmatis ne convertamini.*

ET SANABO AVERSIONES VESTRAS,] vestra peccata et idololatrias, quibus a me conversi estis ad idola, mihique rebellastis, q. d. Condonabo vobis omnes præteritas rebelliones vestras. In Hebr. pulchra est allusio inter שובו scubu, id est revertimini, שובבים scobabim, id est avertentes vos sive rebelles, et משובתיכם mescubothechem, id est, aversiones sive rebelliones vestras.

ET, supple, dicite: ECCE NOS VENIMUS AD TE.] Est mimesis, qua eis modum et formam pœnitentiæ præscribit. Ita S. Hieron. Hanc amplexi sunt Judæi, eaque ipsa peregerunt sub Josia rege, 4. Regum capite 22. et 23.

23. VERE MENDACES ERANT COLLES.] Vere mendaces erant dii plurimi, quos in montibus et collibus colebamus. Est metonymia. Hebr. est, *frustra a collibus*, id est, ab idolis cultium, supple, speravimus auxilium, nunc experientia tot malorum edocti agnoscimus et profitemur quod *vere in Domino Deo nostro sit salus Israel*, non in idolis.

24. CONFUSIO COMEDIT LABOREM PATRUM NOSTRORUM,] id est idololatria, quæ nos confundit, causa fuit cur patres nostri sint puniti, et omnibus in rebus vastati; vel, ut Theodor. cur omnia bona, etiam filios et filias, idolis insumpserint et sacrificarint. Unde Pagnin. vertit: *Baal consumpsit labores patrum nostrorum.* Sic hodie Bacchus et Venus consumit labores et opes multorum. Tyrannus, inquit Plutarch. permittit et facit ut sui cives ditentur; sed deinde opes ab eis collectas per tributa exsugit, iisque se ditat; ita facit et dæmon, qui est primus et summus tyrannus, omniaque suorum bona sibi diripit ut expilat. S. Hieron. Raban. et Lyran. intelligunt hæc de peccato Christicidii, ob quod Judæi cum bonis suis omnibus perierunt. Hoc verum est, sed allegoricum.

Secundo et magis genuine; Maldon. et alii sic explicant: *Confusio*, id est, vastatio et calamitas confusionem et pudorem peccatorum afferens, *comedit laborem patrum nostrorum ab adolescentia nostra*, q. d. Jam inde a pueritia nostra experimur frustra patres nostros laborare; omnia enim male illis succedunt, omnia vastantur, quia a Domino discesserunt. Sapiamus ergo parentum malo, et ad Dominum revertamur. Alioqui *dormiemus in confusione nostra*, id est, in paupertate et vastatione nostra miseri, anxii, confusi, quasi ludibrium et probrum Dei et hominum, *dormiemus*, ita ut nec nocte sit nobis quies a miseriis. Secundo, *dormiemus*, id est, moriemur in iisdem: *Et operiet nos ignominia nostra; quoniam Domino Deo nostro peccavimus.* Unde patet confusionem hanc vers. 24. non esse ipsum peccatum, sed peccati effectum et pœnam.

Moraliter, disce hic quid sit pœnitentia, quæque peccatores in alios viros commutet. Pœnitentia est, quæ anteactæ vitæ errata corrigit, Deum conciliat, scandala emendat, mentem immutat, adeoque alium hominem efficit. Isæus cum primam ætatem voluptatibus consecrasset, ut ad virilem pervenit, tanquam alius factus, miram morum severitatem induit. Quare percontanti cuidam: *num aurum fulgens, quod ostendit, gratum oculis esset? Desii*, respondit, *male habere ab oculis.* Idem interrogatus *quis piscis, aut quæ avis esset ad vescendum suavissima? Desii iterum*, respondit, *ejusmodi aucupari.* Addiditque: *Sensi enim me fructus colligere a Tantali hortis*; indicans omnes ejusmodi voluptates, quibus juventus capitur, nihil aliud esse quam somnia et umbras. Ita Philostratus de Vitis Sophistarum.

Perditæ luxuriæ Athenis adolescens Polemon, neque illecebris tantummodo, sed etiam ipsa infamia gaudens; cum e convivio non post occasum solis, sed post ortum surrexisset, domumque rediens, Xenocratis philosophi patentem januam vidisset; vino gravis, unguentis delibutus, sertis capite redimito, pellucida veste amictus, refertam turba doctorum hominum scholam ejus intravit: nec contentus tam deformi introitu, consedit etiam, ut clarissimum eloquium et prudentissima præcepta temulentiæ lasciviis eluderet. Orta deinde, ut par erat, omnium indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit, omissisque de quibus disserebat, de modestia ac temperantia loqui cœpit. Cujus gravitate sermonis resipiscere coactus est Polemon; primum coronam capite detractam projecit, paulo post brachium intra pallium reduxit, procedente tempore oris convivalis hilaritatem deposuit; ad ultimum totam luxuriam exuit, unius orationis saluberrima medicina sanatus, ex infami ganeone maximus philosophus evasit. Peregrinatus est hujus animus in nequitia, non habitavit. Ita Cicero lib. 4. de Finibus. Valerius Maximus lib. 6. cap. 11. Laertius in Vita Polemonis l. 4. Horat. satyra 3. lib. 2. et Suidas.

Illustre est exemplum de juvene, quem S. Joannes Apost. commisit cuidam Episcopo, a quo laxius habitus, a pravis seductus, tandem factus est princeps prædonum, quem postea requirens S. Joannes, sua charitate et lacrymis ita convertit, ut totus sanctus effectus, dignus habitus sit qui ab eodem Ecclesiæ præficeretur. Quare recte S. August. lib. de Pœnitentia: *Pœnitentia*, ait, *languores sanat, leprosos curat, et mortuos suscitat, sanitatem auget, gratiam conservat, claudis gressum, cæcis restituit visum, vitia fugat, virtutes exornat, mentem munit et roborat.* Audi et P. Chrysolog. *Quis, ait, in sæculo peccavit enormius Paulo, quis in religione gravius Petro? illi tamen per pœnitentiam meruerunt assequi non solum ministerium, sed etiam magisterium sanctitatis.* Otto IV. Imp. excommunicatus ab Innocentio III. æmulum nactus est Fredericum II. numquam postea felix; sub finem vitæ, ineffabili contritione compunctus, a Sifrido Hildeshemensi Episcopo absolutus, in pace quievit, quam absolutionem Honorius Papa ratam habuit. Tanta autem fertur fuisse morituri pœnitudo, ut coquinariis suis juberet collum suum calcaneis premere, seque ut vilissimam creaturam conculcare. Ita Crantzius l. 7. Saxon. c. 37.

CAPUT QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Invitat Judæos ad poenitentiam non fictam et simulatam, sed veram et seriam: ni eam faciant, minatur excidium per Chaldæos, idque describit depingendo terribilem eorum, primo, exercitum et adventum, v. 7. secundo, obsidionem Hierosolymæ, v. 16. tertio, vastationem Judææ v. 23.

Hæc omnia facile concionator adaptabit cuivis bello et cladi divinæ, ac præsertim excidio orbis et diei judicii. Discant hic a Jeremia concionatores plagas imminentes deip. et prudenter prævisas prædicere, comminari et inculcare, iisque terrere et cogere populum ad poenitentiam.

1 Si reverteris, Israel, ait Dominus, ad me convertere: si abstuleris offendicula tua a facie mea,
non commoveberis. 2. Et jurabis: Vivit Dominus in veritate, et in judicio, et in justitia: et
benedicent eum Gentes, ipsumque laudabunt. 3. Hæc enim dicit Dominus viro Juda et Je-
rusalem: Novate vobis novale, et nolite serere super spinas: 4. circumcidimini Domino, et auferte
præputia cordium vestrorum, viri Juda, et habitatores Jerusalem: ne forte egrediatur ut ignis in-
dignatio mea, et succendatur, et non sit qui exstinguat, propter malitiam cogitationum vestrarum.
5. Annuntiate in Juda, et in Jerusalem auditum facite: loquimini, et canite tuba in terra: clamate
fortiter, et dicite: Congregamini, et ingrediamur civitates munitas. 6. Levate signum in Sion. Con-
fortamini, nolite stare, quia malum ego adduco ab Aquilone, et contritionem magnam. 7. Ascendit
leo de cubili suo, et prædo Gentium se levavit: egressus est de loco suo, ut ponat terram tuam in
solitudinem: civitates tuæ vastabuntur, remanentes absque habitatore. 8. Super hoc accingite vos
ciliciis, plangite et ululate: quia non est aversa ira furoris Domini a nobis. 9. Et erit in die illa,
dicit Dominus: Peribit cor regis, et cor principum: et obstupescent sacerdotes, et prophetæ con-
sternabuntur. 10. Et dixi: Heu, heu, heu, Domine Deus, ergone decepisti populum istum et Jeru-
salem, dicens: Pax erit vobis: et ecce pervenit gladius usque ad animam? 11. In tempore illo dice-
tur populo huic et Jerusalem: Ventus urens in viis, quæ sunt in deserto viæ filiæ populi mei, non
ad ventilandum et ad purgandum. 12. Spiritus plenus ex his veniet mihi: et nunc ego loquar judi-
cia mea cum eis. 13. Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus: velociores aquilis
equi illius: væ nobis, quoniam vastati sumus! 14. Lava a malitia cor tuum, Jerusalem, ut salva fias:
usquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ? 15. Vox enim annuntiantis a Dan, et notum facien-
tis idolum de monte Ephraim. 16. Dicite Gentibus: Ecce auditum est in Jerusalem custodes veni-
re de terra longinqua, et dare super civitates Juda vocem suam. 17. Quasi custodes agrorum facti
sunt super eam in gyro: quia me ad iracundiam provocavit, dicit Dominus. 18. Viæ tuæ, et cogi-
tationes tuæ fecerunt hæc tibi: ista malitia tua, quia amara, quia tetigit cor tuum. 19. Ventrem
meum, ventrem meum doleo, sensus cordis mei turbati sunt in me: non tacebo, quoniam vocem
buccinæ audivit anima mea, clamorem prælii. 20. Contritio super contritionem vocata est, et va-
stata est omnis terra: repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ. 21. Usquequo vi-
debo fugientem, audiam vocem buccinæ? 22. Quia stultus populus meus me non cognovit: filii in-
sipientes sunt, et vecordes: sapientes sunt ut faciant mala, bene autem facere nescierunt. 23. A-
spexi terram, et ecce vacua erat, et nihili: et cœlos, et non erat lux in eis. 24. Vidi montes, et
ecce movebantur: et omnes colles conturbati sunt. 25. Intuitus sum, et non erat homo: et omne

volatile cœli recessit. 26. Aspexi, et ecce Carmelus desertus: et omnes urbes ejus destructæ sunt a facie Domini, et a facie iræ furoris ejus. 27. Hæc enim dicit Dominus: Deserta erit omnis terra sed tamen consummationem non faciam. 28. Lugebit terra, et mœrebunt cœli desuper: eo quod locutus sum, cogitavi, et non pœnituit me, nec aversus sum ab eo. 29. A voce equitis et mittentis sagittam fugit omnis civitas: ingressi sunt ardua, et ascenderunt rupes: universæ urbes derelictæ sunt, et non habitat in eis homo. 30. Tu autem vastata quid facies? cum vestieris te coccino, cum ornata fueris monili aureo, et pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris: contempserunt te amatores tui, animam tuam quærent. 31. Vocem enim quasi parturientis audivi, angustias ut puerperæ: Vox filiæ Sion intermorientis, expandentisque manus suas: væ mihi, quia defecit anima mea propter interfectos!

1. SI REVERTERIS, est futurum (ita Hebr. et Rom.) scilicet ab idolis et a peccatis tuis, ad me serio et constanter (non ficte aut leviter et inconstanter, uti hactenus fecisti) CONVERTERE.] Ita Rom. in Imperat. Licet enim in Hebræo sit futurum, tamen illud sæpe capitur pro imperativo: Vatablus tamen et a Castro accipiunt in futuro *convertere*, id est, converteris ad me, mecum in gratiam redibis, ut apud me quiescas, et securus sis ne ab hostibus capiaris. Septuag. vertunt: *Si reverteris ad me, revertetur*, supple, Deus ad te.

SI ABSTULERIS OFFENDICULA TUA.] id est, idola. Ita S. Hieron. Theodor. Rabanus, S. Thomas. Secundo, Lyranus et Dionys. *offendicula*, inquiunt, id est, peccata quibus Deum offendis, vel quæ te faciunt offendere et impingere in varios lapsus, mala et ærumnas.

NON COMMOVEBERIS.] Hebr. *non emigrabis*, ut eas in captivitatem Babylonicam, quæ alioqui tibi impendet.

2. ET JURABIS: VIVIT DOMINUS.] *Jurabis*, id est, coles Deum, jurando per Deum vivum, vel per vitam veri Dei (hoc enim significat hebr. *vivit Dominus*) non per vitam idolorum, quæ sunt mortua. Nota. Per juramentum accipit omnem publicum Dei cultum, est synecdoche; pars enim latriæ et cultus Dei, est juramentum. Sic Psal. 62. 12. dicitur: *Laudabuntur omnes qui jurant in eo*, id est, qui colunt eum. Ita S. Hieron. et Theodor.

Advertit hic S. Hieron. juramentum, ut sit licitum, debere tres habere comites: Primo, veritatem, ne sit mendax, id est, ne jures falsum, dubium, incertum, aut ficte, dolose, amphibologice; secundo, judicium, ne sit incautum; ut scilicet fiat ex necessaria causa, discrete, præmeditate, provide, reverenter. Unde Philo lib. de Decalogo post medium: *Juraturus*, ait, *se consideret quam purus sit anima, corpore, lingua; illa ab iniquitatibus, hoc a piaculis, hæc a maledicentia; nefas est enim per os quo profertur nomen illud sanctissimum, quidquam turpe progredi: deinde, ut fiat non loco profano et impuro, sed loco et tempore congruo. Qui hæc contemnit, sciat se scelestum, impurum, et diris ultricibus puniendum.* Ita Philo. Tertio, justitiam, ne sit iniquum, ne cui injuste noceamus, aut nocere juremus; alioqui si quid horum trium desit, non est juramentum, sed perjurium, id est, iniquum et impium juramentum, ait S. Hieron. et habetur 22. quæst. 2. c. *Advertendum*. Ita et D. Thomas hic, et 2. 2. q. 89. a. 3.

BENEDICENT EUM GENTES.] *Eum*, scilicet populum Israel. Ita Chald. S. Hieron. Raban. Vatabl. et in eo Deum eorum. Ita Septuag. et Theodor. q. d. Gentes videntes Israelem, ita Dei sui cultorem, tam religiose per eum jurare, dicent: Quam pius et probus est Israel! faciat mihi et meis Deus, sicut Israeli: benedictus sit Israel et Deus Israelis; cumque probum quem viderint, dicent: Iste est similis Israeli. Ita Vatablus.

3. NOVATE VOBIS NOVALE,] q. d. Sicut fit novale, id est sicut terra inculta de novo aratro proscinditur et a spinis ac sentibus expurgatur ut in ea seminetur; ita agrum cordis vestri ab idololatria et vitiis quasi spinis per pœnitentiam expurgate, ut seratur in eo verus Dei cultus, et semen verbi legis ac gratiæ Dei, fiatisque nova Dei creatura, Galat. 6. 15. *Ut mundo semina munda arva suscipiant. Quomodo enim potest audire sermonem Dei, et concipere semina, et fructum facere, cujus animus ærumnis mundi plenus est?* ait S. Hieron. et Theodor. Unde Tertull. l. 1. contra Marcion. cap. 20. legit: *Renovate vobis novamen novum*; et l. contra Judæos c. 3. *Innovate vobis novitatem*. Hinc et allegorice S. Justinus contra Tryphon. ait Judæos hic moneri ut agnoscant Christum, qui erit ipsis novale pulchrum et pingue in cordibus eorum. Chald. vertit: *Facite vobis opera bona, et non quæratis salutem in peccatis.* Apposite hæc referes ad renovationem spiritus et votorum, quam identidem Religiosi, et omnes profectus spiritualis avidi, facient oportet. Vide circa hunc locum Viegas in c. 12. Apoc. comment. 3. sect. 18. n. 8.

4. CIRCUMCIDIMINI DOMINO,] circumcidimini corde, non carne; intrinsecus, non extrinsecus: Deus enim cor intuetur et respicit, cum homines exteros respiciant. Unde explicans subdit:

AUFERTE PRÆPUTIA,] id est immunditias et peccata cordium vestrorum: Judæis enim immundum erat præputium, et Gentes præputiatæ. Unde Symmachus vertit: *Purificamini Domino, et auferte malitias cordium vestrorum.* Nimirum hæc est circumcisio de qua Apostolus Rom. 2. vers. 28. ait: *Non enim qui in manifesto, Judæus est, neque quæ in manifesto in carne, est circumcisio: sed qui in abscondito, Judæus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera; cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est*, scilicet ea demum vera Deoque accepta est circumcisio. Oculos ergo oportet circumcidere, manus, pedes, linguam; sed maxime cor, id est voluntatem, intellectum et memo-

riam, ab oculis vani, fallaces turpesque aspectus, a manibus taetus, a pedibus itinera, a lingua juramenta, mendacia, detractiones, obscœna verba, a voluntate pravitas, durities, carnalitas et quidquid Deo displicet, resecandum est. Ad hoc autem requiritur continua reflexio, lucta et mortificatio. Nam, ut ait S. Ephrem adhort. ad pietatem tom. 1. *Bellum militum breve, sed Monachi* (pariter et Christiani) *donec emigret ad Dominum, durat.* Rursum, fortis resolutio, ingenuque vitium resecandi cupido. Sapienter Ephrem ibidem: *Si leonem*, ait, *jugulare vis, firmiter apprehende*, q. d. Si vitium resecare vis, fortiter et directe illud aggredere, ut stirpitus evellas. Si subinde vincatur quis et cadat, mox generose surgat et vincat: *Vulnerata es, o anima, ne teipsam desperes. Nam sæpe licet pugil ceciderit, tandem adhuc coronam refert*, ait idem Ephrem parænesi 42. tom. 2.

Et succensatur.] Alludit ad spinas, quæ facile flammam concipiunt: Sic enim peccata iram Dei accendunt, Isaiæ 9. 18. *Succensa est quasi ignis impietas, veprem et spinas vorabit.* Et Isaiæ 10. v. 17. *Et erit lumen Israel in igne, et sanctus ejus in flamma, et devorabitur spina ejus et vepres.*

5. Clamate fortiter] Hebr. *clamate, implete*, id est plene et fortiter clamate hostes, Chaldæos imminere. Hebræi enim sæpe ponunt verbum pro adverbio.

6. Levate signum,] ut qui in agro sunt, sciant hostem imminere, et se in urbem recipiant.

Confortamini, nolite stare] q. d. Nolite animo aut corpore consternari, sed fortiter et celeriter fugite in urbem et loca tuta; solent enim qui animo consternantur, stare stupefacti aut cunctabundi. Potest secundo, cum Septuag. Chald. et Recentior. verti: *Festinate, ne cunctemini recipere vos.*

Hugo, Lyranus et Dionys. putant hæc ironice dici, quia frustra in urbem fugiebant ibi capiendi, nisi ad pœnitentiæ munimen confugissent.

Quia malum, id est Chaldæos vastatores, ego adduco ab Aquilone,] id est a Chaldæa per Syriam et Dan, quæ sunt ad Aquilonem Judææ; hac enim via in Judæam venerunt Chaldæi.

7. Ascendit leo (id est Nabuchodonosor sævus et crudelis ut leo) ipse enim est prædo, hebr. משחית *maschit*, id est interfector et excisor, Gentium.] Audi Lucan. l. 1. iras et gestus leonis bellum parantis graphice depingentem:

> Sicut squallentibus arvis
> Æstiferæ Libyes viso leo cominus hoste,
> Subsedit dubius, totam dum colligit iram:
> Mox ubi se sævæ stimulavit verbere caudæ,
> Erexitque jubas, vasto et grave murmur hiatu
> Infremuit, tum torta levis si lancea Mauri
> Hæreat, aut latum subeant venabula pectus,
> Per ferrum tanti securus vulneris exit.

Quocirca Ægyptii significantes terribilem et formidandum, pingebant leonem: *Quia cum viribus maxime polleat animal hoc, omnibus qui eum inspexerint, metum injicit*, ait Horus Apollo hierog. 20.

9. Peribit cor regis.] Joakim, Josebin et Sedeciæ. Ita Theodor. q. d. Adventante Nabuchodonosore reges Juda, principes et sacerdotes pavore percellentur, ut nec consilio, nec armis possint populum juvare et tueri.

Et prophetæ.] Pseudoprophetæ, qui prospera prophetarunt Judæis, videntes se falli, et hostem adesse consternabuntur. Ita Chald. Hugo, Lyran. et Dionys.

10. Heu, heu, heu!] Hebr. est una vox dolentis et admirantis *aha*, de qua c. 1. v. 6.

Decepisti, id est decipi permisisti, populum istum] per pseudoprophetas, de quibus versu præcedenti, prædicentes pacem Hierosolymæ. Ita Theodor. Chald. Hugo, Lyran.

Secundo, S. Hieron. *Decepisti me*, ait, quia c. præc. v. 17. pacem promisisti, cum hic mineris exeidium: non enim intelligebat Jeremias illud c. præcedenti promitti, pro suo, sed pro Christi tempore: verum hoc parum videtur probabile.

Et ecce pervenit gladius usque ad animam,] usque ad vitam, vitæque amissionem, vel, usque ad intima, usque ad cor. Tertio, usque ad principes ipsos, sacerdotes et Prophetas, qui quasi anima sunt populi, ait Maldon.

11. Ventus urens,] id est exercitus Chaldæorum, qui omnia vastabit ut ventus urens, veniet a *deserto*.

Viæ filiæ populi mei,] id est, a deserto quod a Babylone via est, id est ducit, ad filiam meam, id est ad Jerusalem, idque *non ad ventilandum et ad purgandum*, sed ad perdendum eam, ut omnia depopuletur, vastet et exurat. Ita S. Hieron.

12. Spiritus plenus, id est multus, perfectus, validus, spiritus turbinis et tempestatis belliciæ Chaldæorum, qua Judæos involvam, ex his viis deserti, veniet mihi] in obsequium meum. Vox est Dei. Ita sanctus Hieronymus.

Secundo ex Hebræo efficacius verti potest cum Vatablo: *Spiritus plenior et vehementior*, scilicet quam sit spiritus ad purgandum et ventilandum, mihi veniet. Notandum enim duplici vento, id est supplicio, uti Deum, uno ad ventilandum, purgandum, corrigendum; secundo, ad omnino perdendum. Priori usus fuit, cum Manassem, aliasque sæpe Judæos punivit; posteriori, cum per Nabuchodonosor Jerusalem, et Judææ regnum evertit.

Nunc ego loquar judicia mea cum eis.] Vatablus, Isidor. et a Castro putant esse verba Jeremiæ. Melius S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thomas et Lyranus censent esse verba Dei, uti et præcedentia; hoc enim est quod ait: *Et nunc*, id est *tunc* (loquitur enim perinde ac si tempus illud jam adesset) *loquar judicia mea*, id est justas increpationes meas cum eis. Loquar, inquam, non voce, sed facto; non verbis, sed verberibus, scilicet infligam eis justas et meritas pœnas. Vide canon. 29.

13. Ecce quasi nubes, scilicet tenebrosa, et densa et tristis, ascendet,] densus et ater exercitus Chaldæorum.

Velociores aquilis equi illius.] Sicut aquilæ, magno impetu, celeriter, potenter, sublimiter volant et in alias aves involant, easque sternunt et laniant, sic et Chaldæi equites in Judæam involabunt, eamque sternent et laniabunt.

Nota: Chaldæi hic comparantur primo, leoni, v. 7. secundo, vento urenti, vers. 11. tertio, nubi et tur-

bini, vers. 13. quarto, aquilis ibidem; quinto, custodibus agrorum, versu 17.

14. Usquequo morabuntur (Hebr. תלין *thalin* morari facies, id est, retinebis in animo) cogitationes noxiæ?] Pro *noxiæ* Aquila pariter vertit, ανωφελειας, id est, *damni*; Symach. αδικιας, id est *injustitiæ*; Septuag. πονον, id est *laborum et dolorum*. Hæc omnia enim significat hebr. און *on* vel *oven*.

15. Vox enim annuntiantis a Dan.] Nota: *Dan*, quæ primo Lais, postea Paneas, deinde a Philippo Tetrarcha, in gratiam Tiberii Cæsaris, dicta est Cæsarea Philippi, teste Josepho 18. Antiq. 3. terminus est Judææ Aquilonaris versus Babylonem, sicut Bersabee est terminus Judææ Australis. Unde dicitur, *a Dan usque ad Bersabee*, id est per totam Judæam. Secundo, post tribum Dan succedit tribus Ephraim per quam venitur Jerusalem, q. d. Hostis Nabuchodonosor imminet, videor jam videre profugos, et audire nuntios ex Dan, quod Babylonii advenient; imo nuntios ex Ephraim, qui nuntient *idolum*, id est vexilla Chaldæorum idolo Bel insignita, adventare. Ita Theodor. et S. Hieron. Potest per *idolum* quoque accipi ignis, quem colebant Chaldæi castrisque præferebant. Hic enim eminus speculatoribus erat conspicuus. Ita Sanchez. Alii, ut Maldonat. per *idolum* accipiunt idololatras Chaldæos, aut ipsum Nabuchodonosorem, qui se quasi idolum adorari fecit in statua aurea, Daniel. 3. v. 5. Verum hoc sui idolum postea ab eo erectum est.

Nota: Pro *idolum* hebr. est און *aven*, quod significat primo, afflictionem, dolorem; unde alii vertunt: *Vox nuntiantis afflictionem*, sive calamitatem *venientem ex monte Ephraim*. Secundo, *aven* significat peccatum, et idolum quod causa est afflictionis et doloris.

Mystice, *Dan* hebr. idem est quod judicium, *Ephraim* ubertas: veniet ergo judicium Domini in Judam, id est terram delinquentem Domino, de Ephraim, id est de ubertate iræ Dei cum ubertate supplicii.

16. Dicite gentibus.] Ita legendum cum Romanis, non, *concitate gentes*, uti legunt Plantiniana et alia. Sensus est, q. d. Omnes gentes ex punitione Jerusalem recipiant disciplinam et cautionem, ut sibi caveant a Nabuchodonosore et Chaldæis, dum videbunt eos Judæam obsidere tam arcte, diligenter et obstinate, ut non tam homines, quam agrorum vinearumque *custodes* esse videantur: idque fiet non tam ipsorum viribus et destinatione, quam culpa Jerusalem, scilicet ob ejus delicta. Ita S. Hieron. et Theodor.

Vatabl. et Isidor. vertunt: *Narrate de gentibus*, scilicet Chaldæis, *prædicate in Jerusalem venire custodes*, hebr. נוצרים *notserim*, id est milites custodes Nabuchodonosoris, qui scilicet eum custodiunt, uti jam Helvetii vocantur et sunt stipatores et custodes principum. Unde sicut a Cæsare vocantur Cæsariani, a Prætore Prætoriani, ita a Nabuchodonosore, qui heb. vocatur *Nebuchodnetser* vel *notser*, decurtato, vocantur *notserim*, quasi dicas, Nabuchodonosoriani. Ita Vatablus. Chald. vertit, *exercitus populorum, rupientes instar vindemiatorum*. Accepit ipse *notserim* pro בצרים *botserim*, id est vindemiatores: litteræ enim נ et ב similes sunt.

18. Viæ tuæ, id est actiones tuæ malæ et peccata fecerunt hæc tibi.

Ista malitia tua: quia amara, quia tetigit cor tuum.] q. d. Amara tua malitia cor tuum et animæ tuæ intima penetravit. Nota: Hebræum כי *ki*, id est, *quia*, redundat pleonasmo. Aliter Maldon. *Ki*, ait, idem est quod *quamobrem*; unde ipse sic vertit et explicat: Malitia tua in causa fuit quare מר *mar*, id est amarum hoc, puta calamitas hæc, penetravit usque ad cor tuum, sicut v. 10. dixit pervenisse gladium usque ad animam.

19. Ventrem meum doleo.] Hebr. est *viscera mea, viscera mea doleo*. Nota hæc non esse verba Dei, ut vult S. Hieron. sed Jeremiæ, q. d. Ex hac calamitate populi mei ego Jeremias illi compatiens totus quasi intimis animi sensibus percellor, ut venter et reliqua viscera mea inde indoleant, concutiantur, et torminibus quasi lugubri cithara resonent, ut ait Isaias de Moab c. 16. 11. Ita S. Hieron. et Theodor. Hinc aliqui per *ventrem* accipiunt cor: cor enim est venter, id est vas et receptaculum animæ; unde explicans subdit: *Et sensus cordis mei turbati sunt*, ait Hesychius.

Nazianz. orat. 40. in sanctum baptisma, et Gregor. hom. 10 in Ezechiel. per *ventrem* accipiunt mentem: *Ventrem doluit, qui mentis afflictionem sensit*; unde subdit: *Et sensus cordis mei conturbati sunt*, ait S. Gregorius. Sed hoc videtur mysticum: nam ad litteram proprie venter hic accipitur.

Sensus cordis mei turbati sunt.] Hebr. *Parietes cordis mei*, id est præcordia, paries *doleo, tumultuans mihi est cor meum*, id est saltitat et palpitat, ut in pavidis et perculsis fieri solet. Unde Aquila vertit οχλαζει id est *tumultuatur*; Sept. μαιμασσει, id est *fluctuat* (licet Compl. legant μεμασσει, id est *me premit*) *anima mea*.

Quoniam vocem buccinæ (Chaldæorum) audivit anima mea.] Non dicit se buccinam oculis vidisse, sed audivisse animo; quia per prophetiam tantum eam in spiritu prævidit.

20. Contritio super contritionem vocata est.] q. d. Post famem invasit Judæos gladius, ait Lyran. et post obsidionem captivitas, ait Maldonat. Secundo Vatabl. et Hugo, q. d. Vastatio duarum Tribuum. venit post vastationem decem tribuum. Tertio et planissime, significat hæc phrasis congeriem calamitatum sibi invicem succedentium, non casu, sed a Deo quasi evocatarum et immissarum in impios Judæos. Ita S. Hieron.

Vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ,] id est vastatum est templum, quod erat instar tabernaculi Mosis, operti pellibus, ait Lyranus et Dionys. Secundo tabernacula sunt domus et urbes munitæ, quas Chaldæi facile diruent, quam tabernacula e pellibus, ait a Castro. Tertio et simplicissime, q. d. Omnis terra, id est omnes agri vastati sunt, et quæ in eis fiunt e pellibus tentoria ad excubandum, sive ad greges sive ad uvas et fructus custodiendum, pariter vastata sunt.

Nota: To *pelles* idem est quod tabernacula vel tentoria e pellibus facta. Denique per catachresin, tabernacula et pelles hic significare possunt quasvis domos et urbes. Primæ enim Patriarcharum peregrinantium domus fuerunt tabernacula. Ita Maldonat.

21. Usquequo videbo fugientem?] Ita quoque vertunt Sept. *fugientem*, scilicet populum Judaicum a facie Chaldæorum. Recte: legerunt enim נס *nas*, jam

altis ponetis legunt נס *nes*, id est vexillum. Ita Chald. et Vatabl. q. d. Usquequo videbo vexillum, et audiam tubam turbamque hostium: id est, quamdiu durabit bellum, bellique strepitus, metus et horror?

22. QUIA STULTUS.] Respondet Deus, q. d. Tamdiu durabit, quamdiu Judæi in sua stultitia perseverabunt ut me non agnoscant.

SAPIENTES SUNT UT FACIANT MALA, BENE AUTEM FACERE NESCIERUNT.] Ita peccatores et mundani terrena et caduca clare vident et intelligunt, cœlestia et æterna non pervident: ad vitia perpetranda sapientes sunt ad virtutes comparandas imperitissimi: in mundanis lyncei, in cœlestibus talpæ sunt. S. Basilius homil. 8. Hexam. tales comparat noctuis, quæ in tenebris acie oculorum pollent, in luce cæcutiunt. Id facit diabolus. Hujus rei typus fuit Naas rex Ammon, qui ad cives Jabes Galaad ait 1. Regum 11. *In hoc feriam vobiscum fœdus, ut eruam omnium vestrum oculos dextros. Naas* enim hebraice idem est quod serpens, puta diabolus. Oculus sinister est, quo terrena; dexter, quo cœlestia et æterna intuemur. Fœdum ergo hoc fœdus cum multis percutit Naas tartareus, ut dextrum oculum eruat, sinistrum reservet: ut in humanis acutum videant, in divinis cæcutiant. E contrario viri sancti mundo cæci sunt, Deo videntes, de quibus S. Chrysost. hom. 24. in Gen. *Oculis fidei*, inquit, *quando vident ineffabilia illa bona, ne sentiunt quidem hæc visibilia*: et homil. 52. in Acta: *Nullus invisibilia videns, eidet visibilia.*

23. ASPEXI TERRAM, ET ECCE VACUA ERAT, ET NIHILI.] Verba sunt Prophetæ, q. d. Ego Jeremias tantam prævideo Judææ calamitatem, ut terra omnino sit desolanda ab omnibus jumentis et feris, ita ut et aves inde avolent, utque hominibus afflictissimis ot turbatissimis sol et cœlum obtenebrescere, montes et colles moveri videantur; utque cœlum triste et nubilum, ac terra desolata lugere videantur hanc hominum cladem. Ita S. Hieron. et Theodor. Vide can. 32.

Aliter Vatablus et Lyran. Terra, inquiunt, et montes, id est incolæ terræ at montium: vel montes, id est principes; et colles, id est homines inferioris ordinis, commoti et conturbati sunt.

Nota: Pro *vacua et nihili*, hebr. est תהו ובהו *tohu vevohu*, quod Genes. 1. v. 2. vertit Interpres noster, *inanis et vacua*; Chald. *vacua et desolata*; Symmachus, συγκεχυμένη, id est *confusa*, q. d. Chaldæi Judæam redigent ad illam vastitatem et solitudinem, in qua terra creata fuit a Deo, Genes. 1. ut videatur ipsa ad primum suum redire chaos.

Tropolog. vir quidam sapiens meditando de cœli gloria et magnitudine cum eo mente conscenderet, ac terram deinde instar puncti aspiceret et despiceret: *Aspexi*, inquit, *terram, et ecce vacua erat et nihili.*

25. INTUITUS SUM, ET NON ERAT HOMO.] Quia omnes pene homines in Judæa, a Chaldæis vel occisi vel abducti sunt, aut fuga dilapsi.

Symbolice: hunc locum eleganter tractat Cosmas Magalianus in 2. ad Timoth. c. 4. v. 5. not. 2. Terra, inquit, est vacua, cum hominibus virtute prædītis, quibus condita est, caret: cum ergo in leones superbos, harpyias tenaces, vorsces lupos pro veris hominibus passim incidamus, an non terra inanis videtur et vacua? nam ut ait Epictetus: *Hominis nomine dignus non est, qui virtutis studiosus non est.* Hinc ait Jeremias: *Intuitus sum, et non erat homo.* Diogenes Cynicus in Atheniensi foro media luce, præeunte lucerna inambulans, rogatus quid ageret: *Hominem*, inquit, *quæro, nec invenio* Verus ergo homo est ille quem describit Eccles. 12. 13. *Deum time, et mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo*: vel, ut Septuag. vertunt: *In hoc consistit omnis homo.* Qui ergo Deum timet, hic solus verus est homo; cæteri ut asoti et intemperantes, ficti tantum hominis larvam gerunt.

26. ET ECCE CARMELUS,] mons Judææ fertilissimus, sub quo totam Judæam intelligit, ut dixi c. 2. v. 7.

DESERTUS.] Id est, deserendus est, quia vastandus. Ita S. Hieron. Theodoret. Raban. Hugo, Lyran. Sed Vatablus et Pagnin. τὸ *carmelus* accipiunt quasi appellativum, vertuntque: *Ecce locus pascuus aut fertilis desertus est.* Sed eodem redit sensus quem clare exprimit Chald. vertens: *Ecce terra Israel, quæ plantata erat sicut Carmelus, conversa est in desertum.*

27. CONSUMMATIONEM NON FACIAM.] Non funditus perdetur, nec consummetur Judæa; quia in ea Chaldæi reliquerunt aliquos ad terram colendam; vel potius quia Judæi post septuaginta annos e captivitate reducti sunt. Ita S. Hieronym. Theodor. et alii.

28. LUGEBIT TERRA, ET MOERERUNT COELI.] q. d. Terra præ solitudine et squalore lugere videbitur. *Lugebit* ergo, id est desolabitur. *Cœli mærebunt*, id est obtenebrescent, ut vertunt Septuag. et Chald. ita ut aer et cœli Judæis adeo afflictis tenebricosi videantur, et mœrorem hominibus incutere. Vide dicta v. 23.

EO QUOD LOCUTUS SUM, COGITAVI, ET NON POENITUIT ME.] q. d. Hæ plagæ et terrores certo Judæis obvenient: quia ego eas locutus sum et comminatus, non temere, nec ex subita cholera, sed post maturam cogitationem et deliberationem; ideoque decreti mei et comminationis me non pœnitebit, illud non mutabo, nec revocabo.

NEC AVERSUS SUM AB EO.] Non avertar, non desistam a meo proposito vindicandi et puniendi Judæos.

29. INGRESSI SUNT ARDUA.] In ardua nemora et montes receperunt se Judæi fugientes Chaldæos. Hebraice est ingressi sunt עבים *obim*, nubes, id est loca alta sicut nubes. Secundo. Chald. Vatabl. et Pagninus *obim* a radice עבה *obe*, quæ significat densare, deducentes, vertunt: Ingressi sunt in densa nemora, aut sylvas; Septuag. *in speluncas*.

30. CUM VESTIERIS TE COCCINO.] Alludit ad Jezabel, quæ intrante Jehu hoste in Samariam, *depinxit oculos suos stibio, et ornavit caput suum*, ut quasi meretrix in sui amorem illiceret Jehu: sed frustra; Jehu enim quærebat ejus animam et regnum. Sensus ergo est: O Israel, olim gens mea, quæ jam te tam accurate ornas vestibus, torquibus, annulis, stibio, quasi meretrix, amatoribus tuis, putas tunc propitios vel auxiliares eos te habituram? erras, quia illi ipsi te vestibus et bonis spoliabunt omnique ornatu. Frustra ergo *componeris*; hebr. תתיפי *titieppi*; id est, fucabis te, fuco tibi formam acerses, ut videaris esse pulchra et speciosa.

Nota: Hi amatores sunt exteræ gentes, maxime Chaldæi, quorum amicitiam sibi conciliabant Judæi, colendo idola eorum. Ita S. Hieron. Theodor. Raban.

ANIMAM (vitam) TUAM QUÆRENT, ut eam perdant.

31. VOCEM ENIM QUASI PARTURIENTIS AUDIVI.] Vox est Jeremiæ de civitate vastata, afflicta, et dolente instar parturientis.

ANGUSTIAS UT PUERPERÆ.] Hebraice et Chald. *mabkira*, primogeniantis, id est parientis primogenitum: בכור *bechor* enim est primogenitus. Hinc Septuag. vertunt πρωτοτοκούσης, *primiparæ*, id est primo parientis, quæ necdum partum experta, in primo pene dolore emoritur, et vix respirare potens, sparsis et expansis manibus collabitur præ deliquio. Pari modo faciet filia Sion, id est Jerusalem, cum viderit suos liberos interfectos.

Vox ergo ejus INTERMORIENTIS EXPANDENTISQUE (sic enim legendum est cum Romanis, Hebr. et Septuag. non *intermorientes expandentesque*, uti legunt Plantiniana) erit hæc: VÆ MIHI, QUIA DEFECIT ANIMA MEA.] Ita S. Hieron. Sionem, sive Jerusalem vocat indigenas, puta cives, et matres Hierosolymitas. Vatabl. et Rabbini pro *expandentis* vertunt, *complodentis manus suas præ dolore*.

PROPTER INTERFECTOS.] Noster legit הרגים *harugim*, ita et Septuag. Jam alii punctis legunt הרגים *horegim*, id est interfectores, q. d. Maxima dolebit Jerusalem ob Chaldæorum interficientium Judæos crudelitatem. Ita Vatablus, Chald. et Pagninus.

CAPUT QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT INSECTARI JUDÆORUM SCELERA, QUOD NE UNUS QUIDEM INTER EOS SIT VIR, JUSTUS SCILICET. V. 3. EORUM OBDURATIONEM, V. 7. LUXURIAM, V. 12. ATHEISMUM. HINC V. 14. MINATUR EIS EXCIDIUM TERRIBILE PER CHALDÆOS TRUCES ET SÆVOS, QUI ATROCITER IN JUDÆOS, EORUMQUE PRÆDIA, OPESQUE ET FAMILIAS GRASSABUNTUR. TERTIO, V. 21. HORTATUR, UT TIMEANT DEUM, OB EJUS POTENTIAM ET BENEFICENTIAM, QUAM IPSOS SUIS DOLIS ET SCELERIBUS A SE AVERTISSE DOCET. UNDE PER EPIPHONEMA EXCLAMAT ET CONCLUDIT: STUPOR ET MIRABILIA FACTA SUNT IN TERRA, QUIA PSEUDOPROPHETÆ ET SACERDOTES ET POPULUS APPLAUSERUNT.

1 CIRCUITE vias Jerusalem, et aspicite, et considerate, et quærite in plateis ejus, an inveniatis virum facientem judicium, et quærentem fidem: et propitius ero ei. 2. Quod si etiam,
Vivit Dominus, dixerint: et hoc falso jurabunt. 3. Domine, oculi tui respiciunt fidem: percussisti eos, et non doluerunt: attrivisti eos, et renuerunt accipere disciplinam: induraverunt facies
suas supra petram, et noluerunt reverti. 4. Ego autem dixi: Forsitan pauperes sunt et stulti, ignorantes viam Domini, judicium Dei sui. 5. Ibo igitur ad optimates, et loquar eis: ipsi enim cognoverunt viam Domini, judicium Dei sui, et ecce magis hi simul confregerunt jugum, ruperunt vincula. 6. Idcirco percussit eos leo de sylva, lupus ad vesperam vastavit eos, pardus vigilans super civitates eorum: omnis, qui egressus fuerit ex eis, capietur: quia multiplicatæ sunt prævaricationes eorum,
confortatæ sunt aversiones eorum. 7. Super quo propitius tibi esse potero? filii tui dereliquerunt me, et jurant in his qui non sunt dii: saturavi eos, et mœchati sunt, et in domo meretricis
luxuriabantur. 8. Equi amatores et emissarii facti sunt: Unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat. 9. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus? et in gente tali non ulciscetur anima
mea? 10. Ascendite muros ejus, et dissipate, consummationem autem nolite facere: auferte propagines ejus, quia non sunt Domini. 11. Prævaricatione enim prævaricata est in me domus Israel, et
domus Juda, ait Dominus. 12. Negaverunt Dominum, et dixerunt: Non est ipse: neque veniet super nos malum: gladium et famem non videbimus. 13. Prophetæ fuerunt in ventum locuti, et responsum non fuit in eis: hæc ergo evenient illis. 14. Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Quia locuti
estis verbum istud: ecce ego do verba mea in ore tuo in ignem, et populum istum in ligna, et vorabit eos. 15. Ecce ego adducam super vos gentem de longinquo, domus Israel, ait Dominus; gentem robustam, gentem antiquam, gentem, cujus ignorabis linguam, nec intelliges quid loquatur.

16. Pharetra ejus quasi sepulcrum patens, universi fortes. 17. Et comedet segetes tuas, et panem
tuum: devorabit filios tuos, et filias tuas: comedet gregem tuum, et armenta tua: comedet vineam
tuam, et ficum tuam: et conteret urbes munitas tuas, in quibus tu habes fiduciam, gladio. 18. Ve-
rumtamen in diebus illis, ait Dominus, non faciam vos in consummationem. 19. Quod si dixeri-
tis: Quare fecit nobis Dominus Deus noster hæc omnia? dices ad eos: Sicut dereliquistis me, et
servistis deo alieno in terra vestra, sic servietis alienis in terra non vestra. 20. Annuntiate hoc do-
mui Jacob, et auditum facite in Juda, dicentes: 21. Audi, popule stulte, qui non habes cor: qui
habentes oculos, non videtis; et aures, et non auditis. 22. Me ergo non timebitis, ait Dominus: et
a facie mea non dolebitis? Qui posui arenam terminum mari, præceptum sempiternum, quod non
præteribit, et commovebuntur, et non poterunt: et intumescent fluctus ejus, et non transibunt il-
lud: 23. populo autem huic factum est cor incredulum et exasperans, recesserunt et abierunt. 24. Et
non dixerunt in corde suo: Metuamus Dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluviam tempora-
neam et serotinam in tempore suo; plenitudinem annuæ messis custodientem nobis. 25. Iniquita-
tes vestræ declinaverunt hæc, et peccata vestra prohibuerunt bonum a vobis: 26. Quia inventi sunt
in populo meo impii insidiantes quasi aucupes, laqueos ponentes et pedicas ad capiendos viros. 27. Si-
cut decipula plena avibus, sic domus eorum plenæ dolo: ideo magnificati sunt et ditati. 28. Incrassati
sunt et impinguati: et præterierunt sermones meos pessime. Causam viduæ non judicaverunt, causam
pupilli non direxerunt, et judicium pauperum non judicaverunt. 29. Numquid super his non visitabo,
dicit Dominus? aut super gentem hujuscemodi non ulciscetur anima mea? 30. Stupor et mirabilia
facta sunt in terra: 31. Prophetæ prophetabant mendacium, et sacerdotes applaudebant manibus suis:
et populus meus dilexit talia: quid igitur fiet in novissimo ejus?

1. Circuite vias, hebr. est, scrutamini plateas, an inveniatis virum.] q. d. Si, uti in Sodomis requisivi decem justos, Genes. 18. 32. sic in Jerusalem invenirem unum insignem virum justum, parcerem, et propitius essem ei, id est toti urbi. Patet ex Hebræo לה *la*, quod est fœmininum, ideoque Jerusalem respicit. Vide hic et obstupesco, quanta sit Dei, gravissime licet offensi, ad parcendum et miserandum propensio et clementia: item *amor justitiæ, ut non pro decem justis, sicut olim ad Abraham dixit Deus, liberat civitatem; sed si invenerit unum in Jerusalem, miseretur civitatis*, ait Raban. Vide rursum impietatem Hierosolymæ, in qua nullus insignior justus inventus sit, ut merito et justissime ipsa a Deo sit eversa. Ita S. Hier. Theodor. Raban. Hugo, S. Thom.

Objicit OEcolamp. Ergo omnes omnino homines sunt peccatores, et tantum exterius, per imputatam eis justitiam Christi, sunt justi: nam si sancta civitas nullum virum justum habuit, ubi eum invenies?

Respondet primo, Lyran. et Isidor. esse hyperbolem: si unum, id est si paucos, invenirem: nam patet Jeremiam tum fuisse justum, uti et Baruch, et Æthiopem Abdemelech, et Josiam regem, Eccli. 49. v. 1. aliosque Prophetas, qui hoc tempore prophetarunt.

Secundo, Jerusalem tunc sceleratissima erat: ergo facilius erat extra eam, quam intra, tum in Judæa, tum alibi reperire justos.

Tertio, melius parcerem urbi, si in ea reperirem vel unum virum, id est insignem et eminenter in lege complenda et veritate tuenda justum, qui populum suo exemplo et auctoritate in officio contineret, et Deo irato quasi sepem se opponeret, Ezech. 22. 30. instar Mosis et Samuelis. Sic enim hebr. vocantur *filii viri*, id est inclyti, potentes, quales viros describit Ecclesiasticus cap. 44. et seqq. Similem virum quærebat Diogenes, uti dixi cap. præced. v. 25. Sic ait Herodot. in Polyhymn. *Homines permulti, viri perpauci*. Et Lacæna apud Plutarch. dicebat, *solas Lacænas viros parere*. Adde hæc referri ad tempus excidii, cum solus prophetaret Jeremias, qui cum Dei vice hic loquatur, hoc numero se non comprehendit: tunc enim pauci erant Hierosolymæ quomodolibet justi.

Moraliter, Nota hic: Deus viros quærit, heroes quærit. Ita una virago B. Virgo invenit gratiam in oculis ejus, eumque e cœlo in suum uterum pertraxit. Ita unus Joannes Baptista electus est, ut esset paranymphus et præcursor Christi, quia *magnus fuit coram Domino*, quia vir et heros fuit; nimirum fide splendebat, spe attollebatur, charitate flagrabat, virginitate nitebat, admirabili abstinentia lucebat, paupertate ditescebat, solitudine grandescebat, omniumque virtutum incremento cœlestis quidem gigas efficiebatur, ut de eo vere dixeris. *Exultavit ut gigas ad currendam viam*. De eo ergo ait Christus: *Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista*. Unde S. August. serm. 4. de S. Baptista: *Quisquis*, inquit, *Joanne plus est non tantum homo, sed et Deus est*.

Pluris coram Deo est unus vir, unus Baptista, quam mille fœminæ, imo mille homines. Talis vir fuit inclytus ille Martyr, qui tanta animi celsitudine tyranno restitit, ut ne nomen quidem suum, vel gentis, vel civitatis voluerit edicere, sed ad omnia rogata tantum dixit: *Christianus sum*. Et Blandina, quæ in omnibus tormentis invicta, clamansque, Christiana sum, hoc ipso tormentorum dolorem leniebat, imo superabat. Testis Euseb. lib. 5. hist. cap. 1.

Talis vir fuit S. Athanasius, qui pro Deo et fide, toti orbi Ariano se opposuit, et de eo triumphavit.

Talis vir fuit B. Gregorius Nazianz. qui in cœlo habitans dicebat orat. 28. *Mihi omnis terra, et nulla terra patria est.*

Talis vir fuit S. Paulus, qui totum pene orbem Dei fide et religione imbuit et illustravit.

Tales viri fuerunt S. Chrysostomus, S. Basilius, S. Augustinus, S. Gregorius, S. Ambrosius, S. Leo, aliique qui pro Deo steterunt usque ad mortem, Deumque orbi propitiarunt. Plures tales viros recensui Exodi 6. in fine capitis.

FACIENTEM JUDICIUM.} *Facientem* id quod rectum, æquum et justum est secundum legem. Ita Theodoretus.

ET QUÆRENTEM FIDEM.] Hebr. *quærentem veritatem*, vel *fidelitatem*, qui scilicet fidelis sit Deo et hominibus. Unde sequitur, *quod si etiam*, q. d. Adeo perfidi sunt et mendaces Judæi, ut etiamsi jurent per vitam veri Dei, id falso et simulate jurent, quasi me colentes, cum cor eorum sit a me aversum. Ita S. Hieron. Aliter Maldonat. q. d. Si juraverint per Deum viventem, dato opera falsum jurabunt, ut illi faciant injuriam.

Moraliter, disce hic quam ab hominibus exsulet fides. Vere Aristoteles apud Laert. *O amici nemo amicus.* Et Seneca in Hercule OEtæo:

> Licet omne tua vulgus in aula,
> Centum pariter limina pulset:
> Cum tot populis stipatus eas,
> In tot populis vix una fides.

3. DOMINE, OCULI TUI RESPICIUNT FIDEM.] *Fidem*, id est fidelitatem, ut dixi v. 1. Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo et Dionys. intelligunt fidem qua credimus Deo. Tertio, S. Thom. *fidem*, inquit, id est id quod rectum est. Quarto, Theodor. *respiciunt fidem*, inquit, hoc est, q. d. Tu, o Domine, cujus oculis omnia conspicua sunt, scis me vera dicere, tu fidem facis dictis meis. Quinto, Pagninus et aliqui Hebræi Hebr. אמונה *emuna*, vertunt, *stabilitatem*, q. d. Tu, Domine, semper intentus es, ut res quas creasti, stabiles conserves: quod ergo Judæos vis destruere, præter morem facis, et cogunt te eorum scelera. Hic sensus aptus est, tertius aptior, primus aptissimus.

PERCUSSISTI EOS, ET NON DOLUERUNT.} Hippocratis aphorismus est: *Cum corpus ægrum vel afflictum suos plagas vel dolores non sentit, certum est signum mentem ægrotare*, laborare scilicet amentia, delirio, vel stuporo. Ita vidi deliros, qui acris frigora et cruciatus non sentiebant. Pari modo Judæi plagas Dei non sentientes, laborabant mentis stupore, et amenti pertinacia. Sic videmus pueros nequam contra flagella obdurare se, ac ea non curare, nec sentire, induere que quamdam ἀναλγησίαν sive dedolentiam.

INDURAVERUNT FACIES SUAS SUPRA PETRAM.} magis quam petra, petra duriores, effrontes et impudentissimi fuerunt. Sic latine *os durum*, dicitur impudentia.

4. FORSITAN PAUPERES, id est plebei et tenuis conditionis, SUNT,] q. d. Forte est imperita multitudo, quæ legem Dei non didicit, quæque tardo est et rudi ingenio ad verba Dei capienda. Hi ergo in prævaricatione sua excusationem et veniam merentur. *Ibo igitur ad optimates.*

5. CONFREGERUNT JUGUM legis, RUPERUNT VINCULA.] mandatorum Dei.

6. PERCUSSIT (percutiet) EOS LEO DE SYLVA,] id est, Nabuchodonosor ex Syria quasi sylva, et Lybano sylvoso egrediens. Ita S. Hieron. Theod. et alii passim.

Porro, *lupus* est Nabuzardan, ait Theodor. *pardus* est exercitus Chaldæorum.

Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran. *Lupus*, inquiunt, significat Persas et Medos, ob ingluviem tum escarum, tum regnorum, a qua et semiasini sunt dicti, ut dixi Isaiæ 21. 7. *Pardus* est Alexander, ait S. Hieron. Raban. et Hugo, ob morum varietatem, et quia variis et plurimis sibi subditis gentibus contra Medos et Persas dimicavit. Unde et Daniel c. 7. v. 6. eumdem pardo assimilat. Hic pardus est vigilans, quia Alexander veloci impetu ab Occidente ad Indiam usque omnia pervasit; Judæos non vastavit, sed terruit; iisque supplicibus propter Jaddum pontificem pepercit. Ita Joseph. 11. Antiq. 8. Theodor. tamen, Lyranus et S. Thomas per *pardum* intelligunt Antiochum Epiphanem, qui valde Judæos afflixit; unde quod sequitur, *Omnis qui egressus fuerit, ab eis capietur*, sic explicant: *ab eis*, scilicet a Romanis: post Græcos enim Pompejus, Cæsar, Vespasianus et Titus Judæos ceperunt et vastarunt.

Tertio et optime, Nabuchodonosor cum suo exercitu dicitur *leo* ob ferociam; idem vocatur *lupus* ob avaritiam et voracitatem: unus enim lupus innumeras perdit oves; unde vulgo dicitur, *Lupus non curat numerum*; idem vocatur *pardus*, ob capiendi dexteritatem et celeritatem. Ita S. Thom. Vatabl. Isidor. et Maldonat. Semper enim Jeremias minatur Judæis Chaldæorum adventum, non Alexandri, non Antiochi Epiphanis.

LUPUS AD VESPERAM.] Septuag. vertunt, *lupus Arabiæ*, id est lupus prædo et latro: Arabes enim latrociniis erant infames. S. Hieron. *Lupus accidentis*; Vatablus, *lupus solitudinum* vel campestrium, hæc enim omnia significat Hebr. ערב si aliis et aliis punctis substituas: si enim ערב *ereb* legas, significat vesperam et occidentem; si ערב *orob*, significat Arabiam; si ערב *oreb*, significat solitudinem, inde enim mons et desertum Sina vocatur *Oreb*.

Quæres, quis sit *lupus ad vesperam*? Putant aliqui esse certam et distinctam ab aliis luporum speciem, vel esse hyænam. Ita Guevara in Habacuc 1. sed hyæna non est lupus. Vide Delrio adag. 824.

Respondeo ergo τὸ *ad vesperam* esse epithetum commune lupis; quis enim lupi præ aliis bestiis voraces sunt, hinc per diem ob metum venatorum in antris latent jejuni, ex quibus vespere, magna exciti fame, quasi rabidi ad prædam egrediuntur; diurna enim esurie efferati maxime sæviunt suntque celerrimi, ideoque vocantur vespertini. Ita Oppian. S. Hieron. Rabbini, Hugo, Vatabl. Dionys. Delrio jam citatus, Ribera et alii. Unde Arabicus vertit: *Discindent ventres eorum lupi vespere*, præ fame rabidi; Syrus vertit: *Ursi vesperorum confodient eos*; sed videtur esse mendum, se pro דבא *deba*, id est ursus, legendum דאבא *dibo*, id est lupus, ut habent Hebræ, Sept. et alii.

Alii insuper lupi edaciores, nocte consumpta præda vespertina, mane ad prædam rursum egrediuntur, dicique possunt matutini.

Nota: Hebræi *vesperam* vocant noctem; lupi enim non vespere, sed ut Oppian. et alii (qui inde λύκον νυκτερινόν, id est, noctambulonem vocant) noctu præ-

dantur, et maxime media nocte, quia tunc pecora post nocturnum pastum et ruminationem usque ad mane quiescunt.

Hinc Virgil. 9. Æneid.

Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili...
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille, asper et improbus ira,
Sævit in absentes.

Et Statius l. 10. Thebaid.

Rapidi sic agmine mixto
Sub noctem coiere lupi.

Et Propert. l. 4.

Et sua nocturno fallere terga lupo

Adde nocturnos dici lupos, quia lupi hoc habent singulare, quod oculorum acie tenebras evincant. Ita Ælianus l. 10. 17. et alii. Unde Macrobius l. 1. Saturnal. 17 Lupus, ait, ἀπὸ τῆς λύκης, id est a luce, græce dicitur λύκος, id est lucens: et Apollo, id est sol, ejus nomine dictus est λύκος, quod tenebras sorbeat et expellat. Hinc et Græci primam lucem quæ solis ortum anteit, vocant λύκην a lupo; unde Homerus matutinum crepusculum nuncupat ἀμφιλύκην νύκτα, eo quod tunc lupus videat, et prædatum exeat; quin et idem tempus exinde vocatur λυκόφως, lupi lux. Tunc enim lupi matutini quia voraces, rursum venatum egrediuntur: nam, teste Æliano, lupi etiam illuni nocte cernunt acutissime: licet Macrobius loco citato censeat Græcos primam lucem vocasse λύκην ἀπὸ τοῦ λευκοῦ, ab albedine, quia alba est et dicitur, indeque, inquit, λυκόφως cognominatur. Utrumque verum.

Porro Nabuchodonosor apte vocatur lupus vespertinus, id est nocturnus, quia noctu invasit et cepit Jerusalem, ut patet Jerem. 5. 6. et quia sævit in Judæos instar lupi vespertini et famelici.

Tropolog. lupi vespertini sunt dæmones, qui noctu maxime grassantur hominesque ad libidines, cædes aliaque scelera sollicitant. Ita S. Hier. in Habac. 1. v. 8. Item principes, Prælati et judices avari et iniqui, de quibus ait Sophon. c. 3. 3. *Judices ejus lupi vespere, quia quasi in nocte nullo vidente omnia populantur, et cum luporum more cuncta diripiant, ne parvos quidem cibos indigentibus derelinquunt*, ait ibidem S. Hieron.

Maxime vero, teste Christo, lupi sunt hæretici. Nam, ut ait S. Ambros. in c. 10. Lucæ: *Lupi somnum conum, obtentiam out desidiom pastorum explorant. Nonne lupo hæretici isti comporandi sunt, qui insidiantur ovibus Christi, fremunt circa caulas nocturno magis tempore quam diurno?* Hinc et conventicula sua noctu agere eos in Belgio vidimus, et in Francia Arabum more latrociniis et cædibus grassatos esse scimus. Adhæc ovium speciem induunt, simulant se pietatis et veritatis amantes, ut decipiant, et tenebras menti offundant. Lucis ergo nomen quasi lupi sibi arrogant, sed reipsa sunt nocturni et tenebricosi.

Pardus.] Fera est sæva ut leo, pellem habet respersam maculis, frondibus se occultat, et odorem gratum emittit, quo dorcades, capreas aliasque bestias ad se allicit, arripit, lacerat. Ita Plinius l. 8. c. 16. et Ælian. l. 5. c. 40.

Nota: Pro *vigilans* alii vertunt, *festinans*, celer, velox, id est Nabuchodonosor, ut dixi, qui vigilat, id est observat civitates Judæorum, dum eas arcte obsidet et excubat, ita ut nemo ex iis egredi possit, quin protinus ab eo capiatur.

Tropologice, pardus est dæmon, qui objectis odoriferis deliciis, et pellis, id est speciei externæ, v. g. corporis muliebris, fucata varietate eo pulchritudine incautos decipit, et *circuit quærens quem devoret*.

Confortatæ sunt aversiones (rebelliones) eorum,] q. d. Valide contra me rebellarunt.

7. Super quo, qua de causa, quo merito, quo titulo, quo respectu, propitius tibi esse potero?] Quid habes quod veniam et clementiam, ac non magis iram meam et indignationem provocet et accendat? Maldonatus et alii Hebraice אילזאת *elazot*, id est, super quo, accipiunt pro איך *ech*, id est quomodo.

Moechati sunt.] Proprie et corporaliter, patet ex seq. Ita Theodor. Raban. S. Thom. Alter Hugo, Lyran. et Dionys. *mœchati sunt*, inquiunt, spiritualiter cum idolis: ita ruunt ad idola, uti mœchi saturi ad meretrices.

8. Equi saginati.] Hebr. מוזנים *muzanim*, id est saturi, bene pasti, indeque lascivientes, et, ut Noster vertit, *amatores*; quia æstu libidinis irruunt hinniuntque in fœminas. Unde Septuag. vertunt: *Equi furentes in fœminas*; *muzanim* enim descendit a rad. זן *zun*, id est alere, pascere, saturare. Ita R. Jacob, Vatabl. Pagnin. Unde et Chald. vertit, *equi robusti*, feroces vel efferati. Quare minus recte R. David Kimchi pro *muzanim* legit מיוזנים *meiuzzanim*, id est, ait, armati, phalerati, a rad. יזן *iazan*; hæc enim radix alibi non reperitur. Quare scribarum errore factum est, ut hic pro *muzanim* irrepserit *meiuzzanim*, et in margine *meiuzanim*, ut recte advertit Forsterus, licet heterodoxus, in Lexico.

Et emissarii.] Sunt equi communes, qui servantur ad hoc, ut ad eos equas adducant, quas impleant. Hebr. משכים *moschim*, quod ait S. Hier. Græci omnes vertunt ἕλκοντες, id est trahentes, scilicet genitalia præ magnitudine, in magnæ libidinis indicium, juxta Ezech. 23. 20. *Quorum carnes sunt ut carnes asinorum*.

Secundo, Rabbini legunt *mezechim*, q. d. Prodeuntes ex regione Mosoch (qui fuit filius Japhet, Genes. 10. 2.) id est ex Moscovia; vel, ut Joseph. 1. Antiq. 11. ex Cappadocia: vel ut R. Abraham, ex Tuscia; vel potius ex Arabia juxta Cedar, ut patet Ezech. 17. 13. inde enim equi fortes, et proni in fœminas prodibant.

Tertio, R. Kimchi, Vatablus et Pagninus legunt משכים *mxskim*, id est manicantes, a rad. שכם *sochem*, id est mane surgere, q. d. Ut equi noctu somno et cibo pasti, mane cum exeunt, hinniunt ad equas: sic et Judæi ad fœminas.

Porro quanta sit equorum libido, et in equas ardor docet Aristot. l. 6. de Histor. animal. cap. 22. Unde homines in Venerem projecti vocantur ἱππόπορνοι et dicuntur ἱππομανεῖν, id est instar equi ardere et furere. Unde S. Basilius l. de Virg. docet hominem creatum esse quasi centaurum, ut supera parte sit homo et rationalis, infera equus concupiscens et ardens cupiditate.

10. Ascendite, o Chaldæi, milites mei, muros ejus] Hierosolymæ. Loquitur hic Deus quasi dux imperans Chaldæis, ut Jerusalem evertant.

Consummationem autem nolite facere,] q. d. Ne penitus eam destruatis, ut reliquiæ serventur et salvæ fiant, Isaiæ 10. v. 20.

AUFERTE PROPAGINES EJUS, q. d. Nolite radicitus populum exstirpare, sed propagines tantum tollite, quæ NON SUNT DOMINI,] puta improbos Judæos, qui se idolis et dæmoniis tradiderunt idooque a Deo quem deseruerunt deserti sunt, ait S. Hieron. *Omnis enim plantatio, quam non plantavit Pater meus cœlestis, eradicabitur*, ait Christus Matth. 15. 13.

Secundo, quia Hebr. נטשׁ *notas*, significat dimittere, extendere: hinc Septuag. vertunt: *Auferte sustentacula ejus;* Chald. *palatia ejus*; Vatabl. *dentes murorum ejus*, id est minas seu pinnas, quæ e muris eminent ne hostes ascendant. Christoph. a Castro vertit: *Auferte dimissa seu derelicta a me*, ac consequenter, illa, cum non habeant dominum, erunt primo occupantis. Sic qui Deum dereliquit, hominum et dæmonum expositus est prædæ et dominio.

Tertio, Theodor. et Euseb. l. 2. Demonst. c. 55. repetunt ex Hebræo negationem *non*, *non faciatis*, non auferatis propagines ejus, q. d. relinquite Zorobabel et aliquot alios, qui gentem Judæorum propagent, ne intereat. Ita Theodoratus. Vel, ut Euseb. relinquite Christum et Apostolos in reliquiis et fulcimentum Judæorum.

12. DIXERUNT: NON EST IPSE,] scilicet Dominus, qui habet nostri providentiam, qui nos puniat, si male; aut præmiet, si bene agerimus. Itaque non evenient male, quæ nobis ipse minatur. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thomas, Lyranus.

13. PROPHETÆ (scilicet Dei veri FUERUNT IN VENTUM (id est frustra) tibi LOCUTI,] quis noluisti eos audire. Ita sanctus Hieronymus, Rabanus et Hugo.

Secundo, Theodor. et Vatabl. falsi prophetæ fuerunt in ventum locuti, id est inania et falsa tibi prædixerunt.

Tertio et optime, sic hæc accipias, ut pergant impii Judæi loqui, dicantque: *Prophetæ*, ut Jeremias et alii, *in ventum*, id est inania et temere sunt locuti: *responsum*, id est oraculum Dei, *non fuit in eis: hæc ergo* mala quæ nobis minati sunt *evenient eis*, id est optamus ut eis eveniant, et in eorum recidant caput. Unde hebr. est *sic fiat eis*, scilicet sicut nobis comminati sunt, licet S. Hieron. ea *hæc ergo evenient eis*, putet esse verba Jeremiæ, q. d. *Hæc*, id est sequentes pœnæ, *evenient eis*.

14. ECCE EGO DO VERBA MEA IN ORE TUO IN IGNEM.] q. d. Ego inspiro tibi oracula efficacia instar ignis; quia efficio ut ore tuo, o Jeremia, prædicas certo eventus venturum Nabuchodonosorem, qui efficaciter quasi ignis consumet populum, quem, quasi ligna igni deseram, et Chaldæis consumendum exponam.

Nota: Ita loquitur ac si Jeremias suis verbis eos sit combusturus, idque primo, ut significet efficaciam et certitudinem prophetiæ, retundatque illam vocem Judæorum v. 13. *Prophetæ fuerunt in ventum locuti*; his enim ait Jeremiam non in ventum, sed in ignem vaticinari; secundo, ut significet Jeremiam non ex se vaticinari, sed ex Deo, adeoque eum loqui quasi in persona Dei, qui suo jussu et decreto populum quasi ligna traditurus erat igni, id est ultioni Chaldæorum. Ita Vatabl. Lyran. et Hugo.

Aliter S. Hieron. Raban. S. Thom. q. d. Intenta eis minas tam efficaces, ut sibi augi, exarescere iguique comburi videantur, ut sit catachresis.

15. ADDUCAM SUPER (contra) VOS GENTEM DE LONGINQUO,] ex Chaldæa.

ANTIQUAM,] quæ ab antiquo bellare, occidere, rapere didicit et consuevit; scilicet a tempore Nemrod, qui primus regnavit in Babylone, an. 170. post diluvium, uti ostendi Genes. 10. v. 18. Ex tunc ergo cœpit Chaldæorum imperium, quod una cum regno Assyriorum obtinuit Belus pater Nini, et sequentes Assyriorum reges pene usque ad Nabuchodonosorem.

CUJUS IGNORABIS LINGUAM.] q. d. Adducam contra te Chaldæos, gentem barbaram inintelligibilem, inexorabilem; nec enim tuas preces intelliget, nec tu ejus postulata. Id minatus eis est Moses Deut. 28. 49.

16. PHARETRA EJUS QUASI SEPULCRUM.] id est pharetra Chaldæorum non satiabitur occisione, sicut nec sepulcrum patens saturatur, id est expletur cadaveribus. Ita Hugo, q. d. Chaldæi plurimos suis sagittis conficient. Ita Vatablus.

Secundo, S. Thom. Ut sepulcrum patens, cadaverum horrore percellit: sic et sagittæ sanguine occisorum infectæ in pharetris Chaldæorum intuentes percellent.

Tertio, Lyranus: *Pharetra*, id est per metonymiam sagittæ eorum, certo configent quos voluerint: sicut certo sunt mortui, quos excipit sepulcrum.

Quarto, a Castro et Theodor. *Pharetra*, id est sagitta Chaldæorum, est *sepulcrum*, id est, est sepulcralis, funeres, letbifera, id est certo necem inferens, et in sepulcrum patens inducens.

Quinto et planissime, *pharetra*, Chaldæorum est *sepulcrum*, id est formam et speciem habet sepulcri; sicut enim sepulcrum continet mortuos eosque consumit et incinerat sine fine et numero: sic pharetra eorum continet mortem, id est sagittas plurimas mortiferas, quæ plurimis mortem efferent, ita ut pharetra sepulcrum, sagittæ omnes mortui esse videantur. Significat ergo hæc phrasis Chaldæos sagittas habere fortes et penetrantes, eosque sagittandi esse peritissimos, ut quot habent sagittas in pharetra, tot homines se interfecturos sciant. Ita Maldon. Quintus hic sensus planissimus est, quia tertium et quartum involvit et complectitur. Sic S. Ambros. divites, qui pauperum fortunas absorbent, eurumque arcas, vocat *sepulcra pauperum*.

UNIVERSI FORTES,] q. d. Nec id mirum, quia universi ipsi Chaldæi sunt viri fortissimi: sagittis ergo suis plurimos in mortem et sepulcrum adigent.

17. DEVORABIT,] Chald. occidet.

CONTERET, hebr. ירשׁשׁ *iroses*, id est eradicabit, id est evertet, URBES TUAS.]

18. NON FACIAM VOS IN CONSUMMATIONEM,] non omnino vos consumam.

19. SERVISTIS DEO ALIENO IN TERRA VESTRA, SIC SERVIETIS ALIENIS IN TERRA NON VESTRA.] Opponit diis alienis dominos alienos, id est Chaldæos, quibus Judæi servient. Rursum, terræ suæ opponit terram non suam: major enim culpa fuit Judæorum quod diis alienis in terra sua servierint, quam si id coacti a rege in aliena fecissent: hinc pariter major eis fuit pœna servire in terra aliena, quam in sua. Ita Maldon.

20. ANNUNTIATE, o Prophetæ, HOC DOMUI JACOB, id est duabus tribubus hæc dicite; unde explicat, subdens: ET AUDITUM FACITE IN JUDA.] Idem enim est Juda et domus Jacob. Loquitur enim duabus tribu-

bos; non autem aliis decem, utpote quæ jampridam in Assyriam abductæ erant.

21. AUDI POPULE STULTE, QUI NON HABES COR.] Qui non habes sensum, mentem, intelligentiam, sapientiam: qui insipienter, imprudenter et stulte loqueris et agis. Sic Osee 7. *Ephraim* vocatur *columba seducta non habens cor*; et Proverb. 11. *Qui despicit amicum suum, indigens cordis est.*

Nota: Cor symbolum est, et secundum Galenum sedes sapientiæ; unde Poeta:

Cor sapit, et pulmo loquitur, fel commovet iram,
Splen ridere facit, cogit amare jecur.

22. ME ERGO NON TIMEBITIS? AIT DOMINUS;] si enim ego Dominus vester, ubi timor meus?

ET A FACIE MEA NON DOLEBITIS?] non pœnitebitis; Chald. *non contremiscetis*; Septuag. *non formidabitis.* Deus a peccatoribus duo exigit, scilicet timorem et pœnitentiam.

QUI POSUI ARENAM TERMINUM MARI, q. d. Non timebitis me, qui tam validus sum, ut arena re exigua et infirma, quasi muro, totum mare omnesque ejus fluctus coerceam?

ET COMMOVEBUNTUR (fluctus maris, ut sequitur) ET NON POTERUNT,] non prævalebunt termino et littori suo, a Deo præstituto, ut illud transeant et transiliant.

23. POPULO AUTEM HUIC FACTUM EST COR INCREDULUM. Hebr. est לב סורר ומורה *leb sorer umore*, id est cor recedens et amaricans; quia a me ad idola desciscunt, itaque me exasperant. Sept. καρδία ἀνήκοος καὶ ἀπειθὴς, cor non audiens, neque obediens, q. d. Insani maris fluctus mihi obediunt, littoraque et terminos sibi a me præstitutos transgredi non audent; Judæi autem, cum sint homines sani et sapientes, mihi rebellant, mihi inquam, qui sum potens æque ac liberalis in eos, adeo ut statam personemque eis dem pluviam, fruges et messem. Unde sequitur:

24. QUI DAT NOBIS PLUVIAM TEMPORANEAM, id est autumnalem tempore sementis; ET SEROTINAM,] id est vernam ad messem. Vide dicta cap. 3. v. 3.

PLENITUDINEM ANNUÆ MESSIS CUSTODIENTEM NOBIS.] Clare vertit Interpres; Hebræa enim sic habent ad verbum: *Qui*, scilicet Deus, *hebdomadis statis messem* (scilicet integram) *servat nobis.*

Secundo, Aquila, Symmach. et Vatablus vertunt: *Qui hebdomadas statutas* (a se et a natura) *messis custodit nobis*) scilicet hebdomades septem, quæ a Paschate sunt usque ad Pentecosten. Pentecosta enim erat festum hebdomadum, in eaque erat apud Judæos tempus messis; unde ipsi tunc panes primitiarum offerebant. Hic sensus huic loco valde proprius est, eique favent Septuag. et Chald.

Hinc tertio, plenius Maldon. sic vertit: *Qui* (scilicet Deus) *hebdomadas præceptarum custodit nobis*, id est reservat nobis serenum tempus ac sudum spatio septem hebdomadum, quas nos ab oblatione primarum frugum in Paschate, usque ad Pentecosten numerare et observare præcepit, ad ejus providentiam conciliandam, itaque maturandam messem triticeam, utque illa nulla tempestate lædatur.

Quarto, alii vertunt: *Qui juramentis statutis servat nobis messem* (Hebr. enim שבוע *scabua*, significat, primo, septem; secundo, hebdomadam; tertio, juramentum: quia olim jurabant per septem, uti dixi, Genes. 21. v. 29. et Genes. 26. 33.) id est, qui juxta promissa et juramenta sua Genes. 8. v. 22. Levit. 26. 3. custodit nobis messem.

25. INIQUITATES VESTRÆ DECLINAVERUNT HÆC,] averterunt, scilicet statam pluviam et messem a vobis, uti dixi cap. 3. 3. Ita S. Hieronymus et Theodor.

27. SICUT DECIPULA PLENA EST AVIBUS.] *Decipulam* vocat caveam aucupum, in qua ipsi collocant aves cicures, ut alias sua specie et cantu ad se alliciant, itaque illæ in caveam ingressæ capiantur. Unde cavea dicitur *decipula*, eo quod aves decipiat, q. d. Sicut decipula aucupum plena est avibus tum decipientibus tum deceptis: ita domus Judæorum plenæ sunt dolo, id est usuris et fraudibus, itemque bonis per usuras et fraudes partis. Ita S. Hieron. et Theodor. et patet ex sequent.

28. PRÆTERIERUNT SERMONES MEOS PESSIME,] q. d. Leges meas violarunt pessimis et sceleratissimis suis moribus. Noster Interpres legit דברי *devarai*, id est sermones meos; jam alii punctis legunt דברי *divre* idque connectunt cum seq. רע *ra*, id est *malitiæ*. Unde Maldonatus vertit: *Præterierunt verba malitiæ*, id est tam male vixerunt, ut nullis verbis eorum improbitas explicari possit; Vatablus vero, Pagnin. et Kimchi vertunt: *Superarunt res et facta malitiæ*, id est pessimi cujusque.

30. STUPOR ET MIRABILIA; hebr. *Stupor et turpitudo*; Septuag. *Stupor et horribilia*; Chald. *Admiratio et fœditas*, id est res stupendæ et fœdissimæ, FACTA SUNT IN TERRA,] nota in Judæa: nimirum, Prophetæ et sacerdotes, qui populo debebant esse duces ad bonum facti sunt ei duces ad malum.

31. ET SACERDOTES APPLAUDEBANT.] Sic et Sept. et Theodot. sed Vatabl. Pagnin. Kimchi, et Isidor. vertunt: *Sacerdotes accipiebant munera in manibus suis*, vel, *per manus eorum*, scilicet falsorum prophetarum quia scilicet participes fiebant eorum quæ a populo donabantur, et exigebantur a pseudoprophetis.

Tertio, alii vertunt: *Et sacerdotes dominabantur* (populo) *per manus eorum*, quia scilicet pseudoprophetæ faciebant populum sacerdotibus ad omnia etiam iniqua obsequentem.

QUID IGITUR FIET IN NOVISSIMO EJUS?] quis erit finis, quæ merces tantorum scelerum? nimirum digna et justa merces erit, extrema calamitas et excidium gentis per Chaldæos. Ita sanctus Hieron. Theodor. Hugo, Raban. et alii.

CAPUT SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Proposita crudelitate Chaldæorum, invitat Judæos ad pœnitentiam; sed frustra, quia ipsi protervi a Deo reprobantur. Quare primo, Chaldæis quasi classicum canit ad expugnationem Hierosolymæ. Secundo, v. 6. eam vocat urbem visitationis, id est punitionis. Tertio, v. 9. ait eam racemandam esse. Quarto, v. 12. direptionem eis intentat ob avaritiam. Quinto, v. 16. hortatur ut vias patrum antiquas considerent. Sexto, v. 20. respuit eorum victimas. Septimo, v. 23. Chaldæorum ferociam describit. Octavo, v. 27. Judæos inexpiabiles et incorrigibiles vocat argentum et æs reprobum. Nota. In Jeremia est continua quasi declamatio contra peccatum. Hoc enim esse facem incendii urbis et templi, ac excidii Gentium omnium, passim ipse vociferatur, et ad navim nauseamque pene ingeminat.

1 Confortamini, filii Benjamin, in medio Jerusalem, et in Thecua clangite buccina, et super Bethacarem levate vexillum: quia malum visum est ab Aquilone, et contritio magna. 2. Speciosæ et delicatæ assimilavi filiam Sion. 3. Ad eam venient pastores, et greges eorum: fixerunt in ea tentoria in circuitu: pascet unusquisque eos, qui sub manu sua sunt. 4. Sanctificate super eam bellum: consurgite, et ascendamus in meridie: væ nobis, quia declinavit dies, quia longiores factæ sunt umbræ vesperi. 5. Surgite, et ascendamus in nocte, ut dissipemus domos ejus. 6. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Cædite lignum ejus, et fundite circa Jerusalem aggerem: hæc est civitas visitationis, omnis calumnia in medio ejus. 7. Sicut frigidam fecit cisterna aquam suam, sic frigidam fecit malitiam suam: iniquitas et vastitas audietur in ea, coram me semper infirmitas et plaga. 8. Erudire, Jerusalem, ne forte recedat anima mea a te, ne forte ponam te desertam, terram inhabitabilem. 9. Hæc dicit Dominus exercituum: Usque ad racemum colligent quasi in vinea reliquias Israel: converte manum tuam quasi vindemiator ad cartallum. 10. Cui loquar? et quem contestabor ut audiat? ecce incircumcisæ aures eorum, et audire non possunt: ecce verbum Domini factum est eis in opprobrium, et non suscipient illud. 11. Idcirco furore Domini plenus sum, laboravi sustinens: effunde super parvulum foris, et super consilium juvenum simul: vir enim cum muliere capietur, senex cum pleno dierum. 12. Et transibunt domus eorum ad alteros, agri et uxores pariter: quia extendam manum meam super habitantes terram, dicit Dominus. 13. A minore quippe usque ad majorem omnes avaritiæ student: et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. 14. Et curabant contritionem filiæ populi mei cum ignominia, dicentes: Pax, pax: et non erat pax. 15. Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quin potius confusione non sunt confusi, et erubescere nescierunt: quam ob rem cadent inter ruentes: in tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. 16. Hæc dicit Dominus: State super vias, et videte, et interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, et ambulate in ea: et invenietis refrigerium animabus vestris. Et dixerunt: Non ambulabimus. 17. Et constitui super vos speculatores. Audite vocem tubæ. Et dixerunt: Non audiemus. 18. Ideo audite, Gentes, et cognosce, congregatio, quanta ego faciam eis. 19. Audi, terra: Ecce ego adducam mala super populum istum, fructum cogitationum ejus: quia verba mea non audierunt, et legem meam projecerunt. 20. Ut quid mihi thus de Saba affertis, et calamum suave olentem de terra longinqua? holocautomata vestra non sunt accepta, et victimæ vestræ non placuerunt mihi. 21. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo in populum istum ruinas, et ruent in eis patres et filii simul, vicinus et proximus peribunt. 22. Hæc dicit Dominus: Ecce populus venit

de terra Aquilonis, et gens magna consurget a finibus terræ. 23. Sagittam et scutum arripiet: crudelis est, et non miserebitur, vox ejus quasi mare sonabit: et super equos ascendent, præparati quasi vir ad prælium, adversum te, filia Sion. 24. Audivimus famam ejus, dissolutæ sunt manus nostræ: tribulatio apprehendit nos, dolores ut parturientem. 25. Nolite exire ad agros, et in via ne ambuletis: quoniam gladius inimici, pavor in circuitu. 26. Filia populi mei, accingere cilicio, et conspergere cinere: luctum unigeniti fac tibi, planctum amarum, quia repente veniet vastator super nos. 27. Probatorem dedi te in populo meo robustum: et scies, et probabis viam eorum. 28. Omnes isti principes declinantes, ambulantes fraudulenter, æs et ferrum: universi corrupti sunt. 29. Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflavit conflator: malitiæ enim eorum non sunt consumptæ. 30. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit illos.

1. CONFORTAMINI, FILII BENJAMIN, IN MEDIO JERUSALEM,] ut resistatis Chaldæis. Loquitur ac si Chaldæi jam adessent, ut obsiderent Jerusalem, et ac si dux cives ad urbis defensionem hortaretur. Ita Hugo, S. Thom. et Lyran. Est ironia. Sciebat enim Jeremias, Chaldæos urbem expugnaturos, nec Judæos posse eis resistere. Secundo, Chald. Vatablus et Pagninus Hebræum העזו *haizu*, a rad. עיז *aiaz*, id est confugere, deducentes, vertunt: *Fugite de medio Jerusalem in arcem Sion*, vel loca tuta, quia hostis adest.

FILII BENJAMIN.] Quia, ut ait S. Hieron. Jerusalem erat in tribu Benjamin, Josue 18. 28. sed Benjamin commixtus erat cum Juda: unde arx Sion dicta est *civitas David*, qui erat ex Juda. Nominat potius *Benjamin* quam Judam, quia Jeremias erat ex Anathoth vico Benjamin, unde cives suos alloquitur.

IN THECUA CLANGITE BUCCINA.] *Thecua* urbs erat non in tribu Zabulon, ut censuit Epiphan. sed in Juda et Benjamin, sita in monte, sex millibus passuum distans a Bethlehem, et duodecim a Jerusalem: ex qua oriunda fuit sapiens illa mulier Thecuitis, quæ pro Absalone Davidem exoravit, 2. Reg. c. 14. v. I. huic urbi adjacebat desertum Thecuæ vastissimum, ait S. Hieron.

Quæres, Cur in Thecua clangi jubet? Respondet Lyranus: Quia Thecua erat ad Aquilonem Jerusalem, unde venturus erat Nabuchodonosor. Sed fallitur. Nam S. Hieronym. asserit Thecuam fuisse ad Meridiem Hierosolymæ. Respondeo ergo: Causa vera est, quod Thecua munitissima erat et situ, utpote in monte, et muris, et armamentario hastarum, quod ibi constituit Roboam 2. Paral. 11. 12. q. d. Ibi delectum facite, ibi ex armamentario arma depromite ad repugnandum Chaldæis. Nota: In Hebræo pulchra est paronomasia, in Thecua תקעו *tieu*, q. d. In tuba tubificate.

ET SUPER BETHACAREM LEVATE VEXILLUM.] *Bethacarem* vicus est medius inter Jerusalem et Thecuam in monte; a vineis dictus est *Bethacarem*, id est domus aut villa vineæ, q. d. O Hierosolymitæ, arma corripite, et in Thecua clangite, et in Bethacarem levate vexillum, colligite milites ad resistendum hosti.

Nota: Pro *vexillum*, hebr. est משאת *maset*, id est elevatio; Septuag. vertunt, *signum*; Pagninus, *turrim*; Vatablus, *ignem et fumum*, ut scilicet eo in altum elevato, moneant vinitores et agricolas hostem adesse, ut se in urbem et tuta loca recipiant.

2. SPECIOSÆ ET DELICATÆ mulieri ASSIMILAVI FILIAM SION.] Ita vertunt S. Hieron. Chald. et Theod. sed Kimchi, Vatablus et Pagnin. pro *speciosæ*, vertunt: Mulieri quæ habitat in tentorio suo cum summa tranquillitate; utrumque enim significat Hebræum נוה *nava*, q. d. Filiam Sion, id est Jerusalem, similem feci mulieri pulcherrimæ, ob ædificia et arcem Sion pulcherrimam; et delicatæ, quia cives ejus ditavi; unde ipsi divites in deliciis vivunt, q. d. Sicut mulieres delicatæ, teneræ et pulchræ, consternantur ad hostis et tubæ sonum: ita et Hierosolymitani ad adventum Nabuchodonosor percellentur, quia otio et deliciis assueverunt. Ubi Nota, τὸ *assimilavi* tam significare, similem effeci, quam similem esse pronuntiavi, juxta can. 29.

3. AD EAM VENIENT PASTORES, id est principes et duces Nabuchodonosor, ET GREGES, id est turmæ et exercitus, EORUM: quisque principum PASCET, id est reget, EOS QUI SUB MANU SUA SUNT, ut figant tentoria sua circa Jerusalem ad ejus obsidionem. Ita S. Hieronym. Theodor. et Chaldæus.

Nota: Pro רעים *roim*, id est *pastores*, legi potest רעים *reim*, id est amatores, venient, q. d. Chaldæi, quasi amasii, per gladios et tela ruent, ut potiantur Sion quasi sponsa tam speciosa et opulenta.

Secundo, pro *pascet unusquisque eos qui sub manu suo sunt*, hebr. est, *pascet quisque manum*, id est aciem et turmam, *quæ sub ejus est manu*, id est potestate ac imperio. Ita S. Hieron. et Theodoretus. Aliter Kimchi, Pagninus, et Vatabl. *Manum*, inquiunt, id est locum suum, *quisque principum depascet*, id est, quisque suam urbem vel locum urbis sibi assignatum expugnabit.

4. SANCTIFICATE.] Id est, solemni et publico ritu bellum hoc contra Judæos quasi sacrum indicite, et, ut Septuag. ac Chaldæus vertunt, *præparate*; Syrus et Arabicus, *parate, congregate*. Sic *sanctificare jejunium*, Joel. 1. 14. est solemne et sacrum jejunium omnibus indicere. Verba sunt Chaldæorum, quæ ideo Propheta recitat, ut ostendat quam avide contra Jerusalem pugnaturi sunt, ut non tantum die, sed et nocte contra eam dimicent.

Nota, Chaldæos bellum contra Jerusalem vocare sanctum. Primo, quia censent se pro Deo ejus inju-

sias ulcisci, atque quasi restituere honorem et sanctitatem, puniendo ejus violatores Judæos.

Secundo, quia erant quasi Dei milites et consecrati sacerdotes, ut ejus sanctam voluntatem et justam sententiam implerent, ut scilicet Judæos, quasi hostias piaculares, Deo jugularent. Ita S. Hieron. et D. Thom.

Tertio, vocant hoc bellum sanctum, id est, quod violare, a quo discedere non licet, nisi facta ultione: sicut muri dicuntur sancti, quos transilire non licet. Unde, Ascendamus, inquiunt, in meridie et in nocte, id est, etiamsi urgeat æstus, etiamsi nox gelida, urgeamus oppugnationem. Ita Lyran. Bellum, inquit, hoc erat sanctum, id est firmum et inviolabile.

Nota: Hanc Dei voluntatem de punienda per Chaldæos Jerusalem, intelligere potuerunt Chaldæi ex Script. Jeremiæ v. 5. et 6. et aliorum Prophetarum. Unde Nabuchodonosor capta Jerusalem, omnia quæ Jeremias petiit, ei indulsit, c. 35. v. 11.

Sic Cyrus ex Isaia sibi a Judæis ostenso, cognovit se monarchiam Babylonis eversurum, ut dixi Isaiæ 45. vers. 11.

Sic Alexandro victoriam contra Persas ex prophetia Danielis promiserunt Judæi, et Jaddo pontifex in visione ei apparens hortatus est eum ad idem bellum, eique Asiæ imperium addixit, teste Josepho 11. Ant. 8.

Nota secundo, hanc Dei voluntatem non dedisse jus aut potestatem Chaldæis invadendi Judæos, sed præsupposuisse eorum tyrannidem et dominandi libidinem, eaque uti voluisse, eamque ordinasse ad punitionem Judæorum. Est itaque hic et alibi tantum prophetia seu prædictio futuræ per eos vastationis, ejusque ordinatio ad punienda Judæorum scelera. Sic Totila, Gensericus, et alii fuerunt flagellum Dei, uti nunc sunt Turcæ.

Adde, etiamsi fuisset Dei voluntas jubens Chaldæis ut everterent Jerusalem; Chaldæos tamen, non ut Dei voluntati, sed ut suæ ambitioni satisfacerent, invasisse Jerusalem. Vide cap. 36.

Væ nobis.] Sunt Chaldæorum verba, ut dixi, dolentium valde ex nimio desiderio capiendæ Jerusalem de expugnationis mora, q. d. Væ nobis, quia non expugnavimus Jerusalem ante vesperam cum longiores sunt umbræ; surgite, ascendamus rursum nocte, ut rem conficiamus. Ita Theodor. Hugo, Lyranus, Vatablus. Aliter S. Hieron. S. Thom. et Sanchez explicant, ut sint querelæ et verba populi obsessi, q. d. Si per diem hæc patimur, quid de nocte in tenebris, cum nullus fugæ aut pugnæ est locus, patiamur? Insuper Sanchez per meridiem accipit prosperitatem, per noctem adversitatem. Hoc mysticum videtur.

6. Quia hæc dicit Dominus] Chaldæis. Innuit Deum Chaldæos adduxisse, eisque per naturalem instinctum et dictamen artis bellicæ suggessisse modum capiendi Jerusalem, dicendo: *Cædite lignum ejus*, id est, arbores quæ circa Jerusalem sunt, ut ex lignis aggeres faciatis, ex quibus contra eam dimicetis.

Hæc est civitas visitationis,] id est punitionis: Chald. cujus peccata visitantur, q. d. Hæc urbs punienda est a Deo, et pœnæ ac excidio addicta, est piaculum, est catharma: quia omnis calumnia, oppressio et injustitia regnavit in ea.

7. Sicut frigidam fecit cisterna aquam suam (cisterna enim aquam infrigidat, itaque conservat) sic frigidam facit Jerusalem malitiam suam,] scilicet in operibus suis malis omnem calorem virtutis, et vitam gratiæ exstinguens. Ita S. Hier. Secundo, sicut cisterna, ait Theodoret. mutat pluviam, et aquam etiam calidam in frigidam: ita Jerusalem bonitatem mutavit in malitiam. Chald. Sicut cisterna sustentat et conservat frigidam: Ita Jerusalem recipit, fovet et tuetur (datque asylum) impios. Quarto et nervose, Sanchez: Sicut cisterna lapidea in hieme stringit et conglaciat aquam in se stantem, et quasi stagnantem; ita Jerusalem, et quivis animus, in quo aliquamdiu insedit peccatum, concrescit in glaciem, aut instar crystalli vel adamantis ita durescit, ut neque ab igne aut sole emolliri, neque malleo conteri et frangi queat: ea est vis consuetudinis, præsertim diuturnæ et inveteratæ. Hinc et Galfridus, et ex eo Delrio adagio 825. *Frigidam, inquit, facit cisterna aquam, quoties in quadam insensibilitate perpetratam conservat mens obstinata malitiam*, nec tantum conservat, sed et auget instar cisternæ; quæ quo profundior est, eo plures et frigidiores habet aquas: ita obstinatus profunde peccatum in corde defodiens, illud adauget, præsertim hæreticus, ait Hugo: hic enim auditores infrigidat, esto zelum præ se ferat.

Notat S. Thomas, peccatum dici *frigus*, primo, quia exstinguit calorem dilectionis; secundo, quia congelat humorem devotionis; tertio, quia retardat motum bonæ operationis: adde quarto, quia inducit gelu obdurationis.

Nota secundo, Hebr. חקיר *hakir* a rad. קור *kur*, significat venam aquæ fudere, scaturire, ebullire. Unde secundo, sic efficacius verti potest: Sicut fons vel puteus fundit, ebullit et scaturire facit perennem aquam frigidam: sic Jerusalem perennem fundit et ebullit malitiam. Ita R. Salomon, Kimchi, Pagnin. Vatabl. Lyran. et Maldonat.

Iniquitas.] Hebr. חמס *chamas*, id est violentia, vis, rapina.

Vastitas.] Hebr. שוד *scod*, id est, vastatio, spoliatio qua scilicet potentes opprimunt pauperes, semper est in Jerusalem: sicut aqua semper est in puteo. Aliter Sanchez: censet enim hæc quatuor attribui Deo punienti; iniquitatem enim sumi pro iniquitatis supplicio.

Coram me semper infirmitas.] Septuag. *dolor*, quem scilicet sustinent pauperes afflicti et attriti a potentioribus.

Et plaga.] Hebr. מכה *macca*, id est percussio qua potentes feriunt et flagellant pauperes, q. d. Jugiter video Judæos affligere et percutere pauperes et innocentes. Enumerat scelera Jerusalem. Chald. tamen et Hugo, duo ultima, scilicet *infirmitas et plaga*, quibus scilicet perentiam Jerusalem; referunt ad pœnam duorum scelerum præcedentium, scilicet iniquitatis et vastitatis.

8. Erudire, Jerusalem, resipisce, ad mentem redi, mores commuta, ne forte recedat anima mea a te.] *Anima*, id est, affectus, amor, favor, cura, q. d. Ne te abjiciam, tradamque hostibus vastandam.

9. Usque ad racemum colligent,] q. d. Sicut post vindemiam racemi reliqui leguntur in cartalla, id est

canistro, ut ferantur ad torcular, vel potius ut comedantur: ita plerique omnes Judæi, etiam qui alias captivitates sub Joakim et Joachin evaserint, sub Sedecia captivi trahentur in Babylonem. Ita sanctus Hieronymus.

CONVERTE MANUM TUAM AD CARTALLUM.] Sunt verba Dei ad Chaldæos, ait Lyran. vel Chaldæorum ad se invicem, ut subaudiatur, *dicentes, converte, etc.*

Pro *cartalla*, Lyranus vertit, *iteratas scrutationes*, quasi hortentur se Chaldæi, ut secundo et tertio scrutentur vineam, id est, Jerusalem, an qui racemi, id est, cives, sint reliqui, q. d. Sicut vindemiator postquam vindemiavit redit, et racemat, id est, colligit racemos, si quos reliquerat in cartallo, id est canistro: sic Chaldæi, cum primores civitatis captivos duxerint, ducent etiam infimos quosque. Ita Maldonat.

Tropologice, hic vindemiator et racemator est dæmon, qui semper *circuit quærens quem devoret*, ut residuos homines vel opera bona quæ prius præterierat, disperdat.

10. CUI LOQUAR? Verba sunt Dei, vel Jeremiæ, q. d. Cum hæc ita sint uti vociferor, frustra tamen eis loquar, quia AURES EORUM sunt INCIRCUMCISÆ.] Chald. obturatæ, ideoque ad audiendum ineptæ. Vide dicta c. 4. v. 4.

VERBUM DOMINI FACTUM EST EIS IN OPPROBRIUM,] id est, rident illud, et habent probro ac contumeliæ.

11. IDCIRCO FURORE DOMINI PLENUS SUM.] Possunt hæc accipi quasi verba Dei, q. d. Quia tanta est Judæorum malitia, idcirco furore Domini, id est ira vehementi, plenus sum: ita ut in corde meo eam cohibere et compescere nequeam; do ergo illi habenas: quare ensem evaginabo, distringam illum, et effundam naso flatum, vultu flammas, manu hostium meorum sanguinem. Sed verius est, hæc esse verba Prophetæ, q. d. Nolunt viri audire verbum Dei; ideo indignor, et furore, id est zelo justitiæ, angor, vim facio ut verbum Domini apud me contineam, sed non valeo. Addit Sanchez: Furor, ait, est vehemens ille spiritus, qui Prophetæ animum ad prophetandum exstimulat, urget nec sinit esse quietum. Unde et Cicero lib. 1. de Divinat. *Inest*, inquit, *animis præsagitio intrinsecus injecta, atque inclusa divinitus: ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.* Verum Gentilium fuit iste cæcus et impotens, utpote a dæmone abreptitiorum, furor in divinando, non Prophetarum Dei, uti dixi in proœmio. Furor ergo hic est ira et zelus vindictæ, Jeremiæ aspiratus a Deo, ad arguendum sceleratos, eisque intentandum minas et plagas cœlestes.

LABORAVI SUSTINENS, id est, non possum me continere; hinc mihi ipsi dico: EFFUNDE, o Jeremia, hunc furorem et funestum verbum Domini in PARVULOS, et in CONCILIUM, id est, congregationem, JUVENUM,] ut ipsi illud patribus et avis narrent; aut saltem sciant et doleant, se cum patribus rebusque omnibus capiendos. Septuag. addunt: *Et non consumpsi eos.*

12. EXTENDAM MANUM MEAM,] percutiam incolas Judææ.

13. QUIPPE OMNES AVARITIÆ STUDENT.] *Omnes*, id est plerique, multi. Nota τὸ *quippe*: dat enim causam præcedentium, significatque avaritiam Judæorum, usuras et fraudes, causam esse cur eorum domus et bona diripienda sint a Chaldæis. Ita excubat Dei justa vindicta, ut in quo quis peccat, in eo et puniatur: rapis bona proximi, scito alium quoque tua direpturum: calumniaris, calumniam patieris: occidis, occideris.

14. ET CURABANT Prophetæ et sacerdotes, id est curare et avertere nitebantur, CONTRITIONEM,] id est plagam, puta vastationem et captivitatem imminentem et incipientem. Rursum curare, id est consolari, nitebantur *contritionem*, id est dolorem; quem ex instante vastatione, quam illi comminabar, populus concipiebat. Sed *cum ignominia*, id est, ignominiose; Chald. *mendaciter*; Vatabl. *verbis levicul is*, quasi per jocum; Septuag. *parvipendentes* vel contemnentes, scilicet minas meas et Prophetarum, vel *cum ignominia*, id est ad ignominiam, uti vertit Noster c. 8. 11. et confusionem, quo populus ab eis deceptus confundetur et pudefiet; dicunt enim: Pax erit nobis, non veniet Nabuchodonosor; sed mentiuntur. Quocirca *dum repromittunt prospera, et clementem prædicant Deum, magis illos supplicio et iracundiæ præparant*, ait S. Hieron. Unde pudefient omnes, cum se falsos, eo ipso vastari capique videbunt. Vere S. August. in Sententiis n. 78. *Sicut præpostera securitas in periculum impellit, ita ordinata sollicitudo securitatem parit*: et n. 199. *Numquam secura esse debet felicitas, quia periculosiora sunt animo secura quam corpori adversa: prius enim corrumpunt prospera, ut inveniant adversa quem frangant.*

15. CONFUSI SUNT,] confundentur in vastatione futura. Ita Lyranus et S. Thomas; vel, ut Theodor. *confusi sunt*, quia tunc patebit eos falso dixisse, Pax erit Judæis.

QUIN POTIUS CONFUSIONE NON SUNT CONFUSI,] quia, cum eos scelerum et cladium imminentium admonui non eos puduit, non pœnituit.

Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo, Pagnin. et Vatablus apta legunt per interrogationem: Numquid confusi sunt cum tot abominationes fecerint? numquid erubuerunt? et respondet: Quin potius confundi et erubescere nescierunt.

Huc pertinet explicatio Sanchez, qui assertive legit, sed sic explicat: *Confusi*, id est confusione digni *sunt*, sed actu et reipsa *non sunt confusi*, q. d. Confundi debuissent Judæi, si sua scelera, ut par est, perpendissent et ponderassent; sed tanta est eorum nequitia aut stupor, ut nolint aut nesciant confundi, vel erubescere.

IN TEMPORE VISITATIONIS,] cum eos puniam. Prophetæ enim sæpe *visitare* ponunt pro punire per metalepsin: prætor enim dum visitat sontes, eos plectit.

16. HÆC DICIT DOMINUS: STATE SUPER VIAS,] q. d. speculamini et considerate vias, id est, vivendi rationes, et *semitas antiquas*, id est, quomodo vixerint majores vestri et patriarchæ, ac imitamini fidem Abrahæ, Isaaci obedientiam, Jacobi labores, Josephi castitatem, Mosis mansuetudinem, Jobi patientiam, Davidis sanctitatem. Ita S. Hieron. Theodoret. Raban. Hugo et Vatabl. Vere Poeta:

Qui veteres linquit calles, sequiturque novatos,
Sæpius in fraudes incidet ille suas.

Secundo, S. Thomas, Lyran. et Dionys. q. d. Speculamini quasi ex edito loeo, quæ sit optima via ac vivendi ratio; considerate majorum vestrorum at bonorum et malorum bonos vel malos, felices vel infelices exitus; et videte an bonos sequi eum bono exitu, an malos eum malo velitis.

Hæc verba sibi dicta putent singuli fideles. Christianus es? specnlare vias antiquas, vide quomodo vixerit Christus et primi Christiani, quam fuerint humiles, sobrii, amabiles, patientes, zelosi, eosque imitare. Pastor es? Episcopus es? speculare vias antiquas, vide quomodo vixerint Apostoli, et primi pastores ac Episcopi, S. Ignatius, Polycarpus, Dionysius, etc. vide quomodo non sua lucra, non suos honores quæsierint, sed fidelium saluti se totos, vitamque ipsam per martyrium impenderint, eosque imitare. Religiosus es? speculare vias antiquas, quomodo vixerit S. Marcus, Esseni, S. Antonius, S. Basilius, S. Hieronymus, S. Bernardus, Dominicus, Franciscus, S. Thomas, quam mortui fuerint et crucifixi mundo, quam eorum vita et conversatio fuerit angelica et cœlestis, eosque imitare.

17. Et constitui super vos speculatores.] Prophetas et doctores, qui futura prævident et prænuntiant, ut eorum vocem quasi tubam meam audiatis. Ita S. Hieron. Chald. et Theodor. Alii, ut Vatabl. sic exponunt, q. d. Speculatores, id est Prophetæ, prænuntiant vobis vocem Chaldæorum tuba concrepantium; illam ergo tubam audite.

18 Cognosce, congregatio, scilicet omnium gentium, Quanta ego faciam eis.] Hebr. *quæ eis*, scilicet Judæis, supplicia a me imminent.

19. Fructum cogitationum] Chald. *retributionem* operum, id est, supplicia machinationibus ejus digna infligam.

20. Ut quid mihi thus de Saba affertis?] Thus enim gignitur in Arabia Sabæa. Porro omnium gentium usu thus adoletur Deo: unde thus dicitur ἀπὸ τοῦ θύειν, a sacrificando. Alludit Saba (imo nonnulli putant hoc ejus esse etymon) ad σέβειν et σέβεσθαι, id est venerari et revereri: quia thus mittit, quo Deum veneramur. Hinc et Sabim Arabes Deum appellant, siliqua decimas mensura, non pondere persolvunt, sicut prisci Italiæ indigenæ et Aborigenes, a religione et deorum cultu dicti sunt Sabini quasi Sebini, ἀπὸ τοῦ σέβειν, ait Plinius l. 3. c. 12. licet Silius l. 3. a Sabo genlis auctore Sabinos dici putat. Sunt qui dicant Saba, Arabum lingua significare mysterium. Hebr. Saba significat conversionem, uti Sabæi ab idolis dicuntur convertendi ad Christum, Isaiæ 60. 6. Ita S. Hieron.

Et calamum suave olentem, id est, calamum aromaticum, de terra longinqua;] afferebatur enim ex India, inquit S. Hieron.

Nota: Pro *calamo* Septuag. et Theodotion vertunt cinnamomum. Sed קנמון *kinnamon*, id est cinnamomum (unde perperam nonnulli *cinnamomum* dictum putant quasi *Chinæ amomum*, præsertim cum non e Chio, sed ex India adveheretur) a קנה *kane*, id est calamo, distinguitur Exodi 30. 23. Alii calamum putant esse cannam, sive casiam fistulam; sed ab hac pariter distinguitur calamus, Exodi 30. 23. Ex quo loco patet, hic calamum aromaticum accipi debere; ex eo enim cum cinnamomo, myrrha, casia et oleo commixto, fiebat non thymiama, sed unguentum, quo ungebantur et consecrabantur tam sacerdotes, quam vasa tabernaculi, uti dixi Exodi 30. 23.

Jam sensus est, q. d. Frustra ex lege mihi offertis holocausta, thus et unguenta vestra, quia meam voluntatem in lege expressam non facitis: ego enim magis morum emendationem, quam sacrificiorum et unguentorum oblationem specto et jubeo. Ita S. Hieron. Idem habet Isaias cap. 1. v. 11. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? etc.*

21. Dabo in populum istum ruinas,] strages scilicet et clades, in quas incident et corruent. Potest secundo, esse hypallage: *Dabo in populum ruinas*, id est, dabo populum in ruinas, quibus prosternetur et corruet. Sic dicunt Hebræi: Miserunt civitatem in ignem, id est, miserunt ignem in civitatem; Habuerunt calceamenta in pedibus, id est habuerunt pedes in calceamentis.

23. Præparati (venient Chaldæi) quasi vir ad prælium.] Septuag. *Quasi ignis ad bellum*, quia pro איש *is*, id est *vir*, legerunt, אש *es*, id est ignis.

24. Audivimus famam,] q. d. Solo rumore et fama adventus et ferocitatis Chaldæorum perculsi, et pene exanimati sumus. Verba sunt Jeremiæ et Prophetarum sociorum Jeremiæ, qui hic loquuntur in persona Judæorum. Est ergo ethopœia: imitatur enim et exprimit affectus et voces populi, ad famam hostium trepidantis, mortemque et dira quæque præstolantis.

25. Nolite exire ad agros.] Inducit Judæos loquentes alios aliis, ac si hostes jam obsiderent Jerusalem.

Quoniam gladius inimici, pavor, id est, hostis armatus, pavendus et pavorem incutiens, est in circuitu] Jerusalem.

26. Filia populi mei, o Jerusalem, o popule mi dilecte ut filia, accingere cilicio.

Luctum unigeniti.] Id est vehementissimum, qui solet fieri mortuo unigenito.

Fac tibi.] Verba sunt aut Prophetæ aut Dei.

27. Probatorem dedi te.] Vatabl. *exploratorem dedi te*; hoc enim est בחון *bachon*; Syrus vertit, *scrutatorem*; et Arabicus: *Feci* (constitui) *te ut scruteris et consideres opera populi mei*. Aliter vertit Chald. *Electum posui te in populo, quasi munitionem fortem.* Aliter quoque Pagnin. et Kimchi: Munitionem vel arcem et turrim munitissimam et probatam dedi te. Verba sunt Dei, q. d. In te, o Jeremia, sua tela, et odia, et maledicta conjicient Judæi, quasi in rupem vel propugnaculum, ac probatus evades et probator eorum. Sicut enim ad lydium lapidem affricando probatur aurum: sic mores et malitia Judæorum, tibi quasi lapidi probato et robusto affricta, tuam invincibilem constantiam et veram prophetiam, ipsorum vero malitiam et apostasiam ostendet; hoc enim est quod subdit: *Et scies et probabis viam eorum.* Secundo et potius, *probatorem*, id est conflatorem, ut jam patebit ex sequentibus.

Robustum.] Aquila vertit, *munitum*; Symmachus et Septuag. *clausum et circumdatum*: *robustum* ergo, id est, interritum et impavidum ad omnem vim et minas, utpote Dei ope vallatum, qui simul tibi animos et audaciam hanc aspirat et indit.

28. OMNES ISTI PRINCIPES DECLINANTES,] Hebr. *Omnes isti principes rebellium:* aut rebelles rebellium, id est, nobilissimi et maximi rebelles sunt.

ÆS ET FERRUM: UNIVERSI CORRUPTI SUNT.] Sicut æs vitiatur et chalybs cum ferro miscetur, videtur enim totum esse chalybs, cum mixtum sit ferro: ita hi Judæi commixti sunt, et pleni fraude et dolo. Its Chald. et alii. Unde Theodot. *Adulterini,* ait, *sunt, nihil habentes probi.*

Secundo, Vatabl. S. Thom. et Lyran. sic explicant, q. d. Duri sunt et impudentes, uti æs et ferrum, quod pulsatum, resonat fortissime. Hinc et Hugo censet in æra quod percussum remurmurat, notari impatientiam; in ferro, quod ad incudem magis indurstur, et in igne magis denigratur, eorumdem in sceleribus obdurationem. Simile est Job 40. 13.

Tertio, pro *corrupti* cum Chaldæo verti potest, *corrumpentes,* q. d. Sicut æs mixtum argento, illud corrumpit; et sicut ferrum æri mixtum, illud corrumpit: sic Judæi hi et se et alios corrumpunt. Plato apud Eusab. lib. 12. Præp. 25. Omnes, ait, in orbe fratres sumus: sed cum Deus nos fingeret, aurum cum illis miscuit, qui apti sunt ad gubernandum; argentum cum illis, qui armis urbem defendunt; ferrum et æs agricolis et opificibus infudit: quod si aurum, id est magistratus, in argentum; aut argentum, id est milites, in æs, id est agricolas, degeneret, civitas destruetur.

Quarto, Delrio adagio 829. explicat, q. d. Qui argentum doctrina, et aurum charitate et vita esse debebant, hi vita et moribus se ferrum, doctrina vero æs tinnulum exhibuerunt, videbantur esse quod non erant.

Quinto, Isidorus Clarius exponit de ministris, qui dominorum suorum jussa inhumana exsequebantur contra inopes: æs enim et ferrum ad arma fabricanda conjunguntur. Sensum ergo esse, q. d. Alter alteri copulatur ad perpetranda scelera, ad eaque vires, studia et arma conjungunt.

29. DEFECIT SUFFLATORIUM.] Syrus: *Abrosum est* (exutum, corruptum est, defecit) *sufflatorium ab igne.* Nota primo, Jeremiam hic a Deo statui probatorem, id est conflatorem, ut scilicet probet et purget viam et mores populi delinquentis; populum vero quasi argentum firmissimo ære commixtum nulla ratione potuisse purgari. Unde nota secundo, argento aliisque metallis adulteratis, ut per conflatorium vi ignis separetur scoria, et materia aliena admisceri plumbum: at sic melius fluit argentum, et minori detrimento repurgatur. Dum enim ignis agit in plumbum, illique quasi pabulo sibi congruo totus incubat, minus agit in argentum; unde illud illæsum evadit, sed repurgatum; quocirca mystice multi: per plumbum, utpote metallorum imum et maxime terrestre, accipiunt memoriam mortis, quæ animum humiliando, facit ut vincamus omnes tentationes carnis et mundi. Ita S. Hieron. Theodor. S. Thomas, et alii. Ita olim fiebat antequam nota esset argenti vivi efficacia ad id ipsum præstandum Plumbum enim magnam vim habet separandi scoriam aliaque mixta, quia vim habet liquandi. Audi Matbiolum in Dioscor. lib. 5. cap. 58. *Plumbum,* inquit, *miscetur conflationi, quia plumbi adminiculo facilius metalla igni cedunt.* Quod si argentum purgandum ita pertinax sit, ut hac ratione non purgetur, tum plumbum omne si semper in igne persistat, tandem consumitur: et in fumum abit ac evanescit, nulla facta circa argentum et aurum operatione aut purgatione. Nam alias signum planæ purgationis auri vel argenti ab æra et scoria est, cum plumbum plane cum ære et scoria in fumum abiit: tunc enim reliquum est solum purum aurum vel argentum. Plumbo liquari et purgari metalla docet quoque Nicetas in orat. 44. Nazianzeni, et S. Cyrill. in Zachar. 4. 10. qui et addit, plumbo frangi adamantem, quod tamen gemmarii et conflatores negant. Rursum S. Hieron. in Zachar. 4. v. 20. asserit stanno (cui affine est plumbum) liquari et purgari metalla. Verum aurifices Romani, qui præcellentes sunt, a me consulti constanter de stanno id negant; de plumbo affirmant eo scilicet purgari aurum et argentum ab ære admisto: æs enim cum plumbo in fumum abire, itaque remanere purum aurum et argentum.

Unde tertio, Jeremias est conflator; follis seu sufflatorium est os Jeremiæ; flatus est ipsa ejus a Deo afflata increpans prophetia: plumbum est assiduitas et diligentia in prædicatione, sive instantia et pondus verborum et minarum: argentum impurum et adulteratum sunt Judæi; æs et ferrum sunt eorum doli et nequitiæ duræ, pertinaces, impudentes. Follis defecit, id est, vox Prophetæ rauca facta est: plumbum consumptum est, id est, omnis diligentia prædicandi inanis fuit, omnis exhortatio Dei et Prophetarum apud Judæos periit, quia ipsi audire contempserunt, ideo malitiæ eorum non sunt consumptæ. Unde *Argentum reprobum vocate eos,* quia impurgabiles et inexpiabiles sunt. Ita S. Hieron. Lyran. D. Thomas et Vatabl. Similem allegoriam et sententiam habet Ezechiel. cap. 24. 12. Hinc infert S. Thomas: *Quod ergo aliquis frequenter rigetur præceptis salutaribus, signum est reprobationis persistat in peccatis;* idque probat ex S. Paulo Hebr. 6. v. 7. et 8.

Aliter Maldonat. Follis, inquit, erant Chaldæi; prunæ erant eorum cædes et rapinæ, iis enim quasi carbonibus Deus excoquebat Judæorum peccata; ignis erat ira Dei; plumbum erant corpora et bona omnia Judæorum, in quibus a Deo puniebantur: multo enim plumbo parum argenti misceri solet, quod excoquendo separatur: sic inter multos impios Judæos pauci pii separati et servati sunt. Hic sensus priori, qui aptior et plenior est, aptari et connecti potest. Jeremias enim erat probator et conflator Judæorum, hoc ipso quo Chaldæorum vastationem eis intentabat.

Allegor. Hugo Cardin. Plumbum, inquit, est humanitas Christi, quæ in fornace passionis consumpta est, ut omnes peccatorum fæces a nobis separaret; et tamen jure optimo conqueri potest, quod malitiæ non sint consumptæ, et quod conflator frustra conflaverit, eo quod pauci purgati fuerint. Qua de re ipse per Isaiam conqueritur cap. 49. vers. 4. *In vacuum laboravi, sine causa et sine fortitudinem meam consumpsi.*

Tropol. Prælati officium est, subditorum virtutem probare, an vera sit, an simulata, uti docet S. Greg. 2. p. Pastor. cap. 10.

CAPUT SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus Jeremiæ, ut stet in porta templi, ibique increpet Judæorum idololatriam, asse-
ratque eos nec ob templi sanctitatem, nec ob sacrificiorum frequentiam, excidium eva-
suros. Primo ergo, v. 4. obterit vanam confidentiam dicentium, Templum Domini. Secun-
do, v. 11. dicit eos templum fecisse speluncam latronum; illi ergo excidium simile Silo
comminatur. Tertio, v. 16. vetat ne Jeremias pro eis oret, suæque iræ obsistat; eo quod
placentas offerant reginæ coeli. Quarto, v. 21. respuit eorum victimas. Quinto, v. 30. di-
cit eos occidendos in Topheth, eo quod ibi filios cremarint idolo Moloch.

1 Verbum, quod factum est ad Jeremiam a Domino dicens: 2. Sta in porta domus Domini, et
prædica ibi verbum istud, et dic: Audite verbum Domini, omnis Juda, qui ingredimini per
portas has, ut adoretis Dominum. 3. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Bonas fa-
cite vias vestras, et studia vestra: et habitabo vobiscum in loco isto. 4. Nolite confidere in verbis
mendacii, dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. 5. Quoniam si bene
direxeritis vias vestras, et studia vestra: si feceritis judicium inter virum et proximum ejus, 6. advenæ,
et pupillo, et viduæ non feceritis calumniam, nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc, et
post deos alienos non ambulaveritis in malum vobismetipsis: 7. habitabo vobiscum in loco isto; in
terra, quam dedi patribus vestris a sæculo et usque in sæculum. 8. Ecce vos confiditis vobis in ser-
monibus mendacii qui non proderunt vobis; 9. furari, occidere, adulterari, jurare mendaciter,
libare Baalim, et ire post deos alienos, quos ignoratis. 10. Et venistis, et stetistis coram me in do-
mo hac, in qua invocatum est nomen meum, et dixistis: Liberati sumus, eo quod fecerimus omnes
abominationes istas. 11. Numquid ergo spelunca latronum facta est domus ista, in qua invocatum
est nomen meum in oculis vestris? ego, ego sum: ego vidi, dicit Dominus. 12. Ite ad locum meum in
Silo, ubi habitavit nomen meum a principio: et videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei
Israel: 13. et nunc, quia fecistis omnia opera hæc, dicit Dominus: et locutus sum ad vos mane con-
surgens, et loquens, et non audistis: et vocavi vos, et non respondistis: 14. Faciam domui huic,
in qua invocatum est nomen meum, et in qua vos habetis fiduciam; et loco, quem dedi vobis et
patribus vestris, sicut feci Silo. 15. Et projiciam vos a facie mea, sicut projeci omnes fratres ve-
stros, universum semen Ephraim. 16. Tu ergo, noli orare pro populo hoc, nec assumas pro eis
laudem et orationem, et non obsistas mihi: quia non exaudiam te. 17. Nonne vides quid isti faciunt
in civitatibus Juda, et in plateis Jerusalem? 18. Filii colligunt ligna, et patres succendunt ignem,
et mulieres conspergunt adipem, ut faciant placentas reginæ cœli, et libent diis alienis, et me ad
iracundiam provocent. 19. Numquid me ad iracundiam provocant, dicit Dominus? nonne semeti-
psos in confusionem vultus sui? 20. Ideo hæc dicit Dominus Deus: Ecce furor meus, et indignatio
mea conflatur super locum istum, super viros, et super jumenta, et super lignum regionis, et super
fruges terræ, et succendetur, et non extinguetur. 21. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel:
Holocautomata vestra addite victimis vestris, et comedite carnes. 22. Quia non sum locutus cum
patribus vestris, et non præcepi eis, in die qua, eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocautoma-
tum, et victimarum. 23. Sed hoc verbum præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, et ero vobis Deus,
et vos eritis mihi populus: et ambulate in omni via, quam mandavi vobis, ut bene sit vobis. 24. Et non
audierunt, nec inclinaverunt aurem suam: sed abierunt in voluntatibus, et in pravitate cordis sui mali:

factique sunt retrorsum et non in ante, 25. a die qua egressi sunt patres eorum de terra Ægypti, usque ad diem hanc. Et misi ad vos omnes servos meos prophetas per diem consurgens diluculo, et mittens. 26. Et non audierunt me, nec inclinaverunt aurem suam: sed induraverunt cervicem suam: et pejus operati sunt, quam patres eorum. 27. Et loqueris ad eos omnia verba hæc, et non audient te: et vocabis eos, et non respondebunt tibi. 28. Et dices ad eos: Hæc est gens, quæ non audivit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam: periit fides, et ablata est de ore eorum. 29. Tonde capillum tuum, et projice, et sume in directum planctum: quia projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui, 30. quia fecerunt filii Juda malum in oculis meis, dicit Dominus. Posuerunt offendicula sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut polluerent eam: 31. et ædificaverunt excelsa Topheth, quæ est in valle filii Ennom: ut incenderent filios suos, et filias suas igni: quæ non præcepi, nec cogitavi in corde meo. 32. Ideo ecce dies venient, dicit Dominus, et non dicetur amplius, Topheth, et Vallis filii Ennom: sed Vallis interfectionis: et sepelient in Topheth, eo quod non sit locus. 33. Et erit morticinum populi hujus in cibos volucribus cœli, et bestiis terræ, et non erit qui abigat. 34. Et quiescere faciam de urbibus Juda, et de plateis Jerusalem, vocem gaudii et vocem lætitiæ, vocem sponsi, et vocem sponsæ: in desolationem enim erit terra.

2. STA IN PORTA DOMUS DOMINI, sta in porta Orientali templi; quæ celeberrima erat et maxime frequentata, ait Vatabl. et Isidor. ET PRÆDICA IBI, ut ab omnibus egredientibus et ingredientibus audiaris.

3. et 4. BONAS FACITE VIAS VESTRAS, corrigite mores vestros. NOLITE CONFIDERE IN VERBIS MENDACII, quæ vobis ingerunt falsi prophetæ, DICENTES: TEMPLUM DOMINI IPSI] (ita Hebr.) scilicet Judæi sunt, id est ad templum Domini pertinent: quia in sua urbe habent templum, in eoque Deum colunt, q. d. Ergo non vastabuntur a Chaldæis: nec enim sinet Deus templum suum pollui. Sed falluntur: Deus enim non propter locum gentem, sed propter gentem locum elegit 2. Machab. 5. v. 19. Quærit enim Deus templum spirituale, in quo habitat vera fides, sancta conversatio, omniumque virtutum chorus ait S. Hieron. q. d. Personata hæc sanctimonia aut templum vobis non proderit, nisi cessetis a furtis, adulteriis, cædibus, idololatris. Unde sequitur vers. 9. *furari, occidere*, q. d. Cum tamen furemini, occidatis, etc.

Nota: Ter repetunt *templum Domini*, quia tres erant templi partes, et quasi tria templa; scilicet atrium, Sanctum, et Sanctum sanctorum. Ita Vatabl. Isidor. et Hebræi; vel, ut Chald. et Hugo, ob tria anni festa, quibus tenebantur templum adire; putabant enim Judæi se hac ratione omnia scelera expiare: vel, ut Lyranus, ob firmitatem spei, quam habebant Judæi in templo. Quarto et simplicissime, quia sæpissime id dicebant, et os Jeremiæ claudebant per *templum Domini*.

Per templum autem intelligunt omnem externum et publicum Dei cultum, qui fiebat in templo: per illum enim putabant Judæi se placare Deum, omniaque peccata sua expiare. Simile est Isaiæ 66. v. 1. Recte S. Hieron. ad Paulinum: *Non Hierosolymis fuisse, sed Hierosolymis bene vixisse laudabile est. Et de Hierosolymis, et de Britannia æqualiter patet aula cœlestis. Noli respicere ad phaleras, et nomina vana Catonum. Esse Christianum grande est, non videri.*

Præclare quoque S. Bernard. ser. *De ligno, fœno et stipula. Nusquam*, ait, *est securitas, fratres, neque in cœlo, neque in paradiso, multo minus in mundo. In cœlo enim cecidit angelus sub præsentia divinitatis; Adam in paradiso de loco voluptatis; Judas in mundo de schola Salvatoris. Hæc idcirco dixerim, ne quis sibi de loco isto blandiatur, quia dicitur, Locus iste sanctus est: quia non locus homines, sed homines locum sanctificant.* Auctor ser. ad Fratres in eremo apud S. August. ser. 10. *Ecce*, ait, *in solitudine sumus, in eremo sumus: locus tamen non facit sanctos, sed operatio bona locum sanctificabit et nos.* Et mox: *Peccavit enim angelus in cœlo, peccavit Adam in paradiso: et tamen nullus locus sanctior illo erat. Si enim habitatorem loca beare possent, nec homo nec angelus a dignitate corruissent.* Denique S. August. in Sent. num. 6. *Vera*, ait, *confessio benedicentis est, cum idem est sonus oris et cordis. Bene autem loqui et male vivere, nihil aliud est quam se sua voce damnare.* Et num. 76. *Recte in Dei laudem psallit, cujus opera cum voce concordant. Nam finito carmine, vox tacet. In bonis autem actibus vita permanens numquam reticet ejus gloriam, quam in se gaudet operari.*

Symbolice et prophetice, ter dixit *templum Domini* de tribus templi ædificationibus locutus: mendaces scilicet appellat eos, qui sibi tertium templum vane promittunt, scilicet primo, Salomonis: secundo, Zorobabelis; tertio, Messiæ, quem ipsi frustra exspectant, uti Petrus Nigri contra Judæos Ratisbonæ induxit, et ex eo Vilalpando tom. 2. p. 2. l. 5. disp. 14. c. 68. pag. 575.

5. SI BENE DIREXERITIS.] Corrige eam Roman. Hebr. Septuag. *Si bene direxeritis*, id est si rectas feceritis VIAS, id est actiones vestras.

7. HABITABO VOBISCUM IN LOCO ISTO.] Legit interpres שכנתי *sachanti* in Cal, id est habitabo; jam legunt שכנתי *siccanti* in Piel, id est habitare vos faciam, firmiter vos collocabo in terra ista.

Mystice, Deus habitat nobiscum: primo, per fidei constantiam. Ephes. 3. 17. *Christum habitare per fidem in cordibus vestris.* Secundo, per fraternæ dilectionis concordiam. Matth. 18. 20. *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.* Tertio, per præceptorum obedientiam.

Joan. 14. 23. *Si quis diligit me, sermonem meum servabit et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Quarto, per contemplationem. Apoc. c. 3. 20. *Ego sto ad ostium, et pulso: si quis audierit vocem meam, introbo ad illum, et cœnabo cum illo.* Ita D. Thom.

8. Confiditis vobis in sermonibus mendacii,] in rebus vanis, pravis et mendacibus, quæ sequuntur, scilicet *furari, occidere etc.* ac præsertim in eo quod post hæc scelera *dixistis* et dicitis: *Liberati sumus, eo quod fecerimus omnes abominationes istas.*

9. Furari, occidere, etc.] Id est ut Septuag. *furamini, occiditis, etc.* et, ut Chald. vertit, *fures, homicidæ estis, etc.* interimque venistis et venitis in templum, ac dicitis: Liberati sumus a sceleribus nostris, eorumque pœnis, per ingressum in templum; ideoque nulla plaga eveniet nobis, *eo quod*, id est quamvis, tales abominationes fecerimus. Ita Vatablus, Paguinus, Maldon. et alii. Hæc enim erat vana eorum confidentia, qua vers. 4. jactabant, *templum Domini, templum Domini.*

Est triplex hebraismus. Primo, quia ponitur infinitivus pro indicativo vel præterito: *furari*, id est furamini vel furati estis. Secundo, quia subintelliguntur litteræ serviles; id est conjunctiones: *interim, tamen, etc.* juxta can. 24. Tertio, quia *eo quod*, ponitur pro *quamvis*. Sic *quia, quoniam* subinde ponuntur pro *quamvis*, ut Psal. 77. 19. et 20. *Numquid poterit Deus parare mensam in deserto? quoniam percussit petram et fluxerunt aquæ? quoniam*, id est quamvis. Sensus enim est, quamvis Deus percussa petra dederit ex ea nobis aquam, numquid idcirco poterit nobis dare panem? Isaiæ 12. 1. *Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi*, hoc est laudabo te, esto mihi sis iratus. Quinimo hæ voces causales subinde non causam sed effectum significant, ut Isaiæ 61. 1. *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me*, quod Septuag. ac ex iis Christus Lucæ 4. 18. vertit, *propter quod unxit me*, ubi in Hebræo est יען *iaan*, quod voce et significatione affine est voci *lemaan*, quæ est hoc loco. Hebr. pro *furari* est הגנב *hoganob*, id est, an furari: unde aliqui sic vertunt: An furando, occidendo, etc. venietis coram me? Alii: Numquid furabimini, occidetis, etc. et venietis coram me? Alii planissime vertunt: An furando, occidendo, etc. id est an postquam furati fueritis, occideritis, etc. venietis in templum meum, et dicetis: Liberati sumus? Hic sensus consentit cum versione nostri interpretis, et sensu paulo ante dato, itaque explicant Vatabl. Maldon. Pago. et alii.

10. Liberati sumus.] Ita Hebr. Chald. et passim Interpretes. Soli Septuag. vertunt: *Abstinuimus a faciendo omnes abominationes istas*; quasi hæc sint verba mendacii in quibus confidebant v. 8. scilicet quod cum furarentur, occiderent, etc. negarent tamen se furatos esse, occidisse, etc.

Eo quod fecerimus,] id est quamvis fecerimus, ut dixi v. 8. Sanchez *eo quod* accipit non ut adverbia, sed ut pronomina, q. d. Liberati sumus *eo*, id est ab eo, scilicet peccato, *quod fecimus*. Verum textus non habet *fecimus*, sed *fecerimus*. Adde, Hebr. *lemaan* non esse pronomen, sed adverbium significans *quia, eo quod*. Alii explicant, q.d. Venitis in templum ut gratias agatis, quod furta et homicidia vestra vobis bene successerint. Alii vertunt, *ut faciamus*, id est ut amplius furemur et occidamus. Hebr. enim למען *lemaan*, quando præcedit infinitivum, propria idem valet quod ut vel *ad*. Alii, *ut faciatis*, q. d. Nihil petitis in templo, quam opem ad furandum, occidendum, etc. aut, q. d. Cum tam facile, scilicet solo ingressu in templum, liberamur a peccatis et flagellis, hinc securi illa iterabimus et perpetrabimus. Ita Chald. et Isidor. Hæ versiones majorem ostendunt impudentiam Judæorum in suis peccatis: nostra tamen versio planior est et aptior.

Denique S. Hieron. Hugo, Lyran. et Dionys. explicant, q. d. Hi Judæi sunt tam impii, ut dicant se a peccatis et plagis liberatos esse per abominationes suas, id est per sua furta, homicidia, Dei contemptum et idololatriam: putant enim ipsi, se sua parricacia et audacia vincere, imo vincire Numinis manus, ut non audeant, aut non dignentur tam impios et perditos punire: sicuti pueri nequam subinde sua protervia vincunt, et quasi obstupefaciunt mollis magistri clementes manus, ut eos non castiget, timens ne fiant deteriores.

11. Numquid spelunca latronum facta est domus ista in oculis vestris?] ut scilicet in templo quasi antro et spelunca sua, versentur fures, homicidæ, perjuri, etc. de quibus præcessit. Ita Vatabl. Hugo, S. Thom. Chald. vel ut Lyran. q. d. Sicut latrones speluncas habent pro refugio; ita hi se puros et tutos putant si templum adeant, ibique sacrificia etiam ex rapto offerant. Sed falluntur, *quia ego sum*, qui *vidi* scelera eorum, quæ ipsi putant vel occulta, vel explata per sacrificia in templo oblata. Ego sum qui ea annotavi, ut brevi ea vindicem et puniam. Victimæ enim eorum non possunt me excæcare, aut oculos mihi velare. Huc alludit Christus Matth. 21. 13. dicens: *Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.*

12. Ite ad locum meum in Silo, ubi habitavit nomen meum,] id est ut Chald. *majestas mea*, id est, ego ipse; arca enim ante ædificatum a Salomone templum, erat in Silo urbe tribus Ephraim. Verum Silo vastavit Deus propter peccata incolarum, Psalm. 77. 60. et pari modo se Jerusalem cum templo vastaturum ob Judæorum peccata hic comminatur. Unde subdit:

13. Et locutus sum a vos mane consurgens.] *Mane*, id est tempestive, sollicite, vigilanter. Secundo, *mane*, id est opportune. Mane enim animus aptior est ad audiendum et cogitandum rationalia, eaque quæ Dei sunt. Ita S. Hieron. Sic etiamnum Deus mane suscitat nos per angelos, et ad bonum hortatur. Hinc Plutarch. l. *Quod in principe requiratur doctrina*, Persarum, ait, rex unum habebat cubicularium qui id officii habebat ut mane ingressus regi diceret: *Surge, rex, atque ea cura, quæ te curare voluit Mesoromasdes*, id est bonus tuus genius.

14. Faciam domui huic, sicut feci Silo,] sicut tabernaculum meum in Silo everti, cum arcam permisi capi tempore Heli a Philistinis ob scelera Silonitarum et Israelis; et deinde sub Jeroboam totum Israelem, ac consequenter Ephraim, in qua erat Silo deserui; meque et mei cultum cum arca transtuli in Juda et Sion; ac tandem omnes decem tribus ob idololatriam in Assyriam captivas duci permisi; ita multo

magis vobis, o Judæi, qui habuistis Dei cultum, quique graviora quam Israelitæ scelera perpetratis, idem excidium et captivitatem Babylonicam infligam, atque tam templo huic, quam urbi et incolis ejus, vastitatem afferam. Ita Theodor. et alii.

15. Sicut projeci, etc. Ephraim,] id est decem tribus quæ a Prophetis vocentur *Ephraim*: primo, quia inter eas fortissima erat tribus Ephraim; secundo, quia primus earum rex Jeroboam fuit ex Ephraim; tertio, quia idem regiam constituit in Samaria, quæ erat in Ephraim.

Nota: projecit Deus Ephraim, primo, quando arcam cum religione ex Silo transtulit in Judam et Sion, ut dixi; secundo, anno 6. Ezechiæ, qui fuit 9. Osee regis Israel, quando captæ sunt decem tribus ab Assyriis, 4. Reg. 17. 6.

16. Tu ergo noli orare pro populo hoc] tam impio, rebelli et obdurato. Sentit Deus se ligari piorum precibus, ne impios puniat. Sic ait Moysi Exodi 32. 10. *Dimitte me ut irascatur furor meus.* Porro optat et gaudet Deus sibi in vindicta resisti, ligarique manus. Hoc est enim quod dolens queritur Ezech. 13. 5. *Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel*; et c. 22. v. 30. *Quæsivi de eis virum, qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me pro terra ne dissiparem eam: et non inveni.*

Nec assumas pro eis laudem,] scilicet Dei, id est orationem; prima enim orationis pars debet esse Dei laus et gratiarum actio. Rursum, *Oratio est Deo sacrificium, oranti subsidium, dæmoni flagellum*, ait S. August. Vatabl. vertit: *Ne assumas pro eis clamorem* Hebr. enim רנן ranan significat *clamare voce contenta et efficaci*; unde et ranis ab Hebræo *ranan* nomen impositum esse censet Christ. a Castro: clamosæ enim sunt ranæ; secundo, Sanchez: *Neque assumas pro eis laudem*, hoc est, ait, ne offeras pro eis oblationem aut sacrificium. Sicut enim voce, sic et munere, ac præsertim sacrificio, laudatur Deus. Sic Isaiæ 60. dicitur. *Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes et laudem Domino annuntiantes.*

18. Filii colligunt ligna, q. d. Omnes qui in familia sunt, aliquid conferunt et cooperantur idololatriæ, scilicet quisque confert id quod sibi proprium est. Proprium enim est puerorum stipulas et ligna colligere, virorum furnum accendere, mulierum pinsere placentas. Tantum est eorum studium, tantus ardor colendi idola. Mulieres conspergunt adipem.] Hebr. est: *Pounnt conspersionem*, sive massam et pastam; conspersionem enim vocat farinam, aquam, salem, butyrum commista et conspersa, ex quibus faciebant placentas.

Reginæ coeli.] Interpres hebraice legit למלכת *lemalcat*, jam aliis punctis legunt למלכת *limlechet*, id est *operi*, vel ut alii vertunt, *operæ cœli*, q. d. Faciunt placentas rotundas et stellatas, imprimuntque eis figuram stellarum, ut significet se eas reginæ cœli et stellarum offerre: *opus* ergo *cœli* vocentur placentæ stellatæ, quæ sunt instar stellarum cœli. Septuag. vertunt, *militiæ cœli*; Vatabl. *machinæ cœli*; Chald. *sideri cœli*. Jam per hæc Vatabl. solem accipit; Kimchi et Pagninus Saturnum, qui et Moloch et Melchom dicitur.

Optime S. Hieron. et S. Thomas, *reginæ cœli*, inquiunt, id est lunæ, quam Dianam seu Phœben Gentiles vocabant, quasi quæ esset Phœbi, id est Solis, soror: cœli enim rex est sol vel Jupiter. Regina ergo est Luna, ob magnitudinem et splendorem, et quia præest nocti: unde et Luna dicta est a lucendo, quod sola nocte luceat, ait M. Varro; indeque noctiluca est appellata. Huic Judæos sacrificasse, patet tum ex hoc loco, tum ex c. 44. v. 17. 18. 19. 25. Sic Ethnici olim placentæ genus, quod βους id est bos, a cornium similitudine appellabant, Lunæ offerebant. Sic alii Dianæ, id est Lunæ, αμφιφωντας id est placentas, affixi circumcirca accensis cereis in templo Munichia dicto offerebant, teste Polluce l. 6. c. 14. Hesychio et Eustathio Iliad.

His comparet Epiphan. hæresi 79. in Arabia Collyridianos hæreticos, qui certas habebant mulieres, quæ in curru sellave ornata, ac velo passo obducta, collyrida sive placentam festo quodam per aliquot dies proponere, ac B. Mariæ quasi deæ offerre solebant, et inde simul omnes congregatæ participabant. Damnat enim ipse hanc idololatriam: nam B. Virgini hyperdulia debetur et competit, non latria, ac consequenter nec sacrificium.

Porro post Christum Prodicus philosophus, teste S. Epiphanio, docuit lunam esse Deum. Sic et manichæi solem et lunam adorabant, teste S. August. lib. 14. contra Faustum c. 11. Docebant enim thronum Christi esse in sole, sapientiam in luna, spiritum in aere, ut refert idem August. l. 20. contra Faustum cap. 6. Insuper Mahomet in Alcorano sanxit cultum Cuber, id est lunæ. Denique apud Christianos manserunt ethnicismi reliquiæ, dum deficiente luna, acclamabant ut luna ex hoc suo quasi animæ deliquio ad se suamque lucem et plenitudinem rediret, quas acclamationes sustulit S. Ambrosius Mediolani, et S. August. in Africa, uti ipse testatur ser. 215. de Tempore. Putabant enim Gentiles lunam in defectu a dracone ore apprehendi; itaque ne eam draco devoraret et absorberet, succlamabant, putantes se clamoribus percellere draconem ut eam removeret.

Denique probabile est quod censet Sanchez Moloch, vel Melech, vel Melchom, fuisse solem, qui est *Melech*, id est rex cœli indeque Lunam, quæ Solis est soror et Phœbe dictam esse *Melcha*, id est reginam. Confirmatur id primo, quia, sicut lucifer antecedit solem, sic deum Moloch antecedebat Rempham, id est lucifer, sive gemma in corona Melchom referens luciferum, uti docet S. Hieron. in c. 5. Amos, Lyran. Beda et Glossa in illud Actor. 7. *Suscepistis tabernaculum Moloch, et sidus dei vestri Rempham*; secundo, quia Melchom habuit coronam gemmis quasi sideribus radiantem, 1. Paral. 20. Porro radii hujus coronæ videntur fuisse instar radiorum solis, uti fuerunt coronæ regum Persarum; tertio, quia Gentiles et Judæi suos infantes immolabant Moloch, cremando eos igne, eo quod putarent solem esse igneæ naturæ. Unde Poeta:

Vos, æterni ignes, at non violabile numen,
Testor.

Verum de Moloch fuse disserui Levit. 18. 21.

19. Numquid me ad iracundiam provocant? nonne semetipsos?] q. d. Putant se hac idololatria mihi movere bilem aut dolorem (Hebr. enim כעס caas, non tantum iram, sed et dolorem, tristitiam, omnemque animi molestiam et ægritudinem significat.) falluntur, ego sum ἀπαθής, potius se perdunt, at sibi

provocant ac conciliant iram et ultionem meam, quæ fiet, ut sibi irascantur et indignentur, quod suis sceleribus eam sibi accersiverint ad suam ignominiam. Ita S. Hieron. et Vatabl.

20. ECCE FUROR MEUS, etc. CONFLATUR SUPER LOCUM ISTUM. Pro *conflatur*, Septuag. et Chald. vertunt, *effunditur*; Vatebl. *Liquefactus est ut plumbum*. Est metaphora a fornacibus in quibus conflatur ferrum et metalla, q. d. Sicut vi ignis conflatur ferrum, liquefit et effunditur quasi torrens ignitus: sic et indignatio mea ebullit et coquitur, brevique effundetur in Judæos. Anthropopathus datur Deo ira, indignatio, furor; quia Deus acriter punit sontes uti homo, sed homo ex ira et passione, Deus ex ratione et justitia.

21. ADDITE,] q. d. Addite sane holocausta holocaustis et victimis pacificis, indeque de more, juxta legem Levit. 7. 16. comedite. Est ironia, q. d. Holocausta hæc me non placabunt, nec vobis proderunt, quia ea nihili pendo, quamdiu mores vestros non corrigitis.

22. QUIA, etc. NON PRÆCEPI EIS IN DIE QUA EDUXI EOS DE TERRA ÆGYPTI, DE VERBO HOLOCAUTOMATUM.] Hoc verum esse, ait S. Hieronymus, patet ex Exodo, ubi Deus primo dedit Judæis Decalogum in tabulis lapideis, quasi potissimum sui cultum et puram religionem; deinde post offensam idololatriæ, adoratumque vitulum, postea jussit, ut magis sibi quam dæmoni et vitulo sacrificarent, ac certas ovium, boum et hircorum victimas sacrificari præcepit. Licet enim Exodi 20. 24. jubeat Deus fieri altare, tamen nullas determinat aut præscribit victimas in eo offerendas; illas enim postea præscripsit in Levitico. Tantum ergo jubet, ut victimas quas offerre sponte volunt, in altari terreo offerant. Rursum, Exodi 29. præscripsit quidem victimas offerendas in consecratione sacerdotum, sed illæ sacerdotes tangunt potius quam populum; nec pro populo, sed pro consecratione sacerdotum jubentur offerri. At post adoratum vitulum Exodi 32. mox in Levit. certa holocausta, certasque victimas pacificas, et pro peccato sibi immolari præcepit.

Idem docet Iren. l. 4. contra hæret. Rabanus, Hugo, S. Thom. Dionys. et Lyran. q. d. Rationem et modum sacrificandi in Levitico Judæis præscripsi, non propter me, quasi ego iis egeam, aut odore carnium delecter, uti Gentiles putabant suos deos; id est dæmones, iis delectari (idem putarunt aliqui Patres, qui opinati sunt harum victimarum vaporibus vivere et pasci dæmones, habereque corpus spirituale: inter quos diserte id docet S. August. vir tanti ingenii et doctrinæ l. 10. Civit. 11.) Sed propter vos ea præscripsi, ut scilicet iis vos in meo cultu detinerem, ne ad vitulos et idola Gentiumque sacrificia descisceretis; unde initio legis tantum præcepi ut audiretis me, numquam sacrificia præcepturus, sed vestro arbitrio ea relicturus, uti ante legem ea reliqui, nisi pronos vos acivissem in sacrificia Gentium. Ita Theodor. Hugo, S. Thomas et passim Patres.

Aliter respondet Sanchez Deum præcepisse quidem in deserto sacrificia: sed noluisse ut præcepta hæc vim haberent obligandi, donec ingressi in Chanaan Hebræi, eam subactis Chananæis quiete et pacifice possiderent; tunc enim non ante certus a Deo definitus fuit locus tabernaculi et altaris, in quo hæc sacrificia offerenda erant. Idem docet Abulens. in c. 18. Josue q. 1. et Serarius q. 11. in cap. 18. Josue, imo idipsum docet Moses, Deut. 12. 1. et seq. Prior explicatio uti communior, ita est germanior, omnemque difficultatem exhaurit.

24. FACTIQUE SUNT RETRORSUM, ET NON IN ANTE,] id est primo, facti sunt aversi a me, et a mea voluntate, uti sunt qui terga vertunt dominis suis; secundo retrocesserunt, et non promoverunt; unde explicans v. 26. ait: *Et pejus operati sunt quam patres eorum*; tertio, præterita ut Ægyptias ollas repetunt, futura contemnunt, propterea patiuntur adversa, nihilque eis succedit prospera.

E contrario, monet Apostolus, ut quæ retro sunt obliviscentes, ad anteriora nos extendamus, euntes de virtute in virtutem.

28. PERIIT FIDES.] Periit in plerisque Judæis Dei fides et religio vera. Ita S. Hieron. Theodor. et Rabanus; secundo, *periit fides*, id est veracitas, fidelitas, quia plerique omnes dolos et mendacia meditantur et loquuntur.

29. TONDE CAPILLUM TUUM,] scilicet tu, o Jeremia, ut significes et hoc schemate repræsentes Judæos, qui quasi capillitium, ornamentum et diadema erant Dei a Deo resecandos et projiciendos esse, ut in omnem ventum plagamque mundi dispergantur, et quasi peripsema a Gentibus conculcentur, et in sterquilinium projiciantur, ibique putrescant, idem enim hac pilorum resectione significavit Ezechiel c. 5. v. 1. Ita Hugo, S. Thomas, Lyranus et Dionys. Unde Maldonatus censet Jeremiam quasi Nazaræum intonso hucusque fuisse capillo. Sic et Sanchez; licet enim, ait, in Hebræo sint verba fœminina; tamen illa pro masculinis sumuntur; jubet enim Deus Prophetæ, ut fœminarem assumat ejulatum, id est clarum et sonantem: nam viri in luctu potius gemunt quam plangunt. Rursum alludit ad præficas, quæ lamentationi præerant, q. d. Instar præficarum plange.

Verum, quia præcessit immediate: *Et dices ad eos, etc. tonde capillum, etc.* Hinc secundo melius, *tonde*, scilicet tu, o Jerusalem, cum tuis filiis et incolis Judæis: nam in Hebræo omnia hæc verba sunt fœminina.

Nota: Tondebent veteres comam in signum luctus; secundo, in signum servitutis; servis enim tonsa coma signum erat subjectionis, uti est et fœminis subditis marito, 1. Cor. 11. v. 6. et 10. q. d. O Jerusalem, capieris, ergo tamquam captiva, tonde capillum.

SUME IN DIRECTUM PLANCTUM,] q. d. Pone comam præcisam coram te, ut recta oculis in eam directis plangas quasi super mortuum. Ita Lyranus et Hugo; secundo, Septuag. pro שְׁפָיִם *sephaim*, legentes שְׂפָתַיִם *sephataim*, vertunt: *Sume in labiis planctum*, id est loquere plangentis more; tertio, Vatabl. Pagnin. et Kimchi legentes *sephaim*, vertunt: *Sume super vertices aut montes planctum*, q. d. Vide excelsa, ubi idola coluisti ob quæ jam vastaris: ibi ergo plange ubi peccasti; quarto et optime, *sume in directum planctum*, id est, clama recta in altum, extende vocem planctus contentam in locum directum, id est altum et excelsum, scilicet super montes, ut ab omnibus audiaris; hoc enim ait Hebr. *sephaim*.

RELIQUIT GENERATIONEM FURORIS SUI.] Reliquit Deus Gentem Judæorum cui iratus est in quam sævit et

quasi furit. Hæc *generatio furoris* Dei a Paulo, Rom. 9. vocatur *vasa iræ apta in interitum*. Peccator ergo est quasi scopus furoris Dei, in quem ipse omnia sua tela et sagittas collimat et conjicit.

30. POSUERUNT OFFENDICULA,] id est idola et statuam Baal in templo, ut patet Ezech. 8. v. 3. scilicet id fecit Manasses, 4. Reg. 21. 4. et 5. Ita S. Hieron. et Theodor.

31. EXCELSA TOPHETH.] *Excelsa*, scilicet altaris, quæ excelsa in excelsis collibus aut montibus erigebant. Ita Septuag. et alii.

Quæres, quid sit *Topheth*? Dico primo, *Topheth* non fuit idolum, ut vult Theodor. et Lyran. sed lucus sive sylva, in qua erat delubrum sive templum Moloch. Situm erat Topheth in gehenna, id est in valle amœnissima filiorum Ennom prope Jerusalem, quæ Siloe fontibus irrigabatur.

Dico secundo, Hebr. *Topheth* deduci potest primo, a rad. פתא *pata*, id est illicere, seducere: unde Theodor. q. 26. in 4. Reg *Topheth*, ait, casum significat; secundo, S. Hieron. *Topheth*, inquit interpretatur latitudo, a rad. פתה *pata*, id est dilatavit: erat enim locus impiorum latissimus et capacissimus; tertio alii *Topheth* deducunt a rad. יפה *iapha*, id est pulcher fuit: erat enim vallis amœnissima; quarto, Franc. Forerius in Isaiæ 30. putat dici *Topheth* quasi *mapheth*, id est portentum: instar enim portenti erat, quod ibidem filios proprios idolo Moloch immolarent; quinto et optime, *Topheth* dictum est a תוף *taph*, id est tympanum quod pulsabant hi idololatræ, ne vagitus parvulorum occisorum audirentur a parentibus. Ita R. Abraham, Lyranus et alii. Quocirca fabulosum et ridiculum est, quod Hugo Cardin. ex Hebræis scribit in Isaiæ cap. 30. 33. nimirum *gehennam* esse nomen Græcum, *topheth* Hebræum, quod significet *tophos* (quos Itali vocant *tufos*) lapides concavos in modum pumicis, inter quos nutriebatur ignis indeficiens et perpetuus. Patet enim gehennam esse Hebræum nomen, non Græcum, æque ac *tophet* Hebræum esse, non Latinum *tophos*. Tale quoque est quod auctor libri de Nomin. Hebr. apud S. Hieron. scribit gehennam idem esse quod vallem gratuitam, a גיא *ge*, id est vallis, et חן *chen*, id est gratia, vel חנם *chinnam*, id est gratis. In inferno enim non est locus gratiæ, sed justitiæ et vindictæ.

Dico tertio, censet S. Hieron. in c. 32. Judæos in Topheth immolasse filios duobus idolis, scilicet Baal et Moloch; sed verius est, eos immolasse soli Moloch, qui et Melchom dicitur, qui erat Baal, id est deus Ammonitarum; Baal enim commune deorum erat nomen. Sed quis erat Melchom? Arias in c. 1. Amos, putat fuisse Mercurium, quem Ammonitæ colebant quasi Malech, id est regem, vel quasi Malach, id est animarum ductorem, et deorum nuntium: Hebræis enim מלאך *malach*, est nuntius. Sed respondeo fuisse Saturnum, qui Moloch vel Malech, id est rex, vel Melchom, id est rex eorum, dictus est. Saturno enim solebant homines amicissimos et pueros immolare, præsertim in gravi aliqua calamitate ad eam avertendam, tum Phœnices sive Chananæi, tum ab eis prognati Carthaginenses. Ita Eusebius l. 4. Præpar. 7. Philo lib. 1. Historiæ Phœnicum, Curtius lib. 4. et Diodorus lib. 20.

Sic Pyrrhus, capta Troja, Polyxenam Priami filiam, Ulysses Astyanactem Hectoris primogenitum, pro felici reditu in patriam, diis sacrificarunt, quorum funebria celebrat Seneca in Troade. Paulus Orosius lib. 4. c. 6. et Herodotus lib. 7. scribunt moris fuisse apud Persas, in gratiarum actionem diis vivos sub terra defodere pueros ac virgines, indigenarum filios et filias, idque fecisse Amestrim Xerxis uxorem in quatuordecim nobilium Persarum filiis. Sic Mexicani nostro sæculo quotannis viginti hominum millia mactabant dæmoni, antequam ab Hispania subigerentur: quinimo idolum quoddam ex farina humano sanguine permista festo quodam die efformabant, ac post ejus adorationem, illud in minutissimas partes secantes sigillatim distribuebant, singulique suam partem devorabant, ita sacrilegium sacrificium consummantes. Vide de Moloch dicta Levit. 18. 21.

Dico quarto, hunc locum contaminavit et destruxit Josias, 4. Reg. 23. v. 10. anno regni 12. jam ergo, Jeremia prophetante, eversa erat Topheth. Jeremias ergo non præsentem sed præteritam taxat idololatriam, q. d. in Topheth peccastis, in Topheth quoque puniemini. Unde Hebræi et S. Hieron. censent *Topheth* vocari gehennam, id est locum supplicii: quod in ea valle ubi Judæi filios suos Moloch sacrificaverant, Deus eos deleverit, ut illis minatus est v. seq. et c. 19. v. 6. 11. 12. Denique inde ob similem crudelitatem et incendium, infernus a Christo dicitur gehenna, Matth. 5. 23. et ab Isaia c. 30. 33. sicut Beatorum locus dicitur גן עדן *gan eden*, id est, vallis vel hortus deliciarum, hoc est paradisus. Ita S. Hieron.

Hinc tradunt, vel potius more suo fabulantur Judæi, uti narrat S. Thomas in Isaiæ 30. v. ult. in Topheth esse inferni fauces, sive gehennalis incendii spiracula, ut de Ætna fingunt Poetæ: quia ibi, inquiunt, duæ palmæ perpetuo fumant. Stupendum est tam crudelem cultum idoli secutos esse Judæos, neglecto facillimo cultu Dei veri. Unde Hercules, ait Macrob. lib. Saturn. 7. oraculo hominum victimas postulante, persuasit Italis, ut pro hominibus vivis cereos offerrent.

32. ET NON DICETUR AMPLIUS, TOPHETH.] Alludit ad rad. יפה *iapha*, id est pulcher fuit, q. d. *Topheth* non vocabitur amplius *Topheth*, id est locus pulchritudinis, amœnitatis et gratiæ (hoc enim significat *Ennon*) sed stragis, quia ibi plurimi Judæi occidentur et sepelientur, *eo quod non sit locus* alius sepeliendi, ob multitudinem cadaverum.

33. MORTICINUM,] id est cadaver, id est cadavera.

Tropol. filios suos immolant Moloch, qui ingenium, vires, tempus, opera impendunt veneri, ventri, ambitioni: quocirca et ipsi descendent in Topheth, ibique cremabuntur Lucifero. Vere S. August. in Sententiis, sent. 136. *Omnes*, ait, *pravæ cupiditates sunt portæ inferi per quas in mortem itur: cujus dominatum subit, qui adeptum se ad perfruendum lætatur, quod periturum concupivit.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Praestat in praedicanda vastatione Jerusalem ob ejus idololatriam et scelera. Unde primo, v. 1. praedicit Chaldaeos Judaeorum sepulcra eversuros et ossa dispersuros. Secundo, v. 3. quod homines magis eligent mortem quam vitam. Tertio, v. 4. arguit eorum impoenitentiam, atque v. 7. aves in vere ad suos nidos reverti, Judaeos vero ad Deum nolle reverti. Quarto, v. 10. arguit Prophetas et sacerdotes dicentes, Pax, pax. Quinto, v. 13. pro uvis et vino minatur eis aquam fellis. Sexto, v. 16. ex Dan ait venturos Chaldaeos, foreque saevos ut basiliscos.

1 In illo tempore, ait Dominus: Ejicient ossa regum Juda et ossa principum ejus, et ossa sa-
cerdotum et ossa prophetarum, et ossa eorum qui habitaverunt Jerusalem de sepulchris suis:
2. et expandent ea ad solem et lunam, et omnem militiam cœli, quæ dilexerunt et quibus ser-
vierunt, et post quæ ambulaverunt, et quæ quæsierunt et adoraverunt: non colligentur, et non se-
pelientur: in sterquilinium super faciem terræ erunt. 3. Et eligent magis mortem quam vitam
omnes qui residui fuerint de cognatione hac pessima in universis locis, quæ derelicta sunt ad
quæ ejeci eos, dicit Dominus exercituum. 4. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Numquid qui
cadit, non resurget? et qui aversus est, non revertetur? 5. Quare ergo aversus est populus iste
in Jerusalem aversione contentiosa? Apprehenderunt mendacium, et noluerunt reverti. 6. Attendi
et auscultavi: nemo quod bonum est loquitur, nullus est qui agat pœnitentiam super peccato suo
dicens: Quid feci? omnes conversi sunt ad cursum suum, quasi equus impetu vadens ad prælium.
7. Milvus in cœlo cognovit tempus suum: turtur, et hirundo, et ciconia custodierunt tempus ad-
ventus sui: populus autem meus non cognovit judicium Domini. 8. Quomodo dicitis: Sapientes nos
sumus, et lex Domini nobiscum est? vere mendacium operatus est stylus mendax scribarum.
9. Confusi sunt sapientes, perterriti et capti sunt: verbum enim Domini projecerunt, et sapientia
nulla est in eis. 10. Propterea dabo mulieres eorum exteris, agros eorum hæredibus: quia a
minimo usque ad maximum omnes avaritiam sequuntur: a propheta usque ad sacerdotem cuncti
faciunt mendacium. 11. Et sanabant contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax,
pax: cum non esset pax. 12. Confusi sunt quia abominationem fecerunt: quinimo confusione non
sunt confusi, et erubescere nescierunt: idcirco cadent inter corruentes, in tempore visitationis suæ
corruent, dicit Dominus. 13. Congregans congregabo eos, ait Dominus: non est uva in vitibus, et
non sunt ficus in ficulnea, folium defluxit: et dedi eis quæ prætergressa sunt. 14. Quare sede-
mus? convenite et ingrediamur civitatem munitam, et sileamus ibi: quia Dominus Deus noster
silere nos fecit, et potum dedit nobis aquam fellis: peccavimus enim Domino. 15. Expectavimus
pacem, et non erat bonum: tempus medelæ, et ecce formido. 16. A Dan auditus est fremitus equo-
rum ejus, a voce hinnituum pugnatorum ejus commota est omnis terra, et venerunt, et devorave-
runt terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores ejus. 17. Quia ecce ego mittam vobis ser-
pentes regulos, quibus non est incantatio, et mordebunt vos, ait Dominus. 18. Dolor meus super
dolorem, in me cor meum mœrens. 19. Ecce vox clamoris filiæ populi mei de terra longinqua:
Numquid Dominus non est in Sion, aut rex ejus non est in ea? Quare ergo me ad iracundiam con-
citaverunt in sculptilibus suis et in vanitatibus alienis? 20. Transiit messis, finita est æstas, et
nos salvati non sumus. 21. Super contritione filiæ populi mei contritus sum et contristatus, stu-
por obtinuit me. 22. Numquid resina non est in Galaad? aut medicus non est ibi? quare igitur
non est obducta cicatrix filiæ populi mei?

1. IN ILLO TEMPORE,] quo Jerusalem a Chaldæis capietur, et Judæi in Topheth occidentur.

EJICIENT OSSA REGUM JUDA.] Nota: Judæi cadavera principum suorum mortuorum comburebant, ut patet Jeremiæ 34. 5. et ossa sepeliebant cum auro, argento, vestibus, armis, coronis et sceptro, si reges essent, inquit S. Hieron. sin Prophetæ essent aut viri primarii, cum vestibus et vasis pretiosis, sicut et nostro tempore in sepulcris Judæorum vidimus. Ita scribit Josephus l. 13. Antiq. 15. Hyrcanum extraxisse e sepulcro Davidis tria talentorum millia. Et Sozomenus lib. 9. in fine, narrat in sepulcro Zachariæ prophetæ inventum fuisse puerum e regia stirpe aurea corona redimitum, et vestibus regalibus indutum. Sic et Gentes fecerunt, ut patet in funere Miseni apud Virgil. 6. Æneid.

At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imposuit, suaque arma viro, remumque tubamque.

et lib. 11. in funere Pallantis, in rogum enim injecerunt ejus vestes, galeam et arma.

Idem etiamnum faciunt Livones, qui dura Germanorum servitute pressi, monumentis mortuorum cibum, potum, securim, et nonnihil pecuniæ imponunt dicentes: *Transi, o miser, ab hoc rerum statu, in mundum meliorem; ubi non tibi Germani amplius, sed tu illis imperabis, habes arma, cibum, viaticum.* Testis est Joan. Lasicius in Samogit.

Alexander Magnus audiens Cyri sepulcrum auro argentoque refertum, jussit illud aperiri: *Sed præter ejus clypeum putrem, et arcus duos Scythicos, et acinacem, nihil reperit. Cæterum corona aurea imposita amiculo, cui eam assueverat ipse, solium, in quo corpus jacebat, velavit, miratus tanti nominis regem, tantis præditum opibus, haud pretiosius sepultum esse quam si fuisset e plebe,* inquit Q. Curtius lib. 10. de Gestis Alexan. Paulo aliter rem narrat Plutarch. uti mox dicam.

Prædixit ergo Jeremias, quod sepulcra hæc effringet Chaldæorum avaritia, primo ad prædam. Ita S. Hieron. Hugo, Lyran. Isidor. Secundo, ut Theodor. ad contemptum et punitionem, ut scilicet ossa Manassis et regum impiorum luci prodantur, et cœli ac stellarum, quibus servierunt Deo derelicto, pateant aspectibus. Denique ut aeri exposita eorum ossa, ab eoque consumpta, in sterquilinium et cineres solvantur. Hinc ait: *Expandent ea,* id est, spargent, non colligent sub tectum, nam et hic aliquis honos est, quare nos mortuorum crania et ossa in cœmeterio honesto loco in polyandrio sive ossario reponere solemus. Verum hoc Judæis a Chaldæis non fuit concessum, uti hic minatur Deus.

Quam vero hæc sepulcrorum violatio sit inhumana et barbara, facto indicavit Nitocris (licet Plutarchus id tribuat Semiramidi) regina Babylonis. Hæc enim sepulcrum sibi extruxit supra portas urbis excelso loco, atque his litteris inscripsit: *Si cui regum Babylonis post me futurorum fuerit pecuniæ penuria, aperto sepulcro, sumat quantumcumque libuerit pecuniæ, duntaxat indigens; aliter ne aperiat, non enim satius fuerit.* Hoc sepulcrum mansit immotum usque ad Darium Hystaspis, qui frustra ibi pecunias recondi arbitratus, aperuit monumentum, in quo pecunias non invenit; sed litteras ita dicentes: *Nisi pecuniæ esses inexplebilis, et turpis lucri cupidus, haud aperuisses urnas defunctorum.* Ita Herodot. lib. 1.

Alexander Magnus, inquit Plutarch. in ejus Vita, cum Cyri monumentum apertum comperisset, facti auctorem, Polymachum nomine, interfecit. Titulus monumenti erat: *Quisquis homo et undecumque venisti (nam venturum novi) ego Cyrus sum, qui Persis quæsivi imperium. Ne invideas mihi, oro te exiguam hanc humum, quæ corpus meum tegit.* Hæc Alexandrum valde permoverunt, reputantem rerum incertitudinem et vicissitudinem. Hinc et illa Horatii querela de Romanorum excidio libro Epod. ode 16.

Barbarus heu! cineres insistet victor, et urbem
Eques sonante verberabit ungula,
Quæque carent ventis et solibus ossa Quirini,
Nefas videre, dissipabit insolens.

2. ET OMNEM MILITIAM COELI,] et omnes stellas, quæ Dei, quasi armati et instructi sunt milites, præsertim quia galearum coni tamquam stellæ micare solent, inquit Maldon.

QUIBUS SERVIERUNT,] latria, eas adorando.

Nota: Gentiles adorarunt solem et stellas, tum ob splendorem et pulchritudinem, tum quia primi Philosophi pene omnes putarunt eas esse animatas. Unde S. August. lib. 18. Civit. cap. 4. refert Anaxagoram capitis accersitum, quod dixerat *solem esse saxum candens,* tum quia censebant in stellis eventus et fatum cujusque esse descriptum. De quo plura cap. 10. 2.

3. ELIGENT MAGIS MORTEM QUAM VITAM.] Hoc allegor. verius erit in die judicii, ac excidii orbis, cum impii dicent *montibus, Cadite super nos; et collibus, Operite nos.*

IN UNIVERSIS LOCIS QUÆ DERELICTA SUNT, AD QUÆ EJECI EOS,] in Babylone, inquit Lyran. Secundo et melius, in Judææ montanis et abditis, inquit Vatabl. Aut tertio, in desertis Moab et Idumææ, ad quæ fugerunt metu Chaldæorum Judæi. Ita a Castro. Aliter Sanchez: *Quæ derelicta sunt,* hoc est, inquit, in universis locis in quibus Judæis derelicti sunt, ut sit hypallage.

4. NUMQUID QUI CADIT, NON RESURGET?] q. d. Omnes qui cadunt resurgere cupiunt, et ad id toto corporis animique nisu conantur, pari modo qui aversi sunt a recta via et itinere, ea cognita in eam reverti festinant, quæ est ergo Judæorum insania, velle in lapsu et errore perdurare? Ita Lyran. Dionys. Isidor. et S. Hieron. *Humanum enim est cadere, diabolicum nolle resurgere.*

5. AVERSIONE CONTENTIOSA,] id est, forti, jugi, pertinaci, ita ut nolit reverti. Unde hebr. est *aversione perpetua.*

APPREHENDERUNT MENDACIUM.] Hebr. תרמית *tharmit* id est, dolos, et fraudes pseudoprophetarum Jeremiæ minas irridentium, iis enim crediderunt. Ita Vatabl. Pagnin. Lyran. Dionys. Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thomas, *mendacium,* id est iniquitatem, pravitatem. Sic alibi e contrario sæpe *veritas* vocatur omne debitum vel officium virtutis; et sic diabolus dicitur non stetisse in veritate, id est, non perseverasse in officio angelico, seu in eo quod decebat angelum facere, Joan. 8. 44.

6. OMNES CONVERSI SUNT AD CURSUM SUUM,] ut sequantur naturæ et voluntatis pravæ pronitatem in malum

sicut equus effræni impetu corrit, quo eum stimulos vel phantasia agit, v. g. in prælium, etiam cum certo vitæ periculo. Paulo aliter, sed efficacius vertunt LXX. *Currens defecit a cursu suo, et equus defessus in hinnitu sua*, q. d. Currens diu, tandem delassatur, et currere desinit, equus pariter hinniens ad cursum in prælium, eo delassatus, hinnire et currere desinit, at hi in continuo peccandi labore, et cursu ad scelera non fatigantur, sed quasi infatigabiles et insatiabiles ad alia et alia assidue procurrunt. Ita Theodor. Hic peccatoris vitiis immersi est stupor, hic furor.

7. MILVUS IN COELO (ex cœlo, ex cœli temperatione et qualitate) COGNOVIT TEMPUS SUUM.] *Milvus* scilicet albus, id est, ciconia, hæc enim a pietate in parentes hebr. dicitur. חסידה *chasida*, id est pia, et a candore vocatur candida. Unde Virg. Georg. 2. *Cum vere rubenti Candida venit avis.* Ciconia enim in vere ex frigidioribus locis ad nidum suum redit, quod non facit milvus, indeque ciconia hospitis qui nusquam habitat, est hieroglyphicon. Ita a Castro, Maldon. et Hebræi. Verum, quia milvus nusquam, vocatur ciconia, et quia de ciconia sequitur; hinc melius proprie hic milvum accipias, qui hebr. dicitur *chasida* per antiphrasin, quia minime pia, sed rapacissima est avis. Nomina enim animalium apud Hebræos multis sunt communia. Unde *chasida* milvum interpretantur prima, S. Hieron. Zechar. 5. vers. 9. ubi in comment. sic ait: *Chasidam Hebræi milvum putant, avem rapacissimam, et semper domesticis avibus insidiantem.* Secundo Symmachus, et sexta editio Psalm. 103. 18. *casida* vertunt, *milvum*, ubi Septuag. vertunt, *herodium*. Tertio, Thalmudistæ, ait Pagninus, dicunt quod *chasida* sit דיה לבנה *daia lebana*, id est milvus albus; sic appellatus, quod faciat misericordias aut beneficia cum sociis suis, quibus de escis quas repuit, distribuit.

Pulchre Baptista Mantuan. l. 5. Alphonsi, de avium ingenio ita canit;

> Astra etiam pluviasque docent, et certa dierum
> Tempora et annorum, sic ver cognoscit hirundo,
> Alciones hiemem, ventos et fulmina cudunt,
> Et tempestivos campis sitientibus imbres.

TEMPUS SUUM.] tempus vernum, blandum et commodum ad redeundum, nidificandum, ova et pullos generandum, q. d. Et vos, o Judæi, o mortales, non cognoscitis tempus, id est, oportunitatem pœnitendi, Deum conciliandi, serendi bona opera quibus æternam gloriam metetis. Rursum, non cognoscitis tempus, puta hiemem asperam iræ et vindictæ Dei vobis imminentis, ut eam instar milvi et ciconiæ fugiatis.

Tempus sive occasionem pulchre hoc modo depingit Ausonius:

> Sum dea, quæ rara et paucis Occasio nota,
> Quid rotulæ insistis? stare loco nequeo.
> Quid talaria habes? volucris sum: Mercurius quæ
> Fortunare solet, trado ego, cum volui.
> Crine tegis faciem, cognosci nolo, sed heus tu,
> Occipiti calva es? ne tenear fugiens.

Deinde comitem Occasionis metanœam, sive seram pœnitentiam ita describit:

> Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
> Nempe ut pœniteat, sic Metanœa vocor.

Apes, inquit Plinius lib. 11. cap. 6. et 10. *perogunt opus suum non statis diebus, sed quoties cœli commoditas incitat, ita suo quæque tempore capienda est occasio*; idem lib. 15. cap. 24. *Morus, ait, novissima omnium germinat, et tamen perit inter primas, ita qui tempus idoneum apperiuntur rei conficiendæ, etiamsi serius cœperint, tamen maturius conficiunt*; et Hesiodus: *Æstas non semper fuerit, componite nides.* Hoc est quod ait Paulus: Dum tempus habemus, operemur bonum, seminemus bona opera ex quibus in æternitate vivamus.

TURTUR.] Mystica, S. Chrysost. hom. de turture 10. 5. *Turturem, ait, dicit omnem castam Ecclesiam, hirundinem sero Joannem hominum amatorem, cicadam autem* (sic enim ipse legit pro ciconia) *eloquentissimum Paulum, Ecclesiæ organum.* Vide eum de turture. Addit S. Ambr. lib. 6. Hexam. cap. 4. *Vides*, inquit, *quantam Dominus etiam minusculis animalculis infundit prudentiam? Turtur nido suo, ne pullos suos incurset lupus, squillæ folia superjacit: novit enim quod hujusmodi folia lupi fugere consueverint, novit avicula, quomodo posteritatem foveat suam; et tu ignoras, et tu negligis, quomodo adversus lupum nequitiæ spiritalis posteritatem eatæ hujus habeat tutiorem?* Sed de hoc alii dubitant. Nam quid turtur a lupo sibi pullisque metuat, in arboribus nidulans? Gladiolum, vel, ut alii legunt, iridem nidis imponere tradit Ælianus; Philes vero comedere eamdem, tamquam fascinationis amoletum, et ad pullorum custodiam. Sed audi similia, eaque mira de provida avium sagacitate, eaque imitare: *Morbum ingruentem hieracio herba accipiter propulsat, chelidoniam visui saluberrimam hirundines monstravere, vexatis pullorum oculis illa medentes, origano sibi medetur ciconia; aetite lapide aquila; circus cichorio; milvus rhamno; upupa adianto; turdi ramo myrti; pavo radice lini; ordea cancro; palumbes, graculi, merulæ, perdices lauri ramo annuum fastidium purgant; columbæ, turtures et gallinacei herba, quæ vocatur helxine; anates, anseres, cæteræque aquaticæ herbo siderite; grues et similes junco palustri. corvus occiso chamæleonte, qui etiam victori nocet, laura infestum eirus extinguit*, ait Aldrovandus Prologom. in Ornithol. Ubi et addit, lusciniam cum solstitio æstivo colorem æque ac vocem mutare.

HIRUNDO.] Hebr. סוס *sus*, quod Vatabl. Pagnin. et alii vertunt *grusm*, quæ procaritate et voce similis est equo, qui hebraice *sus* dicitur. Verum Septuag. Chald. Nostar, et alii Isaiæ 38. 14. *sus* vertunt, *hirundo*, prima enim avium in vere redit hirundo, unde adagium: *Una hirundo non facit ver.* Audi mira de hirundine, ejusque solertia et variis præsensu.

Hirundines sub hiemem et frigore glomerant se, aliaque et pedibus sese invicem implicantes, mergunt se in stagnum, ibique quasi soporatæ et exanimes quiescunt, dum vernus calor appetat, quem ut sentiunt, ad se redeunt et reviviscunt. Ita oculati testes Poloni testantur. Hirundo ergo ex aquis rediviva: primo vere ad nos redit, pristinos nidos investigat, inventisque applaudit, sibique congratulatur mirifice, cantu vario et quasi articulato. Thebarum tecta, teste Plinio l. 10. c. 23. subire negatur hirundo, quod urbs illa sæpius capta et vastata sit. Id ex Plinio repetens Solinus cap. 15. Polyhist. causam hanc dat:

Num inter cætera, inquit, *habere hirundines quiddam præscium inde noscitur, quod lapsura non petunt culmina, et aspernantur peritura quoquo modo tecta.* Mirum vero est quod scribit Plinius lib. 10. cap. 33. hirundines in Heracleotico Nili ostio, exundationi Nili molem inexpugnabilem continuatione nidorum ita opponere stadii unius spatio, ut id humano opere perfici vix posse credatur. Et in Ægypto juxta oppidum Copton, insulam esse ajunt sacram Isidi, quam ne Nilus inundet, hirundines, incipiente vere, palea et atramento firmant, continuatis per triduum noctibus, tanto labore, ut multas in opere emori constet, eamque militiam illis cum anno redire semper.

Aliæ quoque aves vere redeunt, sed præ iis nominat hirundines. Illæ enim certo primo vere redeunt verque quasi enuntiant. Rursum, quia id magis mirum est in hirundine, quæ vix disciplinam admittit, vix cicurari se patitur. Unde Plinius lib. 10. cap. 15. *E volucribus*, inquit, *hirundines sunt indociles, e terrestribus mures, cum elephanti jussa faciant, leones jugum subeant, in mari vituli, totque piscium genera mitescant*; Et Plutarch. 8. Sympos. quæst. 7. *De his*, inquit, *quæ nobiscum habitant, sola hirundo et musca non cicurantur homini, nec tangi se patiuntur, neque consuetudinem aut societatem ullius operis ludive admittunt, quod musca facit metu incommodi, et quia subinde abigitur; hirundo autem quia natura odit homines, et ob infidelitatem semper suspiciosa manet, et cicurationis fugax.* Ludovicus Ariostus in satyris scribit, mori hirundinem, si vel unica tantum die in cavea inclusa teneatur, unde et hebr. vocatur דרור *deror*, id est, libera, ait R. David. Albertus Magnus tamen scribit, se vidisse hirundines mansuefactas, et ad manum advolantes. Sed hæ raræ sunt. Porro hirundo pietatis parentum (et maxime Dei) in filios symbolum est. Nam, ut ait Herus Apollo lib. 2. hieroglyph. 29. *Omnes parentum opes filiis relictas volentes innuere Ægyptii, hirundinem pingunt. Illa enim jam morti proximo, luto seipsam volutat, et pullis latebras comparat.* Et S. Ambros. l. 5. Hexam. c. 17. *Hirundo*, ait *minuscula corpore, sed egregia pie sublimis affectu, indiga rerum omnium, pretiosiores auro nidos struit.* Hirundo ergo hic notat Deum in Hebræos quasi in filios pium omnia sua bona eis elargitum, cum ipsi in eum essent ingrati et impii.

Ex hoc suo in vere reditu, hirundo vocatur *prænuntia veris*, Ovidius Fastor. 1.

> Tunc blandi soles, ignotaque prodit hirundo,
> Et luteum celsa sub trabe fingit opus.

Et

> Fallimur, an veris prænuntia venit hirundo,
> An metuit, ne qua versa recurrat hiems?

Hinc Rhodii, teste Athenæo, in fine, hiemis invitare solent hirundines, ut ver afferant, quod χελιδονίζειν nuncupabant, hoc est, τῃ χελιδόνι ἀγείρειν, id est, hirundini stipem colligere, circumeundo oppidanorum ædes, et canendo cantilenam hanc (quam χελιδόνισμα quasi hirundinariam vocabant) *Venit, venit hirundo, pulchras ducens horas, et annos pulchros.* Idem testatur Theognis lib. 3. sacrificat. et ex eo Aldrovandus.

Mystice, totam hirundinis naturam explicat Jacobus de Vitriaco Cardin. Dominic. 2. Adventus. Hirundo, inquit, quæ in collo et pectore rubicunda est, Sanctos significat, quibus Christi passionis fides in corde est et in ore, dum corde credunt ad justitiam, ore autem confitentur ad salutem. Secundo, stercoribus ejus cum Tobia homines mundani excæcantur, id est, bonis temporalibus, quæ Sancti tamquam stercora reputant, sicut ait Apostolus. Tertio, fugit hirundo hiemem, et ad calidas regiones transit, ita sanctus gelicidium peccatorum, et torporem ignaviæ fugiens, ad Austrum S. Sancti tendit, ut habitet in fervore charitatis. Quarto, in nidis construendis, et pullis educandis sollicita est hirundo, ita in Christi ope et gratia spem suam vir sanctus ponit, et ibi pullos bonorum operum recondit, et proximis educandis, et nutriendis intendit. Quinto, hirundo lapsura culmina deserit, et Sancti præsentis sæculi ruinam fugiunt, ne cum ruente opprimantur et ruant. Sexto, mare transvolat hirundo, et Sancti mundi hujus amaritudinem transeundo, extra mundum Deo serviunt. Septimo, revertitur hirundo post frigus hiemis, ut annuntiet initium veris; ita justus post tentationes ad temperiem, Domino ducente, pervenit, et seipsum bonæ conversationis exemplum, et virorum virtutum aliis ostendit. Octavo, hirundo quærit ver, quod est medium inter hiemem et æstatem, et sanctus in se tenet discretionis et temperantiæ modum. Nono, hirundo cibum residens non sumit, sed in aere quas capit escas edit, et vir justus in terris cœlestia quærit. Decimo, hirundo nec alias infestat aves, nec ipsa ab aliis rapitur, et viri justi nec alios lædunt, nec umquam dæmonibus prædæ fiunt. Undecimo, hirundines sunt verbi Dei præcones, ad hos enim hæc D. Chrysostomi similitudo refertur: *Hirundines*, inquit, *alimenta suis pullis ob ora in os trahunt, nostra autem non, sed ab ore ad aurem: illa quippe in corruptionem, nostra vero in incorruptionem procedunt: illa corpus, animam autem nostra impinguant.* Duodecimo, hirundo sedulo nidificans, et pullis visum per herbam chelidoniam reparans, designat justum in nulla indigentia desperare, neque ab opere cessare, sed parere filios Christo, eosque per veritatis pharmaca illuminare.

Et ciconiæ custodierunt tempus adventus sui,] scilicet tempus migrationis suæ in alium locum, ut hiemis rigorem fugiant, et per placidum quærant. Secundo, hæ aves sciunt ubi et quando nidificent et pullos alant.

Populus autem meus non cognovit judicium Domini,] id est, tempus ultionis, a lege in genere, et a me in particulari definitum et promulgatum, quasi instans, ut hiemem desolationis Jerusalem per pœnitentiam effugiat. Porro *non cognovit*, id est, noluit æstimare, non curavit, non credidit minis Domini. Alii *non cognovit*, scilicet practice, id est, noluit facere judicium Domini, id est, præcepta, ut fructum legis decerperet. Ita Theodor.

Comparat Deus Judæos avibus, peccata hiemi, misericordiam suam veri, docetque eos imprudentiores esse quam aves illæ sint, quæ quamvis discedant, tamen statis temporibus redeunt, quasi nos doceant agere pœnitentiam. Nam uti Plinius ait lib. 8. cap. 26. homines a bestiis medicinam, sic Tertull. lib. de Pœnitentia ait, pœnitentiam ab iisdem discere debere.

Audi Tertull. lib de Pœnitentia in fine: *Cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? mutum quidem animæ et irrationales medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos rursus oculare de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a Domino exhomologesin scieas, illam præteribit?* Idem habet S. Pacianus exhort. ad pœnitent.

S. Barlaam apud Damasc. in hist. cap. 10. idolorum cultores comparans aucupi, lepidum de luscinia habet apologum. Cum enim illa capta ab aucupe se jugulandam videret, dixit ei: Quidnam commodi ex mea nece consequeris? nec enim per me ventrem tuum explere poteris, si me liberare volueris, dabo tibi tria præcepta, quæ si serves per omnem vitam, magna tibi afferent commoda. Promisit ille libertatem, si quid novi et magni ab ea disceret. Tum illa: *Numquam, ait, rem quam consequi nequeas, aggredere: numquam rei præteritæ te pœniteat: rei incredibili numquam fidem adhibe.* Ille prudentiam ejus admiratus, eam dimisit. Dimissa ergo tentavit aucupem, ut videret an hæc præcepta servarat, dixitque: O homo qualem hodie thesaurum amisisti! est enim in visceribus meis unio, struthionis ovum magnitudine excedens. Audiens hoc auceps pœnituit, avemque ad se pellicere conatus est. Cui illa, nunc te stolidum esse video. Docui enim te, ne ob rem præteritam pœnitentia ducereris, et ecce indoluisti quod me dimiseris. Præcepi tibi, ne ea quæ assequi non posses, aggredereris, ut tamen arripere me conaris, cum iter meum assequi nequeas. Edixi tibi, ne incredibili sermoni fidem haberes, et ecce in visceribus meis unionem, staturam meam excedentem inesse credidisti. Sic, inquit, stulti sunt idololatræ, quia colunt idola quorum ipsi opifices sunt.

8. Mendacium operatus est stylus mendax scribarum.] Chald. *Frustra fecit scriba calamum mendacii ad falsandas scripturas*, quia enim lex transgressoribus pœnas et excidium intentat, Scribæ dicunt: *Pax, pax*, redemptionem pœnarum et salutem promittendo Judæis per solas exteriores oblationes; sicque falsa interpretatione legem corrumpunt, et sic *sanant*, id est, sanare student, *contritionem populi ad ejus ignominiam* et confusionem. Verum *confusi sunt, perterriti et capti sunt*, id est, confundentur et percellentur metu cum capientur a Chaldæis.

Pagnin. vertit: *Vere etiam mendacium fecit stylus, frustra scribæ*, q. d. Frustra sunt scribæ et scribarum officium in Jerusalem, quia ipsi legem et verbis et factis pervertunt; aut, ut Maldon. q. d. Frustra scribæ in lege transcribenda laborant, cum vos, o Judæi, minime eam servetis.

10. Agros eorum (dabo) hæredibus.] Hebr. יורשים *ierescim*, id est, possessoribus, scilicet alienis puta Chaldæis, qui agros Judæorum invadent et occupabunt.

Cuncti faciunt mendacium,] id est, dolos et fraudes, ut mendacii legis interpretatione, lucra plebis aucupentur. Secundo, *mendacium*, id est, quamvis pravitatem, hæc enim est mendacium non vocale, sed practicum; unde sæpe in Scrip. vocatur *mendacium*.

13. Congregans congregabo eos,] scilicet ad necem et captivitatem, id est omnino perdam et delebo eos, ait a Castro et Sanchez. Aut simplicius, congregabo eos in Jerusalem, aliasque Judææ urbes ut ibi obsidionem arctissimam patiantur a Chaldæis a quibus non relinquetur in vitibus uva, nec in ficulnea ficus, quia et folium ex arboribus defluet. Ita S. Hieron. Raban Lyran. et Maldon. Notat S. Hieron. hisce verbis significari longam fore obsidionem, ita ut ab autumno cum est tempus ficuum, protrahatur in hiemem cum folia defluunt. Aliter Chald. vertit: *Finientur Judæi, sicut finiuntur uvæ de vite, et sicut ficus defluens de ficulnea, et sicut folium ab arbore.*

Symbolice, per ficus et uvas proverbialiter significantur opes Judæorum, quæ universæ ab ipsis transibunt ad Chaldæos, ita ut etiam *quæ prætergressa sunt*, id est res viles et neglectæ, quales sunt racemi pauci in vinea relicti post vindemiam, ab iis denuo vestigentur et diripiantur. Hoc est quod dixit c. 6. v. 9. *Usque ad racemum colligent quasi in vinea reliquias Israel.* Ita Sanchez.

Dedi eis quæ prætergressa sunt.] Id est dabo Judæis uvas et ficus, quæ prætergredientur eos, id est, ab eis transibunt ad Chaldæos, ab eisque carpentur. Ita S. Hieron. Vatabl. Hugo et Lyran. Alii explicant, q. d. Dabo Judæis tantum illos fructus, quos Chaldæi vastando prætermiserint, ut eos ipsi furtim colligant. Verum priorem sensum exigit pronomen affixum in יעברום *iaabrum*, quod Judæos respicit, non Chaldæos, utpote quorum nulla hic facta est mentio.

14. Ingrediamur civitatem munitam.] Jerusalem: Septuag. *Ingrediamur civitates munitas.* Est mimesis, sunt enim hæc Judæorum, ob imminentes Chaldæos pavidorum, verba.

Et sileamus ibi.] Id est expectemus auxii et mœsti rei hujus et belli exitum; vel, ut Lyran. et Hugo, sileamus ibi, auscultantes tubas hostiles, an veniant Chaldæi: nihil moliamur, non provocemus hostem, tantum defendamur muris, siquidem Dominus in has angustias nos adduxit, et, ut Sept. *abjecit nos*; Chald. *pudefecit nos.* Silentium ergo hoc significat ingentem pavorem et consternationem: sic enim silent pavidi mures coram fele: sic siluit terra coram Alexandro Magno 1. Machab. 1. 3.

Aliter Vatabl. Pagnin. et a Castro; *sileamus*, id est moriamur et pereamus, est catachresis: mortui enim silent. Sic c. 25. 37. ait, *Conticuerunt*, id est perierunt, *arva pacis*, et cap. 49. vers. 28. *Omnes viri prælii conticescent*, id est peribunt, et sic infernus et sepulcrum hebr. dicitur דומה *duma*, id est silentium.

Tertio, S. Hieron. Deus, ait, inexorabile silentium nobis imposuit, ut non audeamus eum deprecari: consuetudo enim peccandi parit desperationem veniæ.

Quarto, alii, *sileamus*, id est, quiescamus a tantis malis, in quibus hic versamur; sed quomodo Deus silere nos facit, quos tantis malis afflixit?

Moraliter, multiplex est silentium, ait D. Thomas. Primum, stuporis: Amos 8. *In omni loco projicietur silentium.* Secundum, securitatis: Isaiæ 32. *Et erit opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum.* Tertium, longanimitatis: Thren. 3. *Bonum est præstolari cum silentio salutare*

Domini. Quartum, quietis cerdis: Eccles 12. *Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi*. Hucusque D. Thom. vel potius Thom. Anglicus.

Et potum dedit nobis aquam fellis.] Vatabl. *aquam fellitam*, sive felle mixtam, ideoque amaram; Chald. *aquam maledictionis*; hoc est amaritudine nos replevit, ut discamus per experientiam, malum et amarum esse reliquisse, et ad amaritudinem provocasse dulcem Dominum. Ita S. Hieronym. Sic dicitur Psal. 59. v. 5 *Ostendisti populo tuo dura: potasti nos vino compunctionis*; et Psal. 79. v. 6. *Cibabis nos pane lacrymarum, et potum dabis nobis in lacrymis in mensura*.

Potest secundo, verti: *Potum dedit nobis aquam veneni lethiferi*, id est deduxit nos Dominus in aegeres et pericula mortis, ac si aconitum nobis propinasset.

Moraliter, disce hic, quid sit peccatum, ejusque illecebræ, scilicet est gutta mellis, quæ vertitur in mare fellis: modica enim voluptas punitur æterno dolore et igne.

15. Exspectavimus pacem,] credentes falsis prophetis, qui dicebant, *Pax, pax*.

Et non erat bonum,] pacis scilicet, quod exspectabamus. Ita Vatablus, S. Thom. Lyran. Aliter S. Hieron. *non erat bonum*, id est meritum quo pacem mereremur.

Tempus medelæ,] id est liberationis; Chald. *propitiationis*: rapete *exspectavimus*.

16. A Dan auditus est fremitus equorum ejus,] q. d. Ex Dan, sive ex Cæsarea Philippi veniet Nabuchodonosor cum suo equitatu coutra Jerusalem. Vide dicta c. 4. v. 15.

Hæc allegorica, multi cum Irenæo l. 5. 30. accipiunt de Antichristo nasciture ex tribu Dan, et sic exponunt illud Genes. 49. *Fiat Dan coluber in via*, ideoque Apoc. 7. Inter tribus signatas, solam omitti Dan. Ita S. August. Greg. Theodor. Ambr. Damasc. Anselm. Rupert. Beda et alii, quos refert. Lipomanus Genes. 49. v. 16. Unde Ribera Apocal. 7. n. 13. *Quare*, ait, *a Dan nasciet Antichristus? quoniam ex tribu Dan in urbe Dan habitante, et fortasse in eadem urbe nascetur*.

Devoraverunt terram et plenitudinem ejus,] id est ubertatem ejus, puta omnes fructus, quibus plena erat.

17. Ecce ego mittam vobis serpentes regulos.] Septuaginta, *serpentes mortiferos*. Nota: *Regulus* teste Plinio l. 8. 21. Solino c. 30. Æliano l. 9. 18. latine idem est, qui græce basiliscus, nimirum serpens est digiti aut palmi magnitudine, alba quasi corona lineatum habens caput; media parte corporis serpit, media erectus incedit, ita noxius ut auras inficiat, adeo *ut in aera nulla alitum impune transvolet infectum spiritu pestilenti*, ait Solinus c. 30. herbas exurat, afflatu imo spiritu homines interimat, sibilo fugat omnes serpentes; unde *regulus*, id est rex, serpentum dicitur. Tales fuere Chaldæi Judæis, ut eos solo pene aspectu hinnitu et voce exanimarent. Unde Chald. vertit: *Populos occidentes, sicut serpentes regulos, quibus non est incantatio, et occident vos*.

Quibus non est incantatio,] Id est qui ita barbari sunt et crudeles, ut nullis precibus ad misericordiam flecti possint. Ita S. Hieron. et Chald. sed Sept. vertunt: *A quibus non est evellere*, scilicet aculeum veneni mortiferi, *et mordebunt eos insanabiliter cum dolore cordis vestri deficientes*.

Tropolog. tales reguli impiis et damnatis sunt dæmones. Ita S. Gregor. 34. Moral. 5. *Immittam*, inquit, *vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, ac si diceret: Justo judicio talibus vos immundis spiritibus tradam, qui a vobis exacti exhortationis prædicantium quasi incantantium sermone non valeant*. Rursum tales reguli sunt detractores, ait Hugo.

18. Dolor meus super dolorem.] Nota, esse vocem Jeremiæ, ut docet Chald. Hugo, S. Thom. Lyran. vel, ut S. Hieron. et Raban. Dei dolentis et plangentis eversionem Jerusalem, ut præ dolore quasi os rictu distendat. Hebr. enim מבליגיתי *mabligiti*, quod Græcis non dicitur ὠδὶν sed μειδίαμα, est rictus oris, dolere partim contracti, partim distenti, et habentis, risus similitudinem. Ita S. Hieron. Sed Maldon. et Sanchez censent hæc esse verba populi dolentis, quæ a Propheta per mimesim recitentur. Unde tropolog. addit Sanchez peccatores in suis peccatis lætari et ridere; sed risum hunc esse Sardonicum, qui mortis est signum aut causa. Verum v. seq. exponitur vox populi. Verior ergo est expositio S. Hieronymi.

Aliter vertit Vatabl. *Roboratio vel respiratio mea super dolorem, in me mæstum est cor meum*. q. d. Cum in dolore vellem me solari, et contra eum roborare non potui, quia cor mœrore oppressum est.

19. Ecce vox clamoris filiæ populi mei.] Synagogam populi sui, vocat Jeremias *filiam*, quia eam amabat, educabat et admonebat ut filiam. Unde Chald. vertit, *vox cœtus populi mei*, q. d. Doleo ego Jeremias, quia videor audire vocem populi mei abducti in captivitatem longinquam, in Chaldæam, aut potius populi timentis adventum et obsidionem Chaldæorum. Unde pro *de terra longinqua*, hebraice est מארץ *meerets*, propter terram, מרחקים *morchakkim*, id est, distantiarum. Ita Pagnin. Sic sæpe *de* pro *propter* capitur, ut cum dicimus, Ploro, ejulo, lugeo de morte filii, *de*, id est, *propter*. Est hebraismus et enallage, q. d. Doleo et percellor propter eos aut, metu eorum qui veniunt de terra longinqua, id est Chaldæorum. Nam de obsidione Hierosolymæ hic agi, non de captivitate, ut vult Theodor. Lyran. Thomas et Castrius patet ex seqq. Ita S. Hieron. Rabanus, Hugo, Vatabl. et Maldon.

Numquid Dominus non est in Sion?] Verba sunt populi a Chaldæis obsessi, q. d. Numquid non Deus est quasi rex in Sion? quare ergo eam obsideri permisit? cur eam Chaldæis vastandam traditurus videtur? Respondet Dominus: Cur et vos irritastis me vestris idolis? cur me relicto, opem petiistis ab externis diis et Gentibus, quasi in Jerusalem non esset Deus neque rex? uti dixit c. 2. 18. Notat cultum *Moloch*, id est, regis hominumque deumque. Hunc enim exterem regem et deum suo patrio veroque prætulerant Judæi.

Aliter Chald. censet enim ipse, *vo numquid non, etc.* esse verba Dei, q. d. Cum habeatis me summum dominum et regem in Sion, cur fugitis ad idola?

20. Transiit messis,] Est vox populi Judaici plangentis diuturnam calamitatem, scilicet obsidionem tota æstate et anno toleratam, quodque Ægyptii opem quam promiserant ut eam solverent non tulerint:

putabant enim eos post messem venturos in Majo vel Junio, cum homines minus sunt occupati, et non veniebant. Dein, putabant post æstatem venturos facta jam vindemia, et non veniebant. Ridet ergo hic eos Deus, recitans eorum verba. Ita S. Hieron. Vatabl. Lyran. et Maldon. Aliter S. Thom. q. d. Transiit messis, et tamen nos adhuc fame perimus. Aliter quoque Theodor. q. d. Transierunt jam septuaginta messes et æstates, id est anni captivitatis, et tamen nos adhuc in Babylone manemus captivi. Verum hoc remotius et alienius est: unde videtur hic non de captivitate, sed de obsidione agi.

21. SUPER CONTRITIONE FILIÆ POPULI MEI CONTRITUS SUM.] q. d. Ego Deus, ait S. Hieron. vel potius ut Chald. Theod. Lyran. S. Thom. et Vatabl. ego Jeremias, hæreo et stupeo, quod populus tantis suis malis mederi non curet.

22. NUMQUID RESINA NON EST IN GALAAD?] *Resina* lacryma est sive gutta, stillans vel sponte, vel ex incisione arborum, ut ex pino, cupresso, cedro, terebintho, quæ dicitur terebinthina. Celebris in Scriptura est illa, quæ in *Galaad* colligebatur: *Galaad* enim Arabiæ, quæ aromatum est feracissima, pars est. Porro resina mitigat dolorem, astringit vulnera, et cicatricem obducit. Græci ῥητίνην vocant: ῥεῖν enim dicitur, quidquid fluit vel stillat. Vatablus et Pagnin. *theriacam* vertunt Chald. *balsamum*.

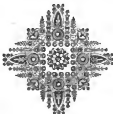
MEDICUS NON EST IBI?] Vatabl. et Pagnin. vertunt, *chirurgus non est ibi?* Nota: In arte medica et chirurgia excelluerunt Galaaditæ et Arabes ob sua aromata et simplicia, puta herbas, ligna et fructus, quos habent præstantissimos. Rursum nominat Galaad, quod ibi Elias et alii Prophetæ habitassent, 3. Reg. 17. 1. q. d. Desuntne Jerusalem et Judææ medicinæ? id est sana consilia, doctrina, institutio; vel, ut Vatablus et Chald. preces et orationes piorum virorum, atque medici scilicet spirituales, puta Prophetæ et sacerdotes, quorum medicamine et consilio curentur ejus vulnera, id est, peccata, et tanta clades et vastatio? q. d. Non desunt, sed non vult eos audire. Ita Theodor. Aliter Vatabl. Miror, ait, in hac regione, quæ dicit se Deum colere, non inveniri pium aliquem qui precibus suis populi mei malis medeatur. Ex hoc loco Bachiarius epist. ad Januarium, probat omne peccatum esse remissibile in hac vita. Aliter quoque a Castro, ut sit sarcasmus, q. d. Ubi sunt vestræ medicinæ, id est arma, consilia, auxilia; et medici, id est principes et sacerdotes, quos jactabatis vulnus obsidionis vestræ et excidii curaturos? Videte, quia sine Deo, imo contra Deum, non est consilium, non est sapientia, non est medicamen, nulla sanitas.

Tropol. resina et medicina animæ, est pœnitentia, ait S. Hier. et ut Chald. est oratio. Unde ipse ita vertit: *Dixit Jeremias Propheta: Forte non sunt mihi bona opera ad deprecandum pro domo Israel: desiderabam utique doctrinam Eliæ Prophetæ, qui fuit de Galaad, cujus verba erant medicina, quia pro eo quod non sunt conversi, ideo non crevit medicina plagæ cœtus populi mei*, q. d. Deus Judæis medicinam subtraxit, quia noluerunt ea uti.

Rursum, resina sunt Sacramenta quæ Christi sanguinem, ad vulnera animæ sananda efficacissimum, in eam distillant: Galaad est Ecclesia: medici sunt sacerdotes, qui Sacramenta hæc quasi pharmaca administrant: terebinthus, ex qua hæc resina stillat, est corpus Christi crucifixum, de quo Eccli. c. 24. *Ego quasi terebinthus extendi ramos meos.*

Porro quod Hippocrates initio Aphorism. de medicina et medicis vulnera et morbos corporis curantibus scribit et queritur: *Vita brevis, ars longa, occasio præceps, experimentum periculosum, judicium difficile*; hoc longe verius est de medicina et medicis spiritualibus, qui vulnera et morbos animæ curare satagunt.

Denique præclare S. August. in Sententiis, sent. 131. *Sicut*, ait, *duo sunt officia medicinæ, unum quo sanatur infirmitas, aliud quo custoditur sanitas: ita duo sunt gratiæ dona, unum quod aufert carnis cupiditatem, aliud quod facit animam perseverare virtutem.*

CAPUT NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT INCREPARE DOLOS ET SCELERA JUDÆORUM, AC LAMENTARI EXCIDIUM EIS IMPENDENS: SICUT CHRISTUS VIDENS CIVITATEM FLEVIT SUPER ILLAM DICENS: SI COGNOVISSES ET TU, ET QUIDEM IN HAC DIE TUA, QUÆ AD PACEM TIBI, LUCÆ 19 41. PRIMO ERGO, OPTAT SIBI FONTEM LACRYMARUM AD PLANGENDAM CLADEM HIEROSOLYMÆ. SECUNDO, V. 3. ARGUIT JUDÆORUM DOLOS ET MALEDICENTIAM. TERTIO, V. 10. DESOLATIONEM HIEROSOLYMÆ DEPINGIT. QUARTO, V. 15. AIT, QUOD DEUS CIBABIT JUDÆOS ABSINTHIO ET FELLE. QUINTO, V. 17. VOCAT LAMENTATRICES AD PLANGENDUM JERUSALEM. SEXTO, V. 21. AIT, QUOD MORS, ID EST, CHALDÆI, ASCENDERIT PER FENESTRAS. SEPTIMO, V. 23. MONET NE GLORIENTUR AUT SPERENT IN SUA SAPIENTIA, VIRIBUS, OPIBUS, AUT IN CIRCUMCISA CARNE, SED IN DOMINO.

1 Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum? et plorabo die ac nocte in-
terfectos filiæ populi mei? 2. Quis dabit me in solitudine diversorium viatorum, et de-
relinquam populum meum, et recedam ab eis? quia omnes adulteri sunt, cœtus prævari-
catorum. 3. Et extenderunt linguam suam quasi arcum mendacii et non veritatis: confortati sunt
in terra, quia de malo ad malum egressi sunt, et me non cognoverunt, dicit Dominus. 4. Unusquis-
que se a proximo suo custodiat, et in omni fratre suo non habeat fiduciam: quia omnis frater
supplantabit et omnis amicus fraudulenter incedet. 5. Et vir fratrem suum deridebit, et veritatem
non loquentur: docuerunt enim linguam suam loqui mendacium: ut inique agerent, laboraverunt.
6. Habitatio tua in medio doli: in dolo renuerunt scire me, dicit Dominus. 7. Propterea hæc dicit Do-
minus exercituum: Ecce ego conflabo, et probabo eos: quid enim aliud faciam a facie filiæ populi mei?
8. Sagitta vulnerans lingua eorum: dolum locuta est: in ore suo pacem cum amico suo loquitur, et
occulte ponit ei insidias. 9. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus? aut in gente hujusmodi
non ulciscetur anima mea? 10. Super montes assumam fletum ac lamentum, et super speciosa
deserti planctum: quoniam incensa sunt, eo quod non sit vir pertransiens: et non audierunt vo-
cem possidentis: a volucre cœli usque ad pecora transmigraverunt et recesserunt. 11. Et dabo Je-
rusalem in acervos arenæ, et cubilia draconum: et civitates Juda dabo in desolationem, eo quod
non sit habitator. 12. Quis est vir sapiens, qui intelligat hoc, et ad quem verbum oris Domini
fiat ut annuntiet istud, quare perierit terra, et exusta sit quasi desertum, eo quod non sit qui
pertranseat? 13. Et dixit Dominus: Quia dereliquerunt legem meam, quam dedi eis, et non au-
dierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea: 14. et abierunt post pravitatem cordis sui, et
post Baalim: quod didicerunt a patribus suis. 15. Idcirco hæc dicit Dominus exercituum Deus
Israel: Ecce ego cibabo populum istum absinthio, et potum dabo eis aquam fellis. 16. Et dispergam
eos in Gentibus, quas non noverunt ipsi et patres eorum: et mittam post eos gladium, donec con-
sumantur. 17. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Contemplamini, et vocate lamentatri-
ces et veniant: et ad eas quæ sapientes sunt, mittite, et properent: 18. festinent, et assumant super
nos lamentum: deducant oculi nostri lacrymas, et palpebræ nostræ defluant aquis. 19. Quia vox la-
mentationis audita est de Sion: Quomodo vastati sumus et confusi vehementer? quia dereliquimus ter-
ram, quoniam dejecta sunt tabernacula nostra. 20. Audite ergo, mulieres, verbum Domini: et as-
sumant aures vestræ sermonem oris ejus, et docete filias vestras lamentum, et unaquæque pro-
ximam suam planctum. 21. quia ascendit mors per fenestras nostras, ingressa est domus nostras,
disperdere parvulos deforis, juvenes de plateis. 22. Loquere: Hæc dicit Dominus: Et cadet morticinum

hominis quasi stercus super faciem regionis, et quasi fœnum post tergum metentis, et non est qui colligat. 23. Hæc dicit Dominus: Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis: 24. sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam et judicium, et justitiam in terra: hæc enim placent mihi, ait Dominus. 25. Ecce dies veniunt, dicit Dominus: et visitabo super omnem qui circumcisum habet præputium, 26. super Ægyptum, et super Juda, et Edom et super filios Ammon, et super Moab, et super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto: quia omnes Gentes habent præputium, omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde.

1. QUIS DABIT CAPITI MEO AQUAM?] Hebr. *Quis det caput meum aquas, et oculum meum venam* aut fontem *lacrymæ?* q. d. O utinam totum meum cerebrum et caput verteretur in aquas (quo significatur copia) et oculi mei in venas lacrymarum (quo significatur perennitas lacrymarum) ut pro dignitate calamitatem Hierosolymæ instantem deflere possem! Ita S. Hier. *Si totus*, ait, *vertar in fletum, et nequaquam guttæ sint lacrymarum, sed abundantia fluminis, non satis digne flevero.* Ita et Rabanus et Hugo, qui volunt hæc esse verba Dei; Deus enim loquitur v. 3. Melius Theod. et alii passim, censent esse verba Jeremiæ. Vide hic, quanta in Jeremia fuerit commiseratio et zelus. Vere dixit Nazianz. orat. 3. *Proborum virorum lacrymæ sunt peccati diluvium, et mundi piamentum.*

Tradunt medici fontem lacrymarum esse cor. Tres enim docent exhalationum in homine esse fontes, stomachum, hepar, cor: stomachum vapores emittere sursum, qui per nares excernantur; hepatis fumos, per aures; cordis autem, per oculos et lacrymas effundi. Fons ergo lacrymarum est cor compunctum et dolens.

Tropolog. hæc longe potiori ratione refert S. Bernard. ad gehennæ tormenta, ser. 16. in Cant. *Quis*, inquit, *dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, ut præveniam fletibus fletum, et stridorem dentium, et manuum pedumque dura vincula, et pondus catenarum prementium, stringentium, urentium, nec consumentium? Heu me mater mea, ut quid me genuisti filium doloris, filium amaritudinis, indignationis et plorationis æternæ!*

Harum lacrymarum vim et efficaciam describens S. Laurent. Justinian. lib. de Ligno vitæ c. 9. exclamat: *O lacryma humilis, tua est potentia, tuum est regnum. Tribunal judicis non vereris, inimicorum tuorum accusatoribus silentium imponis, non est qui te ad Deum accedere vetet. Si sola intres, vacua non redibis. Quid plura? vincis invincibilem, ligas Omnipotentem, inclinas filium Virginis, aperis cœlum, fugas diabolum.*

Hinc S. Gregor. l. 3. Dial. c. 34. et lib. 6. Regist. epist. 23. *Axa*, inquit, *suspirans a patre* (Calab, Josue 15. 18.) *terram irriguam petit: quia a Creatore nostro, cum magno desiderio quærendo est lacrymarum gratia. Hinc irriguum superius accipit anima, cum sese in lacrymis cœlestis regni desideria affligit: irriguum vero inferius accipit, cum inferni supplicia flendo pertimescit.* S. Augustin. *Oratio*, ait, *ungit Deum, lacryma pungit: illa lenit, hæc cogit.*

Hoc donum habuit sancta Magdalena flens pro peccatis suis, et lacrymis rigans et lavans pedes Christi; unde ab eo audivit: *Remittuntur tibi peccata tua.*

Vere dixit S. Chrysost. homil. 6. in Matth. *Sicut post vehementes imbres, mundus aer ac purus efficitur: ita etiam lacrymarum pluvias serenitas mentis sequitur atque tranquillitas.*

Merito, ergo de se testatur Psaltes Ps. 41. 4. dicens: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte. dum dicitur mihi quotidie: Ubi est Deus tuus? Hæc recordatus sum, et effudi in me animam meam.*

Et Eccli. c. 35. 18. *Nonne lacrymæ viduæ ad maxillam descendunt, et exclamatio ejus super deducentem eas? A maxilla enim ascendunt usque ad cœlum, et Dominus exauditor delectabitur in illis.*

Rursum Psaltes Psal. 55. 9. *Posuisti lacrymas meas in conspectu tuo*; et Jeremias Thren. 3. 48. *Divisiones aquarum deduxit oculus meus, in contritione filiæ populi mei.*

Oremus ergo cum S. August. ex imo corde: *Da mihi, Domine, irriguum superius et inferius. Præsta mihi hanc gratiam propter te, ut quoties de te cogito, de te loquor, de te scribo, de te lego, de te confero; toties obortis lacrymis in conspectu tuo copiose et dulciter fleam, ita ut efficiantur mihi lacrymæ meæ panis die ac nocte. Rogo te, bone Jesu, per omnes miserationes tuas, quibus nobis perditis mirabiliter subvenire dignatus es, da mihi gratiam lacrymarum, quam multum desiderat anima mea*, ut plangam peccata mea et proximorum meorum.

INTERFECTOS,] interficiendos a Chaldæis.

2. QUIS DABIT ME, supple, reperire, IN SOLITUDINE DIVERSORIUM?] q. d. Utinam liceret mihi diversari in deserto, ut solus cum Deo et Angelis versarer, ne viderem tanta hominum scelera. Ita S. Hier. et D. Thomas; unde Septuag. vertunt: *Quis det mihi in solitudine mansionem extremam*, id est, remotissimum aliquem locum, v. g. eremitorium, ubi instar S. Antonii aut S. Pauli eremitæ delitescam.

Unde S. Hieron. in solitudinem suam invitans Heliodorum: *O desertum*, inquit, *Christi floribus vernans! o solitudo, in qua illi nascuntur lapides, de quibus in Apocalypsi civitas magni regis exstruitur! O eremus familiarius Deo gaudens! Quid agis, frater, in sæculo, qui major es mundo? quamdiu te tectorum umbræ premunt? quamdiu fumosorum urbium carcer includit?* et ad Rusticum: *Mihi oppidum carcer, solitudo paradisus est*; et S. Antonius viso et audito S. Paulo primo eremita (uti in ejus Vita scribit S. Hieron.) ad suos dixit: *Væ mihi peccatori, qui falso monachi nomen gero. Vidi Eliam, vidi Joannem in deserto, et vere vidi Paulum in paradiso.*

Exempla SS. Episcoporum et prædicatorum, qui

abdicato officio et gradu, ad solitariam et monasticam vitam confugerunt, vide apud B. Petrum Damiani Epist. 9. ad Nicolaum II. Pont.

Allegor. optat Jeremias latere et quiescere in deserto Gentium, id est, in Ecclesia Christi, ait S. Iren. lib. 4. c. 42.

QUIA OMNES ADULTERI SUNT, COETUS PRÆVARICATORUM.] *Adulteri*, tum proprie, tum mystice, id est idololatræ. Apposite hunc locum torquet Theodorus Studita in Mœchianos hæreticos, qui mœchiam, id est adulterium (utpote priore uxore Maria vivente et repudiata) matrimonium Constantini Imperatoris cum Theodoto probabant, quasi Imperator legibus divinis esset exemptus, nec iis obligaretur. Ita enim scribit de conciliabulo Constantinopolitano, in quo anno Domini 809. hæc hæresis probata est, ad Leonem III. Romanum Pontificem. *Factus est, juxta Jeremiam Prophetam, cœtus revera prævaricatorum, et concilium adulterantium: quod enim ibi propter idolorum fornicationem dictum est, hic per adulterinæ copulæ confirmationem patefactum est. Utique eumdem Dominum spreverunt, illi per leges, hi per Evangelii transgressionem*; et inferius: *Causam vero suam improba defensione prætexunt. Adulterini siquidem conjugii conjunctionem dispensationem esse decernunt. In regibus nihil posse divinas leges definiunt: eos qui pro veritate ac justitia usque ad sanguinem restiterunt, ut Præcursorem et Chrysostomum, imitari vetant*; et mox: *Quid igitur ad hæc, o Beate, dicendum est, nisi Apostolicum illud: Nunc Antichristi multi facti sunt, si divinis legibus et canonibus omnes homines subditi non sumus? Salva nos, Archipastor Ecclesiæ quæ sub cœlo est: petimus.*

EXTENDERUNT LINGUAM SUAM QUASI ARCUM MENDACII.] Ut scilicet ex lingua quasi arcu ejaculentur sagittas, id est, dolos, calumnias, et omne mendacium, quibus fratres et proximos suos transfigant. Ita Theodor. Verum S. Hieron. per *mendacium*, blasphemias accipit in Deum jactas, uti Deum non habere providentiam, non curare suam gentem, puta Judæos: hoc enim tum athei jactabant. Prior sensus planior est, eumque exigit v. 4. Idem deplorat Psaltes Psal. 63. 4. *Intenderunt*, inquit, *arcum rem amaram, ut sagittent in occultis immaculatum*; et Psal. 10. 3. *Paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde.*

3. CONFORTATI SUNT.] Hebr. *prævaluerunt*, q. d. ut Vatabl. Obtinent dignitates in terra, non per veritatem, sed per malas artes, puta per fraudes et sycophantias, aut, ut Maldon. q. d. De malo ad malum progressi sunt, dolum dolo, fraudes fraudibus nexuerunt.

4. UNUSQUISQUE SE A PROXIMO SUO CUSTODIAT,] nulla inter eos fides est.

Non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero; fratrum quoque gratia rara est:

sed quisque alium deprimere, calumniari, decipere et evertere nititur. Prudenter sane Agesilaus, Gentilis licet, teste Plutarcho, quoties audiebat aliquos de aliorum laude aut vituperio testimonium dicere, dicebat non minus esse inquirendum in mores eorum qui loquebantur, quam eorum de quibus loquebantur.

Notent hæc illi, qui in aliqua republ. congregatione, sodalitate aut Religione sociis suis detrahunt, eos calumniantur, deprimunt, et in aliorum odium aut contemptum adducunt: hi sane viperæ sunt, qui viscera fratrum, imo matris, puta congregationis suæ, rodunt et lancinant: in quos Dei maledictio, quam Jeremias hic Judæis comminatur, et præsens et æterna desæviet. Merito suae S. Bernard. serm. 3. de dedicat. Eccles. tales vocat proditores, qui templum Domini faciunt speluncam dæmoniorum.

Porro singula verba hic habent pondus et pathos ingens. Primo, v. 3. ait: *Extenderunt linguam suam quasi arcum mendacii, et non veritatis*, q. d. Lingua a Deo data est ut sit arcus veritatis et benedictionis; at detractores faciunt eam arcum mendacii et maledictionis. Secundo, *confortati sunt in terra*, quia linguipotentes sua dicacitate et facetiis omnes post se trahunt, ut ab eorum ore pendeant. Tertio, *de malo ad malum egressi sunt*, ab una detractione ad aliam, ab una calumnia ad aliam progrediuntur. Quarto, *me non cognoverunt, dicit Dominus*, non reverentur me legislatorem, nec timent me maledicentiæ vindicem. Quinto, *omnis frater supplantans supplantabit*, fratris est fratrem extollere et erigere; at hi deprimunt et supplantant. Sexto, *omnis amicus fraudulenter incedet.* Simulant se amicos coram, sed a tergo ostendunt se hostes; in facie laudant, a tergo vituperant. Septimo, *vir fratrem suum deridebit.* Non tantum mores carpunt, sed et per contemptum derident et subsannant. Octavo, *ut inique agerent laboraverunt.* Inquirunt omnia, examinant omnes ut audiant quod carpant, satagunt ut fratrem in vilipendium et odium apud omnes inducant. Nono, *habitatio tua in medio doli*, pleni sunt dolis, iisque undique circumcincti, ut habitans cum eis illos evadere nequeat. Decimo, *sagitta vulnerans lingua eorum.* Ex improviso lædunt et penetrant ut sagittæ.

6. HABITATIO TUA IN MEDIO DOLI.] Sunt verba Dei ad Jeremiam, q. d. Tu habitas inter homines dolosos qui linguam in melle, cor in felle situm habent. Ita S. Hieron. D. Thom. Vatabl. Raban. Porro simulata amicitia duplex est inimicitia, sicut simulata æquitas est duplicata iniquitas. Nam præviæ iniquitati additur simulatio et hypocrisis, ut ait S. August. in Sent. n. 219.

Aliter Chald. Hugo, Lyran. ut sint verba Jeremiæ ad populum, q. d. Jaces, o popule, in dolo, ita peccatis et dolis circumsessus, ut resurgere non possis.

IN DOLO, præ dolo, propter dolos et flagitia, noluerunt SCIRE et agnoscere ME.

7. ECCE EGO CONFLABO, ET PROBABO EOS.] Septuag. *examinabo eos igne*, id est, bello ardentissimo Chaldæorum. Quid enim aliud facerem populo meo, nisi eum ut filium castigando et corrigendo? Ita S. Hieron. Hugo, S. Thom. quare eum velut aurum in fornace tribulationis purgare, et a rubigine peccatorum expolire volo, non omnino consumere. Sic ait Eccli. c. 27. v. 6. *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis.*

8. SAGITTA VULNERANS.] Chal. *acuta.* Lingua enim maledica et detractrix est quasi gladius triceps sive trisulcus, qui tria dat vulnera ictu uno, quia vulnerat et occidit primo, audientem; secundo, eum cui detrahit; tertio, seipsum, inquit S. Bernard.

De his ait Psaltes Psal. 5. 11. *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant.* Et Ps. 13.

Venenum aspidum sub labiis eorum. Et Ps. 56. 5. *Filii hominum dentes eorum arma et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus.* Et Psal. 63. 4. *Exacuerunt ut gladium linguas suas,* Et Eccles. 10. v. 11. *Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit.* Et Eccli. 28. v. 15. *Susurro et bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes. Lingua tertia multos commovit, et dispersit illos de gente in gentem.* Et Apostolus Galat. 5. vers. 15. *Si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini.* Rom. 1. 30. *Detractores, Deo odibiles.* Et Jacobus c. 3. 5. *Ecce quantus ignis quam magnam sylvam incendit: et lingua ignis est, universitas iniquitatis.* Et v. 8. *Linguam nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena veneno mortifero.* Prov. 24. 9. *Abominatio hominum detractor.* S. Bernad. in serm. *Detractor, ait, et libens auditor, uterque diabolum portat in lingua. Si pauper es, vilem et abjectum reputat; si dives, ambitiosum, avarum et cupidum; si affabilis, dissolutum; si prædicator vel doctor, honoris et humani favoris quæsitorem; si tacens, inutilem; si jejunus, hypocritam; si comedens, voratorem.* Cassiodor. in Psalm. *Dentes, ait, dicti sunt a demendo, ideo pulchre linguæ detrahentium dentes vocantur; quia sicut illi ciborum partes demunt, ita et isti opiniones hominum corrodent.* Vere Plaut. in Captiv.

Quasi muræ semper comedimus alienum cibum,
Ubi res prolatæ sunt nostris dentibus.

Et Horat. lib. 1. serm. sat. 4.

Absentem qui rodit amicum;
Qui non defendit alio culpante; solutos
Qui captat risus hominum, famamque dicacis;
Fingere qui non visa potest; commissa tacere
Qui nequit: hic niger est, hunc tu, Romane, caveto.

Et Cicero in Offic. *Detrahere alteri, et hominis incommodo suum commodum augere: magis est contra naturam quam mors, quam dolor, quam cætera quæ possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principio tollunt convictum hominum et societatem.*

Vere Plautus: *Contumeliam si dices, audies;* et Terent. in Andria: *Si mihi pergit quæ vult dicere, quæ non vult audiet.* Et Euripides: *Infrænis oris vectigal, calamitas.* Porro S. Bernardus serm. 24. in Cant. graphice vafritiem detractorum describit: *Videbis, ait, detractore alta præmitti suspiria, sicque cum quadam gravitate et tarditate vultu mœsto, demissis superciliis, et voce plangenti egredi maledictionem; et quidem tanto persuasibiliorem, quanto creditur ab his qui audiunt, corde non invido, sed magis condolenti affectu, quam malitiose proferri. Doleo, inquit, vehementer, pro eo quod diligo eum satis, et numquam potui de hac re corrigere eum, et alias mihi quidem bene compertum fuerat de eo istud, sed per me numquam innotuisset; at quoniam per alterum patefacta res est, negare non possum, revera ita est.* Sane viri prudentes censent, majorem partem hominum damnari ob peccatum detractionis et maledictionis, adeoque in Religionibus et Congregationibus alioqui probis et securis, non esse majus periculum salutis quam a lingua et a detractione; quinimo in iis non raro peccari non tantum venialiter, sed et mortaliter in hac materia, eoque periculosius, quod detrahentes id ipsum non advertant, vel prætextu zeli excusent. Vere S. Hieron. ad Celantiam: *Pauci, ait, sunt qui huic vitio renuntient, tantaque hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam qui procul aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum laqueum incidant.*

10. SUPER MONTES, id est, propter montium Judææ, vastationem lamentabor, quia omnia incendio eduste sunt, EO QUOD NON, id est, ita ut vix sit, PERTRANSIENS.

SUPER SPECIOSA DESERTI.] Hebr. *propter habitationes deserti,* id est, propter bestiarum latibula, quæ fugatis bestiis vacua sunt, uti mox explicat. Septuag. *super semitas deserti,* id est, quia desertum ita vastatum est, ut nec homo nec bestia per ejus semitas transeat.

NON AUDIERUNT homines in deserto VOCEM POSSIDENTIS,] id est, ut hebr. מקנה *micne* id est pecoris possessi, et campos possidentis ac depascentis, id est, non audierunt balatum ovium, mugitum boum: quia pecora omnia et aves, vel sunt abducta a Chaldæis, vel a Judæa incensa et desolata fugarunt: ob defectum pabuli, et ob vastitatem ac horrorem loci. Ita Chald. Vatabl. et Pagnin.

Aliter S. Thom. *non audierunt,* inquit, *vocem possidentis,* id est domini possessoris, qui suas terras quasi desertas relinquebat. Aliter quoque Lyran. Dei qui eos possidebat, vocem non audierunt.

11. DABO JERUSALEM IN ACERVOS ARENÆ,] id est ruderum.

EO QUOD, id est, ita ut, NON SIT HABITATOR.

12. QUIS EST?] q. d. Quis sapiens aut Propheta nobis causam tantæ cladis Judæorum edisserat? unde respondens Dominus causam assignat: *Quia dereliquerunt legem meam.*

13. EO QUOD, ita ut, NON SIT QUI, etc.

14. POST BAALIM.] Septuag. *post idola,* id est, post deos vicinarum gentium.

15. CIBABO POPULUM ISTUM ABSINTHIO.] Chald. *Inducam tribulationem amaram quasi absinthium, et potum dabo eis calicem maledictionis pessimæ.* Ita S. Hieron. et Theodor. Idque ad eorum purgationem et medicinam, ait Hugo: absinthium enim vim habet purgandi.

16. MITTAM POST EOS GLADIUM.] Quia Chaldæi capta Jerusalem, fugientes ex ea Judæos in Ægyptum insecuti, eos vel occiderunt, vel ceperunt. Ita Theodor.

DONEC CONSUMANTUR,] donec occidantur plurimi, ii scilicet, qui a Deo neci ob peccata sunt destinati: nam alioqui totum populum non fore consumendum, sed reliquias fore salvas promisit c. 5. 10.

17. CONTEMPLAMINI, heb. התבוננו *hitbonenu,* id est providete, ET VOCATE LAMENTATRICES,] quæ solent in funeribus et luctu, voce flebili, et lacertos manibus verberantes, ad lacrymas populum provocare: hic enim mos usque hodie permanet in Judæa, ut tum viri threnodi, tum potius mulieres, in planctum et omne pathos faciles, atque ad hoc exercitæ et conductæ sparsis crinibus, nudatisque pectoribus, voce modulata omnes ad fletum concitent. Ita S. Hieron. Has Gentiles vocabant præficas, quod luctui præficerentur. Ad luctum quoque adhibebantur tibicines. Unde Ovidius:

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Vide dicta Matth. 9. 23. q. d. Deus: Non poteritis, o

Judæi, ipsi satis deflere cladem Hierosolymæ, nisi etiam præficas lamentandi poritas advocetis.

Sapientes,) peritæ lamentandi. Sic Exodi 31. 3. et alibi sapientia sumitur pro quavis peritia et arte.

18. Assumant supra nos lamentum, lamentando at dicendo: Deducant oculi nostri lacrymas.] Hæc enim est vox præficarum excitantium omnes ad ploratum. Est mimesis.

20. Et docete filias vestras,] non musicam, non cantica amatoria, de quibus ait S. Cyprianus lib. de Singularit. Cleric. Satius est audire sibilantem basiliscum, quam puellam cantantem: sed *lamentum*.

21. Ascendit mors per fenestras,] scilicet arcium, turrium, domorumque omnibus adhærentium, q. d. Non per portas, sed per muros in urbem Jerusalem ingressa est mors, id est, Chaldæi mortem inferentes Judæis, ut in plateis occiderent parvulos et juvenes. Est metonymia. Ita Vatabl. a Castro et Sanchez. Significatur inexpectata et improvisa Chaldæorum in Jerusalem irruptio; utpote qui non per portas, in quibus sunt vigiles, sed per murorum fenestras clanculum instar furis irrumpant.

Secundo, ut S. Hieron. D. Thomas, Lyranus, q. d. Tanta erit fortitudo, velocitas et impetus Chaldæorum, ut non exspectent reserare fores domorum, sed per fenestras et tecta conscendant, ut in domos penetrent, ibique parvulos et juvenes necent, ita ut nullus supersit qui versetur in vicis et plateis, uti antea solebant. Hoc est quod ait Joel cap. 2. vers. 9. *Domos conscendent, per fenestras intrabunt quasi fur.*

Tropolog. per *fenestras*, id est, per sensus et oculos, ad animæ interitum, mors peccatorum intrat. Ita S. Hieron. et fuse S. Gregor. lib. 21. Moral. cap. 2. et Ambros. lib. de Fuga sæculi cap. 1. Unde S. Bernard. serm. 24. in Cantic. *Mors*, inquit, *intrat per fenestras nostras, cum prurientes auribus et oculis; lethale poculum detractionis invicem nobis ministrare contendimus.* Sicut ergo urbi et turri munitissimæ nihil prosunt quantiecumque muri, si foramina aut fenestras habeat apertas, per quas hosti ingressus pateat; ita nihil prodest animæ omne munimen gratiæ, si sensuum fenestras habeat apertas, per quas carnalia spectra et desideria in animam intrent.

Custodia ergo et clausura sensuum debet esse exactissima: quia per eos vel vita, vel mors intrat in animam, ait Theodor. et Origenes serm. 3. In Cantica. Idem docent S. Ambrosius, Epiphan. Hieron. Chrysost. Gregor. et Aponius, quorum verba digna lectu recitat Delrio adagio 884. Hujus custodiæ defectu periit Eva, nosque omnes perdidit. Nam, ut dicitur Genes. 3. *Vidit mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile: et tulit de fructu illius, et comedit.* Sic Holofernes captus est in oculis suis. Nam, ut dicitur Judith 16. *Sandalia ejus rapuerunt oculos ejus, pulchritudo ejus captivam fecit animam ejus.* Hinc sapienter Job cap. 31. *Pepigi*, ait, *fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine.* Quocirca apte Græci ἔρως, id est amor, deducunt ab ὁρᾶν, id est videre: quia ex aspectu nascitur amor. Plato autem in Cratylo deducit ab ἐῤῥεῖν, id est influere: quia amor extrinsecus per oculos influit in animam. Sapienter dixit Seneca ep. 96. *Facilius est initia affectuum prohibere, quam impetum regere.* Et *Aristoteles*, inquit Valer. Maxim. lib. 7. c. 7. *utilissimum dedit præceptum, ut voluptates abeuntes consideremus: quas quidem sic ostendendo, minuit: fessas enim, pænitentiæque plenas animis nostris subjecit, quo minus cupide repetantur.* Vulgo dicitur: *Quod oculus non videt, cor non amat.* Hinc Job, *Pepigi*, ait, *fœdus cum oculis meis.* Rursum Seneca lib. de Remed. fortuitorum: *Quam multis*, ait, *cupiditatibus via incisa est, quam multis rebus, quas ne videres vel eruendi erant oculi! Non intelligis partem innocentiæ esse cæcitatem? huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem et mala omnia; certe irritamenta sunt vitiorum ducesque scelerum.* David vir sanctissimus videns Bethsabee, incidit in adulterium et homicidium, Genes. 6. videntes filii Dei filias hominum, quia essent pulchræ concupierunt eas, indeque nati sunt improbi gigantes, qui fuerunt causa diluvii. Recte ergo orat Psaltes Psalm. 118. *Averte oculos meos, ne videant vanitatem.* Hæc est causa cur Deus munierit oculum tot tunicis, palpebris et superciliis, uti docet S. Ambros. lib. 6. Hexaem. c. 9. ut merito dicat Psaltes Psal. 16. *Custodi me, ut pupillam oculi.* S. Petrus epist. 2. cap. 2. carpit homines qui quot vident fœminas, tot concupiscunt: *Habentes*, ait, *oculos plenos adulterii, et incessabilis delicti.* Et Eccli. cap. 31. *Nequius oculo quid creatum est?* loquitur de oculo invidi; sed aliorum eadem est ratio. Quocirca S. Hieron. Didymum cæcum præceptorem suum, vocat suum videntem, quod oculis corporis clausis clariores haberet oculos mentis. Refert Ruffinus lib. 11. histor. S. Antonium Didymo dixisse: *Desunt*, ait, *tibi oculi illi quos mures et muscæ habent; sed lætare, quia habes oculos quos Angeli habent, quibus Deus videtur, per quos tibi magnum scientiæ lumen accenditur.* Vide dicta Thren. 3. 51. Rursum Theodor. Per fenestras, inquit, id est, per cogitationem et commentationem erroris, ingressus est ipse error in animam.

23. Non glorietur,] q. d. Judæi gloriantur in consiliis sapientum, in robore militum, in opibus urbis, quasi iis tuti sint futuri contra Chaldæos; sed errant. Vera enim gloriatio est, scire et nosse Deum, id est Dei providentiam, quod ipse solus est qui facit misericordiam, et quos vult misericorditer liberat; non autem sapiens, fortis, dives: ipse etiam justam pœnam infert cui volt; a qua nemo sapiens, fortis, dives liberare potest. Quare neque sapientem sapientia, neque fortem fortitudo, neque divitem divitiæ in illa clade, quæ Hierosolymæ imminet, a morte liberabunt; sed liberabit cognitio, id est fides, spes, invocatio et cultus Domini. Ita S. Hieron. Hunc locum citat Paulus 1. Corinth. 1. 31. ut ibi dixi.

Moral. D. Thomas: Homo, inquit, non debet gloriari in sapientia. Primo, quia transitoria. Isaiæ 29. 14. *Peribit sapientia a sapientibus ejus, et intellectus prudentium ejus abscondetur.* Secundo, quia imperfecta, Eccles. 8. 17. *Intellexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem eorum quæ fiunt sub sole.* Tertio, quia nociva, 1. Corinth. c. 8. 1. *Scientia inflat, charitas vero ædificat.* Quarto, quia laboriosa. Eccles. c. 1. v. ult. *In multa sapientia, multa indignatio: et qui addit scientiam, addit et laborem.*

Præclare noster Lipsius de seipso præfatione in Notis ad lib. de Cruce: *Quo longius in hac vita via*

progredior, magis magisque aspicio circumfusam animo caliginem, corpori imbecillitatem. Heraclitus olim dicere solitus, se, cum juvenis esset, nihil scire; cum senex, nihil ignorare: mihi planissime contra evenit: et qui olim aliquid scire eisus, nunc parum aut nihil. Et, o miseri, quid nos, doctrina, famn sumus? Ipsi pulois, illa opinio, ista oentus. Ita plane se res habet: hoc ipse in me experior: hoc sentiunt, hoc sapiunt vere docti.

Item, non debet gloriari in fortitudine. Primo, quia fragilis. Job 6. 12. *Nec fortitudo lapidum fortitudo mea, nec caro mea ænea est.* Secundo, quia frequenter inutilis. Eccles. c. 9. 11. *Vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec fortium bellum, nec sapientium panem, nec doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus, casumque in omnibus.* Tertio, quia Domino non acceptabilis. Psal. c. 146. 10. *Non in fortitudine equi voluntatem habebit: nec in tibiis viri beneplacitum erit ei.* Quarto, quia peccati occasio. Sapient. c. 2. 11. *Sit autem fortitudo nostra lex justitiæ: quod enim infirmum est, inutile invenitur.*

Item non debet homo gloriari in divitiis. Primo, quia transitoriæ. Jacobi 5. 2. *Divitiæ vestræ putrefactæ sunt: et vestimenta vestra a tineis comesta sunt.* Secundo, quia insufficientes. Prov. 17. 16. *Quid prodest stulto habere divitias, cum sapientiam emere non possit?* Tertio, quia verbum Dei impedientes. Matth. 13. 22. *Fallacia divitiarum suffocat verbum, et sine fructu efficitur.* Quarto, quia nocivæ. Eccles. 5. 12. *Divitiæ conservatæ in malum domini sui.* Hucusque D. Thom.

Audi et Isidorum orat. de humilitate: *Qui rebus externis gloriantur, in iis a bestiis superantur. Magna corporis mole præditus es? quæ est hæc, si cum elephanti mole comparetur? Fortis es et intrepidus? at leo longe te superat, de quo scriptum est: Leo fortissimus animalium ad nullius pavebit occursum. Cantu ac vocis modulatione insignis es? at cycnus, luscinia, et plurimæ aliæ vocales aves, majus miraculum in suo cantu excitant. Pulcher es? et pavo insigni pulchritudine præstat, et aves aliæ multæ, et scorta etiam pulchritudine gloriantur. Arte aliqua præstas? quid in hac re apibus est sapientius, quarum opera quis pictor, quis geometra possit imitari? Tenui ac subtili veste uteris? hic te superant aranei. Celeritate pedum vales? rursus primatum tenent lepus, caprea, etc. Acuto visu præditus es? non ut caprea, ut aquila. Acute audis? at acutius asinus. Acuto es odoratu? canis te superat.* Et vera Poeta:

> Te nos auditu, lynx visu, simia gustu,
> Vultur odoratu, præcellit aranea tactu.

Denique aurea est gnome S. August. in Sententiis nom. 129. *Quo primum vitio superatur homo, hoc ultimum vincit. Cum enim omnia peccata superaverit, manet periculum, ne sibi mens nihil conscia in se potius quam in Domino glorietur.*

25. Visitabo super omnem qui circumcisum habet præputium,] q. d. Non est quod gloriemini, o Judæi, in eo, quod carne sitis circumcisi, quasi filii Abrahæ, ideoque a Deo protegendi sitis, nec vastandi: sic enim et multæ aliæ gentes, maxime Judæis vicinæ, vel cognatæ, quia oriundæ ex Abraham, puta Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Saraceni, circumcidi solent: qui tamen omnes a Chaldæis vastabuntur, quia incircumcisum cor et animum habent, æque ac vos. Deus enim quærit circumcisionem animæ, non corporis; cultum internum, non externum Ita S. Hieron. Theodor. Raban. Hugo et alii. Unde subdit:

26. Super Ægyptum.] Ægyptii circumcidebantur imitatione Judæorum qui apud eos peregrini fuerant. Prædicit hic Jeremias, Ægyptios æque ac Judæos a Chaldæis vastandos esse.

Nota: Ægyptii aliæque gentes colebant et observabant circumcisionem, uti testetur S. Hier. Philo lib. de Circumcisione, Herodotus in Clio, et alii; non quasi Sacramentum, continens professionem fidei et obedientiæ erga Deum, simulque professionem venturi Messiæ, et insuper expiationem peccati originalis; sed tamquam morem ritumque a majoribus servatum, et ad posteros transmissum, atque id temporaria laudatum et honoratum. Eadem de causa Mahomet suis sectatoribus circumcisionem præcepit.

Verum recte advertit Sanchez, circumcisionem Ægyptiis et aliis Gentilibus non communem, sed privatam aliquorum et paucorum fuisse. Nam Script. omnes gentes vocat incircumcisas, atque ab eis Judæos distinguit, quod hi sint circumcisi, illi incircumcisi. Unde clare mox subdit Jeremias: *Quia omnes gentes habent præputium.* Rursum, Ammonitas fuisse incircumcisos, patet ex eorum duce Achior, qui ob victoriam Judith. c. 14. 6. conversus est et circumcisus. Idem de Idumæis colligitur ex Epiphanio lib. de Ponderib. ubi tradit Esau eorum parentem arte reduxisse sibi præputium, ac delevisse notam circumcisionis: quod posteros ejus secutos esse valde est probabile. Unde Josephus lib. 13. Antiquit. 17. narrat Idumæos ab Hyrcane subactos, coactos fuisse circumcidi, et judaismum suscipere. Sensus ergo est, q. d. Judæos circumcisos puniam, æque ac Idumæos, aliasque gentes incircumcisas: quia Judæi solam carnem habent circumcisam mente vero æqua ac gentes sunt incircumcisæ. Rursum, gentes nonnullæ *attonsæ sunt in comam*; itaque caput quasi circumcisum habent; cur ergo iis meliores aut potiores habeantur Judæi qui non caput, sed genitale tantum habent circumcisum? Ita Pagninus, Vatabl. Isidorus et Sanchez.

Super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto.] Hi sunt Saraceni vel Arabes, ait S. Hieron. quorum moris erat in comam rotunde attonderi: sicuti modo secundum aures nonnullos Germanos et Hungaros in rotundum attonderi videmus. Quod idcirco Judæis vetuit Deus Levit. 19. v. 27. ut ibi dixi, q. d. Ab hac clade Chaldæorum Arabes non eximat coma caput circumiens, neque resecta in modum coronæ cæsaries (in qua gloriantur) æque ac Judæos ab eadem non eximet circumcisio.

Aliter Theodoret. ipse enim hæc accipit de attonsione non capitis, sed genar um: harum enim pilos avellere solebant Arabes, unde Syrus et Arabicus vertunt: *Abrasi mento.*

Aliter quoque Hebræi, Lyranus, R. Salomon. Pagnin. Vatablus: ipsi enim hebr. קְצוּצֵי *ketsitse*, a rad, קץ *kats* deducentes vertunt: *Et super omnes qui angulati vel extremificati sunt angulo*, id est, super remotissimas Gentes, quæ habitant in angulo deserti; hæ enim Judæis videbantur habitare in finibus terræ.

QUIA OMNES GENTES HABENT PRÆPUTIUM,] q. d. Licet gentes aliæ sint corpore incircumcisæ; Israei tamen corde et mente est incircumcisus, id est rebellis, contumax et obduratus, ideoque præ aliis gentibus a me punietur. Ita S. Hieronymus, Theodor. Lyranus.

Secondo, omnes gentes meliores sunt Judæis, quia non fingunt, sed quales sunt intus, tales sunt foris, incircumcisi scilicet animo et corpore: at Judæi corpore sunt circumcisi, animo incircumcisi, quæ hypocrisis magis mihi displicet, quam si omnino non circumciderentur, inquit Maldonat.

Hinc aliqui per attonsos in comam intelligunt Judæos. Nam et Joseph. lib. 1. contra Apion. narrat Judæos in castris Xerxis militantes coma fuisse attonsos: verum per attonsos, gentes intelligi, non Judæos, patet tum ex eo quod additur, *Habitantes in deserto*; tum quia de Ismaelitis, puta Dedan, Thema et Buz, Jeremias cap. 25. 23. et cap. 49. 32. ait: *Qui sunt attonsi in comam.*

CAPUT DECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

OSTENDIT IDOLORUM VANITATEM ET POENAM. PRIMO ERGO, HORTATUR NE SIGNA COELI ET IDOLA COLANT, EO QUOD IPSA NON SINT ALIUD, QUAM DII MANUFACTI. SECUNDO, v. 10. IIS OPPONIT DEUM VERUM, QUEM DOCET COLENDUM ESSE, EO QUOD IPSE SOLUS FECIT ET REGIT OMNIA QUÆ IN COELO ET IN TERRA SUNT. TERTIO, v. 17. DOCET JUDÆOS QUI IDOLA COLUERUNT, VASTANDOS ESSE: UNDE ORAT DEUM, NE IN FURORE CORRIPIAT EOS, QUASI HOSTIS; SED IN MISERICORDIA, QUASI PATER.

1 AUDITE verbum, quod locutus est Dominus super vos, domus Israel. 2. Hæc dicit Dominus:
Juxta vias Gentium nolite discere: et a signis cœli nolite metuere, quæ timent Gentes:
3. quia leges populorum vanæ sunt: quia lignum de saltu præcidit opus manus artificis in
ascia: 4. Argento et auro decoravit illud: clavis et malleis compegit, ut non dissolvatur. 5. in similitudinem palmæ fabricata sunt, et non loquentur: portata tollentur: quia incedere non valent;
nolite ergo timere ea, quia nec male possunt facere, nec bene. 6. Non est similis tui, Domine:
magnus es tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. 7. Quis non timebit te, o rex Gentium?
tuum est enim decus: inter cunctos sapientes Gentium, et in universis regnis eorum nullus est
similis tui. 8. Pariter insipientes et fatui probabuntur: doctrina vanitatis eorum lignum est. 9. Argentum involutum de Tharsis affertur, et aurum de Ophaz: opus artificis, et manus ærarii: hyacinthus et purpura indumentum eorum, opus artificum universa hæc. 10. Dominus autem Deus
verus est: ipse Deus vivens, et rex sempiternus, ab indignatione ejus commovebitur terra: et non
sustinebunt Gentes comminationem ejus. 11. Sic ergo dicetis eis: Dii, qui cœlos et terram non
fecerunt, pereant de terra, et de his quæ sub cœlo sunt. 12. Qui facit terram in fortitudine
sua, præparat orbem in sapientia sua, et prudentia sua extendit cœlos. 13. Ad vocem suam dat
multitudinem aquarum in cœlo, et elevat nebulas ab extremitatibus terræ: fulgura in pluviam
facit, et educit ventum de thesauris suis. 14. Stultus factus est omnis homo a scientia, confusus
est artifex omnis in sculptili: quoniam falsum est quod conflavit, et non est spiritus in eis.
15. Vana sunt, et opus risu dignum: in tempore visitationis suæ peribunt. 16. Non est his similis pars
Jacob: qui enim formavit omnia, ipse est: et Israel virga hæreditatis ejus: Dominus exercituum nomen illi. 17. Congrega de terra confusionem tuam, quæ habitas in obsidione: 18. quia hæc dicit
Dominus: Ecce ego longe projiciam habitatores terræ in hac vice: et tribulabo eos ita ut inveniantur. 19. Væ mihi super contritione mea, pessima plaga mea. Ego autem dixi: Plane hæc infirmitas mea est, et portabo illam. 20. Tabernaculum meum vastatum est, omnes funiculi mei disrupti sunt, filii mei exierunt a me, et non subsistunt: non est qui extendat ultra tentorium
meum, et erigat pelles meas. 21. Quia stulte egerunt pastores, et Dominum non quæsierunt: propterea non intellexerunt, et omnis grex eorum dispersus est. 22. Vox auditionis ecce venit, et

commotio magna de terra Aquilonis: ut ponal civitates Juda solitudinem, et habitaculum draconum. 23. Scio, Domine, quia non est hominis via ejus: nec viri est ut ambulet, et dirigat gressus suos. 24. Corripe me, Domine, verumtamen in judicio: et non in furore tuo, ne forte ad nihilum redigas me. 25. Effunde indignationem tuam super Gentes, quæ non cognoverunt te; et super provincias, quæ nomen tuum non invocaverunt: quia comederunt Jacob, el devoraverunl eum, el consumpserunt illum, et decus ejus dissipaverunt.

Videtur hic esse admonitio ad Jechoniam et Judæos iu Babylonem abductos, no Chaldæorum idololatriam imitentur; qua de causa chaldaice lequitur Jeremias v. 11. Ita Chald. R. Salomon, Lyrau. et Isidor. Prophetavit ergo bæc Jeremias initio regni Sedeciæ, ut dixi in Chronotaxi.

2. JUXTA VIAS GENTIUM NOLITE DISCERE.] Hebr. *vias*, id est, mores et ritus, *Gentium ne discatis*: maxime in eo quod sequitur:

ET A SIGNIS COELI NOLITE METUERE.] Nota: Gentiles colebant astra quasi deos, decepti pulchritudine eorum, et quia animata ea censuit Plato in Epinomide, et ex eo Origen. 1. Periarchon c. 7. et dubitat S. August. Euchir. 58. ubi dubitat, an sol, luna et alia astra, nobiscum sint beanda. Colebant ergo ea et timebant ac reverebantur, quasi quæ regerant orbem sublunarem, omniumque in eo rerum et actionum etiam liberarum essent causa: hinc etiam, ut ait Virgil.

Nigram hiemi pecudem, zephyris felicibus albam,

ne scilicet nocerent, sed prodessent, offerebant. Ita S. Hieronymus. Putabant enim omnia stellarum vi, non divina providentia gubernari: unde magis stellas quam Deum metuebant et colebant (nam *primus in orbe deos fecit timor*) præsertim eum e nonnullis Physicis audirent, hominem esse quasi opus et fabricam siderum: eum enim dum nascitur, a Sole sortiri spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditatem, a Saturno humorem. Insuper ab astrologis nonnullis audirent, astra habere oculos et aures, iisque videre et audire. Ita enim inter alios scribit Julius Firmicus l. 2. Mathes. *Nunc quæ stellæ alias videant, et quæ audiant, breviter explicabo. Aries Leonem non videt, sed audit: Leo autem Arietem videt, sed non audit. Aries Cancrum videt, pariter et audit; Cancer autem Arietem non videt, sed audit. Taurum et videt Leo, pariter et audit. Similiter Leo, Aries, Gemini Virginem vident leviter, et audiunt: Virgo Geminos leviter videt, sed plenissime audit. Cancer libram et videt, pariter et audit. Leo Scorpium nec videt nec audit: Scorpius vero Leonem videt, pariter et audit. Virgo Sagittarium ex obliquo respicit, sed eum non libenter audit. Sagittarius virginem et videt et audit. Libra Aquarium videt, sed ipsa ab Aquario non videtur: audiunt tamen se invicem. Pisces et Cancer non quidem se vident, sed audiunt, etc.* Additque hæc se ex Abrahæ libris excerpsisse. Quod si viri etiam sapientes hæc deliria crediderunt, quid non credidit vulgus? Alii astra non quidem causas, sed signa certa et fatalia esse dicebant, quasi cœlum sit liber, in quo Deus acta et eventus nostros, et omnia quæ toto mundani ævi decursu futura sunt, depinxit. Ita Origen. apud Euseb. 6. Præpar. 9. qui sic inducit Jacob patriarcham filiis loquentem: *Legi in tabulis cœli, quæcumque contingent vobis, et filiis vestris.* Idem docet Plotinus Origenis condiscipulus lib. 6. de Fato. Hoc etiam probabile censet Julius Sirenius lib. 9. de Fato cap. 35. *Ægyptii quoque fatum indicantes, pingebant sidus, eo quod fatum e siderum cursu ac dispensatione constituatur*, inquit Horus Apollo Hieroglyph. cap. 13.

Hoc denique sequuntur astrologi judiciarii. Sed Astrologiam hanc damnat hic Jeremias et Ecclesia. Vide eam acriter insectantem S. Aug. l. 2. de Doctrin. Christ. cap. 21. 22. 23. et Picum Mirandul. lib. 12. contra eam, et Pererium l. 2. in Genes. et nostrum Alexandrum ab Angelis, qui nuper quinque libris astrologos conjectores valide confutavit. Facta quidem sunt astra in signa, sed explicatur statim quomodo, *Ut sint*, ait, *in dies et annos*, Genes. 1. 14. Item in signa pluviæ, æstus, frigoris; sed conjecturalia tantum, et quæ sæpe fallunt. Sic cometæ, quia igneæ sunt naturæ, significant et causant æstus, siccitatem, squalorem, ventos et flatus: indeque pestem, famem et bellum, uti docet Arist. lib. 1. Meteor. c. 7. Seneca lib. 7. Natur. quæst. Theodor. in Genes. quæst. 15. et alii. Addit Damascen. lib. 2. de Fide c. 7. S. Thomas 3. p. q. 36. art. 7. ad 3. Bonav. in 2. dist. 14. 3. p. q. ultima, ad penultimum, cometas regum ac principum interitum præsignificare, sive id fiat supernaturaliter ex Dei et Angelorum ordinatione et intentione, ut vult Damasc. et Bonav. sive naturaliter, ut volunt alii; quia scilicet, ut ait Albertus Magnus, licet cometa notet et censet mortes tam pauperum quam principum, tamen mortes principum magis notantur quam pauperum: vel quia principes sunt complexionis delicatioris, pluribusque vescuntur cibis, ideoque magis illis nocet aer, in omnibus rebus infectus: vel denique quia principes prævident regni calamitates, iisque ita commoventur et indoleut, ut in languorem et cladem imminentem præ aliis incidant. Nam, ut ait Galenus: *Nullus est corporis affectus tantus, qui vehementior animi affectionibus esse possit.* Ita Christ. a Castro l. 1. Procemii in Minores Proph. c. 16. Lepidum est exemplum astrologi, qui a principe ituro ad venationem, de aura rogatus, serenam fore asseruit: egredienti vero occurrens rusticus pluviam imminere affirmavit: qua oborta princeps rusticum suum fecit astrologum, astrologum vero rusticum fieri jussit. Audi hac de re epigramma:

Dixerat astrologus cœlum sine nube futurum,
Principe sylvarum lustra petente suo:
Dixerat e contra rusticum nubibus imbrem
Vertere consuetus bobus arator humum.
Vix ingressus erat princeps nemus ilice densum,
Cum subito pluviæ præcipitantur aquæ.
Laudat aratorem princeps, illumque docere
Astra, sed astrologum sumere rastra jubet.

Sane et hoc sæculo expediret nonnullos astrologos fieri rastrologos. Alphonsus rex Aragon. liberalis in

omnes doctos, solos astrologos præteriit. Rogatus est cur? unus qui magis scire videbatur: *Sidera*, inquit, *stultos regunt impelluntque; sapientes astris imperant. Stultos ergo principes honorare astrologos consequens est, non sapientes, inter quos nomen suum Alphonsus obtinet*. Ita Æneas Sylv. l. 4. de ejus gestis.

Accius poeta apud Gellium: *Nihil*, inquit, *credo auguribus, qui aures verbis ditant alienas, suas ut auro locupletent domos*.

Julius Cæsar astronomiæ peritissimus fuit, de qua præclaros libros edidit: et tamen fatum suum cædemque prævidere et cavere non potuit.

Bion ajebat, *maxime ridiculos esse astronomos, ut, cum non videant pisces juxta se nantes in littore, illos qui in cœlo sunt, se videre dicant*. Ita Stob. serm. 78.

Astrologus quidam in foro stellas in tabella quadam depictas cum demonstrasset, atque diceret: En tibi hic stellas errantes: audiens hoc Diogenes, *Ne mentiaris*, inquit, *bone vir: stellæ enim non errant, sed illi*, ostensis qui assidebant. Ibidem.

Thaletem, dum cœlum contemplatur, in fossam illapsum, ancilla ejus jure id eum pati dixit, qui cum juxta pedes posita ignoraret, cœlestia intueretur. Ibidem.

Ariston dicebat, *eorum quæ philosophi scrutantur, alia ad nos pertinere, alia nihil, quædam supra nos esse*. Sensit autem disciplinam morum ad nos spectare, sophisticam nihil ad nos pertinere, eo quod ad vitæ emendationem non tantum non prosit, sed rixas etiam et contentiones progeneret; Astronomiam autem, Astrologiam, etc. supra nos esse omnino. Ibidem.

Phavorinus scito dilemmate astrologos judiciarios perstringere solitus est: *Aut adversa*, inquit, *eventura dicunt, aut prospera. Si dicunt prospera, et fallunt; miser fies, frustra exspectando. Si adversa dicunt, et mentiuntur; miser fies, frustra timendo. Si vera respondent, eaque sunt non prospera; jam inde ex animo miser fies, antequam e fato fias. Si felicia promittunt, eaque eventura sunt, tum plane duo erunt incommoda: et expectatio te spei suspensum fatigabit, et futurum gaudii fructum spes tibi jam defloraverit. Nullo igitur pacto utendum est istiusmodi hominibus res futuras præsagientibus*. Ita A. Gellius lib. 14. c. 1. Audi et Alciat. embl. 103.

Icare, per superos qui raptus et aera, donec
in mare præcipitem cera liquata daret:
Nunc te cera eadem, fervensque resuscitat ignis,
Exemplo ut doceas dogmata certa tuo:
Astrologus caveat quidquam prædicere: præceps
Nam cadet impostor, dum super astra volat.

Refert Nicetas Choniates lib. 1. de imperio Isacii Imper. astrologum prædixisse victoriam et triumphum Branæ Alexio, si cum Conrado Marchione Montisferrati, qui Isacii partes sustinebat, congrederetur. Iniit ergo cum eo prælium, in quo tam Branas quam astrologus occisus est.

Anno Domini 1544. Muleasses Tunetanorum rex astrorum maximus observator, cum ex astris divinasset sibi amittendi regni, et diræ mortis cladem imminere, ut eam vitaret, ex Africa discessit; sed eo ipso discessu cladem, quam evitare voluit, in suas cervices accivit.

Denique ex astrorum dispositione et concursu potuisse prævideri et prædici generale orbis diluvium tempore Noe: item nativitatem Christi ex concursu Jovis et Saturni, ac ex horoscopo Virginis qui erat nascente Christo, ac significabat mutationem religionis a Christo faciendam, censuit Albertus Magnus (vel quisquis est Auctor) in Speculo, citans Albumassar, et Petrus de Alliaco Archiep. Camerac. anno Domini 1400. libr. de Concordia Astrologiæ et Theologiæ. Quæ omnia valide confutat Sixtus Senens. lib. 6. Biblioth. c. 10. et lib. 5. c. 81.

Quia leges populorum de ritu colendi idola, patet ex seq. vanæ sunt,] quia idola vana sunt: id est, nihil veri repræsentantia, aut si quid veri, ut stellas, Jovem, Martem repræsentent, nihil habent divinitatis; vani ergo sunt dii: duplicia enim sunt idola, et dupliciter vana, uti jam dixi. Jeremias magis hic loquitur de prioribus, quæ scilicet nihil veri repræsentant, ut patet v. seq. Syrus vertit: *Quia timores gentium nihil sunt. Timores*, id est idola, quæ gentes timent, id est reverentur et colunt; Arabicus: *Quia religio gentium nihil est*.

3. Quia lignum de saltu.] Describit idolorum inanitatem a materia et fabrica; quia ipsa nihil sunt nisi lignum e saltu præcisum, et opus manus artificis *in ascia*, id est cum ascia, id est dolabra, supple, dolatum ac politum; hoc enim est artificis, puta fabri lignarii, opus, ac tertio, auro decoratum, et clavis compactum. Idola ergo non aliud sunt, quam dii manu facti.

5. In similitudinem palmæ.] hoc est, idolum æquabile est, erectum, procerum, flecti nescium, pulchrum, cumulatum quasi palma, q. d. Idola exterius pulchra sunt, sed interius inanima, elinguia, stupida.

6. Non est similis tui, Domine.] Est apostrophe Jeremiæ ad Deum, qua eum comparat et præfert idolis; unde ait: *Quis non timebit te, o Rex Gentium?*

7. Tuum est enim decus,] scilicet regnum, ut sis et colaris quasi rex et Deus Gentium, metuendus nimis. Unde Chald. vertit, *tuum enim est regnum*. Allegor. q. d. O Christe, rex Gentium, quæ gens non timebit, non colet te quasi suum decus? Ita Lyran.

8. Fatui probabuntur, q. d. Facile est probare et convincere eos esse fatuos, ex eo quod doctrina vanitatis eorum lignum est,] quia scilicet docent idola lignea esse deos, eosque adorandos: quod est vanissimum et stultissimum. Aut, ut Sanchez, q. d. Lignum, ex quo formant idola, quibus supplicant, facile illos stuporis et vanitatis incusat. Reipsa enim docet et ostendit eos vanos et stupidos esse, qui lignum et truncum censet esse Deum et numen, ac barbara omnium rerum cognitionem et providentiam.

9 Involutum. מרקע Hebr. *merucka*, id est, *ductile*, quod optimum est; vel *extensum in laminas*, quod convolvi solet, ut commodius transferri possit. Unde Noster vertit, *involutum*. Vel *involutum*, id est, involubile, ductile, quod facile involvi, diduci, flecti potest ab argentario, ut eo incrustetur et imbracteetur idolum ligneum.

De Tharsis affertur.] Tharsus erat urbs Ciliciæ; inde mare vicinum, ac tandem quodvis mare, etiam Indicum, dictum est *Tharsis*; indeque Africa et Carthago, quæ diu mari dominata est, et in re navali floruit, vocatur *Tharsis*. Hic *Tharsis* significat Indiam

aut certa Africam, ut vertit Chald. quam argento abundasse docet Ezech. cap. 27. 12.

Et aurum de Ophaz.] Chald. Sanchez et alii, censent *Ophaz* vel *Ophas*, vel per aphæresin *Pas*, idem esse quod *Ophir*, quasi per dialectum littera r in a versa sit (perinde ac faciunt Parisienses dum pro *pare* dicunt *pase*) vocalia vero a verse sit in i: puncta enim facillime commutant Hebræi; sic ergo ex Chaldæi et aliorum sententia Ophas est Ophir.

Porro Ophir est regio, dicta ab Ophir filio Jectan, Gen. 10. vers. 29. Vatabl. et Arias putant Ophir esse Hispaniolam et Peru: favent Hebr. et Septuag. 2. Paral. 3. 6. ubi aurum Salomonis, vocant aurum Peruim quasi Peruanorum. Rursum, si litteram vau, quæ prima est in *Ophir*, facias ultimam, ex *Ophir* facies *Peru*: vau enim Hebræis tam vocalem u, quam o, denotat. Ophir ergo videtur esse Peru. Sed obstat primo, quod in Peru non sint elephanti, neo pavi, nec simiæ, nec ligna thyina, quæ ex Ophir allata sunt 3.Reg.10. Secundo, quod classis Salomonis in Ophir solvebat ex Asiongaber portu maris Rubri, 2. Paralip. 8. quod vicinum est Goæ et Indiæ Orientali; quod si hæc classis navigasset in Peru et Indiam Occidentalem, solvisset ex Joppe, et per mare Mediterraneum directe navigasset in Peru; alias enim solvens ex Asiongaber, debuisset circuire sinum Arabicum, promontorium Bonæ spei, et totam Africam, ut perveniret in Peru.

Alii ergo Ophir volunt esse Angolam in Æthiopia; unde Josephus docet hanc classem, præter aurum etiam Æthiopica mancipia advexisse.

Alii, Ophir volunt esse Sofalam, quæ via est navigantibus Goam; unde Septuag. vertunt: *Sophir* (littera enim r facile in l mutatur, ut *beliar* in *belial*). Alii, ut Josephus in Gen. 10. et S. Hier. in Quæst. Hebr. Gaspar Varrerius lib. de Ophir, putant Ophir esse Auream Chersonesum, aut potius omnem illam oram quæ Pegusus, Malaca et Samatra continetur, idque est probabile; nam circa hæc loca in Oriente, non Occidente, videtur habitasse Hevila, frater Ophir, filius Jectan, abnepos Noe, Genes. 10. 29. Favent veteres, dum passim censent, fluvium Phison, qui Gen. 2. vers. 11. dicitur circuire terram Hevila, esse Gangem: Ganges enim est in India Orientali, non Occidentali: unde Maffeius lib. 16. histor. Indicæ ex litteris Bonferri docet, Pegusios stirpem suam referre ad Judæos exsules, qui a Salomone damnati ad aurifodinas Ophirinas, ea loca primi tenuerint. Verum de Ophir plura in lib. Regum.

Porro ab *Ophir*, aurum optimum dicitur obrisum, quasi Ophirisum, ait Isidor. idemque innuit S. Hieron. et Eucher. Secundo, *obrisum* dicitur, quod obrediet splendore suo, ut sit idem Isidor. lib. 16. Etimolog. 17. Tertio, Plin. lib. 33. c. 3. Auri, ait, experimentum est ignis, ut simili colore rubeat quo ignis, ipsumque obrisum vocant, non a rubendo, sed quia purgatissimum, purum putum est, quasi aurum ad obrusam, probatum scilicet et purgatum, uti vocat Seneca lib. 2. epist. 23. Aut certe, ut Hermolaus ex Phocione in dictum locum Plinii, *obrisum* dicitur quasi ὄβρυζον, quod igne probatum magis nitescat, fulgeat, rubeat ut ignis: idque videtur verius, tum quia vicinius est et aptius, tum quia utrobique est eadem littera b, non p, quæ est in *Ophir*, non autem in *obrisum*. Ut ut sit, aurum *ophas*, *pas*, *ophir*, *obrisum*, est aurum optimum et præstantissimum; unde et Arabes aurum vocant *Fes*; hinc Joannes Leo in descript. Africæ lib. 3. urbem Fessam dictam putat ex eo, quod, cum urbis jacerentur fundamenta, *fes*, id est auri, cumulus ibi inventus sit.

Aliter censent Mercerus, Forsterus et alii, scilicet aurum *pas*, vel *ophas*, vel *uphas*, vel *muphas* (hæc enim omnia idem sunt) dici non a loco, sed a qualitate, idemque esse quasi dicas, Aurum forte et solidum; tum quia purificatum, tum quia ex vena optima effossum; dici enim *pas* vel *ophas* a rad. זזפ *pazaz*, id est roboravit, solidavit, inde זפ *paz*, id est, forte, solidum; *muphas* enim plane videtur esse participium passivum *hiphil* a radice jam dicta *pazaz*. Verum obstat, quod hic ait Jerem. *aurum de Ophas* affertur. *Ophas* ergo nomen est loci, non qualitatis auri. Rursum *pazaz* non significat roborare, solidare, uti volunt Rabbini; sed mollescere, ductile esse, solubile, expeditum, facile instar auri: ita enim vertit Noster et Septuag. Gen. 49. 24, unde et פרץ *puts*, quod affine est *pazaz*, significat dispergere, diducere. Ergo ab auro *Ophas* vel *pas*, deductum est verbum *pazaz*, id est, esse ductile instar auri Ophas: optimum enim aurum, quale erat Ophas, in tenuissimas bracteas flecti, duci et extendi potest, uti recte advertit Pineda lib. 4. de Salom. cap. 18. ubi tamen *Ophas* ab *Ophir* distinguit, uti et alii nonnulli probabiliter hæc duo loca distinguunt, censentque aurum ex Ophas allatum, melius fuisse auro allato ex Ophir: licet aliter sentiat Chald. uti dixi initio.

Porro *muphas*, non est participium a *pazaz*, sed per crasin idem est quod מאופז *meophas*, id est, de Ophas, scilicet allatum.

Opus artificis.] Id est, aurum et argentum elaboratur opere aurificis, vel ærarii, aut argentarii, ut ex eo faciat idolum aut potius jam factum e ligno, uti præcessit, inauret vel inargentet: atque opera artificis alterius, scilicet sartoris, vestitur purpura et hyacintho, id est, veste violacei coloris et purpurei. Nec enim idola facta ex puro auro vestiri solent hyacintho, utpote re viliori; at facta ex ligno, et aureis limbis vel bracteis ornata, eodem vestiri assolent.

Opus artificum universa hæc.] q. d. Nihil penitus in idolis est, quod non sit manibus artificum factum, sive eorum materiam et substantiam, sive vestes et ornamenta spectes: ergo idola nihil habent vitæ et rationis; multo minus habent aliquid numinis et divinitatis.

10. Non sustinebunt Gentes comminationem ejus.] Hebr. זעמו *zaamo* indignationem, puta vindictam ejus. Opponit Deum idolis, quod ille irascatur et puniat, hæc non.

11. Sic ergo dicetis eis,] id est, idolis, et idolorum cultoribus, scilicet Chaldæis.

Dii, qui cœlos et terram non fecerunt, pereant de terra.] Nota, Jeremiam hic chaldaice loqui: אלהיא די שמיא וארקא לא עברו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא *elahaia di scemaia vearka lo abadu, iebadu mears umin techot scemaia*, id est, *dii qui cœlos et terram non fecerunt, pereant de terra, et de his quæ sub cœlo sunt*, quia scilicet injuste ea, quasi aliena occupant: sunt enim illa Dei creaturæ. Sic dicimus de

falso possessore domus: Non decet eum habitare in domo aliena, seu quam alius ædificavit. Unde videtur hæc scripsisse Jeremias anno 1. Sedeciæ ad Joakim et alios in Babylonem abductos, ut scilicet ipsi hæc verba responderent Chaldæis, ad suorum idolorum cultum Hebræos invitantibus: Ita Chald. et alii. Addit Maldon. Jeremiam chaldaice loqui, ut rideat idola et idololatras: solemus enim homines barbaros irridere, cum eorum sermone barbaro utimur. In Chaldæo obiter Nota, quod Hebræi dicunt *artsa*, id est terra, Chaldæi dicunt nunc *orka*, nunc *ora*.

Ita S. Eustratius (cujus reliquias Romæ in templo Collegii Germanici veneratus sum) militum sub Diocletiano dux in Armenia, cum a Lysia Præfecto compelleretur ad idola colendum, respondit intrepide: *Exsecrandos dæmones, et surda simulacra, nullus homo umquam qui compos esset mentis, censuit odoranda. Dictum est enim; Dii, qui cœlum et terram non fecerunt, pereant.* Quare igne adustus, et virgis laniatus, nullam dedit vocem, aut vultus mutationem, quasi in alieno corpore pateretur, irridensque tyrannum, et acerbissima quæque passus, tandem ad rogum quasi ad epulas accedens, inde purus cum flamma ad Deum evolavit. Festum ejus recolit Ecclesia 13. December.

Similiter S. Perpetua et S. Felicitas, cum cognatis Satyro, Revocato et Secundolo, damnatæ ad bestias, euntes ad amphitheatrum, per plateas alacres et intrepidæ canebant: *Omnes dii Gentium dæmonia: Dominus autem fecit cœlum et terram.* Quocirca jussu Præsidis multis alapis cæsæ; majori tamen animi et vocis contentione eumdem versum iterarunt, laudantes et glorificantes Deum. Ac generose ingredientes amphitheatrum, mox S. Perpetua et Satyrus a leonibus, S. Felicitas vero a leopardis dilacerata, in cœlum evolarunt anno Domini 205. imperante Severo. Quamobrem sæpe basce duas matronas, earumque fortitudinem et amorem in Deum, celebrat S. Aug. uti l. 1. de Anima c. 10. in Ps. 47. ser. de tempore barbarico, et alibi.

Similiter S. Publia, mater S. Joannis Chrysostomi mortuo marito, chorum virginum instituens, factaque Abbatissa, transeunte Juliano Apostata, cum suis virginibus contentiore voce occinuit illud Davidicum: *Simulacra Gentium argentum et aurum*; et: *Similes illis fiant, qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis.* Julianus indignans jussit eas tacere. At Publia jubente, fortius et alacrius cecinerunt; *Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus.* Quare Julianus Publiam alapis cædi, genasque cruentari jussit. Illa vero hanc contumeliam pro summo honore ducens, domum reversa, tyrannum, ut solebat, spiritalibus cantilenis perstrinxit. Ita Theodor. l. 3. histor. c. 17. et Rom. Martyrol. 9. Octobris.

12. Qui facit,] supple, q. d. Noster vero Deus est qui præparat, id est ut Hebr. et Chald. habent, qui fundat orbem in sapientia.

13. Ad vocem suam,] q. d. Ad ejus jussum in aere generatur pluvia: vel ad tonitru, quod est vox Dei, sequitur pluvia. Psal. 28. 3. *Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas.*

Et elevat nebulas,] exhalationes.

Ab extremitatibus terræ.] Id est, a mari, quod quasi est terminus ambiens terram. Ita Theodor. Hugo, S. Hieronym. Lyran. Vel a superficie extima terræ; ob hac enim vapores ascendunt, alii ex montibus. Optime Sanchez: Extrema, ait, vel finis cœlorum dicitur pars illa cœli, quæ nobis extrema apparet; quia ibi cœlum finiri putat vulgus: sic et extrema pars terræ dicitur illa, quam vulgus judicat extremam; inde enim eminus vespere videntur vapores elevari, ex quibus generatur pluvia.

Fulgura in pluviam facit,] q. d. Deus mire potens est, qui facit ut ex fulguribus igneis, imo, ut vertit Pagninus, inter fulgura, sequatur et misceatur pluvia: nubes enim tonantes, et fulgurantes, sunt quasi leones rugientes, et quasi tormenta bellica terram quatientia. Hæc statim demulcet, resolvit, et quasi mansuefacit pluvia.

Educit ventum de thesauris suis,] quasi ex secretario sive secretis receptaculis omnipotentiæ, et opulentiæ suæ: nos enim ignoramus unde oriantur venti. Vel secundo, *de thesauris* id est de opibus suis: inter opes enim Dei sunt etiam venti.

Nota hic antitheses idolorum et Dei quæ clare ostendunt Deum esse vere Deum, non idola. Primo, idola sunt res mortuæ, puta saxa aut ligna arida: Deus vero est *Deus vivens*. Secundo, idola in tempore cœperunt: Deus vero est *rex sempiternus*. Tertio, idola ab homine ascia et runcina fabricata sunt instar aliorum fabrilium: Deus vero ingenitus creavit cœlus et terram, ac consequenter et materiam ex qua facta sunt idola. Quarto, idola non sentiunt, non cognoscunt, nec bene nec male facere possunt: Deus vero sentit, cognoscit, prævidet et providet omnia; hinc e thesauris suis stato tempore producit ventos, fulgura, pluvias, etc. Quinto, idola sui contemptores ulcisci nequeunt; Deus vero fortissimus, æque ac zelotes, sui contemptum ulciscitur, ita ut nemo ejus iram et vindictam sustinere possit. Unde concludendum relinquit: Ergo idola ridenda et spernenda sunt: Deus vero metuendus, amandus et colendus.

Mystice, S. Hieron. Nubes, ait, sunt doctores et prædicatores; hos Deus educit ab extremis terræ, id est ab humili sorte, æque ac sui submissione: ob quam facit eos efficaces, ut sint quasi tonitrua et fulmina, quæ mox in auditorum contritionem et lacrymas, eo vitæ mutationem trauseunt, et resolvuntur.

14. Stultus factus est omnis homo a scientia.] Vatabl. *Brutescit homo præscientia*, nimirum Dei, dum scilicet plene vult causas indagare pluviæ, fulgetri, ventorum, quorum solus Deus habet scientiam et providentiam. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, Dionys. Sic Psalm. 138. v. 6. dicitur: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.* Certe ventorum generatio, circulatio, motus tam varius et contrarius, torsit et torquet omnium Physicorum ingenia: nec hactenus ullus fuit, qui eorum causam ad liquidum assignaret. Hinc Virgil. Æneid. 1. fingit eos ex Æolia ab Æolo emitti.

Secundo et aptius: *Stultus factus est homo a scientia*, scilicet sua, qua cum non posset penetrare vim stellarum, ventorum, fulminum, ea admiratus, quasi rectores mundi, et quasi deos coluit, idolaque eis confecit; de idolis enim agit in sequent. Ita Chald. S. Thom. Lyran.

Rursum, stultus est homo in scientia sua, qua

ligna dolat, et aurum conflat: ut ex eis fabricet idolum: stultum enim est putare se posse fabricare Deum, et Deum esse qui a fabro fabrefactus sit: cum potius faber ipse, ejusque ars et scientia, quam ejus fabrica, habenda foret numen. Unde sequitur: *Confusus est artifex omnis in sculptili: quoniam falsum est quod conflavit, et non est spiritus in eis.* Ita a Castro et Sanchez.

Moraliter: *Stultus*, ait D. Thom. *est homo a scientia Dei. Primo, propter cordis elationem. Rom. 1. Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Secundo, propter inquirendi curiositatem, et nimiam capitis fatigationem, unde ait Agrippa rex Paulo: Multæ te litteræ ad insaniam convertunt, Actor. 26. Tertio, propter scientiæ incertitudinem. Isaiæ 47. Hæc scientia tua et sapientia tua decepit te. Quarto, propter operis perversitatem. Sap. 2. 21. Excæcavit enim eos malitia eorum.* Hucusque D. Thom.

Confusus,] pudore affectus est artifex sculptilis sive idoli.

Quoniam falsum est quod conflavit,] q. d. Quia sculptile quod fecit, fallit et mentitur se esse Deum.

15. In tempore visitationis, id est punitionis, suæ peribunt] idola et idololatræ Chaldæi (de his enim loquitur) scilicet vastante Dario et Cyro Babylonem. Aliter Theodoretus: *Peribunt*, ait, cum Apostoli idololatriam exstirpabunt: et plane, ait S. Thomas, *peribunt* in die judicii.

16. Non est his similis pars Jacob,] q. d. Idolis non est similis Deus, qui est pars hæreditaria Israelis: Ps. 15. 5. *Pars mea*, ait David, *Deus in æternum*, Psalm. 72. 26. Numer. 18. v. 20. quia scilicet Israel Deum, Dei cultum, amicitiam, legem et bona omnia possidebat. Vicissim Israel est *virga hæreditatis*; id est hæreditas Dei; quia Deus hunc populum a patribus descendentem, quasi suum hæreditaria successione possidebat, Deut. 32. 8. Quia enim virgis et funibus hæreditates dimetiebantur et dividebant; hinc *virga* et *funes*, significant portionem hæreditariam, Psal. 73. 2. Psal. 104. 11. Secundo, Israel est שבט *scebet*, id est, virga, sive sceptrum hæreditatis Dei, quia Deus in Israele regnum suum constituit. Ita S. Hieron. Raban. S. Thomas.

Tropologice, pars avari est pecunia, obscœni libido, superbi dominatio; sed verus Israelita spretis omnibus solum Deum possidere cupit, aitque: *Portio mea Domine, dixi, custodire legem tuam*, Psal. 118. 57. Unde hic est habitaculum et sedes ac templum Dei; illic draconum, id est dæmonum, v. 22.

17. Congrega de terra confusionem tuam, *congrega*, scilicet, tu o Babylon, ut Vatabl. et Kimki; vel potius, ut Theodor. Lyran. S. Thomas et alii cum S. Hieron. Tu, o Jerusalem et Judæa, quæ habitas in obsidione,] quæ brevi es obsidenda. Chald. et alii vertunt: *Quæ habitas in munitione*, vel loco munito; Septuag. *in electis*, id est loco electo, *congrega confusionem tuam*; Chald. *mercimonia tua*; Maldon. et Sanchez, *idola tua*, Isaiæ 46. 1. Septuag. *substantiam*, id est omnes opes et vires tuas ad nihil tibi profuturas nisi ad confusionem: nam omnia hæc in quibus confidebas, te a Chaldæis non liberabunt, sed tecum ibunt in captivitatem. Ita S. Hier. Est ironia, aut potius sarcasmus, sive hostilis irrisio. Vide c. 11. 14.

18. Longe projiciam hebr. קולע *kolea*, id est quasi funda longe ejaculabor, habitatores terræ Judææ: et tribulabo eos ita ut inveniantur,] in urbe et tribulatione, ut eam effugare non possint, sed deprehendantur et capiantur a Chaldæis. Ita S. Hieron. Alii, ut Chald et Vatabl. legunt ימצאו *iimtseu*, id est *ut inveniant*, scilicet angustias et pœnas, quas eis sum comminatus: vel, ut Theodor. ut inveniant sese ac Deum, quem negando perdiderunt. Aliqui legunt, *ut non inveniantur*, id est ut non supersint, sed moriantur et pereant. Verum Hebr. Chaldæa et Romana legunt, *ut inveniantur*.

19. Væ mihi super contritione mea,] q. d. Doleo ob contritionem meam. Est vox Jerusalem id est populi Hierosolymitani. Unde subdit.

Ego dixi: Plane hæc infirmitas, id est afflictio et plaga, mea est, id est mea culpa mihi accidit; ideo portabo illam,] patienter exedam quod mihi intrivi. Ita S. Hieron. Potest verti cum Vatabl. *Quomodo hanc infirmitatem ferre potero?* Nota hic crebram et tacitam enallagen, et mutationem personæ loquentis, instar dialogismi. Nunc enim loquitur Deus, nunc populus, nunc Propheta.

Moraliter: *Divina percussio*, inquit D. Thom. *debet portari patienter; primo, propter affectum percutientis. Prov. 1. Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias, nec deficias cum ab eo corriperis. Secundo, propter conscientiam criminis. Michææ 4. Iram Domini portabo quoniam peccavi ei. Tertio, propter exspectationem muneris. Jacob 1. Beatus vir qui suffert tentationem quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. Quarto, propter inutilitatem murmuris. Thren. 3. 39. Quid murmuravit homo vivens vir pro peccatis suis?* Hucusque D. Thom.

20. Tabernaculum meum vastatum est, locus meus, aedes mea, scilicet ipsa Jerusalem, vastata est et funiculi,] id est pagi, et oppida vicina, quæ eam quasi funes sustinebant et alebant, diruta sunt, nec est qui ædificet et restauret ea. Olim enim primæ patriarcharum domus fuerunt tentoria; hinc *tabernacula* vocantur quælibet domus et urbes.

21. Quia stulte egerunt pastores,] scilicet sacerdotes, item reges et principes. Ita Chald. Culpam captivitatum populi transfert in sacerdotes et principes.

Non intellexerunt,] mala venientia et minas Prophetarum non prospexerunt, non egerunt prudenter ut ea vitarent. Ita S. Hieron. et Raban.

Vox auditionis, id est vox magna et clara, ita ut facile audiatur, ecce venit, et commotio magna,] magnus scilicet belli tumultus, q. d. Ecce sonitus et fremitus venientis Babylonii, ejusque equorum, armorum et curruum auditur. Ita S. Hieron. Sunt verba Jeremiæ.

23. Scio, Domine, quia non est hominis via ejus.] Significat Chaldæos, non tam a se quam a Deo excitatos ad devastationem Judææ venisse, q. d. ait S. Hieron. *Quod a Babyloniis sustinemus, non est eorum fortitudinis, sed nostri meriti et indignationis tuæ.* Unde in Hebr. est, *non est* לאדם *laadam* id est, *illius hominis insignis*, scilicet Nabuchodonosoris, *via ejus*: cum enim cogitaret Nabuchodonosor bellum inferre Ammonitis, Deus illum avertit, et quasi protrusit in Jerusalem ut eam vastaret, Ezech. 21. 19. et 22.

Vida cap. 36. et dicta c. 6. v. 4. Ae consequantur in potestate Judæorum non erat illi resistere, illumque avertere.

Aliter Hugo, Lyran. Dionys. q. d. Scio quia homo infirmus est et cæcus inter tot hostes: unde facile labitur et peccat: rogo ergo, ut ejus infirmitatem consideres, et quoniam nos punire vis, non graviter sed leniter, et clementer punias. Unde S. August. hoc refert ad correptionem prædestinatorum, non ad reproborum damnationem, l. 2. de Peccat. mer. c. 17. Unde inquit: *Subjungit Propheta: Corripe me, Domine; verumtamen in judicio, non in furore tuo; tamquam diceret: Scio ad correptionem meam pertinere, quod minus abs te adjuvor, ut perfecte dirigantur gressus mei: verumtamen hoc ipsum noli mecum sic agere tamquam in furore, quo iniquos damnare statuisti, sed tamquam in judicio quo doces tuos non superbire.*

Hinc et Franc. Suarez. aliique Scholastici sic exponunt: *Non est hominis via ejus*, id est opera gratiæ quæ sunt ad vitam æternam, non sunt in hominis potestate sine Dei inspiratione et auxilio, quia ad ea Deus hominem excitare debet præveniente sua gratia: si enim in naturalibus egemus directione Dei ergo multo magis in supernaturalibus.

Imperite ergo hæretici hunc locum torquent contra liberum arbitrium. Primo, quia, vel ipsis testibus non loquitur de omni homine, sed tantum de Nabuchedonosore, q. d. Scio Nabuchodonosorem non posse venire, nec expugnare Jerusalem, nisi tu eum juveris. *Equus* enim *paratur ad diem belli: Dominus autem salutem tribuit* Prov. 21. 31. Secundo, esto loqueretur de omni homine, ut Maldon. et alii volunt, non tamen negat liberum arbitrium, sed tantum significat, illud Dei ope indigere, et a Deo dirigi Deique providentiæ subjacere: ac præsertim Judæos aliosque homines non posse evadere manus Chaldæorum, aliorumque hostium, nisi Dei ductu et provida gubernatione.

Moraliter, disce hic in omnibus niti Deo, Deique directione; nam, ut dicitur Psal. 36. *Apud Dominum gressus hominis dirigentur, et viam ejus volet*; et Proverb. 16. *Cor hominis disponit viam suam: sed Domini est dirigere gressus ejus.* Unde Theodor. exponens illud Psal. 54. *Jacta cogitatum tuum in Domino, et ipse te enutriet*: *Gubernatorem*, inquit, *habeas Deum, et aurigam, et res tuæ ab illius providentia pendeant. Nam hoc modo inconcussus manebis et immutabilis.*

Quare S. Catharina Senensis moriens suis hoc memorabile documentum reliquit: *Oportet Christianum magnam fiduciam habere de Dei providentia, scientem omnia quæ sibi vel aliis eveniunt, ex divina providentia provenire non ex odio illius, sed dilectione eximia.* Et S. August. in fine lib. 1. Soliloq. *Constanter*, ait, *Deo crede, eique te totum committe, quantum potes; noli esse velle quasi proprius, et in tua potestate, sed ejus clementissimi et utilissimi Domini te servum esse profitere. Ita enim te ad se sublevare non desinet, nihilque tibi evenire permittet, nisi quod tibi prosit, etiamsi nescias.* Sicut ergo oculi servorum in manibus dominorum suorum, et sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ; ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum tendant, et ex eo, ejusque pia et sedula providentia semper pendeant.

Ita Deo se commisit S. Gregorius Magnus, idque in monasterio didicit, ubi se totum Deo ejusque contemplationi dedit. Unde creatus Pontifex, tredecim annis tot et tanto tam feliciter gessit, idque infirma semper valetudine, ut legens ejus acta et vitam apud Josnuem Diaconum obstupescat.

Rarum quoque exemplum refert Moschus in Prato spirit. cap. 201. de nobili adolescente Constantinopolitano, cui parens moriens, omnisque sua distribuens iu pauperes, Christum curatorem reliquit, nec Christus eum fefellit: nam ei divitem et nobilem sponsam præter omnem spem procuravit. Plura hac de re dixi Exodi 33. 17.

24. Corripe me, Domine, verumtamen in judicio,] id est moderate, cum modo et mensura, leniter et discrete; hoc enim est Hebr. משפט mispat ut scilicet non in ira tua omnino me disperdas, at ad nihilum redigas. Hebr. *ne nos paucifices*, id est, ad paucitatem redigas. Simile est c. 30. 11. Est vox Jerusalem.

25. Effunde.] Et verba et sententiam transtulit ex Psalm. 78. vers. 6.

Jacob.] Israelem, puta Judæos.

Decus ejus, omnem pulchritudinem et magnificentiam templi, domorum ac platearum Hierosolymæ, dissipaverunt.] Chaldæi. Septuag. pro *decus* vertunt, *pascua*, id est fora, aliaque loca urbis, in quibus cives, quasi oves in pascuis, omnibus deliciis pascebantur.

CAPUT UNDECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Jeremias minantibus sibi suis civibus in Anathoth necem et crucem, excidium nomine Dei intentat. Unde primo, refricat pactum populi cum Deo in Sina initum, eisque ob pacti violationem cladem comminatur. Secundo, Deus v. 14. vetat Jeremiæ ne oret pro populo, qui ait: Dilectus meus in domo mea fecit scelera multa; egoque eum quasi olivam pulchram plantavi, sed ille fecit se oleastrum. Tertio, Jeremias in typo Christi ait se quasi agnum duci ad victimam, mittique lignum in panem ejus, vers. 19. Hinc vers. 20. implorat et impetrat Dei ultionem in suos Christique persecutores.

1 Verbum quod factum est a Domino ad Jeremiam, dicens: 2. Audite verba pacti hujus, et loquimini ad viros Juda, et ad habitatores Jerusalem, 3. et dices ad eos: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Maledictus vir, qui non audierit verba pacti hujus, 4. quod præcepi patribus vestris, in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea, dicens: Audite vocem meam, et facite omnia, quæ præcipio vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum: 5. ut suscitem juramentum, quod juravi patribus vestris, daturum me eis terram fluentem lacte et melle, sicut est dies hæc. Et respondi, et dixi: Amen, Domine. 6. Et dixit Dominus ad me: Vociferare omnia verba hæc in civitatibus Juda, et foris Jerusalem, dicens: Audite verba pacti hujus, et facite illa: 7. quia contestans contestatus sum patres vestros, in die qua eduxi eos de terra Ægypti, usque ad diem hanc: mane consurgens contestatus sum, et dixi: Audite vocem meam: 8. et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam: sed abierunt unusquisque in pravitate cordis sui mali: et induxi super eos omnia verba pacti hujus, quod præcepi ut facerent, et non fecerunt. 9. Et dixit Dominus ad me: Inventa est conjuratio in viris Juda, et in habitatoribus Jerusalem. 10. Reversi sunt ad iniquitates patrum suorum priores, qui noluerunt audire verba mea: et hi ergo abierunt post deos alienos, ut servirent eis: irritum fecerunt domus Israel et domus Juda pactum meum, quod pepigi cum patribus eorum. 11. Quam ob rem hæc dicit Dominus: Ecce ego inducam super eos mala, de quibus exire non poterunt: et clamabunt ad me, et non exaudiam eos. 12. Et ibunt civitates Juda, et habitatores Jerusalem, et clamabunt ad deos, quibus libant, et non salvabunt eos in tempore afflictionis eorum. 13. Secundum numerum enim civitatum tuarum, erant dii tui, Juda: et secundum numerum viarum Jerusalem, posuisti aras confusionis, aras ad libandum Baalim. 14. Tu ergo noli orare pro populo hoc, et ne assumas pro eis laudem et orationem: quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me, in tempore afflictionis eorum. 15. Quid est, quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es? 16. Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam vocavit Dominus nomen tuum: ad vocem loquelæ, grandis exarsit ignis in ea, et combusta sunt fruteta ejus. 17. Et Dominus exercituum qui plantavit te, locutus est super te malum, pro malis domus Israel et domus Juda; quæ fecerunt sibi ad irritandum me, libantes Baalim. 18. Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et cognovi: tunc ostendisti mihi studia eorum. 19. Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam: et non cognovi quia cogitaverunt super me consilia, dicentes: Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium, et nomen ejus non memoretur amplius. 20. Tu autem, Domine Sabaoth, qui judicas juste, et probas renes et corda, videam ultionem tuam ex eis: tibi enim revelavi causam meam. 21. Propterea hæc dicit Dominus ad viros

Anathoth, qui quærunt animam tuam, et dicunt. Non prophetabis in nomine Domini, et non morieris in manibus nostris. 22. Propterea hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego visitabo super eos: juvenes morientur in gladio, filii eorum et filiæ eorum morientur in fame. 23. Et reliquiæ non erunt ex eis: inducam enim malum super viros Anathoth: annum visitationis eorum.

2. Audite,] tu, o Jeremia, et socii tui Prophetæ.

3. Eduxi eos, etc. de fornace ferrea,] id est, de servitute durissima, qua quasi camino ferri ignito in decoctione laterum in Ægypto urebantur et affligebantur. Ita S. Hieronymus. Solent enim servi et pauperes vilesque homines in fornacibus, ubi ferrum funditur, laborare, sudare et æstuare, uti videre est Leodii, et in Ardenna. Unde Genes. 15. 17. Abrahæ hæc servitus præsignificata fuit per clibanum fumantem.

Tropolog. eadem tribulationis fornax probis et Martyribus, uti tribus pueris in Babylone, est aurea, Sapient. 3. 6. improbis est ferrea. Ita S. Ambros. in Psalm. 118. serm. 20.

Ut suscitem.] Chald. et Vatabl. ut confirmem et conservem. Secundo et melius, ut erigam, et quasi resuscitem faciam pactum meum vobiscum initum, quod quasi intermortuum jam esse videtur. Olim enim patres eorum in terram pacto promissam Deus induxerat; sed quia ex ea illos ob peccata ejecerat, et in Babylonem captivos duci permiserat, videbatur pactum hoc ruptum et violatum: juraverat enim Deus Abrahæ, se ei et posteris ejus terram Chanaan daturum in æternum, Genes. 17. 8. Dicit ergo se pactum hoc renovaturum, id est, reducturum eos postliminio in terram suam, si vicissim illi servaverint pactum, id est pacti conditiones, scilicet, ut non idola, sed Deum colant, ejusque legem observent. Ita Maldon.

Sicut est dies hæc,] sicut dies hæc demonstrat, scilicet vos possidere terram promissam a Deo, lacte et melle manantem, id est fertilissimam.

Et respondi ego Propheta, et dixi: Amen.] Septuag. fiat, ut scilicet hæc dicam viris Juda et Jerusalem, scilicet Deum velle innovare pactum cum eis, foreque maledictum qui non servat verba pacti ejus, id est legem, quam cum eo pacti sunt servare. Ita Origen. Lyranus et Vatablus.

6. Vociferare, etc. foris Jerusalem,] extra urbem in agris. Secundo et melius, Hebr. Chald. et Vatabl. vociferare in vicis, plateis, foro, vel foris Jerusalem, ut vox foris sit ablativus plur. a nomine forum. Ita a Castro.

7. Contestans contestatus sum.] Id est, sæpe et vehementer protestatus sum, ac præmonui etiam testibus, puta cœlo et terra, ac vobismetipsis, adhibitis et invocatis (uti feci per Mosen, Deuteron. 4. 26. et cap. 32. 1. ac per Josue cap. 8. 32. ac alias sæpe) si pactum et legem violaretis, has pœnas me inflicturum, ut non possitis queri, cum vos puniam, vos id nescisse, vos non esse admonitos. Ita S. Hieron. Rabanus, Hugo et S. Thom.

Mane consurgens.] Id est vigilanter, summo studio: quod enim studiose agimus, summo mane agimus.

8. In pravitate cordis sui.] Hebr. בשרירות bisrirut, id est, in duritia et pertinacia cordis sui, quam potius secuti sunt, quam mea monita.

Et induxi super eos verba pacti.] maledictiones et pœnas, pacto seu pacti violatoribus ascriptas, Deuteronom. 27. 13. et sequent. Ita Chald. Theodor. Hugo et S. Thomas.

9. Inventa est conjuratio in viris Juda,] q. d. Prodiderunt et tradiderunt se idolis, deficientes a me; non fortuito, non fragilitate, sed certa quasi conjuratione et colligatione, sive conspiratione, ut vertunt Sept. Aquila, Theodot. et, ut Chald. rebellione contra me facta, scilicet sub Joakim, ait Vatabl. vel potius sub Manasse, 4. Reg. 22. 15. Ita Lyranus et a Castro.

13. Secundum numerum enim civitatum,] q. d. Tot deos habebas, quot civitates, imo quot vias et plateas, q. d. Non in sola Jerusalem, sed in singulis Judææ urbibus; in ipsa vero Jerusalem non unum uno loco, sed plurima, puta in omnibus plateis singula idola, quasi lares et deos tutelares erexisti et coluisti. Hoc est quod ait Ezechiel cap. 16. 31. *Fabricasti lupanar* (id est idolum) *tuum in capite omnis viæ*. Ita S. Hieronymus.

Secundo et nervosius, q. d. Singulæ urbes singula idola quasi propria, et ab aliis aliarum urbium diversa asciverunt, ut tot essent idolorum species, quot erant in Judæa urbes, ait S. Hieron. *Et secundum numerum viarum Jerusalem*, id est, ex omnibus circumquaque Gentibus ad quas a Jerusalem viæ erant, idola mutuatus es, ac omnium Gentium deos coluisti. Nam ex Moab accepisti Chamos; ex Assyriis et Chaldæis Baalim, non unum sed perplures; ex Ægypto vitulos aureos, Solem, Lunam, etc. Id diserte eis exprobrat Ezechiel cap. 16. Ita videmus hodie ex una hæresi, v. g. Lutheri, natas esse trecentas, et singulas ejus urbes suam habere sectam, quæ ab aliis quolibet est divisa et dissecta.

14. Tu ergo.] Vox Dei est ad Jeremiam, q. d. Tu, o Jeremia, noli pro Judæis tam impiis assumere laudem, id est ut Chald. et Septuag. deprecationem, quæ ordienda est a Dei laude, beneficiis et triumphis, ad captandam Dei benevolentiam.

Notat S. Chrys. homil. 14. in epist. ad Rom. hæc dici comminatorie ad terrendum populum, q. d. Noli te, o Jeremia, fatigare, frustra orando pro populo, tam impio, quia non exaudiam te, nisi scilicet tu precibus tuis hanc iram meam viceris et mitigaris, uti fecit in simili casu Moses Exodi 32. vers. 10. et 11. Deus ergo hic absolute non volebat, imo nolebat Jeremiam cessare ab oratione pro populo; quod sciens Jeremias perrexit orare pro eo.

In tempore afflictionis.] Legit interpres eum Chald. et Septuag. בעת beet, jam legunt בעד beod, id est pro afflictione sua.

15. Quid est.] Queritur Deus de idololatria etiam in templo perpetrata. Sic enim idola in templo Dei posuit et coluit Manasses, 4. Reg. 21. Ita S. Hieron.

Theodor. S. Thom. Lyran. Potest quoque ex Hebræo verti sic: *Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit abominationes multorum*, scilicet idolorum aut populorum? q. d. Cur in templo meo multa multarum gentium idola locavit, et vario earum ritu coluit? Ita Sanchez.

Secundo, Pagninus vertit: *Quid est dilecto meo ultra in domo mea, cum fecerit abominationes multas?* q. d. Ejiciam eum ex domo mea, quam ita polluit. Sic enim maritus dicit uxori adulteræ: Quid facit uxor in toro meo, cum tam multos habeat amasios?

Tertio, Hugo et Isidorus sic explicant, q. d. Quid dilectus meus Jeremias tam assidue orat et prophetat in templo meo, in quo ipsa plebs tantum perpetrat scelus?

Quarto, Kimchi et Vatabl. sic, q. d. Quid causæ est Deo (aut Christo) dilecto meo, ait Jeremias, cur diutius habitet in templo hoc meo Hierosolymitano, in quo ipsa plebs idola colit?

Verum primus sensus nostri Interpretis optimus est, eumque recte adaptes clericis et monachis in monasterio, quod domus est Dei, dissolute viventibus.

NUMQUID CARNES SANCTÆ,] q. d. Victimæ et sacrificia non auferent malitias tuas. Ita Septuag. S. Hier. Theodor. et alii passim. Hic sensus est planus et genuinus.

Aliter vertit Chald. et Vatabl. *carnes sanctæ*, id est sacrificia, et omnis Dei cultus transibit et auferetur a te, quia sacrificia exsecranda obtulisti idolis.

Tertio, Pagnin. et Vatabl. q. d. *Carnes sanctæ*, id est homines sancti, id est sacerdotes, auferentur a te et ducentur captivi.

Quarto, Sanchez, *carnes sanctæ*, id est exsecrabiles, quas obtulisti idolis, non auferunt maculas a te, sed te magis contaminant; ut sit antiphrasis in voce *sanctus*, qualis est in voce *sacer*, cum dicitur: *auri sacra fames*; *sacro*, id est exsecrabilis.

IN QUIBUS GLORIATA ES.] Mutat genus, quia prius intelligebatur populus, nunc civitas.

16. OLIVAM UBEREM, hebr. olivam virentem, VOCAVIT,] id est effecit, ut jure ita vocari possas, q. d. Eras, o Juda, Domino quasi oliva virens et florens, cum eum coleres in summa pace, et rerum abundantia, felix et beata ac famosissima inter Gentes.

Nota: Ecclesia et Sancti comparantur oleæ et olivæ, primo ob soliditatem virtutis. Lignum enim oleæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas labefactat: unde apud veteres æternitatis erat symbolum. Hinc Elias et Henoch, utpote æternitatis candidati, vocantur olivæ, Zachar. 4. 14. *Isti sunt*, inquit, *duo filii olei* splendoris, *qui assistunt Dominatori universæ terræ*; et Apocal. cap. 11. vers. 4. *Hi sunt duæ olivæ, et duo candelabra, in conspectu Domini terræ stantes*, quia scilicet hi duo, infracto animo resistent Antichristo, nec ullis laboribus, minis aut tormentis cadent.

Secundo, ob fertilitatem, est enim oliva fœcundissima. Unde Psalm. 51. 10. dicitur: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei.* Unde et hic ait Jeremias: *Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam, vocavit Dominus nomen tuum.* Hinc Apostolus Rom. 11. 17. ait, Gentes ex sterili oleastro insertas esse in bonam et fertilem olivam.

Tertio, ob pinguedinem gratiæ, devotionis et charitatis Sanctorum, quæ dat pinguedinem, id est valorem, bonis operibus. Hinc dicitur Isaiæ 5. v. 1. *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.* Ubi Symmach. vertit, *in cornu in medio olivarum*; Septuag. *in cornu in loco pingui sive uberi.* Ubi Isaias vineæ, id est Ecclesiæ, robur et potentiam designat per *cornu*; pinguedinem et gratiam per *oleum*.

Quarto, sicut olivæ folia numquam defluunt, sed semper virent: ita Sanctis illustribus numquam deperit pulchritudo bonorum operum, sed eorum virtus semper virat. Osee 14. v. 6. *Ero quasi ros, Israel, germinabit sicut lilium, et erumpet radix ejus ut Libani, et erit quasi oliva gloria ejus.* Ubi S. Hieron. *Cum Dominus*, inquit, *nos suo rore gratiæ resperserit, germinabimus, imo florebimus sicut lilium, et mittemus radices nostras sicut arbores Libani, quæ quantum in auras consurgunt vertice, tantum radicem in ima demergunt, ut nulla tempestate quatiantur.*

Quinto, propter pacem: pacis enim symbolum est oliva. Unde columba afferens ad Noe ramum olivæ, finem diluvii, pacemque terræ et hominum cum Deo significavit; Sancti enim sunt pacifici cum omnibus. Quocirca, ut Gentiles narrant, aut potius fabulantur, cum Neptunus et Minerva de dignitate contenderent, et Neptunus allegaret se esse aquæ, rei utilissimæ, inventorem; Minerva autem pro se adduceret, se olivam fructiferam plantam invenisse; cecidit causa Neptunus, fuitque pro Minerva lata sententia: quia oliva arbore significabatur fertilitas, ejusque causa, pax, qua nihil dicebant esse jucundius, nihil utilius, nihil ad tranquillam, lætam et beatam vitam accommodatius.

Sexto, propter misericordiam: hanc enim significat oliva. Nam Sanctorum propria virtus est misericordia. Hinc Salomon duos Cherubim fecit ex ligno olivarum, eosque posuit in oraculo, 3. Reg. 6. 31. ut significaret misericordiam ad cœlum ducere, et in cœlo sibi addictos collocare.

Septimo, propter speciem, nitorem et splendorem virtutis. Eccli. cap. 24. vers. 19. *Quasi oliva speciosa, in campis et quasi platanus exaltata sum juxta aquam.*

Denique oliva foliis exiguis et pallidis, sed fructu uber, indicat Sanctos honorem et ostentationem fugere, sed interius solido virtutis fructu pasci. Docet enim symbolice oliva fructum frondibus, commoda pompæ, utilitatem splendori præferendum. Quia enim non præferat olivam exilem et foris abjectam cuivis ingenti platano aut quercui frondibus luxorianti? Exstat hac de re emblema elegans apud Phædrum lib. 3.

Olim, *inquit*, quas vellent esse in tutela sua,
Divi legerunt arbores. Quercus Iovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybelæ, populus celsa Herculi.
Minerva admirans, quare steriles sumerent
Interrogavit. Causam dixit Juppiter:
Honore fructum ne videamur vendere.
At mehercule narrabit quod quis voluerit,
Oliva nobis propter fructum est gratior.
Tunc sic deorum genitor, atque hominum sator:

O nata merito sapiens dicere omnibus :
Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria.

Sapiens ergo Minerva olivam fructiferam sibi deposcens, docet vanum esse omne frondosum gloriæ choragium, nisi succulentis utilitatis fructibus fœcundetur.

Ad vocem.] Septuag. Hebræum המולה *hamula* a מול *mul*, id est circumcidere, derivantes, vertunt, *ad circumcisionem* vel *scissionem tuam*, qua scilicet fecisti schisma sub Roboam a Juda, o Israel, in has clades incidisti.

Verum melius noster Interpres et cæteri omnes, *hamula* deducunt ab המל *hemal*, id est loqui, q. d. Ob idololatriam tuam, contra te excitabitur vox grandis, id est jussio Dei terribilis instar tonitrui. Dei enim vox mollis et blanda est, qua te vocavit *olivam speciosam*, tibique læta et fausta promisit: vox vero Dei grandis et horribilis est, qua minas intentat, quamque sequitur vastitas et exitium, sicut post tonitru sequuntur fulgetra et fulmina. Ita Sanchez.

Rursum *vox grandis*, id est imperium et mandatum Nabuchodonosor, atque clamor Chaldæorum, qui in te ignem accendent, urbemque tuam incendio perdent. Ita Lyran. S. Thom. et Vatabl. Hebræum enim *hamula*, significat clamorem, strepitum, tumultum, qualis est militum in castris, et in expugnatione urbis, præsertim cum e domibus et turribus, adhuc cives resistunt. Tunc enim milites inclamant, *Fuogo, fuogo*, domosque incendunt, uti Antverpiæ et alibi factum vidimus. Nota: *To grandis* tam ad *τε loquelæ*, quam ad *τε ignis* (ut tunc est sensus planus, *grandis ignis exarsit*) referri potest; varia enim hic est interpunctio.

Tertio, S. Hieron. Raban. Hugo et S. Thom. *ad vocem loquelæ grandis*, id est, inquiunt, ob tuam jactantiam et blasphemam superbiam combureris.

Quarto, *ad vocem loquelæ grandis*, id est ad famam, qua de Judæis loquebantur, quasi de felicissima rep. ubl. omnes gentes inierunt cum eis amicitiam et commercia, et inde, a commercio scilicet cum Gentibus idololatris, exarsit ignis idololatriæ, quam ab eis didicit Judæa, qui omnia combussit et vastavit.

Sic tropologice, ait S. Gregorius homil. 21. in Ezechielem, de favore et amore laudis, in corde flamma elationis accenditur, quæ omnia consumit. *Vox enim grandis loquelæ, est favor adulantis*, qui omnia bene gesta et dicta depascit, cum ex amore, non Dei sed laudis fiunt. Unde scriptum est Proverb. 27. *Qui benedicit proximo suo voce grandi, de nocte consurgens, maledicenti similis erit.*

Fruteta ejus.] Persistit in metaphora olivæ, cui comparavit Jerusalem. Sicut enim ignis depascitur oleam cum omnibus ramis, ita Chaldæi igne vastarunt urbem cum templo, palatiis et plateis.

17. Locutus est super te malum.] Decrevit te punire, perdere et vastare.

18. Tu autem.] Raban. S. Hieronym. Theodor. et alii, hæc ad litteram de Christo accipiunt: sed patet ex sequent. et præcedent. maxime v. 14. et 21. hæc ad litteram de Jeremia dici, qui queritur de insidiis, et morte sibi parata a suis civibus Anathoth, eo quod tam libere eis prophetabat, et minabatur excidium. Alleger. certum est ex Ecclesiæ consensu, sub persona Jeremiæ hæc de Christo dici, et propter Christum hæc Jeremiæ evenisse, et scripta esse, atque hoc vult S. Hieron. Unde sic concludit: *Ut omni interpretationis molestia liberemur, hanc sequamur regulam, quod omnes Prophetæ in Christi typum pleraque gesserint, et quidquid juxta præsens tempus completum sit in Jeremia, hoc in futurum de Domino prophetari.* Sic et Theodoretus, Rabanus, S. Thomas, Lyranus et Vatablus.

19. Et ego quasi agnus mansuetus.] Hebr. אלוף *alluph*, id est assuefactus, mansuetus; Chald. *electus*; Septuag. *innocens*; Syrus, *simplex*; Arabicus, *aberrans*, vel *insaniens*; sed incongrue. Potest sexto verti: *Ego sicut agnus dux*, vel ductor gregis, ut significetur Christus, qui omnes Martyres exemplo suo anteivit, eosque sua passione animavit ad fortiter appetendam pro Deo mortem, inquit Viegas in Apoc. 12. p. 516. Septimo, Vatabl. Pagninus et Kimchi vertunt, *Sicut agnus, et sicut bos ducitur ad victimam: sic et ego*. Jeremias ergo purus et mitis fuit quasi agnus, fuitque typus veri agni, qui tollit peccata mundi, scilicet Christi, qui fuit dux gregis Ecclesiæ, pro eaque immolatus est, uti docet Isaias c. 53. 7.

Hinc Christus fuit agnus occisus ab origine mundi, præsignatus.

Primo, in sacrificio Abelis, qui obtulit primogenita ovium, id est agnos, Domino, ac proinde Deo placens ipsemet quasi agnus innocens, factus est victima Deo, cum a parricida Cain occisus, primus exstitit orbis virgo et martyr.

Secundo, in ariete sive agno masculo, quem pro Isaac substituit et immolavit Abraham, Genes. 22. v. 12. Sic enim in Christi passione, Judæis et tortoribus pro deitate surrogata, passa et immolata est humanitas.

Tertio, in agno paschali, de quo fuse dixi Exodi 12. Etenim *pascha nostrum immolatus est Christus. Agnus redemit oves, Christus innocens Patri reconciliavit peccatores.*

Quarto, in jugi sacrificio. Quotidie enim Hebræi ex lege Exodi 23. 38. immolabant Deo tam mane quam vespere agnum: et hoc est sacrificium matutinum et vespertinum, quod sæpe offert et refricat David in Psalm. et Prophetæ: Ita Origenes, Cyrillus, et Euthym. in Joan. c. 1. 29.

Quinto, in aliis ovibus et agnis, qui ex lege omni festo offerendi erant.

Sexto, quia ab Isaia c. 53. 7. et Jeremia hic Christus comparatur agno. Hinc Joannes Baptista demonstrans Judæis Christum, sive Messiam eis promissum: *Ecce*, inquit, *agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Ubi Nota: Christus dicitur *agnus Dei*, quia a Deo, id est Dei jussu et voluntate Dei, pro hominum redemptione est immolatus, sicut vocatur sacrificium Abrahæ, quod Abraham obtulit Deo, ait Theophyl. Euthym. et Maldon. Aut quia ipsemet Deo est oblatus et immolatus: aut *Dei*, id est divinus propter divinitatem, quæ in ipso erat: aut, ut Clemens Alexandr. l. 1. Pædag. c. 5. et ex eo Toletus, quia pro nobis factus est puer, et infans Patris. Pueros enim agnos vocamus. Verba Clementis sunt: *Quoniam Scriptura pueros et infantes agnos vocat, Deum qui est Verbum, qui propter nos*

homo factus est, qui nobis in omnibus assimilari volebat, vocavit agnum Dei, filium Dei, infantem Patris, q. d. Christus est agnus Dei, id est filius Dei. Agnus enim filium notat, sicut Genes. 49. Catulus leonis dicitur ut significetur mystice filius Dei, quod multi antiqui annotarunt: ita hic non ovem, non bovem, sed agnum vocat, ut hominem hunc significet esse Filium Dei, non Patrem, non Spiritum Sanctum. Porro, το *infantem Patris*, a Clemente improprie dicitur: Christus enim æqualis Patri, eique coævus, non recte dicitur infans Patris, qua Deus est. Nam qua homo est, recte id de eo dici potest.

. Joannem Baptistam sequitur Joannes Evangelista, qui Christum identidem vocat agnum, miraque voce agni delectatur, adeo ut in Apocalypsi vigesies septies eum nuncupet agnum, uti videre est in Concordantiis Bibliorum. Hinc et S. Petrus, spectans Christi innocentiam, redemptos nos esse dicit *pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi*.

Ob hasce ergo agni de Christo figuras et prophetias, vetus fuit mos Christum depingendi agni specie, quem præcursor digito ostendit, uti docet VI. Synodus habita in Trull. can. 82. ubi et hunc morem retineri jubet, causamque addit: *Ut per ipsum*, ait (agnum) *Verbi humiliationem mente comprehendentes, ad memoriam quoque ejus in carne conversationis, ejusque passionis, et salutaris mortis deducamur, ejusque quæ ex eo facta est mundi redemptionis.* Atque hunc usum Romana et Latius Ecclesia semper retinuit, licet Græci ob calumnias Iconoclastarum aliquando vetuerint Christum alia specie pingi, quam humana. Romæ enim et in aliis Ecclesiis Latinorum, *in antiquis cœmeteriis et sepulcris videre est Christum musivo opere pictum et sculptum quasi agnum; sed et ex cero sacro solitas confici agnorum imagines in Ordine Romano a Gelasio collecto (ut constantior opinio est) ex antiquo ejus Ecclesiæ usu hæc habentur: In eodem Dominica post Albas, id est in Octava Paschæ, intra civitatem Romanam dantur agni cerei ab Archidiacono in Ecclesia post Missam et communionem populo, etc. Hæc quidem antiquitas in Ecclesia Romana servata, numquam postea intermissa, hactenus perseveravit*, ait Cardin. Baronius, anno Christi 692. pag. 914. Nota hic usum agnorum cereorum benedictorum, quasi usitatum et antiquum laudari a Gelasio, qui vixit ante annos 1100. puta sub annum Christi 500. Nimirum baptizati, cum vestem candidam in baptismo acceptam deponebant Dominica in Albis, ejus loco accipiebant hunc agnum cereum a Pontifice benedictum, ut monerentur agnum Christum ejusque innocentiam baptismo acceptam, jugiter et præ oculis habera et conservare.

Denique Sergius Papa, anno Christi 701. *statuit, ut tempore Dominici corporis, Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a Clero et populo decantaretur*, ait Anastasius Bibliothec. et ex eo Baronius. Ita nimirum voluit Ecclesia agni hujus ideam, memoriam, amorem, cultum et innocentiam jugiter nobis objicere.

Denique tropolog. per hanc agni speciem, significavit Christus, quam sibi Deoque pretiosa et chara sit mansuetudo, quamque ipsa sit fortis et invicta. Nimirum Christus, utpote Agnus Dei primogenitus, amat agnellos, amat agnas, amat agnetes, amat innocentes, amat virgines amat Martyres, quia mites; et per mansuetudinem facit eos omnibus hostibus, omnibus tormentis, omnibus tentationibus superiores. Hoc est ergo secretum, quod per agnum nos docet Christus, nimirum mansuetudinem et patientiam, esse fidelium scuta in bello defensivo, æqua ac tela in bello offensivo invicta, quibus omnia adversa, omnesque adversarii superantur, imo subjugantur. Mansuetudo enim non tantum vincit hostes, nec tantum superbiam, iram, invidiam, impatientiam; sed et libidinem, omnemque concupiscentiam, uti docent Cassianus et prisci Ascetæ; quin et ipsa veritas clare pronuntiat: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*, Matth. 5. 4.

Et non cognovi,] scilicet antequam mihi, o Domine, revelares, q. d. Non putabam eos fore tam nequam, tamque mihi infestos, ut me neci destinarent. Sic allegorice, Christus non cognovit, quia qua homo sine Patris revelatione non cognovit insidias Judæorum; secundo et potius, non cognovit, id est dissimulavit, quasi nesciret insidias eorum; tertio, non cognovit, id est, ductus ad mortem nihil dicens, perinde ac si non cognovisset quo eum ducerent, sicut agnus, cum ad lanienam ducitur, non queritur, non refugit, quia nescit quo eat; alioqui non ignorabat Christus quo duceretur, imo passionem et crucem suam jam ante prædixerat, Matthæi 20. v. 18. et 19. Ita Hugo, Maldonatus et alii.

Vide, o Christiane, et imitare hoc agni immaculati exemplum, hoc speculum jugiter speculare, et moribus exprime. Ita fecerunt omnes Christianæ perfectionis studiosi, ab eoque didicerunt injurias, verba et verbera silenti et miti animo perferre. Audi exempla ex Vitis Patrum lib. 7. c. 7. et 8.

Monachus quidam erat qui quanto plus eum aliquis injuriabatur aut incitabat, tanto magis ad eum recurrebat, dicens: *Isti sunt qui nobis occasionem præbent ad perfectionem nostram: qui autem beatificant nos, decipiunt nos et semitam pedum nostrorum subvertunt.*

Alius non arguebat injuriantem, sed se, dicens: *Quia propter peccata mea contingunt mihi hæc.*

Tertius, si quis ei detraxisset, mittebat ei munera.

Quartus, Zacharias pallium suum conculcans, dixit: *Nisi quis sic fuerit conculcatus, monachus esse non potest.*

Quintus, S. Antonius prædixit Ammoni: *Multum habes in via Dei proficere.* Et educens eum de cella: *Vade*, inquit, *et injuriare lapidem hunc, et indesinenter cæde*: quod cum fecisset, rogavit eum sanctus Antonius, *Si ei aliquid lapis respondisset*? At ille dixit: *Non*; cui Sanctus: *Ita et tu ad hanc mensuram perventurus es, ut nullam tibi fieri arbitreris injuriam.*

Sextus, lib. 5. c. 7. de fortitudine, omnes injurias et tribulationes superabat, in iis gratias agendo Deo: atque adeo *Deus*, inquit, *videns patientiam ejus, abstulit omne bellum tentationis ab eo.*

Septimus ibidem: *Virtus*, inquit, *monachi in tentationibus apparet.*

Octava, S. Syncletica: *In tentatione*, inquit, *dicito: Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me. Si ferrum es, per adhibitum tibi ignem amittes æru-*

ginem; si aurum es, per ignem probatior eris. Memor esto istius: Transivimus per ignem et aquam : residuum est quod sequitur, ut inducamur in refrigerium. Obtinuisti primum, exspecta secundum, agens quæ virtutum sunt.

Talis agnus fuit S. Ignatius in vita et in morte. Vox ejus in vita fuit : *Mansuetudinem volo, qua omnis vis principis hujus mundi enervatur.* Vox vero in morte : *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar.*

Mittamus lignum in panem ejus,] Hebraice: *Corrumpamus, perdamus, exscindamus lignum*, id est arborem, *in pane*, id est cum pane ejus, id est cum cibis et fructu suo, ait R. Kimchi, q. d. Occidamus Jeremiam, ut ipse pereat, et cum ipso prophetia ejus tristissima, quasi Jeremias sit arbor exscindenda: panis, id est fructus ejus sit ejus doctrina, concio et minæ; unde sequitur: *Eradamus eum* (quasi arborem) *de terra viventium*. Hæc expositio satis convenit Hebræo; sed dissentit a versione nostra cui consentiunt Septuag. et Chald.

Secundo, Chald. S. Thomas, Hugo, Lyranus, Pagninus et Vatabl. τὸ *corrumpamus lignum in pane ejus*, per hypallagen vertunt: *Corrumpamus panem ejus ligno*, scilicet venenato et mortifero, q. d. Toxico et ligno venenato inficiamus ejus panem et cibum, et sic veneno eum perimamus: unde per *lignum* hoc accipiunt taxum, cujus lignum, folia, baccas et flores lethalia esse, docent Theophrastus, Plinius lib. 16. c. 10. Dioscorid. Galenus et alii: adeo, ait Plinius, ut qui obdormiunt sub ea, moriantur. Unde Virgilius:

Ne propius tectis taxum sere.

Imo hunc Maldon. Calepinus et alii, venenum dici putant *toxicum* a taxo, quasi taxicum; sed alii melius toxicon a τοξω, id est sagitta, deducunt; et hoc est quod ait Plinius: *Sunt et qui taxica hinc appellata dicunt veneno, quæ nunc toxica dicimus, quibus sagittæ tinguntur ut sint venenatæ.* Dioscorides venenum hoc taxi tribuit nimio frigori taxi, instar cicutæ. Melius Mathiolus in Dioscorid. lib. 6. 12. id tribuit nimio calori; quia taxus corticem et frondes habet amaras, baccas dulces et acres, perpetuo viret, febres mortiferas et alvi profluvia ciet, denique aviculæ frondes taxi depastæ nigrescunt, quæ omnia caloris nimii sunt signa, q. d. Taxo panem et cibum Jeremiæ inficiamus, excidamus et succidamus. Verum, quia lignum non solet imponi cibo, sed venenum; quod hebraice ראש *ros* dicitur, et quia omnes Patres hunc locum intelligunt de ligno crucis; hinc

Tertio et aptissime, *mittamus lignum in panem ejus*, ut scilicet loco panis, pascamus eum ligno, id est fuste aut cruce, crucifigamus eum. Sic vulgo dicitur: Fuste te cibabo, id est fuste tundam te, baculos gustabis, pugnos comedes. Vel, si vertas: *Corrumpamus lignum in panem*, expone per hypallagen: *Corrumpamus panem ejus in lignum*, id est pervertamus ejus panem, et mittamus in lignum, ut pro pane comedat lignum, id est fustes aut crucem; unde Syrus vertit: *Corrumpamus lignum in pane ejus*: vel, *Depravemus ligno panem ejus.* Clarius Arabicus: *Corrumpatur per trabem cor ejus, et per lignum fortitudo*, vel vis *gigantea ejus*. Sic enim aptissime hic Jeremias prophetat crucem Christi, uti eum facere docet S. Hieron. et Theod. hic, et Justinus contra Tryphon. Tertul. lib. contra Judæos c. 10. Cyprianus libro 2. contra Judæos c. 15. Ambros. in Titul. Psalm. 35. Gregor. l. 3. Moral. c. 12. et alii passim.

Quarto, Tertull. l. 3. contra Marcion. c. 19. et Lactant. l. 4. Instit. c. 18. per hypallagen sic exponunt: *Mittamus panem*, hoc est corpus Christi, quod nobis est panis in Eucharistia, *in lignum crucis*; vel ut Abbas Joachim hic: *Mittamus lignum in panem*, id est, crucem in carnem Christi, blasphemiam in doctrinam, detractionem in vitam, scandalum in religionem, ut nemo credat ei et doctrinæ ejus, quem videat esse crucifixum; sic et S. Thomas, Andr. Capella, et Maldon. ubi

Nota: Verba Tertulliani hæc sunt: *Hoc lignum* (crucis) *et Jeremias tibi insinuat, dicturis prædicans Judæis: Venite, mittamus lignum in panem ejus, utique in corpus. Sic enim Deus in Evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans: ut et hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse, cujus retro corpus in pane Prophetes figuravit, ipso Domino hoc Sacramentum postea interpretaturo.* Quæ verba imparite et perverse torquent Calvinistæ contra veritatem corporis Christi in Eucharistia, cum eamdem manifeste stabiliant; dicit enim Tertul. quod apud Jeremiam per panem intelligatur corpus Christi, quod in ligno crucis affixum fuit, atque addit; Christum ipsum ita explicuisse prophetiam Jeremiæ, cum de pane Eucharistiæ dixit: *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur*, id est crucifigetur. Ubi clarum est per panem apud Jeremiam hic, non intelligi panem materialem, qui significet corpus Christi (ut volunt Calvinistæ) sic enim sequeretur, panem fuisse crucifixum, non autem corpus Christi. Quod ergo ait Tertull. *Ut et hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse*; figuram assignat pani, ut patet ex verbis, non corpori, idque cogitur fateri Calvinus apud Claudium Sainctes in Apolog. contra Bezam pag. 139. Sensus ergo Tertulliani est, q. d. Christus in Eucharistia dedit corpus suum sub figura et specie panis, ut conformaret se prophetiæ Jeremiæ, eamque explicaret. Jeremias enim per figuram corpus Christi vocavit panem dicens: *Mittamus lignum in panem ejus*, id est in corpus Christi; hanc enim figuram quæ est in voce *panem* explicuit et interpretatus est Christus, cum corpus suum in Eucharistia abscondit sub figura et specie panis (non peponis, vel alterius rei) de eaque dixit: *Hoc est*, non panis, sed *corpus meum*. Hunc esse sensum Tertulliani clarissime docet Pamelius in lib. 4. contra Marcion. c. 40. n. 662. quin et ipsi Centuriator. Magdeburgenses palam profitentur figuram apud Tertullianum non cadere in vocem *corporis*, sed in vocem *panis*.

20. Tu autem, Domine Sabaoth, Domine exercituum, Domine potentissime, qui judicas juste, et probas renes et corda,] qui exploras et penetras et pervides cujusque affectus et cogitationes, item volitiones et intellectiones: renes enim sunt sedes affectuum et concupiscentiæ, uti cor est cogitationum: et quia voluntas fons est affectuum rationalium, intellectus cogitationum et consiliorum: hinc recte per *renes* accipias voluntatem et appetitum, per *cor* intellectum. Idem senserunt Platonici. Ex quibus Proclus

lib. de anima et dæmone, docet naturam et experientiam cujque attestari, quod Deus occulta cordium cognoscat. Quisque enim, ait, dum occulto cruciatur mœrore, dolore, timore, amore, tentatione, afflictione, invocat Deum, quasi ejus conscium et inspectorem, opemque et liberationem ab eo efflagitat. Idem eadem ratione evincit Tertullianus lib. de Anima. Hoc enim testimonium animæ connaturale, illi a Deo qui prima est veritas, insitum est.

Ex hoc loco S. August. in Sententiis n. 21. recte infert eos qui judicant de secreta intentione proximi usurpare judicium Dei, et peccare judicio temerario: *De occultis*, inquit, *cordis alieni temere judicatur, et eum cujus* NON *videntur nisi bona opera*, INIQUUM *est ex suspicione reprehendere, cum eorum quæ hominis sunt* INCOGNITA, *solus Deus judex sit; quia justus est et inspector verus.*

VIDEAM, fac ut videam, ULTIONEM TUAM.] id est a te profectam; secundo, *tuam*, quia ego causam meam tibi revelavi, id est revelo, committo, et in te transcribo, in te omne jus meum omnemque injuriam resigno: age ergo et ulciscere non tam meas quam tuas injurias illatas ab Anathothitis civibus, sed hostibus meis; idque opto ex justitiæ zelo ad aliorum exemplum, non ex odio aut vindictæ cupidine, uti optavit et David Psal. 27. 4. et Psal. 93. 2. Præclare S. August. in Sententiis, sent. 246. *De benevolentia*, inquit, *est*, NON *de malitia, cum lætatur justus in impios processisse vindictam; quia non ei exitium peccatoris placet, quem voluit corrigi ; sed justitia Dei, qua scit multos posse converti.*

21. HÆC DICIT DOMINUS,] hæc dico ego. Ipse enim Dominus hic de se in tertia persona loquitur, q.d. Quia tu, o Jeremia, mihi revelasti et commendasti causam tuam, faciam quod a me petis, et ultionem de Anathothitis hostibus tuis sumam.

NON PROPHETABIS, ne prophetes, IN NOMINE DOMINI, sed in nomine Baal, uti nos ; vel potius, ne prophetes in nomine Domini, scilicet tantas calamitates nobis imminere, ET NON MORIERIS,] non occidemus te; loquere nobis placentia, et parcemus tibi.

23. RELIQUIÆ NON ERUNT EX EIS,] delebo omnem propaginem et posteritatem Anathothitarum. Loquitur de impiis tantum et sceleratis, qui Jeremiam ad necem persequebantur : nam alioqui promisit Deus c. 4. 27. se consummationem non facturum.

ANNUM VISITATIONIS,] annum punitionis et excidii.

CAPUT DUODECIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JEREMIAS CAP. PRÆCED. A SUIS ANATHOTHITIS TOT MALA ET NECIS INSIDIAS PASSUS, MIRATUR SE ET ALIOS INNOCENTES TOT MALA PATI, CIVES VERO SUOS ET ALIOS IMPIOS BONIS AFFLUERE. RESPONDET DEUS V. 5. UT SIT MAJORI ANIMO, EUM ADHUC GRAVIORA PASSURUM IN JERUSALEM, SE TANDEM EAM CUM ALIIS GENTIBUS DIRISSIME PUNITURUM. DENIQUE V. 14. HOSTIBUS QUOQUE JUDÆORUM MINATUR EXCIDIUM.

1 JUSTUS quidem tu es, Domine, si disputem tecum: verumtamen justa loquar ad te: Quare
via impiorum prosperatur: bene est omnibus, qui prævaricantur et inique agunt? 2. Plan-
tasti eos, et radicem miserunt: proficiunt, et faciunt fructum: prope es tu ori eorum, et
longe a renibus eorum. 3. Et tu, Domine, nosti me, vidisti me, et probasti cor meum tecum:
congrega eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis. 4. Usquequo lugebit
terra, et herba omnis regionis siccabitur, propter malitiam habitantium in ea? consumptum est
animal et volucre, quoniam dixerunt: Non videbit novissima nostra. 5. Si cum peditibus cur-
rens laborasti: quomodo contendere poteris cum equis? cum autem in terra pacis securus fueris,
quid facies in superbia Jordanis? 6. Nam et fratres tui, et domus patris tui, etiam ipsi pugnave-
runt adversum te, et clamaverunt post te plena voce: ne credas eis cum locuti fuerint tibi bona.
7. Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manu ini-
micorum ejus. 8. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylva: dedit contra me vocem, ideo
odivi eam. 9. Numquid avis discolor hæreditas mea mihi? numquid avis tincta per totum? ve-
nite, congregamini, omnes bestiæ terræ, properate ad devorandum. 10. Pastores multi demoliti
sunt vineam meam, conculcaverunt partem meam: dederunt portionem meam desiderabilem in de-
sertum solitudinis. 11. Posuerunt eam in dissipationem, luxitque super me : desolatione desolata

est omnis terra: quia nullus est qui recogitet corde. 12. Super omnes vias deserti venerunt vastatores, quia gladius Domini devorabit ab extremo terræ usque ad extremum ejus: non est pax universæ carni. 13. Seminaverunt triticum, et spinas messuerunt: hæreditatem acceperunt, et non eis proderit: confundemini a fructibus vestris, propter iram furoris Domini. 14. Hæc dicit Dominus adversum omnes vicinos meos pessimos, qui tangunt hæreditatem quam distribui populo meo Israel: Ecce ego evellam eos de terra sua, et domum Juda evellam de medio eorum. 15. Et cum evulsero eos, convertar, et miserebor eorum: et reducam eos, virum ad hæreditatem suam, et virum in terram suam. 16. Et erit: si eruditi didicerint vias populi mei, ut jurent in nomine meo: Vivit Dominus, sicut docuerunt populum meum jurare in Baal: ædificabuntur in medio populi mei. 17. Quod si non audierint, evellam gentem illam evulsione et perditione, ait Dominus.

1. Justus quidem tu es, Domine, si disputem tecum,] id est justior es, quam ut debeam tecum disputare, et scio quod post omnem disputationem vinces, et justus apparebis: tamen pace tua, liceat mihi afflicto affectui meo nonnihil indulgere, atque proponere justam meam, ut mihi videtur, expostulationem et querelam: Cur scilicet impii prosperentur, pii affligantur. Eamdem quæstionem movet Job cap. 21. v. 7. David Psal. 72. 3. Habacuc c. 1. Idem questi sunt Gentiles, ut Claudianus scribens in Ruffinum; Ruffinus enim hic humili loco natus insinuans se in gratiam Theodosii Imper. ad summos honores evectus eos impotenter et tyrannice gessit, eoque pervenit arrogantiæ, ut generum habere conaretur Arcadium Imperatorem; imo hac via Imperium sibi assumere moliretur. Quare eadem die qua ab Arcadio se Imperii consortem declarandum putabat, ab exercitu, quasi proditor imperii, circumdatus, discerptus, et in frusta dissectus est. Unde Claudianus ex Ruffini supplicio agnoscens superis esse providentiam, de qua antea dubitabat, ita canit:

> Abstulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum,
> Absolvitque deos; jam non ad culmina rerum
> Injustos crevisse queror: tolluntur in altum,
> Ut lapsu graviore ruant.

Ita multi etiamnum victi adversis divinæ Providentiæ spem, et mox fidem abjiciunt, dum vident et considerant eos acrius fortunæ acerbitate affligi, qui virtuti magis studuerunt. Quocirca illud Herculeum sæpe in ore habent: *O infelix virtus, itane, cum nihil quam nomen esses, ego te tamquam aliquam exercui, cum tu fortunæ servieris?* Ita nuper Anglus quidam concludabat Orthodoxos Romanæ fidei Deo nec charos, nec curæ esse, quod eos ita misere in Anglia vexari, incarcerari, bonis et vita privari permittat. Audivi et Hollandum calvinistam ita ratiocinantem: Calvinistis in Hollandia favet Deus; nam eos pace et opibus abundare facit: ergo habent ipsi veram Dei fidem et cultum; nec enim credibile videtur, quod hostibus suis et hæreticis ita faveat Deus. Pari modo concluisset turcismum et ethnicismum esse veram Dei religionem, eo quod Turcæ et Ethnicis Imper. tot victorias et regna concesserit, et etiamnum concedat Deus. Prudentius et modestius Cato videns Pompei res infeliciter succedere, et victoriam ad Cæsarem inclinare, dixit: *In rebus divinis multum esse obscuritatis, eo quod Pompeio præter fas res suas promoventi omnia prospere; justam vero reipubl. causam tuenti sinistre omnia evenirent.*

Ex hac ergo proborum infelicitate et improborum felicitate ortus est triplex Gentilium error: Primus deos negantium, uti illius qui canit:

> Marmoreo Licinus tumulo jacet, at Cato parvo,
> Pompeius nullo: credimus esse deos?

Secundus esse quidem deos, sed terrena et humana non curare. Ita sensit Plinius lib. 2. c. 7. *Irridendum*, ait, *est agere curam rerum humanarum illud, quidquid est, summum.* Et causam addit: *An tam tristi atque multiplici ministerio non pollui credamus, dubitemusve?* Cui respondet Clemens l. 7. Strom. Deum non pollui hac cura nec distrahi, quia cum summa quiete et placidissime hæc omnia agitat; quia ipse *est totus mens, totus lux, totus oculus, omnia videns, omnia audiens, omnia sciens.*

Tertius fuit Balbi Stoici apud Ciceron. l. 2. de Natura Deorum, *Deum singulos homines curare: sed magna*, ait, *dii curant, parva negligunt.*

Hos refellit Plato in Epinom. ubi toti suo de diis sermoni hoc fundamentum præstruit: *Quod curent omnia, magna sint ea aut parva.* Et Seneca l. 1. de Providentia docet nihil esse a casu, sed occultum aliquid divini consilii esse, a quo omnia quæ fortuita videntur, diriguntur. Et Cicero l. 3. de Natura Deorum docet, *materiæ universæ fictricem ac moderatricem esse divinam Providentiam.* Pulcherrima vero Epictetus 1. Dissertat. c. 12. *Sunt*, ait, *qui negent ullum Numen esse. Sunt qui esse docent, sed ignavum, incurium et nulli rei providere. Sunt tertii, qui et esse, et providere, sed nonnisi magnis et cœlestibus, terrenorum autem nulli. Quarti, et cœlestibus et terrestribus, sed universis dumtaxat, non autem singulis et unicuique seorsim. At quinti, in qua parte Ulysses et Socrates asserunt stolvuntque quod te, o Deus, neo in minimo motu lateam aut fallam.* Ita et Cicero loco citato asserit, *non universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli ac provideri;* additque: *Stoici Dei majestatem usque ad apum formicarumque perfectionem deducunt.* Causam dat noster Damasc. *Necesse est*, ait, *eumdem esse conditorem rerum et administratorem; neque possunt aut debent dividi. Sic enim imbecillitati alteruter esset obnoxius, quasi aut iste condere non posset, ille non administrare et conservare.* Aurea est gnome S. August. in Sententiis n. 58. *Voluntas Dei est prima et summa causa omnium corpora-*

lium spiritualiumque motionum. Nihil enim fit visibiliter et sensibiliter, quod non de invisibili et intelligibili summi Imperatoris aula, aut jubeatur aut permittatur, secundum ineffabilem justitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum et retributionum, in isto totius creaturæ amplissima quadam universaque republica; et n. 41. *Mutabilium omnium dispositionem immutabilis ratio continet, ubi sine tempore simul sunt, quæ in temporibus non simul fiunt*; et n. 140. *nullum Deus vel angelorum vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos usibus bonorum commendaret, atque in ordinem sæculorum, quasi pulcherrimum carmen, etiam ex quibusdam pulcherrimis antithetis honestaret*; et n. 239. *Interdum Deus per malos erudit bonos, et per temporalem potentiam damnandorum exercet disciplinam liberandorum.*

Verumtamen justa loquar.] Hebr. *judicia loquar*; Chald. vertit: *Interrogationem judicii interrogo a facie tua*, id est postulo a te causam et rationem judicii tui. Sic ait Job c. 10. 2. *Indica mihi cur me ita judices.*

2. Plantasti eos,] stabilivisti eos, sicut arbores quæ alte plantantur.

Proficiunt,] divitiis aucti, ait Chald. S. Thom. Vatabl. et prolibus, ajunt Septuag.

Prope es,] id est ut Chald. assidue te habent in ore: at in renibus, id est affectibus, mente et voluntate impura eorum non habes locum; secundo, a Castro sic explicat, q. d. *Prope es tu ori eorum*, scilicet tribuens illis ad os, id est ad nutum pro votis, quidquid desiderant et petunt; et longe es a renibus eorum, quia nec modico flagello tangis terga eorum, Thren. 3. 13.

3. Et tu, Domine, q. d. Nosti, Domine, et probasti, id est expertus es, cor meum] esse purum, quodque te, non solum in ore ut impii jam dicti, sed et in corde habeam, cupiens tibi per omnia obsequi et placere: cur ergo ego angor et ab eis affligor; illi autem pace et bonis fruuntur?

Congrega,] collige et cumula eos bonis, iisque eos sagina quasi oves ad victimam. Solent enim oves, cum mactandæ sunt, in ovile congregari, ibique saginari. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. sed hebraice est הַתִּקֵם *Rattikem*, id est ut Vatabl. extrahe eos ad lanienam.

Sanctifica eos,] q. d. Constitue diem excidii, justitiæ tuæ sanctum, in quo eos quasi victimas occidas et tuæ justitiæ immoles. Sic enim ait Poeta: *Et me destinat aræ. Sanctificare* enim est consecrare et dedicare Deo. Vide dicta c. 6. 4.

Secundo, *sanctifica*, id est separa, sepone *eos* quasi rem sacram (ne quis eam tangat aut ad alium usum applicet) ad diem occisionis, quasi ad diem sacrificii Deo pergrati.

4. Usquequo lugebit terra?] id est sterilis erit et horrida more lugentium, q. d. Quousque feres, Domine, ut impii sceleribus suis terram corrumpant, excidium per Chaldæos et sterilitatem illi olim a te benedictæ inducant, ut neo volucres possint eam incolere? ait S. Hieron. Tanta enim est eorum impietas, ut negent tuam Providentiam, dicentes te non videre, id est non curare novissima nostra, id est ut Chald. finem nostrum, puta mortem, vastitatem, excidium, quæ nomine Dei minatur nobis Jeremias: ita S. Hier. Raban. Hugo, vel ut Lyran. et Vatabl. q. d. non puniet nos Deus in novissimo, id est post mortem, quia anima cum corpore interibit.

5. Si cum peditibus currens laborasti (Cyrus et Arabicus, *et defatigarunt te*) quomodo contendere poteris cum equis?] Est adagium, quo utebantur in eos qui cum minora præstare non possint, majora tentant; aut qui cum minora mala non ferunt, majora ferre debebunt, q. d. Si tui cives Anathothitæ tibi ita molesti sunt, ut vix feras, o Jeremia, quomodo feres insultus nequissimorum Hierosolymitanorum, cum suo rege et principibus? q. d. Animos cape, parva tulisti, majora feres. Ita Chald. Lyran. Vatabl. et patet ex sequenti; sequitur enim: *Cum autem in terra pacis securus fueris*, q. d. Videberis tibi in terra et patria tua in pace securus versari, et tamen cupiunt te ibi occidere; quid ergo tibi exspectandum erit *in superbia* (Syrus *in vi et fortitudine*; Arabicus, *in abysso*, id est summa profunditate) *Jordanis?* id est in Hierosolyma ubi sunt homines superbi et tumidi instar intumescentis Jordanis. Ita Lyranus et Vatablus.

Est parœmia, sive proverbium eodem spectans quo præcedens currentis cum equitibus. Proverbialiter enim *terram pacis*, vocat quietam et pacificam Jeremiæ patriam Anathoth; *superbiam* vero *Jordanis* vocat superbos Hierosolymitas. Jordanis enim, quia æstate intumescit, et quasi superbit; hinc apud Judæos proverbiali et vulgari sermone significabat superbos et inflatos. Hunc esse sensum patet ex præcedentibus et sequentibus: Sequitur enim: *Nam et fratres tui, et domus patris tui, etiam ipsi pugnaverunt adversum te.* Simili schemate Ezechiel c. 17. 3. magnificam Judæam et Jerusalem vocat Libanum, superbum vero Nabuchodonosorem vocat aquilam grandem magnarum alarum. Possent quoque per *superbiam Jordanis* accipi Chaldæi, aliique hostes Judæorum, uti mox dicam, quasi dicat: Si in terra tua a tuis tanta pateris, quanta patieris cum superbi Chaldæi aliique hostes vestri te tuosque invadent integro totoque exercitu?

Respondet enim hæc Deus querelæ Jeremiæ, ut habet Chald. cur scilicet impii prosperentur, et dominentur piis, eosque affligant, uti ipse a suis civibus affligebatur; respondet autem increpando et erigendo illum ad majora certamina, ut ut abysso providentiæ Dei et judiciorum ejus inscrutabili cæce se submittat.

Tropolog. *si cum peditibus, etc.* id est si visibilibus hostibus, scilicet mundo et carni, cum difficultate restitisti, quomodo equitibus, id est dæmonibus invisibilibus fortissimis et velocissimis, resistes? Rursum, si inferiorum contradictiones ferre non vales, quomodo Prælatorum et Principum infestationes sustinebis? disce ergo superare minora, ut assuescas superare majora. Hinc apposite Capella et Delrio adagio 836. hoc proverbium adaptant iis, qui cum se et familiam regere nequeant, ambiunt prælaturas, volunque Ecclesias et resp. gubernare. Hugo adaptat noviciis Religiosis qui cum multis in sæculo pietate et austeritate vitæ sint inferiores, certare volunt cum veteranis, parique passu cum eis incedere.

Secundo, S. Hieron. Theodor. Raban. Hugo, S. Thomas hæc accipiunt, quasi loquatur Deus aut Propheta plebi Judæorum, q. d. Si cognati tui, vicini Ammonitæ et Idumæi, qui pedites pugnant, tibi sæpe

taniam cladem intulerunt; quomodo resistes Chaldæis equitibus, et pedes curras cum eis, quando te trans Jordanis tumentes fluctus in Chaldæam abducent? Sic et Sanchez, qui tamen hæc refert ad finem capitis præcedentis, ac per superbiam Jordanis eo posita accipit numerosos et gloriosos hostes Judæorum, puta Chaldæos, qui sibi sociarunt Ammonitas, Moabitas, et Idumæos Jordane a Judæis divisos. Hi dicuntur *superbia Jordanis*, tum quia transeuntes Jordanem ut Judæam invaderent, eum tanta militum et equitum copia intumescere, et quasi superbire fecerunt; tum quia ipsi quasi superbie Jordanis, seu tamquam Jordanis intumescens, alveumque egressus et agros inundas, totam Judæam, omnesque ejus agros vastarunt et populati sunt. Sic cap. 49. 19. de Nabuchodonosore a Judæa subacta pergente contra Ammonitas et Idumæos, ait: *Ecce quasi leo ascendet de superbia Jordanis ad pulchritudinem robustam.* Sic alibi sæpe hostiles copias vocat Script. flumen exundans, quod violenter segetes domosque sternit, ut Isaiæ 8. 7. et 59. 19. Jerem. 46. 7.

Tertio, Isidor. exponit, q. d. Deus: Nesciebas consilia et secreta tuorum civium volentium te occidere; et quomodo vis scrutari et scire consilia mea de felicitate impiorum?

Quarto, Chald. exponit, q. d. Si ego Deus Nabuchodonosori et impiis Chaldæis quasi peditibus mais tot bona contuli, quid faciam patribus tuis, qui quasi equi cucurrerunt in mea servitute et obsequio? nimirum, propter eos vobis eorum filiis largas impertiar benedictiones, instar aquarum exundantium in Jordanem.

Sic moraliter, si Deus suis hostibus, ut Neroni, Decio, Diocletiano, in hac valle lacrymarum tantam dedit gloriam; quantam dabit suis filiis in die triumphi et nuptiarum? ait S. Augustinus. Primus sensus maxime est genuinus. Porro nonnullos ita esse agiles, ut cursu certent cum equis, certum est. Id enim faciunt Hiberni, qui se assidua cursu et lucta exercent. Sic de Camilla canit Virgil. Æneid. 11.

Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu.

6. Nam et fratres tui,] cives tui Anathothitæ pugnarunt contra te. Hic versus confirmat primam expositionem vers. præced. datam. Aliter S. Hieron. Fratres, inquit, id est Moabitæ, Idumæi, et, ut Theodor. aliqui Judæi profugi in castris Chaldæorum: hi enim cum eis contra patriam suam Jerusalem pugnaverunt; ut *te* respiciat Jerusalem. Verum obstat, quod sermo præcedens respiciat Jeremiam, non Jerusalem.

Clamaverunt post te plena voce.] Vatablus vertit: *Convocarunt post te plenitudinem,* id est turbam civium, ut te persequantur.

7. Reliqui domum meam, id est templum; dimisi hæreditatem meam, id est, Judæam et populum Judaicum qui erat quasi hæreditas Domini: dedi dilectam animam meam.] Id est templum et urbem Jerusalem, quam tamquam animam diligebam; hebr. est: *Dedi dilectionem animæ meæ,* id est, urbem, quam toto animæ affectu diligebam, ob scelera ejus tradidi in manus hostium Chaldæorum. Ita S. Hieron. Theodor. et Chald. Patet enim hæc esse verba Dei. Est enim hic crebra enallage et commutatio personarum, uti est interlocuturum in scena.

Allegorice, Christus dereliquit templum et Judæos cum animam suam in passione eis cruciandam tradidit. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. et alii. Unde sequitur:

8. Facta est mihi hæreditas mea,] q. d. Uti homines in sylva audito rugitu leonis fugiunt: sic ego, ait Dominus, populi Judæorum prius mitis et obedientis, jam vero ex conversatione cum idololatris contra me rebellis atque in pauperes et Prophetas innocentes sævientis et rugientis instar leonis (qui urgente fama neminem, quantumvis beneficum, agnoscit, sed obvia quævis ungue rictuque dilacerat) blasphemis vocibus coactus, eum reliqui et odivi, tum tempore Jeremiæ, tradens eos Chaldæis, ita Chald. Hugo, S. Thom. Lyran. et Vatabl. tum maxime tempore Christi, cum magnis vocibus ipse quasi leo petiit eum crucifigi, ita S. Hieron. Theodor. Raban. et alii. Simile dixi Isaiæ 17. In leone notatur sævitia et ingratia ingrati populi, qui Deo rebellavit, ac si nulla ab eo beneficia accepisset, atque in ejus Prophetas sæviit.

9. Numquid avis discolor?] Nota: S. Hieron. per *avem discolorem et tinctam per totum,* accipit pavonem eoque significari putat pulchritudinem Israelis, quæ tanta erat, ut nihil esset bonorum, quod non cerneretur in eo. Sic et Raban. Hugo et S. Thom. q. d. Hunc pavonem depilate et devorate, o bestiæ, id est Chaldæi, quia superbus mihi est et rebellis.

Huc accedit Sanchez, qui sic explicat: Numquid hæreditas mea, quam frementem audio, mihi eam voluptatem præbuit, quam præbere solet domino suo discolor avis et variis maculis tincta (quam proinde Martialis l. 5. epigram. 104. vocat guttatam, qualis est pavo psittacus, etc.) atque vocalis et canora, ut eam non oderim? nonne pro suavi cantu fremitum instar leonis edidit contra me? unde sequitur: *Venite* ergo, *congregamini, omnes bestiæ terræ, properate ad devorandum.* In pavone notatur Israelis ostentatio pulchritudinis, ejusque inconstantia: pavo enim caudæ syrmate expanso ocellis pulcherrimis variegatur et intumescit; sed dum pedes fœdos intuetur, syrma demittit et detumescit. Unde Martialis l. 13.

Miraris quoties gemmantes explicat alas.

Rursum in motu pennas nunc contrahit, nunc expandit, idque crebro et varie; quocirca *est multicolor et discolor, et versicolor, numquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa quando alia, toties denique mutanda quoties movenda,* ait Tertull. l. de Pallio c. 3.

Unde tropol. Hugo pavone hoc versicolori repræsentari censet mulieres gemmis, stibio et cerussa fucatas et tumidas. Item hypocritas, qui exterius speciosi videntur, cum interius turpes sint et fœdi; hi enim quasi pavo circumspectant et ostentant se.

Secundo, valde apte *avis discolor et tincta,* est avis peregrina, variis coloribus distincta, et insolentibus plumis ornata, verbi gratia, noctua rubris maculis aspersa, quam proinde aliæ aves maxime feræ et rapaces, quæ hic *bestiæ* vocantur, invidentes persequuntur, ut expilent et devorent, q. d. Pari modo aliæ Gentes persecutæ sunt et persequantur Judæos, idque fiat Deo ulciscente, et eas advocante ac dicente: *Ve-*

nite, congregamini, properate ad devorandum. Nota: Vox *discolor*, significat inconstantiam Israelis, quod modo Deum, modo idola colaret. Ita D. Thom. Kimchi et Capella. Aliudit ad indolem avium, quæ concolores amant cum eisque volitant, discolores oderunt et persequuntur. Simile enim gaudet simili, et similitudo est conciliatrix amicitiæ, dissimilitudo inimicitiæ, ait Aristot. Hinc proverbia: Graculus assidet graculo, cicada cicadæ chara, formica formicæ; asinus asino, sus sui pulcher; fur furem cognoscit, ut lupus lupum.

Tertio, a Castro per *avem* hanc, accipit corniculam Æsopicam, quæ cum se aliarum avium plumis induisset, unaquaque suam plumam repetente, nuda remansit, de qua Horat. lib. 1. epist. 3.

> Ne, si forte suas repetitum venerit olim
> Grex avium plumas, moveat cornicula risum
> Furtivis nudata coloribus.

q. d. Pari modo Judæi, sua bona Gentibus, scilicet Chananæis, eripuerunt; sed Deo ob scelera Judæorum permittente, Gentibus, scilicet Chaldæis et Chananæis, ea bello repetentibus, Judæi nudi uti ante fuerant manebunt.

Quarto, Pagninus et Isidor. vertunt: *Num avi tinctæ sanguine,* id est Nabuchodonosori sanguinario, *data est hæreditas mea,* scilicet Israel?

Quinto, Lyran. vertit: *Numquid avis sanguinolenta,* id est vulnerata, cruentata et occisa a Chaldæis, *est Israel?* Huc accedit R. Joseph: Numquid, inquit, Israel est avis sanguine tincta, quam cum vident aliæ bestiæ, cognoscunt aliquod esse cadaver, eoque occurrunt?

Sexto, Forerius in Isaiæ 46. 11. *Comparat,* ait, *hic Jeremias Judæos avibus rapacibus, insinuans quod, sicut illi quasi agmen avium ferarum incolabant in Dominum; ita quoque hostes eorum, quasi agmen avium feralium tinctarum sanguine, involaturi erant in eos. Nam præcessit, quod quasi leo dedissent vocem contra Dominum.*

Denique Septuag. vertunt: *Numquid spelunca hyænæ hæreditas mea est mihi?* q. d. Sicut ad speluncam solent congregari hyænæ sævæ et immundæ, ut cadavera mortuorum devorent, sic Chaldæi ad Judæam convenient, ut sanguine civium et cadaveribus occisorum saturentur. Jerusalem recte comparatur speluncæ hyænæ sævæ et voracis, quia instar illius plena erat et putida cadaveribus Prophetarum et innocentium, quos occidebat. Porro Septuag. vertunt *hyæna*; quia Hebr. *tsebo* per *zain*, arabice significat *hyænam*, idemque est quod Hebr. זאב *zeeb*, id est lupus; hyæna enim est lupo similis, et lupi quasi species, uti dixi Habacuc 1. 8. Verum Hebr. hoc loco habent צבוע *tsabua*, per *tsade* (non per *zain*) id est *avis tincta*, uti melius vertit Noster et alii passim. Ex hisce sensibus secundus maxime genuinus est, deinde primus.

10. Pastores multi, id est, reges et principes, quos sibi junxit Nabuchodonosor, demoliti sunt vineam meam,] id est Judæam. Sic enim hostes vocavit *pastores*, cap. 6. v. 3. Pastores enim non solent in suis vineis greges pascere, sed vineas si optent, alienas invadere. Ita Raban. Hugo, S. Thom. Lyran. Vatabl.

Allegor. hi *pastores* fuerunt Titus et Romani, evertentes Jerusalem. Ita Theodor.

Aliter hæc ad litteram accipit idem Theodor. Raban. et Hugo; scilicet de pastoribus Judæorum, q. d. Pastores, duces, principes ac sacerdotes populi, suis sceleribus et malis consiliis, perdiderunt Jerusalem; hosce enim vocavit *pastores* c. 2. 8. et c. 10. 21. sed prior sensus est aptior.

Unde nonnulli alleger. per *pastores* hos accipiunt hæreticos, qui Ecclesiam devastant, et signanter vocantur *multi;* quia dum ab uno pastore et doctore Christo abeunt, in varias et contrarias sectas dilabuntur; dum scilicet superbiunt, et unus alium sequi dedignatur, vultque ipse esse magister, et agmen discipulorum post se ducere. Ita Arius gradus quosdam in Deo constituens, minoremque asserens Patre Filium, Christum nobis sine vera divinitate reliquit. Sabellius eum unicam in Deo personam esse ex naturæ unitate colligeret, Patrem quoque natum passumque asseruit. Nestorius duas in Christo personas æqua ac naturas constituens, B. Virginem Christotocon, id est Christiparam, non Theotocon id est Deiparam, esse docuit. Apollinaris in Christo negavit animam aut mentem, quod ejus vicem abunde a deitate ipsa suppleri diceret. Eutyches in Christo duas naturas ita unitas censuit, ut ex duabus una remaneret; nullo modo alterius existente substantia, quasi quæ sine alterius consumptione aut separatione fieri non posset. Pelagius gratiæ Christi in ejus morte præparatam respuit medicinam, dumque parvulorum nascentium negat peccatum, et sub diabolo captivitatem, Christum non credit eorum esse redemptorem. Valentinus statuit Christum corpus de cœlo attulisse, per Virginem quasi per canalem transisse. Manes illud dixit esse phantasticum, Christumque vere esse passum et mortuum negavit.

Portionem meam, hæreditatem meam desiderabilem,] speciosam, uberem, invidendam.

Tropol. talis est anima fidelis. Vide ergo quam ea sit Deo chara et pretiosa; vocat enim eam hic *portionem suam desiderabilem, animam suam, animam suam,* quam unice diligit, tuetur et ornat. Qui ergo eam peccato polluit, Deoque eripit, et dæmoni mancipat, Deo summe injurius et exosus est: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus,* 1. Corinth. 3. 17.

11. Luxitque super me,] Id est, contra me lugens conquesta est, quod eam dereliquerim et desolari permiserim. Ita Raban. Hugo, Lyran. et Vatabl. vel, ut Chald. Hugo et Maldon. *Luxit terra super,* id est coram me, vel ad me, quasi in desolatione sua opem a me petens: sic enim terra, cum nimia siccitate dehiscit, quasi aperto ore pluviam a Deo postulat, vel, ut Sanchez, *luxit,* eo quod in excidio cum lacrymis licet me invocans, tamen non sit exaudita.

Omnis terra,] scilicet Judæorum; commode enim accipienda est vox *terra*.

Nullus est qui recogitat,] q. d. Terra luget, at tamen non est qui recogitet, scilicet minas Prophetarum. Ita S. Hieron. Hebr. *Non est qui ponat super cor suum,* scilicet Deum, Deique timorem ac legem, ejusque terribilem iram, minas et plagas, ut illius

illorumque metu a malis resipiscat, illumque placet et sibi reconciliet.

12. SUPER OMNES VIAS DESERTI,] quia per omnes vias venturi erant hostes, ut obsiderent Jerusalem, hebr. est *super omnia excelsa loca venient vastatores*, q. d. Ea erit hostium copia, vis et impetus, ut omnia, etiam excelsa loca et prærupta, occupent et vastent: *non est* (non erit) *pax universæ carni*, quia omnes Judæos hæc clades tanget; universa enim caro, æque ac terra, hic commode, Judæorum scilicet, de quibus tantum est sermo, accipienda est. Ita S. Hieron.

13. SEMINAVERUNT TRITICUM, ET SPINAS MESSUERUNT,] metent: est adagium, q. d. Judæi prospere cœperunt, et prospera sperarunt; sed adversa patientur, felicitas in miseriam vertetur, copia in inopiam, et proprie, sementis quam fecerunt, vertetur in sterilitatem, ut pro tritico colligant spinas, atque fruges et fructus metant paucos, qui eis quoque non proderunt, quia eos vastabit hostis. Ita S. Hieron. S. Thom. et Lyranus.

Alludit ad maledictionem Adæ Genes. 3. v. 17. *Maledicta terra in opere tuo. Spinas et tribulos germinabit tibi*. Quocirca Theodor. Putat hic significari, quod spes messis non sit collocanda in bonitate terræ, sed in congrua ejus cultura; nam qui dolo, inquit, vel nequiter procedunt, pro messe colligunt spinas, puta sollicitudines, et lancinationes tam conscientiæ quam mentis.

Tropol. Hugo putat hic notari eos qui docent, prædicant, aliaque spiritalia obeunt intuitu temporalis mercedis, puta opum; has enim Christus spinas vocavit Matth. 13. 22.

Aliter vertit Vatablus: *Seminaverunt* (scilicet Prophetæ) *triticum* (sanarum admonitionum) *spinas messuerunt* (persecutionum) *ægrotarunt* (Prophetæ pro dolore) *quia non profecerunt, pudefacti sunt propter fructus vestros* (propter opera pessima vestra. Hebræum enim נחלה *nachala*, a rad. נחל *nachal*, significat hæreditare, ut vertit Noster; sed a radice חלה *chala*, significat ægrotare. Hoc sensu significatur, veros verbi Dei præcones sæpe pro veritate pati persecutiones, exsilia, rapinas, tormenta et mortem.

Rursum pro *hæreditatem acceperunt, et non eis proderit*, Septuag. vertunt: *Sortes eorum non proderunt eis*, quod mystice S. Hieron. et Epiphan. malis clericis adaptant: *Dicitur*, ait S. Hieron. *hoc et Ecclesiasticis. Quid enim eos juvare poterit Episcopi nomen, et presbyteri, vel reliquus ordo Ecclesiasticus, cum magis graventur dignitatibus suis, et potentes potenter tormenta patiantur?* Et ad Nepotian. *Ne plus habeas, quam quando clericus esse cœpisti, et dicatur tibi, Cleri non proderunt eis.* Et S. Epiphan. epist. ad Joan. Hieros. Episcopum: *Oportebat*, inquit, *nos, Dilectissime, clericatus honore non abuti in superbiam, sed custodia mandatorum Dei et observatione diligentissima hoc esse quod dicimur. Si enim Script. loquitur: Cleri eorum non proderunt eis: quæ arrogantia clericatus conducere nobis poterit, qui non solum cogitatione et sensu, sed etiam sermone peccamus?*

CONFUNDEMINI A FRUCTIBUS VESTRIS,] fallent fructus exspectationem vestram, itaque quasi pudore vos afficient.

14. HÆC DICIT DOMINUS.] Minatur Deus hostibus Judæorum (ad eos enim transit) qui primi in exercitu Nabuchodonosoris, venerunt contra Jerusalem, puta Philisthinis, Idumæis, Ammonitis, Moabitis, et Judæis, inter eos habitantibus (hoc enim est quod ait: *Et domum Juda evellam de medio eorum*) exitium per Chaldæos, ut vel sic Judæos ad sui amorem trahat. Vide cap. 42. Ita S. Hieron. Theodor. et Lyran. Aliter Maldon. explicat hæc de Chaldæis, q. d. Ego ipsos Chaldæos tandem puniam et evertam per Medos.

15. ET REDUCAM EOS.] scilicet Judæos e Babylone per Cyrum. Ita Theodor. Lyran. Dionys. et Vatabl. Secundo, melius S. Hieron. et Rabanus sic exponunt, q. d. Ego Gentes prædictas, scilicet Ammonitas et Moabitas cum Judæis, per Cyrum e Babylone reducam; eos enim inde reductos esse, patet cap. 49. 6. et 1. Esdr. 9. ubi cum Moabitis et Ammonitis Judæi post reditum contraxerunt connubia.

Mystice, significatur hic vocatio Gentium ad fidem Christi.

VIRUM.] Id est quemque.

16. SI ERUDITI DIDICERINT, Moabitæ et Ammonitæ, VIAS POPULI MEI,] fidem et religionem Judæorum.

UT JURENT,] et consequenter ut colant Deum verum, non Baal; juramentum enim per synecdochen significat omnem Dei cultum.

ÆDIFICABUNTUR IN MEDIO POPULI MEI.] Id est, pacifice et prospere agent, abundantes prole, familia et opibus, *in medio populi*, id est in vel inter populum meum. Erunt enim de populo et Ecclesia mea, esto habitent in suis regionibus Judææ vicinis.

17. EVELLAM GENTEM ILLAM EVULSIONE ET PERDITIONE.] Id est, omnino evertam et perdam illos. Quando hæc contigerint, nec S. Scriptura nec historiæ narrant. Sanchez censet hæc a Machabæis esse peracta; Judas enim et Jonathas Machabæi expugnarunt Philisthinos, Ammonitas et Idumæos, 1. Machab. 5. v. 3 et 6. Verum hi Gentes illas vastarunt quidem et subegerunt, at non deleverunt penitus.

CAPUT DECIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hieroglyphico et ænigmate lumbaris defossi et putrescentis, atque v. 12. lagunculæ inebriantis, captivitatem et calamitatem Judæorum describit. Unde ait v. 18. Dic regi et dominatrici, etc. ubi est grex qui datus est tibi, pecus inclytum tuum? Est hoc genus prophetiæ ænigmaticum, quod ad persuadendum efficacius est, quia non solis verbis, sed et rebus ipsis peragitur et repræsentatur. Simile fuit c. 7. 28. et infra c. 18. 2. et 3. Isaiæ 20. 2. Oseæ 1. 2.

Nota, hæc accidisse non tempore obsidionis sub Sedecia, ut vult S. Hieron. sed sub Joakim; nam non uni regi, sed regibus, scilicet Joakim, Joachin, Sedeciæ, minatur excidium v. 13. Et sub Joakim, cum ipse penderet tributum Chaldæis, facile Jeremias in Babylonem ire et redire poterat, non autem cum urbs obsessa, et Chaldæi essent hostes.

1 Hæc dicit Dominus ad me: vade et posside tibi lumbare lineum, et pones illud super lumbos tuos, et in aquam non inferes illud. 2. Et possedi lumbare juxta verbum Domini, et posui circa lumbos meos. 3. Et factus est sermo Domini ad me, secundo, dicens: 4. Tolle lumbare, quod possedisti, quod est circa lumbos tuos et surgens vade ad Euphraten, et absconde ibi illud in foramine petræ. 5. Et abii, et abscondi illud in Euphrate, sicut præceperat mihi Dominus. 6. Et factum est post dies plurimos, dixit Dominus ad me: Surge, vade ad Euphraten; et tolle inde lumbare, quod præcepi tibi ut absconderes illud ibi. 7. Et abii ad Euphraten. et fodi, et tuli lumbare de loco, ubi absconderam illud: et ecce computruerat lumbare, ita ut nulli usui aptum esset. 8. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 9. Hæc dicit Dominus: Sic putrescere faciam superbiam Juda, et superbiam Jerusalem multam: 10. Populum istum pessimum, qui nolunt audire verba mea, et ambulant in pravitate cordis sui: abieruntque post deos alienos ut servirent eis, et adorarent eos: et erunt sicut lumbare istud, quod nulli usui aptum est. 11. Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinavi mihi omnem domum Israel, et omnem domum Juda, dicit Dominus: ut essent mihi in populum, et in nomen, et in laudem, et in gloriam: et non audierunt. 12. Dices ergo ad eos sermonem istum: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Omnis laguncula implebitur vino. Et dicent ad te: Numquid ignoramus quia omnis laguncula implebitur vino? 13. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Ecce ego implebo omnes habitatores terræ hujus, et reges qui sedent de stirpe David super thronum ejus, et sacerdotes, et prophetas, et omnes habitatores Jerusalem, ebrietate: 14. et dispergam eos virum a fratre suo, et patres et filios pariter, ait Dominus: non parcam, et non concedam: neque miserebor ut non disperdam eos. 15. Audite, et auribus percipite. Nolite elevari, quia Dominus locutus est. 16. Date Domino Deo vestro gloriam antequam contenebrescat, et antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos: expectabitis lucem, et ponet eam in umbram mortis, et in caliginem. 17. Quod si hoc non audieritis, in abscondito plorabit anima mea a facie superbiæ: plorans plorabit, et deducet oculus meus lacrymam, quia captus est grex Domini. 18. Dic regi, et dominatrici: Humiliamini, sedete: quoniam descendit de capite vestro corona gloriæ vestræ. 19. Civitates Austri clausæ sunt, et non est qui aperiat: translata est omnis Juda transmigratione perfecta. 20. Levate oculos vestros, et videte qui venitis ab Aquilone: ubi est grex, qui datus est tibi, pecus inclytum tuum? 21. Quid dices cum visitaverit te? tu enim docuisti eos adversum te, et erudisti in caput tuum: numquid non dolores apprehendent te, quasi mulierem parturientem? 22. Quod si dixeris in corde tuo: Quare venerunt mihi hæc? Propter

multitudinem iniquitatis tuæ revelata sunt verecundiora tua, pollutæ sunt plantæ tuæ. 23. Si mutare potest æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas: et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum. 24. Et disseminabo eos quasi stipulam, quæ vento raptatur in deserto. 25. Hæc sors tua, parsque mensuræ tuæ a me, dicit Dominus, quia oblita es mei, et confisa es in mendacio. 26. Unde et ego nudavi femora tua contra faciem tuam, et apparuit ignominia tua, 27. adulteria tua et hinnitus tuus, scelus fornicationis tuæ; super colles in agro vidi abominationes tuas. Væ tibi, Jerusalem, non mundaberis post me usquequo adhuc?

1. POSSIDE.] Chald. *eme*; utrumque enim significat Hebr. קְנֵה *kana*: emptionis enim finis et terminus est possessio rei emptæ.

LUMBARE LINEUM,] id est balteum, sive cingulum ex lino quo lumbi cinguntur. Ita Septuag. et Vatabl. Lineum autem esse vult, non laneum non coriaceum, ut indicat, non esse super vestem, sed super carnem induendum: quod enim nobis conjunctissimum esse, ac diligentissime servare volumus, hoc ad lumbos cingimus: sicut viatores pecuniam lineo cingulo insutam, secus lumbos circumcingunt, ait Maldon. Unde Syrus et Arabicus vertunt: *Sudarium*, velamen, linteum: *et oliga illud in lumbis tuis*, vel *super dorsum tuum*.

Nota primo: Cingulum sive *lumbare* quod Dei renibus jungitur, ait S. Hieron. et Jeremias v. 11. est Israel, qui in lini similitudinem assumptus de terra asper et illotus, nec mollitiem habuit nec candorem, id est, nihil amabile, ob quod a Deo aligaretur in plebem Dei; sed sola Dei gratia Deo adhæsit, atque conjunctissimus fuit: cumque usu et pulvere sorduisset, id est, cum peccasset, Deus eum ob peccata repudiavit, et ad ripam Euphrates in foramine defodit, id est duxit eum captivum in Babylonem, ibique eum Chaldæorum furori exposuit. Babylon enim Euphrati et Tigri adjacet, ibique lumbare absconditur a Jeremia, quia Israel ibi captivus, tot gentium magnitudine pene absorptus, et nihili reputatus est.

Secundo, addit D. Thomas, *lumbare*, quod lumbis adhæret, in quibus prima origo est concupiscentiæ et seminis, significat populum in Dei amorem assumptum, Osee 11. 4. et hic v. 11. Rursum, *lumbare* significat castitatem et amorem conjugalem: hinc ait v. 11. *Sicut adhæret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinavi*, id est conjugio copulavi, *mihi omnem domum Israel*. Ita Prado in c. 16. Ezech. pag. 187.

Tertio, post multum tempus Jeremias refert *lumbare*, sed putridum; sic Deus liberat populum de captivitate Babylonica, in qua sordibus æque ac peccatis quasi computruerat: post reditum rursum Deum offendit, et demum Christum occidit, atque æterna perditione contabuit. Ita S. Hieron.

Quarto, videtur Jeremias hæc revera ita ut narrat fecisse, ait Theodor. Hugo, S. Thomas, Dionys. Maldon. Castrius, Sanchez, et præcipui Hebræorum: hoc enim exigit simplex ejus narratio: dati enim sunt Prophetæ in portentum Israel. Sic Isaias c. 20. nudus ambulavit. Sic Ezechiel, c. 4. v. 12. et 15. stercus humanum comedere jussus est: sed hoc deprecans, ejus vice fimum boum Dei permissu comedit, ut ita famem et ærumnas captivitatis Babylonicæ præsignaret. Licet aliqui, ut Vatablus, Lyranus, et S. Hieron. proœm. in Osee, hæc tantum velint esse visionem, seu in spiritu hæc visa et gesta a Jeremia, non autem reipsa esse peracta.

Quinto, mystice omnis sanctus, est *lumbare* Dei: sed cum peccat, in Babylonios ducitur, id est in regnum dæmonis, et si pergit in vitiis, ita putrescit, ut in usum et cinctorium Domini redire non possit. Ita S. Hieron. Unde

Nota secundo, cum Pierio hieroglyph. 40. (ubi peculiari paragrapho explicat hoc cingulum Jeremiæ symbolice) zonam fuisse virginitatis symbolum, tam apud Græcos et Latinos, quam Hebræos. Hinc Pausanias docet, Trœzeniorum virgines zonam Palladi ante nuptias dedicasse: sie primæ puerperæ Athenis Dianæ Solvizoniæ zonam, quasi per matrimonium jam solutam dicabant: testis est Apollon. in Argonaut. et Ovid. cum canit:

Castaque fallaci zona recincta manu.

Hinc olim et etiamnum sacerdotes in sacris cingulo lineo utuntur, ut monet Cyrillus, fluxæ libidinis luxuriam, et animi cupiditates, castitatis et temperantiæ cingulo coercere.

Secundo, zona symbolum fuit fortitudinis: est enim habitus militis et gladiati.

Hinc tertio, zona symbolum fuit gloriæ et superbiæ, maxime si zonæ bullis aureis gemmeisque distinctæ essent, quæ baltei dicuntur, quasi bullatai, ait Pierius. Unde v. 9. *Sic putrescere faciam, dicit Dominus, superbiam Juda*, uti putruit balteus hic tuus.

Quarto, zona S. Hilario, est efficax in omne bonum apparatus, ut ad omne ministerium Christi promptæ voluntatis cingulo simus accincti: præcincti enim expeditiores sunt ad opus, firmiores et constantiores. Vide dicta Ephes. 6. vers. 14. Hæc omnia conveniunt Israeli et cuivis fideli animæ, quæ omni hac zona cingi debet, ut Deo indivulsæ adhæreat.

Nota tertio: Pari modo linum, hieroglyphicum fuit puritatis vitæ, Israelis et fidelis animæ: unde Ægyptii in sacris Isidis et Osiridis, tantum linea veste utebantur, et nefas erat uti lanea. Ita ex Tertull. Plutarch. Herod. Martiali Pierius. Audi Martialem:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba,
Inter adorantes cum stetit Hermogenes.

Secundo, linum hoc carminandum, et mordaci pœnitentiæ et austeritatis vitæ lixivio sæpe dealbandum est, ne putrescat.

Tertio, linum symbolum est fati sive decreti et providentiæ Dei, quam poetæ vocant fila et stamina Parcarum; nam

Clotho rotat fusum, Lachesis net, et Atropos occat:

quæ computrescunt vel succiduntur, cum vitæ vel

felicitatis humanæ tela a Deo succiditur; uti hic a Deo succisa est Israeli.

Quare tropologice pulchre Origenes et S. Hieronym. Sicut, ait, linum de terra nascitur, pullulat, crescit, metitur, pectitur, lavatur, teritur, tunditur, carminatur, et ingenti opera excutitur, filatur, texitur, ut ex eo linum et cingulum candidum et lucidum fiat: sic Deus Judæos et nos Christianos, ac præsertim Ecclesiasticos et Religiosos, a generatione et natura nostra corrupta æque ac ex prava institutione, aut peccandi consuetudine terrestres, nigros, rudes et asperos moribus et vitiis, tanta opera, cura et gratia mollivit et polivit, et candefecit, ut quasi in cinctorium Dei plectamur, eique arctissime conjungamur, indeque nomen, laudem et gloriam consequamur: nam si ab eo separemur, ac in Euphrata deliciarum, humore gulæ et libidinis perfundamur, putrescemus, ait B. Petrus Damiani ep. 10. ad Petrum Cardin. et quasi putidi a Christo abjiciemur, ac quasi in nihilum redigemur, uti Salomoni, Davidi et Israeli contigit. Plura de hoc lini symbolo dixi Exodi cap. 28. vers. 38. in fine.

Rursum pie et apposite S. Hieronym. ad Chromatium ep. 43. *Ego*, ait, *in scelerum meorum sepulcro jacens, et peccatorum vinculis colligatus, Dominicum de Evangelio exspecto clamorem: Hieronyme, veni foras. Bonosus (quia secundum Prophetam omnis virtus diaboli in lumbis est) trans Euphratem tulit lumbare suum, ubi illud est in foramine petræ abscondens, et postea scissum reperiens cecinit: Domine, tu possedisti renes meos: Dirupisti vincula mea; tibi sacrificabo hostiam laudis. Me vero Nabuchodonosor ad Babylonem, id est confusionem mentis meæ catenatum duxit, ibi mihi captivitatis jugum imposuit. Cui ego dixi: Dominus solvit compeditos, Dominus illuminat cæcos. Et ut breviter cœptam dissimilitudinem finiam: Ego veniam deprecor, ille exspectat coronam.*

Allegor. Christus quasi pontifex lineam tunicam, in qua depictus erat omnis populus Israel, id est Christianus; tunicam, inquam, carnis nostræ assumpsit, atque eam, et in ea nos omnes arctissime sibi et inseparabiliter copulavit balteo unionis hypostaticæ, sibi, inquam, id est renibus et lumbis suis, ubi sedes est amoris; puta ardentissimo suo amori et affectui nos obstrinxit. Hæc est zona aurea, qua eum ad mamillas præcinctum vidit Joannes Apoc. 1. 13.

Et in aquam non inferes illud,] ne videatur ex aqua et humore situm contraxisse et computruisse, sed alia ex causa, ait Lyranus. Melius Vatabl. per aquam accipit lixivium, quo sordes e lino eluuntur, q. d. Lumbare sordidum non elues lixivio, ut significes sordes et peccata populi pœnitentia non esse abluta et expiata. Optime S. Hieron. explicat: *in aquam non inferes*, id est recens textum aqua non macerabis ut illud ea ratione candefacias et polias; sed ipsum rude, asperum et fuscum, uti natum et textum est, relinquas, ut significes populum Judaicum recens natum, tunc a Deo assumptum esse in Ecclesiam, cum rudis esset et impolitus, doctus et exercitatus magis in luto et lateribus Ægypti efformandis, quam in cultu Dei, probisque moribus, uti paulo ante dixi.

9. Sic putrescere faciam superbiam Juda.] *Superbiam*, id est gloriam, magnificentiam, et, ut Chald. vertit, fortitudinem. Secundo, *superbiam*, id est arrogantiam. Unde Septuag. vertit, ὕβριν, id est injuriam. Comprimit ergo hic Deus præfidentiam et superbiam sui populi, dum instar lumbaris putridi, quod magis sterquilinio quam vestiario est dignum, facit eum tabescere et computrescere in Babylone, ut quasi stercus conculcetur a Chaldæis, juxta illud Thren. 4. 5. *Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora.*

11. Ut essent mihi in populum, et in nomen, et in laudem, et in gloriam,] ut scilicet Israel esset populus nominatus, laudatus et gloriosus apud omnes gentes. Ita Hieronymus, Theodoretus et Rabanus. Sicut enim uxor gloria est viri, ita Israel Deo obediens et serviens, fuit gloria Dei, Deique nomen et laudem apud Gentes celebrem fecit, inquit Hugo et Dionys. Adde, *in nomen*, quia in nomine Israel includitur et auditur nomen אל *el*, id est Dei: quoties ergo Israel, toties El, id est Deus, nominabatur et celebrabatur. El enim significat Deum, qua fortem et invictum.

12. Omnis laguncula implebitur vino.] *Laguncula* hebraice נבל *nebel*, id est ut Chald. *uter*; Symmachus, *crater*; Theodoretus, *vas*, puta lagena terrea, hydria fictilis. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, Lyranus, q. d. Sicut laguncula impletur vino, ita ego implebo vos ebrietate, non bonorum et voluptatum, ut vos putatis, o Judæi, sed malorum et dolorum. Secundo, *laguncula vini*, est mensura furoris et vindictæ, quam propinabit et qua inebriabit vos Deus: laguncula ergo sunt ipsi Judæi, qui excipiunt vinum furoris Dei. Rursum, proprie et apposite *lagunculam* vocat, caput cujusque Judæi; caput enim est instar lagenæ: *vinum* autem vocat cæcitatem mentis, et inopiam consilii in rebus adversis. Significat ergo fore ut, cum Chaldæi venerint, tanto omnes terrore corripiantur, ut quasi ebrii et amentes huc illuc divagentur, imo in ipsos hostes, ignes et præcipitia incurrant. Ita Maldon. Tertio, quia, sicut laguncula collisa dispergitur, ita vos dispergemini. Patet v. 13. et 14.

13. Implebo omnes, etc. ebrietate,] hoc est tribulatione maxima, et servitute Chaldæorum, ut sicut ebrius vires resistendi non habet, nec consilium, nec usum rationis, nec a mente, sed a vino regitur: ita et Judæi, quasi ebrii, nec vires nec consilium habituri sint resistendi Chaldæis; nec a sua mente, sed ad Chaldæorum imperium sint agitandi, impellendi et protrudendi in carceres et in Babylonem. Ita Chald. Origen. et Theodor. Simile quiddam de Ægyptiis scribit Isaias cap. 19. v. 14. dicens: *Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis: et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens*; et de Jerusalem cap. 51. vers. 21. *Idcirco audi hoc, paupercula et ebria non a vino.* Vide ejusdem cap. 29. vers. 9.

Prophetas,] pseudoprophetas.

14. Dispergam eos.] Hebr. *collidam eos*, ut, sicut lagena testacea collisa ad lapidem in fragmenta dissilit et dispergitur: ita plebs Judæorum ad Chaldæos collisa, et invicem compressa dolore et angustia, quasi in fragmenta dissilist, ut uxor in unam, filius in aliam, frater in aliam urbem et regionem dispergatur. Ita Chald. et Vatabl.

Causas, cur Deus impios sic ab invicem dispergat,

dat Origenes hic homil. 9. scilicet eum id facere primo, ad pœnæ incramentum, ne in pœna socios habeant, et sese invicem solentur. Secundo, ut dissolvatur nequam eorum cogitatio, cum non habuerit allocutionem altarius nequioris, Itaque ipsi a pristinis scelaribus, ipsa solitudine et penuria consortii, ravocentur.

VIRUM A FRATRE,] id est, quemque a proximo suo.

NON COACERVABO,] non indulgabo: Septuag. pro אחמול *echmol*, legentes אחמוד *echmod*, vertunt, οὐκ ἐπιποθήσω, *non desiderobo*, id est, non impediar cujusquam amore ac desiderio, quo minus vos abire et dispergi sinam.

15. NOLITE ELEVARI,] superbia, ut superbe in vestra fortitudine fidatis: sed

16. DATE DOMINO DEO VESTRO GLORIAM,] ut vestram infirmitatem æque ac iniquitatem agnoscatis et a Deo solo humiliter opem contra Chaldæos petatis et speratis: humilitas enim summam gloriam dat Deo Deus enim ab humilibus honoratur, Eccli. 3. 20.

Hinc secundo, *date gloriam Deo*, hoc est, pœniteat vos scelerum et violati numinis, facta passima retractata, vitam commutata. Dum enim hoc facit pœnitens, sarcit injuriam Deo irrogatam, eique gloriam ablatam restituit. Sic 1. Reg. 6. 4. eum Philisthini ob captam arcam plagis attriti, et facti pœnitentes, cogitarent de arcæ restitutione, et injuriæ Deo factæ expiatione, dixeruntque: *Quid est quod pro delicto reddere debeamus ei?* Responderunt sacerdotes: *Quinque anos aureos facietis, ut quinque mures aureos, etc. et dabitis Deo Israel gloriam*, q. d. Ita restituatis Deo gloriam suam.

Tertio, Sanchez apposite censet respici hic ad vers. 11. *Ut essent mihi in nomen, et in laudem, et in gloriam*, q. d. Data gloriam Deo, et nomini ejus exornando studete: ad hoc enim vos vocavit, sibique selegit. Præstate ergo id Deo, ad quod vos Dei tam singularis et alta vocatio et electio cogit. Deum glorificate, eum credendo, sperando, amando, timendo, invocando, non idola.

Aliter accipitur hæc phrasis Josue 7. vers. 19. et Joan. 9. 24. ibi enim dare gloriam Deo, est confiteri et dicere veritatem. Qui enim hoc facit, mire glorificat Deum, qui est prima et increata veritas, ac causa, tutor et vindex omnis veritatis.

ANTEQUAM CONTENEBRESCAT.] Hebr. יחשיך *iachosich* id est, antequam faciat obtenebrescere, scilicet Deus; antequam tenebras, id est, calamitates, vobis inducat.

ANTEQUAM OFFENDANT PEDES VESTRI AD MONTES CALIGINOSOS,] scilicet Chaldææ, in quos captivi ducemini, qui tum ob vicinas paludes vapores nebulosos exhalantes, tum præ altitudine sua, et præ magnitudine calamitatis et turbationis vestræ, vobis videbuntur caliginosi, atque reipsa mystica sunt *babel*, id est, sunt confusio peccatorum et idololatriæ, ideoque sunt tenebrosi. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo et S. Thom. Sic Isaiæ 13. 2. de Babylone dicitur: *Super montem caliginosum levate signum.* Vide ibi dicta.

Addit Sanchez, Babylonem vocari *montem caliginosum*, quia noctu, at in publico convivio capta est a Cyro, cum non minor civitati a nocte, quam civium animis a perturbatione et crapula esset offusa caligo. Verum non agitur hic de excidio, sed de victoria et triumpho Babylonis, quem egit de abductis Judæis aliisque Gentibus; tunc autem omnia lucida et læta erant Babyloni, non caliginosa, et tristia.

Secundo, Lyran. et Dionys. per hos montes, accipiunt auxilium Ægyptiorum, quod frustra exspectarunt Judæi, a Chaldæis obsessi, ideoque spe sua ad illud quasi offenderunt, impegerunt et corruerunt. Sed hoc obscurius est.

Tertio, Maldon. *antequam offendant, etc.* hoc est, inquit, antequam fugitivi per montes, tamquam in tenebris oberretis, nescientes quo vos conferatis, aut quid rapiatis consilii. Propterea dicit, *ad montes*, ut significaret eorum fugam et exilium. Hic sensus æque ut primus, appositus est et genuinus.

Quarto, apte quoque Theodor. Chald. Lyran. et Vatabl. accipiunt hæc per hyperbolem, ut montes tenebrarum, id est maximæ tenebræ, significent gravissimas calamitates, ac si Judæis captivis montes obducti caligine tribulationum objecti essent. Unde sequitur, *Exspectabitis lucem*, id est consolationem, lætitiam, et Deus vertet eam in *umbram mortis*, id est, in summam caliginem, puta in miseriam, in carcere et captivitate Babylonica. Similis phrasis est Eccles. cap. 12. vers. 2.

Tropolog. ante diem mortis et judicii, ne offendant pedes nostri ad montes caliginosos, id est, ad adversarias fortitudines, puta dæmones, qui tormentis et cruciatibus gehennalibus præpositi sunt; agamus hic pœnitentiam, ait S. Hieronym. tunc enim nullus dabit precem, laudem et gloriam Deo, ait Origen. Qui enim in tempus mortis procrastinant pœnitentiam, quasi tunc viam salutis inituri, perinde faciunt atque qui noctu in tenebris per loca obscura, dubia, prærupta, salebrosa, et latronibus circumsessa proficisci destinant. Vide Ecclesiastæ cap. 12. Vere S. August. in Sententiis num. 195. *Sicut terra de cœlo exspectat pluviam et lucem, sic homo ex Deo debet exspectare misericordiam et veritatem.*

ET PONET EAM IN UMBRAM MORTIS.] *Umbra mortis* hic et alibi opponitur luci. Significat ergo densissimas tenebras: tales enim sunt tenebræ sepulcri et inferni, ad quas mors hominem deducit. Ubi

Nota primo. Proprie *umbra mortis*, sunt tenebræ et locus horridus, sive horror mortis et inferni: hæc enim mortem et infernum comitantur, sicut umbra suum corpus. Unde Lucæ 1. 79. dicitur Baptistæ Christi præcursori: *Illuminare his, qui in tenebris et in umbra mortis sedent:* ut scilicet illuminaret peccatores, sedentes in tenebris peccati, et justos sedentes in tenebroso limbo patrum. Quia et Virgil. lib. 10. Æneid. de eodem ita cecinit:

> Olli dura quies oculos et ferreus urget
> Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.

Nota secundo: Per hanc *umbram mortis*, sive per has tenebras, significatur tristissima rerum facies, et miseria extrema, tempusque captivitatis, carceris, infirmitatis, mortis et damnationis: nihil enim tristius est umbrosis mortuorum sepulcris: sicut e contrario lux, quia gratissima est, symbolum est felicitatis. Rursum, *umbra mortis*, significat proxima pericula, indeque angores mortis, sicut umbra proxima est corpori: ita

capitur Psalm. 22. 4. Tertio, significat longam oblivionem; unde S. Gregor. 4. Moral. 20. *In umbra mortis sedere*, inquit, *est a divini amoris notitia, in oblivionem latescere.* Deus enim est vita et lux, quæ longissime abest ab umbra mortis. Quarto, umbra mortis, est Dei et salutis ignorantia.

Tropolog. omnibus his modis peccatum est et dicitur umbra mortis. Primo, quia omnis miseriæ fons est et causa. Secundo, quia peccatum in morte et in inferno quasi in regia sua principatur. Tertio, quia ut umbra corpori, ita peccatum morti, id est damnationi, est proximum. Quarto, quia est maxime periculosum. Quinto, quia maxime conscientiam angit et cruciat. Sexto, quia oblivionem Dei inducit, et vicissim facit ut peccator a Deo oblivioni tradatur. Ita S. Hieron. in Isaiæ cap. 9.

Hanc umbram mortis repræsentarunt veteres Sancti per locum horridum et squalidum pœnitentiæ destinatum, qui Carcer dicebatur, in quo sponte sua pœnitentes peccata expiabant: primo, horrore loci; secundo, membra sua catenis, ciliciis, aculeis, aliisque modis affligendo. Alii enim jugiter jacebant prostrati in terra. Alii Semper stabant incurvi. Alii semper genua flectebant, etc. Tertio, assidua inedia; non enim vescebantur nisi semel in die, idque tantum pane et aqua: alii biduo, alii triduo, alii quatriduo semel tantum comedebant. Quarto, continuis lacrymis et suspiriis, quæ vel ferreum pectus emollivissent. Refert ea Climachus gradu 5. de Pœnitentia. Ubi jam iste ardor pœnitentiæ? ubi ista profunda cognitio et horror peccati? E mundo exulat: migravit ad umbram mortis in inferno; ibi jam peccatores agunt pœnitentiam, sed seram et æternam.

17. SI HOC NON AUDIERITIS, IN ABSCONDITO PLORABIT ANIMA MEA.] Sunt verba Prophetæ, q. d. Si me monentem respuatis, in locum absconditum recedam, ubi libera nullo interpellatore plorem superbiam et pertinaciam vestram, vel potius superbum Chaldæorum adventum, e quibus, ut sequitur, abductus est populus Domini. Ita Chaldæus. Sed Septuag. aliter vertunt: *Plorabit anima vestra in absconditio*, quia scilicet coram Chaldæis non audebitis palam flere.

18. DIC REGI, ET DOMINATRICI, dic Jechoniæ et matri ejus Nohestæ: his enim idem minatur cap. 22. v. 26. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, S. Thomas, Vatablus, vel potius, ut Lyranus, Dionysius et Castrius, dic Sedeciæ et matri: aut magis, ut Chald. uxori ejus: HUMILIAMINI,] id est humiliabimini: nam sub Sedecia omnino et perfecte, ut ait vers. sequenti, humiliata et vastata est urbs et tota Judæa.

DESCENDET DE CAPITE VESTRO CORONA.] regia, quia regnum vobis adimetur a Chaldæis. Hic sensus planus est et genuinus. Alias duas explicationes subtiles et symbolicas affert Sanchez. Prior est, *Dic regi et dominatrici*, hoc est, dic omnibus viris lautis et delicatis æquo ac potentibus, quocumque illi in gradu sint (hi enim per catachresin subinde vocentur reges, insuper et reginæ, significetur enim per utrumque genus conjunctum, personarum multitudo et universalitas) lapsuram eorum potentiam et delicias, ac de capite coronas, quibus se in festis, ludis et conviviis coronare solent: indic ergo eis pro corona gloriæ servitutem et vincula, pro genialibus diebus famem, pro musica planctus et gemitus. Secundus, q. d. Dic eadem cuilibet sponso et sponsæ. Hi enim in noptiis solent vocari reges et reginæ, et coronas gestare in capite.

19. CIVITATES AUSTRI, civitates Judææ, quæ Australis est respectu Chaldææ, vel potius urbes tribus Juda et Jerusalem, quæ ad Austrum erant respectu aliarum tribuum, CLAUSÆ SUNT,] id est desertæ, inhabitatæ sunt, omnes cives abducti sunt a Chaldæis. Solent enim domus quæ non habitantur, semper esse clausæ. Ita S. Hieron.

Tropolog. hoc fit, ait Dion. Carthus. *cum congregationes et claustra olim devoto et sancto, a pristina puritate labuntur, ita quod Spiritus Sanctus ad eas non intrat, nec supernis visitationibus patent, et non est qui aperiat eas, nisi Deus omnipotens.* Nam, ut notat D. Thomas, Spiritus Sanctus dicitur Auster: *Primo ob calorem. Job 37. Nonne vestimenta tua calida sunt, cum perflata fuerit terra Austro? Secundo ob splendorem. Habacuc 3. Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharan: operuit cœlos gloria ejus. Tertio*, ab elatus et mentis elevationem. *Job 39. Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter, expandens alas suas ad Austrum? Quarto, propter pluviorum multiplicationem. Psal. 125. Converte, Domine, captivitatem nostram, sicut torrens in Austro. Quinto, propter arborum fructificationem. Cantic. 4. Veni, Auster, perfla hortum meum, et fluant aromata illius.*

TRANSLATA EST, jam jam transferetur, OMNIS gens et tribus JUDA.

20. VIDETE QUI VENITIS AB AQUILONE, scilicet vos, o Judæi, qui Aquilonares estis respectu Jerusalem, videte Judæ desolationem, et dicite Judæ et Jerusalem: UBI EST GREX, id est, populus, QUI DATUS EST TIBI?] Quid actum est de illo innumerabili populo, quem Dominus in te multiplicaverat? Quo abiit? Quo evanuit? Secundo, aliqui legunt, *qui veniunt*, vel, ut hebraice est, *venientes*, scilicet hostes Chaldæos, vide o Juda et Judæi, et quo abducendus sit grex, id est populus tuus. Ita Septuag. S. Hieron. Chald. Theod. Rabanus, Hugo, S. Thom. Lyran. et Vatabl.

21. CUM VISITAVERIT, cum punierit TE] Deus.

TU ENIM DOCUISTI EOS ADVERSUM TE.] Quis provocasti eos in tuum excidium, primo, ostendendo eis thesauros tuos, uti fecit Ezechias, ait Hugo, S. Thomas, Lyranus, Vatabl. Secundo, nimia familiaritate et mercimoniis, quæ habuisti cum Chaldæis, inquit S. Hieronymus et Raban. Hisce enim docuisti eos viam qua ad te venire possint.

Tertio et proprie, cum sub Achaz et aliis regibus, Chaldæos et Assyrios in auxilium vocasti contra Syros et Ægyptios, tunc exercuisti eos in arte militari, ut fierent strenui doces contra te. Ita Theodor. et a Castro.

Eamdem ob causam Lycurgus Spartanis mandavit ne cum iisdem hostibus sæpe diuque bellarent, ne scilicet bellando docerent eos arma tractare, itaque tandem Spartanos superarent. Unde Antalcidas dixit Agesilao regi per sarcasmum; *Pulchram a Thebanis mercedem reportas, quos invitos et nescientes lacessens assidue, pugnare docuisti*; nam numquam fuerunt Thebani bellicosiores, quam dum Lacedæmonii eos exagitarunt. Idem principium etiamnum habet et observat Turca: hinc capia aliqua provincia quiescit,

et post aliquot annos vicinas gentes securitate et otio torpentes ac imbelles invadit et subjugat. Mirum est Christianos principes hoc non notare, nec obviare ut sibi consulant, cum brevi ab eo seorsim invadendi sint singuli et subjugandi, ni, conjunctis viribus, contra eum conspirent, et ἄσπονδον πόλεμον, cum eo gerant. Idem servat dæmon: cum enim quem ad vitium, in quod natura vel consuetudine proclivis est, tentat; si is valide et constanter repugnet, tentationem omittit, et in aliud tempus differt; ut tunc incautum, et tempore jam segnescentem et mollescentem adoriatur et supplantet.

Sic Tropolog. improbi vitia sua iteratis eorum actibus quasi hostes suos fovent, et quasi duces assuefaciunt contra se, ut eos postea superare non possint.

22. REVELATA SUNT VERECUNDIORA TUA,] pudenda tua, q. d. Incidisti in summam ignominiam, cum te violarunt Chaldæi, publiceque vastarunt, instar matronæ honestæ, quæ summe pudefit, cum violatur aut nuda exponitur.

Porro quam ignominiosum sit fœminis nudari, patet tum ex Isaia cap. 3. 17. ubi nuditatem quasi pœnam gravissimam eis intentat, tum ex eo quod narrat Plutarch. lib. de virtut. fœminar. *Milesias*, inquit ille, *virgines quondam atrox animi incessit perturbatio, et furiosus impetus egit ad vitam suspendio finiendam: earumque multæ clam consecutæ sunt, quod volebant. Verba et lacrymæ parentum nihil efficiebant, sed sese interficiendis omnium custodum industriam et calliditatem vincebant. Donec quidam homo prudens legem promulgavit, qua jubebat omnes, quæ se suspendissent, nudas per forum efferri. Hæc lex omnino abolevit illam mortis cupiditatem: metus enim ignominiæ profligavit cupidinem mortis.*

Hoc Tropolog. fit, cum Deus hominem ob peccata in fœdas libidines sinit cadere. Rom. 1. 24.

POLLUTÆ SUNT PLANTÆ TUÆ.] Quia scilicet Chaldæi, vi detractis calceis et caligis tuis, nudarunt, ut habent Hebr. calcaneos tuos, itaque violarunt et spoliarunt te, atque publica pœna et ignominia affecerunt, ac nudis plantis te in Babylonem ire compulerunt; ut scilicet pateat, te impurissimam fuisse meretricem, tamque scelera pudenda commisisse, ob quæ tam gravi et publica ignominia punireris. Ita S. Hier. Raban. Hugo, S. Thom. Hoc est quod ait Isaias c. 47. 2. *Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina.*

23. SI MUTARE POTEST ÆTHIOPS PELLEM SUAM, AUT PARDUS VARIETATES, MACULAS SUAS,] q. d. Sicut hoc est impossibile per naturam; ita istud est valde difficile, quia tua, inquit S. Hieron., o Juda, peccandi consuetudo quasi versa est in naturam; non quod bene agere tibi sit omnino impossibile, sed quod sit difficile, in hoc enim tantum est similitudo, non in priori: quia nigredo in æthiope, et varietas in pardo, est naturalis, ideoque immutabilis; peccatum autem in homine non est naturale, sed voluntarium et liberum: semper enim manet in homine etiam sceleratissimo libertas arbitrii ad bonum et malum. Ita Theodor. Hugo et S. Thomas. Sic enim vulgo dicimus, iste obduratus est ut lapis, iste hebes est ut truncus: est enim hyperbole.

Utitur hoc adagio Nazianzen. orat. 1. in Julian. Apostat. eoque demonstrat illum non diu potuisse simulare probitatem et clementiam: *Quia*, inquit, *natura non patiebatur, ut pardus distinctas macularum notas, vel æthiops atrum colorem, vel ignis ardorem, vel diabolus jam inde ab origine mundi homicida hominis odium, vel Julianus improbitatem, quæ stimulabat eum contra Christianos, deponeret.* Simile est Antisthenis dictum apud Anton. in Melissa c. 32. *Veterem arborem transplantare difficile est.* Et Pindari Olymp. 11. *Indolem nec rufa vulpes, nec rugientes leones morem commutant.*

In pardali insuper maculis variegato notatur vitiorum varietas et mentis inconstantia, quæ nunc vitio hoc, nunc illo se objectat et commaculat. Sicut ergo nigredo æthiopis designat pertinacem malitiam; ita varietas pardi constantem in ea inconstantiam. Addit S. Basil. et ex eo Delrio adag. 841. pilos pardi nec albos esse nec nigros, sed mixti coloris, ideoque significare Religiosos, qui ad angelicam dignitatem transeuntes, humanis adhuc perturbationibus inquinantur: hi enim nec albi sunt, nec nigri, nec pii, nec impii.

Aliter S. Hieron. et Rabanus. Impossibile, inquiunt, est absolute, vitam mutare sine Dei gratia; sed hoc verum est de omni peccatore; hic autem Jeremias asserit tantum de obstinatis, quales erant Judæi, quia illis difficillimum est mores inolitos relinquere et corrigere. Sensus ergo est, q. d. Jerusalem obstinata est in scelere, non magis exuet impietatem, quam pellis nigredinem æthiops; vel excoriata retinet turpitudinem nativam æthiopissa hæc infelix. Sic Diogenes Cynicus dixit: *Senem admonere et mortuo mederi idem est.* Rursum cum argueret improbum, rogatus quid faceret, *Æthiopem*, inquit, *abluo ut candidum reddam.* Ita refert Antonius in Melissa c. 32.

Moraliter disce hic, quanta sit vis et efficacia consuetudinis. Dixit S. Chrysost. testibus Anton. et Maximo serm. de Consuetudine: *Nihil tam firmum est in rebus humanis quam veteris consuetudinis tyrannis.* Atque hæc est catena, hi funes, quibus vinctus tenetur, et constringitur peccator, quos difficile est solvere, difficilius rumpere, ait S. Bernardus. Vere ergo dictum est a quodam Sanctorum: *Actus peccati crebro iteratus parit consuetudinem, consuetudo parit agendi quasi necessitatem, necessitas parit impossibilitatem* (resistendi peccato, moralem intellige, hoc est, magnam difficultatem,) *impossibilitas parit desperationem, desperatio damnationem.* Recte enim de necessitate dixit Lucius Florus: *Antiquissimum omnium est Deus, maximum locus, velocissimum mens, fortissimum necessitas, prudentissimum tempus.* Audi et sanctum Augustin. 8. Confess. 5. de se loquentem: *Suspirabam ligatus, non ferro alieno sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde mihi catenam fecerat et constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa facta est libido, et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas: quibus quasi ansulis quibusdam sibimet innexis (unde catenam appellavi) tenebat me obstrictum dura servitus. Voluntas autem nova, quæ mihi esse cœperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus sola certa jucunditas, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam: ita duæ voluntates meæ, una vetus, alia nova; una carnalis, alia spiritalis confligebant*

bant inter se, atque discordando dissipabant animam meam.

Magni ergo interest, quibus a teneris assuescas. Lycurgus, teste Plutarch. duos catulos ejusdem matris assuefecit, unum Venationi, alterum gulositati; grandiores factos coram populo produxit; emissoque lepore, hic de more consedit, ille leporem insecutus cepit. Tum Lycurgus: Videtis, inquit, cives, quam dissimiles faciat dissimilis educatio et assuefactio? atque non natura, sed exercitatione nos ad virtutem formari. Ne quis tamen peccare assuetus desperet, sciat quamvis consuetudinem vinci posse, primo, per gratiam Dei, ejusque continuam et instantem implorationem. Ita S. Aug. concubinatui assuetus, per Dei gratiam id evicit. Dicat ergo peccare assuetus cum eo: *Domine, da quod jubes, et jube quod vis*; sentietque idem quod ipse de se ait, l. 9. Confess. 1. *Quam suave mihi subito factum est, carere suavitatibus nugarum; quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat! Ejiciebas enim eas a me, et intrabas pro eis omni voluptate dulcior.*

Secundo, per fortem, constantem, et crebro iteratam animi resolutionem, quod velit consuetudinem hanc tollere: per hanc enim animus sibi ipsi efficaciter imperat, et seipsam voluntas subjugat: voluntas enim in sua ipsius est manu et potestate. Huc juvat reflexio assidua, et examen particulare.

Vere Seneca, lib. 2. de Ira cap. 12. *Nihil est*, inquit, *tam difficile et arduum; quod non humana mens vincat, et in familiaritatem perducat assidua meditatio, nullique sunt tam feri et sui juris affectus, ut non disciplina perdomentur. Quodcumque sibi imperavit animus obtinuit. Quidam ne umquam riderent consecuti sunt. Vino quidam, alii venere quidam omni humore interdixere corporibus. Didicerunt alii in funibus ambulare, immania onera portare, mergi in profundo nec respirare.*

Tertio, per exercitium contrariæ virtutis: consuetudo enim consuetudine vincitur. Incidit sanctus Bernardus ut habet ejus vita, in quemdam Nobilem fornicationi ita assuetum, ut sine ea ne diem quidem unum præteriret, dicebatque se nullo modo posse abstinere. Cui S. Bernardus. *Quæso*, inquit, *in gratiam Dei ad triduum abstine*, annuit ille, et ecce triduo expleto: *Nunc*, inquit, *in honorem Deiparæ tantumdem præsta*, fecit, tum tertio S. Bernardus: *Semel adhuc has inducias posco in honorem omnium Sanctorum.* Ille rursus pactus est; donec sponte Bernardo se insinuans, diceret: *Nolim amplius diurnas, sed perennes cum Deo inire inducias.* Ita consuetudo sensim et suaviter eradicatur.

24. Et disseminabo, id est dispergam, vos in exilium et captivitatem, sicut ventus dispergit stipulam] et paleas.

25. Hæc sors (hæreditas) tua, parsque mensuræ tuæ] Sicut enim agrorum mensor cuique quod ei debitum est mensura sua distribuit; ita Deus quasi mensor pœnam cuique distribuit, quæ ex mensura peccati et culpæ ei debetur: atque hac ratione tibi, o Juda, jam sortem et mensuram excidii et captivitatis tuæ admetietur. Dederat ille tibi olim sortem bonam inter alias tribus in Chanaan, ac meliorem in cœlo præparaverat, si in cultu, et lege, pactisque ejus stetisses: at quia ea sprevisti, hinc sortem tuam commutabit, ac pro regno servitutem, pro gloria probrum, pro opibus egestatem, pro deliciis famem, pro gaudio mœrorem, pro libertate carcerem, pro patria exsilium, pro vita ærumnam, squalorem, tabem et mortem tibi irrogabit. Hæc est sors peccati et peccatoris.

Confisa es in mendacio] in falsis pollicitationibus pseudoprophetarum et Ægyptiorum; vel, ut Lyran. et Hugo. in idolis, quæ sunt falsi et mendaces dii: Tertio, Chald. *in mendacio*, id est in peccato; secundus sensus est optimus, ut patet ex sequent. Simili modo ajunt iidem impii Isaiæ cap. 28. vers. 15. *Posuimus mendacium spem nostram et mendacio protecti sumus.*

26. Unde et ego nudavi femora tua, unde et ego nudam te et captivam quasi meretricem, omnium ludibrio exponam. Vide dicta v. 22. idque contra faciem tuam] id est, ita ut ipsa te nudam videns erubescas. Chald. vertit, *Revelabo confusionem peccati tui.*

Nota: Deus cum peccata punit, dicitur revelare turpitudinem tam peccatorum quam peccantium.

Et apparuit ignominia tua, adulteria tua, etc.] Est appositio, *ignominiam* enim vocat ipsa adulteria, eorumque pœnam, scilicet, spoliationem et captivitatem Judæorum. Porro *adulteria*, *hinnitus*, *scelus fornicationis*, vocat idololatriam, ait ergo:

27. Et hinnitus tuus,] q. d. Sicut equus aut potius equa (hæc enim aptius significat plebem quasi meretricem) hinniens, gestit et furit ad coitum, maremque solicitat, ita tu, o Juda, furis ad idololatriam, aliosque ad eamdem sollicitas et impellis. Ita S. Hieron. Raban. et Hugo.

Abominationes] idola.

Væ tibi Jerusalem, non mundaberis, non curas ut te a peccatis et idolis emundes, post me,] id est, me et mei cultum sequendo. Legit interpres cum Septuag. אחרי acharai, id est, *post me*, jam legunt אחרי *achare*, id est, *post* sed sensu valde obscuro et implexo.

Usquequo adhuc?] scilicet talis eris, vel exspectabo ut emenderis? quousque te feram et continebo furorem? q. d. Frustra exspecto, non emendaberis, nisi gravissima pœna captivitatis et excidii; vel, ut S. Hieron. Theodor. et Raban. q. d. Frustra exspecto, obduruisti in scelere, desperata est tua correctio: funditus ergo te evertam et abjiciam.

CAPUT DECIMUM QUARTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit sterilitatem et famem futuram (nam cum ea sterilitatem hanc hoc cap. et sequent. permiscet) in Jerusalem, ut Deus videatur esse quasi colonus in Judæa, et quasi viator transiens et abiens. Secundo, v. 13. orat pro populo, licet prohibitus a Deo v. 11. ut ejus ita undique afflicti miserescat.

1 Quod factum est verbum Domini ad Jeremiam de sermonibus siccitatis. 2. Luxit Judæa, et
portæ ejus corruerunt, et obscuratæ sunt in terra, et clamor Jerusalem ascendit. 3. Ma-
jores miserunt minores suos ad aquam: venerunt ad hauriendum, non invenerunt aquam,
reportaverunt vasa sua vacua: confusi sunt et afflicti, et operuerunt capita sua. 4. Propter terræ,
vastitatem, quia non venit pluvia in terram, confusi sunt agricolæ, operuerunt capita sua. 5. Nam
et cerva in agro peperit, et reliquit: quia non erat herba. 6. Et onagri steterunt in rupibus, tra-
xerunt ventum quasi dracones, defecerunt oculi eorum, quia non erat herba. 7. Si iniquitates no-
stræ responderint nobis: Domine, fac propter nomen tuum, quoniam multæ sunt aversiones nostræ
tibi peccavimus. 8. Exspectatio Israel, salvator ejus in tempore tribulationis: quare quasi colonus
futurus in terra, et quasi viator declinans ad manendum? 9. Quare futurus es vèlut vir vagus, ut
fortis qui non potest salvare? tu autem in nobis es, Domine, et nomen tuum invocatum est super
nos, ne derelinquas nos. 10. Hæc dicit Dominus populo huic, qui dilexit movere pedes suos, et
non quievit, et Domino non placuit: Nunc recordabitur iniquitatum eorum, et visitabit peccata eo-
rum. 11. Et dixit Dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonum. 12. Cum jejunaverint,
non exaudiam preces eorum: et si obtulerint holocautomata et victimas, non suscipiam ea: quoniam
gladio, et fame, et peste consumam eos. 13. Et dixi, A, a, a, Domine Deus: Prophetæ dicunt eis:
Non videbitis gladium, et fames non erit in vobis, sed pacem veram dabit vobis in loco isto. 14. Et
dixit Dominus ad me: Falso prophetæ vaticinantur in nomine meo: non misi eos, et non præcepi
eis, neque locutus sum ad eos: visionem mendacem, et divinationem, et fraudulentiam, et sedu-
ctionem cordis sui prophetant vobis. 15. Ideirco hæc dicit Dominus de prophetis, qui prophetant
in nomine meo, quos ego non misi dicentes: Gladius et fames non erit in terra hac: In gladio et
fame consumentur prophetæ illi. 16. Et populi, quibus prophetant, erunt projecti in viis Jerusalem
præ fame et gladio, et non erit qui sepeliat eos; ipsi et uxores eorum, filii et filiæ eorum, et effun-
dam super eos malum suum. 17. Et dices ad eos verbum istud: Deducant oculi mei lacrymam per
noctem et diem, et non taceant: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei,
plaga pessima vehementer. 18. Si egressus fuero ad agros, ecce occisi gladio: et si introiero in civita-
tem, ecce attenuati fame. Propheta quoque et sacerdos abierunt in terram, quam ignorabant. 19. Num-
quid projiciens abjecisti Judam? aut Sion abominata est anima tua? quare ergo percussisti nos, ita
ut nulla sit sanitas? exspectavimus pacem, et non est bonum: et tempus curationis, et ecce turbatio.
20. Cognovimus, Domine, impietates nostras, iniquitates patrum nostrorum, quia peccavimus tibi.
21. Ne des nos in opprobrium propter nomen tuum, neque facias nobis contumeliam solii gloriæ
tuæ: recordare, ne irritum facias fœdus tuum nobiscum. 22. Numquid sunt in sculptilibus Gen-
tium qui pluant? aut cœli possunt dare imbres? nonne tu es Dominus Deus noster, quem exspe-
ctavimus? tu enim fecisti omnia hæc.

1. Quod factum est verbum,] id est verbum quod factum est. Est anastrophe.

De Sermonibus siccitatis,] id est de re et pœna commissata sterilitatis: hebraice pro sterilitatis est הבצרות *habbatsaroth*, id est prohibitionum, vel retentionum, scilicet aquæ et pluviæ, uno quippe fonte Siloe, ait S. Hieron. utitur Jerusalem, et hoc non perpetuo; at usque in præsentem diem, sterilitas pluviarum, non tantum frugum, sed et bibendi inopiam ibidem facit. Est ergo metonymia: ponitur enim causa pro affectu, nam ex retentione aquarum sequitur frugum raritas, inde annonæ caritas, inde fames. Quæres, quando contigerit hæc siccitas? S. Hieron. censet contigisse in ipsa obsidione Jerusalem. Verum tunc siccitas, indeque consequens agrorum sterilitas nocuisset Chaldæis obsidentibus, non vero Judæis obsessis, utpote qui urbe ad agros egredi non poterant. Melius ergo Sanchez censet eam contigisse ante obsidionem sub Sedecia: tunc enim majores poterant emittere minores ad quærendam in agris aquam, ut dicitur v. 3. Prius enim Deus punivit Judæos siccitate, fame et siti; mox gladio Chaldæorum de quo agit 18.

2. Luxit Judæa.] *Lugere* dicitur terra cum arida, sterilis, horrida et inculta jacet.

Portæ ejus corruerunt,] id est corruent dejicientes eas Chaldæo, et pulvere involutæ ac obscuratæ non apparebunt. Ita Hugo et Lyrau.

Secundo, ut Vatablus, q. d. Portæ amittent suam claritatem antiquam, nullius erunt pretii, negligentur ob inhabitantium mœrorem et afflictionem. *Portæ* ergo, id est claritas portarum, item frequentia transeuntium per portas, corruet.

Tertio, *portæ*, id est loca judiciorum, quæ erant in portis, corruerunt, vel, ut Septuag. vacuæ factæ sunt; quia tunc nullæ lites, nullæ causæ agebantur, cum omnes hostem exspectarent. Ita S. Thom.

Quarto et optime, *Portæ ejus corruerunt*, id est ut hebr. אמללו *umlalu*, id est infirmatæ, id est desolatæ sunt, ita ut nemo per eas transeat, perinde ac si corruissent, idque ob sterilitatem et famem: agit enim de desolatione sterilitatis non excidii. Ita Mald.

3. Majores.] Hebr. אדיריהם *addirehem*, id est potentes et magnates eorum, q. d. Tanta erit fames, ut ne magnates quidem mittentes famulos suos ad remota loca, aquam ad bibendum inveniant, ne quidem in cisternis, quarum creber erat usus in Judæa, ideoque crebra mentio in Scriptura.

Ad hauriendum.] Hebr. ad גבים *gebim*, id est, ut Chal. *ad cisternas*; Septuag. *ad puteos*; alii, *ad lacunas*, ut scilicet inde aquam hauriant, ut vertit Noster.

Confusi sunt et afflicti.] Hebr. *confusi sunt et erubuerunt*. quia mittentes famulos pro aqua, eam non invenerunt.

Operuerunt capita sua.] Solebant Judæi in luctu caput operire, quod et nunc faciunt illi, qui pullati funus prosequuntur. Sic Amano mortis reo velatum est caput, Esther 7. 8.

5. Reliquit] scilicet cerva fœtum suum, quem, deficiente herba, in tanta Judææ siccitate alere non poterat: quid ergo facient aliæ bestiæ? cerva enim præ aliis amat fœtus suos.

Onagri] qui, uti et cervæ et dracones, sicci sunt et æstuantes, ob caloris copiam, teste Plinio lib. 8. 12. ideoque sitibundi præ siccitate, ventum hauriunt, ut sitim et famem temperent, et calorem refrigerent: oculi enim eorum præ inedia debilitati deficient et caligabunt, qui cibo, spiritibus redeuntibus, illuminari solent, uti oculi Jonathæ ex inedia caligantes, cibo sumpto, illuminati sunt, 1. Reg. 14. 27.

Audi Rabbinos, et ex iis Isidorum Clarium: *Ferunt onagri sitim multo tempore, amant solitudinem; sed tandem longioris impatientes sitis ac famis, circumspiciunt ubinam locorum gramen vel herba sit, et magno desiderio in excelsa loco aerem attrahunt celeri attractu, sicut dracones solent, quorum est vehementissima respiratio et sorbitio.* Addit Theodor. *Hoc certe faciunt etiam homines dum sitiunt, tenui ventorum aura refrigerantes calorem.*

Mystice, S. Hieron. hæc accipit de spirituali ariditate et siti Ecclesiæ, quando plebs magistrorum inopia in spiritu contabescit. Unde Propheta: *Parvuli petierunt panem, et non erat qui frangeret eis.* Ex adverso S. Gregor. l. 20. Moral. c. 29. explicans illud S. Job: *Frater fui draconum*, hæc de perversis accipit: *Perversi etenim*, ait, *ventum quasi dracones trahunt, cum malitioso superbia inflantur.*

7. Si iniquitates nostræ responderint nobis] testantes, ut vertit Chald. et conscientiæ nostræ dicentes, nos esse malos, et tanta pœna sterilitatis dignos; vel, si peccata nostra coram Deo, et quasi interroganti, responderint nobis, id est ut Chald. contra nos, ideoque restiterint nobis, ut vertunt Septuag. hoc est accusaverint nos in judicio coram te, sicut accusator respondere solet reo, ejusque excusationes refutare, sic ait Isaias c. 3. 9. *Agnitio vultus eorum respondit eis*, id est ipse vultus eorum, mox ut aspicitur et agnoscitur, loquitur et accusat eorum scelera, q. d. Peccata nostra tanta sunt, ut clament vindictam nosque excidio dignos esse. Tu tamen, Domine, fac nobiscum clementer, quia clemens es: fatemur enim multas esse aversiones et rebelliones nostras, quibus te offendimus. Est oratio Jeremiæ.

Moral. hic nota, quanta sit vis conscientiæ, quæ, ut ait Origen. est *corrector affectuum, et animæ pædagogus*. Itaque primo, ipsa est frænum post peccatum: *Quia infixa nobis ejus rei aversatio est, quam natura damnavit*, ait Seneca ep. 98. Secundo, est flagrum post peccatum: *Quia perfecto demum scelere, magnitudo ejus intelligitur*, ait Tacitus l. 14. *Dum pœnam semper ante oculos versari putant, qui peccaverunt*, ait Cicero pro Milone. Tertio, in damnatis conscientia est tortor: urit enim, cædit, lancinat et verberat animum. Quocirca S. August. l. 21. de Civit. *Tranquillitate*, ait, *conscientiæ nihil excogitari potest beatius*. Hinc Pythagoras ait:

> Nec quidquam carum sociis, aut testibus, aut te
> Solo turpe geras: summus pudor ipse tibi sis.

Nam, ut ait Cicero: *Conscientia virtuti satis amplum theatrum est.* Et ut S. August. l. 3. contra litteras Petiliani c. 7. *Nec malam conscientiam sanat præconium laudantis, nec bonam vulnerat conviciantis opprobrium.* Et in Psal. 31. *Quomodo mala conscientia tota in desperatione est, sic bona conscientia tota in spe.*

Ita in hora mortis et in judicio Dei accusabunt nos peccata nostra æque ac dæmones. Narrat Clima-

chus gradu 7. de luctu, Stephanum virum sanctum, qui quadraginta annos in eremo addictus jejuniis, lacrymis, aliisque virtutibus præclare vixerat, in hora mortis obstupuisse: *Et quasi*, inquit, *rationem quidam a se exigerent, cunctis qui astabant audientibus, ajebat, aliquando quidem: Ita sane, sic revera est; sed pro hoc tot annis jejunavi. Aliquando vero: Non certe, sed mentimini, hoc non feci. Deinde rursus: Ita vere est, hoc ita est; sed flevi, sed ministravi. Ac rursus. Vere me accusatis. In quibusdam etiam aliquando ajebat: Ita sane, et quidem ad hæc quid dicam non habeo, ideo misericordia est. Et erat profecto spectaculum horrendum ac terrificum, invisibile illud sævissimumque judicium. Quidam vero mihi veraciter affirmaverunt, quod hic dum esset in eremo, leopardum quoque ex manu sua nutriebat.* Si in viridi ligno hæc fiunt, in arido quid fiet?

8. Exspectatio,] o Domine, qui es exspectatio, id est spes, Israelis, in quo Israel omnem suam spem positam habet, præsertim in hac tribulatione et vastatione sibi imminente.

Quare quasi colonus?] qui agrum alienum pretio conduxit, ut eum colendo fructus colligat unius anni; qui proinde succum agri exhaurit. Aut *colonus*, id est mercenarius, qui minus diligenter agrum heri sui, utpote alienum, mercede conductus colit, quam si suus esset. Hebr. est גר cagger, id est, *sicut peregrinus*, ut vertit Syrus, vel *hospes* et *advena*, ut vertit Arabicus, q. d. Hactenus, o Domine, habitasti in templo et Judæa, quasi herus in domo et agro tuo, jam videris in ea factus colonus, qui negligit bonum agri alieni: imo videris factus peregrinus, viator et advena, qui negligit ea quæ peregre, et in via sunt, tantumque transit per hospitium, et postquam pernoctavit, non curat de hospitio: sic tu jam negligis templum et Judæam quasi agrum alienum, aut quasi hospitium tuum: pertransis a nobis, non curas an hospitium tuum sit vastandum a Chaldæis, quinimo illud deseris, eisque vastandum relinquis: mane ergo nobiscum, et salva nos, cum sis fortissimus; ne dicant Gentes te fugisse ex infirmitate, eo quod nos salvare non posses. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. S. Thomas et Vatablus.

Pari modo mystice nos hæc verba; *Quare quasi colonus, etc. cordiali cum gemitu proferamus, cum Deum in nobis, vel in Ecclesia* (aliqua particulari) *per stabilem gratiam habitare non sentimus: sed cito gratiosam suam nobis subtrahere præsentiam*, inquit Dion. Carthus.

Allegor. Christus est *exspectatio*, Israelis: de eo enim ait Jacob Gen. 49. 16. *Salutare tuum exspectabo, Domine*; et, *ipse erit exspectatio Gentium*, q. d. Quando Christus in terram venerit, erit quasi peregrinus in ea, et parvo tempore terræ usurus hospitio; et quasi vir vagus, sc robustus, qui per omne Judæam discurret prædicando: mox prædicatione et cursu suo peracto, relicto Israele, et Gentium multitudinem; relicto templo, ad Ecclesiam; relicta terra, ad suum transibit et redibit cœlum.

Imo S. Hieron. Raban. Hugo et Lyran. ad litteram hæc de Christo accipiunt, quasi Jeremias et Judæi eum invocent, ut per futuram incarnationem, labores et merita sua Patri irato se opponat, salvetque Israelem ne capiatur a Chaldæis. Sic quoque explicat Tertullianus l. 3. contra Marcion. 6. et Ambrosius, vel potius Ruffinus tract. in Symbol. Apostol. capite 30.

Pari modo in Eucharistia Christus est quasi peregrinus; quia peregrina veste, scilicet specie panis et vini, vestitus et tectus est, et viator declinans ad manendum; quia est viaticum nostrum, quo roborati tendimus ad patriam nostram cœlestem: unde digestis et consumptis speciebus, transit ipse, et in eo loco quasi evanescit. Tertio, Chald. vertit: O Salvator Israel, cur manet ira tua super nos, cum tantum simus peregrini et viatores in terra? sed patet ex Hebr. non populum, sed Deum dici hic peregrinum.

Tropolog. Christus et Christiani sunt coloni et peregrini. Primo, quia Christus e cœlo in terram quasi alienam venit, et nos a cœlo animam accepimus. Unde et cœlum nobis patria est, terra vero exilium. Secundo, quia licet Christus terræ esset dominus, et veniret in propria: sui tamen eum quasi peregrinum non receperunt. Tertio, quia caducis terræ bonis non est usus nisi ad necessitatem quasi peregrinus: non habuit ubi caput reclinaret; non habuit propriam domum, sed Marthæ et aliorum hospitium; nullo captus fuit viæ et rerum vitæ amore: ut doceret nos, iis uti, non frui, et supernam patriam inquirere, uti ipse mox ad cœlum rediit. Similiter omnes fideles et sancti, sunt hospites terræ, et cives cœli, præsertim quia hic inter impios et reprobos vivunt, unde terra eis est tædio, cœlum in desiderio. Quocirca S. August. in Sententiis, num. 17. *Omnis*, inquit, *qui ad supernam pertinet civitatem, peregrinus est mundi, et dum temporali utitur vita, in patria vivit aliena; ubi inter multa illecebrosa, et multa fallacia, Deum nosse et amare paucorum est*. Et num. 113. *Christiano recte gaudendi causa non præsens sæculum est, sed futurum: et ita utendum est temporalibus, ne obsint æternis, ut in ea qua peregrini ambulant, hoc placeat quod ducit ad patriam*. Nam, ut ait S. Basil. in Psal. 1. vers. 1. Sicut viator jam in prata, jam in montes, jam in amœna, jam in tristia incidit, sed mox ea relinquit; ita et nos in vita hac, jam læta, jam tristia transimus, nihil est quod hæreat.

Idem habet S. Ambr. in Psal. 1. v. 1. additque: *Sicut in navibus dormientes, ventis aguntur in portus, etsi nullus quiescentibus sensus est navigandi, tamen cursus eos urget ad finem, et impellit ignaros: sic vitæ nostræ spatia defluentia, ad proprium unusquisque finem, cursu latente, deducitur. Unde dicitur: Surge, qui dormis. Tu enim dormis, et tempus tuum ambulat*; (Nota hoc et rumina) *et vide, ne, dum dormis, tempus prætereat: ideo et si dormis, cor tuum vigilet. Si cor otiosum non sit, non sunt otiosa tempora tua; in via es, o homo, ambula, ut pervenias, ne te nox in via occupet, ne consumatur dies vitæ, antequam progressum virtutis acceleres. Viator es, vitæ hujus omnia transeunt, omnia post te fiunt, omnia in hac via cernis et transis*. Et inferius: *Ergo quasi in via locatum, neque secunda extollant, neque adversa te frangant. Festina semper ad finem, festina ut pervenias: elige tamen viam, antequam curras. Duæ viæ sunt, una justorum arcta; altera peccatorum spatiosa, sed ducens ad interitum.*

Et S. Bernard. serm. 4. de Adventu: *Quid*, inquit, *vobis filii Adam, cum terrenis divitiis, et gloria tem-*

porali: quæ neque veræ, neque vestræ sunt? Si vestræ sunt hæc, tollite ea vobiscum; sed homo cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus. Audi et Gentilem Senecam epist. 121. *Magnus,* ait, *animus conscius sibi melioris naturæ, dat quidem operam, ut in hac statione, qua positus est, honeste se atque industrie gerat. Cæterum nihil horum quæ circa ipsum sunt suum judicat, sed ut commodatis utitur peregrinus et properans.* Idem epist. 103. *Quidquid,* ait, *circa te jacet rerum, tamquam hospitalis loci sarcinas specta. Transeundum est. Excutit natura redeuntem, sicut intrantem. Dies iste quem tamquam extremum reformidas, æterni natalis est.* Et inferius: *Quid ista sic diligis quasi tua? Istis opertus es. Veniet dies qui te revelet, et ex contubernio fœdi atque olidi ventris educat. Hinc nunc quoque tu quantum potes subvola, ab aliis alienus.* Vide apophthegmata Sanctorum, dicentium se peregrinos esse, quæ annotavi Hebr. 11. v. 13. in fine.

9. Velut vir vagus.] Hebr. נדהם *nidham,* id est attonitus, pavidus, qui præ stupore et pavore, huc illuc vagatur et discurrit, q. d. Videris, Domine, quasi territus a nobis fugere, et huc illucque vagari: nimirum terrent te scelera nostra, æque ac clades nobis imminens. Syrus vertit: *Velut vir diminutus,* abjectus; Arabicus: *Ut vir deficiens, infirmus;* Septuag. *Velut vir dormiens,* id est, quasi non videns afflictionem nostram. Sic ait Psaltes Psalm. 43. 23. *Exsurge, quare obdormis, Domine?*

Ut fortis.] Hebr. גבור *gibbor,* id est robustus, validus ut gigas, q. d. Videris, Domine, nobis esse, ut homo qui, cum videatur esse fortis ut gigas, aut se fortem et giganteum esse jactet, opem tamen ferre non potest: quod ne Deus permittat sibi exprobrari a Gentibus, orat Moyses Num. 14. 16. ne scilicet Gentes dicant: Deus non potest suum populum ab hoste liberare, ergo non est potens: aut si olim eum liberans fuit potens, jam in eo cum ætate virtus ista consenuit et elanguit. Ita Sanchez.

Tu autem in nobis es Domine,] q. d. Videris in nobis esse peregrinus, o Domine, uti dixi vers. 8. at revera non es, quia habitas in medio nostri.

Et nomen tuum.] Nota: Nomen Dei invocari super aliquem populum, est vocari eum Dei populum, Dei hæreditatem, Dei peculium, Dei filios. Vide Can. 30.

10. Hæc dicit Dominus populo huic, qui dilexit movere pedes suos,] id est dilexit a Dei cultu recedere, ac vagus et instabilis, nunc ad hæc, nunc ad illa idola, nunc ad Ægyptios, nunc ad Assyrios opis causa, nunc ad hanc, nunc ad illam voluptatem et peccatum discurrere. Vide cap. 2. vers. 18. Ita respondet Deus Judæis rogantibus, cur quasi hospes abeat, q. d. Abeo a vobis, quia vos a me abitis: vagus vobis videor et peregrinus, quia vos vagi et instabiles ad hostes meos decurritis. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. Notat S. Hieron. peccatorum pedes esse instabiles, Thren. 1. 8. Prov. 7. 10. Gen. 4. 14. et cap. 11. vers. 2. Contra Sanctis cum Mose dicitur: *Tu vero hic sta mecum,* Deuter. 5. 31. Isaiæ 57. 20. vide dicta Threnor. 1. 8.

11. Noli orare pro populo isto in bonum,] ut illi aliquid boni a me postules. Vide cap. 7. 16. et cap. 11. 14. Gravis est ira Dei, cum bonum petere vetat, malum et exitium precari permittit.

13. Et dixi A, a, a,] Hebr. est una dictio *Aha,* eheu, de qua dixi cap. 1. v. 6. Excusat populum Jeremias, docens quod sit deceptus a pseudoprophetis.

16. Effundam super eos malum suum.] Id est, pœnam, malitiæ eorum debitam.

17. Deducant oculi mei lacrymam per noctem et diem, et non taceant] non cessent a lacrymis, q. d. Quando vobis persuadere non possum, quod fames et gladius vobis immineant, saltem plorabo vestram futuram calamitatem.

Virgo filia populi mei.] Est hebraismus; ita enim vocatur congregatio populi a Deo dilecti tenerrima instar filiæ virginis, utpote quæ needum in hostium potestatem venisset: hinc enim dicitur virgo. Sunt verba et lacrymæ Jeremiæ.

18. Propheta, scilicet falsus et mendax, de quo v. 15. et sacerdos] illi applaudens.

Abierunt in terram quam ignorabant,] abierunt captivi cum populo quem seduxerunt in Babylonem. Est hæc justa et congrua pœna falsorum Prophetarum, dicentium v. 13. *pacem veram dabit vobis in loco isto,* huic enim loco et terræ opponit locum quem ignorabant. Chaldæus vertit: *Conversi sunt ad negotiationes suas.* Hebræum enim סחר *sachar,* etiam significat negotiari.

Aliter Sanchez, per Prophetam enim, bonum accipit, scilicet eum qui vocabat Dei laudibus in templo concinendis: jungitur enim sacerdos, cujus erat sacrificare, Prophetis, id est psaltibus concinentibus. Hic sensus concinnus et appositus est: Jeremias enim Prophetam nunc bonum, nunc malum et falsum intelligit.

21. Neque facias nobis contumeliam solii gloriæ tuæ.] Ita hæc junge cum Rom. Septuag. et Hebr. licet aliter dispungat S. Hieron. et alii, nimirum sic: *Neque facias nobis contumeliam: solium gloriæ tuæ recordare,* quæ dispunctio sensum habet planum. *Solium gloriæ* Dei vocat Jerusalem, quia hæc erat metropolis populi Dei, de qua Christus Matth. 5. 35. *Non jurabis per Jerusolem, quia thronus est magni regis.* Et hic cap. 3. 17. *In tempore illo vocabunt Jerusalem Solium Domini.* Aut potius templum: ibi enim Deus supra Cherubim et propitiatorium sedere dicebatur. Ita S. Hieron. Jam sensus nostræ dispunctionis est, q. d. Ne sinas, Domine, vastari et pollui Jerusalem, vel potius templum, in quo quasi solio glorioso inter nos habitare diceris: hæc enim contumelia fit non tantum nobis, sed et solio tuo, id est tibi, ergo *Non nobis, Domine, non nobis: sed nomini tuo da gloriam, nequando dicant Gentes: ubi est Deus eorum?* Psalm. 113. 9. et 10. Chald. vertit: *Ne vilem facias locum gloriæ tuæ;* Septuag. *Ne perdas solium gloriæ tuæ.* Ita quoque Lyran. et S. Thomas qui multa hic in fine capitis mystica habet de triplici Dei solio, primo gloriæ, secundo clementiæ, tertio justitiæ.

22. Numquid sunt in sculptilibus Gentium qui pluant?] Redit ad capitis initium, q. d. Non ab idolis, sed a te, Domine, expectamus et oramus pluviam, ut sanes et avertas sterilitatis tuæ plagam in nos immissam; tu enim es dator imbrium, tu ablator.

CAPUT DECIMUM QUINTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Dicit Deus se esse inexorabilem, etiamsi Moses et Samuel orarent pro populo. Minatur ergo ei gladium, canes, volucres coeli, bestias terræ, certumque Hierosolymæ excidium: hinc Propheta v. 10. se quasi virum rixæ, scelera arguentem, et excidii prænuntium suis invisum esse deplorat, sed a Deo v. 19. roboratur et communitur, ut sit quasi murus æreus.

1 Et dixit Dominus ad me: Si steterit Moses et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum: ejice illos a facie mea, et egrediantur. 2. Quod si dixerint ad te: Quo egrediemur? dices ad eos: Hæc dicit Dominus: qui ad mortem, ad mortem: et qui ad gladium, ad gladium: et qui ad famem, ad famem: et qui ad captivitatem, ad captivitatem. 3. Et visitabo super eos quatuor species, dicit Dominus: Gladium ad occisionem, et canes ad lacerandum, et volatilia cœli et bestias terræ ad devorandum et dissipandum. 4. Et dabo eos in fervorem universis regnis terræ: propter Manassem filium Ezechiæ regis Juda super omnibus quæ fecit in Jerusalem. 5. Quis enim miserebitur tui, Jerusalem? aut quis contristabitur pro te? aut quis ibit ad rogandum pro pace tua? 6. Tu reliquisti me, dicit Dominus, retrorsum abiisti: et extendam manum meam super te, et interficiam te: laboravi rogans. 7. Et dispergam eos ventilabro in portis terræ: interfeci et disperdidi populum meum, et tamen a viis suis non sunt reversi. 8. Multiplicatæ sunt mihi viduæ ejus super arenam maris: induxi eis super matrem adolescentis vastatorem meridie: misi super civitates repente terrorem. 9. Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima ejus: occidit ei sol, cum adhuc esset dies: confusa est, et erubuit: et residuos ejus in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, ait Dominus. 10. Væ mihi, mater mea: quare genuisti me, virum rixæ, virum discordiæ in universa terra? non fœneravi, nec fœneravit mihi quisquam: omnes maledicunt mihi. 11. Dicit Dominus: Si non reliquiæ tuæ in bonum, si non occurri tibi in tempore afflictionis et in tempore tribulationis adversus inimicum. 12. Numquid fœderabitur ferrum ferro ab Aquilone, et æs? 13. Divitias tuas et thesauros tuos in direptionem dabo gratis in omnibus peccatis tuis, et in omnibus terminis tuis. 14. Et adducam inimicos tuos de terra, quam nescis: quia ignis succensus est in furore meo, super vos ardebit. 15. Tu scis, Domine, recordare mei, et visita me, et tuere me ab his, qui persequuntur me, noli in patientia tua suscipere me: scito quoniam sustinui propter te opprobrium. 16. Inventi sunt sermones tui, et comedi eos, et factum est mihi verbum tuum in gaudium et in lætitiam cordis mei: quoniam invocatum est nomen tuum super me, Domine, Deus exercituum. 17. Non sedi in concilio ludentium, et gloriatus sum a facie manus tuæ: solus sedebam, quoniam comminatione replesti me. 18. Quare factus est dolor meus perpetuus, et plaga mea desperabilis renuit curari? facta est mihi quasi mendacium aquarum infidelium. 19. Propter hoc hæc dicit Dominus: Si converteris, convertam te? et ante faciem meam stabis: et si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris: convertentur ipsi ad te, et tu non converteris ad eos. 20. Et dabo te populo huic in murum æreum, fortem: et bellabunt adversum te, et non prævalebunt: quia ego tecum sum ut salvem te, et eruam te, dicit Dominus. 21. Et liberabo te de manu pessimorum, et redimam te de manu fortium.

1. Si steterit Moyses et Samuel,] q. d. Non mireris, o Jeremia, nec putes te a me despici, eo quod te non exaudiam, quia tanta sunt populi scelera, tantaque in iis ejus obstinatio, ut nec Mosen, nec Samuelem, pro eis orantes audiram. Nota: Præ aliis nominatur hic Samuel et Moses, quia hi sanctissimi fuerunt, et maximam populi curam habuerunt, atque potentes apud Deum, et in orationem tam efficaces

extiterunt, ut ejus iræ resisterent, orando pro populo, sibi licet ingrato et rebelli. Erant enim duces et judices populi, et mediatores inter Deum et populum, Deoque familiarissimi, et charitate ardentissima diligebant populum, etiam sibi rebellem et refractarium. Hæc enim duo, scilicet oratio et charitas, præsertim erga rebelles et inimicos, decent eos qui præsunt, Deumque stringunt et quasi cogunt, ut preces eorum exaudiat. Ita S. Hieron. Theodor. S. Thomas, Hugo, Raban. et Lyran. Vide S. Greg. l. 9 Moral. 12 et 13.

Hinc patet, non esse æqualia Sanctorum merita.

Secundo, licet Vatabl. vertat; *Si starent* Moses et Samuel coram me, non esset animus meus ad populum istum: tamen melius Noster, Septuag. et Chald. vertunt: *Si steterint, etc.* unde sequitur eos stare posse et solere coram Domino ut orent pro populo. Hebr. enim est futurum, quod significat rei consuetudinem: *Si stabit*, id est, si stet uti stare solet. Ergo Sancti orant pro nobis post mortem etiam in limbo, multo magis in cœlo, multaque nobis impetrant, uti legimus fecisse Jeremiam 2. Machab. ult. 14. Vivunt enim Sancti in perfecta charitate tum Dei, tum proximi, atque Deum laudant et orant, non pro se, ergo pro nobis. Ita S. Hieron. et Chrysost. homil. 1. in epist. 1. ad Thessalonic. Quod intellige de oratione in genere. Nam in particulari ignorabant Moses, Samuel, aliique in limbo, quid hic gereretur, nisi quod discebant vel revelatione angelorum aut Dei, aut eorum qui post mortem eo descendebant. Idem dicendum est de animabus in Purgatorio existentibus, se proinde non legimus viventes invocasse has animas: hoc enim proprium est legis novæ et animarum beatarum, estque quasi præmium felicitatis eorum.

Dices. Deus hic ait, quod non exaudiet eos, ergo vetat eos orare.

Respondeo, nego conseq. non enim ait se non auditurum preces eorum ex eo quod nihil illæ valeant; sed quod populi scelera essent tanta, ut indignus esset, pro quo Moses et Samuel audirentur. Sicut ergo pater iratus solet dicere filio: Noli orare pro isto servo nebulone, nam nil nisi fustes meretur, et fuste contundam eum: sic et Deus facit hic. Vide dicta cap. 11. vers. 14.

Moraliter hic disce, ut alicui Sanctorum preces prosint, debere eum simul cum iis conniti et collaborare: si enim in malitia persistat, parum vel nihil alterius preces ei proderunt. De quo vide S. Chrysost. loco jam citato.

Non est anima mea ad populum istum.] Non placabor populo huic, non diligam eum.

Ejice, prædic illos ejiciendos, a facie mea,] id est, a terra Judææ, cui in templo præsens sum. Ita Chald. S. Thom. Lyran. et Vatabl. Vel: *A facie*, id est a protectione mea et benevolentia. Ita S. Hieron. Raban. S. Thom.

2. Qui ad mortem,] id est, ad pestem, sic enim distinguitur mors a gladio et fame, Ezech. 14. 15. Sic vulgo cum S. Cypriano et Tertulliano, pestilentiam vocamus *mortalitatem*: plurimos enim ad mortem ducit. Jam *qui ad mortem*, scilicet destinati sunt, eant *ad mortem: qui ad gladium*, eant *ad gladium: qui ad captivitatem*, eant *ad captivitatem*.

3. Visitabo, inducam, quatuor species;] id est, genera pœnarum, scilicet pestem, gladium, famem, captivitatem. Hebr. est, *præficiam eis quatuor familias* vel cognationes, id est, quatuor gentes, ut vertit Pagnin. et Vatabl. Vel potius, quatuor cognata carnivora, scilicet gladium, canes, aves et feras, ut eos pro potestate sua eis a me data, ad arbitrium et libitum suum lanient et devorent, patet ex sequ. Hæc Noster vocat *quatuor species*. Aliter Sanchez. *visitabo*, scilicet quasi rex in die belli armamentarium meum, an scilicet mea arma quatuor jam dicta, satis tersa et polita sint ad feriendum Judæos.

4. Et dabo eos in fervorem.] Septuag. *in angustias*; Chald. *in commotionem*, ut scilicet ipsi angustiis et terroribus conscientiæ ferventes et æstuantes quasi Cain tremuli huc illucque discurrant et vagentur. Ita Vatabl. hoc enim est Hebræum זעוה *saava*.

Aliter S. Thomas, Maldon. Hugo: *In fervorem*, inquiunt, id est, in fervens odium, quo Judæos persequentur omnes Gentes, q. d. Tradam Judæos ferventi furori omnium regum.

Aliter quoque Lyranus, q. d. Ita cædam eos, ut omnis terra ferveat, id est, anxietur, æstuet, contremiscat ad tantam stragem Judæorum.

Propter Manassem.] Manasses enim rex Juda scelestissimus populum in idololatriam deduxit, idolisque omnium gentium aras construxit, et quasi idololatriæ publicum vexillum pariter et exemplum erexit 4. Reg. 21. v. 2 Porro licet Manasses sit conversus, et suorum scelerum pœnitentiam egerit; tamen publicum hoc scelus populi, digna satisfactione expiatum non fuit, præsertim quia posteri Manassis imitati sunt ejus impietatem et idololatriam, ideoque puniti. Ita Chald. et S. Hieron. Adde, rea et regnum, sive populus, politice unum sunt: unde unius peccatum, alterius quoque censetur, et in altero punitur.

5. Quis enim miserebitur tui, Jerusalem?] Hebr. et Septuag. *quis parcet tibi?* q. d. Nullus princeps parceret tibi, si contra eum admisisses ea quæ contra me designasti; ergo non convenit ut ego ea dissimulem et parcam tibi.

Quis contristabitur pro te?] Nemo tibi compatietur, quia omnes dicent te merito puniri.

Quis ibit ad rogandum?] scilicet Deum. Ita Septuag. Secundo, Chald. et Vatabl. apte vertunt, *qui salutabit te?* ut roget te de pace tua ac salute, qui scilicet agas et valeas, q. d. Nemo erit qui tibi condoleat, ut de te et tuis malis roget.

6. Laboravi rogans.] Pro *rogans*, hebr. est הנחם *hinnachem*, quod duo significat, scilicet pœnitere et consolari. Unde primo, R. Kimchi vertit, *laboravi consolari*, id est, vix me possum consolari ob tuam impietatem et obstinationem. Secundo et melius vertas, *laboravi pœnitere*, id est, laboravi rogans et invitans te per Prophetas, ut pœniteres, teque converteres. Hic sensus maxime convenit versioni Latinæ. Tertio, S. Hieron. vertit, *laboravi rogatus*, id est, fatigatus sum aliorum pro te precibus : ideo nemo jam audebit pro te rogare ; tot enim precibus pro te fui obtusum quasi habeo caput, aures callosas, mentem defessam et quasi stupidam. Quarto, Maldon. vertit, *laboravi pœnitendo*, aut, ut Sanchez, *miserendo*, q. d. Sæpius decrevi vos punire, sed doctus pœnitentia et misericordia revocavi sententiam,

sperans vestri emendationem; verum nihil obtinui, tantum fatigavi me: toties enim idipsum feci, ut ulterius non possim me reprimere aut pœnitere, et mutare sententiam de vestra punitione; sum enim pœnitendo fatigatus et tædio affectus: quare revocabo primam meam sententiam, et omnino evertam et interficiam vos. Ita Raban. Hugo et Vatabl. Unde Septuag. vertunt, *non ultra dimittam*, valdeque congruit hic sensus Hebræo *hinnachem*.

7. Dispergam eos ventilabro, id est, sicut ventilabro paleæ dispergiuntur quaquaversum a vento raptæ, ita et ego vos dispergam in portis, id est, per portas urbium, totius terræ.] Per *portas* enim synecdochice sæpe significantur urbes. Ita Chald. et Vatabl.

Secundo et melius, *terræ portas* vocat ultimas terræ partes, quibus ex terra in mare exitur, et e mari in terram intratur, q. d. Dispergam eos usque ad fines terræ. Ita Maldon. D. Thom. Lyran. Aut, ut Sanchez, *portæ terræ*, sunt Ortus et Occasus, per quæ dies et nox quasi per portas positas in finibus terræ, in eam ingrediuntur. Alii sic explicant, q. d. Depauperabo eos, ita ut ad portas et ostia cogantur mendicare.

Interfeci, etc. populum meum,] per Chaldæos, tempore Joakim, vel potius per Sennacherib et Assyrios, tempore Manassis.

8. Multiplicatæ sunt mihi,] id est a me viduæ ejus,] populi scilicet, maritis earum a Chaldæis interfectis.

Super arenam maris,] Est hyperbole, q. d. Plurimæ a me viduatæ sunt maritis, factæque viduæ.

Induxi eis super matrem adolescentis vastatorem,] qui scilicet vastaret adolescentem morte, et consequenter matrem orbitate et dolore afficeret. Idque non occulte, sed *meridie*, id est, palam et in media luce. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Aut vice versa, *vastatorem*, qui scilicet occidat matres, q. d. Sicut mulieres cæsis maritis feci viduas: ita adolescentes cæsis matribus feci orphanos. Ita Maldonat.

Alii *matrem* exponunt, metropolim seu urbem matrem, id est primariam, scilicet Jerusalem; hæc dicitur *mater adolescentis*, id est adolescentum: erat enim ipsa mater et nutrix florentissimæ juventutis, q. d. Adducam contra Jerusalem hostem, qui media luce eam cum suo juventutis flore perdat et vastet.

Tertio, Chald. et Vatabl. *matrem* exponunt congregationem vel multitudinem adolescentum, id est, fortissimos quosque: hos enim occiderunt vastatores Chaldæi. Sed primus sensus uti planissimus, ita et maxime genuinus est.

Misi super civitatem repente terrorem.] Hebr. est: *Cadere faciam super eam* (Jerusalem et vicinas urbes) *civitatem et terrores*, id est, terrores civitatis, seu quales esse solent in civitate obsessa, seditiosa et tumultuante. Est hendyadis. Vatabl. vertit: *Obrui eam subito et hoste et terroribus*. Verum Hebr. עיר *ir*, civitatem, non hostem significat: nisi dicas, *ir* quoque significare vigilem, et per vigilem intelligas hostem excubantem et insidiantem Hierosolymæ.

9. Infirmata est, immutata est et orbata filiis, quæ peperit septem,] id est plurimos. Ita Septuag. Porro hæc accipi possunt, tam de particularibus matribus, quam de ipsa Jerusalem, q. d. Ipsa Jerusalem, quæ est quasi magna Judæorum mater, quæque plurimos habebat filios, id est cives, iis cæsis orba erit: hæc enim ingens matrum præsertim viduarum est afflictio. Unde in historiis legimus matres nonnullas cum acciperent nuntium filios in prælio occubuisse, exanimes et emortuas concidisse.

Notat S. Hieron. in Isaiæ cap. 4. et cap. 54. septenarium Hebræis esse familiarem propter sabbatum, sicut et denarium propter decalogum, atque significare multitudinem. Sic 1. Reg. c. 2. v. 5. In Hebræo dicitur: *donec sterilis peperit septem*, id est, plurimos, ut vertit noster interpres, et Proverb. 26. vers. 16. *Sapientior sibi piger videtur septem* (plurimis) *viris loquentibus sententias*: et v. 25. *Septem* (plurimæ) *nequitiæ sunt in corde illius*; et Eccles. 11. vers. 2. *Da partem septem, necnon et octo*, q. d. Da eleemosynam multis, imo multo pluribus; cum enim additur septenario unitas, significatur magna et inusitata multitudo.

Occidit ei sol,] id est prosperitas, q. d. In medio prosperitatis cursu, eversa est Jerusalem, et tribus Juda. Ita S. Hieron. Chald. et Vatabl. Simili modo mater quælibet fœcunda in Judæa cum esset in medio ætatis flore, possetque plurimos procreare filios, marito ejus occiso, quasi sole occidente, vidua et infœcunda remansit. Unde Chald. vertit: *Migravit gloria eorum in vita eorum, et interiere dum ipsi stant confusi fuerunt*. Tale est illud Poetæ :

Fulserunt quondam candidi tibi soles.

Similis phrasis est Amos 8. 9. Job. 22. 28. et c. 29. 3

Aliter Theod. Hugo, S. Thom. q. d. Præ mœstitia, visus est ei sol occidere, et tenebrescere in meridie. Vide cap. 32.

Allegorice, S. Iren. lib. 4. cap. 66. Cyprian. lib. 2. contra Judæus cap. 23. et Isidor. de Passione Christi, cap. 15. hoc referunt ad eclipsin universalem solis, quæ facta est in morte Christi: tunc enim sol occidit, non Christo, sed Judææ, a qua sol faciem indignans avertit ob Christicidium ab ea commissum.

Moral. Occidit sol in meridie juvenibus, qui sperabant annos Nestoris, et in flore ætatis a morte abripiuntur. In hos enim recte competit illud Poetæ, nostro Prophetæ vicinum:

Soles occidere et redire possunt:
Nobis cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetuo una dormienda.

Mystice, Hugo per occasum solis accipit occæcationem Judæorum, de qua Isaias c. 59. 9. *Exspectavimus lucem, et ecce tenebræ; splendorem, et in tenebris ambulavimus. Palpavimus sicut cæci parietem, etc.* Pari modo tropol. occidit homini sol, cum in peccatum mortale prolabitur: tunc enim Christum solem justitiæ, gratiam et vitam animæ deperdit, ac in horrendas tenebras, quin et in mortem præsentem et æternam corruit. Ita S. Hieron.

Residuos, sub Joakim, in gladium dabo,] ut sub Sedecia per Nabuchodonosor occidantur. Ita S. Hieron. Raban. Hugo.

Væ mihi.] Est epiphonema, quo Propheta ex naturali doloris sensu queritur, se nescio quo fato genitum, ut omnibus sit odio et probro, ob minaces pro-

pbaties; vocatque ee *virum rixæ et discordiæ*, id est, omnium injuriæ, odiie, contumeliis expositum, cum quo omnes jurgantur at rixantur. Syrus vertit: *virum judicem*, id est judicio cum omnibus contendantem; Arabicue, *virum arguentem*. Sic Cbristus Judæis fuit vir rixæ, et positue in ruinem et reeurrectionem multorum.

Sic qui respubl. et Religiones deformetae et collepsae reformare volunt, libertinis eunt viri rixæ.

Dicebat Leeon apud Plutarch. *Quomodo vir bonus est qui improbis amicus est?* et Scipio African. de suis æmulis dicebat: *Merito patriæ bellum facientes me prius sublatum volunt.* Qui ergo raip. commodis student, sunt viri rixæ.

Telis vir rixæ fuit S. Paulus: onde ipse ajebet: *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem*; et *Blasphemamur, et obsecramus; persecutionem patimur, et sustinemus; tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus.*

Telis vir rixæ fuit vere immortelis S. Athanasius, qui pene solue totum orbem Arianum ad duellum provocavit et debellavit.

Talie vir rixæ fuit S. Benedictus, qui sub initium suæ eonversionis, cum veteres quosdam monechos licentioris vitæ ad disciplinam objurgando reducere vellet, eorum odie incurrit, adeo ut ei venenum propinerint in ealiee, quem ipse signo crucis signans confregit, ac relicto monasterio in solitudinem se recepit.

Tales viri rixæ fuerunt S. Hieron. S. Cbrysostomus, S. Gregor. Nazianz. S. Thomas Cantuariensis, et Morus, atque hoc sæculo S. P. N. Ignatius, cujus præsentie ubique procellas impiorum et dæmonum eoneitabat. Unde ipsa longa experientia doctus, dolebat at metuebat si quando undequaque prospera de Societatis progressu afferrentur; dicebat enim, *Persecutiones esse flabellum et cotem Societatis*, quibus ejus virtue ecuenda at illustranda sit: quod si illæ deficiant, ajebat vereri se ne marescet Societas, aut minus recte et strenue suo officio perfungatur. Hoc enim ei præstere pergat, necessum esse contra eam multorum etiam Catholicorum, invidie eut vitiis aliis laborentium, odia coneitari: perinde ut chirurga secante tibiem ægri, necesse est illum dolere et eoneitari, ita ut sæpe in ipsum chirurgum insurgat. Quare mireri non debent ejus asseclæ, præsertim zelosi et illustres, si viri rixæ et turbatores orbis voeentur; sed potius gaudere, sibique persuadere, hauo certam esse notam eum virtutis et zeli, fructusque inde consequturi.

Non fœneravi.] Lites enim sæpe ex usura, vel data, vel accepta oriuntur. Theodor. vertit: *Non debui, nec debuit mihi quisquam*, q. d. Nihil mihi eum quoquam est commercii, vel negotii, ut litigare meeum debeat, et temen passim *maledicunt mihi*. Ite Theodor. et Lyrenus.

Unde tropolog. S. Hieron. Christum hic expostulentem inducit, quod nemo velit e se accipere fœnus, id est gratiam et dona quæ ipse cuique offert.

Addit Sanchez, quod nemo velit usuram bonorum, quæ e Deo tot tantaque accepit, solvere et reddere, nempe gratiarum actiones, et usum eorum quæ ad Dei gloriam expendere debet. Neque fœnori dare, cum ipse tam sit ed solvendam usuram alacer et promptus. Dat autem fœnori Deo, eumque sibi debitorem fecit, *qui miseretur pauperis*; Proverb. cap. 19. v. 17.

11. Si non reliquiæ.] Nota. Hæc sunt verba Dei consolentis Jeremiam. Secundo, το *si*, vox est jurantis; supplendum enim est: *Non habear verax aut Deus, si non effecero, ut reliquiæ*, id est, tempora reliqua et novissima, id est, ut Chald. finis vitæ tuæ sit felix. Fecit hoc Deus, eum Nabuchodonosor hostis ambivit amieitiam Jeremiæ, quasi sibi faventis contra Jerusalem, et ea capta, Jeremiam benigne accepit, c. 39. 10. cap. 40. 3. Ita S. Hieron. Raban. et Hugo.

Si non occurri,] q. d. Si non occurrero et juvero te adversus inimicos. Aliter vertunt Chald. Lyren. et R. Salom. nimirum, si non fecero occurrere tibi hostem tuum; scilicet Sedeciam, obsecrantem ut oret pro se, ut Chaldæorum manum evadat. Petet c. 21. R. Salamon et alii hæc accipiunt de Nabuzardan, qui pro Nabuchodonosor præfuit Judææ, eique Jeremiæ libertatem et munera dedit, cæteris Judæis in servitutem redactis, ut patet cap. 40. vers. 4.

12. Numquid foederabitur ferrum ferro ab aquilone, et æs?] Hoc est, Judaicum ferrum et arma non poterunt sociari armis Chaldæorum, nec æs æri; sed hoc, utpote fortius, illud collidet et confringet, quod Flandri dicunt: Hert teghen hert. Docet hoc proverbium inter pervicaces, et superbos non posse esse fœdus aut concordiam, sed juges esse rixas et jurgia. Sensus ergo est, q. d. Judæi durissimi sunt, ut tu experiris, o Jeremia, ideoque non stabit amicitia eorum et fœdera cum Chaldæis inite; ne putes, o Jeremia, tuas contra eos minas irritas fore, quia vere Judæi Chaldæis se sociare et subdere nolent, sed rebellabunt voluntque bellum, ideoque ab eis perdentur, itaque implebuntur tuæ minæ, ae puniuntur qui te ed necem persequuntur, minasque tuas rident, at pro fabulis habent. Unde Jeremias de iis vindictem a Deo expetit vers. 15. esto populo eimpliei postulet misericordiam et veniam. Ita S. Hieron. D. Thom. Raban. Hugo, Lyrau. Huc accedunt Syrus et Arabicus; vertunt enim: *Incidere te faciam in manus inimicorum tuarum, qui venient ad te ab Aquilone, et in malum validum: quia ipsi sunt ut ferrum et æs crudele* (durum).

Hinc secundo, R. David, Isidor. et Vatabl. apposite ex Chaldæo sic explicant: Numquid rex Pharao, qui est durus ut ferrum, sociabitur Sedeciæ forti ut ferrum, ut pugnet contra Nabuchodonosor, qui est instar ferri durissimi, sive chalybis, venitque ab Aquilone contra Jerusalem? q. d. Non, quia duri impingent in duriorem se, pervicaces in pervicaciorem, superbi in superbiorem, ideoque ab eo conterentur, sicut chalybs domat ferrum, q. d. Judæi duri sunt ut ferrum, ideirco duriora metallo subigendi; malo enim nodo malus quærendus est cuneus.

Tertio, pro *fœderabitur*, hebr. est ירוע *ierea*, a radice רעע raa per duplex *ain*, *significat conteret, confringet*. Ita Symmach. et Vatabl. q. d. Numquid Judæi et Pharao, qui fortes sunt ut ferrum, conterent Nabuchodonosorem, qui periter fortis est ut ferrum, et te, o Jeremia, qui fortis es ut æs, atque prophetizas felicia pro Nabuchodonosora contra Pharaonem? q. d. Non, imo Nabuchodonosor Pharaonem et Judæos conteret. Ita Lyranus et Vatablus.

Quarto, Septueg. et Theodot. pro littera *resc*,

legunt *dalet*, scilicet pro ירע *ieroa*, legunt ידע *iada*, id est cognovit, unde vertunt: *Si cognoscetur ferrum, et operimentum æreum fortitudo tua?* q. d. Ne fidas et glorieris, o Jerusalem, in fortitudine tua, in armis ferreis, et loricis æneis; quia hæc omnia sternet et rapiet Chaldæus. Ita Theodoret. licet Delrio adagio 844. Septuag. cum Nostro et Chaldæo conciliare conetur.

Quinto, Sanchez explicat, q. d. Sicut cum ferro, id est, cum ferreo Judæorum animo, componi et fœderari non potest ferrum et æs ab Aquilone, id est ferrei Chaldæorum animi; sic nec ferreum Judæorum pectus, quod ad salutaria tua monita durum est, sociari potest cum animo tuo item ferreo, quem tibi indidi cap. 1. 18. Verum hic et nota similitudinis, et tota similitudinis redditio, sive applicatio, subaudienda et supplenda sunt. Primus ergo sensus, uti maxime obvius, ita planissimus et planissimus est. Unde et sequitur: *Divitias tuas et thesauros tuos in direptionem dabo*: *tuas*, scilicet, o Jerusalem, quæ Jeremiam Prophetam meum persequeris. Ad eam enim de more se sermonemque Deus convertit.

13. DABO GRATIS,] sine persoluto pretio. Ita Hebr.

IN OMNIBUS PECCATIS TUIS,] propter peccata tua. Ita Septuag.

ET IN OMNIBUS TERMINIS TUIS,] id est, per totam Judæam. Secundo, et aptius ad præced. q. d. Ob omnes terminos tuos, id est, ob idola quæ in omnibus terminis et vicis tuis erexisti, ut patet c. 11. v. 13.

14. ET ADDUCAM.] Potest verti ex Hebr. Transire te faciam in terram, quam non nosti, scilicet in Chaldæam. Ita Vatabl. et Pagnin. Secundo, Septuag. et Chald. vertunt, servire te faciam in terra quam non nosti: nam pro העברתי *heebarti*, legunt העבדתי *heebadti*: *dalet* enim et *resc* sunt simillimæ, et solo angulo differunt.

QUIA IGNIS SUCCENSUS EST IN FURORE MEO.] Hoc est ignis furoris mei succensus est. Sic enim Hebræi sæpe τo in ponunt pro regimine genitivi. Aut per hypallagen, q. d. Furor meus succensus est in igne, id est, instar ignis; *super vos ardebit*, id est, in vestrum exitium inflammabitur, vos vestraque comburet. Ita Sanchez.

15. TU SCIS, DOMINE, humilitatem et afflictionem meam: verba sunt Jeremiæ ad Deum; ergo TUERE ME.] Hebr. הנקם *hinnakem*, id est, vindica me de iis, qui me persequuntur, uti subdit.

NOLI IN PATIENTIA TUA (Hebr. *noli in longitudine nasi*, id est in longanimitate tua qua Judæos, qui me persequuntur, toleras, et differs ultionem) SUSCIPERE ME] meamque causam et precem, q. d. Cito me vindica, ut sciant me Prophetam a te missum, ne et ego et tu diutius opprobrium eorum feramus. Ita Chald. Hugo, Lyranus, Dionys. et alii.

Vatablus vertit: Ne in longanimitate tua, qua pateris hostes meos, tollas me de medio: id est, ne prius moriar quam sumpseris pœnas de eis: da mihi hanc consolationem, ut non moriar inultus, sed videam ante mortem eos meritas dare pœnas.

16. INVENTI SUNT SERMONES TUI, a me, ET COMEDI EOS, id est, avide hausi et excepi eos. Ita Lyran. hinc FACTUM EST MIHI VERBUM TUUM IN GAUDIUM.] q. d. Dulce mihi fuit audire tua consilia et decreta; at postquam ob ea a Judæis tam dira passus sum, facta sunt mihi amara, æque ac Ezechieli c. 3. v. 3. et 14. ac S. Joanni Apocal. 10. v. 9. qui huc alludit. Aliter S. Hieron. Raban. Hugo, q. d. Gavisus sum talia et tanta mala sustinens, ex eo quod verbo tuo pararem, illudque prædicarem. Septuag. pro *comedi* vertunt, *comede*: pro אכלם *ochelem* enim legerunt אכלם *ochlam* in imperat. sic enim habent: *Comede*, vel *consume eos, et erit verbum tuum mihi in gaudium*, q. d. Adimple minas per me prædictas, ut sciant me verum esse Prophetam, tuncque lætabor. Ita Theodoret.

QUONIAM INVOCATUM EST NOMEN TUUM SUPER ME,] quia vocatus sum et vocor, atque revera sum Propheta tuus, q. d. Quia certus sum me quasi Prophetam audire oracula tua, qui es Deus omnipotens; hinc ea, utpote divina, fuerunt mihi dulcia.

17. NON SEDI IN CONCILIO LUDENTIUM.] Id est, derisorum impiorum, qui homines et Deum ridere solent. Aut proprie, q. d. Cum Prophetam agere cœpi, abstinui a risu, ludis et jocis sæcularibus: serius fui, spiransque compunctionem.

ET GLORIATUS SUM.] Repete per hebraismum negationem *non*, q. d. Non sum gloriatus a facie manus tuæ, id est, ob donum prophetiæ, quod in me operatus es tactu manus tuæ, c. 1. v. 9. sed solus sedi ab omnibus desertus, quia prophetiam minacem, et, ut hebr. est, plenam indignatione, commisisti mihi. Ita Chald. Pagnin. Dionys. et Sanchez.

Secundo, sine negatione, τo *et* accipiendo causaliter pro *quia*, sic explices: non delectatus sum, nec gloriatus *concilio ludentium*, *et*, id est, *quia*, gloriatus sum et delectatus te solo, Domine, tuo alloquio, tuis oraculis. Manus enim apud Prophetas symbolum est prophetiæ et oraculorum. Verum priorem sensum exigit id quod sequitur: *Quia comminatione replesti: me* *comminationem* vocat prophetiam tristem et minacem, quam alibi vocat *onus*, q. d. Prophetia ista dura et minax de populi mei excidio, omnem mihi lætandi et gloriandi materiam abstulit, meque mœrore et horrore replevit.

Tropolog. S. Gregor. 4. Moral. 35. manus, ait, Dei est, quæ nos peccantes paradiso expulit: comminatio vero, qua etiamnum nobis peccantibus gehennam minatur. Ergo vir *sanctus cunctas a se desideriorum temporalium turbas ejiciat, seque in magna mentis solitudine abscondat, dicens: A facie manus tuæ solus sedebam; quoniam comminatione replesti me.* Ita sederunt sancti Eremitæ in deserto, uti memorat S. Hieron. Climacus, Palladius, Theodoret. Cassian. et alii.

Aliter hæc distinguunt Hebræi recentiores, et Vatablus, scilicet: *Non sedi in concilio jocantium, ut exsultarem: sed propter manum tuam solus habito, quia indignatione replesti me.* Ita et S. Gregor. 4. Moral. 35.

18. PLAGA MEA DESPERABILIS,] id est desperata, incurabilis, q. d. Cur me relinquis in afflictione hac velut desperatam, nec consolaris?

FACTA EST MIHI (scilicet manus tua, de qua v. 17.) QUASI MENDACIUM AQUARUM INFIDELIUM,] id est, quasi fons infidelis et mendax, qui videtur perenniter fluxurus, et tamen deficit, verbi gratia in æstate, cum maxime eo indigent homines, q. d. Putabam, o Domine, quod semper me tua manu et ope juvares, uti promisisti: et ecce in hac plaga et persecutione, cum

maxime ope indigeo, me deseris. Ita Chald. Septuag. Pagnin. at Vatabl. Hebræa ad verbum pathetica sunt, sic enim habent: *Essendo eris mihi, o Deus, tamquam fons mendax?* id est, an falles spem meam, quam in tua ope defixeram, sicut fons mendax fallit eos, qui in eo spem sui potus reposuerant? Vox enim תהיה *tihie*, tam est secundæ personæ significans *eris*, vel *fuisti*, ac respicit Deum; æque ac tertiæ, significans *erit* vel *facta est*, ac respicit manum Dei. Verum hic sensus continet murmur, et pene blasphemiam in Deum: unde videtur Propheta indignus. Adde τὸ *facta est*, ad plagam spectare, non ad manum.

Secundo Sanchez, q. d. *Facta est*, id est factum est (Hebræi enim fœmininum genus usurpant pro neutro, quo carent) scilicet abstinere meum a jocis et concilio ludentium, de quo v. 7. ut tibi soli placerem (quod credebam mihi fore commodum, utile et prosperum) tamquam aquæ mendaces, quæ tunc mœstum agricolam destituunt; cum maxime sitiunt agri. Ita enim et nunc ego, cum ab iis quos deserui, vexor, a te quoque, o Domine, derelinquor.

Tertio, Lyran. q. d. *Facta est mihi*, scilicet plaga mea, sicut aquæ infideles, quæ tempore æstus cum maxime iis indigemus, deficiunt; quia plaga tunc mihi adest, cum maxime indigeo consolatione.

Quarto, sanctus Hieronymus, Raban. Hugo, q. d. Propheta gerens typum Christi patientis: Plaga hæc non durat, sed præterit et deficit, sicut aquæ infideles: sed, quomodo ergo lugat, et vocat eam desperabilem?

Hinc quinto, S. August. 2. contra litteras Petiliani (qui quasi Donatista ex hoc loco probare volebat, baptismum infidelium et impiorum, esse mendacem et vanum) cap. 102. et S. Thom. sic explicant, q. d. Plaga, id est, inimici mei, sunt quasi aquæ dolosæ et infideles, ut iis me credere non possim, sed semper ab iis timere mala debeam, quamdiu supererunt.

Dico ergo, hoc adagium spectare et explicare plagam desperatam (de hac enim sermo præcessit) scilicet quod sit incurabilis, instar ulceris chironii, quod cum sanatum videtur et obductum, interius putrescit et gangræna profundiore recrudescit: sicut fallaces quidam torrentes, aut lacunæ (quas Flandri *Doolaghen* vocant) quæ cum putantur exaruisse, et sicco pede posse transiri, cedunt ineedenti, eumque hauriunt et mergunt: hæ enim vocantur infideles, quia cum videntur siccæ et solidæ, de novo ebulliunt et scaturiunt, instar paludis. Ita Delrio adagio 845.

19. SI CONVERTERIS. Maldonat. putat, hæc dici populo, non Jeremiæ: quia Jeremias, inquit, non recesserat a Deo, neque indigebat ut in ejus rediret gratiam: sensus ergo esse, q. d. Si, o popule, a peccatis tuis converteris, ego vicissim CONVERTAM TE, id est, in gratiam meam te reponam, ET ANTE FACIEM MEAM STABIS,) id est, prosequar te omni favore, libenter te videbo. Verum, non populo, sed Jeremiæ hæc dici, patet ex eo quod sequitur: *Convertentur ipsi ad te, et dabo te populo huic in murum æreum.*

Dico ergo, τὸ *si converteris*, est futurum, et sensus est, q. d. Si converteris, o Jeremia, a tua diffidentia, pusillanimitate et impatientia, ad firmam in me spem et constantiam convertam et restituam te, ut firmus stes ante faciem meam, sisque mihi familiaris, et Propheta charissimus, ac mihi curæ sit salus tua. Ita Chald. Vatabl. Origen.

Aliter S. Hieron. Theodoret. Raban. Hugo, S. Thom. et Lyran. q. d. Si, o Jeremia, converteris hunc populum e peccatis, ego te a tua afflictione convertam, erisque mihi familiarissimus. Unde sequitur, *Si separaveris, etc.* Verum prior sensus verior est, et magis genuinus.

Aliter et Sanchez, q. d. Si, o Jeremia, converteris ad me, uti cœpisti, aut, si converteris te a nugatorum atque ludentium cœtu, ego convertam te, ab iis nempe malis et incommodis, quibus te propositum esse quereris: daboque tibi inter Prophetas aliquid eximium, nempe ut assidue stes ante faciem meam, et scilicet sis mihi familiaris, egoque te libenter aspiciam, et quotidie donis singularibus ornem.

SI SEPARAVERIS PRETIOSUM A VILI.] Syrus: *Si eduxeris grave a defectivo* (v. g. monetam gravem et ponderosam ab ea quæ levioris est ponderis, et a justo pondere deficit) vel *honestum a pravo*. Primo, sensus est, q. d. Si separaveris verbum meum pretiosum a verbis Judæorum minacibus, sed levibus, vilibus et infirmis, quia ipsi invalidi sunt, et minas suas explere non poterunt, q. d. Si fortiter et animose, o Jeremia, adhæseris verbo meo, et contempseris Judæorum minas, eris quasi os meum, id est, eris Propheta et præco meus mihi conjunctissimus, par quem ego mea secreta et decreta edicam et proloquar. Hic sensus aptissimus est, optimeque respondet præced. et seqq. Fac ergo, o Jeremia, sicut apes, quæ flores colligunt, herbas relinquunt, et, ut ait S. August. tract. 46. in Joan. *botrum carpe, spinam cave.*

Secundo, si separaveris pretiosum, id est patientiam, constantiam et virtutem, a tua vili timiditate; si constans fueris, non timidus, virtutes enim pretiosæ sunt, maxime fortitudo et magnanimitas; vitia vero vilia sunt, et maxime timidæ animæ et pusillanimes, viles sunt.

Huc referri potest expositio Sanchez, apta sane et congrua: *Si separaveris pretiosum a vili*, id est me meaque oracula a ludis et nugis ludentium, v. 17. ut has aversaris, sicuti facis, illa sequaris et exsequaris, *quasi os meum eris*, id est, *stabis ante faciem meam*, accipies a me oracula, verba mea loqueris, erisque *quasi os meum*: quia non aliter loqueris, quam ut ego loquerer, aut quam a me tibi præscriptum est. Est enim os quasi lyra animata in qua dentes sunt quasi chordæ, lingua plectrum, ait S. Ambros. l. 6. Hexam. c. 9. anima et spiritus Dei afflatus, qui os movet et regit, in eoque modulatur prout vult.

Tertio, Maldonat. hæc explicare pergit de populo, q. d. *Si*, o popule, delectum habueris inter veros Prophetas et falsos. Verum jam dixi hæc Jeremiæ dici.

Quarto, S. Hieron. Chald. Theodoret. Hugo, S. Thom. Lyranus sic explicant, q. d. Si, o Jeremia, Judæos ductiles et flexiles ab obduratis separaveris et converteris; vel potius, si dederis operam, ut ea vilibus, impiis, incredulis et rebellibus, facias credentes, obedientes, justos, sicque eos separes, etc. ut hebr. est, educas a sua præterita et aliorum adhuc rebellium præsenti impietate; eris mihi curæ, charus et conjunctus quasi os meum (sic vulgo dicimus ei quem valde diligimus: Amo te quasi oculos meos, quasi cor

meum) quod voluntatem meam annuntiat et implet. Unde Chald. vertit: *Voluntatem verbi mei implebis*; et S. Hieronym. *eris sicut lex mea quæ animas convertit*; et Theodoret. *Similis*, inquit, *eris verbo meo:* quia sicut ego verbo condidi universa, ita tu verbo impios convertes ad virtutem. Arabicus: *Eris ut sermo oris mei.* Aliter Vatablus et Isidor. *Quasi os meum eris*, id est, inquiunt, omne quod dixeris, ita certo præstabo, ac si ego dixissem.

Addit Chrysost. orat. 5. contra Judæos: Os, inquit, eorum, qui proximos convertunt, est quasi os Dei, id est, tales Deo sunt simillimi et conjunctissimi, sicut os homini simillimum et conjunctissimum est. Secundo, tales sunt quasi Christus, et simillimi Christo, qui est os et verbum Patris; Christus enim factus est homo, et crucifixus ad hoc ut animas converteret.

Denique audi S. Gregor. 18. Moral. 23. *Si separaveris*, inquit, *pretiosum a vili, quasi os meum eris: vilis quippe Deo est mundus præsens, pretiosa vero est anima humana: qui ergo pretiosum a vili separat, quasi os Domini vocatur; quia per eum Deus verba sua exerit, qui ab amore præsentis sæculi, loquendo quam potest, humanam animam evellit.*

Anima enim rationalis est gemma pretiosissima, quæ pluris valet quam cœlum et terra totusque mundus: est enim ad imaginem Dei facta, Deique summa participatio, et, ut ille ait, divinæ particula auræ, ideoque S. August. et ex eo S. Thom. docent, quod conversio et justificatio impii, majus, difficilius et potentius sit opus, quam creatio cœli et terræ. Quis ergo hanc gemmam purgare et salvare, etiam vitæ suæ impensa, non ambiat? Docet hoc D. Thom. 1. 2. q. 113. art. 9. Virgilius, Ennium manu tenens et legens, rogatus quid faceret, respondit: *De stercore aurum colligo.* Dicat hoc, qui animam convertere satagit: De stercore mundi aurum hoc, animam hanc colligo et separo, quasi pretiosum a vili.

Hinc S. Joannes Chrysostom. orat. 3. contra Judæos tom. 5. docet, eum qui animam convertit, majus gratiusque donum Deo offerre, quam si templum ei construeret: *Unicum*, inquit, *templum diruit Deus Hierosolymis, et innumerabilia erexit illo longe venerabiliora. Vos*, inquit, *templum estis Dei viventis*; et inferius: *Nam etiamsi pecuniæ vim immensam dinumeraverit aliquis, nihil simile præstiterit ei, quod præstat is qui servat animam. Hæc est major eleemosyna, quam decem millia talentorum, quam hic mundus universus, quantus quantus undique patet oculis: siquidem homo est toto mundo pretiosior; hujus enim causa et cœlum, et terra, et mare, et sol, et stellæ condita sunt.*

CONVERTENTUR IPSI AD TE.] Id est ipsi Judæi tibi infensi, fient tibi supplices, et subjicientur tibi, non tu illis; imo ipsi requirent te tuamque amicitiam, ut eis consulas, et pro eis ores. Patet cap. 21. tu vero mea virtute roboratus quasi murus æreus, non curabis nec requires eos. Secundo, Chaldæus explicat, q. d. Ipsi obedient verbis tuis, at te imitabuntur, tu non imitaberis mores et errores eorum.

Tropol. Tales debent esse Prælati, pastores et concionatores, ut scilicet cum Jeremia c. 5. 14. sint instar ignis, qui omnia in se convertit, et ipse in nihil convertitur: ut nimirum persistent in suo virtutis statu, populumque in suam charitatem et virtutem convertant; ipsi vero non convertantur ad eum, id est, populi vitia et mores non induant, iisque se non conforment.

Ita S. Monica orans pro filio suo Augustino Manichæo, vidit Angelum sibi dicentem: *Ubi tu es, ibi est et ille*, significans eum fore Catholicum: cumque Augustinus hoc audiens eluderet, diceretque, hoc viso portendi, illam fore quandoque talem, qualis ipse erat, scilicet Manichæam, subjunxit illa: *Non*, inquit, *non enim mihi dictum est: Ubi ille, ibi et tu; sed, Ubi tu, ibi et ille*, ut refert S. August l. 3. Confess. c. 11.

Ita S. P. N. Ignatius dicebat suos aliosque Religiosos sic agere debere cum sæcularibus, ut eos a sæcularibus colloquiis et desideriis ad sua, id est religiosa et divina, traducerent; non vero ipsi ad eorum sæculares mores et sermones descenderent, cum iisque quasi sæcularescerent. Quocirca hoc erat ejus præceptum: *Ingredimini ad sæculares, cum eo quod ipsorum est, sed egredimini cum vestro*, q. d. Initio sæcularibus vos accommodate, et ad eorum colloquia descendite, sed sensim et suaviter altiora et divina inducite, eaque figite in eorum cordibus. Sic enim Apostolus ait: *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.*

Hinc rursum infert D. Thomas, quod *Sancti non gaudent nec gloriantur, nisi in bono virtutis, maxime triplici, scilicet primo, in tribulationum passione. Rom. 5. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus. Secundo, in proximorum conversione. 2. Cor. 7. Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis. Tertio, in conscientiæ puritate. 2. Cor. 1. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ.*

Secundo gloriantur Sancti in Deo, scilicet primo, in divina dilectione, ostensa per passionem Christi. Gal. ult. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Secundo, in divina cognitione. Jer. 9. In hoc glorietur, qui gloriatur, scire et nosse me. Tertio, in divina imitatione. Eccli. 23. Gloria magna est sequi Dominum: longitudo enim dierum assumetur ab eo. Hucusque D. Thomas.

CAPUT DECIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Minatur Deus stragem extremam per Chaldæos, illamque miris modis exaggerat; ideoque monet Jeremiam, ne in Judæa uxorem ducat, neque liberos procreet: fore enim ut omnes patres, matres, filii moriantur, in tanta copia, ut nemini futurum sit sepulcrum, aut justa funeria. Tanti vero mali causam esse peccatum asseverat. Deinde, v. 16. Judæos consolatur, prædicens liberationem e captivitate per Esdram, et maxime per Christum et Apostolos, qui non solum Judæos, sed et Gentes plurimas ab ultimis terræ finibus Dei cognitione et cultu imbuent.

1 Et factum est verbum Domini ad me dicens: 2. Non accipies uxorem, et non erunt tibi filii et
filiæ in loco isto. 3. Quia hæc dicit Dominus super filios et filias, qui generantur in loco isto,
et super matres eorum, quæ genuerunt eos: et super patres eorum, de quorum stirpe sunt
nati in terra hac: 4. Mortibus ægrotationum morientur: non plangentur, et non sepelientur, in
sterquilinium super faciem terræ erunt: et gladio et fame consumentur: et erit cadaver eorum in
escam volatilibus cœli, et bestiis terræ. 5. Hæc enim dicit Dominus: Ne ingrediaris domum convivii,
neque vadas ad plangendum, neque consoleris eos: quia abstuli pacem meam a populo isto, dicit
Dominus, misericordiam et miserationes 6. Et morientur grandes et parvi in terra ista: non sepelientur
neque plangentur, et non se incident, neque calvitium fiet pro eis. 7. Et non frangent
inter eos lugenti panem ad consolandum super mortuo: et non dabunt eis potum calicis ad consolandum
super patre suo, et matre. 8. Et domum convivii non ingrediaris, ut sedeas cum eis, et
comedas et bibas: 9. quia hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego auferam de loco
isto in oculis vestris, et in diebus vestris vocem gaudii, et vocem lætitiæ, vocem sponsi, et vocem
sponsæ. 10. Et cum annuntiaveris populo huic omnia verba hæc, et dixerint tibi: Quare locutus est
Dominus super nos omne malum grande istud? quæ iniquitas nostra? et quod peccatum nostrum,
quod peccavimus Domino Deo nostro? 11. Dices ad eos: Quia dereliquerunt me patres vestri, ait Dominus:
et abierunt post deos alienos, et servierunt eis, et adoraverunt eos: et me dereliquerunt, et
legem meam non custodierunt. 12. Sed et vos pejus operati estis, quam patres vestri: ecce enim
ambulat unusquisque post pravitatem cordis sui mali, ut me non audiat. 13. Et ejiciam vos de terra
hac, in terram, quam ignoratis vos, et patres vestri: et servietis ibi diis alienis die ac nocte, qui
non dabunt vobis requiem. 14. Propterea ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicetur ultra: Vivit
Dominus, qui eduxit filios Israel de terra Ægypti, 15. sed, Vivit Dominus, qui eduxit filios
Israel de terra Aquilonis, et de universis terris, ad quas ejeci eos: et reducam eos in terram suam,
quam dedi patribus eorum. 16. Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et piscabuntur
eos: et post hæc mittam eis multos venatores, et venabuntur eos de omni monte, et de omni colle,
et de cavernis petrarum. 17. Quia oculi mei super omnes vias eorum: non sunt absconditæ a facie
mea, et non fuit occultata iniquitas eorum ab oculis meis. 18. Et reddam primum duplices iniquitates,
et peccata eorum: quia contaminaverunt terram meam in morticinis idolorum suorum, et
abominationibus suis impleverunt hæreditatem meam. 19. Domine fortitudo mea, et robur meum,
et refugium meum in die tribulationis: ad te Gentes venient ab extremis terræ, et dicent: Vere
mendacium possederunt patres nostri, vanitatem, quæ eis non profuit. 20. Numquid faciet sibi homo
deos, et ipsi non sunt dii? 21. Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis
manum meam, et virtutem meam: et scient quia nomen mihi Dominus.

2. Non accipies uxorem, etc. in loco isto,] in Anathoth, ait Vatablus. Melius Lyranus, in Judæa, quia illa jamjam vastabitur: ne super dolorem proprium, uxoris et liberorum miseriis torquearo, ait S. Hier. Hinc patet Jeremiam mansisse cœlibem et virginem: nec enim dubium est, quin ipse Deo, id hic præcipienti, paruerit.

Et non erunt,] ne sint, id est, ne procrees proles. Futurum ponitur pro imperativo.

4. Mortibus ægrotationum morientur.] Id est, variis ægrotationibus et morbis, ex fame, bello, ejusque ærumnis profectis morientur. Ita Chald. et Vatabl. Unde Septuag. vertunt, θανάτῳ νοσερῷ, id est, morte morbida, sive a morbo profecta, morientur.

Non plangentur,] quia non erit qui plangat, et ex continuis funeribus superstites discent defunctos non curare, nec plangere, uti fieri solet in magna pestilentia; tunc enim homines dedolere, omnemque pestis, mortis, funeris et sepulcri sensum perdere solent. Hinc mortui ob copiam manebunt insepulti, et in viis vicisque quasi in sterquilinio jacebunt et computrescent.

5. Ne ingrediaris domum convivii,] scilicet luctus in funere: hebraice enim est מרזח marzeach, quæ vox significat convivium funebre, in exsequiis mortuorum ad consolandum propinquos mortui parari solitum, quod Græci περίδειπνα, Latini parentalia quasi per ea parentibus justa celebrentur, vocant, ait S. Hieron. Id imitantur Christiani, qui non solum propinquis sed et pauperibus dant epulum, quod Hispani charitatem vocant, sicut olim veteres ἀγάπην vocabant. Idem fecerunt Gentiles Romani et Græci, uti docet Alex. ab Alexand. l. 3. Genial. c. 7.

Præcipitur ergo Jeremiæ, ait S. Hieron. et Lyran. ne ullum de populo consoletur, ne se misceat inimicorum Dei conviviis, ne justa celebret super funeribus defunctorum, qui juste ob scelera a Deo sunt cæsi. Non enim decet ut viri pii, præsertim Prophetæ, illorum honestent exsequias, itaque eorumdem vitam laudent et probent, quorum actus et mores Deus exsecratur et damnat.

Alii censent hic præcipi Jeremiæ, ut prædicat talem fore stragem, et communem perturbationem, ut in funere suorum, cognati negligant, ea quæ passim adhibere solent, qualis est publicus et legitimus planctus, attonsi crines, laceratæ genæ, ferales epulæ, omnisque funeris pompa. Ita Sanchez. Imperativi ergo hic, uti et alibi in Psalmis et Prophetis exponendi sunt per futurum: *ne ingrediaris*, id est non ingredieris, *domum convivii* funeralis, utpote quod non erit; nec enim illud dabunt, aut curabunt cognati: *neque vadas*, id est, non vades tu, aut alius quispiam *ad plangendum*; non enim erit solitus funerum planctus: *neque consoleris*, id est, non consolaberis, *eos*, uti fieri solet in amicorum morte. Hæc enim omnia cessabunt, ut dixi. Verum prior sensus planior et verior est: plane enim hæc verba sonant præceptum Jeremiæ a Deo datum, illudque iteratur, v. 8. finis tamen præcepti est ille quem secunda expositio assignavit; sed aliud est præceptum, aliud finis præcepti: præceptum enim hic dat Deus, finem vero præcepti explicat v. 6. et 9.

6. Non se incident,] nullo honore funebri, sive Judæis, sive Gentilibus usitato, prosequentur mortuos, q. d. Tam ingentibus et subitis miseriis et cladibus opprimentur Judæi, ut illæ paucis qui reliquerunt, mortuorum sensum adimant, et feliciores censeant mortuos, quam viventes. Ita Lyranus.

Notat S. Hieron. moris fuisse apud veteres: et usque hodie, ait, moris est apud quosdam Judæorum, ut in luctu scalpellis incidant lacertos, et calvitium faciant, uti fecit Job cap. 1. v. 20. quod licet Judæis quasi gentilismum sapiens, et nimio mœrore spem resurrectionis imminuens, esset inhibitum Deuteronom. 14. 1. multi tamen Judæi, Gentes imitantes, id faciebant. Dicit ergo Propheta nunc fore, ut quod sponte juxta legem Dei facere noluerant, necessitate faciant: tanta enim erit morientium multitudo, ut nemo sit, qui se pro mortuo incidat aut calvitium faciat.

7. Et non frangent inter eos lugenti panem,] q. d. Tanta erit strages Judæorum, ut ipsi invicem in morte charissimorum consolari non curent; imo vix supersint, qui filiis in morte parentum lugentibus, de more cibum et vinum propinent ad dolorem mitigandum. Hoc enim factitasse non tantum Judæos, sed et Christianos ab olim, docet S. Clemens lib. 8. Constit. 24. et S. Chrysost. homil. 37. in Matth.

8. Et domum convivii non ingrediaris.] Convivium hic non funerale, ut ante, sed festum et geniale, quale dari solet in nuptiis, festis, victoriis, etc. intellige. Patet ex sequentibus: vult enim Deus Jeremiam abstinere suorum civium conviviis, ut hoc ipso significet tempus esse luctus, non gaudii, atque reipsa portendat omnes epulas et gaudia mox adventante hoste Chaldæo cessatura.

9. Vocem sponsi, et vocem sponsæ,] cantiones nuptiales et lætas, quales erant apud Gentiles Hymenæi.

13. Et, id est idcirco, ejiciam vos de terra hac, in terram quam ignoratis.] In Chaldæam. Hanc enim plebei Judæorum non viderant, ejusque situm, conditiones et mores ignorabant.

Et servietis ibi diis alienis.] Est concessio. q. d. Poteritis ibi usque ad satietatem servire idolis, ad quæ ita anhelatis, imo insanitis; aut, cogent vos Chaldæi servire diis ipsorum: sed illi.

Non dabunt vobis requiem.] q. d. Non liberabunt vos a captivitate, aliisque malis dii Chaldæorum, nec cultores eorum; sed serviliter et crudeliter vos tractabunt, et ab uno labore et ergastulo æque ac peccato et idolo in aliud impellent. Sic facit dæmon peccatori, sicut Pharao fecit Hebræis. Unde hebraice est: *Non dabo vobis clementiam* vel *misericordiam*, scilicet invenire apud deos alienos et Chaldæos hostes vestros. *Quidquid peccamus*, inquit S. Hieron. *quidquid malorum operum dis ac noctis facimus, imperium est dæmonum, qui numquam nobis dant requiem, sed semper impellunt delictis augere delicta, et cumulum facere peccatorum.*

14. Non dicetur ultra.] Judæi cum jurabant, honoris et gratitudinis causa, solebant addere Dei nomini epitheton Liberatoris ex Ægypto: hic autem Jeremias prædicit, post Babylonicam captivitatem, fore ut jurent per deum liberatorem non ex Ægypto, sed ex Babylone; ut significet graviorem fore captivitatem Babylonicam quam fuerit Ægyptiaca; ita ut Judæi acerbitate præsentis, veteris obliviscantur,

ac consequenter quod Deus eis majus beneficium præstabit liberando eos ex Babylone, quam olim præstiterit liberando eos ex Ægypto.

15. REDUCAM EOS IN TERRAM SUAM,] scilicet ex Babylone in Judæam. Ita Theodor. et S. Thom. Secundo et potius, ex Babylone, id est ex confusione peccati, in terram spiritualem gratiæ et Ecclesiæ, quæ Abrahamo et patribus est promissa et data inchoative ac typice; sed vere et plane tradita est per Christum. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, Sanchez et alii.

16. ECCE EGO MITTAM PISCATORES, etc. ET VENATORES.] Theodor. Hugo, Lyran. Vatablus, Capella et a Castro, per *piscatores et venatores*, accipiunt Chaldæos, qui Judæos quasi pisces rati (ut ait Habacuc 1. 14.) obsidionis cinxerunt et ceperunt: deinde Sedeciam cum suis fugientem ad montes, quasi feras venati et insectati, e latibulis extraxerunt et captivarunt. Vel, ut S. Thom. et Hebræi, *piscatores* sunt Chaldæi, *venatores* sunt Titus et Romani. Sic tropol. *piscatores et venatores* animarum, sunt dæmones. Alii per utrosque, accipiunt Cyrum et Darium, qui Judæos Babylone dimiserunt in patriam.

Verum nostri orthodoxi, ait S. Hieron. rectius de futuro, scilicet de Ecclesia Christi, hæc accipiunt: avolat enim Propheta ad Christum, juxta can. 4. ita tamen, ut, teste S. Hieron. Raban. Hugone, perstringat rem præsentem, scilicet liberationem e Babylone per Zorobabel, Jesum et Esdram, qui Judæos profugos et dispersos, quasi piscatores et venatores, collegerunt et reduxerunt. *Piscatores* ergo, ait S. Hier. proprie sunt Apostoli, Matth. 4. 19. qui tam Gentes quam Judæos Christo piscati sunt. Unde v. 19. sit; *Ad te gentes venient ab extremis terræ.* Post hos sequuntur *venatores*, id est Ecclesiastici et Religiosi viri, qui venantur homines, ut faciant sanctos, de montibus excelsorum dogmatum, et de collibus bonorum operum, et de cavernis petrarum, id est, de institutione Apostolorum et Apostolicorum virorum, ut eos imitentur. Vel potius magisque ad litteram qui omnes homines, etiam feros, uti Indos, Uros Brasilios, etc. in montibus et cavernis quasi feras habitantes venantur, ut Christo mansuefaciant, uti fecit S. Xaverius ejusque asseclæ. Ita Origenes, S. Hieron. Raban. Tertull. l. 4. contra Marcion. 9. Ambros. ser. 6. in Ps. 118. Aug. tract. 10. de Utilit. jejunii c. 9.

Tales venatores cœlestes vidi in collegiis variis, nominatim in Leodiensi, qui carbonarios et Ardennates in fodinis et fornacibus æris et ferri quasi Cyclopes et Brontes; ac OEnipontano, qui montanos in Alpibus, quasi eremitas, imo quasi feras in lustris sparsim habitantes, per gelu et æstus, per famem et sitim, ingenti labore et sudore, æque ac zelo vestigant, capiunt, erudiunt, viamque in cœlum edocent, atque Alpicolas faciunt cœlicolas, imo Deicolas.

Anagogice, *piscatores et venatores*, sunt Angeli qui in fine mundi, undequaque ex sepulcris et speluncis cineres et ossa Sanctorum colligent ut a Deo animentur et resurgant.

Tropol. *montes et colles*, sunt superbia, et pusillanimitas, aliaque vitia; *cavernæ*, sunt malæ consuetudines, etc. inde has feras, id est homines impios et impuros, educere debent pastores, aliique qui animarum lucris incumbunt. Audiant ipsi exhortationem acrem S. Basilii in illud Deuter. 15. *Attende tibi*, juxta Septuag. *Habet*, inquit, *domus Dei, quæ Ecclesia vocantis est, viatores, architectos, ædificatores, agricolas, pastores, athletas, milites, venatores missos a Deo ut moneant: Ecce ego mittam multos venatores, et venabuntur multos. Attende igitur multa cum diligentia, ne forte fugiat te præda, ut efferatos per improbitatem, verbo veritatis convictos, Salvatori offeras. Viator es, ei similis qui orabat, Gressus meos dirige. Attende tibi ipsi ne qua exorbites, neu ad dexteram deflexeris aut sinistram; progreditor via regia. Architectus, solido tutove in loco jaciat et collocet fidei fundamentum, quod est Jesus Christus. Ædificator, quo pacto ædificet videat, ut ne ligna, non fœnum neque calamum: sed aurum, argentum, lapides pretiosos. Pastor es? palabundum pecus et erraticum converttito: quod conquassatum est et contritum, colligato: quod ægrotum, sanato. Agricola es? ficum, si infructuoso est, circumfodito; illique ingerito quæ conductura noveris ad edendos fructus. Miles es? colloborn Evangelio, milita bonam militiam contra spiritus nequitiæ, adversum vitiosos carnis affectiones induitor omnem armaturam Dei. Athleta es? imitare Paulum et cursu contendentem, et in palæstro colluctantem, et in agone pugillatori decertantem: in adversarium, immotum oculum intendito fixum; animo sis non supino, sed orrecto et pervigili.*

17. QUIA OCULI MEI SUPER OMNES VIAS EORUM.] q. d. Non latent me eorum viæ, quibus Chaldæos hostes suos fugient, sicut eorum iniquitates me non latuerunt: itaque potero eos per venatores meos ex omnibus latebris æque ac iniquitatibus extrahere.

Nota: Prophetæ loqui solent de Gentium et impiorum conversione, quasi de ultione, captivitate, piscatione et venatione; quia Deus in iis ulciscitur, piscatur, venatur et capit scelera moresque impios, ut eos eicuret, et in alios mores hominesque transformet. Vide can. 46.

ET REDDAM,] q. d. Primo tamen antequam mittam piscatores, pro meritis puniam duplices, id est multiplices, eorum iniquitates, ut sic afflicti ad me recurrant et opem implorent. Ita Deus punivit Judæos per Antiochum Epiphanem ejusque posteros, atque per Pompeium, Cæsarem, aliosque Romanos. Ita pariter punivit Gentiles, dum singula eorum regna et monarchias ante Christum bellis exhausit et destruxit: sic enim Persas per Græcos, Græcos per Romanos, Romanos per sese invicem, perque bella civilia punivit et vastavit.

Nota τὸ *duplices*, id est patrum et filiorum, inquit Isidorus. Secundo, S. Hieron. *duplices*, inquit, quia duplo graviores fuerunt iniquitates Judæorum Dei legem cognoscentium, quam gentium ignorantium. Tertio et optime, *duplices*, id est multiplices. Vide dicta 1. Timoth. 5. 17.

IN MORTICINIS.] *Morticina* vocat cadavera filiorum et animalium, quæ idolis immolabant. Ita Theodor.

19. AD TE GENTES VENIENT.] Per *Gentes* Chald. et Vatabl. accipiunt Judæos a Chaldæa redeuntes in Jerusalem. Secundo, S. Thomas et Lyranus accipiunt Gentes ad judaismum conversas, et cum Judæis a Babylone redeuntes in Judæam. Tales enim plures exstitisse, patet I. Esdræ 6. 21. et Esther 8. 17. Tertio et optime, S. Hieron. Rabanus, Theodor. a Castro, Euseb. 5. Demonstr. 30. S. Thom. Lyran. et S. Aug.

lib. 1. de Conseos. Evang. 26. accipiunt Gentes ad Christum et Ecclesiam conversas, quibos Deus ostendat suam *manum et virtutem*, id est Christum, qui Dei virtus est et potentia, ejusque signa et miracula potentissima, maxime quod per pauperes et viles piscatores, totum mundum converteret: hi diceot, *Vere mendacium*, id est mendaces Deos et idola, *possederunt*, vel, ut hebr. est, hæreditaruot, *patres nostri*, quia eos, jure quasi hæreditario, a patribus suis acceperunt et coluerunt.

20. Numquid faciet?] Numquid convenit aut decet facere? mioime, q. d. Quæ insania est, facere homioem sibi ipsi deos, quos videt veros non esse, sed falsos mutos et saxa? Hæc dicuot Gentes eum ad Deum convertuntur.

21. Ostendam eis manum meam] potentiam meam, in tam mira et efficaci eorum conversione, in tot miraculis, gratiis, virtutibus et donis Spiritus Sancti. Ita S. Hieron.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Judæorum peccatum scriptum in aris idolorum, et in cordibus Judæorum esse indelebile, nec nisi excidio delendum: hinc v. 5. ait, maledictum esse qui confidit in homine, et benedictum qui confidit in Domino; idque eleganti similitudine myricæ aridæ, et arboris irriguæ; atque perdicis ovis alienis incubantis illustrat. Unde v. 13. asserit, quod recedentes a Domino, in terra scribentur. Tertio, v. 14. orat ut Deus eum contra Judæos tueatur; Quia, inquit, non sum turbatus, te pastorem sequens: et diem hominis non desideravi, tu scis. Non sis tu mihi formidini, spes mea tu in die afflictionis. Quarto, v. 19. hortatur ad observationem sabbati, et consequenter ad omnem Dei cultum.

1 Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem
cordis eorum, et in cornibus ararum eorum, 2. Cum recordati fuerint filii eorum ararum
suarum, et lucorum suorum, lignorumque frondentium, in montibus excelsis, 3. Sacrifi-
cantes in agro: fortitudinem tuam, et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, excelsa tua
propter peccata in universis finibus tuis. 4. Et relinqueris sola ab hæreditate tua, quam dedi ti-
bi: et servire te faciam inimicis tuis in terra, quam ignoras: quoniam ignem succendisti in furo-
re meo, usque in æternum ardebit. 5. Hæc dicit Dominus: Maledictus homo, qui confidit in ho-
mine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. 6. Erit enim quasi myri-
cæ in deserto, et non videbit cum venerit bonum: sed habitabit in siccitate in deserto, in terra
salsuginis et inhabitabili. 7. Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia ejus.
8. Et erit quasi lignum quod transplantatur super aquas, quod ad humorem mittit radices suas: et
non timebit cum venerit æstus. Et erit folium ejus viride, et in tempore siccitatis non erit soli-
citum, nec aliquando desinet facere fructum. 9. Pravum est cor omnium et inscrutabile: quis co-
gnoscet illud? 10. Ego Dominus scrutans cor et probans renes: qui do unicuique juxta viam su-
am, et juxta fructum adinventionum suarum. 11. Perdix fovit quæ non peperit: fecit divitias, et
non in judicio, in dimidio dierum suorum derelinquet eas, et in novissimo suo erit insipiens.
12. Solium gloriæ altitudinis a principio, locus sanctificationis nostræ. 13. Expectatio Israel Do-
mine: omnes qui te dereliinquunt, confundentur: recedentes a te in terra scribentur: quoniam de-
reliquerunt venam aquarum viventium Dominum. 14. Sana me, Domine, et sanabor, salvum me
fac, et salvus ero: quoniam laus mea tu es. 15. Ecce ipsi dicunt ad me, ubi est verbum Domi-
ni? veniat. 16. Et ego non sum turbatus, te pastorem sequens: et diem hominis non desideravi,
tu scis. Quod egressum est de labiis meis, rectum in conspectu tuo fuit. 17. Non sis tu mihi formi-
dini, spes mea tu in die afflictionis. 18. Confundantur qui me persequuntur, et non confundar e-
go: paveant illi, et non paveam ego, induc super eos diem afflictionis, et duplici contritione con-
tere eos. 19. Hæc dicit Dominus ad me: Vade et sta in porta filiorum populi, per quam ingre-
diuntur reges Juda et egrediuntur, et in cunctis portis Jerusalem: 20. Et dices ad eos, audite

verbum Domini reges Juda et omnis Juda eunctique habitatores Jerusalem, qui ingredimini per portas istas. 21. Hæc dicit Dominus: Custodite animas vestras, et nolite portare pondera in die sabbati: nec inferatis per portas Jerusalem. 22. Et nolite ejicere onera de domibus vestris in die sabbati, et omne opus non facietis: sanctificate diem sabbati sicut præcepi patribus vestris. 23. Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam: sed induraverunt cervicem suam ne audirent me et ne acciperent disciplinam. 24. Et erit: Si audieritis me, dicit Dominus, ut non inferatis onera per portas civitatis hujus in die sabbati: et si sanctificaveritis diem sabbati, nec faciatis in eo omne opus: 25. Ingredientur per portas civitatis hujus reges et principes, sedentes super solium David, et ascendentes in curribus et equis, ipsi et principes eorum, viri Juda, et habitatores Jerusalem: et habitabitur civitas hæc in sempiternum. 26. Et venient de civitatibus Juda et de circuitu Jerusalem, et de terra Benjamin, et de campestribus, et de montuosis, et ab Austro, portantes holocaustum, et victimam, et sacrificium, et thus, et inferent oblationem in domum Domini. 27. Si autem non audieritis me ut sanctificetis diem sabbati, et ne portetis onus, et ne inferatis per portas Jerusalem in die sabbati: succendam ignem in portis ejus, et devorabit domos Jerusalem, et non extinguetur.

1. Peccatum Juda scriptum est (hebr. כתובה *ketubo* id est inscriptum, insculptum, et quasi stigmate notatum est) stylo ferreo.] Veteres olim scribebant stylo ferreo: sed in tabulis ceratis. Unde Ovidius:

Dextra tenet ferrum; vacuam tenet altera ceram.

Romani vero scribebant stylo osseo, teste Isidoro l. 6. c. 9. Objicit Capella: adamas est indomabilis, nec cedit ferro: ergo in eo stylo ferreo scribi nequit. Respondet Delrio adagio 846. olim viguisse artem scribendi ferro probe præparato in adamante, additis quibusdam pulveribus, quam nostra ætate Jacobus Tressius Philippi II. Regis Hispan. gemmarius in lucem revocavit.

In ungue adamantino.] In tabula vel lapide adamantino, qui *unguis* dicitur ob nitorem et lævitatem. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thomas, q. d. Peccatum Juda scriptum est in corde Judæ adamantino, id est obstinatissimo, ubi in perpetuum maneat, et legatur; adamas enim durissimus est, imo ferro durior. Sic ait Job cap. 19. 23. *Quis mihi tribuat, ut scribantur sermones mei? Quis mihi det, ut exarentur in libro stylo ferreo, et plumbi lamina, vel celte sculpantur in silice?* ut scilicet sint indelebiles et perpetui. Sic ait Claudianus lib. 2. contra Ruffinum:

Voces adamante notabat Atropos.

Huic expositioni favet versio Arabica: *Peccatum Juda scriptum est calamo ex ferro super ungues unguis*, id est super adamantem, uti jam dixi, *obsignatum in januis* (aditibus) *cordium eorum, et tabulis ororum illorum.*

Minus recte aliqui per *ungues unguis*, accipiunt onycham, quod est genus aromatis simile ungui (qui græce ὄνυξ dicitur) quasi peccatum Juda scriptum sit in onycha, eo quod illam non Deo, sed idolis adoleverint, contra legem Exodi 30. 34. In onycha ergo exstare peccati memoriam.

Secundo et melius, Syrus vertit: *Peccatum Judæ est scriptum calamo ferri, et ungue adamantis, obsignatum super tabulas* (pugillares) *cordis eorum.* Quod ergo Noster vertit, *in ungue*, id est *et ungue:* Hebr. enim *bet*, id est *in*, sæpe significat instrumentum, jam *ungue*, id est cuspide, calamo, stylo, graphio adamantino: unguibus enim avium duris et acutis, quasi calamis vel stylis, ad sculpendum olim uti, iisque, laminis litteras incidere et inscribere solebant. Ita Septuag. Chald. Origen. Vatabl. Pagnin. Tabula enim in qua hoc peccatum scriptum est, est latitudo cordis, quam Sept. et alii vocant tabulam cordis, id est, conscientiæ eorum, qua nihil est potentius, ait Theodoret. q. d. Peccatum Judæ (puta idololatria) est indelebile et irremissibile, estque indelebiliter exaratum in conscientia eorum, et in cornibus altarium sanguine victimarum cruentatis. Hæc enim sunt perpetua monumenta et testes, imo litteræ et lituræ idololatriæ eorum, perinde ac si eis illa insculpta fuisset stylo ferreo, vel adamantino, non atramento scripta, quod facile deleri aut eradi potest, q. d. Ita cordi et conscientiæ Judæorum infixum est peccatum, ut conscientia peccati imaginem et formam sumpserit; quæ Dei oculos ita semper verberat, ut fixam de eorum excidio sententiam tulerit. Ita S. Hier. Theodor. Rabanus vide Origen. hic. Adde, *in cornibus* altaris scribi solebat nomen vel symbolum aut imago idoli, cui ibi sacrificabatur: unde Paulus in ara scriptum invenit: *Ignoto Deo*, Actor. 17. 13. Duo ergo significat hoc loco, scilicet peccatum Judæorum neque deleri posse (id est vix posse:) neque latere, cum in publicis aris scriptum sit. Hic sensus gravis est, solidus et genuinus. Lyranus et aliqui Hebræi, Hebr. שמיר *scamir*, id est adamas, putant esse vermem, cujus sanguis vim habet cavandi et incidendi lapides, verum hic vermis non habet unguem.

Tertio, probabiliter Sanchez hic et prolegom. 9. in Cantica, per peccatum accipit idolum, per unguem adamantinum gemmam inclusam annulo, per latitudinem cordis laminam a collo usque ad cor demissam, cui æque ut gemmæ, idoli sui imaginem insculpebant, ut eam in annulo et pectore semper gestarent, et ostentarent se talis idoli esse cultores. Sic Osee c. 2. ait, *auferet adulteria* (id est idola, cum quibus spiritaliter fornicatur) *sua de medio uberum suorum:* quia inter ubera et supra cor laminam gestabat,

aut bullam in qua idolum cælatum erat. Sic Jacob defudiens idola suorum, simul et inaures cujusque defodit: quia scilicet in iis gestabant effigies idolorum suorum, uti docet S. August. in Genes. q. 112. et S. Chrysost. homil. 35. in Genes. Lyran. et Glossa. Porro Septuag. et Chaldæus indicant eos in manibus quoque, id est in annulis, habuisse has deorum suorum effigies. Sic enim vertunt Genes. 35. 4. *Dederunt Jacob deos alienos qui erant in manibus eorum, et inaures quæ erant in auribus eorum.* Sic ex adverso in annulis, bullis et laminis describendam et gestandam esse Dei legem, monet Sapiens Proverb. 7. 3. *Liga,* ait, *ea in digitis tuis, scribe eo in tabulis cordis tui.* Et sic Judæi in phylacteriis eam descriptam gestabant. Hoc etiam est quod sponsam monet sponsus Cant. 8. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum,* q. d. Me meique effigiem gesta semper cælatam in lamina vel bulla cordis, atque in armilla brachii tui. Cujus contrarium sanxit Pythagoras; vetans Deum in annulo cælari, ne res sæpius occursans vilior fieret.

Moraliter Theod. docet tabulam adamantinam esse conscientiam. *Nihil,* ait, *potentius conscientia, in qua scilicet infixæ litteræ sunt solidæ. Nam licet omnes homines, suæ ipsorum conscientiæ de bona vita testificari conentur; peccata nihilominus eorum qui mentiuntur, conscientia. ferre nequit, sed percutitur ac perforatur, incorruptamque profert sententiam. Quod et hic dicit: Facinora scilicet te arguunt, et conscientia tua testimonium præbet:* maximeque præbebit in die judicii, de quo Origen. hom. 12. *Nudabitur,* inquit, *pectoris mei conscientia, et aperta cordis videbuntur litteræ peccatorum, quæ stylo ferreo in ungue adamantino scriptæ sunt, atque universa spectantium multitudo leget in pectore meo signatas imagines peccatorum.*

Allegor. indelebile fuit peccatum Judæorum Christum occidentium, et Judæ proditoris, ait Euseb. 10. Demonstr. 5. licet ipse male ad litteram eum hic intelligat; nam Juda, non est Judas proditor, sed populus Judæorum.

Anagogice, peccatum obstinatorum, a Deo projectorum, et præsertim damnatorum, scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, scriptum est indelebiliter immobili mente Dei, in æterna Dei reprobatione, scriptum est in libro mortis, scriptum est in libro Luciferi, scriptum est in inferno igneis litteris: ut in æternum nulla aqua, nullis lacrymis; nullo nitro deleri aut eradi possit; scriptum est in jugi memoria et conscientia damnatorum, quæ instar vermis jugiter eos rodit et pungit, dicens: Cur hoc peccatum damnabile fecisti? stulte, cur ob momentum turpis voluptatis, has tibi pœnas æternas accersivisti? insane, quid fecisti, ut habitare debeas cum igne devorante, cum ardoribus sempiternis? O infelix peccator, utinam hoc nunc, cum te inebrias, cum luxuriaris, saperes, utinam intelligeres, utinam novissima provideres! Deus enim in universali judicio hanc scripturam leget, omnibusque hominibus et angelis legendam proponet, cum libri hujus scripturæ aperientur, Apocal. 20. v. 12. atque tunc omnium judicio et consensu damnaberis, et detruderis in tartara.

Quatuor primos versus hujus capitis omiserunt Septuag. quod S. Hieron. in gratiam et honorem populi sui eos fecisse putat. Verum quia hi versus in Complutensibus et Regiis Bibliis, et apud Origenem et Theodor. leguntur, hinc potius videntur ex aliis exemplaribus excidisse.

2. Cum recordati fuerint,] scilicet filii, suos parentes peccasse, et punitos esse, tunc videant et caveant eorum peccata et punitionem. Ita Vatabl. q. d. Aræ hæ, sunt filiis in monumentum pœnæ et culpæ parentum, ut ab utraque sibi caveant.

Secundo et melius, q. d. Cum filii recordati fuerint peccata patrum, ut scilicet ea imitentur sacrificantes idolis, sicque impleant mensuram peccatorum, qua impleta, ego vindictam sumere decrevi; tunc omnia tua, o Juda, hostibus dabo, et tu omnino desolata relinqueris. Ita S. Thomas, Hugo, Lyran. Et patet ex v. seq. ubi sententia hic suspensa expletur.

Aliter Sanchez. Illud, ait, *cum recordati fuerint,* temporis est præteriti, non futuri, et idem valet, atque *quia recordati sunt,* scilicet practice, ararum suarum, in iis idolis suis sacrificando, ideo thesauros eorum in direptionem dabo. Qui sensus fere cum eo quem jam dedi coincidit.

Tertio, Vatabl. vertit: *Ut jucunda est recordatio liberorum charissimorum;* sic gratæ sunt illis aræ eorum. Secundus sensus est genuinus, eumque exigit nostra versio Latina.

3. Sacrificantes.] Hebr. est הררי *harari,* id est ut Septuag. Vatabl. et alii vertunt, o *montane* id est ut Chald. o Juda, qui in montibus versaris, ut ibi idola colas, iisque sacrifices; ego pariter in agro et montibus tua bona hostibus diripienda exponam.

Fortitudinem.] Id est opes, substantiam; hæc enim est hebr. חיל *chel.*

Excelsa tua,] aras et templa tua, quæ idolis in montibus locisque excelsis erexisti.

4. Relinqueris sola a hæreditate tua,] scilicet quasi deserta, et expoliata hæreditate tua.

Vatabl. Pagnin. et alii vertunt, quiesces, vel remissionem facies, et (illa remissio erit) in te ab hæreditate tua, quam dedi tibi, q. d. Præceperam tibi Exod. 23. 11. ut septimo quoque anno agros incultos relinqueres, essetque sabbatum terræ, tu hoc neglexisti: quare terra dabit tibi et sibi quietem, non septem, sed septuaginta annis captivitatis tuæ, ut non possis eam colere, juxta comminationem Levit. 26. v. 33. et 34. Sic Deus nolentes se privare ad ejus jussum parvo lucro aut voluptate ad modicum tempus, privat eadem ad septuplum, id est septuaginta annis, imo in æternum. Ita a Castro.

Ignem succendisti in furore meo.] Id est ignem furoris mei succendisti, qui te acri et ignita vindicta persequetur jugiter. Est hendyadis, ut supra c. 15. 14. et Isaiæ 50. 11. *Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis.*

Maledictus homo (hebr. הגבר *haggever,* id est vir, q. d. Virilitatem suam exuit) qui confidit in homine.] Hebr. באדם *baadam,* id est in Adam, qui ex adama, id est ex terra, terreus est, carneus ac infirmus.

Et ponit carnem, id est hominem carneum et fragilem, brachium suum,] ut scilicet eo quasi brachio potenter se tueatur, q. d. Homo caro est, non os: si ergo huic carni quasi ossi inniteris, cum ea corrues,

et tuo damno sentiet carnem fuisse, non os. Dedit paulo ante cladis Judæorum causam unam, scilicet idololatriam: hic dat alteram, scilicet confugium ad homines, relicto, imo invito Deo, qui eis suam offerebat et spondebat opem. Taxat Sedeciam et Judæos, qui, relicto et contempto Deo, confugiebant ad auxilia Ægyptiorum, de quibus ait Isaias 31. v. 3. *Ægyptus homo et non Deus.* Ita Theodor. Hugo, S. Thom. et Lyran. Hic ergo est *maledictus*, quia a Deo, angelis, et bonis omnibus, quasi Cain alter, est desertus. Secundo, ut a Castro, quia talis est quasi arbor diis inferis devota, in quam omnia prodigia, portenta, fulmina, maledicta incidebant, in quam homines omnem infelicitatem quasi in rem exsecrandam, et terræ cœloque infensam projiciebant, et verbis factisque imprecabantur: unde mox eum comparat myricæ et arbustis deserti. Nota. Carpit hic Propheta eos qui in homine tamquam in Deo, aut magis quam in Deo, aut ita ut non in Deo confidebant: nam in Sanctis tamquam amicis Dei merito confidimus, et B. Virginem post Deum spem nostram appellamus: ita Maldonat.

Symbolice, S. August. de Gratia et liber. arbitrio c. 4. *Brachium*, inquit, *pro potentia posuit operandi: in nomine autem carnis intelligenda est humana fragilitas, ac per hoc firmat carnem brachii sui, qui potentiam fragilem atque invalidam, id est humanam ad bene operandum sibi sufficere putat, nec adjutorium sperat a Domino; propter hoc enim subjecit: Et a Domino recedit cor ejus. Talis est hæresis Pelagiano.*

6. Erit enim, qui in homine confidit, quasi myricæ.] Hebr. ערער *orar*, quod Vatabl. *juniperum*; alii *ericam*; sed Noster, Septuag. Pagnin. et alii vertunt, *myricam*, quæ tamarix dicitur: estque, teste Plin. lib. 24. 9. et Dioscor. l. 1. c. 99. duplex; una hortensis, fructum habens asperum; secunda silvestris, de qua hic, quæ humilis est; unde Virgil. ecloga 4.

Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ.

Hæc dicitur maledicta, et, ut ait Plinius, infelix et religione damnata, quia sterilis est nec fert fructum, et in solitudine sola nascitur, vilis, depressa, abjecta. Unde myrica Hebræis symbolum est hominis humilis, abjecti et nullius pretii: hinc Psalm. 102. 18. in Hebr. est, *respexit* (Deus) *ad rationem myricæ*, id est humilium, ut explicat noster Interpres. Addit Basil. hom. 5. Hexam. et ex eo S. Ambros. l. 3. Hexam. c. 6. myricam esse ambiviam, id est aquaticam esse, et etiam nasci in desertis: sic peccator, qui, Deo relicto, in homine spem ponit, primo, non habebit bonum successum; secundo, nullum feret fructum; tertio, cœlestis gratiæ et sapientiæ pluvia destituetur; quarto, solus erit a Deo et hominibus derelictus; quinto, dæmoni et tyrannis objicietur, uti Sedecias Chaldæis. Omnes denique homines sunt quasi myricæ ambiviæ, id est dubiæ et inconstantis fidei.

Non videbit, non experietur, non sentiet, cum venerit bonum,] id est pluvia: hæc enim est votum et bonum exoptatum ab arvis et plantis siccis et sitientibus. Unde sequitur:

Sed habitabit in siccitate,] q. d. etiam, cum pluet super alios, non pluet super eum, aut super ejus agros: *pluviam* enim *voluntariam segregabit Deus hæreditati suæ*, Psal. 67. 10. Talis ergo in summa erit desolatione.

Nota: Propheta tres ponit effectus peccati et diffidentiæ Dei, ac spei in creaturis: primus est, desertum id est segregatio a Dei, Angelorum et Sanctorum ope et consortio; secundus est, siccitas, id est defectio gratiæ, virtutum, opis et auxilii; tertius est, sterilitas bonorum operum, et omnis prosperitatis prosperique successus, Joan. 15. 4. Contra sanctitas et spes in Deum affert Dei amicitiam, opem, omnia gratiarum dona, prosperitatem, et cætera de quibus v. 8 in fine.

Merito ergo mundanis inclamat S. August. l. 4. Confess. c. 12. *Non est requies, ubi quæritis eam. Quærite quod quæritis; sed ibi non est quod quæritis. Beatam vitam quæritis in regione mortis? non est illic*; et l. 6. c. 16. *Væ animæ audaci, quæ speravit, si a te recesserit, se aliquid melius habituram. Versa et reversa in tergum, et in latera, et in ventrem; et duro sunt omnia. Et tu solus requies es, Domine.*

7. Benedictus vir qui confidit in Domino.] Nota a Deo dici benedictum sperantem in se, quia per spem Deus maxime honoratur: qui enim Deo fidit, seque illi credit, prædicat eum esse optimum, qui velit sua bonitate succurrere; et esse omnipotentem, qui possit; et esse omniscium qui sciat opitulari, atque esse fidelissimum, qui sperantem in se non fallat. Hinc, Græci Θεὸν dixerunt ἀπὸ τοῦ αἴθειν, inquit Nazianz. et Damascen. id est ab urendo, quod omnibus calorem, vitam et bona omnia aspiret. Unde Nazianz. Orat. de pauperum cura: Nil ita divinum est, ait, quam de aliis bene mereri: calamitoso sis Deus, Dei misericordiam imitando. Vel ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est, a spectando et contemplando omnia, ait S. Dionys. c. 12. Divin. nom. et Damasc. l. Fidei 12. vel ἀπὸ τοῦ θέειν, id est a currendo, quod celerrimus sit, efficacissimus et ubique præsens.

Vice versa, homo dicitur *Enos*, id est infirmus, ærumnosus, incurabilis, ac si solus homo sit, qui a solo Deo curari possit, quique ab eo bona omnia exspectat, et apud eum bona spe se sustinet, in eoque recumbit securus, sine sui suarumque rerum cura, ait Philo lib. de Abraham. Quapropter dixit Abbas ille in Sententiis Patrum Ægypt. sent. 71. *Si non dixerit homo in corde suo: Ego solus et Deus sumus in hoc mundo, non habet requiem.* Ita Abraham Deo contra spem in spem credidit, ideoque et miraculosa prole et omni benedictione ab eo cumulatus est.

Contra, qui Deo diffidit, Deo injurius est: negat enim Dei providentiam, scilicet Deum vel nolle, vel non posse, vel non scire opitulari; hinc fugit ad opem hominum et idolorum. Ita a Castro.

Et erit Dominus fiducia ejus,] id est, ut vertit Vatabl. *et cujus spes est Dominus*, qui sperare solet in Domino.

8. Et (quia) erit quasi lignum,] q. d. Sperans in Deo, erit quasi arbor felix et Deo sacra, juxta aquas plantata, semper virens et frugifera, quia in omni tentatione et difficultate, a Deo cui fidit, opem, influxum et gratiam hauriat. Hoc est quod veteres dicebant: *Semper feliciter cadunt Jovis taxilli.*

Sperans ergo in Deo, ab eoque sugens omnem solidam virtutem, omneque bonum est similis lauro. Sicut

enim fulmen quidquid invenit in terra, ferit, præter laurum, ut ait Plinius l. 2. c. 55. sic magna calamitas omnia potest auferre, sternere et evertere, præter firmam Deo nixi virtutem. Est enim spes virtusque constans quasi pulchra laurus semper virens, nullo igne a nubibus erumpente, nullo impetu tormentorum et ærumnarum exusta aut labefactata. Hinc Syrus vertit: *Benedictus est vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia ejus; erit quasi arbor plantata super aquas, quæ robustior corde* (firmior) *est omni homine. Quis cognoscit illum? ego Dominus scrutans cor.*

Nota: Dicit *quod transplantatur*, quia ex prima plantatione steriles arbores sumus, et nascimur filii iræ; sed inde transplantati in Christo et Deo, Deique spe et amore, frugiferi fimus.

Ita narrat Theosterictus in funebri de B. Niceta Orat. de Athanasio insigni cœnobita, et magnæ spei viro, quod ex ejus defuncti et sepulti pectore arbor cupressus prognata sit, cujus frondes morbos depellebant.

Hac fiducia in Deum armatus S. Joannes Eleemosynarius dicebat: *Etiamsi totus mundus conflueret Alexandriam eleemosynæ causa, eam omnibus darem; quia totus mundus non potest angustiare thesauros Dei quorum ipse me dispensatorem constituit. Cessa ergo o misera anima et timida, tentare Deum intentabilem per tuam pusillanimitatem et diffidentiam.* Quare Deus ei stannum in argentum convertit, centuplumque ei dedit in hac vita, ut quo plura daret, eo longe plura reciperet. Testis est Leontius in ejus Vita.

Eadem fiducia roboratus Theodorus monachus, dicebat: *Si cœlum terræ adhæreat, Theodorus non formidat.* Poposcerat enim precibus a Deo, ut auferretur ab eo formido. Ita refertur in Vitis Patrum l. 5. c. 7. n. 6.

Sic et senex ille ingressus in speluncam, ibique inveniens leonem, cum leo fremeret et rugiret dixit ad eum: *Quid angustiaris? est locus qui capiat me et te. Si vero non vis, surgens egredere hinc.* Leo autem non ferens egressus est inde foras. Ibidem l. 6. c. 3. n. 15.

Sic et Sisois Abbas orans pro Abraham discipulo suo tentato et lapso, fidenter dixit: *Deus, vis non vis, non dimitto te nisi curaveris eum.* Et curatus est frater ille. Ibidem n. 14.

Sic et monachi Deo nixi, in eremo sua fiducia et prece occidebant ingentes dracones et serpentes, teste Palladio in Lausiaca c. 52.

Ibidem Abbas Apollo tempore famis liberalis erat in pauperes, dicens: *Nonne hæc fecerunt Apostoli et Prophetæ? An tunc quidem aderat Deus; nunc autem peregre est profectus?* Quare cibi et fructus divinitus ei ab incognitis sunt suppeditati, etiam qui non nascebantur in Ægypto, puta uvæ, mala punica, ficus, favi mellis, lac, lupini, panes, etc.

Hac fiducia S. Pachomius, ut habet ejus Vita, serpentes illæsus calcabat, et crocodilis insidens flumina tranabat.

Ita B. Helles sperans et dicens: *Potens est Deus parare mensam in deserto*, ibi ab angelo pro se et suis hospitibus alimoniam accepit, teste Palladio in Lausiaca c. 59.

Hæc fiducia in eremo aluit et protexit S. Paulum, Antonium aliosque innumeros.

Hæc fiducia roboravit S. Paulum, Andream, Thomam, Dominicum, Vincentium, Xaverium aliosque, ut gentes etiam feras et barbaras converterent.

Nec aliquando desinet facere fructum.] *Sancti*, qui sperant in Deo, *fructificant*, ait D. Thomas; *primo, per sapientiæ contemplationem, Ecclesiast. 6. 19. Quasi qui arat, et qui seminat, accede ad eam, et sustine bonos fructus illius; secundo, per charitatis fervorem, Cantic. 5. Veniat dilectus meus in hortum suum, et comedat fructum pomorum suorum; tertio, per laudis confessionem, Hebr. 13. Per ipsum offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini ejus; quarto, per meritoriam operationem, Psal. 84. Etenim Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum; quinto per proximorum conversionem, Joan. 15. Ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat.*

Rursum, Sancti fructificant; *quia sequuntur Christum, primo, per carnis integritatem, Apoc. 14. Virgines enim sunt, et sequuntur Agnum quocumque ierit; secundo, per cordis intentionem, Phil. 3. Sequor autem si quo modo comprehendam; tertio, per tribulationis passionem, 1. Petr. 2. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus; quarto, per mandatorum observationem, Job. 23. Vestigia ejus secutus est pes meus, viam ejus custodivi, et non declinavi ex ea; quinto, per gloriæ receptionem, Eccli. 23. Gloria magna est sequi Dominum: longitudo enim dierum assumetur ab eo.* Hucusque S. Thom.

Pravum.] Chald. *dolosum*; Septuag. βαθεῖα, id est, *profundum* (male Theodor. S. August. et Chrysost. legunt βαρεῖα, id est *grave*) hebr. עקב *acob*, id est primo, versutum, versipelle; secundo, fraudulentum, supplantatorium; tertio, magis genuine hoc loco tortuosum, anfractuosum, fallax, ideoque inscrutabile, ut sequitur, q. d. Sinuosum, et mille cogitationum, cupiditatum et desideriorum secretis diverticulis, sinibus, recessibus, instar labyrinthi implexum et perplexum.

Est cor omnium.] Corrige cum Roman. et S. Hier. *est cor omnium*. Hebr. enim est מכל *miccol*, id est ex omnibus, id est, omnium; vel, ut Vatablus, Maldon. et alii vertunt: *Præ omnibus, super omnia*, q. d. Nihil est in omnibus rebus tam fallax, atque cor hominis.

Inferunt hæretici: Ergo homo post lapsum nequit bene agere, sed tantum male, puta fallere, mentiri, etc. Resp. Nego conseq. dicitur enim homo fallax, non quod semper fallat, sed quia facile et sæpe fallit.

Moral. S. Bernard. tract. de Inter. domo cap. 44. *Conscientia*, ait, *hominis abyssus multa. Sicut enim abyssus exhauriri non potest, sic cor hominis a cogitationibus suis evacuari non potest; sed continua volubilitate in eo volvuntur. Mare magnum est, et spatiosum manibus: illic reptilia quorum non est numerus. Sicut enim reptile latenter repit, et sinuosis anfractibus huc et illuc deambulat; ita conscientiam hominis venenatæ cogitationes intrant et exeunt, ut nesciat homo unde veniant, aut quo vadant. Hoc bene cognoverat qui dicebat: pravum est cor hominis et inscrutabile: et quis cognoscet illud? quod scrutationem non recipit nec cognitionem.*

Inscrutabile.] Hebr. אנוש *anus*, id est ærumnosum; Vatabl. *Præfractum, obstinatum* et *desperatum*, ut scilicet penetres ejus profunditatem, ambages et

mutabilitatem, q. d. Impenetrabile est cor hominum: nisi soli Deo, qui scrutator renes, id est, affectus, et probat corda, id est intentiones. Arabicus vertit: *Cognosco eum ego Dominus, qui probo* (tendo, investigo, scrutor) *corda, et scio quod est in renibus. Nihil Deo clausum est: interest animis nostris, et cogitationibus mediis intervenit*, ait Seneca epistola 84.

Celebris est apologus, quem inter alios refert Lucian. in Hermotimo: Momum reprehendisse Vulcanum, quod non fenestratum pectus hominis fecisset, quo ejus cogitatus plane viderentur.

Hinc Scholastici in materia de Angelis docent Angelos naturaliter non posse præsentes (multo minus futuras) hominum cogitationes et intentiones cognoscere, nisi voce aut signo prodantur.

Est epiphonema præcedentium, q. d. O quam dolosum, mutabile, inscrutabile est cor hominis! ut nescias quo spes suas dirigat, an in Deum, an in creaturas et homines; an vero speret in Deo, an simulet se sperare: o quam ærumnosum est et miserabile, quod, Deo relicto, sperat in opibus, amicis, Ægyptiis! Ita S. Hier. Theodor. Raban. Vatabl. a Castro.

Alii hæc referunt ad eum in quo spes locatur, sive qui afflicto opem suam offert et spondet, q. d. Pravum et inscrutabile est cor hominis, qui alteri oppresso auxilium promittit (uti vobis, o Judæi, promittunt Ægyptii) nunc enim illi deest auxiliandi potestas, nunc seria et constans voluntas; si enim videat suis rebus expedire, amicum deserit suaque curat, uti Judæis fecerunt Ægyptii.

Nota: Septuag. pro *anus*, legunt *enos*, vertuntque: *Et homo est, et quis cognoscet eum?* quod Tertul. l. 3. contra Marcionem 7. Cyprian. l. 2. contra Jud. 10. Lactant. lib. 4. vers. 13. Ambros. lib. de Pœnit. cap. 2. August. lib. 3. contra Faustum 11. accipiunt de Christo, q. d. Christus homo est, sed quis cognoscet ejus deitatem? Verum ex circumstantiis patet Prophetam loqui de arcanis cordis humani, non de Christo.

11. PERDIX FOVIT.] Intelligitur more Hebr. *caph* similitudinis, q. d. *Sicut perdix fovet*, hebr. דגר *dagar*, id est *congregat*, et, ut Vatabl. vertit, *incubat*. Tradunt Aristot. Theophrast. Plinius et alii Physici, ait S. Hieron. perdicem alterius perdicis, id est aliena ova furari, eis incubare, excludere pullos: qui cum adoleverint, et vocem excludentis audierint, ab ea quasi aliena avolant ad primam et veram matrem, quæ ova posuit, cujus vocem naturæ instinctu agnoscunt. Tales, ait Jeremias, sunt Sedecias, et Judæi aliique divites, qui *non in judicio*, id est non juste sed inique usuris, rapinis aliisque malis artibus, per fas et nefas divitias congregant, aliena rapiunt, et faciunt sibi divitias, quas brevi Babylonii diripient, vel subita mors aut casus subtrahet; quando dicetur eis illud Lucæ 12. v. 20. *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te; quæ autem parasti cujus erunt? Nihil enim insipientius est, quam non prævidere futura, et brevia putare perpetua*, ait Hieron. Unde Chaldæus clare vertit: *Sicut perdix quæ congregat ova, quæ non sunt sua, et fovet pullos, qui eam secuturi non sunt; sic omnis erit impius, qui possidet divitias præter jus in dimidio dierum suorum relinquet eas.* Sanchez hæc refert ad proxime præcedentia, q. d. Ii qui sperant in homine, non in Deo, itaque ad tempus ditescunt, divitiis hisce spoliabuntur, æque ac perdix ovis e pullis furtivis. Quidquid enim ab alio, quam a Deo omnium rerum domino acceperit furtum censeri debet, et ejusmodi furtum, quod ad verum dominum aliquando redibit: quare ipsi non tam usui erit, quam fraudi; in necessitatem enim eum deseret. Simpliciter alii hæc accipiunt plane ut sonant, q. d. Sicut pulli perdicis a falsa matre, ita opes ab injustis possessoribus quasi a falsis heris avolant. Elidit hic Propheta basin alteram (prior enim fuit spes in Ægyptiis, de qua jam dixit) impietatis Sedeciæ et Judæorum, ob quam ipsi a Deo recesserant, scilicet opes injuste contra Dei legem partas; prædicit enim quod male parta, male dilabentur, q. d. Frustra ergo in iis confiditis.

Hanc porro perdicis esse indolem ex S. Augustino, Ambrosio et aliis docet Aldrovandus. Hinc et Theodoricus Gothorum rex apud Cassiodor. lib. 2. Variar. epist. 14. falsam perdicis adoptionem detestans, et pietatem pullorum adoptatorum erga veros legitimosque parentes suos, ad quos a furtiva matre avolant, collaudans, suos ad similem pietatem hortatur, ac jubet ut Romulum in parentes impium plectant: *Perdicibus*, inquit, *mos est ova perdita per alterius matris domum sarcire: ut adoptione alienæ sobolis incommoda suæ reparent orbitatis. Sed mox ut nati fiduciam habere cœperint ambulandi, ad campos exeunt cum nutrice; qui ut fuerint materna voce commoniti, ovorum suorum potius genitricem petunt, quamvis ab aliis furtivis fœtibus educentur. Quid ergo homines facere debebunt, quando et hanc pietatem avibus inesse cognoscunt? Romulum itaque, qui facti sui acerbitate pollutus, nomen fœdat Romanum, ad vestrum facite venire judicium; et si eum patri suo Martino manus suas injecisse constiterit, protinus legitimam sentiat ultionem.*

Exstat de hac perdicis indole emblema apud Nicolaum Reusnerum: sub lemmate, Χρησις πλους του μαρτυς:

Surripit ova salax perdix aliena, fovensque
　In nido pullos educat inde novos.
Pullos at edoctus nutricem deserit ultro,
　Cantantis pendens matris ab ore suæ.
Condit avarus opes, defossoque incubat auro,
　Per fas atque nefas condit avarus opes.
Unde habeat, nihil is curat: sed oportet habere,
　Et cito vult fieri dives, inopsque manet.
Nam mors aut vilem redigit communis ad assem,
　Eripit aut partas turpe tribunal opes.
Magnis parta malis pereunt majore dolore:
　Quod dat cuique usus, sorsque benigna sat est,

Appositum hujus rei exemplum, scilicet quomodo opes male partæ quasi aves, imo per aves avolent, refert Greg. Turon. de Gloria Confess. cap. 109. *Quidam, ait, apud Lugdunenses vix multo labore trientem unum acquisiverat: quem cum multiplicare vellet, de eo vinum comparat, admixtisque aquis iterum per argenteos venumdans, duplat pecuniam. Hoc iterum atque iterum agit; et tamdiu turpis lucri sectator est factus, donec centum solidos de hoc triente lucraretur. Post, alterius negociatoris nundinas adit, extractoque triente, quasi aliquid negociaturus, colloqui cum socio cœpit. Erat un-*

tem sacculus ex pelle phœnicia: et ecce subito adveniens milvus, rapit eum atque decerpere tentat, putans a colore partem carnis esse; sed cum nil pinguedinis sentiret in eo, volans super alveum fluvii Araris (e quo fluvio hic aquam, quam vino miscuerat, hauserat) laxatum sacculum dejecit in flumen. Quo conspecto, alter tristis et mœrens, exclamat : Væ mihi, sicut feci, sic recepi ; qui e fluvio eos habui, ad fluvium redisse video.

Secundo, Theodor. perdix, ait cicur advocat alias perdices voce sua, quæ advolantes decidunt in casses. Solent enim aucupes, per cicures perdices, alias foras allicere et capere. Ac

Tertio, S. Ambros. epist. 4. ex Arist. Plinio, Æliano, Solino: Perdix, inquit, aucupem nidu insidiantem eludit, simulata pedum vel alarum debilitate, donec sensim elabatur, et pullos voce advocet, iique avolent. Nulla ergo avis perdice est dolosior et astutior. Unde illud Aristophanicum, ἐκπερδικίσαι, id est astute instar perdicis elabi, et periculum effugere. Ita Plutarch. lib. de Solertia animal. *Perdices*, ait, *assuefaciunt pullos suos qui needum volare possunt, urgente aucupe supinos jacere, et glebam aliquam aut quisquilias corpori injicere, ac prætendere tamquam umbraculum aut tegumentum quoddam. Ipsæ persequentes aliorsum abducunt, atque circumagunt : hinc inde volitantes, paulatimque loco cedentes, donec lactatas spe capiendi longe a pullis avellant.* Idem in Gryllo: *Perdices*, ait, *suos pullos docent inter fugiendum occultare sese, et glebam pro se obtendere, postquam supini corruerunt.* Scholiastes quoque Aristophan. com. de Avibus: *Perdices*, ait, *facile vafritie sua ab aucupibus evadunt, sæpe se resupinantes, et festucis integentes.* Sensus ergo Prophetæ est, q. d. Sicut perdices fallunt aucupem et ludificant; sic opes deludunt divitem, et alios multos in casses et pericula trahunt. Sed hæc non sunt ad mentem Jeremiæ.

Tropolog. S. Hier. et fuse Ambros. (quem vide) epist. 48. et lib. 6. Hexam. c. 3. Perdix, ait, qui a Perdendo numen accepit, et hebraice vocatur קרא *core* a clamando et vocando, est Satanas qui clamavit in Cain, in Pharaone, in Judæis, et omni perfido, in diesque adhuc sua voce multos allicit ad se et prædatur: sed Dominus Jesus hunc perdicem, id est, diabolum, prædatus est suis pullis, id est, fidelibus, inclamans illud Proverb. 9. 5. *Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis.* Quocirca Theodor. hic perdicem illicem accipit, ad cujus vocem et cacabismum ceteræ advolant, et in retia incidentes capiuntur. Sic et S. August. l. 13. contra Faustum c. 12. *Hæretici*, ait, *instar perdicum congregant quæ non pepererunt. Christianos enim, quos maxime Christi nomine seducunt, jam per ipsius Christi Evangelium natos inveniunt: et faciunt illos divitias suas, non sane cum judicio, sed cum temeritate inconsiderata.* Experientia enim constat hæreticos hactenus, numquam Paganos aut Gentiles adiisse, eosque primitus convertisse, sed conversos a Catholicis pervertisse, ac fecisse hæreticos, æque ac diabolum, aliena ova calefacere, cum Dei et Ecclesiæ consiliis et doctrinis sic incubant astute, ut ea suo fotu fœtuque pervertant, et quasi ex viperinis ovis regulum excludant, v. g. docet Deus et Ecclesia Christum pro nostris peccatis satisfecisse, inferunt hæretici: Ergo non est opus nostra pœnitentia, labore, dolore, sacrificio Missæ, etc. Sic, cum Deus sanctas inspirationes pœnitentiæ, eleemosynæ, religionis menti suggerit; diabolus iis incubat, ut eas devoret aut pervertat, ut vel non fiant, aut, si fiant, malo fine, modo aut medio fiant; vel indiscrete fiant, scilicet nimis aut nimis parum. Qui sapit ergo, advertat ut has ab illis secernat, et instar pullorum perdicis, ad veram matrem, id est ad Deum, avolet.

In dimidio dierum suorum.] q. d. Opus male partas, cito, et antequam iis fruantur, amittent, diripientibus Chaldæis.

In novissimo suo erit insipiens.] *Erit*, id est apparebit insipiens esse is, qui aliena rapuit.

12. Solium gloriæ altitudinis a principio, locus sanctificationis nostræ.] Est epiphonema Prophetæ, q. d. est qui judicet et puniet. Sedeciam, aliosque injustos divites qui aliena rapiunt, et in eis, aut in Ægyptiis infidelibus confidunt; scilicet Deus, qui solium habet gloriosum et altissimum a principio æternitatis, quasi tribunal, ex quo omnia intuetur judicaturus et vindicaturus; habet enim ipse non tantum terrenum hoc inter nos templum, quod perperam jactant Judæi, dicentes: *Templum Domini*; sed cœlum ipsum, quasi solium ad quod confugimus, quodque est locus sanctificationis nostræ, ex quo scilicet sanctificamur, vel quem sanctificamus, dum dicimus Deo in eo residenti: *Sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum.* Denique, ad quem quasi ad patriam ordinatur ac tendit sanctificatio nostra in vita præsenti, ait Dionys. Carthus. ob eamque rem decet nos in eum, non in Ægyptios, aliosve homines sperare, atque majori studio justitiam et sanctitatem colere, utpote qui Deum habemus jugiter ex solio suo nos intuentem, ut noster sit judex et vindex.

Secundo, Lyranus sic vertit: *Expectatio Israel*, id est quod expectant probi Israelitæ, est cœlum quod est solium Dei, et locus quo tendit sanctificatio nostra. Nam, ut inquit S. August. in Sententiis n. 139. *Bonum est sursum habere cor ; non tamen ad seipsum, quod est superbia ; sed ad Deum, quod est obedientia. Qui de se sibi sufficere confidit ab eo qui vere ei sufficit, deficit.*

Tertio, Hugo, q. d. Israel expectet; Domine, ut restituas ei arcam, propitiatorium et templum, quod est solium tuum, et locus sanctificationis nostræ, in quo omnes spes suas repositas habet, ait S. Thomas.

Quarto, alii hæc referunt ad verbum *derelinquet*, quod precessit, q. d. Populus derelinquet solium gloriæ, id est templum, et urbem Jerusalem, cum illa a Chaldæis capietur.

Quinto, Vatablus sic vertit et explicat: *Sicut solium gloriæ est altitudo a principio; sic locus sanctuarii nostri*, supple est sedes et solium ejus, hoc est, sicut solium Dei gloriosi fuit a primordio mundi in cœlo: sic nunc est in templo nostro, q. d. Cum Deus habitet in templo nostro, ut in cœlo, qui fit ergo ut quis audeat dicere, illum aut non videre, aut non curare quæ in mundo patrantur? Verum prima sensus est aptissimus, cui jungi potest expositio Hieron. Prado in Ezech. 1. pag. 51. *Solium*, inquit, *conspicuum ac sublime, perennitatis æternæque quietis symbolum est Ægyptiis, atque adeo divinæ majestatis, et regiæ dignitatis, quam nulla potest perturbatio inquietare, aptissimum est*

mansuri, q. d. Judæi non jam in libro vitæ filiorum Israel scribentur, sed inter Babylonios et Assyrios, quorum moris erat, teste Plinio lib. 7. 56. in coctilibus lateribus res gestas suorum scribere.

Quarto, Lyran. et Chald. Recedentes, inquiunt, a Deo, scribentur in terra, id est in inferno, quem Theologi esse docent in centro terræ. Hi omnes sensus commodi sunt, sed primus et secundus maxime genuini sunt.

Quinto, subtilius Sanchez, q. d. Spes in homine futilis est, æque ac futile est id quod scribitur in aqua, vel in pulvere. Sic de promissis muliebribus, utpote inconstantibus, ait Xenarchus apud Athenæum lib. 1. cap. 10. *Fœminæ jusjurandum in aqua scribo.* Cum enim aliorum verba aut promissa in terra aut pulvere scribi dicuntur, etiam ii qui in iis confidunt, in eadem scribi dicuntur: qui enim in altero confidit, illi quasi se tradit. Quare qui fidem suam, vel promissum in pulvere scribit, illum quoque ibidem scripsisse videtur, quem suæ fidei creditum atque commissum habet.

Nota hic congruam pœnam; nam qui pertinaciter idolorum et peccatorum suorum memoriam retinent in tabula cordis stylo ferreo insculptam, ut dictum est v. 1. hi digni sunt qui deleantur de libro vitæ, eorumque nomina in pulvere scribantur, ut vento rapta aboleantur de sub cœlo.

Quoniam dereliquerunt venam aquarum viventium Dominum,] quæ scilicet nulla siccitate aut casu defecit, sed perpetuo scaturit, et dat aquam vivam opis, prosperitatis et gratiæ, salientem in vitam æternam, Joan. 4. 14. Vide dicta cap. 2. vers. 18. Toto hoc capite satagit Propheta stabilire spem in Deum, et ebolere spem in homines Deo relicto.

14. Sana me, Domine,] non a peccato, ut S. Thom. sed a calumnia, qua dicunt meas minas esse mendacia, ab opprobriis et insidiis. Ita Raban. Hugo, Theodor. et patet ex seq. Ac consequenter ab animi dolore, et consequenter ab omnibus corpore malis et ærumnis sana me. Sæpe enim ægritudo et sanitas corporis pendent ab ægritudine et sanitate mentis.

Et sanabor, q. d. Nec Ægyptii, nec alii homines possunt me sanare aut salvare: tu solus potes. Sic hæmorrhoissam nulli medici sanare potuerunt, sed solus Christus, Lucæ 8. 43. ait S. Hieron.

Quoniam laus mea tu es] Pro *laus* Septuag. vertunt, *gloriatio*, id est, objectum laudis et gloriationis, q. d. Tu es, Domine, in quo et de quo gloriari soleo, esto rideant et subsannent me Judæi, quod scilicet sim minister et Propheta veri Dei, quem ipsi idolis adhærentes despiciunt. Vide cap. 38.

Secundo, et profundius Sanchez, q. d. Si quid ab hominibus habuero, illud mihi neque firmamento esse existimabo, neque laudi; cum neque magnum sit, neque solidum et diuturnum esse possit: at quod abs te habuero, illud mihi gloriosum erit, meque vero laudabilem faciet; quia verum est et stabile bonum. Laus ergo, id est laudabilis plane, erit sanitas, quam a te accepero, non ea, quam ab homine.

Præclare quoad mores S. Hieron. Eustochium instruens epist. 22. *Illud*, ait, *tibi vitandum est cautius, ne inanis gloriæ ardore capiaris. Quomodo, inquit Jesus, potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis? Vide quale malum sit, quod qui habuerit, non potest credere. Nos vero dicamus: Quoniam gloriatio mea tu es. Et: Qui gloriatur, in Domino glorietur. Et: Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. Et: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Et illud: In te laudabimur tota die: In Domino laudabitur anima mea. Cum facis eleemosynam, solus Deus videat: cum jejunas, læto sit facies tua. Vestis nec satis munda, nec sordida, et nulla diversitate notabilis; ne ad te obviam prætereuntium turba consistat, et digito monstreris.*

15. Ecce ipsi dicunt ad me: Ubi est verbum Domini? veniat,] q. d. Vide, Domine, quam tibi sim fidelis, quamque in te confidam, et firmus consistam. Ecce enim Judæi mea oracula, imo tua, rident quasi vana et conficta, dicuntque subsannando: *Ubi est verbum Domini*, quod nobis jugiter ad nauseam occinis? ubi sunt Chaldæi, quos nobis minaris? veniant: non timemus, non curamus. Venturos non credimus; et si veniant, experientur nostra et sociorum, præsertim Ægyptiorum, arma et vires. *Te* enim *veniat*, est animi parfidentis, non timentis, sed optantis bellum et hostem, imo lacessentis et provocantis. Et tamen hæc omnia audiens, non moveor, non turbor, non cesso a prophetando et comminando: quia te, Domine, sequor.

16. Et ego non sum turbatus.] Hebr. לא אצתי *lo atsti*, quod Chald. vertit, *non sum cunctatus*; Pagnin. *non elongavi*, ut essem pastor post te, q. d. Licet ita vexer, tamen non deserui munus propheticandi mihi a te commissum.

Secundo, Vatabl. vertit, *non fui sollicitus*, id est non me ingessi ad prophetandum, sed tu, Domine, mihi hoc imperasti.

Tertio, proprie *lo atsti*, id est, *non festinavi*, *non trepidavi*, *non sum angustiatus*, hoc est, ut Noster, *non sum turbatus* tot maledictis Judæorum, quo minus essem pastor post te, ut habent Hebræa, sed intrepidus perrexi Judæos verbo Dei pascere, eisque prophetare oracula et minas gravissimas Dei, idque quia te, Domine, quasi summum pastorem sequor. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran.

Unde Septuag. vertunt: *Non laboravi sequens post te.* Quis potest, ait Ambros. lib. 3. epist. 20. laborare, sequens Jesum, qui dat vires sequentibus se, qui dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis, et ego reficiam vos*; quique sequentibus se, dat bravium et coronam?

Male ergo legit Theodor. *Ego lassatus sum*, scilicet persecutionibus, *sequens te*. Vere S. Augustinus in sententiis num. 97. *Adhærens*, ait, *Deo, et semper ejus faciens voluntatem, numquam a suo habitatore deseritur, et si quædam dura et adversa patiatur, non relinquitur, sed probatur.* Et num. 143. *Creatura rationalis bonum quo beata fit, non nisi Deus est. Hoc enim adepto fit beata, quo omisso misera.*

Nota: *Certum signum contemptus mundi est nulla re perturbari.* Qui enim nihil in mundo amat, hic nulla ejus jactura dolet aut perturbatur. Hue ut pervenias, fige mentem in Deo, ille sit amor tuus et timor tuus; præpone tibi Christi tui pastoris et ducis exemplum, illudque sequare. Christus enim prædicans regnum Dei et viam ad salutem, mille Scribarum probra

sustinuit, sed iis non cessit, et a prædicando non destitit: ita fac et tu. Audi Origen. hom. in hæc verba: *Jesus*, inquit, *tibi dicit: Tolle crucem tuam, et veni, sequere me. Si igitur talis fueris, ut semper Christum sequaris, quanto plus secutus fueris, tanto minus laborabis.* Et S. August. qui lib. de Vita Christiana docet eam consistere in sequela Christi, ut per omnia Christum pastorem quasi oves sequamur. Unde cap. 14. verum Christianum, ejusque officia, actus et mores aureo hoc penicillo depingit: *Christianus*, inquit, *est qui viam Christi sequitur, qui Christum in omnibus imitatur, sicut scriptum est 1. Joan. 2. Qui dicit se in Christo manere, debet, sicut ille ambulavit, et ipse ambulare. Christianus ille est, primo, qui omnibus misericordiam facit; secundo, qui omnino non movetur injuria; tertio, qui opprimi pauperem se præsente non patitur; quarto, qui miseris subvenit, qui indigentibus succurrit; quinto, qui cum mœrentibus mœret, qui dolorem alterius sicut proprium sentit, qui ad fletum fletibus alienis provocatur; sexto, cujus domus omnibus communis est, cujus janua nemini clauditur, cujus mensam pauper nullus ignorat, cujus donum panis cunctis offertur; septimo, a quo nemo sentit injuriam; octavo, qui die noctuque Deo deservit, qui ejus præcepta indesinenter meditatur, et cogitat; nono, qui pauper mundo efficitur, ut Deo locuples fiat; decimo, qui inter homines habetur inglorius, ut coram Deo et Angelis ejus gloriosus appareat; undecimo, qui in corde suo nihil videtur habere simulatum vel fictum, cujus simplex et immaculata est anima; duodecimo, cujus conscientia fidelis est et pura; decimo tertio, cujus tota mens in Deo est, cujus omnis spes in Christo est; decimo quarto, qui cœlestia potius quam terrena desiderat; qui humana spernit, ut possit habere divina.* Ita S. Malachias Archiepisc. Hiberniæ sine turbatione versabatur in turbis. *Si videres hominem mediis immersum turbis, et implicitum curis, diceres patriæ natum, non sibi. Si videres hominem solum et secum habitantem, putares soli Deo vivere et sibi*, ait, S. Bernard. serm. de eod.

Diem hominis non desideravi.] Chald. Theodot. Vatablus pro *hominis* legunt אנוש *anus*, q. d. Diem afflictionis et ærumnæ, id est calamitosum et desperatum, puta diem excidii quem eis prædico, non optavi eis, imo cum dolore cogor eum prædicere: quia, tu Domine, id mihi jubes, et sic Noster posset accipi, *diem hominis*, scilicet *enos*, id est fragilis et ærumnosi, id est, ærumnas hominis eis non optavi. Verum melius S. Hieron. Septuag. Lyran. D. Thom. et alii legunt, *enos*, id est hominis.

Nota, hominem a natura et materia dici *adam* ab adama, quasi dicas, homo ab humo. Sed post peccatum, corruptionem et ærumnas dictus est *enos*, quod Eusebius 11. Præp. 4. vertit, *obliviosum*, vel cujus cito fit oblivio, a rad. נשה *naso*, id est oblitus est: ut huc alludat Psaltes Psal. 8. 5. *Quid est homo* (hebr. *enos*) *quod memor es ejus?* Alii et melius, *enos* deducunt ab אנוש *anus*, ut *nos* idem sit quod miser, ærumnis obrutus, desperatus.

Jam dies hominis est ille, quo homo prosperatur, potens est, gloriosus, honoratur, laudatur, deliciatur, q. d. Non desideravi vitam longiorem, prosperitatem, opes, honores, delicias, plausus hominum: scio enim, quod homo sit *enos*, id est miser, et cito cum suis bonis periturus; sed tantum desideravi in meis prophetiis et concionibus, o Domine, tibi servire et placere, a te commendari, quem judicem et testem invoco, dicens: *Tu scis. Verus* enim *dies qui non novit occasum, est æterna veritas, vera æternitas, ac proinde vera æternaque satietas*, inquit S. Bernard. in Psal. 90. ser. 17. Sic Job 16. 20. ait: *Ecce enim in cœlo testis meus, et conscius meus in excelsis.* Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran.

Vis scire quid sit dies et favor humanus? Intuere effigiem qua eum pinxit Apelles, quam quidam ita carmine expressit:

Pictor Apelles, quid pingis ab arte Favorem?
  Unde illi generis semina nota parum?
Hic genitum Forma, Fortunæ hic jactat alumnum,
  Casu ille, ille animi dotibus esse satum.
Quis comes assiduus lateri? Assentatio; et ecquæ
  Pone subit lentis passibus? Invidia.
Ecqui circumstant? Opulentia, Fastus, Honores,
  Leges, et scelerum sæpe Libido parens.
Cur facis aligerum? Fortunæ elatus ab aura
  Advolat alta, imo ocyus esse gradu.
Quare oculis captum pingis? non novit amicos,
  Improbos ex humili cum petit alta loco.
Quid rotalæ insistit? Fortunam imitatur, et infert
  Se socium, instabiles qua tulit illa pedes.
Cur timet, atque extra sese ambitiosus effert?
  Occæcare animos fata secunda solent.

Hunc hominis diem despiciebat Psaltes, dicens Ps. 55. *Ab altitudine diei timebo: ego vero in te sperabo*, q. d. Magnam hostium meorum potentiam et prosperitatem, si vires meas spectem, reformido; sed in tuis viribus confido, ideoque illa non metuo, sed despicio.

Sic Apostolus 1. Corinth. 4. 3. *Mihi*, ait, *pro minimo est ut a vobis judicer, aut ab humano die*, id est a potentia et sapientia hujus mundi, ab hominum favore et commendatione, ab humano judicio: nil timeo quid vos de me judicetis, aut potentissimi et clarissimi quique hujus mundi. Felix qui dicere potest: *Diem hominis non desideravi*, ita ut hujus rei Deum testem habeat. Hæc summa perfectio est, qua omnia ut stercora reputantur, ut Christum lucrifaciamus.

Id Moses jam grandis effecit (grandium enim hæc res est) negans se esse filium filiæ Pharaonis *magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem*, Hebr. 11. Ita S. August. Secundino hæretico sibi obtrectanti respondit: *Senti de Augustino quod libet, sola conscientia coram Deo me non accuset.*

Ita S. Chrysost. hom. 2. in epist. ad Titum: *Non prohibeo*, ait, *gloriam appeti; sed illa volo ambiatur, quæ vera est, quæ ex Deo est, cujus laus, inquit Paulus* (Rom. 2.) *non ex hominibus, sed ex Deo est. Unum intueamur solum, ad id tota nostra dirigatur intentio, quo scilicet pacto Dei mereamur ore laudari. Si hoc intente inspiciamus, humana semper omnia nihili æstimabimus: non laudat te ille, aut ille nihil inde amittis: et si vituperat quispiam, nihil omnino te læsit: sive enim laus, sive vituperatio, ex Deo tantum aut emolumentum habet aut detrimentum.* Ibidem Chrysost. docet contemptum humanæ laudis et gloriæ nos Deo similes reddere. Sicut enim Deus hominum laude et gloria non indiget quam per æternitatem (in qua immensam habuit gloriam a Patre, Filio, et Spiritu Sancto) antequam mundum

conderet, nulla fuit: sic etiam gloriæ contemptor. Unde concludit: *Quoties*, ait, *difficile existimas contemnere gloriam, ista tecum animo versa: si hanc despexero, Deo æqualis*, id est similis, *efficiar, protinusque subibit contemptus gloriæ ex animo.*

Ita S. Ignatius: *Ut sanus*, ait, *sim in his quæ ad Deum pertinent, vehementius tamen mihi verendum est, et cavendum ab his qui me temere inflant: laudantes enim me flagellant.*

Ita Clemens Alexand. apud Maximum ser. de Laude, refert assentatores quosdam beatum quemdam sapientem prædicasse, illum vero dixisse ad eos: *Si me laudare destiteritis, ex discessu vestro magnum aliquem meipsum cogitabo: si vero laudare non desinitis, ex laude vestra meam conjicio impuritatem.*

Ita S. Dionysia cum a carnificibus spoliata flagris ignominiose cæderetur, intrepide eos reprehendit, dicens: *Ministri diaboli, ea quæ ad contumeliam facitis, laudi mihi sunt.* Testis est Victor l. 3. Wandal.

Ita S. Macarius in Vitis Patrum lib. 7. c. 38. dixit: *In veritate, si fasta est monacho despectio quasi laus, paupertas sicut divitiæ, inopia sicut epulæ, numquam moritur. Impossibile est, bene credentem, et pie colentem Deum, cadere in passionem immundam et in errorem dæmonum.*

Idipsum quoque Gentiles viderunt, sed per umbram. Seneca l. 3. de Ira cap. 41. *Conscientiæ*, ait, *satisfiat, nihil in famam laboremus.* Nam, ut ipse ait alibi: *Ambitio scenam quærit.*

Fabius Maximus nolens confligere cum Annibale, sed eum sequens per montes, ut fama attereret, ridebatur quasi pædagogus Annibalis. Ille interim sana sequens consilia dicebat: *Qui maledicta et convicia metuit, timidior est eo qui hostes fugit.* Unde Annibal magis sibi a non pugnante Fabio, quam a pugnante Marcello timebat. Denique *Fabius cunctando restituit rem.*

Triumphus decretus erat Pompeio, reclamabant milites dona poscentes. Tum Pompeius: *Omittam*, ait, *potius triumphum, quam ut militibus aduler.* Exclamavit Servilius: *Nunc demum video Pompeium revera esse magnum triumphoque dignum.*

Lycurgus Spartanos docuit verbis non moveri, sed præclare factis studere. Spartanorum ergo erat, posse salse dicta aliorum tolerare.

Lysander dux Lacedæmoniorum cuidam dicenti sibi: Laudo te et defendo, respondit: *Duos ruri habeo boves, quibus tacentibus, exacte scio uter eorum piger sit, uter industrius.*

Idem alteri sibi convicianti: *Crebro*, ait, *ista dicito, si forte animi tui mala, quibus plenus sideris esse, possis egerere.* Ita Plutarch. in Lacon. et Romon.

Quod egressum est de labiis meis, rectum fuit.] Id est verum fuit, non mendax. Ita S. Hieron. q. d. Quod tibi, o Domine, rectum visum est, locutus sum; quod tu mihi inspirasti, prædixi, nulli hominum adulatus: libere te jubente principum vitia carpsi, *nec ullius offensam timui, quia nullius gratiam ambivi.*

Ita B. Petrus Damiani a quibusdam falso accusatus suam innocentiam rectæ conscientiæ testimonio tuetur, scribens ad Leonem IX. Pontif. epist. 4. *Verumtamen*, ait, *in his ad conscientiam redeo, ad mentis meæ secreta recurro, certus, quia nisi pro amore Christi, cujus ego malus servus sum, nullius mortalis hominis gratiam quæro, nullius iracundiam pertimesco.*

17. Non sis tu mihi formidini,] ne permittas me ob verbum tuum in periculo versari, in quo mihi de morte aliove malo formidandum sit, cum in te spem omnem ponam.

Rursum, q. d. Nec homines, nec minas, nec quidquam quod in mundo sit, præter te, Domine, formido. Unum te tuique offensam et iram timeo. Dum tu mihi non irascaris, dum tu mihi non sis formidini, sed opi et tutelæ, ut mihi in persecutionibus adsis, non timebo, securus consistam, dicamque cum Psalte, Ps. 26. 1. *Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem timebo? Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum. Si exurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo.*

Septuag. vertunt: *Ne fias mihi alienus, parcens in die malo*, id est ait S. Hieron. *Ne parcas mihi in præsenti sæculo, quod malum est; sed redde mihi juxta peccata mea, ut in futuro requiem habeam sempiternam.*

18. Confundantur,] fac, ut illi fallantur, non ego; fac, ut illi appareant esse mendaces, cum viderint excidium quod ego minor, et ipsi irrident: ut sic ego non confundar, sed verax appaream. Ita S. Hieron. Alternant enim in Prophetis motus misericordiæ, qua suis, præsertim simplici populo, parci et ignosci postulant; et vindictæ, qua superbos, irrisores et rebelles flagellis edomari et confundi postulant. Alii, ut Sanchez, hos optativos per futura explicant, ut significent prædictionem rei futuræ: *confundantur*, id est confundentur: *paveant*, id est pavebunt: *contere*, id est conteres. Aut subaudiunt voculam *si*, q. d. Si alteruter nostrum confundi debeat, uti debet, me excidium futurum affirmante, illis vero negantibus; fac, Domine, ut illi potius confundantur, qui tua verba rident, non ego, qui ea enuntio.

Duplici contritione contere eos.] *Duplici*, scilicet fame et gladio, ait S. Hieron. aut, morte et captivitate, ut Lyran.

Secundo et simplicissime, *duplici*, id est gravi, multiplici. Vide dicta c. 16. 18. Sic Latini *triplex*, vel *decumanum* vocant id, quod magnum est, ingens et validum.

19. Sta in porta] urbis regia, quæ celeberrima est et frequentissima.

21. Custodite animas vestras,] ne peccato, maxime violationis sabbati, mactentur. Hebr. *Cavete in animabus vestris*, vel pro *anima vestra*, id est, quam chara vobis est anima, cavete ne sabbatum violetis, alioqui excidemini: sin illud custodiatis, et consequenter omnem Dei cultum, pax erit vobis, et omnium rerum abundantia. Patet ex seq. Per sabbati custodiam, omnem legis observationem intelligit, uti et Isaias c. 56. v. 2. et 4. Qui enim sabbatum custodiebat, hoc ipso tacite profitebatur, Deum esse conditorem et gubernatorem cœli et terræ; in hujus enim rei et beneficii memoriam, sabbatum erat institutum: qui vero contemnebat sabbatum, videbatur inficiari Deum esse conditorem mundi. Sic si quis hodie diem Dominicum celebrare recusaret, videretur negare Christum resurrexisse, in cujus memoriam dies ille constitutus est. Ita Vatabl.

Nota hunc locum, pro cultu sabbati apud Judæos, et diei Dominicæ apud Christianos. Vide quam

stricte præcipiat hic Deus Judæis, ut sabbato non portent onera.

22. Ejicere,] afferre onera.

25. Reges et principes,] q. d. Dabo vobis reges ex stirpe David, servaboque pactum quod cum eo inii, Psal. 131. 11. et 2. Reg. 7. 12.

In curribus et equis,] pace, et gloria, et rebus prosperis affluentes: currus enim et equi, sunt gloria regum.

26. Et venient,] q. d. Jerusalem florebit, templumque mire frequentabitur.

27. Succendam,] per Nabuzardan et Chaldæos.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Ostendit Deus exemplo figuli vas dissipatum refingantis, posse se Judæos dissipare, et in captivitatem dispergere, ac post in pristinum statum restituere, si poeniteant: sed quia Judæi nolunt poenitere, hinc v. 11. minatur eis excidium per Jeremiam quem ideo Judæi v. 18. volunt occidere; quos ut Deus puniat, et se liberet, orat Jeremias v. 19

1 Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: 2. Surge, et descende in domum
figuli, et ibi audies verba mea. 3. Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus
super rotam. 4. Et dissipatum est vas, quod ipse faciebat e luto manibus suis: conversus-
que fecit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis ejus ut faceret. 5. Et factum est verbum Do-
mini ad me, dicens: 6. Numquid sicut figulus iste, non potero vobis facere, domus Israel, ait Do-
minus? ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israel. 7. Repente loquar
adversus gentem et adversus regnum, ut eradicem, et destruam, et disperdam illud. 8. Si pœni-
tentiam egerit gens illa a malo suo, quod locutus sum adversus eam: agam et ego pœnitentiam
super malo, quod cogitavi ut facerem ei. 9. Et subito loquar de gente et de regno, ut ædificem et
plantem illud. 10. Si fecerit malum in oculis meis, ut non audiat vocem meam: pœnitentiam agam
super bono, quod locutus sum ut facerem ei. 11. Nunc ergo dic viro Juda, et habitatoribus Jeru-
salem, dicens: Hæc dicit Dominus: Ecce ego fingo contra vos malum, et cogito contra vos cogita-
tionem: revertatur unusquisque a via sua mala, et dirigite vias vestras et studia vestra. 12. Qui
dixerunt: Desperavimus: post cogitationes enim nostras ibimus, et unusquisque pravitatem cordis
sui mali faciemus. 13. Ideo hæc dicit Dominus: Interrogate Gentes: Quis audivit talia horribilia,
quæ fecit nimis virgo Israel? 14. Numquid deficiet de petra agri nix Libani? aut evelli possunt a-
quæ erumpentes frigidæ, et defluentes? 15. Quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes, et
impingentes in viis suis, et in semitis sæculi, ut ambularent per eas in itinere non trito: 16. ut fie-
ret terra eorum in desolationem, et in sibilum sempiternum: omnis qui præterierit per eam ob-
stupescet, et movebit caput suum. 17. Sicut ventus urens dispergam eos coram inimico: dorsum,
et non faciem ostendam eis in die perditionis eorum. 18. Et dixerunt: Venite, et cogitemus con-
tra Jeremiam cogitationes: non enim peribit lex a sacerdote, neque consilium a sapiente, nec ser-
mo a propheta: venite, et percutiamus eum lingua, et non attendamus ad universos sermones e-
jus. 19. Attende, Domine, ad me, et audi vocem adversariorum meorum. 20. Numquid redditur
pro bono malum, quia foderunt foveam animæ meæ? Recordare quod steterim in conspectu tuo, ut
loquerer pro eis bonum, et averterem indignationem tuam ab eis. 21. Propterea da filios eorum
in famem, et deduc eos in manus gladii: fiant uxores eorum absque liberis, et viduæ: et viri ea-
rum interficiantur morte: juvenes eorum confodiantur gladio in prælio. 22. Audiatur clamor de

domibus eorum: adduces enim super eos latronem repente, quia foderunt foveam ut caperent me, et laqueos absconderunt pedibus meis. 23. Tu autem, Domine, scis omne consilium eorum adversum me in mortem: ne propitieris iniquitati eorum, et peccatum eorum a facie tua non deleatur, fiant corruentes in conspectu tuo, in tempore furoris tui abutere eis.

2. Descende.] *Descendere* hic et alibi sæpe, idem est, quod ire: quamquam et proprie hic capi potest: officinæ enim figulinæ, ob aquam qua indigent, erant in valle; unde eundi ad eas, descendendum erat; erant enim juxta vallem gehennæ, sive Topheth. Hoc est enim quod dicitur c. 19. *Egredere ad vallem filii Ennom, quæ est juxta introitum portæ fictilis*, id est figularis, sive figulinæ et figulorum, uti exponunt Lyran. Hugo, Dionys. et alii.

Tropolog. jubet Deus, ut sæpe cum Jeremia descendamus ad domum figuli; ut videamus originem nostram, et Adami ex adamo, id est lutei ex luto; itaque humiliemur sub manu Dei, quasi figuli nostri. Vere S. Gregor. lib. 8. Moral. 22. *Quia*, inquit, *elotum semel sumpsimus spiritum, ecce defluens quotidie portamus lutum.*

4. Facit illud vas alterum,] q. d. Figulus ex luto vas formaverat, sed nondum igne decoxerat. Hoc vas casu inter manus figuli confractum et dissipatum fuit in partes suas luteas, quas resumens figulus mox ex iis aliud fecit vas quod libuit: nam si vas hoc fuisset fictile, sive igne decoctum, non potuisset figulus fragmenta coagmentare, et ex iis aliud vas facere.

6. Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea,] q. d. Sicut vas luteum est in manu figuli ut illud frangat, et ex eo faciat aliud vas, vel prius renovet: sic et ego vos, o Judæi, a me destinatos excidio, si pœnitueritis, reformabo, mutabo sententiam, et calamitatem vestram in felicitatem convertam; ut ex vasis contumeliæ, id est ingloriis et infelicibus, fiatis vasa in honorem, id est honorifica et felicia. Ita Theodor, Paulo aliter explicat Hugo, q. d. Sicut figulus vas fractum renovat: ita ego vos e captivitate quasi fractos reducam, et renovabo rempublicam veteram, si resipueritis. Deus enim mutabit sententiam, si vos mutetis mentem.

Nota: Hæc comparatio non per omnia est similis: nam lutum non habet mentem, nec liberum arbitrium ut habet homo: ac proinde non in luti, sed in hominis manu est virtus et vitium, salus et damnatio ejus; ita tamen, ut virtutis et salutis ejus magis causa sit Deus per gratiam suam, quam homo. Similitudo ergo est tantum in eo, quod dixi. Non enim agitur hic de animo, sed de corpore; scilicet de captivitate et libertate, de rebus adversis et prosperis, de morte et vita, q. d. Ego solus possum vos de captivitate liberare, et in captivitatem tradere; ego possum mortificare, et vivificare; deducere ad inferos, et reducere, 1. Reg. cap. 2. v. 6.

Tropolog. lutum est homo, quia ex limo est factus, ut cum timore et humilitate Deo se subdat; in cujus manu est status noster, vita, gressus, virtus, salus et omne bonum nostrum, ut ab eo pendeat, illique se restituat, cujus manum et potestatem effugere non potest.

Secundo, sicut lutum tantum est lutum, sed ex manu figuli hanc vel illam formam sortitur: ita homo ex se impotens est, informis et rudis instar materiæ primæ; sed a Deo habet quod sit dives, nobilis, sapiens, felix, gratiosus: et Deus dividit hæc sua dona cuique prout vult. Eccli. 33. 10. Roman. 9. 21. Vide ibi dicta.

Tertio, quisque sua sorte contentus esse debet: sicut enim lutum non potest dicere figulo: Cur me fecisti sic? sic nec nos Deo: Cur nos fecisti pauperes, ignobiles, rudes; illos vero divites, nobiles, ingeniosos, etc.? Denique, perfecti et beati sunt, qui se totos Deo resignant, et ab eo instar luti se flecti, regi, fingi et refingi sinunt.

Anagog. hoc symbolo significatur mors et resurrectio, ait S. Hilar. in Psal. 2. 9. Deus enim quasi figulus vas corporis nostri in morte collapsum, et diffractum, in resurrectione refingit. Sic et Cyprian. vel potius Ruffinus in expositione Symboli, hæc accipit de resuscitatione Christi mortui.

8. Agam et ego pœnitentiam.] Id est, retractabo et revocabo sententiam contra vos latam ἀνθρωποπαθῶς.

11. Dic viro Juda,] dic viris Juda, dic Judæis. Ponitur singularis pro plurali.

Ecce, ego fingo,] formo quasi figulus, id est comminiscor et apparo, contra vos malum, *non quod per se malum sit, sed quod patientibus malum esse videatur*, ait S. Hieronym. puta afflictionem et stragem, Sic ait S. Isaias cap. 45. v. 7. *Ego Dominus formans lucem, et creans tenebras, faciens pacem, et creans malum* pœnæ, non culpæ. Vere S. Gregor. l. 3. Moral. c. 7. *Non creantur*, ait, a *Domino, quæ nulla natura, sua subsistunt; sed creare se malo Dominus indicat, cum res bene conditas nobis male agentibus in flagellum format, ut eo ipsa et per dolorem quo feriunt, delinquentibus mala sint, et per naturam qua existunt, bona. Unde et venenum mors est homini, serpenti vita.* Et S. Basilius tract. *quod Deus non est auctor malorum: Malum*, ait, *aliquod est secundum nostrum sensum* (puta malum pœnæ) *aliud natura ipsa. Malum natura ex nobis oritur, injustitia, invidia, cædes, etc.*

12. Desperavimus; Hebr. נואש *noas*, id est desperatum est; Vatabl. *expectoratum est*; Chald. *aversi sumus a cultu tuo*; Septuag. apud Theodor. *obfirmati sumus*, scilicet in malo, q. d. Actum est, non possumus inolitas voluptates, consuetudines et peccata relinquere; præ difficultate, habitu, tædio et negligentia, non possumus ad Dei timorem et legis observantiam reverti, q. d. Certum nobis est et deliberatum, non facere: quia post cogitationes nostras ibimus,] id est mala, quæ animo destinavimus perficiamus.

13. Quis audivit talia horribilia?] quis audivit ullam gentem fecisse שערורית *scaorurit*, id est tam fœdam et horrendam turpitudinem, atque fecit Israel, olim virgo, jam meretrix.

14. NUMQUID DEFICIET DE PETRA AGRI NIX LIBANI? *Petram agri* vocat rupes Libani, planas instar agri et campi, q. d. De iis non deficiet nix: AUT EVELLI, id est exhauriri et deficere, POSSUNT AQUÆ ERUMPENTES FRIGIDÆ, ET DEFLUENTES? QUIA OBLITUS EST MEI POPULUS MEUS.] Sensus est: Cum cæteræ creaturæ, naturæ ordinem servent, populus tantum meus oblitus est mei, q. d. Citius debuissent nives deficere de Libano petroso, et siccari rivi de montibus fluentes; quam populus mei oblivisceretur, propter assidua beneficia quæ a me in illum manant. Quomodo ergo fieri potest, ut mei oblitus sit, libando scilicet idolis, et relinquendo *semitas sæculi*, id est a sæculo, et olim a sanctis patribus tritas, ut vias suas novas, id est avia, et nova idola, sequeretur? Ita S. Hieron. Theodor. Chald. Simili schemate ait Virgilius:

Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in littore pisces,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

Rursum, sic recte exponas: Num ex Libano ultro fluentes et liquescentes nivales aquæ, respui possunt ab agro sito ad montis radicem, arescente et sitiente: num sitis ipsa et necessitas, atque privatio pluviæ ipsaque siccitas deserere aut non admittere potest sponte sua influentem aquam? Minime sane: et tamen populus meus mei oblitus, hunc mei jugem influxum, ex mente et animo suo excludit. Sicut enim Libanus perpetuo ex nivibus liquat et scaturit aquas frigidas: sic ego sum fons aquæ viventis, quæ copiose tam corpus quam animam refrigerat, juxta illud Cant. 4. 15. *Puteus aquarum viventium, quæ fluunt impetu de Libano.*

Secundo, Lyran. Pagnin. et Vatabl. vertunt: Num quis relinquet de petra agri nivem Libani? id est, numquid relinquet aliquis aquam frigidam et claram ex nive Libani, in petras et per petras defluentem; ut quærat cisternas dissipatas? uti fecit populus meus, me fontem vivum relinquens, et libans Baalim, uti dixit c. 2. 13. eo enim alludit, ibique dicta refricat. Duo ergo absurda hæc parœmia significat: primo, petere ex longinquo quod habeas prope: secundo, quærere malum foris, cum domi habeas bonum. Sic enim Judæi, relicto Deo optimo quem domi habebant quærebant deos pessimos Gentium: perinde ac si maritus relicta uxore optima, sectetur fœdissimas meretrices.

Tertio, Septuag. pro שדה *sade*, id est ager, legunt שדים *sadaim*, id est ubera, vertuntque: *Numquid deficient de petra ubera*, aut, ut Theodor. legit, *mammæ stillantes*: quia ex rupibus fluunt aquæ perennes, uti ex uberibus fluit lac: fontes ergo sunt terræ quasi ubera, et, ut Philo lib. de Opificio mundi ait, quasi mammæ quibus terra lactat et pascit tam plantas suas, quam homines et animalia: *vel nix de Libano, aut declinavit aqua valida quæ vento portatur?* q. d. ait Theodor. *Fontes sine intermissione scaturiunt: Libanus semper habet nivem: aqua quæ fertur impetu trito via fluit.*

Quod S. Ambros. lib. de Virgin. ante medium mystice sic exponit: *Qualis est hæc virgo* (Ecclesia) *quæ Trinitatis fontibus irrigatur, cui de petra fluunt aquæ, non deficiunt ubera, mella funduntur. Petra ergo est Christus, ergo a Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen a Spiritu, hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, scilicet Pater, Filius, et Spiritus Sanctus.* Ubi Ambrosius Trinitatem bisce verbis significari putat, q. d. Non deficient ubera de petra, id est de Christo; nec nix a Libano, id est claritas a Deo Patre; neque aqua valida a vento, id est flumen zeli et gratiarum a Spiritu Sancto.

Hæc ubera Christus maxime nobis exhibet in Eucharistia. Audi S. Chrysost. hom. 60. ad popul. *Quis*, ait, *pastor oves proprio pascit cruore? et quid dico pastor? matres multæ sunt, quæ post partus dolores filios aliis tradunt nutricibus; hoc autem ipse non est passus, sed ipse nos proprio sanguine pascit, et per omnia nos sibi coagmentat.* Unde infert: *Nonne videtis, quanto promptitudine parvuli papillas capiunt, et quanto impetu labio uberibus infigunt: accedamus cum tanto nos quoque alacritate ad hanc mensam; quinimo cum longe majori trahamus tamquam infantes lactenei Spiritus Sancti gratiam, et unus sit nobis dolor hac esca privari.*

AUT EVELLI POSSUNT.] Hebr. sic habent: *Si evellentur aquæ alienæ* (id est, ex alio loco per rivos vel canales deductæ, itaque purificatæ et claræ) *frigidæ defluentes*, q. d. Non possunt e fontibus evelli, siccari et impediri aquæ jugiter scaturientes.

Secundo, Vatabl. vertit: *Num desererentur aquæ alienæ frigidæ fluentes?* sicque explicat, q. d. An aliquis relinquere solet aquas vivas et fluentes, quæ canalibus deducuntur in urbem? Minime. Nam is esset dementissimus, qui cum habeat fontem optimum apud se, alio se converteret ad aquas putidas et fœtidas quærendas in suos usus; et tamen hoc fecit populus meus.

Tertio, Septuag. apud Theodor. sic vertunt: *Numquid aqua quæ fertur impetu, relinquet viam tritam qua fluit?* q. d. Minime; cur ergo vos, o Judæi, religionem et viam tritam ad templum relinquitis, euntes ad Baalim?

15. IMPINGENTES, hebr. יכשלום *iackschilum*, id est, impingere fecerunt eos, (scilicet pseudoprophetæ) IN VIIS SUIS,] ut scilicet desererent semitas sæculi, id est semitas antiquas patrum suorum, *quæ omnium sanctorum sunt tritæ vestigiis*, ait S. Hieron. Huc spectat adagium Græcorum: *Fluminum undas in caput revocare*; et: *Sursum versus sacrorum fluminum feruntur fontes*, significans præpostere quid fieri, naturæ rerumque vices inverti: quod genus sit, si pueri senem admoneat, discipulos præceptorem docere, filii præ patribus sapere, eorumque decreta factaque subvertere velint. Expressit id Ovidius in Heroidum epistolis:

Cum Paris OEnone poterit spirare relicta,
Ad fontem Xanthi versa recurret aqua.
Xanthe, retro propera, versæque recurrite lymphæ,
Sustinet OEnonem deseruisse Paris.

Narrat Laertius in Vita Diogenis, cum cum servus effectus esset, hero tamen suo imperasse, ut quod ab se jubebatur faceret; cumque herus irridens responderet, *Sursum flumina*; replicavit Diogenes: Si existens ægrotus medicum ære tuo mercatus esses, nonne illi monenti pareres? an istum ad modum responderes, *Sursum flumina?* Idem usurpat Nazianz. in sua Vita.

UT AMBULARENT PER EAS,] scilicet vias suas novas, hactenus non calcatas, scilicet ad idola sua. Hebræa

clarius sic distinguunt: *Impingere fecerunt eos in viis suis, in semitis sæculi, ut ambularent per semitas viæ non tritæ.* Quocirca melius easdem hic accipias vias suas et semitas sæculi. Viæ ergo peccati et peccatorum vocantur viæ vel semitæ sæculi: quia ab olim, a Cain, gigantibus, Sodomitis, ac nominatim a primis Judæorum patribus aureum vitulum in deserto fabricantibus et adorantibus, calcatæ et tritæ sunt, de quibus ait Job c. 22. *Numquid semitam sæculorum custodire cupis, quam calcaverunt viri iniqui, qui sublati sunt ante tempus suum, qui dicebant Deo: Recede a nobis?* Ita Hugo, Lyran. D. Thom. Capella, Dionys. et alii, q. d. Vos priscam patrum impietatem et idololatriam imitamini, estis malorum corvorum mali pulli. Porro tritissima a plurimis fuit hæc via; vocat tamen eam non tritam, per catachresin, quia aspera erat, difficilis et devia, utpote ducens ad exitium. Hoc est quod ajunt scelesti Sapient. cap. 5. vers. 7. *Ambulavimus vias difficiles.*

16. IN SIBILUM (in contemptum: solemus enim quos contemnimus exsibilare. Simile est cap. 19. 8 c. 25. 9 et c. 51. 37.) MOVEBIT CAPUT SUUM,] irridebit et contemnet te. Simile est Psalm. 21. 8. et Is. 37. v. 22 *Despexit te, et subsannavit te, virgo filia Sion; post te caput movit filia Jerusalem.*

17. SICUT VENTUS URENS.] Hebraice est קדים כרוח *keroach kadim*, id est sicut ventus Orientalis, vel Euroauster, qui flat ab Oriente Meridionali, vel, ut S. Hieronym. Vulturnus, qui flat ab Oriente septemtrionali, estque vehemens et urens, segetes adurit, facitque ut spicæ, granis in favillam versis, cassæ sint et evanidæ, ac deinde easdem dispellit quasi paleas et quisquilias: sic ego Judæos affligam excidio et incendio urbis et templi, atque tam ante quam post illud faciam aut profugos aut captivos, ut fugiant, vel captivi ducantur a facie Chaldæorum, id est a præsentia et persecutione Chaldæorum, sicut bestiæ fugiunt a facie leonis, id est a leone adventante aut persequente. Hoc est quod de impiis dicitur Job. 27. 21. *Tollet eum ventus urens, et auferet, et velut turbo rapiet eum de loco suo.*

Aliter Chald. vertit, nimirum: *Dispergam vos sicut ventum Orientalem*, scilicet soleo dispergere.

DORSUM, ET NON FACIEM OSTENDAM EIS,] q. d. Abibo ab eis, eosque deseram. Secundo, adversus illis ero, non propitius; sicut ipsi mihi vocanti dorsum obverterunt: ita et ego eis ejulantibus, opemque meam invocantibus dorsum obvertam. Ita Maldon.

Symbolice, Franc. Lucas in Matthæi 17. 35. et alii hæc referunt ad Christum in cruce pendentem. Judæi enim ita collocarunt crucem, ut dorso Jesu Orientem urbemque Hierosolymorum spectante, facies respiceret Occidentem; eo quidem consilio, quod indignum reputarint sanctæ urbis aspectu, sed ex eo eventu, ut facie sua a Judæis aversa, nos Gentes illustraret, quorum habitatio est hæc in Occidente; tuncque impleta est hæc Jeremiæ prophetia: *Dorsum, et non faciem ostendam eis in die perditionis eorum*; et altera illa Ps. 65. 7. *Oculi ejus super Gentes respiciunt.*

18. NON ENIM PERIBIT LEX,] id est legis interpretatio, q. d. Non erit magna jactura, si hic Jeremias occidatur, licet sacerdos, sapiens Propheta: non enim deerunt alii, eoque blandiores. Ita S. Hieron. et Rabanus. *Perire* enim est auferri, ita ut desit et non exstet.

Aliter Theodor. et Vatabl. q. d. Occidamus eum, alioqui non peribit lex, id est alioqui non cessabit ipse docens nos legem, nosque arguens quod eam non servemus, tamquam sacerdos: dans etiam consilia nostris contraria, tamquam sapiens: et mala nobis prænuntians, tamquam Propheta.

Tertio, Hugo, S. Thom. et Lyran. quasi dicant: Occidamus eum quasi falsum prophetam, quia dixit perituros sacerdotes, sapientes, Prophetas: non enim peribunt hi quos Deus instituit. Hic sensus, uti et primus, valde genuinus est. Consonant Jeremiæ Isaias dicens cap. 29. 14. *Peribit sapientia a sapientibus*: et Ezechiel cap. 7. vers. 26. *Quærent visionem de Propheta, et lex peribit de sacerdote, et consilium a senioribus.*

Hinc quarto, Lyranus, Dionys. Sanchez et Maldon. q. d. *Non peribit lex*, id est non enim falsæ esse possunt, quæ nobis sacerdotes et Prophetæ prædicant, in quorum ore lex est, Malach. 2. 7. Dicebant enim illi sacerdotes et prophetæ falsi: *Pax, pax, cum non esset pax*, c. 4. 10.

PERCUTIAMUS EUM LINGUA.] Chald. *Falsa testimonia testificemur contra eum.* Secundo, Theod. et Vatablus: Texamus contra eum calumniam. Tertio, ut cæteri; Accusemus eum quasi falsum prophetam. Sic Jeremias fuit hic typus Christi falso accusati. Alii vertunt: *Percutiamus ejus linguam*, id est imponamus ei silentium, vel minando ei mortem, vel compingendo in carcerem, uti reipsa fecerunt.

20. NUMQUID REDDITUR, reddi solet, PRO BONO MALUM?; q. d. Non: cur ergo malum pro bono mihi reddunt Judæi? Quid enim aliud quæro quam eorum salutem? Cur excidium ex ore Dei eis intento, nisi ut pœniteant, itaque illud evadant?

QUIA FODERUNT FOVEAM, more venatorum, ut caderem in eam, q. d. Struxerunt animæ, id est vitæ meæ, aut mihi insidias, ut me occiderent, cum (ut tu Domine, recordaris) STETERIM IN CONSPECTU TUO, UT LOQUERER PRO EIS BONUM,] id est cum te oraverim pro eis, ut bene eis faceres. Hic est genius Sanctorum. Audi Davidem Psal. 108. 4. *Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi: ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis.*

22. ADDUCES ENIM SUPER EOS LATRONEM REPENTE,] id est Nabuchodonosorem, ait S. Hieron. vel ut hebr. est, גדוד *gedud*, id est turmam, sive globum militarem, qui excurrit ad prædandum et populandum qui in libris Regum vocantur *latrunculi*. Ita Chald. Pagnin. Vatabl. Verum latrunculi isti hebr. vocantur *gedudim* in plurali, hic autem in singulari est *gedud*, id est latrunculus, prædo, volo. Unde Noster recte vertit *latronem*, et recte intelligitur Nabuchodonosor, qui c. 4. 7. vocatur prædo gentium. Sic piratæ capti ab Alexandro Magno, rogati qui essent, responderunt: *Tales sumus qualis tu: sed tu magnus es prædo, nos parvi prædones sumus.* Nam, ut recte ait S. Aug. l. 4. de Civit. c. 16. loquens de Nino rege Assyriorum, qui primus cœpit finitimis bella inferre cupiditate regnandi: *Inferre bella finitimis, et inde ad cætera procedere, ac populos sibi non molestos solo regni cupiditate conterere et subdere, quid aliud quam grande latrocinium nominandum est?*

Multa ergo regna Gentilium fuerunt latrocinia, et multi reges latrones.

Posset secundo, Nabuchodonosor vocari latro, id est, miles a Deo quasi mercede conductus ad ejus vindictam peragendam. Talis enim fuit ipse in expugnatione Tyri, uti docet Ezech. c. 29. 18. Nam latrones olim dicebantur conducti milites, ἀπὸ τοῦ λατρεύειν, id est a serviendo: serviebant enim mercede. Moris autem erat, ut hos Imperator et circa se haberet, et primos mitteret ad omne discrimen. Dicti quasi laterones, inquit Varro, quod circa latera esse soleant; quos nunc satellites vocant, qui principis alicujus latus tuentur. Ita ait Plaut. Milit. 3. 75.

> Nam rex Seleucus me opera oravit maximo,
> Ut sibi latrones cogerem et conscriberem.

Hinc et latro vel latrunculus vocatur ludus milites præliantes repræsentans, quo scilicet luditur sedecim scrupis gemina acie utrimque directis, in quibus duo reges sunt invicem contendentes, duæ reginæ, quatuor equites, sedecim pedites, quatuor satellites, totidem centuriones. Vulgo *Scachos* vocant. Ita Seneca, *Latrunculis*, ait, *ludimus*; et Martial.

> Insidiosorum si ludis bella latronum.

Huic expositioni favet verbum *adduces*, scilicet quasi tuum satellitem et lictorem, idque *repente*, ut antequam hostem advenire audiant, et contra eum se præmuniant, eum adesse, omniaque ferro et flamma vastare sentiant, imo videant.

Moral. Latro repentinus impiis, et quasi fur de nocte est mors. Hinc nycticorax, ait Horus Apollo, lib. 2. Hieroglyph. 24. mortem significat. Sicut enim hic pullos cornicum repente noctu, sic mors homines nec opinantes invadit et opprimit.

23. IN TEMPORE FURORIS TUI ABUTERE EIS,] ad ignominiam et excidium, quos creaveras in gloriam et felicitatem; quia ipsa Jerusalem quasi meretrix abusa est tua patientia, et seipsa. Sic Deus abutitur impiis, dum eos trudit in infernum cruciandos, quos creaverat cœlo glorificandos. Ita a Castro.

Pro *abutere eis*, hebr. est, *fac in eis*, id est, exple in eis, scilicet furorem tuum: vel facias quod merentur, ultionem de eis sumendo, scilicet jam per Babylonios, et postea per Romanos, ob cæsum ab eisdem Christum, quem hic Jeremias adumbrat. Ita S. Hieronymus. Unde Nazianz. ait hic esse prophetiam de Christo. Nam propheta sui solius non tam acerbus fuisset ultor sed Christi merito est.

Hinc secundo, *abutere eis*, id est consume, disperde eos. Eleganter et docte vertit Interpres: nam veteres abuti sumebant pro consumere. Audi Catonem de Re rustica cap. 76. *Donec omnem caseum cum melle abusus eris*, id est consumpseris, quasi abuti sit plene re uti usque ad ejus consumptionem. Plaut. in Trinum: *Me qui abusus sum* (id est consumpsi) *tantam rem patriam*. Terent. in prol. Andr. *Nam in prologis scribendis operam abutitur*, id est consumit et perdit. Plautus in Asin. *Ubi quæ dedi ante? abusa. Nam si ea durarent mihi, mulier mitteretur ad te.* Ubi Nonius, *abusa*, inquit, id est utendo vel in usum consumpta.

CAPUT DECIMUM NONUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JEREMIAS JUSSU DEI CONTERIT LAGUNCULAM FICTILEM IN VALLE TOPHETH, UT SIGNIFICET SIC CONTERENDOS ESSE JUDÆOS A CHALDÆIS, AC IN TOPHETH (QUAM INNOCENTUM SANGUINE POLLUERUNT, MACTANDO EOS IDOLO MOLOCH) CATERVATIM ESSE SEPELIENDOS; EO QUOD PRO OCCISORUM MULTITUDINE, QUICUMQUE ALIUS LOCUS AD SEPULTURAM ERIT ANGUSTUS.

HÆC HISTORIA ET PROPHETIA CONTIGIT VEL SUB JOAKIM, UT VULT A CASTRO: VEL SUB SEDECIA, UT VULT ADRICHOMIUS. NEUTRUM ENIM CERTO DEFINIRI POTEST.

1 Hæc dicit Dominus: Vade, et accipe lagunculam figuli testeam a senioribus populi, et a se-
nioribus sacerdotum: et egredere ad vallem filii Ennom, quæ est juxta introitum portæ fi-
ctilis: et prædicabis ibi verba, quæ ego loquar ad te. 3. Et dices: Audite verbum Domini
reges Juda, et habitatores Jerusalem: hæc Dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego indu-
cam afflictionem super locum istum, ita ut omnis qui audierit illam, tinniant aures ejus: 4. Eo
quod dereliquerint me, et alienum fecerint locum istum: et libaverunt in eo diis alienis, quos ne-
scierunt ipsi, et patres eorum, et reges Juda: et repleverunt locum istum sanguine innocentum.
5. Et ædificaverunt excelsa Baalim ad comburendos filios suos igni in holocaustum Baalim: quæ
non præcepi, nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum. 6. Propterea ecce dies veniunt, dicit
Dominus: et non vocabitur amplius locus iste, Topheth, et Vallis filii Ennom, sed Vallis occisionis,

7. Et dissipabo consilium Juda et Jerusalem in loco isto: et subvertam eos gladio in conspectu inimicorum suorum, et in manu quærentium animas eorum: et dabo cadavera eorum, escam volatilibus cœli, et bestiis terræ. 8. Et ponam civitatem hanc in stuporem, et in sibilum: omnis qui præterierit per eam, obstupescet, et sibilabit super universa plaga ejus. 9. Et cibabo eos carnibus filiorum suorum, et carnibus filiarum suarum: et unusquisque carnem amici sui comedet in obsidione, et in angustia, in qua concludent eos inimici eorum, et qui quærunt animas eorum. 10. Et conteres laguunculam in oculis virorum, qui ibunt tecum. 11. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Sic conteram populum istum, et civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari: et in Topheth sepelientur, eo quod non sit alius locus ad sepeliendum. 12. Sic faciam loco huic, ait Dominus, et habitatoribus ejus: et ponam civitatem istam sicut Topheth. 13. Et erunt domus Jerusalem, et domus regum Juda, sicut locus Topheth, immundæ; omnes domus, in quarum domatibus sacrificaverunt omni militiæ cœli, et libaverunt libamina diis alienis. 14. Venit autem Jeremias de Topheth, quo miserat eum Dominus ad prophetandum, et stetit in atrio domus Domini, et dixit ad omnem populum: 15. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam super civitatem hanc, et super omnes urbes ejus, universa mala quæ locutus sum adversum eam: quoniam induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos.

1. ACCIPE LAGUNCULAM A SENIORIBUS POPULI.] ut plane vertit Noster. Alii supplent, *duc aliquos tecum*. Ita Chaldæus, S. Hieronymus, Pagninus, Vatablus, Theodoretus, Rabanus; unde ipsi sic hæc distinguunt: Vade et accipe, vel, ut Vatabl. coeme, scilicet a figulo laguunculam figuli testeam: *et* (τὸ *et* enim habent Hebr.) *a senioribus populi* aliquos, supple, accipe vel avoca, quos ducas tecum, quasi novi quid et miri prophetice patraturus, ut sint testes tui facti, et spectatores æque ac auditores: hos enim testes adfuisse patet v. 10.

2. ET EGREDERE AD VALLEM FILII ENNOM.] Pro *vallem* Septuaginta vertunt, πολυανδρεῖον, q. d. Multitudinem cadaverum virorum. Sic in basilica S. Petri hic Romæ in crypta quadam vicina cryptæ S. Petri, est, et inscriptum legitur *Polyandrion*, quod in ea sepulta sint multa corpora fidelium, qui licet non sint canonizati, pie tamen defuncti sunt in spe beatæ resurrectionis. Talia Polyandria sunt ossaria in cœmeteriis, quæ sunt congeries craniorum et ossium Christianorum. Duxit illos eo Jeremias, ut considerantes in hac valle suum sepulcrum, juxta vaticinium cap. 7. 32. quodque corpus eorum fictile brevi conterendum esset, et efferendum quasi stercus in Topheth, et anima in gehennam, per Chaldæos, id est per dæmones; nisi resipiscerent, atque Deum verum colerent et timerent. Videbat enim Judæos duros et pervicaces verbis non moveri; itaque realem eis dedit concionem, scilicet vivam repræsentationem, imo inspectionem suæ mortis et sepulcri. Idem faciat concionator, ut viva hypotyposi hominibus objiciat et repræsentet mortem, judicium, infernum, æternitatem: quia licet hæc in se terribilia sint, homines tamen vulgo non movent, nisi ad vivum oia repræsententur et inculcentur.

QUÆ (vallis) EST JUXTA INTROITUM PORTÆ FICTILIS.] Quia juxta hanc portam habitabant figuli, ut Hugo et Lyran. vel, quia per eam evehebantur fragmenta vasorum fictilium et stercora. Ita R. Salomon. Unde Chaldæus vertit, portam *sterquilinii* quæ Australis erat, ut patet 2. Esdr. c. 12. 31. idque asserit Borchardus. Quare non recte Vatabl. et Isidor. Hebr. חרסית *charsit*, id est *fictilis*, vertunt *sol* (hic enim *cheres* dicitur) q. d. Ad portam solarem, id est Orientalem. Erat enim hæc porta Australis, non Orientalis. Portæ nefastæ, ait Plutarch. libr. de Curiositate, sunt per quas educunt reos ad supplicium, et sordes. Talis erat hæc, qua educebant filios mactandos in Topheth.

Sic symbolice, sensus sunt portæ; quia sunt portæ cupiditatis et peccati.

3. TINNIANT AURES EJUS.] præ dolore et pavore, q. d. Ita percellentur metu, ac si validissimo tonitru aures ferirentur.

4. EO QUOD, etc. ALIENUM FECERINT, id est profanaverint, LOCUM ISTUM,] consecrando illum idolis, ut dixit de Topheth, q. d. Eo quod peregrinam religionem in istum locum invexerint, patriam et avitam relinquentes. Vox enim *alienus*, et *alienatio*, in Scriptura significat peregrinam religionem et cultum. Hinc vocantur dii alieni, id est dii alterius religionis, et peregrinarum cæremoniarum, non patriarum, nec familiarium populo. Hinc et 2. Paral. 14. 2. dicitur in Hebræo, *abstulit altaria alienationis*: quod Septuag. vertunt, *removit altaria alienorum*: Noster, *subvertit altaria peregrini cultus* Hinc denique Gentes vocantur *alienigenæ*. quia alienos, id est peregrinos, deos colunt.

DIIS, QUOS NESCIERUNT IPSI, ET PATRES EORUM,] scilicet quamdiu probi fuerunt et pii. Ita S. Hieronymus, vel, ut Vatabl. q. d. Dii quorum vires et opes numquam senserunt, Deuteron. 32. 38. quos proinde ipsi olim, æque ac patres eorum non agnoverunt, sed quasi alienos, vanos et mendaces respuerunt.

REPLEVERUNT, etc. SANGUINE INNOCENTUM.] scilicet Prophetarum, et parvulorum, quos Moloch cremabant. Ita S. Hieronymus, Rabanus, S. Thom.

6. NON VOCABITUR AMPLIUS LOCUS ISTE, TOPHETH, etc. SED VALLIS OCCISIONIS,] quia ibi Judæi a Chaldæis occidentur, uti dixit cap. 5. 32. Alludit hic Topheth ad rad. יפה *iapha*, id est pulcher, amœnus fuit q. d. Hæc vallis non vocabitur, uti ante, Topheth, id est amœna; vel etiam *toph*, id est tympani et chorearum;

sed *vallis occisionis*, tum quia ibi multi occidentur: tum *occisionis*, id est occisorum, sive cadaverum plurimorum quæ eo quasi ad communem Judæorum sepulturæ locum innumera afferentur. Commune enim Judæorum sepulcrum erat in valle Cedron, in ea parte quæ Gehenna seu Topheth appellatur, ut patet 4. Reg. 23. 6. Indeque hæc vallis dicta est cadaverum, cineris, calvariæ, et regio mortis, ut patet Jerem. 31. vers. 40. Judæi enim ne naturaliter fœtore cadaverum, et ne legaliter eorumdem contactu contaminarentur, ea afferebant in sepulcra extra urbem posita, ut dixi Levit. 19. Eadem de causa etiamnum nonnullæ urbes sepulcra extra urbem constituerunt, uti Norimbergæ et in aliis pluribus Germaniæ urbibus ipse conspexi.

Dissipabo consilium Juda et Jerusalem in loco isto,] quod inierunt de rebellando Nabuchodonosori coram suo deo Moloch, parvulos plures ei concremando, ait S. Thom.

Secundo et melius, Hugo, q. d. *In loco isto*, id est in Topheth, ubi peccaverunt Judæi, copiosam eorum stragem faciam per Nabuchodonosor, qua strage et terrore dissipabo omnia Judæorum consilia, ut nesciant quo se vertant, quod consilium capiant, ut se contra eum tueantur: putabant enim se eo loco auxilium a suo idolo habituros, et eodem loco occidentur. Pro *dissipabo* hebraice est בקותי *baccoti*, id est *evacuabo*, ubi est elegans paronomasia inter בקק *bacac*, id est evacuare, et בקבק *bacbuc*, id est lagenulam, hujus evacuationis et dissipationis symbolum et indicem vers. 1. quasi dicat: Dissipabo et evacuabo eos, sicut dissipavi et evacuavi lagunculam, confringendo eam.

8. Super universa.] Hebr. *Super omnibus plagis ejus*, id est, videns tot ejus plagas et clades.

9. Cibabo eos carnibus filiorum.] Id factum esse Hierosolymæ, in obsidione Chaldæorum, hinc patet, idque eis minatus est Moses Deuteron. 28. 53. Plenius, ait S. Hieronymus et Raban. hoc accidit Judæis post Christum obsessis a Tito et Vespasiano, ut patet ex Josepho et Hegesippo. Illius enim excidii Romani hoc Chaldaicum fuit typus.

Unusquisque carnem amici sui comedet.] Hinc patet non unius, sed plurimum, hoc fuisse facinus: frigidum enim est quod Chald. vertit: *Unusquisque substantiam proximi sui diripiet in obsidione*. Est hyperbole: *Unusquisque*, id est multi.

11. Sic conteram populum, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari.] Licet enim post septuaginta annos captivitatis Judæi instaurarint suam gentem, tamen hoc fuit quasi aliud et novum sæculum, alia et nova generatio.

Secundo et melius, sic *conteram*, id est, sic vindictam excidii, quam eis minatus sum, plene explebo, ut in præsenti prorsus conterantur, nec per se instaurari possint; sed a me solo post septuaginta annos, quasi alio sæculo, in aliam rempubl. instaurandi sint. Humana ergo potentia instaurari non potuerunt Judæi, sed divina. Sic Christus ait, quod impossibile est apud homines, possibile esse apud Deum, Matth. 19. 26. Ita Maldon. et a Castro.

Plenius et verius hoc fuit in excidio Judæorum per Titum. Ita S. Hieronymus, qui et subdit: *Quamquam sibi Judæi auream atque gemmeam Jerusalem restituendam putent; rursusque victimas, et sacrificia, et conjugia sanctorum, et regnum in terris Domini Salvatoris. Quæ licet non sequamur, tamen damnare non possumus: quia multi Ecclesiasticorum virorum et Martyrum ista dixerunt: et unusquisque in suo sensu abundet, et Domini cuncta judicio reserventur.* Verum hæc jam est explorata et damnata hæresis Chiliastarum sive Millenariorum, quorum auctor fuit Papias, asseclæ Irenæus, Tertullianus, Victorinus, Lactantius. Qua de re dixi Apoc. 20. vers. 6. Inde enim errandi occasionem accepit Papias et Chiliastæ.

Simili phrasi hostes Dei tamquam vas figuli confringendos, prædixit Psaltes Psalm. 2. v. 9. et Isaias c. 30. 14.

12. Ponam civitatem istam sicut Topheth,] cremabo eam per Chaldæos, sicut ipsi suos infantes in Topheth concremarunt idolo Moloch. Secundo, profanabo eam instar Topheth, ut sit carnificina suorum civium: unde sequitur,

13. Erunt omnes domos immundæ sicut Topheth.] Quia in domibus suis coluerunt idola, sicut in Topheth, ait S. Hieronym. et quia in domibus multi erant occidendi, et domus contaminandæ cadaveribus, sicut et Topheth.

In quarum domatibus,] id est tectis. Ita Septuag. Hebr. Chald. tecta enim in Judæa erant plana, longe magis quam sint in Italia, leviter tantum declivia, ut pluvia deflueret: itaque in tectis ambulabant, cœnabant, etc. Imo etiamnum in Syria domus non habent tecta, nec tegulas, nec imbrices; sed solaria tantum, sive pavimenta quæ sunt vice tectorum, in quibus libere ambulant, comedunt et dormiunt in æstate: idque eo commodius faciunt, quod ibi totos quinque aut sex menses numquam pluat; sed sudum sit cœlum: a lateribus est septum exiguum, ne quis facile labatur et decidat. Hæc omnia mihi Romæ affirmavit R. P. Joannes Antonius Marietus, qui missu Summi Pontificis Judæam et Mesopotamiam ante tres annos peragravit. In tecta ergo solebant conscendere, ut inde viderent stellas, easque adorarent, ut patet Sophon. 1. 4. *Disperdam, etc. eos, qui adorant super tecta militiam cœli.*

14. Stetit in atrio.] Idem quod paucis dixerat Jeremias in Topheth, nunc aliis omnibus, qui noluerant venire in Topheth, dicit in atrio templi. Ita S. Hieron. Raban. et S. Thom.

15. Quoniam induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos.] Dicit *cervicem*, cum aurem dicere debuisset: aure enim auditur, non cervice. Sed causam mali tangere voluit; indurata enim cervix causa est induratæ et obturatæ auris, q. d. Quia induraverunt cervicem animumque suum, hinc jugum legis Dei excusserunt, ideoque aures suas avertarunt et obturarunt, ut non audirent verba et jussa Prophetarum: aut, si audirent, iis non obedirent, sed ea despicerent, imo riderent. Hebræi enim verbum simplex capiunt pro composito, utpote quo carent; audire pro obedire. Hi ergo Judæi habebant manum in aure, aurem in cervice, cervicem in corde, cor in obstinatione.

CAPUT VIGESIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JEREMIAS A PRINCIPE SACERDOTUM OB EXCIDIUM, CAP. PRÆCED. HIEROSOLYMÆ COMMINATUM, CONJECTUS IN CARCEREM MINATUR ET CONFIRMAT EI, EJUSQUE AMICIS ET OMNIBUS JUDÆIS, ILLUD IPSUM EXCIDIUM. SECUNDO, DOLET VALDE SE OB TRISTES HASCE PROPHETIAS TAM ESSE EXOSUM JUDÆIS: UNDE V. 7. QUERITUR SE A DEO SEDUCTUM: SED MOX V. 11. RESUMIT SPEM ET ANIMOS: AC TANDEM V. 14. MALEDICIT DIEI NATIVITATIS SUÆ.

1 ET audivit Phassur filius Emmer sacerdos, qui constitutus erat princeps in domo Domini,
Jeremiam prophetantem sermones istos. 2. Et percussit Phassur Jeremiam prophetam,
et misit eum in nervum, quod erat in porta Benjamin superiori, in domo Domini. 3. Cumque illuxisset in crastinum, eduxit Phassur Jeremiam de nervo, et dixit ad eum Jeremias: Non
Phassur vocavit Dominus nomen tuum, sed pavorem undique. 4. Quia hæc dicit Dominus : Ecce
ego dabo te in pavorem, te et omnes amicos tuos: et corruent gladio inimicorum suorum, et oculi tui videbunt: et omnem Judam dabo in manum regis Babylonis: et traducet eos in Babylonem,
et percutiet eos gladio. 5. Et dabo universam substantiam civitatis hujus, et omnem laborem ejus, omneque pretium, et cunctos thesauros regum Juda dabo in manu inimicorum eorum: et diripient eos, et tollent, et ducent in Babylonem. 6. Tu autem, Phassur, et omnes habitatores domus tuæ, ibitis in captivitatem: et in Babylonem venies, et ibi morieris, ibique sepelieris tu et
omnes amici tui, quibus prophetasti mendacium. 7. Seduxisti me, Domine, et seductus sum: fortior me fuisti, et invaluisti: factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me. 8. Quia jam olim loquor, vociferans iniquitatem, et vastitatem clamito: et factus est mihi sermo Domini in opprobrium, et in derisum tota die. 9. Et dixi : Non recordabor ejus, neque loquar ultra in nomine illius: et factus est in corde meo quasi ignis exæstuans, claususque in ossibus meis : et defeci,
ferre non sustinens. 10. Audivi enim contumelias multorum, et terrorem in circuitu: Persequimini, et persequamur eum: ab omnibus viris, qui erant pacifici mei, et custodientes latus meum: si
quo modo decipiatur, et prævaleamus adversus eum, et consequamur ultionem ex eo. 11. Dominus autem mecum est quasi bellator fortis: idcirco qui persequuntur me, cadent, et infirmi erunt:
confundentur vehementer, quia non intellexerunt opprobrium sempiternum, quod numquam delebitur. 12. Et tu, Domine exercituum, probator justi, qui vides renes et cor: videam, quæso, ultionem tuam ex eis: tibi enim revelavi causam meam. 13. Cantate Domino, laudate Dominum: quia
liberavit animam pauperis de manu malorum. 14. Maledicta dies, in qua natus sum: dies, in qua
peperit me mater mea, non sit benedicta. 15. Maledictus vir, qui annuntiavit patri meo, dicens:
Natus est tibi puer masculus: et quasi gaudio lætificavit eum. 16. Sit homo ille ut sunt civitates,
quas subvertit Dominus, et non pœnituit eum: audiat clamorem mane, et ululatum in tempore
meridiano: 17. qui non me interfecit a vulva, ut fieret mihi mater mea sepulcrum, et vulva ejus
conceptus æternus. 18. Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei?

1. PHASSUR, etc. PRINCEPS IN DOMO DOMINI.] Phassur hic non fuit Pontifex, ut vult S. Hieron. quia his temporibus Helcias, Azarias, Saraias, et Josedec ordine generationis successerunt sibi in pontificatu, ut patet 1. Esdr. 7. v. 1. et ex Josepho, et ex 1. Paral. 9. 12. ubi stirps Phassur et Emmer describitur, estque a serie et stirpe pontificum diversa: sed fuit unus e templi præfectis; variis enim muniis et officiis templi, uti oblationibus, victimis, cantoribus, sartis tectis, etc. varii erant præfecti, iique vocabantur principes. Aliter Maldon. Erat, inquit, princeps, id est secundus a pontifice.

2. ET MISIT EUM IN NERVUM,] id est, ut ex Symmacho S. Hieronym. in locum quo homines torqueu-

tur, cruciantur, constringuntur et examinantur. Festus per *nervum*, vinculum, quo cervices et pedes impediuntur, intelligit; diciquo nervum, quia talia vincula ex duratis uervis primum olim fieri cœperunt. Recentiores vertunt, *cippum*. Erat, ait Vatablus et R. Joseph Kimchi, instrumentum hoc constans variis lignis ex adverso coeuntibus, habebatque tria foramina, unum in quod collum immittebatur, et duo in quæ manus singulæ; ita et Vilalpando lib. 3. de Templo cap. 24. Verum nervum potius pedum fuisse, quam colli, indicat S. Hieronym. cum Paulum et Silam in nervum hunc compactos scribit Actor. 16. De iis enim ibidem dicitur: *Pedes eorum strinxit in ligno*; et Job do se ait cap. 13. 27. *Posuisti in nervo pedem meum.* Ubi Syrus pro *nervo* vertit, *numellam*, qua pedes reorum constringuntur. Unde probabiliter censet Sanchez, nervum fuisse tormentum, quo in ligno variis foraminibus distincto, sic inserebantur reorum et Martyrum crura divaricata et disjuncta, ut luxarentur magis minusve prout magis minusve distendebantur: uude in Martyrum Actis legimus, Præsides jussisse eos *distendi ad quartum vel quintum foramen*, perinde ac fit in equuleo. Sic Euseb. libr. 6. 32. de Origene scribit, ejus pedes ad quartum foramen fuisse extensos. Et Ruffinus lib. 5. 2. hoc tormentum vocat nervum. Ita et Baronius in Martyrol. 22. Januarii. Sane tormenti et cruciatus ingentis genus fuisse, liquet ex eo, quod Jeremiæ tantos ejulatus et maledictionis voces vers. 14. expresserit. Ita S. Cyprianus l. 4. epist. 5. scribit de S. Celerino Martyre. *Per decem et novem dies custodia carceris septus, in nervo ac ferro fuit: sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus fortior vinctus, sublimior judicantibus judicatus; et quamvis ligati nervo pedes essent, calcatus serpens, et obtritus et victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa.*

Arabicus pro *nervum* vertit, *orbem* vel *circulum*; significat ergo fuisse rotundum. Septuag. et Theodotion vertunt, καταρακτην, id est abruptum locum, puta fossam profundam, in quam vincti demitti solent. Unde R. David vertit, *in carcerem*: Syrus interpretatur *ambitum*, sive locum pro includeudis reis vel inimicis circumquaque munitum.

Quum (uervum, vel nervi instrumentum: το enim *nervum* usurpat Interpres in neutro genere) ERAT IN PORTA.] Nota. Hæc porta proprie non erat templi, ut aliqui putant, sed urbis, puta antiquorum mœnium in Sion, quibus contiguum erat templum: ac proinde hæc porta quoque dicebatur templi, quia vicina erat templo, et per eam tantum ibatur ad templum. Dicitur *Benjamin*: quia per eam ibatur in tribum Benjamin. Dicitur *Superior*: quia et superioris erat urbis, et loco cæteris fere omnibus Hierosolymæ portis eminebat. Erat et alia porta Benjamin inferior, de qua cap. 37. 10. et 11. Sita in novis mœnibus versus montem Moria, uti ex Borchardo, Adrichomio et aliis docet Vilalpando lib. 3. de Templo cap. 24. quem vide. Juxta hanc portam erat carcer, in quem conjiciebantur falsi prophetæ, item templi ministri, cum delictum aliquod commisisseut. Suberat enim hic locus templo, templique præfectis. Ita Chaldæus, S. Thom. Theodoretus, Hugo, Lyranus. Aliter Sanchez: Porta, inquit, Benjamin dicta est ea, quæ erat in sorte tribus Benjamin: quia enim Jerusalem sita erat partim in sorte tribus Benjamin, partim in sorte tribus Juda; hinc porta tam templi, quam urbis, quæ erat in sorte Benjamin, dicta est porta Benjamin; quæ vero erat in sorte Juda, dicta est porta Juda.

3. IN CRASTINUM EDUXIT PHASSUR JEREMIAM.] forte veritus ne loci squalore, et cippi ac tormenti dolore enecaretur Jeremias, si diutius ibi detentus fuisset; ac proinde ipse (utpote qui Jeremiam in eum locum conjecisset) reus mortis ejus ageretur. Ita Vilalpando loco citato.

NON PHASSUR VOCAVIT DOMINUS NOMEN TUUM, SED PAVOREM UNDIQUE.] Hebr. לא פשחור כי מגור *lo phascur ki magor*. Primo, aliqui Phassur deducunt a פשח *pasach*, id est scidit, id est aperuit; et אור *ur*, id est lux, quasi dicas, *apertio lucis*, quæ opponitur pavori, qui ita constringit, ut nusquam sit exitus. Secundo, melius S. Hier. Phassur, ait, dicitur quasi פה שיחור *pe sichor*, id est os nigrum, q. d. O Phassur, os tuum tetrum et impudens, id est potestas sacerdotalis, quam denigras falsa persuadendo, quaque abuteris mihi resistendo, meque verberando, tibi auferetur, ducerisque ut mancipium pavidum et mutuum in Babylonem. Ita Lyranus. Tertio, aptiori antithesi Arias, Phassur deducit a פשה *pasa* vel פוש *pus*, id est expandens, expatians, luxurians; at חור *chur*, id est candor, vel heros, vel principatus, q. d. Vocaris Phassur, id est luxurians, candor, heros aut princeps; sed mox vocaberis pavor.

Unde nota: מגור *magor* proprie est pavor; Septuag. tamen et Theodotion *magor* vertunt, μετοικον, id est *transmigrantem*; Aquila, *peregrinum*; prima editio, *circumspicientem*; Symmach. *oblatum*, sive congregatum et coactum; Syrus, *advenam et circumvagum*, vel etiam *mendicum*; Arabicus Antioch. *alienigenam* (peregrinum) *et gyrantem*; Arabicus Alexandrinus, *translationem* vel *transmutationem*, *discessum*. Sensus est, q. d. O Phassur, ex tuo principatu et potestate insolescis et lascivis, me Dei Prophetam superbe arguis, et impudenter percutis, et contra minacem meam prophetiam, sed veram, tu falso prospera polliceris Judæis. Scito ergo quod libertas et audacia tua, quam nomine et reipsa præfers, mutabitur in pavorem, luxus in angustias paupertatis, palatia in carcerem, quies in transmigrationem, imperium in servitutem, stola candida sacerdotalis in squalidam vestem captivorum. Quare deinceps vocaberis et eris, non *phasschur*, sed *magor*, id est non tumor sed timor, non terror sed pavor, non fortitudo sed formido, non candor sed pallor, non lux sed crux, non luxus sed luctus, non plausus sed planctus. Huc accedunt Lyran. Pagnin. et Sanchez, qui *Phassur* interpretantur *incrementum candoris* vel *principatus*.

4. TE ET OMNES AMICOS TUOS.] Videtur hic Phassur unus fuisse ex sacerdotibus populum decipientibus, dicendo: *Pax, pax, cum non esset pax*: ideoque ejus amicis qui ei crediderant, æque ac ipsi, Propheta hic pœnas intentat. Sic Amasias cum uxore et liberis punitur, quia non credidit Amos verbum Dei annuntiare, Amos 7. 16.

Vide hic quam perniciosi sint adulatores, præ-

scrtim sacerdotes, aut consiliarii: hi enim perdiderunt Jerusalem; quæ stetisset, si non iis, sed Jeremiæ reprehensori suo eradidisset. Vare dixit Q. Curtius: *Regum opes sæpius assentatio, quam hostis evertit.* Narrat Plutarch. in Laeon. eivem quemdam valde libera increpuisse Damaratum: in quem cum alius quidam excandesceret, quod talem virum ita carperet, respondit Demaratus: *Nihil in me peccavit; qui enim odii gratiam loquuntur, nocent; non autem, qui cum odio.* Hinc et Pythagoras dixit: *Gaudendum potius est de redarguentibus, quam de assentantibus, quos quasi hostes existimare et fugere oportet.* Plura vide Ezech. 13. in fine, et Isaiæ 3. 12.

7. SEDUXISTI ME.] Syrus, *blanditus es*; Arabicus, *fefellisti, illusisti me.* Putavi enim ex tuis verbis cap. 1. 5. o Domine, me prophetaturum contra Gentes, non contra Judæos, mihi tam infestos, inquit S. Hieron. Rabanus, S. Thomas. Verum Jeremias scivit contrarium: hactenus enim contra Judæos continuo prophetavit. Melius ergo Theodoret. et Vatabl. explicant, q. d. Detrectavi munus Prophetæ, dicens: Puer ego sum, tu ad id me induxisti, promittens me fore quasi columnam ferream; et ecce omnes obruunt me, et succumbo carceri, ærumnis, odiis, irrisionibus et sannis Judæorum, non tam civium, quam hostium meorum. Videor ergo mihi tacite et callide in hosce compedes et ærumnas inductus ac seductus. Huc referri potest expositio Sanchez. Subinde, inquit, Script. dicit factum esse aliquid ao consilio et affectu, quo plerumque ab hominibus fieri solet, licet reipsa longe aliter se habeat. Sic jubemur a Christo odisse patrem, matrem, quin et animam, id est eorum suggestiones relinquere, cum Dei legi aut voci repugnant; quod tamen reipsa potius est eos amare quam odisse. Sic Christus Galat. 3. dicitur pro nobis factus maledictum, quia talia passus est, qualia patiuntur qui a Domino sunt maledicti. Sic Jeremias inductus a Deo dici potuit, quia talia pertulit, dum ei obsequitur, qualia, qui ab alio in insidias inducitur, sustinere solet. Loquitur Jeremias ex humano spiritu pusillanimitatis et anxietatis animi, uti et Job c. 3. Præmonuerat enim Deus eum multa passurum, sed a se roborandum, ut omnia superaret, et ex omnibus eluctaretur. Hic sensus est genuinus. Tertio, Lyranus sic explicat, q. d. Si sum seductus, et falsa propheto, uti Judæi et pseudoprophetæ dicunt, a te, Domine, sum seductus, quod est impossibile; ac proinde mentiuntur ipsi: ego autem vera dico et prædico.

FORTIOR ME FUISTI, ET INVALUISTI,] dum scilicet reluctantem me Prophetæ munus suscipere fecisti, c. 1. vers. 6.

8. VOCIFERANS INIQUITATEM.] Id est iniquitatis pœnam illis denuntians: hebr. est: *vociferor violentiam et vastitatem,* quam scilicet Chaldæi Hierosolymæ illaturi sunt: et eum hæc quotidie clamem, non credunt, sed derident me quasi insanum, vel quasi pseudoprophetam, eo quod videant nihil eorum quæ comminor evenire, sed ea in longum protrahi et differri. Vere S. Aug. in Sententiis n. 122. *Magnus*, ait, *bonorum labor est, mores tolerare contrarios, quibus qui non offenditur, parum proficit. Tantum enim torquet justum alieni peccati iniquitas, quantum a suo recedit.*

Aliter Vatabl. q. d. Ex quo loquor, clamo vim et vastitatem, scilicet mihi inferri, quod Galli dicunt: *Je crie au meurtre.* Sed hic sensus arctior et coarctior est.

9. ET DIXI, cogitavi apud me, NON RECORDABOR EJUS,] q. d. Non amplius faciam mentionem verbi et oraculi divini. Non significat Propheta, se deliberate hoc cogitasse et decrevisse, quia sic peccasset; sed tantum sibi ex humano motu et metu, hoc in mentem incidisse; quem motum pariter sensit et expressit Christus in passione, dicens: *Transeat a me calix iste.* Ita Maldon.

Secundo et melius, S. Hier. censet Jeremiam victum pudore, et irrisionibus Judæorum dicentium eum esse falsum prophetam, hostem patriæ, Chaldæorum amicum et proditorem, statuisse desistere a prophetia excidii Hierosolymæ, præsertim cum per eam apud incredulos nihil proficeret. Qua in re peccavit aliqua veniali pusillanimitate et timiditate: Deus enim volebat eum pergere in sua prophetia, uti sequitur. Ita a Castro.

ET FACTUS EST (sermo Domini) IN CORDE MEO QUASI IGNIS,] q. d. Dum sermonem Dei ex spiritu timoris humano contineo, nec prædicare volo, factus est quasi ignis ardens, et inclusus in ossibus meis, ut nulla ratione ardorem illius ferre possim, q. d. Donum prophetiæ Deus noluit in me esse otiosum, sed coegit me assidue stimulando prophetare, etiam rebellibus et obstinatis. Ita S. Hieron. Sic ait Amos cap. 3. 8. *Dominus Deus locutus est, quis non prophetabit?* et Psaltes Ps. 118. 140. *Ignitum eloquium tuum vehementer.* Quare S. Chrysost. hom. 1. de Lazaro tom. 2. hanc legem ex Jeremia dat concionatori, ne defatigetur, nec ullo tempore sileat, sive sit qui auscultat sive non. Et S. Greg. 23. Moral. 10. *Non taceat*, inquit, *prædicator, ne se participem delinquentium ex consensu taciturnitatis faciat, quia facinora delinquentium, ipsis tacentibus, crescunt.* Adde impios obstinatos sua duritie videri vincere verbum Dei, si apud eos obmutescat prædicator. Deus ergo vult ut ipsi assidue prædicando vincantur, non vincantur. Sic S. Stephanus dure durissimos Judæos increpavit, ut Dei gloriam defenderet, itaque simul occasionem martyrii captavit et obtinuit, Actor. 7.

Recte S. Bernard. lib. 4. de Consid. ad Eugen. *Fac*, inquit, *quod tuum est: nam Deus quod suum est, satis absque tua sollicitudine et anxietate curabit. Planta, rigo, fer curam: et tuas explicuisti partes. Sane incrementum Deus, quando voluerit, dabit; Deus, inquam, non tu; quod si forte noluerit, tibi deperit nihil:* manet enim tuus labor, tua charitas, tuum meritum, tuum præmium, illudque integrum.

Aliter Sanchez: Dat, inquit, Jeremias hic causam, cur abhorreat a verbo Dei enuntiando, sive a prophetando: *Et*, id est, *quia, factus est in corde meo quasi ignis æstuans*, q. d. Nolo ultra prophetare, quia verbum Dei ita urit et cruciat intimos animi mei sensus, ac si ignis sacer viscera mea ossaque adureret: hosce cruciatus ferre ultra non valeo, iisque succumbo, desistam ergo a verbo Dei, illudque ex animo deponam. Unde subdit: *Defeci, ferre non sustinens.* Verum prior expositio uti communis, ita magis congrua est.

10. AUDIVI ENIM,] q. d. Sannæ et probra, quæ me ante facere compulerunt, jam Dei zelo accensum co-

gunt loqui: Deus enim aderit, ut omnes sannas suferam. Ita S. Hieronym. Raban. Hugo, et S. Gregor. 13. Moral. 10. ait sannas et peccata Judæorum ingravescentia compulisse Jeremiam, ut ex charitate silentium quod sibi proposuerat, abrumperet.

Aliter Lyran. q. d. Audivi enim, id est non tacebo quamvis audiam maledicta. Alii hæc referunt ad v. 9. ut pergat enumerare suas persecutiones; quod valde congruum est. Animus enim æger et afflictus, uti erat Jeremiæ, non loquitur consequenter, sed ex affectuum tumultu nunc hoc, nunc illud eloquitur; nunc sermonem incidit, nunc priorem resumit et prosequitur.

CONTUMELIAS MULTORUM dicentium, PERSEQUIMINI, ET PERSEQUAMUR.] Pro *persequimini* hebr. est הגידו *haggidu*, id est indicate, scilicet aliquod crimen, vel calumniam contra Jeremiam; et *indicabimus* regi, scilicet accusando eum.

AB OMNIBUS.] Refer ad *audivi calumniam*, puta ab omnibus, qui antea mihi erant amici, et jam custodiunt latus meum, qui omnia mea observant, dicentes: Videamus num aliqua in re decipiatur Jeremias, et cadat, ut eum ad regem deferamus. Ita S. Thom. et Lyran. sed Chald. Vatabl. Pagnin. vertunt: *Omnes mihi antea amici observant claudicationem meam*, id est, num aliqua in re claudicem, et aliquid perperam dicam, quod ad regem deferant. Hebr. enim צלע *tsefe*, et latus, et claudicationem quæ fit ad latus, et ipsum significat. Quare Jeremias fuit hic typus Christi, quem Judæi sæpe tentarunt, ut caperent eum in sermone, Matth. 22. 15. et alibi.

11. NON INTELLEXERUNT OPPROBRIUM SEMPITERNUM,] quod incurrent ex suo excidio, quod ego eis minor, et ipsi irrident. Vatabl. vertit: *Nihil sua prudentia profecerunt*; Chald. *non prosperabuntur*, quod enim prudenter fit prosperatur.

12. PROBATOR JUSTI.] Septuaginta, *probans justa*, qui uniuscujusque merita ponderas, justeque remuneras.

13. CANTATE.] Est epiphonema Prophetæ gratias agentis Deo, quod in spiritu vidisset se e suis ærumnis et populum a Babylone liberatum iri. Nota hic alternantes animi motus, æstusque, et luctam naturæ et gratiæ in Jeremia. Jam enim ipse v. 4. 11. 13. a Deo animatus sperat, roboratur, exsultat; jam vers. 7. 9. 14. 15. 16. sibi et hostibus relictus videtur esse dejectus, et desperare. Unde mox considerans instantia pericula, et majora sibi imminere contra Judæos certamina, mœret et maledicit diei nativitatis suæ. Quia enim hic dicit: *Cantate Domino, etc. quia liberavit animam pauperis de manu malorum*; hinc ut ostendat quanta et quam gravia sint hæc mala, subdit: *Maledicta dies in qua natus sum*, quæ scilicet tantorum malorum mihi fuit janua et exordium.

14. MALEDICTA DIES, IN QUA NATUS SUM.] Simili modo S. Job cap. 3. maledicit diei nativitatis suæ. Aliqui putant hæc verba dici a Jeremia animo perturbato: videntur enim esse verba animi desperantis, impatientis, ulciscentis. Unde Calvinus ait has esse desperati hominis voces, esse sacrilegum furorem contra Judæos, esse blasphemias et contumelias in Deum naturæ et ortus auctorem. Verum facessat hæc blasphemia, quam refellit S. Hier. Origen. Theodoret. et ceteri ex eo quod paulo ante Jeremias Deum tam affectuose laudavit: et quis credat eum hic peccare peccato mortali, imo exsecratione gravissima, eum, inquam, qui sanctificatus fuit ex utero?

Secundo. Origen. apud S. Hieron. respondet animas, quæ antea in cœlestibus habitarunt, et jam in terra in corpora, quasi in carcerem detrusæ sunt, merito lugere, et maledicere suæ incorporationi. Sed hæc est hæresis.

Tertio, Isidorus censet esse conditionatam maledictionem, q. d. Si quæ dies infausta et maledicenda esset, esset dies nativitatis.

Quarto, aliter rursum respondet Origen. Dies, inquit, nativitatis Jeremiæ jamdiu transierat, et jam non erat, eratque nihil; unde non peccavit ei maledicendo Jeremias: quia maledixit rei, quæ non erat, id est nihilo. Verum obstat, quod dies illa exstiterit, fueritque creatura Dei: non licet autem maledicere ulli creaturæ Dei, sive illa præsens sit, sive præterita. Rursum nuntius hujus diei adhuc exstabat, saltem secundum animam: huic autem maledicit pariter hic Jeremias vers. 15.

Quinto, P. Pineda in Job cap. 3. nove censet S. Jobi maledicta et querelas contra Deum, ex ingenti, impotenti et irato amore in Deum profectas esse. Solet enim ingens amor, ex sui vehementia et impotentia, irasci amico, dum ab illo se læsum, vel minus amice tractari putat, eaque ratione magis seipsum accendit, magisque amicitiam, stimulando amicum, suscitat et adauget. Ita S. Job ex amore queri et expostulare cum Deo quasi amico, quod ab eo tot malis affligatur, ut hac amoris fiducia et vehementia tam Dei erga se, quam suum erga Deum amorem excitet et inflammat. Hinc Lucianus in dialogo Mercurii et Maiæ: *Iracundi, ait, sunt qui amant*. Et vulgo dicitur: *Amantium iræ, amoris redintegratio est*. Consequenter censet, has querelas non pusillanimitatis, sed fortitudinis esse signum. Nam in viris fortibus, dum arduam obeunt luctam, gemitus et clamores non debilitare robur animi, sed illud augere et confirmare docet Cicero Tusculan. 2. *Ut in stadio*, inquit, *cursores exclamant quam maxime possunt, faciunt idem cum exercentur athletæ: pugiles vero etiam cum feriunt adversarium, in jactandis cestibus ingemiscunt. Si gemitus igitur in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur.*

Fateor amantes et fortes in acri dolore gemere et irasci; at non solent amico, multo minus Deo maledicere. Addo Jeremias hic non Deum, sed diem nativitatis incusat, eique maledicit.

Sexto, S. Chrysost. homil. 4. de patientia Job (quem sequuntur D. Thomas et Hugo) censet hæc verba non esse optantis, sed declarantis tantum internum dolorem, non ut cuipiam rei injuriam inferat, sed ut dum in creaturas converti videtur, ab injuriis et blasphemia in Deum plane se avertat: *Sicut*, inquit, *si quis apostematis morbo circumventus, ferro recidatur a medico, non habens quomodo recidenti adversetur, circumstantia tangit, atque astantes mordet, illis quidem inferre nihil habens, ad medicum autem extendere manus non valens: sic et Job blasphemiæ magnitudinem timens, facit inanimatis injuriam, atque fiduciam passione adauget, non contra Deum audens, sed se denique accusans*; et mox: *Maledicit non creaturam, sed sui ipsius*

diem: potestatem habeo diei meæ, non maledico creatori, mei ipsius diem maledico, q. d. Maledico diem, non quatenus dies est Dei, sed quatenus meus est, hoc est, mihi tam misero, et meæ nativitati maledico. Verum hoc licet per se non sit blasphemum, nec Deo injurium, impatientiæ tamen et pusillanimis mentis est indicium: atque laviculum, nec explens pathos et gravitatem hujus orationis et affectus. Adde, qui sibi maledicit, indirecte et tacite suo auctori et creatori maledicit: maledictio enim creaturæ in ejus creatorem refunditur et redundat. Vide D. Thom. et Cajetan. 2. 2. q. 76. ubi docent quando maledictio sit peccatum mortale, quando veniale, quando nullum. Quocirca Lyran. vult hæc verba tantum exprimere inferioris partis affectum, cui tamen ratio non consentit: sicut in summa anxietate, dolore et desperatione dolor exprimit ex homine verba quædam, et gestus summæ desperationis, quasi naturæ impetu, quos ratio inhibere non potest. Sed hic nimis multa ordine, et quasi cum ratione dicuntur, atque debuisset corrigere Propheta hunc vitiosum naturæ motum: sicut Christus in passionis correxit suum, licet in se bonum. Hæc tamen sententia commode explicari potest, ut mox patebit.

Septimo S. Gregor. in Job 3. putat hæc esse mystice intelligenda, scilicet maledici a Sanctis, Job et Jeremia, peccato originali, in quo quis suo die natus est; rursum hac phrasi Job et Sanctos orare ut a mortalitate transferantur in beatam æternitatem, q. d. *Dies mutabilitatis pereat, et lumen æternitatis erumpat.* Et S. Ambros. l. 4. in Lucam c. 4. *Generationis suæ carnalis*, inquit, *diem perire desiderat, ut dies ejus in regeneratione numeretur. Pereat, inquit, dies sæcularis, ut dies spiritalis oriatur.* Verum hæc mystica sunt.

Unde et mystice hæc applicans Cadiloo Antipapæ B. Petrus Damiani l. 1. epist. 20. Merito, ait, dicas: *Maledicta dies in quo natus sum, etc. Non hic dies illa in qua natus est homo, maledicetur; sed prosperitas pestis, qua innocinante in peccatum lapsus est, condemnatur. In qua videlicet die tu quodammodo morereris in vulva, si ab ea, quam ceperas, imo, in qua male nascebaris, desisteres culpa.*

Octavo, Maldon. putat hæc diei ex aliorum sententia: Quia, ait, alii illi diei infortunato, et multorum malorum initio maledicturi erant. Verum seqq. versibus ad finem usque cap. hæc ita ingeminat Jeremias, ut ex proprio sensu loqui videatur.

Nono, Sanchez respondet Jeremiam dolere de die nativitatis non absolute, sed determinate, scilicet dolere quod illo die et tempore natus sit, quo visurus sit suæ gentis excidium. Aut potius dolere et maledicere peccato, quod sibi commisisse videbatur, vocans Deum seductorem, dicendo v. 7. *Seduxisti me Domine, et seductus sum*, q. d. Ita me hujus dicti et facti pœnitet, ut malim non esse natus, quam tam turpiter in Deum meum peccasse. Verum aliam causam assignat ipse Jeremias v. ult. dicens: *Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei?* Unde et vers. 8. queri incipiens, ait: *Factus est mihi sermo Domini in opprobrium. Et dixi: Non recordabor ejus, neque loquar ultra in nomine illius.* Ubi plena significat odia, probra et verbera quæ a Judæis, ob tristes et minaces suas prophetias, sustinebat, fuisse causam sui doloris et ægritudinis animi, quæ hanc ei maledictionem exaussit.

Respondeo ergo cum Cajetano loco citato, et Christ. a Castro, esse modum loquendi Hebræorum, ut per maledictionem tantum intelligant interjectionem optantis, q. d. Utinam hoc non fuisset. Sic Job c. 3. *maledicit*, id est optat dicens: *Pereat dies in qua natus sum*; sicut enim bonum diei est esse, sic malum est eidem non esse. Maledicit ergo diei nativitatis, id est quasi optat ei malum, scilicet non esse: quia tot malorum, tum communium, ut prophetaret et videret excidium urbis et gentis suæ: tum propriorum, ut ob hoc omnibus esset exosus, quasi falsus propheta, et hostis patriæ, essetque omnibus probro, dies illa fuerat ipsi causa et porta, q. d. Utinam numquam fuisset dies illa, utinam numquam essem natus! melius enim est non esse, quam semper esse male, et tam miserum. Utitur Jeremias hac phrasi ad pathos, ut ostendat quantas angustias, et quam gravia mala patiatur, quamque invitus excidium Hierosolymæ intentet et prædicat, ut Judæi videant eum non sponte, sed coactum a Deo illud ipsum prædicere.

Dices: Miseria hujus vitæ est materia patientiæ et gloriæ in cœlo, estque volita a Deo; unde ea fortiter ferenda est, non autem optandum, ut homo non sit; hoc enim peccatum est, et animi abjecti et pusillanimis, præsertim in Jeremia, quem Deus sanctificarat in utero, euique omnem opem et robur promiserat, ita ut certam haberet spem suæ evasionis et salutis.

Resp. Jeremias abstrahit hic a statu gratiæ, meriti, peccati, ab ordinatione Dei, a statu futuro gloriæ, et tantum spectat naturalia bona et mala. Sunt enim hæ puræ naturæ voces, et velunitates, seu potius velleitates et optationes circa rem præteritam et impossibilem, quas vehementia doloris quasi naturaliter exprimit, et ratio dolore obnubilata et pæne oppressa permittit, imo elicit, ut mali sui gravitatem ostendat, et hac querela leniat, q. d. Si commoda et incommoda naturalia speciem, quæ sunt tam in vita, quam in interitu, satius est et optarim interiisse, et numquam natus esse, quam vivere. Tunc enim omnibus caruissem ærumnis vitæ, quas tantas experior, ut omnia ejus commoda et jucunda cum eis non sint comparanda. Sic Eccles. c. 7. 2. dicitur: *Melior est dies mortis die nativitatis*: et c. 4. 2. *Laudavi magis mortuos, quam viventes: et feliciorem utroque judicavi, qui necdum natus est, nec vidit mala quæ sub sole fiunt.* Si enim anima ingressura corpus videret omnia mala, quæ in eo passura est, horreret, diceretque. Malo non nasci, quam nasci ad tantas miserias. Vita enim hæc plus fellis quam mellis habet. Abstraho a periculis peccandi, quæ in hac vita continua sunt et maxima, ob quæ dixit S. Ambros. l. de Bono mortis, c. 4. *Quid est mors, nisi vitiorum sepultura, virtutum suscitatio?* Hinc et sanctus Paulus Rom. 7. ingemiscit: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?*

Simili modo et causa S. Hieron. ut intimum suum indicet dolorem, conceptum ex suorum obitu, et ex æmulorum obtrectatione, quasi ipse ejus esset causa, utpote qui virgines ad nimium rigorem et ine-

dism suis scriptis induceret, hæc Jeremiæ verba usurpat epist. 25. ad Paulam, consolans eam super obitu Blesillæ filiæ: *Testor, ait, mi Paula, Jesum, quem Blesilla nunc sequitur; testor sanctos Angelos quorum consortio fruitur, eadem me dolorum perpeti tormenta, quæ pateris; patrem esse spiritu, nutritium charitate, et interdum dicere: Pereat dies illa, in qua natus sum. Et: Hei mihi, mater, ut quid genuisti me virum qui dicerer discrimen omni terræ?*

Sic Elias undique persecutionem a Jezabele patiens, ut vix evadere posset, *petivit animæ suæ ut moreretur, et ait: Sufficit mihi, Domine, tolle animam meam*, 3. Reg. 19. Hinc et Virgil. 1. Æneid. ita canit, aut potius luget:

O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere!

Et Comicus:

Non est vivere, sed valere vita.

Et Seneca:

Mortis habet vices, lente cum trahitur
Gemitibus vita.

Maledicta ergo dies, est mala, id est misera admodum, quam Plautus in Bacchid. scelestam vocat:

Quia ædepol certo scio,
Vulcanus, luna, sol, dies, dii quatuor
Scelestiorem nullum illuxere alterum.

Dices secundo, Jeremias non tantum irrationali diei sed et homini rationali, puta nuntio, maledicit; quod est peccatum mortale. Respondent aliqui, hunc nuntium fuisse hominem malum, scilicet Phassur, omni maledictione dignum. Sed frivolum hoc est commentum. Respondeo ergo cum S. Hieron. esse hyperbolam. Nam doloris ingenium est hyperbolice quidvis accusare et detestari, quod ad rem de qua dolet, quoquo modo attinet, etiamsi id culpæ, imo rationis et animæ sit expers, atque in illud acerbitatem suam evomere, quasi ipsum plagæ acceptæ fuerit causa, aut certe occasio. Sic Virgilius dolentem matrem pingens ecloga 5. ait:

Cum complexa sui corpus miserabile nati,
Atque deos, atque astra vocat crudelia mater.

Sic David 2. Reg. 1. 21. accusat, et maledicit montibus Gelboe, quod fuerint occasio, id est locus, stragis Saulis et Jonathæ, dicens: *Montes Gelboe, nec ros, nec pluvia veniant super vos, neque sint agri primitiarum: quia ibi abjectus est clypeus fortium, clypeus Saul.* Tantum ergo vult Jeremias dicere: Utinam numquam essem natus, se consequenter utinam numquam fuisset homo id nuntians non qua homo, sed qua nuntius! id est utinam numquam fuisset dies illa, et consequenter nec tam infaustus diei tam infaustæ nuntius!

Tropolog. ex S. Gregor. Glossa, idem, inquit, dicere licet in persona peccatoris, ut scilicet maledicamus diei nativitatis peccati et culpæ, in qua diabolus est pater, concupiscentia mater, dies est productio culpæ in actum exteriorem: quæ dies maledicitur, cum homo per pœnitentiam peccatum suum detestatur.

16. Non pœnituit eum,] scilicet Deum, quod subverterit Pentapolim, id est non mutavit sententiam, non reædificavit eam, sed eam subvertit in æternum, q. d. Utinam pari modo numquam fuisset homo ille, sicut non sunt civitates illæ quinque prorsus subversæ a Domino.

Audiat clamorem mane.] Per mane et meridiem, totum diem intelligit. Ita S. Hieron. q. d. Totis diebus sit nuntius ille in animi perturbatione, in qua solent esse ii, qui urbem incolunt obsessam, vel qui in parentum luctu, aliaque gravi calamitate, versantur, qui tota die clamores et luctus audiunt, q. d. Rem adeo infaustam hic nuntius nuntiavit, ut non evangelio, nec præmio dignus videatur, sed potius afflictione, simili obsessis; dignus, inquam, non si nuntiantem, sed si rem nuntiatam species.

Notat S. Hieron. hæc omnia hyperbolica periphrasi addi et exaggerari, ut ostendat vehementiam doloris, tantumque hæc omnia significare: Utinam non fuisset dies ille, et nuntius! Sic Æneas, ut summum animi dolorem explicet, ait Æneid. 2.

Quem non incusavi amens hominumque Deumque?

17. Qui, non nuntius, ut Chald. Hugo, Lyran. sed Deus, vel Dominus, qui præcessit: vel per hebraismum, qui, id est quia (et ita legunt Raban. Græca et tria manuscripta) non me interfecit a vulva,] id est in vulva (sic enim sæpe ב id est, in, capitur pro מן min, id est a, ex, de,) scilicet Dominus, naturæ et generationis auctor, cujus est in vulva occidere et vivificare; unde sequitur:

Ut fieret mihi mater mea sepulcrum, et vulva ejus (matrix matris) conceptus æternus,] id est semper prægnans, ut numquam natus, sed in utero moriens, eumdem haberem sepulcrum et conceptum, id est conceptaculum, q. d. Utinam mater me semper in utero gestasset, numquam in lucem edidisset!

Aliter vir doctus, ut, ait, ponitur pro utinam, uti apud Terentium et Comicos sæpe legimus: ut, id est utinam, *te perdant dii deæque*, q. d. Utinam periissem in utero; ita ut sit hoc aliud votum, a priori, quo mox a vulva in lucem editus occidi optavit, diversum. Verum sic dicendum fuisset, *ut facta esset*, non *ut fieret*, etc. Neque enim jam natus potest redire in uterum, ut ibi sepeliatur.

Nota: Non optat Jeremias mori in peccato originali sed ab eo abstrahi, ut dixi v. 14.

Denique S. Chrysost. hom. 4. de patientia Job, et alii notant majorem esse gratiam Evangelii, quam legis; quia sancti Prophetæ passi sunt sed dolebant; Apostoli et Martyres passi sunt, sed gloriabantur. *Omne infirmum*, ait Seneca, *natura querulum est*, et omne querulum fœmineum: virile enim est in adversis non queri, sed fortiter ea superare, in iisque gaudere et gloriari. S. Bernard. epist. 356. ad Eugenium Pont. *Legi*, ait, *apud quemdam sapientem: Non est vir fortis, cui non crescit animus in ipsa rerum difficultate. Ego autem dico: Fideli homini magis est inter flagella fidendum.* Addit: *Tu amice sponsi, amicum te in necessitate probato.* B. Dorotheus magnus vitæ spiritualis magister: *Certa, ait, contemptus mundi nota est, nulla re perturbari.* S. Ignatius: *Mansuetudinem, ait, volo, qua omnis vis et potestas principis hujus mundi enervatur.*

Agricolæ asperam amant hiemem: quo enim majus est frigus, eo segetes magis, radicantur in terra, magisque augent terræ succum; indeque in æstate majorem exspectant messem. Ita Sancti generosi amant aspera: inde enim lætiores fructus patientiæ et virtutum in hac vita, atque gloriæ in futura metent: vide dicta Isaiæ 25. 3. Scivit hoc S. Hieron. ideoque ab æmulis vexatus ita scribit ad Asellam ep. 99. *Gratias ago Deo meo, quod dignus sim, quem mundus oderit. Quotam partem angustiarum perpessus sum, qui cruci milito? Infamiam falsi criminis imputarunt; sed scio per bonam et malam famam perveniri ad regna cœlorum.*

Martinianus, Saturianus, et eorum duo germani, cum jussu Gaiserici regis Wandalorum, ligatis pedibus post terga currentium quadrigarum per sylvarum et dumorum aculeos raptandi, et longa diraque morte enecandi essent, vale sibi invicem unusquisque ita dicebant: *Frater, ora pro me; implevit Deus desiderium nostrum: taliter pervenitur ad regnum cœlorum. Itaque orando et psallendo, gaudentibus Angelis, pias animas emiserunt*, ait Victor Uticens. lib. I. Wandal.

Idem Victor lib. 2. narrat, Confessoribus Christi damnatis ab Hunerico rege ad exsilium, eoque pergentibus, occurrisse mulierem manu tenentem infantulum, eumque ita exhortantem: *Curre, domine meus, vides universos sanctos, quomodo pergunt et festinant ad coronas.* Cumque a Confessoribus rogaretur, cur a tam longo itinere ita properaret, respondit: *Cum hoc servo vestro parvulo ad exilium propero, ne inveniat eum solum inimicus, et a via veritatis revocet ad mortem.* Et inferius narrat turbas plurimas fidelium Martyribus occurrisse, quæ suos infantulos ad vestigia Martyrum projicientes clamabant: *Quibus nos miseros relinquitis, dum pergitis ad coronas? quis istos baptizabit?* cumque una pergere vellent ad exilium, a tortoribus sunt prohibiti et remissi. Ibidem refert Confessores in custodia coarctatos fuisse, ut uno supra alium jactato, jacerent quasi agmina locustarum, in stercoribus et fœtoribus extreme cruciandi, qui hymnum cum exsultatione decantabant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis ejus.*

Idem lib. 3. narrat Dionysiam matronam, cum sub eodem Hunerico fustigaretur, dixisse: *Qualiter libet cruciate, verecunda tamen membra nolite nudare*; cumque id non obtineret, et inter virgarum ictus rivi sanguinis toto corpore fluitarent: *Ministri*, ait, *diaboli, quod ad opprobrium meum facere computatis, ipsa est laus mea*: quin et ipsa Martyr alios ad martyrium confortabat. Habebat unicum filium teneræ ætatis et delicatum, quem cum timore pœnarum paventem conspiceret, verberans eum nutibus oculorum et auctoritate materna ita confortavit, ut matre multo fortior redderetur. Cui inter crudelia verbera constituto ita dicebat: *Memento, fili, quia in nomine Trinitatis in matre Ecclesia baptizati sumus; non perdamus indumentum nostræ salutis, ne veniens invitator, vestem non inveniat nuptialem, et dicat ministris: Mittite in tenebras exteriores, ubi erit fletus oculorum, et stridor dentium. Illa pœna timenda est, quæ numquam finitur. Illa desideranda vita, quæ semper habetur.* Talibus itaque filium solidans, velociter Martyrem fecit, quem ipsa hostiam amplexans cum gaudio domi suæ sepelivit.

Viderunt id quoque Gentiles, sed per umbram, præsertim Stoici, qui per patientiam ad apathiam et indolentiam, animique tranquillitatem contenderunt. Unde Plutarch. lib. de Animi tranquil. *Invicti*, inquit, *et animosi fortunæ his verbis respondebimus, quæ Socrates usus in Anytum et Melitum dicere, in ipsos torsit judices: Interficere me Anytus et Melitus possunt, nocere mihi non possunt. Potest enim me fortuna morbo aliquo affligere; animi abjecti, degenerem, invidum non potest eum efficere, qui sit bonus, fortis, magnanimus*; et euparias: *Imitemur Anaxagoram, qui audiens filium esse mortuum, dixit: Sciebam mortalem esse, quem genueram; et ad singulos fortunæ casus dicamus, Noveram divitias me possidere in diem duraturas et instabiles: noveram magistratum ab iis adimi posse, qui me eo ornaverant: noveram mihi esse probam mulierem, sed tamen mulierem: noveram, amicum esse hominem, facile (ut ait Plato) mutabile animal. Hujusmodi enim præparatio, animique informatio, si quid adversi evenerit, saltem cordis, et trepidationem avertet, mentisque perturbationem sedabit: non enim dicet, Non putabam, hæc non exspectabam.*

Unde Carneades omnem dolorem oriri censuit, ex eo, quod inexspectato nobis accidat quippiam; et rursum: *Nimia istarum rerum appetitio, acerrimum amittendi metum, et in amissione dolorem ingenerat. Hoc caret qui appetitum hunc refrænans fortunæ dicit: Suave est si quid das; parvus dolor, hoc ubi tollis.*

Demetrius cum Megaram cepisset, quæsivit a Stilpone, ecquid in ista direptione ipsi periisset; cui Stilpo: Neminem vidi, qui res meas ferret: fortuna enim opes deprædatur, non sapientiam, non constantiam animi, quæ sunt res et bona sapientum. *Non timet mortem, qui eadem fato dicit: Ipse Deus simul atque volam me solvet; qui dicit: Antevorti te, o fortuna, omnesque tibi ad me aditus obstruxi.*

Et sub initium libri: *Sicut apibus mel præbet thymus acerrima et aridissima herba: ita homines cordati e rebus adversissimis convenienș aliquid et commodum decerpunt. Actus est in exsilium Diogenes: ne hoc quidem male: nam factus extorris philosophari cœpit. Zeno Citiensis audiens navem cum suis rebus esse submersam, Laudo, inquit, tuum factum, o fortuna, quæ nos in palliolum et porticum redigis. Quid obstat, quo minus ista imiteris? Obeundo aliquo magistratu impegisti? vives postmodum ruri, rerum tuarum satagens. Ambiens principis alicujus amicitiam, passus es repulsam? vives periculorum et negotiorum liber. Accidit per calumniam vel insidiam exsibilatio aliqua, et infelix successus? secundo vento ad Musas et Academiam navigare licet, quod fecit Plato postquam naufragium amicitiæ fecit cum Dionysio.*

Ad animi tranquillitatem comparandam, multum conducit illustres viros considerare, qui eadem, qua nos fortuna æquo sunt animo usi. Molestum tibi est, quod prole cares? at Romanorum vide reges, quorum nullus filio regnum reliquit. Paupertas tibi gravis est? quis vero Bœotorum esse mallet quam Epaminondas, aut Romanorum quam Fabricius? Adulterata est mulier; nonne legisti inscriptionem apud Delphos:

Agis me posuit terræ rex, et maris idem?

et audivisti uxorem ejus Timæam fuisse ab Alcibiade

vitiatam? verum id Agidi non obstitit, quo minus Græcorum fieret clarissimus et maximus. Hucusque Plutarchus.

Audi et Senecam: *Totum fortunæ regnum despiciam;* et: *Malo me fortuna in castris suis, quam in deliciis habeat; torqueor, sed fortiter, bene est; occidor, sed fortiter, bene est.* Ita ipse epist. 68. Idem de Remed. fortuit. *Dolor,* ait, *imminet: si exiguus est, feramus: levis est patientia. Si gravis est, feramus: non levis est gloria. Dura res est dolor: imo tu mollis. Pauci dolorem ferre potuerunt: simus ex paucis. Imbecilles natura sumus: naturam infamare nolite; illa nos fortes genuit. Fugiamus dolorem: quid, quod ille sequitur fugientes?* Idem l. 3. de Ira c. 5. et 6. *Non est magnus animus, quem incurvat injuria. Aut potentior te, aut imbecillior læsit. Si imbecillior, parce illi: si potentior, tibi. Nullum est argumentum magnitudinis certius, quam nihil posse quo instigeris, accidere. Pars superior mundi et ordinatior, ac propinqua sideribus, nec in nubem cogitur, nec in tempestatem impellitur, nec versatur in turbinem, omni tumultu caret; inferiora fulminantur. Eodem modo sublimis animus, quietus semper, et in statione tranquilla collocatus, intra se premens quibus ira contrahitur, modestus et venerabilis est.* Denique sapientis est ista vox: *Miseria prudentiæ bona est mater.* ἐξ ὧν ἔπαθες, ἔμαθες: *A quibus læsus, ab his doctus es.*

Et consumerentur in confusione dies mei,] id est, ut ignominiose vitam finirem. Simile est Job 10. v. 18. et 1. Machab. 2. v. 7.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Sedecias in Jerusalem a Chaldæis obsessus, rogat Jeremiam, ut pro sui et urbis liberatione Deum oret: ille respondet urbem cum rege capiendam. Unde v. 8. proponit eis viam vitæ, suadens, scilicet, ut se dedant Chaldæo, atque rite pauperibus et oppressis justitiam administrent: atque viam mortis, si videlicet Chaldæo resistant.

1 Verbum, quod factum est ad Jeremiam a Domino, quando misit ad eum rex Sedecias
Phassur filium Melchiæ, et Sophoniam filium Maasiæ sacerdotem, dicens: 2. Interroga
pro nobis Dominum, quia Nabuchodonosor rex Babylonis præliatur adversum nos: si forte
faciat Dominus nobiscum secundum omnia mirabilia sua, et recedat a nobis. 3. Et dixit Jeremias
ad eos: Sic dicetis Sedeciæ: 4. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego convertam vasa belli,
quæ in manibus vestris sunt, et quibus vos pugnatis adversum regem Babylonis, et Chaldæos, qui
obsident vos in circuitu murorum: et congregabo ea in medio civitatis hujus. 5. Et debellabo ego
vos in manu extenta, et in brachio forti, et in furore, et in indignatione, et in ira grandi. 6. Et
percutiam habitatores civitatis hujus, homines et bestiæ pestilentia magna morientur. 7. Et post
hæc ait Dominus: dabo Sedeciam regem Juda, et servos ejus, et populum ejus, et qui derelicti
sunt in civitate hac a peste, et gladio, et fame, in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in
manu inimicorum eorum, et in manu quærentium animam eorum, et percutiet eos in ore gladii,
et non flectetur, neque parcet, nec miserebitur. 8. Et ad populum hunc dices: Hæc dicit Dominus:
Ecce ego do coram vobis viam vitæ, et viam mortis. 9. Qui habitaverit in urbe hac, morietur
gladio, et fame, et peste: qui autem egressus fuerit, et transfugerit ad Chaldæos, qui obsident
vos, vivet, et erit ei anima sua, quasi spolium. 10. Posui enim faciem meam super civitatem
hanc in malum, et non in bonum, ait Dominus: in manu regis Babylonis dabitur, et exuret eam
igni. 11. Et domui regis Juda: Audite verbum Domini, 12. domus David, hæc dicit Dominus:
Judicate mane judicium, et eruite vi oppressum de manu calumniantis: ne forte egrediatur ut
ignis indignatio mea, et succendatur, et non sit qui exstinguat, propter malitiam studiorum vestrorum.
13. Ecce ego ad te habitatricem vallis solidæ atque campestris, ait Dominus: qui dicitis:
Quis percutiet nos? et quis ingredietur domos nostras? 14. Et visitabo super vos juxta fructum
studiorum vestrorum, dicit Dominus: et succendam ignem in saltu ejus: et devorabit omnia in
circuitu ejus.

Est hic hysterologia, sive præposterus ordo: hic enim narrantur gesta sub Sedecia, cum postea cap. 24. et sequent. narrantur gesta sub Joakim et Joachin, qui ante Sedeciam regnarunt. Rursum prophetia hujus c. diu post præcedentes est edita; illæ enim editæ fuerunt diu ante adventum Chaldæorum, hæc illis præsentibus, et urbem obsidentibus edita est. Vide chronotaxin initio libri. *Phassur* hic fuit filius Malchiæ; unde alius est a Phassur filio Emmer, qui percussit Jeremiam c. 20. Ita S. Hieron. Sed uterque impius fuit et iniquus in Jeremiam. Hic enim suasit Sedeciæ c. 38. ut occideret Jeremiam.

2. INTERROGA.] Hebr. דרש *daras*, significat interrogare, significat et rogare, sive requirere Dominum obsecrando, et opem petendo. Ita Chald. hic, Vatabl. Theodor. et patet ex seq. utroque modo hic accipi. Ecce hic impletum illud, quod promisit Deus Jeremiæ 15. 19. *Convertentur ipsi ad te, et tu non converteris ad eos*: necessitas enim compulit impium Sedeciam adire, et petere opem a Jeremia.

SECUNDUM OMNIA MIRABILIA SUA,] quibus mire populum suum liberavit a Pharaone Exodi 14. et a Sennacherib 4. Reg. 19. et ab Holoferne Judith 13. Tacite hic fatetur Sedecias se non anis, nec humanis viribus, sed sola Dei ope et miraculo posse a Chaldæis liberari.

ET RECEDAT A NOBIS,] non Deus, sed Nabuchodonosor.

4. CONVERTAM.] Theodoretus, *inutilia reddam*: simplicius, *convertam*, id est retundam arma vestra, hoc est, impediam ut iis uti, et Chaldæis resistere non possitis. Ita Isidor. Tertio, simplicissimo Hugo, S. Thomas, Lyran. Vatabl. *convertam*, id est reflectam, *vasa*, id est arma bellica, contra vos, ut scilicet Chaldæi iis vos armatos videntes, magis provocentur ad pugnam contra vos, eaque urbe capta, uti fieri solet, vobis eripiant, et in modio, puta in foro, domo civica, vel armamentario, civitatis colligant, iisque vos trucident. Quarto, Sanchez, *convertam*, inquit, arma vestra in vosmetipsos, q. d. Faciam ut sint inter vos factiones, et mutua vos cæde conficiatis. Verum sequentia indicant tertiam expositionem. Sequitur enim: *Et Chaldæos*, scilicet convertam et incitabo contra vos: *et congregabo ea in medio civitatis*: ea, scilicet vasa *belli*, puta arma vestra. Neque in excidio Jerusalem per Chaldæos, sed per Romanos, fuisse factiosos Zelotas legimus.

5. ET DEBELLABO, pugnans pro Chaldæis contra vos, IN MANU EXTENTA,] id est robusta, quæ continuo rigide se extendat ad vos feriendum et trucidandum.

8. ECCE EGO DO CORAM VOBIS VIAM VITÆ, ET VIAM MORTIS,] q. d. Do vobis optionem vitæ et mortis, atque rationem propono, ac medium unum, quo vivere possitis; aliud, quo mortem accersatis: scilicet, si vultis vivere, tradite vos Chaldæo; si repugnetis, obsidionem in urbe sustinendo, peribitis gladio, fame et peste. Si ergo peratis, id vestræ culpæ et inobedientiæ ascribite; nec me crudelitatis accusate. Itaque manere in urbe, et obsideri, erat via mortis: confugere autem ad hostes, erat via vitæ, q. d. Tam male vobiscum agatur, ut non possitis salvari, nisi per hostes: ut non possitis mortem, nisi per captivitatem evadere.

Tropolog. *via vitæ*, est studium virtutis et legis Dei: *via mortis*, est peccatum, ac legis et voluntatis Dei prævaricatio. Utramque concionatores sæpe populo ob oculos ponant, ut, cum multi sint vocati, pauci electi, cumque multi ingrediantur viam mortis, pauci viam vitæ; quisque amans salutis suæ, satagat cum paucis fugere de incendio Sodomæ, et quasi spolium liberare et salvare animam suam, ut per viam vitæ ad vitam beatam et æternam evadat.

Secundo, et magis apposite: *via vitæ* est, subdere se cruci a Deo immissæ; *via mortis* est, ei reniti et obluctari. Unde Christus ait Matth. 16. 24. *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* Idem ait S. Joan. c. 12. v. 25.

9. ERIT EI ANIMA SUA, QUASI SPOLIUM,] liberabit a morte animam, id est vitam suam, eamque habebit instar spolii, quia, sicut spolium alienum est, non proprium, hosti enim abripitur: ita Judæi in obsidione vitam suam desperatam, perditam, et in hostium potestate positam, salvabunt, et quasi spolium hosti eripient, dedendo se hosti. Secundo, sicut milites gaudent de spolio, quasi præmio præter spem obvenienti: ita Judæi gaudebunt de vita sua præter spem servata. Ita Vatabl. et Maldonat. Sic fere et Capella: *Liberabit*, inquit, *animam suam, et servabit integram, sicut spolium quod quis direptioni et incendio eripit, et sedulo custodit*: Aliter Isidor. *Vita salva*, inquit, *erit captivus*, eritque spolium hosti. Hanc phrasin repetit Jeremias c. 38. 2. et c. 39. 18. et 45. 5.

10. POSUI ENIM FACIEM MEAM SUPER CIVITATEM HANC IN MALUM.] obfirmato et infenso animo et oculis aspexi Jerusalem, statuique et plane decrevi eam dare Chaldæis exurendam.

11. ET DOMUI REGIS,] scilicet, dices. Jubet Deus Prophetæ, ut a populo ad proceres sermonem convertat.

12. DOMUS DAVID,] id est domus regis: rex enim erat ex stirpe David. Meminit Davidis, quia posteros ejus ad judicium et justitiam exhortari volebat, in qua excelluit David, ut patet 2. Reg. 8. 15. q. d. Si filii estis Davidis, Davidis opera facite.

MANE.] Id est tempestive, vigilanter, diligenter et cito absolvite lites et causas innocentum. Ita Hugo et Lyran.

Secundo, Vatabl. *mane*, inquit, cum scilicet jejuni estis, ne per ebrietatem turbato cerebro, pervertatis judicium.

Tertio, mystice S. Hieronym. Raban. Hugo, *mane*, inquiunt, id est in luce justitiæ, non in tenebris falsitatis. Primus sensus simplicissimus est.

13. ECCE EGO AD TE HABITATRICEM VALLIS SOLIDÆ.] Pro *solidæ* hebr. est צור *tsur*, quod Symmach. ait S. Hieron. vertit, *petram*; Theodot. *obsessam*; Aquilæ secunda editio, *Tyrum*; Noster, *solidam*; Chald. *vallem fortitudinis*. Notat ergo Judæam et maxime Jerusalem ait S. Hieron. quæ in valle solida et forti instar petræ sita, muniebatur Sion, et aliis montibus ac muris maximis, instar Tyri: ita ut simul petra, sive rupes, esset et vallis.

Secundo, quia, ut ait S. Hieronym. uti Tyrus mari, ita Jerusalem obsessa Babylonio cingebatur exercitu.

Dicitur Jerusalem campestris; quia partem habebat in campo, et campos habebat vicinos. Alloquitur Jerusalem, id est cives, qui munitioni civitatis præfidebant, quasi esset inexpugnabilis, q. d. Ne confidatis loco naturæ munito: ego enim sum, qui contra te pugno, qui facile mihi aditum patefaciam: *Quia si exaltatus fueris ut aquila, et si inter sidera posueris nidum tuum, inde detraham te*, uti minatus sum Idumææ, Abdiæ v. 4.

Symbolice, Jeremias, æque ac Isaias c. 22. v. 1. Jerusalem et Sion, licet in monte sitam, vocat vallem; quia illam sic intuebantur peccatis, æque ac Chaldæorum armis depressam et deletam, ut nullum appareret in ea aut priscæ religionis et sanctitatis, aut antiquæ altitudinis et gloriæ vestigium, q. d. O mons, non jam nobilis et illustris, sed ignobilis et profunda vallis, quæ tuis corruptis moribus in vilitatis et ignominiæ fundum te depressisti, ideoque a Chaldæis usque ad fundamenta excisa et aversa es. Ita Sanchez.

14. VISITABO SUPER VOS JUXTA FRUCTUM STUDIORUM VESTRORUM,] q. d. Puniam vos pro meritis; ut, qualia semina peccatorum seminastis, tales et inde fructus plagarum metatis: ventum seminastis, turbinem metetis: spinas seminastis, spinas excidii et incendii metetis.

SUCCENDAM IGNEM IN SALTU EJUS.] *Saltum*, sive sylvam, vocat domos et plateas Jerusalem, ait S. Hieron. idque partim ob domorum, et habitantium multitudinem et densitatem, ait Theodoret. partim, quia ex lignis saltus portæ et domus erant constructæ; partim, quia erat in ea domus saltus Libani, a Salomone ædificata. Hunc sensum exigit interrogatio Judæorum: *Quis ingredietur domos nostras?* Huic enim respondet Deus: Ego et Chaldæi; et per eos *succendam ignem in saltu* vestro. Sic c. 22. 6. et alibi Jerusalem vocat *Libanum*. R. David et Jonathas per *saltum* accipiunt vicinas urbes, quæ instar sylvæ cingebant Jerusalem; quasi explicans subdat: *Et devorabit omnia in circuitu ejus*. Alludit autem ad ignem, qui sylvæ immissus totam pervagatur, et inextinguibilis est. Similem phrasin vidimus c. 5. 14.

Aliter Sanchez: Sacrificarant, inquit, Judæi in saltibus: habebant et in circuitu urbis lucos et hortos ad voluptatem et delicias. Tam ergo saltus et lucos, idolorum sacrificiis incestos, quam hortos ad animorum laxationem plantatos, et omni amœnitate instructos (in quibus proinde ventri vacabant et veneri) incendio populandos esse pronuntiat; ita ut nec in urbe, nec extra urbem quidquam vel a ferro tutum sit, vel ab incendio immune. Ita hortos deliciarum, quos mercatores et divites circum Antverpiam, Bruxellas, Brugas, aliasque urbes Belgicas sibi construxerant, ut viderentur esse paradisi terrestres; ob luxum et peccata in iis admissa, Deus, nostro hoc sæculo in Belgicis hisce tumultibus concremavit et subvertit; ita ut Belgium, quod olim videbatur esse oculus et deliciæ Europæ, nunc vallis lacrymarum, imo polyandrion funerumque locus esse videatur. At redeunte avita patrum fide et probitate, redibit et sensim avita opulentia, elegantia et frequentia.

Mystice, ait S. Hieron. Jerusalem vocatur *saltus* Libani, quod frugiferas arbores bonorum operum non haberet: in hunc ergo saltum Deus injiciat ignem, tum Chaldæorum, tum damnationis æternæ; unde ait Joan. Baptista: *Jam securis ad radicem arboris posita est. Omnis ergo arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur.*

Allegor. ait idem S. Hieron. quidquid ad domum regiam, et urbem metropolim prophetatur, referamus ad ordinem Ecclesiasticum, et principes Ecclesiarum, eos dumtaxat, qui se superbiæ et divitiis lasciviæque dederunt. Idem nota, et applica capiti sequenti.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hic incipit secundus liber, sive sectio oraculorum Jeremiæ, scilicet gesta et dicta ab eo post Josiam sub Joakim et Joachin, ut dixi in chronotaxi.

Mittitur ergo hoc cap. Propheta ad domum regiam, ibique monet regem Juda (quis hic fuerit dicam v. 1.) et principes, ut justitiam faciant pauperibus, alioqui eum cum regno evertendum esse; justitia enim quasi basi stabilitur regnum, injustitia evertitur. Deinde omnium filiorum Josiæ casus et fata ordine enarrat potius quam prophetat, scilicet Sellum, id est Joachaz, v. 10. eum moriturum in Ægypto; Joakim v. 13. eum sepeliendum sepultura asini; Joachin, sive Jechoniæ, filii Joakim, v. 24. eum cum matre capiendum, ac Babylone moriturum.

1 Hæc dicit Dominus: Descende in domum regis Juda, et loqueris ibi verbum hoc, 2. et
dices: Audi verbum Domini, rex Juda, qui sedes super solium David; tu et servi tui, et
populus tuus, qui ingredimini per portas istas. 3. Hæc dicit Dominus: Facite judicium et
justitiam, et liberate vi oppressum de manu calumniatoris: et advenam, et pupillum, et viduam
nolite contristare, neque opprimatis inique: et sanguinem innocentem ne effundatis in loco isto.
4. Si enim facientes feceritis verbum istud: ingredientur per portas domus hujus, reges sedentes de
genere David super thronum ejus, et ascendentes currus et equos, ipsi et servi, et populus eorum.
5. Quod si non audieritis verba hæc: in memetipso juravi, dicit Dominus, quia in solitudinem
erit domus hæc. 6. Quia hæc dicit Dominus super domum regis Juda: Galaad tu mihi caput Libani:
si non posuero te solitudinem, urbes inhabitabiles. 7. Et sanctificabo super te, interficientem
virum, et arma ejus: et succident electas cedros tuas, et præcipitabunt in ignem. 8. Et pertransibunt
gentes multæ per civitatem hanc: et dicet unusquisque proximo suo: Quare fecit Dominus
sic civitati huic grandi? 9. Et respondebunt: Eo quod dereliquerint pactum Domini Dei sui, et adoraverint
deos alienos, et servierint eis. 10. Nolite flere mortuum, neque lugeatis super eum fletu:
plangite eum, qui egreditur, quia non revertetur ultra, nec videbit terram nativitatis suæ. 11. Quia
hæc dicit Dominus ad Sellum filium Josiæ regem Juda, qui regnavit pro Josia patre suo, qui egressus
est de loco isto: Non revertetur huc amplius: 12. Sed in loco, ad quem transtuli eum, ibi
morietur, et terram istam non videbit amplius. 13. Væ qui ædificat domum suam in injustitia, et
cœnacula sua non in judicio: amicum suum opprimet frustra, et mercedem ejus non reddet ei.
14. Qui dicit: Ædificabo mihi domum latam, et cœnacula spatiosa: qui aperit sibi fenestras, et facit
laquearia cedrina, pingitque sinopide. 15. Numquid regnabis, quoniam confers te cedro? pater tuus
numquid non comedit et bibit, et fecit judicium et justitiam tunc cum bene erat ei? 16. Judicavit
causam pauperis et egeni in bonum suum: numquid non ideo quia cognovit me, dicit Dominus?
17. Tui vero oculi et cor ad avaritiam, et ad sanguinem innocentem fundendum, et ad calumniam,
et ad cursum mali operis. 18. Propterea hæc dicit Dominus ad Joakim filium Josiæ regem
Juda: Non plangent eum: Væ frater et væ soror: non concrepabunt ei: Væ Domine, et væ inclyte.
19. Sepultura asini sepelietur, putrefactus et projectus extra portas Jerusalem. 20. Ascende Libanum,
et clama: et in Basan da vocem tuam, et clama ad transeuntes, quia contriti sunt omnes
amatores tui. 21. Locutus sum ad te in abundantia tua; et dixisti: Non audiam: hæc est via tua ab
adolescentia tua, quia non audisti vocem meam. 22. Omnes pastores tuos pascet ventus, et amatores
tui in captivitatem ibunt, et tunc confunderis, et erubesces ab omni malitia tua. 23. Quæ sedes
in Libano, et nidificas in cedris, quomodo congemuisti, cum venissent tibi dolores, quasi dolores

parturientis? 24. Vivo ego, dicit Dominus: quia si fuerit Jechonias filius Joakim regis Juda, annulus in manu dextera mea, inde evellam eum. 25. Et dabo te in manu quærentium animam tuam, et in manu quorum tu formidas faciem, et in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in manu Chaldæorum. 26. Et mittam te, et matrem tuam quæ genuit te, in terram alienam, in qua nati non estis, ibique moriemini: 27. et in terram, ad quam ipsi levant animam suam ut revertantur illuc, non revertentur. 28. Numquid vas fictile atque contritum vir iste Jechonias? numquid vas absque omni voluptate? quare abjecti sunt ipse et semen ejus, et projecti in terram, quam ignoraverunt? 29. Terra, terra, terra, audi sermonem Domini. 30. Hæc dicit Dominus: Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur: nec enim erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David, et potestatem habeat ultra in Juda.

1. Descende.] ito: descendere enim in Script. significat ire.

Regis,] scilicet, qui cap. præced. ad Jeremiam nuntios miserat, id est Sedeciæ. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, Dionysius. Ad Sedeciam ergo hæc dicuntur a v. 1. usque ad v. 10. ubi incipiunt dicta sub Joakim ad Sellum, Joakim et Joachin. Verum sic foret hic magna et dura hysterologia (Joakim enim præcessit Sedeciam) præsertim quia omnia in hoc cap. connexa sunt, ut unum ex alio fluere videatur. Quare melius dicemus, regem hunc esse Joakim, quem Pharao Nechao, abducto in Ægyptum Joachaz, ejus fratre, regem Judææ constituerat. Joakimo ergo mandat, ut per se et suos justitiam cuilibet, præsertim advenis, pupillis et viduis administret, ut felix et stabile habeat regnum, alioqui enim ei excidium minatur.

5. In memetipso, per memetipsum, juravi.]

6. Galaad tu mihi caput.]Mons Galaad est caput et principium ac nobilissima pars Libani: est enim ferax resinæ, stactes et aromatum, ut patet Genes. 37. 25. In quo Jacob cum Laban percussit fœdus, statuens acervum lapidum quasi testem perennem fœderis: inde dictus est mons hic *Galaad*, id est acervus testimonii; inde *Galaad* significat hic vel templum, ut vult Hugo; vel Jerusalem, uti vult S. Thom. et Vatablus, vel potius, ut patet ex v. 1. et 6. domum et stirpem regiam, cujus arx et domus instar Galaad montis erat edita in monte Sion, juxta templum, in quo erant tabulæ decalogi, arca et alia monumenta fœderis percussi (hoc enim est Galaad) inter Deum et populum. Adde, sicut in Galaad et Basan ob sylvarum densitatem erant leones et bestiæ ferocissimæ: ita et in domo hac regia reges erant feroces instar leonum, Ezechiel. 19. v. 1. et seq. Consequenter per *Libanum*, ut docet S. Hieron. Raban. Chald. Theodoret. Castrius, intelligit Jerusalem, indeque totam Judæam, q. d. O domus regia, quæ nobilitate, auctoritate, imperio, pulchritudine, altitudine caput es Hierosolymæ, sicut Galaad caput est Libani, non habear posthac verax, nisi te redegero in solitudinem una cum tota Jerusalem, et domibus ejus cedrinis, ex Libano excisis, ut fias desolata, sicut urbes inhabitabiles.

Nota: Scriptura solet alienis nominibus vocare urbes et gentes, maxime si alienatæ sint a Deo: sic Jerusalem hic dicitur *Libanus*.

Nota secundo: *Si* Hebræis est particula jurantis, idemque valet quod *non*: estque aposiophesis, q. d. Juro me hoc non facturum; quod si aliter fecero non habear Deus, non habear verax.

Tropol. Galaad caput Libani, id est Ecclesiæ, sunt sacerdotes, qui legem et Sacramenta, quæ sunt monumenta fœderis per Christum percussi inter Deum et homines, ministrant: hi videant, ut hæc non recludant, sed rite administrent, ne quasi cedri ex sua altitudine dejiciantur, et igni tradantur. Ita Dionys. et a Castro.

7. Sanctificabo,] id est publica auctoritate sanciam, ait Maldonat. Sic dicitur *sanctificate bellum*, Joel. 3. 9. et, *sanctificate jejunium*, Joel. 1. 14. et, *sanctificate super eam Gentes*, infra cap. 51. 27. id est facite, ut Gentes illi bellum inferant.

Secundo, *sanctificabo*, id est segregabo et praeparabo eos ad bellum. Ita Chald. Theodor. Vatablus, ut justam et sanctam Dei sententiam et vindictam exsequantur, ait S. Hieron. Raban. Hugo.

Tertio, *sanctificabo*: quia, sicut bellum, et belli jura erant, sancta, ut a Domino præscripta Deuter. 20. 1. ita et milites sacramento, id est sancto jurejurando, bello ascribebantur, sine quo sacramento, nefas erat militare, ait Plutarchus probl. 38.

Quarto, *sanctificabo*, id est, consecrabo eos quasi sacerdotes, ut vos impios quasi victimas pro peccato justitiæ meæ immolent et interficiant, Jerem. 46. 10. Sophoniæ 1. 7. Vide dicta c. 6. 4.

Interficientem.] Nabuchodonosorem. Hebr. est משחתים *maschitim*, id est vastatores, scilicet Chaldæos.

Virum, id est viros, et arma ejus,] q. d. Qui viros quantumvis armatos interficiat, ait Maldonatus.

Secundo, et melius, *te et arma ejus* refer ad *sanctificabo*, q. d. Inducam interficientem, *et arma ejus*; Sept. et *securis ejus*, ut scilicet electas cedros, id est magnificas domos, quæ eminent in te, uti cedri in Libano, suntque factæ ex cedro, succidant, et in ignem mittant.

10. Nolite flere mortuum.] Vatablus *mortuos homines*, puta Judæos, q. d. Judæis durius est carere patria quam vita, malunt mori quam a Jerusalem exsulare. Sed Hebr. est למת *lamet* id est *mortuum*, non Joakim, ut Vult. Pagnin. non Sedeciam, ut vult S. Hieronymus, Raban. Hugo; non Joachaz ut vult Lyranus, sed Josiam regem optimum, cujus adhuc mors et funus celebrabatur communi omnium luctu. Ita Theodor. S. Thom. Castrius et Sanchez, q. d. Nolite lugere Josiam a Pharaone cæsum, utpote pie et gloriose defunctum: flete potius ejus filium, qui longe

miserior erit in miserrima captivitate, ad quam, egredietur et ducetur; fleta, inquam, Sellum.

Tropolog. felicior est qui mortuus est, quam qui e Jerusalem, id est a sancta Religione et congregatione egreditur, et apostatat numquam eo reversurus. Hic ergo magis lugendus est quasi fatuus, Eccli. 22. 10. Ita a Castro.

Moraliter, S. Thomas: Non multum, inquit, plorandum est super mortuum. Primo, propter planctus inutilitatem. Eccli. 38. 21. *Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam a te.* Secundo, propter mortis communitatem, 2. Reg. 14. *Omnes morimur, et quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non revertuntur.* Tertio propter culpæ immunitatem. Sap. 4. *Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam illius.* Quarto, propter laboris quietem. Apocal. 14. *Amodo jam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis.* Quinto, propter gloriæ consecutionem, 2. Corinth. 5. *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis.* Hucusque S. Thomas.

11. SELLUM.] Quæras, quis est hic Sellum? Nota, Josiam quatuor habuisse filios: primogenitus Josiæ, ait Script. 1. Parip. 3. 15. fuit Johanes; secundus Joakim, qui et Eliakim et Jechonias est dictus, qui filium habuit Joachin, sive Jechoniam regem post se; tertius Sedecias, qui et Mathanias; quartus Sellum.

Respondet ergo Vatabl. *Sellum* hic esse Joachin filium Joakim. Secundo, S. Hieron. et Lyran. putant esse Sedeciam, qui dicatur Sellum, id est consummatio, scilicet regni Judaici; quia in eo desiit sceptrum et regnum Judæorum: simili modo Hebræi in fine librorum scribunt שלום *scalem*, q. d. Consummatus est et finitus hic liber. Sicut ergo *scalom* libri, sic Sellum regni fuit coronis et finis. Tertio, S. Thomas ex v. 18. putat esse Joakim sive Eliakim. Sed dico cum Theodor. Jansen. Prado, a Castro, Sanchez et aliis, *Sellum* esse Joachaz, qui tertio genitus fuit Josiæ filius, at proxime illi a populo suffectus est in regnum, sed post tres menses a Pharaone in Ægyptum abductus est, ibique mortuus, ut hic dicitur: vide 4. Reg. 23. et 24. Probatur. Nam Joachez ille non est Johanan, primogenitus Josiæ, qui juvenis obiit, nec umquam regnavit: fuit enim Joachaz junior Johanan et Joakim. Rursum Joachaz non est Joakim, aut Sedecias, ut patet 4. Reg. 24. Joachaz ergo est Sellum. Vide Jansen. in c. 6. Concordiæ Evangeliæ.

Dices: Quomodo ergo 1. Paral. 3. v. 15. ponitur Sellum quartus Josiæ filius? Resp. poni quartum, licet sit tertius: quia tribus tantum mensibus regnavit cum alii duo singuli undecim annis regnarint.

13. VÆ QUI ÆDIFICAT DOMUM SUAM IN INJUSTITIA.] Loquitur de Joakim, qui successit Joachaz. Ita S. Hieron. et cæteri præter Theodor. qui de Joachaz intelligit. Taxat ergo Propheta Joakimi injustitiam et ambitionem in nimia ædificandi cupiditate ex tributis et aliis injuste acceptis. Unde ait: *Amicum opprimet frustro*; hebr. *proximum servire*, vel *operari faciet gratis*, et sine pretio. Taxat ergo ejus injustitiam; quod proximos, sive amicos, sive pauperes cogeret laborare in suis structuris, nec eis mercedam solveret contra legem, Levit. 19. 13.

Rursum taxat ejus ambitionem. Primo, enim ait: *Ædificabo mihi domum latam*, hebr. מדות *middot*, id est mensurarum, scilicet magnarum, id est, regiam amplissimam, ait Vatabl. Septuag. vertunt, *domum moderatam*, id est ut Theodor. proportionatam in longitudine, latitudine, altitudine.

Ita Nero suum hic Romæ palatium tam vastum et splendidum exstruxit, ut domus ejus Roma, et Roma tota domus ejus esse videretur. Cernimus adhuc ejus ruinas et parietinas vastas admodum. Audi Suetonium in ejus Vita c. 31. *Non olio in re damnosior quam in ædificando. Colossum posuit sua effigie centum viginti pedum. Tanto ædium laxitas, ut porticus triplices millenarias haberet: item stagnum maris instar circumseptum ædificiis ad urbium speciem. In cæteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis, unionumque conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores, et fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur.* Sed quia exitus istius ambitionis? tandem *exhaustus et egens calumniis rapinisque intendit animum.* Nam, ut ait Poeta:

> Ædificare domos, et pascere corpora multa,
> Ad paupertatem protinus est aditus.

Rursum vulgo dicitur: *Rex egens magnus est calumniator.*

Similis Neroni fuit C. Caligola: de quo Suetonius in Vita c. 37. *Nihil tam efficere concupiscebat, quam quod posse effici negaretur. Jactæ itaque moles profundo mari, excisæ rupes durissimi silicis, et campi montibus aggere æquati, et complanato fastigio montium juga, incredibili quidem celeritate, cum mora culpa capite lueretur. Ac ne singula numerem, immensas opes, totumque illud Tiberii Cæsaris vices ac septies millies HS non tota vertente anno absumpsit. Ergo ad rapinas convertit animum.*

Eadem insania laboravit Tarquinius Priscus rex Rom. qui longiori et periculoso opere plebem ita vexavit, ut fere omnes tædium fugientes sibi ipsi manus afferrent. Ita Plin. l. 36. c. 5.

Ita hi

> Ædificant auro, sedesque in sidera mittunt.

Prorsus vani, et nescii quam vulgo ingrati, cuidemum is probatur, *qui suæ pecuniæ parcus, publicæ avarus, et privatis ædificationibus medicus*, ait Tacitus l. 1. et 6.

Ita in hac re, uti et in aliis continens fuit Augustus Cæsar, qui, ut ait Sueton. c. 72. *Habitavit ædibus medicis, et neque laxitate, neque cultu conspicuis: ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum, et sine marmore ullo, aut insigni pavimento conclavia; quia et septis suæ Juliæ profuse ab eo exstructo, diruit ad solum.* Nam Romæ in tantam magnitudinem ædificia processerant, ut in quatuor aut quinque contignationes exsurgerent, maximasque domos maximis domibus imponerent, ut ajebat Aristides. Quare Augustus Cæsar, ne urbs ruinis laboraret magna mole ædificiorum, inhibuit ne quis ultra septuaginta pedes in altum ædificaret. Idem sanxit Nero post incensam urbem.

Populus Rom. ait Val. Max. l. 8. c. 1. *M. Æmilium Porcinam a L. Cassio accusatum crimine nimis sublime exstructæ villæ in Alsiensi agro, gravi mulcta affecit.*

Exstat notanda Constantini Imper. constitutio l. 6. C. de ædific. priv. *Si quis post legem hanc civitate spoliata, ornatum, hoc est mermora, vel columnes ad rura transtulerit, privetur ea possessione.* Sapiens ergo affrænatam banc ædificandi cupiditatom (*quæ ædificando non tollitur*, ait S Bernard.) coerceat.

Vere S. Hieron. epist. 17. ad Marcellam invitans eam in Bethlehem: *Ubi, ait, sunt latæ porticus? ubi aurete laquearia? ubi domus miserorum pœnis, et damnatorum laboribus vestitæ? ubi instar palatii, opibus privatorum extructæ basilicæ, ut eis corpusculum hominis pretiosius inembulet, et quasi mundo quidquam possit esse ornatius, tecte magis sue velint aspicere quam cœlum? Ecce in hoc parvo terræ foramine* (in spelunca Betblebem) *cœlorum conditor natus est: hic involutus pannis, hic visus a pastoribus, hic demonstratus a stella, hic adoratus a Magis. Et hic, puto, locus sanctior est Tarpeia rupe, quæ de cœlo sæpius fulminata ostendit, quod Domino displiceret.*

Denique de Agrigentinis et Megarensibus dixit Plato: *Hi ædificant ut semper victuri, epulentur ut morituri.* Cbristiani vero in cœlis ædificant, non in terra; ac proinde sequantur illud sancti Hieronymi præceptum: *Sic stude tamquam semper victurus, sic vive tamquam semper moriturus.* Meminerint Præsuli gravis sententiæ Pii V. Pontif. *Febrica Ecclesiæ materialis est ruina Ecclesiæ formalis*; dum nimirum Prælati nimis intenti fabricæ templorum, in illam omne tempus, curas et opes consumunt, quas in pauperes, et in animas Deo lucrandas expendere deberent. De bis ingemiscens ait sanctus Bernard. ser. 4. super Missus est: *Video alios cum magna cura erigere muros, et negligere mores.*

Secundo, ex cœnaculis spatiosis, et, ut Sept. perflatilibus, quæ, ut Vatablus vertit, erant ventis pervia et refrigerantia: hoc enim est Hebræum מרוחים *meruchim*, a rad. רוח *ravach*, id est spirare, perspirare, scilicet erant bæc æstiva cœnacula ad auram captandam: bæc non fecit Joakim *in judicio*, id est æquitate, sed oppressione subditorum et pauperum.

Tertio, ex laquearibus cedrinis, sive quod parietes obduceret tabulis ex cedro.

Quarto, quod picta essent sinopide, id est rubrica et minio, quod optimum circa Sinopem Ponti urbem effoditur, ait Plin. l. 35. 6. Unde sinopis dicitur.

Nota: Minium apud veteres magnæ, imo sacræ erat auctoritatis; erat enim non tantum principum, sed et deorum color, uti docet Plin. lib. 33. 7. ubi scribit, Jovis ipsius simulacri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque apud Romanos corpora, et sic Camillum triumphasse, Æthiopum etiam proceres, totos eo tingi. Homerus quoque naves, temporibus Trojanis, rubrica tinctas commendat. Hac de causa minio usus fuit Joakim. Minium enim colore sanguinem refert: quare mixtum cum cerussa, roseum carnis humanæ colorem ad vivum repræsentat. Hinc deos et homines minio cum cerussa pingebant.

Hinc juste Joakim, qui tot domos injuste parat, carebit domo et loculo in morte; quia, ut dicitur v. 19. sepultura asini sepelietur.

Notent hæc principes, qui pauperes vectigalibus, laboribus, aliisque oneribus opprimunt, ut hortos, fontes, palatia, exstruant ad suam curiositatem, voluptatem, ostentationem magis quam ad necessitatem vel utilitatem. Audiant Eccli. c. 21. v. 9. *Qui ædificat domum suam impendiis alienis, quasi qui colligit lapides suos in hieme*, ut hieme scilicet ædificet, tempore importuno: unde talia ædificia non diu durant, uti nec illa, quæ fiunt ex sumptu alieno et injusto. Recte Poeta de Alexandro Magno:

Unus Pellæo juveni non sufficit orbis:
Sarcophago contentus erit.

Ita Roboam, cum populum nimiis tributis gravare vellet, dimidia regni parte excidit.

Eduardus III. Anglorum rex, cum exactores tributi populo impositi, aliquando ingentem acervum pecuniæ ex eo tributo collectæ, delectandi ipsius gratia, coram adduxissent; ille subito dæmonem circa ipsum acervum ludentem videre visus est, et ob id hujusmodi pecuniam, ut rem funestam abhorrens, illico auferri ab oculis, restituique populo jussit. Ita Polydor. l. 8. Histor. Angl.

Chilpericus Francorum rex, anno Domini 510. descriptiones novas per consilium Fredegundis in omni regno suo fecit, ut unusquisque possessor de propria terra, de uno arpenne unam amphoram vini ad partem daret, et de jugero modium unum. Unde populus valde oppressus vociferabatur ad Dominum. Misit autem Dominus plagam in domum regis, et ipse ægrotare cœpit; et duo filii ejus mortui sunt. Rex perterritus descriptiones combussit, et tributum indulsit. Ita Annal. Regin. monachi Prumiensis l. 1. anno 510.

Anno Domini 1441. conchæ (vulgo mosselen) apud Slusam, postquam earum collectioni impositum esset quoddam genus vectigalis, non comparuerunt, sed cessarunt affluere. Quæ res loco certi miraculi habita est. Nam postquam sublatum est tributum, rursus advenerunt. Ita Jacobus Meyerus Annal. Flandric. l. 16. anno 1441.

Guilielmus junior Anglorum rex, transacta tributi pactione cum fratre Roberto natu majore, cui Normandiæ principatus obtigerat, quique contra eum jam exercitum ducebat, patri in regno successit. Avaritiæ maxima laboravit infamia, ut quod vectigalia Præsulum, templorumque plerimorum usurparet. Ex quo decedentis spiritus ab Encelino viro sanctissimo dicitur visus coram S. Albano Angliæ protomartyre pœnas dare, ait Volaterranus l. 3. Geograph. pag. 86.

Quare S. Ludovicus Gallorum rex gravissime cuidam ex suis succensuit, quod illi auctor esset, ut a regno nova tributa exigeret: timebat enim Numinis vindictam, juxta illud Michææ: *Audite, principes Jacob, etc. qui violenter tollitis pelles eorum, etc.* Ob quod scelus pœnam subjungit: *Sion quasi ager arabitur*; et, *Jerusalem quasi acervus lapidum erit.* Quare idem rex in testamento suo Philippum filium suum et hæredem ita monet: *Ne subditis tuis tributa imperes, aut imponas onera, nisi necessitas urgeat, aque manifesta regni utilitas compellat, idque non ultro, sed gravi de causa facies; si secus faxis, non rex, sed tyrannus habeberis.*

Refert Baronius ex gestis S. Niconis anno Christi 969. cubicularium Nicephori Phocæ Imper. extor-

quentem pecunias tributi nomine a civibus, et a monasterio S. Niconis, a S. Nicone noete verberibus fuisse multatum; quin et S. Nicoam mortem ei minatum esse ni desisteret: unde ipse reddito auro quod corraserat, conscenso equo, protinus abscessit.

Gregorius Turon. lib. 4. hist. Francor. c. 2. et ex eo Baron. anno 540. narrat Injuriosum Turonensem Episcopum hac de causa reprehendisse Clotharium. Clotharius, inquit, rex indixerat, ut omnes Ecclesiæ regni sui tertiam partem fructuum fisco solverent; quod licet inviti sancti Episcopi consensissent ac conscripsissent, viriliter hoc B. Injuriosus respuens, subscribere dedignatus est, dicens: *Si volueris res Dei tollere, Dominus regnum tuum velociter auferet: quia iniquum est, ut pauperes, quos tuo debes alere horreo, ob eorum stipe tua horreo repleantur.* Et iratus contra regem, nec valedicens abscessit, Tunc commotus rex timens etiam virtutem B. Martini, misit post eum cum muneribus veniam petens, et hoc quod fecerat damnans, simulque rogans, ut per virtutem B. Martini Antistitis vaoism axoraret.

Theodosius Imp. fisco ob bella exhausto, tributum novum præter solitum civitatibus imposuit. Hinc orta est Antiochiæ seditio, adeo ut populus statuam Placillæ uxoris Theodosii dejecerit, et contumeliis affecerit. Quare fremens Theodosius urbi incendium minatus est: sed Flaviani Episcopi Antioch. oratione placatus iram remisit. Ita Nicephor. l. 12. 42.

Quare sapienter Tiberius Cæsar suadentibus Præsidibus et quæstoribus, onerandas tributo provincias, respondit: *Boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.* Et Darius pater Xerxis dimidiam tributi soliti partem populo remisit, itaque mira sibi omnium animos conciliavit, ait Plutarchus in Apophthegm. Reg. at Imper. Alexander Severus (ait Lampridius) *aurum et argentum raro cuiquam, nisi militi dividit; nefas esse dicens, ut dispensator publicus in delectationes suas suorumque converteret, quod provinciales dedissent.* Quam turpis ille Homeri δημοβόρος βασιλεύς, *Populivorus princeps?* Populo enim pecuniam eripere, idem est quod vitam. Nam, ut ait Comiens: *Pecunia, animo, et sanguis est mortalibus.* Avaris ergo Principibus ærarium est *spoliarium civium, cruentorumque prædorum receptaculum,* ait Plinius in Panegyrie. Dicebat Alexander. teste Plutarcho, *Hortulanum odi, qui ab radice olera excindit:* at populus sana principem, *qui pennas ita incidit, ut nequeant renasci,* ut ait Cicero lib. 4. ad Attic. epist. 2. Hinc sæpe fit, ut *poenam exuat tua magis avaritia, quam absequii impatientia,* inquit Tacitus lib. 4. Annal. sed ut ait Sapiens Proverb. 30. *Qui nimis emungit, elicit sanguinem.* Ita de Vespasiano ex rebus etiam sordidissimis lucrum et vectigal aucupante, dictum fuit: *Morboniam Flavius cum vectigali suo urinario abeat,* testis est Suetonius in ejus Vita. Præclare Mæcenas monuit Augustum: *Magnæ opes non tam capiendo, quam non multo perdendo* (non profundando) *quæruntur,* testis est Dio l. 52.

15. Numquid regnabis, quoniam confers te cedro?] Pagnin. vertit: *Quoniam misces te cedro,* id est, num cedrinis domibus regnum tuum stabilies? vel, num cedro imputribili te involvis: quasi perpetuo duraturus. Nam, ut ait Plin. l. 13. c. 5. loquens de cedro: *Ex hac resina laudatissima; materiæ vero ipsi æternitas. Itaque et simulacra deorum ex ea factitaverunt. Cedrinus est Romæ in delubro Apollo Sosianus.* Et l. 16. c. 39. *Cedri,* ait, *oleo peruncta materies nec tineam, nec cariem sentit.* Et c. 40. *Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus. In templo Dianæ Ephesiæ, quod tota Asia extruente quadringentis annis peractum est, tectum fuit e cedrinis trabibus. Memorabile et Uticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere primo urbis ejus origine, annis 1188.*

Secundo, Chald. vertit: *Num censes te esse regem primum?* q. d. Visne te conferre regi Davidi, qui sanctitate, et potentia fuit quasi cedrus altissima? Ita Isidor. vel, ut Lyran. q. d. Visne te conferre Salomoni, qui ædificiis et gloria ac opibus: quasi cedrus inter omnes reges excelluit? sed optime S. Hieron. Theodoret. Raban. Hugo, S. Thom. exponunt, q. d. Num vis te conferre Josiæ patri? qui cedrus fuit in gloria et celsitudine regni, parta ex sanctitate et justitia, non ex expilatione subditorum, ut tu facis, o Joakim. Sic Persius ait: *Et cedro digno locutus.*

Comedit et bibit,] annona, deliciis, bonis omnibus, dives fuit et felix Josias, quia exercuit justitiam.

16. In bonum suum.] Vatablus: *Tunc bene ei erat,* q. d. Propterea fortunatus fuit, q. d. Cum Josias juste judicavit pauperi, non tam pauperis commodis consuluit, quam suis. Justitia enim firmatur thronus regis, injustitia et rapina evertitur. Secundo, ex Hebræo pro *suum* verti potest, *ejus,* scilicet *pauperis,* q. d. Josias in judicanda causa pauperis, non suam spectavit utilitatem, uti faciunt tyranni, sed pauperis. Ita Sanchez.

Numquid non ideo quia cognovit me?] non tantum speculative, sed et practice me amando, colendo, obediendo, q. d. Causa, cur Josias adeo justitiæ et pauperum fuit studiosus est, quia me dilexit, mihi studuit placere, cui sciebat justitiam et pauperes cordi esse et curæ.

17. Cursum mali operis,] q. d. Pater tuus Josias ad bonum, tu vero Joakim ad malum præceps curris et ruis. Pro *cursum* hebr. est מרוצה *merutso,* quod etiam oppressionem significat, qua a subditis exigebat immoderatas opes. Ita Vatablus.

18. Non plangent eum.] Justa pœna superbi tyranni, puta Joakimi, fuit ut mortuus et sepultura careret et planctu, tum privato, quo fratres et cognati sororem, vel fratrem mortuum plangere solent, dicentes, heu! frater mi, heu! soror mea! tum publico quo subditi suum dominum et regem plangunt, dicentes: Hau! Domine, heu! rex noster inclyte! vel, ut hebr. est *heu! gloria ejus!* quasi dicant: Fuit Ilium et ingens gloria Teucrorum, gloria Josiadarum.

19. Sepultura asini sepelietur.] Arabicus vertit: *In sepulcro asinæ sepelietur,* quod majorem contemptum significat. Hugo per sepulturam asini accipit primo, infernum in quo sepultus est dives Epulo, Lucæ 16. secundo, infamiam: quia, inquit, malorum memoria post mortem fœtet instar cadaveris. Sed hæc mystica sunt. Tale est et illud Olympiodori in cap. 6. Ecclesiastæ. Doctor, inquit, qui bene docet, sed male vivit, sepultura asini sepelietur: vivit ut equus et

mulus sine intellactu, morietur et sepelietur ut aquus et mulus. Ad littaram ergo aeosus est quam expressit Chaldæus: *Sicut projiciunt cadaver asini, sic projicient cadaver ejus*; qood Cicero Philip. 1. dixit: *insepulta sepultura efferri*; et Suidas: *Instar equi alicujus sepulcrum in vorogine habebis.* Loquitur de Joakim, q. d. Joakim rex non sepelietur, sed occisus projicietur extra urbem in agrum aut sterquilinium, uti projicitur asinus mortuus, ut patet c. 36. v. 30. Ita sepultus est Baltasar, Pompeius, aliique principes gloriosi. An non vere dixit Sapiens: *Super his quatuor via lubrica; super glacie: super loco humido et fimo: super gloria et ambitione: super forma muliebri?* Rarum et memorabile est quod scribit Plinius l. 36. 12. justo judicio Dei factum esse, ut ignoretur quinam fuerint pyramidum Ægyptiarum auctores; eo quod ipsi in insanis hisce fabricis (quæ Romam translatæ, etiamnum intuentibus sunt stupori) regnum opes exhauserint, et nominis æternitatem apud posterosquæsierint. Ita et Romæ magnifica illa palatia Augusti, Tiberii, Decii, Diocletiani, etc. subversa sunt, ut vix sciatur quo loco fuerint. Ita sepelitur nomen eorum qui vanitatis sunt aucupes et arrogantes.

Merito ergo Philippus Macedonum rex, Alexandri Magni parens, cum apud Chæronæam victoria illustri Athenienses superasset, ne, ut fit, ferocius quid in victos statueret, puerum subornari fecit, qui ipsum admoneret, quotidie hujus: *Memento quod homo sis.* Itaque cum quotidie prodiret, et a puero tales occinente voces audiret: *Philippe homo es*, factum est ut ea victoria moderatissime sit usus. Ita Ælianus l. 8. Variæ historiæ c. 15. Sic et Romæ triumphanti in aurato curru Imperatori pone lictor adstabat, cum flagello ac tintinnabulis, illud identidem ingeminans: *Mortalem te memineris*, ut refert Zonaras.

Quæritur an Joakim mortuus sit in Babylone, an Hierosolymis. Respondet S. Hieron. hic, et Raban. Seder Olam et Prado in 19. Ezech. Joakim mortuum esse in Babylone, et probant ex 2. Paral. 36. v. 6. ubi Joakim dicitur ductus in Babylonem: unde quod hic dicitur extra portas Jerusalem projectus; tantum est, ac si dicat, foris, non in orbe, non in sepulcro patrum; sed in aliena regione mortuus projicietur, ait Prado.

Sed respondeo Joakim mortuum esse Hierosolymæ. Probatur primo, quia id hic satis significatur; Secundo, id expresse asserit Joseph. 10. Antiqu. 8. tertio, ita sentiunt Jeremias, Theodoret. Hugo, S. Thomas, Lyran. Abulensis et a Castro.

Ad locum Paral. Respond. Lyran. Nabuchodonosorem duxisse, id est cogitasse, destinasse et cœpisse ducere Joakim in Babylonem; sed, mutato consilio, eum reduxisse in Jerusalem, ibique eum occidisse; secundo, et melius respond. Joakim ductum esse in Babylonem anno 3. regni sui, cum abductus est Daniel, idque ex Hebræo colligi potest Daniel. 1. v. 1. sed mox Joakim componens cum Nabuchodonosore, eique tributum promittens, ab eo remissus est in Jerusalem: ubi rursum rebellans anno undecimo regni sui, a latrunculis Chaldæorum, ut dicitur 4. Reg. 24. v. 1. (qui erant pars exercitus et militum Nabuchodonosor, quos ipse contra Pharaonem miserat) Jerusalem intercepta, in ea occisus est, et extra portas protractus, insepultus, instar asini in sterquilinium projectus est, ut ab avibus et feris laniaretur, Jeremiæ 36. v. 30.

PUTREFACTUS EST ET PROJECTUS.] Nota: Pro *putrefactus* (ut etiam vertunt Septuag.) hebr. est סחוב *sachob*, id est *raptatus*; Vatabl. et Chald. vertunt, *laceratus*, scilicet ex raptatione, indeque *putrefactus*, ut vertit Noster. Ex raptatione enim sequitur laceratio et dilaniatio, ex laceratione putrefactio. Unde Sept. alibi vertunt, διασπαν, id est divellere, discerpere, dilaniare. Non ergo Joakim ex sepulcro putridus extractus est, ut vult S. Thom. sed omnino mansit insepultus, projectus in agrum, ibique putrefactus. Unde Sanchez censet hic esse histeron proteron: prius enim projectus fuit Joakim, deinde putrefactus; Symmachus vertit: *Quasi stercus projectus est*; Theod. *Abjectus quasi stercus.*

Nota secundo: Tam indigna et infami pœna mulctatus est rex Joakim, tum ob alia scelera, tum quia ipse indigne tractavit Jeremiam, ejusque prophetias excussit: hanc enim causam ei assignat Jeremias c. 37. v. 29. et 30.

Addit historia Scholastica, et ex ea Abulensis et Sanchez Joakim ejurasse Deum Deique cultum; ideoque in cadavere ejus inventum esse stigma idoli Codonazar, quod colebat; sed priscum certum hujus historiæ non citant auctorem; quare Rabbinicum hoc videtur esse commentum.

Rursum, disce hic quam principes impii, Deo puniente, miseros habeant exitus. Primus ex Imperatoribus hæreticus fuit *Constantius*: is sacro igne percussus interiit, ait Pompon. Læt. post eum *Julianus*, qui in prælio adversus Persas sagitta confossus occubuit, teste Aurel. Victore; *Valens* a Gothis fusus, in tugurium abditus, ab hostibus est concrematus; *Zeno* morbo comitiali correptus, ab Ariadna uxore vivus est sepultus, teste Cedreno; hunc secutus *Basiliscus*, qui una cum uxore et liberis fame interiit, ait Procop. l. 1. Wandal. *Anastasius* Imper. hæreticus, cum ex oraculo didicisset igne sibi pereundum, cisternam in palatio affodit, in quam, orto incendio, recipere se posset: verum fulmine improviso ictus interiit, ut ex Pomponio Læto et aliis narrat Baron. Quid de *Heraclione* dicam? is hæresi et libidine contaminatus, ita a Deo punitus est ut, inguine sursum converso et semper tento in faciem suam, perpetuo meieret; sed quo urinam averteret, tabellam ventri apponere consueverat, ait idem Pomponius. Taceamne *Heracleonam* Heraclii filium, et impietatis Hæredem? ei nasus præsectus fuit: Martinæ vero uxori præsecta fuit lingua: ambo tandem imperio privati, et in exilium sunt missi, ait idem Pompon. Quid de *Constante* et *Philippico* commemorem? ille a servo domestico in balneo necatus; hic a senatoribus imperio et luminibus privatus est, ait idem Pompon. *Arnolphus* Carlomanni filius, cum ad rapinas et templorum spoliationes animum convertisset, a Deo pediculari morbo percussus interiit, ait Luitprandus lib. 1. c. 9. *Hunericus* Wandalorum rex in Africa, cum in orthodoxos sæviret, similiter a vermibus ubique scatentibus corrosus expiravit, teste Victore Uticens. lib. 3. Wandal. Omitto *Leonem*, *Constantinum Copronymum*, *Nicephorum*, *Leonem VIII.* *Michaelem*, *Theophilum* aliosque Imper. Orientis, quos hæreticos et impios Dei ultio-

nem sensisse narrant historiæ. Vide Thom. Bozium. l. 22. de Signis Eccles.

20. Ascende Libanum.] Sermo est non ad Joakim, ut vult Dionysius; sed ad Jerusalem (τὸ enim *ascende* hebr. est fœmininum) cui ironice dicitur, ut montes altissimos, scilicet Libanum et Basan, conscendat, indeque transeuntes inclamet, eorumque opem imploret, ut ipsi extremum quod Judææ et Hierosolymæ imminet excidium, avertant, eo quod amici eorum Ægyptii a Chaldæis pariter sint contriti, ut Judæis opem ferre non possint. Ita S. Hieron. Raban. Theodoret. Hugo, Lyran. et Vatablus. Nam Pharao Nechao, rex Ægypti, regem Judææ constituerat Joakim: unde tunc Pharao Syriæ et Judææ dominabatur, sed mox anno 4. Joakim, superveniens e Chaldæa Nabuchodonosor cum Pharaone juxta Euphratem conflixit, eumque profligavit, ut patet Jeremiæ 46. 2. ac mox eidem Syriam et Judæam ademit, atque Joakim regem ab eo constitutum abduxit, quem post 8. annos rursum rebellantem occidit. Hoc enim est quod dicitur 4. Reg. 24. 7. *Et ultra non addidit rex Ægypti ut egrederetur de terra sua: tulerat enim rex Babylonis a rivo Ægypti usque ad fluvium Euphratem, omnia quæ fuerant regis Ægypti.* Quare Judæi ab Ægyptiis opem amplius sperare non potuerunt: quinimo Nabuchodonosor in dies victoriis crescens, post captum Sedeciam, postque excidium Hierosolymæ Ægyptum ingressus eam subegit, et Pharaonem occidit, ut patebit c. 44. Pari modo Judæa, utpote intermedia, particeps fuit bellorum inter reges Asiæ et Ægypti, puta inter Seleucides et Ptolemæos tempore Machabæorum, uti dixi Daniel. 11.

Clama ad transeuntes.] Hebr. מעברים *meaborim* id est *clama de Abarim* monte Moab, in quem conscendit moriturus Moses: Deut. 32. 49. Chald. *Clama ad vado*; Theodot. *Clama ad mare*: Vatabl. *Inclama transfluvianos*, id est Ægyptios, qui trans Jordanem et mare Rubrum habitant; Symmach. *Clama e contra*; Noster: *Clama ad transeuntes*: עבר *abar* enim significat transire, et מן *min*, id est *a*, sæpe pro *ad*, et quavis alia præpositione sumitur.

21. In abundantia,] in prosperitate, Septuag. pro בשלות *beschalot* legerunt כשלות *keschalot*: vertunt enim: *In casu tuo*, in ruina tua.

Hæc est via tua ab adolescentia.] *Via*, id est consuetudo, q. d. Sub Mose cum cœpisti esse Synagoga mea, cœpisti pariter mihi esse rebellis. Ita S. Hieron. et alii. Vide dicta c. 2. 2. Hoc est quod ait Isaias c. 48. 8. *Transgressorem ex utero vocavi te.*

22. Omnes pastores (nomine tenus, sed revera prædones) tuos pascet ventus.] Nota primo: Per *pastores* intelligit reges, præsides, doctores, sacerdotes: per *amatores*, Ægyptios, ut dixi: secundo, pasci vento est res frivolas, vanas et inanes moliri, q. d. Principes tui spe sua et ope Ægyptiorum, quam sperant frustrabuntur. Ita Hugo et Lyranus, quare ipsi frustra hac spe se lactabunt et oblectabunt: quasi vento vanitatis, et quasi chamæleontes aere pascentur. Huic simile est proverbium, sed alio casu: Venari aut pascere ventum, Proverb. 10. 4. *Qui nititur mendaciis, hic pascit ventos*, id est vane, frustra et instabiliter laborat.

Potest secundo, cum S. Hieron. et Chald. sic explicari, q. d. Principes tui huc illucque dispergentur in omnem ventum; tertio, תרעם *tirem* verti potest, *depascet*: rursum pro *tirem* legi potest תרעם *teroem*, id est *conteret*, q. d. Cito conterentur, perinde ac si ventus eos expulisset. Quarto, alii vertunt: *Omnes pastores tui cogitabunt*, vel, *diligent ventum*. Nam רעה *raa* quod Hebræis significat pascere, Syris significat cogitare et amare.

Symbolice, Pastores Ecclesiæ pascit quandoque ventus elationis. Isaiæ 57. 13. *Omnes eos auferet ventus, tollet aura.*

A omni malitia tua] propter omnem malitiam tuam.

23. Quæ sedes in Libano,] o gens, quæ habitas in Jerusalem, quasi in Libano, quia ex cedris Libani tibi nidos, id est domos et palatia, facis, quæque quasi cedrus Libani inter alias Gentes excellis et celebraris, q. d. Tu quæ jam affluis, gloriaris, superbis in deliciis et divitiis tuis, quomodo gemes, cum acerbus tibi finis et excidium veniet?

Nota: *Sedere in Libano*, est superbe, secure, opulenter vivere: perinde ac si in Libano, alto et fertili monte habitaret. Idem significat *in cedris nidificare*. Est metaphora ab avibus, quæ sibi tutæ videntur, cum in altis arboribus nidificant: hinc c. 49. v. 16. ait Jeremias: *Cum exaltaveris quasi aquila nidum tuum, inde detraham te.*

Quomodo congemuisti.] Ita vertunt et Septuag. hebr. est נחנת *nechant* in niphal, id est quomodo deprecaberis, quomodo gratiam et misericordiam postulabis? חנן *chanan* enim in cal significat misereri, in niphal vero passivo significat misericordiam postulare, orare, suspirare, gemere: forte etiam interpres cum Septuag. pro *nechant*, legit נחית *nahit*, id est quomodo lamentaberis? נחה *naha* enim significat lamentari, aut, ut vult Maldonat. pro *nechant*, legerunt נאנחת *neenacht* per metathesim: אנח *anach* enim significat suspirare. Jam *nechant* Pagnin. et alii vertunt, *Quam gratiosa eris?* vel, *quæ gratia erit tibi?* scilicet ex pulcherrimis tuis palatiis, cum illa comburentur aut, ut Vatabl. *quam grata*, vel *accepta eris?* (scilicet Deo) cum venerint tui dolores, ut scilicet iis te eripiat. Verum hi sensus frigidi minusque apti et commodi sunt.

24. Vivo ego, dicit Dominus: quia si fuerit Jechonias.] A Joakim patre impio transit ad filium impium, puta Joakin. Unde ait:

Jechonias filius Joakim,] ejusque in regno successor, qui hebr. hic per contemptum vocatur *Conias*: detrahitur enim ei prima littera *iod*, ut significetur ejus dejectio et captivitas; sicut Abram additur littera *h*, vocaturque Abraham, ut significetur ejus exaltatio, quod erit pater magnæ multitudinis; secundo, *conias*, id est præparatio Dei, significat eum destinatum et præparatum esse ad pœnam et captivitatem. Ita S. Hieron.

Annulus in manu dextera mea.] Nota: Annulos gestabant veteres, primo, ad obsignandum; secundo, ad ornatum; tertio, ad amorem mutuum, uti sponsi et sponsæ, Cant. 8. 6. hinc gestabant eum in digito quarto sinistræ manus. Sic etiamnum solet annulus inseri digito qui proximus est minimo, indeque annularis vocatur, eo quod hic sit digitus cordis, ideoque ab Ægyptiis statutum est, ut is annulo quasi corona ornatur. Eumdem sacerdotes sacrificaturi odoribus il-

linebant. Causa erat quod anatomici tradant nervulum a corde natum, per dorsum eo tendere, in eoque desinere. Ita Pierius hierogl. 36. Sensus ergo est, q. d. Si Jechonias mihi fuerit tam conjunctus quam est annulus, et digitus annularis et cordialis, eum tamen a me evellam et abjiciam. Rursum, etiamsi Jechonias mihi ita necessarius et conjunctus, charus et pretiosus esset ac annulus signatorius, qui numquam de manu gestentis ac sigillantis aufertur (quod revera non est) tamen ob ejus scelera a me evellam illum, atque in Babylonem cum matre et principibus traducam, ibique morietur, 4. Reg. 24. Ita S. Hieronym. Rabanus, Hugo.

Putant aliqui Jeremiam alludere ad amicos, qui eos quos amant aut venerantur, in pala annuli exculpunt, uti de Epicuro narrat Cicero lib. de Finibus: *Ejus*, ait, *imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et annulis habent.* Ita noster Sanchez in Isaiæ cap. 49. 16. et hoc loco: Annulus, inquit, metonymice ponitur pro imagine palæ annuli insculpta. Hæc autem imago erat eorum quos impensius amabant, ut per eam ipsos quasi semper in oculis haberent.

Tropolog. Prælati et sacerdotes quasi annuli obsignant fideles imagine Christi; hi si malo exemplo eos obsignent imagine dæmonis, in infernalem carcerem æternum detrudentur: *Quia quem perdit vita, non potest salvare doctrina*, ait Hugo et a Castro.

Et in manu Nabuchodonosor.] *Et* significat, id est patet ex præcedentibus. Simile est Act. 7. 20. Daniel. 14. 13. et alibi.

27. In terram, ad quam ipsi levant animam suam,] in terram, scilicet in Judæam patriam suam quam event, totaque anima expetunt, et ad quam summe anhelant, non revertentur: morientur enim in Babylone Jechonias, ejusque mater et propinqui. Nota: In spe et desiderio levatur anima; quia anima per desiderium quasi it ad rem optatam, et ad ejus consecutionem, atque per spem ad ipsam rem quasi erigi videtur. Ita S. Hieron.

Tropolog. captivitas Babylonica, est captivitas gehennæ, in qua gravissimum supplicium est non posse inde egredi, sed in æternum esse extorrem cœlo et terra, in æternum habitare cum igne devorante, cum draconibus et dæmonibus.

28. Numquid vas fictile.] Hebr. est עצב etseb, id est *sculptile*, vel potius *idolum* (ita dictum, quod dolorem et turbationem suis afferat) *contemptibile et fractum*; Vatablus; *truncus*; Symmach. *purgamentum*, sive *quisquiliæ*, q. d. Numquid Jechonias, qui a suis adorabatur quasi idolum, jam in captivitate vilis, abjectus, contritus est quasi vas, vel idolum fictile si confringatur; tribus enim mensibus tantum regnavit Jechonias.

Notent principes, nisi opes, gloriam, regnum fundent in timore Dei, non fore ea stabilia, sed se cum iis quasi vilia atinutilia vasa conterendos et abjiciendos esse: sic et sacerdotes, si desipiant, et suo gradui non satisfaciant, in sterquilinium projicientur, quasi sal infatuatum.

29. Terra, terra, terra.] Nota: Ter repetit vocem *terra*; quia ter Judæa monita est a Deo, puta in trina trium regum clade, scilicet Joachaz, Joakim et Joachin. Repetit autem τὸ *terra*, ut magis eos moveat doceatque, quod jam desolandi sint, et cariturі regno: nam licet Jechoniæ successerit Sedecias, is tamen sceleratus fuit, ideoque infelix, ita ut eum eo Judæis pejus fuerit, quam si omnino caruisset rege. Jam terram proprie accipit Theod ex eo enim, inquit, quod non audiant Dei voces Judæi, qui participes sunt rationis at sermonis: hinc terram alloquitur anima carentem, de quo dixi Isaiæ 1. 2. secundo, et potius per *terram*, accipe habitatores terræ; hos enim vocat *terram*, ut notet, primo eos esse terrenos; non cœlum sed terrena cogitare; secundo, voce terræ monet eos ut cogitent se o terra hac, in Babylonem, et post mortem in abyssum inferni sub terram præcipitandos. Prudenter dixit Sapiens: *Tribus hisce paruisse numquam te pœnitebit: Veritati, petitissimum divinæ: consilium danti bonum: gallo gallinaceo e somno excitanti.*

Scribe.] Nota Prophetas non tantum verbo, sed et scripto prophetasse, maxime ad servandam prophetiæ memoriam; nam Isaias c. 8. 1. et Habacuc c. 2. 2. jubentur scribere suas prophetias, cum prophetarent de rebus longe post futuris; secundo, ut notat Capella, Prophetæ aliquas pro foribus templi omni populo legendas proponebant, ut innuit Oseas c. 8. 12. tertio, *scribe*, id est scribite, q. d. Vos, o Judæi, qui in libro genealogiæ soletis scribere familiarum vestrarum seriem, et proles, maxime si regiæ sint, scribite in eo Jechoniam, sed sterilem.

Sterilem.] Hebr. עריריׅ ariri, id est orbum liberis qui solus sit, uti in deserto myrica, quæ hebraice *arar* dicitur. Ita Chald. Vatablus, a Castro. hinc Symmachus vertit, *vacuum*; Sept. et Theodotion: *abdicatum;* Aquila: *non crescentem*: quia licet Jechonias sit habiturus filium Salathiel, et alios septem gignet in Babylone captivus, ut patet 1. Paral. 3. 15. tamen nec hos, nec alios habebit, qui ei in regno succedant. Ita S. Hieron. Raban. Hugo. Zorobabel enim filius Salathiel non fuit rex, sed dux populi redeuntis a Babylone, idque tantum in itinere, et ut summum in reædificatione urbis, templi at domorum; nam paulo post ipse rediit Babylonem, ibique mortuus est; principatus vero Judæorum fuit penes Jesum filium Josedec, et alios Pontifices sibi invicem succedentes, usque ad Herodem, ut diserte docet Euseb. l. 1. Histor. 5. Joseph. 11. Antiq. 4. et alii. Sic hodie multis principibus et nobilibus improbis dicit Deus: Scribe virum istum sterilem; unde plurimæ nobilissimæ familiæ intereunt.

Aliter ex S. Hieron. explicat Sanchez, Jechonias, inquit, vocatur sterilis et infortunatus; quia in illis, nempe diebus vitæ suæ, nullum suscipiet filium, qui sceptrum habeat, aut potestatem in terra Juda. Unde ait: *Scribe virum istum sterilem; virum qui in diebus suis non prosperabitur. Nec enim erit de semine ejus vir qui sedeat* (in diebus nempe illius) *super solium David.* Verum prior expositio communis est, magisque plana et aerie.

Dices, Christus descendit ex Jechonia, et regnavit in domo David. Lucæ 1. v. 32. ergo Jechonias non fuit rex sterilis. Resp. Christi regnum non temporale fuit, de quo loquitur Jeremias, sed spirituale.

Dices secundo, Jechoniæ successit Sedecias rex. Resp. Sedecias non fuit de semine, id est proles

Jechoniæ, sed patruus nepote pejor. Unde brevissimo post tempore, et rex, et regnum sub eo funditus interiit. Ita S. Hieron.

Moraliter nota hic insignem libertatem Prophetæ ad increpandum etiam reges et principes. Ita Nathan libere increpavit David ob homicidium Uriæ 2. Reg. 12. v. 1. et Elias Achab regem 3. Reg. 18. v. 18. *Non ego*, inquit, *turbavi Israel, sed tu, et domus patris tui, qui dereliquistis mandata Domini, et secuti estis Baalim.* Deinde accedens ad totum populum jussu Achabi congregatum: *Usquequo*, inquit, *claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: si autem Baal, sequimini illum*, v. 21. Idem ad Ochoziam regem: *Quia*, inquit, *misisti nuntios ad consulendum Beelzebub deum Accaron, quasi non esset Deus in Israel, etc. ideo morte morieris*, 4. Reg. 1. v. 16. Ita Eliseus ad Joram regem: *Quid mihi et tibi est? vade ad Prophetas patris tui, et matris tuæ*; et: *Vivit Dominus exercituum, in cujus conspectu sto, quod si non vultum Josaphat regis Juda erubescerem, non attendissem quidem te, nec respexissem.* 4. Reg. 3. v. 13. et 14. Ita Jehu Propheta ad Josaphat, alias pium regem: *Impio* (Achab) inquit, *præbes auxilium, et his qui oderunt Dominum amicitia jungeris: et idcirco iram quidem Domini merebaris; sed bona opera inventa sunt in te, etc.* 2. Paralip. 19. 2. Ita Zacharias filius Joiadæ increpavit Joas regem, et principes: *Quare transgredimini præceptum Domini, quod vobis non proderit, et dereliquistis Dominum, ut derelinqueret vos?* ideoque ab eis lapidatus est, dicens: *Videat Dominus, et requirat*, 2. Paral. 24. 20. Ita Propheta missus ad Amasiam regem: *Cur*, inquit, *adorasti deos? etc.* cui rex: *Num consiliarius regis es? quiesce, ne interficiam te*; tum ille: *Scio quod cogitaverit Deus occidere te, quia fecisti hoc malum, et insuper non acquievisti consilio meo*, 2. Paral. 25. 15. Ita Azarias increpavit Oziam regem thurificantem: *Non est*, inquit, *tui officii Ozia, ut adoleas incensum Domino, sed sacerdotum: egredere de sanctuario*; cumque rex ei minaretur, percussus est lepra, 4. Reg. 26. 18. Ita Isaias increpavit Ezechiam, quod thesauros suos ostendisset Babyloniis, Isaiæ 39. 3. et Manassem ob idololatriam; ideoque ab eo serra dissectus est. Ita Joannes Baptista increpavit Pharisæos: *Progenies*, inquit, *viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?* Matth. 3. 7. et Herodem: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui*; ideoque decollatus est. Ita Christus reprehendit Scribas et Pharisæos, Matthæi 23. toto cap. et alias sæpe. Ita Paulus ad Pontificem jubentem eum percuti, *Percutiat*, inquit, *te Deus paries dealbate*, Act. 23. 3. Ita S. Stephanus eosdem cum populo increpavit: *Dura*, inquit, *cervice, et incircumcisis cordibus et auribus, vos semper Spiritui Sancto resistitis, etc. Patres vestri occiderunt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus vos nunc proditores et homicidæ fuistis*, Actor. 7. 51. Ita S. Ambrosius Theodosium, S. Bernardus Guilielmum Ducem Aquitaniæ increparunt et emendarunt. Ita Babylas Episcopus Antiochiæ Numerianum Imper. venientem ad Ecclesiam, et volentem inspicere arcana ejus mysteria, repressit, dicens: *Non licet tibi idolorum sacrificiis polluto, Ecclesiam ingredi, et divino mysterio contaminatis oculis spectare.* Quare offensus Imperator eum excruciatum necavit, sed et ipse Imper. paulo post a socero suo occisus est. Ita Niceph. lib. 6. c. 33.

Denique apposite, æque ac libere hæc Jeremiæ de Joachin oracula et minas, B. Petrus Damian. adaptat Cadiloo Episcopo Parmensi Antipapæ, qui se Honorium II. vocabat: *Cur*, ait, *per ambitionem adipiscendi culminis, inaccessibilisque fastigii, totum fere mundum in condemnationis tuæ jurgium concitasti? ut illud Jeremiæ exclament: Terra, terra, terra, audi sermonem Domini. Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur. Et tu e contra ejusdem Prophetæ verbis apte valeas respondere: Væ mihi, mater mea, quare me genuisti virum rixæ, virum discordiæ in universa terra? Enimvero, cum religiosus quisque vir subire tam laboriosæ Sedis onus abhorreat, illicque constitui vix ullis hominum precibus acquiescat; cur tu onus onerum, ut S. Leo Papa dicebat, non modo non pavos aufugere, sed ultro etiam preces et pretium offerendo, anxius te conaris intrudere? recte Cadolous, quasi casus λαοῦ, id est populi vocaris. O cœlum! o terra! o tragœdia omnibus ante nos sæculis inaudita, ut alienus Episcopus, proprio sede contempta, ignorante Deo, nesciente Petro, nesciente Romana Ecclesia, super Romanam constituatur Ecclesiam! In Babylonia Apostolica Sedes possessionem habebat, unde tantum balsami per annos singulos capiebat, quod indeficienti fomite sufficeret lampadi, quæ ante altare B. Petri rutilabat appensa. Quam possessionem, accepta pecunia, Papa distraxit, canonemque aromatis, quem recipere solebat, amisit. Aliquanto post, cum idem Papa prædicto sancto altari quasi devotus assisteret et oraret, ecce quidam terribilis et grandævus senex colaphum ei vehementer incussit, et ait: Tu extinxisti lucernam meam ante me, et ego extinguam lucernam tuam ante Deum. Ille vero protinus corruit, et paulo post diem clausit extremum. Quis, oro, duorum Paparum duriori tibi videtur austeritate plectendus? utrum ille qui sancti altaris lucernam præsumpsit extinguere; an tu, qui totam universalem Ecclesiam per furtivæ promotionis exordium niteris obscurare?* Denique, his versibus concludit, mortemque celerem ei prædicit:

Fumea vita volat, mors improvisa propinquat,
Imminet expleti præpes tibi terminus ævi,
Non ego te fallo cœpto morieris in anno.

Ita ipse ad Cadiloum lib. I. epist 20. et ad eumdem epist. 21. *Per Jeremiam dicitur c. 5. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus? Enimvero, sicut per auxesin dicitur, Sancta Sanctorum: sic Romanam Ecclesiam venaliter distrahi, peccatum est peccatorum. Defuncto Cæsare Augusto, mærens populus Rom. clamabat: Utinam aut non nasceretur aut non moreretur! De te autem, Cadiloe, merito dicimus: Utinam aut non nascereris, aut illico moreremini! Diocletianus Imper. teste Eutropio l. 9. regalis fastigii insigne deposuit, et non procul a Salonis per novem fere annos usque ad obitum, privatus in amœno virentis hortuli cultura permansit. Qui dum ab Herculeo atque Galerio ad recipiendum obnixe rogaretur Imperium, tamquam pestem aliquam perhorrescens, dixit: Utinam Salonæ possetis olera visere nostris manibus insita, numquam profecto judicaretis hanc sarcinam nostris iterum cervicibus imponendam. Reges Gentium imperialium dignitatum apices fugiunt; et sacerdotes Dei, non sacerdotalem, sed regalem, imo tyrannicam ferulam super humanum genus anhelant.*

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

INVEHITUR IN POPULI PASTORES, ID EST PRINCIPES, SACERDOTES ET PSEUDOPROPHETAS, QUI SUA INCURIA, IMPIETATE, MALO EXEMPLO, MENDACIBUS PROMISSIS, QUASI LUPI POPULUM PERDIDERUNT. UNDE HIS AMOTIS PROMITTIT SE MISSURUM VERUM PASTOREM, SCILICET CHRISTUM EJUSQUE APOSTOLOS. ITA S. HIERON.

PRIMO ERGO AIT, SE PRO PSEUDOPASTORIBUS SUSCITATURUM DAVIDI GERMEN JUSTUM, ET REGEM SAPIENTEM, CUJUS NOMEN ERIT DOMINUS JUSTUS NOSTER. SECUNDO, V. 9. PSEUDOPROPHETARUM MENDACIA, ADULTERIA ET SCELERA ARGUIT. TERTIO, V. 19. INTENTAT HIS TURBINEM IRÆ DEI, ET V. 29. IGNEM ET MALLEUM VERBORUM SUORUM. QUARTO, V. 33. ROGANTIBUS: QUOD EST ONUS DOMINI? RESPONDET: VOS ESTIS ONUS DOMINI AB EO EXPORTANDUM IN BABYLONEM.

TROPOLOG. S. HIER. HÆC RECTE ADAPTAT MALIS PASTORIBUS ECCLESIÆ CHRISTIANÆ.

1 Væ pastoribus, qui disperdunt et dilacerant gregem pascuæ meæ, dicit Dominus. 2. Ideo
hæc dicit Dominus Deus Israel ad pastores, qui pascunt populum meum: Vos dispersistis
gregem meum, et ejecistis eos, et non visitastis eos: ecce ego visitabo super vos malitiam
studiorum vestrorum, ait Dominus. 3. Et ego congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris,
ad quas ejecero eos illuc: et convertam eos ad rura sua: et crescent et multiplicabuntur. 4. Et
suscitabo super eos pastores, et pascent eos: non formidabunt ultra, et non pavebunt: et nullus
quæretur ex numero, dicit Dominus. 5. Ecce dies veniunt, dicit Dominus: et suscitabo David germen
justum: et regnabit rex, sapiens erit: et faciet judicium et justitiam in terra. 6. In diebus
illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter: et hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus
justus noster. 7. Propter hoc ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicent ultra: Vivit Dominus,
qui eduxit filios Israel de terra Ægypti: 8. Sed: Vivit Dominus, qui eduxit et adduxit
semen domus Israel de terra Aquilonis, et de cunctis terris, ad quas ejeceram eos illuc: et habitabunt
in terra sua. 9. Ad prophetas: Contritum est cor meum in medio mei, contremuerunt
omnia ossa mea: factus sum quasi vir ebrius, et quasi homo madidus a vino a facie Domini, et a facie
verborum sanctorum ejus. 10. Quia adulteris repleta est terra, quia a facie maledictionis luxit
terra, arefacta sunt arva deserti: factus est cursus eorum malus et fortitudo eorum dissimilis. 11. Propheta
namque et sacerdos polluti sunt: et in domo mea inveni malum eorum, ait Dominus. 12. Idcirco
via eorum erit quasi lubricum in tenebris: impellentur enim, et corruent in ea: afferam enim
super eos mala, annum visitationis eorum, ait Dominus. 13. Et in prophetis Samariæ vidi
fatuitatem: prophetabant in Baal, et decipiebant populum meum Israel. 14. Et in prophetis Jerusalem
vidi similitudinem adulterantium, et iter mendacii: et confortaverunt manus pessimorum, ut
non converteretur unusquisque a malitia sua: facti sunt mihi omnes ut Sodoma, et habitatores ejus
quasi Gomorrha. 15. Propterea hæc dicit Dominus exercituum ad prophetas: Ecce ego cibabo eos
absinthio, et potabo eos felle: a prophetis enim Jerusalem egressa est pollutio super omnem terram.
16. Hæc dicit Dominus exercituum: Nolite audire verba prophetarum, qui prophetant vobis: et decipiunt
vos: visionem cordis sui loquuntur, non de ore Domini. 17. Dicunt his, qui blasphemant me:
Locutus est Dominus: Pax erit vobis, et omni qui ambulat in pravitate cordis sui, dixerunt: Non
veniet super vos malum. 18. Quis enim affuit in consilio Domini, et vidit et audivit sermonem ejus?
quis consideravit verbum illius et audivit? 19. Ecce turbo Dominicæ indignationis egredietur, et
tempestas erumpens super caput impiorum veniet. 20. Non revertetur furor Domini usque dum faciat
et usque dum compleat cogitationem cordis sui: in novissimis diebus intelligetis consilium ejus.

21. Non mittebam prophetas, et ipsi currebant: non loquebar ad eos et ipsi prophetabant. 22. Si
stetissent in consilio meo, et nota fecissent verba mea populo meo, avertissem utique eos a via sua
mala, et a cogitationibus suis pessimis. 23. Putasne Deus e vicino ego sum, dicit Dominus? et non
Deus de longe? 24. Si occultabitur vir in absconditis: et ego non videbo eum, dicit Dominus? num-
quid non cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus? 25. Audivi quæ dixerunt prophetæ, pro-
phetantes in nomine meo mendacium, atque dicentes: Somniavi, somniavi. 26. Usquequo istud
est in corde prophetarum vaticinantium mendacium, et prophetantium seductionis cordis sui? 27. Qui
volunt facere ut obliviscatur populus meus nominis mei propter somnia eorum, quæ narrat unus-
quisque ad proximum suum: sicut obliti sunt patres eorum nominis mei propter Baal. 28. Pro-
pheta qui habet somnium, narret somnium: et qui habet sermonem meum, loquatur sermonem
meum vere: quid paleis ad triticum, dicit Dominus? 29. Numquid non verba mea sunt quasi ignis,
dicit Dominus: et quasi malleus conterens petram? 30. Propterea ecce ego ad prophetas, ait Do-
minus: qui furantur verba mea unusquisque a proximo suo. 31. Ecce ego ad prophetas, ait Do-
minus: qui assumunt linguas suas, et ajunt: Dicit Dominus. 32. Ecce ego ad prophetas somnian-
tes mendacium, ait Dominus: qui narraverunt ea, et seduxerunt populum meum in mendacio suo,
et in miraculis suis: cum ego non misissem eos, nec mandassem eis, qui nihil profuerunt populo
huic, dicit Dominus. 33. Si igitur interrogaverit te populus iste, vel propheta, aut sacerdos, di-
cens: Quod est onus Domini? dices ad eos: Vos estis onus; projiciam quippe vos, dicit Dominus.
34. Et propheta, et sacerdos, et populus qui dicit: Onus Domini: visitabo super virum illum, et
super domum ejus. 35. Hæc dicetis unusquisque ad proximum, et ad fratrem suum: Quid respon-
dit Dominus? et quid locutus est Dominus? 36. et onus Domini ultra non memorabitur: quia o-
nus erit unicuique sermo suus: et pervertistis verba Dei viventis, Domini exercituum Dei nostri.
37. Hæc dices ad prophetam: Quid respondit tibi Dominus? et quid locutus est Dominus? 38. Si
autem onus Domini dixeritis: propter hoc hæc dicit Dominus: Quia dixistis sermonem istum: O-
nus Domini: et misi ad vos, dicens, Nolite dicere: Onus Domini. 39. Propterea ecce egotollam
vos portans, et derelinquam vos, et civitatem, quam dedi vobis et patribus vestris, a facie mea.
40. Et dabo vos in opprobrium sempiternum, et in ignominiam æternam, quæ numquam oblivione
delebitur.

2. Qui pascunt,] solo nomine; quia *pastores* se vocant, et ab aliis vocantur, vel qui pascere deberent populum meum, etsi reipsa non pascant. Transit a regibus ad sacerdotes et falsos prophetas. Hi enim gregem suum, puta populum, quem pascere debebant, malo exemplo vitæ, et falsis oraculis perdiderunt.

Et non visitastis eos.] Pastoris enim est visitare suum gregem, ut videat num quid illi desit, de eoque illi provideat. Notent hoc episcopi et pastores. Idcirco ecce ego *visitabo*, id est puniam *vos*. Ludit in voce visitare, q. d. Pastores non visitarunt gregem, hinc ego visitabo et castigabo eos.

3. Congregabo,] scilicet Judæos, quos vos mali pastores vestra culpa dispersistis, ego mea misericordia et provida cura *congregabo*, ut e Babylone redeant in Judæam, duce Zorobabel, Jesu, Esdra et aliis, ibique pace fruantur, et agnoscant sola Dei misericordia, non suo merito se liberatos. Ita Hebræi, Theoderetus, Hugo et Sanchez. Verum esto eo alludat Propheta quasi ad typum, tamen patet hæc tam augusta non nisi Christo Pastori optimo, et Pastorum principi competere: hic enim est germen justum, et vocatur *Dominus*, hebr. *Jehova, justus noster*, estque ex semine Davidis. Ad Christum ergo de more a malis pastoribus avolat Propheta: huic enim malo, æque ac cæteris Judæorum, mederi venit Christus, ideoque pro malis bonos surrogavit. Christi ergo, qui optimi Pastoris exemplar dedit, tria munia describit: primo, regis; secundo, doctoris sapientis; tertio, æqui judicis Pastores ejus, ait S. Hieronym. Theodor. Raban. sunt Apostoli, qui congregarunt undique oves ad unum ovile, puta tam Gentes omnes, quam Judæos a Deo in Babylonem ejectos, ad Ecclesiam, easque paverunt. Hos enim vocat *reliquias gregis mei*, Judæos scilicet a captivitate et dispersione reliquos, quorum pauci conversi sunt ad Christi Ecclesiam, sed plures convertentur in fine mundi, cum omnis Israel salvus fiet. Nam eo usque porrigitur hæc prophetia.

Ad rura sua.] Hebr. נויהן *nevehen*, id est, *ad habitacula sua*. Nota, Ecclesiam vocari rus et habitaculum Judæorum, primo, quia eadem est Ecclesia nova Christianorum et vetus Judæorum. Secundo, quia nova cœpit a Judæis, scilicet Christo et Apostolis in Jerusalem. Tertio, quia cognitio et cultus veri Dei, erat quasi proprium rus spirituale Judæorum: et Judæis proprie promissus et missus erat Messias, ejusque bona: rursum patria, et quasi rus anagogicum eorum olim, et jam nostrum est cœlestis Jerusalem, ad quam duo eos reduxit Christus. Similis prophetia est Ezech. 34. v. 13. et 14.

4. Pascent eos, magna cura, ad quam eos stimulabit magnus amor ovium, ut illæ secure fruantur pastu doctrinæ et vitæ Christianæ, et nullus quæra-

TUS EX NUMERO,] id est, ut nulla ovis deficiat aut desideretur in tanto fidelium numero; quia, ut huc alludens ait ad Patrem Christus: *Quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam*. Joan. 18. 9 Esto enim Judas perierit, is tamen unus fuit; nec Christi negligentia et culpa, sed sua in Christum infidelitate et malitia periit.

Hæc ergo lex pastoris est quam dat Apostolus 2. Corinth. 5. *Charitas Christi urget nos*. Exedit enim, ait a Castro, zelus cor pastoris, nec patitur quietem agere, aut oblivioni tradere res amati, quin instar fulguris huc illucque discurrat, donec animam suam ponat pro ovibus suis. Imitator ergo verus pastor vigilias Jacob pascentis oves Laban, Genes. 31. 39. Ex hac cura nascitur vicissim in ovibus erga pastorem amor, confidentia et securitas.

Rursum lex pastoris est, quam dat S. Bernardus epist. 245. *Præsis ut Prosis*. Idem in Sentent. *Pastori tria congruunt, bonitas, disciplina, scientia: bonitas attrahit, disciplina corripit, scientia pascit: bonitas amabilem, disciplina imitabilem, scientia docibilem reddit*. Et S. Dominicus rogatus quæ essent munia sui Ordinis, puta Patrum Prædicatorum, respondit: Tria ista sunt, quæ Psaltes hoc versu complexus est: *Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me*, Psal. 118 Tales pastores fuerunt Apostoli virique Apostolici, S. Athanasius, Basilius, Chrysostom. Augustin. Ambros. Gregor. aliique prioribus sæculis plurimi: at hisce perpauci et rari. Quæritur de suo ævo B. Petrus Damian itaque scribit ad Gregor. VI. Pontif lib. 1. epist. 2 *Noverit Beatitudo vestra, piissime Domine, quia pro peccatis nostris clerici digni Episcopatus officio in nostris partibus non inveniuntur. Omnes enim quærunt quæ sua sunt, et non quæ Jesu Christi. Avaritiæ quippe et elationis igne succensi, ambiunt quidem ad sacerdotium promoveri, sed non student digni sacerdotio fieri. Præesse inhiant, prodesse non curant*.

5. SUSCITABO DAVID, Hebr. לדוד *ledavid*. id est Davidi, GERMEN,] non Zorobabel; sed ut Chald. vertit, Messiam, id est Christum. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Rabanus, et omnes Hebræi, ait Vatabl. Christum enim Deus suscitavit Davidi, quasi germen e terra virginea. Secundo, ex trunco, id est, ex familia Davidis pene emortua, suscitavit eum quasi germen hebr. צמח *tsemach*, id est surculum, qui succrescat et suppullulet, ac ex parvo germine crescat in ingentem arborem, quæ pristinam regni Davidis gloriam jam collapsam restauret.

Nota. Christus, qua Deus per verbum Patris, est germen e terra fœcundissima, id est, e natura et mente divina (quæ mundus est intelligibilis, universi perfectiones in se complectens) Patris æterni progenitum: unde Proclus ex Chaldaicis mysteriis vocat Dei filium *florem mentium*.

Hoc divinum germen humano insertum est germini, cum naturam assumpsit humanam; unde Septuag. vertunt ἀνατολὴν, id est ortus, vel oriens, q. d. Christus est germinans sol aut solare et cœleste germen, quod primo ortum in cœlesti paradiso inde in terram insertum et natum, factumque est homo. Una inter alias ratio hujus nomenclaturæ est: quia, sicut ad germen et fructum ferendum tota arboris plantatio et irrigatio refertur, ita totum universum, et omnes creaturæ unius Christi causa conditæ sunt: quocirca ipse universi germen appellatur. Ita Viegas in Apocal. 1. pag. 26. Christi ergo nomen est Oriens scilicet sol, aut solare germen, ut patet Luc. 1. v. 78. et Zachar. 6. 12. quod pluribus in Zachar. explicabo.

JUSTUM.] Quia Christus, ait S. Hieron. Raban. et Vatabl. causa est omnis justitiæ nostræ, et finalis, et meritoria, et exemplaris.

Secundo, quia ex vi conceptus sui ex Spiritu Sancto, natus est sanctus et justus, ex Davidica stirpe, in qua tot scelerati exstiterunt: cum nos omnes ea vi conceptus nostri nascamur peccatores.

Tertio, quia justum judicium exercuit in bonos et malos.

REGNABIT REX,] per fidem, spem, charitatem, gratiam: hoc enim regnum Christi spirituale, non autem temporale passim inculcant Prophetæ.

SAPIENS ERIT.] Hebr. est השכיל *hiskil*, id est feliciter æque ac sapienter rem geret, ut Patri æterno nos conciliet, dirigatque ad vitam et gloriam æternam. Unde Vatabl. vertit: *Prosperabitur, felix erit*.

ET FACIET JUDICIUM ET JUSTITIAM.] *Faciet* id quod justum est: justo enim judicio damnabit impios, pios vere tuebitur et præmiabit sua justitia. Vide dicta Ezech. 18. v. 6. Aliter Dionys. Carthus. Justitiam, ait, id est omne opus virtutis. Aliter quoque S. Thom. et Lyran. *justitiam*, inquiunt, id est legem Evangelicam, quæ pleniorem docet justitiam quam Scribæ et Pharisæi. Sed primus sensus est genuinus.

Moraliter, discant hic Pontifices et Episcopi a Christo, cujus vices gerunt, facere judicium et justitiam in terra.

Præclara B. Petrus Damian. ad Alexandrum II. Pontif. hosce versus scripsit:

> Sedis Apostolicæ qui vult retinere vigorem,
> Æqua libret rigidæ pondera justitiæ.
> Joris enim pariles nescit suspendere lances,
> Quem favor inflectit, spes vel avara trahit.
> Muneribus plenæ cui latant ora crumenæ.
> Justitia vacuam perdet inops animam.
> Cœli Roma seras tenet, et regit orbis habenas:
> His, si plura velit, tartara sola petit.

6. IN DIEBUS ILLIS.] Hebr. *illius*, scilicet Christi, et ita legunt Septuag. Chald. et nonnulli Latini.

SALVABITUR ISRAEL, id est decem tribus; ET JUDA, id est duæ reliquæ tribus. Judæis enim primo promissus ei missus est Christus, ut eos salvet, id est justificet a peccato, et postea glorificet. *Juda* ergo HABITABIT CONFIDENTER,] non timens hostes, cum habeat Christum, pastorem tam fortem, tam vigilem. Hæc est securitas et pax, quam Isaias sub Christo fore prædixit c. 2. v. 4. c. 11. 6. et alibi: unde cap. 9. 6. Christum vocat *principem pacis*; quamque angeli, Christo nascente, occinuerunt: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax*.

ET HOC EST NOMEN QUOD VOCABUNT EUM, DOMINUS JUSTUS NOSTER.] Judæi jam legunt יקראו *icrao*, id est *vocabit eum Dominus hoc nomine*, scilicet, *justus noster*. Sed veteres Hebræi (citat eos hic a Castro) et omnes Latini ac Græci docent, nomen Messiæ, quo a suis fidelibus vocabitur, fore hoc: *Dominus justus noster*. Unde patet Christum proprie esse Deum: hebr.

enim est *Jehova* proprium Dei nomen. Respondet R. David, nomen *Jehova* etiam creaturis tribui, ut Moses Exodi 17. 15. altare suum vocavit יהוה נסי *Jehova nissi*, id est, *Jehova exaltatio mea*: eo quod illo loco Deus Mosen in victoria Amalec exaltasset, et Ezechiel. 48. 35. civitas Dei vocatur יהוה שמה *Jehova scamma*, id est, *Jehova ibidem*. Verum alio prorsus modo Christus appellatur *Jehova*, scilicet, non quod Deus in illo sit sicut in altari, vel in civitate; sed quod ipse sit Deus justitia nostra: non enim vocatur Dominus in eo, vel Dominus ibidem, uti vocatur civitas illa ab Ezech. sed *Dominus justus noster*. Unde Septuag. vertunt, *Dominus Josedec*, id est justus et justificator; ut Josedec pontifex suo nomine præfiguravit hoc nomen Christi. Hinc et Symmachus vertit; *Domine justifico nos*; Hebr. vero clare habent: *Dominus justitia nostra*; et Chald. *Fient nobis justitiæ a facie Domini*, q. d. Fideles ut suum in Christum declarent amorem, securitatem, fiduciam et gratiarum actionem, decantabunt assidue dicentque: Hic est Deus qui nos justificavit, et redemit; puta inclamabunt et iterabunt nomen Jesu. *Jesus* enim, id est salvator, idem est quod *Dominus justus noster*, id est nos salvans et justificans. Hinc Syrus vertit: *Et hoc est nomen quo vocabunt eum; Dominus æquum* (justum) *nostrum, quod congruit et sufficit nobis, quod juste voluntati nostræ satisfacit: Domino contenti sumus, quia satis est nobis ipse*. Vox enim Syra צדקא *zedco* plura significat, scilicet justitiam, æquum, debitum, honorem, convenientiam, conveniens, dignitatem, ordinem: vel quod italice dicitur, *Il nostro dovere, o giusto, o verità*. Arabicus Antiochen. vertit: *Et hoc est nomen quo eum vocaverunt, Absconditus Dominus*; Arabic. Alex. *Et hoc est nomen quo vocabant eum, Dominus gaudium nostrum absconditum*.

7. Propter hoc,] quia scilicet, *suscitabo David germen justum*, puta Christum; hunc eum fideles Christiani colent, atque per eum jurabunt, dicentes: *Vivit Dominus*, id est, juro per vitam et nomen Christi, Domini.

8. Qui eduxit, etc. de terra Aquilonis,] id est, de captivitate diaboli et peccati.

Et habitabunt in terra sua,] id est, in Jerusalem spirituali, puta in Ecclesia. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, S. Thom. Lyranus, Vatablus. Sub juramento intelligit laudes, vota, sacrificia, et omnes alios actus religionis (per synecdochen) quos Christo, et per Christum Deo Patri deferimus et offerimus.

9. Ad prophetas,] scilicet falsos, dirigitur hæc mea prophetia quæ sequitur. Aliter Chaldæus; vertit enim: *Propter pseudoprophetas contritum est cor meum*.

Contritum est cor meum, etc.] q. d. Conficior dolore, et tremunt ossa mea, quasi maderem vino, et essem ebrius, idque non ob metum Judæorum, sed propter Dominum, et *propter verba sancta ejus*, vel, ut Hebraice est, *sanctitatis ejus*, quia scilicet video sanctissimam Dei majestatem peccatis irasci, et calamitates maximas comminari pseudoprophetis, qui mea et Dei minas rident, et apud populum, ne iis credat et convertatur, traducunt atque impediunt. Ita S. Hieronymus. Verum Septuag. vertunt: *Factus sum quasi homo captus a vino a facie Domini, et a facie gloriæ decoris ejus*, q. d. Ex consideratione Dei Patris, et ejus Filii, qui est gloria et splendor Patris, exhorrui, et mente captus fui quasi ebrius, videns me (esto sim eis quasi os et Propheta) esse nihil. Ita Raban. et S. Hier.

10. A facie maledictionis, ob maledicta et blasphemias Judæorum in Deum, luxit, id est desolata est, terra] facta sterilis et squalida, instar lugentis. Ita Hugo et Lyranus, et patet ex sequent. Aliter S. Thomas: Quia, inquit, Deus terræ tam impiæ maledixit, hinc ipsa luxit. Loquitur de sterilitate et fame, quam passi sunt cives obsessi in Jerusalem a Chaldæis.

Factus est cursus eorum malus, currunt effrænes et præcipites ad mala et peccata; hinc fortitudo eorum dissimilis,] id est, non est similis illi quæ solet esse, recta, vera, invicta, maxime in sanctis Patribus eorum, ait S. Thomas: sed fallax, inconstans, evanida et minime durabilis; nam statim quasi infirmi coram hoste Chaldæo corruent, et quasi imbelles capientur. Hinc ex Hebræo Vatablus vertit: *Potentia eorum non est firma*, vel, *Fortitudo eorum non est veritas*. Quod aliqui sic explicant, q. d. Pro viribus veritati non student, sed mendacio.

11. Polluti sunt,] Hebr. *hypocritæ sunt*; scilicet exterius simulant se pios Dei cultores, cum in corde gestent idola; Chald. *suffurati sunt vias suas*, q. d. Furtim sese suaque mihi subducunt et suffurantur, ut ea dent, et consecrent idolis.

In domo mea inveni malum eorum,] quia scilicet in templo Dei sacrificant idolis, conflant fraudes et rapinas, ac juxta illud ædificaruot prostibula, et ædes effœminatorum. Patet c. 7. 30. et c. 11. 15. *Quid est*, ait, *quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa?* Ita Lyran. et Vatabl. Vide 4. Reg. 23. v. 4 5. 6 7.

Aliter Hugo et S. Thom. *in domo*, id est, in populo meo, quem induxerunt in omnem impietatem, *inveni malum eorum*.

12. Via eorum erit quasi lubricum in tenebris,] ponientur, in calamitates facile impingent et corruent, sicut homo qui ambulat in tenebris per viam lubricam: cum enim in lubrico gressus figi nequeat, et tenebræ loca salebrosa abscondant; necesse est ut in iis ambulans devius vel corruat, vel impingat.

Visitationis,] punitionis.

13. et 14. Et in prophetis Samariæ vidi fatuitatem, Intelligitur more Hebræo vox *sicut*, q. d. Sicut inter decem tribus vidi idololatriam deorum lapideorum et ligneorum, quo nihil stultius: ita et in Jerusalem, sive inter duas tribus, vidi similitudinem adulterantium,] id est, imitationem idololatrarum, scilicet Israelitarum, q. d. Vidi similiter adulterantes, id est, idola colentes, Judæos atque Israelitas. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, Lyran. Theodoretus, licet possit et proprie capi τὸ *adulterantium*, eo quod vere adulteria commiserint.

Nota: Pro *similitudinem*, Hebraice est שערורה *scaarura*, id est, res horrenda ob suam turpitudinem, imago horrende turpis; unde Septuag. vertunt φρικτὰ, id est, horribilia, uti erat hic, ipsos doctores videre quasi dæmone indutos docere impietatem, adeo impiam et horrendam, ac si ipse teterrimus Satan eam ore suo docuisset.

14. Confortaverunt,] dum scilicet eos in suis sceleribus, ea elevando, et promittendo omnia prospera, confortant et obdurant adversus Dei monita, et Prophetarum minas.

Facti sunt mihi omnes ut Sodoma,] scilicet abominabiles, ac consequenter igne cœlesti, æque ut Sodomitæ, consumendi, et mergendi in infernum. Ita S. Hieron. Raban. Hugo.

15. Cibabo eos absinthio,] Chald. *Adducam super eos angustiam amaram sicut absinthium, et potabo eos calice maledictionis pessimæ, quasi capitibus draconum.*

A prophetis enim Jerusalem, egressa est pollutio super omnem terram,] q. d. Hi blandi et falsi prophetæ suis falsis oraculis et sceleribus polluunt terram sanctam, quæ est quasi sanctum Dei peculium, quin et sanctissimum Dei templum.

18. Quis (scilicet pseudoprophetarum) audivit sermonem ejus?] Domini, aut, ut Aquila, *secretum Domini*, q. d. Nullus eorum audivit, sed ipsi omnia quæ dicunt fingunt ex se.

19. Ecce, subito, improviso et præter pseudoprophetarum opinionem, turbo (id est, vehementia; Chald. *increpatio*; Sept. *commotio*) Dominicæ indignationis egredietur, et tempestas erumpens.] Hebr. *et turbo sese interquens*: hic enim est symbolum acris iræ et vindictæ Dei, qua subito involvit et absorbet impios. Per turbinem ergo Dei vindictam intellige.

20. Non revertetur cassus et inanis furor Domini] in Judæos effundendus: sed efficaciter vindictam in eos, ad quam missus est, peraget.

Intelligetis,] reipsa sentietis Dei vindictam et flagra, quibus ipse vos castigabit.

22. Avertissem.] Videtur corrigendum *avertissent* scilicet ipsi Prophetæ (qui nunc falsi et mendaces tunc autem veri et veraces fuissent) populum a suis peccatis. Ita Hebr. Chald. Sept. et Latina Regia: itaque totam culpam populi pseudoprophetis adscribit. Tamen S. Hier. Hugo, Raban. S. Thom. et Romana correcta legunt *avertissem*, scilicet: Ego Deus per illorum prædicationem populum et plebeios, ait S. Thom. Hugo, Lyran. vel, ut S. Hieron. *avertissem* ipses Prophetas, ne scil. cogitationibus suis traderentur in immunditiam, ignominiam et reprobum sensum ad pœnam suæ impietatis.

23. Putasne Deus e vicino, etc.] q. d. Ego Deus non tantum præsentia, sed præterita et futura quasi ceram me sint intueor, ex altissima æternitatis meæ specula. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, et Malden. Unde Chald. vertit: *Ego orbem creavi a principio, ego eum in fine renovabo.*

Secundo et melius, q. d. Ne dicatis, o pseudoprophetæ: Deus cardines cœli sui perambulat, longe est a nobis, nostra non videt, non curat, quasi longe a se et cœlo posita; quia etiam e cœlo ego Deus vestra omnia video, curo, punio; omnia et vicina, et longe dissita intueor, quasi præsens et vicinus. Unde Septuag. et Theodot. vertunt: Deus appropinquans ego sum, et non Deus de longe, q. d. Ubique præsens adsum, ubique vicinus sum per præsentiam, inspectionem, potentiam, imo et per essentiam: quia cœlum et terram ego impleo. Ita S. Hier. Raban. Theodor. Lyran. Sic David pulchre Dei omni in loco præsentiam describit Psal. 138. 7. et Amos c. 9. v. 2. Sic et Virgilius ecloga 3. canit: *Jovis omnia plena.* Et Lucan. lib. 3.

Estque Dei sedes nisi terra, et pontus, et aer,
Et cœlum, et versus superos, quid quærimus ultra?
Juppiter est quodcunque vides, quocunque moveris,

Et Thales dixit, omnia esse plena deorum: atque Heraclitus invitabat amicos ad humilem suam domum: *Quia*, inquit, *neque huic loco desunt dii immortales*, uti refert Arist. lib. 1. de Part. animal. c. ult. unde sequitur: *Si occultabitur vir in absconditis, et ego non videbo eum?* Septuag. apud Euseb. lib. 7. Præpar. 4. sic vertunt: *Quid faciet occulte homo, quod non cognoscam? numquid non cœlum et terram ego impleo?*

25 Somniavi,] vidi insomnis visionem propheticam.

28. Narret somnium,] q. d. Cessent imposturæ: qui somniavit, non dicat, Hæc dicit Dominus; sed, Hæc ego dico, et hæc ego somniavi; qui vero Dei revelationem habuit, narret quod audivit, quasi Dei sermonem, dicatque, Hæc dicit Dominus.

Quid paleis ad triticum?] q. d. Quid falsæ et inani prophetiæ et promissis, cum solida et reali, verissimisque minis meis? primo, pseudoprophetias comparat paleis, veras prophetias, tritico: quia, sicut paleæ, sit S. Hieron. sic et ipsæ medullam non habent, nec possunt nutrire credentium populos, et de inanibus stipulis conteruntur, ac ventorum flatibus disperguntur, cum eventus ostendit illarum adulationes et promissiones fuisse mendaces. Contra vero minæ divini judicii et novissimorum a veris Prophetis intentatæ, veræ sunt certoque implendæ, ideoque quasi solidum triticum animum timore pascunt, degravant, sustentant, nutriunt, ut fructus pœnitentiæ adsit.

Vere S. Bern. serm. 4. super *Missus est*: *Apud Deum*, inquit, *non dissidet verbum ab intentione, quia veritas est: nec factum a verbo, quia virtus est: nec modus a facto, quia sapientia est.* Dei ergo dicere est facere: secus est in homine, qui instabilis est, fallax, impotens, et insipiens; ideoque in verbis et promissis suis sæpe fallit et fallitur.

Porro Chaldæus vertit: *Sicut paleam a tritico, sic separe justos ab impiis, dicit Dominus*; quod Christum facturum docet S. Joannes Baptista, Matth. 3. 12. Similia proverbia sunt: *Quæ societas luci ad tenebras? quæ conventio Christi ad Belial, etc.* 2. Corinth. 6. 14. Et illa Athenæi l. 5. *Quid scuto et sceptro?* et Stratonici: *Quid sceptro et plectro?* et Suidæ: *Quæ specillo et gladio communio? quid lecytho et strophio? quid hyænæ et cani? quid bovi et delphino? quid cani et balneo?*

Secundo, vera prophetia et verbum Dei est sicut ignis, omnia illuminans, et inflammans amore Dei, ac impios comburens; ac tertio, est quasi malleus potentissimus conterens petras, id est, saxea corda, et omnia impedimenta disjiciens, maxime pseudoprophetas, qui falso verbum Dei suis fictionibus prætexuerunt; hos enim ipsum Dei verbum, quod eis hic miner, quasi ignis vorabit, et quasi malleus conteret. Vide v. 33. et 36.

30. Ecce ego ad prophetas qui furantur verba mea.] Notat tria genera pseudoprophetarum. Primum eorum, qui quasi fures surripiunt quædam dicta verorum Prophetarum, eaque vel suis mendaciis admiscent, ut iis fidem faciant; vel falsa interpretatione detorquent ad sua figmenta. Sic quod Jeremias c. 49. 35. initio regni Sedeciæ dixerat: *Ego confringam arcum Ælam*; Hananias anno quarto Sedeciæ detorsit, dicens: *Hæc dicit Dominus, Contrivi jugum Babylonis*, Jeremiæ 28. 2. Sic hæretici, ait S. Hieron. furantur verba Salvatoris, dum S. Scripturam ad suas hæreses torquent.

Secundum eorum, qui assumunt linguas suas, id est, ex suo cerebro et lingua loquuntur, non ex revelatione Dei, ut sequitur. Ita Chald. Hugo, S. Thom. vel, ut Vatabl. et Lyranus vertunt, *qui lenificant linguas suas*, id est, leni, blando, pulchro sermone et promissis illiciunt plebem, ut Hebr. לקח *lacach* ponatur per metathesin pro חלק *chalac*, id est, blanditus est, q. d. Illi melleam sibi fingunt linguam, videntur mellifluі, et mella fundere, dicentes, pax, pax, cum non sit pax; ideoque non mel, sed fel et exitium nobis accersunt.

Tertium eorum, qui sua somnia pro prophetiis venditant in suis miraculis, id est, verbis mirandis, quibus quasi in exstasi mira, ingentia et incredibilia promittunt. Unde Lyran. vertit, *in raptibus*, vel *extasibus suis*; Chald. *in sua temeritate*; Septuag. *in erroribus suis*; Pagnin. *in blanditiis suis*; Vatabl. *in fascinationibus, celebritatibus, levitatibus suis*, quibus temere nunc hoc, nunc illud effutiunt: Hebræum enim פחזות *pochazut* hæc omnia significat.

Tropolog. *furantur verba Dei* doctores et prædicatores, qui sacram Scripturam docent et prædicant ad gloriam, non Dei, sed suam, quique impie vivunt, et populum scandalizant: de quibus Psal. 49. 16. *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Ad quæ verba cum in concione pervenisset Origenes, memor sui lapsus, quo in persecutione timore mortis Præsidi cesserat, et thus adoleverat idolis, repente conticuit, atque tantum ex imo corde gemitum et suspiria edidit, ut omnes astantes ad lacrymas et planctum commoverit. Testis est Epiphan. in hæresi Origenistarum.

31. Ecce ego ad prophetas, ait Dominus, qui assumunt linguas suas,] id est, qui linguam suam moderantur et dirigunt, ut loquantur ea quæ lubet, quæque grata sunt populo. Nam veri Prophetæ non moderantur linguas suas, sed eas moderatur Dominus, per easque loquitur quæ vult, q. d. Hi prophetæ sunt præcones linguæ suæ et verbi sui: at ego verique Dei Prophetæ sumus præcones linguæ et verbi Dei. Lyranus et Maldon. pro *suas* vertunt, *eorum*, scilicet verorum Prophetarum, q. d. Hi falsi prophetæ fingunt se esse veros Prophetas, eorumque linguas sibi arrogant, dicentes, *Hæc dicit Dominus*, sed mentiuntur: sua enim figmenta, non Dei oracula enuntiant.

32. In miraculis suis,] quæ fingunt et jactant, v. g. se Angelos vidisse, cum Deo collocutos esse, dæmones expulisse, leones cicurasse, infirmos sanasse, etc.

33. Quod est onus Domini,] Pro onus, hebr. est משא *massa*, quod Aquila vertit, *pondus*; Sept. Sym. et Theodotion λῆμμα, id est, assumptio; ita vocatur prophetia tristis et onerosa, accepta et assumpta a Deo, quæ quasi onus grave peccatoribus incumbit. Unde Arabicus et Syrus vertunt: *Et dicent, Quod est verbum Domini? dic illis, Verbum Domini est, quod eradicabo vos.*

Secundo, S. Hieron. λῆμμα, vertit *donum* et munus, q. d. Quid prospera quæritis? indigni estis prophetia bona, id est, Dei donis et muneribus.

Nota: Sic pseudoprophetæ et plebs irridebant Jeremiam et Prophetas minantes supplicia; unde cum eis occurrebant, interrogabant per jocum, *Quod est onus Domini*, quod semper nobis occinitis? id est, quid novi mali nobis rursum annuntiatis? quibus jubente Deo respondet Jeremias: *Vos estis onus*, q. d. *Ut quid vobis onus?* ut quid prophetiam minacem instar oneris vobis imponam? vos ipsi enim estis mihi onus grave et importabile, quod proinde decrevi humeris excutere, et plane abjicere. Alii vertunt: *Quod vobis onus?* quibus respondet: Vos ipsi vobis estis onus, æque ac mihi, ideoque vos abjiciam. Jubet ergo Deus, ut hac oneris irrisoria phrasi desuescant, et alia potius utantur, dicentes modeste et humiliter: *Quid respondit Dominus?*

Vos estis onus,] q. d. Vos estis onus et quidem gravissimum, propter peccata vestra: unde amplius Deus non feret tantum onus; sed projiciat et ejiciat ex terra hac. Interrogationem ipsorum irrisoriam in ipsosmet serio retorquet.

Notandum: Biblia Plantini, et alia plura hic habent: *Ut quid onus vobis?* quod sensum habet quem paulo ante dedi. Verum Septuag. et S. Hieron. et Biblia Romana legunt, *vos estis onus*; et ita legunt codices Latini antiquiores, aliquique adduunt, *importabile*, ut alludat ad nomen oneris; ejusque ambiguitate Deus ludat, cum nunc prophetiam, nunc eorum intolerabiles mores, vocat *onus*. Unde sequitur: *Projiciam quippe vos*: onus enim projicimus, q. d. Exonerabo me vobis. Sic etiam habent Hebræa, si easdem litteras aliter jungas, atque pro את מה משא *et mo massa*, legas אתם המשא *attem hammassa*, id est, vos estis onus: sicque omnino videtur legendum: nam alioqui incongrue articulus את *et* jungitur cum interrogativo מה *mo*, uti norunt Hebraicæ periti. Ita Mald.

36. Quia onus erit unicuique sermo suus,] q. d. Propter sermonem suum; quia scilicet irrident onus Domini, gravissimas dabunt pœnas; eruntque opprobrium sempiternum; quia licet post 70. annos e captivitate aliqui redibunt, tamen hoc erit quasi alio sæculo: æternum enim hic, uti et alibi, significat longum et immemorabile tempus.

Adde, notam hujus opprobrii mansisse etiam post reditum; nam infames erant tunc pseudoprophetæ et Judæi, qui credentes eorum falsæ promissioni et paci, excidium incurrerunt.

Genuinus ergo totius hujus loci sensus est hic: Nolite amplius irrisorie interrogare Jeremiam dicendo: *Quod est onus Domini?* vos enim ipsi estis onus Domino grave, illudque aggravatis hac irrisione. Quocirca ego visitabo et puniam severe eum, qui deinceps prophetiam meam vocaverit onus. Abstinete ergo hoc joco et nomine, ac cum de prophetia sciscitari voletis, nolite dicere: *Quod est onus Domini?* sed potius: Quid dixit, jussit aut respondit Dominus? unde subdit v. 36. *Et onus Domini ultra non memorabitur*, q. d. Nolite ultra memorari oneris, et dicere: Quod est onus Domini? *quia* si ultra nominaveritis onus, *onus erit unicuique sermo suus, sermo*, scilicet usurpans nomen *onus*, q. d. Onus ab ipso nominatum fiet ipsi onus, id est, grave supplicium et tormentum: et, id est, quia, nominando hoc *onus pervertistis*, id est, in jocum, fabulas et nugas detorsistis, *verba Dei viventis*, itaque verba mea apud audientes non tantum odiosa et onerosa, sed et fabulosa et mendacia effecistis et traduxistis.

Moraliter disce hic, peccata, præsertim contemptus et irrisionis Sanctorum et rerum sacrarum, esse onera gravia Deo. Fert enim Deus et tolerat simul et semel continuo omnia omnium hominum scelera. Hæc onera in se suscepit Christus, de quo ait Isaias 53. v. 4 et 6. *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* Et: *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Disce ergo exemplo Dei et Christi, illud Apostoli Galat. 5. *Alter alterius onera portate*, ut et Deus onera tua portet.

39. Tollam vos portans,] q. d. Quia vos ridetis onus Domini, faciam ut vos sitis onus, quod ego tollam et efferam in Babylonem. Alii vertunt, *obliviscar vos tollendo.* Hebr. enim נשיתי *nositi*, si a נשה *nasea* deducas, significat oblivisci; si a נשא *naso*, significat tollere, q. d. Quia vos oblivisci noluistis hujus verbi *Onus Domini*, uti ego jusseram; hinc ego obliviscar vestri, et quasi onus tollam vos in Babylonem, ibique *derelinquam*, id est, projiciam a facie mea, ut dixit v. 33. in Hebræo est pulchra paronomasia per metathesin in נשיתי *nasciti*, id est, tollam, et נטשתי *natasti*, id est, derelinquam vos.

CAPUT VIGESIMUM QUARRTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hic tertius liber oraculorum Jeremiæ incipit, qui complectitur prophetata post transmigrationem Jechoniæ, sub Sedecia, per undecim annos. Hoc ergo capite Propheta videt duos corbes, unum ficuum optimarum, secundum pessimarum. Hæ pessimæ significant Sedeciam cum suis, eo quod se Chaldæis, Deo per Jeremiam id jubente, tradere noluisset, perdenulm: priores vero ficus optimæ significant, Joachin cum suis, qui se Chaldæo Dei jussi tradiderant, prospere acturos, tum in Babylone, tum cum inde post septuaginta annos in patriam reverterentur. Ita S. Hieron. et Theodor. et patet v. 5. et 8. In Babylone enim Evilmerodach elevavit Joachin thronum regium supra alios reges, 4. Reg. 25. 28.

Nota. Hæc visio vel corporea fuit, vel potius imaginaria. Ita S. Thom. et Hugo.

1 OSTENDIT mihi Dominus: et ecce duo calathi pleni ficis, positi ante templum Domini, postquam transtulit Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam filium Joakim regem Juda, et principes ejus, et fabrum, et inclusorem, de Jerusalem, et adduxit eos in Babylonem, 2. Calathus unus ficus bonas habebat nimis, ut solent ficus esse primi temporis: et calathus unus ficus habebat malas nimis, quæ comedi non poterant, eo quod essent malæ. 3. Et dixit Dominus ad me: Quid tu vides, Jeremia? Et dixi: Ficus, ficus bonas, bonas valde; et malas, malas valde, quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ. 4. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 5. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Sicut ficus hæ bonæ: sic cognoscam transmigrationem Juda, quam emisi de loco isto in terram Chaldæorum in bonum. 6. Et ponam oculos meos super eos ad placandum, et reducam eos in terram hanc: et ædificabo eos et non destruam: et plantabo eos et non evellam. 7. Et dabo eis cor ut sciant me, quia ego sum Dominus: et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum: quia revertentur ad me in toto corde suo. 8. Et sicut ficus pessimæ, quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ: hæc dicit Dominus, sic dabo Sedeciam regem Juda, et principes ejus, et reliquos de Jerusalem, qui remanserunt in urbe hac, et qui habitant in terra Ægypti. 9. Et dabo eos in vexationem, afflictionemque omnibus regnis terræ; in opprobrium, et in parabolam et in proverbium, et in maledictionem in universis locis ad quæ ejeci eos. 10. Et mittam in eis gladium, et famem, et pestem; donec consumantur de terra, quam dedi eis, et patribus eorum.

1. Duo calathi.] Symmach. *duo cophini*; Vatabl. *duo corbes*; Pagnin, *duo canistri*; qui hebr. vocantur דוראים *dudaim*: quia similes sunt uberibus: *dodim* enim sunt ubera.

Positi ante templum Domini.] Nota. Hi duo calathi erant ante templum: quia prior continens bonas ficus, significabat, populum Deo et Dei cultui conjunctum, et quasi domesticum, etiam eos qui jussu Dei in Babylonem captivi iverant, præsentes esse Deo, illi esse in oculis et curæ, atque per hanc tri-

bulationem patientiæ fructum dulcem, quasi calore tribulationis decoctum, ac suavem Deo exhibere: calathus alter continens ficus malas, significabat, eos qui Hierosolymis manserant Deo inobedientes, licet templo viciniores iu deliciis agerent. Deo invisos esse, et ab eo excindendos ob hanc inobedientiam.

Quæres, cur per ficus intelligantur homines? Respondet S. Aug. serm. 31. de verbis Domini secundum Lucam: Ab eo jam tempore, inquit, quo primus homo post peccatum foliis se ficulneæ texit, humanum genus similitudinis cum ficu induit cognationem. Idcirco et S. Ambr. lib. de Paradiso cap. 13. ponderans, quod Adam foliis ficus lumbos succinxit, mystice in posteros ejus vestem peccatricem ex arbore ficu transmittendam interpretatur, ut quasi ficu, id est, peccato induti, seu peccatores nascerentur.

Sed cur hæ ficus apparent Prophetæ ante templum? Respondet Autun. Fernandius lib. de Vision. veter. Testam. vis. 12. Rationem litteralem esse, quoniam in atrio templi varia genera fructuum vendebantur, ut populus haberet in promptu quæ offerret Domino, sola quem nemo vacuus apparere poterat, juxta legem Exodi 23. 15. Magis propria ratio est, quod Judæi omnem suam gloriam, robur et felicitatem tribuerent templo, quodque Sedecias cum suis nollet se tradere Chaldæis, ne hisce bonis templi se privaret: unde et Jechoniam, qui se cum suis tradiderat Chaldæis, irridebant, quasi extorrem et exsulem a templo, et consequenter a Deo, ut patet Ezech. 11. v. 15. et 16. Quocirca Deus ibidem hoc refellit, promittens se Jechoniæ in Babylone fore in sanctificationem, id est in sanctuarium, sive sanctum templum.

Mystice, significatur malos æque ac bonos præsentes esse Deo, Deumque a suo templo jugiter eos intueri, sed ad dispares eventus et sortes.

Inclusorem,] scilicet gemmarum. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran. scilicet, qui auro vel argento gemmas includit. Aliter Vatabl. et Angelomus in 4. Reg. 24. *inclusorem*, inquiunt intellige castrorum, id est, castra metandi, et muniendi, valloque includendi peritum, q. d. Omnes fabros et artifices transtulit Nabuchodonosor, præsertim eos qui civitatem instar castrorum possent munire, suisque vallis includere; ne hi rursum Judæos, si rebellare vellent, adjuvarent, uti fecerunt Philisthini, 1. Reg. 13. 19.

2. Calathus unus ficus bonas habebat nimis,] q. d. Ficus unius calathi quæ bonæ erant, erant optimæ, id est, sapidissimæ; quia maturæ et præcoquæ; ficus vero alterius calathi, quæ erant malæ, erant pessimæ, id est insipidissimæ; quia immaturæ, vel quia agrestes et amaræ, vel quia æstu contractæ, vel quia vento percussæ aridæ erant et exsuccæ, vel quia corrosæ a vermibus, ut nauseam moverent, etc. Hoc ficuum discrimen agnovit Propheta, tum ex ficuum forma et specie, tum ex indicio Domini, qui forte easdem quoque ei gustandas dedit. Propria enim bonitas vel malitia ficuum sapore et gustu discernitur. Nec obstat, quod ait: *Quid tu vides? Et dixi: Ficus, ficus bonas.* Τὸ enim *vides* non excludit gustatum: tum quia visus sæpe generaliter sumitur pro quovis sensu; tum quia τὸ *vides* tantum significat, hasce ficus Prophetæ objectas fuisse, non reipsa, sed per visionem et imaginationem, in qua partim eas videre, partim gustare sibi videbatur Propheta. Prior calathus transmigrantium felicitatem, alter remanentium cladem significabat, uti jam dixi. Sic Homerus dicit, Jovem habere duo dolia, unum fellis et infelicitatis, secundum mellis et felicitatis; et nunc ex hoc, nunc ex illo hominibus propinare: citat hunc Homeri locum Plutarch. ad Apollonium.

Nota catachresin, *bonæ*, id est, dulces et melleæ. Apposite vereque Transalpinus quidam veniens in Italiam, cum numquam ante ficus recentes vidisset, ut primum inter alios fructus eas gustavit, bursas melle plenas judigitavit. Vere Passeratius in ficu:

> Ficus habet lactis nivei, rutilique saporem
> Mellis, et ambrosiæ similes cum nectare succos.

Tropol. quidam apud S. Hier. et Glossa: Duo hi calathi, sunt duæ civitates, una Dei, altera diaboli; secundo, sunt Christiani et Judæi; tertio, sunt electi et reprobi, sive gehenna et cœlum; quarto, ut Lyranus, sunt Religiosi boni et mali, hi enim sunt quasi in templo Domini, et terrestri paradiso Dei, ut ait B. Petrus Damiani serm. de S. Nicolao, ut ficus et fructus cœlestes proferant offerantque Deo. Hinc recte ait S. Aug. epist. 137. tom. 2. *Sicut non inveni meliores iis qui in monasteriis profecerunt, sic nec deteriores iis qui in monasteriis defecerunt.* Ita Pelagius, Eutyches, Nestorius, Jovinianus, Lutherus, Bucerus, Petr. Martyr. fuerunt monachi; sed apostatantes facti sunt hæresiarchæ. Simile de Atheniensibus, apud quos vigebat sapientia et probitas, dixit Plutarch. in Vita Dionis: *Eos aut esse optimos aut pessimos*, additque; *Sicut Attica præstantissimum mel, sic et exitiale venenum progignit.* Notandum est, quod scribit Columella libr. 3. ficus, quæ non maturescunt nec dulcescunt, ex arbore excutiendas esse, ne arbor depravetur aut exarescat: ita a Religione excutiendi sunt, qui genuinum ejus spiritum non sugunt, calorem devotionis ejus non hauriunt, ut in perfectione maturescant, et dulcescant: alioqui enim hi ceteros inficient, at Religioni ingens vel detrimentum vel exitium afferent. Hoc maxime in Novitiis servandum est, a quibus quasi a radice pendet Religionis vel profectus, vel defectus: in iis ergo vel admittendis, vel repellendis magnus adhibendus est delectus, magna cura, uti dicere solebat B. Teresia. Hi deinde maxime exercendi sunt in studio tum mortificationis, tum orationis, ut semper cogitent se versari in Religione quasi in templo, imo quasi in cœlo quodam terreno (ut ait Climachus) in præsentia Dei et Angelorum. Hoc est quod aureo suo documento docuit S. Petrus, uti refert S. Clemens epist. 1. ad Jacobum fratrem Domini: *Instruebat* (Petrus, ait Clemens) *actus suæ vitæ omni hora custodire, et in omni loco Deum respicere; firmiter scire cogitationes malas cordi suo advenientes, mox ad Christum ellidere.* Rursum aptissimæ et propriissime ficus optimæ sunt, qui se cum Christo disciplinæ et cruci a Deo immissæ sponte subdunt; pessimæ sunt qui disciplinam et crucem abnuunt et excutiunt.

Ut solent ficus esse primi temporis,] non veris: ver enim non dat maturas ficus. Ficus ergo *primi*

temporis sunt, quas primo maturas profert et dat arbor, et aura, puta æstas; quæ præcoquæ dicuntur, suntque dulcissimæ, quia primogenitæ, in quas suum succum et vires profundit arbor; ita ut quasi senescens et effœta serotinas ficus det languidas, insipidas, et imperfectas, ut hic in Italia cernimus et gustamus.

Pro quo Nota: Duplices sunt ficus: aliæ enim sunt, quæ dant fructus semel in anno, scilicet in Septembri, tuncque proprium est ficuum tempus; aliæ eos dant bis quotannis, scilicet primos in Junio, serotinos in Septembri. Omnis enim ficus dans fructus in Junio, est bifera; dat enim secundos in Septembri: sed priores Junii longe meliores sunt prosterioribus in Septembri, et hæ vocantur præcoquæ, et primi temporis. Aliæ ficus, quæ tantum dant fructus in Septembri, priores pariter fructus dant meliores postremis. Ratio est, quia ficus cum sit calida, calorem solis exigit: unde quo calidior est sol, uti initio Septembris, eo meliores sunt ficus: declinante vero sole in Octobri, minus bonæ sunt ficus, quia minore Solis ardore coquuntur. Denique sicut fœtus animalium primi posterioribus tam specie, quam robore, indole et pretio antecellunt, sic ficus primæ æstatis posterioribus Septembris a toto genere præstant, et specie, et magnitudine, et novitate, et sapore vel reali, vel apprehenso ob longam et avidam sui exspectationem; unde et majori sunt in pretio, plurisque væneunt.

Porro apposite justus comparatur ficui bonæ. Primo, sicut ficus fructus fert dulces, ita et justus. Secundo, sicut ficus parum crescit in altitudine, ita justus est humilis. Tertio, ficus pro floribus reddit fructus bisque, in anno dat fructus, scilicet ficus præcoquas et ficus maturas: ita justus totus est in fructu honorum operum. Quarto, ficus amplis foliis umbram facit: ita justus sua charitate alios juvat et protegit. Quinto, ficus alteri arbori inseri nequit, ob eximiam suam dulcedinem quam deserere nequit: ita justus in nullo homine, sed in solo Deo recumbit. Sexto, ficus decorticata arescit, et fructum non reddit: sic justus nisi tegatur conversatione honesta, fructum cum proximis non faciet. Ita Noster Salmeron tom. 7. tr. 21.

Denique a ficu potius quam a pyro, pomo, etc. visio hæc desumpta est, quia in Judæa crebræ sunt ficus, ejusque felicitas erat *sedere sub vite et ficu sua*, uti sæpe ait Script. Et aliqui putant ficus in Palæstina esse primos anni fructus. Sed hoc falsum esse Romæ intellexi ex Palæstinis, qui Hierosolymis nati sunt: asseruerunt enim, ibidem ante ficus produci pruna, pepones, cucumeras, etc.

5. Cognoscam in bonum,] favebo, benefaciam, tanquam bonos conservabo et tuebor eos, qui meo jussu transmigrarunt in Babylonem. Sic non tantum Joachin evexit Deus in Babylone, sed et Danielem et socios regnis præfecit, aliosque Judæos pace et bonis ditavit, Jeremiæ 29. 4. Vide hic quid faciat obedientia, etiam impiis, qualis fuit Joachin et Judæi.

6. Et ponam oculos meos super eos ad placandum,] ut sis me placatum et benignum exhibeam: hebr. est, *respiciam eos in bonum.*

Ædificabo eos,] stabiles eis sedes dabo, primo, in Jerusalem; secundo, in Ecclesia Christi; tertio, in Jerusalem cœlesti. Assurgit enim ad Ecclesiam: unde subdit, *Erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum.*

8. Qui habitant in terra Ægypti,] qui metu Chaldæorum a Judæa, contra monita Jeremiæ, fugerunt in Ægyptum, non post mortem Godoliæ, et captivitatem Sadeciæ, sed ante sub Joachin: hi enim, æque ut Judæi manentes Hierosolymæ, a Chaldæis vastati sunt.

9. Dabo eos in vexationem.] Chald. *dabo eos in commotionem*; Septuag. *dabo eos in dispersionem*, q. d. Dispergam eos per omnia regna ut tanta clade Judæorum omnes gentes metu concutiantur.

Et in parabolam, in comparationem, ut cum quem volent dicere miserum, dicant: Miserior est Judæo: ut in proverbium,] id est, in fabulam, ut omnes de Judæorum calamitate loquantur et fabulentur. Septuag. vertunt, *in odium et in maledictionem*; ut scilicet homines cum volent mala precari alicui, dicant: Contingat illi id, quod contigit Sedeciæ regi Juda, ejusque familiæ et asseclis. Plaga Sedeciæ tangat te. Sis frater et socius Sadeciæ. Ita Vatabl. et patet Jeremiæ 29. 22.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT JUDÆOS, ET OMNES GENTES SERVITURAS BABYLONII PER SEPTUAGINTA ANNOS, POST QUOS BA-
BYLON EVERTATUR, UNDE V. 15. PROPINAT EIS OMNIBUS CALICEM IRÆ DEI. DEINDE V. 30. DEUM
QUASI LEONEM IN EOS RUGIENTEM INDUCIT, QUO FIET UT TANTA PASTORUM POPULIQUE SIT STRA-
GES, UT MORTUI NON PLANGANTUR, NEC MANDENTUR SEPULTURÆ.

1 VERBUM, quod factum est ad Jeremiam de omni populo Juda, in anno quarto Joakim filii
Josiæ regis Juda (ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis.) 2. Quod locutus
est Jeremias propheta ad omnem populum Juda, et ad universos habitatores Jerusalem,
dicens: 3. A tertio decimo anno Josiæ filii Amon regis Juda usque ad diem hanc, iste tertius et
vigesimus annus; factum est verbum Domini ad me, et locutus sum ad vos de nocte consurgens,
et loquens: et non audistis. 4. Et misit Dominus ad vos omnes servos suos prophetas, consurgens
diluculo, mittensque: et non audistis, neque inclinastis aures vestras, ut audiretis, 5. cum diceret:
Revertimini unusquisque, a via sua mala et a pessimis cogitationibus vestris: et habitabitis in terra,
quam dedit Dominus vobis, et patribus vestris, a sæculo et usque in sæculum. 6. Et nolite ire post
deos alienos, ut serviatis eis, adoretisque eos: neque me ad iracundiam provocetis in operibus ma-
nuum vestrarum, et non affligam vos. 7. Et non audistis me, dicit Dominus, ut me ad iracundiam
provocaretis in operibus manuum vestrarum, in malum vestrum. 8. Propterea hæc dicit Dominus
exercituum: Pro eo quod non audistis verba mea: 9. ecce ego mittam, et assumam universas co-
gnationes Aquilonis, ait Dominus, et Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum: et adducam
eos super terram istam, et super habitatores ejus, et super omnes nationes, quæ in circuitu illius
sunt: et interficiam eos, et ponam eos in stuporem et in sibilum, et in solitudines sempiternas.
10. Perdamque ex eis vocem gaudii, et vocem lætitiæ, vocem sponsi, et vocem sponsæ, vocem mo-
læ, et lumen lucernæ. 11. Et erit universa terra hæc in solitudinem, et in stuporem: et servient
omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis. 12. Cumque impleti fuerint septuaginta anni,
visitabo super regem Babylonis, et super gentem illam, dicit Dominus, iniquitatem eorum et super
terram Chaldæorum: et ponam illam in solitudines sempiternas. 13. Et adducam super terram
illam, omnia verba mea, quæ locutus sum contra eam, omne quod scriptum est in libro isto, quæ-
cumque prophetavit Jeremias adversum omnes gentes: 14. Quia servierunt eis, cum essent gentes
multæ, et reges magni: et reddam eis secundum opera eorum, et secundum facta manuum suarum.
15. Quia sic dicit Dominus exercituum Deus Israel: Sume calicem vini furoris hujus de manu mea:
et propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. 16. Et bibent, et turbabuntur, et in-
sanient a facie gladii, quem ego mittam inter eos. 17. Et accepi calicem de manu Domini, et pro-
pinavi cunctis gentibus ad quas misit me Dominus: 18. Jerusalem, et civitatibus Juda, et regibus
ejus, et principibus ejus: ut darem eos in solitudinem, et in stuporem, et in sibilum, et in male-
dictionem, sicut est dies ista: 19. Pharaoni regi Ægypti, et servis ejus, et principibus ejus, et omni
populo ejus, 20. et universis generaliter: cunctis regibus terræ Ausitidis, et cunctis regibus terræ
Philisthiim, et Ascaloni, et Gazæ, et Accaron, et reliquiis Azoti, 21. et Idumææ, et Moab, et filiis
Ammon: 22. Et cunctis regibus Tyri, et universis regibus Sidonis: et regibus terræ insularum, qui
sunt trans mare: 23. Et Dedan, et Thema, et Buz, et universis qui attonsi sunt in comam: 24. Et
cunctis regibus Arabiæ, et cunctis regibus Occidentis, qui habitant in deserto: 25. Et cunctis re-
gibus Zambri, et cunctis regibus Ælam, et cunctis regibus Medorum: 26. cunctis quoque regibus
Aquilonis de prope et de longe, unicuique contra fratrem suum: et omnibus regnis terræ, quæ su-

per faciem ejus sunt: et rex Sesach bibet post eos. 27. et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Bibite, et inebriamini, et vomite: et cadite, neque surgatis a facie gladii, quem ego mittam inter vos. 28. Cumque noluerint accipere calicem de manu tua ut bibant, dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Bibentes bibetis: 29. Quia ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipiam affligere, et vos quasi innocentes et immunes eritis? non eritis immunes; gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, dicit Dominus exercituum. 30. Et tu prophetabis ad eos omnia verba hæc, et dices ad illos: Dominus de excelso rugiet, et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam: rugiens rugiet super decorem suum: celeuma quasi calcantium concinetur adversus omnes habitatores terræ. 31. Pervenit sonitus usque ad extrema terræ: quia judicium Domino cum gentibus: judicatur ipse cum omni carne, impios tradidi gladio, dicit Dominus. 32. Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce afflictio egredietur de gente in gentem: et turbo magnus egredietur a summitatibus terræ. 33. Et erunt interfecti Domini in die illa a summo terræ usque ad summum ejus: non plangentur, et non colligentur, neque sepelientur: in sterquilinium super faciem terræ jacebunt. 34. Ululate, pastores, et clamate: et aspergite vos cinere, optimates gregis: quia completi sunt dies vestri, ut interficiamini; et dissipationes vestræ et cadetis quasi vasa pretiosa. 35. Et peribit fuga a pastoribus, et salvatio ab optimatibus gregis. 36. Vox clamoris pastorum, et ululatus optimatum gregis: quia vastavit Dominus pascua eorum. 37. Et conticuerunt arva pacis a facie iræ furoris Domini. 38. Dereliquit quasi leo umbraculum suum, quia facta est terra eorum in desolationem a facie iræ columbæ, et a facie iræ furoris Domini.

3. Tertio decimo anno Josiæ.] illo enim cœpit prophetare Jeremias: inde ad hunc annum quartum Joakim fluxerant jam 23. anni.

Locutus sum ad vos de nocte consurgens.] Pro de nocte Hebr. Chald. et Septuag. habent mane, seu diluculo, q. d. Tempestive, summa cura, diligentia et sollicitudine, quovis tempore, etiam si opus esset noctu, non destiti vos quasi bonus pastor monere et urgere.

6. In operibus manuum vestrarum.] in idolis: hæc enim sunt opera quæ fecistis, et conflastis manibus vestris.

9. Ecce ego mittam, et assumam universas cognationes Aquilonis.] *Cognationes*, id est, tribus et populos, habitantes ad Aquilonem respectu Judææ, puta, Chaldæos eorumque vicinos et subditos. Populi enim vicini invicem cognati sunt: descendunt enim ab eodem patriarcha aut ab ejus fratre, qui in divisione gentium in Babel, vicinam fratri regionem elegit et incoluit. Perinde ac etiamnum vicinæ gentes facile connubia et cognationes contrahunt. Porro in τῷ *mittam* Dionys. intelligit angelos malos; S. Hieron. angelos bonos, qui suscitent Aquilonares Chaldæos ad excidium impiæ Judææ. Verum simplicius hæc junges, q. d. Mittam cognationes Aquilonis, easque assumam mihi milites, ut vindictam meam in Judæos peragant.

Nabuchodonosor servum meum.] Vocat eum *servum*, id est, lictorem et executorem justæ suæ vindictæ. Perperam ergo hinc infert Calvinus, Deum esse auctorem operum malorum, v. g. tyrannidis: sic enim peccati esset auctor. Serviunt ergo Deo tyranni, omnesque malæ voluntates: quia eorum tyrannide et malitia (quam non Deus, sed ipsi ponunt) jam posita et prævisa Deus utitur, eamque ordinat ad justam aliorum impiorum castigationem, uti docet S. August. S. Thom. et passim Theologi.

Moraliter disce hic, nos tradi tyrannis et malis regibus ac Prælatis ob nostra peccata. Hoc est enim quod ait Job 34. 30. *Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi.* Et Isaias cap. 3. v. 4. *Dabo pueros principes eorum, et effœminati dominabuntur eis.* Audi duo illustra exempla quæ refert Anastas. Nicenus in Quæst. S. Script. quæst. 15. *Cum Phocas*, inquit, *Imperator per Bonosum lictorem eas faceret sanguinis effusiones; quidam monachus sanctus Deo in oratione dixit: Domine, cur eum fecisti Imperatorem? atque vox ad eum venit a Deo, dicens: Quoniam non inveni pejorem. Fuit etiam quædam civitas in Thebaide scelerata, in qua vir quidam perniciosissimus simulate factus est monachus. Accidit ergo ut decederet Episcopus civitatis: cuidam autem viro apparuit Angelus, dicens: Fac ut civitas Episcopum eligat eum peregrinum, qui illic habitat. Abiens ergo fecit quod jussus fuerat. Illo autem jam ob episcopatum intumescente, Angelus dixit ei: Cur superbis: et magnifice tibi places, o infelix? revera non tamquam dignus sacerdotio factus es Episcopus, sed quia hæc civitas tali digna erat Episcopo.*

Ponam eos, etc. in solitudines sempiternas.] id est, diuturnas, scilicet per septuaginta annos captivitatis Babylonicæ. Sic sæpe in Script. æternum per hyperbolen significat longum tempus, esto finitum, aut potius finiendum.

Perdamque, etc. vocem molæ,] strepitum molæ et molentium. Solebant enim in Judæa (uti etiamnum in Africa, et alibi, ubi deest aqua et ventus) esse molæ domesticæ, quas puellæ binæ manibus vertebant, interimque cantillabant, ut tædium et laborem levarent: hinc ait Christus Matth. 24. 41. *Erunt duæ molentes in mola: una assumetur, et una relinquetur.* Vox ergo *molæ*, est hic puellarum molentium cantus, q. d. Non erunt qui vel quæ molant frumenta, et inter molendum cantitent, uti antea solebant.

Et lumen lucernæ.] Lucernarum usus erat in conviviis nuptiis et festis: item in officinis magnarum urbium ad operandum aut vendendum suas merces va-

spere, q. d. Auferam omne gaudium conviviorum, nuptiarum, festorum, operarum et mercium a Jerusalem, eamque avertam.

Probabiliter Sanchez hæc omnia refert ad nuptialem plausum et lætitiam: illam enim hic assumi quasi typum et exemplar ingentis gaudii. In nuptiis ergo erant hæc quatuor. Primo, vox et cantus sponsi et sponsæ, quasi epithalamium, ut patet ex Cantic. Secundo erant lucernæ, id est, faces et tædæ, quæ sponsis, eorumque asseclis (noctu enim celebrabantur nuptiæ) prælucerant. Tertio, erat vox gaudii et lætitiæ, puta vox musicorum, et ore, et testudine, violis, aliisque instrumentis miro concentu concinentium. Quarto, erat vox molæ, id est, cantus puellarum molentium, ut ex farina molita placentas, aliaque dulciaria pro nuptiali cœna parantium et coquentium. Sic apud Gentiles in nuptiis omnes et omnia personabant Hymenæo plausu. Omnes enim novis sponsis felicia apprecantes inclamabant et ingeminabant: *Veni, o Hymen; veni, o Hymenæe.*

Prior tamen sensus planior et generalior est: unde Apoc. 18. 22. ubi hæc in excidio Babylonis citantur et iterantur, additur: *Et omnis artifex omnis artis non invenietur in te amplius.*

11. Et servient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis,] id est, usque ad annum septuagesimum captivitatis Babylonicæ: quædam enim gentes 50. aliæ 60. aliæ, ut Judæi (de quibus proprie hic agitur) 70. annis servierunt Chaldæis: de quo plura cap. 27. v. 7. et c. 29. v. 10. Simile est Exodi 12. v. 40. ubi Hebræi dicuntur habitasse in Ægypto 430. annis, non quod omnibus illis annis ibi habitarint; sed quod ibi habitarint usque ad annum 430. computandum scilicet a vocatione et egressu Abrahæ ex Chaldæa in terram Chanaan, Gen. 12. 1. Simile quoque est Judith 16. 28. ubi Judith dicitur mansisse in domo viri sui annos 105. id est, usque ad annum ætatis suæ 105. nec enim post mortem viri mansit annos 105. sic enim ipsa vixisset 130. annis. Adde τὸ *omnes* hic non esse in Hebræo.

13. Quæcumque prophetavit Jeremias adversum omnes gentes,] q. d. Omnia gentium excidia reflectam et convertam in ipsam Babylonem, ut qua mensura mensa est ipsa aliis gentibus, easque vastavit, eadem remetiatur ei.

14. Quia servierunt eis,] scilicet Chaldæis, quos nominavit vers. 12. q. d. Quia Chaldæi superbe sibi servire fecerunt Judæos, et alias gentes, ac reges multos et potentes; hinc juste eos puniam, ut et ipsi Chaldæi serviant aliis, scilicet Persis, sicque reddam eis talionem.

Aliter explicat S. Hieron. q. d. Gentes et reges vicinos evertam; quia servierunt Chaldæis pugnando contra Judæos, aut, ut Sanchez, quia subegerunt et servire sibi fecerunt populum Dei, puta Judæos.

Tertio, Chald. et Vatabl. sic vertunt, *servierunt*, id est, servient, scilicet Chaldæi, *eis*, scilicet gentibus quæ sunt multæ, et habent reges magnos, scilicet Medis et Persis.

15. Sume calicem.] Notat Hugo et S. Thom. Jeremiæ in visione ostensum et oblatum fuisse a Deo calicem vini, qui significabat justam mensuram vindictæ et suppliciorum, quibus Deus per Chaldæos quasi vino inebriaturus erat impios Judæos et Gentes, ut pene ad insaniam vi doloris adigerentur; hunc vicissim ipsismet Chaldæis similiter per visionem propinat, id est prædicit et comminatur Jeremias. Ita Theodor. Hugo, S. Thomas et alii. Idque quia ipsi quasi ebrii vino erroris et scelerum, impegerunt et collapsi sunt in hanc irati Dei manum. Sic calix sumitur Psalm. 74. 9. *Calix in manu Domini vini meri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in hoc: verumtamen fæx ejus non est exinanita.* Et Isaiæ 51. 17. *Usque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad fæces*; unde calicem hunc mox Jeremias vocat *gladium*, cum subdit: *Insanient a facie gladii.* Alludit ad symposiarcham, sive modimperatorem, qui convivii præfectus erat, et cuique suum calicem admetiebatur et temperabat: talis enim modimperator in mundo est Deus, de quo plura alibi. Addit Sanchez, calicem hunc esse eum, qui damnatis ad mortem dabatur, ut fortius eam ferrent: ideoque significare mortem.

Hinc secundo, Sanchez censet hæc non per visionem, sed reipsa peracta esse a Jeremia, ideoque eum, instar Habacuc, Daniel. 14. ab Angelo traductum esse per provincias hasce omnes cum calice divini furoris pleno; aut optius cum iis, qui ex singulis hisce gentibus Hierosolymam ventitabant, præsertim in festo Paschæ, Pentecostes, aut Tabernaculorum, calicem hunc propinasse, ut cum in suas singuli sedes remigrarent, docerent cives suos, quid ad nationes illas in mandatis a Deo habuerit Jeremias. Hæc sententia probabilis est; prior tamen uti communior, ita facilior est et planior. Difficile enim est concipere, quomodo tot tamque remotæ gentes Hierosolymam uno eodemque tempore confluxerint. Deinde, quia id quod sequitur: *Et bibent, et turbabuntur, et insanient a facie gladii*, plane significat hæc omnia non reipsa, sed symbolice esse peracta. Nec enim reipsa gentes biberunt calicem a Jeremia acceptum, moxque turbatæ sunt, et insanierunt a facie gladii; nec enim calix est gladius, aut gladium parit. Calix ergo hic, uti et ejus haustus, sive potatio, imaginarius fuit, non realis; videbatur enim Jeremias sibi videre, quod calicem sciperet a Deo, eumque Dei jussu propinaret Gentibus: cumque illæ eum recusarent, invitas cogeret eum bibere et haurire; eo hausto mox turbatæ sunt, et quasi ebrii cœperunt stringere gladios contra sese invicem, seque mutuo pugnis et præliis conficere. Quod nihil aliud fuit, quam justo Dei judicio et vindicta exortas esse inter eos lites et rixas, quæ in mutuas cædes eruperunt. Secus est de catenis cap. 27. v. 2. has enim reipsa misit Jeremias ad gentes, uti ibi patebit.

18. Jerusalem.] A Jerusalem plaga Dei incipit; tum quia illa cognoscens et colens Deum, plus cæteris gentibus peccavit; tum quia cæteris statuitur in exemplum, ut ex ea suam quisque plagam metiatur, similemque exspectet. Hoc est quod ait Deus v. 29. *Quia ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipiam affligere, et vos quasi innocentes et immunes eritis?* Hinc huc alludens S. Petrus epist. 1. cap. 4. v. 17. ait: *Tempus est ut incipiat judicium a domo Dei.*

Ut darem, id est, prædicerem et prophetarem dandos fore eos in solitudinem, etc.] Sic c. 1. 10. audivit a Deo: *Ecce constitui te hodie super Gentes, et*

super regna, ut evellas, et destruas, etc. id est, ut prædicas et prophetes eas evellendas et destruendas.

SICUT EST DIES ISTA,] sicut erit, sicut mox demonstrabit dies excidii imminens. Ita Lyran. et Maldon. Secundo, S. Hieron. Raban. Hugo, et Vatabl. censent hæc verba addita esse, quando post exordium urbis Jeremias suas prophetias, olim editas, in unum volumen redegit. Verum idipsum fecisse videtur Jeremias hoc anno quarto Joakim, non autem capta urbe. Resp. ergo, *sicut est*, id est, sicut jam esse incipit dies ista vastitatis; nam hoc anno quarto Joakim cum suis captus est; cœpit ergo hoc anno prophetis hæc impleri, perfecte vero impleta est anno ultimo Sedeciæ. Ita Theodor. Hugo, Vatabl. et Sanchez.

20. UNIVERSIS GENERALITER.] Hebraice כל הערב *col haereb*, id est, omnibus promiscue, vel omni mixtioni, id est, Judæis et exteris, qui fugerant et miscuerant se Ægyptiis.

AUSITIDIS,] Hebr. Chald Septuag. *terræ Hus*, quæ est regio Arabiæ et Idumææ, aut certe ei confinis, ubi habitavit Job cap. 1. 1. Nominat hic Propheta omnes regiones vastandas a Chaldæis.

ET RELIQUIIS AZOTI,] id est, urbi Geth quæ vicina et confinis est Azoto. Ita S. Hieron. Secundo, alii, *reliquiis*, inquiunt, id est, iis qui reliqui erant e clade Azoti facta per Sennacherib, Isaiæ 20. 1. vel per Pharaonem Nechao, cum cecidit Josiam 4. Reg. 23. vers. 29.

Tertio et optime, a Castro censet *reliquias* hic vocari urbes et vicos Azoto vicinos et subjectos, uti Gazaram 1. Machab. 14. 34. Cherethæos et alios. Similis phrasis est cap. 47. 5. et Amos 1. 8.

22. ET CUNCTIS REGIBUS TYRI.] Unus erat rex Tyri, uti et Sidonis; hic tamen *reges* vocantur in plurali; quia ad posteros ejus hæc clades pertinuit. Duravit enim hæc Chaldæorum vastitas et dominatus per 70. annos, uti dicitur v. 11. *Tyrus et Sidon*, ait S. Hieron. *in Phœnices littore principes civitates, quæ et ipsæ Babylonio supervenient superatæ sunt, quarum Carthago colonia. Unde et Pœni sermone corrupto quasi Phœni oppellantur; quorum lingua Hebrææ linguæ magna ex parte confinis est.*

REGIBUS TERRÆ INSULARUM, QUI SUNT TRANS MARE.] id est, regibus insularum, ad quas eunti necesse est mare transire; quia sitæ sunt in medio mari Mediterraneo, uti sunt Cyprus, Rhodus, et aliæ insulæ, quas cepit Nabuchodonosor. Ita S. Hieronym. Rabanus, Hugo et Vatabl. Secundo, insulæ et insulani in Script. vocantur quævis remotæ gentes; tales enim esse insulanos æstimabant Judæi, utpote navium et rei nauticæ inexperti. Ita Sanchez.

23. DEDAN, ET THEMA, ET BUZ.] Hæ gentes, ait S. Hieron. sunt in solitudine, vicinæ et mistæ Saracenis sive Arabibus. Sunt hæ regiones Agarenorum, de quibus uti et de Ælam, cap. 49. *Et universis qui attonsi sunt in comam*, de quibus dixi c. 9. in fine.

ZAMBRI ET ÆLAM.] Regiones sunt Persidis, aut solitudinis, id est, Arabiæ Desertæ, inquit S. Hieron.

26. UNICUIQUE CONTRA FRATREM SUUM.] Supple, ait S. Hieron. dedi, et ex mo tu, o Jeremia, propinabis et dabis hunc calicem, et meracam potionem iræ et vindictæ meæ, ut omnes furant, vomant, insaniant, ut scilicet unus contra alium pugnet, et mutuis inter se præliis dimicent, seque invicem conficiant, quasi ebrii et insani. Alludit ad convivia, ubi in orbem bibitur, donec omnes inebrientur, q. d. Pari modo hic unus alteri porriget calicem iræ meæ, unus alterum invadet, vastabit, occidet.

Quæres, cur Deus has omnes gentes Judæis vicinas jussit excidi? Respondet primo Theodor. quia Judæis fuerunt causa vel occasio idololatriæ, ad eamque illos vel suasu suo, vel exemplo pellexerunt. Secundo, Lyranus causam dat, ut earum clade Deus subtraheret Judæis spem ad eas recurrendi, earumque opem contra Chaldæos aliosque hostes implorandi. Tertio. S. Hieron. Raban. Hugo et Dionys. Quia, inquiunt, hæ gentes in Judæorum clade et excidio gavisæ sunt, imo iis eo Chaldæos adjuverunt: hanc enim causam dat in sequentibus Jeremias. Quarto, Sanchez. Quia, inquit, hæ gentes populum Dei vexarunt, illumque sibi servire coegerunt.

Hæ rationes partiales sunt certarum gentium, non universales omnium quæ hic nominantur. Reges enim Medorum, insularum, Tyri, Sidonis, etc. non fuerunt hostes, sed potius amici et confœderati Judæorum. Quinto, ergo generalis et adæquata causa excidii harum omnium gentium fuit, quod Deus impleta jam mensura peccatorum earumdem, more suo voluerit et decreverit eas punire et exscindere. Hoc est quod ait v. 30. *Dominus de excelso rugiet*, quasi judicium universale orbis peragens. *celeusma quasi calcantium concinetur adversus omnes habitatores terræ. Quia judicium Domino cum gentibus: judicatur ipse cum omni carne, impios tradidi gladio, dicit Dominus.* Hac de causa voluit Deus transferre monarchiam Assyriorum, eamque tradere Chaldæis. Ut enim Chaldæi se facerent monarchas omnesque gentes sibi subderent, necessum erat ut eas bello appeterent et protererent. Sic postea cum rursum impleta esset mensura peccatorum orbis, puta post duo sæcula, suscitavit Græcos et Alexandrum, et post hos Romanos, ac deinde Gothos, Wandalos, Alanos, Turcas, etc. qui vindictam universalem peragerent, orbemque quasi purgarent et expiarent. Fuerunt ergo ipsi quasi lustratores orbis: unde a Jeremia vocentur milites et sacerdotes Dei; ab Isaia virga Dei, sicut Attila dicebat se esse flagellum Dei.

REX SESACH BIBET POST EOS.] *Rex Sesach* non est rex Ægypti, uti censuit Lyran. ex eo, quod Sesach fuerit proprium nomen alicujus regis Ægypti, ut patet 3. Reg. 14. 25. et 2. Paral. 12. 2. nam id huic loco non congruit. Pharao enim quem vicit Nabuchodonasor, non *Sesach*, sed Vafres est dictus. Non etiam est *rex Æthiopiæ*, ut vertit Arabicus Antiochenus: nemo enim alius ita vertit. *Rex* ergo *Sesach* est rex Babylonis, ut patet c. 51. 41. qui ultimus bibit calicem iræ Dei. Ita S. Hieron. Chald. Theodor. Raban. Hugo, S. Thom. Vatabl. *Sesach* ergo est Babylon, idque ex eo quod Sesach erat vel urbs potentissima Babylonis, vel dea Babylonis; vel potius, ut S. Hieron. et Hebræi, ex eo quod Sesach idem est quod Babel per alphabetariam revolutionem, quam Hebræi *atbas* vocant, qua ultimas litteras cum primis retrogrado ordine commutant, scilicet in *Babel* beth, secundam initialem alphabeti commutant cum schin, secunda finali; et caph, undecimam initialem, commutant cum

lamed, undecima finali. (Ridet hoc Scaliger l. 6. E-mend. temp. aitque *atbasch* esse commentum ineptissimorum Rabbinorum. Sesach ergo esse nomen deæ. Verum S. Hieron. et priscis Rabbinis, quos sequitur S. Hieron. magis credendum est quam uni moderno Scaligero) Idque facit Jeremias: quia, ut ait S. Hier. occulte hæc et obscure loqui volebat, ob metum Chaldæorum jam dominantium, ne, si aperte Babylonem nominasset, dixissetque eam vastandam esse, eorum jam Judææ imminentium magis contra eam, æque ac contra se concitaret insaniam. Verum satis aperte Prophetа v. 12. et aliis prophetat excidium Babylonis. Potius ergo cum a Castro dixerim, *regem Sesoch* hic vocari regem Babylonis per anagrammatismum jam dictum, ex eo quod hic rex post omnes alios erat puniendus. Illi ergo quasi postremo puniendo, postremas alphabeti litteras eleganter adaptat. Secundo, id facit, ut hac confusione litterarum significet confusionem rerum futuram in Babylone. Tertio, Hebr. *sesoch*, id est *byssus tua*, significat regem bysso et purpura splendidum, his exuendum esse, et ad infima dejiciendum. Unde Syrus et Arabic. Alexand. vertunt, *rex maximus*. Rursum S. Hieron. in Nomin. Hebr. ex Jeremia: *Sesoch*, inquit, *est byssus saxeus, sive mensus socci*, corrige, *Sesoch est byssus sacceus, sive mensis sacci*. *Sac* enim Hebr. est saccus non saxum, imo, τὸ *sac* ab Hebræis in omnes pene linguas transiit, æque ac *keren*, id est, cornu. Hoc etymon huic loco apte congruit, q. d. O Babylon, voco te Sesach, id est byssum sacci, sive byssum et saccum: quia tua byssus et purpura regalis commutabitur in saccum lugubrem et servilem, quando te Cyrus capiet et vastabit. Denique *Sesoch* verti potest, *senarius tuus*. *Ses* enim hebr. sunt *sex*. Unde *soson* et *susanna* vocatur lilium, a sex foliis. Ita Pagnin. q. d. Appropinquat, o Babylon, Sesach, id est senarius tuus, hoc est finis tuus, ruina tua et exitium. Senarius enim symbolum est consummationis et finis rei; quia sex diebus primis mundi Deus consummavit et finivit opus creationis universi, et sex diebus decurrit ad finem tota hebdomada, ac consequenter omnia tempora; ac sexto annorum millenario finiente finietur et mundi cursus, uti passim Patres asserunt. Unde et Christus feria sexta, horaque sexta crucifigi morique voluit. Insuper alludit ad *Suso* regiam Persarum, q. d. Sesach transibit in Susa, id est finis imperii Babylonis transibit in initium monarchiæ Persarum, qui imperabunt in Susa. Susa enim dicta est non a Suso fluvio, uti aliqui volunt, sed ab Hebræo, Chaldæo et Persico *susan*, id est lilium; quod eo loci liliorum ingens sit copia. Ita Athen. lib. 12. Stephanus l. de Urbibus et alii. Hinc et oleum Susinum confectum ex liliis, de quo Plinius l. 13. c. 1. qui et l. 6. c. 27. tradit Susa urbem conditam fuisse a Dario filio Hystaspis. Ibi fuit regia Cyri lapide candido et vario, columnis aureis, et lacunaribus gemmisque distincta, cœli continens simulacrum, stellis micantibus insignitum et incredibilia multa. Ibi Assueros convivium maximis divitiis et deliciis copiosum celebravit, Esther 1. Ad hæc Sesach, id est byssus tua, transibit in Susa id est in lilium, puta et Babylonii in Persidem et Persas: Babylonii enim opulenti erant et splendidi bysso. Ezech. 23. v. 6. Persarum insigne erat lilium, uti modo est Francorum.

Simili modo Julius Cæsar, cum quid secreti scribere vellet, litteras commutabat, primam scilicet pro quarta supponendo: unde pro A scribebat D, quæ quarta est ab A. Et Augustus, pro A scribebat. B pro scribebat C, et ita consequenter: testis est Sueton. et Isidor. l. 1. Etymol. c. 15.

Porro anagrammatismum hunc Græcos et Latinos mutuatos esse ab Hebræis, docent veteres et moderni. Isaacius Tzetzes in prol. ad Lycophr. refert Lycophronem poetam vetustum et elegantem litteras hebraicas percalluisse, et inde anagrammatismos suos fecisse, ideoque eum Ptolemæo Philadelpho non tam ob poesin, quam ob hosce anagrammatismos charum fuisse, a quo ille dicebatur per anagramma :

Πτολεμαῖος Ptolemæus,
Απὸ μέλιτος A melle, melleus.

Plato in Cratylo, ἥρα, ait, id est Juno, idem est quod ἀὴρ aer, per anagramma: aerem enim nomine Junonis, Gentiles ut Deam venerati sunt. Eustbathius in Homer. Iliad. α. v. 55. anagrammata hæc celebrat, multaque dat exempla e quibus accipe pauca, Ατλας Atlas, ταλας miser, θυμος animus, μυθος verbum, οχλος turba, λοχος cohors, αρετη virtus, ερατη amabilis, φλυαρος nugæ, φλαυρος vilis. Sic Latinus poeta ludit per anagramma in voce *Roma*, quasi sit *mora*:

Cur varios tamdiu remoratur Roma clientes?
Forte quod inverso nomine Roma mora est.

Melius alter per perfectum *olbas*, *Roma*, inquit, est *amor*: unde versus totus anagrammaticus, totusque *atbas*:

Roma tibi subito motibus ibit amor.

Ut patebit, si quis retrograde eum legat. Denique artificium hoc anagrammatum ob Hebræis ad Græcos et Latinos transmissum fuisse, docet Guil. Blancus Albiensis l. de Anagrammatismis.

27. Inebriamini.] Ebrietas ista significat mentis ex metu et miseriis perculsæ perturbationem, stuporem, consilii inopiam, desperationem, et pene amentiam; in qua omnia sua bona omnemque felicitatem, honorem et gaudium, imo sanguinem, animam et vitam erant evomituri. Unde calicem hunc et ebrietatem mox vocat *gladium*, dicens: *Neque surgetis a facie gladii*: quia sicut ebrius sui impos ruit et cadit in terram: sic et vos sæviente gladio Chaldæorum ruetis in interitum et mortem perpetuam.

30. Dominus de excelso rugiet.] q. d. Sicut leo rugitu suo omnes terret, ita Deus quasi rugiet excidii sententiam ferens et exsequens contra Jerusalem, facietque Chaldæos quasi leones rugire et vociferari, ac invicem animare ad eam invadendam sicque terrebit omnes gentes vicinas. Nota: Per *decorem* intelligit vel Jerusalem, ut Chald. vel templum, ut passim alii interpretes exponunt: quia ibi vera fide, religione, sacrisque victimis colebatur, et quasi decorabatur Deus.

Celeusma] proprie est clamor, non lugubris, ut vult S. Hieron. sed lætus, scilicet jubilus nautarum et militum ad remigandum et præliandum, et in Script. calcantium uvas ad mustum exprimendum, communi omnium annisu et voce invicem se adhortantium, cum scilicet uno aliquid jubente omnes uniformiter

respondent, quasi invicem jubentes et excitantes ad commune omnium opus: dicitur enim *celeusma* ἀπὸ τοῦ κελεύω id est jubeo, q. d. Nabuchodonosor et Chaldæi quasi communi celeusmate se invicem adhortabuntur ad cladem, conculcationem et eversionem Judæorum, ut eos trucident et sanguinem exprimant, instar eorum qui calcant et exprimunt uvas in torculari. Hi enim collecta vindemia solent tripudiare et canticis testari lætitiam. Unde Virgilius :

Jam canit extremos effœtus vinitor antes.

Omnes habitatores terræ,] scilicet Judææ, vel illius quæ hic vastanda a Deo decernitur. Ita Vatabl.

31. Pervenit, perveniet tunc ad omnes gentes, sonitus.] Chald. *tumultus;* Septuag. *interitus*; alii, *strepitus armorum* et clangor tubarum: alii, *fama et rumor belli*, ut scilicet omnes gentes rumorem, pariter et clamorem hostium Chaldæorum audiant et sentiant.

Locus hic allegorice competit apte extremo judicio, quando Christus Angelos mittet cum tuba per totum orbem. Ita S. Hieron.

Judicatur, disceptat, et judicium subit Deus, cum omni carne,] id est cum omni homine, scilicet sistens se judicio omnium hominum, ut omnes homines examinantes peccata gentium et pœnam a Deo inflictam judicent Deum juste tantam eis pœnam inflixisse ob tanta peccata. De hoc judicio Dei vide Isaiam c. 1. 18. et c. 43. 44.

32. Turbo magnus egredietur.] Hoc factum est, ait S. Hieron. cum Nabuchodonosor omnes in circuitu gentes et summa, id est extrema terræ, quasi turbo subito *et* potenter suis armis involvit et vastavit.

Et erunt interfecti Domini,] a Domino per Chaldæos.

33. In sterquilinium.] Supple, insepulti projicientur, ibique jacebunt, ut a canibus et feris devorentur.

34. Ululate, pastores,] Chald. *ululate, reges* et principes.

Et dissipationes vestræ,] supple et repete, *completæ sunt*, q. d. Nunc plane dissipabimini, et cadetis quasi vasa pretiosa, quæ cadendo diffringuntur, dissiliunt et dissipantur. Ego enim vos hactenus, quasi vasa pretiosa, manu mea continui et conservavi; nunc vero sinam vos cadere, frangi et dissipari, ut, sicut fuistis vasa in honorem, sic nunc sitis vasa in contumeliam.

35. Peribit fuga, non poterunt fugere pastores,] id est principes et optimates.

35. Vox clamoris] audietur.

37. Conticuerunt, quasi mœsta et desolata jacent et tacent, ac nullos dant fructus arva pacis,] id est arva pacifica, atque in pace cultissima, amœnissima, et uberrima, quasi Tempe, et paradisi deliciarum.

38. Dereliquit,] scilicet Deus, templum habitaculum suum, quod ut leo, quasi latibulum suum antea tuebatur, ut nemo auderet illud aggredi; sed Deo quasi illud derelinquente, et egresso, Chaldæi ingressi sunt illud, atque vastarunt. Ita S. Hieron. Raban. Hugo, Lyran. Aliter Vatabl. Sicut leo, inquit, esuriens, nec habens prædam, latibulum egreditur: ita Deus prædam, sive escam suam, id est sancta sacrificia et pietatem ac justitiam, non reperiens in templo illud deseruit. Aliter quoque alii, q. d. Sicut leo deserit speluncam suam, cum sylva, ubi est, succenditur ac vastatur: ita Deus vastata Judæa, deseret Jerusalem et templum, in quo habitat. Huic sensui apte respondet id quod sequitur: *Quia facta est terra in desolationem.* Sed juxta primum sensum τὸ *quia*, more Hebræo non causam, sed signum concomitans, aut etiam effectum significat. Hic enim vocetur causa, non a priori, sed quasi a posteriori, quoad nos, quæ scilicet nos eam scire et cognoscere facit, q. d. Ex eo quod terra desolata est, scimus et cognoscimus clare quod Deus eam dereliquerit. Porro Sanchez per leonem accipit non Deum, sed reges et principes vastandos a Chaldæis, q. d. Principum, qui videbantur esse terribiles quasi leones, regna et regiones sic incendent et populabuntur Chaldæi, ut nullus eis sit reliquus ad effugium locus. Sed sic potius dixisset, *dereliquerunt*, non *dereliquit.*

A facie iræ columbæ.] Lyranus nimis credulus R. Salomoni, pro columba vertit, *vinositatem*, q. d. *A vino furoris Domini.* Sic et Chald. *a facie gladii inimici, qui inebriat sicut vinum*; sed hebr. est יונה *iona* non יין *iain*, id est vinum.

Secundo, Pagnin. et Vatabl. vertunt, a *facie iræ oppressoris.* Sed tum יונה *ione* dicendum esset, non יונה *iona.* Septuag. non verba, sed sensum reddunt, vertuntque, a *facie gladii magni.*

Noster ergo et alii optime propriissimeque vertunt *a facie iræ columbæ*, hebr. היונה *haiona*, id est, illius columbæ, scilicet insignis et celebratæ.

Quæres, Quænam est hæc columba? Respondet S. Hieron. et D. Thom. posse accipi Jerusalem, q. d. Terra Judaica coram Jerusalem vastata est, ideoque irata est, et infremuit ipsa Jerusalem, utpote metropolis. Sed τὸ *a facie iræ*, significat iram activam et vastantem, non passivam, et vastitatem patientem.

Secundo, Maldon. censet, Deum vocari *columbam*, eo quod sit mansuetissimus, at tamen multitudine peccatorum irritatus sit, et provocatus ad vindictam. Verum Jeremias hic distinguit iram columbæ, ab ira furoris Domini; ait enim : *A facie iræ columbæ, et a facie iræ furoris Domini.*

Tertio et genuine, idem S. Hieron. S. Thom. Pierius, Guevara, Capilla, Castrius, Maldon. et alii, per columbam accipiunt Nabuchodonosorem et Chaldæos; idque primo, ob celeritatem et perennem constantemque volatum ad prædam et cædem. Columba enim

Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.

Secundo, ut Hugo et S. Thom. per antiphrasin columba hic significat feritatem Chaldæorum. Tertio, quia Deus eos e Babylone, quasi e columbario, emisit ad quærendum cibum in Judæam, quasi in alienam segetem. Addit Sanchez, leonem fuisse insigne et stemma Judæ et Judæorum, Genes. 49. 9. et de eo hic dici v. 38. *Dereliquit quasi leo umbraculum suum*; huic opponi columbam (ut quasi duellet cum leone) quæ erat insigne Chaldæorum, q. d. Dimicabunt et duellabunt leo et columba, puta Judæi et Chaldæi; at columba vincet et proteret leonem, puta Chaldæi

proterent Judæos; fugiet ergo leo, derelinquetque terram a facie iræ columbæ, cujus impetum sustinere non poterit; quia nimirum in columba et per columbam pugnabit Dominus, Dominique furor. Unde subdit: *Et a facie iræ furoris Domini*. Unde vers. 9. Deus Nabuchodonosorum vocavit servum suum. Quarto, quia columbas albas uti Persæ ob lepræ odium detestabantur, ita Babylonii et Syri easdem pro numine colebant: testis est Xenophon in Cyro Juniore, et Lucianus in dea Syria. Syri dico, maxime illi qui Palæstinam incolebant; unde Tibullus:

> Quid referam ut volitet crebras intacta per orbes
> Alba Palæstino sancta columba Syro?

Multis id probat Anton. Guevara in Habacuc 1. n. 154. Itaque explicat illud Psalm. 67, 14. *Si dormiatis inter medios cleros*, id est, inter sortes et terminos hostium vestrorum Philisthinorum, eritis, *sicut pennæ columbæ deargentatæ*, id est, eritis candidi, intacti et illæsi, instar columbæ albæ, cujus *posteriora* sunt *in pallore auri*, id est, aureis maculis sunt variegata, q. d. Esto cingamini Palæstinis hostibus, iis tamen timori et religioni eritis, non secus atque alba columba, quam nemo audet tangere.

Hinc etiam Spiritus Sanctus, præter alias causas, in baptismo Christi specie columbæ in Palæstina descendit; quia hæc species ibi erat augustissima. Sed unde hoc? Græci putant eos coluisse columbam, in honorem Rheæ, quæ pluviis præsidet: ῥέω enim est fluo. Putabant enim Assyrii, ex aere et aqua proprie rerum naturam constare; hinc pro aqua pisces, verbi gratia Dagon; pro aere, ex quo pluvia descendit, columbam aeream coluisse creduntur.

Planius Diodorus Siculus, et alii putant eos coluisse columbam, in honorem Semiramidis reginæ Assyriorum; aut potius eos Semiramidem coluisse sub effigie columbæ, eo quod, ut scribit Goidius, fama esset eam a columbis enutritam (et inde dicta est Semiramis, quæ vox syriace avem significat) et post mortem in columbam esse conversam. Fictum hoc videtur vel assentationis causa, vel, ut notat Pierius, ob ejus libidinem, quæ tanta fuit, ut filii concubitum expetierit, qua de causa ab eo occisa est. Columba enim ita libidinosa est, ut singulis mensibus pariat. Hinc veteres Veneri dicabant columbas albas, quas proinde Æneas apud Poetam maternas appellat aves. Hinc ergo Babylonii in vexillis et labaris columbam præferebant, et inde exercitus eorum dicitur columba, tum hic, tum cap. 46. vers. 13. juncto cum vers. 16. et c. 50. vers. 15. 16. De columba plura habet Pierius hieroglyph. 22. et Guevara supra.

Sic a facie aquilæ, idem est quod a facie Cyri, qui sibi præferri jussit insigne aquilæ, quod postea imitati sunt alii reges Persarum. Sic et aquila sola in aciem Romanorum inducta est a C. Mario, ait Plinius lib. 10. 4. nam antea Romani in vexillis lupi, minotauri, equi et apri imagines mixtim præferebant. Sic Constantinus in labaro signum crucis castris prætulit, teste S. Ambros. epist. 29. Hinc patet hanc sententiam de columbæ insigni in vexillis Chaldæorum tot auctoribus veteribus et modernis suboixam, non carere fundamento, uti autumant nonnulli.

Mystice S. Gregor. lib. 32. Moral. 6. Columba, inquit, est Deus, quia simplex est, æquabilis, mansuetus, immutabilis, et cum irascitor, punitque Judæos per Chaldæos, ira non perturbatur. Et D. Thomas, Deus, ait, qui per patientiam hactenus fuit columba, jam erit leo, ob vehementiam vindictæ; unde Maldon. et alii qui alii, per columbam hic ad litteram intelligunt Deum. Quæ expositio non est improbabilis.

37. Et a facie iræ furoris (id est, iræ furibundæ, et actu furentis, id est sævientis) Domini.] Copula *et* significat, *id est*, q. d. *A facie iræ columbæ, id est, a facie iræ furoris Domini*; quia furor columbæ est furor Domini. Aut, q. d. *A facie iræ columbæ, aut potius a facie iræ furoris Domini*. Nec enim columba mitis tantas volvit iras in pectore; Dei ergo furor volens punire scelera Judæorum, has iras columbæ, id est, Chaldæis, indidit. Ita Sanchez.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

JEREMIAS, QUIA IN TEMPLO PROPHETAT EJUS EXCIDIUM, CAPITUR, ET MORTIS REUS AGITUR, SED AB AHICAM ERIPITUR.

1 In principio regni Joakim filii Josiæ regis Juda, factum est verbum istud a Domino, dicens
2. Hæc dicit Dominus: Sta in atrio domus Domini, et loqueris ad omnes civitates Juda, de
quibus veniunt ut adorent in domo Domini, universos sermones, quos ego mandavi tibi ut
loquaris ad eos: noli subtrahere verbum, 3. si forte audiant et convertantur unusquisque a via
sua mala: et pœniteat me mali, quod cogito facere eis propter malitiam studiorum eorum. 4. Et
dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Si non audieritis me, ut ambuletis in lege mea, quam dedi vo-
bis, 5. ut audiatis sermones servorum meorum Prophetarum, quos ego misi ad vos de nocte con-
surgens, et dirigens, et non audistis: 6. Dabo domum istam sicut Silo, et urbem hanc dabo
in maledictionem cunctis gentibus terræ. 7. Et audierunt sacerdotes, et prophetæ et omnis populus,
Jeremiam loquentem verba hæc in domo Domini. 8. Cumque complesset Jeremias, loquens omnia
quæ præceperat ei Dominus ut loqueretur ad universum populum, apprehenderunt eum sacerdo-
tes, et prophetæ, et omnis populus, dicens: Morte moriatur. 9. Quare prophetavit in nomine Do-
mini, dicens: Sicut Silo erit domus hæc: et urbs ista desolabitur, eo quod non sit habitator? Et
congregatus est omnis populus adversus Jeremiam in domo Domini. 10. Et audierunt principes
Juda verba hæc: et ascenderunt de domo regis in domum Domini, et sederunt in introitu portæ
domus Domini novæ. 11. Et locuti sunt sacerdotes et prophetæ ad principes, et ad omnem po-
pulum, dicentes: Judicium mortis est viro huic: quia prophetavit adversus civitatem istam, sicut
audistis auribus vestris. 12. Et ait Jeremias ad omnes principes, et ad universum populum, di-
cens: Dominus misit me, ut prophetarem ad domum istam, et ad civitatem hanc, omnia verba
quæ audistis. 13. Nunc ergo bonas facite vias vestras, et studia vestra et audite vocem Domini
Dei vestri: et pœnitebit Dominum mali, quod locutus est adversum vos. 14. Ego autem ecce in
manibus vestris sum: facite mihi quod bonum et rectum est in oculis vestris. 15. Verumtamen
scitote et cognoscite, quod si occideritis me, sanguinem innocentem tradetis contra vosmetipsos,
et contra civitatem istam, et habitatores ejus, in veritate enim misit me Dominus ad vos, ut lo-
querer in auribus vestris omnia verba hæc. 16. Et dixerunt principes, et omnis populus, ad sa-
cerdotes, et ad prophetas: Non est viro huic judicium mortis: quia in nomine Domini Dei nostri
locutus est ad nos. 17. Surrexerunt ergo viri de senioribus terræ: et dixerunt ad omnem cœtum
populi, loquentes: 18. Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiæ regis Juda, et ait ad
omnem populum Juda, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur: et Je-
rusalem in acervum lapidum erit: et mons domus in excelsa sylvarum. 19. Numquid morte con-
demnavit eum Ezechias rex Juda, et omnis Juda? numquid non timuerunt Dominum, et depre-
cati sunt faciem Domini: et pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat adversum eos? Itaque
nos facimus malum grande contra animas nostras. 20. Fuit quoque vir prophetans in nomine Do-
mini, Urias filius Semei de Cariathiarim: et prophetavit adversus civitatem istam, et adversus ter-
ram hanc, juxta omnia verba Jeremiæ. 21. Et audivit rex Joakim, et omnes potentes, et prin-
cipes ejus, verba hæc: et quæsivit rex interficere eum. Et audivit Urias, et timuit, fugitque et
ingressus est Ægyptum. 22. Et misit rex Joakim viros in Ægyptum, Elnathan filium Achobor, et
viros cum eo in Ægyptum. 23. Et eduxerunt Uriam de Ægypto: et adduxerunt eum ad regem
Joakim, et percussit eum gladio: et projecit cadaver ejus in sepulcris vulgi ignobilis. 24. Igitur
manus Ahicam filii Saphan fuit cum Jeremia, ut non traderetur in manus populi, et interfice-
rent eum.

2. AD OMNES CIVITATES,] ad viros omnium civitatum Juda, qui veniunt Jerusalem ad templum, ut ibi Deum adorent et colant.

3. ET POENITEAT ME MALI,] ut revocem sententiam de malo, et vindicta eis irroganda latam: vide cap. 18. 8.

5. DE NOCTE CONSURGENS,] tempestive et vigilanter, quasi qui nocte consurgit. Est catachresis: vide dicta c. 25. v. 3. et 4.

6. DABO DOMUM ISTAM SICUT SILO,] evertam templum sicut everti Silo, ubi prius erat arca, de quo dixi c. 7. 12.

8. APPREHENDERUNT EUM (Jeremiam) SACERDOTES ET PROPHETÆ.] *Prophetas* vocat Scribas et legis doctores. Ita Chald. et Vatabl. Fuit hic Jeremias typus Christi, qui pariter a Scribis accusatus est, quasi destructor templi ejusdem, ait Theod. atque similiter clamarunt Judæi contra Christum, *Sanguis ejus super nos*, uti hic Jeremias eis intentat v. 15.

9. QUARE PROPHETAVIT IN NOMINE DOMINI?] quare finxit Jeremias se prophetare in nomine Domini? cur suis figmentis et somniis prætexit nomen et oraculum Domini?

EO QUOD NON SIT, id est, ita ut non sit, HABITATOR.

10. PORTÆ, etc. NOVÆ.] Chald. portæ Orientalis quæ nove a Joatham fuerat ædificata, 4. Reg. 15. v. 25. Habuit hæc porta alia nomina septem, quæ recenset a Castro. Ibi, ait S. Hieron. exercebantur judicia, ac proinde ibi acta est hæc causa Jeremiæ.

11. JUDICIUM MORTIS EST VIRO HUIC,] q. d. Jeremias reus est mortis, et in judicio a judicibus morti adjudicandus est, quasi blasphemus et pseudopropheta; quia prophetat excidium sancti templi et urbis.

12. DOMINUS MISIT ME.] Nota prudentiam Jeremiæ, Confessori et Martyri imitandam, ut dicat, se Dei fidem et legem sequi; secundo, charitatem, cum hortatur ad pœnitentiam, ut per eam excidium evadant; tertio, humilitatem, cum ait: *In manibus vestris sum*; quarto, fortitudinem et libertatem, cum ait, Deum ulturum suam necem; quinto, securitatem bonæ conscientiæ, qua nixus Deo non timet mortem.

AD DOMUM,] de domo Dei, sive templo.

AD CIVITATEM,] de civitate; sic enim sæpe capitur Hebr. אל *el*, id est *od*, pro *de*.

14. FACITE, inquit, MIHI QUOD BONUM EST IN OCULIS VESTRIS.] Ita S. Martinus, teste Sulpitio, rogatus a latrone, an non timeret? constanter respondit: *Numquam fui tam securus, quia scio misericordiam Domini in tentationibus affore; magis vero tibi condoleo, qui Christi misericordia, utpote latrocinio exercens, es indignus*. Pari modo Jeremias.

15. SI OCCIDERITIS ME, inquit, SANGUINEM INNOCENTEM TRADETIS CONTRA VOSMETIPSOS,] id est, in vestram perniciem. Sanguis enim meus contra vos et contra Jerusalem clamabit, ultionemque reposcet a Deo, ut sanguis Abel contra Cain.

16. NON EST VIRO HUIC JUDICIUM MORTIS,] non est reus mortis.

18. MICHÆAS.] Vide Michææ 3. 12.

SION (id est Jerusalem vastata et desolata) QUASI AGER ARABITUR, id est, ita desolabitur, ut fiat arabilis, ut arari possit, ET MONS DOMUS Domini, puta mons Moria in quo erat templum, ERIT IN EXCELSA SYLVARUM.] Ita desereretur, ut sylvescat, at dumetis arboribusque repleatur instar sylvæ. Arias Montanus, et ex eo Castrius censent in *τῷ arabitur*, alludi ad veterum ritum, qui dum urbem a se expugnatam funditus evertere vellent, in illa ducebant aratrum, de quo Horat. lib. 1. oda 16.

Imprimeretque muris
Hostile aratrum exercitus insolens.

Et Isidor. lib. 15. cap. 1. ait: *Urbs aratro conditur, aratro vertitur*. Verum Hebræi urbes hostiles non arabant, sed sale seminabant, cum eas funditus delere vellent, ut patet Judic. 9. 45. Prior ergo sensus est simpliciter et verior. Sic Ovidius epist. 1. Heroid. canit:

Jam seges est, ubi Troja fuit, resecandaque falce
Luxuriat Phrygio sanguine pinguis humus.

20. FUIT QUOQUE URIAS,] q. d. Si occidamus Jeremiam, faciemus scelus simile illi, quo nuper a Joakim rege cæsus est Urias verus Dei Propheta, ob quod rex et proceres omnium odium et invidiam incurrerunt. Ita Theodor. Hugo, S.Thom. Lyran. et Sanchez. Sed hi coguntur nonnulla supplere, et textui conjectando addere. Unde secundo, simplicius Vatabl. Lyranus, Dionys. Prado et a Castro, censent post saniorum sententiam dictam pro causa Jeremiæ, hic oppositum dici suffragium: quare hæc sacerdotum illorum sunt verba, qui Jeremiam accusarunt; unde exemplum hoc, exemplo Michææ a senioribus allato contrarium afferunt; scilicet Uriæ Prophetæ punitionem et cædem a Joakim jam tum regnante patratam, ut probent Jeremiam pariter esse occidendum. Videtur enim hic esse quasi consultatio, ubi varii varias dicunt sententias, quisque suam; unde dissidium hoc tandem solvit Ahicam, liberando Joramiam.

21. ET AUDIVIT REX JOAKIM,] anno primo regni sui sub ejus initium; nam hæc contigerunt, anno eodem primo Joakim, ut patet v. 1. cum jam cæsus esset Urias.

22. ET MISIT REX JOAKIM VIROS IN ÆGYPTUM,] qui cum consensu Pharaonis (cujus amicus et tributarius erat Joakim, ex Ægypto reducerent Uriam in Judæam, ut morte mulctaretur; sine consensu Pharaonis enim nemo ausus fuisset vim Uriæ in Ægypto afferre, eumque cogere ad reditum.

23. IN SEPULCRIS VULGI.] Nota: Viri insignes et Prophetæ propria habebant sepulcra, cum titulis cuique debitis; sed pauperes et peregrini in communi agro, in valle Cedron ad hoc coempto, sepeliebantur in polyandrio, sive publico ossario, 4. Reg. 23. v. 6. Sic Urias ad ignominiam inter pauperes vulgumque sepultus est.

Mirum quid, et pene incredibile, de Uriæ hujus filio narrat Epistola nuper in biblioth. Sardiniæ reperta S. Athanasii Episcopi Cæsaraugustani, qui a S. Jacobo Apostolo in Hispaniis conversus fuit ad Christum; et Vita B. Petri primi Braccarensis Episcopi (qui pariter discipulus fuit S. Jacobi) quam scripsit Caledonius, qui Braccarensem Ecclesiam quasi Episcopus rexit an. Dom. 260. uti refert Hugo Portugalensis Episcopus an. Dom. 1100. in Epistola quam recitat Franc. Bivarius in comment. ad Chronicon L. Dextri anno Christi 37. n. 7. Nimirum Uriam hunc genuisse filium Prophetam, qui Samuel junior, vel Malachias senior,

ob morum gravitatem et vultus pulchritudinem sit appellatus, ac post vastatem a Nabuchodonosore Hierosolymam, ad eodem cum aliis aliorum tribuum Judæis missus sit in Hispaniam, ibique vixerit viginti annos, ac deinde obierit. Hunc enim asserit post annos 627. quibus in sepulcro mortuus delituit, fuisse resuscitatum ad vitam a S. Jacobo Apostolo, cum is Hispaniam adiit, atque ab eodem fidei Christianæ mysteriis instructum, Petrumque nuncupatum, missum Braccaram ubi Ecclesiam Braccarensem fundavit, et Apostolico spiritu instituit, ac tandem gloriosum obiit martyrium. Fides sit penes auctores jam citatos.

26. Manus Ahicam,] patrocinium et auxilium Ahicam (qui magnus fuit apud Josiam 4. Reg. 22. vers. 12.) liberavit Jeremiam, quasi fratrem injuste morti addictum; unde hebraice *Ahicam*, significat *frater resurgentis*.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Jeremias vinculorum et catenarum ostento, et missione ad gentes et reges vicinos, prædicit et jubet regi Edom, Moab, Tyri, Sidonis, et Sedeciæ regi Juda, ut se dedant Nabuchodonosori, si se et sua salva esse velint: Deum enim decrevisse omnes hasce regiones tradere potestati Chaldæorum. Quocirca particulares prophetiæ contra hosce reges et gentes, quæ ponuntur cap. 48. et cap. 49. hoc tempore a Jeremia editæ, et ad reges hosce transmissæ videntur, ut patet cap. 49. v. 34. Inde v. 9. monet ne credant falsis prophetis pacem et prospera promittentibus, sed sciant vasa reliqua in templo, domo regia, totaque urbe a Chaldæis in Babylonem esse transferenda.

1 In principio regni Joakim filii Josiæ regis Juda, factum est verbum istud ad Jeremiam a Domino, dicens: 2. Hæc dicit Dominus ad me: Fac tibi vincula, et catenas: et pones eas in collo tuo. 3. Et mittes eas ad regem Edom, et ad regem Moab, et ad regem filiorum Ammon, et ad regem Tyri, et ad regem Sidonis; in manu nuntiorum, qui venerunt Jerusalem ad Sedeciam regem Juda. 4. Et præcipies eis ut ad dominos suos loquantur: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Hæc dicetis ad Dominos vestros: 5. Ego feci terram, et homines, et jumenta, quæ sunt super faciem terræ, in fortitudine mea magna, et in brachio meo extento: et dedi eam ei, qui placuit in oculis meis. 6. Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis servi mei: insuper et bestias agri dedi ei ut serviant illi. 7. Et servient ei omnes gentes, et filio ejus, et filio filii ejus: donec veniat tempus terræ ejus et ipsius: et servient ei gentes multæ, et reges magni. 8. Gens autem et regnum, quod non servierit Nabuchodonosor regi Babylonis, et quicumque non curvaverit collum suum sub jugo regis Babylonis: in gladio, et in fame, et in peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu ejus. 9. Vos ergo nolite audire prophetas vestros, et divinos, et somniatores, et augures, et maleficos, qui dicunt vobis: Non servietis regi Babylonis. 10. Quia mendacium prophetant vobis: ut longe vos faciant de terra vestra, et ejiciant vos, et pereatis. 11. Porro gens, quæ subjecerit cervicem suam sub jugo regis Babylonis, et servierit ei; dimittam eam in terra sua, dicit Dominus: et colet eam, et habitabit in ea. 12. Et ad Sedeciam regem Juda locutus sum secundum omnia verba hæc, dicens: Subjicite colla vestra sub jugo regis Babylonis, et servite ei, et populo ejus, et vivetis. 13. Quare moriemini tu et populus tuus gladio, et fame, et peste, sicut locutus est Dominus ad gentem, quæ servire noluerit regi Babylonis? 14. Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis: Non servietis regi Babylonis: quia mendacium ipsi loquuntur vobis. 15. Quia non misi eos, ait Dominus: et ipsi prophetant in nomine meo mendaciter: ut ejiciant vos, et pereatis tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis. 16. Et ad sacerdotes, et ad populum istum locutus sum, dicens: Hæc dicit Dominus: Nolite audire verba prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicentes: Ecce vasa Domini revertentur de Babylone nunc cito, mendacium enim prophetant vobis. 17. Nolite

ergo andire eos, sed servile regi Babylonis, ut vivatis: quare datur hæc civilas in solitudinem?
18. Et si prophetæ sunt, et est verbum Domini in eis: occurrant Domino exercituum, ut non ve-
niant vasa, quæ derelicla fuerant in domo Domini, et in domo regis Juda, et in Jerusalem, in Ba-
bylonem. 19. Quia hæc dicit Dominus exercituum ad columnas, et ad mare, et ad bases, et ad
reliqua vasorum, quæ remanserunt in civitate hac: 20. Quæ non tulit Nabuchodonosor rex Baby-
lonis; cum transferret Jechoniam filium Joakim regem Juda de Jerusalem in Babylonem, et omnes
optimates Juda et Jerusalem. 21. Quia hæc dicit Dominns exercituum Deus Israel ad vasa, quæ
derelicta sunt in domo Domini, et in domo regis Juda et Jerusalem: 22. In Babylonem transferen-
tur, et ibi erunt usque ad diem visitationis suæ, dicit Dominus, et afferri faciam ea, et restitui
in loco isto.

1. In principio regni Joakim,] S. Hieron. Raban. Hugo, Maldonat. et Sanchez referunt hunc primum vers. ad finem cap. præcedentis; nam quæ mox sequuntur, non sub Joakim, sed sub Sedecia contigisse patet v. 3. Olim enim Script. non erat distincta per capita, sed postea per ea vario a variis divisa fuit, ut patet ex Oecum. Areta et Euthymio; vide Sixtum Senens. lib. 3. tit. *De partitione methodus quarta*. Verum Septuag. editionis Complut. Chald. Biblia Romana, et alii hinc ordiuntur c. 27. hæcque cum eo recte cohærent, non autem cum fine capitis præcedentis.

Dico ergo, mox ut ab Abicam a morte liberatus est Jeremias, sub initium regni Jookim, cum regnaret adhuc Nabuchodonosor senior (nam junior cœpit regnare anno tertio Joakim) jussisse Deum Jeremiæ, ut gestaret vincula, ut iis ad vivum repræsentaret vincula et captivitatem Judæorum; sicut Isaias cap. 20. jussus est ambulare nudus, ut repræsentaret expilationem Judæorum. Deinde sub Sedecia jussus est Jeremias hæc vincula mittere ad reges vicinos, ut patet hic vers. 3. Gestavit ergo Jeremias hæc vincula vel continuo, vel per intervalla, per annos 15. scilicet ab anno 1. Joakim usque ad annum 4. Sedeciæ, ut patet cap. seq. vers. 1. Ita Hebræi, Lyran. Vatabl. et Castrius. Vide hic quomodo Deus suos Sanctos exerceat: fuit enim hæc Prophetæ longa æque ac molesta et probrosa pœnitentia ac mortificatio.

Dicens; Hebr. לאמור lemor, id est ad dicendum, ut scilicet verbum hoc a Deo acceptum annuntiarem aliis, eisque dicerem: Audite, hæc dicit Dominus ad me,] ut vobis ea prædicem.

2. Vincula,] scilicet funes, quibus jugum collo aut cornibus boum alligatur; hi enim hebr. vocantur מוסרות moserot. Ita Jeremias non tantum verbis, sed et rebus ipsis futura prænuntiat, gestans lora quasi bos ad aratrum; et catenas, quasi servus ad furcam damnatus.

Et catenas,] scilicet ligneas, quæ quasi compedes collum stringant, sicut jugum stringit collum bovis aut porci, ne sepes perrumpat; aut sicut servi olim gestabant furcas, quæ erant instar litteræ V. ait Varro; scilicet erant instar trianguli, qui duobus lignis constans, fune vel catena, aut tertio ligno clauditur. Id ita esse patet cap. seq. vers. 13. hebr. est. מוט mot, id est, ut Chald. et Vatabl. juga, scilicet ut ipsa significent, Nabuchodonosorem jugum servitutis omnibus gentibus impositurum, eo quod ipsæ, præsertim Judæi, suave Dei jugum recusarint, imo excusserint, dixerintque: *Non serviam*, c. 2. v. 20.

3. Nuntiorum qui venerunt.] Hugo, Lyran. Vatabl. et Maldon. putant hos nuntios missos esse a vicinis regibus, ut Sedeciæ novo regi de regno gratularentur, eumque ad rebellionem incitarent, utque, inito inter se fœdere, Chaldæis adventantibus resisterent, eorumque imperium excuterent, itaque liberarentur a tributo quod eis pendebant; quare Jeremias jussu Dei contrarium, hic eis jubet et præcipit, ut scilicet Chaldæis se subdant.

5. Et dedi eam,] q. d. Idcirco dabo, vel dare soleo eam cui voluero.

6. Itaque dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor.] *Dedi*, id est tradidi, non donavi, sicut res aliena traditur furi aut tyranno. Nec enim Deus hic jus et titulum dedit Nabuchodonosori invadendi Judæam, aliaque regna, cum ob hanc tyrannidem postea eum punierit et everterit, uti dixi c. 25. v. 12.

Et bestias agri dedi ei.] Per *bestias* intellige barbaras nationes. Ita S. Hieron. Theodor. Raban. secundo, et potius, proprie accipe bestias: quia, subjecta terra, homines et bestiæ sunt subjectæ. Ita S. Hieron. Raban. Hugo. Alludit ad Nabuchodonosorem, quasi leonem, cui omnes bestiæ se subdunt, q. d. Multo ergo magis vos, o homines, tali leoni vos subjicite, ni leonis ungues experiri velitis. Non enim vilitas, sed *Dignitas est servum esse potentis*, ait S. Ambros. in c. 1. epist. 1. ad Timoth.

7. Et servient ei omnes gentes, et filio ejus, et filio filii ejus.] Hinc Hebræi, S. Hieron. Raban. S. Thom. Lyran. et Vatabl. non quatuor aut quinque, uti faciunt Berosus, Josephus et alii; sed tres tantum numerant reges Babylonis, scilicet primus fuit Nabuchodonosor, qui regnavit ab anno 3. Joakim ad annum 37. post transmigrationem Joakim, per 45. annos, ut patet 4. Reg. 25. vers. 27. collato cum Daniel. 1. 1. secundus fuit Evilmerodach Nabuchodonosoris filius, qui regnavit per annos 18. ut vult Joseph, vel 23. uti volunt Hebræi: tertius fuit Balassar, filius Evilmerodach, qui regnavit annos tres, uti tradunt Hebræi in Seder olam.

Verum alii aliter hos tres reges enumerant, nam Nabuchodonosorem hunc intelligunt seniorem, qui et Nabonassar vel Nabolassar est dictus, quique, teste Josepho lib. 10. 11. ex Beroso, regnavit 21. annis: hæc enim dicta sunt Jeremiæ, initio regni Joakim; tunc autem adhuc regnabat hic primus Nabuchodonosor. Nam secundus Nabuchodonosor, prioris hujus filius, cœpit regnare anno 3. Joakim. Hic ergo senior Nabuchodonosor est pater; hujus filius est Nabuchodonosor junior, qui Magnus est dictus, quique evertit Jerusalem, et plurimas gentes, atque regnavit

45. annis: nepos sive filius filii, puta filius Nabuchodonosoris Magni, est Evilmerodach, qui et Balsasar est dictus. Nam Evilmerodach eumdem esse cum Balsasar, eumque esse filium Nabuchodonosoris Magni, non nepotem, colligitur ex Baruch 1. 11. Vide dicta Daniel. 5. 1.

Dices, 2. Paralip. ult. vers. 20. dicitur: *Ut servirent Nabuchodonosori*, scilicet Magno, *et filiis ejus*.

Resp. *filiis*, id est posteris, sive uni, sive pluribus; non enim vult eos enumerare sed tantum dicere, quod omnibus ejus posteris servient Judæi.

Nota. τὸ *servient ei omnes gentes*, partim inchoate, partim respective accipiendum est. Inchoate, quia cœpit Nabuchodonosor senior vicinas gentes subigere; sed complete omnes, id est plurimas, subegit Nabuchodonosor Magnus, senioris filius. *Servient* ergo, id est servire incipient; significatur enim actus inchoatus, non completus.

Respective, quia τὸ *servient*, respicit partim patrem, partim filium, et filium filii; quædam enim gentes servierunt Nabuchodonosori seniori, quædam et plures servierunt Nabuchodonosori juniori sive Magno, et Balsasari.

Donec veniat tempus terræ ejus,] scilicet ultionis; Chald. *interitus*, quando scilicet Cyrus terram Chaldæorum puniet et subiget. Ea enim subacta, nullæ gentes amplius servierunt Chaldæis, utpote jam subactis. Quin et Cyrus, uti Judæis, ita et cæteris gentibus in Babylone captivis, ea devicta, videtur libertatem ad sua redeundi dedisse. Hoc est enim quod promisit Jerem. c. 49. 6. *Post hæc reverti faciam captivos filios Ammon*. Idem de Moab sit c. 48. 47. et de Ælam c. 49. 39. et de Ægyptiis c. 46. 26. Ita Sanchez c. 25. v. 11.

Servient ei gentes multæ, et reges magni.] Iis Hebr. Chald. Septuag. et hoc exiguunt sequentia; unde mirum est Symmachum, S. Hieron. in comment. et Vatabl. vertere: *Et subjicient eam* (scilicet Babylonem) *servituti gentes multæ, et reges magni*, scilicet Cyrus et Darius.

9. Maleficos,] Vatabl. *veneficos*, scilicet necromanticos, qui ex sanguine et victimis dæmoni immolatis divinant. Ita et Lyran.

10. Ut, etc. ejiciant,] ut causa sint, cur ego vos ejiciam de terra vestra: τὸ *ut* significat eventum et consecutionem, non causam, q. d. Dum vobis persuadent pseudoprophetæ ut resistatis Chaldæis, efficiunt ut illi vos captivos abducant; si enim vos eis dederetis, sinerent vos in terra vestra manere vectigales. Hæc vicinis regibus dicuntur, sequentia Sedeciæ et Judæis.

16. Vasa Domini,] vasa templi Domini, quæ in Babylonem cum Joakim transtulit Nabuchodonosor, anno 3. Joakim 4. Reg. 24. 13.

17. Quare datur?] cur dabitur, cur destruetur Jerusalem, cum facile servari possit, si vos Chaldæo dedatis?

18. Si prophetæ sunt veri, occurrant,] scilicet precibus suis resistendo, et flectendo Dei iram ad misericordiam, ut non permittat vasa templi reliqua in Babylonem asportari, q. d. Adeo vasa a Chaldæis e templo Dei in Babylonem translata non reducentur, uti pseudoprophetæ falso vaticinantur, ut etiam quæ reliqua sunt in templo, ab eisdem in Babylonem sint transferenda, uti factum est per Nabuzardan, 4. Reg. 25. 13.

19. Ad columnas,] id est de columnis, mari æneo, et basibus: hæc enim tria reliqua fuerunt, quæ post ea confregit, et cum Sedecia in Babylonem transtulit Nabuchudonosor, 4. Reg. 25. v. 13. et 16.

21. Ad vasa,] de vasis. Vide simile c. 26. 12. Sic alibi sæpe *ad* sumitur pro *de*, ut Hebr. 1. 7. et c. 4. 13. et alibi.

22. Usque ad diem visitationis suæ,] id est, liberationis suæ per Cyrum.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM,

SYNOPSIS CAPITIS.

Hananias pseudopropheta falso prophetat pacem Hierosolymæ: quocirca v. 12. tollit jugum et catenas de collo Jeremiæ, quibus ipse portendebat captivitatem Judæorum. Quamobrem Deus jubet Jeremiæ, ut pro catenis ligneis ferreas faciat, quibus durius jugum Judæis esse subeundum significet. Porro v. 15. Jeremias Hananiæ a Deo mortem denuntiat, ac moritur ille eodem anno.

Et factum est in anno illo, in principio regni Sedeciæ a regis Juda, in anno quarto, in mense quinto, dixit ad me Hananias filius Azur propheta de Gabaon, in domo Domini, coram sacerdotibus et omni populo, dicens: 2. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Contrivi jugum regis Babylonis. 3. Adhuc duo anni dierum, et ego referri faciam ad locum istum omnia vasa domus Domini, quæ tulit Nabuchodonosor rex Babylonis de loco isto, et transtulit ea in Babylone. 4. Et Jechoniam filium Joakim regem Juda et omnem transmigrationem Juda, qui ingressi sunt in Babylonem, ego convertam ad locum istum, ait Dominus: conteram enim jugum regis Babylonis.

**5. Et dixit Jeremias propheta ad Hananiam prophetam, in oculis sacerdotum et in oculis omnis
populi, qui stabat in domo Domini. 6. Et ait Jeremias propheta: Amen, sic faciat Dominus: suscitet
Dominus verba tua quæ prophetasti: ut referantur vasa in domum Domini: et omnis transmigra-
tio de Babylone ad locum istum. 7. Verumtamen audi verbum hoc, quod ego loquor in auribus tuis,
et in auribus universi populi: 8. Prophetæ, qui fuerunt ante me et ante te ab initio, et propheta-
verunt super terras multas et super regna magna, de prælio, et de afflictione, et de fame. 9. Pro-
pheta qui vaticinatus est pacem: cum venerit verbum ejus, scietur propheta, quem misit Dominus in
veritate. 10. Et tulit Hananias propheta catenam de collo Jeremiæ prophetæ, et confregit eam. 11. Et
ait Hananias in conspectu omnis populi dicens: Hæc dicit Dominus: Sic confringam jugum Nabucho-
donosor regis Babylonis post duos annos dierum de collo omnium gentium. 12. Et abiit Jeremias pro-
pheta in viam suam. Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, postquam confregit Hananias
propheta catenam de collo Jeremiæ prophetæ, dicens, 13. Vade, et dices Hananiæ: Hæc dicit Domi-
nus: Catenas ligneas contrivisti, et facies pro eis catenas ferreas. 14. Quia hæc dicit Dominus exerci-
tuum Deus Israel: Jugum ferreum posui super collum cunctarum gentium istarum, ut serviant Na-
buchodonosor regi Babylonis, et servient ei: insuper et bestias terræ dedi ei. 15. Et dixit Jeremias
propheta ad Hananiam prophetam: Audi Hanania: non misit te Dominus, et tu confidere fecisti po-
pulum istum in mendacio. 16. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego mittam te a facie terræ: hoc an-
no morieris: adversum enim Dominum locutus es. 17. Et mortuus est Hananias propheta in anno illo,
mense septimo.**

1. Et factum est in anno illo, in principio regni Sedeciæ, id est in anno quarto.] Dices. Si in principio regni, quomodo anno quarto? Respon. Christoph. a Castro Sanchez et alii, hæc verba: Et *factum est in anno illo, qui fuit in principio regni Sedeciæ regis Judæ*, pertinere ad caput præcedens: τὸ vero *in anno quarto*, pertinere ad sequentia, et inchoare hoc cap. 28. Ab iis enim verbis hoc caput inchoant Sept. S. Hieron. Theodor. Raban. et S. Thomas.

Secundo, Vatabl. et Scaliger in Emend. temp. respondent, annum quartum hic intelligi, non regni, sed hebdomadis השמיטה *hassemita*, sive sabbati, id est quietis et cessationis terræ, juxta legem Levit. 25 4. Initium enim, sive annum primum regni Sedeciæ, fuisse annum quartum hebdomadis sabbaticæ, sive annorum sabbaticorum.

Hæc sententia planior et verior videtur. Addunt ipsi eam plane respondere chronologiæ. Annus enim decimus quintus, inquiunt, Ezechiæ fuit sabbaticus (licet id neget Tornicilus) ut colligitur ex 4. Reg. 18. 13. collato cum 4. Reg. 19. 29. ab illo enim anno 15. usque ad primum Sedeciæ, fluxerunt anni 116. qui si dividantur per septem (septimus enim annus erat sabbaticus) invenies 16. annos sabbaticos, et insuper 4. annos, ita ut annus primus Sedeciæ fuerit annus quartus decimi septimi sabbatici currentis, et consequenter annus quartus Sedeciæ, fuerit annus sabbaticus decimus octavus. Solebant enim Judæi sua et suorum gesta, et annales consignare per annos sabbaticos et jubileos, uti Græci per Olympiades: esto Judæi sub hæc tempora avariores non dimitterent servos liberos, nec servarent ea quæ per legem hoc anno erant præscripta, ut patet c. 34.

Aliter respondent Lyran. et Maldonat. scilicet annum quartum regni Sedeciæ vocari *principium*: quia non erat media pars temporis quo regnavit: regnavit enim undecim annis. Sed hoc est largum principium.

2. Contrivi,] statui conterere et destruere imperium Chaldæorum. Vide cap. 29. ita sanctus Thomas.

3. Adhuc duo anni dierum,] postquam duo anni suis diebus decurrent et complebuntur. Chald. *in fine duorum annorum*. Sic in Script. sæpe dies sumuntur pro tempore; hoc enim metimur per dies, sive parvum sit, sive magnum.

6. Suscitet Dominus verba tua,] faciat ea esse vera, q. d. Ego idipsum opto, sed scio non futurum.

7. Audi.] Putant Hugo et Vatabl. Jeremiam initio dubitasse, an Hananias esset verus Dei Propheta, ideoque hic præstolari ejus prophetiæ eventum. Melius S. Hieron. Theodor. Raban. censent Jeremiam scivisse Hananiam esse pseudoprophetam, quia sciebat ante 70. annos captivitatem non esse solvendam: falsum ergo esse quod dicebat Hananias, post biennium esse solvendam. Sed propter populum qui ei credebat, jubet Jeremias ut exspectent et videant rei eventum.

8. Prophetæ, etc. prophetaverunt, etc. de prælio,] q. d. Prophetæ qui adversa, ut bella, famem, etc. denuntiarunt, subinde denuntiarunt ea quæ non evenerunt, eo quod ad ipsorum denuntiationem populus egerit pœnitentiam moresque mutarit: tunc enim Deus, qui pronus est ad miserendum, pariter sententiam suam mutavit et revocavit: Prophetæ vero qui prospera, ut pacem, denuntiant, sicut tu facis, o Hanania, nisi idipsum eveniat, judicabuntur esse pseudoprophetæ. Licet enim possit Deus etiam hic mutare sententiam, si populus mores mutet, fiatque deterior: tamen id rarum est; quia Deus pronior est ad clementiam, quam ad vindictam, et si ob peccata illam in hanc mutare velit, illud utique per prophetam pariter edicet et prænuntiabit. Ita Vatabl. et Maldon. Eventus ergo contrarius, scilicet bellum et vastitas Hierosolymæ, docebunt, quod tu, o Hanania, sis pseu-

dopropheta, falsoque ei pacem promiseris. Verum hæc expositio multa supplet quæ non sunt in textu, neque satis solida videtur. Nam si homines mores mutent, Deus æque retractat sua promissa ac minas. Unde Noster interpres hic inter prophetiam lætam et tristem non distinguit. Ita enim fecit Heli 1. Reg. 2. *Loquens*, inquit, *locutus sum ut domus tua, et domus patris tui ministrarent in conspectu meo in sempiternum: nunc autem dicit Dominus: Absit hoc a me.* Simile vidimus c. 18. v. 10. Sensus ergo est, q. d. *Prophetæ qui fuerunt ante me, et ante te ab initio, et prophetaverunt*, etc. Subaudi, hoc signo, an veri essent an falsi, agniti et discreti sunt, nimirum: *Propheta, qui vaticinatus est pacem, cum venerit verbum ejus scietur Propheta, quem misit Dominus in veritate*, q. d. Omnis prophetia, sive prospera, sive adversa, rerum probatur eventu: unde tua, o Hanania, ex eventu: apparebit esse mendax. Ita S. Hieronym. et Dionys. Carthus.

13. CATENAS LIGNEAS CONTRIVISTI, ET FACIES PRO EIS CATENAS FERREAS.] Jeremias accepta injuria et contumelia ab Hanania tacet, et patiens abit. Unde Deus eum defendit loquens per os Jeremiæ, q. d. O Hanania, tu non vis jugum ligneum, quod ego suadeo, ut scilicet Judæi sponte dent se Chaldæis, et levem ferant servitutem: hinc facies, id est causa eris, ut fiant catenæ ferreæ; quia enim suades et persuades populo, ut excutiant jugum ligneum, et rebellent; hinc Deus imponet eis jugum ferreum, ut urbs cum templo vastatur, cives occidantur, vel in servitutem jure belli abripiantur. Ita Theodor. et Lyran.

Nota hic modum, quo Deus duros et rebelles Judæos, qui suave Dei jugum excusserant, compulit ad illud resumendum, nimirum imponendo eis jugum durius, puta ferreum Chaldæorum. Nam, uti docet S. Paulus, duri dure sunt increpandi. Et de his ait Christus: *Compelle intrare.* Pulchre S. Bernard. in Senten. *Venientium*, inquit, *ad cœlum quatuor sunt classes. Cœlum enim rapiunt pauperes spiritu; mercantur divites; furantur misericordes; compelluntur miseri et afflicti.*

Tropologice, omnis hujus vitæ afflictio et mortificatio, est jugum ligneum; qui hoc tenuit habebit ferreum in inferno. *Hic* ergo, *ure hic seca, Domine, ut in futuro parcas*, hoc est quod ait Job c. 6. 19. *Qui timet pruinam, irruet super eum nix*, et c. 20. 24. *Fugiet arma ferrea, et irruet in arcum æreum.* Qui ergo sapis, subde te Deo, ejusque disciplinæ, injice pedem tuum in compedes illius. Egregie S. Bernard. epist. ad monachos S. Bertini: *Leve*, inquit, *Salvatoris onus quo crescit amplius, eo portabilius est: portat potius, ut pluma avem, quam portatur.*

Origenes per compedes ligneas accipiebat corpora aerea dæmonum, quorum molestiam quia pati nolebant animæ nostræ, hinc detrusas esse in corpora hæc crassa, quæ quasi ferrea gravius easdem cruciant. Hic est error jam pridem explosus.

Nota. *Facies*, id est creabis, et accerses tibi tuisque, o Hanania, jugum Babylonis ferreum. Secundo et aptius, *facies*, scilicet tu, o Jeremia, ferreas catenas pro ligneis quas gestasti, quasque contrivit Hananias. Est enim apud Hebræos crebra enallage personæ. Unde Sept. et S. Hier. vertunt: *Faciam pro eis catenas ferreas.* Deus enim per Jeremiam eas faciebat, ipse etiam Ananias easdem faciebat, id est causa erat ut Deus et Jeremias eas facerent. Plane enim verisimilis est. Jeremiam jussu Dei reipsa fecisse et gestasse has catenas ferreas, pro ligneis, quas contriverat Hananias, idque ad hoc, ut per eas significaret et repræsentaret tales faciendas et imponendas esse Hananiæ (si superviveret) et Judæis a Chaldæis.

16. MITTAM,] ejiciam te de vita et terra hac in infernum. Ita S. Hieron.

ADVERSUM DOMINUM LOCUTUS ES:] Addunt Hebr. *Locutus es* סרה *sora*, id est ut Septuag. *apostasiam* et defectionem. Vatablus: *prævaricationem*; Pagninus: *rebellionem*, vel verbum perversum; ut scilicet a verbo Dei a me comminato et proposito recederent Judæi ad tuas mendaces spes.

17. ET MORTUUS EST HANANIAS IN ANNO ILLO MENSE SEPTIMO,] in Septembri, scilicet post bimestre ab hac prædictione, quæ facta est in mense quinto, id est in Julio, ut patet v. 1. ita Hugo, S. Thom. Lyran. et a Castro. Verum si annum sabbaticum hic accipiamus, uti dixi v. 1. Dicendum est mensem hunc septimum fuisse Nisan, sive Martium: annus enim sabbaticus incipiebat a Septembri, uti ostendi Levit. 25. 9.

